ROLAND DORON este profesor emerit la Universitatea Paris V, în cadrul căreia, numeroşi ani, a condus Institutul de Psihologie. FRANCOISE PAROT este conferențiar la Universitatea Paris V, unde predă istoria psihologiei.

DICȚIONAR DE PSIHOLOGIE

PUBLICAT SUB DIRECŢIA LUI
ROLAND DORON ŞI FRANCOISE PAROT
COMITETUL DE REDACŢIE
DIDIER ANZIEU, JEAN-PAUL BRONCKART,
MICHEL LE MOAL, CLAUDE LEVY-LEBOYER,
MARC RICHELLE, DANIEL WIDLOCHER
TRADUCERE DIN FRANCEZĂ
NATALIA CERNĂUŢEANU, GEORGETA DAN-SPÎNOIU, OVIDIU DAN,
SABINA DRĂGOI, DANA FLOREAN, LILIANA-CARMEN LUCHIAN,
GEORGE NEACŞU, DOINA-ŞTEFANA SĂUCAN
COORDONARE LEXICOGRAFICĂ
ANTOANETA IORDACHE
HUMANITAS
BUCUREŞTI

Notă asupra traducerii

trase şi precumpănitor tehnice, „de lucru": codaj, encodaj, decodaj; simplificării şi pseudosupleţei terminologice i-am preferat eleganţa formei culte din dicţionarul limbii române.

Cititorii vor recurge, desigur, la serviciile „Glosarului multilingv" de la sfîr-şitul Dicţionarului, în care vor găsi termenii de bază în alte şase limbi, în ordinea : franceză, germană, engleză, spaniolă, italiană şi portugheză.

Fiecare articol este semnat şi cu iniţialele traducătorului, după cum urmează: Natalia Cernăuţeanu (N.C.), Georgeta Dan-Spînoiu (G.D.S.), Ovidiu Dan (O. D.), Sabina Drăgoi (S.D.), Dana Florean (D.F.), Liliana-Carmen Luchian (L.C.L.), George Neacşu (G.N.), Doina-Ştefana Săucan (D.S.).

TRADUCĂTORII

CUVINT ÎNAINTE

Utilizatorul unui dicţionar se află în căutare de definiţii şi clarificări asupra sensului cuvintelor şi resimte îndemnul grabnic de a se întoarce la lectura pe care o incertitudine lexicală 1-a incitat să o părăsească pentru o clipă. El nu deschide acest gen de lucrare pentru a întîrzia asupra unui „Cuvînt înainte". Acesta nu poate fi, prin urmare, decît un mod de întrebuinţare, la care el are dreptul. în această privinţă însă trebuie adăugate cîteva explicaţii dacă se întîmplă ca lectorul, în căutarea sa, să se mire de ceea ce găseşte şi mai ales de ceea ce nu găseşte: au fost făcute opţiuni, pe care s-ar putea să le conteste, dar care nu au fost determinate de vreun capriciu.

Această lucrare este un dicţionar noţional, care are scopul de a furniza definiţii în general concise, şi nu un dicţionar enciclopedic, avînd ambiţia să facă, la fiecare concept, o sinteză a stării cunoştinţelor în psihologie. Dacă distincţia între aceste două tipuri de dicţionar nu are consecinţe deosebite atunci cînd este vorba de a defini termeni care desemnează o anumită procedură experimentală (Ascultare dihotică, Condiţionare de urmă) sau un anumit fenomen clar obiectivat (Transfer intermodal, Frecvenţă critică de fuziune), nu aşa stau lucrurile atunci cînd e vorba de a contura termeni ale căror definiţii nu se lasă sesizate decît de-a lungul evoluţiei direcţiilor de cercetare ce uzează de ele şi la care trebuie să se facă referire (Cognitiv, Reprezentare). Glisarea de la un gen la altul devine, pînă la un anumit punct, inevitabilă. Spaţiul în care editorul şi redactorii ar vrea să se limiteze nu permite totuşi, pentru cuvintele care ar cere-o, recurgerea la dezvoltări cu adevărat enciclopedice. Pentru aceasta, cititorul se va orienta către lucrări concepute potrivit acestui caracter sau, întrucît acestea se învechesc repede, către lucrări de specialitate, capitole de tratate, reviste pe probleme care oferă fără încetare date la zi.

Autorii de dicţionare au oscilat totdeauna între două poziţii extreme: fie să se limiteze la a înregistra folosirea actuală a termenilor, ştiind că aceasta evoluează şi mărginindu-se să-i fixeze un strat căruia un altul i se va suprapune, aducerile la zi succesive încercînd să procure tocmai imaginea acestei evoluţii; fie să facă operă normativă, indicînd mai curînd sensul sau sensurile care se impun a fi date cuvintelor, decît acelea care li se dau. Acest rol de legislator al vocabularului nu mai este deloc popular, şi însăşi ilustra Academie nu şi-1 mai asumă decît cu oarecare jenă atunci cînd e vorba de limba uzuală. Autorii unui dicţionar ştiinţific ar putea, în mod legitim, să se considere la adăpostul acestei alegeri: specialiştii unei discipline ar trebui, pare-se, prin îndeletnicire, să nu uzeze de cuvinte decît fără echivoc, într-atît conceptele înseşi cărora le corespund ar fi perfect de clare şi comunicabile. Folosirea lor în discursul ştiinţific ar părea că trebuie în mod natural să capete valoare de normă. Aceasta este desigur o iluzie. Nu sînt rare cazurile în care psihologii, dar, fără îndoială, şi botaniştii sau geologii uzează de termeni fără a se asigura de definirea lor precisă sau în accepţiuni atît de diverse, încît li se întîmplă să creadă că discută despre aceleaşi lucruri, cînd de fapt perorează despre lucruri extrem de diferite. Autorul unui dicţionar este deci tentat să raporteze ansamblul acestor întrebuinţări, aşa cum se prezintă ele, fără a căuta să introducă în acesta coerenţă, şi, de asemenea, să citeze unele nume de autoritate. De altfel, aceasta este soluţia pentru care s-au decis autorii anumitor definiţii din dicţionarul de faţă. însă, în măsura posibilului, s-a intenţionat realizarea unei opere nu normative, ci clarificatoare, punînd ordine în sensurile înregistrate. Trebuie să recunoaştem că acest lucru nu este posibil fără unele inevitabile deturnări, legate de convingerile celor care le produc.

Un dicţionar de psihologie pune probleme cu totul particulare cu privire la alegerea termenilor de definit. Pe de o parte disciplinele psihologice uzează de un mare număr de cuvinte luate din limba curentă; atunci cînd ele sînt încărcate cu un sens precis, nu am ezitat să le includem. Unii termeni nu necesită neapărat o definiţie diferită de cea pe care o propun dicţionarele limbii uzuale, însă în psihologie au o atît de mare importanţă, încît era de neînchipuit să fie ignoraţi: nu se evită Memorie, nici Inteligenţă, nici Afectivitate. Rămîn cuvinte pe care cînd pudoarea ştiinţifică le îndepărtează, cînd capriciile culturii le reabilitează: cititorul va găsi Voinţă, Intenţie, Spirit. Dacă el caută Curaj sau Virtute, va trebui să mai aştepte.

Dacă ar trebui evitată pătrunderea, în spatele unor termeni ai vocabularului curent, a unui cortegiu de cuvinte fără sens tehnic particular, pînă unde s-ar cuveni să se meargă în admiterea cuvintelor tehnice? Cercetătorii se străduiesc astăzi să născocească neologisme pe care le înzestrează cu un plus de respectabilitate ştiinţifică, convertindu-le imediat în abreviaţii descifrabile numai de iniţiaţi: Inteligenţa artificială este atît de populară, încît cei mai mulţi decodează IA, însă cine va găsi sub sigla DRL/LH expresia englezească ce desemnează programul de întărire diferenţială a debitelor lente de răspuns cu disponibilitate limitată de întărire ? Pe ce criterii deci să fie reţinute, sau să fie făcut cititorul să aibă răbdare pînă la o ediţie ulterioară, timp în care aceşti termeni se impun cu adevărat? Noi ne-am lăsat ghidaţi de propria judecată, dar recunoaştem dinainte că anumite omisiuni ar putea trece drept erori.

Numeroşi termeni sînt cuprinşi sub un concept mai general sau sub un concept învecinat ori

un sinonim. Ei nu fac în acest caz obiectul unei definiţii proprii, ci al unei trimiteri pornind de la o falsă fereastră. Astfel, cititorul care caută Cogniştiinţe, Preformism sau Geotropism va întîlni aceşti termeni la locul lor alfabetic, dar acolo va fi trimis la Ştiinţe cognitive, Ineism şi Tropism. El va regăsi în definiţia acestora din urmă cuvîntul sau expresia căutate la început şi imprimate în text cu caractere grase, bătătoare la ochi. Tocmai acest procedeu al falselor ferestre a fost utilizat în cazul definiţiilor unor expresii: astfel cititorul va găsi la locul său alfabetic falsa fereastră următoare: Dinamică a grupului -> Grup (Dinamică a —) sau Psihologie a formei -» Formă (Psihologie a —). în fiecare caz am optat pentru definirea acestor expresii la locul alfabetic al cu-vîntului celui mai semnificativ, aici Grup şi Formă.

Am optat, într-un mare număr de cazuri, pentru degrevarea dicţionarului de multiplicarea intrărilor consacrate cuvintelor aceleiaşi familii (formă de substantiv, adjectiv, verb), nereţinînd decît cuvîntul cel mai utilizat pentru a defini ansamblul seriei: s-a definit Ierarhie şi nu Ierarhic, Handicap şi nu Handicapat, Exploratoriu şi nu Explorare.

Termenii străini trebuiau, de asemenea, să facă obiectul unei convenţii coerente. Limba, după cum se ştie, nu este defel un modul impenetrabil, iar franceza, în special în domeniul ştiinţific, se află expusă infiltrărilor din engleză. Fără a ne face iluzia că am putea opri această tendinţă la oamenii de ştiinţă care au ajuns să-şi „iniţieze" experienţa sau să adune date empirice care „suportă" ipotezele lor, am optat pentru o limitare a împrumuturilor. Noi am preferat, aşadar, Paradă lui Display, Comprehensiune subită lui Insight, Ascendenţi descendent lui Bottom-upITop-down. Dar este în van să te arăţi mai catolic decît papa, iar dacă dicţionarul Robert, în lipsa Academiei, admite Feed-back, cum să con-strîngi psihologii să prefere Retroacţiunel în orice caz, cei doi termeni se află la locul lor alfabetic, unul trimiţînd la celălalt printr-o falsă fereastră.

Am preferat să evităm intrările sub formă de nume proprii. Acestea abundă totuşi pentru a desemna efecte, proceduri, teste etc. în rarele cazuri în care termenul a dobîndit valoare de nume comun (ca Rorschach), noi l-am însoţit nemijlocit de o definiţie. însă, în general, le vom găsi în starea de falsă fereastră: Stroop (Efect —) va trimite la Interferenţă, Efect Guttman la Analiză de date.

Definirea unui termen nu epuizează totdeauna sensurile diverse sau ar putea să se îmbogăţească prin noţiuni învecinate, care fac obiectul unei alte definiţii. Cititorul se va vedea astfel orientat de la o definiţie la alta prin cuvinte urmate de un asterisc a căror definiţie, în dicţionar, îi va completa informaţia; în unele cazuri, cititorul va fi trimis la un alt cuvînt prin indicaţia v. pentru „vezi, de asemenea..."

Sperăm că, prins în acest joc, el va ajunge să părăsească textul problematic care îl făcuse să deschidă dicţionarul, pentru a se aventura în labirintul lexical la capătul firului pe care i l-am întins. El nu va fi niciodată împins totuşi să parcurgă astfel ansamblul dicţionarului: există etanşeităţi între domeniile psihologiei, deci între vocabularele lor.

In ciuda eforturilor făcute pentru a curăţa definiţiile de specificităţile unor şcoli, nu a fost posibil să se atingă o perfectă unitate de ton. Ea ar fi fost artificială şi înşelătoare, căci nu există o veritabilă unitate a psihologiei. în această privinţa trebuie să argumentăm. Terminologia unor domenii nu se pretează aceleiaşi precizii ca cea a altor domenii. Unii termeni au referenţi pronunţat obiectivabiii fără echivoc, alţii acoperă abstracţii în care partea de interpretare, proprie şcolilor sau indivizilor, rămîne foarte largă. Dacă cititorul nu caută decît termenii specialităţii sale, aceste contraste îi vor rămîne neobservate şi nu îl vor jena. Dacă el se hazardează în domenii care îi sînt străine, nu vor putea să-i scape

îndeletnicire, să nu uzeze de cuvinte decît fără echivoc, într-atît conceptele înseşi cărora le corespund ar fi perfect de clare şi comunicabile. Folosirea lor în discursul ştiinţific ar părea că trebuie în mod natural să capete valoare de normă. Aceasta este desigur o iluzie. Nu sînt rare cazurile în care psihologii, dar, fără îndoială, şi botanişti sau geologii uzează de termeni fără a se asigura de definirea lor precisă sau în accepţiuni atît de diverse, încît li se întîmplă să creadă că discută despre aceleaşi lucruri, cînd de fapt perorează despre lucruri extrem de diferite. Autorul unui dicţionar este deci tentat să raporteze ansamblul acestor întrebuinţări, aşa cum se prezintă ele, fără a căuta să introducă în acesta coerenţă, şi, de asemenea, să citeze unele nume de autoritate. De altfel, aceasta este soluţia pentru care s-au decis autorii anumitor definiţii din dicţionarul de faţă. însă, în măsura posibilului, s-a intenţionat realizarea unei opere nu normative, ci clarificatoare, punînd ordine în sensurile înregistrate. Trebuie să recunoaştem că acest lucru nu este posibil fără unele inevitabile deturnări, legate de convingerile celor care le produc. •

Un dicţionar de psihologie pune probleme cu totul particulare cu privire la alegerea termenilor de definit. Pe de o parte disciplinele psihologice uzează de un mare număr de cuvinte luate din limba curentă; atunci cînd ele sînt încărcate cu un sens precis, nu am ezitat să le includem. Unii termeni nu

necesită neapărat o definiție diferită de cea pe care o propun dicționarele limbii uzuale, însă în psihologie au o atît de mare importanță, încît era de neînchipuit să fie ignorați: nu se evită Memorie, nici Inteligență, nici Afectivitate. Rămîn cuvinte pe care cînd pudoarea științifică le îndepărtează, cînd capriciile culturii le reabilitează: cititorul va găsi Voință, Intenție, Spirit. Dacă el caută Curaj sau Virtute, va trebui să mai aştepte.

Dacă ar trebui evitată pătrunderea, în spatele unor termeni ai vocabularului curent, a unui cortegiu de cuvinte fără sens tehnic particular, pînă unde s-ar cuveni să se meargă în admiterea cuvintelor tehnice? Cercetătorii se străduiesc astăzi să născocească neologisme pe care le înzestrează cu un plus de respectabilitate ştiințifică, convertindu-le imediat în abreviații descifrabile numai de inițiați: Inteligența artificială este atît de populară, încît cei mai mulți decodează IA, însă cine va găsi sub sigla DRL/LH expresia englezească ce desemnează programul de întărire diferențială a debitelor lente de răspuns cu disponibilitate limitată de întărire ? Pe ce criterii deci să fie reținute, sau să fie făcut cititorul să aibă răbdare pînă la o ediție ulterioară, timp în care aceşti termeni se impun cu adevărat? Noi ne-am lăsat ghidați de propria judecată, dar recunoaştem dinainte că anumite omisiuni ar putea trece drept erori.

Numeroşi termeni sînt cuprinşi sub un concept mai general sau sub un concept învecinat ori un sinonim. Ei nu fac în acest caz obiectul unei definiții proprii, ci al unei trimiteri pornind de la o falsă fereastră. Astfel, cititorul care caută Cogniştiințe, Preformism sau Geotropism va întîlni aceşti termeni la locul lor alfabetic, dar acolo va fi trimis la Ştiințe cognitive, Ineism şi Tropism. El va regăsi în definiția acestora din urmă cuvîntul sau expresia căutate la început şi imprimate în text cu caractere grase, bătătoare la ochi. Tocmai acest procedeu al falselor ferestre a fost utilizat în cazul definițiilor unor expresii: astfel cititorul va găsi la locul său alfabetic falsa fereastră următoare: Dinamică a grupului —>• Grup (Dinamică a —) sau Psihologie a formei -» Formă (Psihologie a —). în fiecare caz am optat pentru definirea acestor expresii la locul alfabetic al cu-vîntului celui mai semnificativ, aici Grup şi Formă.

Am optat, într-un mare număr de cazuri, pentru degrevarea dicționarului de multiplicarea intrărilor consacrate cuvintelor aceleiaşi familii (formă de substantiv, adjectiv, verb), nereținînd decît cuvîntul cel mai utilizat pentru a defini ansamblul seriei: s-a definit Ierarhie şi nu Ierarhic, Handicap şi nu Handicapat, Exploratoriu şi nu Explorare.

Termenii străini trebuiau, de asemenea, să facă obiectul unei convenții coerente. Limba, după cum se ştie, nu este defel un modul impenetrabil, iar franceza, în special în domeniul ştiințific, se află expusă infiltrărilor din engleză. Fără a ne face iluzia că am putea opri această tendință la oamenii de ştiință care au ajuns să-şi „inițieze" experiența sau să adune date empirice care „suportă" ipotezele lor, am optat pentru o limitare a împrumuturilor. Noi am preferat, aşadar, Paradă lui Display, Comprehensiune subită lui Insight, Ascendenți descendent lui Bottom-upITop-down. Dar este în van să te arăți mai catolic decît papa, iar dacă dicționarul Robert, în lipsa Academiei, admite Feed-back, cum să con-strîngi psihologii să prefere Retroacțiunel în orice caz, cei doi termeni se află la locul lor alfabetic, unul trimițînd la celălalt printr-o falsă fereastră.

Am preferat să evităm intrările sub formă de nume pjoprii. Acestea abundă totuşi pentru a desemna efecte, proceduri, teste etc. în rarele cazuri în care termenul a dobîndit valoare de nume comun (ca Rorschach), noi l-am însoțit nemijlocit de o definiție. însă, în general, le vom găsi în starea de falsă fereastră: Stroop (Efect —) va trimite la Interferență, Efect Guttman Ia Analiză de date.

Definirea unui termen nu epuizează totdeauna sensurile diverse sau ar putea să se îmbogățească prin noțiuni învecinate, care fac obiectul unei alte definiții. Cititorul se va vedea astfel orientat de la o definiție la alta prin cuvinte urmate de un asterisc a căror definiție, în dicționar, îi va completa informația; în unele cazuri, cititorul va fi trimis la un alt cuvînt prin indicația v. pentru „vezi, de asemenea..."

Sperăm că, prins în acest joc, el va ajunge să părăsească textul problematic care îl făcuse să deschidă dicționarul, pentru a se aventura în labirintul lexical la capătul firului pe care i l-am întins. El nu va fi niciodată împins totuşi să parcurgă astfel ansamblul dicționarului: există etanşeități între domeniile psihologiei, deci între vocabularele lor.

În ciuda eforturilor făcute pentru a curăța definițiile de specificitățile unor şcoli, nu a fost posibil să se atingă o perfectă unitate de ton. Ea ar fi fost artificială şi înşelătoare, căci nu există o veritabilă unitate a psihologiei. în această privință trebuie să argumentăm. Terminologia unor domenii nu se pretează aceleiaşi precizii ca cea a altor domenii. Unii termeni au referenți pronunțat obiectivabili fără echivoc, alții acoperă abstracții în care partea de interpretare, proprie şcolilor sau indivizilor, rămîne foarte largă. Dacă cititorul nu caută decît termenii specialității sale, aceste contraste îi vor rămîne neobservate şi nu îl vor jena. Dacă el se hazardează în domenii care îi sînt străine, nu vor putea să-i scape discordanțele de abordare. El va fi în acest caz confruntat cu una din realitățile psihologiei contemporane: trebuie să o ia ca atare.

Această diversitate referitoare la domenii se dublează cu particularităţi proprii autorilor. O astfel de întreprindere reclamă contribuţia a numeroşi specialişti. Ei s-au inserat într-o operă comună potrivit unei organigrame care apare cu claritate în pagina 11. în pofida grijii redactorilor de a armoniza maniera lor de a defini, fiecare autor şi-a lăsat pe ceea ce a produs marca personală. Fiecare definiţie este semnată, ceea ce nu numai că apără proprietatea intelectuală a fiecăruia, ci permite cititorului să urmărească textul care îi este propus în deplină cunoştinţă asupra originilor sale. Anumite definiţii grupează contribuţii distincte, fiecare conducînd la o accepţie specifică: fiecare contribuţie este astfel semnată de autorul său. Unele definiţii au fost redactate şi semnate de mai mulţi autori: numele lor apar în ordine alfabetică.

Dată fiind decizia noastră de a evita abordarea enciclopedică, am limitat referinţele bibliografice, care se perimează destul de repede; nu am reţinut, şi numai pentru definiţiile lungi, decît referinţe la texte care introduc uzul termenului în psihologie sau la texte care au modificat semnificaţia acestuia.

In scopul de a ajuta pe psihologul francofon să transpună lucrările sale în alte limbi, sau pe psihologul dintr-o altă arie lingvistică să urmărească producţia ştiinţifică franceză, am stabilit la sfîrşitul volumului un glosar multilingv (german, englez, spaniol, italian, portughez) al tuturor intrărilor dicţionarului.

Acest dicţionar este destinat să fie o continuare la Vocabulaire de la Psycho-logie al lui Henri Pieron, publicat în 1951, reeditat de mai multe ori şi îmbogăţit de atunci încoace. Această remarcabilă lucrare a făcut mari servicii şi va mai face încă. Vine totuşi o vreme cînd actualizarea unui dicţionar ştiinţific este mai greu de realizat decît o lucrare complet nouă. Se vor regăsi aici puncte comune cu Vocabularul lui Pieron: opţiunea pentru un dicţionar mai curînd noţional decît enciclopedic, ambiţia de a acoperi ansamblul psihologiei, deschiderea spre disciplinele învecinate. Vom releva şi diferenţe: selecţia de termeni care necesită definiţii mai lungi {Reprezentare şi Cogniţie reclamă azi mai mult decît rîndul sau golul care le erau rezervate), limitarea termenilor străini (Pieron se arăta în această privinţă, mai ales, generos şi tolerant), filtrajul termenilor provenind din disciplinele limitrofe (s-a renunţat la toate intrările care definesc psihotropele răspîndite pe parcurs şi al căror număr n-a încetat să explodeze!). Mulţi termeni care nu figurau în Vocabular au fost incluşi; ei nu figurau pentru că nu erau în uz sau pentru că ponderea între diferite domenii ale psihologiei nu era aceeaşi. Alţii nu au fost reluaţi, de exemplu numele de aparate de laborator astăzi nefolosite. Cititorul de texte mai vechi va putea găsi Vocabularul lui Pieron recent editat în colecţia „Quadrige", la PUF, sau chiar în biblioteci.
Aşa cum se prezintă, acest dicţionar va constitui, sperăm, un instrument de lucru util şi va suscita la psihologii de astăzi o reflecţie critică asupra cuvintelor pe care ei le folosesc şi asupra conceptelor pe care ele le acoperă. Dorim ca această reflecţie să nu ne rămînă necunoscută şi mulţumim dinainte utilizatorilor care vor voi să ne comunice comentariile şi criticile lor, să ne semnaleze ceea ce am uitat, erorile şi incongruentele.

DIRECTORII ŞI REDACTORII
AUTORII

Directorii acestui Dicţionar şi redactorii (comitetul de redacţie) au lucrat, fiecare, cu un grup de autori, potrivit următoarei organigrame:
Director: R. DORON
Redactori: D. ANZIEU
Autori: E. Jalley, C. Prevost, J. Selosse,
C. Chabert, R. Kaes, J.-M. Petot, A. Ruffiot.
C. LEVY-LEBOYER F. Askevis-Leherpeux, Y. Bernard, C. Camil-
leri, P. Lidvan, G. Moser, ERSOC (Equipe de Recherche en Sociocognition).
D. W1DL0CHER J.-F. Allilaire, A. Braconnier, M.-C. Har-
dy-Bayle, B. Brusset, R. Jouvent, J.-C. Signo-ret (t).
Director: F. PAROT Autori: M. Baron, P. Bonnet, C. Debru, P. Duchet,
M. Kail, J. Mathieu, P. Mengal, J. Requin, H. Rouanet.
Redactori: J.-R BRONCKART
H. Abdi, J.-M. Adam, A. Berrendonner, J.-L. Chiss, G. De Landsheere, G. De Weck, J. Dolz, J.-J. Ducret, P. Dumont, M. Durând, M. Fayol, J.-E. Gombert, J.-B. Grize, D. Hameline, M. Hupet, M. Huteau,D. Ma-nesse, D. Peraya, M. Pujol, J. Voneche, D. Zagar.
M. LE MOAL B. Calvino, R. Campan, M. Cartier, R. Dan-
tzer, R. Decombe, L. Demany, C. Desfor-ges, J. Feger, J.-P. Herman, P. Mormede, M. Moulins, P. Roubertoux, C. Semal, H. Si-mon, B. Soumireu-Mourat, U. Spampinato.
M. RICHELLE M. Bonnet, P. Bovet, S. Bredart, D. Defays,
I. Deliege, A. El Ahmadi, O. Fontaine,R. Geni-cot, H. Lejeune, F. Măcar, J. Maurissen, J.-C. Ruwet, E.

Tirelli.
autorii
Abdi Herve,professeur, Laboratoire d'E-tudes d 'Acquisition et du Developpement (LEAD), Universite de Bourgogne. Adam Jean-Michel, professeur, Faculte des Lettres, Universite de Lausanne.
Allilaire Jean-Francois, professeur, Universite Paris VI.
Anzieu Didier, professeur emerite, Universite Paris X.
Askevis-Leherpeux Francoise, maître de conference, Universite Paris V. Baron Monique, maître de conference, Laboratoire des Formes intelligentes artificiel-les (LAFORIA), CNRS, Universite Paris VI.
Bernard Yvonne, directeur de recherche CNRS, Laboratoire de Psychologie de l 'Environnement.
Berrendonner Alain, professeur, semi-naire de Linguistiquefrancaise, Universite de Fribourg.
Bonnet Michel, chercheur, Laboratoire de Neurosciences fonctionnelles CNRS, Marseille.
Bonnet Philippe, ingenieurd'etudes, Universite Paris V.
Bovet Pierre, directeur de recherche, Laboratoire de Neurosciences fonctionnelles CNRS, Marseille.
Braconnier Alain, ancien chef de cli-nique, psychiatre des Hopitaux, psych-analyste.
Bredart Serge, premier assistant, Faculte de Psychologie et des Sciences de l'Edu-cation, Universite de Liege. Bronckart Jean-Paul, professeur, Faculte de Psychologie et des Sciences de l'Education, Universite de Geneve. Bruchon-Schweitzer Marilou, professeur, Universite Bordeaux II.
Brusset Bernard, professeur, Universite Paris V.
Calvino Bernard, maître de conference. Universite Paris XIII.
Camilleri Cârmei,professeur, Universite Paris V.
Campan Raymond, professeur, Universite Toulouse III.
Carlier Michele, professeur, Universite de Reims.
Chabert Catherine, professeur, Universite Paris V.
Chiss Jean-Louis, professeur agrege, Ecole normale d'Instituteurs (ENI) du Vald'Oise. Dantzer Robert, directeur de recherche, Institut national de la Sânte et de la Recherche medicale (INSERM) Unite 176, Institut national de la Recherche agrono-mique (INRA), Bordeaux.
Debru Claude, directeur de recherche CNRS, Institut d'Histoire des Sciences et des Techniques, Paris.
Decombe Rene, medecin interne des Hopitaux, assistant hospitalo-universi-taire, Faculte de medecine, Rennes. Defays Daniel, administrateur principal, Office des Statistiques des Communautes europeennes, Luxembourg.
De Landsheere Gilbert, professeur ho-noraire, Laboratoire de Pedagogie experimentale, Universite de Liege. Deliege Irene, chercheur, Laboratoire de Psychologie experimentale, Faculte de Psychologie et des Sciences de l'Education, Universite de Liege. Demany Laurent, charge de recherche CNRS, Laboratoire de Psycho-acoustique, Universite Bordeaux II.
Desforges Carole, docteur, Universite Paris V.
De Weck Genevieve, chargee de cours, Universite de Neuchâtel.
Dolz Joaquim, maître assistant, Faculte de Psychologie et des Sciences de l'Education, Universite de Geneve.
Doron Roland, professeur emerite, Universite Paris V.
Duchet Pierre, chercheur CNRS, Gre-noble.
Ducret Jean-Jacques, maître assistant, Faculte de Psychologie et des Sciences de l'Education, Universite de Geneve. DUMONT Patricia, assistante, Faculte de Psychologie et des Sciences de l'Education, Universite de Geneve. Durând Marc, maître de conference, Laboratoire de recherche en Sciences et Techniques des Activites physiques et sportives, Universite Montpellier I.
El Ahmadi Abdelssadek, assistant, Faculte de Psychologie et des Sciences de l'Education, Universite de Liege.
Ersoc: Ies articles signes ERSOC sont issus d'un travail collectif d'une equipe de recherche sociocognitive, Laboratoire de Psychologie sociale, Universite Gre-noble II.
Fayol Michel, professeur, Laboratoire d'Etudes d'Acquisition et du Developpement, Universite de Bourgogne.
Feger Jean, professeur, Universite Paris V. Fontaine Ovide, charge de cours, Laboratoire de Psychologie experimentale, Faculte de Psychologie et des Sciences de l'Education, Universite de Liege.
Genicot Roger, directeur du centre Pouplin, Centre de Readaptation fonction-nelle pour Handicapes de la Vue, Liege. Gombert Jean-Emile, professeur, Laboratoire d'Etudes d'Acquisition et du De-veloppement, Universite de Bourgogne. Grize Jean-Blaise, professeur honoraire, Centre de Recherches semiologiques, Universite de Neuchâtel.
Hameline Daniel, professeur, Faculte de Psychologie et des Sciences de l'Education, Universite de Geneve. Hardy-Bayle Marie-Christine, ancien chef de clinique de Psychiatrie, CHU-La Salpetriere, Paris.
Herman Jean-Paul, charge de recherche CNRS, Bordeaux.

Hupet Michel, professeur, Departement de Psychologie experimentale, Faculte de
Psychologie et des Sciences de l'Education, Universite catholique de Louvain. Huteau Michel, professeur, Conser-vatoire national des Arts et Metiers (CNAM), et Institut national d'Etude du Travail et d'Orientation professionnelle (INETOP).
Jalley Emile, professeur, Universite Paris XIII.
Jouvent Roland, directeur de recherche, Institut national de la Sânte et de la Recherche medicale (INSERM), Unite 302. Kaes Rene, professeur, Universite Lyon II.
Kail Michel, professeur, Lycee Francois Villon, Paris.
Lejeune Helga, chercheur qualifie, Laboratoire de Psychologie experimentale, Faculte de Psychologie et des Sciences de l'Education, Universite de Liege.
Le Moal Michel, professeur, Universite Bordeaux II.
Levy-Leboyer Claude, professeur, Universite Paris V.
Lidvan Philippe, chercheur, Institut national d'Etudes demographiques (INED), Universite Paris V.
Măcar Francoise, directeur de recherche, Laboratoire de Neurosciences fonctionnelles CNRS, Marseille.
Manesse Daniele, chargee de recherche, Institut national de Recherche pedago-gique (INRP).
Mathieu Jacques, maître de conference, Universite de Rouen.
Maurissen Jacques, chercheur, Toxico-logy Research Laboratory, Midland, Etats-Unis.
Mengal Paul, professeur, Faculte des Lettres et Sciences humaines, Universite Paris XII.
Mormede Pierre, directeur de recherche, Institut national de la Sânte et de la Recherche medicale (INSERM), Unite 259, Institut national de la Recherche agrono-mique (INRA), Bordeaux.
Moser Gabriel, maître de conference, Universite Paris V.
Moulins Maurice, professeur, Labora-toire de Neurobiologie comparee, Universite Bordeaux I.
Parot Frar^oise, maître de conference, Universite Paris V.
Peraya Daniel, maître d' enseignement et de recherche, Faculte de Psychologie et des Sciences de l'Education, Universite de Geneve.
Petot Jean-Michel, professeur, Universite Paris X.
Prevost Claude, professeur, Universite Paris VIL
Pujol Merce, assistante, Faculte de Psychologie et des Sciences de l'Education, Universite de Geneve.
Requin Jean, directeur de recherche, La-boratoire de Neurosciences fonctionnelles CNRS, Marseille.
Richelle Marc, professeur ordinaire, La-boratoire de Psychologie experimentale, Faculte de Psychologie et des Sciences de l'Education, Universite de Liege.
Rouanet Henri, directeur de recherche, Universite Paris V.
Roubertoux Pierre, professeur, Universite Paris V.
Ruffiot Andre, professeur, Universite Gre-noble II.
Ruwet Jean-Claude, professeur ordinaire, Laboratoire d'Ethologie et de Psychologie animales, Faculte de Psychologie, Universite de Liege.
Selosse Jacques, professeur emerite, Universite Paris XIII.
Semal Catherine, professeur, Universite Bordeaux II.
Signoret Jean-Louis (t), professeur, Universite Paris VI.
Simon Herve, professeur, Universite Bordeaux II.
Soumireu-Mourat Bernard, professeur, Universite Aix-Marseille I.
Spampinato Umberto, professeur, Universite Bordeaux II.
Tirelli Ezio, assistant, Laboratoire de Psychologie experimentale, Faculte de Psychologie et des Sciences de l'Education, Universite de Liege.
Voneche Jacques, professeur, Facultd de Psychologie et des Sciences de l'Education, Universite de Geneve.
Widlocher Daniel, professeur, Universite Paris VI.
Zagar Daniel, maître de conference, Laboratoire d'Etudes a" Acquisition et du De-veloppement, Universite de Bourgogne.

A

Abandon (Nevroză de —)

Termen introdus de psihanalistul elveţian G. Guex în 1950 pentru a izola un tip de nevroză diferit de nevrozele clasice descrise de S. Freud. Acest demers se înscrie în unele descrieri parţiale de stări nevrotice propuse de succesorii lui S. Freud (nevroza de eşec, nevroza de destin etc). Este vorba de o nevroză cu tulburări care au ca obiect mai ales relaţiile afective precoce. Ea afectează subiecţii deosebit de sensibili la orice situaţie care poate să provoace de aproape sau de departe spectrul unei lipse de dragoste sau al unei ameninţări afective (despărţire, frustrare etc). Această nevroză se caracterizează clinic printr-un sindrom asociant: angoasă*, agresivitate* şi depreciere de sine. Aviditatea afectivă a subiectului îl face să suscite mai devreme sau mai tîrziu, la cei cărora li se adresează, o atitudine de respingere*. Acest sindrom se poate manifesta încă din fragedă copilărie, dar se manifestă cu o violenţă deosebită de fiecare dată cînd o împrejurare de viaţă reactivează sentimentul de frustrare şi de abandon. Originea acestei nevroze rămîne în discuţie: sînt evocaţi de obicei trei factori, care se asociază în mod variabil: factori constituţionali, atitudinea afectivă a părinţilor, situaţiile traumatice de abandon trăite de subiect. La ora actuală, referirea la această nevroză este înlocuită mai degrabă cu referirea la psihopatie, la noţiunea de carenţă* afectivă sau la cea de personalitate* antisocială. A. Braconnier (S. D.)

Abandon şcolar

Faptul de a ieşi din sistemul educativ*, oricare ar fi nivelul la care s-a ajuns, înaintea obţinerii unei calificări sau pregătiri profesionale complete. Ca atare, abandonul şcolar poate fi la fel de bine măsurat atît în şcoala elementară, cît şi în învăţă-mîntul superior şi constituie un indicator de randament al sistemului şcolar la toate nivelurile sale. Abandonul are o definiţie legală, legată de obligaţia* şcolară. Atunci cînd statul controlează frecventarea* şcolară, abandonurile sînt rare înaintea termenului legal al şcolarităţii şi sînt adesea deghizate în absenteism intens. Se atribuie abandonului cauze foarte diferite, care ţin de două categorii:

1. neadaptarea sistemului educativ la cerinţele unor categorii de copii, prin metodele şi programele sale, insuficienţa cadrelor didactice, depărtarea de casă a instituţiilor şcolare etc.;
2. caracteristicile afective şi intelectuale ale unor elevi. Unul dintre factorii predominanţi ai acestei categorii este a^enţa speranţei legate de studii, transmisă de părinţi care nu au avut nici un avantaj de pe urma şcolarităţii lor. „D. Manesse (S. D.)

Abatere intercuartilă -> Dispersie Abatere-tip -» Dispersie

Abilitate

Ansamblu circumscris de competenţe* care se actualizează în comportamente eficiente şi care, în general, este rezultatul unei învăţări* favorizate eventual de dispoziţii sau aptitudini* înnăscute. Abilităţile motorii desemnează, mai cu seamă, priceperile manifestate în mişcări* organizate complexe, asemenea celor întîlnite în sport. Termenul se aplică în mod curent îndemînărilor artizanale şi tehnice, performanţelor artistice, achiziţiilor şcolare, ca şi competenţelor cognitive mai abstracte. S-a făcut deosebirea, mai ales în contextul educaţional, între abilităţi de bază*, condiţii — într-un curriculum* — de trecere la achiziţii ulterioare mai complexe, şi abilităţi de nivel superior, competenţe foarte generale aplicabile, în principiu, unei mari
diversităţi de probleme. „„ „. , „
M. Richelle
(G. N.)

Abilitate de bază

Numite altădată cele trei chei ale cunoştinţelor (cei trei R — reading, writing, arithmetic — ai anglo-saxonilor), abilităţile de lectură*, de scriere şi de calcul aritmetic îşi păstrează valoarea lor fundamentală, însă nu mai sînt suficiente pentru a constitui zestrea culturală în societatea contemporană. De aceea, li se adaugă din ce în ce mai frecvent alfabetizarea* informatică şi alfabetizarea mediatică. De altfel, însemnătatea determinantă a anumitor componente afective ale dezvoltării* i-a îndreptăţit pe mai mulţi autori să susţină teza abilităţilor cognitiv-afective de bază: plasticitate mentală, curiozitate spirituală, capacitate de identificare şi de rezolvare a problemelor, creativitate*, capacitate de lucru în grup, rezistenţă la tensiuni. Complexitatea crescîndă a societăţii postindus-triale impune facilitarea dobîndirii, în mod ideal de către toţi, a unor abilităţi de bază solide. Mişcarea contemporană în favoarea unei focalizări reînnoite asupra acestor abilităţi riscă să diminueze locul destinat învăţărilor* culturale mai generale.
G. de Landsheere
(G. N.)

Abilitate motorie

Capacitate dobîndită prin învăţarea* înfăptuirii unei sarcini* complexe executînd
mişcări care răspund unor exigenţe de precizie, rapiditate, economicitate, eficienţă şi regularitate.
Tradiţional, se face distincţie între abilităţile deschise şi abilităţile închise. Primele se desfăşoară într-un

mediu schimbător, instabil şi puţin predictibil, în care planificarea răspunsului este imposibilă. Dimpotrivă, celelalte, întrucît se desfăşoară într-un mediu stabil (sau schimbător potrivit unor reguli şi deci predictibil), pot fi planificate imediat sau după învăţarea regularităţii. Se face distincţie, de asemenea, între abilităţile care vizează un obiectiv situat în spaţiu (topocinezele) şi abilităţile care au ca scop producerea unei forme gestuale (morfocinezele). Nu poate fi vorba de abilitate decît dacă sarcina este suficient de dificilă pentru a nu fi realizabilă dintr-o dată şi impune învăţarea mijloacelor de atingere a scopului. Acest proces ajunge la o automatizare* şi la o interiorizare* a controlului mişcării, ca şi la o integrare a elementelor constitutive ale răspunsului într-o secvenţă motrice continuă şi stabilă. în fine, abilitatea corespunde unei funcţionări economice, adică unei mobilizări restrînse a resurselor de atenţie şi stabilirii unui raport optimal între lucrul mecanic produs şi consumul energetic prilejuit de acest lucru.

M. Durând

(G. N.)

Abordare

Deplasare a unui organism către un stimul* sau obiect, care atestă în general valoarea atractivă, apetitivă* sau întăritoare a acestuia. Prin extensie, orice comportament, neimplicînd în mod necesar loco-moţia*, antrenînd apropierea sau contactul cu stimulul atractiv* şi permiţînd actul consumatoriu*. Abordarea se opune conduitei de retragere, evitare* sau sustragere. într-o situaţie de conflict abordare-evitare, subiectul este expus simultan unui stimul atractiv şi unui stimul aversiv*, ca într-o cuşcă a obstrucţiei, unde şobolanul trebuie să treacă peste o grilă electrificată pentru a ajunge la o raţie de hrană, sau,

abstinenţă

la nivel mental, în cazul unui individ hărţuit de atracţia pentru un obiect şi de teama sancţiunii care l-ar pedepsi pentru furt.

M. Richelle (D. F.)

Abreacţie

Noţiunea de abreacţie defineşte, în general, orice descărcare emoţională prin care subiectul se eliberează de conţinutul afectiv al unui eveniment trecut. Această noţiune apare în Studii asupra isteriei de S. Freud şi J. Breuer, în 1895, în care autorii explică originea simptomelor isterice prin refularea* unor evenimente traumatice care nu au suscitat la momentul respectiv o descărcare afectivă suficientă (lacrimi, furie etc). Tratamentul acestor simptome constă atunci în mod normal în a favoriza, la distanţă în timp faţă de traumatism*, exprimarea încărcăturii afective nelichidate. Metoda terapeutică, numîtă cathartică*, trebuie să îngăduie pacientului să-şi amintească, prin verbalizare, evenimentul traumatic şi să abreacţioneze, adică să elibereze în acest fel cuantumul de afect care îl făcea patogen. Abreacţia poate fi provocată şi cu ajutorul unor tehnici specifice, în special hipnoza* şi subnarcoza, iar la ora actuală, îndeosebi cu ajutorul noilor tehnici care se bazează cu precădere pe experienţa emoţională.

A. Braconnier (S. D.)

Absenteism

Lipsă de stăruinţă într-o activitate care cere prezenţa într-un loc dat. Comportament al celui care absentează des de la munca sa. într-un fel mai general, absenteismul desemnează repetarea absenţei şi se caracterizează deci prin frecvenţa absenţelor şi prin durata lor într-o perioadă de referinţă. Absenteismul este în parte determinat de insatisfacţia legată de natura muncii şi de condiţiile de lucru, dar şi de mulţi alţi factori, printre care se înscriu sănătatea, obligaţiile familiale, importanţa pe care o prezintă pentru subiect activităţile în afara muncii sale, precum şi etica

individuală, normele grupului de muncă şi presiunile organizaţiei.

C. Levy-Leboyer

(S. D.)

Absolut

Prag absolut: valoare minimală dintr-o dimensiune oarecare a unui fenomen fizic, cum ar fi presiunea* sau frecvenţa* sonoră, energia* luminoasă, concentraţia* unei substanţe chimice, care poate fi captată de organele receptoare* ale unui organism, generînd deci la acesta din urmă o detecţie* sau o senzaţie*. Existenţa acestei limite demonstrează faptul că organismele vii nu sînt sensibile decît la o parte din valorile pe care le poate lua dimensiunea fizică în cauză (spectrul* vizibil, auditiv etc). Limitele acestui spectru, şi în special limita sa inferioară, variază în funcţie de specii, iar în interiorul unei aceleiaşi specii prezintă variaţii interindividuale. Valoarea pragului absolut depinde de metoda folosită la măsurarea ei (metoda limitelor*, a stimulilor constanţi* sau de ajustare*) şi de condiţiile speciale ale experienţei. Dacă ea este raportată întotdeauna la o dimensiune particulară a stimulului* (d. ex., presiunea sonoră, corespunzătoare intensităţii* senzaţiei), nu este mai puţin legată de alte dimensiuni indisociabile de stimul: astfel, la un sunet* pur avînd întotdeauna o frecvenţă dată, pragul absolut de

intensitate va fi în funcţie de frecvenţă. Determinarea pragului absolut a fost unul din primele obiecte de studiu ale psihofizicii*. Ea a devenit obişnuită în diagnosticul deficienţelor senzoriale. (Percepţie absolută: capacitate de a defini valoarea fizică a unui stimul prezentat în mod izolat; fenomenul este cunoscut mai cu seamă în domeniul auditiv, în care subiecţii dotaţi cu auz absolut sînt capabili să spună cărei note şi din ce octavă
îi corespunde un sunet dat.
M. Richelle
(S. D.)
Abstinenţă (Regulă de —) -» Regulă fundamentală
abilitate de bază
16
unei învăţări* favorizate eventual de dispoziţii sau aptitudini* înnăscute. Abilităţile motorii desemnează, mai cu seamă, priceperile manifestate în mişcări* organizate complexe, asemenea celor întîlnite în sport. Termenul se aplică în mod curent îndemînărilor artizanale şi tehnice, performanţelor artistice, achiziţiilor şcolare, ca şi competenţelor cognitive mai abstracte. S-a făcut deosebirea, mai ales în contextul educaţional, între abilităţi de bază*, condiţii — într-un curriculum* — de trecere la achiziţii ulterioare mai complexe, şi abilităţi de nivel superior, competenţe foarte generale aplicabile, în principiu, unei mari
diversităţi de probleme. w „.. , „
M. Rwhelle
(G. N.)
Abilitate de bază
Numite altădată cele trei chei ale cunoştinţelor (cei trei R — reading, writing, arithmetic — ai anglo-saxonilor), abilităţile de lectură*, de scriere şi de calcul aritmetic îşi păstrează valoarea lor fundamentală, însă nu mai sînt suficiente pentru a constitui zestrea culturală în societatea contemporană. De aceea, li se adaugă din ce în ce mai frecvent alfabetizarea* informatică şi alfabetizarea mediatică. De altfel, însemnătatea determinantă a anumitor componente afective ale dezvoltării* i-a îndreptăţit pe mai mulţi autori să susţină teza abilităţilor cognitiv-afective de bază: plasticitate mentală, curiozitate spirituală, capacitate de identificare şi de rezolvare a problemelor, creativitate*, capacitate de lucru în grup, rezistenţă la tensiuni. Complexitatea crescîndă a societăţii postindus-triale impune facilitarea dobîndirii, în mod ideal de către toţi, a unor abilităţi de bază solide. Mişcarea contemporană în favoarea unei focalizări reînnoite asupra acestor abilităţi riscă să diminueze locul destinat învăţărilor* culturale mai generale.
G. de Landsheere
(G. N.)
Abilitate motorie
Capacitate dobîndită prin învăţarea* înfăptuirii unei sarcini* complexe executînd
mişcări care răspund unor exigenţe de precizie, rapiditate, economicitate, eficienţă şi regularitate.
Tradiţional, se face distincţie între abilităţile deschise şi abilităţile închise. Primele se desfăşoară într-un mediu schimbător, instabil şi puţin predictibil, în care planificarea răspunsului este imposibilă. Dimpotrivă, celelalte, întrucît se desfăşoară într-un mediu stabil (sau schimbător potrivit unor reguli şi deci predictibil), pot fi planificate imediat sau după învăţarea regularităţii. Se face distincţie, de asemenea, între abilităţile care vizează un obiectiv situat în spaţiu (topocinezele) şi abilităţile care au ca scop producerea unei forme gestuale (morfocinezele). Nu poate fi vorba de abilitate decît dacă sarcina este suficient de dificilă pentru a nu fi realizabilă dintr-o dată şi impune învăţarea mijloacelor de atingere a scopului. Acest proces ajunge la o automatizare* şi la o interiorizare* a controlului mişcării, ca şi la o integrare a elementelor constitutive ale răspunsului într-o secvenţă motrice continuă şi stabilă. în fine, abilitatea corespunde unei funcţionări economice, adică unei mobilizări restrînse a resurselor de atenţie şi stabilirii unui raport optimal între lucrul mecanic produs şi consumul energetic prilejuit de acest lucru.
M. Durând
(G. N.)
Abordare
Deplasare a unui organism către un stimul* sau obiect, care atestă în general valoarea atractivă, apetitivă* sau întăritoare a acestuia. Prin extensie, orice comportament, neimplicînd în mod necesar loco-moţia*, antrenînd apropierea sau contactul cu stimulul atractiv* şi permiţînd actul consumatoriu*. Abordarea se opune conduitei de retragere, evitare* sau sustragere, într-o situaţie de conflict abordare-evitare, subiectul este expus simultan unui stimul atractiv şi unui stimul aversiv*, ca într-o cuşcă a obstrucţiei, unde şobolanul trebuie să treacă peste o grilă electrificată pentru a ajunge la o raţie de hrană, sau,

17
abstinenţă
la nivel mental, în cazul unui individ hărţuit de atracţia pentru un obiect şi de teama sancţiunii care l-ar pedepsi pentru furt.
M. Richelle (D. F.)
Abreacţie
Noţiunea de abreacţie defineşte, în general, orice descărcare emoţională prin care subiectul se eliberează de conţinutul afectiv al unui eveniment trecut. Această noţiune apare în Studii asupra isteriei de S. Freud şi J. Breuer, în 1895, în care autorii explică originea simptomelor isterice prin refularea* unor evenimente traumatice care nu au suscitat la momentul respectiv o descărcare afectivă suficientă (lacrimi, furie etc). Tratamentul acestor simptome constă atunci în mod normal în a favoriza, la distanţă în timp faţă de traumatism*, exprimarea încărcăturii afective nelichidate. Metoda terapeutică, numită cathartică*, trebuie să îngăduie pacientului să-şi amintească, prin verbalizare, evenimentul traumatic şi să abreacţioneze, adică să elibereze în acest fel cuantumul de afect care îl făcea patogen. Abreacţia poate fi provocată şi cu ajutorul unor tehnici specifice, în special hipnoza* şi subnarcoza, iar la ora actuală, îndeosebi cu ajutorul noilor tehnici care se bazează cu precădere pe experienţa emoţională.
A. Braconnier (S. D.)
Absenteism
Lipsă de stăruinţă într-o activitate care cere prezenţa într-un loc dat. Comportament al celui care absentează des de la munca sa. într-un fel mai general, absenteismul desemnează repetarea absenţei şi se caracterizează deci prin frecvenţa absenţelor şi prin durata lor într-o perioadă de referinţă. Absenteismul este în parte determinat de insatisfacţia legată de natura muncii şi de condiţiile de lucru, dar şi de mulţi alţi factori, printre care se înscriu sănătatea, obligaţiile familiale, importanţa pe care o prezintă pentru subiect activităţile în afara muncii sale, precum şi etica
individuală, normele grupului de muncă şi presiunile organizaţiei.
C. Levy-Leboyer (s. D.)
Absolut
Prag absolut: valoare minimală dintr-o dimensiune oarecare a unui fenomen fizic, cum ar fi presiunea* sau frecvenţa* sonoră, energia* luminoasă, concentraţia* unei substanţe chimice, care poate fi captată de organele receptoare* ale unui organism, generînd deci la acesta din urmă o detecţie* sau o senzaţie*. Existenţa acestei limite demonstrează faptul că organismele vii nu sînt sensibile decît la o parte din valorile pe care le poate lua dimensiunea fizică în cauză (spectrul* vizibil, auditiv etc). Limitele acestui spectru, şi în special limita sa inferioară, variază în funcţie de specii, iar în interiorul unei aceleiaşi specii prezintă variaţii interindividuale. Valoarea pragului absolut depinde de metoda folosită la măsurarea ei (metoda limitelor*, a stimulilor constanţi* sau de ajustare*) şi de condiţiile speciale ale experienţei. Dacă ea este raportată întotdeauna la o dimensiune particulară a stimulului* (d. ex., presiunea sonoră, corespunzătoare intensităţii* senzaţiei), nu este mai puţin legată de alte dimensiuni indisociabile de stimul: astfel, la un sunet* pur avînd întotdeauna o frecvenţă dată, pragul absolut de intensitate va fi în funcţie de frecvenţă. Determinarea pragului absolut a fost unul din primele obiecte de studiu ale psihofizicii*. Ea a devenit obişnuită în diagnosticul deficienţelor senzoriale. (Percepţie absolută: capacitate de a defini valoarea fizică a unui stimul prezentat în mod izolat; fenomenul este cunoscut mai cu seamă în domeniul auditiv, în care subiecţii dotaţi cu auz absolut sînt capabili să spună cărei note şi din ce octavă
îi corespunde un sunet dat. ,,
M. Richelle
(S. D.)
Abstinenţă (Regulă de —) —> Regulă fundamentală
abstinenţă
18
Abstinenţă (Sindrom de —)
Ansamblu de simptome de ordin fizio-patologic care apar atunci cînd se opreşte sau se reduce consumul unui drog*. Aceste simptome sînt de o intensitate foarte variabilă, fie în funcţie de drog, uneori abia perceptibile la unii, putînd provoca moartea la alţii, fie în funcţie de doza folosită sau de regimul continuu ori discontinuu de absorbţie. Droguri diferite produc sin-droame diferite, dar drogurile din aceeaşi familie produc în general sindroame similare. Sindromul poate fi oprit aproape instantaneu prin consumul de drog. Adesea, atunci cînd drogul respectiv nu este disponibil, se va căuta un alt drog din aceeaşi familie pentru a opri dezvoltarea sindromului : este vorba de fenomenul de dependenţă încrucişată. Sindromul se manifestă de regulă la cîteva ore după oprirea luării drogului sau foarte repede după administrarea unui antagonist* care acţionează la nivelul receptorilor*. Acest sindrom este expresia stării de ajustare* a organismului la schimbările fizice care rezultă din consumul

repetat de toxic: la oprirea luării drogului este nevoie de o anumită perioadă de timp pentru ca organismul să se reajusteze, iar simptomele sînt adesea opuse efectelor proprii drogului (d. ex., diaree la oprirea luării de opiacee care provoacă în mod natural constipație). Procesele asociative (de tip pavlovian sau operant) care intră în joc în toleranța* la droguri pot fi şi ele răspunzătoare de declanşarea sindroamelor de abstinență. Dacă un subiect este plasat din nou în mediul respectiv (sau este confruntat cu o situație care era asociată cu consumul de drog), el poate, în lipsa acestuia, să manifeste un ansamblu de simptome de abstinență care sînt similare cu răspunsurile compensatorii condiționate ale toleranței.

M. Le Moal (S. D.)

Abstract -> Concret

moderne, cu excepția locului atribuit abstracției empirice* şi abstracției reflectante* în teoria lui Piaget asupra inteligenței*. Se poate întîlni dacă nu termenul, cel puțin noțiunea în psihologia cognitivă, în lucrările asupra formării conceptelor* (J. Bruner si alții, 1956) sau asupra învățării*, în viziune clasică, procesul de abstracție este legat de problema formării ideilor generale. El desemnează procesul prin care gîndirea* reuşeşte să izoleze o componentă generală a unei percepții, a unei imagini sau a unei noțiuni complexe. Această noțiune îşi are originea la Aristotel: activitatea prin care sînt gîndiți termenii abstracți este concepută în special ca o activitate care permite intelectului să studieze proprietățile matematice inerente fiinţelor sensibile. Abstracția ocupă astfel un loc important în explicațiile empiriste* ale originii ideilor generale. In psihologia ştiințifică din secolul al XlX-lea se găsesc împrumuturi directe din teoria filozofică a procesului de formare a ideilor abstracte. T. Ribot (1897), de exemplu, consacră peste jumătate din studiul său asupra evoluției ideilor generale examinării formelor inferioare (percepție sau imagine), intermediare (percepție sâu imagine însoțită de limbaj) şi superioare (limbaj însoțit sau nu de percepție sau de imagine) ale abstracției. în general, aceasta este concepută ca „un procedeu natural şi necesar al spiritului, depinzînd de atenție, adică de limitarea spontană sau voluntară a cîmpului conştiinței" (p. 6). Acest procedeu care constă într-o „disociere operată în datele brute ale experienței" (p. 13) permite în felul acesta izolarea uneia sau alteia din componentele unei percepții, unei imagini sau unei noțiuni. Noțiunea de abstracție permite, după Ribot, să se explice etapele achiziției de concepte cum ar fi numărul* (trecerea de la numărul perceput, concret, la numărul abstract).

J.-J. Ducret

(S. D.)

• Bruner I, Goodnow J. şi Austin G. (1956), A Study of Thinking, John Wiley, New York.

_ Ribot T. (1897), L'evolution des idees ge-giei mai degrabă nerales, ed. a 5-a, Alean, Paris, 1919.

Abstracție

Această noțiune ține de istoria psiholo- decît de dezvoltările sale

accepiauiinaie

Abstracție empirică

Proces de construire a cunoştințelor* care constă în extragerea proprietăților sau regularităților empirice ale obiectelor lumii exterioare. împreună cu abstracția reflectantă*, care se referă la coordonarea acțiunilor subiectului, este unul din mecanismele cognitive fundamentale invocate de J. Piaget. Cercetările asupra lecturii experienței au demonstrat totuşi că abstracția regularităților empirice nu se poate face decît cu ajutorul cadrelor asimilatoare construite de subiect. Abstracția calității comune a unui ansamblu de obiecte cere o muncă de punere în legătură al cărei rezultat este recunoaşterea calității sau a regularității. Deci dacă, prin efectul său, abstracția empirică poate fi concepută ca reluarea în epistemologie şi în psihologia genetică a conceptului clasic de abstracție*, ea diferă totuşi de aceasta prin caracterul ei constructiv, adică prin dependența sa față de cadrele operatorii disponibile la subiect. T T ^

J.-J. Ducret

(S. D.)

Abstracție reflectantă

Noțiune introdusă de J. Piaget pentru a desemna procesul prin care subiectul construieşte cadrele logico-matematice de asimilare* bazîndu-se nu pe regularitățile lumii exterioare, ci pe coordonările acțiunilor sau operațiilor* sale. Aceste coordonări se pot reflecta în ordinea stabilită de subiect asupra realității exterioare ; o abstracție pseudoempirică poate, în plus, să faciliteze activitatea prin care subiectul stabileşte reflexiv legături între acțiunile sale şi extrage proprietățile astfel constatate ale acestei realități. Ca şi abstracția empirică*, abstracția reflectantă este astfel un proces activ de coordonare de scheme* de nivel superior, care se bazează pe regularități preexistente, dar care nu le poate desluşi decît cu ajutorul acestei activități superioare de coordonare.

J.-J. Ducret

(S. D.)

Abulie —» Aprosexie

Acalculie

Desemnează tulburările de calcul. Aceste tulburări nu sînt univoce. Ele pot fi urmările unei perturbări care afectează identificarea, exprimarea şi mînuirea cifrelor, înscriindu-se de obicei într-o dezordine afazică* fără să existe obligatoriu un paralelism între afazia verbală şi afazia numerică.

Acalculia spaţială se referă la realizarea în scris a operaţiilor numerice; ea poate fi observată în contextul unor dificultăţi vizual-constructive, consecinţă a unei leziuni a emisferei drepte şi care împiedică aranjarea corectă a cifrelor impusă de realizarea operaţiilor.

Acalculia poate să nu afecteze decît operaţiile aritmetice simple, care se realizează mental; este vorba de o anaritmetie care poate fi observată izolat sau asociată cu elementele unui sindrom al lui Gerstmann: agrafie*, indistincţie dreapta-stînga, agno-zie digitală; leziunea responsabilă afectează regiunea intersecţiei temporo-parietalo-

occipitale stingi. , , „.

v 6 J.-L. Signoret

(S. D.)

Acceptabilitate

Proprietate atribuită unui enunţ pe baza unei judecăţi* (sau a unei evaluări*) care se întemeiază pe criterii de natură semantică* sau pragmatică*. Enunţul poate fi considerat ca acceptabil, pe de o parte dacă este gramatical (adică dacă se conformează regulilor* sistemului limbii; v. Gra-maticalitate), pe de altă parte dacă trimite la un eveniment sau la un act de enunţare* considerat drept acceptabil de >către subiectul vorbitor. Spre exemplu, enunţul „fiica mea s-a măritat cu stră-străbunica mea" este gramatical, dar va fi considerat ca inacceptabil de un mare număr de subiecţi, în vreme ce noţiunea de gramati-calitate face trimitere la competenţa* lo-cutorului*, noţiunea de acceptabilitate, mai intuitivă, se defineşte în legătură cu un model de performanţă*.

J.-P. Bronckart şi D. Zagar

(S. D.)

acces delirant

20

Acces delirant

Tablou clinic descris acum un secol şi admis, prin tradiţie, de şcoala psihiatrică franceză ca o entitate autonomă. Acest concept a fost introdus de J. Magnan cu denumirea de acces delirant al degeneraţilor. El se caracterizează printr-o stare acută cu apariţie brutală (delir brusc), adesea fără cauză declanşatoare clară, cu un delir* polimorf prin temele şi mai ales prin mcanismele sale, care amestecă halucinaţiile* psihosenzoriale, interpretările, iluziile, intuiţiile şi elementele imaginative; fluctuaţii timice importante şi o mare vari-abilitate a tabloului, pe scurt, o dezorganizare a conştiinţei, fără o reală tulburare confuzională. Cînd este de durată scurtă, accesul ajunge uneori la o vindecare bruscă, fie după remisia unei recidive ce ridică problema intermitenţei şi revenirii, fie, în cele din urmă, după diferite tipuri de cronicizare. în prezent, el este legat fie de psihoze schizofrenice*, fie de tulburări ale stării de spirit. Această descriere clinică pare să-şi găsească locul în clasificările actuale sub denumirea de tulburări schizofrenice în DSM (Manual diagnostic şi statistic al tulburărilor mentale).

J.-F. Allilaire (O. D.)

Acces delirant acut —> Delir

Accesibilitate

Posibilitate de acces*, spre exemplu, la informaţiile* stocate în memorie*, la unităţile lexicale.

în metodologia ştiinţifică, posibilitatea de a avea acces la fenomene, cu ajutorul observaţiei* sau al experimentării*. Progresele unei ştiinţe sînt legate de soluţiile aduse problemelor de accesibilitate. Astfel, în psihologie, nu s-a putut face psihofizi-că* la animale decît prin aplicarea tehnicilor de condiţionare*; ideea lui Gardner, în 1969, de a se recurge la limbajul gestic al surdo-muţilor a permis accesul la capacităţile simbolice* „lexicale" ale cimpanzeilor.

M. Richelle (S. D.)

Acces lexical

Etapă a prelucrării psiholingvistice care constă în asocierea la codul grafemic (în lectură*) sau fonologie (în audiţie) al cu-vîntului* perceput a intrării lexicale care corespunde informaţiilor* sintactice şi semantice conţinute în lexicul* mental. Ea duce la recunoaşterea* cuvîntului. Cel mai cunoscut model de acces la lexic este cel al logogenelor lui J. Morton; fiecărui cu-vînt (sau fiecărui morfem*) îi corespunde o logogenă; logogena este un captator de informaţii care, atunci cînd este atins un anumit prag de informaţie, se declanşează şi provoacă recunoaşterea cuvîntului. Modelul lui Morton descrie un sistem interactiv în care informaţiile perceptive şi contextuale sînt folosite în acelaşi moment.

D. Zagar

(S. D.)
Accident
Este calificat drept accident un eveniment neprevăzut şi puţin frecvent, cu efecte perturbatoare. Un comportament este numit accidental atunci cînd provoacă în mod involuntar o rană, o atingere fizică sau psihică susceptibilă de a atrage consecinţe* traumatice. Studiul acestuia se situează în cîmpul comportamentelor de risc*. El implică mai mulţi parametri: de situaţie, de exerciţiu, de experienţă şi de efecte handi-capante asociate la caracteristicile personale ale protagoniştilor. Unele cercetări întreprinse asupra originii accidentelor indică îndeobşte o evoluţie în funcţie de vîrstă, sex şi mediu social a accidentaţilor şi delimitează o perioadă de expunere la riscuri care corespunde mai ales vîrstei adolescenţei* (ducînd la o supermortali-tate masculină accidentală ridicată).
/. Selosse (S. D.)
Aceticolină
Amină* cuaternară. Primul neurotrans-miţător* descoperit în sistemul nervos*. Neuronii colinergici sînt prezenţi în sistemul nervos autonom (sistemul simpatic şi parasimpatic), somatic (joncţiunea neuro-musculară) şi central. în creier, se disting

neuroni cu axoni scurţi (cum ar fi striatul interneural) şi neuroni cu axoni lungi reuniţi în opt nuclee mari. Printre aceştia din urmă se găsesc neuronii sistemului septo-hipocampic şi cei ai sistemului inominato-cortical situaţi în creierul mare, şi neuronii nucleului pedunculo-pontin şi cei ai nucleului latero-dorsal al tegumentului situaţi în creierul mic. Demenţa* de tip Alzheimer, care debutează cel mai adesea cu tulburări ale memoriei*, este însoţită de o hipoactivitate a neuronilor colinergici din creierul mare.
H. Simon
(S. D.)
Achiesare
Este tendinţa de a răspunde da sau adevărat la o întrebare indiferent de conţinutul ei (este mai frecventă decît tendinţa inversă). Această tendinţă de răspuns* (sau stil) este o caracteristică individuală coerentă care poate schimba rezultatele unui chestionar*. Pentru a îndrepta situaţia, trebuie construiţi itemi simetrici (răspunsul cînd afirmativ, cînd negativ contribuie la scorul de scală*) sau itemi cu alegere forţată. Considerată la început (spre 1950) ca o simplă sursă de eroare, tendinţa la achiesare s-a dovedit a fi legată de anumite trăsături de personalitate* (legătură pozitivă şi stabilă cu anxietatea, de exemplu). Dar impactul ei real asupra rezultatelor este
nesemnificativ.
M. Bruchon-Schweitzer
(S. D.)
Achiziţie
Mecanism de dobîndire a conduitelor: achiziţia limbajului se desfăşoară, în principal, între momentul naşterii şi vîrsta de patru ani. Produs al acestui mecanism: lectura este o achiziţie comună a fiinţelor omeneşti şcolarizate. Termenul se aplică într-un fel foarte general la cunoaşteri şi cunoştinţe*, la iscusinţe şi abilităţi* motorii, la tot ceea ce poate îmbogăţi repertoriul* comportamental şi competenţele* unui individ de-a lungul experienţei sale. Deşi se apropie de termenul de învăţare*, nu
are încărcătura de conotaţii care, la acesta din urmă, trimite la teoriile* învăţării şi mai cu seamă la cele care accentuează factorii ambientali. Mai neutru, cuvîntul achiziţie nu implică nici o restricţie cu privire la mecanismele şi factorii în cauză şi astfel el se aplică şi la conduitele puse în act datorită maturizării*, unei dezvoltări* concepute dintr-o perspectivă construc-tivistă*, ca cea a lui Piaget, unei actualizări* de potenţialităţi* în mare parte înnăscute* la simpla expunere la informaţii specifice (ca în concepţia achiziţiei limbajului susţinută de Chomsky), ca şi unor reacţii condiţionate*, învăţări instrumentale* sau comportamente motrice rafinate prin exerciţiu*.
Psihologia cognitivă contemporană acordă un spaţiu larg studiului achiziţiei cunoştinţelor: informaţii privind lumea exterioară, dar şi reguli* şi strategii* care pot fi exploatate în rezolvarea de probleme*. Această preocupare este strîns legată de cea a specialiştilor în inteligenţa artificială*, în căutare de modele* de achiziţie a cunoştinţelor în vederea dezvoltării unor ordinatoare dotate cu capacităţi de achiziţie şi de exploatare a celor dobîndite.
M. Richelle
(S. D.)
Acid aminat
Este constituantul fundamental al proteinelor. Sistemul nervos central conţine, în afara proteinelor, cantităţi importante de acizi aminaţi liberi, dintre care unii sînt foarte implicaţi în transmiterea influxului* nervos. Astfel, acidul gammaaminobi'tiric (GABA), glicina, taurina şi beta-alanina sînt

inhibitori*, în timp ce acizii glutamic şi aspartic sînt excitatori*. Anumite peptide, numite neuropeptide (endomorfine, substanţa P, colecistochinina, somatostatina etc), formate din 2 pînă la 40 de acizi aminaţi, joacă de asemenea un rol important
în transmisia nervoasă.
U. Spampinato
(S. D.) Acid dezoxiribonucleic -> Acid nucleic
I
Acid nucleic
Polimer de origine naturală, cu o greutate moleculară ridicată (macromoleculă), format dintr-un lung lanţ de monomeri, nudeotidele. Fiecare nucleotid este format din unirea unei baze azotate purinice, adenină (A), guanină (G), sau pirimidinice, citozină (C), timină (T), uracil (U), cu un zahăr cu cinci atomi de carbon sau pen-toză, riboză sau dezoxiriboză, şi un acid fosforic. La originea clasificării lor în două categorii fundamentale se află structura pentozei: acizii ribonucleici (ARN) con-ţinînd riboza şi acizii dezoxiribonucleici (ADN), conţinînd dezoxiriboză. Diferite baze azotate le sînt comune celor două tipuri de acizi nucleici, în afară de U, înlocuit de T în ARN. Ordinea de succesiune a bazelor şi combinaţiile lor specifice (C-G, A-T sau A-U pentru ARN) dau o identitate specială fiecărui polinucleotid. Uniţi cu proteine bazice, ei formează nucleo-proteinele, constituenţi esenţiali ai nucleelor şi ai citoplasmei oricărei celule animale sau vegetale. ADN se găseşte aproape exclusiv (90%) în nucleele celulare, el este un constituent esenţial al cromozomilor* şi are drept funcţie stocarea patrimoniului genetic şi transmiterea acestuia în timpul diviziunii celulare; el conţine informaţia pentru dirijarea sintezei proteinelor celulare. ARN, care se găseşte mai cu seamă în citoplasmă, joacă un rol important în biosinteza proteinelor şi în exprimarea fenotipică* a genotipului*.
U. Spampinato (S. D.)
activitate poate fi mai mult sau mai puţin spontană (acomodare de scheme reflexe sau automatizate) sau voluntară, dirijată şi gîndită (acomodarea unei teorii ştiinţifice la elemente noi). Acomodarea este deci, mai cu seamă, momentul activităţii psihologice în timpul căruia elementele din jurul unei scheme sau al unui ansamblu de scheme pot contribui la organizarea schematismului acţiunii sau gîndirii. Această contribuţie poate fi făcută fie prin intermediul unor procese de nivel inferior (întărirea legăturilor interneuronale), fie prin intermediul unor procese mentale (selecţia de ipoteze etc).
./,-./. Ducret
(S. D.)
23
actant
Acid ribonucleic -> Acid nucleic
Acmestezie
Percepţie tactilă a unui vîrf ascuţit (ac) care nu provoacă totuşi o senzaţie* dureroasă.
M. Richelle
(S. D.)
Acomodare
Acomodarea este activitatea prin care schemele* de acţiune şi de gîndire se modifică la contactul cu obiectul sau în timpul procesului de asimilare* reciprocă. Această
Acomodare vizuală
Ajustare a puterii dioptrice a ochiului pentru a face să conveargă razele luminoase ale unui obiect apropiat chiar pe retină şi să asigure claritatea imaginilor percepute. La om, această ajustare se obţine datorită schimbărilor de curbură ale cristalinului sub acţiunea muşchilor ciliari asupra fibrelor elastice şi transparente ale cristalinului. Mecanismul de acomodare este inconştient (ajustare parasimpatică) şi îşi pierde din putere o dată cu vîrsta; ceea ce rezultă este prezbitismul. O carenţă de acomodare, care se referă la lungimea axului optic, plasează focarul convergenţei razelor luminoase dincolo de retină, ducînd la hipermetropie; o exagerare de acomodare situează focarul de convergenţă al razelor luminoase în faţa retinei ducînd la miopie*. Astigmatismul, legat de o curbură neregulată a corneei, constituie un alt defect optic care împiedică acomodarea. „ _ .
R. Genicot
(S. D.)
Acromatic
Caracterizează o lumină necolorată a cărei radiaţie are un spectru de egală energie (x = y = z = 1/3 din spectrul vizibil); caracterizează de asemenea o culoare de suprafaţă albă ideală care are aspectul de ilumi-nant precedent şi care dă o senzaţie fără
tonalitate cromatică (alb, gri sau negru, după nivelul energetic). Comisia Internaţională a Iluminatului a definit un punct acromatic care este de puritate nulă pe diagrama colorimetrică. în reprezentarea tridimensională a solidului culorilor, punctele acromatice corespund axei luminanţelor.

R. Genicot
(S. D.)
Act
Unitate de comportament* care constituie un tot legitim izolabil în fluxul continuu al conduitelor*, nu din motive de comoditate pentru observator, ci datorită semnificației sale funcționale în organizarea subiectului. într-o analiză de tip behavio-rist*, această semnificație poate fi raportată la efectul asupra mediului, efect care la rîndul său este izvor de întărire* sau de satisfacere a unei trebuințe* pentru subiect. Pentru etolog, actul îşi dobîndeşte semnificaţia din funcţia sa în adaptarea* animalului la nişa sa ecologică*. Pentru anumite psihologii ale personalității*, actul este un tot coerent, care leagă comportamentele în sensul îngust al termenului (mişcări, cuvinte) de trebuința care le serveşte de bază, de reprezentările* care le programează şi de scopul care-i marchează rezultatul. Tradițional, se disting actele preparatorii, etape intermediare în urmărirea unui scop, şi actele consumatorii* care aduc satisfacerea trebuinței (căutarea hranei, parada* nupțială, preparatoriile, referitoare la ingerarea hranei, la cuplare) (v. Acțiune, Operant).
M. Richelle
(S. D.)
Actant
In anumite curente de semantică*, desemnează pe diferiții protagonişti ai unei acțiuni sau ai unui eveniment: se poate afirma astfel că enunțul „Jean îşi curăță scrumiera cu un curățitor de pipă" este format dintr-un predicat* („curăță") şi din trei actanți sau argumente* („Jean", „scrumieră" şi „curățitor de pipă") cărora le pot fi atribuite cazuri* (respectiv: agent, obiect şi instrument).
în semiotica* narativă, această noțiune a fost introdusă de A.-J. Greimas (1966) pentru a desemna ceea ce V. Propp (1928) numea sfera de acțiune a personajelor unei povestiri* sau narațiuni*. în analiza acestui tip de discurs* se disting actorii (personaje dispunînd de un nume propriu, de o identitate, de un caracter) şi actanții (loc sau statut al actorului în structura povestirii). Acelaşi personaj poate fi succesiv Subiect-erou, apoi Opozant (cazul trădătorului). în acelaşi fel, locul actanțial al Subiectului poate, într-o poveste, să fie ocupat de mai multe personaje: cei doi frați mai mari (falşi eroi), apoi prîslea (Subiectul-erou). Se întîmplă frecvent ca cel care dezvăluie eroilor obiectul căutării lor (Destinatarul) să fie în acelaşi timp Destinatarul*, adică cel căruia trebuie să-i fie remis Obiectul de valoare. Ceea ce este rezumat în schema actanțială:
Destinatar
\ Subiect-
Destinatar
Adjuvant
-> Obiect de valoare \ Opozant ’
Această abordare, care nu se aplică numai poveştilor, permite să se distingă în structurile narative o axă a dorinței sau a voinței (relația Subiect-Obiect), o axă a ştiinței (Destinatarul comunică Subiectului o ştiință despre existența unui Obiect; Subiectul îi dăruieşte Destinatarului Obiectul şi, în schimb, Destinatarul recunoaşte valoarea eroului) şi o axă a luptei sau a puterii (Adjuvantul îl ajută pe erou, Opozantul îi contracarează planurile). Faptul că unele obiecte sînt mai mult sau mai puțin dezirabile (Obiecte de valoare) ne permite să înțelegem ce îi face pe eroi să alerge după ele. Pentru a distinge pe Subiecții-eroi de Antisubiecți (falşi eroi) şi a înțelege de ce unul reuşeşte acolo unde ceilalți eşuează, este necesar să se introducă noțiunea de competență modală*.
J.-M. Adam (S. D.)
act de limbaj

• Greimas A.-J. (1966), Semantique structurale, Larousse, Paris. — Propp V. (1928). Mor-fologiia skazi, Nauka, Leningrad. Traducere (1970): Morphologie du conte (trad. E. Mele-tinski), Le Seuil, Paris.
Act de limbaj
Lui J. L. Austin i se datorează ideea că „a spune înseamnă a face": departe de a fi întotdeauna un tablou al realității evaluabile în termeni de adevărat/fals, o enunțare* verbală este în general un act care operează transformări asupra drepturilor şi datoriilor publice ale interlocutorilor, evaluabil în termeni de succes/eşec. Actele cu caracter asertiv nu constituie decît un caz particular, alături de cereri (ordin, întrebare), promisiuni, verdicte (blam, condamnare), adresări rituale (salut, mulțumire), formule magice etc. Limba le oferă vorbitorilor mijloacele de a-şi declara intenția de îndeplinire a acestor acte, eficacitatea unei astfel de enunțări rămînînd o chestiune de norme* sociale (v. flocutoriu).
A. Berrendonner
(S. D.)
ACTH ->• Adrenocorticotropină

Acting out

în traducerea operei lui S. Freud în engleză sînt folosiți termenii to act out şi acting out pentru formele germanului agieren. S-a răspîndit deci uzanța de a se recurge la gerunziul englez pentru a defini în franceză un sens special al verbului agir (a acționa) şi anume procesul prin care un comportament se realizează în locul şi în cursul actualizării unei fantasme inconştiente sau a reprezentării sale de „trecere la act"*. S-a propus şi termenul de „punere în act". To act out înseamnă a acționa, punîndu-se accentul pe caracterul de completitudine a realizării actului. Din cauza necunoaşterii acestui sens precis şi acordîndu-se sufixului out un sens de exterioritate, s-a încercat în mod greşit să i se opună un acting in care ar însemna acționarea în cură, în opoziție cu acting out care s-ar aplica unei acționări în afara curei,

servind la descărcarea unei exigențe pulsio-nale în locul investirii sale în transfer. J. Lacan, în ceea ce-l priveşte, opune termenul acting out celui de trecere la act pentru a desemna înscenarea fantasmei inconştiente ca marcă semnificantă ținînd locul unei interpretări absente. J. B. Moreno a folosit termenul pentru a marca obiectivul imediat al exprimării scenice în psihodramă, în acelaşi timp finalitate imediată şi mijloc terapeutic de expresie. y D. Widlocher

(S. D.)

Activare

Creştere a excitabilității* sistemului nervos* central, fiind una din proprietățile acestuia, care duce la o creştere a nivelului de vigilență* a stărilor de alertă*, a atenției*. Mai mult decît de o stare sau de un nivel, este vorba de un proces dinamic constituit din trecerea de la un nivel la altul conform unui continuam mergînd de la diferitele stări de somn* la numeroasele stări de veghe. Acest proces însoțeşte stările emoționale sau afective. Activarea rezultă dintr-un ansamblu de influențe ex-citatoare şi inhibitoare de natură nervoasă şi humorală. O activare fazică avîndu-şi originea în formația reticulată* provoacă trezirea, pe cînd o activare tonică va întreține un nivel de vigilență mai mult sau mai puțin ridicat. Sistemul activator ascendent reticular este el însuşi excitat de mesajele aferente, de factorii humorali din mediul interior şi de mesajele corticofuge. Formația reticulată se proiectează asupra talamusului* şi a cortexului* şi asupra neuronilor spinali implicați în motricitate*. Intensitatea activării se traduce în mod direct şi specific la nivelul electrogenezei cerebrale (electroencefalografe*), al con-trolului aferentelor senzoriale, al activităților motrice (spontane sau reflexe), al marilor funcții fiziologice (respirație, circulație), dar şi al atenției şi reacțiilor emoționale* şi hormonale. în această privință nu pare să existe o covariație între diverşii indici fiziologici sau psihobiologici. Activarea sistemelor fiziologice, care este o

activitate psihică

condiție a experienței emoționale, este adesea anterioară activării cerebrale şi poate exista fără o cunoaştere a stimulului care i-a dat naştere. Această activare neurove-getativă şi rapidă are valoare de supraviețuire. Somnul a fost considerat inițial ca un proces de dezactivare cerebrală de origine reticulară, dar mai tîrziu au fost evidențiați centrii activi în declanşarea somnului. S-a stabilit o legătură între creşterea activării şi capacitățile sau performanțele* organismului; această legătură are forma unui U inversat, sugerînd că unui nivel de activare optimal îi corespunde o vigilență optimală permițînd cea mai bună performanță posibilă. Totuşi această lege generală este acum contestată în măsura în care un nivel de activare ar fi contingent sau specific unei stări date a organismului.

R. Dantzer, M. Le Moal, B. Soumireu-Mourat

(S. D.)

Activă

în pedagogie, denumirea de metode active se referă la un ansamblu de demersuri care, dincolo de nuanțele teoretice şi practice, țin de unul şi acelaşi principiu: învățarea* se operează datorită comporta-mentului* activ al elevului; acesta învață ce face el însuşi şi nu ce face profesorul. Toate metodele active tind deci să asigure participarea celui care învață la construirea culturii, abilităților, atitudinilor şi valorilor sale, a sănătății sale fizice şi mentale, în acest context, lucrările lui J. B. Caroll, B. S. Bloom şi A. Harnischfer au demonstrat că factorul „timp investit în mod activ în sarcinile de învățare" {active learning time sau time-on-task) este, împreună cu ocazia de a învăța (opportunity to learn), foarte predictiv pentru succesul său. în psihanaliză, expresia de tehnică activă a fost introdusă de S. Ferenczi pentru a desemna un demers care se abate de la neutralitatea* proprie psihanalizei clasice: analistul recurge la injoncțiuni, prohibiri, gesturi tandre, mărturisiri asupra propriilor sale probleme psihologice, pentru a

stimula pacientul în a se elibera de efectele vechilor sale traumatisme, în ştiințele umaniste şi mai ales în psihologia socială, expresia de cercetare activă (datorată lui K. Lewin) se aplică metodelor care acordă cercetătorului un statut de observator participant; studierea unui subiect sau a unui grup este socotită inseparabilă de aceea a efectelor (modificărilor) produse asupra subiectului de cercetarea

’ ’ D. Anzieu şi G. De Landsheere
(S. D.)
Activitate
Ansamblu de mişcări* sau de acţiuni* (eventual interioare, mentale*) produse de un organism. Termenul a rămas la fel de imprecis în vocabularul psihologiei ca şi în limbajul curent, de vreme ce el desemnează atît mişcări oarecare, chiar dezordonate şi nefinalizate sau pur şi simplu repetitive, cît şi înlănţuiri de acţiuni coordonate între parteneri sociali. Astfel, vom vorbi de activitate locomotorie spontană în legătură cu comportamentele de deplasare* nespecifice ale unui animal, înregistrate cu ajutorul unui actometru*, de cicluri de activitate în legătură cu fazele de veghe activă care se opun fazelor de odihnă şi de somn în cursul ciclului cir-cadian*, şi într-un sens cu totul diferit, în didactică*, de activitate de grup sau de clasă pentru a desemna o formă de învăţare* şcolară care implică o participare
activă a elevilor. , „
M. Richelle
(S. D.)
Activitate de deplasare —> Deplasare (Activitate de —)
Activitate de substituire -> Deplasare (Activitate de —)
Activitate psihică
Noţiunea de activitate psihică corespunde unei exigenţe de transformare calitativă impusă aparatului* psihic datorită legăturilor sale cu corporalul şi cu intersubiec-tivitatea şi din cauza funcţionării sale in-terne : travaliul pulsiunii*, travaliul visului*
activitate psihică creatoare

şi travaliul doliului* fiind prototipurile acesteia, degajate de S. Freud. Activitatea psihică în grupuri priveşte transformările efectuate de membrii grupului pentru a constitui un grup (identificări imaginare, refulare, producere de simpto-me şi de semnificanti comuni, contribuţia la idealul comun), pentru a se detaşa de alianţele inconştiente şi a accede la o subiectivitate individuantă. Activitatea psihică individuală se efectuează prin activitatea psihică a intersubiectivităţii şi a grupului însuşi: conceptul de aparat psihic grupai* explică această corelaţie.
R. Kaes
(N. C.)
Activitate psihică creatoare
S. Freud a analizat activitatea psihică a visului* şi pe cea a doliului*, dar a schiţat numai studiul activităţii psihice de creaţie, mai ales în cursul autoanalizei* sale. D. Anzieu a sintetizat cercetările asupra acestei probleme şi a distins cinci faze:
1. căderea regresivă în inconştient, în special prin intermediul viselor şi al amintirilor din copilărie;
2. înregistrarea de către conştiinţă a intuiţiei directoare a operei care urmează să apară şi a cărei valoare este recunoscută de un interlocutor care îi este ecoul;
3. construcţia conştientă şi voluntară a unei teorii, a unei opere, a unei logici care sistematizează această intuiţie;
4. munca perseverentă, îndîrjită, adesea pusă sub semnul întrebării, de compoziţie a operei prin stimularea şi controlul supraeului*;
5. în sfîrşit, decizia de a considera opera ca terminată şi de a o supune aprecierii publicului, cu riscul unei răniri narcisice pentru autor şi cu preţul renunţării la stă-pînirea destinului operei.
O creaţie anume nu parcurge în mod obligatoriu toate aceste faze, nici nu urmează ordinea indicată mai sus. Secvenţe ale mai multor faze se pot repeta sau inversa în
cursul activităţii creatoare. ^ ,
D. Anzieu
(N. C.)
Activitate redirijată
Activitate care apare atunci cînd obiectul spre care este dirijat un comportament se modifică sau dispare brusc. Animalul este atunci condus să-şi orienteze aceeaşi structură comportamentală spre o ţintă diferită. Spre exemplu, în cursul unei interacţiuni agonistice* între două păsări, cînd una din cele două antagoniste fuge, învingătoarea îşi va redirija loviturile de cioc asupra solului sau oricărui alt obiect din apropiere.
R. Campan
"(S. D.)
Actograf
Aparat destinat detectării, localizării, măsurării* şi înregistrării automate a activităţii* comportamentale, chiar în condiţii seminaturale. în general, locomoţia* este considerată în acest caz ca

reflectarea acestei activităţi, îndeosebi pentru studierea comportamentului vertebratelor superioare. Există totuşi şi diferite versiuni destinate examinării amănunţite a altor aspecte ale activităţii, cum ar fi ridicarea verticală a corpului, comportamentele alimentare* sau explorarea* disociată a locomoţiei. Cel mai adesea, actografele se bazează pe procedee de înregistrare electromecanică (d. ex.: roata de activitate*) sau fotoelectrică. Unele aparate, cu destinaţii mai generale, înregistrează activitatea comportamentală cît se poate de complet, incluzînd maximumul de mişcări, reunite într-un singur montaj cu ajutorul unor colectori electronici. Atunci cînd înregistrarea privilegiază măsurarea, se vorbeşte mai degrabă de acto-metru şi actometrie. Este vorba de un instrument de bază în cercetarea comportamentului animal, mai ales în crono-biologie*, în psihologia comparată*, în etologie* şi în psihofarmacologia experimentală.
E. Tirelh (S. D.)
Actometru -» Actograf
Act ratat
Termen specific psihanalizei care desemnează ratările acţiunilor de obicei reuşite.
27
acţiune
Subiectul* impută eşecul întîmplării sau neatenţiei cînd, de fapt, el îşi îndeplineşte o dorinţă inconştientă. Actul ratat este din acest punct de vedere un act reuşit. S. Freud a grupat ratările şi tangenţele acţiunii, vorbirii, memoriei, pentru a le apropia de simptom* ca formaţie de compromis* între intenţia conştientă a subiectului şi ceea ce
este refulat.
B. Brusset
(S. D.)
Actuală (Nevroză —)
Sub acest nume S. Freud a regrupat, foarte devreme în opera sa, nevroza de angoasă*, neurastenia*, apoi ipohondria*, ca neţinînd de psihanaliză. El le opune, după criteriul determinismului lor, psihonevrozelor ale căror simptome sînt expresia simbolică a conflictelor infantile aşa cum le actualizează transferul*. în nevrozele actuale, simptomele ar rezulta direct din efectele somatice şi nu psihice ale insatisfacţiei sexuale în viaţa prezentă a subiectului: lipsa de descărcare în nevroza de angoasă, inadecvarea sa în cazul neurasteniei. Acest model teoretic este cel al primei teorii freudiene a angoasei ca transformare fiziologică, automată, cantitativă pornind de la un prag şi ireversibilă a libido*-u\ui în angoasă de îndată ce ea nu mai poate fi legată de reprezentări. Pentru S. Freud, simptomul nevrozei actuale este foarte des nucleul şi stadiul precursor al simptomului psihonevrotic.
Dezvoltările ulterioare ale acestei noţiuni destul de desuete s-au făcut în două direcţii: pe de o parte, coexistenţa, frecventă din punct de vedere clinic, de simptome actuale în legătură cu conflictele şi insatisfacţia (nu numai a pulsiunilor sexuale, ci şi a narcisismului şi a pulsiunilor agresive) şi de simptome datorate unor conflicte infantile pune problema articulării lor; pe de altă parte, teoriile psihosomatice, în care acelaşi model a avut importante prelungiri (noţiunea de slăbire a mentalizării* şi a elaborării fantasmatice preconştiente*) în
şcoala lui P. Marty.
: B. Brusset
(S. D.)
Actualizare
într-un prim sens, care este şi sensul specific atribuit în psihologie, actualizarea desemnează procesul prin care un individ îşi mobilizează propriile potenţialităţi şi le exprimă într-un comportament observabil : este trecerea „de la putere la act" în confruntarea cu situaţii revelatoare (în special conflictuale). în psihologia personalităţii, se utilizează, de asemenea, termenul cvasisinonim de actuaţie (a unei tendinţe sau potenţialităţi), în al doilea sens, mai general, actualizarea desemnează fie procesul care face ca un eveniment sau un comportament să treacă de la o stare virtuală la una actuală, fie procesul prin care un element al trecutului este reintrodus în prezent (actualizarea
unei opere). T „ „
J.-P. Bwnckart
(S. D.)
Actualizare (Trebuinţă de —)
Este, după H. Murray, dorinţa de a sur-monta obstacolele, de a exercita o putere, de a realiza ceva greu cît mai bine şi mai repede posibil. După D. McClelland, ar fi resortul principal al motivaţiei* pentru muncă, funcţionînd prin întărire*: fiecare se străduie să reuşească în activităţile şi situaţiile în care a avut deja succes. Este şi nivelul cel mai ridicat al ierarhiei trebuinţelor* propuse de A. H. Maslow, şi una din cele trei trebuinţe fundamentale ale teoriei motivaţiei a lui C. P. Alderfer. C. Levy-Leboyer
(S. D.)

Actuaţie —>• Actualizare Acţiona(A) -» Trecere la act
Acţiune
Termen foarte polisemie care, în accepţia sa cea mai generală, desemnează orice proces prin care un organism identificabil (agent) emite un comportament* (sau o secvenţă de comportamente coordonate) producînd un efect observabil asupra lui însuşi sau asupra mediului înconjurător. Această noţiune poate dobîndi o semnifi-

caţie mai precisă care rezultă fie dintr-o centrare deosebită asupra uneia din cele trei componente ale sale majore (agent/comportament/efect), fie din restricţii puse asupra definirii lor. Anumite accepţii dovedesc o centrare aproape exclusivă asupra efectului (acţiunea frigului asupra unui organism, acţiunea socială); altele pun condiţii asupra naturii comportamentului (care trebuie să fie „activ", în opoziţie cu „inactiv", şi care se concretizează în mişcări observabile); altele pun restricţii asupra statutului agentului, al cărui comportament ar trebui să provină dintr-o intenţie* şi, în consecinţă, ar implica o reprezentare* a efectului său (v. Scop). Curentul „semantica acţiunii", reprezentat îndeosebi de P. Ricceur, face deosebirea netă între acţiune şi mişcare. Aceasta din urmă este un comportament, emis desigur de un organism şi care produce eventual un efect, dar care este controlat de o „cauză" internă sau externă. Cît despre acţiune, ea ţine de voinţa* conştientă a agentului, care manifestă o intenţie privitoare la efect (noţiunea de „motiv"). Cu excepţia curentelor fenomenologice, psihologia a adoptat în general o concepţie mai largă a acţiunii, care nu implică în mod necesar intenţia şi care este centrată asupra rolului pe care-1 joacă în dezvoltarea* cognitivă sau afectivă. „La început a fost acţiunea"; acest enunţ concluziv al lui Faust ilustrează postulatul fundamental al cogni-tivismului* lui Piaget şi al interacţionis-mului* social al lui A. N. Leontiev. In concepţia lui J. Piaget, orice comportament de schimb între organism şi mediu constituie o acţiune, în sensul că organis-mul-agent transformă aici mediul şi se modifică în contact cu el (v. Asimilare şi Acomodare) şi orice cunoaştere* purcede din acţiune. încă de la naştere, acţiunile sugarului se repetă şi se aplică într-un fel asemănător la situaţii comparabile; prima formă de inteligenţă* (stadiul* senzorio-motor*) se concretizează atunci în scheme* de acţiune, adică în structuri care coordonează elementele comune la diferite aplicări ale aceleiaşi acţiuni. Emergenţa
capacităţii de reprezentare (v. Funcţie semiotică) rezultă din interiorizarea* acestor scheme, care se reconstruiesc pe plan mental şi dau naştere operaţiilor* de gîndire* propriu-zise.
Pentru A. N. Leontiev, orice schimb or-ganism-mediu se înscrie în cadrul activităţii*, adică al unei structuri de comportamente orientate de un „motiv" sau finalitate de specie (d. ex., activitatea de vînătoare al cărei motiv este supravieţuirea). La om, activitatea poate să se descompună în acţiuni sau structuri de comportament care nu sînt direct articulate pe motiv, ci sînt orientate de un scop intermediar conştient (a pune pe goană vînatul într-o direcţie dată); aceste acţiuni sînt coordonate şi articulate la motivul de specie în cadrul cooperării şi interacţiunilor sociale*. în această concepţie, operaţiile* sînt definite ca acţiuni automatizate şi inconştiente, iar gîndirea rezultă din interiorizarea acţiunilor şi a operaţiilor, în psihanaliză*, acţiunea se defineşte ca ansamblu de operaţii prin care un agent urmăreşte să reducă tensiunile* care îl motivează; S. Freud a făcut diferenţa între operaţiile aloplastice* (transformări materiale sau simbolice ale lumii exterioare) şi operaţiile autoplastice* (modificări fiziologice sau mentale ale agentului), în psihopatologie, sub termenul de apra-xie* se desemnează dezorganizările de acţiuni practice (d. ex., şirul de mişcări de realizat pentru a aprinde un trabuc), rezultat al unor leziuni pe emisfera stîngă
a creierului.
J.-P. Bronckart
(S. D.)
Acţiune asociativă - Coacţiune Acţiune de masă (Lege a —) -> Engramă
Acţiune (Potenţial de —) -» Potenţial de acţiune
Acuitate vizuală
Capacitatea de a vedea distinct detaliile unui obiect şi deci de a discrimina spaţial mediul înconjurător. Din punct de vedere

cantitativ, acuitatea vizuală este reprezentată în două feluri: ca inversul unghiului minimal de resorbţie (în minute de arc); este vorba de acuitatea vizuală de resorbţie, sau acuitatea vizuală minimală separabilă; sau ca fracţiunea lui Snellen, care se măsoară cu ajutorul literelor sau al inelelor lui Landolt sau cu obiecte echivalente (optotipuri). Media clinică a acui-tăţilor vizuale variază între 14/10 şi 10/10. Acuitatea vizuală variază în funcţie de regiunea retiniana studiată: ea este maximală la fovea*; ea variază şi în funcţie de luminarea* generală, de contrast*, de culoare* şi de tipul de test, de timpul de

prezentare, de erorile de refracţie ale
ochiului etc. .
R. Gemcot
(S. D.)
Aculturaţie
Memorandumul dat de Social Science Research Councilm 1936 o defineşte ca „ansamblul fenomenelor care rezultă din contactul direct şi continuu între grupuri de indivizi de culturi diferite, cu schimbări subsecvente în modelele (patterns) originale ale unuia sau ale celor două grupuri". Această definiţie a aculturaţiei a fost contestată pe baza etimologiei. Ideea de acces la cultură vine de la prefixul ad, ceea ce ar favoriza interpretarea fenomenului ca o mişcare a culturilor lumii a treia spre cele din Occident: conotaţie evitată în expresia englezească iniţială de culture contact. De unde preferinţa, în America Latină, pentru transculturation. Dar textul explicitează posibilitatea mişcării celor două culturi una spre alta. Pe de altă parte, pentru a dezarma o altă critică, nu se exclude nicidecum posibilitatea situării cauzelor schimbării subsecvente în afara culturilor, în contextul istoric şi social. Memorandumul face din aculturaţie o modalitate de schimbare culturală şi o distinge de difuziune (trăsături trecînd de la o cultură la alta) care, de asemenea, poate fi făcută în afara contactelor între grupuri, în sfîrşit, între acestea din urmă se poate institui o relaţie asimetrică implicînd o
tendinţă de superioritate a unuia din cele două. Astfel, membrii unui grup pot merge pînă la asimilare culturală, prin adoptarea totală a sistemului celuilalt grup. Cel mai adesea vor avea loc manipulări diversificate ale celor două coduri, ducînd la poziţionări variate, dintre care unele vor fi resimţite ca o integrare în unul dintre grupuri. C. Camilleri
(S. D.)
Acumulare
Anumite păsări şi multe rozătoare desfăşoară, în acele momente ale anului (în general toamna) care corespund producţiei masive de alimente conservabile pe timp îndelungat (fructe uscate, ghindă, grăunţe), o intensă activitate locomotorie şi explo-ratorie* şi recoltează, transportă şi acumulează, în ascunzători dispersate sau concentrate, în adăposturi, cuiburi sau vizuini, importante rezerve de hrană. Acestea sînt exploatate treptat în timpul perioadelor de foamete. Păsările dau dovadă de o memorie remarcabilă în a-şi găsi şi exploata majoritatea alimentelor ascunse; de altfel, ele contribuie şi la regenerarea pădurilor. Animalele care hibernează se trezesc din cînd în cînd ca să ronţăie din rezerve. Acumularea este un comportament sezonier bazat pe un ritm endogen. Masacrele pe care le fac anumite carnivore în cazul unor prăzi deosebit de abundente şi accesibile (rozătoarele, păsările de curte) şi pe care după aceea le îngrămădesc şi le exploatează ţin de acelaşi caracter de oportunitate.
J.-C. Rouwet
(S. D.)
Acustică
Ştiinţă a sunetelor*, acustica face apel în mod obligatoriu la psihologie în măsura în care obiectul ei se referă la o parte a universului fizic, vibraţiile* audibile, captate de organismul viu. Psihoacustica*, disciplină de frontieră, reuneşte domeniile care implică mai direct participarea psihologului. Acustica constituie o disciplină de bază a psihologiei muzicii*.
adaptare

în forma lui adjectivală, acest termen se referă la tot ceea ce priveşte sunetele audibile: stimul, izolare etc.
M. Richelle
(S. D.)
Adaptare
Pentru biolog, adaptarea are mai multe accepţii: adaptările evolutivă, fiziologică, senzorială, învăţarea. Pentru neurobiolog şi psihobiolog, este vorba de un proces dinamic de schimbare, dezvoltat în mod voluntar sau involuntar, în scopul repla-sării organismului într-o poziţie mai avantajoasă faţă de mediul său intern sau de mediul înconjurător, şi presupunînd capacitatea de a învăţa. Mijloacele puse în joc sînt de ordin psihologic sau biologic, integrat sau elementar. Comportamentul* este medierea cea mai des folosită pentru plasarea organismului într-o situaţie mai puţin ameninţătoare, pentru satisfacerea trebuinţelor sale şi, în ultimul rînd, pentru asigurarea supravieţuirii sale, precum şi a speciei sale. Un obstacol, trebuinţa, con-strîngerea, schimbarea etc. obligă la o mobilizare a organismului, care încearcă prin comportament să-şi menţină echilibrul* anterior sau să se ajusteze şi să creeze un nou echilibru compatibil cu supravieţuirea sa. Căutarea acestui echilibru este o necesitate psihobiologică. Orice modificare a mediului intern sau a mediului înconjurător care poate pune în cauză supravieţuirea individului sau a speciei, orice atingere adusă bunăstării sau echilibrului său fizic şi psihologic declanşează procese dinamice care vor concura pe căi adesea complexe la reducerea sau la suprimarea

consecinţelor defavorabile ale constrînge-rilor, agresiunilor, conflictelor, schimbărilor. Studierea capacităţilor de ajustare* constă în a cunoaşte ceea ce depinde de situaţia care trebuie înfruntată, de experienţa subiectului, de patrimoniul său genetic. Adaptarea rezultă din punerea în joc a funcţionării sistemului nervos, a mecanismelor endocrine şi imunologice. Nu este deloc absurd să ne gîndim că cercetările asupra căilor de adaptare şi asupra
mecanismelor psihobiologice de ajustare ne vor permite să înţelegem mai bine dez-adaptarea decurgînd din eşecul funcţiilor biologice, perturbările funcţiilor nervoase, ineficienta sau inadecvarea răspunsurilor emise. Creierul nu apare aici decît ca unul dintre elementele care concură la homeo-stazie*. Pe plan neurofiziologic, adaptarea foloseşte serii ordonate şi emergente de secvenţe comportamentale, de la reflexele* simple la condiţionări* asociative, de natură inhibitoare sau excitatoare. Orientarea*, alerte*, amprenta*, sensibilizarea*, facilitarea* şi inhibiţia* latente, condiţio-nările de diferite ordine etc. constituie exemple de mecanisme neurobiologice adaptative. La nivelurile mai elementare, receptorii senzoriali, sinapsele şi reţelele, diferitele mecanisme foarte sensibile de reglare permit adaptarea la stimul.
M. Le Moal (S. D.)
Adaptare (Clasă de —) -> Clasă pregătitoare
Adaptare lingvistică
Numeroase observaţii au revelat faptul că adultul, îndeosebi mama, îşi adaptează producţiile verbale la capacităţile lingvistice ale copiilor cărora li se adresează. Aceste adaptări ar facilita însuşirea limbii materne de către copil. Modificările puse în evidenţă în limbajul matern adresat copilului se referă mai ales la aspecte prozodice (ridicarea tonului, încetinirea debitului), lexicale (limitarea vocabularului folosit la cuvinte frecvente) şi morfosin-tactice (reducerea complexităţii sintactice). Asemenea modificări în funcţie de nivelul lingvistic al interlocutorului se observă începînd de la vîrsta de 4 ani, la copilul care se adresează unui copil mai mic decît el, dar aceste modificări nu se operează deliberat înaintea vîrstei de 7-8 ani. La copiii mai mici, ca şi la adulţi în interacţiunile zilnice cu copiii mici, aceste adaptări lingvistice par să se efectueze în
mod inconştient. r „ ^ ,
J.-E. Gombert (S. D.)
31
adolescenţă
Adaptare socială
Adaptarea socială relevă un proces complex de interacţiuni permanente, dinamice şi dialectice, între un individ şi membrii societăţii care îi recunosc identitatea*, capacităţile*, locul şi statutul. Ea rezultă mai ales din armonizarea între două mari sisteme de reglare, dintre care unul se referă la relaţiile interpersonale în grupuri naturale şi instituţionale, iar celălalt la relaţiile formale cu organizarea socială şi sistemul
ei de valori* dominante.
J. Selosse
(S. D.)
Adaptometru
Aparat care serveşte la măsurarea variaţiilor pragului* de luminanţă* la stimulări mai mult sau mai puţin prelungite. Acest termen desemnează, în cele mai multe cazuri, un dispozitiv de măsurare a adaptării* vizuale, adică de evaluare a schimbărilor treptate ale sensibilităţii organului vizual atunci cînd întunericul succedă unei luminări puternice.
R. Genicot
(S. D.)
Adenohipofiză -> Hipofiză
Adezivă (Identificare —)
Mod primitiv de identificare descris de E. Bick ca fiind caracteristic autismului*, fie normal primar, fie patologic. El constituie, împreună cu identificarea proiectivă*, una din cele două forme ale identificării narcisice. El apare într-o reprezentare bidimensională a lumii, pe cînd identificarea proiectivă se produce într-o lume tridimensională. Copilul, speriat de realitatea externă şi internă şi de orice perspectivă de separare, trăieşte lipit de mama sa (vezi instinctul de Agăţare al lui I. Hermann şi fan-tasma unei piei comune, după D. Anzieu). Această lipire îl linişteşte, el are capul sec şi imită mecanic obiectele şi persoanele.
D. Anzieu
(S. D.)
Adicţie
Termenul englez addiction se răspîndeşte ca sinonim cu toxicomanie*, asuetudine*
sau obişnuinţă. El desemnează, cu o co-notaţie mai activă decît echivalenţii săi din franceză, conduita

de consumare a unui drog* care provoacă dependența* fizică
şi/sau psihologică.
M. Richelle
(S. D.)
Adolescență
Adolescența este o fază de restructurare afectivă şi intelectuală a personalității*, un proces de individualizare şi de meta-bolizare a transformărilor fiziologice legate de integrarea* corpului sexuat. Este greu de precizat, la ora actuală, sfîrşitul adolescenței cîtă vreme numeroşi adolescenți îşi prelungesc procesul de personalizare*. Ea constituie un cîmp psihologic privilegiat pentru studierea schimbării* (R. Doron, 1970). Schimbările sînt subîntinse prin renaşterea mişcării de separare/individualizare a micii copilării; prin reactivarea conflictului* oedipian; prin desprinderea de imaginile parentale infantile şi prin reataşarea de noile obiecte libidinale; prin raporturi defensive față de un ideal al eului şi de pulsiunile pentru stabilirea unui nou echilibru narcisic (refulare, deplasare, refuz, clivaj, intelectualizare, ascetism, proiecție). Adolescența este în felul acesta un moratoriu infiltrat cu o problematică iden-tificatorie: esențialul constă din negocierea doliilor, a pierderilor şi a deziluziilor pînă în momentul în care subiectul* poate să-şi asume separarea şi diferențierea în autonomie*.
Din punct de vedere intelectual (B. Inhel-der şi J. Piaget, 1955), ea se caracterizează prin gîndirea formală, raționamentul ipo-tetico-deductiv, descoperirea noțiunii de lege; stăpînirea posibilului de către gîn-dire* poate atunci să ducă la un egocentrism metafizic; dar ea mai permite subiectului şi să conceapă proiecte de viitor, precum şi mari idealuri. Formele clinice ale adolescenței comportă şi o originalitate juvenilă (M. Debesse, 1936) considerată drept normală, sentimente* de izolare şi preocupări obsedante referitoare la imaginea corpului*, în care se înfiripă grave tulburări mentale şi atitudini de sfidare si
adopție

de dependență, care provoacă agresiune şidevianță*. E. Jalley şi J. Selosse
<S. D.)
• Debesse M. (1936), La crise d'originalite juvenile, Alean, Paris. — Doron R. (1970), La vie affective de l'adolescent inadapte. Changement et personne, Dunod, Paris. — Inhelder B. şi Piaget J. (1955), De la logique de l'enfant ă la logique de l'adolescent, PUF, Paris.
Adopție
Din punct de vedere istoric, adopția este o practică socială legalizată în scopul păstrării integrității unui patrimoniu şi al transmiterii unei puteri sau a unui titlu în lipsa unui moştenitor natural. Din punct de vedere psihologic, adopția răspunde dorinței de a fi părinte şi satisface diferite motivații* (generozitate, solidaritate, interese particulare). Cuplurile sterpe care adoptă caută să-şi îndeplinească dorința* narcisică şi să-şi depăşească trauma sterilității resimțită ca o mutilare. Este vorba de a asuma, printr-un act social şi nu medical, o filiație*, de a asigura copiilor adoptați o „familie" şi de a se apăra de angoasa* nimicirii. Fantasmele parentale putînd fi satisfăcute după un model arhaic de dominare* şi de atotputernicie, legea prevede anumite criterii de selecție a părinților
adoptivi. „ „ , . r „ ,
C. Prevost şi /. Selosse
(S. D.)
Metoda adopțiilor. Cazurile de adopție permit disocierea factorilor genetici şi/sau de ambient prenatal şi factorilor de ambient postnatal în asemănarea dintre indivizi la o anume trăsătură luată în considerație. Compararea între descendenții abandonați şi părinții lor biologici oferă informații asupra gradului de asemănare ce poate fi atribuit factorilor genetici şi de ambient prenatal. Compararea între descendenții adoptați şi părinții lor adoptivi dă o estimare a efectului ambientului postnatal. Metoda presupune ca ambientul postnatal să rămînă constant, oricare ar fi caracteristicile copiilor adoptați, condiție care nu este niciodată realizată în cazul
populațiilor naturale. Această metodă a fost utilizată pe scară largă la populații animale şi umane (v. Genetica comportamentală). Atunci cînd este aplicată la populații umane, ea se loveşte de limitări importante de vreme ce este imposibil să se controleze variațiile genotipului*. Un exemplu de plan de adopții complet poate fi oferit de studierea efectului asupra nivelului de inteligență al copiilor adoptați pe care-1 au anumite caracteristici ale unui mediu considerat favorabil sau defavorabil în funcție de categoriile socioprofe-sionale de apartenență ale părinților biologici şi adoptivi. Se arată că există atît un efect al părinților biologici, cît şi unul al părinților adoptivi asupra performanțelor observate la aceşti copii. Eroarea constă în a interpreta efectul exercitat de părinții biologici ca un efect de genotip, ceea ce ar însemna să se considere a priori că toate evenimentele care se desfăşoară între momentul conceperii şi cel al plasării în familiile adoptive au un efect nul. La animal, această metodă, combinată cu altele, a permis să se pună în evidență unele efecte ale variabilității genotipurilor, ale variabilității ambientelor,

ca şi ale interacţiunilor* genotip-ambient.
M. Carlier şi C. Desforges
’ (S. D.)
Adrenalină
Catecolamină care derivă din noradrena-lină* prin metilare. Enzima răspunzătoare de această reacţie, feniletanolamina N-me-tiltransferază, are o distribuţie foarte re-strînsă:
1. în cîţiva neuroni din trunchiul cerebral* care proiectează împreună cu neuronii noradrenergici vecini spre creierul mare (în special hipotalamus*) şi spre măduvă*;
2. într-o subpopulaţie de celule medulo-suprarenale, care eliberează adrenalina în curentul sanguin (acţiune hormonală), ca răspuns la stimulările emoţionale şi metabolice (hipoglicemie).
Acţiunile periferice sînt exercitate mai cu seamă prin intermediul unor receptori* de tip beta. Aceştia sînt:

1. o creştere a concentrării plasmatice a metaboliţilor energetici, glucozei (prin gli-cogenoliză) şi acizilor graşi liberi (prin lipoliză);
2. o destindere a fibrelor musculare netede (vasodilatare);
3. o creştere a forţei şi a frecvenţei contracţiilor cardiace. La nivelul sistemului nervos central acţiunile sale proprii sînt încă
puţin înţelese.
r • • P. Mormede
(S. D.)
Adrenocorticotropină (ACTH)
Polipeptidă lineară a 39 de aminoacizi, sintetizată şi eliberată în circulaţia generală de celulele carticotrope ale lobului anterior al hipofizei* şi răspunzătoare de activarea* sintezei hormonilor* glucocor-ticoizi* de către cortexul suprarenal. Cei 24 de acizi aminaţi* din partea amino-terminală a moleculei, a cărei secvenţă este identică la toate speciile studiate, sînt necesari şi suficienţi activităţii sale biologice. Secreţia de ACTH este controlată, în principal, de corticoliberină, elaborată de neuronii parvocelulari ai nucleului pa-raventricular al hipotalamusului* şi secretată la nivelul proeminenţei mediane în vasele porte hipotalamo-hipofizare. ACTH-ul derivă dintr-un precursor multifuncţional, proopiomelanocortina, care se găseşte şi la originea P-endorfinei şi a hormonilor melanotropi. Aceste peptide* sînt eliberate în acelaşi timp cu ACTH, dar rolul lor funcţional este încă puţin definit. ACTH-ul este eliberat atunci cînd organismul se găseşte în situaţie de stres* sau de activare, în mod mai general de
adaptare*.
v P. Mormede
(S. D.)
Adualism
Noţiune introdusă de J. M. Baldwin pentru a descrie lipsa relativă de diferenţă în gîndirea copilului între subiect şi obiect, între eu şi altul şi între noţiunile care ţin de spirit* şi cele ce ţin de materie. J. Piaget extinde această noţiune la conduitele sen-zoriomotorii arătînd că, în primul stadiu
afazie
al construirii realului, pentru copil nu există obiect în sensul realităţii „concepute" ca subzistînd prin ea însăşi şi că, invers, copilul nu are conştiinţa corpului său ca un corp separat de mediu. Această nediso-ciere relativă între subiect şi obiect, mai întîi pe planul acţiunii, apoi pe planul gîn-dirii, este puţin cîte puţin depăşită datorită unor relaţionări progresive de naturi diferite (spaţio-temporale, intersubiective etc).
J.-J. Ducret
(S. D.)
Adunare -> Readucere
Afagie -» Alimentar (Comportament —)
Afazie
Tulburare a limbajului oral şi/sau scris ca urmare a unei leziuni a emisferei cerebrale dominante (v. Lateralizare). Punerea în legătură de către P. Broca (1864) a unei tulburări articulatorii a limbajului fără tulburarea comprehensiunii, cu o leziune care afectează baza celei de-a treia circum-voluţiuni frontale, apoi punerea în legătură de către C. Wemicke a unei tulburări a comprehensiunii fără tulburare articu-latorie, cu o leziune care afectează partea posterioară a primei circumvoluţiuni temporale, urma să conducă la o concepţie asociaţionistă a diferitelor forme de afazie, după un model propus de L. Lichteim (1885). Acest model, criticat sau criticabil, propune o reperare semiologică eficace şi o terminologie în general acceptată. Ariile lui Broca şi Wernicke sînt considerate sediul imaginilor motrice şi auditive ale cuvintelor; aria lui Wernicke este legată printr-un fascicul asociativ de aria lui

Broca, pe care o controlează. O leziune care afectează una sau alta din cele două arii se află la originea uneia sau alteia din cele două forme canonice de afazie: - Afazia lui Broca: definită prin tulburări ale producerii limbajului (perturbări articulatorii, stereotipii, reduceri şi chiar suprimări ale discursului), caracterizată şi printr-o comprehensiune verbală prezervată sau cel puţin alterată. Numită iniţial
afemie şi afazie motorie. Legată de o leziune a părţii postero-inferioare (sau bază) a celei de-a treia circumvoluţiuni frontale, numită aria lui Broca. Sediul acestei leziuni la nivelul emisferei stingi 1-a condus pe P. Broca la descoperirea lateralizării cerebrale, descoperire atribuită şi lui M. Dax. - Afazia lui Wernicke: definită printr-o tulburare a comprehensiunii limbajului, caracterizată şi de absenţa tulburărilor articulatorii şi de prezenţa parafaziilor*, chiar a unei jargonafazii. Numită şi afazie senzorială. Legată de o leziune a părţii posterioare a primei circumvoluţiuni temporale, numită aria lui Wernicke. Pornind de la aceste tulburări afazice, Wernicke a propus un model psihologic al funcţionării cerebrale*, pe bază anatomică, sursă a tuturor interpretărilor asociaţioniste* în neuro-psihologie.
O leziune care afectează ambele arii se află la originea unei afazii globale, definită prin tulburări articulatorii şi de comprehensiune majore; o leziune care afectează fasciculul de legătură dintre cele două arii produce o afazie de conducţie, în care tulburarea de repetiţie nu se asociază nici cu tulburarea articulatorie, nici cu tulburarea de comprehensiune. Fiecare dintre cele două arii trebuie legată de un centru al ideilor, ipotetic din punct de vedere anatomic, dar necesar din punct de vedere funcţional pentru elaborarea şi comprehensiunea discursului. O leziune între acest centru şi aria iui Broca produce afazia transcorticală motorie, marcată printr-o producţie verbală redusă, fără tulburări de repetiţie; o leziune între centru şi aria lui Wernicke produce afazia transcorticală senzorială, marcată printr-un discurs para-fazic, tulburări de comprehensiune fără tulburări de repetiţie. Fiecare din cele două arii este legată de un sistem motor efector pentru aria lui Broca, de un sistem auditiv receptor pentru aria lui Wernicke; o leziune poate afecta fiecare dintre aceste legături, responsabile respectiv de o anar-trie pură sau de o surditate verbală, fără ca vreuna să afecteze limbajul.
La această schemă trebuie adăugate ariile considerate ca sediu al imaginilor vizuale şi grafice ale cuvintelor, care permit explicarea alexiilor* şi agrafiilor*. Un asemenea model nu permite luarea în considerare a afaziilor rezultate din leziuni ale structurilor anatomice subcorticale (tala-mus, capsulă internă, striatum) şi numite afazii subcorticale. El nu permite nici explicarea sau localizarea unei forme frecvente de afazie, caracterizată prin dificultatea de a denumi (lipsa cuvîntului sau anomie) şi calificată afazie amnezică. Un asemenea tip de afazie, precum şi condiţiile de producere a tulburărilor afazice au justificat alte interpretări: modejul funcţional şi ierarhic, care deosebeşte limbajul automat şi limbajul prepoziţional sau voluntar; modelul global, care încearcă să izoleze o tulburare centrală, comună tuturor formelor de afazie. Totuşi, este periculos ca afazia să fie considerată o singură unitate; singularul acoperă de fapt diversele alteraţii care pot afecta procesele multiple aflate la originea producerii şi comprehensiunii limbajului oral şi scris (v. Neurolingvistică).
J.-L. Signoret
(D. F.)
• Broca P. (1861), „Perte de la parole, ramol-lissement chronique et destruction partielle du lobe anterieur gauche du cerveau", Bulletin de la Societe d'Anthropologie de Paris, 2,235-238. — Lichteim L. (1885), „On Aphasia", Brain, 7, 433-484. — Wernicke C. (1977), „The Aphasia Symptom-Complex; a Psychological Study on an Anatomic Basis", în G. H. Eggert, Wţrnicke's Works on Aphasia, Mouton, La Haye, 91-145.
35
afirmare de sine
Afect
în psihologie, afectul este definit ca subiectivitate a unei stări psihice elementare, neanalizabilă, vagă sau definită, dureroasă sau plăcută, care se poate exprima masiv sau sub forma unei nuanţe, a unei tonalităţi. Spre deosebire de sentiment*, care este îndreptat spre un obiect, afectul este centrat asupra a ceea ce este resimţit în mod primar.
Psihanaliza îi dă un sens diferit. După S Freud, orice pulsiune* se exprimă în cele două registre, ale afectului şi reprezentării*, în sensul strict al cuvîntului, afectul corespunde cantităţii de energie pulsională investită în reprezentare. Totuşi, din punct de vedere descriptiv, se va avea în vedere exprimarea subiectivă în legătură cu această cantitate de investiţie.
R. Jouvent
(S. D.)
Afectivitate
Noţiune cu o răspîndire şi cu o înţelegere destul de vagi, care înglobează stări total diferite, cum ar fi emoţiile*, pasiunile*, sentimentele*, anxietatea*, angoasa*, tristeţea, bucuria şi chiar senzaţiile de plăcere* şi de durere*. în mod tradiţional, sînt opuse motricitatea*, cogniţia* şi afectivitatea, dar existenţa trăită de subiecţi este, la drept vorbind, de nedefinit: după T. Ribot, conştiinţa îşi are izvorul în viaţa

organică şi în impresiile legate de contracţiile musculare şi de mişcări. Această reducere epifenomenistă provine, la el, din faptul că este foarte greu de despărţit conştiinţa afectivă de conştiinţa intelectuală : noi legăm fiinţa de cunoaştere. S-a încercat clasificarea nivelurilor şi formelor afectivităţii, plasînd-o în comparaţie cu fenomenele motrice şi reprezentative (T. Ribot), după funcţia sa de reglare* sau de dereglare a acţiunii* (P. Janet şi M. Pradines). Dar este posibilă şi o altă atitudine, care constă în a recunoaşte că „omul simte altfel decît ştie... Conştiinţa afectivă, confruntată cu învăţămintele raţiunii, exprimă punctul de vedere al eu-lui*" (F. Alquie, 1979, pp. 10 şi 14). Oricare ar fi paradigma aleasă, manifestările afective pure, lipsite de conţinut cognitiv sînt rare la om. J.-F. Le Ny consideră că rolul structurilor semantice (percepte*, imagini*, prototipuri, amintiri*) trebuie subliniat aici dintr-o perspectivă care scapă în acelaşi timp alternativei conştiinţei şi inconştientului, şi pozitivismului S-R (stimul-răspuns). Psihologia modernă se străduieşte să ia în considerare specificitatea experienţei plăcerii, angoasei, dorinţei*, dragostei*, de neînlocuit şi comună tuturor.

t. Jalley şi C. Prevost (S. D.)

• Alquie F. (1970), La conscience affective, Vrin, Paris.

Afemie -> Afazie

Aferentă

Aferenta şi eferenţa reunesc toate intrările senzoriale, hormonale, umorale, care duc informaţiile* aferente la sistemul nervos*, precum şi toate ieşirile care permit răspunsurile eferente, motorii, glandulare, comportamentale.

M. Le Moal

(S. D.)

Afiliere

Noţiune psihosocială care se referă la aderarea şi participarea unui subiect* la un grup*. Afilierea este un proces selectiv şi interactiv de identificare* cu şi de către altcineva şi de reprezentare* de sine, care contribuie la recunoaşterea socială a unui individ. Sentimentul* de afiliere participă la evaluarea de sine pe bază de imagini* sociale elaborate în funcţie de reprezentările valorificate prin asocierea aleasă. Afilierea ca procedură de integrare* poate fi efectuată conform unui ritual de probe iniţiatice.

./. Selosse

(S. D.)

Afinitate

Rezultă din relaţiile interpersonale bazate pe interacţiuni perceptive şi afective asociate cu scopuri şi speranţe împărtăşite. Afinităţile corespund calităţii unei anumite trăiri, legată de atracţia şi ataşamentul* actual şi reciproc între persoane care comunică şi interacţionează, de la semnul de acord cel mai fugitiv pînă la elanul unei întîlniri esenţiale. , „ ,

J. Selosse

(S. D.)

Afirmare de sine

Luare de poziţie sau conduită* deliberată manifestată de către un subiect* care doreşte să prezinte o imagine* de referinţă* deosebită în comparaţie cu reprezentările* pe care el presupune că ceilalţi i le atribuie. Afirmarea unei imagini proprii contribuie la structurarea conştientizării* de sine. Marcînd o diferenţiere* de ceilalţi, ea exprimă o relaţie dialectică între trebuinţele de exprimare, de autonomie şi de recunoaştere socială. Afirmarea de sine satisface o problematică complexă de identificare*, care se poate înscrie într-un proces aventuros de revendicare identitară, prin angajament şi asumare de risc realizate din fidelitate faţă de o anumită concepţie despre sine şi pentru a susţine credibilitatea alegerilor făcute. T „ ,

J. Selosse

(S. D.)

After effect -> Consecutiv Agăţare -> Cramponare

Agitaţie

Expresie motrice* a excitaţiei psihice re-zultînd dintr-o sporire a activităţii unei părţi a funcţiilor care participă la activitatea psihică, fie că sînt comportamentale, emoţionale sau cognitive. Ea se poate produce în diferite împrejurări sau în situaţii psihopatologice.

Agitaţia desemnează, în general, un nivel de activitate motrică marcat de lipsa de coordonare între diferitele secvenţe de activitate, relativa lor ineficientă, caracterul lor dezordonat, putînd merge pînă la pierderea controlului şi ducînd la conduite agresive şi chiar violente. Se va vorbi despre instabilitate* psihomotorie la copil. Furia desemnează o extremă agitaţie cu exaltare emoţională, mînie, conduite distructive şi chiar ucigaşe. Se disting stările de agitaţie şi crizele* de agitaţie. Stările de agitaţie sînt observate cel mai des în tulburările psihotice funcţionale, cum ar fi maniile, stările de delir acut, stările

schizofrenice. Dar ele pot fi întîlnite în stările cerebrale organice, confuzia mentală şi diferite intoxicaţii, alcoolice, psihodislep-tice sau altele.
Crizele de agitaţie sînt mai uşor de înţeles în termeni de interacţiune cu mediul înconjurător şi sînt mai scurte. Ele dovedesc o incapacitate de control temporară sau de scurtă durată, cu descărcare emoţională în raport cu frustrările*. Pot fi observate mai ales la personalităţile* imature şi dependente, histrionice sau psihopatice. Agitaţia anxioasă survine cu ocazia crizelor de angoasă acută sau în anumite forme de depresie* anxioasă în cursul cărora agitaţia corespunde unei forme de luptă contra încetinirii psihomotorii.
J.-F. Allilaire
(S. D.)
Agnozie
Termen creat de S. Freud pentru a califica o tulburare de recunoaştere a obiectelor (anterior numită asimbolie) şi pe care el o leagă de un defect de reprezentare* internă, reprezentare care rezultă din multiple şi variate experienţe senzoriale anterioare cu obiectele.
Conceptul de agnozie a evoluat şi desemnează actualmente tulburările de identificare perceptivă proprie unui canal senzorial dat şi prezervat din punct de vedere funcţional; se va vorbi astfel de agnozie vizuală (sau cecitate* psihică), de agnozie auditivă, de agnozie tactilă. Agnozia vizuală rămîne modelul dominant dovedind existenţa unor tratamente paralele şi independente, de vreme ce este posibil să fie observate agnozii specifice pentru culori, pentru figuri (sau prozopagnozie*) şi pentru obiecte. Este clasică distincţia, pentru acestea din urmă, între o agnozie vizuală aperceptivă datorată unei perturbări a integrării trăsăturilor perceptive care constituie obiectul şi o agnozie vizuală asociativă în care o perfectă integrare perceptivă nu poate fi asociată cu lexicul obiectului (sau afazie optică). Pierderea sensului obiectului, sau tulburarea memoriei* semantice (vezi Amnezie), produce şi o agnozie asociativă sau mai bine zis asemantică, pentru că ea nu mai este proprie unui canal senzorial dat. Sub influenţa neuropsiho-logiei* cognitive, în care conceptul de
(S. D.)
Agonist
Desemnează un muşchi răspunzător de o mişcare, în opoziţie cu muşchiul antagonist*. Desemnează, de asemenea, un agent farmacologic (ligand), capabil să recunoască şi să se lege de un receptor* dat, să-l stimuleze şi să inducă un răspuns fiziologic mimînd în întregime sau în parte acţiunea neuromediatorului* specific acestui receptor. Afinitatea unui ligand pentru un receptor dat este definită prin capacitatea sa de a se fixa asupra acestuia, iar activitatea intrinsecă a ligandului prin capacitatea sa de a genera un răspuns cuantificabil după fixare. Un agonist prezintă în acelaşi timp o bună afinitate şi o activitate intrinsecă susţinută. Se spune că este parţial atunci cînd activitatea sa intrinsecă, fiind slabă, nu declanşează decît o parte din răspunsul fiziologic.
U. Spampinato (S. D.)
Prin extensie, cuvîntul agonist îl indică pe cel care ia iniţiativa într-o relaţie diadică. Comportamentul agonistic înglobează toate conduitele care intervin în situaţii de rivalitate între indivizi sau grupuri din aceeaşi specie: el acoperă comportamentele de ameninţare* şi de atac, dar şi pe cele de evitare* şi de fugă. Anumiţi autori îl folosesc ca un sinonim pentru comportamentul agresiv*. în fapt, cum în orice întîlnire elementele de atac-fugă sau de ameninţa-re-evitare se amestecă între ele, este indispensabil un termen general distinct al agresivităţii pure, care să acopere ansamblul situaţiei de rivalitate.
J.-C. Ruwet
(S. D.)
dispare în afara acestei situaţii; de aceea subiectul adoptă conduite de evitare* (evitare absolută sau stratageme de evitare). Uneori, dimpotrivă, subiectul fobie adoptă o atitudine contrafobică* (fuga în situaţia
temută).
Acest simptom fobie nu constituie un proces patologic independent; într-adevăr, el poate fi observat atît în stări nevrotice (nevroză* obsesională sau isterică), cît şi în schizofrenie*. Atunci cînd constituie simptomul principal, este vorba de nevroză fobică. Analiza mecanismului de acţiune în constituirea acestei nevroze îl prezintă ca apropiat de cel al isteriei. Cu toate acestea, în cazul nevrozei fobice nu există conversia angoasei eliberate prin acţiunea de refulare, ci o deplasare* a acesteia la situaţia fobică. _ ,
-C. Hardy-Bayle
(S. D.)
Agorafobie ,
Frică angoasantă declanşată de confruntarea subiectului* cu un spaţiu deschis care în sine nu are nimic periculos. Angoasa
Agrafie

Tulburare a limbajului scris ca urmare a unei dezordini cerebrale. Tulburarea poate să cuprindă trei registre: cel al realizării şi aranjării literelor sau grafemelor, cel al conversiei foneme-grafeme, cel al cunoaşterii ortografiei (reguli de acord, cuvinte numite neregulate pentru că depind de conversii convenţionale). Agrafia se manifestă în mod aproape constant concomitent cu perturbările afazice ale limbajului oral, fără ca să existe paralelism între intensităţile celor două feluri de tulburări. Limbajul scris poate fi afectat într-un fel izolat: agrafia poate fi atunci ori asociată cu alexia*, ori pură. Prezervarea posibilă a silabisirii orale permite situarea în mod funcţional a tulburării la nivelul realizării scrisului (agrafie apra-xică). Perturbările care ating în mod electiv ortografia cu menţinerea codului fonem-grafem definesc agrafia lexicală, într-un fel mai deosebit tulburarea poate afecta natura literelor (majuscule, minuscule); este vorba atunci de agrafie alo-
Şrafică.
In cursul deconexiunilor interemisferice
prin leziuni ale corpului calos, poate fi
agramaticalitate

observată o agrafie care nu se manifestă decît la scrierea realizată cu mîna stîngă. Trebuie, în sfîrşit, notată frecvenţa tulburărilor agrafice în cursul confuziei mentale. J.-L. Signoret
(S. D.)
Agramaticalitate -» Gramaticalitate
Agramatism
Formă rară de discurs afazic observată în contextul unei afazii* a lui Broca. Enunţul este redus, bine articulat şi pronunţat cu o prozodie conservată. Formele sintactice lipsesc aproape cu totul sau sînt minimale, cuvintele gramaticale sînt rare, iar mărcile morfologice ale cuvintelor, în special ale verbelor, nu mai sînt folosite. Enunţul este constituit dintr-o juxtapunere de cuvinte, cu toate acestea bogat în informaţii şi deci economic; este calificat şi ca stil telegrafic. Agramatismul pune problema de a se şti dacă este vorba de o tulburare care afectează exprimarea şi înţelegerea sintaxei sau dacă nu se referă decît la o perturbare a producerii frazelor.
J.-L. Signo.et
(S. D.)
Agresiune
Nu există o accepţie omogenă a termenului de agresiune. Principalele poziţii sînt ireconciliabile: poziţia behavioristă* care consideră ca agresiune orice comportament care răneşte sau aduce prejudiciu altuia, poziţia neobehavioristă care defineşte agresiunea ca o intenţie de a răni sau de a aduce un prejudiciu altuia, şi poziţia cognitivistă*, după care un comportament este considerat ca agresiv* numai dacă este în acelaşi timp intenţional şi reprezintă o violare a normei care guvernează situaţia în care se produce. Formele de agresiune pot fi foarte diferite şi înglobează orice reacţie directă sau indirectă, activă sau pasivă, motorie sau verbală, destinată să aducă un prejudiciu altuia. Luarea în considerare a intenţiei* subiectului permite să se facă deosebirea între agresiunea ostilă şi agresiunea instru-
mentală, care constă în a folosi o putere coercitivă pentru a atinge un scop altul decît cel de a prejudicia victima (îndeosebi prin anticiparea uflei recompense). Din perspectivă freudiană, agresiunea trimite la agresivitate*. Ea este considerată ca un comportament spontan izvorît dintr-o pulsiune* unitară şi fundamentală care îşi are rădăcinile în sfera biologică şi a cărei energie trebuie imperativ descărcată. în psihologia socială, existenţa unei energii pulsionale autonome este contestată; pul-siunea nu ar da naştere decît unei aplecări spre agresare, actualizată de factori situa-ţionali. Agresiunea apare ca un control de manipulare a ambientului de origine socio-genă. Ipoteza frustrare-agresiune (J. Dollard ş,a., 1939), care a marcat începutul cercetărilor experimentale asupra agresiunii, postulează o conexiune înnăscută între frustrare*, stimul antecedent şi agresiune: comportamentul de agresiune este o consecinţă logică a frustrării. în această optică, agresiunea reprezintă o tentativă de a îndepărta ceea ce îl împiedică pe subiect să atingă scopul pe care şi 1-a fixat. Rezultatele a numeroase cercetări au dus totuşi la contestarea caracterului necesar şi suficient al frustrării. L. Berkowitz (1962) consideră că frustrarea dă naştere agresiunii numai dacă stimularea aversivă produce o stare de excitaţie (mînia) care la rîndul său sporeşte disponibilitatea răspunsului printr-o agresiune în condiţii situaţionale corespunzătoare, mai ales în prezenţa unor stimuli evocatori ai agresiunii (aggressive cues). în sfîrşit, în concepţia lui A. Ban-dura (1973), comportamentele de agresiune sînt rezultatul unor învăţări, mai cu seamă al unor învăţări prin observaţie*. Această ultimă teză este de natură să explice condiţiile conjuncturale ale unei agresiuni, punînd accentul pe actualizarea ei, fără a exclude totuşi o origine endogenă a comportamentului.
G. Moser
(S. D.)
Bazele neurobiologice ale agresiunii:

ansamblul structurilor şi sistemelor neuronale implicate în exprimarea conduitelor
39
agresiv
agresive. Experimentul şi clinica au demonstrat, pe baza unor leziuni sau stimulări localizate, că tiparele de apărare* şi de atac* caracteristice agresiunii naturale sînt sub controlul unor mecanisme neurobiologice specifice. Admiţînd faptul că agresiunea naturală apare în acelaşi timp ca dirijată contra unor obiecte din mediul înconjurător şi în situaţii specifice, că răspunsul este flexibil şi plastic mai ales în funcţie de atitudinea ţintei, că ea implică o integrare complexă de reactivităţi somatice şi autonome, problema fundamentală era de a şti dacă intervenţiile intracerebra-le pot provoca esenţialul acestor caracteristici. Neurobiologii au propus diferite modele, cum ar fi atacul pisicii asupra şoarecelui (model de prădare* contestat de etologi ca nefiind o manifestare de agresiune) sau agresiunea interspecifică şobolan-şoarece etc. Cu titlu de exemplu, stimularea electrică a unor anume zone din hipota-lamus* provoacă un atac al pisicii însoţit de cortegii simpatice şi somatice, de schimbări motivaţionale şi care rezultă din modificări selective permiţînd ajustarea sistemelor senzoriale şi motorii. Există nişte mecanisme centrale înnăscute avînd ca scop cu mult mai mult să controleze agresiunea decît să producă tipare de răspunsuri prefixate, să pregătească într-un fel flexibil capacităţile senzoriomotorii pentru un răspuns la schimbările specifice ale mediului înconjurător, permiţînd deci interacţiuni dinamice şi modulate ale organismului într-un mediu schimbător. Această problemă face trimitere la raporturile structură-funcţie*, precum şi la chestiunea localizării* răspunsurilor comportamentale. Reiese că răspunsurile obţinute prin intervenţia localizată variază de la cel mai elementar la cel mai complex de-a lungul creierului şi al encefalului* în funcţie de nivelul neurofiziologic stimulat. O stimulare la nivelul bulbului* rahidian şi al punţii nu declanşează decît componente elementare de ameninţare şi de apărare, iar răspunsuri integrate nu apar niciodată. Aceste răspunsuri integrate de apărare şi de atac se obţin după stimularea substanţei
cenuşii periapeductale a mezencefaiului*; leziunea atenuează răspunsurile; cu ocazia agresiunii, neuronii din aceasta regiune se activează; o secţiune a nevraxului în acest loc permite răspunsuri integrate, ceea ce sugerează că mecanismele neurobiologice esenţiale care îngăduie reacţia de agresiune se găsesc la acest nivel al encefalului. Hipotalamusul este în general considerat ca centru integrator al comportamentelor defensive şi de atac, dar este mai potrivit ca acestei regiuni să-i fie atribuit un rol de ajustare şi de modulare a reacţiilor afective şi agresive printr-o acţiune directă asupra mezencefalului. în sfîrşit, stimularea diferitelor regiuni ale sistemului lim-bic* şi a regiunilor asociate (amigdală*, sept, hipocamp*, cortex* prefrontal şi cortex cingular) înlesneşte sau suprimă agresiunea, în general, intervin mari părţi din creier. Neurotransmiţătorii* implicaţi în aceste circuite trebuie identificaţi mai ales în scopul orientării cercetării farmacologice. Psihochirurgia localizată, practicată în anumite ţări în cazuri de sindroame grave şi de pierderi de control episodice, nu se bazează pe cunoaşterea clară a neuro-biologiei agresiunii. M,LeMoal
(S. D.)
• B ANDURA A. (1973), Aggression, a Social Lear-ning Analysis, Englewood Cliffs, N. J., Prentice Hali. — Berkowitz L. (1962), Aggression, a Social Psychological Analysis, MacGraw-Hill, New York. — Dollard J,, Doob L., Miller N., Mowrer O. H. şi Sears R. R. (1939), Frus-tration and Aggression, Yale University Press, New Haven, Conn.
Agresiv (Comportament —)
Comportamentul agresiv acoperă toate conduitele* — flexibile şi progresive, sau stereotipe* şi ritualizate* — de ameninţare* şi de atac care intervin în situaţiile de rivalitate între congeneri. El determină un spaţiu personal dincolo de care intruziunea unui rival nu este tolerată. Această distanţă* interindividuală variază după specii şi, la fiecare, după împrejurările şi istoria personală. Funcţia sa biologică primară este să asigure securitatea şi liniş-
agresivitate
40
tea subiectului, garantîndu-i în acelaşi timp resursele esenţiale: un loc la dormitor, accesul la hrană. Fluctuaţiile sezoniere ale producţiei de hormoni gonadotropi şi sexuali, reglată la animale de un ritm endogen stimulat şi sincronizat de variaţiile mediului înconjurător* (fotoperioadă, stimulare socială), determină, mai cu seamă la masculi, modificări importante ale intensităţii comportamentului agresiv şi ale intoleranţei. Prin intermediul structurării grupurilor sociale conform principiilor ierarhiilor* sau teritorialităţii*, comportamentul agresiv reglementează în fapt accesul la situaţiile cele mai favorabile reproducţiei. El devine, în acest caz, suportul unei competiţii şi de aici al unei selecţii intra-specifice. Pentru individ şi în sînul grupului social, mecanismul comportamentelor de ameninţare şi de evitare* (comportament agonistic*) este suficient pentru a regla fără vătămare corporală distanţarea subiecţilor conform statutului şi funcţiei lor. în cazul creşterii excesive a densităţii populaţiei, presiunea mărită a competiţiei, frecvenţa interacţiunilor duc la o situaţie de stres* care poate provoca diminuarea fertilităţii

şi o emigrare parţială, ceea ce duce din nou la echilibrul populaţiei, al grupurilor sociale, al subiecţilor. Natura şi originea agresivităţii au făcut obiectul unor dezbateri similare cu disputa ideologică. K. Lorenz şi S. Freud s-au aliat pentru a postula existenţa unei pulsiuni* agresive irepresibile. După părerea altora, ea se instalează în cursul ontogenezei, în funcţie de frustrări* şi de experienţe. De notat că, dacă în natură agresivitatea este modulată de nişte mecanisme compensatorii, în crescătorii ea se pretează la selecţia artificială orientată (cocoşi şi cîini de luptă). Biologii fac distincţia între agresivitatea intraspecifică, modulată cu grijă, care contribuie la succesul global al grupului şi al populaţiei evitînd vătămarea corporală a individului, şi agresivitatea interspecifică înscrisă în registrul comportamentului de prădare* şi de antiprădare.

J.-C. Ruwet

(S. D.)

Agresivitate

Dispoziţie permanentă în a se angaja în conduite de agresiune* reale sau fantasma-tice. Se pot distinge două aspecte: o agresivitate malignă, distructivă, şi o agresivitate benignă la care combativitatea se exprimă prin competiţie* şi creativitate*. Agresivitatea este considerată de psihanaliză, în funcţie de şcoli, ca o pulsiune* unitară şi independentă, proiecţie* a instinctului de moarte sau de distrugere (S. Freud), sau ca o manifestare a dorinţei de putere asupra altuia şi de afirmare de sine (A. Adler). Cercetările interculturale au arătat marea varietate a normelor care guvernează agresivitatea şi combativitatea în diferite culturi.

G. Moser (S. D.)

Ajustare

Mijloace psihice şi comportamentale pe care un individ este capabil să le inter-pună între o agresiune* şi organismul său pentru a face faţă unei probleme ce se iveşte şi pentru a micşora importanţa stresului* suportat.

Psihologii disting strategiile de acţiune de strategiile de apărare. Primele îşi propun să rezolve problema, pe cînd celelalte sînt intrapsihice şi încearcă să controleze emoţia* creată de situaţia provocatoare (negare, intelectualizare, reinterpretare etc). Strategiile de ajustare sînt foarte diferite de la un individ la altul şi la acelaşi individ de la un moment la altul, chiar în cazul unui eveniment identic. Totuşi, nu este posibil să se caracterizeze cu fiabilitate strategiile de ajustare desfăşurate de un individ, pe baza unor autochestionare sau discuţii. Se preferă deci, de obicei, o abordare comportamentală, în termeni fiziologici, se poate aprecia eficacitatea strategiei de ajustare reţinută prin diferiţi indici ai activării create de situaţia agresivă. Această abordare se loveşte totuşi de dificultatea de a contura cu precizie noţiunea de activare. Deşi conceptul de ajustare joacă un rol crucial în reacţia de stres, luarea sa în consideraţie obiectivă rămîne foarte dificilă.

R. Danlzer

(S. D.)

alb

în statistică, cercetare a unei reprezentări teoretice care exprimă cel mai bine un ansamblu de date empirice. Metodele de ajustare cele mai răspîndite sînt: cele mai mici pătrate, cercetare a coeficienţilor unei funcţii de una sau mai multe variabile care fac minimală suma pătratelor abaterilor dintre valorile observate şi cele oferite de funcţia luată în considerare; şi maximumul de verosimilitate, a cărui idee de bază constă în a atribui parametrilor* modelului valorilor care maximizează probabilitatea* de a observa rezultatul efectiv obţinut. Exemplu: ajustarea unei drepte de regresie* la un nor de puncte.

P. Bonnet şi H. Rouanet

(S. D.)

Ajustare (Metodă de —)

Metodă utilizată în psihofizică* mai întîi de G. T. Fechner, în 1860, pentru măsurarea pragurilor absolute* şi diferenţiale*. Ea constă din a cere subiectului să regleze el însuşi stimulul* la valoarea minimală la care îl detectează (prag absolut) sau, dacă este vorba de pragul diferenţial, să regleze stimulul de comparaţie* la valoarea minimală care autorizează o discriminare* în raport cu stimulul etalon*. Această metodă, numită şi de autoreglaj, prezintă avantajul de a asigura mobilizarea atenţională a subiectului, dar, fără să-i interzică revenirile în urmă, ea admite ezitări şi interferenţă de atitudini străine de sarcină, cărora metodele limitelor* sau stimu-lilor constanţi* le lasă mai puţin ocazia să se exprime.

O variantă răspîndită a metodei de ajustare, în măsurarea pragurilor diferenţiale, constă în a cere subiectului să regleze stimulul de comparaţie în aşa fel încît să i se pară egal cu stimulul etalon. La această metodă numită a erorii medii*, a punctului central*, sau şi de reproducere ori de egalizare subiectivă*, abaterea obiectivă în raport cu etalonul este folosită ca estimare* a pragului diferenţial sau, mai strict vorbind, a diferenţei juste imperceptibile*.

M. Richelle
(S. D.)
Ajustare pregătitoare
Operaţiuni prealabile producerii unui eveniment declanşator, care constau în aşteptarea unui stimul* printre alţii posibili. Ele au ca efect reducerea timpului de reacţie* sau a timpului motor în caz de aşteptare adecvată, creşterea latenţei* şi a erorilor în cazul unei aşteptări inadecvate. In sport, această ajustare poate consta din-tr-o activare generală, o pregătire specifică şi controlată sau din posturi şi înlocuiri disimetrice. Calculul costurilor şi beneficiilor* duce la alegerea unui nivel de pregătire (totală, parţială sau nulă) în funcţie de probabilitatea unei ocurenţe a stimulului, de presiunea timpului şi de diferite variabile de context (cunoaşterea adversarului,
scorul etc).
M. Durând
(S. D.) Akinezie -> Defensiv
Alarmă
Semnal al unui pericol. La speciile care trăiesc în grup, comportamentul unor indivizi care, situaţi la marginea turmei sau postaţi ca santinelă, dau alarma congenerilor lor. Comportamentele cu valoare de alarmă pot fi exclusiv motorii (fugă) sau pot fi dublate de producţii sonore (strigăte sau cîntaturi deosebite), care pot fi analizate ca forme elementare de comunicare*. S-a încercat deseori să se atribuie un caracter intenţional comportamentului de alarmă, dar în cele mai multe cazuri o explicaţie mai simplă ne scuteşte de această interpretare antropomorfică. Alarmă falsă: în teoria detectării semnalului*, răspuns de detecţie* dat atunci cînd stimulul nu a fost prezentat.
M. Richelle (S. D.)
Alarmă falsă -> Alarmă
Alb
Califică o senzaţie vizuală lipsită de saturaţie coloristică, în genere provocată de un obiect care reflectă toate radiaţiile spectrului* vizibil.
albedo
42
43
alertă
Prin analogie, un zgomot* alb este compus din toate frecvenţele sonore audibile. Probă albă: probă capcană introdusă într-o serie de probe în cursul unui experiment şi din care este eliminată o variabilă independentă* critică, în aşa fel încît să descopere dacă subiectul răspunde automat, dacă el anticipează sau ghiceşte. în testul lui Rorschach*, detaliul alb indică un răspuns bazat pe un gol între spatiile petei.
M. Richelle
(G. D. s.) Albedo -» Factor de reflecţie difuză
Alcool
Moleculă naturală sau sintetică, etilalcool sau etanol, conţinută în toate băuturile fermentate sau distilate. Alcoolul este o moleculă în acelaşi timp sedativă şi hipnotică. El se obţine fie pe cale sintetică, fie pe calea fermentării unor produse vegetale. Este toxicul cel mai vechi cunoscut, fără îndoială, de la începutul umanităţii şi drogul* cel mai răspîndit în lume. în doză slabă, poate avea proprietăţi stimulative, deşi adesea urmate de stări depresive; în doze mari, poate provoca o stare de stupoare şi comă. Utilizarea sa cronică (alcoolismul) atrage după sine efecte distrugătoare asupra a numeroase organe (ciroza ficatului, arterite, pancreatite etc), printre care sistemul nervos (neuropatii, sindromul amnezic al lui Korsakov, encefalopatii, stări demenţiale). Sensibilitatea la alcool variază după subiecţi şi, în parte, din motive genetice. Acest drog creează stări de dependenţă* fizică şi psihologică, iar sevrajul poate duce la deliruri* acute grave (delirium tremens). Folosirea sa foarte răspîndită are un cost social enorm. Este un drog încurajat de un puternic suport publicitar şi care nu face obiectul nici unei legislaţii serioase.
Alcoolism -> Alcool
M. Le Moal (S. D.)
Aleatoriu
O situaţie este numită aleatorie atunci cînd, în condiţiile unei definiţii perfect determinate, nu i se poate prevedea cu certitudine rezultatul. Un excelent exemplu de situaţii aleatorii este oferit de loterii: condiţiile iniţiale sînt perfect determinate, dar se poate ajunge la mai multe rezultate. Atunci cînd oricărei realizări posibile a unei situaţii aleatorii i se alătură o mărime numerică, se defineşte o variabilă aleatorie: aceasta se caracterizează printr-o lege a probabilităţii* care permite măsurarea probabilităţilor legate de diferitele valori (sau de diferitele subansambluri de valori) ale variabilei, în psihologie, printre altele, s-au dovedit adesea folositoare conceperea de situaţii aleatorii (învăţări, negocieri etc.) şi utilizarea teoriei probabilităţilor pentru a le

formaliza. ^ _, ,.
D. Defays
(S. D.)
Alegere
Alegerea presupune selecţia* unui răspuns particular dintre multe alte posibilităţi: în acest sens, analiza ei acoperă parţial pe cea a conduitelor de decizie* şi a dat naştere unor diferite modele* matematice. Strategiile de decizie au fost studiate în primul rînd pentru situaţiile* de alegere binară. Să presupunem, de exemplu, că, înaintea opţiunii pentru soluţia A sau soluţia B, subiectul le atribuie o notă într-o listă de dimensiuni* determinate; A şi B obţin, respectiv, 5 şi 2 puncte pentru dimensiunea 1 (ex.: utilitatea lor), 3 şi 7 pentru dimensiunea 2 (costul lor) etc. Subiectul va putea să-şi bazeze alegerea fie pe o comparaţie intradimensională, fie pe o comparaţie generală fondată pe numărul total de puncte obţinut de fiecare soluţie în ansamblul dimensiunilor. în studiile de logică a alegerii se pune problema tranzitivităţii preferinţelor, care nu este totdeauna dovedită: dacă, logic, urmează că A = C atunci cînd A = B şi B = C, aceasta nu este în mod necesar adevărat pentru un subiect în situaţie de alegere.
i
Faza alegerii răspunsului, în modelele privitoare la tratarea informaţiei*, desemnează punerea în relaţie a stimulului identificat cu răspunsul adecvat, care, apoi, trebuie programat şi executat; este vorba deci de o etapă intermediară între procesele tradiţional numite perceptive şi motrice. Alegere multiplă: procedură* aplicată testelor*, chestionarelor* sau probelor de evaluare* a cunoştinţelor* constînd în a furniza subiectului un evantai de răspunsuri pre-definite, dintre care el trebuie să aleagă pe cel care îi convine. Alegerea multiplă este, într-un anumit fel, o alegere forţată, dar această ultimă expresie este în general rezervată cazurilor particulare în care posibilităţile oferite nu conţin anumite răspunsuri pe care subiectul doreşte să le folosească. Astfel, într-un chestionar de cunoştinţe, nu se oferă răspunsul „nu ştiu"; în măsurarea* unui prag* diferenţial*, nu se autorizează judecata* de egalitate, dar se constrînge subiectul să emită o judecată de deosebire, în plus sau în minus, în raport cu un etalon*.
F. Măcar
(G. N.)
Alegere de obiect narcisică
Alegerea de obiect narcisică este, în psihanaliză, aceea în care obiectul este ales în funcţie de o relaţie de similitudine, respectiv, de identitate cu eu/ego-ul*. De fapt, ea tinde să fie o alegere de obiect homosexuală*. Este prima formă de alegere de obiect. în această calitate, ea este caracteristică unei faze infantile care se interpune între narcisism* şi alegerea de obiect definitivă, care este o alegere prin anaclisis*, cel puţin la om, căci S. Freud estima că alegerea de obiect narcisică este tipic feminină. Fixaţia prin alegere de obiect narcisică este considerată, în psihopatologia psihanalitică, ca factor predispoziţional care joacă un rol important în etiologia formelor de nevroză* mai arhaice decît nevrozele de transfer*: nevroze narcisice* (în toate sensurile pe care termenul le dobîndeşte în cursul istoriei sale),
melancolie*, manie*, psihoze* disociative* si paranoide*.
’ J.-M.Petot
(G. N.)
Alegere de obiect prin anaclisis
în opoziţie cu alegerea de obiect narcisică*, alegerea de obiect prin anaclisis (sau anaclitică) este cea în care obiectul este ales potrivit modelului obiectelor parentale primitive ale micii copilării: în acest caz, dragostea priveşte: a) femeia care hrăneşte; b) omul care protejează. Din punct de vedere genetic, alegerea de obiect prin anaclisis reprezintă o alegere de obiect prin excelenţă. Ea succedă, în evoluţia copilului, alegerii de obiect narcisice. Freud estima că alegerea de obiect prin anaclisis, care integrează şi depăşeşte anumite componente narcisice, este tipic masculină, căci „ea prezintă supraestimarea sexuală frapantă care îşi are originea în narcisismul originar al copilului şi deci corespunde unui transfer al acestui narcisism asupra obiectului sexual".
J.-M. Pe tot
(G. N.)
Alelă
Informaţie* genetică cu un locus* (loc) dat pe un cromozom*. O celulă haploidă nu poartă decît o alelă cu un locus. La euca-riote, celulele somatice sînt diploide: pe un locus sînt prezente fie aceleaşi două forme alele, fie două forme alele diferite, în primul caz individul este numit homo-zigot, iar în al doilea caz, heterozigot pe acest locus. Dacă o eucariotă posedă maximum două forme alele pe un locus, în cadrul speciei numărul de forme alele pentru un locus poate fi mai mare de două. P.-L. Roubertoux (S. D.)
Alertă
Mobilizare specifică* a organismului ca răspuns la stimulări* survenite în mediul său. Alerta implică

starea de trezire* şi de vigilenţă* şi deci intervenţia structurilor şi circuitelor nervoase care le asigură controlul, mai ales a formaţiunii reticulate*. Reacţia de alertă desemnează în mod spe-

cial răspunsul global al organismului la o stimulare nouă căreia nu-i decodează imediat semnificaţia. Ea se traduce printr-o postură* de trezire atentă, cu mobilizarea organelor senzoriale, eventual cu orientarea receptorilor* vizuali şi auditivi spre sursa stimulului, de unde termenul de reacţie de orientare* folosit uneori oricum, la voia întîmplării, deşi el este mai restrictiv, şi răspunsurile viscerale asociate (modificarea ritmului cardiac, a ritmului respirator etc). Reacţia de alertă a fost descrisă de I. Pavlov, care o studia în prezenţa stimulului neutru introdus în situaţia experimentală pentru a servi în continuare ca stimul condiţionat.* Ea se atenuează şi dispare prin obişnuinţă* dacă stimulul se repetă fără consecinţe, şi face loc, eventual, unei reacţii condiţionate diferenţiate, care nu pune în joc decît organele şi funcţiile solicitate de asocierea condiţionată (d. ex., flexiunea labei sau secreţia salivară). Se vede că, în afară, poate, de cazul unor sti-muli asociaţi ameninţărilor speciale care apasă asupra speciei (prădătoarele), reacţia de alertă nu este legată de un stimul, ci de semnificaţia sa, de influenţa sa într-un context dat, acelaşi stimul declanşînd-o atunci cînd el survine într-un fel neaşteptat, dar atrăgînd un răspuns diferenţiat dacă el a făcut obiectul unei condiţionări sau dacă a dobîndit o valoare informativă precisă.

M. Richelle

(S. D.)

Alexie

Tulburare dobîndită a lecturii, secundară, de obicei, unei leziuni focale care afectează emisfera cerebrală dominantă. Calificată, la origine, drept cecitate verbală, alexia este adesea numită dislexie* în literatura anglo-saxonă. Această tulburare se defineşte printr-o perturbare a lecturii cu voce tare cu producere de paralexii (v. Parafazie), chiar de neologisme; de obicei este prezentă şi o tulburare a comprehensiunii grafice. Alexia poate fi observată fie în contextul unei dezordini afazice a limbajului oral, fie izolată. Poate fi atunci asociată cu o agrafie*,

constituind astfel o alexie-agrafie, consecinţa unei leziuni care afectează regiunea parieto-occipitală stîngă considerată ca arie a limbajului scris. Lectura poate fi perturbată, în timp ce scrisul este prezervat : în acest caz se vorbeşte de alexie fără agrafie sau de alexie pură, care poate fi interpretată ca o deconectare între zona vizuală şi ariile limbajului. Dintr-un punct de vedere descriptiv, alexia literală corespunde nonlecturii literelor, iar alexia verbală nonlecturii cuvintelor. Neuropsihologia cognitivă s-a străduit să analizeze şi mai cu seamă să diferenţieze alterările care pot afecta procesele puse în joc prin lectură: alexia fonologică, apropiată de dislexia numită profundă, nu mai îngăduie conversiunea grafem-fonem, pe cînd lectura unui cuvînt poate fi posibilă sau să ducă la o paralexie semantică; invers, în cursul dislexiei superficiale conversiunea grafem-fonem este păstrată, dar nu mai este controlată de sens, ducînd la producerea de neologisme în lectura cuvintelor numite neregulate, adică a căror ortografie poate fi considerată ca arbitrară; în sfîrşit, alexia numită pură nu mai permite decît o lectură literă cu literă.

J.-L. Signoret

(S. D.)

Alexitimie

Definită în 1973 de P. Sifneos ca un deficit de verbalizare a emoţiilor; conceptul de alexitimie se înscrie în cîmpul psihosomatic* de origine psihanalitică, urmare a unor cercetări americane şi mai ales franceze. Cu vreo zece ani mai înainte, un grup de psihanalişti francezi, printre care P. Marty şi M. de M'Uzan, reuşiseră să repereze la subiecţii suferind de maladii cunoscute ca psihosomatice un mod deosebit de funcţionare mentală, constituit dintr-o supra-investire a factualului şi dintr-o gîndire logică hiperraţională denumită gîndire operatorie.

La acelaşi tip de pacienţi, P. Sifneos şi colegii săi de la Şcoala din Boston au studiat transcrierea verbatim de discuţii psihiatrice. Ei au găsit o mare sărăcie în descrierea

sentimentelor* şi a experienţelor trăite, o lipsă de fantezie. Pe baza acestor descrieri, au fost elaborate ipoteze fiziopatogenice asupra maladiilor psihosomatice, care ar proveni dintr-o lipsă de adaptare la agresiuni* (stres*) datorită absenţei factorului de reglare* pe care l-ar reprezenta mentalizarea*. Aceste ipoteze au fost contestate, în acelaşi timp cu caracterul primar al alexitimiei (care ar fi putut fi secundar maladiei). La ora actuală se admite că aceasta precedă episoadele somatice, iar unele cercetări asupra gemenilor duc chiar la ideea că poate uneori să comporte un factor genetic. Ea pare a fi mai ales în raport invers cu nivelul cultural.

Dincolo de importanţa sa teoretică în psihosomatică, alexitimia corespunde unei realităţi clinice

semiologice care poate fi observată la noii pacienţi. Pe plan cognitiv*, alexitimia poate fi considerată ca un deficit de atenţie la nivelul tratamentului vizual paralel al informaţiei*, împreună cu o disconexiune funcţională interemisferică.
R. Jouvent
(S. D.)
• Marty P. şi M'Uzan M. de (1963), „La pensee operatoire", în Revue Frangaise de Psychanalyse, 27, 345-356. — Sifneos P. E. (1973), „The Prevalence of Alexithymic Cha-racteristics in Psychosomatic Patients", în Psycho-therapy and Psycho.somatics, 22, 255-262.
Alfa (Funcţie —)
Abstracţie folosită de W. Bion pentru a descrie o funcţie psihică ai cărei factori operează transformarea unor impresii senzoriale şi trăiri emoţionale în elemente alfa, adică: în imagini vizuale şi în scheme mentale auditive şi olfactive folosite la formarea gîndirilor onirice, a amintirilor şi a gîndirii conştiente şi inconştiente. Acest concept se aplică la capacitatea de gîndire, la procesele şi la tulburările sale. El se realizează în metabolizarea pe care o efectuează mama a sentimentelor proiectate în ea de copil; datorită capacităţii ei de visare, mama primeşte, conţine, uşurează şi transformă proiecţiile — trebuinţe ale sugarului. Prin introiecţia funcţiei alfa
a mamei sugarul poate produce modele formate şi puse la încercare în contactul
cu realitatea internă si externă. „ „ ..
R. Kaes
(S. D.)
Alfabetizare
Acţiune sistematică de învăţare* a cititului* şi eventual a scrisului la populaţii analfabete (v. Analfabetism). în mod normal, ea nu se adresează decît subiecţilor care au depăşit vîrsta şcolarităţii* elementare şi care nu ştiu să citească şi cu atît mai puţin să scrie. Succesul unei campanii de alfabetizare, precum şi stabilitatea pe termen lung a rezultatelor dobîndite depind în esenţă de doi factori: o profundă motivaţie a populaţiilor pentru a învăţa să citească şi întreţinerea acestei achiziţii. O politică de publicare şi de difuzare de texte susceptibile de a interesa aceste populaţii constituie deci un sprijin indispensabil oricărei campanii de alfabetizare. Factorii de motivaţie pot fi de ordinul mobilităţii sociale sau accesului la funcţii mai bine plătite, al unei creşteri a productivităţii şi a randamentelor agricole la ţară, al unei îmbunătăţiri a condiţiilor de viată (habitat, igienă şi sănătate publică) etc. în ţările în curs de dezvoltare, alfabetizarea a fost realizată în două direcţii principale. Prima, alfabetizarea de conştientizare, dezvoltată în Brazilia, apoi în Chile de P. Freire: ea constă în a dezvolta la populaţii, printr-o acţiune educativă, o conştiinţă clară a situaţiei lor obiective pentru ca ele să poată să transforme lumea în care trăiesc. A doua este alfabetizarea selectivă şi funcţională, dezvoltată sub impulsul UNESCO (Conferinţa de la Teheran), care favorizează dezvoltarea rurală şi resursele sale umane, mai ales prin intermediul mişcărilor cooperatiste. Alfabetizarea constituie, într-adevăr, un mijloc indispensabil pentru ca populaţia ţărănească să poată fi ridicată Ia rangul de partener egal în proiectele care sînt, de cele mai multe ori, elaborate şi realizate în numele ei. Ea este dezvoltată la ora actuală în ţările europene, avînd ca destinatar populaţiile imigrate.
D. Peraya
(S. D.)
algezimetru

Algezimetru
Instrument care permite aplicarea pe piele a unui stimul dureros calibrat, folosit la măsurarea pragurilor de durere*.
M. Richelle (S. D.)
Algoritm
Acest cuvînt vine de la numele unui savant uzbec din sec. al IX-lea, Al Horezmi, celebru datorită tratatelor sale de aritmetică şi algebră. O noţiune intuitivă de algoritm, folosită în informatică*, desemnează descrierea precisă a unei metode de prelucrare a unei clase de probleme; ea constă din-tr-o suită finită de operaţii de efectuat pe bază de date, în vederea obţinerii unui rezultat determinat (procedură* de calcul*, zisă efectivă dacă rezultatul se obţine în toate cazurile într-un număr finit de etape). Natura operaţiilor utilizate într-un algoritm depinde de informaţiile prelucrate şi de capacităţile agentului executant (uman sau maşină) căruia îi este destinat. O definiţie riguroasă a noţiunii de algoritm a fost stabilită de A. Markov în 1951, pe baza noţiunii de regulă de producţie*. Din punct de vedere matematic, un algoritm defineşte o funcţie calculabilă*. Un exemplu istoric este „algoritmul lui Euclid" pentru calcularea celui mai mare divizor comun a două numere întregi date. în informatică*, algoritmii clasici se referă la problemele trierii elementelor. Studiul complexităţii unui algoritm, în funcţie de mărimea problemei tratate, permite să i se estimeze

eficacitatea. ,. n
M. Baron
(S. D.)
Alienare
Stare sau proces prin care ceva este pierdut sau este înstrăinat de cel care îl poseda inițial. Conceptul de alienare așa cum este folosit în psihologia muncii trimite la critica marxistă a economiei politice, după care muncitorul este înstrăinat de produsul muncii sale, străin lui însuși, pentru că este înstrăinat de activitatea de muncă, activitate care aparține altuia. Producătorul alienat se asimilează cu produsul, pierzîndu-și
astfel o parte din propria sa identitate* care într-un fel s-a topit în acesta din urmă. Independent de condițiile economice, conținutul însuși al muncii poate aliena pe muncitor sărăcindu-i resursele intelectuale pînă la a-1 face să i se pară de neconceput îmbunătățirea situației sale actuale. Alienarea pare să fie cu atît mai mare cu cît munca nu are semnificație pentru muncitor, sistemul de recompensă este legat de factori externi și de productivitatea individului și organizația nu-i oferă sau îi oferă muncitorului puține mijloace pentru a-și realiza propriile obiective. Concret, alienarea se traduce printr-un sentiment de neputință, de lipsă de putere și de înstrăinare de muncă și de ceilalți, o pierdere de încredere în sine, o insatisfacție a muncii și, în sfîrșit, o incapacitate de a integra valorile difuzate de orînduire.
P. Lidvan (S. D.)
Alienare mentală
Desemnează, de la P. Pinel încoace, toate formele de alterare mentală care duc la imposibilitatea pentru subiect*, ca individ social*, să ducă o viață normală și să participe la viața în colectivitate. Punctul de vedere social este indicat chiar de etimologia termenului „alienare", din latinescul alienus: străin. în acest caz subiectul face figură de străin sau de alienat. P. Pinel a introdus astfel o tradiție în care nebunii deveniți alienați erau ridicați la demnitatea de bolnavi. Acest punct de vedere urma să pună probleme din ce în ce mai complexe din cauza distincției necesare între alienarea socială și alienarea mentală. La început s-a vorbit de alienare mentală așa cum se va vorbi mai tîrziu de maladie mentală și trebuie subliniat faptul că atributul mental părea deosebit de potrivit atît pentru alienare, cît și pentru maladie. Mai tîrziu, unii au considerat că alienarea în sine constituie o structură generală caracteristică ființei umane; doi dintre principalii elevi ai lui P. Pinel, J. Esquirol și G. Ferrus, se află la originea legii din 1838 care organiza în Franța spitalizarea alie-
naților în aziluri, ca și protecția bunurilor lor. Această lege suscită încă și acum teama de sechestrare. Ea stă la originea dezvoltării sistemului de aziluri din Franța. Azilul de alienați va deveni progresiv o microsocietate ierarhizată care va fi acuzată de facilitarea cronicizării bolnavilor. Nu trebuie totuși uitat faptul că el a permis la început un progres considerabil înlocuind căminele de cerșetori și ospiciile, dezvoltînd bazele unei medicini eficiente pentru alienați. y _p
(S. D.)
Aliestezie
Neologism (în greacă: allios, schimbat și esthesia, senzație) propus de Cabanac și care se referă la aspectele emoționale* și afective* ale senzațiilor*, adică la plăcerea* și neplăcerea care le însoțesc. Aceste aspecte afective depind de starea subiectului, mai ales de starea sa internă. O aliestezie pozitivă deplasează calitatea senzațiilor spre mai multă plăcere, iar o aliestezie negativă, invers. Mediul* intern poate fi modificat de diferiți factori, cum ar fi temperatura corporală, febra, deshidratarea, precum și de factori asociativi, aversiunea*
condiționată, spre exemplu.
M. Le Moal
(S. D.)
Alimentar (Comportament —) Foamea este unul din factorii, dar nu singurul, care provoacă luarea de hrană (sau nutriția). Ca orice comportament, el este organizat de creier, de la senzația de foame sau de apetit pînă la conduitele de selectare a hranei. în mod normal, și teoretic, animalul își reglează intrările calorice pentru a-și menține greutatea corporală în limite riguroase și selecționează alimentele în funcție de trebuințele fiziologice pentru a-și menține sănătatea. Există o capacitate înnăscută care orientează spre soluțiile potrivite din punct de vedere calitativ și cantitativ.
Reglarea din punct de vedere cantitativ presupune un stimul intern care declanșează luarea de hrană și care se manifestă prin foame, și un stimul care oprește
această conduită și care se manifestă prin sațietate. Acțiunea acestor semnale fiziologice (insulina este unul dintre ele) nu explică totuși ansamblul proceselor de declanșare și de oprire; aceste semnale acționează la nivelul hipotalamusului* și al multor alte regiuni cerebrale. Semnalele răspunzătoare de oprirea luării de alimente, care survin înainte ca aceste alimente să fi fost digerate sau să fi îndeplinit o oarecare reglare fiziologică, provin după toate probabilitățile din stomac și din partea superioară a

duodenului, fără a se cunoaşte partea de întindere a secreţiei unui hormon zis de saţietate (colecistochina) şi de evaluare „senzorială" a aportului nutriţional în volumul ingerat, acest din urmă tip de semnal presupunînd o digestie parţială pe baza unor enzime secretate de limbă. Aceste mesaje sînt adresate sistemului nervos în parte de nervul vag şi nervul splanhnic, deşi secţionarea acestor nervi nu împiedică reglarea nutriţională.
Există tipuri de foame selectivă care permit aportul de elemente necesare supravieţuirii. Foamea de sare, spre exemplu, răspunde unui program înnăscut, declanşat de îndată ce trebuinţa biologică devine vitală, iar animalul nu trebuie să înveţe că sarea este necesară. De asemenea, anumite aversiuni* şi preferinţe* sînt înnăscute (substanţe amare şi dulci). Cea mai obişnuită dintre tulburările de comportament alimentar este obezitatea*, care nu poate fi considerată ca o entitate patologică; ea este adesea legată de o „bulimie* nervoasă" şi este diagnosticată atunci cînd greutatea depăşeşte 20% din greutatea ideală. Afagia, sau incapacitatea de a mînca şi refuzul de hrană, poate fi provocată de unele leziuni din regiunea hipotalamusului unde sînt integrate semnalele care conduc la foame sau la saţietate, în sfîrşit, anorexia* este o pierdere a motivaţiei* de a consuma alimente.
M. Le Moal (S. D.)
Din punct de vedere etologic, comportamentul alimentar reprezintă o mare parte
alocare
48
a repertoriului de bază al unei specii; motivat de foame sau stimulat de faptul că are pui de hrănit, el poate mobiliza esenţialul activităţii animalului, deşi unele dintre ele se arată oportuniste în privinţa momentului, locului, obiectului. Fiecare specie şi-a dezvoltat propria strategie alimentară înscrisă în fitofagie, prădare, parazitism sau saprofagie în funcţie de morfologia sa, de fiziologia sa şi de capacităţile sale de asimilare, de mediul în care trăieşte. Această strategie reprezintă reflectarea necesităţii de a se alimenta, dar şi a necesităţii la fel de vitale de a nu fi mîncat. Lo-comoţia, comportamentul alimentar, precum şi antiprădarea exprimă locul pe care îl are şi rolul pe care îl joacă fiecare, în felul său, în ecosistem*: nişa* sa ecologică, în ceea ce priveşte mijloacele şi succesul său, comportamentul alimentar este modulat de competiţie şi cooperare, inter-specifice şi intraspecifice. Toate exemplele sînt de acţiune izolată, de grup sau de masă, mono- sau plurispecifice. Comportamentele vitale de locomoţie, de alimentare şi de antiprădare constituie materialele esenţiale pe baza cărora s-au elaborat prin ritualizare* comportamentele cu funcţie expresivă care intervin în relaţiile
sociale. . _ _
J.-C. Ruwet
(S. D.)
Alocare
în cadrul ecoetologiei*, acest termen desemnează distribuirea sau repartizarea temporară a comportamentelor în exploatarea resurselor care asigură supravieţuirea unei specii. Repartizarea comportamentului alimentar* este un exemplu de alocare a comportamentului, care ilustrează adaptarea* speciei la nişa* sa ecologică şi este consecinţa evoluţiei*. Comportamentul alimentar este modulat de numeroşi factori şi se supune legii disponibilităţii resurselor. El este organizat în aşa fel încît să prezerve cantitatea totală de alimente consumate pe unitatea de timp. Cu ajutorul unor simulări de nişe ecologice s-a putut studia comportamentul alimentar în laborator. Aceste simulări pot
fi create şi cu ajutorul procedurilor de condiţionare operantă*, atunci cînd un animal este confruntat cu două programe de întărire* concurente care diferă prin frecvenţa şi/sau cantitatea de întărire alimentară disponibilă pe unitate de timp. în aceste condiţii, numărul de răspunsuri şi/sau timpul consacrat pentru a răspunde fiecărei componente a programului concurent este direct proporţional cu rata sau cantitatea de întărire disponibilă (legea corespondenţei*, matching law). Distribuirea sau repartizarea temporară a comportamentului operant este folosită şi ca indicator al controlului exercitat de stimuli cu ocazia testelor de generalizare* concurente.
H. Lejeune
(S. D.)
Alocentrism
Atitudine de centrare a atenţiei* sau a activităţilor asupra altuia mai degrabă decît asupra sa însuşi; se opune egocentrismului*, în accepţia comună a acestui termen. De asemenea, sînt calificate ca alocentrice comportamentele care implică în mod obiectiv o tratare* a realităţii externe (percepţie* auditivă şi vizuală, îndeosebi).
J.-P. Bronckart
(S. D.)
Alocortex -> Cortex
Alomimetică (Inducţie —) -> Contagiune

Alomon -> Feromon
Aloplastic
Termen care desemnează ansamblul reacţiilor adaptative centrifuge constînd din modificări ale mediului înconjurător. Printre acestea, D. Lagache distinge unele concrete, constînd din acţiuni materiale, şi unele simbolice, cum ar fi conduitele de limbaj şi comunicaţiile. Acest termen a fost introdus de către S. Ferenczi, în 1919, în opoziţie cu noţiunea de adaptare auto-plastică* referitoare la modificări numai ale organismului. S. Ferenczi îl leagă mai ales de conversiunea isterică şi, în general, de „fenomenele de materializare",

adică de conduitele de reprezentare plastică a dorinţei pe baza materialului corporal. După el, ar fi vorba de o regresie mai profundă decît cea a visului, de vreme ce dorinţa inconştientă se realizează aici în stări sau acte ale corpului, şi nu într-o imagine vizuală. După S. Freud, comportamentul normal sau sănătos care efectuează o lucrare asupra lumii exterioare este aloplastic. Dimpotrivă, psihoza este autoplastică.
E. Jalley (S. D.)
Alosteric (Efect —) -> Antagonist
Alternanţă
Producerea alternată a două răspunsuri*. Comportamentul de alternanţă este observat mai ales în situaţii cum ar fi labirinturile* cu două căi, în care sînt oferite două posibilităţi de răspunsuri, fără ca pentru aceasta să fie echivalente în privinţa întăririi. Tendinţa la comportamentul de alternanţă pare să depindă, în astfel de cazuri, de factori genetici, aşa cum o arată comparaţiile* de familii de şobolani. Alternanţa poate fi indusă de structura dispozitivului şi de regulile care domnesc aici: astfel, anumite labirinturi au fost construite în aşa fel încît un parcurs fără greşeală presupune o succesiune alternată de cotituri la dreapta şi la stînga. în învăţările discriminatorii cu inversiuni* succesive, alternanţa decurge din inversiunea regulii care asociază cei doi stimuli la cele două răspunsuri posibile (stimulii A şi B, unul pozitiv, celălalt negativ, schimbîndu-şi valoarea după o regulă de inversiune alternată regulată sau neregulată, subiectul trebuind să-şi inverseze răspunsurile pentru a continua să fie întărit). „ , ,,
M. Richelle
(S. D.)
Alternanţă funcţională
Noţiune foarte generală introdusă de H. Wal-lon pentru a specifica caracterul discontinuu (v. Continuitate) al dezvoltării* copilului. Pentru acest autor, evoluţia conduitelor umane nu constă dintr-o adiţionare lineară de capacităţi noi, ci se caracterizează prin numeroase oscilaţii (anticipare* de funcţii, regresie* etc). Termenul de alternanţă funcţională desemnează această oscilaţie între mecanisme centripete şi mecanisme centrifuge care constituie fundamentul oricărui proces de dezvoltare. Ea se bazează pe un substrat biologic (funcţionarea alternată a metabolismului şi a catabolismului) şi se manifestă la toate nivelurile organizării psihologice: alternanţa asimilării* şi acomodării* în procesele de dezvoltare a inteligenţei*; alternanţa de faze de autocentrare şi de faze de interacţiune* în dezvoltarea socială; alternanţa între activităţile care ţin de sine* şi de eu* (ego) pe de o parte, de eu şi de supraeu* pe de altă parte, în dezvoltarea personalităţii* etc.
A. Freud şi M. Klein, în analiza lor asupra relaţionărilor subiectului la „obiectul parţial", au descris unele fenomene analoa-ge de alternanţă între mecanisme de proiecţie* şi de introiecţie*, ca şi între procesele de separare şi de individuaţie*.
J.-P. Bronckart şi E. Jalley
(S. D.)
Altruism
Un comportament este numit altruist atunci cînd cel ce-1 emite nu are nici un profit în mod direct, acesta aducîndu-i neplăceri sau făcîndu-1 să-şi asume riscuri, în timp ce partenerii, camarazii săi, membrii grupului sau ai comunităţii din care face parte profită de pe urma lui: o mamă se sacrifică pentru puiul ei; o gaiţă sexual matură îşi amînă propriul cuibărit pentru a ajuta la creşterea unui alt grup de pui; marmota care observă vulturul şi scoate un strigăt de alarmă îşi avertizează congenerii care se pun la adăpost, dar atrage în acelaşi timp atenţia păsării de pradă asupra ei. Altruismul este opusul egoismului. Dar nici unul, nici altul nu sînt absoluţi: apărarea puiului este cu atît mai aprigă cu cît acesta este mai aproape de momentul emancipării. De asemenea, gaiţa care ajută şi care îşi amînă cuibăritul dobîndeşte o experienţă care ulterior îi va folosi. Eto-logii se străduiesc să definească aceste altul

noţiuni evitînd orice referire la intenţie*, emoţie* sau conştiinţă*, nejudecîndu-le decît după efecte, atît pentru emiţător, cît şi pentru beneficiar. într-un sens strict, altruismul micşorează şansele de supra-vieţuire ale primului şi le creşte pe ale celui de-al doilea. Dar nu este uşor de evaluat costurile şi beneficiile şi nici de stabilit dacă, pe termen mediu şi pe termen lung, avantajele nu sînt totuşi reciproce, în care caz este vorba mai degrabă de mu-tualism sau de simbioză*. Sociobiologii* au încercat să împace altruismul cu teoria darwinistă subliniind faptul că animalul altruist este adesea foarte înrudit cu beneficiarul : mama şi puiul ei; albina lucrătoare din stup, care este soră sau soră vitregă cu regina şi vară cu larvele pe care le îngrijeşte şi le protejează şi pe care aceasta din urmă le-a produs; gaiţa şi marmota care ajută sau avertizează. Comportamentul altruist are efectul de a contribui la succesul difuzării caracteristicilor genetice pe care le au membrii acestor familii.

J.-C. Ruwet (S. D.)

Altul

în 1897, J. M. Baldwin prezenta, în Dialectica dezvoltării individului, eul şi altul, ego-u\ şi alter-ul ca fiind organizaţi pe baza unui proces bipolar, care operează prin proiecţii şi incorporări. Concepţia lui a fost reluată şi modificată de P. Janet, H. Wallon şi J. Lacan. G. H. Mead propune, în 1934, un model al personalităţii*, după care „eul" profund se formează suportînd mai mulţi „eu/ego", în care se exprimă deosebirea de roluri şi de atitudini. Aceste procese apar mai cu seamă la copil, în cele două tipuri ale jocului*, liber (play), apoi organizat {game). Reprezentarea globală a jocului altora reuşeşte să definească funcţia unui altul (celălalt) generalizat, în psihanaliză, J. Lacan a insistat îndeosebi asupra distincţiei „micul altul" (a), care nu trebuie confundat cu obiectul a, şi „marele altul" (A). Altul se constituie în raport cu eul pe baza unor imagini speculare şi

reprezintă, pe o axă imaginară, obiectul identificării* aceluiaşi nume. Altul este polul transindividual al axei simbolice, adică al limbajului definit ca funcţionare a unui lanţ semnificant, al cărui punct de legătură în oglindă este subiectul inconştient. H. Wallon a elaborat şi el, aproximativ în aceeaşi perioadă ca şi J. Lacan, o interesantă teorie tripartită în care deosebeşte de eu, pe de o parte „altul intim, fantomă a celuilalt pe care fiecare o poartă în sine", şi pe de altă parte Altul radical, pol grupai al identificărilor eului

social- E. Jalley

(D. F.)

Alzheimer (Maladia lui —)

Constituie cea mai frecventă demenţă*. Definiţia ei se bazează pe criterii histo-patologice: prezenţa plăcilor senile şi a degenerescentelor* neurofibrilare la nivelul cortexului* cerebral; în fapt, leziunile afectează şi structurile subcorticale şi în mod mai specific nucleul bazai al lui Meynert. Demenţă degenerativă, frecvenţa sa creşte, se intensifică o dată cu vîrsta; există tendinţa să nu se mai facă distincţia între demenţa presenilă şi demenţa senilă. Varietatea clinică a acestei afecţiuni, cel puţin la început, este foarte mare, chiar dacă amnezia* reprezintă trăsătura dominantă (ceea ce poate pune problema de a o distinge de tulburările de memorie legate de vîrstă).

Evoluţia maladiei este ineluctabilă, du-cînd în cîţiva ani la o decădere comportamentală majoră. Identificarea unei perturbări la anumiţi neurotransmiţători* (acetilcolina, îndeosebi) poate permite unele aplicaţii terapeutice. Existenţa unor forme familiale pune în discuţie posibilitatea unui factor genetic.

J.-L. Signoret

(S. D.)

Ambianţă fizică

Ansamblu de factori fizici care definesc în mod permanent mediul înconjurător* caracteristic unei situaţii experimentale sau contextului de viaţă reală, ambianţa constituie un fundal pe care se vor detaşa

ambivalenţă

evenimentele şi stimulii*, aceştia apar-ţinînd de asemenea mediului, dar avînd o semnificaţie sau o influenţă deosebită pentru individ sau grup. Astfel, clima, poluarea atmosferică, nivelul zgomotelor constituie elemente ale ambianţei fizice. Unele aspecte ale acesteia s-ar putea specifica: ambianţă sonoră, ambianţă luminoasă. Acest termen se încadrează în psihologia

mediului înconjurător.

M. Richelle (S. D.)

Ambidextrie

Capacitate a anumitor subiecţi de a se servi la fel de bine de amîndouă mîinile pentru a efectua acţiuni din viaţa de toate zilele. Ea rezultă dintr-un defect de dominanţă* emisferică. Totuşi, în dezvoltarea* copilului, această aptitudine* poate fi observată într-o anumită perioadă, în general tranzitorie, înaintea stabilirii unei preferinţe. Ambidextria este observată uneori ca semn însoţitor (la fel ca şi faptul de a fi stîngaci*) în unele tulburări ale limbajului*, fără să constituie un factor cauzal al acestora.

G. De Weck
(S. D.)
Ambiguitate -> Iluzie perceptivă
Ambiție
Dorință de a reuşi, mai ales în viața profesională, şi de a vedea această reuşită valorificată social prin mobilitatea socială*, succesul în carieră, stima celorlalți şi prestigiul. Cuvîntul ambiție dobîndeşte uneori un sens peiorativ (a vrea să reuşeşti cu orice preț, oricare ar fi mijloacele folosite) şi uneori un sens pozitiv (a vrea să reuşeşti datorită eforturilor tale personale şi prin utilizarea deplină a capacităților proprii).
C. Lâvy-Leboyer (S. D.)
Ambivalent -> Rezonanță intimă
Ambivalență
In mod tipic, coexistența dragostei şi a urii în relațiile cu una şi aceeaşi persoană. Termen creat de E. Bleuler (1910) pentru a de-
semna unul din semnele schizofreniei*; da-ul şi nu-ul, afirmația şi negația sînt simultane şi indisociabile în trei domenii; voluntar, intelectual şi mai ales afectiv. S. Freud a reluat această noțiune din acest ultim punct de vedere, mai întîi în legătură cu transferul negativ (1912), făcînd din el un concept psihanalitic major. Ambivalența se întîlneşte în gelozie, în doliu, dar mai cu seamă în nevroza obsesională*. Dezvoltarea libidinală a fost concepută de K. Abraham ca mergînd de la stadiul oral preambivalent la stadiul genital postam-bivalent. Copilul are grijă de obiect şi îl protejează de propria sa ostilitate pentru a-i împiedica distrugerea şi a-şi asigura permanența. Pentru M. Klein, ambivalența este prezentă de la început: distrugerea obiectului iubit este evitată de clivaj* şi de proiecție* (poziție paranoidă-schizoi-dă*). Poziția depresivă are ca finalitate integrarea ambivalenței în relația de obiect total cu ajutorul progreselor de maturizare şi de reparație*. S-a propus adoptarea termenului de „divalență" pentru a explica absența de integrare a celor două componente ale ambivalenței pulsionale consecutive clivajului obiectelor bune şi obiectelor rele.
Ambiguitatea noțiunii de ambivalență apare clar: dacă ea înseamnă acțiunile şi sentimentele rezultînd dintr-un conflict defensiv, ea ia un sens foarte larg care se aplică la orice situație conflictuală sau formare de compromis*. în sens restrîns, ea explică „conflicte specifice în care componenta pozitivă şi componenta negativă a atitudinii afective sînt simultan prezente, indisolubile şi constituie o opoziție nondialec-tică, de nedepăşit pentru subiect, care a spus în acelaşi timp da şi nu" (J. Laplanche şi J.-B. Pontalis, 1967, p. 21). Noțiunea de ambivalență trimite la dualismul pulsional pe care îl descrie teoria freu-diană a pulsiunilor de viață şi de moarte, aşa cum acționează el în simptomul nevrotic (fobia*, d. ex.) şi în complexul Oedip*. Astfel, dincolo de conflictele intrapsihice între instanțele personalității psihice (eu,
amendabilitate

sine, supraeu) trebuie să se facă loc contradicțiilor inerente vieții pulsionale.
E. Brusset
(S. D.)
• Bleuler E. (1910), „Vortrag iiber Ambi-valenz", Zentralbalt fur Psychoanalyse I, 266. — FREUD S. (1912), „Zur Dynamik der Uber-tragung", Gesammelte Werke, voi. VIII, Imago, Londra. Traducere (1953): „La dynamique du transferi" (trad. A. Berman), în De la technique psychanalytique, PUF, Paris. —Laplanche J. şi Pontalis J.-B. (1967), Vocabulaire de la psychanalyse, PUF, Paris.
Amendabilitate
Termen criminologie folosit pentru a defini conduita unui vinovat care îşi recunoaşte vina. Amendabilitatea este considerată ca o capacitate de schimbare morală a unui delincvent şi arată dorința sa
de a repara prejudiciul adus. , „ ,
F v J J. Selosse
(S. D.)
Amenințare
Limbaj al violenței* folosit pentru a exercita o presiune morală asupra unei alte persoane, prevestind un rău potențial prin intermediul unui raport de forțe inegale. Bazată pe teamă şi intimidare, amenințarea constituie un indiciu de pericol legat de un proiect strategic de a aduce prejudiciu* altuia. Ea este simptomul trecerii de la o situație interpersonală conflictuală
la o situație periculoasă. ,
' ./. Selosse
(N.C.)
Amestec de culori

Asociaţie sau combinaţie de culori. Poate fi vorba despre un amestec de lumini sau de materii (pigmenţi) colorate. Colorime-tria* distinge două tipuri de amestec. In amestecul aditiv, o culoare adăugată alteia produce o senzaţie colorată a cărei lungime de undă dominantă este cuprinsă între cele ale componentelor sale, cel puţin dacă este vorba despre culori mai mult sau mai puţin monocromatice. Se obţine verde amestecînd albastru şi galben. Un amestec aditiv corect dozat din trei culori primare aditive (roşu 700 nanometri, verde 546 nm, albastru 436 nm) dă o impresie de alb. în
amestecul sustractiv, o lumină albă apare albastră printr-un filtru albastru deoarece acesta a sustras din lumina de origine toate tonalităţile cu excepţia lungimii de undă corespunzătoare albastrului filtrului. Dacă se adaugă acestui filtru albastru un filtru galben, se obţine prin combinaţie sustrac-tivă o lumină purpurie (complementară verdelui). Sustragerea a trei culori primare dă negru (culorile primare sustractive sînt galbenul, cyanul şi magenta). Pictorii utilizează ambele procedee.

r R. Gemcot
(N.C.)

Ametropie

Stare anormală de refracţie a ochiului în care, cu o acomodare* relaxată, imaginea unui punct la infinit se formează fie în partea din faţă a retinei (miopie) printr-un exces de putere convergentă sau o alungire axială excesivă a globului ocular, fie în partea din spate a retinei (hipermetropie) din cauza insuficienţei puterii convergente sau scurtării axiale a globului ocular. Lipsa de ametropie este numită emetropie*. R ^.^
(S. D.)

Amigdală

îngrămădire de grupuri de neuroni, numită şi complex nucleal amigdalian, plasată în partea dorsomediană a polului temporal, chiar în faţa extremităţii anterioare a hipocampului*. Complexul amigdalian este împărţit în două părţi filogenetic distincte:
1. arhistriatum (formaţii bazale primitive) se găseşte la originea complexului corti-comedial, cuprinzînd nucleele cortical, medial şi central; relativ mic la om, acest complex primeşte fibre din structurile olfactive;
2. paleopallium se găseşte la originea complexului nucleal bazolateral, constituit din nucleii lateral, bazai şi bazai accesoriu. Aferentele sale provin din cortexul* piri-form şi din girusul parahipocampic, şi de asemenea din diverse teritorii neurocor-ticale. în afară de aceasta, cele două complexe nucleale sînt interconectate între ele şi prezintă numeroase conexiuni cu tala-

amintire

musul şi cu hipotalamusul. Datorită foarte numeroaselor sale conexiuni anatomice cu structuri cerebrale şi mai ales limbice*, amigdală este considerată ca un centru esenţial, chiar dacă nu este singurul, pentru controlul reacţiilor emoţionale* şi al conduitelor agresive*, atît la nivelul răspunsurilor vegetative*, cît şi al manifestărilor comportamentale. Amigdală pare să fie răspunzătoare în bună măsură de tabloul clinic al sindromului lui Kliiver şi Bucy* datorat unei leziuni bitemporale: hipore-activitate emoţională, cecitate psihică, comportament oral exagerat, hipersexua-litate. Acest sindrom este interpretat în termeni de nerecunoaştere a semnificaţiei stimulilor mediului înconjurător. Leziunile amigdalei atenuează reacţiile de frică*, de fugă* sau de apărare*, diminuînd comportamentele de agresiune. în fapt, amigdală constituie un soi de zăvor de securitate controlînd nivelul de funcţionare al altor structuri cerebrale, fiind ea însăşi supusă unei balanţe interne complexe prin interacţiunea între diferiţii ei nuclei. în plus, amigdală este implicată în memorarea* stimulilor prezentaţi subiectului partici-pînd la atribuirea semnificaţiei lor.

B. Soumireu-Mourat
(S. D.)

Aminat (Acid —) -» Acid aminat

Amină

Compus organic azotat, în care azotul uneşte trei radicali dintre care cel puţin unul este un alcoil (amină alifatică) sau un arii (amină aromatică). Printre aceştia din urmă, catecolaminele (CA), dopamina (DA), no-radrenalina* (NA), adrenalina* (A) şi sero-tonina* (5-HT), monoamine naturale, joacă un rol important la nivelul sistemului nervos în care îndeplinesc funcţia de neuro-mediatori*. Tirozina, acid aminat precursor, este transformată succesiv în dihidroxi-fenilalanină (DOPA), DA, NA, apoi A. Hi-droxilarea tirozinei în DOPA, etapă limi-tantă a acestor căi de sinteză, este catalizată de tirozina hidroxilază, enzimă specifică a neuronilor catecolaminergici. DOPA este
transformată, sub acţiunea unei decarbo-xilaze specifice, în DA care este transformată, în neuronii noradrenergici, sub acţiunea DA-beta-hidroxilazei, în NA, ea însăşi transformată în A, prin acţiunea feniletanolamin-N-metil transferazei, în neuronii adrenergici. CA stocate în veziculele terminaţiilor axonale sînt eliberate sub efectul unei stimulări nervoase, în fanta sinaptică unde ele îşi exercită

acţiunile, cu efect asupra unor receptori* specifici. Concentrarea lor sinaptică este menţinută la o rată foarte slabă datorită unor procese de inactivare puternice: pe de o parte, recapturarea prin terminaţiile presinaptice şi, pe de altă parte, degradarea enzimatică asigurată de COMT (catecoloximetiltransferază) şi MAO (monoaminooxidază). Serotonina (5-HT) este prezentă în ţesutul cerebral şi în anumite celule ale traiectului digestiv (celule cromafine şi argen-tafine). Precursorul său este L-triptofanul, care este transformat în 5-hidroxi-triptofan (5-HTP), prin triptofan hidroxilază, apoi în 5-HT sub acţiunea unei decarboxilaze aspecifice. în sinapsă ea este supusă aceluiaşi proces de inactivare. Majoritatea moleculelor cu scopuri terapeutice (psihotropi*) şi drogurile* care duc la toxicomanii* acţionează prin interferenţă fie cu metabolismul, fie cu modul de acţiune pre- sau post-sinaptică a aminelor biogene. Un exemplu de terapeutică printr-un precursor este reprezentat de administrarea de L-DOPA în maladia lui Parkinson*.

U. Spampinato

(S. D.)

Amintire

Alături de sensurile sale mai literare, de memorie* sau de act de rapel*, acest termen din limbajul curent desemnează orice element păstrat în memorie sau evocat. El este folosit destul de des în psihologie, fără însă ca specialiştii în memorie să-i fi dat o definiţie netă, care să-i delimiteze clar utilizarea în raport cu termeni cu o aparenţă mai tehnică şi de dată mai recentă, cum ar fi reprezentare* sau informaţie* în memorie, rememorare*, urmă mnezică*.

amintire de acoperire

54

55

amnezie

El este totuşi, în general, rezervat unor manifestări conştiente, sau care pot deveni conştiente ţinînd de memoria declarativă* mai degrabă decît de memoria procedurală*, de memoria explicită mai degrabă decît implicită*, de mental* şi de reprezentativ* mai degrabă decît de motor. Nu-l vom găsi în contextul memoriei şi al învăţării* la animal.

Statutul amintirilor şi funcţiile lor în economia persoanei sînt departe de a fi elucidate în întregime. Ca urmare a cercetărilor lui S. Freud asupra noţiunilor de amintire infantilă şi de amintire-ecran* care l-au dus la descrierea amneziei* infantile, a mecanismelor de refulare* şi de deplasare*, ne putem întreba dacă amintirea este cu adevărat o emergenţă din trecut sau dacă ea se raportează la trecut, dacă este o urmă sau o copie* înmagazinată în minte sau o construcţie permanent remaniată în funcţie de dezvoltare, aşa cum susţinea J. Piaget.

Raportul între amintire şi realitatea istorică constituie, de altfel, obiectul unor cercetări psihologice asupra validităţii mărturiei, cercetări care sînt alimentate astăzi de teoriile percepţiei* şi ale memoriei şi de lucrările de psihologie socială asupra atitudinilor*, aşteptărilor*, atribuţiilor* etc.

C. Prevost şi M. Richelle

(S. D.)

Amintire de acoperire -> Amintire-ecran

Amintire-ecran

Expresie creată de S. Freud, în 1898. Amin-tirea-ecran sau amintire de acoperire este o amintire din copilărie care merge pînă la perioada precedentă amneziei* infantile şi foarte modificată în continuare. Este vorba despre un produs psihic compozit care reuneşte trăsături mnezice* mergînd pînă la prima copilărie şi un scenariu mai recent, în general adăugat în perioada de adolescenţă a subiectului. Amintirile autentice formează în felul acesta materialul unei reconstrucţii care le aranjează altfel, cam asa cum elaborarea secundară* re-

organizează produsele travaliului visului*. Din punctul de vedere al subiectului, nimic nu-i indică faptul că amintirile-ecran nu sînt nişte amintiri autentice.

J.-M. Petot

(S. D.)

Amînare

Interval de timp impus de experimentator între un stimul* şi răspunsul* care trebuie dat (numit în consecinţă răspuns amînat*) sau între un instructaj* şi începutul activităţii subiectului. Introducerea unei astfel de amînări poate avea ca scop explorarea capacităţilor de retenţie* sau favorizarea planificării acţiunii.

Interval de timp introdus de experimentator între evenimentele experienţei în vederea analizării mai eficiente a relaţiei dintre variabile* dependente şi independente sau pentru neutralizarea variabilelor parazite. Astfel, în măsurarea unui timp de reacţie*, o amînare cu o durată neregulată între stimulul avertizor* şi stimulul imperativ* asigură mobilizarea atenţiei subiectului, împiedicînd anticiparea*. Perioadă de aşteptare cerută de subiect ca o condiţie a întăririi* în anumite programe* de condiţionare

operantă*. In programul de consolidare a Debitului de Răspuns Lent (DRL), subiectul trebuie să-şi răărească răspunsurile printr-o amînare critică pentru a fi întărit.
Inhibiţie de amînare: în condiţionările* de urmă*, amînate*, sau la durată*, reducerea sau stingerea* răspunsurilor condiţionate în prima fază a amînării (răspunsurile nesubzistînd decît în apropierea prezentării stimulului necondiţionat*).
M. Richelle (D. S.)
Amînat
Reportat în timp după un interval mai mult sau mai puţin îndelungat. Termenul se aplică unor procedee experimentale în care subiectul este împiedicat să-şi furnizeze răspunsul în timpul unei perioade de timp definite. Aceste procedee de reacţie amînată au ca scop, în general,
să pună în evidenţă retenţia* în memorie* a informaţiei* utile răspunsului, ca în încercarea clasică în care momeala este plasată sub una din cele trei ascunzători din faţa subiectului, sau în punerea în corespondenţă* amînată. Inhibînd intrarea imediată în acţiune, ele pot avea ca scop şi păstrarea unei perioade de inspectare a situaţiei şi de reflecţie anticipativă, ca de exemplu în experienţe referitoare la rezolvarea de probleme* concrete. Se spune şi despre o funcţie* ale cărei condiţii de maturizare nu autorizează exprimarea decît într-un anumit stadiu* de dezvoltare*.
întărire amînată: în condiţionarea instrumentală* sau operantă*, întărire* prezentată mai degrabă după o anumită amînare, decît imediat după răspuns.
M. Richelle (D. S.)
Amînat (Rapel —) -> Rapel
Amnezie
în accepţie largă, desemnează orice tulburare de memorie* care nu poate fi raportată la o altă dezordine, cum ar fi, de exemplu, o tulburare a vigilenţei, o perturbare a timusului. Termenul de amnezie trimite în acelaşi timp la situaţii sau la concepţii multiple făcînd necesară folosirea complementară a unor calificative, în afara cazului cînd el însuşi se transformă în calificativ (cum ar fi, d. ex., afazie amnezică). Numărul mare de criterii utilizate ne obligă la definiţii succesive. Amnezie anterogradă: afectează memoria evenimentelor trăite pe parcurs de către subiect, adică memoria concepută ca „mergînd în întîmpinare"; calificată şi ca amnezie a faptelor recente, ca uitare încetul cu încetul, precum şi prin termenul mai discutabil de amnezie de fixaţie. Amnezie retrogradă: afectează memoria de evenimente şi de informaţii — aflate înaintea apariţiei unei stări patologice, adică memoria concepută ca „proiectată în urmă"; calificată şi ca amnezie a trecutului, această amnezie se referă la amintirile
biografice, cunoştinţele didactice şi socioculturale şi ţine de un gradient temporal care face ca amintirile cele mai vechi să reziste cel mai bine (legea lui Ribot). Amnezie globală: desemnează o amnezie anterogradă care afectează informaţiile, oricare ar fi modalităţile lor senzoriale (vizuală, auditivă), în timp ce o amnezie electivă sau specifică nu afectează decît un singur tip de informaţie (amnezie verbală, d. ex.).
Amnezie semantică: afectează cunoaşterea obiectelor şi a lexicului*; ea poate fi apropiată de asimbolie* şi într-o anumită măsură de afazie amnezică. Amnezie de identitate: situaţie psihopatologică ce face ca un pacient să-şi fi pierdut identitatea şi orice amintire biografică în legătură cu ea, în timp ce capacităţile mnezice care permit achiziţia de noi amintiri sînt cruţate; calificată şi ca amnezie retrogradă funcţională, ca amnezie psihogenă.
Amnezie traumatică: trimite la o circumstanţă etiologică răspunzătoare de o amnezie lacunară, adică referitoare la o perioadă de timp care este golită de orice amintire. Această perioadă de timp corespunde lipsei de conştientă, dar poate afecta şi un moment din trecut mai mult sau mai puţin vast şi care a precedat traumatismul (amnezie retrogradă), precum şi o perioadă în care, în ciuda revenirii la conştientă, prezentul nu mai poate duce la amintiri (amnezie anterogradă). Sindrom amnezic: constituie modelul neuropsihologic al amneziilor. Legat de o leziune bilaterală ce afectează sistemul limbic*, care nu trebuie redus la circuitul lui Papez, mecanismele sale răspunzătoare sînt departe de a fi univoce (tulburare de achiziţie, de consolidare, de rapel). Nucleul său este constituit dintr-o amnezie anterogradă globală fără amnezie semantică, adică atingînd electiv memoria episodică*. Sindromul lui Korsakov* poate şi trebuie considerat drept o formă de sindrom amnezic.
Ictus amnezic: sindrom clinic definit printr-o dezorganizare izolată şi tempo-
amodal

rară (cîteva ore) a memoriei şi care poartă răspunderea unei amnezii lacunare.
J.-L. Signoret (S. D.)
Amodal (Complement —)
Element prin care percepţia îşi completează o figură parţial mascată de un ecran sau traiectoria unui obiect care dispare pentru moment într-un tunel. Fenomenul a fost denumit în 1951 de A. Michotte,

care i-a studiat minuţios condiţiile de apariţie, în legătură cu legile bunelor forme* şi cu percepţia cauzalităţii*.
M. Richelle (S. D.)
Amoralism
Sistem de gîndire care se vrea străin şi indiferent la orice referinţă la valorile morale. Amoralismul este revendicat de anumiţi devianţi* care îşi definesc conduitele în funcţie de normele naturale sau estetice. în anumite stări patologice, amoralismul decurge dintr-o pierdere a simţului moral prin incapacitatea oricărei judecăţi altruiste*. t „ ,
J. Selosse
(S. D.)
Amorsare
Tehnică folosită frecvent în psihologia cognitivă experimentală, care cuprinde în general trei faze: prezentarea stimulului (cuvînt, faţă, imagine) numit amorsa, un interval de timp în cursul căruia sînt prezentaţi fie stimuli de umplutură, fie nimic (interval interstimuli) şi în sfîrşit prezentarea unui al doilea stimul (obiectiv). Sarcina subiectului constă, cel mai adesea, în a categorisi sau a denumi obiectivul ori în a decide dacă este vorba sau nu despre un cuvînt (decizie lexicală). Se poate vorbi despre efect de amorsare dacă prezentarea primului stimul duce la o diminuare a timpului de latenţă* a răspunsului sau la o coborîre a pragului* de identificare în sarcina realizată asupra obiectivului. Se vorbeşte de amorsare specifică modalităţii atunci cînd obiectivul şi amorsa sînt analizate via aceeaşi modalitate senzorială (d. ex., imaginea unui cîine
şi cuvîntul scris „cîine") şi de intermo-dalităţi în celelalte cazuri. O amorsare este numită specifică domeniului dacă obiectivul şi amorsa aparţin aceleiaşi familii de stimuli (d. ex., cuvintele scrise) şi inter-domenii în celelalte cazuri. Amorsarea prin repetiţie implică folosirea aceluiaşi item (acelaşi cuvînt, aceeaşi faţă, imaginea aceluiaşi obiect) ca amorsa şi ca obiectiv. Pot fi prezente unele modificări de suprafaţă (caractere de tipar diferite, aşezare diferită) care fac ca cei doi stimuli să fie mai degrabă similari decît identici.
S. Bredart (S. D.)
Amorsa —> Amorsare
Amplitudine
Termen general pentru a desemna mărimea, dimensiunea unui fenomen si care ! se aplică din punct de vedere tehnic în psihologie fie unor caracteristici ale stimulului (amplitudinea undei sonore, care se exprimă prin senzaţia de intensitate* a stimulului auditiv), fie răspunsului (amplitudinea unui răspuns salivar condiţionat, măsurată în picături de salivă; amplitudinea unei mişcări* etc).
M. Richelle (S. D.)
Amprentă/întipărire
Marcă de neşters primită în cursul unei experienţe precoce a dezvoltării (v. Impregnare), şi care fixează caracteristicile supraindividuale ale clasei de fiinţe sau obiecte căreia subiectul îi va rezerva ulterior conduitele sale filiale, sociale şi/sau sexuale. Este bine cunoscut că bobocul de raţă care a fost clocit de o găină o urmează pe aceasta de la ieşirea din ou aşa cum şi-ar urma mama şi rezervă ulterior conduitele sale sociale şi sexuale galinaceelor. D. A. Spalding a fost primul care a văzut aici un proces precoce şi radical de învăţare* a caracteristicilor partenerilor sociali. K. Lorenz (1935) şiE. H. Hess (1973) au precizat particularităţile şi condiţiile de instalare a fenomenului. Astfel, puţin după ieşirea din ou, o pasăre de cuib neştiu-

toare primeşte şi memorează durabil într-o fază sensibilă a dezvoltării sale (numită perioadă critică*), ideal între 13 si 16 ore de viaţă, amprenta fiinţei, mama sa sau un obiect de substituţie (amprenta maternă sau amprenta în legătură cu un obiect aberant) la care este expusă mai întîi. Ea rezervă ulterior obiectului amprentei răspunsul său filial. Pentru Lorenz, această fixare pe obiectul primei expuneri este definitivă, exclusivă, ireversibilă şi va orienta toate răspunsurile filiale, sexuale şi sociale. S-a născut o confuzie din cauză că Lorenz a fost succesiv pentru animalele sale de experienţă un substitut matern, un tovarăş, un partener. Or, dacă răspunsul filial ca o consecinţă dispare după cîteva săptămîni, un nou proces de sensibilizare la stimuli noi pentru un alt registru de răspunsuri se instalează în cadrul grupului de perechi, în care subiectul primeşte amprenta tovarăşului de creştere care îi va orienta mai tîrziu răspunsurile sexuale (amprenta sexuală). Amprenta se referă la caracteristicile supraindividuale: animalul îşi generalizează răspunsurile la toate obiectele aparţinînd clasei obiectului de amprentă. Punerea în discuţie a caracterelor de exclusivitate şi ireversibilitate ale amprentei s-a mai atenuat: fazele sensibile nu sînt la fel de riguros delimitate în timp, dar, o dată amprenta dobîndită într-o perioadă ideală, o nouă amprentă nu i se mai poate substitui. Totuşi, un subiect privat timp îndelungat de contacte cu reprezentanţi ai obiectului de amprentă poate, în timp, să-şi reporteze conduitele asupra altuia; în acest

caz însă, preferinţa rămîne dobîndită la obiectul de amprentă. Deci caracteristicile fenomenului care rămîn sînt: prioritatea primei experienţe şi ireversibilitatea preferinţei. In plus de amprenta maternă şi amprenta sexuală, unii autori extind noţiunea de amprentă la impregnarea cu cîntul* speciei (amprentă vocală), la habitatul* de creştere (amprentă legată de locuinţă), la alimentare (amprentă alimentară).
J.-C. Ruwet
(D. S.)
• Lorenz K. (1935), „Der Kumpan in der Umwelt des Vogels", Journal fur Omithologie, 83,137-413. — Hess E. H. (1973), Imprinting. Early Experience and the Developmental Psy-chology ofAttachment, Van Nostrand Reinhold Co, New York.
Amuzie
Perturbare a capacităţilor muzicale ca urmare a unei leziuni cerebrale. în mod clasic, se disting două tipuri de amuzie: amu-zia expresivă constînd în incapacitatea de a cînta, de a fluiera sau de a fredona o melodie; amuzia receptivă, denumită adesea pur şi simplu amuzie, care poate afecta, fie în mod izolat, fie împreună, identificarea melodiilor, a timbrurilor şi a ritmurilor. Amuzia este, în mod excepţional, asociată cu tulburările afazice. Regiunea temporală dreaptă apare ca funcţional predominantă pentru capacităţile muzicale.
J.-L. Signoret
(S. D.)
Anaclisis
în psihanaliza* freudiană, anaclisis, una din cele trei caracteristici ale sexualităţii* infantile, desemnează relaţia existentă între pulsiunile* sexuale şi pulsiunile de autoconservare. Primele se folosesc de funcţiile vitale care le furnizează o sursă organică, un obiect şi o direcţie, devenind apoi independente.
în ştiinţele limbajului*, acest termen desemnează, într-o situaţie de comunicare* exolinguă şi asimetrică, conduitele de limbaj de sprijin şi de ajutor, ca şi facilitarea enunţurilor şi verificarea sistematică ce marchează schimburile dintre un nativ şi un nonnativ. Anaclisisul, care pune împreună înţelegerea şi structurarea discursivă, reprezintă ajustarea reciprocă pe care nativul şi nonnativul o folosesc pentru a comunica. ,. n ,
M. Pujol
(D. S.)
Anaclitic
Mod infantil de reacţie depresivă la separare.
R. Spitz a descris depresia anaclitică la sugarii de şase luni obligaţi să se separe de mamă. După o primă fază de o lună

în timpul căreia copiii devin plîngăreţi şi pretenţioşi, încetul cu încetul se instalează o stare de apatie cu o încetinire psihomo-torie, refuz de contact, insomnie*, pierdere de greutate şi întîrziere în dezvoltare*. Această stare, cu totul reversibilă în timp de trei sau patru luni în caz de regăsire cu mama, are, în caz contrar, consecinţe ireversibile. La adult, termenul de anaclitic este folosit pentru a sublinia o carenţă structurală pre-depresivă şi, prin extindere, vulnerabilitate la separare.
In accepţia freudiană, termenul anlehnung, ca adjectiv, subliniază importanţa rolului funcţiilor corporale ca sprijin al sexualităţii infantile. Astfel, trebuinţa de hrană sprijină apariţia plăcerii suptului la sîn.
R. Jouvent
(S. D.)
Anaforă
în retorică*, repetarea emfatică a aceloraşi cuvinte. în lingvistică*, desemnează în mod obişnuit mecanismul de reluare a unei in- formaţii existenţiale de-a lungul discursului* printr-o unitate lingvistică* capabilă de referinţă* actuală (pronume, descriere hotărîtă, nume propriu, semn zero); denotaţia* acestei unităţi E2 (anaforic) este în funcţie de cea a unei expresii* anterioare El (antecedent). Anaforă este „fidelă" dacă El şi E2 sînt coreferenţiale şi conţin acelaşi nume („o pisică... această pisică..."). Ea este „asociativă" dacă desemnările* sînt într-un raport de contiguitate („o casă... acoperişul..."). Noţiunea acoperă în fapt cel puţin trei fenomene distincte:
1. co-instanţierea mai multor locuri de argument* în aceeaşi frază* complexă;
2. marcarea cunoştinţelor implicite împărtăşite de interlocutori (v. Deictic);
3. elipsa semnificanţilor* recurenţi.
A. Berrendonner
(S. D.)
Anageneză -> Evoluţie

Anaglifă
Stereogramă* constînd din două desene sau fotografii suprapuse şi uşor deplasate, ale uneia şi aceleiaşi scene, dar realizate
din două puncte de vedere şi în culori complementare. Dacă această stereogramă este privită prin filtre de aceeaşi culoare, unul pentru fiecare ochi, desenul va apărea în
relief.
R. Genicot
(S. D.)
Anal
Acest adjectiv este aplicat, în psihanaliză, unei forme de erotism legate de excitaţia mucoasei anale, de pulsiunile* sexuale corespunzătoare, de o fază de dezvoltare* libidinală în care aceste pulsiuni predomină şi de anumite trăsături de caracter* care sînt fie traducerea directă, fie supra-compensarea* scopurilor pulsionale anale. S. Freud întrevede existenţa erotismului anal încă din 1897, dar nu-i elaborează teoria decît în 1905, în Trei eseuri asupra teoriei sexualităţii. în această lucrare el distinge două componente în erotismul anal. Una este pasivă, scopul său pulsional este excitaţia mucoasei anale (mai ales la trecerea fecalomului sau cu ocazia îngrijirilor de igienă) şi îşi are sursa în zona ero-genă* anală. Cealaltă este activă, scopul său pulsional este de a stăpîni şi de a exercita controlul (mai ales asupra fecalomului, dar şi asupra obiectelor de iubire) şi ea îşi are sursa în musculatura striată şi mai cu seamă în sfincterul anal. Existenţa acestei componente, pulsiunea de dominaţie*, face din organizarea anală a libido*-u\ui un stadiu sadic-anal*. în 1908, în Caracter şi erotism anal, S. Freud subliniază legătura între o fixaţie* anală importantă şi existenţa unor trăsături de caracter adesea asociate între ele: zgîrcenia, dragostea pentru ordine şi încăpăţînarea. Primele două sînt formaţii reacţionale* împotriva risipei şi a gustului pentru murdărie şi dezordine, iar a treia exprimă direct unul din aspectele pulsiunii de dominare. Analiza omului cu şobolani* i-a permis lui S. Freud să facă o expunere de ansamblu a sexualităţii anale şi a legăturii ei cu homosexualitatea*, precum şi să arate importanţa fixaţiilor anale sau a regresiei erotismului anal în nevroza de constrîngere* (sau nevroza obsesională), în paranoia* şi în

melancolie*. K. Abraham a subliniat, în 1924, că organizarea pregenitală anală a [ibido-u\ui este şi un stadiu de evoluţie a relaţiei de obiect*. El a distins, în această fază a dezvoltării, două subfaze. Prima este caracterizată prin scopul său pulsional, ejectarea fecalomului, care este resimţită ca un act distructiv: este faza sadico-anală de distrugere în care relaţia de obiect este încă destructivă şi este punctul de fixaţie* al paranoiei. A doua are ca scop pulsional instinctul de dominare a fecalomului şi a obiec-tului, ceea ce presupune păstrarea acestuia; ea corespunde din această cauză unui sadism mai mic şi este punctul de fixaţie al nevrozei de constrîngere. După K. Abraham, mulţi psihanalişti admit că linia de demarcaţie între primul şi al doilea stadiu corespunde liniei de demarcaţie între psihoze* şi nevroze*. în 1932, M. Klein a descris fantasmele sadico-anale în care obiectele (şi sub efectul fricii de talion, subiectul) sînt atacate de materii fecale otrăvite, explozive sau corozive.
J.-M. Petot (S. D.)
Analfabetism
Stare a celui care nu ştie nici să scrie şi nici să citească. Sînt numiţi analfabeţi funcţionali (sau neştiutori de carte) indivizii al căror nivel de iscusinţă la lectură* şi la scris este insuficient pentru a rezolva problemele practice ale vieţii cotidiene: citirea unui mod de întrebuinţare, completarea unui formular simplu etc. Iniţiate de numeroase state şi puternic susţinute de UNESCO, numeroase campanii de alfabetizare* s-au soldat cu un eşec, fie pentru că persoanele cărora li se adresau nu simţeau nevoia de a citi şi de a scrie, fie din cauza lipsei ocaziilor de a citi şi de a scrie, în mediul respectiv. Chiar şi în ţările cele mai industrializate unde rata analfabetismului este foarte scăzută, rata neştiinţei de carte este estimată la cel puţin cinci la sută din populaţia adultă. Alfabetizarea acesteia pune probleme psihologice complexe.
G. De Landsheere
(S. D.)
Analgezie
Suprimarea totală sau parţială a durerii* cu ajutorul unor substanţe farmacologice sau cu diverse efecte, acţionînd la un nivel sau altul al căilor şi circuitelor centrale sau periferice ale durerii. Aceste molecule (analgezice) sînt tot atît de variate ca şi opiaceele* sau narcoticele, anestezicele diverse sau acidul acetilsalicilic (aspirina). Stările de stres* provoacă analgezie
(v. Hipoalgezie). ... ,
M. Le Moal
(S. D.) Analgezie indusă de stres -» Hipoalgezie

Analizator sintactic
Un analizator sintactic construieşte în mod automat, pe baza unei fraze în limbaj natural*, o reprezentare* care reflectă structura sintactică* a acestei fraze. Pentru anumiţi autori, un analizator sintactic este o modelare* a activităţii sintactice umane cu ocazia comprehensiunii* unei fraze în limba naturală. Un analizator sintactic este asociat unei gramatici*. El extrage proprietăţile structurale ale frazelor şi produce o reprezentare sintactică prin care se atribuie un nume de structură (grup verbal, grup nominal etc.) fiecărui grup de cuvinte; el încorporează şi trăsături sintactice neexplicite cum ar fi genul (masculin, feminin), diateza (activă, pasivă) etc. în felul acesta trebuie să se ţină socoteală de toate proprietăţile gramaticale. Reprezentarea sintactică construită poate fi descrisă printr-o reţea* sau printr-o structură arborescentă. Metoda de analiză şi reprezentarea sînt definite de gramatica asociată. Analizatorii sintactici sînt folosiţi în sistemele informatice care prelucrează informaţii* scrise în limbaje naturale (interfeţe om/maşină, traducere automată) sau artificiale (limbaje de programare, de reprezentare de cunoştinţe*).
./. Mathieu (S. D.)
Analiză a comparaţiilor -» Analiză de variantă
analiză a componentelor principale
60
Analiză a componentelor principale -
Analiză multivariată
Analiză a constituenţilor imediaţi
Metodă de analiză lingvistică introdusă de L. Bloomfield în 1933 şi dezvoltată de curentul structuralist american. Ca metodă apropiată de analiza distribuţională (v. Dis-tribuţionalism), ea îşi propune în primul rînd să identifice şi să definească unităţile morfosintactice pertinente ale unei limbi naturale*; în afară de aceasta, ea urmăreşte descrierea nivelurilor ierarhice de organizare a unei fraze*. Pe plan tehnic, demersul constă în descompunerea frazei în constituenţi de rang superior (sintagme*), apoi descompunerea acestora în constituenţi mai elementari şi tot aşa pînă la izolarea tuturor morfemelor* (cele mai mici unităţi purtătoare de sens*). Să luăm, de exemplu, fraza „lingvistul şi-a reparat bicicleta"; ea va fi descompusă în doi constituenţi imediaţi: o sintagmă nominală (SN), „lingvistul", şi o sintagmă predicativă (SP), „repară bicicleta". Constituenţii imediaţi ai SP vor fi o sintagmă verbală (SV), „a reparat", şi o SN, „bicicleta" etc. Reprezentările cele mai curente ale acestei analize sînt arborescentele* („arborii" gramaticii generative*), schemele în „cutii" (C. F. Hockett) şi parentetizarea (R. Wells).
D. Zagar
(S. D.)
Analiză a corespondenţelor -> Analiză de date
Analiză a interacţiunii sociale
Categorisire a interacţiunilor din grupurile mici prin observarea directă a comportamentului verbal şi/sau nonverbal al membrilor lor. Procedura lui R. F. Bales constă dintr-un codaj categorial făcut cu ajutorul unei grile împărţite în două zone egale: zona socioemoţională (pozitivă sau negativă) şi zona centrată asupra sarcinii, dis-tingîndu-se intervenţiile care împiedică performanţa celor care o fac să progreseze în cadrul grupului. Alte proceduri se limitează fie la indicarea începutului,
duratei şi sfîrşitului unui comportament interacţional independent de conţinut, fie la evaluarea naturii şi intensităţii comportamentului interacţional cu ajutorul unor
scale*’ G. Moser
(S. D.)
Analiză de control
Cură psihanalitică condusă de un analist în formare, sub supravegherea, în principiu săptămînală, a unui analist experimentat. Controlul poate fi individual sau colectiv. Societăţile de psihanaliză cer în general de la candidaţi două controale de adulţi nevrotici. Ele pot propune controale complementare de cure de copii, de psi-hoţiei, de grup D Anz.eu
(S. D.)
Analiză de conţinut
Tehnică de cercetare pentru descrierea obiectivă, sistematică şi cantitativă a conţinutului manifest al unei comunicări*. La origine, analiza de conţinut a fost pusă la punct în timpul celui de-al doilea război mondial pentru a descoperi temele de propagandă din diverse publicaţii (B. Berel-son, 1952). La ora actuală ea serveşte ca instrument pentru analiza conţinutului manifest al unei comunicări fie provocate, fie avînd o existenţă independentă. Analizele se pot referi la caracteristicile documentului ca atare (analiză orizontală), la cauzele şi antecedentele mesajului* sau la efectele sale (analiză verticală). Ca studiu al urmelor (documente verbale, iconice sau altele), ea este considerată ca o formă de observaţie* amînată, care nu surprinde fenomenul decît prin intermediul unora din consecinţele sale. Este vorba de

o metodă indirectă, cercetătorul necontrolînd condiţiile de producere, adesea complexe, ale documentelor pe care le supune analizei, în mod obişnuit se disting două proceduri: procedurile clasice destinate caracterizării conţinutului în funcţie de variabilele de producere sau invers, tragerii de concluzii asupra acestora din urmă (cercetătorul controlează atunci condiţiile de producere ale documentelor, aceste
61
analiză de grup
condiţii făcînd figură de variabile externe), şi procedurile directe, destinate punerii în evidenţă a proprietăţilor intra- şi inter-documente (definirea diferenţelor şi/sau similitudinilor) care permit să fie clasate şi comparate între ele. Fidelitatea* şi validitatea* analizei depind de finețea categoriilor, ca şi de definiţia unităţii de analiză care poate fi semantică (semnificaţi) sau lexicală (semnificând) sau de ordin psihologic (teme). ' Q
(S. D.)
• Berelson B. (1952), Content Analysis in Communications Research, Free Press, New York.
Analiză de covarianță -> Analiză de variantă
Analiză de date
Termenul analiză de date s-a impus pentru a desemna abordarea care urmăreşte să desprindă „ceea ce datele au de spus", lă-sînd de o parte ipotezele, intenţiile etc. care au ajutat la culegerea lor. Data analysis: curent statistic apărut în anii 1950 în spaţiul anglo-saxon (Tukey etc), care exprimă nu o nouă metodă, ci o anumită orientare a statisticii*, aplecată asupra examinării mai detaliate şi aprofundate a datelor şi legată de răspîndirea mijloacelor de calcul din era informaticii. Analiză de date: curent statistic înrudit cu Data Analysis şi apărut în anii 1960 sub impulsul lui J.-P. Benzecri; a dat naştere unei veritabile „Şcoli franceze de analiză a datelor", a cărei originalitate rezidă în dubla importanţă acordată atît structurilor matematice abstracte, cît şi reprezentărilor geometrice.
Analiză a corespondenţelor: metodă centrală a Şcolii franceze de analiză de date, a cărei paradigmă este analiza legăturii între rîndurile şi coloanele unui tabel de contingenţă*. Analiza corespondenţelor, ca o dublă analiză în componente* principale, duce la determinarea unui şir de variabile factoriale, sau factori*, pe de o parte pe rînduri, pe de altă parte pe coloane, ale căror variante* (valori proprii
analizei) sînt descreseînde. Formulele de tranziţie permit trecerea de la un tip de variabilă la altul, iar formula de reconstituire permite reconstituirea tabelului analizat. Din punct de vedere geometric, analiza corespondenţelor duce la reprezentarea tabelului sub forma a doi nori de puncte, guvernaţi de principiul baricentric şi susceptibili de diverse reprezentări simultane. Generalizarea analizei corespondenţelor la tot felul de tabele numerice, cu ajutorul diferitelor tipuri de codaj, mai ales codajul disjunctiv, a făcut din această metodă o metodă privilegiată pentru analiza chestionarelor şi pentru construirea de scale* (cînd se constată un efect Guttman, sau efect de ordine, se evită frecvent recurgerea la analiza ierarhică).
P. Bonnet şi H. Ruuanet
(S. D.)
Analiză de grup
în sens larg, analiza de grup este o metodă de investigare a formaţiunilor şi proceselor psihice care se dezvoltă într-un grup: ea îşi bazează conceptele şi tehnica pe unele din datele esenţiale ale teoriei şi metodei psihanalitice şi pe elaborări originale, impuse de considerarea grupului ca entitate specifică.
într-un sens mai restrîns, analiza de grup este o tehnică de psihoterapie psihanalitică de grup şi un dispozitiv de experimentare a inconştientului* în situaţie de grup, pus la punct de şcoala engleză de group-analy-sis. Acest concept, elaborat de americanul T. Burrow în 1927, a fost reluat şi elaborat de psihanaliştii englezi (S. H. Foulkes, J. Rickman, H. Ezriel). Cinci idei principale sînt la baza analizei de grup foulkes-iene: 1. hotărîrea de a asculta, de a înţelege şi de a interpreta grupul ca totalitate „aici şi acum"; 2. luarea în consideraţie a unicului transfer „de grup" asupra analistului şi nu a transferurilor intragrupale; 3. noţiunea de rezonanţă inconştientă şi/sau fantasmatică* între membrii unui grup; 4. tensiunea comună inconştientă a grupului; 5. noţiunea de grup ca matrice
analiză de sarcini
62
psihică şi cadru de referinţă al tuturor interacţiunilor. R Ka~s
(L. C. L.)
Analiză de sarcini
Orice formare-adaptare la sarcini* noi sau la modalităţi reînnoite ale acestor sarcini îşi găseşte garanţia eficacităţii în analiza prealabilă a acestor sarcini. Dar această investigaţie preliminară poate cunoaşte multe grade de rigoare. Diferitele metode de analiză a muncii preconizate în ergonomie* pot permite formatorilor să-şi precizeze mai bine obiectivele*. De altfel, ţinîndu-se seama de faptul că secvenţele unei formări, şi în special exerciţiile, constituie la rîndul lor sarcini, obiect de performanţe,

transpunerea practicilor de analiză a sarcinilor s-a impus de la sine ca o componentă a concepției curricu-
lum*-urilor de formare. „ „
D. Hamelme
(S. D.)
Analiză de variantă
Analiza de variantă clasică este ansamblul de metode concepute de R. A. Fisher pentru analiza datelor experimentale. Caracteristicile sale esențiale pot fi rezumate în cîteva rînduri:
1. unui plan de experiment* dat analiza îi asociază o descompunere de factori* specială, descompunerea standard, după sursele de variație asociate canonic la acest plan: efecte globale ale diferiților factori, efecte reziduale, efecte de interacțiune etc.; pentru fiecare sursă de variație se calculează o sumă de pătrate (numită şi inerție), un număr de grade de libertate* şi o medie pătratică (raport al inerției cu numărul de grade de libertate);
2. fiecărei surse de variație căreia i se examinează efectul i se asociază o sursă de variație numită sursă adăugată, putîndu-i servi ca referință şi utilizată în mod tradițional pentru a se proceda la un test de semnificație. în acest scop, se constituie raportul F al lui Fisher-Snedecor: raportul între media pătratică a sursei examinate şi media pătratică adăugată; dacă valoarea acestui raport este semnificativă (la
pragurile convenționale obişnuite), se conchide (în mod inferențial) asupra unui efect al sursei de variantă examinate. Ansamblul analizelor descompunerii standard este reunit în tabelul de analiză a variantei. Modelele clasice ale analizei de variantă corespund diferitelor tipuri de planuri*: în grupuri independente (structură S<G>), în grupuri împerecheate (structură S*T), planuri complexe de tip S<G>*T. Teoria clasică evidențiază ipoteza normalității*, care s-a dovedit a fi foarte solidă în sensul că distribuția* statisticii* de test rămîne apropiată de distribuția clasică chiar pentru abaterile importante de la normalitate. Incepînd cu anul 1960, în Franța s-a dezvoltat o abordare algebrică, mai cuprinzătoare şi mai autonomă, a analizei datelor experimentale. Partea centrală a construcției teoretice o constituie formalizarea lineară; ea constă în a propune pentru noțiuni de bază (efect, analiză locală etc.) definiții formalizate, valabile într-un cadru foarte general. Universul întrebărilor pe care ni Ie putem pune în cadrul unui plan dat poate fi structurat în spațiul vectorial euclidian. Astfel, un contrast este definit ca un vector la care suma componentelor este nulă. O comparație este un spațiu vectorial de contraste a căror dimensiune este numită număr de grade de libertate al comparației. Această abordare, care reprezintă o extindere a analizei de variantă clasice, este desemnată sub numele de analiză a comparațiilor. Ideea de comparație este o idee centrală a problematicii experimentale şi chiar, pe plan mai general, a întregii statistici.
Alte prelungiri ale analizei comparațiilor constau în dezvoltări inferențiale, mergînd de data aceasta dincolo de testele de semnificație*. Acestea din urmă îngăduie să ne pronunțăm numai asupra existenței (la nivelul unei populații înrudite) a efectului examinat; ele nu implică însă nici o concluzie corespunzătoare care ar influența importanța acestui efect. Demersul fiduciar, al cărui principiu a fost susținut de Fisher, a fost reintrodus în cadrul analizei

comparațiilor. Principiul acestei metode constă în a răsturna demersul metodei testelor de semnificație. In loc de a se pleca de la o ipoteză* anumită, a cărei compatibilitate cu datele se urmăreşte, se pleacă direct de la date spre un ansamblu de ipoteze rezonabile, cărora li se va asocia o anumită probabilitate* fiduciară (fidu-cia = încredere). Dacă se consideră că toate aceste ipoteze exprimă efecte notabile, se va ajunge la o concluzie de efect notabil. Dacă, dimpotrivă, se consideră toate aceste efecte ca neglijabile, se va ajunge la o concluzie de efect neglijabil. Aceste prelungiri se pot aplica oricărui ansamblu de date experimentale şi, mai general, oricărui ansamblu de date structurate, printr-un limbaj de interogare a datelor rezultat direct din formalizarea evocată mai sus. Analiza de variantă multivariată (MANOVA): extinderea analizei de variantă în cazul mai multor variabile numerice. Analiza de covarianță*: variantă a analizei de variantă cu două variabile în care interesează efectul uneia din cele două variabile corectat de efectele de regresie datorate celeilalte variabile. Exemplu: se doreşte compararea eficacității a două metode de predare a electricității : una teoretică, cealaltă practică. Pentru aceasta, se aleg două clase şi se aplică unei clase prima metodă şi celeilalte clase a doua metodă. Elevii celor două clase au fost supuşi unei probe de nivel general la începutul anului şcolar şi unei probe de electricitate la sfîrşitul anului. Există deci două variabile: nota inițială, nota terminală, dar care nu se referă la aceleaşi conținuturi. Pentru a judeca eficacitatea metodelor pedagogice nu este suficient să se examineze rezultatele obținute la sfîrşitul anului. Clasele nu sînt neapărat omogene în privința nivelului elevilor. în general, acest exemplu aparține unui tip de probleme în care se doreşte studierea unei variabile (aici nota terminală) după eliminarea influenței unei alte variabile (nota inițială). Acesta este obiectivul analizei de covarianță.

P. Bonnet şi H. Rouanet
(S. D.)
Analiză didactică
S. Freud, în 1910, a văzut mai întîi în autoanaliză* (pe care a practicat-o şi el însuşi) condiţia necesară pentru ca psihanalistul să-şi poată domina contratransferul*. în 1922, Asociaţia Internaţională de Psihanaliză a enunţat regula unei psihanalize personale prealabile pentru viitorul psihanalist : analiza didactică. Nici un analist n-a contestat această regulă, dar numele de analiză didactică a pus şi continuă să pună întrebări care rămîn fără răspuns: există o diferenţă de conţinut între analiza terapeutică şi analiza de formare? Spre ce portiţă de scăpare poate fi îndrumat candidatul care ştie dinainte că această cură îl va abilita să devină psihanalist? Ce ierarhie de putere şi de cunoaştere este indusă în felul acesta, care grevează funcţionarea
instituţiilor psihanalitice?
D. Anzieu
(S. D.)
Analiză factorială —> Analiză multivariată
Analiză laică
Cură psihanalitică condusă de un psihanalist care nu e medic. Posibilitatea pentru ne-medici să exercite psihanaliza a fost susţinută de S. Freud, dar respinsă între anii 1930 şi 1988 de societăţile americane
de psihanaliză.
D. Anzieu
(S. D.)
Analiză multivariată
Acest termen acoperă ansamblul metodelor statistice multidimensionale, descriptive şi inductive, care se referă la analiza simultană a mai multor variabile: mai întîi, variabilele numerice, apoi, prin extensie, variabilele oarecare. Cele două metode de analiză multivariată principale sînt analiza componentelor principale şi analiza factorială, al căror obiectiv comun este de a reduce dimensionalitatea ansamblului variabilelor iniţiale.
în cadrul analizei componentelor principale, obiectivul predominant este cel de „rezumat economic" al datelor: variabilele principale sînt definite ca acele combinaţii lineare succesive ale variabilelor
analiză psihologică
64
de bază care, după ajustare*, prin metoda celor mai mici pătrate*, oferă cele mai bune aproximaţii ale acestor variabile. în analiza factorială, preocuparea cea mai importantă este cea a inteligibilităţii factorilor*, concepuţi ca variabile latente, pe baza cărora se exprimă variabilele de bază. Analiza factorială s-a dezvoltat mai ales în cadrul psihometriei*: modelul unifac-torial al lui C. Spearman, modelul multifactorial al lui L. L. Thurstone. Analiza componentelor principale, rămasă mult timp în afara posibilităţii de utilizare practică, s-a răspîndit foarte mult în era informaticii şi este substituită adesea analizei factoriale. Statisticienii Şcolii franceze de analiză de date* înţeleg adesea prin „analiză factorială" analiza componentelor principale şi variantele sale, mai ales analiza corespondenţelor*.
P. Bonnet şi H. Rouanet
(S. D.)
Analiză psihologică
Analiza psihologică desemna metoda de concentrare mentală folosită de S. Freud în 1895, înainte ca el să creeze termenul de psihanaliză*, în 1896, şi înainte ca el să cunoască regula fundamentală* care structurează situaţia psihanalitică. în zilele noastre se vorbeşte mult despre „analiză" în loc de „psihanaliză". Psihologia, ca şi celelalte ştiinţe, procedează la analize (analiză factorială, analiză de conţinut), adică ea identifică elementele ce pot fi izolate în mod ipotetic şi apoi încearcă să le precizeze organizarea sintetică pentru a explica fenomenul studiat (înţelegerea, sensul unui text). Analiza psihologică rezultă şi din grija obişnuită de a atribui cauze evenimentelor din viaţa cotidiană sau dintr-un demers intelectual care utilizează o teorie pentru a înţelege o operă. în sfîrşit, scriitorii procedează uneori la analize care îmbogăţesc
psihologia.
C. Prevo.it
(S. D.)
Analiză tranzacţională
Metodă de psihoterapie şi de formare, inventată în 1964 de E. Berne, pentru a
analiza tranzacţiile între persoane. Pacientului i se explică mai întîi cele trei niveluri care constituie o personalitate: nivelul Părinte P. (ceea ce el a interiorizat de la părinţii săi), nivelul Copil C. (urmele care îi rămîn din copilărie), nivelul Adult A. (în care ţine seama de principiul de realitate*). Tranzacţia este unitatea de interacţiune între un nivel al unei persoane şi un nivel al alteia: prima trimite la un stimul pe

baza nivelului său P. sau C. sau A.; cea de-a doua răspunde fie pe baza aceluiaşi nivel ca şi ea (tranzacţie complementară), fie a unui alt nivel (tranzacţie încrucişată). După aceea pacientul face experienţa concretă a diverselor tranzacţii posibile în cursul unor jocuri care se desfăşoară după scenarii-tip (d. ex., jocul lui „Da, dar" sau al lui „N-ai decît să" sau al lui „Eu vreau, dar nu pot din cauza piciorului meu de lemn"). în sfîrşit, pacienţii sînt reuniţi în grupe unde ei au de reperat diferitele tranzacţii care se desfăşoară simultan, unde ei primesc de la ceilalţi un feed-back* asupra propriilor lor tranzacţii şi unde devin conştienţi de inadaptarea la realitatea prezentă a scenariilor personale
fixate din copilărie.
D. Anzieu
(S. D.)
Analogic
Un raţionament* analogic este un raţionament care face apel la o analogie* cu un alt domeniu.
în prelucrarea informaţiei*, reprezentarea unei informaţii exterioare este numită analogică şi ea păstrează structura sau anumite proprietăţi ale acestei informaţii: pentru a se trece de la informaţia exterioară la reprezentarea ei, nu există un codaj simbolic (propoziţional sau numeric). în psihologie cea mai studiată reprezentare analogică este reprezentarea iconică*, cea care cuprinde în special imaginea mentală*. Evidenţierea ei experimentală se bazează pe invarianta relaţiilor topologice şi metrice din această reprezentare: de exemplu, timpul de rotaţie sau de translaţie necesar pentru a face să se suprapună două imagini mentale.

___
Spre deosebire de un calculator digital
care se bazează pe un codaj al informaţiilor pe bază de simboluri binare, un calculator analogic foloseşte un model* fizic ale cărui legi corespund fenomenului studiat, y.
Mathieu
(S. D.)
Analogie
Analogia este o punere în corespondenţă a unor cunoştinţe* esenţial diferite pentru a surmonta diversitatea lor. O analogie este definită, în mod formal, ca un izomorfism* între un domeniu de referinţă bine cunoscut, şi un domeniu-ţintă, puţin cunoscut. Analogia permite atunci transferul proprietăţilor domeniului de referinţă la domeniul-ţintă. Raţionamentul prin analogie este un raţionament euristic* a cărui concluzie este nesigură, dar el permite supoziţii într-un domeniu în parte necunoscut. în cazul unui raţionament prin analogie pot fi distinse două etape principale: punerea în corespondenţă parţială a două domenii şi transferul proprietăţilor şi procedurilor de la un domeniu la altul. Să luăm, de exemplu, o problemă de circuit electric: anumite proprietăţi ale intensităţii curentului electric pot fi sugerate de analogia cu un flux hidraulic, dar nimic nu-i garantează exactitatea, în concepţia lui Aristotel, analogia se stabileşte cu ajutorul unor raporturi în problemele cu patru termeni şi desemnează în special asemănarea proporţională sau comparaţia între două raporturi de tip a/b şi c/d. In acest sens este folosită analogia în testele psihometrice*. Subiectul trebuie să descopere un obiect X ştiind că „obiectul X este pentru Y ceea ce A este pentru B", obiectele Y, A, B fiind indicate subiectului. De exemplu, „să se afle numărul X care este Pentru 8 ceea ce 6 este pentru 3". Analogia apare ca un proces psihologic fundamental de dobîndire de cunoştinţe Şi intervine în construirea de proceduri*, generalizarea de ipoteze*, integrarea de Joi cunoştinţe.
In inteligenţa artificială*, anumite programe de învăţare simbolică automată
anamneză
folosesc analogia între domenii pentru a construi noi cunoştinţe sau noi proceduri.
J. Mathieu
(S. D.)
Anamneză
Termen de origine filozofică, apoi medicală, care desemnează ansamblul informaţiilor asupra trecutului pacientului necesare practicianului pentru a-i stabili evoluţia. Prin extindere, anamneză desemnează şi metoda de investigaţie care permite să se culeagă acest gen de informaţii: astfel, se vorbeşte despre interogatoriul anamnestic sau despre anamneză asociativă. La primii alienişti, anamneză nu se referea decît la istoria maladiei. O dată cu C. Pinel şi J. Esquirol, ancheta se extinde la modul de viaţă al bolnavului şi la evenimente care au putut eventual să declanşeze tulburările. Apoi, concepţiile lui B. Morel şi J. Magnan referitoare la degenerescentă* progresivă ereditară au suscitat interesul practicienilor pentru trecutul familial al pacientului. în sfîrşit, psihanaliza orientează atenţia spre explorarea vieţii imaginare şi a trecutului cel mai îndepărtat al individului. După A. Seguin, în 1951, în toate metodele moderne de anamneză se întîlnesc aceşti patru timpi ai investigaţiei şi cel mai adesea în această ordine, care respectă rezistenţele pacientului şi le permite să se atenueze încetul cu încetul.

Această evoluție a continuat în cursul ultimilor ani: dezvoltarea terapiilor familiale* a atras după sine punerea la punct a unei tehnici speciale de investigație a trecutului familial, genograma*. Alienîştii de odinioară şi, la ora actuală, medicii psihosomaticieni, precum şi psihologii ne-psihanalişti, mai ales, procedează la un interogatoriu sistematic şi amănunțit, în fapt, manifestarea din partea psihologului clinician a unei curiozități intruzive poate primejdui şansele sale de a duce la bun sfîrşit o psihoterapie* psihanalitică cu pacientul interogat în felul acesta. în plus, aplicarea unui chestionar îl lipseşte pe psiholog de posibilitatea de a şti în ce ordine şi în ce fel ar fi spus pacientul lucrurile
anaritmetie
66'
angajare
dacă ar fi avut întreaga libertate să se exprime în felul său. Din această cauză, numeroşi psihologi şi mai ales psihanaliştii folosesc o metodă mai suplă ce comportă un minimum de întrebări directe şi chiar o totală lipsă de întrebări: este ceea ce F. Deutsch a numit anamneză asociativă.
J.-M. Petot (S. D.)
Anaritmetie -> Acalculie Anartrie pură —> Afazie
Anchetă
Procedeu de cercetare care constă în culegerea de date verbale de la grupuri sau eşantioane de subiecți aleşi în funcție de obiective precise, cu scopul descrierii şi analizei unei situații deosebite. Orice anchetă are, dacă nu ipoteze*, cel puțin obiective care dictează punerea în acțiune a diferitelor tehnici particulare: convorbiri* (nondirective, semidirective), chestionare*, scale de atitudini* şi a tipului de eşantionare* reținut pentru a lua o decizie privind grupurile care trebuie interogate în funcție de planul anchetei. Culegerea datelor (ancheta propriu-zisă) este precedată adesea de o fază explora-torie (preanchetă) menită să ducă la cunoaşterea populației în discuție, să rafineze ipotezele de plecare, să construiască instrumentele de verificare şi să le testeze pe populație. în măsura în care este imposibil să se efectueze o randomizare* a subiecților — ancheta referitoare, prin definiție, la variabilele constitutive ale subiectului —, concluziile privind ipotezele nu se pot face în termenii cauzalității*, ci numai în cei ai corelațiilor*. Ancheta se impune cînd datele menite să fie culese nu au o deschidere generală, dar se produc la un moment dat într-o societate dată. Ea nu se limitează la culegerea informațiilor asupra atitudinilor*, credințelor*, reprezentărilor* şi preferințelor indivizilor, dar poate să se aplece şi asupra comportamentelor* cînd acestea nu sînt accesibile decît prin intermediul limbajului. Ea apare mai ales ca singurul mijloc de obținere a informațiilor cînd :
1. cercetătorul trebuie să culeagă un număr important de date asupra aceleiaşi persoane;
2. comportamentele cercetate aparțin istoriei individului;
3. observarea comportamentului este imposibilă sau inacceptabilă din punct de vedere deontologic. Sondajele de opinie sînt o formă particulară de anchetă avînd ca obiectiv descrierea punct cu punct a stării
de opinie* a unei populații.
G. Moser
(D. S.)
Anchetă de personalitate
Anchetele psihosociale şi dosarele de personalitate fac parte din informațiile folosite de autoritățile administrative şi judiciare ale căror decizii intervin asupra cursului unei vieți. încredințată unor specialişti abilitați (lucrători sociali, medici, psihologi), stabilirea acestor documente, al căror cadru este precizat prin texte reglementare, ridică probleme metodologice şi deontologice, ca şi raporturi de putere (subordonarea psihologilor medicului în examenul medico-psihologic). Tehnicile de anchetă şi de examinare fiind specifice, esențialul unei munci într-o echipă transdisciplinară se situează la nivelul integrării lor într-o sinteză de diagnostic. în plus, este necesar ca instrumentația lor complementară să poată să se înscrie într-o concepție împărtăşită pentru abordarea problematicii subiectului examinat într-o modalitate coerentă în raport cu modelele clinice care veghează la organizarea lor. Reprezentările implicite ale personalităților, ale handicapurilor sau manifestărilor patologice trebuie să fie confruntate cu criterii obiective (semiologie şi sindroame). în funcție de atenția acordată din punct de vedere instituțional diagnosticului şi pronosticului şi de felul în care acestea vor fi utilizate şi reduse de efectele logicii gestionare şi administrative, specialiştii au interesul să stabilească un sistem de comunicare verbală cu cel care decide si cu
biectul examinat pentru a explicita personal contribuția lor la dosar.
J. Selosse
(D. S.)
Anchetă socială
Procedeu de adunare a informației şi de observație* asupra subiecților*, a familiilor sau grupurilor* sociale, efectuată în mediul lor de viață, cu scopul unei cercetări metodice, de verificare de ipoteză, de

mărturie* sau înaintea unei intervenţii de natură administrativă. Considerată un instrument privilegiat al serviciilor sociale, ancheta condusă de organisme de control, de ajutorare sau de prevenire socială pune probleme de referinţe normative în funcţie de puterea care o iniţiază (judiciară, sanitară sau socială) şi care relevă deontologia anchetatorilor. Criteriile de disfuncţie a sistemului familial şi de vulnerabilitate* la influenţele mediului au fost reînnoite graţie metodelor de analiză sistemică şi răspîndirii modelelor de interacţiune psihosocială. Luarea în considerare a criteriilor socio-economice şi a implantării locale a familiilor, existenţa subculturilor* într-o societate plurietnică şi structurarea stilurilor de viaţă* diferite au modificat concepţiile, tehnica şi funcţia anchetei sociale. Statutul anchetatorului s-a schimbat, el devenind din informator mediator.

J. Selosse

(D. S.)

Ancorare

Termenul este utilizat, în general, pentru a desemna procesele prin care informaţiile*, credinţele* sau învăţămintele noi se inserează în schemele vechi. Elaborînd teoria sa asupra reprezentărilor sociale*, S. Moscovici a arătat, astfel, cum unele noţiuni noi de psihanaliză se pot insera în sisteme de categorii disponibile, care structurează aprehensiunea universului social Şi care opun, de exemplu, pe bogaţi săracilor, pe bărbaţi femeilor, pe „nebuni" persoanelor „normale". Astfel, informaţiile sau noţiunile noi îşi găsesc semnificaţia Şi. în acelaşi timp, pot afecta sistemele de gîndire deja stabilite. ersoc

(d. R)

Efectul de ancorare desemnează o atracţie a judecăţilor* furnizate de un subiect spre valori de referinţă sau ancore, cores-punzînd unor stimuli* privilegiaţi, avînd în vedere asociaţii* anterioare, constituirea prealabilă de categorii*, posibilitatea sau uşurinţa de a le defini etc. Efectul de ancorare introduce în scalele de estimare* o deviere*, mai curînd implicit decît explicit. El a fost descris în psihofizică*, în elaborarea scalelor de senzaţie*, dar şi în cazurile mai complexe ale scalelor de atitudine* sau de opinie* în psihologia socială.

M. Richelle (D. F.)

Ancoră -> Ancorare

Androgen

Substanţă de structură steroidă capabilă să asigure menţinerea caracterelor sexuale secundare masculine. Androgenii sînt sintetizaţi în organism pornind de la colesterol, de către gonade şi glandele suprarenale. Testosteronul este produs de celulele Leydig ale testiculului, sub controlul hormonului* luteotrop hipofizar. El este responsabil de masculinizarea organismului (rol de organizare) şi de menţinerea caracterelor sexuale secundare masculine (rol de activare). Ca toţi hormonii steroizi, testosteronul acţionează asupra expresiei genice a celulelor ţintă, prin intermediul receptorilor specifici intracelulari. El mai poate acţiona în special pe creier*, prin intermediul receptorilor cu estrogeni, după aromatizarea intracelulară a moleculei pentru a forma estradiolul. Regiunile creierului cele mai bogate în receptori sînt regiunea septumului şi aria preoptică mediană (unde sînt de asemenea localizaţi neuronii producători de luliberină), hipota-lamusul* ventromedian (în special nucleul arcuit care controlează secreţia de prolac-tină) şi amigdala*. p

(D. F.)

Angajare (Teorie a —)

Fie doi indivizi avînd aceleaşi atitudini*. Unul este determinat de împrejurări să emită un comportament* (d. ex., să sem-

neze o petiţie), celălalt nu. Ce consecinţe va avea emiterea numai a acestui comportament, consecinţe care să permită diferenţierea acestor doi indivizi? După ’ C. A. Kiesler, studiul angajării se referă la:

1. condiţiile care fac ca un anumit comportament să aibă consecinţe: sentimentul de libertate asociat cu actul emis, importanţa urmărilor aşteptate, slabe justificări;
2. natura consecinţelor: modificarea sau consolidarea atitudinilor în sensul unei mai mari conformări la actul emis, emiterea ulterioară a comportamentelor mer-gînd în acelaşi sens etc. Noţiunea de angajare trimite nu atît la o veritabilă teorie, cît la o paradigmă de situaţii numite cel mai adesea de supunere*, în care se studiază efectele generatoare de act: situaţii de supunere forţată (cînd actul suscitat de circumstanţe este contrar atitudinilor* sau motivaţiilor* prealabile), de supunere fără presiune (cînd acest act este conform aceloraşi atitudini sau motivaţii). Efectele studiate în aceste situaţii (efecte de schimbare de atitudine în supunerea forţată, efecte comportamentale de pied-dans-la-porte „picior în prag" sau de amorsare în supunerea fără presiune, studiate de R. Joule şi J. L. Beauvois) implică o teorie psihosocială a raţionalizării*.

ERSOC

(D. S.)

Angoasă

Conceptul de angoasă nu apare decît în decursul celei de-a doua jumătăţi a secolului al XlX-lea, în domeniul patologiei. Pînă atunci, spaimele iraţionale erau socotite o expresie, printre atîtea altele, a pasiunilor triste sau a erorilor de judecată apropiate de delir.

B. Morel descrie în 1866 „delirul emotiv", pe care îl atribuie unei dezordini a sistemului nervos vegetativ şi care se aplică ansamblului de tulburări anxioase şi depresive. La puţin timp după aceea, se dezvoltă conceptul de neurastenie care, pornind de la o explicaţie printr-o stare de epuizare a sistemului nervos, include un ansamblu de manifestări de nelinişte psihică şi de senzaţii corporale diverse.

Lui S. Freud i se datorează descrierea prin-ceps a nevrozei de angoasă şi a diferitelor manifestări ale angoasei: nelinişte cronică, atacul de angoasă, echivalentele fizice, temerile nejustificate şi selective care se numesc fobii şi obsesiile. Cea mai recentă dintre clasificările psihiatrice, cea a Asociaţiei Americane de Psihiatrie (Manual diagnostic şi statistic al tulburărilor mentale, DSM IH-R), aşază în rîndul tulburărilor anxioase angoasa generalizată, starea de panică (atacul de angoasă), tulburările fobice şi obsesionale. Alături de această entitate specifică, în care simptomul de angoasă este în centrul tulburărilor, se va nota prezenţa unei angoase, cu titlul de simptom accesoriu, într-un foarte mare număr de alterări mentale (stări depresive, psihoze acute, stări schizofrenice etc). Angoasa, fie că e primară sau secundară, izolată sau asociată unor dispozitive de fugă (fobie) sau de luptă (obsesii), prezintă caractere identice. Ea este definită clasic ca o teamă fără obiect. E adevărat că nimic nu seamănă mai mult cu aşteptarea anxioasă sau cu accesul de angoasă acută decît aprehensiunea unui pericol care urmează să apară. De obicei, se disting angoasa psihică şi angoasa fizică („nod" în gît, palpitaţii, accelerarea respiraţiei, micţiuni frecvente, diaree, paloare, „înmuierea" picioarelor). , , .

J. F. Alhlaire

(D. F.)

Anhedonie ,

Aşa cum psihologia emoţiilor* s-a in- | teresat recent de hedonism*, tot astfel j psihopatologia pare să acorde din nou in- ! teres anhedoniei, definită încă din 1913 '% de T. Ribot ca pierdere a capacităţii de a resimţi o plăcere. în depresie*, unde face parte din descrierile clasice, ea a fost reluată recent ca sindrom axial al depresiilor pe care le-a numit „endogenomorfe". Mai mulţi autori au putut regăsi aceeaşi proporţie (circa 12-15%) a depresiilor anhedonice în cadrul ansamblului stărilor depresive, dar simptomul însuşi, chiar în stare discretă, este mai frecvent. în schizofrenie*, unde este cunoscută ca uni

anomalie

dintre elementele sindromului de atimhor-mie*, anhedonia face parte din criteriile pro-use'de N. Andreasen pentru a identifica formele deficitare de schizofrenie. Caracterul său exclusiv subiectiv necesită evitarea confundării cu diminuarea afectiva*, care include semne de observaţie a indiferenţei afective, în plus faţă de cele

trăite.

Anhedonia poate fi măsurată cu scale de

evaluare*. r Jouvent

(D. F.)

Anideic

Atunci cînd G. de Clerambault descrie fenomenele elementare ale micului automatism* mental, el le subliniază caracterul neutru şi anideic. El evidenţiază, astfel, prin latura negativă, o caracteristică fundamentală a oricărei activităţi de gîndire, a oricărei idei, şi anume intenţionalitatea sa. Fenomenele de gîndire anideică se caracterizează prin neintegrarea lor în continuitatea gîndirii. Ele apar ca o ruptură în raport cu intenţia gîndirii în curs, ele împrumută forma gîndirii, dar nu posedă esenţa acesteia: orientarea către un scop sau adecvarea în raport cu un context intenţional care să le dea un sens. G. de Clerambault dă mai multe exemple de astfel de fenomene: cuvintele explozive (evocarea unor cuvinte în afara voinţei subiectului; există, de exemplu, subiecţi parazitaţi de cuvîntul „fericire"), absurdităţi şi nonsensuri (fraze absurde care se repetă încontinuu în gîndire), opriri ale gîndirii, depanare de amintiri şi de idei.

M.-C. Hardy-Bayle (D. F.)

Animism

Concepţie conform căreia toate părţile lumii au un suflet, propusă în filozofia biologică* a lui G. E. Stahl în 1707 şi care se regăseşte de pildă în gîndirea primitivă. Psihologii îl observă în funcţionarea inconştientului* şi în gîndirea copiilor. S. Freud " asociază magiei*, care ar fi tehnica sa: este un sistem intelectual caracterizat prin atotputernicia ideilor. Acest narcisim* al •nteligenţei* interesează gîndirea primi-tlvă, dar şi nevroza obsesională: el ajunge

în cele din urmă la o proiecţie* în exterior a anumitor tendinţe* în vederea unei uşurări sau a satisfacerii unei dorinţe*. La copil*, J. Piaget face din animism o expresie* a gîndirii egocentrice preopera-torii, constînd în a stabili între fenomene o legătură cu motivaţie psihologică: lumea fizică şi cea psihică sînt confundate. Mecanismul este de proiecţie a intenţiilor în natură; el rezultă din absenţa conştiinţei eului. H. Wallon situează animismul între finalism şi artificialism, ca trei niveluri de complexitate ale precauzalităţii infantile: în animism, cauza este legată de fiinţă.
R. Doron şi E. Jalley (D. F.)
Anizeiconie —> Distorsiune
Anizometropie
Situaţie în care starea de refracţie a unui ochi nu este aceeaşi cu starea de refracţie a celuilalt ochi. Ametropia* oculară este inegală, fie că un ochi este miop şi celălalt hipermetrop, fie că ambii ochi sînt hiper-metropi, dar cu putere de refracţie diferită. Anizometropia dă naştere la astenopie (oboseală oculară), eventual la suprimarea şi ambliopia unui ochi. în cazul anizo-metropiei, corectarea vederii este diferită
de la un ochi la altul. _ „ .
R. Genwot
(D. F.)
Anizopie
Termen puţin folosit care desemnează, în termeni generali, inegalitatea imaginilor percepute de cei doi ochi, oricare ar fi originea acestei inegalităţi. Poate fi vorba de imagini duble (diplopie) sau de întunecarea imaginii unui ochi în raport cu celălalt ochi, sau poate fi o anizometropie*.
R. Genicot
(D. F.)
Anomalie
Termenul de anomalie este folosit pentru caracterizarea a ceea ce este perceput ca manifestare aberantă, necontrolată a funcţionării unui organism. Anomalia poate fi resimţită de un subiect sensibil la caracterul insolit al unei manifestări sau la devierea neaşteptată a unei capacităţi*
A
anomaloscop
70
anticipare
obişnuite. Din punct de vedere epidemiologie, sînt considerate anomalii perturbările care nu ţin nici de libera alegere, nici de voinţa* individului (anomalii genetice,
accidentale sau dobîndite).
J. Selosse
(D. F.)
Anomaloscop
Aparat destinat determinării dificultăţilor de recunoaştere a culorilor, numit şi aparat spectral Nagel. Tehnica se bazează pe compararea de către subiect a unor amestecuri de culori prezentate pe plaje juxtapuse. O versiune a acestui colorimetru* oferă un cîmp de observaţie în care jumătate prezintă o lumină colorată A, cu nivel de luminozitate variabil, iar cealaltă jumătate prezintă amestecul în proporţii variabile al altor două lumini colorate B şi C. Cele două jumătăţi ajung să capete un aspect identic prin acţionarea simultană asupra nivelului A şi asupra proporţiei B şi C.
R. Genicot
(D. F.)
Anomie
Pentru E. Durkheim, în 1893, anomia reprezintă absenţa normelor* sociale susceptibilă să provoace reacţii patologice (suicid) sau sociopatice (criminalitate). Anomia caracterizează o stare de criză* şi de ruptură* între regulile şi valorile care normalizează ajustarea comportamentelor sociale. Atunci cînd societatea cunoaşte schimbări de structură bruşte, ajustarea indivizilor şi a instituţiilor este dezechilibrată. R. K. Merton, în 1949, a subliniat repercusiunea subiectivă a anomiei, definind stările anomice revelatoare de tensiuni* generate de conflictele legate de dificultăţile de a accede la scopurile valorizate de societate, respectînd totodată modalităţile legitime aflate la dispoziţia actorilor sociali. Inovaţia, revolta sau evadarea sînt în acest caz conduite deviante* utilizate pentru reducerea acestei tensiuni. La nivelul personalităţii*, L. Srole, în 1958, a folosit o scală cu nouă itemi pentru măsurarea repercusiunii individuale a anomiei.
J. Selosse
(D. F.)
Anorexie
Conform etimologiei, înseamnă pierderea I apetitului, simptom obişnuit de alterare a stării generale în

semiologia medicală. Din punct de vedere psihopatologic, restricţia alimentară* nu implică întotdeauna pierderea apetitului, fără să se poată afirma | că este vorba de un refuz alimentar deliberat ca în cazul delirurilor* de otrăvire sau greva foamei. Anorexia melancolică a fost interpretată ca efect al fantasmei* de incorporare sadic-orală, canibalică, a obiectului pierdut (S. Freud, 1917). în cazul nevrozelor, poate fi vorba de o formaţiune de compromis* între apărare şi realizarea fantasmei inconştiente, în cazul sindroamelor de anorexie mentală cu cele două forme tipice, cea din al doilea semestru de viaţă şi cea din adolescenţă, simptomul*, adeseori complex şi intens supradeterminat, corespunde unui refuz activ al actului* alimentar, dar pune, în anumite cazuri, problema unei alterări a reglărilor psihofiziologice ale foamei şi saţietăţii (formele psihosomatice*). Anorexia mentală din adolescenţă, cel mai adesea feminină, comportă, pe lîngă slăbirea prin restrîngerea aporturilor, obsesia îngrăşării fără neliniştea faţă de slăbire, hiperactivitatea, un sindrom hipotalamo-hipofizar cu amenoree, şi conflicte intra-familiale care justifică uneori terapii familiale*. Datorită gravităţii sale, această organizare justifică o terapie specializată.

D. Brusset

(D. F.)

• Freud S. (1917), „Trauer und Melancholie", Gesammelte Werke, Imago, Londra. Traducere (1988): „Deuil et melancolie" în (Euvres Completei, XIII (trad. J. Altounian, A. Bour-guignon, P. Coteţ, A. Rauzy), PUF, Paris.

Anorgasmie -> Impotenţă sexuală

Anortoscopică (Percepţie —)

Percepţie* corectă, „veridică", a unui desen al cărui traseu nu apare decît fragmentar printr-o fantă în spatele căreia desenul este deplasat lateral. Fenomenul^ remarcat deja de psihologii din secolu

1 XlX-lea> s-a bucurat din nou de interes după 1965, o dată cu studiile lui I. E. Parks. ce produce chiar în cazul unei imobilizări riguroase a globului ocular, atestînd intervenţia unui proces central capabil să integreze ordinea temporală a stimulărilor retiniene, pentru a reconstrui, pornind de la ea, figura prezentată (care poate să nu fie decît o simplă linie dreaptă oblică sau o linie ondulată). Este un exemplu de inferenţă cognitivă* în percepţia vizuală.

M. Richelle (D. F.)

Anosognozie

Necunoaştere de către pacient a unui deficit de origine neurologică, ce poate ajunge pînr. la refuzul sau negarea acestui deficit.

Se referă în special la un deficit hemiplegie stînga, care se înscrie într-un context de neglijare*. Se poate referi şi la cecitatea corticală, la jargonafazie şi la amnezia anterogradă a unui sindrom Korsakov.

J.-L. Signoret (D. F.)

Anosografic -> Transnosografic

Antagonist

Desemnează, în general, o substanţă medicamentoasă care produce un efect contrar tulburării observate. Agent farmacologic (ligand) capabil să recunoască şi să se conecteze la un receptor* dat, dar fără să inducă răspuns fiziologic. El reduce răspunsul agoniştilor* şi neuromediatoru-lui* specific acestui receptor. Afinitatea unui ligand faţă de un receptor dat este definită prin capacitatea sa de a se fixa pe acesta, iar activitatea sa intrinsecă prin capacitatea sa de a produce un răspuns cuantificabil după fixare. Un antagonist prezintă o bună afinitate, dar nu şi o activitate intrinsecă. Este considerat competitiv dacă se fixează pe receptorul însuşi, şi necompetitiv dacă ocupă un loc diferit de receptor, dar deformîndu-1 pe acesta din

urmă (efect alosteric). JT „

U. Spampinato

(D. F.)

De altfel, în anatomofiziologie, termenul este aplicat unor structuri sau procese în opoziţie funcţională: de exemplu, muşchii flexori şi extensori ai aceleiaşi articulaţii; hormonii cu efecte contrare, ca glucagonul şi insulina, responsabili cu glicogenoliza şi, respectiv, glicogenosinteza; căile nervoase ale căror efecte se anulează. Comportamentul cuprinde numeroase elemente antagoniste, în special în situaţiile de opoziţie interspecifică, între prădător* şi prada sa de exemplu, sau de rivalitate intraspecifică, între două animale teritoriale la frontiera lor comună, în special: agresivitatea* şi frica, atacul şi fuga apar rareori în formă pură. Animalul poate trece imperceptibil de la una la alta. Prada urmărită face faţă în ultimul moment şi se apără cu toată puterea. Stimulînd electric un centru intracerebral al găinii, E. von Holst i-a provocat acesteia, în faţa unui dihor împăiat, mai întîi o reacţie de atac, care s-a transformat într-o reacţie de fugă cînd stimularea a persistat. La frontiera lor comună, două animale teritoriale aflate faţă în faţă manifestă un joc subtil de atitudini ambivalenţe, în care un ochi exersat recunoaşte alternarea sau combinarea unor elemente de apropiere şi de evitare*, de atac şi de fugă, prin care fiecare actor îşi informează în fiecare clipă opozantul asupra dispoziţiilor sale

temperate sau ferme (v. Deplasare). Procesul de ritualizare* poate beneficia de anumite valori care apar în aceste situații compozite sau de compromis, pentru valoarea lor expresivă particulară.
J,C. Ruwet
(D. F.)
Anticipare
în contextul determinat al unui experiment de timp de reacție* sau de psihofizică*, se vorbeşte de anticipare sau, mai exact, de răspuns anticipat pentru a desemna un răspuns survenit înaintea stimulului* care ar trebui în mod normal să-1 provoace; astfel, într-o serie ascendentă de prezentare a stimulilor după metoda limitelor*, subiectul dă un răspuns de detecție*
antidepresor
72
73
antipsihiatrie
în cazul unei probe albe* prin anticiparea stimulului supraliminar*. Noțiunea de anticipare depăşeşte însă cu mult aceste cazuri particulare, pentru a îngloba fenomenele multiple care atestă organizarea conduitelor în raport cu rezultatul, scopul*, finalitatea* sau, mai simplu, cu orientarea lor temporală. Răspunsurile anticipate apar într-o manieră deosebit de frapantă atunci cînd un eveniment semnificativ are loc periodic, ca în cazul unei condiționări de durată*. Orice reacție condiționată* traduce anticiparea stimulului* necondiționat* sau a întăririi*. în psiho-motricitate*, anticiparea se regăseşte în analiza mişcărilor de urmărire a unei ținte mobile, mişcarea fiind determinată mai mult de poziția următoare a țintei decît de cea actuală, şi, în general, în noțiunea de pregătire* pentru acțiune. în studierea mecanismelor perceptive şi cognitive*, atenția selectivă*, care predispune subiectul la înregistrarea şi tratarea anumitor informații pertinente şi la ignorarea celorlalte, atitudinile preperceptive (perceptual set), fenomenele de aşteptare* şi de expectație* se înscriu în cadrul general al anticipării. De asemenea, noțiunea de anticipare se impune de fiecare dată cînd comportamentul pare să se deruleze în funcție de un program* prealabil, care defineşte ordinea secvențială* şi derularea temporală a acțiunilor, ordine şi derulare pe care nu o poate explica o desfăşurare pas cu pas. Anticiparea întîlneşte aici noțiunea de programare* evidențiată de psihofiziologii motricitatii, în fine, la un nivel mai complex al conduitelor umane, se va vorbi de anticipare în legătură cu orice previziune* explicită, la un subiect, a unei informații sau acțiuni, previziune ce poate îmbrăca forma unei veritabile planificări* a acțiunii, şi reproduce astfel, la nivelul reprezentativ, programarea implicită evocată mai sus. Deşi reprezintă un concept central al psihologiei cognitive şi se impune în analiza mecanismelor perceptive şi atenționale, ca şi a actelor motorii sau de învățare*, anticiparea nu este mai puțin importantă în aspectele afective şi emoționale ale conduitelor şi dereglările lor patologice; este cunoscut locul anticipărilor copleşitoare în fobii* sau al anticipărilor deficitare în conduitele psihopatului* delincvent. Obiectivabilă cu uşurință în cazurile simple evocate la începutul acestei definiții, anticiparea capătă, în majoritatea celorlalte contexte, valoare de construct*, de variabilă intermediară*, cu excepția totuşi a cercetărilor psihofiziologice care au pus în evidență diverşi indici electromiogra-fici* sau electroencefalografici*, cum ar fi potențialele* lente asociate.
M. Richelle
(D. F.)
Antidepresor
Antidepresoarele sînt timoanaleptice, cu efecte în starea de spirit* depresivă (între- : ruperea stării). Eficacitatea celui dintîi antidepresor, imipramina (Tofranil), a fost descoperită în 1957 de R. Kuhn. Nu sînt tratamente ale psihologiei depresive, ci tratamente chimice ale unui ansamblu de perturbări neurofiziologice şi somatice care definesc starea depresivă. Aceste substanțe acționează asupra semnelor fizice (lentoare psihomotorie*, insomnie*, modificări ale greutății şi apetitului, semne cardiovasculare neurovege-tative) şi asupra stării de spirit depresive. Şcoala de la Salpetriere face din lentoarea psihomotorie ținta* principală a antide-presoarelor, predictiv al eficacității lor. Aceasta e considerată a avea o reuşită de 70% pe ansamblul depresiilor*. Sinteza noilor molecule antidepresive aduce frecvente schimbări în clasificarea lor. Pot fi deosebite:
- Antidepresive de primă generație, constituite din triciclice şi IMAO (inhibitori ai monoaminooxidazei). Mecanismele lor de acțiune sînt multiple, dar eficacitatea lor este integral stabilită.
- Produsele de a doua generație, cu efecte biochimice mai puțin numeroase, cu o toleranță mai bună, dar cu efecte clinice mai bine țintite.
Progresul cunoştințelor legate de efectele neuromediatorilor* conduce la o fragmentare a nosografiei în fața eficacității anumitor antidepresoare asupra sistemelor comportamentale existente în diferite entități. Este cazul impulsivității* cu pierderea controlului, despre care se ştie că

este sensibilă la agoniştii serotoninergici, şi al unor patologii cum ar fi bulimia*, tentativele de suicid*, trecerile la acte agresive, tulburările compulsive care prezintă o cădere a metabolismelor serotoninergice. Astfel, limitele depresiei sînt repuse în discuție.
R. Jouvent
(D. F.)
Antiecou (Cameră —) -> Cameră
Antinarcisism
Noțiunea se bazează pe postulatul potrivit căruia investirea narcisică (centripetă) se corelează cu o investire antinarcisică (centrifugă), şi ambele controlează simultan unitatea somatopsihică a subiectului, începînd cu viața fetală. Antinarcisismul caracterizează tendința originară a subiectului de a renunța la propria substanță şi de a ceda o parte din libido în beneficiul eventual a ceea ce se află în afară, independent de factorii economici. Investirea antinarcisică serveşte în acelaşi timp scopurile pulsiunilor* de moarte (separare şi dispersie, dar fără atac agresiv destructiv) şi pe cele ale pulsiunilor de viață (celălalt poate beneficia de acest aport). Antinarcisismul a fost
descris de F. Pasche în 1964. „ ,_, ..
R. Kaes
(D. F.)
Antinomie
în Originile gîndirii la copil, H. Wallon a analizat formele tipice de „contradicții şi antinomii" care marchează gîndirea copilului în perioada precategorială (6-9 sau 10 ani). Astfel, copilul crede că a existat înaintea tuturor lucrurilor, afirmînd în acelaşi timp că aceste lucruri au existat întotdeauna. El mai poate crede în durata obiectului, gîndind totodată că acesta nu mai este acelaşi de îndată ce intervine o schimbare. De asemenea, el crede în existența mişcărilor autonome, percepînd totodată necesitatea de a împinge înapoi neîncetat originea mişcării. Totuşi nu îşi
poate imagina spațiul fără limite, nici această limitare fără o continuare. După H. Wallon, aceste dificultăți ale coordonării mentale amintesc îndeosebi unele
etape ale istoriei filozofiei. „ T „
E. Jalley
(D. F.)
Antipsihiatrie
Desemnează un ansamblu eterogen de curente contestatare în interiorul sau în afara mişcării psihiatrice. Mai rar, doctrină mai mult sau mai puțin derivată din culturalism în etnologie, care consideră că bolile mentale nu există şi că acestea nu sînt decît tulburări care rezultă direct din represiunea socială exercitată asupra indivizilor, în cazul extrem, antipsihiatria consideră domeniul întreg al psihiatriei ca fiind o impostură totală care constă în reificarea, în aşa-numitele boli mentale, a efectelor opresive proprii societăților industriale prin folosirea permanentă a violenței simbolice.
După H. Ey, această mişcare ar rezulta din unele abuzuri ale psihiatriei, care s-a crezut capabilă să influențeze educația, să rezolve problemele sociale şi să se pronunțe asupra problemelor păcii şi războiului. Acestei panpsihiatrii trebuia să-i urmeze o dizolvare. După alții, antipsihiatria se înscrie într-o mişcare amplă de nihilism cultural, începînd cu anul 1960, atingînd toate domeniile vieții sociale şi culturale. Psihanaliza s-a văzut recuzată laolaltă cu farma-coterapiile, în numele procesului intentat tuturor modalităților de mascare a conflictelor economice şi politice reale. Pentru R. Laing şi D. Cooper, care i-au fost promotori, antipsihiatria desemnează o teorie complexă a transformării stărilor acute din psihiatrie, a stărilor cronice, completată de critici interesante asupra obiectivelor terapeutice de ultimă instanță ale psihiatriei. Rolul terapeutului nu este, pentru ei, de a nega tulburările, ci de a însoți pacientul. Pentru R. Basaglia, impostura mai mult sau mai puțin reală a patologiei mentale nu poate fi corectată decît prin suprimarea, pur şi simplu, a instituțiilor psihiatrice tradiționale. Oricare ar fi explicațiile date

valului antipsihiatric ce a culminat înaintea progreselor descoperirilor din neuroştiin-țe* şi a dezvoltării cognitivismului* în psihiatrie, se poate considera că acest val a fost util, pentru că a obligat psihiatria la o revizuire a principiilor fundamentale şi
a bazelor sale filozofice.
J.-F. Allilaire
(D. F.)
Antisocial
Comportamentele antisociale contrariază, sfidează ordinea socială convenită şi apărată prin reguli* şi instituții. Ele pot fi: conştiente, voluntare şi să exprime o contestare sau o revendicare rebelă; reacționale la situații sau evenimente intolerabile; conflictuale, violînd limitele prin descărcări ale unor acte

simptomatice; puse în act* de subiecţii prezentînd tulburări grave ale personalităţii*. La copil, tendinţa antisocială exprimă lipsa de siguranţă interioară, şi el caută să fie controlat din exterior. Caracterul antisocial al unei conduite* este apreciat juridic în funcţie de criterii diverse: gravitate, frecvenţă, natura prejudiciului* suportat, mod de realizare. Semnificaţia comportamentului antisocial variază în funcţie de natura, funcţia sau proprietăţile obiectului sau victimei* agre-
sate- J. Selosse
(D. F.)
Antoedip
Organizare originală descrisă la schizofrenici* de P.-C. Recamier, în 1978. în acelaşi timp ante-oedipiană şi anti-oedipia-nă, ea se caracterizează prin fantasma* autocreării (ante) şi prin refuzul angoaselor* proprii organizării oedipiene (anti). Organizarea antoedip pune în scenă o situaţie triunghiulară în care subiectul întreţine relaţii narcisice incestuoase cu mama şi, în acelaşi timp, îşi înlătură tatăl şi îi ia locul; este atunci, în acelaşi timp, tată-creator şi copil-creatură. Absenţa complexului lui Oedip la schizofrenic induce absenţa supraeului* din care rămîn doar simulacre, elemente haotice, persecutori,
tabuuri mentale. , „ —
A. Ruffiot
(D. F.)
Antrenament
Ansamblu planificat de procedee ce au ca obiectiv ameliorarea performanţei motorii*. Se compune dintr-o parte generală a cărei funcţie constă în dezvoltarea aptitudinilor* fizice (forţă*, viteză*, suplețe*, rezistenţă etc.) şi psihomotorii (viteză de reacţie, control motoriu etc.) şi dintr-o parte specifică ce vizează o rafinare a abilităţilor* motorii şi o optimizare a strategiilor individuale şi colective. Antrenamentul sportiv este organizat în perioade în cursul cărora activitatea are loc ciclic şi progresiv datorită unei dozări precise a constrînge-rii* exercitate de sarcini* sau exerciţii. Este în general completat de o pregătire psihologică* şi de o igienă de viaţă strictă.
M. Durând
(D. S)
Pe de altă parte, termenul poate avea, în psihologia experimentală, două accepţii diferite:
1. ajustare a perioadei unui ritm biologic la cea a unui sincronizator* extern. Mecanism prin care sincronizatorul corectează diferenţa care există între perioada sa şi cea a ritmului biologic*. Această corectare depinde de un mecanism circadian de sensibilitate a organismului la semnalul temporal, de curba fază-răspuns, ale cărei caracteristici sînt asemănătoare la toate speciile, fie că sînt nocturne sau diurne. Lumina va determina un avans de fază, o întîrziere de fază sau nu va avea efect din momentul în care animalul va fi fost expus la aceasta;
2. efectul de antrenament este un efect de cauzalitate perceptivă* descris de A. Mi-chotte în 1946. Dacă un obiect A (suprafaţă colorată) plasat la stînga, în spatele unei fente de observaţie, la 3 cm de un obiect B de acelaşi fel, este deplasat spre obiectul B şi, începînd din momentul în care îl întîlneşte pe B, cele două obiecte se mişcă împreună cu viteza lui A, un observator va atribui mişcarea lui B unui antrenament prin A. Efectul perceptiv de antrenament nu persistă decît pentru o anumită lungime a parcursului comun.
H. Lejeune
(D. S.)

Antropologie
Pentru naturalişti, desemnează istoria naturală a omului; I. Kant conferă cuvîntu-lui, în 1798' sensul de ştiinţă a omului în general. în anii 1800, este utilizat pentru a califica istoria înaintării popoarelor spre civilizaţie.
Termenul include deci discipline care studiază variaţi indicatori ai acestei evoluţii: lingvistică, ştiinţa preistoriei, antropologia fizică prin care se studiază caracteristicile fizice ale raselor, ale craniilor etc. O dată apărut, în aceeaşi perspectivă, interesul pentru activităţile omului în societate, se dezvoltă în acelaşi timp etnografia* şi etnologia*, preocupate de obicei de societăţile lipsite de scriere, respectiv din punctul de vedere al descrierii şi teoretizării. Etnologia şi antropologia devin atunci cvasisinonime. Se deosebesc de sociologie, care se ocupă mai degrabă de societăţile industriale. Pe de altă parte, britanicii lansează antropologia socială, preocupată în special de structurile sociale, în timp ce antropologia culturală, mai tîrziu în Statele Unite, pune accentul pe dimensiunea culturală. Acum ele nu ar mai putea fi deosebite.
Există, în Statele Unite şi Franţa, un curent care îşi propune să facă din nou din antropologie o disciplină înglobatoare. De aceea, termenul este utilizat mai degrabă pentru tratarea problemelor

referitoare la om din-tr-un punct de vedere care obligă la ieşirea dintr-o disciplină determinată. Termenul este, de asemenea, privilegiat în studierea culturilor sau, ţinînd seama de variabila culturală, în cadrul unei discipline, la numele căreia se asociază.
C. Camilleri
(D. F.)
Antropomorfism
Tendinţă de a atribui unei fiinţe nonumane, cum ar fi Dumnezeu şi mai ales, în psihologie, animalul, caracteristici ale naturii Şi comportamentului uman. Cuvîntul are cel mai adesea sensul unui reproş la adresa unor studii asupra animalelor întreprinse
la sfîrşitul secolului al XlX-lea, precum cele ale lui G. J. Romanes, de exemplu.
F. Parot
(D. F.)
Anulare retroactivă
Mecanism de apărare* prin care subiectul acţionează ca şi cum un gînd sau o acţiune anterioară nu ar fi avut loc, urmărind chiar prin aceasta ştergerea efectelor unei fantasme* sau ale unui gînd considerat retroactiv ca periculos. Este de fapt vorba de un comportament obişnuit, folosit de fiecare în mod frecvent, şi care poate îmbrăca diverse forme: atenuarea forţei unui cu-vînt, retractarea unei luări de poziţie peremptorii etc. S. Freud vede în acest mecanism o formă de apărare caracteristică nevrozei obsesionale*. Se exprimă în mod manifest prin apariţia şi executarea de ritualuri* obsesionale. în acest ultim caz, aspectul patologic provine din repetarea şi deci din credinţa că este imposibil să se anuleze evenimentul anterior. Anularea se poate prezenta deci în două modalităţi diferite: sub forma aceluiaşi comportament, dar cu o semnificaţie conştientă sau inconştientă opusă. Explicaţia psihologică a acestui mecanism nu este univocă, poate să fie vorba de expresia unui conflict inter-pulsional, dar şi de un conflict între pul-siune* şi eu/ego. A Braconmer
(D. F.)
Anxietate
Emoţie* generată de anticiparea* unui pericol difuz, greu de prevăzut şi controlat. Se transformă în frică* în faţa unui pericol bine identificat. Anxietatea este însoţită de modificări fiziologice şi hormonale caracteristice stărilor de activare* ridicată şi este adesea asociată comportamentului de conservare-retragere* sau conduitelor de evitare*. Tulburările anxioase cuprind fobiile*, crizele de angoasă* sau stările de panică*, anxietatea generalizată, manifestările obsesionale şi compulsive şi anxietatea posttraumatică. Cu excepţia crizelor de angoasă, medicamentele predilecte pentru manifestările simptomatice ale anxi-
A
generalizata

etăţii patologice sînt benzodiazepinele sau tranchilizantele minore. Punerea în evidenţă a zonelor de conexiune sau de receptori* din creier pentru aceste medicamente a dus la cercetarea existenţei posibile a unor molecule prezente în mod normal în organism şi capabile să se lege de receptorii benzodiazepinelor pentru a le mima acţiunea sau a se opune acesteia, dar cercetarea a rămas fără succes. Pentru unii neurobiologi, anxietatea s-ar datora activării neuronilor nora-drenergici proveniţi dintr-un nucleu al trunchiului cerebral, locus coeruleus; pentru alţii, cauza ar fi serotonina* cerebrală. Aceste cercetări se efectuează din perspectivă neurochimică şi neurobiologică.
R. Dantzer
(D- F.)
Anxietate generalizată -> Panică
Anxiogen
Se spune despre un obiect*, despre o situaţie, relaţie sau reprezentare susceptibilă a genera anxietate* sau angoasă*.
R. Doron
(D. F.)
Anxiolitic
în cadrul psihotropelor*, clasa anxioliti-celor sau tranchilizantelor corespunde substanţelor celor mai utilizate în Franţa. Primul lor reprezentant, clordiazepoxidul, a apărut în 1957.
Reprezintă un grup eterogen de substanţe, cele mai cunoscute fiind benzodiazepinele. In afara proprietăţii tranchilizante, au, în grade diverse, proprietăţi sedative, hipnotice şi antiepileptice. în funcţie de răstimpul de eliminare şi de dozaj*, sînt alese ca tratament acut sau cronic al anxietăţii, sau ca sedative. Mecanismele lor de acţiune sînt multiple: sedare a hipervigi-lenţei, efect dezinhibitor* asupra blocajului anticipatoriu.
Dezmembrarea anxietăţii ar trebui să ducă la deschiderea acestei clase de produse şi să permită astfel

integrarea şi a altor substanţe, cum ar fi neurolepticele* sau antidepresoarelor*, printre cele cu proprietăţi anxiolitice. „ . v R. Jouvent
(D. F.)

Aparat de urmărire

Dispozitiv de studiere a psihomotricităţii*, care permite înregistrarea comportamentului de urmărire a unei ţinte mobile. Există numeroase versiuni, unele cu mişcare pendulară, altele cu mişcare rotativă sau rectilinie; unele au traiectorie regulată, altele au traiectorie neregulată.
M. Richelle (G. D. s.)

Aparat psihic

Pentru a explica procesele care caracterizează viaţa mentală şi care produc fenomenele de conştiinţă* doar în unele condiţii, S. Freud propune modelul* unui aparat psihic în care funcţii diferite se exercită în diverse părţi care îl constituie. Deşi acest model îşi are originea într-un model neuronal, va fi reţinut rapid cel al unui aparat optic. Trebuie subliniat caracterul spaţial legat de noţiunea de aparat, nu în speranţa de a-1 vedea coincizînd cu topografia cerebrală, ci pentru a marca faptul că acele conţinuturi mentale şi procese de gîndire trebuie tratate la nivelul diferitelor părţi ale aparatului. Acesta din urmă corespunde unei reprezentări topologice a teoriei metapsihologice ale cărei dezvoltări şi modificări le-a urmat. Este de notat că recurgerea la o reprezentare spaţială şi la noţiunea de activitate îndeplinită de aparat asupra conţi-nuturilor psihice prezintă asemănări cu modelele topologice propuse pentru prelucrarea informaţiei* în psihologia cognitivă contemporană. Există totuşi o diferenţă radicală: aparatul psihic al teoriei freudiene nu prelucrează informaţia, ci excitaţia, rămînînd astfel fidel teoriei arcului reflex*- D. Widlocher
(D. F.)

Aparat psihic familial -> Familie

Aparat psihic grupai

Concept psihanalitic care are drept obiect formaţiunile şi procesele realităţii psihice ale grupului uman. Un asemenea concept explică: a. munca de legare, transformare

si diferenţiere a părţilor aparatului psihic individual mobilizate în construirea realităţii psihice a grupului. Din acest punct de vedere, formaţiunile grupalităţii intra-psihice (grupurile interne*) sînt organizatorii* inconştienţi ai realităţii psihice erupale. Principalele procese care susţin instrumentarea psihismului într-un grup sînt: identificările, mecanismele de proiecţie şi difracţie, fenomenele de rezonanţă fantasmatică* şi căutarea de obiecte complementare ; b. activitatea psihică de creaţie, de menţinere şi de transformare a proceselor, funcţiilor şi formaţiunilor psihice comune membrilor grupului: funcţii de refulare şi de renunţare, idealuri, repere identificatorii, reprezentări împărtăşite şi autoreprezentări ale grupului, mecanisme de apărare comune, pacte, contracte şi alianţe inconştiente, funcţii de reprezentare şi de delegare; c. relaţiile de co-sprijinire şi de structurare reciprocă a aparatului psihic individual şi a aparatului psihic grupai. Aparatul psihic grupai este caracterizat prin două tendinţe antagoniste: fuziunea imaginară a aparatelor psihice individuale în aparatul psihic grupai (izomorfie); diferenţierea (homomorfie) celor două tipuri de aparate. Acest concept, formulat; de R. Kaes (1976), se află la originea cercetărilor şi practicilor psihanalitice aplicate în psiho-terapiile de grup* la adulţi şi copii, în grupurile de formare, în analiza instituţională* şi terapia psihanalitică familială*.
R. Kaes
(D. F.)
* Kaes R. (1976), Uappareilpsychique groupal. Constructions du groupe, Dunod, Paris.

Aparat spectral Nagel -> Anomaloscop

Aparent

Califică modul în care stimulările şi obiectele sînt percepute în opoziţie cu ceea ce sînt. In această accepţie, comună uzu-'ui curent şi unei concepţii filozofice a relaţiei dintre realitatea fizică şi percepţie, se poate susţine că orice percepţie oferă doar aparenţa realităţii. A devenit însă o
falsă problemă de cînd s-a aflat că mecanismele perceptive nu oferă copii* ale realului, ci procedează la codări*, la o trans-ducţie a datelor din lumea fizică. Termenul este mai degrabă rezervat, în psihologie, fenomenelor perceptive particulare în care subiectul conferă obiectelor percepute o proprietate pe care, fizic, nu o au sau care nu este percepută astfel în mod obişnuit. Se învecinează cu termenul iluzoriu. De altfel, se aplică în general fenomenelor de iluzie perceptivă. Unul din exemplele cele mai frapante este cel al mişcării aparente, numită şi fenomen phi sau mişcare stroboscopică*, în care subiectul percepe o mişcare, în timp ce elementele constitutive ale stimulării sînt, obiectiv, nemişcate. Impresia de mişcare decurge din caracteristicile temporale ale situaţiei. Două lămpi situate la o distanţă convenabilă şi luminîndu-se succesiv (intervalul fiind de ordinul a 150 ms) nu dau loc percepţiei a două puncte

luminoase distincte apărînd unul după celălalt, ci percepţiei unei traiectorii luminoase mergînd de la un punct la altul. Acest fenomen sau mişcare beta, studiat de A. Korte (1915) (care şi-a legat numele de diferite legi ale mişcării aparente), nu este decît un caz, foarte simplu, printre numeroasele forme de mişcare aparentă care au fost studiate şi desemnate adesea printr-o literă grecească: fenomene alfa (impresie de expansiune sau de retractare dată de prezentări succesive ale aceleiaşi figuri cu mărimi crescătoare sau descrescătoare), ganima (fenomen analog, dar dependent doar de schimbări ale condiţiilor de iluminare, mărimea rămînînd constantă) etc. Aceste fenomene au furnizat argumente solide tezelor gestaltiste*. Mişcare aparentă consecutivă: efect consecutiv* al mişcării care se produce atunci cînd, de exemplu, privirea se fixează brusc asupra unui obiect nemişcat după ce fusese fixată un timp asupra unui obiect animat de o mişcare particulară (iluzia micşorării unei feţe după fixarea unei spirale în mişcare). Aceste iluzii consecutive

apartenenţă

de mişcare se prezintă în sensul invers mişcării reale fixate anterior. ,, „. , ,,

M. Richelle

(D. F.)

• Korte A. (1915), „Kinematoscopische Unter-siichungen", Zeitschrift fiir Psychologie, 72, 193-206.

Apartenenţă (Trebuinţă de —)

Dorinţă de a simţi aproape alţi indivizi care ne seamănă şi care ne apreciază; dorinţă de a putea colabora cu ei şi de a le

întoarce serviciile. ^ . , , ,

C. Levy-Leboyer

(D. F.)

Apărare

Orice conduită sau mecanism psihologic prin care subiectul se sustrage sau se pune la adăpost în faţa unei stimulări*, situaţii sau reprezentări aversive*. Reflex de apărare: reacţie motorie reflexă* prin care subiectul se sustrage unei stimulări nociceptive*. Reflexul de flexiune a labei stimulate de o descărcare electrică la cîine a fost folosit de I. Pavlov în condiţionarea* reflexului de apărare. Apărare perceptivă: filtraj* selectiv, în momentul primirii informaţiei, al unor sti-muli avînd pentru subiect o valoare negativă, în aşa fel încît percepţia şi identificarea lor conştientă să fie mai dificile. Astfel, cuvinte cu o conotaţie afectivă sau cuvinte tabu cer mai mult timp pentru a fi identificate în prezentare tahistoscopică* decît cuvintele neutre, echivalente de altfel în toate privinţele (nu numai ca lungime, structură fonologică etc, dar şi ca grad de familiaritate). Fenomenul presupune un mecanism de subcepţie, căruia i se adaugă un control nonconştient ce duce cu gîndul la refularea* freudiană. El a fost descris pentru prima dată de E. McGinnies, în

1949.

M. Richelle

(D. S.)

Apărare (Mecanism de —)

în general, noţiunea de mecanism de apărare înglobează toate mijloacele utilizate de eu* pentru a stăpîni, controla, canaliza pericolele interne şi externe. Mecanismele de apărare sînt variate şi relativ nume-

roase, în 1936, Anna Freud a enumerat nouă dintre acestea: regresia*, refularea*, formaţia reacţională*, izolarea*, anularea*, proiecţia*, introiecţia*, întoarcerea către sine, transformarea în contrariu. Au putut fi descrise multe alte procedee defensive: deplasare*, conversie*, clivaj*, refuz*, identificare proiectivă, apărare maniacă, fără a uita sublimarea*, care aparţine mai mult cîmpului normalităţii decît celui al patologiei. Astfel, termenul de mecanism de apărare poate fi folosit în accepţii puţin diferite: fie pentru a preciza anumite procedee specifice de afecţiuni psihopatologice, fie pentru a determina constituentele psihice ale fiecărei faze de dezvoltare* (apărare schizoidă, apărare anală etc), fie pentru a desemna utilizarea defensivă a unui destin „pulsional" sau altul (refulare, d. ex.), fie pur şi simplu pentru a defini ansamblul proceselor defensive ale psihicului. Această folosire diversificată şi generalizată nu se petrece fără a se pune unele întrebări: este vorba de un concept teoretic sau de un simplu reper clinic sau terapeutic ? Este vorba de un mecanism al eului sau de un mod de relaţie a pulsiunii* cu obiectul său ? Refularea, prin acţiunea sa permanentă, n-ar trebui să fie deosebită de alte tipuri de mecanisme sau chiar noţiunea de mecanism de apărare nu introduce oare în mod obligatoriu o referire la o epistemologie mecanicistă şi dualistă* ? în sfîrşit, există oare mecanisme de apărare normale şi mecanisme de apărare patologice, sau este vorba mai degrabă de constelaţii defensive care ar permite diferenţierea? Ansamblul acestor întrebări rămîne o sursă pentru dezbaterile actuale şi, fără îndoială, viitoare. A Braconnier

(D. S.)

Apărare (Psihonevroză de —) —> Psiho-nevroză de apărare
Apercepţie
Aprehensiune de informaţii* pe căi perceptive. Termenul, astăzi puţin utilizat, evocă o sesizare globală a stimulărilor*

A
percepute, chiar o sesizare conştientă. Cu această ultimă conotaţie a fost reluat de W Wundt în vocabularul filozofiei. Test de apercepţie tematică: v. TAT.
M. Richelle
(D. F.)
Apetenţă -» Consumatoriu
Apetitiv
Despre un comportament sau un ansamblu de comportamente succesive care duc la un comportament consumatoriu*. Sinonim, în această accepţie, cu pregătitor*. Comportamentul apetitiv implică o stare motivaţională*, care declanşează comportamente proprii asigurării actului consumatoriu*. în funcţie de specia în cauză şi de tipul de conduită avut în vedere, comportamentul apetitiv va corespunde unei secvenţe relativ rigide (patron* al comportamentului fix* sau modal*) sau unor înlănţuiri foarte flexibile de strategii mai mult sau mai puţin inedite. Despre un stimul* care provoacă în mod natural sau prin asociaţie* condiţionată* o reacţie de abordare*, de atracţie, de apetenţă din partea organismului. Orice stimul apetitiv poate căpăta o valoare de întărire* pozitivă* într-o condiţionare operantă*. Se opune stimulului aversiv*.
M. Richelle (D. F.)
Apragmatism
Reducere a activităţii voluntare care nu poate fi explicată printr-o tulburare intelectuală (ca în stările demenţiale) sau prin-tr-un deficit instrumental. Apragmatismul nu trebuie confundat cu stările de inhibiţie* depresivă, care exprimă încetinirea psihomotorie, sau de inhibiţie nevrotică rezultînd dintr-un conflict între moţiunile pulsionale şi instanţele represive. Termenul este cel mai adesea rezervat stării de inerţie comportamentală observabilă la unii schizofrenici*. Acest comportament constituie unul dintre semnele majore ale schizofreniilor deficitare, împreună cu tocirea afectivităţii şi sărăcia conţinuturilor gîndirii. Pare legat de o pierdere globală
a motivaţiei*. Totuşi, dincolo de această inerţie şi începînd cu E. Bleuler, s-a presupus, la aceşti bolnavi, o dezorganizare a planurilor de acţiune care împiedică realizarea de acţiuni coerente, orientate către un scop şi avînd un efect pragmatic. Mai discutabilă, în legătură cu această definiţie, este utilizarea termenului în cazul stărilor psihastenice* care par înrudite mai degrabă cu inhibiţia* nevrotică, ce ţine de conflictele* intrapsihice şi de ambivalenţa* afectivă sau de teama ipohondrică* ce afectează potenţialul energetic.
M.-C. Hardy-Bayle (D. F.)
Apraxie
Tulburare care afectează realizarea comportamentelor motorii dobîndite, fie gesturi* de utilizare a obiectelor, fie gesturi simbolice. Tulburarea nu poate fi legată nici de o perturbare a sistemului motor, nici de o dezordine intelectuală sau a atenţiei, nici de un defect de recunoaştere a obiectelor.
Tulburarea apraxică a dat loc unei interpretări asociaţioniste bazate pe legăturile dintre concepţia sau ideea gestului şi producerea lui motorie, de unde numele de apraxie ideatorie, ideomotrică şi motrică sau melokinetică. în prezent, doar primele două calificative mai sînt utilizate, pentru a trimite la două tipuri de comportamente motorii: apraxia ideomotrică se referă la perturbarea gesturilor unice; apraxia ideatorie, la perturbarea gesturilor succesive necesare pentru utilizarea mai multor obiecte. Cînd se vorbeşte de apraxie fără calificativ, se subînţelege una şi/sau cealaltă dintre formele de apraxie. Există şi alte apraxii care desemnează dezordini specifice: apraxie constructivă, pentru dificultatea de a realiza o figură geometrică; apraxie bucofacială, pentru perturbările afectînd agilitatea bucolinguala, şi aceasta fără să fie vorba de o paralizie; apraxia îmbrăcârii, pentru dificultatea de a se îmbrăca; apraxia privirii, pentru perturbarea mişcării ochilor; apraxia mersului, pentru incapacitatea izolată de a păşi.

Termenul dispraxie trimite în general la tulburările observate la copil în cursul dezvoltării şi al imitării gesturilor.
J.-L. Signoret
(D. F.)
1
Aprehensiune (Mod de — la testul Ror-schach)

Termenul defineşte localizarea, decuparea perceptivă la care se aplică conţinutul răspunsului la testul Rorschach*. Se deosebesc mai multe moduri de aprehensiune în funcţie de localizarea răspunsului: global (G), parţial (D), intermacular (Dbl) sau rar (Dd). Analiza modurilor de aprehensiune permite să se aprecieze calitativ activitatea cognitivă a subiectului, mobilizarea dinamică a conduitelor perceptive, recurgerea la pasivitate descriptivă sau cucerirea prin impactul unui material greu de organizat. Dincolo de procesele cognitive, interpretarea modurilor de aprehensiune permite sesizarea relaţiilor pe care subiectul le stabileşte cu obiectele realităţii externe, dar şi cu obiectele sale interne.
C. Chabert (D. F.)
Aprobare
Expresie de evaluare* pozitivă a unei acţiuni* sau a rezultatului unei acţiuni, adresată celui care îi este autor, aprobarea poate fi verbală sau nonverbală (mimică, gesturi). Ea ocupă un loc important în inter-acţiunile sociale şi în dinamica motiva-ţională a fiinţelor umane, în aşa măsură încît unii psihologi vorbesc de trebuinţa* de aprobare. Metodele comportamentale* de intervenţie au făcut din ea o manipulare sistematică cu titlu de întărire pozitivă*.
M. Richelle (D. F.)
Apropriere
Concept propus de K. Marx şi reformulat de psihologia sovietică, desemnînd procesul de dezvoltare* prin care omul reconstruieşte şi îşi însuşeşte experienţa acumulată de omenire în istoria socială. în timp ce adaptarea* este procesul general de transformare a comportamentelor* unui
organism ca răspuns la exigenţele mediului*, aproprierea este un proces specific uman de reproducere* de către individ a cuceririlor speciei. Conceptul de apropriere este indisociabil de cel de interacţiune socială*. Obiectele cu care se confruntă copilul au semnificaţii* istoric construite; pentru a şi le apropria, el îndeplineşte, în interacţiune comunicativă cu adulţii, activităţile* pe care acele obiecte le necesită, şi în cadrul acestei medieri* comunicative semnificaţiile sociale sînt reconstruite progresiv. Aproprierea priveşte atît obiectele materiale (unelte), cît şi evenimentele şi limbajul*. Ea se prelungeşte şi se stabilizează prin interiorizarea* semnificaţiilor şi operaţiilor* de prelucrare a parametrilor lumii fizice şi sociale.
J.-P. Bronckart
(D. F.)
Aprosexie
Pierdere sau deviere notabilă a capacităţii de atenţie* dirijată şi reflexivă. Subiectul* este incapabil să-şi fixeze atenţia în mod durabil şi este supus solicitărilor mediului înconjurător. Descrisă mai întîi ca sechelă a confuziilor* mentale de război (1914-1918), considerată apoi ca semn al unor stări confuzionale sau tulburări demenţiale. în practică, termenul nu mai este utilizat decît atunci cînd ideaţia este păstrată, logică şi conştientă. P. Janet deosebeşte aprosexia sau abulia intelectuală de abulia motorie, care corespunde unei încetiniri şi unei insuficienţe a voinţei*, în special în trecerea de la idee la act*. Adesea asociate în practică, aceste două tipuri de abulie se întîlnesc în toate stările de depresie* şi de inhibiţie uşoare sau profunde, constitutive sau dobîndite. Tipică în depresia melancolică, aprosexia corespunde unui tip de alterare a capacităţilor cognitive ale pacienţilor, care sînt conştienţi de dificultăţile lor de atenţie voluntară susţinută, de stagnarea lor intelectuală, fiind incapabili de a depune un efort susţinut, resimţind adesea foarte viu şi foarte dureros această incapacitate cognitivă.
J.-F. Allilaire
(D. F.)

A
Aptitudine
Reuşita oricărei activităţi, fie ea sarcină izolată, conduită complexă, învăţare* sau exercitare a unei profesiuni, necesită din partea subiectului capacităţi şi motivaţii* adecvate. Capacitatea este ea însăşi condiţionată de prezenţa unei aptitudini care poate fi dezvoltată prin experienţă şi formare. Astfel, cineva poate avea o bună aptitudine verbală; cu o experienţă şi o formare adecvată, capacitatea sa de a vorbi în public poate deveni excelentă. în fapt, termenul de aptitudine capătă accepţii diverse, chiar opuse. C. Spearman (1927) 1-a utilizat pentru a desemna inteligenţa*, în timp ce acelaşi cuvînt, însoţit de un calificativ, este utilizat la subiecţii cu aptitudini specifice, nonintelectuale (sociale sau motorii, d. ex.), şi poate desemna şi achiziţiile necesare exercitării unei activităţi foarte specializate, ca bătutul la maşină sau conducerea unei maşini. în fine, cum aminteşte M. Reuchlin (1954), trebuie deosebite aptitudinea, capacitatea şi factorii, în măsura în care factorii reies dintr-o analiză fac-torială* care nu le prejudiciază în nici un fel originea înnăscută sau dobîndită. Studiul aptitudinilor este relativ recent. Punctul de plecare ar fi în 1796, cînd N. Maskelyne, astronom la observatorul din Greenwich, şi-a concediat asistentul pentru neatenţie, întrucît acesta nota trecerea obiectelor stelare o secundă mai tîrziu

decît el. în 1816, un alt astronom, F. Bessel, a remarcat acelaşi fenomen şi 1-a atribuit variaţiilor înnăscute ale timpului de reacţie, pe care îl numeşte ecuaţie personală. F. Galton a arătat că aptitudinile umane sînt diferite şi distribuite după o curbă normală. A. Binet dezvoltă studiul şi măsurarea proceselor mentale, precum şi Primele teste de aptitudini de învăţare. Dezvoltarea metodelor de măsurare a aptitudinilor, studiul relaţiilor dintre rezultatele acestor măsurări şi factorii care le ex-Plică au permis definirea unui mare număr de aptitudini specifice, cum ar fi: fluiditatea verbală, memoria*, reprezentarea spaţială, dexteritatea manuală. Relaţiile dintre aceste aptitudini specializate şi aptitudinea generală (numită şi funcţionare cognitivă sau inteligenţă* generală) sînt adesea reprezentate după o schemă ierarhică (P. E. Vernon, 1960), fiecare activitate necesi-tînd prezenţa unei aptitudini generale şi a unor aptitudini speciale.

C. Levy-Leboyer (D. F.)

• Reuchlin M. (1954), „Le probleme theorique de la connaissance des aptitudes", în Trăite de Psychologie appliquee, voi. III, 371-394, PUF, Paris. — Spearman C. (1927), The Abilities of Man, Macmillan, New York. — Vernon P. E. (1960), The Structure of Human Abilities. Methuen, Londra.

Aptitudine fizică şi psihomotorie

Constituie, împreună cu abilitatea*, una din determinările principale ale performanţei*, într-o sarcină motorie*. Aptitudinile sînt caracteristici individuale relativ stabile, rezultînd dintr-o supraînvăţare* sau determinate genetic şi identificate prin tehnicile de analiză factorială*. Partea din performanţă explicată prin aptitudini este foarte importantă la începutul învăţării, apoi scade progresiv în beneficiul unui factor specific sarcinii. Aptitudinile fizice sînt forţa* (statică, dinamică, explozivă), rezistenţa, supleţea (statică, dinamică), coordonarea motorie (globală, bimanuală) şi viteza* de mişcare. Aptitudinile psiho-motorii sînt viteza (de reacţie, de decizie), precizia mişcărilor controlate sau balistice* şi precizia în urmărirea unui mobil (prin ajustări motorii continue sau discrete).

M. Durând (D. F.)

APUD (Sistem —) -> Sistem neuroendo-crin difuz

Arbitrar al semnului

Caracteristică majoră a relaţiei care, în semnul* lingvistic, uneşte semnificantul* şi semnificatul*; esenţialul analizei sale a fost formulat de F. de Saussure (1916). într-o primă accepţie, termenul indică faptul că un semnificant (materializat, d. ex., în înşiruirea sonoră „picior") nu are nici

un raport de dependenţă faţă de caracteristicile semnificatului (conceptul* de [picior]). Caracterul arbitrar al relaţiei este atestat de faptul că, pentru domenii de referinţă* echivalente, diferitele limbi naturale* au cuvinte diferite (pentru exemplul nostru, pied, foot, Fuss etc). Această analiză a fost criticată de E. Ben-veniste, care consideră că există un raport de necesitate între semnificam şi semnificat; în conştiinţa subiectului vorbitor, conceptul este identic cu înşiruirea sonoră care îl exprimă. Pentru acelaşi autor, arbitrarul ar caracteriza mai degrabă relaţia care există între semn, unitatea formală a limbii şi referentul* material. Pentru behavio-rismul* lingvistic, semnificaţia* unui semn (meaning) se defineşte prin comportamentul care îi este asociat, o poziţie asemănătoare fiind adoptată şi de L. Wittgenstein (1953) care defineşte semnificaţia semnului prin uzul* lui în contextul general al comportamentelor umane. Criticile pornesc de la o confuzie între analiza funcţională şi analiza structurală: pe primul plan fireşte, pe de o parte semnificantul şi semnificatul se cheamă într-un mod necesar, pe de altă parte efectul de semnificaţie produs de un semn depinde efectiv de condiţiile de utilizare într-un context dat. Dar este tot atît de adevărat că în planul secund, în cadrul sistemului limbii, raportul dintre domeniul semnificantului şi domeniul semnificatului este nemotivat sau arbitrar.

Textul lui Saussure propune o a doua accepţie a termenului, pe care o vom califica, după T. de Mauro, drept „radicală". Aceasta necesită distingerea a două niveluri : cel (cognitiv) al reprezentărilor* elaborate de un subiect în interacţiunea sa cu referentul şi cu sunetele, şi cel (lingvistic) al „reorganizării" acestor reprezentări de către fiecare limbă naturală; pentru acelaşi domeniu de referinţă, engleza are doi termeni, ox şi beef, în timp ce franceza, de exemplu, nu are decît unul, bceuf (iar româna, „bou" şi „vită" — n. t): această diferenţă lexicală corelează în mod necesar cu o reprezentare diferită a referentului:

semnificaţia lui baeuf din franceză grupează reprezentările pe care engleza le distribuie asupra celor două cuvinte, ox şi beef: fiecare semn constituie aşadar o valoare*, legată de ansamblul sistemului* limbii naturale. Şi această organizare a reprezentărilor cognitive implicate de sistemul fiecărei limbi are un caracter arbitrar radical. } _p Bronckm

(D. F.)

• Saussure F. (de) (1916), Coursde linguistique generale, Payot, Paris. — Wittgenstein L. (1953), Philosophical Investigations, Basil Blackwell, Londra. Traducere (1961): Investigations philasophiques (trad. P. Klosowski), Gallimard, Paris.

Arbitrarietate
In terminologia condiționării operante*, este proprietatea care caracterizează legătura dintre răspuns* şi întărire*, prin contrast cu legătura permanentă, înscrisă în circuitele fiziologice, între stimulul necondiționat* şi răspunsul necondiționat*, din condiționarea pavloviană*. Astfel, la şobolan, hrana nu are nici o legătură prestabilită cu apăsarea pe levier. B. F. Skinner insistă asupra acestei proprietăți, care autorizează o suplețe infinită a asocierilor dintre răspunsurile operante şi consecințele lor şi o interschimbabilitate completă între răspunsuri la subiecții aceleiaşi specii, şi chiar la specii diferite. Luarea în calcul a constrîngerilor* specifice, în învățare*, a dus la nuanțarea, ba chiar, pentru unii, la respingerea noțiunii de arbitrarietate.
M. Richelle (D. R)
Arborescentă
Arborescenta este o structură particulară de graf* orientat, foarte utilizată în reprezentarea unui ansamblu de elemente organizate ierarhic. Arbore înzestrat cu o singură rădăcină, adică un vîrf fără predecesor legat de toate celelalte vîrfuri printr-o singură cale, arborescenta este reprezentată în general cu rădăcina în sus şi cu frunzele (vîrfuri fără succesori) în jos. Proprietățile acestor structuri sînt studiate în com-binatorică*.

Arborescentele sînt utilizate în informatică* şiîn inteligența artificială*, pentru reprezentarea, de exemplu, a structurilor lingvistice, expresiilor, clarificărilor, zonelor de cercetare. Arborescentele numite SI/SAU sînt utilizate în metoda reducerii problemei* la subprobleme (sau a scopului la subscopuri), în cadrul problemelor de decizie sau de planificare*, de exemplu: un vîrf SAU corespunde unei alegeri între mai multe posibilități, un vîrf ŞI unei conjuncții de subprobleme.
(D. F.)
Arbore (Test al —)
Test proiectiv* inventat de K. Koch în 1958. R. Stora a adaptat varianta franceză. Prima cerință: „Desenați un arbore, oricare ar fi el, dar nu un brad", vizează obținerea unui desen care reprezintă reacția subiectului în fața unui mediu necunoscut. Al doilea desen (cu aceeaşi cerință) corespunde unei situații mai familiare, care arată adaptarea subiectului la mediul său înconjurător obişnuit. Al treilea desen, cel al unui „arbore de vis, imaginar, care nu există în realitate", arată dorințele nesatisfăcute ale subiectului şi dificultățile lui actuale. în fine, al patrulea desen („desenați un arbore, oricare ar fi el, cu ochii închişi") arată un traumatism sau un conflict puternic din copilărie, al cărui impact rămîne. Interpretarea desenului arborelui permite degajarea unui nucleu stabil (eu/ego* ar fi reprezentat de trunchi) şi a capacităților de împlinire ale subiectului, a modalităților lui de apărare sau de atac în raport cu lumea exterioară (direcția
Crengil0r)- C. Chabert
(D. F.)
Arc reflex -> Reflex
Argou
Termen utilizat în Evul Mediu pentru a desemna corporația cerşetorilor, vagabonzilor, hoților. Utilizat mai apoi pentru a desemna limbajul* particular al indivizilor agresivi care se ceartă, înainte de a fi aplicat vocabularului unui grup* social închis.
Jargonul, care era, în secolul al XVII-lea, limbajul deformat al hoților, a integrat argoul. Prin extensie, termenul se aplică oricărui limbaj ezoteric particular: tehnic sau convențional, afectat sau căutat, deformat sau corupt, propriu unor confrerii sau medii* restrînse, a cărui semnificație* nu este inteligibilă decît pentru inițiați.
J. Selosse (D. F.)
Argument
Pentru unele curente lingvistice*, orice frază* de suprafață se bazează, în ultimă instanță, pe o structură semantică* profundă, compusă dintr-un pivot predicativ şi dintr-unul sau mai multe argumente, iar relațiile dintre predicat* şi argumente pot fi definite în termeni de caz*. în „Jean pune scrumiera pe masă", „pune" este unitatea lexicalizată care corespunde predicatului, „Jean", „scrumiera" şi „pe masă" sînt unități lexicalizate care traduc argumentele.
într-o a doua accepție, noțiunea desemnează un element al discursului* care vizează să sprijine sau să respingă o propoziție*. Argumentul trebuie să aibă acordul celor cărora le este adresat, fie că este considerat fapt dovedit, adevăr, valoare sau normă admisă. Puterea unui argument depinde şi de auditoriu, chiar dacă, într-o cultură dată, unele argumente sînt cvasiuniver-sale. Dacă un argument este conceput pentru un grup sau pentru un individ, el este numit ad hominem. Dacă el ia drept garant prestigiul oratorului sau al altei persoane, este vorba de un argument de autoritate. Anticii numeau locuri comune (topoi) categoriile din cadrul cărora oratorul îşi extrăgea argumentele. Astfel de locuri

comune sînt cantitatea, calitatea, ordinea, existentul, esența, persoana.
J.-P. Bronckart şi 7.-fi. Grize
(D. F.)
Argumentare
Argumentarea este un tip de discurs* care vizează intervenția asupra opiniilor, atitudinilor, ba chiar asupra comportamentelor unui auditor sau ale unui auditoriu.
arhetip
84*
85
ascultare
Se deosebeşte de condiționare* prin aceea că necesită participarea activă şi acordul conştient al celor interesați. Şi probarea* implică acest lucru, dar, ca raționament* deductiv, are un caracter de necesitate care nu caracterizează argumentarea. Un discurs argumentativ conține argumente*, dar dacă acestea pot fi motive capabile, eventual, să convingă auditorul (nu sînt obiecții), ele nu îl conving întotdeauna, în afara argumentelor în sensul propriu al termenului, schematizarea* produsă de discurs se foloseşte de diferite procedee de accentuare care țin de retorică*.
J.-B. Grize
(D. F.)
Arhetip
în psihologia analitică* a lui C. G. Jung, termenul desemnează un număr limitat de imago*-un caracterizate nu de inconştientul personal*, ci de inconştientul colectiv* : persona, animus, anima, umbra, Marea Mamă; Bătrînul înțelept etc. Datorită acestui fapt, semnificația acestor conținuturi nu poate fi găsită pornind de la asociațiile libere* ale subiectului, ci pornind de la cunoaşterea inconştientului colectiv. Figurile arhetipale ar fi universale: s-ar regăsi în producțiile individuale normale şi patologice (vise, halucinații, deliruri), ca şi în producțiile colective (mituri, religie) ale psihismului. Această universalitate nu s-ar putea explica decît prin caracterul înnăscut al arhetipurilor.
J.-M. Petot
(D. F.)
Arhicortex -> Cortex
Arhigrup
Noțiune care descrie o reprezentare originară inconştientă a grupului, pe care membrii săi şi-o formează în urma întîlnirii lor cu grupul, după modelul întîlnirii prime în relația gură-sîn. Figurarea pictografică a grupului este marcată de afectele* de plăcere sau de neplăcere asociate cu experiența acestei întîlniri: grupul ca masă (corp plin şi greu), ca vid (gură avidă), ca cerc (iluzia unirii continue) sau ca țăndări (corp îmbucătățit). Organizat de acel imago* al mamei arhaice, arhigrupul este o reprezentare a originii şi a procesului grupului : grupul şi membrii săi se autocreează, se conțin mutual şi sînt, ei înşişi, propriul
sfîr?il- R. Kaes
(D. F.)
Arhistriatum-» Amigdală Arhitectură cognitivă -> Modularitate
Arie
Zonă sau teritoriu* în care se desfăşoară activitățile unui animal sau ale unui grup de animale: arie de reproducție, arie de odihnă. în mediul natural, unde termenul are aplicarea cea mai potrivită, aria este o secțiune mai mult sau mai puțin delimitată a nişei ecologice*. M Richdle \
(S. D.)]
Armonizare a notelor —> Docimologie Artă (Psihologie a —)-* Psihologie a artei |
Artefact
Aspect al datelor înregistrate în timpul; unei experiențe* sau observații*, sau obținute în urma tratării lor, care nu decurge' din mijloacele utilizate deliberat de cerj cetător, ci dintr-un factor* necontrolatT care a scăpat atenției sale. Astfel, interfe rentele electrice sînt de natură să antrenez artefacte în înregistrările electrofizic logice: o deviere* a eşantionului* poati provoca un artefact în rezultatele preli crării statistice.
Articulare -» Dublă articulare
(d.fl
Artificială (Inteligență —) -> Inteligenți artificială
Art-terapie
Formulă condensată care înseamnă terapie prin artă. Cuvîntul artă şi-a redus cîmpu semantic de-a lungul timpului: se refer; în special la producția estetică. Terapia dimpotrivă, şi 1-a lărgit pe-al său pînă la
a desemna tot ceea ce contribuie la dezvoltarea personală. Art-terapia se prezintă în funcție de două

aspecte principale: uneşte intervenţiile care ajută persoanele suferind de tulburări psihice sau urmăreşte transformarea omului prin artă. în 1920 si 1921, W. Morgenthaler şi H. Prinzhorn au arătat că actul creator care suscită expresia plastică a bolnavilor mentali poate uneori atinge un nivel artistic, poate îmbogăţi investigaţiile în psihopatologie şi stimula tendinţele de însănătoşire. Reflecţiile fenomenologilor şi ale psihanaliştilor asupra relaţiilor dintre artă şi psihism i-au condus pe psihiatri şi pe psihologi să păstreze în instituţiile lor locuri şi ateliere în care pacienţii de toate vîrstele să poată desena, picta, modela, face muzică, dans, teatru, cinema sau lotografie
?. Doron
(D. F.)
Asamblare -> Intercalare
Asasinat
Termenul provine din cuvîntul arab haş-şaşin (consumator de pulbere din frunze de cînepă), aplicat în secolul al XIMea membrilor unei secte conduse de şeicul Hassan Ibn Sabbah, care erau fanatizaţi şi se drogau înainte de a efectua raiduri teroriste. în limbaj juridic, asasinat este utilizat pentru a califica o crimă*, o omucidere* cu premeditare. Asasinatul este judecat în instanţă. Prin extensie, act* de violenţă* care aduce un prejudiciu* grav reputaţiei unui individ
/. Selosse (D. F.)
Ascendent/Descendent
1• Despre o metodă de prezentare* a stimu-Wor* în ordinea constant crescătoare (sau descrescătoare) a dimensiunii considerate (intensitate, durată etc), utilizată în psi-nofizică* la aplicarea metodei limitelor*. l- Termeni care pot reda, deşi într-o macera nesatisfăcătoare, expresiile engleze ottom-Up/top.down, aplicate proceselor au organizărilor psihologice sau neurologice. Expresiile presupun o organice dinamică ierarhizată, în sînul căreia
procesele* de control şi legăturile cauzale pot merge în ambele direcţii, de jos în sus sau de sus în jos. Această idee nu este nouă, dar atenţia privilegiată acordată recent, în neuroştiinţe* şi psihologia cognitivă*, rolului structurilor* şi proceselor centrale superioare în structurarea conduitelor face din ea o temă majoră a psihologiei contemporane.
Domeniul percepţiei* furnizează numeroase exemple lesne de sesizat ale acestei dinamici cauzale duble. Astfel, percepţia noastră vizuală depinde în mod clar de caracteristicile fizice ale stimulului şi ale puterii de rezoluţie a receptorilor noştri periferici: ajunge o schimbare în distribuţia punctelor în spaţiu pentru ca să se impună percepţia unei forme*, a unei grupări*, chiar a unei mişcări*. Este vorba de un proces bottom-up. în schimb, datorită experienţei noastre în privinţa feţelor* şi a importanţei acestui tip de stimul în viaţa noastră cotidiană, percepem cu obstinaţie în relief forma unui chip uman: este aici în joc un proces top-down.
M. Richelle (D. F.)
Ascendenţă
îi caracterizează pe indivizii care caută, valorizează şi ating puterea, autoritatea*, prestigiul în situaţii sociale şi în interiorul grupurilor* cărora le aparţin şi care dau dovadă de iniţiativă, siguranţă şi încredere în sine în aceleaşi situaţii. Ei îşi asumă roluri de leader* şi funcţii de răspundere. Totodată, dacă este adevărat că persoanele judecate* ca fiind dominatoare după răspunsurile lor la testele de personalitate* caută şi obţin mai des decît ceilalţi posturile de leader, această legătură este departe de a fi constantă şi ea depinde de variabile situaţionale încă puţin cunoscute. C. Levy-Leboyer
(D. F.)
Ascultare
Captare de informaţii* auditive implicînd un proces atenţionai*, cercetată adesea în laborator cu ajutorul instructajelor* furnizate subiectului sau al condiţiilor expe-
A
asimbolie
rimentale în care el este plasat. Ascultarea dihotică* desemnează procedura de prezentare a unor stimuli auditivi diferiţi la fiecare ureche.
In psihologia clinică*, sau în contextul unor cercetări din psihologia socială* sau din psihologia personalităţii*, termenul ascultare desemnează o atitudine* desigur de atenţie, dar mai ales receptivă la ceea ce pacientul, clientul sau subiectul exprimă, atitudine considerată favorabilă relaţiei*. Psihologul îşi ascultă interlocutorul.
M. Richelle (D. S.)
Asimbolie
Termen propus pentru desemnarea unei tulburări care afectează exprimarea şi comprehensiunea semnelor* (sau simbolurilor) învăţate, purtătoare de sens. Asimbolia este deci o tulburare a funcţiei simbolice*. Existenţa tulburărilor afazice pune problema de a şti dacă aceste tulburări afectează ansamblul simbolurilor învăţate de subiect, sau se limitează la o singură categorie de semne, cuvintele.

Multă vreme, afazia, agnozia şi apraxia au fost calificate drept tulburări ale funcţiilor simbolice, subînţelegîndu-se, dacă nu o geneză, cel puţin o consecinţă univocă pentru fiecare tulburare. Conceptul actual de memorie semantică se identifică în parte cu
cel de funcţie simbolică. , , c.
J.-L. Signoret
(D. F.)
Asimilare
Noţiune împrumutată de J. Piaget de la biologul F. Le Dantec şi de la filozoful A. Lalande şi care desemnează procesul implicat de postulatul fundamental al teoriei lui Piaget asupra activităţii psihologice : orice schemă mentală* tinde să se reactiveze, să regăsească acele condiţii exterioare ale reproducerii sale, şi să incorporeze elementele exterioare care fac posibilă închiderea sa (v. Echilibrare). Asimilarea este în acelaşi timp reproducătoare (a schemei mentale şi a situaţiei), recognitivă (a situaţiei, a „alimentărilor" sau a argumentelor schemei mentale) şi generalizatoare (în funcţie de variaţiile experienţei). Ca şi pentru acomodare*, munca de asimilare poate fi mai mult sau mai
puţin spontană sau dirijată, depinzînd de instrumentele aflate la dispoziţia sa în cursul dezvoltării* inteligenţei*.
J.-J. Ducret
(D. F.)
Asimilare culturală -> Aculiuraţie
Asincronie a instalării stimulului
In procedurile* care comportă prezentarea* a doi stimuli*, prezentare cu un decalaj temporal la debutul celor doi stimuli succesivi, fiind posibilă o anumită recuperare. Se defineşte prin amînarea care separă începutul primului stimul de începutul celui de-al doilea. Se deosebeşte de intervalul* dintre stimuli, care corespunde amînării ce separă sfîrşitul primului stimul de începutul celui de-al doilea, sau de intervalul care separă prezentările repetate ale aceluiaşi stimul. M Richdk
(D. F.)
Asistenţă educativă
Asistenţa educativă acoperă ansamblul măsurilor de protecţie administrativă şi judiciară a tineretului aflat în pericol fizic şi moral. Potrivit art. 375 al Codului civil francez, aceasta este cerută atunci cînd sănătatea, siguranţa fizică sau psihică şi condiţiile de educaţie ale copiilor sînt compromise. Bazată pe noţiunea extensivă de pericol*, asistenţa educativă acoperă un cîmp foarte diversificat de practici sociale: de la ajutoare, sfaturi şi sprijin pînă la plasamente în familii adoptive sau în internate specializate. Aplicarea ei ridică probleme delicate legate de aprecierea situaţiilor de risc. j
Se[osse
(D. F.)
Asocial
Un comportament asocial nu este adaptat regulilor vieţii sociale. Trebuie deosebit de un comportament antisocial*, în măsura în care exprimă mai degrabă un refuz, o incapacitate, decît o agresiune sau o ostilitate. Conduita* asocială se situează mai degrabă marginal, decît în deviere*. Faptul de a se remarca printr-un comportament asocial poate exprima o dorinţă, o alegere personală de a „trăi lîngă" şi în „paralel", în interstiţiile sistemului social,
i

pentru a-şi păstra libertatea existenţială şi a se proteja de orice dependenţă psihosocială. Este vorba de o asocialitate aleasă. Suportată mai frecvent ca urmare a unui proces de eşec, evicţiuni şi marginalizare (handicapuri sociale), asocialitatea rezultă destul de des dintr-o abstracţie a căilor şi mijloacelor care ar permite înscrierea unui proiect de viaţă într-o identitate socială poziti
va.
/. Selosse (D. F.)
Asociaţie —> Asociaţionism
Asociaţie de cuvinte
Cercetarea psihologului englez F. Galton, la sfîrşitul secolului al XlX-lea, asupra asociaţiilor de cuvinte (experimentatorul pronunţă un cuvînt şi subiectul răspunde imediat prin cuvintele care-i vin în minte) a arătat că raportul dintre fiecare cuvînt indus şi cuvîntul inductor nu este arbitrar*, cuvîntul indus impunîndu-se subiectului, şi că numărul de cuvinte induse de cuvîntul inductor este limitat. Sub influenţa acestei cercetări şi a metodei psihanalitice a asociaţiilor libere descoperită de S. Freud, C. G. Jung inventează, în 1904, la Ziirich, un test de asociaţii de cuvinte care va fi considerat primul test proiectiv*. Experimentatorul citeşte patru liste a 100 de cuvinte inductoare. Subiectul trebuie să

răspundă cît mai repede la fiecare printr-un singur cuvînt indus. Interpretarea evidenţiază, pe de o parte, tipul psihologic al subiectului (extravertit*, adică întors către lumea exterioară şi către ceilalţi; introvertit* sau întors către sine), pe de altă parte, complexele* inconştiente (patern, matem, fratern), surse ale rateurilor asociative (prelungirea timpilor de reacţie, absenţa răspunsului, răspuns într-o limbă străină, repetarea cuvîntului inductor, stereotipia răspunsurilor).
D. Anzieu
(D. F.)
Asociaţie liberă
Intre 1892 şi 1896, S. Freud extrage din sugestia hipnotică*, din catharsis* şi din concentrarea mentală cu punerea deasupra
a mîinilor, regula asociaţiilor libere a ideilor (regula fundamentală*). El descoperă interpretarea psihanalitică a viselor*, pacientul trebuind să facă asociaţii libere în legătură cu fiecare element al visului. Asociaţiile sînt doar în aparenţă libere. Imaginile care constituie conţinutul* manifest al visului sînt determinate de gînduri inconştiente, de dorinţe refulate (conţinut latent). Transformarea gîndurilor latente în imagini onirice are loc prin deplasare*, condensare*, dramatizare*, transformare în contrariu*. Asociaţiile libere pot fi colective (psihoterapie de grup*).
D. Anzieu
(D. F.)
Asociaţionism
Concepţie psihologică afirmînd, asemeni empirismului*, că spiritul* uman se dezvoltă de la o stare iniţială (tabula rasa) numai sub efectul experienţei*, graţie procesului de asociaţie între idei. Termenul de asociaţie este la origine un concept politic care desemnează un mod convenţional de legătură socială sau comercială între indivizi. T. Hobbes, în secolul al XVII-lea, calchiază, pe acest model politic, modelul psihologic al asociaţiei ideilor. Această concepţie se dezvoltă în şcoala empirică engleză, întărită de răs-pîndirea paradigmei* newtoniene: ideile se asociază într-un mod similar atracţiei corpurilor cereşti sau compunerii corpilor chimici prin afinitate. Legile* asociaţiei, schiţate de J. Locke, au fost formulate de D. Hume: ideile se asociază în mod preferenţial atunci cînd există între ele o proximitate spaţială, o contiguitate temporală, cînd sînt asemănătoare sau cînd se poate stabili o relaţie cauză-efect între obiectele sau evenimentele pe care le reprezintă. D. Hartley va încerca să facă o paralelă între asociaţiile de idei şi vibraţiile nervilor, urmînd indicaţiile lui I. Newton în legătură cu conducţia nervoasă. Modelul asociaţionist s-a extins, prin urmare, şi în cadrul psihologiei: asociaţia de cuvinte* la S. Freud, asocierea între stimulul necondiţionat* şi cel condiţionat* la I. Pavlov, între stimul şi răspuns*
asomatognozie

la J. B. Watson, între răspuns şi întărire* la B. F. Skinner. Legile asociaţiei vor fi generalizate de H. Hoffding sub numele de legea interesului. Această lege se bazează pe noţiunea de inductor (ceea ce induce asociaţia) şi de reintegrare, ceea ce înseamnă că atunci cînd un element al vieţii noastre mentale se produce din nou, ansamblul stărilor de conştiinţă asociate lui se reproduce o dată cu el. Legea interesului (sau legea asociaţiei) indică deci că dintre toate stările de conştiinţă c ire pot fi, prin reintegrare, sugerate de ur. inductor, numai aceea care răspunde interesului actual şi principal al subiectului este evocată efectiv.
în prezent, ideile asociaţioniste se regăsesc în concepţiile conexioniste*, în modelele de reţele* (reţele de automate*) ale căror valori de ieşire (outputs*) sînt în funcţie nu numai de valorile de intrare (inputs*), ci şi de structura reţelei, de transformările suferite de valorile stărilor în fiecare nod
de re*ea- P. Mengal
(D. F.)
Asomatognozie
Termen generic care desemnează perturbările somatognoziei*. Perturbările respective sînt diverse şi afectează procese din care unele nu par specifice somatognoziei. Hemiasomatognozia afectează, de regulă, hemicorpul stîng şi se înscrie în contextul unei neglijări*. Sindromul Gerstmann asociază unei nerecunoaşteri a degetelor (sau agnozie digitală) o nedis-tingere a părţilor dreapta şi stînga, o agrafie* şi o acalculie*. Autopoagnozia este dificultatea de a desemna diferitele părţi ale corpului; de regulă, tulburarea afectează şi desemnarea părţilor unui ansamblu. Membrele fantomă* ale amputaţilor şi anumite experienţe de transformare şi deplasare corporală observate la epileptici aparţin şi ele cîmpului asomatognoziilor. J.-L. Signoret (D. F.)
Aspecific
Se spune despre orice stimul, proces sau reacţie nediferenţiată, care nu este legată
exclusiv de o modalitate* senzorială, de o structură anatomică, de un sistem efector particular. Astfel, este aspecific stimulul care provoacă reacţia de tresărire* manifestată atît ca urmare a unui stimul

auditiv, cît şi a unui stimul vizual sau cutanat. Formaţiunea reticulată* este un sistem aspecific: este activată de informaţii provenite pe diverse căi senzoriale.
M. Richelle (D. F.)
Aspiraţie (Nivel de —) -» Nivel de aspiraţie Astigmatism -» Acomodare vizuală
Asuetudine
Stare de dependenţă* faţă de un drog*, care duce la autoadministrarea lui repetată pe cale generală, venoasă sau parenterală. Acest comportament pare în esenţă uman, deşi numeroase droguri există în stare naturală. Consumarea este adesea compul-sivă şi poate atinge niveluri care fac imposibilă orice viaţă socială. Există diferenţe individuale însemnate în legătură cu dependenţa de droguri, care reflectă diferenţele neurobiologice ine-
rente sau dobîndite.
M. Le Moal (D. F.)
Aşcolaritate
Termen utilizat în mod curent pentru a desemna incapacitatea unui elev de a accepta normele* şcolii. Elevul aşcolarizat este cel care nu respectă orarul, nu-şi face temele, este nedisciplinat. Acoperă o realitate apropiată celei desemnate de cuvîntul inadap-tare*, dar acesta din urmă are o definiţie mai largă (poate fi aplicată, d. ex., copiilor cu deficienţe fiziologice) şi mai obiectivă, căci se aplică unor categorii de copii definite prin norme administrative.
D. Manesse
(D. F.)
Aşteptare -» Expediţie
Atac
Alături de apărare, una din componentele de bază ale comportamentului agonistic*-

atelier
La animal, atacul e organizat în aşa fel îneît să atingă, prin muşcături şi alte mijloace ofensive, zonele-ţintă ale adversarului (la rozătoare, ceafa şi spatele). întreaga strategie a celui care se apără constă în protejarea acestor zone şi, în caz de supunere*, în a prezenta atacatorului celelalte părţi ale corpului. Atacul este însoţit de o activare* simpatică şi, la mascul, de o mărire a nivelului testosteronilor plas-matici. Cînd comportamentul de atac permite animalului să obţină un avantaj, acesta este întărit şi creşte posibilitatea apariţiei sale ulterioare. La multe specii, comportamentul de atac depinde de context şi rareori apare în afara situaţiei de apărare a teritoriului*. R Dantzer
(D. F.)
Ataşament
Relaţie între indivizi fondată pe calităţi esenţial apetitive. Această caracteristică regăsită, sub denumiri şi descrieri diferite, nu numai la primate, ci şi la celelalte mamifere, la păsări, la numeroase vertebrate trebuie extinsă la relaţiile interspecii şi poate fi deplasată asupra obiectelor sau simbolurilor. Această relaţie este unul din fundamentele legăturilor familiale şi sociale. Forţa şi natura acestei relaţii ies la iveală prin pierderea sau destabilizarea ei şi prin apariţia unor reacţii afective puternice sau violente care dovedesc forţa legăturii : anxietate şi angoasă, tristeţe, depresie; reciproc, relaţia stabilită este sursă de bucurie, echilibru, adaptare*. Etologii, ob-servînd păsările, au descoperit amprente* filiale şi sexuale intra- sau extraspecifice sau care poartă asupra obiectelor; este vorba de un proces gradual care a servit drept model de învăţare* şi ale cărui baze neurobiologice sînt studiate: regiunea hi-Perstriatum-ului ventral este critică pentru dezvoltarea şi pentru engrama* sa, în special la stînga. Amprenta depinde de o perioadă sensibilă* precoce: relaţia cu un obiect fiind stabilită, urmează tendinţa de a evita sau de a fugi de celelalte obiecte (dar şi de a oferi o bază de securitate pentru explorările viitoare), iar caracteristi-
cile reprezintă o trebuinţă biologică de a recunoaşte o rudă apropiată (familie, grup, specie) atît la pui, cît şi la adult, ceea ce apără de pericole. Este de remarcat faptul că, la păsări, acest ataşament nu depinde de satisfacerea unei trebuinţe primare. Pe aceste baze, observaţiile lui H. Harlow asupra maimuţei resus şi cele ale lui J. Bowlby asupra sugarului au dus la afirmarea faptului că, la om, ataşamentul ar fi forma primară a legăturii sociale, exprimată ca o trebuinţă* înnăscută* de a fi aproape de partenerul matern, şi oarecum independent de căutarea satisfacerii alimentare. Unii autori au considerat că asemănarea dintre ataşament şi amprentă distruge concepţia freudiană despre mecanismul numit anaclisis* şi chiar despre cel al dezvoltării* libidinale, în general. De fapt, nimic nu împiedică o concepere a ataşamentului ca formă particulară a pulsiu-nilor* de autoconservare. Unii autori vorbesc în prezent de o pulsiune de ataşament sau de agăţare. .
E. Jalley şi M. Le Moal
(D. F.)
Ataxie

Perturbare a activităţii motorii a membrelor, ducînd la o necoordonare a mişcărilor în absenţa oricărei paralizii. Utilizată uneori pentru a califica necoordonarea cerebe-loasă, ataxia în sens pur este consecinţa unui deficit al controlului exercitat de informaţiile senzitive asupra mişcării. Tulburările mersului observate în tabes au fost descrise iniţial sub numele de ataxie locomotorie- J.-L Signoret
(D. F.)
Ataxie cerebeloasă —> Cerebel
Atelier
Noţiunea (ca şi cea de oră-atelier) traduce în general aplicarea, în situaţie pedagogică, a principiilor de învăţare* prin acţiune (learning by doing) şi în special a teoriei constructiviste* a lui J. Piaget. La grădiniţă, de exemplu, o parte din timp este rezervată manipulării obiectelor, oferind astfel copiilor ocazia de a rezolva
atenţie
90
probleme şi de a elabora cunoştinţe semnificative. G De Landsheere
(D. F.)
Atenţie
Multă vreme atenţia a fost definită doar sub aspectul ei selectiv, ca focalizare asupra unei activităţi particulare în detrimentul activităţilor concurente. în prezent se admite însă că este vorba de un concept multidimensional. Abordat de mui*ă vreme de filozofi, apoi de psihologi, studiul atenţiei nu a depăşit limitele metodei introspective decît beneficiind de noile abordări experimentale puse la punct în anul 1950 pentru analiza proceselor de prelucrare a informaţiei*; de atunci nu a încetat să progreseze.
Atenţia asigură deci o funcţie de selecţie*: printre stimulii care se prezintă organismului, unii beneficiază de un tratament prioritar, care se traduce printr-o facilitare* a percepţiei lor, de alegerea şi de producerea unor răspunsuri adecvate, printr-o prelucrare mai elaborată sau prin accesul la conştiinţă*. Alţii sînt parţial sau total ignoraţi. Problema de bază este de a şti la ce nivel al procesului de prelucrare a informaţiei se află filtrul*. Selecţie precoce, încă din etapa de detectare a caracteristicilor fizice ale stimulului, sau selecţie mai tardivă, în timpul prelucrării aspectelor sale semantice sau chiar în momentul alegerii răspunsului? Faptul că amplitudinea unor reflexe variază sub efectul focalizării atente arată că filtrul ar fi efectiv încă de la primele relee senzoriale; pe de altă parte, mai multe componente ale potenţialelor evocate*, cu polaritate, topografie şi latenţă* diferite, sînt sensibile la focalizarea atentă (concentrare), ceea ce sugerează intervenţia mecanismelor de selecţie succesive care implică localizări cerebrale distincte. In definitiv, momentul selecţiei ar depinde chiar de caracteristicile spre care ea se orientează, acestea fiind tratate în mod ierarhic*.
Distribuţia resurselor de atenţie, prin definiţie limitate, constituie un alt aspect al problemei. Ştiind că nu putem fi atenţi la mai multe sarcini deodată, nu ne rămîne
decît să determinăm dacă dispunem de un „rezervor" de resurse pentru orice tip de activitate, sau de mai multe rezervoare specifice, unele pentru procesele perceptive, altele pentru prelucrarea răspunsurilor, de exemplu.
Dimensiunea cantitativă trebuie şi ea analizată: intensitatea atenţiei pe care o consacram unei activităţi variază. Sinonimă cu nivelul de activare*, atenţia corespunde aici unei facilitări nespecifice a mecanismelor perceptive şi motorii, asigurată în principal de sistemele reticulare de activare şi inhibiţie ale trunchiului cerebral, în fine, procesele de atenţie automatice* se deosebesc de procesele aflate sub controlul subiectului. Primele sînt puse în joc într-un mod irepresibil, în cîteva zeci de milisecunde, funcţionează „în paralel" pentru diferite activităţi şi facilitează performanţa. E vorba de atenţia suscitată de un stimul neaşteptat. Ultimele sînt declanşate voluntar, după un răstimp de cîteva sute de milisecunde, şi ating „în serie" o activitate după alta; efectele lor de facilitare a activităţii pe care o privilegiază sînt însoţite de efecte de inhibiţie asupra activităţilor concurente; în fine, au mai des acces la conştiinţă. Citǎm ca exemplu atenţia cerută de practicarea pianului de către novice. Mecanismele controlate şi automatice ar depinde de structurile cerebrale ierarhizate, controlul putînd fi transferat din cele corticale în cele subcorticale, sub efectul învăţării*. Notăm că, pentru anumiţi autori, doar procesele controlate ar ţine cu adevărat de atenţie. Este clar că atenţia se exercită în diferitele etape ale lanţului senzoriomotor, nu doar la nivelul primirii informaţiei senzoriale, aşa cum s-a crezut iniţial. Conceptul de atenţie îl întîlneşte pe cel de pregătire motorie* în măsura în care finalitatea atenţiei la stimulii mediului înconjurător rezidă în general în elaborarea răspunsurilor adecvate.
F. Măcar
(D. F.)
Atimhormie
Grupare semiologică descrisă de M. Dide şi P. Guiraud care, încă din 1922, apărau
91

atitudine
teoria biologică a hebefreniei* (formă deficitară de schizofrenie*) în care atimhor-mia ar fi elementul sindromic fundamental. Bazîndu-se pe adinamia lui W. Hess, P. Guiraud face din ea o tulburare primară, o deficienţă a dinamismului vital instinctiv si timic din care derivă toate simptomele esenţiale: dezinteres, inerţie, inafectivita-te. Această dualitate a deficitului se regăseşte în cuvîntul însuşi care, din punct de vedere etimologic, reuneşte pierderea dinamismului psihic instinctiv (ahormie) şi a resimţitului (atimie). Termenul de atimhormie tinde să fie neglijat în beneficiul celor, parţiali, de diminuare afectivă* şi anhedonie*. R Jmvent
(D. F.)
Atipic
Termen folosit în vocabularul psihiatriei clasice pentru a desemna tablourile clinice legate de o entitate nozologică definită şi considerată ca fiind tipică, dar deosebin-du-se de aceasta prin prezenţa unei semiologii asociate neobişnuite ale cărei caractere evolutive sînt susceptibile de a repune în cauză alegerea nozologică iniţială. Clasică este denumirea „depresie atipică" pentru desemnarea unui episod depresiv grav la un subiect tînăr care ridică problema unui început de schizofrenie. Pentru autorii americani, termenul corespunde utilizării unei categorii nozologice date pentru tablourile clinice cărora le lipseşte unul sau mai multe semne tipice.
J.-F. Allilaire
(D. F.)
Atitudine
Introdusă la sfîrşitul secolului al XlX-lea în psihologia experimentală şi devenită rapid unul din conceptele centrale ale psihologiei sociale (G. W. Allport, 1935), noţiunea de atitudine califică dispoziţia internă a individului faţă de un element al lumii sociale (grup social, probleme ale societăţii etc), orientînd conduita adoptată în prezenţa, reală sau simbolică, a acestui element. O atitudine nu poate fi surprinsă direct, astfel îneît măsurarea ei necesită
recurgerea la un anumit instrument numit scală de atitudini, compusă dintr-un ansamblu de întrebări care permit explorarea diferitelor faţete. Ne asigurăm de coerenţa opiniilor* exprimate ca răspuns la aceste întrebări înainte de a le combina într-un indice* cantitativ unic. Una din primele scale a fost propusă de E. S. Bogardus pentru măsurarea distanţei sociale* interetnice. Majoritatea autorilor concep atitudinea ca pe o structură integrativă tridimensională avînd un caracter în acelaşi timp cognitiv (judecăţi, credinţe, cunoştinţe), afectiv (sentimente favorabile sau defavorabile) şi co-nativ (tendinţa de acţiune). Componenta co-nativă ar prezice mai bine comportamentul individului, cu condiţia ca atitudinea şi conduita* să fie legate de un element al lumii sociale bine specificat. Teoriile sînt divergente în privinţa originii atitudinilor: intrinsecă, pentru cei care, ca T. W. Adorno, fac apel la variabile ale personalităţii* ; extrinsecă, pentru cei care postulează modurile de achiziţie, cum ar fi con-diţionarea* sau învăţarea socială. Deşi relativ stabilă, o atitudine se poate modifica, iar numeroase lucrări consacrate acestei probleme arată că: a) o comunicare este cu atît mai persuasivă cu cît sursa emiţătoare este mai competentă, credibilă şi simpatică; b) este mai eficace să se prezinte în acelaşi timp argumentele pro şi contra şi c) este mai bine, în caz de pericol, să se expună mijloacele de a face faţă, mai degrabă decît de a se limita la apelarea la frică. Principalele teorii ale schimbării de atitudine o consideră fie din perspectivă neobehavioristă* (Şcoala de la Yale, din care fac parte C. I. Hovland şi W. McGuire), fie dintr-un punct de vedere strict cog-nitivist (teoria coerenţei* şi, în special, cea a disonanţei cognitive* propusă de
L. Festinger).
L, Askevis-Leherpeux
(D. F.)
• Allport G. W. (1935), „Attitudes", în C. M. Murchinson (Ed), A Handbook of Social Psy-chology (798-884), Clark University Press, Worcester, Mass.
atracţie interpersonală
92
Atracţie interpersonală
Orientare pozitivă asupra celuilalt, care condiţionează raporturile dintre individ şi mediul lui social. Dezvoltarea ataşamentului* faţă de celălalt se efectuează prin intermediul interacţiunilor sociale în cadrul cărora atracţia ocupă un loc determinant. Atracţia poate fi considerată fie ca o constelaţie de sentimente* care condiţionează orientarea evaluativă a unui subiect către un altul, fie ca o atitudine care cuprinde, în afara componentei evaluative (calitatea şi forţa sentimentelor şi emoţiilor*), o componentă cognitivă (cunoştinţe şi credinţe*) şi o componentă conativă (intenţii comportamentale şi proiecte). în calitate de componentă afectivă, ea se află la originea afiliaţiilor şi relaţiilor interpersonale ale individului (relaţii de muncă, relaţii amicale şi relaţii amoroase). Orice relaţie interpersonală se caracterizează prin natura şi forţa legăturii afective dintre cele două persoane, care poate îmbrăca două

forme conceptuale independente : prietenia şi dragostea pe de o parte, admiraţia, respectul şi recunoştinţa, pe de altă parte. Este vorba de o stare internă care îşi are originea în aceste manifestări, şi pusă în evidenţă iniţial prin metoda sociometrică* a lui J. L. Moreno. Primele cercetări s-au centrat asupra caracteristicilor asociate popularităţii în cadrul grupului. Aceste preocupări au dus, începînd din 1950, la analize în termeni de comparaţie socială* (L. Festinger) sau de echilibru* (F. Heider), apoi la teorii în termeni de învăţare socială* (întărire*, schimburi*), completate ulterior de modele mai specifice privind relaţiile amica-le şi amoroase.
(D. F.)

Atribuire cauzală
în faţa unui eveniment, a unui comportament* de exemplu, individul caută adesea să-i deducă motivul. F. Heider a insistat primul asupra necesităţii studierii acestor deducţii, care permit cunoaşterea invariantelor cauzale ale unui mediu înconjurător ce poate fi astfel controlat. Astfel, un com-
portament poate fi explicat în termeni de cauză sau motiv, prin factori situaţionali sau dispoziţionali (cauzalitate* externă sau internă), stabili sau instabili. Atribuirile cauzale depind de tipul de comportament explicat (emoţie*, ocurenţă comportamentală sau acţiune intenţională) şi de statutul persoanei care îl explică (actorul însuşi: autoatribuire, sau un observator: hetero-atribuire). Implică în acelaşi timp intervenţia schemelor cauzale (modele de inferenţă*) şi a cunoştinţelor prealabile sau a teoriilor implicite. Echivalează adesea cu o imputare a responsabilităţii. în studierea activităţii ştiinţifice a omului de pe stradă, cercetarea atribuirii a evoluat către o analiză a devierilor şi distorsiunilor gîndirii cotidiene. în fine, deşi marile teorii ale atribuirii (F. Heider, E. E. Jones şi K. E. Davis, H. H. Kelley) s-au ocupat mai ales de explicarea comportamentelor, conceptul de atribuire priveşte şi explicarea întăririlor* şi a performanţelor.
ERSOC (D. F.)

Audibilitate
Proprietate a unei stimulări* sonore care o face perceptibilă. Ca o primă condiţie a audibilităţii, stimularea trebuie să se situeze în limitele spectrului* şi frecvenţelor* audibile (Ia om, între 18 Hz şi 20 000 Hz) şi la un nivel al presiunii sonore* suficient, adică mai mare sau egal cu pragul absolut*. Audibilitatea depinde, printre altele, de condiţiile sonore în care este prezentată stimularea: zgomotul* atrage după sine un efect de mascare* şi audibilitatea va fi în funcţie de raportul semnal/zgomot, în care sînt luate în seamă ambele dimensiuni, frecvenţa şi presiunea sonoră.
M. Richelle (D. F.)

Audiogirală (Iluzie —)
Iluzie constînd într-o deviere a localizării unei surse sonore sub influenţa unei acceleraţii sau decelaraţii orizontale.
R. Genicot
(D. F.)

audiovizual

Audiogramă
Transcripţie grafică a testelor audiome-trice. în cazul testelor liminare tonale (praguri* ale audibilităţii şi durerii pornind de la sunetele pure), fiecare rezultat corespunde coordonatelor de intensitate* sonoră exprimate în decibeli* pe ordonată (de la -10 la 120 dB), şi de frecvenţă* exprimată în hertzi de octavă pe abscisă (de la 125 la 10 000 Hz). Diferitele rezultate obţinute sînt legate prin trăsături, dînd astfel curbele audiometrice. Raportul dintre curba audiometrică liminară şi curba corespunzătoare pragului de intoleranţă este considerabil, de ordinul IO7 pentru presiune şi de IO14 pentru intensitate în raport cu referinţa de 1000 Hz. r. Genicot
(D. F.)

Audiogravică (Iluzie —)
în cazul unei mişcări giratorii, localizarea unui stimul auditiv în raport cu planul capului aşezat orizontal este deviată. Iluzia constă în situarea în partea superioară a surselor sonore provenind din partea inferioară, în raport cu planul orizontal,
**invers- R. Genicot
(D. F.)

Audiometrie
Ansamblu de metode de măsurare* a audiţiei* prin utilizarea unui audiometru*. Audiometria tonală pe cale aeriană sau osoasă utilizează sunete pure (sau benzi de sunete pure) emise la diferite niveluri sonore (în general de la-10 dB la 120 dB) pentru determinarea pragurilor* absolute* şi de neplăcere sau de durere pentru fiecare frecvenţă*, delimitînd astfel un cîmp de audibilitate (audiometrie liminară şi supraliminară). Sunetul poate fi continuu sau vobulat (variaţie a intensităţii în jurul nivelului ales pentru aceeaşi frecvenţă) sau modulat (variaţie a frecvenţei în jurul frecvenţei alese pentru un sunet de

aceeaşi intensitate). Audiometria verbotonală cuprinde teste de audiometrie vocală filtrate frecvenţial. Audiometria vocală este măsurarea audiţiei unui subiect cu ajutorul unui material fonetic semnificativ (cuvinte,
fraze) sau nesemnificativ (silabe fără semnificaţie). Această audiometrie cifrează nivelul sonor de înţelegere prin mijlocirea urechii a limbajului uman (adesea în procente de audibilitate). Audiometria obiectivă nu necesită nici o participare activă a subiectului, spre deosebire de audiometria subiectivă în cursul căreia subiectul colaborează activ la rezultate. Audiometria obiectivă cuprinde printre altele impedanţometria, cohleometria, sau studiul potenţialelor evocate* auditive. Audiometria poate fi continuă, adică realizată prin baleiajul continuu al frecvenţelor, subiectul trebuind să ajusteze pragul de audiţie în timpul testului (tehnica ajustării* a lui von Bekesy). R Genkot
(D. F.)

Audiometru

Aparat electroacustic care emite diferite sunete pure sau benzi de sunete pure (audiometrie* tonală) datorită unei surse de oscilaţie cu intensitate* şi frecvenţă* reglabile. Audiometrul poate emite şi sunete fonetice transmise printr-un microfon (audiometrie vocală). Frecvenţa şi intensitatea acustică a sunetelor succesive emise de o cască* sau de un difuzor sînt cunoscute şi reglabile. Aparatul este folosit pentru studierea cîmpurilor de audibilitate*, a sensibilităţii auditive, a pragurilor* auditive diferenţiale*. _,
R. Genicot
(D. F.)

Audiovizual

Născut în SUA, în anii 1930, pentru a desemna tehnicile care asociază imagini şi sunete în metodele de predare, termenul a ajuns curînd să desemneze ansamblul mijloacelor de comunicaţie şi informaţie, aşa cum o indică, de exemplu, expresia „peisaj audiovizual". Prin extensie*, definirea audiovizualului ar implica totdeauna caracteristicile tehnologice (electromecanice, optice, magnetice, electronice) de reproducere şi difuzare de imagini şi sunete avînd un caracter masiv. în perspectivă semiotică*, termenul de audio-scripto-vizual include analiza şi clasifi-

carea diferitelor limbaje* implicate (v. Metode audiovizuale).
D. Peraya
(D. F.)

Audiţie

Modalitate senzorială specializată în receptarea şi prelucrarea informaţiilor* sonore. Aparatul auditiv este format din urechea externă, cea mijlocie şi cea internă, din căile auditive şi din numeroase structuri centrale pînă la cortex*. Urechea externă este formată din pavilion, din canalul auditiv extern închis printr-o membrană, din timpan, pe care se sprijină în interior oscioarele. Cavitatea urechii mijlocii, umplută cu aer, este legată de mezofaringe prin trompa lui Eustache; presiunea din urechea mijlocie corespunde presiunii atmosferice. Vibraţiile timpanului sînt comunicate celor trei oscioare şi, de aici, urechii interne în care pluteşte organul lui Corti, receptorul auditiv propriu-zis. Acesta cuprinde, pe membrana bazilară, celulele ciliate înconjurate de celule de sprijin; la baza celulei ciliate se află terminaţiunile nervului auditiv care formează aici sinapse. Membrana bazilară intră în mişcare în funcţie de undele auditive transmise de perilimfă; cilii intră în contact cu membrana tectorială, ceea ce provoacă potenţiale* electrice (potenţiale generatoare sau transductoare), eliberarea transmiţătorilor* şi punerea în joc a unui potenţial de acţiune. Membrana bazilară este organizată topologic: cu o grosime variabilă a bazei la apexul cohleei; reacţia la mişcare va fi în funcţie de frecvenţa stimulului sonor. Sunetele* propagate în aer şi transmise mecanic prin timpan şi prin lanţul oscioarelor la urechea internă (cohlee) sînt supuse unei analize spectrale care traduce frecvenţa în poziţie spaţială, apoi sînt convertite de celulele ciliate în impulsuri electrice (potenţiale de acţiune), care pleacă apoi pe cele 30 000 de fibre ale nervului auditiv către cortexul temporal, pe un parcurs cu numeroase relee. Axonii nervului auditiv transportă informaţiile codate ca frecvenţă şi intensitate şi informaţiile rezultînd din acţiunea
comună a celor două urechi. Căile intră în trunchiul cerebral şi se termină în nu-cleii cohleari: calea continuă după releu şi încrucişare către colicului inferior, apoi către corpul articulat talamic median şi, în fine, cortexul auditiv primar. Alte căi, pornind de la nucleii cohleari, se încrucişează şi merg spre nucleii olivei superioare şi, de aici, ating colicului. Cîmpurile corticale sînt interconectate între ele şi între cele două emisfere*. Există retro-acţiuni între talamus şi tect. Caracteristicile frecvenţei fiecărei fibre a nervului auditiv sînt transmise şi conservate tonotopic; neuronii corticali cu aceleaşi caracteristici de frecvenţă sînt organizaţi în coloane perpendiculare. Există deci o corespondenţă corticală şi cohleară. Invers, un control cortical şi mezencefalic există asupra operaţiunilor senzoriale începînd cu

nive-^ Iul transducţiei semnalului. Auzul apare în timpul embriogenezei*! înaintea văzului şi după funcţiile vestibu-f lare. Cîmpul auditiv al tînărului normal1 din punct de vedere audiologic acoperă frecvenţele cuprinse între 20 şi 20 000 Hz, şi intensităţi (niveluri de presiune eficace), pentru frecvenţa de 1000 Hz, între aproximativ 0,00005 pascali (prag de detectare) şi 200 pascali (prag de durere). Pragul de detecţie este o funcţie în „U" a frecvenţei, în timp ce pragul de durere este aproape independent de frecvenţă. într-o primă aproximare, înălţimea tonală a unui sunet pur (sinusoidal) este o funcţie logaritmică a frecvenţei sale, şi sonia (intensitatea percepută) a unui asemenea sunet este o funcţie exponenţială 0,6 a nivelului său de presiune. Pentru frecvenţele şi nivelurile de intensitate mijlocii, pragul diferenţial de frecvenţă este în jurul valorii de 0,2%, iar pragul diferenţial de intensitate, în jurul valorii de 0,5 decibeli* (ceea ce corespunde unei variaţii de 6% la nivelul de presiune). Ansamblul fibrelor nervului auditiv poate fi asimilat unei baterii de filtre* tre-ce-bandă, într-un mare număr şi cu o lărgime de aproximativ 0,2 ori frecvenţa lor centrală. Analiza spectrală periferică condiţionează direct fenomenele auditive

cele mai diverse: percepţia soniei, înălţimii tonale, timbrului, fenomenelor de mască, inteligibilităţii cuvintelor etc. Caracterul său limitat permite urechii să prindă variaţiile temporale rapide din învelişul amplitudinii unei unde de presiune; astfel, o pauză scurtă introdusă într-un zgomot alb continuu este detectabilă dacă depăşeşte 2 sau 3 ms. în afara informaţiilor legate de rata lor de activitate momentană (cadenţă medie a potenţialelor de acţiune), filtrele periferice (cel puţin cele de joasă frecvenţă centrală) furnizează centrilor informaţii temporale mai fine, utilizate pentru localizarea spaţială a sunetelor (prin punerea în relaţie a celor două căi mono-aurale) şi pentru extragerea înălţimii tonale şi a timbrului. Organizarea de către centri a mesajelor izvorîte din filtrele periferice nu este studiată într-o manieră aprofundată, prin metodele psihoacusticii*, decît din anii 1970. Această organizare se manifestă în special prin fuziunea componentelor spectrale care sînt în relaţie armonică, şi/sau au învelişuri de amplitudine identice, şi prin recunoaşterea „profilului" spectral al unui sunet complex în pofida variaţiilor nivelului său de intensitate global. Totuşi, analiza auditivă a formelor spectrale complexe (ca cele pe care le posedă sunetele cuvîntului) şi funcţionarea memoriei* auditive sînt încă puţin cunoscute.

L. Demany, M. Le Moal, C. Semal

(D. F.)

Aură -> Epilepsie

Autism

Termen introdus de E. Bleuler, în 1911, pentru a descrie un mod de a fi în lumea caracteristică schizofrenicilor* şi care comportă două aspecte: pierderea contactului cu realitatea, manifestată prin retragere, indiferenţă afectivă şi dezinteres în legătură cu lumea, şi predominanţa relativă sau absolută a vieţii interioare, care explică faptul că lumea fantasmelor schi-zofrenicului devine cea a realităţii.

Pentru E. Bleuler, autismul este o consecinţă directă a disocierii, acest ultim fenomen fiind considerat principala tulburare care explică ansamblul celorlalte simptome.

Pentru E. Minkowski, dimpotrivă, autismul, definit ca încetarea contactului vital cu realitatea, ar fi fenomenul principal care permite explicarea disocierii. In 1943, termenul de autism este reluat de L. Kanner pentru desemnarea unei maladii autonome a copilăriei ale cărei semne le amintesc pe cele atribuite de E. Bleuler autismului schizofrenic. Apărînd uneori chiar din primul an de viaţă, maladia se exprimă prin incapacitate de a stabili raporturi normale cu anturajul (indiferenţă), stereotipii comportamentale şi limbaj ciudat şi ermetic.

Clinica psihanalitică, legată de analiza trăirii interioare a schizofrenicului a cărei preeminenţă este unul din elementele de definire a autismului, vede în aceasta expresia unei funcţionări intrapsihice particulare (autistică), analizabilă în termeni metapsihologici*. Astfel, prin analogie, termenul de autism a fost utilizat pentru definirea unui stadiu precoce al dezvoltării nou-născutului, caracterizat prin ruperea de lumea exterioară şi prin preocuparea exclusivă a sugarului pentru senzaţiile interne. Caracterul autistic al primei părţi din viaţa copilului a fost, între timp, repus în cauză, printre altele de studiul relaţiilor precoce ale copilului cu mediul său

M.-C. Hardy-Bayle (D. F.)

exterior.

Autistic -» Autism

Autoanaliză

S. Freud a descoperit psihanaliza la Viena între anii 1895 şi 1900, analizînd sistematic în scris visele* proprii, apoi amintirile, lapsusurile de nume proprii, actele sale ratate. Autoanaliza i-a fost utilă (vindecarea unor simptome, eliberarea creativităţii), căci se desfăşura în interacţiune cu munca de interpretare a viselor pacienţilor săi şi în cadrul unei relaţii afec-

tive şi intelectuale intense cu prietenul său berlinez W. Fliess.
Autoanaliza episodică este necesară psihanalistului pentru a-şi conştientiza con-tratransferul*. Ea nu poate însă înlocui o psihanaliză personală pentru a deveni psihanalist, aşa cum a crezut o vreme S. Freud. Fără un dialog cu un interlocutor capabil să interpreteze transferul*, autoanaliza tinde să rămînă defensivă şi oarbă. Unele forme de creaţie literară (la suprarealişti, de exemplu) se înrudesc cu demersul auto-
analitic- D. Anzieu
(D. F.)
Autoatribuire -> Autopercepţie
Autocinetism
Autocinetismul sau efectul autocinetic este o iluzie* a mişcării*: subiectul, privind un punct luminos fix în întuneric, percepe o mişcare aparentă* lentă, cu amplitudine care poate atinge 20°. Fenomenul a fost descris în 1886 de A. Charpentier, apoi în 1887 de H. Aubert, care i-a propus
numele. ,
M. Rwhelle
(D. F.)
Autoconservare
în prima teorie freudiană, pulsiunile* de autoconservare se opun pulsiunilor libidi-nale* sau sexuale*, aşa cum foamea se opune dragostei: aceste pulsiuni, între care principale sînt pulsiunile alimentare, au drept scop conservarea individului, în timp ce pulsiunile sexuale au drept scop conservarea speciei. Această opoziţie constituie conflictul* fundamental care dă seama de posibilitatea tuturor celorlalte conflicte şi de întreaga dinamică* psihică. Opoziţia nu este însă sistematică: cele două tipuri de pulsiuni colaborează adesea şi, de exemplu, pulsiunile sexuale se constituie prin anaclisis* pe pulsiunile de autoconservare, începînd cu 1910, descoperirea narcisismului*, complement libidinal al egoismului, face dificilă considerarea opoziţiei libido* - pulsiuni de autoconservare ca fiind conflictul primordial. Iată de ce, în
a doua teorie a pulsiunilor, S. Freud le reuneşte sub numele de pulsiuni de viaţă* şi le opune pulsiunilor de moarte*.
J.-M. Petot
(D. F.)
Autocontrol
într-un sens foarte general, controlul* exercitat de capacităţile cognitive raţionale ale unui subiect asupra diferitelor manifestări ale emoţiilor* şi vieţii sale afective, într-un sens mai restrîns, controlul exercitat de cel de-al doilea sistem de semnalizare* (limbaj* şi gîndire*) asupra activităţii senzoriomotorii* (primul sistem de semnalizare). V. Autoreglare.
J.-P. Bronckart
(D. F.)
Autocorecţie
Practică de evaluare* a cunoştinţelor* care constă în a-1 face pe elev să-şi repereze şi corecteze propriile greşeli în cadrul unui exerciţiu, cu ajutorul materialului didactic adaptat (fişiere autocorective, programe informatice, magnetofon). Această dispoziţie are avantajul că elevul devine responsabil şi activ în controlul achiziţiilor sale şi, mai ales, în cadrul unui învăţămînt indi-, vidualizat sau programat*, ea permite fie-1 căruia să lucreze la nivelul trebuinţelor! sale şi în ritmul său propriu.
D. Manessel
(D.|
Autocritică
Aptitudine* a unui subiect de a-şi evaluai acţiunile şi starea normală sau patologică. \ Orice autoevaluare face apel la filtrul com-1 plex al subiectivităţii. Termenul de auto-l critică ar trebui restrîns la accepţia luil psihiatrică, legată în special de două tipuri I de tulburări. Evoluţia unui delir* în curs de tratare trece I printr-o etapă critică considerată o reflec-1 tare a ameliorării. Deprimaţii fac, în absenţa unui delir, ol lectură depresivă a evenimentelor şi al derulării lor. Ideile de culpabilitate*, del ruină, de incurabilitate, de absenţă a uneil

soluţii la problemele invocate se confundă cu pierderea unei autocritici care regre-sează o dată cu ameliorarea timică*. Demenţele* sînt adesea însoţite de tulburări de judecată ce presupun o noncon-ştiinţă a bolii care trebuie inclusă în ano-sognozie*.
în franceză, termenul trebuie deosebit de cel de capacitate* de insight*, care priveşte permeabilitatea subiectului* la mişcările sale preconştiente sau inconştiente.
R. Jouvent

(D. F.)
Autodistrugere
Comportament* susceptibil de a antrena suprimarea individului ca urmare fie a unui proces de evoluție marcat de manifestări ale tendințelor* suicidare, ale tentativelor de suicid care pot cauza moartea, fie a unei treceri la actul autolitic, fie a pierderii respectului față de sine care echivalează cu moartea socială. Unii suicido-logi consideră că există un continuum de letalitate la subiecții care prezintă un potențial de autodistrugere marcat de tristețe, depresie, alienare, angoasă*, şi o expunere la riscul suicidului, variabil în funcție de vîrstă, sex şi poziție socială a indivizilor. Dorința de moarte, asociată refuzului de a asalta lumea obiectelor şi a ființelor, poate duce la deces, la accidente* handicapante sau chiar la omucideri*, care pot fi echivalente suicidare. Conduitele* autodestructive indică depăşirea mecanismelor de apărare şi căutarea ambivalență a unui compromis între pul-siune* agresivă*, culpabilitate*, autope-depsire* şi chemare în ajutor. Studiul manifestărilor autodestructive ia în seamă antecedentele, tipul de comportament, intenția şi gradul de conştiință suicidară a
subiectului. ’ ’ . _ ,
J. Selosse
(D. F.)
Autoecologie -> Ecologie
Autoeducație
Corolar al noțiunii de educație permanentă*. Societatea contemporană productivistă a moştenit un sistem educativ* a cărui frecventare* este supusă obligației şcolare* şi căruia încearcă să-i raționalizeze organizarea colectivă. în sînul acestei inginerii sau în limitele ei se dezvoltă un elogiu al ingeniozității. Elevul model este cineva care, printr-o activitate proprie şi eliberat de dependență, se arată capabil să-şi mobilizeze resursele, să-şi discearnă profilul de învățare*, să-şi definească proiectul, să stabilească un contract cu cel care îi predă şi să profite, motu proprio, de rețele multiple, formale şi informale, prin care se difuzează cunoştințele.
D. Hameline
(D. F.)
Autoerotism
Din punct de vedere descriptiv, satisfacție sexuală obținută de subiect cu corpul său propriu fără nici un partener. Din punct de vedere al teoriei psihanalitice, modalitate a sexualității infantile precoce prin care o pulsiune* parțială, în funcție de un organ sau de o zonă erogenă*, îşi găseşte satisfacție pe loc (plăcere de organ), nu numai fără obiect exterior, ci şi fără referire la imaginea corpului unificat care caracterizează narcisismul*. S-a insistat asupra funcției autoerotismului în constituirea fantasmei* şi a sexualității psihice în procesul de anaclisis*. Teoria psihanalitică a psihozelor* 1-a condus pe S. Freud să invoce un stadiu autoerotic anterior constituirii obiectului şi imaginii unificate despre sine. Această perspectivă a dat loc unui mare număr de lucrări care au reînnoit problema şi care au dus la teoria autismului* infantil.
B. Brusset
(D. F.)
Autoevaluare
Desemnează diferitele tehnici de evaluare* a individului de către el însuşi, tehnici care pot fi subiective sau combinate şi se pot aplica la orice stare, activitate* sau comportament al individului. Chiar şi atunci cînd este nerealistă sau deviată, autoeva-
autoformare

automatism psihologic
luarea subiectivă poate fi lămuritoare pentru un observator din exterior. Principalele instrumente ale autoevaluării sînt: chestionarele* cu răspunsuri deschise sau închise, scalele de evaluare, comparația dirijată cu condiscipoli sau colegi, autoscopia* liberă sau dirijată. Computerele, şi în special sistemele-expert*, deschid perspective considerabile în materie de autotestare adaptivă: computerul modelează sarcinile* în funcție de performanțe* în aşa fel încît să-1 conducă pe individ la plafonul său; datorită sistemelor expert poate fi stabilit un diagnostic fin al erorilor.
G. De Landsheere
(D. F.)
Scală de autoevaluare: scală completată de subiectul* însuşi, concepută în scopuri diferite. Prin analogie cu heteroevaluarea, aceste scale sînt presupuse a aduce, cu timpul, o informație echivalentă. Ca instrument specific, reprezintă un tip particular de date clinice, care permit explorarea subiectivității şi/sau identificarea dimensiunii particulare a personalității. Utilizarea lor în practica psihiatrică este adesea considerată mai puțin fiabilă decît scalele de heteroobservație. Totuşi, uşurința utilizării lor

poate oferi un interes în epidemiologie, în cazul scalelor de depistare, în psihologie, utilizarea lor este frecventă pentru subiecţii normali. Majoritatea acestor autochestionare vizează să individualizeze o dimensiune prin intermediul alegerilor binare între două propoziţii opuse (deloc/întocmai, foarte dezagreabil/foarte agreabil).
Un tip particular îl reprezintă scalele vizuale analoage în care subiectul trebuie să se situeze printr-un semn pe o linie verticală de zece centimetri care leagă două propoziţii inverse. Poziţia semnului pe linie este apoi măsurată şi convertită în note.
R. Jouvent
(D. F.)
Autoformare
în sens metodologic: iniţiativă a elevului care, din proprie dorinţă sau la sugestia pro-
fesorului, efectuează el însuşi inventarul resurselor sale de învăţare, îşi defineşte proiectul şi practică asupra lui autoevaluarea*. Termenul este, în acest caz, echivalent cu munca independentă, chiar cu învăţarea* individualizată.
în sens antropologic: dorinţă iluzorie de a datora totul sieşi, fascinaţie a figurii self-made mari. R. Kaes, utilizînd ipotezele psihanalitice, vede dorinţa de a perpetua fantasma* infantilă a atotputerniciei în ideologiile autodidacte şi în mitul formării ca parcurs
eroic.
D. Hainei ine
(D. F.)
Autogen (Tmining —) -» Relaxare
Autohipnoză
Cînd, în 1784, a descoperit somnul* magnetic, numit acum hipnoză*, A. de Puysegur, discipol al lui F. Mesmer, 1-a considerat o formă de somnambulism* provocat artificial de „magnetizator". Aceasta implică faptul că starea hipnotică poate fi j atinsă spontan de unii subiecţi, somnam- ' bulii, deliberat sau nu. în 1965, M. Erick-son a făcut din hipnoză, graţie legăturii cu hipnotizatorul, amplificarea unei stări banale de transă comună care survine spon- j tan de mai multe ori pe zi la orice subiect, j Este în general admis că această amplifi- j care necesită cel mai adesea o relaţie inter-! personală. Trebuie, de asemenea, semnalat că dimensiunea autohipnotică se regăseşte în faptul că operatorul intră adesea el însuşi în transă în timp ce hipnotizează un Pacient J.-M. Petot
(D. F.).
Automat
Un automat formal este o maşină abstractă, presupusă a fi dotată în general cu un cap de lectură-scriere, o bandă şi eventual o memorie, şi susceptibilă de a se afla într-un anumit număr de stări în funcţie de informaţiile primite; un asemenea automat se defineşte prin: 1. un alfabet, ansamblu de simboluri del intrare şi ieşire;
2. un ansamblu de stări (sau configuraţii), printre care se disting un stadiu iniţial şi stări finale;
3. tranziţii sau reguli de trecere de la o stare la alta în funcţie de simbolurile citite.
De exemplu, A. Turing a conceput în 1936 un automat formal pentru a defini o noţiune de funcţie calculabilă* (maşina lui Turing*). în cadrul gramaticilor* formale au fost definite diferitele clase de automate de recunoaştere, în funcţie de complexitatea sintactică a limbajelor formale (automate cu număr finit de stări sau cu pilă de memorie, d. ex.). M Bawn
(D. F.)
Automatic
Despre o mişcare* sau un act* reglat prin înşiruiri reflexe* care îi asigură derularea fără intervenţie voluntară* conştientă, sau despre un comportament* dobîndit devenit, prin exerciţiu*, atît de bine instalat în repertoriu, încît se desfăşoară fără intervenţie voluntară sau conştientă şi fără solicitarea atenţiei*. în ambele cazuri, comportamentul automatic este bine adaptat şi se poate desfăşura simultan cu un alt comportament care necesită atenţie şi voinţă. Se vorbeşte, în opoziţie cu aceasta, de mişcări sau acte automatice în legătură cu comportamente care se produc sau se repetă fără a fi suscitate de stimulările mediului şi fără ca subiectul să poată exercita vreun control asupra lor: un tic motor este, în acest sens, o mişcare automatică. Automatograful este un dispozitiv de înregistrare a mişcărilor automatice, in-voluntare sau inconştiente. M RicheUe
(D. F.)
Automatism mental
Termen introdus de G. de Clerambault pentru desemnarea unor fenomene elementare, motorii, senzitive şi ale gîndirii* pe c?-e Ie considera ca apărînd mai întîi •n cazul unor stări psihopatologice, avînd Pentru el o etiologie organică. Interesul descrierii lor ţinea de semnificaţia de e"presie directă a leziunii pe care G. de Clerambault le-o acorda.

Fenomenele gîndirii au constituit obiectul descrierilor celor mai minuţioase. Fenomenul intern care prezidează apariţia primelor simptome ale automatismului mental este scăparea de sub controlul subiectului a unei părţi din activitatea lui de gîndire. Automatismul şi mecanizarea unei părţi a activităţii psihice a bolnavului se exprimă prin apariţia inopinată, ruptă de activitatea psihică voluntară a subiectului, a fenomenelor anideice de gîndire: cuvinte explozive (evocare de cuvinte în afara voinţei subiectului; astfel, un bolnav parazitat de cuvîntul „fericire"), absurdităţi şi nonsensuri (fraze absurde care se repetă continuu în gîndire), opriri ale gîndirii, derularea unor amintiri şi a unor gînduri. Aceste fenomene sînt pasive, automatice, neutre; se vorbeşte de un sindrom de pasivitate. Foarte repede, tabloul se îmbogăţeşte cu fenomene verbale mai elaborate, cum ar fi ecoul gîndurilor proprii. în fine, intervenţia unui terţ conduce la fenomene de ecou şi de comentarii ale actelor şi gîndurilor de către un altul, la care se reduce adesea, în prezent, automatismul mental.
Sindromul pasivităţii şi fenomenele verbale mai elaborate, cum ar fi fenomenele de ecou ale gîndurilor proprii sau ale gîndirii de către un terţ, constituie micul automatism mental.
Exteriorizarea fenomenelor halucinatorii inaugurează trecerea la marele automatism mental, delir în care halucinaţiile sînt psihosenzoriale.
Ansamblul acestor fenomene constituie triplul automatism mental, motor şi senzitiv.
Valoarea semiologică a automatismului mental este importantă, deşi el poate fi regăsit atît într-un episod psihotic acut, cît şi într-o schizofrenie (adesea la începutul ei) sau într-un delir cronic (psihoză halu-cinatorie cronică). M.c HardrBayle
(D. F.)
Automatism psihologic
Pentru P. Janet, activitatea reproductivă, opusă activităţii creatoare, merită cu ade-
automatizare

vărat numele de automatism psihologic: este opusul voinţei*. Iată de ce fenomenele pe care le adună ţin în acelaşi timp de psihologie şi de medicină, chiar dacă limitele sînt greu de stabilit, căci dezagregarea spiritului poate avea acelaşi aspect clinic*, dar cauze diferite. Acest concept, în funcţie de autorii care-l utilizează, serveşte, de asemenea, la caracterizarea nivelurilor progresive ale sintezelor mentale şi a ierarhiei comportamentelor (asociaţii*, acţiuni*, conduite*). Cercetările recente arată limitele conceptuale ale distincţiei între automatic şi voluntar, şi mai există încă întrebări în legătură cu validitatea unui mecanism de disociere* patologică drept model* al funcţionării normale.
R. Doron şi E. Jalley
(D. F.)
Automatizare
Proces prin care controlul unei mişcări necesită mai puţină atenţie* pe măsură ce subiectul devine mai îndemînatic (v. Control motor). în timpul învăţării*, este construit progresiv un program motor* care va comanda mişcarea cu o recurgere punctuală şi intermitentă la prelucrarea centrală a informaţiilor*. Controlul este transferat organizărilor de la un nivel de integrare inferior care se ocupă de componentele elementare ale abilităţii*. Acest proces diferă de „pseudoautomatizare", care constă în scurtcircuitarea etapei de selecţie a răspunsului în situaţii fără incertitudini sau cînd subiectul hotărăşte răspunsul prin anticipare. M Dumnd
(D. F.)
Automatograf -» Automatic Automenţinere negativă -> Autoshaping
Automutilare
Ansamblu de configuraţii motrice, des-tructive, aplicate de subiect propriului corp*, automutilările pot fi divizate în două subgrupe de comportamente: comportamentele automutilante primitive, mutilări cu intensităţi variabile, frecvente pînă la
vîrsta de doi ani şi care dispar în mod normal după aceea (muşcături, zgîrieturi, muş-carea unghiilor etc.) şi comportamentele automutilante structurate şi orientate, mutilări intense fie prin repetiţie, fie prin forţă, semn al unei patologii, ca spectaculoasele izbiri cu capul de perete ale copiilor lipsiţi de grija maternă sau ale subiecţilor psihotici*. Automutilarea este considerată o conduită autoagresivă care se asociază sau nu unor conduite hetero-agresive, dar este şi o conduită de comunicare socială (în special pentru etologi). O generalizare a noţiunii a permis intrarea unor conduite complexe, ca tentativele de suicid, în cîmpul funcţional al intenţiei automutilante. A Braconnier
(D. F.)
Autonom (Sistem nervos —)
nervos
Sistem
Autonomie
Prin opoziţie cu eteronomie, desemnează procesul prin care un om sau un grup de oameni dobîndeşte

sau determină prin el însuşi propriile reguli de conduită. Capacitatea de autonomie rezultă din interiorizarea* regulilor şi valorilor, consecutivă unui proces de negociere personală cu diferitele sisteme normative de interdependenţă şi de constrîngere socială. Psihologia genetică a folosit această noţiune în studiul voinţei* şi al judecăţii morale*. J. Piaget a arătat astfel că, în comportamentele faţă de celălalt, copilul trece de la o morală eteronomă (regulile de conduită şi de evaluare morală sînt impuse de celălalt sau îi sînt date fără o evaluare morală raţională: pot conţine interese egocentrice) la o morală autonomă a cărei constituire necesită integrarea reciprocităţii relaţiilor între indivizi recunoscuţi prin particularitatea lor proprie, dar egali sub raport formal.
în perspectiva unei analize psihodinamice, cucerirea autonomiei este corelată cu construirea identităţii* în timpul adolescenţei; aceasta tine de un al doilea proces de sepa-

rare-individuaţie şi rezultă din remanieri ale idealului eului* şi ale identificărilor*, precum şi dintr-o schimbare în economia pulsiunilor*.
J.-J. Ducret şi./. Selosse
(D. F.)
Autoorganizare
Proprietate care caracterizează organismele* capabile să-şi construiască sau să-şi menţină organizarea fără aport energetic (material sau informaţional) exterior. Termenul a trecut din biologie în psihologie. Se regăseşte la embriologi ca A. Dalcq sau J. Brachet, care l-au preluat de la H. Driesch. După Driesch, ceea ce este viu se autoreglează, adică îşi fixează singur propria normă de funcţionare sau îşi determină propriul scop. Driesch s-a opus behavio-rismului* lui J. B. Watson şi a susţinut Gestaltpsychologie* care a preluat conceptul în psihologie. ,, ,. , v 6 P. Mengal
(D. F.)
Autopedepsire
Intr-o perspectivă psihodinamică, autope-depsirea are drept efect diminuarea unei tensiuni neplăcute a organismului prin îndeplinirea unor conduite psihologice de reprimare. Legate de sentimentul culpabilităţii*, conduitele autopunitive sînt de origine oedipiană şi se înscriu într-o structură nevrotică. Stabilind părintele interzicător ca model ideal al identificărilor* secundare care structurează supraeul, instanţa represivă interiorizată întoarce asupra subiectului componenta ostilă a dorinţelor sale agresive: astfel ea poate comite transgresiuni obiective pentru a evita confruntarea cu culpabilitatea sa subiectivă. Unele asumări de risc* ilegale ilustrează întoarcerea autopunitivă a agresivităţii*, cum ar fi fur-jul de maşini urmat de accident*, atît de frecvent la adolescenţă*. Conduita autopu-nitivă realizează un compromis între pul-siunile antagoniste. Ea se poate exprima $• Prin inhibiţii sau conversii de acte refu-
late
Şi poate lua un caracter mai mult sau
mai puţin obsesional.
J. Selosse
(D. F.)
Autopercepţie
Individul nu dispune de un acces direct la stările sale interne (motivaţii*, atitudini*, procese). El trebuie deci să înveţe să le deducă printr-un proces de autopercepţie (sau autoatribuire). în 1972, D. J. Bem propune o teorie bazată pe două postulate:
1. indivizii îşi cunosc atitudinile, emoţiile* şi celelalte stări interne deducîndu-le din comportamentele* proprii şi/sau din circumstanţele în care s-au produs;
2. în măsura în care indicii interni sînt slabi sau ambigui, individul acţionează ca un observator extern. Aceste două postulate sînt de ajuns pentru a face din teoria auto-percepţiei una din cele mai solicitate teorii
din psihologia socială actuală.
ERSOC
(D. F.)
Autoplastic
Termen care desemnează, prin opoziţie cu termenul aloplastic*, ansamblul reacţiilor de adaptare cu caracter centripet, constînd din modificările organismului propriu sau din modificările interne ale subiectului însuşi. H. Wallon califică drept autoplastic grupul caracterologic al isteroizilor, al căror prototip patologic este isteria*. Printre conduitele autoplastice, D. Lagache le deosebeşte pe cele concrete, care constau din procesele fiziologice, şi pe cele simbolice, care ţin de registrul activităţii mentale,
conştiente si inconştiente. _ , ,,

E. Jalley
(D. F.) Autopoagnozie —> Asomatognozie
Autopoiesis
Termen propus de U. Maturana şi F. Va-rela, în 1975, pentru a caracteriza sistemele vii. Cuvîntul poiesis înseamnă producere, iar autopoiesis trimite la ideea de organism conceput ca un sistem închis care îşi construieşte autonom reprezentările* perceptive şi cognitive cu singurul scop de a-şi menţine identitatea prin compensarea deformărilor la care este supus. Reprezentările* nu mai sînt, în această perspectivă, copii* ale realităţii

exterioare, ci producţii (enacţiuni) ale organismului viu.
P. Mengal
(D. F.)
Autoprezentare
Un individ se comportă în aşa fel încît să comunice celuilalt informaţii în legătură cu sine. Pentru teoria gestiunii impresiilor, această comunicare este guvernată de dorinţa de a plăcea unui public particular în scopul obţinerii unui avantaj: doar şinele public intră în discuţie, fără ca şinele privat să fie neapărat de acord. In perspectiva autoconstrucţiei însă, autoprezentarea leagă şinele public de şinele privat: subiectul se comportă în aşa fel încît să dea o imagine publică globală în acord cu convingerile sale despre valoarea propriei persoane.
ERSOC (D. F.)
Autoreglaj —> Ajustare
Autoreglare
într-o manieră generală, orice reglare* a unui sistem cibernetic* poate fi concepută ca o autoreglare (are loc fără intervenţia unui reglator extern). Se va vorbi de autoreglare atunci cînd:
1. contrar heteroreglării, valoarea-ţintă este dată de necesitatea autoconservării şi auto-reproducerii reglatorului (ceea ce nu e cazul cu maşina lui Watt);
2. reglarea nu se reduce la o ajustare locală şi automată a unui organ biologic sau a unei scheme mentale* de acţiune;
3. reglarea este impusă de o totalitate organică sau de un sistem cognitiv asupra reglărilor sau ajustărilor locale ale părţilor lor (ceea ce implică construcţia unei organizări de ansamblu care integrează, coordonează şi reglează reglările locale), într-un sens mai specific, termen introdus de A. R. Luria pentru a desemna efectul de control sau de planificare* pe care-1 pot exercita producţiile verbale ale unui subiect asupra propriilor activităţi motorii (v. Autocontrol). j_
(D. F.)
Autoritarism
Personalitatea autoritară se caracterizează prin rigiditate, dogmatism, gust al autocraţiei şi supunerea faţă de autoritate. Faptul că, pentru T. W. Adorno, autoritarismul este asociat etnocentrismului, conservatorismului politic şi antisemitismului a stimulat cercetările în această direcţie. S-au arătat relaţiile între autoritarism şi variabile diverse cum ar fi rigiditatea perceptivă, intoleranţa faţă de ambiguitate şi anxietatea. Evidenţierea relaţiilor cu categoria socială, cu nivelul de educaţie şi cu coeficientul intelectual sugerează că autoritarismul nu ar fi o trăsătură a personalităţii, ci mai degrabă integrarea normelor şi valorilor proprii unor subcul-turi specifice (v. Autoritate).
C, Levy-Leboyer
(D. F.)
Autoritate
Influenţă potenţială a unui individ asupra altuia sau altora. Ea se exercită asupra cog-niţiei*, atitudinilor*, comportamentului*, emoţiilor* şi expresiei lor. Autoritatea se poate fonda pe expertiză şi pe competenţă. Se poate baza şi pe un sistem de recompense şi sancţiuni sau pe legitimitate, adică pe acceptarea tradiţiilor şi valorilor. Individul care întruchipează figura autorităţii poate reprezenta un grup căruia alţi indivizi doresc să-i aparţină: se vorbeşte, în acest caz, de autoritate de referinţă. Autoritatea exercită o influenţă negativă cînd reprezintă un referent căruia unul sau mai mulţi indivizi vor să i se opună. Cercetările asupra autorităţii, surselor şi proceselor ei s-au dezvoltat în cadre teoretice diferite. Astfel, psihanaliza* studiază în special relaţiile de putere care se stabilesc fără ca actorii să fie conştienţi de aceasta, influenţa şi puterea ca mecanism de apărare*, relaţiile de autoritate în raporturile părinţi-copii, identificarea* cu figurile de autoritate, mecanismele psihodinamice subiacente ale trebuinţelor de putere şi supunere. Teoreticienii întăririi* analizează

mecanismele de învățare a relațiilor de autoritate. Teoreticienii schimbării sociale consideră în relațiile diadice autoritatea şi puterea pe care fiecare participant le are asupra celuilalt şi modul în care decurg schimbările şi negocierile*. Urmîndu-1 pe K. Lewin, tradiția teoriilor cîmpului defineşte autoritatea ca o relație de influență asa cum este percepută de persoanele în cauză şi ca un proces dinamic izvorît din tensiuni, trebuințe* şi forțe create.
C. Levy-Leboyer (D. F.)
Autoritate parentală
Formulă juridică prin care s-a înlocuit vechea noțiune de putere paternă. Ea traduce evoluția statutului* soților echilibrînd ansamblul drepturilor şi obligațiilor părinților pentru a asigura supravegherea, întreținerea şi educația copiilor lor minori.
J. Selosse
(D. F.)
Autoscopie
Reprezentare exterioară a imaginii parțiale sau totale a propriei persoane. Fenomen destul de banal în vise*, poate fi observat în stările de confuzie onirică de origine toxică sau după absorbția de substanțe halucinogene*. A putut fi descris în unele stări isterice*. D mdldcher
(D. F.)
In tehnologia educației*, observare şi analiză făcută de individ asupra înregistrării video a propriilor comportamente. Analiza este ghidată de sisteme categoriale. Autoscopia intervine sub forma cea mai răspîndită în tehnica microînvățării, metodă de formare care constă în analiza, de către elevul-profesor, de către condiscipoli sau de către îndrumător, fie a unei scurte secvențe complexe de învățare (microlec-ție), fie a punerii în practică a capacităților pedagogice particulare: arta de a pune întrebări, de a suscita o situație problematică etc. Elevul îşi poate remodela comportamentele în funcție de aporturile analizei, aPoi reîncepe învățarea, ciclul putîndu-se repeta pînă la obținerea unui rezultat satisfăcător. Eficacitatea acestei metode de formare este recunoscută.
G. De Landsheere
(D. F.)
Autoshaping
Procedură de shaping* sau fasonare a răspunsurilor fără intervenția experimentatorului, descrisă de P. L. Brown şi H. M. Jenkins în 1968. în experimentul princeps, sînt plasați porumbei într-o incintă experimentală prevăzută cu cheie-răspuns şi cu un distribuitor de grîu. Cheia este luminată timp de opt secunde, la sfîrşitul cărora amestecul de grîu devine accesibil timp de patru secunde într-o alveolă luminată, aflată sub cheie. Asocierea cheie-grîu (încercare) este repetată la intervale variabile (în medie de 60 de secunde). După cîteva zeci de încercări, în medie, pasărea dă în mod spontan o lovitură de cioc asupra cheii luminate. Această automodelare a răspunsului este un comportament indus* ale cărui morfologie şi rapiditate de dobîndire depind de natura şi durata întăririi*, de natura, durata şi predictibilitatea semnalului prezentat de cheie şi de durata intervalelor între încercări. A fost explicată ca o condiționare clasică* a unui act motor, într-o variantă a procedurii de bază, numită automenținere negativă, lovitura de cioc asupra cheii împiedică prezentarea hranei. Această consecință negativă nu împiedică apariția şi menținerea răspunsului, ceea ce infirmă ipoteza unei întăriri prin „superstiție*" asupra modului operant.
H. Lejeune
(D. F.)
Autostimulare
Stimulare în general electrică a creierului rezultînd din comportamentul organismului însuşi. în ultimă analiză, creierul îşi organizează propria stimulare datorită efectelor pozitive ale acestei stimulări. Fenomenul a fost descoperit în 1954 de J. Olds şi P. Milner la şobolan. Animalul învață fie să se dirijeze către un loc precis unde primeşte o stimulare electrică intra-cerebrală dată de experimentator, fie să apese pe o pîrghie care declanşează un
A
autosugestie
104
105
axon
sistem de stimulare dînd un impuls electric într-o regiune limitată a creierului prin intermediul unui electrod. Mecanismele de întărire* permit învățarea orientării trebuințelor către obiecte şi alegeri, acestea fiind sau nu disponibile în mediul înconjurător imediat. Aceste mecanisme operează prin încercări şi erori pentru a întări selectiv comportamentele care permit satisfacerea nevoii. Ipoteza conform căreia structurile nervoase ar subîntinde mecanismele de întărire a fost scopul unor cercetări intense începînd cu anul 1950. Astfel, stimularea electrică a unor regiuni ale creierului este numită

întăritoare şi animalul învaţă să apese pe o pedală pentru a stimula electric structura cerebrală în care fusese implantată în prealabil un electrod. Toate vertebratele testate, inclusiv omul, prezintă acest fenomen, învăţat repede, cu o vigoare deosebită, uitat repede, ca şi cum ar permite obţinerea unei recompense* fără trebuinţă sau plăcere*. Contrar multor idei primite şi în pofida uriaşei cantităţi de lucrări publicate, bazele neurobiologice ale autostimulării sînt încă neînţelese. Bazele neurochimice, în special ipoteza do-paminergetică, sînt controversate. Trebuie notat că stimularea unor zone centrale provoacă, în loc de apropiere*, reacţii de fugă sau de evitare*. M.LeMoal
(D. F.)

Autosugestie -» Sugestie

Autozomie

Tatăl şi mama transmit cu aceeaşi probabilitate informaţia* genetică purtată de locus* către descendenţii masculi sau femele. Locus-urile, purtate de cromozomii* indivizilor de ambe sexe, la o specie dată, sînt numite autozomi. Există 22 de cromozomi autozomi la om. Totodată cromozomii X şi Y poartă un fragment (50 de unităţi de recombinare) care se recombină obligatoriu prin meioză la mascul. Astfel, această parte (numită pseudoautozomală) poate fi transmisă de la tată la fiică.
P.-L. Roubertoux
(D. F.)

Aversiune

Conduită prin care un organism se înde-] părtează de un obiect sau de un alt orga-] nism. Sentiment asociat sau corespunzător acestei conduite. în psihologie, termenul este în general utilizat în primul sens, obiectiv, mai degrabă decît în cel de-al doilea, subiectiv şi de uz curent. Capătă valoare descriptivă pentru orice comportament care, în opoziţie cu apetenţa*, corespunde unei îndepărtări de obiectul aver-siv*, prin deplasare sau prin situare în afara cîmpului perceptiv (întoarcerea privirii, d. ex.) sau, mai tehnic, printr-un răspuns de sustragere sau de evitare* (v. Te-rapie comportamentală). M Rjchdk
(D. F.)

Aversiune gustativă condiţionată

Prezentarea de alimente sau băuturi noi urmată de un stimul aversiv*, cum ar fi un drog toxic, tratarea cu raze X sau rotaţia forţată care antrenează greţuri, produce la subiect, în mod secundar, aversiunea faţă de aceste alimente. Această învăţare* prin-tr-o singură încercare are o mare valoare adaptivă căci permite animalelor evitarea alimentelor sau băuturilor a căror ingerare ar fi urmată de indispoziţii sau de tulburări grave. Fenomenul există la om. Este persistent. Poate fi dobîndit chiar şi atunci cînd există un interval de mai multe ore între ingurgitare şi tulburările fizice, ceea ce contrazice principiul contiguităţii temporale necesare condiţionării*.
M. Le Moal
(D. F.)

Aversiv

Se spune despre un stimul*, obiect sau situaţie* care, în cazul unui organism, antrenează o conduită* de retragere, de fugă*, de evitare*. In primul sens, în care se face referinţă la deplasarea prin care subiectul se îndepărtează de stimul, termenul nu are conotaţii subiective, neplăcute sau negative. Caracterul aversiv poate fi legat de marile sisteme de motivaţie* biologică (silueu prădătorului este aversivă pentru animal), sau poate deriva din istoria subiectului (u
stimul semnalînd iminenţa unui şoc electric dobîndeşte proprietăţi aversive). Control aversiv: desemnează condiţiile controlului comportamentului sau contingenţelor de întărire* care implică unul sau mai mulţi stimuli aversivi. Programele* de condiţionare a evitării* sau a sustragerii* pun în joc un control aversiv (v. Aversiune). M RicMle
(D. F.)

Ax cerebro-spinal -> Sistem nervos

Axă a vederii

Axa geometrică a globului ocular leagă polii anterior şi posterior (± 25 milimetri).
Axa optică este aproximativ normală la cele trei principale suprafeţe refringente ale ochiului (cornee, faţetele cristalinului). Este deci linia care uneşte centrele optice ale ochiului (± 24 milimetri la emetrop). Axa vizuală uneşte centrul foveei de centrul pupilei. Această axă ţine de punctul de fixaţie vizuală, şi este denumită şi linia privirii. Este formată din două părţi: o linie care leagă obiectul văzut de primul punct nodal, şi cealaltă, paralelă, care leagă al doilea punct nodal de fovee. Axa pupilară trece prin centrul pupilei şi
este normală la cornee. _ „ .
R. Genicot
(D. F.)

Axiomatic

Ca adjectiv, termenul trimite la proprietăţile axiomei* (adevăr axiomatic) sau la aspectul formal al unei teorii (logică axiomatică). Ca substantiv, sau în expresia „metodă axiomatică", poate desemna o ramură a logicii care cercetează şi organizează în-tr-un sistem ansamblul axiomelor unei ştiinţe, cu un scop de formalizare. De exemplu, Elementele lui Euclid, în secolul al IIMea a Chr., sîm prima încercare de expunere axiomatică a geometriei; ideea a fost predată şi dezvoltată la sfîrşitul secolului al •KlX-lea de curentul formalizării matematicii legat de dezvoltarea logicii formale. Intr-un sistem formal*, termenul „axioma-
tic" poate desemna ansamblul axiomelor* şi regulilor de inferenţă. De exemplu, datorăm lui G. Peano şi R. Dedekind o axiomatică a teoriei întregilor naturali.
M. Baron (D. F.)

Axiomatizare

Procedură formală care constă în prezentarea ansamblului axiomelor* unei teorii sub forma unui sistem organizat, într-un sens mai larg, procedură formală care constă în prezentarea enunţurilor unei teorii ca derivînd în mod deductiv din
axiome- P. Mengal
(D. F.)

Axiomă

într-un sistem formal*, o axiomă este un principiu prim, o propoziţie pusă a priori şi acceptată ca adevărată fără demonstraţie. O axiomă enunţă relaţii fundamentale între elementele sistemului. De exemplu, în geometrie, axioma lui Euclid are următorul enunţ: „printr-un punct situat în afara unei drepte nu poate trece decît o paralelă la acea dreaptă". D. Hilbert a dat, în 1899, o listă cu douăzeci şi şapte de axiome pentru o formalizare logică a geometriei euclidiene; există teorii geometrice bazate pe o axiomatică* ce nu comportă axioma lui Euclid (geometrii neeuclidiene). Axiomele unui sistem formal sînt elementele de bază ale ansamblului teoremelor, teoremele fiind formule care pot fi deduse pornind de la axiome şi aplicînd regulile de inferenţă a sistemului.
M. Baron (D. K)

Axon

Parte specializată a neuronului* corespunzătoare fibrei nervoase care conduce impulsul nervos de la părţile receptoare (corp celular, dendrite) către ţintele inervate de neuron (alt neuron, muşchi). Poate fi sub-divizat în segmentul iniţial, corpul axo-nului propriu-zis şi arborizaţia terminală, aceasta din urmă dînd naştere terminaţiilor nervoase care formează partea pre-sinaptică a sinapselor*. Corpul axonului poate fi acoperit cu un strat de mielină* întrerupt pe alocuri la nivelul nodurilor lui Ranvier. Prezenţa microfilamentelor, neu-rofilamentelor şi microtubulilor este caracteristică structurii sale interne; aceste din urmă elemente sînt implicate în transportul axonal, în timp ce primele ar avea prin esenţă un rol structural. Impulsul nervos corespunde propagării de-a lungul axo-nului a potenţialelor de acţiune* generate la nivelul segmentului iniţial. Extremitatea corespunde terminaţiilor nervoase.
J.-P. Herman
(D. F.)

B

Babinski -> Hemiplegie Balic -» Dischinezie

Balistic-controlată (Mişcare —)

Indică două tipuri de mişcări. Mişcarea balistică este scurtă şi rapidă: ea durează mai puţin de un sfert de secundă, corespunde unei recrutări* maxime a unităţilor motorii şi se află integral sub controlul unui program* motor. Mişcarea controlată este lentă şi prelungită: ea poate fi orientată şi corectată în timpul execuţiei, prin informaţii inverse privind devierea de la scop şi caracteristicile deplasării produse.
M. Durând (G. D. s.)

Banalităţi (Răspunsuri — la teste proiective)

Răspunsurile „banalităţi" la testele proiective* corespund percepţiilor materialului care apar cel mai frecvent (la testul Rorschach*, răspuns dat de cel puţin un subiect din şase, pentru un decupaj anume: d. ex. „liliac" sau „fluture", din planşa 1 percepută global). Aceste răspunsuri constituie unul dintre semnele principale de adaptare a subiectului la gîndirea colectivă.
D. Anzieu (G. D. S.)

Bandă

Regrupare de indivizi marginali sau de-v'anţi care, prin activităţile lor, sînt în dezacord cu sistemele de referinţă existente ln mediul de origine sau în societatea globală, în genere, existenţa bandelor se asociază cu dezorganizarea socială şi cu situaţiile anomice* locale care determină pe indivizii neintegraţi să-şi creeze propriul sistem de norme* şi valori*. De obicei considerate ca un fenomen legat de vîrsta adolescenţei*, bandele de copii din medii sărace şi dezorganizate (d. ex., galladas din America Latină) demonstrează că este vorba de un fenomen general. Sub forma unei organizaţii grupale*

defensive/agresive, structurată într-o manieră ierarhică în jurul unui nucleu de inițiatori, banda reuneşte indivizi ale căror trebuințe de inserție, de apartenență* şi de recunoaştere socială nu sînt satisfăcute şi care caută să deblocheze sau să iasă în afara căilor ce li se par fără scăpare. Unele dintre bande se pot specializa în activități deviante, im-plicîndu-şi membrii în direcții antisociale, abaterile lor fiind polarizate în atitudini* agresive față de interdicții teritoriale, de antagonisme de vîrstă sau de mediu, de rivalități etnice sau reglări de conturi justițiare. Membrii bandei găsesc în această structură activă şi coezivă mijlocul de a-şi manifesta puterea, de a trăi împreună emoții, o solidaritate cu atît mai puternică cu cît ea este resimțită în situații de risc, şi un sentiment intens de apartenență susținut de reguli de loialitate. Participarea la bandă permite neutralizarea inhibițiilor, exprimarea revendicărilor raționalizate şi justificate, identificarea cu modele eroice, îndeplinirea unor roluri complementare. De asemenea, activitățile de bandă reclamă anumite ritualuri de trecere şi permit obținerea, prin protecție mutuală, a unei

B

bandă critică

identități sociale* valorizate printr-o sub-
cultură* contestatară.

J. Selosse

(G. D. S.)

Bandă critică

In audiologie, bandă de frecvență* a sunetelor pure sau a zgomotelor* capabile să mascheze un alt sunet pur sau complex. La energie acustică egală, mărimea bandei critice depinde de frecvența sunetului. Banda critică este utilizată în special pentru a bruia un mesaj sau pentru a izola o ureche de cealaltă, care este mascată de banda

criticl R. Genicot

(G. D. S.)

Bandă de trecere

în acustică, bandă de frecvențe sonore care lasă să treacă un filtru* selectiv şi care atenuează puternic celelalte frecvențe sonore. Filtrul a cărui bandă de trecere cuprinde toate frecvențele superioare unei limite este numit filtru trece-sus. Filtrul trece-jos este cel care corespunde unei bande de trecere cu frecvențe foarte limitate, în fine, acela care lasă să treacă toate frecvențele cuprinse între două limite finite şi care nu sînt nule se numeşte filtru trece-bandă.

în spectrofotometrie (limină colorată), banda de trecere este denumită în genere filtru optic selectiv, definit prin lungimea sau lungimile de undă de salt (filtru roşu pentru lungimile de undă superioare valorii de 650 nm; portocaliu — între 570
si 590 nm etc). ,. „ . ,

M. Genicot

(G. D. S.)

Baraj

Descris de E. Kraepelin, preluat apoi de E. Bleuler ca simptom patognomonic* al schizofreniei*, barajul corespunde, în plan clinic, unei întreruperi inexplicabile a discursului care, după o oprire de scurtă durată, este continuat pe aceeaşi temă sau cu o temă diferită, fără ca subiectul să pară a fi conştient de caracterul bizar al acestei întreruperi.

Această întrerupere a discursului este pusă pe seama unei suspendări a gîndirii* înseşi.

G. de Clerambault 1-a considerat unul dintre fenomenele de automatism* mental redus.

Acest simptom este adesea greu de distins, în clinică, de întreruperea discursului datorată încetinirii foarte mari a activității gîndirii (depresie), apariției unor fenomene halucinatorii sau unei crize epileptice. Toate aceste fenomene care întrerup cursul gîndirii se deosebesc de barajul care exprimă chiar distrugerea înlănțuirii gîndurilor.

M.-C. Hardy-Bayle

(G. D. s.)

Barbituric

De la începutul acestui secol, sărurile bar-biturice au fost sintetizate în număr foarte mare. Cea mai cunoscută dintre acestea este fenobarbitalul sau gardenalul. Ele au în comun un efect sedativ, reducînd vigilența* printr-o acțiune inhibitivă asupra formațiunii reticulate care activează căile nervoase ascendente. Pînă în deceniul 1950-1960, cînd au fost descoperite marile categorii actuale de psihotrope*, barbituricele au reprezentat singurul tratament psihofarmacologic: epoca era a curelor de somn. De aici a rezultat o confuzie între barbiturice şi hipnotice sau somnifere, care aparțin unor clase farmacologice diferite.

Utilizarea barbituricelor a fost redusă considerabil, prezentînd interes numai în neurologie, ca

antiepileptice. în afara acestei utilizări, barbituricele implică de fapt două inconveniente majore. Consumul lor abuziv declanşează o comă barbiturică şi aceasta a cauzat multe sinucideri. De asemenea, aceste produse au generat un număr mare de toxicomanii* medicamentoase şi intoxicaţii cronice. Din acest motiv, prescrierea lor este supusă, de obicei, unor
restricţii.
R. Jouvent
(G. D. S.)
Baterie factorială
Utilizarea analizei factoriale* în procesele de construcţie a testelor* a permis punerea la punct a unor baterii factoriale care conturează un profil* individual format pe baza notelor obţinute la diferite teste. Fiecare

dintre testele care compun bateria implică aptitudini* independente identificate prin analiza factorială. Bateria PMA, stabilită de L. L. Thurstone şi a cărei primă versiune datează din anul 1941, a fost tradusă în franceză cu denumirea de baterie de aptitudini mentale primare şi reprezintă prima tentativă sistematică de construire a unei
baterii factoriale. ni- r u
" C. Levy-Leboyer
(G. D. S.)
Bază (Grup de —)
Denumit, de asemenea, grup diagnostic sau Grup T.* (prescurtare de la Training group). Fiecare din următoarele trei desemnări permite desprinderea caracterului fondator al acestei tehnici şi înţelegerea faptului că ea a exercitat o forţă de atracţie asupra educatorilor.
1. Grupul se antrenează în grup, fără altă centrare decît pe ceea ce se produce hic et nune.
2. Grupul învaţă să se identifice şi să definească fenomenele care marchează evoluţia sa: confuzie iniţială, încercări de atracţie sau de retragere în ceea ce priveşte puterea etc.
3. Această experienţă este considerată ca reproducînd, prin chiar artificiile ei, bazele pe care se construiesc grupurile reale. D. Anzieu a apreciat favorabil „pedagogia" Grupului T. opunîndu-i mai ales „formaţia" realizată prin activitatea psihanalitică.
D. Hamei ine
(G. D. S.)
Bază de cunoştinţe
Componentă a unui sistem-expert* (sau sistem pe bază de cunoştinţe) care rezultă din formularea cunoştinţelor dintr-un domeniu, prin intermediul unui limbaj de reprezentare de cunoştinţe*. Cunoştinţele sînt exprimate în acest caz într-o manieră relativ lizibilă, modulară şi independentă de utilizarea lor pentru a trata problemele din domeniul considerat, cu scopul de facilitare a exprimării şi verificării lor de către specialiştii din domeniu. O astfel de oază poate conţine cunoştinţe de naturi diferite, precum reprezentarea de concepte,
B
cunoştinţe teoretice sau practice, euristice*, metacunoştinţe*. Conceperea unei baze de cunoştinţe ridică probleme de formulare de către un expert (sau mai mulţi), de alegere a tehnicilor de reprezentare corespunzătoare, ca şi de validare.
M. Baron (G. D. s.)
Bază de date
In informatică* desemnează o structură concepută pentru înregistrarea şi examinarea unei mari cantităţi de informaţii*; ea este organizată în vederea utilizării sale în programe* ce pot corespunde unor aplicaţii diverse. Gestiunea automatizată a unei baze de date este asigurată printr-un sistem de gestiune. Accesul la informaţia de bază se realizează cu ajutorul unui limbaj de examinare. Consultarea bazelor de date instalate pe centri de serviciu (documentare automatizată), fie ele bibliografice, textuale, tehnice sau de interes general, interesează practic toate domeniile de activitate, specializate sau nu (via minitel, d. ex.). în psihologie, expresia „bază de date" este folosită în cercetările axate pe procesele şi sistemele de reprezentare*. Ea desemnează componenta „memorie de lucru"* a diferitelor modele procedurale* propuse de cognitivismul* contemporan.
M. Baron (G. D. S.)
Behaviorism
Termenul francez de comportamentalism este puţin folosit în psihologie; în alte domenii el are un sens mult mai extins decît în psihologie.
Este vorba de o concepţie a psihologiei ca ştiinţă a comportamentului* observabil, fără raportare la conştiinţă*. Termenul a apărut în articolul lui J. B. Watson din 1913 (p. 166), considerat ca actul de

naştere a behaviorismului. Bazele şi caracteristicile acestuia relevă totuşi o tendinţă a psihologiei care se manifestă de la sfîr-şitul secolului al XlX-lea, în diferite ţări. Ca reacţie la psihologia introspecţionistă şi spiritualistă şi în acord cu pozitivismul* ambiant, unii psihologi îşi exprimă dorinţa
B
bel
110
de obiectivitate adoptînd, în studiul omului, o atitudine şi metode folosite deja în psihologia animală. Introspecţia* nu poate constitui o metodă de studiere a fenomenelor psihice la animal. Numai observaţia* şi acordul dintre mai mulţi observatori garantează obiectivitatea. Această observaţie apelează la metoda experimentală* care permite stabilirea unor legi* ştiinţifice între fenomenele observate. Efectiv, beha-viorismul îşi propune să facă din psihologie studiul legilor care guvernează două categorii de fenomene: stimulii* (S) şi răspunsurile* (R) organismului*. Aceste legi trebuie să permită prevederea răspunsurilor atunci cînd sînt cunoscuţi stimulii, chiar dacă mecanismele neurofiziologice care intervin între S şi R nu formează un obiect de studiu al acestei psihologii. Pentru behaviorism, răspunsurile organismului au funcţie adaptativă, ele fiind reacţii la schimbările din mediu. în acest fel, comportamentul fiecărui organism variază în funcţie de modificările mediului său în-conjurător. Acesta este unul dintre motivele pentru care mecanismele învăţării* au constituit obiectul preferat al cercetărilor behavioriste: organismul învaţă să producă răspunsuri care-i permit să se adapteze la mediul său. Dacă behaviorismul lui Watson s-a răspîn-dit, la început, sub forma unei metodologii (behaviorism metodologic), el s-a orientat imediat spre probleme care rezultă din men-talism*, în special cea a interiorităţii. începînd cu anii 1930, neobehavioris-mul, promovat în special de C. L. Huli şi E. Tolman, îşi propune să studieze anumite variabile intermediare* (între S şi R) care reglează organismul, variabile cognitive (harta cognitivă*) sau afective (motivaţia*).
Ulterior, B. F. Skinner propune o versiune radicală a behaviorismului, în care fenomenele sesizate prin introspecţie („evenimentele intime") sînt considerate comportamente ca şi celelalte, adică supuse aceluiaşi tip de determinisme şi accesibile analizei experimentale. Behaviorismul schinnerian radicalizează aici în principal
monismul* materialist care a inspirat mişcarea behavioristă. In faţa atacurilor repetate ale cognitivismului* şi psihanalizei, Skinner a construit o rezistenţă de ordin filozofic a behaviorismului, făcînd din acesta nu numai o „ştiinţă a comportamentului, ci şi filozofia acestei ştiinţe" (1974, p. 3). ’
Deşi behaviorismul a constituit obiectul a numeroase critici în ultimii ani (în special cea a lui N. Chomsky), el nu a încetat să inspire un număr crescut de practici : practici educative (învăţămînt asistat de calculator*) sau terapeutice (terapie comportamentală*). Behavioriştii au elaborat ulterior o teorie a maladiilor mentale, în raport cu concepţia lor despre individ, în virtutea căreia, de exemplu, o nevroză* nu este nimic altceva decît o sumă de comportamente dezadaptate; simptomul* nu este semnul* unei tulburări latente, el este boala, la fel cum comportamentul nu este semnul sau expresia structurilor cognitive sau afective inobservabile : o persoană* nu este altceva decît un
repertoriu de comportamente.
F. Parot
(G. D. S.)
• Watson J. B. (1913), „Psychology as the Behaviorist Views", în Psychological Review, 20, 158-177. — Skinner B. F. (1974), About Behaviorism, A. Knopf, New York. Traducere (1979): Pour une science du comportcment: le behaviorisme (trad. F. Parot), Delachaux et Niestle, Neuchâtel-Paris.
Bel -> Decibel
P-endorfină -> Opioid endogen
Beneficiu -> Cost-beneficiu
Beneficiu al maladiei
Ideea că nevrozaţii şi psihoticii pot avea motive de formare, întreţinere şi respectiv simulare a simptomelor* lor a fost enunţată de mai mulţi alienişti din secolul al XlX-lea, dar S. Freud a fost cel care a introdus conceptul de beneficiu secundar al maladiei: avantajele şi satisfacţiile multiple pe care un subiect le poate obţine dintr-un
[11
binoculară
simptom şi pe care le descoperă de îndată ce simptomul a apărut. Beneficiile secundare pot fi conştiente, preconştiente sau inconştiente. Acest fenomen este prezent în toate maladiile, nu numai în tulburările nevrotice* sau psihotice* recunoscute ca psihogene. La ultimele însă, beneficiile secundare au o importanţă specială, pentru că ele contribuie la stabilizarea simptomelor şi sînt la originea rezistenţelor* la o eventuală psihoterapie*. Prin analogie cu noţiunea de beneficiu secundar, a fost concepută şi cea de beneficiu primar, pentru a desemna satisfacţiile inconştiente care sînt obţinute prin intermediul simptomului. Din perspectivă freu-diană, simptomul nevrotic este, ca şi visul*, realizarea

deghizată a unei dorinţe* inconştiente. De aceea, noţiunea de beneficiu primar nu se aplică decît la tulburările considerate ca fiind total sau parţial psihogene. Beneficiile primare ale maladiei sînt, evident, la originea rezistenţelor mai puternice decît cele care apar în cazul beneficiilor secundare.
J.-M. Pe tot (G. D. s.)
Benzodiazepină — Anxiolitic
Bifactorială (Teorie —)
Model al determinanţilor motivaţiei* în muncă, elaborat de F. Herzberg, după care orice individ caută să-şi satisfacă în muncă două serii de trebuinţe — de igienă şi motivaţionale. Factorii de igienă privesc trebuinţele fundamentale, condiţiile de muncă, salariul şi relaţiile dintre colegi. Factorii motivaţionali cuprind trebuinţe superioare, cele care sînt asociate cu dorinţa de autorealizare. F. Herzberg susţine ideea că satisfacerea trebuinţelor de igienă nu creează motivaţii, astfel că motivaţiile rezultă numai din modificarea conţinutului sarcinii, destinată să crească responsabilităţile şi autonomia. Teoria bifactorială nu a fost confirmată de multe cercetări em-pirice pe care ea le-a suscitat, dar a contribuit în mare măsură la dezvoltarea acţiunilor de îmbogăţire a sarcinilor*.
C. Levy-Leboyer
(G. D. S.)
Bilingvism
Bilingvismul desemnează capacitatea unui individ sau a unei comunităţi de a utiliza în mod curent două limbi diferite. Bilingvismul este un caz particular de plurilin-gvism*. Există situaţii numeroase de bi-lingvism după tipul de comunicare*, după contextele psihologice, sociologice, istorice şi politice. După J. M. Fishman, bilingvismul este opus diglosiei*, primul termen definind folosirea fără distincţie a ambelor limbi, ca şi aspectele individuale şi consecinţele unei situaţii de contacte lingvistice : bilingvismul ar ţine deci de domeniul psiholingvisticii*. „ „
(G. D. S.)
Bimodal
Este denumită bimodală orice distribuţie care admite două moduri*. Chiar dacă multe dintre fenomenele naturale se supun unei repartiţii unimodale, se întîmplă ca ele să fie prezentate după o curbă bimodală. în psihologie, aceasta poate să sugereze o tipologie dihotomică sau să lase să se presupună o deviere de eşantionare*, eşantionul incluzînd, în realitate, două populaţii diferite.
A.ElAhmadi (G. D. S.)
Binaural
Caracterizează audiţia cu ambele urechi solicitate simultan, fie în mod identic (ascultare diotică), fie în maniere diferite (ascultare dihotică*). Audiţia binaurală (sau binauriculară) este adesea sensibil mai bună decît audiţia monoaurală: pragurile absolute* şi diferenţiale* sînt sensibil mai bune cu cîţiva decibeli*. Pe de altă parte, ea intervine în fenomenele de localizare* auditivă şi în impresia de relief sonor (stereofonie).
B
R. Genicot (O. D.)
Binauricular —> Binaural
Binoculară (Vedere —)
Vedere a ambilor ochi cu fuziunea* celor două imagini datorită convergenţei ocu-
B
bioenergie
112
[13
biologie
lare. Această vedere permite vederea stereoscopică*, în relief, datorită diferenţelor de paralaxă (stereoscopie). Sensibilitatea* în vederea binoculară este uşor superioară celei din vederea monoculară. Vederea binoculară nu este posibilă atunci cînd imaginile retiniene sînt foarte diferite (disparitate* vizuală) şi deci opuse, fie pentru că obiectul văzut este situat în afara capacităţilor de convergenţă, fie datorită unui strabism, fie artificial, cu ajutorul aparatelor, precum stereoscopul, care dă imagini foarte diferite între ele. în cazul denumit antagonism retinian sau rivalitate* retiniana, imaginea formată într-un singur ochi sau în ambii poate fi anulată pe plan mental, fiind reţinută de preferinţă cea formată în ochiul dominant. Este vorba de
ambliopie funcţională. „ „
v • R. Genwot
(O. D.)
Bioenergie
Bioenergia este o metodă de terapie corporală care confirmă concepţiile elaborate, începînd cu anul 1933, de către psihanalistul german W. Reich, în special cea referitoare la călire musculară şi

caracterială a individului. Ea a fost pusă la punct la Esalen, în California, de către A. Lowen, în 1972. Metoda propune o acţiune asupra tensiunii musculare, asupra posturii* şi respiraţiei. Cunoaşterea corpului pe care o efectuează bioenergeticianul îl dirijează în sensul de a propune fiecăruia exerciţii specifice care să permită analiza situaţiilor ce au provocat şi întreţinut blocajele, să dizolve progresiv „platoşa" şi să descopere sau să redescopere circuitele profunde şi naturale ale energiei sale vitale.

D. Anzieu

(O. D.)

Bioenergie —> Resurse fizice

Biofeedback

Termenul se referă la ansamblul de metode terapeutice şi de explorare pasibile să ofere subiectului o informaţie inversă privind modificările spontane sau provocate de unul sau altul dintre parametrii fiziologici, precum şi să producă o întărire* prin condiţionare* operantă. Aceste metode pot fi utilizate şi pentru întărirea unor parametri diverşi: ritmul cardiac, presiunea arterială, activitatea electrică cerebrală (ritm alfa), temperatura, activitatea electromiografică sau activitatea electrodermală (ultima a putut fi utilizată ca un control al relaxării).

J.-F. Allilaire (O. D.)

Biogenetică (Lege —)

Este numită şi legea recapitulării. Enunţată explicit de către E. Haeckel în 1866, ea postulează faptul că dezvoltarea organelor în embriogeneză trece prin etape corespunzătoare fazelor finale ale dezvoltării organismelor inferioare pe scară filo-genetică: ontogeneza repetă filogeneza. Această lege s-a generalizat rapid în ştiinţele umane. W. Preyer şi S. Hali o aplică la psihologia copilului, în timp ce J. Piaget îi atribuie o valoare euristică generală: mecanismele de trecere de la o perioadă la alta în evoluţia unei noţiuni ar fi asemănătoare trecerii de la un stadiu genetic la altul; după el, construcţiile cele mai primitive sînt integrate în cele mai elevate: această continuitate între viaţa „creatoare de forme" şi cunoaşterea dobîndită prin „forme intelectuale" confirmă legătura strînsă dintre morfogeneza filogenetică, dezvoltarea embrionară şi inteligenţă. Legea biogenetică a avut un rol important, dar în epoca noastră apreciat abuziv în cercetările lui S. Freud în materie de a psihopatologie şi antropologie.

B. Jalley şi P. Mengatl

(O. D.jl

Bioinformaţie -> Resurse fizice

Biologic

Ceea ce ţine de biologie*, ceea ce aparţinel domeniului fiinţelor vii. în cadrul ştiinţelor psihologice, termenuţi merită o analiză semantică în raport citi termenii asociaţi sau opuşi. Opus psihi-jj cului* sau psihologicului, biologicul sere-f feră la organic în sens strict, opus menta-J lului*, sau la ceea ce ţine de interacţiunea funcţională cu mediul înconjurător*. Distincţia poate exista din simplă comoditate, fără a se încerca o izolare a psihicului sau comportamentului de biologic; ea poate, din contră, să explice această intenţie epistemologică.

Opus culturalului, biologicul se referă la tot ceea ce, în lumea vie, poate fi descris şi explicat în cadrul evoluţiei* biologice, în opoziţie cu ceea ce depinde de transmiterea culturală a achiziţiilor. De asemenea, aici distincţia angajează mai mult sau mai puţin, după caz, o concepţie continuă sau discontinuă, omogenă sau eterogenă a celor două forme de evoluţie. Factorii* biologici, opuşi factorilor de mediu, orientează, de o manieră adesea ambiguă, fie spre determinantele genetice, constituţionale şi de maturizare, fie, în măsură mai mare, către toate determinantele comportamentului care depind strict de organismul fizic, inclusiv nutriţia în raporturile sale cu creşterea sau cu starea de sănătate, în acelaşi timp, rezultă faptul că biologicul nu se prezintă niciodată decît ca produsul unei interacţiuni cu mediul, de-a lungul filogenezei* sau ontogenezei*. In cazul unei intervenţii curative, biologicul indică un tratament*, chirurgical (lo-botomie*), medicamentos (psihotrop*), implicînd o acţiune directă asupra organismului, spre deosebire de tratamentul psihoterapeutic*, care nu comportă decît elemente funcţionale şi relaţionale.

C. Prevost şi M. Richelle (O. D.)

Biologie

Ştiinţă despre fiinţele vii, biologia include astăzi un ansamblu vast de discipline care contribuie la cunoaşterea aspectelor diverse ale materiei vii şi ale manifestărilor vieţii. Amorsată de antici, ea şi-a orientat eforturiL. (chiar înainte ca termenul de biologie să fi fost introdus, la începutul secolului al XlX-Iea) asupra clasificării fiinţelor, a explorării structurilor şi a modalităţilor lor de funcţionare, explorare condusă adesea din perspectivă medicală.

B

Dotată de Ch. Darwin cu un instrument teoretic de o excepţională fecunditate, biologia şi-a extins cercetările asupra originilor şi evoluţiei* fiinţelor, apoi a pătruns în organizarea lor, spre structura celulară care constituie unitatea de bază, la nivel molecular şi, mai departe, la nivelul organismelor

complexe şi al integrării lor în biosferă*. De la genetica moleculară la ecoetologie*, de la imunologie la neuro-biologie*, biologia furnizează gîndirii şi vieţii contemporane modele descriptive şi explicative noi şi diverse, precum şi instrumente de acţiune fără precedent. Ea ridică şi probleme etice inedite privind rolul omului în gestionarea mediului înconjurător* şi în controlul propriei specii (d. ex. geniu genetic). Faţă de avîntul biologiei moderne, psihologia nu mai poate ignora ideea conform căreia comportamentele*, din studiul cărora ea şi-a făcut o specialitate, rezultă din mecanisme adaptative proprii fiinţelor. Totuşi, punctele de vedere diferă atunci cînd este vorba de a situa psihologia în raport cu ştiinţele vieţii. Unii o înscriu fără rezerve printre acestea, refuzînd să vadă în caracteristicile specifice speciei umane, inclusiv în evoluţia sa istorică şi culturală, o ruptură radicală în aventura vieţii. Poziţia lor nu este neapărat reducţionistă*, aşa cum au fost acuzaţi de multe ori, nici că ea neagă unicitatea individuală; efectiv, teoriile biologice actuale iau în consideraţie nivelurile complexe de integrare a organismelor şi populaţiilor, oferind pentru genetică şi imunologie dovezi dintre cele mai convingătoare despre caracterul unic al individului. Cu toate acestea, alţi psihologi susţin autonomia disciplinei lor în raport cu biologia, fie că ei insistă pe o deosebire naturală radicală dintre evoluţia biologică şi cea culturală sau istorică, ultima fiind un fel de eliberare de cealaltă, fie că ei se interesează de nivelurile proceselor mentale fără a fi preocupaţi de structurile biologice în afara cărora ele nu există. Se pot pune întrebări privitoare la baza epistemologică a acestei a doua poziţii,

B

biosferă

sub ambele sale forme, şi la consecinţele sale în practica psihologică. Rămîne ca dezvoltarea multiplelor discipline de graniţă, ale căror contururi se schiţează fără încetare în raport cu evoluţia ştiinţei, ca: psihofiziologia*, psihobiologia*, psihofarmacologia*, neuropsihoimunolo-gia*, neuropsihoendocrinologia* etc, să ateste legăturile strînse dintre ştiinţele comportamentului şi celelalte ştiinţe ale vieţii. M. Le Moal şi M. Richelle (G. D. S.)

Biosferă -> Biotop

Biotop

Spaţiu de viaţă bine delimitat al biosferei.

Termenul este folosit în ecologie* pentru a defini un spaţiu bine delimitat (o tufă de iarbă, o mlaştină, dedesubtul unei pietre, o scorbură într-un trunchi de arbore, o scobitură în rocă, un depozit de sedimente...) care reuneşte în mod omogen caracteristici fizice şi chimice stabile ce permit instalarea temporară sau permanentă, supravieţuirea şi înflorirea comunităţilor biologice care li s-au adaptat şi subordonat. Acest termen, care conţine explicit noţiunile de stabilitate şi omogenitate, de localizare şi de delimitare precisă, este mai uşor de conceput şi aplicat la organisme inferioare (insecte, viermi), decît la organisme superioare (peşti, păsări, mamifere), la care el este adesea în mod abuziv substituit habitatului*. , _, ,,

J.-C. Ruwet

(O. D.)

Bipolar

Termen care desemnează un subgrup de diagnostic, referindu-se la cadrul maladiei maniaco-depresive a cărei eterogenitate presupusă a dus la diferite tentative de dezmembrare. K. Leonhard este primul care face deosebirea între depresia unipolară şi cea bipolară, pe baza deosebirilor clinice, genetice şi de personalitate. Spre deosebire de unipolari, depresivii bipolari prezintă stări maniacale în cursul evoluţiei bolii lor, un număr mai mare de ante-

cedente familiale şi o personalitate fără caracteristici morbide. Studiile ulterioare au confirmat justeţea acestei împărţiri în special faptul că, din punct de vedere clinic şi terapeutic, bipolarii răspund mai bine decît depresivii unipolari la tratamentul cu litiu. în acelaşi timp, omogenitatea grupelor astfel constituite nu a fost confirmată prin studii de validare care utilizează criterii genetice, epidemiologice, biologice şi endocrinologice. Din acest motiv au fost propuse noi împărţiri. Distincţia dintre bipolari I şi bipolari II este făcută pe baza prezenţei sau absenţei unei spitalizări pentru manie. Existenţa diferenţelor în tablourile clinice şi antecedentele familiale a condus spre descrierea a şase grupe de bipolari. în sfîrşit, maniacii bipolari şi unipolari au fost diferenţiaţi pe baza prezenţei sau absenţei unor antecedente depresive, în acelaşi timp, nici una dintre aceste diferenţieri nu a permis pînă în prezent să se contureze grupuri cu omogenitate satisfăcătoare.

M.-C. Hardy-Bayle

(O.D.)

Bisecţie

în psihofizică*, unul dintre procedeele utilizate în scopul stabilirii unei scale a senzaţiei*. Pentru subiect, ea constă din potrivirea stimulului la o valoare pe un continuum* considerat pe jumătate corespunzător lui sau, invers, la nivelul dublei valori propuse. Fracţiunile obţinute astfel pot fi socotite egale

din punct de vedere subiectiv şi să servească, precum sonul* sau meiul* în cazul stimulului auditiv, ca unitate sau treaptă a scalei de senzaţie, construită ca o scală de raport* (sau proporţională).
, ,, ’ M. Richelle
(O. D.) Biserial -> Corelaţie/Corelare
Bisexualitate
S. Freud a preluat de la W. Fliess ideea că toate fiinţele umane sînt în mod virtual purtătoare de caracteristici biologice masculine şi feminine, S. Freud fiind însă cel care extinde conceptul de bisexualitate a
biologicului la psihic. în acelaşi timp, el susţine că, în esenţă, bisexualitatea este un fenomen de factură pulsională şi deci ţa frontiera dintre biologic şi psihic. Bisexualitatea se manifestă la bărbat prin prezenţa pulsiunilor* cu scop pasiv sau receptiv, culminînd în tendinţele homo-J"-;"to>p de penetraţie receptiv, culminmu m i^.^....,^ sexuale* şi în dorinţele de penetraţie anală*; la femeie ea se traduce mai ales prin invidie de penis*. De menţionat că acestea sînt cele două tipuri clare de conţinuturi inconştiente în privinţa cărora psihanaliza a eşuat adesea, motivele insuccesului demonstrînd însă disimetria susţinută în mod constant de S. Freud: deoarece ea trezeşte un sentiment de revoltă legat de teama de castrare*, pasivitatea homosexualului este o sursă de rezistenţe* adesea de netrecut. Invers, pentru că femeia refuză să abandoneze invidia de penis, aceasta este de cele mai multe ori inanalizabilă. Partea de feminitate este deci pentru bărbat mai mult o sursă de teroare decît de plăcere. Partea masculină este pentru femeie o sursă de plăcere mai mult decît de suferinţă. Unii psihanalişti, în special M. Klein, au insistat pe faptul că bărbatul suferă pentru că este lipsit de anumite părţi ale sexualităţii feminine (în special capacitatea de a purta şi a aduce copii pe lume), la fel cum femeia suferă de invidia de penis (complexul de feminitate* la bărbat). Ei au pus paralel bisexualitatea mai mult în raport cu jocul identificărilor*, decît cu componentele pulsionale.
J.-M. Petot (O. D.)
tatea entropiei care corespunde alternativei echiprobabile. D Defays
(G. D. S.)
Bîlbîială
Tulburare funcţională a debitului verbal, care se manifestă fie printr-o piedică temporară în emiterea unui fonem* sau a unei succesiuni de foneme (bîlbîială tonică), fie prin repetiţia lor involuntară şi explozivă (bîlbîială clonică). Ambele manifestări sînt adesea asociate. Avîndîn genere o evoluţie cronică, bîlbîială apare mai ales între trei şi cinci ani. Este încă incert rolul factorilor neurofuncţionali ai personalităţii şi al emoţiilor legate de evenimente traumatice. D. Widlocher
(G. D. S.)
Blacky pictures test
Test proiectiv* creat în 1947 de G. S. Blum pentru a surprinde personalitatea* în caracteristicile sale cele mai profunde, cu referire la teoria psihanalitică. Materialul este alcătuit dintr-o serie de 12 planşe care reprezintă aventurile cîinelui Blacky, confruntat cu situaţii ce trimit la conflicte fundamentale, legate fie de dezvoltarea psiho-sexuală, fie de modalităţi specifice ale relaţiei de obiect. Se cere subiectului să povestească întîmplări referitoare la imagini. I se prezintă apoi o serie de alegeri multiple şi i se pun întrebări la care el trebuie să răspundă pe scurt. A treia fază permite subiectului să-şi exprime preferinţele privind situaţiile prezentate. Interpretarea este făcută din perspectivă psihanalitică.
C. Chabert (G. D. s.)
Bit este prescurtarea de la ^ ^ (cifră binară). Un bit este un element ce se poate formaîndouăfelundistmcte reprezentate, în genere, prin „U şi „ memoria ordinatorului, informaţiile* smt codificate în-manieră binara şi sînt reprezentate prin suite de astfel de elemente, materializate cu ajutorul dispozitivelor
electronice. , t„rs
B/f-ul este folosit şi ca unitate elementara de măsurare a cantităţii de informaţie, um-
Blocaj
nrtivităti* sub
cient supus
3
B
bobină
produse de una dintre componentele unui stimul condiţional* compozit*, dacă cealaltă componentă, pe de altă parte, a constituit obiectul unei întăriri repetate. Un fenomen asemănător a fost descris în cazul discriminărilor* operante*: întărirea sistematică a aceleiaşi valori a unei aceleiaşi dimensiuni a stimulilor de discriminat (d. ex. în cazul stimulilor vizuali, o culoare anume) împiedică discriminarea* introdusă ulterior de o altă dimensiune a stimulilor (d. ex. orientarea vertical-orizontală a unei bare), în comparaţie cu subiecţii supuşi unei inversiuni* a culorii pozitive cînd dimensiunea de orientare a fost

introdusă, fără ca ea să fie încă pertinentă. Fenomenul blocajului a oferit teoriilor cognitiviste* ale învățării argumente împotriva teoriilor axate pe contiguitate* şi pe relații de contingență*.
M. Richelle
(O. D.)
Bobină —> Joc cu bobină
Bolnav identificat
Termen care se aplică fiecărui subiect sau pacient declarat, membru al unei unități sistemice cum ar fi un grup social structurat sau o familie*, atunci cînd acesta prezintă tulburări psihice care capătă sens şi au legătură cu un tip de comunicare circulară ce vizează să mențină homeostazia sistemului.
Astfel se poate ajunge la stabilirea unei legături între simptomele bolnavului identificat sau declarat şi problema fundamentală a familiei sau a grupului sistemic căruia el îi aparține. Se poate întrevedea, de asemenea, cercul vicios care întreține comunicarea patologică manifestată prin simptomele pe care le prezintă bolnavul identificat şi care tind să camufleze sau să regleze suferința disfuncțională a ansamblului unității sistemice considerate.
J.-F. Allilaire
(N. C.)
Borderline -> Stare-limită Bottom-up —> Ascendent/descendent
_____H6
Bovarism
Prin raportare la romanul Iui G. Flaubert (Madame Bovary, 1857), J. de Gaultier în 1902, defineşte în acest fel justificarea pe care omul şi-o însuşeşte pentru a se crede altfel decît este. Deci, bovarismul este inclus în practicile religiei, ale magiei şi artei pentru a oferi o ieşire tendințelor ideale. Pentru R. Lacroze, ipocrizia, auto-justificarea prin pretexte diverse permit conştiinței să-şi desăvîrşească activitatea, să convingă pe subiect de unitatea sa.
R. Doron
(G. D. S.)
Bradifrenie -> Demență
Bradipsihic
Caracterizează o lentoare* a proceselor psihice. In acest caz, gîndirea este lentă şi greoaie, însoțită de scăderea productivității reprezentărilor, datorită deficitului de vigoare mentală (P. Guiraud). Formarea gîndirii rezultă dintr-un efort crescut, adesea trăit cu durere, marcat cu ezitări, putînd da impresia de sărăcie intelectuală ce contrastează cu capacitățile* obişnuite ale subiectului.
Tipic pentru tulburările stării de spirit, acest simptom este unul dintre elementele len-torii psihomotorii care afectează, în grade diferite, gesturile şi vorbirea, ca şi activitatea intelectuală. Fenomenul corespunde unor modificări profunde ale proceselor de elaborare cognitivă şi este însoțit de asociații de idei sărace şi puțin obişnuite. Monoideismul îl transpune în aderarea gîndirii la o preocupare unică, meditație fără sfîrşit, cel mai adesea pe tema culpabilității sau incurabilității. Activitatea bradipsihică a deprimatului este cu totul opusă activității tahipsihice a maniacului, izolînd astfel o dimensiune de antrenare inversă a gîndirii şi care însoțeşte variațiile şi oscilațiile caracteristice tulburărilor maniaco-depresive. J.-F. Allilaire
(O. D.)
Brainstorming
Brainstorming-u\ (literal: furtună cerebrală) este o tehnică de creativitate inven-
I
1 * ^_____
tată de A. Osborn în 1939, fondată pe stimularea grupului şi declanşarea controlului logic şi social. El cuprinde patru faze. în faza de producere a ideilor, participanții, care au caracteristici personale şi socioculturale foarte diferite, trebuie să lucreze asupra unei probleme precise şi concrete, prezentată într-o manieră simplă şi respec-tînd următoarele reguli: fiecare să elaboreze un număr maxim de idei; să realizeze asociații libere de idei, chiar năstruşnice; să excludă orice judecată şi critică; să folosească tot ce s-a spus pentru a transforma, combina şi ameliora ideile. Climatul de grup entuziast şi competitiv de scurtă durată stimulează creativitatea. Şedința este condusă de un specialist în această metodă care notează toate sugestiile, asigurînd faza de aprofundare, faza de eliminare şi cea de definitivare a ideilor selecționate, în colaborare cu responsabilii organismului care a pus problema.
D. Anzieu
(G. D. S.)
Bravais-Pearson (Coeficient —) -> Corelație/Corelare
Briquet (Sindromul lui —)
Tulburare somatoformă* polisimptoma-tică, frecventă şi cronică, ce se manifestă prin acuzarea unor dereglări la nivelul aparatului neurologic, cardio-respirator, gas-trointestinal, ginecologic la femei; are

o evoluţie fluctuantă, cu remisiuni rare, adesea solicitînd intervenţii chirurgicale exploratorii.
A fost relevată o asociere cu tulburări depresive, chiar cu trăsături de personalitate histrionică* sau antisocială*, după terminologia DSM (Manual diagnostic si statistic
al tulburărilor mentale).
J.-F. Allilaire
(G. D. S.)
Buclă >
In informatică*, buclele de iteraţie sînt structuri de control* fundamentale în limbajele de programare* procedurale*. Ele permit repetarea unui ansamblu de instrucţiuni pînă cind este atins un anumit criteriu de oprire.
De exemplu, „a citi un fişier pînă la cuvîntul SFÎRŞIT". Forma generală este: ATÎT CÎT <condiţie> A REPETA <tratare>. In cibernetică*, se vorbeşte de buclă de retroacţiune* pentru a desemna procesul care asigură reglarea* mărimii variabilelor de intrare în sistem plecînd de la mărimea variabilelor de ieşire. In psihologia cognitivă, noţiunea de buclă este utilizată în diferite modele care încearcă să formalizeze aspectele procedurale ale reprezentării* cunoştinţelor*.
./. Mathieu (G. D. S.)
Buclă articulatorie
de—)
Lucru (Memorie
Buffer —> Memorie-tampon Bulb ~> Trunchi cerebral
Bulimie
Comportament paroxistic de ingestie alimentară* exagerată sau hiperfagie. Simptom puţin specific, care poate fi în acelaşi timp corespunzător unui sindrom, bine descris de M. Wulff, elev al lui K. Abraham, în 1932. Acest sindrom, prezent în genere la femei, este tot mai mult cunoscut şi, se pare, din ce în ce mai frecvent. El este, adesea, urmarea unei anorexii* mentale care a putut trece neobservată. Consumul alimentar în solitudine, mai mult sau mai puţin impulsiv, se produce uneori fără plăcere, în lipsa de măsură şi dezordinea înghiţirii oricărui aliment. Adesea percepută ca o nevoie mai mult sau mai puţin necoercitivă, bulimia intră în categoria adicţiilor*. Ea a fost considerată ca o toxicomanie* fără drog. E o descărcare ce tinde să-şi piardă specificul, dar care are o funcţie antidepresivă*, anxiolitică* şi, mai ales, de evitare a activităţii de gîndire şi de simţire, dar este urmată de sentimente de ruşine si umilinţă.
B. Brusset
(O. D.)
Bumerang (Efect —) -> Efect pervers Bunăvoinţă -> Neutralitate

C

Cadenţă
Repetare periodică* a unei stimulări* sau a unui accent puternic într-un grup de sti-muli*; repetare periodică şi ritmată a unui răspuns, eventual antrenată prin cadenţa unei stimulări (v. Ritm, Tempo).
M. Richelle
(G. N.)
Cadru
In inteligenţa artificială*, un cadru este un sistem de notaţie* destinat reprezentării de agregate permanente şi structurate de cunoştinţe* legate de un context. La origine, a fost utilizat de M. Minsky în 1975, sub termenul englezesc de frame*, în problemele de recunoaştere* vizuală de scene. Originea conceptului poate fi căutată în psihologie, în noţiunea de schemă*. Noţiunea de frame este inspirată de ipotezele asupra memorării de către indivizi a informaţiilor* utilizate în viaţa cotidiană şi care le permit înţelegerea scenelor şi povestirilor* comportînd în mare parte caracter implicit*. Funcţia esenţială a unei notaţii în termeni de cadru este deci de a produce informaţii care, deşi neexplicitate, sînt totuşi înalt probabile. Informaţiile absente sînt reprezentate prin valori nestructurate care permit, spre exemplu, să se interpreteze un text aluziv furnizînd sistemului informaţiile lipsă sau măcar să se anticipeze o secvenţă de evenimente. Fiecărui cadru îi sînt ataşate mai multe tipuri de informaţie (condiţiile de utilizare, procedurile, atributele). Fiecărui atribut îi este asociată o variabilă a cărei valoare este eventual specificată prin datele problemei sau prin rezolvare. Ca
inconvenient, această valoare este determinată a priori ca fiind egală cu cea în general aşteptată pentru acest atribut. De exemplu, pentru cadrul „zăpadă", atributul „culoare" poate lua ca valoare nestructurată „alb". Dar contextul poate particulariza fixînd o altă valoare, de exemplu „roşu". Relaţiile între cadre sînt aceleaşi ca între obiectele unei reţele semantice*. în psihologia cognitivă, cadrele sînt utilizate pentru a formaliza scheme*.
./. Mathieu (L. C. L.)

Cadru de rotație -> Scaun turnant

Calcul

Operație sau şir de operații avînd drepl obiect numerele* (calcul numeric). Diferiți teorii de manipulare de simboluri* au fosl în aceeaşi măsură denumite „calcul": cal- \ cui al probabilităților*, calcul diferențial, calcul integral, calcul al propozițiilor*, calcul al predicatelor* etc. Noțiunea de calcul (se foloseşte, de asemenea, anglicismul com-putation), generalizată la manipularea de simboluri nonnumerice, a fost formalizată în teoria calculabilității* şi este o noțiune fundamentală în informatică*. Rezultînd dintr-o îndelungată istorie de mecanizare a calculului, „calculatoarele" cu program* înregistrat numite astăzi ordinatoare permit automatizarea procedurilor* de calcul grație reprezentării informației* pe suporți fizici, de natură electrică, electronică sau magnetică. Simbolurile de bază sînt în general de tip binar; asamblări de elemente

ii?——

binare permit reprezentarea simbolurilor unui alfabet finit. Operațiile elementare sînt operații de logică booleana, care permit să se realizeze operațiile de nivel mai înalt definite în limbajele de programare*. Prin extensie, se califică, de asemenea, uneori drept „calcul" diferite tipuri de operații cognitive implicînd o tratare complexă a informațiilor* (raționament*, percepție*, anticipare* etc.)

Calcul al propozițiilor

ziționalâ

M. Baron

(L. C. L.)

• Logică propo-

Calculabilitate

0 clasă de probleme (respectiv, o funcție) este numită calculabilă dacă există un algoritm* de tratare executabil într-un număr finit de etape (sau procedură* efectivă de calcul*); această noțiune reuneşte noțiunea de decidabilitate* pentru clasele de probleme cu răspuns binar (probleme

de decizie).

Noțiunea teoretică de calculabilitate a fost precizată între 1920 şi 1940 de mai mulți logicieni şi matematicieni, între care T. Sko-lem, J. Herbrand, K. Godel, A. Church, S. C. Kleene, E. Post şi A. Turing; fondată pe noțiunea de funcție recursivă*, ea a condus la noțiunea de algoritm propusă de A. Markov în 1951 şi face parte din fundamentele teoretice ale informaticii*. în scopul de a formaliza noțiunea intuitivă de funcție calculabilă, numeroase definiții ale funcțiilor recursive au fost formulate şi prezentate ca echivalente (funcții recursive generale, lambda-determinabile, Turing-cal-culabile). Celebra teză a lui A. Church presupune că toate funcțiile „efectiv-calcu-

labile" sînt recursive.

M. Baron

(L. c. L.)

Calculator analogic -> Analogic Calculator digital -> Analogic

Calificare

O propoziție* logică S este P poate fi considerată sub dublul aspect al calității şi

cantității sale, care este o problemă de cuantificare*. Calitatea se referă la caracterul afirmativ sau negativ al propoziției. Trebuie notat totuşi că negația poate fi prezentată în două feluri, fiecare corespunzînd unei categorii logice diferite. în primul caz, negația se extinde asupra propoziției întregi : „această remarcă nu este pertinentă". Ceea ce înseamnă că locutorul refuză propoziția: „această remarcă este pertinentă". Este prezentă o denegație sau o negație polemică. în al doilea caz, negația se referă numai la predicat*: „această remarcă este nonpertinentă", negația fiind într-un anumit fel descriptivă. Remarca este calificată ca „nonpertinentă", după cum ea poate fi şi judicioasă. Calificarea unei propoziții poate fi extinsă la aspectul său modal, permițînd şi în acest caz să se distingă două moduri operatorii, după extinderea ei la ansamblul propoziției sau numai la predicatul ei. Este vorba atunci de modalitate* de dicto şi, respectiv, de modalitate de re. De exemplu: „este cert că timpul se va schimba" este de dicto şi „timpul se va schimba în mod sigur" este de re. Trebuie totuşi reținut că recunoaşterea după aparență a acestor două forme nu este întotdeauna uşoară, producîndu-se numai ca urmare a anumitor constrîngeri de limbaj. Un autor poate să refuze să scrie: „timpul este posibil să se schimbe". Negația polemică şi modalitățile de dicto au de fapt un caracter metalingvistic (v. Me-talimbaj). Ele sînt prezente în propoziții pentru „a spune" ceva. Aceasta explică faptul că operatorii „este adevărat că" şi „este fals că" sînt uneori considerați ca modalități. Ele sînt numite improprii în logică şi nu figurează printre opoziții* (contrare,

subcontrare, contradictorii). .

J.-B. Gnze

(G. D. S.)

Caliginimetru

Aparat vechi pentru măsurarea orbirii*. Acest termen poate fi aplicat tuturor dispozitivelor care servesc la măsurarea fenomenelor de adaptare* vizuală după orbire. El este compus dintr-un flaş al cărui flux luminos este reglabil, ca şi durata de
calos
120
prezentare şi unghiul sub care el este emis în raport cu axa privirii. Valoarea orbirii este evaluată în funcţie de restaurarea funcţiei vizuale, studiată pe baza diverselor teste de acuitate (optotipuri, contraste, culori).
R. Genicot
(G. N.)
Calos —> Comisură
Cameră
Cameră antiecou: încăpere servind studierii funcţiilor auditive şi caracterizată prin absenţa totală sau relativă a ecourilor. Camerele antiecou sînt, în general, camere surde.
Cameră surdă: incintă fără sonorizare, concepută pentru a împiedica pe cît posibil pătrunderea sunetelor exterioare. Cameră deformantă: încăpere specială, concepută de A. Ames, în care indicii vizuali aparenţi de talie, lumină, mărime relativă a obiectelor, amenajare de planuri şi suprafeţe induc în eroare un observator exterior în privinţa judecăţilor asupra mărimilor şi poziţiilor reale ale obiectelor. Pentru a se ajunge la această iluzie*, Ames a deformat elementele unei încăperi sau camere care pare totuşi reală sub un anumit
unghi. .
R. Genicot
(L. C. L.)
Campimetru
Aparat care serveşte la studierea sistematică a cîmpului* vizual monocular sau binocular, conform diferitelor meridiane. Capul avînd o poziţie fixă, cu privirea drept înainte, un stimul* luminos de mărimi, colorаţii sau contraste diferite glisează de-a lungul meridianelor, lateral către dreapta, către stînga, în sus, în jos. Campimetrul serveşte astfel determinării limitelor extreme ale cîmpului vizual în partea nazală, temporală, superioară şi inferioară. Campimetrul poate fi static sau cinetic după cum obiectul este imobil sau în mişcare. El poate fi utilizat în vederea fotopică*, mezopică* sau scotopică*. Campimetrul, contrar perimetrului*, este destinat explorării cîmpului vizual într-un spaţiu plan.
El permite o precizie mai bună în analiza spaţiului restrîns perimacular, deci central.
R. Genicot (L. C. L.)
Camuflaj
Camuflajul se înscrie în registrul comportamentului de pradă* şi antipradă. El reprezintă o faptă a prădătorului* care se disimulează pentru a-şi surprinde victima, sau a celui care caută să scape de celălalt. El se bazează pe imobilitate, ca şi pe similitudinea de formă şi colorаţie între animal şi mediul în care se plasează: fasme şi lăcuste mimînd rămurele şi frunze, peşti plaţi integrîndu-se în fondul nisipos. Camuflajul poate fi incompatibil cu alte activităţi esenţiale, cum este căutarea hranei sau a unui partener. Restricţiile sale pot fi limitate în timp, deoarece colorаţia reptilelor şi peştilor este labilă şi se poate schimba după împrejurări şi loc. Cît priveşte păsările, mamiferele şi fluturii, ele etalează forme, structuri şi colorаţii criptice în repaus şi în stare de alarmă, şi nu afişează decît ocazional şi oportun semnalele (v. Declanşator) sexuale sau sociale.
J.-C. Ruwet
(G. N.)
Canabinoid
Substanţă extrasă din Cannabis Sativa. Principiul cel mai activ este delta-a-tetrahidro-canabitol (THC). Marihuana se fabrică pornind de la frunze şi nu este foarte e-ficace. Haşişul, răşină extrasă din florile plantei femele, este de zece ori mai eficace decît marihuana. THC-ul este, în general, inhalat; efectul său durează între 30 şi 60 de minute, dar organismul metabo-lizează mult mai lent acest produs. Efectele merg de la sindromul zis amotivaţio-nal, de la stări pasagere de dezintegrare la stări de panică*. Stările de dependenţă*
sînt moderate. ,
M. Le Moal
(G. N.)
Canal
Cale de transmitere a informaţiei* între o sursă şi un receptor*. Se vorbeşte de canal perfect atunci cînd transmiterea informaţiei se desfăşoară fără erori. Un canal
121
_—

prin care informaţia suferă deformări este numit canal cu zgomot*. Metodele teoriei informaţiei* permit găsirea debitului de trecere al canalului spre a asigura transmiterea întregii informaţii fără întîrziere sau deformări. Aceleaşi metode permit, de asemenea, găsirea, pentru un nivel dat de zgomot, a redundanţei* pretinse a sursei de
infOTmaţie- A.ElAhmadi
(L. C. L.)
Candelă
Unitate de intensitate* luminoasă adoptată de Sistemul Internaţional. Radiaţia luminoasă monocromatică mai mare sau mai mică de 550 nanometri emite într-o direcţie dată o intensitate energetică de 1/680 waţi pe steradian. O candelă (1 cd) este egală cu un lumen pe steradian. Exemple: o luminare de menaj este egală cu 1,8 cd în toate direcţiile; o lampă cu incandescenţă de 40 waţi la 220 volţi este egală cu
35 cd în toate direcţiile. .
R. Genicot
(L. C. L.)
Canibalic
încă de la prima descriere pe care o dă în 1905 asupra erotismului oral*, S. Freud îl consideră ca un vestigiu al canibalismului epocii preistorice. Ulterior, el diferenţiază în cadrul erotismului oral cele două dimensiuni — a suptului* şi a muşcatului, îndeosebi acesta din urmă reprezintă canibalismul, a cărui particularitate este aceea că satisfacţia implică distrugerea obiectului. K. Abraham a sistematizat ulterior această distincţie făcînd din cele două aspecte diferenţiate de S. Freud două substadii succesive ale stadiului oral. Faza orală de supt, corespunzătoare primelor luni de viaţă, ar fi lipsită de ambivalenţă*. Faza orală canibală, sau faza orală a muşcatului, apare în etapa primilor dinţi; ea este marcată prin apariţia agresivităţii şi deci a sadismului*, a ambivalenţei si angoasei*.
’ ’ J.-M. Petot
(G. N.)
Capacitate
Posibilitate de reuşită şi de competenţă* într-un domeniu practic sau speculativ. Ea
capital uman
poate fi constatată direct într-un context şcolar sau profesional şi indirect prin teste* diverse (orientare şcolară sau profesională). Analiza factorială (C. Spearman, L. Thurs-tone), prin intermediul modelelor sale matematice (unitare sau ierarhice), se străduieşte să măsoare aptitudinile* primare, substrat al capacităţilor. Studiul performanţelor* pedagogice (d. ex., în domeniul lecturii sau al educaţiei fizice) scoate la iveală abilităţi speciale, uneori corelate cu coeficientul intelectual (QI)*.
C. Prevost
(G. N.)
Capacitate de control
Traducere a termenului englezesc spân of control.
Număr de subordonaţi plasaţi sub autoritatea aceluiaşi cadru. Teoreticienii managementului formal* au preconizat o slabă capacitate de control şi, în consecinţă, o organizare cu numeroase niveluri ierarhice. Sub impulsul cercetărilor lui J. Woodward, s-a arătat că nu există o structură organi-zaţională totdeauna eficace şi că deci capacitatea de control optim depinde mai ales de tipul de tehnologie.
C. Levy-Leboyer
(G. N.)
Capcană
în cadrul experimentului, încercare* destinată să deceleze dacă subiectul răspunde pe baza unei strategii prin care se eschivează de la răspunsurile la variabila* independentă manipulată. De exemplu, se intercalează încercări vide, în care stimulul la care subiectul a fost invitat să reacţioneze este absent. într-un examen clinic sau test*, probă sau item destinat să deceleze un comportament simulat sau orice altă atitudine care urmăreşte să dejoace diagnosticul sau evaluarea cercetată
(v. Momeală).
M. Richelle
(G. D. s.)
Capital uman
Metaforă economică şi bancară cu cono-taţie morală puternică invocată, încă din secolul al XVIII-lea, spre a moderniza

captare foveală
^o^deiăT comorii de descoperit Tu a depozaului de apărat. Metafora capi-alului indică faptul că o

exploatare rațională a resurselor umane este de luat in con-
îStjs
cen ibil de un randament m ş
cămfr sponsabiHtatc incumbă fiec arma şi uTuror nu fără un puternic control sociaL Cu privire la folosirea aceste! metafore in educație, P. Freire a denunțat, m 1970, ade-ziu„ea la valorile capttahsmu^
(G. N.)
emna"* la periferia cîmpului antrenează o "act e de orientare a capului ,i trunchiu-°u ca si un reflex de fixare care consta in aducerea si menținerea obiectului detec-S în centrul cîmpului vizual. In cazul in care obiectul este mobil, prezența lui in centrul cîmpulu. este menținută prin mişcări fine sacadate sau continue, ale ochiului, capului sau trunchiului. j
(G. N.)
Captare (Lege a -) -> Formă (Psihologie a —)
deTadă* «i ajunge, de obicei, la omorrrea s. consumarea victimei. Dacă faza explo-ntorie* a comportamentului de prada mo-iva de foame, este suplă şi modu abila Aza fmală a capturii este stereotipa şi stnct pra lată:ammalulaflatlavînatrePerea-ză sSează victima, se apropie de aceasta sau o urmăreşte, ajustîndu-şi compor-
i din momentul în
_____.----------j-j ^i orientarea victi-
tamentul la împrejur^ $ 1 final, captura se care, evaluînd distant tl» ță* inviolabilă de mei,'se lansează în a^r» informațiile* sen-realîzează într-o secv^6 situație ulterioare mişcări, independent ^ d, încît ea lasă pu-zoriale şi schimbările ^'laborator, caraca-şi într-adevăr atît de i'jn /difică comporta-ține porți de scăpare, pil o dată lansat, se tițele şi sepiile nu-şi CP ratează lovitura, rnentul de captură d> nl> i larvele de libe-stinge lumina, şi ele „ <? victimei lor lan-Cameleonii, broaşte^/cală specializată lule anticipă deplas^ f" mod asemănător, sînd limba sau parte' frf aproape de crab, puțin înaintea acelei^ mai probabilă a sepia îşi lansează ata^ ea pestuia din urmă. anticipînd direcția ^ a ty Şi a antilopelor deplasării de evitare ^area urmăritoru-Cursaîn zigzag a ie(W/eşte, efectuează tinere are ca obiect^ pr> a înşela victima lui care, în ceea ce Vtri>,ulm real. Carni-atacuri simulate pe' ^/f vînători în grup în privința direcției;)/Centrări cu repar-vorele (lei, hiene, luf^Şi, unnăritori şi dînd imaginea unet ^jt' f
c R^^ tizări de roluri de " ' '(G N}
ucigaşi.
>t de a reacționa.
Caracter jşn1'începînd de la
Este felul nostru ov^, de istoria medi-Caracterologia cl^ 1921, publicînd Hipocrate, a fost t,-. Vacterul şi Tipuri cinei şi a psihiatri^,- c^er şi C. G. Jung Structura corpului'^Mogiei medica-psihologice, E. Kf* <p5tj(Tiensiuni princi-definesc domeniu' & ^onahsmul (care le" potrivit celor d^logiei) şi analiza pale ale sale: co<Vr, extroversiune). asociază caracterul ^/apropie caracte-psihologică (introVW metoda chestio-R Le Senne şi G. K pA caracter un sens rologia de psihologi ^ntă de dispozi-narelor* şi daunoC ^ fl mentală) şi un restrîns (schemă ft(UcIl/e omul exploa-tii care constituie \ țn h\ şi îl specifica), sens larg (manief^ele lui S. Freud teză fondul său ^(efl)'în psihopatologie
123
carență educativă
privind caracterul au condus pe J. Bergeret la distingerea a trei niveluri:
1. caracterele propriu-zise (nevrotic, psi-hotic, narcisic, psihosomatic şi pervers);
2. trăsăturile* de caracter, structurale (ex.: nevrotic) sau pulsionale (ex.: oral);
3. patologia caracterului (nevroza*, psihoza*, perversiunea*).
Organizarea structurală de bază nu este direct sesizabilă: ea are valoare operațională pentru a situa, potrivit datelor psihanalizei*, un tip de funcționare mai mult sau mai puțin adaptat.
R. Doron şi E. Jalley
(G. N.)
Carență afectivă
Carența desemnează, în medicină, lipsa sau insuficiența unei substanțe indispensabile vieții şi asigurate în mod normal de către mediu. Tocmai în acest sens îngrijirile materne (sau maternajul*) au fost recunoscute, în urma unor studii asupra efectelor separării mamă-sugar, ca un aport indispensabil supraviețuirii şi dezvoltării normale a sugarului şi copilului. In evoluția ulterioară a cercetărilor, îndeosebi sub influența lui J. Bowlby (1952), care au condus la accentuarea faptului că sugarul are nevoie de dragoste mai mult decît de prezența fizică a mamei biologice, noțiunea de carență afectivă s-a diferențiat progresiv de noțiunea de carență maternală prin separare şi s-a impus în limbajul psihologic curent, întrucît carențele afective produc inevitabil frustrări*, cele două noțiuni sînt adesea legate.
Noțiunea de carență afectivă înglobează toate cazurile de carență maternală şi paternală, fie că este

vorba de o carenţă completă (prin absenţă sau rupere de relaţie), fie de o careSţă relativă (P. Recamier, 1953), la cazurile în care relaţiile cu părinţii sînt rare, intermitente sau provizoriu rupte etc. în sens restrîns, ea se aplică la cazurile de carenţă latentă în care prezenţa fizică a părinţilor este asigurată, însă fără ca ei să ofere dragostea de care copilul are nevoie: fie că ei au o atitudine de respingere activă, cu ostilitate manifestă pentru
copil, fie că ei au o atitudine de respingere mocnită (manifestări de dragoste refulate din cauza unei culpabilităţi* oedi-piene* inconştiente; indiferenţă faţă de copil la părinţi narcisici sau depresivi sau absorbiţi provizoriu de un doliu etc). Efectele carenţei afective sînt cu atît mai grave şi ireversibile cu cît ea este mai precoce şi mai durabilă. Alături de efectele pe termen scurt descrise de R. Spitz (1945), cum ar fi hospitalismul*, oprirea sau regresia dezvoltării motorii şi psihice (antrenînd stagnarea sau scăderea coeficientului de dezvoltare*), studiile anamnestice* confirmă însemnătatea carenţelor afective precoce la subiecţii întîrziaţi*, schizofrenici*, delincvenţi*. Se cuvine totuşi să notăm, spre a fi avertizaţi împotriva unei tendinţe de a explica totul prin carenţe afective mai mult sau mai puţin ipotetice:
1. că existenţa carenţelor afective precoce nu este generală în aceste stări psihopatologice şi că nu s-a demonstrat că la toţi subiecţii care le-au suportat apar ulterior tulburări psihopatologice;
2. că pînă în prezent n-a fost posibil să se pună în evidenţă o legătură specifică între o anumită formă de carenţă afectivă şi un anumit tip de tulburare psihopatologică.
J.-M. Petot
(G. N.)
• Bowlby J. (1952), „Maternal Care and Mental Health", în Bulletin de I' Organisation Mondiale de la Sânte, 1952,3, 355-534; traducere (1954): Soins maternels et sânte mentale, Organisation Mondiale de la Sânte, Geneve. — Recamier P. C. (1953-1978), Autour des frustrations. De psvchanalyse en psxchiatrie, Payot,Paris, 1979,11-103. — SpitzR. (1945), „Hospitalism", în The Psychoanalytic Study of the Child, I, 53-74; traducere (1949): „Hos-pitalisme. Une enquete sur la genese des etats psychopathiques de la premiere enfance", în Revuefrangaise de psychanalyse, 13 (3), 397-425.
Carenţă educativă
Situaţie a persoanelor tinere în curs de dezvoltare, caracterizată prin slăbiciunea sau absenţa presiunii elementelor culturale ca referenţi personali sau simbolici susceptibili de a-i reprezenta şi de a le facilita
cască (auditivă)
asimilarea. S-a făcut prea schematic distincţia dintre carenţa afectivă* (în raport cu mama) şi carenţa de autoritate (privitoare la tată). Carenţa educativă, frecventă în mediile defavorizate, poate lua forma unei întîrzieri uneori definitive. Evoluţia riscă în acest caz să se petreacă spre deficienţă culturală sau spre comportament asocial (v. Hospitalism).
v C.Prevost
(G. N.)
Cască (auditivă)
Aparat acustic care se aplică foarte aproape de ureche şi permite eliberarea unor stimulări* auditive perfect controlate, fără interferenţa* zgomotelor* ambiante şi fără ca ele să ajungă la alţi ascultători. Casca auditivă, devenită un obiect de tehnologie a vieţii cotidiene, a constituit, de îndată ce a fost la dispoziţia psihologilor experimen-talişti, sursa progreselor marcante nu numai în psihoacustică* şi psihofizica* audiţiei*, ci şi în psihologia cognitivă*, mai ales prin recurgerea la metoda ascultării dihotice*.
M. Ruhelle (D. S.)
Castrare
Complexul şi angoasa de castrare au fost treptat recunoscute de către S. Freud ca universale, legate de stadiul falie* al dezvoltării libidinale şi de organizarea oedi-piană*. Aceasta explică numeroase simptome (ca fobiile* micului Hans), numeroase forme de angoasă precum complexul de inferioritate, tabuul virginităţii şi invidia de penis*.
La cele două sexe, în momentul organizării genitale infantile, după S. Freud în 1923, întrebarea care se pune este de a avea sau nu penis, parte esenţială a imaginii eu/ego*-ului şi miză simbolică fundamentală a schimburilor interumane ca schimburi sexuale. Teoria sexuală infantilă explică diferenţa sexelor prin alternativa falică sau de castrare. La băiat, fantasma* de castrare este în raport cu interdicţia paternală a dorinţelor sexuale faţă de mamă şi determină renunţarea oedipiană, constituirea supra-eului* şi intrarea în perioada de latenţă*.
La fată, fantasma tinde să o deturneze de la mamă pentru a determina angajarea în organizarea oedipiană*. Nu mai este vorba de frica de suprimare traumatică a penisului, ci de suportarea unui sentiment de prejudiciere pe care ea caută să-1 nege, să-1 compenseze sau să-1 repare. Angoasa de castrare are precursori în experienţele anterioare de separare* (naştere, dependenţă, pierdere a obiectului anal*). Complexul de castrare cunoaşte modalităţi particulare în diversele organizări psi-

hopatologice: printre altele, în nevroze* şi perversiuni* (fetişismul*, homosexualitatea*), în teoria psihanalitică, însemnătatea ei structurală a fost stabilită din ce în ce mai clar de către S. Freud şi după S. Freud. Forma specifică a angoasei de castrare feminină ar fi, după M. Klein, aceea a distrugerii organelor interne ca re-dimensionare a atacurilor fantasmatice primare contra corpului mamei.

B. Brusset

(G. N.)

CAT (Children/Aperception Test)

Conceput de către L. Bellak, în 1968, CAT este o probă proiectivă* tematică destinată copiilor de la 3 la 8 ani. El conţine 10 planşe reprezentînd diferite animale în situaţii specifice. Instructajul este: „îţi voi arăta imagini şi tu vei iventa povestiri pornind de la aceste imagini. Priveşte fiecare imagine şi povesteşte-mi." Ca în cazul tuturor probelor proiective, materialul probei CAT poate fi analizat în conţinutul său manifest (se adaugă, d. ex., descrierea elementelor percepute cel mai frecvent). El poate fi analizat, de asemenea, prin solicitările sale latente (se adaugă, pentru fiecare planşă, conflictele şi fantasmele susceptibile de a fi reactivate). Materialul probei CAT suscită emergenţa problematicii identitare şi relaţionale fundamentale: relaţii cu imago*-unle parentale, tip de relaţie de obiect, problematici ale pierderii de obiect sau oedipiene. Tehnica de despuiere constă în studiul povestirilor furnizate de copil, descifrînd procedeele folosite în derularea întîmplării şi interpretînd problematica

abordată cu referire la conţinutul latent al fiecărei planşe. Este vorba apoi de a elabora o sinteză care să permită sesizarea, într-o perspectivă dinamică, a modalităţilor de funcţionare psihică a copilului testat (calitatea raportării la real, existenţa unui spaţiu psihic propriu, procesul de individualizare, de diferenţiere, organizarea defensivă actuală, registrele conflictuale predominante).

(G. N.)

Ca şi cum (Personalitate —)

Termen introdus de H. Deutsch în 1948, pentru a explica tablouri clinice particulare. Este vorba de personalităţi care nu prezintă simptome psihonevrotice şi nici trăsături de caracter vizibil patologice, şi al căror comportament este bine adaptat exigenţelor ambientale: această aparentă normalitate este în contrast cu absenţa autenticităţii şi căldurii, asociată unei pseu-doafectivităţi. Lumea exterioară este percepută ca atare, subiectul nu poate decît să i se supună. Realitatea îndeplineşte funcţia de supraeu, astfel îneît, în locul şi spaţiul unui conflict* intrapsihic, conflictul între subiect şi exterior este cel ce se vădeşte prevalent. _, ,_,, , ’ C. Chabert

(G. N.)

Catamneză

Spre deosebire de anamneză*, orientată asupra trecutului unei persoane care urmează a fi observată sau ajutată, catamne-za reuneşte documentarea asupra vieţii unui subiect sau pacient atunci cînd se urmăreşte aprecierea dezvoltării sale pornind de la un anumit moment sau ca urmare a unei intervenţii motivate de o consultaţie. In acest fel s-a, putut studia viitorul copilului de 6 ani sau viaţa afectivă a adolescentului inadaptat.

R. Doron

(G. N.)

Cataplexie

Disoluţie brutală a tonusului* muscular cu inhibarea completă a motilităţii voluntare, responsabilă de căderile fără tulburare de conştiinţă. Evoluează prin accese durînd

de la cîteva secunde la două-trei minute, accese declanşate adesea de o emoţie, rîsul în special. Este asociată în alternanţă cu nar-colepsia* în cursul sindromului lui Gelineau. J.-L. Signoret

(G. N.)

Catastrofă

Acest termen din limbajul curent desemnează o perturbare bruscă a ordinii lucrurilor pînă atunci percepută ca fiind continuă şi inerentă. Emoţii* şi sentimente diverse (angoasă, alinare, panică, culpabilitate, triumf, siderare) însoţesc această schimbare. Teoria matematică a catastrofelor datorată lui R. Thom are ca obiect morfologia discontinuităţilor care survin în procesele de schimbare a stărilor sistemelor vii sau nevii. Analiza sistemelor familiale, a patologiei lor şi a proceselor terapiei familiale sistemice* a pus la încercare aceste modele. într-un referenţial teoretic bazat pe psihanaliză, W. R. Bion a desemnat prin schimbare şi angoasă catastrofice o conjuncţie constantă de fapte care apar în relaţia conţinător-conţinut cu prilejul oricărui proces de transformare şi de creştere care confruntă un individ sau un grup cu ceea ce îl constituie. Trei elemente caracterizează schimbarea catastrofică : violenţa îndreptată asupra structurii cîmpului este expresia forţei disruptive a ideii noi; invarianta este ceea ce permite recunoaşterea în noua structură a aspectelor nealterate ale precedentei; subversiunea sistemului traduce transformarea structurii. Bion descrie reacţiile defensive faţă de schimbarea catastrofică: expul-

zarea, divinizarea, dogmatizarea ideii noi.
R. Kaes (G. N.)
Catatonie
Sindrom psihomotor* care atinge în principal activitatea motorie voluntară. Se traduce tipic printr-o atitudine încremenită şi inflexibilă, însoţită de un refuz activ de mobilizare voluntară sau indusă prin investigaţie.
Asociază în diverse grade două aspecte care ar putea alterna:
categorial
126
1. negativismul: acesta se exprimă printr-o opoziţie la orice solicitare, cu o contractare musculară proporţională cu intensitatea mobilizării în timp ce pacientul împietrit şi lipsit de mimică pare indiferent, chiar străin la ordinele date. La un grad mai mic, apare ca evitare activă a contactului atît fizic, cît şi relaţional;
2. pasivitatea: este, din contră, o stare de inerţie putînd merge pînă la „flexibilitate de ceară" fără iniţiativă motorie, asociată cu o ascultare automată a comenzilor în raport cu o sugestibilitate anormală înrudită cu ecopraxia*, ecomimia sau ecola-lia*. Descrierea iniţială priveşte o formă clinică de tulburare psihotică în care predomină sindromul disociativ în sfera psiho-motricităţii, cu inerţie, manierism, stereotipii motorii şi negativism.
Accese de nebunie catatonică pot surveni sub forma descărcărilor motorii brutale şi a unei violenţe necontrolabile. Prognosticul ei este adesea foarte sumbru. Semnalăm, în fine, că un sindrom catatonic poate fi secundar unei afecţiuni organice (infecţioase, neurologice sau toxice), ceea ce subliniază dimensiunea sa sindromică, observabilă în tablouri nosologice diverse. J.-F. Allilaire
(G. N.)
Categorial
Ceea ce se referă la categorii*. Se spune despre concepte*, silogisme, scheme* etc. care fac trimitere la categorii sau clase* (mai degrabă decît la relaţii, episoade etc). Se spune, de asemenea, după K. Goldstein, despre o gîndire sau o atitudine orientată spre degajarea aspectelor esenţiale ale unei situaţii, spre abstragerea lor pentru a le ordona în categorii generale. Expresia percepţie categorială desemnează capacitatea subiectului uman de a distribui stimulii acustici constitutivi ai limbii naturale pe categorii fonologice în pofida numeroaselor variante ale materialului sonor. Această capacitate a fost special studiată pentru categoriile surd/sonor. Observarea performanţelor comparabile la anumite specii animale lasă, cu toate acestea,
deschisă problema de a şti dacă această capacitate este strict lingvistică şi umană sau dacă ea nu este decît exploatarea i către specia noastră a unor proprietăţi mult) mai primitive ale aparatului acustic.
M. Richelle (L. C. L.)|
Categorie
Folosirea cuvîntului categorie în psiho-l logia ştiinţifică modernă nu mai face deloc! trimitere la accepţiile sale filozofice cla-l sice, predicate (sau calităţile ce se pot atri-l bui unui subiect) la Aristotel, sau conceptel fundamentale ale judecăţii la I. Kant. Eli este în general luat într-un sens învecinat,! de clasă* şi, chiar în contexte nu neapărat strict lingvistice, cu semnificaţii greu del distins, de categorie semantică*. în stu-[diul formării şi învăţării* conceptelor* şi I al organizării de date în memorie, proble-1 ma crucială care se pune psihologiei cog-1 nitive este de a repera legile constituirii I categoriilor (sau categorizare*) în repre- [zentările* subiectului, în psihofizică, o scală de categorii este o I scală de senzaţii* construită pornind de I la repartiţia, efectuată de subiect, a diferiţilor stimuli prezentaţi într-o serie pre-1
stabilită de categorii. ,
e M. Richelle
(G. N.) [
Categorie gramaticală
Ceea ce desemnează această expresie este I cunoscut de multă vreme, dincolo de acoperirile terminologice, sub vocabulele de „părţi ale discursului*" sau „clase de cu-1 vinte". Problema esenţială, care de altfel pune în joc termenii deja citaţi, este aceea I a criteriilor de definire care trebuie să permită constituirea acestor ansambluri sau categorii ale căror elemente împărtăşesc proprietăţi comune.
Tradiţia greacă, latină, medievală şi clasică a sfîrşit prin a lăsa moştenire, în privinţa limbii franceze şi de-a lungul a numeroase discuţii teoretice, următoarea listă de părţi ale discursului: nume, pronume, verbe, adjective, determinanţi (articole), adverbe, prepoziţii, conjuncţii, interjecţii.
127
categorizare
însă lingviştii moderni au pus, de asemenea, în evidenţă, pe de o parte, că morfe-mele* care indică timpul*, persoana, genul şi numărul aveau menirea să se supună speciei categoriilor gramaticale şi, pe

de altă parte, că puteau fi definite astfel unităţile de dimensiune mai largă decît cu-vîntul şi de rang mai ridicat în ierarhia constituenţilor frazei*, respectiv, sintagma* nominală şi sintagma verbală. Distribuţio-nalismul* a insistat asupra criteriilor de substituabilitate, de co-ocurenţă, de integrare într-o unitate superioară după punerea în evidenţă, în alte şcoli, a proprietăţilor morfologice (verbul se conjugă), semantice* (verbul desemnează acţiunea), logice (verbul semnifică predicaţia). Dificultatea definirii noţiunii de cuvînt*, raportul variabil între o formă lingvistică şi apartenenţa ei la o clasă („tînăr" a trecut de la categoria adjectiv la categoria adverb în „vă îmbrăcaţi tinereşte?"), labilitatea definiţiilor semantice fac aleatoare clasificările în categorii gramaticale chiar şi atunci cînd este vorba de fundamentul demersului gramaticilor*. Adăugăm, dintre numeroase alte probleme, că irupţia, în lingvistica contemporană, a problematicilor enunţiative şi textuale schimbă optica de aprehensiune a categoriilor gramaticale dacă ne gîndim că deicticele*, anaforicele*, conectorii* regrupează „părţi ale discursului" variate şi eterogene.

J.-L. Chiss

(G. N.)

Categorie semantică

Ansamblu de unităţi lingvistice* între care a fost stabilit un raport de sens* sau de semnificaţie*. Categoriile semantice au fost studiate din două perspective. După abordarea clasică, aceste categorii* sînt clar definite printr-un ansamblu de tăsături distinctive* specifice. Mai mult, toate elementele categoriei sînt reprezentative în mod egal. După abordarea naturalistă (sau pro-babilistă), categoriile naturale sînt structurate, iar diferitele elemente ale categoriei sînt mai mult sau mai puţin tipice (v. Tipicitate). în afară de aceasta, graniţele

între categorii sînt incerte. Apartenenţa la o categorie nu este hotărîtă în funcţie de criterii distinctive, ci în funcţie de asemănare (se vorbeşte astfel de „aerul de familie" cu trimitere la critica teoriei clasice formulate de L. Wittgenstein) în raport cu elementele tipice ale categoriei sau prototipului*.

Descrierile organizării categoriilor semantice sînt în general destul de grosiere. Se va spune că, de exemplu, categoria de mobilă se subdivide în fotolii, scaune, canapele etc, că cea de scaune se subdivide în scaun de bucătărie, scaun de birou etc. După E. Rosch, nivelul de categorizare* corespunzînd lui „scaun" este optimal în sensul în care el se situează între o prea mare generalitate şi o prea mare precizie. Acest nivel de categorizare este numit „nivel de bază", nivelurile mai generale sînt numite „supra-ordonate" şi nivelurile mai particulare sînt numite „sub-ordonate". Categorizarea la nivelul de bază pare să intervină într-un mare număr de sarcini* cognitive (însuşirea* limbajului*, denomi-narea*, recunoaşterea* de forme etc).

H. Abdi

(G. N.)

Categorie socioprofesională -» Clasă socială

Categorizare

Acţiune* sau operaţie* mentală*, explicită sau implicită*, constînd în organizarea datelor perceptive, lexicale etc. (colecţii) în categorii* sau clase* definite pe baza anumitor criterii. Inserţie de elemente în categorii astfel formate. Categorizarea este deja prezentă în activităţile* perceptive la animal, capabil să trateze ca aparţinînd la aceeaşi categorie stimuli care au un criteriu comun în pofida unor diferenţe pe care ei, de altfel, le prezintă (astfel, categorii cvasiconceptuale de „arbore" sau de „apă" au fost puse în evidenţă la porumbel). Categorizarea perceptivă poate apărea ca fundament al formării conceptelor*. Ea este, fără îndoială, la om, influenţată şi de categorizările semantice*.

categorizare socială

128

129

cecitate

Pe de altă parte, studiul organizării informaţiilor stocate în memorie şi al organizării lexicului la subiecţii vorbitori a demonstrat locul esenţial pe care îl joacă aici categorizarea, condiţie, în acelaşi timp, a amplorii datelor stocabile şi a eficacităţii proceselor de recuperare*. însă arhitectura sistemului de categorizare propriu subiectului nu corespunde în mod necesar celei sugerate de analiza formală a datelor; categorizarea psihologică a conceptelor pare a releva mai mult mulţimi vide sau prototipuri* decît clase riguros definite.

M. Richelle

(L. C. L.)

Categorizare socială

Datorăm lui H. Tajfel şi Şcolii de la Bristol faptul de a fi arătat că procesele de categorizare cu stimuli fizici (d. ex., linii) puteau explica anumite aspecte ale percepţiei* şi ale cogniţiei sociale*: individul ordonează ansamblurile sociale în categorii (cel mai adesea — grupuri) între care el accentuează deosebirile şi în interiorul cărora el subliniază asemănările. Astăzi se ştie că la acest proces de

diferențiere intercategori al ă/asimilare intracategorială se pot adăuga procese mai fine de diferențiere intracategorială, în special la nivel
intragrupal*.
ERSOC
(G. N.)
Catharsis
Catharsis-ul, sau metoda cathartică, este, după J. BreuerşiS.Freud(1895), abreac-ţia* unui afect* nedescărcat, care deci nu a fost suprimat la timpul său printr-o reacţie adecvată, cum ar fi „a se uşura prin lacrimi", „a-şi descărca mînia", şi care prin aceasta rămîne totuşi în inconştient*. In 1892, în timpul curei lui B. Pappenheim (Anna O.), J. Breuer şi bolnava sa au descoperit împreună că unele simptome erau consecinţa nedescărcării unui afect în cursul unui eveniment anterior şi care puteau fi suprimate prin rememorarea sub hipnoză* a evenimentului traumatic* şi prin ab-reacţia consecutivă afectelor corespunzătoare. Efecte cathartice se regăsesc în
psihodramă* şi în diferite forme de psihoterapie*.
F J.-M. Petot
(G. N.)
Cauzalitate
Relaţie între o cauză* şi efectul pe care ea îl produce. Problema statutului cauzalităţii este în centrul dezbaterii asupra determinismului*. Demersul ştiinţific vizează punerea în evidenţă a relaţiilor de cauzalitate, însă ideea formată despre aceste relaţii a evoluat în cursul istoriei ştiinţei. Noţiunii de cauzalitate simplă, potrivit căreia fiecare cauză are un efect şi fiecare efect cauza sa, i s-a substituit ideea de cauzalitate multiplă, în care mai multe cauze, diferit ponderate, intră în interacţiune. în cele din urmă, nu mai este posibil de a se repera acţiunea fiecărei cauze luată independent de altele, iar relaţia de cauzalitate nu se mai exprimă decît în termeni probabilişti. în fine, conceptele provenite din cibernetică* au introdus noţiunea de cauzalitate retroactivă* sau feed-back*, în care efectul produs retroacţionează asupra cauzei sale. Psihologia ştiinţifică şi-a apropriat aceste elaborări ale noţiunii de cauzalitate, însăşi natura fenomenelor studiate în psihologie impune noţiunea de cauzalitate multiplă (avînd drept corolar adoptarea unor instrumente statistice adecvate) şi pe cea de feed-back, esenţială în înţelegerea viului.
De altfel, psihologia cunoaşte propriile sale probleme de cauzalitate:
1. ideea potrivit căreia conduitele umane pot fi determinate de cauze, mai mult decît să decurgă din libertatea* subiectului, perpetuează printre psihologi o dezbatere moştenită din filozofie şi a cărei miză este existenţa însăşi a unei psihologii ştiinţifice;
2. faptul că multe acţiuni*, atît ale animalelor cît şi ale oamenilor, apar finalizate, orientate către un scop*, se constituie în argument al unei concepţii care, în privinţa cauzalităţii conduitelor, lasă un spaţiu larg voinţei*, intenţionalităţii*;
3. nu lipsită de legătură cu problemele precedente, o dezbatere traversează întreaga
istorie a psihologiei cu privire la partea ce trebuie acordată, în cauzalitatea comportamentelor, factorilor externi (mediu înconjurător*) şi interni (trebuinţe*, predispoziţii* etc), factorilor de învăţare* şi factorilor înnăscuţi*, factorilor biologici si factorilor culturali; 4. statutul cauzal al entităţilor mentale, cum sînt reprezentările*, care au dobîndit un loc esenţial în psihologia cognitivă, nu a primit pînă astăzi nici o elucidare satisfăcătoare.
Cauzalitate perceptivă (sau percepţie a cauzalităţii): fenomen perceptiv studiat de A. Michotte (1946): dacă un mobil ajunge în contact cu un obiect, iar acesta din urmă se pune în mişcare în acel moment, subiectul observator percepe, într-un mod foarte constrîngător, un raport de cauzalitate între mişcarea primului şi cea a secundului, „antrenată" sau „determinată" de mobil (v. Antrenament). Fenomenul poate fi pus în evidenţă, aşa cum a făcut-o Michotte, prezentînd subiectului, pe un plan, simple figuri geometrice (pătrate colorate) care se deplasează în raporturi spaţiale şi temporale convenabile. Michotte a sugerat că această cauzalitate perceptivă ar putea fi la originea noţiunii de cauzalitate, însă se poate obiecta că ea, din contră, ar putea deriva din propria noastră comprehensiune intuitivă a relaţiilor cauzale în experienţa noastră cu lumea fizică.
M. Richelle (L. C. L.)
• Michotte A. (1946), La perception de la cau-salite, Ed. Institut de Philosophie, Louvain.
Caz
Pentru o gramatică a jazurilor, verbul este elementul central al propoziţiei*; un ansamblu de sintagme* nominale îi este alăturat prin relaţii pe care le calificăm drept ..cazuri": agent, instrument, pacient, obiect, rezultat etc. Regulile* gramaticale au drept funcţie, pornind de la această relaţie predicativă profundă, derivarea enunţurilor de suprafaţă posibile (nivelul asumării misiunii enunţiative şi al atribuirii de valori
referenţiale unităţilor). Astfel, „Eu deschid sticla cu dinţii" se descompune într-un pivot „a deschide"

(predicat*) înconjurat de argumentele* „eu" (agent) + „sticlă" (obiect) + „dinţi" (instrument). La acest nivel, „eu" nu are încă nici valoare enunţiativă (v. Enunţare), nici valoare referen-ţială (v. Referinţă), ci este pur şi simplu un indice de persoană marcat ca agent.
J.-M. Adam
(G. N.)
Caz-limită
începînd de la V. W. Eisenstein, în 1949, se vorbeşte în limba franceză de cazuri-li-mită sau de stări-limită* pentru a traduce expresia engleză borderline. Preferinţa pentru „caz-limită" relevă mai curînd avansarea unei ipoteze asupra organizării psihice a unui subiect singular, decît o simplă descriere de stări actuale asemănătoare altora: situaţia pacientului nu este doar intermediară între psihoză* şi nevroză*, este vorba de o maladie a narcisismului*, în care
riscul major este depresia*. „ „
R. Doron
(L. C. L.)
Căutare în memorie
Termen genetic care desemnează procesele susceptibile de a duce la recuperarea* informaţiilor stocate în memorie. Natura acestor procese variază după modelul de memorie la care se face referire. Căutarea în memorie este de cele mai multe ori automată*, dar poate fi şi o activitate controlată, conştientă, implicînd aplicarea strategiilor complexe de rememorare*.
S. Bredart
(N. C.)
Cecitate
Desemnează privarea de vedere*. Această privare poate fi consecinţa unei prejudicieri a ochiului sau a nervului optic; în acest caz este vorba de cecitate periferică. Ea poate fi consecinţa unei prejudicieri bilaterale a ariilor occipitale striate, locul de proiecţie a informaţiilor vizuale; în acest caz este vorba de cecitate corticală, sau occipitală, sau centrală; nu rareori o astfel de cecitate este însoţită de anozognozie*.
cecitate verbală

Nerecunoaşterea obiectelor prin văz atunci cînd căile senzoriale sînt pertinente funcţional a fost iniţial considerată drept cecitate psihică (echivalent al agnoziei* vizuale); în acelaşi mod, nerecunoaşterea cuvintelor şi a literelor a fost denumită cecitate verbală (echivalent pentru alexie*).
J.-L. Signoret
(G. N.)
Cecitate verbală -> Alexie Celălalt - Altul
Cele mai mici pătrate (Metodă a —) ->
Ajustare
Cenestezie
După Aristotel, raportarea la simţuri face din cenestezie un dat subiectiv fixat în impresiile corporale. Specie de conştiinţă corporală, ea are, prin definiţie, raporturi strînse cu neurologia, care descrie ansamblul aferentelor venite din corp, din care ea ar reprezenta spaţiul de sinteză. Totuşi, ca dat pur subiectiv, ea constituie, de asemenea, un loc de proiecţie* a impresiilor corporale, putînd integra impresiile imaginare ale corpului.
Ea a putut, prin extensie, să califice conştiinţa* de sine, una şi indivizibilă. De aceea, depersonalizarea a putut fi considerată ca o tulburare cenestezică.
M.-C. Hardy-Bayle
(G. N.)
Cenestopatie
Se aplică, în general, la fenomene de sensibilitate exacerbată a senzaţiilor corporale fără suport lezional organic. Pot fi totuşi observate cenestopatii care potenţează senzaţii de origine organică. Termenul a fost creat de E. Dupre pentru a desemna o halucinoză* a cenesteziei* care îmbină percepţia tulburării organice cu criticarea de către subiectul însuşi a acestei percepţii; ea nu face obiectul nici unei interpretări delirante, dar este însoţită de semne de anxietate. Cenestopatia este opusă parestezilor care au, prin definiţie, o bază neurologică obiectivă. Se observă, în cursul diferitelor tablouri psihopatologice, în special tulburările anxioase*, depresiile* mascate şi ipohondria*. Dar ea poate fi, de asemenea, observată în cursul tulburărilor delirante schizofrenice sau persistente. Ea atinge intensitatea maximală în sindromul lui J. Cotard.
J.-F. Allilaire
(G. N.)
Cenţii -» Cuantil Centilaj -» Etalonare

Central (Sistem nervos —) -> Sistem nervos
Centralitate
Atribut al unei poziții centrale (opus celui de periferie). Se poate vorbi de poziția unei persoane într-un dispozitiv, de exemplu într-o organigramă sau o rețea de comunicare în care centralitatea trimite la posibilitatea nereciprocității de schimburi cu ansamblul membrilor unui colectiv considerat. Poate fi vorba, în aceeaşi măsură, în tradiția teoriei formei*, de poziția unui concept sau a unei regiuni într-un spațiu cognitiv* sau în reprezentarea* (chiar ştiințifică) a unui obiect. Anumite trăsături, de exemplu, pot apărea ca mai centrale decît altele în percepția globală pe care o avem despre o persoană, afectînd astfel mai mult
această percepție.
v v' ersoc
(L. C. L.)
De altminteri, în cazul unei distribuții* numerice se definesc caracteristici de centralitate ; ele corespund unei modalități care este, intuitiv vorbind, cît mai puțin extremă cu putință într-o latură sau alta; se vorbeşte de asemenea de valoare centrală a protocolului* (sau a distribuției). O valoare centrală, pentru o scală*, trebuie să aibă cel puțin proprietatea intermedia-rității, adică să fie cuprinsă între treptele extreme observate ale distribuției; în particular, pentru un protocol constant sau pentru o distribuție punctuală, valoarea centrală va coincide cu modalitatea observată unică

a distribuției. Caracteristicile de centralitate cele mai răspîndite sînt mediana şi media. Mediana este valoarea, dacă ea există, a distribuției în aşa fel încît avem tot atîtea observații de o parte sau alta a ei. Media este egală cu suma observațiilor împărțită la numărul lor. Specificitatea mediei ca valoare centrală se relevă prin următoarele două caracterizări exprimate din punct de vedere geometric:
1. valoarea medie este punctul mijlociu (sau baricentrul) al distribuției în aşa fel încît suma abaterilor de la acest punct este nulă. Aceasta este caracterizarea baricentrică a mediei ;
2. valoarea medie este punctul pentru care suma pătratelor distanțelor observațiilor este minimală. Punctul mediu este punctul celor mai mici pătrate*. Aceasta este caracterizarea metrică a mediei.
P. Bonnet şi H. Rouanet
(L. C. L.)
Centrare
Orientare* focalizată a privirii asupra unui punct sau a unui obiect într-un cîmp vizual*, necesară pentru a maximiza captarea informației* şi eventual pentru a antrena o supraestimare* a elementului privit, comparativ cu elementele percepute periferic. Centrarea corespunde în mod normal unei fixări foveale*, însă termenul are o cono-tație cognitivă pe care fixația nu o are. Prin analogie, atenție* acordată unui obiect în celelalte modalități* senzoriale, în terminologia lui Piaget, centrarea desemnează luarea în considerație de către subiect a unui singur aspect al situației — configurație perceptivă sau probk <nă de rezolvat. Fixarea atenției se face în acest caz în detrimentul mobilității necesare pentru a fi aprehendate diversele aspecte ale situației şi pentru a se asigura coordonarea acestora. Astfel, într-un experiment de transvazare a unui lichid într-un recipient mai îngust dar mai înalt (probă de conservare*), centrarea pe o singură dimensiune, de exemplu nivelul, va traduce stadiul* pre-operatoriu* al copilului. Sau, mai mult, centrarea pe ceea ce el percepe din propriul
său punct de vedere împiedică subiectul să sesizeze punctul de vedere al altuia: pentru a se instaura coordonarea punctelor de vedere sau înțelegerea simultană a celor două dimeniuni ale recipientelor, este nevoie de decentrare*.
M. Richelle
(G. N.)
Centru asertiv -> Focar
Centru de evaluare
Centrele de evaluare sînt utilizate, în principal, pentru selecția cadrelor şi pentru detectarea potențialului de încadrare în întreprindere. Mai mulți candidați (în mod obişnuit 6-8) sînt evaluați simultan prin intermediul unei serii de teste*, de convorbiri* şi de observații ale comportamentului*. Mai mulți evaluatori, psihologi şi nepsihologi formați pentru evaluare, îşi împart sarcina şi elaborează în comun, la sfîrşitul fiecărei şedințe, o decizie finală. Validitatea* predictivă a centrelor de evaluare este ridicată. Li s-a reproşat totuşi slaba fidelitate* internă şi absența validității de conținut. _, r
,
C. Levy-Leboyer
(G. N.)
Centru de reintegrare
Numite uneori Centre de adaptare la viața socială, Centre de readaptare, Centre sau Case de găzduire,

aceste structuri intermediare oferă un ajutor şi asigură o asistenţă temporară în vederea reîntoarcerii la viaţa activă a subiecţilor care ies din instituţiile în care erau închişi pentru a fi trataţi sau pentru a ispăşi o pedeapsă. Pacienţii admişi în aceste centre sînt aleşi dintre cei care încă nu au capacităţi suficiente pentru a-şi asigura independenţa şi care se lovesc de handicapuri familiale şi socioprofe-sionale. Echipa pluridisciplinară de încadrare şi asistenţă le propune un contract cu obiective definite şi pentru o durată limitată. Este vorba, în esenţă, de un ajutor în vederea stabilirii de raporturi corespunzătoare în timp, în spaţiu şi în mediu pe parcursul unui program de viaţă care vizează

centru vizual

susţinerea evoluţiei psihologice a vechilor internaţi. Acest program, alcătuit special pe psihoterapii individuale şi de grup, încearcă să acţioneze asupra devalorizării, regresiei, pasivităţii, culpabilităţii în scopul de a obţine progresiv participarea activă a subiecţilor la luări de decizie responsabile.

J. Selosse

(G. N.)

Centru vizual

în vederea binoculară, punct comun tuturor direcţiilor aparente (pentru subiect) ale privirii. Se determină prin punctarea de către subiect, într-o poziţie cu capul imobil, a direcţiei unui obiect fixat. Centrul este în general mai aproape de un ochi numit director decît de celălalt.

R. Genicot

(G. N.)

Cenzură

Funcţie de interdicţie a conştiinţei* morale faţă de dorinţele inconştiente, descrise de S. Freud ca fiind la originea deformărilor visului* şi refulării*. într-un discurs articulat, pasajele inacceptabile pentru instanţa de autoobservaţie (supraeul* în cea de-a doua topică* freudiană) sînt suprimate prin blancuri sau alterate pentru a fi ascunse. Această apărare se exercită între inconştient şi preconştient (confundîndu-se cu refularea), şi între preconştient şi conştient. Tocmai în acest ultim sens este utilizat acum termenul.

B. Brusset

(G. N.)

Cerc de calitate

Mic grup de funcţionari sau muncitori apar-ţinînd aceluiaşi departament sau aceluiaşi atelier care caută să amelioreze calitatea unui produs sau a unui serviciu. Compuse din voluntari, aceste grupuri se reunesc în mod regulat pentru a analiza procesele de producţie şi de muncă, a identifica problemele şi a pune în practică soluţii. Pentru aceasta, participanţii la cercurile de calitate sînt formaţi prin recurgerea la metode care permit alegerea unei probleme de tratat, alcătuirea unui diagnostic al cauzelor

ei, şi găsirea de soluţii (în special diagrama în creastă de peşte a lui Ishikawa, mînuirea de grafice şi de histograme*, brainstor-ming*-u\). Cercurile de calitate au fost create în Japonia şi s-au înmulţit apoi în Europa şi în Statele Unite.

C. Levy-Leboyer (G. N.)

Cercetare activă -» Activă

Cercetare-acţiune

Tip de cercetare ale cărei obiective şi metodologie fac obiectul unei negocieri permanente între cercetători, comanditarii cercetării şi persoanele sau grupurile la care se referă cercetarea. Din monologică cum este în metoda experimentală*, cercetarea devine dialogică. Un astfel de demers este indispensabil din moment ce rezultatele unei cercetări sînt destinate să se articuleze cu efectele unei acţiuni, ca în numeroasele cazuri de inovaţie pedagogică*.

D. Hamei ine

(N. C.)

Cercetaşă (Albină)

Atunci cînd, la albinele melifere, regina părăseşte stupul antrenînd în urma sa aproape jumătate din albinele lucrătoare pentru fondarea unei noi colonii, roiul se fixează într-un loc de aşteptare. Cercetaşele se detaşează din el şi pleacă să exploreze împrejurimile în căutarea unei zone convenabile pentru o instalare durabilă. Revenite la roi, ele depun eforturi pentru a-1 antrena spre zona aleasă.

J.-C. Ruwet

(D. S.)

Cerebel

Structură nervoasă de formă complexă situată în faţa posterioară a trunchiului* cerebral căruia îi este alăturat prin pedunculii cerebeloşi superiori, mijlocii şi inferiori. El este în relaţie cu cea mai mare parte din marile căi senzoriomotorii. Prezintă trei laturi diferite filogenetic: vermisul median, partea intermediară şi, în lateral, partea hemisferică sau neocerebelul. Fiecare comportă un cortex, foarte

plisat, cu nu-
133
certitudine
I
meroase tipuri celulare (din care cea mai caracteristică este celula lui Purkinje) constituind o rețea comună şi nuclee profunde (respectiv, nucleul fastigial, interpus şi dantelat).
în patologia umană, afectarea cerebelului se traduce prin ataxie cerebeloasă, cu tulburări de echilibru*, de postură*, de coordonare a mişcărilor* (somatice şi oculare). Mai mult, este descrisă o tulburare cerebeloasă caracteristică al cărei mecanism rămîne încă insuficient înțeles. Considerat în ansamblu, cerebelul are un rol important în comanda mişcărilor (în special cele rapide, numite balistice). Nu-cleii cerebeloşi exercită o activitate tonică asupra structurilor motorii, explicînd hipo-tonia observată consecutiv leziunii cere-beloase. în fine, s-a atribuit cerebelului un rol în învățarea* motorie. într-un mod mai analitic, cele trei laturi diferite filogenetic ale cerebelului au implicații funcționale specifice. Vermisul este în relație cu controlul posturii şi echilibrului (echilibru static) ; partea intermediară este implicată în mişcări şi în locomoție (echilibru dinamic) ; partea hemisferică sau neocerebelul, dezvoltată îndeosebi la primate şi om, este corelată cu coordonarea mişcărilor complexe, în particular la nivelul mîinii şi în mişcările alternative.
B. Soumireu-Mourat
(G. N.)
Cerință alimentară
Vocabule ce desemnează ansamblul de conduite* prin care un animal îl incită pe un altul să-i dea hrana. în societățile de insecte (albine, termite, furnici), cerința alimentară prin atingerea antenelor şi transmiterea hranei (trofalaxie) contribuie la menținerea identității şi coeziunii grupului. Cerința de hărțuire a unui individ din altă sPecie, incitîndu-1 să abandoneze prada sa, este o formă de parazitism* (cleptobioză la skua şi fregate în detrimentul păsărilor marine). Puii rîndunicilor cer tainul lor, înrePtîndu-se spre capul părintelui şi ciu-Pmd guşa roşie situată sub extremitatea Cl°culUi său galben, ceea ce antrenează
regurgitarea. Puişorii de pasăre întind gî-tul, agită aripile, deschid mult ciocul şi scot strigăte stridente; comisurile ciocului, partea mai groasă şi fundul gîtlejului, palatul, limba sînt viu colorate; ansamblul acestora îl determină pe adult să introducă hrana în cioc (v. Declanşator). La puişorii abia ieşiți din găoace, cerința este declanşată de stimuli tactili aplicați de ciocul părintelui care-i hrăneşte, pe suportul cuibului sau pe margine; după deschiderea ochilor, puişorii îşi orientează gîtul spre capul mamei sau spre orice altă parte care-i ține locul. în parada* nupțială, la anumite păsări (rîndunele de mare), femela adoptă un comportament infantil de cerință care atenuează agresivitatea*; masculul răspunde prin ofrandă* alimentară reală sau ri-
tualizată*. T „ _
J.-C. Ruwet
(G. D. S.)
Certitudine
Propoziție considerată drept adevăr în cadrul unui model logic sau logico-mate-matic dat, sau ca ceva stabilit şi perfect verificat în cadrul unui demers empiric. Credință rezistentă la îndoieli, nelăsînd nici un loc unor eventualități diferite şi oferindu-se adesea ca emanare din cognitiv, chiar atunci cînd provine esențialmen-te din afectivitate*.
Caracterizare a stării unei situații, a unui sistem oarecare, nelăsînd nici o marjă de indeterminare.
în analizele psihologice ale luării deciziei*, asumării riscului*, estimării* probabilităților*, atribuirii*, certitudinea nu este decît una din extremitățile unui continuam în care se înlănțuie judecăți de incertitudine* mai mult sau mai puțin marcate, în teoriile deciziei şi mai ales în teoria previzională (prospect theory) propusă de D. Kahneman şi A. Tversky, efectul de certitudine este tendința de supraevaluare a greutății acordabile unui cîştig considerat ca sigur, în raport cu cîştiguri considerate ca probabile. Acest efect contribuie la comportamente care contrazic teoria utilității*.
C. Prevost şi M. Richelle (L. c. L.)
cheie
134
Cheie
Dispozitiv care se reduce, în general, Ia închiderea sau deschiderea unui circuit electric sau electronic, destinat să traducă un răspuns* al subiectului într-un experiment psihologic. Folosirea răspîndită, în acest scop, a cheii telegrafice, conjugată cu o traducere discutabilă a termenului englezesc key (într-o accepțiune care ar fi redată mai propriu prin „clapă"; unii autori francezi au recurs la termenul clapetă), a sfîrşit prin a consacra termenul pentru a desemna modelele cele mai diverse de dispozitive îndeplinind aceeaşi funcție, de la simplul buton de sonerie pînă la discul de plexi-glas pe care

porumbelul bate cu ciocul într-o colivie de condiţionare operantă*. Caracteristicile cheii trebuie, cu deosebire în cercetările care implică măsurarea timpului de reacţie*, să garanteze înregistrarea foarte rapidă şi fiabilă a mişcării alese ca răspuns.
Cheie vocală: dispozitiv care permite transducţia unui răspuns vocal, utilizat, de exemplu, în studiul timpului de reacţie* verbală (subiectul trebuind să producă un răspuns verbal la stimulul imperativ*) sau în condiţionarea operantă a unui răspuns
vocal la animal.
M. Richelle
(G. N.)
Chemoterapie
Tratament cu substanţe chimice, cel mai adesea sintetice. In psihiatrie, deşi cloralul, barbituricele* existau de mult timp, era chemoterapiei a debutat în 1952 cu descoperirea efectelor antipsihotice ale clor-promazinei (Largactilul). Deceniul următor asista la descoperirea principalelor tipuri de psihotrope*. Contrar utilizării sale în medicină, termenul a dobîndit în psihiatrie o conotaţie teoretică particulară în măsura în care s-a opus corespondentului său, psihoterapia. Astăzi, aceste dispute se atenuează şi există un consens în a gîndi că cei doi mari versanţi ai terapeuticii psihiatrice sînt perfect complementari.
a. Jouvent
(G. N.)
Chestionar
Ansamblu de întrebări aranjate şi prezentate după o ordine precisă, fie oral, fie în scris, servind pentru a aduna, într-o situaţie standardizată, opiniile*, sentimentele, credinţele şi conduitele subiecţilor. Chestionarul poate forma un test* sau să facă parte dintr-o anchetă*; este vorba în acest caz de descrierea unei populaţii sau de verificarea unei (unor) ipoteze, chestionarul traducînd, prin operaţionalizare, variabilele cercetării. El poate avea şi sarcini specifice : de a compara sau de a evalua obiecte, a le ordona sau a le clasa. Se disting diferite tipuri de întrebări după forma lor: întrebări deschise care permit subiectului să răspundă liber, şi întrebări închise care dau diferite răspunsuri posibile dintre care subiectul alege unul sau mai multe pentru care optează sau indică dacă este în acord
sau dezacord.
G. Moser
(G. D. s.)
Chi-pătrat (Test —)
Test de semnificaţie pus la punct de K. Pearsonîn 1900, servind la compararea unei distribuţii* observate cu o distribuţie teoretică, construită după o anumită ipoteză*. Exemplul cel mai celebru este cel de chi-pătrat de independenţă* într-un tablou de contingenţă*. Statistic, chi-pătrat poate fi obţinut prin calcularea, pentru fiecare caz, a contribuţiei absolute la chi-pătrat, care este egală cu pătratul distanţei dintre efectivul observat şi efectivul teoretic, împărţit la efectivul teoretic; apoi se calculează suma contribuţiilor. Simbolic este formulat astfel:
X2 = £ [(efectiv observat - efectiv teoretic)2] efectiv teoretic
P. Bonnet şi H. Rouanet
(G. D. S.)
Chreodă
Biologul C. H. Waddington a desemnat prin acest cuvînt canalizările dezvoltării*. Canalizarea este proprietatea unui proces de dezvoltare embriologică de a fi rezistent la schimbare, pînă la un anumit punct.

Chreodele acoperă simultan agenţi genetici sau de mediu. J. Piaget a împrumutat de la Waddington această noţiune pentru a exprima ideea că anumite procese secvenţiale identice se regăsesc în structuri operatorii* diferite (uneori ortografiată de
Piaget creodă). ,
b P. Mengal
(G. N.) Chunk^t Grupare
Cibernetică
Termen propus în 1948 de N. Wiener pentru definirea ştiinţei care are ca obiect de studiu procesele de control şi de comunicare la fiinţele vii şi la maşini. Un sistem cibernetic prezintă părţi care integrează informaţiile* exterioare şi iau decizii*, ca şi părţi aservite care execută deciziile. Starea lor este menţinută constantă de un dispozitiv de feed-back*. Concepută, încă de la început, în cadrul aplicaţiilor tehnologice, cibernetica a avut repede o influenţă considerabilă asupra dezvoltării psihologiei cognitive*. p

(L. C. L.)
Ciclocronie
Termen puțin folosit, propus de N. A. Po-pov, în 1950, pentru desemnarea proprietății sistemului nervos central de a reproduce spontan excitații ciclice anterioare
(v. Timp, Temporal). „ . .
H. Lejeune
(G. N.) Cicloid -» Constituție
Ciclotimie
Oscilație a dispoziției între perioade care au caracteristici apropiate celor ale unei stări depresive şi perioade avînd caracteristici apropiate celor ale unei stări maniacale. Intensitatea semnelor uneia sau alteia dintre perioade este insuficientă pentru a se da diagnosticul de boală maniaco-de-presivă.
Un sentiment de inadecvare, o izolare, o cădere a performanțelor intelectuale şi o creştere a timpului de somn marchează fazele de tip depresiv; o supraestimare a
sinelui, o căutare excesivă de contacte sociale, un sentiment de sporire a facultăților intelectuale şi o diminuare a timpului de somn marchează perioadele de tip maniacal.
Apariția obişnuită a acestei alternanțe ti-mice la adultul tînăr şi permanența sa explică de ce ciclotimia a fost considerată de către unii o constituție sau o personalitate specifică. Pentru alții, şi mai recent, ea este descrisă ca o formă simptomatică atenuată de boală maniaco-depresivă bipolară.
Diferiți factori au fost presupuşi ca implicați în geneza acestor stări: factori biologici, genetici şi mai ales de mediu. Psihopatologia oferă şi ea posibilități explicative ale acestei evoluții ciclice. Depresia ar marca incapacitatea fundamentală a subiectului* de a se situa într-o manieră nuanțată şi stabilă în relația cu obiectul*, purtînd deci, în chiar natura sa, condițiile apariției acestei oscilări. Persistența unor exigențe inumane, ideale, înscrise în mişcarea depresivă explică astfel această mişcare de oscilare între extreme prezentă în ciclotimie, prin incapacitatea de a menține o poziție intermediară în care ambivalența* este depăşită şi poziția megalomaniacală infantilă abandonată.
M.-C. Hardy-Bayle
(G. N.)
Ciclotim normal -» Constituție Ciclu de activitate -» Activitate
Ciclu funcțional
Termen introdus de J. von Uexkiihl în 1921, pentru descrierea interacțiunilor dintre un animal şi lumea sa subiectivă. Obiectele purtătoare de caractere perceptive specifice speciei, active asupra receptorilor* senzoriali, definesc astfel o lume perceptivă, în timp ce acțiunea subiectului asupra mediului se exercită datorită efectorilor* asupra obiectelor purtătoare de caractere specifice speciei, definind o lume activă.
R. Campan
(G. N.)
ciclu menstrual

Ciclu menstrual -> Estru
Cinetică
Studiu al relației dintre mişcare* şi forțele care o produc (sinonim cu dinamică*). Cinetica se deosebeşte de cinematică în măsura în care aceasta din urmă priveşte vitezele* fără a aborda analiza maselor şi a forțelor. Cercetările cinetice pun problema de a cunoaşte dacă forța este percepută ca atare. Către un răspuns afirmativ tind experimentele care arată că un obiect a cărui viteză este constantă de la începutul deplasării lui este perceput ca atingînd această viteză după un salt inițial urmat de o anumită decelerație, ceea ce pare şi mai conform cineticii care prevalează în condiții naturale. Astfel, percepția mişcării ar traduce influența legilor dinamice.
F. Măcar (L. C. L.)
Cineză
Reacții de orientare* indirecte, cinezele au fost definite de D. L. Gunn, J. S. Kennedy şi D. P. Pielou încă din 1937, în opoziție cu taxiile* sau tactismele, ele însele definite ca reacții de orientare directe. Aceşti autori disting ortocineza de clinocineză*. Ortocineza constă într-o variație a vitezei de deplasare a unui animal, indusă prin variația intensității unui stimul. Acest tip de reacție privitor la viteza liniară era desemnat, înainte de 1937, prin numele de cineză.
Ca şi taxiile, cinezele trebuie considerate ca modele* de comportament animal mai curînd decît comportamente imediat observabile. Destinate să modeleze reacții foarte simple care se produc ca răspunsuri la sti-muli puțin structurați ei înşişi, taxiile şi cinezele sînt utilizate tradițional pentru a descrie comportamentele organismelor celor mai simple: unicelulare şi nevertebrate în special.
P. Bovet
(G. N.)
Circadian -> Ritm biologic

Circuit al lui Papez -> Limbic (Sistem —)
Circumstanţiată (Gîndire —)
Gîndirea circumstanţiată este o tulburare formală a gîndirii* (observată la nivelul discursului) care constă în incapacitatea de a distinge esenţialul de accesoriu. Această absenţă de relief a gîndirii dă auditoriului sentimentul dezagreabil că subiectul se pierde în detalii. Faptul se observă în special la subiecţii care prezintă un caracter obsesional*.
Ea se distinge de gîndirea digresivă, care vizează o exagerare a asociaţiilor la originea neîncetatelor ocoluri în raport cu firul relatării.
R. Jouvent
(G. N.)
Cîmp
Domeniu delimitat de cunoştinţe particulare (ex.: cîmp al psihologiei*, cîmp al neuroştiinţelor*) sau al unei funcţii psihologice particulare (cîmp al percepţiei*, cîmp al inteligenţei*). Termenul, astfel calificat, dobîndeşte o accepţie tehnică mai precisă în expresiile: Cîmp receptor: regiune în care stimularea* antrenează activarea* unei celule senzoriale. Astfel, pentru o celulă retiniana dată, cîmpul receptor este zona retinei* a cărei iluminare antrenează răspunsul (de-polarizare sau hiperpolarizare) al acestei celule. După studiile lui S. W. Kuffler, în 1953, cîmpul receptor al multor celule retiniene este organizat în regiuni centrale şi periferice. Prin extensie, putem încerca să definim cîmpul receptor al unui neuron* situat la un nivel oarecare al căilor vizuale, de la retină la cortexul occipital, aşa cum au făcut-o, de exemplu, D. H. Hubel şi T. N. Wiesel identificînd stimulii caracteristic orientaţi la care reacţionează electiv anumiţi neuroni ai cortexului vizual (detectori* de orientare*). Se vorbeşte, de asemenea, de cîmp receptor cu privire la zona cutanată în care o excitaţie declanşează un reflex.
Cîmp vizual: în vederea monoculară*, ansamblu de direcţii ale spaţiului* pe care le poate cuprinde ochiul imobil; în vederea binoculară*, ansamblu cuprins, în aceleaşi

ă
condiţii, de către ambii ochi. Cîmpul vizual este în general reprezentat în coordonate polare, ale căror meridiane delimitează sectoarele temporal şi nazal, superior şi inferior. Pentru un singur ochi, acesta se întinde aproximativ 90° în zona temporală şi 60° în zona nazală, superioară şi inferioară. în virtutea poziţiei ochilor la fiinţa umană, există o recuperare considerabilă a cîmpurilor vizuale în vederea binoculară, cîmpul total acoperind aproximativ 90° în toate direcţiile. Cîmpul vizual, care corespunde extensiei vederii ochiului imobil, trebuie distins de cîmpul privirii, numit astfel în mod paradoxal şi ambiguu cîmp de fixare, care defineşte extensia maximală a spaţiului vizual baleiat prin mişcarea ochiului (sau ochilor), capul rămî-nînd imobil.
Cîmp perceptiv: în opoziţie cu cîmp fizic, care înglobează toate elementele unui mediu înconjurător*, din care unele scapă capacităţilor perceptive ale organismului şi altele, fără a fi indetectabile, sînt totuşi neglijate, cîmpul perceptiv desemnează ansamblul elementelor din mediul său pe care un organism le ia efectiv în seamă şi care ghidează comportamentele sale. Expresia întîlneşte pe cea de cîmp psihologic, opus cîmpului geografic, propus de ges-taltişti*, ca şi pe cea de univers percep-tiv-activ propusă de J. von Uexkiihl. Cîmp conceptual: domeniu de regrupare organizată a elementelor sau calităţilor unuia sau mai multor concepte*, cîmpul conceptual este o entitate inferată dotată cu o realitate psihologică mai mult sau mai puţin puternică. în lingvistică şi psiholingvistică*, noţiunea este în general legată de cea de cîmp lexical (ansamblu de elemente ale lexicului corespunzînd cîmpului conceptual considerat) şi de cîmp semantic*, acesta fiind un domeniu de semnificaţii înglobînd concepte şi instrumente lexicale. în mod empiric, existenţa unor cîmpuri conceptuale la nivelul psihologicului a fost inferată pornind de la tehnici de asociere* verbală şi, mai recent, în cadrul psihologiei cognitive*, pornind de la datele relative la modalităţile de recuperare* în memorie* (v. Dependenţă/Independenţă cu privire la cîmp).
M. Richelle
(G. N.)
Cîmp (Teorie a —)
Conceptul de cîmp este utilizat de K. Lewin în 1951 pentru a desemna ansamblul faptelor susceptibile de a afecta la un moment dat comportamentul unui individ sau al unui grup: variabile psihologice (trebuinţe, motivaţii*, scopuri, idealuri, percepţii* etc.) pe de o parte, variabile sociale, biologice şi fizice, pe de alta. Teoria, de inspiraţie gestaltistă*, propune conceperea unui cîmp psihologic ca un spaţiu de viaţă constituit din două ansambluri de regiuni, legate unele de persoană, celelalte de mediu şi înconjurate de o zonă frontieră conţinînd variabilele nonpsihologice. Diferitele regiuni pot fi separate prin bariere (de natura inhibiţiilor sau interdicţiilor) şi au valenţele* pozitive sau negative după cum ele exercită o forţă de atracţie (regiuni-sco-puri) sau de respingere asupra persoanei. Teoria cîmpului

postulează că un comportament este determinat de repartizarea forţelor în ansamblul cîmpului, şi că o conduită poate fi modificată doar destabilizînd aceste forţe. Aplicarea ansamblului acestor principii topologice şi dinamice permite să se analizeze fenomene atît de variate ca nivelul de aspiraţie*, deciziile şi dinamica de grup*, stilurile de conducere sau conflictele şi schimbările sociale. Teoria anunţă, de asemenea, dezvoltarea cercetării-actiune*. , . ,

F. Askevis-Leherpeux

(G. N.)

Cîmp semantic

Noţiune propusă de N. Trier în 1934. în accepţie curentă, cîmpul semantic al unui cuvînt comportă ansamblul cuvintelor care îi sînt conexe prin sens*. Această accepţie nu constituie totuşi o definiţie operaţională. Dintr-un punct de vedere general teoretic, noţiunea de cîmp semantic priveşte limbajul* ca un ansamblu organizat care poate fi divizat în subansamcînt

bluri, ele însele divizibile. Cuvîntul* devine, astfel, cel mai mic element al unui ansamblu structurat în care semnificaţia* fiecărui termen depinde de relaţiile lui cu alte elemente şi de poziţia lui în cuprinsul acestei structuri. Practic, pentru a determina cîmpul semantic al unui cuvînt sau al unui ansamblu de cuvinte, se obţine, în primă instanţă, o măsură de similitudine asupra ansamblului termenilor legaţi de cuvîntul-pol, apoi se supun aceste rezultate unor diverse metode de reducere a informaţiei* (Multidimensional Scaling, reprezentări arborescente etc).

H. Abdi

(G. N.)

Cînt

In etologie, prin cînturi se desemnează producţii sonore specifice, instrumentale (vibraţii de pene remige sau rectrice, bătăi de aripi sau de ciocuri, ciripit de păsări; vibraţii de membrane, ţîrîit de aripi sau de labe la insecte) sau vocale (saci vocali la amfibii fără coadă şi la primate, organe de cînt la păsări) de un nivel de complexitate structurală şi funcţională mai ridicat decît strigătele* simple. Ele se compun cînd dintr-o succesiune de elemente identice repetate la intervale constante, cînd din note şi motive diverse organizate în silabe, strofe sau fraze. Gama de frecvenţe*, durata, compoziţia, structura* şi ritmul* de emisie sînt proprii fiecărei specii şi vehiculează informaţii nu doar despre aceasta, în general, ci şi despre statutul, activităţile*, motivaţiile* emiţătorului. Ele joacă un rol considerabil în comunicaţiile* sociale : îndepărtarea rivalilor, atragerea femelelor, accelerarea maturaţiei* şi sincronizării partenerilor. Structura unui cînt este rezultatul unui compromis între bogăţia informaţiilor transmisibile şi selecţia exercitată prin calităţile acustice ale mediului care trebuie să le vehiculeze. Cel mai adesea, cîntul este apanajul băr-bătuşului, însă există cînturi în duet impli-cînd femela, şi cînturi în grup. Cîntul este legat de vîrsta adultă şi de reproducere*. Experienţe de izolare acustică a exemplarelor tinere şi analiza vocalizărilor cu spec-trograful sonic au permis departajarea laturilor înnăscute* şi dobîndite* în dezvoltarea cîntului păsărilor: în perioada de precînt, tînărul se raportează la un model memorat în primele sale luni de viaţă, căruia îi ajustează prin aproximări succesive propriile sale producţii. Constrîngerile filo-genetice, aptitudinile discriminatorii, ambianţa sonoră locală, erorile de memorie şi de redare pot conduce la apariţia unor particularităţi locale şi a unor dialecte regionale. La anumite specii, cel care cîntă este capabil să-şi însuşească o mulţime de imitaţii.

J.-C. Ruwet

(G. N.)

Clapetă -> Levier de răspuns

Clasă

Colecţie de obiecte care au una sau mai multe proprietăţi comune. Este vorba deci de extensiunea* unui concept*. Mercur, Ve-nus, Terra, Marte, Jupiter, Saturn, Uranus, Neptun şi Pluton constituie clasa planetelor. Fiecare din aceste obiecte este considerat „a fi element al clasei" sau „a aparţine clasei". Două elemente ale aceleiaşi clase sînt echivalente sub raportul proprietăţii care a permis reunirea lor. Aceasta înseamnă, spre exemplu, că avem „Mercur este o planetă" dacă şi numai dacă „Jupiter este o planetă". Decurge că fiecare element al unei clase îi poate servi ca reprezentant.

Termenii de clasă şi mulţime* sînt adesea utilizaţi ca sinonimi. Este totuşi util să-i diferenţiem. Dincolo de faptul că unele utilizări s-au impus, anumite diferenţe esenţiale sînt manifeste. Astfel, pentru a lua un exemplu: conceptul de mulţime vidă este indispensabil bunei funcţionări a calculului matematic. însă, dacă se concepe că o clasă este constituită din elementele sale, clasa vidă, ca atare, este o problemă. Fără îndoială, este perfect posibil, chiar pentru un copil, să-şi imagineze o sticlă vidă, dar aceasta impune să se atribuie „sticlei" o existenţă independentă de obiectele

care, eventual, o pot umple, ceea ce reiese din teoria clasică a mulțimilor. Este frecvent în psihologie, atunci cînd unui subiect tînăr i se predă despre clase, să i se dea drept consemn „a pune la un loc ceea ce merge împreună". Expresia este destul de vagă pentru a-i permite să distribuie materialul în funcție de unele proprietăți pe care experimentatorul le avea în minte construind materialul respectiv. în prezența unor cartonașe care au variate desene, copilul ajunge, la o anumită vîrstă, să le regrupeze, de exemplu, în „alimente", „unelte", „luminări". în acest caz este vorba de clase în sensul definit mai înainte, clase numite distributive. Dar se poate întîmpla, de asemenea, ca un copil să plaseze prăjitura împreună cu bujiile. Neîndoielnic, el atunci se gîndește mai mult la propria aniversare decît la calea care îl va conduce la algebra lui Boole. El construiește un cu totul alt tip de clase: clasele colective. Acestea constau în „a pune împreună" nu numai elemente care posedă o aceeași proprietate caracteristică, ci și tot felul de ingrediente care le aparțin dintr-o rațiune sau alta. De altfel, ar fi fals să se aprecieze că astfel de clase sînt indiciul necesar
al unei prelogici*. .
J.-ts. Urize
(L. C. L.)
Clasă-atelier —» Atelier
Clasă de adaptare -> Primire, Clasă pregătitoare
Clasă pregătitoare
Structură instituțională adiacentă sistemului de învățămînt ți cărei funcție este de a primi provizoriu copii cu dificultăți, dar presupuși ca apți de reintegrare prin continuarea claselor „normale": clasele pregătitoare sau clasele de adaptare sînt deci cla-se-punți. Terminologia variază după țară, dar cel mai adesea aceste clase recrutează tineri migranți, cărora li se predă limba țării primitoare, cu ajutorul unui material didactic adecvat. Crearea acestor structuri a avut, evident, scopul, chiar dacă acesta nu a fost totdeauna atins, de a favoriza ega-
litatea șanselor* la învățătură între naționali și imigranți și de a evita ca, numai din cauza carenței lingvistice, copiii migran-ților să fie sistematic orientați în învăță-
mîntul special.
D. Manesse
(G. N.)
Clasă socială
Grup care împărtășește același statut economic sau social (prestigiu, resurse, privilegii, putere). Clasele sociale constituie, într-o societate dată, grupări ierarhice relativ omogene, tinzînd să dezvolte ideologia și normele lor proprii (educație, muncă, limbă, habitat etc). Definiția claselor sociale a evoluat, pornind de la diviziunea marxistă a societății în două clase (deținători de mijloace de producție/muncitori salariați constrînși să-și vîndă forța de muncă primilor) și pînă la stabilirea de către sociologie a unui concept operațional care a dus la definirea unor categorii socioprofesio-nale. în psihologia socială, clasa socială constituie unul din principalii determinanți (o dată cu vîrsta și sexul) ai conduitelor*, opiniilor*, atitudinilor* și reprezentărilor sociale*. Potrivit terminologiei curente împrumutate din sociologie, clasele sociale sînt: populară, medie și superioară. Pentru a stabili apartenența socială a unui individ, se utilizează în mod comun profesia sa sau, în lipsă, originea sa socială (profesia părinților), prin raportare, în scopul caracterizării, la nomenclatorul categoriilor socioprofesionale (CSP) al Institutului Național de Statistică și Studii Economice.
P. Lidvan
(G. N.)
Clasificare
în sens larg, clasificarea este rezultatul punerii în ordine sistematică a obiectelor de aceeași natură: clasificarea plantelor, a animalelor, clasificarea limbilor, clasificarea elementelor chimice. Orice activitate clasificatoare se sprijină pe cercetarea asemănărilor și deosebirilor între obiectele de clasat și apare, astfel, ca una din activitățile fundamentale ale inteligenței*. Proce-
dură de punere în ordine a diversității, ea se află la baza oricărui raționament*, într-un sens mai restrîns, I. Piaget a definit clasificarea ca „sistem format prin îmbinarea claselor elementare disjuncte" (1972, p. 81). Sistemul cel mai simplu este cunoscut sub numele de arbore al lui Por-phyre și figurează în majoritatea logicilor vechi. Tradițional, i se asociază cinci concepte* fundamentale sau predicabile: ge-nul, specia, specificul, diferența și accidentul. Pornind de la o clasă* considerată ca primă, un astfel de arbore procedează prin dihotomii succesive în care fiecare este o specie în raport cu genul din care ea provine. Genul „corp", de exemplu, poate fi divizat în două specii, „însuflețit" și „neînsuflețit".
Specificul este ceea ce caracterizează o specie, diferența specifică — ceea ce distinge cele două specii de același nivel, și accidentul — caracterele elementelor aceleiași specii care nu au fost reținute pentru a efectua clasificarea. Vedem astfel că orice clasă a arborelui, mai puțin cea de plecare și cele prin care

arborele se termină, este în acelaşi timp gen şi specie, ceea ce determină o ordine parţială peste clasa iniţială.
Din punct de vedere psihologic, o clasificare pretinde cu necesitate să fie satisfăcute două condiţii: capacitatea de a defini clasele ca fiind comprehensibile* prin gen (gen proxim — n.t.) şi diferenţă specifică, şi capacitatea de a le manipula în extensiune* prin jocul cuantificării*.
J.-B. Grize (G. N.)
• Piaget J. (1972), Essai de logique operatoire, Dunod, Paris.
acţiuni pozitive (a face proba solidarităţii, a scădea tensiunea existentă, a colabora), întrebări şi răspunsuri privind sarcina (a face sugestii, a-şi da cu părerea, a da informaţii, a cere informaţii, opinii, sugestii) şi interacţiuni negative (a-şi arăta dezacordul, tensiunea, antagonismul). Diverse analize factoriale* au arătat că aceste douăsprezece categorii se regrupau în trei factori independenţi: superioritate şi realizare individuală, sociabilitate, şi contribuţie la scopurile grupului.
C. Levy-Leboyer
(L. C. L.)
Clasificarea lui Bales
Listă de douăsprezece categorii, permiţînd descrierea naturii şi ariei interacţiunilor sociale în cadrul unui grup însărcinat să efectueze o activitate în comun. Această listă elaborată de R. F. Bales sub numele de interaction process analysis (metoda de analiză a interacţiunilor) cuprinde inter -
Claustrofobie -> Fobie Cleptobioză -» Comensualism
Cleptomanie
Impulsie* irezistibilă de a fura obiecte fără valoare utilitară şi nici monetară imediată. Actul, mai impulsiv decît compulsiv*, este precedat de un sentiment de tensiune cres-cîndă şi urmat de liniştire sau uşurare. El nu este comis din mînie sau răzbunare şi nu intră în cadrul delincventei psihopate.
B. Brusset
(O. D.)
Clic
Sunet foarte scurt, făcînd parte din sistemul fonetic al anumitor limbi, rezultînd dintr-o deschidere bruscă a canalului vocal, cel mai frecvent în ocluzie palatală (pocnet). Zgomot foarte scurt, apărînd ca lipsit de durată* şi eventual de calitate tonală*. El poate fi produs de o sursă sonoră externă şi utilizat cu titlu de stimul* în diferite contexte de experiment, în special în psiho-acustică* şi în psiholingvistică*. El poate, de asemenea, să corespundă unei senzaţii auditive legate de perceperea anumitor sunete care provoacă în receptor fenomene
tranzitorii. ,, ,,. , ,,
M. Richelle
(G. N.)
Clică
Studiul unui grup* în sociometrie* permite uneori să se degajeze o clică, adică
un subgrup definit prin alegerea reciprocă a tuturor membrilor care îl constituie.
R. Doron
(G. N.)
Climat organizaţional
Percepere şi evaluare a caracteristicilor organizaţiei de către membrii săi. Noţiunea de climat organizaţional se află în centrul intervenţiilor de dezvoltare a organizaţiilor* în măsura în care responsabilă de problematica funcţionării este chiar maniera indivizilor de a percepe organizaţia. După J. P. Campbell, climatul organizaţional, care este un concept diferit de cel de satisfacţie în muncă, prezintă patru aspecte principale : autonomia individuală, constrînge-rile legate de funcţiuni, tipul de recompense date de organizaţie, gradul de susţinere şi de consideraţie pe care aceasta le oferă
membrilor săi.
C. Levy-Leboyer
(G. N.)
Clinică (Psihologie —)
Psihologia clinică procedează la studierea aprofundată a cazurilor individuale, cu scopul de a pune în evidenţă particularităţile sau alterările funcţionării psihologice a unei persoane. Expresia „psihologie clinică" apărea sub pana lui S. Freud în scrisoarea către W. Fliess din 30 ianuarie 1899: „Acum, conexiunea cu psihologia, aşa cum se prezenta în Studii asupra isteriei (1895) se îndepărtează de haos, eu observ relaţiile cu conflictul, cu viaţa, tot ceea ce mi-ar plăcea să numesc psihologie clinică" (1956, p. 244). încă din 1896, psihologul american L. Witmer deschisese în Pennsylvania o Clinică Psihologică destinată copiilor înapoiaţi şi anormali şi a creat expresia „metodă clinică în psihologie". La origine, activitatea clinică (de la grecescul kline „pat") este aceea a medicului care, la că-pătîiul bolnavului, examinează manifestările maladiei în vederea punerii unui diagnostic, unui pronostic şi a

prescrierii unui tratament. Cele două metode utilizate sînt observarea reacţiilor pacientului, pe de o parte, interogarea şi ascultarea acestuia, pe
de altă parte. Metoda clinică s-a extins la medicina bolilor mentale, în care observaţia* comportamentelor (provocate sau spontane) şi conduita convorbirilor* (adesea lungi şi repetate) au luat amploare şi au fost completate prin interpretarea de documente personale (scrisori, jurnal intim, autobiografii, producţii literare sau artistice spontane) şi prin aplicarea de teste de aptitudini* şi de personalitate* (ceea ce constituie clinica „armată", după D. La-gache). Metoda clinică a fost transpusă în cadrul examinării omului „normal" în scopul consilierii, formării sau selecţiei. în sfîrşit, ea a fost generalizată de la individ la grup, ceea ce constituie psihologia
socială clinică.
După D. Lagache (1949), metoda clinică se sprijină pe trei postulate. Psihismul uman se află la baza conflictelor* intra-şi intersubiective (postulat dinamic). Conduita este reacţia persoanei faţă de situaţia în care ea se află: stare de spirit internă, mediu psihic şi social extern (postulat in-teracţionist). Personalitatea evoluează de la naştere pînă la moarte ca o alternare de momente de criză şi de perioade stabile; conduita sa la un moment dat este produsul propriului trecut şi al proiectelor sale (postulat istoric). Toţi psihologii clinicieni nu împărtăşesc acest punct de vedere, apreciat ca prea psihanalitic. Unii preferă să judece în termeni de trăsături* de personalitate şi să utilizeze grile de observaţie a conduitelor subiectului supus unor condiţii particulare: aplicare de teste, privare senzorială şi socială, aşteptare etc.
D. Anzieu
(G. N.)
PUF.
clinotaxie
142
W
143
mitor animale primitive în zonele care le sînt cele mai favorabile: formă de cineză*. Prin opoziţie cu ortocineza, definită ca modificare a vitezei liniare a unui animal sub efectul unei variaţii de intensitate a stimulului, clinocineza este definită clasic ca modificare a vitezei unghiulare în aceleaşi condiţii.
Această definiţie clasică amestecă totuşi într-o manieră inextricabilă componenta exclusiv spaţială a clinocinezei şi componenta ei dinamică, aceasta din urmă re-ducîndu-se, de fapt, la ortocineza. Defini-ţia pur spaţială i-a fost substituită recent şi se întemeiază pe o formalizare probabilis-tă a traseului animalelor. în această optică, tocmai sinuozitatea traseului unui animal, şi nu viteza lui, este modificată printr-o variaţie a stimulării. Se distinge clinocineza absolută, în care sinuozitatea este în funcţie de chiar intensitatea stimulării, de clinocineza diferenţială, în care sinuozitatea este în funcţie de variaţia stimulării percepute în cursul deplasării. Cele două mecanisme sînt complementare: cel de-al doilea conduce la orientarea unui traseu după direcţia unui gradient de stimulare, în timp ce primul tinde să restrîngă dispersia unui traseu la zonele de sporită stimulare.
P. Bovet
(G. N.)
Clinotaxie
Modelul clinotaxiei a fost propus de Fraen-kel şi Gunn în 1940 pentru a completa clasificarea taxiilor*. In acord cu Schone, în-cepînd cu 1980, trebuie să considerăm că tropotaxia este o orientare prin căutarea unui echilibru între stimulările primite de doi receptori, că telotaxia este o orientare bazată pe localizarea stimulului de către un receptor compozit, în vreme ce clinotaxia este o orientare fondată pe compararea stimulărilor succesive primite de un receptor unic în cursul unei deplasări sinuoase.
P. Bovet
(G. N.)
Clipire
Efect vizual al unei stimulări luminoase intermitente* inferioare frecventei critice
de fuziune*. Această frecvenţă critică si clipirea variază după condiţiile de stimulare (regiunea de retină implicată, mărimea şi Iuminanţa suprafeţelor etc). Această clipire poate fi dezagreabilă şi poate fi la originea astenopiei provocate mai ales de o iluminare prost ajustată (tub fluorescent
d. ex.).
K. Genicot (G. D. S.)
Clipit -> Palpebral
Clivaj
Proces prin care o structură îşi pierde unitatea şi este înlocuită prin două structuri parţiale sau mai multe. în psihiatrie, clivajul este sinonim cu disocierea, dedublarea* personalităţii. în psihanaliză, se vorbeşte de clivajul eului şi de clivajul obiectului. Clivajul eului descrie organizarea acestuia în

perversiuni* sau, asociat cu refuzul* şi proiecţia*, un mecanism de apărare caracteristic psihozelor* sau stă-rilor-limită*. Clivajul obiectului, ca atare, face trimitere în special la noţiunea klei-niană de obiect parţial şi la dialectica fantasmelor* : obiect bun-obiect rău.

A. Braconnier (G. N.)

Coacting group —> Coacţiune

Coacţiune

Realizare simultană şi paralelă a aceloraşi activităţi de către numeroşi indivizi, într-un context necompetitiv (cooperare conştientă pentru a atinge un scop determinat). Noţiunea apropiată de acţiune corelată a fost introdusă de J. Bruner pentru a desemna o formă de cooperare care se instaurează între mamă şi copil încă de la sfîrşitul primului an de viaţă: comportamentele verbale şi neverbale ale ambilor parteneri se organizează într-o activitate finalizată care permite copilului să-şi dezvolte capacităţile de desemnare* şi, mai general, capacităţile cognitive şi lingvistice.

Prin termenul de coacting groups se desemnează un fenomen de cooperare între membrii ambelor grupuri, în absenţa totală (sau cvasitotală) a contactului cu alte grllPuri- J.-P. Bronckart

(G. N.)

Coartat —> Rezonanţă intimă

Cocaină

Alcaloid extras din frunze de coca. Proprietăţile lui anestezice (de care s-a ocupat iniţial S. Freud) au fost descrise primele; proprietăţile euforizante şi stimulative au fost descoperite după aceea, conferindu-i o popularitate rapidă, iar Freud o recomanda pentru tratamentul dependenţelor* morfinice şi alcoolice, al deranjamentelor digestive, depresiei* şi oboselii. De exemplu, cocaina n-a fost extrasă dintr-o băutură atît de populară cum e Coca-Cola şi din preparate aperitive decît la începutul secolului al XX-lea.

Printre efectele ei farmacologice sînt notate euforia, hiperactivitatea, senzaţia de bunăstare şi sentimentul de a fi neobosit. Prin efectele ei, cocaina este un psiho-stimulator* cu acţiune scurtă dar puternică, avînd proprietăţi farmacologice apropiate de cele ale amfetaminelor. Folosirea ei repetată conduce la sindroa-me psihiatrice acute de tip paranoid* cu delir* şi halucinaţii*. Acest drog* se administrează pe cale nazală sau intravenoasă; efectul apare după două minute şi durează în jur de 20-30 de minute. Ea conduce la procese de dependenţă. Metabolitele pot fi detectate în urină pînă la 72 de ore după ultima administrare. Crack-ul este cel al cocainei vîndute sub formă de bază liberă: acest produs este extrem de puternic, relativ pur şi puţin costişilor. Se admite că, în general, cocaina acţionează la nivelul creierului, făcînd să crească activitatea neuronilor datorită dopaminei* şi în consecinţă a regiunilor în care se proiectează acest neuromodulator*: ganglionii bazali, anumite regiuni ale sistemului limbic* şi ale cortexului* prefrontal.

M. Le Moal

(G. N.)

Cod

într-un prim sens şi cel mai simplu, se vorbeşte de cod în legătură cu două liste (sau sisteme) echivalente termen cu termen, ca de exemplu codul morse. Un astfel de sistem convenţional explicit are ca scop să permită encodarea* unui mesaj* într-o formă nouă şi decodarea* lui de către receptor*. Bogăţia noţiunii a dat naştere, de altfel, codului fonologie, ca şi codului genetic şi altor coduri sociale, vestimentare, gestuale, muzicale etc. într-un alt sens clasic, acest termen se aplică, de asemenea, regulilor unor instituţii („codul cavalerilor", d. ex.), însă noţiunea de cod implică, în toate cazurile, pe cea de convenţie, pe de o parte şi pe cea de mecanism condus de reguli (ale unui sistem, ale unei structuri), pe de altă parte (v. Valoare). Modelului originar şi restrîns al noţiunii de cod ca echivalenţă*, U. Eco a propus, în 1984, să i se substituie o concepere lărgită inferenţial şi care ţine seama de relaţia dialectică între codul emiţătorului* mesajului şi codul destinatarului* („cooperare" interpretativă). , „ . .

J.-M. Adam

(L. C. L.)

Codare

Elaborare a unui cod*; aplicare a unui cod la o informaţie*, la un mesaj*. în sens strict tehnic, termenul trimite la o transformare implicînd recurgerea la un sistem de simboluri* sau de semne* convenţionale: orice limbă naturală se sprijină pe o codare, dar, şi mai clar, scrierea constituie o codare a limbii vorbite (fie ea sesizată la nivel fonetic, cum este cazul în codarea alfabetică, sau la nivel semantic, cum este cazul în scrierile ideografice). Noţiunea de codare a devenit familiară sub influenţa teoriei informaţiei, în care ea se descompune în două faze distincte, de encodare* şi decodare*, în lanţul operaţiilor care constituie transmiterea unui mesaj. într-un sens lărgit, dar nu şi metaforic, codarea trimite la sistemul de transmitere a informaţiei în interiorul unui organism (la cele mai diferite niveluri) sau de la un or-

ganism la altul, sistem supus unor reguli
COO
144
descifrabile, dar nerăspunzînd criteriului de convenționalitate. Se va vorbi astfel de codare în legătură cu procesele de transformare, în receptorii* senzoriali, a energiilor* specifice stimulilor* fizici în influxuri nervoase caracteristice, precum şi în legătură cu rolul neurotransmițătorilor* în rețelele* sinaptice sau al sistemelor care prezidează conservarea şi exprimarea informației în genom*. în domeniul cognitiv, procesele de codare sînt invocate atunci cînd subiectul transformă date perceptive sau reprezentări* într-o manieră care facilitează stocarea în memorie* sau tratarea în situații de luare de decizii* sau de rezolvare de probleme*. ,, „. , ,,
M. Richelle (L. C. L.)
Cod elaborat
Noțiune introdusă de B. Berstein în 1962 pentru a califica tipul de limbaj* utilizat de copiii claselor mijlocii englezeşti; acesta înlocuieşte noțiunea de „limbaj formal" folosită în lucrările anterioare ale aceluiaşi autor şi se deosebeşte de codul restrîns*, care este apanajul copiilor din clasele populare. Codul elaborat se caracterizează prin bogăția lexicului* şi prin prezența unor unități morfosintactice care explicitează relațiile logice dintre componentele frazei. Folosirea acestui cod permite emitentului* să exercite un control* eficace asupra semnificațiilor* pe care le transmite destinatarului*.
J.-P. Bronckart
(L. C. L.)
Cod restrîns
Noțiune introdusă de B. Berstein în 1962 pentru a califica tipul de limbaj utilizat de copiii claselor populare englezeşti; acesta înlocuieşte noțiunea de „limbaj public" folosită în lucrările anterioare ale aceluiaşi autor şi se deosebeşte de codul elaborat*, care este apanajul copiilor din clasele mijlocii. Codul restrîns se caracterizează prin prezența unor fraze scurte, adesea neterminate, prin întrebuințarea limitată şi rigidă a lexicului*, prin folosirea frecventă a unor ordini simple şi a unor întrebări de
tipul „nu-i aşa?", în fine, prin sărăcia organizărilor logice şi temporale. Semnificațiile vehiculate prin acest cod rămîn implicite şi particulariste şi nu permit un control* eficace al interacțiunii* comunicative.
J.-P. Bronckart (L. C. L.)
Coeficient de corelație -» Corelație Coeficient de eficiență -> Eficiență
Coeficient intelectual (Ql)
Noțiune introdusă în 1912 de W. Stern. Este raportul între vîrsta mentală* şi vîrs-ta reală* (multiplicat cu 100 în scopul de a evita zecimalele). QI măsoară deci viteza relativă a dezvoltării* intelectuale. Prin definiție, QI mediu al unui grup de copii de aceeaşi vîrstă reală este 100. Gradul de debilitate* mentală este adesea caracterizat prin QI. Dificultățile de folosire a noțiunii de vîrstă mentală la adulți au condus pe D. Wechsler să propună o definiție cu totul diferită a QI. Performanțele* la un test* aplicat la subiecți din acelaşi grup de vîrstă au fost repartizate, convențional, pe o scală normalizată de medie* 100 şi abatere-tip* 15. QI este definit prin nota § obținută de subiect pe o astfel de scală. QI al lui Wechsler este deci un rang şi nu un coeficient.
M. Huleau (G. D. s.)
Coeficient r Bravais-Pearson -> Corelație
Coerență comportamentală -»încercare profesională
Coerență lingvistică
Coerența nu este o proprietate lingvistică a enunțurilor, ci produsul unei activități interpretative. Cel ce interpretează atribuie a priori sens* şi semnificație* discursurilor* şi nu formulează o judecată de incoerență decît în ultimă instanță. Judecata* de coerență devine posibilă prin descoperirea cel puțin a unei orientări argumen-tative* globale a secvenței* care permite să se stabilească legături între enunțuri lip-
145
L-uyinuv
site eventual de conexitate (legături între formații lingvistice) şi/sau de coeziune* si/sau de progresie şi/sau — deşi mai dificil — de pertinență situațională.
J.-M. Adam
(G. N.)
Coeziune lingvistică
Noțiune semantică* avînd ca scop de a răspunde la întrebări naive: cum se explică faptul că, atunci cînd se citeşte şi se înțelege un enunț (suită de cuvinte*, frază* sau text*), se încearcă (sau nu) un sentiment de unitate ? Cum ne dăm seama, semantic, de faptul că o suită de cuvinte nu este o grămadă de cuvinte, iar un text — o juxtapunere de fraze? Diferențiată de conexitatea internă cu formanți lingvistici ai unei expresii (litere/sunete cu componenți morfosintactici) şi operînd astfel din frază în frază, diferențiată de

asemenea de coerenţa-pertinenţa contextuală, coeziunea semantică este un fapt de cotextua-litate* pe care noţiunea de izotopie* permite să o teoretizăm.
J.-M. Adam
(G. N.)
Coeziune socială
Forţe care reunesc membrii unui grup între ei, care acţionează asupra lor pentru a-i împiedica să părăsească grupul şi care îi fac să reziste influenţelor disruptive. Coeziunea se manifestă prin solidaritatea între membrii grupului, prin cooperarea în vederea realizării de activităţi conforme normelor de grup, diminuarea deosebirilor interindividuale care poate să meargă pînă la adoptarea unor conduite puternic standardizate, şi prin valoarea foarte mare atribuită de meţnbrii săi recompenselor şi însemnelor de stimă decernate de grup. Coeziunea este cu atît mai puternică cu cît există posibilităţi de comunicare între membri, un consens asupra intereselor şi opiniilor şi cu cît grupul reuşeşte în ceea ce întreprinde. „ , ,
C. Levy-Leboyer
(G. N.)
Cogniştiinţe -> Ştiinţe cognitive
Cognitiv
Care se raportează la cogniţie*. Termenul nu figurează nici în Vocabulaire de la Philosophie de A. Lalande din 1956, nici în Vocabulaire de la Psychologie de H. Pieron din 1951. Se întîlneşte ocazional în Trăite de Psychologie experimentale de P. Fraisse şi J. Piaget din 1963, dar prezenţa lui discretă nu lasă să se întrevadă locul pe care îl va deţine, douăzeci de ani mai tîrziu, în cea mai mare parte a scrierilor psihologice. El era totuşi, în accepţia de cogniţie*, de uz curent mai de mult în vocabularul filozofic şi psihologic englez. Tocmai datorită succesului curentului cognitivist*, fără îndoială, termenul trebuie să fi fost atît de generos preluat, într-un prim sens, el califică orice proces* de preluare sau tratare a informaţiei* şi se aplică în special pentru ceea ce se desprinde din percepţie*, din memorie*, din gîndire*, din limbaj*. El se opune deci celui de afectiv*, iar utilizarea lui consacră o împărţire în două sfere de mari funcţii psihologice, şi chiar de arii de activitate ale psihologilor.
într-o accepţie legată mai special de cog-nitivism*, el califică procesele localizate în cutia neagră*, în spirit* prin opoziţie cu comportamentele*. Termenul este, în acest caz, sinonim cu mental*, în acelaşi cadru epistemologic, cognitiv este uneori, dar nu cu necesitate, opus înţelesului de neuronal* sau biologic şi califică ceea ce este de resortul psihologiei (subînţeles cognitiv) prin opoziţie cu ceea ce este relevat de neurobiologie*. Opoziţia este paralelă celei care distinge logicialul, software, de material sau hardware într-un ordinator. Cognitivul acoperă deci nivelurile computaţiei* şi reprezentării*, neuronalul limitîndu-se la realizare (implementare*).
într-un sens şi mai diferit — însă se observă fără greutate legăturile între aceste diferite valori semantice ale cuvîntului — cognitiv face trimitere la funcţiile psihice superioare, implicînd elaborări complexe, reprezentări* de obiecte simbolice, respectiv prize de conştiinţă, în opoziţie cu acti-

vităţi automatizate sau cu reglări specific biologice (cum sînt reglările hormonale care intervin în emoţii* ori în desfăşurarea activităţilor instinctive*), sau şi cu mecanisme care caracterizează receptorii* periferici*. Cognitivul nu scapă constrîn-gerilor acestor niveluri mai elementare (cauzalitate* de jos în sus, ascendentă*), dar el le modulează şi le integrează la rîn-dul său (cauzalitate de sus în jos). Termenul a dobîndit astăzi o astfel de extensiune încît, după ce a discriminat, de exemplu, învăţarea* cognitivă de învăţarea motorie, a devenit banal să se formuleze teorii cognitive ale învăţării (oricare ar fi ele), respectiv să se atribuie capacităţi cognitive organismelor celor mai elementare.
M. Richelle (L. C. L.)
Cognitivism
Sub acest nume se desemnează un ansamblu de concepţii psihologice al căror obiect principal este studiul proceselor de achiziţie* a cunoştinţelor* şi de tratare a informaţiei*. Termenul ca atare este o traducere a englezescului cognitivism; acest curent teoretic se instituţionalizează în momentul fondării unui Centerfor Cognitive Studies la Universitatea din Princeton, la începutul anilor 1960. Cognitivismul integrează unei lungi tradiţii de studii asupra rezolvării de probleme* contribuţiile mai recente ale psihologiei genetice* a lui J. Piaget, ca şi contribuţiile ştiinţelor formale cum sînt cibernetica*, teoria informaţiei, sau concepte construite în domeniile fiziologiei şi lingvisticii lui N. Chomsky. Cognitivismul atribuie comportamentelor observabile valoare de semne* a căror studiere permite inferarea* de structuri subiacente care constituie veritabile obiecte ale acestei psihologii. Aceste structuri sînt descrise în termeni de algoritmi*, de automate* sau de euristici*, adică de obiecte formale autorizînd calculabilitatea*. Validitatea acestui demers se sprijină pe o metodă de simulare*

sau pe cercetarea substratului fiziologic care suportă aceste structuri. Din această perspectivă, comporta-
mentul este produsul regulilor de funcționare proprii subiectului; aici, conceptul de producție este o simplă transpoziție a celui de gîndire productivă*, chiar dacă cel de reguli de funcționare exprimă ambiția rațională de a stabili pentru această funcționare norme universale. Această concepție se abate radical de la cea a behavioris-mului* în care comportamentul rezultă din circumstanțe sau din reguli exterioare subiectului.

Reluînd o tradiție filozofică de inspirație rațională care consideră gîndirea ca un calcul*, cognitivismul s-a aliat cu informatica* de la care a împrumutat cea mai mare parte a metaforelor şi modelelor. Această orientare îl ghidează să construiască o corespondență strictă între diferitele operații logice sau „logiciale" însuşite de subiect şi operațiile asigurate de componentele fundamentale ale ordinatoarelor: unitate de control, unitate de calcul şi memorie. Tot astfel, distincției clasice între material {hardware) şi logicial {software) îi corespunde cea pe care cognitivismul o stabileşte între sistem nervos şi structuri cognitive. De la cibernetică, cognitivismul împrumută conceptele de reglare*, de control* şi de feed-back*; din teoria informației, el comută sensul adăugînd conceptului de informație o dimensiune semantică de care acesta este totalmente lipsit în modelul inițial al lui C. Shannon; iar din fiziologie, cognitivismul preia noțiunile de integrare* şi de echilibru homeostatic*. Deşi permanentă, referința la ordinator ca maşină de tratare a informației nu permite totuşi să se considere cognitivismul ca o psihologie de inspirație mecanicistă*: con-cepînd ordinatorul ca maşină care transformă energia în informație şi nu în mişcare*, cognitivismul se îndepărtează decisiv de concepțiile învățării* ca dezvoltare de deprinderi* şi ale deprinderilor ca succesiuni de mişcări. Istoria îndepărtată a psihologiei cognitive conduce la izvoarele psihologiei Formei* şi a gîndirii sistemice şi permite să se descopere acolo o origine comună: aceste concepții se înrădăcinează în filozofia spiritualistă de la sfîrşitul seco-

Iul ui al XIX-lea, care se opunea curentelor materialiste şi pozitiviste aşa cum se opun astăzi cognitivismul şi behaviorismul. Din această filozofie provin distincțiile între latent şi evident, material şi logicial, comportament şi structuri. Rezultatele cercetărilor neuropsihologice recente infirmă ipoteza similitudinii structurale sau funcționale între sistemul nervos central şi ordinator. Această constatare a condus cognitivismul la părăsirea progresivă a modelelor informatice în beneficiul modelelor de rețea* de automate de inspirație neoconexionistă*, în special în domeniul studiilor de memorie*. Astăzi, psihologia cognitivă se inspiră într-o manieră mai mult sau mai puțin coerentă şi strictă din concepțiile acestui curent în analizele sale asupra cogniției*. De altminteri, însemnătății acestei concepții asupra cercetărilor fundamentale în psihologie îi corespunde utilizarea anumitor concepte ale cognitivismului în intervențiile terapeutice sau în studiul relațiilor sociale.

P. Mengal

(G. N.)

Cogniție

Ca şi adjectivul cognitiv*, termenul cogniție este importat recent în lexicul francez al psihologiei, ca de altfel şi în acela al filozofiei: nu i s-a consacrat, în Vocabu-laire de la Psychologie de H. Pieron, în 1951, decît o definiție laconică: „act de cunoaştere", pe care nu a reținut-o, nici n-a înlocuit-o ediția revăzută din 1979; Vocabulaire de la Philosophie de A. La-lande, în 1956, îl menționează ca „termen englezesc" şi propune „a fi păstrat pentru a desemna un act particular de cunoaştere, în opoziție cu cunoaşterea în general". Folosirea lui actuală, care tinde să ia locul unor cuvinte cu sens echivalent sau apropiat (cunoaştere*, inteligență* etc), evidențiază succesul curentelor de gîndire anglo-saxonă de la care a fost împrumutat. Dar aceasta se explică, fără îndoială, şi prin faptul că englezescul cognition are cono-tații care lipseau termenilor folosiți pînă acum în franceză şi care răspundeau mai
bine nevoilor descrierii şi teoriei psihologice a momentului.

Cogniție desemnează, în primul rînd, ansamblul de acte* şi procese* de cunoaştere, ansamblul mecanismelor prin care un organism dobîndeşte informație*, o tratează, o conservă, o exploatează; cuvîntul desemnează, de asemenea, produsul mental* al acestor mecanisme, considerat fie la modul general, fie referitor la un caz particular. Ceea ce este capital în înțelegerea conceptului de cogniție şi, fără îndoială, i-a asigurat succesul printre psihologi este faptul că el trimite cu necesitate la activități* psihologice şi se încarcă, în consecință, cu un sens mai specific decît cunoaşterea, care se aplică la fel de bine cunoştințelor acumulate considerate independent de subiecții care le-au dobîndit sau le utilizează. Termenul acoperă, destul de logic, marile funcții psihologice tradițional destinate să asigure organismului cîştigurile de informație necesare în schimburile sale cu mediul, respectiv, percepția*, învățarea* şi memoria*, inteligența*, funcția simbolică* şi limbajul*. El diferențiază acest domeniu de cel al pulsiunii*, motivației*, emoției*, afectului*. Raporturile dintre cogniție şi conştiință* sînt mai

puţin clare. în anumite cazuri, atunci cînd cogniţia se referă la nivelurile superioare ale activităţilor de cunoaştere, legătura între cogniţie şi conştiinţă este adesea afirmată sau implicit recunoscută. Aceasta se mai întîmplă atunci cînd termenul cogniţie se referă la informaţii sau elaborări particulare (cum sînt cunoştinţele confruntate cu realitatea în terapiile cognitive). Totuşi, în accepţiunea lui dominantă, termenul trimite la procesele care funcţionează independent de orice priză de conştiinţă, care corespund în fapt aspectelor mentale, propriu-zis psihologice, ale funcţionării cerebrale. Problema de a şti dacă, astfel înţeleasă, cogniţia emană dintr-un alt cîmp decît neurobiologia cerebrală rămîne o temă centrală a dezbaterii asupra relaţiilor creier-spirit. In schimb, este general admis că, în fond, cogniţie şi comportament* sînt două lucruri bine distincte, iar pentru psihologiile

cogniţie socială

148

149

combinatorică

cognitiviste* prima a preluat ştafeta de la cel de-al doilea în calitate chiar de obiect al psihologiei. în această privinţă, punerea la loc de cinste a conceptului de cogniţie coincide cu o întoarcere la sau cu o evoluţie spre o ştiinţă a vieţii mentale sau a spiritului*. Această reabilitare este însoţită frecvent, explicit sau implicit, de o reabilitare paralelă a subiectului* ca factor de decizie al propriilor acţiuni, în favoarea indubitabilă a vocabularului care se grefează pe cogniţie: decizie*, alegere*, selecţie* etc. Cogniţia joacă deci un veritabil rol cauzal* în raport cu comportamentele, care nu mai sînt decît expresia sau manifestările ei.

De altfel, se cuvine să ne întrebăm ce adaugă noţiunea de cogniţie celor de percepţie şi memorie, dacă ea este mai mult decît o categorie inclusivă a acestora din urmă (între altele). Se pare că se acordă cogni-ţiei un rol modulator şi organizator, în acelaşi timp: deci, pe baza experienţei trecute a subiectului, de ea depinde, de exemplu, triajul atenţionai* al stimulilor la intrare, care reglează, subordonîndu-i unei gestiuni superioare a informaţiilor, receptorii senzoriali apţi totuşi să înregistreze şi să transmită informaţii mai numeroase; ea asigură dezvoltarea informaţiei stocate în memorie operînd grupări*, indicative, în care coacţionează repere perceptive şi semantice.

Dacă este adevărat că Ia origine (adică aproximativ prin 1970), termenul cogniţie era în general rezervat psihismului* uman şi dacă este adevărat că el a cunoscut o extensiune de uzaj în cadrul cercetărilor experimentale şi teoretice privind esenţial-mente subiecţii umani, el se aplică din ce în ce mai mult la studiul animalelor. In acest context, se regăsesc, într-un mod poate mai contrastant, diferitele valori ale termenului. Unii concep studiul cogniţiei animale ca o cercetare, pe animale, a probelor de activităţi psihologice superioare, cum este capacitatea de a recurge la semne convenţionale explorată pe cimpanzei. Pentru alţii, el este o abordare radical nouă a psihologiei animale, în care se atribuie ani-

malului, oricare ar fi poziţia lui pe scara speciilor, modalităţi de funcţionare centrate pe cogniţie în calitate de sistem de reprezentări ale lumii cu care animalul in-teracţionează, comportamentele asigurînd această interacţiune nemaiavînd alt interes decît acela de a manifesta cogniţia subi-

aCCntă- M.Richelle

(L. C. L.)

Cogniţie socială

Realitatea socială este alcătuită din obiecte diverse, din proprietăţi şi valori* variate: persoane (inclusiv propria persoană), situaţii, grupuri*, organizaţii şi instituţii, roluri* şi reguli. Cogniţia socială este procesul prin care un individ dobîndeşte, construieşte şi întreţine o cunoaştere a acestei realităţi şi, ca urmare, o produce şi o reproduce. Ea implică structuri cognitive* (concepte*, scripte*, stereotipuri*, prototipuri*), concepţii (credinţe*, cunoştinţe, teorii implicite, reprezentări sociale*), scheme sau raţionamente (inferenţe atributive, scheme cauzale, euristici). Cogniţia socială este obiectul psihologiei sociale cognitive.

ERSOC

(G. N.)

Cognitivă (Funcţie —) -» Funcţie a limbajului

Cohortă —> Transversală (Metodă —)

Colateral

Comportament diferit de răspunsul operant şi care apare în programele operante* cu întărire* intermitentă. Aceste comportamente sînt induse* dacă sînt facilitate în raport cu niveluri de bază măsurate în condiţii identice, dar în absenţa prezentării periodice a aceleiaşi cantităţi de întărire. M. P. Wilson şi F. S. Keller au publicat în 1953 prima descriere a conduitelor colaterale, observate la şoarecii supuşi programului operant de Debit de Răspunsuri Lent* (DRL). Luarea în considerare a unor activităţi, altele decît răspunsul operant sau care scapă controlului programelor de

întărire*, a favorizat recunoaşterea importanţei constrîngerilor* biologice caracteristice speciilor

animale studiate. Ea a contribuit la reexaminarea critică a rolului exclusiv acordat mecanismului învățării operante. Sub raport funcțional, conduitele colaterale observate în programele care impun o reglare temporală ar corespunde fie unor orologii comportamentale care ar dispensa animalul de estimarea duratei, fie unor inhibitori ai răspunsului operant, fie unor subproduse ale inhibiției* induse de programele operante care reclamă o reglare temporală a răspunsurilor, fie măcar unor distractori care îndepărtează subiectul de stimuli pasibili să inducă răspunsul
operant.
H. Lejeune
(G. N.)
Colecție -> Categorizare Colinergic -> Acetilcolină
Colorimetrie
Măsurare a culorilor bazată pe un ansamblu de convenții. Colorimetria vizuală utilizează ochiul pentru a face comparații cantitative între stimulii* de culoare. Colorimetria fizică utilizează receptori* fizici pentru a-şi face măsurătorile. Culorile sînt măsurate în termeni de tonalitate* sau tente (lungimi de undă), de saturație (grad de puritate a culorii) şi de luminanță (valoare energetică a strălucirii luminoase).
R. Genicot
(L. C. L.)
Comasată (învățare —)
învățare* realizată în condiții în care achiziția* este concentrată în timp, în opoziție cu învățarea distribuită*, în care achiziția este repartizată în timp în faze separate de intervale ce nu depăşesc totuşi o anumită durată, care ar antrena uitarea*. Toate circumstanțele rămînînd aceleaşi, învățarea comasată este mai puțin eficace decît învățarea distribuită. Aceasta s-ar datora fie unui efect de oboseală sau de supraîncărcare, fie absenței perioadelor de
consolidare* pe care le autorizează învățarea distribuită. , „
M. Richelle
(N. C.)
Comă
Suspendare a conştiinței* şi funcțiilor de relație, cu conservarea relativă a funcțiilor vegetative. Potrivit intensității, se disting coma vigilă (stadiul I) în care persistă posibilități de trezire prin incitări puternice, coma lejeră (stadiul al II-lea) în care persistă răspunsuri lejere la stimuli dureroşi, coma profundă (stadiul al ni-lea) care este însoțită de importante tulburări vegetative, coma depăşită (stadiul al IV-lea) caracterizată electroencefalogra-fic printr-un traseu electric plat indicînd o stare de moarte cerebrală. Evoluția regresivă sau mortală a comei depinde de cauza ei şi de mijloacele terapeutice care pot fi puse în acțiune. Resursele actuale ale metodelor de reanimare care permit menținerea unei stări fiziologice normale la periferie în pofida existenței unei come depăşite pun numeroase probleme etice (continuarea îngrijirii, experimentare).
D. Widlocher
(G. N.)
Combativitate
Desemnează atitudinea de sportiv, atestînd simultan un angajament psihologic şi corporal intens, în situație de competiție* şi un control riguros al reacțiilor emoționale. Acest termen se opune în general celui de agresivitate*, pentru a desemna faptul că aceşti competitori, căutînd succesul, nu depăşesc limitele fixate de regulament sau de morală (codul fair play) şi adoptă comportamente nepericuloase față de adversar.
M. Durând
(G. N.)
Combinatorică
Domeniu al matematicilor discrete care se interesează de asamblări, adică de maniere de a combina între ele obiecte diferite. Se pot distinge trei curente. Analiza combinatorică se referă la estimarea mai multor maniere de a combina elementele între ele
comandament
150
151
(aranjamente, permutări, combinări, d. ex.). Una din primele teoreme de combi-natorică este formula stabilită de Euler, către 1740, valabilă pentru orice poliedru convex: numărul fețelor - numărul mu-chiilor + numărul vîrfurilor = 2. Com-binatorica configurațiilor se referă la problemele de existență şi de construcție a configurațiilor ale căror componente au raporturi determinate, satisfăcînd oonstrîn-geri de regularitate date, spre exemplu, de probleme de folosire a timpului sr.u de organizare a competiției. Combinat jrica structurală sau descriptivă este dedicată dezvoltării structurilor şi limbajelor*, pentru a

descrie asocierile şi a găsi cadrul general de validitate pentru teoremele combi-natorice (d. ex., teoria grafurilor*). Unii psihologi (în special J. Piaget) au utilizat modele algebrice pentru a formaliza operațiile* caracteristice ale diferitelor stadii* de dezvoltare*; ei au arătat că formele elaborate ale raționamentului* (deducție* şi, mai larg, operații formale*) prezentau un caracter de necesitate care decurge din existența unei combinatoriei în cadrul unui sistem operatoriu închis. în acest sens se vorbeşte uneori de „gîndire combinatorică".
M. Baron şi P. Duchet (L. C. L.)
Ca adjectiv, cuvîntul combinatoriu caracterizează o problemă a cărei rezolvare* necesită parcurgerea unui spațiu de căutare important care poate fi explicitat printr-un algoritm* nondeterminist, comportînd, adică, etape de alegere. O metodă este numită combinatorie dacă ea constă într-o căutare enumerativă, prin încercări
succesive.
M. Baron
(L. C. L.) Comandament -> Stil de comandă
Comensualism
Desemnează o formă particulară de asociere între ființe aparținînd unor specii diferite, în care comeseanul trage profit din asociere fără ca cealaltă ființă să profite sau să dăuneze cu ceva oaspetelui. Co-
meseanul poate beneficia de adăpostul pe care îl oferă gazda, de zona de protecție pe care aceasta o asigură, de resturile de hrană pe care aceasta le abandonează Atunci cînd un animal, prin hărțuire, constrînge pe un altul să-i cedeze cucerirea, se vorbeşte de cleptobioză, care este o formă particulară de parazitism*. Sînt cazuri în care adesea este dificil de afirmat că nu există nici o formă de profit mutual (mutualism); dacă comeseanul, de fapt, aduce cel mai mic avantaj gazdei, de exemplu detectînd primul un prădător*, asocierea devine o simbioză*. Aceasta din urmă poate fi atît de strînsă, îneît ea devine obligatorie şi antrenează o co-evoluție a partenerilor, cum este cazul cu anumite flori şi insectele indispensabile polenizării lor.
J.-C. Ruwel
(G. N.)
Comisură
Comisurile sînt fascicule de fibre nervoase
care stabilesc legături pe de o parte între
cele două emisfere* pentru comisurile
interemisferice, pe de altă parte între nu-
cleii centrali gri pentru comisurile dien-
cefalice.
Există trei comisuri interemisferice:
1. corpul calos, cea mai importantă, leagă transversal cele două emisfere la baza sci-zurii interemisferice, constituind o punte deasupra diencefalului*; el reuneşte arii corticale asociative, simetrice sau nu;
2. trigonul sau fornixul este format din două arcuri de cerc anteroposterioare care converg în regiunea lor superioară şi medie pentru a forma o comisură; stîlpii anteriori se termină în tuberculii mamilari; trigonul leagă de aceeaşi parte hipocampul* cu tuberculii mamilari prin căi olfactive* şi cele două hipocampuri prin fibre interemisferice;
3. comisura anterioară este situată în peretele celui de-al treilea ventricul, între stîlpii anteriori ai trigonului şi extremitatea anterioară a corpului calos; ea leagă nucleii amigdalieni* între ei. Comisurile au rolul de a integra diferitele funcții ale celor două emisfere; această
integrare este ilustrată prin sindromul de deconexiune* interemisferică sau creier dedublat, datorat unei secționări a corpului calos sau unor cazuri de agenezie congenitală a corpului calos. Comisurile diencefalice sînt mai numeroase ; printre cele mai importante trebuie citate comisura albă posterioară, comisura interhabenulară, comisura subtalamică a lui Forel, comisura intertuberiană, comisura interstriată a lui Meynert. Comisura gri este un punct de substanță gri între cele două talamusuri, plasat de-a latul celui de-al treilea ventricul.
R. Decombe şi M. Le Moal (G. N.)
Comparator —> Discriminare, Feed-back, TOTE Unit
Comparație
Activitate perceptivă sau logică implicînd reperarea deosebirilor şi asemănărilor. Procedeu lingvistic sau logico-verbal constînd în stabilirea unei relații de echivalență sau de corespondență între realități aparținînd unor domenii diferite; analogia* şi metafora* constituie cazuri particulare ale acestui procedeu.
în psihologia experimentală, procedurile de comparare intervin în numeroase experimente implicînd o

judecată* de deosebire sau de identitate între doi stimuli, cum sînt determinarea pragurilor* diferenţiale* sau estimarea echivalenţei semantice ori logice între enunţuri. Pentru H. Wallon, acest termen desemnează una din fazele caracteristice ale „reprezentării lucrurilor", în măsura în care aceasta din urmă accede la dezvoltarea categoriilor* mantale. în dezvoltarea fazei precategoriale sincretice, comparaţia reprezintă cea de-a patra etapă, urmînd deno-minării, descrierii şi povestirii. Ea comportă tratarea asemănărilor şi deosebirilor între obiecte şi imagini. în vreme ce descrierea şi povestirea decurg încă din gîndirea prin cupluri* propriu-zisă, comparaţia este destinată să o depăşească prin introducerea unui al treilea termen.

E. Jalley şi M. Richelle

(G. N.)

Comparaţie socială (Teorie a —)

Prin comparaţie socială este desemnată tendinţa individului de a evalua validitatea opiniilor* şi aptitudinilor sale comparîn-du-le cu cele ale altuia. Teoria, elaborată de L. Festinger în 1954, postulează că această tendinţă:

1. se manifestă în absenţa unor criterii de referinţă obiective;
2. conduce individul să evite a se expune la ceea ce merge împotriva a ceea ce el gîndeşte sau să reducă discrepanţa. Această teorie, extinsă de S. Schachter la domeniul emoţiilor*, permite explicarea unor fenomene ca presiunea spre uniformitate, formarea grupurilor, afilierea*, comunicarea* în interiorul grupurilor sau atracţia interpersonală*.

F. Askevis-Leherpeux

(G. N.)

Comparaţie statistică —» Analiză de variantă

Compensare

Dintre cele două sensuri generale ale termenului, compensaţie şi restabilire a unui echilibru*, cel de-al doilea este utilizat în psihopatologie. Este folosit în numeroase accepţiuni pentru a defini maniera în care un comportament*, sentimente*, dorinţe* sau credinţe* se dezvoltă sau se întăresc pentru a constitui o contrapondere la o deficienţă sau la o tendinţă care este sursă de neplăcere. Se va vorbi, astfel, despre compensarea unui sentiment de inferioritate, a unui deficit de capacităţi* fizice sau cognitive, a unor dorinţe care nu-şi găsesc satisfacerea sau a unei tulburări de personalitate. Dacă simţul comun poate profita din acest tip de explicaţie, caracterul ei vag şi prea general cere să fie precizate mecanismele care operează pentru a realiza acest efect. „ uz-ji» r

D. Widlocher

(G. N.)

Competenţă

Capacitate într-un domeniu dat sau capacitate de a produce cutare sau cutare conduită. Acest sens nu diferă de cel pe care

competenţă lingvistică

complement modal

termenul îl are în limbajul curent. Totuşi, competenţa nu făcea parte din lexicul psihologiei ştiinţifice înainte ca N. Chomsky să elaboreze, în contextul lingvisticii generative*, opoziţia competenţă-performan-ţă* (v. Competenţă lingvistică). Prin analogie cu această ultimă utilizare, termenul sugerează în general o capacitate care nu se manifestă clar şi complet, fie că anumiţi factori interferenţi o degradează atunci cînd ea se traduce în performanţă, fie că metodele noastre de observare s; dovedesc insuficiente pentru o bună d; stingere. Studiile asupra competenţelor sugarului sînt de resortul acestui ultim caz. In ceea ce priveşte primul caz, mult mai apropiat de opoziţia pusă în evidenţă de către N. Chomsky, el se înscrie, într-o accepţiune curentă, în teoriile cognitiviste*, care disting nivelul structurilor* şi mecanismelor mentale şi cel al comportamentelor observabile, privilegiind net pe primul. Astfel, competenţa perceptivă, motorie, cognitivă, mnezică etc. trimite la ceea ce subiectul este, în mod ideal, în măsură să perceapă, să facă cu muşchii săi, să cunoască, să-şi amintească etc, fără ca propriile comportamente să le reflecte în mod necesar perfect. Abaterea nu trebuie totuşi să fie pusă decît pe seama circumstanţelor defavorabile de exprimare a competenţei deja prezente: se va distinge deci competenţa potenţialităţii*, de la care nu se va aştepta să se traducă în comportamente înainte ca dezvăluirea sau o oarecare învăţare să fi intervenit. „

M. Richelle

(G. N.)

Competenţă lingvistică

în gramatica generativă*, termen tehnic introdus de N. Chomsky pentru a desemna capacitatea pe care o are un locutor-au-ditor ideal al unui limbaj dat de a produce şi înţelege o infinitate de fraze* corecte gramatical. Competenţa desemnează de fapt cultura implicită a limbii, adică un sistem interiorizat de

reguli* care constituie gramatica* acestei limbi; astfel definită, competența corespunde în parte conceptului de „limbă" în lingvistica structurală. De
altminteri, acest sistem interiorizat răspunde în aceeaşi măsură de intuiția* gramaticală a subiecților vorbitori, adică de posibilitatea pe care subiecții o au de a interpreta fraze ambigue sau de a emite judecăți de gramaticalitate asupra oricărui enunț care li se prezintă. Se distinge în general o „competență universală", constituită din regulile care se regăsesc în gramaticile tuturor limbilor, şi o „competență particulară", constituită din regulile specifice al unei limbi particulare (v. Performanță).
M. Hupet
(G. N.)
Competență minimală
în timp ce, în sens uzual, competența* este capacitatea de a îndeplini în mod satisfăcător o sarcină dată, competența minimală corespunde gradului inferior al cunoştințelor sau abilităților*, grad apreciat ca acceptabil în funcție de criterii mai mult , sau mai puțin explicite. Trecerea clasei la j şcoală sau obținerea unui certificat ori a ' unui brevet de absolvire a studiilor presu- : pune că minima competență a fost atinsă sau depăşită. Constatarea unor carențe grave în învățarea* şcolară de bază a făcut din evaluarea* competențelor minimale, în special în privința lecturii*, a expresiei scrise şi a matematicii, o chestiune de mare actualitate. Studiată ştiințific, mai ales în-cepînd cu 1970, problema fixării notei* sau a zonei de separație între competență şi incompetență s-a dovedit a fi de o mare
complexitate.
G. De Lanasheere
(G. N.)
Competență percepută Sau sentiment al competenței. Construcție cognitivă corespunzătoare opiniei pe care un individ o are despre propria sa valoare, în plan cognitiv, social şi fizic. Această reprezentare, relativ stabilă la adult, este consecința experiențelor realizate în copilărie: rezultate obținute în situații diverse, reacții sociale etc. Ea are un rol reglator în motivație*, individul se orientează către activitățile în care el se
simte competent şi în care se angajează într-o manieră intensivă. ,, „
M. Durând
(G. N.)
Competitivitate
Anumiți sportivi sînt mai buni competitori decît alții; ei au o predilecție pentru competiție* şi o mare eficacitate în această situație. Motivația* lor, bazată în mod esențial pe trebuința de îndeplinire*, este de aşa natură încît ei caută cu intensitate succesul şi compararea cu altul. Eficacitatea, independent de nivelul de aptitudine* şi de abilitate*, este legată de capacitatea lor de a controla reacțiile emoționale asociate competiției (stres*, agresiuni*), ca şi inhibițiile* pe care ea le generează (sentiment de in-competență, frică de a învinge*).
M. Durând
(G. N.)
Competiție
Cel mai frecvent opusă cooperării*, competiția desemnează o formă de interacțiune între indivizi (sau grupuri) în aşa fel încît fiecare caută să maximizeze propriile achiziții. Primele lucrări experimentale arată că grupurile cooperante au o producție cantitativ şi calitativ superioară celei a grupurilor competitive. Mai tîrziu, interesele cercetătorilor se diversifică şi se constată dezvoltarea a două noi familii de cercetări: primele, referitoare uneori la teoria jocurilor*, sînt centrate pe aspectele strategice ale cooperării şi competiției în situații de conflict, în timp ce secundele arată că, pentru a ameliora relațiile între grupuri, se cuvine ca, în acelaşi timp, să se favorizeze cooperarea în sînul lor şi să se reducă competiția care le opune.
F. Askevis-Leherpeux (L. C. L.)
In cadrul competiției sportive, succesul depinde considerabil de valoarea performanțelor motorii* individuale sau colective. Potrivit regulilor sportului, adversarii pot acționa succesiv (alergări în atletism sau cursa contra-cronometru pe echipe în ciclism) sau simultan şi în acest caz înfruntările sînt fie paralele (cursa de atle-
tism sau canotaj), fie reciproce (judo sau fotbal). Situațiile de competiție sînt în general percepute ca foarte atractive, în ciuda diferențelor individuale notabile datorate, în parte, practicilor educative. Ele prilejuiesc o întărire a coeziunii între membrii grupului şi o creştere a agresivității* față de parteneri. Ele sînt ocazia unei evaluări sociale în care sentimentul de competență* al competitorului este în joc, ca şi imaginea despre sine pe care el doreşte să o ofere celor apropiați. în toate cazurile, pentru el este vorba de a gera cel mai bine constrîngerile regulamentare şi materiale ale activităților, precum şi resursele* proprii. Aceste obiective contradictorii provoacă uneori distorsiuni sau pervertiri: trişări şi încălcări ale regulamentului, ameliorare artificială a resurselor prin dopaj, incapacitate de a stăpîni

stresul* sau de a controla agresivitatea personală.
M. Durând
(L. C. L.)
Complement amodal -» Amodal
Complementar
Termenul califică două categorii de fenomene sau procese ale căror acțiuni produc efecte care se conjugă şi se completează, în cadrul modelului său de dezvoltare cognitivă, care tinde să minimizeze procesele de criză* şi de conflict*, J. Piaget foloseşte noțiunea de complementaritate ca principiu de reducere a unui antagonism* inițial. Pornind de la o stare de nediferenți-ere* primitivă în care ele sînt antagoniste, asimilarea* şi acomodarea* se disociază şi ajung la o stare de echilibru*, care le face complementare. După H. Wallon, raporturile între sugari (0,6-1 an) se organizează potrivit unor roluri* complementare. De altfel, potrivit predispozițiilor, temperamentul, pe de o parte, circumstanțele, condițiile de existență, pe de alta, sînt factori* de acțiune complementară. „ T „
E. Jalley (G. N.)
Complement modal ~> Modal
completare
154
155
componamerufctifci r »
Completare -» Modal
Complex de inferioritate -» Inferioritate
Complexitate cognitivă
Bogăție a conținutului ideațional şi a componentei cognitive a unei atitudini* sau reprezentări*. Persoanele caracterizate prin-tr-un înalt grad de complexitate cognitivă pentru un obiect dat sînt capabile să folosească, pentru a-1 descrie şi evalua, numeroase concepte independente. Un indice de complexitate cognitivă poate fi calculat pornind de la datele obținute cu ajutorul
grilei lui G. H. Kelly*. ’
C. Levy-Leboyer
(G. N.)
Complexul lui Oedip
S.Freud a descoperit încă din 1897, asupra lui însuşi şi în cadrul autoanalizei* sale, existența unor dorințe inconştiente de moarte dirijate contra tatălui său, a unor dorințe incestuoase îndreptate către mama sa şi a unei legături între acestea două. El a înțeles că împărtăşea aceasta nu numai cu pacienții săi, ci şi cu ansamblul oamenilor şi se referă la Oedip-Rege al lui Sofocle. însă abia în 1908 a descris complexul nuclear al nevrozei*, iar în 1910 îl numeşte complex Oedip. S. Freud a descris de la început forma pozitivă sau directă a complexului Oedip masculin: dorințe incestuoase pentru mamă, sentimente ambivalențe* cu privire la tată care este, în acelaşi timp, un rival şi un obiect* de dragoste şi de identificare*. Această formă directă coexistă sau alternează cu forma numită negativă sau inversă: dorințe homosexuale pasive pentru tată, sentimente ambivalențe cu privire la mamă. Aceste două forme ale complexului cedează refulării* motivate prin frica de castrare*, cînd castrarea este sesizată ca o pedeapsă (formă directă), ca o consecință sau o condiție a raportului sexual cu tatăl (formă inversă). Forma directă a complexului Oedip feminin, din contră, începe, după Freud, cu complexul de castrare*: invidia de penis* ar deturna fiica de la mama sa şi ar determina-o să aleagă tatăl ca obiect sexual; în ce priveşte
forma inversă, ea se diferențiază greu de ataşamentul preoedipian față de mamă. Complexul Oedip este, în acelaşi timp, o etapă a vieții individului, trăită, după S. Freud, între doi şi cinci ani, şi un organizator permanent al fantasmelor* şi dorințelor inconştiente. M. Klein a precizat formele feminine ale complexului Oedip, a cărui specificitate scăpase în parte lui S. Freud; ea a pus accentul pe formele arhaice ale acestui complex, care s-ar schița încă de la sfîrşitul primului an de viață, ar fi din-tr-o dată feminin la ambele sexe şi dominat de scopuri sadic-orale* şi sadic-anale* şi de imago*-uri terifiante ca cele ale părinților combinați*. , „ „
J.-M. Petot
(G. N.)
Comportament
Activitate* a unui organism în interacțiune cu mediul* său înconjurător. Termenul desemnează cînd ansamblul activităților, în general (comportamentul uman), cînd o anumită activitate particulară (comportamentul de îngrijire corporală, toaletaj*). Pus în evidență la începutul secolului de H. Pieron (1908) în Franța, şi de J. B. Watson (1913) în Statele Unite, cuvîntul comportament este asociat istoric redefinirii a însuşi obiectului psihologiei pe care îl propunea behaviorismul*. în sens restrîns, noțiunea de comportament se limitează la activitățile direct observabile ale organismului, ceea ce exclude, cel

puţin la prima privire, stările de conştiinţă*, gîndurile*, sentimentele*, reprezentările* şi alte activităţi interne. în sensul mai larg, care a fost multă vreme acela al unei folosiri puţin contestate a cuvîntul ui, şi pe care o apără explicit anumiţi bqhaviorişti, ca B. F. Skinner, noţiunea se extinde şi la activităţile interne şi întîlneşte pe cea de conduită* propusă de P. Janet. în această ultimă perspectivă, caracterul direct observabil nu este luat ca un criteriu important, psihologia asumîn-du-şi, între altele, ca sarcină, depăşirea condiţiilor de observare directă imediată făcînd accesibile fenomene pînă atunci inobservabile. Cu toate acestea, în concepţiile cog-

I

nitiviste*, pentru care obiectul psihologiei încetează să fie comportamentul în favoarea tratării informaţiei* sau a reprezentării, disocierea între comportament şi activităţi interne este din nou accentuată. Comportamentul nu este, în această viziune, altceva decît o manifestare a proceselor interne, utilă, cel puţin tranzitoriu, pentru a face cu privire la acestea inferenţe* fondate. Noţiunea de comportament, pentru cei care au ales-o ca obiect al psihologiei*, facilita fără îndoială articularea ei la psihologie; însă ea a orientat-o spre această limitare. Astfel, psihologii au depus multă energie pentru a preciza specificitatea studierii comportamentului în raport cu cea a funcţionării sistemului nervos, fără a eluda decît parţial dezbaterea asupra raportului creier-spirit care traversează pînă în zilele noastre toată istoria relaţiilor dintre psihologie şi fiziologie. Tocmai în cadrul acestei preocupări pentru delimitarea ariilor a fost propusă distincţia între comportamentul molar* şi molecular*, primul, global, sesizat în semnificaţia sa fundamentală, fiind de resortul psihologiei, cel de-al doilea, analizat ca detaliere fragmentată a acţiunii musculare, fiind rezervat fiziologiei. Puţini psihologi şi fiziologi au aderat la acest decupaj artificial rămas, de altminteri, total străin unei alte tradiţii ştiinţifice care a pus la loc de cinste conceptul de comportament, respectiv, etologia*, desemnată adesea de către cei ce o practică — biologie a comportamentului.

Atunci cînd se referă nu la o noţiune generală (comportamentul), ci la o activitate particulară, termenul indică problema definirii unităţilor pertinente: unde începe şi unde se sfîrşeşte un comportament? Potrivit nivelului de observaţie* şi de analiză la care el se situează, psihologul va avea de făcut o alegere, putînd merge de la unitatea segmentară a analizei mecanice a mişcării* (fiecare rotare reperabilă a capului, de exemplu, este înregistrată) la actul* organizat în raport cu o finalitate* (construirea cuibului este definită ca un comportament). La o extremă, comportamentul este o unitate descriptivă minimală, decupată

în mod convenţional dar justificată metodologic, în fluxul continuu al activităţilor subiectului; la cealaltă extremă, el este o unitate funcţională înzestrată cu semnificaţie în adaptarea organismului la mediul său. La acest ultim pol se corelează noţiunile de comportament pregătitor*, consu-matoriu*, operant*.

Comportament guvernat de reguli: potrivit unei distincţii introduse de Skinner (1963), comportament instituit la subiectul uman prin mijlocirea instructajelor sau informaţiilor verbale, în opoziţie cu comportamentul modelat de contingenţe*, care implică o expunere directă la condiţiile mediului.

(V. Colateral, Indus).

M. Richelle

(G. N.)

• Pieron H. (1908), L'evolution du psy-chisme", Revue du Mois, martie 1908 — reprodus în De Vactinie ă l'homme, voi. I, 4, PUF, Paris, 1958 — Skinner B. F. (1963), „Operant Behavior", în American Psycho-logist, 18, 503-505; reprodus în Contingencies of Reinforcement, Appleton Century Crofts, New York, 1969. Traducere (\911): Vanalyse experimentale du comportement (trad. A. M. Richelle şi M. Richelle), Dessart-Mardaga, Bruxelles. — Watson J. B. (1913), „Psycho-logy as the Behaviorist Views it", în Psycho-lugical Review, 20, 158-177.

Comportament agresiv —> Agresiv (Comportament —)

Comportamentală (Terapie —)

Formă de psihoterapie caracterizată prin-tr-o acţiune dirijată spre simptome*, considerate drept comportamente* modificabile, cu ajutorul unor prescripţii privitoare la regulile învăţării*. De fapt, psihoterapia comportamentală pleacă de la principiul că tulburările mentale rezultă din întăririle* care au condus la fixarea de comportamente stabile. Pot fi utilizate numeroase metode: inhibiţia reciprocă vizează dezvoltarea unui nou răspuns care se substituie răspun-sului-simptom de fiecare dată cînd situa-ţia-stimul se repetă. Pentru a o realiza, s-ar putea recurge la tehnicile de relaxare (desensibilizare sistematică). Tehnicile de

comportament alimentar

generalizare şi de reducere a stimulării utilizează expunerea repetată la stimuli patogeni atenuaţi. Tehnicile de practică negativă vizează suprimarea răspunsurilor-simptom, antrenînd subiectul spre a le reproduce voluntar. Tehnicile de condiţionare pozitivă controlată caută să creeze o condiţie nouă,

destinată luptei contra simptomului. Tehnicile de aversiune, în fine, au ca scop să creeze întărirea negativă. Toate aceste metode necesită cooperarea activă a pacientului şi tind să neutralizeze orice interacţiune afectivă care ar depăşi cadrul acestei cooperări. Ele se disting deci radical de abordarea psihodinamică bazată pe înţelegerea mobilurilor care ar determina simptomul şi pe utilizarea componentelor afective ale relaţiei terapeutice. Comportamentaliştii acordă o mare importanţă definirii precise şi concrete a com-portamentelor-ţintă şi a condiţiilor în care acestea se realizează. Ei pun accentul pe interesul practic al tratamentelor de scurtă durată şi pe posibilitatea de a măsura obiectiv rezultatele observate. Terapiile comportamentale nu se aplică numai la tulburări mentale marcante, ci şi la conduite considerate nocive (toxicomanie*, tabagism, tulburare socială, inhibiţie profesională etc).
Sub termenul de terapie cognitivă, de douăzeci de ani încoace se dezvoltă metode care, conservînd principiile generale ale terapiei comportamentale, pun sub semnul prescrierii nu comportamente, ci activităţi mentale destinate luptei contra simptomelor pur mentale sau compensării lor (stări depresive, idei obsedante etc).
D. Widlocher
(G. N.)
Comportament alimentar -» Alimentar (Comportament —)
Comportament de alternanţă
nanţă
Alter-
Comportament de tip A şi B
Doi cardiologi americani, M. Friedman şi R. H. Rosenman, au definit noţiunea de
tip A pornind de la relaţia statistic semnificativă observată între un ansamblu de comportamente şi o împrejurare saturată de maladii cardio-vasculare, neexplicată prin factorii de risc clasici (hipertensiune, colesterol, tabac). Acest tip de comportament este caracterizat printr-un simţ ascuţit de competiţie, o luptă neîncetată pentru reuşită, hiperactivitate, vorbire explozivă, tensiune a musculaturii faciale, sentiment al urgenţei şi al sfidării permanente, comportamentul de tip B nefiind definit decît prin
absenta acestor caracteristici. „ r ,
P. Lidvan
(G. N.)
Comportament dipsic -> Dipsic (Comportament —)
Comportament exploratoriu -» Explora-toriu (Comportament —)
Comportament indus -» Indus (Comportament —)
Comportament matern -» Matern (Comportament —)
Comportament parental -> Parental (Comportament —)
Comportament redirijat -> Activitate re-dirijată
Comportament reproductiv -> Repro-ductiv (Comportament —)
Comportament sexual -» Sexual (Comportament —)
Comportament ţintă -> Ţintă (Comportament —)
Compozit -»• Stimul
Compoziţie tranzitivă -» Grupare
Comprehensiune lingvistică
în psihologie, termenul de comprehensiune este utilizat pentru a desemna, în acelaşi timp, un proces şi rezultatele acestuia, în prima accepţie, se face referire la ansam-
blul operaţiilor simultane şi secvenţiale de tratare a informaţiei* aplicate la stimuli de diferite niveluri de complexitate (un cu-vînt*, o frază*, o povestire*); în acest plan, distingem comprehensiunea producţiei*. Studiul experimental al acestor operaţii se face supunînd subiecţii la diferite sarcini* avînd ca obiect diverse tipuri de materiale: sarcini de simplă lectură*, de verificare, de asortare, de rezumat*, de rapel* etc. Astfel de studii privilegiază, în general, măsurările proporţiei de răspuns care este considerată ca un bun indicator al proprietăţilor proceselor cognitive subiacente. în cea de-a doua accepţie, se face referire la produsul acestei tratări, adică la însăşi interpretarea stimulilor: se consideră că, în general, ea poate varia în funcţie de adîn-cimea tratării aplicate, ca şi în funcţie de amploarea activităţii inferenţiale pe care
subiectul poate să o dezvolte. WT
M. Hupet
(G. N.)
Comprehensiune logică
în logica clasică, comprehensiunea „marchează atributele conţinute într-o idee" (Logica de la Port-Royal), adică proprietăţile care determină un concept*. Sub influenţa limbii engleze, se vorbeşte, de asemenea, astăzi, de intenţie*. Comprehensiunea este dual faţă de extensiune*. In teoria mulţimilor*, există o axiomă numită axioma de comprehensiune care stabileşte existenţa anumitor ansambluri de

elemente care au o aceeaşi proprietate.
J.-B. Grize (L. C. L.)
Comprehensiune subită
Expresia traduce, în mod satisfăcător termenul englezesc insight şi termenul german Einsicht, aplicat de W. Kohler în 1917 la reorganizarea cîmpului* care-1 conduce la soluţie, după încercări infructuoase, pe cimpanzeul supus unor probleme* practice. Caracterul subit nu este, în realitate, o caracteristică esenţială a comprehensiunii*, ci mai curînd a reluării activităţii observabile, de execuţie a soluţiei. Această activitate urmează efectiv unei
faze de inactivitate pe care un observator este tentat să o interpreteze ca o reflecţie. Nimic nu permite a se infera rapiditatea comprehensiunii, nici de altfel rolul pe care reprezentările* mentale îl pot juca. Observaţiile lui Kohler sugerau totuşi prezenţa, la maimuţa superioară, a unor tatonări
interiorizate.
M. Richelle
(G. N.) Compromis —» Formaţiune de compromis
Compulsie
Tendinţă de a efectua anumite acţiuni şi de a le repeta, compulsia este un act caracterizat prin patru criterii: o neconcordanţă cu acţiunile în curs, o constrîngere de a fi repetat, o funcţie de a scăpa de teama angoasantă faţă de ceea ce s-ar putea întîm-pla dacă aceasta nu s-ar realiza şi o ego-distonie*, adică o nonconformitate sau o dizarmonie faţă de ansamblul organizării eului. Compulsia se întîlneşte în cursul stărilor nevrotice, în special în nevroza ob-sesională*. Această noţiune a devenit un veritabil concept în teoria psihanalitică, în acest domeniu, se ridică actualmente o problemă terminologică: pentru a transcrie termenul Zwang trebuie să se menţină în limba franceză (şi în limba română — n.t.) un termen identic sau, din contră, să se reţină doi termeni diferiţi, compulsie, pe de o parte, şi constrîngere, pe de altă parte, primul aplicîndu-se la nevroză, cel de-al doilea la inconştient? Cu alte cuvinte, trebuie să se aplice termenul Zwang la fel de bine la nevroză ca şi la inconştient? în acest ultim caz, s-ar putea distinge două tipuri de constringeri care, atunci, nu s-ar mai chema compulsie: constrîngerea pulsiunii şi con-strîngerea fantasmei inconştiente.
A. Braconnier (G. N.)
Computaţie, computaţional —> Calcul
Comunicare
într-un sens foarte larg, acest termen desemnează orice proces prin care o infor-
comunicare

maţie* este transmisă de la un element la altul, aceste elemente fiind de natură biologică (comunicaţiile în sistemul nervos*), tehnologică (procedeele de telecomunicaţie) sau socială. în sensul strict pe care îl vom adopta, el se limitează la acest ultim aspect şi poate fi definit ca un proces prin care congenerii interacţionează, în cadrul finalităţilor de supravieţuire a grupului, prin mijlocirea unor semnale* mai mult sau mai puţin specifice. Procesul de comunicare se realizează totdeauna într-un episod comportamental: un act (declanşator*) produs de un membru al grupului antrenează o modificare de comportament la un congener. Pentru a diferenţia episodul comunicativ de alte forme de interacţiune comportamentală, două criterii trebuie luate în consideraţie: statutul social al interacţiunii* şi gradul de specificitate al comportamentului declanşator. Nu vom vorbi de comunicare decît atunci cînd un episod comportamental se înscrie în cadrul de finalităţi colective gerate de reguli de organizare a speciei sau grupului. La cea mai mare parte dintre animale, comportamentele comunicative contribuie într-un mod direct şi evident la supravieţuire (nutriţie, reproducere, evitarea pericolului) şi regulile de interacţiune sînt gerate de potenţialul genetic al speciei (emisie de „feromon*" la furnici, „dans*" la albine etc). La mamiferele superioare, capacitatea de comunicare înscrisă genetic se realizează în secvenţe comportamentale care fac obiectul învăţării*. Sistemul de reguli este, din acel moment, gerat de grup şi dobîndeşte statutul de cod* convenţional. La om, în fine, capacitatea de specie se realizează în diverse coduri convenţionale cu caracter socioisto-ric, care fac în plus obiectul reprezentărilor* individuale: comunicarea este din acel moment gerată simultan de către grup şi de către indivizi.
La anumite specii, comportamentul declanşator al episodului comunicativ nu prezintă nici o specializare aparentă: strigătul stăn-cuţei este în primul rînd o reacţie condiţionată* la perceperea anumitor prădători; contextul* interacţiunii (poziţia animalului
„pîndar" şi cea a congenerilor săi îndeosebi) îi conferă un statut de semnal. La alte animale, asistăm la o primă formă de specializare: parada* ghidrinului, ca şi „ritualurile*" a numeroase păsări constituie transformări comportamentale care, într-un context determinat, dobîndesc statutul de semnal. La om, în fine, dotate cu un statut de semnal (sau de semn*) sînt comportamentele specifice (ca producţia sonoră). Oricare ar fi gradul de structurare socială a speciei şi oricare ar fi gradul de specializare al semnalului declanşator, informaţia* generată în episodul comunicativ are un statut dublu.

Pe de o parte, informaţia se poate defini ca efect comportamental al semnalului; aceasta este „valoarea* de schimb" a acestui semnal. La specia umană, de exemplu, individul care a învăţat o limbă cunoaşte valoarea reprezentativă medie a fiecărui semn; el cunoaşte sensul* sau semnificatul*. Partea stabilă a relaţiei semnal-sens este cea care incită observatorul neavertizat să interpreteze orice episod comunicativ potrivit schemei inspirate de R. Jakobson (1963): un emiţător* dornic să transmită o reprezentare o va transforma în suite de semnale, conform regulilor codului (encodare* a mesajului*) şi o va pune la dispoziţia receptorului* care va efectua operaţia inversă de decodare*. O astfel de schemă nu este valabilă decît pentru a descrie comunicarea unor anumite mamifere superioare. La cea mai mare parte dintre specii, de fapt, actul de comunicare nu implică autorepre-zentarea lui: emiţătorul nu dispune de mijloace cognitive care să-i permită să pună în relaţie declanşatorul şi efectul lui şi să doteze astfel pe primul cu statutul de semnal, iar pe al doilea cu statutul de sens. El nu poate, prin urmare, să aibă intenţia* de a transmite pe cel de-al doilea prin intermediul primului.
Pe de altă parte, valoarea informativă a unui semnal constituie totdeauna şi un efect de interacţiune; un comportament nu este semnal decît prin raporturile funcţionale pe care le întreţine cu contextul său. La speciile inferioare, acest efect al con-

conaţie
textului este direct. La specia umană, el este mediatizat, adică organizat prin reguli de interacţiune socială* care au fost descrise, de exemplu, în termeni de reguli de folosire (L. Wittgenstein, 1953) şi în termeni de ritualuri* de interacţiune (E. Goffman, 1967). Acest efect al contextului conferă semnalului valoarea sa informativă secundă
sau semnificaţia* sa. , „ „
J.-P. Bronckart
(G. N.)
• GOFFMAN E. (1967), Interaction Ritual. Essays in Face-to-Face Behavior, Doubleday, Ne\>(York. Traducere (1974): Les rites a" interaction (trad. A. Kihm), Editions de Minuit, Paris. — Jakobson R. (1963), Essais de linguistique generale. Les fondements du langage, Editions de Minuit, Paris. — Wittgenstein L. (1953), Philosophical Investigations, Basil Blackwell, Londra. Traducere (1961): Investigations philo-sophiques (trad. P. Klossowski), Gallimard, Paris.
Comunicare nonverbală
Opusă comunicării* verbale, ea este concepută de multă vreme ca limbaj*, în sens strict. în această viziune, toate celelalte forme de comunicare (chiar şi scrisul) sînt considerate ca secundare, derivate sau substitutive.
Teoriile contemporane ale comunicării, influenţate de discipline atît de diverse ca lingvistica* enunţării*, psihologia, sociologia, antropologia*, etologia* animală etc, asigură astăzi locul cuvenit comunicării nonverbale, bazîndu-se pe ipoteza canalelor multiple ale comunicării umane. Comunicarea umană este concepută ca o enunţare eterogenă rezultînd din combinarea de elemente vocal-acustice şi vizuale, canalul acustic pierzîndu-şi locul preponderent. Primele sînt constituite nu doar din latura verbală a limbajului, ci şi din toate elementele melodice şi intonative ale căror funcţii expresive şi estetice sînt esenţiale. Secundele se clasează în semne statice (tip morfologic, găteli, îmbrăcăminte etc), cinetice lente (posturi* etc.) şi, în fine, cinetice rapide (mimici* faciale, gesturi* etc). Primele două categorii participă la definirea contextului* comunicării: vîrstă,
sex, mediu sociocultural, dispoziţie etc. Semnele cinetice ar fi şi ele cotextuale*, în măsura în care ar participa la elaborarea enunţării şi deci a enunţului. Tendinţa actuală rezervă termenul de comunicare nonverbală elementelor statice rapide:
posturo-mimico-gestualitatea.
D. Peraya
(G. N.)
Comunitate terapeutică
Concept datorat lui M. Jones, din 1972, pentru a descrie o formă de socioterapie destinată unor instituţii psihiatrice de adulţi. Ea reclamă participarea activă a pacienţilor şi punerea în discuţie a patologiei lor. Reuniuni şi întîlniri sînt favorizate, respectiv impuse de către personalul de îngrijire, iar crizele sînt folosite pentru un scop terapeutic. îngrijirea medicală comportă un aspect de tratare individuală şi un aspect de readaptare socială. Un ideal comun de vindecare este întreţinut şi însoţit de o susţinere a evoluţiilor personale, prin integrarea celor mai bolnavi în grupe de vechi pacienţi care se reunesc cu sau fără un psihoterapeut. Aceste comunităţi sînt adesea organizate în jurul unei probleme precise: toxicomanie, obezitate, alcoolism (Alcoolici Anonimi). Ele recurg în acest caz la grupuri de confruntări terapeutice foarte directe, respectiv brutale, cu durată scurtă; în compensaţie, pacienţii beneficiază de o întreţinere materială totală. Acest demers a fost larg utilizat şi popularizat şi de antipsihiatrie*.
D. Anzieu

(G. N.)
Conativă (Funcţie —) ~> Funcţie a limbajului
Conaţie
în triada emoţie-cogniţie-conaţie, acest ultim termen regrupează factorii de personalitate* care privesc tendinţele, în opoziţie cu emoţiile ca factori de trăire şi cu modulele de tratare a informaţiei privitoare la cogniţie. Această opoziţie conferă conaţiei particularitatea de a separa intenţionalul sau motivaţionalul de aspectele afective. în
concentrare
160
161
conceptualizare
sens clasic, conaţia este jocul tendinţelor în acţiune, echivalent al „conştiinţei motrice"- R. Jouvent
(G. N.)
Concentrare -> Atenţie
Concept
Forma cea mai elementară a gîndirii*, deosebită de formele mai elaborate, ca judecata* de exemplu. Conceptul este totuşi totdeauna o idee generală şi tocmai aceasta îl deosebeşte de imaginea mentală*, care rămîne de două ori individuală: ea este a unui subiect determinat şi reprezintă un obiect singular. Astfel, conceptul de „mamă" este împărtăşit de oricine ştie ce este o mamă şi nu trimite la nici una din ele în particular; imaginea mentală „mama mea", în schimb, nu-mi aparţine decît mie şi este cea a unicei femei care mi-a dat viaţă.
Un concept poate fi definit în două moduri. Pe de o parte, în comprehensiune*, adică dînd lista tuturor trăsăturilor sale caracteristice. Se vorbeşte, astfel, de lista atributelor pe care el „o conţine în sine, pe care nu i-o poţi trunchia fără a-1 distruge" (Logica de la Port-Royal). Pe de altă parte, în extensiune*, adică furnizînd o colecţie sau o clasă* de obiecte în care fiecare posedă toate proprietăţile menţionate. Desigur, fiecare din obiectele evocate se bucură şi de alte proprietăţi decît cele enunţate în comprehensiunea conceptului, dar atunci ele sînt considerate ca nonpertinente. în acest sens, un concept este nu numai general, ci şi abstract. înţelegerea conceptului de „pătrat", de exemplu, constă în: a fi un patrulater, a avea laturi egale şi a avea unghiuri drepte. Extensiunea sa este instituită prin toate figurile care au aceste trei proprietăţi, abstracţie făcînd de mărimea lor şi de alte eventuale aspecte. Există o relaţie dublă între comprehensiune şi extensiune. Una este circulară: pentru a abstrage proprietăţile comune tuturor pătratelor, trebuie ştiut care figuri sînt pătrate şi care nu sînt. Insă o asemenea alegere reclamă cunoaşterea a ceea ce semnifică „a fi pătrat".
Aceasta este raţiunea pentru care geneza conceptelor a prilejuit nu numai numeroase dezbateri filozofice, ci şi experimente psihologice foarte variate. Cealaltă relaţie este legea potrivit căreia extensiunea este în raport invers cu comprehensiunea. Aceasta înseamnă că, cu cît comprehensiunea este mai bogată, cu atît extensiunea este mai săracă, deci există mai puţine obiecte care o satisfac. Sub raport cognitiv, există mai puţine pătrate decît romburi şi mai puţine romburi decît patrulatere, chiar dacă cele trei ansambluri* sînt matematic echipotente (elementele lor pot fi puse în corespondenţă biunivocă unele cu altele). Aceasta permite să se stabilească o ierarhie între anumite concepte. Se vorbeşte astfel de gen şi specie: pătratele şi romburile sînt specii ale genului patrulater. Trebuie notat totuşi că relaţia între gen şi specie este una vicariantă, adică transpo-zabilă de la un nivel la altul. Rombul este specie relativ la patrulater, el este gen relativ la pătrat. Ne aflăm la izvorul unui tip fundamental de clasificare*. în fine, se poate întîmpla ca unor comprehensiuni diferite să le corespundă o aceeaşi extensiune. Aşa ar fi cazul dacă s-ar defini pătratul ca un patrulater cu diagonale perpendiculare şi bisec-toare de asemenea perpendiculare. Conceptele nu numai că servesc la organizarea cunoştinţelor şi permit raţionamentul* logic, ci ele sînt şi sursă de creativitate*. Să presupunem că într-adevăr, prin abstracţie* convenabilă de date perceptive, s-a stabilit comprehensiunea a două concepte, unul prin trăsăturile a, b, c, celălalt prin trăsăturile d, e. Fără a mai recurge la observaţie, în cazul acesta este posibilă generarea de noi concepte, precum, spre exemplu, cele de comprehensiune (a şi d), (b, c şi e) etc. Cea mai mare parte dintre cuvinte* desemnează concepte care pot aparţine unor domenii foarte diferite unele faţă de altele: existenţe concrete (arbore), existenţe abstracte (număr), procese (şlefuire), proprietăţi (roşu), acţiuni (a alerga). De altfel, nu se întrevede cum ar fi posibilă

alcătuirea unei liste exhaustive în pcest caz. Cu toate acestea, folosirea limbii, indispensabilă pornind de la un anumit grad de elaborare a gîndirii, duce la distingerea netă între concept în sens profund (aşa cum a fost definit mai înainte) şi noţiune. Se întîmpla rar, într-adevăr, ca termenii unei limbi, în folosirea lor comună, să fie definiţi prin stabilirea unei liste bine determinate şi circumscrise de proprietăţi, cum sînt, de exemplu, conceptele ştiinţifice. Astfel, „masa unui corp", în uzajul curent, este

o anumită cantitate de materie care nu se deosebeşte deloc de greutatea sa, iar la o anumită vîrstă chiar şi de volumul său. Este vorba de o noţiune şi numai în aria unei teorii fizice, în care masa este definită ca raport între forţa la care corpul este supus şi acceleraţia sa, se poate vorbi de concept în sens strict. Această distincţie nu este lipsită de consecinţe asupra raţionamentelor, între care cele mai riguroase nu se pot face decît pe bază de concepte. Se poate considera chiar că una din diferenţele esenţiale între ştiinţele numite exacte şi ştiinţele umane ţine de faptul că primele se servesc de concepte şi celelalte de noţiuni. , „ _ .

J.-B. Gnze

(G. N.)

Concept de sine

Reprezentare* de sine în sistemul de cunoştinţe* al individului. Această reprezentare este echivalentă cu o structură cognitivă* probabil complexă, intervenind în tratarea informaţiilor* care provin fie din mediul social al individului, fie din propriul său comportament. Ea este alcătuită dintr-un ansamblu de metacunoştinţe* funcţionale şi de cunoştinţe factuale care sînt activate prin anumite aspecte frapante ale mediului sau ale comportamentului. Conceptul de sine serveşte organizării informaţiei noi privitoare la sine. El implică reguli de inferenţă, de judecată, de encodare, de recuperare în memorie a acestor informaţii, ca şi de predicţie şi de planificare a comportamentelor viitoare.

ERSOC (G. N.)

Conceptual

Ceea ce se raportează la concept* sau care este de ordinul conceptului, într-un sens apropiat de abstract sau de teoretic, se spune despre un demers, despre o abordare, despre o atitudine care se desprinde de nivelul concret*, care îl trans-cende sau care îl neglijează ori îl ignoră. Se mai spune despre o construcţie elaborată prin inteligenţă*, în opoziţie cu situaţiile practice sau cu realităţile psihologice; timpul* din fizică, spaţiul* geometric sînt conceptuale, în opoziţie cu timpul trăit sau cu spaţiul corporal.

Dependenţă conceptuală: model* propo-ziţional de reprezentare a cunoştinţelor propus de R. C. Schank în 1975. El vizează o reprezentare a conceptelor subiacente cu enunţuri independente ale caracteristicilor proprii fiecărei limbi naturale. în acest scop, modelul specifică o reţea de interrelaţii posibile într-un ansamblu restrîns de „primitive conceptuale" (conceptual primi-tives), incluzînd acte de bază, fizice, instrumentale sau mentale, stări, roluri etc. Sistem nervos conceptual: în lucrarea sa din 1938, The Behavior of Organisms, B. F. Skinner sugera că iniţialele CNS ar putea fi decodate prin Conceptual mai degrabă decît Central Nervous System, maşinăria nervoasă invocată pentru a explica comportamentul fiind în mod frecvent o construcţie inferată, în aşteptarea legitimă a unei explorări directe de către neuro-psiholog (Skinner dădea exemplul sinapsei ale cărei structură şi funcţionare erau încă slab cunoscute), dar uneori elaborată cu complezenţă şi menţinută la acest nivel în teoriile psihologice (v. Cîmp conceptual).

M. Richelle (G. N.)

Conceptualizare

Termen destul de puţin frecvent ca utilizare şi care pare a fi fost introdus către anii 1950 de D. Lagache. Aici el va fi înţeles ca un proces şi ca un rezultat, în acelaşi timp.

în calitate de proces, conceptualizarea desemnează acel demers al inteligenţei* care,

concret

după J. Piaget (1947), trece printr-o serie de etape în care nici una nu prelungeşte pur şi simplu pe cea precedentă, ci o integrează într-o construcţie mai elaborată şi îndeosebi mai echilibrată. Este vorba, în ordine: de percepţii* primare care se află la baza activităţilor perceptive; de activităţi senzorio-motorii; de reprezentări* preoperatorii care conduc la operaţii concrete*; de structuri formale*. Ne aflăm în prezenţa unei filiaţii de structuri* din ce în ce mai generale şi abstracte.

In calitate de rezultat, conceptualizarea se prezintă ca un sistem organizat de concepte* al cărei echivalent practic este constituit din scheme* senzorio-motorii. Acestea sînt, desigur, încă de pe acum de natură a se aplica la ansambluri de situaţii analoage între ele, dar ele încă nu au în vedere decît succesul acţiunii. Ceea ce s-ar putea numi scheme* conceptuale, ca atare, sînt independente de cutare sau cutare acţiune particulară şi tind deci către o cunoaştere* pentru ea însăşi. Rezultă că astfel de scheme sînt total independente de orice circumstanţe, atît spaţiale, cît şi temporale, şi că ele relevă în întregime metode combinatorice.

Se poate spune, în fine, despre conceptualizare că este o atitudine de gîndire de ordin secund. Nu mai este vorba de a organiza acţiuni, respectiv operaţii interiorizate, ci, printr-un act propriu-zis reflexiv, de a înţelege sistemele globale pe care le constituie aceste acţiuni. T „ _ .

J.-B. Gnze

(G. N.)

• Piaget J. (1947), Lapsychologie de l'intelli-gence, A. Colin, Paris.
Concret
Care se raportează la obiecte sau fenomene reale, sensibile. Se spune, în psihologie, prin opoziţie cu abstract sau cu formal, despre o atitudine*, despre un act de inteligenţă*, despre un demers orientat spre real şi practic. Opoziţia face trimitere la diferenţe interindividuale, cînd raportate la forme tipologice, cînd etalate între două
extreme de-a lungul unui continuam*. Ea poate trimite, de asemenea, la diferente între etapele dezvoltării*, ca în teoria lui Piaget, potrivit căreia copilul parcurge stadii* în care capacităţile cognitive* rămîn dependente de concret înainte de a accede la nivelul strict simbolic* sau formal, în situaţiile* experimentale sau de test* se vorbeşte de probe concrete atunci cînd materialul prezentat subiectului este constituit din obiecte, eventual de manipulat, în contrast cu date verbale sau logico-formale.
în lingvistică, unităţile lexicale concrete sînt cele care se referă la obiecte sau fenomene reale şi sensibile, în opoziţie cu cele care se referă la calităţi sau entităţi abstracte, sau la relaţii. Termenii concreţi, cu excepţia numelor proprii, nu sînt mai puţin conceptuali* (v. Operaţie concretă).
M. Richelle
(G. N.)
Condamnare
Pedeapsă aplicată unui individ recunoscut ca vinovat, printr-o jurisdicţie de judecare, după ce culpabilitatea* sa legală a fost probată. Autorul unui comportament socialmente reprobabil este respins de cei apropiaţi, care pot face cunoscută excluderea sa prin gesturi manifeste, ca cel de a interzice accesul la domiciliul lor (uşă condamnată).
(G. N.)
Condensare
Descrisă, în primul rînd, de S. Freud ca una din operaţiile esenţiale prin care se realizează „travaliul visului", condensarea va deveni unul din modurile caracteristice ale funcţionării gîndirii inconştiente. Mecanismele de condensare se regăsesc în lapsus*, uitarea* unor cuvinte, vorbele de spirit , simptome* în general, de fapt, în toate formaţiunile numite de „compromis", însă tocmai în legătură cu visul, care, pentru S. Freud, atestă cel mai bine legi determinative ale proceselor inconştiente, condensarea a fost pusă în evidenţă: pe o

reprezentare unică, vin să se adauge diferitele energii care se deplasează de-a lungul lanţurilor asociative. De unde şi forţa anumitor imagini ale visului care atestă o investiţie importantă. Condensarea este re-perabilă, de exemplu, în formarea unui personaj compozit, a unei teme sau unui obiect care constituie un punct nodal, o răspîntie a mai multor lanţuri asociative. Lingvistul R. J. Jakobson şi, în urma sa, J. Lacan au pus în relaţie mecanismele retorice ale metaforei* şi ale metonimiei*. Condensarea ar funcţiona ca o metaforă în măsura în care ea ar lega doi semnificând printr-un sens latent într-o concentrare de intensităţi. Şi în una, şi în cealaltă, un element ar fi totdeauna pus în locul altuia şi o verigă a lanţului asociativ ar fi
absentă.
A. Braconnier
(G. N.)
Condiţionare
Procedură de învăţare*, descrisă iniţial de I. Pavlov încă din 1902, în care un stimul numit condiţionat* (d. ex., sonerie) asociat cu un stimul necondiţionat* (hrană) provoacă un răspuns condiţionat similar răspunsului necondiţionat (salivare). Mecanism de învăţare asociativă pus în evidenţă prin această procedură. Termenul a fost apoi aplicat la o procedură sensibil diferită, în care un comportament ca parcurgerea unui labirint sau deschiderea unei uşiţe (cutie cu problemă) este sancţionat printr-o întărire alimentară: se vorbeşte atunci de condiţionare sau, mai curent, de învăţare instrumentală*. B. F. Skinner (1938) a simplificat această procedură pu-mnd la punct un dispozitiv în care animalul acţionează un levier-răspuns* şi primeşte o raţie de hrană. Acestei situaţii i se aplică termenii de condiţionare operantă, sau de tip II, pe care Skinner o deosebeşte de condiţionarea pavloviană, res-Ponsivă sau de tip I.
Cele două tipuri sînt clar deosebite în planul procedurilor: răspunsul este declanşat de stimulul condiţionat în tipul I, el este emis de subiect în tipul II; prezentarea
condiţionare
stimulului necondiţionat (întărirea) în tipul I depinde de experimentator, ea depinde de răspunsul subiectului în tipul II; răspunsul, la început necondiţionat, apoi condiţionat, în tipul I este legat de stimulul necondiţionat printr-o conexiune permanentă, psihologică, în timp ce răspunsul şi întărirea condiţionării operante întreţin o legătură arbitrară. în prezenţa acestor diferenţe, s-a putut pune

întrebarea dacă utilizarea aceluiaşi termen — condiţionare — nu ar sugera o asemănare înşelătoare. Distincţia, dincolo de procedurile de laborator, de mecanismele aflate în joc, a făcut obiectul unor dezbateri teoretice încă deschise. Potrivit şcolilor şi, neîndoielnic, faptelor pe care s-a pus accentul, în cele două tipuri de condiţionare se vor vedea două mecanisme de învăţare cît se poate de distincte, două mecanisme strîns articulate unul cu altul, sau dimpotrivă, unul şi acelaşi mecanism aprehendat în manieră diferită.

Concepţiile diferă în privinţa condiţionării sau condiţionărilor în ansamblul mecanismelor de învăţare, unii acordîndu-le un loc central, chiar exclusiv, alţii nevăzînd în acestea decît un nivel între altele, superior obişnuirii*, dar mai puţin elaborat decît învăţarea perceptivă* sau învăţarea simbolică. Ele diferă, de asemenea, în privinţa factorilor cruciali în condiţionare: contiguitate*, relaţie cu stimulul necondiţionat sau cu întărirea, sau, ca în teoriile cogniti-viste*, abstracţie şi reprezentare* ale regularităţilor mediului.

Condiţionare senzorio-senzorială sau pre-condiţionare senzorială: condiţionare care apare la un stimul (S1) asociat în prealabil cu un stimul condiţionat (S2), înainte de asocierea acestuia din urmă cu stimulul necondiţionat. S' nu a fost deci asociat cu stimulul necondiţionat, nici direct, nici indirect prin asocierea sa cu S2, întrucît aceasta este anterioară condiţionării lui S2. Condiţionare de gradul (sau ordinul) al doilea: condiţionare obţinută la un stimul asociat cu alt stimul prealabil condiţionat. O condiţionare de ordinul al treilea im-

plică o condiţionare la un stimul condiţionat de gradul al doilea. Condiţionare inversă sau retrogradă: condiţionare în care stimulul condiţionat, în loc de a preceda stimulul necondiţionat sau de a surveni simultan, cum este regula, este prezentat ulterior. Această condiţionare este foarte dificilă, dacă nu imposibil de stabilit.

Condiţionare întîrziată: condiţionare în care stimulul condiţionat, în loc să fie prezentat cu puţin timp (0,5 la 1 s) înaintea stimulului necondiţionat, precedă pe acesta din urmă cu un interval mai lung (eventual de ordinul minutelor), prelungindu-se pînă la prezentarea stimulului necondiţionat. Răspunsul condiţionat, care se produce în primul rînd de la debutul stimulului condiţionat, apare, pe parcursul încercărilor, numai la apropierea sfîrşitului intervalului.

Condiţionare de urmă: condiţionare întîrziată în care stimulul condiţionat, în loc să se prelungească pînă la prezentarea stimulului necondiţionat, este întrerupt, un timp gol separîndu-l de stimulul necondiţionat. Răspunsul condiţionat survine la apropierea sfîrşitului acestui interval vid. Condiţionare interoceptivă: condiţionare în care stimulul condiţionat se referă la sensibilitatea interoceptivă*. Condiţionare semantică*: condiţionare în care se substituie stimulului condiţionat fizic un stimul verbal care îl desemnează, ori invers, sau şi în care se substituie unui stimul verbal condiţionat un alt stimul verbal apropiat semantic sau fonetic (v. Al doilea sistem de semnalizare). Condiţionare de sustragere, de evitare:

v. Sustragere, Evitare.

M. Richelle

(G. N.)

• Pavlov I. P. (1928), Lectures on Conditio-ned Reflexes (trad. din rusă de H. W. Gantt), International Publications, New York. — Skinner B. F. (1938), The Behavior ofOrga-nisms, Appleton Century Crofts, New York.

Condiţionare alfa -> Sensibilizare

Condiţionare pozitivă controlată -»Comportamentală (Terapie —)

Condiţionat

Se spune despre un stimul* care a fost supus unei asocieri cu un stimul necondiţionat* sau despre răspunsul* care rezultă din această condiţionare*. în procedura* pavloviană, stimulul condiţionat (sau condiţional) este iniţial un stimul neutru* care, prin asocierea cu un stimul necondiţionat, declanşează un răspuns similar celui necondiţionat, numit răspuns, reacţie* (sau reflex*) condiţionat, în terminologia condiţionării operante*, se spune despre răspunsul care este urmat de o consecinţă* întăritoare, potrivită pentru a creşte probabilitatea de apariţie a acestuia.

Evitare condiţionată: procedură de evitare* în care stimulul aversiv* este precedat de un semnal avînd valoare de stimul condiţionat şi în timpul căreia răspunsul de evitare permite subiectului să se sustragă anticipativ stimulului aversiv. Inhibiţie condiţionată: la I. Pavlov, inhibiţie* a reacţiei condiţionate obţinută asociind la stimulul condiţionat un alt stimul, această combinaţie nefiind întărită niciodată. Stimulul condiţionat prezentat singur îşi păstrează proprietatea de a declanşa răspunsul condiţionat, ceea ce r^stinge inhibiţia condiţionată de stingere*.

M. Richelle

(G. N.)

Conductanţă
Polarizarea* membranei plasmice poate fi schimbată ca răspuns la diverse evenimente de origine extra- sau intracelulară modi-ficînd permeabilitatea membranei la ioni de sodiu (Na+), potasiu (K+), calciu (Ca++), clor (Ch). Din transferul intermembranar al unui tip de ion rezultă un curent electric de intensitate invers proporţională cu rezistenţa electrică a membranei faţă de acest curent. Conductanţă transmembra-nară pentru acest ion este inversul rezistenţei în discuţie, exprimat în Siemens: un Siemens corespunde unei conductanţe
165
curiuuiia uts
care ar fi responsabilă de un curent de 1 amper pentru o diferenţă de potenţial de 1 volt. Aceste variate conductanţe sînt datorate existenţei canalelor ionice intra-membranare. Aceste canale (şi conductan-ţele corespunzătoare) pot, după caz, să fie activate de un mediator* chimic (joncţiune neuromusculară), sau de potenţialul* de membrană însuşi (conductanţe Na+ şi K+ ale potenţialului de acţiune), uneori ambele (conductanţele Ca+ aflîndu-se pe terminaţiile presinaptice).
M. Mouhns
(L. C. L.) Conducţie -> Neurotransmisie
Conduită
Termen utilizat îndeosebi în Franţa: unii clinicieni au avut de ce regreta că folosirea lui nu este mai răspîndită şi că i se preferă, ca în engleză, cuvîntul comportament* (behavior).
Conduita a fost iniţial definită de P. Janet: „faptul psihologic este conduita fiinţei, conduită exterioară şi nu interioară. Este ansamblul mişcărilor, acţiunilor, vorbelor, a tot ceea ce ea poate face, ceea ce este exterior perceptibil, ceea ce reiese din organismul său, ceea ce atinge obiectele exterioare" (1929, p. 135). însă există, de asemenea, conduite interne, precum „conştientizarea" sau priza de conştiinţă*, care este o perfecţionare a conduitei. în timp ce, în primul caz, avem de a face cu o psihologie obiectivă comparabilă cu cea a comportamentului*, în al doilea caz, accedem la viaţa spiritului*, la domeniul sentimentelor*: credinţa*, dragostea*, limbajul* sînt operaţii psihologice prin care ne construim personalitatea* în negocierea cu altul. Am trecut de la conduitele corporale la conduitele sociale; această schimbare este fructul gîndirii*, care este o manieră de a pregăti acţiunea, ferită de privirile indiscrete. Chiar dacă nu ştim bine în ce constă ea, evoluţia personalităţii este o mărturie în acest sens. Pentru D. Lagache, „conduita (sau comportamentul) este ansamblul operaţiilor, materiale sau simbolice, prin care un organism în situaţie tinde să-şi
realizeze posibilităţile şi să reducă tensiunile care-i ameninţă unitatea şi îl motivează. Expresia « ansamblu de operaţii » nu exclude nici o reacţie sau răspuns al organismului şi implică în plus faptul că aceste reacţii sau răspunsuri formează o totalitate structurată" (1951, p. 310). Astfel, conştiinţa* însăşi nu poate fi biologic înţeleasă decît ca o conduită sau o calitate de conduită. Noi nu o atingem decît în şi prin conduite. Reducţia fizică a comportamentului ar desfigura psihologia, căci conduita este un emergent original. „Sensul" său este ceea ce constituie integrarea* unei motivaţii*; în general, acesta nu este univoc şi nu este decît parţial conştient. De aceea psihologia conduitelor inspiră mai mult pe clinicieni decît pe experimentalişti; este foarte greu de controlat toate variabilele unei situaţii şi, mai mult, viaţa noastră afectivă, îndeosebi în momentele cele mai fecunde sau mai dramatice, poate cele mai semnificative, nu este deloc accesibilă în laborator. însă, pentru D. Widlocher, „organizarea personalităţii nu are ca obiect realităţi misterioase. Conduitele copilului sînt cele care se organizează în sisteme funcţionale... Prin conduite, trebuie înţelese cele care se exteriorizează în acţiune, dar şi cele care sînt interiorizate în formă de fantasme sau sub forma raporturilor intrasubiective dintre diversele tendinţe ale aparatului psihic"
(1973'P" 392)- 'R. Doron şi C. Prevost
(G. N.)
• Janet P. (1929), L'evolution psychologiquc de lapersonnalite, Chahine, Paris. — Lagache D. (1951), „La psychologie: conduite, person-nalite, groupe", în Somme de medecine contem-poraine, edit. Med. — Widlocher D. (1973), „Le developpement de la personnalite. Point de vue psychanalytique", în H. Gratiot-Alphan-dery şi R. Zazzo (Eds.), Trăite de Psychologie de Venfant (V), PUF, Paris.
Conduită de ajutor -» Prosocial (Comportament —)
Conduită de risc
Aceasta se referă la conduitele* de încercare susceptibile de a antrena efecte pe-
conector
166
1 167
riculoase pentru autorul şi anturajul lor. Ele se situează la interfaţa cunoscutului şi necunoscutului, a ceea ce este permis şi interzis şi permit, opunîndu-se normelor şi transgresînd regulile, dar îndeosebi graţie depăşirii de sine, să se aprecieze semnificaţia limitelor sociale şi individuale. Prin reacţiile

interne şi externe pe care le suscită, ele antrenează mecanisme de reglare sau de deviere variabile potrivit caracteristicilor subiecților, cele ale mediului şi poziţiilor lor sociale. în psihologia cognitivă, estimarea şi acceptarea unei probabilități de apariție a unui risc se înscriu în aprecierea şi rezolvarea de probleme mul-tifactoriale, organizate în jurul unei paradigme cost/beneficiu. Nivelul intelectual şi experiența intervin în estimarea unei alegeri sau a unei decizii. în psihologia clinică*, observația revelează importanța mecanismelor necontrolate de negare, de sublimare, de fascinație, de autopedepsire, de eşec, de sfidare care pot conduce la subevaluarea pericolului unui comportament etalat şi care pot revela anumite orientări existențiale la subiecți numiți „de risc". Psihologia socială* arată interes pentru situațiile naturale şi circumstanțele care suscită sau antrenează conduite de risc elevate, modificînd influența anumitor factori psihici şi sociali (catastrofă, panică, salvare, dar şi succes şi victorie). Unele modele experimentale țin seama, printre altele, de probabilitatea întîmplării şi de natura evenimentului aşteptat, de creşterea nivelului de estimare a riscului în momentul deciziilor colective, ca şi de variațiile asumării de risc pentru sine şi pentru altul.

J. Sellose

(G. N.)

Conector

împrumutat de semantică* din logica pro-poziţională, acest termen permite desemnarea, independent de natura sa gramaticală, a oricărui coordonant, subordonant sau adverb care exprimă o relație binară între două conținuturi propoziționale sau două enunțuri. Cei mai bine descrişi sînt

conectorii argumentativi („dar", „deci" „căci", „deoarece") şi cei parafrastici („adică"). O împrejurare de conector poate fi de resortul a două fenomene de rang diferit: conexiune intrapropoziţională („se spune că el este frumos, dar bestie") sau trimitere extraenunțiativă la un „termen stîn-gaci" implicit* („doar dacă"). Conectorii apar în aceasta ca nişte cazuri particulare de anaforice (v. Anaforă).

A. Berrendonner (L. C. L.)

Conexionism

Sub acest termen sînt desemnate diferite curente de cercetare, mai curînd decît teorii, avînd drept obiectiv o modelare* a structurii şi o simulare* a funcționării sistemelor cognitive, inspirate din organizarea anato-mofuncțională a rețelelor* neuronale. Moştenitor al primelor modele cibernetice* (şi în special al perceptronului* lui D. Rosenblatt) ale căror rețele de neuroni formali* aveau deja proprietățile logice minimale gî<? unui sistem, cognitiv, conexio-nismul, după o eclipsă de un deceniu (datorată în esență unui articol al lui M. Minsky şi S. Pappert, 1969), cunoaşte de la începutul anilor 1980 o dezvoltare rapidă, stimulată prin utilizarea de instrumente matematice adaptate şi prin dezvoltarea de mijloace informatice puternice. Arhitectura sistemelor cognitive este, în modelele conexioniste, concepută ca o rețea omogenă de unități izomorfe — automatele* sau neuronii formali, identic interconectați. Unitatea este un element simplu a cărui stare funcțională internă poate avea două niveluri (d. ex., activ sau inactiv) potrivit unei funcții de limită şi depinde de suma influențelor pozitive sau activatoare şi negative sau inhibitoare, transmise de celelalte unități. Această circulație de informații* în rețea este asigurată de conexiuni* între unități şi va depinde de ponderea (sau ponderea sinaptică, prin analogie cu transmiterea interneuro-nală) atribuită fiecărei conexiuni. Se disting în structura rețelei un strat de unități de intrare, accesibile intervențiilor exte-

T

rioare, şi un strat de unități de ieşire la care se poate, de asemenea, accede, eventual separate prin unul sau mai multe straturi intermediare sau disimulate, în versiunea cea mai clasică a unui model conexionist, rețeaua este stimulată activînd diferențiat unitățile sale de intrare, pattern de activări* care constituie o reprezentare* a stimulului. Aceste activări ale unităților de intrare se propagă interacționînd în conexiunile rețelei pînă la emergența unui pattern stabil de activări ale unităților de ieşire, care constituie răspunsul rețelei. Modul de funcționare a unei rețele de acest tip, în care circulația informațiilor este unidirecțională (de la intrare la ieşire), poate fi complicat prin prezența unor verigi interne care permit vehicularea informațiilor. Proprietățile funcționale esențiale ale modelelor conexioniste rezultă din paralelismul operațiilor de tratare, din implicarea globală (funcție distribuită*) şi nu locală a elementelor rețelei şi din capacitatea de autoorganizare* a acesteia, făcînd-o aptă să învețe (P. Smolensky, 1988). Demersul conexionist se bazează pe ipoteza că astfel de rețele permit, ca urmare a unei adaptări sau autoadaptări a ponderilor sinaptice ale conexiunilor, simularea funcțiilor cognitive şi deschiderea, astfel, a unei căi de a explica cogniția*. în cursul anilor 1980, această abordare a cunoscut succese incontestabile în domeniile proceselor mnezice, recunoaşterii formelor*, tratării lingvistice, învățării şi controlului motricitatii* (J. L. McClelland şi D. E. Rummelhart, 1986). Deşi ia ca model de bază al sistemelor cognitive organizarea neuronală, curentul conexionist se prezintă înainte de toate ca deschizînd o perspectivă diferită a cognitivismului*; el împărtăşeşte cu acesta noțiunea de reprezentare, dar se distinge în mod esențial de el prin excluderea unui nivel simbolic al acestor reprezentări (J. A. Fodor şi Z. W. Pylyshyn, 1988). Dezbaterea teoretică stîrnită de acest nou val

conexionist în sînul ştiinţelor cognitive* rămîne larg deschisă.
./. Requin
(L. C. L.)
• Fodor J. A. şi Pylyshyn Z. W. (1988), „Con-nectionism and Cognitive Architecture: a Criticai Analysis", Cognition, 28, 3-71. — McClelland J. L. şi Rummelhart D. E. (1986), Parallel Distributed Processing: Explo-rations in the Microstructure of Cognition (2 voi.), MIT Press, Cambridge. — Minsky M. şi Pappert S. (1969), Perceptrons, MIT Press, Cambridge. — Smolensky P. (1988), „On the PropperTreatment of Connectionism", Behavi-oral and Brain Sciences, II, 1-74.
Conexiune
Derivat din adjectivul conex (ce implică raporturi de dependenţă sau de similitudine între obiecte sau idei), substantivul conexiune introduce, în folosirea sa curentă, o nuanţă dinamică, făcînd referire la relaţiile structurale şi/sau funcţionale care unesc două obiecte concrete sau două entităţi abstracte. El a dobîndit, în vocabularul psihologiei, o conotaţie mai precisă implicînd noţiunea de transmitere de informaţii*, în neuroanatomie, el este utilizat pentru a desemna relaţiile între diferitele subansambluri ale sistemului nervos*: în plan macroscopic, este vorba de fascicule de fibre nervoase (sau nervi, sau căi nervoase) care leagă structuri definite prin anatomia sau citologia lor; în plan microscopic, este vorba de relaţiile de contiguitate (sau sinapse*) care asigură transmiterea potenţialelor de acţiune* între celulele nervoase, sau neuroni* la nivel de soma, axon sau dendrite.
Prin extensie analogică, noţiunea de conexiune este utilizată în domeniul ştiinţelor cognitive* pentru a desemna relaţiile între elementele unui sistem de tratare; ea este, printre altele, la originea denumirii conexionism* dată curentelor de cercetare care au drept obiectiv o modelare* a sistemelor cognitive care joacă un rol în conectivitatea între elementele sau neuronii formali* ai unei reţele*, în funcţionarea acesteia. , n
J. Requin
(L. C. L.)
Confabulantă (Parafrenie —) -> Parafrenie Confabulaţie -> Fabulaţie
configuraţie

Configuraţie
Ansamblu organizat de date perceptive, aprehendat astfel prin mijlocirea contururilor sau trăsăturilor sale esenţiale; termenul redă destul de bine pe cel german Gestalt*, în ciuda preferinţei pentru (buna) formă* sau figură*. într-o manieră generală, ansamblu structurat, impunîndu-se ca atare în momentul sesizării datelor, fie ele altele decît perceptive. Termenul ar fi o traducere acceptabilă a englezescului pattern* dacă acesta din urmă n-ar fi intrat în uzajul ştiinţific francez (şi nu numai — n. t.). Se va vorbi tot atît de bine de configuraţie de cuvînt cu privire la înţelegerea aiurii generale a unui cuvînt scris prezentat în viziune tahistoscopică*, nedescifrată, ca şi de configuraţie de răspuns cu privire la ansamblul postural şi motric constituind o conduită definită la animal.
M. Richelle
(G. N.)
Conflict abordare-evitare -> Abordare
Conflict cognitiv
Stare în care se află un subiect oscilînd între două concepte*, două reguli* sau moduri de rezolvare discordante ori incompatibile pentru una şi aceeaşi problemă*. Şcoala de la Geneva consideră conflictul cognitiv ca un element motric al dezvoltării* copilului. După J. Piaget, orice structură nouă integrează coordonîndu-le scheme* de asimilare* anterioare. Aceste coordonări pot ajunge la dezechilibre resimţite de subiecţi drept conflicte sau contradicţii*. Conflictul este înainte de toate perturbator (cu posibilităţi de regresii* momentane sau încercări de compromis parţiale). Deplasarea conflictului se produce mai mult sau mai puţin rapid dacă o nouă acomodare* compensatorie între scheme este accesibilă subiectului. Noţiunea de conflict cognitiv revelează diferenţele între o teorie a achiziţiei* bazată pe procesele dinamice subiacente construcţiilor cognitive şi teoriile clasice ale învăţării*.
J. Dolz
(G. N.)
Conflict intercultural
Puse în evidenţă iniţial de etnologi şi cri-minologi, conflictele de culturi atestă divergenţe de coduri, de credinţe, de valori legate de interacţiunile între grupuri diferite. Ele pot face loc emergenţei de subculturi*; pot genera presiuni de izolare sau asimilare din partea grupurilor culturale majoritare, dar şi strategii de înfruntare şi negociere din partea grupurilor minoritare pentru recunoaşterea identităţii lor specifice. Patologia tulburărilor asociate cu aculturaţia* este tratată de etnopsihiatrie*.
./. Sellose (G. N.)

Conflict perceptiv

Situaţie de ambiguitate în captarea de informaţii* perceptive legată de prezenţa, în datele percepute, a unor indici contradictorii. Astfel, repere trucate de adîncime şi de mărime ale obiectelor perturbă mecanismele obişnuite ale constanţei* de mărime. Un alt exemplu de conflict perceptiv este oferit prin rivalitatea binoculară, în care două scene diferite sînt prezentate simultan fiecărui ochi, în viziune dihopti-că*, conflictul rezolvîndu-se eventual prin perceperea exclusivă a uneia dintre ele, datorită factorilor de familiaritate, de motivaţie, de atracţie etc. , „ 1 ’ M. Richelle

(G. N.)

Conflict psihic

Expresie a lui S. Freud, concomitentă cu descoperirea psihanalizei între anii 1895 şi 1898 şi din care a făcut noţiunea centrală pentru înţelegerea viselor* şi nevrozelor*. Este vorba de conflicte intrapsihice care pot fi asociate cu conflicte intersu-biective sau intergrupale, însă S. Freud a studiat puţin pe acestea din urmă. Anumite conflicte intrapsihice sînt conştiente (conflicte între o datorie şi o dorinţă, conflicte între două dorinţe contrare, conflicte între o dorinţă şi imposibilitatea concretă a realizării ei) şi sînt însoţite de angoasă*. Pentru S. Freud, conflictele conştiente (dar şi simptomele nevrotice, trăsăturile de caracter*, nu în mod necesar trăite ca fiind

conflictuale şi angoasante) derivă din conflicte inconştiente a căror expresie mai mult sau mai puţin deghizată sînt şi care, prin activitatea psihică, sînt transformate în formaţiuni de compromis*. Fiecare psihonevroză tinde să se organizeze în jurul unui conflict specific: istericul* se apără prin refularea* dorinţei insaţiabile de a fi iubit; obsedatul* se apără prin deplasarea* unei uri chinuitoare; paranoicul* se apără prin proiecţia* de dorinţe homosexuale intolerabile etc. Stadiile dezvoltării psiho-sexuale sînt egal marcate prin conflicte specifice: în stadiul oral*, aviditatea se descompune în identificarea* cu obiectul iubit şi încorporat; în stadiul anal*, sadismul* este întors spre sine şi/sau în contrariul său; în stadiul falic-narcisic*, fantasma* de a fi falusul atotputernic este dezminţită prin angoasa de castrare*. Conflictul poate rămîne localizat într-o parte a psihismului. Criza* apare o dată cu tendinţa de a-1 cuprinde în întregime: de exemplu, criza adolescenţei, criza mediului de viaţă, criza de trecere la bătrîneţe. Din punct de vedere dinamic, conflictul opune unei dorinţe*, care devine atunci inconştientă, un mecanism de apărare*, el însuşi inconştient. Din punct de vedere psihogenetic, apar noi conflicte o dată cu vîrsta şi evoluţia persoanei şi pot fi întărite sau ocolite de conflicte anterioare. Din punct de vedere economic, destinul oricărui conflict psihic se sprijină pe opoziţia cantitativă a pulsiu-nilor de autoconservare* şi a pulsiunilor sexuale* şi pe cea a pulsiunilor de viaţă* şi a pulsiunilor de moarte*, ca şi pe respectiva lor declanşare. Din punct de vedere topic*, este locul să distingem conflictele între instanţe* (conflicte nevrotice ale eu/ego*-ului cu şinele* şi supraeul*; conflict psihotic între eu şi realitate, refor-mulat de W. R. Bion ca un conflict între percepţia realităţii şi detestarea realităţii) şi conflictele interne la nivelul fiecărei instanţe (conflict între Eros* şi Thanatos în sine; conflict între identificările masculine şi feminine în eu (ego); conflicte între supraeu, idealul eului* şi eul ideal*).

Un ultim tip de conflict, triunghiular de această dată, constituie nucleul nevrozelor, educaţiei şi culturii. Este conflictul oedipian, în care două dorinţe complementare, una paricidă, cealaltă incestuoasă împotriva părinţilor, se ciocnesc de o interdicţie*, în mod normal structurantă. în afara curei psihanalitice, testele proiective* permit o anumită investigaţie a conflictelor inconştiente.

D. Anzieu (G. N.)

Conflict social

Situaţiile de interacţiune caracterizate prin divergenţe de interese, competiţii de putere şi antagonisme de scopuri generează conflicte. Atunci cînd conflictul priveşte structuri şi organizaţii şi opune grupuri sau categorii de actori sociali, şi, în aceeaşi măsură, cînd el divizează indivizi în grupuri sau instituţii, sau cînd indivizii între ei împiedică exercitarea rolurilor şi statutelor lor punînd problema ierarhiei şi poziţiei lor, conflictul este numit social. Un conflict social exprimă deci o multitudine de conflicte care se suprapun în diverse sectoare de interacţiuni categoriale, grupale sau individuale. Intensitatea conflictului creşte în funcţie de raportul de forţă între grupuri de presiune, interese apărate şi puteri implicate. Violenţa apare atunci cînd rivalitatea şi obiectivele adversarilor par ireconciliabile sau cînd negocierea nu ajunge la un compromis provizoriu care atenuează fricţiunile legate de raporturile adverse. Conflictul social deţine o funcţie structurantă în jocul interacţiunilor (G. Simmel) şi în organizarea cîmpului relaţiilor între indivizi şi grupuri. El implică reconfigurarea elementelor antagoniste şi căutarea unui regulament, eventual făcînd apel la un al treilea mediator. Orice conflict social ajunge la o redistribuire a forţelor şi a tensiunilor, modificate prin coaliţiile şi alianţele strategice care permit rezolvarea sa.

./. Selosse

(G. N.)
Conformism
Considerat de unii ca o modalitate de influenţă socială* pentru acelaşi motiv ca
conformitate
170
în cazul normalizării şi inovării, conformismul desemnează acceptarea de către individ a punctului de vedere al majorităţii, acceptare care poate fi publică (sumisiune) sau privată (interiorizare). Studierea fenomenului a fost marcată prin experimentul princeps al lui S. Asch, în 1951, care a arătat cum unii indivizi pot fi determinaţi sub presiunea unei majorităţi unanime să adopte judecăţi contrare evidenţei perceptive.
Conformismul, care trebuie deosebit de ascultarea (supunerea faţă de autoritate) descrisă de S. Mii gram, se poate explica, după M. Deutsch şi H.-B. Gerard, în termeni cognitivi (influenţă informaţională răspunzînd dorinţei de a avea o percepţie exactă a realităţii) sau motivaţionali (influenţă normativă legată de nevoia de conformare faţă de aşteptările grupului).
F. Askevis-Leherpeux (G. N.)
Conformitate
Formă de influenţă socială care caracterizează comportamentul unui individ sau al unui subgrup, aşa cum este acesta determinat prin regula sau presiunea unui grup sau a unei autorităţi. Ea ajunge să pună de acord opiniile indivizilor cu cele ale grupului sau autorităţii fie prin supunere exterioară, instrumentală sau cognitivă, fie prin adeziune la norma colectivă. Conformitatea traduce simultan echilibrul unei structuri, uniformizarea atitudinilor şi influenţa normativă a grupului. Conformitatea unui subiect în sînul unui grup depinde de atracţia exersată şi de locul care îi este acordat; teama de respingere biruie atracţia. , „ .
J. Selosse
(G. N.)
Confuzie mentală
Dezorganizare a activităţilor mentale, cu instalare în general acută, consecutivă de obicei fie unei perturbări cerebrale globale (encefalopatie toxică sau metabolică, d. ex.), fie unei leziuni cerebrale avînd o repercusiune funcţională generală (leziune a trunchiului cerebral, d. ex.).
Absenţa posibilă, însă rară, a tulburării cerebrale face să se califice confuzia mentală ca primitivă. Psihopatologic, confuzia mentală este adesea interpretată ca o tulburare de conştiinţă*, trimiţînd astfel la o perturbare care afectează raporturile subiectului cu realitatea şi cu propria istorie; această disoluţie a conştiinţei ar fi atunci la originea producţiilor delirante, cel mai adesea onirice (confuzo-onirice), astfel încît confuzia mentală poate fi considerată ca un model de psihoză* acută. O altă descifrare a confuziei mentale interpretează tulburarea ca rezultînd dintr-o dezordine atenţională izolată sau înscriindu-se în contextul tulburării vigilenţei (obnubilare). Această dezordine afectează ansamblul activităţilor cognitive şi în special activităţile perceptive şi mnezice la începutul unei dezorientări temporo-spaţiale constante. Dezadaptarea comportamentală se poate traduce printr-o agitaţie majoră. Trăirea emoţională este marcată de angoasă, accentuată prin intruziunea posibilă a iluziilor şi halucinaţiilor senzoriale, justificînd
termenul de delirium. T r „.
J.-L. Signoret
(G. N.)
Confuzo-oniric -» Confuzie mentală
Congruenţă
Concordanţă aşteptată între evenimente simultane sau succesive, pe baza unei regularităţi naturale sau convenţionale. într-o situaţie experimentală de timp de reacţie* în alegere, se vorbeşte de congruenţă între stimul* şi răspuns* dacă stimulul care impune subiectului să producă un răspuns lateralizat la stînga sau la dreapta apare de partea corespunzătoare. In efectul Stroop*, noncongruenţa între numele unei culori şi culoarea cernelii cu care el este scris provoacă o interferenţă*. Congruenţa poate, de asemenea, să se refere la desfăşurarea unei structuri temporale, cum este o melodie sau
finisarea unei fraze. ,. _. , „
M. Richelle
(G. N.)
Congruenţă mnezică -> Dependenţă de stare
171
Conotaţie
în accepţiunea cea mai curentă, desemnează, în semantică*, efecte de sens* „secunde" (valori adiţionale, periferice, marginale, cel mai adesea implicite*) în raport cu nucleul stabilizat (seme* inerente) care constituie denotaţia*. Această relaţie ierarhică interesează mai puţin decît jocul celor

două sisteme, denotaţia nefiind, în oarecare măsură, decît „ultima dintre conotaţii". Co-notaţia trimite la uzajul discursiv (seme* aferente) al limbajului*; ea este unul din semnele eterogenităţii sale constitutive (semn dialogic* cu alte întrebuinţări, memorie* intertextuală). ,

J.-M. Adam

(G. N.)

Conotaţie pozitivă

Modalitate terapeutică luată în consideraţie de şcoala de terapie familială sistemi-că* şi care consistă în a admite toate comportamentele familiei ca tranzacţii tinzînd la întărirea coeziunii grupului (homeo-stazie*). M. Selvini-Palazzoli, în 1975, a pus la punct această tehnică pentru tratarea familiei de schizofrenici. Ea se bazează pe ipoteza unei homeostazii precare resimţite de familia în criză, homeostazia trebuind să fie confirmată şi întărită de către terapeuţi, cu scopul ca evoluţia să fie posibilă. , _ .....

A. Ruffwt

(G. N.)

Consecinţe ale comportamentului

Noţiunea de consecinţe ale comportamentului are un loc central în teoria lui B. F. Skinner: comportamentele apar şi se menţin în funcţie de consecinţele lor, pozitive sau negative, în cursul istoriei individuale. Ideea îşi găseşte originea în legea efectului*, însă ea face obiectul unei elaborări mai complexe din partea teoreticianului comportamentului operant*. După ce i-a explorat în plan empiric manifestările în contingenţele* şi programele* de întărire*, Skinner a dezvoltat analogia între mecanismele implicate în evoluţia biologică şi relaţia de consecinţă între răspuns şi întărire, care joacă un rol selectiv comparabil cu cel al presiunii mediului în evoluţie. El a subliniat distincţia între consecinţele în care subiectul îşi realizează direct experienţa (comportament modelat de contingenţe) şi cele în care instrumentarul verbal, descriindu-le, permite luarea lor în consideraţie anticipativ (comportament controlat prin reguli). Pe de altă parte, el a ridicat problema crucială pentru viitorul speciei umane privind consecinţele pe termen lung ale comportamentelor actuale ale individului, în care acesta din urmă nu-şi poate realiza experienţa (pro-bleme de poluare, de explozie demografică etc). J/r D- i ,,

M. Richelle

(G. N.)

Consecutiv

Imagine consecutivă: imagine care persistă după prezentarea unei stimulări* luminoase, în măsura în care intensitatea* i-a permis. Imaginea consecutivă este la început pozitivă (imaginea lui Hering) şi se datorează postdescărcărilor receptorilor* retinieni, apoi negativă şi legată de o reducere a sensibilităţii receptorilor, ea însăşi datorată decolorării fotopigmenţilor (imaginea lui Purkinje). în situaţia stimulării colorate, apare culoarea complementară. Deşi localizată în fenomene retiniene, imaginea consecutivă nu prezintă o mărime diferită potrivit cu distanţa plajei pe care se plimbă privirea (legea lui Emert), atestînd un mecanism de compensare de origine centrală de acelaşi ordin ca cel care intervine în constantele* perceptive. Efecte consecutive: alterări perceptive rezultînd din expunerea imediat anterioară la stimulări particulare. Iluzia* de mişcare* consecutivă este un exemplu clasic şi de experienţă cotidiană: după ce a fixat un obiect în mişcare, privirea purtată asupra unui obiect staţionar îl percepe ca afectat de o mişcare în sens invers (în iluzia căderii de apă, obiectul staţionar este afectat de o mişcare spre în sus). Efecte mai complexe, adesea numite efecte consecutive contingente (Contingent After-Effects, CAE), au fost descrise după expunere la alternanţe de pattern*-\xri particulare. Unul din cazurile cele mai studiate, începînd cu 1965,

conservare

este efectul McCollough: după fixarea alternată a unui pattern cu dungi verticale negru-albastru şi a unui pattern cu dungi orizontale negru-oranj, subiectul percepe ca roşii pattern-un-test cu dungi albe şi negre dacă ele sînt verticale, albăstrite dacă ele sînt orizontale. Efectele consecutive sînt exploatate în cercetarea nivelului de control (receptori, structuri centrale) al mecanismelor perceptive implicate.

M. Richelle

(G. N.)

Conservare

Noţiune introdusă în psihologie de către J. Piaget şi care desemnează fie procesul construirii de invarianţi* (ai percepţiei* sau ai gîndirii*), fie produsul acestei construiri.

Două teze există cu privire la originea constantelor* sau invarianţilor* percepuţi sau concepuţi de subiect. Aşa cum susţine, de exemplu, D. Marr (1982), aparatul vizual are drept rol detectarea de invarianţi care ar preexista în mediu. Psihologia operatorie opune acestei teze empiriste pe cea potrivit căreia invarianţii sînt produsul activităţii de decentrare* sau al regrupării reglate prin acţiuni cu efecte

opuse. Numeroase lucrări au fost consacrate constantelor* perceptive, de exemplu faptului de a percepe cu aproximație mărimea reală a obiectului, în ciuda modificărilor aparente datorate depărtării. Studiul genetic a permis punerea în evidență a rolului compensărilor active (ajungînd uneori la „supra-constanțe") în perceperea mărimilor reale, în pofida modificării lor aparente. In planul activității practice, studiul dezvoltării* senzorimotorii a arătat seria etapelor psihogenetice pe care trebuie să le străbată copilul pentru a dobîndi permanența obiectului*, trecînd de la o permanență locală şi provizorie (dependentă de activarea schemei* de asimilare) la o permanență ca produs al regrupării activităților de deplasare şi condiție a posibilității de închidere operatorie a grupului*, în planul unei gîndiri devenite mai independente de acțiune şi avînd construit propriul său mediu (concepte*, teorii etc), noi
activități urmează a se construi: conduite numerice, de clasificare*, de planificare*, de ordonare de evenimente în timp, de formulare de ipoteze şi de consecințe ale acestora, de coordonare a intereselor reciproce etc. Fiecare pune în joc operații lo-gico-matematice al căror statut operatoriu este legat de construirea de invarianți (invarianta cutărui număr sau cutărei clase* atunci cînd se adaugă sau se reuneşte la
altele etc).
./.-./. Ducret
(G. N.)
• MarrD. (1982), Vision: A ComputaționalIn-vestigation into the Human Representation and Processing of Visual Information, W. H. Freman and Company, San Francisco. — Piaget J. şi Inhelder B. (1941), Le developpement des quantites chez l'enfant. Conservation et atomis-me, Delachaux et Niestle, Neuchâtel.

Conservare-repliere

In fața unei agresiuni* care amenință supraviețuirea individului, sînt posibile două atitudini extreme, fuga* ori lupta, pe de o parte şi inhibiția* activă, pe de altă parte. Cea de a doua atitudine este adoptată preferențial cînd controlul* situației nu este posibil şi cînd organismul este în contact strîns cu pericolul*. Este vorba de o strategie fundamentală de apărare a cărei probabilitate de apariție poate fi modulată prin factori de experiență anterioară (resemnare* învățată). Ea survine, de asemenea, în momentul unui conflict* social, în cazul confruntării într-un spațiu închis cu un congener foarte agresiv. Termenii de conservare-repliere arată că individul caută să se protejeze diminuîn-du-şi interacțiunile cu mediul înconjurător. In plan fiziologic, atitudinea de conservare-repliere este însoțită de activarea sistemului hipofizo-corticosuprarenal, de o anal-gezie* psihogenă, de o inhibiție a sistemelor gonadotrope şi de o activare parasimpatică. In plan psihologic, adoptarea acestei atitudini este însoțită de o anxietate* profundă.

R. Dantzer
(G. N.)

Considerare

Una din grupele de comportamente care constituie unul din cei doi factori* extraşi

consonanță

de E. A. Fleishman pornind de la analiza factorială* făcută asupra descrierilor de activități ale cadrelor. Ansamblu de conduite care implică încredere mutuală, respect şi o anumită căldură în raporturile dintre ansamblul cadrelor şi subordonați. Ea presupune că ansamblul cadrelor privit prin prisma nevoilor colaboratorilor favorizează participarea la decizii şi încurajează comunicarea. _ , ,

C. Levy-Leboyer
(G. N.)

Consiliere psihologică

Psihologia consilierii se aplică în acelaşi timp îndrumării, conduită obişnuită a vieții cotidiene, şi consilierii psihologice, act profesional efectuat de un psiholog, consultat în calitate de expert în domeniul vieții afective (consiliere conjugală, consiliere relațională) sau al vieții sociale (consiliere de orientare şcolară şi/sau profesională), într-un caz ca şi în altul, consilierea nu se reduce niciodată la un schimb de informații (transmitere de către un specialist a unui aviz lămurit către un client care i-a expus cu claritate şi complet cererea sa). Există totdeauna loc pentru întrebări asupra motivației* profunde a cererii de consiliere (este ea o cercetare a unei informații, sau cerere narcisică* de aprobare, sau cerere de a fi ghidat şi luat de mînă etc), asupra motivației consilierului şi asupra naturii relației de consiliere, a influenței* care se exercită, a rolului pe care îl joacă aici sugestia* etc. Punerea în evidență a unora din aceste aspecte noncognitive ale consilierii a fost obiectivul şcolii de psihologie centrată pe client a lui C. Rogers, care, insistînd asupra faptului că numai clientul este în măsură să găsească soluția care îi convine, a definit rolul consilierului ca fiind cel de facilitator al procesului de decizie al clientului. Se ajunge astfel la paradoxul potrivit căruia consilierea psihologică rezidă în a nu îndruma nimic, dacă nu

în a lua fiecare propria decizie. Mai mult, în această perspectivă, diferența între consilierea psihologică şi psihoterapia nondirectivă* tinde să se estompeze.
Mai recent, psihologii influențați de Mil-ton H. Erickson şi de Şcoala de la Palo-Alto au preconizat întoarcerea la forme mult mai directive de consiliere, atît în aria consilierii psihologice, cît şi în cea a psiho-terapiei (prescripții în terapiile strategice
sau sistemice*).
J.-M. Pe tot
(G. N.)
Consolidare mnezică
Stabilire de urme* mnezice durabile pornind de la urme temporare. Consolidarea este adesea asimilată cu trecerea informațiilor* din memoria de scurtă durată* către memoria de lungă durată*. Numeroase studii au încercat să descrie decursul temporal al acestei consolidări. Experimentarea prin administrare de şocuri electrice de mare voltaj imediat după apariția unui răspuns dobîndit printr-o singură încercare la animal, şi analiza cazurilor de amnezie retrogradă* experimentală sau rezultată în urma unui traumatism cranian la om — au fost cele două principale căi de investigație. Aceste studii totuşi nu au putut aduce un răspuns clar la problema pusă. Interpretarea rezultatelor lor este adesea anevoioasă în măsura în care uitarea* constatată nu poate fi adeseori univoc interpretată ca rezultat al distrugerii urmelor mnezice în absența consolidării. S-a manifestat, de asemenea, interes asupra factorilor psihologici care permit trecerea informației din memoria de scurtă durată în cea de lungă durată. Rezultă că repetarea materialului prezentat este un factor crucial, dar insuficient. Consolidarea reclamă o activitate de organizare a materialului, adică o punere în relație a elementelor materialului de reținut.
Unii autori preferă să nu asimileze consolidarea cu trecerea informației dintr-un depozit* de scurtă durată către un depozit de lungă durată. Consolidarea este văzută în cazul acesta ca un proces de stabilizare avînd
un decurs temporal variabil. _ „ ,
S. Bredart
(G. N.)
Consonanță -> Disonanță cognitivă
constant
174
Constant (Factor —) -> Factor
Constanță
Stabilitate a măsurii unei trăsături* sau unei performanțe* de-a lungul unui interval de timp. Proprietate a unui test* care prezintă acest fel de stabilitate. Constanța este de obicei exprimată printr-un coeficient de corelație* între rezultatele obținute în momentul aplicării inițiale a unui test şi al aplicării lui ulterioare. Constanța QI este stabilitatea, de altfel imperfectă, a coeficientului intelectual* în cursul dez-
voltării- M. Richelle
(G. N.)
Constanță perceptivă
Invariantă a diverselor proprietăți ale obiectelor percepute în pofida condițiilor fizice variabile în care stimulează receptorii* senzoriali. Astfel, în ciuda distanței şi, prin urmare, a diferenței de mărime a imaginii proiectate pe retină*, un obiect este perceput în mărimea pe care noi i-o cunoaştem (constanță de mărime); împotriva diferențelor de iluminare*, un obiect alb continuă să pară alb, deşi cantitatea de lumină reflectată este mai mică decît cea a unui obiect gri mai bine luminat. Constanța perceptivă atestă activitatea de elaborare pe care percepția o operează asupra informațiilor* senzoriale. Ea asigură stabilitatea mediului perceptiv printre numeroasele variații ale mediului psihic. Constanța este rareori perfectă, situîndu-se în general între valoarea corespunzătoare stimulului fizic imediat şi valoarea corespunzătoare unui obiect real. Ea se exprimă în general printr-un indice de constanță, mer-gînd de la 0 la 1, obținut prin raportul lui Brunswik j^~ § în care R este valoarea estimată, A valoarea obiectului real şi S valoarea înregistrată fizic de receptorul senzorial (d. ex., imagine retiniana). Fenomenul de supraconstanță pe care îl întîlnim pentru anumite dimensiuni ale stimulului (greutatea, în special) în anumite momente ale dezvoltării indică tocmai caracterul activ al mecanismelor aflate în joc.
M. Richelle
(G. N.)
Constituție
Noțiunea de constituție, definită ca ansamblu de caracteristici psihologice şi fizice ale individului, a fost, la începutul secolului al XX-lea, piatra de încercare a doctrinei constituționaliste potrivit căreia un raport strîns lega tulburări psihice şi caracteristici fizice, marcînd prin aceasta originea ereditară a primelor, originea celorlalte fiind bine stabilită. Unul din principalii autori care, în materie de

psihopatologie, au apărat acest punct de vedere a fost E. Dupre. în 1909, el prezintă caracteristicile psihice şi fizice ale constituţiei emoţionale şi descrie, după zece ani, opt tipuri de constituţie. Alţi autori, după el, vor descrie alte tipuri de constituţie, ca H. Claude şi E. Minkowski, cu descrierea constituţiei schizoide*. Legăturile între constituţie şi maladii mentale sînt subliniate prin noţiunea de predispoziţie. E. Kretschmer, în 1930, studiind corelaţiile existente între formele exterioare ale corpului, temperamente şi tipurile psihiatrice (maladia maniaco-depresivă şi demenţa precoce), conchide că psihozele sînt exagerările rare ale marilor grupe constituţionale răspîndite printre normali. El asociază tipului corporal picnic (mic şi gras) ciclul morbid circular, temperamentul ci-cloid şi ciclotimicul normal, şi tipurilor corporale leptozom (mare şi slab), atletic sau displastic ciclul schizofrenic, temperamentul schizoid şi schizotimicul normal. în acest model, temperamentul schizoid şi cicloid sînt definite ca personalităţi anormale, între maladie şi sănătate, reflectînd mai mult sau mai puţin simptomele psihologice fundamentale ale psihozelor schizofrenice şi circulare.

în zilele noastre, dacă termenul de constituţie nu mai este deloc folosit, neîndoielnic din cauza ideologiei constituţionaliste pe care el o vehiculează, noţiunea de trăsături* permanente ale unui individ se regăseşte în termenii de personalitate*, de caracter* sau de structură*. Importanţa acordată relaţiilor dintre constituţia fizică şi psihoză* a fost mult temperată prin reflecţia asupra distorsiunilor de inter-

pretare a unei astfel de corelaţii (influenţa vîrstei sau a modului de viaţă asupra constituţiei) şi prin însăşi dificultatea de a interpreta acest tip de legături (verigă intermediară posibilă între genetică şi constituţie).

M.-C. Hardy-Bayle

(G. N.)

Constrîngere a sarcinii

Desemnează exigenţele impuse de o sarcină motorie* faţă de resursele* unui individ. Constrângerea este în esenţă de natură logică sau fizică, adică legată de scopul sarcinii sau de mediul material înconjurător şi de stimulii* organizatori ai acţiunii. Importanţa acestor exigenţe determină nivelul de dificultate al sarcinii din punct de vedere bioinformaţional sau bioenergetic. De altfel, constrîngerea se poate exercita într-un mod mai specific în ceea ce priveşte anumite funcţii fiziologice sau psihologice: aceasta permite caracterizarea sarcinilor în funcţie de natura resurselor pe care le solicită.

M. Durând

(G. N.)

Constrîngere de destin -> Destin

Constrîngeri specifice

Limitări sau orientări particulare pe care caracterele proprii speciei le impun comportamentului, în principal, noţiunea se aplică mecanismelor de învăţare* şi ea s-a degajat puţin cîte puţin de luarea în consideraţie, de către specialiştii în studiul învăţării prin experimente de laborator făcute pe animal, a diferenţelor interspecifice. Această noţiune presupune ca mai întîi să se formuleze legi generale, recunoscute ca valabile pentru toate speciile sau pentru un ansamblu vast de specii, şi apoi să se ajungă la nuanţarea acestor legi. De fapt, acesta a fost demersul celor mai multe dintre teoriile importante ale învăţării, de la I. Pavlov la C. Huli şi B. F. Skinner, teorii care au acordat puţină atenţie caracteristicilor specifice, întîlnirea cu etologia* a fost determinantă în revirimentul început în jurul anului 1950, dar care nu s-a impus cu adevărat în faţa unor şcoli decît prin anii 1970. Pentru etolog, care pleacă de la caracteris-

ticile speciei în nişa sa ecologică*, termenul constrîngeri se bazează pe o eroare de perspectivă: diversitatea adaptărilor specifice este cea care primează şi de aceasta s-a ţinut cont de la început în studiul mecanismelor de învăţare cînd nu s-au formulat legi generale. Dintre datele empirice care ilustrează noţiunea de constrîngere specifică vom reţine deriva instinctivă* şi critica arbitrarietăţii* răspunsului. Se foloseşte de asemenea expresia constrîngeri biologice.

M. Richelle

(G. N.)

Construct

Deşi au fost propuşi echivalenţi franţuzeşti (concept*, model*, entitate ipotetică), termenul (hypothetical) construct se întîl-neşte adesea sub pana autorilor francofoni, fără ca el să corespundă totdeauna distincţiei pe care înţelegea să o sublinieze E, Tolman, în 1951, între variabila intermediară* şi hypothetical construct, care nu este sigur, de altfel, că va fi respectată de autorii anglofoni. Spre deosebire de variabila intermediară, în sens strict, care nu este decît o etichetă plasată asupra relaţiei între variabile independente* şi dependente*, con-structul este învestit cu „proprietăţi substanţiale" pe care, în principiu, progresele metodelor de investigaţie ar trebui să permită a le contura operaţional. Astfel, „puterea deprinderii*" (response strengtli) şi alte concepte utilizate de C. Huli în tentativa sa de

a formaliza legi ale învăţării* ar avea, potrivit acestei distincţii, simplul statut al variabilelor intermediare, contrar noţiunii de hartă cognitivă* introduse de Tolman, un veritabil construct. Reabilitînd entităţile mentale*, mai frecvent descrise în termeni de modele* decît de constructe, psihologia cognitivă* pare a fi pierdut mult din interesul său pentru dezbaterile suscitate de constructe şi variabile intermediare. Proprietăţile „substanţiale" ale celor dintîi nu ar mai continua să pună probleme dacă se reţine că ele nu se confundă cu o descriere fiziologică.

M. Richelle

(G. N.)

constructivism

176

Constructivism

Acest termen desemnează poziţia epistemologică a lui J. Piaget, de refuz al concepţiilor empiriste şi ineiste în procesul de achiziţie* a cunoştinţelor*. Acestea nu pot să rezulte dintr-o simplă copie* a organizării lumii externe, cum susţine empirismul*, nici să se afle depuse în spiritul* nostru printr-o formă oarecare de transcendenţă sau de imanenţă, cum pretindea ineismul*. Alegerea acestui termen indică o depăşire a interacţionismului* utilizat de Piaget încă din 1950, care punea accentul pe schimburile reciproce între un subiect cunoscător şi mediul său. Constructivismul insistă de la început asupra caracterului esenţialmente endogen al procesului, în timp ce biologia defineşte dezvoltarea* ca o interacţiune între materialul genetic şi epigeneză*.

Piaget a expus complet acest punct de vedere în domeniul dezvoltării inteligenţei* la copil, în lucrarea sa La naissance de Vintelligence chez l'enfant (1936), însă primele formulări ale acestei teze pot fi găsite în studii biologice asupra adaptării* melcilor de nămol publicate între 1914 şi 1929. Acest fapt arată pînă la ce punct Piaget fundamentează în terenul biologiei procesele pe care le descrie în domeniul psihologiei. în materie de dezvoltare a inteligenţei, Piaget recuză dintr-o dată empirismul şi ineismul în folosul unui ter-tium pe care îl desemnase deja, potrivit propriei viziuni, în biologie pentru a rezolva conflictul între lamarckism (pe care-l consideră empirism) şi preformism. Opţiunea lui Piaget pentru interacţionism se determină totuşi după eliminarea concepţiilor emergentiste care corespund, în plan psihologic, cu Gestaltpsychologie*. Argumentul respingerii ţine de caracterul nonevoluţionist al acestor modele, pe plan biologic, şi de absenţa unei dimensiuni genetice în psihologia Formei. în fine, teza constructivistă propune, pentru a explica progresul cunoştinţelor, mecanismul echilibrării* majorante care, pe plan psihologic, produce trecerea de la un nivel al structurii la un altul, superior, şi meca-

nismul fenocopiei* care, în plan biologic, provoacă, după Piaget, copia prin genotipul modificărilor fenotipice. „ ,

P. Mengal (G. N.)

• Piaget J. (1936), La naissance de Vintelligence chei l'enfant, Delachaux et Niestle, Neu-châtel.

Construcţie

Emergenţă în cursul dezvoltării* a unor structuri şi capacităţi funcţionale, de complexitate şi grad de organizare crescînde, prin mijlocirea unei interacţiuni între organism şi mediu*, în care subiectul joacă un rol activ. Noţiunea de construcţie este centrală în teoria constructivistă* a lui

1 Piag6t- M. Rtchelle

(G. N.)

Construit

Concept utilizat pentru a descrie anumite elemente (obiecte, concepte sau indivizi) şi ceea ce constituie diferenţa dintre ele. Construitele fac parte din grila lui G. A. Kelly*. Ele rezultă dintr-o anchetă în cursul căreia subiecţii sînt chemaţi să indice în ce privinţă două elemente diferă de un al treilea. C. Levy-Leboyer

(G. N.)

Consultaţie

Termenul consultaţie se aplică oricărui demers al unei persoane care se adresează unui practician pentru a-l informa despre o problemă şi a-i cere un sfat, un diagnostic sau un tratament. Această denumire este utilizată în vocabularul instituţional pentru a desemna un organism situat într-o arie geografică determinată. El regrupează activităţile unor diverşi practicieni în scopul de a răspunde într-un mod complementar nevoii de diagnostic şi de tratament pentru anumite tulburări a populaţiei sau a anumitor categorii de vîrstă ale acestei populaţii (copii, adolescenţi, persoane vîrstnice). Consultaţii specializate (în domeniul orientării şcolare, al asistenţei educative, al protecţiei judiciare) pot fi puse la dispoziţia copiilor şi familiilor sau utilizate de către autorităţi administra-

tive, educative, medico-sociale sau judiciare pentru a-i lămuri asupra originii, naturii, semnificaţiei unui conflict, unei perturbări, unei disfuncţii, în vederea oferirii unui remediu sau pentru a furniza informaţii susceptibile de a ajuta la luarea unei decizii de către o autoritate tutelară. Statutul psihologilor care

profesează în aceste consultaţii variază după specificitatea lor: consilier de orientare şcolară şi profesională, psiholog şcolar, psiholog clinician, psiho-
terapeut, expert.
J. Selosse
(G. N.)
Consultaţie medico-psihologică
La dispoziţia familiilor şi indivizilor, situate lîngă structurile educative, sanitare şi sociale, echipele pluridisciplinare sînt organizate în centre, consultaţii, servicii sau antene; ele primesc, în vederea depistării, diagnosticului, orientării, susţinerii sau tratamentului*, subiecţi care prezintă simptome patologice diverse. Aceste structuri sînt cel mai adesea specializate: fie în funcţie de tulburări* specifice unor perioade de dezvoltare* (copilărie, adolescenţă, bătrîneţe), fie în funcţie de cadrul vizat de simptom (familie, şcoală, întreprindere), fie în caz de urgenţă şi periculozitate (centru de criză), fie potrivit naturii trecerii la act* (delictual, toxicoman, sui-cidar). Implantarea acestor echipe se poate înscrie în diferite stabilimente (de educaţie, spitaliceşti sau penitenciare) avînd o competenţă locală sau făcînd parte dintr-o reţea care acoperă un sector geografic. Ceea ce caracterizează funcţionarea lor este interacţiunea şi integrarea informaţiilor adunate de diverşi clinicieni şi practicieni pentru bilanţul şi sinteza interpretativă, transdisciplinară, a simptomului
unui subiect în cauză.
J. Selosse
(G. N.)
Consumatoriu
Se spune despre un act* situat în poziţie terminală a unei secvenţe* şi destinat satisfacerii unei trebuinţe*. Termenul derivă prin analogia cu comportamentul alimentar*: un
animal înfometat manifestă apetit şi se lansează în căutarea hranei, într-o secvenţă exploratorie* foarte generală la început şi din ce în ce mai precisă pe măsură ce stimuli precişi îl ghidează către aliment: aceasta este faza apetenţei; identificarea prăzii sau a hranei, evaluarea distanţei şi a orientării acesteia determină prinderea şi capturarea* ; consumarea (masticarea şi deglu-tiţia) potoleşte apetitul, suprimă trebuinţa şi suspendă momentan comportamentul de căutare alimentară.
Prin extensie, actul consumatoriu încheie o anumită secvenţă declanşată de o nevoie determinată şi o potoleşte. în registrul comportamentului sexual, copulaţia încheie uneori lunga secvenţă de căutare, de seducţie şi de sincronizare a partenerului. Actul consumatoriu se caracterizează prin simplitatea şi stereotipia* sa şi este declanşat
de stimuli foarte specifici. _ „
F J.-C. Ruwet
(G. N.)
Conştient
Termenul, nu mai puţin încărcat de sens filozofic şi comun decît conştiinţa*, are în psihologia ştiinţifică mai multe sensuri, care se disting cel mai lesne făcînd apel la diferitele lor contrarii:
1. se spune despre o persoană care se află în stare de trezire* şi, dacă este solicitată, în măsură să-şi manifeste senzaţiile*, sentimentele, gîndurile*, această capacitate de verbalizare* nefiind, fără îndoială, o condiţie necesară a stării conştiente, însă pînă la o nouă regulă, singurul mijloc de a o infera valid. în acest sens, se opune inconştientului, care a pierdut conştienta;
2. se spune despre o persoană subiectiv informată de unele din conduitele sale, atentă explicit la procese* al căror promotor este, prin opoziţie cu nonconştientul;
3. se spune despre o conduită* sau despre un proces psihic care emerge în cîmpul conştiinţei, prin mijlocirea condiţiilor de care psihologia este încă departe de a le fi conturat natura, în care intervin în chip verosimil factori de prag*, de complexitate, de dificultate/automaticitate, de verbalizare; nonconştientul sau inconştientul trimite în
conştientizare

acest caz numai la conduite sau procese care rămîn dincoace de conştientizare*;
4. în terminologia psihanalitică, termenul substantivat desemnează unul din cele trei sisteme ale aparatului* psihic, aşa cum
5. Freud îl concepea în prima sa topică*, alături de preconştient* şi de inconştient*; adjectival, se spune despre o activitate* sau despre un conţinut psihic care sînt de resortul conştientului astfel definit; în această accepţiune, inconştientul nu se opune conştientului ca în (3), ci ca ceea ce este respins prin refulare*. Spre deosebire de conştientul psihologiei cognitive (3), conceput ca nivel original de emergenţă, ca diferenţiere pornind de la nonconştient, conştientul psihanalitic este condiţia dinamică a unui inconştient de cu totul altă natură, care se constituie în raport cu el.
M. Richelle (G. N.)

Conştientizare

Studiul conştientizării îşi are originea în constatarea făcută la începutul secolului că activitatea psihică este, în mare parte, inconştientă. în condiţiile apariţiei behavio-rismului*, mulţi autori, în special E. Cla-parede, şi-au pus întrebări privind funcţia conştiinţei*, aceasta nemaiputînd fi concepută ca centru al vieţii psihice. Cercetările lui Claparede l-au condus spre conceperea conştiinţei ca intervenind în situaţia de dezadaptare, atunci cînd „reajustarea automată" eşuează. Conştientizarea intervine atunci dinspre achiziţiile mai noi spre cele mai vechi. De pe poziţia sa, P. Janet va defini conştiinţa ca un ansamblu de reacţii ale organismului faţă de propriile acţiuni, reacţii care se ordonează potrivit unor niveluri diferite de complexitate. Problema conştientizării va fi reluată de J. Piaget şi colaboratorii săi atunci cînd vor căuta să rezolve problema legăturilor dintre noţiunea de cauză şi acţiunea proprie subiectului (cauzalitatea* fizică părînd să conste din a atribui obiectelor anumite proprietăţi matematice ale operaţiilor* psihologice). Acest ;• cercetări noi vor demonstra că activitatea de conştientizare nu este

o simplă iluminare a ceea ce era lăsat pînă atunci în umbră de către subiect, ci este o asimilare* a acţiunii proprii şi a proprietăţilor acesteia, într-un cadru noţional construit. Ca urmare a apariţiei funcţiei semiotice* şi în relaţie cu dezvoltarea gîn-dirii, conştientizarea devine o activitate de conceptualizare* a acţiunii care reconstruieşte şi extinde pe un nou plan achiziţiile gîndirii.

Lucrările de mai sus se referă la studiul conştientizării în general. Alte cercetări au avut ca obiectiv special conştientizarea de sine. Metoda istorico-critică demonstrase deja că, în cadrul sociogenezei* ideilor, această conştientizare se produce în etape. J. M. Baldwin, P. Janet, H. Wallon, R. Zazzo şi alţii au relevat că tot astfel se petrec lucrurile şi în psihogeneza individului. r , _,

/.-./. Ducret

(G. D. S.)

Conştiinţă

Conceptul de conştiinţă are o triplă semnificaţie — morală, metafizică şi psihologică. Sensul moral este asociat cu cu-vîntul conştiinţă din Antichitate: conştiinţa este un principiu intelectual care permite aprecierea diferenţei între bine şi rău şi garantează exerciţiul liberului arbitru. Sensul metafizic, deja în germene în perioada elenistică, se instituie la sfîrşitul perioadei medievale în curente de gîndire în sînul cărora emerge ceea ce anumiţi istorici au numit „viaţă privată", iar alţii „individualism posesiv". El trimite la apercepţia prin care omul se cunoaşte pe sine însuşi într-o viziune interioară. In secolele al XVII-lea şi al XVIII-lea se degajă sensul psihologic, în care spiritul se defineşte prin conştiinţă, instrument neechivoc al cunoaşterii lumii şi de sine, accesibilă prin introspecţie*. Psihologia* ştiinţifică, la începuturile sale, a împărtăşit această concepţie şi şi-a clădit pe ea metoda de investigaţie. Ea nu a fost tulburată decît prin contribuţiile lui S. Freud, pe de o parte, arătînd că de fapt conştiinţa pe care subiectul pretinde că o are despre cauzalitatea* conduitelor sale nu corespunde cu

conştiinţă

determinanţii lor reali dezvăluiţi prin analiză*, şi de curentul behaviorist*, pe de altă parte, care denunţa imposibilitatea de a discerne prin conştiinţa introspectivă problemele puse de psihologia ştiinţifică Ia începutul secolului şi propunea fie punerea între paranteze a conştiinţei, cum făcea explicit I. Pavlov, fie tratarea ei ca simplu epifenomen, într-o perspectivă materialist-monistă*. Aplicarea unui aceluiaşi termen, cel puţin în franceză, pentru dr desemna concepte atît de diferite rămîne o sursă de confuzie, de care nu se scapă decît specificînd termenul : conştiinţă morală în primul caz, conştiinţă de sine în cel de-al doilea, conştiinţă în al treilea.

Dezbaterile asupra conceptului de conştiinţă, luat în acest al treilea sens, se complică prin probleme de categorii lexicale care nu coincid de la o limbă la alta. Franceza nu dispune de un echivalent al distincţiei făcute în engleză între awareness şi consciousness (distinctă de conştiinţă, conştiinţă morală). Termenul awareness se aplică deja oricărei conduite exprimînd o atenţie dirijată către un stimul, independent de orice evidenţă privitoare la o stare subiectivă de conştiinţă. El se referă la un nivel primitiv de conştiinţă, care nu presupune vreo posibilitate de verbalizare*. Se utilizează fără dificultate cu privire la animal şi sugerează, prin conţinutul lui semantic, o continuitate în emergenţa progresivă a conştiinţei, fie că aceasta este percepută filogenetic, ontogenetic sau în dinamica activării cerebrale. Rezultă că, dincolo de aceste ambiguităţi lexicale, problema naturii şi originilor conştiinţei continuă să stîrnească, în psihologie, sagacitatea cercetătorilor ştiinţifici, cum a fost multă vreme cazul cu problema originilor şi naturii vieţii în biologie. însă aşa cum soluţionarea problemei vieţii nu a fost o premisă pentru progresele biologiei, elucidarea problemei conştiinţei nu a fost o condiţie a progreselor psihologiei. Se constată totuşi, încă reprezentate în domeniul psihologiei contemporane, cea mai mare parte a concepţiilor asupra conştiinţei care

au fost în rivalitate de-a lungul secolelor în filozofie, începînd cu dualismul* spiritualist care a făcut din aceasta o entitate imaterială şi neexplicată (şi, poate, inexplicabilă) exercitînd controlul asupra activi-

tăţii cerebrale, iar prin aceasta asupra conduitelor subiectului (poziţie ilustrată de neurofiziologul J. Eccles), pînă la teoriile care văd în ea un subprodus al vieţii sociale şi al limbajului (L. S. Vîgotski, A. Luria, B. F. Skinner). Două probleme domină dezbaterile asupra conştiinţei psihologice: pe de o parte, problema naturii ei, a emergenţei ei în lumea vie şi a raporturilor sale cu materia cerebrală (dezbatere care însumează termenii creier-comportament-spirit), pe de altă parte problema întinderii domeniului ei în raport cu inconştientul sau cu non(încă)-conştientul. La S. Freud, punerea în evidenţă a unei disocieri între conştiinţă şi activităţi psihice inconştiente nu implica recuzarea, ca ilegitime metodologic, a experienţelor subiective conştiente. Inaccesibilitatea activităţilor mentale inconştiente, în contrast cu activităţile preconştiente, cît sînt ele de accesibile, este bazată pe conflictul între formaţiunile psihice incompatibile (pul-siuni*, instanţe*), pe proprietăţile specifice modului lor de funcţionare (procese pri-mare*) şi pe mecanismele de represie* active (mecanisme de apărare*). în anumite condiţii, care vizează tocmai realizarea tratamentului psihanalitic, aceste formaţiuni pot deveni accesibile conştiinţei. Contestînd, dimpotrivă, validitatea demersului introspectiv, behaviorismul, fără a nega în mod necesar realitatea experienţei subiective, a reţinut aceasta ca inaccesibilă investigării ştiinţifice şi, în acelaşi timp, inadecvată ca urmare a acestei investigaţii. Curentul cognitivist*, care a resuscitat interesul pentru operaţiunile mentale de tratare a informaţiei*, a repus problema conştientizării şi a conştiinţei în centrul preocupărilor psihologilor. Datele empirice abundă, ceea ce demonstrează astăzi că numeroase activităţi de tratare a informaţiei, de o mare complexitate, se desfăşoară fără ca subiectul să aibă cunoştinţă de ele.

conştiinţă

uuiuayiune w »

Astfel, subiectul căruia îi sînt prezentate spre ascultare dihotică* enunţuri diferite din care unul singur totuşi face obiectul atenţiei sale conştiente va interpreta pe acesta din urmă în funcţie de sensul celui de-al doilea, pe care 1-a reperat conştient cel mult ca fiind în aceeaşi limbă. Nimic nu garantează că elementele tratării informaţiei, de obicei nonconştiente, pot deveni, în anumite condiţii, accesibile conştiinţei. Aceasta s-ar putea limita la ceea ce poate face obiectul activităţii metacognitive, conştiinţa fiind, în acest ultim domeniu, strîns legată de verbalizare, de limbaj interior, el însuşi derivat din limbajul social. Cercetarea contemporană, mai curînd de-cît să se obstineze a contura în ansamblul său problema conştiinţei, tinde să-şi apropie un aspect sau altul într-o perspectivă particulară. Astfel, psihologia comparată se interesează de emergenţa filogenetică a conştiinţei, formulînd ipoteza surselor diverse care converg şi culminează în conştiinţă la specia umană; evoluţia sistemelor de comunicare*, a proceselor aten-ţionale*, a cogniţiilor* şi capacităţilor de simbolizare* s-ar traduce prin emergenţa progresivă a conştiinţei (awareness) la animal, în psihofiziologie, conştiinţa este abordată prin stările sau nivelurile de vigilenţă*, de care fac dovadă traseele electroence-falografice* distincte corespunzînd vigi-lităţii active (atenţie), vigilităţii cu atenţie flotantă (ritm alfa), somnului lent şi somnului paradoxal*; corelatele electrofizio-logice ale conştiinţei sînt de puţină vreme aprehendate sub forme mai fine, în special în potenţialele* lente; condiţiile ajungerii în conştiinţă a mesajelor senzoriale interoceptive* au fost, de asemenea, explorate.

în psihologia dezvoltării, studiul genezei conştiinţei se înscrie în studiul folosirii descriptive, autodescriptive sau reflexive a limbajului, împreună cu studiul proceselor de individuaţie şi de cunoaştere de sine, abordat prin interacţiunile sociale sau prin reacţiile copilului la propria sa imagine percepută în oglindă, studiate de R. Zazzo.

în contextul psihologiei cognitive, conştiinţa este abordată în diferite situaţii experimentale, de exemplu cu prilejul analizei proceselor atenţionale, comparărilor între învăţarea intenţională* şi incidentală* sau între cunoaşterea şi necunoaşterea rezultatului acţiunii.

Se va reţine că, pe aceste căi de cercetare, efortul de analiză se îndreaptă cel mai frecvent asupra conştientizării, schimbarea de stare sau activitatea care o produce pre-1 tîndu-se fără îndoială mai bine observării şi experimentării decît starea însăşi. Problema rămîne de altfel deschisă de a şti dacă conştiinţa nu este mai curînd activitate decît stare, structură organizatoare mai | curînd decît agent al gîndirii. Starea de conştiinţă vigilă se deosebeşte I de starea de conştiinţă pe care o întîlnim I în vis* sau în stările modificate ale con-1 ştiinţei, prin integrarea coerentă a expe-1 rienţelor imediate şi a experienţelor tre-1 cute, într-o perspectivă temporală în care I memoria joacă un rol organizator. Se vor-1 beşte de stări modificate ale conştiinţei cui referire la stările provocate de diverse sub-1 stanţe, ca drogurile halucinogene*, alcoo-l Iul sau alte psihotrope*, sau şi de diversei intervenţii psihologice, ca hipnoza*, re-I laxarea sau izolarea* senzorială. Conştiinţă colectivă: în psihologia socială, desemnează, printr-un uzaj metonimic al cuvîntului conştiinţă extins la un grup social mai mult sau mai puţin numeros, reprezentările împărtăşite de membrii acestuia.

P. Mengal, M. Richelle, D. Widlocher

(G. N.)
Tulburare de conştiinţă: în psihopatologie, termenul conştiinţă este folosit în sensuri extrem de diverse. Unele sînt vagi (tulburări ale conştiinţei morale pentru a explica comportamentele psihopatice şi perverse, conştiinţa stării morbide pentru a da seamă de capacităţile introspective şi de judecăţile de atribuire în prezenţa simpto-melor). Altele sînt net nepotrivite. Se va vorbi astfel de tulburări ale conştiinţei pentru a defini stări de vigilenţă* alterate
(comă*) sau dezorganizări cognitive acute (confuzie* mentală). Termenul este mai potrivit cînd se face referire la existenţa unor operaţii mentale accesibile sau nu conştiinţei (într-o perspectivă cognitivistă sau psihanalitică) sau cînd se are în vedere modul de reprezentare a experienţelor trăite (într-o perspectivă fenomenologică). D. Widlocher
(G. N.)
Conştiinţă afectivă -> Afectivitate
Conştiinţă gestuală
Formă de protoconştiinţă în care se înrădăcinează ramificaţiile multiple ale gestualităţii (v. Gest). Introducerea acestei noţiuni răspunde faptului că, pentru psihologia în care acţiunea* este obiect specific, mişcarea* nu poate fi reprezentată în conştiinţă* cu titlu de obiect*, ci numai ca act* al subiectului*; în această perspectivă, acţiunea motorie nu este reprezentabilă, ci constituie procesul prin care poate fi reprezentată. Această ipoteză a unui act al subiectului mediator, schiţată la T. Ribot şi H. Bergson, s-a dovedit productivă în psihologia fenomenologică (M. Merleau-Pon-ty şi F. Buytendijk) şi în psihologia clinică (interpretarea semnificaţiei kinesteziilor* la testul Rorschach*). Pentru R. Doron (1971), această orientare conceptuală şi metodologică a deschis, în psihopatologie, nuanţarea teoriei trăsăturilor de personalitate*, care au fost înfăţişate în cadrul dialecticii schimburilor între individ şi mediu.
R. Doron şi E. Jalley
(G. N.)
• Doron R. (1971), La conscience gestuelle, Vrin, Paris.
Conştiinţă morală
Asociată experienţelor relaţionale de la cea mai fragedă vîrstă, conştiinţa morală exprimă interiorizarea* protecţiilor, prohibiţiilor, sancţiunilor, judecăţilor şi valorilor care adaptează socialmente conduitele umane. Ea este instanţa psihică de raportare la sentimentele de stimă de sine, de valorizare, de culpabilitate*, de umilire, dar şi de compensare. Ea se elaborează pornind de la identificările* primare şi secundare cu părinţii şi cu adulţii referenţi care interzic şi controlează pulsiunile agresive, autodistructive şi sexuale. Conştiinţa morală se structurează pornind de la un proces ambivalent care deplasează dorinţa, se reîntoarce asupra subiectului şi se sprijină pe introiectia obiectelor libidinale şi pe identificarea cu rivalul pentru a stăpîni şi regla conduita. Psihanaliza, considerînd supraeul ca instanţă matricială a sentimentului de culpabilitate, a pus în evidenţă dimensiunea morală a refulării* în economia
vieţii psihice.
./. Selosse
(G. N.)
Contagiune
Fenomen frecvent la animale sociale, numit şi panurgism sau inducţie alomimetică, prin care o acţiune iniţiată de un subiect se extinde la ansamblul grupului. în sînul marilor grupări (turme, stoluri, bancuri, cîrduri, roiuri) în care este imposibil ca fiecare să cunoască pe toţi ceilalţi, fenomenul asigură coeziunea ansamblului şi sincronizarea activităţilor mulţimii: părăsirea sau fuga din faţa unui prădător* detectat de un singur membru al grupului; plecarea spre un punct îndepărtat dar esenţial al domeniului vital (adăpătoare izolată în deşert, d. ex.) care nu va mai fi vizitat timp îndelungat. Fiecare subiect are interesul de a se alinia imediat după ceilalţi. Contagiunea este net deosebită de imitaţie*, care poate implica învăţarea* unei noi conduite* sau asocieri*, precum şi de facilitarea* socială, care avansează sau accelerează executarea unei acţiuni la care cei ce răspund erau oricum expuşi. Ea este diferită, de asemenea, de stimularea socială, în care fiecare exercită asupra altora o acţiune favorizantă privind maturizarea psihologică şi comportamentală şi, prin aceasta, face să evolueze fiecare în particular şi grupul în ansamblu către tipuri mai elaborate ale comportamentului. Contagiunea implică faptul că iniţiatorul îi plasează pe ceilalţi într-o dispoziţie nouă
context al muncii

continuitate
pentru moment, însă parte a repertoriului comportamental banal al momentului.
J.-C. Ruwet

(G. N.)

Context al muncii

Spre deosebire de conţinutul* muncii, desemnează ansamblul factorilor de motivație* legați de mediul înconjurător şi de condițiile de muncă. Lista factonier variază după autori; în ea se găsesc întotdeauna caracteristicile mediului fizic, salariul, politica de personal a întreprindem, securitatea şi uneori aspectele raționale (calitate a încadrării şi a relațiilor cu colegii). C. Levy-Leboyer (G. N.)

Context lingvistic

în ştiințele limbajului, se distinge uneori contextul situațional de cel lingvistic. Prima expresie desemnează subansamblul elementelor lumii (sau ale „extralimbaju-lui") care sînt susceptibile să exercite o influență asupra caracteristicilor unui text* sau ale unei fraze* (spațiu-timpul enunțării*, scopul comunicării, statutul enunția-torului* sau al destinatarului* etc). Contextul lingvistic al unei unități este definit de ansamblul unităților care o precedă sau îi urmează într-un enunț sau într-un text dat.

De un deceniu, cea mai mare parte a lingviştilor a înlocuit noțiunea de context lingvistic cu cea de cotext*, rezervînd termenul general de context numai elementelor situaționale (neaparținînd limbajului).

J.-P. Bronckart şi D. Zagar (G. N.)

Contextualism

Noțiune introdusă de către M. Dascăl şi care urmează celei de „contextic" propusă de M. Black; ea desemnează curentele de cercetare centrate pe analiza influenței contextului* asupra producerii*, structurării şi comprehensiunii* limbajului*. Acceptînd deosebirea dintre cotext* (mediu lingvistic al unui enunț) şi context propriu-zis (mediu nonlingvistic), această disciplină îşi propune înlocuirea descrierilor intuitive

ale acestuia din urmă printr-un model teoretic operațional, care ar defini explicit structura parametrilor fizici şi sociali cu influență determinantă şi sistematică asupra formei enunțurilor. , „ _

J.-P. Bronckart

(G. N.)

Contiguitate

Contiguitatea temporală* sau proximitatea în timp a două evenimente critice, stimul condiționat* şi necondiționat* sau răspuns operant* şi întărire*, a fost considerată, începînd cu I. Pavlov, o condiție pentru ca o condiționare* să aibă loc. Unele teorii, precum cea a lui G. H. Guthrie, fac din contiguitate fundamentul învățării*. Deşi trimite incontestabil la o condiție optimală, legea contiguității are totuşi mai multe excepții. Deja condiționarea de urmă*, descrisă de către Pavlov, implica o distanță temporală între stimulul condiționat şi cel necondiționat, limitată, este adevărat, la cîteva secunde sau la unu pînă la două minute. Aversiunea gustativă condiționată* descoperită de J. Garcia în 1966 demonstrează posibilitatea unei condiționări legate, fără îndoială, de predispoziții* proprii speciei, în ciuda unei distanțe de 4 pînă la 6 ore între stimulul condiționat şi cel necondiționat. Pe de altă parte, posibilitatea de control al comportamentului prin consecințele sale îndepărtate descrise verbal (comportament controlat prin reguli) furnizează o altă excepție de la legea contiguității în cadrul condiționării operante.

M. Richelle (G. N.)

Contingent -> Dependent

Contingență

Se vorbeşte despre teoria contingenței pentru desemnarea oricărei teorii organizationale în care un comportament apare în funcție de caracteristici individuale şi de caracteristici situaționale. Cel mai cunoscut dintre modelele de contingență este modelul de leadership* al lui F. Fiedler, conform căruia comportamentul de integrare eficace are loc simultan în funcție de ca-

racteristicile individuale ale leader*-ului şi

de caracteristicile situației organizationale

în care el trebuie să-şi exercite autoritatea.

C. Levy-Leboyer

(G. N.)

în statistică se spune despre un tablou de distribuție* a unor efective sau frecvențe asupra ansamblului-produs a două variabile categorizate.

Tablou de contingență este o denumire consacrată. Pentru mai mult de două variabile, se foloseşte expresia protocol multi-variat şi tablou de contingență multiplă. P. Bonnet şi H. Rouanet

(G. N.)

Contingențe de întărire

în terminologia condiționării operante*, modalități ale relației dintre un răspuns* şi consecințele* sale. Contingențele se împart în patru categorii, pe de o parte după natura consecințelor comportamentului: prezentare* sau neprezentare (sau suprimare) a unui stimul întăritor*; pe de altă parte, după efectul

acestei operaţii asupra debitului* de răspuns: creştere sau reducere. Dacă debitul creşte în timp ce răspunsul antrenează prezentarea unui stimul, vom avea de-a face cu contingenţe de întărire pozitivă* (ex., întărire alimentară, autostimulare intracerebrală*); dacă el creşte cînd consecinţa răspunsului este suprimarea sau neprezentarea unui stimul aversiv*, vom vorbi despre contingenţe de întărire negativă* în care intră sustragerea* şi evitarea* activă. Dacă răspunsul este urmat de prezentarea unui stimul, şi debitul scade, ne vom afla în prezenţa contingenţelor punitive (evitare pasivă*); în sfîrşit, dacă debitul scade atunci cînd răspunsul nu este urmat de un stimul întăritor aşteptat, vom vorbi de omisiune*, omisiunea sistematică nefiind altceva decît stingerea*. (Efectele omisiunii sînt totuşi nuanţate prin ceea ce se ştie, de altfel, despre debitele produse de întăririle intermitente* în diversele programe* de întărire.) Termenul este o transpunere în franceză a expresiei tehnice propuse de B. F. Skinner
în 1969 şi care derivă din unul din sensurile cuvîntului contingent (upon): „dependent de". V M. Richelle
(G. N.)

• Skinner B. F. (1969): Contingencies ofRein-forcement, a Theoretical Analysis, Appleton Century Crofts, New York. Traducere (1971): L'Analyse experimentale du comportement (trad. A.-M. şi M. Richelle), Dessart-Mardaga, Bruxelles.

Continuitate

Proprietate atribuită evoluţiei* sau dezvoltării* în cadrul unor teorii psihologice; ea se opune discontinuităţii. Constructivismul* piagetian propune o descriere a dezvoltării cognitive* care este în întregime centrată pe aspectele logico-ma-tematice şi care subliniază, în consecinţă, categoric aspectele de continuitate; de la naştere la vîrsta adultă, capacităţile intelectuale se organizează, desigur, în structuri* din ce în ce mai complexe şi eficace (v. Stadiu), dar această construcţie se efectuează liniar şi fără hiat, sub acţiunea continuă a mecanismelor funcţionale invariante* (asimilare*, acomodare* şi echilibrare*). în măsura în care ele acordă o importanţă mai mare factorilor sociali şi afectivi, cea mai mare parte a altor teorii ale dezvoltării subliniază mai degrabă aspectele de ruptură şi discontinuitate. Pentru H. Wallon, psihogeneza* este supusă legilor alternanţei* şi integrării* funcţionale. Pentru L. S. Vîgotski, în urma emergenţei* limbajului* la copil, dezvoltarea îşi schimbă statutul şi trece din registrul biologic în cel socioistoric (al doilea sistem de semnalizare*). Cea mai mare parte a psihoanaliştilor subliniază în sfîrşit că dezvoltarea personalităţii* este punctată de pauze şi de diverse forme de regresie*.

J.-P. Bronckart şi E. Jalley (G. N.)

Continuitate (Corecţie de —) —» Corecţie
Continuitate (Lege a —) —> Formă (Psihologie a —)

continuu

Continuu

Caracter al oricărei schimbări în comportamentele* sau structurile psihologice, fie în cursul dezvoltării*, fie în cel al învăţării*, care se produce gradual, aproape insesizabil, spre deosebire de schimbările produse în salturi, prin restructurare brutală. Atît în psihologia dezvoltării, cît şi în psihologia învăţării, teorii diverse pun accentul cînd pe continuitatea*, oînd pe discontinuitatea* transformărilor. întărire continuă: întărire* apăru.ă după fiecare răspuns operant*, spre deosebire
de întărirea intermitentă*.

M. Richelle
(G. N.)

Continuum

Variabilă* continuă. Termenul este rezervat în general dimensiunilor* fizice pe care poate varia stimulul: intensitate*, frecvenţă* etc. sau dimensiunilor psihologice corespunzătoare. Se aplică şi variabilelor subiective care pot face obiectul unei judecăţi* evaluative între două extreme: continuum agreabil-dezagreabil, frumos-urît. în psihofizică*, S. S. Stevens a propus, în 1956, să se facă deosebirea dintre continuum-unle. protetice şi metatetice. Primele corespund dimensiunilor senzoriale pentru care o diferenţă de senzaţie* exprimă un proces neurofiziologic de tip aditiv; este cazul, de exemplu, al intensităţii în domeniul auzului sau al vederii: o schimbare de intensitate percepută se află în corelaţie cu o creştere de frecvenţă a potenţialelor de acţiune ale neuronilor receptori. Celelalte corespund dimensiunilor senzoriale pentru care schimbările de senzaţie sînt legate de stimularea unor unităţi receptoare diferite; acesta este cazul variaţiilor în înălţimea tonală*, aflate în corelaţie cu stimularea unor zone diferite ale cohleei. Acestor două tipuri de continuum le-ar corespunde, după Stevens, tipuri de funcţii psihofizice diferite, numai primele reprezentînd o funcţie putere.

M. Richelle v (G. N.)

Contrabalansare

în planul* experimental, procedeu care are ca scop neutralizarea efectelor variabilelor* ce nu pot fi

stăpînite (oboseală*, învăţare*, plictiseală etc.) făcîndu-le să intervină într-o modalitate contrastantă în stadii succesive ale experienţei sau în grupe diferite. Astfel, în psihofizică*, dacă se bănuieşte că modalitatea, ascendentă sau descendentă, de prezentare* a stimu-lilor în metoda limitelor* influenţează mărimea pragului*, se vor alterna cele două modalităţi. Dacă într-o experienţă alcătuită din trei faze 1-2-3, ne temem de apariţia unui efect de oboseală şi pentru că natura experienţei nu impune desfăşurarea în ordinea 1-2-3, se vor alcătui grupe care să suporte fazele într-o ordine diferită (3-1-2; 2-3-1; etc). în cazuri de acest tip, se vobeşte şi despre metoda rotaţiei. ., n. , „
M. Richelle
(G. N.)
Contracultură
Diferite de subculturi, contraculturile organizează modalităţile de a se opune codurilor şi regulilor punînd în discuţie sistemele sociale stabilite, semnificaţiile* normelor* prescriptive, ierarhia valorilor* dominante, tradiţiile artistice şi revendicînd, în cazul unor categorii minoritare ale populaţiei, noi modele de exprimare, o altă recunoaştere* socială prin revoltă şi conflict*. Contraculturile, dezvoltate mai ales de un tineret contestatar, sînt expresia dorinţei* de a influenţa puterile ideologice, tehnologice şi politice şi de a antrena o anumită evoluţie istorică. Debordînd problemele conflictului între generaţii, contraculturile interpelează structura de ansamblu a societăţii printr-un alt stil de viaţă*. j,
Selosse
(G. N.)
Contradicţie
în sensul logic al termenului, o contradicţie reprezintă o relaţie între două propoziţii* care, împreună, nu pot fi nici adevărate şi nici false. Dacă împreună ele nu pot fi adevărate, dar pot fi false, relaţia este în acest caz o simplă contrarietate. Astfel

„Această figură este un pătrat" este contradictorie cu „Această figură nu este un pătrat" şi numai contrară propoziţiei „Această figură este un triunghi": de fapt, ea poate să fie foarte bine un romb. într-un sens mai general, contradicţia nu a încetat niciodată să joace un rol esenţial în gîndire*. Studiul civilizaţiilor, de la Antichitatea grecească la civilizaţia Chinei, trecînd prin culturile din Matto Grosso, scoate în evidenţă omniprezenţa ideilor de opoziţie* şi de bipolaritate. H. Wallon, la rîndul său, a subliniat importanţa rolului pe care îl juca în gîndirea copilului „cuplul", iar J. Piaget a făcut din el unul din motoarele dezvoltării* inteligenţei*.
J.-B. Grize şi E. Jalley (G. N.)
Contrafobic
Adjectiv care caracterizează un obiect, o prezenţă sau o acţiune care permit evitarea apariţiei unei angoase* suscitate de o fobie*. S. Freud, în analiza cazului micului Hans, a subliniat mecanismele consecutive ale fobiei ca apărări în faţa angoasei provocate de o mişcare pulsională refulată. Consecinţele constituirii simptomului fobie aduc eul în situaţia de a se comporta ca şi cum pericolul unei dezvoltări de angoasă nu ar veni dintr-o mişcare pulsională, ci dintr-o percepţie. Fobicul este împins deci să reacţioneze la acest pericol exterior prin tentative de reasigurare care sînt, de fapt, comportamente contrafobice, adică printr-o strategie de reasigurare datorată prezenţei unui obiect care dă siguranţă, în situaţia fobogenă*. Se poate deci deosebi obiectul contrafobic de acţiunea contrafobică ce poate merge chiar în sensul acţiunii fobice definite prin fuga din faţa pericolului.
A. Braconnier
(G. N.)
Contrainvestire
Investire de reprezentări şi atitudini în operaţiile de apărare a eului menite să împiedice apariţia în locul său a unei reprezentări refulate, a unui comportament sau a unei atitudini. Este vorba de un proces economic care utilizează energia eliberată prin dez-
investirea* reprezentării refulate. Ea intervine nu numai în mecanismele de apărare*, dar şi în atenţie, gîndire discriminativă şi ca protecţie în faţa excitaţiilor exterioare.
B. Brusset
(G. N.)
Contrast
Accentuarea unei diferenţe percepute între două elemente ale unui stimul*, diferenţă care rezultă din juxtapunerea lor spaţială* (contrast simultan) sau temporală* (contrast consecutiv). Aceeaşi suprafaţă de gri va fi percepută mai închisă pe un fond alb decît pe unul negru. O apă la aceeaşi temperatură va părea mai caldă dacă mîna care se cufundă în ea tocmai a fost scoasă dintr-o apă foarte rece. Efectele de contrast au fost studiate în mod deosebit în domeniul vizual: contrastul de luminozitate*, pus în evidenţă, între altele, de inelele lui Mach, în care variaţiile necontinue de luminanţă* ale centrului spre

marginile unui disc provoacă perceptiv apariţia la frontierele discontinuităţilor a unui inel luminos şi a unuia întunecat; contrastul de culoare sau cromatic, exprimîndu-se, pe de o parte, printr-o accentuare a diferenţelor de saturaţie*, iar pe de altă parte prin percepţia culorii complementare* care nu este prezentă fizic. Contrastul luminos se explică desigur prin mecanisme de inhibiţie* laterală la nivelul neuronilor retinei. Contrast comportamental: într-o condiţionare* operantă*, depăşire a debitului* normal de răspuns care se produce la trecerea de la o fază a programului de întărire cu debit redus sau nul (sub controlul unui stimul discriminativ negativ) la o fază cu debit susţinut (controlat de un stimul pozitiv); sau, în secvenţă inversă, reducere excesivă a debitului. Contrastul comportamental este echivalent cu fenomenul de inducţie* în condiţionarea pavloviană. Contrast statistic: v. Analiză de variantă.

M. Richelle

(G. N.)

Contratransfer

Dacă se concepe cîmpul analitic ca interferenţă a proceselor mentale, conştiente şi

control

inconştiente ale pacientului şi analistului şi se ţine seama de extinderea psihanalizei* la domeniul terapiei copiilor şi psi-hoticilor, contratransferul este legat pe de o parte de personalitatea analistului, iar pe de altă parte de procesul inconştient pe care transferul* pacientului îl induce la acesta din urmă. Contratransferul reprezintă deci ansamblul reacţiilor inconştiente mai ales ale analistului la transferul persoanei analizate.

Astfel, necesitatea, pentru analist, de a se supune unei analize personale şi de a o continua sub formă de autoanaliză* are ca scop reducerea, pe cît posibil, a manifestărilor rezistenţei* şi fenomenelor contra-transferenţiale care perturbă relaţia analitică. Totuşi, contratransferul poate fi considerat şi un mijloc pe care îl are analistul pentru a se ghida în perspectiva interpretării şi pentru o mai bună cunoaştere a avatarurilor şi vicisitudinilor situaţiei analitice, în sfîrşit, contratransferul, într-un sens mai larg privind ansamblul cîmpului analitic, poate fi conceput ca expresia unui transfer care se dezvoltă la analist, şi aceasta ne conduce să distingem la fiecare din cele două persoane prezente în situaţia analitică de faţă ceea ce este transfer de ceea ce

este contratransfer.

A. Braconmer

(G. N.)

Control

Controlul sau stăpînirea unei situaţii rezultă din percepţia pe care subiectul o are asupra unei relaţii de dependenţă între comportamentul său şi sursa acestui comportament. Controlul este definit adesea ca o capacitate de a evita sau de a fugi de un eveniment stresant sau dezagreabil. J. R. Averill distinge trei tipuri de control:

1. control comportamental care implică o acţiune directă asupra mediului înconjurător ;
2. control cognitiv privitor la interpretarea unor situaţii de mediu;
3. control decizional care implică posibilitatea subiectului de a alege între comportamente diferite.

Controlul funcţionează ca mediator de răspunsuri ale subiectului la diverşi agenţi de stres* ambiental. Lipsa de control asupra unei stimulări aversive măreşte răspunsurile emoţionale şi negative la această situaţie şi antrenează o scădere a performanţei. -

G. Moser I

(G. N.) [

Control aversiv -» Aversiv

Control judiciar

Instaurat în Franţa prin legea din 17 iulie 1970 pentru evitarea detenţiilor provizorii înainte de judecarea acuzaţiilor, controlul judiciar reprezintă o măsură limitativă de libertate care poate fi ordonată în urma instrucţiei penale. Beneficiarul trebuie să se supună unui anumit număr de obligaţii care îi sînt precizate de către controlorii judiciari, profesionişti şi benevoli: să răspundă oricărei convocări, să depună o cauţiune, să nu părăsească localitatea, să nu frecventeze unele locuri sau unele persoane, să se supună unor examinări, îngrijiri, să urmeze un tratament (d. ex. dezintoxicarea). Controlul judiciar şi-a văzut practicile extinzîndu-se o dată cu înmulţirea infracţiunilor în ceea ce priveşte toxicomaniile. Psihologii intervin în acest cadru. Ei introduc aici un ajutor şi un sprijin individualizat, animă activitatea echipelor, devin membri ai unor asociaţii, încep unele orientări terapeutice încercînd să înscrie o semnificaţie internă acestui spaţiu/timp intermediar, în care judecata este

suspendată. . „ ,

v J. Selosse

(G. N.)
Control psihobiologic
Capacitatea de a modifica situaţia agresivă* prin intermediul unei acţiuni adecvate, pentru a diminua impactul acestei situaţii asupra organismului. într-o experienţă tipică, şobolanii în perechi sînt supuşi unor şocuri electrice dureroase prin intermediul electrozilor fixaţi pe coadă. Unul din membrii perechii poate pune capăt şocului învîrtind o roată situată în faţa lui, celălalt primeşte aceleaşi şocuri ca şi

partenerul său activ, comportamentul său nefiind însă eficace. Un al treilea grup de şobolani este plasat în aceleaşi condiţii, dar fără a fi expus şocului. Consecinţele şocurilor asupra organismului sînt cele mai importante la animalele care nu pot face nimic ca să le controleze, în timp ce cei care acţionează asupra şocurilor nu reacţionează mai mult decît animalele martor. Totuşi lucrurile nu stau întotdeauna aşa, deoarece controlul nu este eficace decît în măsura în care nu ar fi dificil de obţinut şi el ar fi însoţit de o reducere efectivă a incertitudinii*. Cînd situaţia este dificil de controlat, controlul poate totuşi să fie obţinut prin angajarea în activităţi de substituire* sau comportamente rediri-jate*. Mecanismele prin care aceste activităţi permit diminuarea activării* nu sînt
însă cunoscute. „ „
R. Dantzer
(G. N.)
Control social
înseamnă ansamblul intervenţiilor psihosociale menite să ducă la respectarea normelor stabilite. El se efectuează prin presiunile externe ale reprezentanţilor grupurilor primare însărcinate să transmită regulile şi valorile (control convenţional), în timp ce controlorii sociali mandataţi de o putere instituţională reprimă devierile şi veghează la integrarea* socială a grupurilor sau subiecţilor marginalizaţi (control societal). Dar controlul social este şi interiorizat. Presiunile interne rezultă din ataşamentul şi din identificarea* cu modelele care exercită o supervizare virtuală şi directoare în cadrul unei legături interpersonale. Ele participă la structurarea atitudinilor sociale interdependente (control de interacţiuni simbolice).
J. Selosse
(G. N.)
Contur
Linie care delimitează forma unei figuri* sau a unui obiect, conturul joacă un rol ho-tărîtor în percepţia* formelor*, aşa cum psihologia Gestalt*-ului a demonstrat deja în analiza formelor bune, a raporturilor fi-gură-fond* şi a figurilor reversibile*. Caracterizarea contururilor si mecanismele
percepţiei lor cunosc o creştere a interesului în psihologie de cînd au devenit o problemă centrală pentru robotică în eforturile ei de a construi maşini capabile să recunoască forme şi obiecte. Contrastele* de luminozitate* furnizează desigur informaţii cruciale, dar nu suficiente, nici exclusive, căci rareori există o omogenitate de contrast pe ansamblul unui contur. Indici de textură* şi de profunzime*, factori de familiaritate* şi de experienţă* semnificativi din punct de vedere ecologic in-tervin în mod sigur în capacitatea remarcabilă a sistemului vizual uman de a percepe contururile, ajungîndu-se pînă la cazuri paradoxale de percepţie a contururilor iluzorii obţinute cu ajutorul configuraţiilor* construite abil, în aşa fel încît o figură să se impună privirii deşi contururile ei nu sînt date. Faptul că aceste contururi iluzorii se produc la fel de bine, după cum a arătat G. Kanisza, pentru forme „naturale" neregulate, ca şi pentru forme geometrice bune sugerează importanţa adaptativă a reperării contururilor în căutarea hranei, detectarea atacatorilor, punerea la adăpot
(v. Camuflaj, Iluzie).
M. Richelle
(G. N.) Conţinut -» Analiză de conţinut
Conţinut al muncii
Prin opoziţie cu context*, desemnează ansamblul factorilor de motivaţie* referitori la munca însăşi şi la rolul jucat de persoana care o face. Lista factorilor variază în funcţie de autori, dar priveşte totdeauna autonomia, responsabilităţile, consideraţia legată de munca îndeplinită, satisfacţia de a face lucruri dificile. Se adaugă uneori varietatea, existenţa unor informaţii asupra calităţii muncii făcute şi asupra însemnătăţii rolului profesional.
C. Levy-Leboyer
(G. N.)
Conţinut latent
Noţiune introdusă de S. Freud în 1900, în acelaşi timp cu cea de conţinut manifest*. Conţinutul latent desemnează ansamblul

convorbire
semnificaţiilor la care conduce analiza visului*. El este produsul travaliului de interpretare : gîndurile din vis (sau conţinut latent) sînt anterioare traducerii lor manifeste şi analiza constă în a urma parcursul invers al travaliului visului. Punerea în lumină a conţinutului latent permite regăsirea unei expresii mai autentice, mai apropiate de adevăr, de materialul visului (d. ex., dorinţa de disculpare). Prin extensie, noţiunea de conţinut latent este aplicată la orice producţie a inconştientului, în psihologia proiectivă, analiza producţiei subiectului vizează degajarea conţinu-turilor sale latente. însă se utilizează termenul de solicitări latente pentru referirea la conţinuturi subiacente susceptibile de a fi figurate prin materialul manifest al testului însuşi.
C. Chabert
(G. N.)
Conţinut manifest
Noţiune introdusă de S. Freud, în 1900, pentru a desemna povestirea visului* aşa cum este ea prezentată de cel ce visează. Conţinutul manifest este produsul visului întrucît el constituie traducerea gîndurilor din vis, sau conţinut latent* o dată ce ele au suportat operaţiile de transformare şi travestire impuse pentru exprimarea lor posibilă. Prin extensie, se vorbeşte de conţinut manifest pentru orice producţie verbală pe care ne propunem să o interpretăm potrivit metodei analitice, în psihologia proiectivă, termenul de conţinut manifest se foloseşte pentru a defini enunţurile răspunsurilor subiectului, dar şi pentru a analiza însuşi materialul testului (Rorschach* şi TAT*): acesta este descris, în aspectele sale perceptive cele mai obiective, ca punct de plecare pentru travaliul asociativ al subiectului.
C. Chabert
(G. N.)
Convenţionalism
Concepţie privind raportul existent între cuvinte şi lucruri, care s-a dezvoltat în filozofia antică greacă drept reacţie la concepţiile primitive, de tip esenţialist. în timp
ce, pentru Heraclit, cuvîntul reprezintă şi o calitate obiectiv inerentă a lucrului (o emanare directă a esenţei sale), Parmenide şi apoi Aristotel au propus o analiză nouă, care diferenţiază net două planuri:
a. există, pe de o parte, o realitate (o lume) unică, universală, atemporală;
b. există, pe de altă parte, uzuri* lingvistice diferite. în consecinţă, cuvintele* trebuie considerate creaţii umane, distincte faţă de lume (« cuvîntul „cîine" nu muşcă »); ele sînt produsul unei convenţii dintre membrii unui grup. în Cratylos, Platon adăuga totuşi că această creare de cuvinte ar fi de resortul unei elite care, ţinînd cont de particularităţile fonice ale unei limbi, alege cuvintele care sînt „cele mai adaptate" la realitatea pe care ele o desemnează. Pe această bază, convenţionalismul clasic defineşte o limbă ca un repertoriu de elemente create de către oameni pentru a reflecta elementele unei realităţi unice (o limbă reprezintă un nomenclator particular al lumii universale). Rezultă din această analiză că limba este un (respectiv singurul) instrument de acces spre lume: a cunoaşte lumea înseamnă a putea să vorbeşti despre ea. în ciuda contestărilor trecătoare, această concepţie „verbalistă" a cunoaşterii* va domina pînă la începutul secolului al XX-lea, iar convenţionalismul reprezintă şi azi poziţia semiologică cea mai răspîndită în rîndurile „marelui public".
Pentru semiologia* modernă, limba, ca orice cod* de comunicare*, se bazează efectiv pe o convenţie particulară stabilită de un grup, dar ea nu constituie din această cauză un simplu nomenclator al unei realităţi preexistente. Pentru F. de Saussure (1916), semnificatul* unui semn* este mai întîi o valoare* referitoare la sistemul de limbă în care el se inserează; pentru L. Wittgenstein (1953), semnificaţia* unui cuvînt* este în primul rînd produsul folosirii sale într-un context* social determinat. Pentru aceşti doi autori, funcţia denotativă a unui cuvînt (capacitatea sa de a eticheta elementele realului) ar fi în
consecinţă o funcţie secundară, respectiv
întîmplătoare.
J.-P. Bronckart
(G. N.)
• Saussure F. (de) (1916), Cours de linguisti-que generale, Payot, Paris. — Wittgenstein L. (1953), Philosophical Investigations, Basil Blackwell, Londra. Traducere (1961): Investigations philosophiques (trad. P. Klossowski), Gallimard, Paris.
Convergentă (Gîndire —) -> Gîndire
Convergenţă
Mişcare asociată a celor doi ochi spre interior, care se produce fie în mod reflex, în urma observării unui obiect apropiat, cu scopul fuzionării imaginilor unui ochi şi ale celuilalt pe puncte conjugate similare ale celor doi ochi, fie voluntar. Convergenţa este însoţită de o acomodare şi o îngustare a

pupilei. Este vorba şi de caracteristica unui fascicul de lumină dirijat într-un mod concentrat spre un punct al unei
imagini reale.
R. Genicot
(G. N.)
Conversaţie
Tip particular de punere în text* (ca şi povestirea*, descrierea* sau argumentarea*), ea îmbracă forme sau genuri de discurs* la fel de diferite, ca interviul, dezbaterea, dialogul romanesc, teatral sau cinematografic, conversaţia obişnuită, convorbirea, schimbul de scrisori etc. şi se poate caracteriza prin alternarea replicilor sau intervenţiilor interlocutorilor. Statutul acestora din urmă diferă în funcţie de tipurile conversaţionale (între interviu şi conversaţia cotidiană, d. ex.), iar structura diadică de bază poate fi complicată prin prezenţa implicită a celei de a treia persoane (în interviu sau în dialogul teatral).
J.-M. Adam
(G. N.)
Conversie
Termen introdus de S. Freud pentru a preciza mecanismul simptomelor nevrozei isterice*: el a stabilit că simptomele soma-
tice motorii şi senzitive rezultă dintr-o transpoziţie, la nivelul unei funcţii corporale implicate într-o activitate relaţională, a unui conflict psihic în raport cu sexualitatea. S. Freud a propus distincţia dintre isteria de conversie şi isteria de angoasă (care va deveni nevroză de angoasă). Sindromul de conversie este funcţional şi poate afecta toate organele, fie că sînt dependente de o inervare voluntară sau de sistemul nervos vegetativ. Pe de altă parte, el se caracterizează prin absenţa oricărei afecţiuni organice subiacente. în sfîrşit, el este reversibil chiar dacă se arată rebel şi durabil.
Tulburarea de conversie se deosebeşte de simptomele de conversie care pot fi integrate altei clase de tulburări, precum so-matizarea* (în sindromul Briquet*).
J.-F. Allilaire
(G. N.)
Conversie criminală
In psihologia criminalităţii, E. de Greeff a descris procesul de conversie a sistemelor de valori* care însoţeşte o modificare a atitudinilor* la unii delincvenţi, ceea ce le permite să-şi justifice recurgerea la mijloace ilegale pentru a-şi atinge scopuri care le sînt proprii sau pe care le împărtăşesc cu alţii. în anumite contexte ideologice, conversia nu exclude conştiinţa unei dezaprobări, dar aceasta este atenuată de un sentiment de responsabilitate colectivă, de sacrificiu pentru un ideal şi de identificare eroică*. Ea se observă mai ales la unii membri ai comandourilor teroriste.
./. Sclosse
(G. N.)
Convorbire
Convorbirea este un schimb de cuvinte cu una sau mai multe persoane pentru un alt scop decît simpla plăcere a conversaţiei. Aici comunicarea este esenţial verbală, dar este completată de comunicări nonverba-le* (posturi, mimici etc). în viaţa profesională şi socială există diverse tipuri de convorbire, după cum cel care o conduce comunică informaţii sau o decizie celui interesat şi caută sau nu să acţioneze asupra motivaţiilor* sale. în psihologie, sco-

purile convorbirii sînt diverse: reconstituirea istoriei subiectului (anamneză*), sondarea cunoştinţelor sale (interogaţia orală), considerarea aptitudinilor sale la o învăţare (orientare*) sau folosire (selecţie); contri-buirea la diagnostic, la indicaţie şi la tratamentul pentru subiecţii care suferă de tulburări psihice şi/sau relaţionale (convorbiri numite „preliminare" unei psihoterapii), ajutarea subiectului să înfrunte o dificultate concretă în existenţă (sfat psihologic), antrenarea subiectului sau subiecţilor la o mai bună comunicare cu un altul (formare) etc. Convorbirea poate fi cerută de cel interesat (convorbire clinică, sfat), de psiholog (anchetă, sondaj de opinie, studiu de piaţă, cercetare ştiinţifică) sau de un al treilea (medic, funcţionar, profesor). Convorbirea poate fi completată de chestionare şi teste (terapie „înarmată"). Poate fi individuală, de cuplu, de familie, de grup. Atitudinea psihologului, analoagă celei a psihanalistului, este marcată de fermitate şi de neutralitate binevoitoare. în convorbirea directivă, psihologul pune întrebări prestabilite şi caută să obţină informaţii. In convorbirea nondirectivă, el îl lasă pe subiect să vorbească cît mai liber cu putinţă încurajîndu-i, reformulîndu-i răspunsurile, observîndu-i reacţiile şi cău-tînd să-i înţeleagă frica, ezitările, rezistenţele, sistemul defensiv. Convorbirea semidirectivă este un compromis între cele două formule precedente. Una din sarcinile psihologului este de a provoca cooperarea subiectului fără a sugera şi nici a induce răspunsurile sale, şi de a decela prin verificări erorile, uitările, eventualele minciuni ale acestuia din urmă. în convorbirea situaţională,

subiectul trebuie să spună cum s-ar comporta el într-o situaţie care îi este descrisă de psiholog sau cum ar prelucra informaţiile ori documentele pe care acesta i le furnizează; diferitele conduite posibile au făcut în general obiectul unei cotaţii prealabile. în psihiatrie, convorbirea structurată cu scop de diagnostic este standardizată în aşa fel încît să permită culegerea sistematică a criteriilor diferitelor tulburări psihiatrice.
în cercetările sale asupra dezvoltării* cognitive a copilului, J. Piaget a dat un sens particular convorbirii clinice. Arta de a chestiona copilul pentru punerea în evidenţă a mentalităţii şi concepţiei sale despre lume, fie direct, fie cu ocazia manipulărilor unui
material simplu. „ .
D. Anzieu
(D. S.)
Cooperare
în sens general, care se aplică începînd de la nivel biologic, cooperarea înseamnă activitatea prin care entităţile acţionează împreună pentru a atinge un scop. In psihologie, ea poate fi înţeleasă fie intraindividual, fie între indivizi. în primul sens, puţin folosit, putem considera că în realizarea unei activităţi finalizate conduitele unui individ acţionează la fel: activitatea colectivă a schemelor* de vizualizare şi prehensiune în conştientizarea unui obiect este în aceeaşi măsură cooperare şi coordonare*. Dar prin cooperare se înţelege mai întîi de toate modalitatea în care indivizii îşi adună forţele, priceperea, cunoştinţele pentru a atinge un scop. în acest caz se pot constata grade, respectiv stadii* de cooperare după natura mai mult sau mai puţin conştientă a acestei grupări, ca şi în funcţie de complexitatea structurală a priceperilor şi cunoştinţelor angajate în reunirea lor.
Primul nivel este acela al instinctului*. La nivelul dobînditului, cooperările locale (d. ex. în sensul în care se vorbeşte despre grupări locale ale conduitelor spaţiale la nou-născut) sînt observate în etapele sen-zoriomotorii, apoi preoperatorii ale dezvoltării*. Dar cum a coopera constă în a aduna la un loc acţiuni şi cunoştinţe care se reunesc, stadiul operatoriu* se manifestă prin apariţia de co-operaţii ale aceloraşi caracteristici structurale ca şi în operaţiile intraindividuale. Spre deosebire de acestea, regulile care ordonează schimburile interindividuale sînt totuşi mai tematizate. în consecinţă, cooperarea interindividuală poate apărea nu numai ca o condiţie a gîn-dirii operatorii, dar şi ca un factor de accelerare a achiziţiei sale.
191
copie
Prin ce procese se naşte cooperarea? Şi aici se pot distinge diverse niveluri. în general, ea este rezultatul combinărilor mai mult sau mai puţin întîmplătoare şi al selectării ulterioare. Astfel, cooperarea poate să ia naştere dintr-un ansamblu de interacţiuni* sociale şi să se substituie unor conduite egoiste în măsura în care ea se impune în maximizarea durabilă şi echilibrată a profiturilor fiecărui individ. Propagarea sa va putea fi totuşi accentuată în măsura în care indivizii vor conştientiza această maximizare. La nivelul cel mai ridicat, cooperarea va putea fi în fine considerată o atitudine morală care îşi găseşte justificarea chiar în geneza ideilor de raţiune
si umanitate.
./.-/. Ducret
(G. N.)
Coordonare intersenzorială
Integrare de informaţii care provin din mai multe modalităţi* senzoriale, atestînd participarea diferitelor simţuri în construcţia obiectelor şi în perceperea regularităţilor lumii exterioare. Expresia este înrudită cu transferul* intermodal, eu transmodalita-tea sau intermodalitatea. Coordonarea între informaţiile vizuale şi auditive, şi între informaţiile vizuale şi tactile a fost studiată în mod deosebit. Spre deosebire de ideea, admisă timp îndelungat, a unei compartimentări iniţiale a modalităţilor, care nu s-ar coordona între ele decît în favoarea dezvoltării, precocitatea coordonării intersenzoriale a fost demonstrată, cel puţin în ceea ce priveşte unele obiecte privilegiate, de exemplu prin punerea în evidenţă a reacţiilor de surpriză sau de anxietate* în prezenţa disocierilor dintre imaginea mamei şi cea a sursei sonore a cuvintelor sale.
M. Richelle (G. N.) Coordonare senzoriomotorie
îmbinare a elementelor senzoriale şi motorii care permite realizarea de gesturi* eficace. Cea mai mare parte a acţiunilor* cere intervenţia sinergică, simultană şi succesivă, a unui mare număr de elemente senzoriale şi motorii care survin într-o anumită ordine şi într-un anumit grad.
Mişcările* modifică structura cîmpului* senzorial captat prin organele de simţ şi, la rîndul lor, aceste schimbări sînt declanşatoare de mişcări. Astfel, deplasările privirii* în timpul lecturii sînt dirijate în-continuu de elementele percepute din text. în coordonarea vizual-motorie care permite apucarea unui obiect, componentele senzoriale realizează analiza poziţiei de plecare a corpului, dirijarea vizuală a traiectoriei, acţionarea mîinii, proporţionată cu forma obiectului şi, în final, perceperea caracteristicilor

obiectului în timpul manipulării sale; în schimb aceste date senzoriale contribuie la ajustarea engramelor* motorii care se găsesc la originea comenzii gestului. Senzaţia este deci în acelaşi timp mijloc si scop al mişcării. „„ „ J ’ H ’ M.Bonnet
(G. N.)

Copie

Reproducere fidelă a unui model* prin imitare* sau într-o formă grafică. într-un sens bogat în implicaţii teoretice, respectiv filozofice, replică mentală* a obiectului perceput sau stocat în memorie. Teoria copiilor reia concepţia filozofică după care conţinuturile mentale reproduc universul real, printr-un soi de izomorfism*, organele receptoare jucînd numai rolul de captatori, restituind universului mental obiectele înregistrate şi stocate în memorie, asupra cărora subiectul va putea să opereze ulterior ca asupra obiectelor reale. Această teorie* ridică mai vechea problemă a homunculului, adică a statutului „subiectului" ajuns să opereze asupra copiilor, şi despre care nu se ştie de ce nu ar începe la rîndul său să ia copii ale copiilor şi aşa mai departe la infinit. Dar, oricît de ancorată ar fi într-o tradiţie filozofică împărtăşită prin bunul-simţ, teoria copiilor nu se acordă cu ceea ce se cunoaşte despre mecanismele de informare*, în care intervin filtraje*, codări* şi organizări puţin compatibile cu ideea unei simple reproduceri, nici cu abordările moderne asupra percepţiei şi asupra memoriei, concepute, începînd cu operaţiile lor cele mai elementare, ca sisteme de prelucrare active.

copil

192

Totuşi, unele abordări ale psihologiei cognitive*, mai ales în materie de imagini mentale*, ar putea să dea de gîndit, în sensul că se asistă la o reabilitare a teoriei copiilor deşi sub o formă mai elaborată, înseamnă a spune că problema corespondenţei dintre un univers exterior şi un univers psihologic rămîne una din temele subiacente, una din provocările majore ale psihologiei ştiinţifice şi mai cu seamă a
neuroştiinţelor*. ,. „. , „
M. Richelle
(L.C. L.)

Copil

în sens etimologic, termenul de copil (din latinescul infans) desemnează fiinţa umană care nu a dobîndit încă folosirea vorbirii*, în accepţia sa actuală în psihologie, termenul de copilărie desemnează o etapă a dezvoltării* fiinţei umane care, după autori, se situează între naştere şi maturitate*, între naştere şi pubertate* sau între apariţia limbajului* şi pubertate. Se distinge prima copilărie (pînă la 3 ani) de cea de-a doua (de la 3 la 7 ani) şi de cea de-a treia (de la 7 la 12 ani), aceasta din urmă făcînd trecerea spre adolescenţă*. Conceptul de copil, ca vîrstă specifică a vieţii umane, separată de starea adultă, s-a dezvoltat în acelaşi timp cu privatizarea vieţii de familie spre secolele al XlV-lea şi al XV-lea, sub influenţa ideilor Renaşterii şi mai ales ale Reformei, şi a evoluat de-a lungul secolelor. Psihologia copilului. Disciplină care are ca obiect descrierea şi explicarea conduitelor copiilor. Ea se deosebeşte de psihologia dezvoltării, care foloseşte într-un mod privilegiat dezvoltarea conduitelor copilului pentru elaborarea unei teorii generale a funcţionării psihologice a subiectului.
J. Voneche
(D. S.)

Copil de substituire

Copil-substitut conceput după moartea unui frate sau a unei surori şi avînd adesea prenume ca aceştia, date „în amintire". Această expresie se datorează lui E. O. Poz-nanski, din 1972. Ea semnalează incapacitatea părinţilor de a suporta doliul după
copilul mort sau dorinţa lor de a nega această moarte. Această situaţie prezintă o dimensiune patogenă pentru cel interesat şi îl expune unui destin chinuitor.
A. Ruffiot (D. s.)

Copil imaginar

Copil care urmează să se nască, asupra căruia se focalizează aşteptări, speranţe, angoase, fantasme ale grupului familial, mai ales din partea mamei, a cărei sarcină reînvie propriile experienţe infantile. Oralitatea reanimă imaginile de mamă bună şi rea, care se proiectează asupra reprezentării pe care femeia şi-o face despre mama care este şi despre copilul pe care-1 poartă. Analitatea conferă fetusului o valoare de comoară sau de otravă intracorporală într-o fantasmatică de gestaţie intestinală. Trăirile falice fac din copil echivalentul penisului. La naştere, copilul real este confruntat cu copilul imaginar care se găseşte exilat (îndepărtat), devalorizat şi după care mama trebuie să ţină doliu. Copilul real poate decepţiona, de unde eventualele temeri privitoare la substituirea copilului în maternitate sau creşă, care exprimă o frică dar şi o dorinţă în legătură cu distanţa dintre copilul imaginar şi cel real.
A. Ruffiot (b. s.)

Copil maltratat

Copil expus de către adulţii care îl au în grijă la acte de violenţă ce îi pot compromite sănătatea, dar şi dezvoltarea* psihică şi afectivă. Aceste brutalizări pot avea un caracter de violenţă pasivă (neglijenţă sau omitere) sau activă (lovituri şi răniri, sechestrări, privare de alimente sau de îngrijire). Ele pot fi asociate unor frustrări şi carenţe afective şi educative, dar iau şi forma unor constrîngeri sexuale (incest, viol). Maltratarea copiilor face obiectul uno
măsuri judiciare deosebite.
J J. Selosse
(D. S.)
Copil sălbatic
Copil crescut de animale, fie că a fost abandonat în mediul* natural, fie răpit de

femele care şi-au pierdut puii. Din secolul al XlV-lea pînă în secolul al XX-lea, au fost date publicităţii tot felul de cazuri: copil-lup, copil-urs, copil-maimuţă, copil-gazelă, copil-leopard. în general sînt cvadrupezi muţi, în plus nu suportă îmbrăcămintea şi sînt indiferenţi din punct de vedere sexual. Deşi unele din funcţiile lor senzoriale sînt în general foarte dezvoltate (miros, vedere nocturnă), ei rămîn aproape în totalitate needucabili, în ceea ce priveşte aspectele precedente. Ei încearcă emoţiile* cele mai elementare: nerăbdare şi mîinie, dar ignoră surîsul şi rîsul. Aceste cazuri par să demonstreze existenţa unui mecanism de învăţare* selectiv şi masiv, într-o perioadă critică*, programată ereditar, a funcţiei limbajului. De altfel, această perioadă este cea în care apar locomoţia* bipedă, folosirea manuală a uneltei, ca şi bazele conduitelor* afective şi sexuale. La începutul secolului al XlX-lea, J. Itard a încercat să educe la Paris pe tînărul Victor, găsit în Aveyron în stare sălbatică. în afara acestor cazuri, care astăzi nu se mai găsesc, de derelicţiune în mediul natural, există în epoca modernă numeroase exemple de izolare precoce provocată în totalitate de patologia parentală.
E. Jalley
(D. S.)
Copil-simptom
Copil care prezintă o patologie ce furnizează o soluţie de compromis reacţională la o perturbare psihică a grupului familial pe care el încearcă să o negocieze în cursul tulburărilor sale. Purtător de cuvînt al angoaselor şi fantasmelor familiale şi asigu-rînd rolul de ţap ispăşitor* inconştient, co-pilul-simptom, sau pacient desemnat după terminologia sistemică*, ar permite membrilor familiei să facă economia bolii. Abuzul de această noţiune a putut conduce la o culpabilizare indusă a părinţilor şi fraţilor.
A. Ruffiot (D. S.)
Corecţie de continuitate -> Corecţie statistică
Corecţia lui Sheppard -> Corecţie statistică
Corecţia lui Yates -> Corecţie statistică
Corecţie statistică
Cele două tipuri de corecţie mai utilizate sînt:
Corecţia lui Sheppard: corecţia aplicată variantei* şi menită să corecteze erorile datorate grupării în clase de valori a variabilei.
Corecţia lui Yates sau corecţia de continuitate: corecţie aplicată statisticilor de test a căror distribuţie este discontinuă, mai ales chi-pătrat*, menită să amelioreze aproximarea printr-o distribuţie continuă.
P. Bonnet şi H. Rouanet (L. C. L)
Coreferinţă
Două unităţi ale aceluiaşi discurs* sînt co-referenţiale atunci cînd denotă acelaşi referent* extralingvistic, ceea ce se figurează de obicei aplicîndu-li-se acelaşi indice-li-teră: „Pierre' nu este acolo. El' a plecat". Coreferinţă este luată adesea drept prototip al relaţiei de anaforă*, concepută ca trimiteri succesive la acelaşi denotat. Se nesocoteşte astfel faptul că orice reluare anaforică comportă o transformare a semnificaţilor* în cursul discursului*. în plus, coreferinţă presupunînd în mod evident referinţa*, noţiunea nu se poate aplica în cazul co-instanţierii de unităţi lipsite de orice asomptiune de existenţă („Nici unui autor' nu-i' place să fie criticat").
A. Berrendonner
(G. N.)
Coreic —> Dischinezie Corelativă - Grup matematic
Corelaţie/Corelare
în statistică, termen general sinonim cu interdependenţa sau cu legătura dintre variabile* şi înglobînd în acest sens asocierea şi contingenţa* (dar nu cauzalitatea). Coeficient de corelaţie: indicator numeric de legătură între două variabile nume-

corelaţie a rangurilor
194
195
cortex
rice, care variază de la -l la +1. Coeficientul este pozitiv cînd, pe de o parte, valorile ridicate ale celor două variabile, pe de altă parte valorile joase tind să fie asociate; coeficientul este negativ cînd valorile ridicate ale uneia din variabile tind să fie asociate cu valorile joase ale celeilalte variabile. Cînd cele două variabile sînt independente, coeficientul este nul (reciproca nefiind adevărată). Notarea generică pentru coeficientul de corelaţie este r. Coeficientul r Bravais-Pearson sau coeficientul de corelaţie liniară este egal cu raportul dintre covarianţă* şi produsul aba-terilor-tip* ale celor două variabile. Coeficienţii următori sînt derivaţi din coeficientul Bravais-Pearson. Atunci cînd una dintre cele două variabile este dihotomică, se folosesc coeficienţii biseriali rbis şi r.bis după cum variabila dihotomică este privită ca fiind obţinută printr-o regrupare a unei variabile subiacente normale sau ca fiind discretă. Pentru două variabile dihotomice se definesc în acelaşi fel coeficienţi tetra-corici; coeficientul care corespunde la două variabile discrete este notat adesea (p. Dacă valorile numerice sînt înlocuite prin ranguri, se obţine coeficientul de corelaţie a rangurilor, sau al lui Spearman, notat adesea p. Alteori sînt folosiţi coeficienţi neliniari, precum raportul de corelaţie notat rf.
în cazul a mai mult de două variabile, sînt definiţi coeficienţii de corelaţie parţială, adică între două variabile existente condiţionat de alte variabile; şi coeficientul de corelaţie multiplă între o variabilă şi estimarea* ei furnizată de un ansamblu de alte variabile.
P. Bonnet şi H. Rouanet (G. N.)
Corelaţie a rangurilor -» Corelaţie/Corelare
Corelaţie liniară -» Corelaţie/Corelare
Corespondenţă (Analiză a —) -> Analiză de date
Corespondenţă (Punere în —)
Procedură operantă cu încercări distincte în care un subiect trebuie să desemneze, printr-un răspuns, într-un ansamblu de sti-muli* de comparaţie, pe acela care este identic cu un stimul eşantion prezentat simultan sau în prealabil (asortat eşantionului). De exemplu, un porumbel este confruntat cu trei chei*-răspunsuri. într-o primă fază, cheia centrală este luminată în galben timp de cinci secunde. La sfîr-şitul acestei faze, cheile laterale sînt iluminate simultan, una în galben, cealaltă în albastru. O lovitură de cioc pe cheia galbenă (culoare a eşantionului) va fi întărită; o lovitură de cioc pe cheia albastră va fi sancţionată prin oprirea, timp de cîteva secunde, a programului care controlează experienţa (Time-Out, TO sau „timp mort"). într-o variantă, subiectul va fi întărit pentru alegerea stimulului de comparaţie diferit de eşantion (matching to oddity). într-o altă variantă, relaţia dintre eşantion şi stimulul de comparaţie potrivit este arbitrară şi determinată printr-o regulă (Symbolic Matching to Sample, SMS). în acest caz, eşantionul şi stimulul de comparaţie pot aparţine unor modalităţi* senzoriale diferite (sunet şi lumină). Astfel, eşantionul poate fi un segment de comportament operant: de exemplu, comportamentul operant al unui porumbel supus alternativ neregulat la două programe de întărire diferite va fi întrerupt aleatoriu prin iluminarea simultană a două chei laterale, una în albastru (potrivită programului A), cealaltă în roşu (potrivită programului B), iar pasărea va fi întărită în alegerea culorii potrivite comportamentului operant imediat anterior. Aceste programe sînt folosite pentru studiul controlului exercitat de stimulii externi, în studierea memoriei (procedura Delayed Matching to Sample, DMS, cuplare amînată faţă de eşantion, în care se introduce un interval între eşantion şi stimulii de comparaţie), în studiul „conştientizării" (awareness) comportamentului propriu, pentru analiza proceselor cognitive* şi mai ales a învăţării de echivalenţe (un subiect uman învaţă asocierile A-C, B-C, A-D, din care el va
deriva D-B. Acest tip de învăţare este folosit mai ales pentru extinderea repertoriului cognitiv al subiecţilor umani debili
mentali)- H. Lejeune
(G. N.)
Cornul lui Ammon -> Hipocamp
Corp
Corpul este greu de definit în măsura în care ţine de iluzia unei evidenţe: tradiţia noastră occidentală separă sufletul de corp, spiritualul de material, în timp ce corpul, devenit organism, este obiectul anatomiei şi fiziologiei*. Terminologia greacă, pentru care soma nu înseamnă decît cadavrul, ca şi clinica medicală, determină psihologia să-şi reînsuşească noţiunea de corp degajîndu-i cele două funcţii: creare de semnificaţie şi figurare a subiectului*. Corpul este instrumentul conduitelor şi suportul identităţii*. Conştiinţa corporală îşi elaborează geneza* în cursul automa-tismelor* de postură*, al gesturilor* expresive pînă la descoperirea .?e//*-ului, a partenerului şi a obiectelor. M. Mauss a scos în evidenţă eroarea ce constă în a lega tehnica numai de instrumente; tehnicile corpului (primul nostru instrument)

ne sînt transmise prin tradiţie orală, ca un alt limbaj. Fenomenologia face eforturi să descrie trăirea* fără a face din corp un simplu mod al spaţiului obiectiv. Psihopatologia studiază imaginea* corpului şi tulburările de schemă* corporală. Experienţa speculară* joacă un rol aparte în identificarea* unei imagini corporale unificate. Psihologia clinică este interesată de descoperirile psihanaliştilor, arătînd rolul învelişului corporal şi precizînd participarea fantasmelor.
R. Doron şi E. Jalley (G. N.)
Corp calos -> Comisură Corpi mamilari -» Mamilari
Corp propriu
Corpul propriu este în acelaşi timp o realitate extramentală, corpul biologic şi o ţe-
sătură de cunoştinţe*: cunoştinţele înnăscute şi noţiunile dobîndite de individ în urma psihogenezei* (ponderea înnăscutului şi dobînditului variind în funcţie de specie). La fiinţa umană, corpul face copilul să acţioneze înainte ca acesta să-şi facă din el o noţiune din ce în ce mai complexă şi să înveţe să se familiarizeze cu el. La sfîrşitul secolului al XlX-lea, W. Preyer a descris unele dintre etapele acestei achiziţii. Copilul este mai întîi surprins de mişcările* unui corp pe care încă nu-1 ştie ca fiind al său. Apoi el învaţă să-şi organizeze aceste mişcări, să se familiarizeze cu senzaţiile proprio- şi extraceptive pe care ele le produc, să integreze mişcări şi percepţii. Această construcţie a corpului propriu este şi corelativă construcţiei realităţii exterioare, fizice, biologice şi psihosociale.
./.-/. Ducret
(G. N.)
Corpus
Cînd un studiu lingvistic are ca obiect un ansamblu finit de enunţuri sau dezvoltări de limbaj adunate prin observaţie, acest ansamblu de fapte atestate este numit corpus. Constituirea unui corpus, spontan sau indus prin protocol experimental, este cel mai bun mijloc de elaborare a datelor empirice relativ independente, a datelor a priori aparţinînd cercetătorului, şi permite mai ales accesul la date cuantificabile. Re-proşînd oricărui corpus că este parţial şi aleatoriu, deci nereprezentativ pentru limbă în integralitatea ei, unii generativişti preferă să stabilească faptele recurgînd la intuiţia* subiectului vorbitor, autoritate nu mai puţin parţială şi aleatorie, sub acoperirea căreia se comite adesea o puternică „idealizare" a datelor.
A. Berrendonner
(G. N.)
Cortex
Cortexul cerebral al mamiferelor este o importantă manta celulară a unei suprafeţe de aproximativ 250 000 mm2 şi care conţine cel puţin IO9 celule nervoase într-un volum în jur de 300 cm3. Pe bază filoge-
cost-beneficiu
196
netică şi după numărul de straturi, se deosebesc trei tipuri de cortexuri: cel mai primitiv, numit arhicortex sau alocortex, care prezintă două straturi celulare, ar corespunde mantalei primitive şi s-ar afla la originea formaţiei hipocampice*. Paleocortexul numit şi mezocortex, alcătuit dintr-un număr variabil de straturi (între 2 şi 6), s-ar afla între celelalte două tipuri; el corespunde sistemului olfacţiei* cu căile şi centrii săi corticali şi unor zone învecinate. Neo-cortexul, cel mai evoluat, căruia îi este cel mai adesea rezervată denumirea de cortex, acoperă totalitatea celor două emisfere*; suprafaţa sa este mărită din cauza numeroaselor circumvoluţiuni care o alcătuiesc; ea este separată de şanţuri mai mult sau mai puţin profunde numite scizuri, care delimitează mari regiuni anatomofunc-ţionale numite lobi*. Citoarhitectonia cortexului permite distingerea a 6 straturi care sînt numite, de la suprafaţă pînă în profunzime : stratul molecular sau plexiform, reprezentat de celule de asociere, stratul granulelor externe conţinînd celule receptoare senzitivo-senzoriale, stratul piramidal extern format din celule efectoare, stratul piramidal intern, stratul celulelor fusiforme, al celulelor de asociere. Pot fi observate numeroase variaţii arhitectonice de la o regiune la alta, vizînd importanţa straturilor, care pot uneori să dispară aproape în totalitate. Cortexul se organizează în două axe, verticală şi orizontală. Axa verticală corespunde unor fibre de proiecţie care părăsesc cortexul sau ajung la el şi unor fibre de conexiuni interlaminare rezultate din neuronii nonpiramidali, determinanţi esenţiali ai organizării corticale în coloană. Axa orizontală corespunde unor fibre de legături intragriseale. Pe plan funcţional se disting:
1. arii efectoare sau motorii, în relaţie cu eferenţele motorii; cea mai descrisă se află la originea căii motricitatii* voluntare şi ocupă circumvoluţiunea frontală ascendentă ;
2. arii receptoare ale aferentelor*, punct de sosire al căilor senzitivo-senzoriale;
3. arii asociative*, care joacă un rol de asociere şi integrare* orizontale de la cortex la cortex şi verticale de la cortex la nucleii cenuşii;
4. arii vegetative* mai puţin cunoscute, situate mai ales în lobul insulei.
R. Decombe, M. Le Moal, B. Soumireu-Mourat
(G. N.)

Cost-beneficiu
Comparaţie a costului unei anticipări eronate în raport cu beneficiul unei anticipări exacte într-un mediu înconjurător nesigur în care sarcina* de realizat exercită o presiune temporală puternică asupra răspunsului ce urmează a fi dat. Această comparaţie sfîrşeşte prin alegerea unei strategii* conservatoare (aşteptarea stimulului declanşator) sau riscante (anticipare). întreaga problemă pentru subiect constă în a evalua, în funcţie de urmările unui succes şi ale unui eşec în această sarcină, dacă
riscul merită să fie asumat. , ,
M. Durând
(L.C. L.)
Coşmar
Vis* însoţit de o mare încărcare afectivă — angoasă* sau spaimă — şi care provoacă deseori trezirea. Coşmarul pare a contrazice cele două principii fundamentale ale teoriei psihanalitice despre vis: visul este paznicul somnului*, visul este realizare a unei dorinţe. Dacă însă coşmarul provoacă angoasă, este pentru că el reprezintă, sub formă deghizată*, realizare de dorinţe inconştiente refulate*: este cenzura* care provoacă dezvoltarea angoasei funcţionînd ca un semnal şi care substituie in extremis angoasa plăcerii. In ceea ce priveşte trezirea, nu este vorba de vreo contradicţie cu funcţie de protecţie a somnului: S. Freud explică aceasta pu-nînd în evidenţă faptul că, într-un oraş, straja de noapte, care are îndatorirea de a asigura liniştea locuitorilor, nu le poate asigura un somn tihnit decît prin aceea că este în măsură să-i trezească în caz de
PericoL J.-M. Petot
(G. N.)

cramponare
Cotard (Sindromul lui —)
Sindrom caracterizat printr-un delir* sistematizat de negare. El asociază, în forma sa tipică, idei de negare (a organelor, a corpului, a anturajului, a lumii, a vieţii) cu idei de nemurire şi de enormitate (destin monstruos, dezesperant şi infinit), în sens strict, el nu este observat decît în cursul stărilor melancolice. Se va evita folosirea în sens larg, aşa cum o fac unii,
în psihozele cronice. T „ A „„, .
J.-F. Alhlaire (G. N.)
Cotă -> Notă
Coterapie
Dirijare a unui grup psihoterapie de către mai mulţi psihoterapeuţi, constituiţi în echipă, recurgînd mai mult sau mai puţin la repartizarea rolurilor* între ei şi la analiza intertransferului. Forma cea mai curentă este aceea a unui cuplu de terapeuţi de sex diferit care animă, de exemplu, un grup de cupluri conjugale şi reaprind la participanţi imaginea cuplului parental. Terapeuţii pot avea un statut egal, fapt care le permite să intervină fiecare în mod liber, cu riscul de a prezenta un model ideal sau conflictual de cuplu sau de grup. Unii pot fi observatori neparticipanţi şi pot discuta numai în afara şedinţelor cu psihotera-peutul sau psihoterapeuţii principali. în psihoterapia familială sistemică*, numai unul dintre terapeuţi este prezent în grup, dar el se află sub controlul altuia, care asistă la şedinţă din spatele unei oglinzi fără amalgam şi poate provoca o întrerupere pentru a rearmoniza împreună cu primul terapeut intervenţiile următoare în
grup- n . .
D. Anzieu
(G. N.)
Cotext
In lucrările de lingvistica* textului* se disting în general relaţiile pur interne în ţesătura textului şi relaţiile pe care textul le întreţine cu o situaţie sau cu un context*. Referenţierea (v. Referinţă) anaforică* („o carte [...] această carte [...]") este, prin excelenţă, o relaţie cotextuală de desemnare*
a unei unităţi deja encodate („o carte [...]") în timp ce o referenţiere deictică* („această carte", arătată cu degetul unui interlocutor) desemnează exoforic o realitate absentă a memoriei* textuale. Trecerea de la o folosire înainte de toate contextuală a limbajului (în cel oral) la stabilirea de relaţii cotextuale între unităţi lingvistice reprezintă una din dificultăţile majore ca urmare a învăţării scrisului. în psiholingvistică, studiul influenţei cotextului asupra proceselor de comprehensiune* a limbajului (şi mai precis asupra etapei de acces la lexic*) a permis punerea în evidenţă a două tipuri de efecte: primul este un efect automat de activare difuză a unui item lexical asupra itemilor învecinaţi (d. ex.: pîine/asupra/făinii/, asupra/untului/ etc). Cel de-al doilea este un efect atenţionai* şi conştient: informaţia cotextuală este în acest caz calculată începînd de la construirea unei reprezentări* mentale a ceea ce a fost citit sau auzit înainte.
J.-M. Adam şi D. Zagar (G. N.)

Covarianţă
înseamnă măsura variabilităţii concomitente a două variabile* înjurai mediilor* lor. Co-varianţa dintre două variabile reprezintă media produselor abaterilor de la medii, sau media produselor centrate.
P. Bonnet şi H. Rouanet
(L. C. L.)
Crack -> Cocaină
Cramponare (Instinct de —)
Noţiune introdusă în 1947 de psihanalistul ungur I. Hermann, care considera instinctul de cramponare (sau agăţare) ca una din pulsiunile parţiale* pregenitale. Acest instinct, observabil la maimuţe, împinge puiul să se agate cu mîinile şi picioarele de blana mamei. La fiinţa umană, absenţa blănii determină copilul mic să se agate cu mîinile şi privirea de mama sa. Această conduită poate fi inhibată*, deplasată*, simbolizată*. Ea produce relaţia dual㠖 şi
ataşamentul*. ^ ,
D. Anzieu
(G. N.)
cranian
198
Cranian -> Nerv
Creatoare de imagini (Reverie —) -> Reverie
Creativitate
Aptitudine* complexă, distinctă de inteligenţă* şi de funcţionarea cognitivă, şi existentă în funcţie de fluiditatea ideilor, de raţionamentul inductiv, de anumite calităţi perceptive şi de personalitate*, ca şi în funcţie de inteligenţa divergentă* în măsura în care ea favorizează diversitatea soluţiilor şi rezultatelor. Indivizii creativi dau dovadă de imaginaţie, de spirit inventiv şi de originalitate. Procesul creativ este favorizat de o atitudine pozitivă faţă de ideile noi şi neaşteptate, şi mai degrabă de dispersarea atenţiei* decît de concentrarea ei
asupra problemei puse. ,
C. Levy-Leboyer
(G. N.)
Creativitate lingvistică
Creativitatea lingvistică înseamnă, după N. Chomsky, faptul central de care trebuie să se ocupe lingvistica sincronică. Acest fapt central este definit în general după cum urmează: orice subiect adult care vorbeşte o limbă dată este capabil în orice moment să emită spontan sau să perceapă şi să înţeleagă un număr infinit de fraze* pe care în cea mai mare parte nu le-a pronunţat niciodată, nici nu le-a auzit înainte. Se disting în general două tipuri de creativitate: (a) „creativitatea guvernată de reguli", care autorizează producerea unei infinităţi de fraze noi cu ajutorul unor reguli re-cursive ale gramaticii; această creativitate este un rezultat al competenţei*, şi (b) „creativitatea care schimbă regulile", adică acea creativitate care permite apariţia unor variaţii individuale a căror acumulare poate modifica eventual sistemul de reguli; această creativitate este un rezultat
al performantei*.
K ’ M. Hupet
(G. N.)
Credinţă
în sens general, atitudine de adeziune la o propoziţie* (sub formă de enunţ sau de
reprezentare*) al cărei adevăr nu poate fi demonstrat întotdeauna. Credinţa se bazează pe de o parte pe elemente de cunoaştere*, iar pe de altă parte pe un sentiment subiectiv de ordinul aserţiunii, ea prezentînd trei grade. La gradul inferior se situează opinia*, credinţa care nu atribuie cunoştinţelor decît un caracter probabil şi care nu exclude o rezervă în adeziune (îndoială). La gradul superior se situează „cultura", credinţă hotărît asertivă şi bazată pe cunoştinţe recunoscute social (chiar dacă nu sînt întotdeauna demonstrabile). La gradul intermediar se situează credinţa pro-priu-zisă, sau adeziunea care exclude îndoiala (certitudine*), dar care nu se bazează pe cunoştinţe ştiinţifice; ea poate fi de ordinul delirului* sau al halucinaţiei* ; ea se poate baza pe valori morale sau religioase legitimate social (mituri, religie); ea poate rezulta de asemenea din ansamblul cunoştinţelor de „bun-simţ" sau al cunoştinţelor ad-hoc elaborate în funcţie de interese individuale sau exigenţe sociale. Structurile (v. Reprezentare socială) şi funcţionarea (mecanisme de obiectivare* şi de ancorare*) acestor ultime forme de credinţă reprezintă unul din obiectele de cercetare ale psihologiei sociale contemporane. J.-P. Bronckart şi C. Prevost (G. N.)
Creier -» Encefal Creodă -> Chreodă
Crepuscular
Caracterizează o stare patologică a conştiinţei*, în general tranzitorie, destul de apropiată de confuzie*

cu care împarte obnubilarea, dar care este însoțită adesea de o activitate coerentă şi ordonată. Asociată uneori unei activități onirice sau halucinatorii parțial conştiente şi criticate, această stare poate fi însoțită de sau poate antrena comportamente automate sau semiautomate de tipul fugii sau agresiunii. Starea crepusculară este urmată de o amnezie* parțială sau totală. Ea poate surveni episodic sau prin recidivare la numeroase personalități la care este marcată prin

obnubilare şi sentimente de ciudățenie, care conduc uneori la o stare secundară cu producere oniroidă de imagini vizuale de factură halucinatorie, respectiv experiențe ec-mnezice în cadrul cărora unele amintiri pot fi retrăite cu acuitatea emoțională a prezentului.
Se observă în urma unor mari traumatisme emoționale, a unor tulburări metabolice cerebrale, şi mai ales în unele forme de
epilepsie. .
J.-F. Allilaire
(G. N.)

Creşă
Metaforă de origine creştină care desemnează şi astăzi instituții publice sau private destinate să se ocupe de copii mai mici de trei ani ai căror părinți trebuie să-şi vadă de activitățile lor profesionale. Din martor al operelor de caritate, creşa a devenit unul din principalii „analizatori" ai schimbării culturale fundamentale pe care o reprezintă
emanciparea femeilor.
D. Hameline
(G. N.)

Creştere
Dezvoltare* a caracteristicilor biologice ale unei ființe vii de la naştere pînă la maturitate*, sub efectul conjugat al determinărilor interne (îndeosebi rolul pool-ului genetic) şi externe (îndeosebi aportul alimentelor fundamentale: metabolite şi vitamine). Creşterea unui organism este reglată de metabolismul* său şi rezultă din sporirea şi multiplicarea celulelor. Aceste activități celulare sînt dirijate şi orientate de anumiți hormoni*. Creşterea poate fi continuă (la vertebrate) sau discontinuă (la artropode). La om, ritmul şi efectele creşterii sînt foarte variabile; pe baza criteriilor externe (greutate, talie la o vîrstă dată) se pot stabili normele (scale de creştere) care permit identificarea deficitelor (nanism) sau a exceselor (gigantism).
J.-P. Bronckart
(L. C. L.)

Crimă
In sensul său juridic, infracțiune* gravă pe care justiția criminală o pedepseşte printr-o sancțiune dureroasă sau dezonorantă. Condamnarea acesteia este de resortul curții cu juri. E. Durkheim consideră crima un act care răneşte stările puternice ale conştiinței colective. Această definiție pune accentul pe aspectul social, deci referitor la crimă în timp şi spațiu. în limbajul curent, cuvîntul crimă este utilizat pentru calificarea infracțiunilor contra persoanelor (crime de sînge şi infracțiuni sexuale) care provoacă o puternică dezaprobare, indignarea morală şi frica. S. Freud se referă la paricid şi la incestul matern pentru a asocia aceste două crime matriciale genezei sentimentului de culpabilitate*. Cri-minologia diferențiază crimele după natura lor (crimă împotriva bunurilor, a persoanelor, a moravurilor, a ordinii publice), după motivație (crime pasionale, răzbunare, terorism, interese) şi după modul lor de realizare (crimă individuală sau colectivă, ocazională, organizată sau spontană, crimă pe
timp de pace, crimă de război). , _ ,
/. Selosse
(G. N.)

Criminal
Epitet utilizat pentru a califica pe cel care este capabil sau vinovat de o activitate care violează grav legea. Criminologia* studiază fenomenul criminal dintr-o perspectivă diferențială şi comparativă prin evoluția factorilor săi, a naturii sale, a manifestărilor sale individuale sau colective. Psihologia criminalității studiază geneza şi semnificația conduitei ilegale pentru un subiect plasat în situație conflictuală, subiect care recurge la un procedeu criminogen sau care trece la acțiune pentru a-şi reduce tensiunile. Crima* are, după D. Lagache, trei caracteristici: este agresivă, violează valorile comune unui grup şi antrenează respingerea autorului ei.
/. Selosse
(G. N.)

Criminalitate

Fenomen social universal, criminalitatea acoperă ansamblul activităţilor criminale sub diferitele lor forme. Ea reprezintă obiectul studiilor empirice ale criminologiei*. Manifestările sale se raportează la structura şi la cultura* unei societăţi (im-
criminogen

pact al urbanizării şi al condiţiilor economice asupra nivelului de criminalitate), la politica în domeniul criminalităţii care inspiră controlul juridic, dar şi la variabilele individuale (de sex, de vîrstă) sau de apartenenţă la medii care pot să o influenţeze în natura şi frecventa sa.
J. Selosse
(G. N.)
Criminogen
Factorii care predispun şi favorizează realizarea actelor delictuoase se află în centrul problematicilor puse de criminalitate*. Aceşti factori sînt repartizaţi sub diverse caracteristici sociale şi individuale care interacţionează şi intervin în grade diverse în executarea activităţilor ilegale. Ponderea lor variază în funcţie de caracterul mai mult sau mai puţin incitator al unor situaţii* şi după caracteristicile sociale şi psihopatologice ale delincvenţilor*.
J. Selosse
(G. N.)
Criminologie
Criminologia concentrează diverse discipline ale ştiinţelor juridice, umane, sociale şi politice în jurul aceluiaşi obiect complex : fenomenul criminal, în vederea studierii sale ştiinţifice. Acesta este înţeles la trei niveluri: al criminalităţii*, al crimei* şi al criminalului* (J. Pinatel). Criminologia caută să degajeze factorii etiologici şi să aprecieze determinismele individuale şi sociale care influenţează criminalitatea şi diversitatea crimelor, natura, forma, localizarea şi frecvenţa lor. Criminologia generală cercetează existenţa factorilor de cauzalitate în vederea promovării unei politici sociale preventive şi represive, în vreme ce criminologia clinică se ocupă de criminali şi studiază caracteristicile biologice, psihice şi relaţionale care guvernează apariţia şi realizarea actelor ilicite. Ea studiază tratamentul delincvenţilor* în funcţie de trăsăturile lor de personalitate* şi de structurile lor psihopatologice (mentală şi caracterială) sau în funcţie de natura specifică a trecerii lor la actul* în sine. Criminologiei trecerii la act, centrată pe studiul mecanismelor in-
dividuale care favorizează realizarea activităţii antisociale* şi explicitează tulburările de alteritate, i se opune criminologia reacţiei sociale care consideră că nu se poate analiza conduita ilegală separat de procedeele de selecţie, de adjudecare şi de sancţiune care caracterizează administrarea justiţiei. O criminologie a comunicării propune articularea acestor concepţii antagoniste într-o problematică mai deliberat interacţionistă care consideră faptul acţiunii delictuoase ca un mesaj paradoxal sau ca un scurt-circuit al cuvîntului înscris în înlănţuirile circumstanţelor care au condus la realizarea unui comportament antisocial sau altuia. Datorită incidenţelor juridice, penitenciare şi axiologice ale studiilor cri-minologice, acestea inspiră controverse teoretice şi sociopolitice (d. ex., între interzicerea socială şi desjuridiciarizare) care alimentează o criminologie critică.
./. Selosse
(G. N.)
Criomie -> Tonalitate
Criptaritmetică (Problemă —)
Problemă* de aritmetică elementară (d. ex., adunarea a două numere din patru cifre) în care cifrele au fost înlocuite cu litere (sau cu oricare alt simbol) după o regulă de codificare pe care subiectul trebuie să o decodifice pentru a ajunge la o soluţie. Utilizate deja de F. Bartlett, problemele criptaritmetice au fost exploatate din plin de A. Newell şi H. Simon în cercetările lor, publicate în 1972, cercetări referitoare la demersurile cognitive* adoptate în rezolvarea* de probleme unde numărul de combinaţii posibile (pentru o corespondenţă de 10 cifre cu 10 litere, el este 10! adică 3 628 800) îndepărtează orice strategie de verificare pas cu pas a fiecăreia dintre posibilităţi. M Rkhelle
(L. C. L.)
Criptă
Enclavă sau includere în sînul eu/ego*-ului, descrisă de N. Abraham şi M.Torok în 1978, care determină un tip de clivaj* deosebit

——
izolînd eul de amintiri şi afecte* faţă de un obiect pierdut al cărui doliu nu a putut fi ţinut. Formarea unei cripte presupune:
1 un secret nemărturisibil (relaţie incestuoasă, act criminal etc.) împărtăşit cu obiectul pierdut;
2 o obligaţie de tăcere impusă de obiect din cauza ruşinii sale;

3 dispariţia brutală a obiectului în condiţii care exclud ca afectele care îl privesc să fi putut face obiectul unei elaborări* psihice. Manifestarea cea mai remarcabilă a patologiei criptice este identificarea endo-criptică, în care subiectul trăieşte inconştient şi prin procură afectele fantasmate ale obiectului dispărut, mai ales nostalgia pe care obiectul este privit ca avînd-o în legătură cu subiectul.
j_MPetol
(G. N.)
Criterii de succes profesional Măsurarea reuşitei profesionale reprezintă un demers important în cadrul gestionării personalului din întreprinderi şi organizaţii, ca şi atunci cînd se doreşte validarea metodelor de evaluare care permit descrierea caracteristicilor individuale cerute pentru a reuşi. Se disting criterii obiective şi subiective. Indicatorii obiectivi ai succesului profesional (producţie calitativă şi cantitativă, absenteism*, stabilitate în post, progres în carieră) sînt în realitate contaminaţi deseori de parametrii orga-nizaţionali independenţi ai caracteristicilor individuale. Indicatorii subiectivi, fişe şi grile de notare, au defecte precum indulgenţa celor care notează, efectul de halou (sau dificultatea de a judeca analitic diferitele puncte ale fişei de notare) şi tendinţa spre medie. Formarea celor care notează Şi mai ales alcătuirea fişelor de notare adaptate, cu scale ale căror trepte sînt definite de comportamente reale, permit reducerea acestor defecte.
C. Levy-Leboyer (L. C. L.)
Criteriu de decizie
In teoria detectării semnalului*, punct de demarcaţie între răspunsurile de tip da, pe
cromaticitate
care subiectul le alocă distribuţiei zgomot + semnal* şi răspunsurile de tip nu, alocate de subiect distribuţiei zgomotului*. Acest criteriu, numit deviere* a răspunsului şi simbolizat de (3, este în funcţie de caracteristicile proprii subiectului şi de condiţiile situaţiei de detectare (indice de discriminabilitate* d', cost/beneficiu al diverselor categorii de răspunsuri [detectări*, omisiuni*, alarme false* şi respingeri* corecte], frecvenţă de apariţie a semnalului etc). Valoarea sa se calculează pornindu-se de la probabilităţile condiţionale ale detectărilor şi alarmelor false şi corespunde unităţii atunci cînd se situează la intersecţia a două
distribuţii.
M. Richelle
(L. C. L.)
Criză
în timp ce conflictul* intrapsihic desemnează o dimensiune constantă şi diacronică a dezvoltării*, criza este exactă şi localizată: este o schimbare decisivă, un moment acut de dezechilibru*. Deci noţiunea este legată de cea de continuitate* sau de discontinuitate a dezvoltării şi chiar de validarea conţinutului stadiilor*. Astfel se vorbeşte de criză de personalitate* (H. Wal-lon o plasează la 3 ani, A. Gesell la 2 ani; 6 ani); naşterea, începuturile şcolarizării şi adolescenţa* reprezintă alte faze critice. Pentru psihanaliză*, elaborările crizei sînt achiziţii specifice ale psihismului uman, tranziţionalul, între ruptură şi sutură, deschide un nou domeniu pentru clinică* şi psihoterapie*: R. Kaes estimează că a gîndi criza înseamnă a mentaliza o ruptură.
E. Jalley
(G. N.)
Cromaticitate
Caracteristică de culoare a unui stimul definit prin coordonatele sale cromatice potrivit triunghiului culorilor alese {xy sau ab sau un'). Cromaticitatea se defineşte, de asemenea, potrivit triunghiului culorilor prin puritate (procentaj de alb) şi prin lungimea de undă dominantă sau complementara sa.
_ _, v R. Gemcot
(L. C. L.)
cromatofanometru

cuantil
Cromatofanometru
Vechi aparat servind la determinarea capacităţii discriminative a luminozităţilor, saturaţiilor şi tonalităţilor cromatice. Tehnica respectivă constă în a compara un etalon cu efectul de culoare produs prin-tr-un tambur înzestrat cu benzi colorate sau alb-negru în rotaţie. Aparat căzut în desuetudine în faţa tehnicilor moderne de analiză spectrală automatizată. .
R. Genicot
(L. C. L.)
Cromatoziă -» Degenerescentă neuronală
Cromie

Aspect potrivit căruia o suprafaţă percepută apare ca prezentînd o culoare mai mult sau mai puţin precisă, mai mult sau mai puţin cromatică. Pentru un stimul* de culoare cu o cromaticitate* dată şi în cazul unei culori neizolate, a unui factor de lu-minanţă* dat, cromia, de obicei, creşte atunci cînd luminanţa este sporită, în afară de cazul că luminozitatea* este foarte ridicată. Altădată cromia desemna percepţiile combinate de tente şi de saturaţii*. Tocmai aceasta este impresia de cromaticitate.

R. Genicot

(L. C. L.)

Cromozom

Unitate citologică purtătoare de informaţie* genetică, materializată printr-un locus* şi putînd suporta o mutaţie. Oul şi sperma conţin, fiecare, n cromozomi. La speciile diploide, celula somatică conţine 2n cromozomi. Numărul cromozomilor variază după specii: 23 perechi la fiinţa umană, 39 la puiul de găină, 31 la cal, 21 la şoarece, 4 la drosofila, de exemplu. Cromozomii autozomi sînt comuni celor două sexe, heterocromozomii* caracterizează unul dintre sexe (la mamifere, XX pentru femelă, XY pentru mascul).

P.-L. Roubertoux

(G. N.)

Cron

Unitate constitutivă a treptelor de senzaţie* relative la timp şi corespunzînd experienţei
subiective a unei durate de 10 secunde, pro pusă de F. Ross şi L. Katschmar în 195j

H. Lejeune (L. C. L.)

Cronobiologie

Domeniu al biologiei moderne dedicat studiului timpului* la fiinţele vii şi, niai cu seamă, ritmurilor* biologice. în pofida observaţiilor deja vechi asupra alternanţei* funcţionale (legate, la vegetale şi animale, de periodicităţile cele mai permanente ale mediului), cronobiologia nu şi-a găsit locul care îi revenea decît de o jumătate de secol. Cîmpul său acoperă astăzi un spectru foarte larg, de la nivelul infra-celular pînă la nivelul psihologic. Activitatea generală, performanţele cognitive, stările de vigilenţă* şi de dispoziţie variază paralel cu cea mai mare parte a funcţiilor psihologice în cursul ciclurilor circa-dian, ultradian sau infradian. Spaţiul practic al cronobiologiei şi al propagării sale psihologice s-a impus rapid în faţa unor situaţii de viaţă modernă: decalajul orar în călătoriile aeriene, lucrul de noapte, misiuni prelungite în medii radical modificate (călătorii aerospaţiale, d. ex.).

M. Richelle

(L. C. L.)

Cronograf

Instrument de înregistrare grafică a unităţilor de timp* care permite reperarea vizuală uşoară a evoluţiei temporale a unui fenomen psihologic sau fiziologic înregistrat în vreun fel. Diversele sisteme tradiţionale bazate pe mişcări de ceasornicărie au fost înlocuite cu procedeele electronice de măsurare a timpului, astăzi frecvent încorporate în ordinatorul ce controlează experimentul. M

Ricjielle

(l. c. U

Cronometrie mentală ,,,

Măsurare a timpului necesar proceselor mentale de tratare a informaţiei* şi l"a deciziei*, inferată pornind de la timpul reacţie* de alegere sau de la una din.v^e_ antele sale (timp de identificare, de ju ^ cată de adevăr etc). Ideea de a utiliza

acest scop timpul de reacţie complex se datorează lui F. C. Donders (1868). Ea se sprijină pe ipoteza, nu îndeajuns de confirmată, potrivit căreia operaţiile* mentale în desfăşurare se înlănţuie secvenţial şi respectivele lor durate se sumează. Psihologia cognitivă* a recurs generos la metoda cronometriei mentale, atît pentru a construi modele* ale etapelor succesive ale unei operaţii mentale, cît şi pentru a propune modele neuropsihologice*. Electrofiziologia* cerebrală reia aceeaşi strategie de cercetare în analiza evenimentelor electrofiziologice corelative tratării informaţiei, luării deciziei* şi pregătirii* acţiunii, cum sînt variaţiile contingente negative* sau potenţialele lente asociate*.

M. Richelle (G. N.)

• Donders F. C. (1868-1869), „Over de snel-heid van psychische processen, Uitzoekingen gedaan in het physiologish laboratorium der Utrechtsche Hoogeschool", în Tweede reeks, II, 92-120. Traducere (1969): „On the Speed of Mental Processes", înActapsychologica, 30, 412-431.

Cronoscop

Instrument de măsurare a timpului înzestrat cu un dispozitiv de afişare, pentru a controla durata* unei variabile independente* sau pentru a măsura dimensiunea temporală* a unei conduite*. Astăzi, bazele de timp încorporate microordinatoarelor au preluat ştafeta aparatelor de ceasornicărie, cu un spor de precizie considerabil, milisecunda apărînd ca un nivel de rezoluţie grosier.

M. Richelle (G. N.)

Cronostereoscopic (Efect —)
Atunci cînd se observă mişcarea unui ba-Jansier, limba unui metronom, de exemplu, m plan frontal, acoperind un ochi cu o sticlă afumată, se obţine impresia că depla-Sarea descrie o gură de pîlnie cu o traiectorie eliptică a cărei axă mică în adîncime se ^ngeşte în funcţie de viteza oscilaţiei. Acest fenomen, numit efect cronostereo-
scopic, este datorat disparităţii* informaţiilor oculare, legată de latenţa* mai mare a informaţiilor care provin de la ochiul
acoperit.
R. Genicot
(L. C. L.)
CSP -> Clasă socială Cuadranopsie -» Hemianopsie
Cuantificare
în logica metamatică, a aplica un predicat* a la o variabilă* x, deci a scrie ax, înseamnă a da naştere unei funcţii propo-ziţionale. O astfel de expresie nu este nici adevărată, nici falsă, pentru că x este nedeterminat, în schimb, „Pentru orice x, ax" şi „Există un x, astfel încît ax" au o valoare de adevăr. Operatorii „Pentru orice" şi „Există" sînt cuantificatori. Primul, universal, ia predicatul a în toată extinderea* sa şi al doilea, particular, îl consideră numai în parte.
Problema fundamentală a construirii claselor* şi a organizării lor este cea a reglajului „întregului" şi „părţilor" (J. Piaget), ceea ce evidenţiază clar dificultăţile pe care le prezintă includerea* claselor şi propoziţia condiţională „dacă... atunci".
/.-fi. Grize (G. D. S.)
Cuantificator -> Cuantificare
Cuantil
Numim cuantil superior de ordin q al unei distribuţii* ordinale valoarea xq, dacă ea există, astfel încît proporţia valorilor distribuţiei superioare lui xq este egală cu q. Definim la fel cuantilul inferior de ordin q. Mediana* este cuantilul de ordin 1/2 al unei distribuţii. Pentru q = 1/4 şi 3/4 se vorbeşte de cuartile. Pentru q = 1/10, 2/10 etc, se vorbeşte de decile. Pentru 1/100, 2/100 etc, se vorbeşte de centile. Pentru o distribuţie numerică, cuantilele sînt în general determinate prin interpolare.
P. Bonnet şi H. Rouanet
(G. D. S.)
L
cuantum
204
Cuantum
Prin analogie cu folosirea cuvîntului în ştiinţele fizice (cuantum de energie), defineşte o cantitate discretă caracteristică, constituind, la un nivel dat al analizei, o unitate de bază ireductibilă. Noţiunea a fost aplicată la scala de senzaţie*, ale cărei trepte au fost considerate cuante, ceea ce permite ipoteza că senzaţia nu se poate reduce la o variabilă continuă.
M. Richelle (G. D. S.)
Cuantum de afect
Descris de S. Freud, cuantumul de afect indică elementul cantitativ al energiei psihice, în timp ce elementul calitativ este definit prin afectul* propriu-zis. Privitor la refulare*, trei destine pot fi avute în vedere la acest factor cantitativ: ea poate fi cu totul reprimată astfel că nu mai lasă nici o urmă (frumoasa indiferenţă a istericilor); ea se poate manifesta sub forma unei excitaţii fără a fi legată de nici o reprezentare (nevroza de angoasă*); sau, în sfîrşit, ea capătă o colorație calitativă care o transformă într-un afect propriu-zis (teamă, bucurie, ură* etc). . _
A. Braconnier
(O. D.)
Cuartil -» Cuantil Cuartilaj -» Etalonare
Cub
Cubul lui Necker: figură* geometrică reversibilă* care reprezintă un cub desenat în transparenţă, toate muchiile fiind vizibile.
Cuburile Iui Kohs: joc de cuburi ale căror suprafeţe prezintă porţiuni colorate, pe care subiectul trebuie să le asambleze într-un cub mai mare în aşa fel încît suprafeţele acestuia din urmă să reproducă o anumită figură dată ca model. Face parte
din testele* de inteligentă. , „
’ M. Richelle
(L. C. L.)
Cuibărit
Cuibăritul regrupează activităţile situate la punctul de întîlnire între comportamentul

reproductiv* şi comportamentul parental* El constă în amenajarea unui cuib care va primi ouăle sau o va adăposti pe mamă si precedă adesea fecundaţia. întreţinerea acestui cuib va continua în timpul incubaţiei sau gestaţiei, se va prelungi pe perioada primelor îngrijiri pînă la abandonarea sa de către tineri. Amenajarea unui cuib este adesea iniţiată de mascul, ca mijloc de a accentua atractivitatea teritoriului* şi ca mijloc de seducere a femelei. Există cazuri cînd cuibul început de mascul este terminat de femelă. Mai frecvent, cei doi parteneri îl amenajează împreună după formarea cuplului şi fecundare. Construcţia cuibului la numeroase insecte şi la majoritatea păsărilor (pasărea-ţesătoare, d. ex.) atinge culmi în arta de a construi. Cuibul joacă un rol central în apropierea şi în coeziunea partenerilor, în sincronizarea lor, în evoluţia maturităţii lor; dacă cuibul este locul care va primi ouăle, puii sau micuţii, el este şi o construcţie care în cursul alcătuirii sale îi stimulează pe parteneri şi asigură dezvoltarea disponibilităţilor şi aptitudinilor lor
parentale.
J.-C. Ruwet
(N. C.)
Culoare (Răspunsuri — la testul Ror-schach)
Răspunsurile culoare la Rorschach* desemnează luarea în considerare de către subiect a stimulului cromatic şi integrarea lui în procesul de figurare a sarcinii. Ele arată receptivitatea subiectului la impactul cu materialul şi explică prin aceasta tocmai sensibilitatea sa la efectele realităţii exterioare. Teoretic, răspunsurile culoare sînt interpretate ca exprimări ale reacţiilor afective, emoţionale şi pulsionale, şi se urmăreşte maniera în care subiectul le tratează şi le organizează: revărsare, tulburare prin emoţii interioare prost controlate sau, din contră, capacităţi de elaborare şi de asociere a afectelor* la reprezentări. Q ch(jhert
(G. N.)

—
Culpabilitate
Culpabilitatea este un termen polisemie care caracterizează fie starea unui individ recunoscut vinovat, fie sentimentul* de greşeală legat de transgresiunea* unei interdicţii* sau de violarea unei reguli morale. Sentimentul de vinovăţie poate căpăta un caracter mai mult sau mai puţin morbid şi poate fi uneori nemotivat. In acest caz formele patologice pot conduce la manifestări delirante de autoacuzare sau la tentative mortale de autopedepsire. Mai frecvent, culpabilitatea se disimulează sub simptome anxioase şi fobice. Ispăşirea legată de sentimentul de vinovăţie se găseşte şi la originea conduitelor* criminale.
J. Selosse
(G. N.)
Culturalism
Reprezentat la începutul secolului de Şcoala americană „Cultură şi Personalitate" (în jurul lui A. Kardiner, R. Linton, R. Bene-dict, M. Mead), culturalismul desemnează o orientare care, restabilind contra sociologismului legătura dintre social şi psihic, colectiv şi individual, a aruncat o punte între antropologie* şi psihologie*. Căci ea situează la origine umanul ca un dinamism psihic în stare să realizeze potenţialităţile în cadrul culturilor* care conturează socialul după configuraţii trimiţînd ele însele la concepte psihologice. De fapt, ele sînt alcătuite din semnificaţii care iniţiază atitudini* manifestate prin comportamente*. In consecinţă socialul, modelat de cultural, este integrat de indivizi ca fiind imanent trăirii şi conduitelor lor. El este, de asemenea, perceput ca acţionînd prin ei, modelul cultural apărînd observaţiei ca o fiinţă raţională de care ei se depărtează diferit, pe care ei o manipulează, ceea ce pune în evidenţă rolul lor activ. Personalitatea*, deviată de către sociocultural şi reacţionînd la el, devine astfel instanţa mediatoare care cere, după A. Kardiner şi ipoteza sa privind personalitatea de bază*, să se precizeze mecanismele acestei operaţii duble. Psihanaliza*, interesată şi ea în reţelele de simţire care informează experienţa
cultură
subiectivă şi care canalizează libido*-ul, a fost puternic implicată în această investigare. In sfîrşit, culturalismul a banalizat folosirea în antropologie a metodelor psihologiei (clinice mai ales).
C. Camilleri (G. N.)
Cultură
De la originea sa (cultură în sens agricol), termenul a păstrat conotaţiile unui artefact prin care omul depăşeşte, domesticeşte natura şi produce un plus de valoare în raport cu ea. De aici va deriva sensul clasic de „a se cultiva", a-şi oferi echipamentul pentru a se apropia de adevăr, de frumos şi de bine. Concepţia comună nu reţine de aici decît aspectul de acumulare a cunoştinţelor, în timp ce sensul elitist, pe măsură ce acest ansamblu de cunoştinţe se relativizează, desemnează cultura ca achiziţie a unei forme a spiritului care condiţionează o abordare specială şi valorizată a realului (de la „cap bine

mobilat" la „ceea ce rămîne după ce s-a uitat totul"). Sensul antropologic a apărut în secolul al XlX-lea o dată cu antropologia*. Legată mai întîi de o ideologie evoluționistă*, Culturala singular, sinonimă cu Civilizația, desemnează progresul omului, considerat acum ca formare colectivă, spre o desăvîr-şire ideală. Aceasta implică faptul ca elementele sale dobîndite să se transmită: cultura este o moştenire socială pe care grupul o valorizează şi ține să o lase urmaşilor. Acest sens trece în plan secundar pe măsură ce, evoluționismul trecînd în umbră, oamenii erau interesați de culturile particulare ale grupurilor. De la E. B. Tylor (1871) şi trecînd prin culturalism* (R. Linton, 1945) apar şi alte conotații. Cultura devine o configurație divers integrată în jurul unui principiu de legătură (pattern, model) in-ducînd o logică sau alta a dezvoltării, de judecat numai în raport cu ea însăşi (relativism). Astfel, realitatea ei se concentrează într-o formă specifică în stare să influențeze tot ceea ce este în om şi ceea ce provine din el.

cumulativă

în ceea ce priveşte reperarea concretă a acestor forme, pentru a se putea depăşi înfruntările actuale dintre antropologi, psihologul ar avea avantajul de a reține criteriul simbolic, devenit dominant datorită cultu-ralismului*, privilegiat de examinarea critică a lui A. C. Kroeber şi C. Kluckhohn (1952). Printre semnificațiile colective proiectate asupra stimulilor, ar fi culturale cele induse de logica modelului inițial, trăite în marea lor majoritate ca un patrimoniu de transmis. Atunci, cultura ar fi configurația divers integrată a semnificațiilor dobîndite, persistente şi împărtăşite pe care membrii unui grup, prin afilierea lor la acest grup, sînt conduşi pe de o parte să le distribuie într-un mod prevalent asupra stimulilor care provin din mediul înconjurător şi din ei înşişi, determinînd în ceea ce-i priveşte atitudini, reprezentări şi comportamente comune valorizate ; pe de altă parte să le introducă în procesele activităților lor şi a căror transmitere
tind să o asigure. „ _,

C. Camillen
(G. N.)

• Kroeber A. C, Kluckhohn C. (1952), „Cul-ture: a Criticai Review of Concepte and Defini-tions", Harvard University Peabody, Museum of American Archeology and Ethnology Papers, voi. 47, nr. 1, Cambridge. —Linton R. (1945), The Cultural Background of Personality, Appleton Century, New York. Traducere (1968): Lefon-dement culturel de la personnalite (trad. Andree Lyotard), Dunod, Paris. — Tylor E. B. (1871), Primitive Culture: Researches into the Develop-ment of Mythology, Philosophy, Religion, Art and Custom, 2 voi., Gloucester, Mass., Smith, Londra.

Cumulativă (înregistrare —)

înregistrare a unor evenimente în care traseul furnizează o curbă* a efectivelor cumulate, în general în funcție de timp. A fost modul preferat de înregistrare şi de prezentare a datelor în laboratoarele de condiționare operantă*. Folosirea sa cea mai clasică era înregistrarea răspunsurilor* cu ajutorul peniței cumulative, a cărei deflecție marchează de altfel întăririle*. Un debit* de răspuns ridicat se exprimă printr-o pantă abruptă a curbei, pe care porțiunile plate semnalează absența răs-
punsurilor. Diverselor programe* de întărire le corespund pattern*-uvi de înregistrare caracteristice. Informația rămînînd clară chiar şi în cazul unui debit foarte ridicat în ciuda unei desfăşurări lente a hîrtiei, procedeul permite o examinare vizuală a datelor în cursul experienței. Folosirea generalizată a microcalculatoarelor pentru controlarea în timp real a experiențelor de condiționare operantă antrenează abandonarea progresivă a acestei metode ingenioase de înregistrare electromecanică.

M. Richelle (L. C. L.)

Cunoaştere

Acest termen desemnează, în acelaşi timp, procesul care-1 pune pe subiect în relație cu lumea şi rezultatul punerii sale în acțiune.

Majoritatea sistemelor filozofice descriu cunoaşterea distingînd două etape principale : constatarea, care consistă în receptarea unei date (sau experiență senzorială) a cărei sursă este situată în lumea exterioară; apoi comprehensiunea, care este descrisă în general în termeni de interiorizare* sau de reprezentare*. Empirismul* pune accent pe prima etapă, în timp ce idealismul* privilegiază rolul celei de-a doua în procesul de cunoaştere. Această opoziție se reduce adesea, în psihologie, la centrarea fie pe sursele exogene, fie pe sursele endogene ale cunoaşterii. Behaviorismul* a propus o concepție exogenă, afirmînd că cunoaşterea nu este nimic altceva decît un ansamblu de comportamente exterioare şi observabile (verbale sau nu) în întregime determinate de factori ambientali. Celelalte concepții psihologice au pus accentul mai degrabă pe originea endogenă a procesului; astfel, psihologia Formei* consideră cunoaşterea ca o viziune interioară (Einsicht sau in-sight), un proces în care reprezentarea scopului* organizează în schimb activitatea subiectului şi îl dispensează de lunga şi incoerenta succesiune de încercări şi erori* prin care primii behaviorişti explicau învățarea* de cunoştințe.

cupluri asociate
în epistemologia genetică* a lui J. Piaget, cunoaşterea este considerată ca trecere progresivă de la exogen la endogen. Lumea nu este astfel cunoscută decît de îndată ce a fost reconstituită de subiect. Această concepţie se aplică, pentru Piaget, atît dezvoltării* cunoştinţelor individuale, cît şi istoriei ştiinţelor, în fine, cognitivismul* constituie o tentativă de punere în lumină a structurilor prin care se realizează procesul de cunoaştere; în acest cadru, cuvîntul „cogniţie" tinde să înlocuiască pe cel de „cunoaştere".
P. Mengal
(G. N.)
Cunoaştere de sine. Deviza lui Socrate „cunoaşte-te pe tine însuţi", înscrisă pe frontonul templului din Delfi, a influenţat Antichitatea greco-romană. Stoicismul şi scepticismul au făcut din examinarea conştiinţei morale şi din critica iluziilor conştiinţei psihologice condiţia de acces la înţelepciune. Cu Confesiunile Sfîntului Augustin, în secolul al IV-lea, mărturisirea concupiscentelor subiacente propriilor conduite (libido sentiendi, libido sciendi, libido dominandi) şi descoperirea divinului în ceea ce este mai intim în sine însuşi constituie o cale spre sfinţenie. în secolul al XlX-lea, filozofia spiritualistă* şi eclectică face din introspecţie* mijlocul principal al cunoaşterii nu numai de sine, ci şi a funcţiilor psihice. Acest demers a fost criticat de psihanaliză* (introspecţia tăgăduieşte faptele psihice inconştiente, exceptînd cazul discutat al autoanalizei*) şi de behaviorism* (conştiinţa* nu este decît un epifenomen care marchează determinismul* comportamentelor*). Nu mai rămîne decît că psihologia nu poate face economie de noţiuni ca sentimentele de sine (de culpabilitate*, de inferioritate*), imaginea corpului*, stadiul oglinzii*, şinele ascuns şi falsul sine, modelele culturale ale expresiei de sine etc.
D. Anzieu
(G. N.)
Cuplare
Una dintre cele trei presupuneri de bază* definite de W. Bion, care regizează viaţa
inconştientă a grupurilor restrînse şi determină grupul de bază predominant. Presupunerea de bază de cuplare se fondează pe convingerea inconştientă, împărtăşită de membrii unui grup, că acest grup este reunit pentru a fi salvat de către o persoană sau de o idee care urmează să vină. în practica dinamicii grupurilor*, predominarea ipotezei de bază de cuplare se exprimă concret prin două fenomene tipice: o atmosferă generală de optimism, de speranţă şi de aşteptare; tendinţa grupului de a se interesa cu bunăvoinţă de interacţiunile, presupuse de dragoste, a doi dintre membrii săi, oricare ar fi, de altfel, sexul acestora din urmă. T „„
J.-M. Pe tot
, (G. N.)
în psihologia percepţiei*, desemnează corespondenţa* dintre întîlniri* care se stabileşte îndeosebi cînd un subiect trebuie să compare mărimea a doua obiecte. După modelul probabilist elaborat de J. Piaget în 1961, cînd, pentru o unitate de timp dată, densitatea întîlnirilor pe obiectul 1 este egală cu aceea a întîlnirilor pe obiectul 2 (întîlniri omogene), cuplarea este considerată completă. Cînd aceste densităţi diferă (întîlniri heterogene), cuplarea este incompletă; ea antrenează în acest caz su-praestimarea* mărimii unuia dintre obiecte şi provoacă o iluzie* perceptivă.
J.-P. Bronckart (G. N.)
Cupluri asociate
Procedură de învăţare* în cadrul căreia sînt prezentate subiecţilor perechi de itemi sau perechi asociate (adesea perechi de cuvinte fără relaţie semantică evidentă sau perechi al căror prim element este o silabă fără semnificaţie iar al doilea un cuvînt). în timpul testului de memorie, se prezintă primul element al unei perechi, sarcina subiectului fiind fie să-1 amintească pe al doilea, fie să-1 recunoască printre altele. Această metodă a fost utilizată mai ales în studiul stabilirii de asociaţii* care conferă unui element o putere evocatoare a unui alt element care, în principiu, nu îi
curbă
este asociat decît printr-o apariţie simultană sau cvasisimultană într-un context particular.
Perechi de cuvinte legate semantic sînt folosite şi în experimentele în care natura legăturii este una din variabilele* independente.
S. Bredart (G. N.)
Curbă
Reprezentarea grafică a datelor empirice sau teoretice sub forma unui traseu (linie) înscris într-un sistem de coordonate. Procedeul este la fel de mult folosit în psihologie ca şi în oricare altă disciplină ştiinţifică, încît s-ar putea enumera tot atîtea curbe cîte fenomene sînt descrise. Exemplele următoare nu sînt deci decît ilustrări ale curbelor clasice.
Curbă de dezvoltare*: curba care prezintă evoluţia unui fenomen în funcţie de vîrstă.

Curbă de învăţare*: curbă care prezintă progresia unei achiziţii* comportamentale în funcţie de încercările* succesive sau de timp.
Curbă cumulativă: curbă care prezintă frecvenţele* cumulate ale unei variabile* prin referirea în general la ordonată, în funcţie de o altă variabilă, cel mai adesea timpul, aflată pe abscisă; în procedurile de condiţionare operantă*: curbă a răspunsurilor cumulate înregistrate în timp real pe parcursul experienţei în funcţie de timp, permiţînd o inspectare directă a evoluţiei debitului* de răspuns. Curbă de eficacitate a receptorului sau curbă ROC: în teoria detectării semnalului*, grafic al detectărilor* în funcţie de alarmele* false, pentru un indice de dis-criminabilitate* dat, şi care exprimă caracteristicile subiectului după criteriul de
decizie* adoptat.
v M. Richelle
(G. N.)
Curbă de retenţie -> Retenţie Curiozitate —> Exploratoriu
Curriculum
în sensul dat de protagoniştii anglo-saxoni ai educaţiei noi*, desemnează experienţele de viaţă necesare dezvoltării* elevului, dezvoltare care cere şi aproprierea* cunoştinţelor şi abilităţilor*, dar care se operează în funcţie de cel care învaţă şi de scopurile urmărite. Această noţiune se opune celei de programă şcolară, mai tradiţională, care este centrată pe o materie de predat, decupată după logica sa internă. Aşa cum a intrat în uzul francez, de exemplu, termenul curriculum marchează voinţa de a lega în mod funcţional componentele învăţămîntului: intenţii, conţinuturi, organizare, metode, mediu uman şi material (inclusiv manualele şcolare), evaluare* şi dispoziţii referitoare la formarea cadrelor didactice. Legătura dorită vizează respectarea legii triplei omogenităţi, formulată de Scriven în 1967: între obiectivele curriculum-ului şi conţinuturile, procesele de predare, între conţinuturi şi modalităţile de evaluare, între obiective* şi aceste modalităţi. Empirismului* specific trecutului, tehnica de alcătuire a unui curriculum îi substituie un demers pe cît de riguros pe atît de posibil. Date fiind scopurile generale ale educaţiei* şi formării în funcţie de judecăţile de valoare şi de mari opţiuni politice generale, culturale, comerciale, se recurge la o evaluare a nevoilor urmată de un studiu de fezabilitate şi deschizîndu-se spre obiective. Urmează apoi planificarea generală, inclusiv prima repartizare a conţinuturilor învăţămîntului, opţiunile metodologice, pregătirea materialelor şi formarea unui prim grup de profesori. După ce a fost pretestat într-un număr mic de clase sau de grupe şi revăzut în funcţie de rezultatele acestei încercări (repetată la nevoie), curricu-lum-u\ este experimentat pe teren, revăzut şi apoi generalizat. Se efectuează un control de calitate. în mod ideal, curriculum-ul face obiectul unei evaluări continue, ceea ce permite ajustări progresive şi evita reformele brutale.
G De Landsheere
(G. N.)

Curriculum vitae -> Inventar biografic Cutanat -> Sensibilitate cutanată
Cutie cu probleme
Dispozitiv experimental perfectat de E L. Thorndike în 1898 şi folosit pentru studiul învăţării instrumentale* la animal. Este format dintr-o cuşcă închisă cu un zăvor mai mult sau mai puţin complicat pe care subiectul, o pisică în experimentul lui Thorndike, învaţă să o deschidă pentru a se elibera. Observaţiile obţinute i-au permis lui Thorndike să stabilească primele curbe de învăţare* şi să desprindă legea
efectului*. ,. D. , „
M. Richelle
(G. D. S.)
Cutie neagră
Acest termen de electronică este folosit într-una din criticile cele mai frecvente aduse behaviorismului*, prin care i se reproşează considerarea spiritului* sau uneori a organismului în genere ca o cutie neagră, deci ca un obiect al cărui interior trebuie să fie ignorat şi a cărui funcţionare nu este conceptută decît în termeni de intrări (sti-mulii*) şi ieşiri (răspunsurile*).
F. Parot (O. D.)
Cuvînt
Cuvîntul este o unitate a sistemului grafic delimitată de „blancuri". în raport cu sistemul limbii, cuvîntul corespunde sau nu unităţilor minimale („avec" = 1 morfem*, „de-nation-al-is-ation" = 5 morfeme); el corespunde unor unităţi uneori libere („moi"), alteori legate, adică folosite numai în co-ocurenţă cu altele („je"); uneori cu semnificaţie, alteori fără („for inte-rieur"), aceasta fiind consecinţa unei în-tîrzieri a grafiei faţă de o aglutinare. Aceste disparităţi ne fac să considerăm cuvîntul a nu fi o unitate lingvistică* funcţională, ci mai degrabă, ca şi fraza*, o entitate practică imprecisă, produs al

analizei spontane, aproximative şi informale pe care utilizatorii o fac lanţului vorbirii.
A. Berrendonner
(N. c.)
Cuvînt de spirit -> Spirit
211
debit de răspuns
D
D
Daltonism -> Dicromatism
Dans
K. von Frisch (1965) a descoperit şi M. Lin-dauer (1954) a precizat semnificaţiile dansului pe care albinele melifere îl execută pe razele verticale ale stupului lor şi prin care ele îşi informează semenele în legătură cu distanţa şi direcţia în care se află o sursă de hrană nou descoperită. Acest dans reprezintă o formă de limbaj* în măsura în care se sprijină, parţial, pe utilizarea simbolurilor*. La întoarcerea din explorarea* sa fructuoasă, cercetaşa, plină de mirosuri florale aflate în perişorii săi, semnalizează printr-un dans circular o sursă abundentă de provizii aflată la mai puţin de 25 m: ea se învîrteşte pe amplasamentul unei alveole, apoi parcurge un arc care acoperă 6 metri, revine, face un cerc complet şi reîncepe dansul; astfel îşi atrage tovarăşele, care sînt informate în legătură cu natura proviziei ce urmează a fi folosită, prin mirosurile percepute datorită atingerilor de antene. Dacă hrana se găseşte la mai mult de 100 de metri, cercetaşa execută un vals sau un dans vioi care s-a dovedit a fi precis şi eficace pentru o distanţă de pînă la 11 km; ea face un scurt traiect rec-tiliniu spre înălţime dacă hrana se află în direcţia soarelui, în jos dacă aceasta se găseşte în direcţia opusă, apoi revine la punctul de plecare printr-o buclă cînd la dreapta, cînd la stînga; informaţia precisă, în ceea ce priveşte direcţia, este furnizată prin transcrierea în raport cu verticala, dată de gravitaţie, de unghiul pe care îl formează
direcţia stupului faţă de poziţia hranei, în raport cu proiecţia orizontală a direcţiei soarelui; distanţa este evaluată prin rapiditatea traiectului rectiliniu însoţit de zvîc-nirile laterale ale abdomenului; cu cît provizia este mai îndepărtată, cu atît ritmul este mai lent. între 25 şi 100 m, albina efectuează un dans în formă de semilună, un fel de dus-întors pe un arc a cărui conca-vitate în raport cu verticala dă direcţia hranei, raportată la poziţia soarelui. Acest dans durează mai multe ore în obscuritatea stupului, albina dovedindu-se capabilă să ţină seama de deplasarea soarelui pe cer. Regina, înaintea unui zbor nupţial, albinele muncitoare, înaintea unui roit, execută, în plus, un dans emoţionant, încă neelucidat complet, alcătuit din mişcări verticale ale extremităţii abdomenului.
J.-C. Ruwet
(D. S.)
• Frisch K. von (1965), Tranzsprache und Orientierung cler Bienen, Springer Verlag, Ber-lin-Heidelberg. —Frisch K. von şiLindauer M. (1954), „Himmel und Erde in Konkurrenz bei der Orientierung der Bienen", Naturwiss, 41, 245-253.
Dar (Har)
Termen din psihologia comună care banalizează şi în acelaşi timp „fatalizează" capacităţile* umane. Banalizare: constatarea cotidiană a multiplelor inegalităţi dintre abilităţi* şi învăţare* conduce la simplificarea dihotomică a limbajului cel mai uzual: dotat/nedotat. Fatalizare: chiar în banalitatea cuvîntului străbate o evocare a inevitabilului. Bagajul individual se înscrie
într-un joc de predispoziţii, al căror loc, providenţă divină, astre sau cod genetic, categoric altul, antrenează o hermeneutică de corespondenţe. Educaţia tinde să se reducă la o practică de prezicere. Principal într-o dezbatere care şi laicizată rămîne fundamental religioasă, termenul este impropriu într-un limbaj ştiinţific.
D. Hameline
(D. S.)
Data analysis -> Analiză de date
Debilitate mentală
Debilitatea mentală este o formă uşoară de deficienţă* mentală. Deficienţa mentală este frecvent definită prin trei criterii propuse de Asociaţia Americană a Deficienţei Mentale în 1973: o eficienţă* intelectuală semnificativ inferioară mediei, dificultăţi serioase de adaptare* socială, o apariţie a acestor deficite în timpul perioadei de dezvoltare*. Cînd eficienţa intelectuală este evaluată cu ajutorul testelor de QI*, sînt consideraţi debili, în general, subiecţii al căror QI variază aproximativ între 50 şi 70. Aceste cifre au fost fixate în funcţie de exigenţele sociale; ele sînt „criteriile aproximative de inadaptare la cursul şcolar normal şi de adaptare la un regim de educabilitate minimală" (R. Zazzo, 1979, p. 24). Exigenţele sociale în ceea ce priveşte educaţia devenind mai mari, se tinde spre ridicarea limitei superioare a debilităţii, aceasta ajungînd la 80 în unele texte normative. Criteriul de adaptare socială nu este întotdeauna foarte pertinent pentru caracterizarea debilităţilor. Debilii, mai ales cînd au primit o

educaţie adecvată, pot fi bine adaptaţi social. Debilitatea mentală nu este o entitate omogenă. Cauzele sale pot fi diverse: variabilitate „normală" a patrimoniului genetic, afecţiuni ale sistemului nervos, condiţii socioedu-cative puţin favorabile dezvoltării, tulburări ale vieţii afective. Acestor etiologii diferite le pot corespunde modalităţi diverse de funcţionare psihologică. S-a arătat, de exemplu, că deficitul, în ceea ce priveşte organizarea spaţială şi temporală, era relativ mai important la debilii exogeni decît la debilii endogeni, în timp ce deficitul privind psihomotricitatea era mai important la aceştia din urmă (la debilii exogeni, sau „patologici", există o afecţiune a sistemului nervos central, ceea ce nu se petrece cu debilii endogeni, sau „normali").

M. Huteau

(D. S.)

• Zazzo R. (1979), Les debilites mentales, Armând Colin, Paris, ediţia a 3-a.

Debit de răspuns

Măsurare a cantităţii de răspunsuri* emise pe unitatea de timp, adoptată sub influenţa lui B. F. Skinner, în laboratoarele de condiţionare operantă*. Ea presupune ca experimentatorul să aleagă, de la începutul experienţei sale, o unitate de răspuns definită operaţional, cum ar fi sprijinul pe un levier*, şi ca un dispozitiv adecvat de transducţie să-i permită înregistrarea. Acor-dînd un interes sporit debitului, cercetătorul renunţă să mai ţină seama de variaţiile eventuale ale structurii sau topografiei* răspunsurilor. Cu toate acestea, modalitatea simplă de a cuantifica comportamentul individual s-a dovedit extrem de fecundă pentru analiza efectelor diverselor contingenţe de întărire* sau pentru utilizarea tehnicilor operante în psihofizica* animală ori în psihofarmacologia* experimentală. Vom vorbi de debit mediu sau global pentru a caracteriza comportamentul pe întreaga durată a unei experienţe. Vom fi satisfăcuţi dacă debitul este relativ regulat şi susţinut, iar variaţiile sale sînt neglijabile (d. ex., într-un program cu interval* variabil). Dacă nu, vom măsura un debit local pentru fazele specifice ale experienţei (d. ex., fazele de prezentare ale unui semnal* de avertizare a unei stimulări aver-sive*, inevitabile în cursul unui program de întărire pozitivă), sau un debit terminal pentru fazele finale ale componentelor programului cu durată determinată, cum ar fi ciclurile periodice ale unui program cu interval fix*.

M. Richelle

(D. S.)

decalaj

Decalaj

La începutul secolului, E. Claparede a formulat legea conştientizării*, sau legea decalajelor, care postula că, atunci cînd copilul trece de la un plan al conştiinţei sau al acţiunii la un altul mai elaborat, operaţiile psihologice, eficace la început, trebuie să fie reînvăţate în noul context cognitiv. Această lege a fost reluată şi precizată de J. Piaget, care a făcut din ea esenţa a ceea ce el numeşte decalaje verticale (sau „decalaje în înţelegere"). La diferitele niveluri de dezvoltare* (senzoriomotor*, intuitiv, operatoriu concret*, operatoriu formal*), aceleaşi situaţii, care par să provoace la copii aceleaşi răspunsuri, sînt diferite din punctul de vedere al proceselor cognitive pe care ele le declanşează. Astfel, în acţiunile sale, copilul poate, din al doilea an de viaţă, să ţină seama de faptul că anumite proprietăţi ale obiectelor (d. ex., cantitatea de materie sau greutatea) rămîn neschimbate în urma deformării acestora; şi totuşi, numai cîţiva ani mai tîrziu, el va stăpîni această invariantă* în raţionamentele* sale. Durata acestor decalaje verticale variază de la o noţiune la alta, fapt care se găseşte la originea decalajelor orizontale. De exemplu, decalajul vertical al noţiunii de cantitate de materie fiind mai scurt decît cel al noţiunii de greutate, copilul va conştientiza conservarea* cantităţii de materie spre 6-7 ani şi pe cea a greutăţii spre 9 ani. Astfel, un decalaj orizontal (sau „decalaj în extensie") are loc în cadrul aceluiaşi nivel de dezvoltare între noţiuni a căror stăpînire presupune acelaşi demers cognitiv (în exemplu, sînt două conservări) dar care, corespunzînd unor conţinuturi diferite, în ceea ce priveşte semnificaţia* lor pentru subiect, rezistă mai mult sau mai puţin în a se lăsa asimilate.

J.-E. Gombert

(D. S.)

Decădere

Legea are ca scop protejarea copiilor aflaţi în pericol, introducînd decăderea din drepturi a autorităţii parentale. Juridic, acest termen este folosit pentru a exprima pierderea unei capacităţi juridice. în psihologia socială*, decăderea exprimă pierderea puterii legată de trecerea de la un statut la altul, net inferior.

./. Selosse

(D. S.)

Decentrare
Conduită de reglare* prin care subiectul care percepe sau cunoaşte caută să compenseze lacunele iniţiale ale acţiunilor, percepţiilor sau concepţiilor sale. Această noţiune decurge dintr-o concepţie relativistă a cunoaşterii*, conform căreia inteligenţa* constă în stabilirea de relaţii în diversul perceput sau conceput. Coordonarea* punctelor de vedere spaţiale sau sociale, coordonarea sistemelor de referinţă spaţio-tem-porale ale fizicii relativiste, activitatea prin care un copil sau adult păstrează o clasă* de obiecte chiar şi atunci cînd reuneşte aceste obiecte cu altele, pentru a forma o clasă cu extindere mai generală, activităţile perceptive prin care subiectul învaţă să compenseze deformările perceptive determinate de centrările* spontane, activitatea prin care subiectul pune, într-un fel, la distanţă interesele sau dorinţele personale pentru a ţine seama, în deciziile sale acţio-nale, de interesele sau dorinţele altuia, ansamblul acestor activităţi formează cazuri particulare ale conduitei de decentrare despre care se poate spune că reprezintă specificul reglărilor cognitive. Conduita de decentrare ajunge la rezultate mai mult sau mai puţin optime. în cazul activităţilor perceptive, adică de punere în relaţie a elementelor percepute în cursul centrărilor succesive, compensarea deformărilor nu este decît parţială. Mai numeroase vor fi cuplajele* dintre diferite centrări, cu cît supraestimările dimensiunilor obiectelor centrate pe rînd vor avea tendinţa să se anuleze. Totuşi, mecanismul de baleiere perceptivă fiind de natură probabilă, o compensare exactă nu se poate produce. Din contră, reglările inteligenţei practice sau conceptuale ajung compensări perfecte în măsura în care devin operaţiile gîndirii logice sau matematice.
J.-J. Ducret
(D. S.)
213
decizie
Decibel
Decibelul, notat dB, este a zecea parte din bel. Belul este unitatea acustică ce exprimă nivelul de intensitate sonoră. Este vorba de logaritmul zecimal al raportului dintre intensitatea măsurată I2 şi o intensitate de referinţă I,: loglul2/lr Intervalul dintre intensităţi fiind foarte mare, este mai comod să se utilizeze o scară logarit-
mică.
R. Genicot
(D. S.)
Decidabilitate
O clasă de probleme cu răspuns de tip da sau nu (probleme de decizie) este numită decidabilă dacă există un algoritm* care, fiind dată o problemă oarecare a clasei, dă într-un timp finit (care poate fi foarte lung) răspunsul da sau nu. De exemplu, problema opririi unui program* în informatică* este indecidabilă. Se vorbeşte de semidecidabilitate (pozitivă) dacă există un algoritm care să dea, într-un timp finit, răspunsul da, dar care poate să nu se termine în cazul unui răspuns de tipul nu. Pentru un sistem formal*, decidabilitatea este, în mod implicit, raportată la următoarea clasă de probleme: o formulă dată a limbajului este sau nu o teoremă? De exemplu, planul propoziţiilor este decida-bil: metoda tabelelor de adevăr, care constă în luarea în considerare a tuturor combinărilor de valori de adevăr posibile pentru simbolurile propoziţionale ale formulei, este o „procedură de decizie". Planul predicatelor de ordinul întîi nu este decît se-
midecidabil.
M. Baron
(D. S.) Decil —> Cuantil
Decilaj —>• Etalonare
Decizie
Decizia, care presupune selecţia* unui răspuns particular printre mai multe răspunsuri posibile, rezultă dintr-un proces de integrare de informaţii* şi de evaluări multiple. Teoria deciziei caută să determine an-
samblul alegerilor* posibile şi să precizeze criteriile de alegere; pe baza metodelor matematice sau probabilistice, ea permite elaborarea unor modele simplificate ale situaţiilor studiate. Deciziile pot fi clasificate în funcţie de gradul de cunoaştere a viitorului. „Decizia fără risc", în faţa unui viitor sigur, pare să depindă îndeaproape de o estimare* a profiturilor şi pierderilor legate, fiecare, de alegere. Calculării acestei utilităţi* subiective, „decizia cu risc" trebuie să-i adauge pe cea a probabilităţii* subiective a fiecărei eventualităţi; ea ar fi luată maximizînd speranţa matematică, adică adoptînd soluţia pentru care produsul utilităţilor şi probabilităţilor pare cel mai ridicat. S-au studiat mult aceste me-canisme în cadrul teoriei jocurilor* şi a comportamentului economic. Astfel, într-un joc interactiv, prima etapă constă în examinarea ansamblului posibilităţilor, de care dispune fiecare, şi a consecinţelor mai mult sau mai puţin probabile ale deciziilor care vor fi luate (schemă a cauzalităţii*); apoi este

vorba de ierarhizarea acestor consecinţe după ordinea de preferinţă (schema de finalitate*). Fiecare strategie posibilă este armonizată cu o speranţă pe care se va baza alegerea. Mecanismele implicate diferă după cum se dispune sau nu de o informaţie completă privind starea jocului la un moment dat. Numeroase studii s-au bazat pe modalitatea în care jucătorul adună informaţia necesară, pe cantitatea de informaţie pe care o consideră necesară înainte de a lua o decizie, pe modalităţile pe care le foloseşte pentru a-şi atinge obiectivul atunci cînd informaţia este limitată, pe atitudinea* sa în faţa asumării riscului. Alte cercetări s-au focalizat asupra interacţiunii dintre jucători, mai ales sub formă de luptă sau de cooperare: în caz extrem, lupta dintre două persoane avînd interese opuse ajunge pînă la duel; cooperarea poate da naştere la coaliţii, una şi aceeaşi tactică fiind adoptată de mai mulţi jucători. Studiul deciziei este abordat şi în alte contexte teoretice: detecţie a semnalului*, re-
declanşare

cunoaştere mnezică, acces* la lexic, mai
ales- F. Măcar
(D. s.)
Declanşare
Producerea automată a unei reacţii* sau a unei secvenţe* de comportamente* printr-o stimulare* dată. Se vorbeşte de declanşarea unui reflex* sau, în etologie*, de mecanismul înnăscut de declanşart referitor la punerea în acţiune, printr-un stimul adecvat, a unui lanţ* de comportamente amplu preprogramate. Pentru B. F. jkinner, condiţionarea* pavloviană* se distinge de condiţionarea operantă* prin faptul că în prima există o declanşare a răspunsului condiţionat prin stimulul condiţionat, în timp ce în a doua există o emitere spontană a răspunsului. ,, „. , ,,
M. Richelle
(D. S.)
Declanşator
în concepţia etologică, declanşatoarele sînt structuri morfologice (oglinzi alare, modele colorate, moţuri de pene şi creste) sau comportamentale (gestică, producere sonoră, emitere de feromoni) adaptate la funcţia de activare a mecanismelor înnăscute de declanşare*. Metoda momelii* pusă la punct de N. Tinbergen a demonstrat specificitatea legăturii, garantată de un mecanism de declanşare, dintre un răspuns determinat şi o combinare deosebită a sti-mulilor-cheie. în cazul unui prădător* aflat în căutarea unei prăzi şi al cărui atac este declanşat de o combinare de stimuli cu care este dotată aceasta din urmă şi despre care el posedă o percepţie selectivă înnăscută sau dobîndită, interesul celui dintîi constă în rafinarea percepţiei* sale, iar al prăzii este de a masca sau amesteca stimulii; interesele sînt contradictorii. în schimb în cazurile în care, în relaţiile sociale de reproducere sau în cele de simbioză*, interesele sînt împărtăşite, selecţia va favoriza perfecţionarea puterii declanşatoare a com-bînării-cheie şi va rafina percepţia selectivă a mecanismului de filtrare, mecanismul înnăscut de declanşare. Animalele care imită şi care practică parazitismul* de
reproducere şi parazitismul social (coleo-ptere mirmecofile, văduve parazite, cuci, Aspidontus) au dezvoltat declanşatoare foarte asemănătoare cu cele ale gazdei şi au deturnat în folosul lor răspunsurile normale ale acestora.
J.-C. Ruwet
(D. S.)
Declarativ
Califică, în lingvistică*, faptele de limbă care exprimă o atitudine de neutralitate a enunţiatorului* faţă de ceea ce el exprimă. Aceste fapte se situează la trei niveluri distincte. Primul are legătură cu modul gramatical (regruparea timpurilor verbale în categorii generale — v. Modalitate): în opoziţie cu modurile conjunctiv, imperativ sau condiţional optativ, care exprimă ordinul, urarea etc, modul declarativ (sau indicativ) se limitează la afirmarea faptelor. Al doilea are legătură cu caracteristicile sin-tactice ale frazelor*: frazele declarative se opun frazelor interogative, exclamative, imperative şi emfatice. Cel de-al treilea se referă chiar Ia verbe: verbele declarative exprimă o aserţiune simplă (a spune, a povesti, a afirma etc), spre deosebire, mai ales, de verbele de opinie (a crede, a gîndi etc).
In inteligenţa artificială*, califică o formulare care este independentă de condiţiile sale de utilizare (în opoziţie cu formulările cu un caracter procedural*). O teoremă, o regulă* de gramatică*, o formulă de logică sau fizică reprezintă enunţuri declarative, în construirea sistemelor experte*, facem efortul, în măsura posibilului, să formulăm cunoştinţele în termenii enunţurilor* declarative. .
_ .
M. Baron şi J.-P. Bronckart
(D. S.)
Decodare
într-un sens general, operaţie de transformare a codului* sub care se prezintă o informaţie* : de

exemplu, transformarea unui număr scris în sistemul zecimal (15) într-un număr scris în sistemul binar (1111) sau mai mult, transformarea limbajului vorbit în limbaj scris (în această accepție este sinonimul codării*).
215
dedublare a personalității
în cadrul teoriei informației, desemnează operația efectuată de receptor* într-o situație de comunicare; folosind cunoaşterea sa despre regulile codului, acesta descifrează reprezentările* referentului* vehiculate de mesaj* (în această accepție, este antonimul codării*; v. Funcție a limbajului), în psihologia percepției*, desemnează ansamblul operațiilor prin care energiile* în acțiune, în stimularea organelor de simț, sînt transformate în informații, după modalitățile proprii sistemului nervos al unui organism dat.
J.-P. Bronckart şi D. Zagar (D. S.)
Decompensare
Ruptură a unui proces de compensare*. Cînd cedează starea de echilibru între o deficiență sau o anomalie mentală şi un comportament*, o credință* sau o dorință* destinate să o compenseze, efectele deficienței sau anomaliei se manifestă cu acuitate; incidențele lor patogene tind să se generalizeze. De exemplu, sentimentul de omnipotență narcisică caracteristică eului ideal al psihopatului poate să fie anulat de un eşec sau de o sancțiune. Fragilitatea eu/ego-ului* şi efectele carențelor afective ies atunci în evidență. De aici rezultă o intoleranță a afectelor negative, un puseu autoagresiv care creează o formă de depresie susceptibilă să antreneze un gest sinucigaş. La fel, o anumită formă de adaptare* socială, bine întărită prin protecțiile anturajului, poate, la subiectul vîrstnic, să cedeze locul unei angoase acute şi unei dezorganizări cognitive cînd mecanismele de compensare nu mai beneficiază de condițiile favorabile anterioare. Facilitatea unor astfel de ipoteze explică folosirea uneori prea extensivă a termenului pentru a descrie o stare de criză* şi în general orice mutație bruscă în echilibrul structurilor mentale obişnuite.
D. Widlocher
(D. S.)
Deconexiune (Sindrom de —)
Conceptul de conexiune* se sprijină, la origine, pe un fundament anatomic, şi
anume identificarea fasciculelor (constituite din grupările de axoni neuronale) care leagă, adică conectează, regiuni cerebrale precise în interiorul unei emisfere cerebrale sau dintr-o emisferă cerebrală la cealaltă. Rolul funcțional specific al fiecărei regiuni în cursul proceselor mentale implică, în mod necesar, asociații, transferuri de activități. Sindroamele de deconexiune reprezintă perturbații care apar drept consecințe ale leziunilor ce afectează aceste fascicule. Modelul acestora este reprezentat de leziuni ale corpului calos care pot întrerupe relațiile interemisferice*; astfel, sindromul de deconexiune caloasă nu mai permite informațiilor senzoriale prelucrate de emisfera dreaptă să aibă acces la tratarea verbală specifică emisferei stîngi: de exemplu, un obiect aflat în mîna stîngă nu va mai putea fi denumit (anomie a mîi-nii stîngi). O astfel de deconexiune numită şi interemisferică permite analizarea rolului funcțional al fiecărei emisfere cerebrale în diferite împrejurări. O deconexiune poate să fie şi intraemisferică: astfel, tulburarea de repetiție, observată în afazia* de conducție, a putut fi interpretată ca o consecință a unei leziuni privind fasciculul care leagă aria lui Wernicke de aceea a lui Broca.
Prin extindere, conceptul de conexiune este folosit şi fără referire la o leziune anatomică. Sindromul de deconexiune reprezintă, în acest caz, o ruptură funcțională între mai multe (în general două) activități mentale: astfel, se vorbeşte de o deconexiune vizualo-verbală pentru a arăta că, în ciuda capacităților verbale şi vizuale perfect conservate, un subiect nu poate denumi un obiect prezentat vizual. Fără îndoială, trebuie remarcată bogăția conceptului de conexiune, de vreme ce inspiră şi califică aşa-numitele modele conexioniste* propuse
de ştiințele cognitive*.
./. -L. Signoret (D. S.)
Dedublare a personalității
Fenomen psihopatologic rar în forma sa completă, caracterizat prin apariția alături de personalitatea* „normală" a subiectului
deducție
(personalitate „primară") a unor stări secundare care se organizează într-o „personalitate secundară". Cele două personalități sînt prevăzute fiecare cu o conştiință*, cu aptitudini, gusturi, trăsături de caracter şi amintiri personale diferite, respectiv opuse; ele pot să se succeadă (una înlocuind-o pe cealaltă) sau să alterneze. Esența fenomenului constă în faptul că cel puțin una dintre personalități (7n general personalitatea primară) ignoră existența celeilalte şi că ea este amnezică în legătură cu tot ceea ce a fost trăit în perioadele de apariție a celeilalte personalități. în anumite cazuri mai rare apar trei, patru sau un număr mai mare de personalități care alternează (v. Personalitate multiplă).

J.-M. Petot (D. S.)

Deducţie

Formă de raţionament* în care sînt degajate concluzii pornind de la datele de plecare (axiome*, informaţii* specifice) prin-tr-o înlănţuire de operaţii* strict logice, fără ca vreo informaţie complementară să intervină. Opusă, începînd cu Aristotel, inducţiei*, care merge de la particular la general, deducţia se desfăşoară de la general la particular. Ea îşi găseşte ilustrarea în probarea* unei teoreme matematice şi în inferenţa* silogistică, analizată din abundenţă de logicienii medievali. Dintr-un punct de vedere logic, deducţia prezintă un caracter de necesitate care rezultă dintr-o combinatorică* în cadrul unui sistem închis. Cazul cel mai simplu, din punct de vedere psihologic şi logic, este alcătuit din sistemul a două propoziţii* /; şi q, din care fiecare poate fi adevărată (A) sau falsă (F). Rezultă de aici posibilitatea de a concepe 16 şi numai 16 compoziţii binare. Algebric, este vorba de numărul de aplicaţii între ansamblul celor patru cupluri posibile de bază (A, A), (A, F), (F, A), (F, F) şi ansamblul (A, F). Deci, pre-supunînd că propoziţia* /; este adevărată şi că propoziţia dacă p, atunci q este asemenea, decurge din aceasta în mod necesar că propoziţia q este adevărată. Este

216

vorba de echivalentul regulii fundamentale de detaşare, numită şi modus ponens, aflîndu-ne astfel în ordinea ipotetico-de-ductivului.

încercările modelelor* psihologice ale raţionamentului deductiv au fost propuse în cursul anilor 1980, mai ales de către R. Sternberg şi P. M. Johnson-Laird.

J.-B. Grize şi M. Richelle (D. S.)

Defensiv

Comportamentul defensiv înglobează toate conduitele* care vizează înşelarea sau schimbarea atacului unui duşman sau rival. El poate fi pasiv, animalul căutînd securitatea în imobilitate (sau akinezie), camuflaj* sau omocromie*, formele şi culorile formîndu-se în arierplan. Animalul poate de asemenea să se alăture unei vaste regrupări de congeneri, ale căror orientări, toate identice, şi evoluţii sincrone creează un efect de confuzie, făcînd mai dificilă, pentru prădător*, alegerea şi izolarea unei victime. Astfel de grupări pot să treacă la atacul defensiv, să regrupeze* congenerii şi să hărţuiască prădătorul, forţîndu-1 să părăsească locul. O pradă potenţială, precum o antilopă într-o savană sau într-o stepă şi care a reperat un atacator, poate, de asemenea, în loc să se ascundă, să se arate, să sară pe loc, să scoată strigăte, să desfăşoare structuri şi modele colorate. Aceste semnale se adresează tot atît de bine congenerilor, care sînt avizaţi de pericol (v. Altruism), cît şi atacatorului, care este informat că efectul surpriză scontat este dejucat. Comportamentul defensiv, cu diferite nuanţe de ameninţare sau componente de supunere*, se înscrie şi în registrul interacţiunilor agonistice* dintre partenerii sociali: informează în legătură cu dispoziţiile agonistului* şi inhibă atacul antagonistului. Confruntările la frontierele teritoriale se reglează printr-un joc de ameninţări ofensive şi defensive. Un animal aflat pe punctul de a rupe un angajament, precum un cocoş sălbatic, îşi pregăteşte retragerea printr-o ultimă ameninţare. Multe dintre aceste comportamente cu o

217

mare valoare expresivă au fost cristalizate
prin ritualizare*. r _ „
F J.-C. Ruwet
(D. S.)

Deficienţă

Este faptul sau sentimentul (mai mult sau mai puţin conştient) că un organ sau o fiinţă este inferior faţă de ceea ce se consideră a fi normă. Fie că este obiectivă sau subiectivă, deficienţa implică o constatare: deficienţa se deosebeşte de deficit, ale cărui conotaţii etiologice sînt mult mai radicale şi implicaţiile periculoase uneori (debilitate*). Psihologia individuală comparată a lui A. Adler bazează pe deficienţă analizele sale asupra stării de inferioritate a organelor şi asupra mecanismului de compensare (v. Handicap). _

C. Prevost
(D. S.)

Deficit fundamental

Zona deficitului fundamental este una dintre cele trei zone ale psihismului, puse în evidenţă, în 1968, de psihanalistul britanic de origine maghiară M. Balint, celelalte două fiind zona conflictului oedipian şi zona creaţiei. în zona deficitului fundamental :

1. relaţia semnificativă este o relaţie dual㠆: două persoane, şi numai două, sînt implicate. Dar relaţia lor nu este aceea care domneşte între doi adulţi; ea este mai primitivă;

2. forţa care acţionează nu trimite la un conflict, ci la ceva care este deformat sau care lipseşte psihismului şi provoacă o defecţiune care trebuie remediată. Ea se manifestă sub o formă apropiată de aviditate*;

3. nivelul proceselor psihice este preoedi-pian, pregenital* şi preverbal.
J.-M. Petot
(D. S.)
Deficit senzorial
Diminuare a capacităţilor funcţionale ale unui sistem senzorial (audiţie*, vedere*, pipăit*, gust*, simţ al mirosului*, simţ pro-priokinestezic). Din punct de vedere dinamic, deficitul poate situa nivelul capacităţilor reziduale conservate şi determina
degajare
limitele lor de funcţionare (resturi vizuale sau auditive, d. cx.). Nivelul deficitului senzorial depinde de condiţiile şi de metodele de examinare, fiind legat de mecanisme de supleantă* intrasenzorială, intersenzorială şi cognitivă (memorie, imaginaţie etc.) 6 ’ ’ R. Genicot
(O.D.)
Definiţie
Termen utilizat de H. Wallon în psihologia dezvoltării* pentru a desemna faza terminală a dezvoltării categoriilor* mentale; este, alături de relaţii, unul dintre aspectele formării gîndirii categoriale*. Această ultimă noţiune se apropie de ceea ce J. Piaget înţelege prin grupări* logico-aritmetice (clasificări şi serieri) şi infralogice, a căror desăvîrşire o situează aproape la aceeaşi vîrstă ca şi H. Wallon (9 sau 10 ani-10 sau 12 ani). Funcţia categorială recurge la două tipuri de sarcini intelectuale:
a) explicaţia* realului cu ajutorul relaţiilor;
b) reprezentarea lucrurilor cu ajutorul categoriilor, a căror etapă finală constă în definirea în extensie şi în înţelegere. Funcţia categorială reprezintă o mutaţie care presupune dezvoltarea spaţiului mental*.
E. Jalley
(D. S.)
Degajare
Mecanismul de degajare a eului* (egoului) are ca scop realizarea posibilităţilor: apărările* sînt dezinvestite în profitul unei supra-investiri* a gîndurilor legate de atenţie* şi de reflecţie. Noul concept se justifică în două moduri: pe de o parte, de fapt funcţiile non-conflictuale ale eului studiate în psihologie (percepţie, comunicare, limbaj) se pot situa de o parte sau de alta a conflictului şi a apărărilor, pe de altă parte, operaţiile defensive se străduiesc să reducă tensiunile după principiul neplăcerii, în timp ce operaţiile de degajare a eului au o structură logică, fac apel la inteligenţă şi cresc libertatea subiectului favorizînd mobilitatea conştiinţei sale, făcînd-o capabilă să schimbe sistemul de referinţă. Ea poate trece atunci
D
degenerescentă
218
219
delincventă
de la o repetare acţionată la rememorarea vorbită, poate să se distanţeze de faptul trăit, să substituie controlul inhibiţiei, adaptîndu-se astfel la noile situaţii.
R. Doron
(D. S.)
Degenerescentă (Doctrină a —)
Doctrină foarte influentă în medicina mentală, introdusă începînd cu mijlocul secolului al XlX-lea.
Trăite des degenerescences al lui N. Morel stabilea, în cadrul unei doctrine a progresului social, un plan de igienă fizică şi morală. Acest plan trebuia să se opună depravării şi multiplelor cauze degeneratoare care caracterizau existenţa unei largi părţi a maselor muncitoare, a căror rată a natalităţii era, de altfel, ridicată. Această doctrină avea preocupări eugeniste* în măsura în care degeneratul putea fi o ameninţare prin raportarea la anumite canoane culturale şi sociale şi în raport cu evoluţia socială. Rolul medicului este deci important în acest cadru din moment ce soluţia terapeutică, constînd în izolarea bolnavilor mentali şi a asocialilor, este şi o contribuţie la progresul social. Se presupune că degeneratul este purtător al unei devieri maladive în raport cu o tipologie normativă a umanităţii. Această deviere este caracterizată printr-un ansamblu de incapacităţi fizice şi morale, de conduite asociale şi ar avea o etiologie ereditară, numită degenerativă. Astfel, noţiunea de ereditate* se găseşte în centrul teoriei degenerescentelor. Azilul nu este decît unul dintre mijloacele de profilaxie socială; el este şi locul posibil al tratamentului moral sau al
unei reeducări terapeutice. ,, r „ ,
M. Le Moal
(D. S.)
Degenerescentă neuronală
Pierdere progresivă a structurii şi a funcţiei specifice a unui neuron* sau a unui ansamblu de neuroni,

putînd să conducă la dispariţia sa. Pot fi distinse diverse forme de degenerescentă neuronală. Degenerescenta axonală anterogradă (wallerianǎ) răspunde degenerescentei porţiunii axonului* situată distal la o transecţiune. Axo-nul creşte în volum, se fragmentează, apoi se dezagregă. Resturile sînt fagocitate de celulele gliale: oligodendrocite, astrocite şi microglia în sistemul nervos central, celulele lui Schwann în nervii periferici. în cazul axonilor periferici mielinizaţi, mie-lina* dispare în timp ce celulele lui Schwann se multiplică şi umplu spaţiul. în sistemul nervos central, un ţesut cicatricial va fi format din astrocite. Leziunea axonului provoacă şi o reacţie retrogradă în corpul celular, cromatoliza: creşterea volumului celular, dispariţia corpilor lui Nissl. Această reacţie dispare după cîteva săptămîni sau, dacă leziunea axonului nu se situează prea departe de corpul celular, poate să ajungă la degenerescentă şi la moartea neuronală, în acest ultim caz, se vorbeşte de degenerescentă retrogradă. De altfel, degenerescenta unui neuron poate provoca degenerescente şi moartea celulelor secundare în neuronii inervaţi de neuronul pierdut — se va vorbi de degenerescentă sau de denervare* transsinaptică anterogradă —, ca şi neuroni inervînd în mod normal neuronul degenerat. în acest ultim caz, va fi vorba de degenerescenta transsinaptică retrogradă. în anumite cazuri, degenerescente transsinaptice în cascadă au putut fi chiar demonstrate. Totuşi, susceptibilitatea la degenerescente transsinaptice depinde de numeroşi factori: vîrstă, specie, întinderea degenerescentei primare.

J.-P. Herman

(D. S.)

Deictic

Un termen este deictic cînd denotaţia* sa este în funcţie de orice element extralingvistic instituit prin procesul de enunţare*. Indicii personali „eu", „tu", care desemnează la fiecare enunţare interlocutori diferiţi, desinenţele şi adverbele temporale ca „ieri", „mîine", care situează ceea ce este spus în funcţie de momentul spuselor, demonstrativele „aici" şi „acolo", care localizează prin raportarea la un gest de demonstraţie al locutorului*, verbele „a se duce", „a veni" etc. sînt deictice. Se opun adesea deixis (referire* la o situaţie extralingvistică) şi anaforă* (referire la un termen al contextului* verbal), dar este vorba aici de un singur şi acelaşi proces de trimitere la cunoştinţe deja validate, presupuse*, nediferind decît prin „modul de donaţie" (evidenţă perceptivă sau aserţiune verbală) care le-a stabilit în implicitul* comun.

A. Berrendonner

(D. S.)

Dejâ-vu (Sentiment de —)

Sentimentul că situaţia* prezentă reproduce exact şi complet o experienţă a trecutului. Nu este vorba de simpla identificare a prezentului cu o amintire a trecutului, ci mai mult de o iluzie de reviviscentă a trecutului. Această experienţă se poate baza la fel de bine pe impresii vizuale, ca şi pe cuvinte deja auzite sau spuse, pe o tonalitate emoţională complexă deja resimţită.

O dată cu H. Bergson s-a convenit să se considere că această tulburare demonstrează mai puţin o pierdere de conştiinţă* a caracterului prezent al experienţei decît o actualizare mnezică. Este vorba de un fenomen observabil în viaţa cotidiană, dar mai prezent în unele stări nevrotice şi psi-hotice, fără ca specificitatea acestor stări să joace în realitate vreun rol. Se observă şi în unele atingeri paroxistice ale activităţii lobului temporal. Sentimentul de „dejâ-vu" pune problema mecanismelor psihologice şi psihofizio-logice care ne permit să distingem caracterul „prezent" al unei experienţe a evocărilor de amintiri episodice* foarte intense. D. Widlocher

(D. S.)

Delict

Raportat la Codul penal, delictul este o infracţiune, situată între crimă* şi contravenţie şi pasibilă de o pedeapsă corec-ţională. Acest termen este folosit pentru calificarea oricărei conduite incorecte şi dăunătoare.

/. Selosse

(D. S.)

Delictuos

Acest adjectiv precizează caracterul ilicit al unui comportament. Se foloseşte pentru deosebirea de delincvent* care tinde, prin-tr-o utilizare abuzivă, să fie folosit ca epitet, în timp ce acest termen nu trebuie să fie aplicat decît autorului unui act ce încalcă legea riscînd astfel o sancţiune penală.

./. Selosse (D. s.)

Delincventă

în drept, delincventa este constituită din diversitatea infracţiunilor* sancţionate penal. Este vorba de activităţile agresive şi dăunătoare reprimate legal. De fapt, delincventa depăşeşte cadrul juridic. Conduitele* simptomatice complexe, multidimensionale sînt cele care se exprimă prin transgresiunea* regulilor sociale şi a interdicţiilor* şi a căror semnificaţie variază de la un simplu apel pînă la

exprimarea unei tulburări psihopatice. Delincventa relevă în esenţă o patologie a identităţii*, a legăturii şi limitelor. Observată mai ales în timpul adolescenţei*, ea are în general un caracter tranzitoriu şi reacţionai, dar poate exprima conflictele* unei organizări personale de stare-1 imită*, de nevroză* structurată sau de psihoză*. Există deci posibilitatea ca ea să fie studiată şi dintr-o perspectivă psihogenetică, structurală şi sincronică, în măsura în care punerea în acţiune poate depinde de determinări de ordin diferit, variabile după vîrsta, sexul, mediul* delincventului, situaţia şi obiectul delictogen. La nivelul dinamicii sociale, delincventa interpelează semnificaţiile simbolice structurante ale legii şi violării ei, ale culpabilităţii* şi sacrificiului, ale violenţei* şi ordinii. Delincventă juvenilă. Juridic, înseamnă ansamblul infracţiunilor savîrşite de minori. Estimarea sa nu se aplică decît delincventei aparente, selecţionate şi sancţionate şi nu se referă la fenomenul real. Anchetele asupra delincventei autorevelate au arătat că în timpul adolescenţei sînt frecvente şi generalizate aceste comportamente ilicite. Delincventa juvenilă este un sub-

ansamblu de conduite deviante care violează regulile prin imprudenţă, interes, negare sau sfidare. Violările lor se articulează pe problematici de dezvoltare, psihice şi sociale perturbate de alterări ale relaţiei interumane şi de carenţe traumatice. Ea se distribuie inegal şi ia forme diferite în funcţie de originea socială, vîrsta şi sexul contravenienţilor. Legată de un deficit structural, de unele tulburări narcisice şi de individuare ale adolescenţilor, ca şi de unele probleme de inserţie şi recunoaştere a locului tinerilor în societate, ea este, în esenţă, tranzitorie în timpul perioadei de imaturitate şi de dependenţă* şi sfîrşeşte pentru cei mai mulţi prin cucerirea autonomiei*, stăpînirea unei identităţi sexuale, învestirea cu un rol social. Numai o minoritate a tinerilor, estimată între 10 şi 15% dintre delincvenţii urmăriţi, se angajează în repetarea unor activităţi din ce în ce mai criminale. Delincventa se manifestă mai ales pe parcursul conduitelor de anticipare de roluri (delincventă statutară), de interpelare a sistemelor regulamentare prin întrebări despre semnificaţiile interdicţiei şi fundamentul autorităţii (delincventa de pus la încercare) sau de asumare a riscurilor în aşa fel încît pun în discuţie viaţa autorilor lor (delincventă ordalică). La tinerii drogaţi, activitatea delictuoasă* este asociată cu intoxicarea* lor (delincventă accesorie unei stări de dependenţă). Sînt comise infracţiuni şi pentru satisfacerea unor nevoi diverse (delincventă din necesitate si interes).

J. Selosse

(D. S.)

Delir

De obicei, ideea delirantă trimite la conţinutul a ceea ce este emis (un subiect este delirant dacă emite idei aflate în opoziţie evidentă cu realitatea şi dacă este convins de adevărul acestora), iar construcţia delirantă se referă la tipul de mecanism implicat în elaborarea delirului în sistem. Astfel, existenţa unui delir presupune un conţinut de gînduri inadecvat, numit temă delirantă, şi intervenţia proceselor psiholo-

gice acţionînd într-o manieră patologică, numite mecanisme generatoare de delir. Aceste procese prin care se edifică sistemul delirant sînt cinci la număr:

1. în intuiţie, subiectul admite ca reală şi adevărată o idee falsă fără verificare, fără vreo tentativă de justificare logică. Acest mecanism este rareori singurul aflat în acţiune în construcţia unui sistem delirant. El se asociază cel mai adesea cu alte mecanisme delirante;
2. în imaginaţie, subiectul construieşte o lume de evenimente şi situaţii eronate care tind să se îmbogăţească pe parcursul povestirilor sale. Convingerea care se leagă de aceasta este discursivă şi pur intuitivă;
3. în interpretare, subiectul dă o semnificaţie falsă unui fapt real. Intuiţia delirantă primară (ideea de bază) va fi confirmată de inferenţele eronate şi reiterate asupra realităţii exterioare;
4. halucinaţia* este o percepţie fără obiectul de perceput;
5. iluzia este o percepţie denaturată. Ea diferă de interpretare, în care faptele sînt corect percepute, şi de halucinaţie, pentru care nu există nici o bază perceptivă în realitatea exterioară.

Dificultatea recunoaşterii caracterului morbid al ideii delirante ţine de graniţele neclare pe care ea le întreţine cu credinţele* acceptabile pentru grupul social căruia îi aparţine subiectul. O temă de gelozie, persecuţie sau una religioasă pot să nu fie considerate în esenţă patologice, spre deosebire de temele de transformare corporală sau de filiaţie în care caracterul patologic este evident de la început. Recunoaşterea caracterului delirant al ideii se sprijină în acest caz mai mult pe argumentele date pentru a o justifica (inferenţe patologice sau distorsiuni perceptive) decît pe convingerea de care se leagă, îndoiala delirantă fiind posibilă fără să se pună în discuţie caracterul delirant al cuvintelor. Se observă uneori un anumit grad de critică în ceea ce priveşte sistemul delirant : această îndoială delirantă se află în raport cu gradul de încredere pe care subiectul îl acordă proceselor sale de gîndire.

221
dementă
Delirul este considerat un fenomen nespecific. De fapt, el poate fi observat la fel de bine în diferite boli mentale, ca şi în unele patologii organice sau iatrogenice*. In psihiatrie, nonspecificitatea acestui fenomen exprimă faptul că atunci cînd acesta se asociază unor semne sau unui context evolutiv care orientează spre un diagnostic, acestea din urmă sînt cele care primează în atribuirea diagnosticului: prezenţa semnelor disociative evocă diagnosticul de schizofrenie, cea a semnelor timice trimite la diagnosticul de tulburări timice. Cu toate acestea, unele categorii de diagnostic sînt definite prin prezenţa unei activităţi delirante. Ele se diferenţiază pe baza caracterului lor acut (se vorbeşte atunci de acces delirant acut) sau cronic (în acest caz vorbim de deliruri cronice). Delirurile cronice se deosebesc în funcţie de mecanismul delirant care prevalează: mecanismul interpretativ în delirul paranoic, mecanismul imaginativ în delirul parafrenic, mecanismul halucinatoriu în psihoza halu-cinatorie cronică.
O perspectivă psihologică consideră că apariţia unei gîndiri delirante reprezintă în esenţă un fenomen particular care distinge unele grupe de pacienţi printr-o vulnerabilitate cognitivă specifică. Psihanaliza a făcut din delir un mod de apărare contra angoasei* şi o tentativă de reconstruire a lumii prin respectarea acestui amenajament defensiv. Absenţa resurselor nevrotice normale la aceşti pacienţi explică folosirea, în prezenţa conflictelor* intrapsihice, a mecanismelor defensive arhaice (descrise de M. Klein în faza schi-zo-paranoidă de dezvoltare), în esenţă refuzul* realităţii, proiecţia* şi identificarea
proiectivă*.
M.-C. Hardy-Bayle ’ (D. s.)
Delir de imaginaţie -> Imaginaţie
Delirium tremens
Complicaţie acută a alcoolismului* cronic, este o urgenţă medicală şi psihiatrică. Se observă mai ales la bărbat, în urma perioadelor de privare alcoolică sau ca efect
al unor stări de stres* variate. Acest tip de delir* acut este precedat de simptome de tip insomnie cu coşmaruri*, de cefalee cu indispoziţii cenestezice difuze, de tremu-rături ale extremităţilor şi limbii, şi se caracterizează prin explozia, adesea brutală, a unui delir oniric şi halucinatoriu cu zoop-sii (imagini vizuale elementare evocînd pentru bolnav animale mici) ce antrenează o agitaţie în raport cu aspectul înfricoşător al fenomenelor psihosenzoriale. La acestea se asociază, în grade diverse, semne de confuzie mentală cu dezorientare tem-poro-spaţială şi fenomene onirice, un sindrom general de transpiraţie abundentă, tre-murături şi o deshidratare care se impune să fie corectată de urgenţă cu un aport hidroelectrolitic adecvat. Trebuie să fie diagnosticat şi tratat în stadiul de pre-deli-rium. în absenţa tratamentului poate evolua spre encefalopatie carenţială cu leziuni cerebrale ireversibile.
J.-F. Allilaire
(D. S.)
Demarcare (Semnificant de —) -> Sem-nificanţi formali
Demecologie —> Ecologie
Demenţă
în mod simplist, demenţa este o tulburare dobîndită care afectează raţionamentul*. Deşi demenţa senilă*, apoi paralizia generală* au servit ca modele pentru descrierea slăbirii progresive a facultăţilor mentale, s-au distins mai multe tipuri de demenţă: demenţe vezanice observate în perioada finală a unor psihoze, demenţe organice care implică leziuni cerebrale manifeste, demenţă precoce care va deveni schizofrenie*. Astăzi, demenţa se defineşte, fără a i se aprecia dinainte etiologia şi tratamentul, ca un sindrom caracterizat prin diminuarea capacităţilor intelectuale sau cognitive şi legat de o afecţiune cerebrală (sau organică). O astfel de definiţie pune totuşi mai multe probleme: 1. de vreme ce nu există facultate*, inteligenţă sau raţiune, ci un ansamblu de ca-
D
demenţă precoce
222
223
pacităţi sau funcţii cognitive, demenţa implică afectarea mai multora dintre aceste capacităţi. Astfel, demenţa trebuie să asocieze o tulburare de memorie cu o alta privind, de exemplu, gîndirea abstractă, judecata, limbajul etc. Din punct de vedere semiologic, demenţa este definită printr-o adiţie de criterii;
2. intensitatea tulburărilor poate fi variabilă, păstrînd în parte adaptarea individuală (demenţă uşoară), sau responsabilă de o pierdere totală a autonomiei (demenţă severă). Noţiunea de deteriorare intelectuală s-a depreciat. Realizarea operaţiilor cognitive poate, pur şi simplu, să fie lentă: se vorbeşte atunci de bradifrenie;
3. originea cerebrală a demenţelor face ca actualul concept al demenţei să subînţe-leagă demenţa organică. Dar afecţiunile psihiatrice (mai ales depresia, vezi isteria) pot să se afle la originea unui

deficit al capacităţilor cognitive; atunci, se vorbeşte de pseudodemenţe;
4. demenţele au implicat, timp îndelungat, o evoluţie iremediabilă. Există totuşi demenţe fixate;
5. modul de instalare a demenţelor este de obicei progresiv, dar un sindrom demenţial se poate instala şi brutal. Graniţa dintre confuzie* mentală şi demenţă poate să fie în acest caz dificil de precizat, justificînd uneori folosirea termenului de stare conf uzo-demenţială;
6. sediul funcţional cortical al proceselor cognitive face ca termenul de demenţă să trimită implicit la demenţa corticală. Totuşi, leziuni cerebrale subcorticale, afec-tînd mai ales nucleii cenuşii, pot să se afle la originea demenţelor numite subcorticale;
7. natura leziunilor cerebrale responsabile de demenţe explică acele calificative folosite pentru caracterizarea claselor etiologice: demenţe degenerative, cele mai frecvente, dintre care un tip este maladia lui Alzheimer*, demenţe vasculare sau arte-riopatice, demenţe mixte asociind cele două tipuri precedente de leziune.
J.-L. Signoret
(D. S.)
Demenţă precoce -> Schizofrenie
Demenţă senilă
Formă de demenţă* care survine o dată cu înaintarea în vîrstă; a servit drept model pentru descrierea şi circumscrierea demenţelor. Predominanţa frecventă a tulburărilor de memorie, responsabile de amnezia* anterogradă majoră, justifică uneori termenul de presbiofrenie. Originea demenţei senile a fost iniţial raportată la leziuni cerebrale de origine vasculară. Este vorba de leziuni corticale numite degenerative, identice cu cele din maladia Alzheimer*, de unde şi terminologia actuală de demenţă senilă de tip Alzheimer. în mod clasic, printre demenţele degenerative se deosebeau demenţele presenile şi demenţele senile. Această distincţie tinde astăzi să dispară chiar dacă unicitatea semiologică a acestor două tipuri eventuale de demenţă este discutabilă.
J.-L. Signoret
(D. S.)
Democraţie industrială
în teorie, aplicare la gestionarea organizaţiilor* a principiului democratic de respectare a libertăţilor individuale, a egalităţii şanselor şi a dreptului de exprimare, în opoziţie cu practicile de gestionare dictatorială şi autocratice. în realitate, termenul de democraţie industrială desemnează un ansamblu de practici de gestionare cuprinzînd o înlănţuire de sarcini care permite fiecăruia să-şi realizeze posibilităţile, să-şi asume responsabilităţi şi să obţină în muncă o autonomie compatibilă cu coordonarea necesară activităţilor, ca şi participarea la luarea deciziilor. Democraţia industrială se sprijină şi pe ideea că munca recelează calităţi motivaţionale intrinsece a căror mobilizare este permisă de îmbogăţirea* sarcinilor şi de participare*. C. Levy-Leboyer (D. S.)
Dendrită -> Neuron
(De)negare
Refuz de a recunoaşte ca personal un gînd, o reprezentare sau o dorinţă în momentul
deontologie

în care s-a enunţat („Nu m-am gîndit niciodată la asta": refuzul afirmaţiei pe care am enunţat-o sau care mi se impută). Mecanism de apărare, foarte răspîndit, întîlnit încă de la început de S. Freud ca rezistenţă* în tratamentul istericilor, el indică în cura analitică momentul în care o dorinţă sau o idee inconştientă reapare brusc. O reprezentare conştientă şi exprimată este refuzată ca neaparţinînd subiectului, în-semnînd deci apariţia refulatului. Vom distinge (de)negarea refuzului*.
A. Braconnier (D. S.)
Denervare
Distrugere a inervaţiei unui organ, a unui ţesut sau a unei celule prin prejudicierea specifică a celulei nervoase. Consecinţele de-nervării au fost eficient studiate în cazul muşchiului, ca şi în cel al unor organe periferice inervate prin sistemul simpatic. în afara pierderii controlului neuronal, denervarea poate antrena mai multe modificări secundare la nivelul ţintei. Pe de-o parte, apare în general o hipersensibilitate, numită şi hipersensibilitate de denervare, faţă de substanţa transmiţătoare* secretată de inervatia distrusă (acetilcholina în cazul muşchiului). Această hipersensibilitate rezultă din creşterea numărului de receptori* specifici substanţei transmiţătoare, din redistribuirea lor pe ansamblul suprafeţei ţintei şi din pierderea mecanismelor de inactiva-re a substanţei transmiţătoare. Pe termen lung, apar modificări morfologice la nivelul ţintei: atrofiere în cazul muşchiului, diminuarea mărimii celulei, modificări ale elementelor subcelulare, dispariţia specializărilor dendritice ca la încrengăturile den-dritice în urma denervării unui neuron*. în acest ultim caz, aceste modificări pot să conducă la moartea neuronului atins (degenerescentă* transsinaptică anterogradă). Mecanismele care conduc la aceste modificări sînt încă puţin cunoscute. Inactivitatea ţintei, rezultînd din denervare, ar fi în parte

responsabilă de apariţia lor. De altfel, dispariţia factorilor încă neidentificaţi, provocaţi în mod normal de inervatia
distrusă, ar putea să fie şi ea implicată. Cauzele morţii neuronale în cursul procesului de îmbătrînire* reprezintă una dintre problemele cele mai importante puse în faţa neuroştiinţelor şi a medicinei: s-a sugerat existenţa unui program genetic care conduce ineluctabil la moarte.
J.-P. Herman
(D. S.)
Denominare
Destinare a unui cuvînt* pentru un referent*, ea priveşte raportul limbilor naturale* cu obiectele lumii sau cu experienţa pe care ele o desemnează (v. Desemnare), o clasifică şi o decupează într-un mod specific. Uneori această denominare „naturală" se distinge de denominarea „artificială" sau ştiinţifică, ultima fiind desigur obiectul definiţiilor unui dicţionar precum
cel de fată.
J.-M. Adam
(D. S.)
Denotaţie
Un nume sau o expresie nominală denotă (are ca extensiune*) orice obiect care are anumite proprietăţi definite în cadrul sistemului limbii. Prin denotaţie, un concept trimite la o clasă de obiecte (cîini, cărţi) şi, prin desemnare*, la un obiect dat (sau mai multe) al unei clase. Lingvistica* şi semiotica* actuală opun acest termen celui de conotaţie*: în cazul în care conţinutul conceptual (denotaţia) de „maşină", „vehicul automobil", „hodoroagă", „rablă", „car" este identic, conotaţiile* care rezultă din folosirea uneia sau alteia dintre aceste expresii semnalează originea socioculturală, geografică (pentru „car" reg. Quebec) sau mai mult atitudinea locutorului (preţiozitate,
familiaritate, emoţie* etc).
J.-M. Adam
(D. S.)
Deontologie
Creat de J. Bentham în 1834, acest termen desemnează teoria îndatoririlor, mai ales a diferitelor îndatoriri profesionale. Societatea Franceză de Psihologie a redactat în 1961 un Cod de deontologie al psihologilor, care a fost reactualizat în 1987 de
dependentă
224
225
depistare
Asociaţia Naţională a Organizaţiilor Psihologilor. Acest nou cod se aplică tuturor psihologilor şi studenţilor încă de la începutul studiilor lor; respectarea lui este o garanţie pentru beneficiar, ca şi pentru unitatea, valoarea şi dezvoltarea profesiunii, a cărei specialitate este recunoscută şi protejată de legea din 26 iulie 1985. Codul vizează mai ales respectarea demnităţii umane şi a secretului profesional (legea din 6 aprilie 1978 referitoare la informatică şi libertăţi); el obligă psihologul să se informeze constant despre progresele disciplinei sale, să refuze orice angajament pe care starea prezentă a tehnicilor nu-i permite să şi-1 asume şi să se opună oricărei deturnări a cunoştinţelor şi tehnicilor psihologice în scopuri care nu sînt în acord cu deontologia. In ceea ce priveşte cercetarea asupra omului şi animalului, psihologul trebuie să-şi armonizeze acţiunea cu exigenţele Comitetului de Etică şi cu reglementările aferente. „ ^
R. Doron
(D. s.)
Dependentă (întărire —)
Care nu este acordată subiectului decît dacă a furnizat răspunsul instrumental* sau operant* cerut. Folosirea termenului contingent în sensul englez de contingent (upon) s-a răspîndit, ca şi a celui de contingenţe de întărire*, preferabil lui dependent. Din contră, dacă acordarea întăririi nu este subordonată producerii răspunsului, ci decisă de experimentator, întărirea se va numi mai degrabă noncontingentă, decît non-dependentă. M. Richelle
(D. S.)
Dependentă (Variabilă —) -» Variabilă
Dependenţă
Copilul are nevoie pe toată perioada* dezvoltării* sale de asistenţă parentală în plan material, psihologic şi social. O astfel de situaţie se regăseşte în parte şi la alte specii de animale, pe care R. Spitz le-a calificat drept nidicole, pentru a le deosebi de cele nidifuge. în gîndirea freudiană, conceptul de dependenţă infantilă este asociat de re-
gula celor de stare de neajutorare* şi de prematuritate. Neajutorării neonatale, de ordin motoriu, apoi

psihic, i se adaugă „neajutorarea faţă de părinţi", în raport cu angoasa* de a pierde obiectul* dragostei. Această succesiune de niveluri este cea care îmbracă în descrierea lui S. Freud termenul de dependenţă infantilă. Acest ansamblu noţional a fost reluat în întregime sau parţial de M. Klein, H. Wallon, D. Winnicott si R. Spitz.

r E. Jalley

în plus, desemnează o stare patologică pusa în evidenţă de oprirea consumării subtanţei toxice, ceea ce provoacă simptomul de abstinenţă*. Teama de apariţia sindromului de abstinenţă reprezintă unul dintre motivele imperioase care conduc subiectul spre reluarea consumării substanţei toxice. Dependenţa înseamnă şi un ansamblu de procese psihobiologice a cărui înţelegere ştiinţifică se află la baza cercetărilor asupra toxicomaniilor*. Nu putem vorbi de abordare logică a toxicomaniilor dacă nu se leagă ingerarea drogului*, pe de o parte, de impactul său neurobiologic la nivelul unor sisteme neuronale şi, pe de altă parte, de cauze psihobiologice care conduc la apetenţa faţă de substanţa toxică şi care fac ca un individ, mai mult decît un altul, să caute să compenseze prin drog un dezechilibru iniţial. Pentru unii autori există, asociată cu dependenţa de natură patofiziologică, o dependenţă psihologică ce corespunde dorinţei compul-sive de a reproduce experienţa trăită datorită ingerării substanţei toxice în măsura în care acest consum reduce un disconfort psihic şi psihobiologic. Distincţia între efectele psihice şi biologice ale drogului este totuşi delicată: asuetudinea* faţă de drog depinde de toate aceste efecte indisociabile. ... ,

M. Le Moal

(D. S.)

Dependenţă conceptuală —> Conceptual

Dependenţă de stare

Conduite dobîndite în timp ce un individ se află într-o stare internă dată pot impune, ca să fie emise din nou în situaţia originală, ca individul să se găsească în starea în care se găsea în momentul achiziţiei. Acest fenomen, numit dependenţă de stare, este observat cînd starea internă se modifică prin activarea hormonală* sau în cazul absorbţiei de medicamente sau droguri*, inclusiv alcool*. Starea în care se află un subiect sub influenţa unei substanţe active din punct de vedere farmacologic, luată într-un mediu înconjurător* dat, nu poate fi cu adevărat memorizată decît atunci cînd organismul se regăseşte în aceeaşi stare; şi invers, ceea ce este memorizat cînd subiectul nu mai este sub influenţa toxicului nu apare în timpul absorbţiei. Dispariţia comportamentului în urma schimbărilor de stare corespunde disocierii de stare. Un fenomen apropiat este congruenţa mnezică, constînd în faptul că amintirile survin mai uşor cînd subiectul se găseşte în starea afectivă pe care o încearcă în timpul achiziţiei sau mai dificil dacă încearcă o stare afectivă opusă. La fel, achiziţia este mai uşoară atunci cînd există congruenţă între natura materialului de memorizat şi starea afectivă a subiectului. Aceste ultime date au o importanţă considerabilă şi ilustrează relaţiile foarte puternice dintre afecte şi cogniţie*, lucru pe care cea mai mare parte a cognitiviştilor îl neglijează. R. Dantzer şi M. Le Moal

(D. S.)

Dependenţă faţă de cîmp

Tendinţă de aderare mai degrabă la datele imediat perceptibile, decît de abstragere de la ele, tendinţă care caracterizează, spre deosebire de independenţă* faţă de cîmp, unul din polii stilurilor cognitive* descrise de A. Witkin şi A. Asch în 1948. La origine, noţiunea se aplică folosirii indiciilor vizuale, în opoziţie cu indiciile postu-rale, în percepţia verticalei. Apoi ea s-a lărgit aplicîndu-se într-un mod mai generalizat modurilor de percepţie, de rezolvare de probleme, de relaţie socială şi reactivitate afectivă. Astfel, subiectul caracterizat printr-o puternică dependenţă faţă de cîmp va avea dificultăţi în degajarea unei forme intricate dintr-o figură mascată (ascunsă), în detaşarea datelor şi în trecerea de la o ipoteză la alta în căutarea unei soluţii pentru o problemă* sau, în domeniul afectiv, în elaborarea apărării* constructive contra anxietăţii*.

M. Richelle (D. S.)

Dependenţă încrucişată -> Abstinenţă (Sindrom de —)

Depersonalizare

Tulburare subiectivă a conştiinţei* de sine descrisă iniţial de P. Janet la personalitatea psihastenică*, bolnavul asociind sentimente de stranietate, de vid interior, de îndoială asupra identităţii* de sine, de indecizie în acţiune putînd ajunge pînă la sentimentele de gîndire automată şi de dispariţie.

Realizează un sindrom clinic prezentînd o alterare a sentimentelor de a fi şi de a avea un corp*, de a fi o persoană cu identitate psihică şi socială. La aceasta se adaugă un sentiment dureros de nerecunoaştere a integrităţii de sine şi un altul de nere-alizare şi de pierdere a caracterului familiar al lumii exterioare obişnuite, trăită ca nereală. Această tulburare se observă la subiectul normal în urma unor modificări ale vigilenţei* şi în numeroase stări patologice. Printre acestea, stările schizofrenice, experienţele delirante acute, experienţele psihodisleptice, stările crepusculare, dar şi unele stări depresive.

în sfîrşit, depersonalizarea a putut fi considerată o complicaţie evolutivă caracteristică unor

transformări ale sistemelor defensive la subiecți în curs de psihoterapie analitică, mai ales în timpul curelor de
tratament tip. .
J.-F. Allilaire
(D. S.)
Depistare
Cercetare sistematică şi instrumentată, în sînul unei populații, a subiecților susceptibili de prezența unor handicapuri* sau deficiențe*.
D
D
deplasare
226
Concentrările de copii şi adolescenți determinate de şcolaritate* cresc o dată cu prelungirea acesteia din urmă. Ele consemnează în consecință capitalul uman* în zone paradoxale de vreme ce riscurile crescute ale contaminării şi dezordinii intră în compunere cu şansa de a dispune de un cîmp permanent pentru o observare şi o orientare sistematică a acestei populații. D. Hameline (D. S.)
Deplasare (Activități de —)
Conduite* care survin în afara secvenței* din care ele fac în mod normal parte şi în afara contextului în care sînt aşteptate. Ele survin cel mai adesea în situații conflic-tuale şi, în acest caz, par aberante. Nu par să îndeplinească aici o funcție imediată, au rolul poate doar să liniştească animalul. Astfel, cînd două animale se confruntă la granița lor teritorială, situația stimulantă trezeşte două dispoziții contradictorii: atacul sau fuga; antagoniştii* se dedau unui joc subtil de răspunsuri amestecate, în care se recunosc componentele mai mult sau mai puțin accentuate ale comportamentelor de atac şi de fugă; totuşi, dacă situația stimulantă aminteşte cu aceeaşi forță cele două dispoziții* contradictorii, acestea se frînează, în loc să se amestece, se inhibă şi astfel apare o nouă conduită: în loc să atace sau să fugă, doi cocoşi ciugulesc de pe sol, două avozete simulează somnul, doi sturzi îşi fac toaleta. Aceste conduite, care adesea aparțin registrelor celor mai frecvent utilizate ale repertoriului comportamental al animalului (hrănire, toaletaj*, manipulare de materiale), apar în locul altora. A. Kortlandt şi N. Tinbergen le-au descoperit independent unul de celălalt, în 1940, şi le-au numit activități de substituire. Contextele în care ele pot să mai survină sînt: întreruperea bruscă a unei activități aflate în desfăşurare; dispariția sau absența stimulilor necesari unei activități începute. într-o primă interpretare, Tinbergen afirma că energia* care nu se poate elibera prin nici una dintre cele două căi activate cu o forță egală se redistribuie,
via un centru superior care le ține şi pe unele şi pe celelalte sub controlul său, spre o a treia cale. în această concepție, activitatea de substituire nu rezultă din propria activare; ea provine din descărcarea pe o cale de redistribuire neaşteptată a influxurilor activate, apoi blocate în altă parte. Pentru Van Iersel şi Bol, activitatea de substituire survine atunci cînd două sisteme activate cu o forță riguros egală se înfrînează pînă într-atît, încît acțiunea lor de încetinire asupra unui al treilea sistem se diminuează şi permite, prin dezinhibi-ție*, exprimarea comportamentelor pe care acesta din urmă le controlează şi a căror eliberare depinde în consecință şi de propriul prag de răspuns şi de eventuala prezență a stimulilor adecvați în mediul înconjurător: doi cocoşi înfometați efectuează mai uşor substituiri de ciugulit; în schimb, alții sătui o fac mai lesne în prezența grăunțelor. Frecvența exprimării unui răspuns de substituire sau altuia, pe care astăzi preferăm să o numim activitate de deplasare, poate astfel să fie crescută prin manipularea situațiilor interne şi externe referitoare la această a treia cale. Dacă ele apar aberante şi fără obiect, nu este mai puțin adevărat că activitățile de deplasare informează rivalul asupra dispozițiilor executantului: el nu este dispus nici să fugă, nici să atace. în funcție de valoarea informației vehiculate, selecția naturală a reținut unele dintre aceste activități de substituire şi le-a integrat prin ritualizare* în parade* cu funcție de comunicare socială sau sexuală. r _, „
J.-C. Ruwet
(D. S.)
Deplasare (Mecanism de —)
Deplasarea a fost pusă în evidență mai ales de S. Freud, în analiza visului*. Este un mecanism de apărare* prin care energia unei reprezentări* se poate detaşa de aceasta pentru a trece la alte reprezentări, legate de prima printr-un lanț asociativ. Deplasarea este bine reperabilă în vis sau în formarea simptomelor psihonevrotice şi, în general, în orice formare a inconştientului, în proiectul său de psihologie ştiințI-
I
227
depresie

fică, S. Freud a explicat, pornind de la schema asupra funcţionării aparatului psihic*, că în procesul primar* deplasarea se defineşte ca o repartizare a totalităţii energiei unei reprezentări „a" asupra alteia „b". în procesul secundar*, regăsim deplasarea, dar limitată în parcursul său şi referindu-se la foarte mici cantităţi de energie. Trebuie notat faptul că, în analiza visului, deplasarea este strîns legată de alte mecanisme, favorizează condensarea* şi figurabilitatea. Deplasarea are întotdeauna o funcţie defensivă, în fobie* permiţînd localizarea şi obiectivarea angoasei, în isterie* avînd loc o alunecare de energie din domeniul reprezentativ în cel somatic.

A. Braconnier

(D. S.)

Deplasări (Grup de —) -» Grup matematic

Depolarizare -> Polarizare

Depozit de scurtă durată -> Memorie de scurtă durată

Depresie

Una dintre patologiile cele mai vechi şi mai frecvente (la 5-10% din întreaga populaţie). Melancolia* rămîne tabloul clinic cel mai tipic chiar dacă el nu mai corespunde multor forme. Considerată ca o formă endogenă*, ea era opusă formelor reacţionale* sau psihogene*, într-o dezbatere teoretică atenuată astăzi. Clasificările au fost definite plecîndu-se de la diferenţieri descriptive, referinţe etiologice şi consideraţii evolutive, dar descoperirea antidepresoa-relor* şi eficacitatea lor în diferite depresii au redus interesul pentru clasificările etiologice.

Psihopatologia doliului* i-a permis lui S. Freud să definească un cadru psihanalitic cu consecinţe de pierdere de obiect*. Acest cadru teoretic a fost apoi completat prin conceptele kleiniene de poziţii parano-schi-zoidă* şi depresivă*, care oferă o referinţă psiho-genetică oscilaţiilor bipolare* ale bolii maniaco-depresive*.

Semiologia depresiei este dominată de asocierea unei stări de spirit* depresive şi a unei lentori* psihomotorii. Vinovăţia, disperarea, viziunea pesimistă asupra existenţei şi semnele somatice (insomnie, astenie, modificări în plus sau în minus ale apetitului şi greutăţii) completează tabloul clinic şi apar în proporţii variabile de la un subiect la altul. Ideile de sinucidere merită o atenţie deosebită. Ele reprezintă factorul de prognoză esenţial căci orice deprimat prezintă un risc de sinucidere. Pe de altă parte, progresul cunoaşterii a permis postularea legăturii dintre depleţiunea în serotonină* şi sinucidere, deschizînd prin aceasta un întreg cîmp terapeutic şi teoretic privind relaţiile dintre impulsivitate* şi sistemele serotoninergice. Generalizarea tratamentelor chimioterapeutice şi apariţia eşecurilor au condus la definirea conceptului de depresie rezistentă, căreia i se recunosc două tipuri de etiologii. Alături de factorii psihologici, cauzele organice subiacente sînt dominate de boli generale (cancere generalizate), endocrine şi neurologice (maladia lui Parkinson*). Problema esenţială priveşte curabilitatea depresiei, care relevă limitele definiţiei. Pe de o parte, o depresie „boală", de origine endogenă, reacţională sau psihogenă, care ar avea nu o origine, ci o contrapondere biologică accesibilă antidepresoarelor, cu un tratament preventiv al recăderilor bolii maniaco-depresive prin timoreglatori*. Pe de altă parte, o psihologie depresivă care răspunde în sens strict depresiei nevrotice şi care se bazează pe o suferinţă morală fără concomitente somatice, întîlnite în cadrul tulburărilor narcisice* şi al stărilor-limită*. Totuşi distincţia semiologică este dificilă între aceşti doi poli care nu mai sînt exclusivi unul faţă de celălalt. De aceea, Şcoala din La Salpetriere a propus încetinirea ca fiind elementul semiologic comportamental fundamental al depresiilor „boli", răspuns biologic la pierdere, articulat filogenetic cu modelele de separare şi renunţare.

depresie anaclitică

Noi forme de descrieri clinice, precum SAD (Seasonnal Affective Disorders), care fac să intervină o scurtare hibernală a luminării diurne, lasă să se întrevadă noi perspective etiopatogenice, ca şi noi tratamente (fototerapia).

Astfel de progrese au condus la considerarea că în afara modificării sale conceptuale, depresia ca entitate ar trebui să sufere progresiv o dezmembrare şi să dispară în avantajul descrierilor clinice corespunzătoare unor diacronii diferite (stadii precoce, noi forme de periodicitate) sau obiective semiologice mai precise (definirea subiecţilor cu risc de sinucidere, încetinire periodică). „ r

R. Jouvent

(D. S.)

Depresie anaclitică -> Anaclitic

Depresivă (Poziţie —)

Concept pur kleinian care desemnează o modalitate de relaţie de obiect. în jurul vîr-stei de 6 luni, unificarea imaginilor materne (bună şi rea) ca o consecinţă a dispariţiei clivajului paronoid face să se nască frica de distrugere a mamei. Survine angoasa depresivă, care nu va putea fi depăşită decît printr-o

ştergere a mecanismelor paranoide (mai ales refuzul şi clivajul) în profitul unei inhibări a agresivităţii şi al unei reparări a obiectului, permiţînd intro-iecţia unui obiect bun şi stabil. M. Klein a descris poziţia depresivă în 1935, în plină maturitate a teoriei sale: existenţă a unui Oedip arhaic, precocitate a unui supraeu concomitent cu o exacerbare a pulsiunilor sadice orale, importanţă a conceptului de reparaţie. Reuniunea pulsiunilor destructive şi de dragoste într-un singur obiect pune bazele ambivalenţei care, pentru M. Klein, este o direcţie normală şi pozitivă a dezvoltării prin faptul că permite depăşirea sa. Această fază precoce a dezvoltării ar comporta aceleaşi configuraţii ale relaţiilor de obiect (obiec-tale) ca şi depresia (de unde şi alegerea mai degrabă a termenului „poziţie", decît a celor de stadiu sau fază). Articularea sa cu faza parano-schizoidă* are avantajul de
a oferi un model psihogenetic oscilaţiilor timice ale psihozei maniaco-depresive*.
R. Jouvent
(D. S.)
Deprindere
Acest termen din limbajul curent nu a do-bîndit sens tehnic precis în limbajul ştiinţific. Echivalentul său englezesc habit deţinea un loc important în teoria învăţării* elaborată de C. Huli în anii 1940; el avea acolo statutul de construct* ipotetic sau variabilă intermediară*, dedus din producerea comportamentelor dobîndite şi a cărui relevanţă depindea de diversele condiţii ale învăţării; întrucît ambiţioasa tentativă de teorie ipotetico-deductivă a lui Huli nu a izbutit să se impună, şi nici formulele sale, nici terminologia sa, termenul habit nu se mai întîlneşte deloc nici în literatura ştiinţifică anglo-saxonă, nici în cea franceză. Atunci cînd se foloseşte, cuvîn-tul deprindere desemnează în general un comportament dobîndit care a atins un anumit grad de automatism, şi mai degrabă în registrul conduitelor motorii decît în al celor verbale sau intelectuale. Recent, la M. Mîşkin, se poate întîlni opoziţia memorie/sistem de deprinderi într-una din numeroasele dihotomii propuse pentru a explica disocierile observate în funcţiile mnezice, paralel cu opoziţia memorie de-clarativă*/procedurală* sau memorie explicită/implicită*.
M. Richelle
(L.C. L.)
Derivă
Imagine maritimă care evocă o stare de vacuitate statutară. Adeseori comportamentele* de rătăcire nu sînt decît episodice şi secundare (sau neglijabile) iar tinerii nu recurg la ele decît tranzitoriu: ei intră în derivă din cauza statutului lor nesigur între copilărie şi vîrsta adultă, în căutarea unei identităţi* sociale recunoscute. Situaţia de galeră exprimă o formă deosebită a acestor conduite* de derivă socială juvenilă. Deriva serveşte şi drept „tehnică de neutralizare", care justifică comportamentele derogatorii considerate ca fiind necesare

descărcare
în autoapărarea membrilor subgrupurilor juvenile marginalizate.
J. Selosse
(D. S.)
Derivă instinctivă
Reapariţie, într-o situaţie experimentală îndepărtată de condiţiile naturale de viaţă ale animalului, a unor elemente din repertoriul comportamental specific speciei sale. Fenomenul a fost descris de K. Bre-land şi M. Breland, în 1961, la subiecţii supuşi unor condiţionări operante*. De exemplu, puii de şobolani spălători, perfect condiţionaţi totuşi să transporte jetoane de la o extremitate la alta a unei cuşti mari în vederea unei întăriri* alimentare intermitente*, încetează să mai aibă aceste conduite cu regularitatea şi viteza iniţiale, pentru ca să manifeste comportamente specifice caracteristice (frecarea jetonului între labele anterioare). Observarea acestui fenomen a condus la relativizarea controlului exercitat de condiţionări* şi la inserarea acestora în ansamblul economiei comportamentale a animalului, recunoscînd constrîngerile specifice* asupra mecanismelor de învăţare.
M. Richelle (D. S.)
Dermolexie
Identificare a simbolurilor grafice trasate pe piele. Dermolexia pune în acţiune o integrare senzorială* şi cognitivă* complexă, un transfer intermodal*, configuraţiile* literelor, percepute de obicei vizual, fiind decodate tactil prin stereognozie*.
M. Richelle (D. S.)
Derogare
încălcare caracteristică a unui nivel de negociere a regulilor sociale. Se observă în cursul dezvoltării judecăţii morale* şi juridice, în stadiul convenţional. îndepăr-tîndu-se de normele prescrise social, derogarea pune problema semnificaţiei supunerii faţă de o morală a datoriei şi exprimă o aspiraţie spre acordarea de noi drepturi de către autorităţile convenţionale. Legate

de nevoia de a li se recunoaşte noi competenţe identitare (de identificare), conduitele derogatorii participă la elaborarea unei conştientizări a interacţiunilor dintre drepturi si datorii.
./. Selosse (D. S.)
Descalificare
Tip de logică patogenă descrisă de Şcoala de terapie familială sistemică* de la Palo-Alto în termenii de tangenţializare descalificantă. Descalificarea constă în a nu lua în seamă mesajul unui interlocutor (cuvinte, emoţii, senzaţii, percepţii) nu din cauza conţinutului mesajului (a semnificaţiei sale), ci datorită luării iniţiativei de către interlocutor de a comunica. Chiar faptul de a se exprima îi este refuzat. Astfel se întîmplă cu copilul, fericit să se joace, care îşi strigă mama pentru a-i arăta că este fericit: „uită-te cît de bine mă joc" şi care aude replicîndu-i-se: „mergi şi te spală, murdarule".
C. Ruffiot
(D. S.)
Descărcare
într-un sens derivat din concepţiile lui P. Janet, fază de eliberare în actul sau în explozia emoţională, punînd capăt unei faze de tensiune* psihologică. Conceptul de descărcare îşi găseşte locul în diverse teorii ale dinamicii conduitelor, care recurg la metafora arcului, adică a unei acumulări de tensiune eliberată brusc, fie că este vorba de pulsiune*, de instinct*, de motivaţie*, de emoţie*, de afecte*, sau de inhibiţie*. Din această perspectivă, se acordă descărcării o valoare funcţională, într-o accepţie apropiată, descărcarea corespunde unei reduceri a trebuinţei*, re-zultînd din îndeplinirea unui act consuma-toriu*. Termenul se aplică totuşi, într-un sens mai descriptiv, oricărui comportament care survine într-un mod abrupt şi exploziv : descărcare agresivă, în electrofiziologie, activarea unei unităţi neuronale, producerea unui influx nervos.
M. Richelle (D. S.)
D
descendent
230
Descendent -» Ascendent
Descifrare
Mecanism care, în timpul lecturii* cu voce tare, constă în pronunţarea cuvintelor, asociind silabele unor grupuri de litere. în general, se consideră că există două căi posibile pentru a pronunţa un cuvînt: în primul caz, codul grafemic este transformat în cod fonemic prin punerea în acţiune a regulilor Corespondenţelor Grafofonemice (CGF); în cel de-al doilea caz, codul grafemic oferă accesul direct la lexicul mental*, unde codul fonemic este prezent. în cele două cazuri, codul fonemic este acela care va permite programarea motricitatii articulatorii. Activitatea de descifrare permite observarea măiestriei cu care un cititor începător utilizează regulile CGF.
D. Zagar
(D. S.)
Descoperire (Pedagogie a —)
Proces metodologic menit să conducă elevul spre generarea de concepte* şi idei, eventual după ce a fost ajutat să conştientizeze regulile logice şi ştiinţifice elementare permiţînd verificarea lor. Scopul este atins cînd elevul descoperă singur regularităţile şi iregularităţile din mediul său fizic şi sociopolitic. De la începutul secolului al XX-lea, protagoniştii Şcolii active* au arătat importanţa situaţiilor educative care suscită la elev întrebări în legătură cu o problemă semnificativă pe care doreşte să o rezolve. Constructivismul* pia-getian se înscrie şi el pe această linie.
G. De Landsheere
(D. S.)
Descriere
într-o primă accepţie, această noţiune trebuie să fie înscrisă în dezbaterea clasică privitoare la descriptivism şi ascriptivism. Pentru primul, un enunţ declarativ* reprezintă o descriere sau o reprezentare* a realităţii : obiectele au o proprietate sau alta şi întreţin o relaţie sau alta. Abordarea descriptivistă vede într-un enunţ de tipul „Această cale de escaladare este făcută dintr-o foarte frumoasă stîncă" o simplă
atribuire* a unei proprietăţi unui individ, în timp ce analiza ascriptivistă reperează în el mai întîi un act de recomandare (de tipul „îţi recomand această cale"). Cînd se spune că nu există povestire* fără descriere, înţelegînd prin aceasta că este necesar să se pună pe picioare o lume şi să se confere un minim de proprietăţi unui anumit număr de indivizi actori sau personaje, înseamnă la fel de bine că descrierea poate fi diseminată de-a lungul naraţiunii* sau să constituie blocuri secvenţiale omogene, cum este cazul, de exemplu, la Bal-zac. Pare posibilă punerea în discuţie a existenţei unei suprastructuri* descriptive (J.-M. Âdam şi A. Petitjean, 1989), caracterizată printr-o organizare acronică (spre deosebire de povestire, de reţetă etc.) şi ierarhică, comună listelor şi enumerărilor (stări

elementare ale descrierii) ca şi suitelor de acţiuni (descriere de acţiuni diferită de povestire). în principiu infinită, selecţia de proprietăţi şi de părţi ale obiectului considerat, apoi de părţi şi proprietăţi de părţi ş.a.m.d. este de fapt constrînsă de necesităţile interacţiunii* care impune să nu se selecteze decît datele pertinente.
J.-M. Adam
(D. S.)
• Adam J.-M. şi Petitjean a. (1989), Le texte descriptif, Nathan-Universite, Paris.
Desemnare
Operaţie care instituie un raport între unităţile limbii şi lume (reală sau fictivă); în general, ea este apropiată de aceea, mai largă, de denotaţie* (v. Denominare) sau de cea de referenţiere (v. Referinţă). Această operaţie se efectuează în context*: prin-tr-un act de enunţare* se operează desemnarea obiectelor lumii. Să subliniem că deosebirea dintre sens* şi desemnare este justificată prin faptul că acelaşi obiect al lumii poate fi semantizat diferit în funcţie de alegerea uneia sau alteia dintre desemnări : astfel, A. Rimbaud poate fi „autorul Iluminărilor", „omul cu paşi de vînt" sau chiar „neguţătorul din Abisinia".
J.-M. Adam (D. s.)

desensibilizare
Desen
Desenul este o activitate grafică spontană la copil şi care subzistă la unii adulţi. El amestecă exprimarea sinelui şi copia realităţii. La copil, el nu este decît o imagine, dar şi un mod de scriere complexă care are putere de semnificaţie. J. Piaget consideră desenul ca o specificare a funcţiei semiotice*, situată la jumătatea drumului dintre simbolic* şi imaginea mentală*. Studiul desenului prezintă aplicaţii foarte variate. Testele de reproducere de desene geometrice explorează nivelul de structurare* al activităţii* perceptive, controlul* vizuomotor, atenţia*, memoria* imediată şi eventuale tulburări neurologice subiacente (testul lui L. Bender, figura complexă a lui Rey-Osterrieth). Desenul figurativ* este utilizat ca un test de dezvoltare* intelectuală şi ca un test proiectiv în studiul personalităţii* (testele de desen*, testul arborelui*, desenul familiei). Folosirea lui în cadrul psihoterapiei* şi al psihanalizei copiilor este o tehnică clasică, alături de joc* (vezi squiggle* folosit de D. Winnicott în consultaţia terapeutică). în sfîrşit, desenul a fost studiat şi ca metodă pedagogică. D. Anzieu şi E. Jalley
(D. S.)
Desen (Teste de —)
încercări care permit aprecierea nivelului mental în cursul dezvoltării* copilului. Pentru a circumscrie mai bine bogăţia, fidelitatea şi calitatea structurării desenului, reproducerea desenelor geometrice a părut insuficientă. Desenul liber, permiţînd o mobilizare intelectuală şi creatoare în acelaşi timp, poate fi etalonat cu dificultate. Pentru concilierea acestor două perspective mai mulţi autori au reţinut desenul cu temă. Desenul omuleţului: este folosit de F. Goo-denough ca test de dezvoltare mentală de Ia 4 la 12 ani. El se execută fără alt model decît reprezentarea mentală de care dispune copilul. Este vorba de un test non-verbal, acceptat în general bine, uşor şi rapid de realizat şi de cotat, permiţînd o bună estimare a maturităţii mentale a copilului, mobilizînd şi factorii afectivi. I se
reproşează marea sa sensibilitate la tulburările grafoperceptive şi la tulburările de structurare spaţială. Doamna de Fay are ca obiectiv să amelioreze testul omuleţului lui Goodenough fă-cîndu-1 mai sensibil la fiecare vîrstă. Copilul trebuie să deseneze o femeie care merge sub ploaie. Elementele de cotare reţinute sînt mai numeroase decît pentru desenul omuleţului. Etalonarea este stabilită de la 5 la 12 ani pentru a fi aplicată ca test de dezvoltare. Desenul familiei, tehnică de investigare psihologică inventată de L. Corman, este destinat copiilor; executarea este simplă şi uşoară, dar analiza şi interpretarea, în măsura în care testul nu este etalonat, se bazează în totalitate pe experienţa şi competenţele psihologului. Sînt folosite două recomandări:
1. „Desenează-ţi familia!"
2. „Desenează o familie!" sau şi „o familie pe care ţi-o imaginezi". L. Corman distinge trei niveluri de interpretare: nivelul grafic, nivelul structurilor formale, nivelul conţinutului. El înglobează o anchetă sub formă de convorbire* semidirectivă care permite sesizarea diferitelor semnificaţii identificatorii sau relaţionale (precizări privind vîrsta, sexul, rolul, mai mult sau mai puţin plăcut, mai mult sau mai puţin fericit).
Există şi alte teste de desen: Rey-Osterrieth,
Prudhommeau. _ _, ,
C. Chabert
(D. S.)
Desensibilizare
Termen utilizat în alergologie pentru desemnarea procedurii care are ca scop să facă un organism

insensibil la un alergen, prin injecţii repetate cu acest alergen în doze iniţial foarte diluate, apoi progresiv crescătoare.
Prin analogie, J. Wolpe, psihiatru sud-afri-can, utilizează acest termen pentru a-şi defini terapia de desensibilizare sistematică prin inhibiţie* reciprocă. Principiul său constă în faptul că dacă un răspuns incompatibil cu anxietatea* poate interveni în prezenţa stimulilor anxiogeni*, legăturile
D
design pedagogic

dintre aceşti stimuli şi răspunsurile de anxietate vor slăbi. Această terapie, utilizată cu succes în fobiile* de obiecte externe, îşi va fi extins cîmpul de aplicare la ansamblul patologiilor care implică anxietatea. Eficacitatea, sistematizarea sa au fost din plin remarcate în implantarea terapiilor comportamentale* în cîmpul clinicii. Din numeroasele studii experimentale care i-au fost consacrate s-a degajat progresiv condiţia esenţială a eficacităţii sale, şi anume cunoaşterea expunerii la stimulii an-xiogeni în situaţie reală. Nu mai este acceptabil astăzi să se afirme că eficacitatea metodei şi a multiplelor sale variante se bazează exclusiv pe mecanisme de învăţare. Alţi factori, precum relaţia terapeutică, atingerea unui cîştig terapeutic, autoevaluarea de către subiect a progreselor sale, joacă desigur un rol
important. _, „
O. Fontaine
(D. S.)
Design pedagogic
Propus la Quebec pentru a traduce formula americană Educaţional Design, acest cu-vînt, prin conotaţia sa, ea însăşi de reţinut, descrie într-o modalitate pertinentă importanţa, într-o activitate educaţională, a fazei de pregătire şi raţionalizarea sa întotdeauna posibilă, adesea dorită. Definirea obiectivelor*, inventarierea constrîngerilor şi resurselor, reţinerea conţinutului şi mijloacelor, descrierea sarcinilor, prevederea dispozitivului de evaluare*: fie că ele sînt conduse cu rigoarea unui plan previzional sau cu aproximările simplei prudenţe, aceste operaţii permit sistematizarea, adică o fac „sistemică", a pregătirii acţiunii şi calcularea costurilor ei, în toate sensurile
cuvîntului. _ „ ,.
D. Hamehne
(D. S.)
Desocializare
Concept folosit pentru a exprima efectele excluderii, izolării şi rupturii* din/cu mediul social. Desocializarea marchează termenul unui proces de dezinserţie socială care rezultă dintr-o dezagregare progresivă a reperelor temporale şi spaţiale, dintr-o
dezangajare şi dintr-o dezumanizare a oricărei legături sociale. Asociată adesea cu o degradare fizică (alcoolism, toxicomanie), desocializarea corespunde decăderii unui individ şi ajunge la echivalentul de moarte socială. , _, ,
./. Selosse
(D. S.)
Destin (Nevroză de —)
Termen utilizat de diverşi psihanalişti şi psihopatologi, printre care O. Fenichel, pentru a desemna un ansamblu de tulburări reperat de C. Jung şi S. Freud sub numele de constrîngere de destin şi caracterizat prin repetarea, în biografia unui subiect neprezentînd o nevroză* clinică, a unuia şi aceluiaşi tip de eveniment, în general (dar nu neapărat) supărător. S. Freud distinge cazurile în care subiectul se pune în mod manifest, de la sine, deşi inconştient, în situaţii repetitive, de cazul în care subiectul pare să nu aibă nici un rol în evenimentele care se repetă (dolii, accidente, catastrofe). Ansamblul acestor fapte este invocat ca dovada existenţei unei compulsii sau constrîngeri de repetiţie*. Succesorii lui S. Freud au considerat în general că, în cazurile de constrîngere de destin, subiectul caută inconştient o pedeapsă, în aşa fel încît noţiunile de nevroză de destin şi nevroză de eşec* să fie
larg acoperite. ,
y J.-M. Pe tot
(D. S.)
Destinatar
în teoriile comunicării* se diferenţiază receptorul* unui mesaj* de destinatar, care este subiectul vizat abstract de un act de limbaj*. Teoriile polifonice* şi discursive deosebesc, în ceea ce le priveşte, acest rol de destinatar de cel de alocutor. Ceea ce explică faptul că o injurie poate fi proferată în faţa unui individ (alocutor) căruia i se spune: „nu vorbesc pentru tine, bineînţeles".
în schema actanţială de analiză a povestirii* (vezi Actant), această noţiune corespunde rolului celui care primeşte (cadou) obiectul de valoare şi sancţionează cău-

detecţie a semnalului
tarea eroului recompensîndu-1 (contradar)
si recunoscîndu-i valoarea.
J.-M. Adam
(D. S.)
Destindere
în cadrul unui model homeostatic, destinderea urmează unei reduceri de tensiune nervoasă sau psihică asociate cu o stare sau cu o senzaţie* agreabilă de repaus. Ea survine după satisfacerea unei pulsiuni*, ieşirea dintr-o sau modificarea unei situaţii de constrîngere* şi corespunde calmării unei presiuni şi unei contracţii interioare. Din perspectivă psihodinamică şi în practica terapeutică sînt utilizate diferite metode de relaxare* pentru a se ajunge la o destindere musculară si psihică. r „ ,
’ ./. Selosse
(D. S.) Destrămare -> Fantasmă de destrămare
Deşcolarizare
Concept cu valoare programatică pe care îl datorăm lui Ivan Illici, şi care se află mai ales în centrul criticii violente pe care el a făcut-o şcolii în anul 1970, împreună cu Everett Reimer. Dezbaterea pe care au instituit-o este parte integrantă a marilor şocuri morale şi politice din aceşti ani, în care au dominat tezele lumii a treia şi critica societăţii de consum. După ei, modelul european de şcoală, care se impunea în ţările sărace, era incapabil să asigure egalitatea şi genera clasificări în sînul societăţii şi între naţiuni. Şcoala, în serviciul ideologiei de consum, deposedează individul de puterea educativă pe care o poartă în el şi îl îndreaptă spre luarea de iniţiative în domeniul valorilor asociate muncii şi cunoaşterii*. Deşcolarizarea reprezintă mişcarea prin care s-ar substitui instituţiei-şcoală o instituţie educativă bazată pe reţele de comunicare* în care fiecare ar avea dreptul să predea şi care ar permite fiecăruia accesul liber la ansamblul de cunoştinţe în orice moment din viaţa sa.
D. Manesse
(D. S.)
Detaliu alb -> Alb
Detectabilitate
Proprietate a unei stimulări* care permite receptarea ei de către organism. Prima condiţie pentru ca un fenomen fizic să fie detectabil este, evident, ca el să se situeze deasupra pragului* absolut*. Dar, această condiţie o dată îndeplinită, factori diverşi pot afecta detectabilitatea prin mascare* de stimul. Astfel, un zgomot ambiant alterează detectabilitatea unui semnal sonor; inserţia sa într-o altă formă geometrică regulată afectează detectabilitatea unei forme bune*.
M. Richelle (D. S.)
Detector de caracteristici
Entitate neuronală sau mentală* asigurînd funcţia de reperare a unor caracteristici ale stimulării*, mai ales în domeniul vizual. Expresia se aplică cu pertinenţă neuronilor cortexului* vizual care reacţionează electiv la stimulările luminoase orientate fie vertical, fie orizontal. Ea se aplică, prin extensie, la entităţi inferate care asigură într-un mod similar detectarea diverselor caracteristici esenţiale în structurarea spaţiului (creastă, colţ etc.) sau în identificarea configuraţiilor complexe, cum ar fi feţele umane. Spre deosebire de detectorii de orientare*, puşi în evidenţă de descărcări unitare înregistrate cu ajutorul micro-electrozilor, aceste entităţi nu şi-au găsit încă suportul lor neuronal precis. Noţiunea de detector de caracteristici s-a dovedit fecundă în cercetările vizînd construirea roboţilor dotaţi cu capacităţi perceptive comparabile cu cele ale fiinţelor vii.
M. Richelle (D. s.)
Detecţie a semnalului (Teorie a —)
Model* matematic aplicat în psihofizică*, mai întîi de J. A. Tanner şi W. P. Swets în 1954, Teoria Detecţiei Semnalului (TDS) este şi un model al funcţionării subiectului. Acesta din urmă, într-o situaţie simplă de determinare a pragului absolut*, şi-ar atribui observaţiile uneia sau alteia din cele două distribuţii ipotetice (considerate normale*), cea a zgomotului* sau
determinant

cea a semnalului*, în funcţie de un criteriu de decizie* pe care şi-1 făureşte şi unde intervin variabile motivaţionale. Există patru categorii de răspunsuri posibile, după cum subiectul raportează prezenţa semnalului (răspuns DA) atunci cînd acesta este obiectiv prezent (detectare) sau absent (alarmă falsă), sau după cum el raportează absenţa semnalului (răspuns NU) atunci cînd acesta este efectiv absent (respingere corectă) sau este prezent (omitere). Distanţa dintre mediile celor două distribuţii (indice de sensibilitate* 5’) exprimă gradul de discriminabilitate* între semnal şi zgomot. Criteriul de decizie P defineşte demarcaţia dintre răspunsurile DA şi NU şi va varia mai ales în funcţie de caracteristicile subiectului (atitudini*) şi de evaluarea pe care o va face în ceea ce priveşte costul/beneficiul diferitelor

tipuri de răspunsuri. Aceste variaţii de criterii la un acelaşi subiect furnizează curba de eficacitate a receptorului* sau curba de izosen-sibilitate* (Receiver Operating Characte-ristics [ROC] curve). TDS a lărgit problematica psihofizicii, pînă atunci centrată în sens strict pe mecanismele senzoriale, introducînd în ea procesul
de decizie*.
M. Richelle
(D. S.)
• Tanner J. A. Jr. şi Swets W. P. (1954), „A Decision-making Theory of Visual Detection", Psychological Review, 61, 401^109.
Determinant (la testul Rorschach)
Este vorba de un sistem de cotaţie care ia în considerare factorii (formă F, culoare C, mişcare M) ce mobilizează preferenţial răspunsurile la testul Rorschach*. Acestea pot fi determinate fie de centrarea pe contururile petei (forma, răspunsuri la determinantul F), fie de sensibilitatea la elementele cromatice (negru, alb, roşu, pastel; răspunsuri la determinantul C), fie de proiectarea de mişcări atribuite imaginilor (kinestezie umană K, animală „kan" sau de obiect „kob"). Determinanţii definesc conduite psihice specifice: ataşament pentru percepte (F), apariţia de afecte (C),
alcătuirea de reprezentări integrînd mişcări pulsionale (k). _ _, ,
C. Chabert
(D. S.)
Determinare lingvistică
Considerată în accepţia sa cea mai largă, este vorba de un fenomen care constă în aducerea unui complement, unei precizări în interiorul unui enunţ. Această funcţie este asigurată de unele clase de unităţi lingvistice*, de exemplu de adjectivele epitete („Este o rană superficială!"), de relative („Omul pe care tocmai l-aţi întîlnit este cel mai bun prieten al meu"), de sintagme* prepoziţionale („Soţul Ioanei"). Se vorbeşte astfel, în mai multe terminologii gramaticale, de relative şi complemente determinative. într-un sens mai restrîns, determinarea este asigurată de o categorie de determinanţi, termeni care permit actualizarea* numelui în discurs* (sub această etichetă se regrupează articolele, adjectivele demonstrative, posesive, nehotărîte, numeralele) ca şi „determinarea" sa mai mare sau mai mică: vom opune astfel genericul („Omul este muritor"; „Un om este muritor") specificului („Un om tocmai a
intrat în casă"). , 7 _„.
J.-L. Chiss
(D. S.)
Determinism
Concepţie conform căreia toate fenomenele sînt determinate de cauze*. într-o formă filozofică extremă, determinismul afirmă că orice eveniment prezent sau viitor se găseşte conţinut în cauzele sale anterioare, reductibile şi ele la un eveniment primar, pornind de la care el ar putea să fie, în principiu, prevăzut. într-o formă mult mai puţin ambiţioasă, determinismul, care exprimă postulatul conform căruia natura nu se supune capriciului, ci unei ordini de cauzalitate, dirijează orice demers ştiinţific. Există cu toate acestea loc, în interiorul acestui cadru general, pentru foarte multe nuanţe şi dezbateri, cînd comune tuturor ştiinţelor, cînd specifice psihologiei. Printre temele de dezbateri generale, două merită în mod deosebit să fie subliniate. Prima pune faţă în faţă

determinismul tradiţional şi noţiunea de indeterminism sau incertitudine propusă de anumiţi teoreticieni ai fizicii; ea trimite la statutul hazardului* şi la descrieri probabiliste în explicarea* realităţii, problema centrală constînd, în acest caz, în a se şti dacă renunţarea la un determinism strict reflectă insuficienţa actuală şi tranzitorie a mijloacelor noastre de cunoaştere sau un reviriment radical bazat pe o proprietate a realului, recunoscută în sfîrşit. Cea de-a doua, care nu este, dacă se merge în profunzimea lucrurilor, fără legătură cu prima, se referă la dificultatea de a pune de acord un determinism strict, în care totul ar fi teoretic previzibil plecînd de la cunoaşterea unei stări anterioare, şi apariţia de forme noi pe care le putem explica, dar nu şi prevedea; această a doua problemă s-a pus într-o formă mai acută în biologie, dar se află şi în centrul reflecţiilor teoretice contemporane în fizico-chimie (v. lucrările lui J. Prigojin) şi în astrofizica, în psihologie, conflictul persistă între determinism şi libertate*, chiar dacă cea mai mare parte a cercetătorilor, preocupaţi de probleme delimitate, nu-i acordă explicit decît o atenţie redusă. Evoluţia noţiunii de cauzalitate*, mai ales cu introducerea reglărilor în feed-back*, nu a modificat radical termenii problemei. Nu mai mult decît progresul reflecţiei asupra raporturilor dintre creier şi spirit* determinat de avîntul neuroştiinţelor*, şi care duce atît de elocvent la renaşterea dualismului* ca şi la diverse versiuni, necompatibile, ale monismelor*. în schimb, o altă veche dez-

batere, aceea a determinismului reducţio-nist*, care reducea psihicul la organic şi prin aceasta la fizico-chimie, pare astăzi depăşită în favoarea concepţiilor, mai întîi biologice, ce admit caracterul nu strict reductibil al structurilor emergente şi bidi-recţionalitatea descendentă (de Ia structurile superioare la cele inferioare, top-down, ca şi ascendentă*, bottom-up) a relaţiilor cauzale care permit explicarea comportamentului.
Frecventa calificare a determinismului în psihologie (determinism biologic, cultural,
genetic, de mediu etc.) trădează un alt tip de dezbatere, avînd ca protagonişti partizani ai diferitelor categorii de cauze, considerate dominante, adică exclusive.
M. Richelle (D. S.)
Determinism lingvistic -
gvistic
• Relativism lin-
Deţinător psihic
W. Bion este primul care a pus accentul pe importanţa relaţiei deţinător-conţinut în dezvoltarea precoce a aparatului* psihic. Mama joacă rolul de deţinător al imaginilor fantasmatice şi afectelor terorizante pentru copil. Acesta poate, astfel, interioriza relaţia deţinător-conţinut şi să-şi constituie pe acest model un „aparat de gîndit gîndurile", adică să conţină conţinuturile psihice. R. Kaes a precizat o deosebire între funcţia maternală a deţinătorului pasiv (adică de depozitar) şi cea de container care transformă activ datele psihice brute în elemente alfa şi le dă sens, ceea ce permite copilului să pună la încercare aceste date şi să şi le facă reprezentabile. B. Gibello a numit deţinători de gîndire procesele care dau sens percepţiilor şi raţionamentelor, în afară de deţinătorii cognitivi (gnozii şi praxii), ele cuprind limbajul, fantasma* inconştientă, sistemul narcisic al reprezentării de sine şi cultura. Deficienţa deţinătorilor de gîndire este specifică dizarmoniilor cognitive* patologice* şi întîrzierilor de organizare a raţionamentului. Eul-piele* şi învelişurile psihice* sînt varietăţi ale deţinătorilor psihici.
D. Anzieu
(G. N.)
Deuteranopie -> Dicromatism
Deviant
Individ sau comportament* care manifestă o devianţă*. Statutul* de deviant într-un grup* este atribuit prin efectele de reglare socială*. Existenţa unui deviant într-un grup antrenează mai întîi o creştere a presiunii în direcţia sa. Apoi, dacă deviantul îşi menţine abaterea, el este respins şi ere-
D
devianţă
dibilitatea poziţiei sale este neutralizată de un proces* de „naturalizare", care îl defineşte în mod original ca diferit. Excluşi din grupurile sociale majoritare, devianţii caută să-şi întărească poziţia minoritară în subgrupuri de afiliere* cu o coeziune puternică. Datorită unui fenomen de polarizare, ei pot în acest caz să se opună normei* dominante şi să-şi menţină o poziţie de ruptură*, devenind o sursă de influenţare. Psihologia clinică* este interesată de devianţii discreţi, care revendică dreptul de a nu se supune decît normei umane pînă
la extrema sa specificitate. T „ ,
J. Selosse
(D. S.)
Devianţă
Concepţia normativă a devianţei postulează existenţa unui consens social minimal în jurul unui sistem de reguli* recunoscute ca legitime. In acest caz este considerat deviant cel care nu respectă normele*, încălcîndu-le. într-o concepţie interacţio-nistă, care ţine seama de mecanismele de reacţie selective în faţa diverselor forme de violare a regulilor, este deviant cel care este etichetat astfel în funcţie nu numai de abaterile de la conduită, dar şi de la alte criterii, de statut*, vîrstă, sex, nivel socio-economic şi cultural, de factori etnici. Astfel, definiţia devianţei variază după cum ea este concepută ca rezultatul mecanismelor psihosociale de reglare* socială (devianţă atribuită), sau ca exprimare a unei divergenţe a normelor de către unul sau mai mulţi membri ai unui grup de apartenenţă*: fie prin incapacitate personală sau socială (d. ex., boală, sociopatie) conducînd la o devianţă suportată; fie prin răzvrătire şi refuz activ (d. ex., delincventă*), exprimînd o devianţă contestatară; fie prin revendicare individuală a unei originalităţi specifice (d. ex., transsexualul), legată de o devianţă tipică; fie prin practici sociale de ruptură* cu orice identificare* socială sau după un mod răsturnat de conformitate*: devianţă anticonfor-mistă. Nici o conduită nu este devianţă în sine, ci semnificaţia care i se dă în func-

ţie de criterii normative individuale şi sociale îi conferă acest caracter. Prin reacţiile pe care le provoacă, devianţă este o sursă de ajustări şi schimbări psihosociale. , „ ,
./. Selosse

(D. S.)
Deviere
Factor de distorsiune introdus deliberat sau nu într-o anumită fază a investigației şi care invalidează rezultatele. Devierea eşantionării* introduce această distorsiune încă de la alegerea populației studiate şi falsifică reprezentativitatea datelor obținute. Devierea se află la originea artefactului* şi a erorilor sistematice. Ea poate fi întîlnită chiar în mintea observatorului, mai mult decît în instrumentele de observație*, de măsurare* sau de tratare* a datelor utilizate de el; în acest caz, termenul este sinonim cu o ecuație personală*. Orice tendință sistematică apare în răspunsurile unui subiect orientîndu-le într-un anumit sens. Astfel, în atitudinile sociale, devierea apare în prejudecăți*. O deviere cognitivă este acea tendință pe care o manifestă subiectul în tratarea informației* în aşa fel încît performanța lui se îndepărtează de aşteptările legate de o analiză obiectivă, rațională, logică a datelor. Astfel, în situația în care subiectul face un pariu, foloseşte aprecierile sale subiective privind şansele şi reacționează într-o manieră ce nu corespunde probabilităților* obiective.
în teoria detecției semnalului*, devierea răspunsului (traducerea literală a lui res-ponse bias) sau criteriul de decizie* corespunde compromisului făcut de subiect între şansele maxime de detecție a semnalelor şi riscul unei alarme* false. Devierea răspunsului depinde de atitudinile caracteristice subiectului şi de estimarea pe care o face raportului cost/beneficiu privind detecțiile* sale, omisiuni* şi alarme false.
M. Richelle (G. d. s.)
Deviere motivațională
Distorsiune sistematică a modalităților de atribuire cauzală, care se explică printr-o

dezicere
tendință de atribuire a unui eşec unor cauze exterioare (dificultate a sarcinii, hazard) şi a unui succes unor cauze interne (competență sau efort depus). Acest refuz sau această pretenție privind rezultatul sînt interpretate ca încercări ale subiectului de a controla situațiile, de a-şi conserva sentimentul de competență* în caz de eşec sau a-l dezvolta în caz de succes.
M. Durând (G. D. s.)
Devorare
După K. Abraham, care a distins o oralitate de incorporare (sugere), apoi de distrugere (mordicație), M. Klein pune pe prim-plan această a doua fază canibalică şi sadică. Pentru ea, copilul de un an trăieşte o angoasă oedipiană ca o frică de a fi devorat în timp ce el doreşte să devoreze obiectul libidinal: căci obiectul introiectat devine o instanță primitivă şi copilul se teme de supraeu ca de un lucru care de-vorează.
R. Doron
(D. S.)
Dexametazonă -> Glucocorticoid
Dexterimetru
Dispozitiv care permite măsurarea abilității motorii*, cerînd în general subiectului, sub consemnul rapidității, o ajustare* a mişcărilor* manuale într-o acțiune neobişnuită, cum ar fi transferarea unei serii de inele de la o extremitate la alta a unei tije sinuoase. Unele modele, numite dexteri-grafe, permit în plus înregistrarea mişcărilor.
M. Richelle (D. S.)
Dexteritate
Aptitudinea de a produce mişcări precise şi în acelaşi timp rapide cu ajutorul membrelor superioare. Se distinge dexteritatea digitală, sau aptitudinea de a realiza manipulări de obiecte prin mişcări fine ale degetelor, de dexteritatea manuală, care solicită muşchii mîinilor, brațelor şi antebrațelor.
M. Durând
(D. S.)
Dezechilibrare
Noțiunea de dezechilibrare a fost propusă în lucrările piagetiene prin 1970, atunci cînd J. Piaget şi colaboratorii săi au ajuns să-şi pună întrebări în legătură cu cauzele care antrenează procesul de echilibrare* majorantă. Trei factori sînt în principal avansați pentru explicarea dezechilibrării unui sistem cognitiv:
1. perturbările pe care le poate antrena confruntarea schemelor mentale* cu informațiile care le alimentează;
2. disimetria inițială în interiorul sistemelor cognitive, dintre acțiuni sau preopera-ții pozitive pe de-o parte, negative pe de altă parte;
3. deschiderea spre probleme noi şi spre altele posibile şi cerința unei coordonări* de acțiuni sau operații care produce construcția unui întreg sistem nou de scheme mentale înglobînd un sistem vechi.

J.-J. Ducret
(D. S.)
Dezechilibru —> Echilibru
Dezgust
Emoţia* care însoţeşte reacţia de respingere a unui aliment inapetent sau toxic. Dezgustul la om este însoţit de o mimică* specifică. Această mimică se grefează pe mişcări bucolinguale care permit expulzarea alimentului incriminat şi sînt comune omului şi celorlalte specii animale. Aceste mişcări apar în urma ingerării de substanţe preferate în mod normal dacă ele sînt asociate cu o intoxicare din trecut (aversiune*
gustativă condiţionată).
R. Dantzer
(D. S.)
Dezicere
Traducere franceză propusă în 1965 de G. Rosolato din cuvîntul german Verleug-nung. Această traducere este preferată celei de refuz* din cauza confuziei posibile între acest ultim termen şi cuvîntul (de)negare*. „A nu vrea să admită", definirea termenului a dezice, se situează numai în cîm-pul semnificaţiilor de demarcare şi al reprezentărilor, şi nu necesită sistematic o
dezindividuare
238
239
dezîndrăgostire
trecere la enunţarea verbală, aşa cum ar fi obligatoriu în cazul cuvîntului (de)ne-gare reprezentat tipic de formula „Ştiu bine, dar cu toate acestea...". Dezicerea, caracteristică a funcţionării fetişiste perverse, depăşeşte simpla funcţionare feti-şistă, pentru a permite accesul mai larg la înţelegerea fenomenelor de credinţă* şi de
iluzie*.
A. Braconnier
(D. S.)
Dezindividuare
Introdus de P. G. Zimbardo, termenul de dezindividuare rezultă din două mecanisme legate: anonimatul şi abandonul responsabilităţii personale în favoarea responsabilităţii rolului*. Acesta din urmă exercită două tipuri de constrîngeri asupra individului: presiuni externe (aşteptările) şi presiuni interne. Dezindividuarea este cu atît mai puternică cu cît coeziunea grupului şi solidaritatea sînt mai importante. Comportamentele contrare normei măresc cererea de solidaritate, ceea ce la rîndul său contribuie la minimalizarea diferenţelor interindividuale. Mai exact, dezindividuarea poate rezulta din presiuni temporale, dintr-o stare de excitaţie emoţională sau sexuală, dintr-o supraîncărcare senzorială sau din angajarea într-un act de
agresiune*.
G. Moser
(D. S.)
Dezinhibitor (Medicament —)
în sens strict, dezinhibitorii sînt o subclasă de neuroleptice* (flufenazină, pipotiazină, pimozidă, sulpiridă). Avînd efecte cu po-sologie mai slabă decît efectul antipro-ductiv, ei corespund unei stimulări a sistemelor dopaminergice. Descris iniţial ca proprietate antiautistică a unor neuroleptice, efectul lor se confundă cu efectul antideficitar corectînd simptome ca atim-hormia*, diminuarea afectivă*, anhedo-nia*, pierderea de contact, sărăcia expresiilor şi akinezia*. Efectele lor secundare sînt o repriză de agitaţie, de delir şi halucinaţii, adică de tip productiv. Acest efect antideficitar al stimulării dopaminergice
este acum utilizat, în afara schizofreniei*, în toate cazurile de deficit. Prin extindere, se foloseşte termenul de efect dezinhibitor pentru alte tipuri de substanţe, încetarea blocajului anxios anticipatoriu reprezintă o altă formă de dezinhibiţie, după cum se observă în cazul benzodi-azepinelor sau al inhibitorilor specifici ai receptorilor serotoninergici 5HT2 (carba-mazepină). Acest efect dezinhibitor este uneori cercetat în urma utilizării adictive a benzodiazepinelor. Oprirea diminuării depresive* reprezintă un fenomen specific care înglobează ansamblul sistemelor de acţiuni ale depresiei. Ea nu trebuie confundată cu dezinhi-biţia precoce observată mai ales în urma folosirii primelor antidepresoare, care pot crea o disociere ideo-comportamentală în care subiectul deprimat îşi vede încă motricitatea eliberată subit, conducînd uneori la treceri la actul suicidar.
R. Jouvent
(D. S.)
Dezinhibiţie

încetare a inhibiţiei* prin interferenţa unui stimul* neaşteptat. Fenomenul a fost demonstrat de I. Pavlov prin prezentarea unui stimul interferent în timpul stingerii* sau în cursul fazei de inhibiţie în început de amînare* într-o condiţionare* de urmă* sau într-o condiţionare amînată*: răspunsurile condiţionate inhibate apar din nou pe moment. Pavlov considera dezinhibiţia ca dovada cea mai convingătoare a concepţiei sale despre inhibiţie ca proces activ, şi nu ca simplă absenţă de excitaţie*. Eliberare a controalelor superioare asupra conduitelor emoţionale sau sociale, în urma unei afectări a sistemului nervos central sau sub efectul unor substanţe farmacologice, precum alcoolul. Noţiunea de dezinhibiţie trimite în acest caz la conceperea organizării sistemului nervos ca o integrare* ierarhică*, concepţie propusă de H. Jackson în secolul al XlX-lea.

M. Richelle

(D. s.)

Dezintoxicare

Ansamblu de procedee utilizate pentru evitarea consecinţelor patologice ale consumului obişnuit sau accidental al unui produs toxic. într-o cură de dezintoxicare este vorba de propunerea unor mijloace medicale şi psihoterapice pentru a elibera intoxicatul de dependenţa* sa fizică şi psihică. Organizarea unei cure trece prin-tr-o perioadă de sevraj structurată pentru stabilirea de relaţii noi vizînd apariţia unei cerinţe şi înlocuirea trecerilor la actul pro-priu-zis printr-o schiţă de mentalizare*.

J. Selosse

(D. S.)

Dezintricare

Termenii de dezintricare, difuzie sau dezunire desemnează, în cea de-a doua teorie freudiană a pulsiunilor*, ruptura amestecului care are loc între cele două grupuri pulsionale fundamentale, Eros şi Distrugere. Descrierea efectelor dezintricării se referă mai ales la locul preponderent ocupat de pulsiunea de moarte* care nu mai este temperată de unirea sa cu libido*-ul. în acest sens, componenta sadică* a Hbido-ului normal ar ilustra intricarea pulsiunilor, în timp ce sadismul devenit independent sub formă de perversiune* ar oferi modelul unei dezuniri. într-o perspectivă klei-niană, P. Heimann a considerat trecerile la act* bruşte ale unor criminali ca fiind produsul unei dezuniri subite a pulsiunilor de viaţă şi a pulsiunilor de moarte.

J.-M. Pe tot (D. S.)

Dezinvestire

Desemnează în psihanaliză orice retragere a investirii*, în diversele sensuri ale acestui termen. Procesul de dezinvestire joacă un rol important:

1. în refulare*; toate formele refulării (refulare retroactivă sau originară) prezintă o retragere a investirii preconştient-con-ştient* a reprezentării* de refulat;

2. în retragerea narcisică* normală sau patologică : investirile sînt retrase reprezentărilor de obiecte înainte de a servi investirii de noi obiecte (travaliu al doliului*)

D

sau a eului (retragere narcisică* normală în durerea sau boala organică, megalomanie*, manie*, melancolie*). . „ „

J.-M. Petot

(D. S.)

Dezirabilitate socială

Este una dintre principalele tendinţe de răspuns* influenţînd scorurile chestionarelor* de personalitate*. Ea corespunde alegerii sistematice a răspunsurilor favorabile în urma unei autodescrieri. Pentru a-i minimaliza efectul, se pot alcătui itemi simetrici sau neutri în ceea ce priveşte de-zirabilitatea lor sau itemi cu alegere forţată. Această tendinţă cuprinde: irea-lismul involuntar în percepţia de sine, legat de anxietate, şi dorinţa deliberată de a face o impresie bună, legată de contextul examenului.

Scale speciale detectează fie aceste două aspecte (scalele lui Marlowe-Crowne), fie pe primul (scala lui Edwards), fie pe cel de-al doilea (scalele Lie, scala lui

M. Bruchon-Schweitzer (D. S.)

Dezîndrăgostire

Dezîndrăgostirea, teoretizată de A. Ruffiot în 1984, exprimă realitatea psihică a cuplurilor aflate în stadiul de ruptură. Ele retrăiesc fenomene psihice de aceeaşi natură ca şi cele trăite în dragoste, dar în negativ : refuz*, clivaj*, contraidealizare (înlocuind idealizarea în dragoste), fenomene care vizează dezancorarea indivizilor atît ca entităţi biologice, cît şi psihice. Dezîndrăgostirea nu înseamnă absenţa dragostei, indiferenţa, ci dragostea disperată, nostalgică, aflată în suferinţă, fapt ce reflectă mecanisme cum ar fi: reproşul, atacul, dorinţa de anihilare a partenerului. Ea este decreare, în acelaşi timp deziluzie individuală (neajuns de factură narcisică) şi grupală (dezrădăcinare din contextul grupului social).

Nevroza provocată de dezîndrăgostire exprimă o funcţionare psihică marcată de imposibilitatea de a se mai îndrăgosti.

A. Ruffiot (D. s.)
dezlegare
240
Dezlegare —> Legătură / Legare
Dezmembrare
Mecanism de apărare* arhaic descris de D. Meltzer. După el, obiectele de excitaţie sexuală în jurul cărora se cristalizează perversiunile sînt obiecte fragmentate, apoi devalorizate, diferite de obiectele parţiale* şi obiectele clivate*. Dezmembrarea separă senzaţiile furnizate asupra unui organ de simţ de cele furnizate de un alt organ de simţ şi referitoare la acelaşi obiect extern. De unde descompunerea obiectului „bunului-simţ" într-o multitudine de obiecte unisenzoriale. Dragostea este redusă la senzorialitate imediată; satisfacţia este împiedicată; din aceasta rezultă o absenţă a introiecţiei şi o insaţiabilitate a excitaţiei.
D. Anzieu
(D. S.)
Dezobişnuire
încetare a obişnuirii*, obţinută mai ales prin interferenţa* unui stimul neaşteptat. Dez-obişnuirea furnizează argumentul principal pentru conceperea obişnuirii mai degrabă ca proces activ, decît ca simplă atenuare şi dispariţie a unui răspuns. Un exemplu deosebit de convingător ar fi reapariţia răspunsului care a făcut obiectul obişnuirii în urma omiterii ocazionale a stimulului, într-o serie de prezentări* periodice*.
M. Richette
(D. S.)
Dezoxiribonucleic -> Acid nucleic Dezunire -> Dezintricare
Dezvoltare
Noţiune foarte generală care desemnează ansamblul proceselor de transformare ce afectează fie organismele vii, fie instituţiile umane (societate, cultură*, economie etc), fie diferitele lor proprietăţi. în cea mai mare parte a cazurilor, acest termen este purtător de conotaţii continuiste şi finaliste, fiind astfel apropiat de cel al evoluţiei*; dezvoltarea conduce entitatea interesată de la o stare iniţială, considerată simplă sau primitivă, spre o stare finală,
considerată mai complexă, mai stabilă, adică definitivă.
Filogeneza* poate fi interpretată în termenii dezvoltării; prin efectul combinat al mutaţiilor* aleatorii şi al adaptării* la caracteristicile mediului*, speciile ar evolua de la forme simple la forma deosebit de complexă pe care o reprezintă Omul. în psihologie, această noţiune este folosită mai ales pentru desemnarea faptelor de evoluţie care caracterizează ontogeneza*; astfel, vom vorbi de dezvoltare cognitivă*, dezvoltare afectivă, dezvoltarea personalităţii* etc. Una dintre problemele majore care se pune în acest domeniu este aceea a identificării factorilor de dezvoltare sau, mai precis, a importanţei diferiţilor factori potenţiali. Pot fi distinse patru tendinţe principale. A. Gesell (1929) a fost iniţiatorul unui curent pentru care dezvoltarea umană este reglată în principal de factorii interni, mai ales de maturizarea* echipamentului biologic. Pentru constructivismul* piagetian, dezvoltarea este produsul interacţiunilor* dintre organism şi mediu, interacţiuni reglate şi ele de mecanisme funcţionale cu caracter înnăscut (asimilare*, acomodare*, echilibrare*). Din aceste două perspective, dezvoltarea este continuă şi ierarhizată; capacităţile comportamentale noi apar după o ordine fixă şi unele dintre aceste etape de dezvoltare se caracterizează printr-o reorganizare funcţională generală (v. Stadiu). După L. S. Vîgotski (1934), interacţionismul* social postulează existenţa a două filiere de dezvoltare, prima bazîndu-se pe acţiunea factorilor interni, iar cea de-a doua rezultînd din aproprierea*, apoi interiorizarea* de către individ a semnificaţiilor* socioistorice precon-struite. în această opţiune dezvoltarea prezintă un caracter discontinuu; o dată cu aproprierea semnificaţiilor grupului, se schimbă chiar natura dezvoltării, trecînd de la biologic la socioistoric. Pentru beha-viorism* dezvoltarea este produsul învăţării* şi se află deci sub efectul mediului, mai precis al contingenţelor de întărire*; ea se exprimă în esenţă printr-o îmbogăţire a repertoriului comportamental. în această
241
dezvoltare cognitivă
ultimă perspectivă, pot fi studiate interacţiunile dialectice dintre dezvoltarea mediului (evoluţia cunoştinţelor*, a culturii, a condiţiilor economice) şi dezvoltarea psihologică.
în timp ce, în concepţiile precedente, vîr-sta adultă (sau maturitatea*) înseamnă, explicit sau implicit, sfîrşitul dezvoltării, o concepţie recentă (life-span developmental psychology, sau dezvoltare în întreaga viaţă, K. Riegel, 1973) aplică noţiunea de dezvoltare la ansamblul ciclului de viaţă, incluzînd deci în obiectul său diferitele transformări care se produc în timpul vieţii adulte, inclusiv procesele de degenerescentă* şi de moarte.
întîrzieri în dezvoltare. Numeroase studii, raportîndu-se la dezvoltarea cognitivă, afectivă, motorie etc,

au permis stabilirea unei cronologii medii a etapelor de achiziționare de comportamente sau competențe*. Aceste date pot fi folosite ca norme* de evaluare* a diverselor aspecte de dezvoltare individuală. îndepărtările de la normă sînt de diverse tipuri; ele pot consta într-o accelerare sau încetinire generală a procesului: fenomene de precocitate sau de întîrziere propriu-zisă (v. Retardare); ele se pot exprima şi prin fixarea* la un stadiu* dat sau prin fenomene de regresie*. Psihologia dezvoltării. în timp ce psihologia copilului* are ca obiect de studiu descrierea şi explicarea conduitelor* subiecților în această etapă a evoluției lor, psihologia dezvoltării este o abordare care utilizează de preferință faptele dezvoltării pentru elaborarea unei teorii generale a funcționării psihologice a subiectului. Această abordare a fost dezvoltată în mod deosebit de J. Pia-get sub denumirea de psihologie genetică (v. Epistemologie genetică).

J.-P. Bronckart

(D. S.)

• Gesell A. (1929), „Maturation in Infant Behavior Patterns", Psychological Review, 36, 307-317. — Riegel K. (1973), „Dialectica] Operations: the Final Period of Cognitive De-velopment", Human Development, 16,346-370. — Vîgotski L. S. (1934), Mîşlenie i reci,
Moscova. Traducere (1985): Pensee et langage (trad. F. Seve), Editions sociales, Paris.

Dezvoltare a organizațiilor

Ansamblu de intervenții care au ca scop să facă organizația* mai eficace şi mai dinamică. Mai precis, ansamblu de metode destinate să stabilească un climat de încredere, să asigure claritatea comunicării, să dezvolte capacitatea de expunere, ajustare şi rezolvare a conflictelor, să optimizeze munca în echipă şi să stimuleze capacitatea pe care o are organizația de a-şi reînnoi obiectivele şi structurile. De asemenea, metodele sînt menite să schimbe indivizii, ca şi structurile, sistemele şi practicile, climatul* organizației şi stilul relațiilor interpersonale. _, , ,

C. Levy-Leboyer (D. S.)

Dezvoltare cognitivă

Dezvoltare* a aptitudinilor* mentale, a structurilor şi proceselor intelectuale, care este cel mai adesea descrisă ca o secvență ordonată a stadiilor*. în timp ce în psihologia dezvoltării se consideră în general că dezvoltarea cognitivă se desfăşoară de la naştere* pînă la perioada de inserție în viață (adolescență*, vîrstă adultă), o tendință recentă aplică această noțiune la transformările proceselor de elaborare a cunoştințelor* care afectează ansamblul vieții umane (life-span developmental psychology), reluînd astfel o concepție la modă la începutul acestui secol. Pentru unii autori, inspirați de A. Gesell, dezvoltarea cognitivă este un rezultat al maturizării* sistemului nervos şi reprezintă o pură desfăşurare de aptitudini mentale înnăscute, deci ea nu ar scoate în evidență mecanisme de învățare*. Pentru alții, aceasta s-ar prezenta ca o secvență ireversibilă de stadii uneori fixe şi predeterminate, uneori sensibile la influența mediului, dar întotdeauna orientate spre o stare finală, fiecare stadiu mareînd un salt calitativ în raport cu precedentul. Iar în alte curente, dezvoltarea cognitivă este descrisă ca un proces de schimbare progresivă care conduce la niveluri din ce în ce

mai ridicate de diferențiere* şi integrare* presupunînd o stare finală de maturitate atinsă prin interacțiunea* cu mediul. Din acest punct de vedere structuro-funcțional, schimbarea temporală simplă nu poate fi identificată cu progresul cognitiv, în psihologia americană, această expresie trimite adesea la teoria stadiilor elaborată
de J. Piaget.

J. Vuneche

(D. S.)

Dezvoltare în întreaga viață —> Dezvoltare

Dezvoltare libidinală -» Fază a dezvoltării libidinale

Diacronie

Termen general care se referă la ansamblul metodelor de studiere ştiințifică a unui obiect ce ține seamă de parametrul temporal (v. Timp). El se opune termenului de sincronie*, care are legătură cu metodele ce sesizează un obiect făcînd abstracție de acțiunea pe care timpul o exercită asupra lui. Demersul diacronic se poate centra exclusiv pe evoluția* (biologică sau cognitivă) a unui organism: el poate să integreze şi parametrii de schimbare socioculturală (perspectivă istorică; v. Istorie).

Considerate de F. de Saussure net disjuncte, demersurile diacronice şi sincronice sînt însă văzute de diverse curente de lingvistică* contemporană ca fiind complementare. La fel stau lucrurile în curentele de psihanaliză* a copilului, şi R. Spitz, mai ales, a subliniat necesitatea unei folosiri strîns legate a celor două demersuri. în psihologie, se poate considera că metodele longitudinale* pun în evidență diacronia şi cele transversale* relevă sincronia.

J.-P. Bronckart şi E. Jalley
(D. S.)
Diadă
Diada este un cuplu în care individualitatea fiecăruia dispare în favoarea unei unităţi diadice în sînul căreia se ţes anumite tipuri de legături. Sociologul G. Simmel a utilizat acest termen la sfirşitul secolului al XIX-lea pentru desemnarea unui grup de
două persoane. Psihanalistul unguri. Her-mann a introdus în 1943 o expresie apropiată, aceea de relaţie dual㠆. Relaţia diadică este caracteristică pentru relaţia simbiotică* mamă/nou-născut. Ea pune bazele fantasmei* unui psihic comun celor doi parteneri ai relaţiei. D. W. Winnicott, în 1965, a clarificat un aspect important al acestei relaţii: preocuparea maternă primară*, care determină mama să se adapteze perfect la toate trebuinţele nou-născutului. Diada dragostei desemnează cuplul bărbat-femeie, descris de J. Lemaire ca un „noi psihic" în care se şterg limitele eu/ego-ului*. Pe plan topic*, se observă o punere în comun a spaţiilor psihice în care obiectul-cuplu funcţionează ca un eu unic. Din punct de vedere dinamic*, conflictul se actualizează într-o apărare a limitelor unităţii-cuplu contra intruziunii mediului înconjurător. Sub aspect economic*, are loc o punere în comun a acestor sine*, ca şi o alimentare energetică continuă a eului.
A. Ruffiot
(D. s.)
Dialect
Spre deosebire de noţiunea de limbă naturală*, termenul de dialect desemnează un limbaj regional înrudit cu sistemul* considerat ca „limbă" şi care are caracteristici lingvistice specifice (fonetice, fonologice, lexicale şi mai rar morfosintactice). Mijlocul de comunicare care, din motive istorice, economice şi socioculturale, se impune ca sistem dominant ajunge singur la rangul de limbă: un dialect, deşi adesea depreciat din punct de vedere sociologic, nu este deci prin nimic o formă degradată a acestuia. Se consideră în general regionalismul ca o variantă a unui dialect.
D. Peraya
(D. S.)
Dialog
într-o structură dialogată, vocile interlocutorilor îşi răspund şi intervenţiile lor se succedă păstrîndu-şi autonomia. Cea mai mare parte a lingviştilor recunoaşte astăzi că această structură se găseşte la baza enunţării* şi chiar a limbajului interior*

(v. Monolog). Este totuşi necesar să se distingă o astfel de succesiune de replici de prezenţa mai multor voci (enunţiatori*) în cadrul aceleiaşi intervenţii (monologale); este vorba în acest caz de o structură polifonică, uneori opusă structurii diafonice în care se vede locutorul* reluînd şi rein-terpretînd în propriul discurs* — cu ajutorul unui „de vreme ce", de exemplu — cuvinte atribuibile interlocutorului său.
J.-M. Adam (D. S.)
Diateză —> Voce
Dicromatism
Anomalie a perceperii culorilor cores-punzînd absenţei funcţionării, la nivelul ochiului, a uneia dintre cele trei radiaţii fundamentale (culori primare: roşu, verde sau albastru). Această anomalie rezultă din absenţa uneia dintre cele trei varietăţi de conuri corespunzînd celor trei vîrfuri de sensibilitate spectrală la cele trei culori fundamentale. Protanopia sau daltonismul (de la numele lordului Dalton, care a suferit de această afecţiune; termenul nu mai este folosit în limbajul ştiinţific) corespunde nefuncţionării receptorilor la roşu. Este deci un dicromatism verde şi albastru. Deuteranopia corespunde nefuncţionării receptorilor la verde. Este un dicromatism roşu şi albastru. Tritanopia corespunde nefuncţionării receptorilor la albastru. Este un dicromatism verde şi roşu. Diferitele forme de dicromatism sînt ereditare.
R. Genicot
(D. S.)
Didactică
Grija de a preda bine devine o preocupare cu adevărat didactică cînd se încearcă să se răspundă metodic la următoarele întrebări:
1. Ce să se predea ?
2. Cui?
3. De ce?
4. Cum?

5. în vederea căror rezultate?
Aceste întrebări sînt numai aparent simple. Mai întîi pentru că se află în interrelaţie:
a răspunde la ele înseamnă a descoperi ca a preda-a învăţa formează un subsistem în acelaşi timp foarte dependent de condiţiile generale ale sistemului educativ* şi purtător al unei reale autonomii de manevră pentru actorii implicaţi. Uniformităţii programelor şi organizării îi poate fi opusă diversitatea, cînd nu este impre-vizibilitate concretă, a practicilor, de Ia un profesor la altul.
Dar a răspunde la aceste întrebări înseamnă mai ales a pune în lumină întîl-nirea întotdeauna costisitoare a logicilor contradictorii, din care nici una nu poate fi neglijată fără risc. Astfel logica constituirii ansamblului de cunoştinţe nu are aceleaşi criterii de coerenţă ca logica expunerii lor, şi mai puţin ca aceea a învăţării* lor: tabla de materii a unui manual lasă pe gînduri omul de ştiinţă, ca şi elevul. Prima sarcină a unui didactician este să opereze o transpunere susceptibilă de a face compatibile cele trei logici. Unii cred că această transpunere didactică îşi găseşte singurul fundament în coerenţa specifică fiecărei discipline şi contestă temeiul unei didactici generale. Din contră, alţii sînt de părere că un proiect didactic nu este complet decît printr-un inventar mai cuprinzător şi mai fin: nivel intelectual, interese, origine socială a elevilor; competenţe diversificate şi complementare ale profesorilor; aducere la zi a metodelor, tehnicilor şi mijloacelor. Repercusiunile pedagogice, psihologice şi sociale ale oricărei practici de evaluare* ar confirma deja caracterul sistemic al oricărui învăţămînt: întrebările comune tuturor disciplinelor sînt adevărate probleme didactice.
D. Hameline (D. S.)
Diencefal
Creier intermediar formînd o zonă de tranziţie între telencefal* şi mezencefal*. S-a dezvoltat, la nivelul embrionar, o dată cu telencefalul, plecînd de la două vezicule de prozencefal, constituind astfel unul dintre elementele creierului propriu-zis. Este
u
unei ei ijd
244
situat între cele două emisfere telencefa-lice. Structura embrionară diencefalică dă naştere pereţilor celui de-al treilea ventricul, talamusului*, pallidumului, hipotala-musului*, dar şi retinei*, celor doi nervi optici, chiasmei optice, ca şi posthipofizei, epifizei şi celor doi tuberculi mamilari. R. Decombe şi M. Le Moal
(D. S.)
Diferenţă
Diferenţă exact perceptibilă: diferenţă fizică minimală dintre doi stimuli situaţi pe acelaşi continuum* făcînd posibilă perceperea unei diferenţe. Măsurarea Diferenţei Exact Perceptibilă (DEP) intervine în determinarea pragurilor* diferenţiale*. Diferenţă exact imperceptibilă: diferenţă maximală pe care o putem introduce în stimul fără a antrena perceperea unei diferenţe; este diferenţa maximală dincolo de pragul diferenţial.
M. Richelle
(D. S.)
Diferenţial
Prag* diferenţial: valoare minimală care trebuie adăugată (prag diferenţial superior) sau suprimată (prag diferenţial inferior) la un stimul pentru ca o diferenţă să fie percepută. Pragul diferenţial este o valoare limită corespunzătoare, prin convenţie, mediei dintre diferenţele* exact perceptibile şi cele exact imperceptibile. Se măsoară cu ajutorul uneia dintre cele trei metode* clasice ale psihofizicii* (limite*, stimuli constanţi*, ajustări*), diferenţele calculîndu-se de la stimulul de comparaţie* în raport cu un stimul etalon* sau standard*. Pragul diferenţial nu corespunde unei valori absolute independente a poziţiei stimulului etalon pe continuum*-u\ fizic considerat. El corespunde unei valori dependente de valoarea acestui stimul, pe care o exprimă, în forma sa cea mai simplă, fracţia lui Weber AI/I, unde AI este valoarea de creştere în intensitate cerută şi I intensitatea stimulului etalon. întărire diferenţială: în terminologia condiţionării operante*, întărire* acordată selectiv unei (unor) valori definite de o dimensiune a comportamentului. Astfel, în programele* de întărire diferenţială de debit de răspuns lent, întărirea nu urmează unui răspuns decît dacă aceasta a fost precedată de un interval fără răspuns (sau interval inter-răspunsuri) de o durată minimală determinată.
Psihologie diferenţială: domeniu al psihologiei care are ca obiect explicarea diferenţelor interindividuale sau intergrupuri. Ea cercetează factorii responsabili de diferenţele observate şi în moştenirea biologică, bazîndu-se pe genetică comportamentală*, ca şi în mediu, explorînd variabilele fizice (nutriţie, condiţii climatice etc.) şi culturale (clase socioeconomice, educaţie etc). Psihologia diferenţială, mult timp considerată un cîmp al psihologiei aplicate însărcinat să explice în scopuri practice excepţiile şi variaţiile în raport cu legile generale, s-a înscris de puţină vreme printre abordările fundamentale într-o perspectivă care acordă variabilităţii* inter şi intrain-dividuale o semnificaţie

centrală pentru
adaptarea* psihologică.
M. Richelle
(D. S.)
Diferențiator semantic
Tehnică concepută de C. E. Osgood pentru studierea semnificației conotative*: individul localizează un concept pe un continuum definit de doi termeni bipolari (d. ex. bun-rău, puternic-slab). Astfel de continuum-uri sînt aproximări ale unor dimensiuni generale (d. ex., bun-rău este o aproximare a dimensiunii valorii*). Sub forma sa standard provenită de la Osgood, diferențiatorul semantic prezintă un număr limitat de scale* (adesea nouă) permițînd studierea celor trei mari dimensiuni ale conotației: valoarea, puterea şi activitatea. Prin extindere, numim uneori diferențiator semantic orice ansamblu de scale de apreciere definite prin termeni bipolari.
ERSOC (D. S.)
Diferențiere
Proces prin care o conduită*, un organism, o populație trec de la o stare omogenă la

o stare heterogenă în cursul dezvoltării*, evoluției* sau învățării*. în biologie*, termenul se referă mai ales la specializarea progresivă a celulelor în cursul embrio-genezei* sau la diversificarea speciilor în timpul filogenezei*.
în psihologie, desemnează, în general, orice complexificare şi rafinare a conduitelor care se manifestă în ontogeneză. în psihologia experimentală, se vorbeşte de diferențiere în legătură cu rafinarea unui răspuns*, care, de la global şi nediferențiat, se defineşte progresiv în cursul unei condiționări* sau al unei învățări, sau şi în legătură cu achiziția* răspunsurilor diferite la stimuli* diferiți.
La H. Wallon, diferențierea intervine în concepția trecerii de la un stadiu* la următorul. Noua funcție dominantă se integrează în cea veche diferențiind-o şi sub-ordonînd-o. P. Marty reia această schemă în modelul său de lanțuri evolutive referitoare la psihosomatică*: fiecare etapă este constituită din ierarhizarea de funcții* depăşite. După S. Freud, pentru care eul se diferențiază de sine, iar supraeul de eu, R. Spitz, M. Klein, D. Winnicott şi M. Mal-her, fiecare în propriul sistem de referință, folosesc termenul de diferențiere (asociat adeseori cu cel de integrare*) pentru marcarea etapei care distinge subiectul sau personalitatea* de mediul* său biologic şi
E. Jalley şi M. Richelle (D. S.)
Diferențiere socială
Concept relevant pentru cîmpul comparației sociale*. Este vorba ca un individ sau un grup care se crede în inferioritate față de altele — şi aceasta într-o situație în care trebuie să fie puse în valoare aptitudinile* sau competențele sale — să-şi păstreze identitatea* şi valoarea* afirmîn-du-şi diferențierea. Diferențierea socială pune în discuție criterii ale comparației interindividuale sau intergrup: modificarea pertinenței criteriilor, promovarea de criterii noi, făcînd dificilă comparația socială. De altfel, diferențierea socială ar putea să țină de o nevoie de unicitate (de a
se simți unic) a cărei existență i-au afirmat-o unu autori.
ERSOC (D. S.)
Difracție
Proces descris de S. Freud la travaliul visului* şi denumit ca atare de R. Kaes. Un gînd al conținutului latent este disimulat, fiind disociat în mai multe elemente vizuale în aparență diferite în conținutul manifest al visului. Este inversul condensării*. Difracția se distinge de alte două mecanisme de apărare* disociative utilizate în mod deosebit în situația de grup: depozitul multiplu, destinat să protejeze obiectul bun divizîndu-1, şi fragmentarea descrisă de O. Springman în 1976, în care participanții unui grup larg refuză orice temă comună de discuție, care ar da unitate şi consistență grupului, dar care i-ar obliga să înfrunte poziția depresivă*.
D. Anzieu
(D. S.)
Deviere de la direcția de propagare în linie dreaptă a unei unde atunci cînd ea în-tîlneşte un obstacol. Grație difracției, unda conturează obstacolul. Acest fenomen este bine cunoscut în cazul sunetului şi observabil şi pe undele luminoase. Difracția produce abateri de la legile opticii geometrice. Există două consecințe optice ale acestui fenomen: a. imaginea unui punct-sursă nu poate fi un punct-imagine, ci un desen difuz. Această configurație depinde de forma şi talia obiectului întîlnit (d. ex., o diafragmă) şi de lungimea undei de lumină; b. un sistem de găuri, de dungi paralele echidistante sau de fente, plasat în fața unei suprafețe şlefuite, poate produce o lumină spectrală prin difracție.
R. Genicot (D. S.)

Difuzie -» Dezintricare
Diglosie
în accepţia sa cea mai generală, acest termen este un sinonim al bilingvismului*, în sociolingvistică, desemnează mai specific o stare de distribuţie funcţională sta-
digresivă
246
247
dipsic
bilă între două varietăţi ale aceleiaşi limbi (una considerată „înaltă", cealaltă „joasă") în funcţie de situaţiile şi de tipurile de comunicare*. Noţiunea de diglosie se extinde astăzi la orice diferenţă funcţională dintre două limbi, chiar neînrudite. Contrar bilingvismului, care nu priveşte decît aspectele individuale, o situaţie de diglosie este întotdeauna însoţită de o diferenţă statutară între două limbi: diglosia ar aparţine deci prin esenţă cîmpului sociolingvisticii.
D. Peraya (D. S.)
Digresivă (Gîndire —) -* Circumstanţială (Gîndire —)
Digresivă (Gîndire —) -» Gîndire Dihaptic -> Haptic
Dihoptic
Woodworth a desemnat prin acest termen stimulările heterogene care afectează simultan regiunile corespunzătoare celor două retine (antagonism sau rivalitate* bin-oculară). (V. Conflict perceptiv.)
R. Genicot
(D. S.)
Dihorinic
Se spune despre stimulările* olfactive* care afectează diferit cele două nări şi despre analiza efectelor lor perceptive.
M. Richelle
(D. S.)
Dihotic
Se spune despre prezentarea* simultană a stimulărilor* auditive diferite la cele două urechi. Procedeul experimental de ascultare dihotică a fost pus la punct de D. Broad-bent în 1956. Psihologul britanic a avut ideea să prezinte prin căşti (auditive)* două serii diferite de trei cifre la urechea stîngă şi respectiv la cea dreaptă, în ritmul a două cifre pe secundă, perfect sincronizat. In loc să înregistreze trei perechi de cifre, subiectul înregistrează informaţia* separat pentru fiecare ureche. Rezultatele culese au fost hotărîtoare în formularea teoriei atenţiei* bazate pe noţiunea de sis-
tem de tratare* a informaţiei cu canal* unic de capacitate limitată şi pe noţiunea de filtru*. Procedeul de ascultare dihotică a devenit foarte răspîndit în psihologia cognitivă*, nu numai în studierea proceselor atenţionale, dar şi, după lucrările lui O. Ki-mura, în cercetările de neuropsihologie* referitoare la lateralizarea* cerebrală. Astfel informaţiile verbale furnizate la urechea dreaptă le domină pe cele care ating urechea stîngă, cum lasă să se înţeleagă dominanţa* emisferică stîngă pentru limbaj.
M. Richelle (D. S.)
Dihotomie
Repartizare a elementelor unui ansamblu în două clase* pe baza prezenţei/absenţei unui criteriu dat.
Modalitate de răspuns* la un experiment psihologic, un test*, un chestionar*, care se limitează la două posibilităţi de răspunsuri (da/nu).
în dezvoltarea* cognitivă*, după descrierile furnizate de Piaget, dihotomiile marchează un progres în raport cu colecţiile* figurale, în care elementele sînt adunate după un raport de analogie şi care reprezintă regula stadiului* preoperatoriu*. Deşi este capabil să furnizeze o dihotomie, copilul nu poate totuşi să furnizeze de la început o a doua dihotomie, după un criteriu diferit, apoi o a treia etc. (dihotomii succesive, d. ex. după talie, apoi după culoare, după grosime, apoi după textura elementelor). Dihotomia reprezintă începutul conduitei de clasificare* care ajunge la clasificare multiplicativă*. .. n. , ,, F M. Richelle
(D. S.)
Dimensiune
Prin analogie cu dimensiunile în spaţiu, orice proprietate a unui stimul* pasibil de o cuantificare*: frecvenţa* şi amplitudinea* sînt cele două dimensiuni ale sunetelor pure. Prin extindere, orice proprietate a senzaţiei* care se pretează la cuantificare: înălţimea tonală* şi intensitatea* sînt cele două dimensiuni psihologice principale ale senzaţiei auditive. Se foloseşte şi termenul de continuam*.
D
Orice trăsătură* psihologică ce poate face obiectul unei cuantificări, sau orice scală* construită la care indivizii pot fi raportaţi : introversiunea* şi extraversiunea* sînt dimensiuni ale personalităţii*, sau: axa introversiune-extraversiune reprezintă o dimensiune a personalităţii. M Richeue

(D. S.)
Diminuare afectivă
Tulburare a dinamicii afective, ce constă într-o diminuare a expresivităţii comportamentale şi subiective a emoţiilor*. Apropiată de indiferenţa afectivă, ea include în acelaşi timp o pierdere de iniţiativă şi o diminuare a reactivităţii. A fost descrisă în stările depresive: Galien semnala deja în melancolie o îndepărtare faţă de lucrurile cele mai dragi. K. Schnei-der o includea în noţiunea sa de depresie* vitală. Semiologia diminuării afective o domină parţial pe cea a lentorii* depresive.
Acelaşi simptom a fost descris în schizofrenie*. E. Kraeplin insista asupra faptului că, mai mult decît în sfera intelectuală, în sfera afectivă trebuie să căutăm caracteristica demenţei* precoce, a cărei inactivitate apare ca fiind semnul dominant. în această patologie, noţiunea de diminuare afectivă se întîlneşte cu cea de indiferenţă şi se alătură celor de atimhormie*, deficit şi anhedonie*. Aceasta din urmă se distinge totuşi prin faptul că nu priveşte în principiu decît subiectivitatea. Sensibilitatea aceleiaşi caracteristici emoţionale la agoniştii dopaminergici în depresie, schizofrenie, ca şi în boala Parkin-son* duce la avansarea ideii că diminuarea afectivă este o ţintă transnosografică* a stimulării structurilor dopaminergice şi un model al implicării lor în motivaţie*.
R. Jouvent
(D. S.)
Dinamica grupurilor -> Grup
Dinamometru
Instrument folosit la măsurarea forţei* musculare, eventual prevăzut cu un dispozitiv de înregistrare grafică (în acest caz vorbim de dinamograf). ., „. , „
e M. Richelle
(D. S.) Dinorfină -> Opioid endogen
Diplopie -» Anizopie
Dipsic (Comportament —) Setea este unul dintre factorii, dar nu singurul, care provoacă comportamentul de consumare de băutură. Trebuie să distingem comportamentele dipsice provocate de lipsa de apă, de comportamentul spontan de consumare de băutură: amîn-două există la animal şi la om. Ca pentru orice comportament, acesta din urmă este organizat de creier de la senzaţia de sete pînă la conduitele de selecţie şi ingestie. Menţinerea echilibrelor apă-săruri minerale şi a presiunii osmotice este o necesitate homeostatică*. Apa din organism (70% din masa corporală) este distribuită între un compartiment celular (55 pînă la 60% din apa totală) şi un compartiment extracelular. Pierderea progresivă de apă de către diversele organe (plămîni, traiect urinar şi intestinal, piele) atinge cele două compartimente şi, dacă ea nu este compensată, provoacă setea. Totuşi, în funcţie de stările fiziopatologice, deficitul poate fi selectiv de la un compartiment la altul. Pierderea intracelulară şi schimbările osmotice care rezultă de aici sînt detectate de celule specializate, şi ele deshidratate: osmoreceptorii localizaţi în hipotalamu-sul* anterior (regiune preoptica). Pierderea extracelulară sau hipovolemie (hemoragie, mari deshidratări), în funcţie de importanţa compartimentului vascular, declanşează semnale pe de-o parte plecînd de la mecanoreceptorii situaţi în arterele pulmonare şi vena cavă, a cărei stimulare este transferată creierului prin nervul vag, sau, pe de altă parte, plecînd de la aparate numite juxtaglomerulare ale rinichilor care se eliberează în circulaţia unui hormon*, angiotensină II, ai cărei receptori sînt situaţi în organele subfornicale circumven-triculare (în afara barierei hematoence-

falice). Setea numită spontană este adesea anticipatorie, ea depinde de natura meselor (importanţa proteinelor), de ritmurile circa-diene* şi de odihnă. Oprirea setei (saţietatea de băutură) depinde de numeroşi sti-muli retroactivi rezultaţi din orofaringe şi unele regiuni cerebrale precum septumul. Structurile nervoase care controlează şi organizează comportamentul dipsic nu sînt suficient cunoscute, cel puţin regiunile ex-trahipotalamice. Ablaţiunea hipotalamusu-lui şi regiunilor subtalamice perturbă grav comportamentul dipsic. La nou-născut, mecanismele nervoase ale setei apar mult înaintea exprimării comportamentului dipsic.
M. Le Moal (D. S.)
Dipsomanie
Formă paroxistică de alcoolism*, cu debut brutal, perceput ca o nevoie irepresibilă şi continuă pînă la abrutizare după cîteva zile. Ea antrenează tulburări de comportament şi prezintă riscul de acte delictuoase şi de sinucidere.
Este adesea urmată de o perioadă depresivă şi întotdeauna de abstinenţă absolută pînă la accesul următor. Tratamentul acesteia este deosebit de dificil.
B. Brusset (D. S.)
Directiv -> Convorbire

Disc

Tehnica discului rotativ a fost foarte diversificat folosită în laboratoarele de percepţie* vizuală. Ea permite între altele, prin fenomenul de fuziune*, să se obţină, făcînd să varieze proporţia sectoarelor negre şi albe, plaje de luminozitate* variabilă („griuri" mai mult sau mai puţin închise) sau, făcînd să varieze sectoarele colorate şi albe, plaje mai mult sau mai puţin saturate.

Disc stroboscopic: dispozitiv permiţînd producerea unui efect de mişcare aparentă* numită stroboscopie*. Un disc negru cu excepţia unui sector îngust alb este pus în rotaţie sub o iluminare intermitentă*, în loc de a percepe, ca într-o situaţie

banală de fuziune, un disc gri închis, observatorul percepe o mişcare rotativă a sectorului alb, afectat de o viteză care variază în funcţie de raportul vitezei de rotaţie cu frecvenţa* intermitenţei luminoase.

M. Richelle

(D. s.)

Discalculie

Utilizat ca sinonim al acalculiei*, adică al unei tulburări dobîndite a operaţiilor de calcul. Utilizat şi la copil pentru dificultăţile de învăţare a operaţiilor aritmetice.

J.-L. Signoret

(D. S.)

Dischinezie

Literal, mişcări* anormale, calificate şi, acum mai rar, mişcări involuntare. Varietatea semiologică a mişcărilor anormale este mare: tremurăturile sînt caracterizate prin ritmul lor în jurul unei poziţii de echilibru ; mişcările coreice sînt rapide, variabile, imprevizibile şi complexe — le putem apropia mişcările balice bruşte şi de mare amplitudine —, mişcările atetozice sînt mai lente, de tip tîrîre; miocloniile sînt contracţii musculare bruşte şi scurte care pot antrena deplasări segmentare; dis-toniile* sînt contracţii musculare prelungite aflate la originea mişcărilor de răsucire repetitive sau a posturilor anormale. Toate mişcările anormale precedente aparţin „genului" dischinezii. Se tinde totuşi să se rezerve denumirea de dischinezii mişcărilor anormale apropiate de mişcările coreice (se spune uneori coreiforme) localizate în zona gurii, de unde numele de diskinezii bucolinguofaciale. Aceste dischinezii survin adesea în timpul sau mai ales după un tratament neuroleptic, de unde şi termenul de dischinezii tardive. J.-L. Signoret

(D. S.)

Discontinuitate —> Continuitate

Discordanţă

în 1912, P. Chaslin a descris grupul demenţelor discordante, care adună diferite tablouri psihopatologice considerate pînă

atunci independent^ care d ,e nizeaza in jurul un^ caracteristici clinke comune: discordar^ Această discordanţă trimite la o mc^^ observabilă în diferitele c.mpun ^e expfesie di 1. în discurs: exist - un defidt în ra logica a discurs ^^ ^ nu ^ g

nici unei axe temat^ce prOpozitiile

se înlănţuie, nesurx unî^du.se ^gii contradicţiilor, antremncşj Q ambivalentă* a cu_ vintelor; enunţuri^ duS£ nu au md 0 deschidere pragm^.^ conducînd]a ex_ primarea unor abs^^. vide §au urmează un raţionament ps^udol ic impenetrabiL Componentele el^^^ alJimbajului par şi ele alterate: foIosirea cuvintdor noi (neologisme), o ^ vata (paralogism^ q a regulilor SintaC^ 2.

^j^ nu se ma găseşte in raport ^ ^ ^

dus sau cu gmdj w ^ Coexistwita şi expresia smnrl^ & două sendmente* contrare (ambiva^ portamentul ş, imPrev,zib,l. lhdiferenta afectivă con. trasteaza cu survenirea conduitdor afec. tive explozive ş, banjdoxale (i lsuri ne_ motivate acte aUto sau heteroa^resive de neînţeles);

V" cî"??"! Promotor: dizarmonia mis-canlor da discorn t , • , „ , „ • . cantului o impresie de ne-îndemvnare,înd^ • . ... >. ., . _

, ^cizie. Mişcările pot fi parazitate de exprj^- . . .. . , .r

, , K ’mari motorii involuntare care deformea^k » - . .

^, supraîncarcă sau înlo-cuiesc expnm^ea nomală ln cd mai

inal grad, in catatonie, are]oc Q ierdere totala a in.ţ.at1Veimotorii Termenul de diScoidantă mai este încă ud. luat astăzi nuu a]es ^ ca]ificarea re. grupam smpto^^ de p chas. e lui de bdi care

l

lin in desemnar ^lacautatsa

^, le adune sub termenul de demenţe d.scordante s[^ .

hebefrema, detK . .,- ,

lienţa paranoida (caracten-zatapnntr-un ^ .^^ produs J&

rece) şi demenţa discordantă verbală (de_ finita pnntr-o productie dg ,im în (o_ tahtate îne^

; M.-C.Hardy-Bayle (D. S.)

Discriminare

Proces prin care un subiect efectuează o distincţie între stimuli* sau obiecte; realizare a acestui proces. Procedură experimentală pusă în acţiune pentru ca acest proces să se manifeste: încercare de discriminare. Instalarea unei discriminări presupune controlul răspunsurilor discri-minative* prin stimuli discriminativi. Trambulina* lui K. Lashley este unul dintre numeroasele dispozitive clasice pentru studierea discriminării vizuale. Principiul general pentru stabilirea unei discriminări constă în întărirea răspunsurilor la un stimul numit pozitiv şi în neîntărirea la un stimul negativ. Răspunsurile produse mai întîi prin generalizare* la stimulul negativ sînt supuse stingerii*. Discriminarea se sprijină întîi de toate, evident, pe capacităţile discriminative ale subiectului în modalitatea sau modalităţile* senzoriale în discuţie. Ea trimite prin aceasta la psihofizica* pragurilor diferenţiale*. Dar pune în joc, în plus, asocierea stimulilor cu consecinţele pozitive sau negative, asociere care ţine de învăţare* şi de mecanismele cognitive* (v. învăţare fără eroare).

In psihologia socială, termenul desemnează atitudinile şi conduitele deosebite pe care un individ sau un grup le manifestă faţă de un alt individ sau grup, cel mai adesea pe baza caracterelor atribuite de prejudecată* decît reperate obiectiv.

M. Richelle (D. S.)

Discriminativ

Referitor la o discriminare*. Care implică o discriminare: învăţare* discriminativă. Care atestă o discriminare: răspuns* sau reacţie* discriminativă. Care controlează o discriminare: stimul* discriminativ. In cadrul condiţionării* pavloviene*, un Stimul Discriminativ (SD) pozitiv este un Stimul Condiţionat* (SC) asociat Stimulului Necondiţionat* (SN); un SD negativ este un SC care nu este asociat unui SN şi în consecinţă sfîrşeşte prin a nu mai provoca răspunsuri condiţionate.

în terminologia condiţionării operante*, stimulul discriminativ nu declanşează, strict vorbind, răspunsurile; el nu este decît un eveniment în prezenţa căruia răspunsurile vor fi întărite sau un program anume de întărire* va intra în vigoare. Multe din programele imaginate şi explorate de către experimentatori nu prezintă nici un stimul discriminativ, ceea ce subliniază în acelaşi timp prioritatea relaţiei dintre răspuns şi întărire şi atestă că o condiţionare operantă nu se întoarce în schema stimul-răspuns, în ciuda unei neînţelegeri persistente.

M. Richelle (D. s.)

Discurs

Spre deosebire de textul* abstract*, discursul este concret, produs într-o situaţie dată şi într-o reţea complexă de determinări sociale, ideologice, psihologice. El trebuie deci abordat nu numai dintr-un punct de vedere lingvistic, dar şi sub aspect istoric, sociologic, psihologic, psihanalitic sau hermeneutic. Spre deosebire de tipurile de texte sau secvenţe* textuale (v. Naraţiune, Descriere, Argumentare) discursul trebuie văzut în legătură cu instituţiile în care apare. Vom vorbi astfel de discursuri religioase, juridice, jurnalistice, publicitare, literare, politice, ştiinţifice, didactice etc. Acestor mari categorii vin să li se adauge şi genurile discursului: parabolă, homelie, hagiografie, rugăciune, cântice etc. pentru discursul religios; editorial, fapt divers, reportaj, interviu etc. pentru discursul jurnalistic; articol de lege, pledoarie etc. pentru cel juridic; poezie, teatru, roman, nuvelă, eseu, cu subgenurile lor (sonet, baladă, dar şi comedie, tragedie etc), pentru discursul literar. O clasificare a genurilor şi subgenurilor discursului este dificil de realizat din cauza variaţiilor istorice la care acestea au fost (şi sînt încă) supuse. Deşi mult mai schimbătoare şi mai suple decît categoriile gramaticale* ale limbii, aceste genuri nu au din această cauză, pentru subiectul vorbitor, o valoare normativă mai mică.

J.-M. Adam

(D. S.)

Discuţie de grup

Proces social în care un grup de subiecţi este însărcinat să discute o problemă si să ia o decizie sau să ajungă la o soluţie Aceste situaţii sociale sînt folosite (mai ales în cazul grupurilor fără leader* desemnat) sub numele de test de grup pentru evaluarea competenţelor sociale ale indivizilor. Discuţiile de grup reprezintă şi un mijloc de stimulare a creativităţii* individuale şi de facilitare a schimbării de atitudine a indivizilor, ca şi a adeziunii lor la deciziile luate în comun.

C. Levy-Leboyer (D. s.)

Dislexie

Dificultate specifică achiziţiei lecturii*, dislexia se manifestă prin frecvenţa şi persistenţa ezitărilor, incomprehensiunilor, erorilor, inversiunilor de silabe, confuziilor de litere, mutilărilor de cuvinte, greşelilor de limbaj scris, care vor persista adesea pînă la învăţarea ortografiei, toate acestea în ciuda unui nivel intelectual normal. Aceste anomalii în achiziţionarea automatismelor lexicale şi grafice rămîn într-un anumit sens necunoscute. Deşi dezordinile afective sînt reţinute de mult timp de numeroşi autori

(o mai mare frecvenţă a dezordinilor afective, cel mai adesea de tip nevrotic, fiind constatate Ia dislexici în raport cu populaţiile-martori sau de control), unii consideră că, chiar dacă ele există, aceste dezordini afective sînt secundare unei dezordini de tip constituţional în favoarea căreia putem reţine caracterul familial al cazurilor de dislexie, frecvenţa mai mare (oricare ar fi studiile) la băieţi şi în fine unele elemente neurofiziologice. Totuşi rămîne de ştiut dacă este vorba de transmiterea ereditară a unei incapacităţi particulare de percepere a lecturii sau dacă corespunde unor tulburări familiale mai generale privind limbajul sau organizarea cognitivă. în faţa acestor puncte de vedere diferite, un mare număr de clinicieni actuali încearcă să rezolve această problema fie scindînd dislexia în două grupe de patogenii diferite, fie considerînd dislexia o

dezordine plurifactorială. în practică, asocierea unei reeducări ortofomee* şi a unei nsihoterapii este metoda terapeutică preconizată numai dacă nu exista vreo tulburare afectivă care trebuie cercetată cu grija. A. Braconnier
(D. S.)
Dismorfofobie -> Somatoformă
Disocialitate
Tulburări de socializare. Disocialitatea unui individ rezultă din slăbirea procesului de socializare* prin lipsă de anaclisis* social, absenţă de referenţi de identitate, insuficienţă de articulare complementară a rolului social. Ea poate găsi un refugiu temporar în grupurile de marginalizaţi. Se atenuează şi dispare o dată cu schimbarea mediului de viaţă şi cu sprijinul activ al unei încadrări psihosociale şi educative. Dysocialitatea priveşte realizarea unui proces de desocializare* sociopatică marcat de conduite de ruptură şi transgresiune care au un caracter vindicativ, distructiv şi agresiv, a cărui tonalitate este net antisocială, iar registrul de expresie mai mult individual decît de grup. , „ ,
(D. S.)
Disociere
Termenul de disociere a fost creat de E. Bleuler pentru desemnarea fenomenului morbid în acţiune, în ansamblul grupului schizofreniilor*. Cu acest titlu, prezenţa sa în plan clinic era indispensabilă diagnosticării schizofreniei, a cărei explicaţie patogenică o reprezenta. Termenul de disociere desemnează ruptura unităţii psihice, aceasta veghind, pentru subiectul* normal, la integrarea armonioasă a diferitelor cîmpuri constitutive ale personalităţii*: afect*, gîndire*, comportament*. La schizofren, această integrare nu mai există nici între diferitele cîmpuri (afectul nu mai corespunde gîndirii emise, gindirea nu mai corespunde comportamentului realizat), nici chiar în interiorul fiecăruia dintre aceste cîmpuri, armonia afectivă este ruptă şi afectele absente sau
imprevizibile, comportamentul motor este dizarmonic, iar gîndirca se dislocă, nemai-urmînd legile planificării care i-ar asigura coerenţa şi unitatea.
Ca proces intern, el rămîne neobservat. Observatorul va putea să tragă o concluzie asupra existenţei sale din comportamentul observabil al bolnavului. Acestui nivel de descriere clinică îi corespunde discordanţa. Aceşti doi termeni, echivalenţi, califică un acelaşi fenomen morbid, disocierea dintr-un punct de vedere patogenic, discordanţa din punct de vedere al observaţiei.
De cîţiva ani, se asistă la tentative de fragmentare a schizofreniei. Din această cauză specificitatea disocierii, pe care se sprijineau limitele descriptive ale acestei boli, a fost repusă în discuţie. Sprijinindu-se pe tulburările de limbaj şi de gîndire, considerate a exprima direct tulburarea disociativă, autorii au conchis în legătură cu nonspecificitatea acestui fenomen care, după ei, se întîlneşte în multe alte stări psihopatologice, mai ales în stări mania-
Cale- M.-C. Hardy-Bayle
(D. S.)
Disonanţă cognitivă
Concept folosit de L. Festinger în 1957, pentru desemnarea stării de tensiune create de contradicţia dintre diferite cogniţii, adică diferite cunoştinţe, opinii* sau credinţe* referitoare la mediul social, la mediul fizic sau la propriile sentimente* şi conduite*. Ipotezele fundamentale ale teoriei sînt:
1. există o nevoie de consonanţă care dă naştere unor presiuni ce tind să reducă sau să evite creşterea disonanţei;
2. pentru rezolvarea tensiunii, individul poate modifica anumite cogniţii adăugîn-du-le altele noi sau poate să-şi moduleze comportamentul.
Această teorie, al cărei fundament moti-vaţional a fost puternic criticat, a stimulat numeroase cercetări în legătură cu fenomene la fel de variate ca şi schimbările

de atitudine*, formarea impresiilor sau relaţiilor interpersonale.

F. Askevis-Leherpeux
(D. S.)
Disortografie
Perturbări ale ortografiei, oricare le-ar fi originea. Ar trebui să fie rezervată dificultăților de învățare a ortografiei, observate la copil şi frecvent asociate dislexiei* de evoluție. Utilizată însă şi pentru tulburări dobîndite de ortografie, fie că e vorba de agrafie*, amnezie* semantică sau
de un sindrom demențial. T T _.
J.-L. Signoret
(D. S.)
Dispareunie -> Frigiditate
Disparitate retiniana
Proiecție în puncte diferite ale retinei a unui stimul* vizual. în vederea binoculară, acelaşi obiect nu se proiectează în puncte corespondente ale retinei unui ochi şi a celuilalt. Un caz particular îl reprezintă disparitatea de fixare datorată unei sub- sau supraconvergențe a ochiului. Acest fenomen se situează între fuziune* binoculară
si diplopie*. „ _, .
• v v R. Genwot
(D. S.)
Disperare învățată
Unul dintre modelele* animale ale depresiei* imaginat de R. Porsolt în 1977 pentru studierea efectelor antidepresoarelor. Dacă şoarecii şi şobolanii sînt obligați să înoate într-un spațiu închis, ei adoptă, după un anumit timp de tentative de sustragere*, o stare de imobilitate. La încercările următoare, imobilitatea intervine din ce în ce mai rapid. Această stare a fost numită de autor behavioural despair (disperare învățată). Ipoteza este că animalele „îşi pierd speranța" de a mai scăpa şi abandonează orice tentativă în acest sens. Acest test a fost apropiat de testul de „resemnare învățată*" {learned helplessness) al lui M. Seligman.
Cea mai mare parte a antidepresoarelor, electroşocurile, deprivarea de somn* cu mişcări oculare rapide întîrzie survenirea
imobilității, într-o manieră semnificativ corelată cu eficacitatea lor clinică. Specificitatea acestui test a fost totuşi criticată. Astfel, unele antidepresoare acționează asupra şoarecilor, dar nu şi asupra şobolanului. De altfel, numeroase substanțe nonantidepresive, cum ar fi stimulentele, convulsivantele, substanțele antico-linergice, opiaceele, au un efect similar
asupra imobilității. ,_ _
' O. Fontaine
(D. S.)
Dispersie
Noțiunea intuitivă de dispersie, pentru un protocol* sau o distribuție* numerică, este familiară: după cum observațiile apar foarte îndepărtate sau, din contră, foarte apropiate unele de altele, le declarăm „foarte dispersate" sau „puțin dispersate". Noțiunea intuitivă de dispersie este formalizată în termenii de indice de dispersie. Cu cît valoarea indicelui este mai ridicată, cu atît protocolul (sau distribuția) este declarat dispersat. Această formalizare se poate face în diverse feluri, dar orice indice de dispersie va satisface proprietatea de po-zitivitate: un indice de dispersie este un număr pozitiv, nul dacă şi numai dacă observațiile au toate aceeaşi valoare (protocol constant sau distribuție exactă). Caracteristicile de dispersie cele mai răs-pîndite sînt abaterea intercuartilă şi aba-terea-tip. Abaterea intercuartilă este distanța între primul şi al treilea cuartil*. Varianta* este media pătratelor abaterilor de la medie*, iar abaterea-tip este rădăcina pătrată a variantei.
P, Bonnet şi H. Rouanet
(D. S.)
Displastic —> Constituție Display -> Paradă
Dispozitiv înnăscut de achiziție -» Lan-guage Acquisition Device
Dispoziție perversă polimorfă -» Pervers
Dispraxie —> Apraxie

distorsiune
Distanță
H. Hediger a atras atenția asupra faptului că un animal menține întotdeauna față de un dușman sau un prădător potențial o distanță la limita căreia el se îndepărtează sau fuge. Această distanțare variază după specii şi în funcție de experiența pe care subiectul o are în legătură cu teama sa; ea poate fi foarte redusă în rezervații, unde animalele nu sînt vînate, şi ajunge la zero în grădinile zoologice. Distanța interindividuală este o noțiune care se aplică relațiilor intraspecifice; la vertebrate, mai ales la cea mai

mare parte a păsărilor şi la numeroase mamifere, un individ menţine în jurul lui o zonă de securitate în afara căreia apropierea unui congener provoacă o reacţie de ameninţare defensivă sau de evitare*. Această distanţă interindividuală variază în funcţie de sex şi anotimp: în perioada de reproducere, intoleranţa intraspecifică creşte şi agresivitatea teritorială a momentului îi fixează limitele. In timpul copulaţiei, fiecare mascul sau femelă trebuie să-şi elimine prin parade* fie agresivitatea, fie teama. Mişcări postcopulatorii defulează apoi tensiunea născută din scurta apropiere în afara distanţei interindividuale. Numeroase nevertebrate, unii peşti şi anumite mamifere (rozătoare, porcine) nu prezintă acest comportament de distanţă şi îşi înmulţesc, din contră, contactele corporale (animale de contact sau animale de distanţă). In psihologia umană, se vorbeşte curent de distanţa interpersonală pentru desemnarea fenomenelor analoage, dar amplu modulate de cultură. Se poate, o dată cu Hali, distinge distanţa intimă, distanţa personală (indivizii rămîn la distanţa de un braţ unii de ceilalţi), distanţa socială (auto-rizînd interacţiunea vocală normală) şi distanţa publică.
J.-C. Ruwet (D. S.)
Distanţă socială
Invers proporţională cu gradul de intimitate acceptat să fie împărtăşit cu alţi indivizi, distanţa socială se măsoară prin dis-
tanţa pe care dorim să o punem între sine şi altul.
E. S. Bogardus a propus primul un instrument construit după un model cvasiierar-hic* şi permiţînd evaluarea distanţei inter-etnice pe baza elementelor acceptate într-o listă ordonată de enunţuri mergînd de la „a interzice altuia să intre în ţara sa" pînă la „a-1 accepta ca membru al familiei sale". F. Askevis-Leherpeux
(D. S.)
Distimie
Tulburare a stării de spirit*, de evoluţie cronică, marcată de predominarea sentimentelor depresive (tristeţe, anhedonie, pierderea interesului, sentimente de in-adecvare). Efectul acestor tulburări asupra funcţionării sociale le deosebeşte de fluctuaţiile normale ale stării de spirit. Totuşi, intensitatea lor este insuficientă pentru a se stabili diagnosticul de stare depresivă. Survenirea frecventă a acestei tulburări la adultul tînăr şi permanenţa ei au determinat calificarea de personalitate* sau nevroză depresivă. Poate succeda şi unei stări depresive, punînd problema cronici-
zării acestei stări.
M.-C. Hardy-Bayle
(D. S.)
Distonie
Mişcări* lente şi involuntare ce conduc la poziţii anormale tranzitorii sau durabile, asociate unor răsuciri şi mişcări rapide regulate sau nu. Etiologiile sînt numeroase: unele forme sînt de origine genetică, altele rezultă din sindroamele neuropsihiatrice mai largi sau din bolile degenerative.
M. Le Moal (D. S.)
Distorsiune
Aberaţie a unui sistem optic care deformează un obiect. Dimensiunile imaginii unui obiect nu sînt conforme cu cele ale obiectului propriu-zis. Această deformare aparentă se datorează fie unui defect optic (anizeiconie), fie caracteristicilor sistemului (precum lentila cilindrică), sau şi ac-
distractor
254
255
docimologie
ţiunii unui factor de cîmp (anumite iluzii*,
efecte consecutive*). „ _, .
R. Genicot
(D. S.)
Distractor
într-o sarcină de mobilizare a atenţiei* subiectului, orice stimul* străin de stimulul-ţintă* şi susceptibil să altereze performanţa*. Recurgerea la distractori reprezintă în psihologia cognitivă* un mijloc indirect de inferare în legătură cu independenţa (relativă) a celor două procese* de prelucrare a informaţiei* care se derulează paralel. Efectul mai mult sau mai puţin perturbator al distractorilor este în funcţie de numeroşi factori, mai ales de nivelul de automatizare* a sarcinii în curs şi de gradul de similaritate între stimulul distractor şi
M. Richelle (D. s.)
Distribuită
Se spune despre o învăţare* repartizată în timp, spre deosebire de învăţarea comasată*. Fie că este vorba de învăţarea motorie sau de memorare la om, de învăţare la animal, învăţările distribuite sînt (de

altfel una peste alta egale) mai solide decît învăţările comasate, ţinînd seama totuşi ca intervalele între fazele succesive ale învăţării să nu fie exagerat de lungi, caz în care apar efectele de uitare. Atenţie distribuită: v. Atenţie.
(V. Funcţie distribuită.)
M. Richelle
(D. S.)
Distribuită (Funcţie —) -> Funcţie distribuită
Distribuţie
Tablou care face să corespundă fiecărei valori a unei variabile fie numărul de observaţii culese (distribuţie de efective), fie proporţia de observaţii culese (distribuţie de frecvenţe).
O distribuţie numerică are caracteristici de centralitate*, de dispersie* şi de formă. Printre distribuţiile numerice, se disting distribuţiile discrete (ale căror valori sînt
separate de intervale) şi distribuţiile continue. Dintre distribuţiile discrete clasice vom menţiona distribuţia binomială, distribuţia hipergeometrică, distribuţia lui Poisson. Printre distribuţiile continue clasice, se enumera distribuţia normală, distribuţia chi-pătrat*.
P. Bonnet şi H. Rouanet
(D. S.)
D
Distribuţie normală
buţie —)
Normală (Distri-
Distribuţionalism
Teorie a limbajului* şi metodă de descriere a limbilor care a apărut în Statele Unite, sub influenţa lui L. Bloomfield, în 1933, într-un context marcat de necesitatea studierii numeroaselor limbi amerindiene şi pornind de la orientările psihologiei beha-vioriste*, care implică studierea comportamentelor* umane (deci a evenimentelor de limbă) fără recurgerea la introspecţie* şi limitînd apelul la semnificaţie*. Este vorba de reperarea, cu ajutorul substituirilor, a distribuţiei unei unităţi lingvistice*, adică a ansamblului de medii înconjurătoare în care este întîlnită în corpus*, a reuniunii de enunţuri produse de locutorii limbii şi ale căror reprezentativitate şi omogenitate trebuie asigurate. Analiza distribuţională oferă perspectiva asupra diferitelor niveluri ale limbii (foneme*, morfeme*, sintagme*), iar analiza în con-stituienţi imediaţi* permite degajarea ierarhiei acestor unităţi şi obţinerea claselor distribuţionale (v. Categorie gramaticală). Extinsă la enunţuri lungi, analiza distribuţională a permis dezvoltarea analizei
discursului*. , _,,
J.-L. Chiss
(D. S.)
Divergentă (Gîndire —) -» Gîndire
Diviziune a muncii
După teoria marxistă, conceptul de diviziune a muncii explică separarea rolurilor economice în muncă industrială şi comercială, şi muncă agricolă, ca şi în muncă materială si intelectuală. Dezvoltarea
societăţilor industriale a instaurat o separare a funcţiilor de studiere şi concepţie şi a celor de execuţie adesea foarte fracţio-nate, ilustrate de taylorism. Astăzi, repartizarea posturilor-maşini este aceea care permite cooperarea dintre diferite posturi (munca în echipe integrate, flexibilitatea şi polivalenţa oamenilor, adaptarea rapidă la maşini), şi reprezintă forma fundamentală a diviziunii muncii.
P. Lidvan
(D. S.)
Dizarmonic
Termen care, luat în sens general, exprimă decalajul tranzitoriu dintre diferitele sectoare aflate în joc în dezvoltarea* copilului. Mai precis:
1. adjectiv folosit pentru explicarea, în debilităţile* şi deficienţele* mentale, a variaţiei posibile în cadrul tulburărilor intricate care reprezintă insuficienţa intelectuală, tulburările de personalitate şi tulburările instrumentale. Această dizarmonie se poate concepe dintr-o perspectivă statică: debilitatea dizarmonică, sau dintr-una dinamică: deficienţa dizarmonică în care locul fiecăruia dintre aceste elemente se poate modifica în funcţie de evoluţie. Dizarmo-nia evolutivă subliniază, alături de tendinţa puternică la gîndirea simbolică, importanţa dificultăţilor din viaţa afectivă şi relaţională;
2. termen utilizat în legătură cu anumite tulburări de adolescenţă, pentru caracterizarea insuficienţelor grave ale procesului de simbolizare (dispraxie, disgnozie, dis-cronie) la adolescenţi nedebili, dar psiho-paţi. Referinţa psihopatologică este fie aceea a sechelelor de carenţă* afectivă precoce, fie cea a unui proces depresiv contemporan cu tulburările.
A. Braconnier
(D. S.)

Dizarmonie cognitivă
Tulburări de inteligență* reprezentînd un sindrom cognitiv grav, descoperit şi con-ceptualizat de B. Gibello (1984) dintr-o perspectivă care integrează psihanaliza şi
psihologia piagetiană a structurilor operatorii*. Acest sindrom prezintă:
1. un amestec, în proporţii variabile, de tulburări discronice, dispraxice şi disgnozice;
2. grave anomalii ale structurilor operatorii, marcate în principal de un număr ridicat de decalaje* orizontale şi chiar verticale la Scala de gîndire logică a lui Longeot;
3. în consecinţă, tulburări importante ale învăţării (nivelul şcolar nu-1 depăşeşte deloc pe cel al CM1);
4. (mai ales în forma psihopatică, descoperită prima) o atitudine de refuz* al dificultății de a înțelege, cu tendința de a trăi eşecurile de tip persecutiv, ceea ce antrenează adesea o respingere efectivă din partea anturajului. Sindromul de dizarmonie cognitivă patologică se regăseşte şi în psihozele infantile*, şi în diverse forme de dizarmonie de evoluție, ca şi în urmările traumatismelor craniene*. împreună cu sindromul mai recent descoperit, de întîr-ziere în organizarea raționamentului*, el reprezintă grupul tulburărilor de inteligență prin anomalie a conținutului gîndirii, în care B. Gibello distinge atît tulburări de nivel intelectual (debilități sau bonificații), cît şi tulburări intelectuale funcționale în care întreg conținutul gîndirii este prezent şi intact, dar nu utilizat sau prost utilizat de către subiect din cauza conflictelor* nevrotice.
J.-M. Pe tot
(D. s.)
• Gibello B. (1984), L'Enfant ă l'intelligence troublee, Le Centurion, Paris.
Doamna de Fay —> Desen (Test al —)
Docimologie
Termen introdus de H. Pieron pentru a desemna ştiința al cărei obiect este studiul sistematic al examenelor*, mai ales al sistemelor de notare*, şi al comportamentului examinatorilor şi examinaților. în examenele scrise tradiționale şi mai cu seamă în examenele orale, divergența notelor* între corectori, cunoscuți ca fiind la fel de competenți, şi lipsa de fidelitate* a notelor aceluiaşi corector sînt considerabile.
doi
Principalii factori care afectează notarea sînt oboseala evaluatorilor, stereotipia (cunoaşterea rezultatelor anterioare ale elevului influențează examinatorul), efectul de halo* (influența exercitată de aparența fizică, de uşurința verbală a elevului, de reputația familială), efectul de ordine a corectărilor (după o lucrare strălucitoare, una medie este subestimată), efectul de contrast. Lipsa de validitate a conținutului este şi ea frecventă: un număr insuficient de întrebări nu permite o explorare generală a materiei şi, în plus, paleta comportamentală nu este acoperită (d. ex. prea multe întrebări de memorie sau de aplicații ste-reotipe şi prea puține întrebări care să pună în joc procese cognitive superioare: analiză, sinteză, evaluare). In general, profesorii îşi clasifică corect elevii, dar ei tind inconştient să exagereze diferențele dintre aceştia, mai ales pentru a obține grosso modo de la an la an aceeaşi distribuție a notelor de reuşită şi de eşec (legea lui Posthumus). Fie că este vorba de examinare internă sau externă, cea mai bună soluție rămîne recurgerea, cel puțin parțială, la teste obiective, alcătuite după toate regulile artei şi, pe cît posibil, corectate automatizat. Tehnicile de armonizare a notărilor între examinatori sau între şcoli ating astăzi un grad ridicat de precizie. Armonizarea se face fie plecîndu-se de la compararea directă a notelor atribuite de diverşi membri ai unui juriu, fie prin referirea la aceeaşi încercare standardizată de validitate, dovedită a fi suportată de ansamblul populației interesate. G. De Landsheere
(D. S.)
Doi
Unitate de intensitate* a senzației* cutanate dureroase, care intervine în alcătuirea unei scale* de senzație a sensibilității ter-
mlce- M. Richelle
(D. S.)
Mai desemnează, în limbaj juridic, orice manevră frauduloasă utilizată pentru a înşela una dintre părți în stabilirea unui

contract; un doi din viciu de consimțământ anulează acest contract. în general, doi înseamnă: înşelătorie, păcăleală. Conduitele dolozive sînt amprente de malignitate.
./. Selosse
(D. S.)
Doliu -> Travaliu al doliului
Dominanță
Dominanța se referă la un mod de comportare interpersonală care permite obținerea obiectelor dorite

(simbolice sau nu) şi punerea pe poziţii de forţă în competiţii*, în psihologia socială, cînd nu este asimilată cu o trăsătură apropiată de ascendenţă*, dominanţa se referă la apartenenţa la grupuri dominante în raporturile de dominare intergrupuri (raporturi profesionale sau de clasă, raporturi intersexe). Dominarea se bazează în acest caz pe structuri formale, pe bariere intercategoriale şi pe norme impuse de grupuri dominante.
ERSOC
în etologie*, dominanţa se referă la situaţia privilegiată pe care şi-o arogă în raport cu indivizii dominaţi (v. Supunere) un animal de rang ridicat într-o ierarhie* socială, într-o ierarhie lineară, animalul A de nivelul cel mai ridicat îi domină pe toţi ceilalţi, în timp ce individul inferior W nu domină pe nici unul. în ierarhia trian-gulară, A îl domină pe B care îl domină pe G care îl poate domina pe A. Dominanţa se instalează prin scurte interacţiuni interindividuale de ameninţare-evitare*, neprejudiciabile pentru dominat căci sînt înalt ritualizate*. Dominanţa conferă avantaje: primatul accesului la hrană şi la vizuină pentru odihnă; prioritate, vezi monopol, a accesului la femelele fecunde. Ea comportă responsabilităţi: conduita grupului, apărare contra prădătorilor*. De aceea noţiunii de dominanţă am prefera să-i asociem astăzi pe aceea de funcţie, decît pe cea de superioritate. Poziţia dominantă trebuie să fie apărată de atitudini simbolice faţă de membrii grupului în sînul căruia evoluţia şi schimbările de statut se operează în general cu blîndeţe.
257
dorinţă
Tensiunea este mai puternică în caz de contestare sau evicţiune, după boală sau rănire, a dominantului sau de înlocuire după moartea sa. Relaţiile de dominanţă sînt complexe în măsura în care, în societăţile de maimuţe de exemplu, legăturile filiale şi de rudenie se menţin şi în care statutul tînărului este influenţat de poziţia ierarhică a mamei sale şi de interesul pe care dominantul îl are pentru aceasta. Se formează clanuri prin rudenie şi coaliţii. Poziţia fiecăruia depinde astfel de naşterea, de forţa, de personalitatea sa şi de istoria personală în cursul socializării sale. Aceste aspecte ale raporturilor de dominanţă se extind la specia umană, la care ele se armonizează totuşi cu toate strategiile elaborate în cadrul diverselor culturi şi care folosesc adesea instrumente exterioare persoanei, ca banul, sau construcţii simbolice, cum ar fi ideologiile politice şi religioase.
J.-C. Ruwet
(D. S.)
Dominare
Orice relaţie interindividuală disimetrică, stabilită pe resurse inegale ale partenerilor sau care se exercită în cursul presiunilor, obligaţiilor şi sancţiunilor ce obligă la supunere, caracterizează un raport de dominare. Dominarea poate fi legitimată şi raportată la un statut de autoritate, de competenţă sau de prestigiu. Ea poate antrena efecte diferite după caracterul său public sau privat şi după modalităţile coercitive pe care le utilizează. Legată de un statut de autoritate instituţionalizată, ea poate conduce la o supunere nemăsurată. In raporturile interpersonale, dominarea poate fi căutată în masochism sau suportată în ură*, violenţă şi agresiune* într-un tip de raport satisfăcut prin înfrîngerea altuia.
./. Selosse
(D. S.)
Dopamină
Neurotransmiţător* care aparţine familiei chimice a monoaminelor şi în special a catecolaminelor ce regrupează mai ales noradrenalina* şi adrenalina*. Neuronii* cu
dopamină sînt prezenţi în sistemul nervos* periferic (peretele vaselor, ganglioni, glo-mus carotidian) şi în sistemul nervos central, în creier s-au numărat 17 nuclei cate-colaminergici diferiţi pentru dopamină. Aceşti nuclei sînt de obicei regrupaţi în neuroni cu axoni lungi ca cei ai sistemului mezostriat şi ai celui mezocorticolimbic, neuroni cu axoni medii ca cei ai sistemului tuberohipofizar, şi neuroni cu axoni scurţi ca acei ai sistemului retinian. Rolul funcţional al acestor nuclei este diferit. Sistemul tuberohipofizar inhibă eliberarea de prolactină pentru hipofiza* anterioară. Sistemul mezostriat reglează reflexele posturale* şi coordonarea motorie* ; degenerescenta sa se află la originea principalelor simptome ale bolii Parkin-son*. Sistemul mezocorticolimbic este implicat în numeroase procese cognitive* şi de întărire*. Ca orice neurotransmiţător, rolul său funcţional depinde de regiunea cerebrală pe care o modulează şi cea mai mare parte a regiunilor cerebrale (corticale şi subcorticale) sînt modulate de dopamină. Neuronul cu dopamină este activat de substanţe toxicomanogene precum amfetamina, cocaina, opiaceele*, nicotină, alcoolul*, iar transmiterea dopaminergică este blocată de molecule numite neuroleptice*, utilizate în tratarea psihozelor schizofrenice*. Implicarea directă şi indirectă a reţelei* pe care o formează aceşti neuroni cu dopamină în reglarea conduitelor adapta-tive şi în numeroase tulburări de comportament şi de gîndire este demonstrată de multe lucrări experimentale şi clinice.
H. Simon

(D. S.)
Dorință
Termenul dorință a fost reținut pentru a exprima, în limbajul psihanalitic francez, termenul german Wunsch, căruia este departe de a-i corespunde cu exactitate. Bazată pe dezvăluirea dorinței inconștiente, psihanaliza repune în discuție definiția clasică a dorinței ca tendință însoțită de conștiință*. S. Freud și-a elaborat în cadrul psihologiei visului* teoria dorinței.
D
double bind
258
Condițiile posibilității formării dorinței sînt create în cursul trăirii de satisfacere*. Aceasta are loc atunci cînd excitația provenind dintr-o trebuință* interioară este satisfăcută de obținerea obiectului specific. S. Freud ia exemplul nou-născutului înfometat care își primește hrana: un element esențial al acestei experiențe îl reprezintă apariția unei anumite percepții (hrana, în exemplul ales), a cărei imagine mnezică va rămîne asociată cu urma* mnezică a excitației produse de trebuință. De îndată ce trebuința va fi reprezentată, va avea loc, datorită relației stabilite, declanșarea unei impulsiuni psihice care va investi din nou imaginea mnezică a acestei percepții în memorie și va provoca iarăși percepția, adică va reconstitui situația primei satisfaceri. O astfel de mișcare este numită dorință; reapariția percepției înseamnă îndeplinirea dorinței. Dorința inconștientă este deci definită ca vizînd la origine o repetare halucinatorie* a unei percepții anterior asociate cu satisfacerea, ceea ce explică tendința ei de a se manifesta în vis sau în fantasmă*.
J.-M. Petot
(D. S.)
Double bind
Termen introdus de G. Bateson în 1956 și tradus în franceză prin dublă constrînge-re, dublă legătură sau dublu obstacol. El
desemnează situația în care un individ sau un grup este supus la două cerințe contradictorii, în așa fel încît supunerea față de una antrenează încălcarea celei de-a doua. Structura logică a dublelor legături este aceea a paradoxurilor, dar deschiderea lor pragmatică se bazează pe faptul că ele sînt impuse de o persoană sau de un grup care dispune de puterea de a constrînge și de a interzice conștientizarea caracterului vicios din punct de vedere logic al injoncțiunii. Școala de la Palo-Alto a atras atenția asupra frecvenței dublelor legături în „familiile cu tranzacție schizofrenică", dar fenomenul depășește cu mult patologia. Hipnoterapia ericksoniană și terapiile sis-temice ale familiei* apelează la duble legături terapeutice care funcționează ca niște
contraparadoxuri.
J.-M. Petot
(D. s.)
Doxometrie
Ansamblu al metodelor de identificare și de măsurare* a opiniilor* unei populații determinate, tehnica cea mai răspîndită fiind aceea a „sondajelor statistice". In timp ce în folosirea curentă noțiunea de opinie se raportează exclusiv la „doxa" (adică la elementele de credință*, adeziune sau certitudine), ea capătă un sens mult mai larg în cadrul doxometriei: aici desemnează și diversele date mai obiective care pot constitui preocuparea unui sondaj (intenții de vot, obiceiuri comportamentale, obiecte posedate, nivel de viață etc).
J.-P. Bronckart
(D. S.)
Dramatizare
Legată de intensitatea emoțională și auxiliar traumatică a unor acțiuni sau evenimente care au perturbat echilibrul unei situații sau al unui subiect, dramatizarea va pune în scenă repercusiunea lor la nivel personal, recurgînd la simbolizări diverse care opun dorința de viață destinului nefast. Stilizarea dramatizării poate fi inspirată din scheme culturale și în mod deosebit pusă în evidență în clinica etnopsihiatrică. Dar ea depinde și de structura specifică anumitor personalități (isterice, masochiste), care îi va da un caracter spectaculos sau o va înscrie printre manifestările melancolice sau de factură persecu-
J. Selosse (D. S.)
Dramă
Orice eveniment care creează un exces de excitație al cărui răsunet antrenează un puternic dezechilibru și plasează subiectul* în fața limitelor potențialului său adaptativ reprezintă pentru el o dramă. Din cauza acestei confruntări la limită care dă o valoare existențială dramei, individul poate manifesta treceri defensive la act*. Dintr-o perspectivă fenomenologică, se pot dis-
259
drog

tinge drama suportată în faţa căreia individul se întrece pe sine (reacţie eroică) sau se epuizează (renunţare) şi drama acţiune în faţa reprezentării unui destin bulversat de o răsturnare a sistemelor adaptative (d. ex. trădare în dragoste), fapt care dă o dimensiune tragică în trecerea la act. Situată în raport cu sindromul general de adaptare, drama corespunde unui stres* acut care antrenează fie un răspuns de supravieţuire, fie o disperare. ,

/. Selosse (D. S.)

Dresaj -» Shaping

Drive

Termen englezesc al cărui cîmp semantic nu acoperă desigur sensurile cuvintelor franceze ce îl traduc în mod normal (trebuinţă*, motiv*, stare motivaţională*, tendinţă*), ceea ce explică faptul că psihologii francofoni au recurs la el ca atare. Poate că nu-şi datorează succesul împrumutului său din alte limbi, ci accepţiilor multiple şi adesea prost precizate pe care le capătă chiar şi la psihologii anglofoni. într-una dintre aceste accepţii, drive se referă la o stare a organismului, legată de fluctuaţii identificabile ale variabilelor fiziologice, şi care îl face pe acesta receptiv la anumite stimulări sau îl angajează în unele activităţi. El va desemna la. fel de bine o stare de privare* alimentară, ca şi o stare emoţională (se vede că termenul trebuinţă nu este aici satisfăcător); o trebuinţă biologică primară, ca foamea sau setea, ca şi o „trebuinţă" dobîndită : astfel frica* declanşată de un stimul asociat unui eveniment aversiv* într-o condiţionare de evitare* are statut de drive dobîndit, motivînd subiectul la furnizarea unui răspuns de evitare, antrenînd o reducere* de drive, după teoria celor doi factori.

M. Richelle

(D. S.)

Drog

Conform accepţiei franceze, substanţă avînd proprietăţi farmacologice deosebite în măsura în care ea antrenează o toleranţă* şi

o dependenţă*, în general o toxicomanie*. Traducerea şi folosirea cuvîntului anglo-sa-xon drug este improprie: acest ultim termen corespunde oricărei substanţe naturale sau artificiale care, din cauza naturii sale chimice, alterează structura şi funcţionarea anumitor organe. Spre deosebire de acest sens larg, este potrivită folosirea cuvîntului drog pentru substanţele ilegale sau nu, folosite într-un scop teoretic nonfar-maceutic de căutare a plăcerii, de evitare a durerii* fizice sau psihologice sau de reducere a efectelor de dependenţă fizică sau psihologică (efecte de sevraj). O moleculă, o substanţă farmacologică sau un medicament nu devine un drog decît din momentul în care a produs la un individ efecte care îl fac să resimtă nevoia imperioasă de a repeta experienţa produsă prin consumarea sa. Acest ultim punct explică importanţa încercărilor preclinice care precedă punerea în acţiune a unui medicament. Printre drogurile cele mai cunoscute putem cita haşişul şi derivatele sale, derivatele substanţelor opiacee*, halucinogenele* şi alte substanţe cu efecte psihedelice, psihostimulantele* (amfetaminice, cocaină*), alcoolul* şi preparatele alcoolice, tutunul şi diversele preparate conţinînd nicotină, preparatele conţinînd cafeina sau derivatele sale (cafea, ceai etc). Dependenţa este o stare teoretic bine caracterizată, dar practic dificil de stabilit, mai ales dacă se ţine seama de folosirea anumitor medicamente (anxiolitice*, dar şi opiacee); în plus, trebuie să se evalueze prescrierea şi absorbţia acestor substanţe în termenii de cost/beneficiu pentru subiect. Căutarea sau consumarea acestor substanţe deosebite este la fel de veche ca şi lumea vegetală din care provine cea mai mare parte a lor, iar omul (ca şi animalele) a învăţat să le cunoască, să le evite, să le consume, respectiv să le sacralizeze. Este interesantă părerea că pentru aceste molecule vegetale există în creier receptori* apţi să le recunoască şi cu care interacţio-nează în producerea efectelor. Din cauza efectelor lor dăunătoare potenţiale, dincolo de plăcerea sau uşurarea

D

drum

căutată, drogurile reprezintă o problemă socială devenită acută din cauza caracterului ilicit al obţinerii lor. Cererea şi oferta reprezintă o piaţă relevantă pentru ceea ce se numeşte „mediul drogului" şi care regizează accesibilitatea la substanţa toxică şi costul unei doze absorbite. Diferenţa dintre drogul dur, mai puţin dur şi cel tolerat este mai mult socială decît medicală şi nu are bază ştiinţifică riguroasă. Printre drogurile care au efecte nocive considerabile şi pun probleme reale de sănătate publică putem enumera alcoolul şi tutunul: nicotină şi alcoolul sînt droguri legale a căror folosire este încurajată în numeroase societăţi. în faţa acestor flageluri, barbituricele sau opiaceele pun probleme de mai mică importanţă pe scara unei societăţi. Definirea unei substanţe ca drog sau nu rezultă din deciziile unor sectoare ale societăţii; iată de ce produsele pe bază de alcool sau nicotină sînt în mod arbitrar excluse din clasificare, în sfîrşit, din motive încă prost înţelese, efectul unui drog dat este subiectul unor mari diferenţe interindividuale, iar bazele biologice, epigenetice şi genetice ale acestor diferenţe sînt la fel de importante pentru cercetare ca şi efectele standard neuro-

farmacologice.

M. Le Moal
(D. S.)
Drum -» Graf
Dual
Introduse în 1943 de I. Hermann, expresiile „unitate dual", „relaţie dual" sau „relaţie în unitate dual" au un sens apropiat celui de diad* sau relaţie diadic. Relaţia dual se refer la o perioad în care mam şi copil mic ar fi trit inseparabili, într-o unitate redublat de completitudinea lor. I. Hermann neag existenţa unui instinct matern şi explic unitatea dual ca efect al instinctului filial care ac-ţioneaz la mam prin empatie* cu micuţul su. Partenerii unitţii duale sînt branşaţi unul la celălalt în maniera vaselor comunicante, cu menţinerea unui nivel constant de cerere şi satisfacere. Relaţia dual urna-

n derivă din anaclisisul* relaţiei instinctuale de cramponare* dintre puiul de maimuţă si mama sa.
„ , ’ ’ D. Anzieu
(D. S.)
Dualism
Nume dat doctrinelor filozofice care opun dou principii ireductibile precum binele şi rul, dreptul şi faptul, spiritul* şi materia, în psihologie, C. Wolff a distins dualismul de monism* în ceea ce priveşte opoziţia suflet-corp. Aceast opoziţie a fost introdus în filozofie de R. Descartes, care caracteriza sufletul ca o substanţ al cărei atribut era gîndirea şi corpul ca o substanţ total distinct care avea ca atribut întinderea. Aceast concepţie urma s marcheze întreaga istorie a psihologiei şi s fac deosebit de delicat problema unirii sufletului cu corpul. Ipoteza paralelismului psihofiziologic* şi aceea a izomorfismului de structur* sînt soluţii contemporane aduse problemei dualitţii suflet-corp.
P. Mengal (D. S.)
Dubl articulare
Sistem specific limbilor umane definit de A. Martinet. Prima articulare este format din unitţi semnificative minimale (mo-nemele) ca, de exemplu, cuvîntul „avion" (nedecompozabil în segmente semnificative) sau silabele „cri" (prezent în toate formele verbului „crier" oricare ar fi modul, timpul, persoana sau numărul) şi „ons" (prezent în toate flexiunile la prima persoan a pluralului la prezentul indicativului, oricare ar fi verbul) care compun cuvîntul „crions". Aceste moneme sînt ele însele analizabile în unitţi de a doua articulare (fonemele*) care nu sînt semnificative prin ele însele, dar permit diferenţierea
monemelor între ele. r „ _,
J.-E. Gombert
(D. S.)
Dubl constrîngere -» Double bind Dubl ignoranţ —> Ignoranţ Dubl legătur -> Double bind

durere
Dublu obstacol -> Double bind Dublu orb ->• Placebo
Dublur
Unii copii îşi inventeaz un tovarăş imaginar care îi înţelege şi îi protejeaz sau în care ei îşi proiecteaz agresivitatea*. Experienţa dragostei în adolescenţ, şi mai tîrziu, este adesea trit după o fantasm gemelar, fiecare partener imaginîndu-şi c este geamănul celuilalt dotat cu sex com-plementar şi reprezentînd împreun completitudinea ideal. Tema dublurii, a umbrei, a ecoului, a urmei, a imaginii în oglind sau pe suprafaţa apei este unul dintre resorturile literaturii fantastice: ea produce efecte pe care S. Freud le-a calificat drept îngrijortor de stranii. în societţile neoccidentale este răspîndit credinţa în dublura benefic sau malefic. T. Nathan a distins dublura complementar, perceput ca simetric, ce aparţine sexului opus sau celeilalte lumi, a cărei funcţie este stabilirea graniţei dintre spaţiul extern şi cel intern, întîlnirea cu ea conducînd la o iniţiere, şi dublura identic, în care frontiera este confuz şi a cărei întîlnire conduce
la nebunie si la moarte. „ ,
D. Anzieu
(D. S.)
Durat
Ceea ce nu este instantaneu. Limita duratei este „punctul de timp" sau „elementul punctiform al duratei". Pragul de pauz sau pragul* absolut al duratei este limita dintre instantaneu şi durabil. Exist percepţia* duratei atunci cînd o stimulare unic este destul de lung pentru a nu părea instantanee, sau cînd dou stimulări scurte apar ca succesive. Pragul diferenţial de durat este cea mai mic diferenţ de durat perceptibil (sau diferenţa exact perceptibil*) în raport cu o durat etalon. După legea constanţei relative a pragurilor diferenţiale (legea lui Weber), acesta este o proporţie constant a duratei

etalonului. P. Fraisse a distins mecanismele de percepţie (pentru duratele de sub 2 secunde) şi de estimare a duratei (pentru duratele de
peste 2 secunde). Această distincţie a fost reluată de J. Michon în cadrul unei teorii a tratării informaţiei* temporale. Perceperea duratei ar fi susţinută de un mecanism de tratare automată, care nu apelează la atenţia selectivă. Estimarea duratei ar fi susţinută de un proces de tratare controlată, care face să intervină atenţia şi memoria. Experienţa duratei decurge, după P. Janet, din conştientizarea unei rezistenţe la realizarea dorinţelor noastre. Cunoaşterea duratei este dependentă de reprezentare*. Ea permite construcţia orizontului
temporal*. , r
H. Lejeune
(D. S.)
Durere
Senzaţie care rezultă din stimularea receptorilor* nocicepţiei*. Numeroase controverse au traversat istoria cercetărilor asupra durerii, fie în domeniul filozofiei, fie în cel specific al medicinei, iar unele dintre ele nu sînt întotdeauna tranşate. S-a stabilit un consens prin recunoaşterea faptului că durerea la om este un fenomen neuro-psihologic complex, cu aspect pluridimensional (senzorial, afectiv, cognitiv şi comportamental) şi susceptibil de a fi modulat de numeroşi factori a căror origine se situează la fel de bine la nivelul individului (factori neurofiziologici şi psihologici), ca şi la nivelul mediului său înconjurător (factori sociali). într-un fenomen dureros se disting în mod obişnuit trei componente : o componentă senzorio-discriminativă care permite analizarea calităţii (arsură, înţepătură etc), a localizării, a intensităţii şi a duratei stimulării nociceptive; o componentă motivaţională* care-i conferă senzaţiei dureroase caracterul dezagreabil; o componentă cognitivă* şi evaluativă care trimite la un ansamblu de fenomene capabile să moduleze cele două dimensiuni precedente prin intermediul diferitelor sisteme de control: fenomene de anticipare, de atenţie*, de sugestie, de experienţă anterioară. Termenul durere trimite la experienţe psihologice foarte diverse şi uneori foarte
durere a membrului fantomă

diferite, care merg de la durerea experimentală provocată în laborator prin stimulări nociceptive la subiectul sănătos pînă la dureri observate în clinică, ce pot fi acute sau cronice. Timpul este un factor determinant în înţelegerea fenomenului dureros: de la un simptom simplu, o durere poate evolua prin persistenţa sa către un adevărat sindrom, trecînd de la o „durere semnal de alarmă" la o „durere boală", cum a calificat-o R. Leriche. La animal, un comportament dureros spontan este extrem de dificil de identificat şi de interpretat, iar problema constă în a se şti dacă animalele percep durerea în acelaşi mod ca şi fiinţele umane. Marea parte a cunoaşterii noastre ştiinţifice asupra mecanismelor neurofiziologice ale durerii se bazează totuşi pe experimentarea pe animal, în care subiecţii sînt supuşi unor stimulări nociceptive acute; ea se sprijină pe analogii anatomice, fiziologice şi patologice între diferitele specii de vertebrate superioare, inclusiv omul. Durerea cronică interesează mai mult clinicianul, căci ea este cea care pune problemele cele mai
dificile atît din punct de vedere al etiolo-giei şi al tratamentului terapeutic, cît şi din cel al interpretării sale. Ea însoţeşte numeroase boli şi este asociată cu perturbări neuropsihologice de lungă durată, care diferă considerabil de cele observate în fazele acute. Cunoştinţele privind mecanismele nervoase aflate la originea durerilor cronice sînt foarte limitate, de unde şi elaborarea modelelor experimentale de durere cronică la animal, cum ar fi artrita experimentală indusă prin adjuvant la şobolan (în care durerea se instalează la două săptămîni după inocularea bolii şi se prelungeşte în cursul unei faze acute de două săptămîni, ca să dispară progresiv în timpul următoarelor patru săptămîni) sau modelul, încă foarte controversat, de dezaferentaţie prin secţionarea rădăcinilor senzitive dorsale de nervi periferici.
B. Calvino (D. S.)
Durere a membrului fantomă —> Membru fantomă
Dysocialitate -> Disocialitate
E

Echilibrare
Concept fiziologic, echilibrarea desemnează o funcţie integrată a sistemului nervos ce necesită punerea în acţiune a numeroase aparate senzoriale şi reflexe senzoriomo-torii eşalonate de-a lungul măduvei, al bulbului, al punţii, prin care un organism îşi asigură posturile*. Echilibrarea, la om, rezultă din procesele complexe la originea cărora se găsesc în principal:
1. aparatul kinestezic* situat în masele musculare şi ligamente;
2. aparatul vizuomotor;
3. aparatul vestibular*. Informaţiile provenind din aceste sisteme periferice ajung la nucleii unor nervi cranieni, nervii oculo-motori în particular, la structurile proprio-cepţiei* şi kinesteziei, la etajele

motorii ale măduvei spinării, şi acţionează în permanenţă asupra centrilor menţinerii echilibrului situat la nivelul trunchiului cerebral şi reprezentat în esenţă de nucleii vestibulari: aceştia sînt de altfel conectaţi cu omologii lor contralaterali şi cu cerebelul*, al cărui rol în reglarea fenomenelor posturale participă la controlul echilibrării. Aceste informaţii vor contribui la menţinerea tonusului muscular al jumătăţii homolaterale a corpului. Atunci cînd corpul şi capul sînt în mişcare, vitezele angulare şi lineare variază şi sînt înregistrate de labirinte, elemente constitutive ale aparatului vestibular. Acestea îşi trimit informaţiile la centrii echilibrului, contribuind la o adaptare instantanee a răspunsului motoriu al corpului la situaţia dinamică si aceasta datorită unei memorizări
a informaţiilor rezultate din experienţele trăite în trecut, mai ales în copilărie. Ansamblul acestor mecanisme este inconştient; conştientizarea lor, angajînd structurile corticale, exprimă o disfuncţionare şi se manifestă prin vertij.
R. Decombe şi M. Le Moal
(D. S.)
Echilibrare cognitivă
Pentru J. Piaget, adaptarea* individului la mediul înconjurător rezultă din procesul de transformare tinzînd spre echilibru*. Nici individul, nici mediul înconjurător nefiind statice, starea de echilibru permanent este imposibilă; conduitele* sînt însoţite deci întotdeauna de un proces de echilibrare. Acest proces prezintă doi poli, într-o primă analiză antagonici: asimilarea* şi acomodarea*. Asimilarea este un proces de transformare a percepţiilor realului care tinde să le facă asemănătoare cu ceea ce subiectul cunoaşte deja, operînd prin deformare şi incorporare în schemele mentale anterioare a obiectivelor, evenimentelor sau relaţiilor noi. Totuşi, unele noutăţi pe care subiectul le întîlneşte în mediul său înconjurător nu sînt asimilabile schemelor prestabilite, deoarece sînt prea diferite de ceea ce este deja stăpînit. Stăpînirea lor presupune o acomodare, adică o modificare a echipamentului mental (îmbogăţire sau creare de scheme). Impusă de rezistenţa obiectului în a se lăsa asimilat, acomodarea nu este decît derivată sau secundară în raport cu asimilarea. Piaget a introdus conceptul de echilibrare majorantă pentru sublinierea faptului că
echilibru

procesul conduce nu numai la echilibru, dar majorează, creşte puterea logică a schemelor şi structurilor de operaţii. Această majorare (în relaţie cu procese precum abstracţia reflectantă*) explică dezvoltarea* cognitivă. J.-E. Gombert
(D. S.)
Echilibru
Stare de stabilitate posturală care se instituie sub controlul* diferitelor organe (urechea internă şi mai ales cerebelul) ca şi al stimulărilor kinestezice şi vizuale. Desemnează, într-o manieră mai generală, şi starea de stabilitate atinsă de un sistem* dat care ţine de fizică, biologie, cibernetică* sau de ştiinţele sociale. După teoria constructivistă* a lui J. Piaget, adaptarea* individului la mediul înconjurător se face printr-un proces continuu de echilibrare*, adică printr-o succesiune de reglări* ce asigură coordonarea schemelor mentale* şi tind să stabilească o compensare totală între procesele de asimilare* şi de acomodare*. Stadiile* de dezvoltare* (senzoriomotoriu*, operaţii concrete* şi formale*) corespund unor stări de echilibru (sau paliere) momentane, care sînt rapid perturbate de lectura informaţiilor* neasimilabile imediat (proces de dezechilibru). în teoria lui H. Wallon, această noţiune desemnează o stare generală a personalităţii*, care rezultă din integrarea* funcţiilor afective şi cognitive pînă atunci în conflict.
în psihopatologie, noţiunea de dezechilibru este utilizată foarte general; ea trimite la o organizare psihică imperfectă şi vulnerabilă, care face subiectul incapabil să trăiască după adevăratele sale interese şi care îl predispune marilor tulburări psihiatrice.
J.-P. Bronckart şi E. Jalley (D. S.)
Echilibru cvasistaţionar
K. Lewin, în dinamica grupurilor*, a definit starea de echilibru cvasistaţionar ca o stare de echilibru între forţe egale ca mărime şi opuse ca direcţie, putînd fi apropiată de noţiunea de homeostazie*. Această stare nu este neapărat constantă,
ea manifestă fluctuaţii în jurul unui nivel mediu; există deci o marjă de vecinătate în interiorul căreia structura cîmpului de forţe nu se modifică. Este definiţia cea mai generală a rezistenţei la schimbare. Sporirea forţelor opuse nu modifică echilibrul, dar antrenează o creştere a tensiunii în grup. Pentru modificarea structurii cîmpului de forţe, trebuie să sporim puternic una din forţele opuse sau să diminuăm intensitatea celeilalte. O dată ce schimbarea a ajuns dincolo de marja de vecinătate, tinde să se continue de la sine spre un nou echilibru
si să devină ireversibilă. „
D. Anzieu

(D. S.)
Echilibru (Teorie a —)
Elaborată de F. Heider, teoria, de inspirație gestaltistă*, definește echilibrul în cadrul unei unități cognitive compuse din două sau trei entități legate prin relații dinamice (sentimente) și relații de unire (apartenență, proximitate, cauzalitate etc.): entitățile pot fi un individ P, o altă persoană O și/sau o entitate impersonală (situație, obiect, eveniment) X. O diadă (P-0 sau P-X) este numită în stare de echilibru dacă relația dintre cele două elemente este pozitivă (sau negativă) în toate privințele, iar o triadă (P-O-X) este în aceeași stare de echilibru dacă cele trei relații sînt pozitive sau dacă două sînt negative și cea de-a treia pozitivă. Teoria postulează că, dacă această stare este ruptă, apar forțe care tind să restabilească echilibrul și astfel P modifică fie relațiile de unire prin intermediul acțiunii sau reorganizării cognitive, fie relațiile dinamice dintre elementele unității.
F. Askevis-Leherpeux
(D. S.)
Echipă sportivă
Grup de indivizi care practică un sport* guvernat de reguli astfel încît victoria nu poate fi atinsă individual. în cadrul echipei, rolurile sînt bine structurate (atacanți, apărători, portar) și statutele specificate, cu un leader oficial (căpitanul). Talia, compoziția și organizarea sa sînt în funcție

de regulament și de resursele* individuale: morfologie, aptitudini*, abilități* etc. Performanțele colective depind de o gestionare optimă a acestor resurse și de coeziunea grupului, ea însăși funcție a adeziunii fiecărui membru la obiectivele
colective' M. Durând
(D. S.)
Echipotențialitate
Egalitate de posibilități funcționale între diverse structuri*. Termenul se folosește mai ales în legătură cu structurile sistemului nervos central (echipotențialitate cerebrală, corticală, emisferică) pentru desemnarea capacității pe care o au diverse structuri ale creierului sau cortexului*, sau pe care o au cele două emisfere* de a asigura aceleași funcții. Echipotențialitatea poate fi limitată la unele stadii de dezvoltare*. Astfel, dacă emisfera stîngă, care îi asigură în mod normal gestionarea, este lezată în momentul achiziției limbajului, emisfera dreaptă intactă va putea să-i asigure supleanta* (v. Acțiune de masă, Vica-riantă).
M. Richelle (D. S.)
Echisecționare
Procedură* utilizată în stabilirea scalelor de senzație*, sau a altor scale* psihologice, cu ajutorul metodei de partiție. Subiectul este invitat să dividă un continuum*, de exemplu intensitatea* stimulului, ale cărui două valori extreme îi sînt date, în n părți subiectiv egale. Forma cea mai simplă de echisecționare este bisecția* sau dividerea în două părți. Dacă se cere de la început o dividere în mai mult de două Părți, se va vorbi de echisecționare simultană, și de echisecționare progresivă dacă diviziunile sînt obținute recurgîndu-se la noi bisecții pornindu-se de la bisectiile Precedente.
M. Richelle (D. S.)
Echitate (Teorie a —)
rclungire a teoriei schimbului social* ba-f a.ta Pe Principiul justiției distributive* a Ul G. C. Homans. J. S. Adams sugerează
că orice subiect, în relațiile sale cu altcineva, tinde spre echilibrul dintre investițiile sale și recompensele care rezultă din ele. Subiecții elimină sau reduc inegalitatea (inechitatea) crescînd sau diminuîn-du-și investițiile în relație după cum inechitatea reprezintă un avantaj sau un inconvenient pentru ei. La origine, principiul de echitate a fost aplicat la unele situații de muncă pentru anunțarea unor fenomene ca productivitatea și turnover-ul. Ulterior, teoria a fost formalizată (matrice de interdependență a lui J. W. Thibault și H. H. Kelley) și, ca model general al interacțiunii sociale, aplicată la alte situații, mai ales la relațiile interpersonale.
G. Muser (D. S.)
Echivalență
O relație de echivalență este o relație reflexivă, simetrică și tranzitivă în același timp. Relația de egalitate dintre numere ne oferă un exemplu în acest sens: x = x (reflexivitate), dacă x = y atunci y = x (simetrie), dacă x = y și y = z atunci x = z (tranzitivitate). Relațiile care se exprimă prin „a avea același lucru ca și" sau prin „a fi de același lucru ca și" (vîrstă, țară, greutate) sînt relații de echivalență. în particular, două propoziții* sînt echivalente dacă au aceeași valoare de adevăr. Atunci, fiecare din ele o implică pe cealaltă. Operația de bicondi-ționalitate care se referă la două propoziții „dacă p atunci q și dacă q atunci p" este adesea numită echivalență. Este vorba totuși de o operație și nu de o relație. Dacă

o mulțime* este prevăzută cu o relație de echivalență, este posibilă împărțirea ei în clase* disjuncte. în fiecare din ele sînt plasate elementele echivalente prin relație. S-a efectuat în acest caz o partiție a mulțimii în clase de echivalență.
J.-B. Grize
(D. S.)
Echivalență numerică
A estima echivalența numerică a două (sau mai multor) mulțimi* înseamnă a admite că ele prezintă acelaşi număr de elemente oricare ar fi caracteristicile şi îmbi-
ecmnezic
266
narea spațială sau temporală a acestora. Judecata* de echivalență poate fi susținută de patru tipuri de argumente*: cele mai precoce în dezvoltarea* copilului consistă într-o evaluare grosieră pornindu-se de la lungimea sau densitatea colecțiilor; urmează apoi, pe de-o parte, corespondența termen cu termen şi, pe de altă parte, enumerarea, utilizabilă (prin incitare) de la 4-5 ani; în sfîrşit se stabileşte conservarea* care vede echivalența afirmată de faptul că transformările operate (în general spațiale) nu afectează numerozitatea*.
M. Fayol (D. S.)
Ecmnezic
Califică un fenomen de halucinații* ale memoriei care constă în iruperea în conştiința subiectului a amintirilor din trecut resimțite şi retrăite ca şi cum ar fi prezente, cu toată acuitatea lor emoțională şi ca apar-ținînd experienței actuale pe care o poate colora cu o senzație de dejâ-vu*. Fenomenul ecmnezic capătă uneori aspectul unei reînsuflețiri a trecutului cu iruperea unei defilări panoramice a amintirilor. A fost aplicat inițial de R. Pitres la un fenomen de reversie mentală observat la subiecți în stare de hipnoză* şi la isterici. Se observă cu ocazia consumării de halucinogene, dar şi în confuzia mentală şi în timpul acceselor delirante*.
/. F. Allilaire
(D. S.)
Ecoetologie
Domeniu de întîlnire a ecologiei* cu eto-logia*, două ramuri încă tinere ale biologiei, ale căror dificultăți de circumscriere a specificității şi obiectului sînt resimțite uneori. Ecologia, ştiința relațiilor între organisme şi mediul înconjurător*, îşi situează investigația la nivelul populațiilor, comunităților şi biocenozelor; ea este preocupată de fluxul de energie, de schimburile de materie, de productivitatea ecosistemelor*; se înrudeşte cu economia şi demografia. Etologia, ştiința comportamentului*, studiază mijloacele prin care animalul rezolvă problemele pe care i le pune
mediul înconjurător viu sau inanimat; îşi situează ancheta la nivelul individului, al unității familiale sau al grupului social; ea se preocupă de comportamentul alimentar*, de apropierea partenerilor sexuali, de îngrijirea părintească, de schimburile de informație; se înrudeşte cu psihologia* şi sociologia. Ecologia şi etologia s-au dezvoltat independent una de cealaltă, uneori ignorîndu-se ostentativ, fiind adesea chiar rivale. Totuşi ele nu se concep una fără cealaltă. Şi ecoetologia este domeniul lor de acoperire.
Primii etologişti obiectivişti (O. Heinroth, K. Lorenz) au studiat comportamentul ca atare la animalele captive sau aclimatizate ; aceasta i-a condus uneori să aprecieze ca aberante sau fără rost comportamente a căror semnificație nu putea apărea decît cu condiția să se exprime în mediul natural al animalului. Căci comportamentul, obiect al etologiei, fie că este înnăscut*, fie do-bîndit*, adică fie că este rezultatul unui proces filogenetic, fie al unui proces ontoge-netic de adaptare*, înseamnă rezultatul unei interacțiuni istorice sau actuale între animal şi mediul său; el a fost şi este modelat de mediu; se exprimă cel mai bine într-un mediu dat; nu poate fi studiat şi înțeles fără a se face referiri la mediu. Ecologiştii, preocupați de populații, le consideră pe acestea nişte sume de consumatori sau de reproducători anonimi; ei nu sînt interesați decît de mase şi de datele acumulate ce pot fi prelucrate statistic; ei neglijează studiile de caz, observate clinic. Totuşi indivizii nu sînt interşanjabili; ei îşi au fiecare istoria personală, aptitudinile şi personalitatea lor; indivizii sînt purtători de inventivitate, creativitate*, inovație (v. Instrument, Protocultură), fiind capabili de imitare şi fiind apți să schimbe succesul unei comunități, economia unui ecosistem ; mai degrabă cooperarea şi mai puțin competiția este cea care determină succesul unui grup social. Funcționarea unui ecosistem nu poate fi înțeleasă fără a şti cine face, ce şi cum o face (v. Altruism). Mai multe discipline explică această nevoie nouă de explorare a granițelor dintre
101
ecologie şi etologie, de integrare mai mare a acestor două discipline. Ecologia comportamentală se concentrează cu precizie asupra rolului şi influenței comportamentului în economia şi succesul grupurilor si populațiilor. Sociobiologia* şi socioeco-logia sînt preocupate de nivelul de integrare intermediară între individ şi populație: grupul social. Prima privilegiază determinanții genetici şi

adaptarea filogenetică a structurilor sociale; cea de-a doua insistă asupra dimensiunii ontogenetice a unei structurări a societăților în interacțiune continuă cu
mediuL J.-C. Ruwet
(D. S.)
Ecolalie
Termen medical care păstrează din definiția ecoului caracterul de repetare. Aceste fenomene de repetare se observă în cîmpul limbajului; se vorbeşte de ecolalie pentru a desemna la un subiect repetarea automată a cuvintelor care i se adresează, fără să pară că le înțelege sensul. Acest fenomen este considerat automat căci este involuntar, fără intenție aparentă şi rupt de activitatea în curs. Pur descriptiv, acest termen poate la fel de bine să califice un semn frecvent al unor boli neurologice (mai ales demențele*) sau să desemneze un simptom* al unor patologii psihiatrice, mai ales al schizofreniilor*. Identic din punct de vedere descriptiv, el este probabil diferit din punctul de vedere al mecanismelor sale de producere de la o
patologie la alta. ,
M.-C. Hardy-Bayle
(D. S.)
Ecolocalizare -> Ecolocație
Ecolocație
Ecolocația sau ecolocalizarea este un sistem de orientări* în care animalul produce prin impulsie serii de ultrasunete, în afara ariei urechii umane, şi ale căror ecouri sînt retrimise de obstacole sau prăzi, timpul separînd emiterea şi întoarcerea facilitînd evaluarea distanței. La lilieci, care au constituit obiectul de studiu pentru primele investigări şi care se ascund fie între stalactite, fie între ramuri, vînînd noaptea insecte, cele mai înalte frecvențe produse (20 000 Hz) permit discriminarea* obiectelor de talie mică. Laringele, gura, nasul şi urechile participă la sistemul emițător-re-ceptor. Ecolocația este studiată şi la delfini şi a fost descoperită la lăstunii tropicali care îşi au cuibul în grote întunecoase.
J.-C. Ruwet
(D. S.)
Ecologie
Ramură a biologiei care studiază legile ce guvernează relațiile dintre organisme şi mediul înconjurător* biotic (viu) şi abio-tic (inanimat). Sinecologia studiază relațiile dintre parteneri sau dintre ansambluri: comunități şi biocenoze; demecologia studiază condițiile de dezvoltare, de reînnoire, de fluctuație ale populațiilor (biologia populațiilor, dinamica populațiilor); auto-ecologia, centrată în mod ideal pe laborator, determină, făcîndu-le să varieze sistematic, caracteristicile mediului care permit cea mai bună evoluție a unei specii, şi deci preferenda sa ecologică, în diferite stadii ale dezvoltării ei; ecosistemologia (v. Ecosistem), disciplină derivată din sistemo-logie şi născută din iruperea ecologiei în preocupările umane, face eforturi să stabilească prevederi şi să definească principii de gestionare a mediului înconjurător.
J.-C. Ruwet
(D. S.)
Ecomimie -> Pasivitate
Economic (Punct de vedere —)
Punct de vedere care, în metapsihologia freudiană, ia în considerație ipoteza unei energii (energie de investiție) a cărei repetiție şi circulație ar explica intensitatea şi jocul activităților mentale. Ideea că gîndirile* şi acțiunile* prezintă o intensitate variabilă de activare este vulgară şi poate apela la teorii explicative diverse. Originalitatea din punct de vedere freudian ține în primul rînd de presupoziția că aparatul psihic* este în sine inert şi că activarea sa ar rezulta obligatoriu dintr-o excitare externă sau internă reprezentînd
economie
268
încărcătura energetică pe care el, aparatul, se străduieşte să o reducă. Al doilea punct ține de natura excitațiilor de origine internă. S. Freud le atribuie unor surse somatice permanente (pulsiuni*). Punctul de vedere economic este complementar şi inseparabil de alte puncte de vedere meta-psihologice (dinamic* şi topic*) care permit explicarea oricărui eveniment mental. Noțiunile de forță şi conflict care caracterizează punctul de vedere dinamic nu se pot înțelege fără a se postula o energie subiacentă. Diferențele topice dintre modurile primar şi secundar de funcționare psihică pot fi concepute ca doua feluri de reglare a circulației energiei care activează gîndurile (energia liberă şi legată). Punctul de vedere economic este obiectul unei duble dezbateri. S. Freud pare să aibă în vedere, în general, energia de origine libidinală. în acest caz, punctul de vedere economic reprezintă un model destul de pertinent pentru explicarea capacităților de deplasare, de tensionare şi de descărcare specifică pulsiunii sexuale.

Este el la fel de necesar şi pertinent dacă se ţine seama de pulsiunea morţii, pulsiunile distructive sau instinctele de autoconservare? A doua dezbatere priveşte chiar principiul unei energetici care se exercită asupra aparatului mental, dar de origine exterioară lui. I se poate reproşa lui S. Freud că a rămas prea dependent de o concepţie neurofizio-logică fondată pe teoria reflexului*. Dacă se acceptă aceste critici, punctul de vedere economic nu poate fi considerat decît un model metaforic şi nu o teorie explicativă. D. Widlocher
(D. S.)
Economie
Cîmp ştiinţific dedicat studierii mecanismelor de producţie, de schimb şi de consum de bunuri, economia a rămas timp îndelungat străină psihologiei. Recent s-a manifestat un interes reciproc, în mai multe direcţii. Astfel, cu scopul de a-1 explica pe Homo oeconomicus mai degrabă în realitatea sa decît în cadrul abstracţiilor economiei tradiţionale, vedem adunîndu-se
economişti şi specialişti în psihologia cognitivă* a deciziilor; modelele* de optimizare*, împrumutate de la instrumentele econometriei, sînt aplicate analizei comportamentelor condiţionate operante ca şi aceleia a conduitelor de căutare a hranei la animalul din mediul natural. Principiu de economie: în metodologia ştiinţifică, regulă conform căreia ceea ce se poate explica simplu nu trebuie să fie complicat inutil. Acest principiu formulat deja de G. d'Occam în secolul al XlV-Iea a fost reluat explicit în psihologia comparată de către C. Lloyd Morgan, care recomandă să nu se apeleze la procese superioare, adesea puţin verificabile, pentru explicarea comportamentelor animale explicabile prin procese mai elementare (canonul lui Morgan). Totuşi problema, pentru psihologie, constă în a nu aluneca de la principiul de economie la reducţionism*. De aceea anumiţi psihologi, mai ales Gestaltiştii*, au adoptat o atitudine opusă pro-punînd, precum W. Kohler, d. ex., principiul de fertilitate maximală, care scuteşte de cerinţa simplicităţii. Metodă de economie: una dintre metodele clasice de studiere a memoriei* imaginate de Ebbinghaus în 1885. Un anumit timp după o primă achiziţie* a materialului de memorizat, pînă la un criteriu definit, se procedează la o nouă achiziţie*, pînă la acelaşi criteriu. Diferenţa dintre numărul de încercări* necesare la a doua achiziţie şi numărul de încercări la prima achiziţie reprezintă economia absolută. Raportată la numărul de încercări cu ocazia primei achiziţii, această diferenţă se va exprima în procentaj de economie relativă. Această procedură ingenioasă permite testarea retenţiei* în timp ce metodele obişnuite de rapel* sau de recunoaştere* ne-ar putea lăsa să ne gîndim la o uitare completă.
M. Richelle (D. s.)
Economie a educaţiei
Disciplină care s-a dezvoltat prin anii 1960 şi s-a născut din ideea că educaţia* poate juca un rol pozitiv în creşterea eco-

nomică, altfel spus, că educaţia face munca mai eficace şi deci mai productivă. Se caută să se verifice ipoteza conform căreia dezvoltarea economică este legată de dezvoltarea educaţiei cuantificînd factorii educativi care contribuie la o ameliorare a sistemului de producţie (v. Capital uman). Ulterior, interacţiunile dintre sistemul economic şi cel educativ au fost studiate prin: măsurarea efectelor economice ale educaţiei, analiza funcţionării sistemului educativ (eficacitatea tehnică a acestui sistem, costurile educaţiei), planificarea* educaţiei (cerinţa socială în educaţie, nevoia de jnînă de lucru în sistemul economic, proporţia de randament a investiţiilor). P.-M. Dumont
(D. S.)
Ecopraxie
în medicină, acest termen desemnează repetarea automată de către bolnav a gesturilor* sau mimicilor pe care le vede. Acest fenomen este considerat automat deoarece este involuntar, fără intenţie aparentă şi fără ca subiectul să pară a avea conştiinţa că-1 realizează.
Pur descriptiv, acest fenomen de repetare, adesea asociat cu o ecolalie*, poate la fel de bine să fie observat în unele boli neurologice (confuzie, demenţă*), ca şi la
schizofrenici.
M.-C. Hardy-Bayle
(D. s.)
Ecosistem
Sistem funcţional format din toate comunităţile biologice de pe o arie dată şi mediul lor înconjurător* fizic. Componenta sa bio-tică cuprinde vegetale producătoare (sinteză clorofiliană), animale consumatoare (fitofage şi prădătoare), organisme de descompunere şi reductoare care reciclează deşeurile şi cadavrele. Compoziţia sa a-biotică este reprezentată de climat şi de sol. Relaţiile dintre organisme şi mediul lor înconjurător sînt guvernate de un flux de materie şi energie, stabilind dependenţa absolută a tuturor organismelor în raport cu singurele vegetale producătoare ca şi ro-

lul esenţial al reciclatoarelor. Două legi fundamentale se deduc din relaţiile de dependenţă dintre producători şi consumatori şi din organizarea lor în lanţuri alimentare: energia se disipează şi masa vie (biomasa) se diminuează.
Un ecosistem se defineşte mai puţin în raport cu spaţiul ocupat decît cu principiile sale de organizare şi funcţionare. Ecosistemele cel mai bine definite geografic sînt biomurile, înglobînd comunităţile biologice care trăiesc într-o arie climatică definită. Ecosistemul global, la scara planetei, este biosfera, cuprinzînd toate fiinţele vii şi partea de pe Pământ care influenţează viaţa şi este influenţată de ea. Pământul, aşa cum îl cunoaştem în compoziţia atmosferei sale, a apelor, a solurilor, este rezultatul a mai mult de trei miliarde de ani de interacţiuni cu viaţa încă de la apariţia ei. Ecosistemele naturale pot fi văzute ca maşini de elemente integrate şi interdependente ce asigură fixarea şi circulaţia energiei celei mai bune, ţinînd cont de compoziţia lor şi de caracteristicile locurilor. Ecolo-giştii (v. Ecologie) fac eforturi să le determine producţia. Transformîndu-le, agronomii încearcă să amelioreze această producţie, din păcate adeseori cu preţul diversităţii, stabilităţii şi durabilităţii lor.
J.-C. Ruwet
(D. S.)
Ecosistemologie —» Ecologie
Ecou al gîndirii
G. de Clerambault descrie ecoul gîndirii în cadrul automatismului* mental şi degajează de aici două aspecte conform cărora gîn-direa se repetă în modul său specific sau este repetată în ecou de altcineva. în această descriere, anomalia respectivă marchează deci trecerea de la o tulburare redusă la o automatizare şi mecanizare a gîndirii (ecou al gîndirii proprii) la ecoul gîndirii produs de către altcineva decît subiectul însuşi, sub forma unei halucinaţii* intrapsihice.
M.-C. Hardy-Bayle
(D. S.)
ecran

Ecran
în percepţia* vizuală, efectul ecran desemnează fenomenul de completare de către subiect a unei figuri sau a unui obiect parţial mascat de un ecran. Această completare se impune cu stringenţă, de vreme ce apare chiar atunci cînd subiectul a putut constata un moment mai înainte o lacună reală în stimul. Fenomenul se înrudeşte cu fenomenul de închidere*, studiat de psihologia Formei*, cu constanţa* perceptivă şi cu permanenţa* obiectului. El priveşte şi obiectele în mişcare sustrase progresiv privirii, şi pe care subiectul le va interpreta ca dispărînd în spatele unui ecran sau într-un tunel inexistent totuşi în realitate (v. Mişcare aparentă). Orice element, concret sau simbolic, care maschează sau deghizează un altul. Astfel, în interpretarea psihanalitică a visului*, un personaj neutru pentru subiect va fi substituit altuia, încărcat cu semnificaţie afectivă, si îi va face ecran. ,, „. , ,,
M. Richelle
(D. S.)
Ecran al visului
Noţiune introdusă în 1949 de psihanalistul american B. Lewin. Este vorba de fondul pe care se detaşează imaginile visurilor*. Acest fond nediferenţiat, în general alb, ar fi singurul prezent în anumite visuri. Ar avea ca prototip sînul* matern, care furnizează fondul spaţiului pentru nou-născut, pe care se detaşează imaginile halucinante. Noţiunea de ecran a fost utilizată şi de psihanalistul britanic W. Bion, într-un sens cu totul diferit, pentru desemnarea unui fenomen patologic: cînd funcţia alfa* nu este asigurată, elementele psihice neasimilate, sau elemente beta, proliferează şi se aglutinează pe un ecran beta care permite formarea coşmarurilor*, dar nu a viselor propriu-zise. , w „
J. -M. Petot
(D. S.)
Ecuaţie personală
Eroare sistematică* datorată particularităţilor individuale ale observatorului. Expresia a fost introdusă de astronomi, în urma descoperirii de către N. Maskelyne în
1795 a distanţelor dintre propriile măsurări şi cele ale colaboratorului său. Aceste distanţe l-au intrigat pe astronomul german F. W. Bessel, care, în 1820, analizîndu-le a înţeles că exprimau diferenţele dintre indivizi legate de ceea ce mai tîrziu se va numi timpul de reacţie* şi a sugerat introducerea unei corecţii în măsurări. Astfel, în afara psihologiei ştiinţifice încă inexistentă pe atunci, se punea o problemă (timpul de reacţie*) ce avea să devină puţin după aceea un obiect de studiu privilegiat al ştiinţei psihologice care se năştea. Deşi mai întîi a fost aplicată cazurilor limitate de erori legate de timpul de reacţie (şi folosită uneori abuziv pentru desemnarea ca atare a timpilor de reacţie individuali), expresia s-a generalizat la erorile sistematice ale observatorului, fie că ele îşi au sursa în caracteristicile

psihofiziologice elementare sau în trăsăturile mai complexe
ale persoanei sale.
M. Richelle
(D. s.)
Educabilitate
Capacitate*, observată sau inferată pe scara speciei umane şi a indivizilor care o compun, de a optimiza, respectiv de a organiza, adaptările* devenite necesare prin condiţiile de existenţă, şi de a face din ele tot atîtea ocazii, respectiv obligaţii, de sporire a cunoştinţelor şi puterilor valorizate
social. „ „ „.
D. Hamehne
(D. S.)
Educaţie
Unul dintre acele „cuvinte al căror sens lumea crede că-1 cunoaşte bine cu condiţia să nu fie nevoită să-1 definească" (H. Pieron, 1951). Efectiv, ideea de educaţie se dovedeşte de trei ori rezistentă în faţa unei abordări conceptuale: înainte de a fi o noţiune, educaţia desemnează o experienţă, o provocare, o miză: o experienţă intersubiectivă, o provocare morală şi politică, o miză în concurenţa dintre ştiinţele umane, înaintea discernerii intelectuale a obiectului practicilor sale, orice educator este mai întîi subiectul propriei sale educaţii, a cărei experienţă fericită sau nefericită urma-

reşte, fie că el o presimte sau nu, maniera sa de a înţelege educaţia altora. Or, această experienţă este trăită de milioane de fiinţe umane sub semnul enigmatic al rivalităţii şi al eşecului. Educaţia este mai întîi ceva a cărui reuşită este desigur imaginabilă, dar care de facto ratează adesea. Această ratare este percepută în societăţile productiviste moderne şi ca o reglare* socială a repartizării locurilor, care cere o analiză politică cinică, dar şi ca o irosire a potenţialului de talente, fapt ce provoacă indignarea morală. A educa ar însemna în acest caz a înfrunta o provocare: a ajunge ca într-o singură şi aceeaşi întreprindere umană să se controleze funcţionarea şi să se stabilească daune. Fără îndoială, ştiinţele umane nu au misiunea explicită să preîntîmpine nenorocirile. în schimb, perseverenţii nu au nici o repulsie în a-şi asuma partea lor de control. Astfel, de două sute de ani, educaţia este o miză pentru diferitele ştiinţe ale omului, din momentul în care ele au avut de-a face cu organizarea societăţii, inspiraţia puterii şi răspîn-direa unui ansamblu de cunoştinţe dominant. Educaţia este deci obiectul unui concurs de definiţii antagonice: psihologia, psihanaliza, sociologia, psihologia socială îşi decupează propriul obiect de investigare, nu fără a însemna uneori incompatibilitate între diferite abordări şi o rivalitate în alegerea cuvîntului rafinat privind fenomenul educativ. Dar şi riscul unui amalgam neriguros este la fel de mare, după cum o demonstrează circulaţia •n cultură a anumitor experienţe educaţionale ale acestor ştiinţe trecute la starea de banalităţi.
A.cest amalgam este cu atît mai facil cu cît accepţiile termenului „educaţie" în *olosirea curentă pun în evidenţă lipsa sa ^e fermitate. Educaţia reclamă astfel numeroase calificative sau complemente de determinare. Ea formează împreună cu ^cestea din urmă tot atîtea locuţiuni trecute 11 limbaj prin forţa obişnuinţei. Specificări Ptin cîmp: educaţie şcolară, educaţie famili-^'â, educaţie specială etc.; prin obiect: ducaţie sexuală, educaţie a voinţei, edu-
educaţie
caţie a sfincterelor etc.; prin vîrstă: primă educaţie, educaţie a adolescenţilor, educaţie a adulţilor etc. Această plasticitate a termenului apare clar în noţiunea de educaţie permanentă*. Astfel se manifestă anvergura fenomenului, dar se anunţă şi decepţia la care trebuie să se aştepte cel ce-ar vrea să-1 definească cu un grad de generalitate la înălţimea acestei anverguri, fără a se hotărî la alegeri teologice, metafizice sau cel puţin morale. Termenul educaţie formează împreună cu cel de instruire* un cuplu singular, atestat în istorie de foarte multă vreme. Fără îndoială, este necesar să se revină la Con-dorcet pentru a se vedea fondîndu-se de drept antagonismul acestui cuplu. Educaţia ar fi ansamblul mijloacelor de presiune şi persuasiune pe care o societate le desfăşoară cu scopul de a-şi face aderenţi. Ataşamentul* este astfel fructul educaţiei, nu fără mari avantaje pentru particulari ca şi pentru comunitate, dar nu fără grave echivocuri. Numai o singură paradă ar fi posibilă pentru a contracara această pervertire a agregării sociale într-o adevărată dependenţă afectivă: este vorba de acţiunea de detaşare condusă de raţiune în operele sale singulare în care se disciplinează cunoştinţele, garante ale libertăţii, ale clarviziunii şi ale existenţei asumate conştient.
în realitate, orice istoric al instruirii în democraţie, aşa cum este ea analizată în cursul secolului al XlX-lea, arată, pe de-o parte, că proiectul (naţional) de educaţie traversează constant proiectul (public) de instruire şi, pe de altă parte, că disciplinele cărora acesta din urmă le dă curs, departe de a întări raţiunea la înălţimea detaşării sale critice, instituie tot atîtea modalităţi puternic socializate ale ansamblului de cunoştinţe şi ale folosirii lui primite şi acceptate. De altfel, detaşarea reclamă, pentru acelaşi motiv ca şi ataşamentul, o mediere* educaţională marcată de ambivalenţa unei relaţii inegalitare

şi mimetice în chiar dispunerea sa şi, prin urmare, purtătoare a unei încărcături psihologice pe care ar

fi inutil să o negăm şi imprudent să nu ţinem seama de ea.
Ea nu împiedică critica a ceea ce s-ar putea numi psihologism educaţional, din moment ce această critică scapă reproşului de a nu fi la rîndul său decît expresia unei ezitări şi a unei naivităţi raţionaliste, acest lucru sunînd ca o alertă justă privind perversităţile latente ale intenţiei de a educa, cînd această intenţie este în acelaşi timp oficială, în numele imperativelor societăţii, şi integrală, în numele legilor naturii.
(N. Charbonnel, 1988). n „
D. Hamehne
(D. S.)
• Charbonnel N. (1988), Pour une critique de la raison educative, Peter Lang, Berna. — PiEron H. (1951), Vocabulaire de la psy-chologie, PUF, Paris.

Educaţie comparată
Această disciplină foloseşte comparaţia faptelor educative şi a raporturilor pe care ele le întreţin cu mediul înconjurător, pentru a contribui la ameliorarea sistemelor educative. Mai specific, ea analizează şi compară starea sistemelor educative (şcolar şi extraşcolar), factorii endogeni şi exogeni care determină aceste sisteme, ca şi problemele educative ce se pun, precum şi soluţiile luate în considerare pentru a se încerca rezolvarea lor. Compararea se poate face geografic şi istoric şi se poate deschide spre diferite niveluri: state, districte, regiuni etc. Ea poate avea ca obiect structurile sistemelor, organizarea, administrarea lor, ca şi metode de învăţămînt*, programe, metode de evaluare* etc.
P.-M. Dumont
(D. S.)

Educaţie compensatorie
Expresie care desemnează ansamblul acţiunilor educative menite să lupte contra efectului factorilor sociali, culturali, rasiali, familiali, sau de mediu ipotecînd valorizarea potenţialului intelectual şi afectiv al copilului sau adolescentului, cu deosebire în contextul şcolar.
Curentul educaţiei compensatorii s-a dezvoltat mai ales începînd cu sfîrşitul anilor 1950 în Statele Unite; promotorii săi erau preocupaţi de o mai bună respectare a drepturilor civice (egalitate a şanselor*) şi doritori să ridice randamentul şcolar* global, mai ales în disciplinele ştiinţifice, pentru a rămîne competitivi în cursa cu celelalte naţiuni avansate. După iniţierea de acţiuni limitate (d. ex., îmbogăţirea limbajului* luînd ca punct de referinţă limbajul clasei sociale dominante), curentul educaţiei compensatorii s-a reorientat progresiv în profunzime: noţiunii de handicap* i s-a substituit aceea de diferenţă apreciabilă. Scopul său este astăzi de a ajuta copilul să se dezvolte într-un context al pluralismului sociocultural.
G. De Landsheere
(D. S.)

Educaţie deschisă
Expresie generică ce acoperă o varietate de practici pedagogice care aparţin doctrinelor filozofice sau teoriilor dezvoltării* cu orientare pedocentrică*. Aparţin acestei categorii şcolile care se ataşează curentului Educaţia nouă*, şcolile deschise, şcolile alternative, şcolile neîngrădite, educaţia informală. După Giacona şi Hedges, educaţia deschisă prezintă una sau mai multe din caracteristicile următoare: un ansamblu de credinţe şi atitudini ale profesorilor în legătură cu copilul şi natura învăţării*, o formare a profesorilor în practicarea educaţiei deschise, o arhitectură şcolară neîngrădită, suprimarea claselor rigide, o puternică reducere a direcţionării la învăţători, participarea elevilor la alegerea obiectivelor, autoevaluarea*.
G. De Landsheere
(D. S.)

Educaţie fizică şi sportivă
Disciplină şcolară care participă la finalităţile generale ale educaţiei* propunîn-du-şi obiective specifice ce ţin de faptul că ea se adresează motricitatii* elevilor şi foloseşte activităţile fizice şi sportive ca mijloc de educaţie. Ea se distinge de educaţia psihomotorie*, care nu recurge la

aceste activităţi şi de educaţia sportivă, care este o iniţiere în sport. Activităţile sportive fac obiectul unei analize didactice şi sînt tratate în aşa fel încît să ajungă la secvenţa de sarcini* de învăţare* ce permit solicitarea şi deci dezvoltarea anumitor funcţii, calităţi, aptitudini*, abilităţi*, atitudini la elevi. Pedagogia, foarte diversificată, merge de la punerea în situaţia de rezolvare de probleme* pînă la un învăţămînt orientat de modele sportive. Ea aspiră şi la o economie de mijloace, mai ales prin predarea

abilităţilor de bază, propedeutică la o învăţare rapidă a ansamblului de priceperi pentru o activitate şi pentru utilizarea transferului de achiziţii de la o activitate la alta. Această disciplină şcolară foarte apreciată de elevi are un statut original: este vorba de o educaţie corporală care favorizează şi utilizează jocul*, în cadrul unei şcoli a imobilităţii, fundamental intelectualistă şi laborioasă. In consecinţă, ea este adesea percepută ca o disciplină minoră, neavînd decît o funcţie derivativă şi de compensaţie.
M. Durând
(D. S.)
Educaţie negativă
„Prima educaţie trebuie să fie pur negativă": această frază a lui Jean-Jacques Rousseau, în Cartea a Ii-a a lucrării Emile, rezumă regula de abţinere care trebuie să marcheze, după el, educaţia primei copilării. Rousseau se ridică împotriva intervenţiilor umane, întotdeauna premature în ochii săi. Ele au ca rezultat dobîndirea de deprinderi*, prejudecăţi, cunoştinţe inutile şi artificiale şi provocarea nu a unei educaţii, ci a acestei degenerescente care este marca de influenţă socială. Să nu contrariem natura: să o lăsăm să se desfăşoare de la sine în prima copilărie (de la 2 la 12 ani), apoi să o secundăm cu abilitate la vîrsta de rezistenţă (de la 12 la 15 ani). Aceasta este axioma pe care Educaţia nouă* o va împrumuta de la Rousseau şi care va deveni, nu fără mari opoziţii, maxima societăţii permisive contemporane,
ale cărei credinţe* preceptorul lui Emile era departe de a le fi anticipat.
D. Hameline
(D. S.)
Educaţie nouă
Expresia, atestată de nenumărate ori de-a lungul secolului al XlX-lea, caracterizează o mişcare internaţională începînd cu înfiinţarea şcolilor noi la ţară. Pedagogul ge-nevez A. Ferriere va elabora încă din 1915 un instrument de evaluare* în 30 de puncte capabil să selecteze şcolile care, în ochii săi, puteau revendica denumirea respectivă.
Această iniţiativă demonstrează că adjectivul „nouă" adăugat „educaţiei" contribuie mai întîi Ia descalificarea a ceea ce este bănuit că nu merită epitetul. Rezultă că a desemna o educaţie ca nouă înseamnă în primul rînd a se înscrie într-o dispută în care, de la început, exerciţiul calm (senin) al definiţiei este compromis. Cele „30 de Puncte", despre care Ferriere afirmă că ar corespunde unor constatări prin observaţie, reprezintă în acelaşi timp un manifest*. Putem menţiona aici patru dominante care profilează destul de fidel educaţia nouă:
1. un naturism-energetism, argumentat în acelaşi timp de igienă şi de o antropologie de proximitate cu naturalul, mediere obligatorie spre spiritual şi cosmic;
2. un pedocentrism* preocupat concomitent de individualizarea învăţării*, de autonomia* morală şi de participarea socială (self-government);
3. un scientism, care bazează educaţia, de aici înainte funcţională, pe descoperirile psihologiei genetice* şi ale legilor dezvoltării* copilului;
4. un particularism, ce face din iniţiativele particularilor şi din întreprinderile lor motorul progresului economic şi social opus birocraţiei statului şi spiritului „funcţionăresc".
Acest caracter cvadruplu al şcolilor noi se va regăsi în principiile Ligii internaţionale pentru educaţie nouă, înfiinţată la Congresul de la Calais în 1921 şi care va
educaţie permanenta
274
275
efectiv
ocupa un loc important în dezbaterile pedagogice dintre cele două războaie mondiale, însă unanimitatea în jurul „cartei de la Calais" ascunde în realitate profunde divergenţe, pe care istoria le va scoate la iveală. Divergenţe sociopolitice: Grupul Francez de Educaţie Nouă (GFEN), dominat din 1932 de P. Langevin şi H. Wallon, va opune particularismului fondatorilor un sociocentrism* care acordă prioritate democratizării studiilor şi trezirii conştiinţei politice. Divergenţe psihopedagogice: Educaţia nouă regrupează la fel de bine tehnologişti preocupaţi de validarea ştiinţifică şi de sistematizarea testelor* de învăţare individualizată, precum şi partizani ai libertăţii absolute care se inspirau din newpsychology, în cadrul căreia W. Reich este un nume de referinţă. Chiar banalizarea temelor sale, în cadrul discursului oficial, şi banalităţile în legătură cu şcoala arată că, mai mult decît un curent pedagogic unificat şi producător de efecte specifice, Educaţia nouă reprezintă una din manifestările răspîndite ale culturii contemporane, permisivă şi preocupată, în acelaşi timp, de rentabilitate, centrată bănuitor pe individ şi traversată totuşi de mişcări sociale de mare amploare.
D. Hameline
(D. S.)
Educaţie permanentă
A vorbi mai degrabă despre o educaţie permanentă decît de o formare continuă* sau de o educaţie

recurentă înseamnă a considera că „instituţia" copiilor şi „instituţia" adulţilor reprezintă unul şi acelaşi proces. înseamnă a afirma că, în tot cursul vieţii unui individ şi al istoriei, de aici înainte schimbătoare, a societăţilor, oamenii rămîn subiecţi ai educaţiei. Adică ei nu încetează să se instituie reciproc şi mimetic ca umani în aşa fel încît ei îşi asigură sau îşi refuză o identitate*, un proiect şi un loc.
Conceptul de educaţie permanentă, înţeles astfel, se distinge de concepte psihosociale ca interacţiune*, influenţă, dominare sau
constrîngere, fenomene al căror sediu este orice grup uman, antrenînd schimbări în atitudinile membrilor săi. Recent introdus (1950), conceptul de e-ducaţie permanentă îşi asumă prin definiţie chiar o contradicţie a societăţii contemporane. Pe de-o parte indivizii, în cadrul numeroaselor grupuri sociale, au de aici înainte la dispoziţia lor bogate şi mereu reînnoite ocazii de a avea şi de a fi „mai" pe care le guvernează legile cererii şi ofertei. Exprimînd, de exemplu, înmulţirea formărilor aşa-numite de dezvoltare personală la iniţiativa adesea concurentă a diverselor obedienţe psihologice (analiză tranzacţională, bioenergie, sofrologie, programare neurolingvistică, gestionare mentală etc).
Pe de altă parte, solicitate să favorizeze această expansiune, instanţele care deţin puterea socială şi responsabilitatea planificării bugetare formulează dorinţa, raţională şi rezonabilă în acelaşi timp, ca aceas- l! tă multiplicare să se organizeze şi să fie controlată. Statele ajung astfel să se doteze cu un arsenal legislativ sau reglementar şi să-şi sporească dominarea asupra indivizilor, cu riscul de a vedea instituindu-se societatea în acţiune educativă permanentă. ,.
D. Hameline 1
(D. S.)
Educaţie psihomotorie
Pedagogie corporală bazată pe o respingere a dualismului* corp-spirit şi care vizează o educaţie* a individului global. Ea este folosită mai ales la grădiniţă. Pluralitatea referinţelor teoretice corespunde unei diversităţi de metode, printre care trei pot fi reperate. Primul propune o rafinare a motricitatii* prin exerciţii de lateraliza-re*, de echilibru sau de coordonare. Cel de-al doilea tinde să favorizeze dezvoltarea* intelectuală începînd cu motricitatea şi conştientizarea logicii acţiunii. Cel de-al treilea se adresează afectivităţii pe baza relaţiei instaurate în timpul unor practici, ca de exemplu expresia corporală*.
M. Durând (D. S.)
Educaţie specială
Ansamblu de metode pedagogice şi terapeutice destinate subiecţilor supuşi obligaţiei şcolare* dar care nu pot progresa în funcţie de instruirea oficială şi de frecventarea şcolii obişnuite. Această populaţie este foarte eterogenă de vreme ce ea cuprinde, printre alţii, atît debili profunzi, cît şi neadaptaţi inteligenţi. Există Şcoli de educatori specializaţi care pregătesc pentru obţinerea diplomei corespunzătoare.
C. Prevost
(D. S.)
Educţie
Mecanism cognitiv* prin care subiectul degajează, din înţelegerea empirică* directă a două elemente, o relaţie* între ele (educţie de relaţie) sau din înţelegerea unui element şi a unei relaţii, celălalt element căruia i se aplică relaţia (educţia de corelat). Termenul, introdus de C. Spear-man pentru desemnarea unui nivel elementar al funcţionării logice a subiectului, nu îşi mai găseşte loc în lucrările contemporane asupra cognitiei*. ,, „.. , ,.
M. Richelle
(D. S.)
Efect alosteric —> Antagonist Efect autocinetic -> Autocinetism Efect bumerang -» Efect pervers Efect consecutiv —» Consecutiv Efect consecutiv figurai -> Figurai Efect Coolidge -> Noutate Efect de amorsare -» Amorsare Efect de ancorare -> Ancorare Efect de certitudine —> Certitudine
Efect de cohortă -> Transversală (Metodă—)
Efect de halo
Este vorba de o eroare constantă ce afectează observaţia celuilalt, descrisă încă din
1920 de L. L. Thurstone. Unele caractere ale subiectului observat pot induce la observator o impresie globală (favorabilă sau nu) care va colora evaluările acestui observator în legătură cu diversele caracteristici ale subiectului observat (de unde originea esenţial subiectivă a coerenţei acestui tip de date). Se poate reduce acest efect convertind trăsătura de observat în unităţi de comportament observabile, evitînd evaluările calitative globale, confrun-tînd evaluările mai multor observatori. Căutarea de alte soluţii este permanentă.
M. Bruchon-Schweitzer (D. s.)
Efect de întîietate ->• întîietate (Efect de —) Efect de poziţie serială -> Serial Efect de recentă ->• Recentă (Efect de —) Efect Guttman -> Analiză de date

Efect Hawthorne
în cursul cercetărilor desfăşurate între 1920 şi 1940 la uzina Hawthorne, F. J. Roethlis-berger şi W. J. Dickson au observat că schimbarea condiţiilor de muncă antrena o ameliorare a moralului personalului şi o creştere a productivităţii. întoarcerea la condiţiile anterioare nu făcea să dispară acest efect pozitiv; cercetătorii l-au atribuit simplului fapt de a fi participat la o experienţă, ceea ce dă personalului sentimentul că este luat în consideraţie şi valorificat. Prin extindere, se desemnează sub numele de efect Hawthorne starea pozitivă introdusă de o schimbare atribuită, de către cei care sînt afectaţi de ea, unor bune
intenţii.
C. Levy-Leboyer
(D. S.)
Efectiv
Un efectiv este un număr de observaţii. Recenzarea de observaţii, care conduce la distribuţiile* de efective, este piatra de încercare a statisticii*. A face statistică înseamnă a proceda întotdeauna la sau a se baza pe distribuţii de efective.
efect kappa

Efectivele unui tablou de contingenţă* sînt numite efective legate (le numim şi de contingenţă sau de co-ocurenţă). Se deduc de aici efectivele marginale (suma efectivelor pe linie şi pe coloană), care definesc cele două distribuţii marginale de efective. Din distribuţia de efective deducem şi distribuţia frecvenţelor* legate, cu cele două distribuţii marginale de frecvenţe. Analiza locală a unui tablou de contingenţă constă, pentru toate cuplurile de modalităţi constituite plecîndu-se de la cele două variabile (compartimentele tabloului), în studierea legăturii dintre aceste modalităţi. Pentru examinarea legăturilor ne referim la efectivele teoretice. Prin efectiv teoretic al unui compartiment se înţelege valoarea pe care ar avea-o efectivul acestuia dacă, efectivele marginale fiind date, am avea o legătură nulă pentru compartimentul în discuţie. Efectivul teoretic al unui compartiment este produsul efectivelor marginale împărţit la efectivul total. Legătura între două modalităţi este pozitivă, negativă sau nulă după cum efectivul compartimentului (efectiv observat) este superior, egal sau inferior efectivului teoretic corespunzător. Denumirea consacrată „efectiv teoretic" nu trebuie să înşele. Pe de-o parte, „efectivele teoretice", care nu rezultă dintr-o procedură de recenzare, ci dintr-o definire formală, nu sînt în general numere întregi. Pe de altă parte, sînt simple valori de referinţă, al căror calcul nu cere, la drept vorbind, nici o teorie.
P. Bonnet şi H. Rouanet (D. S.)
Efect kappa -> Kappa (Efect —)
Efect (Lege a —)
Lege formulată la origine de E. L. Thorn-dike (1911), în cadrul psihologiei învăţării*, conform căreia o „conexiune* modificabilă" însoţită sau urmată de o stare satisfăcătoare devine din această cauză consolidată, în timp ce o conexiune însoţită sau urmată de o stare dezagreabilă este din acest motiv slăbită. Această lege se bazează pe datele empirice culese mai ales
din experienţele în care pisicile închise într-o cuşcă problemă* învăţau să deschisă uşa. De la o încercare la alta, învăţarea se manifestă în acest caz prin abandonarea comportamentelor ineficace şi prin reten-tia* celor eficace.
In ciuda recurgerii la termenii subiectivi ai limbajului curent (stare „satisfăcătoare" sau „dezagreabilă"), Thorndike avea în vedere fenomene perfect obiectivabile, „starea satisfăcătoare" corespunzînd unei situaţii pentru care animalul nu face nimic să o evite, dar pe care va tinde s-o menţină sau s-o reproducă prin actele sale, „starea dezagreabilă" fiind corespunzătoare unei situaţii pentru care animalul nu va face nimic să o întreţină şi căreia va încerca, din contră, să i se sustragă sau să-i pună capăt.
Legea efectului a ocupat un loc central în teoriile învăţării elaborate de şcolile beha-vioriste*, chiar dacă unii autori au nuanţat-o, precum G. Guthrie, a cărui concepţie privilegiază contiguitatea* temporală, sau E. Tolman, care acordă o parte importantă informaţiilor cognitive* pe care subiectul le înregistrează în situaţia de învăţare pentru a le exploata ulterior. în teoria lui B. F. Skinner legea efectului şi-a păstrat cel mai categoric valoarea explicativă, printr-o formulare diferită în termeni dar nu şi în fond: „controlul comportamentului prin consecinţele* sale" trimite la sporirea sau diminuarea probabilităţii de apariţie a răspunsurilor în funcţie de evenimentele gratificatoare sau punitive care urmează.
M. Richelle
(D. s.)
• Thorndike E. L. (1911), Animal Intelligence, MacMillan, New York.
Efector
Desemnează o parte a organismului (de la celulă la organ) care produce un efect, o acţiune în mediul

său înconjurător. Muşchii sau glandele sînt, de exemplu, efectori. Efectorii se află sub comandă nervoasă sau neurohormonală; ei primesc ordine motorii de la creier, ordine vehiculate de influxuri-

eficiență
le* eferente care trec prin relee medulare. Efectorii asigură viața de relație a organismului şi țin de funcționarea sistemului
nervos* somatic. „ „
F. Parot
(D. S.)
Efect pervers
Un efect secundar este marginal legat de un tratament sau de o acţiune care urmăreşte un alt obiectiv. Acest efect este numit pervers atunci cînd îmbracă un caracter negativ, dăunător.
în timp ce efectul bumerang este în mod specific opus intențiilor (ex.: informațiile conținute într-o campanie împotriva drogului pot provoca o creştere a consumării acestuia), conceptul de efect pervers este mult mai general. Exemplu: presiunea exagerată exercitată asupra elevilor pentru obținerea de performanțe şcolare mereu mai mari ar putea provoca sinucideri.
G. De Landsheere
(D. S.)
Efect placebo -> Placebo
Efect retroactiv
în psihanaliză, se spune despre fenomenele de reorganizare retrospectivă a unor materiale psihice variate: amintiri, pulsi-uni*, afecte*. Reelaborarea dă o nouă semnificație, diferită de semnificația primitivă, sau dă unui element o semnificație de care era lipsit. S. Freud a criticat utilizarea excesivă a acestei noțiuni de către C. G. Jung, care pretindea că semnificațiile sexuale sînt proiectate retrospectiv în amintirile infantile. Utilizarea psihanalitică a noțiunii de efect retroactiv face din ea un ghid util împotriva tendinței de a lua drept rememorare exactă ceea ce, ca şi amintirile-ecran*, nu este decît reconstrucție. Termenul este utilizat şi de S. Freud pentru a deosebi refularea* observabilă efectiv în clinica psihanalitică de refularea originară.
J.-M. Pe tot
(D. F.)
Efect tau -> Tau (Efect —)
Efect Zeigarnik -» Zeigarnik (Efect —)
Eferență -> Aferentă
Eficacitate luminoasă
Curba de eficacitate luminoasă relativă spectrală reprezintă sensibilitatea ochiului uman la diferite lungimi de undă. Ochiul uman standard (media ochiului sănătos la maturitate) nu este sensibil la toate lungimile de undă ale spectrului vizibil (de la 380 la 780 de nanometri). Optimul sensibilității* se situează la 555 nanometri (culoare verde-galbenă) pentru vederea* de zi (condiție fotopică) şi la 507 nanometri (culoare albăstrie) pentru vederea nocturnă (condiție scotopică). Depărtîn-du-ne de valorile maximale (reprezentate de unitate), se constată cum curbele de sensibilitate scad progresiv de-o parte şi de alta a acestei valori. Eficacitatea este nulă la limita ultravioletă pentru cele două curbe (lungimi de undă slabe). Pentru lungimile de undă superioare, eficacitatea este nulă la roşu în vederea scotopică (această culoare apare neagră noaptea) şi la infraroşu în vederea fotopică. Curbele de sensibilitate relativă spectrală VA. (vedere fotopică) şi VA. (vedere scotopică) caracterizează filtrul* vizual (retinian). Celulele foto-sensibile (în fotografie, d. ex.) sînt prevăzute cu un filtru VA pentru a se apropia
de sensibilitatea vizuală.
R. Genicot
(D. S.)
Eficiență
Desemnează în general randamentul unui comportament sau gradul de desăvîrşire a efectului unei acțiuni*. în cadrul testelor* psihologice, diferite tehnici de măsură* permit aprecierea eficienței diverselor tipuri de comportamente. Psihologie a eficienței: după H. Wallon, demers care pune în joc metode inductive (v. Inducție) pentru a ajunge la formularea legilor* ce au legătură cu structura şi funcționarea actelor* motorii şi mentale. Ea se opune psihologiei conştiinței* ce acționează prin introspecție*. Coeficient de eficiență: măsură* propusă de D. Wechsler şi care se defineşte ca fiind raportul stabilit între scorul* obținut de un
efort
individ la un test* şi scorul maximal al individului mediu pe scala vîrstelor.
J.-P. Bronckart şi E. Jalley

(D. S.)

Efort

Caracterizează intensitatea angajării într-o situaţie şi economia conduitei. în domeniul activităţilor fizice şi sportive, se distinge, în mod clasic, efortul fizic de cel mental. Primul este apreciat printr-o măsurare a intensificării metabolismului* datorată activităţii musculare. Cel de-al doilea, mai puţin accesibil într-o modalitate obiectivă, este asociat unei ridicări a nivelului de activare* a sistemului nervos central* şi unei mobilizări intensive şi selective a resurselor atenţionale. Intensitatea acestor două componente este percepută sau estimată cu precizie de către actori. Această informaţie este cu adevărat folosită în cursul controlului mişcării*.

M. Durând

(D. S.)

Egalitate a şanselor

Expresie care semnifică voinţa de a acorda tuturor copiilor o egalitate de acces şi de tratament şcolar. Această noţiune largă face obiectul dezbaterilor polemice, mai ales în legătură cu ceea ce presupune ea: egalitatea şanselor nu se concepe, pentru cea mai mare parte a autorilor, decît accep-tîndu-se evidenţa discutabilă a diferenţelor, a inegalităţilor între copii de la intrarea lor în şcoală. Ea constă deci în a cere sistemului educativ* să dea fiecărui copil posibilitatea de a atinge rezultatele de care este capabil. în numele democratizării efective pentru ridicarea nivelului tuturor, noţiunea de egalitate a şanselor este contestată.

Egalitatea şanselor se poate măsura extern după, de exemplu, caracteristicile dispozitivului şcolar (dotări egale ale şcolilor* cu profesori, localuri, subvenţii), dar şi la ieşirea din sistemul şcolar; ea ar consta în acest caz din egalitatea rezultatelor şcolare ale copiilor proveniţi din categorii socioprofesionale diferite. Realitatea dezminte evident acest obiectiv, oricare ar fi

—

eforturile pentru a ajunge aici, mai ales prin acţiunea pedagogică. Reuşita şcolară este de fapt strîns corelată cu nivelul de instruire al familiilor.

D. Manesse (D. S.)

Egalizare

în psihofizică* şi în psihologia percepţiei* procedură* care constă în a cere unui subiect să ajusteze un stimul de comparaţie* în aşa fel încît să-i apară egal cu un stimul etalon* (egalizare subiectivă). Se foloseşte mai ales în măsurarea pragurilor diferenţiale* prin metoda numită a erorii* medii, în care distanţa dintre valoarea ajustată a stimulului de comparaţie şi cea a stimulului etalon furnizează o estimare* a diferenţei exact imperceptibile*. Ea se aplică şi la măsurarea constantelor* perceptive (d. ex., egalizarea a două plaje cenuşii iluminate diferit) sau la iluziile optico-geome-trice (d. ex., măsurarea iluziei lui Miiller-Lyer se face cu uşurinţă invitînd subiectul să ajusteze lungimea unei linii prevăzute cu unghiuri externe, trasată pe o glisieră, la aceea a unei linii prevăzute cu unghiuri interne). , ,,

’ M. Richelle

(D. S.)

Egocentrism

Pentru J. Piaget (1923), caracteristică majoră a gîndirii* copilului; în faţa unei situaţii date, copilul recurge la o centrare* primară constrîngătoare, deformantă şi inconştientă. Aceasta se exprimă în comportamentul său printr-o nediferenţiere* între eu/ego* şi celălalt*, între subiect şi obiect, ca şi printr-o utilizare a limbajului nedominată de scopul comunicativ. Cele trei manifestări de limbaj ale egocentrismului sînt ecolalia*, monologul* şi monologul colectiv (copilul vorbeşte în prezenţa altuia, dar nu i se adresează). Evoluţia ulterioară are loc prin decentrare* şi reciprocitate a schimburilor; ea se manifesta printr-o socializare* progresivă a gîndirii şi limbajului.

în scrierile următoare, J. Piaget (1945) a explicat egocentrismul în termenul de rezultat al dominantei alternative a asimi-

elaborare psihică

i-rii* sau a acomodării* (ceea ce corespunde atitudinii precritice a inteligenţei*, h nă J- Piaget, sau sincretismului* intelec-al după H. Wallon). Rezultă că această noţiune nu mai caracterizează exclusiv rfndirea copilului, chiar dacă perioada de vîrstă 6-7 ani continuă să fie considerată drept crucială.

Noţiunea de egocentrism a produs numeroase contrasensuri (mai ales cînd a fost asociată comportamentului ce constă în „a vorbi despre sine"). De altfel, manifestările verbale ale egocentrismului au făcut obiectul unei interpretări foarte diferite de cea propusă de J. Piaget. Astfel, pentru L. S. Vîgotski, limbajul egocentric nu precedă limbajul socializat: din contră, el reprezintă o etapă intermediară între acesta din urmă şi limbajul interior. De altfel, se pot observa în legătură cu

aceasta anumite manifestări la adultul confruntat cu sarcini dificile (rezolvarea de probleme*, d. ex.). în sfîrşit, numeroase lucrări au arătat că un copil mic (3-4 ani) este capabil să înţeleagă că un altul are un punct de vedere diferit de al său şi, dacă sarcina nu este prea complexă, să descopere care este acest punct de vedere. în plus, eşecurile arătate corespund rareori unui comportament de tip egocentric (adică un copil nu alege în general ceea ce ar fi propria
perspectivă).
M. rayol (D. S.)

Piaget J. (1923), Le langage et la pensie chez l'enfant, Delachaux et Niestle, Neuchâtel, Paris. _ Piaget J. (1945), La formation du tymbole chez l'enfant, Delachaux et Niestle, Neuchâtel, Paris.

E9odistonie

Literal, califică o activitate mentală în opoziţie cu eu/ego-ul*. Se opune trăsătură c" trăsătură termenului egosintonie* în di-rentele accepţii ale conceptului de eu/ego. f°bie de impuls poate fi calificată drept egodistonică în raport cu eul ca reprezen-tare conştientă de sine. O tendinţă perversa va fi numită egosintonică sau egodis-jOnică duPă cum se exprimă în acord sau n conflict cu prescripţiile ego-ului în
raport cu exigenţele sinelui şi ale supra-6UlU1' D. Widlocher
(D. S.)

Egosintonie

Literal, conformitate a unei activităţi mentale cu eu/ego*-ul; se opune egodisto-niei*. în sens larg, termenul de eu/ego se referă la personalitate* şi la ansamblul reprezentărilor conştiente pe care şi le face subiectul*. Un comportament* sau un sentiment* va fi numit egosintonie dacă subiectul îl percepe în acord cu reprezentarea pe care şi-o face despre el însuşi. Cînd eul este conceput dintr-o perspectivă psihanalitică drept instanţă de control, în interacţiune cu celelalte instanţe ale personalităţii, termenul egosintonie semnifică faptul că activitatea mentală astfel calificată este sub controlul eului şi conform scopurilor sale.
D. Widlocher
(D. S.)

Einsicht -> Comprehensiune subită Ejaculare precoce -> Impotenţă sexuală

Elaborare psihică

Elaborarea secundară este ultima etapă a formării conţinutului* manifest al visului*: cea care dă o coerenţă şi un sens relativ acceptabil imaginilor haotice produse de acţiunea visului, făcîndu-le să intre în cadrul prestabilit al unui scenariu disponibil în preconştient*.

Elaborarea psihică este un concept tehnic al psihanalizei şi, în general, al oricărei psihologii dinamice, ale cărui contururi sînt relativ vagi, dar care corespunde unei funcţii fundamentale a psihismului: cea care constă în a face faţă tensiunilor create de modificările mediului înconjurător sau de transformările care survin chiar în subiect (transformări corporale sau psihice consecutive dezvoltării sau ciclului vieţii, apariţie de exigenţe pulsionale, de boli fizice etc). S. Freud, în 1895, a explicat nevroza de angoasă* ca fiind datorată faptului că aparatul psihic, copleşit de o can-
electrodermal

titate de excitaţie sexuală prea mare, este incapabil să o elaboreze şi trebuie să o lase să se transforme automat în angoasă. Elaborarea constă deci în a transforma energia liberă* în energie legată*, fapt ce permite stabilirea procesului secundar* şi deci amînarea descărcării sub formă motrice sau halucinatorie (v. Identitate perceptivă), într-o perspectivă mai generală, elaborarea psihică este înţeleasă ca posibilitatea de a da o expresie psihică completă (reprezentare* şi afect*) pulsiunii (v. Mentalizare). Lucrările lui P. Marty şi ale unor psihanalişti francezi au pus accentul pe eşecul acestei prime etape a elaborării psihice, precum factorii predispunînd la afecţiuni psihosomatice*, la treceri la act* hetero sau autoagresive, la adicţiuni etc.
J.-M. Pe tot
(D. S.)

Electrodermal -> Răspuns electrodermal

Electroencefalograme

Metodă electrofiziologică de înregistrare a activităţii electrice a encefalului*, captată în general de electrozii de suprafaţă, care îşi are originea în lucrările lui H. Ber-ger în 1929. Alături de contribuţia sa la dezvoltarea medicinei neurologice, mai ales în reperarea sediilor epileptogene şi a neoformaţiunilor, Electroencefalografia (EEG) se află la originea mai multor progrese importante în cunoştinţele noastre din domeniul psihofiziologiei* şi reprezintă încă şi astăzi o cale de cercetare fecundă în explorarea evenimentelor cerebrale asociate activităţilor* cognitive*. EEG-ul a permis mai ales descrierea diferitelor niveluri de vigilenţă*, de la starea de trezire* atentă caracterizată prin desincro-nizarea* undelor alfa (8 la 12 Hz), a cărei asociere cu starea de veghe la repaus Ber-ger o arătase deja, pînă la

diverse niveluri ale somnului* lent şi paradoxal. în alt domeniu, potenţialele evocate* cerebrale concomitente ale primirii de informaţie* senzorială au deschis calea unei adevărate psihofizici* a răspunsului ariilor primare corticale la stimulii exteriori. în sfîrşit, mai
recent şi graţie progreselor tehnice (determinarea mediei opistocronice, adică în sens invers în timp plecînd de la un eveniment imprevizibil, a traseelor obţinute din mai multe încercări succesive), explorarea potenţialelor lente asociate (Event Related Potenţiali, ERP), uneori numite puţin exagerat unde cognitive, pare să ofere un acces original la fenomene cognitive precum atenţia*, pregătirea* pentru acţiune, aşteptarea*. Aceste unde, al căror decurs se etalează pe circa 500 milisecunde cu faze de pozitivitate şi de negativitate caracteristice, par legate fie de pregătirea motrice (readinesss potentials), fie de aşteptare (variaţie contingenţă negativă*), fie de reacţia de „surpriză" faţă de un eveniment improbabil (undă P 300, observată, d. ex., în urma omiterii unui stimul periodic*), fie de improbabilitatea semantică (unda N 400, negativitate care se manifestă în jur de 400 ms după prezentarea unui cuvînt cu totul necuviincios într-un enunţ). EEG-ul cantitativ (sau cuantificat), îndepărtat de procedeele artizanale de lectură directă a traseelor care au prevalat timp îndelungat, profită de pe urma puterii de calcul a calculatoarelor în timp real pentru a furniza o analiză statistică rafinată a frecvenţelor*, amplitudinilor*, variaţiilor de unde cerebrale şi pentru a extrage la maximum semnale semnificative
ale zgomotului* de fond.

M. Richelle
(D. S.)

Electrofiziologie

Ansamblu de tehnici ce studiază activitatea electrică a celulelor, în particular a celulelor nervoase sau neuroni*. Se pot distinge două niveluri de abordare. Activitatea unui singur neuron este abordată de înregistrările extracelulare sau intracelulare cu ajutorul microelectrozilor. Pot fi înregistrate mai multe manifestări: potenţiale* de acţiune (sau activitate unitară) care se propagă de-a lungul căilor nervoase, potenţiale locale (potenţiale membranare de repaus, potenţiale postsinaptice excitatoare sau inhibitoare). Ansamblul acestor potenţiale este studiat fie în cadrul activităţii

spontane a neuronului, fie ca răspuns la o excitare a neuronului, cel mai adesea o stimulare electrică. Răspunsul la stimulare poate fi înregistrat în sensul fiziologic de propagare (de la dendrită spre axon, ca răspuns la o stimulare ortodromică) sau experimental în sens invers (ca răspuns la un stimul antidromic: test de coliziune). Tehnicile recente (yoltage-clamp şi patch-clamp) permit studierea potenţialelor electrice legate de activitatea canalelor ionice ale membranei neuronului. Al doilea nivel de abordare are un caracter mai global: constă în studierea activităţii electrice a unei populaţii mai mult sau mai puţin numeroase de neuroni. Această abordare acoperă manifestările spontane reprezentînd diferitele unde* sau ritmuri puse în evidenţă de electroencefalografie*, sau potenţialele evocate ca răspuns la un stimul aferent. Tehnicile moderne care utilizează informatica permit o cuantificare şi reprezentări mai sintetice ale acestor evenimente electrice (spectru de frecvenţă,
cartografie). .

B. Soumireu-Mourat
(D. S.)

Electromiografie

Tehnică ce permite înregistrarea potenţialelor* de acţiune care se propagă în membranele* elementelor musculare. După metodele folosite (ace, electrozi de suprafaţă), vom înregistra unităţi musculare sau activitatea unei părţi a muşchiului. Totuşi, tehnica se extinde la măsurarea conducţi-ilor nervoase ale fibrelor nervoase cu diametru mare şi la testarea conducţiei la nivelul joncţiunii neuromusculare. Ea permite reperarea bolilor de origine pur nervoasă (neuropatii), a bolilor pur musculare
(miopatii). ,

M. Le Moal
(D. S.)

Electrooculografie -> Mişcări oculare Electrosismoterapie -> Electroşoc

Electroşoc

Astăzi este preferat termenul electrosismoterapie pentru a desemna realizarea, în
scopuri terapeutice, unei crize convulsive generalizate, provocată de stimularea electrică transcerebrală. Eficacitatea acestui tratament este demonstrată în depresiile* melancolice care apar în evoluţia psihozelor maniaco-depresive* şi în tulburările depresive rezistente la chemotera-piile antidepresive. Celelalte indicaţii sînt mai rare şi aparţin caracterului acut al unor tulburări psihiatrice, al eşecurilor sau al riscurilor chemoterapiilor. Contraindica-ţiile sale se referă mai mult la anestezie şi curarizare (care împiedică faza contracţiilor clonice ale muşchilor striaţi), întotdeauna practicate pentru realizarea sa în-

cepînd cu 1970. Inconvenientele sale rezultă din tulburările cognitive de tip deficite mnezice, tranzitorii şi în totalitate reversibile (amnezie anterogradă şi lacunară) a căror incidenţă pare considerabil redusă prin tehnica unilaterală aplicată pe emisfera nedominantă. Modul său de acţiune rămîne ipotetic şi face să intervină modificări induse la nivelul metabolismului monoaminelor cerebrale şi al receptorilor monoaminergici.

J.-F. Allilaire

(D. S.)

Electrotropism -> Tropism

Element de comportament

Termen folosit, ca sinonim al celui de unitate*, pentru desemnarea formelor de comportament reţinute cu scopul observaţiei şi descrierii. Aceste elemente sînt acelea care vor fi reluate pe scalele* de observaţie* sau pe etograme*. Ele vor putea varia ca durată şi complexitate, în funcţie de nivelul de rezolvare adoptat: observatorul va putea alege la fel de bine elemente ce corespund unor segmente de mişcări* descompuse cu finețe, ca şi elemente care constituie acte* organizate funcțional (d. ex., în conduitele parentale* ale unui animal, aducerea de hrană puilor, prezentată ca un parcurs complet de la plecare la întoarcerea la cuib). în absența unităților de analiză definite în mod clar, comparabile moleculei, atomului sau celulei, psiho-

emancipare

logul, în alegerea elementelor sale de descriere, este expus unor prejudecăți* teoretice, ca şi unor constrîngeri inevitabile ale instrumentelor lui de observație.

M. Richelle (D. S.)

Emancipare —> Majorat Emergentism -» Spirit

Emergență

Acest termen este folosit în genera', pentru desemnarea apariției unui nou comportament* sau unei noi capacități* în cursul dezvoltării* filogenetice* sau ontoge-netice*.

Capătă un sens mai restrîns în cadrul teoriilor ineiste* ale dezvoltării limbajului*, desemnînd un proces de achiziționare cvasiexclusiv imputabil acțiunii factorilor interni. Pentru N. Chomsky, ființa umană ar fi dotată cu o competență* de limbaj înscrisă biologic, adică o capacitate ideală de a produce, înțelege şi reproduce structurile oricărei limbi naturale*. în această optică totuşi, pentru ca un input* verbal să fie furnizat copilului, structurile limbajului „apar" succesiv de-a lungul maturizării* organelor de producere-recepție şi a sistemului nervos central. Această concepție, care se opune teoriilor behavioriste* ale învățării* şi constructivismului* piagetian, se bazează pe un anumit număr de fapte, puse în evidență mai ales de E. H. Lenneberg:

1. marea regularitate a etapelor de achiziție a limbajului, de la 5 luni la 5 ani (faza vocalizărilor*: producerea cuvintelor izolate, apoi a enunțurilor din două cuvinte, şi mai tîrziu a enunțurilor complexe);
2. absența constrîngerilor mediului înconjurător susceptibile de a explica această ordine de achiziționare;
3. independența dezvoltării verbale față de dezvoltările motorii şi intelectuale;
4. posibilitatea de dobîndire a limbajului în absența oricărui exercițiu.

Ca şi pentru celelalte comportamente caracteristice speciei, ar exista deci o perioa-

dă critică* de achiziție a limbajului, co-respunzînd unei stări privilegiate de plasticitate* a zonelor cortexului cerebral în care se înscrie această funcție.

J.-P. Bronckart

(D. S.)

Emetropie

Stare de refracție a ochiului în care, cu o acomodare liberă, un obiect, la infinit, îşi găseşte sediul pe retină. Este starea de refracție ideală a ochiului, rareori atinsă. Semnifică o absență de ametropie* care nu poate fi ameliorată prin purtarea unei

corecții optice.

R. Genicot

(D. S.)

Emisferă cerebrală

în număr de două, emisferele cerebrale constituie, împreună cu diencefalul*, creierul propriu-zis. Ele derivă embriologic din dezvoltarea telencefalului* şi sînt dispuse simetric în cutia craniană, la stînga şi la dreapta, în raport cu structura mediană care este diencefalul. Suprafața lor este străbătută de circumvoluțiuni şi de scizuri care delimitează lobii: lobul frontal*, lobul parietal*, lobul temporal*, lobul occipital*, lobul insulei. Ca oricare parte a axei cerebrospinale, fiecare emisferă este formată din substanță cenuşie şi substanță albă. Substanța cenuşie este constituită din cortex* şi nucleii cenuşii

centrali, substanţa albă ocupă spaţiul cuprins între cortex, nucleii cenuşii centrali şi faţa laterală a creierului intermediar şi constituie în special comisurile* interemisferice.
R. Decombe şi M. Le Moal
(G. N.)
Emisferectomie
Ablaţie neurochirurgicală a cortexului* cerebral şi a substanţei albe subiacente a unei emisfere* cerebrale; nucleii cenuşii centrali şi talamusul sînt, de regulă, cruţaţi. Această intervenţie excepţională este practicată, de obicei, la copiii cu leziuni cerebrale severe care afectează o singură emisferă şi sînt în general responsabile de epilepsie*.
J.-L. Signoret
(G. N.)
283
emoţie
Emitanţă
Coeficient al fluxului* luminos care părăseşte un element al suprafeţei conţinînd punctul pe aria acestui element. Unitatea este lumenul* pe metru pătrat. Numit şi exitanţă luminoasă (într-un punct al unei suprafeţe). .
v ’’ R. Genicot
(D. S.)
Emiţător
Pentru teoria clasică a comunicării*, emiţătorul este un aparat însărcinat să transmită un mesaj* codînd informaţia* care provine de la sursă (v. Encodare). Din acest punct de vedere, aparatul vocal al unui individ poate, în raport cu creierul-sursă, să fie considerat ca un emiţător-transmi-ţător. Dacă se ia ca sursă vocea*, radioul joacă atunci rolul de emiţător-transmiţător al unui mesaj (encodare electrică de unde); ea poate chiar servi alternativ drept emiţător şi receptor* însărcinat cu encoda-rea, apoi cu recodarea informaţiei. în schema comunicării, emiţătorul (sinonim al lo-cutorului* în această accepţie) desemnează locul ocupat de subiectul producător de
discurs*.
J.-M. Adam
(D. S.)
Emotivă (Funcţie —) -» Funcţie a limbajului
Emotivitate —> Emoţie
Emoţie
Stare deosebită a unui organism, care survine în condiţii bine definite (o situaţie numită emoţională), însoţită de o experienţă subiectivă şi de manifestări somatice şi viscerale. Emoţiile pot fi studiate sub diferite aspecte:
1. teoriile evolutive* ale emoţiilor le subliniază caracterul adaptativ* şi funcţia de semnal;
2. teoriile cognitive* insistă asupra modalităţii în care informaţiile sînt prelucrate şi în care planurile sînt elaborate şi puse în acţiune;
3. teoriile fiziologice pun accentul pe relaţiile posibile între emoţie ca stare men-
tală sau cognitivă şi expresia ei somatică sau viscerală: astfel W. James şi C. Lange au arătat, independent unul de celălalt, la începutul secolului al XX-lea, că emoţia este secundară perceperii de către subiect a modificărilor viscerale provocate de situaţia emoţională. Din această cauză au fost violent criticaţi de W. Cannon, care susţinea că modificările fiziologice sînt precedate de componentele cognitive ale emoţiei. A fost avansată şi o sinteză a acestor două concepţii: emoţia ar fi de fapt rezultatul unei interacţiuni între două componente, o activare* nespecifică consecutivă excitaţiei* sistemului simpatic* declanşată de situaţie şi o cogniţie constituită de atribuirea acestei activări unor elemente ale acestei situaţii. Deşi a avut mult succes, această sinteză nu a fost niciodată dovedită experimental. Emoţiile de bază cuprind bucuria, tristeţea, mînia, frica, surpriza şi dezgustul. La om ele pot fi diferenţiate de mimicile cărora le dă naştere. Reacţiile fiziologice şi hormonale ce însoţesc emoţiile sînt în schimb mult mai puţin discriminante şi sînt deci puse în relaţie mai degrabă cu activarea care însoţeşte emoţia, decît cu natura emoţiei resimţite. Numeroasele tentative de a lega un neuro-transmiţător* dat la o emoţie deosebită au eşuat, şi acum se admite că emoţiile pun în joc circuite neuronale care depăşesc din plin sistemul limbic* sau centru al emoţiilor. Emotivitatea, sau capacitatea de a reacţiona prin emoţii, depinde de interacţiunile complexe dintre factorii genetici şi factorii de dezvoltare*, mai ales la vîrsta tînără. Nivelul emoţional sau afectiv* la care se găseşte organismul reprezintă o stare de care va depinde majoritatea celorlalte funcţii integrate ale organismului (dependenţă de stare*), inclusiv procesele cognitive. Achiziţia, stocarea, restituirea datelor depind foarte strîns de starea afectivă şi de congruenţa între aceasta din urmă şi credinţele* subiectului. Un ultim punct merită atenţia: natura neuro-biologică a substratului anatomofuncţio-nal al stărilor afective

rămîne puţin cu-
empan
noscută în ciuda asimilărilor timpurii cu unele circuite ale sistemului limbic, cu circuitele numite ale autostimulării* (centre ale plăcerii), cu regiunile implicate, cu efectele drogurilor* ce conduc la toxicomanie, cu neuroanatomia agresiunii* etc. Ca şi febra, emoţia este un semnal homeo-static fundamental al cărui rol general sau specific depinde de cauzele care i-au dat naştere şi de semnificaţia pe care ele o au pentru viitorul subiectului.
R. Dantzer şi M. Le Moal (D. S.)
Empan
Prin empan de memorie imediată* se înţelege cantitatea de itemi care poate fi restituită imediat după prezentarea unui material dat (listă de cifre, de litere sau cuvinte). Măsurarea acestui empan este adesea folosită pentru evaluarea capacităţii de stocare de scurtă durată*. în general i se asociază lui „empan" un cuvînt care desemnează materialul prezentat: se vorbeşte astfel de empan de cifre, empan de cuvinte, empan
de fraze.
S. Bredart
(D. S.)
Empatie
Intuire a ceea ce se petrece în celălalt, fără a uita totuşi că eşti tu însuţi, căci în acest caz ar fi vorba de identificare. Pentru C. Ro-gers, empatia constă în sesizarea cu cît mai multă exactitate cu putinţă a referinţelor interne şi a componentelor emoţionale ale unei alte persoane şi în a le înţelege ca şi cum ai fi această altă persoană.
R. Doron (D. S.)
Empiric
Care se bazează pe datele experienţei*, pe faptele culese de observaţie* sau experimentare*. Care decurge din tatonări practice neghidate de un scop* sau de un cadru teoretic. După preferinţele care există pentru diversele componente ale demersului ştiinţific, se va vedea partea empiricului ca opunîndu-se celei a teoreticului, sau din contră completînd-o.

Se vorbeşte de empiric şi în legătură cu aplicarea unui model* formal, şi mai ales matematic, cu date concrete, care se dovedesc, în mare, compatibile cu modelul, dar cer eventual cîteva amenajări de detaliu: curbele empirice nu confirmă întotdeauna
ecuaţia legii lui Fechner*.
M. Richelle
(D. S.)
Empirism
Ansamblu de concepţii filozofice şi psihologice care susţin că numai pornindu-se de la experienţă* se elaborează cunoaşterea*. Aceste concepţii se opun celor care admit existenţa principiilor de cunoaştere înnăscute. în domeniul psihologiei, empirismul caracterizează mai ales Şcoala engleză şi se realizează azi cel mai complet în curentul behaviorist*. Se pot căuta originile atitudinii empiriste în filozofia lui R. Bacon, dar teza va fi dezvoltată mai ales de T. Hobbes şi cu deosebire de J. Locke, care a suferit influenţele empirismului medical al lui T. Sydenham. După aceşti autori, ideile* provin din senzaţii* şi se compun apoi între ele pentru producerea ideilor mai generale datorită legilor de asociaţie*. Psihologia asociaţionistă a fost dezvoltată de D. Hume şi de Utilitarişti*, care au radicalizat poziţia susţinînd punctul de vedere senzualist*. în Franţa, acest curent filozofic va fi apărat în principal de Condillac. Primii behaviorişti, E. L. Thorndike şi J. B. Watson, sînt moştenitorii acestei lungi tradiţii. Deşi B. F. Skinner a rupt legătura cu psihologia asociaţionistă, a rămas reprezentantul cel mai cunoscut al poziţiei empiriste radicale, dar şi cel mai izolat în raport cu dezvoltările cele mai recente ale cognitivismului*. Pentru acesta, cunoaşterea se constituie total independent de mediul înconjurător, ea nu rezultă din impresia evenimentelor sau proprietăţilor lumii exterioare, ci dintr-o creaţie a semnificaţiei, după o dimensiune istorică individuală, într-un sistem închis în el însuşi. Această ultimă poziţie este exact contrariul tezei empiriste.
P. Mengal
(D. S.)

endogen
Empirism logic
Numit şi pozitivism logic; componentă a filozofiei analitice care îşi centrează problematica pe limbaj* — pentru care propune o analiză logică — şi care se prezintă ca o teorie a semnificaţiei*. Dezvoltînd o atitudine critică faţă de metafizică, empirismul logic susţine că dintre enunţurile nonanalitice numai

cele care pot fi testate empiric au o semnificaţie. Membrii Cercului de la Viena (fondat în 1929) şi mai ales R. Carnap au fost cei care au apărat această poziţie; ei au exercitat o influenţă profundă asupra filozofiei în Statele Unite, unde au emigrat, fugind de nazism. Psihologia anglo-saxonă, behaviorismul* mai ales, s-a inspirat din varianta sa, care este operaţionismul*, în lupta contra poziţiilor metafizice. , TJ. ,

M. Kail

(D. s.) Enacţiune -> Autopoiesis

Encefal

Porţiune a sistemului nervos* central situată în cutia craniană. Embriologic este rezultat din porţiunea tubului neural primitiv constituit din cele trei vezicule următoare după închiderea canalului neural: prozencefal, mezencefal*, rombencefal sau trunchi cerebral*. Este constituit dintr-o axă mediană formată din trunchiul cerebral, o masă tectală în faţa posterioară a trunchiului cerebral formată din cerebel* şi tuberculele cvadri-gemene, o masă ovoidă care ocupă 7/8 din cutia craniană, creierul, format din două emisfere cerebrale*. El se prelungeşte fără a se întrerupe la nivelul trunchiului occipital prin măduva spinării, a cărei limită cu encefalul nu este decît teoretică. R. Decumbe şi M. Le Moal

(D. S.)

Encodare

In sens foarte general, desemnează orice proces cognitiv prin care un mesaj* sau o informaţie* (conţinută într-o imagine, conversaţie sau text citit) este transformată
într-o reprezentare* internă (în această accepţie, sinonim cu decodare*), în cadrul teoriei informaţiei, desemnează operaţiile efectuate de emiţător* într-o situaţie de comunicare: reprezentările unui conţinut oarecare (referent*) sînt transformate în mesaj*, prin aplicarea regulilor unui cod* particular. V. Funcţie a limba- Jului- n -7

D. Zagar

(D. S.)

Enculturaţie

Desemnează ansamblul operaţiilor prin care subiectul îşi însuşeşte cultura* societăţii sale. Conceptul şi termenul s-au impus o dată cu antropologia* psihologică atunci cînd, încetîndu-se să se mai considere reprezentările sociale* formaţii transcendente ce pun stăpînire în mod misterios pe indivizi, se naşte preocuparea pentru mecanismele concrete prin care cultura se dobîndeşte de la prima vîrstă. Dacă sîntem de acord să distingem configuraţia semnificaţiilor culturale în ansamblul celor produse de o colectivitate, en-culturaţia devine o parte, variabilă după societăţi, a socializării, al cărei schelet îl constituie în acest caz. Transformarea operaţiei variază şi ea. Dacă este vorba de societăţi integrate într-o cultură* puternic sistematizată, toate sub-grupurile în care subiectul se va integra îi vor înapoia aceeaşi configuraţie: encul-turaţia se va întări desăvîrşindu-se prin conotaţii nu neapărat prezente în mediul familial. Dacă nu, el va întîlni subculturi mai mult sau mai puţin autonomizate fa-vorizînd cucerirea distanţei şi poziţionarea personală în raport cu modelul cultural: en-culturaţia va lăsa loc progresiv manipulării
individuale a culturii. _ _

C. CamiUen

(D. S.) Endocrin -> Hormon

Endogen

Este endogen ceea ce îşi are originea în organism. Clasic, acest termen era opus celor de exogen şi psihogen*. Prin anii 1960-1970, în momentul înscăunării
endomorfină
286
psihotropilor, s-a dezvoltat o dezbatere etiologică între organicişti şi cei care aparţineau curentului psihodinamic. în această perioadă, mai multe clasificări au putut opune stările depresive endogene, care survin fără o cauză declanşatoare, depresiunilor nevrotice sau reacţionale. Astăzi se admite de către majoritatea autorilor că evenimente vitale* precedă partea cea mai însemnată a depresiilor, inclusiv cele care evoluează în cadrul unei psihoze mania-co-depresive*.

Endogenul îşi regăseşte o accepţie mai generală, mai puţin nosografică, înglobînd înnăscutul, ritmurile cronobiologice şi în general biologicul în toate procesele sale.

R. Jouvent

(D. S.)

Endomorfină —> Opioid endogen Endorfină -» Opioid endogen

Energie de investire

în perspectiva punctului de vedere economic, defineşte energia care activează o operaţie mentală.

Exterioară operaţiei înseşi, ea ar fi de origine perceptivă sau pulsională. în sistemul de gîndire primară*, energia ar circula liber şi ar tinde să se descarce, în timp ce în sistemul secundar*, ea ar investi reţele care vor ră-mîne încărcate în permanenţă. Inspirat de gîndirea fizicalistă a epocii şi deplasat de la o perspectivă neurofiziologică (investire* a neuronului) spre una psihologică (investire a unei reprezentări*), modelul* este discutabil. Considerat o simplă metaforă pentru unii, alţii văd în el un concept indispensabil, mai ales în domeniul psihosomaticii*. „ ,

D. Widlocher

(D. S.)

Energie legată -» Energie liberă

Energie liberă

Noţiunile fundamentale ale metapsiholo-giei* freudiene decurg din următoarele trei presupoziţii:

1. fiecare idee sau reprezentare tinde să se exprime prin mişcări; este ideodinamismul lui H. Bernheim, asupra căruia S. Freud a reflectat şi din care a tradus mai multe lucrări; S. Freud a atribuit această tendinţă unei energii psihice* cu care reprezentările ar fi încărcate;

2. reprezentările sînt legate unele de celelalte prin asociaţii de idei*;

3. în aparatul psihic, reprezentările sînt situate mai mult sau mai puţin departe de polul motor sau perceptiv; pentru a se descărca sub formă motorie sau halucinatorie, energia unei reprezentări îndepărtate de polul perceptiv sau de cel motoriu trebuie să treacă la alte reprezentări, care sînt mai apropiate de aceştia. Energia este liberă cînd se deplasează de la o reprezentare la alta neavînd importanţă care este legătura asociativă. în acest caz energia trece de la o reprezentare la alta în virtutea unor legături oarecare: continuitate, asemănare, contrarietate, homofonie, asonantă etc. Aceasta defineşte procesul primar*, care este modul de activitate psihică specifică inconştientului. Energia este legată cînd preconştientul* îşi inhibă scurgerea, ceea ce are ca efect creşterea nivelului energetic general permiţînd doar trecerea unor cantităţi reduse de-a lungul unor căi asociative : această activitate psihică efectuată cu cantităţi mici de energie este caracteristică proceselor secundare*, mai ales gîndirii.

6 J.-M. Petot

(D. S.)

Engramă

Urmă mnezică* înscrisă în ţesutul nervos. Termenul, introdus la începutul secolului de autorul german R. Semon, îşi datorează locul în vocabularul de psihologie modernă numai folosirii lui de către K. S. Lashley (1950) într-un articol răsunător. Cercetînd, prin experienţele sale asupra leziunilor corticale la animalele supuse învăţării* discriminative*, suportul nervos al achiziţiilor*, Lashley nu 1-a găsit în nici o structură anume, deficitele consecutive leziunilor părînd mai legate de cantitatea ţesutului nervos distrus decît de locul leziunii. El a degajat de aici legea acţiunii de masă a cortexului cerebral şi a apărat ideea plas-

287

enunţare

ticităţii* structurilor corticale. Dezamăgirea marelui psihofiziolog american s-a dovedit de două ori fecundă. Pe de o parte, neuro-biologii au fost din această cauză mai stimulaţi să continue cercetarea suportului neuronal al memoriei* atît la nivelul neuro-fiziologic, cît şi la cel neurochimic, lucrările lui E. R. Kandel asupra mecanismelor celulare ale obişnuirii*, sensibilizării* şi condiţionării pavloviene* furnizînd o ilustrare a succeselor lor. Pe de altă parte, noţiunea de plasticitate în funcţiile de stocare a informaţiei asigurate de sistemul nervos central a ocupat un loc major în dezvoltarea teoretică a neuroştiinţelor*.

M. Richelle (D. S.)

• Lashley K. S. (1950), „In Search of the Engram", Symposia of the Societyfor Experimental Biology, 4, 454^82.

Enkefalină —> Opioid endogen Enteramină -> Serotonină

Entropie

Termen împrumutat din termodinamică— unde se aplică pentru definirea stării de dezordine a unui sistem fizic — de teoria informaţiei* şi de statistică. Introdus în teoria informaţiei de C. Shannon în 1948 (ca urmare a unei sugestii a lui J. von Neu-mann), el desemnează măsura informaţiei sau incertitudinea*. Entropia unei variabile* aleatorii* x este definită de:

- E (log f(x))

în care f(x) este densitatea variabilei aleatorii x şi E este operatorul „speranţă matematică". Este vorba, urmărind cazurile unei măsuri de dispersie*, de informaţie, de incertitudine. Ea permite, de exemplu, într-un sistem care se poate găsi în stări distincte A|; A2, ... An cu probabilităţi p,, p2, ... pn să se caracterizeze starea de incertitudine în care ne găsim înainte de a observa sistemul. Ea valorează în

acest caz :
-.S
.S Pi log Pj
Numită uneori incertitudine, ea este redusă la o constantă multiplicativă care variază după baza logaritmului utilizat. Alegerea bazei 2 prezintă avantajul de a face să corespundă unitatea de măsură a entropiei alternativei echiprobabile. Valoarea sa mereu pozitivă variază între 0 (cazul unei distribuţii sigure sau toate p(sînt nule fără unul care valorează obligatoriu 1) şi log n (cazul unei distribuţii uniforme sau n rezultate posibile sînt echiprobabile). Cum entropia creşte o dată cu incertitudinea, se preferă uneori utilizarea, sub numele de negentropie sau informaţie, a cantităţii
care are avantajul să descrească o dată cu incertitudinea şi care se pretează aceloraşi calcule de descompunere ca şi entropia.
D. Defays
(D. S.)
Enunţ -> Enunţare
Enunţare
„Enunţarea este punerea în funcţiune a limbii printr-un act individual de utilizare [...] Este chiar actul de producere a unui enunţ" (E. Benveniste, 1974, p. 80). Există în legătură cu aceasta trei concepţii principale. Mai întîi enunţarea a fost redusă la cîţiva factori implicaţi întotdeauna în actul vorbirii*, a căror funcţie este valoarea desemnativă a termenilor deic-tici* ai limbii: locutor*, moment al vorbirii, situaţia vorbirii, în raport cu care este determinată semnificaţia* indicilor personali, a timpurilor verbale şi a elementelor de legătură ca „aici", „acolo", „acesta", articol hotărît (fr. „le"). Conform unei concepţii mai cuprinzătoare, enunţarea nu este numai punctul de reper presupus de unităţile deictice* ale limbii, ci cuprinde ansamblul condiţiilor de producere/receptare a unui enunţ: mimico-gestualitate co-verbală, cunoştinţe culturale, date perceptive, stare psihologică a interlocutorilor etc. Astfel extinsă la totalitatea cunostin-
enunţiator

ţelor asupra lumii, noţiunea riscă să se dilueze, orice informaţie verbalizată devenind o urmă de enunţare. Ca reacţie la acest fapt, s-a dezvoltat o concepţie foarte abstractă, care face din enunţare un simplu eveniment: survenirea unui enunţ. Din acest suport minimal, enunţul asigură toată caracterizarea, spunînd prin forţa sa ilo-cutorie* ce valoare de act* trebuie să-i fie atribuită şi specificînd prin mărcile sale indexicale care sînt instanţele responsabile, sau enunţiatorii (v. Polifonie). Principalul inconvenient al acestei perspective este acela de a nu se atinge decît roluri enunţiative semnificate, al căror raport cu actorii concreţi ai procesului de vorbire rămîne puţin clar. în ansamblu, ţinîndu-se seama, cînd prea mult, cînd prea puţin, de factorii extralingvistici, semanticile* enunţării nu sînt suficiente, nici una, nici cealaltă, pentru figurarea actului de vorbire ca o conduită comunicativă concretă aparţinînd unei teorii generale a acţiunii. A. Berrendonner (D. S.)
• Benveniste E. (1974), Problemes de linguis-tique generale, voi. I şi n, NRF-Gallimard, Paris.
Enunţiator
în teoria enunţării*, acest termen desemnează simplu subiectul producător de enunţ* şi responsabilul actualizării* limbii. Capătă un sens diferit în teoria polifonică (v. Polifonie), care contestă postulatul clasic al unicităţii subiectului vorbitor şi analizează numeroase enunţuri ca fiind produse de un fel de punere în scenă, de un locutor*, de unul sau mai mulţi enunţiatori. După O. Ducrot, enunţiatorul este un „personaj", agent al actelor de limbaj*, a cărui enunţare este mai puţin exprimarea de cuvinte — în sensul material şi concret al termenului — decît exprimarea unui punct de vedere, a unei poziţii, a unei atitudini.
J.-M. Adam (D. s.)
Enurezis
Emisie involuntară de urină la copil în timpul somnului*, uneori şi ziua. Această tul-
burare funcţională, tradiţional clasată la tulburări psihomotorii, este persistenţa sau reapariţia comportamentului normal al copilului mic, pînă cînd maturizarea şi educaţia fac posibil, spre 18 luni-2 ani, controlul micţional voluntar. Diagnosticul cere eliminarea oricărei cauze organice de incontinenţă. în forma primară, mai frecventă la băieţi, absenţa apariţiei controlului sfincterian după 3 ani are cauze variate în raport cu conflictele intra-psihice şi relaţiile cu părinţii. Forma secundară arată o regresie* banală în urma naşterii unui mezin, dar şi diverse feluri de conflicte în raport cu pasivitatea*, auto-erotismul* şi angoasa castrării*. Ca toate tulburările funcţionale, ea îşi poate asuma o mulţime de beneficii şi semnificaţii primare şi secundare, în funcţie de efectele experienţei şi atitudinile părinţilor. Din această cauză metodele terapeutice simple sînt centrate pe limitarea beneficiilor secundare* şi reperarea conflictelor, înregistrările somnului (hipnograme) au arătat că micţiunea intervine în prima parte a somnului în momentul în care o fază de somn paradoxal este în mod logic aşteptată. Astfel,

micțiunea pare să vină în locul şi la rang de vis*, dînd un fel de validare modelului psihosomatic* al scurtcircuitului mentalizării*. „ „
B. Brusset
(D. S.)
Epifenomenism
Teorie conform căreia conştiința* este un fenomen accesoriu (epifenomen), factorul constitutiv al conduitei bazîndu-se pe procesul nervos. Această doctrină ajunge între altele la behaviorismul* lui J. Watson. O varietate mai puțin restrictivă a acesteia este reprezentată de paralelismul psihofizio-logic* conform căruia fenomenele psihice şi cele fiziologice reprezintă două serii independente, fără acțiune una asupra celeilalte. J. Piaget reia şi justifică în parte această doctrină în cadrul concepțiilor sale referitoare la izomorfismul* între sistemele* de implicare, în plan conştient, şi sistemele
289
epilepsie
de ordin cauzal, de natură organică sau materială.
E. Jalley
(D. s.)
Epigeneză
Epigeneza este un concept dinamic al biologiei, ce desemnează toate etapele com-plexificării unui organism, începînd cu conceperea sa, şi după care fiecare stadiu* decurge din precedentul şi îl determină pe următorul, într-o interacțiune globală permanentă cu mediul. La conceperea sa, un individ în oul său înseamnă o cantitate de rezerve nutritive, de instrumente moleculare şi celulare universale, şi un program genetic unic şi particular în limitele de variație ale speciei. De la primele diviziuni începe decodarea: programul genetic este replicat şi se exprimă prin părți în diferite celule; acestea se diferențiază, straturile celulelor embrionare se formează şi îşi o-cupă locul, țesuturile şi organele se conturează, în fiecare stadiu, fiecare parte este în funcție de ceea ce a precedat-o, influențează, contribuie la determinarea a ceea ce va fi etapa următoare. Dintr-un punct de vedere comportamental, epigeneza cuprinde embriogeneza* şi etogeneza*. Naşterea, ieşirea din ou sînt aici etape de legătură, căci interacțiunile cu mediul sînt decuplate. Ritmurile endogene se reglează în funcție de cele ale mediului înconjurător*, ale cărui stimulări şi variații contribuie la canalizarea dezvoltării structurilor anatomice, la aranjarea mecanismelor fiziologice, la rafinarea competențelor senzorio-motorii. La speciile la care comportamentul parental* se reduce la cea mai simplă expresie a sa, organismul se descurcă de la naştere: de la început, fenotipul care rezultă din epigeneză este perfect ajustat la mediu. La speciile la care comportamentul parental este elaborat, ca şi la speciile sociale, etogeneza se continuă prin interacțiunile cu părinții, cu perechea, cu partenerii, cu rivalii. înnăscutul* moştenit al speciei nu este decît în stare de potențialitate în genomul oului; aptitudinile efective nu sînt decît ceea ce face din ele dezvoltarea acestui organism într-o interacțiune
continuă cu mediul înconjurător. în plus, şi ținînd cont de ceea ce este el, organismul face experiențe şi ajustează la cunoştințele moştenite de la specie şi părinți propriile cunoştințe. Erorile şi îmbogățirile sale (v. Protocultură) determină influența şi rolul său în grup şi partea (cota), directă sau indirectă, pe care o ia în generația următoare, deci în evoluție şi în viitorul speciei (v. Sociobiologie). înnăscut şi dobîn-dit sînt complementare şi retroacționează bine unul asupra celuilalt.
J.-C. Ruwet
(D. S.)
Epilepsie
Manifestări patologice acute şi tranzitorii, care survin pe neaşteptate justificînd cuvintele criză, atac. Aceste manifestări exprimă o descărcare bruscă şi excesivă a unei populații de neuroni, mai mult sau mai puțin întinse. Varietatea crizelor epileptice este mare. Crizele generalizate corespund unei descărcări a ansamblului sistemului nervos central: „criza de mare rău" corespunde descrierii clasice asociind convulsii şi coma postcritică; „criza de rău mic", specifică în cazul copilului, provoacă o absență, o suspendare a conştiinței* fără pierderea vigilenței. Crizele parțiale sînt consecințele descărcărilor localizate: crizele parțiale elementare pot fi motorii (crize bravais-jacksoniene), senzitive, senzoriale ; crizele parțiale complexe sînt responsabile de o dezordine a conştiinței şi a experienței trăite, în special senzație de stranietate*, de dejâ-vu*, de deja trăit, gîn-dire sau reviviscență forțate. Acest ultim tip de crize parțiale a fost calificat şi drept crize temporale, psihomotorii, a se vedea termenul ambiguu de echivalenți (subînțeles epileptici). Manifestarea clinică inițială a unei crize, semn prevestitor pentru pacient, constituie aura. Repetarea subintrantă a crizelor, fără rezolvare, realizează starea de rău epileptic. La pacienții ale căror crize sînt frecvente de obicei, este posibilă observarea trăsăturilor de personalitate ca vîscozitate mentală, impulsivitate, susceptibilitate, misticism, justificînd individua-
episodică

Uzarea „caracterului epileptic". Extinderea psihopatologică a acestui concept, sub numele de personalitate epileptoidă, nu mai
este justificată.
J.-L. Signoret
(D. S.)
Episodică (Memorie —)
Memoria* episodică se referă la evenimentele trăite personal de un subiect, alcătuite „din episoade" care pot fi localizate datorită coordonatelor de timp şi de loc şi aflate la originea unei biografii singulare. Acest tip de memorie se defineşte şi în raport (sau în opoziţie) cu o altă memorie, memoria semantică, alcătuită din fapte, idei, concepte, ca şi din sensul cuvintelor, a căror referinţă este universalul şi nu un subiect individual. Patologia confirmă pertinenţa unei atare distincţii de vreme ce în cursul sindroamelor amnezice* este posibilă observarea unei perturbări a memoriei episodice, fără tulburarea memoriei semantice. Totuşi, dacă este plauzibilă considerarea faptului că informaţiile conţinute în memorie nu au aceleaşi caracteristici funcţionale şi structurale, este necesar să existe relaţii între aceste două tipuri de memorie, pentru a permite să se explice cum episoade repetate ale aceluiaşi eveniment, în contexte temporale şi spaţiale variate, pot duce la cunoştinţe semantice.
J.-L. Signoret (D. S.)
Episod verbal
Noţiune introdusă de B. F. Skinner pentru calificarea situaţiei globale în care se desfăşoară schimburile verbale. Episodul verbal este definit de suma comportamentelor* individuale emise de locutor* şi receptor* în timpul unui schimb. Această noţiune nu se aplică în realitate decît unui subansamblu al situaţiilor de comunicare* verbală (interacţiunile orale concrete), iar lingviştii îi preferă noţiunile apropiate, cele de context*, de situaţie de enunţare* sau de acte de limbaj*, care permit descrierea totalităţii situaţiilor de co-
municare verbală (incluzînd monologu rile, producţia scrisă, lectura* etc.)
J.-P. Bronckan
(D- S.)
Epistemic (Subiect —) -» Subiect
Epistemologie
Disciplină filozofică fondată în a doua jumătate a secolului al XlX-lea şi al cărei obiect constă în supunerea la un examen critic a principiilor, ipotezelor şi rezultatelor disciplinelor ştiinţifice, în determinarea valorii logice şi a deschiderii lor obiective.
Spre deosebire de ceea ce indică etimologia, epistemologia nu poate fi considerată nici „o ştiinţă a ştiinţelor", nici ştiinţa generală a cunoaşterii*, în măsura în care ea nu dispune de criterii care să-i permită să se formeze ea însăşi ca o disciplină ştiinţifică; demersul său constă în examinarea a posteriori a stării de dezvoltare istorică a ştiinţelor în diversitatea lor, şi în stabilirea, pe această bază, a condiţiilor a priori oricărei cunoaşteri ştiinţifice. Epistemologia se sprijină pe două demersuri conexe, de care este totuşi distinctă: istoria* şi sociologia ştiinţelor pe de-o parte, logica pură pe care o foloseşte în descrierea formelor de construcţie ştiinţifică, pe de altă parte.
La această concepţie a epistemologiei ca analiză „externă" (filozofică) a ştiinţelor s-a adăugat recent o concepţie „internă", care o defineşte ca pe o evaluare critică pe care cercetătorul trebuie să o aplice în demersurile disciplinei specifice. Acest demers, care reprezintă o modalitate de prelungire a pozitivismului*, este calificat de J. Piaget drept „epistemologie ştiinţifică" şi se opune epistemologiei clasice, numita de acelaşi autor „metaştiinţifică". în măsura în care are legătură cu condiţiile de elaborare a cunoştinţelor, obiectul epistemologiei se întîlneşte cu cel al şcolilor de psihologie centrate pe dezvoltare* şi funC" ţionare cognitivă, însă psihologia nu poate numai pentru atît să reprezinte o epistemologie de vreme ce, ca orice ştiinţa, ea

ereditate
Supune criticii sale. Această înrudire f, condus totuşi pe J. Piaget să pună bâtele epistemologiei genetice*, care utili-ază datele experimentale ale psihologiei Z'ilului* în scopul descrierii mecanismelor ce reprezintă chiar sursa diverselor varietăţi de cunoaştere şi al urmăririi dezvoltării lor la niveluri ulterioare pînă la elaborarea gîndirii* ştiinţifice propriu-zise. J.-P. Bronckart şi E. Jalley
(D. S.)
Epistemologie genetică
Expresie folosită de James Ward încă din 1883 şi reluată de J. M. Baldwin, care desemnează astfel un proiect de alcătuire a unei teorii a cunoaşterii* bazate pe concepţiile evoluţioniste şi de dezvoltare şi care îmbogăţeşte metodologia longitudinală* propusă de G. Stanley Hali în psihologia sa genetică*. Jean Piaget va relua acest proiect şi-1 va definitiva integrînd cele două aspecte ale epistemologiei*:

filozofia ştiinţelor şi teoria cunoaşterii. Ambiţia lui Piaget a fost aceea de a descrie geneza cunoştinţelor ştiinţifice la specia umană. Respingînd istoria ştiinţelor ca neştiinţifică şi neoferind decît o analiză limitată în timp, Piaget a ales o abordare genetică, şi nu istorică, ce i s-a părut independentă de orice scală temporală. Psihologia copilului pare în acest caz metoda cea mai adecvată în măsura în care utilizarea sa se bazează pe o generalizare a legii recapitulării*. Ontogeneza* cunoştinţelor va fi considerată recapitularea istoriei ştiinţelor.

Această teorie a alcătuirii cunoştinţelor conferă psihologiei o poziţie deosebită care se repercutează asupra concepţiei pia-getiene referitoare la filozofia ştiinţelor: clasificării ierarhice propuse de epistemo-ognle pozitiviste, Piaget îi opune cercul ţintelor. Aceasta din cauză că epistemo-°gia lui Piaget este genetică, iar clasifi este circulară: psihologia, vîrful hiei în epistemologiile pozitiviste, în-este matematica şi logica, care reprezintă

lantU' de plecare în măsura în care ope-' ule subiectului, descrise de psihologie,

apar ca fundamentul oricărei cunoaşteri logico-matematice.

P. Mengal

(D. S.)

Ereditate

Ansamblu de procese care prezidează transmiterea biologică şi sînt bazate pe proprietăţile patrimoniului genetic sau ge-nom*. Aceste procese fac obiectul unei ramuri speciale a biologiei*, genetica*, iar rolul lor în comportamente — obiectul geneticii comportamentale sau psihogene-ticii. Recunoscută intuitiv de multă vreme prin bun-simţ, frapată de asemănările dintre generaţii, apoi postulată de marile teorii ale evoluţiei*, ereditatea a fost elucidată în parte de-a lungul unui secol de cercetări deosebit de fecunde, care au dus, din jurul anului 1865, de la lucrările iniţial ignorate ale lui G. Mendel Ia decodarea substratului chimic al informaţiei* genetice, în 1953, de către F. Crick şi J. D. Watson, deschizători de drum ai geneticii moleculare. La speciile cu reproducere sexuată, informaţia genetică este vehiculată de gârneţii mascul şi femelă şi înscrisă în cromozomi*, unde este codată în molecule de acid dezoxiribonucleic* (ADN) a căror valorificare şi reproducere pun în joc mecanisme de transcriere şi duplicare. Complexitatea acestor mecanisme şi a structurilor pe care se sprijină nu mai permite azi conceperea ereditaţii ca o simplă repetare a aceleiaşi trăsături care ar fi declanşată de prezenţa unei gene speciale. Ea este expresia, în fenotip*, a unei dinamici subtile în care caracterele observate decurg cel mai adesea din interacţiunea unor gene multiple, cu statute şi funcţii diverse (gene de structură, gene reglatorii) şi pe care le modulează fără încetare influenţele mediului în care organismul se dezvoltă. Marja de variaţie în actualizarea potentialităţilor genomului este, prin urmare, foarte mare, în special în aspectele comportamentale ale fenotipurilor.

Partea eredităţii în comportamente şi capacităţi (inteligenţă*, trăsături* de personalitate*, patologie mentală) constituie de

ereutofobie

erotizare

multă vreme obiect de dezbateri în care punctele de vedere ideologice contaminează deseori datele obiective în favoarea ignorării sau a simplificării conceptelor, metodelor şi cuceririlor geneticii.

R. Doron, E. Jalley, M. Richelle

(G. N.)

Ereutofobie

Teamă angoasantă de a roşi, ce apare cel mai adesea într-o situaţie socială, ereuto-fobia este însoţită în mod obişnuit de conduite de evitare* (evitarea situaţiilor în care această angoasă ar putea să apară, conduite diverse de disimulare cum ar fi machiajul).

Deşi aparţine, prin etimologia sa, grupului de fobii*, ereutofobia se întîlneşte mai des în nevrozele* obsesionale decît în nevrozele fobice, subliniind caracterul independent al simptomului fobie faţă de cadrul

nosografic precis. ,,,-.,, , n , b r M.-C. Hardy-Bayle

(D. S.)

Ergometru

Aparat destinat să măsoare activitatea musculară* şi utilizat cel mai adesea în vederea punerii în evidenţă a fatigabili-tăţii. Prevăzut cu un sistem de înregistrare grafică, el se numeşte ergograf.

M. Richelle (D. S.)

Ergonomie

Ansamblu de cercetări şi intervenţii referitoare la mediul înconjurător şi condiţiile de muncă, şi la sistemele om-maşină, fiind destinate să amelioreze mijloacele puse la dispoziţie muncitorilor, să le facă compatibile cu caracteristicile lor fiziologice şi psihologice şi să le garanteze securitatea şi confortul. Pentru atingerea acestor obiective, ergonomia recurge la descrierea sarcinilor şi posturilor de muncă, studiază natura informaţiilor, prelucrarea şi reprezentarea lor mentală, descrie caracteristicile echipa-

mentului şi răspunsurile operatorului. Ea analizează şi toate documentele referitoare la muncă, precum erorile şi cauzele lor, caracteristicile muncii efectuate şi dis-
functiile operatorii. _ . , ,
C. Levy-Leboyer
(D. S.)
Eroare
Greşeală sau abatere în raport cu ceea este corect, eroarea, în psihologie, se po 6 găsi în comportamentul subiectului (ră 6 puns incorect la un test*) sau în demer şurile observatorului (eroare sistematic* sau ecuaţie personală*). Ea implică refe rirea Ia o normă de corecţie, ceea ce, fiin(j vorba de „erorile" subiectului, riscă să prj veze observatorul de un examen al conduitelor subiectului luate ca atare şi nu prin referirea la o normă. Astfel, „erorile" limbajului copilului, în raport cu norma limbajului adultului, sînt revelatoare excepţionale pentru structurile caracteristice ale vorbirii copilului, dacă i se analizează particularităţile. Termenul eroare, în mai multe expresii devenite clasice şi dintre care cele mai cunoscute sînt prezentate mai jos, este deci o supravieţuire a unei folosiri care ajunge adesea pînă în secolul al XIX4ea: el prezintă o judecată evaluativă care nu mai corespunde abordării actuale a fenomenelor astfel desemnate. Termenul efect, mai neutru, ar fi mai potrivit. Erori observate în conduitele subiectului: Eroare de aşteptare sau de anticipare: într-un experiment de psihofizică* avînd ca scop determinarea pragului* prin metoda limitelor*, răspuns de alarmă* falsă rezul-tînd din aşteptarea pe care subiectul o are, în termenii unei serii de stimuli sublimi-nari*, de a vedea prezentîndu-se un stimul supraliminar*. Eroarea de obişnuinţă desemnează fenomenul invers, falsa alarmă exprimînd aici un fel de inerţie sau de perseverare* a răspunsurilor de detectare anterioare. Prin extindere, orice răspuns care rezultă mai degrabă din aşteptările subiectului decît din situaţia reală. Erori care se strecoară în demersurile observatorului sau experimentatorului: Eroare a etalonului*: în psihofizică, sau în psihologia percepţiei, supraestimata etalonului în raport cu stimulul de comparaţie*.
Eroare de poziţie spaţială: în cazul une prezentări simultane a stimulilor, eroare de estimare legată de localizarea unui sti- .1 mul în raport cu celălalt; este uşor sa
tralizăm alternînd aleatoriu poziţia
neu
ctimulil° oare ie poziţie temporală: în cazul unei
eZentări succesive, eroare de estimare FLată de poziţia stimulilor în ordinea de prezentare. Ca şi precedenta, este uşor de neutralizat prin permutarea ordinii. Eroare medie (metodă a —): în psihofizică, metodă de ajustare* în care subiectul este invitat să recurgă la egalizarea* stimulului de comparaţie cu stimulul etalon. Distanţa obiectivă („eroarea") relevată de experimentator între valoarea etalonului şi valoarea ajustată, medie a mai multor măsurări, furnizează o estimare a diferenţei exacte imperceptibile*. Eroare de eşantionare: eroare în rezultate, care îşi are originea în alcătuirea eşan-tionului*, în realitate nereprezentativ al populaţiei din care se pretinde că este extras.
Eroare instrumentală: eroare datorată unei lipse în echipamentul tehnic utilizat (v. Artefact).
Eroare parazită: eroare legată de interferenţa unui factor străin de experiment sau de un accident momentan în funcţionarea aparatelor.
Eroare sistematică: eroare care se reproduce constant de-a lungul unei observaţii sau experiment, cînd din cauza unei anomalii sau a unei slăbiciuni a instrumentelor folosite, cînd datorită devierilor* legate de observator (Ecuaţie personală*) (v. Efect Rosenthal)
M. Richelle (D. s.)
Erogen
Califică ceea ce este sursă de excitare sexua- ae cunoaşte importanţa acordată de • «ud zonelor erogene, adică regiunilor
fi P^.suPrafaţa corpului susceptibile de a
de v h Und aStfd de excitaţij- Din Punct tonă 1St°ric> înrudirea conceptului de
scris dr°igenă °U Cel de zonă ister°genă (de" nuit Charc°t) este evidentă. Mai obiş-
men't d V°rbeşte de ° situaţie, de un eveni-'eungînd sau de o activitate erogenă.
D. Widlocher
(D. S.)
Eroică (Identificare —)
Identificarea eroică permite subiectului să se apere contra tensiunilor interne acţio-nînd în afara conflictului său, pe linia unui rol prestigios, modelat de scheme colective şi figurat prin prototipuri de eroi* care procură justificări pentru conduita manifestă. Noţiunea de identificare eroică îi permite în acelaşi timp să se depăşească, să-şi asume un risc, să-şi afirme o anumită autoritate, să-şi legitimeze o dominare şi chiar să-şi disculpe o transgresiune*. Ea participă la asimilarea transformărilor psihice în operă, de exemplu, într-un proces criminogen sau de merit care, în mod progresiv, îi favorizează punerea în act.

/. Selosse
(G. N.)
Eros
Termen care a apărut datorită lui S. Freud, începînd cu 1920, pentru a desemna ansamblul pulsiunilor* de viaţă (pulsiuni sexuale şi pulsiuni de autoconservare), în opoziţie cu ansamblul pulsiunilor de moarte. Alegerea termenului Eros corespunde preocupării freudiene de a marca importanţa deosebită a sexualităţii în grupul pulsiunilor de viaţă, dar este determinată şi de grija de a sublinia faptul că pulsiunile de viaţă, precum zeul Eros, au ca vocaţie primară crearea de legături, de ansambluri mai cuprinzătoare. In acest sens, nu este exagerat să se spună că alegerea acestui termen corespunde unei voinţe de a sublinia creativitatea pulsiunilor de viaţă.
J.-M. Petot
(D. S.)
Erotizare
Utilizarea anumitor părţi ale corpului, activităţi mentale sau comportamente, aparent independente de sexualitate, ca sursă de excitaţie şi juisare sexuală. S. Freud a arătat cum sexualitatea infantilă utilizează corpul în întregime ca sursă de excitaţie sexuală. In cîmpul psihopatologiei, eroti-zarea poate antrena limitarea sau inhibiţia unor funcţii psihice sau fizice, ori, din contră, întărirea lor. Dacă scrierea capătă semnificaţia unui coit (se lasă să curgă dintr-o
erou
294
pană un lichid pe o foaie de hîrtie), aceasta poate fi abandonată de un subiect care şi-ar interzice realizarea unui astfel de act. Chiar şi gîndirea poate fi suprainvestită şi erotizată, cum se întîmplă în nevroza obsesională*. Suferinţa fizică, durerea psihică pot fi cercetate ca sursă de juisare. La fel se întîmplă în masochism*. Eroti-zarea situaţiei terapeutice* poate fi înţeleasă
ca o rezistentă la cură.
A. Braconmer
(D. S.)
Erou
Personaj legendar care depăşeşte încercări şi realizează fapte mult peste capacităţile normal atribuite fiinţelor umane. Acest caracter în afara normelor comune face din erou o figură extraordinară (semizeii mitologici) care depăşeşte limitele şi care îl situează dincolo de legile naturale şi sociale. Filiaţia sa încalcă deseori legăturile obişnuite de înrudire şi îl face să se opună dramatic celui care îi este părinte. Asociate cu puterea de figurare a eroilor, imaginile lor structurează viaţa sufletească simbo-lizînd dramatismul unor tensiuni lăuntrice şi stimulînd funcţiile imaginaţiei. Identificarea eroică* permite unui subiect să interiorizeze atributele care ajută la depăşirea limitelor proprii şi chiar la transgresiunea*
interdicţiilor. , „ ,
./. Selosse
(G. N.)
Esteziometru
Instrument care serveşte la măsurarea sensibilităţii tactile, fie prin stimularea simultană a două puncte vecine, depărtate pînă la perceperea unei stimulări duble (compasul lui Weber), fie prin aplicarea unor puncte fine de mărimi diferite (fibrele lui von Frey), fie — după o tehnică mai recentă şi mai fină — prin stimularea vi-bratorie* a pielii cu căutarea punctului de fuziune* vibratorie. Se întîlneşte şi ca estezimetru.
Termoestezimetrul este un aparat menit să măsoare sensibilitatea la căldură.
M. Richelle (D. S.)
Estimare
Judecată* evaluativă privind o dimensiune oarecare a unui stimul* sau a unei trăsături*: estimarea mărimii, a intensităţii*, a nivelului de anxietate* etc. Procedurile de estimare sînt frecvente în psihologie, atît la subiect, mai ales în domeniul percepţiei* şi al psihofizicii*, cît şi la observator, chemat adesea să furnizeze estimări ale fenomenelor înregistrate cu ajutorul scalei* de observaţie. în cadrul psihofizicii şi al metodelor care derivă din aceasta, procedura de estimare se deosebeşte de producţie* şi reproducţie*: astfel, estimarea unei durate va consta în a furniza o evaluare în unităţi cronometrice sau prin comparaţie ordinală („mai lungă", „mai scurtă" decît o durată etalon*), în timp ce metoda de producţie repartizează subiectului sarcina inversă (furnizarea unui interval de durată definită), iar metoda de reproducţie, în care este vorba să se producă o durată identică cu o durată model, nu reclamă o estimare, cel puţin explicit.
M. Richelle (D. S.)
în inferenţa* statistică, estimarea, sau estimarea punctuală, a unui parametru* constă în alcătuirea unei

statistici* care permite să se atribuie o valoare acestui parametru plecînd de la observaţii. Exemplu: media u a unei distribuţii înrudite este estimată prin m, medie a eşantionului*. Se înglobează uneori în estimare construcţia de intervale* sau regiuni de încredere*.
P. Bonnet şi H. Rouanet
(D. S.)
Estompare (Răspunsuri — la testul Rorschach)
Se desemnează sub acest termen răspunsurile determinate de degradările de tonuri, nuanţe (mai ales la planşele întunecate). Această particularitate a senzorialităţii dovedeşte prezenţa la subiect a unei anumite finețiperceptive care capătă semnificaţii variate după calitatea asocierilor care o exprimă. H. Rorschach distinge trei categorii de estompări: 1. estompările de textură caracterizează sensibilitatea tactilă, ele se referă la con-

tactele legate de pipăit şi trimit la modalităţile relaţionale precoce (d. ex.: piele cu blană);
2. estompările de răspîndire sînt constituite de engrame cu contururi fluide (d. ex.: nori, fum) şi trimit la o imprecizie a limitelor;
3. estompările de perspectivă sînt construite după trei dimensiuni, ceea ce Rorschach interpretează în sensul unei lupte contra sentimentelor de inferioritate.
C. Chabert
(D. S.)
Estrogen -> Estru
Estru
Activitatea sexuală a femelelor la mamifere este ciclică. Maturizarea foliculilor ovarieni sub influenţa gonadotropinelor* hipofizare este însoţită de o mărire a secreţiei de estrogeni care asigură pregătirea sistemului reproducător pentru fecundare. Comportamentul reproducător este modificat prin acţiunea hormonilor* sexuali asupra hipotalamusului*. Estrul este perioada în care receptivitatea sexuală este maximă. Precedă imediat rupturii folicu-lare şi eliberării ovulului fecundabil. în timpul postestrului, se dezvoltă corpul galben şi secreţia de progesteron care pregăteşte organismul pentru gestaţie. La femeie, ciclul receptivităţii sexuale este slab marcat şi stadiul cel mai caracteristic al ciclului este menstruaţia, care corespunde, în absenţa fecundării, eliminării părţii superficiale a mucoasei uterine. Se vorbeşte astfel mai degrabă de ciclu menstrual.
P. Mormede
(D. F.)
Eşantion
Desemnează un subansamblu dintr-o populaţie. Un eşantion este numit reprezentativ pentru populaţie după o variabilă* dacă distribuţia* frecvenţelor* acestei variabile în eşantion este aceeaşi ca şi în populaţia respectivă. Un eşantion obţinut printr-un procedeu asimilabil unei trageri la sorţi în cadrul populaţiei este numit eşantion al populaţiei luat la întîmplare.
Eşantionare: se numeşte eşantionare în cadrul unei populaţii orice mecanism real sau ipotetic ce conduce la obţinerea unui eşantion: eşantionare reprezentativă, eşantionare la întîmplare.
P. Bonnet şi H. Rouanet
(D. S.)
Eşantionare -> Eşantion
Eşec (Nevroză de —)
în psihanaliză, după lucrările lui R. La-forgue apărute în 1941, s-a vorbit de conduite de eşec atunci cînd un subiect care urmăreşte conştient şi adesea activ unele scopuri refuză să le atingă. Căutarea inconştientă a eşecului este efectul acţiunii de interdicţie a supraeului*. Atunci cînd un tip de conduite se repetă în biografia unui subiect care nu prezintă, de altfel, simptome psihopatologice caracteristice, se vorbeşte de nevroză* sau, mai bine, de sindrom* de eşec. Repetarea conduitelor de eşec dovedeşte prezenţa unei puternice nevoi inconştiente de pedepsire, care ţine de masochismul* moral. Nevrozele de eşec intră în cadrul mai general al nevrozelor
de destin*.
J.-M. Pe tot
(D. S.)
Eşec şcolar
Situaţie a unui elev ale cărui rezultate nu satisfac normele* şcolii*. Problematica eşecului şcolar este cvasicontemporană obligaţiei* şcolare, de vreme ce aceasta impune tuturor copiilor programe de bază şi ritmuri identice, ea devenind mai acută o dată cu prelungirea şcolarităţii: cu cît se avansează în etapele cursurilor, cu atît se măreşte numărul copiilor care nu pot să le parcurgă. Eşecul şcolar se exprimă prin măsuri instituţionale (repetări ale clasei, orientări impuse) şi una din consecinţele sale este

ieşirea din sistemul educativ* a unui număr de tineri care nu au putut dobîndi aici nici o diplomă, nici calificare profesională. Măsurarea tuturor acestor parametri, a căror incidenţă economică asupra costurilor educaţiei este considerabilă, permite stabilirea randamentului sistemului şcolar, una din variabilele de
etalon

luat în consideraţie pentru a face opţiunile politice care privesc acest sistem. Mai multe studii privind cauzele eşecului şcolar se află pe poziţii opuse: unul, care nu face decît să raţionalizeze bunul-simţ, atribuie eşecul şcolar copilului şi carenţelor sale din punct de vedere al inteligenţei*, al apetenţei pentru muncă. Dar un mare număr de studii convergente au arătat caracterul înalt selectiv al eşecului şcolar, care atinge mai ales anumite categorii sociale, numite defavorizate. în acest caz şcoala este făcută răspunzătoare în metodele, programele şi modurile de transmitere pe care le promovează: natura limbii care se foloseşte aici, importanţa semnificaţiilor* abstracte, evicţiunea realităţii trăite de elevi etc. S-a putut arăta şi caracterul cumulativ al eşecului şi precocitatea manifestărilor sale la cea mai mare parte a copiilor pe care îi atinge: eşecul la primele învăţări*, a citi şi a scrie, este predictiv pentru o şcolaritate ulterior compromisă. Pentru a-l remedia, instituţia activează structuri care sînt cel mai adesea de ordin cantitativ: creşterea orelor de curs, reducerea efectivelor, programe mai puţin dificile, întărirea învăţămîntului pre-elementar, considerat ca o propedeutică a învăţărilor de bază. Alte tipuri de măsurare sînt de ordin pedagogic şi vizează dezvoltarea motivaţiei şi autonomiei elevului: munca în grupuri flexibile, orare suple, deschiderea şcolii spre viaţă, promovarea pedagogiilor diferenţiate. _ .,
, D. Manesse
(D. S.)
Etalon
Model de referinţă, mai ales pentru unităţile de măsură* fizică (la care psihologii trebuie să se raporteze cînd definesc un stimul). Termen care desemnează cu deosebire în psihologie stimulul* de referinţă în raport cu care subiectul trebuie să facă o comparaţie, de exemplu prin judecată* de diferenţă sau egalitate a stimulului numit de comparaţie* în determinarea pragului diferenţial* sau în măsurarea unui fenomen de constanţă perceptivă* (v. Eroare a etalonului). D. , „
M. Richelle
(D. S.)
Etalonare
Operaţie psihometrică* constînd în fabricarea unui instrument de evaluare care să permită situarea unui individ sau a unei observaţii în raport cu valorile unei populaţii. Aparţin etalonării procedeele de normalizare a unei distribuţii*, de calculul cuan-tilelor*.
Etalonarea unei distribuţii constă în di-viderea în clase, adică în efectuarea unei transformări a variabilei plecîndu-se de la efective: după cum aceste clase sînt constituite fiecare din 25% din efectivul total, de 10% sau 1%, aceste etalonări capătă numele de cuartilaj, decilaj sau centilaj.
P. Bonnet şi H. Rouanet (D. S.)
Eteronomie -> Autonomie
Etiologie
Utilizat la origine în cîmpul medical pentru desemnarea studiului cauzelor unei boli sau anomalii, ceea ce marchează legătura strînsă care există între etiologie, nosogra-fie şi tratament. Cunoaştere a cauzelor fenomenelor morbide, etiologia reprezintă cel mai bun criteriu de clasificare a acestor tulburări (nosografie) şi permite o adaptare mai bună a unei terapeutici pentru fiecare J categorie. Din contră, absenţa cunoştinţelor etiologice conduce la formularea unor ipoteze etiopatogenice; terapia aleasă în consecinţă poate valida aceste ipoteze.
M.-C. Hardy-Bayle
(D. S.)
Etnografie
Printre ştiinţele sociale*, etnografia reprezintă studiul descriptiv al grupurilor sociale, al moravurilor, practicilor şi instituţiilor lor. _,
R. Dorori
(D. S.)
Etnologie
Printre ştiinţele sociale*, etnologia şi antropologia culturală încearcă să explice materialul cules în etnografie*.
R. Doron
(D. S.)

etologie
Etnopsihanaliză
După cum etnomuzicologia este partea etnologiei* consacrată noțiunilor şi tehnicilor muzicale ale societăților fără scriere, sau etnomedicina partea etnologiei consacrată ansamblului de cunoştințe şi priceperi medicale ale aceloraşi societăți, tot aşa etnopsihiatria ar trebui să fie partea etnologiei consacrată ansamblului de cunoştințe şi priceperi etnice referitoare la tulburările mentale, aşa cum etnopsihoterapia este studiul etnologic al metodelor psihoterapice tradiționale. Termenul etnopsihanaliză nu intră în această serie, de vreme ce psihanaliza nu există decît în civilizația noastră. De altfel, termenul etnopsihiatrie a fost utilizat de fondatorul acestei discipline, G. Devereux (1970), într-un sens care îl înglobează pe cel pe care l-am indicat, dar nu se reduce la acesta. După el, etnopsihiatria utilizează datele etnopsihiatriei stricto sensu pentru alcătuirea unei teorii psihanalitice generale a bolii mentale*, considerată o dezordine etnică, a culturii şi a raporturilor dintre personalitate individuală şi cultură. In acest sens, ea se confundă cu etnopsihanaliză şi S. Freud a fost cel care, cu Totem şi tabu, în 1912-1913, a pus bazele studiilor etnopsihanalitice. Etnopsihanaliză nu se poate constitui decît în cadrul unei epistemologii complementariste care confruntă discursurile antagonice ale etnologiei şi psihanalizei renunțînd să le pună de acord (G. Devereux, 1972).
J.-M. Petot (D. S.)
• Devereux G. (1970), Essai d'ethnopsychia-li'ie generale, Gallimard, Paris. — Devereux G. (1972), Ethnopsychanaly.se complementariste, Flammarion, Paris.
Etnopsihiatrie -» Etnopsihanaliză Etogeneză -» Ontogeneză
Etogramă
Repertoriu comportamental complet al unei specii, în toate stadiile dezvoltării sale. Cunoaşterea sa este un fapt preala-
bil absolut indispensabil oricărui studiu comparativ şi oricărei analize comportamentale. Totuşi, etogramă omului este abia schițată. încă din 1906, H. S. Jennings preconiza astfel de repertorii pe care le numea sisteme de acțiune. J. B. Watson însuşi a realizat unul de acest gen — care ar putea servi drept model-— pentru rîndu-nicile-de-mare. C. O. Whitman, O. Hein-roth, K. Lorenz şi elevii lor au oferit exemple în acest sens. Stabilirea unei etograme înseamnă o muncă de constrîngere şi care cere un simț acut al observației*: de fapt, trebuie să se inventarieze, să se deosebească, să se descrie, să se numească toți itemii comportamentali, gestuali şi sonori, combinările şi înlănțuirile lor. Rigoarea şi obiectivitatea etogramelor au beneficiat din plin de mijloace moderne de înregistrare pe peliculă cinematografică sau pe bandă magnetică video, care permit o revedere, o examinare imagine cu imagine, măsurări spațiale şi temporale precise ; inventarea înregistratoarelor portative şi a spectrografelor sonice a permis prin 1950 să se colecteze, să se conserve şi să se reproducă sub formă grafică producțiile sonore ale animalelor, evitînd astfel limitarea la notațiile muzicale şi la reproducerile de onomatopee, oricît de eficiente ar fi fost ele. Studiul şi reproducerea cîntu-rilor* păsărilor au deschis un capitol în întregime nou al studiului complementarității dintre instinct* şi învățare* (v. Scală
de observare). , ^ „
J.-C. Ruwet
(D. S.)
Etologie
Studiu al obiceiurilor animalelor. în această accepție inițială, etologia îşi găseşte în Franța atît originea în lucrările lui C. G. Leroy, cît şi deplina înflorire în remarcabilele amintiri entomologice ale lui J. H. Fabre. Cu-vîntul etologie este utilizat explicit pentru prima dată în publicarea postumă din 1854 a operelor lui E. Geoffroy Saint-Hilaire, dar dezvoltările care apar aici acoperă exact cele scrise de E. Haeckel în Germania despre ecologie*, ceea ce a provocat o confuzie originală între cele două
eu
298
discipline (v. Ecoetologie). La sfîrşitul secolului al XlX-lea, belgianul L. Dollo a definit etologia în sensul modern de biologie a comportamentului*. Reînnoirea etologiei sub această accepție a apărut datorită lucrărilor unor cercetători precum C. O. Whitman, O. Heinroth, J. von Uex-kiihl, J. S. Huxley, K. von Frisch şi K. Lorenz, combinînd practica naturalistă cu formația academică. Ei au reacționat de fapt împotriva unei psihologii animale repliate atunci exclusiv pe laborator şi elaborînd teorii generale plecînd de la fapte izolate; ei propovăduiau studierea diversității speciilor, în toată complexitatea lor, în contextul lor natural; alcătuind etograme*, bazîndu-se pe sistematică, re-curgînd la metode probate de morfologia comparată, ei au pus bazele unei etologii comparative, care a clarificat filogeneza şi evoluția comportamentelor. Demersul experimental al lui N. Tinbergen a lărgit cîmpul etologiei, care se preocupă şi de studiul cauzalității* comportamentelor (ceea ce o înrudeşte cu fiziologia), al caracterului lor adaptativ sau de semnificația biologică (ceea ce îndreaptă spre ecologie*), în sfîrşit, de dezvoltarea* lor la individ, prelungind pînă la viața adultului spiritul cercetărilor embriologice şi, o dată

cu W. H. Thorpe, deschizînd uşi spre psihologia învăţării*. Etologia îşi situează astfel ancheta în cele patru planuri care îi interesează pe toţi biologii: filogeneza şi evoluţia*; cauzalităţi sau mecanisme; funcţii sau caractere adaptative; ontogeneză sau dezvoltare. în acest scop, ea apelează la toate elementele dobîndite din diferitele ramuri ale biologiei: neurofiziologie, genetică, ecologie, sistematică, endocrino-
l0gie- J.-C. Ruwet
(D. S.)
• Fabre J. H. (1986-1989), Souvenirs ento-mologiques, Sciences Nat., Compiegne, Nouvelle edition. — Thorpe W. H. (1979), The Origins and Rise of Ethology, Heineman, Londra şi Edinbourg. — Tinbergen N. (1953), L'etude de l'instinct, Payot, Paris.
Eu
Precum „tu" şi „te", la fel „eu" şi „eu/ego" (în limba franceză: tu, toi şi te; je, moi sj me — n. t.) sînt pronume personale care dobîndesc sens* numai în discurs*; referinţa* lor se schimbă prin alternarea luărilor de cuvînt în dialog*, fiecare interlocutor fiind, pe rînd, desemnat prin „eu" (je), apoi prin „tu" (tu). Copilul, pentru a-şi însuşi aceste pronume, nu poate deci proceda ca în cazul altor unităţi lingvistice*. El trebuie în special să înţeleagă că „eu" (je) şi „eu/ego" (moi) corespund emiţătorului* enunţului. La copilul normal, „eu" apare spre douăzeci şi patru de luni, după o perioadă de reproducere a modului de adresare al părinţilor („copilul plînge") şi după utilizarea lui „eu/ego". în această primă fază, el este folosit într-o manieră inconstantă; adesea absent din monologuri*, el apare mai ales în situaţii cu implicare personală puternică. Stadiul* personalismului* (spre trei ani) se caracterizează, după H. Wallon, prin-tr-o folosire mai adecvată a acestor pronume, care traduce accesul copilului la o mai bună autocunoaştere. Achiziţionarea şi funcţionarea opoziţiei „eu - eu/ego" rămîne relativ slab cunoscută; datorită statutului său enunţiativ, „eu" ar avea o dimensiune puternic socializată, în timp ce „eu/ego", mai precoce, ar trimite mai net la „inferioritate", în anumite forme de autism*, întrebuinţarea acestor pronume este puternic perturbată, subiecţii folosind pe „eu" (je) pentru a desemna pe interlocutorul lor, şi pe „tu" (tu) pentru autodesemnare.
M. Fayol şi C. Prevost
(G. D. S.)
Eu auxiliar
în tratamentul stărilor-limită* şi al psiho-ticilor, psihanalistul poate fi în situaţia de a-şi asuma pentru moment, în locul pacientului, anumite funcţii ale eu/ego-ului* alterate sau nedezvoltate la acesta din urmă. El îndeplineşte rolul de eu auxiliar pînă cînd pacientul poate interioriza acest rol şi îşi poate asuma această funcţie. In

eu ideal
osihodramă*, J. Moreno numeşte eu auxiliar pe psihodramatiştii însărcinaţi să dea replica pacienţilor în jocuri. D Anz[m
(N. C.)
Eu/Ego
Vechimea utilizăm şi diversitatea şcolilor de gîndire care l-au utilizat fac imposibilă o definire precisă şi univocă a acestui termen. în mod foarte general, el defineşte persoana* ca unitate distinctă. O ambiguitate fundamentală trebuie notată: eu/ego-ul se bazează pe o experienţă subiectivă (conştiinţă de sine) care îi garantează unitatea şi, în acelaşi timp, el este agentul care guvernează raporturile persoanei cu lumea. Psihologia şi în special psihopatologia (T. Ribot, P. Janet, S. Freud), la sfîrşitul secolului al XlX-lea, au dus la eliminarea definitivă a teoriei unui eu/ego unic şi permanent. Eu/ego-ul apare de atunci ca o construcţie secundară, care exercită o anumită funcţie de control şi de reglare asupra ansamblului operaţiilor mentale accesibile conştiinţei* şi asupra acţiunilor*. Aceasta explică faptul că termenul nu mai este deloc folosit în psihologie, cu excepţia psihanalizei.
Dacă termenul a supravieţuit în psihanaliză, aceasta se datorează faptului că a fost folosit pentru a defini un sistem parţial, necesar înţelegerii conflictului intrapsihic. Eu/ego-ul apare într-adevăr ca o instanţă în cadrul personalităţii* ale cărei funcţii principale sînt adaptarea* la realitate şi păstrarea coerenţei interne. El este totodată instanţa integrată în care se elaborează reprezentările* conştiente, şi în special reprezentarea de sine, şi instanţa defensivă care, pentru a răspunde celor două exigenţe ale principiului realităţii şi coerenţei interne, trebuie ca faţă de orice semnal de ameninţare relativ la aceste două Principii (provenind din reprezentări interne sau din percepţii) să introducă mecanisme de refulare*. Eu/ego-ul este, prin urmare, deopotrivă sediul conştiinţei şi agentul operaţiilor conştiente şi inconştiente. 1 Poate fi descris ca un ansamblu organizat (proces secundar) de reprezentări şi
de moduri de prelucrare a acestor reprezentări. Pentru a-i explica geneza pot fi avute în vedere trei procese: adaptarea sistemului la realitatea exterioară (trecerea de la eul-plăcere sau eul-realitate), întoarcerea libidoului asupra reprezentării de sine (narcisism*) şi imitarea altei persoane (identificare*).

Nu se pot defini bine funcţiile şi structurile eu/ego-ului fără a le articula cu cele ale sinelui* şi ale supra-eului* care constituie împreună cu el cele trei instanţe care definesc structura personalităţii în teoria psihanalitică, în ciuda aparenţelor, conceptul psihanalitic eu/ego rămîne ambiguu şi foarte imprecis. I s-au putut aplica interpretări foarte diferite. Curentul Psihologiei Eului din Statele Unite a pus, în anii 1950, accentul pe funcţiile adaptative şi a asimilat la activitatea eului (în sens psihanalitic) funcţiile generale studiate în psihologie. Invers, punînd accentul pe dimensiunea subiectivă a eului, J. Lacan în Franţa a dezvoltat teoria conform căreia eul, amăgire imaginară, ar exercita o funcţie de ignorare în raport cu viaţa psihică inconştientă.

D. Widlocher

(N. C.)

Eugenie

Termen creat în 1883 de Francis Galton, vărul lui C. Darwin, care a fost convins de faptul că societatea umană este supusă legii de selecţie naturală a celor mai apţi, aşa cum sînt speciile biologice. Eugenia, care se integrează deci darwinismului social, se prezintă ca „o ştiinţă a ameliorării rasei", bazată pe ideea conform căreia calităţile intelectuale şi morale, talentul şi aptitudinile sînt ereditare şi că progresul speciei umane reclamă o selecţie genetică. Sterilizarea „inapţilor" (diferit definiţi) a fost organizată în mai multe reprize în diverse ţări; tehnicile de control in vitro al reproducerii sînt şi ele confruntate cu tentaţia de eugenie.

 F. Parat

(D. S.) Eu ideal -» Ideal al eului

eu-piele

Eu-piele

Noţiune intermediară între metaforă şi concept, elaborată de D. Anzieu în 1974. Eu/ego-ul* acoperă aparatul* psihic aşa cum pielea acoperă corpul. Principalele funcţii ale pielii se regăsesc transpuse în acest eu: interfaţă între interior şi exterior, sac care cuprinde conţinuturi, punere în legătură a altor organe de simţ între ele (consensua-litate) pe fondul unui spaţiu imaginar constituit de experienţele tactile precoce, re-încărcare libidinală, susţinere a excitaţiei sexuale etc. Eul-piele este constituit din două învelişuri psihice*: protecţia la excitaţie* şi suprafaţa de înscriere. Reperajul lacunelor eului-piele şi construcţia originii lor sînt părţi importante ale activităţii psihanalitice la pacienţi în stări-limită* şi ţin de tehnicile analizei tranziţionale*.

D. Anzieu (N. C.)

Euristică

Procedeu nonalgoritmic* implicat în rezolvarea de probleme*, care permite, de obicei, rezolvarea a numeroase probleme similare, dar care nu garantează validitatea soluţionării. Se disting euristici generale ca, de exemplu, descompunerea problemei în altele mai simple pe care le putem rezolva, şi euristici specifice, proprii unui domeniu, ca regruparea termenilor de acelaşi grad în rezolvarea ecuaţiilor algebrice. In problemele a căror rezolvare necesită etape de alegere, euristica este o metodă sau un principiu care permite să decidem, într-o anumită fază, alegerea cea mai favorabilă pentru a atinge ţelul scontat. Astfel, anumite euristici utilizează funcţii de evaluare a distanţei, de cost al acţiunilor.

Formalizarea euristicilor este unul din obiectivele inteligenţei artificiale*.

./. Mathieu (G. N.)

Eustres -> Stres Eufonie -» Relaxare

Evaluare

Termen generic ce desemnează calcularea valorii sau stării, cel mai des prin referire la un ideal sau o normă*, bazîndu-se fie pe aprecieri subiective, fie pe măsurări. Mai tehnic, evaluarea se defineşte printr-o notă* a unei modalităţi sau a unui criteriu considerat la un comportament* sau un produs. Termenul de evaluare are o accepţie mult mai largă decît aceea de măsură*. Aceasta din urmă este o descriere cantitativă (un număr este repartizat unui obiect sau eveniment după o regulă), în timp ce evaluarea poate cuprinde atît o descriere calitativă, una cantitativă, cît şi judecăţi de valoare privind dezirabilitatea*.

în general, se pot distinge trei grupe de definiţii ale evaluării: definiţiile bazate pe obiectiv: se determină în ce măsură sînt atinse obiectivele unui program sau ale unui tratament; definiţiile descriptive (goalfree evaluations): nu este vorba de aprecierea distanţei faţă de obiective, ci de colectarea informaţiilor care ajută la luarea de decizii; definiţiile judiciare: o judecată este emisă în termeni de validitate, merit sau valoare. Mai tradiţional, se disting evaluările pronostic, inventarele şi evaluările diagnostic. Obiectivele evaluării sînt multiple. Astfel, în pedagogie, evaluarea se referă la elevi, profesori, proiecte educative, programe, materiale, inclusiv manuale şcolare, la clădiri, mediu educativ, sistem şcolar* (productivitate, respectarea egalităţii şanselor*, finanţare, costuri,

administrare). Pe un plan mai teoretic, se disting două modele de evaluare, unul prescriptiv şi celălalt descriptiv.
Modelul prescriptiv constă într-un ansamblu de reguli precizînd ce este o evaluare validă şi indicînd modul în care ea trebuie să fie realizată. Este vorba să se stabilească dacă un program dat este mai bun decît unul sau mai multe alte programe, sau în ce măsură atinge el mai mult sau mai puțin bine obiectivul atribuit. Din punct de vedere metodologic, evaluarea poate fi cantitativă sau calitativă, dură sau
301_____
blîndă. Prima categorie aparține din punct de vedere epistemologic pozitivismului*; metoda aleasă este împrumutată de Ia ştiințele numite exacte şi urmăreşte obiectivitatea plecînd de la definițiile operatorii si adoptînd o abordare esențial statistică. Abordarea calitativă se reclamă epistemologic ca aparținînd hermeneuticii*, care privilegiază înțelegerea (evaluarea antropologică, fenomenologică, ilumi-nantă). Metodologia calitativă capătă la bunii specialişti o rigoare care o face din ce în ce mai ştiințifică. Metodologia variază şi în funcție de utilizatorii evaluării. Pentru cei care decid, prima preocupare este realizarea programului adoptat şi costul său, în timp ce pentru utilizatori procesele şi răspunsurile la întrebări, uneori foarte diferite ca şi actorii, capătă de asemenea o importanță considerabilă (evaluare responsivă).
Modelul de evaluare descriptiv este teoretic. El constă într-un ansamblu de propoziții empirice sub formă de legi per-mițînd descrierea, predicția sau explicarea activităților evaluative. Exemple: studiul utilizării care este făcut de persoanele interesate din concluziile evaluării, studiul proceselor de luare a deciziilor. Modelele descriptive, destul de recente, sînt chemate în mod normal să joace un rol esențial în validarea evaluărilor.
G. De Landsheere
(D. S.)
Evaluare a programelor
Un program este un ansamblu integrat de activități concepute pentru atingerea unui scop dat; evaluarea sa încearcă să stabilească în ce măsură rezultatele atinse corespund intențiilor (criterii intrinsece) şi ea poate să conducă chiar la o contestare a acestor intenții (criterii extrinsece). Se disting patru metode generate de evaluare a programelor: experimentală (abordare cantitativă), descriptivă (abordare calita-tivă axată pe procese; în cazul evaluării numite respondentă, descrierea se face din punctul de vedere al fiecărei categorii de Participanți), eclectică şi analiză cost-be-
neficiu*. Măsura în care responsabilii țin cont de evaluarea de programe este evident variabilă. De aceea acest fenomen este un obiect de investigare.
G. De Landsheere
(D. S.)
Evaluare a trebuințelor
O trebuință* se poate defini ca distanța ce separă o stare actuală de o stare dorită; pentru evaluarea* sa sînt folosite curent trei metode: studierea abaterilor (d. ex.: 20% din populație trebuie încă să fie alfa-betizată), studierea dezideratelor şi studierea prin interpretare (d. ex.: operațio-nalizarea scopurilor fixate într-un program şcolar). Tehnicile folosite cel mai adesea sînt consultarea experților, ancheta, observația pe teren, analiza sarcinilor*, studiul de caz, compararea scorurilor şi a normelor* etc.
Rămîn nerezolvate unele probleme: pot fi evaluate trebuințele indivizilor, fără acordul şi adeziunea lor la concluzii? Poate deveni trebuință o dorință de intensitate suficientă? Cum se poate determina cea mai bună modalitate de a răspunde
unei trebuințe? _ _ , , ,
G. De Landsheere
(D. S.)
Evaluare criterială
Expresie introdusă de Glaser şi Klaus în 1962 şi trecută din păcate ca atare în folosirea curentă; fie că se etalonează de fapt o performanță* prin raportare la cele ale altor indivizi (evaluare normativă), prin raportare la un obiectiv de atins sau prin raportare la un domeniu de competență, un criteriu există întotdeauna. Denumirea de „evaluare centrată pe obiective sau pe un domeniu" este mai corectă. Un domeniu închis (ex.: multiplicarea primelor zece numere întregi) poate fi explorat exhaustiv prin evaluare. Nu este cazul obiectivelor de transfer (ex.: a lupta contra poluărilor) sau de expresie (ex.: a cînta la pian), de unde şi redutabila problemă a reprezentativității probelor. Evaluarea criterială pune numeroase probleme psihometrice*, rămase pînă acum fără
evaluare de către egali
302
răspunsuri satisfăcătoare în întregime, mai ales în materie de fidelitate* a probelor şi a numărului de întrebări necesare pentru obținerea unei validități de conținut

satisfăcătoare.
G. De Landsheere
(D. S.)
Evaluare de către egali
Dintotdeauna, un individ aparţinînd unui grup de egali în vîrstă, profesie etc. a fost evaluat prin cei asemănători lui. Expresia evaluare de către egali desemnează o folosire sistematică, eventual mediată, a acestui comportament: de exemplu, unii elevi evaluează performanţele colegilor lor sau colaborează cu profesorul la această evaluare*. Interesul acestui demers este mai ales efortul de analiză şi de cooperare educativă. Este vorba aici de o dublă slăbiciune: lipsă de fidelitate*, dacă evaluarea nu este făcută de către un număr suficient de ridicat de egali, şi lipsă de validitate*: neînţelegere a motivaţiilor şi problemelor personale ale subiectului evaluat, competiţie, deviere. Evaluarea profesorilor de către egalii lor, în scopuri de diagnosticare sau certificative, este din ce în ce mai revendicată ca o procedură mai democratică şi în acelaşi timp mai validă decît evaluarea de către inspectori sau alţi agenţi exteriori de supervizare.
G. De Landsheere
(D. S.)
Evaluare formativă
în evaluarea programelor*, tehnică menită să deceleze erorile de construcţie şi dis-funcţionalităţile. în practica şcolară, evaluare* care intervine în principiu la capătul fiecărei sarcini de învăţare* pentru a informa elevii şi profesorul despre gradul de măiestrie atins şi, eventual, pentru a stabili un diagnostic al dificultăţilor de învăţare. Termenul „formativ" indică faptul că această evaluare se integrează în procesul educativ normal, „erorile" fiind considerate momente în rezolvarea unei probleme* şi nu slăbiciuni criticabile sau manifestări pa-tologice. G. De Landsheere
(D. S.)
Evaluare sumativă
în timp ce evaluarea formativă* este de natura unui diagnostic, evaluarea surna-tivă îmbracă un caracter de bilanţ. Ea intervine la capătul unui ansamblu de sarcini de învăţare* care reprezintă un tot: capitol dintr-un curs, ansamblu de cursuri pentru un trimestru etc. Examenele* aparţin aproape întotdeauna acestei categorii, în timp ce evaluarea formativă pregăteşte un fel de dialog particular între educator şi elevul său, evaluarea sumativă este publică: clasificarea elevilor, comunicarea rezultatelor la părinţi, acordarea unei diplome.
în evaluarea programelor*, evaluarea sumativă are ca obiectiv să determine în ce măsură un program funcţionează bine în
ansamblul său.
G. De Landsheere (D. S.)
Eveniment vital
Un eveniment vital este un eveniment care survine în viaţa unui individ şi îl obligă să reacţioneze într-un mod mai mult sau mai puţin intens pentru a se adapta la el. Acest eveniment poate fi benefic (vacanţă, promovare, căsătorie) sau nociv (pierderea unei fiinţe dragi, despărţiri, accident etc). Evenimentele vitale reprezintă tot atîtea surse de stres* şi deci de alterări potenţiale ale funcţiilor organice. Diferite scale eve-nimenţiale sînt disponibile pentru măsurarea importanţei evenimentelor vitale trăite în cursul unei perioade date şi, prin extindere, a riscului patologic la care sîn-tem expuşi. Cea mai cunoscută este scala lui Holmes şi Rahe în care căsătoria serveşte drept eveniment de referinţă. Relaţia dintre evenimentele vitale şi patologia obiectivă sau subiectivă este mai uşor de pus în evidenţă în studiile longitudinale decît în cele transversale, ceea ce indică faptul că numărul şi intensitatea evenimentelor vitale sînt mai puţin importante decît factorii de sensibilitate individuala încă neidentificaţi. De altfel, impactul evenimentelor vitale asupra individului de-
m
303
evoca re
L
pinde de strategiile sale de ajustare* şi de suportul* social de care beneficiază.
R. Dantzer
(D. S.)
Evitantă (Personalitate —)
Califică un tip de personalitate individualizat, plecîndu-se de la clasificarea DSM UI (Manual diagnostic şi statistic al tulburărilor mentale), printr-o hipersensibilitate la umilire, la ruşine şi la respingere potenţiale, o reticenţă în a se lega de celălalt şi o retragere socială în ciuda unei dorinţe vii de afecţiune şi de aprobare. Acest tip se suprapune în parte celui descris mai înainte sub termenul de nevroză de

abandon*. ur-ji- i
D. Widlocher
(D. S.)
Evitare
în terminologia psihologiei învăţării instrumentale* şi a condiţionării operante*, procedură în care subiectul se poate sustrage anticipat unei stimulări aversive* furnizînd un răspuns* definit, numit răspuns de evitare, în general, acesta este eficace în cursul prezentării unui semnal avertizor* care precedă stimularea aversivă*: se vorbeşte în acest caz de evitare cu semnal. în 1953, M. Sidman a propus o procedură de evitare fără semnal în care stimulii aversivi (şocuri) intervin la intervale regulate în absenţa răspunsurilor; fiecare răspuns în-ţîrzie cu o amîhare* definită şocul următor, în aşa fel încît şocurile pot fi indefinit evitate pentru ca intervalele dintre răspunsuri să fie mereu mai scurte decît intervalele care separă două şocuri sau un răspuns şi "n şoc. Evitarea face parte din contingenţele* de întărire negativă*. Evitare pasivă: evitare în care subiectul trebuie să se abţină să producă un anumit răspuns pentru evitarea unei stimulări aversive. Situaţia cea mai curentă constă >n Plasarea unui şobolan într-un compartiment luminat învecinat cu un compartiment întunecat, dar în care el va primi un *°c; adesea este suficientă o singură încer-are pentru ca animalul să înveţe să nu
mai părăsească acel compartiment luminat.
M. Richetle
(D- s.)
în psihopatologie, desemnează o atitudine* sau o conduită* menită să îndepărteze de o situaţie sau să împiedice producerea unui gînd sau a unui act generator de angoasă*. Termenul se aplică destul de specific stărilor fobice şi obsesionale.
D. Widlocher
(D. S.)
Evocat (Potenţial —) -> Potenţial evocat
Evocare
Evocarea este un act de memorie* în sensul strict, prin care subiectul îşi aminteşte un eveniment trecut sau un obiect perceput anterior. Referirea la trecut pe care o implică, deci la cunoştinţe propriu-zis temporale, ridică probleme de interpretare dificile, care se reflectă în atribuirea sau nu de către psiholog a capacităţilor de evocare la animal sau la nou-născut. Această conduită pune şi dubla problemă a conservării trecutului şi a reconstruirii sale de către subiect cu ajutorul amintiri -lor-imagini, problemă complicată de exis -tenta unor false amintiri prin care subiectul crede că-şi aminteşte sau că poate să evoce evenimente pe care nu Ie-a perceput. D e fapt, cercetările de psihologie genetică au arătat că, pe de o parte, imaginea-amintire este o construcţie depinzînd în parte de evoluţia priceperilor şi a cunoştinţelor, dar şi că, pe de altă parte, această construcţie nu este gratuită în raport cu evenimentele evocate. Atunci cînd, de exemplu, un copil construieşte imaginea-amintire a unei configuraţii de obiecte percepute iniţial, se poate ca imaginea obţinută să fie deformată în funcţie de cunoştinţele dobîndite. în acest caz, copilul nu va putea fi satis -făcut de reconstrucţia sa în ceea ce pri -veste trecutul. Trebuie deci ca ceva din aceasta din urmă să se prelungească sub) o formă sau alta, servind drept model re -cognitiv la activitatea de evocare. în interpretarea piagetiană, care respinge ideeei
evoluţie

de urmă*, ceea ce permite trecutului să acţioneze, ca să spunem aşa, aspectul figurativ* al schemelor mentale* este cel care se află în acţiune. Activitatea de percepere iniţială ar acoperi de fapt nu numai un aspect operativ* de clasificare* sau de interpretare a elementului perceput, ci şi o activitate figurativă de acomodare* la caracteristicile specifice acestuia. Ar interveni deci în evocarea trecutului nu numai ansamblul de cunoştinţe şi priceperi mai mult sau mai puţin generale aparţinînd memoriei semantice* sau memoriei-obiş-nuinţă, ci şi „urma" activităţii de acomodare a schemelor mentale la aceste caracteristici, urmă care se explică prin mecanismul de conservare* al aceloraşi scheme.
./.-./. Ducret
(D. S.)
Evoluţie
Proces temporal de transformare a unui fenomen, sinonim la origine cu dezvoltarea*, într-un sens mai restrîns, transformare organică a speciilor; în acest sens, transformism şi evoluţionism sînt astăzi sinonime.
în secolul al XlX-lea numeroşi filozofi şi biologi au elaborat acest concept de evoluţie : pe de o parte, H. Spencer a arătat că toate fenomenele evoluează trecînd de la o stare de omogenitate indefinită şi incoerentă la o stare de heterogenitate definită şi coerentă; acest proces de diferenţiere progresivă a materiei a fost reluat pe larg, generalizat, iar doctrina lui Spencer a fost aceea care s-a numit evoluţionism. Pe de altă parte, C. Darwin a elaborat (în aceeaşi perioadă ca şi A. R. Wallace, dar a

publicat-o înaintea lui) o teorie a evoluţiei speciilor vii în virtutea căreia toate aceste specii au un strămoş comun unic, derivînd unele din altele printr-un proces de transformare mai mult sau mai puţin lent.
J.-B. Lamarck afirma că speciile vii nu sînt fixe şi imuabile, ci schimbătoare şi susceptibile de a se transforma de-a lungul timpului: pentru el, o specie se transformă din cauza unei tendinţe vitale spre adaptare* şi în funcţie de folosirea diferitelor sale organe şi caractere. Evoluţio-nismul darwinian, care s-a dezvoltat în cursul secolului al XX-lea, depăşeşte şi precizează tezele lamarckiene: astăzi se consideră că evoluţia este determinată de ansamblul schimbărilor — de-a lungul generaţiilor — din compoziţia genetică a populaţiilor şi de adaptarea lor. Pe vari-abilitatea genetică populaţională, creată de mutaţii şi recombinări de gene şi răspîn-dită prin întîmplare genetică şi migrări*, acţionează selecţia naturală, care o stabilizează sau o modifică într-un anumit sens, printr-un proces în care variaţiile mediului înconjurător* determină în mod diferenţiat viabilitatea fenotipurilor* şi, în consecinţă, perpetuează sau nu genotipurile*. Această viabilitate depinde de caracterele biologice şi psihocomportamentale care reprezintă fenotipul: acesta este cu atît mai viabil cu cît caracterele în discuţie favorizează adaptarea organismului, şi anume capacitatea sa de a exploata mediul înconjurător şi de a se reproduce. Rezultă că indivizii cei mai adaptaţi dau naştere unor urmaşi mai numeroşi care moştenesc caractere ce facilitează adaptarea. Astfel de mecanisme pot conduce la transformarea, la apariţia (speciaţie), la menţinerea (evoluţia de întreţinere) sau la dispariţia (stingerea) speciilor.
în psihologie, referirea la evoluţionism este frecventă; de exemplu, B. F. Skinner afirmă că mecanismul de condiţionare operantă* este asemănător celui de selecţie naturală: mediul selecţionează compor-tamentele aşa cum selecţionează fenoti-purile; dacă un comportament apare pentru prima dată din întîmplare, el este imediat supus contingenţelor*, care îl întăresc şi îl instalează sau nu în repertoriul organismului. Totuşi, Skinner precizează că nu există decît o analogie* între mecanismul de evoluţie filogenetică a speciilor şi cel al evoluţiei ontogenetice a comportamentelor.
Poziţia piagetiană implică şi ea o referire constantă la evoluţionism şi aceasta se face la două niveluri strîns legate: pentru

J. Piaget, problema eredităţii* elementului dobîndit nu este rezolvată chiar dacă progresele geneticii moleculare au permis respingerea ipotezei conform căreia caracterele dobîndite de un organism în cursul vieţii sale puteau să se transmită descendenţilor lui. De altfel, el aderă la postulatul continuităţii* între fenomenele biologice şi fenomenele psihologice, ceea ce implică faptul că există un echivalent biologic pentru principiul său psihologic de echilibrare* a structurilor cognitive. Pentru a răspunde acestei exigenţe Piaget şi-a elaborat conceptul de fenocopie*. Dată fiind continuitatea postulată, nu există analogie între mecanismul biologic şi mecanismul psihologic, ci identitate. De altfel, datorăm etologiei* clasice a lui O. Heinroth şi K. Lorenz de a fi aranjat, graţie metodei filogenetice de comparare prin omologie, comportamentele speciilor pe criterii determinante în clasificarea taxonomică. Deşi etologia privilegiază filogeneza, unele şcoli de psihologie comparată* şi de psihobiologie* îşi fondează demersul pe anageneză, înţeleasă ca evoluţie progresivă a gradului de organizare al organismelor vii, care transcende istoria filogenetică. O parte tot mai mare a cercetării este acordată, în aceste discipline, studiului mijloacelor psihocomportamentale de exploatare a mediului înconjurător, mai ales a habitatului* şi a resurselor alimentare (v. Ecoetologie).
F. Parot şi E. Tirelli
(D. S.)
Evoluţionism - Evoluţie
Examen
Un examen este o operaţie prin care se apreciază cunoştinţele*, abilităţile*, trăsăturile de personalitate* ce caracterizează un individ, în scopuri descriptive, prognos-tice sau diagnostice. Reuşita unui examen este determinată de o notă* sau un profil* pe care individul trebuie să-1 atingă sau să-1 depăşească (competenţă minimală*), în timp ce, într-un concurs, numărul de admişi este fixat dinainte. Examenul este numit normativ atunci cînd situează
subiectul în raport cu performanţele unui grup de referinţă (d. ex., grupul-clasă). Proba este numită criterială dacă aduce informaţii în legătură cu gradul de avansare a individului spre un obiectiv de atins. Prin examene interne sînt desemnate fie probele construite şi notate de profesorul care a predat materia, fie probele organizate în instituţia frecventată de elev. Examenele externe sînt probe organizate şi notate de jurii independente de instituţii, la scară locală, regională sau naţională. în Franţa, cea mai cunoscută dintre aceste probe este cea a bacalaureatului. Un examen bine alcătuit trebuie să ofere garanţii de fidelitate* (repetată sub formă paralelă, proba ar trebui să ducă la aceeaşi concluzie), de validitate* de conţinut (a acoperit oare proba suficient domeniul sau domeniile în legătură cu care se consideră că ea aduce informaţii şi a pus ea adecvat în acţiune gama comportamentală care se aplică

acelui conținut?) şi de standardizare* (proba şi notarea trebuie să fie aceleaşi sau strict echivalente pentru toți membrii grupului). Docimologia* este ştiința care are ca obiect studiul sistematic al examenelor, mai ales al sistemelor de notare* şi al comportamentului examinatorilor.
G. De Landsheere
(D. S.)
Excitabilitate
Proprietate fundamentală a țesuturilor şi celulelor care sînt receptorii* senzoriali, neuronii* şi celulele musculare şi care rezultă din proprietățile intrinsece ale membranei lor. Excitabilitatea în cadrul sistemului nervos* este o stare permanentă şi vitală al cărei rezultat final este integrat de întreaga celulă şi se poate exprima printr-un răspuns de excitație* sau de inhibiție*. Excitația şi inhibiția se transmit prin intermediul unor substanțe chimice sau mediatori* ca să producă potențiale* gradate locale postsinaptice, inhibitori sau excitatori care blochează sau permit o depolarizare* suficientă pentru crearea unui potențial de acțiune. Un joc subtil de excitații şi de inhibiții este necesar
excitație

pentru mişcare* şi postură*, somn* şi stări de vigilență*, conducția precisă a informațiilor*, funcționarea creierului în consecință.
De altfel în descrierea generală a conduitelor, termenul excitabilitate desemnează o reactivitate exacerbată la stimulările exterioare, exprimîndu-se prin răspunsuri motorii, verbale sau emoționale ce depăşesc situația întîlnită. Se preferă uneori termenul de hiperexcitabilitate.
M. Le Moal (D. s.)
Excitație
în plan neurofiziologic, proces prin care se manifestă membranele excitabile şi deci fiziologia neuronului* şi a muşchiului. Manifestarea membranară a excitației este de-polarizarea*, cu fenomenele biochimice şi electrice concomitente. Excitația este controlată şi modulată de inhibiție*, într-o accepție mai generală, stare de activare* a sistemului* nervos sau a organismului care se exprimă prin producerea de comportamente: instalarea de reacții condiționate* corespundea, pentru I. Pavlov, unei mobilizări a procesului de excitație, reglat la rîndul său de procesul de inhibiție.
în descrierea comportamentului animal şi uman, termenul desemnează, într-un sens apropiat celui de agitație*, o stare de activitate motorie, verbală sau emoțională excesivă. Această excitație psihomotorie poate constitui un simptom al anumitor stări patologice (faze maniacale ale psihozei maniaco-depresive, schizofrenie, tumoră a encefalului*, demență senilă) sau poate rezulta din administrarea unei substanțe psihotrope (excitație alcoolică,
amfetaminică).
M. Le Moal
(D. S.)
Excitație (Gradient de —) -» Gradient de excitație
Exemplar
în modelele* de reprezentare* a conceptelor* elaborate de psihologia cognitivă*,
un exemplar este un element singular (d. ex., un anumit cîine aparținînd spațiului* conceptual „cîine"), în opoziție cu prototipul*, care desemnează un fel de repre-zentare-nucleu, sintetizînd atributele categoriei*. Unele modele, ca acela propus de D. Medin şi M. Schaffer în 1978, explică reprezentările de concepte plecînd de la exemplare, în detrimentul prototipurilor.
M. Richelle
(D. S.)
Exercițiu
într-un test* sau o probă psihologică oarecare, încercare* sau item* destinat să pună în acțiune subiectul şi să-i asigure înțelegerea instructajelor*, printr-o familiarizare inițială cu sarcina.
Repetarea unei activități în scopul sau cu consecința ameliorării sau numai a întreținerii performanței. Astfel exercițiul apare ca un factor de învățare*. El joacă desigur un rol important în trecerea la automatism* a unei activități motorii sau mentale* dobîndite recent. Este ceea ce rezumă legea exercițiului, conform căreia exercițiul uşurează şi rafinează performanța. Este necesar totuşi să se nuanțeze această lege, specificînd mai ales unele condiții în care exercițiul nu are acest caracter pozitiv sau nu-l prezintă într-un mod optim: astfel starea de oboseală* poate face exercițiul inoperant, adică nefast; repetările prea apropiate (învățare comasată*) se dovedesc mai puțin utile ameliorării unei performanțe decît repetările mai rărite în timp (învățare distribuită*).
M. Richelle (D. S.)
Exhibiționism
Conduită perversă caracterizată prin expunerea organelor genitale în fața unei persoane străine şi care nu bănuieşte acest lucru, în scopul obținerii unei stări de excitație sexuală fără nici o tentativă de a avea

o relaţie sexuală ulterioară cu această persoană. Subiectul acţionează sub influenţa unui impuls, iar în unele cazuri dorinţa de a surprinde sau de a şoca martorul exhibiţiei sale este percepută conştient. în alte
307
experienţă/experiment
cazuri, această conduită este însoţită de o fantasmă sexuală, sursă de excitare, după care martorul va fi la rîndul său excitat sexual.
Este o conduită aproape exclusiv masculină, victimele fiind aproape întotdeauna femei sau fetiţe, conduită ce poate deveni si simptomatică în timpul stărilor de ebrietate, al stărilor maniacale, al unor tulburări obsesionale compulsive şi al unor stări demenţiale. } _p
(D. S.)
Expansiune
în lingvistică*, acest termen desemnează constituenţii care, adăugaţi unui enunţ, nu modifică nici raporturile reciproce între elementele preexistente şi nici funcţia lor. După A. Martinet, orice constituent, cu excepţia elementelor indispensabile actualizării predicatului*, poate fi considerat o expansiune a morfemului* predicativ. Expansiunea joacă un rol fundamental în alcătuirea mesajelor* de vreme ce permite exprimarea circumstanţelor, a calităţii, a participanţilor etc. în analiza în constituenţi imediaţi*, expansiunea este un procedeu de substituire. Este considerată expansiune a unei clase de morfeme orice suită care răspunde următoarelor trei criterii: posedarea aceleiaşi distribuţii, o structură în constituenţi diferită şi cel puţin
acelaşi număr de morfeme. _ „
D. Peraya
(D. S.)
Expectaţie
Aşteptare, anticipare* a unui anumit eveniment. Termenul, vechi în folosirea curentă, a fost reabilitat în vocabularul tehnic al psihologiei prin împrumutul din engleză. Aplicat la aşteptările subiectului, el trimite la fel de bine şi la anticipări revelatoare ale personalităţii* (nivelul de expectaţie, adică de performanţă pe care subiectul crede că poate în mod obiectiv să o atingă, care se diferenţiază de nivelul de aspiraţie*) ca şi la anticipări care decurg dintr-o procedură experimentală, Precum în eroarea* de anticipare observată într-o măsurare psihofizică. Termenul
de expectaţie se aplică şi aşteptărilor observatorului sau experimentatorului, ca în efectul Rosenthal*. Expectaţia nu presupune în nici un caz conştientizarea* şi o găsim la organismele cele mai elementare sau în contextul reacţiilor celor mai simple, după cum o demonstrează fenomenul de dezobişnuire*. Ea se referă totuşi, cel puţin în teoria expectaţiei propusă de Tolman, la noţiunea de reprezentare* internă, mentală* a regularităţilor din lumea exterioară sau a relaţiilor dintre acţiunile subiectului şi lumea exterioară.
M. Richelle (D. S.)
Experienţă/Experiment
1. într-unui din sensurile sale curente, reluat printre conceptele lor centrale de mai multe şcoli de filozofie şi de psihologie (mai ales în curentele fenomenologic* şi umanist*), termenul desemnează ceea ce subiectul percepe, simte, gîndeşte în raporturile sale cu lumea care îl înconjoară şi cu el însuşi, într-o manieră ireductibil subiectivă. Adesea, acest sens este precizat prin recurgerea la expresia „experienţă trăită" sau la termenul apropiat „trăire"*. Experienţa nu se confundă neapărat cu conţinuturile introspecţiei*, nici cu ale conştiinţei* explicite, şi nu este obligatoriu exprimabilă verbal. Ea trimite în general la fluxul temporal al evenimentelor şi impresiilor care sînt legate de ele, dar poate şi să pună accentul pe realizarea, la un moment dat din viaţa subiectului, a ansamblului experienţelor sale trecute (accepţie care întîlneşte un alt sens curent al termenului, sens care se referă la bogăţia ansamblului de cunoştinţe şi a înţelepciunii acumulate de o fiinţă în cursul existenţei sale).
2. într-o altă accepţie curentă, reluată de această dată de filozofiile empiriste*, termenul desemnează ansamblul informaţiilor* pe care le primeşte organismul, prin simţurile sale, din universul care îl înconjoară. După tradiţia empiristă, orice cunoaştere* derivă din experienţa astfel concepută, iar cadrele formale ale punerii în
experimental
308
309
explorare
ordine a realităţii nu rezultă din ideile înnăscute*, ci din experienţa sensibilă. 3. Studiu al unui fenomen cu ajutorul metodei experimentale*. A face un experiment constă în a plasa un fenomen care se doreşte a fi studiat sub control riguros, în aşa fel încît să se pună în evidenţă condiţiile de apariţie (cauzele*) sau de modificare. In orice experiment, se va preciza, sub numele de variabilă* dependentă, di-

mensiunea fenomenului de studiat, iar sub denumirea de variabilă independentă sau variabile independente condiția sau condițiile pe care le controlează experimentatorul. Acesta va pune în evidență variațiile celei dintîi sub efectul variațiilor la care le va supune pe cele din urmă. Orice experiment, fie în psihologie, fie în orice altă ştiință, presupune o problemă de plecare sau ipoteză*, definirea variabilelor dependente şi independente, punerea în acțiune a procedeelor, instrumentelor sau tehnicilor adecvate, atît de control al variabilelor, cît şi de înregistrare a datelor, apoi a metodelor de tratare* a rezultatelor, ele însele subordonate planului* de experiență adoptat.

Experiment pentru a vedea: experiență întreprinsă fără ipoteză de plecare foarte elaborată, cu titlu exploratoriu, într-un domeniu încă nedescifrat sau în legătură cu o problemă nelămurită în plan teoretic.

Experiment provocat/invocat: după o distincție care ajunge pînă la Claude Bernard, experimentul provocat este cel pe care experimentatorul îl face deliberat, oferin-du-şi mijloacele de a-1 realiza, în vreme ce experimentul invocat este acela într-un fel furnizat lui de către natură (în boli sau accidente, d. ex.) şi din care poate profita. Psihologul, pentru care recurgerea la metoda experimentală este limitată de reguli morale, a folosit din plin experimentele invocate; astfel, în neuropsihologie*, metoda patologică*, ce compensează interdicția de a experimenta profitînd din experimentele invocate, a permis să se progreseze în studiul funcțiilor creierului prin examinarea cazurilor de leziuni cerebrale.

Experiment crucial: experiență în legătură cu care este permis să se aştepte sau să se tragă concluzii decisive privind validitatea unei teorii ştiințifice. Totuşi, se în-tîmplă rareori ca în psihologie teoria să fie formulată în aşa fel încît experiența crucială să poată fi propusă şi realizată. Numai teoriile foarte „locale", limitate la probleme strict circumscrise, se pretează
la aceasta.

M. Richelle
(D. S.)

Experimental

Care se conformează regulilor experimentării* (metodă experimentală, psihologie experimentală) sau rezultă din folosirea sa (date experimentale). Metoda experimentală, metodă de cercetare în care cercetătorul controlează deliberat variabilele pentru a depista relațiile dintre ele, şi-a găsit locul încă de la începuturile psihologiei ştiințifice. Deşi se practică cel mai adesea în cadrul ideal al laboratorului, ea nu este strict legată de acesta, după cum o atestă experiențele* realizate pe teren de către etologi.

Psihologia experimentală acoperă domeniile psihologiei care sînt abordate cu ajutorul metodei experimentale. Aceste domenii se lărgesc pe măsură ce progresează tehnicile de cercetare. Este deci imposibil să se circumscrie o dată pentru totdeauna, repartizîndu-i obiectul, cîmpul psihologiei experimentale: limitat, la jumătatea secolului al XlX-lea, la probleme elementare de psihofizică* şi de psihomotricitate*, el înglobează astăzi numeroase aspecte ale funcțiilor cognitive* şi afective* considerate timp îndelungat inaccesibile demersului experimental. , ,.

M. Richelle
(D. s.)

Experimentare

Aplicare a metodei experimentale* asupra unui obiect de cercetare. Spre deosebire de observație*, unde cercetătorul, deşi se dotează cu instrumente specifice de ameliorare a percepției sale în legătură cu fenomenele, nu le modifică, experimentarea reprezintă o adevărată intervenție în
realitatea supusă examinării. Evident, ea presupune o examinare prealabilă a realității (observație sau experimentare anterioară) care conduce la formularea unei ipoteze*, apărind posibil tehnic şi legitim din punct de vedere moral să se testeze printr-o manipulare sistematic deliberată unele variabile*. Ca şi în celelalte ştiințe, experimentarea în psihologie este inseparabilă de punerea la punct a instrumentelor şi tehnicilor care o fac posibilă: astfel a trebuit să fie disponibilă tehnica condiționării* pentru a se ajunge experimental la studiul psihofizic* al animalului: numeroase probleme de percepție* sau de cogniție* presupun un control precis, şi pentru valori foarte scurte, al timpului de prezentare* al stimulilor* sau al timpului de reacție al subiectului*, care nu au putut fi rezolvate decît datorită punerii la punct a dispozitivelor tahistoscopice* sau, mai recent, datorită calculatorului în timp real. Deci experimentării în psihologie nu i se pot stabili a priori frontiere legate de limitele, imprevizibile, ale progreselor tehnice. Totuşi ea îşi poate găsi limitări etice (intruziunea în cadrul conduitelor la om sau la animal fiind considerată, în unele condiții, imorală) sau epistemologice (intervenția experimentală fiind considerată, după obiecția clasică a unor şcoli fie de psihologie clinică*, fie de etologie*, o perturbare a chiar obiectului pe care ea
pretinde că îl studiază). , ,,

M. Richelle
(D. S.)

Explicație

Central în oricare demers ştiințific, ca de altfel în oricare acțiune de înțelegere, conceptul de explicație

este de asemenea unul dintre cele mai dificil de pus în evidenţă; în plus, el este grevat în psihologie de dificultăţi deosebite. în general, o explicaţie este înlocuirea unui discurs mai puţin inteligibil cu unul mai inteligibil. Mijloacele folosite pot fi diverse, de la argumentarea didactică şi de la parafrază la formalizarea într-un model* matematic, trecîndu-se la descrierea, în favoarea unei observaţii* mediate, de aspecte ale realului pînă
atunci nebănuite. Demersul ştiinţific are şi el modalităţile şi nivelurile sale de explicaţie, care au totuşi în comun faptul că în acest caz se recurge sistematic la o întoarcere de la discurs la real prin proceduri de verificare care combină reguli logice şi practici empirice. Opoziţia descriere/explicaţie paralelă cu opoziţia teorie/date empirice este destul de artificială, explicaţiile pur teoretice ramînînd speculative în absenţa descrierilor riguroase ale faptelor care le confirmă, observaţiile empirice înscriindu-se întotdeauna în cadrul explicit sau implicit al unui argument teoretic. Seducţia explicaţiilor teoretice, respectiv formale, compensează adesea, în istoria culturii, carenţa datelor empirice. Noţiunea de explicaţie este strîns legată de cele de cauzalitate* şi determinism*. Deci, în psihologie, se vor regăsi tot atîtea moduri de explicaţie şi mari categorii de factori de cauzalitate (explicaţie biologică, socială, genetică, de mediu înconjurător etc.) sau căi de abordare a realităţii psihice (ontogenetică, comparativă, psihome-trică etc), explicaţiile integrînd diferiţi factori şi conjugînd diverse abordări metodologice care au desigur cea mai mare şansă de a se dovedi satisfăcătoare pe termen lung.
O altă opoziţie traversează de mult timp gîndirea psihologică: este aceea a explicaţiei şi a comprehensiunii*, asupra căreia insista K. Jaspers. Prima, de ordin ştiinţific, ar conveni cercetării legilor generale cărora li se supun conduitele* umane. Cea de-a doua s-ar impune în întîlnirea individului particular, aşa cum este ea văzută în practică de către psihologul clinician: ea ar cere alte mijloace, pe care se simt obligate să le precizeze diferitele şcoli fenomenologice, psihanalitice şi umaniste. Este vorba de o distincţie apropiată acoperită de opoziţia explicaţie/interpretare*.
M. Richelle (D. S.)
Explicită (Memorie —) -» Implicită Explorare —> Exploratoriu
exploratoriu
310
Exploratoriu (Comportament —)
Comportamentul exploratoriu este o formă de investigare a spaţiului* şi a obiectelor dezvoltată în special la vertebratele superioare, păsări şi mamifere, care îşi manifestă curiozitatea. Este o caracteristică juvenilă care persistă însă în mod durabil la unele corvide, psitacide, feline, rozătoare şi primate. Suplu, flexibil, schimbător, el prezintă numeroase similitudini cu fazele apetenţei. Totuşi, se exprimă în afara oricărei stimulări a celorlalte registre comportamentale şi apare fără necesitate imediată, în timpul perioadelor de relaxare şi destindere, în care abundă manifestările ludice, nuanţate de curiozitate. Este un prilej de numeroase manipulări de obiecte, de combinări inedite apelînd la toate formele de învăţare*. El permite animalului să acumuleze experienţe care se vor dovedi utile în contexte mai con-strîngătoare. Centrate pe obiecte, aceste jocuri şi manipulări sînt numite comportament de investigare. Se rezervă mai degrabă denumirea de comportament exploratoriu sau de explorare învăţării relaţiilor spaţio-temporale în domeniul vital. Această explorare este dezvoltată în mod special în momentul emancipării tinerilor. Dispersia postjuvenilă tomnatică şi era-tismul tipic la numeroase animale aflate la această vîrstă ţin de comportamentul
exploratoriu. , _
F J.-C. Ruwet
(D. S.)
Expresie
In limbajul curent, desemnează procesul de „traducere" a unei entităţi oarecare printr-o altă entitate cu caracter observabil ; în această accepţie comună, expresia se poate defini ca procesul dinamic ce presupune relaţia de semn* (în sensul său general). Ca acest ultim termen, „expresie" poate desemna chiar şi produsul relaţiei, adică singura entitate observabilă. Cînd în centrul atenţiei se află procesul, se afirmă, de exemplu, că un discurs* exprimă un punct de vedere sau că o floare exprimă un sentiment; cînd analiza se focalizează asupra produsului, se afirmă
că un simbol* matematic este expresia unei relaţii sau că o producţie verbală (v. Enunţ) este o expresie regională, uzuală etc. Pentru autorii de inspiraţie fenomenologică, accepţia acestui termen este limitată la limbajul* uman; la E. Husserl (şi, mai tîrziu, la M. Merleau-Ponty) expresia este definită ca act* care produce „exprimatul" (sau enunţul), dar şi act prin care un subiect (într-un context* determinat) atribuie o semnificaţie* acestui exprimat, în etologie*, se numesc comportamente expresive, sau activităţi* expresive, producţiile (mimici*, ritualuri*, posturi*, mişcări segmentare etc.) care exercită o funcţie de semnal* în cadrul activităţilor sociale ale unei specii (nutriţie, reproducere*, comportament parental*, comportamente de agresiune* sau de apărare*). La anumite specii, aceste comportamente se organizează în adevărate sisteme, care vehiculează semnificaţii diferenţiate şi care pot prin urmare să

fie analizate ca nişte coduri* de comunicare*. Din această perspectivă descrie etologia umană, mai ales, comportamentele expresive ca fapte de comunicare nonverbală* şi analizează rolul pe care îl joacă ele în diferitele forme de interacţiune* ale unui grup. Cea mai mare parte a curentelor din psihologie atribuie totuşi un sens mai restrîns noţiunii de expresie, care nu se aplică decît manifestărilor perceptibile ale emoţiilor* sau ale altor „stări" interne: mimici faciale, atitudini* corporale, rîsete, plînse-te, strigăte, tremurături etc. Aceste comportamente sînt descrise în general ca simple indicii* care reflectă fie o stare afectivă latentă (tensiune, frustrare*, conflict* etc), fie o trăsătură de personalitate*. Psihologia asociaţionistă* vede în aceasta rezultatul contracţiilor musculare locale comandate de excitaţii* ale sistemului nervos: intensitatea unei emoţii s-ar exprima printr-o excitaţie de intensitate proporţională care ar produce contracţia musculară şi deci comportamentul expresiv aparent. Dintr-o perspectivă diferită, F. Buytendijk le defineşte ca activităţi motorii înnăscute, produse intenţionat
f
311
externat
pentru a exprima o semnificaţie trăită subiectiv de un individ (ruşine, frică, angoasă, efort etc.); această formă de activitate s-ar distinge de acţiunile tranzitive, orientate spre un scop* identificabil în mediul înconjurător, ca şi de activităţile reprezentative şi figurative, susţinute de un cod convenţional învăţat. In celebra sa lucrare The Expression ofthe Emotions in Man and Animals (1872), C. Darwin a apărat teza universalităţii expresiilor (faciale). După ce fusese contestată de diverşi autori care subliniau importanţa variaţiilor culturale, această poziţie este confirmată astăzi de numeroase cercetări ce arată că formele de expresie a emoţiilor sînt universale şi că variază în funcţie de cultură numai regulile de declanşare şi dirijare (v. P. Ekman, 1980). în măsura în care permit evocarea cu forţă a emoţiilor, a sentimentelor sau a situaţiilor, operele de artă sînt descrise uneori ca „forme superioare de expresie". Tehnici de expresie. în pedagogie, desemnează ansamblul activităţilor educative care favorizează exprimarea sentimentelor sau a motivaţiilor specifice elevului (expresii corporale, gestuale, vocale, grafice etc).

J.-P. Brunckart

(D. S.)

• Darwin C. (1872), The Expression of the Emotions in Man and Animals, J. Murray, Londra. Traducere (1890): Vexpression des emotions chei l'homme et Ies animaux (trad. S. Pozzi şi R. Benoit), C. Reinvald şi Cie, Paris, ed. a n-a. — Ekman P. (1980), The Face of Man, Garland STPM Press, San Francisco.

Expresie corporală

Ansamblu de tehnici corporale, în general grupate şi bazate pe ideea conform căreia este important să se elibereze forţe sau conduite* reprimate de presiunea socială, mai ales religioasă, presupuse a fi ascunse în corp. Parţial derivate ale formării actorilor, ele s-au răspîndit în mediile psiho-terapeutice şi educative. Ele şi-au găsit alte surse de inspiraţie şi de diversificare în unele teorii americane (bioenergie*, Ge-
staltterapie) şi în psihanaliză*. S-a încercat
codificarea lor. „ „ ,

C. Prevost

(D. S.)

Expresivă (Funcţie —) -» Funcţie a limbajului

Exprimare a salariaţilor

Această noţiune îşi găseşte originea în două curente de cercetare: unul, rezultat din lucrările lui K. Lewin, a arătat eficacitatea muncii în grup pentru rezolvarea problemelor; celălalt, iniţiat de cercetările privind rolul motivator al participării* salariaţilor la luarea deciziei, a ajuns la punerea în acţiune a direcţiei participative. Exprimarea salariaţilor are loc în cadrul sistemelor de consultare şi de concertare (cutie cu idei, studii de opinie internă, grupe de progres, cercuri de calitate*). în Franţa, legea din 4 august 1982 recunoştea salariaţilor un „drept la exprimare directă şi colectivă" privind conţinutul, organizarea si condiţiile de muncă. „ ..,

P. Lidvan

(D. S.)

Expunere
pie—)
Comportamentală (Tera-

Extensiune

Extensiunea unui concept* este reprezentată de ansamblul* obiectelor care cad sub el, sau care au proprietăţi pe care le defineşte comprehensiunea* lui. O logică este numită extensională dacă ea

tratează propoziţiile* în termeni de valori de adevăr, independent de sensul* constituenţilor săi.
J.-B. Grize
(D. S.)
Externalitate -> Locus al controlului
Externat
Trimiţînd în fiecare zi pe cei educabili în afara instituţiei educative şi, în general, la căminul lor, externatul, prin metafora mediului deschis, consacră împărtăşirea responsabilităţii educative de către instanţele cooperante şi concurente în acelaşi timp: familia sau mandatarii săi, şcoala, strada. Din contră, internatul, cunoscut ca
exterocepţie
extremizare a riscului
mediu închis, conferă instituţiei un rol predominant care explică fascinaţia pe care el o exercită atît asupra partizanilor educaţiei integrale, religioase sau laice, cît şi asupra pionierilor Educaţiei noi*. Existenţa externatelor medico-pedagogice, destinate copiilor aflaţi în dificultate, confirmă astăzi generalizarea tendinţei ex-
ternaliste.
D. Hamehne
(D. S.)
Exterocepţie
Funcţia senzorială a pielii şi a derivaţilor săi (între care perii) rezultă din punerea în acţiune a unei mari diversităţi de receptori* specializaţi, în care domină sensibilitatea* mecanică. Senzaţiile de pipăit, de presiune, de vibraţie, de mişcări termice, de durere etc. sînt transmise prin fibre specifice, existînd o relaţie între fiecare organ de simţ şi diametrele axonilor aferenţi. Aferentele rămîn separate la intrarea în sistemul nervos, la nivelul cornului dorsal al măduvei spinării: intrările noci-ceptive* şi termice sînt laterale, senzaţiile mecanice mai mediane. Fasciculele ascendente fac legătura în diverse nuclee ale punţii, apoi ale talamusului, pentru ca apoi să ajungă în cortexul senzoriomotor. La un nivel sau altul, aceste proiecţii se întretaie. Organizarea fiecărei zone subcorti-cale prezintă în acelaşi timp un model somatotopic şi unul de segregare modulară. Proiecţia talamică asupra cortexului se face în esenţă pe girusul postcentral şi în al doilea rînd pe ariile motorii alăturate şi ariile asociative. Proiecţiile asupra cortexului sînt organizate somatotopic, deşi se găseşte şi o segregare a senzaţiilor după o structură modulară verticală. Fiecare modul conţine un număr limitat de celule în coloane de la suprafaţă spre stratul fibrelor; aceste celule comunică cu alte celule care au o funcţie deosebită în alte coloane, sugerînd deci o organizare atît în straturi, cît şi în coloane. Oricum ar fi, aria primară a proiecţiei reprezintă suprafaţa corpului, fiecare parte a corpului avînd o suprafaţă proporţională cu impor-
tanţa receptorilor săi şi deci cu rolul ju în aprehensiunea lumii exterioare.
M- Le Moal
(D. S.)
Extragrup
Ansamblul membrilor grupului sau grupurilor de neapartenenţă a individului, asa cum se degajă, la un moment dat, din procesul de categorizare socială*. Deşi descris adesea ca loc de stigmatizări şi discriminări extragrupul poate conţine elemente, respectiv grupuri de referinţă, mai valorizate decît membrii intragrupului*.
ERSOC (G. N.)
Extralingvistic
Este calificată drept extralingvistică orice dimensiune a unei situaţii enunţiative (v. Enunţare) ale cărei stări nu pot fi analizate ca nişte constrîngeri gramaticale propriu-zise, dar pot cu toate acestea să exercite un efect asupra producţiei* şi comprehensiunii* enunţurilor. în acest sens i se opune în general contextului* lingvistic (ai cărui parametri pertinenţi sînt cei ai enunţurilor învecinate) contextul nonlingvistic sau extralingvistic (ai cărui parametri pertinenţi sînt cei ai subiecţilor în interacţiune*: caracteristicile lor psihologice, credinţele, cunoştinţele lor reciproce, statutul lor ierarhic etc. şi cei ai situaţiei fizice în care se desfăşoară schimbul).
M. Hupet
(D. S.)
Extrapolare
Estimare*, pornindu-se de la valorile observate, a valorilor care pot fi într-adevar luate drept variabilă dependentă* dacă H se explorează variaţiile dincolo de limitele adoptate efectiv în observaţie. Astfel, se va extrapola la ansamblul continuum*-^1 o scală de senzaţie* stabilită empiric numai pe o parte a valorilor fizice. Extrapolarea trebuie să rămînă întotdeauna matematic justificată, şi chiar cu aceasta condiţie esenţială ea cere o mare prudenţa» justificarea matematică nefiind o garanţie de adecvare empirică*.

prin extindere, generalizare* a unei ob-ervaţii făcute sau a unei concluzii dega-
te dintr-un context dat la un domeniu mai larg; extrapolarea de la laborator la
iată reală, de la animal la om, de la cazul singular la o regulă generală. (V. Model, Valida^-) M RicMk
(D. S.)

Extrasenzorial

Care nu se adresează nici unui simţ, dar ar fi totuşi perceput de organism. Percepţia* extrasenzorială ar corespunde capacităţii pe care o au unii subiecţi, în anumite condiţii optime de observare, de a culege informaţii pe alte căi decît prin receptorii* senzoriali cunoscuţi. Această capacitate este un fenomen controversat, care ţine în bună parte de parapsihologie*, deşi el face obiectul cercetărilor experimentale. Rezultatele lor sînt totuşi subtile, adesea nereproductibile şi, în cazurile cele mai convingătoare la prima vedere, adesea altfel interpretabile, în termeni de probabilitate*, de teorie a jocurilor* sau de decizie*, în alte cazuri, neglijenţa, respectiv frauda nu sînt excluse. Trebuie ca o atitudine ştiinţifică să impună deschiderea la fapte care nu aşteaptă poate, pentru a fi stabilite cu adevărat, decît progrese în mijloacele noastre de investigare. De fapt, în istoria ştiinţelor exemplele abundă, exemple de fenomene mai întîi înlăturate, care nu şi-au găsit consacrarea decît după o evoluţie a metodelor sau a ideilor.

M. Richelle (D. S.)

Extratensiv (la testul Rorschach)

Tip de rezonanţă intimă* care pune în evidenţă prevalenta răspunsurilor culoare în raport cu cele kinestezice. El ar fi semni-iicativ pentru o funcţionare psihică ce "'vesteşte relaţiile cu lumea exterioară, Privilegiind mai ales sensibilitatea la mediu şi exprimarea afectelor*. Subiectul «xtratensiv se angajează din plin în activi-aţ' exterioare, relaţionale, manifestînd o ePendenţă mai mult sau mai puţin importă faţă de obiectele externe, căutînd în
contactele cu acestea satisfacţii emoţionale şi afective. Isteria* reprezintă un exemplu tipic de personalitate* extratensivă.

C. Chabert (D. S.)

Extraversiune

Tendinţă de întoarcere către exterior, extraversiunea este o caracteristică psihologică, în sensul caracterului*, stilului specific fiecărui individ, care se exprimă prin-tr-o deschidere către lume şi către ceilalţi, o tendinţă de a merge spre necunoscut. Mai mulţi psihologi au propus ideea conform căreia nivelul de trezire* ar explica această dimensiune psihologică a personalităţii. H. Eysenck a emis ideea că subiecţii extravertiţi ar fi cei care au în mod natural un nivel relativ scăzut de trezire şi care ar căuta în acest caz o cantitate importantă de stimulare. Această teorie se află la originea scalei de evaluare a extraver-siunii. C. Jung a făcut din extraversiune una din cele două caracteristici de bază ale clasificării sale psihologice.

A. Braconnier
(D. S.)

Extremizare a riscului

De la celebra cercetare pe care M. Sherif a publicat-o în 1935, studiul genezei normelor de grup* (v. Influenţă socială) indică faptul că norma se naşte adeseori dintr-o convergenţă de judecăţi individuale spre o poziţie centrală (normalizare prin convergenţă). Totuşi, există situaţii de decizii colective, mai ales cînd este vorba să se asume riscuri, în care se observă o extremizare a deciziei colective în raport cu judecăţile individuale prealabile: astfel s-a spus că grupurile îşi asumau mai multe riscuri decît indivizii. De atunci s-a arătat că:

1. această extremizare poate să se îndrepte spre prudenţă;
2. ne aflăm în prezenţa unui fenomen care depăşeşte cadrul asumării riscului: fenomenul polarizării* colective.

ERSOC (D. S.)

L

F

Fabulă -> Istorie

Fabulaţie

Amintire falsă care afectează mai mult trecutul apropiat decît trecutul îndepărtat. De obicei, este vorba de o reconstrucţie anarhică, plecînd de la elemente autobiografice autentice, dar care au pierdut criteriul temporal de referinţă. Fabulaţiile (sau con-fabulaţii) sînt frecvente în cursul sindromului Korsakov, caz în care ele pot fi interpretate ca un fel de apărare faţă de amnezie*, asociindu-se cu o anosognozie*. De menţionat faptul că fabulaţiile pot fi observate şi fără o amnezie clară, în timpul unor tulburări frontale.

J.-L. Signoret (G. D. S.)

Facilitare

Răspunsul* la un stimul este facilitat atunci cînd se constată o creştere a amplitudinii sale, stimularea fiind repetată. Acest termen este rezervat, în special, pentru răspunsul postsinaptic şi indică o creştere a amplitudinii potenţialelor* postsinaptice, în timpul transmiterii unor potenţiale de acţiune presinaptice. în acest caz, s-a demonstrat că facilitarea se datorează unei creşteri cantitative a neurotransmiţătorului* eliberat de fiecare potenţial de acţiune, în funcţie de poziţia sa în transmisie.
M. Moulins (G. D. S.)
Facilitare (de acces)
Termen metaforic tradus din germanul Bahnung şi care indică facilitarea* trans-
misiei influxului* nervos în timpul unei învăţări*. Noţiunea este mult prea generală pentru a fi folosită în stadiul actual al cercetării neurobiologice a învăţării, în care modelele* utilizate sînt mai precise în ce priveşte localizarea* circuitelor respective, ca şi natura şi declinul temporal al fenomenelor neuronale. Totuşi ea este prezentă, mai mult sau mai puţin explicit, în modele mai generale, cum sînt cele utilizate de specialiştii în inteligenţa artificială*, în special în curentul conexionist*.
M. Richelle (G. D. S.)
Facilitare socială
îmbunătăţire a performanţei individuale datorată prezenţei altei persoane, fie că acest altul este un simplu observator (co-prezenţă), fie că el efectuează aceeaşi sarcină (coacţiune). După R. B. Zajonc, prezenţa altuia ridică nivelul motivaţiei*, iar motivaţia crescută ridică nivelul general al activităţii organismului şi favorizează producerea răspunsurilor dominante. In schimb, N. B. Cottrell pune accentul pe specificitatea socială a celuilalt şi consideră că:
1. efectul coprezenţei nu se produce decît în măsura în care cealaltă persoană nu este neutră şi poate face o evaluare a performanţei pe care ea o observă;
2. coacţiunea nu are efect de facilitare decît cu condiţia ca ea să se producă in situaţii de competiţie.
F. Askevis-Leherpeux
(G. D. S.)
315
_———
fn sens obişnuit, întîlnit în discursul ştiinţific orice element care poate avea statut , câuză* a unui fenomen sau care poate să-l influenţeze (v. Cauzalitate). Mai tehnicist, termenul este adesea considerat ca sinonim cu variabila* independentă, mai ales în cazul planurilor* experimentului şi în special în planurile factorile. în acest caz, definiţia sa se apropie de cea care există în statistică, unde desemnează o variabilă explicativă categorială, fixată la începutul unei analize efectuate asupra unor date structurale, fie ele rezultatele unei experimentări (realizate după un plan de experiment definit), fie adunate cu ajutorul procedeelor anchetei. Se vorbeşte de factor constant atunci cînd factorul în cauză nu acoperă decît o singură stare sau modalitate*. Doi factori sînt denumiţi integraţi atunci cînd fiecărei modalităţi a unuia dintre aceşti factori, denumit factor integrat, i se atribuie o singură modalitate a celuilalt, denumit integrator; astfel, într-un plan de experiment care implică trei grupe de vîr-stă, există o integrare a factorului subiect (S) în factorul vîrstă (V), fiecare subiect fiind în mod necesar fixat la o singură vîrstă: planul care corespunde acestei integrări este notat S<V>. Doi sau mai mulţi factori sînt consideraţi încrucişaţi atunci cînd fiecare modalitate a unuia dintre ei afectează fiecare modalitate a celuilalt (a celorlalţi) şi fiecare combinaţie astfel produsă corespunde cel puţin unei observaţii: planul de încrucişare a doi factori A şi B este notat A*B. ’ In analiza factorială*, un factor este o variabilă nespecificată de la început, ca în cazurile precizate mai sus, ci rezultînd din analiză. Este o variabilă numerică şi cel mai adesea constituie obiectul analizei psihologice în ştiinţele comportamentului. Astfel, factorii desprinşi prin analize fac-tonale efectuate asupra bateriilor de teste* mentale au fost asimilaţi cu aptitudini* sau c°mpetenţe, fie de ordin general (factorul j e de ordin mai restrîns, deşi ei intervin n r-o mare varietate de sarcini care au sPecte comune (factor de grup, verbal,
factor g
spaţial etc), fie de ordin specific, ei intervenind în performanţe cu totul speciale. Se ajunge chiar la factori degajaţi din teste sau inventare* de personalitate*.
P. Bonnet şi H. Rouanet
(G. D. S.)
Factor de dezvoltare -> Dezvoltare Factor de mediu -> Mediu
Factor de reflexie difuză
Expresie ce înlocuieşte astăzi termenul desuet albedo. Cînd o suprafaţă mată difu-zantă (strat de zăpadă proaspătă, d. ex.) primeşte lumină, ea o reflectă într-o manieră ortotropă (aceeaşi valoare a reflectării luminoase în toate direcţiile) şi corespunde legii lui Lambert. Practic, suprafeţele sînt parţial difuzante şi se află în relaţie cu factorii de luminanţă care se schimbă după unghiul de reflexie; în acest caz, este vorba tot de albedo, prin extensie. Albedo va depinde şi de lungimea undei incidente.
R. Genicot

(G. D. S.)
Factor g
Noţiunea de factor* general (sau factor g) a fost introdusă în 1904 de C. Spearman ca element central al teoriei sale bifactori-ale a inteligenţei*: indivizii s-ar diferenţia după o competenţă* generală, mai mult sau mai puţin solicitată de toate sarcinile*: factorul g, şi competenţe specifice corespunzătoare fiecărei sarcini. Dacă teoria bi-factorială a fost abandonată, noţiunea de factor g a fost păstrată: se consideră că există un factor g atunci cînd, în mod sistematic, se constată intercorelaţii* pozitive în interiorul unei baterii de teste*. Prin urmare, factorul g nu este general decît în relaţie cu un eşantion de sarcini. Aşa-zisele teste ale factorului g sînt teste de raţionament* inductiv aplicat la conţinuturi figurative* care nu au semnificaţie specială. în modelele ierarhice de organizare a aptitudinilor*, factorul g acoperă factori de grup,
extinsi sau restrînsi. w „
M. Huleau
(G. D. S.)
factor neurotrofic
316
familie
Factor neurotrofic -> Neurotrofic numai în homosexualitatea masculină C'
Facultăţi (Psihologie a —)
Termen ce nu mai este folosit astăzi în psihologie, cu toate că anumite concepte din ştiinţele neurologice*, ca cel de modu-laritate*, se referă la el. Termenul desemnează capacităţi ale psihicului uman ca imaginaţia* sau memoria*; aceste facultăţi au constituit obiectul subdivizărilor succesive, alimentînd adesea ipoteza localizărilor* cerebrale precise.
y F. Parot
(G. D. S.)
Falică (Femeie sau Mamă —)
Deşi acest termen este folosit uneori în jargon psihologic pentru a descrie o femeie masculină şi, mai ales, o mamă care încearcă să uzurpe anumite dimensiuni ale rolului tatălui, în psihanaliză el denumeşte un imago* care reprezintă mama ca fiind dotată cu un penis (mama cu penis). Acest imago, după S. Freud, se înrădăcinează în una din ideile sexuale infantile* la băieţii care nu-şi pot imagina că femeile, în special mama lor, pot fi lipsite de un organ, atît de valorizat pentru ei, ca penisul. Această idee rezistă în faţa observării diferenţei anatomice dintre sexe: băiatul mic crede că fetele nu au încă penis şi, atunci cînd va constata absenţa penisului la femei, o va considera ca rezultat al castraţiei*. Fixaţia* unei astfel de reprezentări a femeii cu penis ajunge să se asocieze cu aversiunea faţă de femeia fără penis, ceea ce îl predispune pe bărbat la homosexualitate. Readucînd în discuţie teoria freudiană după care copiii de doi sau de trei ani ignoră diferenţele dintre sexe, M. Klein a considerat reprezentarea mamei cu penis ca o variantă relativ tardivă a fantasmei părinţilor combinaţi*, formă arhaică a scenei primitive*, în care tatăl şi mama se confundă. în această perspectivă, mama cu penis este întotdeauna mama care a incorporat penisul tatălui în timpul coitului. După M. Klein, este vorba de un imago angoasant (iar după Freud, este o reprezentare consolidată) care joacă un rol nu
şi în impotenţă*
J.-M. petot
(0. D.)
Falus
Psihanaliza diferenţiază între penis, ca organ bărbătesc în realitatea sa corporală şi falus, care exprimă simbolic valoarea' sa. Stadiul falie al evoluţiei libidinale corespunde complexului de castrare. Astfel pentru fată, ca şi pentru băiat, este vorba de a avea falus (vagin sau penis) sau de a fi castrat. Pentru unii (J. Lacan), falusul este „semnificantul dorinţei" la nivelul complexului Oedip. în mitologie, falusul în erecţie simbolizează puterea suverană şi magică, nu numai varietatea priapică a
puterii masculine.
n. Doron (O. D.)
Familiaritate
Proprietate a obiectelor sau fenomenelor care sînt prezente permanent în mediul înconjurător al unui subiect. Ea poate avea un caracter obiectiv şi să fie consecinţa unei apariţii foarte frecvente a acestor obiecte sau fenomene în mediul sau în cadrul de referinţă obişnuit al subiectului. Ea poate avea un caracter mai subiectiv şi să fie legată de sentimentul de „deja-vu", inexplicabil în termeni de frecvenţă statistică în mediul înconjurător, j _p Bwnckart
(G. D. S.)
Familie
Familia este un grup de indivizi uniţi prin legături transgeneraţionale şi interdependente privind

elementele fundamentale ale vieții. Scrierile lui S. Freud şi ale succesorilor lui se referă frecvent la membrii familiei ca actori în dezvoltarea psihică a unui individ, dar nu se întîlneşte o teorie psihanalitică a familiei ca grup. Prima mare cercetare teoretică este sistemică (v. Terapia familială sistemică). Ea este urmata, în anii 1970, de cercetarea psihanalitica-grupul familial elaborează un aparat psihic familial şi are modul său propriu de funcționare psihică; el poate fi tratat m
litate prin teraP'a familială psih-
alW rat psihic familial: termen inventat de RPKaes în 1976 în urma celui de aparat
inie grupai*. Rezultînd din fuziunea psi-hismelor individuale, aparatul psihic gru-
al a fost conceptualizat de A. Ruffiot flW 1) ca f»nd constituit dintr-un psihism pur- funcționarea sa este de tip oniric. El este cadrul invariant şi nediferențiat care
permite
fiecărui membru al familiei să
realizeze o integrare somatopsihică bună şi să-şi structureze un eu/ego autonom. Funcția sa este de a îngrădi psihismele individuale.
înveliş familial: fantasmă împărtăşită a unei membrane comune, a unui eu-piele familial descris de D. Anzieu în 1985. învelişul familial asigură funcțiile principale de paraexcitație internă şi externă, de frontieră între interiorul şi exteriorul familiei, de filtru al schimbărilor, de conținător al psihismelor individuale. Natura rigidă sau suplă a acestui înveliş psihic determină funcționarea intrafamilială şi raporturile ei cu lumea exterioară. învelişul genealogic este un cadru ce delimitează un spațiu de schimburi care înscriu familia într-o istorie transgenerațională.
Funcționare psihică familială: descrisă după tipul de relație de obiect, natura angoasei şi mecanismele de apărare* utilizate, ea relevă felul în care familia îşi rezolvă conflictele*. O relație de obiect genital caracterizează familia care se organizează >n jurul angoasei de castrare*. O relație de obiect parțial* caracterizează familia anaclitică* confruntată cu angoase de pierdere.^ O relație de tip fuzionai caracterizează familia psihotică ce trăieşte angoasa ae fragmentare*.
Mecanisme de apărare familială: elaborate Ț aparatul psihic familial, ele vizează recrea excitațiilor care ridică nivelul ten-d unu sale interne. O familie patologică neaV°!? dlferite mecanisme de apărare*: dintf rența dintre fiinîe' dintre sexe, sex re §enerații, neagă legea şi puterea de - ' neagă moartea. Alte mecanisme "Parare feresc familia de excitații de
origine externă: extraiecție, negare a dependenței, scizură internă, introiecție. Obiect-grup-familie: noțiunea de obiect-grup-familie defineşte iluzia comună a membrilor grupului familial de a fi un tot. Au fost descrise trei tipuri: obiect-grup-familie conținător, obiect-grup-familie parțial şi obiect-grup-familie imago. Fiecare nivel de organizare a psihicului comportă simultan investiri de obiect-grup-familie şi de obiecte individuale. Onirism familial: trăirea în comun a visurilor diferiților membri ai familiei creează un „aparat oniric familial". Onirismul familial permite orientarea spre un psihism comun, crearea unui spațiu oniric comun, tranzițional. Visul, locul favorizat al întîl-nirilor inconştiente, permite ca, în tratamentul analitic familial, să se reconstituie şi să fie stăpînite „trăiri fără urme" din prima fază de vîrstă şi să se restabilească o continuitate psihică a membrilor.
A. Ruffiot (G. b. s.)
• Kaes, R. (1976), L appareil psychique grou-pal. Constructions du groupe, Dunod, Paris. — Ruffiot A. (1981), „Le groupe familie en analyse. L'appareil psychique familial", în Ruffiot A. şi col., La theorie familiale psych-analytique, Dunod, Paris.
Familie (Test de desen al —)
Tehnică de investigare psihologică inventată de L. Corman şi destinată copiilor; execuția este simplă şi uşoară, dar analiza şi interpretarea se bazează în întregime pe experiența şi competențele psihologului, deoarece proba nu este etalonată. Sînt utilizate două indicații:
1. „Desenează familia ta";
2. „Desenează o familie" sau „o familie pe care ți-o imaginezi". L. Corman distinge trei niveluri de interpretare: nivelul grafic, nivelul structurilor formale şi nivelul conținutului. El adaugă o anchetă sub formă de convorbire* semidirectivă care permite să fie sesizate diferite semnificații de identificare sau de relație (precizări privind vîrsta, sexul, rolul, cel mai
fantasmatică
318
319
față
mult sau cel mai puțin amabil, cel mai fericit sau cel mai puțin fericit).
C. Chabert (G. D. S.)
Fantasmatică
Importanța specifică a fantasmei* la S. Freud i-a determinat pe psihanalişti să conchidă că viața unui subiect este structurată de o fantasmatică, adică de o organizare singulară a fantasmelor sale — tema-

tică şi dinamică în acelaşi timp. In schimb, fantasmatică originară este universală şi specifică (v. Seducţie). „ ^

K R. Doron

(G. D. S.)

Fantasmatizare

Este o elaborare de fantasme* în raport cu dorinţele*; nu este vorba de o orientare intenţionată, ci de o înscenare din care face parte subiectul, chiar dacă prezenţa sa este mascată de apărări* şi de interdicţii.

R. Doron (G. D. S.)

Fantasmă

în sens extins, acest termen defineşte imaginaţia*, însă el a fost folosit în psihanaliză, unde i s-a acordat un statut special, cel de scenariu pentru îndeplinirea dorinţei* inconştiente care implică deformări defensive. Termenul indică scene cu statut psihic diferit avînd între ele relaţii care formează obiectul privilegiat al investigaţiei psihanalitice. S. Freud distinge fantasme conştiente sau vise* diurne, fantasme inconştiente, ca structuri subiacente unor conţinuturi manifeste, şi fantasme originare care reapar întotdeauna în psihanaliză, fiind considerate universale, ireductibile la condiţiile trăirii* individuale şi pe care el le consideră ca fiind transmisii filogenetice (scenă primitivă*, castrare*, seducţie*, întoarcere intrauterină).

Fantasmele pun în scenă dorinţa* mai ales în secvenţe vizuale din care subiectul face parte. Permutările de rol şi atribuţie concură la operaţiile de apărare primitive, ale întoarcerii asupra propriei persoane*, trans-

formării în contrariu*, (de)negării* şi proiecţiei*. Viaţa fantasmatică inconştientă este structurată şi structurantă; redusă la esenţa sa, ea constituie realitatea psi-1 hică — formă de existenţă particulară — I care nu poate fi confundată cu realitatea [materială.

Plecînd de la interpretarea jocului* copi-1 lului ca pe un vis, şcoala kleiniană de psih-1 analiză a generalizat teoria fantasmei pînă într-acolo încît a inclus orice producţie a I inconştientului şi consideră fantasma sub- j iacentă oricărei activităţi psihice, într-o altă orientare, dată de J. Lacan, ca-1 racterizată prin poziţia acordată limbajului (inconştientul fiind considerat structurat ca un limbaj), fantasma a fost considerată I ca făcînd parte din registrul imaginarului*, diferit de real* şi de ordinea simbolică a limbajului. Astfel, ea este apreciată ca o iluzie* în raport cu narcisismul specular*, ceea ce face posibilă articularea realului cu simbolicul*, în special în cura analitică.

B. BrussetX (G. D. S.) [

Fantasmă de destrămare

Expresie introdusă de D. Anzieu în 1975 pentru a desemna forma de angoasă* specifică grupurilor în formare. Obiectivul schimbării atitudinilor individuale, propus participanţilor, este resimţit de către aceştia ca implicînd un risc de „destrămare" a habitudinilor lor, a voinţei lor, a individualităţii lor. Aceste fantasme sînt proiectate asupra echipei de animatori, grupul încercînd să le „destrame" metoda. Participanţii se tem ca ei să devină, la rîndul lor, „cei care destramă". Fantasmele de destrămare exprimă transferul* grupai negativ, în timp ce iluzia grupală*, în care aceste fantasme sînt inversul, concentrează transferul

P°zitiv- D. Anzieu

(G. D. S.)

Fantastică (Parafrenie —) -> Parafrenie

Fantomă

Noţiunea psihanalitică de fantomă a fost introdusă de N. Abraham şi M. Torok:

„fantoma este travaliul în inconştient al secretului de nemărturisit altuia (incest, crimă, situaţie de bastard etc). Legea sa este obligaţia de neştiinţă. Manifestarea sa, bîntuiala, este revenirea fantomei în cuvinte şi acte bizare, în simptome (fobice, obsesionale etc). Universul fantomei poate să se obiectiveze, de exemplu, în povestiri fantastice. în acest caz, se trăieşte un afect special pe care Freud 1-a descris ca « ciudăţenie îngrijorătoare »" (N. Abraham, 1978, p. 391). Fantoma nu este legată de pierderea unui obiect sau de un doliu ratat de subiectul însuşi, ea este mărturia despre existenţa unui mort care continuă să trăiască în subiect. Ea nu poate să dispară „decît atunci cînd va fi recunoscut caracterul său de eterogenitate radicală în raport cu subiectul, la care nu a făcut niciodată referinţă directă şi la care nu ar şti să se raporteze ca proprie experienţă refulată, chiar ca experienţă de încorporare" (ibid., p. 431). Travaliul de elaborare a fantomei revine descendenţilor unui părinte deţinător al unei cripte*; aceasta rezultă din pierderea inavuabilă, cauzată de un secret împărtăşit, a unui obiect narcisic particular valorizat de subiect.

R. Kaes (G. D. S.)

• Abraham N. (1974), „Notes du Seminaire sur l'unite duelle et le fantome", în Abraham N. (1978), L'ecorce et le noyau (collaboration et autres essais de M. Torok), Aubier-Flammarion, Paris.

Fantomă (Membru) -> Membru fantomă

Fapt de apartenenţă
Fiinţa umană construieşte imaginea sa socială pornind de la comparaţii legate de locul pe care-1 ocupă într-o structură socială. Este important deci pentru individ să fie perceput de către ceilalţi ca membru al grupului la care el se referă. Pentru a obţine această recunoaştere, mai ales în grupuri marginale sau deviante, el se poate comporta în sensul de a-şi demonstra com-Petenţa normativă. Pentru aceasta, el realizează o conduită* manifest performantă, pe care o consideră semnificativă pentru adoptarea criteriilor valorizate de grup, fie din iniţiativă proprie, fie satis-făcînd o probă de iniţiere impusă în prealabil pentru admiterea sa în grup. în grupurile minoritare faptele de apartenenţă le asigură consistenţa şi caracterizează
identificarea membrilor lor.
./. Selosse (G. D. S.)
Fasonare -> Shaping
Fatică (Funcţie —) -> Funcţie a limbajului
Fatigabilitate
Predispoziţie sau tendinţă* la oboseală* fizică sau mentală*. Ea poate decurge dintr-o activitate excesivă anterioară (surmenaj) sau din condiţii speciale ca stresul* sau privarea* de somn*; poate fi legată de o stare psihofiziologică mai mult sau mai puţin permanentă („temperament") sau să facă parte din tabloul clinic al diferitelor patologii somatice sau psihosomatice (vechea noţiune de neurastenie, sindrom al depresiei* etc). Au fost construite probe de laborator şi teste* pentru măsurarea fatigabilităţii fizice (ergometru*, măsurări repetate cu dinamometrul*) sau mentale (probe de atenţie* susţinută); principiul de bază este acela de a urmări scăderea unei performanţe* continue sau repetate, în funcţie de timp. Fatigabilitatea se poate instala şi la nivelul unui organ senzorial sau motor: fatigabilitate oculară sau aste-nopie (v. Anizometropie).
M. Richelle
(O. D.)
Faţă
Interesul psihologilor pentru faţa umană ţine mai întîi de faptul că aceasta constituie sediul principal al expresiei* emoţiilor* şi are deci un rol central în comunicarea* socială, în care însoţeşte, nuanţează sau suplineşte expresia verbală. Ea este, de asemenea, configuraţia* principală care conduce la identificarea individualizată

fază libidinală a dezvoltării
320
321
fenomenologie
a congenerilor în specia umană. în acest sens, extraordinara capacitate de recunoaştere a feţelor a reţinut atenţia. Cercetătorii au demonstrat caracterul precoce al acesteia în dezvoltare*, determinant în procesele de ataşament* afectiv. Ei au folosit recunoaşterea imaginii reflectate de oglindă* (imagine speculară) ca indiciu al recunoaşterii de sine. în sfîrşit, fenomenul curios de prosopagnozie*, sau pierdere a capacităţii de recunoaştere a feţelor în anumite patologii neurologice, a deschis calea unor studii neuropsihologice* asupra structurilor cerebrale implicate (rolul emisferei* drepte este general recunoscut) şi unor cercetări asupra mecanismelor cognitive* implicate (percepere a unei configuraţii globale, extragere de trăsături specifice, familiaritate). , ,,
M. Richelle
(N. C.)
Fază libidinală a dezvoltării
S. Freud şi K. Abraham au numit faze ceea ce se traduce, de obicei, prin stadii ale dezvoltării libidinale. Această apropiere terminologică este înşelătoare, dacă ţinem cont de sensul pe care 1-a primit termenul de stadiu* în psihologie, sub influenţa lucrărilor lui J. Piaget şi care este greu compatibil cu insistenţa lui S. Freud asupra faptului că fazele dezvoltării libidinale sînt slab delimitate şi pot să se suprapună, adică să fie simultane. Aceste faze, descoperite de S. Freud între 1905 şi 1915, corespund unor organizări succesive ale pulsiunii* sexuale sub primatul unei zone erogene*: faza orală*, anală* sau sadic-anală*, genitală* infantilă sau falică*. în aceeaşi perioadă, dar fără a pune în comunicare cele două serii, S. Freud desprindea etapele care conduc de la autoerotism* la deplina dragoste de obiect*, trecînd prin narcisism* şi alegerea de obiect narcisică*. K. Abraham, în 1924, a completat descrierea fazelor dezvoltării libidinale deosebind două etape în interiorul primelor două faze şi insistînd pe legătura dintre primatul unei zone erogene determinate şi o modalitate specifică a relaţiei de obiect* (v. Fază Orală, Cani-
balică, Anală, Sadic-anală). Această teorie holistică a stadiilor a fost repusă în discuţie prin lucrările lui M. Klein, care a substituit noţiunea de poziţie* celei de stadiu, iar în Franţa, prin mişcarea de

„întoarcere la Freud" stimulată de J. Lacan.
J.-M. Pe tot (G. D. s.)
Fazic -> Activare
Feed-back
Retroacțiune* a unei stări a variabilei dependente* asupra variabilei independente*, a unui efect asupra cauzei ce 1-a produs. Termenul englezesc feed-back s-a impus în limba franceză în defavoarea traducerii propuse, de „retroacțiune". Introdus de N. Wiener în 1948 în cibernetică*, ştiinţă nouă consacrată sistemelor de autocontrol, termenul defineşte un concept-cheie. Anumite maşini, al căror termostat oferă un exemplu simplu, sînt concepute astfel încît mecanismul se reglează prin output*. Aceste servomecanisme constituie sisteme de control în buclă închisă. Ele furnizează un model* pentru modul de funcționare omniprezent în lumea biologică, pe care Claude Bernard 1-a intuit în noțiunea sa de stabilitate a mediului interior, reluat de W. Cannon în 1932 în conceptul său de homeostazie*. Formalizarea matematică şi interpretarea teoretică dată de Wiener au deschis perspectiva folosirii feed-back-u\\xi în disciplinele cele mai diverse. Psihologia a preluat termenul şi conceptul cu mare speranță, deoarece permiteau o formulare ştiințifică a problemelor teleo-nomice*, a celor legate de activități dirijate spre un scop*.
Exemplele de feed-back sînt numeroase în domeniile foarte diverse ale ştiinţei comportamentului. Analiza mişcării* relevă rolul informației inverse, transmisă de la receptorii proprioceptivi* musculari şi ten-dinoşi. Orice coordonare* senzoriomotorie implică intervenția feed-back-ului, furni-zînd în permanență estimări referitoare la distanța dintre performanța actuală şi cea urmărită, în vederea reducerii ei. în învă-
țare*, controlul comportamentului prin consecințele* lui, caracterizînd condiționarea operantă*, corespunde unui fenomen de feed-back. Se produc chiar şi reglaje inverse ale comportamentelor pregătitoare* si consumatorii* puse în mişcare de o stare motivațională. Cunoaşterea rezultatelor, în activitatea de învățare şi de rezolvare de probleme* la om, are rol de feed-back. feed-back-ul este întîlnit în interacțiunile sociale, în ajustările* ergonomice şi în practicile terapeutice (v. Bio-feed-back). O reglare în feed-back a comportamentelor presupune ca informația privind output-ul, ajungîndîn poziție de comandă, să fie confruntată cu o valoare etalon sau cu o reprezentare* a output-u\ui dorit, bucla comportîndu-se, în acest caz, ca un comparator*.
Termenul feed-forward desemnează o reglare care anticipează o stare ulterioară a sistemului, ca în adaptarea motorie a sportivului la o fază apropiată a traiectoriei mingii, (v. Anticipare, Program motor.)
M. Richelle (O. D.)
Feed-back verbal
Aplicată la achiziția primei şi/sau celei de a doua limbi, această noțiune se referă la reacțiile verbale ale locutorilor experimentați (părinți, învățători etc.) față de producțiile locutorilor începători. Poate fi vorba de aprobări şi dezaprobări verbale, de repetiții exacte sau parțiale ale enunțurilor de către cel care învață, de expansiuni* (corecții implicite), de corecții explicite şi de extensii ale limbajului interlocutorului (enunțuri care extind semnificația* enunțului precedent). Alegerea şi nivelul adaptărilor verbale sînt determinate mai ales de nivelul de receptare a limbajului de către cel care învață, dar şi de capacitățile sale productive (în special de lungimea enunțurilor). Potrivit unei ipoteze larg răspîndite, aceste reacții joacă un rol de prim ordin în achiziția limbilor.
G. De Weck
(G. D. S.)
Feed-forward -> Feed-back
Feminitate
Feminitatea, un corelativ al masculinității, marchează în limba franceză identitatea* de gen, subliniată de gramatică. Clinicienii însă se străduiesc să distingă planul biologic şi cel psihologic, să studieze construcția identității sexuate la nivelul speciei umane, să definească partea orientărilor profunde ale personalității* şi cea a prejudecăților sociale.
R. Doron (G. D. S.)
Fenocopie
Termen creat în 1934 de către R. B. Gold-schmidt pentru a indica un proces feno-tipic pur prin care un organism poate produce un tip mutant. Piaget va folosi acelaşi termen schimbîndu-i complet sensul, pentru a denumi copierea de către genotip a unei modificări fenotipice. El vede în acest proces un argument în favoarea ipotezei eredității dobînditului, problemă care, după aprecierile lui, rămîne deschisă. Majoritatea biologilor resping concepția dezvoltată de J. Piaget.

(G. D. s.)
Fenomen alfa -» Aparent Fenomen halucinozic -> Halucinoză Fenomen phi -»Aparent
Fenomenologie

Fenomenologia este studiul descriptiv al fenomenelor în spaţiu şi timp, fără referire la legile sau natura lor. Ea îşi are sursa în filozofia germană din jurul anului 1900 şi a început cu o dispută între F. Brentano şi E. Husserl cu privire la termenul care trebuia să definească disciplina lor: feno-menognosie pentru primul, fenomenologie pentru cel de-al doilea. Pentru psihologie, distincţia este capitală deoarece ea subliniază specificitatea actului cognitiv*: conştiinţa* este orientată spre un obiect intenţional şi nu asupra unor obiecte exterioare sau esenţe atemporale.
fnotip
Tentaţia de a construi noi sisteme în loc de a descrie ce se poate vedea privind într-o altă manieră a prevalat uneori în psihologie, însă fenomenologia rămîne în acest domeniu un curent important.
R. Doron
(G. D. S.)
Fenotip
Expresie particulară a unei gene* la diferite niveluri de organizare biologică (comportamental, fiziologic, morfologic, neuronal, biochimic incluzînd lanţul de acizi* aminaţi necesari). De asemenea, fenotipul indică un ansamblu de trăsături asociate cu un genotip*. Orice fenotip rezultă ca efect al unei gene sau al unui ansamblu de gene care acţionează în mod aditiv sau interactiv cu mediile materne (citoplasmice, prenatale, postnatale), ca şi cu mediul general în care se află plasată specia. Acelaşi fenotip poate rezulta ca efect al mai multor gene care acţionează în mod independent.
P.-L. Roubertoux
(O. D.)
Feromon
Substanţă chimică eliminată în exteriorul organismului sau depusă pe suporturi din mediu, purtătoare de informaţii* adresate exemplarelor aceleiaşi specii. Caracteristici ale unui individ, ale unui sex, ale unei caste sau grup social, feromonii pot să declanşeze şi alarma*, să dirijeze deplasarea pe trasee, să orienteze întîlnirea sexelor, să indice limitele unui teritoriu* sau, în anumite cazuri, să inhibe anumite funcţii fiziologice la indivizii de aceeaşi specie (sterilitate a lucrătoarelor la insectele gregare sau determinism al castei). Acest termen este opus celui de alomoni, substanţe chimice purtătoare de informaţii destinate
indivizilor altor specii. „ _
R. Campan
(O. D.)
Fertilitate maximală -> Economie
Fetişism
Conduită perversă caracterizată prin folosirea unor obiecte anume (fetişuri) ca me-

todă preferenţială, repetată şi în anumite cazuri exclusiv pentru a obţine o excitaţie sexuală.
Obiectele nu se limitează la articole vestimentare feminine. Fetişul este asociat adesea cu o persoană cu care subiectul a fost în relaţii intime în timpul copilăriei sale. Pentru S. Freud, fetişismul este un tip de perversiune caracterizat prin fixaţia dorinţei erotice asupra unei părţi a corpului sau asupra unui obiect neînsufleţit considerat ca un element parţial, dar care corespunde unei componente a sexualităţii infantile ce face parte din sexualitatea normală şi nu devine patologică decît atunci cînd ea este
predominantă. ..... .
J. -F. Alhlaire
(G. D. S.)
Fiabilitate
Fiabilitate şi fidelitate* a unei măsuri* sînt | termeni uneori sinonimi. Mai exact, este folosit termenul de fidelitate pentru a desemna calitatea constantă a măsurii (reli- j ability) şi cel de fiabilitate pentru marcarea calităţii instrumentului (examen*, test*, scală*) utilizat pentru a o obţine (depend- | ability). De fapt, fidelitatea nu depinde numai de instrument, ci şi de variaţii care se produc la nivelul individului măsurat, la cel care măsoară, ca şi la nivelul situaţiilor. Eroarea apărută în măsurarea calculată plecînd de la un coeficient de fidelitate permite determinarea diviziunii în interiorul căreia socotim că se situează „nota* reală". Teoria generalizabilităţii* este o extensie a teoriei fidelităţii. Coeficientul de generalizabilitate dă informaţii privind încrederea pe care o putem avea într-un dispozitiv de observaţie pentru a estima media tuturor observaţiilor posibile, în condiţii determinate. _ „ r ,
,
G. De Landsheere
(G. D. S.)
Ficţiune -» Iluzie perceptivă
Fidelitate
Diferiţi coeficienţi de fidelitate permit estimarea variantei* totale a scorurilor obţinute la un test*

(variantă „reală"), care
323
rezultă din diferenţele individuale referitoare la însuşirile observate şi nu din surse străine de variaţie. Aceste surse pot fi legate de timp (fidelitate test-retest), de conţinut (coeficient de echivalenţă între forme paralele; coeficient de omogenitate între două jumătăţi ale aceluiaşi test, sau split-half*; coeficienţi de consistenţă internă între toţi itemii, cum sînt cei ai lui Ku-der-Richardson sau ai lui Cronbach). în ce priveşte varianta totală atribuită acestor surse diverse, ea este uneori denumită variantă a „erorii" (v. Generalizabilitate).
M. Bruchon-Schweitzer (G. D. S.)
Fiduciar -> Analiză de variantă
Figurabilitate (Luare în consideraţie a —)
Termen introdus de S. Freud în analiza travaliului visului*, desemnînd cerinţa căreia i se supun gîndurile inconştiente ale visului, aceea a unei transformări care substituie exprimării lor foarte abstracte o expresie figurată şi concretă. După S. Freud, din toate legăturile posibile ale conţinutului manifest* al ideilor latente din vis, cele preferate sînt cele care permit reprezentări vizuale. Această condiţie reglatoare a travaliului visului îşi are sursa în regre-sie*. S. Freud insistă în această direcţie asupra atracţiei şi selecţiei amintirilor vizuale care ajung să populeze visul: scena infantilă care nu se poate realiza din nou găseşte o cale de reprezentare prin imaginile vizuale ale visului. Noţiunea de figu-rabilitate a fost utilizată şi dincolo de domeniul clinic al visului, în special în tratamentul reprezentărilor inconştiente unde figurabilitatea constituie o condiţie
necesară
C. Chabert
(O. D.)
figurai
In genere, este apreciat astfel ceea ce se referă la figuri*.
Efect consecutiv* figurai: tip de iluzie* Perceptivă care rezultă nu din elemente ce compun configuraţia* observată, ci din
figurativ
expunerea în prealabil a unei stimulări specifice, denumită configuraţie inductoare sau de control. Un exemplu clasic a fost descris de W. Kohler şi H. Wallach în 1944: dacă într-un anumit interval de timp se fixează o configuraţie care prezintă la stînga punctului de fixare* un dreptunghi, iar la dreapta două dreptunghiuri aliniate vertical şi separate printr-o distanţă dată, şi dacă apoi schimbăm privirea pe un test de configuraţie care prezintă două perechi de dreptunghiuri plasate de o parte şi de alta a punctului de fixare, într-un raport spaţial egal cu cel al dreptunghiurilor din dreapta în figura de control, cele două dreptunghiuri din dreapta se percep ca fiind mai apropiate între ele, iar cele din stînga ca fiind mai îndepărtate.
Sarcinile sau testele* de flexibilitate fîgu-rală sînt constituite din probleme* referitoare la configuraţii vizuale, la care subiectul este invitat să furnizeze cît mai multe soluţii inedite. Flexibilitatea figu-rală este unul din factorii* de inteligenţă identificaţi în diverse analize factoriale*.
M. Richelle
(G. D. s.)
Figurativ
Noţiunea de figurativ a fost introdusă de J. Piaget şi B. Inhelder în 1963 în lucrările lor referitoare la imagine* şi memorie* cu scopul de a caracteriza ceea ce au comun aceste funcţii psihologice şi ceea ce le leagă de percepţie*. Activitatea cognitivă comportă deci două aspecte: operativ* şi figurativ. Cel de-al doilea este mişcarea intelectuală prin care subiectul caută să reproducă realul (cu ajutorul percepţiei), să-1 recopieze sau să-1 imagineze (cu ajutorul imaginii şi al memoriei). Aspectul figurativ este astfel legat de polul de acomodare al schemelor*. în acelaşi timp, lucrările referitoare la funcţiile figurative au demonstrat legătura indisolubilă şi chiar dependenţa frecventă a formării percepţiilor şi imaginilor în raport cu activităţile
figură
324
prin care subiectul caută să transforme sau
să organizeze realul. .
6 J.-J. Ducret
(G. D. S.)
Figură
Ansamblu de trăsături şi contururi* perceput ca o structură*, ca o formă* (sau Gestalt) şi care se detaşează de un fond nestructurat. Figurile au constituit obiectul unor analize clasice în psihologia Formei, de unde au fost extrase mai multe legi ale percepţiei*. Paradoxal, raporturile dintre figură şi

fond sînt bine scoase în evidenţă atunci cînd există ambiguităţi, ca în cazul figurilor reversibile (crucea de Malta, cubul* lui Necker, profiluri-vas etc): fixarea lor prelungită antrenează periodic o inversiune a figurii cu fondul, dînd o saturaţie celei dintîi în raport cu a doua, asociindu-se cu o impresie de deplasare în profunzime, figura trecînd în planul din spate, devenind fond. Figură ambiguă: expresie considerată adesea sinonimă cu aceea de figură reversibilă, dar care ar fi mai potrivită figurilor care, fără a produce alternanţa figură-fond sau inversarea perspectivei, se pretează la două interpretări diferite, una dintre ele fiind susţinută de apariţia unei aşteptări* perceptive. Un exemplu clasic este desenul schematic al unui cap perceput ca raţă sau ca iepure.
Figură imposibilă: figură cu două dimensiuni impunîndu-se ca reprezentare a unui obiect tridimensional, care ar fi totuşi imposibil de construit în mod real într-un spaţiu cu trei dimensiuni. L. şi R. Pen-rose au fost cei care, în 1958, au atras atenţia psihologilor asupra acestor percepţii paradoxale, pe care anumiţi artişti, în special gravorul Escher şi pictorul Magritte au ştiut să le exploateze pentru a crea efecte tulburătoare.
M. Richelle
(G. D. S.)
Figură de stil
Retoricienii clasici fac deosebirea între figurile de gîndire (ironie*, litotă etc.) şi figurile de construcţie (elipsă, chiasm etc), tropi sau figuri de cuvinte prin care un
cuvînt capătă o semnificaţie* ce nu-i este proprie. Tradiţia retorică păstrează, în general, patru tropi principali: metonimia* („a bea un pahar"), sinecdoca („pînzele în depărtare"), metafora* („Achille este un leu") şi ironia* („el s-a făcut nevăzut primul, în chip eroic"). în metonimie, domeniile sînt relegate, dar fără a putea fi identificate foarte bine (astfel, se poate spune că Alexandre Dumas este „un mare condei"). Sinecdoca se bazează pe includere* (pînza la vapor). Metafora trimite la domenii diferite, iar ironia apasă pe un decalaj la limita antitezei: un erou nu fuge. Termenul trop a sfîrşit prin a se aplica la orice fel de deturnare (în greceşte tropos) de sens*, iar lingvistica contemporană a ajuns să considere mecanismul tropilor ca un caz particular de funcţionare a implicitului* ; este vorba de trop de fiecare dată cînd un conţinut derivat, fără a curăţa complet conţinutul primitiv, încetează de a fi conotat pentru a deveni obiectul esenţial denotat (v. Conotaţie şi Denotaţie). Astfel, metafora este o modalitate de a spune altceva, iar ironia exprimă contrarul a ceea ce semnifică enunţul; în hiperbolă („Te ador") sensul derivat („Te iubesc") este mai puţin puternic decît cel literal, dar este mai puternic în cazul litotei („eu nu te detest").
J.-M. Adam
(G. D. s.)
Filiaţie adoptivă
Filiaţia adoptivă este o legătură artificială creată prin decizie judiciară. Textele fac deosebirea între adopţia* completă şi adopţia simplă. Adopţia completă înlocuieşte filiaţia originară cu filiaţia nouă. Ea este irevocabilă. Copilul capătă drepturile şi obligaţiile unui copil legitim. El ia numele familiei de adopţie. Adopţia simplă păstrează legăturile cu familia de origine şi nu are influenţă asupra naţionalităţii celui adoptat. Copilul păstrează drepturile sale ereditare în ambele familii. Revocarea sa este posibilă prin judecată. Pentru a putea fi adoptat, copilul trebuie să aibă mai puţin de 15 ani. Peste vîrsta de 13 ani, el

trebuie să consimtă personal la adoptarea sa (în legislaţia franceză).
(G. D. s.)
Filiaţie a structurilor
J. Piaget caracterizează nivelul operatoriu* prin conducerea reversibilităţii* transformărilor. Inteligenţa* accede aici în etape, dintre care una se situează la stadiul operaţiilor concrete* şi alta la cel al operaţiilor formale*. Fiecare dintre ele poate fi descrisă în termeni de sisteme algebrice. Prima este cea a structurii de grupare*: grupare de clase* cu inversiune şi grupare de relaţii cu reciprocitate. Ele cunosc limitări care restrîng combinaţiile posibile. A doua etapă rezultă din două sinteze dintre aceste grupări. Una conduce spre structura numerelor* naturale, alta spre grupa INRC* şi Ia algebra lui Boole. Astfel, din punct de vedere matematic, o structură booleiană poate fi definită ca o algebră (relaţie de echivalenţă*, la baza claselor) sau ca o grilă (relaţie de ordine, la baza relaţiilor asimetrice).
.
J.-B. Gnze (G. D. S.)
Filogeneză
Ansamblu al proceselor de evoluţie* a fiinţelor, de la cele mai elementare la cele mai complexe. Filogeneză se sprijină, pe de o parte, pe taxonomie, clasificare a fiinţelor după caractere fenotipice* comune, iar pe de altă parte, pe teoriile evoluţiei care-şi propun să dezvăluie şi să explice genealogia speciilor. Uneori se face deosebirea între macroevoluţie, atunci cînd se are în vedere formarea şi

transformarea marilor tipuri structurale, şi microevoluţie, atunci cînd este vorba de diversificarea formelor la fiecare nivel.
R. Campan (O. D.)
Filtraj -> Unificare
Filtru
1 • în acustică, dispozitiv care asigură numai trecerea fie a frecvenţelor* cuprinse între două frecvenţe de salt (filtru tre-
finalism
ce-bandă*), fie a frecvenţelor inferioare sau superioare unei frecvenţe de salt (filtru trece-jos şi trece-sus*).
2. în ceea ce priveşte lumina, este vorba de un dispozitiv de transmisii regulate care serveşte la modificarea fie a fluxului energetic sau luminos, fie a repartiţiei spectrale relative, fie a ambelor în acelaşi timp. Se disting filtre selective, filtre neselective sau filtre neutre sau filtre gri neutre, după felul în care ele modifică sau nu reprezentarea spectrală relativă a radiaţiei.
3. în psihologie, noţiunea de filtru a devenit curentă în domeniul atenţiei*, de cînd, în 1957, D. Broadbent a făcut din el un element esenţial al atenţiei selective, în teoria sa cunoscută sub numele de teorie a filtrului. Prin introducerea unui sistem central de control al intrărilor senzoriale, ea urmărea să explice, pe de o parte, capacitatea creierului de a evita supraîncărcarea evidentă care ar rezulta din înregistrarea şi tratarea* tuturor informaţiilor la care organele receptoare sînt expuse simultan, iar pe de altă parte, de a selecţiona informaţiile pertinente într-o sarcină în care organismul este angajat şi de a le neglija pe celelalte.
R. Genicot şi M. Richelle
(G. D. S.)
Filtru optic selectiv -> Bandă de trecere Filtru trece-bandă -> Bandă de trecere Filtru trece-jos -> Bandă de trecere Filtru trece-sus -> Bandă de trecere
Finalism
Concepţie după care finalitatea*, în sensul de rezultat sau de scop*, oferă explicaţia* fenomenelor. Apelul la cauzele* finale a servit adesea, de-a lungul istoriei filozofiei, la explicarea proceselor* care se derulează în timp sau care îndeplinesc o anumită funcţie. La scară universală ca cea a destinului uman, finalismul invocă, mai mult sau mai puţin explicit, opera unui Creator sau un plan inerent Naturii. în lumea vie,
finalitate

diversitatea prodigioasă şi eleganţa formelor de adaptare* au sprijinit mult timp argumentul final ist, la care biologia contemporană, în ciuda soluţiilor diferite rezultate din darwinism*, menţine încă interpretări ascunse; aceasta dovedeşte dificultatea adesea întîmpinată în a face distincţia corectă între teleonomie* şi teleologie*. în psihologie, explicaţiile finaliste transpuse la comportamentul* individual se întîlnesc inevitabil în discuţiile teoretice, mai precis spus, fără a fi găsită o soluţie satisfăcătoare privind noţiunile de scop, voinţă*, intenţie* şi intenţionalitate*. , „ , „
M. Rwhelle
(G. D. S.)
Finalitate
Rezultat sau scop* al unui proces; caracteristică de reper într-o înlănţuire de acţiuni sau evenimente, care determină subordonarea elementelor faţă de atingerea unei stări finale. Noţiunea de finalitate este foarte solidară cu cea de finalism*. în psihologie, termenul este totuşi utilizat într-un sens mai puţin încărcat de implicaţii metafizice, referindu-se la conduite organizate clar în raport cu un rezultat final, ca cele ale construirii unui cuib de către animal, succesiunea etapelor de însuşire a limbii naturale sau căutarea soluţiei unei probleme. în acest caz, el descrie pur şi simplu un ansamblu teleonomie* şi se reflectă în conceptele actuale din psihologia contemporană, de program*, de programare*, de anticipare*.
, , „
M, Rwhelle
(G. D. S.)
Finalitate educativă
Aserţiune cu valoare de principiu al cărei enunţ permite unei societăţi sau unui grup social discursul asupra valorilor pe care instituţiile educative consideră să le promoveze. Termenul este folosit frecvent la plural în expresia „finalităţi ale educaţiei", iar termenul „ţel" este folosit ca echivalent. F. Fontaine a propus, în 1977, să fie rezervat termenul „scop" intenţiilor* care conduc un program de acţiune educativă determinată. A formula o finalitate
educativă înseamnă în primul rînd a contribui la elaborarea hotărîrilor comune, mai mult decît a acţiona în sensul stimulării reale a inteligenţei pentru realizare.

D. Ha/neline (G. D. S.)
Fisher-Snedecor (F al lui —)
de variantă
Analiză
Fixare oculară
Activitate de orientare a unuia sau a celor doi ochi asupra unui obiect dat, cu scopul ca imaginea acestuia să se formeze pe fo-vea. Punctul de fixare este punctul spaţial asupra căruia este centrată privirea. Fixarea excentrică este o fixare prin care imaginea unui obiect văzut nu este formată pe fovea, ci într-o zonă apropiată de fovea.
R. Genicot
(O. D.)
Fixaţie
Noţiune psihanalitică ce explică „modul de înscriere a anumitor conţinuturi reprezentative (experienţe, imagos, fantasme) care persistă nealterat în inconştient şi de care pulsiunea rămîne legată" (J. Laplanche şi J.-B. Pontalis, 1967, p. 160). Fixaţia, în sens clasic, are o triplă determinare: stadiul dezvoltării libido*-ulm, traumatismul sau obiectul, care nu se exclud între ele. Dar ea poate de asemenea, ca şi regresia*, să se producă pe un model de organizare a eu/ego-ului* sau a supraeului*. Noţiunea foarte generală şi obişnuită de regresie are în psihanaliză un sens destul de precis în raport cu fixaţia, care tinde să ia locul etiologici în modelul psihopatologic freudian, rămînînd deschisă problema cauzelor fixaţiei; printre altele se invocă predispoziţiile constituţionale, traumatismul, lipsa sau excesul anturajului, în genere îndepărtarea de tot ce ar fi de dorit şi care, de altfel, nu este posibil de definit. Fixaţia împiedică trecerea de la un stadiu la altul în cursul dezvoltării, determinînd patologicul, ca anacronism. Astfel, perversiunile relevă persistenţa schemelor de satisfacere indefinit repetate şi uneori într-o

evidentă continuitate începînd din copilărie. Perversiunea se află la baza teoriei psihanalitice a sexualităţii şi a stadiilor dezvoltării sale, dar structura sa s-a dovedit în prezent mult mai complexă decît efectul direct al fixaţiei ca repetare a identicului, în absenţa transformărilor care constituie dezvoltarea. n n
B. Brusset
(G. D. S.)
. Laplanche J. şi Pontalis J.-B. (1967), Vocabulaire de la psychanaly.se, PUF, Paris.
Flexibilitate
Aptitudine* sau proprietate a conduitei caracterizată prin uşurinţa de a sesiza datele din unghiuri diferite, de a imagina soluţii diverse la o problemă sau utilizări variate şi noi ale unui obiect sau cuvînt. Psihologii care studiază inteligenţa* şi care sînt preocupaţi de identificarea factorilor acesteia au introdus noţiunea de flexibilitate în raport cu diverse sarcini perceptive sau cognitive (reperarea unei figuri mascate pe baza unor trăsături amestecate, schimbarea de strategie în rezolvarea problemelor în pofida obişnuinţelor utilizate anterior etc). Ea apare cu denumirea de aptitudine, de factor sau de componentă în definirea inteligenţei fluide, opusă celei cristalizate, la R. B. Cattel şi J. L. Horn, sau de gîndire divergentă opusă celei convergente la J. P. Guilford, sau şi ca o componentă a creativităţii.
Conceptul apare frecvent utilizat, în opoziţie cu rigiditate, în alte situaţii decît cea a măsurării şi definirii inteligenţei, în special în percepţie* sau învăţare* şi în rezolvarea de probleme de către animal (v. Va-riabilitate, Explorare, Plasticitate, Figurai).
M. Richelle (G. D. s.)
Flexibilitate figurală -> Figurai
Fluiditate
Termen folosit de unii psihologi pentru a semnifica, în acelaşi timp, rapiditatea, bogăţia şi dezinvoltura anumitor comportamente. C. W. Taylor a introdus expresia
de „fluiditate ideaţională" (ideational flu-ency) pentru a caracteriza rapiditatea producerii ideilor, iar L. L. Thurstone a propus-o pe aceea de „fluiditate verbală" (word-flu-ency sau factor W) pentru a califica uşurinţa generală pe care o au anumiţi subiecţi în folosirea limbii (în special bogăţia vocabularului). Fluiditatea verbală este evaluată în special prin teste care constau din elaborarea, într-un timp limitat, a cît mai multor cuvinte posibile plecînd de la o amorsa* oarecare (un prefix, d. ex.).
J.-P. Bronckart
(G. D. S.)
Flux
Termenul este aplicat deseori în psihologie la comportamente care se desfăşoară în timp de o manieră continuă, fiind dificil pentru observator să le împartă în unităţi* distincte şi pertinente (v. Scală de observare).

Termenul defineşte şi caracterul continuu al unei experienţe subiective (flux al conştiinţei) sau, mai tehnicist, al unei percepţii (precum fluxul sonor produs de o melodie, ale cărui elemente succesive sînt grupate incoercibil în acelaşi ansamblu).
R. Genicot şi M. Richelle
(G. D. S.)
Flux luminos
Flux de lumină care antrenează o percepţie vizuală. Fluxul luminos corespunde undei energetice de natură fotometrică şi care acţionează asupra celui care observă (Eficacitate luminoasă spectrală relativă VA.). Unitatea este lumenul (Im), care reprezintă cantitatea de energie radiată pe secundă şi în toate direcţiile; această valoare este normalizată pentru viziunea fotopică prin curba VA, şi prin mărimea Km (= 680 Im/watt) ca un coeficient general.
R. Genicot
(G. D. S.)
Foame -> Alimentar (Comportament —)
Fobie
Teamă de un obiect, de un loc (agorafobie* şi claustrofobie*) sau de o situaţie
328
//jerrnină apariţia unei stări de ///subiect, percepută ca depă- fOW|ile sale de control. încercînd -^/)/|(Ctul. aflat într-o stare de aler- s(f/ii{ie ^raţionalitatea fricii sale aw/jsocia aversiunea şi dezgustul, şv i/f mia. altei persoane (compa- si if/fi*), la un subterfugiu contra tw/jes la evenimente care reduc Mj'^ grade diferite. /jmptom nevrotic
j^ grade diferite. //j/,jmptom nevrotic este carac-
y/jijasă pentru a sublinia simili-*jjUl'liirală a acesteia cu isteria*. Qi'/jîebeşte fobia de nevroza ob-i/(l'l|e nevroza actuală*, prin fap-/«'!,p* spre un obiect fobie este tf/jtisi unei angoase libere, ne-//Aprezentare, şi ca destin al in Ve nu este convertit ca în
f> .
fcf pbic presupune proiecţia* şi
ft/ic simbolizare* a unei repre-i'li/iente, în raport cu fantasme-' fft Ea are structura dublă tipică 'Mfiail nevrotic şi se deosebeşte '//.te fricile condiţionate şi de '" >', are nu sînt decît raţionali-
L|| '
i'ijunei teme culturale banale, '"' libere: de exemplu, teama
de accident.
,. ...ţia de a localiza şi a focaliza ff ,|d că un pericol exterior evi-i/iuie pericolului intern al fan-iJ..jonştiente, al efracţiei eului
' iţele pulsionale. „/aluna a opta de viaţă va fi / f jkiilor care vor apărea în mod //lil între doi şi cinci-şase ani 'if.p transforme în fobii obse-ţf*obsesii*. Cadrul nosografic / f plare" indică un tablou com-ţfkde conduite de refuz, de in-l'pioase de izolare adesea puter-
, iile de impulsie* sînt consi-/jllîn cadrul nevrozei obsesio-i/ /obiile în cel al ipohondriei*.
Ereutofobia* sau frica de a roşi este frecventă în adolescentă.
B. Brusset
(O. D.)
Fobogen
Este denumit astfel un obiect*, o situaţie, o relaţie sau o reprezentare susceptibilă
de a provoca o fobie*. „ „ '
R. Doron
(O. D.)
Fobotaxie -> Taxie
Focar
Termen folosit în lingvistică* pentru a caracteriza dinamica potrivit căreia distribuţia informaţiei* într-un enunţ se organizează ca o informaţie presupusă cunoscută şi ca o informaţie care constituie centrul asertiv al enunţului, nucleul (focarul} a ceea ce vorbitorul doreşte să comunice. In acest sens, focarul sau centrul asertiv se opune presupoziţiei* sau informaţiei presupuse. Această dinamică face, printre altele, obiectul analizelor bazate pe distincţii analogice, ca cele de informaţie veche/nouă (g/ven/new), sau teme/cuvinte (topideom-ment). Mijloacele prin care este semnalat focarul sînt fie prozodice (d. ex., încetinire şi accentuare), fie sintactice (d. ex., alegerea unei structuri clivate).
M. Hupet (G. D. S.)
Fon
Unitate a intensităţii sonore subiective care corespunde impresiei sonore produse de un sunet de 1 000 Hz a cărui presiune acustică este de n dB peste nivelul de referinţă de 2.10" barii. Astfel, un sunet de 1000 Hz cu o valoare fizică de 20 dB corespunde unei valori subiective de 20 de foni. Plecînd de la

această unitate, au fost trasate statistic şi în condiţii standard curbe isosonice, stabilite prin compararea unui sunet de o frecvenţă* diferită, dar care dădea aceeaşi impresie de intensitate sonoră ca şi sunetul de referinţă de 1000 Hz. Curbele isosonice au fost stabilite din 10 în 10 dB.
R. Genicot
(G. D. S.)
329
forcludere
Fond -» Figură
Fonem
Cea mai mică unitate lipsită de semnificaţie* care poate fi delimitată în lanţul vorbirii: deci este unitatea celei de-a doua articulaţii (v. Dublă articulare). Segment fonic, el constituie unitatea minimală distinctivă şi se defineşte, în raport cu substanţa sa sonoră, prin trăsături* pertinente (rezonanţă, labialitate, grad de deschidere a gurii etc). Fonemele (obiect de studiu al fonologiei*) se diferenţiază de sunetele limbajului* (obiect al foneticii*): primele sînt considerate din punctul de vedere al funcţiei lor lingvistice* în sistemul comunicării*, în timp ce ultimele sînt considerate ca realizări concrete, independent de orice funcţie lingvistică. Diferite sunete pot forma acelaşi fonem: „r graseiat", „r burgund", „r parizian" sînt trei variante sau „alofoni" ai aceluiaşi fonem [R].
D. Peraya
(G. D. S.)
Fonematic -> Fonologie
Fonetică
Studiu al sunetelor* vocale privind gama proprietăţilor lor fizice, fără a lua în consideraţie eventuala funcţie distinctivă* pe care o au în sistemul limbii* (v. Fonologie). Poate fi vorba de a urmări evoluţia sunetelor de-a lungul istoriei unei limbi (fonetică istorică) sau de a le studia într-un anumit moment al acestei evoluţii (fonetică descriptivă). Diferitele ramuri ale foneticii sînt determinate de natura complexă a semnalelor* vocale şi de diversitatea metodelor care permit analiza lor. Astfel, sunetele pot fi descrise şi clasificate pe baza mişcărilor articulatorii care le produc (fonetica articulatorie), pe baza structurii lor acustice (fonetica acustică) sau pe baza dimensiunilor perceptive (fonetica perceptivă).
M. Hupet (G. D. s.)
fonologie
In timp ce fonetica* este o disciplină foarte veche care are ca obiect descrierea fizică
şi/sau fiziologică a sunetelor* limbilor, fonologia este o disciplină mai recentă (ea a fost creată de N. Trubeţkoi între 1926 şi 1938) care are ca obiect descrierea faptelor sonore pertinente în cadrul unei anumite limbi. In franceză, sunetul [R] poate fi pronunţat în maniere diferite (rotund, graseiat, „francez" etc). Aceste diferenţe pot fi descrise de fonetică, dar ele nu au nici o funcţie distinctivă în sistem: nu au nici o incidenţă asupra sensului* cuvîntu-lui în care sunetul [R] apare. Se poate afirma că [R] este un fonem al limbii franceze şi că pronunţiile sale diferite sînt doar variante.
J.-P. Bronckart (G. D. S.)
Fonorăspuns
Termen generic care, în descrierea comportamentului animal, indică un răspuns sonor oarecare, a cărui structură poate avea o formă foarte simplă, ca în strigăt*, sau una mai elaborată, ca în cîntec*. Fonorăspunsul poate fi expresia unei stări a organismului, o reacţie la o stimulare exterioară şi/sau un procedeu de comunicare.
M. Richelle (G. D. S.)
Forcludere
Termen de origine juridică (decădere din-tr-un drept ajuns la scadenţă), propus de J. Lacan pentru a traduce cuvîntul folosit de S. Freud (Verwerfung) pentru a explica specificitatea psihozelor*: el se defineşte prin respingerea primordială a unui semni-ficant* de bază (d. ex., falus* ca semnifi-cant al complexului de castrare*), în afara universului simbolic al subiectului. Contrar a ceea ce există în refulare*, semnifi-canţii forcluşi nu sînt integraţi în inconştientul subiectului şi nu se pot întoarce decît din exterior, din cadrul realului, în special în cazul fenomenului halucina-toriu*.
Acest mecanism primar de separare* şi de respingere a percepţiei insuportabile corespunde termenilor de dezinvestire radicală a reprezentării inconştiente* sau de
formal
330
pierdere a realităţii, pe care S. Freud îi descria încă din 1894: „eul respinge reprezentarea insuportabilă, dar aceasta este indisolubil legată de un fragment al realităţii şi, îndeplinind această acţiune, eul se depărtează total sau parţial şi de realitate" (1894, p. 12).
„Ceea ce a fost forclus din simbolic reapare în real", scrie J. Lacan (1966, p. 558). El concepe forcluderea plecînd de la articolul lui S. Freud asupra negării ca efect a două operaţii complementare:

introducerea în subiect şi expulsia în afara subiectului; prima este o simbolizare sau afirmaţie primară, a doua constituie realul ca domeniu care subzistă în afara simbolizării, neajuns care reprezintă condiţia esenţială a psihozei*. Acest model a condus la introducerea în teorie a problemei locului pe care-l ocupă copilul în dorinţa părinţilor, mai precis în dorinţa mamei. Excluderea oricărei referiri la tată ca la o terţă persoană, ca falus, ca Nume-al-Tatălui şi ca Lege, ar aliena copilul privat în acest fel de poziţia sa de subiect, de dorinţa şi de vorbirea sa. A-ceastă teoretizare, legată de ansamblul conceptelor lacaniene, a fost folosită ca un sistem foarte general, încît el tinde să-şi piardă valoarea şi specificitatea.
B. Brusset
(O. D. S.)
• Freud, S. (1894), „Abwehr Neuropsychosen", Gesammelte Werke, voi. 1, Imago, Londra. Traducere (1973): „Les psychonevroses de deferise" (trad. J. Laplanche), în Nevroses, Psy-cho.ses et Perversions, Puf, Paris. — Lacan J. (1966), „D'une question preliminaire â tout traitement possible de la psychose, în Ecrits, Le Seuil, Paris.
Formal
Adjectivul formal are sensuri diferite în expresiile „sistem formal", „raţionament* formal" şi „stadiu* al operaţiilor* formale". In acelaşi timp, fiecare dintre ele implică o aceeaşi idee, cea de independenţă în raport cu situaţia, cu conţinutul pus în discuţie şi cu sensul* a ceea ce este luat
în consideraţie. De exemplu, o gramatică* formală este centrată pe sintaxă* şi nu pe semantică*. Acest mod de a concepe lucrurile, dacă nu este cel de rutină, are o importanţă deosebită în dezvoltarea* inteligenţei* şi, în prezent, în direcţia inteligenţei artificiale* şi a sistemelor experte*. La J. Piaget sînt întîlnite ca echivalente expresiile de „stadiu al operaţiilor formale" şi „stadiu al operaţiilor ipotetico-deductive". Acest fapt permite caracterizarea formalului cu ajutorul a trei dimensiuni: ideea de combinatorică*, cea de limbaj* şi cea de grup INRC*. Ideea de combinatorică impune părăsirea datelor percepute şi acceptate în prezent, pentru a construi o lume închisă în ea însăşi, complet determinată, adică situarea într-un sistem global. Un astfel de sistem este în mod necesar detaşat de real. Dacă trei electori A, B şi C vor vota pentru un candidat, fiecare dintre ei îşi va exprima sau nu voinţa, dar sistemul global are în vedere toate cazurile posibile: A votează da, votează nu; B votează da, votează nu; C votează da, votează nu. Faptele reale se petrec astfel în ansamblul tuturor ipotezelor posibile. Limbajul permite şi el o detaşare de real. După ce a ars un chibrit, fizic este imposibil să fie restabilit în starea sa iniţială, dar sînt de conceput aprinderea şi „stingerea" lui. O dată ce acţiunea a fost interiorizată, ea devine operaţie şi se caracterizează prin reversibilitatea* ei. în sfîrşit, grupul INRC reprezintă expresia completă a stadiului operaţiilor formale. Este vorba de un grup de transformări care se produc în cadrul ansamblului de şaisprezece operaţii binare posibile în logica bivalentă. Un astfel de grup include şi aspectul global şi combinatorică, dar nu este de conceput decît la nivel ipotetico-deductiv, cel al operaţiilor formale.
7.-5. Grize
(G. D. S.)
Formalizare
Formalizarea este o mişcare de gîndire* care pleacă de la un bagaj de cunoştinţe* deja constituit şi care ajunge la elaborarea

de sisteme formale, deci la reconstrucţii care sînt subordonate unor cerinţe precise. Se pot distinge două momente conceptuale în procesul de formalizare — cel al axio-matizării* şi cel propriu-zis formal*. A axiomatiza un domeniu de cunoştinţe înseamnă în primul rînd a extrage un număr mic de noţiuni* care servesc drept bază pentru definirea tuturor celorlalte. Ele sînt denumite noţiuni primitive. Apoi, aceste noţiuni trebuie legate unele cu altele, atribuindu-le proprietăţi considerate ca fiind esenţiale şi stabilindu-se anumite relaţii între ele. Este vorba de axiome* ale sistemului. în sfîrşit, se deduc toate circumstanţele posibile ale axiomelor, ceea ce constituie teoremele. O axiomatizare are două avantaje. Pe de o parte, ea sprijină explicarea conţinutului noţiunilor (în fapt, acest conţinut este redus la ceea ce „afirmă" axiomele) şi, pe de altă parte, ea oferă un instrument pentru a face o descoperire. Efectiv, numărul de legi cunoscute într-un domeniu oarecare este întotdeauna finit, în timp ce numărul de teoreme este nelimitat. Desigur că problema care se pune este ca fiecărei teoreme să-i corespundă un fapt atestabil din domeniu. Chiar dacă o axiomatizare comportă un anumit număr de semne* convenţionale, ea se stabileşte într-o limbă naturală*. Nu există deci niciodată certitudinea nici că a fost evitată introducerea unei premise false, nici de a fi făcut deducţie corectă. Pentru a evita aceste neajunsuri, se recurge la formalizare. Ideea este simplă: este vorba de a evita recursul la intuiţia* noţiunilor respective. Pentru aceasta se apelează la semne libere de orice altă interpretare. Numai forma lor este luată în consideraţie: litere majuscule, litere minuscule, italice, greceşti etc. Se folosesc reguli* pentru a combina aceste semne (reguli de formare) şi reguli pentru a trece de la anumite combinări la

altele (reguli de transformare). Astfel se construieşte sintaxa* unui sistem formal. în sfîrşit, semnele sistemului sînt puse în corespondenţă cu obiectele din domeniu, formînd semantica* sistemului.
J.-B. Grize (G. D. S.)
Formal (Neuron —) -> Neuron formal
Formal (Semnificam —) -^ Semnificam formal
Formant -> Sonogramă
Formare continuă
Organizare cu care se înzestrează societăţile industriale contemporane, pentru a prelungi sau a relua formarea iniţială (de unde şi termenul mai puţin folosit de formare recurentă), datorită învechirii rapide a cunoştinţelor*, tehnicilor şi practicilor învăţate, precum şi în funcţie de contextul economic de restructurare, de reconver-sie, de întrerupere a activităţii. Formarea continuă devine, dincolo de o simplă reciclare, o instituţie socioeconomică, destinată să sprijine reinserţia competentă, să amîne reîntoarcerea şi mai ales intrarea
pe piaţa muncii. ^ „ ,.
D. Hamehne
(G. D. S.)
Formare recurentă -> Formare continuă
Formaţiune de compromis
Model psihanalitic al simptomului nevrotic explicitat de S. Freud în 1926: structura sa cu două feţe permite realizarea în acelaşi timp a dorinţei inconştiente şi a cerinţelor de apărare printr-un compromis, astfel că simptomul este susţinut din două părţi, de unde şi persistenţa sa. Sub negativitatea manifestă a simptomului se realizează pozitivitatea ascunsă a plăcerii în realizarea simbolică a fantasmei inconştiente; prima apare în nevroza obsesio-nală*, a doua în isterie*. Eşecul elaborării psihice* în formarea de simptom lasă loc inhibiţiei* sau angoasei*. Dar în formarea de simptom, întoarcerea refulatului poate genera formaţiuni substi-tutive* sau suscită formaţiuni reacţionale.
B. Brusset
(G. D. S.)
Formaţiune reacţională
Model psihanalitic al trăsăturilor de caracter* care pot fi strict localizate sau extinse
formaţiune reticulată

la ansamblul personalităţii*. Ele au valoare simptomatică atunci cînd sînt rigide, constrictive, compulsionale*, cînd eşuează sau cînd ating un rezultat opus celui conştient urmărit: murdăria cauzată de intensitatea dorinţei de curăţenie, obsecviozi-tatea etc.
Atitudinea constituită ca reacţie la dorinţa refulată este de sens opus acesteia şi menţinută printr-o contrainvestire* care are forţă egală cu investirea* inconştientă. Formaţiunile reacţionale joacă un rol deosebit în dezvoltarea normală a caracterului, în apariţia supraeului* şi în cursul perioadei de latenţă*. în nevroza obsesională*, formaţiunile reacţionale nu mai pot menţine refularea*, astfel că sînt reinvestite de dorinţa inconştientă şi iau aspectul de simptome obse-
sionale*. „ „
B. Brusset
(G. D. S.)
Formaţiune reticulată
Ansamblu difuz de neuroni* în reţea, în-tinzîndu-se de-a lungul trunchiului cerebral* în regiunea bulbară din mezencefal*. După numeroşi autori, formaţiunea reticulată sau reticulară se întinde de la măduva spinării* (lamă medulară periependimară sau stratul VII) la nucleii talamici* denumiţi nespecifici sau intraliminari, adică în diencefal*. Ea primeşte informaţii de la toate sistemele aferente*, prin intermediul ramificaţiilor colaterale ale căilor ascendente. Fiind o structură de convergenţă, ea reprezintă un tip de sistem nespecific. Pe de o parte ea are influenţe descendente asupra neuronilor motori cranieni şi spinali, controlînd şi nivelurile de activitate şi, pe de altă parte, are influenţe ascendente spre hipotalamus* şi cortex*, arii corticale asociative, în special prin intermediul talamusului şi al altor structuri cerebrale. Stimularea sa antrenează o activare* a zonelor cerebrale extinse care se manifestă prin reacţii electroencefalogra-fice şi comportamentale de trezire*. Invers, o leziune a formaţiunii reticulate mez-encefalice generează o stare de somnolenţă sau de comă, aşa cum s-a constatat în en-
cefalitele letargice epidemice. Pentru aceste motive, formaţiunii reticulate i se acordă un rol important în menţinerea şi controlul gradelor de vigilenţă*. Formaţiunea reticulată este împărţită în două: cea mezencefalică activatoare, fiind cea mai extinsă, şi cea bulbară inhibitoare, bine delimitată, aceste două segmente în-treţinînd acţiuni reciproce la care participă şi alte structuri, în special nucleii rafeului; la rîndul ei, formaţiunea reticulată este supusă unui control cortical. Ansamblul acestor interacţiuni, ale

cărui mecanisme neurochimice sînt bine cunoscute, se traduce prin diferite stări de veghe şi de somn*. Juxtapunerea activărilor şi inhibiţiilor se produce într-o manieră fină şi diferenţiată asupra diferitelor căi specifice, implicîndu-se astfel în modularea stărilor de atenţie*. Mai mult, formaţiunea reticulată este implicată în percepţia durerii*, în anumite determinante ale învăţării* şi memorării* (rol de atenţie selectivă, rol posibil de somn paradoxal), probabil prin intermediul controlului asupra nivelurilor de activitate ale anumitor structuri cerebrale sau pentru că are rol de filtru al informaţiilor aferente. în ciuda acestor ipoteze anatomofuncţionale clasice, rolul specific al componentelor formaţiunii reticulate se impune încă a fi cercetat.

B, Soumireu-Mourati

(O. D.)|

Formaţiune substitutivă

Model teoretic al simptomelor*, al actelor ratate*, al cuvintelor de spirit, datorită căruia acestea înlocuiesc conţinuturile inconştiente, oferind o satisfacere a înlocuirii printr-o substituire simbolică. Ea corespunde unei formaţiuni de compromis* în care îndeplinirea dorinţei* predomină, chiar dacă se menţine un proces defensiv* în formaţiunea reactională*.

B. Brusset

(G. D. S.)

Formă

Pe lîngă sensurile obişnuite ale cuvîntului, psihologia, în special începînd cu mişcarea gestaltistă (denumită în franceză şi psiho-

logia formei*), a pus accentul în definirea formei (sau Gestalt) pe organizarea elementelor ce compun un stimul, astfel că percepţia sa rezultă ca o structură unitară. Aceasta predomină asupra elementelor constitutive, exemplul cel mai convingător fiind cel al melodiei, identificabilă oricare ar fi cheia în care ea se cîntă, cu condiţia ca raporturile dintre note să fie respectate. Anumite caracteristici obiective joacă cu siguranţă un rol important în această organizare, fapt care i-a orientat pe gestaltişti spre noţiunea de formă bună, formă cu proprietăţi de regularitate, de simetrie, de simplicitate şi care, exprimîndu-le cu pregnanţă*, favorizează percepţia. Dar şi atunci cînd aceste condiţii minimale ale stimulării sînt îndeplinite, percepţia formei rezultă şi dintr-o activitate cognitivă care completează şi interpretează informaţiile date.

Folosirea ştiinţifică a termenului în franceză nu elimină suprapunerea şi interferenţa la termenii de formă, figură*, structură*. Forma se referă mai clar decît structura la organizare. Unii au propus ca forma să fie raportată la percept*, iar figura la stimul, însă folosirea acestei distincţii este departe de a fi respectată.

M. Richelle (G. D. s.)

Formă bună -> Formă

Formă (Psihologie a —)

Această expresie traduce termenul german de Gestaltpsychologie în care cuvîntul Gestalt poate fi mai bine exprimat prin ideea de totalitate organizată. începuturile acestei mişcări datează din anul 1891, cînd C. Ehrenfels şi E. Husserl, independent unul de altul, au definit „calităţile formei", cel dintîi, şi „momentele figurale ale unităţii", cel de-al doilea. Ehrenfels a remarcat că o melodie are o unitate datorită căreia ea nu poate fi asimilată ca o suită de note muzicale, iar, într-o manieră mai generală, V. Benussi propune conceptul de Produk-tion pentru a denumi activitatea de reunire a părţilor într-un întreg. Acest curent teoretic care apare la începutul secolului al

XX-lea se opune tezei elementariste şi aso-ciaţionismului* psihologic. El susţine preeminenţa totalităţii asupra părţilor care o compun şi prezintă activitatea perceptivă şi intelectuală ca o producţie activă şi deformantă. De la început, teoria este construită pe baza experienţei din domeniul percepţiei*, mai ales din cel al iluziilor* perceptive. W. Kohler, K. Koffka şi M. Wertheimer desprind legile organizării perceptive (sau legi ale percepţiei) pe baza convingerii că percepţia este o activitate de organizare ce se conformează unor legi printre care pot fi enumerate: Legea proximităţii: elementele apropiate spaţial sau temporal tind să se grupeze în aceeaşi configuraţie; Legea similarităţii: elementele asemănătoare aparţin aceleiaşi configuraţii; Legea simetriei: figurile care permit una sau mai multe axe de simetrie sînt mai uşor recunoscute ca forme bune; Legea continuităţii: o configuraţie ale cărei elemente sînt orientate în aceeaşi direcţie este recunoscută ca formă bună; Legea închiderii: tendinţa de a construi configuraţii care nu au lacune. Aceste legi conduc activitatea subiectului care percepe, în căutarea sa, formele bune.

Kohler şi Wertheimer s-au interesat apoi de procesele intelectuale, în special de raţionamentul logic. Kohler îşi propune să studieze învăţarea prin insight*, cu scopul de a caracteriza situaţiile în care soluţia la o problemă este găsită fără tatonări, contrar procedeului „prin încercări şi erori"* formulat de

E. L. Thorndike. Wertheimer defineşte prin „gîndire productivă"* activitatea care conduce la rezolvarea de probleme*. Sub influenţa biologului K. Goldstein, psihologia formei a fost transformată într-o epistemologie care tinde să cuprindă într-un model unic cunoaşterea lumii fizice, biologice şi psihologice. Ipoteza izomorfismului* de structură postulează o omologie a legilor de organizare, între aceste trei domenii. J. Piaget s-a inspirat de aici pentru a stabili o paralelă între cauzalitatea fizică şi implicarea logică, atunci
cînd el încearcă să depăşească anumite dificultăţi logice ridicate de paralelismul* psihofiziologic. De o manieră mai generală, epistemologia gestaltistă este un organicism sau un sistemism care aduce în prim-plan conceptele de finalitate*, de e-mergenţă* şi principiul de complexitate maximală (v. Economie), care face parte din Filozofia Naturii şi se opune total Şcolii empiriste*, cu toate că influenţa ei asupra psihologiei americane dintre cele două războaie mondiale a fost profundă.
P. Mengal
(G. D. S.)
Formă (Răspunsuri — la testul Ror-schach)
Răspunsurile formă la testul Rorschach sînt determinate, în principal, de conturul perceptiv al petei. Ele relevă conduite psihice diverse, vizînd, mai ales, o sesizare obiectivă a imaginilor prin centrarea pe aspectul lor formal, fără proiecţia mişcării şi fără a lua în consideraţie culoarea*. Este vorba de faptul că subiectul se implică în combinaţiile fanteziste şi/sau afective dintr-o perspectivă adaptativă şi defensivă în acelaşi timp. Trebuie să fie testată calitatea controlului formal relevată prin aceste răspunsuri. Răspunsurile F+ corespund formelor adecvate din punct de vedere statistic; răspunsurile F- corespund deformărilor perceptive; răspunsurile F±
sînt vagi si neclare. ,
C. Chabert
(G. D. S.)
Fornix -> Comisură Fort/da -» Joc cu bobină
Forţă
Termen generic care defineşte diferite aptitudini* de a produce un efort muscular intens cu scopul de a susţine o încărcătură, de a o deplasa sau de a rezista la deplasarea ei. Sînt identificaţi ca atare factori de forţă explozivă (denumită şi forţă/viteză sau detentă), de forţă dinamică şi de forţă statică. Aceste aptitudini se referă în special la anumite grupe musculare (traiect supe-
rior, inferior şi trunchi) şi corespund diferitelor feluri de muncă; efortul poate fi scurt sau prelungit, progresiv sau maximal, static sau dinamic şi este însoţit de o contracţie sau extensie a muşchilor. Ele depind şi de caracteristici structurale ale ţesutului muscular, mai ales de repartiţia diferitelor fibre a căror viteză*, durată de contracţie, precum şi consumul de energie sînt foarte diferite. Antrenamentul* permite să se dezvolte într-o anumită măsură aceste aptitudini de forţă. O astfel de ameliorare se datorează unei mai bune sincronizări a unităţilor motrice activate, unei creşteri a volumului fibrelor, ca şi unei modificări a proporţiei de fibre lente şi rapide în muşchi.
M. Durând (O. D.)
Forţă ilocutorie -» Ilocutoriu
Fosfen
Senzaţie* vizuală datorată unei stimulări* a retinei de către un stimul, altul decît lumina. Este vorba de percepţii* mai mult sau mai puţin informe cauzate de un curent electric, de o compresie mecanică a globului ocular, de producerea unei dezlipiri de retină, adesea ca efect electromagnetic al razelor X. O impresie de luminare sau de sclipire luminoasă poate fi un fosfen care semnalizează o tulburare oftalmolo-
glCa’ R. Genicot]
(O. D.)|
Fot
Unitate de măsură a luminării neutilizată în sistemul internaţional, dar folosită totuşi, în mod curent, în fotografie. Un fot este egal cu un lumen* pe centimetru pătrat sau cu 10 000 lucşi*. Singura diferenţă faţă de lux constă în raportul de referirt ţă spaţială: centimetrul pătrat este luat ce unitate de măsură, în loc de metrul pătrat
cum este cazul la lux. „ _ . 1
R. Gemcotm
(G. D. S.)|
Fotokineză -> Cineză

Fotometrie
Ramură a fizicii care tratează cantităţi şi mărimi luminoase. Fotometria vizuală se bazează pe efectul radiaţiei energetice luminoase asupra unui observator de referinţă fotometrică (v. Curbă de eficacitate

luminoasă relativă spectrală). Fotometria a stabilit anumite unităţi dintre care numai candela* aparţine sistemului internaţional. Este unitatea de măsură a intensităţii luminoase din care derivă celelalte unităţi, fluxul luminos, luminarea şi luminanţa.
R. Genicot (G. D. S.)
Fotometru
Aparat folosit pentru măsurarea mărimilor fotometrice, aspectele cantitative ale luminii. Acest aparat are o celulă fotosen-sibilă Ia radiaţii electromagnetice, precum şi un dispozitiv optic de măsurare dintr-un unghi bine determinat. Pot fi adăugate filtre selective, realizîndu-se un spectro-fotometru (analiză mai mult sau mai puţin fină a benzilor de frecvenţă). Mărimile măsurate în fotometria vizuală sînt: luminanţa* vizuală, luminarea* clară, intensitatea* luminoasă, fluxul* luminos. Aceste unităţi sînt posibile datorită unui corectiv bazat pe curba de eficacitate* luminoasă relativă, aplicată măsurărilor energetice fizice: Iuminanţă energetică, luminare energetică, intensitate energetică, flux energetic.
R. Genicot
(G. D. S.)
Fotopică (Vedere —) -> Vedere Fotoreceptor -» Vedere Fototropism -> Tropism Fovea -> Vedere
Fracţionare
Metodă a psihofizicii*, utilizată pentru construirea scalelor* de senzaţie*, în care subiectul trebuie să stabilească un anumit raport între un stimul etalon* şi un stimul ajustabil. în genere, i se cere să stabilească
frame
un raport de 1 la 2, ajustînd stimulul în aşa fel încît să i se pară corespunzător jumătatea sau dublul stimulului etalon.
M. Richelle (O. D.)
Fragmentare
Este faptul că obiectul perceput şi, corelativ, subiectul* care percepe apar sub formă de părţi distincte. După autori şi domenii, psihologia precizează în mod diferit circumstanţele, mecanismele şi efectele fragmentării. In psihopatologie, angoasa* psihotică presupune o regresie* la un stadiu arhaic de dezvoltare în care sentimentul* de a exista este ameninţat în coeziunea şi continuitatea sa. în psihologia genetică şi în psihanaliză, J. Piaget, M. Klein şi T. G. Bower converg asupra acestui punct, reînnoind conceptul de clivaj*; pentru ei, obiectul nu este complet decît pentru copilul de 4 sau 5 luni, ceea ce are consecinţe asupra relaţiilor sugarului cu mama sa: este parţială mama în imaginea sa locală, este totală mama identificată prin propriile sale caractere. De unde distincţia celor două forme de clivaj: clivajul dihotomic în obiect bun şi obiect rău*; clivajul-fragmentare care priveşte mai ales obiectul rău. Dar fragmentarea afectează de asemenea eu/ego-ul*, care se construieşte în dezvoltarea normală de la punctul focal care este sînul bun întreg (integrare) sau se dispersează în bucăţi în cazul dezmembrării chinuitoare (dezintegrare). ^
R. Doron
(N. C.)
Fragmentaţie -> Difracţie
Frame
într-un program* de recunoaştere automată a scenelor, tablourilor, prin acest cuvînt englezesc se indică un cadru* ce reprezintă o scenă tipică. Şi ca orice cadru, el implică locuri (slots) pentru obiectele care au un rol în scenă. Dacă obiectul nu este identificat, frame permite să se pună problema existenţei sale ca o ipoteză şi, even-
| fratrie
tual, să se declanşeze procese de căutare a indicilor pentru a confirma sau infirma prezenţa sa în scenă. In sens mai general, acest cuvînt este folosit ca sinonim al lui cadru.
/. Mathieu (G. D. S.)
Fratrie
Ansamblul copiilor avuţi de acelaşi cuplu. Termenul trebuie să fie diferenţiat de cel de phratrie, care se referă la un grup tribal sau clan ce aparţine aceluiaşi trib. Frecvent se întîmplă ca o nouă naştere în familie să producă o rivalitate fraternă, adică o concurenţă între copii pentru a obţine primul loc în atenţia sau dragostea mamei (sau a unui alt membru din anturaj). Această rivalitate se manifestă prin conduite pozitive de „punere în valoare" sau prin conduite de gelozie*, de agresivitate*, de eşec şi de regresie* (în special enurezis* şi encoprezis). Diferite studii au relevat că tulburările ca-racteriale sînt mai frecvente la primii născuţi decît la cei următori. în ceea ce priveşte dezvoltarea cognitivă*, rezultatele testelor de inteligenţă* au relevat o descreştere pe măsură ce numărul de copii creşte în aceeaşi familie; pe de altă parte, nivelul intelectual al copiilor descreşte (în medie) pe măsură ce rata naşterii creşte.
J.-P. Bronckart (O. D.)

Frază

Fraza are mai multe definiții: prozodice, semantico-pragmatice („totalitatea semnificației*"), sintactice („unitate independentă formată din unități dependente", „SN+S V"), însă nici una nu acoperă exact practica delimitativă a lingviştilor. Noțiunea răspunde necesității de a stabilii unități sintagmatice maximale, asupra cărora analiza se poate opri. în practică, se reține ca atare subînlănțuiri delimitate la scrierea cu majusculă şi cu punct. Prin această comutare sînt ridicate la nivelul de unități ale sistemului unele fenomene ortografice tradiționale, produse ale unui decupaj nor-

mativ, aproximativ şi inconsistent al înlănțuirii verbale. Consecința: noțiunea de frază nu este operativă în planul discursului oral, rămînînd să fie descoperite unitățile funcționale cărora ea le ține locul.

A. Berrendonner (G. D. S.)

Frecventare şcolară

Instruirea a fost generalizată o dată cu națiunile moderne, mai ales de-a lungul secolului al XlX-lea, prin crearea unor sisteme educative* controlate de stat. Se impune ca toți copiii să frecventeze şcoala. Optimismul progresist şi liberal care a fost fundamentat de iluminişti se bazează pe forța de atracție spontană a cunoaşterii: din moment ce şcoala este gratuită, nu trebuie să fie obligatorie. Dar din cauza atenției scăzute acordate de către familiile din mediile populare, cele mai multe state au fost nevoite să ajungă, în ultimele decenii ale secolului al XlX-lea, să impună obligativitatea şcolară*. „A merge la şcoală" a devenit din acel moment forma instituită a acumulării de cunoştințe*, în detrimentul multiplelor moduri ale educației „infor-

male".

D. Hameline (G. D. S.)

Frecvență

1. în statistica descriptivă este denumit astfel efectivul* care corespunde unei valori a variabilei* studiate. Anumiți autori limitează folosirea frecvenței la o proporție a efectivului, în raport cu efectivul total, care, multiplicată cu 100, dă procentajul. Alții adoptă utilizarea englezească şi folosesc frecvența pentru a caracteriza ambele cazuri, precizînd că este „absolută" în primul şi „relativă" în al doilea. Poligon de frecvență: histogramă* a distribuției* frecvențelor diferitelor valori ale unei variabile.

Frecvențe cumulate: prezentare ordonată a frecvențelor constatate la nivelul diferitelor valori ale unei variabile, astfel că fiecare frecvență corespunde însumării frecvenței valorii considerate şi a tuturor

frecvențelor care corespund valorilor precedente în ordinea stabilită. 2. Numărul de evenimente pe unitatea de timp, în special evenimente periodice*, precum oscilațiile într-o mişcare vibra-torie*. Frecvența, exprimată în cicluri pe secundă sau hertzi (Hz), caracterizează o dimensiune fundamentală a stimulului* acustic sau unele stimulări vibratorii la care sînt sensibili receptorii mecanici din piele. Ea poate defini şi stimulul luminos, fiind raportată la lungimea de undă*, care este inversul său.

în psihoacustică*, frecvența de referință este o frecvență, în general de 1 000 Hz, adoptată pentru calibrări şi comparări ale aparatelor de producție sau de măsurare a sunetului, sau ale răspunsurilor subiecților la stimulii sonori. Frecvența etalon sau frecvența normală de acord este o frecvență adoptată ca referință pentru a defini o scală muzicală (în prezent se foloseşte nota la din octava a treia, la 440 Hz). Frecvența fundamentală a unui sunet complex este frecvența care corespunde perioadei undei ce defineşte sunetul (de obicei, frecvența cea mai gravă) şi în care celelalte componente, sau armonice, sînt în mod necesar multiple. Frecvența critică de fuziune este frecvența la care un fenomen periodic intermitent este perceput ca fiind continuu. Ea a fost evidențiată cu uşurință în domeniul vizual prin prezentarea unui disc în rotație, compus din sectoare albe şi negre; atunci cînd este atins pragul critic de fuziune*, discul este perceput ca fiind gri, mai mult sau mai puțin întunecat după proporția de negru şi alb.

3. în psiholingvistică, frecvența de ocurență sau frecvența de utilizare a unei unități lexicale* sau a oricărui alt element al limbii, corespunde frecvenței relative la care această unitate apare într-o expunere vorbită sau scrisă. Ea este luată în considerație în relație cu familiaritatea, în cercetările privind memoria verbală sau organizarea cognitivă a mijloacelor semantice.

4. în domeniul învățării* şi al proceselor cognitive*, capacitatea organismelor de a

freezing

adapta comportamentele lor la variațiile de frecvență a evenimentelor semnificative a fost explorată, mai ales, în cercetările referitoare la Matching law în situații de alegere la animal, iar la om în diferitele proceduri de învățare, de estimare* sau de predicție a probabilității*. Rezultatele acestor cercetări au dat loc la discuții interpretative între frecventişti (pentru care datele psihologice se pot explica prin frecvența obiectivă a evenimentelor) şi „subiectivişti" sau bayesieni (pentru care totul se produce în subiect, la nivelul credințelor subiective). Aceste discuții se în-tîlnesc şi în problematicile economiei* de la care de altfel au şi fost preluate modelele matematice (v. Optimizare, Spațial).

M. Richelle (O. D.)

Frecvență critică de fuziune ->• Frecvență, Fuziune senzorială

Frecvență relativă -> Relativ Frecvență spațială -> Spațial

Freezing

Absența evidentă a mişcărilor* la un animal, cu excepția celor necesare respirației. Denumirea metaforică englezească de freezing (congelare) se referă, în special, la imobilitatea comportamentală observabilă ca reacție la apariția unui eveniment aversiv* sau a unuia foarte stresant. în acest c&z, freezing-u\ este considerat adesea ca un corelat comportamental imediat al stresului*. Imobilizarea comportamentală se poate produce în situații naturale diferite. De exemplu, la vederea de la distanță a unui prădător, anumite galinacee se imobilizează pe loc, folosind proprietăți ale mimetismului*. La multe mamifere, mama îşi deplasează de obicei puii, prinzîndu-le gîtul cu botul. Astfel suspendați, aceştia iau o poziție imobilă caracteristică ce uşurează mult deplasarea. în aceste situații, care interesează mai ales psihologia comparată* şi etologia*, se vor-

beşte, în genere, de imobilitate tonică mai

mult decît de freezina.

E. Tirelli (G. D. S.)

Frenologie

Este studiul caracteristicilor psihologice pornind de la conformația craniului individului. F. J. Gali şi J. C. Spurzheim, doi medici germani, au fondat această disciplină în 1808, susținînd că regiuni specifice ale creierului sînt răspunzătoare de manifestări obiective ale facultăților* şi caracterului.

Gali a formulat patru ipoteze care s-au dovedit cu totul false: forma craniului reflectă forma creierului; spiritul* poate fi analizat pe facultăți sau funcții distincte; acestea sînt localizate în regiuni specifice sau în „organe separate" ale creierului; caracteristicile conduitei pot fi raportate la dezvoltarea protuberantelor creierului şi anticipate prin măsurarea lor. Meritul frenologiei a fost acela de a afirma pentru prima dată că studiul spiritului uman trebuie să se bazeze pe cunoaşterea biologică a creierului, şi de a adopta o cercetare obiectivă, funcționalistă* şi practică în psihologie. Discreditarea frenologiei se datorează dezvoltării, în a doua jumătate a secolului al XlX-lea, a unor diverse oficine în care s-a propus să se evalueze vocațiile profesionale sau compatibilitatea a doi viitori soți după conformația craniană.

F. Parot (O. D.)

Frică

Emoție* declanşată de o stimulare cu valoare de pericol pentru organism. Ea se manifestă la animal şi la om prin diverse reacții observabile, după specie şi după intensitatea emoției: pilo-erecție, coborîre a sprîncenelor şi a pleoapelor, tremurătu-ră etc, a căror funcție constă în retragerea din fața stimulului periculos sau/şi în reducerea stimulilor care semnalizează prădătorului* subiectul aflat în pericol. în aparență contradictorii, aceste două funcții sînt ilustrate prin conduite opuse legate

de frică: cînd fugă, cînd imobilitate, ultima putînd avea o valoare adaptativă comparabilă cu prima, mai ales la speciile de animale care apelează la mimetism* şi camuflaj*, în absența unor tehnici mai elaborate de sustragere* de la pericol, mamiferele şi în special omul vor manifesta cele două forme de reacție în raport cu istoria individuală şi cu contextul situa-țional: se diferențiază frica în care organismul este implicat activ pentru a face față amenințării de pierdere a controlului şi frica în care organismul reacționează pasiv, resemnîndu-se oarecum cu pierderea controlului. în primul caz, corelatele fiziologice şi neuroendocrine pun în cauză activarea sistemului simpatic şi medulo-suprarenal (creştere a cantității de adrenalină* şi de noradrenalină*, nivel stabil de corticosteron); în al doilea caz, activarea* sistemului hipofizo-cortico-suprarenal (creştere a ACTH* şi a corticosteronului; nivel neschimbat al catecolaminelor). într-o manieră mai generală, frica este însoțită de modificări ale conductibilității electrice cutanate, ale tensiunii musculare, ale ritmului cardiac şi respirator, ale activității gastrointestinale. Aceste modificări pot fi de creştere sau de diminuare, după intensitatea emoției şi, eventual, după caracteristicile individuale. Frica poate fi provocată de declanşatori* înnăscuți (d. ex. înfățişarea prădătorului), de stimuli nociceptivi* sau, din cauza învățării* prin asociație, de stimuli condiționați*. Reacție emoțională eminamente adaptativă prin rolul pe care-1 are în supraviețuirea organismului, frica ia forme patologice atunci cînd imobilitatea îşi pune amprenta asupra conduitelor active posibile (resemnare dobîndită, learned help-lessness), atunci cînd emoția se generalizează în mod exagerat la stimuli inofensivi (fobie*) sau cînd ea se instalează în timp, dincolo de momentul în care organismul este expus efectiv pericolului, fie prin anticipare, fie prin persistența stării emoționale

(anxietate*, angoasă*).

M. Richelle (O. D.)

Frică de a învinge
Atitudine a sportivilor care au comportamente corespunzătoare căutării eşecului, deşi ei pretind că tind spre victorie şi că sînt în măsură să o obţină. Această stare mai mult sau mai puţin tranzitorie este consecinţa unei relaţii afective foarte intense cu adversarul, a existenţei unei bariere psihologice (un record „istoric" de doborît) sau şi a fricii de a ieşi din anonimat-
M. Durând
(O. D.)
Frigiditate
Defineşte la femeie o dificultate sau o imposibilitate de a ajunge la plăcerea* orgas-mică. Se disting frigiditatea totală sau parţială (ultima variind după circumstanţele actului sexual sau apărînd la sfîrşitul contactului, după o primă fază de excitaţie şi de plăcere) şi frigiditatea primară sau secundară (în acest caz fiind legată de o cauză de natură organică sau psihică), într-un sens mai larg şi mai puţin pertinent, în cadrul frigidităţii au fost incluse absenţa dorinţei sexuale, absenţa oricărei satisfacţii psihice sau fizice de natură sexuală, vaginismul (contracţia involuntară a muşchiului anal care împiedică contactul) şi dispareunia (dureri apărute în timpul contactului). Termenul de frigiditate se aplică deci în toate situaţiile susceptibile să altereze satisfacţia sexuală.
D. Widlocher
(O. D.)
Frontal (Lob —)
Lob anterior al creierului. Tulburările consecutive unei suferinţe lezionale sau funcţionale (v. Demenţă subcorticală) a acestui lob constituie sindromul frontal, care se asociază şi cu tulburări emoţionale, dezordini cognitive şi alterări ale conduitei sociale. Astfel, rolul lobilor frontali a putut fi interpretat de o manieră globală, ca exer-citînd acţiuni de reglare şi de programare a comportamentelor complexe. în prezent se pare că lobii frontali pot fi consideraţi ca un ansamblu de structuri funcţionale interdependente, care se manifestă în direcţii comportamentale specifice.
J.-L. Signoret
(O. D.)
Frustrare/Frustraţie
Privaţiunea înseamnă lipsa unui obiect susceptibil să satisfacă o trebuinţă*. Frustrarea are şi o rezonanţă subiectivă: privarea de satisfacţie este trăită ca rezultat al unui refuz venit din partea altuia. în studiul său dinamic* privind personalitatea* şi grupurile, K. Lewin s-a folosit mult de secvenţa frustrare-agresivitate-represiune. S. Freud a descoperit în eşecurile anumitor pacienţi o intenţie inconştientă de a-şi refuza lor înşişi satisfacţiile dorite. Frustrarea necesară a dorinţelor pacientului în situaţia psihanalitică fundamentează regula de abstinenţă*.
D. Anzieu
(G. D. S.)
Fugă
Comportament impulsiv de îndepărtare momentană, a unui copil sau adolescent, dintr-un spaţiu de viaţă, fără scop precis, pe fondul unui conflict* de relaţie. în genere, ea înseamnă distanţarea de o tensiune puternică inter- şi intrapersonală. Poate avea forme variate şi corespunde unor mobiluri diferite: de solitudine (adesea de origine reacţională); de cuplare (experienţe de relaţii privilegiate); de unire cu mai mulţi (probă de iniţiere); fugă defensivă de autoritatea unui sistem care expune pe subiect la consecinţele paradoxale ale unei constrîngeri duble şi îl consideră ca fiind purtătorul disfuncţiilor proprii. Semnificaţiile psihologice sînt multiple: fuga poate să exprime pierderea afecţiunii, conflict, disperare, anxietate, dar şi revendicare, culpabilitate. Fuga repetată, de manieră compulsivă, este simptomul unei tulburări psihopatologice a legăturii, limitelor şi schimburilor cu exteriorul. Ca urmare, se impune a se acorda o atenţie specială efectelor fugii care dau un sens şi o funcţie acestei mişcări vizibile de sepa-rare/individuaţie, produsă la limita dintre

dependenţă şi libertate. Din perspectivă psihosocială, fuga trebuie diferenţiată de „calea greşită" şi de „bandă" care se referă la adolescenţi şi demonstrează fie o opoziţie faţă de sistemele normative, fie o stare de derivă* socială. „Calea greşită" este o conduită* de rătăcire simbolică susţinută de ideologii utopiste. „Banda" relevă o stare de dezorganizare, de destructurare, de incertitudine, legată de o lipsă de recunoaştere socială şi care generează reacţii violente.
./. Selosse (G. D. S.)
Fugă de idei

Modalitate anormală de funcţionare a gîn-dirii* numită şi tahipsihie, sugerată de observarea comportamentului* lingvistic al bolnavilor maniaci. La aceşti bolnavi, dificultatea de întrerupere a discursului şi accelerarea debitului verbal sînt însoţite de o dificultate de a-şi centra cuvintele pe o coordonată tematică precisă şi o tendinţă de a trece prea repede de la un subiect la altul sau de a introduce enunţuri care nu se mai referă la tema tratată dar activată de anumite componente elementare ale discursului elaborat.
Accelerarea gîndirii sau fuga de idei caracterizează uşurinţa asocierilor* denumită de unii hiperactivare cognitivă, îl orientează pe maniac să elaboreze rapid planuri de discurs (sau intenţie de discurs) şi să le întrerupă uneori, înainte ca planul în cauză să fi fost realizat integral, pentru a realiza altul nou.
Importanţa acestei fugi de idei se corelează cu intensitatea stării maniacale. Cînd intensitatea maniei este moderată, discursul poate crea impresia de mare facilitate, propoziţiile înlănţuindu-se cu rapiditate, şi diversitatea temelor produce impresia de fecunditate a gîndirii. Cînd intensitatea creşte, incapacitatea de a păstra axul tematic al propoziţiilor enunţate poate face ca discursul să fie incoerent. Oricare ar fi importanţa fugii de idei, pacientul poate să-şi dea seama de ea: el percepe că gîndurile se succedă într-un ritm mai rapid decît în mod obişnuit, şi face
efortul de a le stăpîni şi a menţine un ax al gîndirii. M
(O. D.)
Fugă în boală
Fuga în boală este un caz particular al mecanismului de fugă, care este întîlnit în diferite fenomene descrise de psihanalişti: fugă în sănătate, fugă în imaginar, fugă în realitate etc. Acest mecanism oferă o ieşire pentru a scăpa de un conflict* psihic insolubil de către eu/ego*, permiţînd evitarea neplăcerii care ar rezulta din înfruntarea directă a conflictului: frustrare* în cazul renunţării la dorinţă* , dezvoltare a angoasei* în caz de transgresiune a interdicţiilor interiorizate. Fuga în boală, în sens de fugă în nevroză* sau în psihoză*, permite satisfacerea, într-o formaţiune de compromis*, a cerinţelor celor mai contradictorii şi obţinerea creşterii beneficiilor* secundare. Din punct de vedere psihosomatic*, fuga în boala organică este un mijloc de a deplasa în corp un simptom a cărui elaborare* psihică ar suscita dezvoltarea unei angoase foarte puternice. Psihanalista britanică N. Searl a descris în 1929, sub denumirea de fugă în realitate, un mecanism de inhibiţie a vieţii imaginare care survine atunci cînd fantasmele inconştiente sînt prea anxiogene şi care este acompaniat de o suprainvestire* a realităţii şi a adaptării la realitate.
J.-M. Pe tot (G. D. S.)
Fugă în realitate -> Fugă în boală
Funcţie
Studiul funcţiilor biologice şi al interacţiunilor lor constituie obiectul fiziologiei. La nivelul sistemului nervos, termenul este deseori asociat cu cel de structură*: neu-robiologii încearcă să atribuie unei structuri sau unui grup de structuri o funcţie sau un rol funcţional special, chiar un comportament. Această tendinţă localiza-ţionistă este cînd dominantă, cînd în declin, după perioadele istorice, după cum este sau nu luată în consideraţie concepţia

frenologică*, modulară* sau a acţiunii de masă. Rezultă că marile funcţii neurofi-ziologice (ca cele de vigilenţă*, memorie*, percepţie*, atenţie* etc.) sînt concepte încă nedefinite. Este clasică afirmaţia că funcţiile neurofiziologice concură la stabilirea şi menţinerea comportamentelor armonioase şi adaptate. Funcţii şi comportamente* reprezintă două niveluri distincte de
complexitate.
v M. Le Moal
(G. D. S.)
Funcţie a limbajului
Dacă limbajul* uman poate fi considerat ca unul din modurile de realizare a funcţiei semiotice*, adică a capacităţii cognitive generale de a folosi semne*, similar poate fi analizat efectul invers pe care-1 are asupra capacităţilor cognitive şi comportamentale ale unui subiect; sînt acele diferite efecte inverse denumite, în general, funcţii ale limbajului. Numeroşi psihologi au studiat efectul pe care-1 exercită limbajul, în diferitele lui stadii de dezvoltare*, asupra operaţiilor de gîndire* (reprezentare*, conceptualizare*, percepţie*, memorie* etc); în acest context au fost dezvoltate în special teoria mediaţiei* verbale şi conceptul celui de-al doilea sistem de semnalizare*. Anumite cercetări speciale au fost făcute cu privire la rolul pe care-1 are limbajul în structurarea personalităţii* sau în reglarea* comportamentelor motorii*. Lingvistica* a propus clasificări diferite ale funcţiilor limbajului. M. A. K. Halli-day, de exemplu, a definit trei meta- sau macrofuncţii ale limbajului adult: o funcţie textuală, propusă de el pentru a fi abordată pe baza studiului textelor* tipice în contextul lor situaţional (pertinenţă contextuală); o funcţie ideaţională, care corespunde structurii propriu-zis semantice* a

discursului*, şi o funcţie interpersonală, care permite că fie exprimate relaţiile sociale şi personale, inclusiv implicarea locutorului* în situaţia şi actul de enunţare*, în acelaşi timp, expresia „funcţii ale limbajului" trimite, de obicei, la sinteza
elaborată de R. Jakobson (1963), pe baza unei analize a schemei de comunicare. Această schemă integrează următorii factori: mesajul*, emiţătorul* (sau locutorul), receptorul (sau destinatarul*), referentul* (sau tema*), codul* utilizat şi canalul prin care se stabileşte contactul. La funcţiile expresivă, conativa (apel) şi referenţială (reprezentare), identificate de K. Biihler în 1934, Jakobson adaugă funcţiile fatică, metalingvistică şi poetică. Aceste şase funcţii sînt întotdeauna strîns îmbinate, dar, după cum este pus accentul pe un pol sau altul, una din ele le domină uneori pe celelalte (Jakobson vorbeşte astfel de „dominantă").
Funcţia referenţială sau cognitivă este centrată pe conţinutul mesajului, pe aspectele cu adevărat informative ale comunicării. Ea este inseparabilă de activitatea discursivă: de vreme ce nu poţi să nu comunici, nu poţi să nu construieşti prin discurs* (mesaj) o reprezentare a lumii. Limba dispune de operatori ca „dacă" sau „a fost odată", care permit să se construiască lumi posibile* şi să se facă referire sau chiar să se raţioneze în spaţii semantice ficţionale.
Funcţia expresivă sau emotivă este centrată pe emiţător. Marcată prin exclamaţii, interjecţii, intonaţii, adverbe afective, prin persoana întîi, puncte de suspensie, schimbări bruşte ale registrului limbii etc, această funcţie tinde, după Jakobson, să ofere impresia unei emoţii* anume, reale sau simulate.
Funcţia conativa, orientată spre interlocutor (receptor), este subliniată prin imperativ, apostrof, vocativ, interogaţie, folosirea pronumelui „tu/voi". Această funcţie, care are o valoare pragmatică* evidentă, este mai puţin legată de conţinutul informativ decît de interacţiunea* însăşi. Funcţia fatică, centrată pe contact, permite de asemenea să fie depăşite limitele unei concepţii pur informative a comunicării. Ea este prezentă în semne particulare lipsite de sens* (sau care au pierdut sensul lor iniţial) şi care servesc pentru a stabili, a prelungi sau a întrerupe comunicarea, şi
funcţie distinctivă

chiar pentru a verifica dacă circuitul funcţionează. Enunţuri ca „alo?", „cum (mai) merge?" şi alte cuvinte despre ploaie sau timp frumos permit să se stabilească sau să se menţină „comuniunea fatică" (B. Ma-linowski, 1923). La semnele goale de tipul „hei", „vezi tu/ştii tu", „nu-i aşa?" etc, destinate să stabilească sau să menţină şi să prelungească contactul, trebuie adăugate formulele rituale de închidere a schimburilor „pe curînd", „la revedere", intonaţie descrescătoare, încetinire a debitului şi multiplicare a pauzelor, marcatori de închidere ca: „iată", „bine/bun" etc. Funcţia metalingvistică sau de glosă (v. Metalimbaj) corespunde verificării de către interlocutori a diferitelor niveluri ale codului* sau codurilor pe care ei le utilizează. Această funcţie se manifestă evident în expresii precum „cu alte cuvinte", „adică" şi alţi marcatori de reformulare parafrastică.
Funcţia poetică, axată pe mesajul însuşi, permite inducerea unor relaţii de echivalenţă semantică, plecînd de la echivalenţe fonice. Dacă funcţia poetică este cu deosebire dominantă în literatură, subordonată şi altor funcţii ea este prezentă şi în sloganul publicitar („Cadou Kodak") sau politic, în deviză („Fără foc, nici loc", „Fără credinţă, nici lege"), în maximă, graffiti, dicton, proverb, numărătoare etc. Astfel de forme permit să se inducă, prin ritm şi paralelisme fonice sau grafice, relaţii semantice care uneori introduc devieri de la structura gramatico-semantică. Cînd într-un enunţ funcţia poetică primează faţă de funcţia referenţială*, nu se produce dispariţia referinţei*, ci mai curînd crearea unei referinţe ficţionale dedublate care ilustrează exordiul povestitorilor din insula Majorca citat de R. Jakobson: „Aceasta era şi nu era" (1963, p. 239).
J.-M. Adam (G. D. s.)
• Halliday M.A.K. (1974), „La base fonction-nelle du langage", Langages nr. 34, Didi-er/Larousse, Paris. — Jakobson R. (1963),
Essais de linguistique generale, Minuit, Paris. \ — Malinowski B. (1923), „The Problem of | Meaning in Primitive Languages", în C.K. ' Ogden şi LA. Richards (Ed.), The Meaning of l Meaning, Routledge and Kegan, Londra.
Funcţie distinctivă -» Fonologie
Funcţie distribuită
Se vorbeşte de funcţie (sau tratare) dis-1 tribuită (sau repartizată) atunci cînd uni proces de tratare special nu este realizat ? în cadrul unui subansamblu specializat al., unui sistem de tratare, ci este o condiţie a sistemului în ansamblu. Expresia este folosită şi în analiza funcţională a reţele-. lor* neuronale naturale, şi în cea a reţelelor de neuroni formali* sau conexioniste*.
./. Requi» (O. dJ
Funcţie gramaticală

Relaţie pe care o întreţin categoriile grai maticale* între ele în cadrul enunţului saif faţă de ansamblul enunţului. O aceeaş categorie gramaticală poate avea funcţi! diferite (un adjectiv este epitet, atribut," apoziţie) şi o aceeaşi funcţie poate fi îndeplinită de categorii gramaticale diferite (un adjectiv şi un substantiv pot fi atribute). Descoperirea raporturilor de dependenţă sintactică între categorii (subiect al verbului, complement al substantivului) se realizează după indicatori semantici* şi/sau distribuţionali (v. Distribuţionalism). Dacă bipartiţia subiect/predicat, cunoscută din Antichitate, defineşte relaţiile logice fundamentale ale frazei*, analiza gramaticală a descoperit progresiv, începînd din secolul al XVII-lea, o serie de funcţii (dintre care diverse tipuri de complemente) care au contestat şi au completat subtilităţile gramaticilor ştiinţifice şi pedagogice din secolele al XlX-lea şi al XX-lea, în Franţa.

J.-L. Chiss

(G. D. S.)

Funcţie repartizată -> Funcţie distribuită Funcţie semiotică -> Funcţie simbolică

Funcţie simbolică

în viziunea piagetiană, accesul la nivelul preoperatoriu (între 18 luni şi 2 ani) se caracterizează prin apariţia funcţiei simbolice (sau semiotice) care-i oferă copilului posibilitatea de a-şi reprezenta acţiunile, obiectele sau evenimentele în absenţa perceperii directe a lor. După Piaget, o dată cu accesul la acesta funcţie, copilul devine capabil să-şi reprezinte un semnificat* cu ajutorul unui semnificant* care-i corespunde numai lui. Apariţia funcţiei simbolice se manifestă în cinci domenii:

1. imitaţia* diferită în care semnificatul este modelul şi semnificantul este însăşi imitaţia;
2. jocul simbolic*, sau jocul de „a simula"; în ciuda paralelismului din atribuirea statutelor de semnificat şi de semnificant, jocul simbolic diferă de simpla imitaţie* în măsura în care, contrar acesteia din urmă care este o acomodare* la modele exterioare, el este o transformare a realului prin asimilare* la nivelul trebuinţelor (sau dorinţelor) subiectului;
3. desenul* în care semnificatul este modelul şi semnificantul este producţia picturală;
4. imaginea mentală* pe care J. Piaget o consideră o imitaţie interioară şi nu un simplu derivat din percepţie; în calitate de semnificant, ea este o reconstrucţie a obiectului perceput anterior care a luat statut de semnificat;
5. limbajul* în care semnificatul este o-biectul (în sens larg) pe care copilul îl evocă verbal, iar semnificantul este cuvîn-tul sau cuvintele folosite pentru a realiza

această evocare*.

J.-E. Gombert

(G. D. S.)

Funcţii paralele (Strategii ale —) -» Strategie

Funcţional

Termen care denumeşte funcţionarea unor procese de categorii diferite. în psihologie, el se referă la funcţiile biologice şi mentale. De exemplu, H. Wallon vorbeşte de

alternanţă, de preponderenţă şi de integrare funcţională. J. Piaget foloseşte noţiunea de invariant* funcţional referitor la cuplul* proceselor complementare de asimilare* şi de acomodare*, a căror continuitate este opusă caracterului discontinuu al structurilor cognitive pe care le produc. în domeniul patologiei psihoorganice, termenul de funcţional defineşte tulburări care nu comportă o leziune organică repera-bilă; funcţionalul se opune astfel leziona-lului, aşa cum psihiatria s-ar diferenţia de neurologie.

E. Jalley

(O. D.)

Funcţionalism

E. Titchener, liderul structuralismului* american, a fost primul care a folosit acest termen la sfîrşitul secolului trecut pentru a defini „psihologia funcţională", adică cea care are ca obiect nu structurile conştiinţei*, ci funcţiile* sale.

Şcoala funcţionalistă, inspirată de filozofia pragmatistă* a lui William James şi regrupată la Chicago în jurul lui John Dewey şi James Angell, a luat naştere din entuziasmul pe care 1-a produs teoria evoluţiei* la tinerii psihologi: dacă animalul uman a achiziţionat în cursul evoluţiei sale o conştiinţă, înseamnă că aceasta prezintă un avantaj adaptativ; se cuvine să fie determinate şi analizate aceste funcţii adapta-tive ale conştiinţei. Obiectul acestei psihologii este deci conştiinţa considerată ca răspuns dat de o fiinţă la o problemă apărută în mediul său înconjurător. Activitatea mentală, încă abordată aici prin introspecţie* experimentală, este analizată ca achiziţie*, memorare*, organizare* şi evaluare* a experienţelor pe care organismul le trăieşte în mediul său. Acest punct de vedere oferă psihologiei perspective practice: activităţile mentale sînt studiate în legătură cu circumstanţele din jur, asupra cărora se poate acţiona. In această direcţie a influenţat foarte mult be-haviorismul*; dar J. B. Watson va critica un aspect fundamental: conştiinţa nu trebuie să mai fie obiectul psihologiei.

funcționare psihică familială
344
Astăzi sînt considerate ca fiind funcționa-liste şi cercetările cognitiviste*, care au ca scop să explice modalitățile funcționării mentale fără a se preocupa de realitatea lor neurobiologică.
F. Parot
(G. D. S.)
Funcționare psihică familială -> Familie
Furt
Codul penal defineşte furtul ca o sustragere frauduloasă a unui bun aparținînd altuia*. Anchetele de delincventă autoraportată şi de victimologie* confirmă faptul că furtul este un comportament frecvent observabil încă din copilărie, determinat de mobile diferite: pulsionale, psihice, sociale, intra-şi interpersonale. Această conduită* ilicită are deseori o semnificație nevrotică* ce exprimă o dorință* de compensare* şi de control față de o deficiență a mediului înconjurător. Se observă în general la hoți o insecuritate fundamentală în raporturile lor interpersonale şi angoasa* că nu se pot realiza deoarece nu ating obiectivele fixate de normele* impuse de cei de care ei depind. Adeseori opus normei de „muncă", furtul este frecvent justificat de autorii săi cu pretextul că „toată lumea delapidează, înşală, trişează". După părerea lui E. de Greeff, un hoț este un individ necinstit care nu-şi adaptează necinstea la lege. Conduită complexă, multidimensională, la limita psihicului şi socialului*, tehnicile furtului se modifică şi se adaptează la evoluția tehnologiilor noi (deturnare de cartele magnetice, escrocherii informatice). Natura şi forma furturilor variază după vîrsta, sexul, mediul social al delincvenților*. Din punct de vedere psihopatologic, anumite furturi sînt asociate cu tulburări specifice: furturi fetişiste efectuate de perverşi*, furturi impulsive de obsedați, furturi inconştiente* de maniaco-depresivi, furturi realizate datorită pulsiunii de dominație* a unei stări de necesitate de către toxicomani. Cleptomania este un impuls patologic rar, obsedant şi anxios, care are drept rezultat o colecție sterilă de obiecte furate, fără caracter utilitar.
J. Selosse (N. C.)
Fuziune -> Intricare
Fuziune senzorială
Fuziune binoculară: unificare a imaginilor retiniene formate în punctele corespunzătoare celor două retine. Această fuziune este posibilă datorită coordonării celor doi ochi.
Fuziune tonală: fenomen acustic care constă în faptul că mai multe sunete muzicale pot da un efect unic, diferit de toate sunetele componente şi în dependență de raporturile care există între acestea. Această senzație este cu atît mai agreabilă cu cît fuziunea este totală (consonanță). Fuziune binaurală: fuziune a două senzații auditive, care se produc separat şi simultan în fiecare dintre cele două urechi. Dacă cei doi stimuli sînt egali ca frecvență* şi intensitate*, fuziunea este diotică; dacă nu sînt egali, fuziunea este dihotică. Frecvență critică de fuziune: frecvență a unei stimulări intermitente* datorită căreia impresia subiectivă corespunzătoare pare continuă. în percepția vizuală, stimulările luminoase separate de un interval lung dau. impresii de discontinuitate; cînd frecvența stimulărilor creşte, apare într-o anumită măsură impresia de clipire*, urmată de o fuziune cu cît frecvența este mai crescută. Frecvența critică defineşte pragul* de fuziune. Fuziunea se constată şi în situațiile auditive şi tactile (persistența informației
senzoriale).
R. Genicot
(O. D.)
G

Galeră -» Derivă Galvanotaxie —> Taxie Galvanotropism -» Tropism
Gang
Asociație de răufăcători structurată, organizată şi ierarhizată în vederea îndeplinirii de acțiuni antisociale specializate, şi care nu ezită să întrebuințeze violența pentru a comite fapte rele şi pentru a apăra monopolul unor practici ilicite. Studierea a fost orientată inițial într-o perspectivă de socializare ecologică, asociindu-se prezența gangurilor cu anumite caracteristici din zonele urbane. Analiza psihosocială a luat în considerație succesiv dimensiunile anomice, subculturale, structurale şi mitice ale acestor asociații, care recurg la un simbolism de
participare.
J. Selosse
(G. N.)
Gangster
Aplicată membrilor unui gang*, această etichetă traduce apartenența la un mediu al cărui sistem de valori se opune celui al societății. Făcînd parte din imageria faptelor diverse, dar şi a universului media-

tic, clişeul stereotip al gangsterului poate servi drept referinţă identificărilor eroice* şi drept suport ierarhiei de roluri prestigioase în anumite grupuri deviante şi în anumite bande* cu activităţi ilegale.
./. Selosse (G. N.)

Ganser (Sindromul lui —)

Descris în 1887, acest sindrom exprimă o suprimare specială a funcţiei de comunicare. Se caracterizează printr-un ansamblu de activităţi de răspuns şi de acţiuni evitante, ca şi de atitudini bazate pe faptul de a voi să nu ştii.

Descris, la început, pe cazuri de prizonieri şi deţinuţi, el se exprimă prin cuvinte şi acte absurde ca răspuns la întrebări sau situaţii clare şi neambigue, conducînd la sus-pectarea unei conduite de simulare*. Ulterior, a fost descris ca o caracteristică a anumitor stări crepusculare isterice, alăturate astăzi — în clasificări — unor tulburări disociative. Poate fi observat, de asemenea, în anumite tulburări schizofrenice
sau în confuziile mentale. ,, ,
J.-F. Alhlaire
(G. N.)

Gelozie

Sentimentul de gelozie înseamnă exigenţa unei posesiuni exclusive; el rezultă dintr-un conflict cu realitatea: numai un singur obiect imaginar poate să-1 satisfacă. Din acest motiv S. Freud, pentru a explica gelozia morbidă, apelează la intervenţia refulării* fantasmelor* de infidelitate hete-ro- şi homosexuală: subiectul proiectează asupra partenerului propriile sale dorinţe de infidelitate şi disimulează interesul său homosexual pentru rival. Psihanaliştii au studiat rivalitatea fraternă: după J. Lacan, subiectul investeşte imaginea celuilalt, pe care o impregnează cu o pasiune narcisică.
R. Doron
(O. D.)

Gemeni (Metodă a —)

Metodă care constă în compararea asemănărilor comune cuplului de gemeni Monozigoţi (MZ) cu asemănările gemenilor di-zigoţi (DZ), de acelaşi sex. Există o concordanţă atunci cînd cele două elemente ale cuplului prezintă trăsăturile luate în consideraţie. Dacă concordanţa la DZ este mai slabă decît la MZ, se admite faptul că această diferenţă se datorează zestrei genetice, deoarece proximitatea genetică a DZ este mai slabă (probabil cu 50%) decît cea a MZ (100%). Această metodă se bazează pe postulate mult discutate, cel mai contestat fiind enunţul că efectul mediului înconjurător (pre- sau postnatal) se manifestă similar la DZ şi la MZ. Oricare ar fi comportamentul* studiat, în cvasi-totalitatea studiilor, concordanţa la MZ este mai mare decît la DZ. Dacă metoda nu permite ca prin ea însăşi să se dovedească existenţa factorilor genetici, la om ea poate constitui o primă etapă în cercetarea efectelor variabilităţii genotipului* asupra variabilităţii comportamentale. Lucrările privind psihozele maniaco-depre-sive* au demonstrat acest fapt.
M. Carlier şi C. Desforges (G. D. S.)

Genă

Iniţial a fost definită ca un fragment al genomului*, segregator ca singură unitate de diviziune şi asociat unei trăsături definitorii (culoare, morfologie, caracteristică fiziologică sau comportamentală). Ulterior, gena a fost definită ca fragment al acidului dezoxiribonucleic transcris în acid ribonucleic, codator pentru un singur lanţ polipeptidic al acizilor* aminaţi. Formele alele* sînt acelea pe care le poate lua o genă într-un locus* dat, forme depinzînd de modificările perechilor constitutive de bază, transmise de la ascendenţi la descendenţi. Harta genetică* a unei specii este definită prin poziţia respectivă a genelor pe cromozomi. Aceste gene pot fi unităţi de funcţiune (sau unităţi de segregare) sau secvenţe de bază. Numărul genelor purtate de genomul uman s-ar estima la 710. Astăzi este posibil să se transplanteze o genă a unei specii (izolată prin metodele geneticii moleculare) la o altă specie la
care ea se încorporează în noul genom* dînd indivizi transgenici. Genele sînt purtate de cromozomii nucleari, dar nu în mod exclusiv. Au fost identificate gene citoplasmice (conţinute în mitocondrii).
P.-L. Roubertoux
(G. N.)

Generalizabilitate a validităţii

Posibilitate de generalizare a rezultatelor studiilor de validitate* predictivă la alte situaţii la care exigenţele postului de muncă sînt aceleaşi, sau chiar la alte profesii aparţinînd aceleiaşi familii de ocupaţii. Atunci cînd 75% din variabilitatea observată a coeficienţilor de validitate se explică prin sursele de eroare identificabile şi măsurabile (în special mărimea prea re-strînsă a eşantioanelor, dispersia redusă a datelor şi slaba fidelitate* a criteriilor), validitatea este considerată ca generalizabilă şi validitatea medie poate fi calculată după corecţia statistică pentru a ţine seama de sursele de eroare identificate.
C. Levy-Leboyer

(L. C. L.)

Generalizare

1. în domeniul condiționării* şi al învățării*, desemnează procesul de extindere, de transfer* la alți stimuli*, mai mult sau mai puțin similari, a unui răspuns* inițial legat de un stimul particular (generalizare a stimulului) sau extensia la răspunsuri învecinate a controlului exercitat de un stimul asupra unui răspuns dat (generalizare a răspunsului). Testul clasic de generalizare a stimulului constă, după condiționarea la un stimul S, în prezentarea sistematică a stimulilor eşalonați pe ansamblul continuum*-ului fizic considerat, de o parte şi de alta a lui S; generalizarea este cu atît mai marcată cu cît stimulul testat este mai aproape de S şi se atenuează pe măsură ce el este mai îndepărtat, aşa cum o evidențiază gradientul* de generalizare. Generalizarea poate fi totuşi suprimată prin procesul de discriminare*. Atunci cînd se observă o generalizare la stimuli a căror similaritate în raport cu stimulul inițial nu este evidentă, pe baza unor

caracteristici fizice, se presupune o verigă intermediară, rezultată din cel de al treilea termen care asigură echivalența* între stimuli, şi atunci vorbim de generalizare me-diatizată sau prin mediație. Un astfel de caz particular este, la om, generalizarea semantică, bazată pe apartenența stimulilor, verbali sau nonverbali, la aceeaşi categorie de semnificație.

Generalizare a regulii: caz particular de generalizare a răspunsului bazat pe aplicarea unei reguli; un exemplu frapant este furnizat de generalizările morfologice în limbajul infantil („el a preferit", pe modelul „referit"), în care erorile sînt proba generalizării regulii.

2. în psihologia cognitivă*, proces prin care elemente lexicale, concepte*, obiecte*, reprezentări*, sînt regrupate pe baza unor caractere comune în ansambluri structurate (denumite, potrivit modelelor, sche-me*, frames*, categorii* etc.) de un nivel superior. Astfel, pentru J. R. Anderson, generalizarea este o formațiune de reprezentare de grad secund pornind de la mai multe exemplare* de gradul întîi, deoarece caracterele lor comune autorizează înscrierea într-o aceeaşi categorie. Noțiunea de generalizare este, în acest caz, apropiată de cea de conceptualizare*, de categori-zare*, de clasificare*. O demonstrație clasică a generalizării asupra unui material nonverbal a fost oferită de M. I. Posner şi S. W. Keele în 1968: subiecți cărora li se prezintă ansambluri structurate de puncte reprezentînd variante alterate ale unui prototip* le clasează corect în raport cu acesta, chiar şi atunci cînd el nu le-a fost prezentat.

Suprageneralizarea* se referă la incluziunea într-o categorie a unor elemente pre-zentînd anumite caractere care ar trebui, logic, să le excludă („toate animalele zburătoare sînt păsări" incluzînd în mod eronat liliecii), supradiscriminarea referindu-se la fenomenul invers, de nonincluziune a unor elemente care, logic, ar trebui să facă parte dintr-o categorie („toate scaunele au patru picioare").

Cu privire la generalizare, regăsim opozițiile între modele* declarative* şi procedurale*, propoziționale* şi analogice*, care fac obiectul dezbaterilor în psihologia cognitivă a memoriei*.

M. Richelle

(G. N.)

Generalizare (Gradient de —) -> Gradient de generalizare

Generativă (Gramatică —) -> Gramatică generativă

Generator de sistem-expert -» Sistem-ex-pert

Genetică

Disciplină care studiază variabilitatea individuală şi transmiterea ei ereditară. Genetica formală studiază modul de transmitere a trăsăturilor* şi localizarea genelor* implicate în transmiterea acestor trăsături. Ea poate utiliza un demers descendent (pornind de la trăsătură, descoperind-o pe aceasta sau genele responsabile) ori un demers ascendent (pornind de la o genă identificată prin proprietăți fizice, căutîn-du-i funcția). Generica cantitativă descompune variația* observată în componentele sale genetice (aditivă, datorată dominanței, o interacțiune între gene), ambientale (ambient matern sau de diverse tipuri) şi ceea ce rezultă din interacțiunea* genotipului şi mediului înconjurător. Genetica populațiilor analizează structura genetică a unei populații şi evoluția* ei în funcție de constrîngerile evolutive.

P.-L. Roubertoux

(L. C. L.)

Genetica comportamentală este partea geneticii care pune în relație diferențe feno-tipice de ordin comportamental şi diferențe observate la nivelul genotipului. La specia umană, unde gradul de proximitate genetică (probabilitatea de a avea gene comune prin transmitere) creşte o dată cu gradul de proximitate ambientală, unele metode tind să minimizeze mediul înconjurător comun (studii de adopțiune*) sau

geneza

să maximizeze proximitatea genetică (studii asupra gemenilor*). Trăsături sau capacități cum sînt inteligența*, trăsăturile de personalitate* şi tulburările de conduită* au făcut obiectul unui mare număr

de cercetări. Aproape în totalitatea cazurilor rezultatele lasă să se întrevadă o intervenţie a factorilor genetici. Fe-notipurile care se distribuie într-o manieră discontinuă (maladiile mentale, d. ex.) se pretează la studii de relaţie, care au ca scop să evidenţieze modurile de transmitere a unui caracter ereditar comparînd frecvenţa de apariţie a acelui caracter într-o genealogie cu frecvenţele aşteptate pe care modelul postulat le permite ca anticipări. Cea mai bună strategie constă în studierea fie a familiilor în sînul cărora caracterul cercetat apare cu o mare frecvenţă (familii informative), fie a grupurilor sociale al căror coeficient de cosanguinitate este ridicat (izolaţi). Localizarea cromozomică a unui caracter se vădeşte posibilă prin detectarea unei asocieri, de-a lungul mai multor generaţii, între trăsătura studiată şi gene „markeri" identificate în prealabil prin corelatele lor biochimice. Analiza variaţiilor fenotipice observate între diferitele grupuri presupune posibilitatea de manipulare a factorilor din care ele rezultă, adică genotipul şi mediul înconjurător (fizic, biologic şi social). Subiecţii care aparţin aceluiaşi grup trebuie să fie omogeni genetic, ceea ce este imposibil la specia noastră. Trebuie deci renunţat la a cerceta dacă diferenţele între grupuri etnice sau sociale au o componentă genetică. Pentru anumite specii, ca şoarecele sau musca, patrimoniul genetic este bine cunoscut. La şoarecele domestic, se pot constitui grupuri de subiecţi care au acelaşi patrimoniu genetic cu mutaţii spontane apropiate: acestea sînt descendenţele cosanguine. Dacă condiţiile de creştere au fost menţinute constante, atunci cînd apar variaţii fenotipice între indivizi apar-ţinînd unor descendenţe diferite, este legitim să ne întrebăm despre existenţa unui efect al genotipului. Totuşi, subiecţii apar-tinînd unor diferite descendente se deose-

besc, de asemenea, prin mediul matern pre- şi postnatal în care ei s-au dezvoltat, înfăptuirea de planuri experimentale adecvate permite disocierea efectelor patrimoniului genetic de cele ale mediului matern pre- şi postnatal. Două componente ale mediului matern prenatal sînt susceptibile să antreneze o variaţie comportamentală: mediul citoplasmic şi mediul uterin. Tehnici de grefă de ovare şi de transfer de embrioni în primele stadii de dezvoltare, asociate pe de o parte unui plan de încrucişări adecvat şi pe de altă parte unei proceduri de adopţie, permit izolarea efectelor componentelor citoplasmică, uterină, postnatală şi genetică. Se pot, de asemenea, studia efectele mutaţiilor fie „spontane", fie „provocate", sau chiar efectele transferurilor de gene. Literatura care vizează punerea în relaţie a genelor şi comportamentelor pornind de la lucrări despre speciile animale este abundentă. Muştele şi şoarecele au reţinut în mod special atenţia cercetătorilor. Studiile au fost orientate asupra unor comportamente destul de variate, ca învăţarea, comportamentele sexuale, agresiunea, conduitele de îngrijire la tineri. Scopul final rămîne totdeauna acela al localizării unei sau unor unităţi de segregare pentru care variaţiile alelice* sînt legate de variaţii comportamentale. Rezultatele observate la speciile infraumane nu sînt direct transpozabile la specia noastră. Totuşi, ele ne clarifică asupra mecanismelor subiacente legăturilor gene-comportamente. Astăzi se ştie că modele simple de legături sînt, cel mai adesea, neconforme cu faptele. Tocmai de aceea, în cea mai mare parte a cazurilor, lucrările asupra umanului consideră efectele interacţiunilor geno-tip-mediu înconjurător ca nule, în timp ce rezultatele experimentale observate la animal arată că aceste interacţiuni au efecte care nu pot fi neglijate.

M. Carlier şi C. Desforges

(L. C. L.)

Geneză <

Ansamblu de forme prin care trece un or- i ganism pentru a ajunge la starea consi-’-j

f

derată (cel mai adesea starea adultă) şi de procese care fac să survină aceste forme. Ideea de geneză, contrar celei de istorie*, comportă o conotaţie de necesitate care provine din utilizarea sa în biologie: geneza cuprinde deci embriogeneza* şi onto-geneza* ca succesiune nonîntîmplătoare de etape programate de dezvoltare* către o stare finală concepută ca necesară. Tocmai în acest sens vorbeşte J. Piaget de geneza cunoaşterii* la copil ca în gîn-direa ştiinţifică: stadiile* dezvoltării sale constituie în fapt o serie a cărei ordine este universală şi ireversibilă şi nu comportă nici o lacună. La fel, dezvoltarea libidi-nală a putut fi considerată de către anumiţi autori ca o geneză (v. Fază). în fiecare caz, dar într-un fel mai mult sau mai puţin explicit, se face o referire la necesitatea biologică ce guvernează derularea acestei dezvoltări.

F. Parot (G. N.)

Genital

Termen devenit necesar, după lărgirea de către S. Freud a sensului termenului sexualitate*, pentru a desemna ceea ce limbajul curent recunoaşte ca sexual. Trebuie totuşi precizat că noţiunea de sexualitate genitală este mai restrînsă decît concepţia comună a sexualităţii, deoarece nu înglobează anumite forme de sexualitate perversă*, nici folosirea organelor genitale pentru obţinerea unor scopuri pregenitale (pulsiuni* parţiale; sadism*, masochism*, voaiorism*, exhibiţionism*). Stadiul genital se

caracterizează în principiu prin reunirea tandreţei şi senzualităţii în privinţa obiectului dragostei şi prin unificarea, sub primatul tendinţelor genitale, a tuturor componentelor sexuale nonrefulate* sau sublimate*, cele ale scopurilor sexuale pregenitale care sînt menţinute ca fiind cu titlu de preliminarii. Această unificare este pregătită în cursul stadiului genital infantil sau stadiului falie*, dar nu se încheie decît după pubertate, atunci cînd dezvoltarea organelor genitale permite raporturile sexuale normale (trebuie totuşi subliniat că S. Freud admitea că forma de homosexu-
genom
alitate* în care scopul sexual este masturbaţia mutuală relevă erotism genital). Succesorii lui S. Freud s-au diferenţiat în privinţa erotismului şi stadiului genital. Unii, urmîndu-l pe K. Abraham, au opus genitalitatea (caracterizată prin depăşirea ambivalenţei*, iar în opinia cîtorva prin „oblativitate") tuturor tendinţelor pregenitale marcate prin sadism şi ambivalenţă. Alţii au insistat pe contribuţiile aduse de erotismele pregenitale la formarea tendinţelor genitale: însemnătatea erotismului oral de sucţiune (M. Klein) şi a integrării analităţii (E. Jones) pentru formarea erotismului vaginal al femeii, însemnătatea erotismului uretral* în formarea erotismului genital masculin etc.

J.-M. Petot

(G. N.)

Genogramă

Reprezentare grafică, convenţională şi geometrică a unei familii*, în forma unor simboluri care definesc în mod precis particularităţile fiecărui individ. Genogramă cuprinde orice situaţie conjugală sau familială. Această tehnică a fost dezvoltată de M. Bowen, în 1980, în Statele Unite ale Americii. în Franţa, E. Lemaire-Arnaud, în 1985, a specificat folosirea ei în practica clinică: datele schematizate în privinţa familiei permit terapeutului să înţeleagă componentele transgeneraţionale orizontale şi verticale. Genogramă este un produs specific al fiecărei familii. Ea poate fi completată pe parcursul unei cure familiale şi este de mare eficienţă în scoaterea la lumină a fenomenelor de ordinul fantomei* sau al criptei*.

A. Ruffiot (L. c. l.)

Genom

Ansamblu al materialului genetic caracteristic unei specii. Genomul unei specii se defineşte prin numărul de cromozomi*, prin poziţia fora.v-urilor pe aceşti cromozomi, ca şi prin diferitele forme alele* posibile în fiecare din aceste locus-uri. Un locus poate fi definit fie ca o unitate de segregare (genă avînd un efect fenotipic
genotip
identificat), fie printr-un ansamblu de perechi de baze. _ . n ,

P.-L. Roubertoux

(L. C. L.)

Genotip

Ansamblu al informaţiei* genetice purtate de un organism. Recombinările dintre cromozomi*, survenind prin diviziune, conduc la remanieri ale informaţiei purtate de fiecare cromozom transmis descendenţilor, în acest fel, fiecare descendent al unui cuplu primind jumătate din alele de la unul din părinţii săi nu are decît o probabilitate din două de a primi o alelă dată. Din această cauză, doi descendenţi ai aceluiaşi cuplu au o probabilitate infimă de a avea acelaşi genotip. La unele specii (şoarece, şobolan) s-au constituit descendenţe cosanguine. Pe aceste descendenţe, indivizii sînt homozigoţi la nivelul fiecărui locus şi, pentru un locus, indivizii au aceleaşi forme alele. Pe aceste descendenţe, toţi subiecţii au acelaşi genotip. Variaţiile interindividuale rezultă deci din factori epigenetici* şi de mediu.

P.-L. Roubertoux

(G. N.)

Geofotomenotaxie -> Taxie Geotropism —> Tropism

Gerontologie

Ştiinţă referitoare la ansamblul proceselor de îmbătrînire. în mod abuziv, acelaşi termen se aplică specialităţii medicale consacrate diagnozei şi tratării bolilor şi infirmităţilor persoanelor vîrstnice. Este indicată folosirea, în acest sens, a termenului de geriatrie. De asemenea, ar trebui să vorbim de un medic geriatru şi nu gerontolog, pentru a desemna pe practicienii acestei specialităţi.

Mai mult decît o ştiinţă în întregime aparte, gerontologia rezultă din aplicarea mai multor discipline. în acest sens, neuro-fiziologia se aplica la îmbătrînirea cerebrală, la studierea îmbătrînirii ţesutului nervos şi a sistemului vascular, iar sociologia se aplică la efectele procesului
demografic al îmbătrînirii. Psihologia, îil ceea ce o priveşte, se interesează de alt rările activităţilor cognitive şi de măsu-l rărea lor, ca şi de efectele psihopatologic (stări demenţiale şi confuzionale, tulburâ nevrotice tardive sau reacţionale etc).

D. Widlochek (L. C. Lj

Gest
Mişcare* exterioară a corpului* care eşti purtătoare a unei semnificaţii*, în accepţie restrînsă, acest termen nu aplică decît mişcărilor nonverbale*, pro duse în general de membrele superioa (mînă* şi cap). Potrivit lui C. Morris, disting gesturi incidentale şi gesturi s< ciale. Prima categorie regrupează pe de i parte mişcările care reprezintă expresia*! unei stări interne, şi în special a unei emo-J ţii* (înroşire, căscat etc), şi pe de altă par-| te mişcările aparent lipsite de intenţie* dar care pot fi întrevăzute de un observa-l tor extern ca încărcate cu o anumită sem-| nificaţie. Cea de-a doua categorie reuneşti gesturile care se integrează unui sistem dej comunicare* şi care au deci un sens* conJ venţional definit prin regulile unui cod*; aici se disting gesturile simbolice (semnul| crucii), gesturile iconice (care mimeaz ceea ce ele reprezintă: mişcare reprodu-l cînd forma unui obiect) şi gesturile expre-j sive (surîs*, mormăit etc). într-o concepţie mai largă, se consider că în cursul preistoriei* hominizarea* articulat într-un acelaşi ansamblu funcţio-l nai trei forme de gesticulaţie (locomotoriej tehnică şi vocală) corespunzînd unui tri-l piu dispozitiv (bipedie, unealtă, limbaj*).! La om, gestualitatea primitivă este de natură expresivă şi contribuie la coeziunea socială*; gestualitatea lingvistică emerge după aceea (între 1 şi 3 ani) şi asigură o funcţie de reprezentare*; mai tîrziu, în fine, se dezvoltă diversele forme de gestuali-tate simbolică (imitaţie*, joc*, desen* etc).
J.-P. Bronckart şi E. Jalley (G. N.)
Gesfa/f —> Formă
351
__———
Qestaltpsychologie —> Formă (Psihologie a-)
Gesfa/Merapie
Datorată lui F. Perls, Gestalt-t&rapia. este una din „noile terapii" experimentate la Institutul Esalen din California începînd cu anii 1968-1970. Derivată din jocul de rol*, ea este o formă de terapie individuală în grup; terapeutul şi grupul se centrează succesiv pe fiecare dintre participanţii care vin să se aşeze pe „banca acuzaţilor", adică pe un scaun gol alături de terapeut, şi care desfăşoară o autopsiho-dramă* cu un obiect personal imaginar. Terapeutul caută să-1 determine pe subiect ca, în situaţia de „aici şi acum", să conştientizeze reprezentări disparate despre corpul său şi despre propria personalitate şi să-i permită o anumită unificare identifi-cîndu-se cu o formă* (Gestalt) dinamică de relaţie cu un obiect, cu altcineva, cu propriile sentimente.
D. Anzieu
(G. N.)
Gigantism -> Creştere
Gimnastică
Disciplină sportivă în care fiecare concurent realizează o înlănţuire de figuri la diferite aparate cum sînt bara fixă, inelele, bîrna. Competiţia* duce la un clasament general sau pe fiecare aparat. Performanţa este notată de judecători şi depinde de nivelul de dificultate al abilităţilor manifestate, de virtuozitate, de risc şi de calităţile expresive şi estetice ale execuţiei. Gimnastica sportivă se deosebeşte radical de gimnasticile din secolul al XlX-lea şi de la începutul secolului al XX-lea, care erau metode de educaţie fizică* în general necompetitive, şi care foloseau intens
aparatele.
M. Durând (L. C. L.)
Gîndire
Termen din limbajul curent, încărcat de un trecut filozofic complex, cuvîntul „gîndire" trimite la toate manifestările spiritului*, desemnînd atît conţinuturi, idei, cît
gîndire
şi activităţi*, raţionamente*: după caz, accentul poate fi pus pe suporturile simbolice* sau reprezentative ale gîndirii, pe instrumentele logice sau euristice cu care ea operează, pe dinamica sa afectivă, pe semnificaţiile* sale inconştiente* etc. Psihologia ştiinţifică, mai ales cea conformă cu tradiţiile lui P. Janet, H. Wallon şi J. Piaget, s-a preocupat de originile gîndirii, concepută ca interiorizare* a conduitelor* sau comportamentelor*, în favoarea dezvoltării funcţiei* reprezentative şi a limbajului. Traiectoria ontogenetică duce astfel de la acţiunea pur senzoriomotorie* la gîndirea formală, operînd în interior asupra simbolurilor celor mai abstracte. Pe de altă parte, raporturile dintre gîndire şi limbaj* rămîn controversate, unii ur-mînd direcţia lui J. Piaget şi acordînd gîndirii prioritate şi precădere în dezvoltarea mentală, alţii, urmîndu-1 pe N. Chomski, dînd importanţă limbajului, iar alţii, pre-luînd intuiţiile lui L. S. Vîgotski, conce-pînd limbajul şi gîndirea ca fiind indisoci-abile după o scurtă perioadă precoce de dezvoltare paralelă. Cazul special al raportului dintre gîndire şi verbalizare* ridică din nou vechea problemă a suporturilor mentale ale gîndirii, datorită recrudescenţei interesului pentru imageria* mentală, pe de o parte, şi recurgerii la protocoalele gîndirii cu voce tare în cercetările asupra rezolvării* de probleme, pe de altă parte. Folosirea actuală a cuvîntului „gîndire" de către

psihologi trimite, adesea, spre activităţi mentale sau cognitive despre care se crede că nu pot face obiectul unei verbalizări. Termenul „cogniţie" tinde, de altfel, să se substituie celui de „gîndire", fără a avea contururi semantice mai precise. Psihologia clinică şi psihopatologia sînt şi ele interesate de alterările şi de deviaţiile gîndirii, aşa cum apar acestea în delir* sau în obsesie*, ca şi de funcţiile gîndirii în economia generală a psihismului. în această ultimă direcţie a fost urmată cu largheţe remarca lui S. Freud care considera gîndirea ca pe un substitut al dorinţei halucinatorii. Pentru W. Bion, gîndirea se află la intersecţia dintre aşteptarea unui
gîndire operatorie
-352
obiect dorit şi conştiinţa absenţei acestui obiect; deci, orice gîndire implică, în mod necesar, o frustrare*; toleranţa* la această frustrare trebuie să fie suficientă pentru a se ajunge la procesul secundar şi pentru a permite elaborarea aparatului gîndirii, în afara căruia, după B. Gibelle, se construieşte un aparat delirant. Gîndire divergentă: expresie propusă de J. P. Guilford pentru a indica o orientare a gîndirii care ar presupune creativitatea* şi pe care acest autor a încercat să o măsoare prin testele* sale de producţie divergentă. Ea ar fi compusă din sensibilitatea faţă de probleme, din uşurinţa de a produce idei numeroase, dintre care unele au şansa să fie noi, din flexibilitate*, din capacitatea de analiză şi sinteză şi din gestionarea complexităţii. Noţiunea este opusă celei de gîndire convergentă.
R. Doron, E. Jalley, M. Richelle
(O. D.)
Gîndire operatorie
Tip de gîndire care, după Piaget, apare spre vîrsta de 6-7 ani, o dată cu stadiul* operaţiilor concrete*, şi se îmbogăţeşte spre 11—12 ani, o dată cu accesul la stadiul operaţiilor formale*. Ontogenetic, acest tip de gîndire începe să fie elaborat aproximativ la vîrsta de doi ani, cînd copilul devine capabil să gîndească acţiuni şi să prevadă consecinţele acestora, fără a le fi efectuat cu adevărat. Totuşi, gîndi-rea nu devine cu adevărat operatorie decît o dată cu „operaţia reală" din stadiul operator concret, care este reversibilă* (ceea ce se traduce prin posibilitatea de a gîndi o acţiune luînd în consideraţie şi acţiunea inversă — d. ex. a reuni şi a disocia) şi integrată într-o structură de ansamblu.
J.-E. Gombert
(G. D. S.)
Gîndire prin pereche —> Pereche
Gîndire productivă —> Productivă (Gîndire —)
Gîngureală —> Gîngurit. Lalaţie
Gîngurit
în psiholingvistica* copilului, termenul se aplică la primele producţii sonore ale acestuia, înainte de a începe să vorbească (între două şi aproximativ 12 luni), copilul mic trece printr-o perioadă considerată pre-lingvistică, în timpul căreia el achiziţionează un repertoriu extins de sunete, cuprinzînd nu numai fonemele* limbii din anturajul său, ci şi un număr mare al celor din alte limbi. Aceste foneme sînt, la început, de natură vocalică, apoi consonantică, combinîndu-se progresiv (consoane-vocale, vocale-consoane) pentru a ajunge la repetări de silabe.
Activitatea vocală este slab diferenţiată mult timp, încît nu pot fi decelate semnele limbii din anturajul copilului. Ea îndeplineşte mai multe funcţii: ludică, relaţională şi instrumentală. în genere, gînguritul este considerat ca fiind una dintre premisele care permit accesul la limbaj, ipoteza cea mai des întîlnită postulînd o continuitate între perioada gînguritului şi perioada lingvistică.
Alte denumiri, care sînt în general sinonime, desemnează aceste prime producţii sonore ale copilului mic: gîngureală, murmur, lalaţii*, vocalizări*, vocalize.
G. De Weck
(G. D. S.)
Glie
Clasă de celule specifică sistemului nervos* central, reprezentînd împreună cu neuronii*, potrivit anumitor criterii, 90% din celule. Se pot distinge două mari subclase de celule gliale: microglia şi macroglia, aceasta din urmă cuprinzînd oligoden-drocitele şi astrocitele. De altfel, unele tipuri de celule (celula retiniana a lui Miiller, celule ependimare, glia radială a lui Bergman) corespund în aceeaşi măsură unor forme specializate de glie. Celulele macrogliale au o origine comună (neuroecto-dermală) cu neuronii, în vreme ce originea microgliei este încă în dezbatere. Rolul celulelor gliale, considerate mult timp ca simple celule de susţinere, este complex, deşi parţial cunoscut. în acest
353
gonadotropină
sens, microglia ar avea în esenţă un rol de curăţire a resturilor celulare în regiunea leziunilor sau inflamaţiilor sistemului nervos şi ar participa, de asemenea, la reacţiile imunitare în sistemul nervos. Rolul său ar fi deci analog celui al macro-fagelor periferice, din care ea ar putea de altfel să provină.

Prin macroglie, oligo-dendrocitele formează inelele de mielină* în jurul axonilor* centrali. în fine, astrocitele ar avea un rol multiplu: menţinere a homeostaziei*(pH, compoziţie ionică etc.) mediului intern la nivelul sistemului nervos, alcătuire a barierei hematoencefa-lice, participare la procesele imunitare intracerebrale, secreţie de factori neuro-trofici*. De altfel, în cursul dezvoltării*, astrocitele şi mai ales forma lor specializată, glia radială, orientează migrarea neuronilor, precum şi creşterea axonală.
J.-P. Herman
(L. C. L.)
Glosă -» Metalimbaj, Funcţie a limbajului Glosografie —> Glosolalie
Glosolalie
Producţii verbale, de obicei abundente şi ininteligibile, care nu se supun regulilor lingvistice comunitare; este vorba de un limbaj realmente nou creat de către lo-cutor, în care cuvintele sînt înlocuite prin neologisme şi în care este posibilă reperarea unor reguli sintactice sumare. Prozodia este menţinută, chiar accentuată, dînd impresia unui discurs alcătuit din cuvinte şi fraze. Este constatată în contexte psihopatologice ca schizofrenia* (vorbim astfel de schizofazie), în cursul unor stări de transă; rareori o jargonafazie* poate genera 0 glosolalie. Glosografia este echivalentul scris al glosolaliei. Glosomania poate fi considerată ca o variantă ludică, în care jocul verbal, totdeauna fără semnificaţie, recurge la suite de silabe ritmate şi asonante.
J.-L. Signoret (G. N.)
Glosomanie -> Glosolalie
Glucocorticoid
Substanţă cu structură steroidiană, care are o puternică acţiune asupra metabolismului glucidoprotidic (hiperglicemie prin neo-glucogeneză). Glucocorticoizii joacă un rol fiziologic considerabil prin intermediul receptorilor* intracelulari care modulează manifestarea multor gene*. La om, cortizolul este glucocorticoidul endogen principal, secretat de corticosuprarenală sub controlul ACTH*-ului hipofizar. El prezintă, de asemenea, o activitate minera-locorticoidă deloc neglijabilă. Derivate de sinteză ca dexametazona au o acţiune mai puternică şi mai specifică. Secreţia gluco-corticoizilor urmează un ciclu nictemeral foarte marcat de un maximum matinal. Aceşti hormoni* exercită un retrocontrol asupra propriei lor secreţii prin acţionare asupra hipotalamusului* şi hipofizei*. Această proprietate este valorificată în testul cu dexametazona: administrată seara, dexametazona blochează în mod obişnuit creşterea nocturnă a cortizolemiei. Absenţa blocajului (sau eliminarea) evidenţiază hiperactivitatea axei corticotrope. Hormonul este eliberat în situaţii de stres*, de activare*, de adaptare* şi, pare-se, atunci cînd mecanismele de control* sînt în stare de slăbiciune sau cînd se desfăşoară într-un mod pasiv.
P. Mormede (G. N.)
Gnozie
Termen folosit ca un contrapunct pozitiv al agnoziei* pentru a face trimitere la cunoaşterea* lumii şi a obiectelor sale, realizată pe baza multiplelor experienţe senzoriale. Conceptul de gnozie, contrar celui de memorie semantică, nu priveşte cunoaşterea lexicului. El este inclus în conceptul de asimbolie*. , , „.
J.-L. Signoret
(G. N.)
Gonadotropină
Hormon* glicoproteic care controlează activitatea gonadelor. Hormonul foliculotrop (FSH) acţionează asupra celulelor gra-nuloase ale foliculilor ovarieni pentru a stimula creşterea foliculară şi a induce

obiect dorit şi conştiinţa absenţei acestui obiect; deci, orice gîndire implică, în mod necesar, o frustrare*; toleranţa* la această frustrare trebuie să fie suficientă pentru a se ajunge la procesul secundar şi pentru a permite elaborarea aparatului gîndirii, în afara căruia, după B. Gibelle, se con-struieşte un aparat delirant. Gîndire divergentă: expresie propusă de J. P. Guilford pentru a indica o orientare a gîndirii care ar presupune creativitatea* şi pe care acest autor a încercat să o măsoare prin testele* sale de producţie divergentă. Ea ar fi compusă din sensibilitatea faţă de probleme, din uşurinţa de a produce idei numeroase, dintre care unele au şansa să fie noi, din flexibilitate*, din capacitatea de analiză şi sinteză şi din gestionarea complexităţii. Noţiunea este opusă celei de gîndire convergentă.
R. Domn, E. Jalley, M. Richelle
(O. D.)
Gîndire operatorie
Tip de gîndire care, după Piaget, apare spre vîrsta de 6-7 ani, o dată cu stadiul* operaţiilor concrete*, şi se îmbogăţeşte spre 11-12 ani, o dată cu accesul la stadiul operaţiilor formale*. Ontogenetic, acest tip

de gîndire începe să fie elaborat aproximativ la vîrsta de doi ani, cînd copilul devine capabil să gîndească acţiuni şi să prevadă consecinţele acestora, fără a le fi efectuat cu adevărat. Totuşi, gîndi-rea nu devine cu adevărat operatorie decît o dată cu „operaţia reală" din stadiul operator concret, care este reversibilă* (ceea ce se traduce prin posibilitatea de a gîndi o acţiune luînd în consideraţie şi acţiunea inversă — d. ex. a reuni şi a disocia) şi integrată într-o structură de ansamblu.
J.-E. Gombert (G. D. S.)
Gîndire prin pereche -> Pereche
Gîndire productivă -> Productivă (Gîndire —)
Gîngureală -» Gîngurit. Lalaţie
Gîngurit
în psiholingvistica* copilului, termenul se aplică la primele producţii sonore ale acestuia, înainte de a începe să vorbească (între două şi aproximativ 12 luni), copilul mic trece printr-o perioadă considerată pre-lingvistică, în timpul căreia el achiziţionează un repertoriu extins de sunete, cuprinzînd nu numai fonemele* limbii din anturajul său, ci şi un număr mare al celor din alte limbi. Aceste foneme sînt, la început, de natură vocalică, apoi consonantică, combinîndu-se progresiv (consoane-vocale, vocale-consoane) pentru a ajunge la repetări de silabe.
Activitatea vocală este slab diferenţiată mult timp, încît nu pot fi decelate semnele limbii din anturajul copilului. Ea îndeplineşte mai multe funcţii: ludică, relaţională şi instrumentală. în genere, gînguritul este considerat ca fiind una dintre premisele care permit accesul la limbaj, ipoteza cea mai des întîlnită postulînd o continuitate între perioada gînguritului şi perioada lingvistică.
Alte denumiri, care sînt în general sinonime, desemnează aceste prime producţii sonore ale copilului mic: gîngureală, murmur, lalaţii*, vocalizări*, vocalize.
G. De Weck
(G. D. S.)
Glie
Clasă de celule specifică sistemului nervos* central, reprezentînd împreună cu neuronii*, potrivit anumitor criterii, 90% din celule. Se pot distinge două mari subclase de celule gliale: microglia şi macroglia, aceasta din urmă cuprinzînd oligoden-drocitele şi astrocitele. De altfel, unele tipuri de celule (celula retiniana a lui Miiller, celule ependimare, glia radială a lui Bergman) corespund în aceeaşi măsură unor forme specializate de glie. Celulele macrogliale au o origine comună (neuroecto-dermală) cu neuronii, în vreme ce originea microgliei este încă în dezbatere. Rolul celulelor gliale, considerate mult timp ca simple celule de susţinere, este complex, deşi parţial cunoscut. în acest

gonadotropină
sens. microglia ar avea în esenţă un rol de curăţire a resturilor celulare în regiunea leziunilor sau inflamaţiilor sistemului nervos şi ar participa, de asemenea, la reacţiile imunitare în sistemul nervos. Rolul său ar fi deci analog celui al macro-faselor periferice, din care ea ar putea de altfel să provină. Prin macroglie, oligo-dendrocitele formează inelele de mielină* în jurul axonilor* centrali. în fine, astrocitele ar avea un rol multiplu: menţinere a homeostaziei*(pH, compoziţie ionică etc.) mediului intern la nivelul sistemului nervos, alcătuire a barierei hematoencefa-lice, participare la procesele imunitare intracerebrale, secreţie de factori neuro-trofici*. De altfel, în cursul dezvoltării*, astrocitele şi mai ales forma lor specializată, glia radială, orientează migrarea neuronilor, precum şi creşterea axonală.
J.-P. Herman
(L. C. L.)
Glosă ->• Metalimbaj, Funcţie a limbajului Glosografie -» Glosolalie
Glosolalie
Producţii verbale, de obicei abundente şi ininteligibile, care nu se supun regulilor lingvistice comunitare; este vorba de un limbaj realmente nou creat de către lo-cutor, în care cuvintele sînt înlocuite prin neologisme şi în care este posibilă reperarea unor reguli sintactice sumare. Prozodia este menţinută, chiar accentuată, dînd impresia unui discurs alcătuit din cuvinte şi fraze. Este constatată în contexte psihopatologice ca schizofrenia* (vorbim astfel de schizofazie), în cursul unor stări de transa; rareori o jargonafazie* poate genera 0 glosolalie. Glosografia este echivalentul scns al glosolaliei. Glosomania poate fi considerată ca o variantă ludică, în care Jocul verbal, totdeauna fără semnificaţie, recurge la suite de silabe ritmate şi asonante.
J.-L. Signoret (G. N.)
Glosomanie -» Glosolalie
Glucocorticoid
Substanţă cu structură steroidiană, care are o puternică acţiune asupra metabolismului glucidoprotidic (hiperglicemie prin neo-glucogeneză). Glucocorticoizii joacă un rol fiziologic considerabil prin

intermediul receptorilor* intracelulari care modulează manifestarea multor gene*. La om, cortizolul este glucocorticoidul endogen principal, secretat de corticosuprarenală sub controlul ACTH*-ului hipofizar. El prezintă, de asemenea, o activitate minera-locorticoidă deloc neglijabilă. Derivate de sinteză ca dexametazona au o acţiune mai puternică şi mai specifică. Secreţia gluco-corticoizilor urmează un ciclu nictemeral foarte marcat de un maximum matinal. Aceşti hormoni* exercită un retrocontrol asupra propriei lor secreţii prin acţionare asupra hipotalamusului* şi hipofizei*. Această proprietate este valorificată în testul cu dexametazona: administrată seara, dexametazona blochează în mod obişnuit creşterea nocturnă a cortizolemiei. Absenţa blocajului (sau eliminarea) evidenţiază hiperactivitatea axei corticotrope. Hormonul este eliberat în situaţii de stres*, de activare*, de adaptare* şi, pare-se, atunci cînd mecanismele de control* sînt în stare de slăbiciune sau cînd se desfăşoară într-un
mod pasiv.
P. Mormede
(G. N.)
Gnozie
Termen folosit ca un contrapunct pozitiv al agnoziei* pentru a face trimitere la cunoaşterea* lumii şi a obiectelor sale, realizată pe baza multiplelor experienţe senzoriale. Conceptul de gnozie, contrar celui de memorie semantică, nu priveşte cunoaşterea lexicului. El este inclus în conceptul de
asimbolie*.
J.-L. Signoret
(G. N.)
Gonadotropină
Hormon* glicoproteic care controlează activitatea gonadelor. Hormonul foliculotrop (FSH) acţionează asupra celulelor gra-nuloase ale foliculilor ovarieni pentru a stimula creşterea foliculară şi a induce
G
grad de libertate
grafometrie
ovulaţia, în sinergie cu hormonul luteotrop (LH). El acţionează şi asupra celulelor lui Sertoli din canalele seminifere ale testiculului pentru a stimula spermatogeneza, în sinergie cu androgenii*. Hormonul luteotrop stimulează celulele interstiţiale ale o-varelor şi testiculelor, care secretă, respectiv, estrogenii* şi androgenii. Un singur tip celular de antehipofiză, celulele gonadotrope, secretă gonadotropinele sub controlul luliberinei hipotalamice (LRF sau LHRH sau GnRH), în asociere cu ste-roizii sexuali şi alţi hormoni proteici de origine gonadică (inhibini şi activini). O gonadotropină chorionică (hCG) este produsă de placentă. ,, t,
P. Mormede
(G. N.)
Grad de libertate
Termen introdus de R. A. Fisherîn 1920, prin analogie cu ideea de grad de libertate al unui sistem dinamic; este vorba de numeroase valori sau dimensiuni necesare pentru determinarea sistemului. în acest sens, gradele de libertate ale unui ansamblu de date nu sînt altceva decît numărul valorilor care ar putea fi atribuite în mod arbitrar în cadrul sistemului specific; de exemplu, într-o distribuţie* de frecvenţe în k clase, numărul gradelor de libertate este egal cu k-1, cunoaşterea a k-1 dintre ele determinînd k-iemul; la fel, într-un tablou de contingenţe* avînd p linii şi q coloane, totalurile marginale fiind fixe, există (p-1) (q-1) grade de libertate.
P. Bonnet şi H. Rouanet
(D. S.)
în analiza controlului motor, expresia grad de libertate trimite la numeroase dimensiuni ale mişcării* autorizate la fiecare punct de segmentare şi care defineşte ansamblul traiectoriilor posibile dintre care programul motor* îşi va efectua selecţia. Astfel, articulaţia umărului oferă trei grade de libertate, autorizînd mişcările braţului spre stînga sau spre dreapta, în sus
sau în jos şi în rotaţie.
M. Richelle
(D. s.)
Gradient
în psihologia experimentală s-au putut ţine relaţii cantitative între stimuli mu?, dimensionali (XI, X2 ... Xn) şi 0 react definită ca funcţie reală f(Xl, X2 x\ a acestor stimuli. n'
Se numeşte gradient al funcţiei f vector I cu n componente în care n-iemul este d rivata parţială a funcţiei f în raport cu variabila Xi. Se notează
iar
8X1 6X2 5Xn

Gradientul este deci o generalizare vectorială a primei derivate. Gradient de generalizare: după condiționarea* la o valoare dată pe un continuum* fizic (d. ex., un sunet*), dacă se utilizează alți stimuli pe acelaşi continuum (d. ex., varierea exclusiv a frecvenței*), stimuli care nu au fost niciodată întăriți, şi dacă se reprezintă pe ordonată reacția produsă (d. ex., cantitatea de salivă la cîinele lui Pavlov), se poate trasa o curbă continuă constant descrescătoare de fiecare parte a valorii corespunzătoare stimulului întărit original. Această relație între variația reacției şi variația, pe o dimensiune, a stimulului este numită gradient de generalizare.
Alte experiențe au arătat că un astfel de gradient s-ar putea găsi nu numai pentru valori ale stimulilor externi, ci şi pentru caracteristici ale răspunsului, precum forța sau amplitudinea, respectiv probabilitatea sau latența.
Se distinge gradientul de excitație*, stabilit în jurul unui stimul pozitiv* şi gradientu de inhibiție*, stabilit în jurul unui stimul negativ* şi care prezintă, contrar primului. o figură în U. Nu se obțin totuşi, empiric două gradiente distincte decît dacă stimulul pozitiv şi cel negativ nu sînt situați pe acelaşi continuum fizic. , ^i /tfimodi
(L. c L>
Graf ă
Structură matematică generală comp din două mulțimi: o mulțime de leI"^ ri) i
din două ți
numite vîrfuri (sau noduri) şi o mu
de perechi de vîrfuri. Dacă perechile
^tegrafulestedenumitorientat-ia che (X, Y) este numită arc, cu origi-°pev si cu extremitatea Y, reprezentată "«ficprintr-o săgeată de la X către Y.
n că graful nu este orientat' ° Pereche v Y) în care ordinea elementelor nu este ificativă, este numită muchie şi este reprezentată grafic printr-o linie între X y Două vîrfuri ale unui graf sînt legate dacă există un arc sau un şir de arce (sau de muchii în cazul unui graf neorientat) mergînd de la unul la altul; un astfel de sir de arce este numit drum. Proprietățile grafurilor sînt studiate în combinatorică* şi în calitate de structuri particulare, precum arborii şi arborescentele*. Limbajul grafurilor permite reprezentarea structurii unui mare număr de situații: clasificări, relații binare, rețele* diverse, rezolvare de probleme* prin transformare de stări, de exemplu.
în psihologie, şi în particular în psihologia socială, teoria grafurilor a fost utilizată pentru formalizarea structurii relațiilor inter-individuale în grupurile* restrînse.
M. Baron (L. C. L.)
Graf de rezolvare
Intr-o problemă* de rezolvat prin transformare de stări, un graf de rezolvare reprezintă pe una şi aceeaşi figură stările şi legăturile dintre ele. Două stări sînt legate intre ele dacă se poate trece de la una la alta utilizînd operațiile autorizate de enunț. sPre exemplu, în graful de rezolvare a "nui joc de şah, fiecare configurație a eşi-cnierului este o stare, iar două stări sînt egate între ele dacă se poate trece de la na la alta deplasînd o piesă potrivit regu-J'or jocului. O soluționare a problemei e un parcurs în acest graf, mergînd de ^ stadiul inițial la un stadiu final. Proble-e avind acelaşi graf de rezolvare sînt rulu'*'6-1Z°morfe- Studiile asupratransfe-că n '" rezolvarea de probleme au arătat 0^"16 de rezolvare de probleme e ar putea fi diferite.
/. Mathieu (L. C. L.)
Grafem
Este un element abstract al sistemului de scriere (un caracter al alfabetului) care corespunde unităților de a doua articulare (v. Dublă articulare). El nu corespunde totuşi decît imperfect unui fonem*, deoarece acelaşi fonem poate fi reprezentat prin diverse forme grafice: fonemul /Z/, de exemplu, poate fi scris, în franceză, „ai" (paire), „e" (preț), „e" (terre), „e" (preş) etc. El se realizează în plan grafic prin diverse forme: majusculă, minusculă, cursivă, italică etc. sau şi prin diferitele variante individuale
de scris de mînă. „ _
D. Peraya (L. C. L.)
Grafologie
Nume dat studierii scrisului de către abatele Michon în 1871, apoi metodă de diagnostic a scrierii dezvoltată de J. Crepieux-Jamin în 1895, care a creat Şcoala franceză de grafologie. Grafologii francezi actuali se referă, de asemenea, la alte sisteme, ca cel al lui R. Klages (Germania) sau al lui M. Pul-ver (Elveția), ca şi la modele de personalitate* vechi şi disparate (tipurile lui Hi-pocrate, ale lui C. Jung, caracterologie, psihanaliză). Ei afirmă, cu toate acestea, coerența demersului lor şi valoarea tehnicii lor pentru stabilirea diagnosticului. Utilizarea analizei grafologice în orientarea şi selecția profesională*, în special, pare prematură în absența unor suficiente studii de validitate*.
M. Bruchon-Schweitzer (L. C. L.)
Grafometrie

Ansamblu de tentative menite aplicării în studiul scrierii a metodelor de cotare obiective. Sistemele cele mai cunoscute sînt cele ale lui T. Lewinson, în Statele Unite, H. de Gobineau şi R. Perron, J. Salce şi M. T. Prenat, apoi P. Gilbert şi C. Char-don, în Franţa. Pornind de la variabile grafice definite, devin posibile compararea indivizilor şi grupurilor, studierea structurării scrierii în dimensiuni esenţiale şi verificarea unor ipoteze ale grafologiei* clasice. Astfel, ar putea fi precizată relaţia
gramaticalitate
356
dintre scriere şi diverse aspecte ale dezvoltării* sau ale personalităţii*, efortul trebuind îndreptat în aceeaşi măsură asupra selecţiei criteriilor psihologice fidele* şi
valide*. w „
M. Bruchon-Schweitzer
(L. C. L.)
Gramaticalitate
Bună formare, conformitate cu constrînge-rile limbii. Acest termen a fost utilizat în primul rînd pentru a desemna corectitudinea propriu-zis sintactică (v. Sintaxă), distinctă de interpretabilitatea semantică* şi de acceptabilitatea* pragmatică*. Apoi, prin extensie, el a ajuns să desemneze conformitatea (eventual graduabilă) în raport cu o ordine oarecare de reguli* de limbaj. Considerate ca reflectînd intuiţia* locu-torilor*, dar incontrolabile empiric, judecăţile* de gramaticalitate preferate de lingvişti au alcătuit statutul epistemologic al ipotezelor de lucru sau axiomelor* care întemeiază datele. Agramaticalitatea unei expresii este semnalată uzual printr-un
asterisc.
A. Berrendonner
(G. N.)
Gramatică
Acest termen are multiple accepţii care se înrădăcinează într-o tradiţie multimilenară de studiere a limbajului* şi a limbilor, şi care depind considerabil de diversitatea punctelor de vedere angajate în această reflecţie (gramatică generală, gramatică comparată). în uzul curent, gramatica este cunoscută ca specie aparte de lucrări con-ţinînd regulile* unei limbi, iar universul pedagogic a familiarizat marele public cu o concepţie despre gramatică în sensul unui ansamblu de principii prescriptive, normative, vizînd asigurarea cunoaşterii unui uz* particular al limbii, identificat ca „bun uz".
într-o a doua accepţie, provenită din curentele cu orientare ştiinţifică, gramatica este definită ca teorie care caută să descrie şi să explice regulile de funcţionare ale unui sistem lingvistic dat. Prin extensie, sistemul însuşi ajunge să fie denumit gra-
matică: „gramatica limbii franceze este de o complexitate particulară". Anumite şcoli, cum este gramatica generativă* a lui N. Chomsky, justifică prin ipotezele lor constitutive ambivalenţa termenului: orice subiect posedă o cunoaştere* implicită şi nonconştientă (o competenţă* gramaticală) despre limba sa maternă, deoarece el a interiorizat sistemul acestei limbi (gramatica sa), a cărei funcţionare va fi simulată de către lingvist prin construcţia unei gramatici, model* susceptibil de a enumera toate frazele* posibile ale limbii şi de a da seamă de intuiţiile* subiectului vorbitor. Dacă gramatica generativă nu este stricto sensu un model psihologic al activităţii locutor-auditorului ideal, ea a putut produce reprezentări* despre felul în care se operează producerea* şi comprehensiunea* enunţurilor.
Subliniind extrema plasticitate a termenului de gramatică, reperăm uneori, la semiologi, cvasisinonimia sa cu termenul de sistem (gramatica modului, gramatica povestirii) şi, în lingvistică, variabilitatea cîmpului închis: identificată numai cu sintaxa*, gramatica se opune morfologiei; identificată cu morfo-sintaxa, ea se opune lexicologiei* şi fonologiei*; înţeleasă în ansamblul activităţilor metalingvistice*, ea poate privi studiul unor multiple unităţi,
fraza ca si textul*. r T _„.
J.-L. Chiss
(G. N.)
Gramatică generativă
O gramatică* este numită generativă atunci cînd are forma unui corpus de reguli* năzuind să determine (să enumere explicit) toate şi numai expresiile bine formate ale unei limbi*. Ea simulează, aşadar, în-trucîtva (prin produsul său de ieşire, şi nu prin mecanismele sale interne) competenţa* unui locutor*. Astfel de gramatici sînt în mod obişnuit formalizate în algoritmi*: gramatici de rescriere, ale căror reguli de tipul X-> AB, simulînd raportul „X este alcătuit din A şi B", dezvăluie o variabi-lă-axiomă* prin substituiri succesive de simboluri*; gramatici aplicative, care pro-
357
grila lui Blake şi Mouton
cedează prin combinări succesive de operatori şi argumente*, fiecare unitate-ope-rator fiind definită ca

o funcţie între două clase de expresii; gramatici transformaţio-nale (v. Transformare lingvistică). Formularea de către N. Chomsky a numeroase modele succesive de gramatică generativă a suscitat un important curent de cercetare în psiholingvistică*, între anii 1960 şi 1980. Pentru adepţii acestei şcoli, fiinţa umană ar fi dotată cu o capacitate înnăscută (v. Ineism) de a produce şi înţelege orice limbă naturală*, iar această capacitate ar corespunde unei „gramatici universale" care constrînge clasa structurilor lingvistice posibile; în această perspectivă, dezvoltarea* limbajului s-ar analiza esenţialmente ca un proces de emergenţă* şi parametraj de structuri sintactice prepro-gramate, fără să intervină decisiv nici factorii de mediu*, nici legile învăţării* descrise de psihologia de inspiraţie beha-vioristă*. ,

A. Berrendonner (G. N.)

Gramatică-pivot

In lucrările privitoare la achiziţia limbajului*, acest termen trimite la o descriere a enunţurilor din două cuvinte produse de copiii mici. Această descriere este fondată pe identificarea a două clase gramaticale numite primitive: o clasă de unităţi-pivot Şi o clasă de unităţi open (termeni introduşi de M. D. S. Braine în 1963). Reperarea acestor clase se bazează pe o analiză distribuţională* a enunţurilor din două cuvinte, care are ca obiect să determine:

1- frecvenţa fiecărui cuvînt;
2- poziţia pe care un cuvînt o ocupă în combinaţii;
3- asocierile unui cuvînt cu un altul.

Pe baza acestor criterii, s-a sperat degajarea celor două clase înainte citate. Cuvintele clasei-pivot sînt utilizate frecvent, £u o poziţie fixă în combinare (fie prima, '•e a doua), nu sînt folosite singure şi nu se combină între ele; cuvintele clasei deschise au proprietăţi inverse.

M. Hupet (G. N.)

Gravimetru

Instrument de laborator destinat măsurării senzaţiei de greutate. Gravimetrul lui H. Pieron prezintă subiectului două manete solidare cu pîrghii uşoare, greutatea uneia putînd fi ajustată prin referire la cealaltă, luată ca etalon*, în vederea determinării pragului* diferenţial*. H 6 '

M.Richelle

(L. C. L.)

Grădiniţă

Instituţie menită să primească şi să facă educaţia* copiilor care nu au atins vîrsta obligativităţii şcolare*. Destinată să înlocuiască azilurile de zi, prima grădiniţă a fost deschisă în 1837, de către F. Froebel. Inspirîndu-se mai ales din J.-J. Rousseau, Froebel a dorit să respecte natura copilului, să-1 lase să se dezvolte armonios. Puţin cîte puţin, şi mai ales sub influenţa lui M. Montessori, grădiniţa a devenit o „preşcoală", cu exerciţii sistematice de dezvoltare senzorială, cu activităţile sale stereotipe şi cu pregătirea pentru învăţarea* lecturii* şi a calculului aritmetic. Incepînd cu 1930, şi pe linia Educaţiei noi*, s-a acordat un loc considerabil exprimării spontane, prin joc şi artă, activităţilor de limbaj* şi de cuantificare*, explorării mediului înconjurător. Socializarea* a devenit şi ea una din preocupările majore. O dată cu 1960 şi dată fiind conştiinţa mereu mai vie a rolului determinant al primilor ani de viaţă, au fost propuse programe speciale pentru populaţiile considerate defavorizate (v. Educaţie compensatorie). Incepînd cu această perioadă, metodologia educaţiei preşcolare a fost influenţată din ce în ce mai mult de ideile lui J. Piaget. în ţările industrializate, deşi frecventarea lor rămîne liberă, grădiniţele primesc aproape în totalitate copiii apar-ţinînd grupului de vîrstă în discuţie.

G. De Landsheere

(D. S.)

Grădiniţă de copii -> Grădiniţă

Grila lui Blake şi Mouton

Exerciţiu utilizat în formarea pentru funcţiile de autoritate*. Este vorba de o grilă

G

grila lui Kelly

358

bidimensională pusă la punct de R. R. Blake şi J. Mouton, în 1962, ale cărei axe privesc: una — comportamentele orientate spre sarcină, iar cealaltă — comportamentele orientate spre persoană. Această grilă oferă un cadru pentru a analiza exerciţiul de autoritate şi problemele puse de diferitele stiluri de management*. Participanţii încep prin a completa un chestionar* care procură datele necesare unei comparări a stilurilor şi care permite, pe parcursul unei învăţări cognitive, să se constate evoluţia comportamentelor individuale.

C. Levy-Leboyer

(L. C. L.)

Grila lui Kelly

Metodă bazată pe teoria constructelor* personale a lui G. A. Kelly şi utilizată în psihologia clinică, în consiliere şi în orientarea profesională, iar mai recent în psihologia muncii. Grila este alcătuită din elemente şi constructe care corespund obiectelor şi indivizilor din domeniul studiat şi calităţilor pe care, în diverse grade, aceste obiecte şi aceşti indivizi le posedă. Metoda comportă trei etape: elaborarea grilei prin comparare triadică; aplicarea grilei înseşi care, pentru fiecare subiect, constă în evaluarea fiecărui obiect sau a fiecărui individ cu ajutorul fiecărui con-struct; tratarea statistică a datelor prin
analiză factorială*. . .
C. Levy-Leboyer
(L. C. L.)
Grooming
Termen englezesc utilizat în psihologia comparată* şi în etologie* pentru a desemna, la animal, comportamentele de menţinere* utilă a igienei corpului sau, cînd această funcţie nu este evidentă, acele comportamente a căror organizare cinetică reaminteşte pe aceea a omului spălîndu-şi faţa sau făcînd toaleta unui semen. De altminteri, se desemnează uneori aceste comportamente şi prin toaletă sau toaletaj. Se pot distinge în acest caz cel puţin două mari categorii: mişcări* de toaletă îndreptate spre sine şi grooming-u\ social. Prezente în etograma* unui mare număr de
specii de vertebrate, insecte şi artropode, primele constau într-o înlănţuire de secvenţe motrice cel mai adesea repetitiv alternate, şi constituie unul din comportamentele cele mai caracteristice ale unei specii sau unui grup de specii. De exemplu, foarte bine studiat la rozătoare, groo-ming-ul individual cuprinde la acestea trei grupe principale de secvenţe*: ştergerea feţei cu labele anterioare, linsul blănii şi scărpinatul cu ajutorul labelor posterioare. Au fost bine studiate, de asemenea, mişcările de „ascuţire" a membrelor anterioare la insecte, ca şi patroanele motorii* tipice de grooming ale păsărilor: netezirea penelor, vînzoleala, scuturăturile diverse etc. Un număr apreciabil de specii exploatează pentru toaletă un element al mediului fizic. Este cazul scăldatului, al desfăşurării aripilor pentru uscarea lor, al scărpinatului de un arbore sau de o stîncă şi al băilor de praf sau de noroi. Dacă acest gen de comportamente nu lasă nici o îndoială cu privire la funcţia lor igienică şi antiparazită, nu se poate spune acelaşi lucru despre cele ce constau în ungerea corpului cu materii fecale sau putrefiate (la unele canide), a căror funcţie rămîne necunoscută. Deşi dirijate cu precădere către sine, mişcările de toaletă se pot adresa în anumite împrejurări unor congeneri, mai ales la speciile superior organizate social (despăducherea la primate, inclusiv la om). Este vorba atunci de grooming social. Acesta contribuie nu numai la curăţenia corporală, ci şi la funcţiuni sociale, ca menţinerea legăturilor* familiale, ierarhia* într-un grup sau comunicarea* tactilă.
E. Tirelli (G. N.)
Grupare
Termen care desemnează, de obicei, reunirea mai multor elemente într-o structură de ansamblu; el este utilizat în psihologie în două accepţii diferite, în lucrările care tratează despre memorie*, desemnează faptul de a grupa elemente ale unui material de învăţat (litere, cifre) într-o entitate mai importantă (silabă, cu-

vînt, număr) care dobîndeşte statutul unei unităţi pertinente de memorat (chunk). Acest chunk este unitatea în care se exprimă potenţial empanul* memoriei imediate*; el implică, în general, o interpre-tare a stimulului* bazată pe cunoştinţele* stocate în memoria de lungă durată*: grupare de litere în silabe sau în cuvinte (literele S, O, A, R, E, P, I, S, I, C, Ă devenind cele două unităţi „soare" şi „pisică") sau grupare prin conversie de cod* (suita XVIILXI devenind cele două numere 17 şi 61). Există, de asemenea, grupări fără semnificaţie* (liste ca 3B24X471C4F2 fiind segmentate în subansamble de 3 sau 4 elemente contigue). Se admite, în general, că abilităţile* excepţionale de memorie imediată rezultă în mare parte din punerea în act a unor strategii de grupare foarte puternice.
In vocabularul piagetian, desemnează o structură matematică răspunzătoare de operaţii concrete* (operaţii care depind de conţinuturile asupra cărora ele se efectuează). Ea este caracterizată prin următoarele proprietăţi:
1. compunerea tranzitivă, definită prin operaţia directă (+);
2. reversibilitatea*, definită prin operaţia inversă (-) sau prin reciprocă (><);
3. identitatea*, definită prin operaţia identică al cărei rezultat este elementul neutru (0);
4. asociativitatea, definită prin posibilitatea de a atinge în anumite condiţii acelaşi rezultat pe căi diferite.
Structura grupării este intermediară între structura de grup* care se sprijină pe o relaţie de echivalenţă*, şi cea de latice care se sprijină pe o relaţie de ordine. Ea se caracterizează printr-o dublă limitare, în care una este orientată asupra asociativităţii, iar cealaltă asupra posibilităţilor de compunere ale

operaţiilor. Există două familii de grupări, cea a grupărilor de clase şi cea a grupărilor de relaţii. Gruparea face obiectul mai multor tentative de formalizare*, mai ales de către logicianul J.-B. Grize.
S. Bredart, J.-B. Grize, E. Jalley (L. C. L.)
Grup Balint
în sens restrîns şi exact, metodă de formare psihologică a medicilor pusă la punct de psihanalistul britanic de origine ungară M. Balint, în 1957. Un mic grup de practicieni (opt sau zece) se reuneşte cu regularitate în prezenţa unui medic psihanalist cu scopul de a dezbate cazuri de bolnavi care au pus în dificultate, în planul relaţiei, pe unul sau altul dintre participanţi. Grupul discută, sugerează soluţii practicianului care se află în relaţie cu bolnavul, îi comunică eventual interpretări întorcîndu-1 la propriul contratransfer*. în sens larg, se numeşte grup Balint orice grup ale cărui obiective şi moduri de lucru sînt analoage şi care reuneşte profesionişti ai relaţiei (psihologi, ortofonişti, asistenţi ai serviciilor sociale, respectiv, profesori) în jurul unui monitor psiholog sau psihanalist.
J.-M. Petot (L. c. L.)
Grup de apartenenţă
Caracteristică psihosocială delimitată de H. Hyman pentru a relaţiona participarea unui individ, prin poziţia sa, într-o structură socială. Grupul de apartenenţă este acela în care un subiect* este implicat în calitate de membru solidar al unui ansamblu de relaţii, de activităţi şi valori* care modelează conduitele* sale sociale. Apartenenţa la un grup serveşte situării individului pe scara socială, structurării cîmpului său cognitiv, satisfacerii trebuinţelor sale de afiliere* şi de recunoaştere, definirii identităţii* sale sociale. Atunci cînd un grup de apartenenţă este suportat ca „ineluctabil", el poate să constituie, după E. de Greeff, un element de rezistenţă la schimbări şi să devină o sursă de stigmatizare* socială. Un grup de apartenenţă „ales" favorizează interdependenţa funcţiilor normative şi comparative, pro-ducînd o satisfacţie afectivă caracterizată printr-un grad ridicat de homofilie a constelaţiilor de perechi. , „ ,
J. Selosse
(L. C. L.)
Grup de bază —> Bază (Grup de —)
grup de deplasări
360
361
grupuri
Grup de deplasări —> Grup matematic Grup de diagnostic —» Bază (Grup de —)
Grup de referinţă
Cadru psihosocial care permite stabilirea relaţiilor preferenţiale între un individ şi mediul său înconjurător, grupul* de referinţă oferă o structură de comparaţie pornind de la repere împărtăşite în comun. El procură motive de aspiraţie* care permit schimbarea conduitelor* orientînd astfel atitudinile* sociale potrivit unei ierarhii de valori*. Grupul de referinţă acoperă diverse funcţii normative şi comparative, de identificare*, pozitive sau negative, de afinitate şi serveşte la anticiparea satisfacţiilor sociale. R. K. Merton a propus o teorie a grupului de referinţă ca sistem de inspiraţie al conduitelor colective, ge-nerînd modificări de reprezentări mentale care împing indivizii să-şi precizeze distanţa faţă de grupul lor de apartenenţă* şi să caute afilieri la alte grupuri.
./. Selosse (L. C. L.)
Grup INRC -> Operaţie formală, Formal, Grup matematic
Grup intern
Formaţiune intrapsihică dotată cu o structură şi cu funcţii de legătură între pulsiuni, obiecte, reprezentări şi instanţe formînd un sistem de relaţii: reţeaua de identificări, structura distributivă, permutativă şi dramatică a fantasmelor* originare, reprezentarea antropomorfică a aparatului psihic, sistemele de relaţii de obiect, complexele şi imago* -urile sînt exemple de grupuri interne. Concepţia freudiană a inconştientului* ca grup de gînduri clivate exprimă noţiunea de grupalitate psihică, organizată de procesele originare, primare şi secundare. Grupurile interne funcţionează ca organizator psihic* al procesului de formare a aparatului psihic grupai*.
R. Kaes (G. N.)
Grup matematic
Mulţime de elemente (obiecte, operaţii, transformări) înzestrată cu o operaţie de
compunere. Pentru a vorbi de grup (în sens matematic), trebuie satisfăcute următoarele condiţii:
1. operaţia aplicată asupra a două elemente ale mulţimii* dă un element al mulţimii;
2. operaţia este asociativă:
x op (y op z) = (x op y) op z;
3. în mulţime există un element zis neutru n astfel încît x op n = x;
4. oricărui element al mulţimii x îi corespunde un element x' astfel încît

x op x' = n.
Grup de deplasări: dacă numim deplasare* traiectul unui punct A către un punct B, cele patru condiţii de definire a grupului sînt satisfăcute. Psihologic, condiţia 1 implică faptul ca subiectul să fi constituit un sistem de ansamblu; condiţia 2 — ca subiectul să fi luat cunoştinţă de posibili- \ tatea de ocol; condiţiile 3 şi 4 — ca el să ştie că este totdeauna posibilă revenirea la punctul de plecare. Dar toate acestea reclamă o decentrare* a acţiunilor proprii şi J. Piaget vorbeşte deja de grup de deplasări la nivelul elementar al comportamentelor*.
Grup INRC: grup de transformări* în sensul matematic al termenului, transformări care sînt orientate asupra ansamblului a şaisprezece operaţii binare posibile într-o logică bivalentă. Fie, de exemplu, una dintre ele: „p şi q": I este transformarea identică: l(p şi q) = p şi q. N este negaţia, în sensul algebrei lui Boole:
N(p şi q) = non-p sau non-q. R este reciproca:
R(p şi q) = non-p şi non-q. C este corelativa:
C(p şi q) = p sau q.
Se vede cu uşurinţă că cele patru transformări sînt compozabile între ele şi avem, de exemplu, RC(p şi q) = N(p şi q). Acest grup, care rezumă bine şi aspectul global şi aspectul combinatorie al gîndirii formale, nu este de conceput decît la nivel ipo-tetico-deductiv şi constituie expresia completă a stadiului* operaţiilor formale*.
J.-B. Grize (L. C. L.
Grup primar
Introdusă de H. C. Cooley în 1909, această noţiune caracterizează un tip de grup de mărime limitată ai cărui membri au între ei raporturi de asociere şi de cooperare directe, intime, imediate şi reciproce (familie, grup de prieteni, grup de vecinătate, grup de joc al copiilor). De aici rezultă o identificare reciprocă într-o totalitate fuzională pe care o exprimă ansamblul „noi". Se disting grupurile primare naturale, din care face parte individul (familia); grupurile primare de asociere bazate pe adeziune voluntară, afinităţi sau comunitate de interese; grupurile primare artificiale bazate pe un proiect terapeutic sau formativ. ..
R. Kaes
(L. C. L.)
Grup T.
Grupul T. (denumire abreviativă izvorîtă din traducerea titlului basic skills Trai-ning-group) este o metodă de formare personală pentru dinamica grupurilor*. Inventată în 1947 de discipolii lui K. Lewin, metoda iniţială se bazează pe principiul învăţării prin experienţa forţelor psihice care se dezvoltă într-un grup primar* artificial ordonat printr-un dispozitiv stabil: 8 pînă la 12 participanţi (fără legături anterioare între ei şi ale căror trăsături de identitate sînt eterogene în privinţa vîrstei, sexului, profesiei, responsabilităţilor şi culturii) se reunesc în timpul unui număr relativ mare de şedinţe pentru a nu comunica decît prin vorbire într-o totală libertate de schimburi. Un monitor, eventual asistat de un observator sau de un comonitor, are ca sarcină să menţină regulile dispozitivului şi obiectivul de formare a participanţilor pentru diagnosticarea fenomenelor de grup.
Pe baza experimentelor puse la punct la National Training Laboratory in Group Development al lui Bethel (Mâine), s-au dezvoltat obiective, formule şi teorii diferite, în Statele Unite şi în Europa; în această privinţă stau mărturie diferitele denumiri ulterioare ale Grupului T.: grup de bază, grup de diagnostic, de evoluţie
sau de sensibilizare, grup centrat pe grup etc. S-au departajat două principale orientări. Una, psihosociologică, este centrată pe experimentarea şi elaborarea fenomenului de autoritate, de leadership, de normă, de morală şi de comunicare. Obiectivele sale sînt variabile: antrenamentul pentru lucrul în grup, învăţarea negocierii, analiza rezistenţei la schimbare, contestarea tendinţelor birocratice ale grupurilor şi instituţiilor. Cealaltă, psihanalitică, este centrată pe condiţiile destinate să facă posibilă o experienţă a inconştientului şi a subiectivităţii în situaţie de grup.
R. Kaes
(L. C. L.)
Grupuri (Dinamică a —)
Expresie creată în 1944 de K. Lewin, în urma cercetărilor sale în Statele Unite asupra grupurilor mici. Ea marchează revizuirea postulatului individualist pe care autorul îşi fondase lucrările anterioare privind personalitatea* şi cîmpul său de acţiune : conduitele umane îi apar de atunci ca rezultantă nu doar a forţelor psihologice individuale, ci şi a forţelor proprii grupului căruia individul îi aparţine. Experimentul său princeps, în 1939, era orientat asupra comparaţiei între grupuri de copii conduse în manieră autoritară, democratică şi liberă în ceea ce priveşte proporţia de agresivitate* suscitată astfel în grup. Observarea grupurilor reunite în jurul unei sarcini concrete comune trebuie, după K. Lewin, să fie condusă ştiinţific, în condiţii experimentale. Modelul său teoretic este inspirat din fizica cîmpului de

forţe şi din psihologia Formei* (Gestalt-theorie). Dinamica se opune studiului static sau morfologic al grupurilor; ea studiază raporturile de interdependenţă ale variabilelor aflate în joc, tensiunea şi rezultatul care urmează din aceasta: echilibru cvasistaţionar, evoluţie lentă, şoc mutativ. Schimbarea gru-pală trece prin trei etape: decristalizarea echilibrului actual, mutaţia, întărirea noului echilibru. Topologia* oferă reprezentări grafice ale acestor raporturi. După moartea lui K. Lewin, în 1945, dinamica

grupurilor a cunoscut un avînt important în patru direcţii. Una din ele a dezvoltat perspectiva behavioristă* şi/sau cogni-tivistă* (d. ex., efortul grupului, după L. Festinger, pentru a reduce disonanţa* cognitivă). O alta a urmărit experimentarea în perspectivă lewiniană (d. ex., o dată cu K. Coch şi G. French, studiul proceselor care permit surmontarea rezistenţei la schimbare*). O a treia a integrat aportul psihodramei* şi al sociometriei* lui J. Moreno în sensul psihoterapiei de grup. Ultima orientare s-a centrat pe o metodă nouă de formare a relaţiilor umane şi de sensibilizare a funcţionării grupurilor prin participarea la grupuri mici de vorbire liberă (grup T.*). Această metodă a fost exploatată în principal în sensul nondirec-tivismului* la animator, de către C. Rogers, şi în acela al unei munci de interpretare psihanalitică, de către W. Bion. Dinamica grupurilor studiază structurile de putere, procesele de luare a deciziei, comunicările*, reţelele de afinităţi*, stilurile de comandă, creativitatea* colectivă, emoţiile
si mentalitatea* de grup etc. ^ ,
D. Anzieu
(G. N.)

Gust

Simţ care permite detecţia şi discriminarea moleculelor mediului înconjurător, asociat în esenţă selecţiei şi consumării hranei. Produsele chimice sînt detectate de celulele receptoare asamblate în mugurii gustului localizaţi pe anumite părţi ale limbii şi în cavitatea bucală. Discriminare a calităţilor senzoriale cum sînt cele de dulce, amar, sărat şi acru depinde de compuşii chimici a căror repartiţie cantitativă determină calităţile. Natura chimică a mo-
leculelor palatabile şi zonele active sîni bine cunoscute. Celulele gustului nu răs pund într-o manieră echivalentă la acest serii chimice, chiar dacă o celulă dată poate răspunde la stimuli variaţi; ar exista dec; o anumită selecţie care se regăseşte î repartiţia mugurilor: dulcele este mai bi perceput în partea anterioară şi în vîrfu limbii, acrul pe laturi, amarul pe parte; posterioară, săratul pe margini. Molecul palatabilă alterează potenţialul de repau al celulei. O singură fibră senzorială inervează numeroase celule într-un mugur şi de asemenea, celule ale unui mugur vecin. Mesajele sînt transmise la nucleul fasci cuiului solitar în bulb şi, după conexiune, merg să întîlnească nucleul parabrahial alj gustului. Neuroni de un al treilea ordin proiectează în cortexul* gustativ, în striaţia ter-l minală, amigdala*, hipotalamusul* etc. Numeroase interacţiuni există între aceştil neuroni gustativi şi sistemele viscerale; nucleele pontice şi bulbare permit coordona-) rea comportamentului ingestiv, reglăriloi energetice şi balanţei hidrice. Psihofizica* gustului, recurgînd la diverse metode de estimare* a intensităţii* şi calităţii* senzaţiilor gustative, se loveşte încă de dificultatea de a tranşa concepţiile clasice bazate pe combinările celor patru savori fundamentale şi cele care, pe temeiul stimulărilor compozite, susţin emergenţa unor calităţi noi, nereductibile la savorile fundamentale. Gustul constituie o unitate de intensitate savuroasă, aplicabilă la scalele* de sensibilitate privind aceste patru savori, propusă în 1948, dar căzută în de-suetudine. M. Le Moali
(G. l

H

Habitat

Termen folosit în ecologia* animală pentru a desemna spaţiul geografic eterogen care înglobează toate mijloacele indispensabile vieţii unei specii: vizuini şi adăposturi, trasee şi căi de acces sau de fugă, resurse alimentare. Deseori confundat cu biotopul*, el se distinge de acesta prin întinderea sa mai mare, prin complexitatea sa şi prin referirea la o specie sau la o comunitate definită: pădurea vulcanică este habitatul gorilei de munte; savana este habitatul ierbivorelor sălbatice, iar rîul sau mlaştina sînt biotopurile refugii ale hipopotamului. El se defineşte deci atît în raport cu natura şi întinderea mediului geografic, cît şi cu aria de acţiune a unei specii. Cînd este vorba de un individ, se disting domeniul vital sau spaţiul şi partea habitatului efectiv utilizată (v. Teritoriu).
J.-C. Ruwet
(L. C. L.)

Habitus

Termen care desemnează, la modul general, felul de a fi al unui subiect*. In medicină, desemnează aparenţa generală a corpului considerat ca expresie exterioară a stării de sănătate sau de boală a

subiectului. Se vorbeşte de habitus normal Şi de habitus morbid. în fine, se poate referi la un comportament dobîndit, foarte caracteristic unui grup social indiferent de dimensiunea sa, şi care pare transmisibil astfel încît să apară ca înnăscut.
J.-F. Allilaire
(G. N.)
Halo
Inele, colorate sau nu, observate în anumite condiţii de privire a unei surse luminoase punctiforme sau printr-o fantă steno-peică excentrică. Este vorba, de asemenea, de un simptom frecvent întîlnit în anumite afecţiuni oculare, cum ar fi glaucomul.
(V. Efect de halo.)
R. Genwot
(G. N.)
Halucinaţie
Halucinaţia, în sensul medical al termenului, este un fenomen patologic, definit ca percepţie* fără obiect sau, mai exact, percepţie fără obiect de perceput. Clinica psihiatrică distinge, de la J. Bail-larger încoace, halucinaţii psihosenzoriale şi halucinaţii psihice. Primele au toate calităţile percepţiei. Ele se pot referi la toate sistemele perceptive: auditiv (care antrenează halucinaţii auditive), vizual, olfactiv, gustativ sau tactil. Halucinaţiile psihice nu au acest element senzorial. Greu de descris, halucinaţiile psihice sînt adesea definite cu ajutorul metaforelor de genul „voci interioare"; ele nu au caracter de exterioritate, care implică sistemul perceptiv al halucinaţiei senzoriale. Şi totuşi, ele au comun cu halucinaţiile psihosenzoriale calitatea de stranietate în raport cu gîn-direa* proprie a subiectului* şi cu trăirea* intruziunii altuia în chiar interiorul spiritului*.
Halucinaţia este uneori greu de izolat de alte fenomene senzoriale apropiate, şi în special de iluzie*.
H
halucinogen
Pe baza celor două caracteristici fundamentale atribuite percepţiei normale, halucinaţia se poate defini ca alterare a mecanismului perceptiv propriu-zis, iar iluzia ca interpretare* greşită a fenomenului perceptiv.
Problema bazelor psihologice ale halucinaţiei a fost reformulată recent de către psihologii cognitivişti, care au pus problema raporturilor dintre acest fenomen şi imaginea* mentală. Imaginea mentală constituie produsul u-nei activităţi de reprezentare*, şi nu o simplă replică a realului. Cea mai mare parte a studiilor a avut ca obiect halucinaţiile care survin la schizofrenici. în cazul acestor bolnavi, una dintre ipotezele avansate este existenţa unei legături între vivacitatea imageriei într-o modalitate senzorială dată şi prezenţa de halucinaţii în această modalitate. Totuşi, dacă această caracteristică a imaginii mentale realizează o prefigurare, ea nu constituie o condiţie suficientă pentru a explica ivirea halucinaţiilor. Ar mai exista, în plus, o alterare a funcţiei de testare a realităţii, care ar putea explica atribuirea experienţei perceptive unei surse exterioare subiectului. Şi totuşi, la subiecţii normali, în stări de mare relaxare sau în perioade de aţipire, experienţa perceptivă poate să nu fie atribuită sieşi, fiind trăită ca o imagine voluntară. Or, caracteristica acestor stări este absenţa angajării subiectului într-o gîndire dirijată. Originea imaginii mentale care se iveşte (finalitatea sa ori scopul cognitiv) scapă în acest caz subiectului şi pare involuntară.
Tocmai emergenţa unor astfel de imagini, atunci cînd schizofrenicul este angajat într-o acţiune sau într-o gîndire dirijată cu care ele sînt incompatibile, induce ideea originii lor externe. O atare emergenţă se explică prin incapacitatea schizofrenicului de a produce gînduri sau acţiuni structurate. Rupturile în organizarea acestor planuri de acţiune autorizează apariţia de secvenţe incompatibile cu intenţia lor iniţială. M.-C. Hardy-Bayle
(G. N.)
Halucinogen
Substanţe al căror consum induce anum't fenomene morbide specifice, între car& în primul rînd, o alterare a activităţii pe ceptive mergînd de la intensificarea per cepţiilor* la iluzii* şi halucinaţii* cel rna' adesea vizuale, iar uneori auditive sau tactile. Unele simptome fizice (dilatatie pupilară, tahicardie, tremor şi necoordo-nare motorie) şi o anumită anxietate completează tabloul. Alte simptome, a căror apariţie este aleatorie, sînt puse pe seama contextului în care se efectuează consumul (posologie, personalitate* a pacientului).
M.-C. Hardy-Bayle
(G. N.)
Halucinoză
Se referă la numeroase fenomene diferite, deosebirea ţinînd de criteriile clinice care o definesc, precum şi de etiologie. Termenii halucinoză şi fenomene halucino-zice pot desemna producţii halucinatorii (auditive, vizuale sau olfactive) pe care bolnavul le critică, deci cărora le recunoaşte caracterul morbid.

Existența acestui fenomen trebuie să evoce o atingere de natură organică, în special epileptică. Dimpotrivă, halucinoză băutorilor, descrisă la alcoolici, desemnează o stare halu-cinatorie în care halucinațiile auditive sînt pe primul plan şi nu suscită nici o critică din partea subiectului. Cînd temele au caracter de persecuție sau conținut injurios (ceea ce se întîmplă cel mai frecvent), reactivitatea delirantă este puternică şi există pericolul trecerii la act. Această stare survine după diminuarea sau încetarea consumului de alcool. Evoluția este cel mai adesea favorabilă, rareori îndreptîndu-se către un delir* cronic, în fine, în halucinoză pedunculară, subiectul prezintă halucinații vizuale sub forma unui cortegiu de imagini pe care poate sau nu să le critice. Această stare este mărturia unei leziuni a calotei pedunculil°r cerebrali, cel mai frecvent, cînd ea este izolată, de natură vasculară sau toxiw-fecțioasă.
Hardy-Bayle
(G. N.l
hartă cognitivă
^an ns Drim^r, joc de noroc (handin cap: 1 înă în palane), apoi dezavantaj impus - zul unei probe sportive concurentului mCoSCUt ca mai puternic, acest termen C preferat în psihologie celor de „infir-6 tate" sau „deficit", pentru a semnifica dezavantajul psihosocial pe care trebuie --1 compenseze o persoană care suferă de o deficiență*. Noțiunea de handicap se referă la normele curente, Ia nivelul de dezvoltare* şi la capacitățile de toleranță ale grupului căruia îi aparține handicapatul. Se disting, în general, patru tipuri de handicap:
1. handicapul senzorial (ambliopie, cecitate*, surdomutism* etc);
2. handicapul motor (paralizie, infirmitate motrică, cerebrală etc);
3. handicapul mental (retardare*, debilitate* etc);
4. handicapul care rezultă dintr-o maladie cronică (astrn, diabet, tuberculoză etc). De asemenea, se definesc trei grade de intensitate ale handicapului, ținînd seama de repercusiunile fizice şi sociale:
1. handicapul uşor, care nu împiedică po-tențialitățile de dezvoltare şi permite o independență fără ajutor extern;
2. handicapul mediu, pentru care o intervenție specializată face posibilă integrarea socială şi profesională;
3. handicapul sever, care îl face pe individ dependent de altcineva, inclusiv pentru satisfacerea nevoilor elementare.
J.-P. Bronckart
(G. N.)
Handicapat -> Handicap
n9 -> Mînuire
trai" h Seneralizată de improvizație tea-
vizînd V°ltată în Fran*a de L J- Lebel ?' mem" Creare* spontană a unui „eveni-
tOr, ^aPPeyiing) neprevăzut şi provoca-CargP^tlc' muzical, dramatic, de dans etc.) ucita participarea improvizată a °nlor. Ijn happening se desfăşoară
la teatru, la muzeu, pe stradă. El poate fi utilizat în unele terapii derivate din psiho-dramă*.
D. Anzieu (G. N.)
Haptic
Domeniu de studiu ştiințific al simțurilor cutanate (prin analogie cu optic şi acustic*). Ca adjectiv, ceea ce se referă la pipăit*. Dihaptic: se spune astfel despre prezentarea a doi stimuli tactili diferiți în două zone simetrice ale corpului, în general mîi-nile; tehnica este folosită în special în studiul funcțiilor emisferice* la subiecții
cu creier dedublat*. , „
M. Richelle
(G. N.)
Harem
Haremul este o formă stabilă de poliginie (v. Poligamie), în care un mascul îşi asigură controlul durabil asupra mai multor femele, pe care le adună, le apără de avansurile masculilor rivali şi le fecundează la momentul oportun. Cazuri de harem au fost bine studiate la antilope (impala), la zebre, la primate (entele, gelada, pata, babuini hamadria şi gorile). La antilopele impala, masculul şi haremul său au prioritate în domeniul vital față de grupul de masculi celibatari, astfel încît de resursele mediului profită în primul rînd reproducătorii; celibatarii sînt organizați într-o ierarhie* din care vor apărea contestatarii masculului conducător de harem. La maimuțe, în cazul eliminării masculului fe-cundant, cel care îi ia locul poate ucide puii de vîrstă mai mică pentru a provoca încetarea lactației mamelor şi a restabili în profitul său ciclul lor menstrual.
J.-C. Ruwet
(G. N.)
Hartă cognitivă

Reprezentare* internă, mentală*, pe care un organism şi-o face despre organizarea spaţiului* în care el se deplasează. Noţiunea de hartă cognitivă a fost propusă de E. C. Tolman (1932) pentru a explica învăţarea latentă*. Sub raport teoretic,
H
H
hazard
hemiplegie
această noţiune prezintă două aspecte importante:
1. ea inserează o variabilă intermediară*, inferată ca indirect observabilă, între stimul şi răspuns;
2. ea sugerează că învăţarea motorie, cum este parcurgerea unui labirint*, pune în joc alte mecanisme decît achiziţia unei înlănţuiri de mişcări, că ea se sprijină pe introducerea în memorie* a unei informaţii* relative la organizarea spaţială a mediului. Prin aceste două trăsături, noţiunea de hartă cognitivă prefigura două axe importante ale cognitivismului*, anume interesul pentru mecanismele mentale şi locul acordat reperării regularităţilor mediului în elaborarea cunoştinţelor. Prin extensie, expresia hartă cognitivă este adesea aplicată la orice reprezentare derivată din prizele de informaţie făcute de subiect asupra mediului său şi destinate să ghideze apoi conduitele sale, fie că este vorba de orientarea* în spaţiu sau de rezolvarea de probleme* oarecare.
Deşi, atît pentru Tolman cît şi pentru cea mai mare parte a cognitiviştilor contemporani, harta cognitivă este reţinută ca o entitate inferată de natură strict psihologică, psihofiziologii, în ordinea de idei propusă de J. O'Keefe, au căutat, în special la nivelul hipocampului, suportul
cerebral al hărţii cognitive. , „ , „
M. Richelle
(G. N.)
• Tolman E. C. (1932), Purposive Behavior in Animals and Men, Appleton Century Crofts, New York.
Hazard
Atunci cînd unele fenomene (ale căror condiţii de definire sînt perfect determinate) pot avea mai multe soluţii posibile, ele sînt numite fortuite: cînd ele sînt înfăptuite, rezultatul observat este atribuit hazardului. Hazardul este deci o cauză* fictivă invocată pentru a explica observaţii care nu pot fi perfect prevăzute. Existenţa sa a constituit dintotdeauna obiectul a numeroase controverse. Pentru unii, este vorba de un simplu efect al
ignorării adevăratelor cauze ale evenim telor; Hipocrate afirma că nu există h" zard: tot ce se întîmplă are o cauză cert* şi aceasta are o alta care a produs-o- h^ zardul deci nu poate exista decît în nat Pentru alţii, în schimb, existenţa za dului este legată de faptul că universul n este în întregime guvernat de legi determi nişte*, ci că el este, totodată, parţial con tingent.
Psihologii s-au preocupat de modalitatea în care se construieşte reprezentarea hazardului la copil: conceput iniţial ca obstacol în procesul deducţiei, hazardul este asimilat progresiv, înţelegîndu-se că deşi cazurile individuale rămîn imprevizibile, la nivelul ansamblurilor pot fi observate anumite regularităţi. Teoria avînd ca obiect de studiu fenomenele datorate hazardului este teoria probabilităţilor*. Ea caută să formalizeze regularităţile observate în fenomenele în-tîmplătoare pornind de la măsurarea tendinţei acestora de a se produce.
D. Defays
(L. C. L.)
Haşiş -» Canabinoid
Hebefrenie
Descrisă de E. Hecker, în 1871, ca entitate morbidă autonomă, hebefrenia se caracterizează prin apariţia succesivă sau alternantă de forme ale stării melancolice, narcisiste sau confuzionale, a cărei ecloziune este în relaţie cu vîrsta tînără postpu-bertară şi a cărei evoluţie se petrece rapid către o stare de slăbiciune psihică şi de sărăcire mentală ai cărei indici sînt identificabili chiar de la debutul tulburărilor şi pot evolua pînă la o stare de stupiditate terminală.
Considerată ulterior una dintre formele de demenţă precoce, a fost apoi încadrata m grupul psihozelor schizofrenice. Recent. unele lucrări au insistat asupra opoziţi^ dintre simptomele negative şi cele p°zl. tive caracteristice psihozelor paranoide^ asupra alternanţei ori amestecului co plex dintre aceste două aspecte.
- ceasta privinţă, expresia hebefreno-ca-
Inanie pare să corespundă, pentru autori
W H Ev, n18' degrabă unei forme mixte
°a "t unei' varietăţi anumite de hebefrenie.
J.-F. Allilaire
(G. N.)
Hebefreno-catatonie - Hebefrenie

Hedonism
Doctrină filozofică potrivit căreia conduita n-ar fi ghidată decît de căutarea plăcerii* şi evitarea* durerii*.
în secolul al XVIII-lea, hedonismul se exprima în morala intereselor* susținută de filozofii asociaționişti* ca J. Locke sau D. Hume. Utilitarismul* englez va relua la începutul secolului al XlX-lea ideea că motivele acțiunii umane sînt căutarea plăcerii şi fuga de suferință, propunînd o economie şi chiar o aritmetică a plăcerilor şi suferințelor, care servesc drept fundament pentru legislație.
în psihologie, behaviorismul*, moştenitor al pragmatismului*, este doctrina care reia în modul cel mai limpede, în cadrul teoriilor condiționării*, principiile doctrinei hedoniste.
F. Parat (G. N.)
Unii cercetători au emis ipoteza că ar exista structuri cerebrale numite de plăcere sau de recompensă şi structuri de evitare*, sau de aversiune*. De fapt, stimularea mtracerebrală a anumitor regiuni provoacă manifestări de apropiere*, de recompensă or> de plăcere identificate, spre exemplu, Pnn fenomenele de autostimulare*, sau manifestări de evitare ori de fugă identificate cui în
Pnn evadarea incoercibilă din lo-care se află animalul în momentul "• Recompensa şi pedeapsa sînt a răi ”" aceasta concepție a binelui şi ulu" • unii autori pretind a fi identificat ^ î recompensă" şi „neuroni de apsa". Aceşti neuroni sînt, fireşte, cent1Cațl ’n Procese’e de întărire*. Con-la resPectivă este extrem de localizatoare (v. Localizare cerebrală) şi reducționistă*. ,,,**,
M. Le Moal (G. N.)
Hemeralopie
Insuficiență de adaptare la obscuritate, manifestîndu-se printr-o deficiență a vederii nocturne sau crepusculare (vedere sco-topică, chiar mesopică). Se disting heme-ralopii congenitale, cu ereditate dominantă sau recesivă, şi hemeralopii dobîndite prin avitaminoză A sau prin degenerescentă retiniana. _,
R. Genicot
(G. N.)
Hemianopsie
Alterare a unei jumătăți a cîmpului vizual (hemicamp) al ambilor ochi. Alterarea poate afecta rareori jumătatea superioară (hemianopsie altitudinală), dar cel mai adesea jumătatea laterală (hemianopsie laterală). O hemianopsie laterală este omonimă (dreaptă sau stîngă) atunci cînd afectează jumătatea dreaptă sau stîngă a fiecărui cîmp vizual; leziunea responsabilă se află pe căile vizuale retrochiasmatice contralate-rale. O alterare limitată la cuadranții superiori sau inferiori ai fiecărui cîmp vizual defineşte o cuadranopsie (superioară
sau inferioară).
J.-L. Signoret (G. N.)
Hemiasomatognozie -> Asomatognozie Hemicamp -> Hemianopsie
Hemiplegie
Prejudiciu motor al unei jumătăți a corpului în urma unei leziuni a căii piramidale (sau centrale) care leagă cortexul* cerebral motor cu celulele cornului medular anterior. Acestui prejudiciu motor i se asociază într-o măsură mai mare sau mai mică un deficit motor (sau paralizie), modificări de tonus muscular, reflexe osteotendinoase şi reflexe cutanate (clasicul semn al lui Babinski este reacția de extensie a degetului mare la stimularea
H
H
hermeneutică
368
369
nipersinionie
M
cutanată plantară; el exprimă o leziune a
căii piramidale). .
K /.-L. Signoret
(G. N.)
Hermeneutică
Interpretare a textelor religioase, filozofice, literare, juridice, dar şi a tuturor formelor de expresie umană nescrisă: opere de artă, povestiri populare, simboluri* şi mituri*. Acest ultim aspect a constituit obiectul a numeroase studii în domeniul psihanalizei* aplicate. într-o accepție specială, termenul a fost,

pentru scurt timp, utilizat spre a desemna lectura textelor psihanalitice în perspectiva idealistă a unei antropologii fenomenologice şi existen-
ţiaIe- E.Jalley
(G. N.)
Heroină
Opiaceu* derivat al morfinei, alcaloidul major al opiului, extras din mac. Expunerea morfinei la acţiunea acidului acetic provoacă modificarea structurii chimice prin acetilarea grupelor fenol şi alcool, conducînd la heroină. Ea a fost comercializată încă de la sfîrşitul secolului trecut, mai cu seamă ca medicament pentru tuse datorită unei eficacităţi remarcabile, superioară celei a codeinei (alt derivat opiaceu). Efectele de dependenţă* şi potenţialităţile sale de a provoca toxicomania* nu au fost imediat evaluate. Heroina nu are o activitate proprie, ci este un prodrog; ea este metabolizată în 6-acetil-morfină care este molecula activă în creier. Numai metaboliţii heroinei se conectează cu receptorii* opioizi (sau opiacee) membranari ai anumitor neuroni. Modul de acţiune farmacologică este mai rapid, mai scurt decît cel al morfinei din cauza unei mai mari lipofilicităţi care îi permite să traverseze bariera hematoencefalică (ceea ce nu poate face morfina). Heroina este o substanţă a cărei întrebuinţare nonmedicală este ilicită. Indicaţiile sale chimice sînt reglementate şi diferă de la o ţară la alta. Heroina, ca şi morfina, este un narcotic, un analgezic puternic, fiind euforizantă (mai mult decît
morfina). Această moleculă face parte din lista substanţelor care provoacă toxicomanii. Acţiunea sa asupra receptorilor opioizi, la periferie şi în creier, face obiectul unor cercetări intense. Acţiunea la nivelul receptorilor este blocată de naloxonă şi derivatele sale. Metadona este deopotrivă un agonist* al receptorilor opioizi cu mai lungă durată de acţiune decît heroina, ceea ce justifică prescrierea sa în anumite programe de tratament al toxicomaniei în măsura în care subiectul îşi poate relua o viaţă socială relativ normală, neorientată
spre căutarea drogului. F B M.Le Moal
(L. c. l.)
Hertz
Unitate de frecvenţă* a unei mărimi periodice care corespunde unei perioade sau unui ciclu pe secundă, notată Hz: 1 Hz = Îs1. Această unitate este universal folosită oricare ar fi natura oscilaţiei. Exemple: în acustică, frecvenţa LA3 are, prin convenţie, valoarea de 440 Hz; în fotome-trie, frecvenţa care corespunde culorii ver-de-galben este de 540. IO12 Hz (plus sau minus 555 nanometri lungimea de undă); în electricitate, 50 Hz este frecvenţa curentului alternativ industrial în Europa.
R. Genicot
(L. C. L.)
Heterocromozom —» Cromozom
Hibernare
Hibernarea este o strategie la care numeroase animale au recurs pentru a învinge fără prejudicii condiţii sezoniere defavorabile privind climatul şi resursele alimentare. Ea este frecventă la nevertebrate cum sînt insectele şi moluştele, ca şi la amfibieni şi reptile, animale cu sînge rece al căror metabolism este în orice timp în dependenţă de variaţiile temperaturii mediului. Se cunosc unele cazuri de torpoa-re temporară la păsări (păpălude, lăstuni, colibri), însă este vorba de o încetinire a activităţii organice pe durata cîtorva ore din ciclul diurn. Adevărata hibernare, caracterizată prin somn* profund şi prelungit,
prin încetinirea metabolismului cu rărirea ritmului cardiac şi respirator, prin economia consumurilor energetice, prin scăderea temperaturii, este cunoscută la mono-treme şi marsupiale, rozătoare, insectivore si lilieci. Animalul devine hiperactiv toamna, îşi amenajează o ascunzătoare unde adună rezerve alimentare (v. Acumulare) şi unde se retrage înainte de schimbarea vremii- Un ritm sezonier intern reglează evoluţia poliglandulară pe baza schimbărilor de comportament şi de metabolism, determinînd atît adormirea, cît şi deştep-
tarea- J.-C. Ruwet
(G. N.)
Higrokineză -> Cineză Higrotropism — Tropism ,
Hilemorfism
Este acel mod de constituire a fiinţelor care, după filozofia lui Aristotel şi a scolasticilor, se bazează pe interacţiunea unei materii şi a unei forme organizatoare. în secolul al XlX-lea, renaşterea scolasticii (neoscolastică sau neotomism) influenţează psihologia Formei* şi provoacă o întoarcere la schema hilemorfică în care datul exterior, în particular cel perceptiv, este organizat (informat, în sensul etimo-logic al termenului) de activitatea subiectului. Conceptul de structură*, aşa cum este definit în psihologia genetică* a lui J. Piaget, este apropiat de această semnificaţie a cuvîntului formă.
P. Mengal
(G. N.)
Hiperactivare cognitivă -» Fugă de idei

Hiperactivitate
Cantitatea de acţiuni* la care se angajează un subiect poate constitui un simptom care rămîne cel mai adesea greu de recunoscut atunci cînd este evaluat separat, din cauza ambiguităţii limitelor sale cu un comportament normal. într-adevăr, cantitatea de activitate poate fi cît se poate de variabilă de la un individ la altul. Analizată ca o
conduită izolată, se poate presupune caracterul său morbid atunci cînd vădeşte incapacitatea subiectului de a nu se angaja într-o acţiune. Ea constituie atunci a anomalie, în mod frecvent de sens opus faţă de propria normă a subiectului, ca pierdere a libertăţii de a acţiona prin constrîngerea de a acţiona. Acest semn este caracteristic pentru toate stările de excitaţie, în principal pentru stările maniacale*. Cînd se înscrie într-un context psihopatologic mai larg, care îi îndreptăţeşte statutul ei de anomalie (fugă înainte), recunoaşterea sa este
facilitată.
M.-C. Hardy-Bayle
(L. C. L.)
Hiperalgezie
Sensibilitate excesivă la durere*, care se traduce printr-o scădere a pragului* şi/sau prin exacerbarea senzaţiei dureroase.
M. Richelle
(G. N.)
Hiperestezie
Sensibilitate excesivă, deasupra normalului. Termenul este în general rezervat sensibilităţilor cutanate*.
, ,,
M. Richelle
(G. N.)
Hiperfagie -> Bulimie Hipermetropie -> Acomodare vizuală Hiperpolarizare —> Polarizare
Hipersintonie
Sintonia este un concept descris de E. Bleuler, desemnînd consonanţa afectivă a individului cu mediul său. Hipersintonia, în acest sens, desemnează o reactivitate excesivă a subiectului la stimulii mediului său înconjurător, veritabilă constrîn-gere a reacţiilor sale emoţionale la evenimentele care îl înconjoară: de exemplu, tristeţe excesivă într-un context trist sau veselie excesivă într-un context vesel. Acest comportament a fost descris ca specific stărilor maniacale, şi J. Delay îl foloseşte pentru a opune schizotimicul şi ciclotimicul. Totuşi, acest comportament
H
hipertrofie a eului
hipocamp
este, neîndoielnic, un fenomen complex, presupunînd intervenţia a numeroase fenomene legate şi care nu se reduce la dimensiunea emoţională. într-adevăr, mai mult decît o simplă rezonanţă afectivă, hipersintonia desemnează hiperreactivi-tatea la stimuli şi facilitarea răspunsurilor (emoţionale şi motrice) la aceste stimulări. Această hiperactivitate la stimuli se poate explica:
a. fie printr-o luare în considerare excesivă şi neselectivă a oricărui stimul, chiar banal şi de obicei neoperant avînd în vedere planul de acţiune în care subiectul este angajat;
b. fie printr-o facilitare exagerată a răspunsului, numărul stimulilor percepuţi rămînînd nemodificat;
c. fie prin asocierea acestor două feno-
mene- M.-C. Hardy-Bayle
(G. N.)
Hipertrofie a eului
în preajma anilor 1910, P. Serieux şi J. Capgras, H. Wallon şi S. Freud studiază delirurile* (de persecuţie, de interpretare). Eu/ego-ul*, a cărui funcţie normală de sinteză fusese deja subliniată, apărea atunci hipertrofiat la bolnavi de paranoia*, ca Ludovic II de Bovaria sau preşedintele Schreber. La acesta din urmă, limbajul prezenta megalomanie: pentru el, omnipotenţa divină era aliata sa naturală. Dintr-o luptă aparent inegală, între un om slab şi izolat şi Dumnezeu însuşi, el ieşise învingător, iar aceasta dovedea că ordinea universală era de partea sa. De fapt, hipertrofia eului traduce slăbiciunea sa. După D. Lagache, studiul psihanalitic al narcisismului*, în care conştiinţa este fascinată de eu, în timp ce relaţia cu ceilalţi nu se mai face decît prin intermediul acestuia, permite, fără îndoială, să se înţeleagă mai bine anumite
deliruri. –, – ,
C. Prevost
(G. N.)
Hipnoză
Stare mentală tranzitorie, asemănătoare celei de somn*, deşi afectează un subiect treaz. Este

caracterizată prin absența reac-
țiilor la stimulii din mediul înconjurat lipsa inițiativei comportamentale, suge tibilitate* extremă şi în general uitare con secutivă, după revenirea în stare normală Hipnoza este provocată prin diferite me tode: fixare a unui punct luminos, a prj virii hipnotizatorului sau ascultare a cuvîn tului acestuia. Există un consens general în a considera că, la subiecții predispusi (în special în stările isterice*) şi în condiții particulare (transă religioasă), hipnoza poate surveni spontan (stare hipnoidă descrisă de J. Breuer). Din timpuri străvechi, oamenii par a fi provocat şi folosit stări de hipnoză în scopuri magice, terapeutice şi religioase. Istoria ştiințifică a hipnozei începe cu A. Messmer care, la mijlocul secolului al XVIII-lea, la Viena şi apoi la Paris, a dezvoltat practica hipnozei în scopuri terapeutice şi experimentale sub termenul de magnetism* animal. Acest usaj medical a fost dezvoltat şi autentificat la Paris de J. Charcot şi la Nancy de H. Bernheim. Primul a pledat pentru ideea unei stări particulare a conştiinței şi a legat sugestibi-litatea hipnotică de terenul isteriei. Cel de-al doilea a invocat rolul sugestiei simple şi a introdus folosirea terapeutică a hipnozei în numeroase prescripții medicale. Practica terapeutică a hipnozei s-a răspîndit foarte rapid în Europa şi în America, în timp ce în Franța, în ciuda lucrărilor lui P. Janet, ea a dispărut ca terapeutică şi ca obiect de investigație psihologică pînă la apariția lucrărilor lui L. Chertok, în anii 1950.

Mecanismele psihologice şi psihofizio-logice ale hipnozei sînt cele care suscita foarte numeroase lucrări. Dezbaterea cea mai vie priveşte chiar natura stării de hipnoză. Pentru unii, este vorba de o stare particulară de conştiință, care nu este nici somn şi nici stare de veghe şi care ar^ 1 provocată printr-o concentrare selectiva < atenției, consecutivă sugestiei hipnotizatorului. Pentru alții, starea de hipno^ constă într-o strategie cognitivă pe ca subiectul o adoptă pentru a asculta ^ instrucțiunile hipnotizatorului. Aceas •

H

ie s-ar baza pe o concentrare delibe-Sff" a atenției față de sarcinile cerute şi rata neatenție" selectivă pentru orice altă pei° îtire Este fundamental să observăm - în chiar aceasta a doua perspectiva, Tarea de hipnoză diferă radical de simpla

simulare. _

O a doua problema priveşte predispoziția pentru hipnoză. Numeroase teste sau scale de evaluare au fost construite pentru a distinge subiecții uşor hipnotizabili. S-a căzut de acord în a estima că 30% dintre indivizi răspund acestor criterii. în schimb, trăsăturile de personalitate care ar defini pe aceşti indivizi rămîn slab cunoscute. Alte probleme care suscită vii controverse se raportează la cunoaşterea pe care subiectul o păstrează asupra stării sale (observator ascuns), la natura amneziei consecutive (amnezie adevărată sau uitare deliberată) şi la eventuala existență a unor corelate psihofiziologice (anomalii elec-troencefalografice şi electrodermale). Potrivit răspunsurilor formulate, teza unei stări speciale de conştiință sau cea a unei simple alterări a strategiilor cognitive ră-

mîne în prim-plan.

K D. Widlocher

(G. N.)

Hipoalgezie

Scădere a reacției la o stimulare care produce de obicei o senzație de durere*. Creşterea pragului de reactivitate a fost constatată în special la şoarecele supus unui ansamblu de stimulări ambientale, ca mvîrtirea rapidă, aplicarea de şocuri electrice plantare, imersiunea într-o baie de aPa rece. Ea pare datorată stresului* pe care îl provoacă manipulările repetate ale animalului. Acest fenomen, numit uneori analgezie indusă de stres, poate fi explicat ^le Pnn factori nervoşi dependenți de opi-1Zl* endogeni, fie prin factori endocrini*.

B. Calvino

(G. N.)

^p

tăen-umit şi cornul lui Ammon, el reprezin-ai1ea princiPală a formațiunii hipo-, care cuprinde deopotrivă gyrus

dentatus şi subiculum. Formînd o proeminență la nivelul cornului temporal al ventriculului lateral, această formațiune, situată pe fața internă a emisferei cerebrale*, se întinde de-a lungul celei de a cincea circumvoluțiuni cerebrale sau cortexului parahipocampic. Hipocampul este constituit din substanță cenuşie distinct configurată, a cărei dispunere observată sub incizie justifică şi una şi alta din cele două denumiri. Acest cortex străvechi conținînd celule piramidale în hipocamp şi celule de creştere în gyrus dentatus, este locul unui circuit trisinaptic foarte studiat. Intrările hipocampului sînt constituite din ansamblul fornix-fimbria care vehiculează calea colinergică provenind din sept (cale septo-hipocampică), iar de partea cealaltă din diencefal şi din calea perforantă provenind din cortexul entorinal, permițînd alimentarea hipocampului cu informații* senzoriale trecînd prin telencefal. Ieşirile hipocampului se fac în mod esențial prin fornix (sau trigon) către septuni şi alte structuri telencefalice

şi diencefalice, ca şi prin subiculum către cortex. Hipocampul reprezintă astfel una din componentele circuitului lui Papez* sau circuitul hipo-campo-mamilo-talamic. Funcţiile aferente hipocampului sînt complexe şi încă slab cunoscute. în prim-plan se situează procesele de memorare*, deşi partea şi natura intervenţiei hipocampului rămîn controversate: selecţia, tratarea şi indexarea informaţiilor comparativ cu cele deja stocate, hipocampul constituind centrul unui circuit cu dublă intrare care îl pune în relaţie simultană cu neocortexul (unde s-ar face stocarea propriu-zisă) şi cu diencefalul*. Hipocampul ar avea rolul de a caracteriza atributele oricărei informaţii aferente şi de a autoriza eventual stocarea ei (v. Potenţializare). Hipocampului îi sînt atribuite şi alte implicaţii funcţionale, mai mult sau mai puţin legate între ele sau cu memorarea: controlul inhibiţiei* (interne sau comportamentale), detecţia noutăţii*, analiza spaţială (constituirea de hărţi spaţiale), perseverarea* conduitelor, viaţa emoţională*, controlul nive-

lurilor de activitate*. Aceste diferite intervenţii ale hipocampului ar explica anumite tulburări observate în cazul prejudicierilor temporale (sindromul lui Kliiver şi Bucy*; tulburări mnezice).

B. Soumireu-Mourat
(G. N.)

Hipofiză

Glandă endocrină care se află la baza cavităţii craniene într-o lojă a osului sfenoid, şaua turcească. Adenohipofiza, de origine epiblastică, cuprinde: a. lobul anterior în care se disting celulele corticotrope (ACTH* şi P-endorfina), somatotrope (hormon* de creştere), tireotrope (hormon tireotrop), gonadotrope (gonadotropine*) şi celulele cu prolactină a căror activitate secretorie este controlată de zona periven-triculară a hipotalamusului*; b. lobul intermediar (hormoni melanotropi şi (3-endor-fina), puţin dezvoltat la om; c. lobul infundibulo-tuberal, zonă de comunicare cu protuberanta mediană prin intermediul sistemului vascular port hipotalamo-hipo-fizar. Neurohipofiza, de origine neurecto-blastică, conţine de asemenea trei părţi. Lobul posterior corespunde zonei terminale a fibrelor nervoase secretoare de va-sopresina şi ocitocină şi ai cărei corpi celulari sînt localizaţi în nucleii supraoptic şi paraventricular ai hipotalamusului. Tija infundibulară îl leagă de protuberanta mediană, zonă de trecere a fibrelor nervoase şi zonă de schimburi hipotalamo-hipo-fizare. Hipofiză este deci o glandă endocrină secretoare de hormoni avînd multiple ţinte în organism, la nivelul organelor
şi altor glande endocrine. „ w

P. Mormâde
(G. N.)

Hipotalamus

Parte ventrală a diencefalului*, de o parte şi de alta a celui de-al treilea ventricul, de care hipofiză* este legată prin tija infundibulară. El este subdivizat sub raport morfofuncţional în trei zone longitudinale: zona periventriculară conţinînd cea mai mare parte din motoneuronii neuroen-docrini, zona mediană formată din sub-
grupele celulare bine marcate care definesc diviziunile rostrocaudale (preoptică, supraoptică, tuberală şi mamilară), zona laterală formată în principal din fibrele fasciculului median al telencefalului*. Hipotalamusul joacă un rol fundamental în menţinerea homeostaziei* şi în procesele de adaptare* comportamentală: reglare a activităţii secretorii a hipofizei anterioare (zona periventriculară), a balanţei hidrice (vasopresina nucleilor supraoptici şi paraventriculari), a sistemului nervos* autonom (zonă anterioară parasimpatică numită trofotropă şi hipotalamus lateral ortosimpatic numit orgotrop), a comportamentului de hrănire şi de băut, a reproducerii (comportament şi reglare neuro-endocrină). El este sediul mecanismelor de întărire* (hipotalamus lateral), al genezei şi al reglării ritmurilor circadiene* (nucleu suprachiasmatic).

P. Mormede (G. N.)

Histogramă

în cazul unei distribuţii* de efective* regrupate în clase, fiecărei modalităţi observabile i se poate asocia valoarea densităţii clasei căreia îi aparţine: procedînd astfel, se defineşte o funcţie numerică pe care o vom numi funcţie de densitate a efectivelor distribuţiei regrupate în clase. Această funcţie este una etajată: reprezentarea sa grafică este constituită dintr-o succesiune de segmente orizontale, fiecare corespun-zînd unui interval al regrupării; o numim histogramă a (efectivelor) distribuţiei. Pornind de la o distribuţie de frecvenţe* regrupate în clase se obţine în acelaşi fel o histogramă a frecvenţelor. Pentru valorile extreme (limite de clase) se obişnuieşte să se unească punctele reprezentative ale funcţiei prin segmente verticale (în aceste puncte, valoarea funcţiei de densitate este arbitrară).

P. Bonnet şi H. Rouanet
(L. C. L.)

Histrionică (Personalitate —)

Trăgîndu-şi originea din latinul histrio, care înseamnă „actor", acest termen şi
373
homeostazie
substantivul său (histrionism) au servit de mult la definirea uneia din trăsăturile marcante ale personalităţii* istericilor*: înclinaţia spre dramatizarea* situaţiilor, spre exprimarea emfatică a sentimentelor* şi spre faptul că producerea de simptome* necesită prezenţa unui al treilea spectator şi este însoţită de o relativă indiferenţă în privinţa lor.
S-a putut demonstra că nu există decît o slabă relaţie de dependenţă între simpto-mele de conversie* isterică şi aceste tulburări de personalitate care prin tradiţie le sînt ataşate. în grija de a marca în mod clar această diferenţă, clasificarea DSM III (Manual diagnostic şi statistic al tulburărilor mentale) a propus descrierea sub termenul „personalitate histrionică" a unei stări permanente caracterizate prin-tr-un comportament dramatic şi hiperactiv care asociază toate sau o parte din următoarele trăsături: hiperexpresivitate a emoţiilor, căutare neîncetată a atenţiei altuia, nevoie de activitate şi de senzaţii tari, reactivitate excesivă la evenimente minore, accese iraţionale de mînie şi de rea-dispo-ziţie şi perturbare a relaţiilor interperso-nale caracterizată prin lipsă de autenticitate, egocentrism şi dependenţă.
D. Widlocher
(G. N.)
Holding —» Susţinere
Hoardă
Acest termen de origine mongolă desemnează un grup migrator, tabăra şi curtea regelui. El caracterizează, prin urmare, un grup indisciplinat, puternic şi unit în activitatea sa de dezordine socială, metaforă a forţei dezorganizatoare şi distrugătoare a vieţii pulsionale atunci cînd ea nu este structurată prin legea oedipiană şi prin interdicţia canibalică. S. Freud, în 1913, a imaginat, pe modelul unui mit ştiinţific, trecerea inaugurală a presupusei hoarde Primitive la organizarea societală: uciderea tatălui originar de către fraţi, legaţi între ei prin rivalitate şi homosexualitate, este metabolizată într-o operaţie simbolică
ce face posibilă identificarea* membrilor cu Strămoşul comun şi între ei, instituie interdicţia incestului* şi a uciderii animalului totemic. Versiunea oedipiană a mitului hoardei acoperă reprezentarea originară a arhigrupului*.
R. Kaes
(G. N.)
Holofrază
Enunţ al unui singur cuvînt pe care copilul îl face între 12 şi 18 luni (se vorbeşte în aceeaşi măsură de enunţ sau de perioadă holofrastica) şi care semnifică mai mult decît acest singur cuvînt (d. ex., „Tata" pronunţat de un copil care tocmai a găsit o cravată a tatălui său). Rămîne deschisă problema de a şti în ce măsură holofraze-le pot fi considerate ca veritabile fraze* exprimînd relaţii sintactice (de tipul su-biect-verb, d. ex.) sau semantice (de tipul posesie-posesor) comparabile cu cele ale adultului. Dezbaterea are, de asemenea, drept subiect capacitatea de analiză informaţională sugerată de selecţia pe care o operează copilul în repertoriul său lexical în funcţie de gradul reliefării diverselor
aspecte ale situaţiei.
M. Hupet (L. C. L.)
Homeostazie
Termen folosit pentru prima dată de W. Cannon cu referire la procesele fiziologice coordonate şi complexe care menţin funcţionarea diverselor organe şi mecanismele biologice într-un echilibru* pro-priu şi reciproc tinzînd către o stare stabilă şi bazală. Homeostazia corespunde menţinerii unui echilibru optim şi adaptativ între organism şi mediile sale intern şi extern, privind deci reglările biologice în general. Această noţiune de echilibru şi de constanţă a mediului interior* în ciuda modificărilor mediului înconjurător* este datorată lui Claude Bernard, care a avansat această idee după o serie de experimente celebre asupra constanţei glicemiei şi care a scris, în 1878, că stabilitatea mediului intern este condiţia vieţii libere. Reglările fiziologice trebuie totuşi să fie extinse la domeniul comportamental:
H
H
hominizare
374
375
hospitalism
într-adevăr, comportamentul*, pornind de la semnale necondiţionate sau dobîndite, poate anticipa consecinţele biologice ale schimbărilor mediului intern şi extern; acest fenomen poate fi studiat în cadrul motivaţiilor*. într-o manieră mai largă, se poate spune despre comportament că este mijlocul cel

mai sofisticat pe care 1-a găsit creierul pentru a se echilibra el însuşi. Homeostazia oferă exemple desăvîrşite de retroacţiuni* negative biologice prin care funcţionarea sistemului este controlată de propriile sale consecinţe.

M. Le Moal

(G. N.)

Hominizare

Proces de evoluţie* prin care, în cursul unei serii de mutaţii genetice selecţionate de mediul înconjurător, specia umană s-a constituit distingîndu-se de celelalte specii de primate*. în acest proces, trecerea la poziţia bipedă pare a fi jucat un rol decisiv deoarece a eliberat mîna şi a permis dezvoltarea zonelor frontale ale creierului* : diferitele etape ale hominizării sînt într-adevăr caracterizate în principal prin tipul de obiecte confecţionate (pe baza cărora arheologia preistorică reconstituie etapele) şi prin capacitatea cutiei craniene (pe baza căreia paleontologia evocă evoluţia). Acest proces biologic este prelungit prin acela, mai psihologic, de umanizare*.

F. Parot şi M. Richelle (L. C. L.)

Homocromie

Formă de camuflaj*, permanentă sau temporară, prin identitatea de coloraţie a animalului şi a celei a substratului sau a mediului. Homocromia este practicată de anumite prădătoare* la pîndă, în aşteptarea trecerii victimei lor. Homocromia este cel mai adesea faptul caracteristic al victimelor potenţiale. într-o manieră generală, păsările şi mamiferele din deserturi au penajul şi blana în gama gri-bej a nisipurilor (ciocîrlii, rozătoare, feneci). Păsările şi mamiferele din regiunile arctice (presură, potîrniche albă, hermină, iepure, vulpe) dobîndesc iarna ţinute de culoare albă.

La nenumărate specii aparţinînd crusta-ceelor, moluştelor cefalopode (sepia), ba-tracienilor, reptilelor (cameleonul) şi peş. tilor, schimbările de coloraţie, graţie jocului de extensiune sau de concentraţie a celulelor cromatofore ale dermei, sînt rapide şi labile, ajustîndu-se mediului şi circumstanţelor, variind potrivit motivaţiilor animalului. Aceste schimbări sînt induse pe cale neurohormonală: ele permit disimularea sau, din contră, acţionarea instantanee a unor declanşatori* care joacă un rol important în comportamentele sexual şi agonistic* şi care se cer a fi mascate faţă de un prădător aflat la vînat sau faţă de un rival mai puternic (v. Supunere).

J.-C. Ruwet

(G. N.)

Homomorfism -> Morfism

Homosexualitate

Relaţie amoroasă între două persoane de acelaşi sex. Termenul se aplică atît relaţiilor marcate prin atingerea fizică şi prin orice formă de coit extragenital, cît şi celor marcate doar prin sentimente pasionate ori tandre. Cînd se ia în consideraţie nu relaţia, ci tendinţa* sau dispoziţia, sensul devine mai extensiv. Homosexualitatea zisă latentă scapă conştiinţei subiectului* şi se exprimă prin conduite* de substituire (prietenii selective, legături sentimentale etc), prin formaţiuni reacţionate sau printr-o inhibare a activităţii heterosexuale (neputinţă, frigiditate).

Diferiţi termeni sînt impropriu confundaţi cu cel de homosexualitate. Sodomia (coit anal) se practică, în aceeaşi măsură, în relaţii hetero- şi homosexuale. Pederastia nu caracterizează decît homosexualitatea masculină orientată către subiecţi tineri. Transvestismul sau travestismul defineşte obiceiul de a se îmbrăca şi de a se machia prin imitarea celuilalt sex. Observat în general la oameni, acesta din urmă nu este în mod necesar expresia homosexualităţii, ci a unei forme de fetişism*. Transsexua-lismul, în fine, caracterizează credinţa (cvasidelirantă) a apartenenţei, în realitate,

la sexul opus şi se exprimă prin revendicarea de a fi considerat ca atare, în particular prin modificări medicale sau chirurgicale corporale adecvate. Acesta nu este însoţit, ca regulă generală, de tendinţa homosexuală.

Considerată potrivit epocilor şi societăţilor ca un viciu de reprimat, o devianţă* de corijat sau o deosebire care trebuie respectată, homosexualitatea masculină sau feminină face loc misterului determinanţilor biologici sau psihosociologici care ghidează orientarea alegerii sexuale.

D. Widlocher

(G. N.)

Homunculus

Alchimiştii sînt cei care, primii, au pretins fabricarea unui model* redus de om care, invizibil şi impalpabil, opera asupra forţelor obscure presupuse a guverna materia. In psihologie, tradiţia behavioristă*, mai ales sub pana lui B. F. Skinner, reproşează cognitivismului* nu doar imaginarea unui homunculus în interiorul organismului, căruia i-ar determina comportamentul, ci şi neexplicarea comportamentului chiar al

acestui homunculus.

F. Parot

(G. N.)
Desemnează, pe de altă parte, reprezentarea cerebrală omoloagă a diferitelor părți ale corpului. Exemplu desăvîrşit al localizării* cerebrale a funcțiilor: toate manualele de anatomie sau de fiziologie nervoasă reprezintă suprafața ariilor cor-ticale somestezice şi motorii „ocupată" de o machetă umană la care talia (sau suprafața) diferitelor părți ale corpului este proporțională cu suprafața ocupată în cortex: de exemplu, mîinile vor avea o importanță senzorială şi motorie mai mare decît picioarele. Această schemă rezultă din studii neurofiziologice după înregistrări ale neuronilor sau după stimulări locale, ca Şi din analiza efectelor leziunilor. Aceste reprezentări somatotopice sînt parțial corecte, parțial prea schematice. Localizările funcționale corticale nu au nici această rigoare, nici această simplicitate şi există
H
mari variații individuale. în fine, o singură funcție ocupă rareori în chip solitar teritorii corticale destul de largi.
M. Le Moal (G. N.)
Hormon
Mesager chimic produs de celulă şi care acționează la distanță față de locul său de origine. Celulele secretorii pot fi organizate în glande cu secreție internă (endocrine) sau repartizate în mod mai mult sau mai puțin difuz într-un țesut epitelial sau nervos cum este sistemul neuroendocrin difuz*. în mod clasic, hormonii sînt împărțiți în mari familii potrivit structurii lor chimice. Hormonii steroizi (androgeni, estrogeni, progesteron, corticosteroizi), derivați ai colesterolului, pătrund în ce-lulele-țintă şi acționează asupra configurației genice prin intermediul receptorilor* intracelulari (acestei familii îi aparțin vitamina D şi vitamina A). Hormonii tiroi-dieni, care au aceleaşi mecanisme de acțiune şi a căror structură a receptorilor este foarte asemănătoare celei a hormonilor steroizi. Un mare număr de hormoni au o structură proteică (cea mai mare parte a hormonilor antehipofizari, insulina, parathormonul) sau polipeptidică (vaso-presină, ocitocină, ACTH, glucagon, hormoni ai tractului gastrointestinal). Unii hormoni, în fine, derivă din acizi aminați* (adrenalină şi noradrenalină medulosupra-renale, melatonină epifizară, ca şi hormonii tiroidieni evocați mai sus). Toate aceste substanțe acționează, la nivelul membranei celulelor-țintă, asupra receptorilor specifici care modifică diverse sisteme de mesageri intracelulari (AMP ciclic şi inozitoli fosfatici) sau mişcările ionice din membrană. _ ., , , P. Mormede
(G. N.)
Hospitalism
Ansamblu de tulburări ale copilului mic consecutive carențelor* materne cantitative, descris de R. Spitz în anii 1940. în absența unui maternaj* suficient, reacțiile
H
hospitalism
376
la separarea* de mamă pot antrena, aproximativ după trei luni, depresia anacli-tică*, iar după cinci luni, dacă nimic nu s-a făcut, tabloul foarte grav al hospita-lismului, care nu mai este în întregime reversibil. în afară de întîrzierea considerabilă a dezvoltării, copilul se prăbuşeşte într-o stare de marasm cu căderea
curbei de greutate, alterarea stării generale, mare fragilitate la infecții şi risc letal Lucrările lui Spitz au probat faptul că ma-ternajul răspunde unei trebuințe absolute. Acesta prezintă cea mai bună prevenire a sindroamelor de carență maternală precoce.
B. Brusset (G.N.)
I
latrogen
Califică o intervenție cu scop terapeutic care se supraadaugă patologiei*.
R. Doron (O. D.)
Icon
Dacă semnul* se defineşte în sens larg, ca o combinație a unui element reprezentant şi a unuia reprezentat, în cadrul unui cod* de comunicare*, se poate considera, după C. S. Peirce, că iconul reprezintă una din cele trei varietăți fundamentale, împreună cu indicele* şi simbolul*. Iconul se defineşte, în genere, ca un semn în care reprezentantul şi reprezentatul întrețin un raport motivat, de tip analogic (caricatura unui personaj constituie un icon). Urmînd analiza de bază a lui Peirce, se observă mai general că, în icon, elementul reprezentant prezintă o calitate (sau o configurație de calități) a elementului reprezentat (o pată verde pentru a indica culoarea verde). Acelaşi autor distinge trei subansambluri de iconi: imaginile, diagramele şi metaforele*.
J.-P. Bronckart (G. D. S.)
Iconică (Memorie —)

Nume dat de U. Neisser memoriei* senzoriale vizuale. Lucrările lui G. Sperling au demonstrat că ea are o capacitate mare dar foarte labilă: durata informației* în memoria iconică este estimată la cîteva sutimi de milisecunde. Ea este sensibilă la fenomene de mascare retroactivă* şi pro-activă*. Funcția sa principală este de a
asigura o durată minimă de tratare în caz de dispariție a stimulului.
D. Zagar
(G. D. S.)
Ictus amnezic -» Amnezie
Ideal al eului
Expresie introdusă de S. Freud în cel de-al doilea model al său referitor la aparatul* psihic, pentru a caracteriza o reprezentare a sinelui care caută să acceadă la reprezentări idealizate (părinți, persoane admirate, proiecte sau activități valorizate). Din punct de vedere genetic, este vorba de o instanță a personalității* constituită ca rezultantă a identificării narcisice şi a identificărilor secundare legate de rezolvarea oedipiană. Idealul eului în evoluția operei lui S. Freud este confundat de la început cu eul ideal (instanță atotputernică narcisică formată pe modelul narcisismului* infantil), ca tentativă de a recuceri narcisismul pierdut. Apoi, idealul eului este explorat în dimensiunea sa narcisică datorită studiului proceselor de grup şi al identificării primare, în Eul şi şinele, în 1923, idealul eului — noua instanță datorată identificării parentale în rezolvarea oedipiană — se asociază cu funcția de interdicție, pentru a construi supraeul*. într-un text apărut mai tîrziu, în 1932, Continuare la prelegerile introductive în psihanaliză, el constituie una dintre funcțiile supraeului. Idealul eului demonstrează evoluția unui concept care rămîne punct de convergență între narcisism şi rezolvarea oedipiană.
A. Braconnier
(G. D. S.)
idealism
378
Idealism
Filozofie care reduce întreaga existență la gîndire*. Psihologia s-a desprins de men-talism*, care o reducea la subiectivismul introspecției*: ca urmare, după H. Wallon, conştiința, stabilind o echivalență între ființă şi cunoaşterea psihică, se confruntă cu aceleaşi probleme ca şi gîndirea, atunci cînd ea se identifică cu existența lucrurilor, în acest fel, psihologia îşi propune ca obiect conduita*, respectiv comportamentul*. După I. Kant, idealismul critic al lui Brunschvicg, refuzînd orice opțiune ontologică privind natura gîndirii şi subliniind rolul activ al ei în elaborarea reprezentării*, a pregătit, în acelaşi timp, reabilitarea fenomenelor mentale prin constructivism* şi cognitivism*. De exemplu, J.-F. Le Ny consideră că reprezentările cognitive sau mentale există „în capul" unui subiect; este vorba de simboluri în corespondență cu universul. Ca şi alte ştiințe, psihologia refuzînd seducția introspecției îşi poate propune să cunoască realul inobservabil, confruntîndu-şi modelele* cu datele observabile.
C. Prevost
(G. D. S.)
Idealizant (Transfer —) -> Transfer
Idealizare
Noțiune psihanalitică definită astfel de S. Freud (1914): „...proces care priveşte obiectul şi prin care acesta este preamărit şi glorificat psihic, fără ca natura să i se fi schimbat. Idealizarea este posibilă, atît în domeniul libido*-u\ui eului, cît şi în cel al Hbido-uM de obiect" (1969, pp. 98-99). Ea se deosebeşte de sublimare*, care „se referă Ia libido-u\ de obiect şi constă în faptul că pulsiunea se îndreaptă spre un alt scop, îndepărtat de satisfacția sexuală..." (ibidem).
Idealizarea obiectului iubit are întotdeauna o semnificație narcisică* iar cea a părinților contribuie, prin identificare*, la constituirea şi îmbogățirea instanțelor ideale ale persoanei (eul ideal* şi idealul eului*). Pentru M. Klein, ca şi pentru alți numeroşi autori, idealizarea este în esență o apărare față de pulsiunile destructive; ea este corelativă cu clivajul* între obiecte bune* şi obiecte rele: fie că este vorba de obiecte I parțiale* sau de obiecte totale*, obiectul I bun este idealizat, înzestrat cu toate caii-1 tăție şi protector, în timp ce obiectul rău I este detestat şi, în ce priveşte proiecția*, este persecutor (poziția paranoido-schi-1 zoidă*).
Aceste modele teoretice, ca şi referirea la I narcisism*, permit să se înțeleagă asocierea idealizării şi a persecuției în psihozele pasionale*: paranoia*, erotomania*, delirul de gelozie* sau la idealiştii pasionați, caracterizați prin exaltare, psihorigiditate* şi tendințe mistice.
B. Brusset I
(O. D.) [
• Freud S. (1914), „Zur Einfuhrung des nar-zissmus", Gesammelte Werke, voi. X, Imago, Londra. Traducere (1969): „Pour introduire le narcissisme" (trad. J. Laplanche), în La vie se-xuelle, PUF, Paris.
Ideațională (Funcție —) -> Funcție a limbajului

Identic —> Grup matematic
Identificare
în psihologia cognitivă, acest termen defineşte procesul prin care un organism recunoaşte un obiect sau un eveniment ca aparţinînd unei clase*, sau prin care el asimilează un ansamblu de fenomene altuia, în ontogeneză, ca şi în filogeneză, capacitatea de identificare constituie unul dintre primele criterii ale existenţei unei funcţii de reprezentare*, indicii* elaboraţi de organism în interacţiunile* sale cu mediul permiţînd stabilirea unei corespondenţe între obiectul perceput şi modelul mental (recunoaşterea prin asimilare* cu o schemă).
în psihanaliză, acest termen defineşte procesele inconştiente (de distins de imitaţie*, preconştientă sau conştientă) prin intermediul căror se realizează structurarea
379
identitate
eu/ego-ului* şi personalitatea*; subiectul „se transpune în locul altuia" (rival, agresor, obiect al dragostei) din raţiuni pe care el nu le cunoaşte. Etapei identificării primare, care se caracterizează prin fuziunea dintre subiect şi modelul său (nedifcrenţiere* sau participare sincretică), îi urmează cea de identificare structurantă (de la perioada oedipiană la pubertate*), în care eul şi supraeul se organizează în conformitate cu modelul oferit de anturajul parental. Această etapă este urmată, la rîndul ei, de cea a identificării independente (după pubertate), prin care eul se construieşte pe baza experienţei proprii şi îşi pierde dependenţa faţă de modelele externe, în psihologia socială, acest termen defineşte un proces apropiat, prin care un subiect asimilează o însuşire a unui alt subiect şi se transformă în conformitate cu acest model; grupurile şi mulţimile* se formează prin astfel de procese de identificare.
Identificare cu agresorul: mecanism de apărare* prin care un subiect aflat în prezenţa unui pericol se identifică cu agresorul său.
Identificare prin sunete: tehnică de localizare a obiectelor după undele sonore pe care le emit (v. Ecolocaţie). Identificare proiectivă: mecanism de proiecţie* care se manifestă prin fantasma* de includere sadică a persoanei proprii, parţial sau în totalitate, în interiorul corpului altuia. Introdusă de M. Klein, pentru a defini un tip de relaţie de obiect agresivă care poate să se stabilească între copil şi mamă, această expresie este utilizată, de asemenea, pentru a indica anumite fantasme manifeste în stările de claus-trofobie şi de depersonalizare*.
J.-P. Bronckart
(O. D.)
Identitate
în sens general, se referă la caracterul de a fi acelaşi („el însuşi") sau unic, deşi poate fi perceput, reprezentat sau denumit în moduri diferite.
în sensul de identitate a obiectelor, se referă la caracterul a două sau mai multe obiecte (concrete sau reprezentate), distincte în timp şi/sau în spaţiu, dar care au exact aceleaşi proprietăţi (identitate calitativă sau specifică). După principiul „identităţii indiscernabilelor" al lui G. W. Leibniz, identitatea calitativă a obiectelor concrete nu ar avea decît o validitate pragmatică. Două picături de apă sau două ouă pot fi considerate ca fiind identice într-un singur sens, că nu diferă cu nimic în ceea ce priveşte utilitatea practică ce li se atribuie sau punctul de vedere care este adoptat faţă de ele, dar un examen fizic sau chimic aprofundat va determina ca, în mod necesar, să apară diferenţe între ele. în consecinţă, identitatea calitativă nu constituie, în genere, decît o proiecţie* idealizantă asupra mai multor obiecte diferite a proprietăţii de unicitate care fundamentează primul sens al termenului. Cu denumirea lege a identităţii (sau principiul identităţii) logica tradiţională a formulat regula, fără relevanţă explicită sau implicită, după care nici o gîndire* raţională nu ar fi posibilă: „ceea ce este, este; ceea ce nu este, nu este". Această regulă, a cărei remarcă generală este că „a = a" (a putînd reprezenta un concept* sau o propoziţie*) nu se referă numai la egalitatea* algebrică, ci fundamentează şi teorema propoziţiilor inanalizabile (a -» a şi a (<-» a), ca şi cea referitoare la calculul* funcţiilor* de prim ordin (x) [F(x) F(x)], sau F(x) x F(x). Principiul identităţii trebuie deosebit de principiul contradicţiei*, după care contrariul adevărului e fals, şi de principiul „terţului exclus", conform căruia din două propoziţii contradictorii una este adevărată şi cealaltă falsă. De asemenea, în logică, se califică drept „relaţie de identitate" raportul dintre doi termeni identici, ca şi formula care exprimă acest raport (v. Grup matematic), în psihologia experimentală, expresia de „identitate fenomenală" este folosită uneori pentru a indica procesul prin care, în anumite sarcini de percepţie* a unei mişcări* aparente sau reale, obiectul aflat în
identitate
380
381
idiosincrasie
mişcare este văzut ca unul şi acelaşi obiect, cu toate că la nivelul sistemelor receptoare, diferitele faze

de prezentare ale stimulului se traduc prin unităţi de reprezentare discrete şi diferite. Această „identitate temporală", ca şi identităţile de acelaşi ordin, care pot fi scoase în evidenţă în organizarea structurilor spaţiale, constituie un aspect şi o formă de permanenţă
a obiectului*.
J.-P. Bronckart (G. D. S.)
Pe de altă parte, termenul de identitate se referă la identitatea individuală, personală, a subiectului* uman. în relaţie cu concepţia pe care fiecare societate o elaborează privind identitatea umană, etnică şi culturală, identitatea personală rezultă din experienţa proprie a unui subiect de a simţi că există şi de a se recunoaşte, prin raportare la altul, atît ca fiinţă singulară, dar şi identică, în realitatea sa fizică, psihică şi socială. Identitatea personală este o construcţie dinamică a unităţii conştiinţei* de sine prin intermediul relaţiilor* intersu-biective, al comunicărilor* verbale şi experienţelor sociale.
Identitatea este un proces activ, afectiv şi cognitiv, de reprezentare* de sine în anturajul său, asociat cu sentimentul subiectiv al permanenţei sale. Ceea ce permite persoanei să perceapă viaţa sa ca o experienţă care are continuitate şi unitate şi să acţioneze în consecinţă. Identitatea satisface nevoia inter- şi intrapersonală de coerenţă, de stabilitate şi de sinteză, care asigură o permanenţă în existenţă. Aceste funcţii de reglare sînt indispensabile pentru adaptarea* la schimbări şi evitarea apariţiei unor tulburări* de personalitate legate de confuzia şi difuziunea identităţii sau de fragmentarea ei. Identitatea personală se plasează pe un continuum. Ea implică legăturile din trecut în construirea unui orizont temporal. Atunci cînd partea originară a identităţii nu poate fi investită, echilibrul* persoanei este afectat. Identitatea personală este sexuată; felul în care se obişnuieşte cu corpul său şi îşi asumă identitatea de gen depinde de în-
corporarea* obiectelor* libidinale, dar şi de efectele atribuirii* socioculturale a rolurilor masculin şi feminin. Actele*, creaţiile, posesiile, ca şi diferenţierea*, confruntările şi angajamentele sînt mijloace pentru înţelegerea distinctă a identităţii sale personale. Articularea acestor faţete multiple depinde de coerenţa şi dinamismul principiului organizator al adaptărilor (forţa eului), care reglează interacţiunile între schimbările vieţii şi cele ale mediului.
în sfîrşit, identitatea socială rezultă din-tr-un proces* de atribuire*, de intervenţie şi de ocupare a unei poziţii în mediul înconjurător; ea se exprimă de-a lungul participării la grupuri sau la instituţii. Ea poate fi acordată sau revendicată în funcţie de modalităţile afirmării de sine şi de dorinţa* de îndeplinire* sau realizare. Construcţia şi caracteristicile sale sînt deci relative, interactive şi funcţionale. Identitatea socială este structurată prin referinţe de identificare legate de experienţe împărtăşite cu alţi actori, care actualizează, după locul ocupat de indivizi, o atribuire şi o estimare a imaginilor de sine, variabile după grupurile de apartenenţă*. Legată de procesul integrării*, identitatea socială se manifestă public în cursul exercitării rolurilor* şi statutelor care evidenţiază concepţia personală a unui stil de viaţă* (convenţional, marginal*, deviant*, rebel). Interpretarea* rolurilor în jocul* social favorizează apariţia unei conştiinţe de sine în raport cu „altul generalizat", care întreţine un sentiment de apreciere, permiţînd orientarea generală a unei existenţe. La nivel individual, identitatea socială este produsul şi locul de sinteză ale raporturilor dialectice între eu/ego (le moi), eu* pronominal (le /<?) şi seif* (Ie soi), implicate în toate relaţiile cu celălalt*. Din punct de vedere fenomenologic, actualizarea identităţii de sine în relaţiile interpersonale generează o conştiinţă complementară a identităţii. Cum experienţa de sine în lume se sprijină pe reprezentările pe care subiectul şi le formează despre el însuşi în situaţie, ca şi pe conştiinţa sa de aparte-
nenţă, concepţia unei identităţi apare din-tr-o construcţie socială cognitivă, inseparabilă de conştiinţa despre altul.
/. Selosse (G. D. S.)
Identitate de percepţie
După teoria freudiană a dorinţei*, aparatul* psihic funcţionînd conform procesului primar* caută să reproducă, într-un mod halucinator, percepţii identice cu cele care au însoţit experienţa primară a satisfacerii*. Dar halucinaţia* neputînd satisface trebuinţa, aparatul psihic trebuie să înveţe să inhibe scurgerea liberă a energiei* spre polul perceptiv. Astfel, eu/ego*, identificat cu preconştientul, pune în mişcare „...o întoarcere care, în cele din urmă, prin motricitatea voluntară, transformă lumea exterioară pînă într-atît îneît apare percepţia reală a obiectului de satisfacere" (S. Freud, 1900, p. 509). Punerea în mişcare a acestei întoarceri necesită:
1. transformarea energiei libere în energie legată, care antrenează ridicarea nivelului energetic general al aparatului psihic;
2. posibilitatea pentru preconştient de a investi reprezentări dezagreabile, dar a căror luare în consideraţie este necesară pentru acţiunea adaptativă;
3. punerea în funcţiune a unei atenţii* dis-criminative care ia în consideraţie legăturile logice şi fizice între reprezentările lucrurilor şi dirijează circulaţia de energie de la o reprezentare la alta în funcţie de aceste legături: „Gîndirea* trebuie să se intereseze de căile de comunicare între reprezentări fără a se

lăsa deturnată de intensitatea lor" (ibid., p. 512).
Aceste trei transformări echivalează cu substituirea principiului realităţii* cu principiul plăcerii*. în general, identitatea de percepţie înseamnă regăsirea percepţiei care satisface pe calea scurtă a halucinaţiei. Identitatea de gîndire este identitatea de percepţie regăsită pe calea deturnată a gîndirii şi acţiunii asupra lumii exterioare.
J.-M. Pe tot (G. D. S.)
• Freud S. (1900), Die Traumdeutuni>, Franz Deuticke, Leipzig şi Viena. Traducere (1926-1967): L' interpretation des reves (trad. I. Meyerson, revăzută de D. Berger), PUF, Paris.
Ideologie
Termenul a fost creat în 1798 de A. Des-tutt de Tracy pentru a indica ştiinţa descriptivă a gîndirii şi a originii ideilor bazată pe observaţia interioară şi pe cunoaşterea medicală a naturii omului. Această şcoală, moştenitoare a empirismului* englez şi a iluminiştilor, a reunit în cîţiva ani un mare număr de filozofi şi savanţi: M. Bichat, F. Broussais, P. Cabanis, M. Condorcet, J.-B. Lamarck, P. Laplace, A. Lavoisier, toţi fiind convinşi că edificarea Republicii nu poate să se sprijine decît pe ştiinţă şi pe educaţie, în epocă, Germania cunoaşte acelaşi fenomen prin L. Feuerbach, J. Stirner, B. Bauer, care voiau, de asemenea, să construiască o ştiinţă despre natura umană, în 1800, Ideologia îngloba ansamblul ştiinţelor despre om, inclusiv economia, legislaţia, morala, deoarece toate acestea se bazează pe Raţiunea inerentă naturii umane, încă în 1812, Napoleon obişnuia să atribuie termenului conotaţia peiorativă de discurs abstract şi găunos. K. Marx i-a acordat sensul folosit curent, în actualitate, de concepţie despre lume care reflectă fapte socioeconomice. în acest sens, termenul este utilizat astăzi în psihologia socială*, atunci cînd aceasta studiază, de exemplu, influenţa structurilor colective asupra comportamentelor grupurilor sau
ale indivizilor.
F. Parot
(G. D. S.)
Idiosincrasie
Se vorbeşte despre idiosincrasie sau despre comportament idiosincrasie pentru a indica aptitudinea indivizilor de a organiza, prin şi pentru ei înşişi, date şi fapte identice, după dispoziţiile lor personale, afective sau cognitive. Cele mai multe greşeli individuale de limbaj, de exemplu, sînt datorate comportamentelor idiosincrasice. Unele dintre ele se pot generaliza îneît să
I
ierarhie
382
devină o formă de limbaj familiar, înainte de a fi însuşit sistemul limbii.
D. Peraya
(G. D. S.)
Ierarhie
Concept introdus în neurologie şi în psihiatrie de H. Jackson, în 1884, din perspectiva evoluţionistă a lui C. Darwin şi H. Spencer: în timp ce evoluţia* este drum ascendent care merge de la centrii nervoşi inferiori cei mai simpli, cei mai automatizaţi şi mai bine organizaţi, spre centrii superiori cei mai complecşi, cei mai voluntari şi mai puţin organizaţi, destrămarea funcţiilor urmează o cale descendentă. Dar aceasta nu este o simplă regresie de sens invers: un anumit nivel de evoluţie persistă, astfel încît maladia este o revoluţie care comportă o simptomatologie pozitivă: ea decapitează ierarhia şi îi substituie forţe anarhice din care cele mai evoluate exercită încă un anumit control. O ordine nouă se reconstituie. Această concepţie ierarhică a fost preluată în psihologie şi în psihopatologie de către T. Ribot, S. Freud şi P. Janet. Astfel, embriogenia spiritului uman, concepută de E. Renan în 1848, a ajuns la principiul continuităţii ierarhice: pentru A. Gesell, aparatul motric primar îşi conservă funcţia în ansamblul acţiunilor de adaptare şi sociale. Conceptul de ierarhie se află în centrul epistemologiei ştiinţelor biologice şi psihologice, în care se îmbină cu cel de integrare, aşa cum relevă F. Ja-cob: într-o astfel de organizare, noi proprietăţi emerg de la nivelul inferior; componentele lor le pot explica, dar ele nu pot fi deduse din aceste componente.
R. Duron
(G. N.)
In etologie*, noţiunea de ierarhie se raportează la două fenomene. Pe de o parte, la ipoteza potrivit căreia comportamentul animal se organizează într-un sistem etajat de domenii majore (comportament de reproducere) înglobînd domenii subordonate (comportament de curtoazie, de construcţie, de apărare, de grijă părintească) fiecare controlînd o serie de acţiuni de
consumare* (a muşca, a ameninţa, a urmări) ; aceste domenii ar fi sub controlul unor sisteme de comenzi organizate ierarhic, mergînd de la cel mai general şi integrator pînă la cel mai parcelat şi specific. Pe de altă parte, ierarhia se raportează la faptul că anumite grupuri sociale se organizează într-un

sistem etajat de relaţii de dominanţă*-supunere*. în acest caz este vorba de ierarhie socială. T. Schjelderup-Ebbe a descris, în 1922, cazul găinilor domestice la care, în condiţii de mare densitate a captivităţii, toţi indivizii se repartizează prin distribuirea loviturilor de cioc (ierarhie de ciugulit) într-o ierarhie liniară în care animalul superior (a) domină pe toţi ceilalţi, pe cînd animalul inferior (a) este dominat de toţi ceilalţi. Acest caz clasic a focalizat excesiv atenţia asupra noţiunilor de superioritate-inferioritate şi asupra rolului agresivităţii*. Cu excepţia animalelor de contact, care nu respectă o anumită distanţă* interindividuală, toate grupurile, chiar şi cele care, în mod natural, nu se organizează ierarhic, îşi dezvoltă în captivitate, sub constrîngerile marilor densităţi şi ale îngustelor spaţii disponibile, o ierarhie bazată pe agresiune, rezer-vîndu-se celor mai puternici accesul la resurse; această exagerare a tensiunii interindividuale şi ierarhia care rezultă din aceasta sînt artefacte*. în natură, ierarhia socială este un sistem care organizează şi minimizează înfruntările reale. Pe cînd teritorialitatea* întemeiază o pace bazată pe proprietatea funciară şi se întîlneşte în mediile stabile care au resurse previzibile, ierarhia socială este o caracteristică a grupurilor care trăiesc în medii instabile cu resurse inconstante şi imprevizibile. Ierarhia socială, după exemplul teritorialităţii, rezervă prioritar indivizilor reproducători avantajele mediului. Totuşi, datorită complexităţii relaţiilor interindividuale, se tinde să se substituie noţiunilor de superioritate-inferioritate cele de statut şi de rol. Rangul ridicat conferă avantaje, dar şi responsabilităţi şi riscuri; invers, activitatea animalelor de rang mai mic nu este indiferentă pentru grup. Fixarea rapidă, prin

înfruntări simbolice de ameninţare* şi de evitare*, raporturi interpersonale de dominanţă şi supunere, combinată cu capacităţile de memorare* şi de recunoaştere jnterindividuală, instalează repede în sînul grupului regulile de prioritate, ca şi rolurile.

J.-C. Ruwet

(G. N.)

Ignorare

în planurile* de experiment, se vorbeşte de metoda ignorării atunci cînd experimentatorul ignoră valoarea unei variabile* independente pe care o prezintă sau o administrează unui subiect. Astfel, în psiho-farmacologia* experimentală (în special în încercările* clinice), experimentatorul ignoră faptul că administrează o substanţă activă sau un placebo*, care are efecte exterioare, dar este neutru din punct de vedere farmacologic. Este vorba de dubJă ignorare atunci cînd experimentatorul ignoră în mod sistematic cele două variabile independente. Astfel, în acelaşi context, experimentatorul va ignora atît faptul că el administrează o substanţă activă sau un placebo, dar şi dacă subiecţii au primit în prealabil tratamentul x sau y (d. ex. dacă au beneficiat de o psihoterapie* de grup sau de un tratament comportamental*). Scopul este de a evita ca devierile* observatorului să intervină în conduita experienţei şi în înregistrarea rezultatelor. Fireşte, metoda impune activitatea în grup. Ea este denumită şi metodă orb sau dublu orb.

M. Richelle

(G. D. S.)

Ilocutoriu

Orice enunţ care serveşte pentru a efectua un act* de vorbire poate, după J. R. Searle, să ilustreze sensul* său prin expresia F.(P), în care P indică un conţinut prepoziţional (predicat* + argumente*) denotînd o stare de lucruri şi unde F este un operator descriind actul pe care enunţiatorul* înţelege să-l exercite asupra acestui conţinut; caracteristicile acestui act (scopul urmărit, direcţia de ajustare dintre P şi lucruri, condiţiile de adaptare şi de succes, mod inter-subiectiv de realizare etc.) sînt denumite forţă ilocutorie sau ilocuţionară. Indicatorii lui F sînt: întorsăturile de frază* (afirmativă, interogativă, imperativă), construcţiile performative*, diferite formule încetăţenite etc. O valoare ilocutorie literală poate, prin figură*, să sugereze o alta, „derivată" sau „indirectă": „ai un foc?" (întrebare literală -» cerere indirectă). în acest fel se pot modula (atenua sau agrava) ameninţările, folosirea forţei ilocutorii influenţînd independenţa şi imaginea socială a interlocutorilor.

A. Berrendonner (G. D. S.)

Ilocuţionar —> Ilocutoriu

Iluzie

Din punct de vedere clinic, valoarea pozitivă a iluziei a fost pusă în evidenţă de D. Winnicott, în prima fază de dezvoltare a copilului: obiectul tranziţional*, degetul mare al ursului de pluş, dă loc unei experienţe fundamentale pe care D. Winnicott o situează în cîmpul iluziei şi care se continuă prin cultură şi religie: cea a activităţii tranziţionale, situată într-o arie intermediară dintre cine este şinele şi obiectul, şi prin care obiectul este în acelaşi timp creat şi găsit în realitate, într-o manieră care uneşte fantasma inconştientă şi percepţia realităţii. Din această perspectivă, iluzia care oferă experienţa omnipotenţei cu ajutorul susţinerii* materne este esenţială pentru constituirea self*-u\ui. Un paradox (tipic gîndirii lui

D. Winnicott) este că iluzia stă la baza investirii realităţii ca loc de unde îndeplinirea dorinţei se originează. Iluzia întemeiază speranţa, cu condiţia ca deziluzia să fie bine temperată prin timing-u\ îngrijirilor materne.
B. Brusset
(G. D. S.)
Iluzie audiogirală -» Audiogirală Iluzie audiogravică —> Audiogravică
Iluzie grupală
Iluzia grupală, denumită astfel în 1971 de D. Anzieu, este o stare psihică colectivă
iluzia lui Muller-Lyer
384
385
imaginar grupai
pe care membrii unui grup o exprimă astfel : „Noi sîntem un ansamblu, noi formăm un grup bun şi (dacă liderul grupului împărtăşeşte această stare) noi avem un lider bun". în 1921 S. Freud a precizat, refe-rindu-se la biserică şi la armată, rolul de coeziune al iluziei, potrivit căruia liderul (Dumnezeu, comandantul-şef) iubeşte în mod egal pe toţi membrii care, la rîndul lor, se iubesc unii pe alţii ca fraţii. Această iluzie, numită „societală", reproduce renunţarea fraţilor şi surorilor la dorinţa infantilă de a fi fiecare preferatul tatălui, în grupurile nondirective*, iluzia grupală apare după o fază de început dominată de angoasa* persecuţiei. De aici sentimentul euforic de a fi scăpat de această angoasă. Aşadar, iluzia grupală cimentează unitatea grupului. Ea este pentru evoluţia unui grup ceea ce stadiul oglinzii* reprezintă pentru evoluţia copilului: o etapă necesară, dar şi alienantă, fondatoare a narcisismului* grupai. Iluzia grupală este însoţită de trei fenomene :
1. un membru al grupului devine ţap ispăşitor* al acestuia;
2. o ideologie egalitaristă susţine similitudinea membrilor, negînd diferenţele de sex, de generaţie etc.;
3. apare o poveste grupală privind originile şi care susţine utopia* unei autocon-stituiri grupale: „Noi nu datorăm naşterea grupului nostru nimănui decît nouă înşine". Iluzia grupală se clădeşte pe un clivaj* intern al aparatului psihic grupai. Pul-siunile libidinale* sînt concentrate asupra obiectului-grup; pulsiunile destructive, desprinse din cele de mai sus, sînt proiectate asupra unei victime ispăşitoare sau asupra unui grup exterior. D. Anzieu a demonstrat că fantasmele de destrăMare* reprezintă contrarul iluziei grupale. Iluzia grupală rezultă din substituirea eului ideal* al fiecăruia, cu un ideal împărtăşit de tip matern, spre deosebire de grupurile studiate de S. Freud şi care se organizează în jurul unui ideal al eului de tip patern.
D. Anzieu
(G. D. S.)
Iluzia lui Miiller-Lyer -> Optico-geome-trică (Iluzie —)
Iluzie optico-geometrică —> Optico-geo-metrică (Iluzie —)
Iluzie perceptivă
Expresia indică, la prima vedere, o percepţie* care semnifică o abatere, o discordanţă în raport cu realitatea. Astfel înţeleasă, ea presupune că percepţia furnizează în mod normal o replică veridică acestei realităţi, ceea ce nu se întîmplă. Este mai corect să se vadă în iluzii abateri de la funcţionarea obişnuită a percepţiei. Există numeroase exemple de iluzii în diversele modalităţi* senzoriale, dar cele mai frecvente şi mai bine studiate sînt cele referitoare la percepţia vizuală. Ele au fost descrise foarte mult de experimentatori şi folosite de artişti. Pot fi ordonate în trei categorii: distorsiunile, care se întîlnesc în iluziile lui Muller-Lyer, ale lui Poggendorff, Zollner, Ebbinghaus şi care afectează lungimea, continuitatea, paralelismul, înălţimea, curbura etc.; ambiguităţile, caracteristice figurilor* reversibile (cum este cubul* lui Necker), în care percepţia oscilează între două interpretări; paradoxurile, care ilustrează obiecte* imposibile, subiectul per-cepînd date ce încalcă logica sau experienţa. La acestea se adaugă şi ficţiunile, sau percepţiile care nu corespund nici unui stimul obiectiv; în forma lor patologică, sînt denumite mai curînd halucinaţii*, darră-mînem în domeniul iluziilor cînd e vorba de fenomene mai banale şi mai limitate, cum ar fi contururile* iluzorii, în ceea ce priveşte explicarea lor, pot fi deosebite: iluziile fizice (distorsionarea unui baston scufundat parţial), care interesează puţin pe psihologi; iluziile de natură fiziologică, ce pot oferi date despre caracteristicile funcţionării receptorului sau căilor şi centrilor nervoşi implicaţi în acumularea informaţiei senzoriale şi care produc o modificare introdusă într-un parametru fizic al stimulului; iluziile de origine cognitivă*, care comportă o aplicare neadecvată a cunoştinţelor rezultate din
experienţa subiectului. Totuşi, nu este uşor totdeauna ca aceste două categorii din urmă să fie diferenţiate sau să fie precizată participarea factorilor fiziologici şi cognitivi respectivi. De aceea, iluziile perceptive continuă să furnizeze material pentru dezbateri teoretice.
M. Richelle (O. D.)
Iluzoriu -> Aparent

Imagerie

Se vorbeşte despre imagerie în sensul de reunire a diferitelor tehnici care permit caracterizarea, fără forţare, a activităţii cerebrale a unui subiect normal, ca şi în patologie. Coexistă mai multe tehnici. Cele care utilizează razele X şi care sînt implicate în cercetări variate (radiografie şi tomografie, angiografie, tomodensitometrie sau scanner) studiază structura anatomică a creierului. Ecoencefalografia, care studiază şi anatomia, indică anumite discontinuităţi intra-craniene, prin ecoul ultrasunetelor: în principal, ea studiază deplasarea structurilor mediane. Rezonanţa Magnetică Nucleară (RMN) permite obţinerea unor tomografii cerebrale în funcţie de densitatea protonilor in vivo (Imageria prin Rezonanţă Magnetică sau IRM). Ea este construită pe proprietăţile magnetice ale materiei şi are dublul avantaj de a fi noninvazivă şi lipsită de radiaţii ionizante. Tehnicile izotopice care utilizează un marcator radioactiv (folosirea izotopilor cu durată de viaţă scurtă) permit un studiu dinamic, deci funcţional, al creierului. Progresul cel mai recent în acest domeniu 1-a constituit camera cu po-zitroni (utilizarea de radioelemente care emit pozitroni, avînd un sistem informaţional care localizează sursa de emisie şi reconstituie o imagine cerebrală corespunzătoare unei tomografii). Utilizînd metode ca cele de mai sus, astăzi poate fi studiat metabolismul cerebral sau circulaţia sanguină cerebrală (măsurarea debitului sanguinic cerebral) (v. Neuroimagine). Imagerie mentală: v. Imagine mentală. B. Soumireu-Mourat

(O. D.)

Imaginar

Este domeniul imaginaţiei* creatoare care combină reprezentări* senzoriale diferite ale obiectelor* reale sau situaţiilor trăite: vise*, mituri*, opere plastice. Limita lui este delirul*. în cadrul psihologiei dezvoltării*, i se alătură diferite aspecte ale funcţiei simbolice*: imitaţia* reprezentativă, imaginea mentală cu cele două forme ale ei — reproductivă şi anticipativă, simulacrul şi jocul simbolic sau expresiv, desenul*. Din punct de vedere psihanalitic se menţionează, în afara visului, fantasma* şi tema romanului* familial. Din perspectiva sa specifică, J. Lacan opune noţiunea de imaginar celor de simbolic şi de real. în timp ce realul este asimilat de el cu pul-siunea* şi cu obiectul pulsional (obiect a) iar simbolicul cu funcţia limbajului (Celălalt) ca ax al identificării* simbolice, imaginarul reprezintă relaţia eu/ego-ului* cu imago*-\i\ dublurii, cu forma celuilalt*, ca obiect al identificării imaginare.

E. Jalley şi R. Doron (G. D. S.)

Imaginar grupai

Noţiunea de imaginar grupai a fost introdusă de D. Anzieu (1964) şi are mai multe semnificaţii. Ideea de bază este că, în orice situaţie de grup*, o reprezentare imaginară subînţeleasă este comună multor participanţi: nu există grup fără imaginar. Această idee a fost dezvoltată în patru direcţii principale ale cercetării:

1. grupul este obiectul unor reprezentări imaginare (imagini, fantezii, fantasme);
2. grupul este o construcţie comună de imagini interne, emoţii* şi angoase legate de participanţii lui şi, în acest sens, imaginarul grupai devine o componentă a mentalităţii de grup;
3. grupul este, ca şi visul*, o îndeplinire imaginară a dorinţelor şi ameninţărilor inconştiente şi, din punct de vedere al dinamicii psihice, el este un vis, adică o confruntare cu o fantasmă subînţeleasă.
4. grupul este locul unde apar şi se manifestă imagini inconştiente, raportate la originile, la scopurile sale şi la ceea ce repre-

zintă el pentru membrii săi, fundamentală fiind relaţia cu un obiect parţial: grupul este o gură, o cloacă, o maşină, un corp unitar sau dezmembrat etc. Se pot distinge diferite forme de imaginar grupai: relaţia cu imago*-\s\ matern arhaic predomină în mulţime şi, în grupuri, ea contribuie la formarea unui arhigrup*; în bandă predomină un imago narcisic omnipotent.

Luarea în consideraţie a registrului imaginarului, aşa cum a fost conceput de J. La-can, a orientat cercetările lui A. Missenard (1972) spre studiul identificărilor imaginare în grupuri. Grupul ia naştere ca obiect imaginar atunci cînd participanţii, identificîndu-se cu obiectul ideal al altuia pentru a depăşi confuzia iniţială, construiesc grupul ca o unitate, astfel încît să răspundă dorinţei lor şi să le asigure continuitatea eului. Abandonarea funcţiei imaginare a grupului (de unificare a subiecţilor cu un ideal comun, pe baza unui raport narcisic permite accesul fiecăruia la dorinţele

ProPrii- D v

R. Kaes

(G. D. S.)

• Anzieu D. (1964), „La realite imaginaire des groupes", în Anzieu D. (1981), Le groupe et Uinconştient. L' imaginaire groupal, Dunod, Paris, 25-66. —Missenard A. (1972), „Identification et processus groupal", în: Anzieu D., Kaes R. şi colab. (1982), Le travail psych-analytique dans Ies groupes, Tome 1. Cadre et processus, Dunod, Paris, 217-250.

Imaginaţie

Aptitudine de a forma şi de a activa imagini mentale*, în absenţa oricărui model perceput: în acest prim sens, imaginaţia se confundă cu capacitatea de evocare*, în al doilea sens, imaginaţia se defineşte ca o capacitate de combinare a imaginilor într-un tablou sau în succesiune. în genere, se disting imaginaţia reproductivă, care este capacitatea de reorganizare, sub o formă nouă, a urmelor* mnezice lăsate de evenimentele trecute, şi imaginaţia creatoare, care constă dintr-o evocare de evenimente posibile, dar care nu au fost per-
cepute niciodată de subiect. Activitatea imaginară poate rămîne strict mentală (reveria*) sau să fie implicată în condiţii concrete (invenţii, creaţii intelectuale sau artistice). în lipsa controlului intelectual sau prin destrămarea conştiinţei*, această activitate poate produce la unii subiecţi o „lume imaginară", care se substituie lumii reale şi care include elementele constitutive ale delirului* lor. Delir de imaginaţie (sau parafrenie con-fabulantă): formă de psihoză* delirantă cronică caracterizată prin elaborarea de idei şi discursuri extravagante, dar în care halucinaţiile* sînt rare. Cu tot delirul lor, aceşti bolnavi sînt bine adaptaţi realităţii şi se deosebesc astfel de schizofreni*.

J.-P. Bronckart (G. D. S.)

Imagine a corpului

Reprezentare imaginară a subiectului despre corpul propriu şi care se deosebeşte de schema corporală* care are o bază neurologică. Ea implică aspecte conştiente, preconştiente şi inconştiente; nu este dată ca atare, ci se constituie de-a lungul primei copilării. S. Ferenczi, în 1913, a fost primul care şi-a pus întrebarea referitoare la geneza imaginii corpului şi la bazele sale libidinale. El presupunea că investirea li-bidinală a zonelor erogene* se extinde asupra altor părţi din corp, care nu sînt erogene, în funcţie de asemănarea şi asimilarea lor cu zonele erogene. M. Klein a descris rolul prevalent al investirii pul-sionale la copil din interiorul corpului mamei sale şi care condiţionează, în mişcarea permanentă de introiecţie* şi de proiecţie*, investirea* pulsională şi reprezentarea corpului propriu*. Continuînd pe H. Wallon, Jacques Lacan a subliniat, în 1949, faptul că imaginea corpului nostru se aseamănă cu imaginea pe care o avem în oglindă*: ea ne reprezintă ca şi cum o vedem din exterior, deci ca fiindu-ne străină, în sensul că ne reprezintă din punctul altuia de vedere. Noţiunea de imagine a corpului a fost popularizată de P. Schilder într-o lucrare apărută în Statele Unite în 1950: el
demonstrează că formarea imaginii corpului joacă un rol determinant în geneza reprezentării de sine. Aceasta a fost confirmată de faptul că alterarea gravă a eului în psihoze* se asociază, în genere, cu dis-torsiuni importante ale imaginii corpului. Testele proiective* structurale (testul Rorschach*, testul satului*) şi probele de desen* (testul arborelui*, al omuleţului* etc.) sînt printre cele mai bune instrumente pentru cunoaşterea imaginii corpului.

J.-M. Petot (O. D.)

Imagine consecutivă —> Consecutiv

Imagine de sine

Considerată în mod subiectiv şi nu fizic (imaginea din oglindă), imaginea de sine se referă la reprezentarea* şi evaluarea* pe care individul şi le face despre el însuşi, în diferite etape ale dezvoltării* sale şi în diferite situaţii în care el se află. Ca urmare, nu există numai o singură imagine despre sine, ci mai multe. Psihologii care au studiat copilul şi psihanaliştii au relevat cum se construiesc aceste reprezentări în cursul unui joc de identificare* cu persoane din anturajul subiectului sau cu figuri de eroi reali sau imaginari. Imaginile de sine depind şi de felul în care subiectul este privit şi apreciat de către alţii. Pe scurt, imaginea de sine se leagă de geneza conştiinţei* de sine.

J.-J. Ducret

(G. D. S.)

Imagine mentală

Reprezentare* structurată a unui obiect sau a unui eveniment perceput anterior sau construit de către subiect. Din interacţiunea* sa cu mediul, organismul păstrează urme* interne, efemere sau permanente. Imaginea mentală (sau ima-geria mentală) constituie un ansamblu structurat de urme permanente; prezenţa sa face posibile procesele de identificare*, de discriminare*, de evocare* şi de anticipare*. Pentru psihologia asociaţionistă*, imaginile mentale constituie urmele rămase din percepţii (mai ales vizuale); acestea
se leagă între ele prin asociaţii multiple, construite de-a lungul existenţei. Pentru psihologia constructivistă*, imaginile mentale sînt produsul interiorizării* imitaţiei amînate* (J. Piaget şi B. Inhelder, 1948). Pe de altă parte, Piaget diferenţiază imaginile reproductive, care permit evocarea obiectului perceput anterior şi imaginile anticipative care se referă la evenimente încă nepercepute. în cele două cazuri, imaginile nu permit decît figurarea* stării, reprezentarea transformărilor cerute de realizarea operaţiilor cognitive* propriu-zise. Spre deosebire de concepte*, imaginile prezintă în plus un caracter individual evident, ele sînt produsul interacţiunii unui subiect anume cu un obiect singular. La copil, prezenţa unei imagini mentale nu poate fi atestată decît prin procese cognitive pe care ea le mijloceşte. Criteriul adoptat de unii autori este capacitatea de identificare sau de recunoaştere*, care

este foarte precoce; cel adoptat de alţii este capacitatea de evocare, mai tardivă. Apariţia funcţiei simbolice*, spre sfîrşitul primului an, introduce un sistem de reprezentare prin semnale* externe care se suprapun imaginilor mentale; în acest caz, individul dispune de un „sistem dublu de codare*"
(A. Paivio, 1971). , n „
v ’ J.-P. Bronckart
(O. D.)
• Paivio A. (1971), Imagery and Verbal Pro-cesses, Hoit, Rinehart şi Wilson, New York. — Piaget J. şi Inhelder B. (1948), La repre-sentation de Vespace chez ienfant, PUF, Paris.
Imagine specular -> Oglindă (Stadiu al-)
Imago
Termen creat în 1912 de C. G. Jung şi preluat în acelaşi an de S. Freud, O. Rank şi H. Sachs ca titlu al unei reviste consacrate psihanalizei* aplicate. Defineşte o imagine de obiect inconştientă, formată precoce şi care rămîne investită pulsio-nal. C. G. Jung şi S. Freud menţionează imago-n\ patern, matern şi fratern, subliniind că acestea joacă rolul de model care determină în mod inconştient alegerile de

obiecte*, şi deci relaţiile de obiect ulterioare, care tind să reproducă relaţiile primare avute cu obiectele în copilărie. In acest sens, transferul* poate fi descris ca proiectare a imago-mWov asupra psihanalistului. M. Klein a definit /mago-urile ca fiind obiecte introiectate, adică percepţii deformate fantasmatic ale obiectelor reale. Amploarea deformării este determinată de două serii de factori independenţi, ale căror efecte se cumulează. Pe de o parte, ima-turitatea perceptivă şi cognitivă a eului copilului mic îl face incapabil să perceapă obiectele altfel decît ca obiecte parţiale atunci cînd relaţia de obiect se stabileşte şi, ca urmare, el rămîne mult timp departe de a trece proba* realităţii; din acest motiv, obiectul nu are consistenţa care să-i permită să reziste deformărilor imaginare. Pe de altă parte, afectele violente şi contrastante din prima copilărie determină, ca urmare a clivajului* obiectului, nerecu-noaşterea identităţii obiectului cu aspectele lui bune şi rele şi raportarea acestor aspecte diferite la obiecte interne diferite (imago al sînului ideal, imago al sînului persecutor).
J.-M. Pe tot
(O. D.)
IMAO -» Antidepresor
Imaturi tate
Termen utilizat de obicei pentru a caracteriza afectivitatea* unui copil, adolescent sau adult, marcată prin lipsa de autonomie*, trebuinţa de protecţie şi o fixaţie exagerată a imaginilor parentale. Interesul predominant al copilului se concentrează pe persoana proprie, în zona activităţilor şi a beneficiilor sale. Acest egoism special se manifestă prin susceptibilitate, vanitate şi încăpăţînare. Viaţa de relaţie este, de asemenea, îngustată: elaborarea şi structurarea personalităţii sînt limitate de incapacitatea de a găsi rezolvările conflictelor altfel decît prin soluţii economice: descărcare brutală a tensiunii emoţionale, manifestarea acestor tensiuni în atitudini de prestanţă, de inhibiţie, de opoziţie, de sfidare sau de dezinteres, elaborare de con-
strucţii mentale gîndite sau active, puţin organizate (mitomanie, furt, delincventă). Aceste tulburări sînt întîlnite mai ales în deficienţele* mentale. Incapacitatea de ajunge la simboluri explică imposibilitate^ de a rezolva conflictele şi lipsa maturizării
afective. . n
A. Bracon/ueri
(O. D.)| Imediat (Rapel —) -> Rapel
Imersiune
Terapiile care poartă denumirea de imcr-j siune derivă din lucrările lui T. G. Stampf şi D. J. Levis despre terapiile implozivei Terapiile implozive, spre deosebire de te-[rapiile de desensibilizare*, expun direcn subiectul la stimul i puternic axiogeni*,] care analiza psihodinamică* îi considere! ca fiind la originea problemelor pacien-j tului.
Terapeuţii comportamentalişti, după ce aii demonstrat utilitatea redusă a ipotezelor di-j namice, au folosit acest mod de abordări sub denumirea de terapie prin imersiunel Scopul este ca subiectul să fie plasat în-f tr-o situaţie de anxietate* maximă, pentr a ajunge la un fenomen de stingere*. Din numeroase studii făcute cu privire ld durata de imersiune rezultă că expunerile lungi (60 pînă la 80 min) sînt cu mult mai eficace decît cele scurte (10 pînă la 20 min). Mai mult, expunerea la o situaţie reală este mai eficace decît expunerea în cabinetul terapeutului. Măsurarea reducerii anxietăţii a reţinut atenţia cercetătorilor: se pare că măsurarea anxietăţii la nivel comportamental şi verbal furnizează un criteriu mai bun decît evoluţia indicilor fiziologici (ritm cardiac, reacţie psihogalvanică*). Acesta ar indica o anumită independenţă între factorii verbali şi comportamentali pe de o parte, şi indicii fiziologici pe de altă parte, în tratamentul sindroamelor anxioase.

O. Fontaine (O. D.)
Imitație
în sens foarte general, care se referă şi la fapte exclusiv biologice, cum ar fi mime-

tismul* fiziologic, imitația este fenomenul sau procesul prin care un organism sau un organ (considerat din punct de vedere material sau din punct de vedere logic) ia forma sau proprietățile unei părți din mediul său înconjurător. Pe de altă parte, fenomenul, în generalitatea sa, poate fi interpretat fie în sens larg (orice fapt de adaptare* comportă o dimensiune imitativă), fie într-un sens mai restrîns, de copie* „trăsătură cu trăsătură" a unui model, în contextul teoriei evoluției*, unde noțiunea de adaptare ocupă un loc central, era firesc ca, încă de la început, primii teoreticieni ai dezvoltării* (J. M. Baldwin şi J. Piaget) să fi considerat imitația sau acomodarea*, a cărei specializare o reprezintă, ca una dintre cele două fațete importante ale dezvoltării psihologice şi să-i fi consacrat ample studii empirice. Totuşi, dacă prin rezultatele sale imitația apare întotdeauna ca o copie în sens larg sau restrîns de forme sau proprietăți preexistente, procesul pune în mişcare mecanisme variate ce aparțin unor planuri diferite ale realității. Manifestările de mimetism întîlnite Ia anumite specii de animale nu pot fi determinate prin explicația dată imitațiilor psihologice conştiente, cu finalități variate, prin care un individ se străduieşte să copieze scopurile sale după cele detectate la altul, să „imite servil" comportamentul altuia etc.
Prin limitare la imitațiile psihologice, o primă mare distincție poate fi făcută între imitații care relevă specificul mecanismelor înnăscute (imitația inerentă învățării* cîntatului la diferite specii de păsări, imitația precoce la copil etc), şi imitații care relevă autoorganizarea psihologică a conduitelor. Ulterior, în cadrul acestora din urmă, psihologii dezvoltării au ajuns să stabilească mai multe niveluri, care evoluează de la „imitațiile sinelui" cu ajutorul reacțiilor circulare* elementare (subiectul caută să reproducă spontan ceea ce îl face să trăiască o acțiune finită) pînă la imitații intenționate şi corect apreciate ca posibile datorită inteligenței* senzoriomotorii.
în ceea ce priveşte imitația celuilalt la om, experiențele lui O. Maratos (1982) şi ale lui A. N. Meltzoff şi M. K. Moore (1985) confirmă observațiile din trecut ale lui W. Preyer (1882) privind precocitatea lor. Din primele săptămîni şi chiar din primele ore după naştere, se constată la copil capacitatea de a imita comportamentul altuia, în special mişcările buzelor şi ale limbii. Aceste prime imitații au patru caracteristici importante:
1. ele se produc, adesea, pe părți invizibile ale corpului propriu* (d. ex. limba);
2. ele declanşează numai reacții circulare care fac parte din ansamblul comportamentului copilului;
3. aceste capacități de imitare precoce dispar foarte repede şi nu sînt integrate în etapele următoare ale dezvoltării;
4. imitațiile provocate experimental, în special protruzia limbii, par artificiale pe măsură ce partenerul copilului trebuie să-i atragă foarte mult atenția şi să repete prezentările modelului, înețt copilul să-1 repete. Imitațiile precoce confirmă existența unei predeterminări biologice puternice a unor comportamente relativ complexe. Totuşi, esența comportamentului imitativ în-tîlnit la om relevă trepte superioare de conduită.
Spre vîrsta de două luni, apar primele imitații ale altuia ce demonstrează, în principal, determinările psihologice (d. ex. copilul care imită un sunet produs de către adult). Aşa cum a demonstrat Piaget, această imitație se realizează prin asimilarea* comportamentului altuia cu o schemă* specifică cunoscută subiectului, fără a fi vorba propriu-zis de o activitate specializată de imitație. Este încă apropiată de fenomenul de reacție circulară: sunetul auzit nu are rolul decît să întrețină şi să întărească sau cel mult să declanşeze din exterior o conduită spontană ce face parte din zestrea copilului. Pentru a apărea conduita de imitație, trebuie ca activitatea de acomodare Ia caracteristicile mediului să se diferențieze de procesul de asimilare sau, altfel spus, să existe activități specializate de acomodare, înețt copilul să ştie

să dea atenție comportamentelor altuia ce depăşesc reacțiile circulare deja cunoscute de el, să aibă capacitatea de a coordona schemele proprii într-o manieră nouă, astfel încît să elaboreze comportamentul observat la altă persoană. Din moment ce aceste condiții sînt îndeplinite, pot apărea imitația ca „reproducere intenționată a modelelor cu semnificații complexe" (Piaget, 1937, p. 53), ca şi reproducerea în care copilul însuşi a construit condițiile psihologice ale posibilului.
/.-/. Ducret (O. D.)
• Maratos O. (1982), „Trends in the De-velopment of Imitation in Early Infancy", în T. G. Bever (Ed.), Regressions in Mental Development, Hillsdale N. J., Lawrence Erlbaum, 81-101. — MeltzoffA.

N.,Moore M. K. (1985), „Cognitive Foundations and Social Functions of Imitation and Intermodal Representation in Infancy", în J. Mehler şi R. Fox (Eds.), Neonate Cognition: Beyond the Blooming Buzzing Confusion, Hillsdale N. J., Lawrence Erlbaum, 139-156. — Piaget J. (1937), Laformation du symbole chei l'enfant, Delachaux et Niestle, Neuchâtel. — Preyer W. (1882), Die Seele des Kindes; Beobachtung iiber der geistige Entwicklung des Menchen in den ersten Lebensjahren. Traducere (1887): L'âme de l'enfant (trad. H. de Varigny), Alean, Paris.

Implantare -» Implementare

Implementare

Este denumită implementare (sau implantare, după diferiți autori) realizarea unui program* şi introducerea lui pe un ordinator, ca şi rezultatul acestor operații. De exemplu, se implementează (sau implantează) un algoritm, o tratare de informații*. Implementarea unui limbaj de programare* constă în realizarea şi instalarea pe un anumit tip de maşină a unui interpretor sau a unui compilator al acestui limbaj.

M. Baron (G. d. S.)

într-o ierarhizare cu trei niveluri distribuită de D. Marr în 1980, implementarea constituie pe de altă parte nivelul inferior, cel al concretizării în hardware, mai jos decît

reprezentarea*, care corespunde alegerii unei forme de codare, ea însăşi subordonată computației*, formulare abstractă de nivel superior a proprietăților şi regulilor de funcționare a sistemului de lucru. Astfel, în ordine descendentă, teoria aritmetică va corespunde nivelului computațional, alegerea unui sistem numeric (binar, decimal) nivelului reprezentațional, şi alegerea tabelei de calcul sau a unui ordinator nivelului implementațional. Transpusă în domeniul psihologiei, această ierarhizare fixează nivelul de implementare în neurobiologie*; psihologia cognitivă îşi păstrează nivelurile superioare şi îşi atribuie uneori, în concepțiile funcționaliste extreme, prioritatea referitoare la studiul hardware neural; acesta ar fi secundar celui privind nivelurile propriu-zis cognitive, inapt pentru a face să progreseze analiza şi fără calitatea de a decide asupra confirmării modelelor teoretice adoptate. Dezbaterea este una dintre cele care au divizat pe psihologii care se întrebau asupra locului disciplinei lor în cadrul ştiințelor cognitive*.

M. Richelle (G. D. S.)

Implicare în muncă

Este definită de către T. M. Lodhal şi M. Kejner ca fiind nivelul la care o persoană se identifică din punct de vedere psihologic cu munca sa, sau importanța pe care o are munca în imaginea despre sine. Concret se exprimă prin mobilizarea capacităților şi energiei individuale față de muncă. Situată la intersecția dintre reprezentarea de sine şi muncă, ea apare ca o structură mentală care orientează motivația*, în acest concept multidimensional intervin gradul de identificare a individului cu sarcina sa, activitatea pe care el doreşte să o desfăşoare şi importanța pe care o acordă activităților sale profesionale.

P. Lidvan

(G. D. S.)

Implicație

în logica clasică, implicația este o relație între două propoziții* p şi q, după cum propoziția condițională „dacă p atunci q'

eSte adevărată. Se distinge implicația denumită materială, aşa cum e definită, de implicația formală care ține de logica predicatelor* şi deci impune introducerea cuantificării*. Oricum, propoziția condiționalănefiind falsă decît dacă antecedentul este adevărat în timp ce consecventul este fals, implicația logică are un anumit caracter paradoxal. Astfel, propoziția „elefanții sînt roz", considerată falsă, implică din punct de vedere logic „2 + 2 = 4", propoziție acceptată ca adevărată. Logicienii au încercat să restrîngă sensul implicației, dar cu toate eforturile lor dovedite, problema rămîne deschisă, în limbaj comun, este util să fie distinse două feluri de implicații: implicație proac-tivă care trage consecințele dintr-o propoziție dată şi implicație retroactivă care poartă asupra condițiilor propoziției afirmate- ' J..B. Grize

(G. D. S.)

Implicit

Desemnează, în ştiințele limbajului*, elementele de conținut care nu sînt menționate explicit într-un enunț, dar care sînt totuşi adesea necesare pentru interpretarea completă a acestuia. Implicitul decurge dintr-un fel de lege a economiei (imposibilitatea de a spune totul), ca şi din nevoia de a nu semnifica întotdeauna explicit ceea ce vrem să spunem (discurs indirect). Putem distinge în propoziția „Lucky Luke a încetat să fumeze" un conținut implicit presupus (v. Presupoziție) care, în mod normal, nu este nevoie să fie precizat: „El fuma înainte" şi un conținut implicit subînțeles: „Tu ar trebui să-l imiți!" în ambele cazuri, cel care interpretează elaborează un proces inferențial de extragere a propozițiilor* implicite, dar dacă presupusul este direct implicat în enunț, eventualele subînțelesuri variază în funcție

de situaţie şi de intenţii.
J.-M. Adam (G. D. S.)
•mplicită (Memorie —)
Memoria implicită se pune în evidenţă atunci cînd confruntarea cu un material
facilitează execuţia ulterioară a unei sarcini al cărei consemn nu conţine nici o referinţă la această confruntare şi a cărei realizare este total posibilă fără această referinţă. Completarea cuvintelor (a spune primul cuvînt care vine în minte plecînd de la un fragment grafemic), rezolvarea de anagrame sau identificarea cuvintelor prezentate cu intensitate slabă sînt tot atî-tea sarcini facilitate de prezentarea anterioară a cuvintelor respective, chiar dacă subiectul nu poate să-şi amintească aceste cuvinte. Opusă este memoria explicită, apreciată cu ajutorul sarcinilor care cer în mod explicit de la subiecţi recuperarea unui material, consemnele referindu-se la faza de achiziţie (d. ex., probe de rapel* liber sau după un indice, probe de recunoaştere*).
Disocieri clare între performanţele memoriei implicite şi cele ale memoriei explicite au fost relevate în mod spectacular la pacienţi amnezici*, aceştia demonstrînd performanţe de memorie implicită pre-zervate în ciuda dificultăţilor de memorie explicită. Disocierea poate fi observată, de asemenea, la subiectul normal (v. Re-
tentie).
S. Bredart
(G. D. S.)
Implozivă (Terapie —) -> Imersiune
Impotenţă sexuală
Impotenţa sexuală este incapacitatea bărbatului de a realiza o copulaţie normală şi completă. Ea se caracterizează printr-o absenţă sau insuficienţă a erecţiei. Se disting forme primare (care survin de la primul contact sexual şi sînt permanente) şi secundare, forme permanente şi tranzitorii, forme constante şi relative (care depind de alegerea partenerului sau de felul practicii sexuale). Clasic, se face distincţia dintre impotente organice (de origine neurologică, endocrină, vasculară sau medicamentoasă) şi cele psihice (inhibiţie nevrotică sau reacţională, tendinţă perversă). Metodele actuale de explorare fiziologică au scos în evidenţă importanţa factorilor
li
impregnare
392
393
incest
vasculari. De asemenea, pare să fie frecventă o origine mixtă (organică şi psihică). Se face apropierea dintre impotenţa pro-priu-zisă, ejacularea precoce şi, într-o manieră mai discutabilă, întîrzierea sau absenţa ejaculării şi absenţa orgasmului
(anorgasmie). ,,,-.,..
D. Widlocher
(O. D.)
Impregnare
Proces de învăţare* radical ce nu necesită nici o repetiţie şi prin care, în cursul unei faze sensibile a dezvoltării sale şi în timpul unei perioade critice* a expunerii, un animal capătă amprenta* durabilă a caracterelor supraindividuale ale unui obiect sau fiinţe faţă de clasa căreia el va adresa, ulterior, răspunsurile sale filiale, sociale sau sexuale. Impregnarea are deci ca efect determinarea stimulilor la care el va răspunde de acum înainte. în cazul în care experimentatorul a înlocuit obiectul natural al amprentei cu un alt obiect, se va produce o fixaţie asupra acestui obiect aberant
(amprentă aberantă). T „ „
J.-C. Ruwet
(G. D. S.)
Impulsie
Comportament subit, brusc, neaşteptat şi neraţional, adesea periculos, perceput de subiect ca o trebuinţă imperioasă. încărcarea afectivă este în general intensă, dar de natură diferită, de exemplu sexuală sau destructivă: atentatul la pudoare, prizarea cu toxice, fuga, furtul, incendierea, omorul, automutilarea* şi suicidul.* Puterea de inhibiţie, de control şi de gîn-dire este variabilă şi evaluarea dificilă, deci în caz de delict se ridică probleme complexe de expertiză medico-legală. Clasic, se diferenţiază impulsiile afective (în psihozele disociative* sau pasionale*, d. ex.), impulsiile motrice (ale epilepticilor şi înapoiaţilor mentali), impulsi-ile-obsesii (fobiile de impulsie, formele intermediare între impulsie şi compulsie* în nevroze obsesionale*) şi, în sfîrşit, ste-reotipiile*, tipice în leziuni ale creierului şi în psihoze disociative.
Impulsiile pot apărea şi în stările confu-zo-onirice* (de tipul delirium tremens*), melancolia* în care se

cunoaşte riscul sinuciderii, psihozele pasionale şi psihopatie*, în cazul din urmă, trecerea la actul* impulsiv este un mod privilegiat, dacă nu unic, de rezolvare a conflictelor şi tensiunilor; de aici, instabilitatea caracteristică. Teoria impulsiei duce la ideea dizolvării activităţii voluntare, eliberînd niveluri şi structuri parţiale sau uniforme, sau la ideea deficienţei de elaborare psihică şi de simbolizare. Din punct de vedere neurochimic, lucrări recente au relevat rolul sistemului serotoninergic în controlul impulsiei.

B. Brusset

(O. D.)

Impulsivitate

Dispoziţie spre conduite* impulsive care dovedesc o lipsă de control. Naturală la copilul mic, ea poate constitui o trăsătură de caracter* şi de comportament* globală sau strict localizată, după tipul de impulsie

luat în consideraţie. „ „

B. Brusset

(O. D.)

Inadaptare socială

Inadaptarea se referă la ansamblul rezistenţelor şi dificultăţilor de integrare şi de participare la sistemele sociale şi la obligaţiile convieţuirii în societate. Aprecierea inadaptării sociale se bazează pe o judecată privind comportamentele* în raport cu valorile pe care un grup* social sau un evaluator le atribuie diferitelor feluri sau forme de inserţie socială. Cu alte cuvinte, astfel de criterii variază de la un grup de atribuire* la altul, în funcţie de un cod normativ de inferenţe, dar şi după momentul şi locul observaţiei*. Se cuvine deci să fie ponderată aprecierea unei inadaptări sociale după valorile şi normele*, regulile şi indicii* care servesc la evaluarea sa, dar şi în funcţie de natura interacţiunilor, localizarea, sugerarea lor în cîmpul comunicărilor şi statutul pe care individul evaluat îl ocupă în mediul său înconjurător. Psihologia socială* a subliniat complexitatea interactivă a acestui termen şi a atras atenţia asupra conotaţiei

sale ideologice. Studiul obiectiv al comportamentelor inadaptate impune considerarea termenului dintr-o perspectivă multidimensională : mai întîi, din punct de vedere normativ şi grupai, apoi organic şi funcţional, ţinînd cont de alterările intelectuale ale competenţelor, de operaţiile şi de conflictele*, de roluri sociale, care pot fi datorate atît disfuncţiilor şi dezechilibrelor din mediul social, cît şi celor specifice indivizilor: anumite medii pot fi inadaptate

trebuinţelor membrilor săi. , „ ,

./. Selosse

(G. D. S.)

Inadaptare şcolară

Noţiune foarte extinsă, care acoperă toate cazurile în care un copil nu este în armonie cu normele* din mediul şcolar, datorită deficienţelor intelectuale sau tulburărilor psihice, mentale sau afective. Este evident că obligaţia* şcolară şi durata sa crescută, ca şi caracterul relativ uniform al comportamentelor sociale şi intelectuale impuse de şcoală* fac ca, la nivelul masei de elevi, să apară diferite categorii care nu pot să se conformeze exigenţelor. Anumite structuri specifice adună copiii in-adaptaţi la instituţia şcolară: învăţămîntul special indică, în general, pe cele privind copiii care au handicapuri* fizice şi mentale; altele, precum clasele de perfecţionare, au ca scop să dea o pregătire profesională minimală, respectiv să reintegreze în cursul normal pe cei care nu corespund normelor intelectuale din ciclurile şcolare

normale.

D. Manesse

(G. D. S.)

Incertitudine

Caracterizare a unei stări de necunoaştere sau de indeterminare a unui sistem, a unui individ, a unei situaţii, a unei aserţiuni. Incertitudinea este folosită uneori, în anumite contexte, ca un sinonim al entropiei* (în principal atunci cînd este vorba de măsurarea cantităţii de incertitudine relativă la o situaţie dată).

Incertitudinea interesează diferite discipline, din diverse puncte de vedere. Probabiliştii şi statisticienii se fixează pe măsurarea ei, fizicienii evaluează impactul său

asupra cunoaşterii naturii, pedagogii caută să o estimeze pentru a-şi perfecţiona tehnicile de evaluare. Psihologii studiază natura, geneza (v. Hazard), influenţa sa asupra comportamentelor şi, mai ales, asupra strategiilor adoptate atunci cînd individul nu este sigur de consecinţele actelor sale (prin mijlocirea formalismelor de tipul „teoriei jocurilor*"); ei examinează, în cadrul lucrărilor referitoare la inteligenţa artificială*, impactul său asupra modurilor de raţionament* atunci cînd informaţiile* manipulate sînt impregnate de incertitudine.

Studiul său se află în centrul teoriei probabilităţilor*, al teoriei submulţimilor vide, al teoriei evidenţei formulate de Dempster-Shaffer, al teoriei informaţiei.
D. Defays
(G. D. S.)
Incest
Antropologul C. Levi-Strauss a considerat incestul ca fundament al societăţii prin faptul că el instituie „circulaţia" femeilor, exogamia şi diferenţierea familiei de societate. Psihanaliza explică oroarea destul de generală faţă de incest prin angoasa de castrare* produsă de supraeu* care impune refularea dorinţelor incestuoase inconştiente (v. Complexul lui Oedip). Dar există şi incesturi reale, a căror cunoaştere este dificilă. Evaluările frecvenţei cazurilor de incest sînt contradictorii: este vorba de un fenomen foarte rar (1 caz la 1 milion, după anumite studii vechi) sau dimpotrivă, de un fenomen banal (16% dintre femeile interogate din populaţia canadiană, o fată din cinci în Statele Unite, după studii mai recente)? în schimb, evaluările concordă asupra faptului că fetele seduse sînt de două ori mai multe decît băieţii, că taţii (mai ales taţii vitregi) şi fraţii sînt principalii seducători, că incestul tată-fiică sau frate-soră este mult mai frecvent decît incestul mamă-fiu. După descrierile clasice, tatăl seducător incestuos este o persoană imatură, adesea alcoolică; mama este adesea complice; consecinţele psihologice pentru copilul sedus sînt dramatice. Dar aceste studii făcute asupra cazurilor de incest declarate, care ajung
incidenţă
394
să fie cunoscute de către justiţie şi serviciile sociale, se referă la medii sociale defavorizate şi adesea rurale. Or, cea mai mare parte a autorilor admit că incestul este răspîndit în toate mediile. De altfel, anumiţi autori apreciază că urmările sociale şi judiciare ale divulgării incestului (interogatorii, sentimente de culpabilitate* pentru a-şi fi trădat seducătorul depunînd mărturie contra lui, reacţii de curiozitate sau de respingere din partea anturajului etc.) pot fi tot atît de traumatizante ca seducţia incestuoasă însăşi. Mai recent, psihologii influenţaţi de Milton H. Erikson şi de Şcoala de la Palo-Alto au preconizat întoarcerea la forme mult mai directive de îndrumare, atît în domeniul consilierii psihologice, cît şi în cel al psihoterapiei (prescripţii în terapiile strategice sau sistemice*).
J.-M. Petot (O. D.)
Incidenţă (învăţare —) -» învăţare Incidenţă (Memorare —) —> Memorare
Incident critic
Eveniment tipic, ales pentru prestanţa sa şi care contribuie fie la înaintarea, progresarea unei sarcini, fie la întîrzierea, frî-narea sau eşuarea ei. J. C. Flanagan enumera patru condiţii pentru ca un eveniment semnificativ să fie considerat ca incident critic:
1. el trebuie să fie observabil;
2. situaţia trebuie să permită înţelegerea activităţii studiate;
3. ea trebuie să implice scopuri sau intenţii clare;
4. incidentele reţinute trebuie să fie deosebit de eficace sau neeficace în raport cu scopurile activităţii observate. Folosită iniţial în psihologia muncii, tehnica incidentelor critice se aplică şi în cadrul anchetei*, la o mare varietate de
G. Moser
(G. D. S.)
situaţii.
Includere
Relaţie de apartenenţă a unui element la o clasă*, sau a unei clase la o altă clasă
(clase îmbinate sau includere de clase). Activitate cognitivă* care realizează relaţia logică, definită mai sus, între obiecte sau reprezentări* simbolice sau care dovedeşte înţelegerea acesteia la nivelul subiectului. Stăpînirea activităţii de includere este legată de dezvoltarea activităţilor de clasificare*. J. Piaget a subliniat dificultăţile, la copilul mic, legate de articularea lui „toţi" şi a lui „cîteva", margaretele fiind apreciate ca mult mai numeroase decît florile pentru că formează un ansamblu mai mare decît cel al „altor flori".
M. Richelle (G. D. s.)
Inconştient
Sub forma sa adjectivală, inconştientul defineşte orice operaţie mentală şi orice reprezentare inaccesibilă conştiinţei* subiectului, în acest sens foarte general, termenul se aplică la orice nivel de tratare a informaţiei* şi de luare a deciziei: selecţia stimulilor, activarea reprezentărilor stocate în memoria de lungă durată, procedee de prelucrare a informaţiilor etc. Cu alte cuvinte, o mare parte a proceselor perceptive (percepţie subliminală), de atenţie, mnezice şi decizionale sînt inconştiente, contribuind la executarea mişcărilor, la înţelegerea sau la producerea actelor vorbirii.
într-un sens mult mai restrîns, considerat din punct de vedere psihanalitic, termenul se aplică la un

ansamblu de reprezentări* care dispun de acelaşi nivel de complexitate ca şi reprezentările accesibile conştiin- J ţei şi care au acelaşi caracter de intenţionalitate şi de formalizare asupra modurilor de credinţă* şi de dorinţă*. Aceste reprezentări constituie obiectul investigaţiei psihanalitice. Ele trebuie să fie diferenţiate de reprezentările care nu sînt conştiente în prezent, dar care sînt susceptibile de a deveni dacă situaţia sau asociaţiile gîndirii le activează (reprezentări preconştiente*). Se vor deosebi reprezentările inconştiente care nu au avut niciodată acces la conştiinţă şi care au fost obiectul unei refulări* primare (experienţe infantile, d. ex.)

incubaţie

si cele care au fost accesibile conştiinţei (preconştiente) şi care, ca urmare, au constituit obiectul unei refulări secundare. Reprezentările inconştiente formează un sistem la care se aplică substantivul „in-conştient" şi care are anumite caracteristici. Ele au drept conţinut semantic exprimarea credinţelor şi dorinţelor în conformitate cu pulsiunile libidinale (dar şi agresive din perspectiva dualismului pulsional). Modalităţile de credinţă sau de dorinţă iau forma de împlinire („halucina-torie") a dorinţei: reprezentarea poate fi formalizată ca mod de acţiune ce exprimă dorinţa ca fiind satisfăcută. Această însuşire fundamentală demonstrează că sistemul acţionează pe baza legilor procesului primar*. în cazul în care reprezentările inconştiente nu sînt imediat accesibile conştiinţei, ele pot deveni astfel (datorită activităţii de interpretare*). Problema care se pune este deci de a cunoaşte dacă este aceeaşi reprezentare care îşi schimbă statutul sau dacă o reprezentare nouă (păstrată de această dată în sistemul precon-ştient-conştient) se substituie, din punct de vedere funcţional, reprezentării inconştiente. Oricum, din punct de vedere fenomenologic, se spune că o reprezentare care este sursă de plăcere a devenit o reprezentare a dorinţei.

Luarea în consideraţie a punctului de vedere structural (distincţia între instanţele sinelui, culul şi supraeului) a pus din nou în discuţie poziţia inconştientului ca sistem, în măsura în care proprietăţile acestui sistem se aplică numai la sine*. Or, activităţi ale eu/ego-ului* (mecanismele de apărare) şi ale supraeului* (judecată, prescripţii) sînt, de asemenea, inconştiente. D. Widlocher

(O. D.)

Inconştient colectiv

Parte a inconştientului* care uneşte fiinţele umane ca un tot şi este înnăscut*. Inconştientul colectiv este partea cea mai veche şi cea mai profundă a inconştientului. El este fundamentul pe care se clădeşte inconştientul personal. De obicei este definit

prin anumite conţinuturi: fantasme* originare sau fantasme tipice, imago*-\xx\ sau arhetipuri*. Noţiunea de inconştient colectiv nu este străină psihanalizei, dar numai după ce S. Freud a venit în contact cu C. G. Jung a admis că limbajul simbolic din vis* aparţine unui mod de gîndire arhaic, care supravieţuieşte din trecutul preistoric al umanităţii, şi acceptă originea filogenetică a fantasmelor de scenă originară*, de seducţie* şi de castrare*. Jung şi succesorii săi au extins această ipoteză definind conţinuturile inconştientului colectiv ca arhetipuri, extindere cu care S. Freud nu a fost de acord.

J.-M. Petot (G. D. S.)

Incontinenţă psihică

Fantasmă inconştientă caracterizată prin pierderea limitelor aparatelor* psihice individuale care se amestecă unul cu celălalt. Teoretizînd identificarea* proiectivă, M. Klein, în 1946, relevă caracterul incontinent al psihismului în descrierea psihozei* şi a primei dezvoltări a sugarului care-şi plasează psihicul în mamă. J. Ble-ger, în 1970, denumeşte sociabilitate „sincretică sau incontinentă" un tip de comunicare care se produce în grupuri, folosită mai ales de către subiecţii psihotici şi în stările-limită*, dar care este pentru toţi indivizii baza schimburilor prin interacţiune. P. C. Racamier, în 1978, a apelat la această noţiune pentru a caracteriza felul în care funcţionează psihicul schizofre-nilor, scriind: „Cum să trăiască dacă se vede în afară de sine?" Terapia familială psihanalitică* evidenţiază acest fenomen de incontinenţă în transferul* grupai asupra terapeuţilor, ca şi în interonirism, care sînt manifestări ale tendinţei de reconstituire a unui psihic unic.

A. Ruffiut (G. D. s.)

Incubaţie

în psihologia creativităţii* şi într-o concepţie care provine de la H. Helmholtz, incubaţia este fază precedată de faza de saturaţie, sau de informare şi de căutare,

inculpat

şi urmată de iluminare, adică momentul descoperirii soluţiei. Incubaţia ar corespunde unei activităţi cognitive*, inferate, care scapă observatorului extern, ca şi conştientizării* subiectului, al cărui rezultat lasă să se presupună că ea a avut loc şi că a constat dintr-o activitate complexă asupra informaţiilor cunoscute. Biografia multor savanţi oferă exemple anecdotice, unul dintre cele mai faimoase fiind cel al lui Poincare, care a descoperit soluţia mult căutată la problema funcţiilor lui Fuchs în momentul urcării în omnibu-zul de Caen.

în etologie*, sînt descrise comportamentele de incubaţie la animalele ovipare care asigură condiţiile ouatului; clocitul este o formă foarte răspîndită, dar se întîlneşte şi la anumiţi peşti care, preocupaţi de destinul pontei, adoptă comportamente de incubaţie bucală. , „
M. Richelle
(G. D. s.)
Inculpat
Termen juridic utilizat cu ocazia judecării unei probleme penale şi care denumeşte orice persoană bănuită de a fi comis o infracţiune, în funcţie de învinuirile sau prezumţiile care planează asupra sa. Inculparea poate fi, de asemenea, cerută deoarece ea este un drept ce conferă anumite garanţii legale, implicate în acest statut (acces la dosarul de instrucţie, absenţa depunerii jurămîntului, asistenţa unui avocat).
/. Selosse (G. D. s.)
Independentă (Variabilă —) -> Variabilă
Independenţă faţă de cîmp
Tendinţa de a reacţiona desprinzîndu-se de datele imediat perceptibile, spre deosebire de indivizii care se caracterizează prin dependenţă* faţă de cîmp. Noţiunea corespunde unuia dintre stilurile* cognitive descrise de H. W. Witkin şi A. Asch în 1948 plecînd de la analiza indicilor folosiţi în percepţia verticalei: subiecţii independenţi de cîmp recurg la indici posturali, spre deosebire de subiecţii dependenţi care utili-
zează indici vizuali. Ulterior ea a fost aplicată, într-o manieră mai generală, la moduri de percepţie, de rezolvare de probleme*, de relaţii sociale şi de reactivitate afectivă. Astfel, subiectul independent faţă de cîmp va desprinde fără greutate o formă ascunsă într-o figură* mascantă, se va detaşa de date şi va trece uşor de la o ipoteză la alta în căutarea unei soluţii la o problemă; în domeniul afectiv el va elabora apărări* constructive împotriva anxietăţii.
M. Richelle (G. D. S.)
Independenţă (Test de —)
Test în care ipoteza nulă* este o ipoteză de independenţă între două variabile. Exemplu: testul exact al lui Fisher, testul apropiat lui chi-pătrat* pentru independenţa într-un tablou de contingenţă*.
P. Bonnet şi H. Rouanet
(G. D. S.)
Index
In limbajul curent, tablă alfabetică a numelor proprii, noţiunilor sau termenilor tehnici menţionaţi în lucrare, în lexicografie (v. Lexic) desemnează rezultatul diferitelor forme ale despuierii lexicale.
în semiologia lui C. S. Peirce, termenul englezesc index desemnează o subclasă de semne*, care se disting de iconi* şi de simboluri*. Acest termen este în general tradus în franceză prin „indice", dar anumiţi autori, ca U. Eco, preferă traducerea prin
„index". , „ _ ,
J.-P. Bronckart
(G. D. S.)
Indexare
în psihologie, indexarea desemnează uneori înregistrarea unei informaţii* în memorie (v. Stocare).
în lexicografie (v. Lexic), procedeu de clasificare a itemilor lexicali prin care li se atribuie trăsături distinctive* pentru a fi discriminaţi în interiorul unui ansamblu finit: itemul „Petre" ar putea, de exemplu, să fie indexat în următoarea manieră: [+ substantiv] [- comun] [+ animat] [+ uman] [+ masculin].

în informatică*, operaţie prin care se asociază unei informaţii* în curs de prelucrare un cod* care permite identificarea acesteia dintr-un anumit punct de vedere; itemul „merg" va putea, de exemplu, să fie indexat în felul următor: formă verbală - indicativ prezent - singular - persoana
J.-P. Bronckart (G. D. S.)
Indicare
Acţiune de desemnare printr-un gest al mîinii (în genere, cu degetul arătător întins), indicarea apare ca o conduită* semnificativă în dezvoltarea* abilităţilor* comunicative şi ale limbajului copilului mic începînd de la sfîrşitul primului an. Ea este inclusă în conduitele de explorare* vizuală atentă, în conduitele de interacţiune în timpul convorbirii şi constituie acompaniamentul motor al activităţilor de denumire* sau de interogare a celor din jur cu privire la obiecte, în studiul experimental al senzoriomotricităţii*, gest orientat al mîinii, eventual prelungit printr-un dispozitiv mecanic pe care ea îl comandă, prin care subiectul semnalează localizarea unei surse stimulatoare sau a unei ţinte*.
M. Richelle

(G. D. S.) Indicat (Rapel —) -» Rapel
Indice
C. S. Peirce distinge, în marea diversitate a semnelor*, trei varietăţi fundamentale după natura legăturii dintre semn şi referentul* său: indicele (sau index), iconul* şi simbolul*. Indicele se află într-un raport de contiguitate existenţială cu realitatea exterioară, cu obiectul denotat: de exemplu, între fum şi foc, primul este indicele celui de-al doilea pentru că se poate ca prezenţa fumului să semnalizeze existenţa focului. Indicele se distinge, pe de o parte, de icon deoarece legătura nu are la bază asemănarea (iconul seamănă, într-adevăr, cu realitatea pe care o reprezintă) şi, pe de altă parte, de simbol pentru
că nu există nici o legătură convenţională. Totuşi, relaţia indicativă nu este niciodată pur naturală: orice indice ne comunică ceva în raport cu un sistem, fie de experienţe dobîndite, fie de convenţii stricte. în semiologia* postsaussuriană, indicele este deosebit şi de semnal* prin faptul că, spre deosebire de acesta din urmă, el are o semnificaţie* fără nici o intenţie* comunicativă din partea emiţătorului*. Numai semnalul este un semn convenţional produs intenţionat de către emiţător pentru a fi recunoscut ca atare de către destinatar*: această distincţie trasează o demarcaţie clară între semiologiile semnificaţiei (R. Barthes) şi ale comunicării (L. Prieto, G. Mounin etc). Indicele se defineşte în cel de-al doilea curent ca o relaţie de indicare ce permite clasificarea unui eveniment în legătură cu o clasă* mai generală, denumită în logică „univers al discursului", în sfîrşit, teoria cuvintelor-indice s-a născut în analiza discursului* pentru a desemna anumite categorii lexicale caracteristice pentru apartenenţa unui discurs la o grupă socioculturală sau politică: această a doua ipoteză pare să fie abandonată
în zilele noastre.
D. Peraya
(G. D. S.)
Indisciplină
Este refuzul de a se supune regulilor de învăţare educativă şi sistemului lor de transmitere instituţională. Raportată la cadrul familial şi şcolar, indisciplina este unul dintre simptomele de dereglări ale copilăriei şi adolescenţei care trebuie să fie localizat în cîmpul multidimensional al interacţiunilor dintre procesul de învăţare şi finalităţile educaţiei, relaţia edu-cator-subiect-grupuri de elevi-clasă, sistemul de evaluare şi riscul de eşec. Depăşind registrul tulburărilor de caracter, indisciplina ţine de factori psihosociali care dau sens acestei forme de nesupunere.
./. Selosse (G. D. s.)
Individ de legătură —> Legătură
individuaţie
398
Individuaţie
Căutare a unicităţii psihologice şi a autonomiei, care apare în timpul socializării, prin intermediul relaţiilor cu grupurile de apartenenţă şi cu alte grupuri. Este rezultatul proceselor care conduc individul spre construirea unui sentiment de identitate* exprimînd diferenţe şi similitudini dintre el şi celălalt, prin intermediu] întăririlor* pozitive şi negative ale celuilalt, al comparării sociale*, şi al diferenţei sociale (construirea conceptului despre sine prin observarea diferenţei dintre sine şi altul). Dorinţa de unicitate se afirmă cu atît mai mult cu cît ea este ameninţată.
G. Moser
(G. D. S.)
Inducţie
1. în terminologia condiţionării* pavlo-viene*, fenomen de intensificare a excitaţiei* sau inhibiţiei*, observat ca urmare a unei faze imediat anterioare dominate de mecanismul invers - inhibiţie sau excitaţie. Astfel, răspunsurile la un stimul condiţional* pozitiv* sînt amplificate atunci cînd acesta este prezentat după o serie de stimuli negativi* (inducţie pozitivă) şi invers, reducerea răspunsurilor la un stimul negativ este mai puternică decît de obicei dacă acest stimul este prezentat după o serie de stimuli pozitivi (inducţie negativă). Un fenomen echivalent a fost descris în condiţionarea operantă* sub denumirea de contrast* comportamental.
2. Formă de raţionament prin care concluziile generale sînt extrase din cazuri particulare. Inducţia, din care empirismul* clasic a făcut unica sursă a construcţiei cunoaşterii, ocupă un loc de frunte în demersul ştiinţelor empirice, deci şi în psihologie. Ca proces* cognitiv, implicat în activitatea intelectuală cotidiană ca şi în activitatea omului de ştiinţă, inducţia a făcut de mult timp obiectul cercetării în psihologie. în problemele de inducţie tipice, aşa cum figurează frecvent în testele* mentale sau în arsenalul de tehnici recente din psihologia cognitivă, se prezintă subiectului elemente (obiecte, desene, cu-
vinte, enunţuri) care au o anumită organizare şi din care trebuie să fie degajat un principiu sau o lege ce poate fi formulată sau, mai frecvent, aplicînd-o prin continuarea corectă a unei serii, completarea unei lacune, alegerea unui element compatibil etc. Cercetări recente, referitoare la perspectivele inteligenţei

artificiale*, abordează demersul inductiv în domeniile caracteristice ale cunoaşterii ştiinţifice (inducţie a structurii moleculare plecînd de la informaţiile furnizate de spectograful de masă, diagnostic medical) sau tehnologice (reperarea penelor şi depanarea sistemelor electronice).
M. Richelle
(O. D.) Inducţie alomimetică -> Contagiune
Indus (Comportament —)
Comportament dirijat spre stimulul* care precedă prezentarea hranei în procedeul de autoshaping* sau comportament nespecific prin contingenţele de întărire* şi care este condiţionat de prezentarea intermitentă a hranei sau a unui şoc electric. Prezentarea hranei sau a şocului poate fi dependentă (în programele operante* cu interval fix sau variabil) sau independentă de comportament (în programe cu timp fix sau variabil). Comportamentul indus observat în programele operante care întăresc în mod explicit un răspuns mai este denumit şi comportament colateral*. Comportamentele induse au adesea un caracter stereotip* şi excesiv: J. Falk a descris în 1961 consumul excesiv de băutură (poli-dipsie*) la şobolan în timpul programului
operant cu interval fix.
H. Lejeune
(G. D. S.)
Ineism
Concepţie filozofică după care natura unei fiinţe este determinată de la naşterea sa şi nu depinde de condiţiile mediului înconjurător* în care ea trăieşte şi nici de experienţele* pe care le are. în funcţie de epoci, ineismul a luat forme şi denumiri diferite: ineismul ideilor este, în genere, raportat la tradiţia carteziană conform căreia

ideile prime ale inteligenţei* există de la începutul gîndirii. Rezultă că în demersul gîndirii există o independenţă faţă de informaţia* de natură senzorială. Acest ineism se opune empirismului*, pentru care ideile provin din experienţa sensibilă, în anumite concepţii psihologice este utilizat uneori cuvîntul nativism ca sinonim celui de ineism. în genere, sînt calificate ca nativiste teoriile perceptive pentru care folosirea unui aparat senzorial nu necesită nici o fază de învăţare*. De asemenea, este considerată ca nativistă ipoteza lui Chomsky privind gramatica* universală. Este întîlnit şi sinonimul preformism, a cărui origine trebuie căutată în teoriile despre generaţie: ipoteza preformării germenilor se opune epigenezei*, în domeniul embriologiei, aşa cum înnăscutul* se opune dobînditului în domeniul dezvoltării psihologice, în secolul al XX-lea, genetica a pus oarecum cap acestei dispute, descalificînd poziţiile unui determinism complet al capacităţilor individuale care se află în do-taţia genetică, în favoarea celor care susţin ideea unei dezvoltări concepute ca o interacţiune complexă între materialul genetic şi factorii exteriori.
P. Mengal
(O. D.)
Ineitate
Caracter a ceea ce este înnăscut*, adică prezent în momentul naşterii. Deşi stricto sensu ineitatea nu este obligatoriu legată de ereditate*, mulţi oameni de ştiinţă greşesc adesea făcînd această apropiere. Pentru cel care studiază comportamentele*, noţiunea de ineitate se referă, în mod necesar, la conduitele* efectiv prezente la naştere, despre care se ştie că reprezintă în dezvoltare o etapă foarte variabilă în funcţie de specie şi că este precedată de o fază de dezvoltare prenatală* deloc neglijabilă şi care se află la originea diferenţelor* interindividuale. în afara inventarului ce poate fi făcut în momentul naşterii, comportamentul apare, în esenţă, ca produsul unei epigeneze*, de-a lungul căreia potenţialele înscrise în genom* sînt în
interacţiune cu mediul*. Evident, aceste potenţiale sînt într-un anume fel înnăscute (avînd originea în momentul concepţiei), dar nu exprimă comportamentele pe care le fundamentează.
O reconsiderare a tezelor vechi din filozofiile idealiste şi raţionaliste — de la Platon la Descartes — făcută de anumite şcoli psihologice contemporane a acordat iarăşi o importanţă ineităţii ideilor, fie că este vorba despre concepte de bază sau forme în care sînt modelate limbile naturale — după opiniile lui Chomsky, pentru care limbajul poate fi comparat cu un organ. Aceste concepţii ţin mai mult de doctrină decît de teorie ştiinţifică deoarece izvorăsc din ineism* şi nu din analiza biologic fondată a ineităţii.
M. Richelle (G. D. S.)
Inerţie -> Analiză de variantă
Inerţie neuronică (Principiu al —)
Principiu stabilit de S. Freud în 1895: neuronii* tind să se debaraseze total de cantitatea de energie pe care o primesc, ceea ce presupune o liberă circulaţie a energiei între neuroni. Acest principiu a fost

abandonat ulterior de către autorul său, pînă în 1920 cînd reapare sub denumirea de principiul Nirvanei*. ^ ,

D. Anzieu
(O. D.)

Infantilism

Manifestare la un adult a unor caracteristici fizice sau psihice proprii copilăriei, deşi ele ar fi trebuit să dispară. Infantilismul psihic sau puerilismul constă în prezenţa unor anumite întîrzieri* intelectuale sau retardări* afective. Infantilismul psihic se produce atunci cînd există o înapoiere considerabilă a dezvoltării sexuale. Infantilismul motor, ca şi infantilismul static pot fi observate la copiii care prezintă tulburări motorii acompaniate de paralizii de natură cerebrală sau imaturitate* cerebrală.

M. Pujol (O.D.)

inferenţă

400

401

informatică

Inferenţă

în limbajul curent, „a infera" înseamnă a trage o concluzie dintr-un fapt, dintr-o observaţie, cu ajutorul unui raţionament*. Substantivul „inferenţă" aparţine limbajului tehnic al logicii formale; pentru această disciplină, el constituie o formă de raţionament care se desfăşoară într-un sistem deschis, neavînd astfel caracter de necesitate, înlănţuirea propoziţiilor* care exprimă o inferenţă nu este întotdeauna lineară. Ea poate ilustra ceea ce D. R. Hofstadter denumeşte sideways connections. Transduc-ţia* (termen pe care J. Piaget 1-a luat de la W. Stem), care procedează prin asemănare, şi raţionamentul prin analogie* ţin de domeniul inferenţei. Trebuie subliniat faptul că, din momentul în care inferenţa s-a produs, subiectul adult poate oricînd să o transforme în deducţie*. în acest sens este suficient să construiască sistemul închis care cuprinde toate propoziţiile necesare concluziei obţinute.

în statistică se foloseşte noţiunea de inferenţă pentru a caracteriza anumite propoziţii : atunci cînd propoziţiile considerate ca adevărate provin în mod direct din date, propoziţiile inferate constituie concluziile unei analize. Pentru enunţurile generali-zante propoziţiile inferate vor avea aproape întotdeauna un caracter verosimil; logica inerentă inferenţei statistice este o logică a probabilului.

P. Bonnet, J.-B. Grize, H. Rouanet (G. D. S.)

De asemenea, se vorbeşte de inferenţă în studiul învăţării* la animal, cu privire la o modificare observată în performanţă* ca urmare a unei informaţii legate de întărire*, înregistrată în plus faţă de situaţia de învăţare propriu-zisă: astfel, un şobolan care a fost antrenat în prealabil să-şi găsească hrana în compartimentul de sosire dintr-un labirint, fiind plasat ulterior direct în acest compartiment lipsit de hrană, va efectua un parcurs mai lent, în cursul unor încercări noi de învăţare, fapt care dovedeşte efectul informaţiei primite.

Noţiunea este apropiată de cea de învăţare latentă*.

M. Ri chel le
(G. d. s.)

Inferioritate (Complex de —)

Ansamblu de reprezentări, de atitudini şi de conduite legate de un sentiment de inferioritate. A. Adler a dat o semnificaţie centrală acestei noţiuni, pe care o leagă de un deficit fizic real, de o inferioritate organică, morfologică sau funcţională. Acor-dîndu-i valoare etiologică, îi descrie efectele de supracompensare. S. Freud considera că este vorba mai curînd de un simptom care trebuie să fie analizat în raport cu două pierderi, reale sau fantasmatice, pe care copilul le-a suportat sau s-a temut de ele: castrarea* şi pierderea dragostei. Oricare ar fi valoarea sa descriptivă şi relevanţa naturală, această noţiune s-a dovedit a fi, adesea, de ordin raţional corespunzînd unor sentimente de culpabilitate sau de depresie*. Evaluarea negativă de sine este făcută în raport cu idealul eului*. Inferioritatea se leagă de un ideal grandios, în orice caz, este vorba de o dimensiune narcisică a relaţiilor subiectului cu el însuşi, în măsura în care ea implică identificarea în raport cu altul superior, deci, în ultimă analiză cea cu părinţii în copilărie, care are importanţă în structurarea sentimentului propriei valori şi a încrederii în posibilitatea de a fi iubit.

B. Bmsset
(G. D. S.)

Infirmitate -> Handicap

Influenţă

Se vorbeşte despre idei de influenţă atunci cînd subiectul* crede că este supus unei forţe interne sau externe care-i dirijează gîndurile, îi modulează sentimentele* şi îi comandă actele* sau comportamentul*. Delirul de influenţă corespunde persistenţei şi dezvoltării organizate a acestui tip de

idei.
Descrise de L. Seglas în 1894 sub denumirea de halucinații* psihice, ele au fost integrate în 1920 de către G. de Cleram-
bault la sindromul automatismului mental* : plecînd de la sindromul bazai, se grefează o elaborare secundară mai mult sau mai puțin dezvoltată, de tipul ideilor delirante de persecuție, regrupate de către alți clinicieni sub denumirea de sindrom de acțiune exterioară. Aceste manifestări pot fi întîlnite în cursul unor stări psihopatologice diverse care vor evolua în mod diferit, de la intermitență la cronicitate, mult mai rar la vindecare. Cel mai des apar în cadrul tulburărilor delirante persistente sau al delirurilor cronice (cu subiect ero-tomaniacal, mistic, de persecuție etc.) sau în cazul tulburărilor schizofrenice. Mai rar, apar şi în stări maniacale sau melancolice, în anumite descrieri obsesionale compulsive, în epilepsie.
J.-F. Allilaire (G. D. S.)
Influență socială
Desemnează modificarea produsă în judecățile, opiniile* şi atitudinile* unui individ prin faptul că a luat cunoştință de cele ale altuia. Ea desemnează, în mod clasic, următoarele trei tipuri de efecte:
1. normalizarea* (M. Sherif) sau convergența judecăților individuale spre o normă de grup;
2. conformismul* (A. Asch) sau acceptarea punctului de vedere al majorității;
3. inovația (S. Moscovici) sau influența exercitată de o minoritate activă, sau coerentă şi perseverentă.
Considerată la început de către unii ca rezultat al unui proces individual de suges-tibilitate*, influența socială este considerată ulterior un caz particular al interacțiunii sociale*. Anumite teorii o interpretează ca învățare* imitativă sau vicariantă*. Alții o consideră din perspectivă motivațională: acceptarea punctului de vedere al altuia ar fi sau un răspuns la trebuințele* afective (trebuințe de afiliere* sau de aprobare) ori cognitive (ca trebuința de coerență evocată în teoria disonanței cognitive*), sau o conduită instrumentală care ia în calcul costurile şi cîştigurile urmărite prin acordul social. în sfîrşit, alții se alătură
tradiției gestaltiste* şi o explică prin folosirea activităților cognitive care declanşează dezacordul cu altul.
F. Askevis-Leherpeux (G. D. S.)
Influx nervos —> Neuretransmisie
Informai
Termen decalcat din americanul informai şi utilizat în psihologia socială pentru a desemna o reuniune sau o întîlnire fără program, fără reguli sau ierarhie şi unde participanții sînt destinşi, spontani, într-un climat permisiv şi de bună camaraderie în aparență, spre deosebire de reuniunile formale, legate de structuri oficiale. Filozofia subiacentă este aceea că, dacă ființele umane sînt lăsate libere, ele au, în mod natural, relații bune între ele.
D. Anzieu
(G. D. S.)
Informatică
Cuvîntul informatică este datorat lui Phi-lippe Dreyfus, în 1962, rezultînd din alăturarea a două cuvinte — informație* şi automatică*. Academia Franceză i-a dat în 1966 următoarea definiție: „ştiință a tratării raționale, în special prin maşini automate, a informației considerate ca suport al cunoştințelor umane şi al comunicațiilor în domeniul tehnic, economic şi social." Informatica în sensul actual are ca obiect tratarea informațiilor cu ajutorul ordinatoarelor şi acoperă domeniile desemnate în engleză prin expresii echivalente cu „ştiința ordinatoarelor" şi „tratarea informațiilor". Dezvoltarea sa este fondată, în acelaşi timp, pe studii teoretice (logice, matematice, lingvistice) şi pe îmbunătățirea tehnicilor de automatizare a calculului*. Istoria informaticii este marcată de conceperea unor generații succesive de maşini caracterizate prin diferite tehnologii şi arhitecturi (aspect material), prin dezvoltarea de limbaje şi programe* din ce în ce mai „evoluate" pentru a fi utilizate (aspect logicial), ca şi de uti-

lizarea sa în domenii de activitate din ce
în ce mai extinse.
M. Baron
(G. D. S.)
Informație
Noțiune la început intuitivă, prezentă în limbajul cotidian, informația este legată de noțiunile de informare, de mesaj*, de comunicare*. Cu începere din anii 1950, termenul s-a răspîndit în vocabularul psihologiei, în special sub influența teoriei informației. Introdusă de C. Shannon în 1948, în contextul problemelor de transmitere a mesajelor cu care s-au confruntat inginerii din comunicații, şi extinsă imediat în mediile ştiințifice de către Shannon şi W. Weaver, teoria informației s-a consacrat studiului transmisiei informației de la un capăt denumit emițător pînă la un receptor, de-a lungul unui canal care

conduce mesajul sub o formă codificată. în etapele succesive ale transmisiei şi mai ales la nivelul canalului, pot apărea fenomene de interferenţă, cărora li s-a dat denumirea generală de zgomot*. Noţiunea de informaţie nu se referă, în acest caz, la conţinutul semantic al mesajelor, ci, într-un sens statistic, la ceea ce permite înlăturarea incertitudinii* în legătură cu evenimentele cărora li se ataşează o anumită probabilitate de ocurenţă, deci mai mult sau mai puţin previzibile. Informaţia furnizată de un mesaj este cu atît mai elevată cu cît evenimentul care o conţine este mai rar (oricare ar fi bogăţia conţinutului semantic). Măsura informaţiei se reduce la cea de entropie* şi are ca unitate bitul*. O creştere a informaţiei, care asigură o redundanţă* a mesajului, constituie mijlocul de a-i asigura transmisia în ciuda zgomotului. Conceptele teoriei informaţiei şi ecuaţiile pe care ea le propune izvorăsc din teoria probabilităţilor* şi s-au dovedit utile în statistica inferenţială. Psihologia, în special sub influenţa lui G. Miller, a preluat foarte repede modelul* teoriei informaţiei pentru a aborda probleme de percepţie, de memorie, de comunicare verbală, de psihofiziologie senzorială, în general problemele în care un

input* face obiectul unei encodări* (codificare nervoasă, d. ex.), al unei conducţii şi al unui rezultat, cu decodarea presupusă. Valoarea teoretică a modelului, care oferă procedee matematice noi pentru a trata numeroase situaţii psihologice, este moderată de piedici în generalizare. Astfel, aplicarea sa la psiholingvistică se loveşte imediat de discordanţa esenţială dintre informaţia considerată în sensul teoriei lui Shannon şi informaţia semantică (atunci cînd ocurenţa unui cuvînt rar aduce multă informaţie în primul sens, dar poate aduce foarte puţină în al doilea şi invers). Succesul teoriei informaţiei se află probabil la baza răspîndirii foarte rapide, după 1950, a cuvîntului informaţie în vocabularul de psihologie, ca şi în neuroştiinţe*, într-un sens mult mai apropiat de sensul obişnuit decît de sensul tehnic pe care îl are. Astfel, se vorbeşte de informaţia pe care orice organism „o extrage" din mediul său cu ajutorul organelor sale senzoriale, şi tot prin acest termen este definită stimularea primită de un receptor* periferic. Consideraţia deosebită acordată în psihologia cognitivă* tratării informaţiei (Information processing) decurge, fără îndoială, din recunoaşterea insuficienţelor teoriei informaţiei. Efectiv, informaţiile primite din mediu nu sînt numai vehiculate, ele nu fac doar obiectul unei transmisii, ci sînt şi tratate, adică selectate, elaborate, organizate, stocate, recuperate, sau mai general reprezentate, pentru a servi în final ca instrumente de acţionare. Acestea sînt operaţiile de care se interesează, îndeosebi, psihologia şi ştiinţele neurologice. Dacă teoria informaţiei îşi găseşte încă în psihologie multe aplicaţii exacte, justificate din punct de vedere tehnic, noţiunea de tratament al informaţiei, care o depăşeşte şi de care se deosebeşte foarte mult, oferă un cîmp de reflecţie mult mai vast.

în informatică*, noţiunea de informaţie rămîne strîns legată de teoria informaţiei şi se refera la forma care este suportul cunoaşterii comunicabile şi susceptibile de tratamente formale automatizabile, de

inhibiţie

calcule*. într-un ordinator, informaţia este reprezentată sub formă binară, unitatea ei fiind bitul. .

M. Baron şi D. Defays (G. D. S.)

Infracţiune

Termen juridic utilizat pentru a caracteriza orice activitate sancţionată pentru a fi violat legea penală. Articolul I al Codului penal francez distinge trei categorii de infracţiuni, după gradul lor de gravitate: contravenţiile sancţionate de poliţie, delictele* sancţionate prin pedepse corec-ţionale, crimele* care atrag pedepse represive.

./. Selosse (G. D. S.)

Infradian -> Ritm biologic

Infraliminar

Care se situează sub prag*. O valoare a unui stimul fizic, privind una dintre dimensiunile sale (intensitate, durată etc.) este numită infraliminară dacă se află sub pragul absolut*. O diferenţă referitoare la o valoare percepută este denumită infraliminară dacă se situează dincolo de pragul diferenţial*. ,A d- î ii

M. Richelle (O. D.)

Infralogic -» Prelogic Infrasunet —> Ultrasunet

Inhibiţie

Termen rezultat din fiziologie, definind reducerea, respectiv suprimarea activităţii unui sistem (organ, ansamblu funcţional) sub efectul unui control denumit inhibitor, în genere de natură neurală sau hormonală.

In neurofiziologie, procesul prin care un neuron* sau grup de neuroni, prin intermediul unor neurotransmiţători* corespunzători, reduce pragul de excitabilitate* al membranelor prin

hiperpolarizare şi probabilitatea evenimentelor postsinaptice care sînt potenţialele graduale şi potenţiale de acţiune. Proces activ care cere multă
energie şi are valoare de semnal, inhibiţia este integrată în comunicarea interneuro-nală. La scara grupurilor de neuroni, inhibiţia laterală permite o delimitare spaţială fină şi discriminativă a informaţiilor*. La un nivel funcţional mai global, inhibiţia desemnează orice control reglator al unei structuri nervoase asupra alteia, sau al unei funcţii asupra alteia, de exemplu al unei structuri sau funcţii corticale superioare asupra centrilor subcorticali, după concepţia integrării* propusă de H. Jackson. La I. Pavlov, termenul include un ansamblu de procese active invocate pentru a explica reducţia sau suprimarea mai mult sau mai puţin prelungită a răspunsurilor condiţionate, intervenind în dinamica funcţională a activităţii nervoase superioare, complementară excitaţiei*. Prin extensie, ea desemnează rezultatul remarcat al intervenţiei acestor procese. Psihologia învăţării a reluat de la Pavlov diversele forme de inhibiţie: externă, adică datorată interferenţei* unei stimulări exterioare, tranzitorie sau permanentă, care înlocuieşte acţiunea stimulilor condiţionaţi, sau internă, adică legată de dinamica proprie sistemului nervos. La rîndul său, inhibiţia internă se prezintă sub diverse forme: inhibiţia de amînare*, care se dezvoltă cu ajutorul unui interval temporal dintre stimulul condiţionat* şi cel necondiţionat sau al unui interval care separă stimulii necondiţionaţi periodici în condiţionările de durată*; inhibiţia condiţionată, care rezultă din asociaţia unui stimul condiţional pozitiv* cu un stimul negativ*, cu valoare inhibitoare; inhibiţia de discriminare* sau de diferenţiere*, tradueîndu-se prin dispariţia răspunsurilor specifice generalizării* ce s-au format în cursul unei condiţionări discriminative; inhibiţia de stingere*, observată atunci cînd nu mai este întărit răspunsul condiţionat.
Cu toate argumentele aduse de Pavlov în favoarea caracterului activ al inhibiţiei şi, mai ales, al fenomenului de dezinhibiţie*, uneori conceptul de inhibiţie a fost redus la cel de excitaţie, primul nefiind decît o reducere sau o deficienţă a celui de-al
inhibiţie
404
405
input lingvistic
doilea. Lucrările experimentale au oferit argumente în favoarea intuiţiilor pavlovie-ne, punînd în evidenţă în învăţarea dis-criminativă un gradient* de inhibiţie diferit de gradientul excitaţiei. In sfîrşit, se vorbeşte de inhibiţie latentă* atunci cînd expunerea prealabilă la un stimul produce o diminuare a eficacităţii sale dacă ulterior este utilizat ca stimul condiţionat sau necondiţional.
Psihologia utilizează mult, de altfel, termenul de inhibiţie pentru a desemna fie mecanismele ce se opun exprimării trăsăturilor*, potenţialităţilor sau conduitelor*, fie mecanismele care împiedică conştien-tizarea* (refularea*), fie forme de reducere generală a activităţii (lentoare* depresivă*). (V. Interferenţă, Proactiv, Retroactiv.)
M. Le Moal şi M. Richelle (O. D.)
Inhibiţie (Gradient —) -> Gradient de inhibiţie
Inhibiţie intelectuală
Perturbare pur funcţională a inteligenţei*, caracterizată prin incapacitatea de a obţine performanţe în raport cu nivelul intelectual real al subiectului, care este şi rămîne normal. Inhibiţia intelectuală exclude deci din definiţie debilitatea* şi se dezvoltă pe un fond de personalitate* nevrotică. Inhibiţiile pot apărea selectiv într-un domeniu anume, de exemplu privind achiziţiile şcolare, dar permit existenţa unei funcţionări normale în celelalte domenii. Ele se pot generaliza, dînd impresia falsă că subiectul este debil. In toate cazurile, este necesar pentru stabilirea diagnosticului de inhibiţie intelectuală, în special pentru a fi înlăturată presupunerea de debilitate, să se efectueze un examen psihologic aprofundat care să cuprindă măcar o baterie clasică (de tipul Binet sau Wechsler) şi o serie de probe piagetiene (ca, d. ex., Scara de gîndire logică a lui Longeot). Inhibiţia intelectuală intră în cadrul general al inhibiţiei nevrotice în funcţionarea eu/ego-lui*: eul renunţă la o activitate atunci cînd
aceasta implică riscul unei dezvoltări de angoasă*, datorită legăturii sale cu dorinţe* refulate*. Mai precis, S. Freud a arătat că originea oricărei activităţi intelectuale rezidă în investigările sexuale ale copilului mic şi că refularea acestei curiozităţi sexuale infantile, datorată fricii de castrare* sau de pierdere a dragostei, stă la baza inhibiţiilor intelectuale ulterioare. M. Klein a subliniat, printre altele, că impulsul de a şti al copilului mic este adesea inhibat datorită legăturii sale cu tendinţele agresive ale arhaicului complex
al lui Oedip.
F J.-M. Petot
(G. D. s.)
Inhibiţie reciprocă -» Comportamentală (Terapie —)
Iniţiativă —> Structură de iniţiativă
Injustiţie suportată

Această expresie se datorează lui E. de Greeff: este prezența mecanismelor de negare*, de compensare, de revendicare, exprimînd, într-un mod sado-masochist* de agresiune*, reacția la un sentiment de suferință legat de un prejudiciu* nedrept adus persoanei*. Are un „statut excepțional", a cărui problematică S. Freud o atribuie unui eveniment şi unei suferințe care a lovit subiectul* în prima sa copilărie, acesta simțindu-se victimă* de a se fi născut, vinovat* că există acolo şi con-strîns să reacționeze la o fatalitate de care el nu se simte responsabil, dar pe care o ia în considerație.
./. Selosse (G. D. S.)

Inocență

Inocența caracterizează starea mentală a unei persoane care ignoră răul (inocența primei copilării) şi nu se simte responsabilă de nici o vătămare, de nici o greşeală Inocența trebuie raportată la noțiunile d sacrificiu şi de pedeapsă pentru a înțelej importanța „reacțiilor de inocență" la anul miți subiecți care, printr-un gest de apărat1
arhaică, exprimă o nevoie de justificare etică față de sentimentele de injustiție su-
Portată*- ./. Selosse
(G. D. S.)

Inovație pedagogică

Cercetarea sistemică a educației* confirmă şi dezvoltă o constatare banală: practicile educaționale ale unei societăți la un moment dat rezultă dintr-o echilibrare complexă a factorilor de stabilitate cu factorii schimbării prin medierea cărora se perfecționează sistemul (R. G. Havelock şi M.Huberman, 1980). Această perfecționare, analizată ca produs de către observatorul care nu se implică, poate fi trăită ca proiect de către cei care acționează. Se va folosi noțiunea de inovație pedagogică pentru a caracteriza, la oricare nivel s-ar afla un sistem educativ*, o intenție* transformatoare care, peste dubla iluzie a voluntarismului naiv şi a subordonării față de evenimente, încearcă să depăşească contradicția acestor doi termeni şi să reflecte schimbarea ca produs şi ca proiect. Ca produs în interiorul unui sistem, schimbarea face obiectul unei înțelegeri teoretice şi metodologice a legăturilor dintre evenimente, a seriei de operații, a frecvenței rezultatelor. Ca proiect, schimbarea impune o reînnoire marcată a efortului în sensul de a înțelege elementele importante pentru o acțiune de bun-simț, pe care P. Ricceur o defineşte prin puterea de a face înțeleasă intenția şi de a o vedea creditată, înеît caracterul ei plauzibil să fie împărtăşit de toate părțile prezente. Noțiunea de rezultat scontat, care constituie cheia conceptului de obiectiv* educativ, se construieşte pe această dublă lectură — a produsului în proiect şi a proiectului în produs. Evaluarea acestui rezultat asigură fixarea sistemică a operației ca inovație specifică, deosebită de o creştere* numai prin forța lucrurilor, ca şi de utopismul unei transformări numai prin forța voințelor*. D. Hameline
(G. D. S.)

• Havelock R. G., Huberman M. (1980), ln-novations ei probleme s de Veducation, Presses de l'Unesco, Paris.

Input

Termen englezesc care redă perfect cu-vîntul intrare, dar care a devenit curent în franceza ştiințifică pentru a desemna orice informație* ce provine din exterior şi este captată de un sistem, viu sau nu, de tratare a informației*. Astfel, într-un sistem de comunicare oarecare, input-ul este o informație care acționează asupra unui receptor*. Prin analogie, într-un organism, input-ul va fi, în genere, sinonim cu stimulul* care acționează asupra unui receptor senzorial. Input-ul declanşează un proces* de tratare a informației, la nivelul căruia apare o informație de ieşire sau output*, ce poate fi asimilată, în psihologie, răspunsului*. Legătura strînsă a conceptelor de input şi output cu procesele de tratare a informației care intervine între primul şi al doilea elimină orice confuzie dintre acest tip de model* şi vechea psihologie stimul-răspuns, accentul fiind pus pe evenimentele intermediare, o funcție de transfer explicînd, în mod formal, relația dintre input şi output.
M. Richelle
(O. D.)

Input lingvistic

în studiile despre achiziția*/învățarea* limbilor (prima şi/sau a doua), această noțiune se referă la modelul limbajului care constituie limba-țintă, prezent în anturajul celui care învață (copil sau adult). Deşi input-ul a fost puțin studiat în timp, problema influenței sale asupra dezvoltării* limbajului s-a pus întotdeauna. Calitatea sa îndoielnică (niciodată verificată) a fost un argument în favoarea ine-ității* structurilor lingvistice, postulată de către adepții lui Chomsky. Această ipoteză este infirmată în prezent de analizele făcute asupra input-ului, care au demonstrat particularitățile acestuia, cît şi rolul în dezvoltarea limbajului. Mai precis, s-a pus în evidență faptul că limbajul adresat de locutorii confirmați locutorilor care

învaţă limba se caracterizează prin adaptări* (fonologice, sintactice, semantice şi lexicale) la capacităţile locutorilor care învaţă limba. în acest fel este favorizată însuşirea limbii ca şi reacţiile anturajului (j'eed-back verbal*) faţă de elaborările verbale ale celui care învaţă. Această varietate a limbii adultului este, în genere, cunoscută sub denumirea de „limbaj copilăresc"; datorită co-notaţiilor acestui termen, este preferată
expresia „limbaj modulat". ,
G. De Weck
(G. D. S.)
INRC (Grup —) —> Grup matematic Insight -> Comprehensiune subită
Insomnie
Cantitate insuficientă a duratei normale a somnului*. Din moment ce se ştie că somnul poate fi înregistrat cu mijloace elec-trofiziologice, este necesar să se facă deosebirea dintre cantitatea şi calitatea obiectivă a somnului de noapte şi sentimentul pe care-1 poate avea subiectul că a dormit rău sau insuficient. De asemenea, este necesar să se facă deosebirea dintre insomniile anxioase de seară şi cele depresive ale dimineţii, în sfîrşit, este necesar ca insomnia să fie considerată ca o disfuncţie a ciclului veghe-somn şi nu numai ca un simptom
nocturn.
A. Braconnier
(O. D.)
Instabilitate
Instabilitatea, frecventă mai ales la copii, are o componentă dublă: motorie şi mentală. Ea se exprimă printr-un tip particular de motricitate*, lipsa generală a controlului* şi a capacităţii de inhibiţie*, labilitatea proceselor de gîndire, discontinuitatea ansamblului de conduite*. Impulsivitatea motorie şi emoţională este obişnuită. în afară de cazurile cu etiologie strict psihologică, problema mereu discutată este cea a instabilităţilor psihomo-torii reale. în prezent, ea este abordată în cadrul tematic al disfuncţiilor neurologice minore. Acest concept foarte actual con-
tinuă tradiţia inaugurată de H. Wallon în 1925 cu tipologia sindroamelor psihomo-
tOTii- E.Jalley
(O. D.)
Instanţă a personalităţii
Termen de origine juridică introdus de S. Freud pentru a descrie diferitele sisteme care compun aparatul* psihic în cadrul primei sale topici* şi componentele personalităţii psihice în cea de-a doua topică. Prima topică, în forma sa iniţială, face distincţia dintre sistemul inconştient* şi sistemul preconştient-conştient*, identificat cu eu/ego*, la care se raportează percepţia, motricitatea voluntară şi conştiinţa* (în cele două sensuri ale termenului — psihologic şi moral), deci instanţa cenzurii*. Ulterior, necesitatea de a lua în consideraţie consecinţele descoperirii narcisismului* 1-a determinat pe S. Freud să acorde, în interiorul eului, autonomie relativă instanţei critice şi cenzurii visului, în legătură cu formaţia narcisică reprezentată de idealul eului*. A doua topică acordă supra-eului* şi mai multă autonomie faţă de eu, în timp ce sistemul inconştient primeşte, din acest moment, denumirea de sine*. S. Freud tinde să folosească, de preferinţă, termenul de instanţă pentru a desemna instanţa critică, cenzura, idealul eului, apoi supraeul, mai rar eul, aproape niciodată inconştientul sau şinele. Probabil că aceasta se datorează conotaţiei juridice a termenului, care desemnează, în esenţă, un tribunal considerat ca etapă în desfăşurarea unei proceduri, care ia deciziile susceptibile de apel sau le judecă el însuşi în apel. în acest sens, inconştientul sau şinele, care este punctul de plecare pentru toate cerinţele şi care ar fi într-un fel cel ce pledează, nu are rolul de a judeca, astfel că metafora judiciară nu ar corespunde decît instanţei eului sau supraeului.
J.-M. Petot (G. D. s.)
Instinct
Noţiune controversată în etologie* ca şi în psihologie*. Pentru J. H. Fabre, instinc-

tul este un plan de viaţă înnăscut*, perfect, preformat care, mişcat de o forţă vitală, conduce animalul în mod fatal şi inexorabil spre scopul conservării speciei. După ce această concepţie, ca şi cele similare ale lui Mc Dougall au fost atacate în psihologie de către reflexologi şi beha-viorişti*, etologiştii neoinstinctivişti au re-formulat bazele teoretice ale instinctului. Integrînd noţiunile lorenziene de activitate şi de mişcare instinctivă*, de spontaneitate a lor născută dintr-o activitate neuronală autonomă, de lanţ care le leagă într-o schemă declanşatoare înnăscută via un mecanism înnăscut de declanşare*, N. Tinbergen (1951) defineşte instinctul ca un sistem moştenit şi adaptat de centri nervoşi coordonaţi, organizaţi ierarhic (v. Ierarhie), amorsaţi continuu şi sub tensiune, fiecare îndeplinind funcţii integrative de strîngere a informaţiilor interne (hormoni, stimuli proprioceptivi) şi externe (combinaţii cheie de

stimuli) şi de redistribuire, de la cea mai generală pînă la cea mai specifică. Starea de tensiune latentă a sistemului (potenţial sau energie specifică de acţiune) se traduce prin starea de apetenţă care orientează animalul să caute activ (v. Comportament explorator) situaţiile în care el găseşte schemele declanşatoare corespunzătoare trebuinţei de moment. Excitaţia sistemului se traduce prin exprimarea stabilă a suitelor ordonate de coordonări motorii ereditare şi culminează cu executarea actelor de consum*. Fiecare act se produce numai în prezenţa schemei sale declanşatoare şi, ca urmare, el este adaptat situaţiei. Meritul lui Tinbergen a fost acela de a fi conceput un model* al instinctului care ia în consideraţie şi prevede structurile anatomo-fizio-logice localizabile şi care ar putea fi cercetate experimental. Examinarea acestui model a demonstrat că este prea unidirecţional ; el nu ţine seama de posibilităţile de reglare, fiind de preferat un sistem de centri dispuşi mai curînd în reţea*; el nu ia în consideraţie interacţiunile dintre centri care permit răspunsuri combinate. Mai mult, din cauza rigidităţii sale, el nu
exprimă nimic despre epigeneză. Ca urmare, o astfel de structură nu se poate instala decît progresiv, printr-o interacţiune globală şi permanentă dintre animal şi mediul său.
J.-C. Ruwet
(G. D. S.)
• Tinbergen N. (1951), The Study of Instinct, Oxford University Press, Londra. Traducere (1971): L'etude de l'instinct (trad. B. de Ze-licourt şi F. Bourliere), Payot, Paris.
Instinctiv
Independent de experienţă* în ce priveşte forma şi originea sa; sinonim cu înnăscutul*, în sensul în care fundamentul său este ereditar. Noţiune controversată, evitată de către specialişti, mai ales că si în limbajul curent are diferite accepţii. între 1931 şi 1941, K. Lorenz a făcut primul efort susţinut pentru a crea un cadru teoretic. El se inspiră din diferite concepte formulate de predecesorii săi: J. von Uexkiihl a pus bazele unui mecanism de filtrare care asigură specificul unui răspuns motoriu la scheme declanşatoare, de unde rezultă noţiunea de mecanism înnăscut al declanşării* ; O. Heinroth a demonstrat că există comportamente şi caracteristici ale entităţilor taxonomice prin care structurile morfologice încep să lucreze fără învăţare şi deci execuţia are un caracter spontan; prin stimulări electrice ale centrilor motorii intracerebrali (v. Neuroetologie), E. von Holst a provocat exprimarea unor astfel de comportamente, indiferent de orice aferentă senzorială. K. Lorenz (1937) lansează noţiunea de activitate instinctivă (/«-stinkthandlung), care este specifică şi stereotipă*, repetitivă, uşor de recunoscut, putînd să formeze, împreună cu altele, lanţuri mai complexe care se diferenţiază de lanţurile reflexe* prin faptul că sînt amorsate şi controlate în interior. El susţine conceptul de coordonare motorie ereditară (Erbkoordination), care este determinată genetic şi este independentă de învăţare*, de imitaţie* şi de experienţă, după cum o dovedeşte executarea perfectă a ei chiar atunci cînd animalul a fost privat
instituţională

integrare socială
de orice informaţie referitoare la situaţia în care se produce în mod normal (experienţa de privare*). Prin extindere, o activitate instinctivă constă din suita ordonată a acestor coordonări motorii ereditare. Cercetători mai noi fac efortul de a găsi exprimări mai neutre, precum patron motor fix, schemă motor specifică, izbucnire motorie unitară, stereotip motor, schemă
specifică de acţiune. , _ _
K ' J.-C. Ruwet
(O. D.)
• Lorenz K. (1937), „liber den Begriff der Instinkthandlung", Folia Biotheoretica, 2, 17-50.
Instituţională (Analiză —, Psihoterapie—)
Analiza instituţională este o metodă de investigaţie şi o practică de schimbare a organizării, a structurilor şi a sarcinii principale a instituţiei, oricare ar fi natura acesteia (de îngrijire, de educaţie, producţie, administraţie etc). Termenul de psihoterapie instituţională, elaborat de G. Daumezon şi P. M. Koechlin în 1962, defineşte ansamblul de conduite reglate în scop terapeutic, care utilizează medierea structurii sociale a instituţiei în care trăieşte pacientul. Această definiţie extinsă include teorii, practici şi aplicaţii foarte diverse. Unitatea lor este inspirată de mişcarea socială iniţiată înainte de cel de-al doilea război mondial, de transformare a structurii fixate prin tradiţie; această transformare implică aprecierea critică a efectelor de alienare, de segregare şi patogene ale instituţiei spitaliceşti de psihiatrie şi regăsirea unor condiţii active de realizare a sarcinii sale principale de îngrijire şi readaptare a bolnavilor. Succesiv s-au dezvoltat mai multe curente, în special în Franţa din 1940-1942, datorită lui F. Tosquelles, Y. Racine, J. Oury, P. Sivadon, apoi cu experimentele englezeşti bazate pe comunitate terapeutică* (M. Jones) sau pe comunitate de antipsihiatrie* (D. Cooper, R. Laing). Această a doua

revoluție psihiatrică s-a inspirat din diferite orientări sociologice, de psihosociologie şi mai ales de psihanaliză. Inspirația freudiană a stat
la baza experienței din arondismentul XIII din Paris, unde crearea structurilor de îngrijire extraspitaliceşti (spitalizare la domiciliu şi spitale de zi) a fost cerută de o corespondență mai bună a acțiunilor terapeutice cu manifestarea bolnavilor psi-hotici. Orientarea lacaniană a predominat în clinica de la Borde, la Cour-Cheverny, unde crearea unui cîmp de transfer multi-focal în instituție a fost bazată pe ideea că psihoticul trebuie să poată să-şi creeze acolo drumul propriu, să-şi regăsească trecutul, dispozitivul instituțional compor-tînd, în acest sens, reguli de loc şi de timp pe care să poată fi sprijinit procesul terapeutic. ..

R. Kae.s

(G. D. S.)

Instructaj

Instrucțiuni verbale prezentate subiectului care este supus unui test* sau unui experiment*, permițîndu-i să ştie ce are de făcut. Este o regulă ca instructajele să fie perfect standardizate, evitînd ca ele să influențeze diferit subiecții. Animalele, subiecții umani cu care comunicarea verbală este imposibilă (copii înaintea dobîndirii limbajului, unele cazuri patologice, membri ai comunităților lingvistice străine de cea a experimentatorului) au determinat pe psihologi să pună la punct proceduri capabile să obțină comportamentul aşteptat fără a depinde de instructaje: modelare progresivă, control prin contingențe*, imitație*. Soluția nu a fost găsită în toate cazurile. Astfel, la animal nu există un echivalent al probelor clasice de memorie de rapel* sau de evocare* la om, această mobilizare voluntară* a informațiilor mnezice nefiind posibilă, aparent, decît cu ajutorul unui instructaj

M. Richelle

(G. N.)

Instruire -> Educație

Instruire informatică

O instruire este o frază elementară, denumită şi ordin, a unui limbaj de programare* denumit „imperativ"; ea corespunde
uneia sau mai multor operații determinate, pe care un ordinator trebuie să le execute. Se disting mai multe categorii de instruiri: instruirile de afectare, care permit să se atribuie unui identificator valoarea unei expresii, instruirile de intrare-ieşire care permit transferul de informații* între unitatea centrală şi cele periferice, instruirile de buclă* care permit repetarea unei prelucrări, instruirile condiționale care permit efectuarea diferitelor prelucrări, după valoarea unei condiții. De exemplu, „DACĂ <test> ATUNCI <instruire-l> DACĂ NU <instruire-2>" este o formă de instruire condițională.

M. Baron (G. D. s.)

Instrumentală (învățare —)

învățare* de comportamente a cărei producere este condiționată de ajungerea la o recompensă* sau întărire*. Termenul este preluat din engleză, unde, într-una din accepții înseamnă „care serveşte la", „care serveşte drept intermediar, drept instrument pentru". Parcurgerea labirinturilor* a fost cea mai studiată formă de învățare instrumentală, dar există numeroase alte situații şi proceduri ce corespund definiției sale (sustragere*, evitare* activă etc). Condiționarea operantă* poate fi considerată fie ca o expresie echivalentă învățării instrumentale, fie corespunzătoare sensului deja stabilit, ca formă de
învățare experimentală.

V M. Richelle

(G. D. S.)

Instrumentalitate

Relație percepută şi evaluată de către fiecare individ între rezultatul muncii sale şi ceea ce el doreşte să obțină, fie că este vorba de bunuri materiale (precum salariul), de recompense simbolice (precum semne de stimă) sau consecințe de durată (cum sînt promovările). Teoria instrumen-tabilității susține că motivația* în muncă depinde, totodată, de valență şi de instrumentalitate.

C. Levy-Leboyer

(G. D. S.)

Integrare

Principiu de organizare care se aplică la structuri cu elemente ordonate ierarhic, nivelurile superioare exercitînd controlul asupra celor inferioare. Conceptul de integrare este central în logica ființei, în sensul că fiecare diferențiere*, fiecare creştere în complexitate corespunde unui grad nou de integrare. Importanța integrării în organizarea sistemului nervos* a fost recunoscută din 1884 de către H. Jackson, de numele căruia este legată legea integrării sistemului nervos central. Aceasta relevă consecința dublă a lezării unei structuri nervoase de un anumit nivel şi anume, pe de o parte, alterarea funcțiilor care-i sînt proprii şi, pe de altă parte, slăbirea controlului pe care ea îl exercită asupra structurilor inferioare care, în acest caz, se manifestă anarhic.

în psihologie, noţiunea de integrare ocupă un loc central în contexte teoretice foarte diferite: este întîlnită în caracterizarea mecanismelor de învăţare* sau în ordonarea stadiilor* dezvoltării* cognitive*, ca şi în organizarea elementelor lexicale în memorie* sau în aprecierea informaţiilor* senzoriale rezultate din modalităţi* diverse de derulare a unui program* motor. Termenul este aplicat, de asemenea, într-o manieră mai descriptivă, la orice conduită ale cărei elemente sînt clar subordonate unui scop* finalizat, la orice acţiune* intenţionată*, în contextul psihopedagogie sau psihosocial, termenul de integrare desemnează inserţia într-un grup la care individul ar trebui să se adapteze, conformîndu-i-se, grupul arătîndu-se mai mult sau mai puţin favorabil acestei inserţii. Integrarea se opune în acest caz segregării*.
C. Prevost şi M. Richelle
(G. D. S.)
Integrare intermodală
modal
Transfer inter-
Integrare socială
Trebuie distinsă funcţia socială a integrării de procesul de integrare. Funcţia constă în a asigura coordonările necesare unor
integrare şcolară
410
411
inteligenţă artificială
unităţi sau părţi ale unui ansamblu organizat în scopul de a menţine corespondenţa cu normele* şi valorile* acestuia. Procesul implică modalităţi diverse de interacţiune utilizate de un individ pentru a fi situat sau a se situa într-un grup sau colectivitate, cu scopul de a i se recunoaşte un loc, un statut şi o identitate socială. Integrarea diferă după repartiţia socială a vîr-stelor cărora li se atribuie competenţe relative, mai mult sau mai puţin accesibile, cu condiţia de a găsi satisfacţii alternative pentru scopurile şi mijloacele inaccesibile. Deoarece integrarea socială poate fi predeterminată de condiţii de origine şi de apartenenţă la categorii de vîrstă şi de sex, individul poate căuta să iasă dintr-un mediu şi dintr-un statut ocupat, pentru a schimba rolul într-un mediu ales de el. Integrarea socială este supusă efectelor unui control dublu: intern (personal) şi extern (social). Acesta se foloseşte de obligaţii şi sancţiuni, veghind, în acelaşi timp, asupra dezirabilităţii şi accesibilităţii obiectivelor avute în vedere şi evaluate. Controlul intern trece prin identificarea normativă, care este o condiţie esenţială a socializării. Bazîndu-se pe rezultatele unor anchete numeroase, S. Hirshi consideră că integrarea normativă diferă în funcţie de intensitatea a patru dimensiuni ale legăturii sociale: ataşamentul, angajamentul, investirea şi credinţa. Integrarea socială permite individului nu numai să intre în relaţii funcţionale cu lumea, să-şi satisfacă trebuinţele de a fi stimulat şi de a acţiona, ci şi de a răspunde la trebuinţe interpersonale de participare, afiliere şi confirmare.
/. Selosse (G. D. S.)
Integrare şcolară
Proces prin care sînt reuniţi în aceleaşi clase elevi pînă atunci şcolarizaţi în locuri diferite. Integrarea elevilor handicapaţi* (cu deficienţe vizuale şi auditive, cu infirmităţi motorii etc.) în clasele normale este preconizată în scopul de a lupta împotriva efectelor izolării sociale, de ghetou, care afectează aceste categorii. In acelaşi fel,
integrarea elevilor cu eşec* şcolar grav, susţinută prin ore date de către educatori specializaţi, permite evitarea efectelor cumulative ale „nivelării la limita de jos" pe care regruparea lor în clase speciale tinde să o producă. într-o accepţie generală, integrarea caută să unifice sistemul şcolar*, amînînd procesele de selecţie. în această perspectivă, capătă sens formarea unor structuri secundare de tipul unui trunchi comun*.
D. Manesse (G. D. S.)
Intelectualizare
în sensul precis al termenului, intelectua-lizarea este un mecanism de apărare* a eu/ego-lui*, iar mai general, un proces psihic descris de A. Freud în 1936. Intelec-tualizarea ca mecanism de apărare nu este altceva decît intensificarea celei mai profunde atitudini a eului, care constă în substituirea procesului secundar* cu cel primar*. Este operantă în special la unii adolescenţi, caracterizîndu-se prin transpunerea în teorii sociale, psihologice, respectiv fizice sau metafizice, a percepţiei pe care o are subiectul asupra proceselor inconştiente care s-au format în interiorul personalităţii* sale; ea produce o transpunere a proceselor pulsionale în limbaj intelectual. într-o manieră mai liberă, mulţi psihanalişti denumesc intelectuali-zarea ca rezistenţă* a unor subiecţi faţă de exprimarea spontană a ideilor şi mai ales a afectelor*, pe care aceştia tind s-o înlocuiască cu comentariile sau teoriile lor.
J.-M. Petot (G. d. S.)

Inteligență
Funcție* psihologică sau ansamblu de funcții datorită cărora organismul se adaptează la mediu* elaborînd combinații originale ale conduitelor*, achiziționează şi foloseşte cunoştințe* noi şi, eventual, raționează şi rezolvă problemele* conform regulilor degajate prin formalizările logicii. Inteligența, prin tradiție, este opusă instinctului*, care înzestrează animalul cu conduite adaptative foarte bune, dar fără originalitate, ele înscriindu-se în ereditatea
speciei. Inteligența se opune, pe de altă parte, automatismului*, deşi în mod necesar se sprijină pe acesta, iar ceea ce ea transformă în formă inedită trece mai departe în repertoriul rutinei*, prin exercițiu*-
Studiul inteligenței în psihologia ştiințifică a cunoscut diferite faze succesive şi, la un moment dat, ramificații diverse. în prima fază, accentul a fost pus pe măsurarea manifestărilor de inteligență sau a facultăților* intelectuale fundamentate de psihologiile filozofice. Multiplicarea testelor* mentale, teste de coeficient intelectual* sau de aptitudini* diverse, folosite mult în scopuri practice pentru orientare* şi selecție*, a condus, prin metode de analiză factorială*, la teorii structurale ale inteligenței şi componentelor sale. La periferia acestui curent se dezvoltă o abordare mai puțin interesată de produsele inteligenței decît de demersurile şi modul său de funcționare. J. Piaget, după alți înaintaşi, a marcat acest domeniu cu amprenta sa teoretică şi preferința pentru metoda ontogenetică* (v. Epistemologie genetică şi Constructivism).
Alăturîndu-se lui J. Piaget în ce priveşte interesul pentru mecanisme, dar nu şi pentru explicarea lor în evoluția ontogenetică, un alt curent al psihologiei inteligenței s-a preocupat în primul rînd de demontarea strategiilor* folosite de subiect în rezolvarea problemelor. Acesta este curentul topit astăzi în cadrul psihologiei cognitive*, pentru care termenul de cogniție* a înlocuit, adesea, pe cel de inteligență şi care alimentează prin analizele sale asupra proceselor cognitive naturale domeniul inteligenței artificiale*, fiind, în acelaşi timp, o sursă de modele* descriptive şi explicative.
Psihologia a renunțat de mult timp la opoziția dintre om şi animal, rezervînd inteligența celui dintîi: o abordare evolutivă a proceselor de creştere a informației* la nivelul organismului individual permite, de fapt, urmărirea continuității de la formele elementare de adaptare individuală (obişnuire*, învățări asociative*), pînă la
forme dintre cele mai elaborate care antrenează activitățile simbolice*. Cu toate că ncurobiologia* comparată nu a încetat să ne ofere surprize privind bogăția nebănuită a structurilor nervoase care asigură la specii foarte diferite gestiunea conduitelor inteligente, nu există nici o îndoială că dezvoltarea acestora din urmă în filo-geneză este paralelă cu dezvoltarea sistemului nervos central şi mai cu seamă a cortexului cerebral la mamifere. Problema unității inteligenței nu a încetat să fie pusă. La vechile facultăți ale psihicului s-a adăugat subdiviziunea aptitudinilor*, eventual subordonate inteligenței generale (factor g), înregistrată printr-o notă globală la teste (QI). Mai recent, problema unității a fost formulată în termeni de forme de inteligență, mai mult decît de componente: pe de o parte, se face opoziția dintre gîndirea divergentă* şi gîndirea convergentă*, între inteligența fluidă şi cea cristalizată, între independența* şi dependența* față de cîmp; pe de altă parte, au fost distinse formele de inteligență care intervin foarte mult în activitățile structurate ale sistemelor şcolare, şi prin aceasta deosebit de importante în culturile puternic şcolarizate (cunoştințele), de cele care acționează în diferite direcții ale vieții cotidiene şi practice (priceperile). Constatarea unor diferențe interindividua-le importante, oricare ar fi componentele sau formele inteligenței vizate, a stimulat şi cercetările referitoare la determinările ereditare şi socioeducative, ca şi dezbaterea întotdeauna pasionată asupra contribuției mediului şi a zestrei genetice.
M. Richelle
(G. D. S.)
Inteligență artificială
Termen introdus în 1956 la conferința de la Dartmouth College (New Hampshire), unde a fost prezentat programul de demonstrare al teoremei or Logic Theoristde către A. Newell, G. Shaw şi H. Simon, inteligența artificială este un domeniu al cărui contur este slab definit şi care se deosebeşte de informatica* aşa-numită cla-

sică prin problemele studiate, metodele folosite şi relațiile privilegiate cu ştiințele cognitive*.
Inteligența artificială se ocupă cu probleme slab tratate sau netratate în cercetarea algoritmică propriu-zisă; obiectul ei general este să reproducă, cu ajutorul maşinilor, activitățile umane apreciate de obicei ca fiind inteligente, mijlocul preferat de experimentare fiind, în prezent, ordinatorul. Caracterizată în anii 1950-1960 prin tratarea informațiilor simbolice non-numerice, ca şi prin utilizarea euristicilor*, ea s-a dezvoltat, mai întîi, în demonstrarea automată a teoremelor, în domeniul programelor de joc (jocul de şah, în special) şi în rezolvarea generală a problemelor. S-au raliat şi alte domenii, ca recunoaşterea

formelor* şi tratarea automată a limbajului natural*. De la sfîrşitul anilor 1970, inteligenţa artificială este marcată de dezvoltarea sistemelor-experte* (sau sisteme pe bază de cunoştinţe), pentru care problematica generală constă în reprezentarea cunoştinţelor* şi modelarea* raţionamentelor. Printre alte direcţii ale învăţării automatizate este şi rezolvarea de probleme* distribuită. Se pot distinge două mari curente în domeniul inteligenţei artificiale, cu obiective şi metode diferite:
1. realizarea de sisteme informatice cu performanţe bune în rezolvarea de probleme, prin orice mijloace posibile. Potrivit acestei direcţii, studiul comportamentului uman (expert) în situaţie de rezolvare a problemelor poate fi sursă de inspiraţie pentru găsirea unor mijloace euristice bune şi realizarea unor programe eficiente.
2. conceperea de sisteme care să modeleze comportamentul uman (expert sau nu) în relaţie cu studiile de psihologie cognitivă. Motivaţiile acestei direcţii se raportează la testul modelelor psihologice sau la realizarea sistemelor interactive de sprijin în rezolvarea problemelor şi a sistemelor de sprijinire a învătămîntului. w „

M. Baron
(G. D. S.)

Inteligenţă practică

Această expresie, înţeleasă în sens extins, ar putea desemna, cu adevărat, forme de inteligenţă* aplicate la situaţii concrete ale vieţii practice, spre deosebire de cele care intervin în cunoştinţele abstracte şi formale (opoziţie dintre priceperi şi cunoştinţe), în acelaşi timp, în mod tradiţional a fost atribuită inteligenţei manifestate în rezolvarea de probleme* concrete care impun conduite de manipulare. A fost descrisă magistral de către W. Kohler (1917) la cimpanzei, demonstrînd capacitatea acestora de a efectua ocoluri*, de a utiliza obiecte intermediare şi de a combina obiecte pentru a face instrumente care să le permită ajungerea la momeală; el a notat fazele inactive urmate de comprehensiune subită* sau insight, indicînd activitatea posibilă de tatonare interiorizată. Aceste lucrări ale lui Kohler au inspirat multe cercetări similare la copil. Ele au avut un mare merit şi în deschiderea direcţiei spre studii experimentale privind capacitatea de reprezentare* simbolică la primatele superioare şi construirea şi folosirea uneltelor* de către animal. Potrivit strategiilor* folosite, unii au vrut să descopere în inteligenţa practică un nivel al conduitelor inteligente superior învăţării* instrumentale prin încercări şi erori*, şi care reflectă competenţe de raţionament* pe care, ulterior, limbajul* le va dezvolta. Sarcinile de inteligenţă practică introduse în teste au fost denumite probe de performanţă*, spre deosebire de probe mentale*’ M. Richelle
(G. D. S.)

• Kohler W. (1917), lntelligenzpriifugen an Anthropdiden, Abhandlungen der Koniglische preussische Akademie der Wissenschaft, Berlin. Traducere (1931): L'Intelligence des singes superieurs (trad. P. Guillaume), Payot, Paris.

Inteligibilitate

Caracteristici ale unui discurs, text, mesaj oral sau scris, care permit comprehensiunea*. Inteligibilitatea depinde, în parte, de capacităţile subiectului receptor dar, în mare măsură, depinde de proprietăţile fizice şi lingvistice ale mesajului*. Condiţiile inteligibilităţii vorbirii au preocupat,

din anii 1920, pe specialiştii în problemele comunicării* (în special cea telefonică). în cercetări legate de nume ca cele ale lui H. Fletcher, J. C. R. Licklider şi G. A. Miller, inteligibilitatea este măsurată prin procentajul elementelor dintr-un mesaj care au fost restituite corect. Se cunoaşte că inteligibilitatea este nulă în mediu liniştit, cînd nivelul sonor al vorbirii este sub 20 dB, şi este foarte bună pînă la 40 dB. Dacă mesajul este transmis pe un fond de zgomot*, inteligibilitatea este nulă la un raport vorbire/zgomot de 10 dB şi nu este perfectă decît la raporturi de 10-15 dB. Pe lîngă aceste condiţii psihoacustice, condiţiile lingvistice au constituit obiectul unor studii, mai ales cu ajutorul tehnicii de texte lacunare sau teste de închidere*, care constă în prezentarea unui text din care au fost eliminate cuvinte (d. ex., un cuvînt din cinci).

M. Richelle (G. D. S.)

Intensitate

Aplicată la stimuli*, intensitatea este o măsură a energiei*, exprimată în unităţi de presiune sonoră sau decibeli* pentru stimulul auditiv*, în unităţi ale fluxului* luminos sau luminanţei* pentru stimulul vizual. în cazul simţurilor chimice, de olfacţie* şi gust*, este preferată noţiunea de concentraţie în locul celei de intensitate.

Aplicată Ia senzaţie*, intensitatea corespunde dimensiunii de „forţă", care variază în corelaţie cu intensitatea (sau concentraţia chimică) a stimulului, conform unei relaţii apropiate, în genere, de legea lui Weber, pornind de la senzaţia de intensitate minimă ce corespunde pragului absolut*. Studiul

acestei relaţii constituie unul dintre obiectivele tradiţionale ale psihofi-zicii*; el permite construcţia scalelor* de senzaţie.
Termenul se aplică, într-o manieră mai puţin precisă din punct de vedere tehnic, la orice alt fenomen psihologic ce poate fi estimat* pornind de la „mai slab" către „mai puternic", fie că estimarea este făcută de un observator extern, fie de subiectul
însuşi: conduite* (agitaţie*, acte* agresive etc), emoţii* şi stări de spirit* (mînie, depresie*, anxietate* etc), atitudini* şi opinii* (xenofobie, adeziune ideologică etc). Acestea pot fi evaluate în intensitate prin diferite tehnici, cum este cea de estimare pe o scală cu n puncte şi marcarea pe o axă spaţială ce simbolizează continuum-u] fenomenului analizat.
M. Richelle
(O. D.)
Intensiune
în logică, intensiunea unui concept* (sau comprehensiunea*) este opusă extensiunii* sale (sau denotaţiei*). Intensiunea unui concept (registru) poate fi definită ca ansamblul de proprietăţi care circumscriu acest concept, în timp ce extensiunea sa este definită prin ansamblul tuturor obiectelor reale sau ideale la care el se aplică. Pentru lingvistica intensională, expresiile limbilor naturale* nu sînt purtătoarele decît ale unei referinţe* virtuale: ele trimit la noţiuni (nu la concepte), care specifică deschiderea acestei referinţe. Se impune a distinge între intenţie* şi intensiune. Din punct de vedere pragmatic* şi discursiv, identificarea intenţiei de semnificaţie* a unui enunţ este un aspect referitor la coerenţa* textuală. Fiind obiectul unei reconstrucţii, ea rezultă dintr-o activitate interpretativă.
J.-M. Aclam (G. D. S.)
Intenţie
Evocînd o stare implicită, neobservabilă, noţiunea de intenţie este utilizată în psihologie cu două semnificaţii diferite. Prima este specifică limbajului comun: intenţia constă în faptul de a-ţi propune un scop, corespunzînd unei voinţe* sau dorinţe* ce precedă o acţiune*. Această primă definiţie se înscrie într-un model mecanic sau biologic, intenţia constînd în reprezentarea prealabilă (conştientă sau inconştientă) a actului. în acest caz, acţiunea are două părţi: un fapt mental denumit voinţă sau intenţie, apoi efectul acestui fapt mental (care este alt fapt), ce îi succedă.
intenţionalitate
Acţiunea are această particularitate de a fi întotdeauna dirijată spre obiect. A doua definiţie corespunde unei direcţii care consideră că orice acţiune este intenţională prin ea însăşi, adică intenţia, dorinţa, voinţa fac parte integrantă din acţiune; intenţia corespunde în acest caz unei componente dispoziţionale a acţiunii; nici o acţiune, oricare ar fi ea, nu poate fi formulată sau realizată fără ca intenţia să fie implicită. Deci, intenţia nu este numai un moment anterior acţiunii, ea se continuă în acţiune. Această a doua definiţie se înscrie într-un model finalist după care se poate aprecia că a acţiona înseamnă, în acelaşi timp, a voi ceva; acţiunea implică intenţia iar o acţiune intenţionată este executată după un plan. Potrivit acestei direcţii de idei, specifică psihologiei acţiunii, intenţia a fost definită fie ca o parte neterminată a planului acţiunii începute, fie ca euristica unui sistem ce înglobează un ansamblu de instrucţiuni (programul) şi un mecanism care permite realizarea programului. A spune că orice acţiune este intenţionată, că ea poartă intenţia în ea însăşi şi deci corespunde voinţei unui agent, ridică numeroase probleme: de exemplu, se poate spune că orice acţiune este intenţionată, chiar cu sensul de „dispoziţie de a"? Nu există acţiune reflexă? O altă problemă, nu mai puţin importantă, prezintă interes pentru domeniul psihologiei: această concepţie a acţiunii intenţionate pune efectiv în discuţie noţiunile de sursă, de scop şi de obiect, deci conceptul de pul-
siune*.
A. Braconnier
(G. D. S.)
Intenţionalitate
Concept scolastic reactualizat de psihologul F. Brentano, reluat apoi şi dezvoltat de E. Husserl şi de întregul curent fenomenologic ; defineşte o proprietate a conştiinţei*.
Pentru F. Brentano şi E. Husserl, conştiinţa nu este niciodată identificabilă ca atare (ca proces general sau ca un conţinut), ci este întotdeauna corelată cu un act* orientat, de intenţie* referitoare la un obiect. Actul intenţionat este conţinut şi
de obiect şi de conştiinţă, în acelaşi ti intenţionalitatea putînd deci să fie defi -^ ca relaţie de orientare a celei de a ri "^ spre primul. Ua
Pentru psihologii fenomenologi, intenti nalitatea reprezintă raportul de seninif caţie*, de natură existenţială (şi nu ratio nală), pe care subiectul îl întreţine cu contextul actelor sale (obiecte din mediul înconjurător şi relaţii sociale); ea poate fi definită ca structură semnificativă a activităţii*, din punct de vedere subiectiv. Adepţii acestei şcoli consideră că orice activitate a unui subiect (conduite expresive perceptive şi chiar procese fiziologice) trebuie să fie analizată în intenţionalitatea ei dar ea nu este

întotdeauna accesibilă psihologului decît atunci cînd intenționat se întîlneşte cu subiectul, adică atunci cînd stabileşte cu el o relație intersubiectivă
autentică.
J.-P. Bronckart
(G. D. S.)
Intenționată (învățare —) -> învățare Intenționată (Memorare —) -> Memorare
Interacționism
Perspectivă epistemologică în care se consideră că orice cunoaştere* trebuie să fie analizată în cadrul unei relații de interdependență dintre subiectul* care cunoaşte şi obiectul* de cunoscut. Pentru interacționism, comportamentul* nu este o simpla reacție față de mediul înconjurător (schema stimul-răspuns), nici un fenomen de emergență* a capacităților* intrinsece ale subiectului (ineism*),, ci un proces interactiv de construcție. într-o astfel de perspectivă, acțiunea subiectului asupra mediului înconjurător este fundamentala. Pornind de la autori ca L. S. Vîgotski. A. N. Leontiev şi H. Wallon, s-a dezvoltat interacționismul social, care considera acțiunea reciprocă a membrilor grupu \ şi sistemele de comunicare* ce o fac P°sl bilă ca fenomen major în elaborarea cu noştințelor. j
pol-
interacțiune socială
general care desemnează fenome-„eîe sinergie a acțiunilor* ce se pot pro-7 e la niveluri funcționale diverse. Pe de
arte el se referă la acțiunile conjugate °le membrilor unui grup care urmăresc
laşi scop* (v. Coacțiune şi Interacțiune socială). Pe de altă parte, el se referă la mecanismele de reciprocitate care se stabilesc în desfăşurarea anumitor procese psihice (v. Fee'd-back); în acest sens, S. V. Kravkov şi şcoala sa, de exemplu, au descris interacțiunile care se manifestă în funcționarea organelor de simț.
J.-P. Bronckart
(G. D. S.)
în metodologia* experimentală şi în statistică, interacțiunea se defineşte prin faptul că relația dintre o anumită variabilă* independentă şi o variabilă dependentă este modificată în funcție de nivelul la care a ajuns o altă variabilă independentă. Interacțiunile apar frecvent în psihologie. De exemplu, efccu-Ie malnutriției între 0 şi 2 ani (prima variabilă independentă) nu vor acționa în acelaşi fel asupra dezvoltării intelectuale ulterioare (variabila dependentă), fiind în pas cu nivelul socioeconomic (a doua variabilă independentă) al familiei care educă copiii. Interacțiune genotip-mediu înconjurător: evidențierea unei interacțiuni între geno-t>P* şi mediul înconjurător* referitoare la un comportament* dat semnifică faptul că genotipurile nu au acelaşi efect, depinzînd de mediile în care sînt plasate şi, invers, mediile nu au aceleaşi efecte asupra diferitelor genotipuri. De exemplu, efecte ale variațiilor mediului uterin matern au fost relevate ca indicatori ai dezvoltării la şori-061 purtători ai unui anumit genotip, în timp J aceste efecte nu apar la şoricei purtă-" ai unui alt genotip; în acest exemplu, e două variabile independente sînt 8 noțipul şi mediul uterin, variabila depen-denta este dezvoltarea.
M. Carlier (G. D. S.)
Interacțiune aptitudini-tratament (IAT)
în pedagogie, ansamblul de relații, luate în considerație, dintre aptitudini*, în sensul de caracteristici ale subiectului, şi tratament* în sensul de intervenție experimentală sau neexperimentală. De exemplu : aceeaşi metodă de învățare nu corespunde în mod egal elevilor foarte agili din punct de vedere spiritual şi celor lenți, anxioşi şi neanxioşi etc. Pentru a verifica incidența interacțiunilor aptitudini-tratament, este adesea elocvent studiul diferențial al rezultatelor. O interacțiune de ordinul întîi implică două variabile, de ordinul al doilea o variabilă în interacțiune cu altele două etc.
G. De Landsheere
(G. D. S.)
Interacțiune socială
Proces interpersonal prin care indivizi aflați în contact îşi modifică temporar comportamentele*, unii față de alții, prin stimulare reciprocă continuă. Interacțiunea socială este modul de comportament fundamental existent într-un grup*. Concept major în psihologia sovietică, pe care A. N. Leontiev îl defineşte ca o rețea de activități* gerate de grupul în care individul se dezvoltă şi se organizează; ființele umane se dezvoltă şi acționează în grupuri, comportamentele lor se derulează în situații colective, se referă la obiecte care au semnificație* socială şi sînt orientate de către activitățile obişnuite ale grupului. Din punct de vedere intern, conştiința* de sine şi construirea funcțiilor psihice superioare sînt puternic dependente de istoria raporturilor dintre individ şi societate. Apartenența la o cumunitate de interpretare a unităților de reprezentare* permite înțelegerea şi anticiparea* activităților altuia; de asemenea, ea permite modificarea comportamentului propriu, ținînd seama de punctul de vedere al celuilalt. Utilizarea limbajului* constituie, în acelaşi timp, reflectarea şi principalul instrument al

interacţiunii sociale.
/. Dolz
(G. D. S.)
interaural
interferenţă
Interaural
Se spune despre orice proces de interacţiune dintre stimulările, în genere diferite (stimulare dihotică*), ale celor două urechi.
M. Richelle
(G. D. s.)
Intercalare
Termen utilizat în gramatica generativă* pentru desemnarea operaţiei de transformare* care constă în inserarea în totalitate a unei succesiuni S2 (numită frază* intercalată sau constituantă; d. ex. „Charlotte mi-a oferit o pijama") într-o altă succesiune SI (numită frază matrice sau receptoare; d. ex., „Pijamaua s-a decolorat complet"), şi al cărei rezultat este o frază numită compusă sau complexă („Pijamaua pe care mi-a oferit-o Charlotte s-a decolorat complet"). în franceză, se vorbeşte şi despre asamblare pentru desemnarea aceleiaşi operaţii. Se vorbeşte mai cu seamă de autointercalare atunci cînd elementul intercalat este ca şi elementul intercalam, de aceeaşi natură sintactică. Un caz tipic de construcţie numită autointercalată este cel al intercalării unei relative într-o frază matrice care este deja şi ea o relativă intercalată: d. ex., „Violonistul pe care plasatoarea pe care o hărţuie Xavier a încercat
să-1 otrăvească s-a refăcut".
M. Hupet
(D. s.) Intercuartil —> Dispersie
Intercultural
Acest termen este folosit alături de alţii ca: mulţi- sau pluricultural, transcultural, deoarece, pe baza unor preocupări comune privind comunicarea*, el se referă la activităţi diferite: schimburi culturale în general ; evaluarea cursurilor şcolare în raport cu diversitatea etnoculturală a elevilor; studiul metamorfozelor comunicării dintre purtătorii de culturi* sau subculturi diferite; în sfîrşit, organizarea condiţiilor pentru respectarea diferenţelor culturale. Acest ultim caz se referă la o opţiune sprijinită pe argumente realiste: diversitatea etnoculturală a societăţilor va permite dez-
voltări; ştiinţifice: individul nu-si dezvoltarea şi performanţele optime d" plecînd de la cultura sa; morale: culturii" nefiind ierarhizabile (relativism), flec' 6 are dreptul la stabilirea unor condiţii p' & tru a se menţine; filozofice: fiecare să po " beneficia de bogăţia umanităţii prin acces ui său la diversitatea culturală. Această opţiune impune însă o acţiune în sensul articulării culturilor, încît, plecînd de la o reciprocitate deplină a perspectivelor pentru purtătorii lor, să se obţină efecte favorabile pentru diversitatea lor, fără dificultăţi. Termenul de intercultural ar putea fi menţinut pentru aceste acţiuni si produsele lor, iar termenul de „multicul-tural" să fie folosit pentru situaţiile de coexistenţă efectivă a sistemelor, fără o organizare a raporturilor spontane dintre ele. C. Camilleri
(G. D. S.)
Interdicţie ^
Barieră morală. Ea este întotdeauna numită interdicţie, delimitează posibilul şi reliefează dezirabilul, asigurînd o protecţie individuală, împiedicînd violenţa şi plăcerea dincolo de limitele de apărare. Puterea şi locul de decretare a ceea ce este interzis ţin de figuri de referinţă, iar prin supunere, identificare* şi introiecţie progresivă, interdicţiile se transformă în interdicţii interiorizate la nivelul conştiinţei morale (supraeul). După felul în care se integrează, ele se pot structura astfel încît să conţină, să deplaseze şi să orienteze procesele dinamice ale dezvoltării psihice. Dar cum interdicţia nu este niciodată inaccesibilă, ea este corelată cu legea, cu transgresiunea*, cu reprimarea, fiind dispoziţia care stabileşte un refuz. Această dispoziţie este situată de antropologia structurala şi psihanaliză, plecînd de la interdicţiile fundamentale ale incestului, canibalismului, uciderii. Interdicţia are o funcţie tripla-structurală, structurantă şi simbolica, oarece orice raport cu realitatea este^\' diat de legea care precedă pulsiunea ^ prin intermediul limbajului, exprima ^ rinţele. Interdicţiile ocupă un loc imp
11———————
"^„alcătuirea vieţii psihice, aflîndu-se
taIlt' inea mecanismelor de apărare*, de 'af°lare* de compromis, de sublimare; ele v enteâză conflictele* intrapsihice şi stă-HlTde angoasă ale conştiinţei; ele struc-ză stările nevrotice.
(G. D. s.)
lteremisferic -» Comisură
In
Interese
Tendinţe sau dispoziţii relativ stabile orientate spre diferite obiecte, activităţi sau experienţe. Aceste

tendinţe sînt condiţionate de cerinţe culturale care definesc rolurile corespunzătoare celor două sexe şi membrilor unui grup social dat. Interesele nu se limitează la cîmpul profesional, privind şi disciplinele şcolare, timpul liber şi alte activităţi în afara muncii. Măsurarea intereselor poate fi făcută cu ajutorul inventarelor. Cele mai cunoscute (inventarul lui E. K. Strong, inventarul lui G. F. Ku-der) sînt însoţite de grile de corecţie care permit compararea intereselor unui individ cu cele ale unui grup de referinţă compus din persoane ce au reuşit într-o profesie sau într-o categorie de meserii.
C. Levy-Leboyer (G. D. S.)
Interfantasmatizare
Apropierea anumitor membri ai unui grup, familial sau de altă natură, pe baza unei fantasme* inconştiente a unuia dintre ei, Percepută prin limbaj sau comportament, escnsă de către cercetătorii problema-1C11 grupului ca mentalitate de grup, ca ^onanţă inconştientă, rezonanţă fantasia sau ca interacţiune fantasmatică, ertantasmatizarea îşi are originea în cop? * simbi°tică dintre mamă şi ţilor H eXpnmînd capacitatea inconştien-o sur ! ,a comunica direct între ei. Fiind interf conflict- dar şi de creativitate, A Ejantasmatizarea este considerată de
?1 ^trCilea element organizator al familiei; acest fenomen apare
evident în producţiile onirice ale unei familii, în cursul unui tratament analitic.
A. Ruffiot (G. D. S.)
Interferent
Se spune despre un stimul* care, prezentat pe neaşteptate în cursul unui experiment de condiţionare*, perturbă desfăşurarea normală a acestuia reducînd activitatea condiţionată în curs (prin inhibiţie* externă, după I. Pavlov) sau eliminînd o inhibiţie existentă (dezinhibiţie*). Se spune despre orice stimul distractor* sau activitate competitivă care mobilizează atenţia, alterînd performanţa atenţiei într-o activitate; sau despre orice sarcină care perturbă o achiziţie* mnezică* prin-tr-un fenomen de interferenţă*.
M. Richelle (O. D.)
Interferenţă
Alterare a unei performanţe* rezultînd din-tr-o activitate sau sarcină intercalată sau concurentă.
în cazul memoriei*, interferenţa înseamnă alterarea achiziţiei* memoriei, pusă în evidenţă prin proba de recuperare* (rapel* sau recunoaştere*); ea poate fi cauzată de învăţarea* anterioară (interferenţă proac-tivă) sau de învăţarea intercalată între învăţarea iniţială şi testul de retenţie* (interferenţă retroactivă). în această situaţie, termenul de interferenţă este înlocuit adesea cu cel de inhibiţie*. Interferenţa reprezintă conceptul explicativ central în anumite teorii referitoare la uitare* şi, în neuropsihologie, în unele interpretări ale dificultăţilor de recuperare în memorie la unii bolnavi amnezici*, în special în sindromul Korsakov*.
Conceptul de interferenţă este central şi în studierea atenţiei. Procesele acesteia sînt evident perturbate de distractori* sau de concurenţa unei alte solicitări a atenţiei*. Cu cît o sarcină este mai automatizată, cu atît ea va fi mai puţin expusă interferenţei. Pe de altă parte, atenţia nu poate neutraliza întotdeauna interferenţele automate*, fapt demonstrat prin efectul Stroop
interiorizare

descris în 1935: anumite cuvinte scrise cu diferite culori sînt identificate fără dificultate într-un timp mediu constant; în cazul în care exprimă culori şi culoarea cernelii cu care sînt scrise nu corespunde culorii indicate, timpul de identificare creşte, de-monstrînd o interferenţă pe care subiectul nu o poate elimina voluntar. Fenomen de reducere a amplitudinii unei vibraţii, care rezultă din întîlnirea a două unde de faze diferite.
M. Richelle (O. D.)
Interiorizare
în accepţia sa generală, acest termen desemnează ansamblul de procese prin care anumite elemente ale lumii exterioare sînt integrate la nivelul funcţionării mentale a unui subiect, sub formă de reprezentări* ce contribuie la reorganizarea structurilor afective sau cognitive anterioare, în psihologia dezvoltării* a lui J. Piaget, acest termen se referă în special la mecanismele prin care produsele activităţii de asimilare* şi de acomodare*, reglate prin scheme* senzoriomotorii*, sînt reconstruite şi coordonate în plan mental. Interiorizarea constituie, alături de diferenţiere*, procesul major ce duce la emergenţa* funcţiei semiotice* şi, ulterior, la dezvoltarea* gîndirii* reprezentative în forma sa operatorie*. La L. S. Vîgotski şi la adepţii interacţionismului social*, acest termen indică procesul de apropriere* şi de reconstrucţie a semnificaţiilor* socioistorice vehiculate în limbajul* anturajului, care se manifestă Ia început prin apariţia limbajului interior*, apoi prin dezvoltarea gîndirii verbale propriu-zise (v. Al doilea sistem de semnalizare), în psihanaliză*, această noţiune este utilizată uneori ca sinonim al introiecţiei* (în special de către Şcoala kleiniană) şi uneori ca sinonim al identificării*. Ea este folosită, de asemenea, într-o manieră mai specifică, pentru a desemna procesele de reconstrucţie, la nivel

intrapsihic, a relațiilor interpsihice (interiorizarea relației de autoritate tată-copil, sub forma relației supraeu-eu). Ca reprezentare, în sens psihanalitic, acest proces presupune realizarea diferențierii structurale a aparatului psihic* (conştient, preconştient, inconştient*) care permite ca relațiile de conflict* să fie
trăite la acest nivel. . _ _
J.-P. Bronckart
(O. D. S.)
Interlingv
în învățarea* unor limbi secundare, acest termen desemnează sistemul interiorizat de către cel care învață, la un moment dat al învățării sale. Interlingvul indică o stare a limbii definită prin caracteristici interne, prin natura şi regulile gramaticale interiorizate, ca şi prin caracterul său evolutiv. Mai recent, această noțiune a devenit cvasi-sinonimă cu cele de „dialect* idioasincra-sic", „sistem intermediar", „competență* tranzitorie", „sistem de ambianță", „limbă a celui care învață". Studiul unui interlingv se referă, pe de o parte, la limba-țintă de care acesta tinde să se apropie şi, pe de altă parte, la sistemul interiorizat al limbii materne, substrat pe care cealaltă limbă
se clădeşte. „ _
D. Peraya
(G. d. : Intermitentă (întărire —) -> întărire
Intermitență
Caracteristică a unui stimul* prezentat ci întreruperi, în genere periodice*. în ace:T caz, intermitența va da loc, după frecveij ța* sa, la o senzație de stimulări succe sive separate prin pauze sau, dimpotrivă la o senzație continuă. Fenomenul se întîl neşte şi în cazul audiției*, şi la senzații tactilă*, ca şi în domeniul vizual, unde \ fost special studiat în lucrări referitoarl la frecvența sau pragul* critic de fuziune!
419
interpretare
(v. Clipire, Scintilație).
M. Richelle, (O. D.l
Intermodal -> Transfer intermodal Intermodalitate -> Transfer intermodal
Intemalitate -> Locus al controlului
Internalizare
Concept vechi în studiul socializării*: asimilare a datelor exterioare de către individ ca făcînd parte din el însuşi şi ema-nînd de la el însuşi. Mai precis, este procesul sociocognitiv* prin care indivizii asimilează la conceptul de seif*, ca o cunoaştere a ceea ce ei sînt, valoarea sau utilitatea socială recunoscută a comportamentului* lor. Utilitatea socială a anumitor comportamente de muncă poate fi astfel asimilată prin internalizare, sub forma unei cunoaşteri de sine, ca fiind conştiincios şi perseverent. Internalizarea se realizează de-a lungul producerii de explicații interne a întăririlor şi a comportamentelor, explicații la care predispune norma socială
de intemalitate.
ERSOC (G. D. S.)
Internat —> Externat Interoceptor -> Interocepție
Interocepție
Sensibilitate a organismului la stimuli interni. C. S. Sherrington, în 1911, adefinit, alături de exteroceptori* (receptorii informațiilor exterioare) şi de proprioceptori* (receptori ai senzațiilor somatice profunde), interoceptorii (denumiți uneori viscероceptori) care declanşează influxurile* ce pleacă de la sistemele viscerale. Astfel, interocepția regrupează informațiile ce provin de la sistemele gastroin-testinal, cardiovascular, limfatic, urogenital şi respirator, de la glandele endocrine, de la membranele seroase, de la sistemul reticulo-endotelial şi de la măduva osoasă. Anumite structuri specializate ale sistemului nervos* central, care furnizează informații privind schimbările compoziției chimice a sîngelui, pot fi şi ele aici asimilate.
Primele lucrări despre interoceptori, cele ale lui Cyon şi Ludwig în 1866, descriau anatomia şi fiziologia nervilor depresori ai cîrjei aortice; în 1868, Hering şi Breuer au evidențiat faptul că reflexul respirator
se bazează pe stimularea mecanică a receptorilor pulmonari. Lucrări ulterioare au permis diferențierea a cinci mari clase de interoceptori: mecanoreceptorii, chemore-ceptorii, termoreceptorii, osmoreceptorii şi receptorii de volum. Aceste cercetări asupra interoceptorilor s-au lovit de mari dificultăți metodologice: spre deosebire de exterocepție, interocepția, neputînd folosi metode psihofizice*, a putut beneficia numai de electrofizio-logie. Cercetării pavloviene (K. M. Bîkov, 1947) i se datorează începutul examinării sistematice a proprietăților interoceptorilor, a mecanismelor de integrare centrală a informațiilor pe care ei le furnizează, a relațiilor dintre intero- şi exteroceptori. Această activitate a

apelat la cercetări făcute din direcţii diferite, adăugînd la tehnicile electrofiziologice şi analiza experimentală a comportamentului, relatarea verbală şi metodele psihofiziologice. Astăzi se cunoaşte că informaţiile intero-ceptive influenţează comportamentul, joacă un rol considerabil în viaţa emoţională* şi în numeroase mecanisme inconştiente (G. Adam, 1967).
Stabilirea legăturii funcţionale între interocepţie, sistemele cognitive conştiente şi motricitatea* de relaţie, ca şi determinarea patologiei ce le poate fi asociată, constituie perspective importante ale cercetării, în special pentru psihologia medicală.
O. Fontaine
(O. D.)
• Bîkov K. M. (1947), L'ecorce cerebrale et Ies organes internes, Moscova. — Mir.-Adam, G. (1967), Interoception and Behaviour, Aka-demiai Kiado, Budapesta.
Interpersonală (Funcţie —) -> Funcţie a limbajului
Interpretare
Atribuire a unui sens sau a unei semnificaţii* unor fapte de naturi diferite: vorbire, atitudini, evenimente, situaţii. Atribuirea sensului se sprijină pe un sistem referenţial format din cunoştinţele subiec-
interpsihologie
intricare
tului şi care constituie premisa necesară pentru înţelegerea unei situaţii. Diversitatea punctelor de referinţă pe care le are un subiect normal permite o suplеţe în adaptarea la o situaţie dată a unui cadru referenţial specific.
Utilizarea de către psihanalist a teoriei freudiene, ca grilă de descifrare a discursului pacientului supus analizei, constituie un exemplu de sistem interpretativ. Interpretarea este patologică atunci cînd ea devine obligatorie şi sistematică, şi cînd un cadru referenţial inadecvat este folosit de către subiect pentru a ajunge la semnificaţia unei situaţii, cînd încrederea subiectului în deducţiile sale este absolută, el necunoscînd caracterul arbitrar al sistemului de referinţă. în acest caz, subiectul acordă o semnificaţie eronată unui fapt real care apare.
Interpretarea patologică constituie unul dintre mecanismele fundamentale care acţionează în cele mai multe dintre construcţiile delirante. Şi totuşi, ea nu are nici o semnificaţie diagnostică în clinica psi-hiatrică. Evident, ea poate fi întîlnită şi în anumite forme de tulburări timice (melancolie sau manie delirantă), ca şi în stări psi-hotice acute sau cronice, disociative (schizofrenie) sau nedisociative (delir cronic).
M.-C. Hardy-Bayle (G. D. s.)
Interpsihologie
Termen introdus de G. Tarde care, la sfîr-şitul secolului al XlX-lea, concepea psihologia colectivă ca fiind limitată la studiul interacţiunilor dintre indivizi. Această concepţie a fost pusă în discuţie şi nu mai este acceptată astăzi.
D. Anzieu
(G. D. S.)
Intersubiectivitate
Numeroşi autori, personalişti şi existenţialişti, fenomenologi sau nu, ca M. Sche-ler, G. Marcel, E. Mounier sau G. Gur-vitch, au utilizat acest termen şi corelatele sale: existenţa-împreună-cu-celălalt, co-existenţa, reciprocitatea, dialogul, comunicarea. A spune despre cineva că el se
exprimă faţă de altul implică faptul că^~ direa este inclusă în limbă, aşa cum biectul* ar fi cuprins în corpul său. AstăSU exprimarea este faptul primar şi nu izoiZl' rea conştiinţelor; punctul de plecare e a intersubiectivitatea: „pentru că emoţia ^ este un fapt psihic şi intern, ci o variat" a raporturilor noastre cu celălalt şi cu lume lizibilă în atitudinea noastră corporală ' trebuie spus că celălalt îmi este dat în mod evident ca un comportament" (M jvjer leau-Ponty, 1945, p. 109). Acest curent â influenţat psihiatria şi psihopatologia: faptul că schimbul gîndurilor nu poate fi considerat ca un simplu schimb de semne* se explică prin aceea că expresia este un fapt primar şi intersubiectiv care preludează diferenţierea subiecţilor ca atare. Interesul pentru noţiunea de intersubiectivitate a crescut în diverse ramuri ale psihologiei, în studiul formelor primare ale sociabilităţii, H. Wallon a arătat că perioada iniţială a psihismului este o stare de indivi-ziune a subiectului şi ambianţei; această simbioză* afectivă marchează foarte de timpuriu participarea celuilalt la formarea conştiinţei*. Lucrările de etologie* animală subliniază efectele terapeutice ale raporturilor sociale la maimuţele tinere. în psihologia clinică, cercetările lui D. Win-nicott privind fenomenele tranziţionale, jocul* şi psihoterapia ne dezvăluie forme noi de intersubiectivitate: experienţa culturală se situează în spaţiul potenţial dintre individ şi mediul său înconjurător.
R Doron şi E. Jalley
(G. D. S.)

• Merleau-Ponty M. (1945), „Le cinema et la nouvelle psychologie", în Sens et nonsens, Nagel, Paris.
Interval
în acustică, înseamnă distanța dintre doua sunete periodice*, exprimată prin raportu dintre frecvențele* lor. în muzică, este spațiul dintre două note simultane (interval a -monic) sau succesive (interval melodic). în terminologia condiționării operan ^ defineşte amînarea, variabilă sau cons ^ tă, care separă disponibilitățile de i
• * succesive în programele* cu interval. rirferval interstimul: amînarea care separă ’r rsitul unui stimul de începutul stimulu-rrnător. (Se deosebeşte de asincronia*
de instalare a stimulului.)
M. Richelle (G. D. S.)
interval de încredere -» încredere Interval de retenție -> Retenție Interval (Scală de —) -> Scală de măsură
Intimidare
Intimidarea este un comportament de amenințare* ritualizat*, cu mare valoare expresivă, simbolică a unui atac adevărat dar fără riscuri de daune corporale care apar în raporturile agoniste* dintre animale. Componentele agresive sînt evidente; armele (cioc, coarne, gheare) sînt expuse şi întinse spre rival. Şi elementele de frică sînt prezente: aripile întinse, penajul înfoiat, blana zbîrlită; atacul este schițat, dar oprit brusc fără a atinge adversarul. Un scufundător atacă rivalul plon-jînd sub apă, cu ciocul întins, căutînd să-1 găsească şi să-1 scoată la suprafață. Atacul simulat este de fapt o plonjare simulată: pasărea amenință din față cu ciocul întins, dă impresia că se repede, se aruncă dar revine la loc sau la cîțiva decimetri; dacă intimidarea nu este suficientă pentru a îndepărta rivalul, această falsă plonjare se poate transforma în atac real. Regruparea* sau hărțuiala este o formă specială de intimidare contra unui prădător* potențial. J.-C. Ruwet
(G. D. S.)
”'toleranță
Atitudine de reacție excesivă față de tot
a ce loveşte un sistem de credință*
P rat cu pasiune. Intoleranța poate ex-
pa,^’ca«"acteristici individuale sau gru-
nivel 1 P°ate f’ raP°rtata fie la un anumit gustiml °ltării (egocentrismul şi în-, fie la o i
nCdnr)’ rganizare
la p ala (Personalitate autoritară), fie
lunea ideologică partizană a unui
grup la climatul nepermisiv (atitudine sectară), fie prin alienare, la aderentul fanatic al unui şef. Intoleranța alimentează dispozițiile individuale şi colective de violentare şi persecutare a celor care gîndesc diferit. Ea poate fi exploatată în religie şi politică, ducînd la sacrificiu violent.
J. Selosse
(G. D. S.)
Intonație
Curbă melodică ce poate fi desprinsă din percepția unei fraze*. Ea rezultă din variația înălțimii muzicale a vocii*, adică din variațiile de ton* laringian sau fundamental al vocii. în franceză, de exemplu, intonațiile ridicate şi scăzute caracterizează formele interogative şi afirmative. în această primă accepție, „intonația", „melodia" şi „conturul melodic" sînt considerate sinonime, în sens extins, intonația este definită ca o integrare perceptivă globală a diferitelor elemente prozodice*. „ „
D. Peraya (G. D. S.)
Intracerebral -> Autostimulare
Intragrup
Ansamblul membrilor grupului* de apartenență al individului, aşa cum se degajă el, la un moment dat, din procesul cate-gorizării sociale*. Intragrupul este descris, adesea, ca fiind locul în care apar feno-mene de favoritism (sau de sociocentrism), membrii intragrupului fiind în mod deosebit apreciați mai bine decît membrii extragrupului*. După teoreticienii identității* sociale, individul îşi atribuie carac-teristicile pozitive ale intragrupului şi, în felul acesta, îşi construieşte o identitate pozitivă.
V ERSOC
(G. D. S.)
Intricare
Termenii intricare, fuziune sau unire desemnează în a doua teorie freudiană a pul-siunilor* amestecul care se produce între cele două grupuri pulsionale fundamentale, Eros* şi distrugere. Acest amestec face să coexiste investirile aceloraşi scopuri*
inînnseca

şi obiecte* prin ambele pulsiuni, astfel că puseurile celor două pulsiuni nu pot fi deosebite, chiar dacă sursele lor sînt distincte. Această unire este mijlocul important de legătură al pulsiunii de moarte. Exemplele cele mai caracteristice ale acestei uniri a pulsiunilor sînt sadismul* şi masochismul*, dar se pare că cea mai mare parte a conduitelor normale o activează la un grad sau altul. M. Klein, re-luînd o idee a lui S. Freud, consideră că acest proces de unire a pulsiunilor începe o dată cu debutul existenței, atunci cînd libido*-ul narcisic înregistrează deplasarea* spre exteriorul pulsiunilor de distrugere care, la început, sînt dirijate spre or-ganismul propriu. j..M. Petot
(G. D. S.)

Intrinsecă (întărire —) -» întărire

Introiecție

Termen (opus proiecției*) introdus în psihanaliză* de S. Ferenczi şi adaptat de S. Freud pentru a indica un mecanism psihologic cu rol formator al personalității*, care antrenează reconstrucția eu/ego-ului* şi serveşte la construcția supraeului*. Mecanism inconştient de încorporare a unui obiect, care constă în a prelua o cît mai mare parte din lumea exterioară şi a atribui sinelui calitățile reale sau presupuse ale obiectului. In Gestalt-terapie.*, Perls a definit introiecția ca pe una din rezistențele* clasice constînd în integrarea, fără a le transforma cu scopul de a le asimila într-o manieră personalizată, a ideilor sau principiilor altora, lumea exterioară invadînd astfel subiectul. Pentru psihanaliză, introiecția are mai curînd o conotație pozitivă, în timp ce pentru Geslalt este vorba de un proces cu conotație negativă.
M. Pujol (O.D.)

Introspecție

Acest termen a apărut la început în limba engleză la mijlocul secolului al XlX-lea şi are, în limba franceză, un sens tehnic,
desemnînd metoda prin care o conştiință* se observă pe ea însăşi. Această metodă de autoobservație a avut un rol important în istoria psihologiei: primul care a recurs la introspecția experimentală sau provocată a fost Alfred Binet în scopul cunoaşterii stărilor subiective (sau a conținuturilor conştiente) ale unui individ supus anumitor stimulări* sau pe cale de a îndeplini o sarcină precisă; în acest caz, s-a cerut subiectului să dea atenție* stărilor sale interioare şi să le descrie cît mai fidel posibil. Conținutul conştient şi raportat constituie obiectivul însuşi al psihologiei introspecționiste. Această metodă a fost radicalizată la sfîrşitul secolului al XlX-lea de către psihologii Şcolii de la Wiirzburg, precum O. Kiilpe sau K. Biih-ler, iar în Statele Unite, prin curentul structuralist* al lui Titchener. Ea a făcut obiectul unei critici generalizate la începutul secolului al XX-lea, susținută de partizanii unei „psihologii a celuilalt", a unei psihologii obiective*; în special behaviorismul*, afirmînd că acordul dintre mai mulți observatori este singura probă de validare a unei observații*, descalifică introspecția ca mod de acces la faptele psihologice. Totuşi, introspecția a rămas încă folosită şi astăzi în psihologia clinică*, atunci cînd se cere subiectului să raporteze, în timpul convorbirilor* sau în chestionar*, senzațiile, sentimentele sau convingerile sale; anumiți cognitivişti* au recurs, de asemenea, la această metodă, cerînd subiecților să verbalizeze operațiile* prin care ei au
rezolvat o sarcină. _ _
F. Parot
’ (G. D. S.)

Introversiune

Atitudine psihologică opusă extraversi-unii*; tendință de a se orienta spre interiorul sinelui, de a acorda importanță valorilor şi gîndurilorproprii, de a se izola de lumea exterioară. In sensul dat de C. Jung, introversiunea se defineşte prin scăderea interesului pentru lumea exterioară şi interiorizarea libido*-u]ui care exercită presiune asupra subiectului. H. Eysenck a
definit ca introvertiți acei subiecți care îşi pot găsi maximumul de trezire* la nivelul de jos al stimulării.
A. Braconnier (G. D. S.)

Introversiv (la testul Rorschach)

Termen ce aparține lui H. Rorschach, indicînd un tip de rezonanță intimă* care pune în evidență prevalenta răspunsurilor (anestezice* în raport cu răspunsurile referitoare la culoare*. El ar fi semnificativ pentru funcționarea psihicului, mai ales în ce priveşte lumea internă a subiectului, favorizînd conduitele intelectuale, creativitatea, producțiile imaginare, uneori în detrimentul afectelor*. -Subiectul introversiv demonstrează tendințe de repliere asupra sinelui, căutînd, mai curînd, sprijin în interiorul său psihic pentru a găsi satisfacții pulsionale şi fantasmatice, relativ independent de obiectele externe. Nevroza obsesională* este un exemplu tipic de personalitate* introversivă. _ _, ,
C. Chabert
(G. D. S.)

Intuiție

Proces psihologic prin care o cunoaştere nouă sau o credinţă* apare în sfera de cunoştinţe a unui subiect fără ca el să poată aduce dovezi logice în sprijinul acestei idei.
In intuiţia delirantă, caracterul patologic nu se raportează la faptul de a avea o intuiţie, ci la conţinutul său şi la veridicitatea pe care o acordă subiectul acestui conţinut fără să existe vreun suport perceptiv şi fără a socoti necesară verificarea sau justificarea logică.
Acest tip de certitudine* intuitivă poate fi întîlnit în cele mai multe stări delirante, dar e foarte rar izolat, asociindu-se cu alte mecanisme delirante care par să sprijine Şi să alimenteze această primă intuiţie.
M.-C. Hardy-Bayle
(G. D. S.)
locutorul o are despre ansamblul regulilor* ce determină formarea corectă a frazelor* (v. Competenţă lingvistică), permite subiectului să facă judecăţi de gramaticali-tate* asupra întregii fraze. Este vorba deci de o intuiţie a formei lingvistice şi nu a sensului*, intuiţie împărtăşită de toţi membrii unei comunităţi lingvistice.
J.-E. Gombert (G. D. s.)
Invariant
în sens general, element al unei structuri sau al unui sistem formal care se menţine chiar şi atunci cînd structura a suferit una sau mai multe transformări (v. Conservare). Această noţiune ocupă un loc central în gîndirea ştiinţifică şi în epistemologia* modernă. Afirmarea principiului inerţiei, al conservării forţei şi masei în transformările chimice, a principiului pre-relativist al conservării energiei etc. sînt cîteva din marile momente istorice ale ştiinţelor fizice. Pe de altă parte, teoreticienii geometriei şi algebrei din a doua jumătate a secolului al XlX-lea şi-au reconstruit obiectul de studiu pe baza cuplului transformare-invariant. De atunci, conceptul de invariant este legat de noţiunea matematică de grup* de transformare.
Autori ca H. Poincare sau E. Meyerson prevăzuseră deja importanţa grupurilor de transformare şi a invarianţilor pe care se sprijină pentru a explica funcţiile cognitive din punct de vedere psihologic. J. Pia-get este cel căruia i-a revenit rolul de a construi un program de cercetare care demonstrează omniprezenţa transformărilor (orice acţiune este transformare), a regrupărilor lor reglate, a constantelor* şi invariantelor multiple care rezultă din aceste regrupări.
/.-/. Ducret (G. D. S.)
I
'ntuiţie gramaticală
Pentru N. Chomsky, intuiţia gramaticală este procesul care, sub dependenţa cunoaşterii* tacite (adică inconştiente) pe care
Inventar biografic
Instrument de autoevaluare* care explorează diferite evenimente din viaţă, verificabile cu uşurinţă (curs şcolar, profesional, evenimente familiale, activităţi şcolare
inversiune
424
425
invitaţie sexuală
şi de loisir), ceea ce îl face puţin falsifi-cabil. Este utilizat mai ales în scopul selecţiei profesionale*. în acest caz, se identifică unele aspecte critice ale meseriei, care sînt convertite în itemi. Aceşti itemi vor fi selecţionaţi fie după relaţia lor cu indici de eficienţă profesională, fie după relaţia lor cu dimensiunile identificate prin analiza muncii (v. Validitate). Aceste inventare s-au dovedit a fi predictori mai buni decît procedeele clasice de culegere a datelor biografice (convorbire*, curri-
culum vitae).
M. Brucnon-Schweitzer
(G. D. S.)
Inversiune
în domeniul învăţării* discriminative, inversiunea constă în schimbarea valorii stimulului: pozitiv* (S+) în stimul negativ* (S~) şi cea a S~ în S+, după un anumit număr de încercări*. Operaţia este repetată, în genere, de mai multe ori, învăţarea inversiunii manifestîndu-se din ce în ce mai rapid, cel puţin la anumite specii. învăţarea inversiunii a fost propusă ca test al capacităţilor de învăţare în compararea speciilor.
Inversiunea prismatică: în studiul percepţiei* vizuale şi al plasticităţii* funcţiilor senzoriomotorii, răsturnare în sensul sus-jos sau stînga-dreapta a imaginilor retiniene, obţinută prin interpoziţia prismelor. Această procedură permite relevarea posibilităţilor de modificare a coordonărilor* senzoriomotorii şi de supleantă* senzorială. ,, _. , ,,
M. Richelle

(G. D. s.)

Investigaţie

Demers special al analizei psihologice, care constă în explorarea urmelor şi amintirilor*. Folosită mai ales în psihologia clinică*, investigaţia vizează interpretarea comprehensivă a dinamicii conduitei* unui subiect aflat în situaţie. Ea îşi propune să exploreze structurile şi procesele inconştiente, raportîndu-le la ansamblul interacţiunilor persoanei cu anturajul său şi cu ea însăşi. D. La-gache, în 1964, a precizat că metoda de investigare se sprijină pe trei criterii: informaţia, coerenţa şi economia în vederea interpretării corespunzătoare regulii de comprehensiune, adică de-a lungul relaţiei subiectului cu psihologul. Atitudinea investigatoare încearcă să stabilească şi să cîştige încrederea şi colaborarea subiectului în scopul ca acesta să adere la demersul psihologului, ca problemele sale să poată fi proiectate în situaţia de relaţie stabilită. Ea combină observaţia, convorbirea, produsele şi reacţiile unui subiect plasat într-o situaţie relaţională propice. Strategia de investigaţie se construieşte în jurul trebuinţelor la care psihologul îşi propune să răspundă, al mijloacelor utilizate şi scopurilor vizate.

J. Selosse (G. D. S.)

Investire

Concept psihanalitic, caracteristic din punct de vedere economic, bazat pe un model energetic care presupune o energie psihică ce poate fi fixată la o reprezentare, la corp, la o parte a corpului sau la un obiect. El indică atît actul de a investi, adică de a încărca cu energie, cît şi cantitatea de energie investită sau, altfel spus, suma excitaţiei, valoarea afectivă. Prin separarea reprezentării şi a cuantumului de afect* de care este legată, S. Freud a încercat să explice un fapt frapant, în special în isterie*: un eveniment important poate fi indiferent subiectului, în timp ce el este tulburat de un incident minor. S. Freud a fundamentat punctul de vedere economic pe două modele teoretice care sînt principale în psihanaliză, cel de aparat psihic* şi cel de pulsiune*: energia investită este acea energie pulsională care provine din surse interne, exercită o presiune permanentă şi impune aparatului psihic sarcina să o transforme. în a doua teorie a aparatului psihic, şinele este p Iul pulsional de unde provin toate invesl rile şi de unde celelalte instanţe (eul supraeul) îşi iau energia. Schimbările în investiri corespund unui ft de balanţă energetică, astfel că atunci cîn< una creşte se diminuează cealaltă; tot as
stau lucrurile între obiectele exterioare şi obiectele fantasmatice, corpul, eul etc. Cu toată ambiguitatea ei, această noţiune a înlocuit în psihologia clinică pe cea de intenţionalitate* sau de obiect-valoare din fenomenologie: ea este direct legată de teoria psihanalitică a inconştientului şi explică forţele angajate în activitatea psihică, în legătura cu obiectul de dorinţă, de iubire sau de ură, în transferul* din timpul curei psihanalitice*. Ea a căpătat mare importanţă în teoriile psihosomatice.

B. Brusset (G. D. S.)

Invidie

După M. Klein, una dintre emoţiile cele mai primitive şi fundamentale ale copilului mic, descrisă ca o pulsiune primară. Invidia este o nevoie de însuşire a obiectului ideal sau a calităţilor sale, şi în acelaşi timp o intenţie de a-1 distruge pentru a suprima presiunea pe care acesta o exercită ca obiect de invidie. Această intenţionalitate distrugătoare face din ea una din primele manifestări ale instinctului de moarte. Dacă invidia este foarte puternică, ea interacţionează în negocierea fazei pa-ranoschizoide*: clivajul dintre un obiect bun şi unul rău nu poate fi menţinut de vreme ce obiectul ideal devine un obiect atacat şi spoliat.

Unele organizări psihopatologice se referă la invidie ca exprimînd o funcţionare mentală arhaică, lipsită de capacitatea de a organiza ambivalenţa şi de a controla pul-siunile primare; este cazul unor tulburări limită, al unor stări hipocondriace* şi psi-hopatice*.

Obiectele invidiei îi conferă acesteia o semnificaţie diferită şi se raportează la dezvoltarea sexualităţii infantile: invidie de penis în cazul fetiţei, invidie inversă a băiatului pentru funcţia feminină, „conţinătoare" şi procreatoare. Din perspectivă kleniană fiecare dintre ele este mai tîrzie Şi consecutivă invidiei primare, spre deosebire de concepţia lui S. Freud, care face din invidia de penis un fenomen primar
aflat în centrul teoriei sale despre sexualitatea feminină.

R. Jouvent
(D. S.)

Invidie de penis

Invidia de penis este, după S. Freud, ansamblul sentimentelor de amărăciune şi de ciudă pe care fetiţa le-ar încerca atunci cînd constată diferenţa anatomică dintre sexe şi înţelege că ea nu are şi nu va avea penis. în acest sens, invidia de penis este ireductibilă la dorinţa de a avea un penis şi chiar mai mult la dorinţa de a primi un penis prin actul sexual. K. Abraham a distins două forme ale acestei invidii la femeie, în funcţie de cum ea dă loc unor fantasme avînd ca obiect posesia de penis (tip de realizare a dorinţei) sau unor mişcări ostile penisului pe care ştie că nu-1 poate poseda (tip de revanşă). Caracterul

primitiv al invidiei de penis a fost contestat de numeroase psihanaliste; M. Klein i-a admis realitatea, arătînd totuşi că aceasta nu este decît un derivat relativ tîrziu al invidiei primare de sîn*, comună copiilor mici de ambele sexe, şi contrariul invidiei masculine în legătură cu capacitatea feminină de a purta copii. r „

K J.-M. Petot

(D. s.)

Invitaţie sexuală

Invitaţia sexuală se află în poziţia finală a secvenţei* comportamentelor destinate copulaţiei, precedînd acest act. Această atitudine poartă denumirea de lordoză la rozătoare; femela este imobilă, încremenită, cu labele anterioare îndoite, labele posterioare îndepărtate, coada deviată, dosul curbat. La primate, se numeşte prezentare atitudinea unei femele care se apropie în patru labe, uneori de-a-ndăratelea, se apleacă, cu spatele ridicat şi întors către mascul; îndemnul este întărit la babuini prin tumefacţia părţilor goale şi viu colorate ale regiunii anogenitale. La aceiaşi babuini se observă frecvent că masculii adoptă această atitudine ca un fel de supunere*, pentru a linişti un mascul dominant*. La păsări, femela care solicită împerecherea îşi îndoaie labele, se apleacă

în faţă, îşi ridică şezutul, îşi îndepărtează coada. în perioada de călduri sau de estru, frecvenţa cu care o femelă, nedispusă încă să accepte copulaţia, solicită acest lucru este un indice de informare a masculului asupra gradului său de maturizare. La porumbel sau la cocoşul-de-munte, femela solicită în timp ce bărbatul îi face curte; în momentul în care acesta din urmă ia poziţia şi se pregăteşte pentru împerechere, femela se eschivează; manevra se repetă de mai multe ori şi stimulează maturizarea partenerilor. La cufundacul-mare moţat, la care nu există dimorfism sexual şi copulaţia pentru fecundaţie partajată, rolurile sînt interşanjabile — masculul şi femela practică deopotrivă invitaţia: invitantul se culcă la suprafaţa apei sau pe o grămadă vegetală ca un cuib; cu gîtul întins, cu podoaba capului coborîtă, imobil, aşteaptă ca celălalt să efectueze o pseudo-copulaţie. Repetarea acestor secvenţe contribuie la maturizarea partenerilor şi întăreşte coeziunea cuplului.

J.-C. Ruwet (O. D.)

Ipohondrie

Sindrom constituit din preocupări avînd drept obiect sănătatea şi care se asociază unei exacerbări a senzaţiilor cenestezice. Ipohondria este definită în mod clasic ca interpretare nefirească de senzaţii sau de semne fizice resimţite ca anormale şi con-ducînd la teama sau la credinţa de a avea o maladie. Etimologia grecească a cuvîn-tului vădeşte şi indică folosirea sa iniţială ca echivalent masculin al isteriei*. După recunoaşterea, de către T. Sydenham, a existenţei isteriei la om, ipohondria este considerată ca o afecţiune distinctă, putînd atinge ambele sexe. în studiul său din 1899, J. Cotard a definitivat descrierea ei subliniind tendinţa ipohondrului de a determina cauzele maladiilor de care el se socoteşte atins. S. Freud îi atribuie, în 1914, locul de nevroză actuală şi o explică prin modificările investirii libidinale, care se reportează masiv de la obiectele lumii exterioare asupra organelor corporale, în parte sau în totalitate, funcţionînd aşadar ca zone erogene largi şi loc de descărcare a excitaţiei sexuale. Ipohondria alcătuieşte un ansamblu sindromic pe care îl putem considera în diferite cadre nosologice; de \ obicei se disting două mari forme: ipohondria anxioasă infiltrată de temeri nosofo-1 bice care reclamă reasigurarea şi ipohondria delirantă, veritabil delir* de interpretare care se însoţeşte adesea de conduite de revendicare.

J.-F. Alhlaire (G. N.)

Ipoteză

1. Propoziţie supusă verificării prin proba | faptelor. Formularea ipotezei este prima ! etapă a demersului ştiinţific, urmată de începerea acţiunii prin mijloace adecvate, observaţie* sau experiment*, pentru a o verifica sau a o respinge. Explicaţie* dată cu titlu provizoriu, în aşteptarea unei veri-1 ficări: în acest al doilea sens, ipoteza, care I se dovedeşte explicaţie încă nesigură, se \ deosebeşte de teorie*, care fie reuneşte şi j organizează date confirmate, fie articu-' lează argumente explicative al căror ca- i racter încă speculativ nu este subliniat. Se j poate regreta faptul că noţiunea de ipoteză a căzut în dizgraţie, în profitul cuvintelor \ teorie sau model*, care nu au aceeaşi co-; notaţie de prudenţă şi scepticism. Distincţia între cele două sensuri menţio-1 nate mai sus se bazează fără îndoială pe i maniera în care formularea ipotezei pro-1 voacă sau nu, în mod practic, deschiderea spre etapa următoare, de verificare empirică. Aceasta presupune că sîntem în măsură de a operaţionaliza ipoteza, pe de o parte graţie recurgerii la tehnici de investigaţie | disponibile, pe de altă parte graţie punerii J în

practică a planurilor* de experiment care permit aplicarea procedeelor statistice şi în special testele de ipoteze, în primul caz, referitor la etapa preliminară oricărei observaţii sau experimentări ştiinţifice, ipoteza se poate prezenta, în | psihologie ca în oricare domeniu, sub forme mai mult sau mai puţin structurate, de la formulările foarte deschise care premerg experimentelor de încercare pînă la expre-
•jle matematice care descriu o funcţie de erificat (d. ex., ne putem întreba dacă modelul de optimizare* se aplică comportamentelor ^e căutare a hranei ale unui animal în teritoriu natural). Nu există relaţie a priori între nivelul de complexitate sau de ambiţie al ipotezei şi interesul pentru rezultatele experimentului care vizează verificarea ei. 2 în statistica inferenţială, testele de ipoteze sînt proceduri care permit respingerea sau reţinerea unei propoziţii privind efectul unei variabile, o anumită interacţiune, omogenitatea unei populaţii observate etc. Aplicarea lor presupune că sînt îndeplinite anumite condiţii în recoltarea datelor şi în stabilirea planului de experiment. Ipoteza nulă, care preconizează absenţa unei diferenţe între o valoare specificată a unui parametru şi o valoare empirică, sau între o populaţie de referinţă şi o populaţie înrudită, sau între două eşantioane, este în modul cel mai strict testa-bilă. Respingerea sa, justificată prin rezultatul testului statistic adecvat, va permite să conchidem cu privire la efectul variabilei* independente studiate, la apartenenţa celor două eşantioane la populaţii distincte etc.

3. Dacă noţiunea de ipoteză nu mai este la loc de cinste în metodologia ştiinţifică, ea şi-a găsit în schimb locul în vocabularul psihologiei cognitive*, în care desemnează supoziţia, argumentul implicit ce oferă subiectului ocazia de a face o alegere*, de a lua o decizie* sau de a adopta o strategie* de căutare a soluţiei unei probleme*. Termenul fusese deja utilizat în acest sens în 1932, în legătură cu învăţarea* în labirint la animal, de către D. Kre-chewsky, în urma lui E. C. Tolman. Tipul de reprezentare* postulat aici are puncte comune cu expectaţia* şi cu anticiparea*. Cînd se trece la studiul rezolvării de probleme în stadiul gîndirii formale*, cum a făcut-o J. Piaget, ipotezele subiectului sînt deseori explicite sau explicitabile prin întrebări, sau inferabile fără echivoc din conduitele sale nonverbale observabile. Activitatea cognitivă ca obiect de studiu
al psihologului se unifică în acest caz cu cea a omului de ştiinţă în conduita de cercetare.

M. Richelle
(G. N.)

Ipoteză nonparametrică -> Nonparame-trică
Ipoteză nulă —> Semnificaţie, Ipoteză Ipoteză parametrică -» Parametru

Ironie

Acest termen se referă, de obicei, la fenomene semiotice foarte variate, care nu au în comun decît „spiritul tendenţios", în retorică, el exprimă în special figura* antifrazei, prin care se lasă să se înţeleagă contrariul celor spuse („Este un viclean!"). După o concepţie mai nouă, de origine pragmatică*, ironia ar fi un discurs* raportat la o funcţie (auto) parodică: mimînd o enunţare*, se evidenţiază caracterul său absurd şi nepotrivit. Această definiţie are avantajul de a sublinia ironiile nonasertive („Haideţi, nu vă jenaţi!"), caracterul neho-tărît al semnificaţiei ironice şi ironia „cu dublu înţeles": orice enunţare poate fi interpretată ironic, cu condiţia să se vadă în ea, în gradul al doilea, imitarea exactă a ceea ce ea ar fi în primul grad. De exemplu, aşa e şi cu prezentul dicţionar, care este evident o excelentă parodie a lui însuşi.

A. Berrendonner (G. D. S.)

isterie

Aparţinînd, de la origini, istoriei medicinei, termenul de isterie evocă în zilele noastre trei aspecte psihologice: fenomenul de conversie*, o tulburare de personalitate*, şi o stare mentală caracteristică. Conversia constă într-un mecanism psihologic prin care un ansamblu de idei, dorinţe şi afecte este transformat într-un simptom corporal. Ea se manifestă mai ales prin comportamente prezentînd aparenţa unor infirmităţi fizice (paralizie, anestezie, afonie) fără semne de atingere organică şi care nu respectă sistematizarea anatomică sau sin-
istorie
dromică a maladiilor cunoscute. S. Freud a propus două explicaţii pentru simptomele de conversie: una stabileşte o legătură semantică între simptom şi reprezentarea refulată; cealaltă pune accentul pe un transfer de energie. Simptomul se formează fie printr-o echivalenţă simbolică, fie printr-o conexiune asociativă. Conversia isterică poate apărea ca un accident ocazional sau se poate înscrie într-o evoluţie durabilă. Ea se poate actualiza cu ocazia unui eveniment declanşator uşor reperabil sau, din contră, poate surveni fără vreo raţiune aparentă. Ea poate fi mai ales observată în indiferent care tip de organizare patologică a personalităţii, inclusiv în organizarea psihotică, dar se întîlneşte, în principal, în ceea ce s-a numit personalitate isterică. Personalitatea isterică se caracterizează prin diferite trăsături specifice: sugestibilitate, teatralism, erotizare a relaţiilor interuma-ne, mitomanie. Nu există o corelaţie sistematică între această personalitate şi manifestarea conversiei, în fine, termenul de isterie caracterizează o stare mentală în care regăsim: aptitudinea pentru conversie, adică o juisare inconştientă

prin şi în corp*. Corpul istericului ar fi excesiv erotizat şi tocmai aceasta i-ar da posibilitatea de a somatiza fantasma; prevalenta refulării* ca mecanism de apărare* ; existența la aceşti subiecți a unui conflict care-i determină să fie constant confruntați cu problematica bisexuală pe care orice individ normal o resimte şi o rezolvă în perioada adolescenței. Istericul are greutăți în a se degaja de acest conflict datorită dificultății sale de a lichida complexul Oedip şi de a depăşi angoasa de castrare.
Numeroase probleme sînt dezbătute în legătură cu isteria: prima priveşte distincția, propusă de unii specialişti, între isteria reprezentată de conversie (aşa cum a fost descrisă mai sus) şi isteria caracterizată printr-un comportament general în care este vorba de simularea* inconştientă a unei maladii. Acest ultim punct de vedere se aplică în mod special sindromului

lui Briquet*. Cea de a doua priveşte locul tulburărilor mentale care pot merge de la simpla amnezie* pînă la somnambulism*, eschivarea şi chiar dedublarea* personalității. Cea de a treia, în fine, priveşte ipotezele patogenice: alături de ipotezele neuro-biologice se citează ipoteze patogenice (altele decît cele la care s-a făcut referire pînă aici, adică ipotezele psihanalitice). Constatarea crizelor de isterie colectivă, a liniilor de demarcație uneori dificile între fenomenele de posesie şi fenomenele isterice, într-un cuvînt a aspectelor culturale, conduc pe anumiți specialişti la ipoteza unei posibilități ontogenice naturale pentru isterie, care ar fi mai mult sau mai puțin reprimată potrivit culturilor şi epocilor. Să citäm, de asemenea, o ipoteză explicativă asupra isteriei fără a ne sprijini pe o înțelegere psihanalitică a acestei nevroze*: aceea a lui P. Janet, care explică isteria prin îngustarea cîmpului conştiinței şi prin tendința spre disociere şi emancipare a sistemelor de idei şi a funcțiilor. S-ar putea face apropierea între această ipoteză şi o alta mai recentă, de tip cognitiv, care ar face din neatenția selectivă mecanismul prevalent al explicării, între altele, a superbei indiferențe a istericului. Să citäm, în fine, ipoteza etologică potrivit căreia isteria poate fi explicată ca un comportament de simulare şi un mecanism de diversiune fată de prădători. . . A. Braconmerl
(G. i
Istorie
Istoria se prezintă în psihologie* prin conceptele de geneză*, creştere*, dezvoltare*, cultură* şi civilizație: acesta este cadrul condițiilor de existență şi de mediu* specifice în care se elaborează viața mentală. Psihologia istorică* a lui I. Meyerson îşi pune problema, în cazul noului, ce este diferit de ceea ce este vechi, cum şi de ce a apărut acest nou. Cînd este vorba de istorie personală, metoda clinică utilizează anamneză* şi catamneza* pentru a restabili contextul unei conduite* sau a preciza schimbarea unui subiect*: însă S. Freud a arătat că efectul retroactiv remaniază

urmele mnezice potrivit cu experiențele noi şi cu accesul la un alt tip de dezvoltare. Dar cînd istoricul şi psihologul încearcă să gîndească temporalitatea culturală a indivizilor, atunci ei se izbesc de o limită comună. în acest caz, de fapt, trăirea* scapă printre degete şi nu ajungem niciodată la a sesiza „partea tare a lucrurilor moi" (L. Wittgenstein), ceea ce reprezintă totuşi condiția şi debutul oricărei ştiințe.
E. Jalley şi R. Doron (G. N.)
Desemnează, pe de altă parte, conținutul narativ ca distinct de actul narațiunii* şi de textul* narativ propriu-zis (v. Povestire) ; o poveste poate fi tradusă în forme semiotice diferite: în cuvinte, în imagini fixe (bandă desenată) sau mobile (cinema). Noțiunea de fabulă a formaliştilor corespunde istoriei. Un scriitor (Flaubert, d. ex.) nu poate atribui unui fapt divers decît istoria sa pentru a face din aceasta un roman (Madame Bovary). Pentru a fi vorba de istorie, e nevoie în mod necesar de un indice temporal dublat de un indice de cauzalitate* (aceasta permite să distingem un text narativ veritabil de o povestire de voiaj sau de o simplă relatare cronologică). Diverse cercetări centrate pe producere*, memorare şi comprehensiune* de texte au arătat că elementele istoriei erau stăpînite înainte de structurarea
povestirii propriu-zise.
J.-M. Adam
(G. N.)
Iterație (Buclă de —) -> Buclă
Iubire
Iubirea este un sentiment nefericit dacă nu este reciproc, dar care, dacă este împărtăşit şi satisfăcut în majoritatea aşteptărilor sale, aduce fericire; acest sentiment al unei persoane este adresat altei persoane precise şi determină pe prima să dorească să primească de la cea de a doua unele plăceri (sexuale, dacă este vorba de adulți), tandrețe, admirație, cooperare, înțelegere, protecție sau cel puțin cîteva din aceste satisfacții.
izotopie
Mai mult decît de psihologie, iubirea a fost descrisă de literatură în toate formele ei (heterosexuală, homosexuală, părintească, filială, narcisică), cu intensitățile ei (scurtă întîlnire, donjuanism, pasiune violentă), în procesul şi în efectele ei. Iubirea este adesea opusă, într-un fel destul de inexact, urii*;

contrariul dragostei este însă nu ura, ci indiferența afectivă.
D. Anzieu şi R. Doron
(S. D.)
Izolare
Mecanism de apărare* descris de S. Freud ca fiind tipic pentru nevroza obsesională*, în comparație cu refularea* care este tipică isteriei*. El constă în separarea unei gîn-diri sau acțiuni de contextul său şi de restul existenței subiectului. Este vorba de o atitudine care, sub diverse aspecte (pauze, ritualuri etc), stabileşte sistematic şi magic, prin ruptura conexiunilor asociative, un hiatus în derularea gîndurilor şi a actelor.
B. Brusset (G. D. S.)
Izomorfism -»Morfism
Izotopie
Efect al recurenței aceluiaşi sem* într-un discurs*. A.-J. Greimas (1966) a descris-o ca pe un ansamblu redundant de categorii semantice* care fac posibilă lectura uniformă a discursului. Astfel, o serie textuală de tipul: „ordinatorul meu este foarte trist de cînd calul său nu mai are centură de siguranță" nu prezintă redundanțele izotopice necesare formulării unei judecăți de coeziune-coerență*. între individul „ordinator" şi proprietatea „tristețe" există o incompatibilitate semică (/animat/ şi /neanimat/) ; la fel „centură de siguranță", care s-ar situa într-un domeniu compatibil cu „maşină", este imposibil să fie raportată la „cal", animal care nu poate aparține unui ordinator decît dacă se imaginează un univers ştiințifico-fantastic în care ar fi re-definite raporturile dintre elementele lumii reprezentate. Singura izotopie identificabilă se găseşte în „tristețe" şi în deposedarea
izotopie
implicată de „nu mai are". Chiar dacă acoperă fenomene foarte diverse, conceptul de izotopie „se referă întotdeauna la constanța unei direcții a sensului pe care îl prezintă un text atunci cînd este subordonat unor reguli de coerență interpretativă" (U. Eco, p. 128, 1979). El permite descrierea fenomenelor de poliizotopie şi heterotopie (v. Metaforă) foarte frecvente în texte: de la povestirea hazlie (care se produce pe o ruptură izotopică) la parabolă (lizibilă pe cel puțin două izotopii), trecînd prin ur-
1
1 •
mătoarele două versuri ale Iluminărilor 1 • A. Rimbaud: „Curenții cîmpiei, / Şj fg Ul şurile imense ale refluxului", în care se crucişează o izotopie acvatică (curenții "^ fluxului) şi alta terestră (făgaşurile cîrnpieft"
J-M. Adam
<G-
. S.)
• Eco U. (1979), Lector in fabula, Bompiani Milano. Traducere (1985): Lector in fabulă (trad. M. Bourzacher), Grasset şi Fasquelle Paris. — Greimas A.-J. (1966),'Semantique structurale, Larousse, Paris.
I
îmbătrînire
Efect normal al vîrstei asupra diferitelor funcții psihologice şi organice, tinzînd, deşi într-o manieră foarte inegală în funcție de subiecți şi funcții, spre o scădere a performanțelor şi capacităților. Acest declin poate începe după a doua decadă a vieții. A fost sugerat un efect al vîrstei asupra organelor de simț şi a organelor locomotorii, dar acest efect, numit periferic, pare mai puțin important decît efectele asupra sistemului nervos central. în orice caz variații mari există: cu titlul de exemplu, capacitățile numite de agilitate mentală, după un declin către 20 de ani, revin la scorul de origine după 60 de ani, ca şi cum anumite deficite ar fi compensate de beneficiile rezultate din experiență. Alături de scăderile de performanță şi de modificările anumitor trăsături ale personalității, reducerile capacității de învățare, de memorare şi/sau de amintire sînt cele mai sensibile, atît pentru subiect, cît şi pentru anturaj; intensitatea acestor tulburări poate deplasa limita trecerii de la normal la patologic. Imbătrînirea patologică cerebrală se ma-i'testă sub diferite forme, dintre care cele mai comune sînt sindroamele demențiale* "mlădia lui Alzheimer*) cu tulburări ale memoriei*, dezorientare temporospațială, ndrom afazo-apraxo-agnozic.
M. Le Moal
(N. C.)
ț a sarcinilor
ex Sar^na îmbogățită aduce celui care o m : ,mai multe satisfacții interne, adică ' multe satisfacții legate de conținutul*
muncii. A îmbogăți munca înseamnă a da operatorului mai multă autonomie, responsabilitate, informații asupra activității sale şi note de apreciere pentru reuşita în realizarea sarcinilor dificile care i-

au fost încredinţate. înseamnă şi a creşte interesul şi semnificaţia a ceea ce el face. Efectele îmbogăţirii sarcinilor asupra moralului şi comportamentului sînt variabile şi sînt modulate într-adevăr de caracteristicile individuale, mai ales de nevoia de îndeplinire*. C. Levy-Leboyer
(D. S.)
împerechere
în special la păsări, ceremonie de parade* care conduce la şi culminează cu copulaţia. Mişcările respective ale partenerilor sînt foarte expresive şi simbolice. Adesea, ele sînt efectul unui proces de ritualizare*. La galinacee, ademenirea constă în ciu-gulirea de pe jos pentru a atrage găina; la sternide, cerinţa* alimentară a femelei apare sub forma simbolică a unui comportament infantil; ofranda* alimentară a masculului este interpretată ca simbolizare a comportamentului parental*; prezentînd femelei un mic peşte în cioc, masculul atenuează ceea ce ar putea să apară agresiv în apropierea sa; peştişorul este prezentat simbolic, deoarece el nu este transmis în mod necesar şi nici consumat. Este posibil ca, la origini, în starea de tensiune dintre un mascul şi o femelă care se apropie, cerinţa şi ofranda să apară ca activitate de deplasare*, asigurînd liniştirea şi relaţia, şi că ele au fost selecţionate în fond pentru a juca un rol esenţial de comunicare în noul context. Secvenţa împerecherii nu
^%
împrumut
432
433
încercări şi erori
seconstmidedintr-odatH.cnmphcama-turatia si «ronizareapaftenenlor Repetarea saîntfcte coeziunea cuplului. Im-perecherasitunnată, a*»**, de parade post-copulatorii, care lipesc ş, red.n-j^azăteLeaiscată de *curta apropiere.
J.-C. Ruwet
(G. D. S.)
împrumut , „ ...
Acest temidesemneazMn acelaşi timp
actul detnBfeal unei tr»satun* sau um-tăti lingvistice*dintr-o limbam alta ş.trăsătura a *tea împrumutata: împrumutul rez»M*mterferei>ţalingv.stica. El priveşteînprincipal nivel"! lexical al limbii şi, spre deosebire de „calchiere', se caracterizează, cel puţin la început, prin voinţa de a menţine intacta forma sau trăsăturastrioâ. Integrară formei împrumutate se poate realizai grade diverse, în funcţie de parametrii Psiholingvistici (stăpîmreaffiiemelorlirgvistice în contact) şi/san sociolingvistici (afectare, prestigiul relativ alcelor doua limbi etc).
D. Peraya
(D. S.)
înălţime tonală . .
înălţimea d sunet sau toraa* lui este
acea particularitate a secţiei* auditive care nefauaconsideră K» ca sunetul este mai multsaumai puţin pv sau ascuţit. înălthneauMSunet deptfde în mod esenţial de frecvenţa* sa: cu cit aceasta este mai mare,c»atît sunetul pare mai ascuţit. Pentrutoates»tele, senzaţia de înălţime depinde tot-o oarecare fisură de intensitatea* sa» de nivelul lor de presiune acustică.lalâdeceaafărutideeadea caracterizare înălţimea unui sunet
oarecare ptt-un nui#r egal nu cu frecventasa.acufrecvei>ţa sunetului pur considerat c» 40 dB pe#e presiunea de referinţă, care dă ascultătorului normal mediuosenz»!ie de înălţime comparabila, înălţimea este evaluată, în acest caz, in meii*.
R. Genicot
(L. C. L.)
încapsulat ->WlodulariMte
încarcerare
Reţinerea într-o închisoare, ca urmare a unei decizii penale, este o formă legală de pedepsire a unui condamnat. Justificată raţional de cerinţe de securitate, de schimbare şi de exemplaritate a pedepsei, închiderea în puşcărie, care este un act de represiune socială, izolează deţinuţii de societate şi îi ascunde de lume. Privat de relaţia cu lumea exterioară, subiectul încarcerat se abandonează lui însuşi şi, datorită suprapopulării din penitenciar, este expus la o intimitate forţată cu alţi prizonieri. El devine obiectul unei deposedări simbolice, care se manifestă cîteodată prin tulburări de reacţie caracteristice patologiei carcerale. închisoarea, ca orice mediu închis stigmatizat, produce o subcultură proprie, carcerală, caracterizată prin dominarea de către deţinuţii foarte periculoşi, printr-o deviere a schimburilor, domnia homosexualităţii, glorificarea modelelor antisociale şi răspîndirea tehnicilor frauduloase. Existenţa acestei subculturi contravine încercărilor de acompaniament terapeutic ale deţinuţilor, care resimt realitatea carcerală ca o confirmare a unei lumi ostile

si atotputernice. _ ,
/. Selosse
(G. D. S.)
încălzire
Noțiune propusă de profesorii de educație fizică şi sport, mai ales: ansamblul de exerciții, în general motorii, respectiv musculare, destinate să atingă de la început eficiența maximă de performanță. Lecțiile de educație fizică încep adesea cu o fază globală de încălzire presupusă ca necesară şi se introduce simetric, la sfîrşit, o fază de întoarcere la calm. în funcție de momentele istorice şi de ideologiile didactice, perioada de încălzire a fost mai mult sau mai puțin lungă.
Unele şcoli de psihodramă* înțeleg prin warming up practica unei pregătiri a jocurilor de roluri*.
Se vorbeşte despre încălzire şi în psihologia experimentală, în legătură cu faza de pregătire prealabilă experienței propriu-zise.
C. Prevost
(D. S.)
încercare
într-o procedură* experimentală, unitate de situație reprodusă de un anumit număr de ori şi în cursul căreia subiectul îşi dovedeşte performanța*, care va fi observată si înregistrată distinct. Subdivizarea unei experiențe în încercări succesive este folosită mai ales cînd se intenționează punerea în evidență a unei evoluții a performanței (memorare*, învățare*, oboseală*) sau cînd se doreşte eliminarea unor inconveniente ale unei proceduri continue. Astfel, o procedură de încercări distincte (sau discrete) în care subiectul însuşi comandă începutul încercării, într-o sarcină care solicită puternic procesul'de atenție*, permite minimizarea fluctuațiilor sau căderilor de performanță pe care le antrenează o procedură continuă. Adesea caracteristicile dispozitivului experimental impun subdividerea în încercări succesive: astfel se întîmplă cu tehnicile labirinturilor* utilizate în studiul învățării. Metodele de condiționare operantă* au pus la Ioc de cinste în acest domeniu procedura continuă; dar, din motivele semnalate mai sus, s-a reintrodus aici adesea încercarea discretă: aceasta permite, de exemplu, într-un program de întărire de debit* de răspuns lent, să se analizeze estimarea temporală* a animalului, confundată uneori cu timpul folosit pentru consumarea hranei în procedură continuă. încercare unică: procedură în care subiectul nu este supus situației decît o singură dată, cum este adesea cazul în metoda numită de evitare* pasivă, în care un animal se vede sancționat de o stimulare aversi-vă* intensă pentru un singur răspuns furnizat, înalt probabil (d. ex., părăsirea unei platforme putejrnic luminate, pentru un compartiment mai întunecat, dar electrificat).
încercare clinică: în studiul experimental al unui medicament, prealab.il folosirii sale clinice, fază finală de verificare la pacienți a efectelor terapeutice aşteptate. Această încercare, pentru a fi concludentă, trebuie să se supună regulilor metodei experimentale şi să includă mai ales grupuri de control riguroase. Acestea implică adesea administrarea unui placebo* în metoda dublului orb. Respectarea acestor reguli este deosebit de importantă în punerea la punct a medicamentelor psihotrope*, ale căror efecte nu sînt evaluate în general decît în cadrul aprecierilor sau judecăților* clinicianului, ale pacientului însuşi sau ale anturajului său.
J M. Richelle
(D. s.)
încercare profesională
Eşantion de lucru alcătuit dintr-o sarcină aleasă deoarece este considerată cea mai reprezentativă dintre cele pe care candidatul va trebui să le efectueze în exercitarea activității sale profesionale. Probele profesionale, neglijate timp îndelungat în avantajul testelor*, au revenit în centrul atenției de cînd L. Owens le-a dat o bază teoretică dezvoltînd noțiunea de coerență comportamentală: comportamentul observat în timpul probei profesionale, considerată ca o replică miniaturizată a activității reale, ar trebui să se repete în situațiile ulterioare de muncă. _ , ,
C. Levy-Leboyer
(D. S.)
încercări şi erori (învățare prin —)
învățare* care se realizează de-a lungul unei succesiuni de tentative cînd infructuoase, cînd fructuoase, conduitele mani-festîndu-se în cursul acestora din urmă şi sfîrşind prin a birui. învățarea prin încercări şi erori ar răspunde, după E. J. Thorndike, legii efectului*. în măsura în care tatonările se exprimă aici în comportamente observabile, învățarea prin încercări şi erori a fost adesea asimilată la un nivel particular într-o concepție ierarhizată a conduitelor dobîndite şi inteligente, nivel superior condiționării pavloviene*, dar inferior tatonărilor interiorizate şi anticipatorii care duc la schimbarea bruscă a situației problemă, sau insight*. încercările şi erorile nu sînt totuşi inerente învățării percepti-vo-motorii elementare la animal, de vreme ce este posibil, printr-o amenajare convenabilă a condițiilor în care ea se desfă-

împrumut
432
se construieşte dintr-o dată, ci implică ma-turaţia şi sincronizarea partenerilor. Repetarea sa întăreşte coeziunea cuplului. împerecherea este urmată, adesea, de parade post-copulatorii, care liniştesc şi rediri-jează tensiunea iscată de scurta apropiere.
J.-C. Ruwet (G. D. S.)
împrumut
Acest termen desemnează în acelaşi timp actul de transfer al unei trăsături* sau unităţi lingvistice* dintr-o limbă în alta şi trăsătura sau unitatea împrumutată: împrumutul rezultă din interferenţa lingvistică. El priveşte în principal nivelul lexical al limbii şi, spre deosebire de „calchiere", se caracterizează, cel puţin la început, prin voinţa de a menţine intactă forma sau trăsătura străină. Integrarea formei împrumutate se poate realiza în grade diverse, în funcţie de parametrii psiholingvistici (stăpînirea sistemelor lingvistice în contact) şi/sau sociolingvistici (afectare, prestigiul relativ al celor două limbi etc).
D. Peraya
(D. S.)
înălţime tonală
înălţimea unui sunet sau tonia* lui este acea particularitate a senzaţiei* auditive care ne face să considerăm că sunetul este mai mult sau mai puţin grav sau ascuţit, înălţimea unui sunet depinde în mod esenţial de frecvenţa* sa: cu cît aceasta este mai mare, cu atît sunetul pare mai ascuţit. Pentru toate sunetele, senzaţia de înălţime depinde într-o oarecare măsură de intensitatea* sau de nivelul lor de presiune acustică. Iată de ce a apărut ideea de a caracteriza numeric înălţimea unui sunet oarecare printr-un număr egal nu cu frecvenţa sa, ci cu frecvenţa sunetului pur considerat cu 40 dB peste presiunea de referinţă, care dă ascultătorului normal mediu o senzaţie de înălţime comparabilă, înălţimea este evaluată, în acest caz, în meii*.
R. Genicot
(L. C. L.)
încapsulat -> Modularitate
încarcerare
Reţinerea într-o închisoare, ca urmare unei decizii penale, este o formă legală de pedepsire a unui condamnat. Justificaţi raţional de cerinţe de securitate, de schim-l bare şi de exemplaritate a pedepsei, în-| chiderea în puşcărie, care este un act de represiune socială, izolează deţinuţii societate şi îi ascunde de lume. Privat i relaţia cu lumea exterioară, subiectul în-l carcerat se abandonează lui însuşi şi, da-| torită suprapopulării din penitenciar, est< expus la o intimitate forţată cu alţi pri-l zonieri. El devine obiectul unei deposedării simbolice, care se manifestă cîteodată prin| tulburări de reacţie caracteristice patolc giei carcerale. închisoarea, ca orice mediu închis stigmatizat, produce o subcultur proprie, carcerală, caracterizată prin do-l minarea de către deţinuţii foarte periculoşi,) printr-o deviere a schimburilor, domnia homosexualităţii, glorificarea modelelor) antisociale şi răspîndirea tehnicilor frauduJ loase. Existenţa acestei subculturi contraJ vine încercărilor de acompaniament tera-| peutic ale deţinuţilor, care resimt realitatea carcerală ca o confirmare a unei lumi ostile
si atotputernice. , ,
r J. SelossA
(G. D. S.)|
încălzire
Noţiune propusă de profesorii de educaţie fizică şi sport, mai ales: ansamblul de exer-l citii, în general motorii, respectiv mus-| culare, destinate să atingă de la început efi-l cienţa maximă de performanţă. Lecţiile de educaţie fizică încep adesea cu o fază glo4 bală de încălzire presupusă ca necesară ţ se introduce simetric, la sfîrşit, o fază întoarcere la calm. în funcţie de momen-l tele istorice şi de ideologiile didacticei perioada de încălzire a fost mai mult sau mai puţin lungă. Unele şcoli de psihodramă* înţeleg prin warming up practica unei pregătiri a jocu-j rilor de roluri*. Se vorbeşte despre încălzire şi în psihologia" experimentală, în legătură cu faza de pregătire prealabilă experienţei propriu-zise.
C. Prevost
(D. S.)
433
încercări şi erori
încercare
într-o procedura* experimentala, unitate de situaţie reprodusă de un anumit număr de ori şi în cursul căreia subiectul îşi dovedeşte performanţa*, care va fi observată si înregistrată distinct. Subdivizarea unei experienţe în încercări succesive este folosită mai ales cînd se intenţionează punerea în evidenţă a

unei evoluţii a performanţei (memorare*, învăţare*, oboseală*) sau cînd se doreşte eliminarea unor inconveniente ale unei proceduri continue. Astfel, o procedură de încercări distincte (sau discrete) în care subiectul însuşi comandă începutul încercării, într-o sarcină care solicită puternic procesuFde atenţie*, permite minimizarea fluctuaţiilor sau căderilor de performanţă pe care le antrenează o procedură continuă. Adesea caracteristicile dispozitivului experimental impun subdividerea în încercări succesive: astfel se întîmplă cu tehnicile labirinturilor* utilizate în studiul învăţării. Metodele de condiţionare operantă* au pus la loc de cinste în acest domeniu procedura continuă; dar, din motivele semnalate mai sus, s-a reintrodus aici adesea încercarea discretă: aceasta permite, de exemplu, într-un program de întărire de debit* de răspuns lent, să se analizeze estimarea temporală* a animalului, confundată uneori cu timpul folosit pentru consumarea hranei în procedură continuă. încercare unică: procedură în care subiectul nu este supus situaţiei decît o singură dată, cum este adesea cazul în metoda numită de evitare* pasivă, în care un animal se vede sancţionat de o stimulare aversi-vă* intensă pentru un singur răspuns furnizat, înalt probabil (d. ex., părăsirea unei platforme puternic luminate, pentru un compartiment mai întunecat, dar electrificat).

ncercare clinică: în studiul experimental al unui medicament, prealab.il folosirii sale clinice, fază finală de verificare la pacienţi a efectelor terapeutice aşteptate. Această încercare, pentru a fi concludentă, trebuie să se supună regulilor metodei experimentale şi să includă mai ales grupuri de con-
î
trol riguroase. Acestea implică adesea administrarea unui placebo* în metoda dublului orb. Respectarea acestor reguli este deosebit de importantă în punerea la punct a medicamentelor psihotrope*, ale căror efecte nu sînt evaluate în general decît în cadrul aprecierilor sau judecăţilor* clinicianului, ale pacientului însuşi sau ale anturajului său. .

M. Richelle (D. S.)

încercare profesională

Eşantion de lucru alcătuit dintr-o sarcină aleasă deoarece este considerată cea mai reprezentativă dintre cele pe care candidatul va trebui să le efectueze în exercitarea activităţii sale profesionale. Probele profesionale, neglijate timp îndelungat în avantajul testelor*, au revenit în centrul atenţiei de cînd L. Owens le-a dat o bază teoretică dezvoltînd noţiunea de coerenţă comportamentală: comportamentul observat în timpul probei profesionale, considerată ca o replică miniaturizată a activităţii reale, ar trebui să se repete în situaţiile ulterioare de muncă.

C. Levy-Leboyer
(D. S.)

încercări şi erori (învăţare prin —)

învăţare* care se realizează de-a lungul unei succesiuni de tentative cînd infructuoase, cînd fructuoase, conduitele mani-festîndu-se în cursul acestora din urmă şi sfirşind prin a birui. învăţarea prin încercări şi erori ar răspunde, după E. J. Thorndike, legii efectului*. în măsura în care tatonările se exprimă aici în comportamente observabile, învăţarea prin încercări şi erori a fost adesea asimilată la un nivel particular într-o concepţie ierarhizată a conduitelor dobîndite şi inteligente, nivel superior condiţionării pavloviene*, dar inferior tatonărilor interiorizate şi anticipatorii care duc la schimbarea bruscă a situaţiei problemă, sau insight*. încercările şi erorile nu sînt totuşi inerente învăţării percepti-vo-motorii elementare la animal, de vreme ce este posibil, printr-o amenajare convenabilă a condiţiilor în care ea se desfă-
încheiere
şoară, să se realizeze o învăţare discrimi-
nativă* fără erori.

M. Rwhelle
(D. S.)

încheiere -» Lizibilitate, închidere

închidere

închidere sau completare pe care o operează percepţia asupra unei figuri* incomplete, de exemplu un cerc întretăiat de un segment, sau desenul unui obiect familiar ori al unei feţe care conţine o lacună. Legea* închiderii face parte din legile degajate de psihologii Formei* (gestaltişti). Ea se impune în mod special atunci cînd lacuna priveşte o bună formă* (o bună configuraţie — n.t.). Ea este pusă lesne în evidenţă în percepţia liberă, dar într-un mod şi mai convingător în percepţia tahisto-scopică*.

Prin extensie, completarea de către subiect a orice este dat ca prezentînd o lacună, fie că este vorba de un enunţ, de o acţiune descrisă, de un stimul muzical etc. Testele de închidere sau de încheiere, numite şi doze tests, sînt folosite pentru a măsura
performantele* în lectură*.

K ’ M. Rwhelle
(G. N.)

închidere (Lege a —) -> Legi ale percepției

încorporare

Mod de relație cu obiectul* libidinal de-a lungul stadiului canibalic*, încorporarea demonstrează anaclisisul* pulsiunilor* li-bidinale pe baza pulsiunilor de autoconservare. Ca urmare, ea conservă trăsăturile ingestiei de alimente: plăcere orală, distrugerea obiectului şi asimilarea substanței sale cu cea a subiectului. Din acest motiv, încorporarea este în esență o relație imaginară, facilitată de echivalența pars pro toto care predomină în inconştient între obiectele parțiale, mai ales sînul*, şi persoanele în cadrul cărora ele nu sînt altceva decît organe sau produse. S. Freud a subliniat că aceasta este prima formă a intro-iecției* şi a identificării*. K. Abraham a considerat-o prototipul sadismului* şi al

însingurare

ambivalenței*. M. Klein, urmîndu-1, as v. liniat importanța fantasmelor de înco rare în viața psihică normală şi patolOgj°-(mai ales în melancolie* şi în psihoză? precum şi a situațiilor anxiogene pe c le produc. Mai recent, N. Abraham şi U Torok au stabilit un contrast între fantas mele de încorporare şi procesul de intro iecție (v. Criptă).

J.-M.

(O. D.)

încredere (Limite, Interval de —)

Noțiunea interval de încredere este motivată de ideea de precizie în estimarea* unui parametru*. Se caută a se atribui parametrului nu numai o valoare, ci un ansamblu de valori grupate, compatibile cu datele. Acest ansamblu de valori constituie, în general, un interval. Cu cît acest interval este mai strîns, cu atît se poate spune că estimarea este precisă. Tehnic, construirea intervalului se face pornind de la un test al ipotezei*: diferența între valoarea parametrului şi valorile estimate compatibile cu datele, la pragul a, nu este semnificativă.

Fiind dat un parametru numeric 9, ansamblul valorilor sale compatibile cu datele la pragul a determină un interval de încredere la pragul a. Dacă se ia în considerație limita inferioară a intervalului, pentru acelaşi parametru, probabilitatea ca această valoare să fie inferioară parametrului este egală cu 1- a/2; numim această limită de încredere la pragul de a/2. Se poate face la fel cu limita superioară.

P Bonnet si H. Rouanet (G. N.)

încrucişare -» Factor

îndemînare . ^

Termen generic caracterizînd precizi-ajustărilor* motorii în cursul unor sarcin de indicare, de anticipare-coincidența sau de urmărire, la care există mari diferen. individuale. Aceste caracteristici nu corespund unor stadii de prelucrare a mi mației* sau unor aptitudini* deose 1^ Progresele în înțelegerea proceselor

,to1 motric duc Ia adoptarea unei ati-C°H i critice față de acest termen, mai ales h cauza polisemiei sale şi a lipsei de fonte experimentale care să-1 susțină. tap M. Durând

(S. D.)

îndeplinire -» Fantasmă

îndrumare

Cuvînt englezesc (Guidance) francizat in •inii 1950> 'n momentul în care orientarea şcolară* integra, pe lîngă sarcinile de examinare şi de diagnostic, funcții simultan terapeutice şi de readaptare* şcolară, care au determinat pe psihiatri şi pe psihologi să-şi asume față de copiii deficienți şi familiile lor responsabilități de consiliere, de susținere, de ajutor în decizii, chiar de direcționare, dacă nu a cunoştințelor, cel puțin a procesului în curs. Aceste cuvinte ale limbii franceze (şi ale limbii române - n.t.) desemnau, fără îndoială, practicile efective, însă încărcătura lor de autoritarism, fie şi temperat, Ie făceau improprii ideologic față de prestigiul nondirecti-vității*. Mai puțin conotat şi fără să fi fost necesară dezbaterea lui, termenul de îndrumare s-a impus.

D. Hameline

(G. N.)

înnăscut

Literalmente, ceea ce este din naştere. în sens strict, ceea ce este determinat de gene*, independent de orice influență a mediului şi de orice experiență. Calitățile sale sînt fixitatea şi rezistența la schimbare In această accepție, este opus dobîn-ait"lui, cele două noțiuni excluzîndu-se ™a Pe cealaltă. în realitate, ele nu pot fi inite fără referirea uneia la cealaltă şi,

d a Se exdude' ele sînt comPle-lalt v Ş" reactionează "na asupra celei-tare* 1 d°Uă Procese analoage de adap-istor- medlU> U"uI care a aPărut în cursul vidul • TClei> altul în cursul istoriei indi" varia •"' > nascutul este Propriu speciei şi lalte c m ltde acesteia la fel ca şi cele-mui s' Ctere ale sale. El evoluează în rit-Peciei înseşi. Aceasta determină ex-

perienței de încercări şi erori ale fiecărei generații, prin producerea pe calea sexualității a unei descendențe neuniforme; indivizii neadaptați la mediu nu se reproduc deloc sau se reproduc puțin; indi-

vizii adaptaţi îşi transmit calităţile descendenţilor. Achiziţiile speciei sînt stocate în memorie în secvenţa moleculei de ADN*. Ceea ce este înnăscut poate varia de la un individ la altul, îneît doi indivizi pot diferi unul de celălalt. Departe de a fi independent de mediu, înnăscutul a fost selecţionat de acesta astfel îneît, dacă el va trebui să se exprime într-un mediu comparabil cu cel care i-a guvernat evoluţia, se va dovedi perfect adaptat. Invers, el va părea aberant într-un mediu care ar fi prea deosebit de cel care 1-a generat. Rezultă că înnăscutul nu este decît un potenţial închis în genom*. El nu se poate exprima în fenotip decît în cursul şi ca urmare a embriogenezei şi etogenezei (v. Epigene-ză). înnăscutul se relevă progresiv şi naşterea sau ieşirea din ou nu sînt, din acest punct de vedere, stadii cruciale. Astfel, comportamentele înnăscute legate de sexualitate nu apar la adult decît după ce s-au format structurile anatomofiziologice indispensabile exprimării lor.

J.-C. Ruwet

(O. D.)

înregistrare cumulativă -> Cumulativă

însingurare

Situaţie de ruptură a contactului cu congenerii, însingurarea, denumită şi privare* socială, este uneori provocată experimental la animal, cu scopul de a i se studia consecinţele, de obicei negative, asupra adaptării: astfel, prin izolarea de mamă, H. Harlow a putut, în anii 1960, să evidenţieze factorii de bază ai genezei ataşamentului* la maimuţă. Studiile asupra privării senzoriale implică cel mai adesea însingurarea.

In afară de aceste situaţii experimentale implicînd, în cazul omului, subiecţi voluntari, însingurarea mai mult sau mai puţin completă rezultă în viaţa reală fie din

însumare

întîlnire

condiţii de existenţă (pierderea partenerului, viaţa solitară în mediul urban, anonim), fie din coerciţie (însingurare carce-rală), fie din constrîngerile profesionale extreme (zboruri spaţiale), fie din manifestări psihopatologice (delir de persecuţie*). Acestor forme de însingurare le corespund probleme psihologice foarte diferite, care cer eventual o intervenţie sau un sprijin special.

M. Richelle (G. D. S.)

însumare

Adunarea efectelor a doi sau mai mulţi stimuli*. Efectul de însumare senzorială desemnează un fenomen de excitaţie* senzorială care rezultă din două sau mai multe stimulări* succesive (însumare temporală), sau din două sau mai multe stimulări aplicate în puncte apropiate (însumare spaţială), acolo unde stimularea izolată era ineficace. însumarea binaurală* sau bin-oculară* este o creştere a sensibilităţii* care se manifestă printr-o coborîre a pragului absolut*, rezultată din stimularea ambelor urechi, respectiv a ambilor ochi. în condiţionarea pavloviană*, însumarea este o adunare a efectelor a doi stimuli condiţionaţi, fie excitatori, fie inhibitori.

M. Richelle (D. F.)

întărire

în procedura pavloviană*, operaţie care constă în prezentarea stimulului necondiţionat* în continuarea stimulului condiţionat* pentru a întări, a consolida asocierea lor.

în procedura operantă*, operaţie care constă în prezentarea unui întăritor* într-o relaţie particulară cu răspunsul operant, relaţie definită prin contingenţele* de întărire, întărirea pozitivă* constă în prezentarea unui agent întăritor pozitiv după un răspuns*, căruia, în consecinţă, îi creşte probabilitatea de emisie. în întărirea negativă*, este prezentată o stimulare aver-sivă* la care răspunsul operant permite oprirea (sustragere*) sau evitarea numai dacă răspunsul operant, numit în acest caz

de evitare*, n-a fost dat. în ambele ca probabilitatea emiterii răspunsului on ^ creşte.

rant

Relaţia între răspuns şi întărire poate va • după programele de întărire. întărirea esT numită continuă* cînd fiecare răsn 6 (sau, în condiţionarea pavloviană, fiec'are stimul condiţionat) face obiectul întăriri intermitente sau parţiale, atunci cînd numai anumite răspunsuri (sau anumiţi stimuli condiţionaţi) sînt întărite, pe baza criteriilor de cantitate a răspunsului, de debit* sau de timp* (în care caz el poate fi sau nu periodic*). întărirea este numită primară dacă introduce un întăritor în mod natural apetitiv* sau avcrsiv, secundară dacă este vorba despre un întăritor care a dobîndit una dintre aceste proprietăţi prin asociere cu o întărire primară. Intr-un mod cam ilogic se vorbeşte despre întărire non-contingentă cînd un întăritor este acordat după reguli oarecare, dar independent de răspunsurile produse. întărire intrinsecă: întărire inerentă înseşi activităţii operante. B. F. Skinner a denumit astfel întărirea ce se presupune că acţionează în activităţile intelectuale sau artistice care, după ce au fost poate începute cu ajutorul întăririlor exterioare, în continuare par să se autoîntreţină. Noţiunea trebuie apropiată de aceea de trebuinţă* de stimulare şi de activitate*.

M. Richelle (N. O

întărire amînată —> Amînat întărire continuă -> Continuu întărire dependentă -> Dependentă întărire diferențială -> Diferențial întărire negativă -> Negativ întărire pozitivă -> Pozitiv
întăritor . ,
Orice stimul* sau eveniment care, uU „'o într-o procedură de întărire*, determina ^ condiționare*. Termenul este, în gener
rvat domeniului condiționării operan-refsaU învățării instrumentale* terminn-
te
pavloviană* vorbind despre stimul condiționat*, întăritorul este numit po-v cînd, acordat ca urmare a unui răspuns H ! determină o creştere a probabilității miterii acestuia; este numit negativ dacă Lermină o creştere a probabilității emiterii răspunsului care permite oprirea acestuia sau sustragerea de la răspuns cu anticipație (sustragere*, evitare*). întăritorii pozitivi cei mai eficienți şi cei mai utilizați sînt cei care satisfac trebuințele* primare : hrană, băutură, acces la partenerul sexual; trebuie adăugate acestora anumite proprietăți ale stimulilor care au o valoare întăritoare intrinsecă (anumite arome), stimulările compensînd privarea senzorială*, accesul la mişcare, autostimularea* intra-cerebrală. Un stimul oarecare poate, pe de altă parte, dobîndi valoare de întăritor secundar* prin asociere cu un întăritor primar. Orice stimul care provoacă în mod natural sau prin asociere o reacție de retragere poate fi utilizat în mod normal ca întăritor negativ. Termenul întărire este uneori folosit în loc de întăritor dar, pentru exactitate, este nevoie să se facă distincție între ele.
M. Richelle (N. c.)
întîietate (Efect de —)
Unul dintre efectele asupra reținerii*, alături de cel al recentei*, legate de ordinea de prezentare a elementelor unei serii de «ertii dați pentru a fi memorați. Efectul de ntnetate apare în faptul că' itemii care Ocupa primele poziții în serie sînt mai bine reținuți decît itemii care ocupă poziții cen-rale. Itemii prezentați pe primele locuri ar •mai bine reținuți deoarece ei nu suportă
° lnterferență* retroactivă legată de tarCa elementelor următoare. Ele-ferem medlane sînt suP"se atît unei inter-
• retroactive, cît şi uneia proactive.
S. Bredart
î (O. D.)
•ntîinire
!^Şle '" fiziologle Şi în fizică feno-e corespondență* punctuală între
unul dintre elementele unei stimulări externe şi unul dintre elementele unui organ sau aparat receptor (impresionarea unei plăci fotografice rezultă, de exemplu, din întîlnirea între fotonii proiectați pe placă şi particulele de sare de argint din care aceasta este compusă), în psihologie, J. Piaget a folosit această noțiune în cadrul modelului său probabilist de explicare a iluziilor* perceptive primare. întîlnirea desemnează în acest caz punctele de corespondență (sau de interferență*) care se stabilesc între un element al obiectului perceput şi un element al organului receptor (unitate celulară a retinei, zonă corticală corespunzătoare, unitate de transmisie nervoasă sau mişcare oculară*). într-o sarcină de estimare* a mărimii unui obiect, centrările* succesive (şi aleatorii) ale privirii asupra diferitelor părți provoacă o creştere exponențială a întîlnirilor, care explică, în special, fenomenul de supraestimare* absolută. într-o sarcină de comparare a mărimilor între două obiecte, probabilitatea unui cuplaj* al întîlnirilor complet (adică densitatea întîlnirilor pe obiectul 1 să fie egală cu cea a întîlnirilor pe obiectul 2 pentru aceeaşi durată) este extrem de redusă, ceea ce explică fenomenul de supraestimare relativă sau de iluzie perceptivă propriu-zisă. în curentele de inspirație fenomenologică, acest termen desemnează actul* de intrare în contact intențională a unui subiect cu un eveniment semnificativ din mediul său; el este utilizat în acest caz cu semnificația că, fie ele de nivel fiziologic, psihologic sau social, comportamentele constituie întotdeauna o activitate intențională de solicitare a mediului. în studiile de comportament social la animal, se disting diferite tipuri de întîlniri, definite prin modalitățile de atracție* reciproce (naso-anal, naso-ge-nital etc). La om, se diferențiază întîlnirea anonimă de întîlnirea autentică. Aceasta din urmă, care se defineşte prin perceperea celuilalt ca istoricitate individuală, ar fi chiar condiția instaurării intersubiectivității* reale.
Grup de întîlnire. Grup cu orientare terapeutică, creat de C. R. Rogers, care pune
întîrziere de organizare a raționamentului
învățare
accentul pe evoluția personală a participanților, cît şi pe dezvoltarea comunicărilor şi a relațiilor interpersonale.
J.-P. Bronckart
(N. C.)
întîrziere de organizare a raționamentului
Intîrzierea de organizare a raționamentului, sau IOR, este o tulburare de inteligență* descrisă în 1984

de B. Gibello. Acest sindrom se caracterizează printr-un decalaj între nivelul intelectual normal şi un mod arhaic de organizare a raţionamentului*, care se întîlneşte, în principiu, la persoanele cu debilitate uşoară. Diagnosticul de IOR trebuie luat în considerare cînd raţionamentul este senzoriomotor după 5 ani, preoperatoriu după 9 ani, concret A după 13 ani şi concret B după 15 ani. IOR constituie, împreună cu dizarmo-nia cognitivă* patologică, grupul de tulburări de inteligenţă prin anomalia deţinătorilor* de gîndire.

J.-M. Pe tot

(N. C.)

întîrziere şcolară

Decalaj eventual între vîrsta unui elev ajuns la un nivel şcolar* dat şi vîrsta teoretică pe care ar trebui s-o aibă dacă ar fi urmat o şcolaritate* normală. Vîrsta legală de intrare la şcoală fiind aceeaşi pentru toţi copiii (6 sau 7 ani, după ţară) şi ciclul de bază trebuind să fie parcurs de toţi în acelaşi ritm, întîrzierea şcolară măsoară deci numărul de ani dublaţi în şcolaritatea trecută. Prin aceasta ea este un indicator al eşecului şcolar* şi este frecvent invocată pentru a justifica o măsură de orientare*, în opoziţie cu elevii „întîrziaţi" se găsesc elevii „înaintaţi", fie că au început şcoala mai devreme sau au sărit una sau mai multe clase ale ciclului normal.

D. Manesse

(N. C.)

întoarcere a refulatului

Fenomen care dovedeşte eşecul refulării* şi care constituie punctul de plecare al formării simptomului* nevrotic. S. Freud su-

bliniază că refularea în sine nu este ^~~~ logică dacă este reuşită. Dar cum c^'0 nuturile refulate sînt animate de o en n" care le presează continuu să devină c^ ştiente, refularea nu poate fi mentinur decît cu preţul unei cheltuieli energetj constante. Formarea simptomului apare'06 o soluţie economică mai facilă deoare^ ea realizează compromisul* între exige ţele pulsionale refulate, care găsesc " acesta o satisfacere substitutivă* şi pr; urmare deghizată, şi forţele refulante ale eu/ego-ului*, care obţin menţinerea refulării scopului* şi/sau a obiectului* pul-sional primitiv.

J--M. Petot (N. C.)

întoarcere asupra propriei persoane

Unul dintre cele patru destine de pulsiune* descrise de S. Freud în 1915. El constă în înlocuirea obiectului anterior unei pul-siuni prin subiectul însuşi. Exemplele cele mai tipice sînt masochismul* şi exhibiţionismul*, pe care S. Freud le consideră, în primul caz, ca întoarcere spre sine însuşi a unei impulsii sadice şi în al doilea ca întoarcere spre sine a unei tendinţe voaio-riste. în realitatea clinică, întoarcerea asupra propriei persoane este practic indiso-ciabilă de transformarea în contrariu*, care se referă la scopul* pulsional. S. Freud a subliniat că aceste două destine de pulsiune depind de organizarea narcisică* a eu/ego-ului*, purtîndu-i marca, şi că ele sînt tentative de a asigura apărarea* eului care, la stadii* superioare de dezvoltare*, este asigurată prin alte mijloace.

J.-M.

^ biectul privit. întunecarea pertur- Ş' tulbură vederea fără a provoca în

(N.

întunecare a vederii

Condiţii de vedere* în care se încearcă^1 jenă sau o reducere a capacităţii de a distinge detalii sau obiecte, în urma unei re partizări defavorabile a luminanţelor* sa11 a unui contrast excesiv. întunecarea ve e_ rii este fie directă, fie prin reflexie, dup-cum obiectele luminoase şi orbitor de stn lucitoare se găsesc aproape de axa ve rii sau sînt reflectate în aceeaşi direc

i obligatoriu o senzaţie dezagreabilă; 11101 ecarea neconfortabilă produce o sen-"'tie neplăcută fără a tulbura în mod obli-ftoriu perceperea vizuală a obiectelor. c' R. Genicot

(D. S.)

învăţare

Schimbare în comportamentul* unui organism ca urmare a unei interacţiuni cu mediul*, care se traduce printr-o creştere a repertoriului său. învăţarea se deosebeşte de schimbările comportamentale survenite ca urmare a maturizării* organismului, care sînt şi ele îmbogăţiri ale repertoriului, dar în care experienţa sau interacţiunea cu mediul nu joacă un rol semnificativ. Se deosebeşte, de asemenea, de modificările comportamentale survenite ca urmare a modificării stării interne a organismului, fie printr-un mecanism natural de oboseală*, de foame*, de îmbătrînire*, de exemplu, fie prin aportul unei substanţe exterioare care acţionează asupra comportamentelor printr-o influenţă directă sau indirectă asupra sistemului nervos. Orice învăţare implică memoria*. Se poate susţine că învăţarea şi memoria se confundă, într-adevăr, există numeroase contexte în care cei doi termeni sînt interschimbabili. Totuşi, istoria cercetărilor din acest domeniu al psihologiei a dus la dezvoltarea unui sector specializat al studiu-lui memoriei, centrat pe achiziţia de date Perceptive sau verbale de către subiecţii umani, în

situaţii experimentale diferite cele folosite în studiul învăţării motorii fu învăţării la animal.
vorbind, cu excepţia lucrărilor de >t conduse de I. Pavlov asupra con-"'*, cercetările asupra învăţării au rato ° dezvoltare deosebită în labo-în co americane între anii 1910 şi 1960, ontextul teoretic al behaviorismului*. ea" fost marcate de:
tehnicilor de evidenţiere
,a tehnic'l°r de evidenţiere cu Prnkf animalele de laborator: „cutia °bleme" a lui E. Thorndike, nenumărate versiuni de labirinturi*, cuşca de condiţionare operantă* pusă la punct de B. F. Skinner;
2. descoperirea şi definirea formelor de învăţare caracteristice: învăţare discrimi-nativă*, sustragere*, evitare*, învăţare latentă* etc.;
3. formularea legilor, cum ar fi legea efectului* a lui Thorndike sau controlul comportamentului prin consecinţele* sale a lui Skinner;
4. elaborarea teoriilor asupra învăţării de care se leagă numele lui C. Huli, E. C. Tolman, Skinner, pentru a nu le cita decît pe cele mai importante.
Ambiţia comună a acestor teorii a fost de a furniza legi generale ale învăţării, aplicabile omului, căci, din comoditate mai degrabă decît datorită interesului pentru cercetarea comparată, animalul era subiectul experienţei. O problemă majoră în această perspectivă este de a şti cîte mecanisme de învăţare trebuie deosebite. Problema este încă deschisă. Se poate rămîne la cîteva mecanisme fundamentale (obişnuire*, condiţionare pavloviană*, învăţare instrumentală* sau condiţionare operantă*, d. ex.) care s-ar aplica la niveluri de comportament cu complexitate crescîndă, mergînd pînă la rezolvarea problemelor verbale şi simbolice. Sau se pot invoca mecanisme de învăţare noi de fiecare dată cînd este atins un nivel superior de organizare şi de complexitate a conduitelor, învăţarea simbolică şi verbală luînd locul învăţării perceptive care, la rîndul ei, se substituie învăţării motorii prin încercări şi erori*, mai evoluată decît mecanismele asociative elementare ale condiţionării pavloviene, mai complexă, la rîndul ei, decît învăţarea preasociativă constituită din fenomenele elementare ale obişnuirii şi sensibilizării*. Această problemă a mecanismelor şi nivelurilor s-a complicat, sub influenţa eto-logiei* şi a psihologiei comparate*, cu aceea a constrîngerilor* specifice care limitează şi canalizează jocul mecanismelor generale în funcţie de formele de adaptare cerute de specie în nişa ecologică* particulară. Noţiunile de predispoziţie sau
învăţare

pregătire* pentru învăţare s-au impus cercetătorilor care au încercat să articuleze studiul învăţării cu cel al conduitelor specifice programate genetic (instinctive* în terminologia tradiţională). Diferitele teorii ale învăţării au pus accentul fie pe raporturile temporale dintre stimuli sau dintre stimuli şi răspunsuri (contiguitatea* lui E. R. Guthrie), fie pe raporturile de consecinţă dintre comportament şi întărire* (Skinner), fie pe elaborarea unei reprezentări* interne, mentale* a mediului în care se desfăşoară comportamentul do-bîndit (harta cognitivă* a lui Tolman), fie asupra ignorării regularităţilor mediului de către organism (reprezentare în teoriile cog-nitiviste ale lui R. A. Rescorla şi A. R. Wag-ner, N. J. Mclntosh şi A. Dickinson). Putem pune la îndoială legitimitatea reducerii la un principiu explicativ unic a unor fenomene de o mare diversitate pe care nici o teorie sintetică nu a reuşit încă să le integreze. învăţare latentă: învăţare realizată în absenţa oricărei incitări explicite la învăţare, de exemplu în absenţa oricărei întăriri sau oricărei motivări. Pusă în evidenţă pentru prima dată de Tolman şi C. H. Honzik în 1930 printr-o experienţă clasică în care nişte şoareci, introduşi într-un labirint, fără a primi întăriri alimentare, în timpul mai multor şedinţe cotidiene, furnizau, o dată motivaţi prin hrană, o curbă de învăţare mult mai rapidă decît animalele martor, întărite din prima zi. Tolman s-a bazat pe acest fenomen pentru a propune noţiunea de hartă cognitivă, sau reprezentare mentală, cu statut de variabilă intermediară*. Noţiunea a deschis calea concepţiilor cognitiviste* ale învăţării, pentru unii teoreticieni contemporani. Pavlov descrisese un echivalent al învăţării latente sub numele de condiţionare senzorio-sen-zorială* sau precondiţionare senzorială*. învăţare incidenţă: învăţare care se produce fără ca subiectul să fi fost anunţat că se află într-o situaţie de învăţare şi fără să fie conştient de aceasta. Termenul se aplică în general situaţiilor de învăţare cu subiecţi umani, şi desemnează, de fapt,
un fenomen apropiat învăţării latente. Se opune învăţării intenţionate. învăţare intenţionată: în experienţele cu subiecţi umani, învăţare realizată într-o si- | tuaţie în care subiectul este pe deplin conştient, datorită unui consemn sau unui alt procedeu de informare, că rolul lui este de a învăţa, în opoziţie cu învăţarea latentă. I
M. Richelle f (D. F.)
Neurobiologie a învăţării. Neurobiologia învăţării se preocupă de determinarea | rolului sistemului nervos* în acest proces. Trebuie să răspundă la două tipuri de | întrebări: care sînt modificările ce au loc în sistemul nervos central în timpul învăţării? Unde intervin aceste modificări ? în J legătură cu aceste întrebări, cercetările se organizează pe două niveluri:
1. studiul bazelor celulare şi moleculare ale plasticităţii* neuronale, realizat în special la nevertebrate;

2. studiul organizării cerebrale care vizează comportamentele, cel mai adesea la mamifere.
Cercetările efectuate asupra a două moluşte marine (Aplizia şi Hermisenda) au permis demonstrarea faptului că învăţarea | neasociativă (obişnuire*, sensibilizare*) sau asociativă (condiţionare* pavloviană) este însoţită de schimbări ale funcţionării sinaptice*, care rezultă din modificări intracelulare asemănătoare la cele două specii. Răspunsul condiţionat de retragere a sifonului sau branhiilor la Aplizie şi de suprimare a comportamentului fototaxic la Hermisenda antrenează o mărire a excitabilităţii* sinaptice, datorată unei succesiuni de fenomene moleculare membranoase şi intracelulare. Schimbarea comportamentală sau cea a răspunsului condiţionat şi evoluţia sensibilizării sînt corelate cu modificări precise ale circuitului neuronal implicat între | stimul şi răspuns: facilitare presinaptică, creştere a locurilor receptoare şi a zonelor active membranoase, mărire a schimburilor ionice transmembranoase şi creştere a transducţiilor intracelulare. Modificările pot persista mai multe zile.
441
învăţare fără erori
Un alt tip de facilitare sinaptică, poten-tializarea* pe termen lung, este considerat un mecanism eăenţial al învăţării rapide la mamifere. Potenţializarea pe termen lung, produsă pornind de la o stimulare electrică de frecvenţă înaltă a căilor aferente, a fost demonstrată pentru prima oară în hipocampul* iepurelui, dar şi în neocor-tex*, în alte structuri cerebrale şi în sistemul nervos* periferic. Poate persista mai multe zile, chiar săptămîni. Procesele biofizice care controlează un tip de potenţia-lizare pe termen lung sînt analoage mecanismelor memoriei sinaptice postulate de D. Hebb încă din 1949. Modificarea biochimică indusă de potenţializarea pe termen lung se referă la neurotransmiţători*, printre care se numără acizii aminaţi* ex-citatori. Mai multe abordări au permis stabilirea de legături între potenţializare şi comportamente:
1. capacitatea individuală de a învăţa este corelată cu facilitatea inducţiei şi amplitudinea potenţializării;
2. inducţia unei potenţializări favorizează învăţările ulterioare;
3. învăţarea favorizează dezvoltarea potenţializării ;
4. antagoniştii unor receptori ai acizilor aminaţi excitatori blochează potenţializarea şi perturbă învăţarea.
Totuşi, la mamifere, lucrările s-au axat mai degrabă pe cercetarea localizării modificărilor care intervin în timpul învăţării, decît pe natura lor celulară şi moleculară. Pentru învăţarea de tip pavlovian, datele cele mai precise au fost obţinute la iepure, prin studiul condiţionării membranei nic-titante a ochiului. învăţarea antrenează în unele regiuni ale cerebelului* (cortex, nucleu interpus şi zimţat) o activitate neuronală izomorfică la răspunsul condiţionat, dar nu şi la răspunsul necondiţionat. Invers, leziunea aceloraşi regiuni antrenează dispariţia răspunsului condiţionat fără a influenţa răspunsul necondiţionat. Au fost identificate traiectele anatomice care corespund activităţii neuronale legate de stimulii condiţionaţi şi necondiţionaţi.
Numeroasele experienţe asupra leziunilor realizate pe şoareci şi pe maimuţe au permis sugerarea importanţei unor structuri sau circuite nervoase în învăţarea unor sarcini complexe. în unele concepţii, pot fi desprinse două sisteme anatomice:
1. un sistem care conectează cortexul*, striatium-ul şi unele structuri asociate sistemului extrapiramidal şi cerebelului;
2. un sistem care leagă cortexul de nucleul bazai magnocelular şi de unele structuri limbice (hipocamp* şi amigdală*) şi dien-cefalice* (corpi mamilari* şi nucleu medio-dorsal talamic*). Primul sistem ar fi implicat în cunoaşterea de tip procedural*, iar al doilea în cunoaşterea de tip declarativ*. Neurobiologia învăţării utilizează toate metodele, de la neuroştiinţele* comportamentului la neurobiologia moleculară. Ea abordează una dintre problemele cele mai complexe ale neuroştiinţelor; progresele sale sînt lente şi trecerile de la nevertebrate la mamifere şi de la molecular la procesele integrative rămîn foarte dificile. Cunoaşterea biochimică a proceselor în cauză ar putea conduce la o farmacologie a învăţării.
H. Simon
(D. F.)
învăţare comasată —> Comasată
învăţare fără erori
Procedură de învăţare la sfîrşitul căreia subiectul dobîndeşte o discriminare a doi stimuli*, unul pozitiv şi altul negativ, fără a fi furnizat răspunsuri în prezenţa stimulului negativ, spre deosebire de procedura tradiţională, în care subiectul furnizează răspunsuri prin generalizarea* stimulului negativ, eliminate progresiv prin stingere*. Pusă la punct de H. S. Terrace (1963) în învăţarea discriminării vizuale la porumbel, această procedură constă în introducerea stimulului negativ de la începutul învăţării, mai degrabă decît după stabilirea condiţionării la stimulul pozitiv, şi la valori de intensitate, durată şi frecvenţă de apariţie care îl fac aproape indetectabil, pentru a atinge gradual valori compara-

învăţare individualizată
442
bile cu cele ale stimulului pozitiv. Discriminarea astfel obţinută s-ar distinge prin-tr-o încărcătură inhibitorie şi o reacţie emoţională minimă în prezenţa stimulului negativ.
Procedura a fost transpusă în învăţarea programată* de tip skinnerian şi opusă, în ceea ce priveşte eficacitatea în achiziţia* cunoştinţelor, procedurilor care fac
loc erorilor.
M. Richelle
(D. F.)
•TerraceH. S. (1963), „Discrimination Lear-ning with and without Errors". Journal ofthe Experimental Analysis of Behavior, 6, 1-27.
învăţare individualizată -» Autoformare învăţare instrumentală -»Instrumentală
învăţare prin încercări şi erori -»încercări şi erori
învăţare secvenţială -> Secvenţă învăţare vicariantă -> Vicariantă
învăţământ
Transmitere de cunoştinţe* teoretice sau practice, de tehnici sau metode, realizată de un învăţător sau un profesor şi destinată elevilor. Acest termen intră într-o primă opoziţie cu cel de învăţare*, proces de însuşire a cunoştinţelor de către elevi, în cea mai mare parte a accepţiilor sale, este determinat de un adjectiv. Astfel vom deosebi:
1. forme dominante de învăţământ: învă-ţământul mutual, în care elevii cei mai avansaţi predau colegilor lor mai tineri; învăţământul individual prin care învăţătorul se adresează succesiv fiecărui elev, învăţământul simultan prin care el se adresează unei clase întregi;
2. tipuri de conţinuturi predate: învăţământul general desemnează formaţia intelectuală şi culturală, şi se opune învă-ţământului tehnic sau tehnologic, orientat spre exercitarea unei profesiuni;
3. niveluri de studiu: învăţământul primar (sau elementar) este cel alcătuit din ansamblul de cunoştinţe considerate indispensabile vieţii într-o societate dată, şi este din această cauză general obligatoriu. Este urmat de învăţământul secundar, apoi de învăţământul superior sau universitar;
4. statutele instituţionale şi administrative ale ansamblurilor de instituţii şcolare: învăţământul public, aflat în sarcina statului, în regiune sau comună, se opune astfel în-
vătămîntului privat.
D. Manesse
(D. S.)
învăţământ asistat de calculator (IAC)
Orice program* informatizat menit să i substituie, cel puţin în parte, profesoruluil fie că este vorba de prezentarea materiel (cunoştinţe şi abilităţi), de aplicaţiile sale sau de exerciţiile propuse în legătură cil ea.
Sigla IAC capătă uneori un sens mai Iar; în desemnarea oricărei activităţi pedagol gice desfăşurate pe calculator, inclusiv programelor aplicative de învăţare indel pendentă (învăţare asistată de calculatoi IAC).
G. De LandsheerX
(D. S.l
învăţământ individualizat
Tehnică de predare care se bazează pe constatarea că elevii aceleiaşi clase nu sînt ’ , identici din punctul de vedere al nivelului de cunoştinţe*, al ritmului de achiziţie sau al personalităţii*. în consecinţă, există puţine situaţii didactice care să convină tuturor, în acelaşi moment, şi este preferabil să fie modelate după nevoile fiecăruia. Pe baza unui plan de lucru negociat între unul sau mai mulţi elevi şi profesor, acesta din urmă conduce fiecare elev spre un obiectiv dat, după o progresie şi cu ajutorul instrumentelor pedagogice adecvate, învăţământul individualizat nu implică faptul ca fiecare elev să lucreze separat, cu atît mai mult nu presupune ca profesorul să fie degrevat de sarcinile sale re-curgînd numai la „instrumentele" pedagogice pe care le poate eventual solicita (fişe
443
înveliş psihic
autocorective, programe informatice etc). jylunca individualizată nu exclude momentele de predare simultană în clasă. Sistematizat în principiile sale şi sub numele de pedagogie diferenţiată, învăţământul individualizat are ca scop să facă posibilă, prin diversificarea metodelor şi a dezvoltării, achiziţia de programe comune în clase eterogene.
D. Manesse (D. S.)
învăţământ programat
Redus cu obstinaţie la folosirea „maşinilor de predat" concepute în anii 1950, învăţământul programat este afectat de desuetudine: în primul rînd, deoarece învăţământul Asistat de Calculator (IAC*) are o

capacitate mai rafinată de a adapta reciproc pe cel care învaţă la programele* pe care este de presupus că le învaţă; mai mult, concepţia învăţământului programat reformulează principiile de bun-simţ ale didacticii*:
1. decuparea materiei de învăţat trebuie să facă loc secvenţei de prezentare celei mai favorabile învăţării*;
2. dezvoltarea (progresul) învăţării trebuie să ţină seama de ritmurile de învăţare, diferite de la un elev Ia altul;
3. sarcina esenţială a învăţământului este aceea de stimulare a activităţii* elevilor;
4. evaluarea* imediată şi, dacă este posibil, pozitivă este generatoare de progres, învăţământul programat sistematizează aceste patru reguli, ale căror corolare sînt individualizarea parcursului şi dialogul privilegiat cu o maşină care poate fi o „carte confuză" sau, astăzi, un program educaţional informatic.
A insista asupra evaluării imediate, asupra dezvoltării step hy step şi asupra superiorităţii educaţionale a contingenţelor de întărire* pozitive înseamnă a prefera programarea* lineară, preconizată de B. F. Skinner. A ţine seama în mod prioritar de varietatea parcursului, de la un elev la altul, şi de rolul formator al unei erori corectate înseamnă a prefera programarea ramificată. Bilanţul învăţământului programat poate fi considerat decepţionam, din moment ce
IAC ar deschide perspective superioare şi adaptabile. Dar dezbaterile în jurul maşinilor cu program au permis punerea cu mai multă pertinenţă a unor probleme fundamentale: experimentarea algoritmilor* învăţării, ireductibili la logica simplă de expunere a materiei de predat; rolul fazelor pregătitoare de descoperire liberă, dirijată sau semidirijată; integrarea fazelor de dialog elev-maşină în dispozitive de interacţiune elevi-elevi şi elevi-profesor. Contribuţia Şcolii sovietice, urmărind lucrările mai vechi ale lui L. S. Vîgotski, a restaurat o abordare prin operaţiile mentale şi a propus o teorie a formării prin paliere care rup legătura cu perspectivele strict comportamentaliste ale lui Skinner. Aceasta înseamnă, între altele, că problema învăţământului programat a lăsat pe viitor locul celei a programării învăţământului şi că aceasta din urmă ar deveni — în perspectiva dezvoltării IAC, dar şi în aceea a reluării cercetării didactice* — o problemă centrală a educaţiei şcolare, ca
si a educaţiei adulţilor.
D. Hamelme
(D. S.)
înveliş familial -> Familie
înveliş psihic
Concept elaborat de D. Anzieu ulterior celui de eu-piele*, care reprezintă învelişul tactil. Alte învelişuri senzoriomotorii se încastrează în acest înveliş originar: învelişurile sonor, vizual, cromatic, olfactiv, de căldură, de suferinţă, de angoasă, de ritm etc. E. Bick a descris sub expresia de a doua piele un înveliş psihic aflat pe musculatură, în lipsa unui eu-piele tactil suficent. Din punct de vedere funcţional, trebuie să se deosebească învelişul care primeşte şi filtrează excitaţia (protecţie la excitaţie*) de cel care primeşte semnificaţiile şi păstrează din ele urmele sub formă de inscripţii. Topologia raporturilor dintre cele două învelişuri variază în funcţie de diversele organizări psihopatologice.
D. Anzieu (D. S.)
joc simbolic
Jacksonism
Teorie a organizării neurologice, după numele autorului ei, H. Jackson (1835-1911). Acest neurolog englez concepe un model al evoluţiei şi disoluţiei funcţiilor nervoase şi introduce evoluţionismul* şi factorul timp în spaţiul sistemului nervos* şi în organizarea funcţiilor sale. în sens larg, jack-sonismul se bazează pe principiul unei organizări ierarhice a sistemului nervos, după care fiecare nivel integrează un ansamblu de capacităţi care reflectă tot ceea ce un organism dotat cu aceste structuri (şi nimic mai mult) poate să facă. Evoluţia adaugă şi complexitate neurologică, şi complexitate funcţională, şi impune reorganizări necesare ale ansamblului, în aşa fel încît structurile cele mai recente controlează (inhibiţie*) structurile cele mai vechi. în anumită măsură, nivelurile superioare, în afară de aportul lor specific, iau în stăpî-nire funcţiile nivelurilor inferioare. Onto-geneza reproduce acest proces, integrează la niveluri superioare ceea ce era integrat specific la niveluri inferioare, în sensul stabilirii de planuri*. Acestei ierarhii organizatorice a funcţiilor îi corespunde di-soluţia patologică în simptome negative, vădind dezordine la nivelul centrilor atinşi (deci la un anumit nivel de organizare), şi simptome pozitive care atestă activitatea proprie eliberată, necontrolată de acum înainte, a centrilor subiacenţi. Trebuie subliniat că ideile lui Jackson au deschis calea modelului organodinamic al lui H. Ey.
M. Le Moal (G. D. s.)
Jargonafazie
Tip de discurs afazic observat în timpul afaziei* lui Wernicke în care înlănţuirea cuvintelor,

transformarea cuvintelor (v. Pa-rafazie) şi prezenţa neologismelor nu mai permit auditorului să decodifice, să înţeleagă discursul. Jargonafazia se observă, de regulă, într-un context de logoree* cu anosognozie*. Echivalentul scris este denumit jargonagrafie.

J.-L. Signoret

(O. D.)

Jargonagrafie -> Jargonafazie

Joc

Activitate* comună omului şi anumitor mamifere superioare: el este finalitate fără final, plăcere* de a acţiona în afara muncii. Spre deosebire de diversitatea jocurilor la adult care le maschează esenţa, jocul copilului îşi dezvăluie dimensiunea fundamentală, în mod cronologic. H. Wallon şi J. Piaget au diferenţiat în joc etapele de trecere a psihismului de la biologic la social, de-a lungul cărora subiectul* depăşeşte relaţiile cu corpul* său şi cu obiectele*, descoperindu-le treptat ficţiunile şi regulile. Această geneză* îl îndepărtează pe subiect de ceea ce era funcţional pentru a accede la gratuitate, efort şi chiar disciplină ; ea comportă tendinţa spre mai mare (dorinţa de a fi mare) şi elanul uman (rm$-carea înainte supraadăugată matunZ?7) fiziologice), subliniate de J. Châteaujm'^ pentru care ambele sînt legate, căci a^ dorinţa de a fi mare nu există respect m tic pentru regulă. Din acest motiv, J°

------avea raporturi strînse cu pedagogia*

Poate.oterapia*. în primul caz, se constată ?i-PS1 n ioc sînt preluate şi consolidate con-fî fundamentale pentru muncă. în al a ea caz în el se descoperă o formă fun-f mentală de viaţă, în acelaşi timp cu o fnmiă arhaică a procesului secundar. D. W. Winnicott (1971) concepe jocul în spaţiul* otential ca o cale de acces a copilului la Preativitate şi la viaţa culturală. Relaţia dintre joc şi „eu" introduce pe copil în viata de adult. După R. Caillois (1958), jocurile au vocaţie socială: lupta implică competiţia (sport), întîmptarea împarte riscul cu o exactitudine riguroasă (jocul hazardului), imitaţia determină pe subiect să se creadă şi să-i facă pe ceilalţi să creadă că este altul decît el însuşi (joc de iluzie), ilinx-ul caută panica voluptuoasă a unui vertij de care fiecare s-ar teme dacă nu ar vedea pe alţii cum se înghesuie să-1 suporte (alunecări pe gheaţă, acrobaţie). Jocurile implică deci compania altora.

R. Doron şi E. Jalley

(G. D. S.)

• Caillois R. (1958), Lesjeia el Ies hommcs, Gallimard, Paris. — Château J. (1947), Lejeu de l'enfant apres trois ans, sa nature, sa discipline. Introduction ă la pedagogie, Vrin, Paris. — Winnicott D. W. (1971), Plaving and Reality. Traducere (1971): Jeu et reali te. L' es-pace potentiel (trad. C. Monod şi J.-B. Pon-lalis), Gallimard, Paris.

Joc cu bobină (fort/da)

In septembrie 1915, S. Freud a petrecut două săptămîni la Hamburg, la fiica sa
' Halberstadt, unde a observat jocul re-PfWiv al nepotului său Ernst, atunci în v'rstade 18 luni. Copilul nu-şi folosea ju-«r»le decît în felul următor: le arunca
^ Pane de el strigînd „o-o-o-o" (fort, adică i "); k fd Proceda cu toaţe obiec-
T Care " 6raU accesibile- î"tr-° zi> ravea ° bobină de lemn, la care era
Sf°ă
a făc ° dln Pat"ţ strigînd „o-o-o-o" şi
S. FreuHSa aParâ St"gînd "da" ("iat-°"!)-
prezint" f COnsidera că acest episod re-
a lorma completă a jocului, în care

comportamentul de la început şi cel mai des observat nu constituie decît „primul act", iar jocul acesta simbolizează plecările şi întoarcerile mamei copilului. Patru ani mai tîrziu, în Dincolo de principiul plăcerii, 1920, S. Freud se sprijină pe acest exemplu pentru a pune problema dacă repetiţia evenimentelor neplăcute din joc este compatibilă cu principiul plăcerii* sau dacă este nevoie să se recurgă la ipoteza unei constrîngeri a repetiţiei*, independentă de principiul plăcerii.

J.-M. Petot (G. D. S.)

Joc de rol

Psihodrama* şi sociodrama* sînt improvizaţii dramatice cu scop terapeutic. Jocul de rol, inventat de J. Moreno, are un scop formativ. Sînt propuse participanţilor scenarii implicînd raporturi umane din viaţa socială şi profesională (concedierea sau recrutarea unui salariat, informarea unui străin, reacţia la o solicitare inoportună). Obiectivul este de a antrena participanţii la:

1. preluarea cu mai multă spontaneitate* a rolurilor cerute;
2. inversarea locurilor cu interlocutorii pentru o mai bună înţelegere reciprocă. J. Moreno se bazează pe teoriile sociologice ale lui G. H. Mead şi R. Merton, privind persoana* atît ca „actor social", cît şi ca „modelator de roluri".

D. Anzieu

(G. D. S.)

Joc simbolic

Jocul, ca instrument simbolic, exprimă cunoaşterea pe care copilul o are atunci cînd foloseşte obiecte şi realizează anumite gesturi simbolice, adică într-o manieră necorespunzătoare funcţiei lor proprii, dar asimilată activităţii reprezentative ce are scop în sine şi este automotivată, care este jocul. Această noţiune este folosită mai ales de J. Piaget într-o terminologie opusă imitaţiei*, aşa cum asimilarea* se opune acomodării*. In dezvoltarea* mentală a copilului, jocul simbolic apare între 18 şi 24 de luni şi este evident dominant între

4 şi 7 ani. El succedă jocului de exerciţiu (pură repetiţie psihomotorie) şi jocului cu

regulL /. Voneche

(G. D. S.)

Jocuri (Teorie a —)

Un joc este o situaţie formalizabilă în care, în genere, mai mulţi jucători (sau mai multe echipe) se confruntă. Fiecare dispune de un număr oarecare de acţiuni posibile, ale căror consecinţe (cîştig, gratificaţie sau pierdere, penalizare) sînt în funcţie de alegerile* făcute de adversar. Studiul strategiilor* utilizate, luarea în consideraţie a acţiunilor posibile şi a consecinţelor lor constituie teoria jocurilor. Principiile fundamentale au fost descoperite în esenţă de J. Von Neumann, în 1928, apoi popularizate prin lucrarea pe care a scris-o împreună cu O. Morgenstern în 1944. Interpretarea teoriei nu este bine stabilită decît pentru jocurile de două persoane cu rezultat nul.

Teoria jocurilor este folosită în special pentru studiul problemelor economice, militare sau psihologice. în psihologia socială, oferă un cadru conceptual care permite descrierea şi explicarea interacţiunilor*. Din punct de vedere normativ, caută să stipuleze conduita pe care jucătorii raţionali ar trebui să o aibă pentru maximizarea cîş-tigurilor lor, mai curînd decît să descrie conduita efectivă a jucătorilor. Teoria a permis studiul fenomenelor de negociere, al comportamentelor de cooperare* şi competitive*, şi a pus în evidenţă importanţa modelelor de reprezentare* a adversarului privind strategiile utilizate etc.

D. Defays (G. D. S.)

activă şi pasivă — încît copilul deţ rolul de autor, cînd pe cel de Aceste jocuri permit copilului ciproitt lil

judecată socială

ciprocitatea rolurilor, complemet2eţe' raporturilor dintre parteneri Pract"*3'6* alternanţei pregăteşte afirmarea euI,!C

ţ pgş afirmarea eului p sonal, introducînd la nivelul subiectul-* bipolaritatea, care este o condiţie în Co'* ştientizarea de sine. O varietate specific a jocurilor de reciprocitate o formează m nologurile dialogate în care copilul împrumută vocea sa la doi interlocutori, modifi cîndu-şi intonaţia. Aceste jocuri sînt similare jocului cu bobina* descris de S. Freud la o vîrstă mai precoce (1,6 an).

E. Jalley (O. D. S.)

Jocuri educative

Optimizarea de către adulţi a interacţiunii* spontane a copiilor cu anturajul şi mediul lor înconjurător, în scopul de a stimula, chiar de a forma mai devreme, abilităţile* motrice, capacităţile* perceptive sau cognitive şi relaţiile cu celălalt. Această intervenţie a adulţilor se poate materializa prin confecţionarea obiectelor a căror manipulare este considerată ca avînd efecte asupra dezvoltării*, fie datorită încrederii rezultate dintr-o experimentare prealabilă, fie prin aplicarea unei doctrine educative (jocurile Froebel sau Montessori, d. ex.). D. Hameline (G. D. S.)

Jocuri de alternanţă

Categorie de jocuri* descrisă de H. Wallon, care constă în alternarea rolurilor* de pacient şi de agent. Ele se dezvoltă în cursul celui de-al treilea an, în perioada care precedă afirmarea identităţii* personale, marcată de criza* existentă la 3 ani. Formele lor sînt multiple: a da şi a primi o palmă, a se ascunde şi a căuta, a fugi şi a prinde. Situaţia lor se compune din două faze —

Jucărie

La origine, termenul indică gluma amoroasă. Astăzi el caracterizează ceva care serveşte pentru amuzarea unui copil. Jucăriile se diferenţiază după scopul lor (educativ, ştiinţific), după publicul lor (fete, băieţi), după modul lor de funcţionare (jocuri de societate, jocuri individuale). Termenul se aplică şi la testul* psihologic care utilizează jucării manipulate liber sau nu de copilul examinat, fiind folosit fie pentru a măsura dezvoltarea* sa cognitivă, afectivă sau motorie, fie pentru a scoate la iveală, prin proiecţie*, afectele*, atitudinile* şi problemele copilului.

j Voneche

(G. D. S.)

Jude°^fe evaluativă pe care o emite un TCtor* referitor la o conduită*, o per-n'tă* o trăsătură* etc. a subiectului ^rup""1 pe care-1 observă, sau pe care subiect o furnizează, in timpul unei ""nerienţe psihologice, despre un stimul* io situaţie*. Examinarea condiţiilor de oroducere a judecăţilor în psihologie este strîns legată de teoria măsurii* sau, în sens larg, psihometrie*. Acest examen a fost

condus într-o manieră mai rafinată în domeniul psihofizic, prin metode diverse de estimare* (fracţionare*, partiţie*, bisec-tie*) şi de detecţie* sau de discriminare* (praguri diferenţiale*, egalizare subiectivă*), însăşi coerenţa datelor obţinute în psihofizică prin diverse proceduri de judecată indică faptul că aceasta, departe de a fi expresia unei decizii subiective ireductibile, este rezultatul unor factori folosiţi ca ;eper şi, deci, se ridică problema degajării unor legi.
Aceasta are valoare şi pentru judecăţile făcute de către un observator despre conduitele subiecţilor observaţi şi justifică criticile, ca şi pecauţiile metodologice avute în vedere de fiecare dată cînd, din lipsa unei măsuri obiective, trebuie luată în consideraţie evaluarea făcută de judecători (explicitare a criteriilor folosite, reperare a devierilor*, cercetare a concordanţei intra- şi interjudecător etc). Problema nu este mai puţin stringentă în contextul practic al educaţiei, unde a dus la crearea unei discipline proprii, docimo-logia*.
Judecată absolută: în psihofizică*, judecata cerută unui subiect asupra valorii f'zice a stimulului (spre deosebire de ju-ecaţile de comparaţie* sau cele relative 'mphcate în metodele de partiţie).
M. Richelle
(O. D.)
i morală
a " (?i cel mai des autoevaluare*)
^ondmtelor pe baza criteriilor care re-jud Valon m°rale existente într-un grup. ata m°rală trebuie diferenţiată de
comportamentul moral şi de sentimentul moral. Un individ se poate comporta rău din proprie iniţiativă (judecată), fără a-şi schimba comportamentul, deoarece nu-1 regretă (sentiment).
Studiul judecăţii morale la copil a fost întreprins de J. Piaget în 1932, apoi dezvoltat în Statele Unite, mai ales de către A. Kohlberg. Aceste lucrări arată cum copilul trece de la eteronomie* la autonomie* în trei etape principale: a. stadiul premoral (subiectul nu urmăreşte decît avantajul propriu); b. stadiul convenţional (subiectul nu urmăreşte decît sancţiunile exterioare) ; c. stadiul autonomiei (subiectul ju-decă după conştiinţa* sa proprie).
./. Voneche (G. D. s.)
Judecată penală
însărcinată să apere o anumită ordine socială şi să protejeze pe cetăţeni, justiţia circumscrie, în mod egal, limitele răzbunării* şi incoerenţele sacrificiului. Decizia represivă rezultă dintr-un proces public referitor la un inculpat* considerat ca fiind vinovat şi răspunzător de actele* sale încît să fie sancţionat. Aprecierea infracţiunii* urmărite trebuie să fie obiectivă, materială, socială şi personalizată. Ea dă loc unei dezbateri publice în prezenţa unui avocat al apărării. Judecata penală se sprijină pe probe şi mărturisiri*, inculpatul fiind considerat responsabil de actele sale. în probleme criminale, cînd există îndoială privind capacităţile de discernămînt ale unui prevenit*, autoritatea judiciară poate face apel la experţi pentru a aprecia nivelul de responsabilitate al acestuia şi accesibilitatea sa la o pedeapsă (punitivitatea).
J. Selosse (G. D. S.)
Judecată socială
Este evaluarea conduitelor* umane după valori* şi norme* apărate de membrii grupurilor majoritare, care acţionează asupra devierilor într-o manieră difuză şi infor-mală. Cînd ea emană de la indivizi al căror statut constă în asigurarea ordinii sociale, judecata socială capătă un caracter mai
I
justiţie
448
procedural şi formal. Există totuşi criterii interdependente între aceste forme de judecată. Şi una şi alta au ca efect aprecierea şi categorizarea actelor, indicarea de-vianţilor şi producerea reacţiilor. Psihologia socială* se interesează de atitudinile care conduc la evaluarea conduitelor divergente în funcţie de criterii culturale, etice, de gravitate, de conflicte de interese şi divergenţe de opinii, variabile după grupurile şi statutul evaluatorilor. Variaţiile sociale în ce priveşte permisivitatea, indulgenţa, severitatea sînt polarizate în opinia generală; ele sînt mai aproape de medie la controlorii sociali. T „ ,
./. Selox.se
,(G. D. S.)
Justiţie
Formarea atitudinilor* şi a sentimentului de justiţie, aprecierea echităţii regulilor de drept şi a folosirii lor variază în funcţie
de dezvoltarea* judecăţii morale. Interpretarea diferitelor sisteme de reguli şi însuşirea competenţelor juridice (semnificaţia dreptului, a sancţiunilor, a indulgenţei) participă la procesul de socializare*, regulile sînt, în mod succesiv, restrictive, prescriptive şi relative. Socializarea implică dezvoltarea competenţei de a practica drepturile proprii şi de a apăra demnitatea personală. Norma juridică, nefiind

doar prescriptivă şi restrictivă, ci şi atributivă, este sesizată în interacţiunea dintre drepturi şi datorii. Conştiinţa drepturilor este elaborată la trei niveluri: la primul, ele sînt autorizate, la al doilea, acordate, iar la al treilea fondate pe principii abstracte. Criteriile de socializare juridică variază după sex.
/. Selosse (G. D. S.)
Justiţie distributivă -> Schimb social
Kappa (Efect)
Efectul distanţei spaţiale dintre doi stimuli asupra estimării* intervalului temporal* dintre aceştia: durata* subiectivă creşte în raport cu distanţa spaţială obiectivă. Dacă razele luminoase sînt proiectate suc-cesiv în trei puncte A, B şi C, distanţa A-B fiind inferioară distanţei B-C, intervalul A-B va fi apreciat ca inferior intervalului B-C, chiar dacă el este egal din punct de vedere obiectiv. Efectul kappa se observă şi în modalităţile* auditivă şi tactilă, ca şi în mişcările continue. Efectul invers este efectul tau*. „ „
F. Măcar (G. D. S.)
Kinestezic (Răspuns — la testul Ror-schach)
La testul Rorschach*, acest termen defineşte răspunsurile date de subiectul care ia în consideraţie proiecţia mişcărilor atribuite imaginilor umane (K), animale (kan), sau de obiecte (kob). Kinesteziile sînt subordonate unor conduite psihice diverse, în-scriindu-se totuşi într-o dialectică comuna: activitatea care le determină pune în evidenţă o anumită mobilitate care permite să fie demonstrată implicarea lumii interioare în dimensiunea sa imaginară şi pulsională. Kinestezia relevă o iluzie (mişcarea nefiind produsă de stimul) şi, prin aceasta, se repercutează în creativitate, în sfera tranziţională, în capacităţile de imaginaţie fantasmatică. în acelaşi timp, mişcările proiectate sînt purtătoare ale dorinţelor subiectului, sub forma pulsiunilor (libidinale şi agresive), fapt care pune în
acţiune posibilităţile sale de a dirija conflictele (intrapsihice) şi caracteristicile vieţii sale de relaţie. în sfîrşit, kinestezia umană are un sens specific în ceea ce priveşte procesele sale de identificare: reprezentarea sinelui, identitatea, identificările sexuale sînt mobilizate în construirea reprezentărilor umane care subordonează răspunsurile.
C. Chabert
(G. D. S.)
Kinestezie
Sensibilitate a organismului faţă de propriile sale mişcări*, bazată pe integrarea informaţiilor proprioceptive* (musculare şi tendinoase) cu informaţiile vestibulare*.
M. Richelle
(O. D.)
Kinezimetru
Dispozitiv destinat măsurării mişcării* dintr-un punct de vedere sau altul, sau privind mai multe aspecte ale ei (direcţie, amplitudine, viteză*). Termenul nu mai este folosit, înregistrarea şi măsurarea mişcării beneficiind astăzi de tehnologii combinate ale imaginii video cu analiza făcută de calculator.
M. Richelle (G. D. S.)
Kliiver şi Bucy (Sindromul lui —)
Ansamblu de simptome observate pentru prima dată în 1939 de H. Kliiver şi P. C. Bucy, după leziunea bilaterală a lobului temporal* la maimuţă. El constă în absenţa totală a fricii şi a reacţiilor de atac* sau de apărare*, mult calm, o tendinţă de a duce la gură tot felul de obiecte sau aii-
K
Korsakov
mente neobişnuite, incapacitatea de a recunoaşte obiectele familiare (similară cu agnozia* vizuală) şi o hipersexualitate fără discriminare, chiar cu obiecte neînsufleţite din mediul înconjurător. La om, acest sindrom indică alterările temporale şi ale structurilor limbice subiacente, dintre care amigdala*. în sens mai general, aceste leziuni se raportează la regiunile care ar fi implicate în aferentaţia senzorială şi în neuropsihologia emoţiilor*.
M. Le Moal (O. D.)
Korsakov (Sindromul lui -)
Afecţiune asociată, la început, cu tulburări de memorie* şi cu o polinevrită a membrelor inferioare, de unde numele ieşit din uz de psihoză polinevritică a lui S. Korsa-

kov. Această afecţiune este consecinţa leziunilor sistemului nervos, secundare unei dezordini carenţiale a cărei cauză principală este alcoolismul*; leziunile cerebrale descrise de C. Wernicke justifică, de asemenea, denumirea de encefalopatia lui Wernicke-Korsakov. De fapt, denumirea este cea de sindrom Korsakov sau sindrom korsakovian, referitor la o amnezie* ante-rogradă (sau uitare încetul cu încetul), asociată în forma sa completă cu o dezorientare temporospaţială, cu fabulaţii* şi recunoaşteri false. In Franţa, sindromul lui Korsakov şi sindroamele amnezice sînt utilizate adesea ca sinonime. In ţările

anglo-saxone, sindromul lui Korsakov subînțelege, de regulă, o etiologie alcoolocarențială.
J.-L. Signoret
(G. D. S.)
L
Labă neagră (Test al —)
Probă proiectivă* tematică creată de Louis Corman, „Aventurile lui Labă Neagră (LN)" prezintă o serie de imagini în care aceleaşi animale (o familie de porci, din care face parte micul Labă Neagră) sînt reprezentate în diverse situații. Originalitatea probei constă în metoda sa de aplicare, care se deosebeşte de prezentarea ordonată a planşelor succesive, obişnuită în celelalte teste proiective. Procedura de aplicare a LN cuprinde patru faze:
1. prezentarea frontispiciului care reprezintă toată familia, cerînd copilului să identifice fiecare membru;
2. se propune copilului să privească toate planşele şi să o aleagă pe aceea pe care doreşte să o povestească;
3. metoda alegerii şi identificării oferă copilului posibilitatea să facă deosebirea între planşele plăcute şi cele neplăcute şi să ver-balizeze sentimentele identificatoare;
4. se prezintă planşa „zînă", i se povesteşte copilului că LN a întîlnit o zînă; aceasta îi propune emiterea a trei dorințe, pe care copilul trebuie să le ghicească. Apoi, sînt puse cîteva întrebări de sinteză: „Cine este cel mai fericit? Cine este mai puțin fericit?", „Cine este cel mai amabil? Cine este cel mai puțin amabil ?", „Ce va deveni LN cînd va fi mare?", „Ce gîndeşte LN despre laba Iui neagră?" Această aplicare este lungă, dar ea permite administrarea testului deodată, întrucît, dincolo de temele abordate, dialectica mişcărilor proiective şi defensive este esențială pentru analiza diverselor secvențe. LN este o pro-
bă pertinentă pentru analiza capacităților de individualizare, de diferențiere şi de identificare ale copilului. De altfel, modalitățile relației de obiect cele mai precoce pot fi sesizate în măsura în care numeroasele planşe scot în relief relația mamă-copil. Despuirea se face după aceeaşi procedură ca în CAT*.
C. Chabert
(G.D.S.)
Labirint
Dispozitiv de laborator foarte mult folosit în studiul învățării* la animale, mai ales la şobolan şi în tradiția psihologiei americane behavioriste* şi mai apoi cogniti-viste*. Principiul general este de a face ca subiectul, eliberat dintr-un compartiment de plecare, să parcurgă un traseu du-cînd la un compartiment de sosire, unde îl aşteaptă o recompensă* sau o întărire*. Există numeroase variante ale labirintului, de la parcursul simplu, la care performanța se măsoară prin timpul parcursului pînă la labirinturile cu ramificații multiple, la care măsurarea timpului poate fi dublată de cea a erorilor (intrări în fundătură), tre-cînd prin labirinturile cu două ramificații (în T sau în Y) la care performanța se măsoară în termeni de opțiune, dreapta sau stînga, la bifurcație. Labirinturile pot fi concepute în aşa fel încît subiectul să nu poată vedea decît secțiunea în care se află sau, dimpotrivă, să poată îmbrățişa cu privirea tot ansamblul. Labirintul acvatic este umplut cu apă, cu excepția compartimentului de sosire. în cercetările sale asupra labirinturilor, E. C. Tolman a pus în evi-

dență învățarea latentă* şi a introdus noțiunea de hartă cognitivă*. Interesul teoretic suscitat de această variabilă intermediară sau reprezentare* a provocat în schimb o reînnoire a interesului pentru tehnicile de labirinturi (oarecum abandonate timp de cîțiva ani) la cognitivişti, care au adoptat noi variante, cum ar fi labirintul cu opt ramificații simetrice al lui Olton.
M. Richelle (S. D.)
Labirint (—vestibular) -> Sistem vestibular LAD -» Language Acquisition Device
Lalație
1. Tip de emisiune vocală produsă de copil de la 3 la 6 luni şi care poate fi observată pînă la emergența* limbajului*. Primele la-lații sînt prin esență lanțuri repetitive de tip silabic (ta, ta, ta... pa, pa...); numai spre nouă luni copiii produc lanțuri silabi-ce nerepetitive (apabuje...). Aceste voca-lizări*, care conțin o gamă de expresii sonore mai largă decît cea a limbajului, există şi la copilul surd din naştere, ceea ce sugerează că, la origine, nu sînt răspunsuri dobîndite. Cu toate acestea, între lala-țiile copiilor surzi şi cele ale copiilor care aud se înregistrează o diferență după 6 luni, vîrstă la care a fost evidențiată o apropiere între contururile prozodice ale lalațiilor sugarului şi cele ale limbii folosite în jurul lui.
2. Sinonim cu lambdacism: defect de pronunțare a fonemului* /.
J.-E. Gombert

(S. D.)
Lambdacism -» Lalație
Language Acquisition Device (LAD) Dispozitiv înnăscut de achiziție a limbajului, care, după Chomsky, trebuie postulat pentru a explica aptitudinea copiilor de a achiziționa cu repeziciune cunoaşterea sistemului lingvistic complex pe care îl constituie orice limbă naturală*, în timp ce datele verbale oferite copilului de către
:^g
anturajul său nu sînt întotdeauna d mai bună calitate. LAD este conceput
0 predispoziție* cognitivă înscrisă în °a nele* speciei umane, care stabileşte ce T~ me pot lua limbile şi care va permite d*-copilului să descopere gramatica* limy' speciale la care este expus. Descrierea ce" mai explicită, în 1970, a structurii interne şi a funcționării presupuse a LAD, precum şi a relațiilor sale cu dezvoltarea cognitivă
1 se datorează psiholingvistului D. McNeill
M. Hupet (S. D.)
Lanț
Secvență lungă şi ordonată de comportamente identice sau diferite. Conceptul a fost introdus de către fiziologii care au studiat înlănțuiri de reflexe în succesiune rapidă. Psihologii interesați de secvențele de comportament dobîndit le-au explicat în primul rînd în termeni de lanț de reflexe* condiționate pavloviene, reflexul N fiind stimulul condiționat declanşator al reflexului N + 1. Fiecare verigă a lanțului este controlată pnnfeed-back*-\il reacției condiționate precedente. Noțiunea de lanț a fost modificată în contextul condiționării* operante: elementul N este un stimul discriminativ în raport cu elementul N + 1, şi o întărire în raport cu elementul N - 1. Aceste concepții ale învățării diferă deci în privința compoziției lanțurilor (reflexe condiționate pavloviene sau răspunsuri instrumentale), dar ele au două puncte comune: elementul N controlează elementul N + 1 şi suprimarea elementului N împiedică apariția elementelor N + 1 si următoarele.
H Lejeune
(G. N.) Lanț Markov ->• Stocastic
Lapsus ?
Eroare involuntară în pronunțarea <,[aPsl\ linguae) sau scrierea (lapsus calam)** cuvînt, care îi alterează sau îi schimba se sul. La fel ca la toate actele* ratate, S.-M^ descoperă aici prezența unui conflict* in o intenție conştientă şi o dorință mc
easta din urmă exprimîndu-se factori patologici care afectează membrele a" - - - - - superioare sau sistemul nervos şi de unii
factori socioculturali care au făcut ca faptul de a fi stîngaci la scris să fie interpretat ca anormal şi chiar într-un fel peiorativ. Un stîngaci constrîns să scrie cu mîna dreaptă este adesea calificat de contrariat. Lateralitatea manuală apare ca mărturia la-teralizării* cerebrale. Astfel, ca regulă generală, caracterul de dreptaci este corelat cu o specializare funcțională emisferică stingă pentru limbaj, pe cînd legăturile între caracterul de stîngaci şi specializarea funcțională emisferică sînt cu mult mai variabile. Existența unor factori genetici la originea lateralității manuale este probabilă, dar nedemonstrată, chiar dacă acest caracter familial de stîngaci este prezent în aproximativ două treimi din cazuri.
J.-L. Signoret
(S. D.)
Lateralizare
Caracteristică anatomofuncțională rezul-tînd din asimetria celor două emisfere* cerebrale, numită şi dominanță* cerebrală sau specializare emisferică, deşi asimetria a fost găsită în regiuni ale diencefalului* şi mezencefalului*.
în mod clasic, aspectele funcționale ale asimetriei cerebrale corespund unei latera-lizări relative a anumitor capacități cognitive* şi comportamentale: limbajul*, capacitățile praxice, scrisul, învățarea verbală şi memoria* depind de emisfera stîngă; capacitățile spațiale, percepția formelor în două sau trei dimensiuni, fețele, culorile, muzica, formele tactile, tonalitățile afective, îmbrăcămintea etc. depind de emisfera dreaptă. Lateralizarea există Ia adult, la copil, la animal. Cercetările neuropsiho-logice asupra pacienților atinşi de leziune localizată şi de secțiuni de corp calos* au permis micro- şi macroanalize ale fiecărei regiuni, cu limitele inerente relațiilor şi reorganizărilor posibile structură-funcție*. La subiectul sănătos, tehnicile de neuro-imagini* nu pot delimita subunitățile funcționale de sarcini cognitive: testele perceptive dihotice* şi tahistoscopice* la un
:lC'T ,itera cuvîntului. Din punct de ve-Cereal inconştientului, actul ratat este deci
un act reuşit- p Anzieu
(S. D.)
ua,entă (învățare-) ^învățare Latență (Perioadă de -) -» Sexualitate
Latență (Timp de -)

Timp care desparte prezentarea unui stimul* de răspuns*. Se vorbeşte despre latenţa unui reflex*, ca şi despre un răspuns motor sau verbal oarecare. Trebuie făcută deosebirea între latenţă şi timpul de reacţie*, care este o latenţă ireductibilă, adică timpul minimal între prezentarea unui stimul şi răspunsul voluntar.
M. Richelle (S. D.)
Lateralitate
în general asociată cu calificativul de manuală, lateralitatea desemnează prevalenta funcţională a uneia din mîini la om. Calificativul de dreptaci desemnează în felul acesta folosirea exclusivă a tnîinii drepte pentru actele funcţionale învăţate: în fapt, folosirea de preferinţă a mîinii drepte apare devreme la sugar o dată cu activităţile spontane de explorare-apucare. Caracterul de a fi dreptaci este considerat ca fiind propriu omului de vreme ce implică cel puţin nouă zecimi dintre indivizi. La animal, pot exista prevalente funcţionale Iateralizate dar, de obicei, nu sînt nici exclusive şi nici sistematice. Caracterul de stîngaci* se °Pune simetric celui de dreptaci, prin folo-Ş'rea exclusivă a mîinii stîngi. în fapt, ana-a,Za comP°rtamentală a lateralităţii manu-s.e arata că există, între dreptacii exclusivi divjlngacu exclusivi, un continuum de in-fî v Z" ? C?ror lateralitate manuală poate jură" \lăî"funcîie de activităţi şiîmpredrent" de§rabă decît de a-i califica losea anibldextri*> ar fi preferabil să se fo-nală nT n°ţiunea de specializare funcţio-'atea mUală' exclusivă sau nu. Laterali-manuală poate fi influenţată de unii
lăcomie
hemicamp implică stimulări lateralizate, aplicate fie simultan, fie succesiv, şi se bazează pe faptul că o stimulare laterali-zată este transmisă într-un fel predominant (audiţie şi somestezie) sau exclusiv (vedere) la emisfera contralaterală. Pornind de la aceste experienţe, la care sînt solicitate capacităţile de atenţie*, se observă asimetria de performanţă, iar asimetria funcţională este indusă. Pe baza abordărilor experimentale, au fost propuse numeroase dihotomii dreapta-stînga (verbal-nonverbal, focal-difuz, verbal-videospaţial, analitic-sintetic, raţional-intuitiv, deductiv-creativ etc), deseori prea radicale şi reductive şi chiar ipotetice. Cu toate acestea, la majoritatea subiecţilor, emisfera stîngă este specializată în tratarea informaţiei* şi analiza de itemi discreţi cu referire la un aranjament temporal; emisfera dreaptă ar fi specializată într-o prelucrare mai sintetică, pentru a tinde spre configuraţii globale fără a se ţine seama de aspectele temporale. în fapt, fiecare emisferă participă într-un fel dinamic la prelucrarea informaţiei, dar nu se ştie bine pînă la ce punct specializarea este relativă sau absolută, sau dacă fiecare emisferă este dotată cu numeroase competenţe, cu posibilitatea de a o inhiba pe cealaltă. De altfel, există numeroase diferenţe individuale şi chiar sexuale, sexul feminin avînd mai puţină asimetrie decît sexul masculin, ceea ce sugerează un rol posibil al hormonilor sexuali în timpul dezvoltării. Pe plan anatomic, cele două emisfere prezintă diferenţe certe, mai ales în regiunile temporoparietale, mai precis în primul girus temporal, planumul temporal, mult mai larg în stînga, regiune esenţială pentru înţelegerea limbajului. Totuşi, această diferenţă nu este generalizabilă şi există diferenţe individuale. Se pare, de asemenea, că anumite părţi din corpul calos sînt mai mari la stîngaci şi ambidextri. în sfîr-şit, experimentarea pe animale (păsări, rozătoare, primate etc.) şi investigaţiile sistematice anatomice, biochimice şi funcţionale dau la iveală o simetrie anatomo-funcţională cu mult mai răspîndită decît
-a prevăzut. Astfel, asimetria desT^ m ar putea avea origini filogeneti a ificaţie biologică mai largă ?'
om o semn
M
D.)
Lăcomie
Noţiunea de lăcomie face referire la tate şi ţine de predispoziţia de a înehr calităţile obiectului, oricare ar fi COns cinţele. Pentru M, Klein, în opoziţie c noţiunea de invidie*, lăcomia nu are in" tenţii destructive şi deci nu este legată de instinctul de moarte. Lăcomia este utilizată pentru descrierea organizărilor orale ale per-sonalităţii şi a devierii lor patologice • tul burări ale conduitei alimentare*, toxicomanie*, noi adicţii.
R. Jouvem (D. F.i
Lărgire a sarcinilor
Sarcinile industriale sînt adesea secvenţiale şi decupate în unităţi de scurtă durată pe care operatorul le execută repetitiv şi monoton. Lărgirea sarcinilor constă în creşterea varietăţii muncii fie prin multiplicarea diferitelor secvenţe atribuite aceluiaşi operator, fie prin lungirea lor în aşa fel încît să se integreze operaţii mai variate, fie prin introducerea unei polivalenţe a operatorilor şi a unei rotaţii a posturilor. Trebuie distinsă lărgirea sarcinilor, care nu schimbă conţinutul* muncii, de îmbogăţirea sarcinilor. Q Uvy.Lehoyer
(D. S.)
Leader
Individ care conduce un grup*, din care face parte, pentru atingerea unor obiective specifice. Leader-ul

este numit emergent atunci cînd el însuşi îşi atribuie acest rol şi se face acceptat de membrii grupului- El este numit desemnat atunci cînd or?a™| zaţia, instituţia sau tradiţia îi atribuie ro şi responsabilităţile sale. Cercetările asupra caracteristicilor leader-ilor şi asU° . stilului de comportament al acestora foarte numeroase. Ele au arătat că nu ex^ tă trăsături psihologice care să carac ^ zeze pe toţi leader-u şi nici un cotnp

7ţ&K să garanteze eficacitatea lea-t3ltie,n ,*.uIui. Stilul de comportament al der'l ului şi caracteristicile sale psiho-"'trebuie să fie adaptate la exigenţele Xop% în urma lui F. Fiedler, mai multe sltu,e,e 'de contingenţă* au propus unele "terne teoretice care permit să se defi-SC ă ceea ce, în orice situaţie dată, va "ace ca un leader să fie eficient.

C. Levy-Leboyer
(S. D.)

Leadership

Proces de influenţă sociala* prin care un individ conduce un grup la atingerea obiectivelor. Leadership-ul nu implică numai faptul de a pune alţi indivizi să facă ceva, ci şi (ceea ce nu este cazul în relaţiile de autoritate*) capacitatea de a schimba atitudinea membrilor grupului, de a-i mobiliza şi de a-i antrena pentru realizarea unor scopuri comune. De aceea, leader*-ul trebuie să ştie să suscite motivaţiile* şi să-i antreneze pe cei care îl urmează, decît să-i conducă într-un fel autoritar.

C. Levy-Leboyer
(S. D.)

Learning set

Termen englezesc care ar putea fi redat prin atitudine de învăţare indusă, introdus de H. Harlow în 1949 pentru a descrie o facilitare* a performanţei* observată în învăţarea relaţiilor sau regulilor la maimuţă Şi la copil. Spre exemplu, sînt prezentate două obiecte; sub unul dintre ele este ascunsă o momeală; regula de aplicat este: -momeala se găseşte sub acelaşi obiect Cî> Şi la experienţa anterioară"; după alegerea absolut la întîmplare la prima încer-

1mVPliCarea regulii asiSura ° reuşită de w k. La un mare număr de probleme sire v!. SUCCesive' impHcînd diferite pe-cm de obiecte, se observă o ameliorare h gresiva în sensul aplicării imediate a încerc' ^^ de aleSerile făcute la a doua la , ar^• Lec>rning set se reduce, în fapt,

a unon uI* unei strategii de rezolvare

tjp d r Prob'eme asemănătoare. Din acest

renomene decurge noţiunea de „a

învăţa să înveţi", reluată pe larg de pedagogi în legătură cu învăţatul la şcoală.

M. Richelle (S. D.)

Lectură

Ansamblul activităţilor oculomotorii şi cognitive care, pe baza extragerii de informaţii* grafice, duc la comprehensiunea* unui enunţ. Activitatea oculomotorie se prezintă ca o succesiune de deplasări rapide (sacadele*) şi de pauze sau fixaţii* oculare. Sacada este scurtă (50 milisecun-de) şi de amplitudine variabilă (de la 5 la 10 caractere, în medie); ea permite ca centrul ochiului (fovea) să se plaseze pe cuvintele de pe rînd. Cititorul îşi poate extrage informaţia grafică în timpul fixaţiei oculare a cărei durată medie este de aproximativ 250 de milisecunde. Cîmpul util al vederii în timpul unei pauze (sau empan* de lectură) poate fi divizat în două zone: zona foveală, în care acuitatea vizuală este maximală şi care se întinde la circa 3 caractere la stînga şi la dreapta punctului de fixaţie, şi zona perifoveală care poate să meargă pînă la 25 de caractere la dreapta punctului de fixaţie; empanul de lectură este deci disimetric. Se crede că cele două zone îndeplinesc funcţii diferite: în mod schematic, cuvîntul acoperit de zona foveală ar fi obiectul unei analize perceptive amănunţite care vizează recunoaşterea* sa, iar informaţiile extrase din zona perifoveală ar servi la ghidarea ochiului spre următoarele puncte de fixaţie. Durata unei fixaţii oculare variază în funcţie de nivelul cititorului (ea este mai lungă la cititorul începător) şi în funcţie de dificultatea textului citit. Dar timpul de fixaţie este sensibil şi la unele variaţii lingvistice locale; spre exemplu, un articol este, în medie şi la o lungime egală, fixat mai puţin timp decît un verb. Aceste observaţii arată că viteza lecturii este sub controlul activităţii cognitive. Care este precizia acestui control, şi mai ales este de presupus că timpul de fixaţie asupra unui cuvînt reflectă ansamblul costurilor temporare asociate la prelucrarea cognitivă? Cu toate

lecţie

controversele actuale asupra acestui subiect, timpul de fixaţie (sau cel de expunere la lectură) este folosit (cu ajutorul unor tehnici de înregistrare a mişcărilor oculare sau de autoprezentare segmentată) ca un indicator comportamental (observabil) al activităţii cognitive angajate în timpul lecturii.

Prelucrarea cognitivă se poate descompune în două etape principale: recunoaşterea cuvintelor şi construcţia semnificaţiei* frazelor. Recunoaşterea cuvintelor (sau accesul la lexic*) constă din a asocia informaţia extrasă vizual la cea conţinută în lexicul mental*; studiul funcţionării sale a suscitat

numeroase întrebări mai ales referitoare la natura informației grafice folosite (litere, grupuri de litere, forme ale cuvîntului), la cea a codului* în care este transformată (grafemic şi/sau fonologie), precum şi la influența contextului în care este plasat cuvîntul. în sfîrşit, informația redobîndită o dată cu recunoaşterea cuvintelor este combinată pentru a se construi modelul mental al frazei, apoi al textului: această etapă apelează la reguli sintactice
şi semantice.
D. Zagar
(S. D.)
Lecție
Selectare şi organizare a unui conținut de învățămînt, în funcție de obiective* şi de resurse, lecția este, în mod tradițional, unitatea de bază a timpului şi a activității didactice*. Reducîndu-se uneori, în limbajul curent, numai la timpul elevului care „îşi învață lecția", sau numai la timpul cadrului didactic „care predă o lecție", ea se înscrie la joncțiunea logicului cu cronologicul. Pe de o parte, ordonării cunoştințelor în propria lor coerență ea îi substituie organizarea disciplinelor în secvențele lor didactice. Dar, pe de altă parte, transformă o simplă derulare temporară într-o progresie al cărei criteriu, în afară de plăcerea reciprocă, rămîne eficacitatea învățării* din
care a realizat o etapă.
D. Hameline
(S. D.)
Legalitate
într-o primă accepție, caracter a ceea ce este conform legii, în sensul juridic al acestui termen. Prin extensie, conformitate cu legile, cu regulile morale şi cu normele, pe un plan extern şi superficial, adică fără a se prejudicia adeziunea morală a individului la aceste reguli, în psihologia piagetiană, acest termen desemnează ansamblul operațiilor cognitive* care vizează explicarea fenomenelor naturale prin construirea de legi; el se opune conceptului de cauzalitate*. Legalitatea îşi are originea în constatarea relațiilor observabile şi în „aplicarea" operațiilor logico-matematice la obiecte. Cauzalitatea depăşeşte nivelul observabilului şi implică o „atribuire" a operațiunilor (împreună cu transformările lor) acestor obiecte înseşi. J.-P. Bronckart
(S. D.)
Legătură/Legare
Asociere* sau relație de contiguitate*, sau de la cauză la efect, între două evenimente. Termenul a fost folosit îndeosebi, în mod tehnic, în contextul condiționării* pavlo-viene*, pentru a opune legăturile permanente, adică cele înscrise în organizarea fiziologică a subiectului, care există între stimulul necondiționat* şi răspunsul necondiționat, şi legăturile temporare care caracterizează cuplul stimul condiționat*-răs-puns condiționat. Acestea din urmă nu se instalează decît cu ajutorul unei învățări* si sînt pasibile de stingere*. In modelarea* în grafuri* a relațiilor dintre indivizi în cadrul unui grup, se vorbeşte despre individ de legătură referitor la un membru al grupului care, favorizat, de exemplu, de un ansamblu sociometric, constituie un punct de articulare sau şarnieră între doi indivizi sau subgrupuri, neavînd
de altfel o legătură directă. , ,,
6 M. Richelle
(S. D.)
Legătură (Atac contra —)
Aşa cum M. Klein subliniase că invidia* primară de sîn vizează mai mult creativitatea* maternă decît organul în sine, tot
457
lege a exercițiului
asa şi discipolul şi continuatorul său W. Bi-on, în 1959, grupează sub denumirea de atacuri contra legăturii (uneori în traducere mai puțin exactă: atac contra lanțurilor) atacurile fantasmatice contra sînului, penisului şi gîndirii verbale, în scopul de a scoate în evidență finalitatea comună a acestor atacuri: distrugerea legăturilor dintre două obiecte*. Aceste atacuri inspirate de invidie emană din latura psihotică a personalității şi se leagă în special de ceea ce constituie forma cea mai primitivă a legăturii între infans şi sîn: identificarea proiectivă*, şi de capacitatea sînului (şi, în transfer, cea a analistului) de a introiecta* identificările proiective.
J.-M. Pe tot
(S. D.)
Lege
în vocabularul ştiințific, termenul este folosit cu un sens diferit de cel juridic şi etic pentru a desemna un enunț care descrie o relație între fenomene, considerată în general validă. Legea poate îmbrăca forma unei propoziții declarative sau poate fi exprimată printr-o formulă matematică sau logico-

matematică. Spre deosebire de legile juridice sau morale, legile ştiinţifice au deci valoare constatativă, nu imperativă. Termenul nu este totuşi lipsit de co-notaţii normative. Ideea că fenomenele naturale se supun unor legi derivă, în istoria gîndirii umane, dintr-o concepţie ordonată a lumii, supusă voinţei Creatorului (se referă la cuvintele celebre ale lui Einstein „Dumnezeu nu joacă zaruri"). Este subînţeles orice demers ştiinţific bazat pe supoziţia că fenomenele sînt reproductibile Şi pot fi reperate în invariante. O lege ştiinţifică este o generalizare la care nu a fost •ncă descoperită vreo excepţie. Cînd o Ştiinţă trece printr-o perioadă a istoriei sale m care o paradigmă* foarte coerentă dolină, nu este neobişnuit ca legile să do-Mndească, fără să ne dăm seama, valoare de reguli absolute, pe care o vor pierde o dată cu descoperirea sau luarea în calcul a unor elemente care îi scapă. Mai insidioasă este folosirea abuzivă a cuvîntului
lege în cazul generalizărilor aproximative, care lasă să se creadă că sînt stabilite în timp ce numeroase date le contrazic. Problema epistemologică rămîne în întregime aceea de a şti dacă legile ştiinţifice sînt, în sens strict, legi ale naturii sau legi ale spiritului uman prin care ordinea este introdusă în natură. Această problemă este centrală pentru psihologie din două motive, pe de o parte este implicată ca şi alte ştiinţe, întrucît formulează numeroase legi proprii domeniului său, şi pe de altă parte este implicată prin obiectul său în elucidarea naturii şi originii gîndirii ştiinţifice care produce legile. Psihologia contemporană a produs, în această problemă, concepţiile cele mai opuse. Unele caută să re-traseze în dezvoltarea individului, iar de aici a speciei sau a viului, construcţia instrumentelor raţiunii; este poziţia susţinută de J. Piaget. Altele postulează structurile preformate, înnăscute, ale spiritului oferind subiectului instrumentele — confundabile pentru unii (cum ar fi N. Chomsky) cu limbajul — care îi permit să gîndească lumea: aceste structuri, cărora eventual li se atribuie o realitate organică neuronală în aşteptarea unei confirmări, se prezintă ca o versiune modernă a conceptelor a priori ale lui I. Kant.
Chiar dacă psihologia păstrează din trecutul său, ca şi alte ştiinţe, legi devenite clasice (dar al căror grad de generalitate este în prezent nuanţat), cum ar fi legea efectului*, legea acţiunii de masă*, legile grupării perceptive sau legile desemnate sub numele celui care le-a formulat primul, ea ezită să folosească un termen care era în acord cu încrederea totală pe care ştiinţa secolului al XlX-lea o avea în ea însăşi, dar care nu a rezistat punerii în discuţie a filozofiei ştiinţelor secolului al XX-lea (v. Model, Ipoteză).
M. Richelle
(D. f.)
Lege a efectului —> Efect Lege a exerciţiului -> Exerciţiu
lege a identităţii
458
Lege a identităţii -> Identitate
Lege a percepţiei -> Formă (Psihologie a-)
Lege a recapitulării -> Biogenetică (Lege —)
Lege a regresiei -> Regresie
Lege biogenetică -» Biogenetică (Lege —)
Lege simbolică
Face referire la ordinea culturală care dă sens interdicţiei, dar ea nu este o repetare a ordinii elementelor vieţii; ea îşi organizează interpretarea prin medierea* limbajului* şi prin codificarea locurilor dintr-o structură. Prohibiţia incestului* instituie o lege reprezentată de o instanţă* de interdicţie care obligă la recunoaşterea celuilalt ca fiind loc al legii. Astfel, fiecare individ stabileşte un raport singular şi general faţă de aceasta. Caracterul simbolic al legii este legat de un proces de conversie*: copilul accede la o castrare simbolică oedipiană integrînd o castrare imaginară legată de funcţia semnificativă a tatălui recunoscut în poziţia de terţ în cuplul mamă/copil. Acest tribut plătit legii structurează dorinţa* şi valorizează alegerile care dau o semnificaţie* contractului simbolic şi interdicţiei*. Procesele de simbolizare* şi de socializare* sînt astfel strîns unite şi participă la construirea imaginilor legitime, legate de statutul* reprezentărilor referenţilor matriciali (tată, mamă, copil). Iată de ce, după J. Lacan, funcţia socială a simbolicului se exercită îhtr-o structură dată şi interpretarea ei este de ordin istoric. Socialul se organizează în jurul semnificaţiei umane simbolice, într-o perspectivă psihodinamică, relaţia cu legea simbolică este indisociabilă de structura psihică a subiectului. în funcţie de statutul său, genital sau pregenital, comportamentul* se orientează fie către obligaţie, refulare*, sublimare*, fie către refuz*, proiecţie* şi clivaj* al eu/ego-ului*.
/. Selosse (D. F.)
Legitimare
Procedură juridică destinată schimbării statutului unui copil natural în copil legitim al unuia sau al celor doi părinţi ai săi.
/. Selosse (S. D.)
Lent (Somn —) -» Somn

Lentoare psihomotorie
Denumeşte o proprietate particulară a anumitor acţiuni, articulată la alte conduite caracteristice care au drept rezultat o atitudine globală de apatie a subiectului* deprimat, cu reducerea şi sărăcirea mimicii, a motricitatii*, a gesticii, a posturii*, a elocuţiunii şi a ideaţiei. Această atitudine globală este cu atît mai evidentă cu cît se opune, punct cu punct, hiperactivităţii* şi accelerării gestuale, mimice, verbale şi de idei a maniacului. Ea corespunde unei pierderi a legăturii şi a articulării asociative între acţiunile succesive, fiecare act lungindu-se datorită faptului că nimic nu vine să-1 înlocuiască, len-toarea apărînd ca secundară unei diminuări a incitărilor care produc de obicei o secvenţă de activitate.
Lentoarea nu trebuie confundată cu alte forme de încetinire observabile în psihopatologie: o tulburare intelectuală poate antrena o altă formă de alienare apatică, precum în confuzia mentală sau în stările de demenţă.
De asemenea, se observă alte modificări ale sistemului de activitate în disocierea schizofrenică* sau în inhibiţiile* nevrotice. Se poate crede că este vorba despre o formă activă şi intenţională de răspuns la exprimarea unei pierderi, răspuns emoţional care ar conferi depresiei* o semnificaţie analoagă celei a angoasei*. Ca răspuns adaptativ, lentoarea ar fi deci un sistem de atitudine şi de ripostă activă a cărui expresie maximală corespunde stuporii melancolice. J.-F. Allilaire
(N. C.)
Leptozom -» Constituţie
459
libertate supravegheata
Levier de răspuns
pjspozitiv care echipează o cuşcă de condiţionare operantă*, destinată primirii răspunsului* de suport al animalului, definit ca răspuns operant. Acest manipulan-dum* a fost adoptat de B. F. Skinner încă din anii 1930 şi a devenit de uz curent în experienţele referitoare la speciile la care acest tip de acţiune motorie este uşor de executat, mai ales la şobolan, pisică, maimuţă. Forţa necesară pentru a acţiona levierul (în general pentru a închide un circuit electric) trebuie ajustată la forţa musculară a animalului, iar forma şi poziţia levierului trebuie ajustate la morfologia
acestuia.
M. Richelle
(S. D.)
Lexem
în sens larg, un lexem desemnează o unitate ce poate fi asimilată cu cuvîntul*. A. Mar-tinet a propus, în 1960, să se facă o distincţie între „moneme", unităţi ale primei articulări (v. Dublă articulare), lexeme, care aparţin lexicului* şi morfeme*, care sînt unităţi gramaticale. De exemplu, în monemul „a munci", lexemul este „muncă", iar morfemul, terminaţia „-i". Lexe-mele aparţin unor inventare nelimitate, în timp ce morfemele fac parte din inventare finite. Uneori lexicul se opune vocabularului*, într-o opoziţie limbă-cuvînt.
D. Peraya
(S. D.)
Lexic
In accepţia sa generală, lexicul (sau dicţionarul) poate fi definit ca ansamblul cuvintelor în uz într-o limbă. într-un sens mai restrîns, el se compune numai din lexeme* (cuvinte pline din punct de vedere semantic) exceptînd morfemele* (cuvinte gramaticale). In concepţia anumitor lingvişti, competenţa* subiectului vorbitor include o componentă lexicală, în ocurenţa unei structuri organizate de unităţi lexicale dotate cu trăsături* sintactice, semantice* şi fonologice* precise. Această componentă a fost descrisă de anumiţi psihologi sub termenul de lexic mental*.
Lexicologia şi lexicografia sînt subdisci-plinele lingvisticii care tratează organizarea lexicului.
J.-P. Bronckart
(S. D.)
Lexic mental
Este o memorie* de lungă durată în care este stocat ansamblul informaţiilor* pe care le posedă un locutor* asupra cuvintelor limbii sale. La fiecare cuvînt (sau mor-fem*) sînt asociate un cod* fonologie şi un cod grafemic, precum şi toate informaţiile asupra proprietăţilor sintactice şi semantice referitoare la folosirea acestui cuvînt. Felul în care sînt organizate elementele lexicului mental ţine de lucrările asupra memoriei semantice*; A. M. Collins şi M. R. Quil-lian descriu această organizare în termeni de reţea* ierarhizată (ex.: canarul şi vrăbiuţa sînt legate de pasăre, pasărea şi pisica
de animal etc).
D. Zagar
(S. D.)
Lexicografie -> Lexic Lexicologie -> Lexic

Liberă asociere (Regulă de —) -» Regulă
fundamentală
Liber (Rapel —) - Rapel
Libertate (Grad de —) - Grad de libertate
Libertate supravegheată
Expresie paradoxală care califică, în drept, o măsură de educaţie aplicată minorilor delincvenţi şi care constă din a menţine pe tînăr în mediul său de viaţă natural sau supletiv, încredinţînd unui delegat grija de a-i ajuta şi controla dezvoltarea şi integrarea. Ordonanţa franceză din 1945 distinge:
1. libertatea de educaţie, care constituie o măsură definitivă;
2. libertatea de observaţie, provizorie, ordonată fie de judecătorul de instrucţie, fie de judecătorul de copii, pentru a lua o
lege a identităţii
libertate supravegheată
Lege a identităţii -» Identitate
Lege a percepţiei -» Formă (Psihologie a-)
Lege a recapitulării -» Biogenetică (Lege —)
Lege a regresiei -» Regresie
Lege biogenetică -> Biogenetică (Lege —)
Lege simbolică
Face referire la ordinea culturală care dă sens interdicţiei, dar ea nu este o repetare a ordinii elementelor vieţii; ea îşi organizează interpretarea prin medierea* limbajului* şi prin codificarea locurilor dintr-o structură. Prohibiţia incestului* instituie o lege reprezentată de o instanţă* de interdicţie care obligă la recunoaşterea celuilalt ca fiind loc al legii. Astfel, fiecare individ stabileşte un raport singular şi general faţă de aceasta. Caracterul simbolic al legii este legat de un proces de conversie*: copilul accede la o castrare simbolică oedipiană integrînd o castrare imaginară legată de funcţia semnificativă a tatălui recunoscut în poziţia de terţ în cuplul mamă/copil. Acest tribut plătit legii structurează dorinţa* şi valorizează alegerile care dau o semnificaţie* contractului simbolic şi interdicţiei*. Procesele de simbolizare* şi de socializare* sînt astfel strîns unite şi participă la construirea imaginilor legitime, legate de statutul* reprezentărilor referenţilor matriciali (tată, mamă, copil). Iată de ce, după J. Lacan, funcţia socială a simbolicului se exercită într-o structură dată şi interpretarea ei este de ordin istoric. Socialul se organizează în jurul semnificaţiei umane simbolice, într-o perspectivă psihodinamică, relaţia cu legea simbolică este indisociabilă de structura psihică a subiectului. în funcţie de statutul său, genital sau pregenital, comportamentul* se orientează fie către obligaţie, refulare*, sublimare*, fie către refuz*, proiecţie* şi clivaj* al eu/ego-ului*.
J. Selosse (D. F.)
Legitimare
Procedură juridică destinată schimb" statutului unui copil natural în copil 1 *" tim al unuia sau al celor doi părinţi ai ~~
J- Selosse (S. D.)
Lent (Somn —) -> Somn
Lentoare psihomotorie
Denumeşte o proprietate particulară a anumitor acţiuni, articulată la alte conduite caracteristice care au drept rezultat o atitudine globală de apatie a subiectului* deprimat, cu reducerea şi sărăcirea mimicii, a motricitatii*, a gesticii, a posturii*, a elocuţiunii şi a ideaţiei. Această atitudine globală este cu atît mai evidentă cu cît se opune, punct cu punct, hiperactivităţii* şi accelerării gestuale, mimice, verbale şi de idei a maniacului. Ea corespunde unei pierderi a legăturii şi a articulării asociative între acţiunile succesive, fiecare act lungindu-se datorită faptului că nimic nu vine să-1 înlocuiască, len-toarea apărînd ca secundară unei diminuări a incitărilor care produc de obicei o secvenţă de activitate.
Lentoarea nu trebuie confundată cu alte forme de încetinire observabile în psihopatologie : o tulburare intelectuală poate antrena o altă formă de alienare apatică, precum în confuzia mentală sau în stările de demenţă.
De asemenea, se observă alte modificări ale sistemului de activitate în disocierea schizofrenică* sau în inhibiţiile* nevrotice. Se poate crede că este vorba despre o formă activă şi intenţională de răspuns la exprimarea unei pierderi, răspuns emoţiona care ar conferi depresiei* o semnificaţie analoagă celei a angoasei*. Ca răsPu^ adaptativ, lentoarea ar fi deci un sistem atitudine şi de ripostă activă a cărui expres1 maximală corespunde stuporii melancolic j -F AllUaire
(N.
Leptozom -> Constituţie
LeVier de răspuns
ozitiv care echipează o cuşca de con-HTonare operantă*, destinată primirii ăspunsului* de suport al

animalului, de-f nit ca răspuns operant. Acest manipulan-dum* a fost adoptat de B. F. Skinner încă din anii 1930 şi a devenit de uz curent în experienţele referitoare la speciile la care acest tip de acţiune motorie este uşor de executat, mai ales la şobolan, pisică, maimuţă. Forţa necesară pentru a acţiona levierul (în general pentru a închide un circuit electric) trebuie ajustată la forţa musculară a animalului, iar forma şi poziţia levierului trebuie ajustate la morfologia
acestuia- M. Richelle
(S. D.)

Lexem

în sens larg, un lexem desemnează o unitate ce poate fi asimilată cu cuvîntul*. A. Mar-tinet a propus, în 1960, să se facă o distincţie între „moneme", unităţi ale primei articulări (v. Dublă articulare), lexeme, care aparţin lexicului* şi morfeme*, care sînt unităţi gramaticale. De exemplu, în monemul „a munci", lexemul este „muncă", iar morfemul, terminaţia „-i". Lexe-mele aparţin unor inventare nelimitate, în timp ce morfemele fac parte din inventare finite. Uneori lexicul se opune vocabularului*, într-o opoziţie limbă-cuvînt.
D. Peraya (S. D.)

Lexic

In accePţia sa generală, lexicul (sau dicţionarul) poate fi definit ca ansamblul cuvintelor în uz într-o limbă. într-un sens ma' restrîns, el se compune numai din exeme* (cuvinte pline din punct de ve-ere semantic) exceptînd morfemele* (cu-e gramaticale). In concepţia anumitor inel H COmPetenţa* subiectului vorbitor renta nn0 COmPonentă lexicală, în ocu-"nei structuri organizate de unităţi dotate cu trăsături* sintactice, ;e* Şi fonologice* precise. Această mentă a fost descrisă de anumiţi gl sub termenul de lexic mental*.
Lexicologia şi lexicografia sînt subdisci-plinele lingvisticii care tratează organizarea lexicului.
J.-P. Bronckart
(S. D.)

Lexic mental

Este o memorie* de lungă durată în care este stocat ansamblul informaţiilor* pe care le posedă un locutor* asupra cuvintelor limbii sale. La fiecare cuvînt (sau mor-fem*) sînt asociate un cod* fonologie şi un cod grafemic, precum şi toate informaţiile asupra proprietăţilor sintactice şi semantice referitoare la folosirea acestui cuvînt. Felul în care sînt organizate elementele lexicului mental ţine de lucrările asupra memoriei semantice*; A. M. Collins şi M. R. Quil-lian descriu această organizare în termeni de reţea* ierarhizată (ex.: canarul şi vrăbiuţa sînt legate de pasăre, pasărea şi pisica
de animal etc).
D. Zagar
(S.D.)

Lexicografie -» Lexic Lexicologie -» Lexic

Liberă asociere (Regulă de —) -> Regulă
fundamentală

Liber (Rapel —) -^ Rapel

Libertate (Grad de —) -> Grad de libertate

Libertate supravegheată

Expresie paradoxală care califică, în drept, o măsură de educaţie aplicată minorilor delincvenţi şi care constă din a menţine pe tînăr în mediul său de viaţă natural sau supletiv, încredinţînd unui delegat grija de a-i ajuta şi controla dezvoltarea şi integrarea. Ordonanţa franceză din 1945 distinge :
1. libertatea de educaţie, care constituie o măsură definitivă;
2. libertatea de observaţie, provizorie, ordonată fie de judecătorul de instrucţie, fie de judecătorul de copii, pentru a lua o
lege a identităţii

Lege a identităţii -> Identitate

Lege a percepţiei —» Formă (Psihologie a-)

Lege a recapitulării -> Biogenetică (Lege —)

Lege a regresiei -> Regresie

Lege biogenetică -> Biogenetică (Lege —)

Lege simbolică

Face referire la ordinea culturală care dă sens interdicţiei, dar ea nu este o repetare a ordinii elementelor vieţii; ea îşi organizează interpretarea prin medierea* limbajului* şi prin codificarea locurilor dintr-o structură. Prohibiţia incestului* instituie o lege reprezentată de o instanţă* de interdicţie care obligă Ia recunoaşterea celuilalt ca fiind loc al legii. Astfel, fiecare individ stabileşte un raport singular şi general faţă de aceasta. Caracterul simbolic al legii este legat de un proces de conversie*: copilul accede la o

castrare simbolică oedipiană integrînd o castrare imaginară legată de funcţia semnificativă a tatălui recunoscut în poziţia de terţ în cuplul mamă/copil. Acest tribut plătit legii structurează dorinţa* şi valorizează alegerile care dau o semnificaţie* contractului simbolic şi interdicţiei*. Procesele de simbolizare* şi de socializare* sînt astfel strîns unite şi participă la construirea imaginilor legitime, legate de statutul* reprezentărilor referenţilor matriciali (tată, mamă, copil). Iată de ce, după J. Lacan, funcţia socială a simbolicului se exercită într-o structură dată şi interpretarea ei este de ordin istoric. Socialul se organizează în jurul semnificaţiei umane simbolice, într-o perspectivă psihodinamică, relaţia cu legea simbolică este indisociabilă de structura psihică a subiectului. în funcţie de statutul său, genital sau pregenital, comportamentul* se orientează fie către obligaţie, refulare*, sublimare*, fie către refuz*, proiecţie* şi clivaj* al eu/ego-ului*.
/. Selosse
(D. F.)
Legitimare
Procedură juridică destinată schimbării statutului unui copil natural în copil legitim al unuia sau al celor doi părinţi ai săi.
/. Selosse (S. D.)
Lent (Somn —) -> Somn
Lentoare psihomotorie
Denumeşte o proprietate particulară a anumitor acţiuni, articulată la alte conduite caracteristice care au drept rezultat o atitudine globală de apatie a subiectului* deprimat, cu reducerea şi sărăcirea mimicii, a motricitatii*, a gesticii, a posturii*, a elocuţiunii şi a ideaţiei. Această atitudine globală este cu atît mai evidentă cu cît se opune, punct cu punct, hiperactivităţii* şi accelerării gestuale, mimice, verbale şi de idei a maniacului. Ea corespunde unei pierderi a legăturii şi a articulării asociative între acţiunile succesive, fiecare act lungindu-se datorită faptului că nimic nu vine să-1 înlocuiască, len-toarea apărînd ca secundară unei diminuări a incitărilor care produc de obicei o secvenţă de activitate.
Lentoarea nu trebuie confundată cu alte forme de încetinire observabile în psihopatologie: o tulburare intelectuală poate antrena o altă formă de alienare apatică, precum în confuzia mentală sau în stările de demenţă.
De asemenea, se observă alte modificări ale sistemului de activitate în disocierea schizofrenică* sau în inhibiţiile* nevrotice. Se poate crede că este vorba despre o formă activă şi intenţională de răspuns la exprimarea unei pierderi, răspuns emoţional care ar conferi depresiei* o semnificaţie analoagă celei a angoasei*. Ca răspuns adaptativ, lentoarea ar fi deci un sistem de atitudine şi de ripostă activă a cărui expresie maximală corespunde stuporii melancolice. J.-F. Allilaire
(N. C.)
Leptozom —> Constituţie

iioertate supravegheată
Levier de răspuns
Dispozitiv care echipează o cuşcă de condiţionare operantă*, destinată primirii răspunsului* de suport al animalului, definit ca răspuns operant. Acest manipulan-dum* a fost adoptat de B. F. Skinner încă din anii 1930 şi a devenit de uz curent în experienţele referitoare la speciile la care acest tip de acţiune motorie este uşor de executat, mai ales la şobolan, pisică, maimuţă. Forţa necesară pentru a acţiona levierul (în general pentru a închide un circuit electric) trebuie ajustată la forţa musculară a animalului, iar forma şi poziţia levierului trebuie ajustate la morfologia
acestuia.
M. Richelle (S. D.)
Lexem
în sens larg, un lexem desemnează o unitate ce poate fi asimilată cu cuvîntul*. A. Mar-tinet a propus, în 1960, să se facă o distincţie între „moneme", unităţi ale primei articulări (v. Dublă articulare), Iexeme, care aparţin lexicului* şi morfeme*, care sînt unităţi gramaticale. De exemplu, în monemul „a munci", lexemul este „muncă", iar morfemul, terminaţia „-i". Lexe-mele aparţin unor inventare nelimitate, în timp ce morfemele fac parte din inventare finite. Uneori lexicul se opune vocabularului*, într-o opoziţie limbă-cuvînt.
D. Peraya
(S. D.)
Lexic
In accepţia sa generală, lexicul (sau dicţionarul) poate fi definit ca ansamblul cuvintelor în uz într-o limbă. într-un sens mai restrîns, el se compune numai din Iexeme* (cuvinte pline din punct de vedere semantic) exceptînd morfemele* (cuvinte gramaticale). In concepţia anumitor lingvişti, competenţa* subiectului vorbitor include o componentă lexicală, în ocurenţa unei structuri organizate de unităţi

lexicale dotate cu trăsături* sintactice, semantice* şi fonologice* precise. Această componentă a fost descrisă de anumiţi psihologi sub termenul de lexic mental*.
Lexicologia şi lexicografia sînt subdisci-plinele lingvisticii care tratează organizarea lexicului.
J.-P. Bronckart
(S. D.)
Lexic mental
Este o memorie* de lungă durată în care este stocat ansamblul informaţiilor* pe care Ie posedă un locutor* asupra cuvintelor limbii sale. La fiecare cuvînt (sau mor-fem*) sînt asociate un cod* fonologie şi un cod grafemic, precum şi toate informaţiile asupra proprietăţilor sintactice şi semantice referitoare la folosirea acestui cuvînt. Felul în care sînt organizate elementele lexicului mental ţine de lucrările asupra memoriei semantice*; A. M. Collins şi M. R. Quil-lian descriu această organizare în termeni de reţea* ierarhizată (ex.: canarul şi vrăbiuţa sînt legate de pasăre, pasărea şi pisica
de animal etc).
D. Zagar
(S. D.)
Lexicografie -> Lexic Lexicologie -> Lexic
Liberă asociere (Regulă de —) -> Regulă
fundamentală
Liber (Rapel —) -> Rapel
Libertate (Grad de —) -» Grad de libertate
Libertate supravegheată
Expresie paradoxală care califică, în drept, o măsură de educaţie aplicată minorilor delincvenţi şi care constă din a menţine pe tînăr în mediul său de viaţă natural sau supletiv, încredinţînd unui delegat grija de a-i ajuta şi controla dezvoltarea şi integrarea. Ordonanţa franceză din 1945 distinge:
1. libertatea de educaţie, care constituie o măsură definitivă;
2. libertatea de observaţie, provizorie, ordonată fie de judecătorul de instrucţie, fie de judecătorul de copii, pentru a lua o
iiDiao
măsură de încadrare oportună sau de observare a conduitei sociale a minorului pe o perioadă determinată. Această experienţă este cea care a permis dezvoltarea observaţiei în mediu deschis şi practica socioeducativă a controlului judiciar; 3. libertatea de încercare, care recunoaşte infracţiunea, dar fixează un termen la capătul căruia judecătorul va da verdictul definitiv. Această practică a servit la introducerea măsurilor specifice de control judiciar*. Semilibertatea caracterizează situaţia subiecţilor încredinţaţi unor structuri de încadrare educativă sau de tratament, subiecţi care îşi exercită activităţile sociale sub control, dar în libertate.
J. Selosse (S. D.)
Libido
Termen latin (semnificînd dorinţă, asemănător, din punct de vedere fonetic, cu termenul german lieben = a iubi) utilizat de S. Freud pentru a desemna energia* psihică a pulsiunilor* sexuale. Libido-ul este pentru pulsiunile sexuale ceea ce foamea este pentru trebuinţele alimentare, în prima teorie freudiană a pulsiunilor, libido-ul este unul din cei doi termeni fundamentali ai conflictului* psihic, care opune pulsiunile sexuale pulsiunilor eu/ego-ului* (cele de autoconservare*). Eul se opune cerinţelor libidinale în numele exigenţelor proprii de autoconservare şi de adaptare la realitate*. După descoperirea narcisis-mului*, S. Freud nu a mai putut menţine o distincţie atît de clară între interesele eului şi libido, din care o parte este investită narcisic asupra eului: a trebuit să admită că un conflict psihic opune adeseori anumite pulsiuni libidinale obiectale unor pulsiuni libidinale narcisice, aliate intereselor eului. Studiul narcisismului a dus de asemenea la afirmarea de către S. Freud a unei constante* a cantităţii de libido disponibil în aparatul psihic pentru investiri*: cantitatea totală a investirilor obiectale este invers proporţională cu investirea eului, astfel încît suprainvestirea* eului (de ex., în bolile organice) nu depinde de obiect.
Unii psihanalişti, ca P. Federn, au res • această concepţie. pins
în a doua teorie a pulsiunilor, libido continuînd să intre episodic în conflict ' pulsiunile de autoconservare, este totod " aliatul lor în cadrul conflictului psihic fn * damental, care le opune pe amîndouă î calitatea lor de pulsiuni de viaţă, pulsjn nilor de moarte* sau de distrugere.
I-M. Pelol (D. F.)
Ligand -» Antagonist
Limbaj
în terminologia ştiinţifică, acest termen desemnează capacitatea cu care este înzestrată orice fiinţă umană normal constituită, de a învăţa şi de a folosi unul sau mai multe sisteme de semne* verbale pentru a comunica cu semenii săi şi a-şi reprezenta lumea. Capacitate a speciei umane, cu caracter

universal, limbajul trebuie deosebit de limbile naturale* şi de vorbire*. Limba naturală este sistemul de semne special adoptat de o comunitate: ea prezintă un caracter social şi istoric. Termenul de vorbire, în sfîrşit, desemnează comportamentele concrete de folosire a limbii de către un individ. Se va mai face distincţia şi între limbaj şi „limbă", concept introdus de F. de Saussure (1916) pentru a desemna caracteristicile comune ansamblului limbilor naturale, Statutul însuşi al limbajului continuă să facă obiectul unor aprige dezbateri ştiinţifice. Un prim curent consideră această „facultate*" drept caracteristica definitorie a umanităţii; ea ar fi permis dezvoltarea ansamblului potenţialităţilor umane. Datorita unor mutaţii genetice aleatorii, omul ar ti fost dotat cu un echipament biologic specific, care l-ar fi făcut apt să producă şi să înţeleagă orice tip de frază. Gramatica generativă* a lui N. Chomsky se străduieşt^ mai cu seamă să descrie această compej tentă* înnăscută. Cu o optică mult ma „evoluţionistă", un al doilea curent cons -deră, dimpotrivă, limbajul ca o conseciiv a dezvoltării cognitive*. în concepţia

limbaj de programare

t (1946) fiinţa umană este înzes- u puternice capacităţi funcţionale, posibilă emergenţa* unei funcţii 0 K0[ice* generale, din care limbajul nu S"f decît un aspect. Acestor curente care nun accentul pe determinarea internă a limbajului, li se opun cele care văd în el ai ales produsul complex de învăţări* acumulate de umanitate de-a lungul istoriei* sale. Această poziţie, adoptată mai cu seamă de behaviorism*, a fost dezvoltată cu precădere de susţinătorii interacţionis-mului* social. (L. S. Vîgotski, 1934). în concepţia acestora din urmă, procesul de hominizare* s-a caracterizat, mai întîi, prin dezvoltarea unor noi forme de cooperare socială (noi activităţi) care au făcut posibilă folosirea de unelte, apoi dezvoltarea limbajului. Pe plan funcţional, primele două curente consideră înainte de orice limbajul ca un instrument de reprezentare*, pe cînd celelalte două curente văd în el mai întîi un sistem de comunicare*, adică un sistem de acţiune asupra congenerilor.

In psiholingvistică*, achiziţia limbajului de către copil a făcut obiectul a trei tipuri de studii majore. Primele descriu stadiile* de producere spontană a unităţilor şi structurilor limbii materne, de la holofraze* (la aproximativ 15 luni) pînă la frazele* com-Plexe (în jur de 5 ani). Al doilea tip de studii este în legătură cu dezvoltarea (mai tirzie) a strategiilor* de comprehensiune* j> enunţurilor produse în ambient. Al trei-'eŞ tip de studii se referă la mecanismele ' osite (încă şi mai tîrziu) pentru a pro-oucc discursuri* complexe, adaptate la dintele situaţii de comunicare. Achiziţiile de ervate au făcut obiectul a diferite tipuri con-n "" In °Pţiunea chomskyană, năsr ,-eSte înzestrat cu ° capacitate în-jului) a 1Spozitiv de achiziţie a limba-simplu lar etaPele achiziţiei constituie un dul d Pr0C6S de aPariţ'e ce depinde de gra-central Ir'atUnzare* al sistemului nervos* stadiul" °PţIunea Piagetiană, terminarea ui la' Senzoriornot°r* (în special ac-iiă Permanenţa obiectului*) face po-dPanţia limbajului, iar achiziţiile ulterioare sînt şi ele condiţionate de dezvoltarea cognitivă generală. în concepţia interacţionistă, achiziţia limbajului este descrisă ca o succesiune de învăţări sociale care suprapun achiziţiilor cognitive semnificaţiile istorico-culturale elaborate de grup (al doilea sistem de semnalizare*). Psihologia limbajului a studiat în mod deosebit efectele produse de interiorizarea* acestui de-al doilea sistem: reorganizarea memoriei şi a proceselor perceptive, reglarea* acţiunii, structurarea personalităţii*.

Prin extensie, termenul de limbaj desemnează şi sistemele de notare* folosite de anumite discipline formale („limbaj matematic"), ca şi pentru programarea* ordinatoarelor, în uzul curent, el desemnează uneori orice cod* de comunicare („limbajul animalelor"), precum şi orice sistem de interpretare de producţii culturale („limbajul arhitecturii").

J.-P. Bronckart

(S. D.)

• Piaget J. (1946), La formation du symbole chez l'enfant, Delachaux et Niestle, Paris. — Saussure F. (de) (1916), Cours de linguistique generale, Payot, Paris.—Vîgotski L. S. (1934), Mîşlenie i reci, Moscova. Traducere (1985): Pensie et langage (trad. F. Seve), Editions so-ciales, Paris.

Limbaj de programare

Limbaj artificial nonambiguu ce permite codarea sub forma unui program* a tratării de informaţie* care urmează să fie efectuată de un ordinator. Se pot distinge mai multe niveluri de limbaje de programare: limbaje „maşină", asambloare (sau limbaje de asamblare), precum şi limbaje numite „evoluate", dezvoltate aproximativ din 1955 şi ale căror operaţii elementare se îndepărtează de operaţiile executate de maşină pentru a se apropia de operaţiile umane obişnuite în domeniile de activitate în cauză (d. ex., printre primele, FORTRAN pentru calculul ştiinţific şi COBOL pentru gestiune). Numeroasele limbaje de programare existente pot fi clasate în mai multe categorii: limbaje imperative bazate

limbaj egocentric

pe noţiunea de instruire*, limbaje funcţionale (LISP*), limbaje de tip logic (PROLOG*), limbaje

orientate spre obiect* etc.
M. Baron
(S. D.)
Limbaj egocentric
Comportament verbal care este dominant la copilul între 2-3 şi 5-6 ani. Pe de o parte, copilul vorbeşte îndeosebi despre sine însuşi, pe de altă parte, discursul său nu ţine seamă de punctul de vedere al interlocutorilor săi. Simpla repetiţie*, monologul* şi monologul colectiv (fiecare copil vorbind fără să se ocupe de ceea ce spun ceilalţi) sînt cele trei manifestări de limbaj egocentric. în viziunea lui J. Piaget, acest comportament verbal este o manifestare a fenomenului mai general al egocentrismului* infantil, în timp ce pentru L. S. Vîgotski, el constituie o etapă a evoluţiei limbajului, iniţial comunicativ, în sensul interiorizării*. J.-E. Gombert
(S. D.)
Limbaj interior
Acest termen desemnează imageria verbală în funcţiune în timpul activităţii de gîndire*. Această evocare* verbală internă, evidentă cu ocazia lecturii* tăcute sau a scrierii, este în general limbajul reflectării.
L. S. Vîgotski face din el miza majoră a dezvoltării* intelectuale: limbajul, iniţial comunicativ, ar evolua în sensul unei posibilităţi din ce în ce mai mari de interiorizare*. „ ,
J.-E. Cjombert
(S. D.)
Limbaj natural
Un limbaj natural este un limbaj folosit în mod obişnuit pentru comunicarea între indivizi (franceza, d. ex.). O caracteristică a limbajelor naturale este capacitatea lor de ambiguitate, contrar limbajelor artificiale sau codurilor* (limbaje de programare*, d. ex.). Prelucrarea automată a limbajului natural face obiectul unor lucrări de lingvistică* informatică* şi de inteligenţă artificială*. Pot fi distinse lucrări referitoare la comprehensiunea de texte,
pe de o parte, şi la generarea de texte, pe de altă parte. Printre aplicaţii, se pot cita traducerea automată, rezumatul automat al textelor şi conceperea de module de interfeţe de „dialog om-maşină", pentru constituirea şi interogarea unor baze de date* şi unor baze de cunoştinţe*.
M. Baron
(S. D.)
Limbaj orientat spre obiect
Un limbaj orientat spre obiect este un limbaj de programare* bazat pe nişte structuri numite „obiecte" care comunică prin trimitere de mesaje. Obiectele sînt organizate în mod ierarhic în clase şi în instanţe (d. ex., Milou este o instanţă a clasei cîi-ne). Un obiect corespunde descrierii unei entităţi printr-un ansamblu de proprietăţi, sub forma unei liste de cupluri (atribut, valoare), şi printr-un ansamblu de „metode" legate de clasă; metodele sînt nişte proceduri* datorită cărora obiectul reacţionează la mesajele pe care le primeşte. Acest fel de comunicare dă un control descentralizat. Dezvoltarea acestor limbaje provine din două curente de inspiraţie; reprezentarea cunoştinţelor* (limbaje deframes*) şi limbajele de programare dezvoltate în vederea simulării* de sisteme (SIMULA,
SMALLTALK, d. ex.). w „
M. Baron
(S. D.)
Limbaj socializat
După J. Piaget, limbajului egocentric* caracteristic copilului în timpul perioadei preoperatorii îi succedă (spre 6-7 ani) limbajul socializat, care corespunde comportamentului verbal dominant la adult. în timp ce funcţia limbajului egocentric este în mod esenţial o căutare a plăcerii bazate pe acţiunea imediată, cea a limbajului socializat este comunicarea* gîndirii* proprii, altcuiva. Cele cinci tipuri de discurs* aparţinînd limbajului socializat sînt:
1. informaţia adaptată:
2. critica;
3. ordinele, rugămintile şi ameninţările;
4. întrebările;
5. răspunsurile. y _£ Gomberm
(S. D.)f
Limbaj subvocal -» Subvocal (Limbaj —)
Limbă naturală
Expresie care se aplică ansamblului sistemelor de comunicare* verbală elaborate istoric de către grupurile umane; deşi uneori este greu să se facă distincţia între o limbă şi un dialect* sau un grai rural, se consideră că există în acest moment între 4 000 şi 6 000 de limbi naturale în lume (franceza,

japoneza, swahili etc). Sistem concret şi evolutiv, limba naturală nu trebuie să fie confundată cu limbajul* (con-struct* teoretic desemnînd capacitatea speciei de a produce şi de a înţelege o limbă naturală) şi nici cu „limba" (construct de origine saussuriană care explică caracteristicile comune ansamblului limbilor naturale). Ea se distinge şi de „limbajele artificiale" folosite în special pentru programare la ordinatoare (Basic, Pascal, Prolog).
începînd cu anii 1950, unul dintre obiectivele cercetării în domeniul inteligenţei artificiale* este de a concepe ordinatoare şi programe capabile să înţeleagă limbile naturale. Programul SHRDLU al lui T. Wi-nograd figurează printre tentativele cele mai spectaculoase de acest fel; într-un univers limitat, compus din obiecte de forme şi de culori diferite, SHRDLU este capabil să răspundă la întrebări referitoare la poziţia obiectelor şi să le deplaseze (Omul: „Unde este blocul ?" SHRDLU: „Nu înţeleg despre ce bloc este vorba." Omul: „Unde este blocul mare albastru?" SHRDLU: „în
cutie.").
J.-P. Bronckart şi D. Zagar
(S. D.)
Limbic (Sistem —)
Sistemul limbic este un ansamblu complex de structuri situate pe faţa internă a emisferelor cerebrale sau în proximitatea lor: marele lob limbic (circumvoluţie a corpului calos şi circumvoluţie parahipocampică), formaţiunea hipocampică*, regiunea septului, nucleul amigdalei*, sistemul olfacţiei*. Este un sistem anatomic Şi, în aceeaşi măsură, un concept anatomo-funcţional cu evoluţie istorică. în paralel cu descrierea anatomică a lui Broca, a fost creat termenul de rinencefal*, care pune accentul pe olfacţie, ce părea funcţia principală a acestor regiuni. în 1937, Papez descrie un circuit care de atunci îi poartă numele. Circuitul Iui Papez, desprins din-tr-o funcţie olfactivă esenţială din punct de vedere filogenetic, ar fi suportul controlului emoţiilor*. P. D. McLean propune denumirile de „creier visceral" şi, în 1952, de „sistem limbic" (creier intermediar sau paleomamalian la mamiferele primitive). Imbogăţindu-se cu zonele mezencefalice*, sistemul limbic devine o dată cu Nauta un ansamblu funcţional amplu, care participă la reglări comportamentale complexe. Implicaţiile funcţionale ale sistemului limbic sînt numeroase. Funcţia filogenetică cea mai veche este olfacţia. De fapt, rolurile variate ale acestui sistem provin din integrarea informaţiilor parvenite atît din mediul extern, cît şi din cel intern al subiectului. Anumite regiuni limbice (hipocampul şi componentele circuitului lui Papez) sînt implicate în tratarea şi memorarea informaţiilor. Sistemul limbic participă şi la procesele de motivare* aflate la baza conduitelor alimentare, sexuale, sociale, permiţînd confruntarea situaţiei în curs cu amintirea experienţelor trecute asemănătoare care servesc drept referinţe individuale, şi aceasta cu atît mai mult cu cît anumite structuri limbice sînt implicate în controlul reacţiilor emoţionale (amigdală). în total, sistemul limbic este implicat în ansamblul interacţiunilor dintre subiect şi mediul său înconjurător, permiţînd astfel adaptarea* conduitelor. Prin aceasta, sistemul limbic lărgit este implicat în anumite tulburări psihiatrice, iar dereglarea unor structuri ale sale, al căror prag de excitabilitate este deosebit de scăzut, ar explica acele caracteristici ale unor tipuri de epilepsie* al căror centru pot deveni.
B. Soumireu-Mourat
(D. F.)
• McLean P. D. (1952), „Some Psychiatric Im-plications of Physiological Studies on Fron-totemporal Portion of Limbic System (Visceral
limită

Brain)", în Electroencephalograpic and Clinicul Neurophysiology, 4, 407^18.
Limită
în cadrul psihofizicii*, metoda limitelor este, alături de metoda stimulilor constanţi* şi de ajustare*, una din cele trei proceduri importante utilizate pentru măsurarea pragurilor*, atît absolute*, cît şi diferenţiale*. în determinarea pragului absolut, metoda constă în a prezenta în succesiune ordonată o serie de valori ale unui stimul, eşalonate în prealabil sub şi deasupra valorii-prag care trebuie precizată. Aceste serii sînt prezentate în ordine ascendentă sau descendentă, variind punctul de origine pentru evitarea efectelor anticipării*, pînă la momentul detectării stimulului de către subiect (în cazul seriilor ascendente) sau încetării detectării lui (în seriile descendente). Limita dintre ultimele valori detectate şi nedetectate, calculată prin interpolare sau făcînd media, reprezintă o estimare a pragului. Metoda poate fi transpusă cu uşurinţă la determinarea pragurilor diferenţiale, seriile pre-eşalonate referindu-se în acest caz la stimulul de comparare*, iar limitele de reperat fiind cele care separă valorile ce provoacă de cele ce nu provoacă o discriminare în raport cu stimulul de referinţă.
M. Richelle (D. F.)
Limită de încredere -> încredere
Lingvistică
Disciplină al cărei obiect îl constituie studierea ştiinţifică a limbajului* şi a limbilor naturale*. Se

vorbeşte astăzi de „ştiinţe ale limbajului". Bazele lingvisticii moderne au fost puse la începutul secolului al XX-lea, o dată cu textul-reper pe care îl constituie Cursul de lingvistică generală al lui F. de Saussure, publicat în 1916, dar emergenţa ramurilor lingvisticii (fonetică*, fonologie*, gramatică*, morfologie şi sintaxă*, semantică*) precedă cu mult această dată. Proliferarea doctrinelor, multiplicarea disciplinelor conexe, reformulările concep-
tuale din cadrul aceluiaşi „nucleu dur" al studiilor lingvistice au produs modificări ale metodelor şi chiar ale obiectului, păs-trînd totodată o anumită comunitate a intereselor de cunoaştere.
J-L. Chiss
(D. F.)
Liniaritate
în psihologie, proprietate atribuită dezvoltării* copilului: o dezvoltare liniară s-ar efectua în mod continuu (v. Continuitate), fără pauze, fără conflicte şi fără faze de regresie*. Constructivismul* piagetian constituie una din puţinele teorii care propune o viziune liniară a psihogenezei* în privinţa aspectelor funcţionale: mecanismele de echilibrare* (vezi Asimilare şi Acomodare) s-ar aplica fără soluţie de continuitate, anticipînd şi integrînd elementele de perturbare şi de conflict. în planul structurilor însă, concepţia piage-tiană nu poate fi considerată liniară, stadiile* constituind praguri de echilibru* precedate şi urmate de perioade de dezechilibru relativ.
în lingvistică*, acest termen a fost introdus de F. de Saussure pentru a desemna una din cele trei proprietăţi fundamentale ale semnului* (alături de arbitrar* şi de caracterul discret); datorită caracteristicilor aparatelor de producere a limbajului*, unităţile lingvistice nu pot fi produse simultan, ci se desfăşoară în succesiune.
J.-P. Bronckart şi E. Jalley
(D. F.)
Linie de bază
Măsurare a unui răspuns*, a unei performanţe* înainte de introducerea variabilei independente*. Planurile* de experienţă în linie de baza utilizează subiecţii ca şi propriul lor control* după o schemă de tip A-B-A: unei faze A de măsurare a răspunsului în linie de bază, îi urmează o fază B, în care răspunsul este măsurat sub acţiunea variabilei independente, după care urmează o nouă fază de control A, în care variabila independentă este exclusă, pentru verificarea revenirii la linia de bază, şi prin aceasta a rolului variabilei

independente. Acest tip de procedură, care presupune ca efectul variabilei independente să fie reversibil, prezintă avantajul de a delimita acest efect în cadrul comportamentului individual. Este larg folosit în analiza modificărilor de comportament obţinute prin metodele terapiei comportamentale* : de exemplu, se va verifica măsura în care comportamentul agresiv* depinde de întăririle* sociale, cum ar fi semnele atenţiei prin măsurarea frecvenţei* lor în linie de bază (adică în situaţie obişnuită, fiind prezente întăririle presupuse active), apoi pe o perioadă în care întăririle sînt sistematic eliminate, şi în fine, în timpul unei noi
faze în linie de bază.
M. Richelle
(D. F.)
Linie a privirii -> Axă a vederii
Lipsă
Noţiune elaborată de structuralişti pentru a descrie organizarea operelor de artă şi de gîndire în jurul unui centru vid (lipsă, pierdere, nimic, absenţă). A fost utilizată explicit în psihanaliză de J. Lacan şi implicit de M. Balint (deficitul fundamental*). Lipsa cuprinde trei forme principale: suferinţa sugarului căruia îi lipseşte asistenţa unui mediu suficient de matern; descoperirea angoasantă de către copilul în creştere a lipsei unui falus apt să-i confere o putere imaginară; experienţa trăită de adolescent şi de adult a lipsei obiectului, oricare ar fi el, care să dea pulsiu-nii* o satisfacţie completă şi durabilă.
D. Aniieu
(N. C.)
LISP
LISP este un limbaj de programare* zis funcţional sau aplicativ, conceput la sfîr-Şitul anilor 1950 de J. McCarthy pentru tratarea* informaţiilor* simbolice, şi care a dat naştere la numeroase „dialecte". Abre-viere de la LISt Processing, LISP se bazează pe structura de listă şi pe calculul lambda (teorie legată de calculabilitate*). Structura sa de bază (atom şi listă) este
comună programelor* şi datelor. Programarea în LISP constă în definirea şi aplicarea funcţiilor, a căror definiţie poate fi recursivă*.
în psihologia cognitivă, acest limbaj era folosit în cadrul proiectelor legate de inteligenţa artificială* şi

la elaborarea diferitelor sisteme de reprezentare* cu caracter procedural*, cum ar fi „sistemele orientate spre obiecte"*.
M. Baron
(D. F.)
Litiu -> Timoreglator
Lizibilitate
Termen desemnînd în acelaşi timp calitatea perceptivă (legibility) a unui scris şi caracteristicile psihologice ale conţinutului său (dificil, abstract, interesant: reada-bility). Lizibilitatea fizică depinde de calitatea scrierii sau de aspectul tipografic (corpul literei, lungimea rîndului), de calitatea hîrtiei, de culoarea cernelii etc. Lizibilitatea psihologică ţine de conţinutul textului*, de forma sa şi de caracteristicile cititorului (inteligenţă*, cunoştinţe, interese). De la începutul secolului al XX-lea, au fost propuse numeroase formule de estimare a lizibilităţii. Ele au evoluat în paralel cu progresele lingvisticii şi ale statisticii. Testul de încheiere este un instrument de măsurare a lizibilităţii cu o bună validitate.
G. De Landsheere
(D. F.)
Lob -> Parietal, Temporal, Frontal, Occipital
Lobectomie
Ablaţie neurochirurgicală a unui lob cerebral; lobectomia trebuie deci calificată: lobectomie frontală, occipitală etc.
J.-L. Signoret
(D. F.)
Lobotomie
Intervenţie neurochirurgicală vizînd întreruperea multiplelor conexiuni ale lobului frontal şi în special pe cele ţinînd de sis-
localizare cerebrală
temui limbic*. Efectele comportamentale ale unei asemenea intervenţii (printre altele, indiferenţă afectivă, reducere a iniţiativelor) au fost considerate benefice pentru unii pacienţi psihotici. Acest tip de intervenţie nu mai este indicat de cînd au apărut medicamentele psihotrope*.
J.-L. Signoret
(D. F.)
Localizare cerebrală
Atribuire a unei funcţii* bine definite unei regiuni sau structuri circumscrise a creierului. Problema localizării cerebrale este dintre cele mai controversate în dezbaterile legate de relaţiile creier-comportament şi chiar creier-funcţii cerebrale. Această dispută are drept scop şi conceperea unei arhitecturi cerebrale. După o lungă perioadă în care a predominat o concepţie orizontală aristoteliană, disputa s-a reluat în cursul secolului al XlX-lea. Frenologia*, prin F. J. Gali, propunea o arhitectură modulară* şi verticală, în timp ce alţi cercetători, ca G. Flourens, pretindea că leziunile diferitelor regiuni ale creierului produc efecte similare şi difuze asupra comportamentului. După aceea, o dată cu J. Broca şi cu localizarea funcţiilor limbajului, cu observaţiile neurofiziologilor după stimularea localizată a cortexului la animalul sau la omul anesteziat în timpul intervenţiilor neurochirurgicale, cu analizele neuropsiho-logice după traumatismul cerebral (cortex vizual, somestezic) identificat, concepţia localizării funcţiilor, în special la nivel cor-tical, a fost întărită. Totodată, alţi autori, cum ar fi K. Lashley, apărau principiile numite de acţiune* de masă şi de echipotenţiali-tate* a regiunilor corticale. Adoptînd o atitudine intermediară, s-ar putea spune că, cu cît comportamentul este mai complex, cu atît participarea unei mase cerebrale mai extinse este necesară. Localizarea cerebrală a funcţiilor şi capacităţilor neurofiziologice, aşa cum a fost propusă pentru somestezie şi motricitate* prin reprezentări ale corpului pe suprafaţa cortexului, trebuie nuanţată. în general, trebuie deosebite funcţiile şi capacităţile
neurofiziologice de activităţile corn tamentale care necesită implicarea c donată şi integrată a mai multor funct^" capacităţi şi care pot trimite la 0 fun'ct' generală, un proces central nelocalizab'jf Funcţiilor neurofiziologice le corespund l0 calizări multiple. Proiecţiile fibrelor Iun " care culeg şi transmit informaţiile sînt circumscrise de interneuroni inhibitori care participă la procesul de inhibiţie* laterală Această organizare în mozaic, în hărţi multiple, ar permite o codare selectivă a semnalelor care provin de la periferie 0 concepţie de ansamblu de tip modular vertical, este cea care furnizează cele mai bune ipoteze de lucru.
M. Le Moal (D. F.)
Localizare perceptivă
Reperare a poziţiei spaţiale* a unei surse de stimulare*. Se poate referi la orice modalitate* senzorială de culegere de informaţii* la distanţă, dar a reţinut în mod special atenţia în domeniile audiţiei* şi ve-

derii*. Localizarea unei surse sonore implică răstimpul interaural* sau timpul care separă ajungerea sunetului la cele două urechi (în principal pentru frecvențele* joase) şi diferența de intensitate* (pentru frecvențele superioare valorii de 1 500 Hz). Acest mecanism dublu de localizare în plan orizontal este cunoscut sub numele de teorie duplex. în plan vertical, localizarea este mai puțin precisă, şi depinde de indici monaurali (filtrarea sunetului legata de conformația conductului auditiv) şi bin-aurali (asimetria urechilor) (v. Stereo-acuzie).
Localizarea este inerentă vederii. Gradul ei de precizie a reținut atenția în situa!» limită, cum ar fi localizarea perceptiva a stimulului poziționat temporal în raport cu sacada* oculară. Precizia unei coordonări vizuomotorii (d. ex., a lovi cu ciocan^ într-un punct luminos apărut pentru seu timp în întuneric) este mai revelatoare i privința finetii controlului decît o apr -ciere verbală.
M RicheHe
(D- F'
467_____
Ansamblu de mişcări* prin care un orga-se deplasează dintr-un loc într-altul, îlîcomoția este un proces ritmic stereotip* ific (mers, salt, tîrîre, zbor, înot) al s?e j caracter vital este manifest în forma carnc(jcilor locomotori, şi adesea în forma corpului în întregime la animalele acvatice sau aeriene. Din punct de vedere neuro-fiziologic, la vertebratele terestre, controlul locomoției se poate rezuma la trei elemente : centrii declanşatori mezencefalici*, rețelele* neuronale medulare care sînt oscilatori, generatori ritmici ce coordonează activitatea intra- şi interapendiculară, şi buclele reglatoare, de origine propriocep-tivă*, care antrenează ritmicitatea şi controlează adaptarea* la mediu. Mersul biped, factor precoce al hominizării*, este o activitate automată a cărei dinamică seamănă cu întreținerea ritmică a unui dezechilibru. Pasul locomotor se împarte într-o fază de sprijin, propulsivă, şi o fază de rapel, oscilantă. Cursa se deosebeşte de mers prin existența unei faze de suspendare, fără sprijin.
M. Bonnet (D. F.)
Locus -> Genom
Locus al controlului
Traducere din engleză (locus of control). Concept rezultat din teoriile învățării* sociale, apoi variabilă a personalității*, foarte studiată după ce J. B. Rotter a propus, în lyo6, prima scală validată de internali-wte/externalitate: este vorba de a stabili "ne, in aşteptările oamenilor, controlează jMannle al căror obiect sînt. Internii văd
ei inş,ş, (Ceea ce sînt> ceea ce fac) aceas.
'nstanță de control, pe care externii o să ln s«uații. în ceilalți, în destin, în şan-
detP,wtle aCUm Că această variab'lă este ^«nninaiă de factori normativi, o normă
accent val°rizînd explicațiile care
comn Za r°lul actorul"i în cauzalitatea 0niPortamentelor şi întăririlor.
ERSOC (D. F.)
T c°ntrol -> Locus al controlului
logică a predicatelor
Locutor
Sinonim cu emițătorul* în schema comunicării* a lui R. Jakobson, locutorul se deosebeşte, în teoria polifonică a enunțării*, nu numai de subiectul vorbitor efectiv, ci şi de enunțiator*. După O. Ducrot, o propoziție* nu este niciodată asertată în mod direct de locutor. Acesta este pentru enunțiator ceea ce autorul este pentru personajele unui roman. O maximă ca „Sărăcia nu este un viciu" (La Rochefoucauld) aduce în scenă un enunțiator El (pentru care sărăcia este un viciu) al cărui locutor se distanțează şi un enunțiator E2 cu care, dimpotrivă, îşi marchează acordul şi care ia asupra lui enunțarea maximei negative.
J.-M. Adam
(D. F.)
Locutoriu -» Pragmatică lingvistică
Logatom
Neologism care înseamnă, din punct de vedere literal, fragment (tomos) de discurs {logos); este utilizat pentru a desemna un segment de vorbire nepurtător de sens* şi care nu constituie un morfem* (în franceză, d. ex., segmentul „tur"). Prin extensie, desemnează orice non-cuvînt*. Loga-tomii sînt folosiți în numeroase experiențe
de psiholingvistică*.
D. Zagar
(D. F.)
Logică a predicatelor
Sistem de logică formală care ține de curentul de formalizare* a matematicii şi în particular de teoria mulțimilor*, dezvoltat la sfîrşitul secolului al XlX-lea de logicieni ca C. S. Peirce, G. Frege şi B.

Russell. Faţă de logica prepoziţională*, limbajul său se deosebeşte prin utilizarea, pe lîngă conectorii logici, a simbolurilor de predicate (reprezentînd relaţii) şi eventual a simbolurilor de funcţii, a variabilelor de indivizi (de ordinul întîi) şi a cuantificatorilor (existenţial şi universal); pe de altă parte, axiomatica* sa cuprinde şi o regulă de inferenţă* (regulă de generalizare). Logica predicatelor sau calculul predicatelor de de ordinul întîi nu este decît semidecidabil.
localizare cerebrală
466
temui limbic*. Efectele comportamentale ale unei asemenea intervenţii (printre altele, indiferenţă afectivă, reducere a iniţiativelor) au fost considerate benefice pentru unii pacienţi psihotici. Acest tip de intervenţie nu mai este indicat de cînd au apărut medicamentele psihotrope*.
J.-L. Signoret
(D. F.)
Localizare cerebrală
Atribuire a unei funcţii* bine definite unei regiuni sau structuri circumscrise a creierului. Problema localizării cerebrale este dintre cele mai controversate în dezbaterile legate de relaţiile creier-comportament şi chiar creier-funcţii cerebrale. Această dispută are drept scop şi conceperea unei arhitecturi cerebrale. După o lungă perioadă în care a predominat o concepţie orizontală aristoteliană, disputa s-a reluat în cursul secolului al XlX-lea. Frenologia*, prin F. J. Gali, propunea o arhitectură modulară* şi verticală, în timp ce alţi cercetători, ca G. Flourens, pretindea că leziunile diferitelor regiuni ale creierului produc efecte similare şi difuze asupra comportamentului. După aceea, o dată cu J. Broca şi cu localizarea funcţiilor limbajului, cu observaţiile neurofiziologilor după stimularea localizată a cortexului la animalul sau la omul anesteziat în timpul intervenţiilor neurochirurgicale, cu analizele neuropsiho-logice după traumatismul cerebral (cortex vizual, somestezic) identificat, concepţia localizării funcţiilor, în special la nivel cor-tical, a fost întărită. Totodată, alţi autori, cum ar fi K. Lashley, apărau principiile numite de acţiune* de masă şi de echipotenţiali-tate* a regiunilor corticale. Adoptînd o atitudine intermediară, s-ar putea spune că, cu cît comportamentul este mai complex, cu atît participarea unei mase cerebrale mai extinse este necesară. Localizarea cerebrală a funcţiilor şi capacităţilor neurofiziologice, aşa cum a fost propusă pentru somestezie şi motricitate* prin reprezentări ale corpului pe suprafaţa cortexului, trebuie nuanţată. în general, trebuie deosebite funcţiile şi capacităţile
neurofiziologice de activităţile comportamentale care necesită implicarea coordonată şi integrată a mai multor funcţii şi capacităţi şi care pot trimite la o funcţie generală, un proces central nelocalizabil. Funcţiilor neurofiziologice le corespund localizări multiple. Proiecţiile fibrelor lungi care culeg şi transmit informaţiile sînt circumscrise de interneuroni inhibitori care participă la procesul de inhibiţie* laterală. Această organizare în mozaic, în hărţi multiple, ar permite o codare selectivă a semnalelor care provin de la periferie. O concepţie de ansamblu de tip modular, vertical, este cea care furnizează cele mai
bune ipoteze de lucru. „„ ,
M. Le Moal
(D. F.)
Localizare perceptivă
Reperare a poziţiei spaţiale* a unei surse de stimulare*. Se poate referi la orice modalitate* senzorială de culegere de informaţii* la distanţă, dar a reţinut în mod special atenţia în domeniile audiţiei* şi ve-derii*. Localizarea unei surse sonore implică răstimpul interaural* sau timpul care separă ajungerea sunetului la cele două urechi (în principal pentru frecvenţele* joase) şi diferenţa de intensitate* (pentru frecvenţele superioare valorii de 1 500 Hz). Acest mecanism dublu de localizare în plan orizontal este cunoscut sub numele de teorie duplex. în plan vertical, localizarea este mai puţin precisă, şi depinde de indici monaurali (filtrarea sunetului legată de conformaţia conductului auditiv) şi bin-aurali (asimetria urechilor) (v. Stereo-acuzie).
Localizarea este inerentă vederii. Gradul ei de precizie a reţinut atenţia în situaţii limită, cum ar fi localizarea perceptivă a stimulului poziţionat temporal în raport cu sacada* oculară. Precizia unei coordonări* vizuomotorii (d. ex., a lovi cu ciocanul într-un punct luminos apărut pentru scurt timp în întuneric) este mai revelatoare în privinţa fineţii controlului decît o apre
ciere verbală. ., n. , ,j
M. Richelle
(D.fJ
467
logică a predicatelor
Locomoţie
Ansamblu de mişcări* prin care un organism se deplasează dintr-un loc într-altul, locomoţia este un

proces ritmic stereotip* specific (mers, salt, tîrîre, zbor, înot) al cărui caracter vital este manifest în forma apendicilor locomotori, şi adesea în forma corpului în întregime la animalele acvatice sau aeriene. Din punct de vedere neuro-fiziologic, la vertebratele terestre, controlul locomoției se poate rezuma la trei elemente : centrii declanşatori mezencefalici*, rețelele* neuronale medulare care sînt oscilatori, generatori ritmici ce coordonează activitatea intra- şi interapendiculară, şi buclele reglatoare, de origine propriocep-tivă*, care antrenează ritmicitatea şi controlează adaptarea* la mediu. Mersul biped, factor precoce al hominizării*, este o activitate automată a cărei dinamică seamănă cu întreținerea ritmică a unui dezechilibru. Pasul locomotor se împarte într-o fază de sprijin, propulsivă, şi o fază de rapel, oscilantă. Cursa se deosebeşte de mers prin existența unei faze de suspendare, fără sprijin.
M. Bonnet
(D. F.)
Locus -» Genom
Locus al controlului
Traducere din engleză (locus of control). Concept rezultat din teoriile învățării* sociale, apoi variabilă a personalității*, foarte studiată după ce J. B. Rotter a propus, în 1966, prima scală validată de internalitate/externalitate: este vorba de a stabili cine, în aşteptările oamenilor, controlează întăririle al căror obiect sînt. Internii văd in ei înşişi (ceea ce sînt, ceea ce fac) această instanță de control, pe care externii o văd în situații, în ceilalți, în destin, în şansă. Se ştie acum că această variabilă este determinată de factori normativi, o normă de internalitate valorizînd explicațiile care accentuează rolul actorului în cauzalitatea
comportamentelor si întăririlor.
ERSOC (D. F.)
Locus of control-* Locus al controlului
Locutor
Sinonim cu emițătorul* în schema comunicării* a lui R. Jakobson, locutorul se deosebeşte, în teoria polifonică a enunțării*, nu numai de subiectul vorbitor efectiv, ci şi de enunțiator*. După O. Ducrot, o propoziție* nu este niciodată asertată în mod direct de locutor. Acesta este pentru enunțiator ceea ce autorul este pentru personajele unui roman. O maximă ca „Sărăcia nu este un viciu" (La Rochefoucauld) aduce în scenă un enunțiator El (pentru care sărăcia este un viciu) al cărui locutor se distanțează şi un enunțiator E2 cu care, dimpotrivă, îşi marchează acordul şi care ia asupra lui enunțarea maximei negative.
J.-M. Adam (D. F.)
Locutoriu ->• Pragmatică lingvistică
Logatom
Neologism care înseamnă, din punct de vedere literal, fragment (tomos) de discurs {logos); este utilizat pentru a desemna un segment de vorbire nepurtător de sens* şi care nu constituie un morfem* (în franceză, d. ex., segmentul „tur"). Prin extensie, desemnează orice non-cuvînt*. Loga-tomii sînt folosiți în numeroase experiențe
de psiholingvistică*.
D. Zagar
(D. F.)
Logică a predicatelor
Sistem de logică formală care ține de curentul de formalizare* a matematicii şi în particular de teoria mulțimilor*, dezvoltat la sfîrşitul secolului al XlX-lea de logicieni ca C. S. Peirce, G. Frege şi B. Russell. Față de logica prepozițională*, limbajul său se deosebeşte prin utilizarea, pe lîngă conectorii logici, a simbolurilor de predicate (reprezentînd relații) şi eventual a simbolurilor de funcții, a variabilelor de indivizi (de ordinul întîi) şi a cuantificatorilor (existențial şi universal); pe de altă parte, axiomatica* sa cuprinde şi o regulă de inferență* (regulă de generalizare). Logica predicatelor sau calculul predicatelor de de ordinul întîi nu este decît semidecidabil.
logică a semnificațiilor
468
469
longitudinală
în psihologia cognitivă, logica predicatelor a fost utilizată în formularea primelor modele de reprezentare* a cunoştințelor*
(v. Memorie semantică).
M. Baron
(D. F.)
Logică a semnificațiilor
Nu există o logică propriu-zisă a semnificațiilor, aşa cum există o logică a propozițiilor* sau o logică a

predicatelor*. Logicienii au identificat semnificaţia* fie cu extensiunea*, fie cu intensiunea*, fie cu utilizarea. Extensiunea unui concept* este o clasă* de obiecte, iar cea a unei propoziţii este valoarea sa de adevăr. Intensiunea unui concept este reprezentată de proprietatea sau proprietăţile sale definitorii, cea a unei propoziţii este sensul* ei. Ceea ce se apropie cel mai mult de o „logică a semnificaţiilor" se datorează în mare măsură lui K. Ajdukewicz (încă din anii 1930). Este un sistem cu trei tipuri de reguli: axiomatice, deductive şi empirice. Acestea din urmă specifică în ce condiţii o propoziţie este acceptabilă. Prin urmare, „acesta este un articol prost de dicţionar" nu este acceptabil decît în prezenţa a ceea
ce îl precedă.
J.-B. Gnze
(D. F.)
Logică modală
Sistem logic în care simboluri* particulare, numite modalităţi sau operatori modali, pot fi aplicate formulelor. Axiomatici* diferite permit formalizarea noţiunilor de necesitate şi posibilitate, de ştiinţă, de credinţă* sau de timp*. Dacă paternitatea fundamentelor logicii modale poate fi atribuită lui Aristotel, dezvoltările teoretice recente sînt rezultatul studiilor logicianului C. I. Lewis, la începutul secolului al XX-lea, şi ale lui S. Kripke, la sfîrşitul anilor 1950. Acesta din urmă a conceput structuri de interpretare adaptate (semantică* zisă „a lumilor posibile*"), utilizate de anumite curente ale cognitivismului* şi ale
pragmaticii* lingvistice.
M. Baron
(D. F.)
Logică naturală
Este studiul operaţiilor puse în funcţiune atunci cînd gîndirea* se manifestă prin discurs*, deci al explicitării unui anumit număr de operaţii logico-discursive. Conceptul de bază este schematizarea*, adică o reprezentare* discursivă a ceea ce locu-torul* vrea să comunice printr-o interlo-cuţiune dată. O asemenea logică este în acelaşi timp o logică a subiectului şi o logică a obiectului. Ca logică a subiectului, se ocupă de enunţuri, deci de expresii situate hic et nune, prin opoziţie cu propoziţiile*. Ca logică a obiectului, ia în considerare conţinuturile propoziţiilor independent de valoarea lor de adevăr, dar acordînd o atenţie deosebită elaborării verbale a obiectelor de gîndire în cauză. în stadiul actual, logica naturală, diferită de ceea ce G. Lakoff denumea prin acelaşi termen (adică expresia operaţiilor de limbă, deci a unei gramatici*), este încă descriptivă. Ea caută să integreze procese retorice* ca metafora*, analogia şi exemplul. Ea se preocupă mai mult de argumentare* şi de inferenţă*, care sînt întotdeauna situate şi ad personam, decît de deducţie* care, de drept, se adresează unui subiect universal, aflat în afară de orice situaţie.
J.-B. Grize (D. F.)
Logică propoziţională Numită şi calcul al propoziţiilor; logică ale cărei fundamente sînt datorate lui Aristotel şi stoicilor; ea se referă la studiul formelor de gîndire care combină enunţuri sau „propoziţii". Prima sa prezentare axiomatică* este datorată lui G. Frege, în 1879, altele sînt datorate lui B. Russell şi A. White-head, în 1910. Calculul propoziţional este un sistem formal* al cărui limbaj comportă un ansamblu infinit de simboluri numite litere sau variabile propoziţionale şi de simboluri de operatori sau conectori logici (negaţie, disjuncţie, conjuncţie, implicaţie, bi-implicaţie sau echivalenţă logică). Regula de inferenţă* este un modus ponens. Interpretarea formulelor este făcută în general într-un univers cu două valori de
adevăr (adevărat, fals). Logica propoziţiilor este completă şi decidabilă*.
M. Baron
(D. F.)
Logică simbolică
Logica simbolică, numită şi logică matematică, este studiul formelor celor mai generale ale raţionamentului. Ea are o natură formală*, consideră propoziţiile* şi structura lor ca făcînd abstracţie de conţinutul lor. Un raţionament este valid din punct de vedere logic independent de semnificaţia* termenilor săi: el e valid în toate lumile posibile*. Logica simbolică trimite cel mai adesea la logica predicatelor* de ordinul întîi, ceea ce înseamnă că, spre deosebire de variabilele de obiecte, variabilele de predicate nu sînt supuse cuantificării*. Partea cea mai elementară a logicii predicatelor o constituie cea a propoziţiilor* neanalizate (propoziţii considerate global, adică nedescompuse în subiect-predicat). J. Piaget a consacrat numeroase lucrări demonstrării felului în care copilul accede la logica simbolică, deosebită, de altfel, de logica naturală*.
J.-B. Grize
(D. F.)
Logo

Logo este un limbaj de programare* conceput pentru copii, la sfîrşitul anilor 1960, de către W. Feurzeig şi S. Papert. Bazat pe LISP*, el a fost utilizat în numeroase ţări în experimente de învăţare a programării de către copii; în acest context, foloseşte la comandarea unui dispozitiv mobil asociat computerului, numit „broască". S. Papert, inspirat în parte de lucrările lui J. Piaget (în special cele de epistemologie genetică*) şi de inteligenţa artificială*, a dezvoltat o teorie a învăţării în mediile numite „microlumi", în care copilul este determinat să acţioneze şi să observe efectele acţiunilor sale (learning by doing).
M. Baron
(D. F.)
Logogen -> Acces lexical Logopedie -» Ortofonie
Logoree
Logoreea caracterizează o formă de discurs marcat de abundenţa cuvintelor şi accelerarea fluxului vorbirii. Discursul, greu de întrerupt, pare a găsi în el însuşi şi în discursul celorlalţi propria sursă de stimulare.
Acest simptom se observă, mai ales, în stările maniacale, dar şi în unele tulburări mentale organice, în depresiile* cu agitaţie anxioasă, în unele forme de schizofrenie* şi uneori în reacţiile acute de angoasa*. M c Hardy_Bayle
(D. F.)
Loisir
Paradoxal, timpul liber era numit în greacă schole: tocmai pentru că dispuneau de timpul lor, tinerii greci din înalta societate atenian ă puteau merge la şcoală. Spre deosebire de lenevire, care desemnează absenţa unei ocupaţii, loisir-ul poate însemna, în societatea contemporană, supraabundenţa activităţilor, inclusiv a activităţilor captivante sau anevoioase. Mentalitatea modernă a transpus la timpul tradiţional gratuit al loisir-ului criteriile constringente de organizare şi de randament ale activităţilor productive. Una din cauzele acestui mimetism este faptul că loisir-ul unora a devenit industrie pentru alţii. Totuşi, noile concepţii ale folosirii timpului cadrelor din întreprinderi arată că influenţa nu este cu sens unic: că îl cîştigi sau îl pierzi, a dispune de timpul tău este unul din criteriile reuşitei.
D. Hameline (D. F.)
Longitudinală (Metodă —)
în psihologia dezvoltării*, metodă care constă în urmărirea în timp a aceloraşi subiecţi. Se opune metodei transversale*, care constă în utilizarea simultană a unor eşantioane* de tranşe de vîrstă succesive pentru retrasarea unei evoluţii*. Metoda longitudinală se impune cînd scopul este determinarea efectelor de termen lung ale unei variabile independente*, de exemplu consecinţele stresului* precoce la vîrsta adultă, sau cînd trebuie precizat modul în
luciu
470
lungă durată
care evoluează subiecţii care au fost caracterizaţi, la un moment dat, sub un anumit unghi (urmărire sau follow-up a subiecţilor cu QI* ridicat realizată la iniţiativa lui L. M. Terman). Este preferabilă în măsura în care nu există teama devierii* eşantionului* în aplicarea metodei transversale. Se aplică în cazul unei metode de caz unic* şi unei abordări clinice* centrate pe subiectul individual în singularitatea sa. Metoda longitudinală este de neînlocuit dacă vrem să analizăm minuţios şi direct mecanismele schimbării, mai degrabă decît să le deducem pe baza straturilor succesive date de metoda transversală. Ea necesită mult timp, deoarece durata observaţiei sau experimentului coincide cu cea a fenomenului studiat. Utilizarea ei este deci limitată de obstacolele practice ale acestei planificări pe termen lung a cercetării, privînd psihologia de răspunsul la numeroase întrebări care nu pot fi abordate altfel. Abordarea retrospectivă* (adoptată în psihanaliză) sau anamnestică* nu este un înlocuitor satisfăcător, reconstrucţia trecutului fiind adeseori imposibilă şi întotdeauna nesigUra’ M. Richelle
(D. F.)
Luciu
Aspect în care sînt percepute reflecţii luminoase ale unor obiecte care par suprapuse pe suprafaţă ca urmare a proprietăţilor direcţionale selective ale acestei
suprafeţe.
R. Gemcot
(D. F.)
Lucru (Memorie de —)
Prin analogie cu funcţionarea ordinatoarelor*, desemnează un ansamblu de două sisteme de stocare* temporare separate şi coordonate de un supervizor central. Supervizorul trebuie să funcţioneze ca un sistem atenţionai cu capacitate limitată. El asigură selecţia şi aplicarea proceselor de control utile

pentru păstrarea informației* în sistemele de stocare şi pentru eventualul său transfer în memoria de lungă durată*. Două sisteme „sclave" sînt asociate
supervizorului: bucla articulatorie
spe-
cializată în prelucrarea materialului v)T şi registrul vizuospațial, specializat hi ^ lucrarea materialului spațial. Bucla culatorie cuprinde două componente f' depozit* (stoc fonologie) care stocheaz" input*-u[sub formă fonologică şi un p * ces de autorepetiție subvocală a mater °" lului. Acesta din urmă asigură transcod rea itemilor vizuali sub formă fonologică şi păstrarea urmelor* mnezice în stocul fonologie. Prin analogie, registrul vizuospațial cuprinde un depozit care stochează input-u\ şi un proces care permite să se păstreze o imagine a stimulului. Conceptul de memorie de lucru cunoaşte o aplicare deosebit de utilă în neuropsihologie*.
S. Bredari
(N. C.)
Ludic
Activitatea prin excelență liberă este numită ludică. O activitate dobîndeşte o dimensiune ludică atunci cînd scapă principiului realității*. Aplicat activităților şi comportamentelor de joc*, acest epitet dobîndeşte un sens deosebit în psihologie. Jocul permite proiectarea, deplasarea dorințelor şi conflictelor printr-o funcție de tip ludic care transformă angoasa* infantilă în plăcere*. în măsura în care jocul ocupă un loc intermediar între fantasmă* şi limbaj, simbolul ludic modelează şi exprimă fantasma de omnipotență pe care o vehiculează. în psihopatologie*, unele structuri patologice infantile legate de perturbații arhaice sînt revelate prin carențe* ludice, în timp ce funcția ludică este inhibată la unii copii nevrotici. . SeloiM
(D.F>
Lumen
Unitate din sistemul internațional referitoare la fluxul* luminos. Este fluxul^luminos emis de o sursă punctiformă în u ghiul solid (steradian*) şi a cărui intensi» ^ luminoasă este de 1 candelă*. Simbo^. este Im. El este de asemenea fluxul un fascicul emis de un radiator monocroma
frecvență este de 540.IO12 Hz şi de 1/683 wați.
R. Genicot (D. F.)
Intensitate luminoasă pe unitate de suprafață (simbol L: candelă* [cd] pe metru ă'trat). Daca toate sursele ar fi punctiforme (dimensiune neglijabilă în raport cu distanța de observație), noțiunea de intensitate luminoasă ar fi suficientă pentru exprimarea cantității de energie radiată într-o direcție. Cazul este rar, mai ales că orice suprafață reflectorizantă se comportă ca o sursă luminoasă secundară. Dat fiind că ochiul vede obiectele astfel luminate, imaginea văzută va fi cu atît mai strălucitoare, cu cît fluxul luminos care ajunge la ochi va fi mai mare. Fluxul astfel captat de ochi este în funcție de intensitatea diferitelor puncte luminoase care constituie suprafața independent de unghiul de observație şi de suprafața aparentă, adică cea presupusă de unghiul de observație. Luminanță este unitatea fotometrică* vizuală cea mai frecvent utilizată în psihologie. Nivelurile de luminanță în vederea scotopică merg de la 10'cd/m2 Ia 102 cd/m2, în vederea mezo-pică de la 102 cd/m2 la 10 cd/m2 şi în vederea fotopică de la 10 cd/m2 la 10" cd/m2 (valori aproximative).
R. Genicot
(D. F.)
Luminare
Luminarea este densitatea fluxului luminos
ce cade pe o suprafață; unitatea acesteia este
«"-ui. Mai precis, este raportul unui flux
luminos primit pe o suprafață de un element
•" acestei suprafețe: E lux = lumen/S m2.
tunci cînd luminarea nu este uniformă,
s e preferabil să se facă media aritmetică
v dlverse tabele statistice după o con-
)a "țle blne stabilită. Luminarea se referă
si e«ntltatea de lumină emisă de ° sursa ta te"'vers proporțională cu pătratul dis-
ea va '* SUrSă la suPrafata considerată; •ui fJ-aZa 'n functie de înclinarea planu-"ța de sursă (relație cosinus).
R. Genicot
(D. S.)
Lumină vizibilă
Ansamblu al radiațiilor electromagnetice capabile să stimuleze receptorii* retinieni şi să producă o senzație vizuală, şi ale căror lungimi de undă sînt cuprinse între 380 şi 780 nanometri. Lumina albă

teoretică conține toate radiațiile vizibile cu o distribuție energetică identică pentru toate lungimile de undă. Pentru lumina albă naturală (lumina zilei), distribuția energetică este comparabilă cu cea a unui corp negru a cărui temperatură este mai mult sau mai
puțin egală cu 6 500° K. n „ .
R. Genicot (D. F.)

Luminozitate

Termen preferat astăzi celui desuet de strălucire, pentru a desemna calitatea unei suprafețe care pare să emită mai multă sau mai puțină lumină şi dă o senzație vizuală de strălucire obiectului. Termenul fizic corespunzător este luminanță*.
R. Genicot
(D. F.)

Lumi posibile

Teorie semantică* formulată de S. Kripke pentru interpretarea logicilor modale. De o manieră foarte simplificată, să considerăm un sistem care conține trei constante de obiecte x,, x2, x3 şi un predicat* într-un punct m. Putem forma aici trei expresii mx,, mx2, şi mx3. Dacă interpretăm sistemul considerînd că x, = Dumnezeu, x2 = voi, x3 = eu şi m = ființă muritoare, mx,, mx2 şi mx3 devin propoziții* adevărate sau false. în lumea obişnuită, mx, este falsă şi celelalte două propoziții sînt adevărate. O combinatorică* simplă lasă să se vadă că nu este vorba aici decît de una dintre cele opt combinații care pot exista. Fiecare dintre ele corespunde unei lumi posibile. Propoziția „mx, sau non mx," este adevărată în toate lumile posibile: ea este astfel nece-
Sarl J.-B. Grize
(N. C.)

Lungă durată (Memorie de —)

Opusă memoriei de scurtă durată*, desemnează un sistem ipotetic de stocare cu o
lungime de undă

capacitate teoretic nelimitată şi în care informația* este menținută fără limitări de durată. La subiectul normal, uitarea* în memoria de lungă durată (MLD) ar fi rezultatul unei dificultăți de acces* la informație, de interferențe* mai degrabă decît al deteriorării sau ştergerii sale. în MLD, informația nu ar fi în general conservată în forma ei de suprafață, ci sub forma de semnificație (codificare semantică). Există totuşi o posibilitate de codare vizuală sau acustică. MLD conține ansamblul cunoştințelor noastre generale despr<; lume (memorie semantică*), dar şi an/intiri legate de evenimente particulare (memorie episodică*).
în mod tradițional, studiul MLD vizează, pe de o parte, să creeze un model al organizării cunoştințelor în memorie şi, pe de altă parte, să înțeleagă strategiile* utilizării acestor cunoştințe în timpul activităților de rapel* şi recunoaştere*. Pertinența distincției memorie de scurtă durată-memorie de lungă durată este din
ce în ce mai contestată.
S. Bredart
(D. F.)

Lungime de undă

Distanță, în direcția de propagare a unei unde periodice*, între două puncte succesive în care faza este aceeaşi. Este simbolizată prin X. Lungimea de undă într-un mediu dat este egală cu cîtul rezultat din împărțirea lungimii de undă în vid la in-
dicele de refracție al mediului. Lungimile de undă sînt date în general de aer (indice între 1,00027 şi 1,00029 pentru propagările vizibile). Lungimea de undă în spectru vizibil se situează între aproximativ 380 nano-metri şi 780 nanometri. Lungimea de undă (inversul frecvenței*) defineşte tenta sau tonalitatea* luminii (de Ia violet la roşu). O lumină albă se poate disocia prin traversarea unei prisme, descompunîndu-se
în culorile curcubeului. _ _ .
K. Genwot
(D. F.)

Lungime medie a enunțurilor -» MLU

Lux

Unitate de măsură a luminării din sistemul internațional, frecvent utilizată. Corespunde luminării produse pe o suprafață a cărei arie este de un metru pătrat cu un flux luminos de 1 lumen uniform repartizat pe această suprafață. 1 lux este egal cu 1 lumen* pe metru pătrat. Recomandările generale au fost stabilite pentru a defini nivelurile de luminare indicate pentru o activitate. De exemplu, de la 400 la 900 lucşi pentru un plan de lucru în funcție de tipul de activitate; de la 200 la 400 lucşi pentru lectura prelungită pe hîrtia albă; de la 45 la 90 lucşi, spațiu de deplasări în interior (scară, coridoare); de la 300

la 600 lucşi, iluminare generală a magazinelor.
R. Genicot
(D. F.)
M
Macroglie -» Glie
Maeropsie
Iluzie de mărire sau de micşorare a obiectelor sau a persoanelor; iluzia poate afecta ansamblul unei scene, cel mai frecvent părţi ale acestei scene, chiar fragmente ale unui obiect sau ale unei persoane. Această iluzie poate coincide cu aceea de apropiere sau de depărtare (pelopsie sau teleopsie). Tulburarea este de obiecei paroxistică şi tranzitorie, prezentă în cursul crizelor epileptice* sau al acceselor de migrenă.
J.-L. Signoret (N. C.)
Macrostructură semantică
Desemnează sensul* global al unui text*, exprimat sub formă de propoziţii*. Deosebită de cea de superstructură*, această noţiune explică faptul că un text întreg sau o secvenţă* (capitol, parte) poate constitui un tot, ca sens. Ea corespunde, în acest caz, temei* globale sau topicului discursului*. Fenomen pragmatic, ea rezultă dintr-o ipoteză de lectură-comprehensiune: în absenţa titlului sau a titlurilor intermediare (mărci explicite ale macrostructurii semantice), lectorul/auditorul formulează o ipoteză asupra obiectului discursului, ipoteză care-i permite să construiască reţele izotopice (v. Izotopie).
J.-M. Adam (N. C.)
Magic
întrebuinţat pentru a califica ceea ce scapă regulilor în vigoare şi care îmbină deopotrivă straniul şi supranaturalul. Conduita
magică tinde să-şi însuşească o putere insolită pentru a o face să acţioneze în folosul său şi în folosul grupului său. Este vorba despre a solicita şi a supune o putere străină unei intenţii. Incantaţia magică îndeplineşte funcţia de conjurare; ea se observă în special la subiecţii care înfruntă sau îşi propun să înfrunte situaţii riscante, eventual de încălcare a legii. Ritualul magic, clandestin sau public, este o ceremonie în care forţele supranaturale sînt chemate să producă un efect dorit, pentru a împlini nevoi sau dorinţe care schimbă cursul evenimentelor sau care transformă realitatea. Anumite ritualuri juvenile în grupuri îndeplinesc această funcţie.
J. Selosse (N. C.)
Magie
Putere recunoscută şi atribuită anumitor indivizi de a recurge la forţe supranaturale care se abat de la sau se opun ansamblului de reguli* ale condiţiei umane, ale cauzalităţii* fizice şi ale raţionalităţii. Din punctul de vedere al finalităţii sale, magia poate fi benefică (magie albă) sau malefică (magie neagră). Studiată mai întîi de etnologi, ca o formă particulară a gîndi-rii* primitive, magia a fost prezentată de M. Mauss în 1902 drept o „artă de a face" şi acesta este aspectul care i-a reţinut atenţia lui S. Freud în Totem şi tabu în 1912. Referirea la magie este folosită în psihologie pentru a caracteriza conduitele* iraţionale sau atotputernicia gîndirii animiste*, mai ales infantilă. Bazată pe analogie şi pe concordanţă, magia constă,
magnetic
474
după T. Nathan, în a supune elementele lumii reale la acelaşi tratament cu cele ale lumii psihice, prin intermediul deplasării* şi al condensării*. Dintr-un punct de vedere psihosocial, magia, considerată ca un fenomen colectiv, nu intervine decît în măsura în care mecanismele de transfer* simbolic privesc grupurile* umane repartizate diferit în interiorul aceluiaşi cadru, dar legate printr-un consens social. Magia trece prin puterea unui om cai-î se află pentru moment sau prin statut în afara condiţiei umane: magician, şaman.
J. Selosse
(N. C.)
Magnetic (Somn —) -» Autohipnoză
Magnetism animal
Nume dat în secolul al XVIII-lea de medicul vienez A. Mesmer fenomenului desemnat ulterior prin termenul hipnoză*. Mesmer atribuia stările psihice speciale induse pacienţilor săi prin intervenţiile sale (care implicau „pase", precum şi contacte cu bare de metal magnetizat) unei forţe fizice comparabile cu cele invocate de fizica newtoniană — un apel metaforic la ştiinţele fizice pe care-1 regăsim, actualizat de fiecare dată, în fazele ulterioare ale psihologiei. Teoria magnetismului animal a lui Mesmer a făcut în 1784 obiectul unui examen critic din partea unei comisii regale care a respins explicaţia printr-o forţă fizică, dar a recunoscut existenţa unor efecte care puteau fi atribuite imaginaţiei. (Sinonim:

Mesmerism.)
M. Richelle
(N. C.)
Maieutică
Comparîndu-se cu mama sa care era moaşă, Socrate îşi defineşte, în Theaitetos, practica dialogului ca arta de a moşi spiritele imaieutike). Aceasta presupune implicit prezenţa anumitor cunoştinţe* la cel care învaţă: a răspunde la întrebările lui Socrate înseamnă a da naştere la ceea ce „ştiam fără să ştim". Dar cel care conduce dialogul este Socrate. Prin urmare este greşit să se asimileze metoda socratică unei nondirectivităţi* avânt la lettre. în panoplia metodelor pedagogice, maieutica rămîne o referinţă ilustră, dar abilitatea dialectică pe care aceasta o cere se poate dovedi un artificiu prin care cel ce pune întrebările induce, voit sau nu, răspunsurile.
D. Hameline
(N. C.)
Majorat
Prag de vîrstă fixat prin dispoziţii legale în vigoare într-un stat, cu începere de la care un individ este recunoscut ca apt să îndeplinească toate actele vieţii civile şi deci responsabil, în principiu, de totalitatea actelor sale. înainte de acest prag (vîr-sta minoratului civil), individului i se pot acorda anumite responsabilităţi restrînse (dispoziţii de emancipare a minorilor de peste 16 ani, d. ex.); după acest prag, el se poate vedea în situaţia de a i se retrage exercitarea drepturilor şi datoriilor aferente stării de major pentru motive de ordin psihologic sau penal. , „ „
J.-P. Bronckart
(N. C.)
Majorat legal
Noţiunea de majorat trimite la definirea de către autorităţile legale a unui prag de vîrstă cronologică obligatoriu de atins pentru a accede la exercitarea drepturilor civile şi politice. Atribuirea unui majorat legal conferă individului capacitatea şi responsabilitatea totală a actelor sale. Există trei majorate: civil, civic şi penal ale căror praguri de vîrstă pot fi identice sau pot varia cu mai mulţi ani conform legislaţiilor naţionale. Majoratul civil corespunde dobîn-dirii deplinei capacităţi juridice a propriilor acte civile; el nu se obţine numai prin atingerea unei vîrste fixate prin lege (spre deosebire de majoratul civic sau penal), individul îl poate obţine ca urmare a emancipării sale sau a căsătoriei. Accesul la majoratul civic (numit uneori majorat electoral sau politic) dă naştere calităţii de cetăţean activ care beneficiază de drept de vot şi de eligibilitate. Majoratul penal marchează sfîrşitul măsurilor de protecţie judiciară de care beneficiază minorii

introduce pe delincventul major în regimul obişnuit al sancţiunilor aplicate adulţilor. Fixarea pragurilor de vîrstă legale este un privilegiu al statului. Ea este un mijloc de reglementare politică a raporturilor între generaţii. Cum accesul la majoratul legal nu ţine seama de nivelul de maturitate psihică, intelectuală, afectivă al indivizilor, pot fi luate măsuri de protecţie deosebită pentru a asigura controlul asupra actelor majorilor „incapabili" în ochii legii.
./. Selosse
(N. C.)
Make A Picture Story (MAPS)
Tehnică proiectivă* de expresie dramatică creată de E. Shneidman în 1947. Subiectul dispune de un teatru în miniatură cu decoruri (care reprezintă locuri concrete, foarte definite sau mai ambigue) şi o serie de personaje. La început, el alege decorul şi personajele. Apoi, este invitat să povestească o întîmplare pe baza elementelor anterior introduse. Ipotezele de bază sînt că, pe de o parte, subiectul se proiectează în construcţia povestirii sale şi că, pe de altă parte, referinţele inconştiente sînt evidente în cadrul acesteia. Analiza şi interpretarea MAPS-ului pot fi ordonate prin metode şi teorii diverse, în special prin cele utilizate de H. Murray pentru TAT*.
C. Chab.ert
(N. C.)
Maladia lui Alzheimer -» Alzheimer Maladia lui Pick -> Pick
Maladie psihosomatică -> Psihosomatică (Maladie —)
Mamilari (Corpi sau Tuberculi —)
Este vorba despre două proeminenţe îngemănate situate pe faţa posterioară a hipo-talamusului*. Ele constituie o parte importantă a circuitului hipocampo-mamilo-tala-mic, numit circuitul lui Papez*: într-adevăr, ele primesc prin fornixul postcomi-sural proiecţii care provin din hipocamp* Şi, la rîndul lor, le

proiectează prin fasci-
cuiul mamilo-talamic al lui Vicq d'Azyr asupra grupului nuclear anterior al talamu-sului*. Cunoaşterea implicării lor în procesele mnezice rezultă din patologia umană : într-adevăr, sindromul lui Korsakov*, descris iniţial ca o leziune degenerativă a corpilor mamilari legată de o carenţă vita-minică de origine etilică, se traduce, în principal, printr-o amnezie* de fixaţie cu constituirea unei lacune anterograde. De fapt, rolul corpilor mamilari rămîne controversat, deoarece au fost observate leziuni mamilare izolate fără amnezie. Explicaţia ar putea consta într-o disociere în tipuri diferite de memorie*, dintre care numai unul ar fi preponderent în legătură cu corpii mamilari şi cu circuitul lui Papez, aşa cum par să o indice anumite experienţe pe animale, sau şi în necesitatea unei duble localizări lezionale pentru ca sindromul amnezic să se exprime.

B. Soumireu-Mourat

(N. C.)

Management formal (Teorie a —)

Teoreticienii managementului formal (sau management clasic) sînt practicieni care au căutat să-şi sistematizeze şi să-şi generalizeze experienţa sub formă de principii pentru gestionarea organizaţiilor*. Ei preconizează o structură rigidă, cu reţele de comunicare şi de autoritate* bine definite, un control strict şi o coordonare a sarcinilor riguros respectată. Cu toate că poziţiile lor nu sînt identice, H. Fayol, L. F. Urwick, L. Gulick, M. P. Follett şi F. W. Taylor sînt de acord în a considera ca necesare o specializare intensivă, o descriere precisă a sarcinilor de îndeplinit, respectul autorităţii şi o capacitate de control* redusă.

C. Levy-Leboyer

(N. C.)

Mand

Termen creat de B. F. Skinner în a sa analiză a comportamentului verbal pentru a desemna un operant* verbal, adică un enunţ de o formă dată urmat de o anumită consecinţă la interlocutor. Mand-u] defineşte deci o clasă funcţională care cu-

prinde întrebările, ordinele, cererile, rugămintile, intimidările etc. pe care gramatica le poate exprima prin forme diferite (chiar dacă unele dintre ele dovedesc că structurile lingvistice, d. ex. formele imperative, se pot suprapune categoriilor funcţionale). Noţiunea de mand se asociază cu funcţia conativă evidenţiată de R. Jakob-son şi cu actul ilocutoriu* (parţial şi cu actul perlocutoriu) definit de J. Searle, continuator al lui J. L. Austin, şi reluat în analizele lingvisticii pragmatice*.

M. Richelle (N. C.)

Maniaco-depresiv

Termenul de nebunie maniaco-depresivă apare pentru prima oară la E. Kraepelin pentru a desemna o maladie mentală cu evoluţie cronică şi caracterizată prin apariţia periodică a unor episoade melancolice şi/sau maniacale. E. Kraepelin integrează aici tablouri clinice considerate pînă atunci ca independente, cum ar fi accesele maniacale izolate, anumite accese depresive calificate drept melancolice, alternanţele maniei şi melancoliei descrise de J. Baillarger şi J. Falret (sub denumirea de nebunie circulară pentru unul, de nebunie cu formă dublă pentru celălalt), alternanţele formelor de manie şi de melancolie de intensitate moderată denumite ciclotimie*.

Pentru E. Kraepelin etiologia acestei maladii este endogenă. El o numeşte psihoză maniaco-depresivă pentru a marca această corelaţie cu maladiile endogene, alături de psihoza schizofrenică. In zilele noastre, termenul de maladie maniaco-depresivă este preferat celui de psihoză maniaco-depresivă în măsura în care caracteristicile subiecţilor care sînt atinşi de aceasta nu corespund celor atribuite subiecţilor psihotici.

Incepînd cu E. Kraepelin, depresiile* psihozei maniaco-depresive se opun depresiilor datorate unor cauze psihologice şi de mediu. în zilele noastre, această distincţie între depresiile endogene ale psihozei maniaco-depresive şi depresiile psihogene tinde să se estompeze. Totuşi, maladia ma-
niaco-depresivă păstrează încă un statut diagnostic, prognostic şi terapeutic autonom, caracterizînd o maladie cu determinism genetic presupus. Caracterul eterogen probabil al pacienţilor cărora li se poate pune acest diagnostic a determinat însă pe anumiţi autori să propună diferite disocieri destinate să conducă la o mai mare omogenitate a cadrelor diagnostice şi deci la strategii terapeutice de mai mare finete. Astfel, K. Leonhard, bazîndu-se pe criteriile obişnuite de diferenţiere a maladiilor (clinice, evolutive, epidemiologice, genetice şi biologice), propune să se distingă formele unipolare depresive de cele bipolare pe baza prezenţei sau absenţei stărilor maniacale în cursul evolutiv al maladiei. Tratamentul cu litiu ar fi în mod special eficace în formele bipolare ale bolii astfel
fragmentate.

M.-C. Hardy-Bayle
(N. C.)

Manie

După ce a denumit nebunia în general, termenul manie, în perioada primelor descrieri ale maladiilor mentale la începutul secolului al XlX-lea, va desemna un „delir* general" care cuprinde întreaga activitate mentală şi nu permite nici un contact cu bolnavul. De abia cîţiva ani mai tîrziu, o dată cu observarea formelor de manii fără delir, sînt redefinite simptomele fundamentale ale acestei maladii, printre cele mai importante fiind euforia şi agitaţia. Dacă mania este uşor de recunoscut prin existenţa unei tulburări de dispoziţie (hiper-estezie afectivă şi versatilitate a dispoziţiei mai des decît euforie), a unei tahipsihii, a unei hiperactivităţi motorii, a unei dez-inhibiţii verbale şi comportamentale şi a tulburărilor de somn, frecvenţa sindroamelor maniacale parţiale şi apariţia simp-tomelor aparţinînd în mod obişnuit altor categorii diagnostice, cum ar fi semne schizofrenice, o activitate delirantă, tulburări cognitive care evocă o stare demenţială, explică varietatea formelor clinice şi face adesea diagnosticul dificil. Luarea în considerare a criteriului evolutiv în clasificarea maladiilor mentale va per-

ite la începutul secolului al XX-lea, să fie reunite într-o singură maladie, nebunia maniaco-depresivă*, diferitele forme de manie şi de melancolie. Dacă existenţa unei faze maniacale impune diagnosticul de maladie maniaco-depresivă bipolară, raporturile depresiei* cu forma unipolară depresivă a acestei maladii nu sînt la fel de strînse. Formele evolutive ale maladiei bipolare sînt variate, în funcţie de prevalenta respectivă a depresiei şi a maniei, de frecvenţa recăderilor şi de reactivitatea la tratamentul în mod esenţial profilactic cu săruri de litiu* sau cu tegretol, propus mai recent.

Lucrările actuale asupra maniei se referă, în principal, la ipotezele etiopatogenice (studiul factorilor ereditari sau al factorilor biochimici care implică neurotrans-miţători* cerebrali) şi abordarea psihofarmacologică.

M.-C. Hardy-Bayle
(N. C.)

Manifest

Care se oferă observaţiei, care se impune percepţiei imediate. în psihologie, termenul poate, în funcţie de context, să se înscrie în mai multe tipuri de opoziţii semantice. Aplicat comportamentului*, el se opune la ceea ce este intern şi neobservabil în mod direct, mental*: vorbirea* este manifestă, limbajul* interior nu este. în concepţiile care limitează noţiunea de comportament la fenomenele observabile direct, numai comportamentul (performanţa*) este manifest, în opoziţie cu reprezentările* şi cogniţiile* sau cu competenţele*, care sînt mentale. Fiind vorba despre conduite sau despre producţii simbolice* (vis*, mesaj*, text*), sensul* sau conţinutul* manifest se opune sensului sau conţinutului latent*, care nu se impune dintr-o dată, ci se dezvăluie doar cu ajutorul unei interpretări*.

M. Richelle
(N. C.)

Manipulandum

Termen generic desemnînd, în special în situaţiile de condiţionare operantă*, dispozitivul pe care subiectul trebuie să-1 acţio-

neze (răspuns*) pentru a determina întărirea*. Exemplul cel mai clasic este levierul* sau clapeta, transpus în experienţele pe fiinţe omeneşti sub formă de cheie telegrafică, buton pe care se apasă, levier multi-directional etc.

M. Richelle (N. c.)

Manoptoscop

Aparat care permite să se determine predominanţa oculară şi, indirect, mîna abilă. Compus dintr-un trunchi de con a cărui extremitate mică este foarte îngustă, baza sa largă este plasată lîngă obraz. Prin deschiderea îngustă, subiectul fixează un obiect şi apoi închide alternativ cei doi ochi. Cînd închide ochiul nepredominant, obiectul fixat dispare din cîmpul vizual.

R. Genicot
(N. C.)

Maraton (Grup —)

Grupuri de întîlnire (sau grup T.*) intensive, inventate de G. Bach, care se desfăşoară fără întrerupere timp de 18 pînă la 36 de ore (în general un week-end), participanţii hrănindu-se şi eventual dormind în sala de reuniune. Confruntarea prelungită cu celălalt în mediu închis este considerată capabilă să distrugă mijloacele de apărare ale eului subiectului şi să exercite efecte prin ricoşeu asupra celorlalţi, cu riscul de a provoca decompensări.

D. Anzieu
(N. C.)

Mare automatism mental -> Automatism mental
Marijuana -» Canabinoid
Marginalitate
Expresie topologică de origine sociologică ce caracterizează o poziţie socială excentrică în raport cu cea aprobată de majoritate şi care serveşte de referinţă pentru simplificarea normativă. Limita se situează la interfaţa a două culturi, la marginea spaţiilor adiacente. Marginalitatea defineşte o situaţie hibridă în raport cu sistemele

socioculturale şi economice funcţionale. Ea poate fi suportată sau aleasă; margi-nalitatea suportată rezultă din efectele de segregare şi de stigmatizare* legate de procese psihosociale de discriminare şi de atribuire* negativă care constituie mecanismele marginalizării sociale. Margina-litatea aleasă se înscrie într-o distanţă şi un interval spaţio-temporal care permit indivizilor să nu se implice şi să conserve o marjă de manevră cu riscul de a fi consideraţi ca accesorii, asociali, chiar periculoşi. Spre deosebire de devianţi*, care se opun activ şi acuză distanţa lor faţă de societate recurgînd la violare şi la ruptură*, marginalii se străduiesc să se menţină, cei mai mulţi în mod tranzitoriu, într-o arie de transgresiuni* comparative. Această marjă de negociere este învestită cu funcţiuni* speciale: exploratorie, identificatoare, defensivă, demisivă. Ea poate corespunde unui ritual de trecere, reuşit sau eşuat, în opinia lui B. Gibello, existenţa anumitor perturbări afective* şi cognitive* poate favoriza marginalitatea anumitor adolescenţi* creînd o discontinuitate în reprezentarea psihică a obiectelor. r „ ,
./. Selosse
(N. C.)
Mascare
1. în vocabularul condiţionării*, desemnează un fenomen descris mai întîi de I. Pavlov, de absenţă a condiţionării la una dintre componentele unui stimul* compozit. Astfel, dacă se condiţionează un cîine cu un stimul compozit audio-vizual şi se testează apoi fiecare dintre componente în parte, se vor observa răspunsuri condiţionate numai la stimulul auditiv şi nu la stimulul vizual. Una dintre cele două componente, mai „reliefată", s-a impus faţă de cealaltă. Mascarea depinde, între altele, de dominanţa relativă a modalităţilor* senzoriale implicate, de intensitatea* relativă a stimu-lilor, de validitatea lor relativă în raport cu evenimente semnificative ale mediului (întăriri*). Mascarea {overshadowing), pe care o întîlnim deopotrivă în procedurile de condiţionare operantă* şi pavloviană*, trebuie diferenţiată de blocaj*.
Specialiştii condiţionării operante desemnează, de asemenea, prin termenul maskinv (dificil de tradus în franceză prin alt cuvînt decît masquage „mascare") slăbiciunea controlului exercitat de un stimul discrimi-nativ* în cazul în care acesta este „înecat" în unul sau mai mulţi alţi stimul i nepertinenţi, dar mai reliefaţi. 2. în psihofizică* şi psihofiziologia* senzorială, reducerea detectabilităţii* unui stimul prin suprapunerea altui stimul sau a unui zgomot*. Studiat în mod special în domeniul audiţiei, efectul de mască pune în evidenţă, oarecum invers, puterea de filtraj* a frecvenţelor aparatului auditiv: un zgomot nu alterează detecţia* unui sunet de frecvenţă* dată decît într-o limită foarte redusă, banda* critică, în jurul acestei frecvenţe. Mascarea este numită retroactivă* dacă stimulul care maschează este posterior stimulului mascat, proactivă* dacă el este anterior. Tehnica mascării, auditivă sau vizuală, a fost larg exploatată în psihologia cognitivă*, de exemplu în studiul inteligibilităţii* vorbirii sau în cercetările asupra procesului de recunoaştere* si de identificare*.
M. Richelle
(N. C.)
Mască
Stimul* care exercită, prin suprapunerea sau prin juxtapunerea sa faţă de alt stimul, un efect de mască sau mascare* a acestuia din urmă. w „. , „
M. Richelle
(N. C.)
Masochism
Concept care-şi datorează numele scriitorului austriac L. Sacher-Masoch; reţinut de R. Krafft-Ebing pentru a defini o formă de perversiune* sexuală în care plăcerea nu poate fi obţinută decît suportînd durere fizică şi/sau servitute şi umilire. Această condiţie poate fi găsită fie în fantasme* conştiente care însoţesc coitul, fie în înscenări preparatorii, fie în sfîrşit în realizarea independentă a acestor scene, însoţită sau nu de activitate masturbatoare. Existenta fantasmelor masochiste incon-

stiente poate fi la originea formaţiilor nevrotice sau a inhibiţiei sexuale. Antiteză a sadismului*, articularea celor două perversiuni a putut fi considerată ca expresie a unei simple înrudiri clinice sau ca expresie a aceleiaşi problematici care fondează relaţia erotică independent de poziţiile asumate de parteneri. Luînd ca punct de plecare această problematică, S. Freud a încercat să stabilească o legătură genetică între cele două poziţii, considerînd succesiv sadismul şi apoi masochismul ca poziţie iniţială. Acest ultim punct de vedere se înscrie în teoria instinctului morţii. Sub termenul de masochism moral, S. Freud descrie, de altfel, diferite forme de atac împotriva propriei persoane (culpabilitate, nevroză de eşec, reacţie terapeutică negativă) ca tot atîtea expresii ale masochismului primar. Totuşi, nu este sigur că pot fi considerate ca depinzînd de acelaşi mecanism căutarea plăcerii erotice în durere, aservirea bărbatului unei femei dominatoare, supunerea femeii faţă de bărbat, culpabilitatea şi agresiunea întoarsă asupra propriei persoane.

D. Widlocher

(N. C.)

Maşina lui Turing -> Turing (Maşina lui —)

Materialism

Orientare de ordin filozofic care afirmă, în forma sa radicală, că materia este singura substanţă care există şi că, prin urmare, gîndirea* nu este decît un produs al acesteia. El se opune, pe de o parte, idealismului* pentru care ideea este principiul determinant şi, pe de altă parte, spiritualismului pentru care spiritul* este independent de materie şi se structurează după legi specifice.

In Antichitate, materialismul constituie o explicaţie a universului şi îşi leagă soarta de atomism: el are ambiţia să explice lumea fără să facă apel la un principiu exterior acesteia. Cu începere din secolul al XVlU-lea, materialismul intervine în analiza fenomenelor umane. El este în cazul acesta determinist* în sensul în care afir-

M

mă că realitatea umană poate fi explicată, prin condiţiile sale materiale exterioare; el subscrie la reducţionismul* metodologic conform căruia fenomenele complexe trebuie analizate în fenomene mai simple; în sfîrşit, el este strict monist* şi refuză spiritului o existenţă independentă de materie.

Această formă radicală de materialism se regăseşte cel mai adesea numai în formă de tendinţă în majoritatea poziţiilor teoretice; astfel, în psihologie, cele mai multe opţiuni materialiste se pot găsi în behavio-rismul* radical al lui B. F. Skinner: orice comportament este controlat prin consecinţele sale (determinism); evenimentele resimţite prin introspecţie sînt de aceeaşi natură ca evenimentele observabile (monism) ; un individ este constituit de suma comportamentelor sale juxtapuse (atomism). Paralelismul* psihofiziologic a primit o interpretare de tendinţă materialistă care a făcut din conştiinţă* un epifenomen, un produs al materiei; dar, chiar în acest cadru, menţinerea dualităţii spirit/materie nu permite, evident, să se considere această teză ca strict monistă. Psihanaliza freu-diană, de exemplu, este deterministă, dar nu este monistă prin faptul că nu dizolvă fenomenele psihice în fenomenele organice (determinism psihic).

M. Kail

(N. C.)

Matern (Comportament —)

Ansamblul îngrijirilor asigurate de mamă progeniturii sale. La orice specie, femela care produce un număr variat de ovule mari încărcate cu vitellus (animale ovipare) sau trebuie să asigure protecţia şi alimentaţia intrauterină a embrionului (animale vivi-pare) urmată de alăptare la mamifere asigură partea cea mai grea a poverii parentale. O gorilă tînără rămîne agăţată la sînul şi apoi de corpul mamei sale timp de un an întreg; doi ani încă, spatele mamei este postul său de observaţie şi modul său favorit de transport. Chiar şi după emanciparea sa, tînărul rămîne ataşat mamei sale; filiaţiile rămîn vii şi se formează clanuri matrimoniale. Legăturile afective şi edu-

M

maternaj

480

cative strînse care rezultă din această asociaţie restrictivă şi prelungită conferă mamei un rol de prim ordin în dezvoltarea tînărului. Importanţa sa pentru echilibrul psihofiziologic al acestuia este demonstrată a contraria de observaţiile lui R. Spitz şi J. Bowlby asupra sugarilor umani crescuţi în instituţie (v. Hospitalism) şi de experienţele de privare* realizate de H. Harlow pe macacul tînăr. Acesta, privat mai mult sau mai puţin precoce de contacte cu mama sa, dezvoltă un ansamblu de manifestări de involuţie (apatie, stereotipie*, fobie, automutilare, anorexie) cunoscut sub numele de sindrom de izolare*. Dimpotrivă, interacţiunea cu mama îl învaţă pe tînăr să-şi controleze emoţiile şi pregăteşte socializarea sa armonioasă în grupul egalilor săi. Interacţiunea mamă-copil este, de asemenea, locul privilegiat de instalare a tradiţiilor (v. Protocultură). Dacă comportamentul matern la specia umană se înscrie în continuitatea formelor şi funcţiilor deja cunoscute la animale, în special la

mamifere şi mai direct la primate, el este totodată modulat de diversele tradiţii culturale şi prezintă, în sînul aceleiaşi societăţi, variaţii dintre care unele se apropie de patologic, prin deficit sau prin exces, şi pot fi sursa anumitor tulburări psihologice.

J.-C. Ruwet

(N. C.)

Maternaj

Termen creat în engleză în jurul anului 1940 (introdus în franceză de P. Recamier în 1953) pentru a desemna: 1. ansamblul comportamentelor prin care mama sau persoana care-i ţine locul aduce sau încearcă să-i aducă sugarului îngrijirile materne şi, mai general, tot ce este indispensabil pentru supravieţuirea şi pentru dezvoltarea lui fizică şi psihică: dragoste (v. Carenţă afectivă), stimulări, susţinere*, mînuire*, baie de cuvinte etc. Lucrările a numeroşi autori, în special ale lui D. Winni-cott, au arătat importanţa maternajului pentru copil (susţinere, mînuire, prezentarea obiectului*). W. Bion şi D. Winnicott au

întreprins şi studierea atitudinilor psihologice ale mamei care facilitează materna-jul sau îl însoţesc: reverie (W. Bion) sau preocupare maternă primară* care caracterizează pe mama suficient devotată (D. Winnicott);

2. un tip de îngrijire a pacienţilor schizofrenici, bazat pe o concepţie asupra schizofreniei* conform căreia carenţele afective precoce au determinat fixaţia orală*. Scopul urmărit este de a repara frustrările şi se admite în general că această reparaţie* este simbolică şi nu reală. Autorii subliniază totuşi importanţa implicării afective cerute terapeutului. Maternajul este în general conceput drept complement al unei psihoterapii* (maternajul putînd fi efectuat de însuşi psihoterapeutul sau de un alt terapeut ori persoană de îngrijire) sau ca o fază preliminară care trebuie să faciliteze o eventuală psihoterapie ulterioară. Originalitatea lui D. Winnicott constă în faptul că a definit anumite funcţii asigurate de psihanalist în tratarea cazurilor-limită*, prin referirea la anumite aspecte ale maternajului.

r ,

J J.-M. Petot

(N. C.)

Maturitate profesională

Achiziţia de către adultul tînăr a informaţiilor asupra meseriilor, exigenţelor acestora, debuşeelor lor, condiţiilor de lucru care le caracterizează, pe de o parte, şi asupra lui însuşi, a capacităţilor, dar şi intereselor* sale, a ierarhiei sale de valori şi a personalităţii* sale, pe de altă parte. D. Super a arătat că opţiunea profesională este o tentativă de a realiza ideea că individul este propria sa creaţie şi că explorarea lumii muncii şi explorarea propriilor posibilităţi se fac într-o manieră complementară prin aceleaşi experienţe. Maturitatea profesională este atinsă cînd tînărul adult a elaborat un proiect de viitor profesional realist

si motivat. _ , , , ,

C. Levy-Leboyer

(N. C.)

Maturizare

Proces prin care un organism atinge maturitatea* sau prin care o funcţie* biolo-

i

gică sau psihologică este actualizată. Noţiunea de maturizare implică întotdeauna, dacă nu exclusiv, o evoluţie internă a organismului, corespunzînd unui program* de dezvoltare* caracteristic speciei. într-o accepţie strictă, cuvîntul maturizare desemnează instaurarea condiţiilor organice ale apariţiei comportamentelor deloc dependente de exerciţiu* sau de învăţare*. în realitate, expresia proceselor de maturizare este întotdeauna strîns imbricată în interacţiunea organismului cu mediul exterior, într-un sens mai larg, care înglobează această interacţiune, maturizarea este concepută ca un proces de dezvoltare spre stări funcţionale mai mult sau mai puţin încheiate şi stabile, considerate caracteristici ale maturităţii.

în opoziţie cu creşterea, care este o mărire cantitativă a materiei vii sesizabilă prin măsurători (talia, greutatea), maturizarea este o noţiune mai calitativă a dezvoltării, marcată de evenimente sau stări particulare (pubertatea).

Factorul ereditar general situează organismul pe o scară de precocitate-tardivitate variabilă după specie în ceea ce priveşte ritmul şi funcţiile în discuţie. Pe de altă parte, diferitele sisteme acuză o sensibilitate inegală faţă de mediu în maturizarea lor: maturizarea sexuală este sub acest aspect mai sensibilă decît maturizarea dentară, înţeles în sens larg, conceptul de maturizare, în care modularea de către mediu deţine un loc mai mult sau mai puţin important, conduce la conceptul derivat de maturitate-imaturitate* pentru a aprecia sistemele de autoreglare mentală în domeniul personalităţii*.

C. Prevost şi M. Richelle
(N. C.)
Maximum de verosimilitate -> Ajustare
Măduva spinării
Parte inferioară a sistemului nervos* central localizată în coloana vertebrală. Este Partea nevraxului care diferă cel mai puţin de tubul neural embrionar; forma sa este aceea a unui tub cu pereţii groşi şi cu
M
lumina aproape obturată: canalul ependi-mar. Ea se întinde în canalul rahidian de la planul occipital pînă la a doua vertebră lombară.
Este subdivizată tipic în lame, ansambluri anatomofuncţionale şi zone de integrare senzoriale, motorii, senzoriomotorii şi neu-rovegetative. La periferie sînt dispuse cele trei cordoane de substanţă albă, cordoanele posterior, lateral şi anterior. Cornul posterior corespunde zonei somatosenzitive, cornul anterior zonei somatomotorii, zona intermediolaterală unei destinaţii vegetative motorii şi senzitive. Măduva este un centru reflex* somatic, ea participă la reglarea tonusului* muscular şi este sediul reflexelor de apărare şi de flexiune. Pe de altă parte, ea este un centru vegetativ.
R. Decombe şi M. Le Moat
(N. C.)
Mărime -» Constanţă perceptivă
Mărturie
Studiul mărturiilor, adică al povestirilor făcute de persoane asupra unor fapte de care au avut direct cunoştinţă, arată că ele nu sînt decît în mod excepţional exacte şi că rata de eroare creşte cu timpul. Distorsiunile la care sînt supuse ţin, ca şi în cazul zvonurilor*, de factori perceptivi, mnemonici şi cognitivi în acelaşi timp. în plus, cercetările recente în domeniul pragmaticii* lingvistice arată că tipul de întrebare pusă în momentul depoziţiei poate induce false presupuneri şi antrena greşeli de evaluare, cît şi false recunoaşteri.
F. Askevis-Leherpeux
(N. C.)
Mărturisire
Mărturisirea este o declaraţie foarte semnificativă prin condiţiile revelării sale şi prin natura faptelor sau informaţiilor pe care un individ doreşte fie să le păstreze secrete, fie să le rezerve intimilor. în limbaj juridic, mărturisirea este recunoaşterea orală sau scrisă a culpabilităţii* unui prevenit* într-o procedură de acuzare. Este considerată nu numai ca probă a culpabilităţii,
M
măsură/măsurare
482
dar şi ca semn al participării prevenitului la procesul lui. Asociată reprezentării* pedepsei, mărturisirea poate furniza o gra-tificare sentimentului de culpabilitate care se găseşte la originea unor infracţiuni. Legată de o acuzaţie interioară, mărturisirea se poate situa, alături de variate satisfacţii autopunitive*, la originea declaraţiilor false de culpabilitate asociate unor conflicte nevrotice (de eşec sau masochiste) sau unor dorinţe de sacrificiu pentru apărarea aproapelui. Mărturisirea poate fi smulsă în strategiile interogatoriilor care vizează o supunere ideologică. , „ ,
./. Selosse
(D. F.)
Măsură/Măsurare
Au fost propuse diferite definiţii ale acestui termen: B. Russell, de exemplu, îl defineşte în 1953 ca o corespondenţă între un ansamblu de magnitudini şi un ansamblu de numere; S. S. Stevens impune, în 1951, o restricţie suplimentară: el vorbeşte despre atribuirea de numere unor obiecte cu respectarea anumitor reguli. Astăzi, se înţelege în general prin măsurare orice proces care permite să se atribuie numere unor obiecte respectînd şi reprezentînd unele dintre proprietăţile lor. în cazul temperaturii, de exemplu, măsura ar putea fi constituită din numerele care respectă relaţia „mai cald decît"; într-o manieră mai formală, am nota cu A, de exemplu, ansamblul obiectelor a căror temperatură dorim s-o măsurăm; am formaliza noţiunea „mai cald" cu ajutorul unei relaţii binare R de tipul aRb dacă obiectul a este mai cald decît b; a măsura temperatura ar însemna în acest caz să asociem fiecărui obiect din A un număr f(a) cum ar fi f(a)>f(b) dacă şi numai dacă aRb, adică dacă şi numai dacă a este considerat mai cald decît b. De fapt, măsurarea temperaturii cu care sîntem obişnuiţi astăzi se supune unor restricţii mai severe. Anumiţi autori propun să se ia în considerare alte măsuri decît cele numerice şi să se caracterizeze obiectele prin structuri mai generale decît numerele. Din ce în ce mai des, mai ales în ştiinţele umane, s-a
ajuns să se ia în considerare reprezentările nonnumerice. Modelele întrebuinţate pot fi, de exemplu, grafuri*. Neexcluzînd a priori reprezentările de acest tip, putem defini măsurarea ca stabilire a unei

corespondenţe între un ansamblu de obiecte pentru care a fost definit un anumit număr de relaţii empirice* şi o structură matematică (un model geometric) care să permită reprezentarea acestor relaţii. Două tipuri de probleme se pot pune atunci cînd avem de măsurat un fenomen: este mai întîi necesar să ne întrebăm cu privire la natura şi unicitatea reprezentării dorite. Această problemă face obiectul teoriei măsurării. Alegerea unei scale* de măsură impune efectiv restricţii asupra fenomenului pe care încercăm să-l înţelegem şi sînt posibile mai multe reprezentări. Vom înţelege uşor că dacă se intenţionează să se măsoare preferinţele unui individ pe o scală numerică şi dacă individul preferă obiectul a obiectului b şi obiectul b obiectului c, el va trebui de asemenea să prefere obiectul a obiectului c. Distingem adesea patru niveluri ierarhice ale scalelor de măsură, care impun diferite restricţii asupra sistemelor empirice respective: scalele nominală, ordinală, de interval şi de raport, în al doilea rînd, uneori pot fi folosite diferite tehnici pentru a reprezenta un fenomen cu ajutorul structurii matematice alese. In general însă, nu sînt respectate efectiv toate condiţiile pe care trebuie să le respecte sistemul empiric pentru ca reprezentarea să fie posibilă. Este cazul atunci să se ajusteze modelul în ciuda abaterilor observate (v. Ajustare). Dacă aceste abateri sînt prea importante, trebuie, bineînţeles, să se renunţe la model şi să se caute un alt mod de reprezentare a datelor.

D. Defays \

(N. <

Mean Length of Utterance -> MLU

Mecanicism/Mecanism

Această denumire desemnează sisteme filozofice şi concepţiile epistemologii care recurg la metafora maşinii, în măsu

în care aceasta se reduce la un ansamblaj de componente elementare şi în care stările sale actuale sînt întotdeauna deductibile din stările anterioare. Asociat adesea filozofiei carteziene, mecanicismul susţine că fenomenele sînt întotdeauna reductibile în termeni de figuri şi de mişcări. în acest sens mecanicismul se opune organicismului sau dinamismului. în măsura în care o anumită stare este complet determinată de condiţiile anterioare, mecanicismul se opune oricărei filozofii care face să intervină calităţi oculte sau noţiuni de finalitate* imanentă. în psihologie, concepţiile care definesc învăţarea* ca achiziţie a deprinderilor* şi obişnuinţele ca succesiuni de mişcări* pot fi calificate drept mecaniciste.

Pe de altă parte, se vorbeşte despre mecanism pentru a desemna o combinaţie de procese* sau de organe care realizează o anumită funcţie* (d. ex., mecanismul selecţiei naturale* sau cel al condiţionării operante*). în cele mai multe cazuri, această utilizare este destul de vagă şi unii preferă să folosească termenul proces, considerat mai clar şi mai puţin încărcat

de subînţelesuri filozofice.

P. Mengal

(N. C.)

Mecanicistă (Organizare —)

Organizare cu o ierarhie puternică şi cu o structură rigidă. Sarcinile şi problemele de tratat sînt divizate în secvenţe scurte. Fiecare este însărcinat cu o muncă precisă sub controlul superiorilor săi. Metodele de folosit, obligaţiile, limitările şi autoritatea inerente fiecărei funcţii sînt definite cu precizie. Gestiunea oamenilor şi controlul muncii se fac după o structură ierarhică verticală, informaţiile circulînd de jos m sus, iar ordinele şi deciziile transmiţîn-du-se de sus în jos.

C. Levy-Leboyer

(N. C.)

Mecanism de apărare -> Apărare

Mecanism dobîndit de declanşare -» Mecanism înnăscut de declanşare

Mecanism înnăscut de declanşare

Concept al etologiei clasice născut din constatarea strînsei specificităţi care leagă un răspuns particular de o combinaţie-cheie de stimuli (v. Momeală şi Declanşator). Această constatare i-a determinat pe J. von Uexkiihl şi, mai ales, pe K. Lorenz să postuleze existenţa unui mecanism nervos de filtrare a stimulilor, care asigură ca răspunsul să nu fie furnizat decît cînd este justificat şi adaptat la situaţie: animalul îşi amînă răspunsul pînă în momentul în care întîlneşte combinaţia-cheie adecvată. Expresia „Mecanism înnăscut de Declanşare" (MID) a fost controversată în măsura în care Lorenz nu preciza anatomofiziologia mecanismului şi nu dovedea ineitatea* sa. Conceptul conservă totuşi întreaga sa valoare euristică în ceea ce priveşte principiul filtrării. Nu se poate vorbi de ineitate decît dacă animalul reacţionează corect la reprezentarea combinaţiei-cheie fără să fi avut posibilitatea nici unei învăţări prealabile. Este cazul puiului naiv de goeland care ciocăneşte pata roşie de pe ciocul galben al adultului şi obţine o regurgitare a alimentului. Dacă specificitatea percepţiei selective s-a structurat prin

experienţă, se vorbeşte despre Mecanism Dobîndit de Declanşare (MDD). Cele două mecanisme nu sînt incompatibile : puiul de goeland întărit de regurgitare poate să-şi desăvîrşească MID, care este astfel completat prin experienţă (MIDE). în fenomenul întipăririi*, animalul structurează într-o singură experienţă, în cursul unei faze precoce* a dezvoltării* sale, un mecanism de declanşare care va orienta spre un tip de fiinţă sau de obiect răspunsurile sale filiale, sociale sau sexuale uite-
M
noare.
J.-C. Ruwet
(N. C.)
Mecanoreceptor -> Propriocepţie Mecanism de apărare familial -» Familie Mediană -» Centralitate
M
mediator
484
Mediator
Substanţă chimică, adesea numită trans-miţător sau reglator, eliberată de terminaţiile nervoase la nivelul sinapselor*, sub influenţa unei excitaţii (influx* nervos). Ea permite, prin interacţiunea sa cu receptori specifici, trecerea influxului nervos de la un nerv la un organ efector (muşchi) sau de la un neuron la alt neuron (neurotrans-misie). Sistemul nervos conţine numeroşi neuromediatori sau neurotransmiţători, printre care acetilcolina*, noradrenalina*, dopamina*, serotonina*, acidul gamaami-nobutiric (GABA), diferiţi acizi aminaţi* (glutamat, aspartat, glicină) şi peptide*. Un anumit număr de criterii permit identificarea unui neuromediator:
1. localizarea sa şi biosinteza intraneuro-nală;
2. eliberarea sa extraneuronală;
3. efectele postsinaptice asupra receptorilor specifici;
4. existenţa mecanismelor de inactivare a acestei substanţe;
5. drogurile cunoscute că acţionează fie asupra sintezei, fie asupra distrugerii acestei substanţe trebuie să aibă aceeaşi acţiune asupra transmiterii sinaptice ca şi aceea pe care o au asupra neuromediato-rului presupus.
Termenul de neuromodulator a fost introdus recent pentru a desemna în special mediatorii care acţionează asupra unui alt neuromediator modificînd fie eliberarea sa, fie sensibilitatea receptorilor săi postsinaptici. Formularea clasică potrivit căreia un neuron sintetizează un transmiţător şi numai unul (principiul lui Dale) a fost pusă sub semnul întrebării; coexistenţa în acelaşi neuron a neurotransmiţătorilor, a aminelor şi a peptidelor este curentă.
U. Spampinato
(N. C.)
Medicală (Psihologie —)
In practica actuală, psihologia medicală este studiul psihologic (la care contribuie toate subdisciplinele psihologiei) al întregului domeniu medical, în special al reia-
ţiei bolnav-medic (şi de o manieră mai generală al relaţiei bolnav-personal de îngrijire), ca şi al aspectelor psihologice ale comportamentelor şi proceselor morbide şi ale metodelor terapeutice. Formaţia psihologică a medicilor (în special în cadrul grupurilor Balint*) şi abordarea psihosomatică* în medicină figurează printre principalele aplicaţii ale psihologiei medicale.
J.-M. Petot
(N. C.)
Medicină comportamentală
Abordare interdisciplinară a medicinei care a luat amploare în anii 1970, integrînd cercetările din ştiinţele comportamentale şi biomedicale şi, de o manieră mai generală, tot ce ţine de medicina fizică şi de sănătatea mentală. Ea este elementul motor al progresului în înţelegerea mecanismelor prin care sistemele nervoase* şi endocrine* controlează marile echilibre homeo-statice garante ale adaptării* şi sănătăţii. Medicina comportamentală se interesează de factorii psihologici care intervin în etiologia, prevenirea şi diagnosticul unor numeroase boli, de metodele care permit reducerea tensiunilor şi stresului* şi promovarea proceselor de ajustare*, de tehnicile de reabilitare a diferitelor tulburări psi-hice. Medicina comportamentală insistă asupra importanţei evenimentelor vitale* şi asupra a tot ce concură la diferenţele individuale în susceptibilitatea la răspunsurile patologice. De asemenea, rolul protector al suportului social* şi al altor factori emoţionali pozitivi este studiat atît la nivel clinic, cît şi epidemiologie. Sfera mijloacelor terapeutice şi a tehnicilor de modificare a comportamentului a evoluat mult, în special pe baza lucrărilor consacrate copiilor retardaţi şi anumitor nevroze*. Problemele pe care le ridică taba-l gismul, alcoolismul, obezitatea, maladiilor cardio-vasculare au găsit puţine soluţii pî) în prezent, în ciuda numeroaselor efortur şi a sumelor considerabile consacrate pre^ venirii. Din acest motiv, cercetările car ţin cont deopotrivă de complexitatea pro

mediu
blernelor prea des schematizate şi de aplicarea tehnicilor comportamentale la nivel individual s-au dovedit mai promiţătoare. Pe plan fundamental, aceste tehnici iau în considerare, pe de o parte, reactivitatea sistemului nervos autonom şi răspunsurile viscerale al căror rol este reabilitat în principal prin intermediul unui bio-feed-back* şi, pe de altă parte, posibilităţile învăţării* instrumentale care poate modifica o mare varietate de răspunsuri ale organelor interne, prin intermediul recompenselor* sau pedepselor*. Metodele de relaxare intră în cadrul medicinei comportamentale. Se dovedeşte că aceste abordări rămîn cele mai bune soluţii pentru numeroase perturbări care rezultă din traumatisme medulare, din disfuncţiile presiunii arteriale, respiraţiei, echilibrării*, pe scurt ale diverselor organe interne, perturbări care duc foarte frecvent la incapacităţi grave şi în general costisitoare. Aceste metode terapeutice intră în cadrul a ceea ce este altfel numit terapii* comportamentale.
M. Le Moal (N. C.)
Medie —» Centralitate
Mediere
Trecere printr-o etapă sau variabilă' intermediară*, care explică legătura între două evenimente, pe care calea directă pare să nu o poată explica. Luat în sens larg, termenul se întîlneşte în contextele cele mai diverse, de exemplu: aparenta condiţionare operantă* a ritmului cardiac trece prin medierea unei condiţionări operante a musculaturii scheletice care controlează res-piraţia; estimarea timpului* de care se arată capabil animalul nu s-ar baza pe un orologiu* intern, ci pe medierea conduitelor colaterale* etc. Forma verbală „a me-djatiza" ia uneori locul termenului mediere, în special în domeniile psihologiei Personalităţii* şi psihoterapiei (cu riscul de confuzie cu conceptul de mass-media, mijloace moderne de comunicare). Dar cuvîntul mediere a fost mai cu seamă legat, în psihologie, de eforturile teoretice
ale neobehavioriştilor* C. Huli, E. Tolman şi în special C. Osgood pentru a rezolva dificultăţile pe care le ridicau concepţiile stimul-răspuns. Variabile intermediare, de natură cognitivă* (hărţi* cognitive create de Tolman, expectaţii*), au fost invocate ca loc de tranziţie. Urmelor lăsate de sti-mulii condiţionaţi* li s-a atribuit o schiţă de semnificaţie* care, la om, deschide calea medierii prin limbaj* sau prin reprezentările* conceptuale. în ordine inversă, apare o teorie mediaţională a semnificaţiei care trimite, pentru a găsi rădăcinile sensului elementelor de limbaj, Ia răspunsurile mediatoare suscitate de asociaţiile* condiţionate. Psihologia cognitivă, care datorează mult acestor lucrări depăşite, pare să se dispenseze de termenul mediere care apare rar în scrierile actuale.
M. Richelle
(N. C.)
Mediere verbală
Noţiune propusă de psihologia behavio-ristă* pentru a explica achiziţia* semnificaţiei* şi a diferitelor învăţări* cognitive. Instrument teoretic care explică relaţiile între stimuli* (sunete) nelegaţi efectiv printr-o asemănare obiectivă, precum şi posibilitatea de a alege între mai multe răspunsuri pentru acelaşi stimul. Stimulul-semn este stimulul asociat în mod constant cu răspunsuri detaşabile, cele care pot să se producă în afara prezenţei efective a stimulului, în opoziţie cu răspunsurile legate de prezenţa efectivă a acestuia. Pentru neo-behaviorismul american, repertoriul răspunsurilor individului devine din ce în ce mai dependent de mediatorii verbali care se intercalează în conexiunile stimul-răs-
pUnS' M. Pujol
(N. C.)
Mediu
în accepţia sa cea mai curentă în psihologie, termenul de mediu este sinonim cu mediu înconjurător* şi desemnează spaţiul de viaţă al unui individ, al unui grup, al unei specii (nişă* ecologică*). Fără altă specificare, el înglobează mediul fizic şi
M
M
mediu înconjurător
486
mediul social (termenul „anturaj" aplicîn-du-se mediului social apropiat, în special la oameni). Expresia mediu sociocultural este adesea preferată pentru a marca specificitatea mediului social uman, în care producţiile şi reprezentările* culturale deţin un loc important, alături de congenerii înşişi. Activităţile organismelor sînt, în general, concepute ca adaptări* la mediu, care pot consta totuşi în amenajarea acestuia, în modificarea şi chiar în construirea lui.
Prin factor(i) de mediu se înţelege ansamblul condiţiilor externe, fizice şi sociale, care contribuie la determinarea conduitelor unui organism şi influenţează dezvoltarea sa.
E. Jalley şi M. Richelle
(N. C.)

Mediu interior (sau intern): concept biologic datorat lui Claude Bernard. Ansamblu al proceselor fiziologice interactive care concurează la homeostazie*, caracterizat prin menţinerea constantelor biologice proprii speciei. Mecanismele fiziologice tind spre echilibrul* şi constanţa unui mediu interior închis şi uniform, în care acţionează principiile care permit viaţa şi autonomia individului, în raport cu mediul exterior. Fiinţa creează condiţiile existenţei sale libere şi propriul său determinism. Există deci o relaţie între indeterminismul exterior şi un determinism interior pe care organismul îl asigură şi şi—1 asumă. Fiinţa se sustrage deci mediului şi îşi produce propria lume. Comportamentul* este cel care permite legătura între mediul interior
si cel exterior. , , ,
M. Le Mual
(N. C.)
Mediu înconjurător
Ansamblu al condiţiilor exterioare unui organism şi de natură să-1 influenţeze. Termenul este, în general, aproape sinonim cu mediu*. Acesta din urmă se foloseşte însă la fel de bine şi în legătură cu condiţiile interne. Pentru psihologiile interac-ţioniste*, mediul înconjurător desemnează mediul în care trăieşte organismul şi cu care el interacţionează. Pentru cea mai
mare parte a teoriilor moderne, urmînd prin aceasta concepţiile biologiei, organismul şi mediul înconjurător sînt din ce în ce mai abordate ca părţi ale aceluiaşi sistem. După domeniile de cercetare şi abordările teoretice, va fi preferat totuşi cînd mediul înconjurător fizic, cînd cel social, cînd mediul înconjurător artificial sau construit al unei situaţii experimentale, cînd cel natural, nişa ecologică*.
Conştientizarea recentă, în societăţile noastre, a riscurilor la care expansiunea speciei umane expune propria nişă ecologică a suscitat dezvoltarea unei noi ramuri a ştiinţelor psihologice, psihologia mediului înconjurător. Ea are ca obiect studierea efectelor asupra comportamentului uman a modificărilor radicale ale mediului înconjurător (creştere demografică, poluare, concentrare urbană etc.) şi căutarea mijloacelor potrivite pentru crearea atitudinilor* şi comportamentelor care să contribuie la oprirea sau inversarea procesului de degradare.
M. Richelle (D. S.)
Megalomanie
Supraestimare a subiectului* în raport cu propriile capacităţi*. Tendinţă care poate merge de la poziţia orgolioasă pînă la delirul grandorii: se poate referi la subiectul însuşi (forţă fizică, frumuseţe, superioritate intelectuală), la situaţia sa socială (supraestimarea rolului social, idei de filiaţie cu personaje celebre) sau la norocul său, chiar la puteri supranaturale. Se observă în clinică în contexte diverse, în care diagnosticul se bazează pe asocierea cu expansivitatea euforică în manie şi în tulburările timice, cu gîndirea paranoidă în tulburările schizofrenice, cu tulburările neuropsihologice în diferitele tipuri de demenţă (clasică şi tipică în sifilisul terţiar sau în paralizia generală, astăzi foarte rară). J.-F. Allilaire
(N. C.)
Mei
Compus din primele litere ale cuvîntului Melodie, termenul Mei desemnează unitatea subiectivă de tonie*. Prin convenţie,
487
memorare
1000 Meii corespund toniei unui sunet pur
de 1000 Hz la 60 dB. „ „ .
R. Genwot
(N. C.)
Melancolie
Folosirea termenului melancolie îşi are originea în Antichitatea greacă. In acea epocă, melancolia era considerată o tulburare psihică rezultînd dintr-un dezechilibru între cele patru umori fundamentale: sînge, limfă, bilă galbenă şi bilă neagră. Prevalentei acestei ultime umori i se datora melancolia.
La începutul secolului al XlX-lea, cu ocazia primelor descrieri ale maladiilor mentale, melancolia este definită ca un delir* parţial, adică îndreptat exclusiv spre un obiect sau o anumită serie de obiecte. Abia cîţiva ani mai tîrziu, în special datorită observării formelor de melancolie fără delir, gîndirea delirantă îşi pierde statutul de semn specific şi sînt definite simptomele fundamentale ale melancoliei, pe care se sprijină încă diagnosticul nostru: tristeţe, indiferenţă afectivă, lentoare psihică şi motorie. Cu începere din această perioadă este folosit termenul depresie* ale cărui limite, în raport cu cel de melancolie, nu sînt încă clarificate. Limitele depresiei sînt mai largi decît cele ale melancoliei. Depresia conţine melancolia, dar nu se rezumă Ia ea. Imprecizia care înconjoară termenul de melancolie nu este străină de polemica încă actuală asupra unicităţii sau multiplicităţii stărilor depresive. Acest termen este uneori rezervat depresiilor integrate maladiei maniaco-depresive de către cei care disting acest cadru diagnostic de alte depresii. El poate constitui, pentru alţii, un simplu criteriu de gravitate a depresiei. Iar

pentru alţii, în fine, el califică un tip de conţinut al gîndirii; se vorbeşte în acest caz de tematica melancolică pentru a desemna temele de autoacuzare, sentimentele de indignitate şi de incurabilitate.
M.-C. Hardy-Bayle
(N. C.)
Membrană —» Neuron
Membru fantomă (Durere a —)
Se desemnează astfel o formă de durere* care se întîlneşte fie după amputarea unui membru, fie după denervarea importantă a unui membru existent (de exemplu, smulgerea accidentală a rădăcinilor dorsale ale nervilor plexului brahial sau secţionarea medulară totală la un paraplegic). în primul caz, bolnavul descrie persistenţa unei percepţii halucinatorii a membrului său dispărut care nu devine dureroasă decît după un anumit interval; durerea poate fi raportată fie pe ciot, fie la nivelul membrului fantomă, fie pe ambele. In al doilea caz, bolnavul descrie o poziţionare a membrului său dezafectat alta decît în realitate ; sînt asociate dureri persistente obsedante de tip arsură sau fulgurante de tipul descărcărilor electrice. Mecanismele responsabile de aceste dureri nu sînt cunoscute, dar rolul extremităţilor de ramuri nervoase secţionate (în special cu apariţia nevroamelor) vădeşte faptul că anestezia locală practicată la nivelul bontului aduce alinare. Totuşi, participarea fenomenelor de origine centrală se presupune a fi considerabilă.
B. Calvino
(N. C.)
Memorare
Introducere în memorie a informaţiilor*, adică encodarea şi stocarea acestora. Se vorbeşte despre memorare intenţionată dacă subiectul este implicat într-o sarcină care îi cere în mod explicit studiul unui material în vederea unei restituiri ulterioare, într-o situaţie de memorare incidenţă, sarcina subiectului este de altă natură decît mnezică (d. ex., pronunţarea cuvintelor cu cea mai bună dicţie posibilă), subiectul fiind apoi evaluat, pe neaşteptate, în ceea ce priveşte retenţia* materialului.
Memorarea implică adesea o activitate de organizare a materialului, adică stabilirea unei relaţii între elementele de memorizat, sau de elaborare, adică stabilirea legăturilor între elementele materialului şi alte informaţii (d. ex., asocierea unui pseudo-
M
M
memorie
488
489
memorie
cuvînt prezentat, cum ar fi „bax", cu un cuvînt real, ca „bar", neprezentat). Studiul strategiilor de memorare vizează descrierea mijloacelor mnemotehnice* utilizate spontan şi evaluarea eficacităţii acestor mijloace (v. Consolidare mnezică, Memorie de scurtă durată, Memorie de lungă
durată, Uitare, Rapel). o „
S. Bredart
(N. C.)
Memorie
Capacitatea de a achiziţiona, conserva şi restitui informaţii*. Datele furnizate de psihologia experimentală, de psihologia cognitivă şi de patologia umană converg în a sugera existenţa mai multor tipuri de memorie sau de activităţi (capacităţi*) mnezice*; clasificările propuse depind de concepţiile şi de tipurile de probleme abordate.
în funcţie de timpul care separă prezentarea unei informaţii de evocarea* ei, distingem :
1. memoria senzorială (sau memoria-tam-pon* sau buffer), care conservă caracteristicile fizice ale stimulului mai puţin de o secundă;
2. memoria de scurtă durată* (MSD), care are o durată de aproximativ 20 de secunde şi o capacitate limitată la 7 ± 2 itemi;
3. memoria de lungă durată* (MLD), de durată şi de capacitate foarte extinse. Problema existenţei unei prelucrări în serie sau în paralel prin aceste două ultime categorii de memorie nu este încă rezolvată. In funcţie de natura informaţiei memorate, a fost stabilită o distincţie între memoria episodică* şi memoria semantică*: prima ar conţine informaţii referitoare la evenimente localizate în timp şi în spaţiu, evenimente cu caracter personal şi cu o mare valoare afectivă; dimpotrivă, a doua ar include informaţii mai abstracte (deci independente de context*) referitoare la fapte, reguli* sau cunoştinţe* generale do-bîndite în cursul vieţii. Această disociere nu exclude existenţa interacţiunilor acestor două memorii: de exemplu, accesul la memoria semantică este necesar pentru aprecierea semnificaţiei * şi importanţei eveni-
mentelor curente pe care o operează me- f moria episodică.

în funcţie de natura activităţilor mnezice prezervate în amnezii*, a fost propusă o disociere între memoria declarativă* şj memoria procedurală*: memoria procedurală ar conţine datele însoţite de un mod de utilizare şi ar permite dobîndirea cvasi-automată de noi aptitudini perceptivo-mo-torii (un „a şti cum"); în schimb, memoria declarativă ar permite gîndirea* conştientă (un „a şti ce") şi ar include memoriile episodică şi semantică. Definirea diferitelor stocuri mnezice nu trebuie să mascheze natura dinamică şi interactivă a memoriei care, în realitate, este legată de activitatea psihică în ansamblu. Cantitatea de efort, activitatea cognitivă (atenţia*, adîncimea prelucrării) şi afectivă (refulare*, refuz*) implicate în prelucrarea informaţiei influenţează considerabil encodarea* şi rapelul*. Neurobiologia memoriei. Lucrările de biologie moleculară şi celulară permit să se sugereze că învăţarea* şi memoria de scurtă durată rezultă din implicarea unui anumit număr de mesageri intracelulari secunzi şi din modificarea posttraducţio-nală a proteinelor. Aceste mecanisme nu pot totuşi explica formarea unei memorii de lungă durată din cauza duratei de viaţă relativ scurte a proteinelor (de la cîteva minute la cîteva săptămîni). în plus, neuronii* care participă la achiziţia* informaţiei nu sînt cei care participă la conservarea sa durabilă. Trebuie deci avută în vedere o modificare a expresiei genetice care conduce la sinteza noilor proteine; ceea ce este în acord cu faptul că inhibitorii sintezei proteice blochează instalarea memoriei de lungă durată fără să altereze învăţarea sau: memoria de scurtă durată. Sinteza noilor; proteine poate duce la modificări morfo-, logice în arhitectura arborizaţiei neuronale, (mărirea zonei sinaptice active, mărire* numărului de sinapse*). Această concepţiei este fundamental diferită de aceea foarte la modă între 1960 şi 1970 care susţinea că memoria este reprezentată de un cod macromolecular. Această ipoteză, care?
dat loc mai ales unor tentative de transfer de memorie prin injecţii cu extras de creier, ignora complet principiile fiziologiei celulare.
Studiile psihobiologice pe animale şi pe oameni arată că memoria nu constituie o funcţie* omogenă, ci corespunde mai cu-rînd utilizării interactive a mai multor sisteme cu roluri diferite şi care funcţionează după modalităţi proprii. Este deci puţin probabil ca un singur tip de mecanism să poată sta la baza tuturor formelor de învăţare şi de memorie. Nenumărate experienţe asupra comportamentului animal au abordat studiul rolului regiunilor cerebrale, al neurotransmiţătorilor*, al hormonilor* sau al alimentaţiei. Interpretarea lor este totuşi delicată în măsura în care adesea este greu să se izoleze experimental memoria de învăţare şi învăţarea de performanţă*. Pe de altă parte, restituirea amintirilor* arată bine transformarea permanentă a materialului memorizat cu timpul şi congruenţa a ceea ce este memorizat şi restituit cu starea afectivă în care se află subiectul în momentul achiziţiei şi al restituirii.
H. Simon (N. C.)
Dezvoltarea memoriei. Cercetările efectuate pe nou-născuţi arată că, de la vîrsta de două luni, ei sînt capabili să encodeze şi să stocheze o reprezentare* a detaliilor particulare ale unei situaţii de învăţare. Această reprezentare se menţine cel puţin timp de 24 de ore şi, ulterior, copilul este încă în stare să efectueze discriminări* fine între contextul testelor* şi reprezentarea asociată cu învăţarea. Reprezentarea mnezică este deci un fenomen foarte precoce. Dezvoltarea memoriei poate fi concepută sub trei aspecte: memoria de scurtă durată, baza de cunoştinţe*, strategiile* şi utilizarea lor.
Dezvoltarea MSD se caracterizează prin-tr-o creştere foarte rapidă şi foarte importantă a empanului* mnezic, în funcţie de vîrstă. Această evoluţie este interpretată uneori ca rezultînd dintr-o mărire a capacităţii, alteori ca o consecinţă a creşterii
vitezei anumitor operaţii: identificarea* itemilor sau a ritmurilor de pronunţare, de exemplu. F. N. Dempster (1981) este de părere că datele empirice nu confirmă decît teza creşterii vitezei de prelucrare. Dezvoltarea bazei de cunoştinţe (sau organizarea memoriei de lungă durată) a fost mai puţin studiată. Totuşi, au fost evidenţiate trei elemente:
1. categorizarea* funcţională precedă organizarea taxonomică fără ca totuşi aceasta din urmă să fie ignorată de subiecţii tineri. De fapt, utilizarea ei depinde mult de tipul de sarcină*;
2. categoriile se schimbă cantitativ (modificarea numărului de itemi pe care îi cuprind) şi calitativ (în ceea ce priveşte organizarea şi structura lor de tipicitate*);
3. uşurinţa activării* diferitelor relaţii se modifică: itemii legaţi în manieră asociativă sînt cu uşurinţă activaţi, automatizarea* activării eliberînd spaţiu mental pentru alte activităţi.
Strategiile privesc fie encodarea (autore-petiţie, grupare*), fie recuperarea* (indici organizaţi). Dezvoltarea lor ridică trei probleme: disponibilitatea lor (subiectul le posedă?); declanşarea lor (sînt ele activate în mod conştient ?); eficacitatea lor (duce utilizarea lor la o performanţă mai eficace şi de ce?). După cum se încearcă a se găsi răspunsul la una sau alta dintre aceste întrebări, se ajunge la rezultate diferite în ceea ce priveşte dezvoltarea, în sfîrşit, au fost evidenţiate relaţii complexe între baza de cunoştinţe, empanul mnezic şi strategii. O dihotomie recentă (P. Graf şi D. L. Schacter, 1985) care opune memoria implicită şi explicită pare pertinentă pentru studiul dezvoltării. Această distincţie acoperă parţial distincţiile mai vechi între memoria semantică şi episodică, pe de o parte, şi memoria procedurală şi declarativă, pe de altă parte. O sarcină de memorie explicită necesită ca subiectul să-şi

poată aminti de o experienţă precisă (să răspundă, d. ex., la întrebarea: „Ce aţi făcut azi-dimineaţă?"). O sarcină de memorie implicită poate să se efectueze fără referire la o experienţă anterioară (a
M
M
memorie de lungă durată
490
491
mers
conduce o maşină nu cere să-ţi aminteşti lecţii de conducere). Lucrări recente arată că memoria implicită funcţionează foarte devreme (înainte de trei ani). în schimb, memoria explicită se dezvoltă în mod mai progresiv. De asemenea, se afirmă deseori că memoria semantică ar preceda dezvoltarea memoriei episodice sau autobiografice (E. Tulving, 1986). Aceste diferenţe de dezvoltare sînt adesea folosite pentru a susţine teza separării funcţionale a diferitelor tipuri de memorie.

H. Abdi şi M. Fayol

(N. C.)

• Dempster F. N. (1981), „Memory Spân: Sources of Individual and Developmental Differences", Psychological Bulletin, 89, 63-100. — Graf P., Schacter D. L. (1985), „Implicit and Explicit Memory for New Asso-ciations in Normal and Amnesic Subjects", Journal of Experimental Psychology: Learning Memory and Cognition, 77,501-518. — Tulving E. (1986), Elements of Episodic Memory, Oxford University Press, Oxford.

Memorie de lungă durată -» Lungă durată

Memorie de lucru —» Lucru (Memorie de—)

Memorie de scurtă durată -» Scurtă durată

Memorie episodică -> Episodic Memorie iconică -» Iconică (Memorie —) Memorie moartă —» ROM

Memorie tampon

Termen utilizat în psihologie (uneori se foloseşte cel de buffer) în modelarea* funcţionării memoriei*, prin analogie cu funcţionarea ordinatoarelor. Memorie de capacitate mică în general, care stochează temporar informaţiile* în tranzit între două unităţi de prelucrare. Funcţionarea ei poate fi controlată de un „supervizor" care reglează intrarea informaţiilor în memoria tampon şi ieşirea lor
spre unitatea de prelucrare următoare. De exemplu, modelele de silabisire conţin adesea o memorie tampon grafemică avînd printre altele rolul de a stoca momentan şi de a lăsa în aşteptare informaţia rezultată din analiza fonetică a stimulului, transferată progresiv spre o unitate care efectuează o conversie fonem/grafem. La sfîrşitul acestei conversii, informaţia, codată acum sub altă formă, este stocată temporar într-un buffer fonologie înainte de a fi transferată spre alte unităţi de prelucrare.

S. Bredart

(N. C.)

Memorie vie -> RAM Menotaxie -> Taxie Menstrual -> Estru

Mental

în afara expresiilor în care el califică fără ambiguitate un alt termen, precum vîrstă* retardare*, automatism*, confuzie*, dete-j riorare*, rotaţie*, test* etc, termenul men-| tal este unul dintre cei mai greu de definiţi şi unul dintre cei mai încărcaţi de impli-; caţii teoretice ai psihologiei. Reabilitarea conceptului de spirit* (mind) de către psiho-ij logia cognitivă* contemporană 1-a repus la loc de cinste în discursul psihologic, în sensul său etimologic „relativ la spirit"! „care aparţine spiritului". Aceasta nu cla-l rifică totuşi sensul, dificultatea fiind doa deplasată asupra conceptului de spirit! într-o accepţie care a prevalat în anumite curente behavioriste, mental se opune lui comportamental* şi în măsura în can acesta trimite la inferenţe* neverificabile şi dotate în mod abuziv cu valoare explica-| tivă, el nu poate fi disociat de mentalism*| pe care aceste curente behavioriste l-au combătut. O optică mai puţin radicală ţine, totuşi cont de comportamentele mentale*! care nu s-ar diferenţia de altele decît prin mai redusa lor accesibilitate* la observaţie,] Noţiunea de conduită*, familiară psiho-» logiei franceze începînd cu P. Janet, înglobează fără echivoc mentalul şi corn-
portamentalul, într-o perspectivă cogni-tivistă*, în schimb, mentalul trimite la entităţi (reprezentări*, cogniţii*) sau la activităţi* interne (procese* de prelucrare a informaţiei*, de decizie*) şi este consi-derat ca obiectul principal al psihologiei, diferenţiat deopotrivă de comportamental, care nu este decît manifestarea acestuia, si de neural, care nu este decît suportul lui material. Chiar în cadrul curentului cogni-tivist, părerile sînt divergente în ceea ce priveşte raporturile între mental, comportamental şi neural sau cerebral, atestînd persistenţa controversei creier-spirit. O altă ambiguitate se referă la raportul între mental şi conştient*, pe care diferiţi autori le concep în mod diferit, în terminologia proprie anumitor domenii ale psihologiei cognitive, apropiate de inteligenţa artificială*, termenul mental califică adesea termeni diferiţi: model mental desemnează o reprezentare* organizată de obiecte ale lumii exterioare sau de concepte; simulare mentală desemnează un fel de anticipare* internă a unei

acţiuni, destinată să-i ajusteze mai bine execuţia, aşa cum un atlet îşi pregăteşte performanţa.
M. Richelle
(N. C.)
Mentalism
Acest termen desemnează, în ţările anglo-saxone, psihologiile de inspiraţie spiritualistă* conform cărora există procese mentale de natură nonfizică (reprezentări*, structuri mentale, inconştient* etc.) care constituie obiectul propriu al psihologiei. Mentalismul este mai des reproşat decît revendicat; behavioriştii* în special afirmă ca psihologia nu poate fi ştiinţifică dacă >a ca obiect fenomene deduse şi neobiective şi refuză ipoteza că procese a căror natură nu este fizică intervin între stimu-'are şi răspuns (care sînt ambele de natură fizică).
F. Parot
(N. C.)
Mentalitate de grup
Acest concept este un element al mode-luIui grupului*, elaborat de W. R. Bion, conceput ca unitate şi ca sistem de tensiu-
ne între nevoile individului, cultura grupului şi mentalitatea de grup. Prin acest termen, W. R. Bion desemnează activitatea mentală care se formează într-un grup pe baza opiniei, voinţei şi dorinţelor inconştiente, unanime şi anonime ale membrilor săi. Contribuţiile acestora la mentalitatea de grup permit o anumită satisfacere a dorinţelor lor, dar ele trebuie să fie conforme cu celelalte contribuţii ale fondului comun şi să fie susţinute de el. Mentalitatea de grup prezintă astfel o uniformitate, în contrast sau în opoziţie cu diversitatea opiniilor, gîndurilor şi dorinţelor proprii indivizilor care contribuie la formarea ei: ea garantează acordul vieţii grupului cu presupunerile de bază*.
R. Kaes
(N. C.)
Mentalizare
Termen introdus la începutul secolului de E. Claparede pentru a desemna conştientizarea. Este, de asemenea, legătura pulsiu-nii* emergente cu obiectul său semnifi-cant. Paralelă cu fantasmatizarea*, această elaborare are unele caracteristici ale proceselor secundare ale gîndirii: atenuează impactul excitaţiilor, conferindu-le un sens; întîrzie satisfacţia; menţine constanţa obiectului, în nosografia psihosomatică, men-talizarea valorizează calităţile preconştien-tului: densitatea, fluiditatea reprezentărilor, permanenţa funcţionării. La copilul mic, nevoia fiziologică nu poate fi satisfăcută decît de o persoană care-1 îngrijeşte: dacă ea îi dă un sens deviant, copilul nu poate învăţa să verbalizeze sau să reprezinte pul-siunile, să le mentalizeze. De exemplu, mama hiperprotectoare, întotdeauna prezentă, nu permite copilului său să acceadă la propriile dorinţe, pentru că ele îi sînt imediat satisfăcute. într-un mod mai general, absenţa mentalizării favorizează trecerea la act, delirul, halucinaţia, dezorganizarea somatică. „ „
R. Dor ort
(N. C.)
Mers
Activităţile de mers constituie o conduită specializată de deplasare* a unui organism
M
M
mesaj
492 1
493
metaforă
viu sau a unui robot eminamente util pentru îndeplinirea unor multiple scopuri. Această conduită cere coordonarea* mişcărilor* membrelor specializate în acest scop, ca şi a celorlalte membre ale organismului, printre care trunchiul. Ea cere, de asemenea, integrarea unui ansamblu complex de informaţii exteroceptive (în general vizuale), proprioceptive şi „exproprioceptive". Ea necesită, în fine, stăpînirea multiplelor cunoştinţe teoretice şi practice spaţiale. Achiziţia mersului se face prin intermediul unui anumit număr de etape care depind în mod intim de maturizarea* sistemului nervos şi de exerciţiu (v. Motricitate).
/.-./. Ducret
(N. C.)
Mesaj
Ansamblu de informaţii* trimise, datorită unui cod* comun, de către un emiţător spre un receptor, pe un canal*, şi care presupune un proces de encodare* a informaţiei de transmis de către emiţător şi o decodare* a acesteia de către receptor. Acest termen a fost mult folosit în cadrul lucrărilor de teorie a informaţiei şi a comunicării*, care au studiat, de exemplu, consecinţele caracteristicilor şi modificărilor

mesajului sau ale condiţiilor de transmitere a acestuia asupra bunei sale receptări, într-un sens mai puţin tehnic, se vorbeşte despre mesaj senzorial pentru a desemna ansamblul impulsurilor nervoase primite de un receptor senzorial în momentul unei stimulări*, impulsuri pe care acest receptor le transmite cortexului pe căile aferente (v. Neurotransmisie).

F. Parot

(N. C.)

Mesmerism —> Magnetism animal

Metaanaliză

Termenul metaanaliză, introdus de G. V. Glass în 1976, acoperă diferite tipuri de analiză statistică, permiţînd rezumarea şi combinarea rezultatelor empirice ale unor studii diferite consacrate unei aceleiaşi probleme (legătura între conceptul de sine şi performanţa şcolară, între motivaţie şi eficienţa profesională, eficacitatea tratamentelor terapeutice, d. ex.). Etapele procedurii sînt următoarele: definirea unei probleme eşantionarea studiilor corespondente, codarea caracteristicilor lor, analiza statistică, apoi interpretarea rezultatelor. Metaanaliză încearcă, pe baza diversităţii rezultatelor raportate în general de studii consacrate aceleiaşi probleme, să elucideze motivele acestei variabilităţi şi să evidenţieze eventuale regularităţi. A fost demonstrat, de exemplu, cu ajutorul unei tehnici inspirate din modelul bayesian, că toţi coeficienţii de validitate* ai instrumentelor utilizate în selecţia profesională* sînt mai ridicaţi decît s-a crezut (coeficienţii observaţi separat fiind parazitaţi de surse de eroare generate de mărimea redusă a eşantioanelor, de selecţia prealabilă a subiecţilor, de slaba fidelitate a criteriilor). Aceste analize sînt uneori lăudate (claritatea codării, combaterea argumentată, stimularea cercetărilor ulterioare), alteori criticate (a priori în selectarea şi codificarea studiilor, eşantioanele eterogene şi/sau nereprezentative).

M. Bruchon-Schweitzer

(N. C.)

Metacogniţie

Desemnează deopotrivă un domeniu de cunoaştere* special: cunoştinţele noastre despre cogniţie*, şi procesele şi strategiile de reglare a cogniţiei. Deşi aceste două aspecte par legate logic, abordarea lor ţine de două domenii de cercetare relativ distincte. Studiul metacogniţiei în prima accepţie vizează descrierea cunoştinţelor verbalizabile şi abilitatea de reflectare conştientă în legătură cu subiecte cum ar fi percepţia, memoria, învăţarea etc. Descrierea verbală a cunoaşterii este o importantă sursă de date în acest sector de cercetare. Analiza evolutivă a acestor teorii spontane ale cogniţiei a suscitat extrem de multe lucrări. Acestea au arătat că, într-un mare număr de cazuri, apariţia cunoştinţelor metacognitive adecvate este taM divă (preadolescentă, chiar vîrsta adultă)! Pe de altă parte, nu există în mod necesa 0 relaţie între nivelul de cunoaştere meta-cognitivă şi nivelul de funcţionare cognitivă.

în cealaltă accepţie, se face referire la controlul activităţii cognitive. Se consideră adesea drept componente importante ale acestui control: planificarea activităţii, cu-prinzînd selecţia unei strategii de rezolvare a problemei* date; supervizarea (munito-rinţ) bunei derulări a rutinelor* pe care le implică strategia aleasă; evaluarea eficacităţii strategiei alese în cursul sau la sfîrşitul activităţii. In acest caz, obiectul de studiu nu este cunoaşterea explicită pe care o au subiecţii despre un astfel de control, ci funcţionarea reglării cognitive în sine (v. Metacunoştinţă).

5. Bredart

(N. C.)

Metacomunicare

Pentru J. H. Flavell, metacomunicarea trimite la cunoaşterea pe care o are subiectul despre factorii care intervin în orice comportament (verbal sau nu) implicat într-o activitate de comunicare*, în particular cunoaşterea factorilor legaţi de persoanele aflate în interacţiune*, de sarcina* de îndeplinit şi de strategia* locutorului. Alţi autori postulează că metacomunicarea se referă numai la stăpînirea conştientă a aspectelor nonverbale ale situaţiei de comunicare. Şi într-un caz şi în celălalt este vorba despre stăpînirea aspectelor nespecific lingvistice ale comunicării.

J.-E. Gombert

(N. C.)

Metacontrast

Fenomen care apare cînd o impresie luminoasă scurtă se află mai puţin sau com-plet inhibată din cauză că o impresie ana-loagă consecutivă afectează o regiune învecinată a retinei. Cînd o primă figură este prezentată scurt timp şi urmată la un scurt interval (în jur de 125 ms) de o a doua figură proiectată pe o regiune retiniana adiacentă celei dintîi, prima figură nu este deloc sau este numai slab percepută. Dacă ordinea de prezentare este inversă, sau dacă mtervalul temporal este redus sau mărit, cele două figuri sînt percepute, respectiv, simultan sau succesiv (sinonim: mascare* retroactivă laterală).

R. Genicot
(N. C.)
Metacunoştinţă
O metacunoştinţă este orice cunoştinţă despre cunoştinţe*. într-un sistem-expert* metacunoştinţele sînt folosite pentru a asigura gestiunea bazei de cunoştinţe*; să structureze, să abstragă, să asigure coerenţa, să generalizeze cunoştinţele care aparţin acestei baze. De exemplu, ele pot determina care subansamblu de cunoştinţe trebuie folosit în funcţie de contextul sau de etapa rezolvării problemei. Apoi, ele pot reprezenta strategii* de rezolvare sau de învăţare*. Metacunoştinţele sînt folosite pentru formalizarea proceselor metacognitive* de control al activităţii cognitive, de exemplu în timpul rezolvării de probleme sau al achiziţiei de noi cunoştinţe.
./. Mathieu (N. C.)
Metaforă
Figură de stil* (sau trop) care atribuie unui cuvînt semnificaţia* altui cuvînt aparţinînd unui cîmp semantic* vecin. Metafora obişnuită face parte din cod*: „piciorul mesei", „coasta muntelui", „pînza fluviului". într-un enunţ cum ar fi „Ahile este un cartof, procesul metaforic introduce o diminuare a izotopiei* legumei (conotaţie*), în timp ce izotopia umană (/nulitate/) face obiectul unei denotaţii*. Metofora vie, analizată de P. Ricceurîn 1975, instaurează dimpotrivă un nou regim de adevăr: eclipsa referinţei* obişnuite este condiţia apariţiei unei veritabile puteri de redescriere. în toate cazurile, o metaforă ca „Ahile este un leu" îi oferă interpretantului indicaţia de a selecţiona în reprezentarea* globală a comparantului (leu), termen metaforizam sau „vehicul", şi în aceea a comparatului (Ahile), termen metaforizat sau „conţinut", un anumit număr de seme* compatibile cu co(n)textul* (/curajos/mai degrabă decît /leneş/, d. ex.). Această operaţie de selecţie este mai mult sau mai
M
M
metalimbaj
494
puţin imprecisă, după cum metafora este poetică sau argumentativă.
(N. C.)
Metalimbaj
1. Sau metalimbâ: limbaj* natural sau formalizat (ca în logică) care serveşte el însuşi la a vorbi despre o limbă. Această definiţie este la originea accepţiei pe care lingviştii o dau adjectivului „metalingvistic", care desemnează utilizările limbajului cu referire la limbajul însuşi.
2. Sau activităţi metalingvistice: subdo-meniu al metacogniţiei* care se ocupă de limbaj şi de utilizarea sa. El cuprinde activităţile de reflecţie asupra limbajului şi a utilizării sale, ca şi activităţile de control conştient şi de planificare* de către subiect a propriilor sale procese de prelucrare lingvistică (în comprehensiune* sau
în producere*).
J.-E. Gombert
(N. C.)
Metalimbă -> Metalimbaj
Metalingvistică (Funcţie —) -> Funcţie a limbajului
Metamemorie
într-un prim sens, cunoştinţele* explicite, verbalizabile ale indivizilor referitor la memorie*. O taxonomie clasică distinge cunoştinţele relative la persoane (d. ex., cunoaşterea propriilor abilităţi mnezice; cunoştinţele cu privire la diferenţele inter-şi intraindividuale ale performanţei mnezice) ; cunoştinţele relative la sarcini (d. ex., cunoştinţele asupra exigenţelor şi constrîn-gerilor legate de situaţiile de memorizare şi de recuperare a informaţiei*) şi la strategii (d. ex., cunoştinţe privind strategiile de encodare* şi de recuperare*), într-un al doilea sens, procesele de evaluare*, nu obligatoriu conştiente, care intră în reglarea* proceselor mnezice în cursul unei sarcini. Evaluarea şanselor de succes ale unei cercetări în domeniul memoriei este un exemplu. Această evaluare poate să se traducă, din punct de vedere feno-
menal, printr-un sentiment de cunoaştere şi este susceptibilă de a controla iniţierea sau menţinerea unei strategii de recuperare Evaluarea rezultatelor cercetării întreprinse este un alt exemplu. Ea este susceptibilă să inducă o schimbare a strategiei de recuperare sau pur şi simplu menţinerea unei cercetări în memorie. Cei mai mulţi dintre autori sînt de acord asupra faptului că acest concept de metamemorie este foarte imprecis şi că este
folosit în lipsă de altceva.
S. Bredart (N. C.)
Metapsihologie
S. Freud foloseşte pentru prima dată în 1896 (1956, scrisoare către W. Fliess din 2 aprilie 1896) acest

neologism, destinat să marcheze diferenţa între opiniile asupra proceselor mentale rezultate din cercetările sale clinice şi o psihologie tradiţională care leagă activitatea mentală şi conştiinţa. Alegerea termenului indică totodată o continuitate cu metafizica (interesul pentru filozofie s-a deplasat spre psihologie) şi o opoziţie (realităţile „suprasensibile" se explică printr-o proiecţie a inconştientului). Sfera referinţelor conceptului a rămas imprecisă. Articolele adunate sub acest termen dau impresia că el se aplică ansamblului proceselor psihice observate în psihanaliză. Totuşi, în unul din articole (1988, p. 221), S. Freud precizează: „Propun să se vorbească despre o prezentare metapsiholo-gică atunci cînd reuşim să descriem un proces psihic după relaţiile sale dinamice, topice şi economice." Această prezentare poate fi, fără îndoială, aplicată unor cazuri individuale sau unor procese generale, în acest al doilea caz, ar trebui să distingem psihologia psihanalitică (procesele) şi metapsihologia (principiile de forţă, de energie psihică şi ale instanţelor personalităţii), în realitate, procesele şi punctele de vedere se află într-o strînsă dependenţă şi toate marile scrieri teoretice care jalonează opera lui S. Freud pot fi considerate ca metapsihologice.

Punctele de vedere care definesc o prezentare metapsihologică au cunoscut mo-

dificări ulterioare: substituirea structuralului prin topic (D. Rapaport şi M. Gill), adăugarea factorului genetic (H. Hartmann şi E. Kris) şi a celui adaptativ (D. Rapaport si M. Gill). Transformări mai radicale au fost operate (în special de M. Klein, W. Bion) fără a se sprijini totuşi pe o incriminare explicită a referinţelor freudiene. O critică radicală a validităţii ştiinţifice a metapsihologiei a avut drept rezultat faptul că i s-a opus o teorie „clinică" ce s-ar aplica exclusiv evenimentelor observabile în timpul curei. S-a putut susţine în schimb că metapsihologia este conceptualizarea abstractă a proceselor de comunicare observabile în situaţia psihanalitică şi că, în această calitate, ea oferă substanţă pentru confruntări interdisciplinare.

D. Widlocher

(N. C.)

• Freud S. (1896), „Lettre du 2 avril â W. Fliess", în (1956) La naissance de la psychanalyse, let-tres â Wilhem Fliess {1XX7-1902) (trad. A. Ber-man), PUF, Paris. — Freud S. (1988), „L'in-conscient" (trad. J. Altounian, A. Bourguignon, P. Coteţ, A. Rauzy), (Euvres complătes. Psychanalyse, XIII, PUF, Paris.

Metatic —> Continuum Metoda adopţiilor -» Adopţie
Metoda cuvintelor-cheie —> Mnemonică
(Strategie —)
Metoda gemenilor —> Gemeni Metoda limitelor -> Limită
Metoda locurilor -» Mnemonică (Strategie —)

Metodă

Ansamblu de proceduri*, demersuri sau reguli adoptate în conducerea unei cercetări sau într-o activitate practică. Metodele variază sub aspectul gradului lor de generalitate de la foarte vast la foarte îngust: metoda observaţiei*, metoda experimentală* caracterizează marile abordări ştiinţi-

fice, în timp ce metoda erorii medii* sau metoda alegerilor forţate* desemnează proceduri experimentale foarte speciale în cadrul metodelor psihofizice*. Ca ştiinţă, psihologia se serveşte de marile metode de investigaţie comune diferitelor domenii de activitate ştiinţifică: inducţie*, deducţie*, observaţie, experimentare*, măsurare*, pe care le specifică la rîndul lor în metode caracteristice propriului său domeniu, de exemplu metodele etologică*, de explorare critică*, teste*, genetică*, psihometrică*, proiective* etc. O problemă specială de metodă în psihologie a fost cea referitoare la locul care i se cuvine totuşi într-o cercetare ştiinţifică metodei introspective*, sursă tradiţională de informaţii atît pentru psihologia simţului comun, cît şi pentru psihologia filozofică. Psihologia ştiinţifică a secolului al XlX-lea i-a rămas tributară, străduindu-se să compenseze caracterul subiectiv prin rigoarea experimentului şi a măsurării. A fost nevoie să se aştepte începutul secolului al XX-lea şi revoluţia behavioristă*, pentru ca introspecţia să-şi piardă locul în favoarea metodelor obiective. Curentele fenomenologice* şi umaniste* în psihologia clinică au redat totuşi dezbaterii o anumită actualitate.

în multiplele sale domenii de aplicare, psihologia a dezvoltat metode care trasează într-o manieră mai mult sau mai puţin strictă modalităţile de interacţiune a practicianului cu persoana sau persoanele cărora li se adresează intervenţia sa. în acest fel se vorbeşte în pedagogie de metodă activă, de metodă de grup, de metodă globală sau analitică pentru predarea lecturii; în clinică*, de metodă nondirectivă, de metodă analitică, comportamentală etc. Fie că este vorba de cercetare sau de practică, definirea fără ambiguitate a metodelor este prima condiţie de reproducti-bilitate sau de comparare a observaţiilor. Pe de altă parte, se ştie că datele culese sau, în practică, efectele obţinute sînt strict dependente de metodele aplicate. Astfel, un prag* senzorial va lua valori uşor di-

M
M
metodă activă
496
497
microgeneza
ferite după cum a fost determinat cu ajutorul metodei limitelor*, al metodei stimu-lilor constanți* sau al unei metode de ajustare*. O discriminare* se va dovedi mai mult sau mai puțin vulnerabilă la factori interferenți după cum ea a fost obținută cu sau fără erori*. Este, prin urmare, esențial să se raporteze faptele observate la
metodele utilizate. .. „. , „
M. Ricnelle
(N. C.) Metodă activă -> Activă
Metodă analitică
Alt nume al metodei globale* de învățare* a lecturii*. Neinițiații au tendința de a-1 aplica metodei silabisirii tradiționale pe care specialiştii o califică, dimpotrivă, drept sintetică. Interpretarea eronată nu poate fi evitată decît dacă activitatea este considerată în calitate de sarcină* pentru cel care învață. Sau acesta din urmă este pus de la început în fața unui dat complex, purtător, în acelaşi timp, de sens* şi de confuzie; activitatea sa constă în a des-compune-recompune această globalitate, de unde termenul de „analiză". Sau cel care învață trebuie să meargă de la mai elementar la mai complex, ceea ce presupune un demers de unire progresivă şi judicioasă a elementelor, de unde numele
de „sinteză". ,.
D. Hamehne
(N. C.)
Metodă a riscului -» Risc Metodă a suflajului -» Suflaj
Metodă audiovizuală în timp ce expresia tehnici audiovizuale desemnează ansamblul procedeelor de re-producere şi de difuzare a imaginilor şi sunetelor utilizate izolat sau combinate în comunicarea de masă, expresia metodă audiovizuală rămîne vagă. Ea acoperă uneori utilizarea pedagogică ocazională a unor materiale (proiectoare şi retroproiectoare, aparate de înregistrare, ordinator sau tele-comunicare), alteori recursul la produse
mediatizate (filme, programe de televiziune, logiciale educative), iar în alte cazuri aplicarea metodelor de predare propriu-zise, indisociabile de un material dat, cum ar fi, de exemplu, învățarea audio-orală a limbilor străine în laboratoare lingvistice.
G. De Landsheere
(N. C.)
Metodă cathartică -> Catharsis Metodă de ajustare —> Ajustare Metodă de autoevaluare —» Autoevaluare Metodă de economie —> Economie
Metodă de reconstrucție -» Reconstrucție
Metodă experimentală —> Experimentai
Metodă globală
Obiect al uneia dintre cele mai îndîrjite şi de durată controverse ale secolului. Specialiştii sînt de acord în a considera că o metodă globală pură de învățare* a lecturii* este impracticabilă, chiar dacă am sub-scrie la cele două principii formulate de
0. Decroly:
1. copiii sînt predispuşi în mod spontan să comunice cu mediul;
2. ei îl percep pe acesta din urmă, şi în special mesajele* sale, ca un tot. Acest al doilea principiu îi determină pe cei mai mulți dintre autorii de metode să propună un punct de plecare global. Durata acestei faze este cea care, atît în teorie cît şi în practică, continuă să suscite conflicte, chiar dacă se poate considera că adevăratele probleme sînt altele: tipurile de activitate* ale celui care învață, raportul fonetică-gra-fică, programarea* fazei de analiză-sin-
teZăetC’ D.Hameline
(N. C)M
Metodă longitudinală -> Longitudinal Metodă proiectivă -> Test proiectiv
Metodă tradițională
Dacă atitudinea de rechizitoriu care prezidează folosirea acestei formule este atestată din timpul sfîntului Augustin cînd acesta face procesul educației* sale şcolare, descrierea unei metode şi apoi a unei şcoli tradiționale este în cea mai mare parte produsul susținătorilor Educației noi*, cărora ea le serveşte drept argument pentru a critica defectele şcolii contemporane lor. A. Kessler, care situează spre 1920 generalizarea acestui portret şarjat, a făcut inventarul defectelor: verbalism şi intelectualism, ignoranță sau necunoaştere a psihologiei copilului*, autoritarism şi rutină. Dar el a arătat că nu este

posibil să se situeze în istorie o epocă în care această denumire ar delimita un ansamblu pozitiv de practici sistematice şi omogene legiti-
mînd numele de metodă. ,.
D. Hamehne
(N. C.)
Metodă transversală —» Transversal
Metodologic (Behaviorism —) -> Beha-viorism
Metonimie
Figură* de stil prin care un termen este substituit termenului considerat cel mai adecvat, în funcţie de legăturile de contiguitate dintre cele două. Prin acest procedeu, curent în limba franceză, poate fi desemnat conţinutul prin obiectul care îl conţine („a bea un pahar"), obiectul prin materie („a cumpăra un porţelan"), prin numele producătorului („a vinde un Pi-casso"), sau prin locul producţiei („a mîn-ca o Brie" / brînză de Brie — n. t./). Desemnarea* întregului prin una din părţile sale este cel mai adesea clasată sub eticheta de sinecdocă („industria franceză nu are braţe").
J.-L. Chiss
(N. C.)
Metrică
Cînd o distanţă este definită pe baza unui ansamblu de dimensiuni observabile, se spune că ansamblului respectiv i se atribuie o metrică. Metric este adesea opus
M
lui ordinal*. Anumite proceduri statistice impun ca datele să fie prevăzute cu o metrică, cu avantajul unei mai mari comodităţi. Reamintim că o metrică euclidiană este o metrică în care se poate defini ortogonalitatea şi teorema lui Pitagora.
P. Bonnet şi H. Rouanet
(N. C.)
Mezencefal
Mezencefalul, numit şi creier mijlociu, provine din dezvoltarea embrionară a veziculei cerebrale medii, numită mezence-falică. El constituie un element al trunchiului* cerebral şi este situat în faţa şi deasupra protuberantei de care este net separat prin şanţul pontoprotuberanţial. El formează un sector de tranziţie între fosa cerebrală pos-terioară şi fosa emisferică. Este format în partea anterioară de pedunculii cerebrali care-1 leagă de creierul intermediar, şi în cea posterioară de lama cvadrigeminală formată de tuberculii cvadrigemeni şi de corpii geniculaţi. Conţine nucleii celei de-a 3-a şi ai celei de-a 4-a perechi de nervi cra-nieni, nucleul roşu, locus niger (sau substanţa neagră), o parte a formaţiunii re-ticulate precum şi căile de conducere ascendente şi descendente. Este traversat de apeductul lui Sylvius care urmează celui de-al 4-lea ventricul. Mezencefalul conţine releele căilor auditive şi integrează mişcările oculare.
R. Decombe şi M. Le Moal
(N. C.)
Mezocortex —>Cortex Mezopică (Vedere —) -» Vedere
Mic automatism mental —> Automatism mental
Microgeneza
Acest concept a apărut în psihologia genetică atunci cînd studiul structurilor operatorii* a fost înlocuit prin cel al strategiilor* sau al procedurilor destinate să le explice constituirea. Subiectul se confruntă cu sarcini în care trebuie să asambleze secvenţe de acţiuni şi de reprezentări*. Această
M
microglie
498
asamblare se face prin microgeneze care, spre deosebire de geneza structurilor, pot fi studiate empiric. Dacă unele trăsături generale ale acesteia din urmă se regăsesc în microgeneze (trecerea de la acţiune la gîndire, de la reuşită la înţelegere etc), lipseşte din ele aspectul integrării structurale (în sensul strict). Microgeneza nu este deci un concentrat al macrogenezei, ci un instrument privilegiat de studiu al proceselor permanent concrete prin care şi cu ajutorul cărora se produce echilibrarea*.
./.-./. Ducret
(N. c.)
Microglie -» Glie Microînvăţămînt —» Autoscopie
Micromediu
Termen puţin folosit şi adesea confundat cu biotop*, pentru a desemna un loc de viaţă strict delimitat, un sit care reuneşte condiţii fizice cu totul speciale, resurse precise. Este înţeles mai mult ca microclimat, care este preferabil şi care se raportează la condiţiile climatice (luminare, luminozitate, temperatură, umiditate) şi, în consecinţă, la resursele proprii unui spaţiu redus, unei staţiuni, unui

biotop.
J.-C. Ruwet
(N. C.)
Micropsie -» Macropsie
Mielină
Teacă formată în jurul axonilor* de celulele gliale* specializate: oligodendrocite în sistemul nervos central, celulele lui Schwann în nervii periferici. Aceasta este o extensie a membranei externe a celulei gliale, rulată de mai multe ori şi formînd o spirală în jurul axonului. Teaca este discontinuă, punctele de discontinuitate cores-punzînd nodurilor lui Ranvier. Ea este compusă, în principal, din lipide (70-80%) şi din anumite proteine specifice. Prin compoziția şi proprietățile sale electrice, ea izolează electric axonul de mediul său înconjurător. Pe de altă parte, ea face po-
sibil un mod special de conducere a impulsului nervos, în care depolarizarea* membranei axonale nu se produce decît la nivelul nodurilor lui Ranvier, potențialul de acțiune propagîndu-se deci în „salturi" din nod în nod (conducere saltatorie). Viteza de conducere a axonilor mielinizați este astfel mult mai mare decît aceea a axonilor nemielinizați, de diametru egal. In afara acestui rol pasiv, mielina ar putea avea, de asemenea, un rol mai activ şi ar putea ajuta la menținerea homeostaziei* mediului exterior al axonului. Proporția fibrelor mielinizate creşte cu evoluția filogenetică; la om, mielina constituie aproximativ o treime din greutatea netă a creierului. în sistemul nervos central, substanța albă îşi datorează aspectul prezenței mielinei. Diferite patologii rezultă din lezarea sau din pierderea mielinei, cea mai cunoscută şi cea mai frecventă fiind scleroza în plăci, maladie demielinizantă, posibil autoimu-nă, a sistemului nervos central sau encefalita postinfecțioasă care poate surveni după o infecție cu virusul rujeolei.
J.-P. Herman
(N. C.)
Mielinizare
Proces de constituire a mielinei* de către oligodendrocite (sistemul nervos central) sau de celulele lui Schwann (nervi periferici). Mielinizarea nu este întotdeauna numai produsul acestor celule gliale*, ci depinde de interacțiunea lor specifică cu axonul* care declanşează formarea mielinei şi îi determină distribuția spațială. La om, în cursul ontogenezei*, mielinizarea se face în timpul primilor ani de viață. Tulburările sau întîrzierile mielinizării, care survin în această perioadă din cauza malnutriției, de exemplu, nu vor putea fi recuperate mai tîrziu, mai ales în sistemul nervos central. De asemenea, o demieli-nizare centrală provocată de o leziune nu va putea fi urmată de o remielinizare. Invers, în sistemul nervos periferic, o remielinizare este posibilă. în acest fel, axonii regenerați în urma unei leziuni vor putea
fi mielinizați din nou. , . ,,
J.-P. Herman
(N. C.)

Migrație
Deplasări latitudinale periodice şi sincrone ale populațiilor animale, între o arie de reproducere şi o arie de iernat (migrație de toamnă), urmate de o întoarcere (migrație de primăvară). Aceasta concentrează în regiunile nordice, în timpul unui scurt anotimp, populații de constructori de cuiburi care ocupă nişele* ecologice, insuficiente pentru populațiile sedentare nordice, în mod fatal menținute la un nivel de densi-tate foarte slab din cauza condițiilor hibernale severe. Adulții supraviețuitori şi tinerii se deplasează atunci spre cartierele lor de iarnă din arii geografice ale emisferei sudice, în momentul cînd acestea oferă cele mai bune condiții de existență. Mi-grațiile transcontinentale implică declanşarea la date fixe şi sincronizarea cu semnalele sezoniere ale mediului înconjurător* (variații ale perioadei de lumină) a ciclurilor hormonale, ca şi dezvoltarea aptitudinii de a se orienta, de a-şi determina poziția geografică, de a alege şi a păstra o direcție folosind un compas magnetic şi un compas celest bazat pe soare şi pe stele (migratori nocturni sau diurni). Prin aptitudinea de a zbura, prin sensibilitatea la variațiile de lumină şi de cîmp magnetic, prin acuitatea şi memoria lor vizuală, păsările şi-au dezvoltat mai mult decît oricine aceste capacități migratoare şi prezintă exemplele cele mai frapante de navigație transcontinentală (rîndunele de mare, cocori, berze, rîndunele, silvii). Peştii oferă exemple clasice de deplasări neanuale între o arie de reproducere şi o arie de creştere (anghile, somoni). Se cunosc cazuri de migrații regulate intracontinen-tale (d. ex., migrațiile anuale ale antilopelor şi ale zebrelor în savanele din Seren-geti în Africa de Est, în funcție de modelul de distribuție a ploilor de o parte şi de alta a ecuatorului) şi de migrații altitudinale între cîmpii şi munți. Lumea animală prezintă toate cazurile intermediare de eratism, între sedentarismul pur şi adevărata migrație. In sfîrşit, se atribuie denumirea de invazie năvălirilor bruşte şi neurmate de întoarcere ale unor imigranți excedentari, din

M
zonele de proliferare (lăcuste migratoare, alunari, gaiţe). j..C. Ruwet
(N. C.)
Mimetism
Desemnează toate formele de imitaţie, în ceea ce priveşte forma şi coloritul, a structurilor mediului înconjurător* în cadrul cărora cel care copiază se confundă prin camuflaj* şi homocromie*. Fasmidele, lăcustele, călugăriţele mimează ramurile şi frunzele, fie pentru a se proteja, fie pentru a-şi urmări prada. O formă răspîndită de mimetism este mi-micria, în care imitaţia morfologică şi comportamentală nu are drept obiect disimularea, ci dimpotrivă, expunerea, amăgirea şi atragerea în acest fel a unui profit. Orhideele mimează insecte care, încereînd să se împerecheze cu aceste flori, asigură în acest fel polenizarea lor, imposibilă în alt mod. Insecte inofensive mimează pe cele veninoase sau încărcate de emanaţii înţepătoare şi cu care păsările de pradă au avut experienţe dezagreabile, fiind descurajate şi ţinute la distanţă (mimetism apo-sematic sau mimicrie batezianã). Coleo-pterele mirmecofile mimează aparenţa şi solicitarea antenară a furnicilor pe care le parazitează şi obţin regurgitaţia alimentară. Puiul văduvelor parazite mimează schema cerinţei* din gît a puilor gazdei şi declanşează în profitul său distribuirea hranei părintelui adoptiv. Aspidontus, mic peşte carnasier, mimează aparenţa şi înnotul lui Labroides, mic peşte sanitar, şi poate să se apropie mai bine de peştii-clienţi nu pentru a-i curăţa de ectoparaziţi, ci pentru a le smulge o bucată de înotătoare sau de piele, în sfîrşit, în grupurile sociale în care domneşte promiscuitatea, indivizii dominaţi imită comportamentul gestual şi vocal al indivizilor dominanţi pentru a deturna în favoarea lor unele avantaje, abordarea femelelor, de exemplu (mimicrie de statut).
J.-C. Ruwet
(N. C.)
Mimetism afectiv
Mimetismul afectiv este descris de H. Wallon ca ocupînd perioada* finală (0,6-1 an) a
M
mimică
500
501
mişcare
stadiului emoţional (00-0,9 sau 1 an), în care se observă, de asemenea, diferite forme de raporturi cuplate între sugari. El se bazează pe mecanismul contagiunii* mimice, ca principiu al unui repertoriu din ce în ce mai diferenţiat, în cursul psihogene-zei*, al formelor comunicării* emoţionale. Mimica este o specificare a posturii* la
nivelul feţei. -r.ru
R. Domn şi E. Jalley
(N. C.)
Mimică
Configuraţie de mişcări* faciale care însoţeşte diferite comportamente umane şi animale, în special producţiile orale umane; în acest ultim context, ea constituie unul din aspectele comunicării nonverbale*. Mimicile sînt semnale* cinetice rapide, integrate în mimogestualitatea unui emiţător*, adică în ansamblul semnalelor nonverbale transmise prin canalul vizual. Mimicile pot contribui la conotaţia* conţinutului unui discurs* şi pot furniza, de asemenea, indicaţii despre starea (emoţiile*) emiţătorului.
, ” ” ,
J.-P. Bronckart
(N. C.)
Mimicrie —» Mimetism
Minciună
Obiect al unei conduite în general verbale, producînd aserţiuni contrare a ceea ce este cunoscut ca adevărat. Pentru moralişti, minciuna implică intenţia de a înşela. Este deci vorba despre o conduită extrem de complexă, care presupune la locutor dezvoltarea unui limbaj suficient pentru a antrena încrederea auditorului, elaborarea conceptelor de adevăr şi eroare, stabilirea de strategii sociale pe termen lung. Minciuna poate fi totuşi folosită în cazuri de urgenţă, pentru a rezolva pe termen scurt o situaţie conflictuală insuportabilă. Preocupările morale au împiedicat adesea să se discearnă faptul că o conduită a minciunii implică recunoaşterea secretului, a subiectivităţii şi a disocierii între conduita reprezentată lăuntric şi conduita exprimată prin acţiune. în acest sens minciuna exprimă cel mai înalt nivel de conştientizare*.
Simţul comun abuzează de termenul minciună cînd desemnează astfel orice comportament verbal eronat la un copil, chiar dacă acesta n-a ajuns încă la un nivel important de sinteză mentală. Copilul care nu ştie să distingă adevărul de fals, la care fantasmatica, foarte pregnantă, conduce la expresie,

exprimă această fantezie fără să fie nevoie de intervenţia categoriilor, mai mult epistemologice decît psihologice, de certitudine sau de îndoială. Psihologia distinge între minciuna faţă de altul şi minciuna faţă de sine însuşi. Minciuna faţă dej altul este, pentru G. Durandin, o reînnoire a agresiunii* prin legi, chiar dacă exis: minciuni altruiste: „fie că este vorba del atac, de apărare sau de ajutor, minciuna este deci un act şi nu o informaţie. Este o tentativă de a modifica conduita interlocutorului prin intermediul încrederii sale" (1972, p. 400). în ceea ce priveşte minciuna faţă de sine, ca luptă împotriva reprezentărilor penibile (culpabilitate, inferioritate, moarte), aceasta este o parte integrantă a felului nostru de a fi. Minciuna faţă de sine, ca şi minciuna faţă de altul, decurge deci, în mare parte, din lupta pentru viaţă"
(ibid., p. 404). n ^ . „ n ,
v R. Doron şi C. Prâvost
(N. C.)
• Durandin G. (1972), Lesfondements du men-songe, Flammarion, Paris.
Minorat -> Majorat
Minorat legal
Definită de regulile juridice, noţiunea de minorat caracterizează statutul copiilor şi adolescenţilor consideraţi incapabili de a se conduce şi a-şi administra bunurile înainte de a fi atins o anumită limită de vîrstă. Subiecţii minori sînt supuşi autorităţii pa- • rentale care trebuie să vegheze asupra se-i curităţii, sănătăţii, educaţiei şi moralităţii! lor. Ei fac obiectul măsurilor de protecţiei judiciară. într-o concepţie tradiţională, mi-i norii devin subiecţi de drept atunci cînd j sînt în pericol sau sînt consideraţi pericu-^
loşi. în dreptul civil, noţiunea de „interes al copilului" serveşte drept argument adulţilor care vorbesc în numele minorilor cînd aceştia sînt obiectul deciziilor judiciare. Evoluţia raporturilor între generaţii, schimbările de mentalităţi şi de reprezentare a copilăriei şi a tinereţii au modificat această concepţie deopotrivă autoritară şi protectoare a minorilor cărora li se acordă drepturi. Legislaţiile progresează spre recunoaşterea unei existenţe originale a unui statut legal de minorat, ţinînd seama de capacitatea recunoscută a minorilor de a-şi face auzită vocea şi de a se proteja ei înşişi faţă de alţii în dezbaterile care îi privesc. Convenţia Naţiunilor Unite asupra drepturilor copilului (1989) are drept obiectiv garantarea internaţională a dreptului la
copilărie.
/. Selosse
(N. C.)
Minori (Protecţie judiciară a —)
Ansamblu de măsuri ordonate juridic, destinate să-i ocrotească pe tinerii sub 18 ani în Franţa, împotriva conflictelor*, a situaţiilor şi acţiunilor care le-ar putea fi dăunătoare. Noţiunea de minorat este definită în dreptul civil şi penal. în dreptul penal • francez, nonresponsabilitatea celor sub 13 ani este absolută, ea devine scuză atenuantă pentru copiii între 13 şi 16 ani şi facultativă de la 16 la 18 ani. Justiţia minorilor dă prioritate educaţiei* şi protecţiei faţă de represiunea prin măsuri de educaţie supravegheată, de asistenţă educativă sau de schimbare a mediului de viaţă (plasament familial sau instituţional). Ea se interesează mai întîi de personalitatea* minorului în scopul de a-şi lua deciziile. Judecătorul copiilor poate fi sesizat direct şi poate interveni rapid în caz de conflicte sau de urgenţe. Măsurile luate cu privire la minori prezintă o mare suplete: ele pot fi provizorii şi reconsiderate în funcţie de evoluţia subiecţilor. Cînd minorii sînt în Pericol, judecătorul copiilor poate ordona 0 măsură de protecţie încredinţată serviciilor de Asistenţă socială pentru copii din
direcţiile departamentale cu probleme sanitare şi sociale.
J. Selosse
(N. C.)
Mioclonie —> Dischinezie
Mină
Desen mozaic sau în reţea, servind drept stimul* vizual. Mirele cele mai des folosite sînt desenele compuse din benzi paralele verticale, alternativ negre şi albe şi ale căror frecvenţă* spaţială (numărul de benzi negre şi albe pe grad de unghi) şi contrast* (sinusoidal, pătrat, sau mai mult sau mai puţin important) pot varia. Aceste mire constituie optotipuri* (teste vizuale) de alegere în stabilirea videogramelor (curbe care corespund coordonatelor: frecvenţe spaţiale pe abscisă şi sensibilitate la contrast pe
ordonată).
R. Genicot
(N. C.)
Miros —> Olfacţie
Mistificare

Tip de logică patogenă descrisă de şcoala sistemică* de la Palo-Alto. Mistificarea constă în a nu recunoaşte ca fiind reale senzaţiile, percepţiile, gîndurile unui interlocutor, al căror conţinut al mesajului este negat de celălalt, mistificatorul, care crede că apreciază mai bine decît interlocutorul său sentimentele acestuia, ca o mamă care-şi bagă copilul într-o baie despre care el spune că e prea caldă, iar ea îi răspunde că nemulţumirea lui e nejustificată, că e numai un capriciu. Copilul tace, dar face o sincopă.

A. Ruffîot

(N. C.)

Mişcare

Schimbare de poziţie efectuată de un organism sau de una din părţile sale. La om, mişcarea constituie suportul material, sem-nificantul* gestului*. Indicator direct al funcţionării organismelor vii, mişcarea este o manifestare fundamentală a vieţii, a cărei comandă şi reglare constituie una din funcţiile cele mai importante ale sistemului nervos. Probleme mecanice considerabile sînt rezolvate în activitatea mo-

M

L

M

mişcare aparentă

502

503

mitomanie

M

torie. Organizarea sistemului de control este modelată prin interiorizarea constrin-gerilor mecanice ale corpului şi ale mediului înconjurător. Mişcarea unui segment al corpului articulat este în raport cu sistemul de referinţă care constituie suportul său, segmentul proximal, el însuşi mobil. Astfel, deplasările privirii rezultă din mişcările corespondente ale ochilor, ale capului şi trunchiului. Corpul întreg se află angajat, prin posturile sale stabilizatoare, în realizarea celor mai multe dintre mişcările particulare, imobilizarea activă constituind ea însăşi o manifestare fundamentală a controlului motor.

Mişcarea este rezultatul unei planificări elaborate şi al unei reglări permanente în care elementul voluntar* se limitează la determinarea obiectivului; producerea mişcării, forma sa sînt reglate printr-o coordonare* automată înnăscută sau dobîndită. Mişcarea dirijată spre un obiect pentru a-1 apuca nu se supune aceloraşi reguli de organizare ca o mişcare de scriere generatoare a unei forme.

Pentru analiză, distingem la nivelul comportamental, ca şi la nivelul suportului muscular, mişcările rapide în care domină caracterul anticipator al comenzii de viteză, realizată prin actualizarea unui program motor*: lansare, lovire, săritură, mişcări oculare* sacadate; şi mişcările mai lente, în care domină caracterul reglator al controlului de precizie: echilibrare, manipulare, mişcări oculare de urmărire*. Propriocepţia* musculară furnizează despre mişcare informaţii specifice care participă la adaptarea comenzilor la poziţia iniţială, Ia asistenţa flexibilă a execuţiei şi la înlănţuirea elementelor secvenţelor* învăţate care constituie abilităţile* motorii. Sistemele neuronale responsabile de controlul motor sînt organizate în niveluri ierarhice* de complexitate creseîndă, de la arcurile reflexe* din măduva spinării şi trunchiul cerebral la sistemele de comandă voluntară din cortexul* cerebral. Studiul activităţii electrice şi metabolice a cortexului cerebral a evidenţiat multitudinea hărţilor nervoase motorii si a arătat că fiecare miş-

care are o contrapartidă într-o organizare specială a focarelor active ale populaţiei neuronale.

M. Bonnet

(N. C.)

Mişcare aparentă -> Aparent

Mişcare Freinet

în cadrul ansamblului difuz pe care-1 acoperă termenul generic de Educaţie nouă*, s-au permanentizat mişcări mai mult sau mai puţin structurate, avînd ca punct de plecare acţiunea de pionierat şi figura unui fondator. C. Freinet pune astfel la dispoziţia unei minorităţi active de institutori francezi o referinţă identitară durabilă: modestie prudentă a practicianului în faţa oricărei autorităţi, pedocentrism* modulat de convingerile sociale afişate, ingeniozitate didactică (tipografie în şcoală, corespondenţă şcolară, programare* a învăţării* etc). Practica şi reînnoirea conceptuală a consiliului de cooperare vor constitui una din originile pedagogiei instituţionale*.

D. Hameline

(N. C.)

Mişcare oculară

în faţa unei scene vizuale, ochii sînt în mod constant animaţi de mişcări conjugate datorită unei organizări neuromusculare fine a cărei dinamică este strict adaptată informaţiilor prelucrate de retină, de căile şi centrii nervoşi vizuali. Fiecare ochi este fixat de şase muşchi extrinseci a căror acţiune

complementară permite orientarea privirii în toate direcţiile. Mişcările verticale şi orizontale sînt asigurate de muşchii drepţi superiori, inferiori şi drepţi interni, externi; mişcările oblice sînt asigurate prin acţiunea agonistă* şi antagonistă* a muşchilor drepţi şi a muşchilor oblici (micul oblic şi marele oblic). în momentul înclinării capului, apar de asemenea mişcări compensatorii de torsiune a globului ocular. Se recunosc două mari tipuri de mişcări oculare: mişcările de versie şi mişcările de vergenţă. Acestea din urmă sînt disjuncte (spre deosebire de primele, care sînt conjuncte) şi intervin cînd ochii con-
erg sau diverg pentru a permite axului vizual al fiecărui ochi să fixeze un obiect
ire se apropie sau se depărtează. Aceste mişcări sînt de departe cele mai lente. Aceste vergenţe pot fuziona pentru a reduce disparitatea* retiniana a celor doi ochi si se pot acomoda pentru a ajusta optic imaginea de pe retină. Mişcările de versie cuprind: mişcările de sacadă*, trecere bruscă de la un punct de fixare la altul; mişcările lente de urmărire*, cînd ochiul urmăreşte un obiect în deplasare (viteză maximă de 50° pe secundă); mişcările ochilor în timpul menţinerii fixării*, este vorba despre micromişcări (micronistagmus) cu scopul de a recentra imaginea pe retină ca urmare a derivei oculare şi de a împiedica astfel neutralizarea sa. Tehnicile de înregistrare a mişcărilor oculare au cunoscut importante progrese: electrooculografia înregistrează variaţia electrică a polilor anteriori şi posteriori ai ochiului în mişcare; motilooculografia utilizează procedeele optoelectronice de reflexie a unui fascicul de infraroşii pe cornee. Datele culese prin aceste metode sînt apoi prelucrate pe calculator.

R. Genicot

(N. C.)

Mit

Mitul este o povestire a unor evenimente fictive atribuite zeilor, eroilor umani, unor fiinţe supranaturale şi care explică originea şi destinul lumii, al umanităţii, al societăţii, al forţelor divine. El face obiectul unei credinţe colective şi contribuie astfel la structurarea legăturii şi organizării sociale. Prin valoarea sa simbolică mitul se deosebeşte de legendă (povestire înfrumuseţată şi amplificată a faptelor şi gesturilor unui personaj istoric real) şi de fabulă sau de alegorie (care tind să scoată din povestire o lecţie morală). Pe lîngă dimensiunile practică şi operatorie, gîndirea co-P'lului (între 2 şi 7-8 ani) comportă de asemenea o componentă mitică esenţia-a- H. Wallon denumeşte procedeul mitic de gîndire la nivelul perioadei sincretice ’2 pînă la 6 ani) prin termenul de provi-denţialism, pe care-1 defineşte ca un arti-
ficialism extins. Acest procedeu foloseşte adesea cupluri de reprezentări. J. Piaget invocă, la nivelul gîndirii simbolice şi pre-conceptuale (2 pînă la 4 ani), o formă mitică de artificialism, intermediară între simbolul ludic şi demersul explicativ şi care se manifestă în legătură cu problemele de origine.

în psihanaliză, tema romanului familial*, cea a fantasmelor* originare, de asemenea cea a hoardei primitive* reprezintă, în grade diferite, alte forme ale gîndirii mitice.

E. Jalley

(N. C.)

Mitomanie

în 1905, psihiatrul francez E. Dupre a denumit astfel o tendinţă patologică, mai mult sau mai puţin voluntară şi conştientă, spre minciună, spre crearea de poveşti imaginare (fabulaţie), spre imitarea stărilor organice anormale (simulare). Se disting trei forme clinice: mitomania vanitoasă găseşte în „mincinosul" Iui P. Cor-neille sau în Tartarin, personajul lui A. Dau-det, cele mai bune ilustrări literare. Subiectul, în intenţia de a capta atenţia altcuiva, de a seduce sau de a uimi, se dedă la fabulaţii mincinoase care îl pun în general într-o situaţie avantajoasă. Acest tip de mitomanie poate lua forma unei autoacuzări mincinoase sau a unui comportament de simulare. Mitomania malignă se observă la autorii de scrisori anonime şi la mistificatori, care găsesc, cel puţin pe termen scurt, beneficii reale în fabulaţia lor. Intenţia de a face rău altuia se asociază deci cu plăcerea înşelăciunii. Mitomania perversă adaugă plăcerii de a înşela şi de a face rău căutarea unor beneficii reale. Se observă la impostori, care profită de un statut social fictiv, sau la escroci. Oricare ar fi avantajele obţinute şi răul făcut altuia, resortul principal al mitomaniei rezidă în plăcerea perversă de a abuza de încrederea altuia. Din acest punct de vedere, mitomania a putut fi comparată cu exhibiţionismul sexual; mitomanul găseşte satisfacţii în efectul produs.

M

mitopoiezăă

504 i

Mai misterioasă rămîne atitudinea subiectului faţă de fabulaţia sa. Conştient de caracterul ei fictiv, ci pare să găsească o plăcere în a juca un rol, în a intra în pielea personajului sau în acţiunea pe care o inventează. Originile mitomaniei sînt puţin cunoscute. S-a pus accentul pe trăsăturile narcisice ale personalităţii*, interesată numai de propria imagine şi fără un ataşament autentic faţă de alţii. A fost de asemenea invocată persistenţa anormală la vîrsta adultă a unei tendinţe naturale din copilărie, legată de

descoperirea puterii comunicării fictive şi de satisfacţia ludică de a construi o lume imaginară.
J.-F. Allilaire
(N. C.)
Mitopoieză
Acest termen, împrumutat din greacă, desemnează activitatea de creaţie a unui mit, adică a unui tip de povestire structurată prin reguli de enunţare specifice, prin conţinuturi simbolice şi prin intenţii semnificative cu privire la origini, la scopurile ultime şi la realizarea destinului unui grup. Această activitate presupune condiţii psihice de utilizare a polisemiei şi a metaforei* în perspectiva de a constitui o reprezentare a realităţii deopotrivă deschisă interpretării discursului mitic şi conformă cu credinţele şi idealurile colective. Din acest punct de vedere, activitatea mito-poietică presupune utilizarea unui spaţiu tranziţional colectiv, într-un sens mai larg, mitopoieză este o activitate de transformare şi de atribuire de noi semnificaţii conţinuturilor mitului care s-au fixat în semnificaţii univoce sau în utilizări prescrise. Ea apare astfel ca îndeplinire a funcţiei interpretative a mitului însuşi: să aibă sens fiind spus altfel.
R. Kaes
(N. C.)
Mituri familiale
Producţii fantasmatice, provenite din imaginarul individual şi familial, cu funcţia de a simboliza şi explica realul. Aceste producţii se exprimă prin ritualuri, reguli neexprimate de funcţionare, jocuri sau sub
formă de fabule, de legende în legătură cu \ istoria familială. Mitul este pentru grup* i ceea ce fantasma este pentru individ. j Definit la origine de A. J. Ferreira în 1963, mitul familial tinde să fie considerat ca patogen de către şcoala sistemică*, fiind un ansamblu de credinţe false care întăreşte homeostazia şi rigiditatea rolurilor, în schimb, psihanaliştii familiali subliniază aspectul său structurant în plăcerea pe care o încearcă familia* de a construi în mod natural un mit, expresie a fantasma-ticii inconştiente familiale, şi de a-1 transmite. Mitopoieză* familială este una dintre funcţiile esenţiale ale aparatului psihic familial*. Mecanism defensiv, rit mental rigid în familiile psihoticilor, mitul familial renaşte în spaţiul curei şi îl organizează: el traduce reluarea activităţii aparatului psihic familial şi garantează elaborarea romanului individual al fiecărui membru.
A. Ruffiot
(N. C.)
Mixtă (Stare —) —> Stare mixtă
Mînă
Organ al cărui prototip rudimentar apare, în cîmpul anterior de relaţie constituit de sistemul interacţiunilor funcţionale ale polilor facial şi manual, o dată cu organizarea simetrică bilaterală caracteristică vertebratelor. Prima schiţă a mîinii tipic umane se formează la lemurieni (în urmă cu 40 pînă la 65 de milioane de ani). La hominizi, mîna devine organul funcţiei* tehnice, datorită eliberării ei de funcţia loco-motorie şi eliberării totale a feţei de funcţia de prehensiune. La cei trei mari antropoizi (urangutan, cimpanzeu, gorilă), degetul mare este opozabil; totuşi mişcările* degetelor rămîn relativ puţin diferenţiate. La copilul-om, pensa index-police începe să funcţioneze la aproximativ 36 de săptămîni-
E. Jalky
(N. C.)
Mînuire
Mînuirea sau handling-ul este aspectul îngrijirilor materne sau de maternaj* care constă în modul de a mînui, de a manipula

si de a atinge corpul şi în special epiderma sUgarului (toaletă, jocuri cu nou-născutul, contacte corporale etc). D. Winnicott a diferenţiat, în ansamblul susţinerii*, tehnicile de îngrijire maternă care ţin de mînuire în măsura în care le atribuie rolul unui aport al mediului* matern necesar dezvoltării potenţialului nativ de personalizare* al sugarului. Aspectul esenţial al personalizării este, în opinia lui D. Winnicott, instalarea psihicului în soma, creator al unităţii psihosomatice. Stadiul în care sugarul are nevoie de mînuire succedă celui în care el are nevoie de susţinere, aşa cum personalizarea succedă integrării*, caracterizată, după D. Winnicott, de sentimentul existentei continue. . ,, ,,
J.-M. Petot
(N. C.)
Mîzgălitură -» Squiggle game
MLU

Grup de litere iniţiale de la Mean Length ofUtterance (în franceză, longueur moyenne des enonees „lungime medie a enunţurilor"). Este vorba despre o măsură a lungimii medii a enunţurilor unui corpus*, calculată în număr mediu de morfeme* şi introdusă de R. Brown în 1973 în lucrările sale asupra achiziţiei limbajului. Reperele cronologice fiind prea fluctuante pentru a putea fi predictive, lungimea medie a enunţurilor (cel puţin pînă la o valoare de 4 morfeme) este în general considerată ca un indice fiabil al dezvoltării* lingvistice, permiţînd mai ales să se delimiteze fazele succesive în interiorul cărora achiziţiile se situează în raport unele cu altele. Brown defineşte astfel patru etape de referinţă: prima debutează cu enunţuri de o lungime medie de 1,75 morfeme (observate de Brown la copiii între 18 şi 27 luni), cea de a patra se termină cu enunţurile de o lungime medie de 4 morfeme (observate la copiii între 26 şi 48 luni).
M. Hupet
(N. C.)
Mnemometru
Dispozitiv de prezentare a stimulilor vizuali folosit în psihologia experimentală
a memoriei*. Utilizarea tahistoscopului* electronic şi a dispozitivelor de prezentare (ecran catodic, proiector) controlate de microcalculator a înlocuit-o pe cea a diferitelor mnemometre clasice.
S. Bredart
(N. C.)
Mnemonică
Califică o serie de strategii* avînd drept obiectiv ameliorarea performanţelor de memorare* şi de recuperare*. Aceste strategii implică de cele mai multe ori auto-repetiţia materialului, dacă acesta este verbal, sau crearea de asociaţii*, de relaţii semnificative între elementele unui material de învăţat (d. ex., o listă de cuvinte). Metodele denumite a locurilor şi a cuvin-telor-cheie sînt adeseori citate cu titlu ilustrativ. Metoda locurilor constă în a imagina un traseu într-o zonă bine cunoscută, a vizualiza anumite locuri precise din această zonă şi a atribui fiecărui loc un element al materialului. Recurgerea la metoda cuvintelor-cheie cere ca subiectul să fi stabilit în prealabil un sistem de asociaţii între cifre şi cuvinte (sau între numere şi litere în anumite cazuri). Principiul asociaţiei se poate baza pe rimă (un = parfum, doi = pisoi, trei = bei etc), dar sînt utilizate şi alte reguli de asociere mai complexe, în timpul învăţării unui material nou, individul asociază cuvintele prezentate la cuvintele-cheie, formînd o serie de imagini mentale bizare. De exemplu, dacă cuvintele din materialul de memorat sînt „copac, pantof, banană etc", el poate imagina o scenă cuprinzînd un copac ale cărui fructe sînt flacoane de parfum, un pantof conţinînd un pisoi şi un bei devorînd o banană. Evaluarea eficacităţii metodelor mnemonice face în continuare obiectul cercetărilor experimentale.
S. Bredart
(N. C.)
Mnemotehnică
Ansamblu de strategii* şi de tehnici susceptibile de a ajuta memorarea*. Mnemotehnica, considerată drept o veritabilă artă în Antichitate, făcea obiectul unui învă-ţămînt specific. Poate califica, de aseme-
M
mnezic
nea, aceste strategii şi tehnici; este în acest
caz sinonim cu mnemonică*.
S. Bredart
(N. C.)
Mnezic
Califică ansamblul proceselor mentale care permit conservarea informaţiilor* despre evenimentele trecute. Studiul proceselor mnezice încearcă să elucideze trei mari probleme: memorarea*, adică codificarea şi stocarea informaţiilor, retenţia* adică păstrarea informaţiilor în memorie (v. Uitare) şi recuperarea*, ştiinţa regăsirii informaţiei în memorie, în mod obişnuit, se disting trei sisteme mnezice : registrul informaţiei senzoriale, memoria de scurtă durată* şi memoria de lungă durată*. Registrul de informaţie senzorială este un sistem care păstrează o urmă* vizuală, o imagine detaliată a informaţiei senzoriale ajunsă la un organ de simţ, şi aceasta pentru cîteva zecimi de secundă. Memoria de scurtă durată este un sistem cu capacitate limitată care stochează temporar o parte interpretată a datelor senzoriale. Memoria de lungă durată dispune de o capacitate de stocare teoretic nelimitată. Cunoştinţele noastre despre lume sînt stocate la nivelul ei în mod potenţial permanent. Această divizare tripartită a memoriei este cu regularitate repusă
în discuţie. „ „
S. Bredart
(N. C.)
Moartă (Memorie —) -> ROM

Mobilitate socială
Mobilitatea socială desemnează mişcările indivizilor sau grupurilor de indivizi în interiorul sistemului profesional, fie în cursul existenţei lor (mobilitate intragenerație-nală), fie de la o generație la alta sau la următoarele (mobilitatea intergenerație-nală). Ea este numită orizontală şi desemnează în acest caz schimbările de statut sau de poziție socială în interiorul unui sector sau între sectoare profesionale diferite, sau verticală cînd se referă la mişcările între poziţiile sociale ierarhizate. Studiile de mobilitate socială verticală interge-
nerațională au evidențiat eşecul si şcolar în corijarea inegalităților dft moştenirii socioculturale familiaie
P- L'dvan (N.C)
Modal
Care se referă la mod*. în statistică este f losit pentru valoarea corespunzătoare efe° tivului cel mai înalt al unei distribuții* ° în antropologia culturală, conform unei distincții datorate lui R. Linton, o trâsăt ră modală este o trăsătură observată efe tiv în comportamentele majorității membrilor unei culturi, în opoziție cu trăsătura ideală pe care aceştia o prezintă ca fiind norma, dar în discordanță cu realitatea în psihologia percepției, se vorbeşte despre complement modal (în opoziție cu amo-dal*) în legătură cu fenomene de completare automată a lacunelor existente în stimulul vizual, cărora percepția le conferă exact aceleaşi proprietăți ca şi stimulului. Astfel, dacă prin fixarea privirii, proiecția retiniana a unei lacune circulare într-o figură coincide cu pata oarbă, lacuna nu va fi percepută şi figura va fi subiectiv completată în mod omogen. „ „.. , „
M. Richelk
(N. O
Modalitate
O modalitate senzorială este un domeniu distinct de dobîndire de informație care corespunde unei categorii de receptori*. Expresia este sinonimă cu sensibilitate sau cu sens*, cu toate că aceşti termeni trimit, conform uzajului ştiințific modern, la diferite organe receptoare. Ea îşi arc originea în lucrările lui J. Miiller şi ale lui H. von Helmholtz din secolul al XIX-lea, care, pe baza legii energiilor specifice, formulată de cel dintîi, au vrut să marcheze discontinuitatea absolută între diferitele sisteme de recepție senzorială, în sensul curent de formă sau condiție de realizare particulară sub care se poate pr^ zenta un fenomen, termenul modalitate s întîlneşte în numeroase contexte ale Psllj logiei ştiințifice: astfel în anumite mo le* de reprezentare* a conceptelor în ffl
roluri le" sau descriptorii de con-rno1'13 ' "-ot prezenta în conformitate cu ținu' .se Modalități, de exemplu, obligato-diterlte. naiă, inerentă sau deriv abilă (mo-^c' °?1 ,etea semantică* al lui Brachman). deluî"'*. ne a unui factor: v. Factor.
M. Rkhelle (N. C.)
:are
ri frazei* într-o perspectivă enunția-' „»' conduce la distingerea a ceea ce țiya nt- .
.
de reprezentare* şi a ceea ce ține de "'odalizare (s au modalitate). în fraza „spe- listi» cre(^ ca situația se ameliorează", senmecitul „specialiştii cred..." se referă la"modalitate; el exprimă atitudinea subiectului (modus) cu privire la evenimentul reprezentat de segmentul „situația se ameliorează" (dictum). în prezent, se disting în general modalitățile logice (de re: posibil, probabil, sigur şi necesar) de modalitățile de dicto, care implică tipurile de construcții sintactice: frazele asertorică (afirmație şi negație), imperativă, interogativă, exclamativă, emfatică, precum şi enunțurile cu sens impersonal („este trist că", „din fericire"), de verbele modale („a datora", „a putea", „a trebui", „a gîndi", „a spera" etc.) sau de adverbele de opinie („posibil", „fărăîndoială", „cu siguranță", „probabil" etc).
setniotica narativă, schema actanțială vv- Actanf) este completată prin luarea în considerare a modalităților lui „a vrea" ..°ruHa), ale lui „a şti", ale lui „a putea" leu*]ta) Şi ale lui „a datora". Eroul compe-nu reuşeşte în căutarea sa decît dacă de aceste diverse modalități.
J.-M. Adam
(N. C.)
1. ț
şt} rrnenul model a invadat vocabularul c% ° Cu ° rnu'Mudine de sensuri, dintre CH Une^e sînt clasice şi precise, altele re-tic e' dovedind de altfel un laxism seman-a, j.av°rabil confuziilor. Vom distinge: i sP°zitiv mecanic, electric sau electro-
-Hlv Ult^aun-, ww~*------
/care serveşte, prin analogie, laînțele-t£a concepției pe care ne-o formam
despre funcționarea unui obiect natural. Astfel, dispozitivele cu servomecanism sau feed-back* au fost folosite ca modele ale sistemelor biologice sau psihologice autoreglate; dispozitivele hidraulice ca model al dinamicii motivaționale; ordinatoarele ca model al activității cerebrale sau cognitive*;

b. reprezentare redusă, eventual simplificată, adică axată pe elementele considerate utile analizei, a unei situații, a unui obiect, a unui fenomen artificial sau natural, construită cu scopul de a-i facilita studiul. Strategia modelului redus sau a machetei, familiară ingineriei, este adesea adoptată de cercetător în toate disciplinele. Ea se află într-un fel la baza multor situații experimentale, în special cînd ele îşi propun să analizeze şi să prezică unele comportamente în condiții extreme ale vieții reale: astfel, au fost realizate modele experimentale în scopul studierii eventualelor modificări ale comportamentelor în situație de accelerare sau de încetinire. Prin extensie, experimentatorii contemporani vorbesc cu uşurință de model pentru a desemna orice situație experimentală; c. într-un sens apropiat de precedentul, se vorbeşte despre model pentru a desemna un obiect de studiu ales datorită uşurinței sale (care implică în general simplitate) pentru a delimita elementele esențiale imposibil de sesizat pe obiecte mai complexe. Astfel, nevertebratul marin Aplysia ca-lifornica, a cărui rețea neuronală este cantitativ redusă şi uşor reperabilă, a fost folosit ca model pentru studiul mecanismelor neuronale care intervin în învățările* asociative. Dacă fecunditatea acestui demers nu trebuie demonstrată, ea expune adesea, în caz de neatenție, la ignorarea problemelor proprii nivelurilor de complexitate superioare sau la generalizări insuficient justificate prin prescurtări verbale: nu se poate lua, fără alte aprecieri, ca model al memoriei* testul de evitare pasivă* la şobolan sau ca model al depresiei* un test de motricitate sensibil, la şoareci, sub acțiunea substanțelor antidepresive;

M

modelaj

508

d. reprezentare schematică, în general sub formă grafică, a unui proces, avînd drept scop să ofere o descriere şi o explicație* a acestuia. Modelul mecanismului memoriei de scurtă durată* al lui D. Broadbent, modelul constituirii şi recuperării imaginii mentale* al lui S. M. Kosslyn sînt două exemple ale acestui tip de model în psihologia cognitivă. Aceste modele pot diferi în mare măsură unele de altele în ceea ce priveşte adecvarea lor la realitate, pretenția lor explicativă şi valoarea lor euristică. Ele se înrudesc, astfel, după caz, cu ipotezele* (formulate grafic), care se pretează la verificare experimentală (este cazul modelului lui Broadbent) sau la construcții teoretice mai mult sau mai puțin speculative care nu pot fi testate (este cazul modelului lui Kosslyn);

e. prin extinderea sensului precedent şi dacă nu în mod abuziv, cel puțin într-un mod care face comunicarea ştiințifică mai puțin precisă, termenul model este frecvent folosit ca sinonim cu ipoteză de lucru sau teorie explicativă;

f. caz particular al sensurilor (b) şi (c), modelele animale sînt descrieri şi/sau explicații ale comportamentelor animale (sau, prin metonimie, situațiile experimentale ce le pun în evidență) pe care le considerăm analoage comportamentelor umane. Recursul la astfel de modele se justifică prin rațiuni de simplificare în vederea unei mai bune analize şi prin rațiuni deontologice, care interzic să se testeze ipoteza pe subiecți umani. Experiențele lui H. Harlow asupra privării mamei la maimuța tînără au furnizat un model animal al genezei ataşamentului*; resemnarea (sau suferința) dobîndită* a fost propusă de H. Seligman ca model animal al depresiei. Astfel de modele au incontestabil o mare valoare euristică, înlăturînd o parte importantă a muncii de verificare a unei ipoteze, a cărei verificare la om va fi apoi deopotrivă mai rapidă şi mai bine centrată, şi sugerînd explicații mai conforme cu principiul economiei*. Ele prezintă, de asemenea, riscuri: de antropomorfism*, de neglijare a caracteristicilor specifice ani-

malelor studiate şi ființelor omeneşti, de reducționism*;

g. formalizare matematică folosită în descrierea, explicarea sau predicția datelor empirice. Astfel, modelele statistice au devenit instrumente descriptive curente în psihologie. Dar se întîlnesc aici şi numeroase modele matematice cu componentă explicativă: acesta este cazul teoriei detectării semnalului* în psihofizică*, al modelelor factoriale* ale inteligenței*, al modelelor de optimizare* aplicate situațiilor de alegere între posibilitățile de întărire* concurente sau de căutare a hranei în mediul natural;

h. reprezentare teoretică a unui proces, suficient de formalizat pentru a se preta la o simulare*, în general o simulare pe calculator, în zilele noastre. Acest tip de model simulat, care decurge totodată din sensurile (b), (d) şi (g) de mai sus, a devenit o formă tot mai folosită de construcție de ipoteze şi de verificare a verosimilității. Frecvența sa nu poate fi apreciată deşi întoarcerea la realitatea empirică nu este pierdută din vedere.

2. Comportament al unui congener care face obiectul unei reproduceri sau al unei tentative de reproducere imitativă. Persoană cu care se identifică un individ (v. Imitație, Identificare, Modelare).

M. Richelle (N. C.)

Modelaj

învățare* prin observarea altor persoane. Pe lîngă o modificare directă a comportamentului prin învățarea clasică sau operantă*, ființa umană poate dobîndi noi competențe prin observarea altor

persoane (învăţare socială, învăţare vicariantă, imitaţie* şi învăţare prin observaţie). în toate cazurile, aceste învăţări trec printr-un model*. Pentru A. Bandura, modelul antrenează învăţarea prin funcţiile informative pe care le furnizează şi prin reprezentările* simbolice pe care le produce. Pentru acest autor, modelajul implică patru tipuri de procese:

j procese de atenţie* care operează selecţii în funcţie de caracteristicile observatorului, ale modelului, cît şi ale comportamentelor prezentate; 2. procese de retenţie* care folosesc ima-geria* mentală sau sistemul simbolic al limbajului;
3 procese de reproducere motorie; 4. procese motivaţionale*: observatorul va reproduce sau nu conduitele modelate, în funcţie de consecinţele* lor anticipate. Aceasta duce la o distincţie între faza de achiziţie şi faza de performanţă. Procedurile de învăţare prin modelaj se diferenţiază după tipurile de relaţii existente între observator şi model, după cum există sau nu consecinţe directe pentru subiect, după timpul care desparte învăţarea şi punerea ei în practică, după natura operantă* sau responsivă* a răspunsului învăţat.
Numeroase probleme teoretice rămîn deschise în privinţa cunoaşterii a ceea ce este învăţat în timpul observaţiei, a surselor de întărire* ce susţin aceste învăţări, a statutului ce trebuie atribuit răspunsurilor modelului.
Modelajul este un mod de învăţare foarte general care poate fi util într-un evantai foarte larg de probleme comportamentale: achiziţia conduitelor sociale, reducerea răspunsurilor emoţionale, învăţarea la re-tardaţii mental, autişti, schizofrenici.
O. Fontaine
(N. C.)
Modelare
Recurgere la un model* în descrierea sau explicarea realităţii; construcţie a unui model. Termenul se foloseşte cel mai frecvent cînd este vorba despre un model formal (v. Formalizare).
M. Richelle
(N. C.)
Modul -» Modularitate
Modular
Organizat în module. Neuroanatomia neo-cortexului a evidenţiat, cu lucrările lui Szentagothai în anii 1970, o organizare
modulară, care structurează ansambluri de neuroni pe verticală (coloane modulare) prin cele şase straturi arhitectonice ilami-nae) ale cortexului. Aceste module, care ar concentra fiecare în jur de 2 500 neuroni şi care pot fi estimate la numărul de aproximativ patru milioane în cortexul cerebral uman, ar constitui unitatea de bază a dinamicii funcţionale a acestuia. Acest tip de organizare sugerează, la nivel neu-ropsihologic, o înlănţuire rafinată a suporturilor neuronale ale funcţiilor cerebrale, mult mai complexă decît lăsau să se presupună vechile scheme localizaţioniste. El a inspirat concepţiile funcţiilor cognitive
axate pe modularitate*. . „. , ,.
M. Richelle
(N. C.)
Modularitate
Caracteristică a unui sistem modular*, compus din module. Desemnînd la origine o unitate de măsură folosită în arhitectură, apoi în hidraulică şi în mecanică, cuvîntul modul a fost apoi folosit în domeniul electronicii şi după aceea în cel al informaticii, pentru a desemna unităţile funcţionale autonome care, asociate după diferite configuraţii, conferă unui sistem de prelucrare supleţea sa de utilizare. Cu un sens analog el a fost adoptat în ştiinţele cognitive* şi în neuroştiinţe*.
De la sfîrşitul anilor 1970, s-a dezvoltat un curent de cercetări şi de reflecţie axat pe noţiunea de modularitate în funcţionarea cognitivă, al cărui principal teoretician este J. A. Fodor (1983). Arhitectura cognitivă s-ar baza pe două tipuri de procese*, unele modulare sau „verticale", infrastructură responsabilă în principal de tratarea informaţiilor* la intrarea în sistem, altele centrale sau „orizontale", suprastructură folosită în rezolvarea de probleme*, inferenţă*, credinţe şi expec-taţii, într-un cuvînt adecvată pentru ceea ce putem numi în mod schematic „gîn-dire". Unităţile modulare n-ar fi specifice informaţiilor furnizate de diferitele modalităţi senzoriale, ci responsabile de prelucrările foarte specializate (întoarcere la facultăţile* psihologice), ca percepţia culorii

sau a formei, recunoaşterea chipurilor sau a vocii. Operaţiile de prelucrare asigurate de un modul ar fi automate, deci de nereprimat (nu se poate evita analiza semantică a unui cuvînt căruia trebuie să i se facă numai analiza fonemică) şi, ca un corolar, rapid executate. Mai mult, etapele succesive ale prelucrării intramodulare, care constituie niveluri de reprezentare* ierarhizate ale informaţiei de intrare, n-ar fi accesibile sistemelor cognitive centrale, în special conştiinţei*. în sfîrşit, procesele care se derulează în cadrul unui modul ar fi încapsulate informaţional, adică impenetrabile şi deci nemodulabile, prin efecte centrale (contextuale, atenţionale etc), cu cît aceste efecte implică reprezentări mentale construite cu produsele altor module de prelucrare. Aceste proprietăţi funcţionale ale sistemelor modulare pledează în favoarea, pe de o parte, a unui substrat neuronal înnăscut, preconectat şi puţin afectat de efectele învăţării* (explicînd specificitatea disfuncţiilor observate ca urmare a leziunilor nervoase localizate) şi, pe de altă parte, în favoarea unei dezvoltări* onto-genetice mai dependente de maturizarea* sistemelor neuronale decît de factorii ambientali.

In domeniul neuroştiinţelor, noţiunea unei arhitecturi modulare a ansamblurilor neuronale, în particular a cortexului* cerebral, contribuie la o reconsiderare profundă a relaţiilor între structură* şi funcţie* în organizarea nervoasă. Ţesutul cortical ar fi constituit din agregate de unităţi anatomo-funcţionale care prezintă o microstructură identică, concepută pentru a îndeplini o aceeaşi operaţie de prelucrare. O unitate, sau modul, ar fi formată dintr-un mic număr de neuroni care prezintă o conectivitate* intramodulară densă, organizată pe verticală „în coloană" şi o conectivitate extramodulară mai slabă, organizată pe orizontală „în reţea"*, punînd în relaţie module relativ depărtate. Operaţia de prelucrare fundamentală care se derulează în cadrul unităţii modulare ar consta în a detecta covariaţiile sau coincidenţele între semnalele de intrare ale modulului, datorită unui mecanism bazat pe jocul interactiv al influenţelor excitante şi inhibitoare care se exercită între neuronii modulului. Natura informaţiilor pe care le importă şi exportă un modul şi, prin urmare, funcţia la care acesta colaborează ar fi specifică reţelei modulare. Astfel, o aceeaşi regiune a cortexului ar fi constituită prin juxtapunerea unităţilor de prelucrare care participă la funcţii diferite, în timp ce o funcţie particulară ar fi asigurată de o reţea de module „distribuite*" anatomic în ţesutul cortical.

în ciuda similitudinii vocabularului şi, într-o anumită măsură, a conceptelor utilizate, teoriile modulare ale organizării cognitive şi ale organizării nervoase nu pot justifica totuşi o perspectivă reducţionis-tă*: modulul neurofiziologului nu este structura responsabilă de modulul de prelucrare al psihologului. Totuşi, aceste concepţii, care se inspiră din formalizarea* şi tehnologia informatică*, oferă un teren privilegiat pentru o reflecţie comună şi o colaborare fecundă a psihologilor cogni-tivisti si a neurobiologilor.

(N. C.)

• FoDOR J. A. (1983), The Modidarity ofMind, MIT Press, Cambridge. Traducere (1986): La modularite de l'esprit: essai sur Ia psychologie desfacultes (trad. A. Gerschenfeld), Les Edi-tions de Minuit, Paris.

Molar

Calificînd comportamentul, termenul molar trimite la o unitate comportamentală de o anumită amploare, finalizată, tinzînd spre un scop*, în opoziţie cu molecular, care trimite la o unitate segmentară, con-fundîndu-se la limită cu acţiunea unui muşchi dat. Cei doi termeni au fost puşi în contrast în al doilea sfert al secolului al XX-lea de psihologia americană, pentru a distinge două niveluri de analiză, unul adresîndu-se comportamentelor în globa-litatea şi semnificaţia lor, celălalt descom-punîndu-le în elementele lor minimale, fără să le reconstituie apoi integritatea. Anumiţi autori au asimilat această opoziţie cu distincţia între psihologie şi fiziologie, prima fiind preocupată, în esenţă, după ei, de comportamentele molare, a doua mul-ţumindu-se cu abordarea moleculară. Fără îndoială, această opoziţie nu corespunde deloc vederilor actuale ale psihofiziolo-giei sau, în general, ale biologiei comportamentelor, în care descompunerea pînă la nivelul elementar al neurochimiei, de exemplu, nu exclude totuşi o atenţie acordată marilor unităţi integrate, cum ar fi programele motorii* care pilotează gesturile complexe şi clar finalizate. Pe de altă parte, opoziţia molar-molecular se izbeşte de dificultatea de a clasa fără echivoc unităţile* comportamentale de o parte sau de alta, aceste unităţi nefiind decît decupaje mai mult sau mai puţin convenţionale în scopul analizei.

M. Richelle

(N. C.)

Molecular -» Molar

Momeală

în etologie* cuvîntul momeală desemnează o reprezentare simplificată şi mai mult sau mai puţin

grosolană a unui obiect (ou) sau a unui animal (ghidrin mascul cu burta roşie) la care se doreşte izolarea caracteristicilor susceptibile de a provoca un răspuns, în metoda momelilor, aplicată în mod sistematic de N. Tinbergen şi colaboratorii săi în anii 1930, se foloseşte succesiv o serie de momeli reprezentînd toate combinaţiile posibile ale caracteristicilor obiectului (mărime, formă, culoare, împestriţare) în diferite variante şi prezentate rînd pe rînd. Această metodă a permis formularea unora dintre conceptele fundamentale ale etologiei clasice. Astfel, ceea ce importă în declanşarea unui răspuns nu este obiectul în totalitatea sa (o reprezentare fidelă a formei de ghidrin), ci anumite semne al căror purtător este (o bară roşie la baza unui disc), stimulii cheie; există o relaţie specifică între o combinaţie anumită, combinaţia cheie, şi un răspuns dat; stimulii sînt percepuţi în funcţie de valoarea lor proprie, dar şi în funcţie
de relaţiile lor spaţiale şi temporare (natura configuraţională a stimulilor); stimuli calitativ diferiţi se pot înlocui cantitativ (legea somaţiei eterogene), iar un defect al unuia dintre ei poate fi compensat de un exces al altuia; se pot construi deci momeli a căror putere evocatoare este superioară celei a obiectului real (stimuli supranormali) (v. Mecanism înnăscut de declanşare).
J.-C. Ruwet
(S. D.)
Monem -> Dublă articulare, Sem Mongolism -» Trisomie
Monism
Contrar dualismului*, monismul caracterizează doctrinele filozofice care au la bază o substanţă sau un principiu unic. în psihologie, dualismului spiritului* şi materiei i se opune fie un monism idealist, fie un monism materialist după cum se afirmă că lucrurile sînt reductibile doar la gîndire sau doar la materie. Cel dintîi se exprimă astăzi în anumite concepţii dintre cele mai radicale ale cognitivismului*, pe cînd cel de-al doilea caracterizează behaviorismul* lui B. F. Skinner.
P. Mengal
(N. C.)
Monitor
în pedagogie*, persoană (în general, un elev dotat) care, în clasele foarte numeroase, ajută pe profesor în anumite sarcini practice sau repetitive. Această funcţie a apărut în secolul al XVIII-lea o dată cu „învăţămîntul mutual", pentru a face faţă penuriei de învăţători, în psihologia socială, acest termen desemnează pe animatorul unui grup de lucru*, al unui training group. în conduita grupurilor terapeutice* se foloseşte acest termen, preferat celui de animator, pentru a pune în evidenţă funcţiile specifice care corespund acestui rol; stabilirea regulilor şi garantarea lor, păstrarea unei anumite neutralităţi, stimularea aducerii-aminte,
interpretarea etc. _, „
D. Peraya
(N. C.)
M
modelaj
508
d. reprezentare schematică, în general sub formă grafică, a unui proces, avînd drept scop să ofere o descriere şi o explicaţie* a acestuia. Modelul mecanismului memoriei de scurtă durată* al lui D. Broadbent, modelul constituirii şi recuperării imaginii mentale* al lui S. M. Kosslyn sînt două exemple ale acestui tip de model în psihologia cognitivă. Aceste modele pot diferi în mare măsură unele de altele în ceea ce priveşte adecvarea lor la realitate, pretenţia lor explicativă şi valoarea lor euristică. Ele se înrudesc, astfel, după caz, cu ipotezele* (formulate grafic), care se pretează la verificare experimentală (este cazul modelului lui Broadbent) sau la construcţii teoretice mai mult sau mai puţin speculative care nu pot fi testate (este cazul modelului lui Kosslyn);
e. prin extinderea sensului precedent şi dacă nu în mod abuziv, cel puţin într-un mod care face comunicarea ştiinţifică mai puţin precisă, termenul model este frecvent folosit ca sinonim cu ipoteză de lucru sau teorie explicativă;
f. caz particular al sensurilor (b) şi (c), modelele animale sînt descrieri şi/sau explicaţii ale comportamentelor animale (sau, prin metonimie, situaţiile experimentale ce le pun în evidenţă) pe care le considerăm analoage comportamentelor umane. Recursul la astfel de modele se justifică prin raţiuni de simplificare în vederea unei mai bune analize şi prin raţiuni deontologice, care interzic să se testeze ipoteza pe subiecţi umani. Experienţele lui H. Harlow asupra privării mamei la maimuţa tînără au furnizat un model animal al genezei ataşamentului*; resemnarea (sau suferinţa) dobîndită* a fost propusă de H. Seligman ca model animal al depresiei. Astfel de modele au incontestabil o mare valoare euristică, înlăturînd o parte importantă a muncii de verificare a unei ipoteze, a cărei verificare la om va fi apoi deopotrivă mai rapidă şi mai bine centrată, Şi sugerînd explicaţii mai conforme cu

iiil economiei*. Ele prezintă, de riscuri: de antropomorfism*, de caracteristicilor specifice animalelor studiate şi fiinţelor omeneşti, de reducţionism*;
g. formalizare matematică folosită în descrierea, explicarea sau predicţia datelor empirice. Astfel, modelele statistice au devenit instrumente descriptive curente în psihologie. Dar se întîlnesc aici şi numeroase modele matematice cu componentă explicativă: acesta este cazul teoriei detectării semnalului* în psihofizică*, al modelelor factoriale* ale inteligenţei*, al modelelor de optimizare* aplicate situaţiilor de alegere între posibilităţile de întărire* concurente sau de căutare a hranei în mediul natural;
h. reprezentare teoretică a unui proces, suficient de formalizat pentru a se preta la o simulare*, în general o simulare pe calculator, în zilele noastre. Acest tip de model simulat, care decurge totodată din sensurile (b), (d) şi (g) de mai sus, a devenit o formă tot mai folosită de construcţie de ipoteze şi de verificare a verosimilităţii. Frecvenţa sa nu poate fi apreciată deşi întoarcerea la realitatea empirică nu este pierdută din vedere. 2. Comportament al unui congener care face obiectul unei reproduceri sau al unei tentative de reproducere imitativă. Persoană cu care se identifică un individ (v. Imitaţie, Identificare, Modelare).
M. Richelle
(N. C.)
Modelaj
învăţare* prin observarea altor persoane. Pe lîngă o modificare directă a comportamentului prin învăţarea clasică sau operantă*, fiinţa umană poate dobîndi noi competenţe prin observarea altor persoane (învăţare socială, învăţare vicarianţă, imitaţie* şi învăţare prin observaţie). Intoale cazurile, aceste învăţări trec printr-un mo del*. Pentru A. Bandura, modelul antrenează învăţarea prin funcţiile informaţi ^ pe care le furnizează şi prin reprezentau e simbolice pe care le produce. Pentru acest autor, modelajul impl«ca p tru tipuri de procese:
509
modularitate
M
1. procese de atenţie* care operează selecţii în funcţie de caracteristicile observatorului, ale modelului, cît şi ale compor-tamentel or prezentate; 2 procese de retenţie* care folosesc ima-geria* mentală sau sistemul simbolic al limbajului;
3. procese de reproducere motorie;
4. proces e motivaţionale*: observatorul va reproduce sau nu conduitele modelate, în funcţie de consecinţele* lor anticipate. Aceasta duce la o distincţie între faza de achiziţie şi faza de performanţă. Procedurile de învăţare prin modelaj se diferenţiază după tipurile de relaţii existente între observator şi model, după cum există sau nu consecinţe directe pentru subiect, după timpul care desparte învăţarea şi punerea ei în practică, după natura operantă* sau responsivă* a răspunsului învăţat.
Numeroase probleme teoretice rămîn deschise în privinţa cunoaşterii a ceea ce este învăţat în timpul observaţiei, a surselor de întărire* ce susţin aceste învăţări, a statutului ce trebuie atribuit răspunsurilor modelului.
Modelajul este un mod de învăţare foarte general care poate fi util într-un evantai foarte larg de probleme comportamentale: achiziţia conduitelor sociale, reducerea răspunsurilor emoţionale, învăţarea la re-tardaţii mental, autişti, schizofrenici.
O. Fontaine
(N. C.)
Modelare
Recurgere la un model* în descrierea sau exPHcarea realităţii; construcţie a unui m°del. Termenul se foloseşte cel mai frec-ent cînd este vorba despre un model for-mal (v. Formalizare).
M. Richelle (N. C.)
Mod
ui
Modularitate
i
Or
con' n'zat *n module. Neuroanatomia neo-
Sze Xu'u* a evidenţiat, cu lucrările lui
tagothai în anii 1970, o organizare
modulară, care structurează ansambluri de neuroni pe verticală (coloane modulare) prin cele şase straturi arhitectonice (lami-nae) ale cortexului. Aceste module, care ar concentra fiecare în jur de 2 500 neuroni şi care pot fi estimate la numărul de aproximativ patru milioane în cortexul cerebral uman, ar constitui unitatea de bază a dinamicii funcţionale a acestuia. Acest tip de organizare sugerează, la nivel

neu-ropsihologic, o înlănțuire rafinată a suporturilor neuronale ale funcțiilor cerebrale, mult mai complexă decît lăsau să se presupună vechile scheme localizaționiste. El a inspirat concepțiile funcțiilor cognitive
axate pe modularitate*. w „. , ,,
M. Richelle
(N. C.)
Modularitate
Caracteristică a unui sistem modular*, compus din module. Desemnînd la origine o unitate de măsură folosită în arhitectură, apoi în hidraulică şi în mecanică, cuvîntul modul a fost apoi folosit în domeniul electronicii şi după aceea în cel al informaticii, pentru a desemna unitățile funcționale autonome care, asociate după diferite configurații, conferă unui sistem de prelucrare suplețea sa de utilizare. Cu un sens analog el a fost adoptat în ştiințele cognitive* şi în neuroştiințe*.
De la sfîrşitul anilor 1970, s-a dezvoltat un curent de cercetări şi de reflecție axat pe noțiunea de modularitate în funcționarea cognitivă, al cărui principal teoretician este J. A. Fodor (1983). Arhitectura cognitivă s-ar baza pe două tipuri de procese*, unele modulare sau „verticale", infrastructură responsabilă în principal de tratarea informațiilor* la intrarea în sistem, altele centrale sau „orizontale", suprastructură folosită în rezolvarea de probleme*, inferență*, credințe şi expec-tații, într-un cuvînt adecvată pentru ceea ce putem numi în mod schematic „gîn-dire". Unitățile modulare n-ar fi specifice informațiilor furnizate de diferitele modalități senzoriale, ci responsabile de prelucrările foarte specializate (întoarcere la facultățile* psihologice), ca percepția culorii
M
moaeiaj
508
d. reprezentare schematică, în general sub formă grafică, a unui proces, avînd drept scop să ofere o descriere şi o explicație* a acestuia. Modelul mecanismului memoriei de scurtă durată* al lui D. Broadbent, modelul constituirii şi recuperării imaginii mentale* al lui S. M. Kosslyn sînt două exemple ale acestui tip de model în psihologia cognitivă. Aceste modele pot diferi în mare măsură unele de altele în ceea ce priveşte adecvarea lor la realitate, pretenția lor explicativă şi valoarea lor euristică. Ele se înrudesc, astfel, după caz, cu ipotezele* (formulate grafic), care se pretează la verificare experimentală (este cazul modelului lui Broadbent) sau la construcții teoretice mai mult sau mai puțin speculative care nu pot fi testate (este cazul modelului lui Kosslyn);
e. prin extinderea sensului precedent şi dacă nu în mod abuziv, cel puțin într-un mod care face comunicarea ştiințifică mai puțin precisă, termenul model este frecvent folosit ca sinonim cu ipoteză de lucru sau teorie explicativă;
f. caz particular al sensurilor (b) şi (c), modelele animale sînt descrieri şi/sau explicații ale comportamentelor animale (sau, prin metonimie, situațiile experimentale ce le pun în evidență) pe care le considerăm analoage comportamentelor umane. Recursul la astfel de modele se justifică prin rațiuni de simplificare în vederea unei mai bune analize şi prin rațiuni deontologice, care interzic să se testeze ipoteza pe subiecți umani. Experiențele lui H. Harlow asupra privării mamei la maimuța tînără au furnizat un model animal al genezei ataşamentului*; resemnarea (sau suferința) dobîndită* a fost propusă de H. Seligman ca model animal al depresiei. Astfel de modele au incontestabil o mare valoare euristică, înlăturînd o parte importantă a muncii de verificare a unei ipoteze, a cărei verificare la om va fi apoi deopotrivă mai rapidă şi mai bine centrată, şi sugerînd explicații mai conforme cu principiul economiei*. Ele prezintă, de asemenea, riscuri: de antropomorfism*, de neglijare a caracteristicilor specifice ani-
malelor studiate şi ființelor omeneşti, de reducționism*;
g. formalizare matematică folosită în descrierea, explicarea sau predicția datelor empirice. Astfel, modelele statistice au devenit instrumente descriptive curente în psihologie. Dar se întîlnesc aici şi numeroase modele matematice cu componentă explicativă: acesta este cazul teoriei detectării semnalului* în psihofizică*, al modelelor factoriale* ale inteligenței*, al modelelor de optimizare* aplicate situațiilor de alegere între posibilitățile de întărire* concurente sau de căutare a hranei în mediul natural;
h. reprezentare teoretică a unui proces, suficient de formalizat pentru a se preta la o simulare*, în general o simulare pe calculator, în zilele noastre. Acest tip de model simulat, care decurge totodată din sensurile (b), (d) şi (g) de mai sus, a devenit o formă tot mai folosită de construcție de ipoteze şi de verificare a verosimilității. Frecvența sa nu poate fi apreciată deşi întoarcerea la realitatea empirică nu este pierdută din vedere.
2. Comportament al unui congener care face obiectul unei reproduceri sau al unei tentative de reproducere imitativă. Persoană cu care se identifică un individ (v. Imitație, Identificare, Modelare).
M. Richelle

(N. C.)
Modelaj
învățare* prin observarea altor persoane. Pe lîngă o modificare directă a comportamentului prin învățarea clasică sau operantă*, ființa umană poate dobîndi noi competențe prin observarea altor persoane (învățare socială, învățare vicariantă, imitație* şi învățare prin observație). în toate cazurile, aceste învățări trec printr-un model*. Pentru A. Bandura, modelul antrenează învățarea prin funcțiile informative pe care le furnizează şi prin reprezentările* simbolice pe care le produce. Pentru acest autor, modelajul implică patru tipuri de procese:
modularitate
M
procese de atenție* care operează se-
1 tii în f"ncție de caracteristicile observa-orului, ale modelului, cît şi ale comportamentelor prezentate;
2 procese de retenție* care folosesc îma-eria* mentală sau sistemul simbolic al
limbajului;
3 procese de reproducere motorie;
4 procese motivaționale*: observatorul va reproduce sau nu conduitele modelate, în funcție de consecințele* lor anticipate. Aceasta duce la o distincție între faza de achiziție şi faza de performanță. Procedurile de învățare prin modelaj se diferențiază după tipurile de relații existente între observator şi model, după cum există sau nu consecințe directe pentru subiect, după timpul care desparte învățarea şi punerea ei în practică, după natura operantă* sau responsivă* a răspunsului învățat.
Numeroase probleme teoretice rămîn deschise în privința cunoaşterii a ceea ce este învățat în timpul observației, a surselor de întărire* ce susțin aceste învățări, a statutului ce trebuie atribuit răspunsurilor modelului.
Modelajul este un mod de învățare foarte general care poate fi util într-un evantai foarte larg de probleme comportamentale: achiziția conduitelor sociale, reducerea răspunsurilor emoționale, învățarea la re-tardații mental, autişti, schizofrenici.
O. Fontaine (N. C.)
Modelare
Recurgere la un model* în descrierea sau explicarea realității; construcție a unui model. Termenul se foloseşte cel mai frecvent cînd este vorba despre un model formal (v. Formalizare).
M. Richelle (N. C.)
Modul -> Modularitate
Modular
Organizat în module. Neuroanatomia neo-cortexului a evidențiat, cu lucrările lui Szentagothai în anii 1970, o organizare
modulară, care structurează ansambluri de neuroni pe verticală (coloane modulare) prin cele şase straturi arhitectonice (lami-nae) ale cortexului. Aceste module, care ar concentra fiecare în jur de 2 500 neuroni şi care pot fi estimate la numărul de aproximativ patru milioane în cortexul cerebral uman, ar constitui unitatea de bază a dinamicii funcționale a acestuia. Acest tip de organizare sugerează, la nivel neu-ropsihologic, o înlănțuire rafinată a suporturilor neuronale ale funcțiilor cerebrale, mult mai complexă decît lăsau să se presupună vechile scheme localizaționiste. El a inspirat concepțiile funcțiilor cognitive
axate pe modularitate*.
^ M. Richelle
(N. C.)
Modularitate
Caracteristică a unui sistem modular*, compus din module. Desemnînd la origine o unitate de măsură folosită în arhitectură, apoi în hidraulică şi în mecanică, cuvîntul modul a fost apoi folosit în domeniul electronicii şi după aceea în cel al informaticii, pentru a desemna unitățile funcționale autonome care, asociate după diferite configurații, conferă unui sistem de prelucrare suplețea sa de utilizare. Cu un sens analog el a fost adoptat în ştiințele cognitive* şi în neuroştiințe*.
De la sfîrşitul anilor 1970, s-a dezvoltat un curent de cercetări şi de reflecție axat pe noțiunea de modularitate în funcționarea cognitivă, al cărui principal teoretician este J. A. Fodor (1983). Arhitectura cognitivă s-ar baza pe două tipuri de procese*, unele modulare sau „verticale", infrastructură responsabilă în principal de tratarea informațiilor* la intrarea în sistem, altele centrale sau „orizontale", suprastructură folosită în rezolvarea de probleme*, inferență*, credințe şi expec-tații, într-un cuvînt adecvată pentru ceea ce putem numi în mod schematic „gîn-dire". Unitățile modulare n-ar fi specifice informațiilor furnizate de diferitele modalități senzoriale, ci responsabile de prelucrările foarte specializate (întoarcere la facultățile* psihologice), ca percepția culorii

M

molar

sau a formei, recunoaşterea chipurilor sau a vocii. Operaţiile de prelucrare asigurate de un modul ar fi automate, deci de nereprimat (nu se poate evita analiza semantică a unui cuvînt căruia trebuie să i se facă numai analiza fonemică) şi, ca un corolar, rapid executate. Mai mult, etapele succesive ale prelucrării intramodulare, care constituie niveluri de reprezentare* ierarhizate ale informaţiei de intrare, n-ar fi accesibile sistemelor cognitive centrale, în special conştiinţei*. în sfîrşit, procesele care se derulează în cadrul unui modul ar fi încapsulate informaţional, adică impenetrabile şi deci nemodulabile, prin efecte centrale (contextuale, atenţionale etc), cu cît aceste efecte implică reprezentări mentale construite cu produsele altor module de prelucrare. Aceste proprietăţi funcţionale ale sistemelor modulare pledează în favoarea, pe de o parte, a unui substrat neuronal înnăscut, preconectat şi puţin afectat de efectele învăţării* (explicînd specificitatea disfuncţiilor observate ca urmare a leziunilor nervoase localizate) şi, pe de altă parte, în favoarea unei dezvoltări* onto-genetice mai dependente de maturizarea* sistemelor neuronale decît de factorii ambientali.

în domeniul neuroştiinţelor, noţiunea unei arhitecturi modulare a ansamblurilor neuronale, în particular a cortexului* cerebral, contribuie la o reconsiderare profundă a relaţiilor între structură* şi funcţie* în organizarea nervoasă. Ţesutul cortical ar fi constituit din agregate de unităţi anatomo-funcţionale care prezintă o microstructură identică, concepută pentru a îndeplini o aceeaşi operaţie de prelucrare. O unitate, sau modul, ar fi formată dintr-un mic număr de neuroni care prezintă o conectivitate* intramodulară densă, organizată pe verticală „în coloană" şi o conectivitate extramodulară mai slabă, organizată pe orizontală „în reţea"*, punînd în relaţie module relativ depărtate. Operaţia de prelucrare fundamentală care se derulează în cadrul unităţii modulare ar consta în a detecta covariaţiile sau coincidenţele între semnalele de intrare ale modulului, da-

torită unui mecanism bazat pe jocul interactiv al influenţelor excitante şi inhibitoare care se exercită între neuronii modulului. Natura informaţiilor pe care le importă şi exportă un modul şi, prin urmare, funcţia la care acesta colaborează ar fi specifică reţelei modulare. Astfel, o aceeaşi regiune a cortexului ar fi constituită prin juxtapunerea unităţilor de prelucrare care participă la funcţii diferite, în timp ce o funcţie particulară ar fi asigurată de o reţea de module „distribuite*" anatomic în ţesutul cortical.

în ciuda similitudinii vocabularului şi, într-o anumită măsură, a conceptelor utilizate, teoriile modulare ale organizării cognitive şi ale organizării nervoase nu pot justifica totuşi o perspectivă reducţionis-tă*: modulul neurofiziologului nu este structura responsabilă de modulul de prelucrare al psihologului. Totuşi, aceste concepţii, care se inspiră din formalizarea* şi tehnologia informatică*, oferă un teren privilegiat pentru o reflecţie comună şi o colaborare fecundă a psihologilor cogni-

tivisti si a neurobiologilor.

’ ’ /. Reqmn

(N. C.)

• Fodor J. A. (1983), The Modularity ofMind, MIT Press, Cambridge. Traducere (1986): La modularite de l’esprit: essai sur la psychologie desfacultes (trad. A. Gerschenfeld), Les Edi-tions de Minuit, Paris.

Molar

Calificînd comportamentul, termenul molar trimite la o unitate comportamentală de o anumită amploare, finalizată, tinzînd spre un scop*, în opoziţie cu molecular, care trimite la o unitate segmentară, con-fundîndu-se la limită cu acţiunea unui muşchi dat. Cei doi termeni au fost puşi în contrast în al doilea sfert al secolului al XX-lea de psihologia americană, pentru a distinge două niveluri de analiză, unul adresîndu-se comportamentelor în globa-litatea şi semnificaţia lor, celălalt descom-punîndu-le în elementele lor minimale, fără să le reconstituie apoi integritatea. Anumiţi autori au asimilat această opoziţie cu

511

distincţia între psihologie şi fiziologie, prima fiind preocupată, în esenţă, după ei, de comportamentele molare, a doua mul-tumindu-se cu abordarea moleculară. Fără îndoială, această opoziţie nu corespunde deloc vederilor actuale ale psihofiziolo-giei sau, în general, ale biologiei comportamentelor, în care descompunerea pînă la nivelul elementar al neurochimiei, de exemplu, nu exclude totuşi o atenţie acor-dată marilor unităţi integrate, cum ar fi programele motorii* care pilotează gesturile complexe şi clar finalizate. Pe de altă parte, opoziţia molar-molecular se izbeşte de dificultatea de a clasa fără echivoc unităţile* comportamentale de o parte sau de alta, aceste unităţi nefiind decît decupaje mai mult sau mai puţin convenţionale în scopul analizei.

M. Richelle

(N. C.)

Molecular -» Molar

Momeală

în etologie* cuvîntul momeală desemnează o reprezentare simplificată şi mai mult sau mai puţin grosolană a unui obiect (ou) sau a unui animal (ghidrin mascul cu burta roşie) la care se doreşte izolarea caracteristicilor susceptibile de a provoca un răspuns, în metoda momelilor, aplicată în mod sistematic de N. Tinbergen şi colaboratorii săi în anii 1930, se foloseşte succesiv o serie de momeli reprezentînd toate combinaţiile posibile ale caracteristicilor obiectului (mărime, formă, culoare, împestriţare) în diferite variante şi prezentate rînd pe rînd. Această metodă a permis formularea unora dintre conceptele fundamentale ale etologiei clasice. Astfel, ceea ce importă în declanşarea unui răspuns nu este obiectul în totalitatea sa (o reprezentare fidelă a formei de ghidrin), ci anumite semne al căror purtător este (o bară roşie la baza unui disc), stimulii cheie; există o relaţie specifică între o combinaţie anumită, combinaţia cheie, şi un răs-Puns dat; stimulii sînt percepuţi în funcţie de valoarea lor proprie, dar şi în funcţie
monitor
de relaţiile lor spaţiale şi temporare (natura configuraţională a stimulilor); stimuli calitativ diferiţi se pot înlocui cantitativ (legea somaţiei eterogene), iar un defect al unuia dintre ei poate fi compensat de un exces al altuia; se pot construi deci momeli a căror putere evocatoare este superioară celei a obiectului real (stimuli supranormali) (v. Mecanism înnăscut de declanşare).
J.-C. Ruwet
(S. D.)
Monem -> Dublă articulare, Sem Mongolism -» Trisomie
Monism
Contrar dualismului*, monismul caracterizează doctrinele filozofice care au la bază o substanţă sau un principiu unic. în psihologie, dualismului spiritului* şi materiei i se opune fie un monism idealist, fie un monism materialist după cum se afirmă că lucrurile sînt reductibile doar la gîndire sau doar la materie. Cel dintîi se exprimă astăzi în anumite concepţii dintre cele mai radicale ale cognitivismului*, pe cînd cel de-al doilea caracterizează behaviorismul* lui B. F. Skinner.
P. Mengal
(N. C.)
Monitor
în pedagogie*, persoană (în general, un elev dotat) care, în clasele foarte numeroase, ajută pe profesor în anumite sarcini practice sau repetitive. Această funcţie a apărut în secolul al XVIII-lea o dată cu „învăţămîntul mutual", pentru a face faţă penuriei de învăţători, în psihologia socială, acest termen desemnează pe animatorul unui grup de lucru*, al unui training group. în conduita grupurilor terapeutice* se foloseşte acest termen, preferat celui de animator, pentru a pune în evidenţă funcţiile specifice care corespund acestui rol: stabilirea regulilor şi garantarea lor, păstrarea unei anumite neutralităţi, stimularea aducerii-aminte,
interpretarea etc. ^
D. Peraya
(N. C.)
M
M
monitoring
512
513
motivaţie
Monitoring
Cuvînt anglo-american care înseamnă „control" sau „comandă" şi care în psihologie desemnează o funcţie de control al anumitor etape ale tratării informaţiei* (cele care nu sînt „automate"). Pentru unii autori, această funcţie asigură deopotrivă supervizarea proceselor de tratare şi intervenţia în aceste procese cînd sînt detectate anumite fenomene; pentru alţii, ea nu priveşte decît controlul, intervenţia fiind în acest caz sub responsabilitatea unei funcţii de editing formal independentă de
monitoring. ,
J.-E. Gombert
(N. C.)
Monocromatic
Care este de o singură culoare şi, mai precis, referitor la o lumină spectrală, un filtru colorat sau un pigment caracterizat prin-tr-o singură lungime de undă (nanometri-că) sau un domeniu restrîns de lungime de undă. O radiaţie luminoasă monocroma-tică corespunde unei valori precise pe axa coloristică a tonalităţilor. Lungimea de undă dominantă se confundă cu lungimea de undă medie pe o bandă spectrală foarte îngustă. Prin convenţie, cele trei culori primare sînt monocromatice: roşu 700

nano-metri; verde 546 nm; albastru 436 nm.
R. Genicot
(N. C.)
Monolog
Se opune enunţului dialogat sau dialog* în care intervenţiile interlocutorilor se succedă. Monologul se caracterizează prin caracterul omogen, cel puţin în aparenţă, al intei venţiei unui subiect vorbitor. Gîndi-torii antici considerau deja discursul interior ca un dialog interior. Toţi lingviştii, continuîndu-i pe M. Bakhtine şi L. S. Vî-gotski, recunosc astăzi că dialogul se află chiar la baza discursului interior: monologul este un dialog interiorizat (între un eu locutor şi un eu ascultător), formulat
în limbai interior*. . ,, . ,
J J.-M. Adam
(N. C.)
Moral
Desemnează conformitatea* conduitelor* umane cu moravurile care reglează în mod
normativ interacţiunile într-o societate, ţj_ nînd cont de importanţa legăturilor individuale. Adaptarea morală este studiată în funcţie de capacităţile de discernămînt, de judecată, de decentrare* şi de interiorizare* ale individului. Distincţia între regulile* morale şi alte reguli (convenţionale, sociale, legale) este în funcţie de reacţiile anturajului, de contextele, de sancţiunile şi de judecăţile verbalizate care permit ierarhizarea şi adaptarea conduitelor la normele de reciprocitate şi de responsabilitate care le guvernează. L. Kohlberg (1976), re-luînd lucrările lui J. Piaget asupra judecăţii morale, a distins şase stadii* repartizate în trei perioade: preconvenţională, convenţională şi postconvenţională. Aceste stadii evoluează de la operaţiile* concrete* la operaţiile formale*. Ele debutează prin supunerea şi frica de pedepse, pentru a se încheia prin adeziunea la principiile etice universale. Ele ilustrează trei etape în re-prezentarea* regulilor morale: impusă, consimţită şi aleasă. Dar diferenţele relevate sînt mai curînd de ordin cantitativ decît capabile să definească niveluri* de dezvoltare a judecăţii morale. Decentra-rea, considerată drept un proces care facilitează reglarea interacţiunilor sociale* (C. U. Shantz, 1975), rezultă din transformările progresive ale egocentrismului* infantil. Ea se exercită în principal după trei registre: cognitiv, afectiv şi spaţial, care intervin asupra formelor de socialita-te şi de judecată. Legătura între decentrare şi evaluarea binelui sau a răului este confirmată fie în urma antrenamentului de transpunere în locul altuia în jocurile de roluri*, fie în timpul exerciţiilor de alternare şi de coordonare a mobilelor de acţiune şi a consecinţelor lor. Interiorizarea interdicţiilor* sociale corespunde elaborării unei conştiinţe* interioare care rezultă din întîlnirea cu autoritatea ce se opune satisfacerii tendinţei spre plăcere* la copilul mic. Prin identificare*, interiorizarea interdicţiei parentale va constitui supra-eul* nu numai ca o instanţă* restrictivă, ci şi ca un ideal de respectat.
C. Prevost şi./. Selosse
(N. C.)
. Kohlberg L. (1976), „Moral Stages and Mo-ra]ization", în Likona T., Moral Development: Current Theory and Research, Hoit Rinehart Winston, New York. — Shantz C. U. (1975), The Development of Social Cognition", în £. M. Hetherington (Ed.), Review ofChild Development Research, voi. 5, University of Chicago Press, Chicago.
Morbid circular -» Constituţie
Morfem
Unitate minimală a semnificantului* investită cu funcţie semnificativă (v. Dublă articulare). Aşa cum indică termenul, mor-femul este o unitate de formă şi nu de substanţă: acelaşi morfem poate avea diferite realizări segmentale, sau „alomorfeme" (pentru verbul aller, [all-], [v-], [i-], [aill-]); invers, un singur segment concret poate fi amalgamul mai multor morfeme (du = de + le); există de asemenea morfeme zero, realizate printr-un lanţ vid. Fiecare morfem rezidă în întregime în funcţia sa opoziţi vă care este de a purta un semnificat*. Identificarea sa se bazează deci, în ultimă instanţă, pe decizii semantice*. Secundar, anumite morfeme par să îndeplinească o funcţie nesemnificativă, dar demarcativă din punct de vedere sintactic (d. ex., mor-femul vid que).
A. Berrendonner (N. C.)
Morfină -> Opiaceu
Morfism
Numim structură un ansamblu de obiecte între care există cel puţin o lege de compunere: dacă x şi y sînt două elemente ale unei structuri şi dacă o este una dintre legile de compunere, x o y este, de asemenea, un element. Fie atunci două structuri SI Şj S2; un morfism (matematica foloseşte ?• termenul homomorfism) este o corespondenţă f astfel că:
1- dacă xl şi yl sînt două elemente ale f>' Şi zi compoziţia lui xl şi a lui yl în mteriorul lui SI;
2- dacă x2 şi y2 sînt două elemente ale lui S2, respectiv imaginile lui xl şi yl prin c°respondenţa f, atunci elementul z2

obținut prin legea interioară a lui S2 este imaginea lui zi prin corespondența f. Un (homo)morfism este un izomorfism dacă, în tot ceea ce precedă, indicii 1 pot fi înlocuiți prin indicii 2 şi reciproc. J. Piaget numeşte izomorfisme parțiale corespondențele care tind spre această stare formală fără s-o atingă pe deplin. în general, este posibil să se considere că raționamentele* prin analogie* se bazează de fapt pe morfisme stabilite mai mult sau
mai puțin strict. , „ _,
J.-B. Grize
(N. C.)
M
Morfocineză -> Abilitate motorie Morfofonologie -> Fonologie
Morfosintactică (Strategie —) -> Strategie
Motiv -> Hedonism
Motivație
Motivația se înscrie în funcția de relație a comportamentului: datorită ei trebuințele* se transformă în scopuri, planuri şi proiecte: subiectul caută în mod activ forme de interacțiune în aşa fel încît anumite relații cu anumite obiecte sînt necesare sau indispensabile funcționării. Psihologul studiază variabilele situației în cadrul rețelei de relații, deoarece complexitatea trebuințelor se judecă după cea a activității : aceasta din urmă trezeşte trebuințele latente. Dezvoltarea motivației presupune:
1. canalizarea trebuințelor (învățare);
2. elaborarea cognitivă (scopuri şi proiecte);
3. motivația instrumentală (mijloace şi obiective);
4. personalizarea (autonomie funcțională).
C. Prevost (N. c.)
Cercetările experimentale asupra motivațiilor sugerează necesitatea de a înțelege relațiile neurobiologice între motive* sau cauze* şi demararea şi expresia motrică a comportamentului*. Au fost distinse
M
motor de inferență
514
motivații primare, esențiale pentru supraviețuirea individului şi a speciei, şi motivații secundare având o relație indirectă şi dobîndită cu o motivație primară. Aceste motive, scopuri sau recompense primare şi secundare sînt asociate conform unor mecanisme neurobiologice încă insuficient cunoscute. Se disting motivații apetitive* sau consumatorii şi aversive* sau de evitare*. Foamea* şi setea*, pe de o parte, necesitatea de a evita o amenințare sau o sursă de durere*, pe de altă parte, sînt exemple de motivații sau trebuințe. Deşi conceptul de motivație este central în neurobiologia* comportamentelor şi în ciuda lucrărilor considerabile pe care le-a suscitat, trebuie să ne întrebăm dacă acest termen nu este tautologic sau nu ține de raționamente circulare şi în cele din urmă cu utilitate practică redusă. într-o accepție largă, termenul motivație este înglobat în cei de dorințe şi credințe, determinanți tranzitorii şi reversibili, fără îndoială mai adecvați cercetării umane. In neuroştiință şi în psihologia experimentală, a fost adesea acceptată ideea că intensitatea răspunsului dat pentru a obține scopul sau o recompensă reprezenta o măsură a motivației. Noțiunile de întărire* şi de recompensă se referă la un context de învățare în cursul căruia subiectul va face experiența unei întăriri pozitive dacă rezultatul comportamentului său are corespondențe cu ceea ce dorea el, şi invers pentru o întărire negativă.
M. Le Moal (N. c.)
Studiul motivației în muncă se referă la condițiile de lucru* responsabile pentru obiectivele, calitatea şi intensitatea comportamentului în muncă. Au fost propuse patru grupe de modele pentru a explica aceşti determinanți şi modul lor de acțiune. Teoriile referitoare la trebuință explică motivația prin existența unor trebuințe pe care individul încearcă să le satisfacă. Teoriile cognitive (adesea numite ale instrumentalității) analizează procesul motiva-țional prin elaborarea, proprie fiecăruia, a unei reprezentări a legăturilor între efort
şi rezultatele sale. Teoriile referitoare la scop subliniază rolul motivațional al obiectivelor. Teoriile echității, bazate pe conceptul de balanță, pun în evidență căutarea unui echilibru echitabil între munca depusă şi recompensa primită. în sfîrşit, teoriile cu privire la întărire aplică situațiilor de muncă o schemă skinneriană bazată pe contingența* recompensă-răspuns.
C. Levy-Leboyer
(N. C.)
Motor de inferență
Componentă a unui sistem-expert* bazat pe reguli de producție*, a cărei funcție este de a asigura funcționarea bazei de cunoştințe* pentru a trata o problemă. Translator al unui limbaj de reprezentare de cunoştințe* cu care este asociat, el corespunde în general modelării* unui raționament deductiv

natural, bazat pe mecanisme de inferenţă* logică cum ar fi regula lui mo-dus ponens şi pe strategii precum înlăn-ţuire-înainte sauînlănţuire-înapoi; aceste două strategii corespund evocării regulilor în funcţiune, respectiv părţii lor de condiţie şi, în prezenţa unui scop, părţii lor de concluzie. „ „

M. Baron

(N. C.)

Motricitate

Caracteristică fundamentală a fiinţelor vii din regnul animal care permite explorarea, facilitînd percepţia mediului natural şi asi-gurînd, în final, comportamentele necesare autonomiei şi supravieţuirii subiectului. Ea se bazează pe acţionarea sistemelor con-tractile, care mobilizează elementele scheletului furnizînd o energie mecanică prin degradarea metabolică a substraturilor şi un consum de oxigen. O unitate contrac-tilă asociază un motoneuron cu mai multe fibre musculare.

Motricitatea este o activitate integrată şi adaptată. Păstrarea unei posturi*, modificarea ei pregătitoare pentru o mişcare*, executarea unui gest* nu se pot realiza în mod optimal decît dacă, la plecare, sistemele senzoriale proprioceptive* şi extero-ceptive* furnizează un ansamblu coerent

de informaţii în care intră referinţele spaţiale şi temporale interne asociate cu referinţe externe pentru a asigura prepoziţio-narea posturală, organizarea şi derularea unui program* motor adaptat. Mişcările sînt produse de succesiunea ordonată a unei serii de contracţii musculare fazice. Varietatea mişcărilor posibile rezultă din multitudinea combinaţiilor potrivit cărora muşchii sînt solicitaţi. în cazul unei mişcări balistice* sau al unei activităţi motrice bine învăţate, aceasta este complet executată în funcţie numai de informaţiile proprioceptive sau exteroceptive iniţiale (programare în buclă deschisă sau cu anticipaţie). în celelalte cazuri, realizarea corectă a unei mişcări necesită un ghidaj senzorial care să permită corectarea erorilor în raport cu traiectoria ideală (programare în buclă închisă). Numeroase mecanisme elementare se bazează pe organizarea circuitelor neuronale segmentare şi plurisegmentare la nivel spinal aşa cum este cazul pentru diferitele reflexe proprii unui muşchi, unui cuplu agonist-antagonist, organizării sinergiilor între muşchi, realizării de activităţi coordonate între membrele omoloage sau între toate membrele. Totuşi, numai aceste mecanisme nu pot asigura menţinerea unei posturi sau producerea unei mişcări. Este într-adevăr necesară intervenţia unui ansamblu de căi descendente dintre care principalele sînt căile reticulospinale, vestibulospinale în relaţie cu motricitatea musculaturii axiale sau proximale şi căile rubrospinale care sînt mai mult în relaţie cu musculatura distală. Integritatea acestor căi antrenează un tonus muscular suficient pentru a obţine contracţii eficiente, permite menţinerea posturii antigravitaţie, dă posibilitatea să se asigure reajustările posturale de redresare, de echilibrare* şi de pregătire a unei mişcări provocate sau a unei activităţi ritmice ca mersul pe un covor rulant. în cursul diferitelor faze ale somnului* se produce 0 relaxare mai mult sau mai puţin marcată a tonusului muscular pînă la abolire, cu excepţia aparatului respirator, în cursul fazelor de somn profund.

Realizarea activităţilor motorii în care intervin o direcţionare, o intenţie de finalitate cu selectarea scopurilor de atins sau spre care trebuie să se orienteze privirea sau ceilalţi receptori specializaţi (auz, miros, gust) necesită integritatea ariilor cor-ticale motorii primară, secundară şi suplimentară, precum şi conexiunile lor cu ariile senzoriale şi asociative. De asemenea, ea se bazează pe menţinerea proiecţiilor spre diferite structuri subcorticale, dintre care nucleii cenuşii centrali şi cerebelul, în schimb, ea nu necesită integritatea căilor corticospinale, suport al unei motricitati „piramidale" care nu intervine decît pentru a asigura execuţia mişcărilor foarte precise ale degetelor. Dată fiind abundenţa terminaţiilor corticospinale la nivelul părţii senzoriale a măduvei spinării, precum şi importanţa mişcărilor extremităţilor degetelor în conduitele de palpare, am putea fi tentaţi să atribuim o finalitate „senzorială" acestei motricitati specifice. Dimpotrivă, relaţiile corticospinale indirecte, constituind „căile extrapiramidale", apar ca absolut necesare pentru realizarea activităţilor motorii. Se evidenţiază astfel o distribuţie ierarhizată prin diferenţele de competenţe cuprinzînd măduva spinării, centrii trunchiului cerebral, ariile corticale motorii şi ariile asociative. în această organizare, motoneuronii şi interneuronii care le sînt direct asociaţi primesc un ansamblu de informaţii furnizate în paralel prin diferitele căi motorii. Cum declanşarea mişcării depinde de factorii de motivaţie*, o demarcaţie între motricitatea voluntară sau involuntară ar putea fi în funcţie de caracterul conştient sau inconştient al acestei motivaţii.

Dacă rolul cel mai evident al motricitatii este de a permite deplasarea unei părţi sau a ansamblului corpului, motricitatea reprezintă şi un mijloc de comunicare fie prin vorbire, fie prin gesturi asociate acesteia şi, de asemenea, dar în mod mai puţin conştient, prin atitudinea corporală, prin aspectul sau expresia* feţei, prin direcţia privirii, elemente care depind, respectiv, de repartizarea activităţilor tonice şi fazice

M

ale musculaturii corpului, a feţei şi a globilor oculari. în sfîrşit, motricitatea, prin jocul sistemului de reaferenţă, furnizează informaţii care permit să se calibreze şi să se construiască percepţia personală a diferitelor aspecte ale lumii exterioare, informaţii care lipsesc dacă explorarea a fost realizată în mod pasiv. , „
J. Feger
(N. C.)
Multifactorial -> Analiză multivariată
Multiplă (Personalitate —)
Existenţa la acelaşi individ a două sau mai multe personalităţi* distincte, fiecare dintre ele apărînd la un moment dat predominantă. Fiecare personalitate reprezintă o unitate complexă perfect integrată, care se caracterizează prin moduri de conduită*, sentimente şi relaţii sociale, prin experienţe şi amintiri care îi sînt proprii. Termenul de personalitate multiplă s-a substituit celui de dedublare* a personalităţii, creat în secolul trecut şi care avea inconvenientul de a nu ţine cont de pluralitatea eventuală a personalităţilor. Cu această rezervă, descrierile clinice actuale nu diferă de cele raportate în secolul trecut. Există întotdeauna o personalitate de bază care continuă în întreaga istorie personală a subiectului*, este „personalitatea-gazdă". în plus, individul este „locuit" de una sau mai multe personalităţi suplimentare, adică, pe perioade variind între cîteva minute şi mai multe zile, el dezvoltă o nouă identitate*, cu amintiri, interese şi comportamente care îi sînt proprii. Fiecare dintre aceste personalităţi suplimentare este, de regulă, cunoscută de „personalitatea-gazdă" care, în mod foarte general, le dă un nume (prenume sau poreclă). în schimb, această „personalitate-gazdă" nu cunoaşte la celelalte decît efectele acţiunilor lor, le cunoaşte aşa cum cunoaştem pe altcineva şi nu are acces la subiectivitatea lor. Prima întrebare care se pune în legătură cu aceste cazuri este aceea a unei simulări*. De remarcat că această bănuială se poate referi la orice comportament* considerat patologic. De altfel, aceste persoane nu pun în prim-plan particularităţile vieţii lor psj. hice. Dacă ele vin să consulte un medic aceasta se întîmplă de cele mai multe ori pentru simptome mult mai banale (stări depresive, criză de angoasă) sau ca urmare a unui comportament anormal (fugă, violenţă incomprehensibilă etc). Aceste personalităţi vor fi asociate cu isteria* şi cu hipnoza*. îngustarea cîmpului conştiinţei în stările secunde, amnezia consecutivă se regăsesc în cele trei cazuri. Pe de altă parte, n-a fost evidenţiată nici o particularitate de natură fiziologică (toate indiciile sînt de valoare constantă pentru un individ, de la o personalitate la alta). Observată de numeroşi autori acum o sută de ani, această entitate clinică fusese, ca urmare, considerată o formă de simulare sau un efect de sugestie la personalităţi histrionice* sau mitomane*, pînă cînd lucrări recente îi atestă existenţa la numeroşi subiecţi din Anglia şi din America de Nord.
Originea tulburării rămîne necunoscută. Ea pare să se dezvolte în copilărie sau adolescenţă şi afectează, în orice caz, în mod cronic persoana. în cele mai multe din cazuri au fost descoperite evenimente traumatice grave în copilărie sau adolescenţă. O ipoteză de natură psihologică ar fi că aceste persoane nu pot asuma traumatismele morale ale trecutului decît fragmen-tîndu-şi propria identitate. Aceste date şi aceste ipoteze sînt apropiate de cele din isterie. O ipoteză originală ar fi că personalităţile multiple amplifică fenomenul foarte banal al copilului care îşi atribuie o dublură imaginară. Alţii, în schimb, se întreabă dacă nu există o tulburare organică sau o dezordine funcţională afectînd căile care leagă între ele cele două emisfere cerebrale. Din cauza tuturor acestor necunoscute, terapeutica rămîne foarte ne- ^ sigură. Hipnoza nu pare să cunoască un mare succes şi terapiile comportamentale;! care tind să prescrie subiectului să se com-f porte într-un mod definit pentru a contrai cară influenţa acestor dubluri, sînt cele ca dau cele mai bune rezultate.

Evident, este foarte ciudat să se observe reapariţia fenomenelor considerate dispărute. Desigur, ne putem întreba dacă este vorba despre o epidemie de natură isterică, cultivată din interes de către oamenii de ştiinţă contemporani, aşa cum s-a întîm-plat între 1890 şi 1900. Cei care au studiat aceste cazuri cred că tulburarea este necunoscută pentru că nu sînt chestionate persoanele care, în general, se ruşinează de starea lor. Ca urmare, pe baza comportamentului observabil sînt formulate, de obicei, diagnosticele de schizofrenie sau de maladie maniaco-depresivă.
D. Widlocher
(N. C.)
Multitrăsătură (Metodă —)
Metodă care permite să se măsoare validitatea* convergentă-discriminantă. Se bazează pe ideea că

orice măsurare a unei trăsături (sau a altei variabile psihologice) trebuie să dea rezultate care se corelează cu cele obținute prin alte metode pentru a măsura aceeaşi trăsătură sau aceeaşi variabilă la aceiaşi subiecți, dar nu trebuie să se coreleze cu măsurile trăsăturilor sau variabilelor diferite obținute cu aceeaşi
metodă.
C. Levy-Leboyer
(N. C.)
Mulțime
Grupare de indivizi, mai mult sau mai puțin întîmplătoare, sub influența unui factor exterior care exercită o acțiune comună asupra acesteia (d. ex.: o grupare de animale în jurul unei surse de apă) fără să intervină interacțiunea* şi fără să se formeze o comunitate. Există mulțimi animale mai mult sau mai puțin permanente. Mulțimea umană este, în mod esențial, temporară. W. Westley distinge mulțimi convenționale, care au o coeziune morală Şi se unesc la o oră şi într-un loc fixat dinainte (auditoriu, public etc.) şi mulțimi spontane, cu reacții imprevizibile, reunite ln jurul unui incident, fără conducător, fără organizare şi reguli. După G. Le Bon, "i 1895, au fost relevate comportamente caracteristice psihologiei mulțimii: pasivitatea indivizilor, sărăcia contactelor in-
terpersonale, contagiunea emoțiilor şi agitației, eventualele descărcări paroxistice (violență, entuziasm), stimulări produse de
prezența masivă a celorlalți.
D. Anzieu
(G. D. S.)
Mulțime (mat.)
Termen de bază în teoria mulțimilor creată de G. Cantor la sfîrşitul secolului al XlX-lea şi pe care el îl definea astfel: „orice colecție M reunind într-un tot obiecte definite şi distincte ale intuiției şi gîndirii noastre (obiecte numite « elemente » de M)" (1895, p. 481).
în folosirea curentă, se vorbeşte şi de clasă*. Totuşi trebuie notat că, în sensul de mai sus, o mulțime nu înseamnă obligatoriu extensiunea* unui concept*, şi aceasta cel puțin din două motive. Obiectele „luni", „Mallarme" şi „V2" sînt definite şi distincte. Ele formează deci o mulțime, pe care o notăm {luni, Mallarme, V 2), fără să fie posibil să le subsumăm unui concept comun. Pe de altă parte, aşa cum a arătat B. Russell în 1903, nu s-ar şti să se facă corespondența fără contradicție între o mulțime şi conceptul „de a fi mulțimea tuturor mulțimilor". De altfel, o mulțime, de vreme ce este concepută ca un tot, este un obiect, astfel că nimic nu împiedică introducerea mulțimii vide fără dificultățile pe care le prezintă clasa vidă. Poate fi definită ca mulțimea care conține toate elementele x £ x, elemente care evident nu există. în plus, dacă a este un obiect, mulțimea care îl conține pe a, deci {a}, este şi un nou obiect, cum este şi {{a)}, fie mulțimea care conține mulțimea ce îl conține pe a. Ne aflăm în prezența obiectelor de tipuri care merg în creştere. Aceasta conduce la distingerea a două relații diferite : „a fi element de" şi „a fi inclus în". Fie mulțimea {a, b). Putem spune, prin definiție, că a este elementul lui {a, b}, dar trebuie spus şi că {a} este inclus în {a, b). Se notează respectiv aE {a, b) şi {a}e{a,b}.
Din 1939, lucrările Şcolii lui N. Bourbaki au contribuit din plin la demonstrarea faptului că teoria mulțimilor era de natură să
M
.mulțime vidă
518
519
muzicoterapie
servească drept fundament matematicii în totalitate. Iată motivul pentru care considerațiile ansambliste au fost introduse progresiv pînă în învățămîntul elementar. Această hotărîre a fost întărită de cercetările Şcolii de la Geneva privind geneza inteligenței*. în legătură cu acest lucru, trebuie notat că, prin multe din aspecte, ceea ce J. Piaget nu încetează să numească clase corespunde adesea prin exigențele sale mulțimilor, fiind de la sine înțeles că noțiunile pe care le dezvoltă copilul nu corespund decît pe departe conceptelor matematice ale teoriei mulțimilor.
J.-B. Grize (D. S.)
• Cantor G. (1895), „Beiträge zur Begriindung der transfiniten Mengenlehre", Mathematische Annalen, 46, 481-512.
Mulțime vidă -> Vidă (Mulțime —)
Miinchhausen
Este denumit cu acest termen un sindrom care grupează conduite* patologice asociate patomimiilor* sau tulburărilor factice cronice cu simptome fizice. Termenul de sindrom al lui Miinchhausen a fost consacrat în literatura psihiatrică de cîțiva ani. El a fost izolat printre diferitele patomimii grave din cauza dificultății diagnosticului, a severității patologiei induse care îi expune pe pacienți la riscuri reale,

şi a aspectului adesea delictual al conduitelor care pot pune probleme medico-legale. Aceşti pacienţi pot fi recunoscuţi după anumite caracteristici: cunoaşterea medicinei şi a lumii spitalelor, dezvoltată cu ocazia spitalizărilor, din lecturi, uneori dintr-un început de formare profesională; identitatea lor reală este adesea greu de stabilit şi falsificarea trebuie evidenţiată în raport cu contrastul adesea flagrant, între uniformitatea aparentă a sejururilor (în spital — n.t.) şi excelenta organizare de care dau dovadă pentru nevoile lor cotidiene de confort şi agrement. Contactele cu anturajul sînt întotdeauna imposibile şi viaţa pacientului în afara spitalului este greu de conturat, fiind cel mai adesea marginală
şi delictuală. Sindromul lui Miinchhausen prin procură sau maladia lui Polle se referă la boli uneori grave prezentate de copii şi simulate de mame. Pacienţii cu pseudo-Miinchhausen sînt identificaţi în prezenţa unor tablouri de suprasimulare.

J.-F. Allilaire

(N. C.)

Murmur -> Gîngurit, Lalaţie Mutacism -» Mutism Mutaţie -> Cromozom

Mutism

Califică o absenţă a limbajului în afara circumstanţelor organice lezionale care împiedică facultatea vorbirii (surdo-mut, afazic, purtător de leziuni ale sistemului fonator) şi excluzînd stările de lipsă a achiziţiei.

Un număr considerabil de circumstanţe psihopatologice pot induce un mutism şi pierderea indiciului preţios pe care-1 constituie discursul în clinica psihiatrică face adesea dificilă detectarea cauzei mutismului. Condiţiile în care a survenit simptomul şi comportamentul* observabil al bolnavului capătă, în acest context, o deosebită importanţă.

Mutismul voluntar, care se observă la simulatori, constituie o atitudine de opoziţie frecventă la subiecţii cu tulburări ca-racteriale* supuşi unor frustrări* sau la debilii mentali confruntaţi cu o contrari-etate sau cu o situaţie care depăşeşte capacităţile lor de adaptare*. La maniaci, mutismul poate realiza o atitudine de joc (mutacism); în acest caz el este de scurtă durată; sau poate fi legat de o tahipsihie*, a cărei intensitate nu permite bolnavului exprimarea verbală, gîndirea devenind insesizabilă. într-un context deosebit de halucinatoriu, bolnavul, acaparat de percepţiile sale anormale, poate prezenta un mutism. Toate situaţiile psihopatologice în care se poate observa o reticenţă, printre care pe primul loc se situează stările delirante, pot comporta un mutism ca expresie a acestei reticenţe. Mutismul negativist*
se observă la schizofreni*, care sînt de cele mai multe ori catatonici*. Formele stupo-roase de confuzie sau de melancolie sînt de obicei însoţite de mutism. Inhibiţia* anumitor subiecţi anxioşi confruntaţi cu situaţii anxiogene se poate învecina cu mutismul.

Mutismul isteric este, de regulă, însoţit de o mare expresivitate gestică sau mimică şi survine în circumstanţe în care sînt implicaţi factori psihologici.

M.-C. Hardy-Bayle

(N. C.)

Muzică (Psihologie a —)

Sector al psihologiei care studiază natura răspunsului uman la muzică. Disciplina s-a născut o dată cu psihologia experimentală* însăşi şi datează de la crearea primelor laboratoare de cercetare ale lui W. Wundt la Universitatea din Leipzig, în 1879. O seamă de observaţii, încă actuale astăzi, au fost făcute cu privire la percepţia subiectivă a accentuărilor în audiţia* secvenţelor de sunet identice, de tipul bătăilor de metronom. Cu cîţiva ani înainte, H. von Helmholtz studia deja sensibilitatea auditivă şi unele aspecte psihoacustice* ale muzicii, cum ar fi fenomenele de consonanţă şi disonanţă. Teoria sa despre percepţia înălţimilor, numită „teoria rezonanţei", afirma că unda sonoră este transmisă spre membrana bazilară a urechii interne unde celule nervoase specifice vibrează prin simpatie. G. T. Fechner, deşi cunoscut mai ales pentru lucrările sale în materie de psihofizică*, trece drept iniţiatorul măsurării* obiective a senzaţiei de „frumuseţe". Metodele sale bazate pe judecata* privitoare la preferinţele estetice sînt încă folosite astăzi. în cursul deceniilor următoare, sub influenţa lui F. Galton, interesul s-a concentrat asupra eredităţii* talentului muzical; C. E. Seashore, în 1919, Propune baterii de teste de aptitudine* muzicală, continuînd prin aceasta interesul Psihologiei acestei epoci pentru probleme Proprii orientării* şcolare. Lucrările lui R. Frances asupra percepţiei aspectelor sintactice şi stilistice ale organizării muzicale si cele ale lui P. Fraisse

M

cu privire la structurile ritmice au dezvoltat apoi disciplina în sensul experimentării* sistematice. Ajutată de progresele tehnice recente în materie de sinteză sonoră pe calculator pentru elaborarea materialului, psihologia muzicii se alătură, astăzi, curentului cognitivist* prin voinţa sa de a analiza natura reprezentărilor* mentale ale muzicii, luînd ca punct de plecare percepţia, memoria, procesele de informare a auditorului, specializarea emisferică, dar şi comportamentul motor al interpretului. Cadrul cercetării este potenţial vast, dar multe domenii n-au fost încă studiate. Majoritatea lucrărilor cunoscute pînă în momentul de faţă se referă la aspecte parţiale ale tonalităţii*. în schimb, puţine lucrări s-au

interesat de procesele de creaţie, de aspectele emoţionale ale practicii şi ale răspunsurilor comportamentale la muzică. Teoriile gestaltiste* şi punctul de vedere generativist* par să exercite o influenţă decisivă în orientarea cercetărilor actuale.
/. Deliege
(N. C.)
Muzicoterapie
Utilizarea muzicii pentru tratamentul maladiilor mentale datează din Antichitate, dar muzicoterapia n-a luat forma sa actuală decît în jurul anilor 1950. în sens larg, termenul se aplică tuturor tehnicilor psihomuzicale bazate pe catharsis* sau pe condiţionare*, în care sunetul şi muzica sînt asociate cu alte tehnici (relaxare*, hipnoză* etc). într-un sens mai restrîns, muzicoterapia este definită prin utilizarea sunetului şi a muzicii ca mediere într-o psihoterapie* individuală sau de grup, im-plicînd o parte de verbalizare, chiar de interpretare*. Procedeele comportă în special ascultarea (muzicoterapie receptivă) şi producţia sonoră şi muzicală cu ajutorul instrumentelor puse la dispoziţia pacientului/pacienţilor (muzicoterapie activă). Indicaţiile sînt variate, mergînd de la tulburările psihotice* cele mai masive la tulburări legate de sfera muzicală (cîntat fals, lipsă de ureche, lipsa simţului ritmului).
J.-M. Petot
(N. C.)
N
521
nebunie
Nanism -» Creştere
Naraţiune
Naratologia distinge în general povestirea* (text* sau enunţ narativ), istoria* (intrigă sau conţinut narativ al evenimentelor povestite) şi naraţiunea. Cu această ultimă dimensiune se trece de la narant şi narat la a nara, adică la actul de enunţare* pro-priu-zis. Acesta implică cel puţin doi subiecţi angajaţi într-un raport de interacţiune*, un scop al povestirii, evaluări destinate să pregătească interpretarea şi direcţii de construire a propoziţiilor* (modalizare*, focalizare). Cele trei niveluri narative sînt indisolubil legate; ele se completează pentru a constitui fenomenul narativ în ansamblul său.
, ,. . ,
J.-M. Adam
(N. C.)
Nativism —> Ineism
Narcisică (Nevroză —)
Opusă iniţial de S. Freud nevrozei de transfer*, nevroza narcisică desemnează o organizare psihopatologică în care re-gresia* face transferul dificil sau imposibil; libido*-u\ dezinvestit din obiecte este automat reinvestit asupra eului, aşa cum se poate vedea în tentativele de tratament analitic al schizofrenicilor, al melancolicilor sau al celor mai mulţi dintre psihotici. în 1924, S. Freud a limitat utilizarea termenului de nevroză narcisică la melancolie*, diferen-ţiind astfel această afecţiune nu numai de nevrozele de transfer, ci şi de domeniul larg al psihozelor*.
în prezent, termenul de nevroză narcisică nu mai este folosit. Acestuia i-a fost preferat termenul de personalitate narcisică, prin care nu se acoperă ceea ce descrisese Freud, sau cel de componentă narcisică a personalităţii* în afecţiunile care nu se limitează la sfera psihozelor.
A. Braconnier
(N. C.)
Narcisism
Folosit iniţial în sensul restrictiv al unei perversiuni sexuale în care subiectul are drept obiect preferat propriul corp, conceptul de narcisism a fost dezvoltat mai ales de psihanaliză. S. Freud a introdus acest termen în mod diferit în funcţie de perioade şi de texte. Pentru el, acesta a fost deopotrivă un concept teoretic care îi permitea să explice psihoza* ca o întoarcere a libido*-u\ui asupra subiectului şi un concept clinic care descrie un ansamblu de atitudini umane dominate de două trăsături principale: dezinteresul pentru lumea exterioară şi o imagine de seif grandios*. Pot fi astfel distinse două definiţii ale narcisismului după cum el este considerat dintr-un punct de vedere metapsihologie, ca un proces de organizare a aparatului psihic*, sau dintr-un punct de vedere clinic, ca un mod de relaţie libidinală de funcţionare în raport cu altcineva. Acestei distincţii între un punct de vedere clinic şi un punct de vedere metapsihologie i se suprapun alte distincţii referitoare la narcisism: 1. Distincţia între o concepţie energetică, în care se opun libido-ul eului (libido narcisic) şi libido-\x\ obiectai, şi o concepţie
genetică mult mai specifică, în care se opun un narcisism prim, anobiectal, numit narcisism primar, şi un narcisism secund, obiectai, numit narcisism secundar. 2.0 altă distincţie trebuie făcută: cea între narcisismul normal, corespunzînd fie unui stadiu de dezvoltare, fie unuia dintre elementele care intră în

mod normal în echilibrul libido-u\ui, şi narcisismul patologic care se referă la diferite tipuri de noţiuni: cea de nevroză narcisică marcată printr-o incapacitate de interiorizare a obiectului, cea de personalitate narcisică, reieşită din lucrările lui H. Kohut (1971) asupra transferului* Ia anumiţi pacienţi care au permis descrierea a două forme de transfer: transferul idealizant şi transferul în oglindă. Primul corespunde mobilizării terapeutice a obiectului atotputernic (imaginea parentală idealizată) şi al doilea mobilizării seifului

° A. Braconnier

(N. C.)

• Kohut H. (1971), The Analysis ofthe Seif, International University Press Incorporation, New York. Traducere (1974): Le Soi (trad. M.-A. Lussier), PUF, Paris.

Narcolepsie

Nevoie subită de somn*, care duce la un acces de adormire de o durată între cîteva secunde şi mai multe ore (în medie, 10 minute). Ritmul acestor accese care pot fi declanşate de emoţii* este variabil. In timpul accesului, somnul este uşor reversibil prin orice stimulare. înregistrarea electroencefalografică a putut arăta că unele dintre aceste accese au caracteristicile somnului paradoxal. Sindromul lui Gelineau asociază, alternativ, narcolepsia şi cataplexia*.

J.-L. Signoret (N. C.)

Narcotic -> Opiaceu

Naştere fără violenţă -> Traumatism al naşterii

Neajutorare

in psihanaliză, stare a nou-născutului incapabil, din cauza imaturităţii sale (ea

N

însăşi efect al prematurizării* sau neoteniei) psihice şi motorii, să-şi satisfacă nevoile. Excitaţiile pulsionale sînt ameninţătoare în măsura în care, aparatul psihic nefiind în situaţia de a le da un răspuns adecvat, ele riscă să se acumuleze şi, dincolo de un anumit prag, să creeze o dezvoltare de angoasă* automată. Starea de neajutorare de la începutul vieţii este astfel prototipul oricărei situaţii traumatice (v. Traumatism al naşterii), în concepţiile psihanalitice clasice, această situaţie este şi fundamentul stărilor de dependenţă a nou-născutului în raport cu mama.

J.-M. Petot

(D. S.)

Neajutorare dobîndită -» Resemnare dobîndită

Nebunie

în limbaj comun, prin tradiţie, termenul este folosit pentru a defini tulburarea raţiunii. Probabil că întotdeauna acest concept a existat în reprezentările pe care oamenii şi le-au format despre funcţionarea spiritului*. Semnifică pierderea raţiunii, adică negarea acesteia, fie că se impută zeilor, fie pasiunilor sau bolii. Este vorba deci de un concept mult mai larg decît cel de boală mentală.

în secolul al XlX-lea, două argumente au făcut să se renunţe la folosirea termenului. Primul, de ordin moral, exprima voinţa de desprindere de orice apreciere peiorativă şi de a afirma originea medicală a tulburărilor. Termenul de alienare* mentală a fost preferat. Al doilea, de ordin clinic, a rezultat din individualizarea bolilor mentale diverse, acestea nemaifiind reţinute ca simple varietăţi de exprimare a unei dezordini fundamentale unice, ci ca entităţi morbide distincte.

Termenul a revenit la modă la mijlocul secolului al XX-lea, perioadă în care se afirmă o contestare de natură filozofică şi politică a medicalizării „tulburării mentale". M. Foucault a formulat această contestare plecînd de la o critică istorică ce retrasează evoluţia tratamentului social al

N

necesar

nebuniei între Evul Mediu şi epoca contemporană. Medicalizarea nu mai apare decît ca o soluţie printre altele a acestui tratament social. Fără a lua în discuţie fundamentul tehnic, această critică denunţă în domeniul medicalizării refuzul de a lua în consideraţie realitatea antropologică a nebuniei: raţiunea trebuie examinată ple-cînd de la negativul ei. în acelaşi spirit, termenul este reconsiderat de către toţi cei care, revendicîndu-se mai mult sau mai puţin de la antipsihia-trie*, neagă validitatea unei abordări medicale sau psihopatologice a tulburărilor mentale şi caută originea lor în explicaţii de natură politică sau sociologică.

D. Widlocher

(G. D. S.)

Necesar

Concept introdus de J. Piaget în 1983 şi care constituie al treilea termen al unei triade alături de real şi posibil*. El măsoară „forţa de integrare" a semnificaţiilor* produse şi legate logic de subiect. în această calitate, există grade de necesitate după numărul acestor semnificaţii şi în funcţie de natura deductibilă sau nu a legăturilor lor. Dezvoltarea necesităţii trece prin trei etape mari. Prima, de nediferenţiere* de real, se caracterizează, între altele, prin existenţa unor „pseudonecesităţi" care se găsesc pînă şi în ştiinţe (problema axiomei paralelelor în geometrie). A doua constă din necesităţi provenind din legături infe-renţiale operatorii stabilite între semnificaţii, dar fără căutarea raţiunilor. A treia este constituită de necesitatea deductibilă (adevăr necesar, dacă nu contradicţie*).
J.-J. Ducret
(N. C.)
Necondiţionat
în terminologia condiţionării* pavloviene, este denumit astfel un stimul* care va fi asociat, în vederea condiţionării, cu un alt stimul care, la început, este neutru*; este denumită astfel şi reacţia* pe care acest stimul o produce pe cale reflexă*, sau asociaţia* permanentă care uneşte acest stimul şi această reacţie. Exemplu: introducerea hranei în gură este un stimul necondiţionat care determină o reacţie necondiţionată de salivatie.
,
M. Richelle
(G. D. S.)
Nediferenţiere
în biologie, stare a unei celule sau a unui ţesut ale cărui caractere au rămas în stare embrionară, adică nu sînt specializate (diferenţiate) pe plan morfologic sau fiziologic
în psihologia copilului, caracterizează interacţiunile* care se dezvoltă între sugar şi mediul său la începutul perioadei senzo-riomotorii*: copilul mic acţionează asupra obiectelor, dar fără ca el să aibă conştiinţa eului* (şi deci a unui corp propriu) deosebit de obiecte, şi fără ca el să fie conştient de existenţa însăşi (de permanenţa*) a acestor obiecte. Pentru J. Piaget, această nediferenţiere dintre subiect şi obiect, care este solidară cu o centrare* pe corpul propriu (egocentrism* radical), rezultă din caracterul necoordonat al acţiunilor întreprinse asupra mediului. în cursul dezvoltării* senzoriomotorii, această coordonare se stabileşte progresiv şi subiectul se constituie atunci ca fiind deosebit de obiecte şi sursa acţiunilor efectuate cu ele. Starea de nediferenţiere mai este descrisă şi cu termenii de adualism*, de asimilare* directă, de fuziune*, de identificare* primară şi de simbioză*.
în psihanaliză, stare de haos ce caracterizează procesele şi conţinuturile inconştientului*. Orice element al inconştientului rămîne nediferenţiat; el nu se poate manifesta izolat, este fundamental ambi-valent (este purtătorul propriei negaţii) şi, în consecinţă, nu poate fi dirijat.
J.-P. Bronckart
(O. D.)
Negare
Termenul german Verneinung a fost tradus fie prin negare, fie prin (de)negare*: el comportă într-adevăr o dualitate de sens pe care J. Laplanche şi J.-B. Pontalis au vrut s-o păstreze propunînd grafia (de)ne-gare. Este necesar să distingem utilizările

freudiene ale termenului Verneinung de cele ale lui Verleugnung (refuz) sau Ver-werfung (respingere, pe care unii vor să-1 traducă prin forcludere*). Poziţia constantă a lui Freud în ceea ce priveşte negarea este următoarea: aceasta este pentru el o calitate logică a gîndirii* care nu poate avea sens decît în sistemul preconştient-conştient*; inconştientul nu cunoaşte negarea : „în acest sistem nu există negare, îndoială, grad de certitudine. Toate acestea nu vor fi introduse decît de activitatea de cenzură între inconştient şi preconştient. Negarea este un substitut de refulare* la un stadiu superior" (S. Freud, 1915, trad., p. 225). S. Freud subliniază că, în asociaţiile de idei ale analizaţilor, diminuarea refulării se manifestă adesea prin asociaţii de idei enunţate sub formă negativă: conţinutul inconştient ajunge să se exprime sub masca negaţiei. S. Freud dă următorul exemplu: „Veţi gîndi acum că am să spun ceva jignitor, dar de fapt n-am această intenţie", şi comentează: „Ne luăm libertatea, în momentul interpretării, de a face abstracţie de negare şi de a extrage conţinutul ideii incidente" (S. Freud, 1925, trad., pp. 138-139).
Intrebîndu-se despre originea negării ca funcţie logică, S. Freud se vede trimis la originea funcţiei de judecată*: afirmarea i se pare că derivă din includerea în eu al cărei prototip oral* este actul de a înghiţi, iar negarea din respingerea în afară de sine al cărei prototip oral este actul de a scuipa. In ultimă analiză „afirmarea — ca substitut al unificării — aparţine Erosului*, iar negarea — succesor al expulsiei — aparţine pulsiunii de distrugere. Plăcerea generalizată a negării, negativismul atîtor psihotici, trebuie înţeleasă, după toate aparenţele, ca indiciu al demixtiunii (v. Dezintricare) pulsiunilor prin

retragerea componentelor libidinale" (1925, trad., pp. 138-139).
J.-M. Pe tot
(N. C.)
• Freud S. (1915), „Das Unbewusste", Internationale Zeitschrift fur Psychoanalyse, 3 (4) 189-203 şi 3 (5), 257-269. Traducere (1988):
„L'inconştient. Metapsychologie" (trad. J. Al-tounian, A. Bourguignon, P. Coteţ, A. Rauzy), (Euvres completes. Psychanalyse, XIII, PUF, Paris. — Freud S. (1925), Die Verneinung, Imago, Londra, 11 (3), 217-221. Traducere (1985): „La Negation" (trad. J. Laplanche), Resultats, idees, problemes, II, 1921-1938, PUF, Paris.
Negativ
întărire negativă: într-o procedură de condiționare operantă*, întărire* a răspunsului* operant prin întreruperea unui stimul aversiv* (sustragere*) sau neprezentarea unui stimul aversiv aşteptat (evitare*), probabilitatea răspunsului astfel întărit mă-rindu-se în consecință. întărirea negativă corespunde uneia din cele patru mari categorii de contingențe* de întărire. Ea trebuie diferențiată în acelaşi timp de omisiunea* unui întăritor* pozitiv aşteptat, ca în stingere* (care are drept consecință o reducere a probabilității apariției răspunsului) şi de pedeapsă*, care constă în a aplica un stimul aversiv după răspuns, cu consecința de a-i diminua probabilitatea emisiei.
Stimul negativ: într-o condiționare discri-minativă, stimul* căruia nu i se asociază o întărire şi care, după un anumit număr de prezentări, nu mai dă loc la răspunsuri
condiționate.
M. Richelle
(N. C.)
Negativism
în clinica psihiatrică, desemnează rezistența pasivă: refuzul mîinii întinse, refuzul de a răspunde la întrebări, refuzul de a executa un ordin simplu, sau activă: închiderea pleoapelor, îndepărtarea de interlocutor la orice formă de solicitare. Acest fenomen este considerat automat, necontrolabil de către pacient, ceea ce-1 diferențiază de opoziție care este voluntară. Pentru unii, negativismul este un semn specific de schizofrenie*; pentru alții, acelaşi fenomen are loc în anumite afecțiuni ale sistemului nervos central (confuzie*, demență*).
Prin extensie, acest termen este uneori folosit în limbajul curent pentru a desemna o atitudine de opoziție, de exemplu la ado-
N
N
negație
lescenți. în această accepție el pierde caracterul incontrolabil şi automat care constituie valoarea sa semiologică în clinică, pentru a deveni sinonim cu opoziție.
M.-C. Hardy-Bayle
(N. C.)
Negație (Transformare a —) -> Grup matematic
Negentropie -> Entropie
Neglijare senzorială
Desemnează de fapt o heminеglijare, adică incapacitatea totală şi parțială de a percepe informațiile situate în hemispațiul con-trolateral unei leziuni cerebrale, fără ca un deficit senzorial să poată explica o astfel de tulburare. De regulă, hemispațiul în cauză este stîngul, ceea ce are drept consecință o lateralizare* dominantă hemi-sferică dreaptă pentru spațiu. Neglijarea este calificată drept vizuală cînd afectează informațiile vizuale, care sînt de obicei funcțional prevalente în spațiul extracor-poral; ea poate afecta şi informațiile auditive. Neglijarea poate privi, de asemenea, corpul, afectînd în acest caz informațiile senzitive şi poate fi la originea unei hemi-asomatognozii*, chiar a unei anosogno-zii* a unei hemiplegii asociate. Neglijarea poate fi deci multisenzorială; evidențierea ei impune adesea prezentarea simultană şi competitivă a informațiilor, în cele două cîmpuri ale spațiului, aşa cum este ea realizată prin audiția dihotică. Neglijarea a putut fi interpretată ca o agnozie spațială unilaterală, trimițînd implicit la o necunoaştere a spațiului. Conceptul de neglijare actualmente prevalent trimite la aspectul dinamic şi activ al percepției spațiului, care impune explorarea şi organizarea în dependență de atenție*: o tulburare a atenției spațiale ar putea explica în acest caz fenomenul neglijării care implică şi reprezentările interne de scene. Dificultățile vizual-constructive (sau apraxie* constructivă), cum ar fi reproducerea perturbată a unei figuri geometrice, sînt adesea concomitente cu neglijarea. Există de ase-
-_____524
menea o neglijare motorie, care afectează mişcările spontane ale unei jumătăți a corpului în afara oricărei paralizii; s-a putut astfel vorbi despre neglijare intențională; nu pare totuşi că o astfel de neglijare ar răspunde unei patofiziologii univoce, chiar dacă ea este adesea asociată cu o neglijare

multisenzorială. , . „.
J.-L. dignoret
(N. C.)
Sindrom sau hemisindrom corespunzînd unei pierderi a integrărilor senzoriomoto-rii*, care rezultă din lezarea anumitor regiuni corticale* (cortex prefrontal, angular) sau a ganglionilor de la bază, nucleul caudat în special, şi a talamusului*. în expresia sa experimentală concretă, un animal nu mai reacţionează printr-un răspuns motoriu adecvat în momentul stimulării somestezice homolaterale a diferitelor părţi ale corpului. O neglijare sau neatenţie selectivă este mai clară la stînga, adică după leziunile emisferei drepte, ceea ce duce la presupunerea că aceste regiuni controlează într-un mod mai specific procesele atenţiei* orientate. Neglijarea unilaterală se descompune în componente senzoriale, motorii si motivationale. ,
M. Le Moal
(N. C.)
Negociere
Relaţiile de negociere se caracterizează prin implicarea a cel puţin două părţi care stabilesc relaţii voluntare, cel mai adesea secvenţiale, pentru a rezolva un conflict de interese între ele. în Franţa, legile Au-roux din 1982 au precizat cadrul contractual al negocierii colective (obligaţia anuală de negociere a salariilor reale, durata şi organizarea timpului de muncă). în caz de conflict, soluţia negocierii depinde de raportul de forţe prezente, într-un proces dinamic în care intervin manevre de coerciţie, de disimulare, de persuasiune şi de
acomodare. n ...
P. Lidvan
(N. C.)
Neîndemînare
Desemnează execuţia defectuoasă a unei deprinderi motorii*, adică o eroare care îm-

piedică realizarea scopului propus. Această eroare priveşte mai ales faza de programare* şi de execuţie motorie şi se referă la componentele tonice sau cinetice ale mişcării*.
După o a doua accepţie, este vorba despre un sindrom psihomotor a cărui simptomatologie destul de largă priveşte motricitatea practică şi emoţională. Ea este asociată cu o structurare defectuoasă a schemei corporale*, cu o lateralizare* ezitantă şi adesea cu perturbări cognitive şi afective.
M. Durând
(N. C.)
Neobehaviorism -> Behaviorism Neocortex —> Cortex
Neofobie
Reacţie* comportamentală care constă în a evita, a neglija sau a ocoli temporar sau definitiv un stimul* nou. Neofobia a fost opusă explorării*, în care stimulul nou provoacă o reacţie de abordare*. Reacţiile neofobice au fost studiate în special la rozătoare şi la primate. în general, sînt evidenţiate într-o situaţie de alegere* între cel puţin doi stimuli complecşi, unii fiind mai mult sau mai puţin noi (cuşti diferite, hrană), iar unul dintre ei rămînînd familiar (în general cuşca de reşedinţă). Reacţia la noutate* este determinată în acest caz de contrastul între componentele noi şi familiare ale stimulului şi depinde deci strict de experienţa* subiectului. Cercetarea s-a ocupat mult de neofobia alimentară la şobolan, datorită rolului crucial pe care aceasta îl joacă în stabilirea aversiunii* gustative condiţionate. în faţa unei porţii de mîncare nouă, multe animale arată o anumită ezitare înainte de a o consuma. O astfel de reacţie poate să se producă chiar Şi dacă alimentul este foarte aperitiv*, ceea ce sugerează că evitarea* iniţială se datorează noutăţii hranei.
(N. C.)
Neologism
In sens strict, cuvînt care nu aparţine lexicului limbii. Observat în cursul glosola-
nespus
liilor* sau în cursul afaziilor* în care cu-vîntul produs nu mai poate fi identificat ca o transformare fonemică sau semantică a unui cuvînt vizat (v. Parafazie).
J.-L. Signoret
(N. C.)
Neotenie
In biologie, neotenia este o încetinire a dezvoltării* mai ales la speciile cu metamorfoze (insecte, anure) şi poate conduce la apariţia unor comportamente de reproducere chiar atunci cînd subzistă atribute larvare sau juvenile. în etologie, încetinirea dezvoltării poate contribui la prelungirea perioadei de dependenţă faţă de părinţi şi favoriza astfel învăţările* şi instaurarea tradiţiilor (v. Protocultură). Persistenţa atributelor (caracteristici juvenile) şi a atitudinilor specific juvenile permite, de asemenea,

prelungirea perioadei de calm care îi scuteşte pe tineri de participarea la competiţia intra-specifică, mai ales în societăţile ierarhizate, în sfîrşit, reapariţia comportamentelor juvenile (supunere*, cerinţă*) cu funcţie liniştitoare în interacţiunile dintre adulţi se situează la limita neoteniei.
J.-C. Ruwet
(N. C.)
Neputinţă dobîndită - Resemnare do-bîndită
Nerv
Desemnează orice structură nervoasă periferică în cadrul căreia sînt regrupaţi axo-nii* aferenţi (nervi senzoriali), eferenţi (nervi motori) sau ambii (nervi micşti). La nivelul trunchiului, nervii rahidieni dispuşi în mod segmentar sînt constituiţi din două rădăcini: o rădăcină ventrală motorie şi o rădăcină dorsală senzorială, care se unesc îhtr-un nerv mixt. Nervii cranieni (12 perechi) sînt fie pur motori (nervii muşchiului ochiului), fie pur senzoriali (nervul optic, nervul auditiv) sau micşti.
M. Moulins (N. C.)
Nespus
Un discurs* poate fi tot atît de semnificativ prin ceea ce nu spune, cît şi prin ceea ce
N
N
neştiinţă de carte
526
spune. Ceea ce nu e spus ţine de categoria lipsă*. J. Lacan a arătat că forcluderea* numelui tatălui în discursul mamei era un factor de predispunere a copilului la psihoză, în cura psihanalitică, elementele relative la transferul* pacientului sînt, în general, cele nespuse de acesta; psihanalistul poate uneori să le bănuiască pe baza comunicărilor nonverbale şi să interpreteze lipsa după regula nonomisiunii*. în grupurile de psihoterapie sau de formare, un element nespus dar important, referitor la grup sau la membrii săi, poate bloca procesul grupai, şi pentru explicitarea lui este necesară o criză. în viaţa familială, un „nespus" parental induce tulburări psihice la copil. Psihoterapia familială psihanalitică* a confirmat ipoteza efectelor transgeneraţionale ale unui „nespus" familial : un copil poate trăi simţindu-se în mod inconştient fantoma* unui străbun pe care nu 1-a cunoscut şi căruia i-a fost trecută sub tăcere de către generaţia (generaţiile) următoare o acţiune oribilă (crimă, sinucidere, incest, nebunie, ilegitimitate); copilul presimte secretul şi păstrează în viaţă în forul său interior pe străbunul mort.
D. Anzieu
(N. C.)
Neştiinţă de carte -» Analfabetism Neştiutor de carte -> Analfabetism Neurastenie -> Angoasă
Neurobiologie
Ansamblu de abordări şi discipline care se raportează la sistemul nervos* în general: genetică, genetică moleculară, anatomie, embriologie, fiziologie, diferitele variante ale cognitivismului*, neuropsihologia*, psihobiologia* şi neurobiologia comportamentului.
Aceasta are drept obiect studiul relaţiilor creier-comportament şi privilegiază un punct de plecare neurologic. Este recunoscut că oricărei modificări nervoase sau cerebrale îi corespunde o modificare funcţională şi, prin urmare, în mod secundar,^ comportamentală*. Cu ajutorul leziunilor selective, al stimulărilor localizate, electrice sau chimice, al intervenţiilor cît se poate de precise şi controlate, al metodelor de imagerie*, cercetătorul încearcă să coreleze, plecînd de la elemente teoreticei apriorice, o intervenţie dată cu o modificare funcţională sau comportamentală. Confuzia este frecventă între aceste două niveluri de analiză. Acest demers informează asupra rolului diferitelor regiuni ale creierului în organizarea comportamentală, dar nu dă nici o indicaţie despre comportamentul în sine. în plus, ea neglijează relaţia istorică în evoluţia relaţiilor creier-comportament. Stabilirea de relaţii struc-tură-funcţie este obiectivul final al acestei discipline, de la elementele cele mai intime ale materiei cerebrale la cele mai precise ale funcţiei şi comportamentului. Această abordare se regăseşte în neuropsihologie* pentru funcţiile superioare şi pentru procesele cognitive şi în neurologia comportamentală în care se încearcă să se descrie deficitele neurologice în termeni de funcţie, de comportament şi cu ajutorul probelor rezultate din cercetările compor-tamentaliştilor. Psihobiologia permite o
abordare complementară. ,, r „ ,
M. Le Moal
(N. C.)
Neurochimie
Subdisciplină a biochimiei, care are drept scop studiul mecanismelor fizico-chimice ale funcţionării sistemelor nervoase* central şi periferic. Ea precizează constituenţii chimici, metabolismul, interacţiunile, rolurile, cît şi efectele agenţilor farmacologici asupra acestor sisteme. J. L. Thudichum a fost precursorul acestei subdiscipline prin descoperirea, în 1884, a numeroşi constituenţi chimici ai

sistemului nervos, în timp ce T. E. Elliot a introdus o abordare funcţională demonstrînd, în 1905, similitudinea între acţiunea adrenalinei* şi stimularea nervului simpatic. Neurochimia utilizează tehnicile in vitro şi in vivo. Primele, pe baza homogenaţilor şi a culturilor celulare sau a unor secţiuni de ţesut cere-

bral (metoda de perfuzie), permit să se analizeze transmisia sinaptică la nivelul reglării sale (sinteză, mediu ionic), caracteristicile mediatorilor* chimici şi ale receptorilor lor, sistemele enzimatice implicate şi efectele agenţilor farmacologici. Celelalte, realizate pe animalul întreg în circumstanţe fiziologice sau experimentale variate, permit mai ales o abordare funcţională la animalul anesteziat sau eliberat de mişcările sale. Astfel, metodele de evaluare a metabolismului cerebral (studiul consumului glucozei, sinteza proteică) şi de măsurare a eliberării şi a metabolismului neurotransmiţătorilor (tehnica denumită push-pull, a canulei, voltametria, dializa intracerebrală) au permis să se stabilească legătura între activitatea unui sistem neuronal şi o situaţie fiziologică dată (cum ar fi febra, foamea, saţietatea, veghe-somn, activitatea motorie) şi să se analizeze efectele biochimice ale stimulărilor electrice si ale medicamentelor. ,, ,,

N. Spampinato

(N. C.)

Neuroendocrinologie

Studiu al reglării sistemului endocrin de către creier. Termenul a fost mult timp folosit în mod restrictiv la controlul hipotalamic* al activităţii secretorii a hipofizei*. Sfera sa s-a lărgit acum considerabil prin evidenţierea unui sistem neuroendocrin difuz* care funcţionează cu aceleaşi molecule informative, neuropeptidele*. Vasopresina şi ocitocina au fost cei dintîi neurohormoni identificaţi. Marea perioadă a neuroendo-crinologiei corespunde cercetării factorilor hipotalamici care controlează activitatea adenohipofizei. Prima cercetată, însă ultima identificată (în 1981), corticoliberina (CRF) reglează secreţia de ACTH*. Luli-berina (LHRH sau GnRH sau LRF) reglează secreţia gonadotropinelor*. Prolactina este singurul hormon* hipofizar care are un control esenţialmente negativ prin do-Pamina secretată de neuronii situaţi în nucleul arcuit. Tireoliberina (TRH sau TRF), Prima identificată (în 1969), controlează secreţia hormonului tireotrop. Hormonul de creştere are un dublu control, activator prin somatoliberină (sau GRF) şi inhibitor prin somatostatină. Corpii celulari ai moto-neuronilor endocrini sînt situaţi în zona paraventriculară a hipotalamusului şi neuronii lor eliberează produsele de secreţie în protuberanta mediană la nivelul contactului capilarelor sistemului portal hipota-

lamohipofizar.

P. Mormede (N. C.)

Neuroetologie

Termen apărut la începutul anilor 1960 pentru a desemna studiul bazelor neuronale ale comportamentului*. Este o disciplină experimentală la graniţa cu anato-mofiziologia, cu biofizica, cu biochimia şi cu etologia. Plecînd de la comportamentele observate de etologişti şi de la modelele* imaginate de aceştia pentru a le explica factorii de cauzalitate*, neuroetologia se străduieşte să determine: modul în care informaţiile periferice sînt percepute, dirijate, filtrate şi prelucrate la nivelul sistemului nervos central; modul în care instrucţiunile motorii sînt dirijate spre muşchii ale căror contracţii coordonate se traduc în producerea de sunete, în emiterea de substanţe, în parade gestuale; modul în care aceste informaţii sînt stocate, rechemate, corectate şi refolosite ulterior. Preocupările în aceste domenii încep cu Descartes, care considera creierul un aglomerat de reflexe automate la stimulări exterioare. Activitatea electrofiziologică a creierului este cunoscută de la sfîrşitul secolului al XVIII-lea. Acest secol a văzut multiplicîndu-se lucrările de ablaţie destinate să localizeze ariile* responsabile de principalele funcţii cerebrale. W. Hess, spre 1920 şi E. von Holst, adevăratul fondator al neuroetologiei, au localizat foarte precis, prin stimulări electrice intracerebrale, centrii responsabili de comportamente asimilabile de către etolo-gist cu elemente cunoscute din repertoriul comportamental (v. Etogramă) al pisicii, puiului şi peştilor şi au demonstrat caracterul spontan şi automat al activării* şi coordonării lor. Neuroetologia a cunoscut evoluţii recente datorită progresului tehnologiilor care permit explorarea şi experi-

mentarea la nivel celular: microscopia electronică, microelectrozii intramembranari, sondele moleculare şi autoimunoradiogra-fia pentru detectarea traiectului mesagerilor intersinaptici, pentru identificarea celulelor vizate, pentru localizarea cu acurateţe a zonelor de activitate biochimică. Domeniile care au făcut obiectul cercetărilor celor mai fructuoase pentru conectarea comportamentelor cu activitatea creierului sînt, pînă în prezent, locomoţia la nevertebrate (crustacee, moluşte, viermi), identificarea prăzii şi mişcările de pradă ale broaştelor, comportamentul reproduc-tiv al şobolanilor şi prepeliţelor, cîntul păsărilor.

J.-C. Ruwet
(N. C.)
Neurofarmacologie
Disciplină care are ca obiect acţiunea substanţelor terapeutice şi a drogurilor* sau a agenţilor farmacologici asupra nervilor şi a sistemului nervos* central. Ea studiază efectele acestora asupra conducţiei* şi a excitabilităţii* nervilor, asupra transmiterii influxului nervos la nivelul sinapselor* interneuronale şi neuromusculare şi încearcă să precizeze funcţionarea sistemelor de neurotransmiţători* puşi în acţiune. Astfel, ea participă la stabilirea principiilor generale ale activităţii sistemului nervos şi la elaborarea noilor strategii terapeutice. Primele lucrări realizate de O. Loewi (1921) şi W. B. Cannon (1937) referitoare la sistemul nervos autonom simpatic* şi pa-rasimpatic* au permis să se afirme rolul noradrenalinei* şi al acetilcolinei* ca neurotransmiţători. Diferitele droguri perturbă transmisia nervoasă conform unor modalităţi variabile. Ele pot acţiona asupra receptorilor specifici ai unui anumit neuro-transmiţător, fie mimîndu-i acţiunea (ago-nist*) fie inhibînd-o (antagonist*). Alte droguri modifică sinteza, stocajul sau eliberarea mediatorului, la nivelul terminaţiilor presinaptice, paralizînd sau activînd, după caz, transmiterea influxului nervos, în sfîrşit, anumiţi agenţi farmacologici, denumiţi falşi neurotransmiţători, se substituie mediatorilor, sînt eliberaţi în locul

—
lor şi intră în competiţie cu receptorii lor specifici: în general mai puţin activi decît substanţele naturale, ei diminuează eficacitatea transmisiei sinaptice. Diferitele clase de medicamente studiate în prezent sînt antiepilepticele, antiparkinsonienele, analgezicele centrale, anestezicele, antimigre-noasele şi medicamentele nootropice*, anxioliticele*, antidepresoarele*, antipsiho-ticele sau neurolepticele*.
U. Spampinato (N. C.)
• Cannon W. B., Rosenblueth A. (1937), Autonomie Neuro-Effector System, MacMillan, New York. — Loewi O. (1921), „Ober humo-rale Ubertragbarkeit derHerznervenwirkung", Pfugers Archives gesamte Physiolie Menschen und Tiere, 189, 239-242.
Neurofiziologie -> Neuropsihologie Neurohipofiză -» Hipofiză
Neurohormon
Mesager chimic secretat de neuroni* şi care acţionează la distanţă de locul eliberării lor. Exemplul cel mai clasic este cel al adrenalinei* şi noradrenalinei* secretate de celulele glandei medulosuprarena-le, veritabili neuroni postganglionari simpatici*, transformaţi în celule neuroendocrine. Acest concept a fost utilizat, în principal, pentru hormonii* hipotalamici (vasopre-sina şi ocitocina, peptide care controlează activitatea secretorie a hipofizei anterioare). Conceptul a fost lărgit cu numeroase neuropeptide*, adesea elaborate în aceleaşi celule ca şi neurotransmiţătorii clasici în cadrul sistemului nervos şi al sistemului neuroendocrin difuz* şi susceptibile de a acţiona Ia distanţă, după difuzarea prin sînge, prin lichidul cefalorahidian sau spaţiul extracelular.
P. Mormide
(N. C.)
Neuroimagine
Termen care caracterizează ansamblul metodelor puse la punct începînd din anii 1970 şi permite să se vizualizeze in vivo structurile sistemului nervos* central normal sau patologic. Printre aceste metode, care depăşesc neuroradiologia clasică, putem cita tomografia asistată de calculator care permite să se diferenţieze substanţele cenuşie şi albă şi să se vizualizeze ganglionii de la bază, precum şi alte tehnici de vizualizare în trei dimensiuni, ca tomografia prin emisie de pozitroni, tomografia prin emisie fotonică, rezonanţa magnetică nucleară, utilizarea ultrasunetelor. Progresele constante aduc o specificitate, o fineţe de analiză din ce în ce mai mari şi o imagine anatomică nouă a creierului în stare de funcţionare în cursul comportamentelor* şi proceselor cognitive* (v. Imagerie). M. Le Moal
(N. C.)
Neuroleptic
Descoperirea în 1952 a efectelor antipsi-hotice ale clorpromazinei (Largactil) deschidea era psihotropelor* o dată cu cea a neurolepticelor. Faptul că un medicament putea avea un efect sedativ asupra agitaţiei, delirului şi halucinaţiilor în schizofrenie sau în manie constituia o revoluţie terapeutică. Neurolepticele rămîn astăzi încă tratamentul principal al schizofreniei şi numeroase studii au arătat că ele diminuau în mod semnificativ duratele de spitalizare în spitalele psihiatrice. Pentru a descrie efectele lor clinice, J. De-lay şi P. Deniker au propus în 1957 cinci criterii: crearea unei stări de indiferenţă psihomotorie; eficacitatea faţă de stările de agitaţie şi de excitaţie; reducerea tulburărilor psihotice acute şi cronice; producerea de sindroame extrapiramidale şi vegetative; efectele subcorticale dominante. Treptat au apărut clasificări ale neurolepticelor, în funcţie de familiile lor chimice care sînt multiple şi mai ales în funcţie de efectele lor clinice. Distingem neurolepticele sedative (clorpromazina,

levome-promazina), neurolepticele dezinhibitorii* (flufenazina, sulpirida) şi produsele intermediare sau polivalente. Esenţialul este să se reţină că: aceeaşi substanţă poate avea efecte diferite după dozele şi durata administrării ; efectele sedative şi antihalucina-
toni pai k,6,,____
asupra funcţionării sistemelor dopaminei-gice, în timp ce efectele dezinhibitorii asupra atimhormiei* sau a diminuării afective* ar corespunde unei stimulări a acestor sisteme.
Neurolepticele cu acţiune prelungită numite neuroleptice retard sînt produse care, administrate într-o singură priză, au efecte prelungite (mai multe săptămîni). în marea lor majoritate sînt sub formă injectabilă. Principiul lor se bazează pe prevenirea recăderilor prin oprirea tratamentului.
R. Jouvent (N. C.)
Neurolingvistică
Disciplină sau abordare care îşi propune să aplice descrierile lingvistice la tulburările afazice*. Astfel, modurile de structurare paradigmatică şi sintagmatică a semnelor* lingvistice trebuie să servească drept modele pentru a explica două mari tipuri de afazie: afazia lui Broca exprimă o tulburare a contiguităţii care interzice combinaţiile sintactice, în timp de afazia lui Wernicke exprimă o tulburare a similarităţii care atinge selecţia cuvintelor. Dar o astfel de analiză era limitată, neluînd în considerare decît producţiile verbale ale celor două tipuri de afazie. A. Luria (1967) a propus o veritabilă clasificare anatomolingvistică a tulburărilor afazice într-o abordare în care orice activitate verbală este considerată ca rezultînd din procese multiple, izolabile din punct de vedere funcţional şi localizate anatomic:
1. afazia senzorială prin leziune temporală afectează analiza şi producerea fonemelor ;
2. afazia motorie kinestezică prin leziune posteentrală influenţează analiza mişcărilor vorbirii;
3. afazia motorie kinetică prin leziune anterioară a ariei motorii perturbă secvenţele articulatorii;
4. afazia semantică prin leziune parietală împiedică organizarea logică a elementelor discursului;
N
neurologie
530
5. afazia amnezică acustică prin leziune temporală profundă este responsabilă de un defect de retenţie a unităţilor lingvistice;
6. afazia dinamică prin leziune frontală nu mai permite adaptarea limbajului la realitate.
în prezent, neurolingvistica se orientează în două direcţii paralele: una, dependentă de psiholingvistică*, urmăreşte să identifice procesele afectate de perturbările afazice pentru a înţelege funcţionarea normală a limbajului şi aceasta, în afara oricărei referinţe anatomice; cealaltă utilizează noile metode de investigaţii cerebrale (potenţiale evocate, imagerie morfologică şi funcţională, stimulare electrică) pentru a încerca să analizeze rolul structurilor cerebrale în cursul proceselor pe care se bazează producerea şi înţelegerea limbajului. J.-L. Signoret
(N. C.)
• Luria A. R. (1967), Vîsşie korkovie funkţii celoveka. Mejdunarodnaia kniga, Moscova. Traducere (1978): Les fonctions corticales su-perieures de l'homme (trad. N. Heissler şi G. Semenov-Segur), PUF, Paris.
Neurologie
Disciplină medicală specializată în diagnosticul şi tratamentul maladiilor sistemului nervos*; ea poate include neurochirurgia, care nu diferă decît printr-un mod particular de îngrijire. O maladie neurologică este definită prin faptul că este vorba despre o anomalie sau despre o afectare cel mai adesea reperabilă la un nivel microscopic sau macroscopic şi că simptomele care rezultă implică funcţii sau capacităţi neurofiziologice în general cunoscute şi localizabile.
Neurologia regrupează cîteva sute de maladii şi sindroame cu cauze variate, genetice sau ambientale, traumatice, metabolice sau infecţioase* etc. Mijloacele de diagnostic au fost transformate de diferitele metode ale imageriei* radiologice, ale neuropatologiei, ale geneticii moleculare şi ale neuroştiinţelor* în general. Tra-
tamentele progresează mai lent şi depind de progresele din domeniul etiologiei. Neu. rologii se preocupă din ce în ce mai mult de analizele comportamentale (neurologie comportamentală) şi de studiul proceselor cognitive (neuropsihologie).
M. Le Moal
(N. C.)
Neuromediator -» Mediator Neuromodulator -» Mediator
Neuron
Celulă nervoasă care cuprinde trei părţi : corpul celular, dendritele şi axonul*. Neuronii se află la originea comunicării* nervoase, a transmiterii de informaţie* şi a conservării sale şi stau la baza activităţii mentale. Corpul celular (sau perikarion sau soma) conţine, ca orice celulă, un nucleu avînd numeroase incluziuni, dintre care cromozomii*, citoplasmă şi numeroase organite (corpii lui Nissle,

ribozomi, reticulum endoplasmic etc). Neuronul, care este în medie celula cea mai mare a organismului, are forme şi dimensiuni variate şi particulare în funcţie de structurile nervoase sau de specii: de la 5 microni la 100 de microni şi mai mult pentru corpii celulari, iar procesele lor, axonul în special, merg de la valori de ordinul micronului la valori de ordinul metrului. Neuronul este înconjurat, ca orice celulă, de o membrană avînd proprietatea esenţială de a fi excitabilă, ceea ce distinge sistemul nervos şi muşchii de alte organe. Studiul teoretic al neuronului se bazează pe independenţa anatomică a neuronilor; neuronii comunică între ei la nivelul joncţiunilor care au o soluţie de continuitate şi sînt denumite sinapse*. în sistemul nervos central uman există cu aproximaţie între IO10 şi IO11 neuroni. Există două clase de neuroni: excitatori şi inhibitori, care acţionează în sens invers asupra polarităţii membranei postsinaptice. Informaţia poate fi sau transmisă la distanţă şi pe o arie largă pornind de la cîţiva neuroni, sau canalizată precis spre cîţiva
ii
531
neuroni. Cu titlu de exemplu, o celulă a cerebelului (celula lui Purkinje) primeşte în jur de 200 000 terminaţii nervoase şi o altă celulă, denumită celulă granulară, stabileşte contacte cu aproximativ 400 de celule ale lui Purkinje. In total, răspunsul (sau nonrăspunsul) unui neuron dat va depinde de regiunea în care membrana sa primeşte impulsurile nervoase, de organizarea spaţiotemporală a acestor impulsuri, de efectele transmiţătorilor* şi hormonilor*, de compoziţia chimică a mediului. Conexiunile* între neuroni sînt foarte asemănătoare de la un animal la altul în cadrul aceleiaşi specii şi chiar între specii apropiate, ceea ce indică existenţa unor programe genetice repetate filogenetic şi sugerează o anumită semnificaţie cu privire la funcţia sistemelor neuronale.
M. Le Moal
(N. C.)
Neuron formal
Neuronul formal, sau neuron artificial, sau automat*, constituie elementul de bază în arhitectura reţelelor* conexioniste*. Starea activă sau inactivă a unui neuron formal este în funcţie de suma (sau potenţialul) intrărilor sale, formate de ieşirile binare ale altor elemente din reţea, cu care neuronul este conectat. Acest potenţial depinde de numărul intrărilor şi de un factor (greutatea sinaptică) ce modulează transmiterea informaţiei* în fiecare conexiune*. Activarea* neuronului intervine cînd potenţialul său este superior unui prag determinat. Organizaţi în straturi, neuronii formali pot fi în relaţii cu exteriorul reţelei (ca neuronii de intrare şi de ieşire) sau pot să nu aibă conexiuni decît cu ceilalţi neuroni ai
reţelei (neuroni ascunşi). T „
J. Requin
(N. C.)
Neuropeptidă
Peptidă* utilizată de sistemul nervos* ca mesager* intercelular. De la descoperirea vasopresinei şi a ocitocinei, au fost caracterizate mai mult de 50 de neuropeptide. Contrar neurotransmiţătorilor* convenţionali care sînt elaboraţi la nivelul terminaţiilor nervoase prin acţiunea enzimelor
specifice, neuropeptidele sînt elaborate în corpul celular de mecanismele de sinteză proteică. Neuropeptidele sînt cel mai adesea sintetizate sub formă de precursori macromoleculari care suportă o maturizare enzimatică intracelulară (proteoliză, amidare, acetilare) pentru a da forma matură a peptidei. Aceşti precursori pot fi multifuncţionali, adică produc mai multe peptide bioactive. De exemplu, proopio-melanocortina (265 acizi aminaţi) este la originea (pro-) unei peptide cu activitate opioidă, P-endorfina (-opio), a peptidelor cu activitate melanotropă (-melano) şi a ACTH*-ului (-cortină). Natura exactă a produşilor terminali depinde de tipul celular în care se efectuează sinteza: celulă corticotropă a lobului anterior al hipofizei, celulă melanotropă a hipofizei intermediare, celule ale nucleului arcuit al hipotala-
musului.
P. Mormeae
(N. C.)
Neuropeptidă -> Acid aminat
Neuropsihoendocrinologie -> Psihoneu-roendocrinologie
Neuropsihologie
Disciplină care îşi propune să studieze raporturile între activităţile mentale şi creier. Născută în contextul patologiei neurologice, domeniul său s-a limitat la început la afazie*, agnozie* şi apraxie*. Doctrina localizărilor cerebrale iniţiată prin descoperirea lateralizării* cerebrale a constituit o referinţă şi un obiectiv necesare: reperarea regiunii cerebrale responsabile de anumite perturbări patologice. Imediat au fost propuse modele funcţionale ale proceselor psihologice, bazate pe anatomie şi inspirate de doctrinele asociaţioniste*. Paralel, un alt punct de vedere, considerat ca opus, îşi propunea să

interpreteze tulburările într-o optică evoluționistă, inspirată de H. Jack-son, ca dovadă a unei disoluții care afectează activitatea mentală în ansamblul său. în jurul anilor 1960, sindroamele de deco-nexiune* interemisferice şi intraemisferice
N
neuroreglator
532
conduceau la un neoasociaționism în cadrul căruia considerarea unor multiple procese psihologice devenea fapt dominant. Paralel, neuropsihologia îşi extindea sfera la toate activitățile intelectuale şi la viața emoțională şi apărea ca un fel de loc în care puteau să se întîlnească datele neuroanatomice şi neurofiziologice, psihologia experimentală şi lingvistica, precum şi analizele comportamentale efectuate pe animal. Mai recent s-a dezvoltat o neuropsihologie numită cognitivă; obiectivul ei este să utilizeze consecințele unei leziuni cerebrale pentru a descrie şi analiza procedurile mentale alterate şi pentru a propune astfel modele de activitate cognitivă, fără referire la activitatea cerebrală; dar, cel puțin implicit, aceste modele tind să se alăture celor elaborate de neuroştiințe*.
Un principiu major al neuropsihologiei, indiferent de orientarea ei, este cel al dublei disocieri: o circumstanță definită printr-o leziune şi/sau o situație este responsabilă de alterarea unei proceduri X concomitent cu prezervarea unei proceduri Y, în timp ce o altă circumstanță definită tot printr-o leziune şi /sau o situație este responsabilă de prezervarea procedurii X concomitent cu alterarea procedurii Y.
J.-L. Signoret (N. C.)
Neuroreglator ->• Neuromediator
Neuroştiințe
Neologism apărut la începutul anilor 1970, desemnînd ansamblul disciplinelor ştiințifice care au drept obiect studiul diferitelor aspecte ale structurii, activității şi funcțiilor sistemului nervos*: anatomia sa (neu-roanatomia), chimia sa (neurochimia şi neurofarmacologia), fiziologia sa (neuro-fiziologia) (trei discipline care formează neurobiologia), rolul său în comportament* (psihofiziologia, psihobiologia şi neuroetologia), patologia sa funcțională (neuropsihologia) şi chiar perspectivele filozofice (neurofilozofia) pe care le declanşează explozia cercetărilor asupra creierului (P. Churchland, 1986). Această re-
grupare s-a născut din preocuparea şi din nevoia de a elimina granițele între disciplinele tradiționale şi de a afirma multidisci-plinaritatea accentuată a cercetărilor consacrate sistemului nervos. Termenul are drept obiectiv o perspectivă mai integratoare în Statele Unite (pe care o exprimă singularul neuroştiință) şi mai federativă în Europa (pe care o exprimă pluralul neuroştiințe), A fost instituționalizat sub forma „societăților de neuroştiințe" create mai întîi în Statele Unite (1970), apoi la nivel european (1976), mai recent în Franța (1988). Larg tributar progreselor tehnologice care permit să se acceadă la diferitele niveluri ale organizării anatomofuncționale a sistemului nervos, succesul cercetărilor desfăşurate în domeniul neuroştiințelor, cu începere din anii 1960, este legat de posi-bilitățile noi de investigare oferite de dezvoltarea tehnicilor biochimiei şi biologiei moleculare, a tehnicilor de marcaj celular şi de trasare a căilor nervoase, a tehnicilor de înregistrare a activității electrice a neuronilor* izolați la animalul treaz şi activ, în sfîrşit, a tehnicilor de „imagerie" cerebrală care se adaugă tehnicilor elec-troencefalografice* din ce în ce mai elaborate pentru a permite, la om, evaluarea caracteristicilor şi distribuția activității creierului (E. R. Kandel şi J. H. Schwartz, 1985). în cîțiva ani, analiza mecanismelor intime ale neuromedierii* chimice, care determină şi modulează circulația informației* în cadrul rețelelor* neuronale, descoperirea proceselor de selecție care stabi-lizează organizarea nervoasă în cursul ontogenezei* şi apoi asigură menținerea plasticității sale funcționale, evidențierea principiilor organizării modulare* a arhitecturii neuronale care reformează ideile tradiționale cu privire la relațiile între structură* şi funcție*, în sfîrşit, decriptarea perseverentă a rolului diferitelor ansambluri neuronale în exprimarea comportamentelor au modificat profund viziunea pe care o aveam asupra sistemului nervos (J.-P. Changeux, 1983).
Situația psihologiei experimentale* (în particular a psihologiei cognitive) în ra-
533
neurotransmisie
N
port cu neuroştiințele a fost de la început si a rămas, cu excepția cîtorva nuanțe, marginală pentru mai multe motive. Primul, cel mai vechi dacă nu cel mai profund, este legat de polemica epistemologică, de cele mai multe ori implicită dar permanentă, care a opus în mod schematic o concepție ce făcea din reducția* biologică demersul explicativ universal al faptelor de comportament (considerată în mod eronat sau pe bună dreptate de către detractorii săi ca o poziție dominantă, chiar doc-trinală în cadrul comunității neuroştiin-tifice) şi o concepție funcționalistă* care atribuia proceselor cognitive o autonomie relativă față de mecanismele nervoase aflate la baza lor (considerată în mod eronat sau corect de către detractorii săi ca un vestigiu sau ca o resurgență a pozițiilor dualiste* în cadrul

psihologiei). Un al doilea motiv al acestei marginalităţi a psihologiei cognitive în federaţia neuroştiinţifică este atracţia pe care o exercită de la începutul anilor 1980 asupra psihologiei regruparea (mai puţin instituţionalizată dar tot atît de dinamică precum cea a ştiinţelor creierului) a unui anumit număr de discipline avînd drept obiectiv comun formalizarea* operaţiilor de transformare a informaţiei* şi a modurilor de reprezentare* a cunoştinţelor. în această federaţie a ştiinţelor cognitive*, axată pe inteligenţa artificială* şi pe modelele* informatice*, psihologia cognitivă ca ştiinţă a inteligenţei „naturale" poate fi considerată ca ocupînd, de asemenea, un loc „de graniţă". Rămîne deschisă problema de a şti ce riscuri de izolare ameninţă psihologia cognitivă, ea nefiind în centrul nici uneia din cele două mişcări federatoare, sau dimpotrivă, ce avantaj va obţine ea din situaţia sa de interfaţă : dezvoltarea rapidă în Statele Unite Şi mai dificilă în Europa a unui curent de cercetări, neuroştiinţele cognitive, avînd ambiţia de a coordona şi chiar de a integra demersul neuroştiinţelor comportamentului şi pe cel al psihologiei cognitive, dovedeşte beneficiul pe care aceasta îl poate obţine dintr-o poziţie privilegiată.

/. Requin

(N. C.)

• Changeux J.-P. (1983), L'homme neuronal, Fayard, Paris. — Churchland P. (1986), Neurophilosophy, MIT Press/Bradford Books, Cambridge. — Kandel E. R. şi Schwartz J. H. (1985), Principles of Neural Sciences, Edward Arnold, Londra.

Neurotransmisie

Proces care permite trecerea (sau conduc-ţia, sau propagarea) influxului* nervos de la un nerv la un muşchi sau de la un axon la soma altui neuron*. Ea se efectuează la nivelul anumitor structuri specializate, sinapsele*, şi implică o substanţă chimică specifică, mediatorul*. Această neurotransmisie comportă mai multe etape: influxul presinaptic determină, la nivelul terminaţiilor, printr-un mecanism calciu-depen-dent, eliberarea unui neuromediator care traversează spaţiul sinaptic şi se fixează pe receptorul* său specific situat pe membrana postsinaptică. Această fixare antrenează o modificare locală a permeabilităţii celulare a anumitor ioni (sodiu Na+, potasiu K+, clor Ch) la originea unui potenţial postsinaptic. Acesta este excitator*, în cazul unei depolarizări a membranei, consecutivă creşterii simultane a permeabilităţii la Na+ şi K+, şi inhibitor* atunci cînd aceste modificări de permeabilitate, referitoare de această dată la K+ şi Ch, generează o hiperpolarizare a membranei. Sistemul îşi regăseşte starea iniţială datorită mecanismelor de recaptare presinaptică şi de degradare enzimatică a mediatorului, permiţîndu-i astfel să funcţioneze din nou. Neurotransmisia implică deci un ansamblu complex de mecanisme neurochimice şi fiecare dintre ele este fie favorizat, fie inhibat de o serie întreagă de analogi structurali sau de antagonişti* ai neuromediatorului. Observaţii recente arată că un neuron îşi eliberează neuromediatorul sau neuromedia-torii nu numai din terminaţiile, ci şi din dendritele sale. în sfîrşit, există o altă modalitate de neurotransmisie, transinaptică, pur electrică, făcîndu-se fără intervenţia unui mediator. Totuşi, importanţa sa în sistemul nervos central al mamiferelor nu este
cunoscută.

u. Spampinato

(N. C.)

N
neurotransmiţător
534

Neurotransmiţător —> Mediator

Neurotrofic (Factor —)

Moleculă de natură în general proteică, produsă de organism şi necesară supravieţuirii şi/sau dezvoltării anumitor populaţii de celule. Factorii neurotrofici joacă un rol important în cursul dezvoltării* sistemului nervos*, favorizînd în mod selectiv supravieţuirea populaţiilor de neuroni care constituie ţinta lor şi stimulînd dezvoltarea inervărilor furnizate de aceste populaţii propriilor organe-ţintă în cadrul cărora ele sînt de altfel produse. Ei par să acţioneze în sistemul nervos adult în cursul proceselor de regenerare* şi de plasticitate*. Prototipul factorilor neurotrofici este NGF (Nerve Growth Factor) descoperit în 1948 şi singurul, pînă de curînd, care a fost izolat şi identificat. El este necesar pentru supravieţuirea şi dezvoltarea neuronilor simpatici ai sistemului nervos periferic, a neuronilor din ganglionii rădăcinilor dorsale ca şi a anumitor grupe de neuroni colinergici ai sistemului nervos central. Doi alţi factori neurotrofici recent identificaţi, BDGF (Brain Derived Growth Factor) şi CNTF (Ciliary Neurotrophic Factor), acţionează asupra neuronilor din ganglionii rădăcinilor dorsale.

J.-P. Herman (N. C.)

Neurovegetativ (Sistem nervos —) ->
Sistem nervos

Neurulaţie — Sistem nervos

Neutralitate
Unul dintre aspectele fundamentale ale atitudinii psihanalistului faţă de cel analizat, celălalt fiind bunăvoinţa*. Această neutralitate este cerută de regula de abstinenţă* care interzice psihanalistului să aibă cu analizaţii săi alte relaţii decît cele verbale care se stabilesc în timpul curei, dar ea depăşeşte ceea ce este impus de regula de abstinenţă. Este într-adevăr esenţial ca psihanalistul să se abţină de la orice atitudine subiectivă (judecată de valoare, ex-
presie de simpatie sau de antipatie pentru persoanele pe care le evocă analizatul etc.) pentru a evita ca aceste manifestări ale personalităţii sale reale să îndreptăţească reacţii afective ale analizatului faţă de analist. Trebuie într-adevăr ca atitudinile afective ale analizatului în raport cu analistul sau să fie cît mai mult lipsite de fundament real pentru ca pe baza lor analistul să poată recunoaşte şi să-1 facă pe analizat să recunoască caracterul de reacţie de
transfer*.
J.-M. Petot
(N. C.)
Neutru
In condiţionarea* pavloviană este folosit cu referire la stimulul* destinat a fi condiţionat, înainte de asocierea cu stimulul necondiţionat*. Stimulul este neutru în sensul că nu provoacă prin el însuşi reacţia declanşată de stimulul necondiţionat. Introdus în situaţia experimentală, el generează o reacţie de alertă* sau de orientare* care trebuie să facă obiectul unei obiş-nuiri* înainte de a se putea instala condiţionarea.
M. Richelle
(N. C.)
Nevrax -> Sistem nervos
Nevroză
Desemnează în prezent tulburările mentale caracterizate prin comportamente* care nu afectează decît un sector de activitate limitat, fără legătură, cel puţin aparentă, cu motivaţiile instinctuale şi sociale obişnuite. Subiectul* nu le vede finalitatea, dar le recunoaşte caracterul anormal şi nu le poate depăşi în mod voluntar, într-o manieră negativă, nevrozele sînt opuse tulburărilor comportamentale instinctuale (perversiune sexuală*, tulburarea conduitelor alimentare), dezechilibrelor psihopatice* şi tulburărilor caracterului* (afectînd ansamblul activităţilor individului), tulburărilor timice* şi psihozelor* (al căror caracter morbid nu este recunoscut).
535
nevroză experimentală
N
i
pe fapt, nici unul din aceste criterii n-ar fi suficient dacă autonomia cadrului nevrozelor nu s-ar întemeia pe o teorie etio-natogenică precisă. La început, după crearea noţiunii de către W. Cullen în 1777, era vorba despre definirea tulburărilor psihice de origine funcţională nervoasă. Progresele medicinei în cursul secolului al XlX-lea au permis să se scoată din acest cadru cele mai multe dintre expresiile sale (astm, epilepsie, coree etc.) pentru a nu menţine decît isteria*. Pe baze teoretice diferite, P. Janet şi S. Freud, într-o manieră contemporană, au apropiat-o pe aceasta din urmă de manifestările fobice şi obsesionale. Cu multe nuanţe, pînă recent, cadrul nevrozelor a acoperit aceste trei variante clinice. Totuşi, se făceau asocieri cu forme învecinate (nevroză actuală*, nevroză de abandon*, nevroză de eşec*, depresie* nevrotică, nevroză de caracter*, nevroză de organ*) pe baza unor argumente diferite. Ultimele două ilustrează bine o tendinţă care a apărut de a considera ca nevroză o tulburare de origine psihogenetică*. Prin-tr-o extensie şi mai imprecisă, termenul este folosit fie pentru a îndepărta originea „psihotică" a unei tulburări psihice, fie pentru a marca natura involuntară şi totuşi dotată cu o simptomatologie inconştientă a unui comportament oarecare. In faţa acestei confuzii terminologice, din-tr-o preocupare vădită de „ateorism", dar Şi din cauza dificultăţii de a demarca de cadrul nevrozelor celelalte tulburări soma-toforme* (în raport cu isteria) sau celelalte manifestări ale angoasei (în raport cu fobiile şi cu obsesiile*), precum şi din cauza faptului că simptome nevrotice se observă în alte tulburări mentale, clasificările internaţionale recente DSM III-R (Manual diagnostic şi statistic al tulburărilor mentale) au renunţat la acest cadru nosologic.
Această reacţie este poate excesivă. Chiar dacă etiopatogenia nevrozelor trebuie considerată mai larg decît în cadrul conflictului intrapsihic al teoriei psihanalitice, argumente de continuitate simptomatice
şi de eficacitate a psihoterapiilor permit să se justifice faptul că termenul nevroză este rezervat unor formaţiuni simptomatice izolate şi permanente de natură isterică, fobică şi obsesională.
D. Widlocher
(N. C.)
Nevroză carcerală

încarcerarea*, prin condiţiile sale de mediu şi psihice stresante, suscită o varietate de tulburări care reactivează situaţii din trecut, de abandon, de violenţă, de culpabilitate, de reprimare. Neputînd să şi le asume prin modalităţi relaţionale cu exteriorul, deţinuţii prezintă adesea o stare psihosomatică critică ce le permite să reconstruiască un dialog social interzis plecînd de la dreptul de a fi îngrijiţi. Anumite forme particulare de tulburări ale somnului, ale digestiei, automutilări pe fond de angoasă şi de depresie ilustrează efectele patogene reale şi închipuite ale situaţiei carcerale.

J. Selosse

(N. C.)

Nevroză de abandon -> Abandon Nevroză de transfer -> Transfer

Nevroză experimentală

Perturbare de comportament* care rezultă din manevre experimentale. Expresia îşi are originea la I. Pavlov, care a aplicat-o la perturbări ale condiţionărilor* realizate sau la o dificultate de a stabili noi condiţionări, ca urmare a anumitor condiţii experimentale, precum expunerea la discriminări* depăşind capacităţile animalului (procedură în care axele unei elipse, stimul pozitiv*, se apropie de cele ale unui cerc, stimul negativ*, pînă la un nivel in-fraliminar*) sau iruperea unui factor traumatizant (inundarea bruscă a localului de experiment). Pavlov a observat formele diferite pe care le putea lua nevroza experimentală în funcţie de tipologia* cîinelui şi a fost surprins de persistenţa ei. EI a văzut în aceasta un model* experimental al dezordinilor patologice ale comporta-

mentului la om. Trebuie totuşi evitată stabilirea unor apropieri ale acesteia de nevroze* în special, termenul adoptat de Pavlov referindu-se doar la o tulburare a funcţiilor nervoase corticale care făceau obiectul cercetărilor sale. Discipolii săi americani, H. Liddell pe de o parte, H. Gantt pe de alta, au continuat studiul nevrozelor experimentale, primul la oaie şi capră, al doilea la cîine, prin metoda longitudinală* care era extinsă pe perioade rar atinse. Conceptul a fost transpus în învăţările* instrumentale* mai ales de N.R.F. Maier şi J. Masserman. Dacă expresia creată de Pavlov nu mai este agreată astăzi, este totuşi adevărat că se poate trasa o filiaţie directă între aceste nevroze experimentale şi diferitele modele animale ale psihopatologiei umane de origine mai recentă, ca separarea* de mamă, studiată de H. Har-low sau resemnarea dobîndită* a lui

M. Seligman.

M. Rwhelle

(N. C.)

Nevroză narcisică -» Narcisică (Nevroză -)

Nevroză obsesională —> Obsesie Nistagmus —> Sistem vestibular

Nişă ecologică

O anumită poziţie pe care o ocupă în mediu* o specie dată, ţinînd cont de capacităţile sale fiziologice şi de fenotipul său morfologic şi comportamental, şi ansamblul relaţiilor pe care ea le întreţine în cadrul ecosistemului*, atît cu ceilalţi membri ai biocenozei, cît şi cu mediul înconjurător* abiotic (inanimat, fizic şi chimic). Acest concept, care defineşte partea şi rolul unei specii în ecosistem, este mai mult funcţional decît spaţial. Dacă habitatul* unei specii este adresa acesteia, nişa ei îi exprimă profesia; ecosistemul poate fi prin urmare conceput ca o întrepătrundere de nişe ecologice ale diferitelor specii care compun biocenoza. Pentru a înţelege funcţionarea unui ecosistem este deci indispensabil să se caracterizeze toate nişele care îl compun şi, în acest scop, să se cunoască şi capacităţile fiziologice şi comportamentale ale speciilor: asimilare, metabolism, strategii alimentare şi reproductive, sociabilitate. Comportamentul apare astfel ca mijlocul prin care un anumit animal îşi poate găsi locul şi exercita rolul în mediul

J.-C. Ruwet

(N. C.)

Nivel

într-un anumit sens, printre altele, unul din planurile sau gradele organizării interne a unui ansamblu material: niveluri geologice; sau a unui sistem mental: niveluri ale unei analize critice. într-un sens mai dinamic, grad atins de dezvoltarea* unui proces. Acest termen este utilizat în psiho-metrie*: nivel mental*, nivel de aptitudini*, nivel de achiziţii* şcolare — măsurate cu ajutorul testelor* de eficienţă. în psihologia genetică, nivel este uneori sinonim cu stadiu*, în anumite cazuri într-un sens mai cuprinzător: nivel operatoriu*. Uneori, nivel desemnează şi scara gradelor de dezvoltare a unui ansamblu funcţional anumit: nivelul funcţiei* posturale*, al actului* motor, al intuiţiei* spaţiale, al conştiinţei*, al sincretismului*. Gradientul* de creştere al lui A. Gesell este apropiat de această accepţie. . ,,

E.Jalley
(N. C.)
Nivel de aspirație
Obiectiv stabilit pentru sine însuşi. Primele cercetări cu privire la nivelul de aspirație au fost făcute în laboratorul lui K. Le-win de I. Hoppe, în 1930. El a arătat că sentimentul de a fi eşuat sau reuşit într-o sarcină propusă nu era în funcție de punctul atins în realizarea obiectivului, ci, pentru fiecare subiect, de faptul de a fi atins sau nu nivelul său de aspirație, adică scopul pe care şi 1-a fixat. Acest nivel de aspirație este el însuşi în funcție de estimarea de către subiect a capacităților sale, estimare pe care el o întemeiază pe performanțele sale anterioare. Cercetările ulterioare au arătat că nivelul de aspirație
537
nocicepție
joacă un rol în procesul motivațional, sarcinile considerate prea uşoare neoferind o motivație mai mare decît cele estimate ca fiind prea dificile. Ele au arătat, de ase-tnenea, că adecvarea nivelului de aspirație la capacitățile reale este în funcție de personalitatea fiecăruia şi că nivelul de aspirație este influențat de normele grupurilor cărora le aparține individul.
C. Lâvy-Leboyer
(N. C.)
Nivel de limbă -» Registru de limbaj
Nivel şcolar
într-o accepție curentă, desemnează calitatea performanțelor* de care este capabil un elev în raport cu cei din clasa sa, sau calitatea performanțelor medii ale unei clase în raport cu alte clase comparabile, sau natura cunoştințelor* şi capacităților cerute la un examen* sau la un concurs, în domeniul instituțional, nivelul şcolar desemnează una dintre etapele parcursului şcolar. Acesta este decupat, conform unor norme* naționale variabile, în cicluri (grădiniță sau preşcolar, primar sau de bază, mediu, secundar etc), aceste cicluri fiind la rîndul lor divizate în niveluri ale căror specificare şi număr variază după țară. Fiecare dintre ele corespunde, în general, unui an şcolar.
D. Manesse
(N. C.)
Nocebo -> Placebo Nociceptor - Nocicepție
Nocicepție
Sensibilitate la durere*, bazată pe informațiile* furnizate de nociceptori, care sînt receptori* periferici capabili să distingă între stimulările nenociceptive şi nociceptive şi sa codifice diferitele niveluri de intensita-te ale stimulării dureroase. Ei sînt asimilați terminațiilor nervoase libere ale fibrelor aferente cu diametru mic, nemielinizate (C) cu conducție foarte lentă, sau mieli-nizate (A5) cu conducție puțin mai rapidă. Au fost caracterizați nociceptori cutanați,
musculari, articulari şi viscerali. Aferentele nociceptive pătrund în sistemul nervos central prin rădăcinile dorsale ale nervilor rahidieni. Soma acestor neuroni* este situată în ganglionii rahidieni. După intrarea lor în măduva spinării, fibrele aferente nociceptive se termină, în principal, la nivelul superficial al cornului dorsal al substanței cenuşii (zonă marginală şi substanță gelatinoasă). Stimularea nociceptorilor declanşează activitatea a două clase de neuroni ai cornului dorsal: neuronii noci-ceptivi specifici, situați mai ales la nivelul superficial al cornului dorsal şi în proporție mai mică în partea intermediară, care nu sînt activați decît prin stimulări nociceptive; neuronii nociceptivi nespecifici, situați în mod preponderent în partea intermediară a cornului dorsal şi în proporție mai mică în partea sa superficială, care sînt activați simultan de stimulările nociceptive şi nenociceptive. Aceste două clase de neuroni sînt la originea a două fascicule ascendente principale implicate în nocicepție: fasciculul spinotalamic ale cărui proiecții în talamusul* lateral sînt esențialmente încrucişate, axonii traver-sînd linia mediană la nivelul segmentului medular în care sînt situați corpii celulari; fasciculul spinoreticular ale cărui proiecții în trunchiul cerebral* şi în formațiunea reticulată (a bulbului* rahidian pînă la me-zencefal) sînt ipsi-, contra- sau bilaterale. Două alte fascicule ipsilaterale sînt de asemenea implicate în nocicepție, fasciculul spinocervicotalamic şi fibrele postsinap-tice ale cordoanelor posterioare, dar rolul lor rămîne încă de precizat. Structurile supraspinale antrenate de stimulările nociceptive sînt numeroase şi nu există regiune de proiecție centrală privilegiată (un „centru" al durerii). Structurile studiate sînt mai ales cele în care se proiectează principalele căi ascendente ale nocicepției; talamusul lateral ai cărui neuroni nociceptivi transmit informația cortexului somestezic primar (rol senzoriodiscriminativ); nu-cleele intraliminare ale talamusului şi formațiunile reticulate bulbară şi pontică ce
N
N
nominal
538
539

normalizare
proiectează asupra ariilor corticale în principal motorii şi premotorii, hipotalamusul* şi rinencefalul* (rol în componentele moti-vaţionale, cognitive şi evaluative ale durerii ; elaborare a reacţiilor motorii şi emoţionale şi mecanisme de alertă), în sfîrşit, studiile biochimice şi farmacologice au evidenţiat rolurile a numeroase neuropeptide* prezente în sistemul nervos central şi periferic şi au permis să se formuleze ipoteze cu privire la mecanismele peptidergice ale nocicepţiei şi ale analge-ziei*. Importanţa substanţei P încă de la nivelul fibrelor C a fost demonstrată. Pe de altă parte, sisteme opioide* endogene (enkefaline*, dinorfine* şi (3-endorfină*) intervin la diferite niveluri ale integrării informaţiei nociceptive şi controlului său central şi sugerează ipoteze explicative în ceea ce priveşte acţiunea analgezică a morfinei* şi a altor substanţe opioide.
B. Calvino (N. C.)
Nominal -> Scală de măsură Nondirectiv —> Convorbire
Nondirectivitate
Folosită de C. Rogers pentru a caracteriza concepţia sa asupra terapiei individuale, această expresie redefineşte o practică şi o teorie a ajutorului: abţinerea analistului de la a impune, a chestiona, a interpreta, a judeca, a sfătui permite pacientului să găsească în el însuşi resursele creşterii* sale (growth). Rogers percepuse interesul de a transpune în relaţia profesor-elevi atitudinea astfel definită. „A învăţa este mai important decît a preda" (C. Rogers, 1957). A ajuta un elev să înveţe trece prin renunţarea la a-1 dirija. Paradoxul „discreţia — singura eficace" n-a rămas fără ecou la educatori, pe care-i exaspera observarea dependenţei celor educaţi de instituţia puterii şi a ştiinţei, în general, şi de propria lor putere în particular. Versiune modernizată a educaţiei negative* preconizate de J.-J. Rousseau şi de curentele Educaţiei noi*, această metodă risca să se confunde
curînd, nu fără neînţelegeri şi procese de intenţie, cu permisivitatea care, mai mult decît o opţiune educativă raţională, este mai întîi un fapt de cultură. Vom distinge nondirectivitatea ca demers şi ca atitudine*. Cînd instituţia recomandă dirijarea şi elevii înşişi o aşteaptă, a renunţa la ea provoacă un eveniment surprinzător de la care se aşteaptă efecte formatoare. Este totuşi adevărat că a se manifesta nondirectiv înseamnă a impune nondirectivitatea şi, prin urmare, a aplica una din modalităţile de manipulare umană.
D. Hameline
(N. C.)
• Rogers C. (1957), „Personal Thoughts on Teaching and Learning", Menill-Palmer Quarterly, 3, 241-243, reluat în On Becoming a Person (1961), Houghton Mifflin Co, Boston. Traducere (1968): Le developpement de la per-sonne (trad. E. L. Herbert), Dunod, Paris.
Nonomisiune (Regulă de —) -> Regulă fundamentală
Nonparametric(ă) (Ipoteză —, Test —)
O ipoteză nonparametrică este o ipoteză care nu se referă la un parametru* (contrar unei ipoteze parametrice) şi un test non-parametric este un test al unei ipoteze non-parametrice. Printre testele nonparametri-ce figurează testele de omogenitate*, în special testele de rang, precum şi cele ale lui Mann-Whitney, ale lui Wilcoxon şi testele chi-pătrat*. „ „ . „ „
P. Bonnet şi H. Rouanet
(N. C
Nonverbal -» Comunicare nonverbală
Nootropic
Medicamente destinate să corijeze deficitele funcţiilor cognitive* şi mnezice* care survin de exemplu în timpul îmbă-trînirii. Fără efect vasodilatator direct, ele pot totuşi creşte debitul sangvin cerebral prin modificări ale metabolismului local. Ele sînt capabile să mărească consumul cerebral de glucoza, să amelioreze metabolismul celular şi mitocondrial şi, la anu-
mite persoane, să interfereze cu activitatea
neurotransmiţătorilor*.
1 U. Spampinato
(N. C.)
IMoradrenalină
Noradrenalina (NA) este un neuromedia-tor* care, ca şi adrenalina* şi dopamina*, aparţine clasei catecolaminelor. în sistemul nervos central, corpii celulari ai neuronilor noradrenergici sînt situaţi în re-giunea bulbo-pontică, grupaţi în nuclei paramediani, dintre care principalul este locus coeruleus. Axonii lor proiectează în mod difuz asupra principalelor arii cerebrale şi spre măduvă. La nivelul sistemului nervos periferic autonom, noradrenalina este localizată mai ales în celulele ganglionilor simpatici lateravertebrali. Ea acţionează asupra receptorilor* specifici de două tipuri: alfa şi beta, fiecare subdivizîndu-se în două subgrupe. La nivel central, noradrenalina contribuie la reglarea proceselor de veghe* şi de somn*, de termogeneză, de alimentare, a sistemului neuroendocrin, precum

şi la reglarea tensiunii arteriale şi a respiraţiei. La nivel periferic, prin acţiunea sa electivă asupra receptorilor alfa, ea controlează, cu adrenalina, activitatea sistemelor cardiovascular şi respirator şi metabolismul glicolipidic.
U. Spampinato
(N. C.)
Normală (Distribuţie —)
Distribuţia normală este, din punct de vedere tehnic, cea mai importantă dintre distribuţiile cu densitate clasice. De fapt este vorba despre o formă de distribuţie: o distribuţie normală depinde de doi parametri (medie* şi variantă*). Este numită, de asemenea, distribuţia lui Gauss sau a lui La-place-Gauss.
Cînd avem de studiat o distribuţie*, o înlocuim adesea, pentru anumite probleme, cu o distribuţie care oferă o reprezentare simplificată a acesteia: aceasta este procedura de ajustare*. în statistica* inductivă, distribuţiile clasice servesc la ajustarea distribuţiilor statisticilor de test; ele se află deci Ia baza metodelor abordate. în par-
ticular, în unele teste* uzuale (eşantionare*, omogenitate*, frecvenţe*) distribuţia normală oferă o bună ajustare a statisticii de test, cu atît mai bună cu cît mărimea datelor este mai ridicată (teorema limi-
tă-central).
r. Bonnet şi H. Rouanet
(N. C.)
Normalitate
Această noţiune desemnează de obicei, pe de o parte, conformitatea cu un tip mediu, pe de altă parte absenţa patologiei. Definirea normalităţii prin medie este de ordin statistic: de exemplu, vîrsta mentală normală, QI normal. Deşi pur descriptivă şi operaţională, media tinde să fie considerată ca normă* şi ca valoare*, de unde ambiguitatea şi riscurile utilizărilor sale: anomalia, singularitatea, disidenţa sînt cu uşurinţă considerate anormale, deci patologice.
Absenţa patologiei este un criteriu negativ necesar, dar insuficient. El impune în domeniul psihologic criterii ale patologicului capabile să fundamenteze legitimitatea măsurilor psihiatrice impuse. în absenţa alterării obiective a organului sau a funcţiei, reţinem: periculozitatea, suferinţa, constrîngerea, rigiditatea, limitările funcţionale, care nu pot fi evaluate riguros decît în raport cu un individ de vîrstă, de sex şi de cultură identice, care a trăit şi trăieşte în aceleaşi condiţii. Insuficienţa criteriului de adaptare* a condus la ideea de normativitate definită drept capacitate de a-şi stabili norme. Din acest punct de vedere creativitatea este un criteriu de normalitate.
Normalitatea se opune patologiei şi ambele implică în mod inevitabil referirea la
valori.
B. Brusset
(N. C.)
Normalizare
în istoria psihiatriei* şi a antipsihiatriei*, normalizarea desemnează, în mod peiorativ, eforturile instituţiilor sociale şi unele tehnici de readaptare care tind să facă mai conforme cu normalitatea* conduite con-
N
N
normă educativă
540
siderate drept patologice, aberante sau marginale. n p. 6
R. Doron
(N. C.)
Normă educativă
Există norme atunci cînd sînt enunţaţi referenţii* în raport cu care este posibil să se formuleze judecăţi de valoare asupra activităţilor întreprinse în instituţiile de educaţie*. O mare parte a acestor norme sînt destinate să aprecieze, să codifice sau să modifice funcţionarea acestor instituţii (astfel regulamentul plecărilor şi sosirilor, fixarea orarelor săptămînale etc.) şi existenţa lor este adeseori legitimată ulterior în numele unui scop educativ. în afara listei acceptate de valori apreciate în societate în care elevii sînt solicitaţi să se integreze, nu este uşor să se codifice norme educative al căror referent ultim ar consta în creşterea singulară şi diferenţială a resurselor de care elevii vor dispune personal la sfîrşitul unei etape formative.
D. Hameline
(N. C.)
Normă lingvistică
Ansamblu de reprezentări* sociale ale limbii, exprimate în metadiscursuri evalua-tive şi prescriptive care operează printre uzuri* (şi printre terminologii şi doctrine gramaticale) o separare în termeni de bi-

ne/rău (d. ex.: în franceză, „nu se spune sau n-ar trebui să se spună avoir tresfaim" — Academie). între aceste categorizări axiologice externe şi regularităţile funcţionale imanente limbii nu există congruenţă, de unde prezenţa la orice locutor a două structurări lingvistice ireductibil discordante. Formulată de actori sociali autorizaţi sub aspect instituţional (Academie, profesori, cronici de presă), norma capătă, în ciuda discuţiilor între purişti, statut de evidenţă publică şi consensuală. Transpunînd în limbă valorile timpului, ea apare ca mijlocul prin care sînt impuse întregii comunităţi vorbitoare habitus*-urile unei clase dominante şi cultivate (Curtea, burghezia pariziană), pentru care scrisul este modul de comunicare prin excelenţă (de unde o reprimare seculară a trăsăturilor de oralitate şi referirea constantă la „autorii buni"). Norma are în esenţă o funcţie stabiliza-toare: ea susţine variantele cele mai apte să inhibe orice proliferare polilectală*; ea promovează practicile lingvistice cele mai cooperante, prevenind astfel conflictele pragmatice între interlocutori. Discursul normativ dominant, căruia toţi îi sînt supuşi, intră totuşi în opoziţie dialectică cu unele contranorme, care există în stare latentă; neavînd drept la o formulare publică, ele par totuşi să inspire conduitele lingvistice ale anumitor grupuri minoritare-

A. Berrendonner
(N. C.)

Nosografie -> Nosologie

Nosologie

Termen care desemnează după E. Littre o ramură a medicinei care se ocupă de atribuirea de nume maladiilor, de definirea lor şi de studierea lor în toate circumstanţele. Trebuie delimitată de nosografie, care este distribuţia metodică în care maladiile sînt grupate pe clase, ordine, genuri şi specii.

în mod obişnuit, nosografie este sinonim cu clasificare, în timp ce nosologie trimite la semiotică în psihopatologie şi la combi-natorica semnelor* care derivă atît din judecăţile formulate de observator, cît şi din observarea* concretă a simptomelor. Clasificările au în prezent tendinţa de a se baza pe criterii de diagnostic a priori. în opoziţie, nosologiile empirice simptomatice îşi propun să definească tipuri cu adevărat existente în natură (şi nu tipuri a priori) cu ajutorul metodelor statistice. Acest demers nosologie îşi propune să clasifice o populaţie în conformitate cu date cantitative măsurate după dimensiuni care decurg din scalele* de evaluare şi să evidenţieze subgrupe sau tipuri sindromice de subiecţi cu simptomatologie relativ omogenă.

y
(N. C.)

Notare

Acţiunea de a atribui o notă*. Ea constă în căutarea în obiectul de evaluat a unor

nulă

caracteristici corespunzînd calităţilor inerente unui model de referinţă. După G. Noi-zet şi J- P-Caverni, acest model este constituit de o „normă" (un fel de model ideal) a „produsului aşteptat" (pentru aceeaşi temă de compunere nu se aşteaptă acelaşi produs la şcoala primară şi la liceu) şi de utilizarea unei scale de măsură*. Divergenţa, chiar incoerenţa notelor se explică în mare măsură prin fenomene subiective care determină „produsul aşteptat": efecte de halo, de stereotipie, de contrast, de ordin (v. Evaluare). Definirea operatorie a caracteristicilor produsului aşteptat permite notarea prin calculator.

G. De Landsheere
(N. C.)

Notă

în evaluare*, desemnează fie o apreciere subiectivă globală, cifrată sau nu („lucrează bine", „această lucrare merită 8 din 10"), fie o apreciere cifrată conform unui barem fixat în prealabil (cotă). Cuvîntul scor* desemnează rezultatul unui test psiho-metric*.

Nota este numită obiectivă cînd este atribuită după o regulă ai cărei constituenţi au fost definiţi în mod ideal, într-o manieră operatorie. „Nota adevărată" care ar reflecta integral valoarea unei producţii sau a autorului său (d. ex., nota pentru cunoaşterea limbii materne) este o entitate ipotetică de care nota atribuită se apropie cu o marjă de eroare de o amploare variabilă (eroare de măsură*).

G. De Landsheere
(N. C.)

Noţiune - Concept

Noutate

Se uzează de termenul noutate în psihologie cel puţin în două grupe de situaţii. 1- Pentru a caracteriza un stimul* care se Prezintă pentru prima dată sau care nu s-a •nai prezentat de mult timp. Pe cînd noutatea totală poate provoca evitarea* sau fuga* (v. Neofobie), o noutate atenuată, po-sedînd diferite ingrediente familiare, poate Prezenta proprietăţi atrăgătoare chiar întăritoare* (v. Explorare, Curiozitate). Stimulul nou provoacă reacţii* caracteristice, cu componente

emoţionale, pe care le desemnează expresiile reacţie de tresărire*, reacţie de alertă* sau de orientare*. Cele mai multe dintre aceste reacţii sînt supuse obişnuirii*, prin repetare sau prin menţinerea stimulului. Un alt aspect al relaţiilor între noutatea relativă a unui stimul şi stările psihofiziologice interne care caracterizează motivaţia* se întîlneşte în efectul Coolidge: masculii unui mare număr de specii (inclusiv omul), ajunşi la saţietate sexuală, îşi recapătă vigoarea iniţială dacă au ocazia de a copula cu o femelă nouă. 2. Pentru a caracteriza desfăşurarea conduitelor* inedite sau neobişnuite, în special în cadrul psihologiei creativităţii*. Noutatea serveşte acolo drept criteriu de reuşită în anumite încercări de rezolvare de probleme*, în care noi soluţii trebuie căutate, sau în utilizarea mai mult sau mai puţin inedită a unui obiect sau a unui ansamblu de obiecte într-un scop precis. Unele conceptualizări recente ale noţiunii de creativitate stabilesc o dependenţă între noutatea creativă şi recunoaşterea socială. Este nou şi creativ ceea ce are o valoare estimabilă din punct de vedere social.
E. Tirelli
(N. C.)
Noxă
Termen care desemnează diferitele condiţii fizice de mediu de origine socială, cum ar fi zgomotul, densitatea, poluarea atmosferică etc, susceptibile de a avea o incidenţă asupra comportamentului, reac-ţiilor emoţionale şi a sănătăţii indivizilor expuşi la acestea. Efectele diferitelor noxe şi mai ales eforturile speciale de adaptare pe care le impun individului sînt analizate cu referire la noţiunea de stres ambiental*.
G. Mo ser
(N. C.)
Nucleic - Acid nucleic
Nucleotid —> Acid nucleic
Nulă (Ipoteză —) -» Ipoteză, Semnificaţie
N
N
număr
Număr
Numărul exprimă un raport între două cantităţi, una fiind luată ca unitate. Bazele matematice şi psihologice ale numărului sînt considerate în conformitate cu trei teze. Conform primei teze, cu dominantă aritmetică, numărul se bazează pe relaţia de ordin asimetric cantitativă ($x < y$). Conform celei de-a doua, cu dominantă logică, numărul îşi are originea în cuantificarea* claselor* bazată pe corespondenţa termen la termen. Conform celei de-a treia, susţinută de J. Piaget, numărul este produsul sintezei logicii claselor şi a relaţiilor (a includerii* şi a serierii*). De la lucrările de referinţă ale lui J. Piaget şi A. Szeminskaîn 1941, cercetările în legătură cu geneza* numărului la copil au cunoscut o dezvoltare considerabilă; ele se integrează şi trimit la problematica dezvoltării*, a conservării*, a algoritmilor*, a verbalizării*, a cuantificării, a procedurilor de rezolvare de probleme* etc.
M. Fayol
(N. C.)
Nume
Numele desemnează un individ, îl deosebeşte de alţii şi indică apartenenţa sa la o familie. Transmis prin filiaţie, el este semnul identităţii care marchează o recunoaştere şi o transmitere genealogică. încărcat de o semnificaţie simbolică prin înscrierea numelui tatălui (în societăţile patriarhale), numele îşi va căpăta întreaga importanţă în momentul reviviscenţei lui Oedip şi a problematicii narcisice. Recunoaşterea funcţiei paterne îi poate determina pe unii adolescenţi să ceară confirmarea înscrierii lor genealogice sau să rupă cu ea. Recurgerea la un supranume în grupurile de afiliere* exprimă adesea căutarea unei noi identităţi* simbolice. Aplicat la un statut valorizat sau depreciat, supranumele poate

semnifica transferuri de identitate imaginară sau de substituţie sau să marcheze caracterul intim, cvasiconfidenţial al unej relaţii în afara familiei. Prenumele con-feră un statut separat copilului, utilizarea sa exprimă nu numai o recunoaştere indi-vidualizantă şi o diferenţiere a sexului, ci şi o delimitare a cîmpului de dorinţă al copilului mic, datorită utilizării lui în momentul intervenţiilor imperative.
./. Selo.sse
(N. C.)
Numerozitate
Termen (numerosity) propus mai întîi de S. S. Stevens în 1939 pentru a denumi atributul de cardinalitate al unei colecţii de obiecte (echivalent cu numărul, în sens curent), în opoziţie cu aspectul subiectiv care furnizează aprehensiunea globală, fără numărarea propriu-zisă (numerousness). Este folosit, în general, în legătură cu perceperea sau recunoaşterea imediată a numărului de elemente ale

unui ansamblu (subitizing), fenomen atestat în secolul al XlX-lea prin observaţiile filozofului D. Hamilton pentru ansambluri de 5 pînă la 6 elemente. Perceperea numerozităţii a suscitat interes, la început, ca procedeu care permite să se aprecieze numărul de elemente simultan accesibile conştiinţei* sau atenţiei* (em-pan* atenţionai). Ea a fost studiată pe scară largă de atunci încoace, atît în contextul dezvoltării noţiunii de număr (în care este diferenţiată de numărare şi de estimare*), cît şi în perspectiva tratării informaţiei*. Este în funcţie de numeroşi factori şi în special de configuraţia* perceptivă, de raporturile figură-fond*, de durata expunerii, de antrenare. , ,,
M. Richelle
(N. c.) Nutriţie -> Alimentar (Comportament
Obiect
Ceea ce se prezintă conştiinţei* prin percepţie cu un caracter exact şi stabil. într-o relaţie de cunoaştere*, subiectul* percepe obiectul prin organele de simţ şi elaborează o reprezentare*, mai mult sau mai puţin conformă cu obiectul real. Epistemologia genetică* consideră că reprezentarea obiectului se construieşte progresiv, printr-un proces niciodată încheiat, şi aceasta atît la nivelul de dezvoltare* al copilului, cît şi în istoria ştiinţelor. Obiectul real este astfel limita către care tinde procesul de cunoaştere. In psihanaliză, obiectul este corelativul pul-siunii, dragostei sau urii: este investit înainte de a fi perceput; apare adesea prin efectele pierderii sale. D. Winnicott îl situează în acea zonă intermediară a experienţei între realitatea interioară şi viaţa exterioară : această zonă este tranziţională, mai mult decît obiectul însuşi. Apropiindu-i pe J. Piaget şi pe M. Kiein, B. Gibello concepe obiectul epistemic* ca pe un precursor al obiectului libidinal, investit de pulsiunea de moarte şi controlat în ma-nieră precoce de eu, care extrage din el satisfacţiile de control, de autoritate şi de exersare a simţurilor şi musculaturii.
E. Jalley şi R. Doron (D. F.)
Obiect bun
Termen introdus în psihanaliză de M. Klein Ş' al cărui sens a fost precizat progresiv Pe parcursul evoluţiei ideilor acestui autor. Ca urmare a perfecţionării tehnicilor de psihanaliză a copiilor prin joc, între
1925 şi 1930, M. Klein constată că aceştia se tem inconştient de a fi atacaţi de obiecte imaginare feroce, care sînt imaginea, deformată sub presiunea fricii de pedeapsă, a părinţilor reali. Formarea unor obiecte rele* pe plan intern creşte în perioada în care copilul nu este capabil încă să facă proba realităţii*: din acest motiv, obiectele rele sînt obiecte parţiale* şi nu persoane. în opoziţie cu aceste obiecte imaginare rele, părinţii reali sînt obiecte bune reale şi complete. Foarte repede, M. Klein a constatat că există şi obiecte imaginare ideal bune care sînt simetrice cu cele rele, fără a pune însă în discuţie, mult timp, problema dublei echivalenţe între rău şi imaginar, bun şi real. După elaborarea în 1934 a teoriei poziţiei depresive*, M. Klein admite că separarea între obiecte bune şi rele nu este efectul simplu al imaturităţii cognitive a sugarului, ci este şi rezultatul declanşării unui mecanism de apărare* activ, clivajul* obiectului. Ea îşi reprezintă, la început, acest proces ca avînd loc după etapa decisivă a perlaborării* poziţiei depresive (spre 9-12 luni) şi deci ca purtat asupra persoanelor care sînt obiecte din punct de vedere perceptiv complete, în întregime bune sau rele. în 1952, după o descriere mai minuţioasă a poziţiei paranoid-schizoide*, ea demonstrează că acest clivaj se exercită, încă de la începutul existenţei, asupra obiectelor parţiale: sîni buni şi răi, materii fecale bune sau rele etc.
Astfel, obiectul bun este identificat succesiv cu mama reală bună, apoi cu mama
obiect-grup-familie

obişnuire
clivată bună şi apoi cu sînul bun. Dar în toate etapele evoluţiei sale, gîndirea klei-niană a făcut din obiectul bun principalul sprijin al eu/ego*-ului, respectiv nucleul în jurul căruia el se construieşte, prin identificări succesive. D
J.-M. Pe tot
(O. D.) Obiect-grup-familie —> Familie
Obiectivă (Psihologie —)
Expresie introdusă în 1904 de un psihiatru rus, V. M. Behterev. Deşi exprimă o tendinţă generală a psihologiei din epocă de a renunţa la introspecţie* şi la punctele de vedere subiective, abordarea obiectivă este recomandată în primul rînd de Behterev pentru bolile mentale: trebuie studiate schimbările psihofiziologice obiective, măsurabile (modificări ale ritmului cardiac, ale secreţiilor glandulare, ale temperaturii corporale etc.) care survin la pacient, mai degrabă decît să i se ceară să descrie experienţa lui subiectivă.
F. Parot
(D. F.)

Obiectiv educativ
într-un sens mai puțin riguros, dar fidel folosirii uzuale a termenului, orice studiu al efectelor, explicitat sau nu în prealabil de către actori, a cărui urmărire este menită să dea un sens* unei activități educative. Termenul este adesea echivalat cu finalitate*.
într-un sens operațional, începînd cu R. Ty-ler, efect scontat al unei acțiuni educative, descris în prealabil în termeni de capacitate* a celui care învață („la sfîrşitul formării, cel care învață va fi capabil să..."), a cărui prezență este dedusă din comportamentul observabil în condiții date, nivelul şi criteriile de evaluare* a învățării*
fiind reținute în prealabil. ,.
D. Hamehne
(D. F.)
Obiect parțial
în teoria psihanalitică, obiectele parțiale sînt organe, părți sau produse ale corpului (sîn, penis, anus, urină etc.) luate drept
obiecte libidinale* în stadiile pregenitale ale dezvoltării* psihosexuale. Se diferențiază de obiectul complet sau total al etapelor ulterioare, care este persoana în întregime. S. Freud a pus bazele teoriei obiectelor parțiale, dar se pare că M. Klein a introdus termenul. Obiectele parțiale sînt investite mai întîi ca zone erogene* sau produse şi/sau excitatori privilegiați ai zonelor erogene, şi de la ele se extinde investirea* către persoana completă, care posedă sau conține obiectele parțiale. Fantasmele* care pun în joc obiecte parțiale sînt dominate de principiul dublei echivalențe simbolice* : echivalența (deja afirmată de Freud în 1917) a tuturor obiectelor parțiale între ele, echivalența fiecărui obiect parțial, în virtutea principiului pars pro toto, cu obiectul întreg a cărui parte sau produs este. Melanie Klein a descris numeroasele fantasme pregenitale cărora le dau naştere obiectele parțiale. Nu trebuie confundat, în concepția kleiniană, obiectul parțial (antonim: obiect complet) şi obiectul cli-vat (antonim: obiect total); obiectele parțiale sînt întotdeauna obiecte clivate, dar obiectele clivate nu sînt întotdeauna obiecte parțiale. într-adevăr, în timpul poziției paranoid-schizoide*, clivajul obiectului nu se poate manifesta decît asupra unor obiecte parțiale, dar accesul la poziția depresivă* este marcat de descoperirea obiectului ca persoană completă şi'clivajul se aplică obiectelor complete (d. ex.: mamă bună, mamă rea). Doar în fazele avansate ale perlaborării* poziției depresive obiectele complete devin obiecte totale.
J.-M. Pe tot (D. F.)
Obiect permanent -» Permanență a obiectului
Obiect (Permanență a —) -> Permanență a obiectului
Obiect rău
Acest termen, introdus de M. Klein, desemnează un obiect clivat*, care poate fi un obiect complet*, dar este la începutul
l
existenței un obiect parțial*. Astfel, obiectul rău este corelatul şi oarecum complementul funcțional al obiectului bun*. în cursul primelor luni ale vieții sale, copilul este incapabil să recunoască identitatea între mama care îi aduce satisfacții — şi pe care o percepe sub forma de „sîn bun" .__şi mama care îi aplică tratamente dezagreabile sau dureroase. M. Klein mai admite că experiențele de frustrare datorate absenței mamei (foame, indispoziție fizică, dureri etc.) sînt resimțite de copil ca tratamente rele aplicate de un „sîn rău" care-1 persecută. Sugarul încearcă să se apere împotriva acestor obiecte rele, per-secutoare, atacîndu-le şi distrugîndu-le în fantasmele* sale, pe care în acest stadiu el nu le distinge de un atac real ca urmare a omnipotenței gîndirii. Făcînd aceasta, el se teme ca obiectele atacate să nu exercite represalii, ceea ce îl obligă la noi atacuri imaginare care, la rîndul lor, întrețin angoasa sa de persecuție*. Obiectele rele prin excelență sînt astfel obiecte parțiale persecutoare ale poziției* paranoide-schizoide. M. Klein a admis totuşi că o formă tardivă şi atenuată a clivajului obiectului separă, în cursul elaborării poziției depresive (care se întinde pe parcursul a mulți ani), obiecte bune complete şi obiecte rele complete (d. ex.: mama bună reală şi o vrăjitoare imaginară sau o rudă bătrînă detestată).
J.-M. Petot
(N. C.)
Obiect tranzițional
Termen introdus de D. Winnicott în 1953 pentru a desemna un obiect concret ales de sugar sau de copil, în special în momentul adormirii (un material, un colț de Pătură, un şervet, un scutec etc). Acest obiect constituie un intermediar între lumea internă a copilului şi lumea externă lr> măsura în care, continuînd să aparțină realității tangibile, este investit cu sem-mficații subiective. Pentru D. Winnicott, capacitatea de a utiliza un obiect tranzițional permite efectuarea tranziției, adică a trecerii de la prima relație orală cu mama

la veritabila relaţie de obiect. Observînd copiii între 4 şi 12 luni, D. Winnicott a creat conceptul de obiect tranziţional; „între degetul mare şi ursul de pluş", acest obiect constituie o parte aproape inseparabilă a copilului şi, în acelaşi timp, reprezintă „prima posesie a ceva ce nu este eu". Funcţia acestui obiect se menţine de-a lungul vieţii, în dezvoltarea fenomenelor şi zonei tranziţionale, caracterizate de dubla lor apartenenţă la imaginar şi la real. Sînt o manifestare a capacităţii subiectului de a se situa în domeniul iluziei, oferind un cîmp intermediar de experienţă, în special în cazul activităţilor de creaţie (culturale, artistice, religioase, ştiinţifice).

C. Chabert (D. F.)

Obişnuire

Atenuare, putînd merge pînă la dispariţie, a unui răspuns* prin repetarea stimulului* care îl provoacă. Exemplul clasic este cel al reacţiei de alertă* sau de orientare* la stimulul sonor care survine în mediul înconjurător al subiectului. Pe măsură ce stimulul se repetă, reacţia de alertă se atenuează pînă la ştergere. Obişnuinţa se deosebeşte de stingere*, care priveşte reacţiile condiţionate*. Se observă în acest caz o formă elementară de învăţare non-asociativă, care degrevează organismul de răspunsuri vădit inutile, păstrînd totodată reactivitatea lui iniţială la apariţia stimulului. Faptul că obişnuirea corespunde unui proces activ mai curînd decît unei simple degradări a răspunsului pare confirmat de fenomenul dezobişnuirii* (sau al reapariţiei răspunsului la prezentarea unui stimul interferent*). Obişnuinţa se manifestă atît la nivel comportamental (reacţie de orientare a capului şi a privirii către sursa sonoră, reacţie de contracţie la stimularea mecanică în cazul organismelor elementare, flexiune a membrelor la o stimulare dureroasă etc), cît şi la nivelul corelatelor electrofiziologice (potenţial* evocat). Obişnuirea oferă o metodă de explorare psihofizică* la subiecţi a căror colaborare nu se poate obţine prin simple instructaje*

O

obligaţie şcolară

verbale. Astfel, ea este utilizată pentru determinarea capacităţilor de discriminare auditivă la sugar: prezentarea unui stimul sonor întrerupe la acesta suptul* nehrănitor spontan, uşor de înregistrat cu ajutorul unui captator de presiune; după cîteva prezentări repetate ale aceluiaşi stimul, nu se mai evidenţiază întreruperi ale suptului; dacă întreruperea se manifestă din nou la prezentarea unui stimul sonor diferit, se poate afirma că subiectul discriminează cel de-al doilea stimul de primul. Iată cum această metodă permite determinarea pragurilor* absolut* şi diferenţial*. Prin extensie, se vorbeşte de obişnuire în privinţa familiarizării subiectului cu o situaţie* experimentală, prealabilă începerii experimentului propriu-zis: după o perioadă de obişnuire cu scaunul de imobilizare, macacul este supus sarcinilor de punere în corespondenţă amînată*. Obişnuirea vizează îndepărtarea reacţiilor, în special a celor emoţionale, care ar risca să interfereze cu buna desfăşurare a experimentului, spre deosebire de punerea în situaţie* care vizează plasarea subiectului în condiţia sa, familiarizîndu-1 cu caracteristicile sarcinii.

Se cuvine să distingem obişnuirea de adaptarea* receptorului* senzorial la anumite caracteristici ale stimulului (ex.: adaptare la lumina intensă, la stimularea termică).

M. Richelle

(G. N.)

Obligaţie şcolară

Prescripţie, valabilă pentru toţi copiii, de a frecventa şcoala* sau de a urma învă-ţămîntul* corespunzător normelor* definite, pe o perioadă care se întinde în general de la 6-7 ani pînă la o vîrstă variabilă (12-18 ani). Dreptul copiilor la educaţie este o datorie pentru părinţi sau tutori: statul, în funcţie de posibilităţi, îi poate reprima, prin urmăriri penale sau sancţiuni economice, pe cei care se sustrag de la aceste obligaţii. Durata obligaţiei şcolare a crescut, în general, o dată cu dezvoltarea economică a societăţilor: astfel, a trecut de la 6 la 10 ani în Franţa, între 1882 şi 1959. Este mai mare în ţările bogate, pentru că

statul trebuie să asigure, prin investiţii în educaţie din ce în ce mai importante, posibilitatea de a face această obligaţie efectivă pentru toţi.

D. Manesse (D. F.)

Oboseală

Proces* de degradare progresivă a eficienţei motrice sau mentale* legat de prelungirea excesivă a unei activităţi*, peste nivelul la care energia ar putea fi restabilită printr-o condiţie exterioară, prin repaos şi somn*. Stare subiectivă asociată cu această degradare.

Oboseala care rezultă după o activitate prelungită este perfect obiectivabilă din punct de vedere fiziologic, de pildă la nivel muscular. La acest nivel, psihologul o poate constata cu uşurinţă prin măsurarea evoluţiei randamentului*, cu ajutorul unor instrumente precum ergograful*. Oboseala însă se manifestă mai subtil în degradarea activităţilor perceptive, mnezice, intelectuale, demonstrată fiind

de scăderea cantitativă şi calitativă a performanţelor (creştere a erorilor). Corelaţia dintre aceste manifestări comportamentale obiective şi, pe de o parte, măsurările fiziologice directe sau indirecte (gradul privării de somn, d. ex.), pe de altă parte sentimentele subiective asociate, este complexă şi reflectă variaţii interindividuale mari. Aceasta impune luarea în considerare a rolului jucat de fenomenele motivaţionale*. Oboseala, cu manifestările ei obiective şi/sau subiective, este un simptom al diferitelor stări psihopatologice, cît şi fiziopa-tologice, în special al stărilor depresive
547
observaţie în mediu deschis sau instituţional
(v. Psihastenie).
M. Richelle (O. D.)
Observator
Persoană care conduce o observaţie*. în cazul observaţiei ştiinţifice, observatorul este elementul decisiv al calităţii observaţiei, fie că a provocat-o prin manipulări experimentale* şi prin dotarea cu instrumente, fie că a condus-o bazîndu-se direct pe informaţiile* senzoriale proprii. Este cunoscut locul pe care îl ocupă ecuaţia]
sonală* a observatorului în observarea lumii fizice. în psihologie, devierile* sînt mai numeroase şi mai greu de decelat, cînd observatorul aparţine aceleiaşi specii ca şi obiectul pe care îl studiază sau, dacă studiază animale, cînd există riscul antropomorfizării acestora. Nici un observator al comportamentului nu poate afirma că este complet neutru în raport cu subiectul său, care reacţionează şi el faţă de cel care îl observă. De aici eforturile metodologice vizînd eliminarea interacţiunii observa-tor-observat (observare fără ştiinţa subiectului), neutralizarea (planuri de observare prin rotaţie* aleatorie a observatorilor) sau evaluarea explicită a rolului acestei interacţiuni.
Observator de referinţă: „om normal mediu" ale cărui judecăţi* — în condiţii standard, nu extreme — sînt utilizate pentru a stabili norme de referinţă în definirea categoriilor, calităţilor sau scalelor psiho-fizice*. în colorimetrie*, observatorul de t referinţă a fost utilizat multă vreme pen-I tru a determina diferitele nuanţe.
I M. Richelle
(D. F.)
Observaţie
1. Conduită de adunare atentă a informaţiilor. Comportamentele de observaţie sînt frecvente la diferite specii animale care îşi pîndesc prada sau caută hrană. Sînt induse cu uşurinţă în laborator dacă detecţia* unui stimul* într-un anumit context este condiţia unei întăriri* (v. Atenţie). 2. Metodă de investigaţie ştiinţifică care constă în înregistrarea sistematică, prin simţuri, a caracteristicilor şi transformărilor obiectului studiat. Dată particulară sau ansamblu de date care rezultă din aplicarea acestei metode. Observaţia constituie primul demers al oricărei ştiinţe empirice şi îşi păstrează întreaga importanţă >n experimentare*, care o completează, mai degrabă decît o înlocuieşte. Ea ocupă Un loc central în ştiinţele psihologice, fie că recurgerea la experiment este limitată din raţiuni practice sau deontologice, fie că intervenţia experimentală în cursul na-
tural al comportamentului este considerată o perturbare care modifică în mod radical obiectul de studiu. Acest ultim motiv justifică locul privilegiat al observaţiei în etologie*, etnologie şi psihologia clinică*. Este frecvent totuşi ca în toate domeniile psihologiei, în laborator, în clinică şi în psihologia socială, observaţia să fie condusă în condiţii specificate, destinate favorizării apariţiei unor categorii de conduite, aceste condiţii putînd fi cît se poate de artificiale: observarea deplasărilor unui şoarece într-o arenă standard (openfield), observarea producţiilor gestuale şi verbale într-o convorbire* nestructurată, observarea interacţiunilor între copii într-un grup compus în acest scop etc. Bazată pe aprehensiunea perceptivă obişnuită a realului, observaţia îşi fixează cu-rînd reguli sistematice proprii organizării culegerii de date: alegerea frecvenţelor şi momentelor de prelevare a informaţiilor, alegerea decupajului în unităţi distincte, codarea şi notarea, elemente care vor caracteriza scalele* de observaţie şi etogramele*. Transformîndu-se în observaţie armată, ea se înzestrează şi cu instrumente proprii amplificării sau completării capacităţii simţurilor noastre (binoclul etolo-gului, microscopul, casetofonul pentru înregistrarea ultrasunetelor), înregistrării fenomenelor pentru a asigura analiza ulterioară şi evaluarea* prin observatori multipli (film, video, sonogramă). De la inventariere, observaţia trece la clasificare* sau taxonomie*, ceea ce presupune un reperaj sistematic al asemănărilor şi deosebirilor, apoi căutarea relaţiilor. Notarea şi clasificarea simptomelor*, punerea lor în relaţie structurală în sindroame* ilustrează aceste etape în domeniul psihopatologiei*.
M. Richelle (D. F.)
Observaţie în mediu deschis sau instituţional
Examinarea conduitelor spontane în realitatea concretă a unui mediu natural sau instituţional caracterizează observaţia.
obsesie

Aceasta face parte din tehnicile utilizate în sectoarele medico-social, psihopedagogie şi juridic: ele sînt destinate furnizării de informaţii legate de felul de a fi şi de a acţiona al subiecţilor şi de condiţiile apariţiei unor comportamente problematice. Observaţia în mediu deschis este o metodă utilizată în protecţia juridică a copiilor. Ea constă în strîngerea de date furnizate de mediu asupra conduitelor şi reacţiilor minorilor în diferitele lor medii de viaţă (familie, şcoală, cartier, loisir) pentru aprecierea originii şi semnificaţiei interactive. Dosarele de observaţie ocupă un loc necesar în constituirea dosarului de personalitate*.

J. Selosse

(D. F.)

Obsesie

Ca şi isteria*, obsesia poate fi definită, în acelaşi timp, ca simptom* sau ca ansamblu simptomatic şi ca organizare psihopatologică a personalităţii*. Ca simptom, obsesia se defineşte ca o idee sau un grup de idei care se impun spiritului într-un mod stăruitor şi pe care subiectul* nu le poate alunga, deşi le consideră absurde. Este o invadare, în gîndirea conştientă, a unei idei, a unui sentiment, a unei imagini, a unui comportament parazite care se impun într-o manieră tenace. Subiectul luptă împotriva acestei invadări pentru a atenua anxietatea suscitată şi poate să recurgă la ritualuri* de îmbunare, gesturi sau formule cărora le atribuie o putere magică de neutralizare şi împiedicare a obsesiei. Constrîngerile, lupta anxioasă, dubiul, conştiinţa caracterului morbid al tulburării permit deosebirea ideii obsedante de ideea delirantă. De asemenea, absenţa conduitei de evitare* deosebeşte obsesia de fobie*. înaintea lui S. Freud, care a dezvăluit pe larg diferitele aspecte ale patogeniei obsesiilor, P. Janet a fost primul care a introdus obsesiile în cadrul nevrozelor*. Dar acest autor considera obsesiile un deficit particular al tensiunii psihologice fără a face referire la sensul acestui simptom şi la conflictul subînţeles pe care îl poate provoca. S. Freud a fost primul care a descris cu precizie

mecanismul de bază al obsesiei: deplasarea afectului legat de reprezentarea incompatibilă asupra unei reprezentări compatibile pentru eul şi conştiinţa subiectului. Datorită analizei omului cu şobolani*, S. Freud a descris mai general structura şi organizarea personalităţii'l obsesionale, marcată în principal de conflictul ambivalenţei între dragoste* şi ură*, între supunere şi revoltă şi prin prevalenta unor mecanisme de apărare*, anularea retroactivă, izolarea şi formaţiunea reacţională. Organizarea personalităţii obsesionale este caracterizată, pentru psihanaliză, de o regresie-fixaţie în stadiul sadic-anal şi printr-o tensiune intensă între eu şi un su-praeu deosebit de crud. Aceasta explică trăsăturile de caracter* ale personalităţii obsesionale : punctualitate, parcimonie, supunere, autoritate, încăpăţînare, sadism, la care se adaugă în acelaşi timp îndoiala, neho-tărîrea şi psihastenia. M. Bouvet completează descrierea personalităţii obsesionale printr-un tip particular de relaţie de obiect pregenital între obsedat şi mama sa. Ansamblul acestor date face din nevroza ob-sesională o indicaţie privilegiată pentru cura psihanalitică. Pentru a fi complet, trebuie semnalată ipoteza unei baze neuro-biologice a tulburărilor obsesive compul-sive, în particular o anomalie a funcţiilor lobului frontal dominant, dar mai ales o disfuncţionalitate serotoninergică centrală, aşa cum o arată, printre altele, efectul favorabil al medicamentelor inhibitorii ale serotoninei* asupra tulburărilor obsesionale compulsive.

A. Braconnier

(D. F.)

Obstrucţie

Un dispozitiv cu obstrucţie este un traseu sau un labirint* elementar în care, pentru a ajunge la recompensă*, animalul trebuie să traverseze o zonă aversivă* (în general, o grilă electrificată). Variind intensitatea* stimulării aversive, se poate stabili intensitatea motivaţiei* sau tendinţei* aflate f

j°c' M. Richel\

(D.:

Occipital (Lob —)

Lob posterior al creierului. Faţa internă este divizată de scizura calcarină ale cărei margini superioare şi inferioare corespund ariilor striate (sau ariile 17), zone de proiecţie primară a informaţiilor vizuale; o leziune bilaterală a acestor arii striate se află la originea unei cecităţi* occipitale sau corticale. Separat în partea superioară de lobul parietal prin scizura parietoocci-pitală, el se prelungeşte în jos în lobul temporal prin girusul lingual şi girusul fusiform sau occipitotemporal.

J.-L. Signoret

(D. F.)

Ocolire

Drum indirect urmat de un animal pentru a ajunge la un scop*, mai ales cînd pe drumul direct se interpune un obstacol. Recurgere la un mijloc sau o cale ocolită, utilizarea unui intermediar pentru atingerea unui scop sau pentru rezolvarea unei probleme*.

Conduita de ocolire, opusă executării unei secvenţe* de comportamente instinctive* preprogramate, a

fost asimilată unui nivel de inteligență* care presupune nu numai o capacitate de învățare* în fața noutății, ci şi o activitate de anticipare*. Examinarea detaliată a multiplelor forme de deplasare* specifice diverselor specii animale obligă la nuanțarea acestei interpretări a termenului de ocolire într-o ierarhizare
simplificată a conduitelor. ,, „. , ,,
M. Richelle (D. S.)
Ocult
Numirea ca oculte a practicilor unor grupuri vizează protejarea a ceea ce se vrea disimulat neinițiaților. Manifestările oculte se observă în unele medii care păstrează sisteme de credință (secte) sau comportamente atipice (delincventă, toxicomanie) ?' cer manifestări de loialitate din partea celor ce doresc să se afilieze (ritualuri de inițiere). Apărarea caracterului ocult al activităților unui grup este adesea marcată de un jurămînt de credință sau de o com-Promitere în public destinată să asigure
oglindă
regulile discreției. A deține un rol ocult într-un grup se aplică exercitării unei influente indirecte.
J. Selosse
(D. F.)
Oedip -» Complex al lui Oedip
Ofrandă alimentară
Se vorbeşte de ofrandă alimentară atunci cînd un animal hrăneşte pe un altul. Cazul clasic este cel al hrănirii puilor, în care părinții hrănitori răspund schemei declanşatoare* a cerinței*. La insectele sociale, transferul de hrană de la un individ la altul (trofalaxie) răspunde solicitărilor antenare şi este însoțit de un transfer de feromoni*, substanțe chimice care contribuie la coeziunea şi reglarea fiziologică şi socială a grupului. Unii subiecți cu roluri deosebite, neimplicați în strîngerea hranei sau specializați din punct de vedere morfologic (caste) şi incapabili să se alimenteze ei înşişi, sînt total dependenți de schimb. Unele specii parazite* care mimează solicitarea pot beneficia de schimb. Ofranda alimentară, care este un comportament din registrul parental, poate deveni la păsări un element al paradei* nupțiale (ofrandă nupțială). La rîndunica de mare femela domoleşte masculul adoptînd un comportament infantil de cerință, în timp ce masculul linişteşte femela oferindu-i un peşte mic în plisc, ceea ce minimalizează şi eclipsează agresivitatea potențială a apropierii lui. Alimentul poate fi schimbat şi consumat cu adevărat sau poate fi doar un simbol (ofrandă de salut). La porumbei, jocul cerinței şi ofrandei nupțiale se rezumă la un schimb de ciuguliri. Hrănirea gură la gură, de la părinte la pui sau între perechi, observată la maimuțele mari, dar şi la pa-puaşi şi pigmei, se află fără îndoială la originea sărutului la oameni.
J.-C. Ruwet
(D. F.)
Oglindă
Desen în oglindă: probă psihomotorie în care subiectul trebuie să traseze conturul* unei figuri* urmărindu-şi producția cu
oglindă

privirea nu direct, ci reflectată într-o oglindă. Este vorba despre o situație simplă care permite să se evidențieze reajustarea prin învățare* a coordonărilor* vizuomo-torii atunci cînd modalitățile de informare* obişnuite au fost modificate. Comparația performanțelor celor două mîini, la capătul învățării numai a uneia dintre ele, permite de asemenea să se demonstreze transferul* contralateral* al acestei reajustări, dovedind că el se situează la nivel central şi nu periferic.
Scriere în oglindă: scriere cu mîna stîngă, de la dreapta la stînga, perfect simetrică scrierii normale cu mîna dreaptă, de care sînt capabili unii stîngaci. Probă în oglindă: reacțiile subiectului la imaginea sa specular au fost folosite ca indici ai recunoaşterii şi ai conştientizării* de sine de către C. Darwin şi W. Preyer, în secolul al XlX-lea. Ele au făcut recent obiectul unor lucrări experimentale, în special ale lui R. Zazzo şi ale lui M. Lewis şi J. Brooks-Gunn la nou-născutul uman, iar la animal ale lui G. Gallup. Acesta din urmă a imaginat testul petei: o pată colorată care nu provoacă nici o senzație cutanată este plasată pe chipul animalului; reperarea ei de către acesta pe baza imaginii speculare este considerată o dovadă a recunoaşterii de sine (v. Schemă corporală, Somatognozie, Reprezentare).
M. Richelle
(N. C.)
Oglindă (Transfer în —) -> Transfer
Olfacție
Modalitate senzorială specializată în receptarea şi tratarea stimulilor chimici vehiculați în aer şi provocînd senzații numite în mod subiectiv: mirosuri. Există două arii de receptare: una primară,

regiunile intranazale, de unde pleacă fibrele nervului olfactiv, alta secundară sau accesorie, pornind de la nervii cranieni, cum ar fi trigemenul, nervul glosofaringian şi cel vag, care au terminaţii chemoreceptive la diferite niveluri ale sistemului respirator. Uneori este dificilă disocierea diferitelor acţiuni ale simţurilor chimice- lan~~ exemplu, olfacţia şi gustul* sînt 2' disociat.
B eu
La om, mucoasa olfactivă (1 cm2 în cavităţile nazale (părţile supero şi mediane), este acoperită cu mucÎT epiteliul său conţine mai multe tipuri d celule receptoare, bazale, de suport. Ct\J olfactivă, bipolară, în formă de bastonj furnizează în acelaşi timp transductorul si fibra nervoasă. Această celulă nervoasă are o proprietate unică: se degradează si este înlocuită într-un ciclu de 30-40 zile regenerarea rezultînd din diferenţierea celulelor bazale. Terminaţiile externe, sau dendritice, sînt situate în mucusul care formează un grup de 10 la 20 cili cu o lungime de aproximativ 100 microni şi a căror parte proximală constituie sediul receptorilor* unde au loc transducţiile*. La anumite specii, de exemplu la rozătoare, partea externă a celulei are în locul cililor porozităţi corespunzînd feromonilor*. Moleculele odorante sînt captate (şi respinse) de mucus; acolo intră în contact cu basto-naşele, şi cantitatea de molecule pe receptor va depinde de concentraţiile aer-mucus, de atracţia exercitată de mucus şi de re-partizarea mucus-bastonaşe. Există 30 000 celule pe mm2, deci 6 milioane în total; aceasta permite o mare redundanţă* a funcţiei şi asigură o însumare a efectelor şi deci o anumită sensibilitate la concentraţii foarte slabe. Mucoasa ar putea fi eterogenă în legătură cu sensibilitatea la diferiţi stimuli-
Ar exista o sensibilitate regională şi o sensibilitate selectivă a receptorilor la mirosuri; s-a propus, de asemenea, ideea c sensibilitatea depinde de modul de dis r-buire spaţială şi temporală a diferitelor m_ rosuri la nivelul receptorilor pomina la stratul mucos. uiuj
Axonii converg, traversînd baza cran şi atingînd bulbul olfactiv şi de aici. p tr-o reţea foarte complexă, merg spr mul limbic* şi spre rinencefal* >mp_s în reglarea numeroaselor funcţii Şi cute pentru faptul că integrează a^r^ afective şi motivaţionale ale v'eţl retr0-^- o..iu,,i „îfnrtiv orimeşte fibre U1
, simţul mirosulu., mai mult Olfacţia sau , răspunde mai bine dec^^îVeTtimuli decît unei stimu-. obişnuirea* depinzind in 1 - periferice şi
a
Snminarea olfactivă corespunde discri-nvii calitative a diferitelor mirosuri, al
ia schimbare. Sistemul olfactiv poate distinge în acelaşi timp mirosurile individuale şi amestecurile, ca şi celelalte or-aane de simţ; amestecul este perceput ca o entitate (mirosul cafelei conţine 500 de compuşi volatili). Această discriminare are loc în funcţie de dimensiunile cantitative şi calitative, pe care cercetătorii încearcă să le facă obiective; totodată este foarte dificil să disociezi întrebarea „Ce simţiţi ?" de întrebarea „Vă place?" Aceasta indică dificultatea de a stabili o psihofizică* olfactivă. Valorile-prag există pentru o mie de produse odorifice din cele aproape 500 de mii existente; simţurile se întind pe o scală de la 1 la 1013. Această sensibilitate relativă pentru diverse molecule pare să aibă o anumită uniformitate filogenetică, fără a prejudicia sensibilitatea observată la o specie sau alta; rozătoarele au o sensibilitate de trei ori mai mare decît a omului; in plus, în funcţie de mirosuri, sensibiliza se întinde de la un factor 2-3 la un acţor 10, luînd în considerare concentraţia moleculară. La numeroase vietăţi acest simţ s'c fundamental pentru supravieţuire:' ana, teritoriu, sexualitate, apărare, adul-ind are a Prădătorilor; el este esenţial în vizi La e ?'în comunicarea dintre indi-cute fe °m'în c'uda importanţei recunoşti în co°nCme' r°'ul s^u în atracţie-repulsie ^te înc'~1UnKCarea Sociala Şi interpersonală evidentă eSt'mat- Totu^ a fost Pusăîn aiJ1Clpar sa la Seneza inter-
tie. Bulbul olfactiv primeşte!
ilor*J
ata tlve ŞUîn particular, la ori-
ntervine amentului*- Pe de altă parte, el
tiv* Si ades" °Ornbinaţie cu simţul gusta" n intr-un mod predominant
în raport cu acesta, în discriminarea şi aprecierea savorilor. , ,
M. Le Moal
(D. F.)
Oligofrenie
Debilitate* mentală profundă reperabilă în demenţă*, în deficienţele genetice ale inteligenţei (trisomie*) sau în tulburările metabolice (oligofrenie fenil-piruvică).
R. Doron (D. F.)
Omega
Unul din elementele semiologice clasice ale observării faciesului melancolic*. Constă în exagerarea ridurilor frontale, care desenează un „omega". Degajă în acelaşi timp o impresie de durere, de împietrire şi de
gravitate.
R. Jouvent

(D. F.)

Omisiune

în teoria detecției semnalului*, omisiunea este una dintre cele patru categorii de răspunsuri posibile, corespunzătoare nonde-tecției unui semnal prezentat efectiv, în domeniul condiționării operante*, omisiunea este o procedură experimentală care constă în a nu prezenta stimulul întăritor* aşteptat. Ocazională, ea produce reacții complexe, eventual o activitate operantă crescută, ceea ce 1-a făcut pe Gray să vorbească de frustrative non-reward (nonre-compensă frustrantă). Sistematică, ea corespunde stingerii*.

în acelaşi context al condiționării operante, omisiunea desemnează şi o procedură de control experimental, care urmăreşte ca debitul* răspunsului operant observat să fie rezultatul întăririi sale. Constă în prezentarea întăririi la subiecții de control care au omis să acționeze dispozitivul de răspuns timp de n secunde. , , ,,

M. Richelle

(D. F.)

Omnipotență

Mecanism de apărare* arhaic, care constă în credința într-un control atotputernic asupra obiectului. Psihanaliza*, în special prin M. Klein, face din sentimentul omni-

potentei o caracteristică esențială a funcționării normale a bebeluşului, care se poate regăsi şi în organizări mentale patologice (manie, psihoză, stare-limită). Controlul omnipotenței asupra obiectului se bazează pe nediferențierea între subiectiv şi obiectiv, între dorință şi act (a avea un sentiment ostil echivalează cu anihilarea obiectului urii). în omnipotență nu există realitate independentă de sine: un sentiment bun față de obiect creează un obiect bun; un sentiment de ură față de un obiect frustrant creează un obiect rău şi mai ales persecutor. Sentimentul omnipotenței ar proteja astfel subiectul de o angoasă a persecuției, pentru că acesta crede că poate să impună în mod magic propriile sale legi. Omnipotența poate merge pînă la anularea obiectului persecutor şi întărirea refuzului* realității. Acest sentiment de omnipotență se întîlneşte în special în tulburările narcisice* ale personalității*.

A. Braconnier (D. F.)

Omofon

Se spune despre un cuvînt că este omofon în raport cu alt cuvînt atunci cînd se pronunță în acelaşi fel ca acesta din urmă, dar are un sens* diferit (d. ex., „nea" şi „nea Cutare"). Se spune, de asemenea, despre două semne grafice că sînt omofone atunci cînd sînt întrebuințate pentru a nota acelaşi fonem* (d. ex., în limba franceză, „s" şi „t" în „torsion" şi „portion", sau „s", „c", „9" şi „ss" în „si 9a cesse").

M. Hupet

(G. N.)

Omogenitate (Test de —)

Test pentru care ipoteza nulă* este o ipoteză de omogenitate. Se spune, de asemenea, test de permutație. Prototipul în această privință este testul Fisher-Pitman pentru două grupuri independente (structură S<G>). Intuitiv, a spune că două grupuri sînt omogene înseamnă că ele se pot amesteca. Pornind de la un grup obținut prin reunirea a două grupuri inițiale, se construieşte un ansamblu de protocoale* posibile în raport cu care se situează pro-

tocolul observat. Principiul lui Fisher-Pjt man se extinde şi la alte structuri, aşa cum este structura de grupuri perechi (structură S*T). Testele de omogenitate* sînt extrem de răspîndite atunci cînd variabila este codată sub formă de ranguri: testul Mann-Whitney pentru structurile S<G> testul Wilcoxon pentru structurile S*t' Testele de omogenitate fac parte din metodele nonparametrice*.

P. Bonnet şi H. Rouanet (L. C. L.)

Omograf

Se spune despre două sau mai multe forme lingvistice care se scriu în acelaşi fel, dar care au sensuri* diferite. Omografele pot avea aceeaşi pronunție (d. ex., „corn" în „corn de vînătoare" şi „corn de animal") sau, din contră, pronunții diferite (d. ex., în limba franceză, „Les poules du couvent couvent" sau„Peut-on se fier a ce fier jou-venceau?").

Capacitatea de identificare a diferențelor de statut sintactic sau semantic* în cazul omografelor a făcut obiectul unor diverse cercetări în psiholingvistică* şi în patologia limbajului. w „ 6

J M. Hupet

(G. N.)

Omonimie

Termenul desemnează relația de identitate existentă între două sau mai multe forme lingvistice (este vorba, cel mai adesea, de morfeme*) avînd acelaşi semnificam*, dar diferiți semnificați*. Formele care prezintă această relație sînt numite omonime şi unele, şi altele. Omonimia se specifică în general prin

omofonie (v. Omofon) atunci cînd este vorba de o identitate fonică (d. ex., sau, s-au) şi prin omografie (v. Omograf) atunci cînd este vorba de o identitate grafică (d. ex., „fiu" în „X este fiu al lui Y" şi „să fiu şcolar"). M Hupet
’ (G. N.)
Omucidere
Termen generic, sub forma sa substantivală, care defineşte trimiterea la moarte a unei persoane: fie involuntar (omucidere pnn
553
onirism
imprudență), fie deliberat (omuciderea voluntară este un omor), fie cu premeditare (aceasta este un asasinat*). Adjectivul omicid este utilizat pentru a caracteriza o conduită* mortală. Denumită şi „crimă* de sînge", omuciderea a fost împărţită în sase categorii: crimă prin delectare, prin contaminare, prin impuls, prin prejudecată prin laşitate (crima mîrşavă), prin descărcare, în cazul dezechilibraților. Studiul fenomenologic al procesului omicid a fost întreprins de E. de Greeff, care distinge trei etape de conversie criminală*: ideea veleitară, asentimentul formulat şi criza*, ce se va sprijini pe elemente precipitante ale victimei pentru trecerea la act* sau pentru devierea executării printr-o omuci-dere neterminată. } ^^
(G. N.)
Omul cu lupi
Cel mai celebru dintre cazurile analizate de S. Freud, numit astfel datorită unui vis* înspăimîntător în care pacientul vedea numeroşi lupi urcați într-un arbore în fața ferestrei camerei sale. S. Freud, în expu-nerea sa asupra cazului, se limitează la studiul nevrozei infantile (fobie de animale, urmată de o nevroză obsesională) subiacente depresiei survenite la vîrsta adultă. El subliniază rolul patogen :
1. al observării coitului parental;
2. al scenelor de seducție* sexuală a copilului de către bone şi de către sora sa, scene care i-au provocat fantasme* foarte angoasante de castrare*. Acest pacient a urmat cu S. Freud, în 1910, un tratament psihanalitic extrem de îndelungat pentru acea epocă şi pe care 1-a terminat în iulie 1914, pentru ca apoi să se căsătorească şi să se întoarcă în Rusia. Alungat din țara sa in cursul Revoluției din 1917 şi ruinat, el a fost reexaminat în 1919-1920 de S. Freud, care socotea că prima analiză nu fusese dusa pmă la capăt. El a locuit, de atunci, la Viena, trăind la început parțial din ajutorul financiar al ps.hanaliştilor, apoi din-tr-o siujba modestă într-o companie de asigurări, txaminat încă o dată în 1926, în
urma unui episod delirant, de către o elevă a lui S. Freud, Ruth Mack Brunswick, el s-a restabilit după aceea şi a trăit pînă la o vîrstă înaintată, fără a se putea lipsi vreodată complet de ajutorul psihoterapeutic.
J.-M. Petot
(G. N.)
Omul cu şobolani
Celebru pacient al lui S. Freud, examinat în 1907-1908, Ernst Lehrs (numele este un pseudonim, dar prenumele pare a fi autentic) avea treizeci de ani la sfîrşitul analizei sale. El era avocat şi se plîngea de obsesii* şi de compulsii*. Una din obsesiile sale, relativă la un supliciu chinezesc în care un şobolan înfometat era introdus în anusul condamnatului, motivează supranumele sub care el a devenit celebru. Tratamentul a fost un succes, însă pacientul, care era ofițer în rezervă, a fost printre primele victime ale primului război mondial. S. Freud i-a consacrat, în 1909, una din principalele sale scrieri clinice, Observații asupra unui caz de nevroză obsesională (omul cu şobolani), care rămîne şi astăzi textul psih-analitic cel mai important consacrat nevrozei de constrîngere* sau nevrozei ob-sesionale*.
J.-M. Petot
(G. N.)
Omuleț (Test al —) -> Desen (Teste de—)
Onirism
Tip de activitate mentală automată comparabilă visului*, dar survenind în afara somnului*; constă în imagini, viziuni sau scene animate cărora subiectul le atribuie calitățile unei percepții senzoriale. Termenul îşi găseşte prima utilizare clinică o dată cu E. Lasegue, care asimilează delirul* alcoolicilor cu un vis în stare de trezie. Apoi P. Chaslin arată frecvența asocierii delirului de vis cu confuzia* mentală pe care o consideră însă independentă, în fine, E. Regis descrie delirul oniric cu desfăşurarea sa de viziuni elementare sau organizate la care subiectul participă ca un somnambul, putînd lua
onirism familial
554
operație cognitivă
uneori caracteristici halucinatorii cu o încărcătură afectivă de cele mai multe ori neplăcută, chiar

înfricoşătoare. De origine toxică sau infecţioasă, delirul oniric are de cele mai multe ori o evoluţie progresivă către restaurarea activităţii cognitive normale, întretăiată de manifestări onirice scurte, pentru a ajunge la o amnezie lacunară electivă a acestor faze de activitate patologică. în unele cazuri, se poate păstra sub formă de sechele cu idei post-onirice persistente, susceptibile să evolueze către stări delirante secundare postonirice sistematizate (delir de gelozie, de persecuţie, sau de autoacuzare la alcoolici), într-o formă minoră, activitatea oniricâ se poate observa în anumite stări anxioase, în cazul traumatismelor emoţionale, al accidentelor epileptice, dar cel mai adesea în cazul unor modificări ale vigilenţei*, cum ar fi adormirea cu onirism hipnagogic. J.-F. Allilaire
(D. F.)
Onirism familial —>• Familie
Ontogeneză
Spre deosebire de noţiunea de filogeneză*, care se referă la procesele de evoluţie* şi de achiziţie proprii unei specii, noţiunea de ontogeneză desemnează ansamblul proceselor de dezvoltare* şi achiziţie proprii individului. Filogeneză şi ontogeneză nu sînt independente: achiziţiile individuale nu sînt posibile decît în limitele stabilite de specie, şi invers, procesul specific de achiziţie este mediat de achiziţiile individuale. Opoziţia filogeneză-ontogeneză capătă un sens mai mult sau mai puţin radical dacă procesele de achiziţie corespunzătoare sînt considerate mai mult sau mai puţin autonom unul faţă de celălalt: astfel, în preformismul* ontogenetic, nu există achiziţie individuală veritabilă; dimpotrivă, pentru constructivismul* lamarckian, filogeneză ar putea să nu fie decît un produs derivat al achiziţiilor individuale.
J.-J. Ducret
(D. F.)
Ontogeneză începe cu embriogeneza* continuă cu dezvoltarea postnatală n~ -’ la vîrsta adultă şi, în prezent, există te ^ dinţa de a o prelungi pe întreaga durată " vieţii. Ea integrează, în fiecare moment8 efectele combinate şi indisociabile ale m ’ turizării şi experienţei*, traducînd astfel rezultanta interacţiunilor genetice* şi 6pj genetice*. Etogeneza este dezvoltarea fe. notipului comportamental.
R- Campan
(D. F.)
Operant
Termen introdus de B. F. Skinner pentru a desemna o formă de condiţionare* distinctă de condiţionarea pavloviană*, sau responsivă (respondent). Condiţionarea operantă este caracterizată de legătura între răspunsul operant şi întărire*, primul fiind condiţia celei de-a doua. Prin extensie, se vorbeşte de comportament operant în legătură cu orice comportament a cărui producere este în funcţie de consecinţele* sale.
în laborator, răspunsul operant (sau operantul) este definit de experimentator drept o acţiune* motorie particulară care modifică starea unui manipulandum* (levier de răspuns, cheie de răspuns etc). Frecvenţa sau debitul* şi repartizarea sa în timp au reţinut în mod deosebit atenţia cercetătorilor, în dauna structurii* sau topografiei, al căror interes nu este neglijabil, aşa cum a demonstrat-o luarea în calcul a constrîngerilor specifice*. Chiar şi în cazul operanţilor simpli, utilizaţi în mod curent în lucrările experimentale, definirea unui răspuns operant specifică de fapt o clasă de răspunsuri, în care toate realizările particulare satisfac un criteriu dat (d. ex., forţa minimală exercitată asupra levierului pentru închiderea circuitului), dar pot fi supuse unor variaţii* (d. ex. durata, dacă nu este specificată de criteriu). Aceste variaţii, care sînt mai mult sau mai puţin importante in funcţie de factori diverşi, cum ar fi Pr0’ gramul* de întărire (astfel, sînt mai marcate în programele cu întărire intermitentă* şi în stingere* decît în programele de
t-rire continuă*), permit adaptarea la ’ h mbări în contingenţele* de întărire, n f nit drept clasă de răspunsuri, înveliş - are este loc pentru variaţii, operantul mtg un concept central în perspectiva 6doptată de Skinner a unei analogii între dinamica comportamentelor individuale şi mecanismele evoluţiei* biologice. Extinderea noţiunii de operant la problemele întîlnite în afara laboratorului a condus la analize ale comportamentului infantil în situaţii educative şi şcolare vizînd reperarea consecinţelor în mediu şi la acţionarea asupra acestora din urmă pentru a le modifica pe primele. Aceeaşi abordare a fost aplicată comportamentelor patologice în terapiile comportamentale*.
M. Richelle
(D. F.)
Operativ
Spre deosebire de aspectul figurativ* al funcţiilor cognitive, care este legat de polul acomodant al schemelor*, aspectul operativ caracterizează ansamblul activităţilor de asimilare* prin care subiectul transformă sau organizează realul, în special elementele figurative (percepţii şi imagini) care rezultă din activitatea de acomodare. J. Piaget distinge trei clase mari de activităţi cu caracter operativ: acţiunile senzorio-motorii, acţiunile interiorizate în prelungirea celor dintîi şi operaţiile logico-matematice.

Noţiunea de operativ se deosebeşte de cea de operatoriu* prin mai marea sa extensiu-1f *." Cercetările piagetiene asupra dezvoltării percepţiilor, imaginilor şi memoriei au confirmat primatul operativităţii asupra aspectului figurativ al funcţiilor cognitive. J.-J. Ducret
(D. F.)
Operatoriu
Noţiunea de operatoriu trebuie deosebită eAaceea, mai largă, de operativ*, ea cali-icind gîndirea* copilului parvenit la sta-
plul* operaţiilor concrete*, apoi formale*, nceperea şi ştiinţa care îi sînt proprii sînt §ruPae
p ncp
i US
tiu ml
pp
§ruParea ?' compunerea ac- e î îd
tiu §Parea ?' compunerea ac-
obmlor reale sau în gînd referitoare fie la le«e reale sau propoziţionale, fie la
acţiuni sau operaţii ale subiectului (d. ex., activitatea de compensare a unei acţiuni). Nu orice compunere de acţiuni duce totuşi la o grupare operatorie de pricepere şi de ştiinţă. Pentru aceasta compunerea trebuie să îndeplinească trei condiţii. în primul rînd acţiunile grupate (acţiuni efective sau în gîndire) trebuie să aparţină unei aceleiaşi familii epistemologice, de exemplu acţiuni spaţiale sau acţiuni logice (clasare), în al doilea rînd, fiecărei acţiuni posibile trebuie să-i corespundă o acţiune care îi anulează sau îi inversează rezultatul. De exemplu, serierea de la cel mai mic la cel mai mare, sau de la cel mai mare la cel mai mic a unei colecţii de baghete; sau adăugarea la o clasă* de obiecte considerată pînă atunci a unei alte clase care nu este în intersecţie cu prima, sau dimpotrivă scăderea din clasa totală a acestei din urmă clase. în al treilea rînd, pentru subiectul însuşi, trebuie ca acţiunea pe care o desfăşoară să fie concepută pe fondul existenţei inversului sau reciprocei sale. Această a treia condiţie implică faptul că gîndirea operatorie este simultan gîndire şi operaţie, ştiinţă şi pricepere. Importanţa gîndirii operatorii în funcţionarea inteligenţei* umane se măsoară prin faptul că spaţiul*, timpul*, numărul* (via măsurare, în orice caz), activităţile de aranjare, de discriminare*, de identificare* şi în mod foarte general de relaţionare sînt condiţiile de posibilitate şi instrumentele oricărui schimb intelectual cu mediul. Gîndirea operatorie apare deci ca gruparea cea mai eficientă, atît pe planul memoriei*, cît şi al inteligenţei, a acestor instrumente de schimburi subiect-obiect.
, T _
J.-J. Ducret (S. D.)
Operaţie cognitivă
într-o primă accepţie, desemnează activităţile prin care subiectul compune concepte*, produce o judecată* asupra realităţii sau judecă valoarea de adevăr sau fals a unei credinţe sau a unei propoziţii*, sau meditează, adică deduce o propoziţie ple-cînd de la un ansamblu de premise considerate drept adevărate sau false. într-un
operaţie concretă
opoziţie
sens larg, operaţiile cognitive (sau operaţii intelectuale) poartă asupra aspectului operativ* al oricărei conduite. Alegerile şi strategiile care ghidează recunoaşterea* sau, mai general, activităţile perceptive, transformările imaginilor mentale* sau transformările semiotice*, pe scurt: ansamblul activităţilor zise de tratare a informaţiei*, sînt astfel considerate ca operaţii cognitive, la fel ca şi operaţiile de clasificare*, de judecată şi de raţionament*. Studiul operaţiilor cognitive se înscrie în două cadre de interpretare complementare : abordarea genetico-structurală şi paradigma information processing*-\x\v\. Cea dintîi a dus la descrierea organizării şi competenţelor* structurale ale operaţiilor (în sens larg) acţionînd în cîmpurile percepţiei*, reprezentării*, limbajului* sau inteligenţei* logico-matematice. Operaţiile de seriere*, de exemplu, sînt reunite în aşa fel încît să se poată modela gruparea* pe care ele o constituie cu ajutorul structurii matematice a grupului*. A doua abordare descrie, dimpotrivă, felul în care se înlănţuie diferite activităţi în producerea unui comportament sau a unui şir de comportamente specifice şi modelează cu ajutorul unui program* de ordinator regulile şi cunoştinţele implicite care, într-un context dat, produc înlănţuirea observată.
/.-/. Ducret
(S. D.)
Operaţie concretă
In teoria stadiilor* de dezvoltare* elaborată de J. Piaget, stadiul operaţiilor concrete se situează aproximativ între 5 şi 10 ani şi precedă stadiul operaţiilor formale*. Operaţiile concrete constituie subclasa activităţilor operatorii* prin care subiectul organizează şi concepe obiectele reale (şi nu propoziţionale), cu excepţia activităţilor care determină gruparea reglată a operaţiunilor aparţinînd la

două sisteme distincte (d. ex., operaţiile combinatorii*). Operaţiile concrete se subdivid în două clase mari, logico-aritmetică şi infralogi-că, după cum se referă la ansamblurile de obiecte indivizibile (clasare, seriere, ope-
raţii aritmetice) sau la părţile unui obie descompus în acel moment (cantităţi f zice, operaţii spaţio-temporale, măsurare') Operaţiile concrete se bazează pe o struc tură de grupare* şi se deosebesc în aceast" privinţă de operaţiile formale, care se ba zează pe structura grupului INRC*.
J.-J. Ducrei
(S. D.)
Operaţie formală
în sistemul stadiilor* elaborat de J. Piaget nivelul operaţiilor formale (sau stadiul ope-ratoriu formal), care apare spre 11-12 ani marchează încheierea dezvoltării cognitive*. Caracteristica principală a gîndirii formale, în comparaţie cu gîndirea concretă* din care provine, este o răsturnare a raportului existent între posibil* şi real. Pe cînd la nivelul operator concret ceea ce este considerat ca posibil este o simplă prelungire a realului cunoscut de către subiect, la nivelul operator formal realul atestat nu este decît un caz particular aparţinînd unui ansamblu de posibile mult mai larg şi calculabil in abstracta numai de raţionament*. Această detaşare în raport cu realul perceput permite subiectului să raţioneze asupra unor ipoteze şi să efectueze mental operaţii asupra unor operaţii („combinaţii", deci clasificări* de clasificări, precum şi „permutaţii", adică serieri* de serieri). La nivel structural, gîndirea formală se caracterizează prin grupul
J-E.Gombert
(S. D.)
Operaţie intelectuală
tivă
. Operaţie cogni-
Operaţionalism
Este o versiune a pozitivismului logic propusă, în 1927, de fizicianul american P. W. Bridgman, în care acesta propune să fie substituit definiţiilor conceptelor ansamblul operaţiilor concrete care duc * elaborarea lor. Astfel, lungimea este redusă la operaţiile de măsură* care o finesc. S. S. Stevens s-a inspirat din p '
ceasta concepţie la elaborarea teoriei
ale a măsurii.
Operaţionalismul 1-a influenţat şi pe E. C. Tolman, care definea psihologia ca studiul
• niului de operaţii* care permit să se treacă de la stimul* la răspuns*. în felul
r 'ta se şterge deosebirea între lumea reală si reprezentarea* mentală: de o parte şi de
Ita nu există decît ansambluri de operaţii care pot « enunţate. p ^^
(S. D.)
Opiaceu
Drog* de origine naturală sau sintetică avînd proprietăţi similare cu opiul sau cu principalul său ingredient activ, morfina. Opioi-zii corespund moleculelor biologice produse de organismele vii şi care acţionează Ia nivelul diferitelor organe (printre care şi creierul) ca mediatori* şi prin receptorii* asupra cărora acţionează opiaceele. Opiaceele sînt adesea desemnate prin termenul învechit de narcotice.
M. Le Moal (S. D.)
Opinie
Opinia este o conduită verbală izolată, legată de unele procese evenimenţiale. Ea este expresia unei atitudini* faţă de un obiect în general controversat şi poate să se schimbe după împrejurări. Opinia este culeasă cu ajutorul unor chestionare* elaborate în scopul de a suscita luări de poziţie clare, de a cunoaşte unele conduite obiective sau de a studia în mod explicit aspecte de ideologie. Sondajele* de opinie slnt destinate surprinderii statistice a po-z'ţiei unei populaţii faţă de un eveniment sa" o situaţie anume. '
G. Moser
(S. D.)
c J endogen
le endn6 Peptide* care cuprinde morfine-enkef .?ene' endomorfînele, endorfinele, rotrofi IC> dinorfineIe- dermorfina, ki-pare a *' caseim°rfina etc. şi, după cît se
?ene f,717OrfineIe' Sa" substantele endo-"'1 antagonist* celui al opiaceelor.
L
în general, opioizii endogeni au în structura lor pentapeptida enkefalină şi acţionează asupra unor receptori specifici: acţiunea lor este blocată de antagonistul morfinei, naloxona. Aceste diverse molecule provin din precursorii cu greutate moleculară mare; se disting trei familii de peptide opioide endogene:

1. derivaţii pro-opiomelanocortinei: beta, alfa, gama-endorfinele;
2. derivaţii proenkefalinei: met-, leu-, met-arg-fe-enkefalina;
3. derivaţii prodinorfinei: dinorfinele A şi B, alfa- şi betaneodinorfinele. Majoritatea acestor molecule se găsesc în neuronii identificaţi ai sistemului nervos şi, la periferie, la nivelul sistemului nervos periferic şi de glande endocrine. Statutul lor de neurotransmiţător* este sugerat de rolurile lor variate în comunicarea* neuronală, de eliberarea lor sinaptică şi de interacţiunea lor cu receptorii specifici. Trebuie să amintim că betaendorfina este coeliberată de celulele apofizei anterioare cu ACTH*-ul, în situaţii de stres* şi în diferite stări de activare* şi de adaptare* şi că enkefalinele sînt eliberate din abundenţă plecînd de la glanda suprarenală. Rolul funcţional al acestor diferite molecule face să reiasă acţiunea lor în fiziologia durerii*, a proceselor de ajustare* şi de adaptare, a proceselor de ataşament* din ontogeneză* şi, evident, în toxicomaniile* cu opiacee. ,

M. Le Moal (S. D.)

Opoziţie

în psihologie, desemnează comportamentele anumitor pacienţi care manifestă opoziţie la orice fel de examinare şi, în general, la orice contact social (v. Psihopatie). Expresia „perioadă de opoziţie" este, de asemenea, folosită pentru a califica anumite atitudini de respingere a lumii adulte, caracteristice unor perioade din copilărie şi din adolescenţă*.

In logică, se afumă că două elemente sînt în opoziţie dacă între ele există o relaţie de excludere mai mult sau mai puţin puternică. Poate fi vorba de concepte* (viu/mort), de

optică ecologică

unităţi lingvistice* (bas/pas) sau de propoziţii* („el vine" / „el nu vine"). Opoziţiile pot fi clasate în felul următor:

1. propoziţii contrare: p şi q sînt contrare, dacă nu pot fi adevărate împreună, dar pot fi amîndouă false (ex.: „acest obiect este negru" / „acest obiect este alb"; obiectul poate fi în realitate roşu);
2. propoziţii subcontrare: acestea nu pot fi amîndouă false, dar pot fi adevărate luate împreună (ex.: „este voie să pleci în călătorie" / „nu este obligatoriu să pleci în călătorie"; într-adevăr, poţi sta acasă);
3. propoziţii contradictorii: acestea nu pot fi nici adevărate, nici false luate împreună (ex.: „Napoleon a murit la Paris" / „Napoleon n-a murit la Paris").

în uzul comun pot fi întîlnite opoziţii mult mai nuanţate: divergenţe, minciuni, dezminţiri, contraste şi încă multe altele.

J.-B. Grize

(S. D.)

Optică ecologică -» Vedere

Opticogeometrică (Iluzie —)

Categorie de iluzii* perceptive în domeniul vizual, care se referă la configuraţii* regulate, „geometrice", cum ar fi formele* bune, dreptele paralele etc. Termenul vine de la J. J. Oppel, la mijlocul secolului al XlX-lea. Iluzia lui Miiller-Lyer, în care două lungimi de undă egale sînt percepute ca diferite din cauza adăugării la extremităţile lor a unor pene convergente sau divergente, este un exemplu bine cunoscut. Iluziile opticogeometrice sînt deosebit de izbitoare pentru că percepţia aici se depărtează de datele fizice uşor de măsurat

în mod obiectiv. ,,, ,,. , ,,

M. Richelle

(S. D.)

Optimizare

Există în biologie, la baza modelelor* de optimalitate, la care apelează de altfel ştiinţele economice, ipoteza generală că evoluţia* prin selecţie naturală are ca efect optimizarea unuia sau mai multor caractere, îndeosebi comportamentale, la organismele vii.

în studiul comportamentului* animal, problema generală este de a determina ce valori trebuie să ia n variabile* XI, X2 ... Xn (caracteristici comportamentale) supuse unor constrîngeri (ecologice, fiziologice), astfel încît să maximizeze sau să minimizeze o funcţie zisă funcţie obiectivă F (XI, X2 ... Xn) (valoare de supravieţuire, cantitate de energie, satisfacere), într-un exemplu clasic, un animal de pradă dispune de un timp limitat pentru a vîna două categorii de pradă: PI şi P2; de aici existenţa unei constrîngeri asupra cantităţilor respective de pradă pe care el este susceptibil să le consume. Funcţia „obiectiv de maximizat" este, de exemplu, cantitatea de energie pe care prădătorul şi-o ia din prăzi sau satisfacţia pe care o încearcă după ce a consumat atît din PI şi atît din P2. Problema astfel pusă constă în a găsi meniul optimal, adică acele cantităţi care maximizează această energie sau această satisfacţie.

Atunci cînd ipotezele de optimizare sînt suficient de simple, modelele de optimalitate pot fi construite în cadrul unui formalism matematic (programare matematică, teoria jocurilor*, optimizare statică sau dinamică). în cazuri prea complexe, aceste modele trebuie prezentate sub formă de organigrame şi

redactate în limbajele de programare* adecvate (LISP*, PROLOG).
Comparînd comportamentele modelelor care prezintă, prin simulare*, adaptările* organismelor vii la comportamentele organismelor înseşi, poate fi evaluată pertinenţa ipotezelor făcute asupra structurii mode-iului de optimalitate. A m Ahmadi
(S. D.)
Optometru
Aparat care serveşte la măsurarea caracteristicilor refractive ale ochiului şi la aprecierea gradului de ametropie* a acestuia-Este vorba de un refractometru care foloseşte optotipurile*. Anumite optometre necesită participarea subiectului (judecata asupra clarităţii sau aspectului ceţos al testului propus), iar altele sînt obiective (of-
559
oral
servarea luminii reflectate pe retina su-biectului).
R
(S. D.)
Optotip
Optotipurile sînt nişte teste grafice folosite pentru a măsura acuitatea* vizuală: inele rupte (la Landolt), cîrlige (la Snellen), E sau diferite litere ale alfabetului, cifre, reţele de bare verticale, figuri geometrice, diverse desene. Aceste figuri, cu un contrast* în general maximal în raport cu fondul, sînt prezentate pe panouri luminate, pe plăci translucide sau proiectate pe ecran, în serii de mărime descrescîndă după o progresie lineară sau geometrică. Optotipurile au fost concepute pentru vederea la distanţă (lectura la 4 sau 5 metri) şi pentru vederea de aproape (lectura la 35 sau 40 de centimetri). D „ .
R. Gemcot
(S. D.)
Oral (Stadiu —)
în concepţia lui S. Freud, primul stadiu al dezvoltării* sexualităţii* infantile, în care cavitatea buco-faringiană şi buzele constituie zonă erogenă* şi în care plăcerea este oferită de excitaţia care însoţeşte activitatea de supt al mamelonului matern sau a substitutului acestuia, biberonul. De notat că gura rămîne o zonă erogenă vizibilă, pe cînd celelalte zone erogene sînt sau vor fi ascunse. Anumiţi autori preferă să vorbească de erotică sau de problematică orală mai degrabă decît de stadiu. în scrisorile adresate lui W. Fliess din 6 decembrie 1896 şi din 14 noiembrie 1897, S. Freud enunţă pentru prima dată ideea de zonă erogenă pregenitala*; el descrie două dintre acestea, gura şi anusul. în Trei eseuri asupra teoriei sexualităţii, în '905, el analizează procesele psihice în acţiune la sugar prin ceea ce el numeşte «sexualitatea orală" şi care se menţin la adult ca factori de excitaţie sexuală în anu-mlte perversiuni, dar şi în plăcerile preliminare satisfacerii genitale: sărut, mîn-giiere a mamelonului, supt al organelor pnitale. O dată cu suptul degetului mare cu autolegănarea), sugarul îşi găseşte
un substitut al sinului absent, îşi face din deget o a doua zonă erogenă, se desprinde de dependenţa maternă prin autoerotism* şi îşi procură o primă plăcere de tip mas-turbator. Cu ocazia reeditării lucrării Trei eseuri asupra teoriei sexualităţii, în 1915, S. Freud vorbeşte despre un stadiu sau o organizare oral(ă) canibalic(ă). El consideră că pulsiunea sexuală îşi are ca sursă corporală gura; ca obiect, sînul; ca scop, încorporarea. Excitaţiei specifice zonei erogene bucale, S. Freud îi adaugă deci luarea în considerare a unei relaţii de obiect speciale cu privire la modul a mînca-a fi mîncat. Fantasmele sexuale orale apar atunci mai mult ca reprezentări decît ca nişte cauze ale relaţiei de obiect în acţiune, în 1924, K. Abraham a divizat stadiul oral într-un stadiu oral precoce, preambivalent, dominat de plăcerea suptului, corespun-zînd primului semestru din viaţă, şi un stadiu sadic-oral sau canibalic, concomitent cu creşterea dinţilor, o dată cu apariţia dorinţei de a muşca, angoasei de distrugere a obiectului iubit şi de a fi la rîndul său devorat de el. Dezvoltînd aceste idei, M. Klein situează apogeul sadismului (oral şi anal) încă din primul trimestru; ea renunţă la noţiunea de stadii ale dezvoltării pulsionale în favoarea celei de poziţii* între care oscilează aparatul psihic; stadiului oral i se substituie prima trecere de la poziţia para-noid-schizoidă* la poziţia depresivă*. Să revenim la stadiul oral precoce. Acesta este marcat de relaţia de obiect a înghiţi-a fi înghiţit, de angoasele golirii şi distru-gerii, de mecanismele de apărare cum ar fi clivajul*, proiecţia*, dezmembrarea, fragmentarea. Stadiul sadic-oral este caracterizat prin relaţia de obiect a devora-a fi devorat, prin angoasa fragmentării, prin apariţia identificării proiective* şi a reparaţiei*. Fixaţia la stadiul oral se traduce printr-o personalitate caracteristică prin egocentrism, pasivitate, aviditate, dependenţă şi o trebuinţă continuă de iubire incondiţională; regresia la stadiul oral precoce poate duce la schizofrenie*, în timp ce regresia la stadiul sadic-oral deschide calea psihozei maniaco-depresive*, ma-
oralfabetism
560
niei, ipohondriei, depresiilor*, maladiilor

psihosomatice*. .
F D. Anzieu
(S. D.)
Oralfabetism
Concept creat pentru a-1 nuanța pe cel de analfabetism*. Opoziția alfabet/analfabet s-a dovedit într-adevăr prea simplă pentru a reda realitatea, mai ales în ceea ce priveşte evantaiul competențelor* posibile în practica lecturii* şi a scrisului. Conceptul de oralfabetism este folosit în două accepții:
1. atunci cînd un individ stăpîneşte una sau mai multe limbi orale;
2. atunci cînd un individ ştie să vorbească şi să citească într-o limbă, dar nu poate să scrie.
Acest concept oferă avantajul de a introduce o categorisire în interiorul vastului ansamblu acoperit de cel de analfabetism. El este adesea confundat, pe nedrept, cu cel de analfabetism funcțional, pe care nu-1 acoperă decît parțial.
P.-M. Dumont (S. D.)
Oralitate -> Aviditate
Ordalie
în ordalia din Evul Mediu, puterea suverană făcea apel la judecata lui Dumnezeu, în timp ce în conduita ordalică subiectul se plasează ca stăpîn al destinului său, printr-o miză de viață sau de moarte. Toxicomani, sinucigaşi, delincvenți fac apel la o putere exterioară pentru a obține o judecată absolută care îi situează în afară şi dincolo de dependență, de legea simbolică şi de justiția umană. Conduitele de asumare de risc mortal articulează în acelaşi timp o dorință şi o căutare de regenerare şi de independență cu o speranță de renaştere şi de autozămislire. Această dorință şi această speranță de a reîncepe totul o dată cu revenirea la viață întrețin o fantasmă ordalică. Subiectul caută ca prin supraviețuirea sa să-şi dovedească valoarea intrinsecă făcînd-o recunoscută de puterile transcendente ale destinului.
J. Selosse
(S. D.)
Ordinală -> Scală de măsură
Ordine a cuvintelor
Avînd în vedere natura acustică a mesajului* verbal, unitățile sale trebuie să fie ordonate secvențial (concatenate). Această constrîngere substanțială este exploatată în mai multe scopuri de către limbi. Ea poate avea o funcție semnificativă; ordinea cuvintelor este atunci un semnificam* ca oricare altul. în limba franceză el marchează nu numai rolurile sintactice (subiect, complemente), ci şi statutul de tema* sau defocus* (ultimul termen la dreapta în sintagma* verbală este focus în minus). Ea poate îndeplini şi funcții pragmatice*: ordinea cuvintelor contribuie la optimizarea lanțului în vederea prelucrării sale perceptive sau mnezice (cuvintele scurte sînt plasate înaintea celor lungi pentru a se reduce timpul de memorare; două elemente sînt permutate pentru a se evita o ambiguitate structurală; se plasează un termen într-o poziție insolită pentru a-i mări proeminența perceptivă, ceea ce ține loc de simptom expresiv etc).
A. Berrendonner
(S. D.)
Organ al lui Corti ->• Audiție
Organ (Nevroză de —)
Termen introdus de F. Alexander în 1950 pentru a desemna patologia psihosomatică* evitînd să distingă prin cuvîntul însuşi psihe şi soma, şi mai ales pentru a o distinge de fenomenele de conversie isterică*. Contrar acestora, nevroza de organ nu comportă o expresie simbolică, dar dacă este definită ca un răspuns fiziologic al organelor viscerale la o revenire constantă sau periodica a unor stări emoționale, trebuie adăugat: în raport cu inconştientul. Reluată de O. Fenichel, această noțiune nu prea se mai foloseşte în zilele noastre. I se preferă, de obicei, termenul de patologie psihosomatică* în sensul strict.
B. Brusset
(S. D.)
Organism -> Biologie
orientare
Organizare / Organizație
S'stem social care are o structură ierarhică oinplexă şi care operează într-un ambient cultural, politic, legal, economic şi tehnologic cu care interacționeză continuu. Organizația este compusă din indivizi şi din grupuri*, atît din grupuri formale care apar clar pe organigrama sa, cît şi din grupuri informale, dar cu toate acestea influente. Ea are unul sau mai multe obiective. Pentru a le atinge, indivizilor şi grupurilor care formează organizația li se atribuie diferite funcții şi roluri. Activitățile lor sînt definite prin reguli şi constrîngeri şi coordonate în mod rațional şi finalizat. Durata de viață a organizațiilor nu

este limitată la îndeplinirea unei activităţi sau a unui scop precis. Organizaţiile îşi redefinesc mereu obiectivele şi mijloacele de care dispun pentru a le atinge, tot aşa cum se modifică şi compoziţia membrilor lor şi caracteristicile structurii lor sociale.
C. Levy-Leboyer
(S. D.)
Organizator psihic
Acest concept descrie şi analizează unele stadii* critice sau unele succesiuni în dezvoltarea* psihică. R. Spitz îl introduce în jurul anului 1928, în cercetările sale asupra embriogenezei eului*. Semnificaţia epocilor specifice în timpul cărora se produce o reorganizare a structurii psihice îl determină să definească organizatorul psihic ca rezultat al unei integrări încheiate. Indicatorii creaţiei celor trei organizatori psihici sînt: apariţia către vîrsta de trei luni a răspunsului-surîs la comportamentul matern; reacţia de angoasă, către opt luni, la apropierea unei figuri omeneşti necunoscute, văzută din faţă; achiziţia gestului de nu, către 12-15 luni. în studiul său din •938, J. Lacan susţine că toate complexele* inconştiente joacă un rol de „organizator" al dezvoltării personalităţii*, al psihologiei şi al psihopatologiei familiale: com-Plexul sevrajului, complexul intrusului, complexul Oedip şi imagos sînt succesiuni e structuri care îmbină poziţiile corelati-Ve ale subiectului si ale celuilalt.
Mai recent, acest concept a permis să se analizeze organizarea, structura şi dezvoltarea formaţiunilor şi proceselor psihice inconştiente în cadrul grupurilor. O primă teoretizare a acestui concept a fost propusă în 1970 de R. Kaes: grupurile interne* au o funcţie de organizator psihic
în aparatul psihic grupai*.
R. Kaes
(S. D.)
Orientare
Psihologia se interesează, pe de o parte, de sensibilitatea organismelor la orientarea sti-mulilor, adică poziţia lor în raport cu o axă de referinţă, iar pe de altă parte, de capacitatea organismului de a-şi repera poziţia în spaţiul deplasărilor* sale. Sensibilitatea la orientarea stimulilor a fost ea însăşi studiată din diferite unghiuri: în psihofizio-logie*, cu privire la descoperirea detectorilor* de orientare; în psihologia percepţiei*, prin studiul constantelor* de formă, în ciuda modificărilor de orientare ale obiectelor; şi în psihologia cognitivă*, prin metodele de rotaţie* mentală. Ea este strîns legată de strategiile de prelevare a informaţiei, mai ales cu ajutorul mişcărilor oculare*. Capacitatea de orientare în spaţiul deplasărilor a făcut de mult timp obiectul unor cercetări experimentale la animal, mai ales cu ajutorul labirinturilor*, care au dus la concepţiile moderne privind reprezentările* spaţiului sau hărţile cognitive*. Cercetări paralele s-au făcut recent şi la om, de exemplu, în contextul unor spaţii urbane familiare sau noi. în sfîrşit, etologia s-a plecat asupra capacităţilor remarcabile de orientare de care dau dovadă diferitele specii animale în conduitele lor de căutare a hranei, de reîntoarcere la adăpost şi de migraţie*. Sarcina cercetătorului este, în fiecare din aceste contexte, de a identifica indicii senzoriali, strategiile perceptivo-mo-torii şi procesele cognitive* (mai ales mnezice*) în cauză. în sfîrşit, deteriorările patologice ale orientării în spaţiu fac parte din tablourile clinice ale demenţelor senile şi ale anumitor vătămări cerebrale (v. Ta-xie, Tropism, Cineză). M
(S. D.)
orientare profesionala
562
Orientare profesională
Activitate de consiliere destinată adolescenţilor şi adulţilor pentru a-i ajuta să ia o hotărîre în privinţa vieţii lor profesionale. Ea se desfăşoară pe trei planuri: stimularea eforturilor active de informare asupra meseriilor, carierelor şi propriei persoane; ajutorul în obţinerea de lămuriri asupra formelor de pregătire, exigenţelor meseriilor, debuşeelor; elaborarea unor date descriptive asupra aptitudinilor*, personalităţii*, intereselor* şi motivaţiilor* individului şi examinarea împreună cu el a acestor informaţii în aşa fel încît el să le integreze în planurile sale de formare şi de carieră. C. Levy-Leboyer
(S. D.)
Orientare şcolară
Componentă logică a raţionalizării moderne a şcolarităţii*, demersul de orientare a fost instituit în Franţa începînd din 1920. El răspunde unei duble constatări impuse încă de la sfîrşitul secolului al XIX-lea: alegerea studiilor corespunde adesea foarte puţin cu aptitudinile* şi cu gusturile elevilor şi dă naştere la întîrzieri, eşecuri, dezgust, criză de identitate; ea indică, în familii, o logică de reproducere sau de ascensiune socială puţin compatibilă cu prospectarea raţională a „pepinierei de talente" pe care o cere competiţia internaţională. Termenii contradicţiei rămîn pînă astăzi neschimbaţi: se doreşte angajarea egalitară a fiecărui individ pe calea sa proprie; nu se renunţă la a se înscrie acest angajament în procesul inegalitar şi planificat al plasării sociale.
D. Hamehne

(S. D.)
Orientat spre obiect -» Limbaj orientat spre obiect
Orizont temporal ->• Temporal
Orologiu intern
Observarea ritmurilor* biologice şi, în multe cazuri, a caracterului lor endogen a condus Ia postularea existenţei unor mecanisme interne, metaforic denumite orologii, asigurînd acestor fenomene ciclice indispensabila lor bază de timp. Progresele cronobiologiei*, dacă nu au elucidat ne deplin natura acestor orologii, au conturat totuşi cînd anumite structuri nervoase im-plicate (glandă pineală la păsări, nuclei suprachiasmatici la mamifere), cînd mecanisme oscilatorii la nivel celular, respectiv molecular.
După exemplul a ceea ce se întîmplă cu ritmurile biologice, se poate invoca unul sau mai multe orologii interne pentru a explica diferitele forme de reglări temporale* dobîndite sau de estimare* a timpului la animale şi la om. Cu toate acestea, astăzi nu sîntem în măsură să precizăm substratul neural. Astfel, unii cercetători au propus să se procedeze cu prudenţă, invocînd ipoteza unui orologiu comportamental: subiectul care etalează o reglare temporală ar fi ghidat nu de unele orologii interne, ci prin controlul discriminativ al propriilor sale comportamente, conduite înlănţuite unele cu altele sau repetate jucînd rolul de repere (conduite colaterale*). Se vorbeşte, în fine, de orologiu extern atunci cînd subiectului i se provoacă o stimulare exterioară care prezintă o variaţie detectabilă în funcţie de timp (d. ex., atenuarea graduală a intensităţii luminoase); animalul exploatează această informaţie aşa cum subiectul uman utilizează un orologiu.
M. Richelle (L. C. L.)
Ortocineză -» Cineză
Ortofonie
în sens etimologic, reeducare a vorbirii*-Mai general, acest termen desemnează cîmpul vast al terapeuticilor limbajului*-La intersecţia psihologiei, medicinei, pedagogiei* şi lingvisticii*, ortofonia acoperă ansamblul demersurilor referitoare la reeducarea* atît a limbajului oral, cît şi a limbajului scris, la copii ca şi la adulţi-Termenul este folosit şi pentru a desemna disciplina care are ca obiect specific studiul tulburărilor de dezvoltare sau dobîndite ale limbajului oral şi scris. în anumi-

te ţări francofone (d. ex., Elveţia, Belgia) (si România — n.t.), se foloseşte termenul de logopedie.
M ^^
(S. D.)
Ortogeneză
Doctrină formulată de K. Eimer, în 1897, conform căreia dezvoltarea* organismului ar fi reglată de un program biologic predeterminat ; toate direcţiile de dezvoltare ar fi prevăzute de acest program, dar realizarea lor (trecerea de la o formă de alta) ar depinde totuşi de acţiunea unor factori externi.
Acest termen a fost reluat de N. Pende, într-o perspectivă de biotipologie, pentru a desemna orientarea electivă a evoluţiei* care duce la emergenţa* unor tipuri biologice specializate.
J.-P. Bronckart
(S. D.)
Ortopedagogie
Termenul ortopedie fusese propus în secolul al XVIII-lea pentru a desemna arta de a îndrepta (instrui) copiii. Dar o fantezie etimologică 1-a legat de latinescul pes, pedis (picior) şi cuvîntul s-a fixat în uzul său actual. De unde alegerea discutabilă din punct de vedere semantic a termenului de ortopedagogie. Abandonarea practică a termenului în favoarea lui guidcmce (= îndrumare*), de acum francizat, nu e fără legătură cu puţina favoare de care se bucură în mediile contemporane ale educaţiei noţiunea de îndreptare, cu aversiunea lor pentru ujicle practici de corecţie legitimate de referirea la o rectitudine esenţial-mente socială, căreia i se denunţă caracterul convenţional şi chiar opresiv.
D. Hameline
(S. D.)
Ortopedie -> Ortopedagogie Oscilaţie -> Alternanţă funcţională Osmoreceptor -» Olfacţie
Output
Termen englezesc trecut în uzul ştiinţific în limba franceză (ca şi în limba română — n.t.), deşi poate fi redat perfect prin ieşire, şi care desemnează rezultatul final sau produsul unui dispozitiv oarecare de transformare sau de prelucrare a unor elemente introduse la intrare, sau input*. în psihologie, acest termen a fost adesea substituit termenului de răspuns*, şi chiar celui de comportament* în vocabularul psihologiei cognitive*, după cum input s-a substituit lui stimul*. Acest uz sugerează că output nu reprezintă decît finalizarea unui proces* indirect observabil de tratare a informaţiei*, proces a cărui analiză ar constitui, cu mult mai mult decît output-\i\ însuşi, adevăratul obiect al cercetării psiho-

l0glCe" M. Richelle
(S. D.)
p
Pacient declarat —>• Bolnav identificat
Pal
Termen introdus de G. von Bekesy pentru a desemna unitatea fiziologică a sensibilității tactile la vibrație* şi care corespunde intensității liminare* a unei vibrații cu frecvența* standard de 10 Hz.
M. Richelle (G. D. s.)
Paleocortex -» Cortex Paleopallium -> Amigdală
Paleopsihologie
Domeniu al psihologiei care are ca scop să reconstruiască, prin inferențe şi analogii, caracteristicile psihologice ale omului preistoric. Paleopsihologia apelează la paleontologie, antropologie fizică şi culturală, arheologie, etologie şi psihologie comparată. Ea se îmbogățeşte, de asemenea, cu cunoştințele privind capacitățile cognitive* ale omului actual, care permit, de exemplu, determinarea condițiilor cognitive minimale ce autorizează factura unui asemenea tip de unealtă* litică.
M. Richelle (G. D. S.)
Palestezie
Sensibilitate tactilă la vibrație*. Termenul este puțin folosit de cînd cercetările moderne privind sensibilitatea cutanată se bazează efectiv pe studiul stimulărilor vibratorii şi
definesc caracteristicile receptorilor* ca sensibilitate electivă la anumite benzi critice de frecvență* a vibrațiilor.
M. Richelle (G. D. s.)
Palicinezie
Reproducere repetată de către subiect* a propriului gest* abia efectuat; repetare a frazei enunțate de către sine însuşi: pali-lalie. Este vorba de conduite patologice, caracteristice pentru anumite tulburări motorii ale mezencefalului*. Actele de palicinezie şi palilalie trebuie să fie bine diferențiate de conduitele caracteristice nivelului de dezvoltare* normală pe care H. Wallon le-a denumit „stadiul ecoului" (începînd de la 9 luni) şi pe care el îl consideră ca trecător: ecopraxie*, ecomimie, ecolalie*. Este vorba de o repetare imediată şi exactă a gesturilor sau sunetelor care abia au fost văzute sau auzite. Pe de altă parte, ultimele elemente ale unității sînt singurele reproduse. Aceste conduite se observă şi în stările de confuzie* mentală.
Aceste două categorii de manifestări trebuie diferențiate de o alta care pare să aibă în plus o structură de tip intermediar între cele de mai sus: spre 3-4 luni, copilul repetă sunetele şi gesturile pe care abia le-a produs, dacă un altul le reproduce imediat după el.
E. Jalley
(G. D. S.)
Palilalie -> Palicinezie
565_____
palpebral (Reflex —)
Reflex* de închidere a pleoapelor, declanşat de orice stimul* care prezintă o amenințare potențială pentru receptorul ocular: obiect care se apropie de ochi, lumină puternică, jet de aer etc. De asemenea, el face parte din reacția de tresărire* declanşată de o stimulare vizuală sau auditivă intensă şi neaşteptată. A fost adesea utilizat în condiționarea* pavloviană*, în special Ia om, datorită comodității sale. Reflexul palpebral se diferențiază de clipitul spontan al pleoapelor, care se produce la intervale neregulate, cu o frecvență* care variază după contextul psihologic (stres*, atenție*). Clipitul spontan este acompaniat de o reducere a sensibilității de origine centrală (suprimare* vizuală).
M. Richelle (G. D. S.)
Panică (Stare de —, Atac de —)
Termen care defineşte o teroare foarte mare şi neaşteptată, în genere irațională şi avînd caracter colectiv. Introdus în vocabularul clinic al limbajului psihiatric pentru a desemna un tip special de stare anxioasă după anumite criterii definite cu precizie în clasificarea făcută în DSM (Manual diagnostic şi statistic al tulburărilor mentale). Corespunde descrierii simptomelor accesului de angoasă*, prezentat de S. Freud cu excluderea tuturor manifestărilor intercritice care completează tabloul clasic al nevrozei de angoasă, considerate în acest cadru ca o altă tulburare denumită anxietate generalizată. Această subdivizare a diferitelor tipuri de tulburări de anxietate, deseori intricate în clinică, are în vedere relevarea conceptului foarte general de angoasă şi explicarea intervențiilor terapeutice distincte — revelatoare de mecanisme psihopatologice
îferite — pe care aceste manifestări cli-j"ce le impun. Clasificările recente îi atribuie un loc central, considerîndu-se agora-
°bia şi diferitele simptome fobice drept complicații ale stării de panică.

./. -F. Allilaire (G. D. s.)
paradă
Pansexualism
Cuvînt utilizat adesea în cursul polemicilor care au conturat apariţia psihanalizei: se întrezărea aici o concepţie despre om care reducea natura acestuia la sexualitate. C. Jung a fost, printre primii, tentat să denatureze conceptul de libido*. Mai tîrziu, din raţiuni religioase şi politice, ca şi datorită unei neînţelegeri de factură intelectuală, imaginea pansexualismului a persistat; fără sexualitate, psihanaliza ar fi devenit acceptabilă; s-a recurs atunci la o rearanjare a conceptelor pe o bază mai convenabilă, fără a se respecta unitatea şi
ordinea lor.
R. Doron
(G. D. S.)
Panurgism -> Contagiune
Paracontrast
Fenomen de mascare* parţială sau totală a unui stimul luminos de către un altul, simultan sau anterior (20 pînă la 30 mili-secunde) faţă de primul. Este vorba de un efect proactiv opus metacontrastului*.
R. Genicot
(G. D. S.)
Paradă
Se numesc paradă acele manifestări formalizate şi spectaculare, distincte, cu puternică valoare expresivă, care intervin în relaţiile sociale, în competiţia sau cooperarea intraspecifică. Animalul emiţător îşi afişează sau expune declanşatorii* în combinări de gesturi ostentative, relevînd modele de coloratură şi de ornamentaţie structurale şi accentuate prin elaborări sonore. Datorită specificităţii lor, ele asigură coeziunea grupului social şi separarea repro-ductivă a speciei. Datorită nonambiguităţii lor, ele asigură circulaţia informaţiei. Datorită valorii lor expresiv-simbolice, ele exprimă intenţiile şi controlează emoţiile, în competiţia teritorială* sau ierarhică*, ele au ca obiectiv să se substituie luptelor cu adevărat păgubitoare. în relaţiile de grup, ele avertizează congenerii despre iminenţa unei acţiuni şi asigură sincronizarea ansamblului. în relaţiile sexuale, ele
paradigmatic
566
paralaxă
potolesc şi atrag partenerul, controlează şi redirijează agresivitatea latentă, asigură recunoaşterea, întăresc coeziunea. Comportamentele şi ceremoniile de paradă implică numeroase elemente care susţin procesul de ritualizare*. Se întîlnesc, în special, activităţi infantile (cerinţă* alimentară), parentale (ofrandă* alimentară, folosirea materialelor pentru construirea cuibului), de toaletare (curăţirea penelor) care, apărînd la început ca activităţi de deplasare* în situaţii de întîlnire socială, sînt integrate în paradă sub formă simbolică (v. împerechere*). Folosirea frecventă (dar nerecomandabilă) a termenului display în franceză şi în germană este datorată rolului pe care l-au jucat ornitologii britanici în studiul şi popularizarea noţiunii de bird display, sau paradă la păsări.
J. -C. Ruwet
(G. D. S.)
Paradigmatic —» Paradigmă
Paradigmă
în psihologie, indică o procedură metodologică ce constituie un model de referinţă pentru concepţia cercetărilor experimentale (d. ex., condiţionarea instrumentală* sau transferul în oglindă). Adjectivul paradigmatic este folosit într-un sens apropiat pentru a desemna caracterul tipic (sau caracterul „exemplar") al unui obiect, al unui comportament sau al unui caz* clinic, în lingvistică*, acest termen se aplică unei clase de unităţi (morfemele*, în special) care pot fi substituite unele prin altele într-un cotext* dat, păstrîndu-şi caracteristicile generale ale structurii (mai ales ale frazei*) în care ele se insera. El este preferat termenului sinonim de asociaţii* propus iniţial de către F. de Saussure. Din perspectiva epistemologică* a lui T. S. Kuhn, paradigma se defineşte ca mod de explicaţie* care domină într-o comunitate ştiinţifică, într-un anumit moment al dezvoltării istorice a unei discipline particulare, în calitate de corp organizat de concepţii logic sau empiric satisfăcătoare, ea are o funcţie euristică: generare de
ipoteze* operaţionale, de metodologii* s' criterii de validare*. în calitate de produs al „curentelor de gîndire" dominante şi al ideologiei*, ea este, de asemenea, implicată în fenomenul de adeziune: cînd credinţa* din care ea decurge este bulversată de intruziunea unor contradicţii* interne sau externe, se produce o veritabilă „revoluţie ştiinţifică.
J. -P. Bronckart şi E. Jalley (G. D. S.)
Paradox —» Iluzie perceptivă

Paradoxală (Comunicare —)
Palo-Alto este un cartier al oraşului San Francisco, care a dat numele său unui grup de cercetători angajaţi în special la spitalul psihiatric al „Veterans Administra-tion", de pe lîngă Universitatea Stanford. Iniţiatorul, în 1949, este etnologul G. Ba-teson, ex-soţul lui M. Mead. începînd din 1952, cu J. H. Weakland şi J. Haley, acest grup se interesează de paradoxurile comunicării* la animal şi la om. El publică în 1956 articolul Toward a Theory ofSchizo-phrenic, care lansează teoria double bind* şi face din logica paradoxală o caracteristică esenţială a comunicaţiilor în interiorul familiilor în care unul sau mai mulţi membri sînt schizofrenici. Don D. Jackson reuneşte grupul în 1959 şi fondează Men-thal Research Institute (MRI), care se consacră formării terapeuţilor familiali siste-mici, cercetării clinice şi dezvoltării logicii comunicaţiilor în cadrul teoriei sistemelor. în MRI s-au integrat atunci V. Satir şi P. Watzlawick. Acesta din urmă, prin lucrările sale, a făcut cunoscute lucrările grupului de la Palo-Alto, pe care el le sistematizează cu ajutorul noţiunii de pragmatică* a comunicării. Paradoxul este o propoziţie adevărată şi falsă în acelaşi timp, care generează deducţii contradictorii între care raţiunea oscilează neîncetat: dilemă, cerc vicios. B. Russell a relevat că paradoxurile logico-matematice sînt sofisme care rezultă din confuzia existentă între două niveluri de clase logice (d. ex., Epimenide din Creta spune că toţi cretanii sînt min-

,- or, el este cretan; deci el minte nîn'd că toţi cretanii sînt mincinoşi, şi asarnai departe). G. Bateson şi P. Watzlawick au pus în evidenţă paradoxuri pragmatice care au ca scop să acţioneze asupra destinatarului şi să-1 determine să reacţioneze în sensul de a întări influenţa emiţătorului asupra lui (d. ex., o mamă care a oferit două cravate fiului său îi reproşează* succesiv că lui nu-i place acea cravată pe care nu şi-a pus-o). Un caz special este revizuirea paradoxală care condamnă destinatarul la a avea conduita criticabilă care i-a fost prezisă. Comunicarea paradoxală are trei efecte importante asupra psihismului destinatarului: inhibiţia* inteligenţei, furia şi vidul gîndirii. Reluînd aceste caracteristici, D. Anzieu, în 1975, a descris, în cura psihanalitică, un transfer* paradoxal şi un contratransfer paradoxal în serviciul pulsiunii de autodistrugere căreia paradoxul narcisic îi furnizează modelul („individ narcisic este cel care nu se interesează de mine"). Psihoterapia familială sistemică* propune membrilor familiei bolnave injoncţiuni paradoxale în scopul de a-i face să devină conştienţi de funcţionarea lor paradoxală astfel amplificată.
D. Anzieu
(G. D. S.)
Parafazie
Perturbare afazică a limbajului oral care duce la utilizarea unui cuvînt eronat fie în cursul discursului, fie în timpul repetiţiei, fie atunci cînd se denumeşte ceva. Raporturile între cuvîntul indicat şi cuvîntul eronat, subînţelegînd transformări, devieri, permit să fie deosebite: parafazii fonemice (sau literale) care afectează uni-ţaţile sonore (sau foneme) ale cuvîntului ciolocată pentru ciocolată —; parafazii verbale (înlocuirea unui cuvînt cu altul) Pnntre care se constată parafazii seman-r1(;e !n care cuvîntul eronat şi cel just au c aţu de sens, parafazii morfologice în are cuvîntul eronat are o formă sonoră e cea a cuvîntului just. Para-care apar în lectura cu voce tare
sînt denumite paralexii; paragrafiile sînt parafazii observate în limbajul scris.
J.-L. Signoret
(G. D. S.)
Parafrenie
Clasată printre delirurile* cronice, para-frenia se caracterizează printr-o organizare delirantă permanentă a cărei elaborare foloseşte în manieră prevalentă un mecanism imaginativ, deşi uneori fenomene halucinatorii pot alimenta producţia delirantă. Adaptarea acestor pacienţi la realitate se menţine adesea surprinzător de bună, datorită bipolarizării vieţii lor psihice, în care coexistă o gîndire delirantă, adesea limitată la un cîmp foarte precis de credinţe* ale subiectului, şi o gîndire bine adaptată la realitate care explică buna lor adaptare socioprofesională. Temele obişnuite ale acestui delir sînt megaloma-nice. După gradul de coerenţă al sistemului delirant se disting:
a. parafrenia confabulantă, în care cuvintele delirante se organizează într-o poveste comprehensibilă şi în care conţinutul temelor este alimentat în mod voit de actualitate (povestiri fabuloase din trecut, răpiri de copii, filiaţie regală);
b. parafrenia fantastică, în care temele sînt mai extravagante, mai apropiate de ficţiune, iar legăturile logice între ele, mai
Slabe- M. -C. Hardy-Bayle
(O. D.)
Paragrafie -» Parafazie
Paralaxă
în vederea binoculară*, într-un ochi nu se formează exact aceeaşi imagine a obiectului ca şi în celălalt

ochi datorită distanţei între cei doi ochi. Paralaxă se măsoară prin unghiul format de cele două axe vizuale convergente în raport cu acelaşi obiect. Paralaxă este parametrul fizic cel mai important în vederea în relief. Vederea alternativă cu un ochi, apoi cu celălalt relevă, mai ales pentru obiectele apropiate, schimbarea aparentă a poziţiei relative a obiectului, în acest caz, este vorba de o paralaxă
paralelism psihofiziologic
568
monooculară. în cazul vederii binoculare, există o fuziune a celor două imagini. Diferenţa spaţială este deosebit de importantă în diplopia fiziologică. Se distinge, de asemenea, o paralaxă cromatică datorată indicilor de refracţie ai ochiului, diferiţi pentru lungimile de undă scurte (albastru) în raport cu lungimile de undă „lungi" (roşu). Există, în fine, o paralaxă a mişcării*, care constă în diferenţa aparentă în percepţia unui obiect în mişcare văzut ca pornind dintr-o poziţie statică, în raport cu percepţia aceluiaşi obiect mobil văzut dintr-o poziţie dinamică, în direcţia mişcării obiectului sau în sensul opus.

R. Genicot (G. D. S.)

Paralelism psihofiziologic

Paralelismul psihofiziologic sau psihofizic este o formă de compromis între dualismul* strict şi susţinerea unei interacţiuni între suflet şi corp. Psihologii empirişti, nefiind mulţumiţi de ipotezele armoniei prestabilite de W. Leibniz sau de cauzele ocazionale ale lui N. Malebranche, dar menţinînd cu toate acestea afirmarea existenţei distincte a spiritului* şi a corpului, au susţinut că oricărui fenomen psihic îi corespunde un fenomen fiziologic. Potrivit acestei corespondenţe, fiecărui fapt de conştiinţă* îi corespunde un eveniment din sistemul nervos, dar nu şi în mod reciproc. Originea acestei concepţii o găsim la D. Hartley, care, în 1749, stabilise o relaţie între asociaţia de idei* şi vibraţiile nervilor; această concepţie a dominat psihologia secolului al XlX-lea. Sub influenţa ideilor materialiste*, paralelismul ajunge să producă o conştiinţă epifenomen, în măsura în care numai seria de fenomene nervoase este accesibilă observaţiei. Paradoxal, psihologii spiritualişti sînt cei care denunţă caracterul materialist al paralelismului chiar dacă teza fusese enunţată pentru a prezerva independenţa spiritului şi a materiei. Din acest punct de vedere, critica decisivă va veni din partea lui H. Bergson, în 1901. Alte concepţii s-au străduit să afirme interacţiunea dintre gîndire şi materie în ter-
meni de cauzalitate*, introducînd noţiuni de forţă sau de energie psihică. Dar necesitatea de a explica conversia energiei psihice în energie fizică i-a condus spre ipoteze fanteziste şi i-a descalificat rapid. Psihologia Formei* a încercat să depăşească aceste dificultăţi prin ipoteza izomorfismului* de structură, iar J. Piaget a propus ca modul cauzal să fie rezervat numai materiei şi modul implicativ conştiinţei.

P. Mengal (G. D.' S.)

Paralexie -> Parafazie

Paralizie generală

Entitate morbidă individualizată de către A. Bayle în 1822 la „alienaţi", pe criterii clinice (asociind tulburările mentale şi manifestările neurologice) şi anatomice (caracterizate prin modificări meningiene sau „arahnoidă cronică"). Influenţa euristică a acestei afecţiuni trebuia să fie majoră deoarece tulburările mentale (idei megalo-manice, în special) erau legate de modificări organice intracraniene. A trebuit să se aştepte mai mult de cincizeci de ani pentru ca etiologia sifilitică să fie recunoscută. Paralizia generală a fost atunci recunoscută ca o meningoencefalită, responsabilă pentru demenţă, eventual curabilă prin tratament etiologic.

J. -L. Signuret

(G. D. S.)

Parametru

Se vorbeşte de parametru al unei distribuţii* în cazul oricărui indice care serveşte pentru a caracteriza distribuţia de frecvenţă* a unei populaţii şi pentru a indexa o familie de distribuţii. Exemplu: familia distribuţiilor normale de variantă* data depinde de un parametru care este media (media distribuţiei).

O ipoteză parametrică este o ipoteză referitoare la un parametru al unei distribuţii (înrudită). Un test parametric este un test privitor la o ipoteză parametrică. Exemplu : teste aplicate mediilor, cum sînt testul
569
paranoid
Student şi testul F al lui Fisher de com-a mediilor în analiza de variantă.
lui parare

P. Bonnet şi H. Rouanet (G. D. S.)

paramnezie

Termenul (în general puţin utilizat) se referă la erorile care afectează amintirile, ele trebuind să fie identificate de către observator. Aceste erori se pot referi la categoria de informaţii amintite, la mediul

lor contextual, în special temporal (de unde confuzii cronologice).
J. -L. Signoret (G. D. s.)
Paraneuron
difuz
Sistem neuroendocrin
i
Paranoia
în patologia mentală, după ce s-a descris alienarea mentală în general, cuvîntul paranoia se va restrînge, în secolul al XlX-lea, la ansamblul delirurilor*. R. Krafft-Ebing, în 1879, distinge, în grupul de paranoia, delirurile halucinatorii (paranoia halluci-natoria) şi delirurile fără halucinaţii {paranoia combinatoria). După el, G. Mendel reduce limitele acestui concept la deliruri fără halucinaţii şi sistematizate (în care premisele sînt false, dar construcţia este logică). E. Kraepelin păstrează sensul dat de G. Mendel termenului de paranoia, opu-nînd stările paranoice caracterizate prin dezvoltarea unui delir sistematizat în care domină tematica persecutivă, fără halucinaţie şi fără evoluţie spre slăbirea capacităţilor intelectuale, formelor paranoide ale demenţei precoce (viitoare schizofrenie) care comportă, alături de un delir nesistematizat (fără construcţie logică), halucinaţii şi evoluţie spre o stare de demenţă. El subliniază caracteristicile personalităţi' premorbide, pe care le consideră con-d'ţie prealabilă a stării delirante. Aceasta dln urmă nu ar fi decît hipertrofia anumi-tQr trăsături de constituţie. Alţi autori se Vor încumeta să descrie această constituţie sau personalitate paranoică. Ea se carac-erizează printr-o hipertrofie a eu/ego-ului*
sau autofilie, printr-o falsitate a judecăţii, raţionamentul sprijinindu-se pe amprente a priori de, subiectivitate, şi printr-o „sen-zitivitate" care trimite la o atitudine de gîndire ce duce la interpretarea atitudinii altuia ca fiindu-i ostilă. Termenul de paranoia poate califica astfel un delir cronic, ca şi o configurare patologică a personalităţii. Utilizarea lui în clinici psihiatrice impune să i se precizeze atribuţia: delir sau personalitate. Logica psihanalitică, începînd de la S. Freud, atribuie delirului paranoic valoarea de apărare împotriva homosexualităţii*. Această modalitate defensivă s-ar caracte-riza printr-o (de)negare (respingere a unei părţi a realităţii) şi o proiecţie (atribuire a sentimentelor proprii unei alte persoane, nefiind recunoscute ca ale sale). M. Klein observă la subiecţii paranoici, ca şi la cei paranoizi* o fantasmă de persecuţie din „obiectele rele" parţiale interne. Prin analogie, ea descrie poziţia paranoidă ca unul din stadiile evolutive ale copilului. Pentru J. Lacan, legătura stabilită de S. Freud între paranoia şi homosexualitate ar ţine de raportul primitiv al subiectului cu altul, fixat prin identificare şi tranzitivism. Celălalt, în maniera dublei reflecţii, şi-ar exercita astfel propria fascinaţie. Paranoicul, ieşit din cadrul simbolic în care predomina ca semnificant numele tatălui, se va menţine captiv în această relaţie imaginară dual
M. -C. Hardy-Bayle (G. D. S.)
Paranoid
în primele descrieri ale schizofreniei*, E. Kraepelin şi E. Bleuler au diferenţiat o formă paranoidă şi o formă hebefrenică a acestei boli. Forma paranoidă se caracterizează prin predominanţa ideilor delirante asociate cu sindromul disociativ. în Statele Unite, includerea celor mai multe stări delirante nestructurate în cadrul schizofreniei explică extinderea termenului de paranoid la orice formă de activitate delirantă nestructurată. în Franţa, recurgerea la o diferenţiere mai fină a delirurilor cronice a condus la păstrarea termenului de para-
parapsihologie
570
participare
noid pentru delirul schizofrenic şi la folosirea celui mai puţin precis de delir nesistematizat pentru a caracteriza o activitate delirantă nestructurată, dar nonschizofre-nică, cum ar fi cea care se observă în accesele delirante acute sau în anumite deliruri cronice (parafrenice sau halucinatorii).
M. -C. Hardy-Bayle
(O. D.)
Parapsihologie
Demers de investigaţie empirică a fenomenelor psihice socotite oculte şi tradiţional exploatate de religii şi superstiţii. Parapsiho-logia studiază trei forme de percepţie extra-senzorială (ESP): telepatia sau transmiterea gîndirii la distanţă; clarviziunea sau viziunea obiectelor la distanţă; psihokinezia sau acţiunea fizică operată la distanţă printr-o activitate mentală. Predispoziţia anumitor persoane pentru ESP a fost socotită un corelat al magnetismului animal*, sugestibi-lităţii hipnotice*, gîndirii prelogice, comunicării stărilor inconştiente, identificării proiective*. Cercetările de parapsihologie nu au atins un nivel satisfăcător de validitate ştiinţifică. „ . .
D. Anzieu
(O. D.)

Parasimpatic (Sistem nervos —) —> Sistem nervos
Parazitism
Relaţie interactivă între reprezentanţi de specii diferite în care parazitul exploatează şi cauzează pagube gazdei sale, integrităţii fizice şi metabolismului său, ca şi alimentaţiei şi reproducţiei sale, dar, în genere, fără s-o omoare, cel puţin nu prea repede, şi în care gazda dezvoltă mecanisme de protecţie pentru a minimiza efectele celuilalt sau pentru a se dezbăra de el. Selecţia a favorizat Ia paraziţi adaptări* morfologice, fiziologice şi comportamentale tot mai potrivite nişei* lor. Vlăstarul tînăr produs, îngrijit şi alimentat de părinte trăieşte ca parazit al acestuia, care poate fi afectat de el, însă acest tip de relaţie se înscrie în cadrul reproducerii* şi al comportamentului parental* al speciei.
Etologii disting mai multe feluri de para. zitism comportamental. în parazitismul alimentar simplu, un animal forţează un exemplar din altă specie să-i dea prada cum procedează fregatele şi skuaşii fată de păsările de mare. In parazitismul de reproducere, subiectul încarcă o altă specie cu grijile pentru progenitura sa, cum este cucul sau văduva africană care încredinţează ouăle lor altor familii de păsări; parazitul nu este acceptat decît dacă el prezintă un minimum de adaptare morfologică şi comportamentală. în parazitismul social, în fine, parazitul nu aduce prejudicii gazdei, ci organizării şi eficacităţii sociale a grupului său. Astfel, furnicile sclavagiste amazoniene Polyergus, incapabile să se hrănească şi să-şi întreţină larvele, pun stăpî-nire pe nimfe de furnici Formica pe care le reduc la sclavaj de la naştere, lăsînd total schimburile trofalactice pe seama acestora din urmă, atît pentru alimentarea lor, cît şi pentru cea a larvelor. Adaptarea comportamentală rezidă, în acest caz, în imitaţia* (mimicria) comportamentului gazdei. ./. -C. Ruwet (G. D. s.)
Parental (Comportament —)
Comportamentul parental defineşte toate conduitele prin care părinţii se ocupă de protecţia, locuinţa, încălzirea, condiţiile de igienă, de alimentaţie, de transport şi de educaţie pentru ouăle, larvele şi puii lor. El poate fi redus la cea mai simplă expresie : la cele mai multe specii acvatice, masculul şi femela, sincronizaţi de semnale din mediul înconjurător*, descarcă simultan gârneţii lor şi fecundaţia se face liber în apă; larvele sînt capabile să se orienteze, să se deplaseze, să se alimenteze şi sa se păzească de prădători, fără învăţare prealabilă (v. înnăscut). Dimpotrivă, celelalte grupe zoologice dovedesc o diversitate de sisteme parentale, în care puii formează obiectul unei îngrijiri constante. M. Van Cassel a relevat că, la urechelniţă, femela fecundată se implică într-un comportament parental constrictiv, excluzînd orice alt comportament; aptitudinile şi disp0’
itiile de a se ocupa de ouăle apoi de larvele sale se dezvoltă sub dublul joc al factorilor interni şi al stimulărilor venite chiar de la progenitură. La speciile monogame, contribuţiile la îngrijirile parentale sînt, în genere, împărţite. La speciile poligame, unul dintre părinţi sporeşte legăturile în mod necesar succesive cu o mamă poli-andră, în timp ce celălalt se consacră progeniturii (v. Harem). Două posibilităţi sînt oferite părinţilor: să producă un număr mare de ouă şi să le abandoneze; să producă numai cîteva şi să le supravegheze de aproape cît mai mult timp. Relaţiile trainice între pui şi părinţii lor fac posibilă învăţarea* repetată şi variată şi permit formarea unor tradiţii (v. Protocultură). /. -C. Ruwet
(G. D. S.)
Paricid
Omuciderea unui ascendent constituie un paricid sau matricid. Această crimă* încărcată de simbol este comisă mai ales de către adulţii tineri (18-22 ani). Ea se înscrie într-o patologie familială marcată prin castraţie* şi dependenţă, dacă nu sînt satisfăcute interesele personale urmărite. Adesea, este vorba de o trecere la act generoasă sau defensivă care vine în ajutorul unui membru din familie, victimă a unui călău domestic. Acţiunea este, în general, brutală, ucigaşul producînd acte de violenţă* asupra lui însuşi.
J. Selosse (G. D. S.)
Parietal (lob —)
Lob cerebral situat în spatele scizurii lui Kolando, sau al scizurii centrale, deasupra •obului temporal şi în faţa lobului occipi-
• rartea anterioară, sau regiunea parie-,a’a ascendentă, este zona de proiecţie a formaţiilor senzitive. Regiunea parietală depenoară Poate fi considerată ca o arie orientegrare Unde se organizează mişcările Unenjate sPre un scop. Lobii parietali au
ro funcţional foarte important în rela-Ille corpului cu spaţiul.
./. -L. Signoret (O. D.)
Parkinson (Maladia lui —)
Afecţiune degenerativă a sistemului nervos central descrisă în 1815 de J. Parkinson. Ea se caracterizează printr-o simptomatică triplă în care se combină un tremur lent, persistent în repaus şi sacadat (mişcare fărî-miţată), o rigiditate însoţită de hipertonie şi o akinezie. Aceasta din urmă constă într-o pierdere a iniţiativei ideomotorii: subiect împietrit, inexpresiv (fără mimică) şi mişcări spontane

rare. Manifestările psihice sînt frecvente şi variate: alături de diminuare afectivă*, aproape întotdeauna asociată cu akinezie psihică, survin frecvent stări depresive autentice. Pot apărea halucinaţii sub tratament şi/sau semnul unei deteriorări. Etiologiile sînt multiple, infecţioase, toxice: neurolepticele pot genera un sindrom parkinsonian, care dispare o dată cu oprirea tratamentului. Descoperirea, în anii 1970, a mecanismelor de degenerescentă* a neuronilor dopa-minergici nigro-striatici şi eficienţa tratamentului de substituţie prin L-dopa au dat rezultat dublu. Pe plan terapeutic, această maladie, socotită mult timp incurabilă, poate fi acum stabilizată; este prima dovadă de tratament farmacologic a unei maladii neurologice degenerative. Pe plan teoretic, boala parkinsoniană este un model de implicare a structurilor dopaminer-gice în mişcare şi în motivaţie*.

R. Jouvent (O. D.)

Participare

Noţiunea de participare a personalului, intrată în dreptul muncii din Franţa înce-pînd din 1959, se aplică fie profitului sau capitalului societăţii (interesare), fie gestiunii întreprinderii. în acest caz, este vorba de felul în care diferiţi reprezentanţi ai personalului sau chiar salariaţii iau parte la decizii (participare directă) şi/sau la controlul execuţiei (aplicarea regulamentului interior, organizarea muncii, randament, disciplină etc). Dacă studiile inspirate de teoria lui F. Herzberg au demonstrat că participarea poate fi un factor de îmbogăţire* a muncii şi de creştere a productivităţii,

particularizare

eficacitatea sa pare să depindă de contextul economic, social şi politic.

P. Lidvan

(G. D. S.)

Particularizare

Operaţie denumită uneori şi specializare, care constă în trecerea de la general la particular, inversul generalizării*; în limbajele formale care comportă simboluri ale variabilelor (în logica predicatelor* de ordinul întîi, d. ex.), această operaţie constă în a trece de la o expresie la altă expresie mai puţin generală, înlocuind toate împrejurările uneia sau mai multor variabile prin-tr-un acelaşi termen (o constantă, d. ex.). în formalizări ale reprezentării de cunoştinţe* pe bază de obiecte*, o subclasă se defineşte prin particularizare pornind de la o clasă, precizînd valoarea anumitor atribute sau adăugînd noi atribute sau metode.

M. Baron (G. D. S.)

Partiţie

Metodă folosită în construcţia scalelor* psihofizice (scale ale senzaţiei). Ea constă în a cere subiectului să împartă în intervale egale un continuam* fizic dat. Cel mai des se procedează prin bisecţie*, eventual prin bisecţie progresivă (intervalul obţinut din bisecţia precedentă făcînd, la rîndul lui, obiectul unei bisecţii), mai degrabă decît prin echisecţie directă în n intervale sau categorii.

în logică, subdivizare a unui ansamblu în subansambluri, sau clase de partiţie. Psihologii inteligenţei, în special J. Piaget, s-au interesat de operaţiile* de partiţie deoarece ele oferă, printre altele, posibilitatea de a analiza criteriile folosite de către subiect pentru a construi subansambluri, precum şi evoluţia acestor criterii în cursul dezvoltării- w n r n

M. Richelle

(G. D. S.)

Pasiune

Pasiunea este un termen căruia i s-au dat accepţii diverse. Clasificarea pasiunilor este o problemă filozofică clasică. Adjectivele făurite din acest substantiv au dobîndit un

sens mai psihologic: pasionat, care defj. neşte un temperament activ şi entuziast, are un înţeles pozitiv; pasional, care caracterizează anumite deliruri sau anumite crime are un înţeles negativ. în psihiatria franceză la începutul secolului al XX-lea delirurile* pasionale, deci patologice, includeau erotomania*, delirul geloziei şi delirul revendicării, în timp ce „idealiştii pasionaţi" (adepţi ai unei ideologii politice sau religioase) erau consideraţi ca indivizi la limita dintre normalitate şi patologie. Delirul pasional include două elemente indisociabile: o „idee prevalentă" la care bolnavul aderă total (după T. Ribot, pasiunea este pentru afectivitate ceea ce ideea fixă este pentru gîndire); o mobilizare persistentă a energiei pentru a atinge scopul său, neumbrită de nici un eşec sau dezmînţire. De altfel, bolnavul nu prezintă nici deteriorare mentală, nici dezorganizare a personalităţii. Mai aproape de zilele noastre, psihanaliştii au luat în consideraţie mai ales pasiunea amoroasă (şi corolarul său, gelozia), pasiunea jocului, pasiunea ideologică; toxicomania* a fost considerată uneori ca pasiune. Ei au scos în evidenţă: suprainvestirea* libidinală şi narcisică a obiectului, idealizarea* acestuia, mobilizarea pulsiunii de dominaţie* asupra acestui obiect, imposibilitatea de a renunţa la dorinţa pentru el (de unde eventualitatea crimei pasionale), sentimentul de a fi victima unei posesiuni, caracterul obsedant al dorinţei, regresia spre neputinţă a nou-năs-cutului într-o situaţie disimetrică în raport cu o mamă

fantasmatică atotputernică, plăcerea pentru o excitaţie intensă activatoare, amestecată cu o suferinţă puternică de insatisfacţie (în acest caz, pasiunea îşi regăseşte sensul ei prim care indică pătimirea lui Cristos)- D. Anzieu
(G. D. S.)
Pasivitate
Pasivitatea descrie, în opoziţie cu trăsătura de caracter* activ, subiecţi al căror comportament obişnuit demonstrează voinţa* redusă sau slabă capacitate de reacţie. In psihopatologie, sindromul pasivităţii re-
573
—
este lipsa iniţiativei, supunerea automa-„ repetarea imediată a actelor (ecopraxie*) iamimicii interlocutorului (ecomimie*). Acest sindrom este învecinat cu apragma-tismul* anumitor schizofrenici*. De asemenea, pasivitatea se observă în organizările limită sub forma relaţiei de obiect* anaclitice*; ea semnifică, în acest caz, dependenţa* faţă de obiect şi necesitatea vi-tală a prezenţei sale.
R ^^
(G. D. S.)
Patologie
în istoria medicinei, patologia este cunoaşterea maladiilor; în cadrul ei se diferenţiază o patologie generală, care studiază legile biologice şi mecanismele lor, şi patologii speciale, consacrate organelor şi funcţiilor. Psihologia s-a interesat foarte devreme de maladiile mentale, de mărturiile aduse de cercetările şi dezbaterile desfăşurate în psihiatrie*, în psihopatologie*
si în psihosomatică*.
R. Doron
(O. D.)
Patomimie
Este producerea disimulată de către subiect a simptomelor fizice sau psihice care imită o patologie. Motivaţia subiectului este de a inspira solicitudine şi îngrijiri medicale fără să caute un beneficiu material, ca în cazul simulării*.
Sînt frecvente şi variate imitaţiile de patologii somatice: în dermatologie sub forma unor leziuni cutanate (aplicaţii de produse abrazive, multiple arsuri de ţigară), în hematologie, în special cazurile de sînge-rari provocate repetat, ajungînd la anemie, in chirurgie la începutul intervenţiilor mul-tŤple, îndeosebi abdominale. Sindroamele Psihiatrice mimate constau, adesea, în tulburări de înţelegere (răspunsuri care întovărăşesc sindromul Ganser*), halucinaţii ^u pierderi de memorie.
Porirea îngrijirilor, a investigaţiilor clinice ?> Paraclinice întăreşte statutul subiectului,
e "Profesionist al bolii", care suportă une-°r!° amplificare printr-o notă mitomania-
ala (sindromul Munchhausen*).
patru imagini
Frecventă la corpul medical şi la cel ajutător, patomimia apare adesea în cadrul tulburărilor narcisice, uneori o dată cu un element depresiv adăugat.
R. Jouvent
(O. D.)
Patron —>• Pattern
Patron motor de bază
Coordonare motorie considerată ca fiind constituent fundamental al motricitatii*, de la care pornind se construiesc abilităţile motorii* ale adultului; de exemplu, sînt descrise patroane (modele) (sau pattems*) ale fugii, ale săriturii în lungime, aruncării cu braţele, prinderii. Aceste patroane evoluează cu vîrsta pînă spre 7-8 ani sub influenţa exerciţiului şi a maturizării. Această evoluţie constă în reorganizări succesive care se supun unor legi generale, cum sînt cele referitoare la creşterea independenţei segmentelor sau la dezvoltarea amplitudinii mişcărilor. „„ _, ,
M. Durând
(G. D. S.)
Patru imagini (Test al celor —)
Testul celor patru imagini al lui D. J. Van Lennep, publicat în 1939 şi 1947, a fost stabilit din 1930, înaintea inventării testului TAT*. El se diferenţiază de TAT prin material şi prin consemn: planşele sînt colorate, în număr de patru, subiectul trebuind să Ie combine într-o singură poveste; subiectul dispune de o jumătate de oră pentru a scrie el însuşi povestea. Administrarea şi interpretarea sînt, în schimb, identice cu cele ale TAT-ului. Imaginile sînt prezentate în aceeaşi ordine şi eventual în timp limitat, dar subiectul le poate aranja după cum i se pare că este bine pentru povestea sa. Prima imagine reprezintă două persoane între patru ochi, într-o cameră; a doua, o cameră de dormit goală; a treia, un individ singur pe o stradă în ploaie; a patra, un teren de tenis cu doi jucători, doi spectatori şi două spectatoare. Testul are două serii, una pentru bărbaţi şi una pentru femei. Subiectul, obligat să scrie povestea şi să

facă sinteza celor patru
pattern
574
575
pedagogie diferenţiată
imagini, îşi întăreşte procesele secundare şi controlul de sine, în detrimentul proceselor inconştiente.
C. Chabert
(G. D. S.)
Pattern
Termenul este luat din engleză, unde el apare în contexte foarte diverse, putînd să fie exprimat, după caz, prin configuraţie*, patron, structură*, formă bună*, model* (în sensul de model de reprodus), tip, alură generală. în anumite accepţii englezeşti se întîlneşte o valoare semantică ce pare să nu-şi găsească echivalent în nici un cu-vînt francez, ceea ce explică, probabil, preluarea lui în limbajul ştiinţific (nu numai psihologic). Ilustrativ din acest punct de vedere este sensul de pattern în pattern recognition sau recunoaşterea pattern-u\ui: este vorba de capacitatea perceptivă (capacitate cu care astăzi se caută să fie dotate maşinile) de a identifica una şi aceeaşi formă, de exemplu a unei litere sau a unei cifre, date fiind multiplele modalităţi ale scrierilor individuale. Cuvîntul „formă", care în franceză are şi acest sens printre altele, nu pare să evoce, în aceeaşi măsură, dubla conotaţie de suplețe şi de structură, de suplețe în structură. Cazuri de acest tip, care favorizează preluarea lexicală directă, favorizează în acelaşi timp generalizarea sa în accepţiuni pentru care franceza are totuşi un ehivalent (d. ex., „configuraţie" pentru pattern vizual). Nu este posibil să enumerăm toate utilizările actuale a\epattem-u\ui în limba franceză. Este întîlnit în etologie* pentru a desemna ansambluri sau înlănţuiri structurale ale comportamentelor, ale căror detalii pot varia fără a afecta sensibil structura generală. Se vorbeşte de pattern de răspuns în situaţii de învăţare* pentru a desemna tipuri de comportamente care tind să se producă sistematic la acelaşi individ, sau care rezultă, într-o manieră caracteristică, din contingenţele* de întărire. De asemenea, este utilizat pentru profilul răspunsurilor la un chestionar* de personalitate* sau de atitudine*.
M. Richelle (G. D. S.)
Pauză
întrerupere în emiterea unor răspunsuri* operante, în special după întărirea* făcută într-un program cu intervale fixe (pauză postîntărire). în psihologia timpului*, „pra gul de pauză" desemnează pragul de depăşire a instantaneului, adică a „punctului de timp" sau a „elementului punctiform de durată". Acest prag ajunge pînă la mai multe sutimi de secundă. Acest termen defineşte şi o perioadă de repaus introdusă într-o zi de muncă. Durata optimă a unei pauze este aceea care permite eliminarea maximă a oboselii* fără a compromite randamentul.
H. Lejeune
(O. D. S.)
Pavlovian
Adjectivul pavlovian, derivat de la I. Pa-vlov, se aplică la orice contribuţie empirică sau teoretică a marelui fiziolog rus. în psihologie, el denumeşte în special anumite aspecte din cea de-a doua parte a operei sale ştiinţifice, cea pe care el a consacrat-o, de la sfîrşitul secolului trecut şi pînă la moartea sa, studiului activităţii nervoase superioare. Condiţionarea*, a cărei procedură* el a pus-o la punct şi i-a studiat mecanismele în detaliu, este denumită astăzi pa-vloviană (sau şi de tip I sau responsivă) pentru a o distinge de tipul II sau operantă*, definită de B. F. Skinner. Frecvent se face apel şi la teoria pavloviană a dinamicii funcţionale a scoarţei cerebrale, bazata pe cele două procese fundamentale, de excitaţie* şi de inhibiţie*. Aceasta din urmă, care a constituit pentru Pavlov obiectul unei descrieri minuţioase şi al unei elaborări conceptuale importante, este denumita adesea inhibiţie pavloviană. Este recunoscut aportul original al lui Pavlov şi în psihopatologie, unde numele său adjectivat s-a ataşat concepţiilor sale psihopatologice, strîns legate de teoria sa despre condiţionai6 şi de tipologia* sa, care ocupă un loc major-
M. Richelle (G. D. S.)
Părinţi combinaţi
Continuînd ipoteza lui S. Freud din 190» referitoare la teoriile sexuale infanti'6-
iyj Klein a formulat o nouă ipoteză în 1932. Ea s-ar constitui într-un stadiu genele foarte precoce: mama ar încorpora persul tatălui în cursul coitului, şi femeia care posedă un penis ar reprezenta părinţii cuplaţi- De aici ar rezulta teama copilului de părinţii uniţi contra lui, într-un coit perpetuu (complexul lui Oedip iniţial).
R. Doron
(O. D.)
pedagog -» Pedagogie

Pedagogie
1. Ansamblu de practici obişnuite, de atitudini previzibile şi de intenţii repetabile prin care se defineşte calitatea celui care învaţă, încît această calitate să fie considerată demnă sau nu de apreciere; „pedagogia dlui Cutare", „Eu nu sînt de acord cu pedagogia acestei învăţătoare".
2. Capacitate demnă de apreciat a unui educator, şcolar sau nu, de a ajunge la înţelegerea interacţiunii* sale cu persoanele educabile şi de a adapta, în consecinţă, mesajul său şi practica sa: „Dl Cutare este un pedagog (autentic, veritabil etc.)"; sau absenţa acestei capacităţi: „Dl Cutare nu are pedagogie". Prin generalizare, termenul se referă la abilitatea constatată la oricare persoană care transmite un mesaj către interlocutori, către un public, chiar şi către o populaţie: „ministrul s-a dovedit a fi un pedagog deosebit. în faţa unor neînţelegeri, guvernul ar trebui să dea dovadă de pedagogie".
3- Ansamblu de metode, tehnici şi procedee care caracterizează fie predarea unei discipline (v. Didactică): pedagogia lectu-"i. a calculului, a ştiinţelor naturale etc; le ° activitate fundamentală care să stimuleze pe cel ce învaţă: pedagogia descoperirii*; fie 0 iniţiere specifică în practica educaţională: pedagogia îndrumării*, peda-^Ş'a prin obiective*. h opoziţie cu educaţie*, elaborarea şi ansmiterea unui corp de cunoştinţe, ast-uneCa Ş' educaîia să P°ată forma obiectul şist" COnstrucţii teoretice sau doctrinare ernatice; atribuirea acestei construcţii
unui autor: pedagogia lui Pestalozzi, a lui Herbart, a lui Freinet; calificarea unei astfel de construcţii prin ideea care este socotită ca dominantă: pedagogia nondirecti-vă, pedagogia instituţională*. 5. în opoziţie cu ştiinţele educaţiei, ea este teoria practică a situaţiilor educative, în special şcolare, desemnînd, ca ascendent asupra realului, elaborarea raţională a deciziilor, a proiectelor şi acţiunilor specifice educaţiei. Pentru a defini această „ştiinţă practică", P. Gillet a propus reconsiderarea noţiunii de pedagogic (v. germanul Peda-gogik), aşa cum se vorbeşte de politică, de retorică* sau de informatică.
D. Hameline (G. D. S.)
Pedagogie a îndrumării
Expresie introdusă de B. S. Bloom în cadrul aplicării la învăţămînt a modelului de învăţare* şcolară propus de J. B. Caroll. Acest model are la bază trei idei: aptitudinea* unui elev se defineşte prin timpul necesar pentru a ajunge la un anumit nivel de cunoaştere*; gradul de învăţare corespunde raportului dintre timpul efectiv consacrat studiului şi timpul necesar pentru a stăpîni sarcina*; timpul consacrat unei învăţări depinde de perseverenţa elevului, de capacitatea sa de a înţelege ceea ce este de însuşit, de condiţia de învăţare oferită de şcoală (timpul necesar însuşirii materiei) şi de calitatea învăţă-mîntului. Orice aplicare colectivă sau individuală a pedagogiei îndrumării este caracterizată prin două dispoziţii: elevul determină el însuşi ritmul progresului şi dispune de un inventar vast de mijloace umane şi materiale.
G. De Landsheere (O. D.)
Pedagogie curativă —> Reeducare
Pedagogie a descoperirii —> Descoperire (Pedagogie a —)
Pedagogie diferenţiată —> învăţămînt individualizat
pedagogie instituţională

percepţie
Pedagogie instituţională
Născut la confluenţa Mişcării Freinet*, a psihiatriei instituţionale, a psihanalizei la-caniene, şi învecinat cu analiza instituţională, acest curent pedagogic critică educaţia* şcolară întruchipată de instituţii în care copiii interiorizează atotputernicia (instituţională) în dauna propriilor lor capacităţi de instituire. El nu preconizează, cu toate acestea, nondirectivitatea*: rolul în-văţămîntului este de a favoriza emergenţa şi ritualizarea* instituirilor interne care permit efortul de identificare* reciprocă şi eficienţa productivă. Consiliul este, în
acest caz, instituţia pivot.
D. Hameline (G. D. S.)
Pedagogie prin obiective
O dată definite scopurile generale ale unui învăţămînt, pot fi propuse obiective pedagogice pe două niveluri: un nivel extins care permite construirea unui curriculum* (în trecut acesta se limita la enumerarea materiilor); un nivel mai precis destinat învăţămîntului cotidian. Pentru un curs de 100 de ore într-un anumit domeniu, sînt suficiente 20-25 de obiective relativ generale pentru a indica acele comportamente pe care elevii trebuie să înveţe să le elaboreze. Pentru o lecţie de una-două ore, numărul de obiective specifice pare să se situeze între 1 şi 10, după caz. Aceste cifre marchează ordini de mărime, şi nu o valoare normativă reală. Chiar dacă astfel de formulări de obiective ajută, în primul rînd, să se stimuleze reflecţia asupra acţiunilor educative în pregătire, unii au considerat, influenţaţi de Mager care stabilea liste de obiective operatorii pentru învă-ţămîntul programat*, că instruirea ar cîşti-

ga în calitate şi eficienţă dacă ea ar acoperi sistematic sutele de obiective comportamentale definite în raport cu o materie anume. Această concepţie mecanicistă şi simplistă este una dintre întîmplările periodice nefericite în pedagogie.
G. De Landsheere
(G. D. S.)
Pedeapsă
în psihologia experimentală, termenul pedeapsă indică o procedură* experimentală
care constă în a aplica un stimul aversiv* în urma unui răspuns dat (d. ex., un şoc electric sancţionează o apăsare pe levierul unei cuşti Skinner, sau alegerea unuia din două braţe ale labirintului în formă de Y, sau intrarea în compartimentul întunecat în situaţia de evitare pasivă*). Contingenţele punitive constituie una dintre cele patru mari categorii de contingenţe* de întărire în cadrul condiţionării operante*. Pedeapsa atrage în general reducerea probabilităţii de emitere a răspunsului sancţionat, eventual suprimarea lui. Nu trebuie confundată pedeapsa cu întărirea* negativă.
M. Richelle (O. D.)
Pederastie —> Homosexualitate
Pedocentrism
într-un racursi convenabil, J. Vial a propus distingerea a trei momente succesive importante în istoria educaţiei şcolare moderne:
1. magistrocentrismul şcolii laice sau religioase de la sfîrşitul secolului al XlX-lea, cînd actorul principal este cel care predă, în calitatea sa'de transmiţător de cunoştinţe şi de „învăţător" al tineretului;
2. pedocentrismul (sau puerocentrismul) Educaţiei noi*, care aplică rotaţia coperni-ciană şi face ca sistemul educativ* să graviteze în jurul copilului;
3. sociocentrismul*, remarcabil din anii 1930 prin preocupările pentru democratizarea învăţămîntului, care concepe interacţiunea* profesor-elev ca o componentă a producţiei societăţii.
D. Hameline
(O. D.)
Pedunculară -> Halucinoză Pelopsie -» Macropsie
Peptidă
Moleculă compusă dintr-un număr redus de acizi* aminaţi (mai puţin de 50), uniţi între ei prin legătură peptidică (-CO-NH-)-Unii dintre ei, ca vasopresina sau oci-
tocina, pot avea o structură ciclică stabilizată prin condensarea lanţurilor laterale a două molecule de cisteină (punte disulfuri-că). Peptidele biologic active sînt elaborate potrivit mecanismelor sintezei proteice ca precursori ai unei maturizări enzimatice complexe: clivaj, apoi modificare eventuală a funcţiilor libere terminale (amidaţie, acetilaţie, ciclizare). Aceste molecule, împreună cu neurotransmiţătorii*, fac parte din moleculele esenţiale care participă la comunicarea intercelulară.
P. Mormede
(G. D. S.)
Percept
Produs mental al activităţii* perceptive, în opoziţie cu stimul*, eveniment din mediul extern sau intern care poate fi definit prin proprietăţile sale fizice. Termenul a fost creat prin analogie cu cel de concept*, produs mental al unei activităţi ideative de abstractizare. Simetria aparentă pe care o sugerează derivaţia lexicală nu poate masca diferenţa de statut pentru psiholog: în timp ce conceptele participă efectiv la sistemele semantice şi logice implicate în schimburile verbale şi sînt prin aceasta relativ uşor de formulat prin limbaj sau prin alt cod formal, perceptele rămîn strict individuale (cu excepţia prezenţei unei descrieri verbale a cărei validitate ar fi ha-zardant să fie afirmată) şi subiective, pentru că fac obiectul unei conştientizări. Pe de altă parte, teoriile percepţiei, în special în curentul cognitivist*, nu permit să se tragă o linie de demarcaţie netă între percept şi concept, activitatea perceptivă ţinînd, nu mai puţin decît formarea conceptelor, de procesele cognitive mai generale şi implicînd deja abstractizări şi cate-gorizări* care impun să facem din percepte concepte implicite. Termenul nu este prea mult folosit în limbajul curent.
M. Richelle (G. D. S.)
perceptron
Model* electronic elementar, conceput de F- Rosenblatt în 1962, care simulează funcţionarea proprie unui sistem nervos
ce captează o informaţie* exterioară şi, după ce a tratat-o, îi dă un răspuns*. Prin inserţia de unităţi asociative*, ale căror conexiuni* au fost ponderate prin activitatea anterioară a sistemului, perceptronul constituia o maşină dotată cu capacitatea de învăţare*, desigur rudimentară, bazată pe ideea facilitării sinaptice. El prefigura modelele mai elaborate care au urmat, în special modelele neuromimetice propuse de conexionişti.
M. Richelle (O. D.)

Perceptual
Sinonim cu perceptiv*, întîlnit uneori la psihologii francofoni, fiind transpus în mod arbitrar din englezescul perceptual care traduce perfect noţiunea de perceptiv, în anumite utilizări mai deliberate, termenul trimite la noţiunea de percept*, şi se opune lui conceptual.
M. Richelle (G. D. S.)
Percepţie
Funcţie* de captare a informaţiei* despre evenimentele din mediul exterior sau interior, pe calea mecanismelor senzoriale*. Mai vechii întrebări de a şti dacă percepţia ne livrează o cunoaştere* a lumii aşa cum este ea, problemă care a obsedat reflecţia filozofilor, psihologia ştiinţifică şi mai ales psihofiziologia modernă îi substituie o perspectivă cu totul diferită. Numeroase date empirice îndepărtează ideea că percepţia realizează o simplă înregistrare a realului: diferitele modalităţi* senzoriale, prin care organismele de specii diferite intră în contact cu lumea exterioară, desprind selectiv informaţii specifice din realitatea fizică şi elimină altele; receptorii senzoriali nu sînt simple grile de intrare a unor stimulări, ci transduc-tori care transformă formele de energie* caracteristice în evenimente nervoase, după reguli proprii organismului care percepe; alte transformări, care încep să fie decodificate treptat, în special în cazul vederii, intervin apoi în etapele succesive ale transmiterii informaţiei senzoriale
percepţie absolută
578
pînă la ultimii centri ai elaborării sale, la om aceştia fiind de nivel cortical; legile percepţiei, în cazul cînd ele relevă o coerenţă în raport cu proprietăţile stimulărilor*, sînt înainte de toate reguli de funcţionare a organismului care percepe; în fine, în cazul în care se încearcă a se pune accentul pe coerenţa raporturilor dintre legile perceptive şi structura lumii fizice, discordanţele ilustrate de iluzii* atrag atenţia asupra caracterului relativ al acestei coerenţe. Mai trebuie adăugat că descrierea ştiinţifică a realităţii fizice, dacă ea continuă să se bazeze, ca pe un ultim resort şi de nevoie, pe percepţie, a compensat prin instrumentaţie limitele şi erorile sale.
Dacă astăzi percepţia nu mai este concepută ca o simplă înregistrare a realului, ea apare tot atît de puţin ca o funcţie de înregistrare pasivă. Captarea informaţiei senzoriale elementare, pe care practica clasică o situa la nivelul senzaţiei*, pune în joc, de fapt, procesele de atenţie*, care relevă, de la nivelul receptorului*, controlul şi modulaţiile subtile ale centrilor superiori. Acest fapt confirmă concepţiile, cum este cea a lui Piaget, care văd în percepţie o conduită şi folosesc cu satisfacţie expresia de „activitate perceptivă" sau „activităţi perceptive", de preferat celei de „percepţie".
Este totuşi posibil să fie ierarhizaţi factorii care intervin în percepţie şi să fie diferenţiaţi cei care se referă la caracteristicile stimulilor, la limitele receptorilor, la condiţiile neurofiziologice ale transmiterii informaţiei spre centrii nervoşi şi cei care, de natură mai cognitivă*, reies din procese conceptuale superioare şi din integrarea experienţelor subiectului; primii exprimă o relaţie de cauzalitate* ascendentă* (bottom up), ultimii o relaţie descendentă (top down) (v. Vedere).
M. Richelle (G. D. S.)
Percepţie absolută -> Absolut Percepţie a cauzalităţii -» Cauzalitate
Percepţie anortoscopică -» Anortosco-pică
Percepţie categorială -> Categorial
Percepţie socială
Folosită uneori pentru a desemna factorii sociali ai percepţiei, expresia este utilizată de obicei pentru a defini percepţia mediului înconjurător social. După primele lucrări ale lui C. Darwin, care încearcă să demonstreze caracterul înnăscut al expresiei şi al recunoaşterii emoţiilor*, interesul cercetătorilor s-a extins la problema mai generală a capacităţii de apreciere a altuia. Astăzi, sub impulsul lucrărilor de inspiraţie gestaltistă* ale lui S. Asch, din 1946, şi ale lui F. Heider, din 1958, autorii sînt interesaţi mai ales de procesele de inferenţă* implicate în formarea impresiilor şi în fenomenele de atribuire* cauzală. Astfel, cercetările lui S. Asch, demon-strînd că impresiile sînt organizate în jurul trăsăturilor denumite centrale, au precedat lucrările referitoare la teoriile implicite ale personalităţii* (individul îşi sprijină inferenţele pe concepţia pe care el o are despre legăturile existente între trăsături) şi pe cele mai recente despre teoria schemelor* (individul tratează informaţia socială cu ajutorul unor categorii conceptuale). De asemenea, interesul acordat de F. Heider percepţiei faptelor psihologice interperso-nale stă la originea a numeroase lucrări consacrate felului în care individul explică, prin factori dispoziţionali (interni) sau situaţio-nali (externi), evenimentele în care el este actorul sau observatorul.
F. Askevis-Leherpeia (G. D. S.)
Pereche (Gîndire prin —)
Organizarea mentală în termeni bipolari are numeroase exemple în psihanaliză şi în psihologia dezvoltării*. Astfel, meta-psihologia* lui S. Freud prezintă dualităţi cardinale: pulsiuni sexuale şi de autoconservare; pulsiuni de viaţă şi de moarte. Analiza sa asupra unora din procesele psihice implică şi

structuri duale* (travaliul
579
periferic
visului, vorba de duh, lapsusul, jocul bobinei)- De altfel, pulsiunile parţiale sînt cuplate după regula perechilor de contrarii. H. Wallon a descris gîndirea prin pereche ca funcţionarea intelectuală primitivă la copilul între 2 şi 8 ani aproximativ: unu în doi, doi într-unu.
E. Jalley (G. N.)
Perechi asociate -» Cupluri asociate
Performanţă lingvistică
Termen tehnic din gramatica generativă*, introdus de N. Chomsky pentru a desemna uzul* efectiv al limbii, adică actualizarea* competenţei* sau a sistemului interiorizat de reguli*, în situaţii concrete. Cînd se pune problema de a enunţa, a asculta, a înţelege sau a reţine o frază*, performanţa depinde de competenţă*, dar şi de un număr de alţi factori, cum ar fi limitele memoriei*, atenţia, contextul* fizic şi social, relaţiile dintre interlocutori etc. Studiul performanţei cuprinde cel puţin un model al emiţătorului* şi un model al receptorului; el impune în plus elaborarea unei teorii a contextelor în care subiecţii vorbitori îşi exercită competenţa. Acest studiu al performanţei este, în esenţă, un obiectiv al psiholingvisticii*, al neurolingvisticii* şi al sociolingvisticii. ,,, ,,
M. Hupet (O. D.)
Performanţă motorie
Comportament şi grad de eficienţă a acestui comportament care rezultă din mobilizarea resurselor* unui individ în faţa constrîngerilor* unei sarcini motorii*. Performanţa depinde de aptitudinile psihomotorii sau fizice* şi de abilităţile* individuale, dar şi de capacitatea de a le mobiliza optimal pentru o sarcină. Această capacitate este o funcţie a motivaţiei* şi a controlului emoţional al subiectului.
M. Durând
(G. D. S.)
performativ
Enunţare care serveşte îndeplinirii unui act ilocutoriu* şi care prezintă o construcţie
„eu (îţi) VP (propoziţie)", în care VP este un verb la indicativul prezent (ex.: „eu îţi ordon să vii"). Se indică a urmări, în această structură, modelul subordonat din care ar deriva, prin transformare* sintactică, orice expresie ilocutorie, dar această „ipoteză performativă" ridică o problemă. Orice verb performativ avînd şi întrebuinţări constatative, îndreptăţeşte mai mult presupunerea că valoarea ilocutorie luată de astfel de enunţări nu este literală, ci un efect retoric*: a afirma că se acţionează presupune, în anumite condiţii ale contextului*, că se acţionează, ceea ce permite o suplinire a lui a face prin a spune.
A. Berrendonner (G. D. S.)
Pericol
Tot ceea ce poate afecta libertatea, siguranţa, integritatea unui individ reprezintă un pericol. Raportată la un context susceptibil să antreneze consecinţe supărătoare, noţiunea de pericol este asociată unei duble semnificaţii: a ameninţării şi a riscului. Prima se referă la noţiunea de periculozitate a unei situaţii sau de stare primejdioasă; cea de-a doua priveşte evaluarea unui pericol, asumarea unui risc. în criminologia clinică, diagnosticul de stare primejdioasă modifică aprecierea responsabilităţii juridice.
/. Selosse
(D. S.)
Periferic
în organizarea nervoasă, ceea ce se află în diversele regiuni ale corpului, spre deosebire de central*, adică encefalul* şi măduva spinării*. Receptorii senzoriali şi efecto-rii musculari fac parte din sistemul periferic. Prin analogie, în organizarea psihologică, ceea ce se petrece la nivelul intrărilor informaţiilor sau al comportamentelor manifeste, spre deosebire de ceea ce se petrece la nivelul proceselor*, socotite centrale, de tratare* şi de decizie*. Vedere periferică: v. Vedere.
M. Richelle (O. D.)
periferic
580
Periferic (Sistem nervos —) -» Sistem nervos
Perimetru
Aparat pentru măsurarea cîmpului* vederii monoculare sau binoculare. Subiectul, care este plasat în centrul unei emisfere (cupola lui Goldmann) sau al unui arc, fixează un punct central şi indică limitele periferice încă vizibile ale diferitelor teste proiectate pe suprafaţa internă a cupolei. Dacă testul se face pe o suprafaţă plană, este vorba de o tehnică a campimetrului*. Graţie explorării cîmpului vizual într-un spaţiu curbat, perimetrul va permite o mai mare precizie în studierea limitelor periferice ale cîmpului vizual.

R. Genicot
(O. D.)
Perioadă
Interval de timp acoperind un ciclu complet al unui fenomen care se reproduce regulat, adică periodic. Perioada este inversul frecvenței*. Perioada poate caracteriza în psihologie anumiți stimuli*, cum sînt cei auditivi sau tactilo-vibratorii (în ambele cazuri s-a impus mai degrabă folosirea frecvenței, exprimată în Hz) sau unii stimuli ritmici. Ea se poate referi şi la variabilele fiziologice (perioadă cardiacă) sau comportamentele subiectului: acestea se pot supune unei periodicități care rezultă din fenomene cronobiologice sau unor regularități temporale impuse de caracteristici de mediu, în psihologia dezvoltării*, fază din viață căreia i se atribuie o anumită specificitate, deosebind-o de fazele anterioare sau posterioare: perioadă precoce, perioadă de latență (fază prepubertară), perioadă adultă etc. Termenul este mai mult descriptiv, mai puțin încărcat de implicații teoretice decît cel de stadiu*.
M. Richelle (O. D.)
Perioadă critică
în dezvoltare*, perioadă—definită printr-un început şi un sfîrşit — în cursul căreia trebuie să se producă un anumit tip de inter-
acțiune cu mediul, încît să fie instalat în mod normal un comportament specific sau să se dezvolte optimal o anumită funcție*. La început, noțiunea a fost definită de K. Lorenz, cu referire la fenomenul de am-prentă/întipărire*: în cursul unei perioade care durează între 5 şi 24 de ore după ieşirea din găoace, puiul sau bobocul trebuie să fie expus unui anumit stimul (imaginea şi cotcodăcitul mamei) pentru a se întipări comportamentele de urmărire, vitale pentru animalul tînăr. Alte exemple tot atît de elocvente au fost descrise de către P. Marler în 1970, în legătură cu deprinderea cîntului* la anumite păsări, care, în mod normal, nu vor produce cîntul caracteristic speciei lor, în timpul primei lor primăveri, decît dacă au fost expuse între zece şi o sută de zile de la naştere modelului de cîntec al adultului; ca şi de către D. H. Hubel şi T. N. Wiesel, în 1963, în ceea ce priveşte dezvoltarea funcțională a sistemului vizual la pisoi, dezvoltare care presupune, pentru a fi normală, o alimentare perceptivă adecvată între a treia şi a douăsprezecea săptămînă. Spre deosebire de instalarea de comportamente doar prin maturizarea* structurilor organice, care nu necesită nici o intervenție a exercițiului* sau a învățării*, comportamentele şi dezvoltările funcționale care depind de o perioadă critică implică interacțiunea cu mediul înconjurător în general sub forma unui contact cu stimulări determinate.
Expresia de perioadă critică, aşa cum a fost înțeleasă la origine de către Lorenz, are mai multe caracteristici care nu sînt reunite întotdeauna în exemplele descrise, cum este durata destul de scurtă, limitarea absolută la acest interval de timp atunci cînd se doreşte apariția comportamentului respectiv, ireversibilitatea deficitului sau a anomaliei observate în caz de carență a informației critice sau de înlocuire cu o informație anormală (substituirea cu un model aparținînd altei specii, eventual omului, în cazul întipăririi). De cele mai multe ori a fost preferată expresia de perioadă sensibilă, privilegiată sau favorabilă.
581
permanență a obiectului
în ultima accepțiune, noțiunea a fost aplicată, la om, în faza dezvoltării în care se realizează achiziția* limbajului* şi care se întinde din primul an de viață pînă la un terminus ad quem, situat de diferiți specialişti între 7 şi 10 ani. Unele argumente neuropsihologice* (posibilitățile ca emisfera dreaptă intactă să compenseze emisfera stîngă în caz de afectare a ei şi a funcțiilor verbale pe care începuse să le dețină) si educative (uşurința relativă de achiziție a celei de-a doua limbi) vin în sprijinul acestei idei, care pare să reconfirme dificultățile întîmpinate de către copii în învățarea vorbirii atunci cînd ei au fost supuşi la o privare* gravă de interacțiune cu anturajul sociolingvistic în cursul acestei perioade.
Prin extindere, există tendința de a asimila fazele precoce ale dezvoltării cu o perioadă favorabilă, în care s-ar plămădi destinul psihologic al subiectului uman. Această concepție, centrală în gîndirea psihanalitică, susține numeroase teorii ale dezvoltării. Ea a obținut diverse confirmări empirice, în special în lucrările clasice ale lui R. Spitz şi J. Bowlby referitoare la consecințele privațiunii materne şi la hospitalism (v. Experiență precoce).
M. Richelle (G. D. S.)
Perioadă de latență -» Sexualitate
Perioadă senzoriomotorie
Perioada senzoriomotorie a dezvoltării* copilului se întinde de la naştere pînă la 18 luni. Copilul învață să acționeze asupra lumii înconjurătoare („universul percepției"), să cunoască corpul propriu*, să categorizeze realitățile fizice, psihobiologice Şi psihosociale care i se oferă în cursul schimburilor sale directe cu mediul. în această perioadă este posibil ca o parte din activitate să fie consacrată construcției reprezentărilor* realităților care se află dincolo de aici şi acum. Dar partea cea mai •rnportantă este

învăţarea senzoriomotorie. După 18 luni, activitatea senzoriomotorie •Şi continuă evoluţia, dar, concomitent, din
ce în ce mai importantă devine achiziţia noţiunilor şi reprezentărilor fizice, psihologice şi sociale care extind universul cunoscut şi stăpînit de copil dincolo de lumea percepţiei, şi care impun construcţia de priceperi operative corespunzătoare. /. -./. Ducret
(O. D.)
Perlaborare
Acest neologism a fost propus de J. La-planche şi J. -B. Pontalis pentru a traduce termenul de Durcharbeitung, folosit de S. Freud în 1914.E1 defineşte un travaliu psihic care, în cura psihanalitică, permite subiectului să admită în viaţa sa psihică conştientă elemente refulate anterior, să se elibereze de dominaţia mecanismelor de apărare*, ca şi de compulsia* la repetiţie şi de atracţia exercitată de datele înregistrate inconştient. Momentul perlaborării urmează după cel al interpretării; o rezistenţă care pare la început să fie fără efect trece ulterior de la acceptarea abstractă la convingerea bazată pe experienţa trăită, singura care este rezolutivă. Perlaborarea progresivă a celui care se analizează este facilitată de interpretările analistului care, pe măsura derulării curei, îi demonstrează că aceleaşi semnificaţii se regăsesc în contexte diferite.
B. Brusset (O. D.)
Perlocutoriu -> Pragmatică lingvistică
Permanenţă a obiectului
Permanenţa este o proprietate acordată de către subiect unui obiect căruia îi postulează o existenţă în timp independentă de percepţia sau concepţia pe care o poate avea despre acesta. Pentru I. Kant, permanenţa era o categorie a priori a înţelegerii. Cercetările asupra construcţiei realului la copil arată că această categorie este rezultatul unei psihogeneze în cursul căreia copilul construieşte şi coordonează acţiuni şi cunoştinţe spaţio-temporale, ca şi acţiuni şi cunoştinţe referitoare la percepţia însuşirilor sensibile ale obiectului. Cerce-
ţări mai recente au relevat existenţa la animal a precursorilor acestei noţiuni. Conduitele prin care un animal regăseşte un obiect neperceput nu ating totuşi gradul de complexitate al celor ale copilului mic (v. Conservare).
J. -./. Ducret
(G. D. S.)
Persecuţie -> Paranoia
Perseverare
Repetare a atitudinilor sau expresiilor verbale atunci cînd contextul care le-a generat a dispărut.
Diferitele tipuri de perseverări care au putut fi descrise (prin inerţie, iterative, substitu-tive) se referă, toate, la o pierdere a posibilităţii de a se debarasa de un act. S-a presupus că la originea acestui fenomen se află un deficit al factorului de inhibiţie*. Perseverarea se observă foarte frecvent în tulburările mentale organice, în special în afecţiuni frontale şi în stările demenţiale. Acest simptom este asimilat cu stereo-tipiile* întîlnite la schizofrenici. în testele de asociaţii* verbale, se constată la aceşti pacienţi o revenire frecventă la cuvîntul inductor din experienţa anterioară sau repetarea aceluiaşi răspuns.
M. -C. Hardy-Bayle (O. D.)
Persoană
La origine, cuvîntul persona desemna masca din teatrul grec, personajul. Noţiunea contemporană, construită în cadrul filozofiei mistice, se referă la individualitatea morală, fizică şi juridică asociată cu conştiinţa de sine* şi despre celălalt. Elementele descriptive şi obiective care caracterizează personalitatea sînt înlocuite, în acest caz, de elemente normative şi axiologice: pentru R. Perron, persoana este un sistem de reprezentări valorizate. In acest sens, ea nu este comparabilă cu un obiect: ea există şi este sesizabilă printr-o fenomenologie a comunicării cu alţii şi cu sine; semnificaţia imaginilor noastre despre noi înşine şi despre relaţiile noastre interper-
sonale trasează, în acelaşi timp, limitei psihice ale accesului la intimitatea noastră şi puterea supravieţuirii noastre biologiCe Din acest motiv se distinge o psihologi la nivelul persoanei întîi (care privilegia^ subiectivitatea) şi una la persoana a treia (caz în care individul este privit în mod obiectiv, din afară). Psihologia la persoana a doua acordă, după D. Lagache, preeminenţă fiinţei, pentru altul.
C. Prevost (O. D.)
Personalism
Filozofie morală şi socială inspirată de valoarea absolută a persoanei*. E. Mounier i-a explicat relaţiile cu psihologia, preci-zînd că:
1. ea urmăreşte să depăşească limitele dintre obiectiv şi subiectiv;
2. ea refuză orice abordare a vieţii psihice, care nu poate fi decît analitică şi atomistă;
3. ea se învecinează cu etica, implicînd afirmarea şi angajarea subiectului*;

4. ea acționează în direcția psihologiei profunzimilor*.
Persoana nu este imobilă: ea se construieşte în cursul istoriei subiectului, aşa cum este sesizată în prezent. Personalismul se apropie deci de psihologia umanistă* care caută mai mult să înțeleagă decît să explice. De asemenea, acesta relevă pînă la ce nivel personalitatea şi cultura psihologului îl pot dirija spre stiluri opuse: unei etici a creşterii, specific americană, întîl-nită la C. Rogers, i s-ar opune pesimismul european întîlnit la S. Freud. Personalismul se interesează mai mult de destinul omului, decît de cunoaşterea lui.
C. Prevost
(G. D. S.)
Personalitate
Există peste cincizeci de definiții ale personalității ; intenția de a găsi aici o unitate se loveşte de dificultatea de a stabili unitatea psihologiei înseşi, dincolo de diver-y sitatea paradigmelor şi metodelor sale. Dir acest motiv, M. Huteau întrezăreşte o noțiune generală şi diferențială pe care în-j cearcă să o contureze, fără raportare la
., Oiogie sau epistemologie anume (1985, 1 27)' ea este „unitatea stabilă şi indivi-H aliz'ată a ansamblului conduitelor" „, 1985, p. 25). Chiar dacă psiho-
(Mdem, 1985, p. 25). C p
logii par să cedeze în fața unei iluzii comune, rămîne faptul că acest concept, dacă nU poate fi univoc, îşi menține totuşi o valoare euristică.
Analiza matematică a răspunsurilor la un chestionar* ajunge la factori* (d. ex., ciclo-timje<_>schizofrenie la R. Cattell) sau la tipuri (extraversiune<->introversiune la H. Ey-senck): astfel este subliniată stabilitatea. Dar personalitatea se înscrie şi în cadrul dezvoltării, unde apare ca o structură „efect durabil al alegerilor şi respingerilor făcute de subiect" în „cîmpul psihologic considerat ca ansamblul relațiilor dintre organism şi mediu" (D. Lagache, 1961, p. 7). Termenul de personologie desemnează uneori, în psihologia clinică, conceptualizarea psihanalitică prin care se explică autonomia parțială a subiectului: trăsături pregenitale „orale" şi „anale", organizare genitală infantilă (faza oedipiană), diferențiere internă potrivit celor trei instanțe ale celei de-a doua topici* freudiene (eu, sine şi supraeu). Psihologia copilului arată, de altfel, că se instituie progresiv o imitație a altora, pe de o parte, şi un control de sine, pe de altă parte: „personalitatea nu ne apare ca o organizare de instanțe, ci ca o rețea de atitudini constituite în cursul şi în conectarea unor diverse comportamente" (P. Malrieu, 1967, p. 321). în acest fel este elaborată imaginea de sine, de-a lungul conflictelor de socializare; personalitatea are deci trei funcții psihologice: controlul, identificarea, investigația. In ordinea de idei a lui W. Mischel, a fost susținută existența unei determinări situ-ațională a comportamentelor potrivit că-reia individul se conduce într-o manieră diferită, chiar opusă, în funcție de cerințele situaționale. Lucrările cele mai recente, Prin analize genetice şi sinteze conceptu-ale, se străduiesc să specifice ceea ce susține mai curînd psihologia decît biologia. La bază se află o funcție de reglare orga-nica înnăscută, supusă de timpuriu con-
diționărilor ataşamentului şi avatarurilor sale. Din punct de vedere structuralist, organizarea conduitelor presupune o ierarhie de integratori care, la nivelul sistemului nervos, pregătesc răspunsuri unitare ple-cînd de la informații parțiale. Din punct de vedere funcționalist, este recunoscut faptul că o coerență a personalității se construieşte în timp datorită unor capacități şi mijloace. Actualmente, psihologia se orientează fie într-o perspectivă psiho-dinamică prin care se favorizează componentele motivaționale, fie într-o perspectivă cognitivă care pune accentul pe modalitățile de tratare a informației. Căutarea unei sinteze i-ar permite, probabil, să-şi restabilească unitatea. Dar această coerență este problematică, aşa cum apare cea a personalității, pe care P. Janet o defineşte ca „o construcție ce tinde spre unitate, dar care nu este sigur că o va atinge" (1933, în M. Huteau, 1985, p. 299).
R. Doron
(G. D. S.)
• Huteau M. (1985), Les conceptions cogniti-ves de la personnalite, PUF, Paris. — Lagache D. (1961), „La psychanalyse et la struc-ture de la personnalite", în La psychanalyse, 6, PUF, Paris. — Malrieu P. (1967), Les emo-tions et la personnalite de l'enfant, Vrin, Paris.
Tulburări de personalitate. Traducere literală a termenului englezesc Personality Disorders, care s-a impus ca urmare a clasificărilor DSM III şi DSM III-R (Manual diagnostic şi statistic al tulburărilor mentale). Tinde să înlocuiască expresia clasică de „personalitate patologică" şi, în germană, termenul de Psychopathisch Personna-lität.
Există diferite criterii, care nu se verifică toate, pentru a judeca drept patologică o trăsătură sau un ansamblu de trăsături de personalitate: prezența constantă şi preponderentă a unei trăsături sau a unui ansamblu de trăsături, deformarea sau amplificarea unor trăsături observabile la subiectul normal, psihorigiditatea, inadaptarea socială. O tulburare de personalitate se identifică printr-o configurație de trăsături regăsită

(jtJisuilamcuc auiui
cu suficientă frecvenţă pentru a infera că există relaţie de dependenţă între aceste diverse trăsături. In acelaşi timp, există o mare diversitate în descrierea şi clasificarea personalităţilor patologice. Ca o regulă generală, se poate spune că, dacă formele clinice care au fost individualizate diferă de normal prin frecvenţa lor de configurare şi prin caracterul lor caricatural, ele se aseamănă cu procese patologice cărora par să le constituie fie fundamentul constituţional, fie forma asimptomatică. în acest fel ar putea fi descrisă personalitatea paranoică prin analogie cu trăsăturile observate în delirurile de persecuţie sistematizate cronice sau personalitatea obsesională* prin analogie cu trăsăturile observate în nevrozele obsesionale. Clasificarea DSM III-R (Manual diagnostic şi statistic al tulburărilor mentale) distinge trei grupe de tulburări de personalitate: personalităţile paranoică*, schizoidă* şi schizotipică*, prin analogie cu procesele psihotice; personalităţile antisocială, de limită (stare-limită* sau borderline), histrionică* şi narcisică, marcate prin dramatizarea şi excentricitatea conduitelor; personalităţile evitantă*, dependentă*, obse-sional-compulsivă* şi pasiv-agresivă*, caracterizate prin anxietate şi jenă socială. La această clasificare pot fi adăugate personalitatea sadică şi cea cu conduită de eşec (nevroză de eşec). Se impun două sublinieri: această clasificare nu are caracter extrem de riguros şi anumite forme pot fi asociate la acelaşi individ. Ea are un caracter arbitrar indiscutabil. Sînt imposibil de enumerat toate formele de personalitate patologică descrise. Reamintim clasificarea psihanalitică în funcţie de stadiile de dezvoltare a vieţii libidinale (oral, anal etc), descrierea unor forme în raport cu o trăsătură dominantă (gelozie patologică), caracterologiile de tipul extraversiune-introversiune, neu-roticism-psihoticism etc. Partea referitoare la factorii genetici şi factorii dobîndiţi în determinarea personalităţilor patologice rămîne un subiect con-
troversat datorită datelor puţine de care dispunem.
D. Widlocher (G. D. S.)
Personalitate autoritară -> Autoritarism
Personalitate criminală
Concepţia asupra personalităţii criminale implică practici de expertiză şi face obiectul preocupărilor de criminologie* pentru a estima potenţialitatea antisocială a indivizilor. Ea se inspiră din tradiţia psihologiei medicale, a practicilor psihiatrice şi psihanalitice, avînd scopuri diagnostice şi terapeutice. Fiind conceput din plecare într-o perspectivă organicistă şi etiologică, studiul personalităţii criminale a evoluat spre o concepţie dimensională, descriptivă, structurală şi psihodinamică. Şi ca orice problematică de personologie aplicată, fundamentele sale reunesc alegeri de opţiune teoretică (în special cea a unui model implicit de personalitate* care prefigurează o abordare de tip psihopatie sau socio-patic*), precum şi alegeri de criterii şi de construire a obiectelor de analiză. Acestea se referă, printre altele, la validitatea diferenţială a calificării de criminală a conduitei* incriminate, la luarea în consideraţie a procesului criminal şi a caracteristicilor situaţiei criminogene, la nivelul de dereglare, felul agresiunii şi interacţiunea întîmplărilor din viaţă*, situaţiei* şi trecerii la act* şi mai ales la semnificaţia reac-ţională, nevrotic perversă sau psihopatică a actelor. Ţinînd cont de diversitatea conduitelor criminale, pe de o parte, şi de cea a personalităţilor care au comis acte antisociale, pe de altă parte, psihologii, în loc să tipizeze personalitatea criminală, tratează mai mult personalitatea unui criminal sau chiar, mai prudent, „atitudinile criminale" (D. Lagache) ale subiectului. Adesea ei rezervă această expresie pentru structurările antisociale specificate prin intensitatea şi repetarea simptomelor apărute. Personalitatea criminală se referă, în acest caz, laj prevalenta unei conduite delictuoase (es crocul, incendiatorul, hoţul profesionişti

pervers
violatorul), care sugerează să se cerceteze o organizare dinamică specifică a transgresiunilor* la un individ. în criminologie, încadrarea tipologică a personalităţilor criminale răspunde unor preocupări de stabilire a unui tratament* specific pentru tulburările delincvenţilor. Personalitatea criminală, ca entitate, nu apare în nosografia empirică din Manualul diagnostic şi statistic al tulburărilor mentale. Ea este acoperită de sindromul* generic de „dezordini ale conduitelor", prin manifestările patologice proprii personalităţilor: narcisică, antisocială, de limită şi dependentă.
J. Selosse (O. D.)
Personalizare
Spre deosebire de socializare*, veritabilă integrare în grup prin identificare*, personalizarea este realizare de sine, orientare prin proiect, avansare prin putere, estimare a valorilor, identificare şi autonomizare. Aceste două mecanisme nu sînt întotdeauna în armonie, deoarece socializarea poate fi depersonalizare. în special în adolescenţă*, aceste mecanisme menţin un raport dialectic între dezvoltare* şi criză*: pentru P. Tap, personalizarea vizează stă-pînirea obiectelor, a seifului şi a celuilalt. Ea creează valori şi, prin efort critic, tinde să depăşească alienările şi slăbiciunile, să obiectiveze dependenţele şi conflictele.

. R. Doron (G. D. S.)

Personologie —» Personalitate

Perspectivă

Reprezentare* bidimensională a unui spațiu* cu trei dimensiuni (perspectivă aeriană), așa cum apare ochiului unui observator într-o poziție dată. Reprezentarea în perspectivă, care a preocupat pe artiştii Renaşterii, ridică probleme esențiale de percepție* vizuală, în special în legătură cu percepția profunzimii şi cu constantele* perceptive. Procedeele utilizate de desenatori trimit la indicii de construcție a celei de a treia dimensiuni la care a recurs percepția noastră: convergență liniară, mărime familiară a obiectelor şi personajelor, gradient* textural, interpoziție, reducere a contrastelor, a detaliilor, a saturației culorilor etc.

într-un sens figurat, punct de vedere particular asupra unui obiect sau a unei idei, cu-vîntul perspectivă a fost reluat în vocabularul tehnic al unor şcoli de psihologie cognitivă*. Astfel, el este întîlnit la Limbajul de Reprezentare a Cunoştințelor {Know-ledge Representation Language, KRL) propus în 1977 de către D. G. Bobrow şi J. Winograd, pentru a desemna diferitele unghiuri din care poate fi considerat un concept* sau un eveniment, oferind, în fiecare caz, un ansamblu specific de informații pertinente. Perspectivă temporală: v. Orizont temporal. ,. „. , „ r M. Richelle

(G. D. S.)

Pervers

Adjectiv ambiguu care corespunde celor două substantive referitoare la realități clinice şi la presupuneri teoretice diferite: perversitatea şi perversiunile*. Psihiatria clasică a făcut distincție între perversitate, considerată ca o constituție* înnăscută, şi perversiunile instinctive sau anomalii ale „instinctelor", în categoria cărora ea clasa perversiunile sexuale alături de tulburări ca alcoolismul, anorexia* sau bulimia* (perversiuni ale instinctelor alimentare). Ea descria perverşii constituționali ca subiecți feriți de retardare* şi de tulburări nevrotice* sau psihotice*, dar caracterizați prin absența simțului moral, agresivitate* împinsă pînă la malignitate, instabilitate afectivă şi socială, impulsivitate şi tendință spre perversiuni instinctive (printre care şi perversiunile sexuale). Psihiatria contemporană descrie astfel de subiecți în cadrul psihopatiei*, al personalității antisociale* sau al „caracteropatiilor" (copii denumiți „caracteriali*"). Psihologia şi sexologia contemporană, ur-mîndu-1 pe S. Freud, abordează astfel perversiunile (sau deviațiile) sexuale: relevă prezența la toate ființele umane a unei dispoziții perverse polimorfe, insistă asupra

execuție, în vederea realizării unui obiectiv. Această noțiune se apropie deci de cea de program* (în special de cea de program motor*).

Un plan cuprinde proceduri şi strategii cu niveluri diferite de detaliere şi admite modificări mai mult sau mai puțin importante în cursul execuției, în special prin mecanisme de feed-back*. Astfel, planul este o reprezentare schematică sau ierarhizată, avînd rolul de a orienta activitatea subiectului. La nivelul activităților cognitive, un plan permite să se raționeze la niveluri de abstractizare mai mult sau mai puțin ridicate. El are două funcții cognitive: anticiparea şi schematizarea. Conceptul de plan a fost introdus în psihologie în special de către G. A. Miller, E. Galanter şi K. Pri-bram, în 1960, în rezolvarea de probleme*. Pentru aceştia, planul este o strategie* de rezolvare care poate fi exprimată ca o organizare ierarhizată a scopurilor*. Această abordare a unei conduite inteligente, explicată printr-un proces explicit, constituie una dintre primele breşe în neobehavio-rism* şi a contribuit la apariția curentului de studiere a tratării informației*, în inteligența artificială*, un plan leagă de un scop o serie de acțiuni necesare pentru atingerea lui (v. TOTE Unit).

J. Mathieu (G. D. s.)

Plan de text

în psihologia discursului*, defineşte structurarea unui text, care rezultă din operații de producere* (în special din operații de planificare*); în studiile care tratează comprehensiunea* (sau lectura*), o astfel de structurare va fi descrisă în termeni de schemă*. Stereotipic şi interiorizat (suprastructură* a unei povestiri*), planul unui text impune ordonarea ierarhică a propozițiilor* în pachete (macropropoziții) şi a acestora din urmă în secvențe*. Dacă etapele modelelor interiorizate nu au deloc nevoie să fie marcate, cele ale unei organizări mai puțin convenționale sînt, în genere, evidențiate prin toate resursele de demarcație grafică (paragrafe, punctuație*,

numerotare, titluri interioare etc.) şi prin alte semne de divizare.

/. -M. Adam (G. D. s.)

Plan experimental

Descriere a organizării şi desfăşurării unui experiment*, în care sînt precizate în special variabilele* independente urmărite şi valorile lor, împărțirea eşantionului* pe grupe, fazele succesive. Planul experimentului este conceput în aşa fel încît rezultatele să poată fi tratate cu procedee statistice

corespunzătoare şi interpretate în sensul unei confirmări sau infirmări a ipotezei*. De la situaţia cea mai simplă în care subiecţii incluşi în eşantion sînt repartizaţi după hazard* în grupul de control şi în grupul experimental, acesta din urmă fiind supus unei variabile independente referitoare la o singură stare, psihologul trece imediat, în virtutea ipotezelor complexe pe care el le-a formulat, la planuri cu variabile multiple, fiecare putînd surprinde mai multe stări şi fiind susceptibilă să ofere nu numai efectul propriu asupra variabilei dependente, ci şi efecte rezultate din interacţiunile* lor. în acest context, termenul de factor* se substituie adesea celui de variabilă, iar termenul de modalitate* celui de stare. Planurile factoriale sînt construite pentru a oferi garanţia ca fiecare factor şi fiecare modalitate să fie luaţi în consideraţie simultan cu toate încrucişările* lor posibile. Rezultatele la care ele conduc se pretează la analize de tipul analizei de variantă*, permiţînd concluzii asupra acţiunii fiecărui factor considerat şi asupra efectului eventual al interacţiunilor lor. Pe măsura creşterii numărului de factori şi de modalităţi, ele pot ajunge la o complexitate şi la o dificultate de execuţie excesive. Planurile restrînse permit, în anumite limite, să fie înlăturat acest inconvenient: astfel, într-un experiment care implică 3 factori, fiecare avînd 3 modalităţi, planul în careu latin face economie de 18 din 27 căsuţe dintr-un plan factorial complet, prin asamblarea* încrucişării a doi factori într-un al treilea.

printre altele, se diferenţiază planurile cu grupuri independente — concepute pentru comparaţii intersubiective; planurile cu măsurări repetate care permit comparaţii intrasubiective — aceiaşi subiecţi fiind supuşi unor modalităţi diferite ale uneia sau mai multor variabile independente; în fine, planurile mixte sau combinate. Planurile cu măsurări repetate impun anumite precauţii (contrabalansare*, rotaţie*) pentru a evita efectele de ordine. Planurile cvasiexperimentale sacrifică anumite cerinţe ale planurilor factoriale, datorită constrîngerilor practice sau etice întîl-nite în cazul subiecţilor umani, fără a se îndepărta de la rigoarea interpretării obişnuite în laborator: ele pot fi aplicate, de exemplu, atunci cînd este de neconceput să privezi o parte dintre subiecţi de o intervenţie educativă sau terapeutică benefică sub pretextul alcătuirii unui plan factorial complet.

Dacă planurile experimentale tradiţionale cuprind, în genere, grupuri de subiecţi, noţiunea de plan experimental pe un caz unic este aplicabilă în special în cadrul unei abordări experimentale a intervenţiei educative sau clinice. Un plan referitor la un caz unic comportă, în genere, măsurări repetate şi alternate în situaţie de control (linie de bază*) şi sub acţiunea variabilei independente. Se presupune că efectele acesteia din urmă pot fi reversibile.

M. Richelle (G. D. S.)

Planificare

Planificarea este procesul de elaborare şi de aplicare a planurilor*. Obiectivul ei este să stabilească o decizie actuală, un plan de acţiune, plecînd de la predicţia evoluţiei unei situaţii, ceea ce impune fixarea scopurilor* şi a procedurilor* pentru atingerea lor. O funcţie a planificării este de a permite subiectului să ridice nivelul de control al activităţii atunci cînd situaţia devine prea complexă, elaborînd planuri schematice care au statut de ipoteze de lucru (v. Program).

J. Mathieu (G. d. s.)

Planificare a educaţiei

Ca şi economia educaţiei*, această disciplină a luat un avînt deosebit după anii 1960. Planificarea educaţiei intervine, pe de o parte, atunci cînd deciziile luate la un anumit nivel al sistemului educativ impun ajustări şi readaptări interne la alte niveluri ale acestui sistem, iar pe de altă parte, atunci cînd anumite fapte de natură socială, economică, politică etc. forţează sistemul educativ să răspundă la presiuni externe. Este vorba de a prevedea, pe o perioadă dată, numărul de indivizi care trebuie şcolarizaţi, locul lor în sistemul şcolar, definirea necesarului privind corpul profesoral, materialul şcolar, spaţiile etc. Evaluarea acestor trebuinţe va determina resursele financiare, repartiţia lor, mijloacele şi strategiile necesare pentru a realiza scopurile fixate.

P.-M. Dumont (G. D. s.)

Planificare verbală

Proces care constă în stabilirea unui mod de organizare globală a părţilor unui text*, după principii de ordine şi de ierarhie, avînd ca scop să asigure obiective comunicative precise şi să determine mijloacele de exprimare potrivite pentru a le realiza. Cei mai mulţi autori formulează ipoteza că producerea unui text este ghidată de un plan destinat să ordoneze diferitele faze ale textului. Acest ghidaj ia forme distincte mai mult sau mai puţin constrictive (şi/sau mai mult sau mai puţin convenţionale), dependente de condiţiile de producere: ele pot fi „monogerate" sau pot fi rezultatul interacţiunilor* subtile dintre interlocutori; de asemenea, ele pot adopta o structură deschisă (cazul dialogului*, d. ex.) sau închisă (suprastructurile narative). Planurile de text care rezultă din acestea au dus la diverse tipologii.

Din punct de vedere ontogenetic, cercetările relevă o dominanţă a planificării axate pe conţinuturi activate şi înlocuite progresiv printr-o reorganizare a secvenţei*,

plan Scanlon
590
în funcție de anumite constrîngeri de natură socială.
J. Dolz
(G. D. S.)
Plan Scanlon
Program folosit pentru stimularea creativității* şi a motivației* pentru muncă la salariaţi şi muncitori, determinîndu-i să participe la luarea deciziilor şi la beneficiile rezultate din inovații. Originalitatea Iui rezultă din trei aspecte:
1. comitete paritare evaluează sugestiile şi iau deciziile destinate să le pună în practică;
2. primele sînt repartizate între toți membrii grupelor şi echipelor vizate prin propuneri ;
3. aceste prime sînt evaluate pe baza unui calcul al costurilor şi profiturilor legate de
inovație.
C. -Levy-Leboyer
(G. D. S.)
Plasticitate
Capacitate de reorganizare morfologică a rețelelor* neuronale ca răspuns la modificări din mediul interior sau exterior. Totuşi, reorganizările care fac parte din procesele de dezvoltare* normală nu sînt întotdeauna incluse în noțiunea de plasticitate. în timp ce la nivelul sistemului nervos periferic* existența unei regenerări* a fost recunoscută de mult timp, sistemul nervos central al mamiferelor era considerat, din moment ce dezvoltarea sa ontogenetică a fost încheiată, ca o structură încremenită, fără nici o capacitate de reorganizare morfologică. Acest punct de vedere a fost infirmat de rezultatele experimentale obținute începînd din anii 1970, care arată că rețelele neuronale se pot reorganiza în diferite condiții, chiar la subiecții adulți. Un prim grup de fenomene corespunde unor reorganizări postlezionale. Astfel, anumite ansambluri neuronale sînt capabile să evidențieze un proces de regenerare după lezarea axonului lor. Al doilea fenomen este cel al înmuguririi. El corespunde unei reinervări a punctului denervat prin aferente care vin de Ia alți neuroni* decît cei care fuseseră lezați. Anumite sisteme ne-
uronale centrale, ca de exemplu neuronii monoaminergici, sînt susceptibile mai mult decît altele să evidențieze astfel de fenomene de plasticitate, în timp ce alți neuroni nu au capacitate de reorganizare. Rațiunile acestor diferențe, ca şi mecanismele precise ale reorganizărilor (factori responsabili de declanşarea lor, de conducerea lor) sînt încă necunoscute pînă astăzi. A fost invocată intervenția acestor neuroni cu neurotransmițători* în fenomenele de recuperare* a funcției. De altfel, procesele de reorganizare morfologică ar putea interveni în funcționarea normală a sistemului nervos: este cazul unor sisteme speciale (sistemul olfactiv* al mamiferelor, centrii cîntului* la păsări), care implică o producere continuă de neuroni, chiar la animalul adult. Modificări de conectivitate ar putea interveni, de asemenea, în timpul
învățării*.
J.-P. Herman
(O. D.)
Plăcere
Afect* agreabil care priveşte sensibilitatea fizică (plăcere sexuală) şi sensibilitatea „morală" (plăcere de a gîndi) şi pune problema sublimării (plăcere estetică). Plăcerea ar fi sursa necesară a activității: trăirea satisfacției pune capăt excitației*. Principiul* plăcere-neplăcere, în psihanaliză*, corespunde formelor primitive ale conduitei* (proces psihic primar). Pentru psihologii comportamentalişti*, caracterul subiectiv al noțiunii de plăcere indică să i se substituie noțiunile obiective de recompensă* şi de întărire*, de stimul* atractiv şi aversiv*. R. Doron şi M. Richelle
(G. D. S.)
Plurilingvism
Capacitate a unui individ sau a unei comunități de a folosi mai mult decît două limbi diferite, după tipul de comunicare* (cu familia, în relațiile sociale şi profesionale, cu administrația etc). Ca şi în bilingvism*, există numeroase feluri de plurilingvism, după contextele istoric, sociologic şi politic : de exemplu, un plurilingvism de stat,
591
polifonie
în Belgia şi Elveția, unde mai multe limbi aU statut de limbă oficială.
D. Peraya
(G. D. S.)
Pocnet ->• Clic
Poetică -> Funcție a limbajului

polarizare
Tendința opiniilor* şi judecăților* emise de un grup de a fi mai extreme decît cele ale indivizilor care îl compun a fost pusă în evidență mai întîi în situațiile de risc; grupurile par mai înclinate decît indivizii să adopte soluții riscante. Efectul de polarizare, despre care s-a arătat mai tîrziu că este un fenomen general, nicidecum limitat la asumarea riscului, şi care se opune celui de normalizare (convergență moderatoare a opiniilor şi judecăților), s-ar produce din momentul în care gradul de implicare şi de conflict în grup a cres-
F. Askevis-Leherpeux
(G. D. S.)
Pe de altă parte, termenul polarizare desemnează şi fenomenul următor: membrana plasmică a oricărei celule vii asigură menținerea unei dizarmonii între concentrațiile ionice (sodiu - [Na+], potasiu [K+], calciu [Ca+i, hidrogen [H+], clor [CI]) interne şi externe, manifestîndu-se printr-o diferență de potențial* electric între cele două compartimente. In repaus, această polarizare membranară se exprimă printr-o negativitate a compartimentului intra-celular în jur de -70 mV. Pentru un ion dat, există o relație logaritmică (ecuația lui Nernst) între raportul concentrațiilor acestui ion în ambele compartimente şi polarizarea rezultată. Variațiile acestei polarizări, suport al excitabilității*, sînt tot atîtea semnale înalt semnificative ale funcționării celulare. Aceste semnale se pot manifesta printr-o diminuare a polarizării: depolarizare (potențiale de acțiune sau potențiale postsinaptice excitatoare), sau printr-o creştere a polarizării: hiperpolari-
zare (potențiale postsinaptice inhibitorii). Ele sînt legate de modificări tranzitorii adesea foarte scurte ale permeabilității membranare la ioni, datorită schimbărilor în conformația anumitor proteine intra-membranare, canalele ionice. Pe o durată mai mare, polarizarea de repaus este restaurată prin activarea altor proteine intramem-branare, pompele ionice.
M. Moulins (O. D.)
Polietism
Termen referitor la societățile de insecte, definind diviziunea muncii într-o colonie. Factorii legați de polietism sînt de trei feluri: polimorfismul (diferențe morfologice şi fiziologice între indivizi), vîrsta (munca făcută de un subiect din colonie se schimbă în cursul vieții sale) şi variabilitatea interindividuală (indivizi de aceeaşi vîrstă, aparent asemănători, dar realizînd sarcini diferite). Contrar vechiului punct de vedere, lucrările actuale relevă mari posibilități de reglare şi de flexibilitate socială, în virtutea diversificării evoluțiilor ontogenetice* individuale. n „
R. Campan
(G. D. S.)
Polifonie
Acest concept îi permite lui Bakhtine (sub numele de Volochinov) să descrie, în 1929, textele literare în care se amestecă mai multe voci şi, mai mult, să dezvolte o teorie a semnului* ca unitate socială pluriaccentuată în care interferează valorile* legate de utilizările sale discursive anterioare, în lingvistică, teoria polifonică a enunțării* formulată de O. Ducrot se ocupă de felul în care un locutor* exprimă în acelaşi enunț mai multe puncte de vedere, într-un enunț ironic, de exemplu, locutorul aduce în scenă un enunțiator* El care preia sarcina de a exprima litera sau spiritul enunțului literal şi un enunțiator E2 care nu se gîndeşte deloc la ceea ce tocmai s-a afirmat. Polifonia rezidă în mişcarea care permite locutorului să marcheze acordul său cu E2, distanțîndu-se de El.
J.-M. Adam (G. D. s.)
poligamie
592
Poligamie
Poligamia este asocierea unui reprezentant al unui sex cu mai mulți subiecți de sex opus. Forma cea mai puțin frecventă este poliandria, care se referă la o femelă cu mai mulți bărbați, ce se ocupă, în acest caz, de îngrijirea progeniturii pe care ei au zămislit-o (la păsări). La mamifere, femela se ocupă de gestație şi lactație, astfel că poliginia (un mascul şi mai multe femei) este cea mai des întîlnită. Haremul* este o formă stabilă destul de frecventă. în timpul perioadei scurte în care eşuează pe plaje, elefanții de mare se asociază în haremuri temporare; masculii se luptă pentru un teritoriu*, în timp ce femelele stau deoparte; proprietarii îşi aproprie atunci mai multe femele încercînd să le seducă şi să le fecundeze. La peşti, au fost descrise cazuri de poliandrie şi de poliginie succesive: masculii sînt izolați pe teritorii regrupate; femelele îi vizitează pe rînd; şi unii, şi alții pot participa la mai multe fecundări. Specia umană însăşi prezintă, prin diferitele sale culturi, o diversitate a structurii familiale tot aşa de mare ca la
animal.
J.-C. Ruwet
(G. D. S.)

Poligon de frecvenţă -> Frecvenţă
Polisemie
O expresie este polisemică atunci cînd ea are mai multe sensuri* înrudite unele cu altele; aceste accepţii rivale sînt legate de funcţii semantice* stabilite, de natură hipo/hiperonimică, metaforică*, metonimică* sau, mai general, inferenţială (ceea ce distinge polisemia de omonimia* accidentală). Forma principală de polisemie ţine de caracterul vag al semnificaţilor* lexicali, din care cele mai multe seme* sau componente diferenţiale, avînd grad de pertinenţă nesigur sau instabil, pot fi activate în anumite contexte* şi suprimate în altele. Un alt caz de polisemie rezultă din tendinţa pe care o au inferenţele* implicite uzuale de a se lexicaliza în semnificaţi convenţionali,
intrînd astfel în concurenţă cu „sensul literal" din care ele provin (v. Figură).
A. Berrendonner (G. D. s.)
Ponto-geniculo-occipital -> Vis
Posesiv
Ansamblu de unităţi lingvistice* care ţin de categorii gramaticale* diverse (adjectiv, determinant, pronume etc.) şi care redau relaţia semantică* de apartenenţă sau de posesiune.
în psiholingvistică*, continuînd lucrările lui R. Brown, unii autori au emis ipoteza că anumite relaţii de posesiune ar fi exprimate de copil încă de la apariţia unor grama-tici-pivot (între 18 luni şi doi ani); A. Kar-milov-Smith a demonstrat, printre altele, că folosirea adecvată a determinanţilor posesivi (în opoziţie cu articolele definite) nu se stabileşte decît pe la 7 ani şi nu devine pe deplin eficace decît de la 9 ani.
J.-P. Bronckart (G. D. S.)
Posibil
Posibilul este ceea ce subiectul poate să prevadă sau să anticipe despre acţiunile sale reale sau despre gîndirea sa în fiecare context particular. El oferă subiectului materialele care-i permit să-şi construiască operaţiile*. Deschiderea spre posibil este, astfel, un proces important de creaţie cognitivă. Intr-o primă etapă, posibilele sînt dependente direct de contextele care succedă acţiunii şi limitate de pseudonecesităţi pe care subiectul le atribuie realului, în a doua etapă, subiectul pune în relaţie logică posibilele produse, acestea devenind „coposibile". Această activitate de stabilire a relaţiei ajunge la operaţiile de clasificare*, de seriere* etc. In ultima etapă, posibilul este dependent de operaţiile formale* la construirea cărora el a contribuit.
J.-J. Ducret
(G. D. S.)
Posturală (Funcţie —)
Ansamblu de activităţi orientate în acelaşi timp spre modelarea, formarea corpului

propriu, şi spre contactul uman, coeziunea afectivă şi gestuală cu anturajul. Stimulată de sensibilităţile intero*-proprioceptive* şi integrînd automatismele de postură* prin mijlocirea simţului echilibrului, ea se realizează în forma sa primară, la nivelul* stadiului* emoţional* (0-9 luni sau 1 an), ca sistem al automatismului tonic şi afectiv. Rudimentele sînt reprezentate de reflexele de apărare şi de atitudine, de diversele forme ale contracţii itătii tonice: spasme musculare, strigăte, gesturi impulsive. Sub influenţa anturajului, acest tip de motricitate se elaborează progresiv ca reacţii pos-turale şi afective diferenţiate: atitudini*, mimică*, expresii* emoţionale; funcţia posturală pune în mişcare registrul activităţii proprioceptive sau proprioplastice* care transpune impresia organică internă în expresie afectivă şi socială*. Ca funcţie* expresivă, ea este anterioară genetic şi este opusă funcţiei senzoriomotorii*, ca funcţie de relaţie sau de realizare, stimulată de sensibilităţile exteroceptive* şi acţio-nînd, la nivelul stadiului senzoriomotor (1-3 ani), registrul activităţii proprioceptive dirijat spre lumea obiectelor. în acelaşi timp, activitatea proprioplastică depăşeşte şi cadrul strict al automatismului tonic şi afectiv: postura este mobilizată în activitatea proiectivă, în simulare şi imitaţie, în acomodarea motorie şi mentală.
E. Jalley
(G. D. S.)
Postură
In sens fiziologic, postura reprezintă o suspendare dinamică, activă, a mişcării*, întreţinută de componenta tonică* a activităţii musculare. După H. Wallon, substratul ei funcţional este reprezentat de funcţia* tonico-posturală*. în starea de dependenţă totală în care se află copilul la începutul psihogenezei, postura joacă, ln primul rînd, rolul unui mecanism de Participare socială, fără să conţină expresiile specifice mimice sau emoţionale. în acelaşi timp, dincolo de funcţia expresivă °nentată primitiv spre ambianţa umană, postura intervine şi în funcţiile de relaţie
propriu-zise, adică în activitatea intenţională*, cu aspectul ei dublu: senzoriomotor* şi reprezentativ.

Din acest punct de vedere, mecanismele echilibrului postural, la om, controlează în primul rînd poziţia şezîndă, apoi pe cea în picioare şi intervin la nivelul* manipulării şi al gestului* imitativ, ca sursă a reprezentării*. Astfel, postura se află la originea conştiinţei*, în formele sale iniţial afective*, apoi obiective.
E. Jalley (O. D.)
Potenţial de acţiune
Depolarizare* explozivă a membranei*, legată de existenţa unor canale sodice şi potasice pe membrana axonală, a căror deschidere sau închidere depinde de voltaj. Viteza de conducţie, care poate varia între 0,3 şi 120 m/s, este proporţională cu diametrul axonului*, depinzînd şi de prezenţa sau absenţa mielinei*. La nivelul neuronilor mielinizaţi, conducţia sare de la un nod Ranvier la altul, de unde şi denumirea de conducţie în salt. Clasic, informaţia sub formă de potenţiale de acţiune se propagă unidirecţional de la dendrite la axon. Propagarea este dirijată deoarece o porţiune a membranei depolarizate trebuie să revină la starea sa de bază pentru a permite din nou trecerea curentului; depolarizarea se propagă în direcţia în care nu există încă depolarizare şi este blocată în locul unde membrana începe să fie activă. Naşterea unui potenţial de acţiune se produce după legea tot sau nimic (proces digital): din momentul în care este atins un nivel de depolarizare, potenţialul dobîndeşte imediat valoarea sa optimă şi se autopropa-gă ca atare. O fibră neuronală produce întotdeauna aceeaşi cantitate de curent care este în funcţie de rezistenţă, aceasta fiind în raport invers cu diametrul fibrei.
M. Le Moal (O. D.)
Potenţial evocat
Schimbare a activităţii electrice a unui grup de neuroni*, ca răspuns la solicitarea unui organ senzorial sau a căii specifice
potenţializare

corespunzătoare. Potenţialele evocate înregistrate pe scalp nu se deosebesc de electroencefalograma* care constituie fondul permanent al înregistrării; pentru a le vizualiza sînt utilizate metode de mediere şi de extragere. Se disting potenţiale evocate primare şi secundare. Potenţialul evocat primar, foarte bine specificat ca localizare, se observă pe cortexul primar de recepţie a modalităţii aferente considerate. Avînd o latenţă foarte scurtă, el se compune dintr-o succesiune de unde pozitive şi negative cu o durată totală de mai multe zeci de milisecunde. El exprimă ansamblul de fenomene de depolarizare, urmat de hiperpolarizare în neuronii respectivi. Răspunsul evocat secundar este mai tardiv şi mai puţin bine localizat. Tehnicile moderne, bazate pe ordinator, de prelucrare a semnalelor electrice permit construirea unor cartografii ale potenţialelor evocate şi precizarea contribuţiei zonelor corticale şi a structurilor subcorticale în morfologia diferitelor unde ale potenţialelor evocate.
B. Soumireu-Mourat (O. D.)
Potenţializare
Facilitare a acţiunii unui prim agent asupra răspunsului indus de un al doilea agent. Această acţiune întăritoare a fost observată adesea în farmacologie. Termenul este folosit astăzi în special pentru denumirea procesului de Potenţializare de Lungă Durată (PLD). Acest fenomen neurofizio-logic constă într-o activitate neuronală crescută şi prelungită (ore, respectiv zile), ca răspuns la un stimul-test izolat, după inducerea fenomenului printr-o stimulare repetitivă (care poate fi foarte scurtă) a aceleiaşi căi neuronale. PLD a fost observată mai întîi la nivelul circuitului hipo-campic*, apoi reîntîlnită în creier, în special la nivel cortical. Ea este considerată indicele unei modificări a transmiterii sinaptice şi deci ca un model de plasticitate* sinaptică. Discuţiile actuale privesc natura mecanismelor subiacente, a modificărilor presinaptice (în special creşterea eliberării de neuromediator*) sau postsi-
naptice (mai ales modificările numărului de receptori*). Pe de altă parte, legătura cu fenomenul de potenţializare posttetani-că, cunoscut de mult timp, este încă insuficient precizată; acest fapt se caracterizează, în esenţă, prin natura stimulării declanşatoare (înaltă frecvenţă, sau stimulare tetanizantă) şi prin durata mai redusă a fenomenului (în minute), care se manifestă printr-o coborîre a pragului* de răspuns la o stimulare aferentă. Importanţa fenomenului PLD rezultă din faptul că el ar putea fi însemnul marcajului sinapselor* într-o reţea* de neuroni şi să devină, astfel, manifestarea iniţială a unei plasticităţi de lungă durată reprezentînd suportul neurobiologic al memoriei* de lungă durată; în acest caz, memorarea ar consta în individualizarea unei reţele specifice de neuroni care rezultă dintr-un marcaj sinap-tic sau dintr-o facilitare (de acces)* a căilor corespunzătoare unei informaţii* date.
B. Soumireu-Mourat (O. D.)
Potomanie
Comportament obişnuit de ingestie excesivă de apă sau de alt lichid care să o înlocuiască, fără să existe o fiziopatologie renală, endocrină sau posthipofizară. O potomanie veche poate fi complicată de un diabet insipid funcţional şi, invers, un diabet insipid organic poate antrena, ca secundară, o potomanie.

Considerată, clasic, o tulburare instinctuală, potomania, care apare în genere la copil sau la adolescent, indică o regresie* spre stadiul cel mai precoce de alimentare, prima experienţă a trebuinţei la copilul mic fiind setea. Ea se încadrează în patologia psihosomatică.

B. Brusset

(O. D.)

Povestire

Tip de discurs* care rezultă din punerea în text* a unei istorii* printr-un act de naraţiune*. Povestirea se deosebeşte de descriere* sau de argumentare*, chiar dacă nu există povestire fără descriere minimală şi chiar dacă o povestire poate servi ca

L

poziţie

rguffientare. în ciuda diferenţelor evidente povestirea istorică şi povestirea de ficţiune comportă o structură narativă comună care ne autorizează să considerăm povestirea ca un model omogen al punerii în text.

pentru ca să existe povestire, trebuie reunite următoarele elemente: un actor constant (A), personaj central individual sau colectiv; predicate* p şi q care îl definesc pe A într-o situaţie iniţială, apoi într-o situaţie finală; o derulare temporală minimală care duce de la una la alta; o transformare a predicatelor p (iniţial) şi q (final) printr-un proces; o logică singulară în care ceea ce vine după apare ca fiind cauzat de (legea clasică a lui post hoc, ergo propter hoc); un sfîrşit sub formă de morală, evaluare globală explicită sau urmînd a fi dedusă de cititor.

Suprastructura* narativă este constituită din macropropoziţii care sînt în prezent diferit denumite: „rezumatul" sau „intro-ducerea-prefaţă" care introduce facultativ povestirea şi, simetric, „finalul" (sau „coda", uneori simplă morală dată în continuarea povestirii), „orientarea" sau „situaţia iniţială", „complicaţia" sau elementul declanşator al povestirii, „acţiunea centrală" care rezultă din ea (descrierea acţiunilor adesea înlocuită printr-o simplă evaluare a situaţiei noi), „rezolvarea" care permite povestirii să se încheie cu o „situaţie finală". Secvenţa narativă elementară corespunde decupajului oricărui proces în cinci momente: înainte, început, în timpul, sfîrşit, după. Povestirea ca text narativ apare ca rezultat al combinaţiei secvenţelor* elementare. , „ , ,

J.-M. Adam

(N. C.)

Pozitiv

Intr-o discriminare* condiţionată, se spune că este pozitiv stimulul condiţionat* asociat de regulă cu cel necondiţionat*, spre deosebire de stimulul negativ care niciodată nu este întărit.

întărire pozitivă: în terminologia condiţionării operante*, întărire* constînd în prezentarea, după răspunsul operant, a unui

stimul întăritor cu valoare apetitivă*, care antrenează o creştere a probabilităţii de emitere a răspunsului. Această procedură şi efectele ei caracteristice definesc una dintre cele patru mari categorii de contingenţe* de întărire.

M. Richelle (G. D. s.)

Pozitivism

Termen folosit încă de C. Saint-Simon, apoi reluat de A. Comte. Pozitivismul lui A. Comte se prezintă ca o filozofie a ştiinţelor, al cărei obiect* este studiul aspectelor generale ale diferitelor ştiinţe. Din punct de vedere epistemologic, el valorizează numai tipul de certitudine oferit de ştiinţele experimentale*. Mai mult, el exclude din metoda ştiinţifică orice cercetare a cauzelor*, în favoarea celei referitoare numai la relaţiile dintre fapte şi legile* acestora. Aceste concepţii sînt întîlnite la J. S. Mill, E. Littre, H. Spencer, E. Renan, H. Taine şi în curentul denumit empirism logic*.

A. Comte este unul dintre fondatorii sociologiei moderne, dar el respinge psihologia*, cel puţin sub forma ei de introspecţie. Pozitivismul ne plasează în faţa unei alternative : psihologul trebuie să manifeste încredere într-o obiectivitate contestabilă sau, dimpotrivă, să-şi pună sub semnul întrebării subiectul ştiinţei, şi cum ?

E. Jalley (G. D. S.)

Pozitivism logic —> Empirism logic

Poziţie

Acest termen a fost folosit înainte de 1934 de psihanalişti ca S. Freud şi M. Klein, pentru a indica locul ocupat de un subiect într-o anumită problematică sau într-un anumit scenariu fantasmatic. Astfel, se vorbeşte de poziţia oedipiană directă sau inversă, de poziţia activă sau pasivă, masculină sau feminină, chiar de poziţia orală, anală etc. în 1934, M. Klein, constatînd că stadiile* descrise de K. Abraham se amestecă pînă acolo încît copilul oscilează

poziţie serială

între unul şi altul, mai curînd decît să treacă de la unul la altul, preferă să utilizeze sistematic termenul de poziţie pentru a desemna fazele* infantile ale dezvoltării*, dezvăluite de ea: poziţia paranoidă* şi poziţia depresivă*. Această terminologie permite sublinierea faptului că problema-ticile corespunzătoare nu sînt niciodată depăşite şi că subiectul oscilează de la una la alta în cursul vieţii. în perspectiva kleini-ană, cele două poziţii fundamentale se constituie prin asocierea dintre o situaţie anxiogenă tipică şi mecanismele de apărare* de asemenea tipice; în acest fel, poziţia paranoid-schizoidă se caracterizează prin utilizarea apărărilor schizoide pentru a lupta împotriva angoasei paranoide, iar poziţia depresivă, prin utilizarea mecanismelor de reparaţie* contra angoasei depresive.
J.-M. Petot (O. D.)
Poziţie serială (Efect de —) -» Serie, Serial
Poziţională (Strategie —) -> Strategie
Practică mentală
Condiţie de învăţare* care constă în evocarea mentală şi în mod repetat a realizării unei abilităţi motorii*. Această practică antrenează progrese semnificative, mai ales atunci cînd este asociată cu practica fizică. Este eficace în special în cazul persoanelor foarte imaginative care îşi controlează bine imaginile mentale*. Această învăţare poate rezulta dintr-o rafinare, la nivelul componentei cognitive, a abilităţilor motorii sau dintr-o integrare afeed-back*-uri\or provenite din contracţiile musculare infraliminare asociate cu evocarea* mentală a mişcării.
M. Durând (G. D. S.)
Practică negativă -> Comportamentală (Terapie —)
Prag
Valoare limită, într-un continuum* fizic dat, sub care un stimul* nu este perceput
(prag absolut*), sau valoare limită a unei diferenţe în raport cu un stimul sub care această diferenţă nu este percepută (prag diferenţial*). Determinarea acestor praguri senzoriale sau perceptive pentru diferitele modalităţi* senzoriale şi pentru diferitele dimensiuni* ale stimulilor este unul din obiectivele psihofizicii*. Noţiunea de prag traduce faptul că receptorii organismelor vii nu sînt sensibili decît la anumite niveluri ale stimulării. Pentru unele modalităţi şi dimensiuni, ca vederea în culori şi percepţia înălţimilor tonale, spectrul sensibil este limitat atît ascendent, cît şi descendent, în aşa fel încît trebuie stabilit un prag inferior sau minim şi un prag superior sau maxim, acesta din urmă corespunzînd valorii-limită peste care stimulul nu mai este perceptibil. O valoare corespunzătoare pragului este numită liminară (de la latinescul limen, prag); o valoare superioară pragului este numită supraliminară*, o valoare inferioară—infraliminară*, termenul subliminar* fiind rezervat în general valorilor infraliminare foarte apropiate de prag. Pragul de durere* desemnează nu numai pragul sensibilităţii nociceptive*, ci şi trecerea la senzaţia dureroasă pe diferite dimensiuni ale stimulilor care se adresează altor modalităţi senzoriale, cum ar fi intensitatea stimulului auditiv sau termic. Prin extensie, de la definiţia adoptată în psihofizică, termenul de prag se aplică în numeroase alte situaţii: în neurofiziologie, pragul de excitabilitate corespunde nivelului stimulării necesare pentru provocarea activităţii unui neuron*; în psihologia limbajului*, pragul de detectabilitate* sau de perceptibilitate corespunde nivelului sonor (sau raportului semnal/zgomot*) permiţînd recunoaşterea stimulării auditive ca fiind constituită din cuvinte, în timp ce pragul de inteligibilitate* corespunde nivelului de înţelegere. în situaţiile care pun în joc prezentarea* tahistoscopică* de elemente figurale sau verbale, se vorbeşte de un prag de identificare, în legătură cu duratele de prezentare care permit recu-
noaşterea formelor sau obiectelor, ca şi lectura cuvintelor sau enunţurilor.
M. Richelle (D. F.)
Prag absolut -> Absolut
Prag de semnificaţie -» Semnificaţie
Prag diferenţial -> Diferenţial
Pragmatică lingvistică
Considerat ca un sistem de semne*, limbajul* aparţine domeniului semioticii* şi trimite deci la altceva decît la el însuşi. Pe de o parte, el este în relaţie cu ceea ce, într-o formă simplă, denumim lume şi, pe de altă parte, cu cei care se servesc de el. Acest fapt 1-a determinat pe C. W. Morris să diferenţieze trei dimensiuni, fiecare dintre ele putînd deveni un domeniu specific de studiu: sintactica sau sintaxa*, adică ansamblul relaţiilor pe care obiectele-semne le întreţin între ele; semantica*, sau ansamblul relaţiilor între semne şi obiectele semnificate de ele; pragmatica, prin care se desemnează ansamblul relaţiilor între semne şi cei care le folosesc. Pragmatica se referă deci la interlocutori care caută să acţioneze unii asupra altora prin mijlocirea discursului* şi la situaţiile în care ei se găsesc. Plecînd de la noţiunea de acte de vorbire*, J. L. Austin a relevat că fiecare dintre acestea are caracter triplu:
1 • este un act locutoriu prin aceea că este vorbire;

2. este un act ilocutoriu* ce poate fi doar constatativ („dumneavoastră vorbiţi"), interogativ („vorbiţi?") sau imperativ („vorbiţi!"). Ultimele două au caracter per-formativ*, în sensul că locutorul* exercită o acţiune asupra partenerului său. în principiu, trebuie să se răspundă de fapt la o întrebare şi să se asculte de un ordin; 3- în fine, este un act perlocutoriu, un fel de finalitate secundă. Prin ordinul dat cuiva să vorbească, se poate urmări punerea lui în încurcătură sau în valoare etc. Ilo-cutoriul prezintă un interes considerabil
pentru evidenţierea dimensiunii sociale a limbajului. Anumite acte performante nu pot „funcţiona" decît dacă locutorul ocupă un loc specific în grup. Actul de vorbire „şedinţa este deschisă" nu deschide cu adevărat şedinţa decît dacă emană de la preşedinte.
După cum se vede, dimensiunea pragmatică este de natură să explice diferenţa între sensul* (literal) al unei expresii şi semnificaţia* sa în situaţie. A spune „este amiază" poate însemna că este timpul de ple-care. Aceasta duce la punerea problemei de a şti dacă este posibil să fie studiată semantica (cel puţin cea a discursului) independent de orice pragmatică.
J.-B. Grize
(G. D. S.)
Pragmatică (Strategie —) -> Strategie
Pragmatism
Doctrină filozofică dominantă în lumea an-glo-saxonă la sfîrşitul secolului al XlX-lea şi care are legături strînse cu utilitarismul*. Conform acestei doctrine, introdusă de Charles S. Peirce în 1878, semnificaţia* unui concept* este dată de efectele sale practice; sensul conceptului soare, de exemplu, este deci căldura, lumina şi toate efectele cunoscute ale soarelui. Plecînd de la această teorie a semnificaţiei, William James a construit în 1904 o concepţie a adevărului : adevărul unei propoziţii* (în sens logic) constă în faptul că ea este utilă, că ea reuşeşte, că satisface. Adevărul se referă aici la funcţii practice şi la acţiune; funcţio-nalismul* s-a inspirat din această concepţie.
F. Parot (G. D. S.)
Prăbuşire
Termenul englezesc breakdown, care nu are semnificaţie nosografică strictă, este cel mai adesea folosit pentru desemnarea depresiei nervoase (nervous breakdown). D. Winnicott i-a dat o definiţie mai preci-să în cadrul unei teorii ale cărei afirmaţii principale sînt următoarele:
praaare
1. unii pacienţi, cărora le este frică de o prăbuşire nervoasă, se tem de fapt de prăbuşirea apărării* lor şi, în general, de prăbuşirea „seifului* lor unitar";
2. prăbuşirea de care se tem a avut deja loc, din cauza unei carenţe a mediului înconjurător*, în cursul primei dezvoltări; s-a terminat după şi datorită organizării de noi sisteme de apărare care reprezintă apoi structura bolii pacientului;
3. această prăbuşire nu a fost simţită sau asumată cu adevărat;
4. revigorarea în transferul* acestor slăbiciuni ale mediului înconjurător este singurul mijloc pentru analist ca să poată recunoaşte acest tip de suferinţă şi să poată aduce o interpretare utilă, care să sublini-eze mai ales faptul că prăbuşirea a avut
deja loc. T „ _
J J.-M. Petot
(D. s.)
Prădare
Termenul desemnează ansamblul de relaţii, referitoare la populaţii şi interindividu-ale, care leagă un prădător* de prada sa şi, în particular, ansamblul conduitelor specifice de căutare, detectare, capturare* şi consum*, ca şi comportamentele de veghe, camuflaj* şi fugă. Prin selecţie naturală, strategiile de prădare şi de antiprădare au ajuns la un grad ridicat de complexitate şi finete (v. Ecolocaţie). Prădarea este orientată în mod necesar asupra altei specii, ceea ce o deosebeşte de canibalism* care apare în situaţii speciale de competiţie socială şi sexuală sau în cazuri excepţionale de suprapopulaţie, deşi se cunoaşte cazul pescăruşilor care obişnuiesc să consume ouăle şi puii vecinilor din colonie. Prădarea implică mîncarea prăzii, ceea ce o deosebeşte de parazitism*, care este o altă formă de exploatare a altor specii. Factorul motivaţional al prădării este în primul rînd foamea. Factorii se modifică după un ritm circadian, iar activitatea prădătorului este sincronizată cu cea a prăzii, în perioada de reproducere, prădarea poate fi declanşată şi întreţinută de stimuli veniţi de la puii care trebuie hrăniţi. Intensitatea cerinţelor* puilor şi gradul lor de
dezvoltare determină nu numai ritmul prădării, dar şi felul şi mărimea prăzilor.
J.-C. Ruwet
(G. D. S.)
Prădător
Orice animal care se hrăneşte din pradă. Relaţiile dintre prădători şi prada lor sînt asimetrice (primii

sînt ucigaşi şi consumatori, ceilalţi sînt cei mîncaţi) şi au dus la dezvoltarea strategiilor de prădare* şi a comportamentelor de apărare şi de fugă, a strategiilor antiprădătoare. Populaţiile de prădători ocupă poziţiile terminale în lanţurile alimentare (v. Ecosistem) şi ating densităţi şi biomase mult mai slabe decît cele ale prăzilor de care ele depind. Ambele populaţii se găsesc în echilibru dinamic ; creşterea prăzii condiţionează pe cea a prădătorilor; creşterea acestora din urmă reduce abundenţa prăzii şi reuşitele capturărilor*, şi deci eficacitatea prădătorilor, fecunditatea lor, numărul de pui din cuib sau gestaţi; această creştere duce la emigrare şi impune o schimbare a naturii prăzii. Anumiţi prădători sînt strict specializaţi pentru capturarea unui singur tip de pradă; alţii sînt eclectici şi oportunişti. Populaţiile diferitelor specii de prădători se specializează unele în raport cu altele în privinţa modului de a căuta, de a captura şi a preferinţelor alimentare, în scopul de a exploata mai bine ansamblul populaţiilor de pradă (v. Nişă ecologică).

J.-C. Ruwet

(G. D. S.)

Preanchetă -» Anchetă

Precizie

în testele* mentale sau psihomotorii* ori în situaţiile experimentale, noţiunea de precizie se aplică unei performanţe* lipsite sau puţin afectate de erori*. Cînd sarcina implică un instructaj* de rapiditate (implicit dacă timpul este limitat), precizia poate varia în raport invers cu viteza*; această relaţie nu este totuşi nici generală, nici simplă, precizia şi viteza putînd fi legate, înainte de toate, de gradul de stăpînire a

predicat

sarcinii. în studiul proceselor de atenţie* cu ajutorul aşa-ziselor proceduri* de cercetare* vizuală, sarcinile de precizie sînt cele în care ansamblurile de stimuli care urmează să fie identificaţi sau localizaţi si/sau de stimuli distractori* sînt destul de mari pentru a expune subiectul la numeroase erori; ele sînt opuse sarcinilor cu timp de reacţie*, în care ansamblurile sînt mici şi generează puţine erori.

M. Richelle (G. D. S.)

Precondiţie

Termen preferat celui englezesc de requi-sit, care denumeşte ceea ce este cu necesitate impus pentru o învăţare* nouă, pentru soluţionarea unei probleme sau pentru producerea unui efect. Deşi de evidentă necesitate, este rar întîlnit în învăţămînt controlul sistematic al existenţei precondi-ţiei înainte de începerea unei învăţări importante. Această carenţă se explică, în parte, prin cunoştinţele lacunare în această privinţă. în ultimele decenii, cei care au conceput secvenţele învăţării programate* sau ale învăţării asistate de ordinator au denunţat această lacună, deoarece programele* bine construite implică o rubrică ce precizează de fiecare dată precondiţiile.

G. De Landsheere (G. D. S.)

Precondiţionare

In procedurile pavloviene*, precondiţio-narea senzorială, denumită şi condiţionare1™ senzoriosenzorială, constă în a asocia de un anumit număr de ori doi stimuli* neutri*, înainte de asocierea unuia dintre ei numai cu stimulul necondiţionat*, pentru a observa apoi un răspuns condiţionat* la celălalt stimul, care totuşi nu a fost asociat niciodată cu stimulul necondiţionat. Fenomenul nu se reduce la o simplă generalizare* a stimulului, căci el se sprijină electiv pe stimulul care a făcut obiectul asocierii prealabile. Trebuie să o deosebim de condiţionarea secundară, în care transferul către un stimul neutru, care nu a fost n'ciodată asociat cu stimulul necondiţio-nat, se produce plecînd de la un stimul

condiţionat în prealabil. Spre deosebire de condiţionarea obişnuită, pe care creşterea numărului de asocieri o consolidează, pre-condiţionarea se stabileşte în mod optim după un număr limitat de asocieri. Formă de învăţare* perceptivă, care se realizează fără întărire*, precondiţionarea se apropie de învăţarea latentă* pusă în evidenţă în situaţiile de învăţare instrumentală*.

M. Richelle (G. D. S.)

Preconştient

Sistem al aparatului* psihic, în prima topică* a lui S. Freud, în opoziţie cu conştientul şi inconştientul. în a doua topică, înţeles adjectival, el califică unele conţinuturi care scapă conştiinţei* fără a fi inconştiente în sens strict, care aparţin sistemului eului şi supraeului.

Conţinuturile şi operaţiile psihice ale sistemului preconştient, absente din cîmpul actual al conştiinţei, sînt susceptibile de a se actualiza, contrar conţinuturilor inconştientului de care sînt separate prin cenzură*. Ele sînt determinate de procese secundare* şi cuprind reprezentările cuvintelor şi lucrurilor.

în prezent, noi perspective asupra naturii şi funcţiilor sistemului preconştient* se degajă din numeroase direcţii de cercetare : limbajul şi vorbirea, relaţia de obiect şi activitatea tranziţională*, ca şi anumite concepţii psihosomatice*. Slăbiciunile sistemului psihic preconştient caracterizează unele moduri de

organizare non-nevrotice, care reclamă intervenţii tehnice speciale în cura psihanalitică.
B. Brusset
(G. D. S.)
Predicat
în semantică* se consideră că, în genere, orice frază* se bazează, în ultimă analiză, pe o structură profundă compusă dintr-un pivot predicativ (sau predicat) şi dintr-unul sau mai multe argumente*. în formularea „acest cîntec irită Franţa întreagă", „irită" este unitatea lexicală care corespunde predicatului, iar celelalte unităţi corespund argumentelor.
predispoziţie
600
în silogistica aristotelică, propoziţiile* elementare sînt toate sub forma „S este P": (1) „Cerul este albastru". S este subiectul, P este predicatul şi este, copula. Subiectul („cerul") este cel despre care se spune ceva, predicatul („albastru") este ceea ce se spune despre subiect, şi copula („este") marchează legătura între amîndoi. Deci, predicatul desemnează comprehensiunea* unui concept*, ceea ce pune o problemă, în propoziţia: (2) „Balenele sînt mamifere", există două concepte: „a fi balenă" şi „a fi mamifer", astfel că nimic nu împiedică formularea propoziţiei „anumite mamifere sînt balene". Rezultă de aici că diferenţa între subiect şi predicat este de natură funcţională şi nu intrinsecă. Pe de altă parte, trebuie subliniat că atribuirea predicatului unui subiect poate fi afirmată sau negată: (3) „Cerul nu este albastru". Relaţia dintre propoziţiile (1) şi (3) este de contradicţie*: dacă una este adevărată, cealaltă este falsă. Dar este posibil şi să considerăm predicatul „nonalbastru" şi dacă nu spus, cel puţin gîndit: (4) „Cerul este nonalbastru". în acest caz este vorba de o relaţie contrară care admite intermediari: cerul poate fi gri. Aceasta duce la introducerea, printre noţiunile primare, a cuplurilor predicative de forma <albastru, nonalbastrux
în logică, predicatul este un operator cu n locuri care, aplicat la n obiecte, dă naştere unei propoziţii. De exemplu, dacă xl -cerul şi a = a fi albastru, a aplica pe a la xl, ceea ce se notează axl, dă propoziţia (1). Dacă xl = pămîntul, x3 = soarele şi r = a se învîrti în jur, a aplica pe r la xl şi la x3, ceea ce se notează rx2x3, dă propoziţia „Pămîntul se învîrteşte în jurul soarelui". Predicatului logic a îi corespunde o proprietate, iar lui r, o relaţie binară. Evident, este posibil să se vorbească şi despre relaţii n-are.
Logica predicatelor poate fi considerată ca una a propoziţiilor analizate. Luată ca un tot, propoziţia (2) este adevărată sau falsă, dar din moment ce „a fi balenă" şi „a fi mamifer" sînt explicitate, această propoziţie ţine de logica predicatelor. Ea este
enunţată clar: „toate balenele sînt nişte mamifere". Este o problemă de cuantifica, re* şi de asamblare de clase*.
J.-B. Grize
(G- D. S.)
Predispoziţie
în accepţia curentă, acest concept este destul de vag, incluzînd în acelaşi timp rolul unui factor constituţional ereditar, cel al unor influenţe pre- şi neonatale, cel al maturizării* organice şi nervoase, cel al condiţiilor istorice primare din mica copilărie, în modelul său de serii complementare, cunoscut sub denumirea de ecuaţie etiologică, S. Freud concepe predispoziţia ca punct nodal al proceselor de fixaţie*, ca alcătuită din constituţia sexuală congenitală, din experienţele infantile precoce, ca şi din anumite antecedente transgeneraţio-nale. Luată ca atare, constituţia sexuală rezultă din diferenţele individuale privind dezvoltarea* zonelor erogene şi a surselor indirecte ale excitaţiei* sexuale, dar şi funcţionarea unor mecanisme de refulare* şi de sublimare*.
în psihologia experimentală, termenul de predispoziţie poate desemna o orientare, indusă experimental sau datorată unor factori străini de situaţia experimentală, de a percepe, de a înţelege sau de a acţiona într-un anumit fel, de exemplu în prezenţa unei informaţii* ambigue*. Expresia predispoziţie de învăţare trimite, în genere, la constrîngerile specifice* care definesc limitele învăţărilor* posibile pentru un organism, cu referire atît la forma, cît şi la nivelul lor de complexitate.
E. Jalley şi M. Richelle (O. D.)
Predispoziţie —> Constituţie Preferendum -» Ecologie Preformism -> Ineism
Pregătire psihologică
Ansamblu de procedee al căror obiectiv este acela de a institui o stare psihologică
601
^-—
favorabilă realizării unei performanţe* maximale cu prilejul unei competiţii*. Ele înt supraadăugate procedurilor de antrenament* de bază şi au funcţii de scurtă sau de lungă durată: reglare* a motivaţiei* si a stresului* înaintea competiţiei, adaptare a nivelului de activare şi utilizare a resurselor atenţiei în timpul probei, reglare a reacţiilor emoţionale care apar după rezultat etc. Aceste procedee utilizate de antrenor sau psiholog merg de la tehnici clasice ale psihologiei clinice la practici mai individualizate şi

empirice.
M. Durând (G. D. S.)
Pregătitoare (Clasă —) -> Clasă pregătitoare
Pregenital
Constatarea plăcerilor de ordin sexual produse de gură sau anus 1-a determinat pe S. Freud să considere că aceste organe funcționează ca zone erogene* înaintea organelor genitale şi să interpreteze manifestările de oralitate sau analitate la adolescent sau adult ca fixații* sau regresii* spre perioadele infantile ale dezvoltării individuale. Luarea în considerație a caracterului sexual al acestor forme de erotism oral*, anal* şi uretral* i-a determinat pe psihanalişti să lărgească definiția sexualității*. K. Abraham şi M. Klein au relevat că etapele pregenitale ale dezvoltării* psihosexua-lității se caracterizează, spre deosebire de etapa genitală ulterioară, prin predominarea ambivalenței* şi sadismului*.
J.-M. Pe tot (O. D.)
Pregnanță
Termen calchiat pe germanul Prăgnanz, introdus în vocabularul psihologic de Şcoala gestaltistă*. El desemnează proprietatea unei configurații* de a se impune percepției* cu forță şi stabilitate, prin mijlocirea caracteristicilor legate de legile percepției: lormă* bună, raport figură-fond*, simetrie etc. Prin extensie, se face uneori uz de ter-Ir'en sau de adjectivul pregnant cu referire
preistorie
la ceva ce iese în evidență şi se impune
spiritului.
M. Richelle (O. D)
Prehensiune
Activitate motorie de prindere care poate fi făcută cu gura şi cu membrele. Prinderea unui obiect constituie un moment important în evoluția copilului: el descoperă lumea prin manipulare. Nou-născutul reuşeşte să-şi pună degetul în gură. Spre sfîrşitul lunii a patra apare motricitatea* intenționată: copilul apucă ceea ce vede. Coordonarea oculomotorie ajunge la nivkl de activitate instrumentală care localizează obiectul în raport cu propriul corp: obiectele şi mişcările oferă ocazia plăcerii acțiunii. Acestea sînt premisele conştiinței de sine şi constituirea zonei intermediare care separă subiectivul de obiectiv (D. Winni-cott).
Dezvoltarea ulterioară a prehensiunii este un exemplu de trecere de la motricitatea reflexă şi automată, orientată de stimulările externe, la motricitatea voluntară, dominată de reprezentarea internă a scopului şi de un program al mijloacelor. Studiul meseriilor denumite „manuale", analiza muncii, a învățărilor motorii şi a reprezentărilor sarcinii sînt, la adult, exemple de aplicare a acestei diferențieri, realizată inițial la copil. „ ^
R. Doron
(G. D. S.)
Preistorie
Perioadă a evoluției* speciei umane, care a precedat perioada istorică al cărei debut include inventarea scrisului şi apariția documentelor pe care acesta le-a permis. Ştiință care urmăreşte să reconstituie etapele evolutive ale omului în cursul acestei perioade, pornind de la urme materiale (oseminte, unelte, vestigii de habitat, desene rupestre etc.) pe care el le-a lăsat. Mai ales datorită progreselor pe care le cunoaşte începînd cu anii 1950, preistoria prezintă tot mai mult interes, din perspectivă pluridisciplinară, pentru diferite ramuri ale psihologiei preocupate de specificul uman în raport cu speciile animale şi în condițiile de apariție a limbajului*, a raționamen-
tului*, a construcției şi manipulării uneltelor*, a expresiei artistice. Psihologia cognitivă*, psiholingvistica*, psihologia comparată mai ales, converg spre o nouă disciplină de graniță, denumită paleo-psihologie*. Ea se bazează pe ipoteza unei strînse legături între caracteristicile comportamentale şi cognitive, pe de o parte, şi caracteristicile anatomofiziologice de-a lungul procesului de hominizare*, pe de altă parte, pe care o ilustrează opiniile lui A. Le-roi-Gourhan privitoare la ceea ce el numeşte paleontologie funcțională. Apariția locomo-ției* bipede, probabil cu 10 milioane de ani înaintea erei noastre, a antrenat o redistribuire progresivă a funcțiilor* la nivelul celor doi poli ai cîmpului anterior de relație: un membru anterior specializat în gestul* tehnic, un chip strîns legat de o dezvoltare cerebrală importantă, care a preluat funcția de comunicare*. Unealta pentru mînă şi limbajul pentru chip sînt cei doi poli ai aceluiaşi dispozitiv, expresia aceleiaşi proprietăți umane, în măsura în care ele sînt neurologic legate în emisfera stîngă.
E. Jalley şi M. Richelle (G. D. s.)
Prejudecată
Termenul prejudecată, care desemnează la origine orice judecată a priori (favorabilă sau nefavorabilă) față de altul, califică în mod obişnuit atitudinile* negative față de un grup particular. Studiul

prejudecăţilor a fost abordat în primul rînd din punct de vedere sociocultural (prejudecăţile ar fi rezultatul învăţării sociale*) sau psihodinamic (după T. W. Adorno, etnocentrismul ar face pereche cu personalitatea autoritară*). De atunci, accentul a fost pus mai mult pe componentele cognitive: prejudecăţile ar fi produsul unui proces de stereotipie numit de asimilare*, care constă în accentuarea asemănărilor percepute între obiecte aparţinînd aceleiaşi categorii.

F. Askevis-Leherpeux

(G. D. S.)

Prejudiciu

în sens general, prejudiciul este orice atingere adusă dreptului şi intereselor altuia.

Analiza acestei noţiuni cere să se distingă; autorul, cel care comite nedreptatea neres-pectînd drepturile altuia; efectul direct al unui act care produce o pierdere materială şi cauzează o pagubă; efectul indirect al unui prejudiciu care antrenează un detriment şi nerespectarea unei convenţii juridice care creează o lezare.

J. Selosse (G. D. S.)

Prelogic

Noţiunea de prelogic nu are sens decît în cadrul teoriei dezvoltării* inteligenţei*, aşa cum a fost concepută de J. Piaget. Practic, ea este identică cu cea de infra-logic, în sensul că este subiacentă stadiului* pur logic, şi că îl pregăteşte. Este vorba de două cazuri ale unei etape care conduce spre operaţiile ipotetico-deductive. Copilul ajunge la conservarea* obiectelor individuale, dar nu stăpîneşte încă clasele* de care obiectele aparţin. Ne aflăm în prezenţa unei construcţii intelectuale promiţătoare, dar incomplete. Dacă situăm prelo-gica în cadrul filiaţiei structurilor*, ne aflăm înaintea grupărilor* ce ţin de operaţiile concrete*, precum şi a grupurilor* de natură ipotetico-deductivă. Este vorba de manipularea de operaţii, desigur interiorizate, dar nu încă de o reflectare asupra acestora, deci de o atitudine cu adevărat

reflexivă.

J.-B. Gme

(G. D. S.)

Prematur

Fiinţă vie născută înainte de termenul corespunzător speciei sale, dar a cărei dezvoltare* morfologică este încheiată. La om, este deci prematur orice copil născut înainte de termenul normal al graviditătii; aprecierea acestui termen fiind uneori dificilă, se consideră în general că un copil este prematur dacă greutatea lui la naştere este mai mică de 2,5 kg. Anumite studii arată că prema-turaţia poate avea sechele grave la cel puţin un sfert dintre subiecţi (encefalopatie, convulsii, retardare*, tulburări caracte-riale).

QUJ _____

Conduită prematură. Conduită emisă în absenţa condiţiilor anatomofiziologice sau cognitive care-i permit realizarea funcţionala completă (ex. jocurile sexuale ale copiilor mici). J.-P. Bronckart

(O. D.)

prematurizare

Termen folosit de către unii autori pentru a desemna, printr-un fel de generalizare a noţiunii de neotenie*, nerealizarea esenţială a personalităţii umane, care antrenează fragilitatea juvenilă prelungită corelativă cu plasticitatea sa.

M. Richelle (G. D. s.)

Preocupare maternă primară

D. Winnicott denumeşte astfel starea psihică suficient de bună* în care se află mama spre sfîrşitul sarcinii şi în cursul săptămî-nilor de lăuzie. Este o „maladie normală", care dispare spontan. Mamele şi-o amintesc cu greu după ce au depăşit-o. Această stare tranzitorie se caracterizează printr-o hipersensibilitate care-i permite mamei să se adapteze cu delicateţe şi sensibilitate la primele trebuinţe ale copilului mic. Condiţia preocupării materne primare constă în identificarea* mamei cu copilul, ceea ce-i permite mamei să-i ofere copilului un „mediu iniţial de calitate bună", indispensabil pentru începutul dezvoltării .ve//*-ului nou-născutului, mai ales pentru formarea unui „sentiment continuu al existenţei".

J.-M. Petot

(O. D.)

Preoedipian

Adjectiv care califică perioada de dezvoltare psihosexuală anterioară constituirii organizării oedipiene. Spre deosebire de noţiunea de pregenitalitate care se referă la tipul de activitate sexuală, acest termen desemnează modul prevalent al relaţiei de obiect. în 1931, S. Freud 1-a descris la femeie, ca o perioadă prealabilă a dezvoltării •n care predomină dimensiunea inversată a complexului Oedip, ea

caracterizîndu-se, •a ambele sexe, prin ataşamentul de ma-
mă, relaţia dual ă, predominanţa opoziţiei activitate-pasivitate.
Teoria kleiniană a complexului Oedip* arhaic pare să ridice problema acestei noţiuni, dar i s-au adus obiecţii, considerîn-du-se că este preferabil să se vorbească de stadiul precoce al complexului Oedip, sau de triunghiul preoedipian, în măsura în care tatăl nu este prezent ca rival şi nici ca instanţă interdictivă, ci mai curînd ca falus* posedat de mamă sau ca obiect al
dorinţei sale. „ „
, B. Brusset
(O. D.)
Preoperaţie
Termen folosit de J. Piaget pentru a denumi prestructurile caracteristice gîndirii* preoperatorii. în prima perioadă a studiului său, J. Piaget a pus accentul mai ales pe diferitele forme de precauzalitate, de la 2 la 8 ani: finalism*, artificialism, animism*, conduite magico-fenomeniste. Pre-conceptul, simbolul* ludic şi transducţia (2-4 ani) constituie primele forme organizate de gîndire reprezentativă. Preinfe-renţele sînt (de la 4 ani) formaţii intermediare între structurile* perceptive şi cele operatorii. De la aceeaşi vîrstă apar pre-clasele: colecţii figurale*, apoi nonfigu-rale (între 5 şi 7 ani), prerelaţiile şi prenu-merele. Ulterior, J. Piaget descrie, între 5, 6 şi 7 sau 8 ani, funcţiile constituante sau covariaţii calitative binare, cu structură asemănătoare gîndirii prin perechi* studiate de H. Wallon. în relaţie cu acestea apar identităţile* calitative referitoare în special la reprezentarea corpului. De asemenea, sînt descrise abstracţia* pseudo-empirică, prenecesităţile şi pseudonecesi-tăţile. Structurile gîndirii preoperatorii se învecinează cu structurile perceptuale şi se caracterizează prin instabilitatea ele-mentelor lor.
E. Jalley
(G. D. S.)
Preponderenţă
Predominanţă, întîietate, prevalentă a unei funcţii* mentale asupra alteia, a unui tip de proces psihic asupra altuia. în mode-
prepsihoză
604
605
prevenit
Iul său de alternare între stadii* centripete subiective şi stadii centrifuge obiective, H. Wallon înfăţişează o succesiune de preponderenţe funcţionale ale afectivităţii* asupra inteligenţei* şi viceversa. Acest mecanism depinde de cel al alternanţei funcţionale, legat de maturizarea* centrilor nervoşi, şi se subordonează el însuşi celui de integrare* funcţională, în care se exprimă rolul mediului* social. într-o perspectivă personală, A. Gesell utilizează şi el acest principiu al preponderenţei funcţionale. Şi totuşi anumite stadii se caracterizează prin prevalenta temporară a acomodării; în sfîrşit, modelul piagetian al paralelismului comportă o preponderenţă de fapt a structurii conduitelor, generată de inteligenţă, asupra energeticii lor, a cărei sursă este afectivitatea.
E. Jalley
(G. D. S.)
Prepsihoză
Desemnează o stare psihologică a copilului, care prezintă riscul de a evolua spre psihoză*. Aspectul clinic este polimorf şi înşelător. Caracteristicile clinice asociază o angoasă* intensă, care corespunde eşecului proceselor de individualizare, de interiorizare* şi de identificare*, unei vieţi libidinale şi afective puţin organizate, unor tendinţe agresive intense şi unei activităţi imaginare incoerente şi dure. Aceste elemente corespund unei absenţe a legăturii dintre pulsiunile agresive şi libidinale, con-comitentă cu parvenirea la relaţia de obiect* total. Copilul rămîne tributar unui clivaj* al obiectelor, bune sau rele, fără posibilitatea unei ambivalenţe. Totuşi, spre deosebire de psihoză, aceste trăsături nu se extind la nivelul întregii personalităţi*, care menţine o adaptare* relativă de suprafaţă cu rămîneri în urmă în învăţare, ceea ce contrastează cu performanţele în alte sectoare. Unii consideră prepsihoză ca o preorganizare instabilă, alţii ca o organizare destul de stabilă şi specifică, iar alţii văd aceste stări ca apropiate de cele numite bordeline sau stări-limită*. Toţi sînt de acord în ceea ce priveşte interesul pentru abordarea terapeutică analitică a stărilor prepsihotice.
A. Bracunnier (G. D. s.)
Presbiofrenie -> Demenţă senilă Presbiţie -> Acomodare vizuală
Prestanţă (Funcţie de —)
în vocabularul lui H. Wallon, denumeşte schimbările de atitudini* produse la subiect de impresia că el este privit. Aceste conduite* sînt obişnuite la copilul mic, dar şi la cel înapoiat şi chiar la animal. Mecanismul lor constă într-un reflex* postural* foarte primitiv, o stare de vigilenţă stimulată de prezenţa

celuilalt. Spre vîrsta de 3 ani la copilul normal, ele conduc la atitudini afective mai diversificate, ruşine, pudoare, timiditate. „ , „
E. Jalley
(G. D. S.)
Presupoziţie
Această noţiune de origine logică serveşte la descrierea tuturor elementelor de conţinut care, deşi semnificate de un enunţ, se află în afara actului de limbaj* care este îndeplinit. Ele se disting, în special prin invariantă atunci cînd fraza este transpusă în formă negativă sau interogativă:(1) „regele Franţei este chel" şi (2) „regele Franţei nu este chel", ambele presupunînd (3) .franţa are un rege". Contrar implicitelor* infe-renţiale, suspendate în anumite contexte*, presupoziţiile sînt permanente, astfel încît în ele se pot observa condiţii de apropriere semantică*: folosirea enunţului (1) şi (2) nu este potrivită decît dacă informaţia* (3) face parte din cunoştinţe publice validate anterior şi acceptate de interlocutori. O. Du-crot a propus tratarea presupoziţiilor ca fenomene de polifonie*.
A. Berrendonner (G. D. S.)
Presupuneri de bază
Concept propus de W. Bion (1961) pentru a caracteriza diferite conţinuturi posibile ale mentalităţii de grup*. Este vorba de emoţii* intense, de origine primitivă, care j
oacă un rol fundamental în organizarea gru-nului, în realizarea sarcinii sale şi în satisfacerea dorinţelor membrilor. Presupunerile de bază (PB) sînt inconştiente şi subordonate procesului primar; ele exprimă fantasme inconştiente şi sînt utilizate în grup drept tehnici magice destinate tratării dificultăţilor sale, în special pentru evitarea frustraţiei inerente învăţării prin experienţă. PB-urile sînt reacţii grupale de apărare contra angoaselor psihotice reactivate prin regresia impusă individului în situaţia de grup. Există trei presupuneri de bază, care delimitează trei stări emoţionale specifice: ele nu coexistă niciodată, ele alternează şi se menţin pe o anumită perioadă de timp. După dependenţa PB, convingerea este impusă grupului ca reunit pentru a primi un obiect extern (ghid, maestru, terapeut, idee) de care depinde în mod absolut securitatea lui şi satisfacerea tuturor trebuinţelor şi dorinţelor fiecăruia. în PB de atac-fugă, grupul este convins că există un obiect exterior rău, întruchipat de un duşman (un membru din grup, terapeutul, boala) care trebuie atacat (distrus) sau gonit (evitat); grupul care funcţionează după această aserţiune de bază îşi găseşte un leader printre personalităţile paranoide apte să alimenteze această fantasmă. Cuplajul PB este susţinut de fantasma colectivă că o fiinţă sau un eveniment va rezolva toate trebuinţele grupului; speranţa mesianică îşi are locul într-un cuplu în care copilul, încă neconce-put, va salva grupul de sentimentele de ură, de distrugere sau de disperare. Basic assumption a fost tradus în franceză prin „ipoteză de bază".
R. Kaes (G. D. S.)
• Bion W. R., Experiences in Groups and Other Papers, Tavistock, Londra. Traducere (1965): Recherches sur Ies petits groupes (trad. E.-L. Herbert), PUF, Paris.
Prevenire
Termen polisemie care capătă sens numai m raport cu un cadru teoretic de intervenţii variabile după natura problemei tratate. A preveni înseamnă a acţiona în sensul scăderii probabilităţii de apariţie a unui eveni-
ment şi al limitării consecinţelor sale umane şi sociale. în funcţie de natura acestui eveniment, acţiunea preventivă poate fi situată în diferite momente ale evoluţiei * sale: fie intervenind asupra incidenţei, în amonte de manifestarea sa; fie căutînd să i se diminueze prevalenta şi să i se reducă durata; fie limitînd efectele răspîndirii sale pe un teritoriu sau într-o populaţie. Prevenirea concepută ca act protector se poate sprijini îndeosebi pe acţiuni de promovare a atitudinilor şi a practicilor de natură tehnică şi socială care preconizează paradigme noi de adaptare*. De exemplu, în domeniul sanitar, cercetările epidemiologice şi ergonomice au relevat importanţa factorilor de risc, a căror existenţă modifică probabilitatea de apariţie pentru o anumită stare de sănătate. Aceste rezultate, care precizează incidenţa unui factor cauzal, au consecinţe preventive. Prevenire socială. Prevenirea socială dife-renţiază trei niveluri graduale de intervenţie : prevenirea primară vizează reducerea proporţiei de incidenţă a tulburărilor psihosociale la o populaţie dată, încereîndu-se diminuarea probabilităţii apariţiei acestora, printr-o acţiune asupra mediului înconjurător, situaţiilor, resurselor indivizilor, printr-o strategie a acţiunilor ecologice pro-active. Prevenirea secundară vizează reducerea cazurilor de tulburări şi disfuncţii la o populaţie localizată. Ea intervine prin depistarea şi identificarea precoce şi creează un dispozitiv de acţiuni pentru reducerea duratei perturbărilor şi a răspîndirii acestora. Este deci un demers reactiv. Prevenirea terţiară cuprinde toate actele destinate să diminueze prevalenta tulburărilor cronice sau a recidivelor la o populaţie vizată şi să reducă efectele dezordinilor şi dis-funcţiilor prin măsuri de readaptare.
/. Selosse (G. D. s.)
Prevenit

Termen juridic ce se aplică oricărei persoane care compare în faţa unui tribunal penal datorită faptelor sale reprehensibile.
/. Selosse (G. D. S.)
previziune
606
607
primatologie
Previziune
Anticipare fondată pe cantitatea de informaţie* de care dispune un subiect la un moment dat pentru a aprecia mersul evenimentelor, în termeni comportamentali, situaţiile previzibile sînt, de obicei, preferate situaţiilor imprevizibile sau incerte. Au fost formulate diferite teorii pentru a explica acest fenomen: a fi capabil să prevezi ce se va întîmpla permite pregătirea pentru acţiune*, reducerea incertitudinii*, restrîngerea pericolului la o perioadă limitată de timp sau măcar atenuarea efectelor surpriză. La om, lucrurile nu sînt atît de simple şi se pot distinge două categorii de persoane, cele care caută informaţia şi cele care, dimpotrivă, preferă să nu o cunoască. Din punct de vedere fiziologic, efectele previziunii nu sînt întotdeauna benefice şi activarea* poate fi mai importantă, mai puţin importantă sau identică cu cea observată în absenţa informaţiei. De obicei, aceste contradicţii sînt explicate prin interacţiunea dintre predicţia şi controlul* psihobiologic (la nimic nu ajută să fie prevăzut un eveniment cu totul nociv dacă nu este posibil controlul) şi necesităţile pregătirii pentru acţiune (a prevedea permite centralizarea resurselor disponibile pentru
a face faţă).
R. Dantzer
(G. D. S.)
Prezentare
în psihologia experimentală, acţiunea de a prezenta unui subiect stimulul* sau sti-mulii la care trebuie să răspundă sau informaţia* pe care el trebuie să o trateze. Ea variază după natura datelor prezentate şi metoda particulară utilizată. Astfel, un stimul poate fi prezentat în mod periodic sau neregulat; în măsurarea pragului diferenţial*, prezentarea stimulului etalon* şi a stimulului de comparaţie* ar putea fi simultană sau succesivă (ultima implicînd o eroare* de poziţie temporală). în prezentarea lateralizată, stimulul este dat pe o singură parte a corpului (d. ex., în palparea cu mîna pentru identificarea obiectului). Şi datele verbale pot face obiectul unei
prezentări orale sau scrise; datele vizuaje sînt prezentate la tahistoscop*. în etologie, termenul este folosit uneori pentru a denumi conduitele de paradă* sau de invitaţie* sexuală, în care animalul expune către unul sau mai mulţi congeneri trăsături morfologice, atitudini*, mişcări* sau producţii sonore, care traduc rolul său într-o interacţiune socială.
M. Richelle (G. D. s.)
Prietenie
Preferinţă durabilă, în principiu neeroti-zată, pe care o au două persoane una pentru alta. Literatura oferă exemple celebre: Montaigne şi La Boetie („pentru că era el, pentru că eram eu"), S. Freud şi W. Fliess. Prietenia este întîlnirea intimă a unor singularităţi : ea implică în acelaşi timp identificarea* (ca o transformare după un model exterior) şi empatia*, capacitatea de a se face ecoul afectelor* şi fantasmelor* celuilalt. Problema este de a se şti dacă sublimarea* şi homosexualitatea* latente sînt necesare pentru a înţelege o relaţie care se afirmă, cel puţin în mod conştient, ca neţinînd de nici o lege şi neavînd nici o legătură cu instinctul.
C. Prevost
(S. D.)
Primar
Califică, în psihanaliză, anumite tipuri de procese, de mecanisme de apărare*, de obiecte, de identificare*, de idealizare* sau moduri de organizare: isterie primară, analitate primară etc. Implicaţiile temporale şi genetice ale acestei desemnări a unui nivel de funcţionare şi de organizare intrapsihică duc la echivalarea noţiunilor de primar, precoce şi profund, în multe utilizări actuale, există tendinţa ca acest termen să indice ireprezentabilul sau, cel puţin, ceea ce nu poate fi memorat în cura psihanalitică, ci numai reconstruit din perspectiva genetică, cea referitoare la dezvoltarea* psihică iniţială. Contrar traducerilor anterioare ale lui S. Freud, care folosesc adjectivul primar, primordial sau primitiv pentru cuvintele
germane care încep cu prefixul Ur, J. La-planche şi J.-B. Pontalis au propus să fie desemnate ca „originare" anumite noţiuni, de exemplu fantasme originare, scenă originară, refulare originară. Pentru S. Freud, procesele primare se opun proceselor secundare* şi se articulează dialectic cu ele în funcţie de două principii ale desfăşurării evenimentelor psihice: principiul plăcerii*, care tinde spre eliberarea totală a libido*-ului pe căile cele mai scurte, deplasarea* şi condensarea* (de unde supradeterminarea*

simptomului nevrotic), care caracterizează sistemul inconştient al primei topici*. Energia psihică tinde să reinvestească masiv reprezentările legate de trăirile de satisfacere* constitutive ale dorinţei, de unde tendinţa de împlinire halucinatorie a identităţii de percepţie prin vis*, şi prin actul psihic inconştient al juisării endopsihice. Procesele primare, împreună cu imaginea figurală, explică punerea în scenă simbolică a visului, dar şi a logicii cuvintelor de spirit*, a lapsusurilor* şi simptomelor nevrotice. în a doua topică, procesele primare caracterizează modul de funcţionare a sinelui.

Procesele primare constituie o primă elaborare a moţiunilor pulsionale şi a excitaţiilor care solicită funcţionarea aparatului psihic, între care activitatea de legare* a sexualităţii psihice şi de dezlegare* a pul-siunii de moarte*. Gîndirea psihanalitică asupra structurilor nonnevrotice a dus la postularea existenţei unor inscripţii psihice anterioare reprezentărilor conduse de procesele primare (putînd corespunde cu ceea ce S. Freud a descris ca reprezentare psihică a pulsiunii, dincolo de diferenţierea afectului şi reprezentării). în acest fel J. La-can şi-a închegat teoria semnificantului* Şi mai tîrziu s-au descris pictograma, sem-nificanţii de demarcaţie şi semnificanţii formali. De asemenea, prin referire la modelul freudian al nevrozei actuale*, au fost adăugate anumite organizări psihosomatice* la carenţele aparatului psihic în acti-

vitatea de legare pe care o presupun procesele primare ale inconştientului.

B. Brusset

(O. D.)

Primatologie

Domeniu de cercetare care are ca obiect studierea ordinului primatelor*; el apelează la un ansamblu vast de discipline ştiinţifice, în care etologia şi psihologia îşi au locul alături de anatomie, genetică, fiziologie etc. La primate, animale cu mîna apucătoare regrupate în patru subordine (tar-siene, lemuriene, simiene şi hominiene), culminează tendinţa cerebralizării, caracteristică evolutivă majoră a mamiferelor. Această particularitate, ale cărei implicaţii evolutive sînt evidente, explică în parte interesul deosebit pe care-1 suscită primatele în ştiinţele comportamentului şi în neuroştiinţe*. în cadrul primelor, ele au constituit obiectul a două tipuri de abordări. Studiile ecoetologice*, ca cele ale lui D. Fossey despre gorile, au ca scop să definească sistemele sociale şi de adaptare* ale unor specii diferite observate în mediul lor natural, ca şi ontogeneza* socială şi cognitivă* a membrilor lor. Pe de altă parte, lucrările de laborator au profitat de proximitatea zoologică cu omul pentru a explora caracteristicile şi capacităţile psihologice ale maimuţelor, superioare şi inferioare, aşa cum a procedat W. Kohler în cercetările sale despre inteligenţa* practică a cimpanzeilor; iar aceasta pentru a propune eventual, dintr-o perspectivă comparativă, modele* animale deosebit de pertinente, ca în experienţele lui H. Harlow referitoare la geneza ataşamentului* la macac; sau încă, pentru a accentua cu mai mare precizie linia de demarcaţie care defineşte trăsăturile caracteristice ale speciei umane, preocupare centrală în încercările experimentale de a inculca limbajul la maimuţele mari, ilustrate după jumătatea anilor 1960 prin lucrările lui Gardner, D. Premack, D. M. Rumbaugh, S. Terrace. Folosirea frecventă a primatelor în toate domeniile biologiei, şi în special în cercetările medicale, ridică serios problema conservării

primire

speciilor respective; astfel, primatologia a devenit o ramură esenţială, special consacrată conservării organismelor care constituie obiectul său, ramură în care abordările comportamentale ocupă un loc important.

R. Campan

(G. D. S.)

ar^,Sîntnncţnarea guvernată de liul Nirvana, orice creştere de excitaţie ar trebui să fie neplăcuta şi orice di-taţie ar tr, s Freud însuşi a remar-

minuare plăcuta ^

Primire

Primul moment al unui demers intersu-biectiv destinat să stabilească o dinamică a relaţiilor dintre o persoană şi un interve-nient. Centrele de primire sînt organizate pentru a admite de urgenţă sau pe moment subiecţi în criză*, în pericol* sau în dificultate şi a le oferi un sprijin, o orientare sau un sfat. De calitatea interviului practicat cu ocazia unei situaţii de primire depinde emiterea unei cereri prealabile de însoţire a subiectului*. Structura actului de primire oferă un cadru de intersectare transdisciplinară favorabil unui demers

terapeutic.

J. Selosse

(S. D.)

Primitivă (Scenă —) —> Scenă originară Principiul de economie —> Economie Principiu de fertilitate maximală -> Economie Principiu identităţii -> Identitate

apu.siu«ii*,moar«-
(O. D.)
Principiul plăcerii
Principiul plăcerii (sau al neplăcerii sau principiul plăcerii-neplăcerii) este, după S. Freud, unul dintre cele două principii ale desfăşurării evenimentelor psihice. El este enunţat astfel: procesele psihice inconştiente tind spre obţinerea plăcerii; activitatea psihică evită operaţiile care pot produce neplăcerea. S. Freud îl opune principiului realităţii*, care predomină în sistemul preconştient-conştient*. Principiul plăcerii-neplăcerii nu se modifică în formularea lui, dar capătă semnificaţii foarte diferite după cum este definită neplăcerea, ca o creştere a tensiunii (conform principiului Nirvana*) sau ca variaţie bruscă a nivelului energetic (conform principiului constanţei*). . ,4 Dntn<
J -M. Petot
(O. D.)
Principiul Nirvana
Termen preluat de S. Freud în 1920 de la psihanalista britanică B. Low, pentru a desemna principiul fundamental al funcţionării aparatului* psihic care constă în a reduce la zero nivelul său general de excitaţie. Această inovaţie terminologică s-a impus datorită faptului că S. Freud nu diferenţiase pînă atunci principiul constanţei* pro-priu-zise (tendinţa spre menţinerea unui nivel optim al cantităţii de excitaţie) de principiul mai vechi care tinde să reducă la zero, sau cel puţin la minimum, suma globală a excitaţiilor. în funcţionarea guvernată de principiul constanţei, orice
Principiul realităţii. Test de realitate
Principiul realităţii formulat de S. Freud (1911) este unul din cele două principii ale desfăşurării evenimentelor psihice. El apare posterior principiului plăcerii*, căruia îi limitează atotputernicia iniţială, dar faţă de care nu este decît un derivat. Sub imperiul principiului plăcerii, aparatul psihic* primitiv tinde spre identitatea de percepţie*, adică spre satisfacerea halu-cinatorie a dorinţelor. „Numai lipsa persistentă a satisfacţiei aşteptate, decepţia, duce la abandonarea acestei tentative de satisfacere cu ajutorul halucinaţiei. în locul ei, aparatul psihic trebuie să rezolve prin reprezentarea stării reale a lumii exterioare
V_____
• căutarea unei modificări reale. Prin aceasta a fost introdus un principiu nou al activităţii psihice: nu există numai ceea ce este agreabil, ci şi ceea ce este real, chiar dacă acesta este dezagreabil" (1911, trad. 136). S. Freud relevă anumite consecinţe ale instaurării principiului realităţii: creşterea importanţei simţurilor, a conştiinţei, a atenţiei, a memoriei; substituirea prin refulare* a actului de judecată; transformarea descărcării motorii simple în pra-xie; apariţia gîndirii şi a clivajului* între a gîndi şi a fantasma. Ansamblul acestor consecinţe corespunde instaurării procesului secundar*, devenit posibil prin legarea* energiei psihice, şi unei relative autonomii, în raport cu inconştientul*, a sistemului preconştient-conştient* care caută identitatea de gîndire*. Aşa cum aceasta din urmă nu este decît un fel mai evoluat şi mai eficace de a obţine o identitate de percepţie care să nu fie halucinatorie, tot aşa principiul realităţii nu este decît o formă mai eficace a principiului plăcerii.
J.-M. Petot (O. D.)
• Freud S. (1911), „Formulierungen iiber die zwei Prinzipien des psychischen Geschehens", Jahrbuch fur Psychoanalytische und Psycho-pathologische Fonchungen, 3 (I), 1-8. Traducere (1984): „Formulations sur Ies deux prin-cipes du cours des evenements psychiques" (trad. J. Laplanche), Resultats, idees, pro-blemes, I, 189CM920, 135-143, Payot, Paris.
Prismatică (Inversiune —) -> Inversiune
Privare
Absenţă sau retragere a unui element necesar vieţii unui organism sau echilibrului său fizic şi psihologic; stare a organismului rezultînd din această absenţa sau retragere. De la început, termenul a fost folosit curent în psihologia experimentala referitor la restricţiile impuse de către experimentator faţă de satisfacerea libera a trebuinţelor* biologice primare: privarea alimentară, exprimată în durata sau in reducerea greutăţii animalului în raport cu
greutatea sa în cazul alimentării ad libi-tum, garantează un nivel de motivaţie* suficient pentru realizarea unei învăţări*. Privarea de exerciţiu* sau de interacţiunea cu mediul înconjurător este o strategie clasică pentru a determina dacă un astfel de comportament este strict dependent de maturizare* sau dacă el este strict instinctiv*, începînd cu studiile lui W. T. He-ron şi ale colaboratorilor săi, din 1957, studiul privării senzoriale a relevat efectele psihologice perturbatoare ale reducerii mai mult sau mai puţin profunde a aferentelor* senzoriale obţinute prin izolarea subiectului într-un mediu cît mai sărac posibil în stimulări. Se vorbeşte de privare perceptivă atunci cînd, în loc de a suprima informaţiile senzoriale elementare, ele sînt redate cît mai omogen şi cît mai puţin structurat cu putinţă (d. ex., sticle translucide care prezervă sensibilitatea la intensităţi luminoase, dar nu şi percepţia formei). în acelaşi timp trebuie remarcat că, în anumite cazuri de supraîncărcare sti-mulatorie

(legată, d. ex., de stresul* vieţii moderne), privarea senzorială limitată şi controlată cu grijă poate fi un mijloc psihoterapeutic*. Privarea socială relevă importanţa congenerilor în funcţionarea normală a organismului. O atenţie specială a fost acordată de către experimentatori (H. Harlow) şi clinicieni (R. Spitz, J. Bowl-by) privării de mamă sau de înlocuitor al acesteia, în dezvoltarea ataşamentului* şi a interacţiunilor armonioase cu mediul fizic şi social. Privările (privaţiunile) senzorială şi socială au consecinţe grave dacă survin în anumite perioade* critice ale
dezvoltării.
M. Richelle
(O. D.)
Privire
Termen folosit în numeroase sensuri şi întotdeauna relativ la mobilitatea oculară. Se degajă două mari accepţii: 1. activitate a ochilor care fixează şi explorează cîmpul vizual: aceasta este privirea-vedere;
proactiv
610
2. expresie a ochilor şi a regiunii perior-bitale a celui care priveşte: aceasta este privirea-relaţie şi privirea-interpretare. în primul sens, privirea se referă la dinamica oculomotorie şi la adaptările sale succesive după tipul de scenă vizuală, capacităţile cognitive ale subiectului care explorează un text de lectură* de exemplu, şi intenţiile sau motivaţiile subiectului. Tehnicile recente de observaţie, de înregistrare automată a mişcărilor oculare* şi de analiză a rezultatelor au dat loc unor progrese importante, în al doilea sens, privirea face obiectul cercetărilor care se înscriu în cadrul mai larg al studiului aspectelor non-verbale ale interacţiunii sociale.
R. Genicot
(N. C.)
Proactiv —> Interferenţă
Probabilitate
Formalizare a noţiunii de incertitudine în terminologia teoriei măsurării*. în genere, această formalizare este raportată la axio-matizarea lui Kolmogorov, din 1933. Se diferenţiază două tendinţe în interpretarea acestei noţiuni: cea care asimilează probabilitatea cu o frecvenţă limită a unui eveniment observabil şi cea care o asimilează cu un grad de credibilitate. Ambele interpretări sînt compatibile cu aceeaşi construcţie formală; altfel spus, ele permit acelaşi calcul al probabilităţilor, dar, în inferenţa* statistică, ele conduc la proceduri diferite.
în cadrul interpretării frecvenţiale, probabilitatea este asimilată unui fel de frecvenţă idealizată (de unde denumirea de frecven-ţială). Ipotezele supuse probei sînt exprimate în cadrul modelelor care formalizează aleatoriul*. Raţionamentul inductiv are la bază probabilitatea unui eveniment observabil în lumina unei ipoteze anume, în cadrul interpretării bayesiene, probabilitatea este formalizarea unei incertitudini. Raţionamentul de inferenţă bayesiană, spre deosebire de cel de inferenţă frecvenţială, se bazează pe probabilitatea unei ipoteze
în condiţiile unui eveniment observabil (datele).
P. Bonnet şi H. Rouanet (°- D. S.)
Probare
Confirmare certă a unei propoziţii, fie prin deducţie* logică (probare a unei teoreme) fie prin demonstrare empirică (fapt stabilit prin observaţie* sau prin experimentare*). Această ultimă formă de probare este comună tuturor ştiinţelor empirice, inclusiv psihologiei.
în pofida simţului comun, înclinat să-i acorde o valoare absolută, probarea, logică sau empirică, este întotdeauna relativă, în primul caz la axiomele* şi premisele demonstraţiei deductive, în al doilea la contextul teoretic în care se înscrie ipoteza* şi la procedurile* empirice folosite. In aceste limite (importante) probarea poate deveni irefutabilă dacă este aplicată corect, adică res-pectînd reguli logice sau principii metodologice. Pentru psihologie, noţiunea de probare este strîns legată de principiile metodei* experimentale*.
M. Rkhelle (G. D. s.)
Probă albă -> Alb
Probă a oglinzii -> Oglindă
Probă a realităţii
în psihanaliză, operaţie psihică constînd în verificarea naturii perceptive sau imaginare a unei reprezentări, şi funcţie psihică ce efectuează această verificare. Proba de realitate este o funcţie a eu/ego-ului*. Ea presupune abandonarea narcisismului* primar absolut în care eul şi noneul sînt nediferenţiate, ca şi diferenţierea eului şi a sinelui*. Ea se construieşte progresiv şi în etape: diferenţierea halucinaţiei* şi a percepţiei* într-o primă fază, iar în final diferenţierea dintre fantasmă* şi amintire. Prin extindere, termenul probă de realitate se aplică şi dorinţelor*, mai ales dorinţelor inconştiente arhaice, pentru desemnarea operaţiei prin care eu/ego-ul judecă daca

ceste dorințe sînt realizabile sau trebuie respinse. JM PețQt
(D. s.)
probă piagetiană
Probele piagetiene sînt teste* de inteligentă* inspirate direct din teoria dezvoltării* cognitive a lui J. Piaget (v. Constructivism)- Unele trebuie să fie aplicate individual şi presupun prezența unui material; altele au forma testelor colective cu hîrtie si creion. Situațiile reținute sînt în general apropiate de situațiile experimentale imaginate de Piaget, dar condițiile observației au fost standardizate (în probele individuale s-au păstrat totuşi unele din caracteristicile convorbirii* clinice). Subiectul este caracterizat printr-un stadiu* de dezvoltare*, stadiu general sau stadiu relativ Ia un sector anumit. Exemple: „scala de dezvoltare a gîndirii logice", „scala colectivă de dezvoltare logică".
M. Huleau
(D. S.)
Problemă
Situații față de care subiectul nu dispune de conduită adaptată şi mobilizabilă instantaneu, problemele figurează de mult timp printre procedeele folosite de către psihologi pentru a delimita modurile de funcționare a inteligenței* sau pentru a-i evalua nivelul de performanță. Termenul are sensul de alegere în psihologia cognitivă* contemporană, în cadrul căreia el este inseparabil de expresia rezolvare de probleme, punîndu-se accentul pe procese* sau strategii* prin care subiectul ajunge la soluție, mai curînd decît pe reuşita finală (de care el ține cont exclusiv, d. ex,, în testele* mentale). Această abordare datorează mult dezvoltării programelor de rezolvare a Problemelor pe calculator, dezvoltare pe care, la rîndul ei, o alimentează prin demersul cercetărilor despre inteligența artificială*. După J. G. Greeno şi H. Simon, se pot distinge pe de o parte acțiuni cognitive*, bazate pe reguli de producție*, şi pe de altă parte reprezentări*, într-un spațiu* Problematic {problem space), ale obiecte-
procedeu pedagogic
lor* făcînd parte din situație, scopului de a le atinge, acțiunilor şi strategiilor posibile, constrîngerilor în care ele se înscriu. Explicitarea etapelor urmărite se bazează mai curînd pe verbalizări, elaborate în cursul rezolvării, ale activităților interne, decît pe observarea activităților subiectului, puțin revelatoare dacă datele problemei nu sînt concrete şi manipulabile; ea se confruntă adesea cu o simulare* pe calculator, ple-cînd de la formalizarea datelor adunate. Strategiile adoptate de către subiect sînt în funcție de tipurile sau categoriile de probleme : probleme bine specificate în privința scopului şi procedeelor utilizate, ca Turnul din Hanoi* sau demonstrarea unei teoreme de geometrie; probleme nespecificate impunînd un aranjament original, ca o partidă de şah; probleme care fac îndeosebi apel la procedeele de inducție*. Pe de altă parte, aceste strategii depind de gradul de familiaritate a subiectului cu domeniul luat în considerație, punîndu-1 mai mult sau mai puțin în situația de a recurge la procedee automatizate, ceea ce corespunde opoziției dintre „experți" şi „novici". Diversitatea situațiilor şi a experiențelor individuale nu poate totuşi să descurajeze cercetarea procedurilor fundamentale sau a regulilor comune unui ansamblu vast de probleme. Acestea vizează, de exemplu, General Problem Solver (GPS), program propus în 1969 de G. W. Ernst şi A. Newell.
în psihologia comparată au fost explorate capacitățile animalelor de a rezolva probleme, de la conduitele de ocolire* elementare pînă la problemele practice propuse de W. Koehler cimpanzeilor săi sau la problemele de logică prezentate maimuțelor de H. Harlow (v. Inteligență practică).
M. Rkhelle (O. D.)
Problemă criptaritmetică -> Criptaritmetică
Procedeu pedagogic
Element sau etapă a unei metode pedagogice aplicate în clasă. Dacă este adevărat că orice practică pedagogică relevă o me-
o"' S o
iT-i.-r»
O.
3- S< £• o n
o * uq rc 2 o -
~ ct
S
2
S1
p rc S>
3 c S
2c £.
rc 2- ;i - -
== a S c rc

o. *-, o.
rc Z rc
S- p o
*-• c/i -t
,~~ o o-§•2.2
5 n
S O-
5. S

o a o m a. a E- rc <" S 3 rc " p p tt S o" ~ o- 3 î&g. 2- rc " p< : S 3.^ rc "g rc^ „„
" OU 3 < S
S- o' sr — rc 9
p "*--2. s,' 5"
pe q, rc rc" <' £ £. 3- rc E.
•o „ 2 3.
îiiiiiîiilfltli1
Bos-nJSsSS.aSS'caO cPrcrcs(oS-33^.£rc;ţ's=:=-. ™
p
rc
03
p 3
,. o fl>
OP-
Illîllitl.i
O* pe
o. "*
tfi.fi tt^"^-
8,-». 2> p' & < |
o.
ui p P o
j : e o. — 5- rc S, B, B- £> g.
ill
&S g
lîll
I
S.§-ill-i8| Silfi
lîIIHIIIIlî
?.l;llli^i'p-i;l
o o
0 CL
r -S" & s ^E
p in p,
?ş
c p
3 <Q § I
rc o
65 o. 5* * "ff- S p< S c n § • c: r1 o -
S- 3 N 3 3 3 o
—• P O. "a P rc ff. G
S 3 S3 $%$l
3- S rc ,§ 5
â a s "8 8
1 o. O -O
o ft p 2.
* £ S 3 C 3
3

ff
1%
a »*

ff R- P rc 3.
E- 82. S £ 3 rc rc 3 p(re
<8 p &rc &
II-li.
<- pe 3 rc O o 12. O- £(-tf
"8 & § t 8
3 rc — a f
3 pe P 3 O-
P P
gflS Sg.
3. 3 g- B 8

£. p ge g " 3
S g -a
o
3 &
o.^ c rc 2. -3 *r: - o •
^8 q 3
rc" rc
o to
S
o.
CD
I
o a. o o
i p g
-j ^ 3
o
2
2
3 i N
- 3
p p* P O
3 3 ’ ~"
£• 3 pe 3. 3 2
r’£’
"!> 3
<
rc 3
"rc o
c ~ o 2, 5’ S.
3 £ c c 2
O .,, 3T CI. w
3 12. rc =• P1
rc rc 3 £->-
3 -M -W "2 -Vi
llcll^l%ll..ll
SE8 3» = .. o
» n \ ^-,
Pe S
2. n 5’
E- g Q
S rc »
^p 8
§ p 2. rc 3 O
%» 8
3. p"§
rc < ’
s:g o
rv <= îrt

11 I
p<
3
p S.
p
o O pa
rc p
rc n jr
p pe P
&. " O
C ^
rc 3 tT
p d*
p rc. rc
oq rc q
rc 3 3
^ 5 S-
aT p’ 2. Pe 3’ tt
2.
f ^ b s
n N>n ""5 r4 C".
£. " rc S

p m# g,
- K" ° 8 o p a 3
S "a rc P’
rc a ;? ;.
3 3 X
p c/i ’
3 >->
ii
» o 3 o-
p O
3--o
S- N
pe n
rc (jq^
1?
§ 2. o o
Si. "v Q Ci T3 "ff
ag S3.2.
2. a. 5> J_> 3 ta
ST P Ş 3 C O
3’ - pe rc
rc S-
|
8
a rc
3 rc
3" 8
rc’ ^
3 ş
8 o o
i-j h-- in
gc 3’ 2.
5: O- O
0.2 c p 2. oT
p
3 H
1

P n
r
c
P <
C r
f c
1 3
li.**
^ N- 2. 1
. - p 7 £2.
2 § 3’ i*â S l§-8
"3 S-
’ ’ 3 ^ ’
* p . 13
P t/3
U
rc -S
rc
T3
o B"
£. pe -ii -jj.
rc a. p’ g o rc — 3 a o g- — 3: c? 3 rc
|l II 3.TJ 5* p
s- 3 1’ 3
P CL
a a»
C/3 C
rc pt
<.a
3 C
-i <; O 3 «i C
g " S .S aii
c.-B g "£ Ş. ? g S*3 8 ||
rc rc e^ c S! C
p j».
rc a P. B
3’
H- & 3 P
rc
3
rc x
cn rc
a»
IUI
"s-sil:
lut
rc" pe 5’ P
ST cn o n
ff. ^- 3
Y! O ,--~. 3
__ o’
3a"
p ^ 5
P -C/3
-in
"g
rra rc rc
- 3 3’
el
2.

8 C3 â*. g* g* E ^ t/i g> o.
^li!
p 5 rc f5
| | Se •*
-1 £ i IUI
«• s 3 -
ii
(1 w
1!
a -a « 3:
C/l p
p
*"^ p
? 5- ? ? 8*
p
rc ->
3 5’
S 5-|
pe
a.
pe 7 7"
P O
S rc
s
Q.
3
Q-
o
CD CD
profil
614
mai ales atunci cînd sînt introduse idei noi. Totuşi, unităţile sintactice determină şi apariţia pauzelor. Pînă aici nu s-a relevat clar un impact al organizărilor textuale asupra gestiunii temporale a producţiei. Aceste observaţii au dus la interpretarea pauzelor şi ezitărilor ca perioade de planificare*.
M. F. Garrett (1982) a construit un model de producere care are patru faze succesive: elaborarea unei reprezentări* conceptuale; reprezentarea de tip predicat*/argument*; reprezentarea poziţională (cuvintele sînt aranjate după secvenţa lor definitivă); nivelul fonetic*/articulator. Acest model pare susceptibil să releve esenţialul fenomenelor observate, fie ele normale sau patologice.
M. Fayol (G. D. s.)
• Garrett M. F. (1982), „Production of Speech: Observations from Normal and Patho-logical Language Use", în A. W. Ellîs (Ed.), Normality and Pathology in Cognitive Func-tions, London Academic Press, Londra.
Profil
în psihometrie*, profilul psihologic este un procedeu grafic: într-un ansamblu complet de trăsături de personalitate*, trăsăturile măsurate sînt înscrise pe un graf, cu rangul (sau numărul de puncte) obţinut de un individ. Reunind aceste puncte, se obţine o linie frîntă a cărei formă condensează, într-o manieră intuitivă, semnalmentele psihologice ale unui individ. De asemenea, acest procedeu este folosit în testele de aptitudine* şi în profilurile de personalitate*.
In statistică, într-un tablou de contingenţă* care încrucişează două variabile* J şi K, se numeşte profil al unei modalităţi* j a variabilei J distribuţia frecvenţelor condiţionale ale lui j pe ansamblul de modalităţi ale variabilei K. Schimbînd rolul celor două variabile, se obţine profilul unei modalităţi k a variabilei K, deci o distribuţie a frecvenţelor condiţionale ale acestei modalităţi pe ansamblul de modalităţi ale
variabilei J. Dacă la una sau alta din cele două variabile se ia în consideraţie distribuţia marginală a frecvenţelor, se obţine profilul mediu care corespunde fiecăreia dintre cele două variabile. Pe baza distanţei între profiluri poate fi reprezentat geometric ansamblul de profiluri ca un nor de puncte. Plecînd de la un tablou de contingenţă, se pot construi doi nori de puncte: cel care reprezintă modalităţile variabilei J cu punctul său mediu reprezentînd profilul mediu al lui J şi cel care reprezintă modalităţile lui K, de asemenea cu punctul său mediu. Pentru fiecare dintre aceşti nori de puncte se poate trece la cercetarea direcţiilor principale, în analiza corespondenţelor*, se recurge adesea la

reprezentarea simultană a celor doi nori de puncte, făcîndu-se să coincidă punctele medii, ca şi dreptele principale ale ambilor nori.
P. Bonnet şi H. Rouanet
(G. D. S.)
Profil de personalitate
Sinteză efectuată de psiholog în urma unui examen aprofundat al subiectului. Examenul include o conversaţie* clinică, observaţia comportamentului, teste* de aptitudini şi de personalitate. Această sinteză este redactată. Deontologia impune un rezumat oral care să fie comunicat subiectului.
Inventarul poate conţine stabilirea unui profil* psihologic (expresie datorată lui G. Rossolimoîn 1912). Rezultatele testelor, traduse în note unificate (d. ex. centi-le), sînt reprezentate pe un grafic: valorile dispuse pe verticală sînt reunite de o trăsătură continuă care schiţează o siluetă comparabilă cu un profil.
D. Anzieu
(G. D. S.)
Program
în informatică*, un program este, în genere, un ansamblu organizat de instrucţiuni* menit să fie executat de un ordinator, corespunzător scrierii unui algoritm* într-un limbaj de programare* dat. Pentru a putea fi executat, un program scris într-un
615_____
limbaj evoluat trebuie mai întîi transformat în cod maşină printr-un program special, denumit, după caz, interpretor sau cornpilator al limbajului utilizat. Un program permite ca o clasă de probleme să fie tratată automatic; pentru o problemă anume din această clasă trebuie ca, în genere, programului să i se furnizeze datele problemei; executarea programului (sau exploatarea) furnizează rezultatele. Concepţia modulară a unui program important duce la o organizare pe subprograme sau proceduri* corespunzătoare tratării subpro-blemelor. Se folosesc termenii „logicial" pentru a indica un program sau un ansamblu de programe, „progicial" pentru un logicial de uz profesional şi „didacticial" pentru un logicial cu utilizare în învăţă-
mînt- »* n
M. Baron
(G. D. S.)
Aşa cum este utilizat astăzi în psihologia cognitivă, termenul a preluat mult din sensurile pe care le indică în informatică şi în inteligenţa artificială*, modelele* cognitive* evoluînd în paralel cu progresul programelor de ordinator, plecînd de la secvenţe algoritmice* de execuţie a etapelor predefinite spre programe care adaugă planificării prealabile reglarea* acţiunii în desfăşurare, şi pînă la programe care se modifică ele însele prin experienţa sis-temelor-expert*. Totuşi, în ştiinţele comportamentului, noţiunea de program este anterioară apariţiei ordinatorului. Fără a merge pînă la autori mai clasici, ea fusese deja pusă în valoare de K. Lashley pe la sfirşitul anilor 1920, pentru explicarea ca-Pacităţii unui organism de a conduce cu succes o acţiune, chiar dacă instrumentele motorii folosite iniţial pentru execuţia ei nu mai sînt utilizabile (parcursul corect al "nui labirint*, prin mişcări de tîrîre şi de rostogolire, în urma deteriorării prin le-z.are a centrilor de comandă ai musculatu-ni locomotorii; într-un alt domeniu, capacitatea de transpunere a scrierii manuale în actilografie): programul indică, în acest Caz> o structură de acţiune de nivel supe-
fJfuyiameiie
rior, independentă de variantele diferitelor modalităţi de execuţie. Acelaşi Lashley va sublinia mai tîrziu necesitatea unui program la începutul oricărei acţiuni motorii organizate: noţiunea de program motor* trebuia să ofere neurofiziologiei psiho-motricităţii unul dintre cele mai fecunde concepte ale sale. Psihologia cognitivă* preia această moştenire pentru a o combina cu metafore împrumutate din terminologia ordinatorului, opera fondatoare a lui Miller ş.a. (1960) constituind aici un jalon capital.
Pe de altă parte, noţiunea de program se întîlneşte şi în etologie* pentru a desemna secvenţele organizate ale comportamentelor specifice larg predefinite în patrimoniul genetic al speciei şi actualizate prin mecanismele înnăscute ale declanşării*. Concepţia programului ereditar a evoluat ea însăşi de la rigiditatea de altădată, legată de noţiunea de instinct*, spre flexibilitatea crescîndă care se impune observaţiei fine a epigenezei*. K. Lorenz a propus expresiile program deschis şi program închis pentru a opune speciile al căror repertoriu* este susceptibil să se dezvolte amplu prin învăţare* celor la care învăţarea rămîne limitată.
M. Richelle (G. D. s.)
• Miller G. A., Galanter E., Pribram K. H. (1960), Plans and the Structure of Behavior, Hoit, Rinehart and Winston, New York.
Programare
în informatică*, este denumită programare activitatea care constă în conceperea unui program* (sau a

programa) plecînd, în general, de la descrierea tratării de efectuat sub forma unui algoritm*. Pe această bază au apărut meseriile de programator şi de analist-programator, care au evoluat o dată cu dezvoltarea limbajelor de programare de înalt nivel şi cu realizarea de sisteme logiciale importante. Unor familii diferite de limbaje de programare le corespund tipuri diferite de programare: imperativă, funcţională, orientată spre obiecte, logică,
programare motorie
616
617
proiecţie
de exemplu. Au fost dezvoltate mai multe metode în anii 1970 pentru a orienta procesul de concepere a programelor şi a le îmbunătăţi fiabilitatea (metoda Warnier, MERISE, programarea descendentă, programarea structurată, metoda deductivă,
d. ex.). „ D
M. Baron
(G. D. S.) Programare motorie -> Program motor
Program de întărire
în terminologia condiţionării operante*, consacrată după C. B. Ferster şi B. F. Skin-ner (1957), modalitate specifică a relaţiei răspuns-întărire. Programele de întărire* pot fi repartizate în patru mari categorii care definesc contingenţele* întăririi. Se disting programele de întărire pozitivă, între care programul cu întărire continuă în care fiecare răspuns este întărit (Con-tinuous Reinforcement, CRF), programul cu proporţie constantă (FixedRatio, FR) în care întărirea urmează după un număr fix de răspunsuri, programele cu interval fix (Fixed Interval, FI) sau cu interval variabil (Variable Interval, VI), în care întărirea urmează primului răspuns emis după ce un interval de timp fix sau variabil s-a scurs după ultimul răspuns întărit, programele diferenţiale (Differential Reinforcement Schedules) care întăresc o anumită caracteristică a răspunsului (forţă, durată, formă, localizare) sau intervalul de timp care separă două răspunsuri succesive (program de debit de răspunsuri lent, Differential Reinforcement of Low Rate, DRL). Prin extinderea sensului, distribuirea la intervale fixe sau variabile a unei bucăţi de hrană independent de comportamentul animalului a fost denumită program cu timp fix {Fixed Time Sche-dule, FT) sau program cu timp variabil (Variable Time Schedule, VT), deşi hrana nu este un întăritor pozitiv în adevăratul sens al cuvîntului deoarece nu se cere nici un răspuns operant. Programul cu timp fix induce o periodicitate în comportament şi
este înrudit cu procedura pavloviană* a condiţionării la timp*. O a doua categorie de programe implică un control aversiv*. Se diferenţiază aici programul de evitare fără semnal de avertizare al lui M. Sidman în care fiecare răspuns întîrzie prezentarea unui stimul noci-ceptiv* (Sidman Avoidance Schedule), programul de sustragere (Escape Schedule) în care organismul poate să emită un răspuns pentru a se sustrage unui stimul nociv şi condiţiile în care stimulul nociv inevitabil este prezentat organismului, fie după un comportament determinat (pedeapsă*), fie după un stimul semnal supra-adăugat la întîmplare într-o învăţare operantă cu întărire pozitivă. în primul caz, se observă o reducere sau suprimare a comportamentului pedepsit (stingere*), în al doilea, dezvoltarea unei reacţii emoţionale condiţionate* (Conditioned Emoţional Reaction, CER) în prezenţa unui stimul avertizator.
Programele de întărire pot fi clasate, de asemenea, în programe simple (dintre care unele au fost descrise mai sus) şi complexe, printre care programul multiplu (Multiple Schedule, MULT) în care două sau mai multe programe simple alternează, fiecare fiind asociat cu un stimul discriminativ*, şi programul concurent* (Concurrent Schedule, CONC) în care două programe simple sînt simultan în vigoare, asociate fiecare cu un dispozitiv special de răspuns.
H. Lejeune
(G. D. S.)
• Ferster C. B. şi Skinner B. F. (1957), Schedules of Reinforcement, Appleton Century Crofts, New York.
Program motor
Organizare anticipativă, la nivel central, a unei secvenţe* de mişcări* finalizate. Noţiunea de program motor a inspirat în mod cert, în mare parte, reflecţia asupra conceptului de program* familiar pentru psihologia contemporană, oferindu-i o ilustrare excelent susţinută de observaţii empirice. în germene, se găseşte şi în siner-
gia* lui C. Sherrington, dar dezvoltarea sa importantă se datorează lui K. Lashley, pe de o parte, şi lui N. Bernstein, pe de altă parte, completată de instrumentele conceptuale ale ciberneticii*. Primul, jnsistînd asupra imposibilităţii de a explica un act motor, chiar mai puţin complex, după un model* de înlănţuire stimul-răs-puns (în care fiecare fază a mişcării va fi stimulul fazei următoare), a indicat două proprietăţi esenţiale ale programelor motorii: anticiparea* secvenţială şi reglajul temporal. Al doilea, căutînd să simplifice extrema complexitate a executării unui act motor dacă fiecare element (segmente

ale corpului, articulaţii, muşchii antrenaţi) trebuie să rămînă sub control individualizat, a evidenţiat o altă caracteristică fundamentală, şi anume organizarea ierarhică*, în care alegerea operată la fiecare treaptă a programului reduce „gradele* de libertate" în interiorul cărora trebuie să fie operată alegerea următoare. Programul motor este deci un plan central prealabil acţiunii*, destul de riguros pentru a-i asigura execuţia pînă la scop*, dar şi destul de suplu pentru a admite în cursul derulării reglări* prin bucle retroactive*, dacă ajustarea* mişcării o impune; un plan cînd destul de strict definit în ceea ce priveşte instrumentele motorii de realizare pentru a garanta o automatizare* reală a gestului*, cînd destul de general în concepţie pentru a permite transpunerea unei modalităţi de execuţie în alta cu totul diferită, ca la cel cu mîinile amputate, capabil să deseneze sau să scrie cu gura.
M. Richelle (G. D. S.)
Proiecţie
Termen foarte general în neurofiziologie Şi psihologie, indicînd operaţia prin care un fapt neurologic sau psihologic este de-Plasat şi localizat în exterior, fie plecînd de la centru spre periferie, fie de la subiect sPre obiect.
Psihologia tradiţională denumeşte proiecţie judecata de exterioritate prin care o senzaţie corporală este atribuită unui fenomen
care se produce în spaţiu. Acest mecanism susţine, de exemplu, principiul testelor* proiective care, constituind modul de răspuns al unui subiect faţă de stimulii vizuali în funcţie de starea sa psihică, sînt destinate să contureze trăsăturile esenţiale ale personalităţii* prin exteriorizarea tendinţelor interne. Psihiatria consideră proiecţia ca un mecanism prin care un subiect se eliberează de anumite situaţii afective intolerabile localizînd în afară, asupra altuia, sentimentele sale proprii. în anumite stări patologice (delir, schizofrenie, halucinaţii), bolnavul identifică limbajul său interior cu o influenţă sau o voce venită din afară, situînd un obiect exterior în corpul propriu.
S. Freud, de-a lungul întregii sale opere, a încercat să descrie proiecţia pornind de la anumite stări psihiatrice. Cea descoperită la început în paranoia* este descrisă ca o apărare primară şi care ar fi o folosire greşită a unui mecanism normal, constînd în a căuta în exterior sursa unei neplăceri. Ulterior, S. Freud prezintă ansamblul conduitei fobice ca o veritabilă proiecţie a pericolului pulsional în real. în cazul geloziei proiective, diferită de gelozia normală şi de gelozia delirantă, subiectul se apără de propriile sale dorinţe de a fi infidel atribuind infidelitatea partenerului său. După S. Freud, se întîlneşte întotdeauna mecanismul proiecţiei în moduri de gîn-dire nepatologice, precum în fenomenele de superstiţie, de animism sau în mitologie.
Psihanaliza*, prin care subiectul expulzează din sine şi localizează în altă persoană sau lucru anumite calităţi, sentimente, dorinţe nerecunoscute sau refuzate ca fiind ale sale, utilizează practic proiecţia care, în acest caz, reprezintă un mijloc de apărare originară şi arhaică împotriva excitaţiilor interne neplăcute. Subiectul le proiectează în exterior, ceea ce îi permite să le menţină şi să se protejeze faţă de ele. Proiecţia, în acest caz, trebuie să se cupleze cu introiecţia, introducînd astfel opoziţia subiect-obiect, eu-lume exterioară, înăun-
prolog
tru-în afară, fundamentînd diferenţierea interior-exterior.
în sfîrşit, proiecţia este cel mai des descrisă ca deformarea sau folosirea greşită a unui proces normal care determină căutarea în lumea exterioară a cauzei unei neplăceri. Ceea ce a fost întotdeauna presupus în definirea sa psihanalitică este, pe de o parte, bipartiţia la nivelul persoanei* şi, pe de altă parte, trimiterea către altul a părţii de sine care este respinsă.
A. Braconnier (G. D. S.)
Prolog
Limbaj de programare* conceput de A. Col-merauer în 1971, ca o problemă de tratare a limbajului natural*. Studiul fundamentelor sale teoretice îl leagă de logica predicatelor* de ordinul întîi şi de „Principiul de Rezolvare"; această metodă de demonstraţie a teoremelor prin combaterea argumentată utilizează unificarea* şi se datorează lucrărilor lui J. Herbrand în logică, în 1931, şi ale lui J. A. Robinson în demonstrarea automatică a teoremelor, în 1965. Foarte legat de curentul programării logice, Prolog este utilizat în bazele de date* relaţionale şi pentru realizarea sistemelor cu bază de cunoştinţe; el poate fi combinat cu LISP*, cu un limbaj deframes* sau cu un limbaj orientat spre obiecte*, în cadrul limbajelor sau sistemelor denumite hibride.
M. Baron (G. D. S.)
Propagare —> Neurotransmisie
Propedeutică
Formaţie preliminară considerată fie ca o condiţie de acces, fie ca un fel de avanpremieră la o instruire sau la o activitate. Spre deosebire de spiritul claselor pregătitoare franceze, de exemplu, care include presiunea marilor concursuri în regula jocului, spiritul propedeutic se defineşte în plus printr-o impregnare culturală prealabilă experienţei de real prestigiu. Prin aceasta se explică poate caracterul

atrăgător al
618
ideii de propedeutică, precum şi o anumită slăbiciune a conceptului său.
D. Hameline (G. D. s.)
Propoziţie
Gramatica* tradiţională deosebeşte fraza* simplă (propoziţie independentă) de fraza complexă (propoziţie principală şi propoziţii subordonate). Din punct de vedere semantic, este vorba de propoziţie ori de cîte ori este enunţată o judecată (adevărată sau falsă). Enunţul „pălăria nepotrivită zboară" implică două propoziţii sau afirmaţii : referitor la acelaşi individ („pălăria"), sînt atribuite succesiv două proprietăţi („este nepotrivită" şi „zboară"). Mai precis, există două propoziţii pentru că aceste două proprietăţi constituie, fiecare, un predicat* pentru care „pălăria" este argumentul*. Un predicat poate dispune de mai multe argumente-caz* (agent, pacient, instrument etc). Acest tip de analiză prepoziţională se înscrie într-o lungă tradiţie care vine de la Aristotel şi căreia i se poate opune o filiaţie kantiană destul de bine reprezentată de tezele lui C. Bally (1932). Lingvistul genevez defineşte „gîndirea completă" ca fiind compusă dintr-un dic-tum (reprezentare* sau desemnare* a unei stări de lucruri) şi dintr-un modus (reacţie a subiectului, modalizare* sau raport al propoziţiei cu enunţiatorul*). în ciuda posibilităţii de a decupa textele* (discursurile*) în propoziţii logice simple, o propoziţie nu poate fi considerată o unitate izolată. Luînd în consideraţie raporturile care există între propoziţii, se pune accentul pe dimensiunea textuală şi pe tipurile de înlănţuiri propoziţionale (ordinea logică de cauzalitate*, de disjunc-ţie/conjuncţie, de excluziune/incluziune, ordin temporal, ordin spaţial etc).
J.-M. Adam
(G. D. S.)
•Bally C. (1932), Linguistique generale et lin-, guistique francaise, A. Francke AG Verlag, Berna (ed. a 4-a, 1965).
619
prosocial
propoziţie logică
într-un limbaj logic L, o propoziţie este o expresie a lui L care este fie adevărată, fie falsă. în logicile modale, o propoziţie poate căpăta şi alte valori.
J.-B.Grize (G. D. s.)
Proprioceptor -» Propriocepţie
Propriocepţie
Simţ al poziţiei, vitezei şi forţei mişcării*, denumit adesea al „şaselea simţ". Informaţiile proprioceptive în controlul muscular şi al poziţiei membrelor sînt date de multiple organe sau proprioceptori (sau mecanoreceptori) specializaţi: fibre musculare, organul lui Golgi în tendoane, aferente tactile etc. Aceste aferente stau la originea unui număr considerabil de reflexe* integrate la nivelul măduvei spinării şi bulbului, senzaţia conştientă fiind prelucrată de către cortexul* senzitiv. Este recunoscut faptul că numeroase mişcări necesită informaţii kinestezice* sau pro-priokinestezice pentru a realiza performanţele, în special mişcările reduse şi limitate sau lente. Senzaţiile kinestezice, provenite de la muşchi, tendoane, capsule şi ligamente, participă la percepţia poziţiei şi mişcării (receptori musculari şi capsule), la acuitatea proprioceptivă (articulaţie), la percepţia forţei, tensiunii, greutăţii şi a tempora-lităţii mişcării (muşchi, articulaţii, piele).
M. Le Moal (G. d. s.)
Propriokinestezic -» Propriocepţie
Proprioplastică (Activitate —)
Concept construit de H. Wallon după S. Fe-renczi şi C. Sherrington, plecînd de la trei modele de sensibilitate: exteroceptivă*, Stimulată de agenţi exteriori organismu-Iu'; proprioceptivă*, stimulată de activitatea muşchilor şi anexelor lor; interocep-!lv^*> legată de procesele vieţii vegetative, "imele două registre organizează ceea ^e H. Wallon denumeşte simţul atitudini-Or Şi al posturilor*. După H. Wallon,
forma de activitate musculară coordonată cu sensibilităţile exteroceptive şi orientată spre lumea exterioară formează baza dezvoltării* intelectuale, spre deosebire de activitatea proprioceptivă, care este conectată cu sensibilităţile interoproprioceptive şi centrată pe modelarea, aducerea în formă a corpului propriu (funcţie posturală*), substrat al dezvoltării afective. Expresia de activitate proprioplastică este o variantă a celei de funcţie tonicoposturală şi de activitate proprioceptivă.
E. Jalley (G. D. s.)
Prosocial (Comportament —)
Act intenţional care are un efect pozitiv pentru altul. Conduitele prosociale sau conduite de ajutorare sînt considerate ca altruiste* deoarece nu urmăresc nici un beneficiu evident pentru sine, chiar dacă anumite conduite prosociale prezintă şi un beneficiu, în special moral, pentru individ. Studiate în anii

1960 în relaţie cu lipsa de asistenţă a persoanei aflate în pericol, conduitele prosociale se observă într-o mare varietate de situaţii care diferă mai ales după natura cerinţei (explicită sau implicită) şi după costul ajutorului cerut. Printre altele, formele de asistenţă sau de generozitate faţă de altul pot fi foarte diverse. Această disparitate a situaţiilor şi comportamentelor vizate face dificilă atît compararea rezultatelor experienţelor în teren, cît şi recurgerea la o teorie care să cuprindă diferitele manifestări posibile Altruismul a fost considerat de către Auguste Comte ca o valoare pozitivă a societăţii, dar interiorizarea normelor altruiste nu reflectă decît imperfect diferiţi factori care intervin în comportamentele prosociale. Cercetările au demonstrat importanţa aspectelor situaţionale şi personale, pe de o parte, şi a aspectelor cognitive şi afective, pe de altă parte. Explicaţiile date sînt fie teorii generale ale comportamentului*: învăţarea socială*, teoria echităţii*, a atribuirii* şi a comparaţiei sociale*, fie teorii mai specifice formulate în cadrul comportamentelor prosociale, ca modelul de luare
prostituţie
620.
a deciziei al lui B. Latane şi J. M. Darley (1970) sau teoria despre normele personale a Iui S. H. Schwartz.
G. Moser
(G. D. S.)
• Latane B. şi Darely J. M. (1970), The Un-responsive Bystander: Why Doesrithe Help? Appleton-Century-Crofts, New York.
Prostituţie
Prostituţia ca fenomen social este integrată în ansamblul raporturilor bărbaţi/femei şi adulţi/tineri şi este considerată ca exploatare economică a sexului. Oferirea corpului* propriu după dorinţele sexuale ale „clienţilor" defineşte actul de prostituare. Această conduită se observă uneori la o vîrstă precoce, ca urmare a traumatismelor homo- sau heterosexuale infantile. Ea poate fi asociată unei fugi*; apare într-un context de sărăcie, avînd doar un caracter tranzitoriu sau înscriindu-se într-un stil de viaţă*. Raportarea la bani este parte a caracterului paradoxal al stigmatizării persoanelor prostituate. Din punct de vedere clinic, subiecţii care recurg la prostituţia venală prezintă o lipsă de securitate fundamentală care duce la dependenţa de altul. Neavînd frînă psihică, ei nu-şi pot controla pulsiunile, nu-şi pot negocia desprinderea şi nu-şi pot impune limitele. Neşti-ind să-şi elaboreze schimbările, ei trăiesc o distorsiune a timpului şi a corpului propriu. Funcţionînd prin repetiţie, timpul lor este ritmat de „pase". Avînd imaginea unui obiect nedorit, ei folosesc mecanisme proiective* pe un registru persecuţiv. Pe fondul unei depresii anaclitice*, cu angoasa unui vid, aceşti subiecţi prezintă un corp sfîşiat, dărîmat de numeroase forme de clivaj* defensiv: corp activ de seducţie şi corp dezinvestit, oferit clientului; corp expus şi sex pasiv; corp străin pentru altul şi pentru sine. Consumul de droguri sau alcool participă la întreţinerea unei confuzii psihice între interior şi exterior, iar frecventarea mediului prostituţiei oferă iluzia unei protecţii faţă de angoasa depresivă.
J. Selosse (G. D. S.)
Protanopie -> Dicromatism
Protecţie la excitaţie
S. Freud consideră că protecţia organisl mului contra excitaţiilor de origine externii este o funcţie psihobiologică fundamental lă şi a luat în consideraţie multe dispozil tive care o asigură. Comparînd aparatul! psihic cu o veziculă vie, el defineşte prol tecţia la excitaţie ca un tegument care i înconjoară şi o protejează contra energiil lor considerabile declanşate de fenomeJ nele fizice din care organele noastre senj zoriale nu pot reţine fără daune decît fracţiune. Această anvelopă protectoar^ şi-a pierdut calităţile de substanţă vie şi < transmite excitaţiile la receptorii senzorii aii după ce le-a atenuat. S. Freud a consil derat, de asemenea, că această funcţie da selecţie reductivă ar fi asigurată de o func-| ţionare discontinuă a sistemului percep ţie-conştiinţă, care nu ar fi subordonai energiilor exterioare decît în mod periodici
J.-M. Petol (G. D. S.|
Protetic -> Continuum
Protocol
Termen care, în manieră clasică, desem-] nează descrierea minuţioasă a condiţiile de culegere a observaţiilor. în utilizare acestui termen în statistică*, se adaug acestei descrieri a condiţiilor de culeger a datelor şi observaţiile înseşi. Materializarea protocolului depinde dd modul de tratare potrivit căruia procedeele! statistice vor fi aplicate concret. în prezent! modul de tratare a datelor statistice se real lizează pe ordinator, protocolul fiind decl înregistrat pe suport informatic. Dar pentr înţelegerea procedurilor statistice, proto colul poate fi reprezentat mental sub formd unui fişier manual, tipic sub forma unul tabel de date, cu modalitatea corespunză-l toare fiecărui identificator (v. Variabilă)! P. Bonnet şi H. Rouanel
(G. D. S.) j

protocultură
Criteriile de apariţie a unei culturi* se referă la aptitudinea de a inova în ceea ce priveşte utilizarea instrumentelor (v. Unealtă), de exemplu, şi de a schimba informaţii în aşa fel îneît să se formeze o deprindere* care se propagă la nivel de grup, devenindu-i o caracteristică, şi care se transmite pe cale nongenetică de la o generaţie la alta, formînd o tradiţie. Poate fi vorba pur şi simplu de modificarea unei căi de tranziţie sau migraţie*, sau de o deprindere alimentară. La primate şi în special la macacii japonezi se găsesc mărturii care atestă apariţia, în anumite grupuri izolate, a unor diverse tradiţii asimilabile unui stadiu protocultural: într-un grup, unii subiecţi s-au obişnuit cu băile de mare ; în alt grup, maimuţele se scaldă în izvoare de apă caldă; în alt grup, animalele şi-au format deprinderea de a dezgropa cartofii dulci din pămînt, cu membrele lor; într-un grup bine cunoscut din insula Koshima, o femelă de doi ani a învăţat să spele cartofii dulci înainte de a-i consuma; această inovaţie s-a transmis prin imitaţie şi la mama ei, la tovarăşele acesteia şi apoi la puii lor; deprinderea a fost mai greu de format la subiecţii mai vîrstnici; în acelaşi grup, după doi ani de la prima sa născocire, aceeaşi femelă a descoperit că poate separa, prin flotaţie, boabele de orez de cele de nisip cu care erau amestecate. în toate aceste cazuri, deprinderile noi, transmise din generaţie în generaţie, au devenit trăsături distincte ale grupurilor respective, tradiţii locale. Acestea demonstrează în acelaşi timp rolul în inovaţie al anumitor indivizi, ca şi rolul grupului în răspîndirea acesteia, precum şi importanţa aptitudinii de a schimba în succesul grupului.
J.-C. Ruwet (G. D. S.)
Prototip
Punct central în jurul căruia se defineşte
Şi se organizează o categorie* de obiecte
naturale.
Concepţia prototipică a categorizării*,
dezvoltată în special de către E. Rosch în
1978, stabileşte că apartenenţa la o categorie naturală este determinată nu de posedarea unui ansamblu de trăsături necesare şi suficiente (concepţie asamblistă care are valoare pentru obiectele abstracte), ci de cea a unei configuraţii de atribute mai mult sau mai puţin importante şi care se pot compensa. De aici rezultă că anumite elemente ale unei categorii o reprezintă mai bine decît altele: o reprezintă cel mai bine (obiect real sau imagine abstractă) prototipul şi gradul de tipicalitate* al celorlalte, adică distanţa lor de prototip, care depinde de importanţa (sau centralitatea*) atributelor pe care ele le posedă. Numeroase studii de psihologie cognitivă au relevat cum, în domeniile percepţiei*, memoriei* sau limbajului*, prototipurile afectează tratarea informaţiei*, servind drept standarde cu care este confruntată orice dată nouă.
F. Askevis-Leherpeux (G. D. S.)
Provocare
Tehnică a terapiei familiale sistemice* care constă în provocarea deliberată a unei situaţii de criză în familia tratată. Este vorba de provocarea funcţiei homeostatice* a familiei şi nu de provocarea membrilor ei, care, dimpotrivă, trebuie să fie susţinuţi de terapeut. Provocarea unei crize, pe baza acestei optici, ar trebui să permită o mobilizare terapeutică şi o toleranţă a familiei la parametrii indispensabili pentru crearea unui nou echilibru, preferabil celui vechi.
A. Ruffiot (G. D. s.)
Prozodie
Caracteristici fonice ale înlănţuirii vorbirii, sesizate în dinamica lor: variaţii ale înălţimii, intensităţii sau duratei care determină melodia, tonul, pauzele, accentele, ritmul etc. Pe plan perceptiv, aceste elemente diferite sînt integrate prin intonaţie*. Trăsăturile prozodice sau suprasegmentale* nu aparţin celei de a doua articulaţii (v. Dublă articulare). Numeroase limbi nu cunosc decît o utilizare limitată a trăsăturilor pro-

zodice; funcţia lor este redusă, adesea, la o funcţie expresivă, nedistinctivă.
D. Peraya (G. D. S.)
Prozopagnozie
Tulburare care afectează recunoaşterea identităţii figurilor cunoscute şi noi, atunci cînd recunoaşterea identităţii persoanelor corespunzătoare, plecînd de la orice altă informaţie, se păstrează. Existenţa unei astfel de tulburări, fie ea interpretată ca o agnozie* vizuală sau ca o amnezie* selectivă, vădeşte statutul

modular al cunoaşterii figurilor, chiar dacă focarul emisferic, drept sau bilateral, al leziunii temporolimbice constante este încă în discuţie.
J.-L. Signoret
(G. D. S.)
Proximitate (Lege a —) -
logie a —)
• Formă (Psiho-
Prudhommeau —> Desen (Test al lui —)
Pseudoacuzie
Audiţie inversată a peisajului sonor. Datorită unui dispozitiv experimental, informaţiile sonore care parvin în mod normal la urechea dreaptă sînt transmise urechii stîngi şi invers. Pseudoacuzia se manifestă şi ca o tulburare auditivă în care subiectul îşi aude vocea alterată, cu o înălţime* şi un timbru* stranii.
R. Genicot
(G. D. S.)
Pseudocondiţionare -> Sensibilizare
Psihanaliză
S. Freud dă psihanalizei o definiţie care este, în realitate, triplă: procedeu de investigaţie specifică a formaţiunilor de gîn-duri inconştiente (conţinut latent); metodă terapeutică a tulburărilor nevrotice, disciplină nouă în domeniul psihologiei. Ca procedeu de investigaţie, psihanaliza se caracterizează prin metoda asociaţiilor* libere care permite psihanalistului să formuleze ipoteze cu privire la ceea ce, în formaţiunile de gînduri conştiente (conţinut manifest), lasă să se strecoare informaţii inconştiente (lapsus, uitare, expresii simbolice etc).
Ca metodă terapeutică, psihanaliza se bazează pe relaţia reală şi fantasmatică cu psihanalistul (transfer*), în care sînt reactivate formaţiunile inconştiente implicate în conflictul nevrotic. Datorită acestei relaţii, comunicarea sensului (interpretare) şi conştientizarea formaţiunilor inconştientului permit o mai mare libertate de gîndire, o mai mare suplețe în jocul activităţii mentale şi un proces de schimbare a acesteia din urmă.
Ca ştiinţă, psihanaliza este eterogenă: este interesată atît de datele observabile şi de descrierea lor, cît şi de legile de organizare a funcţionării mentale sau de axiomele care aparţin unei teorii a subiectivităţii, în acelaşi timp, psihanaliza permite stabilirea unor concepţii psihologice noi care, în această calitate, alcătuiesc o nouă ştiinţă. Printre ele citǎm rolul sexualităţii infantile şi complexul lui Oedip, conflictul intrapsihic între formaţiunea de gînduri incompatibile, teoria pulsiunii, diferenţierea psihismului pe instanţe etc. De la această descoperire a teoretizărilor lui S. Freud, psihanaliza a cunoscut numeroase dezvoltări. Dacă pe planul metodei de investigaţie există un acord unanim asupra sensului care i se dă, pe plan terapeutic aplicarea la toate vîrstele, la patologii nonnevrotice, la situaţii de grup este la originea unor transformări tehnice şi, prin aceasta, chiar la originea unei mari incertitudini privind limitele practicii psihanalitice stricto sensu. Frecvenţa şedinţelor, poziţia lungit sau faţă în faţă, intervenţiile individuale sau colective sînt exemple concrete de probleme tehnice din care izvorăşte această incertitudine, în sfîrşit, în ceea ce priveşte psihanaliza ca ştiinţă, au fost dezvoltate concepţii şi probleme noi. Să ne gîndim la anumite discuţii, ca de exemplu cele privind rolurile corespunzătoare ale transferului şi con-tratransferului, importanţa acordată reconstrucţiei în analiză sau construcţia prin analiză, rolul simbolismului şi cel al relaţiilor de obiecte arhaice, raporturile inconştientului cu ordinea simbolică a limbajului sau opoziţia dintre metapsihologie*
si ştiinţa clinică.
*’ • A. Braconmer
(G. D. S.)
Psihastenie
Termen propus de P. Janet pentru a desemna o entitate clinică pe care a opus-o isteriei* şi care, după el, îngloba angoasa*, fobia*, obsesia*, ca şi semne accesorii specific subiective ce asociază sentimente morbide de tipul impresiei de stranietate a lumii exterioare şi chiar a persoanei proprii a pacientului, sentimente de depersonalizare şi diverse sentimente de incom-pletitudine. De asemenea, sînt incluse stări de îndoială, interes excesiv pentru sănătate, idei de devalorizare, scrupule şi sentimente de ruşine. Inhibiţia* intelectuală însoţită de nehotărîre, timiditate excesivă şi fobie socială se asociază adesea cu com-pulsii ideatice şi obsesii ideative de precauţie, de verificare, de perfecţiune şi chiar de conjuraţie. Foarte des, aceste manifestări sînt amplificate de efortul de atenţie şi sînt suspendate în distragere. Acest termen, aproape abandonat, se referă la noţiunea centrală din concepţiile lui P. Janet, de forţă psihologică, potenţial energetic cantitativ, precum şi la noţiunea de tensiune psihologică ce corespunde utilizării calitative a energiei. în prezent, acest termen este aplicat personalităţilor patologice de tip compulsiv, care regrupează trăsături ce asociază în grade diferite tendinţa spre scrupule, inhibiţia

intelectuală şi afectivă, indecizia, meticulozitatea, absenţa spontaneităţii cu moralismul rigid şi abstracţionismul. . J.-F. Allilaire
(G. D. S.)
Psihiatrie
Specialitate medicală consacrată studiului, diagnosticului şi tratamentului tulburărilor mentale. Numele de psihiatru 1-a înlocuit Pe cel de medic alienist, care se raporta la conceptul de alienare* mentală, termen care, treptat, luase şi el locul celui de nebunie*.
Multă vreme, psihiatria a fost legată de neurologie, specialitate consacrată maladiilor determinate de leziuni ale sistemului nervos. De abia în anii 1960 psihiatria a devenit autonomă în cadrul disciplinelor medicale. Această evoluţie nu poate fi separată de progresele obţinute în domeniul terapeuticii psihiatrice în deceniul anterior: dezvoltarea psihanalizei* şi, în continuare, a altor forme de psihoterapie*, dezvoltarea unei psihiatrii medico-sociale care analizează cazul individual în cadrul structurilor sociale şi, în sfîrşit, progresul medicaţiei eficace. Psihiatria contemporană este dominată de aceste trei mari orientări.
Locul psihiatriei în cadrul medicinei ră-mîne un subiect controversat. Poziţia apărată de curentul antipsihiatric* consideră că noţiunea de maladie mentală şi medi-calizarea îngrijirii pervertesc sensul profund al nebuniei, ca alteritate a raţiunii, şi aservesc pe cei care sînt atinşi de ea unui conformism social mai alienant decît nebunia. Psihiatria ar fi agentul unei forme noi de reprimare a nebuniei. O poziţie mult mai puţin radicală este ca, fără a se contesta utilitatea şi statutul ştiinţific al psihiatriei, să se dorească desprinderea ei de sub autoritatea medicinei şi transformarea ei într-o disciplină total independentă; pe scurt, să se extindă în ansamblul specialităţii, ceea ce se practică deja în domeniul psihoterapiilor în care lucrează mulţi psihologi nonmedici.
Incertitudinea în care ne găsim (şi poate imposibilitatea radicală) de a defini tulburarea mentală în cadrul ansamblului de variaţii şi de anomalii ale conduitelor* umane atîrnă greu în aceste dezbateri etice şi ideologice, chiar dacă instrumentele ştiinţifice şi mijloacele terapeutice sînt în progres. D. Widlocher
(G. D. S.)
Psihism -» Aparat psihic
Psihoacustica
Ramură a psihofizicii* care are ca obiect relaţiile dintre caracteristicile fizice ale fenomenelor sonore şi percepţiile* pe care

psihofizică
acestea le induc. Prin tradiţie, cercetările de psihoacustică se referă la:
1. atributele perceptive ale sunetelor* stabile sau cvasistabile (înălţime tonală, so-nie*, timbru*, consonanţă, durată subiectivă, localizare);
2. performanţele de detecţie* şi de discriminare* ale sistemului auditiv;
3. nonliniarităţile acestui sistem care se manifestă, între altele, prin audibilitatea sunetelor de combinaţie;
4. efectele auditive de mascare, de adaptare şi de oboseală; percepţia profilurilor
spectrale;
5. organizarea perceptivă a stimulărilor sonore complexe (fuziunea sunetelor pure simultane care diferă prin frecvenţă, separarea perceptivă a fluxurilor sonore, percepţia ritmului);
6. identificarea sunetelor vorbirii (domeniu de cercetare care ţine de psihoacustică şi de psiholingvistică*). Modelele explicative pe care le construiesc sau din care se inspiră psihoacusticienii se bazează cel mai frecvent pe date neurofiziologice. Lucrările lui H. Helmholtz, în 1863, marchează o dată capitală în evoluţia ascendentă a psihoacusticii modeme. Totuşi, aceasta a trebuit să aştepte avîntul electronicii pentru a se dezvolta. Incepînd din anii 1980, ordinatoarele permit construcţia stimulărilor sonore complexe şi perfect controlate la un preţ scăzut, astfel că dezvoltarea psihoacusticii nu mai este virtual împiedicată de factori tehnologici.
L. Demany şi C. Semal
(G. D. S.)
Psihobiologie
Disciplină în cadrul neuroştiinţelor*, avînd ca obiect de studiu relaţiile comporta-ment-creier, cu preferinţă pentru punctul de plecare comportamental şi, în general, psihologic. Este admis faptul că oricărui comportament, inclusiv gîndirea, oricărui proces adaptativ*, îi corespunde un model biologic şi neurobiologic. Primul demers al psihobiologului este de a cunoaşte bine conduita studiată, de a-i determina caracteristicile, apoi de a căuta corelate bio-
logice şi neurobiologice (endocrine, imu-nitare etc.) cu acest comportament, cu acest proces adaptativ,

cu acest mod particular de răspuns etc. Psihobiologul recunoaşte în comportament mijlocul cel mai sofisticat pe care creierul 1-a găsit pentru a se echilibra el însuşi şi consideră deci comportamentul ca fiind, în acelaşi timp, produsul activităţii cerebrale în virtutea acţiunii lumii asupra creierului, şi motorul dinamicii cerebrale, deci al aprehensiunii schimbătoare a lumii de către creier. Psihobiologul se confruntă cu caracterul schimbător, contingent, istoric şi individual al relaţiei comportament-creier, şi deci cu complexitatea acestei relaţii. Psihobiologia dezvoltării* încearcă să releve interacţiunile precoce dintre comportament şi creier şi consecinţele de durată asupra creierului ale contingenţelor de mediu, intrauterine şi postnatale. Neurobiologia* comportamentului este o disciplină teoretic complementară psiho-biologiei.
M. Le Mod (O. D.)
Psihodiagnostic -> Rorschach
Psihodinamică
Acest termen defineşte, în psihologia clinică* şi în psihopatologie*, concepţii provenind de la S. Freud cu privire la funcţionarea psihică. Schizofrenia* a putut fi astfel descrisă ca o „nevroză narcisică" legată de o tulburare precoce a relaţiilor de obiect*.
într-un sens mai general, utilizarea unor termeni ca cei de pulsiuni*, de conflict* sau de mecanisme de apărare*, de identificare* proiectivă, de clivaj* caracterizează o concepţie psihodinamică.
R. Doron
(O. D.)
Psihodramatist
Psihoterapeut sau instructor care foloseşte tehnica psihodramei*; el este denumit şi psihodramaturg. J. Moreno consideră că există două categorii de psihodramatişti: conducătorul jocului este terapeutul principal ; el asigură punerea în situaţie* a participanţilor, propune un scenariu, pune în scenă acţiunea dramatică, analizează reacţiile actorilor şi ale grupului; el nu ia parte la jocuri; se consideră totuşi ca membru al grupului şi poate beneficia de derularea şedinţelor dacă îşi păstrează spontaneitatea. Eurile auxiliare* sînt terapeuţi adjuncţi; la iniţiativa conducătorului de joc, ei capătă roluri* complementare sau antagoniste celor ce au fost atribuite pacienţilor; ei îi ajută pe aceştia să se exprime (d. ex., luînd un rol de dublură); îi provoacă să reacţioneze (d. ex., luînd rolul de oglindă); îi fac să exploreze o situaţie conflictuală din punctul de vedere al adversarului (d. ex., prin inversarea rolurilor). La o anumită limită, într-un grup de psihodramă, fiecare membru poate deveni terapeut auxiliar pentru altul. în psihodramă psihanalitică, nu există terapeut principal; toţi terapeuţii pot participa la jocuri; alegerea scenariilor revine participanţilor.
D. Anzieu (G. D. S.)
Psihodramaturg -> Psihodramatist
Psihodramă
Formă de psihoterapie individuală şi de grup* inventată şi denumită astfel de J. Moreno în 1923, în cadrul Teatrului Spontaneităţii* pe care el 1-a deschis la Viena şi care propunea actorilor voluntari să improvizeze un fapt divers citit în presă (tehnică a „jurnalului viu"). La origine, psihodramă tratează conflictele dintre adulţi care apar în viaţa particulară (gelozie, incompatibilitate de caracter, divorţ). Ea a fost extinsă la copii, la grupuri sociale (sociodrame*), la exercitarea rolurilor cerute de viaţa socială şi profesională (joc de rol*). Metoda constă în a determina anumite persoane "Aplicate într-un conflict* să joace scene Vechi, actuale sau anticipative în raport cu acest conflict şi cu istoria vieţii fiecăruia, "nprovizaţia dramatică a acestor scene "npune un spaţiu de joc, o punere în situ-atie*, o eliberare a spontaneităţii* actorilor, replica dată de eurile auxiliare* psiho-
dramatiste*, prezenţa unui public care să funcţioneze ca o cutie de rezonanţă a afectelor trăite pe scenă, totul fiind stimulat de către un conducător de joc, un regizor şi, dacă este cazul, un interpret. Eficacitatea terapeutică a psihodramei se bazează pe catharsis*, catharsis direct al actorilor, indirect al spectatorilor. Eficacitatea sa formativă se sprijină pe cea mai bună folosire a rolurilor care sînt proprii personalităţii*. Psihodramă este o metodă suplă care a generat mai multe variante, în funcţie de subiecţi, de problemele puse sau de teoriile psihodramatiştilor. Psihodramă analitică transpune regulile şi conceptele psihanalizei în jocurile psihodramatice, care se desfăşoară în acest caz fără montare scenică şi fără spectatori. Ea poate fi individuală (un singur pacient, în general psihotic, cu mai mulţi psihodramatişti, după tehnica lui S. Lebovici) sau grupală (cu alternarea şedinţelor de analiză de grup şi a şedinţelor de joc, după tehnica lui A. Ancelin-Schutzenberger şi D. Anzieu).
D. Anzieu
(O. D.)
Psihofarmacologie
Psihofarmacologia a debutat în 1952 cu descoperirea clorpromazinei (Largactil), primul neuroleptic*. Ea a devenit o disciplină cu totul aparte, la graniţa dintre neuro-chimie, neurofiziologie, farmacologie şi psihiatrie biologică. Ea implică mai multe ramuri, printre care: psihofarmacologia animală, care

studiază modele animale de răspuns la psihotrope*; psihofarmacologia previzională, care încearcă să prevadă, plecînd de la constatările pe animal, efectele unei substanţe la omul normal sau atins de o patologie psihiatrică; psihofarmacologia clinică, studiind administrarea substanţelor la om, atît pe planul încercărilor terapeutice, cît şi pe cel al toleranţei (far-macovigilenţa).
R. Jouvent
(O. D.)
Psihofizică
Ramură a psihologiei consacrată studiului relaţiilor dintre evenimentele lumii fizice
psihofizic
626
şi senzaţii*, evenimente mentale*. Cel puţin în acest fel a fost concepută, în secolul al XlX-lea, de către primii experimentatori, în special de G. T. Fechner a cărui lucrare Elemente der Psychophysik (1860) este opera fondatoare a disciplinei. Istoria acesteia se confundă astfel, la originile sale, cu cea a ştiinţei psihologice care se năştea, în care nu mai reprezintă astăzi decît o arie de specialitate, printre multe altele. Totuşi ea a rămas un sector de referinţă, nu numai prin îmbunătăţirea permanentă a mijloacelor sale metodologice, adesea transpuse şi în alte domenii, prin elaborarea din ce în ce mai accentuată a modelelor* sale matematice şi prin fecunditatea constantă a teoriei măsurării*, ci şi pentru că ea continuă să fie centrul de dezbateri fundamentale în psihologie, în care regăsim în special problema raporturilor dintre lumea fizică, universul mental şi aparatul neuronal. Problema naturii senzaţiei şi a legăturii sale cu conştiinţa*, care era centrală pentru Fechner, a cedat treptat locul unei redefiniri a psihofizicii ca studiu al relaţiei dintre stimulul fizic şi răspunsuri: răspunsuri de detecţie*, de discriminare*, de estimare*. Dezvoltarea unei psihofizici animale, care combină metodele de condiţionare cu cele ale psihofizicii, eliberată de recurgerea la introspecţie*, ilustrează în mod deosebit această schimbare de accent.
Psihofizica, prin tradiţie, îşi dirijează investigaţiile spre trei teme: determinarea pragurilor absolute*, determinarea pragurilor diferenţiale* şi construirea scalelor* de senzaţie. Ea aplică aici metode ale căror principii au fost puse la punct de către psihofizicienii secolului trecut: metode ale limitelor*, ale stimulilor constanţi*, de ajustare*, de partiţie*, de estimare a mărimii* etc, cu variantele respective. în schimb, în anumite aspecte ale metodelor şi mai ales ale modelelor sale matematice, ea înregistrează o evoluţie teoretică considerabilă, începînd cu ambiţia destul de naivă de a izola senzaţia ca un dat elementar al psihismului, sau de a desprinde legile generale dintre care cea mai celebră a fost legea lui Weber revăzută de Fechner, pînă la
inserţia unor probleme de psihofizica în concepţiile mai generale ale funcţionării subiectului, implicînd procese de decizie* şi de estimare a riscurilor, în modele probabiliste, precum teoria detecţiei semnalului*.
în sfîrşit, psihofizica are numeroase arii de aplicare, începînd cu diagnosticul deficitelor senzoriale pînă la probleme de ergonomie* unde este importantă definirea condiţiilor optimale ale detecţiei sau discriminării semnalelor critice.
M. Richelle
(G. D. S.)
• Fechner G. T. (1860), Elemente der Psychophysik, Breitkopf şi Härtel, Leipzig.
Psihofizic (Paralelism —) -» Paralelism psihofiziologic
Psihofiziologic (Paralelism —) -> Paralelism psihofiziologic
Psihofiziologie
Clasic, este denumit astfel domeniul de studiu care asociază fiziologia ca ştiinţă analitică a funcţiilor* şi psihologia ca ştiinţă a comportamentului global al organismelor, în sens restrîns, care este în prezent cel al termenului anglo-saxon, este vorba de studiul efectelor activităţilor cerebrale, printre care activităţile cognitive*, asupra funcţiilor periferice şi neurovegetative. în realitate, psihofiziologia, mai puţin decît o trăsătură de unire între mecanismele fiziologice şi funcţiile psihice superioare, este în acelaşi timp ştiinţa integrărilor nervoase şi cea a biologiei comportamentelor. Sînt utilizate mai multe denumiri fără distincţii între ele: psihobiologie*, neuroşti-inţe* sau neurobiologie* a comportamentelor, neurobiologie integrativă. Evoluţia acestui domeniu s-a realizat simultan prin tendinţa biologiei de a descinde spre nivelul cel mai elementar şi cea a psihologiei de a merge spre nivelurile cele mai integrate. în această calitate, psihofiziologia face apel la discipline şi tehnici foarte variate şi s-a diversificat foarte mult. O clasificare mai reprezentativă în etapa ac-
I
627_____
tuală poate fi cea a neurobiologiei sistemelor integrate sau cea a neurobiologiei funcţionale, menţinînd termenul de psiho-fizioiogie cu accepţia mai restrînsă menţionată mai sus.
Chiar daca termenul psihofiziologie cade în desuetudine, numeroasele denumiri care corespund

activităţilor de cercetare avînd drept scop studiul relaţiilor creierului şi comportamentului relevă, după toate aparenţele, un fel de explozie şi apariţia de specializări noi în acest cîmp de cercetare, fie prin tipul de abordare, fie prin problemele urmărite. Psihobiologia tinde să studieze în primul rînd activităţile comportamentale şi corelatele lor neurobiologice şi psihologice; neurobiologia comportamentului pleacă de la modificările cerebrale sau nervoase spontane sau induse, studiindu-le consecinţele asupra capacităţilor comportamentale şi neurofiziologice. B. Soumireu-Mourat
(O. D.)

Psihogalvanic (Reflex —)

Expresie sinonimă cu reacţie electroder-mală*, preferată astăzi deoarece este mai generală, înglobînd variaţiile fazice (singurele la care se aplică, în mod legitim, termenul de „galvanic") şi schimbările de durată mai lungă (activitate tonică) în con-ductanţa sau potenţialul electric al pielii.
M. Richelle (O. D.)

Psihogen

Care se referă la psihogeneză*, într-o accepţie secundară a termenului aşa cum este utilizat în sens etiologic, în opoziţie cu cel de endogen*. Se poate vorbi şi de depresie psihogenă pentru a desemna un episod a cărui apariţie prezintă o anumită inteligibi-litate în raport cu restricţiile psihice pe care subiectul şi le impune, fără nici o legătură cu factorul biologic predispozant.
R. Jouvent
(O. D.)

Psihogeneză

Noţiunea de psihogeneză are un dublu sens. în primul sens, care tinde să fie mai Puţin utilizat, ea semnifică geneza psihis-

mului şi, în acest caz, poate avea în mod paradoxal o conotaţie biologică. Biopsiho-geneza s-a dezvoltat la începutul secolului, sub influenţa lui M. Dide, ca reacţie la curentele spiritualiste. Astfel, el descrie în 1926 teoria sa psihogenetică, ce examinează la fiecare moment evolutiv interacţiunea dintre exogen şi endogen, cu o uşoară preponderenţă a ultimului, în al doilea sens, psihogeneză se concentrează, dimpotrivă, asupra ansamblului de evenimente şi de factori psihici care contribuie la construcţiile psihopatologice, simptome sau sindroame. în această accepţie, ea este opusă organogenezei, iar termenul de psihogen* este radical redus la opoziţia binară cu cel de endogen*. Din această cauză, psihogeneză se află în centrul discuţiilor teoretice, chiar dacă această opoziţie caricaturală tinde să se estompeze în beneficiul abordărilor multi-factoriale de psihopatologie, în care factorii biologici interacţionează în proporţii variabile cu evenimentele şi cu echipamentul psihic al subiectului. Acesta din urmă se diferenţiază de însăşi noţiunea de reacţie prin faptul că el descrie o configuraţie de mecanisme individuale, „programele personale" ale unui subiect care concură la geneza unei patologii. în această calitate, psihogeneză prezintă o falsă sinonimie cu psihodinamica*. Aceasta pune accentul pe conflict, într-o perspectivă economică, fie că este vorba de surse energetice, ca la P. Janet, fie de o ipoteză pulsională, după S. Freud. Din contră, psihogeneză trebuie concepută dintr-o perspectivă mai structurală.
R. Jouvent
(O. D.)

Psihogramă (la testul Rorschach)

Psihograma este sinteza cantitativă a factorilor care apar în elaborarea răspunsurilor la testul Rorschach*. După ce au fost stabilite, cotările sînt revăzute şi regrupate după o schemă precisă care face deosebirea între diferite categorii de răspunsuri, permiţînd o vizualizare sintetică a factorilor: moduri de aprehensiune*, determi-

nanţi*, conţinuturi pot fi astfel articulate în configuraţii originale. Datele sînt redate în număr absolut sau în procente, sau puse în relaţie prin formule particulare. Psiho-grama serveşte ca punct de plecare sau de armătură în studiul unui protocol. Ea nu exclude în nici un fel analiza calitativă, etapă esenţială pentru interpretare.
C. Chabert (O. D.)

Psihoimunologie -» Psihoneuroimuno-logie

Psihokineză -> Parapsihologie

Psiholingvistică

Subdisciplină a psihologiei al cărei obiect de studiu este dezvoltarea* şi funcţionarea comportamentelor verbale. Ea se deosebeşte de psihologia limbajului prin preocuparea de a utiliza modelele şi tehnicile lingvisticii*; atît pentru formularea ipotezelor sale de cercetare, cît şi pentru interpretarea datelor.
Prima şcoală de psiholingvistică, creată în 1951 la iniţiativa lui C. E. Osgood şi T. A. Sebeok, s-a

născut din întîlnirea a trei curente: teoriile învăţării*, lingvistica structurală şi teoria informaţiei*; ea se definea ca „studiu al proceselor de codare* şi de decodare*, prin care se pun în relaţie stările mesajelor* cu cele ale interlocutorilor" (J. Caron, 1989, p. 19). Numeroasele lucrări pe care ea le-a realizat s-au raportat la proporţia informaţiei furnizate receptorului* prin diferitele unităţi lingvistice* şi, mai general, la incidenţele caracteristicilor codului* verbal asupra comportamentelor de identificare*, de anticipare*, de memorare etc. Avîntul gramaticii generative* a lui N. Chomsky a dat naştere, la începutul anilor 1960, unei a doua şcoli al cărei obiectiv era acela de a valida modelul elaborat de acest autor, folosind datele experimentale referitoare la performanţă*. în acest context, achiziţia limbajului* de către copil a fost descrisă şi interpretată ca emergenţă* a unei competenţe* gramaticale înnăscute (v. Language Acquisition Device);
printre altele, procesele care acţionează în tratarea frazelor* de către adult (comprehensiune*, producere* şi rapel*) au fost interpretate făcîndu-se apel exclusiv la nivelurile de complexitate ale frazelor, aşa cum le-a definit modelul chomskyan (cu cît numărul de transformări* cerute de generarea frazei este mai ridicat, cu atît aceasta va fi mai dificil de produs, de înţeles şi de memorat). Foarte criticată pentru subordonarea faţă de un model particular (abandonat chiar de lingvistică), această a doua şcoală a dispărut la începutul anilor 1970, făcînd loc mai multor curente de cercetare care, fără a recuza aporturile lingvisticii, tind să reinsereze problematica lor în cadrul diferitelor tendinţe ale psihologiei contemporane: psiholingvistica copilului se integrează în psihologia dezvoltării, de inspiraţie piagetiană sau vîgotskiană; psiholingvistica discursului* abordează operaţiile de producere şi de comprehensiune a textelor* exploatînd propoziţiile formulate în acest domeniu de diversele ştiinţe ale limbajului, în sfîrşit, alte curente, centrate pe accesul la lexic* sau pe mecanismele implicate în lectură*, se înscriu în problematica generală a cog-nitivismului* contemporan. Diferenţa dintre psihologia limbajului şi psiholingvistică tinde, în consecinţă, să se reducă, chiar să
disParl ’ J.-P.Bronckart
(G. D. S.)
• Caron J. (1989), Precis de psycholinguis-tique, PUF, Paris.
Psihologie
Ca toate ramurile ştiinţei, psihologia făcea parte la început din filozofie, de care s-a desprins în cursul secolului al XIX-lea pentru a se constitui ca disciplină ştiinţifică. Evident, această emancipare s-a produs în contextul mişcării ştiinţifice germane, care se definea prin primele încercări de a trata cu metode ştiinţifice fenomenele psihice, ce ţineau pînă atunci de psihologia filozofică. Cercetarea legilor care legau universul fizic de universul psihic al senzaţiilor* a fost una dintre primele preocu-

psihologie
pari ale fondatorilor psihologiei ştiinţifice, de la H. von Helmholtz şi E. H. Weber la G. T. Fechner şi W. Wundt. Tînăra ştiinţă s-a răspîndit rapid în toate ţările europene şi; spre sfîrşitul secolului, în Statele Unite ale Americii, unde ea va cunoaşte un avînt deosebit în secolul al XX-lea. Evoluţia psihologiei a fost marcată de avataruri epistemologice şi metodologice, de altfel strîns legate. Dacă ea s-a desprins de discursul pur verbal al psihologiei filozofice, alimentat de observaţii mai mult sau mai puţin sistematice, şi a recurs la metoda experimentală* şi la măsurare*, psihologia secolului al XIX-lea a rămas, în ansamblu, fidelă tradiţiei care, pe de o parte, îi atribuia ca obiect, dacă nu sufletul, cel puţin psihismul*, conştiinţa* sau spiritul*, şi pe de altă parte demonstra încredere, prin colectarea datelor empirice, în introspecţia* subiectului. Aceasta nu constituia un obstacol major pentru primele cuceriri ale psihofizicii*, nici pentru primele cercetări referitoare la fenomenele elementare de psihomotricitate* sau de percepţie*. Limitele sale au apărut totuşi îndată ce psihologia ştiinţifică a abordat fenomene mai complexe, încercînd să elucideze conduitele patologice sau avînd ambiţia de a îngloba în cîmpul său şi studiul animalelor. Se impunea o metodă o-biectivă, independentă de introspecţia subiectului şi de orice comunicare verbală. Această preocupare metodologică, pe care o regăsim la cumpăna dintre secole, explicit sau implicit, în lucrările unui psihofizio-log ca I. Pavlov şi ale unui psihopatolog ca P- Janet, trebuia să ajungă la o adevărată revoluţie epistemologică, cristalizată în Poziţiile behavioriste* proclamate de J. B. Watson în 1913, precedată într-o manieră mai puţin răsunătoare de H. Pieron încă din 1907. Psihologia părea să-şi atribuie un obiect nou, comportamentul*, pasibil de o observare perfect obiectivă. O nouă evoluţie urma să înceapă spre mijiocul secolului al XX-lea, prin intermediul chiar al progreselor perioadei precedente, al unor noi instrumente conceptuale şi teh-nice puse la dispoziţia psihologilor de
celelalte ştiinţe (în special de informatică) şi al unor dezbateri cu caracter mai general care au agitat gîndirea ştiinţifică şi filozofică. Curentul cognitivist* a revenit la definirea psihologiei ca ştiinţă a spiritului, a vieţii mentale*, a psihismului, fără să se întoarcă totuşi la precaritatea metodei introspective. Efervescenţa teoretică actuală lasă să se înţeleagă că acesta nu va fi ultimul avatar al unei ştiinţe care continuă să întîmpine dificultăţi pentru a se situa în raport atît cu alte ştiinţe (discipline bio-

logice, neuroştiinţe*, ştiinţe sociale), cît şi cu abordări neştiinţifice ale fiinţei umane (fenomenologie*, abordare „umanistă", în sensul în care americanii înţeleg acest termen), a căror influenţă în anumite domenii ale psihologiei practice este sursă evidentă de tensiuni. Orice s-ar spune despre aceste probleme epistemologice, dezvoltarea psihologiei se traduce azi prin diversificarea foarte mare a ariei ei de specialităţi, ca şi prin extinderea aplicaţiilor ei în domenii multiple ale vieţii practice. Cercetarea şi învăţă-mîntul corespunzător aparţin, după caz, unor structuri instituţionale diverse, uneori scăpînd de sub controlul universitar sau al societăţilor ştiinţifice şi profesionale recunoscute. Această situaţie trădează dezacorduri între polii „ştiinţe umane" şi „ştiinţe biologice", între cercetarea fundamentală şi cea aplicativă, între modelul* medical şi modelul sociopsihologic etc. Criteriile de clasificare a numeroaselor ramuri ale psihologiei moderne sînt desigur multiple. O clasificare în funcţie de metode ar diferenţia psihologia experimentală*, psihologia dezvoltării* axată pe abordarea onto-genetică*, psihometria*, psihologia diferenţială*, psihologia patologică*, psihologia comparată*. Deşi este greu de diferenţiat criteriul metodei de cel al obiectului specific, psihologia diferenţială, psihologia patologică sau psihologia dezvoltării se definesc la fel de bine prin interesul pentru un obiect particular, ca şi prin metoda care le caracterizează. După decuparea unui anumit aspect al realului, se disting, la graniţele cu disciplinele biologice, psihobiologia*

psihologie a artei

630

631

psihologie individuală

(sau biopsihologia), termen generic care include numeroase discipline de frontieră (psihofiziologie*, psihofarmacologie*, psihoendocrinologie*, psihoimunologie*, genetică comportamentală* etc.) şi, la cealaltă extremă, la graniţele cu ştiinţele sociale, psihosociologia*, trecînd prin toate etapele intermediare în care psihologiile se defineau mai bine pe terenul lor propriu. Se regăsesc aici şi decupaje după obiective privilegiate: psihologia copilului*, psihologia animală*, psihologia personalităţii*, psihologia învăţării*, a inteligenţei* etc. Cîmpul psihologiei aplicate este şi el divizat, fie după contextul particular al intervenţiei: psihologia şcolară*, psihologia muncii, psihologia sportului* etc, fie după finalitatea intervenţiei: educaţională*, psihoterapeutică*. Tabelul se complică datorită faptului că, în multe cazuri, adjectivul ataşat psihologiei, atunci cînd el trimite la un domeniu sau la o metodă, este contaminat de cono-taţii teoretice. Acest fapt este evident cînd se vorbeşte de psihologia dinamică*, de psihologia analitică* sau psihanaliză*; însă expresia psihologie cognitivă* trimite la poziţii teoretice, şi chiar o expresie neutră la prima vedere, ca cea de psihologie a învăţării, evocă aproape inevitabil o parte a psihologiei legată de o perioadă specială, dominată de curentul behaviorist.

M. Richelle (G. D. S.)

Psihologie a artei

Se apreciază că, în genere, psihologia artei a fost fondată de G. T. Fechner în 1876, atunci cînd a definit principiile unui nou demers ştiinţific, pe care 1-a numit estetică experimentală. Alte mari personalităţi ale psihologiei, E. Mach, W. Wundt, H. von Helmholtz, au contribuit la dezvoltarea acestei estetici de jos, care, opusă esteticii de sus, de esenţă filozofică, analizează experienţa estetică printr-un demers empiric: observarea comportamentelor de alegere şi de preferinţă. La origine se află deci problema gustului şi a judecăţii*, care reţin atenţia psihologului. Majoritatea

cercetărilor iniţiate atunci se bizuie pe percepţia stimulilor simpli construiţi de către experimentator şi în care erau variate proporţiile şi unitatea de compoziţie. Cercetarea numărului de aur şi mai ales lucrările lui G. D. Birkhoff ilustrează preocupările cercetătorilor din această perioadă. Treptat, operele de artă au fost ele însele considerate ca obiect al experimentului, dar cercetările rămîn dominate de o viziune normativă a judecăţii de gust. Răspunsurile sînt considerate ca juste prin referire la o valoare estetică presupusă ca inerentă obiectului şi care tocmai de aceea trebuie să fie universală. H. Eysenck socoteşte că a demonstrat existenţa unui factor G de apreciere artistică independent de experienţa culturală a subiectului şi care ar deriva direct din natura sistemului nervos. Ulterior, multiplicarea observaţiilor şi compararea lor i-au convins pe cercetători să ia în consideraţie rolul determinant al factorilor culturali şi sociali. De la o fază universalistă s-a trecut la o fază relativistă, în care sînt repuse în discuţie atît ideea unei concepţii unice a valorii estetice, cît şi aceea a ineităţii factorului gust. Dezvoltarea cercetărilor asupra percepţiei vizuale şi auditive a suscitat, în ultimii ani, reflecţii noi asupra efectului hedonist al proprietăţilor structurante ale operei de artă. Aceste cercetări, continuate mai ales în Franţa de R. Frances (1979) cu privire la muzică şi de F. Molnar cu privire la pictură, se înscriu în cadrul teoretic propus de D. Berlyne (1971), ale cărui lucrări reprezintă un aport major în psihologia artei. Pentru D. Berlyne, percepţia estetică pleacă de la o explorare diversă, adică nedirijată spre un scop şi în cursul căreia interesul este trezit de elemente de conflict perceptiv. Complexitatea, noutatea, incertitudinea, ambiguitatea sînt variabile colative a căror prezenţă constituie un potenţial de activare. Studiul proceselor de creaţie artistică constituie un obiect de cercetare dezvoltat recent datorită

metodelor de simulare pe calculator.
Y. Bernard
(G. D. S.)
. Berlyne D., Aesthetics and Psychobiology, Appleton Century Crofts, New York. — Fechner G. T. (1876), Vorschule der Aesthetic, Breitkopf şi Hărtel, Leipzig. — Frances R. (1979), Psychologie de l'art et de Vesthetique, PUF, Paris.
psihologie a criminalității -> Psihologie aplicată în justiție
Psihologie a eficienței -> Eficiență Psihologie a facultăților -» Facultăți
Psihologie a formei -> Formă (Psihologie a —)
Psihologie a limbajului -» Psiholingvistică
Psihologie a mediului înconjurător ->
Mediu înconjurător
Psihologie a muzicii —> Muzică
Psihologie analitică -> Psihologie a profunzimilor
Psihologie aplicată în justiție
Intervențiile psihologiei s-au dezvoltat de la începutul secolului al XX-lea în domeniile dreptului civil şi penal. Psihologia judiciară se interesează de actorii proceselor (prevenit*, victimă*, acuzator, martor) şi de metodele de informare, de instrucție şi de mărturisire*. Judecata însăşi, rolul judecătorului şi al auxiliarilor din justiție, logica lor de intervenție au făcut obiectul analizelor psihologice. In cadrul psihologiei juridice au fost studiate efectele schimbărilor legislative asupra concepțiilor justiției (criminalizare, represiune, reparație*, prevenire*) şi repercusiunea lor asupra actorilor.
Psihologia criminalității analizează în special caracteristicile individuale ale de-«ncvenților, conduita lor specifică şi procesele criminogene.
Psihologia legală este consacrată semni-"caţiilor şi conținutului conceptelor juridice, penale şi civile pe care se bazează
procedurile de trimitere în judecată (culpabilitate*, responsabilitate*, periculozitate*, interes al părților, autoritate legală), ca şi funcțiilor de expertiză. în domeniul protecției judiciare a minorilor* influența psihologiei a fost cea mai sensibilă. Specificitatea expertizei psihologice în examenul medico-psihologic este din ce în ce mai mult recunoscută de către judecătorii de instrucție.
/. Selosse
(O. D.)
Psihologie a profunzimilor Denumită şi psihologie analitică sau dinamică. S. Freud a introdus noțiunea de profunzime în psihologie, fiind primul care a studiat metodic manifestările inconştientului ; el este adesea considerat inventatorul unei psihologii „abisale". Dar expresia de psihologie a profunzimilor a fost folosită după el pentru a sublinia două caractere ale psihismului inconştient: inaccesi-bilitatea şi forța sa. A. Adler şi C. Jung s-au detaşat de psihanaliza freudiană pe măsură ce psihologia individuală a celui dintîi şi psihologia analitică (sau complexă) a celui de-al doilea refuză să acorde rol preponderent sexualității în etiologia nevrozelor*. C. Jung defineşte sursa generală de inspirație a psihologiei profunzimilor notînd că adevărata pasiune rămîne ascunsă şi scapă aceluia care o încearcă; libido*-u\ este o energie* vitală, nu neapărat sexuală, orientată fie spre lumea exterioară (extraversie), fie spre lumea interioară (introversie), adăugind inconştientului individual noțiunea de inconştient colectiv* structurat de arhetipuri*.
R. Doron (O. D.)
Psihologie a spațiului -> Spațiu Psihologie cognitivă -> Cognitivism Psihologie genetică -> Dezvoltare
Psihologie individuală
Expresie creată de A. Adler, după ruptura de Freud, pentru a diferența teoria sa de
psihologie istorică

psihomotricitate
psihanaliza propriu-zisă. Psihologia individuală minimalizează rolul pulsiunii sexuale şi explică viața psihică prin sentimentul de inferioritate, produs de starea de dependență a nou-născutului şi supra-compensat* ulterior de voința de putere*.
C. Chabert (O. D.)
Psihologie istorică
După I. Meyerson, care a conceput-o şi a dezvoltat-o începînd din 1930, psihologia istorică studiază omul prin ceea ce el fabrică, construieşte şi instituie pentru edificarea lumii umane care este mediul său natural. Se cuvine deci să analizăm operele umane, mediatori în religii şi în opere de artă, pentru a cunoaşte persoana*. Acestei psihologii, care a atras cîțiva psihologi între cele două războaie, i se poate reproşa intenția de a se constitui într-o ştiință referitoare la individ pornind de la studiul unor fenomene

colective.
F. Parot (O. D.)
Psihologie judiciară -> Psihologie aplicată în justiție
Psihologie legală -» Psihologie aplicată în justiție
Psihologie obiectivă -» Obiectivă (Psihologie —)
Psihologie socială
Psihologia socială este o „știință a acțiunii, care după unghiul de perspectivă" (R. Daval ş.a., 1963, p. 18) poate apărea ca o „ştiinţă a comportamentului" (ibiderri) sau ca „ştiinţă pentru agentul în situaţie" (ibidem). Ştiinţă şi artă în acelaşi timp, ea vizează cunoaşterea* şi aplicarea: ea recunoaşte că legile sociale nu ne determină ca legile fizice, dar socializarea* are raporturi atît de strînse cu culturile*, încît este de la început marcată de tradiţii şi epoci. Prin sursele şi ţelurile sale, psihologia socială are dimensiuni seculare şi internaţionale; ea se află la convergenţa mai multor paradigme*.
Chiar dacă denumirea nu exista în secolul al XVII-lea, B. Pascal şi J. Bernouilli au pus bazele unei ştiinţe a acţiunii: calculul probabilităţilor permite, la nivelul evenimentelor umane, pregătirea deciziilor* pentru viitor; mai tîrziu, A. Condorcet, A. Cournot, apoi J. von Neumann şi O. Morgenstern au construit o cunoaştere a aleatoriului*. Astfel, în cazul votului, în politică, şi în cel al cumpărăturilor, în viaţa economică, individul şi-ar putea regla conduita pe baza evaluării posibilelor care rezultă din voinţa celuilalt. Psihologia socială a devenit astfel o „ştiinţă a acţiunii strategice" (R. Daval, ibid., p. 35). Dar acţiunea este şi cea care stabileşte o relaţie între agent şi mediul său: în acest sens, E. Durkheim şi S. Freud sînt cei care semnalează ce va deveni psihologia socială. în raport cu psihologia clasică, ei au în comun tendinţa de a face abstracţie de conştiinţă: amîndoi refuză psihologismul şi îşi concentrează analizele pe ceea ce acţionează în subiect fără ştirea lui, fa-vorizînd experienţa interacţiunii. Datorită lor, sînt concepute împreună socializarea individului şi interiorizarea* normei. Acesta este şi motivul pentru care psihologia socială este uneori greu de diferenţiat de antropologia* culturală, de exemplu atunci cînd se pune problema de a defini structura fundamentală a personalităţii* precizînd relaţiile dintre instituţiile primare şi secundare: folosirea modelelor pentru a descrie culturile este în acest caz mai suplă decît cea a regulilor în măsurare, unde ipoteza învăţării prin constrîngere pare mai puţin fertilă decît cea a înţelegerii unui simbol comun. Pentru a sesiza mai bine aceşti semnificanţi fluctuanţi care animă indivizii şi societăţile în acelaşi timp, psihologia socială s-a îndepărtat de analiza macroscopică a instituţiilor, pentru a se apropia de conduitele concrete, în perspectiva clinică. Aşadar, se poate concepe, contrar antropologiei culturale, că organizarea individuală şi organizarea colectiva a inconştientului sînt independente în ceea ce priveşte originea şi funcţionarea lor (D. Anzieu, 1975, p. 322). Dar este adevărat că momentele de criză, de ruptură, de regresie şi de angoasă permit accederea la o fantasmatică arhaică datorită noului model al lui R. Kae's, cel al aparatului psihic grupai*: inconştientul este structurat ca un grup (1976, p." 195).
Psihologia socială apare deci ca multiformă, solicitată în acelaşi timp de metodele experimentale şi cantitative, şi de metodele clinice. Ea se întreabă ce este omul social în general şi urmăreşte să-1 ajute, în anumite cazuri particulare, pentru a-şi rezolva problemele: ea este domeniul privilegiat al „cercetării active". Din acest motiv, cîmpul ei este vast ca cel al interacţiunilor şi intim ca cel al subiecţilor. Ea intervine în legătură cu cultura, munca, viaţa economică, educaţia, devianţa, etologia şi foloseşte atît scale de atitudine*, sondaje* de opinie, interviuri, chestionare*, psiho-dramă*, cît şi dinamica grupurilor*. Ea suscită şi cercetări experimentale efectuate în laborator, în care simulările situaţiilor sociale permit în special să se studieze apariţia leader*-i\or, conduitele grupale faţă de risc, procesele de comunicare şi percepţia celuilalt.
Prin diversitatea abordărilor şi complexitatea obiectivelor sale, psihologia socială este transdisciplinară: ea este, în esenţă, locul de întîlnire al oamenilor, al ideilor şi al practicilor lor.
R. Doron
(G. D. S.)
• Anzieu D. (1975), Le group et /'inconştient, Dunod. Paris. — Daval r., Bourricaud F., Delamotte Y. şi Doron R. (1963), Trăite de psychologie sociale, voi. I, PUF, Paris. — Kaes R. (1976), L'appareil psychique groupal, Dunod, Paris.
Psihologizare
Mod de înţelegere şi de categorizare* a mediului social, care-şi centrează atenţia Pe caracteristicile psihologice ale unei persoane (chiar ale unui grup) al cărei comportament (sau discurs) este pus în discuţie. Prezentată de anumiţi autori ca o deviere cognitivă generală suscitată de un anumit tip de material sau implicată de un anumit
tip de raporturi sociale (devierea putînd explica fenomene mai specifice, precum eroarea fundamentală de atribuire), psihologizarea este prezentată de alţi autori ca o strategie colectivă de rezistenţă la influenţe minore. în plan sociocognitiv, ea ţine de ansamblul proceselor de naturalizare a utilităţilor sociale

(v. Internalizare).
ERSOC (G. D. S.)
Psihometrie
Termen folosit pentru prima dată de germanul C. Wolf în 1732, indicînd ansamblul de metode cantitative utilizate în psihologie şi care pun în corespondenţă anumite proprietăţi ale numerelor cu anumite proprietăţi ale faptelor psihice. El se aplică astăzi mai ales la metoda testelor*. Psiho-metria a fost adesea criticată, în special pentru empirismul* său. într-adevăr, anumite noţiuni populare (ca cea de vîrstă mentală) au fundamente teoretice puţin clare. Combaterea noţiunilor din psihometrie, acumularea probelor de validitate* a lor au contribuit totuşi la elucidarea a numeroase construite* psihologice (domenii ale inteligenţei*, ale personalităţii*, ale atitudinilor*).
M. Bruchon-Schweitzer (G. D. s.)
Psihomotricitate
Ansamblu de reglări ale funcţiilor motorii care depind de activitatea mentală. Iniţial, termenul „psihomotor" se aplica la zonele scoarţei cerebrale care controlau ariile strict motorii. Sensul a fost extins în două direcţii: pe de o parte, studiul funcţiilor şi tulburărilor legate de motricitate* în raporturile acesteia cu activitatea mentală, mai ales referitoare la dezvoltarea copilului ; pe de altă parte, o practică de reeducare, rezultată din educaţia fizică generală şi destinată prevenirii şi corectării întîrzierilor în dezvoltare şi dereglărilor dobîndite ale acestor funcţii. Dacă unele dintre aceste tulburări sînt strict de natură organică sau psihogenă, cele mai multe par să rezulte din intricarea unor factori diverşi.
psihoneuroendocrinologie

în prezent, termenul „psihomotricitate" desemnează deci un cîmp extins care constituie în acelaşi timp un domeniu de studiu al reglării funcţiilor psihomotorii (studiul dezvoltării, construcţia scalelor de observaţie), un domeniu al tulburărilor psihomotorii (instabilitate, debilitate psihomo-torie, ticuri*, dispraxii* etc.) şi al metodelor de educaţie. Termenul de psihomotrician este folosit, în genere, pentru a defini statutul profesional al specialiştilor care asigură examenele clinice şi reeducarea tulburărilor.
„„ .,.• ,
D. Widlocher
(G. D. S.)
Psihoneuroendocrinologie
Studiu al interacţiunilor dintre starea psihică şi funcţionarea sistemelor neuroen-docrine. Starea psihică este susceptibilă să influenţeze marile echilibre neuroendo-crine şi, în special, sistemele care răspund în mod nespecific la stimulările mediului înconjurător* (axul corticotrop şi sistemul simpatic). Pot fi diferenţiate relaţiile structurale dintre psihism şi caracteristici neu-roendocrine şi interacţiunile legate de situaţia actuală. Astfel, o hiperactivitate a axului corticotrop, care poate fi obiectivată prin testul cu dexametazonă*, este asociată cu un model de control pasiv. Această relaţie este exacerbată în anumite forme de depresie*. Hiperactivitatea simpatică corespunde unui model de control activ, bine reprezentat prin „tipul A" al lui S. Friedman şi D. Rosenman. „Factorul testosteron" a fost mai puţin studiat şi ar putea fi corelat cu rigiditatea comportamentală. Activarea neuroendocrină este controlată şi de caracteristicile psihologice ale situaţiei: gradul de noutate* şi de incertitudine*, posibilitatea de control* comportamental etc. Impactul emoţional* al stimulărilor mediului înconjurător conferă răspunsului neuroendocrin nespecificitatea sa (teorie a stresului*). Activitatea psihică poate fi, în schimb, influenţată de hormoni*. Acest concept, bine cunoscut cu privire la hormonii sexuali, a fost extins la hormonii axului cor-
ticotrop şi la catecolamine. Relaţiile psi-honeuroendocrine pot fi deci considerate într-o manieră bidirecţională.
P. Mormide
(G- D. S.)
Psihoneuroimunologie
Disciplină care studiază procesele ce leagă sistemul nervos* şi sistemul imunitar. După conceptele utilizate, după căile de abordare sau temele de cercetare, se poate vorbi de psihoimunologie, psihoneuroimunologie, neuroimunologie, imunopsihi-atrie, imunologie comportamentală etc. Cîmpul de cercetare implică multiplele interacţiuni celulare şi moleculare ale elementelor sistemului imunitar, ale sistemului endocrin şi neuroendocrin (hormoni* şi peptide*), ale sistemului nervos periferic şi central (neuromodulatori). în ansamblu, această nouă disciplină sta la baza cunoaşterii ştiinţifice printr-o abordare superior integrată a fiziologiei şi fizio-patologiei. Observaţii medicale solide au stabilit fundamentul acestor interacţiuni şi rolul anumitor dispoziţii sau stări psihologice, al anumitor dereglări endocrine şi afecţiuni neurologice asupra unui element sau a altuia din sistemul imunitar (alergie, boli autoimune, modificări ale apărărilor imunitare etc). Cercetări recente scot în evidenţă influenţa sistemului imunitar, considerat altădată ca fiind închis, independent, asupra altor mari sisteme. Datorită

acestor cercetări, încetul cu încetul, organismul este reconstituit în totalitatea şi mai ales în complexitatea sa.
M. Le Mod (O. D.)
Psihonevroză de apărare
Termen folosit de S. Freud pentru a explica rolul esenţial al apărării în conflictul psihic şi pentru a schiţa o teorie psihologică a isteriei*, fobiei* şi obsesiei*. Un exemplu este conversia* isterică, în care rezidă aptitudinea transpoziţiei unei man cantităţi de excitaţie printr-un mecanism de transformare a acestei excitaţii. Această mare sursă de excitaţie poate fi astfel

transformată în isterie, deplasată în fobie sau deconectată de o reprezentare inconci-liabilă pentru a fi conectată cu o reprezentare mai conciliabilă în obsesie. în prezent, noţiunea de psihonevroză de apărare este repusă în cauză de clasificările care încearcă să se abstragă oricărei prejudecăţi patogenice, în special psihanalitice.
A. Braconnier (O. D.)
Psihonevroză de transfer -> Transfer
Psihopatie
Termen din vocabularul psihiatriei clasice, care îşi pierde din ce în ce mai mult semnificaţia clinică pentru a intra în limbajul curent, în care desemnează toate formele de afecţiuni psihopatologice, de la dezechilibrul psihic pînă la alienarea mentală, trecînd prin tulburările depresive. J. Koch este primul care foloseşte termenul, izolînd, în 1891-1893, inferioritățile psihopatice, care vor deveni în tratatul lui E. Kraepelin din 1904 personalităţile* psihopatice. Totuşi, C. Prichard este cel care, din 1835, făcuse din deficienţa „sensului moral" trăsătura centrală a Moral Insanity, al cărei aspect antisocial se afla în centrul tuturor descrierilor de personalităţi psihopatice. Tradiţia psihiatrică franceză se va apropia mai ales de conceptul de dezechilibru psihopatie (E. Dupre), pe cînd în literatura anglo-saxonă vor fi preferaţi mai curînd termenii de personalităţi psihopatice, apoi de sociopatie* şi, mai recent, de personalitate antisocială*.
Formularea care a prevalat timp îndelungat este cea a lui K. Schneider, care a impus o tipologie caracterială în care psihopatia corespunde unor personalităţi al căror caracter anormal şi amoral le face să sufere sau să sufere societatea. Se vorbeşte astfel de nevroză de caracter*. Clasificările mai recente ale DSM (Manual diagnostic şi statistic al tulburărilor men-tale) adoptă noţiunea de personalitate anti-socială şi asocială*, a cărei trăsătură esenţială este o tulburare de personalitate c°mportînd o istorie a conduitelor* anti-
sociale cronice şi continue, cu violarea drepturilor altuia, cu persistenţa la vîrsta adultă a unui fel de conduită de tipul celei apărute în timpul copilăriei sau adolescenţei*, ceea ce permite a utiliza studiul catamnezic ca un criteriu de diagnostic. Criteriul de normativitate a personalităţii rămîne punctul de referinţă al acestei categorii clinice. Studiile vor trebui să demonstreze dacă ea poate fi fondată ştiinţific.
J.-F. Allilaire (G. D. S.)
Psihopatologie
Psihopatologia are ca obiect conduitele patologice şi ca scop descrierea funcţionării, a genezei lor şi a proceselor care le permit schimbarea. Ca ramură a psihologiei, psihopatologia se sprijină pe cunoaşte-rea funcţionării normale pentru a desprinde, descrie şi analiza aceste comportamente patologice. Referinţele teoretice şi cadrele metodologice utilizate pentru a explica aceste conduite anormale sînt deci diverse, cum sînt şi abordările care orientează descrierea funcţionării normale. Nu există o singură psihopatologie, ci psihopatologii. Modelele psihanalitic, behaviorist, piage-tian, cognitivist sînt tot atîtea feluri de a oferi o explicaţie faptelor patologice. în schimb, modelarea fenomenelor psihice patologice poate constitui un criteriu de validare a modelelor de funcţionare normală consemnate de psihologie.
M.-C. Hardy-Bayle (O. D.)
Psihopedagogie
Termen a cărui apariţie la începutul secolului al XX-lea nu poate surprinde, întrucît părea de la sine înţeles atunci raportul privilegiat al pedagogiei* cu psihologia, considerată capabilă de reînnoirea cunoaşterii subiectului educaţiei: copilul. Acest privilegiu este contestat la sfîrşitul secolului. Realităţile educaţiei ţin tot atît sau chiar mai mult de o sociopedagogie, a cărei absenţă din inventarul ştiinţelor ar demonstra forţa ideologiei psihologiste. Psihopedagogia este una dintre abordările posibile ale situaţiei educative, cea care ia

psihoterapie
în considerație componentele sale psihologice : caracteristicile indivizilor şi grupelor de apartenență, relațiile profesor-elev, articularea conținuturilor şi metodelor cu procesele individualizate ale învățării* etc. D. Hameline (G. D. S.)
Psihorigiditate
Indică o formă de rezistență la schimbare*, caracterizată prin persistența de atitudini şi credințe în ciuda influențelor mediului* şi a evenimentelor externe care ar fi trebuit să ducă la modificarea lor. Se observă în forme de intensitate variabilă, ca trăsătură de caracter mai mult sau mai puțin patologică. Ea reprezintă în mod constant una dintre trăsăturile majore ale personalității paranoice*, asociată sau nu cu o patologie delirantă.
D. Widlocher (O. D.)
Psihosomatică (Maladie —)
Concept care datează din prima jumătate a secolului al XX-lea, avînd ca scop reducerea separației dintre maladiile care țin de mental şi cele care țin de fizic. Abordare a medicinei şi a unor maladii caracterizate prin considerarea simultană a simpto-melor fizice, a căror realitate marchează separarea de domeniul nevrozelor*, şi a stărilor mentale care reflectă evenimentele vitale* şi conflictele dependente de biografia şi personalitatea* pacientului: această considerare va adăuga o dimensiune etiologică şi/sau patogenică absentă în medicina pastoriană pentru care cauza este un agent fizic independent de psihism. Accepția variază după fiecare practician, în funcție de ceea ce este înțeles prin psihic, de relația dintre psihic şi somatic şi de latura implicită a dualismului* în abordarea psihismului. Abordarea monistă* materialistă a medicinei susține că toate maladiile, inclusiv cele mentale, sînt în ultimă instanță somatice în măsura în care oricărui eveniment mental îi corespunde un eveniment cerebral.
Faptul că numeroase maladii apar la subiecți care au anumite tipuri de personalitate sau/şi care au dificultăți în a se adapta la evenimente vitale şi la stres* şi/sau care au suport* social redus denotă că reacțiile biologice la agresiuni diverse şi consecințele lor patogenice sînt mai marcate la aceşti subiecți. într-adevăr, necesitatea ca medicul să exploreze şi biografia bolnavului, conflictele, personalitatea etc. precum simptomele fizice ar trebui să devină o regulă obişnuită în întreaga medicină. Controlul sau pierderea controlului situației ține de procese psihice în parte inconştiente, chiar total nonconştiente în privința determinanților hormonali, simpatetici şi somatici. Lucrările din a doua jumătate a secolului al XX-lea au încercat să coreleze anumite trăsături de personalitate sau modalități de reacție cu variabile biologice şi cu o propensiune a dezvoltării anumitor maladii: tipuri A şi B de personalitate şi boli cardiovasculare, alexi-timie* sau mod de gîndire operatorie* şi tulburări respiratorii şi digestive etc. Aceste concepte interesante sînt mai mult direcții ale cercetării decît fapte stabilite. Este posibil ca, din rațiuni genetice, epi-genetice sau ambientale, să se admită existența unei vulnerabilități de organ, repe-rabilă la vîrstă fragedă, asupra căreia se exercită tensiunile adaptative şi unde vor apărea primele slăbiciuni. Conceptul rămîne deci vag şi nu a oferit date ştiințifice care să permită întemeierea unei discipline medicale autonome sau a unor concepții etiologice noi.
M. Le Moal (O. D.)
Psihostimulent
Substanță care, în doze moderate, produce o creştere a vigilenței* şi o reducere a oboselii. Printre psihostimulenții cei mai răs-pîndiți se află cofeina (cafeaua), teofilina (ceaiul), teobromina (ciocolata), amfetami-nele, cocaina* şi diverse molecule cu proprietăți anorexiante.
M. Le Mod
(O. D.)
psihoterapie
j^etodă de tratament al suferințelor psihice prin mijloace strict psihologice. Potrivit practicii folosite, psihoterapia caută fie să facă să dispară o inhibiție* sau un simptom jenant pentru pacient, fie să restabilească echilibrul său psihic general. Criteriile de vindecare se diferențiază, în egală măsură, după procesul psihoterapeutic şi teoria aflată la baza lui: mai buna adaptare familială şi socială, libertatea interioară si capacitatea mai mare de a fi fericit, cunoaşterea de sine mai nuanțată, cunoaşterea limitelor şi posibilităților sale. Metodele folosite se bazează cînd pe practica şi intuiția terapeutului, cînd pe o teorie care garantează coerența lor: teoria învățării* (psihoterapia comportamentală prin decondiționare şi recondiționare, psihanaliza corectivă a lui Alexander în care terapeutul ia atitudinea inversă celei a părinților pacientului), concepția psihodinamică a personalității (psihoterapia de inspirație psihanalitică), teoria cognitivistă* şi siste-mică* (injoncțiunea paradoxală). Cîmpul psihoterapiei cuprinde nevrozele, tulburările caracteriale, stările-limită, afecțiunile psihosomatice, anumite psihoze şi perversiuni. Diferite forme de psihoterapie se adresează sugarilor, copiilor, adolescenților, adulților, persoanelor în vîrstă, muribunzilor. Pe lîngă psihoterapiile individuale, există psihoterapii de grup* şi psihoterapii familiale*. După modul lor de a acționa se disting: psihoterapiile care se bazează pe

prestigiul terapeutului şi pe sugestia pe care el o exercită (metoda Coue de autopersuasiune, direcţionare morală, contrasugestie* sub hipnoză*, psihoterapii de întărire); cele care produc un catharsis*, (hipnoterapie, subnarcoză, strigăt primai*, psihodramă*); în sfîrşit, cele care folosesc transferul* şi contratransferul* pentru a conştientiza conflictele* inconştiente, a modifica mecanismele de apărare* şi a fa-C1»ta împlinirile pulsionale (psihoterapii numite „ale profunzimii", psihanaliză*, Psihoterapii de inspiraţie psihanalitică), rimele vizează modificarea reprezentă-r”°r; următoarele, să modifice afectele,
iar ultimele, articulaţiile dintre afecte şi reprezentări. Din punctul de vedere al atitudinilor şi tehnicilor utilizate, psihotera-peutul poate fi neutru (abţinîndu-se de la directive, sfaturi, judecăţi) şi interpret (lă-sîndu-se modelat de transfer pentru a putea elibera prin aceasta conţinutul latent*) (psihanaliză). El poate fi numai nondi-rectiv* şi să reflecte în oglindă atitudinile şi sentimentele pacientului sau grupului (psihoterapie rogeriannă, grup de întîl-nire*). El poate interveni activ în vorbire şi în gesturi (relaxare*, psihodramă*), chiar să se manifeste exclusiv încurajator (psihoterapie de susţinere). El poate recurge numai la vorbire (psihanaliza în care pacientul este lungit în faţa terapeutului); la schimb verbal liber întărit de comunicări nonverbale spontane (psihoterapia faţă în faţă); la situaţii experimentale programate anterior (jocuri de analiză tranzacţională*, terapie comportamentală*); la contacte cor-porale acompaniate mai mult sau mai puţin de verbalizări (relaxare*, bioenergie*, înveliş umed sau pack, masaje mutuale cali-forniene); la confruntări ale pacientului cu propria imagine video, la concentrarea mentală (meditaţie transcendentală, vis diurn dirijat); la o privare sau supraîncărcare de excitaţii senzoriale destinate să producă un şoc psihologic (electroterapie, băi calde şi reci, masaje); la o activitate de tip artistic (muzicoterapie*, terapie prin dans, desen liber, povestire liberă). Din punctul de vedere al duratei, o psihanaliză cere ani de zile, cu un ritm de mai multe şedinţe săptămînale. Celelalte psihoterapii durează în genere mai puţin şi au un ritm de o şedinţă pe săptămînă, chiar pe lună. Unele psihoterapii intensive necesită una sau mai multe şedinţe pe zi, cu o pauză scurtă. Se pot desfăşura şedinţe maraton* în grup pe durata unui întreg week-end. Psihoterapiile scurte cuprind zece şedinţe eşalonate, cu termen dinainte fixat. Travaliul psihic indus pacientului variază după efortul de gîndire cu încetinire, după activitatea de perlaborare a rezistenţelor, fantasmelor, identificărilor cu o experienţă-şoc, emoţională şi interper-

sonală, susceptibilă să producă o modificare mai mult sau mai puţin durabilă a atitudinilor faţă de sine şi faţă de celălalt.
D. Anzieu (G. D. S.)

Psihoterapie de grup

Psihoterapia de grup este o metodă de tratament al tulburărilor şi suferinţelor psihice patologice prin acţiunea specifică a proceselor de grup asupra indivizilor care îl compun. Un dispozitiv corespunzător şi orientat în acest scop permite folosirea grupului ca factor terapeutic. Această metodă de psihoterapie constituie probabil forma de îngrijiri psihice şi somatopsihice cea mai veche şi mai frecventă în toate societăţile şi culturile. Deşi teoriile, practicile şi obiectivele variază considerabil, iar termenul însuşi de psihoterapie de grup este recent (el a fost introdus de J. L. Moreno prin 1930), ca şi teoretizarea modalităţilor, formelor şi efectelor sale, este posibil să fie desprinse principalele trăsături comune tuturor psihoterapiilor de grup: grupul constituie un sprijin puternic de identificare pentru membrii săi; o scenă de exteriorizare, de dramatizare şi de transformare dinamică a angoaselor şi reprezentărilor patogene; o reorganizare struc-turantă a psihismului în confruntarea sa cu interdicţiile, cu realitatea obiectuală a celorlalţi şi cu enunţurile de bază; un spaţiu tranziţional generator de creativitate şi de capacităţi simbolizante, între realitatea intrapsihică şi corporală şi realitatea intersubiectivă şi socială. Oricare ar fi mediaţiile utilizate pentru a activa aceste procese (vorbirea, corpul, strigătul, jocul spontan sau psihodramatic, diferite obiecte de exprimare: desen, modelaj, pictură, muzică, marionete), diferenţele fundamentale reliefează orientările şi efectele psihoterapiilor psihosociologice, comportamentale, existenţiale şi psihanalitice. în cazul celei din urmă, efectele terapeutice se referă la aprecierea transferurilor în îmbinarea grupală a fenomenelor psihice şi la
interpretarea proceselor şi formaţiunilor grupale inconştiente.
R- Kaes
(G. D. S.)

Psihoterapie scurtă

Dezvoltată acum treizeci de ani, în special de M. Balint şi J. Malan, psihoterapia scurtă este în cea mai mare parte de inspiraţie psihanalitică, bazîndu-se pe analiza relaţiei transferenţiale. Primele tratamente aplicate de S. Freud au fost de scurtă durată şi numai datorită interesului pentru analiza experienţelor infantile celor mai precoce cura tip a fost prelungită. Diferitele variante de psihoterapii psihanalitice scurte au în comun definirea prealabilă a unei durate determinate şi a unui obiectiv limitat. Durata este

fixată la începutul tratamentului în acord cu pacientul (trei luni pînă la un an). Această limitare temporală duce la o modificare a cadrului analitic ale cărei consecinţe sînt importante : implicaţi mult prea repede într-un transfer*, pacienţii resimt adesea dintr-o dată o tensiune emoţională importantă şi se confruntă cu o dublă mişcare, a ataşamentului şi a perspectivei de terminare a tratamentului. Problematica doliului* este astfel privilegiată. în ceea ce-l priveşte, psihoterapeutul este încurajat să demonstreze că este mai activ şi mai puţin tergi-versant, orientîndu-se pe focalizare. Focalizarea constă într-o ipoteză privind un conflict intrapsihic care ar explica majoritatea dificultăţilor actuale ale pacientului (focus). Focus-\A iniţial va fi redefinit progresiv şi elaborat în cursul terapiei, în funcţie de analiza proceselor inconştiente care se dovedesc dominante. Indicaţiile depind de capacitatea pacientului de a suporta limitarea tratamentului şi de aspecte situaţionale (noţiune de criză*, actualizare a unui conflict*). Limitele ţin de factorul timp care împiedică regresia*. Mai mult, caracterul accelerat al tratamentului poate crea un climat de iluzie, de entuziasm care maschează rezistenţele inconştiente la schimbare. în ansamblu, anumite raţiuni economice şi trebuinţele de

eficacitate crescută au făcut ca această metodă să fie actualmente în dezvoltare.

R. Jouvent

(G. D. S.)

Psihotrop

Este definit de J. Delay ca ansamblu al substanţelor chimice de origine naturală sau artificială care au un tropism psihologic, adică sînt susceptibile de a modifica activitatea mentală fără a decide tipul acestei modificări. în realitate, orice efect psihotrop este considerat ca un efect asupra sistemelor neuronale, adică un efect neu-rotrop. Plecînd de la descoperirea clorpro-mazinei (Largactil) în 1952 şi, în acelaşi deceniu, a antidepresoarelor şi tranchilizantelor, s-a produs o revoluţie terapeutică.

Inspirîndu-se din conceptul de tonus mental al lui P. Janet, care consideră că vigilenţa (funcţia noetică) este în interacţiune cu dispoziţia, J. Delay şi P. Deniker au propus o clasificare a psihotropelor, încă utilizată, care diferenţiază: sedativele sau psiho-lepticele, care cuprind neurolepticele*, hipnoticele şi tranchilizantele*; psihoana-lepticele, care disting stimulenţii dispoziţiei sau timoanalepticele şi stimulenţii vigilenţei sau noanalepticele; psihodislepticele, care perturbă activitatea mentală. După această clasificare, studierea psihotropelor a devenit mai complexă. Descoperirea efectelor preventive ale litiului a dus la crearea noţiunii de timoreglator*. Progresele în cunoaşterea mecanismelor lor de acţiune tind să generalizeze clasificările bazate pe efectele asupra neurome-diatorilor (agonişti sau antagonişti dopa-minergici, serotoninergici).

R. Jouvent

(G. D. S.)

Psihoză

Termen introdus la mijlocul secolului al XlX-lea de psihiatrul german E. Feuchter-leben pentru a defini ansamblul tulburărilor mentale grave care afectează simţul realităţii şi al cărui caracter morbid nu este recunoscut de bolnav. El trebuia să înlo-cuiască termenii deveniţi peiorativi de

nebunie* şi de alienare* mentală. El a permis izolarea tulburărilor mentale care, sub aceste trăsături generale comune, ţin de cauze şi mecanisme diferite. în această accepţie, este utilizat încă pentru a desemna tulburări mentale precise (d. ex., psihoza puerperală* sau psihoza carcerală*) sau în sens pur descriptiv (clasificare DSM III, Manual diagnostic şi statistic al tulburărilor mentale).

începînd cu E. Kraepelin, la începutul secolului al XX-lea, i s-a atribuit un sens mai precis care se aplică la un cadru noso-logic definit prin stări cronice depinzînd de un proces de origine endogenă*, fără legătură directă cu personalitatea anterioară şi regrupînd demenţa precoce* (devenită psihoză schizofrenică* şi psihoze delirante* sistematizate cronice) şi psihoza maniaco-depresivă*. Regruparea acestor două entităţi morbide sub acest termen, deşi încă larg folosită, impune numeroase rezerve datorită diferenţelor radicale privind originea şi mecanismul lor. Sub influenţa psihanalizei (S. Freud, K. Abraham, P. Federn) şi în opoziţie cu cadrul nevrozei*, termenul a căpătat un sens mai mult structural decît nosologic, desemnînd un mod de organizare a activităţii mentale caracterizat prin refuzul realităţii, replierea narcisică a libido*-ului şi/sau a modurilor arhaice de relaţie de obiect* (simbiotic*, ambivalent*, oral*), divizarea reprezentărilor de obiecte fan-tasmatice (poziţia paranoid-schizoidă*) şi a mecanismelor specifice de apărare faţă de conflictele intrapsihice care depind de ele (proiecţie*, clivaj*). Un astfel de mod de funcţionare mentală se observă în stări acute sau cronice care se înscriu în cadre nosografice diverse, chiar în anumite tipuri de personalitate (schizoidă*, schizotipică*, stare-limită*). într-o schematizare fără îndoială excesivă, se tinde să se opună psihoticul nevroticului, ca două moduri fundamentale de funcţionare mentală.

D. Widlocher (O. D.)

Psihoza lui Korsakov -» Korsakov

Pubertate
în sens literal, copilul puber este „acela care are tulei"; acest caracter nu este totuşi decît unul dintre aspectele pubertăţii, care poate fi definită ca ansamblul transformărilor endocrino-somato-genitale observabile la fiinţa umană între 10 şi 18 ani. Dezvoltarea* pubertară, care marchează trecerea de la starea copilăriei* la cea de adolescenţă*, comportă trei faze principale: „pubertatea", perioada de amorsare a procesului, caracterizată adesea printr-o creştere* rapidă a staturii; „ecloziunea pubertară", marcată la fete prin apariţia menstrelor şi la băieţi prin capacitatea de ejaculare; „maturitatea pubertară", faza de desăvîrşire a dezvoltării caracterelor sexuale primare (organe genitale) şi secundare (pilozitate, voce* etc).
J.-P. Bronckart
(O. D.)
Puerilism —» Infantilism Puerocentrism —>• Pedocentrism
Puerperal
Califică un tip de psihoză* care apare precoce, după naştere, şi prezintă o stare con-fuzională (fluctuaţii ale nivelului de conştiinţă*), idei delirante (pe tema naşterii) şi oscilaţii ale dispoziţiei asociate cu o an-goasă* puternică.
Printre factorii favorizanţi pentru declanşarea unei psihoze puerperale se pot cita modificările hormonale care urmează după naştere, imaturitatea* bolnavei, complicaţiile obstetricale şi antecedentele psihiatrice familiale sau personale. Evoluţia psihozei puerperale tratate este variabilă: ea poate regresa mai mult sau mai puţin rapid, dar poate, de asemenea, recidiva cu ocazia sarcinilor ulterioare.
R. Doron
(O. D.)
Pulsiune
Această noţiune, introdusă în psihologie de S. Freud, a fost mult utilizată de experi-mentaliştii interesaţi de mecanismele
învăţării (C. L. Huli, N. E. Miller). mult timp, conceptul suscită numeroasei controverse. Etologiştii preferă noţiunea! de act* instinctiv, behavioriştii se referă cu predilecţie la ideea de comportament* de apetenţă şi comportament de consum, iar psihofiziologii folosesc de regulă termenii de tensiune şi nivel de vigilenţă. Alţii continuă să vadă în concept o variabilă intermediară explicativă a comportamentelor observabile de foame şi de sete, sexuale etc.
în realitate, el este astăzi utilizat mai ales în teoria psihanalitică. în acest caz, este definit ca un puseu exercitat de somatic, dar impus şi aparatului psihic. Este vorba de un puseu care împinge spre acţiune*. Pulsiunea are deci o sursă (somatopsihi-că), un scop care induce satisfacţia şi descărcarea de energie investită, precum şi un obiect în raport cu care scopul poate fi atins. Dacă obiectul nu a fost găsit, şi dacă scopul nu a fost atins, apare frustrarea* şi o creştere a tensiunii care este trăită ca neplăcere. S. Freud a fost constant ataşat unei concepţii dualiste a pulsiunilor. Pînă în 1920, el a considerat că există pulsiunile sexuale (orale, anale etc.) şi pulsiunile eu-lui sau de autoconservare (alimentaţie, activitate musculară etc). Dar în lucrările ulterioare, începînd cu Dincolo de principiul plăcerii, el va introduce un nou dualism, între pulsiunea de viaţă (care acoperă simultan pulsiunea sexuală şi pulsiunea de autoconservare) pe de o parte, şi pulsiunea de moarte (pulsiunea agresivă, de distrugere) pe de altă parte. După S. Freud, au avut loc numeroase dezbateri în jurul noţiunii generice şi mai ales în jurul noţiunii de pulsiune de moarte. Aşa cum o amintesc J. Laplanche şi J.-B. Pon-talis (1967), criticile noţiunii de pulsiune de moarte se situează la trei niveluri: refuzul de a face din reducerea completă a tensiunilor apanajul unui tip specific de pulsiuni; evocarea posibilă a altor ipoteze privind geneza agresivităţii şi urii; critica facerii de succedanee în slujba pulsiunii de moarte din principiul plăcerii şi al con-strîngerii la repetiţie. Dar o dezbatere ma1

recentă a fost menită să relanseze interesul acordat noţiunii de pulsiune: poate exista un punct de vedere psihanalitic pornin-du-sc de la noţiunea de pulsiune? Această discuţie a fost în fapt suscitată de două critici: cea a confundării, în acelaşi plan, a obiectelor pe care noi le studiem şi a principiului care le reglează, şi cea a caracterului pseudoeducativ al conceptului, pin acest motiv, se poate considera că „nu avem nevoie de o teorie a pulsiunilor dacă admitem că orice act, inclusiv orice act de gîndire, se defineşte ca tendinţă a realizării sale" (D. Widiocher, 1984, p. 34). Astfel, unui puseu care se exercită asupra unui aparat psihic cu sursă, scop şi obiect, unei ipotetice energii care ar explica formarea şi intensitatea actelor de gîndire, li se substituie o activitate mentală, un potenţial de acţiuni intenţionale mereu în căutarea unei situaţii pe care ar putea să o stăpînească pentru a-i da sens şi astfel să se

actualizeze. Această manieră de interpretare ridică evident problema importanţei punctului de vedere genetic, în special a rolului copilăriei şi al refulării asupra psihismului, şi problema mecanismelor originare ale organizărilor psihopatologice în care ponderea factorilor topici şi economici, deci pulsionali, nu poate fi neglijată. A. Braconnier (O. D.)

• Laplanche J. şi Pontalis J.-B. (1967), Vocabulaire de la psychanalyse, PUF, Paris. — Widlocher D. (1984), „Quel usage faisons-nous du concept de pulsion?", în D. Anzieu, R. Dorey, J. Laplanche, D. Widlocher (Eds.), La pulsion, pourquoi faire ?, 29-42, Associa-tion Psychanalytique de France, Paris.

Pulsiune a eului

Individualizate de S. Freud şi asimilate pulsiunilor* de autoconservare, pulsiunile eului permit explicarea energiei psihice Masate unui grup de reprezentări care constituie instanţa psihică denumită Eu. Opuse Pulsiunilor sexuale, ele sînt destinate în sPecial să funcţioneze după principiul realităţii* şi să explice pulsiunile de con-servare de sine. Termenul de pulsiune a
eului va dispărea treptat atunci cînd S. Freud va introduce noul dualism pulsional: pulsiune de viaţă şi pulsiune de moarte.

A. Braconnier (O. D.)

Pulsiune de dominaţie

Nu există echivalent francez satisfăcător pentru termenul german Bemächtigungs-trieb, derivat dintr-un verb (sich bemäch-tigen) care vrea să spună „a pune stăpînire pe, a pune mîna pe ceva". Pulsiunea* de dominaţie sau de stăpînire sau de atribuire a fost descrisă de S. Freud în 1905 ca o componentă a erotismului şi a stadiului anal*. în timpul acestui stadiu, componentele libidinale* autoerotice* au un scop pasiv : plăcerea obţinută de excitarea zonei anale. Din contră, pulsiunea de dominaţie, a cărei sursă se găseşte în musculatură, mai ales în sfincterul anal, împinge spre un scop activ: a controla şi domina obiectul*, a pune stăpînire pe el sau a pune mîna pe el. Ea este elementul de bază al sadismului anal. Nu are ca scop să provoace suferinţă obiectului, dar este indiferentă la această suferinţă. După K. Abraham, pulsiunea de dominaţie începează să apară ca pulsiune fundamentală a sadismului anal: ea nu ar mai fi decît o formă atenuată, caracteristică a celei de-a doua etape anale, în timpul căreia nu distrugerea obiectului este scopul pulsional, ci controlul său, ceea ce implică supravieţuirea sa.

J.-M. Petot (D. S.)

Punctare

Probă psihomotorie care constă în plasarea, cu ajutorul unui stilet sau creion, cît mai rapid posibil şi fără a afecta precizia, a unui punct în fiecare casetă a unei grile cadrilate.

M. Richelle (G. D. S.)

Punct de vedere economic —> Economic

Punctuaţie

Sistem de semne diacritice caracteristice pentru scris. Acest sistem conţine un nu-

măr limitat de semne* care se ordonează într-o manieră strictă pe o scară reprezen-tînd gradul de legătură între informaţii* succesive: alineatul exprimă o limitare mai importantă decît cele exprimate de punct, de semnul de întrebare, de cele două puncte şi de punctele de suspensie; acest grup de semne are el însuşi o valoare demarca-tivă mai puternică decît punctul şi virgula, şi acesta este mai puternic decît virgula. Un subansamblu al acestor semne este susceptibil să primească o interpretare în plus: semnul de exclamare şi cel de întrebare, de exemplu, sînt indicatori ai unei transformări* operate asupra frazei*. Sistemul punctuaţiei pare că se însuşeşte prin diferenţieri succesive, pe baza unui semn unic de formă variabilă (punct sau alineat) şi fără o învăţare sistematică. La 8 ani numai punctul este folosit corespunzător. Spre 10-11 ani, virgula devine uzuală.

M. Fayol (G. D. S.)

Punere în situaţie

Prin analogie cu încălzirea musculară prealabilă activităţilor sportive, punerea în
situaţie (warming up) este o fază de dezgheţare a relaţiilor în interiorul unui grup de discuţie liberă şi, mai ales, de psiho-dramă*, pentru a se ajunge la schimburi sau la jocuri mai spontane şi mai adevărate. Punerea în situaţie constă în discuţii avînd drept scop să anihileze rezistenţele* participanţilor de a se implica în activitatea de formare sau de psihoterapie, pe care ei o cer de altfel, şi de a crea un climat
de grup entuziast.

K v D.Anzieu
(N.C.)

Pupil

Acest cuvînt de uz administrativ se aplică orfanilor minori în tutelă, copiilor privaţi de familie sau celor ai căror părinţi au decăzut din dreptul de autoritate parentală şi sînt îngrijiţi de stat. Folosirea acestui vocabular în afara contextului său evocă pe copiii asistaţi, care sînt încredinţaţi Ajutorului Social al

Copilului, în scopul plasării lor în orfelinate, familii şi instituţii diverse.
J. Selosse
(O. D.)
Qsort
Tehnică de observaţie originală creată de W. Stephenson, utilizată într-o mare varietate de situaţii şi pentru diferite tipuri de conduite, permiţînd autoevaluarea sau evaluarea* celuilalt. Itemii care descriu diferite aspecte ale conduitei cercetate sînt scrişi pe cartele separate. Observatorul trebuie să distribuie aceşti itemi în diferite seturi (după descrierea cea mai potrivită
subiectului evaluat), folosind un anumit număr de cartele pentru fiecare set (după o distribuţie normală impusă). Această tehnică foarte sensibilă, puţin vulnerabilă la tendinţele de răspuns*, impune compararea datelor obţinute asupra aceluiaşi subiect (în diferite situaţii). Ea furnizează date ipsative.
M. Bruchon-Schweitzer (G. D. S.)
R
R -» Corelaţie/Corelare
RAM
Abreviere a englezescului Random Access Memory care înseamnă memorie cu acces aleatoriu sau memorie vie. Memorie informatică cu timp de acces foarte scurt, adresabilă pe octet sau pe grupuri de octeţi, numită şi memorie vie. Informaţia poate fi înscrisă în ea şi citită la fiecare ciclu de memorie (se opune lui ROM*). Bazată în principal pe circuite integrate, acest tip de memorie este utilizată pentru a realiza memoria centrală a ordinatoarelor.
M. Baron
(N. C.)
Randament şcolar
Evaluare* colectivă a rezultatelor învăţării* şcolare, în opoziţie cu evaluarea individuală a performanţelor*. Principiul fundamental al evaluării randamentului şcolar este cel al coerenţei între obiective, predare şi modalităţile de evaluare. O simplă măsurare intrare-ieşire poate fi aberantă, deoarece face abstracţie de procesele educative care au condus la rezultatul observat. Pe de altă parte, reflecţia asupra diversităţii nivelurilor cognitive, afective şi psihomotorii ale obiectivelor (taxono-mii*) a contribuit mult la conştientizarea valorii reduse a evaluărilor care privilegiază procesele inferioare (memorie pură, aplicaţii stereotipe). Marile evaluări ale randamentului şcolar sînt făcute prin anchete normative: ele servesc din ce în ce mai mult la pilotarea* sistemelor educative*.
G. De Landsheere
(N. C.)
Randomizare
Procedură* de prezentare a diferitelor modalităţi ale unei variabile* independente în cursul unei experienţe*, destinată să atenueze efectele învăţării, de exemplu, asupra rezultatelor pe care le determină aceste modalităţi. Se prezintă la întîmplare {random în engleză înseamnă hazard) aceste diferite modalităţi în aşa fel încît subiectul să nu poată prevedea ordinea succesiunii itemilor. Această procedură este folosită, între altele, cînd contrabalansarea* ar produce un plan* de experienţă prea complex.
F. Parot
(N. C.)
Ranversabilitate
Noţiune psiholingvistică* introdusă în 1970 de H. Sinclair şi E. Ferreiro pentru a califica anumite fraze* tranzitive simple propuse copiilor în probe de comprehensiune*, într-o frază ranversabilă („copilul urmează cîinele"), protagoniştii reprezentaţi prin substantive sînt amîndoi susceptibili de a efectua acţiunea exprimată de verb. Intr-o frază nonranversabilă („băiatul sparge sticla"), un singur protagonist poate efectua acţiunea exprimată de verb. în măsura în care orice frază este ranversabilă sintactic („sticla sparge băiatul" este o frază gramaticală), noţiunea de ranversabilitate are, în realitate, legătură cu evenimentul reprezentat de frază şi cu caracteristicile sale pragmatice*.
La Piaget, pe de altă parte, se vorbeşte, m perioadele senzoriomotorie* şi preoperato-rie, de ranversabilitate sau întoarcere effi" pirică (în opoziţie cu reversibilitatea*

_——
ratorie) atunci cînd subiectul nu este
onstient de identitatea acţiunii executate
în cele două sensuri.
raţionalizare
J.-P. Bronckart
(N. C.)

Rapel ,
prin sarcina de rapel se înţelege o proba ale cărei dispoziţii invită la evocarea, la reproducerea unui material învăţat şi se referă în mod explicit la faza de achiziţie* a acestui material. Se disting diferite tipuri de rapel. într-o sarcină de rapel serial subiectul trebuie să-şi amintească un maximum de elemente în ordinea de prezentare, într-o probă de rapel liber această restricţie cu privire la ordinea de prezentare nu există. într-o probă de rapel indicat se furnizează subiectului o informaţie parţială (indiciu) pentru a facilita recuperarea* materialului. Indiciul este adesea fie un fragment al stimulului de amintit (ex., Mo pentru Moise), fie un cuvînt asociat semantic (ex., arcă pentru Noe). Performanţele la testele de rapel sînt în general mai puţin bune decît la testele de recunoaştere*. O excepţie notabilă este aceea că rapelul indicat poate determina performanţe mai bune decît o probă de recunoaştere.
Dacă proba este administrată chiar după prezentarea materialului, se vorbeşte despre rapel imediat; dacă este introdus un răgaz, se vorbeşte despre rapel amînat. Denumeşte, de asemenea, însăşi activitatea pe care o provoacă o sarcină de rapel.
S. Bredart
(N. C.)
Rapid (Somn —) -» Somn Raport de corelaţie —> Corelaţie/Corelare Raport (Scală de —) -» Scală de măsură Raport semnal/zgomot -» Zgomot
Rată de retenţie
Indice frecvent utilizat în psihologia memoriei*, care se poate calcula pe baza indicatorilor expliciţi ai retenţiei*, precum rata de rapel* care echivalează adesea cu pro-
centajul de itemi corect amintiţi. Se poate de asemenea măsura pe baza unor indicatori impliciţi cum este clasica economie a reînvăţării: dacă TI este timpul şi Rl numărul de repetiţii necesare pentru a reînvăţa un material după ce i-au fost uitate toate elementele sau o parte, dacă T2 este timpul şi R2 numărul de repetiţii necesare pentru a învăţa un material similar pentru prima dată, rezultatul coeficientului (R2-R1)/R2 sau (T2*-TiyT2 este adesea folosit pentru a exprima rata de retenţie.
S. Bredart
(N. C.)
Raţionalism
Doctrină filozofică potrivit căreia orice lucru existent îşi are raţiunea de a fi. Din punct de vedere ştiinţific, această atitudine conduce la adoptarea principiului că orice element de experienţă* poate fi considerat drept exemplu al unei teorii generale. Raţionalismul presupune deci inteligibilitatea fundamentală a realului şi primatul dinamicii spiritului* asupra experienţei. Acest primat al spiritului se exprimă în activitatea prealabilă de teoretizare, care determină un cadru general în care vor fi interpretate datele empirice. în psihologie, această concepţie filozofică s-a manifestat în acelaşi timp în modul de a gîndi dezvoltarea* cognitivă individuală, dar şi, într-un mod mai general, pe planul construcţiei teoriilor psihologice. Asupra problemei dezvoltării cognitive, poziţia raţionalistă (J. Piaget şi N. Chomsky, d. ex.) acordă o importanţă primordială conceptelor* structurale şi consideră datele experienţei lumii ca ilustrări ale acestor principii generale, în timp ce alţii (behavioriştii*) privilegiază rolul dinamic şi organizator al acestei experienţe sensibile a lumii. Această opoziţie se regăseşte la nivelul epistemologiei psihologiei şi se traduce în maniera în care sînt considerate raporturile între activitatea de teoretizare şi rezultatele experimentării.
P. Mengal
(N. C.)
Raţionalizare
Mecanism prin care un subiect încearcă să-şi explice comportamentele sau senti-
raţionament

mentele sprijinindu-se pe un raţionament logic. E. Jones îl introduce în 1908 în limbajul psihanalitic. Raţionalizarea se distinge de raţionalismul morbid în care raţionamentul este pseudologic, adică nu urmează legile de coerenţă admise în mod curent, în raţionalizare, construcţia explicativă urmează regulile logicii şi se inspiră, după voie, din ideologia în vigoare. Prin acest procedeu, subiectul încearcă să justifice, adică să facă raţional şi coerent, deci admisibil pentru raţiune, un comportament anormal sau ale cărui mecanisme inconştiente (adevăratele mobile) îi scapă. Această atitudine permite subiectului să mascheze diferitele componente conflic-tuale care îl determină. Deşi defensiv, acest procedeu nu poate fi clasat printre mecanismele de apărare* în măsura în care el operează atît faţă de moţiunile pulsionale, cît şi faţă de mecanismele de apărare introduse de subiect*.
M.-C. Hardy-Bayle
(N. C.)

Raţionament
Activitate de gîndire internaţională (v. Intenţionalitate) care, o dată ce capătă formă, se prezintă ca o înlănţuire de propoziţii* care permite să se conchidă cu privire la valoarea de adevăr a celei din urmă (adevărată, falsă, probabilă etc). Se pot distinge în mod convenţional două tipuri de raţionamente: deducţiile* şi inferenţele*. Un tip de raţionament merită o atenţie specială: raţionamentul prin absurd. El constă în a presupune negarea a ceea ce se doreşte a fi stabilit şi deducţia, pe această bază, a unei contradicţii*. Acest mod de a proceda este deosebit de semnificativ prin faptul că este ipotetic, în sensul cel mai strict al termenului: ne sprijinim pe ceea ce este cel mai departe de ceea ce se estimează a fi adevărat. Pe de altă parte, acest raţionament constituie un fel de alterare a linearităţii deducţiei. Activitatea* cognitivă utilizată în raţionament (d. ex., construcţia unei probe sau judecăţi* de validitate a unui silogism) nu se supune unei derulări de operaţii de o
eleganţă şi de o rigoare comparabile cu cele propuse de logică, de cînd au apărut lucrările fondatoare ale lui G. Frege. Rezultă, dimpotrivă, că subiectul desfăşoară în acest caz acelaşi tip de demersuri, în parte inductive, ca în alte forme de rezolvare de probleme*. Dacă sînt exceptaţi subiecţii special pregătiţi pentru exerciţii de logică formală, raţionamentele de validitate a silogismelor sînt adesea afectate de erori legate fie de reprezentările* conceptelor* în cauză, fie de natura instrumentelor lingvistice folosite (al căror sens* curent se poate interfera cu sensul logic), fie de familiaritatea* şi de semnificaţia* domeniului de referinţă pentru subiect. Au fost, de asemenea, evidenţiate importante diferenţe interindividuale în strategiile adoptate. J.-B. Grize şi M. Richeile
(N. C.)
Răspuns
Unul dintre cei mai frecvenţi în vocabularul psihologilor, termenul trimite mai întîi, într-un sens tehnic descriptiv, la o unitate* de comportament* bine definită pe care un subiect implicat în experiment este invitat sau determinat să o producă în situaţia experimentală: răspuns motor de apăsare pe un buton într-un experiment de timp* de reacţie, de exemplu. însoţit de un calificativ, cuvîntul „răspuns" desemnează o categorie de comportamente la un nivel descriptiv (răspuns emoţional, vocal) sau funcţional (răspuns atenţionai, operant).
într-un context mai încărcat de implicaţii teoretice, termenul este adesea legat de concepţiile mecaniciste ale activităţii psihice, pe care o rezumă formula „sti-mul-răspuns" (S-R). Găsim aici subliniată legătura directă a unui stimul cu răspunsul pe care-l provoacă, într-o relaţie cauzala simplă. Noţiunea de răspuns este, în acest caz, apropiată de cea de comportament observabil, obiect al psihologiei conform behaviorismului* clasic, trebuind diferenţiată de procesele interne rezultate (variabile intermediare ale neobehaviorismului. procese mentale de prelucrare a inform3'
ui.
1
tiei în cognitivism*) care se intercalează între stimul şi răspuns (v. Reacţie, Reflex, Acţiune, Conduită).
M.Richelle
(N. C.)
Răspuns anticipat —> Anticipare
Răspuns electrodermal (RED)
Reacţie vegetativă înregistrată la nivelul feţei dorsale a antebraţului şi a mîinii, numită şi reflex psihogalvanic*, corespunzînd în acelaşi timp unei diminuări a rezistenţei cutanate (efectul Fere) şi unei variaţii de potenţial (efectul Tarchanov). Aceste fenomene, care exprimă activitatea vegetativă (sistemul simpatic*) periferică şi centrală, sînt legate de prezenţa transpiraţiei prin descărcarea glandelor sudoripare. Aceasta a devenit un indicator al nivelurilor de activare* centrală şi de stare afectivă a subiectului. La adormire are loc o mărire a rezistenţei cutanate şi, invers, o scădere la trezire. La subiectul în stare de veghe şi în repaus există o creştere a rezistenţei cutanate şi o activitate electrodermală redusă; în timpul manifestărilor de atenţie* (operaţii mentale, d. ex.), se manifestă o scădere a rezistenţei şi descărcări electro-dermale. RED face parte din panoplia înregistrărilor poligrafice (electroencefalogramă, electrocardiogramă).
B. Soumireu-Mourat
(N. C.)
Răzbunare
Conduită complexă ale cărei motivaţii* răspund unor obiective diferite: fie pentru a obţine o reparaţie, o despăgubire, fie pentru a pedepsi şi corecta pe cineva care a ofensat, fie pentru a calma un resentiment, fie cu valoare de represalii. Răzbunarea Poate satisface un instinct de apărare şi se poate situa în limitele unei justiţii distributive sau poate deveni o scuză pentru a elibera o agresivitate* justiţiară. într-un g^P, ea poate alimenta, din aproape în aProape, răzbunări reciproce şi, cu acordul
Membrilor, se poate aplica unor victime
"^vinovate.

J. Selosse (N. C.)

Reactanţă (Teorie a —)

Evidenţiată de J. W. Brehm în procesele de influenţare a altei persoane, reactanţă este o stare de motivaţie* negativă care urmează unei ameninţări (presupuse reale) de restricţie a libertăţii individuale şi care se traduce printr-o rezistenţă la influenţă. Presiunea socială poate astfel declanşa motivaţii în sens invers scopului urmărit. Aceste motivaţii pot fi legate de convingerile subiectului, de dorinţa sa de a-şi păstra independenţa, de valorile sale sau de angajamentele în care este implicat. Comportamentul de reactanţă este în funcţie de importanţa pe care subiectul o acordă comportamentului ameninţat şi creşte cu atît mai mult cu cît sentimentul de libertate diminuează.

G. Moser (N. C.)

Reacţie

Activitate* a unui organism care survine ca răspuns la un factor extern sau intern identificabil. Termenul are o utilizare foarte generală în ştiinţele vieţii. Cît priveşte aspectele de interes pentru psiholog, poate fi vorba despre un reflex* (d. ex., reacţia de retragere a membrului la un stimul nociceptiv*), de un răspuns condiţionat* după modelul pavlovian* (care poate lua forma unei mişcări*, dar şi a unei secreţii glandulare, a unui fenomen electrofizio-logic etc), de un răspuns emoţional* cu corelatele sale hormonale* şi neurove-getative* (ex.: răspunsul de stres* la un semnal de pericol, cu descărcarea de adrenalină* care-l însoţeşte), de o alterare a sistemului imunitar ca răspuns la factori afectivi, ca şi de o stare depresivă după un doliu (depresie* reacţională) sau încă, în contextul etologiei, de orice răspuns la un stimul declanşator*. Noţiunea de reacţie poate fi opusă celei de acţiune*, care nu presupune o situaţie sau un stimul care s-o declanşeze în mod restrictiv. Nu vom vorbi deci de reacţie în legătură cu un răspuns operant*, nici în legătură cu utilizarea conduitelor subordonate urmăririi unui scop*. Această noţiune este totuşi infinit mai puţin restric-

tivă decît noţiunea de reflex, deoarece ea se aplică unor modificări de stări sau de activităţi care pot să nu fie înscrise în organizarea fiziologică prestabilită, care decurg din istoria particulară a subiectului şi ale căror complexitate şi persistenţă pot să nu aibă o măsură comună cu cele ale reflexelor.

M. Richelle

(N. C.)

Reacţie (Timp de —)

Interval* temporal minimal (ceea ce îl distinge de latenţă*) care separă un stimul* numit imperativ de un răspuns motric voluntar*. Această definiţie se aplică timpului de reacţie simplu, fenomen comportamental dintre cele mai elementare, dar al cărui studiu, întreprins încă de la începuturile psihologiei ştiinţifice, a deschis calea spre cercetarea proceselor cognitive*. Procedeul experimental care permite măsurarea acestuia cuprinde un stimul avertizor*, destinat să mobilizeze atenţia* subiectului în cursul unei perioade pregătitoare (de durată variabilă şi imprevizibilă pentru a evita anticipările*), urmată de prezentarea stimulului imperativ, sau de execuţie, la care subiectul a fost invitat prin instructaje* să răspundă cît mai rapid posibil, executînd un gest simplu clar definit (în general să acţioneze o cheie telegrafică sau să apese un buton). Timpul care desparte începutul stimulului imperativ de răspuns este înregistrat în milisecunde. Timpul de reacţie simplu variază în funcţie de o multitudine de factori, dintre care intensitatea* stimulului, frecvenţa de prezentare, exerciţiul* sau oboseala* etc. H. von Helmholtz a avut ideea să compare timpul de reacţie a doi stimuli tactili identici, dar aplicaţi la distanţe diferite pe cap (în acelaşi timp punct de sosire al fibrelor aferente şi loc al răspunsului la înţepătura folosită) pentru a măsura viteza influxului nervos, în timpul de reacţie discriminativ sau de alegere*, subiectul este confruntat cu mai mulţi stimuli, fie că are de răspuns numai la unul dintre ei (în general acestui caz îi
este rezervată expresia TR discriminativ, în engleză golno-go task), fie că are de ales dintre mai multe răspunsuri pe cel care corespunde stimulului prezentat (TR de alegere). Toate circumstanţele rămî-nînd aceleaşi, aceşti timpi de reacţie vor fi întotdeauna mai lungi decît timpii de reacţie simpli. Ei implică într-adevăr nu numai un timp de conducţie a informaţiei senzoriale şi a comenzii motorii, ci şi un interval de identificare a stimulului şi, pentru TR de alegere, de alegere a răspunsului (timp de decizie*). F. C. Donders a avut în 1868 ideea să exploreze diferitele tipuri de timp de reacţie, comparîndu-le, pentru a evalua durata diferitelor faze ale proceselor în acţiune, făcînd din TR o cale de acces neaşteptată la procesele mentale pe care încă o exploatează cu succes psihologia contemporană (v. Cronometrie
mentală).

’ M. Richelle
(N. C.)
Reacţie circulară
Prin acest termen, împrumutat de la J. M. Baldwin, J. Piaget şi H. Wallon desemnează repetarea de către copilul mic a unui ciclu motor achiziţionat sau în curs de achiziţie, în perspectiva piagetiană, această repetare este destinată sau să menţină o senzaţie agreabilă (reacţie circulară primară centrată pe corpul propriu; ex., suge-rea degetului), sau să facă să dureze un spectacol interesant în care sînt implicate un obiect sau obiecte exterioare subiectului (reacţie circulară secundară; ex., agitarea unei jucărioare), sau de asemenea să exploreze efectele variaţiei acţiunilor asupra unui acelaşi obiect (reacţie circulară terţiară; ex., variaţia sistematică a modului de lansare a unui obiect). Reacţiile circulare primare, apoi secundare, apar în primele 6 luni de viaţă, reacţia circulară terţiară spre 1 an. Către 8 luni apare o reacţie circulară originală (reacţia circulara întîrziată) care atestă un început de sta-pînire a permanenţei* obiectului şi care se manifestă prin reluarea activităţilor
1
649
reacţionai
întrerupte momentan de evenimente exte-rioare- J.-E. Gumbert
(N. C.)
Reacţie de alertă -» Alertă
Reacţie de tresărire
Reacţie de alertă* reflexă şi globală a unui organism ca răspuns la un stimul scurt şi intens, cel mai adesea auditiv. Reacţia de tresărire intervine în general în cursul unei schimbări în starea de vigilenţă* şi permite o activare motorie, neurovegetativă şi cardiacă pregătitoare pentru acţiune*. Reacţia este susceptibilă, în acelaşi timp, de obiş-nuire* şi de condiţionare* şi în acest caz ea a fost folosită ca model* de frică condiţionată. Regiunile sistemului nervos implicate sînt situate în mezencefal*, în rom-bencefal şi în formaţiunea reticulată*.
M. Le Moal (N. c.)
Reacţie emoţională condiţionată
în terminologia condiţionării*, această expresie, care pe de altă parte poate fi aplicată în mod legitim oricărui răspuns condiţionat cu componentă emoţională, este rezervată pentru reducerea sau suprima-rea* răspunsurilor operante* emise într-un program* de întărire în curs, cînd se prezintă un stimul avertizor* de o anumită durată, al cărui final coincide cu un stimul aversiv* inevitabil. Efectul a fost descris şi etichetat în 1941 de J. Estes şi B. F. Skinner, care au demonstrat suprimarea răspunsurilor la şobolan în prezenţa unui semnal auditiv care precedă un şoc electric. De atunci, a fost deseori utilizat ca măsură a anxietăţii* în psihofiziologie* şi în psiho-rarmacologie*, şi ca mijloc de apreciere a forţei asociaţiei între evenimente în cercetările de orientare cognitivistă* asupra nvăţării la animale. Abrevierea CER, îm-Prumutată din engleză, este întrebuinţată
ln mod curent.
M. Richelle (N. C.)
^
Reacţie terapeutică negativă
Fenomen paradoxal care survine în cursul anumitor psihanalize, caracterizat prin faptul că pacientul reacţionează negativ, adică printr-o agravare a suferinţelor sale într-o fază avansată a analizei, marcată prin per-laborarea* aparentă a interpretărilor* exacte şi oportune. Este acceptat în mod curent, după S. Freud, că reacţia terapeutică negativă îşi are sursa într-un sentiment inconştient de culpabilitate* deosebit de intensă şi/sau în tendinţe masochiste* care îl fac pe subiect incapabil să renunţe la sa-tisfacţia inconştientă pe care i-o dau suferinţele sale. M. Klein a subliniat rolul pe care-1 joacă, în reacţia terapeutică negativă, dorinţa de a-1 decepţiona şi de a-1 descalifica pe analistul căruia i se adresează, în transfer*, o invidie* insurmontabilă faţă de „bunătatea" şi normalitatea sa presupuse.
J.-M. Petot
(N. C.)
Reacţionai
E. Kretschmer a descris delirul* de relaţie al senzitivilor într-un capitol asupra reacţiilor personalităţii*. Psihopatologia franceză a păstrat termenul reacţionai pentru a insista asupra rolului etiologic al eveni-mentelor în apariţia anumitor sindroame patologice, în opoziţie cu altele care ar fi de origine endogenă*. în acest fel, a fost posibil să se opună depresiile* endogene depresiilor reacţionale. Ulterior lui H. Ey care critica ideea unei patologii exclusiv reacţionale fără participarea endogenului, a apărut un consens în jurul ideii unei întrepătrunderi constante, la grade variabile, a factorilor externi şi interni. în plus, discuţia etiologică pare să-şi piardă interesul pe măsură ce mijloacele terapeutice se detaşează de ea. Termenul reacţionai rămîne folosit pentru a insista asupra existenţei unui eveniment traumatic cu

puţin înainte de ecloziunea patologică şi asupra caracterului său comprehensibil.
R. Jouvent
(N. C.)
R
readaptare
650
Readaptare
După modelul noţiunii de adaptare*, acest termen desemnează un proces funcţional de echilibrare* a schimburilor între o fiinţă vie şi mediul* său, atunci cînd raportul a fost mai mult sau mai puţin perturbat. Psihologia comună nu exprimă altceva decît această idee cînd spune despre o persoană că s-a readaptat bine. Este totuşi adevărat că termenul readaptare a apărut pentru a desemna segregaţia* şcolarilor aflaţi în dificultate, în vederea eventualei lor reinser-ţii. Readaptarea este un proces biopsihic, dar este în aceeaşi măsură o instituţie socială. Despre elevii neadaptaţi, H. Pieron nu spunea că funcţionează rău, ci că „nu pot urma". Această ultimă metaforă enunţă parcursul impus şi lasă să se înţeleagă textura socială a ciclului adaptare-inadap-
tare*-readaptare. _ „ ,.
D. Hameline
(N. C.)
Readucere
Acest termen este folosit pentru a denumi două comportamente distincte. Adunarea, recuperarea şi transportul puilor care s-au îndepărtat de cuib şi pe care părintele îi ia de gît pentru a-i pune la loc. în cazul în care cuibul este deranjat, părintele, pasăre sau mamifer, poate transporta puii unul cîte unul spre un alt culcuş. Acest comportament nu cedează la oboseală. Rulajul oului este caracteristic mai ales unei conduite observate la gîşte, raţe şi pescăruşi, pentru a readuce în cuib un ou plasat accidental sau voluntar pe marginea acestuia. Această situaţie a fost folosită pentru a testa două tipuri de relaţii între pasăre şi oul ei. La gîsca cenuşie, pasărea îşi pune guşa pe ou şi, printr-o mişcare de retragere, corectată continuu în funcţie de neregularităţile solului, îl readuce în cuib; dacă oul este subtilizat după ce mişcarea ai fost începută, pasărea continuă mişcarea de acum încolo fără obiect, dar sub o formă fixă de această dată, în absenţa oricărei informaţii de orientare*. Acest test a permis lui K. Lorenz şi N.Tinbergen să demonstreze dualitatea răspunsului instinctiv*, care comportă o componentă
fixă, serie de contracţii musculare predeterminate şi o componentă de orientare taxică*. Pe de altă parte, oferind unui pescăruş alegeri succesive între perechi de ouă artificiale (v. Momeală) care diferă printr-un caracter (talie, formă, culoare) Tinbergen şi apoi G. P. Baerends au definit caracteristicile oului care îl determină pe adult să-i acorde îngrijirile sale: oul reluat primul este cel preferat; ei au verificat astfel legea somaţiei eterogene a stimulilor şi posibilitatea de a crea combinaţii mai stimulatoare decît oul natural (stimul supernormal).
J.-C. Ruwet (N. C.)
Reaferenţă
De o manieră generală, acest termen desemnează procesele de retroacţiune* exercitate de efectorii* unui sistem asupra mecanismelor centrale care îi comandă. în activitatea motorie*, reaferenţă este procesul de transmitere a informaţiilor* provenite de la receptorii senzoriali ai muşchiului (proprioceptori*) cînd efectorii sînt activaţi de o comandă a centrilor nervoşi superiori; aceste informaţii contribuie la reglarea* contracţiei musculare. Pe plan comportamental, reaferenţă are legătură cu modificarea informaţiilor furnizate de mediu sub efectul informaţiilor provenite din mişcările* propriului corp. Este denumit, de asemenea, uneori „reaferenţă senzorială" procesul invers de modificare a activităţii motorii a corpului prin informaţiile generate de mediu (informaţii senzoriale „exaferente"). Principiu de reaferenţă: E. von Holst şi P. Mittelstaedt au desemnat prin acest termen un ansamblu de modele teoretice care descriu interacţiunile între informaţiile senzoriale şi retroacţiunile consecutive comportamentelor motorii declanşate de aceste informaţii.
J.-P. Bronckart
(N. C.)
Realism infantil
Termen folosit în psihologie*, conform unor accepţii specifice, de G. Luquet şi J. Piaget. în evoluţia desenului* la copil.
receptor celular
r Luquet distinge patru niveluri succesive de realism:
1 ulterior mîzgălitului (1-2 ani), realismul fortuit (2-3 ani);
2 realismul ratat (3-4 ani);
3 realismul intelectual (4-10 sau 12 ani), cu procedee de transparenţă, de reducere si de schematizare;
4. realismul vizual (de la 8 sau 9 ani), j Piaget descrie realismul intelectual al copilului (de 4-7 sau 8

ani) ca o tendinţă spontană de a confunda semnul* şi semnificatul*, interiorul şi exteriorul, ca şi psihicul şi fizicul. El exprimă egocentrismul* în reprezentarea lumii şi se manifestă prin animism* şi artificialism. Este însoţit pe plan social de realismul moral, marcat de respectul unilateral, supunerea strictă la regulă şi o concepţie obiectivă a responsabilităţii.
t. Jalley
(N. C.)
Realitate psihică
Noţiune psihanalitică în care „realitatea" trebuie înţeleasă ca ceea ce se opune aparenţelor şi se ascunde îndărătul lor. Noţiunea de realitate psihică prezintă două aspecte. Pe de o parte, ea este destinată să sublinieze faptul că activitatea psihică şi în special fantasma* produc efecte psihice care nu sînt mai puţin reale decît cele ale evenimentelor sau experienţelor lumii exterioare. Considerată literal, această teză poate justifica la anumiţi psihanalişti o relativă indiferenţă pentru reconstrucţia trecutului analizaţilor lor. Pe de altă parte, noţiunea de realitate psihică se aplică la ceea ce apare ca cel mai real în psihic: dorinţele* inconştiente. Melanie Klein a insistat asupra faptului că realitatea psihică poate face obiectul unei recunoaşteri (insight* sau realizatiori) sau, dimpotrivă,
al unui refuz*.
J.-M. Pe tot
(N. C.)
Realizare -> Eu/Ego, Seif, Nivel de aspiraţie
Rebirth -> Stadiul respiraţiei
Recapitulare (Lege a —) -> Biogenetică (Lege —)
Recentă (Efect de —)
Efect asupra reţinerii*, legat, ca şi cel de întîietate*, de ordinea de prezentare a elementelor unei serii de itemi de memorat: itemii care ocupă ultimele poziţii din serie sînt reţinuţi mai bine decît cei care ocupă poziţiile mediane. Pentru anumiţi autori, itemii prezentaţi ultimii ar fi mai bine reactualizaţi datorită mai marii lor probabilităţi de a fi păstraţi în memoria de scurtă durată* în momentul rapelului. Pentru alţii, efectul de recentă reflectă mai curînd punerea în funcţiune a strategiilor* de recuperare* bazate pe indici temporali
sau contextuali. „ „
S. Bredart
(N. C.)
Receptor
Pentru teoriile clasice ale informaţiei*, receptorul este pur şi simplu aparatul care primeşte semnalul* emis de aparatul emiţător* şi care îl (re)codează în mesaj* pentru destinatar*. în această perspectivă, exemplul funcţionării umane ar duce la concluzia că decodarea* undelor electrice de către urechea externă, timpan, oscioare, urechea internă şi nervul auditiv reprezintă activitatea unui receptor responsabil apoi de transformarea lor în mesaj pentru cortexul destinatarului. Această concepţie pasivă a înregistrării informaţiilor, care nu explică activitatea subiectului interpreta-tor, este abandonată în prezent de cele mai multe dintre teoriile comunicării*.
J.-M. Adam
(N. C.)
Receptor celular
Structură proteică situată pe faţa externă a membranei sau în interiorul celulei, destinată să se asocieze în mod stereospecific, mai mult sau mai puţin temporar, cu un anumit ligand (hormon*, transmiţător, moleculă terapeutică) şi să declanşeze un răspuns celular adecvat (efect biologic). Noţiunea de receptor a fost introdusă de J. N. Langley în 1878. Legătura ligand-re-
R
receptor senzorial
652
653
ceptor este de cele mai multe ori reversibilă, noncovalentă şi produce modificări în activitatea celulară conform unor modalităţi variabile. Astfel, neuromediatorii* şi anumiţi hormoni, care acţionează asupra unui receptor membranar, modifică activitatea unui sistem enzimatic cuplat cu receptorul (adenilat ciclază, fosfatidilinositol), ceea ce determină sinteza unui al doilea mesager intracelular, responsabil de reacţiile în lanţ aflate la originea efectului biologic, în alte cazuri, ei provoacă deschiderea sau închiderea canalelor ionofore asociate receptorului, de unde mişcări ionice rapide transmembranare, generatoare ale unui nou potenţial* de acţiune. Hormonii steroizi formează împreună cu un receptor intracitoplasmic un cuplu care, migrînd în nucleu, declanşează acolo sinteza unui ARN mesager, apoi a unei proteine. La nivelul sistemului nervos, studii bazate pe măsurarea legăturii specifice a moleculelor radioactive (agoniste*, antagoniste*, chiar neurotransmiţători*) cu membrane celulare au permis

identificarea receptorilor neuromediatorilor cunoscuți, studierea proprietăților acestora (tipuri şi subclase, afinitatea pentru mediator, modularea numărului lor prin fenomene de hipo- sau de hipersensibilitate), dar şi descoperirea zonei de acțiune a medicamentelor sau substanțelor psihotrope.
U. Spampinato
(N. C.)
Receptor senzorial
Captator de informații* din mediul înconjurător şi cale de intrare în sistemul nervos* central. Aceştia sînt transductori care transformă energia primită în influx nervos. Ei sînt conectați la sistemul nervos prin nervi periferici, senzitivi, pătrund în măduva spinării* prin rădăcinile şi coarnele dorsale sau senzoriale sau constituie nervii cranieni care intră în creier în regiunile bulbopontice. Aceşti nervi reunesc ansamblul aferentelor* sistemului nervos al vieții de relație, în timp ce organele interne sînt şi ele prevăzute cu captatori sen-
zoriali care țin de sistemul nervos simpatic*. Părții aferente a intrărilor îi răspunde partea eferentă, motorie, care comandă răspunsul organismului. Astfel, receptorii sînt caracterizați în funcție de natura informațiilor pe care le transmit: exterorecep-tori pentru informațiile din lumea exterioară, interoreceptori pentru informațiile provenind din corp (tendoane, muşchi, d. ex. fusul neuromuscular, articulații, canal alimentar, vezică etc). Ei diferă după modul lor de funcționare: unii sînt silenționi pînă la schimbarea care provoacă senzația (în piele, pentru apăsare şi atingere, întindere), alții sînt într-o stare de funcționare bazală şi înregistrează modificările acestei stări (termoreceptor pentru frig şi cald). Ei sînt de asemenea caracterizați după informații : nociceptori* (informează asupra oricărei afectări nociceptive a corpului), chemoreceptori (în canalul alimentar), ter-moreceptori. In sfîrşit, ei au o adaptare* mai mult sau mai puțin rapidă. Structura lor este foarte variabilă şi adesea deosebit de complexă, mergînd de la terminația nervoasă simplă, ca în piele unde se găsesc fibre libere, la elementele nervoase înconjurate de celule specializate în capsule, în sfîrşit, la organe adevărate, ca organele de simț*. Printre acestea din urmă, trebuie notate ochiul şi urechea internă, localizate şi bilaterale, permițînd să se repereze informațiile la distanță. Transducția* este un fenomen complex care depinde de celulă sau de organele receptoare dotate pentru a capta un tip de energie dat şi a transforma această energie în procese membranare şi subcelulare generatoare de energie nervoasă, potențiale* generatoare sau transductoare; aceste potențiale se află la originea potențialelor de acțiune*. Tot ce primeşte un receptor nu este adresat în mod necesar celor mai înalte niveluri ale sistemului nervos, în particular, conştiinței*: prelucrarea informației se efectuează începînd de la organele de simț şi continuă la diferite niveluri şi relee ale căilor senzoriale; invers, sistemul nervos exercită controale asupra intrărilor, cu
mecanisme de facilitare şi de inhibiție. Organismul nu poate să prelucreze decît un număr limitat de informații din mediul înconjurător, să le acorde atenție şi să răspundă la ele, ceea ce nu înseamnă că aceste informații nu sînt prelucrate de sistemul nervos, aşa cum o atestă reacțiile neuro-vegetative la stimuli aparent nepercepuți. M. Le Moal (N. C.)
Reciclare -» Formare continuă
Recidivă
în medicină, recidiva caracterizează reapariția unei maladii după restabilirea sănătății, în drept, recidiva califică o nouă infracțiune comisă după ce o judecată sancționase un prim delict* sau crimă*. Cuvîntul recidivă are o conotație negativă de recădere, care evocă ineficacitatea unui tratament* sau a unei măsuri penale aplicate unui organism sau unui subiect* opozant. Acest termen trebuie diferențiat de repetiție şi de reiterare, în măsura în care el se referă la eşecul unei intervenții.
./. Selosse
(N. C.)
Reciprocă —> Grup matematic
Recogniție
In filozofia kantiană, desemnează actul prin care un obiect perceput este asimilat unui concept*. în psihologie, recogniția este înțeleasă în două sensuri, dintre care primul este apropiat de noțiunea filozofică. Se vorbeşte mai întîi de recogniție în cazurile în care un obiect (sau o scenă) este asimilat unei scheme* de acțiune sau unei scheme noționale (d. ex., copilul mic care recunoaşte un anumit obiect ca fiind de legănat). A recunoaşte înseamnă a clasa un obiect considerat atunci cunoscut. în al doilea sens al său, actul recogniției este legat de memorie* în sensul că subiectul face referire la trecutul său. Precedînd activitățile de reconstituire şi de evocare* a trecutului, recogniția apare ca forma cea mai
elementară a memoriei în sens strict, subiectul regăsind într-un anumit obiect perceput un obiect deja văzut.
J.-J. Ducret
(N. C.)

Recompensă
Stimul întăritor* apetitiv, acordat după emiterea unui răspuns dat într-o procedură experimentală cu întărire* pozitivă*. Termenul, marcat de conotaţiile afective şi subiective pe care le are în limba curentă, rămîne relativ frecvent în psihologie, fiind folosit cînd în loc de întăritor, cînd în loc de întărire pozitivă. Astfel, se vorbeşte de recompensa (stimul întăritor alimentar) pe care animalul o găseşte la sfîr-şitul parcurgerii unui labirint* sau de recompensa monetară acordată unui subiect uman într-o experienţă de învăţare verbală.
M. Richelle
(N. C.)
Reconstrucţie (Metodă de —)
Metoda de reconstrucţie (sau de reproducere) are drept scop evaluarea ratei de reţinere* a unui material învăţat în prealabil, subiectul fiind invitat să reproducă, oral sau în scris, elementele materialului în ordinea în care acestea au fost prezentate.
S. Bredart
(N. C.)
Recrutare
în psihoacustică*, termenul desemnează, la persoanele atinse de surditate parţială, un fenomen de creştere mult mai rapidă decît pentru urechea normală a intensităţii* senzaţiei*, începînd de la pragul absolut* şi în ciuda înălţimii marcate a acestuia. Se poate de asemenea asista la o hiperre-crutare, sensibilitatea* pentru presiuni sonore ridicate audibile de către subiect pă-rînd mai bună decît aceea a subiectului normal.
în neurofiziologie, extensie a numărului de neuroni* excitaţi ca urmare a creşterii intensităţii sau a prelungirii stimulării.
M. Richelle
(N. C.)
recunoaştere
654
redefinire
Recunoaştere
Proces prin care un organism recunoaşte un obiect sau un eveniment ca aparţinînd unei clase*, sau prin care el asimilează un element la o schemă*; în psihologia cognitivă se preferă acestui termen cel de identificare*. Expresia „recunoaştere individuală" desemnează, în etologia* animală, capacitatea unui animal de a distinge un anumit congener de unul sau de mai mulţi alţi membri ai grupului.
J.-P. Bronckart
(N. C.)
Recunoaştere a formelor
Tematică de cercetare care s-a dezvoltat în mod deosebit în psihologie la sfîrşitul anilor 1950. Ea s-a referit la început la procesele de recunoaştere* a cuvintelor* (modelul „logogenelor"), apoi la procesele de recunoaştere a obiectelor (modelul „pictogenelor"). Curentele cognitivis-te*, apoi cele conexioniste au abordat în mod special studiul mecanismelor de recunoaştere a chipului uman. Diferite modele informatice* au avut drept obiect, cu începere din 1950, simularea prelucrării automate a formelor* vizuale sau sonore: recunoaşterea imaginilor, a vorbirii, interpretarea semnalelor, clasificarea automată a datelor. Recunoaşterea formelor se izbeşte de o mare complexitate de calcul* şi necesită ordinatoare puternice. Printre aplicaţii se pot cita prelucrarea informaţiilor înregistrate de captatori, în robotică de exemplu, recunoaşterea caracterelor tipografice, a scrierilor manuscrise, precum
si dialogul oral om-masină.
M. Baron
(N. C.)
Recuperare
Faptul de a regăsi o informaţie în memorie*. Dificultatea recuperării unei informaţii stocate este considerată o cauză esenţială a uitării*. Incapacitatea de a recupera o informaţie dată poate fi legată de o interferenţă* datorată fie achiziţiei anterioare a unui alt material (interferenţă proactivă), fie prezentării unui material nou (interferenţă retroactivă). Independent de inter-
ferenţă, posibilitatea de a recupera 0 ’ formaţie este strîns legată de prezenta in!?" cilor contextuali deja prezenţi în m’omeT tul encodării* acestei informaţii. Recuperarea nu este un fenomen de tiPui totul sau nimic. De exemplu, în situat frecventă a „cuvîntului care stă pe limbi’* subiectul, deşi incapabil să regăsească cu vîntul căutat, poate adesea indica prima literă a cuvîntului sau numărul de silabe din care acesta este compus. Recuperarea informaţiei în memoria de lungă durată* este tot mai mult considerată ca o veritabilă rezolvare de problemă*; de unde interesul crescînd pentru studiul strategiilor de recuperare pe care indivizii le aplică mai ales în situaţia de rapel*. Aceste strategii implică deseori

căutarea altor informaţii decît cea cerută, informaţii pe care subiectul le foloseşte ca indicii pentru a regăsi informatia-tintă.
1 ’ S. Bredart
(N. C i
Recuperare de funcţie
Problemă centrală a neurologiei şi a neu-ropsihologiei clinice şi experimentale. Recuperările de funcţii sînt relativ frecvente după o leziune a nervilor periferici şi pot fi explicate prin fenomene de regenerare*. După leziuni ale sistemului nervos central, există asemenea recuperări funcţionale, dar cu o frecvenţă mult inferioară.
Au fost avansate diferite ipoteze în încercarea de a se explica aceste recuperări. Prima invocă intervenţia fenomenelor de reorganizări morfologice sau de plasticitate* descoperite din 1970: regenerare, înmugurire. Recuperările de funcţii ar pute_ de asemenea, să apară ca urmare a reaoap; ţărilor activităţii sistemelor neu™na’r. ele apar ca fenomene secundare la a vare*: hipersensibilitate de denervare • de asemenea, hiperactivitate a neur° ă. neafectaţi de leziune. în cele dinneUf0. teorii mai vechi şi ale căror bazefoS, de biologice sînt puţin cunoscute au ^ asemenea, invocate pentru a exP^ea eSte mite recuperări: una dintre aces ^^ teoria vicarianţei, conform căreia
i lezat ar putea fi preluată de un
„jstem neuronal. Teoria diaschizis-ului, ""’rinulată la începutul secolului al XX-lea
von Monakow, explică pierderile trântorii de funcţie prin inhibiţia sistemelor f-«tante atinse indirect de leziune; inhi-
ijjj (sau şocul neuronal) provocată de i ziune dispărînd treptat, funcţiile pierdute
putea reapărea (vezi Jacksonism). TYebuie notat totuşi că toate aceste explici sînt încă ipotetice şi că nici o recuperare de funcţie n-a putut fi legată în mod Cjjscutabil de unul dintre aceste mecanisme. Această înţelegere insuficientă explică faptul că, în prezent, este greu de prezis dacă o funcţie pierdută ca urmare a unei leziuni va putea fi sau nu recuperată în continuare. Se pare că anumite condiţii favorizează recuperarea: vîrsta tînără a subiectului, leziunile secvenţiale (o leziune care survine treptat sau în mai multe etape va avea mai puţine consecinţe funcţionale decît atunci cînd survine dintr-o dată), îmbogăţirea mediului înconjurător. în prezent, sînt explorate diferite strategii pentru a ajuta recuperările de funcţie: grefe neuronale, utilizarea factorilor neurotrofici* etc.
J.-P. Herman (N. C.)
Recuperare spontană h condiţionare*, reapariţie a răspunsului condiţionat*, care făcuse totuşi anterior *iectul unei stingeri* complete, cînd, după un anumit interval de timp, subiectul este Masat din nou în situaţia experimentală. enomenul de recuperare spontană i-a fur-J’Zat lui I. Pavlov un argument major în ^Voarea tezei inhibiţiei* interne: el atestă ntr-adevăr că răspunsurile condiţionate "au fost şterse prin stingere, ci numai sus-
^ndate
M. Richelle
(N. C.)
^urenţă
t. ^acter a ceea ce se repetă. în cadrul func-•°r definite pentru numere întregi natu-
e. o definiţie prin recurenţă este un caz articular de definiţie recursivă*; ea con-a în a defini valoarea funcţiei în n cu
ajutorul valorilor luate într-un număr finit de întregi inferiori lui n (în general în n-1) şi în a atribui valoarea pentru primii întregi (în general în 0). Un exemplu clasic se referă la funcţia factorială, pentru n întreg pozitiv:
f(n): dacă n = 0 atunci 1 dacă nu n * f(n-l) O demonstraţie prin recurenţă (sau prin inducţie*) a unei proprietăţi P pentru numere întregi naturale constă în a arăta P(0) pe de o parte şi în a arăta că P(n) implică
P(n + 1) pe de altă parte. , M „
M. Baron
(N. C.)
Recurentă (Formare —) -> Continuă (Formare —)
Recursivitate
O operaţie este recursivă cînd definiţia ei menţionează operaţia însăşi. Noţiunea teoretică de funcţie recursivă stă la baza noţiunii de calculabilitate*; mai multe definiţii echivalente au fost propuse între 1920 şi 1940 şi se pare că toate funcţiile calculabile sînt, într-un sens intuitiv, funcţii recursive (teza lui A. Church în 1936). în informatică*, o procedură* recursivă este o procedură care se recheamă pe sine. Un caz special de definiţie recursivă este o definiţie prin recurenţă*. O structură poate fi de asemenea definită în mod recursiv; de exemplu, un arbore binar este fie vid, fie constituit dintr-o rădăcină şi doi subarbori stîng şi drept care

sînt arbori binari. „ „
M. Baron
(N. C.)
RED -> Răspuns electrodermal, Vis diurn dirijat
Redefinire
Tehnică utilizată de terapia familială sis-temică* şi care constă în a defini, cu ajutorul recomandărilor, o relaţie nouă în cadrul sistemului familial şi între familie şi terapeuţi. Această nouă definire a relaţiei nu este operantă decît dacă relaţia este definită cu claritate în regulile sale de comportare. Este vorba de a confirma mai
R
reainjat
întîi tendinţa homeostatică a familiei pentru a ajunge, în mod paradoxal, la capacitatea de transformare.
„ ..
A. Ruffwt
(N. C.) Redirijat -» Activitate redirijată
Reducere a trebuinţei -> Trebuinţă
Reducţionism
Tendinţă de a explica fenomene aparţinînd unui anumit nivel al realităţii cu ajutorul unor concepte sau legi care aparţin unui nivel considerat mai elementar. Această atitudine care s-a structurat la începutul secolului al XX-lea în raporturile între fizică şi chimie, de exemplu, devine repede un reproş formulat la adresa teoriilor inspirate de mecanicism*. într-adevăr, reducţionismul presupune mai întîi o concepţie ierarhică a fenomenelor, cu niveluri succesive; apoi, presupune că unul dintre niveluri poate fi studiat „demontînd" fenomenele din care este constituit şi a căror funcţionare este descrisă la nivelul inferior. Această epistemologie* aderă la credinţa într-o realitate ultimă a materiei, pe baza căreia s-ar putea reconstitui toate nivelurile superioare de organizare: de exemplu, reducţionismul în biologie constă în a afirma că toate caracteristicile organismelor vii sînt de natură fizico-chimică şi deci că pot fi descrise complet datorită conceptelor fizicii şi chimiei; această teză, de cele mai multe ori înrudită cu mecanicismul, este contestată de vitalism*, care afirmă autonomia conceptelor şi fenomenelor biologice. în general, antireducţio-nismul susţine că, la fiecare nivel, componentele simple ale unui fenomen se combină pentru a produce o emergenţă*, adică un fenomen de natură diferită. Astfel, cînd componentele fizico-chimice se combină, apare viaţa.
Se consideră, în general, că reducţionismul se poate manifesta în două moduri diferite: în modul de a concepe realitatea şi raporturile fenomenelor între ele (reducţionism metafizic sau ontologic) sau în activitatea teoretică şi conceptuală, în dis-
J
cursul despre fenomene (reducţionism e temologic). Primul mod este de cele multe ori implicit şi reproşat; al doilea T* ori exprimat şi revendicat cu titlul de dem"6' metodologic: astfel, abordările fizico eh" mice ale vieţii au produs cercetări fructuoaT în biofizică şi în biochimie, în psihologie, problema reducţionismuln' se pune în cadrul concepţiilor despre ra portul dintre corp şi spirit*. Monismul* ma terialist constă în a afirma că toate fenomenele psihice sînt în mod fundamental de natură biologică sau fizico-chimică Astfel, „definiţia reductivă a unui termen psihologic ar cere specificarea condiţiilor biologice sau fizico-chimice necesare si suficiente pentru apariţia caracteristicilor, stărilor sau proceselor mentale [...] pe care termenul le reprezintă" (C Hempel 1966, p. 166).
Reproşul de reducţionism i-a fost adresat pentru prima dată lui J. Loeb, ca urmare a lucrărilor sale asupra tropismelor*, din 1899, în care susţine că poate fi explicat comportamentul organismelor superioare prin mecanismele care îl guvernează pe cel al organismelor inferioare (paramecii, de exemplu). De atunci, recursul la modelul* animal în psihologie a fost deseori considerat ca o formă de reducţionism. Pe de altă parte, behaviorismului* i se reproşează, în cadrul polemicilor sale cu mentalismul*, că vrea să reducă studiul fenomenelor psihice la cel al fenomenelor comportamentale.
De cele mai multe ori totuşi, se considera că psihologia este ameninţată cu reducerea de neurofiziologie*: întrucît organul gm-dirii* este creierul, este posibil, demontînd piesă cu piesă acest organ, să se eţa-leze şi să se înţeleagă produsul sau gîndirea. Susţinută continuu în cadrul materialismului, această teză identifica evenimentele mentale cu evenimente nzlC£; „Identitatea între stările mentale $j sta ' le fiziologice sau fizico-chimice ale c ierului se impune cu toată legitirnitat (J.-P. Changeux, 1983, p. 364) în sfîrşit, în sociologie, conceptele v ^ logiei pot fi instrumente de reducn
referinţă/referire
R
i se explică în acest a'e sociale prin raportare la in-. -iuninicaţi în ele şi la legile şi teoriile dlV'Zlp explică comportamentele. care le e V F. Parot

(N. C.)
KTPDX J -P- (1983>- L'homme neuronal, CHAh Paris - Hempel C. (1966), Philoso-VT%amral Science, Prentice Hali, Englewood rr'fh Traducere (1972): Elements d'epistemo-Jogie."(trad. B. Saint-Sernin), Armând Colin, Paris.

Redundanţă

Desemnează, într-un mesaj*, caracterul superfluu al unei informaţii*, din cauză că a fost deja furnizată, sub o formă identică (repetiţie) sau diferită. O parte a unui mesaj redundant poate fi deci eliminată fără să existe o pierdere de informaţie, în teoria informaţiei, se poate exprima redundanţa R(X) a unui fenomen aleatoriu X prin R(X) = 1-I/Imax, în care I şi Imax sînt respectiv incertitudinile* reală şi maximă ale fenomenului respectiv. Acest coeficient variază între 0 şi 1: cînd incertitudinea reală (I) a unui fenomen aleatoriu* este foarte ridicată, fenomenul este foarte imprevizibil, redundanţa sa va fi în acest caz foarte slabă, la limita nulă. Dar cînd incertitudinea reală este foarte slabă, evenimentele sînt, în medie, foarte previzibile, redundanţa fiind atunci aproape de unitate, valoarea sa maximă. Dacă raţiuni economice dictează eliminarea redundanţei, aceasta constituie totuşi un factor de securitate în transmiterea unui mesaj, o garanţie împotriva efectului degradant al zgomotului* sau al imperfecţiunilor receptorului*. în limbile vii, de exem-P ' redundanţa este cea mai bună garanţie Pentru a transmite sau a restabili informa-,a exactă în ciuda deformărilor canalului ae transmisie.

A. El Ahmadi (N. C.)

ţeeducare

în d ^ C**n" sens este m Prezent fixat Ua Poziţii extreme ale sferei noţiunii:

1. a învăţa să redobîndeşti utilizarea funcţiilor specifice şi, în particular, a celor fizice;
2. a învăţa, prin constrîngere şi cu titlul de pedeapsă, să renunţi la reprezentările*, ha-bitus*-u\ şi obişnuinţele prin care ţi-ai construit o semnificaţie* proprie a societăţii şi a lumii. Frecvent întrebuinţat încă la mijlocul secolului al XX-lea pentru a desemna tratamentul aplicat copiilor anormali sau inadaptaţi, termenul a fost eliminat din cauza încărcăturii sale corective, de intimidare şi înlocuit cu formulări mai eufemistice: educaţie specială*, pedagogie curativă etc. „ „ ,.

5 D. Hamehne

(N. C.)

Reeducare a limbajului -> Ortofonie

Referent

Dacă o unitate de discurs* X este folosită pentru a numi sau a desemna o oarecare „realitate" extralingvistică R, R este numit referentul (sau denotatul sau denotatum) lui X. Noţiunea de referent ţine deci de o semantică* extensională, care postulează o corespondenţă între semnificaţi* şi elementele „realului" (v. Referinţă/Referire). Principalul său defect ţine de existenţa a numeroşi X cărora pare contestabil, chiar imposibil, să li se atribuie un referent, fie pentru că aceştia nu au funcţia de a denumi obiecte (predicatul „a fi", d. ex.), fie pentru că exprimă un termen nedefinit, care nu poate fi identificat cu un element din domeniul realului („nimeni nu ignoră", „cine a venit?", „o pisică oarecare").

A. Berrendonner

(N. C.)

Referenţială (Funcţie —) -> Funcţie a limbajului

Referinţă/Referire

Generic, acest termen denumeşte orice raport stabilit între cuvinte şi lucruri. Majoritatea semanticilor* se bazează într-adevăr pe ideea banală că limbajul* are funcţia de a numi sau denumi o lume extralingvistică formată din obiecte şi stări

R

reainjai

referinţă/referi re

întîi tendinţa homeostatică a familiei pentru a ajunge, în mod paradoxal, la capacitatea de transformare.

A „ .,.,

A. Ruffiot

(N. C.)

Redirijat -» Activitate redirijată Reducere a trebuinţei -» Trebuinţă

Reducţionism

Tendinţă de a explica fenomene aparţinînd unui anumit nivel al realităţii cu ajutorul unor concepte sau legi care aparţin unui nivel considerat mai elementar. Această atitudine care s-a structurat la începutul secolului al XX-lea în raporturile între fizică şi chimie, de exemplu, devine repede un reproş formulat la adresa teoriilor inspirate de mecanicism*. într-adevăr, reducţionismul presupune mai întîi o concepţie ierarhică a fenomenelor, cu niveluri succesive; apoi, presupune că unul dintre niveluri poate fi studiat „demontînd" fenomenele din care este constituit şi a căror funcţionare este descrisă la nivelul inferior. Această epistemologie* aderă la credinţa într-o realitate ultimă a materiei, pe baza căreia s-ar

putea reconstitui toate nivelurile superioare de organizare: de exemplu, reducţionismul în biologie constă în a afirma că toate caracteristicile organismelor vii sînt de natură fizico-chimică şi deci că pot fi descrise complet datorită conceptelor fizicii şi chimiei; această teză, de cele mai multe ori înrudită cu mecanicismul, este contestată de vitalism*, care afirmă autonomia conceptelor şi fenomenelor biologice. în general, antireducţio-nismul susţine că, la fiecare nivel, componentele simple ale unui fenomen se combină pentru a produce o emergenţă*, adică un fenomen de natură diferită. Astfel, cînd componentele fizico-chimice se combină, apare viaţa.

Se consideră, în general, că reducţionismul se poate manifesta în două moduri diferite: în modul de a concepe realitatea şi raporturile fenomenelor între ele (reducţionism metafizic sau ontologic) sau în activitatea teoretică şi conceptuală, în dis-

cursul despre fenomene (reducţionism temologic). Primul mod este de cel multe ori implicit şi reproşat; al doilea "^ ori exprimat şi revendicat cu titlul de de ^ metodologic: astfel, abordările fizic "? mice ale vieţii au produs cercetări fructu™? în biofizică şi în biochimie, în psihologie, problema reducţionismului se pune în cadrul concepţiilor despre ra portul dintre corp şi spirit*. Monismul* materialist constă în a afirma că toate feno menele psihice sînt în mod fundamental de natură biologică sau fizico-chimică Astfel, „definiţia reductivă a unui termen psihologic ar cere specificarea condiţiilor biologice sau fizico-chimice necesare şi suficiente pentru apariţia caracteristicilor, stărilor sau proceselor mentale [...] pe care termenul le reprezintă" (C. Hempel 1966, p. 166).

Reproşul de reducţionism i-a fost adresat pentru prima dată lui J. Loeb, ca urmare a lucrărilor sale asupra tropismelor*, din 1899, în care susţine că poate fi explicat comportamentul organismelor superioare prin mecanismele care îl guvernează pe cel al organismelor inferioare (paramecii, de exemplu). De atunci, recursul la modelul* animal în psihologie a fost deseori considerat ca o formă de reducţionism. Pe de altă parte, behaviorismului* i se reproşează, în cadrul polemicilor sale cu mentalismul*, că vrea să reducă studiul fenomenelor psihice la cel al fenomenelor comportamentale.

De cele mai multe ori totuşi, se considera că psihologia este ameninţată cu reducerea de neurofiziologie*: întrucît organul gîn-dirii* este creierul, este posibil, demon-tînd piesă cu piesă acest organ, să se etaleze şi să se înţeleagă produsul său gîndirea. Susţinută continuu în cadrul materialismului, această teză identifica ev -nimentele mentale cu evenimente fizic „Identitatea între stările mentale şi s le fiziologice sau fizico-chimice ale, ierului se impune cu toată legitimii (J.-P. Changeux, 1983, p. 364). în sfîrşit, în sociologie, conceptele p ^ logiei pot fi instrumente de reducu

ză şi se explică în acest descrie' mene sociale prin raportare la in-caz fen° ţj în e\e şj la legile şi teoriile divizii imp ^ cornportamentele. care le exP p Parol

(N. C.)

r p (1983) L'homme neuronal, >CHTparis -Hempel C. (1966), Philoso-F?>a?NaturalScience, Prentice Hali, Englewood Wff Traducere (1972): Elements d'epistemo-P1" (irad. B. Saint-Sernin), Armând Colin, Paris.

Redundanţă

Desemnează, într-un mesaj*, caracterul superfluu al unei informaţii*, din cauză că a fost deja furnizată, sub o formă identică (repetiţie) sau diferită. O parte a unui mesaj redundant poate fi deci eliminată fără să existe o pierdere de informaţie, în teoria informaţiei, se poate exprima redundanţa R(X) a unui fenomen aleatoriu X prin R(X) = 1-I/Imax, în care I şi Imax sînt respectiv incertitudinile* reală şi maximă ale fenomenului respectiv. Acest coeficient variază între 0 şi 1: cînd incertitudinea reală (I) a unui fenomen aleatoriu* este foarte ridicată, fenomenul este foarte imprevizibil, redundanţa sa va fi în acest caz foarte slabă, la limita nulă. Dar cînd incertitudinea reală este foarte slabă, evenimentele sînt, în medie, foarte previzibile, redundanţa fiind atunci aproape de unitate, valoarea sa maximă. Dacă raţiuni economice dictează eliminarea redundanţei, aceasta constituie totuşi un factor de securitate în transmiterea unui mesaJ, o garanţie împotriva efectului degradam al zgomotului* sau al imperfecţiunj'or receptorului*. în limbile vii, de exem-P u. redundanţa este cea mai bună garanţie tia"'™ a 'rfnsmite sau a restabili informa-• e^actă în ciuda deformărilor canalului ae ^ansmisie.

A. El Ahmadi (N. c.)

sens este în Prezent f ixat

m do ^ l Cărui sens este în Prezent a Poziţii extreme ale sferei noţ

iunii:

1. a învăţa să redobîndeşti utilizarea funcţiilor specifice şi, în particular, a celor fizice;

2. a învăţa, prin constrîngere şi cu titlul de pedeapsă, să renunţi la reprezentările*, ha-bitus*-xx\ şi obişnuinţele prin care ţi-ai construit o semnificaţie* proprie a societăţii şi a lumii. Frecvent întrebuinţat încă la mijlocul secolului al XX-lea pentru a desemna tratamentul aplicat copiilor anormali sau inadaptaţi, termenul a fost eliminat din cauza încărcăturii sale corective, de intimidare şi înlocuit cu formulări mai eufemistice: educaţie specială*, pedagogie curativă etc. ,. ,.

(N. C.) Reeducare a limbajului ->• Ortofonie

Referent

Dacă o unitate de discurs* X este folosită pentru a numi sau a desemna o oarecare „realitate" extralingvistică R, R este numit referentul (sau denotatul sau denotatum) lui X. Noțiunea de referent ține deci de o semantică* extensională, care postulează o corespondență între semnificați* şi elementele „realului" (v. Referință/Referire). Principalul său defect ține de existența a numeroşi X cărora pare contestabil, chiar imposibil, să li se atribuie un referent, fie pentru că aceştia nu au funcția de a denumi obiecte (predicatul „a fi", d. ex.), fie pentru că exprimă un termen nedefinit, care nu poate fi identificat cu un element din domeniul realului („nimeni nu ignoră", „cine a venit?", „o pisică oarecare").

A. Berrendonner

(N. C.)

Referențială (Funcție —) -> Funcție a limbajului

Referință/Referire

Generic, acest termen denumeşte orice raport stabilit între cuvinte şi lucruri. Majoritatea semanticilor* se bazează într-adevăr pe ideea banală că limbajul* are funcția de a numi sau denumi o lume extralingvistică formată din obiecte şi stări

K

reflexologie

de lucruri. Faptul că se poate vorbi despre licorni şi despre cercuri pătrate arată la urma urmelor că aceşti referenți* nu sînt entități ale lumii „reale", ci mai curînd cunoştințe* culturale şi situaționale implicite, pe care vorbitorul le consideră dobîndite la un moment dat. Aceste reprezentări* constituie lumi posibile*. Cu toată rigoarea, numai ocurențelor speciale ale anumitor expresii (nume proprii, descrieri definite, deictici*) li se poate atribui un referent, care este în acest caz reperat chiar în cadrul procesului de enunțare* (referință actuală). în afara utilizării sale în discurs*, o unitate lingvistică* X nu mai are decît o referință virtuală: prin aceasta se înțelege ansamblul obiectelor care ar putea fi denumite de una sau alta dintre ocurențele sale (clasă* de denotație*). Proprietățile comune elementelor acestui ansamblu, adică condițiile pe care ele trebuie să le îndeplinească pentru a aparține acestei clase, constituie sensul* lui X. Această distincție tradițională între sens şi referință (Sinn sau Bedeutung, semnificat* sau denotat) are ceva tautologic, referința defi-nindu-se ca proiecția extensională a sen-sului, iar sensul ca ansamblul trăsăturilor distinctive* generate de referință. Această semantică nu reuşeşte de fapt să teoretizeze sensul şi se găseşte dezarmată față de tot ce nu referă (predicate*, expresii nedefinite). în afară de aceasta, cunoscînd numai concepte* şi obiecte, îi lipseşte fără îndoială recunoaşterea unui al treilea statut, cel de (proto)tip*: entități mixte, în acelaşi timp indivizi exemplari şi noțiuni ideale, acestea par să joace un rol fundamental în inferența* prin abducție.

A. Berrendonner

(N. C.)

Referință (Idei de —)

în psihopatologie, cînd un subiect atribuie o semnificație* personală unei remarce, unor evenimente care nu-1 privesc direct, se spune că prezintă idei de referință. Aceste idei de referință sînt considerate ca integrate în procesul de proiecție* în care ideile pe care subiectul şi le inspiră lui însuşi

J

sînt atribuite altora sau lumii exter' Ideile de referință se întîlnesc în psiho*!' în special în psihozele paranoice* dar^i*' pot fi, a minima, o componentă â tulh rarilor senzitive ale personalității "

A- Braconnier

(N. C.)

Reflex

Reacție* automată a unui efector (sau grup de efectori) muscular sau glandular la stimularea unui/unor anumit/anumiți receptor(i)*. Reflexul, noțiune care îşi are originea la Descartes, a cărui denumire se datorează lui T. Willis în 1682 şi a cărui primă descriere experimentală a fost făcută de R. Whytt în 1752, reprezintă, cel puțin în formele sale cele mai simple (cum este reflexul patelar, mişcarea bruscă a piciorului în față prin percutarea tendonului patelar), unitatea funcțională elementară a activității nervoase. Studiul minuțios al reflexelor, întreprins în special de C. Sher-rington la începutul secolului al XX-lea, pune în evidență totuşi integrarea* acestor unități în organizații funcționale mai largi, în care caracterul automat este nuanțat de procese modulatoare şi reglatorii de o mare finețe. Acestea nu funcționează mai puțin în controlul reflex al marilor funcții vegetative (cardio-vasculară, digestivă, respiratorie) decît în gestionarea posturilor* m a mişcărilor* musculaturii striate. Pe de aii parte, în analiza mişcărilor automate coir plexe, noțiunea de program motor* centn s-a substituit adesea celei de înlănțuire d reflexe din aproape în aproape. Reflexul a furnizat psihologiei un mo* asociaționist stimul-răspuns, util fara in doială analizei, dar simplificator, nu pen tru că ar reduce psihologicul la fiziol°«' " ci pentru că însăşi descrierea fiziolog_ ^ a activității reflexe nu mai autorizeaz^ astfel de concepție, aşa

cum s-a sem
mai sus. descria
Printre foarte numeroasele reflexe ^ de fiziologi, şi pentru care tratate le.^ ţionarele specializate furnizează £ clatura, unele îl interesează pe P . [r fie pentru că oferă un indiciu co
^T^re (reflexul de flexiune a la-eXPh un stimul nociceptiv, folosit ca reac-bC1 econdiţionată* în condiţionare*), fie "e " că ele intervin în mod semnificativ ^"funcţiile studiate (reflexul pupilar la ™" dificarea intensităţii luminoase), sau m° ca sînt revelatoare pentru anumite pen ale dezvoltării (reflexele lui Moro, e,'lui Rossolimo la sugar) sau pentru le-;iimi neurologice (semnul lui Babinski). Reflex condiţionat sau condiţional: expresie echivalentă cu reacţie sau răspuns condiţionat*, preferate astăzi (v. Condiţionare, Agăţare, Orientare, Psihogalvanic, Reflei)- M
(N. C.)
Are reflex. Organizarea reflexă cea mai elementară este constituită de conexiunea a două căi, o cale senzorială şi una efec-toare. Ansamblul formează un arc monosi-naptic, organizare care stă la baza reflexului miotatic sau de întindere. El cuprinde un receptor, fusul neuromuscular, o cale senzorială constituită de neuroni şi care furnizează terminaţii activatoare motoneuronilor localizaţi în cornul anterior al mă-duvei spinării* şi ai cărui axoni* formează sinapse numite plăci motorii, la nivelul fibrelor musculare ale muşchiului omonim. Extensia bruscă a tendonului sau contracţia fibrelor musculare ale fusului neuromuscular, prin activarea motoneuronilor gama, determină activarea motoneuronilor alfa şi o contracţie a ansamblului muşchiu-!"• Aceasta se opune întinderii impuse sau ajustează lungimea muşchiului la cea pe «re o iau fusele neuromusculare. Orga-n.'zarea motricitatii* comportă numeroase 'rcuite reflexe spinale mono- şi polisi-Ptice. Reflexele polisinaptice utilizează s"erneuroni ?J reţele* de neuroni inhibitori zorn-310"' Chlar la nivelul intrării sen" care nP!^adUVă Sau pe mai multe niveluri rm" o integrare coordonată a ras-
._.n
sumT flgrarc c°ordonată a râs-homo ! Xe comP'exe ale părţilor
donează C°ntralaterale ale corpului şi ac-P°sterin asupra membrelor anterioare, loare Şi a rotaţiei capului.
J Feger
(N. C.)
Reflex de apărare —> Apărare Reflex palpebral -> Palpebral
Reflex psihogalvanic -» Psihogalvanic (Reflex —)
Reflexiv
Raţionalismul* defineşte ca reflexive actele de cunoaştere care acced la adevărurile necesare. Psihologia reflexivă analizează condiţiile gîndirii cu ajutorul metodei autoobservaţiei, care le corelează cu activitatea subiectului*. Psihologia inteligenţei*, cu J. Piaget, distinge abstracţia reflectantă* de abstracţia empirică*: prima operează luînd ca punct de plecare rezultatul acţiunilor subiectului asupra obiectului, iar a doua pleacă de la proprietăţile obiectului. Caracterul reflexiv implică:
1. proiecţia datelor anterioare pe un nou palier;
2. reflexia care le reconstruieşte acolo sub formă de structuri mai bogate. într-un sens mai extensiv, gîndirea formală (de la 11 sau 12 ani) comportă un caracter reflexiv, deoarece ea este reprezentarea unei reprezentări a acţiunilor posibile.
E. Jalley (N. C.)
Reflexologie
Termenul este creat în 1917 de V. M. Be-hterev pentru a desemna studiul obiectiv al fenomenelor psihologice bazat pe convingerea că viaţa mentală şi conduita pot fi analizate în termenii reflexelor* condiţionate, ai stingerii* şi inhibiţiei*. Moştenită de la tradiţia carteziană şi de la fiziologia germană, reflexologia se bazează pe afirmaţia materialistă a medicilor ruşi ca I. Secenov, apoi mai ales I. Pavlov că spiritul* trebuie explicat în termeni fiziologici. Acesta este motivul pentru care această şcoală va primi sprijinul revoluţionarilor ruşi şi se va dezvolta rapid în Uniunea Sovietică, extinzîndu-se la patologie cu studiul nevrozelor* şi la psihologia diferentelor individuale.
L
K
reflexologie
de lucruri. Faptul că se poate vorbi despre licorni şi despre cercuri pătrate arată la urma urmelor că aceşti referenţi* nu sînt entităţi ale lumii „reale", ci mai curînd cunoştinţe* culturale şi situaţionale implicite, pe care vorbitorul le consideră dobîndite la un moment dat. Aceste reprezentări* constituie lumi posibile*. Cu toată rigoarea, numai ocurenţelor speciale ale anumitor expresii (nume proprii, descrieri definite, deictici*) li se poate atribui un referent, care este în acest caz reperat chiar în cadrul procesului de enunţare* (referinţă actuală). în afara utilizării sale în discurs*, o unitate lingvistică* X nu mai are decît o referinţă virtuală: prin aceasta se înţelege ansamblul obiectelor care ar putea fi

denumite de una sau alta dintre ocurenţele sale (clasă* de denotaţie*). Proprietăţile comune elementelor acestui ansamblu, adică condiţiile pe care ele trebuie să le îndeplinească pentru a aparţine acestei clase, constituie sensul* lui X. Această distincţie tradiţională între sens şi referinţă (Sinn sau Bedeutung, semnificat* sau denotat) are ceva tautologic, referinţa defi-nindu-se ca proiecţia extensională a sensului, iar sensul ca ansamblul trăsăturilor distinctive* generate de referinţă. Această semantică nu reuşeşte de fapt să teoretizeze sensul şi se găseşte dezarmată faţă de tot ce nu referă (predicate*, expresii nedefinite). în afară de aceasta, cunoscînd numai concepte* şi obiecte, îi lipseşte fără îndoială recunoaşterea unui al treilea statut, cel de (proto)tip*: entităţi mixte, în acelaşi timp indivizi exemplari şi noţiuni ideale, acestea par să joace un rol fundamental în inferenţa* prin abducţie.

A. Berrendonner

(N. C.)

Referinţă (Idei de —)

în psihopatologie, cînd un subiect atribuie o semnificaţie* personală unei remarce, unor evenimente care nu-1 privesc direct, se spune că prezintă idei de referinţă. Aceste idei de referinţă sînt considerate ca integrate în procesul de proiecţie* în care ideile pe care subiectul şi le inspiră lui însuşi

sînt atribuite altora sau lumii exteri Ideile de referinţă se întîlnesc în psiho *%' în special în psihozele paranoice*, dJ3*' pot fi, a minima, o componentă â tuil! rarilor senzitive ale personalităţii.

A- Braconnier

(N. c.)

Reflex

Reacţie* automată a unui efector (sa grup de efectori) muscular sau glandular la stimularea unui/unor anumit/anumiţi receptor(i)*. Reflexul, noţiune care îşi are originea la Descartes, a cărui denumire se datorează lui T. Willis în 1682 şi a cărui primă descriere experimentală a fost făcută de R. Whytt în 1752, reprezintă, cel puţin în formele sale cele mai simple (cum este reflexul patelar, mişcarea bruscă a piciorului în faţă prin percutarea tendonului patelar), unitatea funcţională elementară a activităţii nervoase. Studiul minuţios al reflexelor, întreprins în special de C. Sher-rington la începutul secolului al XX-lea, pune în evidenţă totuşi integrarea* acestor unităţi în organizaţii funcţionale mai largi, în care caracterul automat este nuanţat de procese modulatoare şi reglatorii de o mare fineţe. Acestea nu funcţionează mai puţin în controlul reflex al marilor funcţii vegetative (cardio-vasculară, digestivă, respiratorie) decît în gestionarea posturilor* şi a mişcărilor* musculaturii striate. Pe de altă parte, în analiza mişcărilor automate complexe, noţiunea de program motor* central s-a substituit adesea celei de înlănţuire de reflexe din aproape în aproape. Reflexul a furnizat psihologiei un modei asociaţionist stimul-răspuns, util fara îndoială analizei, dar simplificator, nu pentru că ar reduce psihologicul la fiziolog • ci pentru că însăşi descrierea fiz.1010^ ^ a activităţii reflexe nu mai autonzeanala, astfel de concepţie, aşa cum s-a sem

mai sus. descris1'

Printre foarte numeroasele reflexe ^ de fiziologi, şi pentru care trataţeie ţionarele specializate furnizeaza Iog. clatura, unele îl interesează pe P . în fie pentru că oferă un indiciu c

-""^entare (reflexul de flexiune a la-eXPi un stimul nociceptiv, folosit ca reac-be ^condiţionată* în condiţionare*), fie "6 u că ele intervin în mod semnificativ •^"funcţiile studiate (reflexul pupilar la ™ dificarea intensităţii luminoase), sau m°tru că sînt revelatoare pentru anumite pen ale dezvoltării (reflexele lui Moro, le lui Rossolimo la sugar) sau pentru leziuni neurologice (semnul lui Babinski). Reflex condiţionat sau condiţional: expresie echivalentă cu reacţie sau răspuns condiţionat*, preferate astăzi (v. Condiţionare, Agăţare, Orientare, Psihogalvanic, Reflexologie). M Richeue

(N. C.)

Arc reflex. Organizarea reflexă cea mai elementară este constituită de conexiunea a două căi, o cale senzorială şi una efec-toare. Ansamblul formează un arc monosi-naptic. organizare care stă la baza reflexului miotatic sau de întindere. El cuprinde un receptor, fusul neuromuscular, o cale senzorială constituită de neuroni şi care furnizează terminaţii activatoare motoneu-ronilor localizaţi în cornul anterior al mă-duvei spinării* şi ai cărui axoni* formează sinapse numite plăci motorii, la nivelul fibrelor musculare ale muşchiului omonim. Extensia bruscă a tendonului sau contracţia fibrelor musculare ale fusului neuromuscular, prin activarea motoneuronilor gama, determină activarea motoneuronilor a'fa şi o contracţie a ansamblului muşchiu-Ul- Aceasta se opune întinderii impuse sau ajustează lungimea muşchiului la cea pe care ° lau fusele neuromusculare. Organizarea motricitatii* comportă numeroase rcuite reflexe spinale mono- şi polisi-intem Reflexele Polisinaptice utilizează «meuroni şi reţele* de neuroni inhibitori

zonal at°ri> Chlar la niveIul intrării sen" care D ™ maduvă sau Pe mai multe nivel"ri PunsurikT °'nteSrare coordonată a răs-hortin 7 reflexe c°mplexe ale părţilor ţionea2ă COntralaterale ale corpului şi'ac-P°sterma aSUpra membrelor anterioare, loare Şi a rotaţiei capului.

J. Feger

(N. C.)
Reflex de apărare -> Apărare Reflex palpebral -> Palpebral
Reflex psihogalvanic —>• Psihogalvanic (Reflex —)
Reflexiv
Raţionalismul* defineşte ca reflexive actele de cunoaştere care acced la adevărurile necesare. Psihologia reflexivă analizează condiţiile gîndirii cu ajutorul metodei autoobservaţiei, care le corelează cu activitatea subiectului*. Psihologia inteligenţei*, cu J. Piaget, distinge abstracţia reflectantă* de abstracţia empirică*: prima operează luînd ca punct de plecare rezultatul acţiunilor subiectului asupra obiectului, iar a doua pleacă de la proprietăţile obiectului. Caracterul reflexiv implică:
1. proiecţia datelor anterioare pe un nou palier;
2. reflexia care le reconstruieşte acolo sub formă de structuri mai bogate. într-un sens mai extensiv, gîndirea formală (de la 11 sau 12 ani) comportă un caracter reflexiv, deoarece ea este reprezentarea unei reprezentări a acţiunilor posibile.
E. Jalley
(N. C.)
Reflexologie
Termenul este creat în 1917 de V. M. Be-hterev pentru a desemna studiul obiectiv al fenomenelor psihologice bazat pe convingerea că viaţa mentală şi conduita pot fi analizate în termenii reflexelor* condiţionate, ai stingerii* şi inhibiţiei*. Moştenită de la tradiţia carteziană şi de la fiziologia germană, reflexologia se bazează pe afirmaţia materialistă a medicilor ruşi ca I. Secenov, apoi mai ales I. Pavlov că spiritul* trebuie explicat în termeni fiziologici. Acesta este motivul pentru care această şcoală va primi sprijinul revoluţionarilor ruşi şi se va dezvolta rapid în Uniunea Sovietică, extinzîndu-se la patologie cu studiul nevrozelor* şi la psihologia diferentelor individuale.
R
reiuiare
oou i
Reflexologia este uneori numită psihologie de reacţie: într-adevăr, Secenov, de exemplu, folosea termenul reflex în sensul foarte general de reacţie a unui muşchi la un eveniment imediat precedent.
” ”
F. Parot
(N. C.)
Refulare
Mecanism de apărare* fundamental descris mai întîi de S. Freud în isterie* în relaţie cu teoria sa asupra seducţiei*, este operaţia prin care subiectul respinge sau păstrează în inconştient gînduri, imagini sau amintiri legate de sexualitate. Pentru S. Freud, esenţa sa nu constă decît în aceea că îndepărtează şi menţine la distanţă de conştient reprezentări şi nu afecte care nu pot fi decît reprimate. Din punct de vedere topic*, aceste reprezentări, care constituie refulatul, sînt atrase de alte reprezentări preexistente, un fel de nuclee inconştiente pe care S. Freud a ajuns să le considere ca fiind refulatul originar, presupunînd prin urmare o primă etapă ipotetică, refularea originară. în raport cu aceasta, refularea propriu-zisă este o refulare secundară. (Refularea în sens re-strîns nu este decît al doilea timp al refulării în sens larg care comportă un al treilea timp, întoarcerea refulatului sub formă de simptome*, vise*, acte ratate* etc.) In timpul primei faze a refulării care nu poate fi cunoscută decît prin efectele sale, „preluarea în conştient este refuzată reprezentantului psihic (reprezentant-reprezen-tare) al pulsiunii. Acesta este însoţit de o fixaţie: reprezentantul corespunzător subzistă din acel moment fără o modificare posibilă şi pulsiunea rămîne legată de el" (S. Freud, 1915, p. 191). Această primă refulare, care s-ar putea datora unor cantităţi prea mari de excitaţie şi efracţiei protecţiei la excitaţie*, este constituită şi menţinută exclusiv de con-trainvestire*, atunci cînd i se adaugă retragerea investirii preconştiente* în refularea secundară.
Refularea trebuie într-adevăr să fie menţinută prin contrainvestiri* permanent sus-
ceptibile de a fi reinvadate de elementele pulsionale refulate, de unde relaţia strînsă între refulare şi întoarcerea refulatului şi jocul complex de dezinvestiri*, reinve-stiri* şi contrainvestiri. Din punct de vedere dinamic, aspiraţia pulsiunii* la satisfacţie, departe de a genera plăcerea, suscită neplăcerea şi angoasa* în măsura în care ea ameninţă eul, de-terminînd din această cauză apărarea, de unde în cel mai înalt grad refularea.
B. Brusset
(N. C.)
• Freud S. (1915), „Die Verdrăngung", Ge-sammelte Werke, Imago, Londra. Traducere (1952): „Le refoulement" (trad. J. Altounian, A. Bourguignon, P. Coteţ, A. Rauzy), în CEuvres Completes, XIII, PUF, Paris.
Refulat -> Refulare

Refuz
Refuzul este un mecanism originar de apărare* în faţa realităţii exterioare, care constă într-un refuz al subiectului de a recunoaşte realitatea unei percepţii traumatizante, mai ales pe aceea a absenţei penisului la femeie. într-un sens mai larg, refuzul este o operaţie defensivă a cărei funcţie constă în menţinerea în afara cîmpului conştiinţei a percepţiilor, gîndurilor şi sentimentelor contradictorii şi incompatibile unele cu celelalte.
Dintr-un punct de vedere mai specific, este considerat ca manifestarea unei respingeri radicale în ceea ce priveşte realitatea castrării. Dacă o castrare este concepută ca un complex centrat pe fantasma* care vine să aducă un răspuns la enigma pe care o pune în faţa copilului diferenţa anatomică a sexelor, refuzul constă într-o respingere a unui element fondator şi esenţial al realităţii umane. După S. Freud, el reprezintă la adult punctul de plecare al unei psihoze*, dar se regăseşte ca un mod de apărare predominant şi la fetişist, ca şi la psi-hotic. Se referă la realitatea exterioară, spre deosebire de refulare*.
A. Braconnier
(D. S.)
661
reglare
R
Regenerare
Capacitate de reconstrucţie a neuronului* sau a unei părţi a acestuia după leziune, traumatism sau regresie din motive funcţionale. Regenerarea neuronală după leziune este posibilă în sistemul nervos* periferic adult, cu condiţia ca însuşi corpul celular să nu degenereze. Această regenerare implică, în cazul nervilor mielini-zati, o interacţiune cu celulele lui Schwann prin intermediul factorilor neurotrofici* şi de adeziune. în sistemul nervos central adult, regenerarea este în general practic inexistentă, deşi cîteva sisteme neuronale specifice, precum sistemele monoami-nergice, sînt capabile de o regenerare limitată. Această absenţă a regenerării nu pare să se explice prin proprietăţile specifice neuronilor centrali înşişi. într-adevăr, aceştia sînt capabili să se regenereze în anumite condiţii speciale. Astfel, în timpul prezentării, sub formă de grefe intracere-brale, a tecilor nervilor periferici, axonii tăiaţi în momentul implantării pot penetra în interiorul acestei teci şi pot creşte acolo. Absenţa regenerării în sistemul nervos central adult ar fi deci în relaţie cu un mediu înconjurător nonpermisiv. Diferiţi factori pot explica această nonpermisivitate: de exemplu, apariţia, în timpul unei leziuni centrale, a unei reacţii gliale* care formează un ţesut cicatricial impenetrabil pentru axonii în curs de regenerare. Un alt factor este modificarea proprietăţilor celulelor gliale în cursul ontogenezei*. Aceste celule, care stimulează şi dirijează creşterea neuritelor în timpul dezvoltării*, pierd această proprietate o dată ce dezvoltarea sistemului nervos s-a încheiat şi pot do-Mndi chiar proprietăţi care acţionează în sensul opus, de exemplu, prin molecule de suprafaţă asupra oligodendrocitelor. Caracterul nonpermisiv al matricei extra-celulare, în special absenţa moleculelor Prezente în timpul ontogenezei, ar fi de asernenea implicat în absenţa regenerării. J.-P. Herman
(N. C.)
Regionalism -» Dialect
Registru de limbaj
Conform corelaţionismului sociodialectal naiv profesat mai ales de manualele şcolare (stabilirea unei corespondenţe directe între statutul social al locutorului* şi „nivelul său de limbă"), toate variantele limbii s-ar ordona pe o singură scală ale cărei grade, numite în termeni axiologici (popular, familiar, standard sau curent, susţinut), ar constitui fiecare un subcod omogen, numit registru. Fiecare registru ar fi adecvat unei clase de situaţii ale vorbirii, chiar unui statut precis în ierarhia socială, care i-ar impune utilizarea. Stabilirea acestei corespondenţe normative şi simpliste este continuu dezmiţită de co-ocurenţa variantelor eterogene în acelaşi discurs* şi de faptul că multe variante nu comportă nici o conotaţie sociologică (v. Variaţie
polilectală si Uz). , „
A. Berrendonner
(N. C.)
Registru vizuospaţial -» Lucru (Memorie de—)
Reglator -» Mediator
Reglare
Reglarea este, alături de finalitate* sau te-leonomie*, una dintre categoriile caracteristice maşinilor cibernetice* (sub acest aspect n-am putea s-o identificăm decît cu noţiunea de cauzalitate circulară). Activitatea de reglare n-are într-adevăr sens decît prin raportare la o valoare-ţintă, înscrisă în mod natural sau artificial în structura acestor maşini. Această activitate comportă două dispozitive: un compara-tor-evaluator care evaluează diferenţa între starea actuală a sistemului cibernetic şi valoarea-

ţintă şi o aparatură care permite să se reducă sau să se anuleze această diferenţă.
Noţiunea de reglare este trecută de la tehnologia mecanică la fiziologie la sfîrşitul secolului al XlX-lea (cu C. Bernard pentru care viaţa unui organism rezultă dintr-o „continuă şi delicată compensare stabilită parcă de cea mai sensibilă balanţă"). Dez-
reglare proactivă

voltarea teoriilor informaţiei* şi comunicării, crearea ciberneticii ca disciplină transdisci-plinară i-au conferit valoarea generală. In psihologie, noţiunea de reglare a fost folosită de P. Janet pentru a caracteriza sentimentele ca acceleratori sau frîne ale acţiunii. O găsim de asemenea la Şcoala de la Palo-Alto (terapie sistemică*). Pentru J. Piaget, reglările cognitive, prelungire pe plan psihologic a reglărilor biologice, sînt concepute ca unul dintre mecanismele centrale prin care se construiesc şi se conservă sistemele cognitive ca totalitate echilibrată. Pe acest plan, valoarea-ţintă este conservarea mutuală a totalităţilor (schemă* sau regrupare de scheme de acţiune) şi a părţilor lor, cît şi echilibrul între asimilare* şi acomodare* în relaţia subiect-obiect. Operaţiile psihologice logico-matematice sînt considerate din acest punct de vedere ca reglări perfecte în măsura în care efectul lor poate fi anulat cu ajutorul operaţiei inverse. , r „
(N. C.)
Reglare proactivă
J. Piaget a introdus acest termen în 1967 pentru a caracteriza, pe planul reglărilor* biologice şi cognitive, nu numai aspectul stabilizator al anumitor compensări* corectoare de erori sau de abateri în raport cu valoarea-ţintă, ci şi aspectul lor constructiv şi prin urmare precorecţiile viitoarelor erori sau insuficienţele reluării viitoare a ciclului organic sau a ciclului acţiunii. Pe terenul reglărilor cognitive, aceasta se traduce prin faptul că subiectul, luînd act de defectele acţiunii sale, o reorganizează, o diferenţiază, o coordonează cu alte acţiuni sau o integrează într-un nou sistem de acţiuni (sau de operaţii) în aşa fel încît perturbarea iniţială este anulată
dinainte.
J.-J. Ducret
(N. C.)
Reglare retroactivă
Pentru J. Piaget, reglările* neautomate se disting de mecanismul de corecţie (pe care-1 găsim, d. ex., în reglatorul lui Watt) prin caracterul lor activ şi posibil reorga-
nizator şi constructiv al sistemului biologic sau cognitiv în ansamblu. în termenii autorului şi rămînînd pe planul psihologic, astfel de reglări comportă în consecinţă un aspect retroactiv (întoarcerea la acţiunea trecută) şi un aspect proactiv* (modificarea acestei acţiuni pentru a atinge scopul propus). Mişcarea retroactivă a reglării constă deci în această reluare a acţiunii trecute în scopul modificării sale sau chiar în scopul integrării sale conservatoare în sistemul
de curînd lărgit. , , „
J.-J. Ducret
(N. C.)
Reglare socială
Toate interacţiunile umane se înscriu într-un context social care le supune unor principii normative şi unor coduri destinate să le conţină realizările în cadrul unui sistem sau al unei organizări structurate şi finalizate. Existenţa regulilor convenţionale şi funcţionale de natură socioculturală asigură regularitatea comportamentelor şi influenţează strategiile adaptative ale actorilor sociali. Aceştia sînt conduşi să înscrie relaţia lor, participarea lor şi comunicarea* lor în ritualuri ale raporturilor sociale convenite prin jocuri de rol* instituite. Respectarea lor facilitează apartenenţa la orice organizare. Orice derogare antrenează reacţii, variabile după natura regulilor nerespectate, care pot merge de la reprobare la excludere. Reglarea conduitelor trimite iniţial la exerciţiul controlului educativ asupra proceselor de socializare* responsabile de integrarea indivizilor. Acesta are în vedere influenţa morală reglatoare (A. Comte) şi participă la obligaţia, dar şi la dezirabilitatea obiectivelor preconizate (E. Durkheim) de grupurile* primare şi de instituţiile normative. Reglarea conduitelor rezultă din forţa legăturilor care unesc individul cu societatea prin intermediul relaţiilor interpersonale care contribuie la elaborarea identităţii sale sociale* valorizate, într-un model operatoriu, se consideră că respectarea regulilor socializării variază cu intensitatea a patru dimensiuni ale legăturii sociale: ataşamentul, angajarea, investirea şi credinţa. Din punct de

regresie
vedere psihodinamic*, reglarea conduitelor sociale trece prin negocierea şi tranzacţia modalităţilor de schimburi şi de reciprocitate, cît şi prin recunoaşterea alegerii, a drepturilor, a puterii şi iniţiativelor personale, care influenţează şi schimbă sistemele de regularităţi reînnoind mizele

sociale. , _ ,
J. Selusse
(N. C.)
Reglare (Şedinţă de —)
Un seminar de formare psihologică cuprinde în general mai multe activităţi în grup* mic: grup T.*, jocuri psihodrama-tice*, ateliere pe probleme umane concrete. Şedinţele de reglare reunesc animatorii, observatorii, participanţii într-un grup mare în scopul de a confrunta experienţele diferitelor grupuri mici şi de a face comune sentimentele şi problemele trăite în seminar. Filozofia subiacentă derivă din cibernetică*: seminarul trebuie să se autoregleze suscitînd treptat un feed-back* asupra funcţionării sale. într-o concepţie mai psihanalitică a acestor seminarii, şedinţele de reglare devin şedinţe de grup mare, în care participanţii trăiesc o regresie mai importantă decît în restul seminarului şi în care fantasmele de destrămare* au ocazia să se exteriorizeze în contrapartidă la iluzia grupală* căutată în grupurile mici.
D. Anzieu
(N. C.)
Regresie
In sensul său general, frecvent adoptat de Ştiinţele sociale, acest termen desemnează un recul, o întoarcere înapoi, şi se opune celui de progresie. In biologie, regresia (ontogenetică sau filetică) este un proces de întoarcere, prin atrofie, la o formă asemănătoare în aparenţă celei dintr-un stadiu anterior de dezvoltare*. Regresia unui organ prin degenerescentă* sau moarte celulară constituie •n anumite cazuri o fază normală de dezvoltare, organele atrofiate lăsînd locul unor ?rgane mai evoluate. ’n psihanaliză*, termenul regresie desem-nează un tip de mecanism de apărare* şi
este utilizat în cadrul interpretării* unei mari varietăţi de simptome* psihopatologice. S. Freud menţionează în special regresia libido*-ului, regresia ego-ului şi regresia obiectală.
în Interpretarea visului, acelaşi autor propune o clasificare şi distinge trei forme generale: regresia topică, specifică visului* sau halucinaţiei*, care deplasează funcţionarea vieţii psihice din lumea activităţilor conştiente într-o lume imaginară şi care supune în consecinţă reprezentările psihice legilor inconştientului*; regresia formală, corelativă celei dintîi, care desemnează modificările de structură ale reprezentărilor* prin efectul acestei deplasări (pierderea coerenţei temporale şi logice); regresia temporală, sau revenirea la un mod de funcţionare psihică mai simplu, caracteristic unui stadiu anterior al dezvoltării psihologice (repetiţia* conduitelor de supt, enurezis* etc). Pe baza definiţiei acestei ultime forme, termenul regresie este în general (şi abuziv) folosit în limbajul vulgarizat al psihologiei („recădere în copilărie").
în alte curente ale psihologiei, acest termen este folosit mai liber pentru a denumi apariţia diferitelor forme de comportamente „noi", în special sub efectul unei emoţii* puternice sau al unui traumatism. Conform propunerii lui K. Lewin, modificarea este calificată drept retrogresie cînd acest comportament nou este cu certitudine caracteristic unui stadiu* de dezvoltare anterior al individului, dar nu poate fi considerat mai primitiv sau mai puţin adaptat (retrogresia este în general trecătoare); ea este calificată drept regresie atunci cînd comportamentul nou, fie că a fost produs sau nu în istoria anterioară a individului, este indiciul unei organizări comportamentale mai primitive şi mai puţin adaptate.
Lege a regresiei. Desemnează, în psihologia cognitivă, procesul prin care amintirile stocate în memorie* sînt pierdute într-o ordine inversă celei în care au fost achizi-
ţiOnate- J.-P.Bronckart
(N. C.)
R
regrupare
664
.
în statistică, acest termen este datorat lui F. Galton care, studiind relaţia între talia copiilor şi talia părinţilor lor, voia să vadă în ce măsură talia copiilor marca o revenire, o regresie spre talia medie a „rasei" cînd aceea a părinţilor se îndepărtează de aceasta. Fiind date două variabile x şi y, se numeşte curbă de regresie a lui y în raport cu x locul mediilor distribuţiilor parţiale ale lui y la x constant. Această curbă materializează, în medie, dependenţa variabilei y în funcţie de variabila x. Regre-sia este numită liniară cînd curba de regresie este o dreaptă. Această dreaptă de regresie are ecuaţia y = a + bx şi coeficienţii a şi b sînt obţinuţi prin metoda celor mai mici pătrate*. Analiza regresiei este studiul regresiilor anumitor variabile sau grupuri de variabile în raport cu alte variabile sau grupuri de variabile. Cele dintîi sînt numite variabile de explicat, următoarele variabile explicative.
P. Bonnet şi H. Rouanet
(N. C.)
Regrupare

Ansamblu al reacţiilor colective, agresive şi de avertisment, prin care un grup ocazional, mono- sau plurispecific, hărţuieşte un prădător* potenţial. Păsări (corbi, rîn-dunele, codobaturi, grauri) care reperează o pasăre de pradă în tranzit pe cer se adună într-un stol compact care evoluează cît mai aproape de aceasta din urmă, chinuind-o cu pseudoatacurile lor pînă cînd le părăseşte zona. O pasăre care detectează o răpitoare în repaus se apropie de ea agitîn-du-se şi ţipînd şi îşi regrupează congenerii şi vecinii; această hărţuială neîncetată incită adesea prădătorul potenţial să se îndepărteze, urmărit la intervale mari de noi grupări. Caracterul colectiv al acestei agresiuni diminuează riscurile individuale de reacţie agresivă a răpitoarei: efectul de confuzie al acestei mase care evoluează de jur împrejur şi se agită o împiedică să-şi aleagă o victimă. Regruparea face apelul congenerilor, informîndu-i pe cei care sosesc asupra localizării pericolului şi, poate, îi iniţiază în legătură cu caracteristicile
sale pe tinerii neexperimentaţi; ea descurajează fără îndoială şi pe răpitoare, sem-nalîndu-i că este detectată. Comportamente analoage au fost observate la maimuţe care agresează carnivore şi la rozătoare care
hărtuiesc şerpii.
J.-C. Ruwet
(N. C.)
Regulă de abstinenţă -> Regulă fundamentală
Regulă de nonomisiune -> Regulă fundamentală
Regulă de producţii
Structură generală de forma „membru stîng —> membru drept", folosită în gramaticile* formale pentru a reprezenta transformările lanţurilor de caractere. în psihologie, ea este folosită în anumite modele de reprezentare* a cunoştinţelor*, în care este prezentată în felul următor: DACĂ <condiţii> ATUNCI <concluzii>. O astfel de regulă poate fi aplicată („înainte") dacă partea sa <condiţii> este verificată; ea poate fi folosită („în urmă") în cazul urmăririi unui scop corespunzător părţii sale <concluzii>, pentru a determina noi sub-scopuri corespunzătoare verificării părţii
sale <concluzii>. ,, „
M. Baron
(N. C.)
Regulă de restituire
Una dintre cele trei reguli fundamentale ale activităţii psihanalitice în situaţie de grup*. Primele două reguli (regula de asociaţie liberă* şi regula de abstinenţă*), comune psihanalizei individuale şi grupale, organizează situaţia psihanalitică pe dimensiunea transferului*. Regula de restituire, specifică situaţiei de grup, îşi propune sa readucă în cîmpul şedinţelor schimburile pe care participanţii le au între ei în afara şedinţei, cînd aceste schimburi privesc relaţiile lor în grup. R ~
(N. C.)
Regulă fundamentală
Regula fundamentală care instaurează situaţia psihanalitică („Vorbiţi") cuprinde

două aspecte: regula de asociaţie liberă* a ideilor: „Vorbiţi liber" şi regula de abstinenţă* : „în relaţiile dv. cu psihanalistul, nu puteţi decît să vorbiţi". Simetric acestei duble reguli stabilite pentru pacient, o regulă dublă se referă la psihanalist: atenţie de asemenea flotantă care răspunde primului aspect; neutralitate binevoitoare care răspunde celui de-al doilea. Primul sistem de interacţiune a pacientului cu psihanalistul (asociaţii libere, atenţie flotantă) organizează cercetarea şi comunicarea semnificaţiilor inconştiente. Al doilea (abstinenţă, neutralitate) este un sistem de protecţie la excitaţie*. Suspendînd descărcarea prin acte, el protejează pe fiecare din cei doi interlocutori de eventualele treceri la act ale celuilalt şi deviază spre gîndirea verbală accesul pulsional activat de exprimarea liberă a gîndurilor, sentimentelor, dorinţelor. Regula de asociaţie liberă se formulează în general: „Spuneţi ceea ce se prezintă rînd pe rînd spiritului dv." (şi nu „Spuneţi ce vă trece prin cap"). Caracterul ei paradoxal („Trebuie să vorbiţi liber") a fost subliniat. Regula de nonomisiune este o variantă a acestei reguli enunţată la negativ: „Vorbiţi despre tot ce vi se prezintă fără să omiteţi nimic, oricare ar fi motivele dv. raţionale, morale sau estetice pentru a le trece sub tăcere". Evident, este imposibil să se respecte această regulă ă la lettre; ea indică o atitudine de spirit. Regula de abstinenţă este exprimată uneori sub formă de interdicţii speciale după tipurile de pacienţi şi momentele curei; psihanalistul invită pacientul să se abţină, de exemplu, să-1 întîl-nească în afara şedinţelor, sau să înmulţească lecturile din lucrări psihanalitice sau să ia decizii importante cîtă vreme psihanaliza sa nu este destul de avansată; sau să facă abuz de medicamente, de droguri etc. dăunătoare autenticităţii asociaţiilor libere. Acestea sînt situaţii extreme la care Psihanalistul nu recurge decît în lipsa unei Wterpretări reuşite a rezistenţei subiacente a pacientului. Regula de abstinenţă instalează frustrarea* necesară dezvoltării procesului

psihanalitic.
D. Anzieu
(N. C.)
Regulă lingvistică
Enunț metalingvistic (v. Metalimbaj) care exprimă într-o manieră în general echivocă, semiconstatativa, semideontică un fapt de gramatică*, de ortografie*, de uz* etc. considerat general şi deci mai mult sau mai puțin restrictiv.
Gramaticienii şi filozofii limbajului au fost multă vreme împărțiți în anomaliști şi ana-logiști; unii vedeau în limbile naturale* colecții de cazuri particulare lipsite de raționalitate comună şi care sfidează orice sistematizare; ceilalți credeau dimpotrivă că ele sînt sisteme stabile, compuse din regularități imanente. Lingvistica* structurală a secolului al XX-lea a acordat un loc fiecărui punct de vedere, făcînd distincția între limbă şi vorbire*: în limbă sînt grupate regularitățile considerate stabile şi comune tuturor, care formează un sistem şi pot constitui obiect de modelare; în vorbire sînt plasate anomaliile empirice, excepțiile şi abaterile individuale, tratate ca devieri patologice sau accidente de performanță* şi socotite inexplicabile. Această împărțire ideală şi oarecum normativă se izbeşte de constatarea unei diversități empirice: regulile cu adevărat comune se reduc la puțin în raport cu disensiunile între locutori*, şi luînd în considerare ezitările pe care le prezintă discursul* fiecăruia, pare exclus ca acesta să poată fi considerat produsul unui sistem de reguli absolute. Recunoaşterea variațiilor polilectale* ne face să credem că alături de reguli stricte (ex.: „în franceză, articolul precedă substantivul"), există de asemenea în limbile naturale nonreguli (operații nedeterminate pe care subiecții care encodează trebuie să le specifice în momentul utilizării, prin para-metraj, generînd astfel multiple variante libere) şi metareguli (strategii de utilizare în context* care impun fiecărei variante condiții de ocurență finalizate pragmatic). A. Berrendonner
(N. C.)
Reinvestire -» Investire
relativ
666
Relativ
în opoziție cu absolut* sau cu intrinsec, se spune despre o valoare exprimată prin comparație cu o dată de referință: pragul diferențial* nu corespunde unei mărimi absolute, ci unei mărimi relative, o fracțiune sau o proporție a valorii etalonului*. Frecvență relativă: frecvență* exprimată printr-o proporție, un procentaj din efectivul total, în opoziție cu frecvența absolută.
M. Richelle
(N. C.)
Relativism lingvistic
Noțiune care trimite la ipoteza conform căreia structurile (sintactice sau semantice*) ale unei limbi ar avea un efect asupra organizării şi funcționării cognitive a subiecților vorbitori; fiecare limbă avînd, alături de anumite trăsături universale (v. Universalii lingvistice), un ansamblu de proprietăți specifice, organizarea cognitivă a subiecților ar fi corelată cu (dependentă de) aceste proprietăți specifice. în tradiția occidentală, organizarea limbii a fost concepută mai întîi ca un reflex al organizării lumii (Aristotel), apoi ca o manifestare directă a operațiilor logice ale gîndirii (Port-Royal). Totuşi, încă din secolul al XlX-lea, autori ca W. von Hum-boldt şi A. Schleicher semnalaseră existența corespondențelor între caracteristicile limbilor şi „calitățile" mentale şi culturale ale popoarelor care le vorbesc. La începutul secolului al XX-Iea, această analiză va fi reluată şi dezvoltată de E. Sapir (1921) şi B. L. Whorf (1956), care vor formula ipoteza relativismului lingvistic („ipoteza Sapir-Whorf"). Aşa cum au arătat studiile comparative ale limbilor amerindiene şi europene, organizarea sintactică şi semantică a limbilor este mult mai diversă decît se crezuse pînă atunci; în afară de aceasta, aşa cum arăta antropologia* la începuturile ei, sistemele culturale sînt ele însele variabile şi relative. Se punea, în consecință, problema relațiilor între organizarea lingvistică, organizarea culturală şi organizarea cognitivă.
Pentru E. Sapir, limbajul este o instituție socioculturală; el reflectă în mod necesar anumite aspecte ale culturii grupului şi această dependență se manifestă esențial-mente pe planul lexicului*. Aceste particularități lexicale exercită la rîndul lor o influență asupra anumitor operații cognitive, în special asupra percepției* şi a memoriei*. Poziția lui B. L. Whorf este mai radicală; ea postulează un veritabil determinism lingvistic. Pentru acest autor, limbajul este pe locul întîi şi mediul fizic şi cultural n-ar fi decît haos fără intervenția lui; caracteristicile lexicale şi sintactice ale limbii sînt cele care fasonează ideile, care orientează percepția şi celelalte activități mentale şi care determină, în sensul strict al termenului, viziunea noastră despre lume.
Verificările experimentale ale acestei ipoteze rămîn puține la număr şi greu de interpretat (E. Lenneberg, 1967). Nu există o demonstrație clară a unei influențe a organizării sintactice; cît despre

lexic, se pare că poate exercita o influenţă asupra sarcinilor de memorare (v. Memorie semantică), dar nu asupra sarcinilor de percepţie. v' J.-P. Bronckart
(N. C.)
• Lenneberg E. H. (1967), Biolugical Foun-dations of Language, Wiley, New York. — Sapir E. (1921), Language, Harcourt, Brace şi World, New York. Traducere (1953): Le lan-gage (trad. S. M. Guillemin), Payot, Paris. — Whorf B. L. (1956), Language, Thought and Reality, M.I.T. Press, Cambridge. Traducere (1969): Linguistique et anthropologie (trad. C. Cârme), Denoel, Paris.

Relaţie de obiect

Termen psihanalitic care desemnează legăturile interumane, adică relaţiile subiectului cu persoanele iubite sau urîte cu care se află în interrelaţie. Această noţiune globală şi totalizatoare, care apare ca o concluzie imediată a examenului clinic, se dovedeşte a fi o analiză complexă, în măsura în care relaţiile de obiect observabile rezultă dintr-o întreagă organizare pe care numai metapsihologia* o poate explica-

---

teoria pulsiunilor*, a fantasmei*, a con-flictualităţii intrapsihice, a instanţelor* personalităţii psihice. Referirea la psihopatologie pe de o parte, la teoria psihanalitică a stadiilor* dezvoltării libidinale, pe de altă parte, permite descrierea tipului de relaţie de obiect: relaţie de obiect obsesională, melancolică, orală, anală etc. Foarte puţin frecventă sub pana lui S. Freud, noţiunea de relaţie de obiect a fost utilizată mai frecvent în funcţie de accentuări diferite în diversele curente ale psihanalizei. Anumiţi psihanalişti englezi, uneori consideraţi ca reprezentanţi ai şcolii numite a teoriei obiectale (M. Balint, W. Fairbairn, M. Gunthrip, M. Brierley, C. Rycroft şi într-o anumită măsură D. Winnicott), au pus accentul pe dubla referinţă la realitatea psihică şi la realitatea exterioară, în timp ce M. Klein şi autorii kleinieni au centrat teoria pe relaţiile de obiect fantasmatice din lumea interioară. Această diferenţă, care ilustrează ambiguitatea noţiunii de relaţie de obiect, este semnificativă pentru dubla dimensiune a conceptului de obiect în psihanaliză: obiectul sinelui şi obiectul eului.
B. Brusset
(N. C.)

Relaţie medic-bolnav

Alături de competenţa sa profesională, atitudinile personale ale medicului faţă de bolnav şi reacţiile sale la atitudinile acestuia joacă un rol important pentru a-1 ajuta (sau a-1 bloca) în stabilirea diagnosticului Şi în transmiterea încrederii în tratament. Este de dorit ca medicul generalist să se intereseze nu numai de boală, ci să ţină seamă de bolnav ca persoană. Instruirea în psihologia medicală fiind foarte limitată şi puţin eficientă în timpul studiilor medicale, psihanalistul englez M. Balint a introdus grupuri, numite grupuri Balint*, Pentru a sensibiliza pe medicii generalişti la propriile lor probleme psihologice şi la cele ale pacienţilor lor.
D. Anzieu
(N. C.)

relaţii intergrupale

Relaţii interemisferice

Emisferele* cerebrale sînt legate reciproc între ele prin fibre de asociere numite co-misurale care iau naştere şi se proiectează la nivelul cortexului*; fiecare regiune cerebrală este astfel conectată cu omologul său contralateral. Aceste fibre de asociere sînt regrupate la nivelul unei voluminoase structuri anatomice: corpul calos, şi la nivelul unei formaţiuni mult mai modeste: comisura* albă anterioară. Există de asemenea o interconexiune între părţile posterioare ale celor doi hipocampi. Conceptul de relaţii interemisferice poate fi totuşi folosit în afara oricărei referiri anatomice pentru a explica partajul funcţional şi transferul proceselor repartizate între fiecare
emisferă cerebrală.
J.-L. Signoret
(N. C.)

Relaţii intergrupale

Multă vreme limitată la studiul discriminării prin analiza stereotipurilor* pe care membrii unui grup le pot avea faţă de un alt grup (stereotipuri intersexe, d. ex.), cercetarea raporturilor între grupurile sociale s-a reînnoit după 1950 în patru direcţii:
1. mai întîi, specialiştii şi-au pus întrebări cu privire la posibilităţile de a reduce discriminările intergrupuri prin punerea în contact a membrilor diferitelor grupuri susceptibili să amelioreze relaţiile şi să reducă prejudecăţile;
2. faptul că a luat în considerare situaţiile de competiţie* sau de cooperare* intergrupuri 1-a făcut pe M. Sherif (1966) să afirme că comportamentele de discriminare sînt legate de conflicte de interese şi că discriminarea şi ostilitatea care rezultă din ele pot fi reduse prin evidenţierea obiectivelor comune;

3. teoreticienii categorizării sociale* au insistat, pe de altă parte, asupra proceselor cognitive* (consecință a activității de cate-gorizare) şi motivaționale (construcția unei identități pozitive) care guvernează relațiile intergrupale (discriminare față de extragrup*, favoritism față de intragrup*). Mai recent, psihologii sociali s-au angajat în studiul consecințelor asimetriei în re-
relații umane
lațiile intergrupale (raport de dominare in-tergrup). în toate cazurile, studiul poate conduce la trei niveluri interdependente: comportamentele*, reprezentările*, evaluările (W. Doise, 1976); 4. în sfîrşit, anumiți teoreticieni ai cogni-ției sociale* s-au străduit să arate că fenomenul stereotipiei putea ține de procesul cognitiv mai general de corelație iluzorie stabilită între trăsăturile sau comportamentele minoritare şi caracteristicile sociale sau ideologice minoritare.
ERSOC
(N. C.)
• Doise W. (1976), L' articulation psychosocio-logique et Ies relations entre groupes, De Boeck, Bruxelles. — Sherif M. (1966), In Common Predicament. Social Psychology of Intergroup Conflict and Cooperation, Houghton Mifflin, Boston.
Relații umane
Conform Şcolii relațiilor umane, apărută din studiile desfăşurate de E. Mayo la uzina Hawthorne a Western Electric Com-pany între 1920 şi 1940, relațiile umane (în particular cele intragrupale, intergrupale şi ierarhice) sînt determinanți importanți ai performanței şi ai satisfacției* în muncă, la muncă individul acționînd înainte de toate ca membru al unui grup (cu propriile sale norme de comportament, de solidaritate, de leadership*). Dacă această şcoală constituie unul dintre fundamentele teoriilor organizaționale, ea a fost foarte criticată pe plan metodologic şi deontologic, în special de curentul neorelațiilor umane care a pus accentul pe recunoaşterea de către organizație a nevoilor individuale de apartenență*, de realizare* şi de stimă de
sine*.
P. Lidvan
(N. C.)
Relaxare
Diferite metode de destindere musculară sînt folosite pentru a resimți o stare psihică bună şi pentru a reduce anumite simpto-me psihopatologice sau psihosomatice, ca angoasa*. Antrenamentul autogen (training autogen), inventat de J. Schulz la Berlin,
inspirat din yoga, este o formă de autohip-noză*. Subiectul, lungit, cu ochii închişi învață să se decontracteze, membru după membru, de la periferie spre centru, con-centrîndu-se succesiv asupra impresiilor de greutate, căldură, regularitate a ritmului cardiac, apoi respiratoriu, pînă cînd, prin exercițiu, ajunge la o destindere corporală completă, chiar în poziție aşezat sau în picioare. După concentrarea asupra senzațiilor de origine corporală, se poate trece, dar e mai rar, la concentrarea asupra imaginilor mentale*, apoi asupra unor noțiuni abstracte. Eutonia lui G. Alexander îşi propune controlul şi armonizarea tonusului*. Ea cuprinde inventarul corpului, contactul cu mediul înconjurător, mişcarea voluntară, întinderea spontană şi poziții de control.
D. Anzieu
(N. C.)
Remă
în perspectiva analizei funcționale a frazei*, dezvoltată de Şcoala de la Praga, re-ma se ocupă de progresia textuală. Dinamica temă*-tranziție-remă corespunde, de la stînga la dreapta, unor locuri încărcate cu o valoare informațională din ce în ce mai mare. Distincția dintre temă şi remă explică mişcarea de coeziune*-progresie care guvernează înlănțuirea textuală a frazelor: reluarea temei din fraza precedentă (progresie cu temă continuă), dezvoltarea unei subteme (frecventă în descriere*), tematizarea elementului verbal de tranziție (nominalizare), tematizarea remei (sfîrşitul unei fraze devenind materialul de început al următoarei).
J.-M. Adam
(N. C.)
Rememorare
Denumeşte de obicei recuperarea* neautomată a informațiilor* în memorie. Această aducere-aminte (sau rememorare) este văzută ca o veritabilă rezolvare de problemă* în care studiul strategiilor* este relativ recent. Acest aspect al recuperării, destul de neglijat înainte de 1970, face obiectul a numeroase studii, ca urmare a apariției

bordării ecologice a memoriei (şi anume mdiul utilizării memoriei în contexte apropiate ale vieții cotidiene). Analiza protocoalelor verbale culese în timpul rapelului faptelor autobiografice (d. ex., a-ți aminti numele învățătorului din clasa I sau a-ți aminti ce făceai la 23 decembrie 1985) a permis

descrierea strategiilor de căutare de informaţii care constau în a căuta mai întîi alte informaţii decît cele cerute; aceste informaţii o dată regăsite sînt folosite de subiecţi ca indicii pentru regăsirea informaţiilor-ţintă. Această activitate de rememorare cuprinde şi o evaluare a pertinenţei informaţiilor parţiale recuperate ţinînd cont de reuşita operaţiei de căutare, evaluare comparată cu proba ipotezelor în rezolvarea de probleme.

S. Bredart

(N. C.)

Reminiscenţă

Poate desemna, ca în limba curentă, apariţia spontană sau provocată a amintirilor* în conştiinţă.

Mai tehnic, denumeşte un fenomen ipotetic care se manifestă printr-o rată* de retenţie mai înaltă în rapelul* amînat decît în rapelul imediat, la subiecţii testaţi în cele două sarcini de rapel. Această observaţie vine aparent în întîmpinarea a ceea ce prezic curbele de retenţie* în funcţie de timp. Acest fenomen, descris de J. Bal-lard încă din 1913, a fost considerat un argument puternic împotriva generalităţii aspectului curbelor de uitare*. S-ar părea totuşi că acest rezultat este explicabil prin faptul că testul de rapel imediat joacă un rol de încercare suplimentară pentru subiecţi. Dacă se compară un grup de subiecţi testaţi numai cu rapel imediat cu un grup de subiecţi testaţi numai cu rapel amînat, se obţin rezultate care concordă cu aspectul general al curbelor de retenţie.

S. Bredart

(N. C.)

Reocineză -» Cineză Reotaxie -> Taxie

n

Reparaţie

Mecanism descris de M. Klein ca fiind specific, alături de apărările maniacale*, poziţiei depresive* şi al cărui scop este introiecţia* obiectului total, complet, unificat, în acelaşi timp bun şi rău, iubit şi urît. Mai mult decît un mecanism strict definit, este vorba despre un ansamblu de atitudini şi de fantasme* care se opun efectelor asupra obiectului ale fantasmelor de distrugere şi de atac al corpului mamei. Prin atitudinile şi acţiunile fantasmatice de reparaţie faţă de obiectul matern intern şi extern, copilul depăşeşte culpabilitatea şi angoasele care rezultă din fantasmele sale distructive. El caută să menţină integritatea corpului matern, să-i reunească fragmentele disparate, să redea viaţă la ceea ce a fost distrus. Fantasmele de reparaţie permit posesia unui obiect bun şi stabil a cărui introiecţie întăreşte eul şi prin aceasta dezvoltarea lui.

Reparaţia joacă astfel un rol în dezvoltarea creativităţii, a sublimării*, ca şi în încrederea în propriile posibilităţi, travaliul doliului* şi simbolizarea* propriu-zisă. Printre avatarurile sale, în afară de refuzul* omnipotent al apărărilor maniacale, repetiţiile compulsive ale acţiunilor de reparaţie în simptomele obsesionale semnifică persistenţa unui conflict de ambivalenţă* ne-elaborabil. în acest caz, reparaţia se reduce la formaţiuni reacţionale* mai mult sau
mai puţin restrictive.

’ B. Brusset

(N. C.)

Repartizată (Funcţie —) -» Funcţie distribuită

Repere de identificare

Această noţiune de origine antropologică descrie mijloacele de care dispun indivizii pentru a se recunoaşte unii pe alţii în interiorul unei societăţi. Reperele de identificare fizice şi simbolice sînt trăsături distinctive care singularizează un individ (numele său, sexul său, comportamentul său, hainele sale, statutul său social), îl identifică drept acela sau celălalt, îl disting de
repertoriu

alţii. Ele servesc la identificarea unui individ în raport cu comunitatea sa de origine (familială, locală, lingvistică şi culturală), adică prin legătura sa cu ceilalţi. Folosită de psihanalişti, această noţiune înscrie identificările* subiectului în tensiunea dintre locul acordat copilului în dorinţa inconştientă a părinţilor şi locul ocupat de el. Ea situează identificarea în cadrul referirii la originea comunităţii.

R. Kaes

(N. C.)

Repertoriu

în studiul comportamentului animal, termenul denumeşte ansamblul răspunsurilor susceptibile de a fi exprimate, la un individ sau la o specie. După cum este folosită într-un context etologic sau în cel al psihologiei învăţării*, noţiunea de repertoriu trimite în special la conduitele proprii speciei sau la comportamentele dobîndite. Ea implică faptul că, în ambele cazuri, elementele constitutive ale repertoriului au fost sau ar putea fi, în principiu, inventariate. Acest concept de rezervă de unităţi comportamentale în mod potenţial actu-alizabile este oarecum analog cu distincţia între competenţă* şi

performanţă*.
M. Richelle
(N. C.)
Repetiţie
Prin expresia compulsie* de repetiţie („principiu de repetiţie" şi „automatism de repetiţie"), Freud desemnează un mecanism de reproducere inconştientă a stărilor sau a experienţelor psihice anterioare, adesea încărcate de afecte* negative. Frecvenţa acestor repetiţii incoer-cibile în nevrozele traumatice* sau în cura analitică 1-a determinat să postuleze existenţa unei pulsiuni* de moarte, care constituie, împreună cu pulsiunea de viaţă (principiul plăcerii*) căreia i se opune, unul dintre principiile directoare ale proceselor psihice.
Pe de altă parte, repetiţia (de cuvinte sau de enunţuri) constituie, împreună cu comprehensiunea* şi cu producerea*, una dintre
tehnicile majore ale psiholingvisticii* copilului. T „ „ v J.-P. Bronckart
(N. C.)
Represie —> Supraeu
Reprezentant al pulsiunii
Pentru S. Freud, pulsiunea (libidinală şi, în consecinţă, agresivă), considerată a fi de natură endogenă somatică, se exprimă pe plan psihic prin două formaţiuni distincte, afectul* şi reprezentarea*. Această distincţie se bazează pe experienţa clinică ce arată, în special în stările nevrotice, dis-juncţia posibilă între cele două formaţiuni. Reprezentarea, adică conţinutul tematic, poate fi izolată de afectul corespunzător, acesta din urmă putînd fi perceput independent de reprezentarea care ar trebui să i se asocieze şi care este obiectul unei refulări. Dacă termenul de afect este folosit întotdeauna fără referire la funcţia sa de reprezentant al pulsiunii, cel de reprezentare este adesea asociat cu funcţia sa sub forma compusă de „Reprezentant-Re-prezentare" care corespunde, în germană, la două substantive foarte diferite (Vor-stellungsreprăsentanz sau Vorstellungsre-prăsentant) şi care defineşte clar, pe de o parte actul şi conţinutul reprezentării, pe de altă parte funcţia sa de reprezentant al pulsiunii de origine somatică.
D. Widlocher
(N. C.)
Reprezentanţi de transformare -> Sem-nificanţi formali
Reprezentare
Noţiune foarte generală care, în uzul curent, trimite la două fenomene distincte. Ea desemnează, pe de o parte, procesul stabilirii unei corespondenţe între două elemente care are drept rezultat faptul că unul („reprezentantul") repetă, înlocuieşte sau „prezintă altfel" pe celălalt („reprezentatul"). Ea desemnează, pe de altă parte, un aspect al rezultatului acestui proces, în acest caz singurul element reprezentant, de orice natură ar fi el. într-o accepţie mai

restrînsă, pe care o ilustrează în special expresia „reprezentare naţională", acest termen poate implica ideea că reprezentantul este constituit de un exemplar* calificat de ansamblul reprezentaţilor. Reprezentarea constituie una dintre temele majore ale filozofiei; din unghiul procesului, ea este definită în general ca actul* prin care un material concret este organizat în categorii* sau „obiecte de gîndi-re"; din unghiul produsului, ea desemnează conţinuturile actului de gîndire*, fie ele conştiente sau nu. Inspirat de R. Descartes, curentul „filozofiei reprezentării" pune accentul pe reprezentant, care este analizat ca o imagine mentală* reproducînd o percepţie anterioară, în absenţa oricărei activităţi senzoriale actuale. „Filozofia reflecţiei", care îşi are originea la F. Hegel, pune accentul pe dinamica procesului, pe dialectica continuă (v. Interacţiune) între activitatea raţională şi multiplele proprietăţi ale obiectelor lumii, al căror produs nu constă în abstracţiuni figurative fixe, ci în construcţii mentale active, investite continuu cu noi semnificaţii*. Această concepţie a activităţii reprezentative a fost dezvoltată în special în cadrul teoriei actului intenţional a lui E. Husserl (v. Intenţionalitate).
„Lumea este reprezentarea mea": această formulă celebră a lui A. Schopenhauer (1819, p. 25) ilustrează postulatul filozofic mai general conform căruia, pentru un organism viu (şi deci pentru om), orice experienţă posibilă şi imaginabilă, ca şi orice cunoaştere*, empirică sau raţională, ţine de reprezentare. Oricît de discutabil ar fi, acest postulat constituie însuşi substratul distincţiei „moderne" între ordinea obiectului* şi ordinea subiectului*: ţin de obiect pluralitatea entităţilor lumii cărora li se aplică activitatea reprezentativă (ceea ce include corpul propriu* şi într-un mod mai general organismul cunoscător), şi ţine de subiect cunoaşterea însăşi (episteme), adică instanţa teoretică din care emană Procesul de reprezentare (instanţă pe care J- Piaget o va califica mai tîrziu drept „subiect epistemic"). în psihologie, chiar dacă
reprezentare

diferite curente propun o explicație a comportamentului* care ține de o altă dialectică (aceea a organismului şi a mediului*) şi care încearcă uneori să recuze orice perspectivă mentalistă*, cele mai multe tentative contemporane de explicare a genezei şi organizării cunoştinţelor se înscriu în perspectiva deschisă de A. Schopenhauer şi au, în consecință, reprezentarea ca obiect major de studiu, în psihologia dezvoltării* coexistă o concepție restrînsă şi o concepție mai largă a reprezentării. Cea dintîi, apărată în special de J. Piaget (1946), o concepe ca un sistem coordonat de acțiuni* interiorizate care face posibil în special procesul de evocare*; în această optică, geneza* reprezentării este legată de dezvoltarea* funcției semiotice* şi, în consecință, este relativ tardivă. De la naştere pînă la 18 luni, interacțiunile organismului uman cu mediul* sînt în întregime reglate de schemele* sen-zoriomotorii*; activitatea reprezentativă se dezvoltă apoi sub efectul diferențierii* şi interiorizării* progresive a acestor scheme. Pe latura acomodării*, primii semnificanți diferențiați (reprezentanți) sînt produşi de imitație* şi de imaginea mentală; pe latura asimilării*, primii semnificați (reprezentați) se elaborează în jocul simbolic*. Reprezentarea apare atunci cînd se stabileşte echilibrul între cele două procese şi cînd semnificanții şi semnificații pe care i-au produs pot fi coordonați pe plan mental. Această capacitate nouă va prezenta multă vreme un caracter intuitiv şi imagistic şi se va transforma în gîndire* reprezentativă veritabilă o dată cu accesul la stadiul* operațiunilor concrete* şi apoi formale*. Deşi atribuie un rol mai important interacțiunilor sociale* şi semnificațiilor verbale care se transmit în cadrul lor (şi deşi adoptă în consecință o viziune mai puțin axată pe continuitate a dezvoltării copilului), analiza propusă de H. Wallon sau de L. S. Vîgotski nu diferă în mod fundamental de cea a lui J. Piaget. Nu se poate spune acelaşi lucru despre susținătorii concepției „largi", care, continuîndu-1 pe J. Bruner (1973), definesc reprezentarea

ca orice sistem de reguli cu ajutorul cărora un organism conservă, sub o formă care poate deveni operațională, caracteristicile recurente ale mediului său ambiant. In această optică, procesele de identificare* care acționează încă de la naştere ar ține deja de reprezentare. J. Bruner descrie, în consecință, dezvoltarea copilului ca o succesiune de trei stadii corespunzînd apariției a trei sisteme de reprezentare diferite: reprezentarea enactivă (senzoriomotorie), reprezentarea iconică (pornind de la funcția semiotică) şi reprezentarea simbolică (pornind de la operații concrete), în psihologia experimentală, asociațio-nismul* clasic postulează că reprezentarea derivă dintr-o realitate simplă şi unică, imaginea, ea însăşi derivată din senzație, într-o perspectivă apropiată, anumite curente behavioriste* introduc această noțiune pentru a explica faptul că comportamentele pot fi controlate de stimuli* care nu sînt fizic prezenți (fenomenul de amî-nare*) şi că natura controlului* exercitat de stimuli nu depinde direct numai de proprietățile exteroceptive (selecție, diferențiere şi generalizare a stimulului). După ce a explicat aceste fenomene cu ajutorul unor factori intraorganici substitutivi sau al unor stimulări verbale interne (v. Mediere), behaviorismul invocă astăzi existența sistemelor de reprezentare, care ar constitui unul dintre „antecedentele" majore ale comportamentului. Aceste sisteme de reprezentare au făcut obiectul unor descrieri detaliate în cadrul cognitivismului*, în particular în lucrările referitoare la memorie*, rezolvarea de probleme* şi controlul acțiunii. După cum arată D. E. Rumelhart şi D. A. Norman (1988), abordarea cognitivistă* a reprezentării implică luarea în considerare a trei elemente: mediul fizic („lumea reprezentată"), starea fizică a creierului şi nivelul de cunoaştere al subiectului (care sînt două aspecte ale „lumii reprezentante"). Problematica sa nu are legătură decît în mod secundar cu maniera în care se stabilesc corespondențele între cele două lumi; ea îşi propune mai ales să elaboreze modele* susceptibile de

a descrie (deci de „a reprezenta") caracteristicile structurale şi funcționale ale celor două entități ale „lumii reprezentante" (v. Metacogniție). în primele modele, ele-mentele reprezentante erau concepute ca unități de semnificație (v. Memorie semantică), structura lor era formalizată în termenii logicii predicatelor* şi operațiile efectuate asupra unităților țineau de regulile de inferență*. Modelele de reprezentare elaborate apoi se împart în patru categorii majore:

a. „modelele cu bază prepoziționalî" sînt, evident, cele mai numeroase; caracteristica lor comună este faptul că cunoaşterea este reprezentată printr-o serie de simboluri*, organizată în propoziții* a căror valoare de adevăr poate fi testată printr-o procedură de control care implică „lumea reprezentată". în anumite modele, simbolurile sînt organizate simplu în arbori sau în rețele*; în altele, ele constituie configurații puternic structurate (schemă*, frame*, script*, plan* etc.) cărora li se asociază proceduri complexe de interpretare;

b. „modelele analogice" se caracterizează prin faptul că proprietățile „lumii reprezentante" reproduc în ele, într-un mod cît se poate de direct, proprietățile „lumii reprezentate" (corespondență tinzînd spre izomorfism*). Concepute pentru a formaliza modalitățile de reprezentare a entităților continue (spațiu geografic reprezentat de o hartă mentală*) sau în mişcare (scurgerea fluidelor reprezentată prin variații de voltaj), aceste modele sînt de asemenea folosite, de R. N. Shepard în special, pentru a descrie

procesele de reprezentare care acţionează în orice sarcină cognitivă: în anticiparea* mişcării* unui obiect, de exemplu, transformările continue ale imaginilor ar reproduce, în mod analogic*, modificările obiectului. Această concepţie a găsit o prelungire în teoria modelelor mentale* (structură mentală care permite rezolvarea unei probleme prin simularea unei activităţi);
c.,.modelele procedurale" au ca prim obiectiv să reprezinte abilităţile practice (meca-
673
reprezentare
«mele pe care un subiect le pune în func-îiune, d. ex., pentru a pronunţa cuvîntul
metafizică"); ele se raportează la acea formă de cunoaştere „inaccesibilă" sau procedurala* (în opoziţie cu cunoaşterea declarativă* sau ştiinţă „accesibilă" referitoare la proprietăţile lumii) şi îşi propun să o simuleze cu eficacitate. Ele îşi propun adesea să descrie şi procedurile prin care acţionăm asupra reprezentărilor noastre General Problem Solver de A. Newell si H. A. Simon (1972) este primul dintr-o generaţie de modele procedurale (numite si „sisteme de producţie") care comportă următoarele componente: un aparat senzorial (înregistrarea informaţiilor), un sistem motor (capabil să acţioneze asupra mediului înconjurător), o memorie de lucru sau baza de date* (stocarea informaţiilor sub formă declarativă) şi un „interpret", sistem apt să prelucreze şi să interpreteze informaţiile (stocate sau noi) şi să determine tipul de răspuns de generat. în măsura în care sistemul de interpretare trebuie să prelucreze datele din memorie (simboluri declarative) şi în acelaşi timp să genereze acţiuni (simboluri procedurale), aceste modele tind să utilizeze un limbaj de programare (mai ales LISP*) susceptibil să integreze şi să opereze asupra acestor două tipuri de simboluri;
d. în sfîrşit, în „modelele de cunoaştere distribuită", cunoaşterea nu este reprezentată sub formă discretă în memorie, ci distribuită în unităţi reprezentative superor-donate. Aceste ultime modele pun problema naturii categoriale a reprezentărilor, care este abordată pe de altă parte în teoria tipurilor* Şi a prototipurilor* (v. Categorizare). In psihanaliză*, reprezentarea a fost mai întîi definită de S. Freud ca procesul prin care starea organică fundamentală care caracterizează pulsiunea* este transforma-'a în expresie* psihică. în textele ulterioare ale aceluiaşi autor, acest termen desemnează elementele materiale observabile de care pulsiunea (concept psihic abstract) se fixează de îndată ce aparatul psihic* se divizează, sub efectul refulării* originare, ln conştient, preconştient şi inconştient*.
în teoria lacaniană, această fixaţie* a pul-siunii de reprezentările sale (reprezentanţi) este corelativă inserţiei subiectului în reţeaua semnificaţiilor vehiculate de limbaj*, în lingvistică*, în cadrul morfofonologiei*, acest termen se aplică unităţilor lingvistice* observabile la nivelul discursului*, după cum ele constituie produsul transformărilor* operate asupra morfemelor* structurilor de bază (sau „profunde") (v. Gramatică generativă).
Reprezentare colectivă. Concept introdus de E. Durkheim pentru a menţiona că faptele sociale, obiect al sociologiei, sînt de natură reprezentativă. Spre deosebire de reprezentările individuale (obiect al psihologiei) care sînt interne (ele sînt gestionate de creierul unui individ), aceste reprezentări sînt externe şi participă la conştiinţa* colectivă. Generale, anonime şi permanente, ele ar exercita o veritabilă putere coercitivă asupra funcţionării cognitive a indivizilor. Introdus tot de E. Durkheim şi reactivat de S. Moscovici în 1961, conceptul de reprezentare socială desemnează un domeniu particular al activităţilor de reprezentare colectivă, cuprinzînd în acest caz deopotrivă procesele dinamice prin care sînt elaborate cunoştinţele aparţinînd simţului comun şi produsele pe care le constituie aceste cunoştinţe. Acest concept reprezintă astăzi una dintre temele majore care orientează cercetarea în psihologia socială. Reprezentările sociale se definesc în cadrul acesteia ca modalităţi de gîndire practică, orientate spre comunicarea*, înţelegerea şi stăpînirea mediului înconjurător, modalităţi care ţin în acelaşi timp de procesele cognitive generale şi de procesele funcţionale marcate din punct de vedere social. Aceste ultime procese au legătură, pe de o parte, cu analiza stimulilor sociali şi mai general a faptelor de interacţiune socială; ele au, pe de altă parte, legătură cu efectele apartenenţei sociale a subiectului (valori, modele şi ideologii vehiculate în grupul său).
J.-P. Bronckart (N. C.)
reproducere
674
675
rest diurn
. Bruner J. S. (1973), Beyond the Information Given, Norton et Co., New York. — Newell A. et Simon H. A. (1972), Human Problem-Solving, Prentice Hali, Englewoods Cliffs. — Piaget J. (1946), Laformation du symbole chei l'enfant, Delachaux et Niestle, Neuchâtel. — Rumelhart D. E. şi Norman D. A. (1988), „Representation in Memory", in R. Atkinson (Ed.), Stevens's Handbook of Experimental Psychology (511-581), Wiley, New York. — Schopenhauer A. (1819), Die Welt als Wille und Vorstellung, Brockhaus, Leipzig, Traducere (1966): Le monde comme volonte et comme representation (trad. A. Burdeau), PUF, Paris.

Reproducere
Mecanism prin care organismele vii produc noi indivizi şi asigură astfel continuitatea speciei. Reproducerea poate fi asexuată (prin sciziparitate sau înmugurire) sau sexuată (producere de gârneţi de două tipuri care se unesc pentru a forma un ou, punct de plecare pentru un nou individ), în psihologia memoriei*, acest termen denumeşte fie procesul de evocare* a imaginilor mentale* anterior constituite, fie o metodă de cercetare. Metodă de reproducere. Expresie folosită uneori pentru a desemna metoda de ajus-
tare*' J.-P. Bronckart
(N. C.)
Reproductiv (Comportament —)
Comportamentul reproductiv, la animalele care se reproduc pe calea sexualităţii, regrupează toate conduitele care asigură producerea gârneţilor, apoi întîlnirea celulelor sexuale masculine şi feminine pînă la fecundare, adică la formarea unui ou prin fuziunea acestora. Atunci începe comportamentul parental*. Comportamentul reproductiv începe prin acumularea rezervelor alimentare necesare relansării game-togenezei. Aceasta se supune mai întîi influenţei ritmurilor circadiene endogene, dar este, de asemenea, supusă stimulării variaţiilor sezoniere ale mediului, în special lungirii duratei luminii diurne, primăvara. Stimulările de mediu (lumină crescută, transformarea habitatului, ridicarea temperaturii, hrană mai abundentă), afectînd
în aceeaşi manieră întreaga populaţie a unei regiuni, diferiţii indivizi masculi si femele ale acesteia progresează la fel în relansarea gametogenezei, sub rezerva diferenţelor individuale intrinsece ale ritmului lor biologic şi ale sensibilităţii lor la variaţiile biotice şi abiotice ale mediului Acestea stimulează pe cale cerebrală axa hipotalamo-hipofizo-gonadală : gonado-liberinele cerebrale şi gonadostimulinele hipofizare activează gametogeneza şi fabricarea gonadală a hormonilor sexuali, care modifică aparenţa individului, accentuează dimorfismul sexual, măresc sensibilitatea la informaţiile mediului, în special la partenerii potenţiali. întîlnirea între aceştia din urmă implică existenţa sistemelor de comunicare specifice, care asigură în acelaşi timp izolarea reproductivă a speciilor şi apropierea sexelor; mesajele chimice (factori de atracţie odoranţi, feromoni sexuali), sonore (cînturi* şi producţii mecanice) şi gestuale (parade*) contribuie la aceasta, concomitent cu perfecţionarea sincronizării partenerilor potenţiali.
J.-C. Ruwet
(N. C.)
Requisit -» Precondiţie
Resemnare dobîndită
Inhibiţie* psihomotorie şi deficite în sarcinile de învăţare* defensivă sau apetitivă care survin după expunerea la şocuri electrice cărora subiectul nu li se poate sustrage. Aceste perturbări nu apar la animale supuse aceloraşi agresiuni* dacă ele pot să le controleze apariţia prin comportamentul lor. Acest fenomen, care poate fi clasat în cadrul mai vechi al nevrozelor* experimentale, a fost descris mai întîi la cîine. El a fost atribuit unui triplu deficit, cognitiv*, motivaţional* şi emoţional*, care ar rezulta din învăţarea ineficacităţii acţiunii în momentul confruntării cu evenimente necontrolabile. Resemnarea dobîndită a fost propusă ca model* animal al depresiei*, într-o perspectivă care pune accentul pe elementul cognitiv. în ciuda faptului că sindromul
observat la animal se atenuează sub acţiunea electivă a anumitor antidepresoare*, validitatea acestui model rămîne foarte controversată. El neglijează dimensiunea de vulnerabilitate individuală, esenţială în depresia* umană. Nu ţine seama de faptul că depresia, spre deosebire de resemnarea dobîndită la animal, nu decurge în mod necesar din agresiuni foarte intense, nici obiectiv incontrolabile. în sfîrşit, la subiectul uman, confruntarea cu probleme insolubile nu antrenează un deficit ulterior decît dacă persoana are tendinţa de a atribui dificultăţile întîlnite mai curînd propriilor sale limite decît complexităţii problemei (v. Locus al controlului). Expresia resemnare dobîndită a fost aleasă pentru a traduce learned helplesness mai bine decît neputinţă dobîndită, care poate genera confuzie cu domeniul sexologie, sau neajutorare dobîndită, prea apropiat de disperare* dobîndită care desemnează un model folosit în farmacologie, în care animalul suportă fără control o situaţie
stresantă.
R. Dantzer şi O. Fontaine
(N. C.)
Resentiment
Asociat cu amintirea unei umilinţe, a unei răniri narcisice, a unei nedreptăţi suferite, resentimentul induce o dorinţă de răzbunare, de pedepsire a unei ofense; se poate exprima în mod explicit mai mult sau mai puţin ostil şi răuvoitor, se poate disimula in dosul unei ranchiune sau poate organiza strategii sadice cu orientare psihopatică sau perversă. Meditaţia profundă asupra lui poate alimenta diferite simptome, în funcţie de structura personalităţilor*.

J. Selosse
(N. C.)
Respingere
in procedurile experimentale legate de teoria detectării semnalului*, respingerea cometă desemnează răspunsul prin care subiectul raportează că n-a detectat nici un Seninal cînd, într-adevăr, n-a fost prezentat nici un semnal.
în statistică, se vorbeşte despre respingerea ipotezei nule* cînd testul de semnificaţie* permite să se conchidă că valorile obţinute sau diferenţele observate nu pot fi rezultatul hazardului*, în relaţiile interindividuale, respingerea desemnează o reacţie negativă, de indiferenţă, de abandon sau de ostilitate la adresa unui congener care în mod normal ar face obiectul unei relaţii pozitive. Astfel, se observă uneori respingerea parentală, sau respingerea unui pui la mamifere, inclusiv la oameni.
M. Richelle
(N. C.)
Responsabilitate penală
Aprecierea responsabilităţii penale pune problema libertăţii individuale ale cărei exerciţiu şi satisfacţie sînt limitate de legea care obligă indivizii să ţină seama de intenţiile şi de consecinţele actelor lor. Din acest motiv, justiţia se interesează de condiţiile dispariţiei sau atenuării responsabilităţii care suprimă sau modifică „liberul arbitru" şi „autonomia voinţei" pentru a sancţiona ceea ce este interzis. Prevenitul*, al cărui discernămînt este perturbat în momentul actului, nu poate fi pedepsit. Aprecierea responsabilităţii dă naştere la controverse între cei care postulează existenţa unei libertăţi morale şi cei care o contestă pe motivul determinărilor biologice şi sociale.
J. Selosse
(N. C.)
Responsiv -» Pavlovian
Rest diurn
In teoria psihanalitică a visului*, elemente ale gîhdurilor latente care sînt amintiri a ceea ce persoana care visează a trăit în cursul zilei precedente. S. Freud subliniază:
1. că aceste amintiri sînt întotdeauna din chiar ziua precedentă visului;
2. că legătura cu preocupările vieţii în stare de veghe este întotdeauna prezentă într-un vis;
3. că nu există nici o relaţie între importanţa acordată acestor preocupări de subiectul
R
restituire
676
în stare de veghe şi importanţa care li se acordă în vis;
4. că resturile diurne nu pot produce singure un vis. Visul propriu-zis, cu caracteristicile sale care poartă marca procesului primar*, nu se poate forma decît dacă o dorinţă* inconştientă vine să întărească resturile diurne şi se disimulează îndărătul lor. J. Guillaumin a desemnat prin rest nocturn senzaţiile care continuă să parvină conştiinţei în timpul somnului* şi care sînt de asemenea utilizate de cel care doarme
pentru formarea visului.
K J.-M. Petot
(N. C.)
Restituire -> Rapel
Rest nocturn -» Rest diurn
Resurse fizice
Ansamblu de atribute individuale solicitate sau susceptibile de a fi solicitate în momentul realizării unei sarcini motorii*. Deşi este vorba despre un ansamblu foarte vast care merge de la trăsăturile de personalitate* la particularităţile morfologice ale subiecţilor, se acceptă că performanţa* motorie depinde, în principal, de atribute de ordin bioenergetic şi bioinforma-ţional: primele privesc transformarea şi resintetizarea energiei musculare, celelalte înregistrarea, transformarea şi stocarea informaţiei*. Fiecare sarcină solicită un profil particular de atribute, a căror relativă stabilitate la un individ permite să se prezică performanţa sa în sarcină. Totuşi, posibilitatea de a ameliora aceste atribute prin antrenament* sau de a compensa absenţa sau slăbiciunea unuia dintre ele face uneori problematică această predicţie.
M. Durând (N. C.)
Retardare/înapoiere
Termen general care traduce întîrzierea cea mai gravă în dezvoltarea* intelectuală a copilului. Poate fi vorba de o insuficienţă masivă sau de o oprire foarte precoce a dezvoltării capacităţilor intelectuale. La început, termenul acoperea ansamblul dez-
ordinilor deficitare. Cu timpul, o dată cu publicarea primelor scale ale dezvoltării intelectuale, în special scala lui A. Binet şi T. Simon, se desprind noţiuni noi, cum ar fi cea de encefalopatie infantilă,

formă etiologică a retardării, şi cea de debilitate* mentală. în funcţie de datele psihometrice disponibile, deficienţele mentale au fost clasate astfel: „idioţi" cu un coeficient intelectual între 0 şi 25, „imbecili" cu un coeficient intelectual între 25 şi 50, „debili mentali" cu un coeficient intelectual între 50 şi 75. De fapt, se constată, în special pentru formele de retardare uşoară (echivalente debilităţii mentale, definită mai sus), o instabilitate destul de marcată a coeficientului intelectual, care pare să depindă de modificările biologice ale copilului, de evoluţia lui afectivă şi de cadrul sociocultural în care se dezvoltă, în prezent, termenul de retardare mintală este rezervat deficitelor celor mai grave (cu un coeficient intelectual sub 25-30). El se referă la subiecţii incapabili de autonomie* şi adaptare* socială în afara mediului familial sau a mediului protejat (instituţii specializate). Vorbirea lor este inexistentă sau foarte rudimentară, iar achiziţiile lor nu trec de nivelul primei copilării. Numeroşi factori pot fi consideraţi ca aflîndu-se la originea unei retardări, dar trebuie subliniată frecvenţa unor sechele organice cerebrale. Acestea pot fi consecinţa unor alterări cromozomice, unor tulburări metabolice sau pot fi sechele traumatice sau infecţioase pre-, peri- sau postnatale. Acest neajuns organic cerebral antrenează tulburări asociate într-un mod variabil, de tip senzoriomotor, comiţial sau comportamental. Pentru acestea din urmă, este greu de deosebit între tulburările direct legate de retardare şi cele ocazionate în mod precoce de dificultăţile acestor subiecţi în contactele lor cu mediul înconjurător şi m special de alterările precoce ale relaţiei ma-mă-copil. Existenţa unor simptome comune retardărilor mentale şi psihozelor infantile precoce (stereotipie, automutilare, retragere, agresivitate etc.) arată complexitatea intri" caţiilor dintre factorii etiologici.
677
retragere
Astfel, definirea noţiunii de retardare depinde în mare parte de criteriile alese: criterii psihometrice, etiologice sau structurale şi evolutive, care l-au făcut pe r. Mises (1973) să deosebească, la un pol, deficienţele intelectuale considerate într-o organizare fixă sau puţin evolutivă şi, la celălalt pol, psihozele ca expresii deficitare.
Prin asimilare cu retardarea intelectuală, s-a vorbit de retardare afectivă, care traduce o întîrziere în dezvoltarea afectivă, datorată insuficienţei, stopării sau, în fine, regresiei*. Noţiunea de retardare afectivă se referă, în general, în cazul anumitor indivizi, la persistenţa unor atitudini infantile de tipul egocentrismului, intoleranţei la frustrare, căutării masive a iubirii, agresivităţii etc. Această noţiune este, în prezent, puţin folosită.
A. Braconnier
(D. F.)
• Mises R. (1973), „Reevaluation dans l'approche psychopathologique des defîcients intellectuels", Confrontations psychiatriques, 10, 9-30.
Retenţie/Reţinere
Desemnează faptul că o informaţie* prezentată este păstrată în memorie*. Se face distincţie între indicatorii expliciţi ai reten-ţiei şi indicatorii impliciţi. Indicatorii expliciţi sînt obţinuţi pe baza sarcinilor ale căror instrucţiuni impun subiectului să se refere la faza de achiziţie a materialului (ex.: rată de rapel* sau de recunoaştere*). Indicatorii impliciţi ai retenţiei sînt estimaţi pe baza sarcinilor care nu implică această referire la recuperarea* unui material prezentat anterior. Rata de economie pentru reînvăţare es'e un indicator implicit, clasic. Prin interval de retenţie se înţelege timpul scurs între faza de achiziţie a unui mate-rial şi proba care evaluează retenţia. Curba de retenţie în funcţie de timp pre-zintă un aspect caracteristic: o descreştere rapidă pînă la punctul său de inflexie şi lentă după acest punct.
S. Bredart
(N. C.)
Reticular -» Reticulată Reticulată ->• Formaţiune reticulată Retină —> Vedere
Retinex
Termen contractat din retină şi cortex, introdus de Edwin Land la sfîrşitul anilor 1960. Acest termen desemnează o teorie originală care se bazează pe folosirea filtrelor* de reducţie şi a luminilor aditive pentru a explica constanţa* culorii în diverse condiţii de iluminare. Procesul evidenţiat este integrarea ponderată de către sistemul vizual a caracteristicilor de reflectantă a suprafeţelor colorate, în raport cu condiţiile generale de iluminare. Sistemul ochi-cor-tex s-ar comporta într-un mod relativ com-parînd pentru fiecare coloraţie natura luminii incidente cu cea a luminii reflectate şi ar garanta astfel percepţiei o anumită permanenţă a culorii în orice condiţii de iluminare. Subzistă totuşi îndoiala asupra participării sau nu a cortexului vizual în acest fenomen, integrarea retiniana şi sub-corticală fiind poate suficiente pentru analiza mecanismului.
R. Genicot
(N. C.)
Retorică

Arta de a convinge prin discurs*. Apărute o dată cu democrația greacă, predarea şi teoria sa cad în desuetudine la sfîrşitul secolului al XlX-lea. Retorica cuprinde genurile judiciar, deliberativ şi epidictic. Părțile sale sînt: invenția sau căutarea ideilor (cu topica), dispositio sau punerea în ordine a argumentelor* şi părților discursului (exord, narațiune* sau expunere, argumentare* sau demonstrație, confirmare, digresiune, peroraţie), elocutio sau stilizare (cu domeniul cel mai bine cunoscut al retoricii figurilor*). Acestor părți mari li se adaugă memorarea, expresivitatea vocii şi a gesturilor discursului.
J.-M. Adam (N. C.) Retragere -> Conservare-repliere
II
retroactiv
678
679
Retroactiv
Ale cărui efecte se simt asupra comportamentelor instalate anterior. Inhibiția retroactivă desemnează o deficiență la retenția* unui comportament sau a datelor în memorie*, ca urmare a executării unei sarcini interferențe*. Este pusă în evidență cu uşurință supunînd subiecții, după o primă achiziție*, la o achiziție de date de acelaşi tip urmată de o restituire* a datelor din prima învățare. Similitudinea între cele două sarcini favorizează inhibiția retroactivă. Facilitarea retroactivă desemnează o ameliorare a performanțelor cu ajutorul unei sarcini interferențe.
în cazul amneziei* datorate unei leziuni cerebrale şi care se referă la amintirile instalate anterior leziunii, se vorbeşte despre amnezie retrogradă* mai curînd decît retroactivă.
Buclă retroactivă sau de retroactiune: v. Buclă, Feed-back, Retroactiune.
M. Rkhelle
(N. C.)
Retroactiune
în cibernetică*, o retroactiune (sau feed-back*) intervine într-un sistem închis pentru a modifica mărimile de intrare în sistem, după mărimile de ieşire. O buclă* de retroactiune este pozitivă dacă creşterea mărimii de ieşire antrenează creşterea mărimii de intrare în sistem. Ea este numită negativă dacă variația mărimii de ieşire antrenează o variație inversă a mărimii de intrare, ceea ce tinde să mențină un nivel constant în sistem (d. ex., un termostat). Teoriile controlului* motor se bazează pe o buclă retroactivă negativă. După o fază de inițializare, reglarea mişcării se face prin comparația între o valoare de referință (poziție aşteptată) şi poziția actuală. Bucla de retroactiune asigură ajustarea*.
J. Mathieu (N. C.)
Retroactiune (Buclă de —) -> Buclă
Retrograd
Califică o formă de amnezie* caracterizată prin uitarea* evenimentelor care pre-
cedă traumatismul care a produs-o. Această formă de amnezie poate rezulta din traume cerebrale accidentale sau din administrarea de şocuri electrice (d. ex., electroşoc*) sau din leziuni consecutive absorbției prelungite de alcool cuplate cu o carență nutrițională. A şti dacă amnezia rezultă mai ales dintr-o dificultate de înregistrare a informației sau mai curînd dintr-o dificultate de a o recupera, rămîne încă o problemă controversată. Ideea curentă conform căreia recuperarea* eventuală a evenimentelor uitate începe prin amintirile cele mai vechi este abandonată. Au fost descrise numeroase cazuri de amnezici la care se manifestă mai puține dificultăți pentru amintiri relativ vechi decît pentru amintiri mai recente.
S. Bredart
(N. C.)
Retrogresie -> Regresie
Retrospectiv -> Longitudinală (Metodă —)
Rețea
Formă de organizare a entităților între care există conexiuni*, reprezentabilă printr-un graf*: nodurile corespund entităților, arcurile legăturilor; de exemplu, rețea familială, rețea neuronală, rețea semantică. Astfel de arhitecturi s-au dezvoltat în informatică : rețelele de ordinatoare permit unui utilizator să aibă acces la resursele rețelei şi să comunice cu toți ceilalți utilizatori prin intermediul mesageriilor electronice. Funcționarea unei astfel de rețele este reglementată prin protocoale de comunicare.
M. Baron
(N. C.)
Rețea de afinități
Studiul rețelelor de afinități, adică al atracțiilor şi respingerilor existente între membrii unui grup, debutează prin 1930 cu lucrările lui J. Moreno. Acesta pune la punct un ansamblu de tehnici sociometrice* care permit să se măsoare afinitățile în cadrul unui grup şi să fie reprezentate printr-un graf*: astfel, un nucleu corespunde unui ansamblu de opțiuni reciproce,

rețea semantică
i
un lanţune'ser" ^e se'ec?n care se transmit între apropiați, o clică* unui subgrup, cel mai adesea centrat în jurul unui leader* şi rezultînd dintr-un clivaj în cadrul grupului. Mai tîrziu, R. Tagiuri dezvoltă o nouă procedură, analiza relațională, care ține seama nu numai de afinitățile afective, ci si de opțiunile aşteptate şi permite să se stabilească, între altele, un diagnostic individual de sociabilitate.
F. Askevis-Leherpeux
(N. C.)
Rețea de comunicare
O rețea de comunicare desemnează un ansamblu de mijloace sau canale de comunicare existente în cadrul unui grup, în timp ce termenul structură califică ansamblul comunicărilor schimbate în realitate. Primele studii au avut drept obiect proprietățile geometrice ale rețelelor şi au definit diferite tipuri, cum ar fi rețelele în cerc, în lanț sau în formă de roată. S-a arătat apoi că aceste proprietăți influențează asupra structurii de comunicare şi prin aceasta chiar asupra performanței, coeziunii şi satisfacției grupului. Astfel, rețeaua în cerc este puțin performantă, dar apreciată de membrii săi, în timp ce rețeaua în formă de roată, mai puțin activă, este centralizată în jurul unui leader*, facilitează performanța, dar diminuează satisfacția.
F. Askevis-Leherpeux
(N. C.)
Rețea neuronală
Organizare fundamentală a țesutului nervos. Celula nervoasă este în sine o rețea complexă cuprinzînd diferite tipuri de receptori, canale, căi de transducție, conectate prin mai multe mii de aferente, care prelucrează informația* fie prin inhibiție, fie prin excitație, prin urmare care integrează şi comunică informația altor neuroni*, în maniera unui operator logic binar Şi în conformitate cu serii de potențiale* de acțiune ale căror proprietăți spațio-tem-Porale reprezintă o parte esențială a codării* informației.
Modul în care se articulează neuronii şi °gica ce guvernează constituirea rețelei
interneuronale pentru îndeplinirea funcțiilor biologice unice rămîn încă puțin înțelese. Activitățile desfăşurate la nivelul micilor asamblaje în care se regăsesc excitația*, inhibiția* laterală şi recurentă, emisiile ritmice de potențiale, în special la nevertebrate, pentru îndeplinirea funcțiilor precise furnizează date care permit modelările matematice şi informatice. Rețelele complexe care rezultă din conexiunea unui mare număr de celule, fie ele organizate în serie, în paralel sau în reticule întrepătrunse, au o funcționare spațio-temporală şi mai misterioasă. Mecanismele care permit să se înțeleagă funcțiile complexe care apar în rețea, domeniu de cercetare al unei anumite abordări a inteligenței artificiale*, nu vor fi probabil accesibile în afara unui context biologic. De la rețelele neuronale naturale la rețelele neuronale formale* nu este decît un pas făcut la începutul anilor 1980 în scopul stabilirii legăturilor între ştiințele cognitive* şi ştiințele fizice şi, în mod mai general, în scopul stabilirii modelelor* funcționării creierului, în practică, deşi neuronul natural e mai lent în funcționarea sa în comparație cu sistemele fizice şi cu ordinatorul, funcționarea rețelei şi a creierului este mult mai rapidă decît ordinatorul cel mai puternic, cel puțin pentru anumite sarcini cognitive complexe, din cauza paralelismului puternic aflat la baza activității creierului.
M. Le Moal
(N. C.)
Rețea semantică
Structură propusă de R. Quillian în 1966 pentru a reprezenta organizarea sensului* cuvintelor* (v. Semantică). O rețea semantică are forma unui graf ale cărui noduri corespund conceptelor* (sau entităților) iar arcurile, relațiilor între concepte (d. ex., arcul „fel de" corespunde includerii* între subclasă şi clasă*, arcul „este un" corespunde apartenenței unui individ la o clasă). Procedurile de raționament* asupra acestor structuri sînt fondate pe metoda de propagare* a activării* şi permit expli-
reuşită profesională
680
681
rezonanță intimă
citarea legăturilor între două concepte legate printr-un drum.
Acest tip de structură de reprezentare* a cunoştințelor*, utilizat în psihologie şi în inteligența artificială*, a fost prezentat ca un model al memoriei asociative* umane; testele psihologice realizate de R. Quillian şi A. Collins în 1969 s-au referit la timpii de răspuns la întrebări despre proprietățile elementelor care aparțin unor clasificări* (d. ex., canarii sînt păsări): ipoteza organizării ierarhice, cu adăugare de proprietăți la diferite niveluri, a fost confirmată de măsurarea timpilor de răspuns, mai scurți dacă întrebarea se referă la o proprietate specifică (un canar e galben?) decît dacă ea se referă la o proprietate mai generală (un canar are pene?). Primele sisteme informatice* care folosesc noțiunea de

reţea semantică au fost dezvoltate la sfîrşitul anilor 1960, pentru probleme de prelucrare a limbajului natural (Teachable Language Comprehender de R. Quillian, d. ex.). Diferite formalizări şi limbaje de reprezentare de cunoştinţe, printre care frames*, au fost dezvoltate pe baza descrierii prin atribute a entităţilor organizate ierarhic în clase şi subclase, avînd un mecanism de moştenire
de proprietăţi.
F F • M. Baron
(N. C.)
Reuşită profesională —>• Criterii de succes profesional
Reverie
Termen propus de S. Freud pentru a desemna producţiile mentale imaginate în stare de veghe, dar care prezintă anumite similitudini cu visele* nocturne: ca şi ele, reveriile diurne vizează satisfacerea dorinţelor. Operaţiile psihice care le constituie sînt analoage cu cele mobilizate în travaliul visului: condensarea*, deplasarea*, figurarea* pot fi reperate în reverie, dar elaborarea secundară asigură în acest caz o funcţie dominantă în instituirea „faţadei visului", impusă de cenzură*. Pentru S. Freud, reveria în stare de veghe este
unul din factorii creaţiei literare. D. Win-nicott a descris activitatea maternă de reverie cu privire la propriul copil ca struc-turantă pentru acesta. D. Lagache a propus expresia reverie creatoare de imagini pentru a defini activitatea psihică ce produce astfel de fantezii şi a arătat importanţa acesteia în situaţie proiectivă.
C. Chabert
(N. C.)
Reverie creatoare de imagini -> Reverie
Reversibilitate
Orice acţiune concretă se derulează în timp, ceea ce împiedică combinarea liberă a unor acţiuni între ele, chiar dacă sînt de aceeaşi natură. Pe de altă parte, un sistem nu este echilibrat decît dacă este posibil să se compenseze orice transformare cu o alta care este inversul său.
Una dintre problemele majore ale dezvoltării* inteligenţei* este astfel aceea a trecerii de la ireversibilitate la reversibilitate, de la acţiunile concrete la operaţiile formale*. J. Piaget distinge aici patru etape:
1. cea anterioară limbajului, din grupul deplasărilor* ;
2. cea a gîndirii preoperatorii, care nu cunoaşte încă invariante* veritabile;
3. cea a operaţiilor concrete*, cu propriile lor limitări;
4. cea a structurilor strict operatorii* de tipul grupului INRC* şi al logicii prepoziţionale.
r „ _ .
J.-B. Gnze
(N. C.)
Rey-Osterrieth -> Desen (Teste de —)
Rezistenţă
Ceea ce se opune în cura analitică asociaţiei* libere şi progresului acestei cure. Rezistenţa este un fenomen esenţialmente intrapsihic, care împiedică sau întrerupe activitatea psihanalitică sau contracarează scopurile sau obiectivele ei fundamentale. Ea este deci definită ca ansamblul acţiunilor* sau al cuvintelor analizatului care se opun accesului acestuia din urmă la
inconştientul său. Veritabil obstacol în elucidarea simptomelor, ea este tot ce împiedică activitatea terapeutică. Descrisă iniţial de S. Freud ca o manifestare proprie tratamentului şi rememorării pe care acesta o necesită, rezistenţa implică de fapt aceleaşi forţe care acţionează în refulare*. S. Freud considera că rezistenţa este rezistenţa prin şi în transfer*. Astfel, interpretarea rezistenţelor (cu cea a transferului) rămîne o caracteristică specifică a tehnicii analitice, transferul fiind el însuşi considerat parţial o rezistenţă în măsura în care repetiţia activă se substituie rememorării verbale. Este un fenomen care-i apare observatorului, pacientul re-zistînd la vindecare, ea însăşi considerată de eu ca un nou pericol. S. Freud distingea cinci forme de rezistenţă : trei care sînt în legătură cu eul: refularea, rezistenţa de transfer, beneficiile secundare ale maladiei; rezistenţa sinelui, forţa de compulsie la repetiţie şi rezistenţa supraeului, descriind culpabilitatea inconştientă.
Mai recent, analiştii disting: rezistenţa tactică, adică rezistenţa la un mod de gîndire (la asociaţia liberă). Aceasta este rezistenţa la însuşi procesul analitic. Rezistenţa la transfer şi refularea sînt rezistenţe tactice; rezistenţa strategică, căreia îi corespund beneficiile secundare şi rezistenţele supraeului şi ale sinelui, care este rezistenţa la schimbarea terapeutică exprimată prin com-pulsia* la repetiţie. O altă accepţie (scop istoric) a termenului desemnează ostilitatea manifestată faţă de teoriile psihanalitice : rezistenţa la inconştient şi la sexualitate.
A. Braconnier (N. C.)
Rezistenţă la stingere

In condiționări* şi învățări*, persistența răspunsului* dobîndit atunci cînd procedura de stingere* (care constă în a nu mai proceda la întărire) este în curs. Rezistența la stingere se măsoară după numărul de încercări* sau după timpul necesar pînă la dispariția completă a răspunsului. Este în funcție de numeroşi factori care func-
ționează în cursul achiziției şi/sau al stingerii înseşi, în special de numărul de încercări sau de durata totală a învățării, de valoarea întăririi, de nivelul de motivație*. Toate circumstanțele rămînînd neschimbate, cu cît rezistența la stingere va fi fost mai mult marcată, cu atît mai mult va fi marcată recuperarea spontană*. Se vorbeşte, simetric, de rezistență la întărire în legătură cu dificultatea de a suscita răspunsuri în prezența unui stimul condiționat* sau discriminativ* care este întărit pozitiv şi care pînă atunci făcuse obiectul unei inhibiții* (stimul negativ*).
M. Richelle (N. C.)
Rezolvare de problemă —> Problemă
Rezonanță fantasmatică
Noțiunea de rezonanță descrie empiric un proces psihic primar de intersubiectivitate, constituit în relația simbiotică a copilului şi a mamei sale. S. Foulkes în 1948 a definit rezonanța inconştientă ca ansamblul răspunsurilor emoționale şi comportamentale inconştiente ale individului la prezența şi la comunicarea unui alt individ; H. Ezriel a caracterizat-o ca rezonanță fantasmatică; aceasta, în grupuri, este un agent al tensiunii comune şi al denominatorului comun al grupului: fantasma* unui participant trezeşte şi mobilizează alte formațiuni fantasmatice la alți membri ai grupului în relație de rezonanță cu primul. Şcoala franceză de psihanaliză grupală bazează rezonanța fantasmatică pe structura grupurilor interne* şi o constituie ca unul dintre procesele organizatorilor psihici* inconştienți ai grupului.
„ „
R. Kaes (N. C.)
Rezonanță intimă (Tip de — la testul Rorschach)
Tipul de rezonanță intimă este o formulă pusă la punct de H. Rorschach*, care permite să se stabilească proporția tendințelor introversive* şi extratensive* ale subiectului. Ea este constituită de suma răspunsurilor kinestezice* comparată cu suma
R
rezonator
682
683
ritual
ponderată a răspunsurilor culoare* şi explică prevalenta acordată de subiect unui mod de funcționare dominat prin recursul fie la reprezentări şi la proiecție, fie la o sensibilitate senzorială şi afectivă. Se disting patru tipuri de rezonanță intimă: intro-versiv (dominantă kinestezică), extratensiv (dominantă senzorială), ambivalent (deopotrivă kinestezic şi senzorial), coartat (inhibiție kinestezică şi senzorială).
C. Chabert (N. c.)
Rezonator
Dispozitiv acustic dotat cu o rezonanță cu frecvență sonoră determinată, folosit odinioară în experiențele de psihofizică* acustică, astăzi înlocuit de generatorul de sunet electronic, incomparabil mai precis şi mai
uşor de manevrat. , „
M. Richelle
(N. C.)
Rezumat
Rezumatul este un caz particular de parafrază selectivă. El constă, în funcție de un obiectiv, în a extrage informațiile* esențiale dintr-un text* sau dintr-o secvență de imagini şi a proceda la o reformulare a acestora, introducînd între elementele selecționate relațiile considerate importante. Capacitatea de a rezuma pare să depindă de cel puțin trei factori. Trebuie, pe de o parte, să se admită „parafrazabilitatea" unei serii de informații; pe de altă parte, să se dispună de criterii de selecție a punctelor esențiale (ceea ce pare uşor pentru „experții" unui domeniu); în sfîrşit, să existe capacitatea de a construi un text care să trimită la un „model mental" coerent
(v. Coerență).
M. tayol
(N. C.) Ribonucleic —> Acid nucleic
Rigiditate -> Flexibilitate
Rinencefal
Etimologic, creier olfactiv*: acest termen, adesea asimilat celui de sistem limbic*, mai actual şi mai larg din punct de vedere con-
ceptual, a fost introdus cu mai bine de un secol în urmă pentru a caracteriza ansamblul structurilor

anatomice legate de ol-facţie. Provenit din arhipalium şi din pa_ leopalium primitive, rinencefalul include sistemul olfactiv propriu-zis (bulb şi ban-delete olfactive, aria olfactivă şi cortexul prepiriform), regiunea septului, amigda-la*, circumvoluţiunea parahipocampică si formaţiunea hipocampică*. Funcţia sa de bază, olfacţia, a regresat mult în cursul filogenezei, explicînd astfel involuţia cortexului* specific corespunzător încă de la mamiferele macrosmatice; la specia umană, acest cortex se limitează la cortexul prepiriform (cortex primar) şi la cortexul entorinal (cortex secundar). în afară de analiza mirosurilor şi de memorarea lor, rinencefalul este responsabil de unele reglări comportamentale complexe care dovedesc importanţa olfacţiei în conduitele fundamentale (în special la speciile inferioare de mamifere) indispensabile pentru supravieţuirea subiectului (căutarea hranei; conduite emoţionale şi agresive) şi pentru supravieţuirea speciei (rolul olfacţiei în comportamentul sexual). Aceasta are la bază bogăţia conexiunilor sistemului olfactiv propriu-zis cu celelalte structuri limbice (sept, amigdale), explicînd astfel efectele comportamentale ale leziunii bulbului olfactiv la animal: hiperactivitate*, reacţii emoţionale* accentuate, agresivitate* mărită.

B. Soumireu-Mourat

(N. C.)

Risc (Metodă a —)

Metodă constînd în a căuta, pornind de la o populaţie de subiecţi (numită caz index în genetica epidemiologică), riscul de morbiditate (proporţia subiecţilor atinşi de o afecţiune dată) pentru un grad de similaritate. Acest risc este comparat cu cel observat pentru alte grade de similaritate, inclu-zînd gradul de similaritate zero (frecvenţa afecţiunii la populaţia generală). Metoda riscului nu oferă nici o informaţie despre originea (genetică şi/sau ambientală) a
creşterii numărului de subiecţi atinşi în familiile bolnavilor.

M. Cartier şi C. Desforges

(N. C.)

Rit

Ritul instituie, prin tehnici simbolice care implică adeziunea indiscutabilă la semnificaţiile pe care le mobilizează, stăpînirea obiectelor colective şi individuale supra-investite afectiv, destinate sacralizării. Obiecte ale dorinţei căreia ritul îi asigură satisfacerea reglînd-o: mize de afecte*, de identificare*, valori*. Sau obiecte ale temerii căreia îi stăpîneşte aspectele anxio-gene, legate de nedeterminat, imprevizibil, inaccesibil, de situaţiile critice inter- şi intra-subiective. Cît despre obiectele suprainvestite de grup, ritul întăreşte legătura socială, reactualizînd simbolurile fondatoare şi organizarea colectivă căreia îi reafirmă aspectele. El utilizează un cod care se vrea imuabil, a cărui respectare scrupuloasă este considerată condiţia de bază a eficacităţii sale. C. Camilleri

(N. C.)

Ritmator -> Sincronizator

Ritm biologic

Desemnează, în manieră generală, recurenţa regulată a foarte numeroase fenomene biologice. Acestea sînt descrise prin perioada lor, caracterul lor monofazic ori mai mult sau mai puţin polifazic, momentul şi amplitudinea manifestării lor maxime (acrofază). Ele pot fi endogene, dependente de activitatea unui oscilator intern dintr-o perioadă determinată, sau exogene, adică determinate de alternanţa unor factori externi, ca lumina şi temperatura. Ritmurile circadiene endogene, a căror perioadă este de aproape 24 h, sînt în general sincronizate de alternanţa lumină-obscu-ritate; ele deviază deci în condiţii de iluminare sau de obscuritate continuă (curs liber). Ritmurile sînt numite ultradiene dacă au o perioadă mai mică de 24 h şi infra-

•W în caz contrar.

R. Campan

(N. C.)

Ritual

Conduită întîlnită în nevroza obsesională*, caracterizată prin obligaţia îndeplinirii ste-reotipe şi repetate de acte mai mult sau mai puţin complexe şi corespunzînd, în planul acţiunii, obsesiei* din planul gîndirii. Există ritualuri sau rituri de diferite „tipuri": ritualuri de spălat, de îmbrăcat, de culcat, de mîncat etc. Ritualurile pot lua forma gesturilor magice complicate (d. ex., atingerea de un număr de ori a unui obiect sau a unei părţi a corpului), chiar a unor scenarii şi mai complexe. Aceste ritualuri invadează uneori viaţa cotidiană ajungînd să paralizeze, în caz extrem, întreaga viaţă socială; avînd o valoare defensivă şi opunîndu-se tuturor obsesiilor şi compulsiilor* pînă la a li se substitui şi a le elimina din conştiinţă, aceste ritualuri defensive au un sens de evitare faţă de simptomul obsesional. Sub o formă din ce în ce mai complexă, ele capătă o dimensiune conjuratorie, întărind apărarea „pentru cazul în care lucrul temut s-ar putea întîmpla", fiind înţeles „că nu se poate întîmpla decît nenorocire", dacă nu avem precauţia de a face un anumit lucru sau de a evita un altul. Angoasa apare dacă ritualul nu poate fi executat. Ritualurile sînt adesea conduite parţial disimulate de pacientul obsedat, care trăieşte într-o

lume de comportamente restrictive, cu care se confruntă, resimţindu-le absurditatea.
La copilul normal pot exista ritualuri; este vorba despre formaţiuni temporare care coincid cu angoasa legată de anumite perioade conflictuale ale dezvoltării*, avînd aceeaşi funcţie defensivă ca fobiile* pasagere clasice (ritualuri de culcare, ritualul adormirii cuprinzînd teama de obscuritate).
A. Braconnier
(N. C.)
Din punct de vedere etologic, termenul „ritual" se aplică unor manifestări comportamentale formalizate care se repetă fără modificare şi sînt, în ostentaţia şi în stereotipia* lor, purtătoare ale unei informaţii utile relaţiilor sociale. Se vorbeşte
ritualizare
684
685
rol
despre ritualul paradelor* agonistice* la o frontieră teritorială*, de ritualul paradelor nupţiale în momentul formării cuplului şi al populaţiei (v. împerechere). Aceste ritualuri au avantajul de a fi neechivoce. Ele se pot desfăşura progresiv, cu o finalizare lentă, ca anumite cînturi ale păsărilor care, perfect recognoscibile şi repetitive cînd sînt încheiate, necesită o elaborare incluzînd memorarea* unui model, producţia vocală, audiţia sunetelor produse şi adaptarea lor la model. Alături de ritualuri care sînt astfel produsul etogenezei*, există altele care au devenit caractere specifice tot atît de stabile ca şi structurile morfologice şi care sînt rezultatul unui proces de formalizare filogenetică, ritualizarea*. Fiecare dintre aceste comportamente poate fi integrat într-o secvenţă cu lungi ceremonii, a căror iniţiere şi execuţie completă necesită totuşi maturizarea fiziologică a actorului. Procesele filogenetic şi etogenetic sînt, în felul acesta, complementare.
J.-C. Ruwet
(N. C.)
Ritualizare
Proces filogenetic de cristalizare a conduitelor* cu o puternică valoare expresivă şi cu funcţie de comunicare*. Comportamentele* care se instalează în situaţiile variate ale întîlnirilor între parteneri sociali şi care au la bază emoţii* şi combinaţii de emoţii (agresivitate, frică, sexualitate) pot fi extrem de suple şi modulabile şi pot lua forma unei game de răspunsuri amalgamate, în care diferitele tendinţe activate se manifestă mai mult sau mai puţin complet, împreună sau succesiv (ambivalenţă simultană sau succesivă); în caz de conflict de tendinţe*, apar activităţi de deplasare* sau de substituţie sau şi de redirec-ţionare spre obiecte înlocuitoare; anumite răspunsuri nu sînt decît schiţate (mişcare de intenţie), pe cînd altele sînt mai mult sau mai puţin complete. Toate aceste răspunsuri sînt încărcate de informaţii, înştiinţînd în fiecare moment partenerul sau rivalul asupra dispoziţiilor actorului. în cursul evoluţiei, selecţia poate să fi reţinut unele
dintre aceste combinaţii pentru valoarea lor expresivă şi să le fi integrat sub o fOr. mă exagerată şi formalizată într-o secvenţă cu funcţie de comunicare. în opin[a lui J. S. Huxley, care a definit conceptul ritualizarea implică trei condiţii:
1. comportamentul este cristalizat într-o formă, o viteză de execuţie, o amplitudine, o intensitate întotdeauna identice (intensitate tip); el devine neambiguu; mesajul este clar;
2. mişcarea ritualizată este modificată de raportul cu comportamentul de origine; ea este exagerată, amplificată, adaptată la funcţia sa de semnal. Comportamentul ri-tualizat poate deveni atît de simbolic, încît este greu să se regăsească în el comportamentele suple şi modulabile ale combinaţiei de emoţii de origine;
3. comportamentul ritualizat devine independent de conflictele de emoţie originare şi depinde de propriul său sistem de control şi de declanşare; el este integrat într-un nou context.
J.-C. Ruwet
(N. C.)
Rival
Un rival este cel care se plasează sau este plasat în concurenţă, care sfidează un raport interpersonal stabilit, care invidiază posesia unui avantaj şi care încearcă să ia locul unui adversar. într-o situaţie de competiţie, rivalii îşi vor mobiliza resursele instrumentale şi de seducţie*, vor adopta strategii legitime sau ilegitime pentru a-şi manifesta superioritatea sau pentru a fi preferat celuilalt. în schimb, într-o situaţie antagonistă, rivalul încearcă, cu ajutorul proceselor de coerciţie şi de control, să-şi domine adversarul. Cînd este vorba despre ocuparea unei poziţii incompatibile cu interesele celuilalt, rivalul încearcă să-i neutralizeze influenţa, chiar să-1 elimine. în conflictele interpersonale, subiecţii rivali folosesc reprezentări de-valorizante şi stereotipuri negative in strategii de opoziţie.
/. Selosse
(N. C.)

Rivalitate
Trebuie făcută distincția între rivalitatea . ernulație care, într-o situație de compa-atie generează la concurenți o mobilizare a capacităților în vederea ameliorării unei zjţjj a unei reprezentări de sine sau a unui anumit prestigiu, şi rivalitatea de opoziție. Aceasta din urmă poate structura o interacțiune conflictuală între doi sau mai mulți adversari, ceea ce are ca efect susci-tarea ostilității, a suspiciunii, căutarea in-comparabilității şi inducerea stereotipurilor negative între ei. în mod firesc, psihologia se ocupă de formele tipice de rivalitate, cum sînt rivalitatea fraternă sau amoroasă, care vizează înlocuirea celuilalt în opțiunile afective preferențiale.
J. Selosse
(N. C.)
Rivalitate binoculară -> Conflict perceptiv Rivalitate fraternă -> Fratrie
Roată de activitate
Dispozitiv de actometrie*, constituit din-tr-un cilindru gol care poate să se învîrtă liber în jurul axei sale, plasat pe un plan orizontal. Acesta este pus şi menținut în mişcare de activitatea locomotorie a animalului care se găseşte în el şi antrenează peretele sub labele sale fără să se deplaseze în realitate. Un contor al rotațiilor permite să se înregistreze activitatea subiectului. Acesta poate fi închis în roată pe durata experienței sau poate avea acces liber la ea de la o cuşcă puțin spațioasă. Acest tip de actometru, foarte comod pentru micile rozătoare de laborator, este utilizat în special, începînd cu lucrările lui C. Richter, Pentru analiza ritmurilor circadiene* de activitate
M. Richelle (N. C.)
Roit
La insectele sociale, proces de formare a unor noi colonii începînd de la colonia ^arnă. La furnici şi termite, regina rămasă fară aripi rămîne în colonia inițială şi nu-
mai indivizii sexuați înaripați sînt cei care roiesc. La albinele melifere, regina este cea care pleacă antrenînd în urma ei albine lucrătoare. Determinismul acestui fenomen nu este încă pe deplin lămurit; el are o bază genetică de vreme ce este posibilă selecționarea varietăților de albine care nu mai roiesc; el este declanşat de circumstanțe exterioare stupului şi de o ruptură a echilibrului intern al acestuia: regina, singura femelă fecundă, inhibă prin substanța sa regală dezvoltarea ovarelor lucrătoarelor; cînd datorită mai ales, dar nu exclusiv, unei creşteri a densității această substanță nu mai atinge suficient toate locuitoarele stupului, unele lucrătoare construiesc loje regale şi cresc femele fecunde. Atunci, regina mamă pleacă.
J.-C. Ruwet
(D. S.)
Rol
Rolul, care în opinia lui A. M. Rocheblave Spenle (1962) este un model organizat de conduite referitor la o anumită poziție a individului într-un ansamblu de interacțiuni, poate fi considerat la diferite niveluri ale realității sociale. Rolul social, aşa cum este el definit de R. Linton, constituie un model normativ compus de ansamblul acțiunilor pe care un grup sau o societate le aşteaptă de la un individ, în funcție de statutul* pe care el îl are în aceasta. Abordarea psihologică are în vedere conduita şi învățarea rolurilor: a putea juca un rol presupune cunoaşterea rolului reciproc, şi interiorizarea rolurilor învățate constituie baza identificării* şi a supraeului*. Nivelul psihosocial, în sfîrşit, subliniază importanța contextului interactiv în care rolul prescris este actualizat. Astfel, dacă este adevărat că rolurile deținute de indivizi pot facilita comunicarea în interiorul grupului, este posibil ca, invers, aceasta să fie stîn-jenită, fie de un dezacord cu privire la aşteptările relative la un rol dat, fie de conflicte individuale născute din necesitatea de a concilia rolurile care corespund unor statute diferite. Pe aceste elemente se ba-
ROM
zează tehnica psihodramatică numită a jocului de rol*. _ . . . , ,
F. Askevis-Leherpeux
(N. C.)
ROM
Abreviere a englezescului Read Only Memory care înseamnă memorie moartă sau memorie fixă. Memorie informatică* pentru care singurul mod de acces posibil este lectura. Informațiile* înregistrate în aceasta nu pot fi deci modificate printr-un program*. Este vorba, în principal, de memorii cu circuite integrate al căror conținut este fixat din construcție, în mod mai mult sau mai puțin ireversibil; se disting tipurile ROM, PROM (ROM programabile cu ajutorul unui material special) şi REPROM
(PROM reprogramabile). w „
M. Baron
(N. C.)
Roman familial

Expresie creată de S. Freud în 1909. Romanul familial este o serie de producţii fantasmatice elaborate de copil, care îi permit să se detaşeze de părinţii săi, înlocuin-du-i cu alte persoane, adesea idealizate. Această fantasmă* de filiaţie prestigioasă generează la copil sentimente de invidie, de răzbunare, de ostilitate faţă de părinţii săi reali şi are o valoare defensivă, renar-cisizantă, care îi permite să se constituie ca subiect. Romanul familial lipseşte la bolnavii psihotici din cauza incapacităţii lor de a face diferenţa între părinţii imaginari şi părinţii reali. Terapia familială psihanalitică* oferă familiilor psihotice posibilitatea de a construi un roman familial de tip nevrotic, într-un cadru care facilitează recrearea istoriei lor, nereprezentată din cauza unor angoase intolerabile.

A. Ruffiot

(N. C.)

Rorschach (Testul lui —)

Probă proiectivă* creată de H. Rorschach în 1921. Acest test „al petelor de cerneală" este larg utilizat în psihologia clinică şi patologică pentru evaluarea activităţii psihice. El cuprinde zece planşe prezentate într-o ordine precisă, subiectul fiind invitat

să spună „tot ce planşele îl fac să gîndeas-că". Examinarea se derulează în două sec-venţe, una numită „spontană", cealaltă numită „anchetă", în cursul căreia subiectul îşi precizează sau dezvoltă răspunsurile Analiza unui protocol impune mai întţj cotarea răspunsurilor în raport cu sistemul pus la punct de H. Rorschach. Datele sînt apoi regrupate cantitativ şi supuse unei analize calitative care permite să se argumenteze interpretarea. Interesul testului depinde de interpretarea aprofundată a factorilor în termenii conduitelor psihice: este într-adevăr necesar să se înţeleagă modalităţile de funcţionare de care dispune subiectul, deopotrivă în registrele conflictuale care îl structurează, ca şi în organizarea defensivă care îl caracterizează. Testul Rorschach, în măsura în care induce (prin natura sa nonfigurativă) mişcări regresive importante, poate fi considerat mai întîi ca o probă a limitelor (între interior şi exterior, între subiect şi obiect), care testează bazele narcisice ale personalităţii*. Pe de altă parte, solicitările pulsionale inerente stimulului generează apariţia şi/sau elaborarea reprezentărilor de relaţii semnificative ale modalităţilor de investire obiectală ale fiecărui subiect. ,-,,-.11

C. Chabert

(N. C.)

Rotaţie —» Contrabalansare

Rotaţie mentală

Transformare operată asupra unei imagini* mentale. Expresia se datorează lui R. N. Shepard care, împreună cu colaboratorii săi, în special cu L. A. Cooper, a demonstrat fenomenul, în anii 1970, prin-tr-o experienţă elegantă, devenită clasică. I se arată subiectului, într-o prezentare* simultană pe ecranul ordinatorului, doua forme tridimensionale constituite din cuburi asamblate şi este întrebat dacă a doua este identică cu prima, care ar fi suportat numai o rotaţie în jurul uneia din cele trei axe, sau dacă ea este diferită (este vorba în acest caz de o imagine în oglindă a celei dintîi, care a suportat ea însăşi o rotaţie)-Se observă că timpul de reacţie este o

funcţie liniară a amplitudinii, în grade ale „nghiului, a rotaţiei la care obiectul a fost supus. Totul se petrece deci ca şi cum subiectul ar opera mental o transformare în spaţiu*, analoagă celei pe care ar suporta-o obiectul fizic corespondent în spaţiul exterior. Shepard a apărat ideea unui proces* analogic*, împotriva partizanilor unui proces propoziţional*. Rotaţia mentală a fost demonstrată la porumbel de J. Delius. încă de la începutul anilor 1960, J. Piaget şi B. Inhelder, în studiile lor despre imaginile mentale, avuseseră ideea de a cere copilului să anticipeze mental rotaţia unei tije şi extrăseseră din rezultatele lor argumente în favoarea distincţiei între figurativ* şi operativ*. ,,,, !.,, M. Richelle

(N. C.)

Rulaj -» Readucere

Ruptură

Stabilind o discontinuitate* în timp şi o schimbare de referent, ruptura marchează o fisură faţă de un mediu înconjurător* şi evidenţiază o criză* de integrare a unui trecut la un subiect*. Legată de proble-matica separării, ea poate să se exprime în diferite moduri (fuga efectivă sau simbolică), dar relevă întotdeauna o patologie mentală şi relaţională a legăturii şi a unităţii de sine. Ruptura este o fractură şi o fragmentare. Pe plan clinic, ruptura ex-

rutină

primă un ansamblu de simptome psihice şi comportamentale caracteristice depresiei*, alienării şi angoasei*. Manifestă în special la adolescenţi*, ruptura afectivă marchează o schimbare* radicală o modalităţilor relaţionale şi a investirilor de noi obiecte, legată de reactivarea efectelor traumatice în cursul reamenajării libidi-nale. Comportamentele de ruptură sînt în general conduite* defensive faţă de schimbarea interioară şi faţă de violenţa* anumitor situaţii de mediu. Ele pot lua forme patologice variate, imaginare sau de acţiune, ca schizofrenia, toxicomaniile, devian-

ţele, autoliza.
J. Selosse
(N. C.)
Rutină
în sensul curent al termenului, rutină denumeşte în psihologie orice activitate adap-tativă sau abilitate* motorie sau mentală care a dobîndit un înalt grad de automatizare; trebuie diferenţiată de stereotipie*, în informatică*, rutină este un anglicism care desemnează o serie de instrucţiuni* (procedură*, subprogram) permiţînd efectuarea unei operaţii care poate fi repetată sau utilizată frecvent în programe*. Se vorbeşte, de exemplu, despre rutine de in-trare-ieşire sau despre rutine de diagnostic al erorilor.
M. Baron
(N. C.)
Sacadă oculară
în timpul unei activităţi de explorare vizuală, cum ar fi lectura*, privirea* este animată de mişcări* rapide de versie care survin cînd ochiul trece de la fixarea unui obiect la fixarea altuia. Aceste mişcări se numesc sacade pentru a fi diferenţiate de alte mişcări oculare. Sacadele au un timp de latenţă* de aproximativ 200 milisecun-de. Sînt foarte rapide, avînd o viteză minimă de 100° de unghi pe secundă, şi care poate ajunge la 800° dacă obiectul este îndepărtat. în timpul mişcării de deplasare a fixării de la un obiect la altul, există o ridicare a pragului* de percepţie (suprimare* sau inhibiţie* sacadică), ceea ce împiedică vederea mediului înconjurător într-o permanentă mişcare.
R. Genicot
(D. F.)
Sadism
Introdus în 1834 în Dictionnaire de Langue al lui Boiste pentru a desemna ansamblul sistemului de „depravare" sexuală prezentat în opera Marchizului de Sade, termenul este reluat în 1890 de R. Krafft-Ebing pentru a desemna o formă de perversiune sexuală bazată pe dominarea violentă exercitată asupra partenerului. S. Freud a apropiat sadismul de masochism* pentru a-1 face unul din cei doi versanţi (activ şi pasiv) ai aceleiaşi dispoziţii perverse. Sadismul se poate exprima printr-o perversiune în act sau prin fantasme conştiente sau inconştiente, în general, există tendinţa de a-1 aplica unui mod de relaţie cu celălalt
caracterizat de nevoia de dominare fără conotaţie sexuală.
D. Widlocher
(D. F.)
Sancţiune
Sancţiunea sub formă de recompensă sau de pedeapsă este o evaluare concretă a comportamentelor, într-o perspectivă educativă, ea atrage atenţia asupra consecinţelor actelor şi invită actorul la lărgirea cîmpului de reprezentare a activităţilor sale dincolo de satisfacerea propriilor trebuinţe. Sancţiunile încurajează sau inhibă, neutralizează sau aţîţă tentaţiile. Interiorizarea sensului sancţiunilor variază în funcţie de legăturile dintre actor şi atribuitor, de expresia autorităţii, de circumstanţele şi intenţia actu-lui, de natura şi forma sancţiunilor aplicate, de vîrsta şi sexul subiectului sancţionat. Din punct de vedere clinic, ecoul sancţiunilor se articulează pe afectivitate şi pe interacţiunile sale complexe, între identificare* şi estimare de sine, culpabilitate* şi ruşine.
Sancţiune penală. Spre deosebire de o pedeapsă exercitată într-un cadru convenţional şi apreciată de persoane care dispun de o autoritate parentală sau educativă, sancţiunea penală ţine de un act juridic. Ea nu poate fi aplicată decît autorului unei infracţiuni legale, recunoscut vinovat şi responsabil. Natura şi baremul său sînt definite în raport cu un cod, iar decizia sa este publică. Este pronunţată după o jude-cată. Codul penal defineşte amenzi pentru contravenţii, pedepse corecţionale pentru delicte, pedepse aflictive şi infamante pentru

rime. Justificările raţionale ale sancţiunii penale se referă la protejarea bunurilor şi persoanelor, la păstrarea ordinii, la pedepsirea şi închiderea provizorie a delincvenţilor. Funcţiile simbolice ale sancţiunii satisfac de fapt mobilurile complexe în care se regăsesc răzbunarea, sacrificiul, violenta, reparaţia, schimbarea în bine.
/. Selosse (D. F.)
Sarcină de lucru
Consum energetic pe care trebuie să-1 furnizeze un organism pentru a îndeplini o sarcină* sau un lucru*. Măsura încărcăturii permite, de exemplu, să se determine dacă munca cerută unui individ este compatibilă cu capacităţile şi formaţia sa; ea vizează evitarea fenomenelor de supraîncărcare. Se disting o sarcină fizică şi o sarcină mentală.

Sarcina fizică este evaluată prin utilizarea a trei criterii majore: consumul de oxigen, ritmul cardiac şi temperatura corpului; creşterea ei se traduce printr-o alterare liniară a activităţii fizice produse. Criteriile obişnuite de evaluare a sarcinii mentale (timp de reacţie*, cantitate de informaţie tratată într-o unitate de timp, erori etc.) rămînînd puţin fiabile, se foloseşte frecvent tehnica de măsură a „sarcinii adăugate" : performanţa observată în realizarea unei a doua sarcini reprezintă măsura încărcăturii sarcinii iniţiale. Pînă la un anumit prag* (zonă optimală), creşterea încărcării mentale provoacă o ameliorare a performanţelor (prin creşterea nivelului de activare*); dincolo de acest prag, performanţele se deteriorează.

J. -P. Bronckart

(G. N.)

Sarcină de precizie -> Precizie Sarcină fizică - Sarcină de lucru Sarcină mentală -» Sarcină de lucru

Sarcină motorie

Ansamblu de instrucţiuni care definesc un scop susceptibil de a fi atins prin realizarea

sat

unei performanţe motorii*, precum şi condiţiile de realizare a acestui scop (în particular ambientul uman şi fizic) şi acţiunile de executat. Aceste instrucţiuni constituie constrîngeri* care determină în mare parte modalităţile de mobilizare a resurselor* subiectului. în sport* şi în educaţia fizică* ele reies din regulamentul de activitate şi din directivele educatorului. Subiectul are posibilitatea de a redefini aceste constrîngeri în funcţie de gradul lor de specificare iniţială. Această redefinire este influenţată de reprezentările legate de nivelul lui de competenţă şi de motivaţie.

M. Durând

(N. C.)

Sarcini (Analiză de —) —> Analiză de sarcini

Sat (Test al —)

Testul satului este o probă proiectivă* inventată de H. Arthus în 1949 şi difuzată în Franţa datorită lui P. Mabille şi M. Mo-nod. Materialul cuprinde 132 elemente (case, elemente de arhitectură, elemente de peisaj natural, elemente nestructurate), dar, în general, subiectul nu utilizează decît o parte din ele. Instrucţiunea: „Cu aceste elemente construiţi un sat" determină o activitate de construcţie nonverbală. O dată construcţia terminată, psihologul procedează, cu colaborarea activă a subiectului, la o descriere sumară a dispunerii satului. Apoi, este propus un dublu chestionar, în versiunea lui M. Monod: primul, „obiectiv", permite să se precizeze determinantele răspunsurilor; al doilea, „fantasmă", cere subiectului o reverie trează, fiind vorba de a imagina viaţa în sat. Cele două dimensiuni esenţiale pentru acest test, sus/jos pe de o parte, dreapta/stînga pe de altă parte, depind de o percepţie a spaţiului bazată pe o percepţie a corpului propriu*, determinată prin verticalitate şi prin lateralizare. Pe de altă parte, semnificaţia simbolică a obiectelor alese este interpretată cu referire la teoria lui M. Klein şi în special la „mica lume" a jucăriilor copilului, înţeleasă ca un material oniric

satisfacere

şi asociativ. M. Monod a arătat că variabilele spaţiu şi material nu sînt independente. Se poate crede într-adevăr că proiecţia imaginii corpului (spaţiul) şi asocierea lui cu obiecte cu semnificaţie simbolică (materialul) explică modalităţile de reprezentare în sine şi de reprezentare a relaţiilor caracteristice ale subiectului.

C. Chabert

(N. C.)

Satisfacere (Trăire de —)

Experienţă originară, decisivă în constituirea fantasmei*, postulată de S. Freud pentru a explica logica acesteia şi care tinde spre realizarea halucinatorie a satisfacerii. Urmele* mnezice lăsate de această experienţă sînt întotdeauna susceptibile de a fi reinvestite în absenţa obiectului, în serviciul autoerotismelor*, şi ghidează căutarea obiectului în lumea exterioară. Realizarea halucinatorie a satisfacerii ar fi prima etapă ipotetică ce precedă căutarea îndeplinirii halucinatorii a dorinţei, care presupune actualizarea primelor inscripţii semnificative ale obiectului în linia caracteristică a proceselor primare* ale

inconştientului, ale sinelui.

B. Brusset

(D. F.)

Satisfacţie profesională

Reacţii afective legate de activitatea profesională şi care pot fi datorate plăcerii oferite de activitatea însăşi, sau legate de rolul jucat în viaţa profesională, sau chiar de valoarea atribuită de fiecare celor primite în schimbul muncii depuse. Mai precis, satisfacţia resimţită rezultă dintr-o comparaţie implicită între cele aduse individului de către muncă şi ceea ce se aşteaptă acesta să găsească în ea. Sursele

satisfacției* variază deci de la individ la individ. Consecințele comportamentale ale satisfacției sînt încă subiect de dezbatere.
C. Levy-Leboyer
(D. F.)
Saturație
Senzație cromatică vizuală legată de puritatea culorii. Gradul de puritate este invers
proporțional cu cantitatea de alb conținut Un roşu de aproximativ 630 nanometri va fi considerat puțin saturat atunci cînd cantitatea de roşu este „spălată cu alb" (as. pect roşu pal), şi foarte saturat atunci cînd cantitatea de roşu este foarte importantă, iar cea de alb este neglijabilă (roşu intens sau foarte concentrat: este atunci un roşu pur). Puritatea unei culori poate fi apreciată în mod subiectiv comparînd-o cu un eşantion al aceleiaşi culori a cărui puritate a fost stabilită şi în condiții de observație bine definite (situație cu iluminare la cei mai buni indici de redare a culorii, adaptare a ochiului, mediu vizual neutru etc). Măsurarea cu precizie a saturației (purității) se efectuează cu ajutorul spectrofotometru-lui. Saturația este unul din cei trei parametri care specifică o culoare, împreună cu tenta* sau tonalitatea*, legată de lungimea de undă, şi cu luminanța* sau luminozitatea, legată de cantitatea de lumină. Saturația asociată tonalității constituie cromia*. în analiza factorială*, se numeşte saturație corelația* dintre o variabilă* şi un factor*.
R. Genicot
(D. F.)
Saționate -» Alimentar (Comportament —)
Sălbatică (Psihanaliză —)
Expresie creată de S. Freud în 1910. Desemnează comunicarea imprudentă de interpretări* psihanalitice în afara situației psihanalitice sau fără a ține seama de regulile tehnicii psihanalitice. Interpretarea sălbatică nu este neapărat inexactă, dar este inoportună; nu ține seama de două condiții principale ale eficacității interpretării, e-nunțate de S. Freud:
1. datorită unei munci de pregătire, materialele refulate sînt foarte apropiate de gîn-durile pacientului;
2. ataşamentul pacientului față de medic (transfer*) trebuie să fie destul de puternic pentru ca această legătură afectivă să-i interzică o nouă fugă. Interpretarea sălbatică este inoperantă pentru că se loveşte de rezistențele* pacientului. Este periculoasă pentru că o confruntare brutală cu dorin-

tele refulate riscă să suscite la subiectul care le este victimă o intensă dezvoltare de angoasă* şi să genereze riscul unei de-compensări*. j..M. Petot
(D. F.)
Scala lui Guttman
Tehnică permițînd în esență explorarea atitudinilor*, dezvoltată de L. Guttman în 1941. Scala se compune dintr-o serie de itemi dihotomici care ilustrează diverse grade ale aceleiaşi atitudini (este o scală ordinală). Orice subiect care este de acord cu un item trebuie să fie de acord şi cu itemii care exprimă un grad mai moderat al atitudinii analizate. Un coeficient de re-productibilitate permite să se ştie în ce măsură se pot reproduce fără eroare răspunsurile date de subiecți, plecîndu-se de la scorurile lor. Analiza ierarhică permite verificarea unidimensionalității itemilor.
M. Bruchon-Schweitzer (D. S.)
Scală de atitudine -» Atitudine Scală de categorie -> Categorie
Scală de evaluare
Introdusă acum treizeci de ani, psihopatologia cantitativă, care a luat un avînt deosebit, se sprijină pe utilizarea scalelor de evaluare. Sînt instrumente de cercetare care, cu excepția scalelor de autoevaluare*, sînt toate completate de un observator clinician. Obiectivele lor sînt multiple: mai întîi distingerea claselor sau categoriilor de diagnostic (clasificarea americană din Manual diagnostic şi statistic al tulburărilor mentale [DSM HI], International Classi-fication ofDiseases sau ICD10): sînt scalele diferențiale; apoi prevederea unei e-voluții: scale predictive; în sfîrşit şi mai ales descrierea unei stări clinice sau a distribuției unei variabile într-o populație: e vorba de scalele descriptive. Acestea din urmă, dacă sînt repetate, pot Permite studierea efectelor unui tratament. Adesea ele sînt utilizate cu acest scop în Psihofarmacologie*. Se deosebesc multe
tipuri de scale descriptive: inventarele globale, care sînt liste de simptome; scalele nosografice globale, dintre care cea mai cunoscută este scala de depresie a lui M. Hamilton. Aceste scale furnizează un indice global de patologie, dar nu au stabilitate factorială; în sfîrşit, scalele sindromice (scala de încetinire depresivă) sau poli-dimensionale (scala stării depresive). Orice scală reclamă un anumit număr de calități. Validitatea semnifică faptul că instrumentul măsoară bine obiectul studiat, într-o modalitate specifică; ea se poate obține, de exemplu, concurînd cu o altă scală. Validitatea externă este

produsă prin comparaţie cu un criteriu extern (imagerie, măsurare biologică). Sensibilitatea permite cuantificarea semnelor, chiar discrete, sau a evoluţiilor, chiar minime (sensibilitate la schimbare). Fidelitatea implică o replicare a aceleiaşi note faţă de acelaşi obiect de către acelaşi observator (fidelitate intrinsecă) sau de doi observatori diferiţi (fidelitate interjudecători). Principalele erori metodologice decurg din neadecvarea instrumentelor alese în raport cu presupoziţia teoretică a unui studiu sau din concluzii abuzive plecînd de la rezultate cifrate. în ciuda acestui fapt, standardizarea datelor clinice şi introducerea măsurării în psihopatologie aduc un progres metodologic indiscutabil.
R. Jouvent
(D. S.)
Scală de inteligenţă
Ansamblu de teste* de inteligenţă* care permite caracterizarea subiecţilor în ceea ce priveşte nivelul lor intelectual. După modul de definire a noţiunii de nivel, din care decurg principiile de construcţie a testelor, se pot distinge trei tipuri de scale de inteligenţă.
1. Nivelurile pot corespunde vîrstelor mentale* sau coeficienţilor intelectuali*. Subiecţii sînt în acest caz clasificaţi prin referirea la performanţele* medii ale copiilor de diferite vîrste. Exemple: „scala metrică" a lui A. Binet şi T. Simon, creată
scală de interval
692
693
scaun rotativ
în 1905, şi revizuirea sa de R. Zazzo în 1966, „noua scală metrică a inteligenţei".
2. Nivelurile pot corespunde unor categorii de etalonare*. în acest caz, subiecţii sînt clasificaţi prin referirea la performanţa medie a copiilor de vîrsta lor. Exemple: scala de inteligenţă elaborată de D. Wechs-ler în 1955 pentru adulţi sau WAIS; scala de inteligenţă a lui Wechsler pentru copii sau WISC; aceste scale permit calcularea unui coeficient intelectual verbal* şi a unui coeficient intelectual nonverbal (sau de performanţă).
3. Nivelurile pot fi definite a priori ple-cîndu-se de la o teorie a dezvoltării* intelectuale, în acest caz, subiecţii sînt caracterizaţi, în general, printr-un stadiu* de dezvoltare. Exemplu: „scala de dezvoltare a gîndirii logice" sau SGL, elaborată de R. Longeot în 1974 şi inspirată de teoria lui J. Piaget. Deşi par adesea că evaluează o inteligenţă generală, scalele de inteligenţă caracterizează de fapt indivizii după aspectele specifice ale nivelului lor intelectual.
M. Huleau (D. S.)
Scală de interval -> Scală de măsură
Scală de măsură
Modalitate de atribuire de numere obiectelor. De la S. S. Stevens încoace au fost puse în evidenţă în general patru tipuri, ierarhizate de la nivelul cel mai rudimentar la cel mai rafinat. Scala nominală se mărgineşte să repartizeze obiectele în clase sau categorii după criterii neambigue: astfel se pot repartiza subiecţii unui eşantion* după profesia lor, statutul socioeconomic etc. sau răspunsurile la un test Rorschach în funcţie de determinantul, forma, culoarea, mişcarea lor. Scala ordinală aranjează obiectele după o anumită ordine, pe o dimensiune* aleasă, de exemplu, de la cel mai mic la cel mai mare; scalele de preferinţă, derivate din judecăţi* apreciative asupra unui obiect în raport cu altul sau cu o serie de alte obiecte, sînt scale ordinale. Este şi cazul descrierilor ordonate ale diferitelor conduite caracterizînd stadii de
dezvoltare intelectuală, de exemplu. Distanţa între două obiecte învecinate pe 0 astfel de scală nu este precizată. Scala de interval introduce în plus o unitate între valori ordonate, care permite observarea faptului că o distanţă în orice loc al scalei este cantitativ egală cu aceeaşi distantă într-un alt loc oarecare; calendarele reprezintă scale de acest tip familiare tuturor: măsoară timpul începînd dintr-un punct de origine convenţional; ele îl împart în unităţi constante, dar nu îndreptăţesc afirmaţia că a trecut de două ori mai mult timp în anul 1000 ca în anul 500; este suficient să se treacă într-un alt calendar ca să se verifice că acest raport este caduc din lipsa unui adevărat punct de origine corespun-zînd lui zero. Acestei ultime cerinţe îi răspund scalele de raport, sau proporţionale, cum sînt scalele de lungime sau de greutate. Psihologii au rar de-a face cu scale de interval în sens strict: atribuirea de valori numerice pentru înregistrarea răspunsurilor corecte la un test nu trebuie să ne inducă în eroare, căci din aceasta nu rezultă că o unitate de măsură reală se aplică într-un punct oarecare al scalei. Ei nu o pot aborda, adesea, decît în prelucrările matematice complexe. Scalele de raport se întîl-nesc încă şi mai rar; psihofizica* este fără îndoială unul din domeniile privilegiate care ne furnizează cîteva exemple în scalele de senzaţie*.
Alegerea unei scale este dictată de natura datelor empirice cărora li se aplică şi de gradul de control care se exercită asupra lor. Fiecărui tip de scală îi corespund modalităţi deosebite de prelucrări statistice, atît descriptive, cît şi inferenţiale. Există deci o strînsă legătură între obiectele de măsurat,

alegerea scalei de măsurare şi aplicarea instrumentelor statistice potrivite. D. Defays si M. Richelle
(D. S.)

Scală de observare a comportamentului

Orice procedeu care permite atribuirea de numere unor observaţii* directe ale comportamentelor*, în aşa fel încît să se înregistreze cu uşurinţă aceste observaţii, sa
ii
se sistematizeze şi să fie redate cît mai independente cu putinţă de observator. în forma sa cea mai simplă, scala sau grila* de observaţie este nominală: ea propune un nomenclator de unităţi* sau categorii de comportament a căror prezenţă observatorul o va nota, în funcţie de procedura de eşantionare* pe care o va alege; în acest Caz ea furnizează informaţii asupra frecvenţei* comportamentelor observate. într-o formă mai elaborată, scala prezintă o evaluare* a unităţii comportamentale observate, evaluare care depăşeşte totuşi uneori nivelul ordinal: pentru fiecare comportament sau categorie de comportament, observatorul va trebui să furnizeze o evaluare, de exemplu a intensităţii sau a oricărei alte dimensiuni, situîndu-şi judecata* într-unui din compartimentele propuse ale unei scale în n puncte, sau poziţionînd-o grafic pe o dreaptă reprezentînd continu-um*-\i\ considerat. Acest tip de scală presupune ca observatorul să fie apt, dincolo de simpla reperare a prezenţei unui comportament*, să-i estimeze într-un mod fiabil o caracteristică imposibil de sesizat printr-un procedeu mai obiectiv. Concordanţa judecăţilor mai multor observatori (fidelitate* interjudecători) ţine în general loc de indice de validitate a evaluărilor (v. Eto-gramă).

M. Richelle (D. S.)

Scală de senzaţie

Atribuire a unei metrici diferitelor niveluri de continuum* psihologic pe care îl constituie senzaţia*, raportate la valorile stimulului* fizic. Noţiunea de scală de senzaţie "nplică considerarea senzaţiei ca o mărime măsurabilă, dar şi faptul că modalitatea de măsurare* care i se poate aplica nu este, în mod obligatoriu, replica celei care se aplică stimulului fizic. Scalele de senzaţie diferă în funcţie de Procedeele puse în acţiune pentru a le construi şi după expresia matematică a func- lei care leagă continuum-u\ („subiectiv") al senzaţiei de continuum-ul obiectiv al Emulului. Scalele Fechner (1860) sînt al-
cătuite plecîndu-se de la proceduri de discriminare* (praguri diferenţiale*), diferenţa exact perceptibilă* fumizînd unitatea de măsură a senzaţiei, şi funcţia logaritmică s = c log I/Io expresia matematică (cu s la senzaţia, I o valoare a stimulului, Io valoarea stimulului corespunzînd pragului absolut*, c fiind o constantă derivată din legea lui Weber*). Cînd scalele sînt formate plecîndu-se de la o metodă de producere de raport* (estimare de mărime*, fracţionare*), relaţia este în general descrisă de o funcţie putere de tip S(= bS" (legea lui Stevens). Un al treilea tip de scală se bazează pe metodele partiţiei* (echisec-ţionare*, bisecţie*, categorii*). Problema de a şti dacă continuum-uiile psihologice ale senzaţiilor se supun cu adevărat unuia sau altuia dintre aceste tipuri de scale, sau dacă ele se reduc în cele din urmă la variante în modul de a sesiza şi măsura o aceeaşi realitate (respectiv la variante mai mult sau mai puţin adaptate după dimensiunea fizică luată în consideraţie) rămîne un subiect de dezbatere în psihofizica*. Unităţile adoptate pentru scalele de senzaţie referitoare la diverse modalităţi* senzoriale şi la fiecare dimensiune fizică a stimulilor au fost desemnate prin termeni introduşi în general de psihofizicienii care au stabilit aceste scale. Astfel sonul* este unitatea scalei de intensitate sonoră (sau sonie), meiul*, unitatea pentru scala de înălţime tonală, dolul* unitatea pentru scala durerii, gustul* pentru scala savorilor etc. Scalele de senzaţie elaborate în psihofizica au inspirat alcătuirea scalelor aplicate la alte fenomene psihologice (scale de atitudini*, de judecată estetică etc).

M. Richelle (D. S.)

• Fechner G. T. (1860), Elemente der Psy-chophysik, Breitkopf şi Härtel, Leipzig.

Scaun rotativ

Scaun dotat cu posibilitatea unei mişcări de rotaţie cu viteză controlată permiţînd studierea anumitor aspecte ale sensibilităţii labirintice şi anumitor iluzii* de miş-
scenă originară
694 \
695
schemă corporală
care la subiectul instalat într-un astfel de cadru. întreruperea bruscă a rotaţiei permite observarea nistagmusului* consecutiv. O versiune mai complicată, dotată cu un sistem de rotaţie în jurul unui ax orizontal, suplimentar faţă de rotaţia în jurul unui ax vertical, numită şasiu de rotaţie, a fost pusă la punct de E. Mach în 1874.

M. Richelle
(G. N.)

Scenă originară

După ce a folosit acest termen pentru a desemna orice scenă, de orice natură, care se află la originea simptomelor isterice*^ S. Freud 1-a utilizat, începînd cu 1914, pentru a desemna observarea, reală sau fantasmată, de către copil a raporturilor sexuale ale părinților. Ceea ce conferă importanţă scenei originare sau primitive este faptul că elementele din realitate sînt interpretate, chiar rearanjate în funcție de necunoaştere (după S. Freud) şi de teoriile sexuale infantile* preexistente, dar şi de dorințele* şi spaimele copilului. Elementele constitutive ale scenei primitive cuprind:

1. urmele* mnezice de percepții reale (cel mai adesea acustice şi vizuale) ale observării raporturilor sexuale între părinți;
2. o semnificație ataşată acestor percepții în funcție de factori interni. A putut fi invocată ignoranța copilului, care-1 conduce la necunoaşterea semnificației erotice genitale a scenei observate şi Ia interpretarea acesteia ca o scenă de violență; aceasta este explicația propusă de S. Freud în 1908 în legătură cu formarea teoriei sexuale infantile, numită concepție sadică* a coitu-lui. S. Freud a admis şi intervenția unor scenarii preformate din punct de vedere filogenetic şi înnăscute ale fantasmelor originare care îl determină pe subiect să reconstruiască scena tipică pornind de la observații fragmentare. M. Klein, în 1935, a invocat şi ea, dintr-un punct de vedere ontogenetic, influența puternicelor mobi-luri afective: din această perspectivă, gelozia oedipiană* a copilului îl determină să nege plăcerea comună a părinților, plă-

cere de la care este exclus, şi să interpreteze scena observată ca pe o scenă de violență; de asemenea, invidia îl determină să vrea ca acel coit să fie destructiv şi s§ atace cuplul prin fantasmele sale atotpu-ternice (v. Părinți combinați). De aici un ansamblu de reacții afective consecutive acestor mişcări agresive: angoasa de persecuție* suscitată de frica talionului şi care împinge spre noi atacuri imaginare; sentimente de culpabilitate* suscitate de conştiința de a-şi fi pus părinții în pericol prin aceste atacuri fantasmatice şi care generează tentative de reparație*, dar şi conduite de autopedepsire.

v y J. -M. Petot

(D. F.)

Schematizare

Atunci cînd un locutor* A vorbeşte cu un interlocutor B, îi propune o reprezentare* a conținutului. El construieşte în fața lui şi pentru el o anumită formă de organizare discursivă a temei* tratate. Acest mod de organizare a temei în discurs* este calificat drept schematizare. A spune „în fața lui" implică faptul că B trebuie să interpreteze ceea ce îi este dat şi să reconstruiască schematizarea. A spune „pentru el" conduce la atribuirea unei dimensiuni de argumentare* întregului proces. Construcția şi reconstrucția sînt în funcție de diverşi parametri:

1. situația de interlocuțiune, evidentă în plan oral, dar la fel de importantă în scris;
2. finalitatea fiecărui partener: nu vorbim şi nu ascultăm decît din anumite motive;
3. reprezentările pe care şi le fac A şi B despre sine, despre celălalt şi despre subiectul discuției;
4. preconstrucțiile culturale, dintre care un număr minim trebuie împărtăşite pentru a fi posibilă comunicarea*, iar altele, proprii fiecăruia, ridică problema izomorfismului* dintre construcție şi reconstrucție.

J.-B.Gme

(D. F.)

Schemă

Ca şi ceea ce numim cadru*, schema este o structură cognitivă care specifică pro-

k

prietățile generale ale unui obiect sau eveniment şi lasă la o parte orice aspect specific sau contingent. Ea permite gruparea obiectelor în categorii generale şi stabilirea proprietăților lor. Asemeni cadrului, ea suscită şi direcționează aşteptările în procesele de memorare*, de comprehensiune* si de rezolvare de probleme*. Scriptul* este un exemplu de schemă. Cele două funcții ale schemei, de abstracție şi de anticipare, au fost introduse de la început: astfel, O. Selz a introdus termenul de anticipare schematică pentru a desemna rețeaua de concepte care ghidează procesele gîndirii, în sarcinile de rezolvare de probleme. în 1930, F. Bartlett a folosit acest termen pentru a desemna configurațiile de cunoştințe din memoria de lungă durată*, care impun o organizare a comprehensiunii şi amintirii textelor (basme folclorice) conform normelor culturale (coerență, organizare).

J. Mathieu

(D. F.)

Schemă a comunicării -> Funcție a limbajului

Schemă actanțială -> Actant

Schemă corporală

Propus de P. Schilder în 1923, termenul desemnează „imaginea tridimensională a fiecăruia despre sine" (P. Schilder, 1950, p. 35). Este aproape sinonim cu imaginea corpului şi cu modelul postural. Totodată, noțiunea de schemă (sau schemă mentală) subliniază, în raport cu cea de imagine, faptul că nu este

vorba doar de o acumulare de date perceptive sau de producţii imaginare, ci de o structură care integrează un ansamblu de informaţii, asigurînd unitatea unei forme (Gestalt) permanente. Dacă modelul postural joacă un rol important, conceptul de schemă corporală are Un sens mai larg, care integrează şi alte date senzoriale şi care ţine seama de cor-Pul în mişcare în interacţiunile fizice şi sociale cu mediul înconjurător. Informaţiile care contribuie la construcţia schemei corporale provin din surse mul-
tiple : senzaţii tactile, termice şi dureroase, senzaţii vizuale şi vestibulare, musculare şi viscerale. Un principiu de organizare nu numai că asigură integrarea acestor senzaţii, ci şi creează sentimentul unităţii şi individualităţii corpului propriu. După P. Schilder, acest principiu nu ţine doar de procesele de integrare cognitivă, de natură neuro-fiziologică, ci şi de o dispoziţie afectivă legată de investirea libido-ului asupra corpului, adică de o investire narcisică. Aceste din urmă explicaţii arată originalitatea abordării lui P. Schilder, care ia în considerare atît datele psihanalitice, cît şi datele neurofiziologice. Datele clinice pe care el s-a bazat în justificarea conceptului confirmă această abordare pluridisciplinară: membrul fantomă* al amputaţilor, agno-ziile* şi apraxiile*, sentimentele de depersonalizare*, ipohondria, neurastenia etc. Complexitatea mecanismelor şi caracterul eterogen al tulburărilor au generat întrebări în legătură cu fundamentul unui concept atît de general şi cu valoarea forţei lui explicative. Pentru P. Schilder nu era vorba atît de un principiu explicativ, cît de un domeniu de cercetare care privea neuropsihologia, psihiatria, fenomenologia şi psihanaliza.

Aşa cum era de aşteptat, lucrările ulterioare ale altor cercetători s-au îndreptat exclusiv asupra unuia sau altuia dintre aceste domenii. în neuropsihologie, conceptul a fost considerat într-o manieră mai limitativă sub numele de somatognozie, sau descompus într-un ansamblu de reglări ale proceselor de localizare spaţială, corporală şi pericorporală, şi de control motor şi postural (J. Paillard). în psihiatrie, într-o manieră extensivă, conceptul de schemă corporală a permis descrierea unei psihopatologii a corpului care priveşte ansamblul patologiei. Reluînd unele dezvoltări ale lui P. Schilder, inspirate de Husserl şi de psihologia Formei, importante reflecţii asupra „corpului trăit" au alimentat reflecţia fenomenologică. Este foarte posibil ca în domeniul psihanalizei conceptul de schemă corporală să fi inspirat cele mai mari rezerve, în favoarea unor concepte
schemă mentală
696
697
schizofrenie
mai puţin cuprinzătoare, ca cele de eu-cor-
poral, de sine corporal sau de eu-piele*.

D. Widlocher

(D. F.)

• Schilder P. (1950), The Image and Appea-rance ofthe Human Body, International Univer-sities Press, New York. Traducere (1968): U image du corps (trad. F. Gantheret, P. Truf-fert), Gallimard, Paris.

Schemă mentală

Pentru J. Piaget, gîndirea* purcede din acţiune*. Primele acţiuni, dependente de activitatea reflexă*, se coordonează progresiv în scheme senzoriomotorii, care sînt organizări ce susţin acţiunile şi permit repetarea lor în situaţii analoage, generalizarea* prin aplicarea lor asupra unor obiecte din ce în ce mai variate şi structurarea cunoştinţelor* prin atribuirea de semnificaţii* funcţionale obiectelor manipulate (d. ex., obiecte de supt). Acest proces de formare a schemelor mentale se regăseşte la toate nivelurile dezvoltării* cognitive. Apar astfel în mod succesiv scheme senzomotorii, perceptive, practice (sau de obişnuinţă), simbolice, intuitive, operatorii concrete, apoi operatorii formale. Schema mentală nu se confundă cu comportamentul însuşi; este corespondentul cognitiv al comportamentului, un fel de canava formală, de iscusinţă psihologică, neobservabilă, dar a cărei existenţă poate fi dedusă pornind de la observarea comportamentelor.

J.-E. Gombert

(D. F.)

Schimbare

Act prin care un obiect se modifică sau este modificat la nivelul uneia sau mai multor caracteristici ale sale. Se pot, astfel, studia procesele de schimbare în organizările sociale sau în structura personalităţii*, cu un viu interes pentru factorii care contribuie la realizarea acestor procese, ca şi pentru aceia care se opun schimbării. Factorii de rezistenţă* la schimbare constituie un obiect privilegiat de investigaţie* în cura psihanalitică. întrucît termenul nu acoperă un sens tehnic precis, folosirea
noţiunii de schimbare face necesară precizarea cu grijă a obiectului la care ea se referă şi a proceselor de transformare care se aplică într-un caz dat.

D. Widlocher

(G. N.)

Schimb social

în cadrul teoriilor privitoare la întărirea socială*, G. C. Homans propune o adaptare a condiționării operante* la predicția comportamentului considerînd interacțiunile ca fiind similare tranzacțiilor economice. Subiectul caută recompensa şi evită pedeapsa (maximizarea rezultatelor şi minimalizarea costurilor) pentru a ajunge la schimburi sociale profitabile. Stima sau aprobarea celuilalt ar funcționa ca o întărire generală a comportamentului. Homans introduce în plus noțiunea de justiție distributivă : într-o relație de schimb cu celălalt subiectul se aşteaptă ca recompensele şi costurile fiecăruia să fie proporționale cu ceea ce a investit. Teoria schimbului social şi în particular principiile justiției distributive au pregătit terenul pentru apariția altor teorii: teoria echității* a lui J. S. Adams şi teoria interdependenței a lui J. W. Thibault si H. H. Kelley. „ „

G. Moser

(D. S.)

Schizoafectiv

Cadrul diagnostic al schizofreniilor* dis-timice (sau tulburări schizoafective) grupează pacienți care prezintă accese psihopatologice asociate cu o simptomatologie timică (cel mai adesea maniacală) şi cu simptome schizofrenice sugerînd diagnosticul de formă clinică de schizofrenie, dar avînd o evoluție asemănătoare cu cea a maladiei maniaco-depresive (adică a cărei adaptare intercritică este comparabilă mai curînd cu cea a maniaco-depresivilor, decît cu cea a schizofrenilor). Numeroşi autori şi-au pus întrebări în legătură cu statutul diagnosticului din această categorie de maladii: formă de schizofrenie cu pronostic bun? formă de maladie ma-niaco-depresivă cu accese atipice? maladie autonomă?

Deşi există o înrudire genetică cu maladia maniaco-depresivă, ea este insuficientă pentru a permite asimilarea acestor două tipuri de tulburări. în schimb, asimilarea cu schizofrenia este şi mai greu de făcut. jvTumeroşi autori cred astăzi că majoritatea bolnavilor cu diagnostic de schizofrenie distirnică sînt maniaco-depresivi şi că doar un mic număr dintre ei sînt schizofrenici cu tulburări timice.

M. -C. Hardy-Bayle (D. F.)

Schizofazie -» Glosolalie

Schizofrenie

La începutul secolului al XX-lea, E. Krae-pelin descria în cadrul psihozelor* endogene o maladie, demența precoce, despre care afirma că nu-i cunoaşte criteriile simptomatice patognomonice, dar a cărei evoluție constituie criteriul diagnosticului fundamental care o opune, printre altele, nebuniei maniaco-depresive*, o altă maladie inclusă în grupul psihozelor endogene. Pentru el, demența precoce este o boală cronică ce debutează la tînărul subiect şi ajunge la o slăbire pseudodementială (stadiu terminal), care asociază sărăcia gîndirii, pierderea judecății coerente, detaşarea afectivă şi lipsa voinței. Pentru E. Bleuler, dimpotrivă, simptomatologia va fi elementul diagnostic fundamental al acestei tulburări. El descrie, în aceeaşi epocă, ceea ce considera a fi procesul etiopatogen unic şi patognomonic al schizofreniei: disocierea*. Expresiile simptomatice ale acestui proces ipotetic sînt ceea ce descria în aceeaşi perioadă, în Franța, P. Chaslin, prin termenul de discordanță*. Printre simptomele precoce, autorii descriu tulburarea asociațiilor de gîndire, a afectivității* (ambivalență, diminuarea* afectelor), ambiten-dința şi alte tulburări ale voinței*. Mai recent, două tipuri de critici au repus in cauză descrierile clasice. Prima critică s-a referit la statutul disocierii. Pentru numeroşi autori, acest fenomen, ale cărui expresii simptomatice au o definiție puțin operațională, care face mai dificilă recu-

noaşterea lor clinică, nu mai poate fi considerat patognomonic pentru schizofrenie. Se regăseşte şi în alte tulburări, printre care unele tulburări timice. Iată de ce, în Statele Unite, unde critica a fost mai radicală, criteriile simptomatice bleuleriene au fost abandonate în favoarea criteriilor evolutive (pentru un diagnostic de schizofrenie, trebuie ca aceste tulburări să dureze de peste şase luni, să fi apărut înainte de vîrsta de 45 de ani şi să existe o deteriorare față de nivelul funcționării anterioare) şi a altor criterii simptomatice centrate pe anomaliile de percepție şi senzație. în Franța, dimpotrivă, diagnosticul se bazează încă adesea pe conceptul bleulerian al disocierii.

A doua critică a avut drept obiect omogenitatea bolii schizofrenice şi a condus la propunerea unei divizări a schizofreniilor, cu accent pe diferențele simptomatice, evolutive, de reactivitate la tratament şi pe antecedentele familiale ale celor două grupuri de bolnavi:

a. cei care prezintă o simptomatologie negativă sau deficitară (sărăcia gîndirii, discursului, afectelor, pierderea inițiativelor, anhedonie, tulburări de atenție), antecedente familiale frecvente, un răspuns negativ la tratament şi o evoluție cronică;

b. cei care prezintă o simptomatologie pozitivă sau productivă (delir, halucinații), antecedente familiale mai puțin frecvente, un răspuns pozitiv la tratament şi o evoluție mai degrabă periodică. Totuşi, existența unui grup mixt, în care simptomatologiile negative şi pozitive se asociază, compromite ipoteza celor două boli distincte şi necesită alte cercetări.

Au fost avansate diferite ipoteze, născute în cadre teoretice diferite, pentru a explica etiopatogenia acestei boli. Existența, acum confirmată, a unor anomalii biologice asociate tulburării schizofrenice a alimentat diverse modele biologice ale acestei boli. Majoritatea datelor pledează în favoarea alterării sistemului dopaminergic al neuro-
transmițătorilor*.
M. -C. Hardy-Bayle (D. F.)
schizoidă
698
scurtă durată
Schizoidă (Personalitate —)
H. Claude şi E. Minkowski descriau, la începutul secolului al XX-lea, constituția schizoidă, reluată de E. Kretschmer, în 1930, care o defineşte ca fiind o personalitate* anormală, oscilînd între boală şi sănătate şi reflectînd într-o măsură atenuată simptomele psihologice fundamentale ale psihozelor schizofrenice. Erau considerate caracteristice acestei personalități răceala contactului şi dificultatea de a lega relații sociale, pe de o parte, bizareria comportamentului cu tendințe spre esoterism şi credințe magice, pe de altă parte. Mai recent, grupul personalităților schizoide a fost împărțit în două tipuri de personalități considerate distincte: personalitatea schizoidă, pe de o parte, considerată ca o configurație stabilă a personalității caracterizate prin incapacitatea de a stabili legături afective normale, cu indiferență față de celălalt, dar fără ciudățenii comportamentale, şi personalitatea schizotipică*, mai apropiată de stările schizofrenice.
M. -C. Hardy-Bayle
(D. F.)
Schizotim —» Constituție
Schizotipic
Individualizarea recentă a acestui cadru diagnostic al grupului personalităților* schizoide* se bazează pe ideea unei distincții clinice şi etiopatogenice a acestor două tipuri de tulburări. Personalitățile schizotipice ar prezenta, spre deosebire de personalitățile schizoide, anomalii de comportament* observate şi în perioade puțin active ale unor forme de schizofrenie: bizareria gîndirii (credința neobişnuită în telepatie, în preziceri, în fenomene magice), a discursului (utilizarea inadecvată a cuvintelor sau confuzie în concepte) şi a percepțiilor (iluzii). Existența unei legături între acest tip de personalitate şi o istorie familială a schizofreniei a condus la lansarea ipotezei unui spectru genetic al schizofreniei, mergînd de la maladia simptomatică la forme atenuate, fără simptome
caracteristice, de care dă seama descrierea personalității schizotipice.
M. -C. Hardy-Bayle
(D. F.)
Scintilație
Mici variații rapide ale luminanței* unei surse luminoase punctiforme (stea, d. ex) sau a unei suprafețe cu numeroase reflexii. Ele pot antrena, din punct de vedere perceptiv, un efect de clipire*.
R- Genicot
(D. F.)
Scolastic
Prin analogie cu perioada de decadență a filozofiei aristotelico-tomiste medievale (Şcoala), şi sub forma substantivului feminin (o scolastică, scolastica marxistă etc.) sau a adjectivului (învățămînt scolastic, abordare scolastică), termenul are o utilizare peiorativă. El sugerează şi disprețul față de ceea ce este şcolar. Topos-u\ acestei utilizări este o convingere a evidenței: a enunța oficial şi a preda sistematic şi durabil orice doctrină conduc întotdeauna gîndirea* către formalism, către repetiția ucigătoare, către o ortodoxie celebrativă invers proporțională cu luciditatea critică. P. Foulquie îl citează pe Alain printre puținii moderni care au folosit acest termen într-o accepție laudativă.
D. Hamei ine
(D. F.)
Scop
Punct de sosire al unei traiectorii sau al unui parcurs orientat; compartiment-scop al unui labirint. Realizare a unei conduite* sau ansamblu organizat de conduite, a cărei derulare apare clar pentru observator ca fiind subordonată unui scop. Aceasta realizare este, adesea, anticipată conştient de către om şi explicitabilă verbal, scopul confundîndu-se cu intenția*, în sensul obişnuit al termenului. Orientarea finalizată a acțiunii* este omniprezentă în comportamentul organismelor, chiar şi la cele mai simple la care, fără îndoială, ar fi absurd să se vadă mecanisme de anticipare* intențională analoage celor întîlnite la om
• care presupun, după toate aparențele, aportul reprezentării* simbolice şi al lim-haiului- Dar riscul antropomorfismului* şi reticența de a acorda valoare cauzală unui eveniment posterior

comportamentelor ce trebuie explicate au făcut pe mulţi psihologi să îndepărteze din conceptele lor explicative noţiunea de scop. Aceasta a fost calea luată de mulţi behaviorişti, cu excepţia lui E. C. Tolman în 1932, care propune o concepţie potrivit căreia comportamentele se organizează prin subordonare la scop, în virtutea reprezentărilor interne. Această concepţie s-a extins în direcţiile actuale ale cognitivismului*, deşi statutul reprezentărilor nu este întotdeauna clar. Problemele epistemologice ridicate în psihologie în legătură cu noţiunea de scop prezintă numeroase asemănări cu cele care nu au încetat să străbată biologia şi care au fost propuse spre rezolvare prin distincţia dintre teleonomie* şi teleologie.

M. Richelle (O. D.)

• Tolman E. C. (1932), Purposive Behavior in Animals and Men, Appleton Century Crofts, New York.

Scopogramă

Reprezentare grafică a mişcărilor privirii* în timpul lecturii* unui rînd dintr-un text. Termenul este puţin folosit, înregistrările şi traseele mişcărilor oculare* prezentîn-du-se sub forme diferite în funcţie de metoda utilizată.

M. Richelle (D. F.)

Scor -» Notă

Scotopică (Vedere —) -> Vedere Scriere în oglindă -» Oglindă

Script

Tip particular de schemă*. Este vorba de o organizare ipotetică a memoriei care, pe llngă informaţiile* inerente schemei, en-codează desfăşurarea secvenţială a unei categorii particulare de situaţii frecvente şi familiare (a merge la restaurant; a se scula
de dimineaţă; a conduce maşina). El comportă o organizare dublă, secvenţială şi ierarhică. Scriptele permit înţelegerea şi producerea fie a secvenţelor de comportament, fie a reprezentărilor* acestora (verbale sau de altă natură). Ele permit restabilirea informaţiilor care lipsesc şi corectarea cvasi-automată a erorilor. Unele scripte (mai ales cele care se referă la povestiri*) sînt dobîn-dite şi utilizate de timpuriu de copil.

M. Fayol (D. F.)

Sculptură de familie

Tehnică a psihoterapiei familiale siste-mice*, inspirată din psihodramă* şi pusă la punct de V. Satir pentru a reprezenta interacţiunea familială. Un membru al familiei îşi asumă rolul de „sculptor" şi le cere celorlalţi membri să-şi reia locurile, posturile şi mimicile în episodul pe care acesta vrea să-l ilustreze. Terapeutul caută să evidenţieze emoţiile subiecţilor, diferenţa în aprecierea aceleiaşi situaţii în funcţie de „sculptor", de sensul metaforic al jocului în raport cu dificultăţile familiei.

D. Anzieu
(D. F.)

Scurtă durată (Memorie de —)

Desemnează adesea un sistem ipotetic de stocare* cu capacitate limitată. Limitarea acestui sistem este estimată în general la 7 (+ sau -2) itemi de informaţie* (litere, cuvinte, cifre) dacă estimarea se face prin numărul de elemente (v. Grupare) sau printr-o durată de cîteva secunde. Menţinerea informaţiei în memoria de scurtă durată (MSD) dincolo de această limită temporală este posibilă datorită autorepetiţiei* materialului prezentat. Expresia MSD este folosită pentru a desemna nu numai acest sistem de stocare, ci şi procese de control care acţionează asupra informaţiei stocate; procesul care administrează, de exemplu, trecerea de la informaţia depozitului de scurtă durată spre memoria de lungă durată*. In acest caz, expresia MSD este folosită într-un sens apropiat de cel al „memoriei de lucru*".

secundar

seducţie

în sfîrşit, unii autori folosesc expresia MSD pentru a califica un tip de sarcini necesare pentru cunoaşterea unei clase de probe de memorie în care cantitatea informaţiei de reţinut este redusă şi în care intervalul prezentare-probă este de ordinul cîtorva secunde. în acest caz, se preferă folosirea expresiei depozit de scurtă durată pentru desemnarea fie a sistemului de stocare, fie a acestui sistem şi a proceselor de control asociate.

în general, se consideră că informaţia stocată în MSD este codată sub formă acustică sau articulatorie. Unii autori iau în consideraţie şi posibilitatea unei codări
vizuale sau semantice. _ „ ,

S. Bredart
(G. N.)

Secundar

în opoziție cu trebuințele* primare*, corespunzătoare exigențelor fundamentale pentru supraviețuirea organismelor, trebuințele secundare sînt derivate din primele sau dobîndite. Termenul se foloseşte şi în legătură cu un întăritor* sau o întărire* care nu îşi datorează valoarea de întărire decît asocierii cu o întărire primară, cu alte cuvinte, care duce la satisfacerea unei trebuințe primare. Astfel, într-un program* de întărire operantă*, animalul va produce răspunsuri pentru obținerea prezentării unui stimul colorat, dacă acesta este stimulul discriminativ* care semnalizează introducerea unei faze a programului în care răspunsurile vor fi întărite prin hrană; stimulul colorat va dobîndi valoare de întărire
secundară.
M. Richelle
(D. F.)
De altfel, S. Freud a distins două tipuri fundamentale de procese ale funcționării psihice: procesele secundare, vizînd identitatea gîndirii în funcție de principiul realității*, şi procesele primare*, caracteristice inconştientului, al căror scop este împlinirea halucinatorie a dorinței în funcție de principiul plăcerii*.
Primele se opun şi sînt modificarea celor din urmă. Ele se articulează în mod dialectic cu celelalte pentru a le inhiba şi a
le regla, permițînd devieri şi schimbări car amînă satisfacția. Mijloacele devin sen puri, astfel încît, în această perspectivă activitatea psihică se dezvoltă pornind de la fantasme* inconştiente, instaurînd tot. odată funcțiile atenției, judecății, raționamentului şi acțiunii controlate. Legate de limbaj şi de vorbire, procesele secundare se află în serviciul eului* şi supraeului* în instanțele* celei de-a doua topici*, dar sînt şi tributare proceselor primare. Identificările* secundare sînt în raport cu complexul lui Oedip* şi se opun identificării primare, numită şi fuzională, care antrenează abolirea diferenței self-obiect. Elaborarea* secundară este crearea, cu finalități de coerență, de raționalitate, deci de integrare, a unei experiențe de vis*, de criză*, de ruptură*, de disociere* sau de delir*. în timpul curei psihanalitice, elaborarea psihică se deosebeşte de raționalizare şi de intelectualizare: neologismul propus de J. Laplanche şi J.-B. Pontalis, de perlaborare*, traduce termenul german
Durcharbeitung. „ „
B. Brusset
(D. F.)
Securitate de bază
S. Freud a legat încrederea în viață (în steaua norocoasă) de dragostea tinerei mame pentru primul născut. Experiența clinică a arătat între timp că această dragoste poate privi un copil de sex sau rang diferit. S. Freud nu a utilizat expresia securitate de bază, devenită acum curentă în psihologia clinică. Securitatea de bază a unei persoane cuprinde sentimentul existenței şi identității* sale, credința sa în existența lumii exterioare, încrederea în funcționarea sa psihică şi în relațiile cu lumea exterioară. Ea se traduce printr-o investire narcisică a corpului şi psihicului suficientă pentru a găsi satisfacție în viață. D. Win-nicott a descris mai mulți factori legați de mediul matern* şi propice achiziției acestei securități de bază: preocuparea materna primară, susținerea*, mînuirea*, aria tranzițională*- D.Anzieu
(D. F.)
Secvență
A samblu de elemente prezentate in suc-siune şi presupuse nonaleatorii, dar care ° cund structuri* de ordine mai mult sau mai Putin aParente- Psihologia se ocupă jg secvențe la un dublu nivel: . pe de o parte, comportamentul* se prezintă ca un flux continuu pe care observatorul îl fragmentează în elemente sau unități* care formează secvențe, pentru care trebuie găsite mai apoi pattern*-unle sau regulile* şi semnificația funcțională. La acest material, cules sub formă de etogra-mă* sau date codificate cu ajutorul scalelor de observație*, se aplică analiza secvențială, care urmăreşte stabilirea dependentelor între elemente recurgînd la proceduri matematice mai mult sau mai puțin elaborate, bazate pe probabilitățile tranziționale şi pe modelările care țin de ele (analiza mar-koviană, programul LJSREL etc). Dacă acest caracter secvențial al comportamentelor observabile nu poate fi pus la îndoială, nu acelaşi lucru poate fi spus despre procesele interne de tratare a informației* şi de rezolvare de probleme* deduse de psihologia cognitivă*. Fragmentarea în etape succesive, compatibile cu unele modele de inteligență artificială*, nu se potriveşte cu constrîngerile neurobiologice (de ordin temporal), şi a condus şcoala conexionis-tă* la căutarea modelelor nonsecvențiale, numite distribuite* sau, prin analogie cu un circuit electric, „în paralel" (secvențial fiind aici sinonim cu „în serie"). 2. Pe de altă parte, caracterul secvențial poate fi situat la nivelul datelor sau informațiilor pe care organismul le tratează sau memorează. Expresia învățare secvențială este aplicabilă atît achiziției* sau memorării* unei serii de elemente constituind 0 secvență, cît şi anticipării* elementului următor dintr-o secvență care respectă o regulă ce poate fi dedusă pe baza elementelor deja cunoscute, anticiparea presupu-nînd

o activitate de inducție*.
M. Richelle (D. F.) Secvență lingvistică
țn Ştiințele limbajului*, secvența este de-hnită ca unitate constitutivă a textului*,
unitate formată ea însăşi dintr-un număr de propoziții* (macropropoziții formate, la rîndul lor, din pachete de micropro-poziții elementare). Tipurile de dispunere a micropropozițiilor în pachete macro-structurale definesc tipurile de secvențe elementare.
Există numeroase tipologii ale textelor. (dar în stadiul actual al cunoaşterii opinia comună pare să distingă mai puține tipuri pure de textualitate (povestirea*, descrierea, argumentarea*, explicarea, dialogul*-conversație*, mustrarea-instruire etc.) decît tipuri de dispunere secvențială a propozițiilor. Astfel, legătura cronologică şi cauzală semnalată de antici (post hoc, ergopropter hoc) pare a fi la baza povestirii; raportul de expansiune care constă în dezvoltarea părților şi/sau proprietăților unui întreg corespunde principiului de bază al descrierii; succesiunea argument*-concluzie pare să definească un tip de dispunere argumenta-tivă* a propozițiilor; a pune o problemă sub forma unei întrebări şi a răspunde mai apoi evaluînd răspunsul ar fi caracteristic majorității textelor explicative; categoria mustrare-instruire pare caracterizată de faptul că o serie de acte ordonate linear permit trecerea de la un stadiu inițial (dispersat, crud etc.) la un stadiu final (asamblat, fiert etc.); în fine, dialogul-conversație se prezintă ca o structură ierarhizată de schimburi constituite din intervenții. Noțiunea de secvență nu trebuie confundată cu segmentarea textului în paragrafe şi alte blocuri tipografice (v. Plan de text).
J.-M. Adam (D. F.)
Secvențial -> Secvență
Seducție
Seducția este, după S. Freud, una din cele trei fantasme* originare: seducție, castrare*, scenă originară*. S. Freud a dat un sens tehnic seducției începînd cu primele investigații psihologice: în cazul seducției infantile, subiectul suferă în mod pasiv agresiunea sexuală a unui adult pervers. Plecînd de la acest fapt, S. Freud constru-
segregație şcolara
702
ieste o nouă psihopatologie bazată pe teoriile refulării* şi ale efectului retroactiv*: traumatismul inițial dobîndeşte o semnificație sexuală după pubertate cînd un alt eveniment îl reamintește. Cercetările ulterioare i-au produs îndoieli, în unele cazuri, în privința realității istorice a seducției infantile, noțiunea de fantasmă (realitatea psihică a unei scene dorite, dar interzise) îl face să confere un cu totul alt sens seducției : pentru el seducția păstrează totuşi un rol în istoria infantilă (trezirea sexualității* în timpul îngrijirilor corporale). în plus, elaborarea „originarului" la S. Freud îl conduce spre considerarea fantasmei seducției ca pe o figurare a trezirii sexualității. Psihologii au studiat seducția ca pe o conduită socială, cum ar fi ritualurile amoroase ale adolescenților: abordarea seducătoare respectă un număr de etape conform codurilor culturale (antropologia gestului*).
R. Doron (D. F.)
Segregație şcolară
Izolarea este o practică educativă ancestrală, fie de ordin funcțional (izolarea perturbatorilor), fie de ordin cultural (separarea sexelor). Fenomenul devine segregație cînd sînt îndeplinite trei condiții:
1. izolarea este reglementată şi generalizată;
2. este argumentată;
3. este contestată.
Educația copiilor handicapați în şcoli speciale în care sînt grupați nu este considerată segregație decît atunci cînd un curent de opinie revendică, împotriva reglementărilor în vigoare, ca ei să fie integrați în regimul general. Şcolile mixte au fost considerate la vremea respectivă ca fiind sfîr-şitul segregației fetelor în şcoli în care le era interzis învățămîntul care pregătea pentru cariere considerate masculine.
D. Hameline
(D. F.)
Selecție naturală -> Evoluție
Selecție organică
Termen propus de J. M. Baldwin în anii 1896-1897 (ideea a fost formulată indepen-
dent şi de C. Lloyd Morgan şi H. F. Os-born) pentru a desemna procesul prin care un individ poate exprima posibilități fizice sau mentale noi într-un mediu înconjurător nou. Această concepție consideră că aspectele fizice şi mentale ale unui organism constituie o totalitate asupra căreia operează selecția naturală. Acest proces este de tip acomodare* şi conform teoriei lui Darwin. Va fi evocat şi criticat de C. Wad-dington şi J. Piaget. Acesta din urmă îi va opune conceptul de fenocopie*.
P- Mengal
(D. F.)
Selecție profesională

Selecţia profesională este un proces de e-valuare* a candidaţilor pentru un loc de muncă şi care poate duce sau nu la hotărîrea de angajare. Se înscrie în proiectul global de gestiune a resurselor umane de organizare*. Studiul locului de muncă constă în stabilirea (prin observaţii în situaţie sau prin cercetări teoretice) a unui profil de caracteristici pertinente (experienţă, formare, conduite, construite). Tehnicile de evaluare sînt alese în funcţie de relaţia lor cu aceste caracteristici (v. Validitate). Unele tehnici au fost validate (teste de aptitudini* generale sau specifice, centre de evaluare), altele nu (convorbiri* clasice, grafologie*).

M. Bruchon-Schweitzer

(D. F.)

Selecţie şcolară

în psihologia socială, termenul semnifică, în universul şcolar, procesul prin care şcoala* alege, dintre elevi, pe cei pe care îi consideră cei mai apţi. Şcoala ar trebui să opereze alegerea prin intermediul orientării* şcolare, deci pe baza performantelor*, aptitudinilor* şi gusturilor elevilor, în raport cu cea de orientare, noţiunea de selecţie are o utilizare critică: desemnează efectele orientării, de exemplu eliminarea masivă a unor categorii sociale în majoritatea filierelor de excelenţă ale ciclului secundar sau ale universităţii. Este evocată şi pentru desemnarea mecanismelor difuze, neformulate explicit, prin care sînt

seif

i

îndepărtaţi elevii din aceste filiere: de exemplu, utilizarea contestabilă în clasele de toate nivelurile a unei „limbi şcolare" inegal stăpînite, în funcţie de mediile sociale ; rolul preponderent jucat de unele materii de învăţămînt în orientare, fără vreo legătură cu utilitatea lor în viaţa profesională viitoare, precum odinioară limbile moarte sau matematica în prezent.

D. Manesse

(D. F.)

Seif

Ca substantiv, desemnează într-un mod general ceea ce defineşte persoana în individualitatea sa. Termenul nu figurează explicit în vocabularul metapsihologie al lui S. Freud. S-a dezvoltat în şcoala psihanalitică sub influenţa combinată a şcolii engleze (H. Guntrip, D. Winnicott) şi a Egopsychology americane, cu semnificaţii extrem de diferite. Dar, în ambele cazuri, faptul de a individualiza acest concept ţine de grija de a-1 deosebi de conceptul psihanalitic de eu/ego* care, în psihanaliză, are de la S. Freud încoace un sens mult mai re-strîns decît cel care îi este atribuit de obicei, atît în limba comună, cît şi în tradiţia psihologică.

în spiritul şcolii engleze, self-ul reprezintă persoana ca loc al activităţii psihice în totalitatea sa. Este produsul proceselor dinamice care asigură unitatea şi continuitatea persoanei. în patologie, ne vom referi la seif pentru studierea alterărilor în stările psihotice, în timp ce eul este o instanţă parţială a cărei conflictualitate cu alte instanţe* (sine, supraeu, realitatea exterioară) explică formarea conflictului nevrotic.

In cealaltă perspectivă, provenită din Egopsychology americană, ,ve//:ul este asimilat obiectului investirii narcisice. Se poate spune că reprezentarea self-ului este o construcţie a eului. Numeroşi autori care se inspiră din această tendinţă preferă să vorbească de reprezentare a self-ului decît de un seif autonom.

Bazîndu-se pe patologiile limită (stări-li-mită* şi mai ales tulburare narcisică* gravă a personalităţii), unii autori au reluat şi popularizat conceptul de seif. O. Kern-berg insistă asupra articulării reprezentărilor self-ului şi reprezentărilor obiectelor, în care integrarea defineşte normalitatea, iar clivajul* — patologia „limită" şi psi-hotică. în opera lui H. Kohut se află referirea cea mai fundamentată la conceptul de seif, în aşa fel îneît şcoala care se inspiră din ea a putut fi numită Şcoala psihanalizei seifului (Psychoanalysis of the Seif). Bazîndu-se pe tratamentul psihanalitic al personalităţilor narcisice grave şi al stărilor-li-mită, H. Kohut defineşte self-ul ca un conţinut al aparatului mental care se dovedeşte, în timpul curei, o entitate de nivel mai puţin abstract decît instanţele structurale clasice, deşi nu este direct accesibil autoobservaţiei. Acest model structural înglobează celelalte instanţe în care anumite aspecte clinice coincid într-un cadru teoretic mai abstract. Self-ul exprimă un ansamblu de reprezentări investite pe un mod narcisic, sub forma unui transfer în oglindă în care psihanalistul este idealizat ca o reflectare a self-ului grandios* ce caracterizează acest tip de personalitate. Ceea ce marchează îndeosebi originalitatea demersului lui H. Kohut este ideea că narcisismul urmează o linie independentă de dezvoltare a personalităţii, marcată la început de o nediferenţiere între seif şi celălalt (self-obiect) care evoluează în paralel cu linia de dezvoltare a relaţiei de obiect*. Vicisitudinile acestei linii de dezvoltare ar juca un rol major în formarea psihozelor, a stărilor-limită şi a tulburărilor narcisice, tratarea acestora din urmă bazîndu-se, desigur, pe analiza

transferului, dar mai mult în scopul reparării vicisitudinilor arhaice ale narcisismului decît în cel de analiză a conflictelor, în concluzie, conceptul de seif (seif, în engleză; soi, în franceză) a dobîndit întreaga sa importanţă în psihanaliză datorită lărgirii cîmpului de aplicaţie în afara domeniului stărilor nevrotice. Criticile aduse adesea individualizării conceptului ţin mai puţin de perspectivele psihopatologice şi terapeutice care decurg din acestea, decît de
seif fals
704
705
semiotică
caracterul considerat prea imprecis al definirii sale care lasă loc banalizării şi unui grad prea mare de generalitate.
D. Widlocher
(D. F.)
• Kohut H. (1971), The Analysis of the Seif, International Universities Press, New York. Traducere (1974): Le Soi (trad. A. Lussier), PUF, Paris.
Seif fals
Utilizarea curentă a cuvîntului englezesc seif pentru „sine" în acest termen este raportată clar la concepţia lui D. Winnicott. Termenul explică anumite forme de re-gresie* în cura psihanalitică* şi de organizare psihopatologică ce fac parte din stă-rile-limită*.
încă din prima copilărie, subiectul* subordonează comportamentele şi atitudinile sale cerinţelor anturajului, cu preţul unui clivaj* al ,ve(/:ului, ceea ce face să existe un adevărat ,ve//ascuns arhaic, lipsit de posibilităţi de exprimare şi de satisfacţie, neelaborat în relaţie cu anturajul. D. Winnicott îl consideră ca pe o modalitate de apărare faţă de o stare maladivă a mamei care tinde să îmbolnăvească pe copil, în clivajul somei şi psihicului (tipic structurilor psihosomatice*), psihicul implică self-u\ fals, despărţit de experienţa corporală. Rezultă sentimente de inutilitate, de inconsistenţă, de vid sau de înstrăinare în raport cu experienţele trăite. De aici decurge necesitatea de organizare a tehnicilor în cura analitică.
De multe ori, această noţiune a fost folosită în sensuri vagi, care tind să piardă din vedere ideea centrală a clivajului defensiv
al self*-u\u\. „ „
B. Brusset
(G. D. S.)
Seif grandios
Formă patologică a seif*-ului în teoria lui H. Kohut, caracterizată printr-o imagine grandioasă şi exhibiţionistă despre sine. Aceasta îşi are originea în viziunea solipsistă a lumii pe care o are copilul şi se observă în numeroase stări patologice (deliruri paranoice şi perversiuni sexuale).
Pentru Kohut, ocupă un loc central în tui burările narcisice* grave ale personalităţii în măsura în care este refulat, exteriorizîn' du-se clinic printr-o devalorizare afirmată de sine şi printr-un transfer în oglindă în care self-ul grandios este proiectat asupra persoanei idealizate a terapeutului.
D. Widlocher (D. F.)
Sem
Pentru semantică*, cuvîntul* (mai precis monemul) nu constituie o unitate minimală; sensul* lui poate fi descompus, după modelul fonologiei*, în unităţi pur dife-renţiatoare, semele sau trăsăturile* semantice. Astfel: /cu patru picioare/, /pentru o singură persoană/, /pentru a se aşeza/ sînt trăsături comune pentru „scaun" şi „taburet", cuvinte care se diferenţiază prin prezenţa sau absenţa semului /cu spătar/; se-mul /cu braţe/ permite opoziţia „fotoliu" faţă de „scaun" şi „taburet". în prezent, sînt opuse în general semele inerente, codificate în limbă şi în principiu invariante, semelor aferente, numite uneori conota-tive* sau virtuale, legate de punerea în discurs*, într-un cotext* sau context* dat. J. -M. Adam
(D. F.)
Semantică
într-o primă accepţie, desemnează domeniul de studiu al semnificatelor*, al semnelor* şi al organizării lor în sistemul limbii. Prin extensie, se aplică şi ansamblului de fapte de denotaţie*, de sens* şi de semnificaţie*, în a doua accepţie, desemnează disciplina care abordează acest domeniu de studiu.
Această disciplină a luat naştere datorită lui M. Breal la sfîrşitul secolului al XlX-lea. Diacronică, în esenţă, la acesta, ea devine structurală la B. Pottier în 1964 şi la A.-J. Greimas în 1966, generativă la N. Chomsky şi J. J. Katz la începutul anilor 1970, fără a înceta să aparţină domeniilor logicii şi filozofiei limbajului. D1' viziunea clasică a domeniilor semiotice* (C. Morris, 1938) în sintaxă*, semantică şi pragmatică* a dus la o închidere, în pre-
nt contestată de majoritatea cercetărilor r vistice. într-adevăr, semantica se între-ătrunde cu morfosintaxa, iar anumite aspecte ale pragmaticii nu pot fi integrate f abordarea semantică a faptelor de

limbă' în pl"s' nu există nici un principiu de succesiune lineară între aceste cercetări, pevenită clasică în logică, această tripar-titie nu corespunde realităţii limbilor naturale*.
Distingînd două ordine de semnificare* a limbajului*, ordinul „semiotic" legat doar de sistem şi ordinul „semantic" legat de punerea în discurs*, E. Benveniste (1974) a pus accentul pe necesitatea de a lua în seamă activitatea enunţiativă a vorbitorului, urmîndu-I prin aceasta pe L. Wittgen-stein: „Eliminaţi din limbaj elementul de intenţie şi întreaga lui funcţie se prăbuşeşte" (1964, p. 20). Sensul cuvîntului nu se calculează în condiţii de adevăr şi nici nu se izolează sau decupează pur şi simplu într-o ierarhie de seme* (plan „semiotic"). Polisemia*, ambiguitatea şi vagul semantic sînt fenomene inerente sensului lexical.
J.-M. Adam
(D. F.)
• Benveniste E. (1974), Problemes de lin-guistique generale, voi. 2, Gallimard, Paris. — Morris C. W. (1938), Foundations of the Theory of Signs, International Encydopedia of Unified-Science, 1-2, University of Chicago Press, Chicago. Traducere parţială (1974): „Fondements de la theorie des signes" (trad. V. Guerelte, F. Latraverse şi J.-P. Paillet), Langages nr. 35, Didier-Larousse, Paris. — Wittoenstein L. (1964), Philosophische Bemerkungen, Basil Blackwell, Oxford. Traducere (1975): Remarques philosophiques (trad. J. Fauve), Gallimard, Paris.
Semidirectiv -> Convorbire Semilibertate -> Libertate supravegheată Semiologie -> Semiotică
Semiotică
emiotica sau semiologia (distincţia între Ce'e două fiind rareori pertinentă) este „ştiuta care studiază principiile generale ce «"vernează funcţionarea sistemelor de
semne" (L. J. Prieto, 1968, p. 93). în sens larg, are drept obiect ansamblul faptelor sociale de comunicare*; în sens restrîns, doar cel al faptelor intenţionale. în cele două accepţii, limbajul* este de domeniul său, fie ca sistem între alte sisteme (F. de Saussure), fie ca sistemul prin excelenţă în care toate celelalte pot fi exprimate (R. Barthes). Un semn* este un obiect perceptibil care reprezintă un alt obiect de o natură oarecare. C. S. Peirce a deosebit trei tipuri de semne: simbolurile*, care au o natură convenţională („+" este simbolul adunării), indicii*, care au un raport direct cu obiectul la care trimit (fumul este indicele focului) şi iconii*, care au o oarecare asemănare cu obiectul reprezentat („Omul cu urechea tăiată" este un icon care îl reprezintă pe V. Van Gogh). Trebuie notat că unii autori utilizează aceşti termeni în sensuri puţin diferite.
Natura semnului a fost apreciată în diferite moduri. F. de Saussure îl consideră ca avînd două laturi: semnificantul* — imagine mentală*, şi semnificatul* — concept*. G. Frege îl concepe tot cu două dimensiuni, dar diferite: sensul* (Sinn) — modul în care semnul e dat, şi desemnarea* (Bedeutung) — obiectul la care trimite. G. S. Peirce distinge trei componente: representamen* care, practic, este obiectul-semn, „obiectul" său care este lucrul pentru care semnul e pus, şi „interpretan-tul", care este efectul său mental sau gîn-dul. Important, după părerea lui, este că relaţia dintre representamen şi obiect este indirectă, trece în mod necesar prin inter-pretant. Această concepţie a dat loc tri-hotomiei lui C. Morris: sintaxă*, semantică* şi pragmatică*, în psihologie, J. Piaget a vorbit nediferenţiat de funcţie semiotică şi funcţie simbolică*. După gradul său de elaborare, această funcţie acoperă jocul simbolic*, imitaţia* amînată, desenul şi limbajul.
J.-B. Grize
(D. F.)
• Prieto L. J. (1968), „La Semiologie", in A. Martinet (ed.), Le langage, Encyclopedie de la Pleiade, N. R. F., Paris.
semiotică
semnificanţi formali
Semiotică (Funcţie —) -> Funcţie simbolică
Semn
în limbajul curent, ca şi în limbajul ştiinţific, termenul de semn (ca şi cel de semnal* sau de simbol*) desemnează fenomene de natură uneori foarte diferită. Numitorul comun al ansamblului acestor fenomene este faptul că o entitate perceptibilă poate fi purtătoarea unei „indicaţii" despre un alt lucru decît ea însăşi. De la stoici, s-a admis că orice analiză de semn necesită luarea în calcul a trei elemente: entitatea perceptibilă, „obiectul" exterior la care trimite şi indicaţia dată de entitatea perceptibilă despre obiect. Aceste trei elemente au fost conceptualizate în termeni extrem de variaţi (U. Eco, 1973); inspirîndu-ne din C. S. Peirce (1931-1935), îl vom numi pe primul „reprezentant", pe al doilea „reprezentat" şi pe al treilea „referent"*.
în uzul curent, termenul desemnează elementul reprezentant, aşa cum o atestă expresiile de tipul „acest comportament este un semn de slăbiciune". Această primă accepţie a fost adoptată de curentul „semiologiei semnificaţiei" şi de alte şcoli de psihologie. Pentru J. Piaget, de exemplu, o dată cu emergenţa capacităţii cognitive de reprezentare*, orice element perceput şi analizat prin schemele mentale* opera-

torii are o semnificaţie*, şi constituie un semn. în această optică, pentru un organism dotat cu reprezentare, orice entitate din lume este un semn potenţial, în a doua accepţie, adoptată de majoritatea semiologilor, termenul de semn (sinonim aici cu semnal) este definit ca fiind combinaţia unui reprezentant şi a unui reprezentat ; este unitatea de bază a oricărui cod* de comunicare*. Se vorbeşte de cod atunci cînd, într-un grup determinat, o convenţie defineşte în mod stabil reguli de corespondenţă între reprezentant şi reprezentat, în această a doua definiţie, toate semnele sînt convenţionale, dar diferenţiate, pe de o parte în funcţie de caracteristicile materiale ale reprezentantului (obiecte, gesturi, desene, sunete etc), pe
de altă parte în funcţie de statutul reiat dintre reprezentant şi reprezentat (o rel le' motivată de tip analogic, cauzal sau s^le bolic sau, dimpotrivă, o relaţie arbitrară^ Pe baza acestui din urmă criteriu, au f stabilite mai multe clasificări, cele n^-răspîndite deosebind iconii*, indicii* (a' index*), simbolurile* şi semnele verb T propriu-zise. e
După F. de Saussure (1916), unii lingvjsti atribuie statutul de semn doar unităţii0 constitutive ale codurilor particulare car sînt limbile naturale*. în această a treia accepţie, semnul este definit ca fiind corn-binaţia unui semnificant* şi a unui semnificat*. Analiza semnului lingvistic necesită deosebirea a trei niveluri. Primul se referă la aspectele sale fizice sau concrete („substanţa" la Saussure): entitatea sonoră sau grafică materială care materializează reprezentantul, pe de o parte, evenimentul material (sau referent) la care trimite acest reprezentant, pe de altă parte. Al doilea nivel ţine de prelucrarea cognitivă a substanţei: pe versantul materialului sonor, această prelucrare produce reprezentări ale sunetelor (sau „imagini acustice"), iar pe versantul referentului produce reprezentări de sens (sau „concepte"). Aceste două construcţii mentale independente a priori sînt puse în legătură în cadrul unei convenţii socioistorice specifice care defineşte cel de-al treilea nivel. în timp ce reprezentările despre lume sînt potenţial nelimitate, „imaginile acustice" alese de o limba naturală prezintă un caracter limitat. F'e" care limbă trebuie deci să organizeze reprezentările de sens atribuite cuvintelorde care dispune. Procedeele de constituire a imaginilor acustice variază şi ele în fun ţie de limbi. Pe cele două faţete ale sernnuj lui, reprezentările psihologice sînt obiec unei reorganizări specifice, iar produ ^ acestei reorganizări, pe versantul rep zentantului, este numit semnificant, ş1 ^ versantul reprezentatului, este numit sc nificat. p BronCV>[<
$> * ' fra-
• Eco U. (1973), Segno, ISEDI, Milan. jn. ducere (1988): Le signe (trad. J. M- *>>
') Labor, Bruxelles. — Peirce C. S. ken^l935), Collected Papers, voi. I-IV, ed. (' r Hartshorne şi P. Weiss, Harvard Univer-de Press, Boston. — Saussure F. (de) (1916), r!Lv de'linguistique generale, Payot, Paris.
Semna' .
Eveniment sau stimul* care anunţa un
Itul în procedura condiţionării pavlovi-
^j_^,..Ti11 /-rmrlittnnat* arp valrwrp Ae*
jl. 111 pi"---------- • - r------
ne* stimulul condiţionat* are valoare de >mnal al stimulului necondiţionat*. No-
se:
tiunea de semnal este subliniată în plan teoretic de distincţia făcută de I. Pavlov între primul şi cel de-al doilea sistem de semnalizare*.
Este, de asemenea, semnal orice stimul avertizor, în cazul unei experienţe de timp de reacţie*, de condiţionare de evitare* sau în căzui oricărei alte proceduri experimentale.
într-o accepţie diferită, termenul de semnal desemnează un stimul sau o informaţie* demnă de a fi detectată de un organism receptor. Semnalul se va putea detaşa de fondul de zgomot*, raportul semnal-zgo-mot fiind o condiţie importantă a detec-ţabilităţii* sale (v. Detecţie a semnalului). In cadrul modelelor* de comunicare* sau de transmitere a informaţiei, semnalul este ocurenţa unui element oarecare al codului care permite compunerea mesajelor*. In comunicarea animală, se vorbeşte de semnal în legătură cu orice comportament (sonor sau de altă natură) declanşat la un membru al grupului de un stimul periculos (detectarea unui prădător) şi care, la rîn-jhl lui, declanşează o reacţie (fugă, imo-bilitate, dispariţie în vizuină etc.) la con-Senen. Semnalul nu implică şi nici nu exclude intenţionalitatea*, ^tr-o manieră generală, semnalul poate considerat un prim pas către înlocuitorii prezentativi, mai primitiv decît indice-• simbolul* şi semnul*.
M. Richelle
D'F°
^'aSa
înt^'raSare de semnale. Termenul apare si a, .la; Pavloviană* în expresiile primul Ollea sistem de semnalizare. Con-
siderînd stimulii condiţionaţi* ca fiind semnale, I. Pavlov distinge domeniul sti-mulilor senzoriali,

externi sau interni, ale căror asocieri cu stimulii necondiţionaţi* reprezintă primul sistem de semnalizare, şi domeniul semnalelor verbale, substituibile la om cu semnalele primului sistem, şi ale căror asocieri constituie cel de-al doilea sistem de semnalizare. Atenţia acordată de I. Pavlov acestuia din urmă, prin experimente de substituire a unui sistem cu un altul sau în cercetările legate de aspectele fonetice sau semantice ale elementelor verbale, atestă interesul său pentru limbaj şi specificitatea sa umană.
M. Richelle (D. F.)
Semn al lui Babinski -> Hemiplegie
Semnificant
Termen introdus de F. de Saussure pentru a desemna una din cele două faţete ale semnului lingvistic*: entitatea expresivă căreia îi este asociat conceptul (sau semnificatul*). Nu trebuie confundat cu termenul de „imagine acustică", introdus de acelaşi autor. Imaginea acustică este reprezentarea psihologică a sunetelor, în timp ce semnificantul este produsul unei reorganizări a acestor reprezentări sonore în cadrul structurii morfofonologice a unei limbi naturale*. Prin extensie, termenul de semnificant este adesea utilizat pentru a desemna faţeta expresivă a oricărei unităţi semiotice (indice*, semnal*, simbol* etc). J.-P. Bronckart
(D. F.)
Semnificanţi formali
Expresie, datorată lui D. Anzieu, care desemnează reprezentările preconştiente ale spaţiului şi formelor, intermediare între reprezentările lucrurilor şi reprezentările cuvintelor. G. Rosolato le-a numit semnificanţi de demarcare, B. Gibello, reprezentanţi de transformare. Aceştia se află în raport cu experienţele de transformare pe care le cunoaşte copilul în legătură cu spaţiul şi obiectele, înainte de dobîndirea
semnificare

sensibilitate
limbajului. Pot fi structuranţi sau patologici, în funcţie de calitatea transformării (d. ex., fantasma de a avea o piele care se strînge şi este înghiţită de ombilic).
D. Anzieu
(D. F.)
Semnificare
Proprietate de a semnifica pe care o are orice sistem de comunicare*. Ca urmare a cercetărilor lui E. Benveniste, se deosebeşte un mod de semnificare semantic* şi un mod de semnificare semiotic*. în primul caz, semnificarea porneşte de la totalitatea mesajului* produs; opera de artă, de exemplu, este purtătoarea unei semnificaţii* globale, dar pot fi distinse unităţi minimale purtătoare de sens* convenţional, în al doilea caz, semnificarea porneşte doar de la unităţile minimale: semnalele* codului rutier, de exemplu, au un sens univoc, iar interpretarea unui panou complex se efectuează prin simpla adunare a sensului fiecărui semnal. După E. Benveniste, limbajul* uman este singurul sistem care combină cele două moduri de semnificare; pe de o parte, se bazează pe un sistem de semne* al căror sens poate fi cunoscut (mod semiotic); pe de altă parte, se realizează sub forma discursului* care trebuie interpretat ţinînd seama de cotext* şi de context* şi a cărui semnificaţie nu poate fi redusă la suma sensurilor semnelor care îl compun (mod semantic). Pentru I. Kristeva, termenul desemnează procesele complexe şi permanente de construcţie (şi de deconstrucţie) a semnificaţiilor care caracterizează activitatea discursivă; aceste procese ţin de sistemul limbii, de formaţiunile discursive, de context şi de ansamblul practicilor semnifi-
cante ale subiecţilor.
J.-P. Bronckart
(D. F.)
Semnificat
Termen introdus de F. de Saussure pentru a desemna una din cele două faţete ale semnului lingvistic*: entitatea de sens asociată semnificantului*. Nu trebuie confundat cu „conceptul", care ţine, la Saussure, de reprezentările psihologice ale referen tului*. Semnificatul este produsul unei re organizări a acestor reprezentări, care este impusă de organizarea lexicală specifică a unei limbi naturale*. Prin extensie, ter menul de semnificat este adesea utilizat pentru a desemna entitatea de sens vehiculată de orice unitate semiotică (indice* semnal*, simbol* etc).
/. -P. Bronckart (D. F.)
Semnificaţie
în limbajul curent, acest termen foarte general trimite la atribuirea unei proprietăţi unui obiect sau unui eveniment sau la interpretarea statutului unui comportament*.
Ea se defineşte într-un mod mai precis în anumite teorii psihologice. Semnificaţia unui obiect (sau

eveniment) este statutul dobîndit de reprezentarea* acestuia din urmă în cadrul structurilor de cunoaştere* elaborate de un subiect. Pentru J. Piaget, de exemplu, atribuirea* unei semnificaţii de „cauză" unui obiect depinde de structura operatorie* în care se formează reprezentarea evenimentului, prin jocul asimilării* şi acomodării*. La psihologii de orientare fenomenologică, această expresie desemnează proprietăţile obiectului care angajează intenţionalitatea* subiectului şi a actelor sale. în psihologia animală, noţiunea de semnificaţie a fost introdusă de J. von Uexkiihl, în 1909, pentru a indica faptul că un stimul* dat nu capătă valoare decît în cadrul tipului de activitate angajată de un animal: percepţia unei mişcări date a unui congener poate să nu aibă nici o semnificaţie dacă receptorul este angajat într-o activitate de vînătoare; dimpotrivă, va căpăta o semnificaţie de agresiune* dacă acesta este angajat într-o activitate o& apărare* a teritoriului* său, şi o altă semnificaţie dacă este angajat într-o activitate de reproducere*.

în ştiinţele limbajului*, acest termen este adesea utilizat ca sinonim al denotaţie'; semnificatului* sau sensului*, dar a primit

şi două definiţii mai precise. într-o pn

im»

eptie, izvorîtă din analiza clasică a mnului*, se deosebesc două forme de

relaţie:

relaţia de denotaţie*, sau raport extern ' care semnul îl întreţine cu referenţii* {obiecte sau evenimente ale lumii); b relaţia de semnificaţie, sau raport intern care leagă semnificatul de semnificam*, într-o accepţie mai largă, semnificaţia este legată de procesele de interpretare semantică* a unui semn, enunţ sau discurs*. Pentru majoritatea autorilor, semnul are un sens care poate fi definit ca valoare semantică medie a sa în cadrul sistemului* limbii (valoare explicitabilă printr-o definiţie de dicţionar); el are, de asemenea, o semnificaţie care poate fi definită ca valoare particulară şi care îi va fi atribuită de către emiţător* sau receptor* în cadrul unei situaţii de comunicare* precise. Semnificaţia unui semn este modularea sensului său, sub efectul factorilor cotextului*, contextului* şi, mai larg al uzului* de către parteneri într-un schimb verbal. Semnificaţia unui enunţ sau discurs este produsul combinării semnificaţiei semnelor pe care le comportă. Totuşi, unii autori, cum ar fi L. S. Vîgotski, au formulat o analiză diferită, conferind termenului de „sens" definiţia pe care noi am propus-o pentru „semnificaţie" şi viceversa.

J.-P. Bronckart

(D. F.)

Semnificaţie (Test de —) -> Test de ipoteză

Sens

Sinonim uneori cu semnificaţie* sau cu semnificat*, sensul (al unui semn* sau al altei unităţi dintr-un sistem de comunicare*) este obiectul major al semanticii*. entru a constitui această disciplină fără a separa faptele de sens de activitatea de ^ferire (v. Referinţă) şi lăsînd în seama °glCli Şi filozofiei limbajului problema ^evărului, trebuie să se ţină seama de dis-flncţia între cele două moduri de semni-Care* ale limbii formulate de E. Benveniste '4): modul de semnificare „semiotică"

propriu semnului* şi sistemului, şi modul de semnificare „semantică", propriu discursului* şi care este produsul activităţii enunţiative a subiectului vorbitor. Semnul, unitate „semiotică", nu trebuie decît identificat ca aparţinînd sau nu codului*. Cu-vîntul*, unitate „semantică" corespunzînd unei enunţări* singulare şi unei activităţi referenţiale a subiectului vorbitor, cere să fie interpretat, înţeles. Aceste două ordine de semnificare corespund, în accepţia actuală, sensului (dată „semiotică") şi semnificaţiei (dată „semantică"). Distincţia dintre semele* inerente şi semele aferente traduce, la nivelul unităţilor minimale, acea complementaritate generală între un conţinut invariant indiferent de context* (sens) şi un conţinut produs de interpretarea contextuală a unei unităţi (semnificaţie). Există numeroase texte teoretice care inversează accepţia de sens şi de semnificaţie, aşa cum o atestă traducerea următoare dintr-un capitol din Gîndire şi limbaj ăt Vîgotski (1934): „îmbogăţirea cuvintelor prin sensul extras din context (semnificaţie) este legea fundamentală a dinamicii semnificaţiilor (sensului) cuvintelor" (vezi B. Schneuwly şi J. -P. Bronckart, 1985, p. 85).

J.-M. Adam

(D. F.)

• Benveniste E. (1974), Problâmes de lin-guistique generale, voi. 2, Gallimard, Paris. — Vîgotski L. S. (1934), Mîşlenie i reci, Moscova. Traducere a capitolului respectiv (1985): „La pensee et le mot" (trad. C. Papon), în B. Schneuwly şi J. -P. Bronckart (Ed.), Vygot-sky aujourd'hui (67-94), Delachaux et Niestle, Paris.

Sensibilitate

1. Modalitate* senzorială, domeniu al senzaţiei : sensibilitate cutanată, vizuală, pro-prioceptivă.

2. Capacitate de a reacţiona la stimularea* unui receptor* senzorial: fiinţa umană manifestă sensibilitate la frecvenţe sonore între 20 şi 20 000 Hz.

3. Sensibilitate diferențială: capacitate de a discrimina stimulii între ei într-o modalitate senzorială dată.
4. Susceptibilitate la reacții emoționale.
M. Richelle (D. F.)

Sensibilitate cutanată

Modalitate multisenzorială care, împreună cu sensibilitatea kinestezică*, constituie pipăitul; cuprinde sensibilitatea la durere*, la temperatură şi la contact (presiune şi vibrație).

A fost identificată o serie de receptori* cutanați; ei pot fi împărțiți în două categorii : terminații nervoase libere şi receptori corpusculari. Există o relație între morfologia şi funcția acestor receptori cutanați, dar ea nu este nici absolută, nici rigidă.

Terminațiile nervoase libere formează arborescente în stratul epidermic şi în pa-pilele dermice. Structurile şi localizările lor superficiale în piele le fac deosebit de sensibile la stimulările dureroase şi termice. Receptorii corpusculari sînt parțial formați dintr-un țesut conjunctiv, mai mult sau mai puțin elaborat, care înconjoară unul sau mai mulți axoni. Structura îi face foarte sensibili la deformările pielii care, la rîndul lor, excită axonii neuronilor* sensibili. Aceşti receptori cuprind terminațiile hederiforme, precum şi corpusculii lui Meissner (la nivelul straturilor superficiale ale dermei), ai lui Golgi-Mazzoni, Krause, Ruffini şi Pacini (în partea inferioară a dermei).

Fibrele aferente provenind din piele au diametre şi grade de mielinizare diferite. Ele urcă în măduva spinării prin fasciculul spinotalamic şi prin fasciculele subțiri şi cuneiforme, apoi ajung în talamus înainte de a se proiecta pe circumvoluțiunea parietală ascendentă. Sensibilitatea cutanată este studiată prin diferite metode: metoda anatomică permite identificarea receptorilor cutanați şi stabilirea localizării lor în grosimea pielii; metoda electrofiziologică constă în înregistrarea, la nivelul nervilor sau al sistemului nervos* central, a eveni-
mentelor electrice care urmează stirnulătf receptorilor cutanați; metoda psihofizicj* studiază relația între intensitatea stimulu lui aplicat pielii şi intensitatea sau caii tatea senzației evocate de acesta. Diferite teorii au încercat să explice relațiile dintre receptorii cutanați şi senzațiile tactile, dureroase şi termice; teoria energiilor nervoase specifice, prezentată în forma ei cea mai completă de către Johannes Mueller în 1826, afirmă că specificitatea senzațiilor rezultă din specificitatea nervilor, oricare ar fi natura stimulului. în 1844, A. V. Volkmann şi L. N. Natanson au extins această noțiune la diferitele senzații care iau naştere în piele şi au sugerat că terminațiile nervoase specifice ar fi la originea unor experiențe senzoriale distincte.

Teoriile pattern-unlor se opun precedentei, respingînd ideea că un receptor răspunde în mod exclusiv unei forme de energie specifică şi afirmînd că tipul de activitate dintr-o fibră nervoasă contribuie la senzația de pipăit, de durere sau de căldură. Aceste teorii neagă existența unei corelații rigide între senzație şi receptorul cutanat şi postulează faptul că diferitele senzații rezultă dintr-un pattern spațial şi temporal de influx* nervos provenind din excitarea receptorilor nonspecifici. Dacă aceste teorii dau mai degrabă seama de varietatea experiențelor senzoriale, ele nu explică totuşi cum se formează aceste pal-tern-un la nivelul receptorilor. Teoriile eclectice incorporează elemente din teoriile precedente şi propun ideea potrivit căreia receptorii cutanați sînt specializați în transformarea unor energii în pot-tern-uri de influx nervos. Cînd un stimul excită diverşi receptori cutanați, el generează pattern-un de activitate electrica in fiecare receptor, iar combinarea spațioj temporală a acestor descărcări determina intensitatea şi calitatea senzației rezultate-Aceste teorii eclectice resping ideea căilor specifice de tranziție a informației ner-voase pentru fiecare modalitate senzoriala cutanată.

în medicina clinică, evaluarea cantitativă a sensibilității cutanate permite determinarea prezenței unor dezordini neurologice care afectează sistemul nervos periferic sau protejarea acestuia împotriva agenților fizici şi chimici care ar putea compromite funcționarea lui normală. în neuro-farmacologie, sensibilitatea somestezică este studiată pentru evaluarea efectelor secundare ale medicamentelor care antrenează neuropatii periferice sau pentru studierea eficacității medicamentelor care vizează diminuarea simptomelor asociate acestor neuropatii. în fine, în neurotoxico-logia experimentală, analiza psihofizică a sensibilității cutanate permite studierea efectelor potențiale ale substanțelor chimice asupra funcționării sistemului nervos periferic şi urmărirea evoluției lor.

J.-P.-J. Maurissen
(D. F.)

Sensibilizare

Creştere a frecvenței sau amplitudinii unui răspuns* ca urmare a repetiției* stimulului* care 1-a declanşat. Sensibilizarea constituie o formă elementară de învățare* nonasociativă, comparabilă cu mecanismul de sens opus, care este obişnuirea*. Ea este însă mai puțin generală ca aceasta din urmă şi mai greu de evidențiat într-un mod empiric.

Fenomenul sensibilizării poate fi observat şi atunci cînd un răspuns normal la un stimul este exacerbat printr-o preexpunere la un alt stimul, în general nociceptiv*, sau atunci cînd răspunsurile apar în cazul unor stimuli neutri* după expunerea la sti-muli aversivi* severi. Se vorbeşte uneori, cu privire la aceste cazuri, de sensibilizare asociativă, dar expresia poate conduce la interpretări eronate, căci apropie în mod greşit fenomenele observate, numite şi condiţionare alfa sau pseudocondiţionare, de condiţionarea* propriu-zisă, calificată drept învăţare asociativă. Spre deosebire de aceasta din urmă, care poate fi bidirecţională (adică se poate traduce atît prin-tr*o diminuare, cît şi printr-o augmentare a raspunsului, sau se manifestă atît în aso-
cierea cu un stimul slab, cît şi cu unul puternic), sensibilizarea merge întotdeauna în direcţia augmentării. Se poate obţine sensibilizarea unui răspuns la un stimul cuplîndu-1 pe acesta din urmă cu un alt stimul, în general nociceptiv. Asistăm în acest caz la mărirea imediată a amplitudinii răspunsului. Modificarea dobîndită poate dura mai multe ore, zile, chiar luni.
Sensibilizarea reflexului de retragere a branhiei la aplizie a fost folosită în mod deosebit ca model* pentru studierea mecanismelor celulare şi sinaptice implicate în această formă elementară de achiziţie*. De altfel, într-un sens comun cu limbajul contemporan curent, psihologia, mai ales psihologia socială, foloseşte cuvîntul sensibilizare pentru desemnarea unei modificări induse de atitudini* sau de opinii în sensul unei receptivităţi la ideile, situaţiile sau persoanele care, pînă atunci, fuseseră indiferente.
M. Le Moal şi M. Moulins
(D. F.)
Sentiment
Sentimentul se poate referi la obiecte interne (eul) sau externe (natura); de aici un paradox: experienţa subiectului, oricît de intimă, îl leagă de surse personale şi de situaţii străine, ambele puţin cunoscute. Definiţia sentimentului include în mod necesar subiectivitatea, dar nu are sens decît precizînd relaţia subiectului cu el însuşi în circumstanţe deosebite: atunci cînd îşi pune amprenta pe percepţie, senzaţie sau acţiune. Sentimentele sînt modalităţi prin care subiecţii se integrează în existenţă. Ele pot fi descrise potrivit funcţiilor şi dimensiunile lor. în cazul funcţiilor, se disting sentimentele de reglare a acţiunii: stabilitatea lor asigură conduitele sociale, asemeni „cristalizării" în dragoste; şi sentimentele de dereglare, atunci cînd subiectul devine străin de stimulările circumstanţiale, în cazul dimensiunilor, se disting cele care se referă în special la experienţa internă: angoasă, tristeţe, bucurie, narcisism ; şi cele care se raportează la obiecte
sentiment de competenţă
712
713
separare
exterioare: dragoste, ură, gelozie. Sentimentul ne face să accedem la lumea valorilor, care poate fi studiată ştiinţific, după D. Lagache, dar el nu se reduce la cunoaşterea noastră despre această lume: F. Al-quie notează că există o lume comună în care au loc mişcările noastre şi că nici o lume obiectivă nu conţine durerile noastre.
R. Doron
(D- F.)
Sentiment de competenţă -> Competenţă percepută
Sentiment de dejă-vu -> Dejâ-vu Sentiment de stranietate -» Stranietate
Senzaţie
Printre cei mai frecvenţi în vocabularul psihologic, termenul este şi unul dintre cei mai încărcaţi de trecut filozofic şi dintre cei mai greu de definit într-un mod acceptat unanim, căci diferitele sale accepţii sînt marcate de implicaţii teoretice.
1. Unitate elementară, furnizată de simţuri, din care ar fi construită cunoaşterea* sau psihismul, aşa cum o clădire este construită din cărămizi (v. Senzualism).
2. Cea mai simplă dată senzorială aşa cum este captată de receptori* (d. ex., intensitatea şi înălţimea tonală a unui sunet); astfel definite, senzaţiile ar fi elementele care, combinate între ele, ar furniza percepţiile* ; distincţia între senzaţie şi percepţie nu se potriveşte cu concepţiile moderne despre activitatea perceptivă, în care este greu de izolat o etapă iniţială sau primară corespunzătoare senzaţiei.
3. Dată senzorială elementară dovedită, din punct de vedere fiziologic, de excitaţia* unui receptor şi de orientarea mesajului nervos în centrele de proiecţie* primară (cu apariţia unui potenţial* evocat). Această definiţie obiectivă, dar pentru care expresia dată sau informaţie senzorială este mai puţin ambiguă, elimină conota-ţiile proprii sensului.
4. Impresie subiectivă provocată de excita ţia unui receptor; în această accepţie, sen zaţia presupune conştientizare*.
5. Acţiune de a simţi; accepţie asemănătoare celei anterioare, care trimite la con ţinutul senzaţiei (un fel de echivalent sau de replică a excitaţiei senzoriale), mai degrabă decît la o activitate (sau stare) a su-

biectului (v. Scală de senzaţie, Psihofizică)
M. Richelle
(D. F.)
Senzitiv
Termenul poate trimite la fel de bine la un tip de personalitate* patologică şi la o formă particulară de activitate delirantă. Trebuie precizat în folosirea acestui cuvînt dacă referirea este la primul sau la al doilea sens.
Personalitatea senzitivă aparţine grupului de personalităţi paranoice* cu care are în comun psihorigiditatea*, falsitatea judecăţii, neîncrederea şi susceptibilitatea. Ea se deosebeşte de acestea prin trăsături comportamentale descrise de obicei în cazul personalităţii psihastenice: expresia unei insatisfacţii permanente faţă de sine, mas-cînd autofilia şi astenia, atitudini de retragere şi tendinţa către o introspecţie dureroasă.
Complicaţiile evolutive obişnuite ale acestei tulburări de personalitate sînt, pe lîngă decompensările depresive şi revendicările ipohondre, o formă particulară de activitate delirantă numită delir* senzitiv sau delir de relaţie, care are în comun cu delirurile paranoice marea sistematizare a organizării delirante şi prevalenta mecanismului interpretativ. El apare cel mai adesea ca urmare a unor situaţii sociale patogene (izolare, respingere din partea anturajului, dezordini ale vieţii profesionale) şi rămîne circumscris domeniului vieţii subiectului în care el a luat naştere.
M.-C. Hardy-Bayle
(D. F.)
Senzoriomotor
într-un prim sens, desemnează un nivel de funcţionare a organismului caracterizat prin preeminenţa activităţilor perceptive
I
niotorii. Bazată pe conexiunile anato-’ jce şi fiziologice între organele receptoa-si efectoare, activitatea senzoriomotorie ste reglată de diverse bucle* de autore-lare*: bucle externe prin care răspunsul motor este controlat prin vedere* sau prin alte sisteme exteroceptoare; bucle interne care permit ajustarea* răspunsului pe baza informaţiilor* legate de poziţia membrelor, de rezistenţa întîmpinată etc. (v. Pro-priocepţie). Ea poate avea un caracter reflex* (d. ex.: fixarea oculară* care tinde să stabilizeze o imagine vizuală în centrul retinei); poate face obiectul unui control* mai mult sau mai puţin important al centrilor de integrare* ai sistemului nervos central*; ea se poate afla sub dependenţa unor procese cognitive* de diverse niveluri. Intr-un al doilea sens, desemnează stadiul* dezvoltării cognitive* care precedă emergenţei funcţiei semiotice* şi a capacităţii de reprezentare*. Pentru J. Piaget, perioada senzoriomotorie (de la naştere pînă la aproximativ doi ani) se caracterizează prin construcţia de categorii practice, schemele mentale* de acţiune*, care condensează elementele generalizabile izvorîte din procesele de asimilare* şi acomodare*. Diferenţierea* şi coordonarea* acestor scheme conduc, la sfîrşitul acestei perioade, la construirea unui prim invariant*: obiectul permanent. Interiorizarea* şi recoor-donarea mentală a acestor procese permit trecerea de la această inteligenţă imediată la gîndirea* reprezentativă propriu-zisă. Intr-o perspectivă diferită, H. Wallon a descris un stadiu senzoriomotor (de la unu ’a trei ani), caracterizat prin două axe de dezvoltare independente. Pe de o parte, manipularea şi locomoţia* se organizează "i ..înţelegere a situaţiilor"; pe de altă par-te. imitaţia* şi simulacrul duc, prin limbaj*, la reprezentare. în ciuda cîmpului lor "e aplicare independent, inteligenţa practică şi inteligenţa reprezentativă au rădă-e>ni în afectivitate* şi în componenta sa °nico-posturală; în perioada senzoriomotorie, ele se dezvoltă în alternanţă* şi tind Sa fie complementare.
J-P. Bronckart, R. Doron, E. Jalley
(D. F.)
Senzoriomotorie (Coordonare—) -> Coordonare senzoriomotorie
Senzoriomotorie (Perioadă —) —» Perioadă senzoriomotorie
Senzualism
Este forma cea mai radicală a empirismului*, care pretinde că orice cunoaştere* are drept unică origine senzaţiile*. E. Condillac afirmă că o fiinţă umană sau un animal poate gîndi şi lua decizii raţionale pornind de la rezultatele asociaţiilor* complexe dintre imaginile senzoriale. în această concepţie dualistă, care se deosebeşte de dualismul* cartezian, animalul şi corpul uman sînt maşini, dar nu sînt compuse din materie inertă. Senzualismul marchează trecerea de la modelul omului-maşină la cel al omului sensibil. Ideologii* vor adera la senzualism în măsura în care ideea este o copie* a impresiilor primite de organele de simţ. în psihologie, senzualiştii refuză existenţa instinctelor* înnăscute şi produse mecanic şi susţin ideea evoluţiei şi transformării comportamentului. Afirmarea perfectibilităţii omului îi conduce la acordarea unui rol preponderent educaţiei şi la transformarea acesteia în fundament al concepţiei lor despre societate. „ ,,

P. Mengal
(D. F.)
Separare
Termenul trimite în general la o situaţie reală a cărei componentă intrapsihică este reprezentată adesea pentru subiect de pierderea dragostei faţă de obiect. Angoasa separării corespunde manifestărilor anxioase observate în situaţiile de separare. Această angoasă a separării poate lua o formă patologică datorită intensităţii sale. Traumatismul naşterii, adică separarea de mamă, este pentru S. Freud prototipul tuturor angoaselor ulterioare care nu sînt decît repetarea unei descărcări anarhice de libido* acumulat datorită privării de obiect. Noţiunea de separare este reluată de J. Bowlby în 1960, în descrierea celor trei faze: protestul, disperarea şi detaşarea, observate în reacţiile copilului la separarea de mamă.
sept
714
715
sexualitate
Aici îşi are originea ipoteza relaţiei între carenţa îngrijirilor materne şi efectele patogene.
M. Mahler a descris, datorită observării psihanalitice a primelor dezvoltări ale copilului, o fază numită de separare-indivi-duaţie, care începe la mijlocul primului an de viaţă şi se încheie spre 3 ani. Este emergenţa fuziunii simbiotice pentru a trece la investirea progresivă a mamei şi în mod egal investirea funcţiilor eului, în special cea de stabilire a unei reprezentări constante a .?e//*-ului legată de cea a obiectului. Avatarurile, fixaţiile sau regre-sia la această fază, sînt considerate de unii drept originea stărilor-limită* ale adolescentului sau ale adultului.
A. Braconnier
(D. F.)
Sept -> Hipocamp
Serendipitate
Termen transpus din englezescul serendi-pity, care îşi are originea în secolul al XVIII-lea în Corespondenţa scriitorului englez Walpole. El desemnează în prezent, pentru cercetătorii ştiinţifici, un fel de receptivitate la neaşteptat, insolit, accidental, care, luat în considerare, se arată a fi la baza unei descoperiri empirice sau a unei intuiţii teoretice noi. Nu lipsesc exemplele cu privire la rolul serendipităţii în istoria psihologiei, de la atenţia acordată de I. Pavlov salivării anticipate a cîinilor pe care-i utiliza în cercetările sale despre digestie şi care a dus la reorientarea cercetărilor sale către studiul reacţiilor condiţionate, pînă la descoperirea autostimu-lării de către J. Olds şi G. A. Milner ca urmare a unei erori tehnice. Serendipitatea este o atitudine complementară rigorii.
M. Richelle (D. F.)
Serial
Califică procesele de tratare a informaţiei* care se desfăşoară în serie, iniţierea unui proces necesitînd încheierea procesului
sau proceselor care îl precedă în lanţul tra tării.
Poate califica, de asemenea, o sarcina de rapel* a cărei cerinţă invită subiectul la redarea unui număr cît mai mare de ele mente dintr-un material în ordinea în care i-au fost prezentate anterior. Efect de poziţie serială: efect al ordinii de prezentare a itemilor unei serii asupra ratei* de retenţie a acestor itemi. Curba de poziţie serială clasică ia forma unui U asimetric a cărui parte verticală dreapta urcă mai sus decît partea verticală stînga. Această curbă traduce faptul că itemii care ocupă primele poziţii în serie (efect de în-tîietate*) şi itemii prezentaţi în ultimul rînd (efect de recentă*) sînt mai bine reţinuţi decît itemii din poziţiile centrale.
S. Bredart
(D. F.)
Serial (Rapel —) -> Rapel
Seriere
Operaţia* sau schema mentală* operatorie* a serierii constă în adunarea diferenţelor (sau scăderea lor). A seria obiectele după o relaţie asimetrică abstractă (înălţime, d. ex.) înseamnă a grupa prin intermediul adunării ansamblul de relaţii ale speciei considerate (înălţimea) între acele obiecte. Copilul care seriază bastoane şi care, pentru aceasta, le plasează pe o bază comună, îl extrage pe cel mai mare, pe cel mai mare din cele rămase etc. demonstrează prin activitatea sa că ştie că cel mai mare, apoi cel mai mare din cele rămase etc. se obţine prin adunarea diferenţei sale cu elementul care îl va preceda în seria finală. Această cunoaştere este precedată de conduite prin care copilul compune doar parţial şi Pe etape relaţiile asimetrice între obiecte.
J -J. Ducret
(D. F.)

Serotonină
Amină* biogenă din grupul indolaminelor, serotonină (5-hidroxitriptamină, 5-HT) sau enteramina, este prezentă în tractul digestiv (celule enterocromafine), în sînge (trombocite şi mastocite) şi în sistemu' nervos central. Neuronii serotoninergici sînt grupaţi în nuclei în trunchiul cerebral si proiectează difuz spre emisferele cerebrale şi măduva spinării. 5-HT acţionează ca un neuromediator* fixîndu-se pe receptori* specifici, din care par să existe mai multe clase. Ea participă la reglarea procesului de veghe* şi somn*, de termo-geneză, al axei neuroendocrine*; este implicată şi în modularea nocicepţiei* şi a motricitatii*, în reglarea timică (depresie*), în afara sistemului nervos, participă la reglarea funcţionării gastrointestinale, a aparatelor cardiovascular şi renal, a coagulării sangvine şi a funcţiei sexuale; este implicată şi în reacţiile alergice. Cunoaşterea acestor diferite acţiuni a condus la cercetarea şi utilizarea în terapeutică a numeroase molecule care interferează cu metabolismul 5-HT-ului sau cu funcţionarea transmisiei, cum ar fi agoniştii* sau antagoniştii* 5-HT-ului sau ai triptofanului.
U. Spampinato (D. F.)
Sete -> Dipsic (Comportament —)
Sevraj
Legat de o acomodare a sistemului nervos la substanţele toxice utilizate în exces de subiect, sevrajul se manifestă printr-o serie de simptome psihice şi fizice: anxietate, agitaţie, astenie, insomnie, anorexie, greţuri, vărsături, năduşeli, tremurături, ameţeli, cefalee, contracţii musculare, dureri musculare. Acest sindrom de sevraj variază în funcţie de produsele utilizate: riscul unor convulsii în cazul unui sevraj la bar-biturice sau benzodiazepine, risc de iluzii perceptive sau halucinaţii* consecutive sevrajului la alcool*, risc de tulburări mne-Z]ce şi depresie consecutive sevrajului la benzodiazepine, sau de depresie consecutivă sevrajului cu opiacee*. Aceste manifestări diferite reprezintă aspectul aparent al mecanismelor biologice şi psihologice, variind de Ia o substanţă la alta, în momentul întreruperii bruşte a produsului la care subiectul a căpătat dependenţă. Spre deosebire de ceea ce se crede sau de ceea ce întreabă subiectul dependent sau anturajul său, sevrajul nu este, atunci cînd îmbracă forma unei cure, decît un aspect al tratamentului general al problemelor de dependenţă* faţă de produse psihotrope*. Sevrajul face referire la manifestările somatice legate de oprirea consumării produsului Ia care subiectul este dependent; el nu integrează în definiţia sa întreaga problemă a dispariţiei dependenţei psihologice (v. Sindrom de abstinenţă).
A. Braconnier
(D. F.)
Sexual (Comportament —)
Există două comportamente sexuale, masculin şi feminin, care, la mamifere, depind de hormonii* testiculari sau androgeni* (testosteron) şi ovarieni (estrogen şi pro-gesteron). Aceşti hormoni acţionează atît la periferie, la nivelul organelor sexuale, cît şi la nivel central, în regiunile unde sînt localizaţi receptorii de estrogeni şi androgeni şi care trebuie să integreze şi să organizeze comportamentul sexual. Aceste regiuni sînt hipotalamusul*, regiunea preoptică, amigdala*, septul, hipocampul*. Leziunile din aceste regiuni nu au furnizat date de ansamblu; totuşi, leziunea regiunii preoptice aboleşte orice componentă a comportamentului sexual (în afară de masturbaţie), în timp ce stimularea provoacă un comportament sexual la mascul. Neuronii situaţi la baza părţii mediane a hipotalamusului sînt esenţiali în expresia comportamentului sexual al femelei (v. Sexualitate). «,,,,,
M. Le Moal (D. F.)
Sexualitate
Conceptul psihologic contemporan de sexualitate sau psihosexualitate decurge în mod direct din concepţiile psihanalitice ale lui S. Freud (1905), care a lărgit extensiunea uzuală a termenului. Freud a subliniat faptul că definiţia juridică a sexualităţii în dreptul penal din vremea lui (crime şi delicte zise sexuale) era mult mai vastă decît definiţia psihologică şi medicală obişnuită: cîmpul perversiunilor* sexuale

(şi al reprimării lor) pune în evidenţă consensul efectiv al societăţii asupra unei definiţii cuprinzătoare a sexualităţii, care să înglobeze toate devierile pulsiunii* sexuale în legătură cu scopul şi/sau cu obiectul. Dar dacă lucrurile stau aşa, unitatea manifestărilor atît de diverse ale sexualităţii nu poate fi găsită decît în plăcerea* specifică şi în emergenţa unei energii pulsionale specifice: libido*-u\. Calea era astfel deschisă studiului transformării libido-vlui, plasărilor, deplasărilor* şi sublimărilor* sale. Psihanaliza a afirmat contribuţia pul-siunilor sexuale în diferite activităţi (de la insistenţa pentru exercitarea unei munci, trecînd prin sport şi învăţămînt) fără nici o legătură conştientă şi directă cu comportamentul sexual genital, motiv pentru care acest pansexualism* i-a fost adesea reproşat. Reproşul se

reactualizează permanent datorită rezistenţelor* la inconştient prezente la fiecare. Iată de ce, trebuie reamintit că:
1. investirea libidinală a unor procese aparent nonsexuale este un proces inconştient;
2. libido-ul are două forme, obiectală şi narcisică*;
3. psihanaliza nu explică totul prin libido, ci prin conflictul* dintre libido şi pulsiuni-le de autoconservare* (prima teorie a pul-siunilor) şi, o dată cu a doua teorie a pul-siunilor, prin conflictul dintre pulsiunile de viaţă* (incluzînd libido-u\ şi pulsiunile de autoconservare) şi pulsiunile de moarte* sau de distrugere.
Perioadă de latenţă: de la 5 sau 6 ani (declin al complexului oedipian*) pînă la începutul pubertăţii, sexualitatea cunoaşte o intensă întărire* favorabilă sublimării*.
J.-M. Petot
(D. F.)
• Freud S. (1905), Drei abhandlungen iiber die Sexualtheorie, Leipzig, Viena, Deuticke. Traducere (1962): Trois essais sur la theorie de la sexualite (trad. B. Reverchon-Jouve), Gal-limard, Paris.
Sexualitate precoce infantilă
In sens larg, noţiunea de sexualitate precoce infantilă se aplică tuturor manifestărilor sexualităţii infantile descoperite de
S. Freud, de la plăcerea orală* a suptului* pînă la manifestările de masturbare din pe. rioada de latenţă*. Dar, într-un sens mai restrîns, S. Freud foloseşte, în 1905, expresia de sexualitate infantilă precoce pentru a desemna manifestările sexualităţii în timpul perioadei de „înflorire" precoce a sexualităţii infantile, adică de la doi la cinci ani şi în special între trei şi patru ani. Această perioadă, marcată de a doua fază a masturbării infantile (prima cores-punzînd onanismului sugarului), corespun-de unui fel de „trezire" provizorie a pulsiunii sexuale a regiunii genitale înainte ca aceasta să intre în latenţă şi să fie refulată*, în această perioadă dispoziţia perversă polimorfă* poate fi actualizată prin de-turnarea sexuală de către adult sau de către un alt copil, pulsiunile* parţiale sînt pe primul plan, iar pulsiunea cunoaşterii duce la elaborarea teoriilor sexuale infantile*. Această perioadă de înflorire precoce a sexualităţii infantile este în primul rînd perioada complexului lui Oedip*.
J.-M. Petot
(D. F.)
Sfenoidal -> Temporal
Shaping
Termen englez care înseamnă „fasonare", uneori redat şi prin formalizare a răspunsului, dresaj, sau modelaj* (această ultimă traducere duce la confuzii, datorită folosirii sale şi pentru a traduce englezescul modeling). Introdus în vocabularul condiţionării operante*, desemnează procedura de instalare a răspunsului operant cerut, prin intervenţia experimentatorului. Shaping-ul constă în întărirea sistematica, pe baza observaţiei directe a subiectului, a comportamentelor care se apropie puţin cîte puţin de răspunsul aşteptat, de exemplu, apăsarea pîrghiei. Prin aproximări succesive, acţiunea selectivă de întărire duce la o diferenţiere* a răspunsului. Ceea ce apare ca un dresaj revelează de fapt dialectica între variabilitatea* comportamentala şi acţiunea selectivă a mediului, dialecti-

că ce se află în centrul noţiunii de condiţionare operantă.
M. Richelle
(D. F.)
Siemens -> Conductanţă Silabaţie ->• Silabă
Silabă
Este vorba de o unitate a lanţului vorbirii constituită dintr-o grupare de foneme* şi ele la rîndul lor împărţite în vocale şi consoane. Silabaţia (operaţie constînd în descompunerea în silabe) scoate în evidenţă existenţa a două structuri silabice: silaba deschisă terminată cu o vocală pronunţată [ma-sa] şi silaba închisă terminată cu una sau mai multe consoane pronunţate [tractor]. Forma silabică a limbii franceze (ca şi a limbii române — n.t.) se bazează, în principal, pe alternanţa consoană-vocală / consoană-vocală şi se pare că silaba vocalică există în toate limbile. Se poate proceda la o silabaţie a limbii scrise care nu acoperă silabaţia fonică. în lingvistică* există o dezbatere asupra realităţii fizice a existenţei silabei, dezbatere care are consecinţe asupra problemelor de învăţare* a lecturii*, în special.
„
J.-L. Chiss
(S. D.)
Simbiotic
Indică în acelaşi timp o formă deosebită de psihoză infantilă*, opusă psihozelor au-tistice*, iar, în modelul genetic descris de M. Mahler, faza normală a dezvoltării copilului de la trei la zece luni. Acest

autor a ajuns în mod secundar să califice drept simbiotică şi autistică cele două polarităţi fundamentale ale psihozelor infantile, adesea asociate în diverse grade. Acest termen, împrumutat din biologia vegetală, desemnează diversele modele de compoziţie a asociaţiei a două plante de natură diferită pentru a constitui un singur Organism. Copilul mic constituie împreuna cu mama sa, la ieşirea din faza autis-tlcă normală şi înaintea proceselor de se-Parare-individuaţie*, o „unitate dual㔍.

Conceptul de simbioză indică fuziunea, indiferenţierea, aşa cum copilul îşi percepe mama ca fiind în el şi parte din el, iar mama, reciproc, pe copil ca parte din ea: de unde trăirea de atotputernicie şi de realizare în acelaşi timp narcisică şi obiectală. Destinul acestei faze depinde de atitudinile mamei, de prea mult sau de nu îndeajuns, sau de unele modalităţi contradictorii care sînt cu atît mai patogene. Această noţiune îşi găseşte pertinenţa în clinică şi în observarea sugarului; este mai greu să i se dea un statut metapsihologie precis. Este clar totuşi că ea evocă companionul contrafobic (v. Fobie) opus obiectului sau situaţiei fobogene* şi că ea reface modelul kleinian al relaţiei de obiect idealizat* opus relaţiei de obiect persecuto-riu*. Dar, aşa cum au subliniat-o anumiţi autori, obiectul aici nu este constituit ca atare. Este caracteristică absenţa organizării psihice care să permită copilului să facă faţă experienţei separării de mamă. Mama este un fel de eu auxiliar care asigură, prin susţinere*, rolul de organizator simbiotic.

S-a vorbit de pre-obiect, de relaţie bi- şi nu tridimensională, de identificare adezivă* (anterioară identificării proiective*), care au funcţii de apărare în raport cu angoasele de fragmentare sau de dezmembrare, cu gaura neagră etc. W. Bion, dintr-o altă perspectivă, pentru a descrie diferitele tipuri de folosire narcisică a celuilalt, a propus să se distingă diferite tipuri de identificare proiectivă*: simbiotică, parazitară şi comensală. J. Bleger a descris transferul* pe fondul psihanalitic al părţii psihotice a personalităţii definite ca parte indiferenţiată, nerezolvată a legăturilor simbiotice primitive, a fuziunii cu trupul mamei care rezultă din simbioza originară. „ „

(S. D.)

Simbioză -> Simbiotic

Simbol

Termenul de simbol acoperă mai multe ansambluri de semnificaţii net distincte.

simbol

718

Ca semn*, el indică în uzul curent orice formă de unire a unui „reprezentant" sensibil şi al unui „reprezentant" psihic; este deci simbol „tot ceea ce are caracter sensibil", adică orice entitate la care se aplică activitatea cognitivă de reprezentare. După E. Cassirer (1923), se va introduce totuşi o primă restricţie; simbolul este o producţie culturală, înscrisă în cadrul sistemelor de exprimare* şi de interpretare proprii speciei umane.

în diferite discipline formale sînt calificate drept simboluri notaţiile care trimit fie la o entitate determinată (o mărime, de ex.), fie la o operaţie precisă asupra acestor entităţi. în formula [x = (a + b)], x, a şi b sînt simboluri de entităţi, = şi + simboluri de operaţii. Simbolul este aici o unitate de scriere convenţională şi arbitrară*; folosirea ei presupune existenţa unui algoritm*, adică a unui ansamblu de reguli operatorii proprii unui calcul, care fac ca semnificaţia sa să fie univocă. Semiologia foloseşte termenul de simbol într-o accepţie foarte diferită. Pe cînd termenul de semnal* desemnează unitatea „bifată" a oricărui cod* de comunicare*, termenul de simbol desemnează un sub-ansamblu de unităţi, care poate fi larg sau restrîns. în viziune mai largă, este simbol orice unitate a cărei faţă „reprezentant" întreţine un raport motivat cu faţa „reprezentat". Din acest moment un semnal poate fi ori un semn (raport nemotivat sau arbitrar), ori un simbol. în viziune re-strînsă, inspirată de C. S. Peirce (1932), se va vorbi de icon* atunci cînd relaţia motivată este de tip analogic (planul unei case), de indice* (sau index*) atunci cînd această relaţie este de tip cauzal (fumul, indice al focului), iar termenul de simbol va fi rezervat pentru a desemna unităţile al căror raport de motivare este de ordin istori-co-cultural (balanţa, simbol al justiţiei). Această din urmă accepţie a termenului este solidară cu o a treia semnificaţie, cu caracter mai mult funcţional decît structural, care trimite la ordinul simbolicului şi la mecanismele de simbolizare. Simbolizarea este un proces de relaţionare a

două sau mai multor unităţi semiotice, de acelaşi nivel (semnificantul „leu" care trimite la semnificantul „curaj") sau de nivel diferit. Bazat pe un sistem de asociaţii mai mult sau mai puţin stabile, acest proces este susceptibil să reinterpreteze orice tip de unitate semiotică (prin deplasare*, condensare*, figurare* etc.) şi să facă din el simbolul „a altceva", al cărui caracter ră-mîne ascuns. Acest al treilea tip de simbol trebuie din acest moment să facă obiectul unei interpretări*; aceasta va viza, dacă nu să-şi stabilească semnificaţia ultimă, cel puţin să descurce firele asociaţiilor pe care se bazează. în lingvistică, se distinge astfel semnificatul* unui semn (sau „sens primar"), care este sesizabil în cadrul sistemului formal al limbii, al conotaţiei* sale, adică al unor eventuale „sensuri secundare" de ordin simbolic. Sensul secundar poate rezulta din asociaţii stabilite în clasa unităţilor

care trimit la un acelaşi referent (metafora* constituie un exemplu) sau el poate rezulta din asociaţii mai libere, in-terpretînd opţiunile lexicale sau sintactice efectuate la formarea discursului; enunţul „Ai ochi mişto" constituie astfel un simbol care face trimitere în acelaşi timp la limbajul familiar şi la cinema, în psihanaliză, se admite, în general, că visul* sau simptomul* constituie expresia simbolică a unei dorinţe sau a unui conflict, în sensul că ele trimit, indirect, la acest prim eveniment. în continuarea lui S. Freud (1895), trebuie totuşi ca aceste simboluri să fie considerate în acelaşi timp ca produsul unui „determinism asociativ" care leagă visul sau simptomul de evenimentul prim (isteria ca „simbol mnezic" al unui traumatism patogen) şi al unui „determinism simbolic" care infuzează în reţeaua de asociaţii elementele de semnificaţie rezultate din istoria pacientului şi / sau a unui „material simbolic" universal-în sens strict, simbolul psihanalitic este produsul acestei a doua determinări. El apare ca un element „mut" sau inconştient (subiectul este incapabil să formuleze asociaţii în legătură cu el) care trimite la un

7j9_____

c{mp al „simbolizatului" foarte restrîns, cel al fantasmelor* originare (sexualitate, înrudire, moarte etc), după expresia lui 5 Freud, cel al arhetipurilor* inconştientului colectiv, în concepţia lui C. G. Jung. Dacă orice entitate (un copac, o sabie, un număr) poate materializa un simbol, valoarea pe care acesta o dobîndeşte în raportul său cu simbolizatul este constantă, ceea ce a determinat diverşi autori să vorbească despre un limbaj simbolic fundamental, propriu umanităţii. Această limbă a „imaginarului" ar constitui un sistem de modele simbolice preformate, susceptibil de a da naştere unei structurări de ordin secund nu numai a vieţii psihice, ci şi a miturilor* si a ansamblului sistemelor de acţiune umană şi să facă astfel din acestea „sisteme simbolice", în sensul lui C. Levi-Strauss.

J.-P. Bronckart

(S. D.)

• Cassirer E. (1923), Philosophie der Sym-bolischen Formen, Berlin. Traducere (1972): La philosophie des formes symboliques (trad. 0. Hansen-Love, J. Lacoste şi C. Fronty), Edi-tions de Minuit, Paris. —- Freud S. (1895), Stu-dien iiber Hysterie. Traducere (1956): Etudes sur!'hysterie (trad. A. Berman), PUF, Paris. — Peirce C. S. (1931-1935), Collected Papers, voi. I-VI, ed. de C. Hartshorne şi P. Weiss, Harvard University Press, Boston.

Simbolic -> Simbol

Simbolism

Intr-o primă accepţie, simbolismul desemnează proprietatea pe care o au anumite obiecte (sau anumite evenimente) de a putea funcţiona ca simboluri* în al doilea sens al acestui termen, adică de a putea fi instituite în unităţi semiotice a căror faţă ..reprezentant" întreţine un raport motivat, de ordin istorico-cultural, cu faţa „reprezentat".

Acest termen desemnează şi orice tip de sistem simbolic, ca şi condiţiile sale de utilizare.

Intr-o a treia accepţie, acest termen se aplica la metodele (în principal istorice) care nterpretează sistemele de credinţe, mitu-

simplu orb

rile, riturile etc, dintr-o perspectivă simbolică* (al treilea sens al termenului simbol), adică atribuindu-le o semnificaţie relativă la un sistem (psihic sau social) de un alt nivel, „ascuns" sau inconştient.

J.-P. Bronckart

(S. D.)

Simbolizare -> Simbol

Simetrie (Lege a —) -

a—)

• Formă (Psihologie

Similaritate (Lege a —) ->• Formă (Psihologie a —)

Simpatie

Fenomen care reproduce la o fiinţă modificările suportate de o altă fiinţă şi interesează viaţa sentimentelor şi comunicarea emoţiilor*. H. Wallon descrie apariţia simpatiei la copil* (1; 2 an) ca posterioară celei a geloziei* (0; 9 an). Aceste două forme originare ale sentimentului social presupun şi elaborează dezvoltarea* anterioară a emoţiilor (0 ; 6-0 ; 9 sau 1 an). Ele se formează pe baza cuplului contem-plaţie-paradă, iar în ceea ce priveşte simpatia şi pe baza mimetismului* afectiv. Simpatia şi gelozia implică, la nivelurile lor ierarhice respective, în acelaşi timp confuzie şi diferenţiere în relaţia afectivă cu celălalt. A. Gesell indică primele manifestări de gelozie şi de simpatie aproape la aceeaşi dată (0; 11 an). J. Piaget examinează simpatia şi antipatia începînd de la 2 ani, ca prime sentimente interindividu-ale cu funcţie de heterovalorificare, succe-dînd perioadei sentimentelor intraindivi-duale.

Pe marginea doctrinei propriu-zise a pul-siunilor*, S. Freud a considerat simpatia şi în general empatia* ca mecanisme de identificare aflate la originea formării gru-

puril0r- E.Jalley

(S. D.)
Simpatic (Sistem nervos —) -> Sistem nervos
Simplu orb -> Placebo
simptom
720
721
sindrom psihomotor
Simptom
Acest termen, care la origine aparţine vocabularului medical, implică o relaţie între ceva care se arată (semnul*) şi acel ceva la care acesta face trimitere (în medicină, d. ex., tulburarea organică invizibilă). în medicină simptomul este anomalia care se dezvăluie şi se descrie prin referire la normal. El este absenţa, distorsiunea sau neaşteptatul acestuia. Simptomul nu-şi dobîndeşte valoarea de-cît în logica medicală în care se înscrie. Rezumatul diferitelor simptome prezentate de un subiect constituie prima etapă a acestui demers medical.
Pentru a fi pertinent în perspectiva acestui demers, simptomul trebuie:
a. să constituie un invariant: invariant clinic, observabil la un moment dat de un clinician sau altul, şi invariant temporal, observabil în oricare moment pe toată durata „maladiei";
b. să posede o anumită putere discriminatorie : fie atunci cînd apare singur (simptom patognomonic al unei maladii), fie atunci cînd este asociat cu alte simptome care îi conferă caracterul diferenţial. Cel mai adesea, în clinică simptomul se dovedeşte a fi polisemie, apărînd în diferite maladii. Apariţia diverselor simptome unite, sau sindrom, reduce această polisemie şi permite o mai bună indicaţie asupra maladiei în cauză.
Simptomul se presupune a fi martorul* maladiei pe care abordarea medicală încearcă să-1 autentifice. Prin aceasta el face trimitere la ceva ascuns, la procesul morbid însuşi, pe care-1 exprimă, deşi este de altă natură decît el. în alte domenii, alţi termeni, ca cel de „semn", sînt deseori preferaţi cuvîntului „simptom", acesta fiind rezervat de preferinţă domeniului medical. Totuşi, în sens larg, el poate fi utilizat în alte discipline pentru a califica ceva observabil care trimite la o dată ascunsă despre care el stă mărturie.
M.-C. Hardy-Bayle (S. D.)
Simţ al mirosului -» Olfacţie
Simulare
Conduită* caracterizată prin producerea si prezentarea voluntară şi deliberată de către subiect a unor simptome fizice sau psihice inautentice sau foarte exagerate. Intenţia acestui tip de conduită poate fj identificată cel mai adesea prin cunoaşterea contextului, mai degrabă decît prin tipul de funcţionare psihologică a subiectului. Este vorba, în unele cazuri, de o conduită adaptată (context medico-legal sau judiciar). Producerea deliberată a unor simptome este cel mai adesea uşor de diferenţiat de tulburările somatoforme şi de conversie din cauza absenţei unui context de conflict afectiv, unei valori simbolice reduse a simptomelor invocate şi a stabilităţii lor sub efectul sugestiei sau hipnozei. în fine, este obişnuit să se insiste asupra lipsei de cooperare în timpul investigării şi asupra discordanţei între incapacitatea sau suferinţa pretinsă şi rezultatele obiectivate prin
examinare. .
J.-F. Allilaire
(D. F.)
Simulare mentală -> Mental
Sinapsă
Punct de contact între neuroni* sau între neuroni şi efectori care reprezintă o soluţie de continuitate de ordinul a 200 nano-metri. Cel mai adesea comunicarea se efectuează prin intermediul unor substanţe chimice sau substanţe transmiţătoare sau mesageri* chimici (neurotransmiţători*, neuroreglatori*, neuromodulatori*). Neuro-transmiţătorul agonist natural sau primul mesager, eliberat în sinapsă de neuronul în amontele nivelului porţiunii presinap-tice, intră în interacţiune cu membrana neuronului din aval sau postsinaptic şi în special cu receptorii* membranari. Această interacţiune declanşează o cascadă de procese chimice membranare punînd în mişcare o serie de mesageri intracelulari care vor fi la originea comunicaţiei intercelula-re, a specificităţii sale în funcţie de receptori şi de căile chimice în cauză, a potenţi-alurilor care propagă informaţia. Contactele sinaptice se efectuează la nivelul corpului celular şi al dendritelor şi aproape de originea axonului* sau segmentului iniţial şi de asemenea de-a lungul axonului, în anumite cazuri. La om, toţi neuronii sînt prezenţi la naştere şi cresc în continuare. Se presupune că în sistemul nervos central ar exista aproximativ IO10 neuroni şi IO14 sinapse. } p Hermm şi M u Mml
(S. D.)
Sincretism

H. Wallon aplică noţiunea de sincretism domeniilor afectiv, social şi intelectual, dar vorbeşte şi despre un sincretism al persoanei. Sincretismul desemnează o stare încă globală, confuză, nediferenţiată, fuzională, a conduitelor şi a proceselor psihice. Primul an al dezvoltării* este marcat de sociabilitatea* sincretică. în al doilea an începe o diferenţiere a sincretismului afectiv sub efectul geloziei* (0; 9 an) şi al simpatiei* (1; 2 an). Stadiul personalismului* (3-6 ani) marchează încheierea sociabilităţii diferenţiate, dar şi apogeul simultan al sincretismului inteligenţei şi al sincretismului persoanei. Pe plan intelectual, sincretismul specifică funcţionarea gîndirii prin perechi*, incapabilă de analiză şi de sinteză în acelaşi timp. Perioada precategorială (6-10 ani) se caracterizează printr-o resorbţie progresivă a sincretismului, datorită apariţiei acestei puteri de analiză şi de sinteză şi, de asemenea, a
unei persoane polivalente. „ , „
E. Jalley
(S. D.)
Sincronie
Termen introdus de F. de Saussure pentru a caracteriza un demers de analiză a limbii care se opune perspectivei istorice sau diacronice*. Lingvistica sincronică studiază limba făcînd abstracţie de efectul pe care timpul îl exercită asupra ei. Plasîndu-se pe axa simultaneităţilor, sincronia nu ia în considerare decît starea sistemului* la un moment dat al evoluţiei sale şi se ocupă de raporturile psihologice care leagă termenii coexistînd în sistem, aşa cum sînt ei observaţi de aceeaşi conştiinţă* colectivă.
J.-P. Bronckart
(S. D.)
Sincronizator
Factor ambiental variind în mod ciclic şi care influenţează amplitudinea, faza, perioada sau nivelul mediu al unui ritm* biologic (ritmator este un sinonim puţin folosit). Alternanţa luminii şi întunericului, care depinde de rotaţia pămîntului în jurul axei sale, este un sincronizator major al activităţii organismelor vii. Acest sincronizator îşi poate exercita influenţa prin intermediul intensităţii luminoase, al numărului de ore de luminozitate pe perioada de 24 de ore (fotoperioada), al creşterii luminozităţii în zori şi al scăderii sale la apus. Activitatea poate fi sincronizată şi de temperatură, de stimulii auditivi, de disponibilitatea resurselor alimentare sau de procentul de salinitate din mediul acvatic, în cazul organismelor marine. Sincronizatorii sociali dobîndesc o importanţă certă la animal şi mai ales la fiinţa umană. Sincronizatorii nu creează ritmurile biologice pe care le antrenează. în condiţii constante (adică în absenţa oricărui sincronizator), ritmurile biologice nu dispar, ci se menţin în derivă în curs liber, avînd o perioadă mai lungă sau mai scurtă decît cea a sincronizatorului obişnuit.
H. Lejeune
(S. D.)
Sindrom ->• Simptom Sindrom amnezic -» Amnezie
Sindrom de abstinenţă -> Abstinenţă (Sindrom de —)
Sindrom de izolare -> Matern (Comportament —)
Sindrom psihomotor
Ansamblu funcţional de tulburări ale motricitatii* conduitelor afective, sociale şi de caracter*. Ele sînt descrise la copil (debilitate şi instabilitate psihomotorie, infantilism motor etc.) şi la adult (inhibiţie şi excitaţie psihomotorie, manifestări isterice, catatonie, efecte secundare ale neuro-lepticelor). H. Wallon a elaborat conceptul acestora; pentru el, mişcarea* este cu mult
sinaromui iui

mai mult decît un mecanism de execuţie, ea structurează viaţa psihică: „de la sindrom la tip e o distanţă ca de la patologic la normal" (1932, p. 242). în ciuda tentativei sale, aceste tulburări n-au putut fi niciodată legate de factori neuroanatomici precişi. în schimb, cercetările ulterioare au confirmat importanţa pe care el a acordat-o emoţiei*: „în mod esenţial funcţie de expresie, funcţie plastică, emoţiile sînt o formaţiune de origine posturală şi ele au ca material tonusul muscular" (1949, p. 130). La ora actuală, afectivitatea* pare într-adevăr că joacă un rol la copil în enurezis*, ticuri*, bîlbîială*, neîndemînare şi stîngăcie*. La adult, „inhibiţia" depresivilor este studiată ca o lentoare asimilabilă cu „un răspuns avîndu-şi propria intenţionalitate şi finalitate adaptativă... o punte între psihologia depresivă şi biologia depresiei" (D. Widlocher, 1983, pp. 5 şi 6). Discuţiile clinice permit în felul acesta să fie caracterizat Sindromul de Lentoare Depresivă (SLD) prin „prezenţa a trei sectoare reunite ale Lentorii: motor, ideic şi subiectiv" (D. Widlocher, 1983, p. 44). într-un sens, este evocată astfel dimensiunea tipologică a sindromului psiho-motor: „a fi deprimat nu înseamnă a fi bolnav de o tulburare psihologică sau fiziologică la care lentoarea ar fi unul din semne. A fi deprimat înseamnă a fi închis într-un sistem de acţiuni, înseamnă a acţiona, a gîndi şi a vorbi conform modalităţilor cărora lentoarea le constituie o caracteristică" (D. Widlocher, 1983, p. 9). R. Doron şi E. Jalley

(S. D.)
• Wallon H. (1932), „Syndromes d'însuffi-sance psychomotrice et types psychomoteurs", în Enfance, 1959, 3-4. - Wallon H. (1949), Les origines du caractere de Venfant, PUF, Paris. — Widlocher D. (1983) (sub conducerea lui), Le ralentissement depressif, PUF, Paris.
Sindromul lui Abel -» Victimologie
Sindromul lui Gerstmann -» Asomato-gnozie
Sindromul lui Kliiver şi Bucy -> Kluver şi Bucy
Sindromul lui Korsakov -» Korsakov
Sine
G. Groddeck, în 1922, a introdus în psihanaliză folosirea termenului Es (sine), însă S. Freud este cel care i-a dat sensul topic*, în cel de-al doilea sens topic, şinele este o instanţă* care se opune eu/ego-lui* şi supra-eului*. El ocupă astfel locul pe care prima topică îl atribuia sistemului inconştient. Şinele reprezintă partea cea mai veche a aparatului* psihic: eu/ego-ul s-a diferenţiat progresiv în contactul cu realitatea, pe măsură ce devenea capabil de o mai bună captare perceptivă şi motorie a realităţii. Rezultă că şinele ignoră realitatea, principiile logice, categoriile fundamentale ale gîndirii (timpul, cauzalitatea etc). El este strict neorganizat (prin opoziţie cu eu/ego-ul care este animat de o constrîngere spre sinteză), iar S. Freud îl descrie în esenţă ca rezervor al pulsiunilor*. Teoria psihanalitică opune eu/ego-ul şi şinele ca două instanţe distincte deoarece ele se pot opune: nu rămîne altceva decît ca ele să coopereze cel mai adesea, dezvoltarea completă a unui act psihic comportînd o serie de procese care îl fac să treacă de la nivelul sinelui la straturile conştiente ale eu/ego-ului: eu/ego-ul survine acolo unde era şinele. Mai mult, supraeul, care este produsul unei divizări în sînul eu/ego-ului şi care deci poate apărea atît de îndepărtat de sine, comunică cu acesta prin părţile sale cele mai profunde.
J.-M. Pe tot (G. N.)
Sinecdocă -> Figură de stil, Metonimie Sinecologie -> Ecologie
Sinergie
Acţiuni coordonate, operînd în acelaşi sens. în (psiho)farmacologie, sinergia medicamentoasă este numele dat unor substanţe care acţionează în acelaşi sens, cu-mulîndu-şi sau potenţializîndu-şi reciproc efectele.
723
sistem
în psihologia motricitatii, sinergia desemnează coordonarea puternic integrată a unor grupuri de muşchi în activităţile* reflexe* sau în programe* motorii complexe. C. Sherrington a propus noţiunea de sinergie pentru a explica ajustările* reflexe reunind într-o dinamică spaţio-temporală grupuri musculare bine definite din punct de vedere anatomic. Fiziologul sovietic N. Berstein a reluat în 1967 acest termen şi a extins această noţiune la unităţi motorii funcţionale constitutive ale mişcărilor care se desfăşoară sub controlul unui program motor. Autorii mai recenţi preferă să folosească expresia de structură coordonatoare.
M. Richelle
(S. D.)
Sintagmă
Lingvistica structurală defineşte fraza* ca unitate lingvistică de rang superior, iar morfemul* („cea mai mică unitate purtătoare de sens") ca unitate de rang inferior. Sintagma constituie o unitate de rang intermediar; este un grup compus din cel puţin două morfeme care se succedă în lanţul verbal şi între care există o relaţie de dependenţă. Sintagma este o structură în care se distinge uneori un constituent „nucleu" şi constituenţi secundari, aceştia din urmă putînd fi ei înşişi sintagme. în sintagma nominală „Pălăria fratelui meu", substantivul „pălărie" este constituentul nucleu, iar „fratelui meu" este o sintagmă prepoziţională, constituent secundar.
J.-P. Bronckart (S. D.)
Sintaxă
In mod tradiţional, sintaxa studiază combi-natorica* semnelor* în discurs*. Ea întîl-neşte astfel problema raporturilor între sunet şi sens* în enunţ; avînd în vedere absenţa izomorfismului* între planul sem-nificanţilor* şi cel al semnificaţilor* care au fiecare combinatorica lor proprie, după Ce fel de regularităţi se stabileşte corespondenţa între cele două? La ora actuală, s-a căzut de acord să fie considerată ca mediată, postulîndu-se diferite niveluri de
reprezentare intermediară, structuri mai mult sau mai puţin „profunde" între care trecerea se operează prin transducţie. Sintaxa, căreia îi revine sarcina de a conecta şi de a integra diversele componente logice, semantice*, lexicale, morfofonologi-ce etc, joacă astfel în lingvistică* rolul de disciplină de vîrf. în drept, domeniul său se întinde de la morfem* la text*, acoperind unităţile semnificative de toate dimensiunile, în practică, sintaxa este închisă deseori între cuvînt* şi frază*, ceea ce este dincoace fiind cunoscut ca problemă de morfologie, dincolo domnind gramatica de text; împărţire tradiţională, dar

nejustificabilă din punct de vedere teoretic, care pune obstacole unor numeroase generalizări (în materie de anafore* şi de conectori*, mai ales). Cu preţul unei fuzionări a morfosintaxei şi a gramaticii textuale, ar putea fi determinată limita între două ordine fundamentale ale combinatoricii: sintaxa de recţie (atomi; segmente de sem-nificant; relaţii; ordin secvenţial, acord, dependenţă; configuraţii posibile: un număr limitat de scheme de sintagme*) şi sintaxa de compoziţie (termeni: conduite* verbale elementare integrînd o prozodie şi o mimogestualitate; relaţie unică: acurateţe semantică sau presupoziţie*; configuraţii care pot fi create în număr nelimitat).
A. Berrendonner (S. D.)
Sintonie -» Hipersintonie
Sistem
Ansamblu de elemente sau de părţi interdependente constituind o totalitate organizată, în domeniul psihologiei, acest termen este adesea sinonim cu cei de structură* sau de formă*. Sub impulsul lui L. von Bertalanffy, a fost dezvoltată o „Teorie generală a sistemelor" în scopul modelării diverselor domenii de activitate cu ajutorul noţiunii de sistem formal. Această metodă este cunoscută sub numele de gîndire sis-
temică*.
P. Mengal
(S. D.)
sistematizat
724
725
sistem formal
Sistematizat
Un delir* este numit sistematizat atunci cînd el este organizat în jurul unei teme centrale sau al unei convingeri fundamentale care formează punctul de plecare al unor dezvoltări inferenţiale, interpretative sau al unor îmbogăţiri secundare coerente cu tema de plecare.
Sistematizarea este maximală în cazul delirurilor paranoice*. Ea este din ce în ce mai puţin marcată după cum se parcurg diferitele tipuri de delir cronic sau de sistem delirant persistent al psihozei halucinatorii, parafrenia, pînă la grupul schizofreniilor.
Evoluţia sistemelor delirante persistente va fi numită sistematică mai degrabă decît sistematizată, cu referire la delirul cronic de evoluţie sistematică al Iui J. Magnan care trece prin patru faze succesive marcate de interpretări, halucinaţii, idei de grandoare şi demenţă*. . J.-F. Alhlaire
(S. D.)
Sistem de producţii
Această noţiune, introdusă de E. Post în 1943, este foarte apropiată de cea de sistem formal*; este vorba de un sistem deductiv, din familia sistemelor-expert*. El cuprinde trei componente: reguli de producţie*, o memorie de lucru, un interpreta-tor numit şi motor de inferenţă. O regulă de producţie se scrie sub forma „Dacă o condiţie, atunci o acţiune", în care condiţia este un ansamblu de proprietăţi care descrie situaţiile de folosire a părţii-ac-ţiune. Memoria de lucru cuprinde proprietăţile care sînt cunoscute de sistem ca fiind adevărate, ca urmare a datelor problemei sau a deducţiilor precedente. Inter-pretatorul cuprinde un algoritm* care controlează deducţiile cuplînd partea-condiţie a fiecărei reguli cu conţinutul memoriei de lucru. Dacă mai multe reguli îşi au condiţiile verificate, alegerea se face fie pe baza unei cercetări exhaustive, fie prin evaluare, fie prin metacunoaştere. Funcţionarea unui sistem de producţii este o suită de cicluri. Sistemul determină care sînt regulile de aplicat fiecărui ciclu, alege
una dintre ele, apoi această regulă este aplicată, ceea ce modifică memoria de lucru şi un nou ciclu este declanşat. Sistemele de producţii au fost utilizate în psihologie îndeosebi pentru formalizarea proceselor de achiziţie de cunoştinţe* şi pentru modelarea proceselor de rezolvare
de probleme*. ...
./. Matineu (S. D.)
Sistem de semnalizare -> Semnalizare
Sistem educativ
„Raportul asupra instrucţiunii publice" al lui C. -M. Talleyrand (1791) prezintă unul dintre primele cazuri de utilizare argumentată a noţiunii de sistem pentru a desemna organizarea instrucţiunii la scara naţiunii. Se găsesc în el trei notări susceptibile de a intra încă şi astăzi în noţiunea de sistem educativ:
1. problema centrală a economiei unei societăţi este de a se parveni la cea mai bună distribuire a oamenilor;
2. orice societate umană produce mijloace de instruire care permit fiecăruia accesul la un loc;
3. dar aceste mijloace nu-şi pot dovedi efectul economic şi uman decît dacă sînt reunite, combinate şi dirijate, formînd din acest moment un adevărat sistem de instruire.

Se pune astfel problema că resurse educative se dezvoltă spontan în societăţile umane. Ele nu ating însă un randament optimal fără o direcţie impusă de o putere centrală. Noţiunea de sistem educativ cheamă ca un corolar pe cele de dirijism şi de planificare. Ajunsă în acest punct, noţiunea de sistem poate să nu mai fie curînd „decît traducerea foarte aproximativă a organigramelor ministerelor educaţiei" (P. Furter, 1980, p. 138).
Schimbarea titulaturii şi trecerea de la „instrucţiune publică" la „educaţie"* înseamnă a se lua deja act de o complexitate internă în care fac efectiv sistem componente aparent la fel de eterogene ca veniturile gospodăriilor, învăţarea* matematicii şi
II
precocitatea sexuală. înseamnă de asemenea înscrierea instruirii organizate, în calitate de subsistem, în sistemul hipercom-plex al reţelelor de interdependenţă socială. Dar, în acelaşi timp, se presimte deja aici întărirea influenţei birocratice asupra instituţiilor şi refuzul iniţiativelor multi-localizate, informale, private sau paralele. Noţiunea de sistem educativ este deci susceptibilă de a dobîndi o accepţie restrînsă la aparatul de stat sau o accepţie largă care o deschide asupra contextelor sale. Această alternativă, aşa cum se vede, nu este pur şi simplu noţională, ea este politică.
D. Hameline
(S. D.)
• Furter P. (1980), Les systemes deformation dans leurs contextes, Peter Lang, Berne. — Talleyrand C. -M. (1791), „Rapport sur l'in-struction publique", în B. Baczko (1982), Une education pour la democraţie, textes et projets de l'epoque revolutionnaire, 107-176, Editions Garnier, Paris.
Sistem-expert
Numit şi sistem pe bază de cunoştinţe.
Logiciale dezvoltate în inteligenţa artificială* începînd cu anii 1970, cu scopul de a imita raţionamentul* unui expert uman într-un anumit domeniu. Dezvoltarea lor se datorează, în parte, dificultăţilor de a concepe şi de a menţine programe* mari care cer codificarea unor mari cantităţi de cunoştinţe specializate, sub o formă greu lizibilă pentru un noninformatician şi într-o organizare algoritmică strictă concepută pentru o prelucrare specială. Pe de altă parte, luarea în consideraţie a modului de raţionament al experţilor permite o mai bună interactivitate (comunicare om-maşină), atît la conceperea, cît şi la utilizarea sistemului.
Principiul fundamental este cel al separării exprimării de cunoştinţe dintr-un domeniu de expertiză (bază de cunoştinţe) şi al folosirii acestor cunoştinţe de mecanismele raţionării (motor de inferenţă*, d. ex.), Pentru a prelucra o problemă descrisă în general sub forma unui ansamblu de fapte- Un sistem-expert celebru este MYCIN,
conceput de E. Shortliffe în 1974 pentru a ajuta la diagnosticarea maladiilor infec-ţioase ale sîngelui şi la prescrierea de antibiotice.
Un sistem-expert esenţial, sau generator de sisteme-expert, este un ansamblu de programe cuprinzînd un limbaj de reprezentare de cunoştinţe*, mecanisme de raţionament asociate şi structuri informatice de culegere de cunoştinţe; el permite realizarea unor sisteme-expert speciale, care rezultă din conceperea de baze de cunoştinţe. Un mare număr de generatori au ca bază un limbaj de reguli de producţie*.
M. Baron
(S. D.)
Sistem formal
Conceput pentru a formaliza şi a studia teoriile într-un fel abstract, aducîndu-le la o manipulare de simboluri, un sistem formal prezintă în general trei aspecte: morfologic, sintactic, semantic; primele două aspecte definesc sistemul formal în sens strict. Aspectul morfologic se referă la limbajul formal al sistemului, adică în punctul de plecare un alfabet sau vocabular (ansamblu de simboluri de bază) şi reguli de formare a cuvintelor sau „formule bine formate". Aspectul sintactic sau axiomatic* priveşte operaţia de derivare (sau deducţie) şi se bazează pe datele unui ansamblu de axiome şi de reguli de derivare care permit să se deducă, pe baza axiomelor*, teoremele sistemului; în acest cadru este definită noţiunea de demonstraţie (sau dovadă). Aspectul semantic se bazează pe noţiunea de interpretare a simbolurilor (sau realizare) şi se referă la rela-ţionarea sistemului formal cu unul sau mai multe universuri (sau teorii) pe care le formalizează. Logicile* formale sînt exemple de sisteme formale, în care studiul aspectului semantic este numit „teoria modelelor". Proprietăţi importante pentru un sistem formal logic sînt consistenţa, deci-dabilitatea* şi completitudinea.
M. Baron (S. D.)
sistemică
Sistemică
Ansamblu de teorii care consideră individul parte dintr-un grup* structurat ca unitate originală, guvernată de reguli speciale proprii acestui sistem* şi al cărui scop este să-i prezerve homeostazia*. întregul este aici diferit de suma părţilor. Se vorbeşte de unitate sistemică pentru a desemna orice grup

natural, cum ar fi familia, structurată progresiv în timp, de-a lungul unei istorii permiţînd experimentarea, prin încercări şi erori, de tranzacţii şi retro-acţiuni corective.
Teoria generală a sistemelor insistă asupra celor două funcţii inverse care caracterizează orice sistem viu: capacitatea de transformare şi tendinţa de menţinere a echilibrului. Ceea ce permite, din punct de vedere terapeutic, să se descopere soluţii pentru a ridica relaţiile de dublă legătură* în interiorul unui sistem familial şi să se redefinească astfel homeostazia făcînd, dacă e cazul, economie de anumite tulburări mentale la unul dintre membrii săi. J.-F. Allilaire
(S. D.)
Sistem limbic —> Limbic (Sistem —)
Sistem nervos
Organ care comandă viaţa de relaţie şi reglările* organo-vegetative. El este constituit, în principal, din celule nervoase numite neuroni*. Sistemul nervos poate fi descris pe diferite planuri: 1. pe plan anatomic, se disting:
a) sistemul nervos periferic, constituit din ganglionii repartizaţi în organism, din organele receptoare* şi din fibrele care captează şi vehiculează mesajele senzoriale, din fibrele şi terminaţiile nervoase care asigură comenzile musculare;
b) sistemul nervos central (numit şi ne-vrax sau ax cerebrospinal), constituit din măduva spinării*, centru reflex important, în care pătrund, prin coarnele dorsale, majoritatea aferentelor* senzoriale şi de unde ies, prin coarnele ventrale, fibrele nervoase eferente motorii, şi din encefal*, care este legat de măduvă prin trunchiul cere-
bral*. Encefalul (situat în cutia craniană\ este la rîndul lui constituit, pe de o parte din cerebel* (căruia îi revine coordonare senzoriomotorie) şi, pe de altă parte, din prozencefal, care cuprinde diencefalul* (împreună cu, printre altele, talamusul* hipotalamusul* şi hipofiza*) şi emisferele cerebrale* (sau telencefalul*) pe care se găsesc cortexul* brăzdat de scizuri care delimitează circumvoluţiunile şi lobii*; 2. pe plan funcţional se disting, pe de o parte, sistemul nervos al vieţii de relaţie (numit uneori sistem nervos somatic) care comportă sistemele senzoriale (de la preluarea de informaţie* de către receptori pînă la integrarea centrală în ariile de proiecţie, apoi de asociere) şi sistemul neuro-muscular care controlează activitatea musculaturii striate scheletice (de la nivelul arcului reflex* elementar pînă la cel al programelor motorii* celor mai elaborate); pe de altă parte, sistemul nervos autonom (sau vegetativ, neurovegetativ sau visceral) care inervează glandele endocrine şi exocrine şi viscerele; el este compus din două subsisteme care modulează activitatea organelor efectoare în sensuri opuse: sistemul simpatic, situat în regiunile lombare sau toracice, care intervine în reacţiile la agresiuni* şi la stres* accelerînd ritmul cardiac, făcînd să crească tensiunea arterială, mobilizînd resursele energetice, pregătind deci pentru acţiune*; sistemul pa-rasimpatic, situat în regiunile trunchiului cerebral şi ale sacrumului, care intervine pentru a conserva resursele organismului şi a restaura homeostazia*. Numeroşi mediatori* (adrenalina*, noradrenalina*, sero-tonina*, dopamina* etc.) modulează funcţionarea sistemului nervos autonom.
M. Le Moal, F. Parot, M. Richelk
(S. D.)
Neurobiologia celulară studiază modul de funcţionare a sistemului nervos în general şi în special comunicarea în interiorul acestui sistem; conceptul de comunicare între două celule nervoase prin intermediul unei substanţe chimice a fost introdus de A. Elliott în 1904 şi stabilit prin lucrările

lui0. Loewi (1921) şi W. B. Cannon (1937), ce se referă la efectele excitaţiei nervilor simpatici şi parasimpatici asupra activităţii unei inimi sub perfuzie. Neuronii organizaţi într-o reţea* de comunicaţie complexă sînt articulaţi între ei de un axon* cu corp celular sau cu dendrită şi-şi conservă individualitatea, căci punctele lor de contact sau sinapsele* nu reprezintă decît niveluri de vecinătate fără nici o continuitate cito-plasmică. Neurotransmisia care se efectuează la nivelul sinaptic foloseşte ca semnale de comunicare diverşi mediatori sau neurotransmiţători specifici fiecărui sistem neuronal care îi asigură sinteza. Eliberaţi în spaţiul sinaptic, aceştia vor intra în interacţiune cu receptorii specifici, permiţînd astfel trecerea informaţiei de la o celulă la alta. Modificările membranare declanşate de asocierea receptorului şi a agonistului* vor provoca modificări energetice şi electrice, potenţiale graduate apoi potenţiale de acţiune. Comunicaţia intercelulară prin intermediul unor semnale specifice este, în fapt, aplicabilă ansamblului sistemelor funcţionale ale organismului (hormoni, mediatori ai inflamaţiei, ai imunităţii).
U. Spampinato (S. D.)
Dezvoltarea sistemului nervos la embrion, care îi „recapitulează" într-un fel dezvoltarea filogenetică, începe din stadiul neu-rulaţiei, etapă care urmează formării celor trei foiţe embrionare primitive: endoder-mul, mezodermul şi ectodermul. Inva-ginaţia şi închiderea părţii dorsale a acestuia din urmă

de-a lungul axului antero-posterior al embrionului va forma tubul neural, dînd naştere sistemului nervos central. Pe de altă parte, celulele care scapă din tubul nervos la închiderea sa şi care formează crestele neurale vor da naştere elementelor sistemului nervos periferic: ganglionii ortosimpatici, parasimpatici şi senzoriali, celulele lui Schwann, ca şi celulele pigmentate şi celulele cromafine ale suprarenalei. Tubul nervos formează mai multe vezicule pe baza cărora se vor dezvolta diversele mari diviziuni ale sistemu-lui nervos central: în afara măduvei spinării,
rombencefalul, mezencefalul, diencefalul şi telencefalul. Elementele celulare ale sistemului nervos central (neuronii şi celulele gliale) se nasc în stratul germinativ peri-ventricular şi — într-o măsură mai mică — subpial. Din stratul germinativ vor migra, după ultima lor diviziune, tinerii neuroni nediferenţiaţi spre zonele lor definitive. Această migraţie este dirijată, în parte, de celulele de glie radiale care leagă suprafeţele ventriculare şi piale de tubul nervos. Totuşi, alţi factori, mai puţin bine caracterizaţi şi implicaţi de asemenea în stabilirea unor conexiuni* nervoase specifice, joacă după toate probabilităţile un rol important în această migraţie. De-abia după sosirea tinerilor neuroni la localizarea lor definitivă începe diferenţierea lor şi specificarea conexiunilor nervoase: mai întîi dezvoltarea axonului, apoi a dendri-telor, creşterea axonilor, sinaptogeneza, achiziţia fenotipului* neuronal definitiv. Este posibil ca o parte a acestor procese, la anumite mamifere şi în funcţie de structurile considerate, să se facă după naştere. Creşterea neuritelor, ca şi formarea conexiunilor nervoase se realizează cu o foarte mare specificitate. Mecanismele care determină această specificitate sînt multiple şi destul de imperfect cunoscute. Astfel, unele dintre ele duc la stabilirea unui mediu permisiv pentru creşterea axonală, fur-nizînd informaţii direcţionale generale: eliberare, prin conul de creştere, de pro-teaze care creează spaţiul necesar elongaţiei acestuia, interacţiuni între molecule de adeziune celulară situate pe membranele celulare externe, ducînd la adeziunea selectivă a axonului în creştere la unele grupe de celule sau la alţi axoni, interacţiuni ale neuritelor cu molecule ale matricei extracelulare. Modulaţia spaţială şi temporală a exprimării acestor molecule va putea explica stimularea sau inhibiţia creşterii neuritei în cutare sau cutare direcţie, asocierea sa cu o neurită sau celulă, sau cu alta. Mecanisme diferite, de chemotropism, oferă informaţii care orientează într-un fel mai specific creşterea neuritelor: este vorba de factori difuzibili sau factori neurotrofici*, produşi de ţinta axonului. In sfîrşit, mar-
sistem nervos conceptual
728
cheri complementari specifici, care există pe axon şi pe ţinta sa, pot determina formarea de sinapse pe o ţintă neuronală dată în structura-ţintă.
Paralel cu aceste procese constructive, unele procese de degenerescentă* intră în formarea sistemului nervos sub forma de eliminare de neuroni şi de contacte sinap-tice supranumerare. Aceste fenomene duc la o stabilizare* selectivă a sinapselor. într-adevăr, atît numărul de neuroni formaţi iniţial, cît şi cel al sinapselor care apar pe aceeaşi ţintă depăşesc cu mult numărul final, uneori într-o proporţie de 1 la 10. Se pare că eliminarea acestor elemente supranumerare trece prin nişte procese de
competiţie. , „ „
J.-P. Herman
(S. D.)
• Cannon W. B,, RosenbluethA. (1931), Autonomie Neuro-Effector System, MacMillan, New York. — Loewi O. (1921), „Uber humo-rale Ubertragbarkeit der Herznervenwirkung", Pfiigers Archives gesamte Physiologie Menschen und Tiere, 189, 239-242.
Sistem nervos conceptual -> Conceptual
Sistem neuroendocrin difuz Sub numele de sistem AP UD (din englezescul : Amine Precursor Uptake and Decar-boxylation) au fost grupate diverse tipuri celulare cu activitate endocrină, prezentînd anumite caracteristici comune citochimice şi ultrastructurale, capabile de a produce în acelaşi timp peptide* şi amine* biogene (catecolamine, serotonină). Acest sistem neuroendocrin difuz grupează la ora actuală peste 40 de tipuri celulare, repartizate în tot organismul şi în special în tractul gastrointestinal şi pancreas. Cu toate acestea, coexistenţa amină-peptidă este o realitate banală în tot sistemul nervos* central şi periferic şi ea este tot atît de frecventă la alţi neurotransmiţători*, cum ar fi ace-tilcolina. Celulele sistemului neuroendocrin difuz apar deci ca o varietate endocrină a neuronului, numită şi paraneuron.
P. Mor mede
(S. D.)
Sistem pe bază de cunoştinţe -> Sis-tem-expert
Sistem vestibular
Sistem senzorial participant la sensul mişcării* şi al gravităţii şi care apare în onto-geneză după somestezie şi înaintea audiţiei*. De notat că vederea* participă şi ea la senzaţia de mişcare. Receptorii specifici, labirintul, localizaţi în urechea internă, sînt constituiţi din trei canale semicirculare şi din

otolite în comunicaţie cu protuberantele, utricula şi sacula. Canalele sînt orientate cu aproximaţie după cele trei planuri ortogonale ale spaţiului; ele sînt umplute cu un lichid, endolimfa; în fiecare canal se găseşte o capsulă cu celule ciliate stimulate de masele gelatinoase care le înconjoară în timpul acceleărilor unghiulare. Utricula are o orientare orizontală, sacula verticală; ele conţin celule ciliate pe care stau mase de cristale de carbonat de calciu care se deplasează la fiecare accelerare lineară, stimulînd celulele ciliate. Celulele ciliate ale sistemului vestibular sînt deci transductori mecano-electrici. Stimulaţi, ei creează un potenţial receptor, în funcţie de stimulaţie, însoţit de calea vestibulară, parte a nervului auditiv, care face releu în nucleii vestibulari, apoi, după o sinapsă în talamus, ajunge la cortex. Unii neuroni merg spre nucleii oculomotorii, iar alţii spre măduva spinării. Proiecţia ocu-lomotorie permite stabilizarea armonioasă a privirii în spaţiu în timpul mişcărilor corpului şi ale capului. Fiecare mişcare mai mare de 30 de grade atrage după sine un nistagmus. Nistagmusul este deci un reflex, o mişcare involuntară a ochilor cu o alternanţă caracteristică de mişcări lente şi rapide (care îl defineşte) şi a cărui funcţie este de a stabiliza vederea. Postura* este stabilizată datorită proiecţiilor spinale. Răul de transport este o manifestare nepatologică şi comună rezultînd dintr-o combinaţie neprevăzută a diferitelor stimulaţii vestibulare şi a altora. Maladia sau vertijul lui Meniere are drept cauză vătămarea labirintului. M u Moal
(S. D.)
729
social
Situaţie
în psihologia experimentală*, termenul de situaţie se referă la un ansamblu complex de stimuli* ce definesc într-o manieră generală mediul* în care se află subiectul în timpul experimentului. Termenul este deci mult mai larg decît cel de stimul, care desemnează, în acest caz, elementele precise ale mediului ce definesc variabilele independente, manipulate sistematic de experimentator. Dar nu există o linie de demarcaţie care să permită circumscrierea situaţiei pe continuum*-u\ ce duce de la stimulul particular la mediul înconjurător*, în afara laboratorului, se vorbeşte adesea de situaţie cu privire la contextul particular în care este plasată în mod deliberat persoana supusă unei intervenţii psihologice oarecare: situaţie analitică, situaţie de grup. în alte cazuri, psihologii folosesc termenul situaţie cînd plasează un subiect în mediul său de viaţă real sau într-un context care se apropie de acesta. Astfel, un test* în situaţie pentru un pilot de avion va consta în efectuarea unei măsurări a comportamentului în cadrul unui exerciţiu de pilotaj real.
M. Richelle (D. F.)
Situaţional -> Conversaţie Sîn -> Obiect parţial
Sociabilitate
In sens curent, calitate a individului care apreciază, caută şi leagă cu uşurinţă contacte sociale. în sens mai larg, termenul desemnează ansamblul capacităţilor înnăscute de dezvoltare a formelor precoce de interacţiune* şi comunicare* interin-dividuală. în cadrul psihologiei genetice, H. Wallon, A. Gesell şi L. S. Vîgotski au insistat asupra sociabilităţii precoce a co-Pilului, ca un cadru funcţional al dezvoltării* progresive a proceselor de individualizare*, în acest sens, H. Wallon descrie 0 perioadă de sociabilitate sincretică (0-1 an) şi o perioadă de sociabilitate diferenţiată (1-3 ani), inaugurată de sentimentele geloziei* şi simpatiei*, şi care duce,
în faza crizei* de la 3 ani, la conştientizarea explicită a self*-ului şi a celuilalt, în raport cu geneza imaginii corpului*. După C. Biihler şi H. Wallon, raporturile sociale între sugari sînt foarte precoce (0,6-1 an). Mai recent, H. Montagner a descris coduri* mimico-gestuale de comunicare foarte complexe la copiii între 1,6 şi 3 ani. în psihanaliza copilului, anumiţi autori au pus în mod special în valoare modurile primitive ale sociabilităţii genetice proprii fiinţei umane (v. Socializare).
E. Jalley
(D. F.)
Social
Termen folosit pentru a califica interacţiunile interpersonale efectuate într-un context relaţional pentru a-i sublinia specificitatea în raport cu manifestările naturale, biologice sau fizice. Psihologia surprinde caracteristicile multidimensionale ale socialului în subdisciplinele sale. Psihologii copilăriei consideră că socialul este consubstanţial cu fiinţa umană (H. Wallon), ceea ce face ca ataşamentul* (J. Bowlby, R. Zazzo) să fie o bază esenţială a dezvoltării legăturilor interumane. Structura şi funcţiile sociale preexistă individului, de aceea ele modelează procesul de homini-zare* (J. Chateau), iar dimensiunea istorică influenţează construcţia conduitelor, concepţia despre realitate şi semnificaţia socială a identităţii (P. Malrieu); psihologia ecologică studiază influenţa cîmpu-rilor sociale (K. Lewin) ale căror forţe şi tensiuni sînt localizate în spaţiile de viaţă; comportamentele specifice ale indivizilor pot fi repertoriate într-o cartografie socială. Psihologia socială* se ocupă de elaborarea şi de semnificaţiile legăturii sociale, de rolul său fundamental în funcţionarea psihică individuală şi ca factor de inflexiune

a fenomenelor sociale (S. Moscovici). Interacţionismul simbolic consideră construcţia subiectului social ca trecînd prin edificarea dialectică a imaginii şi conştiinţei de sine pe parcursul evoluţiei comunicărilor intersubiective între ego, eu, şi
socializare
730
731
celălalt. Psihologia clinică studiază procesele de interiorizare a socialului în şinele şi în eul indivizilor, referindu-se la noţiunile psihanalitice de identificare, introiec-ţie, proiecţie, transfer şi supraeu.
J. Selosse
(D. F.)
Socializare
Proces progresiv şi cumulativ prin care copilul, în timpul dezvoltării* sale, asimilează comportamentele*, valorile*, normele*, codurile*, rolurile*, riturile*, obiceiurile, convenţiile şi modurile de gîndire proprii mediului înconjurător* sociocultural. Studiile comparative interculturale* au permis stabilirea unor constante universale ale socializării, subliniind în acelaşi timp particularităţile specifice fiecărei culturi. Mecanismul de învăţare* socială reprezintă un dublu principiu de integrare* personală şi de aculturaţie*. Pe baza dată de modurile primare ale sociabilităţii*, iniţierea socială a copilului porneşte de la obiectul matern şi continuă în cadrul lărgit al familiei, iar apoi, în societăţile noastre, în cadrul şcolar. Procesele de identificare* au un rol preponderent.
Diversele teorii ale dezvoltării acordă un loc diferit socializării. Astfel, în perspectivă cognitivistă, J. Piaget insistă asupra caracterului progresiv al socializării gîndirii, sub efectul cooperării* şi discuţiilor între copii, avînd drept rezultat dispariţia, pe la 7-8 ani, a formelor primitive prelogice, lingvistice şi sociale, ale egocentrismului*, în schimb, pentru alţi autori, cum ar fi H. Wallon, L. S. Vîgotski sau J. Whiting, procesul de socializare primează şi orientează dezvoltarea gîndirii.
E. Jalley şi M. Richelle (D. F.)
Sociobiologie
Sociobiologia este o orientare relativ recentă a etologiei*, apărută în urma progreselor înregistrate începînd cu 1950 în domeniile dinamicii şi geneticii populaţiei. Ea vizează să dea explicaţii biologice originii, structurii şi evoluţiei societăţii şi com-
portamentelor sociale, animale şi umane Este o biologie evolutivă aplicată societăţii ; se află la întretăierea ecologiei*, etologiei (v. Ecoetologie) şi geneticii. Ea a avut meritul de a atrage atenţia asupra societăţii sau grupului social ca entitate în care au loc activităţile care conduc la succesul sau eşecul individului, printre altele la reproducere; însă ea nu se interesează de factorii imediaţi ai cauzalităţii* comportamentelor sociale şi se concentrează asupra efectelor pe termen lung al acestora, şi prin aceasta asupra condiţiilor selecţiei lor. A putut astfel să ofere o explicaţie logică a comportamentelor în contradicţie aparentă cu teoria neodarwinistă a selecţiei, care vrea ca individul cel mai puternic să supravieţuiască şi să se reproducă; or, din ce în ce mai multe observaţii prezintă comportamente altruiste* în care individul îşi asumă riscuri sau se investeşte în beneficiul unor terţi; potrivit sociobiologiei, partenerii ar fi uniţi prin legături de rudenie şi altruismul s-ar afla în serviciul propagării genelor comune (selecţie cosangvină). Sociobiologia a fost obiectul unor controverse vii datorate, în parte, elementelor ideologice apriorice ale promotorilor săi, cum ar fi E. O. Wilson, ca şi ale detractorilor săi, cei dintîi privi-legiind determinanţii genetici, cei din urmă negîndu-i sau minimalizîndu-i.
J.-C. Ruwet
(D. F.)
Sociocentrism
Al treilea termen dintr-un fel de „lege a celor trei stări" propusă de J. Vial (v. Pedo-centrism) pentru a caracteriza evoluţia educaţiei* şcolare în secolul trecut. în timp ce şcoala tradiţională era centrată pe cel care predă şi pe transmiterea de cunoştinţe, Educaţia nouă* ar fi recentrată pe copU ş1 pe psihopedagogia* achiziţiilor sale. In a treia etapă, insuficienţele acestei centrări ar fi apărut o dată cu conştientizarea polemică a mizelor sociale ale educaţiei- A înţelege copilul ar fi o abordare „psihologistă", dacă prin aceasta pretindem să surprindem realitatea elevului. Şcoala ar fi
în primul rînd locul de producere a subiecţilor sociali, asigurînd astfel reglarea* prin ea însăşi a societăţii moderne. în timpul perioadei de critică intensă a sistemului şcolar*, care a urmat mişcării din 1968, această constatare sociologică s-a transformat adeseori într-o denunţare politică a şcolii burgheze. Ea manifestă paradoxul scolii progresiste menite să reproducă stratificarea socială şi inegalităţile sale în momentul în care este considerată creuzetul democratizării şi egalităţii şanselor*.
D. Hameline
(D. F.)
Sociocogniţie -» Cogniţie socială

Sociodramă
J. Moreno deosebeşte psihodrama*, care tratează prin improvizația dramatică conflictele* interpersonale ivite în viața particulară, şi sociodramă, care tratează prin acelaşi demers conflictele dintre grupuri şi subgrupuri, ivite în viața socială şi profesională. El defineşte sociodramă ca o metodă de cercetare activă* asupra ideologiilor colective. De fapt, intervenția psiho-dramatică pentru rezolvarea dificultăților de funcționare a unei instituții educative sau de îngrijire combină cele două aspecte ale
psihodramei si sociodramei.
D. Anzieu
(D. F.)
Socioecologie
Disciplină pentru care structurile şi organizările sociale depind de factorii ecologici, dincolo de caracteristicile specifice speciei. Mărimea grupurilor sociale, organizarea lor în structuri laxe sau ierarhizate, strategiile lor colective, alimentare, reproducătoare şi antiprădătoare ar varia în funcție de distribuția surselor trofice, densitatea şi distribuția stratului vegetal,
entropizarea mediului etc.
R. Campan
(D. F.)
Sociogeneză
Prin analogie cu psihogeneza*, termenul desemnează o abordare a mecanismelor
dezvoltării* centrată pe analiza rolului jucat de factorii sociali. Este folosit, de asemenea, pentru a califica modurile de explicare* a comportamentelor individuale sau colective, normale sau patologice, care evidențiază efectul parametrilor sociali.
J.-P. Bronckart (D. F.)
Sociogramă
Reprezentare grafică a alegerilor făcute în chestionarul sociometric* de către membrii unui grup sau ai unei colectivități în funcție de un criteriu dat (cu care alți membri ar dori fiecare să lucreze, să-şi petreacă timpul liber, să locuiască?). Stelele şi leader-n sînt reprezentați în centru, ceilalți membri fiind dispuşi de jur împrejur, f ăcînd să apară configurații particulare: pereche, triadă, lanț, izolat, respins. Bărbații sînt reprezentați printr-un triunghi, femeile printr-un cerc. Raporturile dintre indivizi (alegere, respingere, reciprocitate) sînt desenate sub formă de săgeți între triunghiuri şi cercuri.
D. Anzieu (D. F.)
Sociometrie
Metodă inventată de J. Moreno, de măsurare a relațiilor de afinitate (atracție, respingere, indiferență) între membrii unui grup* sau ai unei colectivități. Ea permite evaluarea climatului şi moralului acelui grup sau acelei colectivități. Cele două tehnici principale utilizate sînt observarea comportamentelor şi chestionarul sociometric. Acesta din urmă cere fiecărui membru să desemneze dintre ceilalți, în scris, în mod confidențial, pe cei cu care ar dori şi cu care nu ar dori să fie angajat într-o activitate specifică: muncă, loisir, sarcină dificilă sau periculoasă. Analiza pune în evidență conflictele* între poziția pe care un individ crede că o are într-un grup şi poziția pe care ceilalți i-o atribuie, statutul înalt, mediu sau slab al fiecărui membru, existența unor eventuale subgrupuri. Rezultatele apar pe un grafic (sociogramă*), ceea ce permite semnalarea aspectelor importante ale dinamicii grupului. Chestionarul sociometric poate constitui începutul unei in-
sociopatie

tervenții psihologice în grup sau în colectivitate. n . .
D. Aniieu
(D. F.)
Sociopatie
Folosit pentru definirea unei patologii de origine socială şi culturală, conceptul este utilizat din perspective diferite. Printre acestea:
1. o semnificație psihosocială, caracteri-zînd efectele patogene ale unui mediu sau mediu înconjurător* destructurat care perturbă dezvoltarea* şi adaptarea* indivizilor şi atrage după sine vulnerabilitatea* lor socială;
2. un tip specific de interacțiuni caracterizate prin efectele de atribuire* discriminatorie sau / şi de proiecții* stigmatizante asupra populațiilor sau indivizilor diferențiați negativ din punct de vedere social sau cultural;
3. o patologie a relației şi a legăturii sociale alimentată de escaladarea unei alienări bilaterale între deviant* şi respingerea lui de către celălalt şi care se poate exprima polimorf atît prin tulburări psihotice, cît şi prin asocialitate;

4. o realitate nosografică avînd o formă distinctă opusă psihopatiei şi care este caracterizată prin refuzul constrîngerilor sociale, respingerea regulilor, normelor* şi valorilor* dominante, ca şi prin imposibilitatea de a stabili un acord cu celălalt. Conceptul de sociopatie folosit de H. Cleckley (1941) pentru a caracteriza tulburările de învăţare* este aplicat de American Psy-chiatric Association indivizilor antisociali cronici care au mereu probleme şi nu profită niciodată de experienţă sau de sancţiuni şi care nu păstrează nici o legătură constantă cu celălalt;
5. o realitate epidemiologică identificînd un ansamblu de comportamente susceptibile de a reduce creativitatea şi dinamica indivizilor, de a atrage după sine modificări ale conştiinţei şi de a perturba grav relaţia cu celălalt. Aceste diverse lecturi arată caracterul de organizare intermediară şi psihodinamică a conceptului. Predispoziţiile* individuale nu sînt considerate suficiente pentru a produce sociopatii; trebuie ca şi mediul înconjurător să fie slăbit şi să antreneze o patologie a relaţiei. Clinica manifestărilor sociopatice deosebeşte organizări diferite de tip „narcisic / parazit", care caută gratificări prin exploatarea celuilalt, fără violenţă, şi de tip „instrumental/narcisic", orientat mai mult către
revendicare şi distrugere.

J. Selosse
(D. F.)

• Cleckley H. (1941), The Mask of Sanity, Mosbey, St. Louis.

Sociotehnic (Sistem —)

Teorie a contingenţei* în care caracteristicile sociale şi tehnice ale organizaţiilor sînt strîns legate între ele sub forma unui sistem. Termenul şi noţiunea îşi au originea în cercetările conduse de E. L. Trist şi K. W. Bamforth pentru analizarea consecinţelor sociale ale schimbărilor tehnologice ale proceselor de exploatare în minele de cărbune din Anglia. Cercetările au arătat că orice schimbare tehnologică aduce după sine schimbări sociale şi deci trebuie însoţită de un efort sistematic de integrare a noilor procese sociale adaptate, deopotrivă, noilor tehnologii şi nevoilor
personalului în cauză.

C. Lâvy-Leboyer
(D. F.)

Socius

Termen creat de P. Janet şi reinterpretat de H. Wallon. Individul este social ca urmare a unei necesităţi genetice. Inaptitudinea nou-născutului este atît de pronunţată, încît socialul este la om consubstanţial organismului. Iată de ce, terminînd analiza proceselor care construiesc eul (emoţia*, motricitatea* şi imitaţia*), H. Wallon dezvoltă o teorie a ‚wc/«.?-ului cu care individul instaurează un parteneriat, o auto-substituţie, o dedublare, o dualitate, prin emoţii, simbioză* afectivă, expresii şi alternanţă de gînduri într-un raport intim cu celălalt pe care fiecare îl poartă în sine. Existenţa latentă a socius-ului în eu se poate manifesta prin diverse peripeţii ale

somn

stării de conştiinţă*, normală sau pato-l°Sică-

J. Selosse
(D. F.)

Sodomie —> Homosexualitate Solicitare latentă -> Conţinut latent

Somatic (Sistem nervos —) -> Sistem nervos

Somatizare

Disconfort somatic, considerat de clinician ca un simptom inexplicabil printr-o tulburare sau leziune fizică şi care nu este un efect secundar consumului de medicamente, alcool sau droguri. Poate fi vorba de simptome pseudoneurologice (slăbiciune musculară sau paralizie, afonie, diplopie etc), simptome gastrointestinale (dureri abdominale, greţuri, vărsături), simptome ginecologice (menstruaţii dureroase, vărsături în timpul sarcinii), simptome psiho-sexuale (lipsa plăcerii, dureri în timpul actelor sexuale), dureri mai mult sau mai puţin întinse (dureri dorsale, dureri urinare), simptome cardiovasculare (respiraţii scurte, dureri toracice). Făcînd parte din ansamblul tulburărilor desemnate sub numele de tulburări somatoforme*, somati-zarea trebuie diferenţiată de tulburările de conversie*, de durerile patogene izolate, de ipohondrie*, de tulburările factice cu simptome fizice în care subiectul îşi controlează voluntar simptomele. Somatiză-rile trebuie, de asemenea, diferenţiate de simptomele somatice vagi, multiple şi derutante, care pot fi întîlnite de exemplu în schizofrenia* cu idei delirante somatice multiple, în anxietatea generalizată, în tulburările panice, sau în depresiile veritabile. Somatizările intră în general în cadrul tulburărilor funcţionale care acoperă un ansamblu foarte vast de disconforturi cu predominanţă fizică, disconforturi a căror organicitate nu poate fi stabilită şi care se •nscriu într-un context general de insatisfacţie, de dificultăţi existenţiale sau de stres* pronunţat ori prelungit.

A. Braconnier (D. R)

Somatoformă (Tulburare —)

De la apariţia clasificării DSM III (Manual diagnostic şi statistic al tulburărilor mentale) poate fi reunit în acelaşi cadru noso-grafic ansamblul tulburărilor exprimate prin simptome fizice care evocă o maladie somatică, fără să poată fi găsită vreo anomalie organică sau evocat vreun mecanism fiziopatologic, şi pentru care există o prezumţie puternică a unei origini psihologice.
Sînt astfel grupate dismorfofobia (preocupare obsesivă în legătură cu o pretinsă dizgraţie corporală), conversia*, ipohondria*, somatizarea (tulburări funcţionale diverse), tulburarea somatoformă dureroasă (sau psihalgie) şi unele stări prea puţin diferenţiate pentru a putea fi incluse într-una din tulburările precedente. Gruparea este eterogenă şi tulburările care o compun ţin de mecanisme de natură foarte diferită. Doar dorinţa de a refuza orice criteriu care să nu fie pur descriptiv şi
obiectiv o justifică. _, „„ „ ,
D. Widlocher
(D. F.)
Somatognozie
Desemnează cunoaşterea corpului*, a elementelor sale, atît în cazul corpului propriu, cît şi în cel al unui corp străin, eventual reprezentat, şi / sau conştiinţa corpului propriu. Cunoaşterea ar putea fi doar cea a unui lexic constituind o categorie specifică, dar conştiinţa este în mod necesar dependentă de procesele atenţionale şi perceptive. Corpul este un „obiect" specific care depinde de activităţile sale motorii şi de poziţiile sale în spaţiu, de unde rezultă recurgerea la concepte de schemă corporală* şi de imagine a corpului nostru. J.-L. Signoret
(D. F.)
Somestezic -> Sensibilitate cutanată
Somn
Stare comportamentală* descrisă la vertebratele homeoterme, definită prin reducerea activităţii*, prin posturi* caracteristice,
somnambulism

spân of control
închiderea ochilor, hipotonicitatea muşchilor, scăderea reactivităţii la stimulii externi. în timpul somnului, funcţiile mentale cunosc o reorganizare pînă la pierderea progresivă a conştiinţei* lumii înconjurătoare, pînă la vis*. Somnul survine în timpul perioadelor ciclului nictemeral care nu pune în acţiune capacităţile de adaptare* şi în timpul cărora organismul regăseşte nişa ecologică şi grupul social. Cantitatea de energie economisită este modestă. S-a sugerat că proporţia relativ ridicată a somnului cu vise în ultimele luni de viaţă intrauterină şi în primele luni de viaţă este legată de necesitatea de a face să funcţioneze un creier rupt de lumea exterioară (la nivel senzorial sau motor) şi de a-i accelera maturizarea. în laborator sînt studiaţi următorii parametri: comportament şi mişcări, indici poligrafici, senzaţii şi percepţii, conţinuturi ale gîndirii (după trezirea spontană sau silită). Au fost descrise două faze importante care se succedă de mai multe ori în timpul somnului şi aceasta începînd cu adormirea: somnul cu unde electroencefalografice* lente şi fără mişcări ale ochilor şi somnul cu unde rapide şi cu mişcări ale ochilor, în timpul somnului lent, persistă o anumită tonicitate musculară; trebuie notată, de asemenea, o iregularitate respiratorie, o scădere a presiunii arteriale şi a ritmului cardiac, o eliberare pulsatilă a hormonilor* sexuali şi de creştere. In somnul rapid, tonicitatea dispare şi apar senzaţii fără legătură cu lumea exterioară, un mod de gîndire ilogic şi bizar, o activitate neregulată a ritmurilor cardiac şi respirator şi a presiunii arteriale, o erecţie peniană şi cli-toridiană; sînt de notat, în fine, tresăriri ale extremităţilor corpului şi ale feţei. Trezirea în această fază (numită şi somn paradoxal*) permite descrierea precisă a visului rezultat din activarea neuronală generalizată.
Structurile nervoase răspunzătoare de somn sînt situate în regiunile bulbo-pon-tice, în formaţiunea reticulată* şi în hipo-talamus*, dar zone întinse ale creierului sînt
implicate în diferitele manifestări ale ce lor două mari episoade ale somnului
M. Le Moal (D- F.)
Somnambulism
Tulburare a somnului* mai frecventă la băieţi decît la fete. Somnambulul se trezeşte cel mai adesea în prima parte a nopţii şi desfăşoară activităţi automate, cu ochii deschişi şi cu privirea fixă. Se întoarce în pat după un timp variabil şi, a doua zi, nu-si aminteşte de plimbarea nocturnă. Cercetările făcute nu au putut pune în evidenţă tulburări psihopatologice importante, în afara unei tendinţe depresive sau anxioase. Unii autori asociază somnambulismul unor factori organici, iar alţii îl consideră echivalentul crizelor epileptice sau a] crizelor de isterie.
A. Braconnier (D. F.)
Somn magnetic —>• Autohipnoză Somn paradoxal -> Vis
Son

Unitate arbitrară pe scala* soniei. Este reprezentată de sonia, pentru un subiect mediu, a unui sunet de 1000 Hz la 40 dB peste nivelul de referință de 2.10^ barii.
R. Genicot
(D. F.)
Sondaj
Termen din demografie care desemnează o metodă de observație a populației şi constă în culegerea de date despre un eşantion* reprezentativ, avînd drept obiectiv fie cunoaşterea parametrilor unei populații date, fie verificarea unei ipoteze statistice pe o populație. Este singura tehnică ce permite culegerea de informații cuantificate despre un segment însemnat al populației-Pentru a efectua un sondaj, trebuie cunoscută suficient de bine populația totală. Sînt folosite două tipuri de eşantionare pentru sondaje: eşantionare probabilistă şi eşantionare prin procente. Sondajul de opin'e este o anchetă* asupra unui eşantion re-
prezentativ al populației destinată determinării opiniei populației față de un su-
at G.Moser
(D. F.)
Sondaj de opinie -* Sondaj Sonie -> Son
Sonograf
Aparat utilizat în analiza sunetelor vocale ale omului sau animalului, de pildă cîntul* păsărilor. El permite descompunerea frec-vențială (fundamentală şi armonică) legată de amplitudinea sunetelor şi oferă o reprezentare grafică (sonogramă*) a structurilor acustice în funcție de timp. Variantele vechi ale sonografului sînt sub forma unui tambur în rotație pe care se înscriu oscilațiile unui stilet acționat de presiunile acustice succesive. Analizorii frecvențiali actuali afişează rezultatele pe ecranul de vizualizare sau pe imprimantă după prelucrarea informatică.
R. Genicot
(D. F.)
Sonogramă
Reprezentare grafică a structurii fizice a sunetelor vocale. Sonogramă este obținută cu ajutorul sonografului. Semnalul acustic este analizat în frecvențe* grupate în for-manți. Formanții apar pe sonograf sub forma unor plaje mai mult sau mai puțin întunecate în funcție de intensitate şi decupate în benzi orizontale suprapuse mai mult sau mai puțin lungi, corespunzătoare fundamentalelor şi armonicelor doi şi trei (descompunere a Iui Fourier). Cezurile acestor formanți pe axa derulării marchează pau-ze'e şi tranzițiile fonetice în funcție de timp.
R. Genicot
(D. F.)
Sonometrie
Ansamblu de tehnici care îşi propun să cap-teze, să înregistreze şi să analizeze sunete simple şi complexe, cum ar fi vocea, zgornotele, în funcție de parametrii intensității* sonore, presiunii acustice, frecven- ei. analizei armonice etc. Electroacustica
a dus la progrese importante în analizele sonometrice actuale, mai ales în studiul eficacității pereților absorbanți în cazul insonorizării sălilor, de exemplu.
R. Genicot
(D. F.)
Sonometru
Instrument de măsurare a intensității sunetelor (sunete pure sau sunete complexe, zgomote), compus dintr-un microfon direcțional sau din ambianță, un amplificator, un voltmetru gradat în decibeli şi eventual un filtru* trece-bandă, în general de octavă sau de fracțiune de octavă. Variantele mai evoluate conțin reglaje de sensibilitate, niveluri maxime şi minime, afi-şaje digitale ale sunetelor impulsionale, înregistrate pe fracțiune de secundă, pînă la intensități* sonore medii, pe durate mai mult sau mai puțin lungi.
R. Genicot
(D. F.)
Sonor (Flux —) -> Flux
Spaimă
Spre deosebire de frică şi angoasă* care însoțesc aşteptarea unui pericol cunoscut sau necunoscut, spaima este, în limbajul psihanalizei, starea afectivă resimțită de subiectul aruncat nepregătit în situația de neajutorare*. Spaima privează, de obicei, subiectul de orice posibilitate de reacție: ea pune eu/ego-ul* în afara stării de exercitare a funcțiilor sale de legare* a cantităților de excitație. Din această cauză ea se află întotdeauna la originea nevrozei traumatice* pe care S. Freud o numea adeseori nevroză de spaimă. în ultimele sale lucrări, S. Freud a opus semnalului angoasei, descris sub numele de angoasă automată, o stare afectivă care are toate caracteristicile spaimei: survenire brutală, scufundare şi punere

în afara activităţii a tuturor funcţiilor eu/ego-ului, repetare a
stării de neaiutorare.
J.-M. Pe tot
(D. S.)
Spân of controla Capacitate de control
spaţial
Spaţial
Relativ la spaţiu*, la percepţia*, organizarea, stăpînirea sa motorie sau la reprezentarea* sa. Acest termen poate fi întîlnit în diverse contexte: la nivelul cel mai fin de discriminare* vizuală sau tactilă între două puncte (prag* spaţial), ca şi la nivelul ma-croscopic al orientării* spaţiale în teritoriu* ; el califică un factor* care saturează bateriile de teste* mentale, deja identificat de J. L. Thurstone, ca o memorie* a relaţiilor topologice sau o memorie care apelează la aranjamente într-un spaţiu imaginar pentru a asigura reţinerea* datelor celor mai abstracte. Paralel cu cuvîntul spaţiu, termenul spaţial se aplică fie la universul tridimensional în care evoluează organismele şi la percepţia şi la reprezentarea per-ceptiv-motorie pe care o au despre el, fie la domeniul recent al adaptării la spaţiul astronautic, fie în sfîrşit, într-un sens metaforic sau formal, la organizarea elementelor într-un „spaţiu" mental. Expresia reprezentări spaţiale poate să îmbrace astfel două sensuri foarte diferite: unul trimite la reprezentările mentale sau la memoria proprietăţilor spaţiului perceptiv-motor (hartă cognitivă*); celălalt la o descriere în termeni geometrici, într-un spaţiu cu n dimensiuni, a cîmpurilor semantice şi conceptuale.
Frecvenţă* spaţială: număr de cicluri pe grade de unghi vizual* care definesc nnpat-tern* vizual în grilă cu alternanţe abrupte sau degradate între negru şi alb, folosite în mirele* care permit o măsurare a acuităţii vizuale* şi a sensibilităţii la contraste*.
M. Richelle
(S. D.)
Spaţiu
Spaţiul, aşa cum se construieşte pentru un organism viu, nu se reduce la o descriere a spaţiului fizic în care se desfăşoară acţiunile* sale, chiar dacă unele reguli de corespondenţă (mapping) pot să fie degajate fără îndoială între una şi alta. Spaţiul psihologic este mai întîi o construcţie perceptivă, tributară unor caracteristici ale modalităţilor* senzoriale şi ale organelor receptoare* cele
736
mai implicate: în primul rînd, la om, vede rea*, dar şi audiţia*, simţul tactil*, mirosul* (se va vorbi despre spaţiile vizual, auditiv tactil, olfactiv, dacă vrem să le considerăm mai degrabă pentru ele însele decît în integrarea rolurilor respective) şi legile generale ale percepţiei*. El nu este mai puţin tributar acţiunilor motorii ale subiectului mişcărilor* sale faţă de obiectele apropiate, deplasărilor* sale într-un teritoriu* mai mult sau mai puţin întins, presupunînd procese de orientare* a căror complexitate apare în migraţiile* îndepărtate la unele specii de animale. Studiul spaţiului psihologic, fie că este vorba de o specie sau de o populaţie anumită în cadrul unei specii (grup etnic în specia umană), înglobează deci atît analiza mijloacelor de informare spaţială, cît şi formele de amenajare a teritoriului*, pe scurt esenţialul raporturilor organismului cu nişa sa ecologică* şi reprezentările* cognitive care rezultă de aici sau sînt presupuse, într-un sens metaforic, psihologia contemporană foloseşte frecvent cuvîntul spaţiu în legătură cu organizarea reprezentărilor cognitive. Astfel, expresia spaţiu-proble-mă* (problem space) trimite la un fel de zonă mentală* care ar comporta o reprezentare a obiectelor implicate, a scopului căutat, a acţiunilor ce urmează a fi puse în aplicare, a constrîngerilor specifice unei probleme sau clase de probleme. Psihologie a spaţiului sau spaţială: de la succesul zborurilor astronautice, ramură a psihologiei aplicate avînd ca scop descrierea, analizarea şi prevenirea problemelor specifice de adaptare a organismului uman în spaţiu. Printre aceste probleme se vor găsi efectele lipsei gravitaţiei, ale izolării*, ale exilului prelungit, ale perturbării ritmurilor* biologice. M RjcheHe
(D. S.)
Spaţiu de viaţă -> Cîmp (Teorie a —)
Spaţiu mental
Formă a spaţiului care rezultă dintr-un dublu proces de sublimare* şi de proiecţie*
737
spirit
a diverselor straturi, corporal, gestual* şi perceptual, ale spaţiului concret. Spaţiul mental reprezintă în acelaşi timp produsul sj rnediul* de exercitare a funcţiei simbolice* pe cele două versante ale sale: limbajul* şi gîndirea*. Referindu-se la lucrările lui H. Head asupra afaziei* şi anticipînd ideile lui A. Leroi-Gourhan, H. Wallon consideră că tulburările acestei forme deosebite de gest* care este limbajul nu privesc numai lanţul temporal, ci au legătură şi cu funcţia gestuală în ansamblul său, ca aptitudine de a dispune de ordinea spaţială. De asemenea în această intuire a spaţiului, calificată şi ca spaţiu virtual sau ca ordine a posibilului, se încheie integrarea imaginii corporale, prin reducerea spaţiilor

locale (de la 3 ani) mai întîi în conflict cu experienţa specular㠹. Acest concept al unui hiper-spaţiu, care este şi cel a ficţiunii şi visului, trebuie apropiat de concepţia lacaniană a simbolicului*, ca şi de spaţiul potenţial al lui D. Winnicott. „ , „
E. Jalley
(D. S.)
Spaţiu personal
Introdusă de E. T. Hali, noţiunea de spaţiu personal este utilizată pentru descrierea distanţelor* menţinute între indivizi în diferite situaţii ca mijloc de protecţie fizică. Se deosebesc distanţa intimă, distanţa personală (sferă de protecţie individuală), distanţa socială (menţinută ca urmare a interacţiunilor dintre indivizi) şi distanţele publice (în absenţa interacţiunii). Subiecţii nu-şi protejează numai spaţiul personal, dar îl respectă şi pe cel al altora, aşteptînd de la ei să procedeze la fel. Reglarea spaţiilor interpersonale se operează în esenţă cu ajutorul contactelor oculare. Ea este de-Pendentă de caracteristicile sociale, de situaţia de mediu înconjurător şi de normele cultural determinate.
G. Mo ser
(D. S.)
sPaţiu-problemă
Este o noţiune introdusă de A. Newell şi "• Simon în 1972 pentru formalizarea reprezentării* unei probleme de către un subiect.
Cu ocazia rezolvării de probleme* prin transformare de stări, spaţiul-problemă devine graful* rezolvării alcătuit de subiect. Acesta poate avea o reprezentare a operaţiilor de efectuat pentru a trece de la o stare la alta care nu corespunde enunţului problemei: spaţiul-problemă la un moment dat poate fi deci foarte diferit de graful rezolvării definit de enunţ. De exemplu, subiectul poate să nu ia în consideraţie una din regulile enunţului, să nu ţină seama de o constrîngere. , „
J, Mathieu (D. S.)
Specializare -> Particularizare
Spectru -> Tonalitate
Specular㠠(Imagine —) —> Stadiul oglinzii
Spirală tranzacţională
După S. Leibovici, sistemul de comunicaţii intrafamiliale (conştiente şi inconştiente, psihologice şi fiziologice) care asigură dezvoltarea copilului; în geneza relaţiei obiectale, obiectul, la rîndul său, structurează subiectul. „ „
R. Doron
(S. D.)
Spirit
Termen încărcat cu sensuri multiple în cursul avatarurilor sale în diversele sisteme filozofice, spiritul desemnează, într-un sens apropiat de rădăcinile sale etimologice, cînd principiul (suflu) de viaţă, cînd sufletul individual, cînd realitatea gînditoare superioară, sursă a creaţiei şi pe care o domină, cînd instanţa psihologică ce produce gîndirea* sau dirijează acţiunea, cînd subiectul* reprezentării* ori al conştiinţei*. într-o tradiţie dualistă* ilustrată de distincţia făcută de W. Dilthey între ştiinţele spiritului (în germană Geis-teswissenschafteri) şi ştiinţele naturii (Na-turwissenschaften), spiritul este o entitate căreia nu i se pot aplica modalităţile de investigare specifice ştiinţelor naturale, ale căror demersuri experimentale au drept scop explicarea, ci o abordare de ordin mai intuitiv şi interpretativ, de tip hermeneu-

tic* vizînd înţelegerea. Dacă unele orientări ale psihologiei clinice* şi ale celei a personalităţii* au adoptat ideile lui Dilthey şi au reţinut conceptul de spirit (sau de psihism*, sau de aparat* psihic) elaborînd de altfel metode de interpretare şi intervenţie mai preocupate să dea un sens conduitelor subiectului singular decît să le explice, curentele strict ştiinţifice şi experimentale ale psihologiei au preferat să se înscrie fără echivoc în rîndul ştiinţelor naturii eliminînd termenul de spirit din vocabularul şi din construcţiile lor teoretice. Conotaţiile mentaliste* ale termenului l-au făcut impropriu de a figura în lexicul şcolilor behavioriste*. Puţin folosit în franceză, el era îndepărtat din Vocabulaire de la psychologie al lui H. Pieron (1951). Totuşi a reapărut, ca o traducere a cuvîn-tului englezesc mind, şi paralel cu cuvîntul cogniţie*, în siajul psihologiei cognitive* şi cognitivismului*, al cărui progres este fără îndoială şi el legat de reînnoirea filozofiei spiritului (mind philosophy) în tradiţia anglo-saxonă. în acest caz, spiritul desemnează ansamblul proceselor mentale, mai ales al celor care ţin de inteligenţă*, a căror inferare este permisă de analizele experimentale ingenioase asistate de modelări* mai mult sau mai puţin îndrăzneţe. Se pare că în acest context termenul nu îmbracă, cel puţin nu neapărat, vechile sale conotaţii dualiste sau spiritualiste*. Pe de altă parte, termenul a ajuns la modă, tot prin transferul englezescului mind, şi prin recucerirea interesului acordat vechii dezbateri asupra

spiritului şi materiei, spiritului şi corpului sau, după o formulă mai actuală, spiritului şi creierului*, în cadrul neuroştiinţelor* contemporane. Deşi se observă impunîndu-se adesea în acest domeniu ipoteza apariţiei unui nou tip de organizare, care se construieşte în cursul interacţiunii instrumentului cerebral cu lumea fizică şi culturală (emergentismul interacţionist al lui K. Popper, constructivismul* lui J.-P. Changeux, apropiat de cel al lui Piaget), se regăseşte în dezbatere majoritatea poziţiilor tradiţionale, a monismului* materialist* cu idealismul*,
trecînd prin dualismele cu dominantă pa-ralelistă, interacţionistă sau spiritualistă. Tipică pentru reapariţia dualismului este concepţia lui J. C. Eccles care, în termenii unei analize a contribuţiilor celor mai noi ale neurobiologiei*, afirmă totuşi ca entitate existentă prin ea însăşi „spiritul conştient. .. care recurge la lectura activităţilor polimorfe ale maşinăriei nervoase a cortexului cerebral în funcţie de interesele şi atenţia sa, şi care integrează această selecţie pentru a da experienţei conştiente unitatea sa în timp" (1981, p. 266). Astăzi, expresia teorie a spiritului desemnează un curent consacrat dezvoltării on-togenetice a concepţiilor despre spirit, întrebările actuale referitoare la statutul spiritului sînt strîns legate de elucidarea problemei conştiinţei* şi intenţionalităţii*.
R. Doron, P. Mengal, M. Richelle
(D. S.)
• Eccles J. C. (1979), The human Mystery, Gil-ford Lectures, 1978, Springer Verlag, Berlin. Traducere (1981): Le mystere humain (trad. A. M. Graulich şi M. Richelle), Mardage, Bruxelles. — Pieron H. (1951), Vocabulaire de la psychologie, PUF, Paris.
Trăsătură de spirit: Subliniind strînsa solidaritate a diverselor manifestări psihice, S. Freud a studiat Cuvîntul de spirit şi raporturile sale cu inconştientul în 1905. In măsura în care elaborarea psihică a spiritului se aseamănă cu elaborarea visului*, sensul latent pe care îl comportă visul este manifestat prin rîs, şi se recunosc patru varietăţi de jocuri de cuvinte de spirit: spiritul poate fi obscen, agresiv, cinic sau
sceptic. „ _
F R. Doron
(D. S.)
Spiritualism —> Materialism
Split-half
Atunci cînd trebuie să se administreze o singură formă a unui test* o singură data, se poate totuşi estima un tip deosebit de fidelitate*, adică omogenitatea celor două jumătăţi ale acestui test. Testul este împărţit în două părţi cît se poate de echiva-

lente (număr de itemi, nivel de dificultate, caracteristici psihologice implicate). Se obţin atunci, pe baza unei bipartiţii a testului (prima şi a doua jumătate, itemi pari şi impari), două serii de jumătăţi de scor pentru o grupă dată, între care se calculează o corelaţie. Aceasta permite estimarea proporţiei de variantă* adevărată a scorurilor (parte din variantă neimputabilă erorilor de eşantionare a conţinutului).
M. Bruchon-Schweitzer
(S. D.)
Spontaneitate
După J. Moreno, este cel mai bun răspuns al unui individ sau al unui grup la o situaţie nouă şi dificilă, căci ea măreşte creativitatea şi micşorează angoasa*. Spontaneitatea aduce soluţii originale acolo unde adaptarea rigidă se mulţumeşte să se conformeze „tradiţiilor culturale". Tot după Moreno, primul act spontan este naşterea. Spontaneitatea este apoi locul de naştere al lui „Eu", şi pe deasupra matricea oricărei întîlniri autentice cu celălalt. Ea este activată de psihodramă*. J. Moreno şi continuatorii săi au propus probe (nestandardizate) care permit evaluarea spontaneităţii persoanelor.
D. Anzieu (S. D.)
Sport
Activităţi codificate şi regii instituţional corespunzătoare practicării diferitelor forme de competiţie* motorie între doi sau mai mulţi protagonişti. într-o accepţie mai largă, desemnează practicarea activităţilor fizice de loisir, cu caracter mai mult sau mai puţin spontan şi competitiv. Sporturile îşi au originea în jocurile tradiţionale Şi în marile mituri fondatoare ale civilizaţiei occidentale, dar înflorirea lor actuală se leagă de faptul că vehiculează valori foarte moderne şi provin din modurile de viaţă contemporane.
Sportul de competiţie este mai presus de orice o ocazie de a evalua şi de a împinge limitele posibilităţilor umane în materie de performanţă motorie*, ca urmare a unui antrenament* sistematic şi uneori şi a folosirii de procedee artificiale, cum ar fi
dopajul. Sportul de loisir constă mai mult dintr-o căutare de senzaţii agreabile născute din mişcare, dintr-o bunăstare corporală, din sănătate sau dintr-un bun echilibru de viaţă, precum şi dintr-o căutare a

unor relaţii conviviale. Dacă numărul de practicanţi ai sportului creşte constant, acest fenomen de masă se dovedeşte a fi foarte diferenţiat, iar alegerea activităţilor urmează o logică a distincţiei sociale, marcată de habitus*-u\ de clasă. In ultimii douăzeci de ani asistăm la o dezvoltare considerabilă a cercetărilor în psihologia sportului; acestea se referă la motivaţiile* practicării unui sport, la capacităţile motorii, cognitive sau afective pe care el le cere, la condiţiile învăţării sale etc.
M. Durând
(S. D.)
Sprijin social -» Suport social
Squiggle game
Tehnică de joc creată de D. Winnicott în conducerea consultaţiilor terapeutice la copii. Se pune problema de a intra în contact cu copilul propunîndu-i un joc care nu comportă nici o regulă şi necesită numai două creioane şi hîrtie. D. Winnicott spune copilului : „Eu închid ochii şi las să-mi lunece creionul şi să facă un squiggle (mîzgăli-tură), tu faci altceva, apoi e rîndul tău să joci, faci un squiggle, iar eu îl transform." Ceea ce se petrece în timpul jocului şi al convorbirii* depinde de folosirea experienţei copilului şi materialului pe care-1 aduce. Importanţa squiggle game-ului poate fi înţeleasă numai dacă se face referire la teoria obiectului tranziţional* a lui Winnicott. Squiggle game constituie o propunere de experimentare a capacităţilor unui copil în a lega o relaţie de ordin tranziţional, de vreme ce este vorba de crearea unui obiect de schimb care aparţine în acelaşi timp
copilului şi clinicianului.
C. Chabert
(S. D.)
Stabilizare selectivă
Concept teoretic elaborat în contextul neurobiologiei dezvoltării* pentru a descrie, în principal, bazele biologice ale învăţării*
stadiu

considerate ca o modificare temporară a sistemului* (elemente structurale, neuroni*, dendrite, axoni*) prin funcţie* (proprietăţi funcţionale provenind din organizarea structurală) şi aceasta în termeni de evenimente sinaptice, deci la nivelul reţelelor* elementare. Este admis faptul că actul de a învăţa presupune atît o variabilitate structurală în reţea, importantă în timpul creşterii, cît şi constituirea de sinapse* labile, de calitate în anumite circuite de neuroni, iar cu timpul şi pe măsura activităţii, stabilizarea sau dispariţia acestor neuroni şi sinapse.
M. Le Moal
(S. D.)
Stadiu
Utilizarea noţiunii de stadiu în psihologie nu are sens decît în cadrul concepţiilor dezvoltării care îşi au originea în embrio-logie sau în biologia evoluţiei* speciilor şi în taxonomia respectivă. W. Preyer şi apoi J. M. Baldwin sînt, cu siguranţă, primii psihologi care au luat în considerare sistematic dezvoltarea mentală a copilului ca trecînd printr-o serie de etape. S. Freud a conceput în acelaşi fel sexualitatea umană. La aceşti autori, noţiunea de stadiu este legată de transformările calitative care pot fi constatate în comportamente sau în gîn-direa umană.
Studiul structural al genezei operaţiilor cognitive* a dus totuşi la o noţiune mai riguroasă. B. Inhelder, în 1953, apoi J. Piaget, în 1955, au propus următoarele criterii de clasificare stadială a conduitelor:
1. fiecare stadiu trebuie să corespundă existenţei unei competenţe* structurale (adică unei grupări* posibile de acţiuni reale sau, în gîndire, unei grupări care se supune unor legi de structură);
2. ordinea de succesiune a stadiilor detectate trebuie să fie constantă;
3. succesiunea de la un stadiu la următorul trebuie să arate o integrare a depăşitului în depăşitor.
Noţiunea cea mai strictă de stadiu, provenită din psihologia genetică a inteligenţei*, satisfăcătoare, în mod abstract, ridică totuşi probleme în privinţa folosirii sale efective, într-adevăr, contrar a ceea ce s-a putut crede
în anii 1960, nu există competenţe pure, complet independente de cîmpul lor de aplicaţie (şi aceasta chiar în cazul gîndirii ipotetico-deductive). Ca urmare a acestei descoperiri, utilitatea şi realitatea acestei noţiuni a fost pusă la îndoială de mai mulţi autori. Alţii, dimpotrivă, au continuat efortul de definire al lui Inhelder şi Piaget pro-punînd criterii încă şi mai abstracte şi cu o influenţă mai generală, căutînd, de exemplu, să caracterizeze formal relaţia de la depăşit la depăşitor găsită în diferitele sarcini pe care subiectul trebuie să le rezolve şi
în soluţiile lor. . , _
J.-J. Ducret
(S. D.)
Stadiu al dezvoltării libidinale -» Fază libidinală a dezvoltării

Stadiul oglinzii
Fază descrisă de A. Gesell în Statele Unite şi de H. Wallon în Franţa, în care copilul se recunoaşte în oglindă, deşi pînă atunci el îşi lua imaginea specular drept un alt copil. J. Lacan, în 1936, a reluat această observaţie insistînd asupra caracterelor de asumare triumfătoare, de mimică jubilantă şi de complezenţă ludică, pe care el le interpretează ca manifestări de identificare* narcisică în acţiune. Această identificare este jubilantă căci ea aduce copilului dovada unităţii sale corporale şi sancţionează izbînda asupra angoaselor sale primitive de fragmentare. Ea este însă, în acelaşi timp, şi alienantă, eu / ego-ul* constituin-du-se într-o tensiune agresivă ca fiind un altul. Recunoaşterea imaginii sale speculare ar stabili, tot după J. Lacan, relaţia duală*, dimensiunea imaginarului* şi eul ideal*. D. Winnicott a dat o extindere mai generală şi un rol mai pozitiv acestei experienţe : mama şi ambientul de îngrijire maternă primar trimit în oglindă (sau nu trimit) copilului o imagine a lui cu care el poate (sau nu poate) să se identifice.
D. Anzieu
(S. D.)
Stadiul respiraţiei
Expresie inventată de J. Tristani în 1978 pentru a desemna un început de organi-

zare a narcisismului* secundar, anterior stadiului oral*. Stadiul respiraţiei se referă la primele schimburi respiratorii ale sugarului în relaţia cu mama şi asigură sprijinirea pulsiunilor de viaţă* şi de moarte* respectiv pe inspiraţie şi pe expiraţie. Re-birth-ul (noua naştere) constă în exerciţii de hiperventilaţie care aduc subiectul la stări de regresie* psihică favorizînd re-viviscenţa traumatismelor precoce şi a unui material de obicei plasat în categoria ireprezentabilului. Psihoterapeutul se defineşte ca însoţitor al experienţei şi ca un ajutor în verbalizare şi în elaborarea psihică* a acesteia.
D. Anzieu
(S. D.)
Standard -> Etalon
Stare de spirit
După J. Delay, ansamblul dispoziţiilor afective şi instinctive, care determină tonalitatea fundamentală a activităţii psihice, oscilînd între cei doi poli — al euforiei expansive şi al depresiei dureroase; noţiunea este uşor de înţeles, dar greu de definit. Caracterul holistic al stării de spirit nu poate fi exprimat decît în mod global: „a fi bine dispus, a fi rău dispus..." în psihologie, emoţiile* sînt descrise în mod clasic după trei componente: subiectivă, comportamentală, fiziologică. Aceasta din urmă poate fi studiată şi măsurată în mod univoc, ceea ce nu se aplică deloc la primele două. Clinicianul este efectiv confruntat în permanenţă cu tendinţele atri-buţionale ale subiectului şi ale lui însuşi („eu sînt trist pentru că mă plictisesc" sau >,el este trist deoarece este îngheţat de Wg"). In psihopatologie, această globali-zare a stării de spirit conduce Ia considerarea ei exclusiv ca un indice timic*. Totuşi, este posibil de arătat că, dincolo de această descriere uniaxială a stării de spirit, se plasează tablouri semiologice* foarte diferite Şi că noţiunea cuprinde cîteva dimensiuni: tulburări de dinamică afectivă (diminuare afectivă*, hiperemotivitate) şi pattern-uri calitative (tristeţe dureroasă, iritabilitate). Aprofundarea cunoştinţelor trece prin des-
prinderea componentelor orizontale (potrivit emoţiilor identificate) şi verticale (potrivit nivelurilor expresive), rezultînd ipoteza că numeroase simptome corespund unor structuri în mozaic provenite dintr-o reorganizare patologică între nivelurile expresive.
R. Jouvent
(G. N.)
Stare hipnoidă -» Hipnoză
Stare-limită
în practica psihiatrică şi psihanalitică actuală, referinţa la grupul stărilor-limită este din ce în ce mai frecventă. Totuşi utilizarea acestui termen conţine numeroase ambiguităţi semiologice, nosografice şi psihopatologice. Dintr-un punct de vedere general, el este folosit pentru desemnarea afecţiunilor psihopatologice situate la limita dintre nevroză* şi psihoză*. în această calitate, el poate fi considerat în esenţă o tulburare a personalităţii* ale cărei principale manifestări se situează pe plan comportamental (impulsivitate, acces intens şi nepotrivit de mînie, de angoasă sau de depresie), pe planul simptomelor printr-un larg polimorfism, pe planul sentimentelor (sentiment de goliciune sau plictiseală cvasiconstant), pe planul relaţiilor inter-personale (atitudini excesive şi instabile de idealizare, devalorizare sau manipulare a altuia), pe planul mecanismelor de apărare* (frecvenţă a mecanismelor de clivaj*, de identificare proiectivă, de refuz*, de omnipotenţă şi de punere în acţiune a gîn-durilor sau afectelor). Ipotezele psihopatologice ale constituirii stărilor-limită sînt fie de predominanţă structurală: noţiunea de traumatism afectiv precoce, de „trunchi comun amenajat" (J. Bergeret, 1975) (adevărată

pseudolatență a copilăriei care se organizează stabil şi durabil) şi noțiunea de relație de obiect de tip anaclitic* sînt în acest caz principalele repere; fie de predominanță genetică în care intensitatea excesivă, constituțională sau dobîndită a pul-siunii agresive şi perturbarea integrării unui concept de sine unificat sînt prevalente (O. Kernberg, 1979). Situîndu-se
stare mixtă
742
743
stereogramă
într-un continuam între nevroză şi psihoză sau izolîndu-se sub forma unei organizări clar reperabile, noțiunea de stare-limită se înscrie în cîmpul descrierilor întotdeauna susceptibile de garanție şi care au căpătat de-a lungul istoriei nume diverse: stări preschizofrenice, schizofrenie pseudone-vrotică, schizoidie, schizotimie, sindrom borderline, prepsihoză, psihoză nedelirantă.
Ne putem pune întrebări în legătură cu folosirea foarte extinsă astăzi a acestei referințe şi cu corolarul său: divergențele de definiție şi de înțelegere psihopatologică. A. Braconnier
(S. D.)
• Bergeret J. (1975), La depression et Ies etats-limites, Payot, Paris. — Kernberg O. (1979), Bordeline Conditions and Pathological Nar-cissism, Jason Aoronson Incorporation, New York. Traducere (1981): Les troubles limites de la personnalite (trad. D. Marcelii), Privat, Toulouse.
Stare mixtă
Descrierea stărilor mixte de către E. Krae-pelin în 1904 i-a permis acestuia să ofere un argument clinic esențial reunificării diferitelor forme de manie* şi de melancolie* în aceeaşi boală: nebunia mania-co-depresivă*. De fapt, el descrie tablouri psihiatrice în care se includ simptomele seriei melancolice şi semnele de manie. După tipul de intricare, el diferențiază şase tipuri de stări mixte: mania furioasă, excitația cu depresie, depresia cu fuga de idei, mania neproductivă, stupoarea maniacă, mania akinetică. în perioada aceea, E. Kraepelin a fost violent criticat, autorii subliniind că tablourile clinice luate ca exemple ar fi putut fi clasificate printre stările maniacale, stările melancolice, stările organice sau tablourile schizofrenice, în zilele noastre, dacă cea mai mare parte a autorilor recunosc existența stărilor mixte, definiția rămîne totuşi adesea foarte imprecisă. După manualul american de clasificare a tulburărilor mentale, diagnosticul de tulburare mixtă nu poate fi pus decît dacă episodul actual cuprinde tabloul simp-
tomatic complet al episoadelor depresive majore şi al celor maniacale, intricate sau alternînd rapid la interval de cîteva zile si dacă simptomele depresive sînt predominante şi durează cel puțin o zi întreagă. Aceste stări pun adesea probleme de diagnostic (cu o patologie organică la subiectul vîrstnic, schizofrenică la subiectul tînăr)
şi de terapie.
M.-C. Hardy-Bayk
(S. D.)
Stare modificată a conştiinței
ştiință
Con-
Statestezică
Care se referă la sensibilitatea posturală sau, mai strict vorbind, la informațiile în principal de origine labirintică cu privire
la statică (v. Kinestezie).
M. Richelle
(S. D.)
Statistică
în limba franceză se numeşte statistică, în primul rînd, un ansamblu de proceduri care fie duc la o descriere condensată a observațiilor, fără referire explicită la un model de inferență* statistică (se vorbeşte atunci de statistică descriptivă), fie sînt concepute în mod expres pentru a aduce un răspuns la o intenție inductivă sau gene-ralizantă (se vorbeşte atunci de statistică inductivă sau de inferență statistică). în rest, se numeşte statistică (termen tehnic luat din englezescul statistic) o funcție a observațiilor, adesea cu valori numerice. Exemple fundamentale: efective* şi frecvențe*.
O statistică este descriptivă dacă poate fi obținută pe baza numai a distribuției de frecvențe; exemplu: media. în inferența statistică, sînt luate în considerare statistici care servesc la estimarea parametrilor (estimare*), şi statistici de test, care servesc la efectuarea unor teste de ipoteză*-P. Bonnet si H. Rouanel
(S. V.)
Statut social
J. Stoetzel defineşte statutul unui individ ca ansamblu al comportamentelor la care

acesta se poate aştepta în mod legitim din partea celorlalţi, în opoziţie cu rolul* său*, sau ansamblu al comportamentelor la care ceilalţi se aşteaptă în mod legitim din partea sa. Această definiţie se deosebeşte de cea a lui R. Linton, care vedea în statutul social poziţia globală a individului în raport cu societatea luată ca un tot. Aceste definiţii pot fi puse de acord făcîndu-se distincţia între statutele particulare, configuraţii limitate de gratificări la care subiectul se poate aştepta în mod legitim, plasat fiind în mod diferit în categorizarea* socială (tată, tînăr, judecător) şi statutul general, configuraţie globală a gratificărilor ansamblului statutelor particulare care îi determină locul pe scara socială.
C. Camilleri (S. D.)
Stază libidinală
Stare de blocare a libido-ului*, care nu este descărcat. După S. Freud, este efectul fie al unui mod de satisfacere inadecvat şi / sau insuficient, fie al refulării* anumitor moţiuni pulsionale*. Această stază are ca efect creşterea cantităţii de excitaţie* acumulată care, dincolo de un anumit prag, se transformă în stare de tensiune* psihică. Această stare, dacă nu este descărcată printr-o acţiune specifică* ce poate să aducă satisfacerea (deci şi destindere) sau dacă nu face obiectul unei elaborări psihice*, se transformă automat în angoasă*. Acest proces este mecanismul de bază al formării nevrozelor actuale*, dar poate fi întîlnit la toate nivelurile vieţii psihice normale şi patologice. El permite, în special, înţelegerea faptului că acumularea de libido narcisic* la nivelul eului devine neplăcută dincolo de un anumit Prag şi că subiectul psihotic este constrîns să încerce o reinvestire a obiectelor exterioare
J.-M. Petot (S. D.)
Stea sociometrică
Una din configuraţiile puse în evidenţă de s°ciometria* lui J. Moreno. Ea caracterizează leader-ul popular, polul pozitiv de atracţie într-un grup. El primeşte mai mult
decît numărul prevăzut de alegeri socio-metrice după criteriile reţinute şi ocupă
centrul sociogramei*.
D. Anzieu
(S. D.)
Steradian
Unitate de măsură a unghiurilor solide adoptată de Sistemul Internaţional. Unghiul solid este pentru spaţiu ceea ce unghiul este pentru plan. El corespunde unghiului solid care, avîndu-şi vîrful în centrul unei sfere, decupează pe suprafaţa acesteia o arie egală cu cea a unui pătrat avînd drept latură raza sferei. Această noţiune stă la baza măsurilor fotometrice şi corespunde mai mult sau mai puţin noţiunii de con
de lumină.
R. Genicot
(S. D.)
Stereoacuzie
Efecte de localizare* spaţială a stimulilor* sonori datorită audiţiei* binauriculare, ba-zîndu-se pe diferenţele de recepţie în funcţie de distanţa interauriculară. Aceste efecte pot fi mărite prin creşterea artificială a distanţei de recepţie cu ajutorul unor dispozitive receptoare în legătură cu urechile, în special în scopul unei reperări în aeronautică sau în artilerie, de exemplu.
R. Genicot (S. D.)
Stereognozie
Capacitate de percepţie şi de identificare a obiectelor prin atingere, în general prin palpare manuală, dar şi prin orice altă regiune cutanată, aşa cum se procedează în probele de recunoaştere de forme sau de litere aplicate pe pielea spatelui. Stereoagnozia sau astereognozia este pierderea acestei capacităţi ca urmare a unei
leziuni neurologice.
M. Richelle
(S. D.)
Stereogramă
Pereche de fotografii sau de desene similare privită la stereoscop* şi dînd senzaţia de relief. Imaginile dreaptă şi stîngă prezintă o disparitate* retiniana care produce efectul stereoscopic. Există mai multe
stereometru

tipuri de stereograme: disparitate prin simplă deplasare laterală a culorii complementare, prin imagine polarizată, prin timp de prezentare etc. B. Julez a studiat numeroase exemple de stereograme şi de fuziune* binoculară în ceea ce el a numit vederea ciclopică. „ _ .
F R. Genwot
(S. D.)
Stereometru

Dispozitiv de măsurare a percepţiei adîn-cimii printr-o aliniere precisă pe un plan frontal a două elemente independente şi situate la distanţe deosebite de observator. Distanţa în centimetri între cele două elemente constituie măsura erorii de profunzime. .
R. Genwot
(S. D.)
Stereopsie
Percepţie vizuală tridimensională, numită de obicei percepţie a profunzimii sau a celei de a treia dimensiuni. Această senzaţie rezultă, în primul rînd, din disparitatea* informaţiilor retiniene, dar şi din alţi indici care explică faptul că ea nu este absolută în viziune monoculară. Ea se produce pe obiect real sau pe obiect plan (perspectivă*). Această senzaţie permite îndeosebi situarea obiectelor unele în raport cu altele pe axa distanţei lor de la locul
de observaţie. „ _ .
R. Genwot
(S. D.)
Stereoscop
Aparat care serveşte pentru a da senzaţia de relief. Desene sau imagini (stereograme*) sînt prezentate independent fiecărui ochi datorită unui dispozitiv precum binoclul, oglinzile sau cloazonul. Relieful apare la un anumit grad de disparitate* retiniana a stereogramei. Haploscopul este o versiune mai veche a stereoscopului.
R. Genicot
(S. D.)
Stereotip
în psihologia socială, credinţă* sau reprezentare* rigidă şi simplificatoare, în general împărtăşită de un grup mai mult sau
mai puţin numeros (eventual membrii unei întregi societăţi), referitoare la instituţii persoane sau grupuri. Stereotipul ţine adesea de prejudecată*. El este caricatural şi unificator, trăsăturile* care îi sînt atribuite fiind izolate dintr-un complex de trăsături, neţinîndu-se seamă de diferenţe şi de nuanţe. Caracterele naţionale, etnice sau rasiale (aşa cum sînt ele reprezentate în opiniile populare) constituie exemple de stereotipuri.
în terminologia pavloviană, un stereotip dinamic este un complex de stimuli condiţionaţi* ale căror caracteristici spaţio-temporale sînt determinante în manifestarea răspunsurilor* condiţionate şi a căror modificare brutală duce la perturbarea acestora din urmă. Astfel, dacă mai mulţi stimuli condiţionaţi pozitivi s-au succedat constant într-o ordine dată, această ordine le conferă o valoare de stereotip dinamic, care domină valoarea fiecărui stimul în parte: prezentarea* lor într-o ordine inversă atrage deteriorarea marcată a condiţio-
nam" M. Richelle
(S. D.)
Stereotipie
Activităţi repetate şi fragmentare a căror formă şi orientare sînt relativ constante şi care nu au un scop aparent. Ele sînt frecvente în anumite maladii: schizofrenie*, autism* infantil, oligofrenii, precum şi la copiii orbi din naştere. Ele există şi la animal, fie în condiţii de frustrare* sau de restricţie a comportamentelor elementare (grădini zoologice, crescătorii industriale), fie sub efectul unei injecţii cu substanţe chimice cum ar fi psihostimulentele*.
R. Dantzer
(S. D.)
Stereotropism -> Tropism Steroid -> Hormon
Stigmat
Urmă a unei maladii, cicatrice a unei răni a unei plăgi, care constituie semne* clinice*, sau un semn corporal care poate

atrage o percepţie discriminantă sau o amprentă simbolică a unei probe iniţiatice. In psihologia patologică, un stigmat este un semn obiectiv al unei stări morbide sau al unei afecţiuni care contribuie la un diagnostic, în psihologia socială*, un stigmat provine dintr-o determinare depreciativă din partea altcuiva care participă la construirea unei imagini negative, devalorizate şi devalorizante, a unui subiect* perceput ca diferit. Această discriminare* atrage după sine o limitare a capacităţilor de expresie şi de realizare de sine şi invită stigmatizatul să se conformeze portretului atribuit. Stigmatul contribuie la structurarea unui stereotip*. ,
./. Setos se
(S. D.)

Stigmatizare

Stigmatizarea este un proces de determinare de către altcineva a unor atribute negative impuse unui individ constrîns să se conformeze imaginii stereotipizate în care este înscris (prostituata). Stigmatizatul, reluînd pe contul său discriminarea deva-lorizantă, încetează de a avea o identitate personală, el devine un arhetip, prototipul subiecților disprețuiți, respinşi, defăimați. Stigmatizarea poate fi un mod de expresie a resentimentului, dar este mai mult un mecanism de proiecție şi de transfer de agresivitate* şi de dorințe interzise asupra unuia sau mai multor țapi ispăşitori*.

J. Selosse

(S. D.)

Ştii cognitiv

In sens larg, această expresie desemnează orice fenomen de variabilitate interindi-viduală relativ stabilă la nivelul formei de activitate cognitivă. într-un sens mai re-strîns, care a apărut în anii 1950, stilurile cognitive sînt dimensiuni* care descriu modalități ale funcționării cognitive şi care Permit înțelegerea coerenței între anumite conduite cognitive şi socioafective, adică anumite aspecte ale personalității*. Stilurile cognitive se disting de aptitudini* în măsura în care se referă mai mult la forma activității decît la eficiența ei. Stilurile

cognitive cele mai studiate sînt depen-dența-independența cîmpului* şi reflexia-

impulsivitatea. ,, rr

M. Huleau

(S. D.) Stil de conducere

Mod de relații interpersonale şi de exercitare a autorității* în activitatea cadrelor cu funcții de răspundere directă. Au fost propuse mai multe clasificări ale stilului de conducere, pe un model destinat evaluării eficacității lor: cercetătorii de la Universitatea din Ohio, în special, definesc patru stiluri în funcție de nivelul de considerație* şi de structura de inițiativă*; G. Yukl propune o taxonomie mult mai detaliată de vreme ce ea comportă douăzeci şi trei de dimensiuni distincte; V. Vroom susține ideea că stilul de management trebuie să fie adaptat la situațiile specifice şi defineşte cinci eventualități, mergînd de la autocrație la participare.

C. Levy-Leboyer (S. D.)

Stil de viață

Expresie folosită pentru a traduce unitatea personalității* psihice, organizată pe baza unei serii de valori care contribuie la coeziunea imaginii despre sine în lumea exte-

rioară- ./. Selosse

(S. D.)

Stimă de sine

Trăsătură de personalitate* în raport cu valoarea pe care un individ o atribuie persoanei sale. Pe linia teoriilor echilibrului*, stima de sine este definită ca o funcție a raportului dintre trebuințele satisfăcute şi ansamblul trebuințelor resimțite. Pe linia teoriilor comparației sociale*, ea este definită ca rezultatul comparației pe care o efectuează subiectul între el însuşi şi alți indivizi semnificativi pentru el.

ERSOC (D. S.)

Stimul

Termenul stimul desemnează mai întîi în psihologie orice eveniment al lumii fizice care poate excita unul din aparatele re-

stimul

ceptoare* ale organismului şi prin aceasta să fie la originea unui răspuns*. Gama sau spectrul stimulilor potențiali este deci definită de capacitățile caracteristice ale sistemelor receptoare cu care este dotat organismul. Astfel, urechea umană fiind sensibilă la frecvențele sonore în limitele de la 20 la 20 000 Hz, frecvențele foarte joase sau superioare (ultrasunetele), deşi se produc în universul fizic, nu pot avea, pentru om, statut de stimul. Studiul detaliat al dimensiunilor stimulilor la care sînt sensibile organele receptoare şi al capacităților de rezolvare a acestora a constituit una din preocupările majore ale psihofizicii*. Uzul pe care psihologia îl dă cuvîntului stimul, în acest prim sens strict, se învecinează cu cel din fiziologie, în care el desemnează, tradițional, evenimentul care declanşează un reflex*. O cauzalitate simplă pare — cel puțin la prima vedere, în acest caz — să lege stimulul de reacție sau de răspuns, acesta din urmă putînd fi anticipat de îndată ce stimulul este cunoscut. Psihologiile stimul-răspuns (S-R), care îşi propun să descrie şi să explice conduitele organismelor printr-o relaționare a stimulilor şi răspunsurilor, fac trimitere la această schemă elementară. Aceste teorii au neglijat totuşi o evidență pe care studiile fiziologice şi psihologice asupra mecanismelor perceptive nu au întîrziat să o scoată la iveală, şi anume că însăşi recepția stimulului, la nivelul cel mai simplu, nu poate fi redusă la o înregistrare pasivă a evenimentului, ci implică unele procese atenționale* active. în plus, între filtrajul* stimulului la intrare şi producerea unui răspuns, se petrec, în cazul cînd se depăşeşte nivelul reflexului elementar, de altfel puțin interesant pentru psihologie,

operaţii mai mult sau mai puţin complexe de prelucrare şi de integrare a stimulului într-un program* de acţiune, ceea ce face caducă ideea că identificarea stimulului ar permite numai ea singură să se prevadă răspunsul într-un fel univoc. Tocmai pentru a explica aceste operaţii, teoriilor S-R le-au fost substituite unele psihologii centrate pe tratarea informaţiei*, caracteristice cu-

_____JŢ46

rentului cognitivist* contemporan. Cuplului S-R i se substituie în acest caz cuplu} input-output* (intrare-ieşire) din care este exclusă noţiunea unei relaţii cauzale simple de la primul la cel de-al doilea termen în avantajul unor mecanisme intermediare (prelucrarea informaţiei, luarea de decizie*). Mergînd la extrem pe această cale anumite teorii cognitiviste recente au abandonat termenul de stimul şi abrevierea sa clasică S ca să-i substituie pe E pentru eveniment.

Termenul stimul nu rămîne totuşi mai puţin uzitat în diferitele domenii ale psihologiei şi el se aplică nu numai agenţilor fizici, care pot excita organele senzoriale, ci prin extensie oricărei configuraţii* perceptive complexe, oricărei informaţii*, chiar oricărei situaţii* cu care se găseşte confruntat un subiect şi în prezenţa căreia el manifestă unele conduite caracteristice. Se vorbeşte în mod curent de stimul verbal şi de stimul social.

Stimulii sînt calificaţi după modalitatea senzorială în cauză (stimul vizual, auditiv, olfactiv, tactil, termic etc). Pe de altă parte se disting stimulii exteroceptivi*, situaţi în universul exterior al organismului, de stimulii interni, interoceptivi* (sensibilitate viscerală) sau proprioceptivi* (sensibilitate a musculaturii striate). De altfel, stimulii au făcut obiectul unor studii şi clasificări mai propriu-zis funcţionale şi psihologice. în acest caz ei nu mai sînt abordaţi în raporturile lor cu sistemele receptoare care îi captează, ci în dinamica comportamentelor subiectului în timp sau în funcţia particulară care le este atribuită într-o manipulare experimentală precisă. în unul dintre aceste cadre sau in cele două în acelaşi timp se înscriu accepţiile următoare:

Stimul avertizor: într-o experienţă de timp de reacţie*, stimul care precedă cu un interval de timp variabil prezentarea stimulului imperativ*; într-o experienţă de învăţare sau de condiţionare de evitare*, stimul care precedă şi anunţă stimulul aversiv (sinonim: semnal*) căruia subiectul i se

747

poate sustrage în mod anticipativ printr-un răspuns corespunzător. Stimul imperativ: într-o experienţă de timp de reacţie, stimul la care subiectul are consemn să reacţioneze cît mai rapid posibil oferind răspunsul cerut. Stimul neutru: în terminologia adoptată de la Pavlov încoace, stimul care nu are proprietatea să provoace prin el însuşi o reacţie necondiţională definită, dar potrivit, din acest moment, să devină, prin asociere condiţionată, stimul condiţionat*. Stimul condiţional sau condiţionat: stimul care, mai întîi neutru, provoacă prin asociere cu un stimul necondiţionat* o reacţie de răspuns condiţional sau condiţionat, asemănătoare reacţiei necondiţionate. Stimul discriminativ: stimul care face obiectul unui răspuns diferit de cel pe care îl cere un alt stimul, într-o experienţă im-plicînd o discriminare* perceptivă; în terminologia condiţionării operante*, stimul care semnalează subiectului că sînt în vigoare anumite contingenţe de întărire* sau stimul a cărui prezenţă modulează, datorită condiţiilor şi istoriei experimentale a subiectului, probabilitatea de emitere a răspunsurilor sale operante*. Stimul compozit: stimul care combină mai multe componente, aparţinînd eventual unor modalităţi* senzoriale diferite, şi ne-prezentînd nici o organizare sau structură particulară (v. Blocaj, Mascare). Stimul etalon: într-o experienţă de psiho-fizică* urmărind determinarea unui prag diferenţial*, stimul de valoare fixă în raport cu care subiectul este chemat să judece stimulul de comparaţie. Stimul de comparaţie: într-o experienţă de psihofizică prin care se urmăreşte determinarea unui prag diferenţial, stimul pe care subiectul este chemat să-1 judece în raport cu stimulul etalon. Stimul declanşator: v. Declanşator. Stimul întăritor: în terminologia condiţionării operante, stimul prezentat ca urcare a unui răspuns operant şi atrăgînd după sine, prin această asociaţie, o creştere

stingere

a probabilităţii de emitere a acestui răspuns (v. întăritor, întărire). (V. Aversiv, Apetitiv, Inhibitor, Subliminal, Constant, Eroare, Generalizare, Control.)

M. Richelle (S. D.)

Stimul negativ -> Negativ

Stimulare

Aplicare sau prezentare a unui stimul*. Excitaţie* a unui receptor*, a unei fibre nervoase sau a unei zone prin aplicarea directă sau indirectă a unui stimul, în sens larg: stimulare mecanică a nervului sciatic, stimulare chimică a unui locus coeruleus, stimulare electrică intracerebrală etc. Activare: stimulare a activităţii intelectuale prin creşterea motivaţiei extrinsece sau prin administrarea unei substanţe stimulente*.

Sinonim al lui stimul*. ,, „. , ,,

M. Richelle (S. D.)

Stingere

Procedură experimentală care constă din neîntărirea treptată a răspunsurilor, într-o experienţă* de învăţare* sau de condiţionare*, în condiţionarea pavloviană*, stingerea înseamnă, mai precis, să nu se mai prezinte stimulul necondiţionat*. în învăţările instrumentale* şi în condiţionarea operantă*, ea înseamnă să nu se mai elibereze întăritorul* în urma unei încercări* reuşite sau a unui răspuns operant* furnizat după condiţiile cerute de programul* de întărire* aflat pînă atunci în vigoare. Efect obţinut în comportamentul subiectului prin aplicarea acestei proceduri şi care se exprimă în general printr-o reducere, apoi printr-o dispariţie a răspunsurilor. Această dispariţie nu este totuşi definitivă, după cum o demonstrează recuperarea spontană* sau reapariţia subită a răspunsurilor chiar în cursul stingerii ca urmare a prezentării unui stimul interferent*. Este ceea ce 1-a condus pe Pavlov să considere stingerea o formă de inhibiţie*.

M. Richelle

(D. S.)

Stingaci/sxmyauit;

749

strategie psiholingvistică

Stîngaci / Stîngăcie

Tendinţă de a folosi preferenţial membrele stîngi ale corpului (mînă, picior, chiar şi ochi etc.) pentru a executa mişcări* precise, voluntare sau automatizate, în viaţa cotidiană. Această tendinţă, observabilă la o minoritate de subiecţi şi în toate culturile, poate fi parţială (unul sau altul dintre membre) sau totală, fiind dependentă de sarcina* de realizat. Stîngăcia este rezultatul unei dominanţe a emisferei drepte (invers faţă de dreptaci), care se dezvoltă din primii ani şi se stabilizează la 7 ani pentru lateralitatea* funcţională (în special manuală) şi la 8-9 ani pentru lateralitatea cognitivă (distingere a dreptei şi a stîngii în planul reprezentării*). Abilitatea* care rezultă de aici este echivalentă cu cea a dreptacilor, astfel că actualmente nu se mai caută contrarierea acestei tendinţe atunci cînd ea este bine stabilită. Dacă stîngăcia a fost multă vreme considerată ca factor cauzal în apariţia tulburărilor de limbaj* la copil (bîlbîială*, dislexie* etc), făcînd parte din tulburările aşa-zise instrumentale, lucrări recente de neuropsiho-logie*, uneori în contradicţie cu precedentele, arată că este vorba mai ales de o lateralizare* deficitară care poate, în anumite cazuri, să însoţească tulburări de limbaj, fără a constitui ea singură un factor cauzal.

G. De Weck

(G. N.)

Stocare

Termen metaforic desemnînd introducerea în memorie* de informaţii ulterior recuperabile. Acest cuvînt, devenit curent în vocabularul psihologiei cognitive*, sugerează un fel de înmagazinare de elemente brute, care evocă teoria copiilor*. în realitate, majoritatea modelelor* de introducere în memorie implică procese de organizare a informaţiilor, fie ele perceptive (imagini mentale*) sau verbale* şi concep-

tUale*’ M. Richelle

(S. D.)

Stocastic

Se spune despre fenomenele cărora nu li se poate prezice rezultatul cu certitudine,

fie pentru că ele scapă oricărei legi, fie pentru că au cauze prea complexe. In teoria probabilităţilor*, se numeşte proces stocastic o familie de variabile aleatorii* X, indicizată de timp. Aceste serii luate în considerare sub o formă simplificată în secolele al XVII-lea şi al XVIII-lea de P. S. Laplace, J. Bemoulli şi A. de Moivre permit formalizarea fenomenelor evolutive de tipul propagării de epidemii, învăţări, cozi de aşteptare. în psihologie, ele permit, între altele, să se reprezinte procese de învăţare*; în aceste modele, probabilitatea de a găsi un răspuns bun (asociaţie* corectă a unui stimul şi a unui răspuns, d. ex.) evoluează progresiv în cursul unor încercări succesive în funcţie de răspunsurile date şi de întăririle* primite. Unul dintre cazurile particulare cele mai cunoscute de proces stocastic este lanţul Markov, cu o largă utilizare în psihologie. Este vorba, în esenţă, de o suită de variabile aleatorii al căror comportament la momentul n este exclusiv în funcţie de valorile luate în momentul n-1. întreaga memorie a procesului este într-un fel conţinută în ultima stare

cunoscută. „ „ ,.

D. Defays

(S. D.)

Stoc fonologie -> Lucru (Memorie de —)

Stranietate (Sentiment de —)

Se aplică sentimentului că situaţia prezentă este bizară sau ireală şi că asistăm pasivi la un spectacol. Sentimentul de „dejâ-vu"* poate fi considerat un caz particular al sentimentului de stranietate, care implică în acelaşi timp o tulburare a apercepţiei situaţiei şi o schiţă de sentiment de depersonalizare.

Vom deosebi stări de stranietate legate direct de o alterare de natură neurofiziolo-gică (epilepsie temporală, confuzie mentală) şi stări care se datorează unor cauze psihologice (o stare temporară simpla in-tr-un context de neatenție sau de dezinteres față de situație, tulburări nevrotice sau psihotice etc). în toate aceste cazuri, de origine diferită, fenomenul apare puțin
specific şi legat de o neadecvare a activității mentale la situația prezentă. Sub termenul das Unheimliche (stranietate îngrijorătoare), S. Freud, referindu-se la operele literare, mai cu seamă la „Omul cu nisip" scos din povestirile fantastice ale lui Hoffmann, a descris un sentiment de angoasă provocat de pierderea sentimentului de familiaritate cînd se prezintă ca real ceva care pînă atunci a fost considerat fantastic. Acest sentiment ține de faptul că situația prezentă reanimă formațiuni psihice ale copilăriei (sentimente, fantasme, credințe etc.) refulate sau depăşite.

D. Widlocher (D. S.)

Strategie

Strategiile sînt activități prin care subiectul îşi alege, îşi organizează şi administrează acțiunile în vederea îndeplinirii unei sarcini sau atingerii unui scop. Rațiunile studiului lor sînt de orientare contrară în psihologia anglo-americană şi în psihologia francofonă. în anii 1950, strategiile s-au impus ca obiect de studiu al psihologiei americane care, ca reacție la behaviorism*, vedea în ele un mod de a aborda conduitele intelectuale şi chiar raționale, în opoziție cu comportamentele empirice. J. Bruner, de exemplu, a analizat diferitele abordări pe care le adoptă subiecții în sarcinile de formare de concepte*. Aceste strategii depind de factori cum ar fi maximizarea numărului de informații* pertinente extrase din mediu, problema conservării informațiilor sau partea lăsată riscului în descoperirea unei soluții.

Invers, studiul strategiilor în psihologia genetică marchează un dezinteres relativ al lucrărilor asupra formelor generale ale cunoaşterii, în avantajul analizei acțiunilor deosebite ale unui subiect confruntat cu unele sarcini de rezolvare de probleme* Practice, analiză susceptibilă să arunce o lumină parțială asupra constituirii structu-r'lor operatorii*. Pe cînd, în afară de cîteva excepții, psihologia genetică clasică avea ln vedere mai ales subiectul epistemic*, acest studiu explorează activitatea unui su-
biect în fața problemelor care i se pun pentru a lua cunoştință nu de competențele sale structurale, ci de înlănțuirile sale de priceperi şi de cunoaşteri inventate şi desfăşurate în vederea ajungerii la o soluție. în afară de dialectica acestor cunoaşteri activate în organizarea acțiunilor subiectului, noile cercetări pun în lumină balansurile constante între a reuşi şi a înțelege, între procesele „guvernate de fapte" şi cele „guvernate de teorie", între asimilare* şi acomodare*, structură şi procedură etc De notat, în sfîrşit, că în lipsa unui caracter integrativ, este greu să vorbeşti despre geneza formelor procedurale sau a strategiilor, fără să se ia în considerare ceea ce în ele provine din progresul structural.

/.-./. Ducret

(S. D.)

Strategie decizională

Ansamblu de alegeri realizate de către un individ care caută să-şi optimizeze performanța într-o situație de constrîngere. Necesitatea de a opera aceste alegeri rezultă din caracterul contradictoriu al constrîn-gerilor* sarcinii* (d. ex., să acționezi repede şi cu precizie). Ele se bazează pe o evaluare parțială a costului şi a beneficiului* asociat fiecărei opțiuni, care duce la adoptarea soluției de compromis celei mai imediat acceptabile.

M. Durând (S. D.)

Strategie psiholingvistică

Psiholingvistica* a evidențiat, începînd din 1970, un ansamblu de strategii* de comprehensiune*, adică de proceduri de tratare* utilizate sistematic de copiii de-o vîrstă dată pentru a interpreta fraze simple sau complexe.

Un prim ansamblu de cercetări (utilizînd în general tehnica de „mim" de enunț) s-a referit la procedurile de identificare a rolurilor de agent şi de pacient în fraze simple de tipul a) „maşina este răsturnată de un pieton" sau b) „de fată este împins băiatul". Pentru a prelucra astfel de enunțuri, subiectul trebuie mai întîi să înțeleagă sensul fiecărui lexem (maşină, pieton, a răs-

stngat primai

turna etc.); el dispune în acest caz de X reprezentări pe care trebuie să le combine într-un fel clar pentru a construi interpretarea enunțului. Copiii cei mai mici (pînă la aproximativ 5 ani) adoptă frecvent o strategie pragmatică (sau semantico-pragma-tică) ce constă în a atribui rolurile de agent şi de pacient ale acțiunii bazîndu-se pe indici extralingvistici (cea mai mare sau cea mai mică plauzibilitate a unui eveniment), fără să țină seama nici de ordinea unităților, nici de mărcile morfosintactice; în acest caz, ei interpretează fraza a) ca „maşina răstoarnă pietonul". Copiii ceva mai mari (în jur de 6 ani) adoptă frecvent o strategie poziționlă, care constă în a atribui rolurile de agent şi de pacient bazîndu-se pe poziția numelor (d. ex.: NI = agent şi N2 = pacient), fără să țină seama de mărcile morfosintactice; în

acest caz, ei interpretează fraza b) ca „fata îl împinge pe băiat". De la 6 ani, copiii adoptă o strategie morfo-sintactică, adică ei interpretează corect mărcile specifice ale fiecărei fraze: marca pasivului în a); marca emfazei şi a pasivului în b). Apariţia acestei din urmă strategii variază în funcţie de complexitatea sintactică a frazei (v. Bronckart ş. a., 1983). Un al doilea ansamblu de cercetări (utilizînd aceeaşi tehnică de „mim") s-a referit la interpretarea pronumelor în cadrul unor fraze complexe de tip c): „băiatul pe care fata 1-a lovit se întoarce acasă". Strategia cel mai des evidenţiată la copiii mici este cea a funcţiilor paralele (sau strategia ne-schimbării de rol); ea constă din a atribui pronumelui relativ aceeaşi funcţie (acelaşi rol) ca cea a antecedentului său. Aplicarea acestei strategii face pe copii să interpreteze fraza c) ca „băiatul care a lovit-o pe fată se întoarce acasă".

J.-P. Bronckart

(S. D.)

• Bronckart J.-P., Kail M. şi Noizet G. (1983), Psycholinguistique de l'enfant. Recher-ches sur i'acquisition du langage, Delachaux et Niestle, Paris.

Strălucire —> Luminozitate

Stres

Noţiune luată din fizică, desemnînd con-strîngerea excesivă suportată de un material de construcţie. în biologie, această noţiune desemnează în acelaşi timp agresiunile* care se exercită asupra organismului (agenţii stresanţi) şi reacţia organismului la agresiuni. Această reacţie este nespecifică, adică ea nu depinde de agentul agresor sau stresant. Fiziologii au fost interesaţi mai ales de sistemele hormonale* implicate în reacţia de stres, fie că e vorba de sistemul simpatic şi medulosuprarenal care intervine în reacţia de urgenţă descrisă de W. B. Cannon în 1935, fie de axa hipofizocorticosupra-renală răspunzătoare de sindromul general de adaptare* descris de H. Selye în 1950. Totuşi, stresul nu constă numai dintr-o eliberare de catecolamine şi de glucocorti-coide. Sînt afectaţi şi alţi hormoni, cum ar fi hormonii sexuali* şi hormonul de creştere a cărui secreţie e diminuată, endor-finele* (sau morfinele endogene) a căror eliberare este crescută. Reacţia de stres este însoţită de o atenuare a sensibilităţii la durere* (analgezie* indusă prin stres) care permite organismului să-şi focalizeze resursele asupra mijloacelor de a face faţă agresiunii.

In psihologie, termenul de stres este folosit pentru a evoca multiplele dificultăţi cărora individul se străduieşte să le facă faţă (evenimentele stresante ale vieţii, numite şi evenimente vitale*) şi mijloacele de care dispune pentru a administra aceste probleme (strategiile de ajustare*). Se mai vorbeşte uneori de eustres pentru a desemna starea în care se găseşte un individ care controlează perfect situaţia. Eustresul este opus neajutorării* care face referire la reacţiile negative apărute atunci cînd situaţia este greu controlabilă. Aceşti termeni cu deosebire descriptivi au căzut totuşi în desuetudine în avantajul noţiunii de control*, mai uşor de definit din punct de vedere operaţional. Nu există discontinuitate între aspectele fiziologice şi cele psihologice ale stresului. Reacţiile hormonale la agresiuni depind de factori psihici cum

fi noutatea* şi incertitudinea* conţinute f situaţia provocatoare şi capacitatea de ' acţiona pentru a o modifica. Percepţia ituaţiei şi mijloacele de a-i face faţă sînt si ele influenţate de activitatea hormonală. Principala consecinţă a acestor strînse interacţiuni între hormoni şi comportament în reacţia de stres este că nu există un singur fel de a reacţiona la agresiune, ci mai multe modalităţi reacţionale, în funcţie de posibilităţile de iniţiativă ale subiectului si de gravitatea problemelor cu care se confruntă. Astfel, se pot distinge două moduri elementare de reacţie, un mod activ, asociat unei activări simpatice şi un mod pasiv, asociat unei activări a sistemului hipofizo-corticosuprarenal (conservare-retragere*). Cercetările actuale se referă la caracterizarea acestor tipare reacţionale, la dependenţa lor faţă de experienţa anterioară sau de factorii genetici şi la riscurile patologice care li se asociază.

R. Dantzer (S. D.)

• Cannon W. B. (1935), „Stress and Străin of Homeostasis", American Journal of Medical Sciences, 189, 1-14.

Stres ambiental

Ansamblu de condiţii atribuite, în general, vieţii urbane şi cărora subiectul trebuie să le facă faţă: zgomot, poluare a aerului, densitate etc. Prezenţa acestei multitudini de stimulări, rezumată adesea în conceptul de supraîncărcare ambientală*, cere din partea individului o energie psihologică sporită datorată unui efort de adaptare* al cărui cost poate fi şi imediat şi pe termen lung. Stresurile au o influenţă asupra comportamentului social al subiectului (agresiune*, altruism*, relaţii sociale în general). Luarea în calcul a răspunsurilor psihologice pune accentul pe procesele cognitive* Mediatoare între stimulul stresant şi strategiile adaptative ale subiectului. Printre stresurile ambientale, zgomotul ocupă un °c preponderent afectînd atît performanţa imediată în sarcinile complexe, cît şi oboseala fizică următoare efortului con-

simţit de către subiect pentru a-şi menţine

performanţa.

G. Mo ser
(S. D.)
Strigăt
Producţie vocală simplă, compusă dintr-una sau cîteva silabe sau numai note, fapt care îl deosebeşte de cînt*, mai lung şi mai variat. Studiul strigătelor şi cîntecelor (mai ales inventarul repertoriului, structura şi funcţia fiecăruia) a beneficiat de apariţia unor mijloace de înregistrare şi retransmisie. Este de asemenea un domeniu în care s-au putut lega de o manieră decisivă nucleele cerebrale răspunzătoare de emisia sonoră, producerea acesteia prin aparatul fonator, ca şi semnificaţia sa funcţională, în general, fiecare strigăt (de apel, de contact, de neajutorare, de alarmă*, de cerinţă*) poate fi legat de o funcţie diferită. J. C. Guyomarc'h a arătat că, în funcţie de schimbările de motivaţie ale puiului, un strigăt se poate transforma progresiv într-un altul, de semnificaţie şi de structură diferite, printr-o serie de intermediari, exemple de ambivalenţe succesive şi de comportamente compozite. Diferenţa structurală şi funcţională dintre un strigăt şi un cînt nu este absolută, nici uşoară; strigătul disilabic al unui brotăcel are aceeaşi dublă funcţie ca şi cîntul păsărelelor: o notă atrage femela, alta respinge rivalii. Iar unele cînturi nu sînt decît repetarea monotonă
a cîtorva note.
J.-C. Ruwet
(G. N.)
Strigăt primai
Controlul respiraţiei şi strigătul sînt folosite de diverse psihoterapii corporale, precum bioenergia*, rebirth-ul, care se referă mai mult sau mai puţin la stadiul respiraţiei*. Inventată de A. Janov în 1975, metoda strigătului primai face pacientul să treacă de la o izolare completă la şedinţe individuale, apoi de grup, în care el este invitat să retrăiască strigătele de neajutorare şi de apel ale nou-născutului şi să reactiveze emoţiile* traumatizante care le corespund.
D. Anzieu
(G. N.)
Stroboscop
Dispozitiv, precursor al procedeului cinematografic, pus la punct încă din 1832 de J. Stumpfer pe de o parte, şi de J. Plăteau pe de altă parte, care permite să se obţină o percepţie de mişcare pe baza unei succesiuni de imagini statice intermitente. Expresia percepţie stroboscopică se aplică fuziunii* impresiilor luminoase în ciuda intermitenţei* lor, caracterizînd mişcarea stroboscopică, forma cea mai cunoscută
a mişcării aparente*. , „. ,
M. Richelle
(S. D.)
Stroboscopic -» Stroboscop Stroop (Efect —) -> Interferenţă
Structuralism
Nume dat în cursul secolului al XX-lea unor curente artistice, literare şi ştiinţifice. In domeniul ştiinţific, această apelaţie caracterizează unele teorii psihologice, dar şi concepţii matematice, lingvistice şi antropologice. Una din primele manifestări de structuralism poate fi întîlnită în domeniul matematicii, în „Programul de la Er-langen" propus în 1872 de F. Klein. Acest program punea în prim-plan structura* de grup* despre care se ştie ce importanţă mare a dobîndit mai tîrziu. Tot de această influenţă matematică poate fi legată apariţia în psihologie a conceptului de izomorfism*, care a înlocuit încetul cu încetul termenul contestat de analogie*. Poate fi evocată şi influenţa considerabilă a Filozofiei Naturii, care a dezvoltat conceptul de organism* conceput ca structură, ca totalitate. Organismul este în acest caz analog cu sistemul* a cărui teorie generală o va propune mai tîrziu L. von Bertalanffy. Ideea de structură, cu care sînt adesea sinonime conceptele de figură*, de formă* şi de sistem, nu se bazează pe o opoziţie la ideea de funcţie*, ci plasează în prim-plan noţiunea de totalitate: totalitatea primează faţă de părţi şi nu apare ca o asamblare de mai multe elemente. Se întîlneşte aici una dintre temele dominante ale psihologiei
Formei*. J. Piaget a reluat esenţialul acestei concepţii şi a încercat să formalizeze structurile operatorii* cu ajutorul teoriei matematice a grupurilor, în paralel, structuralismul lingvistic (Cercul de la Praga, d. ex.) a influenţat anumite curente psihologice şi psihanalitice (Lacan, d. ex.).
Numele de structuralism a fost revendicat şi de E. Titchener pentru a-şi caracteriza poziţia faţă de funcţionalismul* lui W. James în problema analizei stărilor de conştiinţă*. Structuralismul lui Titchener 1-a făcut să se intereseze, cu ajutorul introspecţiei*, de natura conştiinţei şi de diferitele elemente care o compun. în ceea ce-1 priveşte, James a privilegiat abordarea funcţionalistă şi a extras din ea proiectul unei psihologii practice faţă de care Titchener s-a arătat reti-
P. Mengal (S. D.)
Structurare

Structurarea este procesul constitutiv al structurilor psihologice. Ea poate fi concepută fie ca rezultat al unei maturizări* biologice, fie ca o asociere de componente reglată de o normă exterioară (reguli sociale, regularităţi ale mediului etc), fie ca o emergenţă* bruscă dintr-o totalitate pe baza asamblării a ceea ce devin atunci componentele sale (formele* perceptive după teoria Gestalt*-u\uî), fie în sfîrşit, ca o auto-organizare în care intervin acţiuni psihologice de reglare*, de echilibrare*, de reorganizare etc. în plus, procesele de structurare se pot distinge după cum ele provin din componente neorganizate în prealabil, sau dacă punctele lor de pornire sînt sisteme structurate constituite în prealabil.

J.-J. Ducret

(S. D.)

Structură

Ansamblu de elemente organizate conform anumitor relaţii. Folosirea foarte largă a termenului în toate domeniile de cunoaştere şi în limba curentă nu îndreptăţeşte o definiţie univocă a acestuia. Uzul clasic, în anatomofiziologie şi mai gene-

ral în biologie, opune, articulîndu-le strîns în acelaşi timp, structura (grup de elemente ale căror relaţii au fost reperate şi descrise) funcţiei* sau activităţii fiziologice asigurate de structură. în prelungirea acestei distincţii, termenul desemnează în psihologie sisteme organizate care provoacă comportamentele: structuri de inteligenţă*, ale personalităţii*. Spre deosebire de structurile anatomice, structurile psihologiei sînt induse, ele ţin de construct* şi nu este uşor să fie descrise independent de funcţia lor: aparatul psihic* al psihologiei dinamice* ilustrează perfect această ambiguitate. Tipul de organizare ce caracterizează o structură psihologică este cînd ierarhic*, cînd modular*, noţiuni împrumutate din concepţiile neuroanatomice.

Este deci neîndoielnic că structurile invocate de psihologi îşi propun să descrie relativa stabilitate în timp a conduitelor care caracterizează un individ, noţiunea de structură implicînd un fel de permanenţă şi opunîndu-se, după o axă diferită a distincţiei structură / funcţie, dinamicii schimbării. Din acest moment structurile au o situaţie privilegiată într-o perspectivă sincronică, în contrast cu perspectiva diacronică, în care aduc elementele de continuitate. Noţiunea de structură psihologică se apropie aici de tendinţă*, de „facultate"*, sau de „aptitudine*" în sensul de potenţialitate*, de predispoziţie*. Structurile de care se interesează psihologia pot caracteriza şi stimulii*. Un stimul complex este în general compus din elemente care întreţin între ele anumite relaţii : un aranjament muzical de sunete, o emisiune sonoră de limbaj se disting clar, în privinţa gradului lor de organizare, de un zgomot alb*. Relaţiile ce caracterizează acest gen de structură pot dobîndi chiar o importanţă mai mare decît elementele pe care le leagă, aşa cum o arată constanţa efectului după transpunerea unei melodii sau cea a sensului unui enunţ independent de registrul vocii, feminine sau masculine, care îl pronunţă.

Structurile (configuraţii*, forme* [bune], Gestalt*) recunoscute în stimuli au oferit

psihologiei Formei punctul de plecare al unei teorii a percepţiei care a pus accentul pe relaţiile între elemente mai mult decît pe elementele înseşi. Se pune totuşi foarte repede problema părţii pe care o are subiectul în structurarea realului, în raport cu structura inerentă acestuia. Gestaltismul s-a rezumat la noţiunea de izomorfism* între structurile realului şi structurile spiritului*. Confruntat cu o problemă analogă, fiind vorba de structuri logice, J. Piaget a adoptat o explicaţie constructivistă*. După cum se vede, atenţia acordată structurii stimulului duce inevitabil la problema structurilor psihologice ale subiectului, în cursul istoriei psihologiei, diferite şcoli de gîndire şi-au concentrat analiza teoretică pe noţiunea de structură (v. Structuralism).

M. Richelle (S. D.)

Structură cognitivă. J Piaget defineşte fiecare din stadiile* de dezvoltare* cognitivă printr-o structură care este o organizare de ansambluri de scheme mentale* sau de operaţii* disponibile în stadiul considerat. Cu alte cuvinte, este vorba de o organizare a experienţei subiectului specifică fiecărui stadiu, organizare considerată numai din punctul de vedere al formei, nu şi al conţinuturilor. Datorită procesului de echilibrare* (majorantă), structura conţine în ea însăşi propria posibilitate de evoluţie. J. Piaget descrie într-un fel formal structura caracteristică fiecărui stadiu: cea a stadiului senzoriomotor prin grupul de deplasări*; cea a stadiului preoperator în termeni de dependenţă funcţională între acţiuni şi obiecte şi între obiectele însele; cea a stadiului operator concret prin grupările* operatorii; în sfîrşit, cea a stadiului operator formal prin grupul INRC*. Structura unui nivel operator dat nu defineşte performanţele observabile la fiecare subiect, ci cele atestate sau nu la cutare sau cutare individ, care ţin de un acelaşi ansamblu organizat de competenţe*.

J.-E. Gombert

(S. D.)

— anuoiuia V/Uuiuuiiaiuaic

754

subiect

Structură de iniţiativă. Traducere a termenului englez initiating structure. Grup de comportamente care

constituie unul din cei doi factori identificaţi de E. A. Fleish-man în 1962 pe baza analizei factoriale făcute după descrierile activităţilor cadrelor de conducere. Ansamblu de conduite prin care cadrele de conducere organizează şi definesc activităţile subordonaţilor lor, trasează sarcini, veghează asupra productivităţii, planifică şi prevăd activitatea şi, în general, se străduiesc să atingă, atît ei, cît şi colaboratorii lor, obiectivele organizaţiei.
C. Levy-Leboyer
(S. D.)
Structură de grup. Diverse criterii permit definirea structurii informale a unui grup. Cele mai curente sînt diferenţierea statutelor* (sau a rolurilor*) şi sistemul relaţiilor, în termeni de statute, după ce s-a renunţat la ipoteza unei ordini unidimensionale în frunte cu un leader*, s-a ajuns la ipoteza de roluri complementare im-plicînd statute situate pe dimensiuni diferite (sarcini, idei, relaţii). în termeni de relaţii, apreciate, de exemplu, de o socio-gramă*, structurile de grup fac trimitere la afinităţi, la respingeri. Reprezentată adesea sub formă de graf*, structura permite atunci calcule variate (echilibrul structurii,
conexitatea).
ERSOC
(S. D.)
Structură coordonatoare -» Sinergie
Structură de comunicare -> Reţele de comunicare
Student -> T al lui Student
Studiu funcţional
Noţiune care se opune celei de gimnastică intelectuală sau celei de stimulare de aptitudini* independent de aplicarea lor la rezolvarea de probleme* pe care şi le pune efectiv individul şi pe care doreşte să le rezolve. Interzisă la început de pedagogii pragmatici americani, printre care
F. Parker şi J. Dewey, noţiunea de
studiu
funcţional se află în centrul teoriilor n mite într-o sintagmă Educaţie nouă* \\ trate în Europa de E. Claparede, P. gov O. Decroly, C. Freinet etc. Introducînd mai ales noţiunea de reech' librare*, teoria constructivistă* piagetj nă a oferit baze solide pentru ceea ce nu a fost mai întîi decît o concepţie empirică G. De Landsheere
(D. S.)
Stupoare
Caracterizează o stare de sideraţie cognitivă, timică şi comportamentală, parţială sau completă cu abulie. Orice activitate motorie*, gestuală* sau mimică este suspendată, subiectul este total imobil, încremenit, mut, refuzînd orice interacţiune. Stupoarea poate fi observată cel mai des în anumite stări melancolice severe în care ea corespunde gradului maximal al len-torii* psihomotorii cu încremenirea ideaţiei şi a oricărei expresii comportamentale.
Ea poate surveni şi cu ocazia sindroamelor catatonice sau a unor episoade de confuzie
mentală.
J.-F.Allilaire
(S. D.)
Subcepţie
Fenomen de percepţie* subliminală*, descris de R. S. Lazarus şi R. A. McClearly în 1951. Este vorba, mai exact, de o percepţie care nu atinge pragul* conştiinţei*, dar a cărei detecţie* este atestată de un răspuns la un alt nivel, cum ar fi răspunsul electrodermal* sau, mai simplu, potenţialul evocat* cerebral. Apărarea* perceptivă, în care cuvinte cu conotaţie afectivă în prezentare tahistoscopică* nu sînt identificate dar dau totuşi ocazie unei reacţii psihogalvanice*, implică subcepţiŞ-Aceasta nu pune însă în mod necesar in cauză stimuli cu valoare emoţională: sti-muli verbali prezentaţi într-o ascultare dij hotică* la o ureche în timp ce cealaltă primeşte o bucată muzicală determină conţinutul imageriei* mentale asociate cu muzica, fără ca subiectul să fi luat cunoş-
tă de prezenţa lor. Acest fenomen nu ligă aşa cum a arătat-o N. F. Dixon, fj dacă se confundă funcţiile de de-ctie şi de tratare a informaţiei* percep-t6ve şi mecanismele luării de cunoştinţă, ' confuzie curentă a sensului comun, de care mulţi psihologi nu reuşesc să se detaşeze, dar pe care numeroase date experi-mentaie nu o mai îngăduie. M RkheUe
(S. D.)
Subconştient
Folosit adesea ca sinonim al lui inconştient*, acest termen implică o diferenţă de grad şi nu o diferenţă de natură faţă de starea conştientă. El a fost definit ca o stare de slabă conştientă*. Fără îndoială că în opera lui P. Janet acest concept şi-a găsit utilizarea cea mai riguroasă în măsura în care, în concepţia acestui autor, conştientizarea se aplică tuturor actelor vieţii mentale, de la cele mai elementare la cele

mai complexe. Dimpotrivă, inconştientul în sens freudian se caracterizează printr-o inaccesibilitate radicală la orice conştientizare imediată. La P. Janet, subconştientul este deci legat de concepţia ierarhică a conduitelor. Mai recent, termenul a fost folosit uneori pentru a defini unele operaţii subliminale de tratare a informaţiei*, coincizînd în acest caz cu noţiunea de inconştient cognitiv. D. Widlocher
(S. D.)

Subcultură

Caracterizează pluralismul cultural al mentalităţilor angajate într-o societate în evoluţie care demultiplică ansambluri de sisteme funcţionale şi simbolice. O subcultură defineşte modurile de a gîndi, de a acţiona şi de a comunica învăţate şi îm-Partăşite de o anumită colectivitate şi care 0 disting în interiorul unei societăţi (subcultură de clasă, de vîrstă, de mediu profesional). Ea se aplică şi la diferenţierea sPecificităţilor culturale într-o societate P'urietnică. Subculturile marginale sînt Eterne de credinţă*, de valori*, de nor-me* şi de solidarităţi care susţin moduri
de activităţi minoritare sau parazite în raport cu societatea convenţională. Subculturile marginale sînt solidare cu grupurile de indivizi originali sau defavorizaţi, incapabili sau nedorind să satisfacă modurile de participare* socială definite de normele societăţii. Ele preconizează soluţii colective în funcţie de obiectivele accesibile care pot fi deliberat deviante (subcultură delincventă) sau experienţe alternative (comunităţi). Subculturile marginale oferă astfel statute* de înlocuire şi o solidaritate defensivă faţă de exterior, dar ele influenţează îndeosebi acţiunile şi opţiunile ideologice dominante prin interpelarea ordinii convenite şi a regimului
la putere. , ,
J. Selosse
(S. D.)

Subestimare

Judecată* care plasează obiectul sau calitatea judecată sub valoarea sa reală. în psihofizică* şi în psihologia percepţiei, subestimările rezultă fie din condiţiile experimentale (devieri* legate de ordinea de prezentare a stimulilor, d. ex.), fie din caracteristicile configuraţiilor* perceptive (cum ar fi în cazul anumitor iluzii*, în care subestimarea mărimii unei forme depinde de contextul ei), fie din factori extraper-ceptivi (motivaţionali, de experienţă anterioară etc). Subestimarea poate fi întîlni-tă şi în interacţiunile sociale, în care se instalează adesea în conduite de devalorizare a altuia, şi în psihologia personalităţii, în care subestimarea de sine poate caracteriza dinamica individuală.
M. Richelle (S. D.)

Subiculum -> Hipocamp

Subiect

Subiectul este o fiinţă individuală (om sau animal) supusă observaţiei* sau experimentării* ; el poate fi subiect al cunoaşterii*, care se referă ea însăşi la obiecte; în sfîrşit, este unul dintre termenii enunţurilor limbajului uman, celălalt fiind predicatul*. Aceste trei semnificaţii principale
sublimare

îşi au originea comună în faptul fundamental al intersubiectivităţii*; proiecţia vieţii mentale şi corporale asupra semenului meu şi cea a lui asupra mea ne fac să ne constituim în subiecţi. Psihologia inteligenţei a lui J. Piaget se inserează în proiectul mai vast al unei epistemologii genetice*. Aceasta se referă la raportul diverselor forme ale obiectului ştiinţific cu subiectul epistemic, definit ca un subiect oarecare, centru de funcţionare, organ de legătură, nucleu cognitiv comun tuturor subiecţilor cu un acelaşi nivel de dezvoltare*. Acest subiect epistemic, activ, coordonator şi descentrat, se prezintă în acelaşi timp ca un inconştient cognitiv, comportînd şi o dimensiune colectivă şi istorică prin care el nu se confundă cu subiectul concret. Datorită acestei presupoziţii reciproce a subiectului şi a obiectului, o ştiinţă care ar fi o descriere obiectivă a unei lumi fără subiecţi ar fi contradictorie. Psihologia copilului şi psihologia clinică se străduiesc să menţină conceptul de subiect în cadrul psihologiei ştiinţifice. Prima îi susţine necesitatea: „că obiectul de atins este un subiect, o persoană, o globa-litate complexă, cine o poate nega?" (R. Zazzo, 1982, p. 170). Ea se bazează, în special pe precocitatea capacităţilor perceptive şi de orientare spre altcineva ale sugarului. A doua, o dată cu S. Freud, H. Wallon şi discipolii lor, subliniază rolul relaţiilor intersubiective în structurarea personalităţii*. Prin interiorizarea relaţiilor sale, subiectul învaţă să se trateze ca un obiect. Or, paradoxal, „eul-subiect nu se poate obiectiva fără a înceta să fie un subiect. Ca subiect, eu nu exist niciodată la fel ca în activitatea mea intenţională, în atenţie şi în reflecţie, în acţiunea ajustată, fără o conştiinţă poziţională a eului meu" (D. Lagache, 1961, p. 203). Antropomorfismul* este, fără îndoială, o greşeală care trebuie evitată, dar este în acelaşi timp şi un resort de care trebuie să se ţină seama: conştiinţa se ia drept cineva. încă din Antichitate, religiile şi filozofiile morale,
evidenţiind preocuparea de sine, au în, bogăţit psihologia subiectului.
R. Doron şi E. Jalley (S. D.)

• Lagache D. (1961), „La psychanalyse et ia structure de la personnalite", în CEiivrei ru (1982), PUF, Paris. — Zazzo R. (1982) „L'enfance de la psychologie de 1 'enfant et son devenir", în Fraisse P., Psychologie de deniain PUF, Paris, 167-189.

Sublimare

Proces de derivare a pulsiunilor* sexuale şi agresive spre scopuri şi obiecte social valorizate, în special investigaţia intelectuală şi creativitatea* culturală. El pune în mişcare un mecanism de neutralizare a energiei pulsionale şi nu mobilizează nici o contrainvestire*. De aceea el ocupă un loc aparte faţă de alte mecanisme de apărare*. Acest proces se referă în mod electiv la pulsiunile parţiale care nu vor fi reţinute în organizarea genitală definitivă. Intrarea sa în funcţiune presupune un grad suficient de coerenţă a eului* (eu / ego) şi formarea supraeului*. Mecanismul de sublimare joacă un rol deosebit de important în rezolvarea complexului Oedip*, la începutul perioadei de latenţă*. El permite copilului modificarea structurală a vieţii sale pulsionale, care îl orientează spre învăţările* şcolare, activitatea culturală, jocurile* sociale, şi stabilirea unor noi relaţii umane. în familie, se dezvoltă sentimentele de tandreţe, de devoţiune şi de respect.

E. Jalley

(S. D.)

Subliminal

Se spune despre un stimul* care se situează sub pragul absolut* sau, în legătura cu distanţa între doi stimuli, despre o diferenţă care nu atinge pragul diferenţial*-Se mai spune despre un eveniment situat dincoace de un prag oarecare. Se vorbeşte de asemenea despre subliminar şi infrali" minar*; unii autori rezervă termenii de subliminal şi subliminar la ceea ce se situează dedesubt, dar şi în apropierea pragU" sugesue

acest uz neavînd totuşi nici un fel de raracter de constrîngere. P rcepţie subliminală: v. Subcepţie. Y

' M. Richelle

(S. D.)

Substanţă albă -> Trunchi cerebral Substanţă cenuşie -> Trunchi cerebral

Substituire (Activitate de —) -> Deplasare (Activitate de —)

Subvocal (Limbaj —)

Poate fi descris ca o vorbire* interioară, mută. Se distinge de limbajul* vorbit prin absenţa de emisie vocală; totuşi subvoca-lizarea pune în joc musculatura organelor fonatorii (a căror activitate poate fi pusă în evidenţă de o înregistrare electromio-grafică). Aceste manifestări ale limbajului subvocal se observă uneori cu ocazia lecturii* tăcute (a nu se confunda cu transco-darea grafofonemică).

(S. D.)

Succes profesional -> Criterii de succes profesional

Suferinţă

Stare mentală resimţită de orice individ care are o durere* fizică sau mentală prelungită. Considerată multă vreme apanajul omului, ea există şi la animal. Poate fi apreciată prin criterii obiective care iau în seamă starea de sănătate, fiziologia şi comportamentul. Aceasta furnizează o bază raţională unor probleme etice, cum ar fi experimentarea pe animale sau creşterea

industrială a animalelor. „ ^

R. Dantzer

(D. F.)

Suflaj (Metodă a —) Metodă utilizată în studiul memoriei*. Constă în prezentarea, în general verbală, a unui material (o serie de cuvinte sau ci-tre); după prezentare, subiecţii sînt invitaţi să-şi amintească cît mai multe elemente a'n material. După fiecare încercare de amintire, sînt furnizaţi selectiv subiectului itemii pe care nu i-a amintit în timpul încercării. Evoluţia, de-a lungul încercărilor, a procentului de itemi lipsă furnizează măsura progresului achiziţiei.

S. Bredart (D. F.)

Sugestibilitate

Dispoziţie mentală deosebită care dă unor subiecţi o receptivitate şi o supunere excesivă la diferite influenţe susceptibile de a se exercita asupra lor. Acest termen dobîndeşte în fapt semnificaţii variate, desemnînd fie plasticitatea şi labilitatea rolurilor şi atitudinilor, fie sensibilitatea deosebită la sugestie* folosită ca mijloc terapeutic. Anumiţi autori consideră subiectul isteric* ca cel mai puţin sugestibil dintre subiecţii nevrotici*, pe cînd alţii au tendinţa, dimpotrivă, să facă din sugestibilitate o trăsătură centrală susceptibilă de a explica patogenia unor tulburări atît disociative, cît şi somatoforme care corespund vechiului concept de is-

tene' J.-F.Allilaire

(S. D.)

Sugestie

Proces de influenţă socială* prin care intenţia* celuilalt provoacă imediat îndeplinirea sa de către

subiect*. Caracterul imediat înseamnă că transmiterea nu se realizează printr-un proces de argumentare sau de învățare, ci rezultă dintr-o identificare* imediată cu credința sau realizarea dorinței celuilalt. Puterea de sugestie ține de factori sociali şi circumstanțiali. Sugestibi-litatea depinde de factori sociali, personali şi circumstanțiali. S. Freud a subliniat rolul unui ataşament libidinal de agentul inductor şi dorința de identificare la subiectul sugestionat.

Sugestia joacă un rol important în anumite împrejurări ale vieții sociale, în special cînd ea se exercită asupra unor grupuri. Ea a furnizat, în felul acesta, un cadru conceptual unui prim curent de psihologie socială (G. Le Bon, G. Tarde). în clinică, au fost construite scări de sugestibilitate pentru a măsura capacitatea subiectului,

în special în experiențele de hipnoză* în care ascultarea de sugestia hipnotică trebuie să se distingă de o simulare* pasivă. Autosugestia, sau capacitatea de a se convinge pe sine însuşi, pune probleme de natură destul de diferită. într-adevăr, este vorba de a se explica cum poate subiectul însuşi să se convingă să-şi schimbe propriile credințe sau intenții numai sub presiunea unei atitudini contrare, menținută într-un fel controlat. Autohipnoza spontană şi mai general simptomele isterice par să se supună acestui mecanism, deşi faptul că nu cunoaştem procedura utilizată face ca această explicație să nu aibă o largă răspîndire.

D, Widlocher

(S. D.)

Suicid

Tradițional, suicidul este uciderea de sine. E. Durkheim, în 1897, numeşte suicid orice caz de moarte care rezultă dintr-un act săvîrşit de victima însăşi şi despre care ea ştia că va produce acest rezultat. La ora actuală, există tendința de a include într-un ansamblu vast suicidul propriu-zis, tentativa de suicid, şantajul cu suicidul, echivalențele suicidare. Din punct de vedere epidemiologie, este greu de apreciat numărul de sinucideri (sinucidere nedeclarată, nerecunoaşterea sinuciderii ca origine a morții). Cu toate acestea, un studiu făcut pentru anul 1971 a constatat 14 200 de cazuri de suicid în Franța (a doua cauză de deces prin moarte violentă). Mijloacele utilizate sînt variate: în ordinea frecvenței se notează, în Franța, spînzurarea, înecul, gazele, armele de foc, medicamentele toxice, armele albe.

Au fost reluați diferiți factori care generează sinuciderea: se spune, de exemplu, că sinuciderea este mai frecventă în mediul rural şi că tentativele de sinucidere sînt mai frecvente în mediul citadin; este evocat rolul condițiilor atmosferice, al unor factori socotiți la ora actuală ca favori-zanți: lipsa unei inserții sociale reale, ruptura profesională, apartenența la anumite categorii socioprofesionale (student, militar, militar în termen, deținut, prostituată,

_____ __Jg

personal medical şi paramedical); în s^. vîrsta: tentativa de sinucidere este mai al" o opțiune a subiecților tineri (adolescent"\ dimpotrivă, frecvența „sinuciderii reuşit" este mai mare la persoane în vîrstă. Fenie'l au mai multe tentative de sinucidere (cm • femei la doi bărbați), dar raportul este inve/ în cazul sinuciderilor. Dacă nu se poate vorbi despre un profil* psihologic al sinucigaşului, orice afecțiune mentală este mai mult sau mai puțin generatoare de sinucideri, mai ales melancolia*, în care există un risc major. în cazul depresiei* nevrotice, trecerea la act apare în funcție de structurarea apărărilor. Sinuciderea este rară în cursul delirurilor cronice, în timp ce tentativele de sinucidere ale schizofrenicului sînt enigmatice şi bizare.

Sensul conduitelor sinucigaşe nu este univoc : poate fi vorba despre o voință distructivă în care autoagresivitatea este foarte prezentă; psihanaliştii iau în considerare fie întoarcerea împotriva sa însăşi a agresivității îndreptate inițial contra altuia, fie expresia privilegiată a instinctului de moarte care se actualizează în gestul sinucigaş. Dimensiunea heteroagresivă adesea inconştientă este de netăgăduit, stigmatizînd anturajul familial. Funcția de şantaj care este uneori prezentă nu pune mai puțin grav în pericol pacientul în căutarea comunicării cu celălalt. Problema trecerii la actul sinucigaş este foarte discutată şi aceasta cu atît mai mult cu cît riscul mortal este de cele mai multe ori foarte prost apreciat de sinucigaş. La ora actuală, anumite lucrări de neurobiologie emit ipoteza unei vulnerabilități în trecerea la act, oricare ar fi el, legată de o disfuncție serotoninergică. în sfîrşit, recidiva pune o problemă grava din punct de vedere preventiv: între 10 Ş1 15% din sinucigaşi (subiecți care au comis una sau mai multe tentative de sinucidere) sfîrşesc prin a se omorî.

A. Braconnier (S. v.)

Sunet a .

Desemnează atît perceptul* auditiv, cît şi fenomenul fizic care i-a dat naştere. i"e

Ț59_____

norrienul fizic este o perturbare propagată -ntr-un mediu elastic (în general, aerul). cste produs de o mişcare materială vi-bratorie care modifică presiunea locală a mediului. El produce un percept auditiv dacă unda de presiune propagată atinge timpanul auditorului şi face să vibreze această jnembrană cu o amplitudine* suficientă. O undă de formă oarecare poate fi descrisă ca sumă a variațiilor sinusoidale

care diferă în funcţie de frecvenţă* şi amplitudine. Această descriere este pertinentă pentru sistemul auditiv uman care reacţionează numai la frecvenţe între 20 Hz si 20 000 Hz. Din punct de vedere perceptiv, un sunet stabil se caracterizează prin atribute distincte: înălţime tonală, so-nie*, timbru* etc. Relaţiile între caracteristicile fizice ale sunetelor şi proprietăţile lor perceptive constituie obiectul psihoacusticii*. .

L. Demany şi C. Semal

(D. F.) Superextensiune -» Suprageneralizare

Superstiţie

Credinţă* nefondată cu privire la natura sau la cauza unui fenomen; comportament* individual sau social atestînd această credinţă.

Prin analogie cu acest tip de conduită de un mare interes pentru psihologia socială, B. F. Skinner, în 1948, a descris la animal un „comportament superstiţios", rezultînd din asocierea fortuită între un comportament oarecare emis de un porumbel în cursul activităţii sale spontane (d. ex., o bătaie de aripă sau o deplasare circulară în cuşcă) şi un stimul întăritor* alimentar eliberat la întîmplare de experimentator

(v- Colateral, Indus). . , „

M. Richelle

(S. D.)

Supervizor central -» Lucru (Memorie de—)

Supleantă senzorială

Rapacitate a organismului de a suplini o formare (naturală ca cea pe care o provoacă zborul la mare înălţime sau scufundarea la mare adîncime; artificială ca cea care rezultă din folosirea prismelor inver-soare ale cîmpului vizual) sau o deficienţă senzorială (handicap senzorial: cecitate, surditate etc.) printr-o activitate compensatorie restauratoare a funcţiei perturbate. Supleanta rezultă din antrenamentul sau din dezvoltarea de montaje senzoriomo-torii şi cognitive capabile să restaureze, cel puţin parţial, funcţia alterată. Este vorba de o reajustare adaptativă la condiţiile modificate ale relaţiilor organismului cu mediul. Procesele imediate de adaptare (caracterizate printr-un cost mai mic şi o eficacitate optimală) sînt înlocuite de procese mediate, cel puţin într-o primă etapă (ne-cesitînd un timp de obişnuire şi dezvoltarea unor noi strategii: exploatarea unor noi indici, secvenţe* diferite, praguri* diferite). Supleanta este intramodală atunci cînd are loc în sînul unei aceleiaşi modalităţi* (acuitate vizuală foarte slabă compensată de o mai bună analiză a contrastelor vizuale). Ea este intermodală atunci cînd atitudinea compensatorie se dezvoltă într-un alt domeniu decît cel al deficienţei (discriminare tactilă mai bună şi mai vivace care debuşează în lectura braille atunci cînd lectura vizuală nu mai este posibilă). Supleanta senzorială este cu atît mai bună cu cît capacităţile adaptative generale sînt mai intacte la subiectul tînăr, spre exemplu, sau cînd învăţarea se face progresiv. Supleanta senzorială este actualizarea de potenţialităţi existente în prealabil, dar nu imediat utilizate dacă nu este necesar, căci au un cost mai ridicat (învăţare de mai lungă durată şi mai discriminativă) (v. Transfer intermodal). _,

R. Genicot

(S. D.)

Suplețe

Aptitudine* fizică de a realiza mişcări de o mare amplitudine: se vorbeşte de suplețe statică dacă deplasarea este lentă şi de suplețe dinamică dacă este rapidă. Supleţea depinde de factori periferici şi centrali. Cei dintîi, de ordin biomecanic, sînt proprietăţi ale ligamentelor sau ale capsulei arti-

tată de nivelul de performanţă observat după o întrerupere (recuperare* sau restaurare spontană), de economia* realizată cu ocazia unei reînvăţări, de cele mai bune randamente la un test de restituire* amîna-tă (declin mai puţin rapid al uitării) şi de o mai mare rezistenţă la stingere*.

M. Richelle (S. D.)

Suprajustificare

Proces prin care un comportament provocat de o cauză internă este percepit ca su-pradeterminat atunci cînd o cauz?. externă se adaugă precedentei. Individul are atunci tendinţa să se sustragă cauzei interne, cea mai puţin pregnantă, şi să nu ia în considerare decît cauza externă care devine singura justificare a comportamentului său. Acest proces poate explica deteriorarea motivaţiei* intrinsece observată atunci cînd se oferă o recompensă pentru realizarea unei sarcini atrăgătoare.

M. Durând (S. D.)

Supraliminar
Se spune despre un stimul care se situează sub pragul absolut* sau despre o distanţă între doi stimuli care se situează deasupra
pragului diferenţial*. , „
F 6 ’ M. Richelle
(S. D.)
Suprastructură narativă
Noţiune care desemnează genuri sau tipuri de structuri globale ale unui text*; ea trebuie distinsă de cea de macrostruc-tură* sau temă*-topic a discursului. In timp ce fiecărui text îi corespunde una şi în general o singură macrostructură, textele, în ciuda diferenţelor lor, par să poată fi aduse la combinaţia unui număr limitat de secvenţe* de bază. Aceste tipuri de secvenţe elementare, sau suprastructuri, combină ierarhic macropropoziţii care sînt pachete de propoziţii* elementare. Suprastructurile cele mai cunoscute sînt schemele* sau planurile de texte*: narativ, argu-mentativ, explicativ şi descriptiv.
J.-M. Adam (S. D.)
Suprimare
în domeniul condiţionării*, reducere par ţială sau totală a debitului* de răspunsuri operante* obţinută în prezenţa unui stimul avertizor*, a unui eveniment aversiv* in. evitabil (reacţie* emoţională condiţionată) sau în prezenţa unui stimul asociat în prealabil, într-o fază distinctă a experienţei cu un eveniment aversiv inevitabil. Stimulul supresor poate fi suprapus oricărui program de întărire*, dar în general el este prezentat în cursul unui program de întărire intermitentă* cu interval* variabil, generînd un debit de răspuns constant asupra căruia efectul supresor este uşor de estimat. Această estimare poate fi încă îmbunătăţită prin recurgerea la un indice sau coeficient de suprimare bazat pe raportul între debitul în prezenţa semnalului şi debitul observat în cursul unei perioade echivalente imediat premergătoare. Procedura de suprimare condiţionată a fost larg utilizată în cercetările asupra învăţării* la animal realizate dintr-o perspectivă cognitivistă*.
în psihofizică* şi în psihologia percepţiei*, alterare a detectabilităţii* unui stimul produsă de un efect de mască*. Neglijare a anumitor părţi sau a anumitor aspecte ale informaţiilor care ajung totuşi la organele receptoare: suprimarea de ecou este capacitatea sistemului nostru auditiv de a ignora reverberaţiile sonore prezente în situaţii obişnuite şi survenind în cei 50 la 100 ms care urmează sunetului
iniţial. , „
M. Richelle
(S. D.)
Supt
La sugar, alimentarea se face iniţial prin absorbţia laptelui tras din glandele mama-re (sau din substitute) cu ajutorul gurii, care funcţionează ca o pompă aspirantă. Suptul este în primul rînd un comportament înnăscut, activat fie în mod spontan, fie prin presiunea asupra gurii sau părţilor învecinate. El este coordonat cu comportamente de rotaţie a capului şi depinde de gustul obiectelor supte sau al alimentelor.
Dar suptul nu este dependent numai de factori determinaţi biologic. Reglarea parametrilor săi se rafinează cu exerciţiul. El devine, mai ales, foarte curînd un centru de interes în care activitatea cognitivă şi afectivă îşi dobîndeşte autonomia în raport cu trebuinţa biologică. Sînt cunoscute numeroase obiecte prin asimilarea* lor la o schemă mentală* care se generalizează şi se diferenţiază. Trebuinţa* se metamorfozează în pulsiune* sexuală. f f
(S. D.)
Supunere
Supunerea desemnează starea unui animal care, într-o relaţie socială, evită un altul care îl domină*. Această relaţie diadică se instaurează în urma unei confruntări, devenită rapid schimb simbolic de ameninţări şi de atitudini de domolire o dată ce dominaţia unuia asupra celuilalt a fost stabilită. O atitudine de supunere are drept efect inhibiţia agresiunii*. Un dominant are în orice situaţie o atitudine de prestanţă; un dominat are o atitudine ştearsă. Limita nu este clară între atitudinea de domolire şi atitudinea de supunere. Prima apare mai curînd în confruntările dintre doi rivali la frontiera lor teritorială; se înscrie într-un joc subtil de atitudini complexe în care se recunosc componentele de ameninţare şi cele de evitare*; acest joc de atitudini îl domoleşte pe rival, fiecare rămînînd la locul său. A doua apare în relaţiile ierarhice* de dominare-subordonare. Au în comun faptul că stimulii care evocă agresivitatea* (structuri şi culori) sînt disimulaţi sau deturnaţi. Comportă şi reapariţia comportamentelor infantile (cerinţa* alimentară) sau de joacă (cîinele care se rostogoleşte pe spate). La babuini, animalul care domoleşte Şi îşi exprimă supunerea se prezintă dominantului adoptînd atitudinea prin care femela solicită monta. în cazul confruntării veritabile, animalul care se supune se imobilizează, se culcă, se oferă într-un fel agresorului, cu toate armele deturnate şi ascunse (gheare, cioc, dinţi, coarne);

el opreşte astfel net atacul.
J.-C. Ruwet
(D. F.)
Surditate verbală -> Afazie
Surdomutism
Surditate congenitală sau precoce care împiedică achiziţia* normală a limbajului*. Datorită unei pedagogii* speciale, surdomuţii pot dobîndi, începînd de la 5 sau 6 ani, un limbaj gestual pe care-1 folosesc între ei şi pot să utilizeze în parte şi limba orală. Copiii surdomuţi cunosc mai puţine cuvinte decît copiii de aceeaşi vîrstă care aud. Pînă la vîrstă de 6 luni, vocalizările* lor nu se deosebesc de cele ale copiilor care aud. Ei reuşesc mai puţin bine decît cei care aud în experienţele asupra percepţiei de figuri complexe implicînd etichete verbale şi de asemenea în cele asupra extensiunii conceptelor*. Totuşi, gîndirea operatorie* se dezvoltă în cazul lor cu mai puţină întîrziere decît la nevăzători. J. Piaget, datorită opiniei sale asupra caracterului subordonat al limbajului în dezvoltarea operatorie, tinde să pună accentul pe rezultatele care minimizează această întîrziere. Unele observaţii recente contribuie la a-i da o importanţă mai marcată. în sfîrşit, trebuie subliniat faptul că limbajul surdomuţilor folosit în Statele Unite (ASL, Ames-lan sau American Sign Language) a putut fi predat cu un anumit succes la cimpanzei.
E. Jalley (S. D.)
Surîs
Expresie facială a unei stări de satisfacţie. Această mimică* dobîndeşte curînd o semnificaţie socială. R. Spitz caracterizează, la sugarul de 3 săptămîni, stadiul de obiect precursor, în care surîsul răspunde la Gestalt-semnalul care este partea superioară a feţei adultului: este relaţia preobiectală legată de hrană şi de protecţie. Pentru T. Bower, fiecare cuplu mamă-copil are un stil propriu de comunicare: la 7 luni, cînd apare angoasa de separare, surîsul este suscitat mai curînd de adulţii mai atenţi din punct de vedere social cu copilul decît de cei care veghează asupra binelui său fizic. Surîsul este semnul unui ataşament* social critic. Poate lăsa urme profunde: amintirea
arhaică a lui Leonardo da Vinci în surîsul Sfintei Ana. „ „
R. Duron (D. F.)
Sustragere
Procedură* experimentală* în care subiectul este supus unei stimulări aversive* de la care se poate eschiva: învăţare*, condiţionare* de sustragere*. Conduită prin care un organism scapă de o stimulare aversi-vă, mai ales printr-un procedeu de sustragere: astfel, apăsarea pe un levier* va permite unui şobolan să pună capăt unei luminozităţi excesive; sau, într-o cuşcă cu dublu compartiment*, trecerea animalului în compartimentul învecinat îi va permite să fugă de un şoc electric. Procedura şi conduita de sustragere depind de învăţarea instrumentală* sau de condiţionarea operantă*. In măsura în care stimulii aversivi în cauză corespund stimulilor declanşatori* de răspunsuri specifice de fugă sau apărare* în mediul natural, achiziţia* de comportamente de sustragere rămîne deosebit de limitată de constrîngerile specifice*.
Sustragerea nu trebuie confundată cu evi-tarea*- M. Richelle
(D. S.)
tari, iniţial pte^îahm^ garulu, Stadiul de susţinere J^l Sll. diul relaţnlor obiectale propriu edă s'a-respunde unei perioade monZTf"el c°-de autoerotism* şi de narcisism^, °minate In cursul acestei perioade si T Pnmar*
w pwiuaae s dntr, * • ţinerii, copilul trece de la o st a !l«-tegrare la o stare de integrare* t "ein-se instalează în eul corporal s,VÎ , PS'hic Unged^none,înu]^eie^ulSedls.
Susţinere
Susţinerea sau holding-ul este aspectul îngrijirilor materne sau de maternaj* care constă în modul de a duce, de a ţine şi de a susţine sugarul. Ea reprezintă, după D. Winnicott, care a făcut din acest termen un veritabil concept psihanalitic, acea parte a contribuţiei unei mame suficient de bune* care este indispensabilă dezvol-
r> Ti?- "'inueie salf
D.Winmcott a delimitat mînuireid, ţinere ş,,-a atribuit efecte specfficdesi
J-M. pet
UI. (
Szondi (Testul lui —)
Acest test constă în a prezenta subiectului serii de fotografii de bolnavi mentali şi în a-i cere să le aleagă pe cele care îi sînt cele mai simpatice şi cele mai antipatice Cotarea şi interpretarea acestui test sîm complexe, iar validitatea îi este discutată Conform teoriei lui L. Szondi, testul ar permite să se exploreze „pulsiunile profunde" ale personalităţii* şi să se atingă un plan intermediar între inconştient* aşa cum este el elaborat de teoria psihanalitică şi inconştientul colectiv* al lui C. Jung. Opţiunea

exprimă destinul personal: opţiunea amoroasă, a meseriei, alegerea trăsăturilor de caracter şi a simptomelor morbide sînt, pentru L. Szondi, determinate de trebuinţele pulsionale fundamentale ale individului, ale căror efecte dinamice determină istoria unei vieţi. Proba de alegere de fotografii ar fi deci o introducere în „ştiinţa destinului".

C Chaberi

(S. D.)

Suţie publică în care un grup de elevi „articipă la procesul de învăţământ*, şi, prin extindere, ansamblul profesorilor şi ai elevilor din această instituţie. Folosit singur, termenul Şcoală poate desemna o instituţie prin care o societate distribuie învăţământul, ca şi Justiţia, Armata. Darcuvîntul şcoală este frecvent determinat de un adjectiv care va caracteriza tipul de învăţământ ce are loc în ea: 1. din punctul de vedere al naturii sale: marile şcoli dau, în afara Universităţii, formaţii profesionale de excelenţă sau de înaltă specializare (Şcoala arhivelor, Şcoala politehnică). Şcolile normale asigură formarea învăţătorilor etc.;

-. din punctul de vedere al caracteristicilor sale instituţionale: se va vorbi despre Şcoală publică (reglementată de stat şi afla-ăm grija sa), şcoală particulară (aparţrnînd iniţiativelor particulare, dar antrenînd în ?eneral legături contractuale cu statul). în ceasta accepţie, termenul este cvasisino-*m cu învăţământ; „lnv Punctul de vedere al metodelor de

TT1

sînt folosite în ea: Scoala (Dewey), Şcoala modernă (Frei-

at6 reprezintă curente pedagogice instjt°are- Şcolile paralele desemnează îl ŞCo™ var»ate, opuse modelului oficial

D. Manesse

(D. S.)

pedaS°gului H. Marion, încă din tod

metoda

activă* se defineşte prin

mobilizarea permanentă a interesului* elevilor, prin folosirea tehnicilor pedagogice care să-i incite:

1. exersarea inteligenţei* lor prin schimb verbal;
2. participarea prin răspunsuri la elaborarea de obiecte ale propriului ansamblu de cunoştinţe;
3. experimentarea concretă a realităţii lucrurilor înainte de iniţierea în nomenclatorul lor abstract. Dar, la urma urmei, aceşti elevi sînt „activi" în raport chiar cu activitatea* profesorului: ei sînt mobilizaţi cu atît mai mult cu cît nu se mobilizează.

A vorbi despre şcoala activă, aşa cum au făcut-o pedagogii genevezi ai Institutului Rousseau începînd cu 1919, înseamnă a pretinde că a merge mai departe este singura metodă activă, a recunoaşte în elev actorul care determină propria învăţare* şi, de aici, a redefini intervenţia educativă, dacă nu ca o reţinere (abţinere) în felul educaţiei negative* preconizate de J.-J. Rousseau, cel puţin ca o mediere*, adică o simplă amenajare a contextului. Acest proiect se bazează pe trei paşi:

1. pe de-o parte, se face referire la o psihologie a copilului* care rupe relaţiile cu empirismul* senzualist al metodelor intuitive pentru a deveni constructivistă şi atribuie operaţiilor* subiectului rolul preponderent. Proclamată de E. Claparede, această trecere se va desăvîrşi prin raportarea la opera lui J. Piaget şi a piagetienilor;
2. pe de altă parte, noţiunea de „şcoală activă", popularizată de genevezi, o reia pe aceea de Arbeitsschule, împrumutată de la

şcoală modernă

ştiinţe cognitive

' inspectorul miinchenez G. Kerchensteiner. înseamnă a preconiza că a face, respectiv a fabrica, este mai formativ decît a asculta, respectiv a redacta sau a dialoga; 3. dar pedagogul din Miinchen şi psiho-pedagogii din Geneva se referă la sloganul americanului J. Dewey: leaming by doing. Conceptul de „şcoală activă", ca proiect propriu-zis educativ, manifestă în definitiv unul din locurile comune ale discursului societăţii individualiste contemporane. „Şcoala activă" este de fapt celebrarea self-help-u\ui, ca şi a self-government-ului: autonomia elevilor (un du-te-vino liber, marjă de organizare, iniţiative, interacţiuni, responsabilităţi în cadrul colectivului, individualizarea muncii etc.) devine valoarea a cărei absenţă califică educaţia ca autoritară, pasivă sau tradiţională. Rămîne ca lucrările recente asupra interacţiunii* sau conflictului sociocognitiv*, ca şi cercetările în domeniul didacticii* să confirme faptul că, în cadrul „subsistemului" predare-învăţare, a învăţa reprezintă activitatea determinantă. La fel, în funcţie de forma pe care o va îmbrăca învăţarea şcoala va fi sau nu „activă".

D. Hameline

(D. S.)

Şcoală modernă -» Mişcare Freinet

Şcolaritate

Dreptul unor administraţii de a cere un certificat de şcolaritate indică deja că semnificaţia acestui termen nu poate fi epuizată de definiţia: „durata unui curs regularizat de studii", fără a jongla cu calificativul „regularizat". Aceasta enunţă permanenţa în timp, dar şi obligaţia. Şcolaritatea este obligatorie (v. Frecventare şcolară, Obligaţie şcolară). Poate fi amintit sensul medieval al lui scholaritas: statutul juridico-social al celui care învaţă. Extins şi la componentele psihologice şi culturale ale acestui statut, acest rapel permite evocarea semnificaţiei procesului continuu de prelungire a şcolarităţii.

D. Hameline
(D. F.)

Şef —--<:

Cel care, în mediu social dezor»-. dună în jurul său indivizi în - *' a" '• -'e accesibile şi carele'^ dună în jurul său indivizi în - * obiective accesibile şi care le aUtare tisfacţie ocupă o poziţie de sef fT*0 torează recunoaşterea şi autoritat^ hiectii prezintă fie manifestări la care su masjvă; fie reacţii defensive*.

de anS03 C. Chabert
(G. N.)

istacţie ocupa o poziţie de şef. gf * ^lonal toreaza recunoaşterea şi autorita '« Ja- şoc em°! sau situaţie care perturbă m U1 ?'hotarirl1 sale în alegerea orie ' ^ 1 neurovegetativ şi controlul pro- activităţilor. Ascendentul său provine'^' ^'Lifective şi intelectuale de adaptare ţntu.TuT^ experienţa sa şi din capacitatea de a „ duce semne exterioare ale puterii sale pi nu este un şef natural, el ocupă ace' funcţie datorită influenţei sale directe nT sonale şi autocratice. Spre deosebire de leader* a cărui autoritate este determinată de rolul său social în grup, şeful 0 datorează aptitudinii sale de a devia angoasa şi de a utiliza frustrările orientînd agresivitatea potenţială a subiecţilor spre obiective concrete. Punînd accentul pe importanţa valorilor virile de combativitate şi duritate, el preconizează activităţi riscante care dau prestigiu, sublimează castrarea şi valorifică un model ofensiv. Sfera sa de influenţă este locală, întreţinută de reputaţie, dar de durată limitată din cauza caracterului instrumental al autorităţii sale, a instabilităţii şi a eterogenităţii trebuinţelor de satisfăcut. , „ ,

J. Selosxe
(N. C.)

Şoc (la testul Rorschach)

Şocurile sînt reacţii de „stupoare afectivă", de perturbaţie emoţională provocate subiectului prin particularităţile anumitor planşe ale testului Rorschach*, al căror impact antrenează o dezorganizare mai mult sau mai puţin durabilă a procesului asociativ. Pentru a admite existenţa unui şoc. trebuie să fie prezenţi cinci indici dintr următorii: modificarea brutală a produa vităţii, modificarea modurilor de apren^ siune, absenţa răspunsurilor aştepta ^^ curente, sărăcirea conţinutunlor, ten ^ de refuz, recurgerea la comportam^ ^ clamaţii, digresiuni, comentam. . principale apar la planşele color (. £ cial roşii), în raport cu o reactivar v nală greu tolerată, sau la planşele *

rbrul neurovegetativ ş p

eCh i afective şi intelectuale de adaptare rituie un şoc Cel afectiv declanşează "'"cinisme de inhibiţie, reacţii defensive u compensări a căror repercusiune poate r relevată prin anumite probe psihologice v Culoare la testul Rorschach). In funcţie de intensitatea şi natura lui, un şoc afectiv poate antrena traumatisme psihice cu efecte retroactive care se structurează sub formă de nevroză traumatică şi uneori de psihoze reacţionale (v. Eveniment vital).

/. Selosse (G. N.)

Ştiinţe ale educaţiei -> Pedagogie

Ştiinţe cognitive

Adesea calificate drept „ştiinţe ale inteligenţei", ştiinţele cognitive sau ştiinţe ale cogniţiei* grupează ansamblul programelor de cercetare care, în sînul diferitelor discipline, au drept obiect comun de studiu procesele declanşate prin sistemele de iratare a informaţiei* (nu numai naturale, cum este creierul uman sau animal, ci şi artificiale, cum este computerul) pentru a lua cunoştinţă de mediul lor înconjurător* Ş'a-1 modifica. Percepţia*, limbajul*, învăţarea*, raţionamentul*, memoria* şi acţiunea* constituie principalele teme ale Proiectului ştiinţelor cognitive. Colaborea-Zalaacest proiect, în totalitate sau parţial, Psihologia^ psiholingvistica*, lingvistica*, "'topologia, ergonomia*, neuroştiinţele*, onnatica* (de la care provine conceptul inteligenţă artificială*) şi robotica, în ^ P ce filozofia, epistemologia*, logica, eiTlatica şi fizica contribuie prin instru- c p conceptuale şi modele* teoretice

Vl rne

) Ve'e strategice (apariţia neologismu-

"Stii a cărui motivare este
analoagă cu cea de la „neuroştiinţe", este semnificativă în acest sens) ale unei asemenea grupări nu pot însă conduce la ignorarea justificărilor epistemologice profunde ale unei reale convergenţe trans-disciplinare. Ipoteza unui izomorfism al structurilor şi a unei comunităţi de principii şi reguli de funcţionare a sistemelor cognitive îşi găseşte fundamentul teoretic în dezvoltarea curentului cognitivist*: un sistem cognitiv efectuează operaţii de transformare avînd drept obiect reprezentările* simbolice, care constituie enunţurile* unui limbaj formal creat de regulile inferenţei*; caracterul reprezentaţional al simbolurilor sau al stărilor interne ale sistemului (sensul lor) apare din interacţiunile sistemului cu mediul (D. Audler, 1987).
în jurul conceptului-cheie de reprezentare, adoptat de toate disciplinele, în accepţii diverse, se organizează majoritatea dezbaterilor care traversează ştiinţele cognitive şi conferă o dinamică nouă fiecărei componente (J. A. Fodor, 1981). Este vorba, pe de o parte, de dezbaterile asupra relaţiilor dintre reprezentările care definesc stările mentale şi cele care constituie stările cerebrale: identitate strictă în cadrul unui reducţionism* neurobiologic maximalist, identitate ocazională în cadrul funcţionalismului* cognitivist (D. Sper-ber, 1987); este vorba, pe de altă parte, de dezbateri asupra asimilării creierului, pe plan funcţional, cu un computer, recuzată clasic, dar tolerată sub o formă me-taforică şi revendicată astăzi prin ambiţiile afirmate de inteligenţa artificială; este vorba, în fine, de dezbaterile despre natura reprezentărilor, simbolice şi locale în modelele cognitiviste, non sau infrasimbolice şi „distribuite" în modelele neoconexionis-te*, inspirate de organizarea neuronală care înlocuieşte tot mai mult arhitecturile cognitive clasice. . o
/. Requin
(D. F.)
• Audler D. (1987), „Progres en situation d'in-certitude, Le Debat, 47, 5-25. — Fodor J. A. (1981), Representations: Philosophical Essays
^ silinţe sociale
' on the Foundation of Cognitive Science, MIT Press, Cambridge. — Garner H. (1985), The Mind's New Science: a History of the Cognitive Revolution, Basic Book, New York. — Sperber D. (1987), „Les sciences cognitives, Ies sciences sociales et le materialisme", Le Debat,47, 103-115.
Ştiinţe sociale
Ştiinţele sociale propun diverse modalităţi de abordare a realităţii sociale cu ajutorul unor metode şi modele conceptuale şi teoretice. Ele abordează studiul fenomenelor sociale pornind de la perspective diferite elaborate în sînul istoriei în funcţie de evoluţia societăţilor. întrebările pe care şi le pun sînt cele ale cunoaşterii şi explicării organizării funcţionării şi schimbărilor sociale prin observarea şi analiza aspectelor obiective, dar şi simbolice ale manifestărilor vieţii colective umane. Printre principalele ştiinţe sociale, etnologia se ocupă în mod comparativ de civilizaţiile tradiţionale observabile în prezent, şi în special de procesele de integrare a vieţii sociale şi
culturale care acordă^rdoT^T^^ nlor şi supranaturalului. AborH Ior' % vilegiază observaţia în situaT asaPn la faţa locului. Antropologi* C°nc*tă diaza principiile şi structuriiT^stu-zare ale societăţilor. Metodologii °rgani-in trecerea de la descriere Jl ?c°n^ tipologie) la explicaţii, constnlJ'^6 * şi propunînd teorii, cum »r « "d m°dele
Uunctio^^^^ ul, analiza sistemică c 'Stnic-este o ştiinţă generală si aplicată?'0^ t.mP (o sociologie a, în siPC;a diaza specificit f
ş pţiile colective, mecan S e agenţi, de socializare*, funcţionar' ganizarea sistemelor sociale, factorii si on diţnle schimbărilor sociale. Psihosociala* mtegrează rezultatele acestor stiiZ' in special m studiile sale despre interacti" mie in cadrul raporturilor individuale sociale şi elaborarea legăturii sociale.
/. Selos: (D. i
fabagism
Ansamblu de manifestări legate de consumul excesiv de tutun. Modul de consum patologic al acestei substanţe este definit ca o intoxicare* continuă, prin: imposibilitatea de a reduce sau de a înceta consu-mul ; eforturi repetate de a controla consumul în timpul perioadelor de abstinenţă temporară sau de restricţii de consum în anumite momente ale zilei; continuarea consumului în ciuda dezordinilor fizice care rezultă; în sfîrşit, nevoia cotidiană de consum pentru a obţine o funcţionare adecvată.
La ora actuală, dependenţa de tutun cea mai obişnuită rezultă din inhalarea fumului de ţigară; trabucul, pipa, prizatul sau mes-tecatul sînt mai puţin susceptibile de a genera dependenţă şi complicaţii grave pentru sănătate (bronşită, emfizem, maladii coronariene, maladii vasculare, periferice şi numeroase cancere).
Sindromul de sevraj legat de încetarea sau
T6 reducerea recentă a consumului intens
e tutun comportă iritabilitate, anxietate,
"'cultăţi de concentrare, cefalee, somno-

Acta ?\ tulburări gastro-intestinale.
şj j6st Slndrom nu survine la toţi fumătorii
efect T"6 cazurile este Sreu să se distingă
ţeilo f SevraJului de apariţia caracteris-
trOl ziol°gice care erau suprimate, con-
e sau modificate de efectele nicotinei.
J.-F. Allilaire
(N. C.)
areakfr°me'rică alcătuită din suprafeţe neaza de la o culoare la alta, atît în coloane, cît şi în linii (tablă de şah). Este vorba de o figură foarte reactogenă, utilizată în testele de potenţiale evocate* vizuale. Se pot face să varieze, aici, contrastul între compartimente, ca şi numărul acestora pe elementul de suprafaţă. Intersecţia acestor benzi formează un punct de culoare sau de un gri mai accentuat, deoarece există o suprapunere. (A nu se confunda cu tartranul, o figură compusă din două benzi colorate, una verticală şi alta orizontală.)
R. Genicot
(D. S.)
Tablou de contingenţă multiplă -> Contingenţă
Tabu
Termen polinezian (tapu) însemnînd în acelaşi timp sacru şi interzis, răspîndit în Europa prin lucrarea Le Voyage aparţinînd lui Cook. Tabuul se manifestă, în principal, printr-o interdicţie de a atinge anumite persoane sau anumite obiecte sau de a îndeplini anumite acţiuni. Spre deosebire de alte interdicţii, violarea unui tabu nu este în general sancţionată de societate: pedeapsa decurge automat din transgresiune, ea este opera unei forţe magice (caz de moarte spontană după violarea unui tabu) şi eventuala sancţiune socială nu survine decît dacă tabuul însuşi nu s-a răzbunat.
S. Freud (1912-1913) afost frapat de asemănarea dintre interdicţiile compulsive ale nevrozei de constrîngere* (sau nevroză obsesională) şi tabuuri. El subliniază fap-
tactil
tul că, în tabu, ca şi în interdicţia nevrozei de constrîngere, prohibiţia se impune de la sine, fără nici o motivaţie, dar că, în ambele cazuri, nucleul interdicţiei constă în interdicţia de a atinge, înţeleasă în sensul propriu de contact fizic ca şi în sensul figurat de relaţie socială. Tabuul ca şi interdicţia compulsivă sînt orientate împotriva dorinţelor refulate*, deci devenite inconştiente : dorinţe incestuoase şi dorinţe de moarte împotriva persoanelor iubite. Ceea ce explică însă caracterul contagios al ta-buului şi deci necesitatea interzicerii contactului cu obiectul tabu sau cu cel care a încălcat tabuul este tentaţia inconştientă a oricărei fiinţe umane de a viola tabuul, adică de a-şi realiza dorinţele refulate de incest şi de paricid. Condiţia tabuului este deci ambivalenţa* sentimentelor şi tabuul foloseşte la a supracompensa* tendinţele refulate. Dar, ca şi în nevroza de constrîngere, măsurile de protecţie împotriva transgresiunii sfîrşesc prin a se pune în slujba mişcărilor pulsionale refulate şi a servi la întoarcerea refulatului*.
J.-M. Petot
(N. C.)
• Freud S. (1912-1913), Totem und Tabu, Heller, Leipzig, Viena. Traducere (1924): Totem et tabou (trad. S. Jankelevitch), Payot, Paris.
Tactil —> Sensibilitate cutanată Tahifilaxie -» Toleranţă Tahipsihie -> Fugă de idei
Tahistoscop
Instrument de laborator conceput pentru a prezenta stimuli* vizuali pentru o durată foarte scurtă şi riguros controlată. Au fost construite multe modele, primul fiind datorat lui W. Wundt; acesta exploatează în mod ingenios combinaţii mecanice pentru a asigura, pe de o parte, controlul duratei şi, pe de alta, pe cel al luminării* — condiţie esenţială, date fiind latenţele* de adaptare a aparatului ocular la schimbările bruşte de intensitate* luminoasă. Tehnicile
electronice şi informatice modern, locul vechilor dispozitive. Recut prezentarea tahistoscopică deţine de prim ordin în psihologia cognitiv"*1?0 care este adesea legată de crono ”" mentală*. în neuropsihologia*, nremetr'a rea tahistoscopică lateralizatâ const™'-”" prezentarea unui stimul într-un singuri" micamp* vizual, mai ales cu scopul d ^ evidenţia specializarea emisferelor EaS fost aplicată în studiul subiecţilor cu rrP-a dedublat*. ' ler
M. Rkhelh (N. C.)
Talamus
Talamusul este o importantă masă neuronală situată în partea dorsală a dience-falului* şi constituită din mai mulţi nuclei foarte diferiţi funcţional. Este legat de toate formaţiunile sistemului nervos* central şi, în special, de modulele senzoriale şi de cortex*, ale căror arii sînt definite în funcţie de zonele sale de proiecţie. Intervine în funcţiile senzoriale şi motorii. în coordonarea motorie voluntară, în funcţiile

senzitive-senzoriale; serveşte practic drept releu pentru toate aferentele, cît şi în funcţiile vegetative, de integrare şi de asociere şi în funcţiile de control al vigilenţei. R Decombe Şi M. Le Moal
(N.C.I
Talion
Bazată pe un principiu de reciprocitate, legea talionului răspunde răului cu rau. Cel care provoacă suferinţă trebuie, m mod echitabil, să sufere. Această referat la legea talionului este în mod implic» 1 clusă între principiile de justiţie retritnu vă, invocată în stadiul judecăţii mor preconvenţionale. j Selosse
. ’ (N.C-)
T al lui Student . Stu.
Test de semnificaţie* pus la punct ^g dent (pseudonimul lui Gosset) 1 ^ 0 utilizat pentru a compara o "f^^dii. valoare dată şi, prin extensie, doUobţinUt5 Statistica* lui Student poate n ervată împărţind diferenţa între media ou
^joarea dată (u.), prin estimarea* aba-(nl’.Ş1 * s/ Vn- Mai tîrziu, R. A. Fisher, din tef"’ ’de comoditate în construcţia tabelelor, *"" formula utilizată în prezent: a Prop m-fi
P. Bonnet şi H. Rouanet
(N. C.)
Tampon (Memorie —) -» Memorie tampon
Tandreţe
Tandreţea corespunde celui mai vechi dintre curentele Hbido*-uM: alegerea de obiect* infantilă primară. Ea creează o legătură afectuoasă precoce între copil, familia sa şi persoanele care îl îngrijesc. S. Fe-renczi, din punct de vedere terapeutic, conchidea că, în cazurile de regresie* profundă în acest stadiu, psihanalistul trebuie să înlocuiască interpretarea sa cu o acţiune. Psihologia genetică şi etologia au demonstrat că tandreţea integrează copilul nou-născut într-o reţea de relaţii mai vaste decît cele de întipărire* şi de ataşament*. Precizînd factorii şi condiţiile ataşamentului social critic, ele completează metoda clinică şi permit să se înţeleagă cînd şi cum copilul nu mai comunică, dar cînd şi cum poate să comunice din nou.
R. Doron
(N. C.)
Tapping
Termen englezesc care desemnează o sar-;!na sau ° probă psihomotorie de lovire " se poate de rapidă, neorientată spre o lnta- Această probă are drept scop măsura vitezei* unei mişcări a mîinii fără a n 6gpn!ma de precizie*- Ea se efectuează cu ajutorul unui stilet pe o
Tart
’CeeacePerm automată a loviturilor.
M. Richelle
(N. C.)
ran

Tablă de şah
în Psihol°g’e un loc semni-nta multiplelor sale referinţe,
TAT
funcţii şi atribuţii reale, imaginare sau simbolice. Printre acestea, poziţia arhetipală de „nucleu patern", care structurează miturile originare în jurul imaginilor de dătător de lege, de transcendenţă şi de procreaţie, constituie un ansamblu de referinţe arhaice care organizează proiecţiile şi reprezentările, într-o structură parentală, locul tatălui nu acoperă funcţia sa de procreator, el fiind marcat simbolic prin recunoaşterea sa ca deţinător al puterii falice, transmi-ţător al numelui, aflîndu-se în poziţia de a media şi a separa cuplul mamă-copil. Relaţia paternă se clădeşte pe semnul alte-rităţii. Pentru J. Lacan, tatăl este reprezentantul legii. Această funcţie de inaugurare, de castrare şi de structurare a „tatălui ideal" contribuie la clădirea idealului eului şi al supraeului. Carenţele de referinţe paternale prin lipsă sau prin exces se află la originea identificărilor* distorsionate şi a dereglărilor psihice, care se exprimă prin tulburări de socializare*. Analiza sistemi-că a relevat importanţa rolului tatălui în modurile tranzacţionale de legătură, de delegare, de legat transgenerațional în sînul familiei*. Psihologia socială este interesată de efectele schimbărilor de norme în înrudirea care antrenează reprezentări divergente privind tatăl: „abdicarea tatălui" şi „noii taţi". Pe de o parte, legislaţia din 1970 din Franţa a pus capăt autorităţii paterne. Ea defineşte o repartiţie socială egalitară a puterilor materne şi paterne în contextul unei autorităţi* parentale noi şi promovează modele noi de codificare, plecînd de la o nouă ecuaţie socială şi simbolică privind semnificaţia tatălui. Pe de altă parte, contracepţia, vasectomia şi con-servarea spermei, ca şi noile moduri de procreare pun în discuţie poziţia de tată, de procreator şi modifică dorinţa, trăirea şi reprezentările paternităţii şi rudeniei.

J. Selosse (G. D. S.)
TAT (Test de Apercepţie Tematică)
Probă proiectivă* creată de H. Murray în 1938. Instrucţiunea constă în a prezenta succesiv o serie de planşe cerînd subiec-
I
772
tului să povestească „o istorie în legătură cu imaginile". Iniţial, proba era programată în două şedinţe de 10 planşe fiecare, în prezent, modalităţile de testare şi de interpretare au fost mult remaniate prin metoda pusă la punct de V. Shentoub, ale cărui lucrări despre TAT au început în 1954: numai planşele cele mai semnificative sînt propuse într-o singură şedinţă. V. Shentoub a scos în evidenţă, pentru fiecare dintre aceste planşe, un conţinut* manifest şi un conţinut latent, revelînd registrul conflictual prevalent la care trimite materialul: problematica separării şi a doliului, angoasa de castrare, conflictul oe-dipian, relaţiile cu imago-urile parentale, problematica sexuală şi agresivă. Fişa de despuiere este o grilă de cotaţii care permite analiza povestirilor produse la TAT prin studierea procedeelor de elaborare a discursului subiacente construcţiei poveştii. Fişa de despuiere a TAT-ului a fost propusă de Vica Shentoub, în 1958, în perspectiva unei interpretări dinamice a acestui test proiectiv*, diferită de cea a lui H. Murray, deoarece ţine seama atît de forma, cît şi de conţinutul povestirilor. Fişa de despuiere a TAT-ului determină şi regrupează principalele categorii de procedee cu referire la diferite modalităţi de activitate psihică: conduite rigide, labile, inhibiţie, recurs la comportament, apariţia proceselor primare. Sinteza factorilor permite să se stabilească, prin articularea mecanismelor de apărare* şi a problematicii, o evaluare diagnostică şi prognostică ce ţine cont de diferitele componente ale activităţii psihice.
C. Chabert (N. C.)
Tau (Efect —)
Efectul intervalului* temporal cuprins între doi stimuli asupra distanţei spaţiale percepute între ei: distanţa subiectivă creşte cu durata* obiectivă. Dacă se aplică succesiv stimuli tactili identici în trei puncte echidistante A, B şi C, spaţiul cuprins între A şi B va fi considerat mai mic decît cel cuprins între B şi C dacă intervalul A-B este inferior intervalului B-C. Acelaşi
efect se observă în modalităţile* vizuală şi tactilă, şi pentru mişcările* continue. Efectul invers este efectul kappa*.
F. Măcar
(N. C.)
Taxie
Mişcare sau reacţie de orientare a animalelor care se deplasează liber în spaţiu, în raport cu o sursă stimulatoare sau cu un cîmp gradient stimulator, ele însele orientate. Ca şi pentru tropisme*, prefixele foto- , geo-, chimio-, fono-, anemo-, higro-, reo-, mag-neto-, galvano- sau electro- se referă la natura sursei stimulatoare, respectiv lumina, gravitaţia, un agent chimic, sunetul, vîntul, gradul de umiditate, un curent de apă, cîmpul magnetic, curentul electric. Taxia este numită pozitivă sau negativă după cum animalul se apropie sau se îndepărtează de agentul stimulator. Alte prefixe se referă la natura mecanismului aflat în joc: telotaxia este o deplasare rectilinie care poate fi menţinută de un singur organ receptor, dar mai frecvent prin compararea percepţiilor resimţite în mod egal de doi receptori dispuşi simetric în raport cu sursa. Se vorbeşte de tropotaxie cînd senzaţiile percepute de aceştia sînt inegale: animalul restabileşte echilibrul prin pivotări ale corpului şi îşi reia drumul în linie dreaptă. în clinotaxie, mişcările de oscilaţie ale corpului permit, cu ajutorul unui singur organ receptor, să se compare percepţiile succesive ale aceleiaşi surse de stimulare sub diferite unghiuri şi să se deducă din ele o informaţie direcţională; astfel, în scopul producerii nimfelor, larvele mustii de carne au o reacţie fotocli-notactică negativă. Se numeşte menotaxie o orientare transversă după un unghi definit în raport cu stimularea. Geofotome-notaxia este o deplasare după un anumit unghi cu orizontala în raport cu lumina şi cu gravitaţia. Toate cazurile citate mai sus ţin de topotaxie, în care sursa stimulatoare este bine localizată. în fobotaxie, în schimb, animalul are o reacţie fobica de fiecare dată cînd întîlneşte un stimul repulsiv şi învaţă prin încercări şi erori să se ţină in
afara unui cîmp nociv, fără nici o indicaţie de direcţie. Pe baza observării unor astfel de comportamente la parameci, H. S. Jen-nings a contestat generalitatea teoriei lui J. Loeb asupra mişcărilor orientate obligatorii.
J.-C. Ruwet
(N. C.)
Taxinomie -> Taxonomie
Taxonomie
Clasificare* sistematică, în special a formelor vii. Teorie a acestui tip de clasificare ştiinţifică. Taxonomiile (sau taxinomiile) zoologice, tradiţional fondate pe trăsături morfologice, s-au îmbogăţit,

prin etologie*, cu trăsături comportamentale, care uneori sînt chiar folosite drept criteriu de distincţie între două specii vecine. Prin extensie, termenul se aplică oricărei clasificări sistematice, justificată prin argumente ştiinţifice: taxonomia simptome-lor psihopatologice, a unităţilor lingvistice etc. Specialiştii în ştiinţa educaţiei îl folosesc de preferinţă în legătură cu clasificarea diferitelor tipuri şi niveluri ale comportamentelor de învăţare şcolară: taxonomia lui Bloom. ,, ,,. , ,,
M. Richelle
(N. C.)
ducă reprezentaţii teatrale. Spre deosebire de psihodramă*, rolurile* sînt învăţate dinainte. Totuşi, expresia scenică este lăsată liberă. Paternitatea acestei terapii i-ar reveni marchizului de Sade, care, la începutul secolului al XlX-lea, a organizat astfel de activităţi cu tovarăşii săi de internare la ospiciul din Charenton.
D. Anzieu (N. C.)
Tehnică activă -> Activă
Tehnică audiovizuală -» Metodă audiovizuală
Tehnică proiectivă -> Test proiectiv
Taxonomie a obiectivelor
Taxonomia obiectivelor cognitive ale educaţiei, propusă de B. S. Bloom în 1963, se bazează pe principiul complexităţii cres-cînde. începînd din 1956, au apărut numeroase taxonomii ale obiectivelor educaţionale; ele se referă la domeniile cognitiv, afectiv şi psihomotor. Acest avînt se explică prin raţiuni politice (explicitarea intenţiilor), pedagogice (mai buna orientare şi evaluare a acţiunilor educative) şi tehnologice (fără definirea operatorie a obiectivelor, punerea la punct a programelor de calculator educative este imposibilă).
G. De Landsheere (N. C.)
Teatroterapie
Formă de socioterapie pentru bolnavii men-'ali care sînt puşi să pregătească şi să pro-
Tehnologie a educaţiei
în sens larg, aplicare metodică de principii ştiinţifice Ja soluţionarea problemelor pe care le pune educaţia*. Desemnează în mod special analiza, dezvoltarea, aplicarea şi evaluarea* tehnicilor şi a resurselor materiale în scopul îmbunătăţirii învăţării* umane.
Concept recent, tehnologia educaţiei are două surse originale: tehnicile audiovizuale* (fotografie, cinematograf, radio, înregistrare sonoră, televiziune, video, vi-deo-disc etc.) şi învăţămîntul programat*, în timp ce primul mare avînt al acestuia din urmă este nedisociabil de teoria skinneria-nă a condiţionării operante*, utilizarea tehnicilor audiovizuale în educaţie a rămas multă vreme fără suportul unei teorii cît de cît elaborate; se voia numai mobilizarea simultană a mai multor organe de simţ şi concretizarea maximă a învăţămîntului. Aşa cum învăţămîntul asistat de calculator* a plasat învăţămîntul programat pe un loc foarte modest, noile tehnologii ale educaţiei (cu o puternică componentă informatică) vor ocupa un loc din ce în ce mai important în învăţămînt.
G. De Landsheere
(N. C.)
Telencefal
Structură anterioară a encefalului* dezvoltată din structura embrionară cu acelaşi
temporal
teleologie
nume. Este, împreună cu diencefalul*, una dintre cele două vezicule ale prozencefa-lului şi se împarte el însuşi în două vezicule laterale a căror creştere diferenţială ajunge la emisferele* cerebrale, partea mediană dezvoltîndu-se puţin la nivelul regiunii anterioare a celui de-al treilea ven-
R. Decombe şi M. Le Moal
(N. C.)
Teleologie -> Teleonomie
scopurile (viitoare) de atins şi CUm , ele selecţionate. Acestea precedă cauzai8"" ternul. Anumiţi autori, ca F. J. Ayaia S'S' A. Woodfield, folosesc distincţia din teleologia internă, corespunzînd teleon miei aşa cum a fost ea definită, şi teleolo^ externă, sau extrinsecă, corespunzînd no! ţiunii finaliste. întrebuinţarea celor doi ter. meni, teleonomie şi teleologie, este de pre. ferat pentru evitarea confunziilor.
E. Tirelli
(N.C.)
Tenlperament
Tipologie
Teleonomie
în ştiinţele vieţii, inclusiv în psihologie, activitate*, conduită* sau proces orientat în mod evident spre

un scop*, spre o finalitate*. Opoziția dintre teleonomie şi teleologie, aplicată la evoluția biologică, se datorează lui C. S. Pittendrigh, în 1958. Spre deosebire de teleologie, noțiune finalistă*, care consideră scopul ca fiind o cauză* (finală), fapt ilustrat de vechile concepții despre instinct*, în demersul teleonomie cauza emană dintr-un program*, dintr-un plan* existent anterior activității pe care o guvernează. O astfel de distincție datorează mult ciberneticii*, care a arătat că este posibil să se conceapă maşini cu ser-vo-mecanism posedînd o finalitate fără ca aceasta să constituie cauza operației realizate de aceste maşini. De fapt, cauzalitatea* teleonomică nu este decît o formă de determinism*, aşa cum este el practicat în cele mai multe dintre ştiințe. Prin evoluție*, programul, care este mai cu seamă genetic*, este reajustat continuu de adaptările* care procură speciei realizarea conduitelor teleonomice. Studiul semnificației adaptative şi al istoriei evolutive a unui comportament trece prin cercetarea cauzelor funcționale (sau distale, sau evolutive), în timp ce studiul funcționării, al mecanismelor moleculare, organice sau psihice, cît şi al ontogenezei aceluiaşi comportament este de resortul cauzalității imediate sau proximale. Unul dintre conceptele centrale ale psihologiei cognitive*, reprezentarea*, ține de teleonomie, căci este vorba despre a şti în ce fel sistemul studiat reprezintă

Telepatie -» Parapsihologie Telopsie -» Macropsie Telotaxie —> Clinotaxie

Temă

Obiect al discursului* (despre ce se vorbeşte), diferențiat, în mod curent, de comentariu (engl. comment) sauremă*. întrebarea căreia trebuie să-i răspundă enunțul permite să se determine tema, sau topicul. în enunțul „comisia şi-a prezentat raportul", tema este determinată de întrebarea „ce a făcut comisia?", comentariul fiind răspunsul „ea şi-a prezentat raportul". S-ar putea ca tema să nu fie dată explicit şi la întrebarea „ce s-a întîmplat?", ansamblul enunțului precedent ar răspunde şi ar constitui comentariul, tema fiind în acest caz „se în-tîmplă ceva".

înțeles la nivel textual, sensul termenul' temă trebuie diferențiat de cel de izotopi' (parcurs de interpretare declanşat de r-cunoaşterea unei teme). Pentru a eviu confuzia între analiza locală şi analiza globală, vom vorbi mai curînd de macros tură*. j m Adar

Temebilitate 3

Termen folosit în criminologie* pen ^ caracteriza capacitatea criminala a subiect cu risc ridicat de periculos

J. Sel^

radiatorului lui

«oeratură de culoare

Seratură absolută a rad

ă. (corP negru) a cărui radiație are si cromaticitate ca cea a unui stimul* 'wîsursă luminoasă, d. ex.). Trebuie de-să culoarea unei surse comparînd-o cu Î a unui corp negru încălzit în general Îe 2 000 şi 10 000 de grade Kelvin (K). "ceasta temperatură nu este cea a sursei le definit, aceasta are numai o aparență •olorată care se aseamănă cu corpul ne-,ru încălzit: 2 500 K corespund unei lu-nini numite caldă (de fapt, cu temperatură jc culoare slabă); 6 500 K corespund unei lumini numite rece sau lumină de zi (de fapt, temperatură de culoare înaltă).

R. Genicot

(N. C.)

Tempo

Desemnează viteza* debitului unei secvențe muzicale calculată după intervalele temporale între bătăile metrice. De la inventarea metronomului de J. N. Maelzel, în 1806, tempoul este precizat prin indicarea subdiviziunii minutului într-un număr de bătăi. Totuşi, o atitudine atît de mecanicistă nu poate fi menținută în interpretare. Orice execuție vie introduce fluctuații. Una dintre preocupările psihologului este studiul toleranțelor admisibile pentru menținerea unei categorizări* corecte. Prin extensie, tempoul se aplică şi ritmului semnelor vizuale, al debitului vocal şi al «junilor vieții curente.

/. Deliege

(N. C.)

Temporal

ErT / timP*'

k«are* (de poziție) temporală: deviere*

lint tă* decurgînd din poziția de or-ecmP°ral a stimulilor; ea este poziti-

aZîn Care coresPunde unei supra- a^ "nei preferințe a stimulului ers at la încePut, şi negativă în caz in-

osjtă V temPoral: expresie metaforică fo-e p- Fraisse, în 1957, pentru a de-

semna reprezentările* pe care şi le face subiectul despre inserția conduitelor sale în timp şi mai ales a proiectelor sale în viitor. Expresia este apropiată de perspectivă temporală.

Program temporal sau cu componentă temporală: în terminologia condiționării operante*, program de întărire* a cărui definiție comportă în mod esențial un parametru temporal. Cele mai clasice sînt: pro-

gramul de întărire de debit al răspunsului lent*, în care respectarea unei amînări* minimale între răspunsuri este condiția întăririi; programul cu interval fix* în care întărirea nu este disponibilă decît la încheierea unei amînări constante, pe baza răspunsului întărit precedent; programul cu interval variabil*, comparabil cu precedentul, cu excepția faptului că în acesta amînarea între disponibilitățile întăririi variază în mod imprevizibil. Reglări temporale dobîndite: expresie utilizată de M. Richelle, în 1962, pentru a desemna acele patterns* de comportament caracteristice generate de programele temporale sau de alte programe în favoarea unui parametru temporal regulat (cum este programul de evitare* al lui M. Sidman). La animale, aceste reglări dovedesc o capacitate de a estima durata şi de a controla producerea conduitelor motorii în funcție de timp. Ele se traduc printr-o adaptare a comportamentelor operante la valoarea parametrului temporal utilizat, fie că această adaptare este cerută sau nu pentru a obține întărirea — periodicitatea înscrisă în programul cu interval fix, de exemplu, fiind suficientă pentru a induce reglarea temporală. Reglările temporale se pot opune conduitelor de discriminare* sau de estimare* a duratei stimulilor externi sau, dimpotrivă, acestea din urmă pot fi considerate ca o formă a reglărilor temporale.

M. Richelle (N. c.)

Temporal (Lob —)

Lob cerebral situat sub scizura lui Sylvius. A fost multă vreme desemnat, pînă la sfîr-şitul secolului al XlX-lea, prin denumirea

de lob sfenoidal. Partea dorsală a primei circumvoluțiuni temporale conține girusul lui Heschl (ariile 41 şi 42), zona primară auditivă; posterior este situat planum-u\ temporal, regiune triunghiulară macroscopic mai dezvoltată în stînga la majoritatea subiecților care utilizează de preferință mî-na dreaptă. Partea posterioară a primei circumvoluțiuni temporale constituie zona sau aria lui Wernicke. Partea anterioară sau vîr-ful (uncus) lobului temporal conține amig-dala sau nucleul amigdalian. Regiunea temporală aparține şi sistemului limbic* prin structurile sale de pe fața internă: formațiunea hipocampică şi girusul parahipocam-pic. Sub numele de epilepsie* temporală sînt desemnate crizele de epilepsie parțială, complex care asociază manifestărilor senzoriale tulburările de conştiință* şi care are originea la nivelul structurilor temporale. J.-L. Signoret

(N. C.)

Tendință

Este o mişcare* în stare născîndă. Mai general, este dispoziția internă a unui organism de a efectua anumite acțiuni* sau de a le facilita executarea. Această prezență dinamică se exprimă printr-o lipsă sau printr-o tensiune. Astfel, tendințele sînt substratul conduitelor. Pentru P. Janet, nou-născutul nu ştie să facă decît mişcări dezordonate şi lipsite de semnificație: unii dintre ei reuşesc din întîmplare şi modifică realitatea (pe care o constituie dintr-o dată ca atare), provocînd rezolvarea unei probleme implicite (alimentația), abreacția şi plăcerea*. Această experiență schițează o stocare de energie care are drept scop repetiția: tendința este această energie stocată; ea creşte în complexitate cînd subiectul integrează ulterior exigențele societății : de unde distincția între tendințe inferioare, medii sau superioare. A. Burloud, dezvăluind dublul caracter formal şi intențional al tendinței, o leagă de inițiativa subiectului fără a se limita totuşi la introspecție* şi afirmă că direcționarea conştiinței spre un scop care nu este încă conştient constituie chiar actul intențional care îl va revela.

C. Prevost

(N. C.)

Tendință de răspuns

Este vorba despre distorsiunile mai mult sau mai puțin deliberate care afectează răspunsurile autoevaluative (chestionare*, în special). Cele mai cunoscute sînt tendința de achiesare*, dezirabilitatea socială*, nesinceritatea. Considerate cînd drept simple erori, cînd adevărate stiluri de răspuns (legate de diferiți factori de rol*, de motivații*, de percepția de sine*, de anxietatea subiecților), aceste tendințe variază în raport cu formularea itemilor, cu transparența lor, cu instrucțiunile şi obiectivul examenului psihologic. Ele pot fi minimalizate (itemi echilibrați sau neutri, subtili, anonimatul subiecților). Pot fi controlate prin scale de corecție (scale de validitate ale MMPI, Minnesota Multiphasic Perso-nality Inventory, d. ex.).

M. Bruchon-Schweitzer (N. C.)

Tensiune (Sentiment de —)

S. Freud considera sentimentul de tensiune drept modul de percepere internă a creşterii nivelului global al excitațiilor în aparatul psihic*. Forma cea mai tipică a acestuia este starea de tensiune sexuală, care corespunde unei creşteri a excitației libidi-nale*, dar care este agreabilă, ceea ce pare să contrazică teoria freudiană conform căreia orice creştere a cantității de excitație produce neplăcere. Reflecția asupra acestei probleme 1-a determinat pe S. Freud să precizeze, în 1924, că principiul plăcerii* are

legătură cu principiul constanţei* mai mult decît cu principiul Nirvana* şi să presupună că plăcerea şi neplăcerea corespund nu unor modificări cantitative (creşterea sau diminuarea tensiunii excitaţiei), ci unor aspecte calitative ale acestor modificări (ca, de exemplu, ritmul creşterilor sau diminuărilor).
J.-M.
777
terapie familială sistemică
(N.
Tentă -» Tonalitate
Teorie a cîmpului -> Cîmp (Teorie a —)
Teorie a detecţiei semnalului ->• Detecţie a semnalului
Teorie a evoluţiei -> Evoluţie Teorie a filtrului -> Filtru Teorie a informaţiei -> Informaţie Teorie a jocurilor -> Jocuri
Teorie bifactorială -> Bifactorială (Teorie —)
Teorie cloacală
Teorie sexuală infantilă* fondată pe ignorarea (după S. Freud) sau pe negarea (după mulţi dintre succesorii săi) a vaginului şi conform căreia anusul îndeplineşte funcţiile sexuale ale vaginului. Conform acestei teorii, coitul este o penetraţie anală şi naşterea este un proces comparabil cu eliminarea fecalelor. Pentru S. Freud, această teorie cuprinde o parte de adevăr: sub aspect biologic (din două puncte de vedere, filogenetic şi ontogenetic) şi psihologic, vaginul este succesorul anusului. Chiar şi autorii care, precum M. Klein, susţin ideea unei cunoaşteri precoce (chiar înnăscute) a vaginului acceptă ideea că diferitele orificii corporale sînt, la început, puse în echivalenţă simbolică* şi mai ales că naşterea copiilor este reprezentată mai întîi
după imaginea defecării. . ,. „
J.-M. Petot
(N. C.)
Teorie duplex -> Localizare perceptivă
Teorie implicită a personalităţii
Presupunerile oamenilor (şi adesea ale psihologilor) cu privire la coocurenţele între comportamente (cineva care face un lucru îl face şi pe celălalt) şi între trăsătu-ri'e de personalitate* (cineva care este •ntr-un fel este şi în celălalt fel). Problema esenţială pe care o pune acest mod de caracterologie naivă este cea a bazelor sale ?'. ofortiori, a validităţii sale descriptive:
datele actuale acreditează ideea că teoriile implicite ale personalităţii îşi au originea mai curînd în semnificaţia cuvintelor, decît în observarea realităţii comportamentale şi că ele sînt mai adaptate la judecata asupra valorii oamenilor decît la descrierea psihologică.
v 6 ERSOC
(N. C.)
Terapie cognitivă
(Terapie —)
Comportamentală
Terapie comportamentală -» Comportamentală (Terapie —)
Terapie familială psihanalitică
Terapie verbală a grupului familial*, bazată pe teoria psihanalitică a grupurilor. Ea îşi propune o autonomizare a psihisme-lor individuale ale fiecăruia dintre membrii familiei, prin intermediul unei restabiliri a circulaţiei fantasmatice intrafamiliale. Se adresează familiilor din care unul sau mai mulţi membri prezintă o simptomatologie psihotică, anorexică, psihosomatică, psihopatică sau uneori nevrotică. Are drept scop tratamentul aparatului psihic familial*, din care emană discursurile individuale; acestea fac obiectul unei ascultări şi al unei interpretări grupale. încă de la prima şedinţă, sînt enunţate trei reguli: regula prezenţei bi- sau multigeneraţio-nale, regula de asociaţie liberă* regula abstinenţei*. Fantasma inconştientă subiacentă discursului familial este percepută prin ascultarea a „ceea ce se gîndeşte" sau a „ceea ce se visează" în familie. Interpretările se referă, în principal, la materialul oniric, caracteristic pentru o fuziune
a psihismelor individuale. v A. Ruffwt
(N. C.)
Terapie familială sistemică
Abordare terapeutică a grupului familial, care se sprijină pe o teorie behavioristă* a comunicării* şi pe o metodă pragmatică*. Această teorie şi această metodă, inspirate din filozofia pragmatistă* a lui W. James, se află la baza lucrărilor Şcolii de la Palo-Alto (G. Bateson, P. Watzla-
terapie imploziva
wick etc.) difuzate începînd cu anii 1960. Contrar metodologiei psihanalitice, această abordare favorizează observarea, în cadrul familiei, a conduitelor interactive şi a schimburilor comportamentale

manifeste, tinzînd să le releve efectele patogene. Comunicarea paradoxală* este, conform acestei concepţii, unul dintre principalii agenţi patogeni în schizofrenie*. Terapia sistemică dispune de tehnici proprii (contraparadox, conotaţie pozitivă*, descalificare*, redefinire*, recadrare, provocare*) pentru a clarifica comunicarea perturbată în sistemul familial. . _ „
A. Ruffwt
(N. C.)
Terapie implozivă -> Imersiune
Teritorialitate
Fenomen foarte răspîndit în lumea animală, de delimitare, apărare şi utilizare a unui teritoriu*. Teritorialitatea este, împreună cu ierarhia*, unul dintre principiile de bază ale structurării societăţilor animale. Ea este atestată la crabi, păianjeni şi libelule, la anumiţi peşti, anure şi şopîrle, la numeroase păsări şi mamifere. Utilizarea exclusivă, pentru hrană sau reproducere, a unui spaţiu din care sînt excluşi congenerii rivali implică delimitarea, supravegherea şi apărarea acestuia de către candidatul proprietar. Avantajul este în general al primului ocupant, care este primul venit sau care înlocuieşte un absent; el cunoaşte într-adevăr mai bine ca oricine posibilităţile domeniului său şi îi domină* acolo pe toţi ceilalţi, cu condiţia de a nu ieşi de acolo, în care caz situaţia se inversează. Pe un teritoriu de reproducere, masculul trebuie să-şi afirme prezenţa deopotrivă pentru a respinge rivalii şi pentru a atrage femelele; comportamentul său este astfel un amestec de tentative de atacuri, de apărări şi de invitaţii sexuale. Peştii şi şopîrlele se afişează etalînd colorаţii strălucitoare; păsările îşi proclamă cîntul* teritorial, de la sol, cocoţate pe o ramură sau din zbor, după mediu; mamiferele depun semnale odorante: secreţii glandulare, urină, excremente. Ani-
test de semnificaţie
malul teritorial este aferat şi exhih' • el se consumă fără reţinere Sr '~'1On'st; acasă, el se bucură de avantajele t"" 'a el litării. Dar practica are inconveni^"3'1 1 1
ţ ptica are inconvenient^
riscurile sale: el este urmărit de st se expune prădătorilor*. între vecin Ş' stalează progresiv o pace a proprieta86]"1" dar apariţia unor intruşi duce la o recruri'cenţă a rivalităţii. în caz de presiune n termcă a populaţiei, mortalitatea poate r ridicată şi rata de înlocuire importantă T ritorialitatea se înscrie în competiţia im specifica; exista şi cazuri în care specii di ferite se exclud din teritoriul lor respectiv
J-C Rlwe:
(N.C..
Teritoriu
Teritoriul este o porţiune a domeniului vital pentru care un individ, un cuplu sau un grup îşi rezervă folosinţa: ei îl delimitează marcîndu-i şi supraveghindu-i frontierele, şi îl apără împotriva indivizilor de aceeaşi specie. întinderea şi utilizările teritoriului, funcţiile sale sînt extrem de variabile după specii; modalităţile acestora sînt atît de variate, încît o definiţie valabilă pentru toate cazurile ar trebui să se limiteze la „un spaţiu apărat". Aceasta îl distinge în mod fundamental de domeniul vital, pasibil a fi parcurs în mod succesiv de congeneri, care sînt de altfel instalaţi şi care exploatează acolo, pe rînd, resurse comune. întinderea teritoriului variază după funcţiile sale. Există unele care sînt stabile în cursul întregului an şi care acoperă toate nevoile proprietarilor, confundin-du-se aproape cu domeniul vital; cele mai multe servesc la reproducere, fie numai • împerechere ca micile teritorii în ciorcr»n<-ale cocoşilor de munte şi ale cailor pi' la care femela face alegerea, fie la creşt ' tineretului; la păsările de mare, care ga> ^ resurse nelimitate în ocean, teriton-^ limitează la spaţiul pe care cloşca n^PV atinge prin extensia maximă a g Păsările colibri şi cele care strîng apără florile; codobaturile îşi ^ezelungul teritoriu de alimentare hibernal de-a taluzurilor. Teritoriile sînt, în S
bile şi animalele le rămîn ataşate, foarte s ^\^ dg [a un an]a altul> 'Ja Q
înaşa ie echilibrată, parcelarea teritorială pop, ' neschimbată. în caz de deces al rănllIieoprietar, un animal neinstalat ocu-" fră întîrziere locurile şi adoptă fron-Pă . dispărutului. Mari perturbări pot fi "fervate în cazurile de mortalitate ridi-si'de reînnoire a structurii de vîrstă Ca nulaţiei- Spaţierea animalelor celor 3 ai aPte de a se mstala ?' apăra asigură ""repartiţie echitabilă a resurselor habitatului* între subiecţii cei mai performanţi. J.-C. Ruwet
(N. C.)
Termoestezimetru -> Estezimetru
Test cognitiv
Probă standardizată folosită pentru a caracteriza indivizii, cel mai frecvent în raport cu media* unui grup, conform cu diferite aspecte ale activităţii lor cognitive, in general cu eficienţa*. Aceste teste sînt de o mare diversitate în prezentarea lor, în modul lor de construcţie şi în criteriile de validare* pe care le selectează (criterii ex-lerne, interne sau teoretice). Multe dintre :le au fost construite pentru a fi aplicate Jnor populaţii particulare (definite prin îrstă, statut profesional, cultură etc.) în ederea unor obiective de asemenea parti-ulare (diagnostic, pronostic de evoluţie, 'ronostic de adaptare). Printre

testele cog-Jltlve se disting în mod obişnuit testele , "'tel'genţă*, testele de aptitudini* şi I, 'e de cunoştinţe*. Distincţia între tes-•e * inteligenţă, destinate să evalueze /ipetenţele* generale (scale* de inteli-
idin' HStedefaCt°r* g)>şi testeledeaPli" u o ' e5mate să evalueze competenţele .laţj^era de aPlicare mai restrînsă, este i(clj a- ,e faP(. cele mai multe teste de VT SaU de aPtitudini Perrnit să se diferite de inteligenţă: teste - inter ame"t*'de creativ'tate*, verbale*, aig D'Senţă Practică, de inteligenţă so-:*. 'TPeercePtive sau spaţiale, de m'emo-nteîseStele de inteligenţă cele mai re- Propun să caracterizeze subiecţii
în ceea ce priveşte eficienţa operaţiilor elementare pe care le aplică şi strategiile* pe care le adoptă de preferinţă. Cele mai multe dintre testele de cunoştinţe (cunoştinţe de fapte şi de metode) se referă la domeniile şcolar şi profesional.

M. Huteau

(N. C.)

Test cu dexametazonă -» Glucocorticoid Test de apercepţie tematică -» TAT

Test de independenţă -> Omogenitate (Test de —)

Test de ipoteză

Numit şi test de semnificaţie. Metodă de inferenţă* statistică ce constă în a verifica, sub un model statistic, o ipoteză* nulă asupra căreia există dubii dacă este compatibilă cu observaţiile. Un test de semnificaţie se efectuează cu ajutorul unei statistici* de test. Un test de ipoteză cu pragul reper a este definit printr-o zonă critică, şi anume că, dacă ipoteza nulă este adevărată, probabilitatea* ca statistica de test să cadă în această zonă este limitată de valoarea a. Dacă valoarea statisticii de test cade în zona critică, se trage concluzia că ipoteza nulă nu este compatibilă cu observaţiile, la pragul a. Printre testele de ipoteză uzuale vom menţiona:

1. testul chi-pătrat*, care serveşte la testarea omogenităţii* frecvenţelor*, în particular independenţa într-un tablou de contingenţă* ;
2. testul T al lui Student*, pentru compararea mediilor.

P. Bonnet şi H. Rouanet

(N. C.)

Test de încheiere -> Lizibilitate

Test de omogenitate -> Omogenitate (Test de—)

Test de semnificaţie -> Test de ipoteză

test nonparametric

780

781

tic

Test nonparametric —> Nonparametric Testosteron -> Androgen Test parametric -» Parametric

Test pe calculator

Toate testele şi chestionarele* pot fi trecute, corectate şi chiar interpretate cu ajutorul unui calculator. Utilizarea resurselor informaticii* permite să se meargă mai departe şi să se construiască teste pe măsură, în care fiecare item nou este ales în funcţie de răspunsurile date anterior de subiect. Această procedură presupune existenţa băncilor de date care comportă liste extensive de itemi, cu informaţii despre dificultatea, fidelitatea şi puterea lor discri-minativă. Fiecare nou item este ales în funcţie de informaţia suplimentară pe care o va aduce şi de gradul de precizie urmărit. C. Levy-Leboyer (N. C.)

Test proiectiv

Test al cărui scop este de a înregistra dinamica psihică a unei persoane* considerate ca o totalitate în evoluţie şi ale cărei elemente constitutive se află în interacţiune. Metoda constă în a cere subiectului să structureze un material vag, ambiguu, incomplet, verbal sau nu: subiectul poate „proiecta" astfel în exterior anumite structuri interne ale personalităţii* sale. Testele proiective nu diferă de testele de aptitudine* şi de chestionarele* de personalitate numai prin materialul lor. O mare libertate de percepţie şi de imaginaţie este lăsată subiectului (nu există răspuns bun prestabilit): o anchetă este condusă în jurul subiectului pentru a afla ce i-a determinat răspunsurile; testatorul procedează la o dublă analiză calitativă şi cantitativă a formei şi a conţinutului; în sfîrşit, interpretările pe care el le dă protocolului se bazează pe o teorie, dacă nu psihanalitică, cel puţin psihodinamică. Aceste teste diferă, de asemenea, prin mai redusa lor rigoare psihometrică* în standardizare* şi în etalonare* şi prin dificultatea de a le
estima sensibilitatea*, fidelitatea*, validitatea*. Iată de ce autorii preferă să le denumească metode sau tehnici proiective decît teste în sensul strict al termenului' Termenul de metodă proiectivă a fost folosit pentru prima dată de psihologul american L. Frank (1939) pentru a explica înrudirea existentă între diferite probe psihologice precum testul asociaţiei de cuvinte* al lui C. Jung, psihodiagnosticul* lui H. Rorschach şi Testul de Apercepţie Tematică* al lui H. Murray. L. Frank a propus următoarea

clasificare: a. în tehnicile constitutive, subiectul structurează un material nestructurat (ex.: testul petelor de cerneală al lui Rorschach); b. în tehnicile constructive, el pleacă de la un material definit şi construieşte structuri mai largi (ex.: testul mozaicului de forme şi de culori, testul satului, MAPS); c. în tehnicile interpretative, el interpretează un material care are o semnificaţie afectivă (ex.: TAT); d. în tehnicile catartice, subiectul exteriorizează o reacţie emoţională sub efectul stimulului (ex.: desen liber, pictură cu degetul, marionete, joc dramatic improvizat); e. în tehnicile re-fractive, el supune la distorsiuni o activitate de comunicare curentă (ex.: grafologie, testul miokinetic creat de Mira y Lopez). în practică, psihologii clinicieni utilizează următoarea distincţie: testele proiective tematice (improvizare de jocuri, de povestiri, de desene pe baza unor elemente slab structurate) informează mai curînd asupra naturii conflictelor psihice şi asupra calităţii interacţiunilor cu anturajul; testele proiective structurale (pentru care prototipul este testul Rorschach) provoacă în general o regresie mai intensă şi pun în evidenţă mai curînd imaginile primitive ale corpului şi faliile narcisice în construirea eu/ego-ului*. De asemenea, este de dorit ca examenul psihologic al unei persoane să nu cuprindă un singur test proiectiv, ci cel puţin unul tematic şi unul structural.

D. Anzieu

(N. C.)

Testul lui Turing -> Turing

Tetracoric -> Corelaţie/Corelare

Text

Ca şi discursul*, textul nu este decît obiectul empiric sub forma căruia se manifestă limba (enunţ). Oral sau scris, textul poate fi redus la un singur cuvînt sau poate forma o lucrare de mai multe volume. Monologal şi/sau dialogal, el comportă în scris un paratext mai mult sau mai puţin important (titlu, subtitlu, intertitluri, numele unui autor, al unui editor, al unei colecţii, dedicaţie, prefaţă etc). O serie de cuvinte nu formează un text decît dacă ea realizează un echilibru între o redundanţă* necesară (anafore*, coreferinţă* şi reluări lexicale, elipsă, izotopie* etc.) şi un aport progresiv de informaţie* (reme* succesive, reformu-lări etc). Nerespectarea acestei condiţii de progresie duce la o vorbărie tot atît de insuportabilă ca absenţa unui minimum de continuitate-repetiţie (nerespectarea condiţiei de coeziune*) care dizolvă textuali-tatea într-o bîiguială fără şir. Printre mecanismele constitutive ale textului se disting, în general, conexitatea (înlănţuiri locale ale unităţilor lingvistice), coeziunea-progresie (semantică) şi coe-renţa*-pertinenţă (enunţiativă şi pragmatică*). Aceasta înseamnă a spune că un text nu este o simplă serie liniară de unităţi lingvistice* (semne*, fraze*, propoziţii*, acte de limbaj*, secvenţe*), ci un tot unitar din punct de vedere semantic şi pragmatic. A înţelege un text nu înseamnă deci a însuma sensul* unităţilor care îl compun, ci a trece de la o succesiune la un sens global (orientare argumentativă*). Operaţia sintactică de descompunere frastică este, în aceste condiţii, la fel de puţin operatorie ca şi analiza valorii locale de adevăr a propoziţiilor izolate. Luarea în considerare a diversităţii modurilor de realizare textuală îi face pe anumiţi lingvişti să dezvolte o tipologie a bazelor elementare ale textelor (E. Werlich, 1975) sau a formelor de secvenţializare (J.-M. Adam, 1987), distingînd ansam-

bluri narative, descriptive, argumentative, explicative, conversaţionale etc.

J.-M. Adam

(N. C.)

« Adam J.-M. (1987), „Textualite et sequen-tialite: l'exemple de la description", în Langue Francaise, 74, Larousse, Paris. — Werlich E. (1975), Typologie der Texte, Quelle şi Meyer, Heidelberg.

Textuală (Funcţie —) -» Funcţie a limbajului

T. Group -» Grup T.

Thanatos

Acest termen, care înseamnă moarte în greaca veche, n-a fost utilizat de S. Freud şi pare să fi fost introdus de P. Federn. Este totuşi frecvent utilizat în psihanaliză pentru a desemna pulsiunea de moarte*, tot aşa cum Eros* desemnează în scrierile lui S. Freud ansamblul pulsiunilor de viaţă*. Scopul Erosului este de a stabili unităţi tot mai mari, deci de a conserva: este legătura*. Pulsiunea de moarte are drept scop, dimpotrivă, să distrugă toate raporturile, deci să distrugă lucrurile; scopul ei final este să aducă ceea ce trăieşte în stare anorganică.

5 J.-M. Petot

(N. C.)

Tic

Mişcări involuntare bruşte, rapide şi repetate care implică un ansamblu de muşchi în legătură funcţională. Este o anomalie a comenzii motorii care trebuie deosebită radical de alte forme de mişcare anormală de natură neurologică (mioclonie, tremurat, coree). O anumită constrîngere voluntară poate întîrzia, într-adevăr, apariţia ticului, în schimb, se va evita să se numească tic unele obişnuinţe comportamentale cu caracter compulsiv. Ticurile pot fi tranzitorii sau permanente. în forma lor cronică

şi difuză, ele realizează maladia lui Gilles de la Tourette, în care sînt asociate cu alte tulburări compulsive (coprolalie sau corn-
timbru
782
783
timp gramatical
pulsia de a pronunţa injurii obscene, eco-
mimie*, ecolalie*). _, „„.„.. ,
D. Widlocher
(N. C.)
Timbru
Senzaţie* dată de calitatea sunetului. Această definiţie, acceptată de acustica clasică şi de simţul comun, răspunde capacităţii de a distinge sonorităţile instrumentelor şi ale vocilor. încă de la H. von Helmholz, din 1863, ştim că timbrul este legat de prezenţa parţialelor care însoţesc un sunet fundamental şi de forma undei. Rezistenţa care avea să fie întîlnită mai tîrziu în practica sunetului de sinteză şi percepţia vizuală a spectrului sonor au făcut să se înţeleagă că era necesar să se ia în considerare mulţi alţi factori, unii temporali (tranziţiile şi relaţiile dintre faze) şi alţii spaţiali (parţiale armonice şi nearmonice). Timbrul încă nu este cuantificabil astăzi, dar se fac progrese în direcţia măsurării sale precise. , „ ...
/. Dehege
(N. C.)
Timic
Timia descrie situaţia globală a stării de spirit*, care corespunde unor combinaţii între mai multe dimensiuni emoţionale. Psihopatologia îi oferă configuraţii particulare, ca hipertimia dureroasă a melancolicului. Este timic ceea ce descrie un nivel global al stării de spirit („ameliorare timi-că")- Acest gradient timic este evaluat după un dublu pol care merge de la timia depresivă la exaltarea maniacală, fiind centrat de o axă normotimică. Adjectivul „timic" este utilizat şi într-un sens mai general, pentru a desemna ceea ce ţine de dezordinile afective: stări disti-mice*, timoreglator*.
R. Jouvent (N. C.)
Timiditate
Termen banal care trimite, la acest nivel, la o trăsătură de caracter*: incapacitatea de a trece la act în conduitele verbale, profesionale sau sexuale de o oarecare importanţă. Timiditatea a fost explicată luîn-du-se în considerare anturajul persoanelor sau inferioritatea lor. în primul caz, P, ja_ net vede o maladie a conduitelor* sociale legată de ierarhia* proprie grupării. H. Wal-lon distinge timiditatea-inhibiţie şi timi-ditatea-mînie: este întotdeauna vorba despre o sensibilitate excesivă la prezenţa celuilalt; în opinia lui nu există persoană căreia contactul cu altul să nu-i dea sentimentul propriei sale prestanţe. în al doilea caz, psihanaliştii cred că angoasa copiilor faţă de anumite persoane se generalizează adesea în timiditate: „cuminţenia" lor este însoţită de o inhibiţie a pulsiunilor care trebuie cunoscute. La adultul nevrozat, timiditatea poate rezulta dintr-o dificultate de a concilia valorile şi contravalorile, adică, după D. Lagache, de a rezolva conflictul intrasistemic al idealului eului şi al eului ideal. în general, timiditatea este deci o dimensiune polemică a imaginii de sine şi a narcisismului.
C. Prevost (N. C.)
Timoanaleptic -> Antidepresor
Timoreglator
Eficacitatea foarte semnificativă a litiului în prevenirea recăderilor în psihoza ma-niaco-depresivă* bipolară a determinat introducerea unui nou concept în cadrul clasificărilor psihotropelor*. într-adevăr, timoreglatorii se definesc prin acţiunea lor diacronică, stabilizatoare asupra variaţiilor timice* fără ca ei să aibă în mod necesar o eficacitate terapeutică în cazul acceselor depresive deja instalate. Noţiunea de timoreglare introduce ideea unei mai bune gestionări a evenimentelor interne şi externe, adică a unei reduceri de amplitudine a oscilatorilor interni şi, în acelaşi timp, o mai redusă sensibilitate faţă de me-diul înconjurător.
Litiul a fost şi rămîne încă principalul timoreglator. El este administrat permanent în cursul anului, cu condiţia unei supravegheri regulate a ratei sale sanguine pentru evitarea complicaţiilor de supradozaj (cardiovasculare, neurologice, renale). AH1
timoreglatori au fost propuşi, în particular carbamazepinul (Tegretol). Acesta din urmă prezintă un dublu interes, teoretic şi practic. Proprietăţile sale anticomiţiale se află la originea modelului animal de kind-ling care pune în relaţie patologia tulburărilor afective cu cea a epilepsiei. Pe plan terapeutic, ar avea o eficacitate deosebită la pacienţii bipolari cu cicluri rapide sau rapid mood cyders, la care litiul este puţin eficace.
Valproatul (Depamid), provenit dintr-o altă familie de anticomiţiale, a fost de asemenea propus.

R. Jouvent
(N. C.)
Timp
Timpul, care marchează ineluctabil toate fenomenele vieţii, este omniprezent în psihologie. Este totuşi comod să se distingă timpul psihologic, de care se ocupă psihologia timpului, de utilizarea timpului (unui răspuns, unui proces etc.) ca procedeu metodologic în studiul unui fenomen sau mecanism psihologic oarecare. 1. Studiul timpului psihologic acoperă un domeniu foarte vast, care merge de la aspectele comportamentale ale ritmurilor biologice* (ritmuri de activitate locomo-torie), în cadrul cronobiologiei*, pînă la reprezentările anticipate ale viitorului care constituie la om orizontul temporal*, trecînd prin condiţionările* la durată* şi reglările temporale* dobîndite, imitarea şi producerea ritmurilor (acte repetitive stereotipate ale arieratului sau construcţii estetice rafinate ale muzicianului sau dansatorului), estimările* timpului studiate de psihofizică*, formarea conceptului* de timp în cursul dezvoltării* cognitive*, stă-pînirea relaţiilor temporale în limbaj*, organizarea temporală a amintirilor în memorie*, fără a uita analiza declinului temporal al activităţilor* motorii sau mentale*. Legătura între aceste aspecte foarte diferite ale timpului psihologic rămîne subiect de speculaţie.
Nu pare totuşi îndoielnic faptul că la baza adaptărilor comportamentale şi a estimărilor timpului se află un mecanism sau
mecanisme care, după modelul orologiului* biologic postulat de cronobiologie, procură baza timpului de referinţă. Acesteia i s-ar datora experienţa imediată a duratei, căreia i s-ar suprapune elaborările mai complexe, cum sînt conceptele de timp la nivel cognitiv, stabilind relaţii între distanţă, viteză* şi durată sau între estimarea duratei şi natura conţinuturilor sale (multitudine de schimbări, activitate mai mult sau mai puţin motivantă etc). Timpul psihologic a devenit un centru de interes în psihologia aplicată, mai ales în contextul situaţiilor care implică perturbări ale ritmurilor prin modificarea sau suprimarea sincronizatorilor* (orare de lucru decalate, depăşirea fuselor orare, sejururi prelungite în spaţii sau cabine izolate etc), perturbări care se repercutează asupra performanţelor şi stărilor de spirit sau în perspectiva gestiunii timpului, ca ecou al cercetărilor asupra alocării* temporale a activităţilor la animale. 2. Parametrul timp este unul dintre cele la care psihologul recurge des pentru a formula ipoteze asupra caracteristicilor fenomenelor măsurate sau ale mecanismelor care le comandă sau, mai simplu, pentru a evalua şi compara performanţele individuale. Astfel, trecerea într-un timp limitat a unui test* mental va oferi rezultate mai discriminative* sau va rămîne totuşi de interpretat ponderea dată astfel rapidităţii de execuţie. Timpul necesar înregistrării şi tratării informaţiei* serveşte drept bază pentru multe inferenţe asupra complexităţii şi naturii proceselor care au loc în psihologia cognitivă* şi nu numai în cadrul cronometriei* mentale, în sens strict (v. Timp de reacţie).
M. Richelle (N. C.)
Timp de latenţă -> Latenţă Timp de reacţie —> Reacţie
Timp gramatical
Acest termen foarte general are legătură cu modalităţile de exprimare a relaţiilor
tip II
toleranţă
temporale într-o limbă naturală*; el priveşte deopotrivă unităţile lingvistice* care contribuie la această exprimare (sistem) şi natura relaţiilor (sau funcţiilor) exprimate. Contrar unei idei răspîndite, timpul gramatical nu este o categorie* universală; anumite limbi nu exprimă relaţia temporală şi limbile care o exprimă diferă între ele în organizarea sistemului de exprimare, ca şi în aceea a funcţiilor temporale. Sistemul de exprimare al limbii franceze comportă desinenţele verbale („chant-era"), auxiliarele, cît şi anumite adverbe („hier"), anumite grupuri prepoziţionale („apres une semaine") şi anumite conjuncţii („avânt que").
în abordările din Antichitate, funcţiile temporale sînt definite prin două tipuri de relaţii. Relaţiile „primare", stabilite între momentul vorbirii (sau al enunţării*) şi momentul evenimentului exprimat în frază*; acesta din urmă sau precedă momentul enunţării (relaţie de anterioritate sau trecut), sau îl urmează (posterioritate sau viitor), sau coincide cu el (simultaneitate sau prezent). Relaţiile „secundare", care se stabilesc între momentele a două evenimente (anterioritate sau posterioritate în raport cu un eveniment trecut sau în raport cu un eveniment viitor). Acest model interpretativ, limitat la şapte relaţii temporale, este insuficient pentru a explica multitudinea unităţilor de expresie într-o limbă (d. ex., existenţa a şaisprezece desinenţe verbale în franceză); el a fost, prin urmare, amendat în două direcţii. In cadrul analizei frazelor mai întîi, identificîndu-se alte funcţii asumate de unităţile sistemului (aspect şi modalizare*) şi demonstrîndu-se, pe baza lucrărilor lui H. Reichenbach, că timpul lingvistic este produsul relaţiilor complexe stabilite între trei termeni, momentelor enunţării şi evenimentului adău-gîndu-li-se un „moment de referinţă" (în: „anul acesta, ţin un curs de psihanaliză la-caniană", „anul acesta" exprimă momentul de referinţă). Apoi, în cadrul analizei discursurilor*, evidenţiindu-se

determinările complexe (legate de tipul de text*, de planificarea* lui, de distincția figură-fond etc.) care modulează relațiile temporale primare sau secundare.
J.-P. Bronckart
(N. C.)
Tip II (Condiționare de —) ->• Condiționare
Tipică (Valoare —)
Modalitate a variabilei* susceptibilă să reprezinte cel mai bine o distribuție* întreagă Un individ sau o observație care corespunde unei valori tipice este de asemenea calificară) drept tipic(ă). Pentru o distribuție ordinală, valoarea tipică poate fi sau o valoare centrală, sau o valoare modală, deoarece acestea două nu coincid întotdeauna.
P. Bonnet şi H. Rouanet
(N. C.)
Tipicitate
Termen introdus de E. Rosch în 1973 cu semnificația că diferiții membri ai unei categorii* naturale o reprezintă în mod subiectiv mai mult sau mai puțin bine. De exemplu, vrabia va fi considerată mai tipică decît curcanul pentru categoria „pasăre". Tipicitatea constituie o variabilă* care exercită o influență asupra cvasitotalității variabilelor dependente referitoare la limbaj* şi la procesele simbolice* (facilitatea de achiziție a conceptelor*, timpul de reacție*, transferul de învățare* etc). Cînd un membru al unei categorii este în mod clar cel mai bun exemplar al unei categorii este numit prototip*. Se admite în general că tipicitatea unui concept este corelată pozitiv cu numărul de atribute pe care acest concept le posedă în comun cu ceilalți membri ai categoriei sale. „ .^
(N. C.)
Tipologie
Clasificare a conduitelor* umane după tipuri, în general pe baza caracteristicilor biologice sau de personalitate*. Cea mai veche este cea a lui Hipocrate, care descria patru tipuri sau temperamente: sanguin, coleric, melancolic şi flegmatic. Aceasta tipologie a fost reluată de diferiți autori. Galien a asociat într-o manieră cauzala
fiecare tip unei umori interne: astfel, melancolicul îşi datorează tristeţea bilei negre colericul iritabilitatea bilei galbene, i Kant considera aceste entități tipologice ca independente şi înnăscute. W. Wundt se va opune acestei clasificări categoriale în clase independente, în favoarea dimensiunilor* funcționale, cum sînt forța reactivității afective şi viteza schimbării sentimentelor, care permit combinații multiple avînd drept punct de plecare cele patru temperamente. Aceste tipologii rămîn esențial-mente descriptive.
în secolul al XX-lea, au fost propuse noi tipologii, care încearcă să stabilească legături de cauzalitate* între tipuri şi unele funcții ale organismului. Cele mai cunoscute sînt: cea a lui F. Gross, care leagă tipurile pe care le descrie după un model dimensional de funcții neurofiziologice ipotetice; a lui I. Pavlov, care a construit o tipologie pornind de la cercetările sale asupra reflexelor condiționate* (tip puternic, tip slab, mobilitate) oferind o explicație pe baza proceselor de excitație* şi de inhibiție* a sistemului nervos central; a lui C. Jung, care a fondat diferențele tipologice pe unele tendințe ale energiei* libidi-nale* de a se exprima spre exterior (extra-versiune*) sau spre interior (introversiune*); a lui Kretschmer, pentru care toate conduitele umane normale şi patologice se repartizează între cele două extreme care sînt schizofrenia* şi psihoza maniaco-depre-sivă*, după două dimensiuni: schizotimia* Şi ciclotimia*; a lui W. R. Sheldon, care insistă asupra relației morfologiei individului cu caracterul său (mezomorf-dominant, en-domorf-timid, ectomorf-sociabil). Toate aceste tipologii n-au contribuit deloc la progresul analizei ştiințifice a personalității şi sînt bazate mai mult pe intuiția clinică decît pe experimentare. Cele cîteva cercetări experimentale consacrate acestui subiect n-au fost concludente pînă în prezent.
Introducerea analizei factoriale* în psiho-!ogie de către C. Spearman a orientat cercetările, mai ales după al doilea război mondial, spre analiza factorilor* sau a trăsăturilor* de personalitate, cu lucrările lui J. P. Guilford, G. W. Allport, R. B. Cattell
şi H. J. Eysenck, în special. _, _
O. Fontaine
(N. C.)
Tiroidian -> Hormon Toaletaj -» Grooming Toaletă —> Grooming
Toleranță
într-o perspectivă educativă, toleranța denotă acceptarea de către o autoritate a unei derogări* de la un regulament sau de la o lege care în mod normal ar trebui reprimată. Această acceptare poate fi pasivă sau demisivă şi să aibă ca rezultat îngăduința, sau comprehensivă şi pozitivă şi să exprime o preocupare pentru justiție*, din cauza caracterului particular al circumstanțelor sau a personalității* autorului derogării. Pe plan personal, toleranța califică, de asemenea, atitudinea* care constă în a recunoaşte altuia

dreptul de a se comporta şi de a gîndi în mod diferit de tine; aceasta depinde de existenţa afinităţilor care ridică nivelul de acceptare a limitei, a originalităţii, a derogării, chiar a transgresiunii*. In psihologia socială*, marja de toleranţă se situează între limitele variantei sociale cuprinse între acceptarea pasivă a unei situaţii sau a unei conduite* anormale sau necorespunzătoare şi apariţia reacţiilor reprobatoare, defensive şi normative, în psihologia clinică*, toleranţa este proprietatea, variabilă în funcţie de indivizi, de a suporta un anumit grad de expunere la excitaţii sau la stimulări fără să apară reacţii inadecvate sau simptome
patologice.
J. Selosse
(N. C.)
Prag de toleranţă: durata toleranţei variază în funcţie de constituţia, situaţia, psihismul, cultura* indivizilor şi în funcţie de natura şi intensitatea stimulărilor. Noţiunea de prag de toleranţă este utilizată adesea pentru a evoca o limită critică por-
nind de la care, într-o comunitate, echilibrul, securitatea şi privilegiile ar fi ameninţate. Parametrii de apreciere a acestui prag sînt variabili în funcţie de grupurile*, mediul şi statutul* indivizilor şi depind de reprezentările intersubiective alimentate mai mult de zvonuri şi de stereotipuri decît de criterii obiective. într-un grup, pragul critic este atins cînd o majoritate nu mai acceptă diferenţa sau devianţa unuia din membrii săi sau a unei minorităţi şi o respinge. Această reacţie este precedată de schimbări în frecvenţa şi natura comunicărilor*, în frecventarea şi reprezentările subiecţilor nesupuşi. Ele survin cu atît mai repede cu cît grupul îşi estimează coeziunea ca fiind ameninţată.
C. Prevost şi /. Selosse
(N. C.)
Pe de altă parte, termenul toleranţă desemnează acutumanţa* organismului la efectele consumului cronic al unui drog*, ceea ce implică faptul că trebuie consumate doze din ce în ce mai mari de produs toxic. Toleranţa poate fi totală (mitridatizare); ea are tendinţa să se estompeze cînd creşte intervalul între două prize; ea poate privi în mod inegal unul sau altul dintre numeroasele efecte ale drogului. Acest proces de o complexitate extremă depinde de factori psihologici, comportamentali, farmacologici, fiziologici, genetici. Se ştie cît de variabilă este toleranţa observată la om (în general pentru cafeina sau alcool). Tahifilaxia sau toleranţa acută este un caz particular care survine cînd două prize succesive sînt separate de un interval relativ scurt (1 sau 2 ore), atunci cînd acumularea de substanţă toxică în creier survine într-o perioadă cînd organul abia a eliminat-o. Toleranţa observată pentru un drog poate produce un efect redus pentru alt drog cu efecte comportamentale similare: se vorbeşte în acest caz de toleranţă încrucişată. Toleranţa nu este singurul fenomen observat: în anumite condiţii, efectul comportamental obţinut după a doua priză este mai mare decît în

timpul primei. Acest fenomen este numit sensibilizare sau toleranţă inversă. Toleranţa depinde de numeroşi factori •
a. toleranţă metabolică: intensificare a me tabolismului substanţei toxice în organism prin creşterea sintezei enzimelor de degradare;
b. toleranţă fiziologică sau farmacodinami-că: rezultă din adaptările homeostatice la nivelul sistemelor fiziologice şi al sinapselor, de exemplu, sau prin creşterea compensatorie a numărului receptorilor mem-branari, sau prin intensificarea eliberării neuromediatorului;
c. toleranţă comportamentală: care se dezvoltă prin asocierea ei cu stimuli din mediul înconjurător şi prin intervenţia condiţionărilor* de tip operant sau pavlovian. în primul caz, organismul învaţă să schimbe comportamentul pentru a compensa efectele substanţei toxice. în al doilea caz, mediul înconjurător (situaţie sau stimul), asociat cu consumul produsului toxic, tinde să declanşeze răspunsuri fiziologice opuse efectelor drogului (răspunsuri numite uneori compensatorii); aceste schimbări pregătesc subiectul pentru priza de drog, îi diminuează efectele şi creează deci o toleranţă. Toleranţa la un drog se poate dezvolta fără să apară o stare de dependenţă, dar simptomele de abstinenţă* nu sînt niciodată observate în absenţa unei toleranţe.
M. Le Moal
(N. C.)
Ton
Calitate a unei emisii sonore — accentuarea sa, înălţimea sa (ascuţit/grav, limbă tonala), justeţea sa, stilul său etc. — sau a unei tente pentru a desemna amestecul culorilor primare. In muzică, se întrebuinţează pentru evaluarea intervalelor* (număr de tonuri şi de fracţiuni de tonuri). Termenul englez tone desemnează, fără distincţie, noţiunile de sunet şi ton, de unde anumite confuzii în textele traduse.
/. Deliege

(N. C.)
Tonalitate
Sistem gramatical care s-a constituit în muzică începînd din secolul al XVII-lea
sj fixat în secolul al XVIII-lea. Este bazat pe o ierarhie de grade interne la scara dia-tonică (gama de 7 sunete) şi pe echivalenţa între aceste scări în interiorul divizării în douăsprezece părţi egale a octavei considerate ca modulo (temperament egal), deci al unei scări cromatice subiacente. Această teorie a fost explicată de J.-P. Rameau, în 1722, în al său Trăite de l'harmonie şi, mai tîrziu, în principal de Riemann şi H. Schenker. De treizeci de ani ea se află în centrul unui ansamblu de cercetări în materie de psihologie a muzicii*. începînd cu 1958, R. Frances a situat-o în centrul perspectivelor sale. Mai recent, în 1983, F. Ler-dahl şi R. Jackendoff au încercat o gramatică generativă* care apare ca o veritabilă teorie a percepţiei muzicale. Pe de altă parte, se vorbeşte despre tonalitate cromatică, sau de tentă, pentru a desemna calitatea de culoare a senzaţiei* vizuale, care se manifestă prin discriminarea* radiaţiilor spectrului ce provoacă senzaţii de aceeaşi intensitate (în fanie sau leucie). Tonalitatea şi saturaţia* constituie criomia.
/. Deliege
(N. C.)
Tonem
Termen construit după modelul fonemului, întrebuinţat uneori pentru a desemna, la mamiferele marine, emisiile sonore avînd valoare de elemente ale unui adevărat cod* de comunicare, şi a căror înălţime* tonală ar fi principalul criteriu determinant al semnificaţiei*.
M. Richelle (N. C.)
Tonic —> Activare
Tonie
Termen utilizat în psihoacustică* şi în psi-hofiziologia* audiţiei* pentru a desemna înălţimea sunetului ca dimensiune senzorială. Este vorba deci despre o senzaţie* subiectivă a înălţimii, care poate fi influenţată de alte date acustice. Astfel, frecvenţele* înalte pot da o impresie şi mai intensă
şi, la fel, sunetele grave par mai grave în condiţii de intensitate mare.
/. Deliege
(N. C.)
Tonus -> Motricitate
Top/down -* Ascendent/descendent
Topic -> Temă
Topică
Desemnînd teoria clasică a locurilor, cu-vîntul topică este legat, în psihanaliză, de teoria aparatului psihic*. Acesta cuprinde mai multe locuri psihice cu funcţii diferite, ordonate unele în raport cu altele, im-plicînd prin urmare modele spaţiale, în opera lui S. Freud, prima topică distinge inconştientul, preconştientul şi conştientul, şi a doua topică distinge şinele, eul şi supraeul. Fiecare dintre locurile psi-hice separate ale primei topici este specificat de grupuri de reprezentări ale căror energie de investire, procese şi funcţie sînt diferite. Cenzurile* inhibă şi controlează trecerea de la unul la altul. Teoria localizărilor cerebrale, datele psihopatologiei, în special fenomenele hipnotice şi de dublă personalitate, precum şi visul au fost la originea teoriei freudiene şi rămîn o excelentă ilustrare a acesteia. Luarea în considerare a naturii inconştiente a apărărilor 1-a condus pe Freud la descrierea eului pe care 1-a diferenţiat de sistemul conştient-preconştient, dar a doua topică a introdus de asemenea o remaniere de ansamblu prin descrierea relaţiilor intra-psihice după modelul relaţiilor intersubiective, acordînd astfel un loc central identificărilor*. Acestea constituie formaţiuni permanente în cadrul personalităţii*, care pot fi ele însele diferenţiate în formaţiuni mai specifice: supraeu, eu ideal, ideal al eului, d. ex. Se vorbeşte de diferenţieri intrasistemice prin comparaţie cu diferenţierile intersistemice. A doua topică cuprinde şi o redefinire a inconştientului cu referire la un model biologic reluat de G. Groddeck, şinele. Acest

pol pulsional al personalităţii este considerat primar, de unde perspectiva genetică* a diferenţierilor succesive care-1 au ca punct de plecare.
De cîteva decenii, mai multe curente ale psihanalizei din Statele Unite au recen-trat teoria pe interrelaţiile .ve//*-ului şi ale obiectului*, în ceea ce s-a putut numi a
treia topică.
F B. Brusset
(N. C.)
Topocineză -» Abilitate motorie Topotaxie —> Taxie
TOTE Unit

Expresie exglezească propusă în 1960 de G. A. Miller, E. Galanter şi K. Pribram, a cărei primă parte este abrevierea cuvintelor Test-Operate-Test-Exit. în gîndirea acestor autori (care reprezintă un reper în originile psihologiei cognitive* moderne) cu privire la conceptul de plan* în structurarea comportamentului, unitatea TOTE constituie o buclă înfeed-back*, care implică o funcţie de evaluare*, rezultatul operaţiei în curs fiind confruntat, prin intermediul unui comparator*, cu o valoare de referinţă (scop* de atins, stare de echilibru de stabilit). Schema TOTE se aplică şi nivelurilor de activitate celor mai elementare, ca reflexul*, cît şi acţiunilor* motorii finalizate, conduitelor care asigură întoarcerea la echilibrul homeostatic sau la planurile de acţiune sub control verbal. Ea reprezintă sub două aspecte o depăşire a schemei S-R, derivată din arcul reflex*: pe de o parte, introduce noţiunea unificatoare de retroacţiune* şi de evaluare a rezultatului, de la nivelul cel mai elementar şi pînă la nivelurile cele mai complexe; pe de altă parte, se pretează la o analiză în termenii transferului de informaţie* şi ai funcţiei de control, cît şi în termenii transportului de energie*.

M. Richelle (N. C.)

Toxicomanie

Tulburare de comportament caracterizată prin dorinţa sau trebuinţa* compulsivă de a procura o substanţă toxică, în parte pen. tru efectele ei benefice, în parte din necesitatea de a suprima efectele fizice dezagreabile ale sevrajului. Durata de acţiune a unui drog* ritmează căutarea toxicului şi absorbţia sa; din necesitatea de a procura produsul toxic rezultă conduitele sociale perturbate. Trebuie diferenţiaţi factorii care îl determină pe subiect, la sfîrşitul primei sale întîlniri cu o substanţă potenţial toxicomanogenă, să dorească să consume din nou substanţa (achiziţie) şi consecinţele utilizării cronice de droguri care generează stări de dependenţă* şi mai frecvent de toleranţă*. Orice substanţă care generează o toxicomanie acţionează datorită impactului său asupra neurotrans-misiilor* şi/sau asupra receptorilor* identificaţi în creier.

Drogurile sînt substanţe toxice datorită efectelor lor vătămătoare asupra organismului şi tulburărilor psihologice secundare pe care le provoacă, acestea din urmă rezultînd din impactul lor neurobiologic. Nu orice produs toxic dă naştere la toxicomanii.

Dezvoltarea unei toxicomanii (atît în ceea ce priveşte dobîndirea ei, cît şi efectele cronicităţii ei) este supusă unor mari diferenţe individuale, încă insuficient cunoscute, în care sînt implicaţi probabil factori genetici şi epigenetici sau un dezechilibru homeostatic, uneori pasager, pe care drogul îl restabileşte la un nivel mai tolerabil pentru subiect.

Cercetările asupra toxicomaniilor se încadrează în două mari domenii: sociologice şi psihopatologice pe de o parte, neu-robiologice pe de alta. Prima direcţie este cea mai reprezentată în Franţa, în timp ce în ţările anglo-saxone au fost realizate progrese considerabile în ceea ce priveşte înţelegerea mecanismului de acţiune a drogurilor şi a proceselor psihobiologice aflate la baza toleranţei şi a dependenţei. Conform cercetărilor, tratamentele medicale sînt cele mai eficace. Crearea de organisme care să faciliteze integrarea într-o manieră pluridisciplinară a ansamblului cercetărilor, precum NIDA (National Institute of Drug Abuse, Statele Unite), este singura atitudine care permite să se facă faţă problemelor complexe pe care le ridică toxicomaniile. M.LeMoal

(N. C.)

Traductibilitate

Caracteristică a unei limbi naturale* care, în opinia lingvistului L. Hjelmslev, permite ca ea să fie diferenţiată de orice alt tip de sistem semiotic*. O limbă este un sistem în care toate celelalte coduri* pot fi traduse; într-adevăr, putem interpreta verbal nu numai celelalte limbi naturale, ci şi codul rutier, sistemele de comunicare animală, limbajele formalizate etc. Această caracteristică rezultă din faptul că limbile naturale şi numai ele sînt apte să exprime orice semnificaţie*; ele pot „să se ocupe de inex-primabil pînă ce va fi exprimat".

J.-P. Bronckart

(N. C.)

Training autogen —» Relaxare

Trambulina lui Lashley

Dispozitiv — pus la punct şi mult folosit de psihofiziologul american K. Lashley — destinat studiului învăţărilor* discrimina-tive la şobolan. Animalul este plasat pe o platformă în faţa a două panouri verticale pe care figurează stimulii vizuali de discriminat (o formă rotundă şi o formă pătrată, d. ex.). Un vid separă platforma de panouri. Dacă animalul se repede spre panoul cu stimulul pozitiv*, panoul se deschide şi permite accesul la o recompensă alimentară. Dacă el sare spre panoul cu stimulul negativ, se loveşte de el şi cade în vid (unde este prins de o plasă). Poziţia sti-niulilor pozitiv şi negativ este modificată la întîmplare. Lashley s-a servit de acest dispozitiv pentru a studia, prin metoda lezio-nală, substraturile neurofiziologice ale învăţărilor, pentru a conchide asupra noţiunii de acţiune de masă*. ,. „. , ,.

M. Richelle
(N. C.)
Tranchilizant
In terminologia franceză, termenul tranchilizante reprezintă una din principalele
clase de psihotrope*. Acesta este treptat înlocuit de sinonimul său anxiolitice*. O altă accepție se referă la lucrările americane care au încercat să înlocuiască termenul francez de neuroleptic* prin cel de major tranquillizers.
R. Jouvent
(N. C.)
Transculturație -> Aculturație
Transducție
Termen de origine anglo-saxonă din ce în ce mai frecvent utilizat pentru a desemna mecanismele care permit unei celule să exploateze un mesaj provenit din mediul său înconjurător. Distingem de obicei, în funcție de finalitatea acestor mecanisme, pe de o parte transducțiile excitație-secre-ție sau excitație-contracție: mesaj de natură chimică (hormon-mediator) provenind de la o altă celulă, şi transducția senzorială: mesaj de natură fizicochimică variabilă (lumină, energie mecanică vibratorie, molecule ordonate) provenind din mediul exterior. Pentru anumite tipuri de mesageri*, precum hormonii* steroizi, transducția necesită internalizarea semnalului care nu trebuie să depăşească membrana celulară, în alte cazuri, mesagerul acționează din exterior asupra receptorilor* membranari de suprafață. în funcție de legăturile care există între activarea receptorilor de către semnal şi exploatarea finală a acestuia din urmă, putem distinge:
a. o transducție rapidă, care se exprimă după un timp de latență de cîteva milisecunde: în acest caz, efectorul este intim asociat receptorului, ca la numeroase sinapse*, precum joncțiunea musculară în care receptorul cu acetilcolină* şi efectorul (canal ionic cu cationi) aparțin aceluiaşi edificiu macromolecular intramembranar;
b. o transducție lentă, care necesită adesea mai multe secunde sau minute pentru a se exprima: în acest caz, activarea receptorului determină o cascadă de reacții chimice care vor atinge o țintă, de exemplu un canal ionic membranar complet distinct de receptor,
transfer
ca în cazul acțiunii numeroşilor hormoni peptidici. .... ,.
(N. C.)
Transfer
Desemnează, în psihanaliză, procesul prin care fantasmele* inconştiente se actualizează în cursul curei şi se exteriorizează în relația cu psihanalistul. Această definiție, voit şi poate excesiv restrictivă în ochii unora, dovedeşte grija de a îndepărta riscurile banalizării, pe care le generează definițiile prea generai. Ea nu ia în considerare totalitatea sentimentelor*, dorințelor sau temerilor referitoare la persoana* psihanalistului, ci partea acestora care constă în activarea unor patterns deja existente, în general în raport cu istoria infantilă a subiectului*. în acest sens, transferul este un proces de repetiție. Aceste patterns nu sînt simple obişnuințe, ci subzistă sub formă de fantasme inconştiente. Există o deplasare a încărcăturii de investire a formațiunii inconştiente spre o relație gîndită sau realizată cu analistul. Cele două concepte de repetiție* şi de exteriorizare prin deplasare* par indispensabile pentru o definire precisă a transferului. Dacă pare legitim să se vorbească de transfer la singular pentru a defini procesul în generalitatea sa, nu trebuie să uităm că acest proces se aplică unor conținuturi diferite în cursul unei cure. Opoziția între transferul pozitiv (marcat de sentimente care pot merge de la tandrețe* la dorință* erotică) şi transferul negativ (marcat de toate nuanțele de agresivitate şi de frică) nu face decît să rezume marile tendințe observabile, izolate, asociate (ambivalență*) sau alternante care marchează ansamblul relației cu psihanalistul. Vom vorbi despre transferuri, la plural, pentru a preciza calitatea exactă a relației care este în raport cu o tematică fantasmatică (sau relație de obiect*) particulară. Se poate specifica de asemenea transferul în funcție de patologia subiacentă. Inițial, transferul a fost descris de S. Freud în raport cu patologia nevrotică. El a utilizat chiar, la un moment dat, termenul de psiho-
nevroză de transfer pentru a desemna ne vrozele care rezultă din conflictele legate de o investire libidinală de obiecte (în opo. ziție cu nevrozele narcisice, termen propus pentru a desemna stările psihotice, în care investirea este fixată asupra eului). Accesibilitatea lor la cura psihanalitică ar depinde cu siguranță de capacitatea de a stabili un transfer. Mai tîrziu, termenul de nevroză de transfer a căpătat o cu totul altă semnificație. în procesul terapeutic al curei psihanalitice a unei nevroze, deplasarea investirilor libidinale ale formațiunilor inconştientului spre relația cu psihanalistul generează, de asemenea, o deplasare şi o exteriorizare a conflictului* legat de aceste formațiuni. Rezultă din aceasta o slăbire progresivă a simptomatologiei nevrozei clinice în „favoarea" unei nevroze „artificiale". Uneori, într-adevăr, termenul de nevroză de transfer este utilizat pentru simpla definire a acestui proces de

deplasare, alteori pentru a marca formele extreme care rezistă la rîn-dul lor oricărei rezolvări. Dacă la început transferul a fost considerat ca o rezistență* la activitatea de rememorare şi la procesul asociativ, foarte cu-rînd el a fost considerat ca un agent al procesului terapeutic. Investigarea şi interpretarea nevrozei de transfer, cu referire la istoria infantilă, asigură în principiu rezolvarea acestei nevroze „artificiale". Aplicarea psihanalizei la alte patologii decît nevrozele este funcție de aptitudinea de a produce transferuri. Se vorbeşte în acest caz de transferuri psihotice pentru a discuta despre caracterul lor analizabil. în stările narcisice grave ale personalității, a fost descris un transfer în oglindă sau transfer ide-alizant în raport cu self-ul grandios*. Progresul metodelor de psihoterapie, individuală sau de grup, de inspirație psihanalitica a permis lărgirea sferei transferului şi descrierea altor modalități ale sale, în funcție de aceste evoluții tehnice. Q wjdldcher

(N. C.)

Transfer de învățare

Efect pozitiv al unei învățări* sau al unei activități* asupra unei învățări sau activi-

n_____

tăti ulterioare mai mult sau mai puțin diferite. Fenomenele de generalizare* a răspunsului* şi a stimulului*, descrise în studiul învățării animale, constituie forme elementare de transfer. Transferul se observă ja fel de bine în învățări mnezice sau învățări de rezolvare de probleme* la om (de unde expresia adesea preferată astăzi în acest context de transfer de cunoaştere). Este funcție, între altele, de gradul de similitudine între datele din cele două situații. Dar poate introduce în materialul de învățat sau de prelucrat mai degrabă o veritabilă transpunere a regulilor sau strategiilor aplicate, decît asemănări ajutătoare. Beneficiul observat la a doua învățare poate să rezulte şi dintr-un transfer de atitudini generale, de atenție de exemplu, în fața sarcinii. Efectul învățării inițiale poate fi şi negativ. Se vorbeşte în acest caz de transfer negativ sau, mai curent, de inhibiție proactivă* sau de interferență*. Transferul negativ poate fi deosebit de spectacular în cazul învățărilor motorii (ca în trecerea de la conducerea automobilului pe dreapta la conducerea pe stînga), dar nu este mai puțin remarcabil faptul că efectul negativ este în general tranzitoriu. Măsura transferului poate pune accentul fie pe economia învățării, în termeni de timp sau de încercare*, fie pe calitatea performanței inițiale la a doua învățare. O combinație a celor două măsuri, ținînd cont de o evaluare a costului lor, se impune în general în aplicațiile practice, de exemplu în psihologia muncii, cînd se pune problema aprecierii interesului unui antrenament pe simulator, înainte de a aborda o sarcină în realitate. Problema transferului învățărilor este de asemenea o problemă centrală în educație, unde continuă să se înfrunte partizanii achizițiilor fundamentale (ca latina, matematica) transferabile teoretic şi cei care, sceptici în ceea ce priveşte posibilitățile de transfer, recomandă să ne rezumăm Ia achizițiile direct exploatabile. Ideea că transferul se referă mai puțin la materialul de ’nsuşit decît la strategiile cognitive şi la atitudinile atenționale puse în funcție pen-

transfer intermodal

tru a-1 învăța fundamentează o pedagogie care vizează să învețe cum să se învețe.

M. Richelle

(N. C)

Transfer intermodal

Expresia transfer intermodal poate desemna o formă particulară de transfer de învățare*, în care învățarea, realizată într-o modalitate* senzorială (d. ex., vederea*), îşi repercutează efectele pozitive sau negative asupra unei învățări similare, dar într-o altă modalitate (d. ex., audiția*). într-un sens mai larg, expresia transfer intermodal este vecină cu transmodalitate sau cu integrare intermodală şi se referă la transferul unei informații senzoriale de la o modalitate la alta, fără ca acesta să implice în mod necesar învățare. Experiența perceptivă curentă ne învață că obiectele lumii fizice prezintă proprietăți care pot fi captate de receptori* senzoriali diferiți: forma* este percepută de ochi, dar şi simțurile cutanate* dacă obiectul este palpat sau vine în contact cu corpul; anumite obiecte pot fi identificate prin auz şi prin văz, prin miros şi prin pipăit. Fenomen încă insuficient cunoscut, transferul intermodal deține un loc important în organizarea perceptivă la om, unde trece, fără îndoială, în mare măsură, prin medierea* limbajului*. Există totuşi demonstrații empirice ale unei transmodalități precoce, mult anterioare limbajului, care ar infirma ideea conform căreia integrarea intermodală s-ar construi în cursul dezvoltării*, pe baza unei separări complete între informațiile provenite de la diferitele simțuri. Această transmodalitate precoce rămîne totuşi circumscrisă unor configurații* stimulatorii particulare şi nu este de ajuns pentru a fonda ca generală teza inversă unei diferențieri progresive a modalităților.

Cunoştințele noastre asupra transferului intermodal datorează mult cazurilor de orbi din naştere care şi-au recăpătat vederea datorită unei intervenții chirurgicale (cazuri despre care vechi autori ca Des-cartes, Locke sau Diderot imaginaseră

deja învăţămintele de tras). Mai edificatoare decît cazurile de cataracte congenitale tratate pe cale chirurgicală, de la adolescentul vindecat în secolul al XVIII-lea de W. Cheselden, sînt cazurile de grefă a corneei, în special cel studiat de R. Gre-gory şi J. G. Wallace într-un raport din 1963. Acest pacient de 52 de ani a dovedit o remarcabilă capacitate de a identifica obiectele în legătură cu care dobîndise o experienţă tactilă: de exemplu, literele majuscule pe care căpătase obişnuinţa de a le recunoaşte prin palpare, în timp ce literele mici, în legătură cu cari nu avea nici o experienţă, a trebuit să le înveţe.
M. Richelle
(N. C.)
Transformare în contrariu
Unul din cele patru destine ale pulsiunii* descrise de S. Freud în 1915, împreună cu refularea*, sublimarea* şi întoarcerea asupra propriei persoane*, de care este strîns legat: întoarcerea priveşte obiectul, transformarea în contrariu priveşte scopul. Cuplurile sadism-masochism, voaiorism-ex-hibiţionism, activitate-pasivitate ilustrează
o astfel de legătură.
D. Anzieu
(N. C.)
Transformare lingvistică
Pentru Şcoala de lingvistică transforma-ţională (v. Gramatică generativă), operaţie care se aplică unei secvenţe (sau mai multor secvenţe) dotate cu o structură sintagmatică, şi care o transformă într-o secvenţă nouă dotată cu o structură sintagmatică numită derivată. Această operaţie poate consta din adăugarea, suprimarea, permutarea sau substituirea unuia sau mai multor elemente ale secvenţei/secvenţelor supuse operaţiei. O transformare poate fi simplă (numită şi singulară) sau generalizată după cum se aplică unei singure secvenţe (d. ex., transformarea în forma pasivă) sau mai multor secvenţe (d. ex., transformarea de relativizare); printre transformările generalizate distingem transformările prin coordonare (şi) transformări prin intercalare* (relativă, completivă). Pentru a de-
fini o transformare, trebuie considerate: a. analiza structurală a ansamblului secvenţelor cărora li s-ar putea aplica transformarea şi care constituie domeniul transformării ; b. modificarea structurală pe care transformarea o generează în secvenţele asupra cărora este aplicată; şi c. structura sintagmatică derivată a secvenţei care rezultă din transformare, adică „indicatorul său sintagmatic derivat". Aceste trei elemente ale definiţiei unei transformări sînt formalizate sub formă de reguli* de transformare. In lingvistica generativă transfor-maţională, aceste reguli asigură conversia unei structuri de profunzime într-o structură de suprafaţă fără ca, în principiu, să-i
modifice sensul*.
M. Hupet
(N. C.)
Transformare (Reprezentanţi de —) ->
Semnificanţi formali
Transformism -» Evoluţie
Transgenerațională -> Transmisie inter-generațională
Transgresiune
într-o perspectivă psihodinamică, transgresiunea constituie o experienţă specific umană, realizată de un subiect* doritor care, prin depăşirea limitelor, întîlneşte enunţul interdicţiei*. Cum interdicţiile de-limitează dezirabilul şi reduc posibilul la ceea ce este permis, a nu le lua în considerare şi a trece dincolo de ele înseamnă a încerca deplasarea limitelor puse accesului la cunoaştere şi la plăcere. Probă de depăşire, dar şi de negare a principiilor legate de efectele de separare şi de diferenţiere aflate la originea castrării şi a interzicerii incestului, transgresiunea este o experienţa imposibilă în scopul regăsirii stării originale pierdute de plenitudine şi de unificare.
/. Selosse (N. c.)
Transmisie intergenerațională
Ceea ce este transmis în cadrul unei linii familiale este perceput prin reprezentările
străbunilor, ale bunicilor, ale părinţilor direcţi sau colaterali. Surse de fantasme şi cje mituri, aceşti strămoşi sînt obiecte de investire* şi de identificare*. Aceste reprezentări pot avea un rol structurant pentru grupul familial sau pot avea un efect dezorganizator, aşa cum au arătat în 1975 N. Abraham şi M. Torok: fantoma*, pentru a relua exprimarea lor, reprezintă un străbun al cărui act este de nemărturisit; ea poate explica un comportament patologic la un descendent. I. Boszormenyi-Nagi vede în cazul datoriei faţă de morţi transmise o înlănţuire a celor vii de către aceste fantome misterioase. Pentru A. de Mijolla, identificarea cu strămoşii este posibilă, aceştia fiind păstraţi la adăpostul memoriei familiale. Terapia familială psihanalitică* este locul privilegiat de ascultare a transmisiei acestor fantasme, mituri şi reprezentări de obiecte intergeneraţionale sau trans-
generationale.

(N. c.)
Transmiţător -» Mediator Transmodal -> Transfer intermodal Transmodalitate —> Transfer intermodal
Transnosografic
In urma dezvoltării psihotropelor* şi a lucrărilor nord-americane, curentul psihiatriei biologice s-a dezvoltat după un model nosografic*, în care entităţile psihopatologice erau înţelese ca maladii. Eşecul acestei abordări i-a determinat pe cercetători să regîndească confruntările dintre psihopatologic şi biologic şi să caute sisteme comportamentale care covariază cu variabile biologice sau cu acţiuni farmacologice. Din această perspectivă, termenul de model transnosografic pare justificat pentru a descrie studiul persistenţei unei relaţii de dependenţă între două variabile intermediare, prin entităţi nosografice diferite. De exemplu, dacă stimularea dopaminer-gică reduce fragilitatea afectivă deopotrivă la un deprimat, la un parkinsonian şi la
un schizofren, atunci acest efect farmacologic este validat în mod transnosografic. Termenul transnosografic trebuie deci diferenţiat: de cel de sindromic, care descrie numai o regrupare de simptome; de cel de anosografic, care se referă la studiul simptomatic, simplu, al efectelor clinice ale unui medicament în afara unui a priori nosografic.
R. Jouvent
(N. C.)
Transsexualism -> Homosexualitate
Transversală (Metodă —)
Metodă* constînd, pentru a pune în evidenţă evoluţia* unui fenomen în cursul dezvoltării*, în a-1 observa şi a-1 măsura pe eşantioane* alese în diferite etape ale fazei de dezvoltare care se doreşte acoperită, apoi în a corela observaţiile şi măsurile astfel obţinute, formulînd ipoteza că eşan-tioanele, studiate în acelaşi moment, sînt reprezentative pentru o populaţie unică observată în momente succesive ale dezvoltării sale, prin metoda longitudinală*, dacă ne-am fi putut permite luxul de a o fi aplicat. Metoda transversală este evident singurul mod de a produce o descriere a dezvoltării fără a aştepta ca dezvoltarea să se deruleze în timp real. Ea rămîne metoda cea mai curentă a psihologiei dez-voltării, pentru că este economică. Trebuie numai să se cunoască devierile*, dintre care efectul de cohortă este cel mai important; anumite tranşe de vîrstă e posibil să fi fost supuse unor condiţii speciale (condiţii educative, d. ex.) care nu autorizează compararea lor fără corecţie cu alte tranşe
de vîrstă utilizate. w „. , „
M. Richelle
(N. c.)
Transvestism -> Homosexualitate Tranzacţie -» Analiză tranzacţională
Tranzitivism
Ansamblu de fenomene în care distincţia între gîndirea personală şi gîndirea celuilalt, corpul propriu şi spaţiul ambiant, eul
tranzitivitate lingvistică

şi lumea exterioară tinde să se altereze, chiar să dispară, pentru a se ajunge la un proces de atribuire eronată a unei senzaţii sau a unui sentiment unui obiect din lumea exterioară, în general, precedă sau urmează pierderea spaţiului trăit şi a structurii sale de organizare. Tranzitivismul se exprimă în clinică în timpul tulburărilor emoţionale bruşte şi intense sau în anumite tulburări psihotice durabile, prin sentimente de acţiune exterioară, sau de influenţă, în timp ce subiectul trăieşte ca venind de la el acţiu-nile sau sentimentele altora, în domeniul perceptiv, este marcat în mod fundamental în activitatea halucinatorie. J.-F. Allilaire
(N. C.)
Tranzitivitate lingvistică
La origine este o noţiune semantică* ce se aplică „trecerii" acţiunii făcute de subiect asupra complementului direct, prin intermediul unui verb numit tranzitiv. în termenii descrierii sintactice, vom defini tranzitivitatea ca proprietatea unei clase de verbe de a fi urmate de o sintagmă* nominală complement direct. în timp ce o mică subclasă de verbe tranzitive implică în mod obligatoriu prezenţa acestui complement {„Petreface treabă"} celelalte verbe tranzitive admit o construcţie dublă („Petre mănîncă". „Petre mănîncă un măr"). A-numiţi gramaticieni desemnează sub numele de tranzitive indirecte verbele urmate de o sintagmă prepoziţională complement de obiect („JPetre îşi aminteşte de vacanţa sa") chiar atunci cînd ele nu au aceleaşi proprietăţi ca tranzitivele directe, cum arată trans-formarea pasivă, de exemplu. Verbele care exclud prezenţa unui complement direct sînt
numite intranzitive. , , „„.
J.-L. Chiss
(N. C.)

Tranziţional
Adjectiv introdus de D. W. Winnicott pentru a desemna o zonă de experienţă a sugarului, zonă de „iluzie", care serveşte drept bază pentru perceperea realităţii exterioare şi care prefigurează viaţa imaginativă şi creatoare. D. W. Winnicott reperează aceas-
tă experienţă în comportamentul sugarului între 4 şi 12 luni, atunci cînd pare ataşat de un obiect anume care se dovedeşte indispensabil în momentul adormirii. Prin acest comportament, copilul ar obţine iluzia că există o realitate exterioară care corespunde capacităţii sale personale de a crea. Această zonă intermediară a experienţei, pe care o ocupă obiectul tranziţional*, rămîne marcată de un paradox, acela de a nu aparţine nici realităţii interioare, nici celei exterioare. Ea continuă în viaţa imaginativă a individului, în arte,
cultură si creaţie.
A. Braconnier
(N. C.)
Tranziţională (Analiză —)
Analiza tranziţională este o metodă de investigare şi de elaborare a efectelor psihice ale experienţelor de discontinuitate, de criză şi de ruptură în aparatul psihic* individual şi grupai. Ea vizează restabilirea de noi continuităţi şi reorganizarea cîm-pului intrapsihic în corelaţiile sale intersu-biective, prin formarea unei zone de tranziţie generatoare de iluzie*, de creativitate şi de simbolizare.
Acest concept a fost propus de R. Kaes în urma lucrărilor lui D. Winnicott asupra fenomenelor, obiectului şi spaţiului tranziţional, ale lui W. Bion asupra funcţiei alfa* şi angoasei catastrofice, şi ale lui I. Bleger referitoare la cadrul psihanalitic. într-adevăr, activitatea de analiză tranziţională are drept obiective: instaurarea de procese şi de spaţii intermediare între realitatea psihică şi mediul fizic şi social după modelul primitiv al medierii pe care o stabileşte mama între nevoile corporale şi psihice ale co-pilului şi mediul ambiant; instaurarea unui cadru, ferm şi maleabil în acelaşi timp, propriu pentru a restabili funcţiile de deţinător, de legătură de gîndire şi de joc interpretativ necesare elaborării trăirii de criză şi de ruptură; experienţa tranzitorie a iluziei creatoare. Acest triplu obiectiv trebuie modulat după particularităţile subiecţilor individuali şi ale grupurilor. Metoda analizei tranziţionale a fost aplicată de către D. Anzieu în psihanaliza indi-
795
traumatism al naşterii
1
viduală, în situaţiile care necesită amenajări speciale ale cadrului psihanalitic, ale atitudinii interioare a psihanalistului şi ale strategiei intervenţiilor sale. Ea a găsit un teren electiv în analiza grupurilor şi a instituţiilor atunci cînd predomină intricaţiile conflictuale ale relaţiilor intrapsihice, intra-şi intergrupale. A fost utilizată ca metodă de analiză şi de elaborare a situaţiilor critice ale adolescenţei, ale vîrstei medii şi ale intrării în bătrîneţe sau în cele provocate de experienţele de migraţie, de transcul-turaţie şi de rupturi sociale grave.
R. Kaes
(N. C.)
Tratare/Tratament
Este modul de a acţiona asupra cuiva, în special pentru a-i uşura suferinţa sau pentru a-i vindeca boala. Astfel, în psihoterapie*, conducerea unei cure poate fi realizată în diferite moduri, în doi, în grup sau în instituţie, în funcţie de natura, de intensitatea, de frecvenţa, dar şi de gravitatea tulburărilor şi după cum se face apel la un cadru pentru a susţine acompaniamentul terapeutic şi pentru a recurge la metodele complementare (relaxare, ergoterapie etc). Cînd se pune problema tratării tulburărilor de conduită* (alcoolism, toxicomanie, delincventă), formele de intervenţie tind din ce în ce mai mult să capete un caracter ambulatoriu şi să se înscrie într-o muncă de echipă pluridisciplinară care intervine nu numai asupra pacientului, ci şi asupra mediului său familial şi social. Programarea unui tratament depinde de originea şi de natura perturbărilor observate, de referinţele teoretice şi de practicile celor care intervin, dar şi de înţelegerea lor şi de motivaţiile care-i determină să fie interesaţi de un simptom particular sau să practice într-o instituţie specifică (spital psihiatric, închisoare, consultaţie).
./. Selosse (N. C.)
Tratare a informaţiei -> Informaţie
Traumatism
Traumatismul psihic, noţiune foarte veche ai cărei precursori pot fi găsiţi încă din
Antichitate, a fost întotdeauna împărţit între trei obiecte de referinţă principale: rănirea corporală şi mai ales craniofacială, emoţiile generale printre care angoasa de moarte, contextele psihosociale sau factorii care au declanşat tulburarea. Termenul de nevroză traumatică desemnează, cu începere de la sfîrşitul secolului al XlX-lea, un grup de tulburări psihice caracterizate în general printr-un sindrom de repetiţie, cu coşmaruri şi spaime nocturne, care apare după un timp de latenţă relativ lung, în declinul unui şoc

afectiv foarte intens. S. Freud utilizează la început termenul de traumatism într-o concepţie economică şi îl defineşte deci ca o creştere a excitaţiei care nu poate fi controlată prin mijloacele obişnuite ale aparatului psihic. Traumatismul califică de asemenea evenimentul* vital în istoria subiectului care poate constitui începutul unei nevroze. Abreacţia* şi elaborarea* psihică a experienţei traumatice trecute sînt cercetate, în acest caz, în cura psihanalitică. Pentru S. Freud, traumatismul este esenţialmente sexual şi originea sa se situează în viaţa prepubertară sub forma unei scene de seducţie* suportate de copil, scenă care face să apară la el o excitaţie sexuală incontrolabilă. Prin-tr-o asociaţie de sens, o a doua scenă în viaţa pubertară sau postpubertară va reactiva afluxul de excitaţie sexuală provocat anterior. Prin urmare, numai posterior traumatismul capătă întreaga sa valoare. Mai tîrziu, S. Freud va relativiza importanţa traumatismului în originea nevrozei şi mai ales nu va mai acorda o valoare atît de mare realităţii unui eveniment din copilărie. în schimb, noţiunea de nevroză traumatică, păstrată de acest autor şi de succesorii săi, permite să se menţină ideea originală a efectului nevrotic al unui traumatism real a cărui repetare în viaţa psihică arată clar imposibilitatea elaborării excitaţiei psihice
care 1-a generat.
A. Braconnier
(N. C.)
Traumatism al naşterii
S. Freud a presupus cel dintîi că concomitentele fiziologice şi unele manifestări su-
travaliu al doliului
796
797
trebuinţă
biective ale angoasei* sînt similare cu ceea ce simte nou-născutul în timpul şi imediat după naştere. Trecerea brutală de la viaţa intrauterină parazitară şi săracă în stimulări la un aflux de excitaţii în timpul travaliului, al primei respiraţii şi al întîlni-rii cu stimulii vizuali ar realiza toate condiţiile economice ale unui traumatism*. Manifestările viscerale şi somestezice ale angoasei ar fi deci repetarea a ceea ce se resimte în timpul acestui traumatism iniţial. O. Rank a dedus de aici (fără ca S. Freud să-1 urmeze în acest sens) că toate celelalte manifestări de angoasă din viaţa ulterioară sînt tentative de a abreacţiona* traumatismul naşterii şi că, prin urmare, diferitele situaţii anxiogene (pierderea dragostei, castrarea) nu sînt decît simboluri* ale acestui traumatism. Cu scopul de a atenua la nou-născut efectele acestui traumatism, obstetricianul F. Le-boyer a pus la punct o metodă numită de naştere fără violenţă, caracterizată prin faptul că naşterea se derulează într-o cameră puţin luminată şi că nou-născutul este plasat pentru un timp pe pîntecele mamei sale pentru un prim contact piele la piele, înainte de îngrijirile medicale. In-trucît lucrări recente au arătat că, în parte, fetusul este cel care dă semnalul hormonal al naşterii şi care dirijează travaliul acesteia, nu se ştie în ce măsură naşterea este realmente un traumatism pentru copil. Alegerea metodei Leboyer rămîne totuşi o precauţie utilă şi observaţiile lui T. Brazelton au arătat că această metodă favorizează ataşamentul* mamei faţă de nou-născut.
J.-M. Petot
(N. C.)
Travaliu al doliului
Termen creat de S. Freud pentru a desemna procesul de elaborare psihică* ce se efectuează în mod normal în aparatul psihic* după o pierdere de obiect*. Prin obiect trebuie să se înţeleagă nu numai o persoană iubită, ci de asemenea „o abstracţiune care ocupă acelaşi loc, ca patria, libertatea, un ideal etc." (S. Freud, 1917, p. 261). Tristeţea, inhibiţia, închiderea în sine a persoanei adînc îndoliate, pierderea interesului
pentru tot ce nu se referă la obiectul pier. dut, pierderea gustului de viaţă şi de alegere a noi obiecte de iubit apar ca o consecinţă economică a mobilizării întregii energii psihice disponibile pentru a îndeplini proba realităţii* relativă la pierderea de obiect, care este refuzată* în straturile profunde ale inconştientului*. Este vorba în fond, de lupta împotriva tentaţiei unei psihoze halucinatorii de dorinţă* şi de retragerea investirii libidinale obiectului. Această sarcină este „.. .executată în detaliu, cu o mare cheltuială de timp şi de energie de investire şi, în acest timp, existenţa obiectului pierdut este continuată pe plan psihic. Fiecare dintre amintirile şi aşteptările prin care libido-ul era legat de obiect este actualizată, suprainvestită şi asupra fiecăreia se efectuează desprinderea libido-uhii" (Ibid., p. 263). Durata derulării complete a travaliului doliului normal este de ordinul a mai multor luni. M. Klein a completat concepţiile freudiene arătînd că doliul readuce în discuţie relaţia subiectului cu obiectele sale interne* şi că travaliul doliului, fie el normal sau patologic, este reproducerea manierei în care a fost abordată şi rezolvată o etapă normală a dezvoltării primei copilării, poziţia depresivă*.
J.-M. Petot
(N. C.)

• Freud S. (1917), „Trauer und Melancholie", Internationale Zeitschrift fur Psychoanalyse 4 (6), 288-301. Traducere (1988): „Deuil et melancolie" (trad. J. Altounian, A. Bourguignon, P. Coteţ, A. Rauzy), Metapsychologie; Sig-mund Freud, CEuvres completes. Psychanalyse, XII, PUF, Paris. — Klein M. (1940), „Mour-ning and its Relation to Manic-Depressive States", International Journal of Psycho-Analysis, 21(2), 125-153. Traducere (1968): Essais de psychanalyse (trad. M. Derrida), 341-369, Payot, Paris.

Travaliu al visului -> Vis Travestism -> Homosexualitate

Trăire

Trăirea desemnează totalitatea evenimentelor înscrise în fluxul existenței, aşa cum acestea sînt imediat percepute şi integrate
de conştiința* subiectivă. Imediateţea, trăsătură neîndoielnic esențială a experienței trăite, înseamnă coincidența obiectului şi a conştiinței, exclusă fiind orice construcție conceptuală şi orice evaluare axiologică, încărcătura afectivă a experienței trăite este adesea importantă; ea are valoarea unui semnal. Termenul trăire este în general folosit de psihologii de orientare filozofică atunci cînd se opun unui raționalism al conceptului abstract şi recurg la un cîmp de imediateţe fluid, adesea purtător de angoasă. Fenomenologia lui E. Husserl a sistematizat reducția la experiența trăită, imediateţea ei excluzînd dubiul, ca sursă a oricărei elaborări a cunoaşterii adevărate, întîlnirea trăirilor unor personalități distincte stă la baza psihiatriei fenomenologice (E. Minkowski), în care înregistrarea trăirii pacientului este principalul obiectiv. Ea se dezvoltă, în psihologia socială, prin termenii de simpatie* şi empatie*. Noțiunea de trăire a fost adeseori plasată într-o zonă conflictuală a psihologiei, în timp ce partizanii argumentării ştiințifice consideră că noțiunea ține de obscurantism, alții, dimpotrivă, evocă trăirea afirmînd fără probe şi fără a supune afirmația nici unei critici. Rămîne totuşi dificil de conceput o construcție intelectuală şi ştiințifică, de exemplu, fără referire la experiență şi la nivelul profund (şi absolut) al acesteia, noțiunea de trăire fiind rezumatul ei clasic. J. Château estimează că pentru a nu reduce psihologia noastră trebuie să acceptăm calități şi ființe necuantificabile. Astfel, iubirea* nu poate intra într-o bancă de date
destinată calculatoarelor.

C. Prevost

(N. C.)

Trăsătură de spirit -» Spirit

Trăsătură distinctivă

Fonemul* este definit ca unitatea minimală a limbii; el are o funcție distinctivă (contribuie la sens), dar, pe axa succesivi-tății, nu poate fi descompus în unități mai mici. Pe axa simultaneității în schimb, pot fi identificate caracterele care îl definesc
şi îl opun altor foneme: /t/ din franceză, de exemplu, este oral, sonor şi dental. Acestea sînt caracteristicile considerate drept trăsături distinctive, trăsături pertinente sau merisme (E. Benveniste). O limbă nu posedă decît zece trăsături distinctive care se combină în diferite moduri pentru a forma treizeci de foneme. r _ „

J.-P. Bronckart

(N. C.)

Trăsătură ideală —> Moda!

Trăsătură suprasegmentală

în lingvistică, conform terminologiei lui A. Martinet şi a Şcolii fonologice, distingem elementele fonematice şi prozodice* sau, conform terminologiei americane, elementele segmentale şi suprasegmen-tale. Acestea din urmă nu aparțin celei de-a doua articulări (v. Dublă articulare): continue (nondiscrete) şi prin urmare greu seg-mentabile, ele se referă la elemente mai mici decît fonemul* sau mai mari decît acesta: mai multe foneme, silaba, cuvîn-tul*, sintagma*, fraza*. Funcția lingvistică a acestor trăsături poate varia după limbă, dar numai tonurile, în limbile tonale, sînt considerate unități discrete, de rang
egal cu fonemele.

D. Peraya

(N. C.)

Trebuință

Stare de deficit sau de dereglare a echilibrului homeostatic care declanşează comportamente* specifice la nivelul organismului, în scopul de a ajunge la actul consumato-riu*, pentru a satisface deficitul şi a restabili echilibrul. Această definiție, care explică noțiunea fiziologică de homeostazie*, corespunde trebuințelor biologice primare (foame*, sete*, oboseală*, trebuință sexuală*) şi, firesc, duce la considerarea comportamentelor ca fiind instrumente ale reducerii trebuinței, noțiune centrală pentru una din teoriile importante ale motivației*, în special la om, satisfacerea trebuințelor primare părînd să nu permită explicarea ansamblului conduitelor, s-a apelat la trebuințele secundare, concepute fie ca me-

canisme motivaționale mai puțin vitale, dar care sînt în serviciul trebuințelor primare (trebuințe de imitație*, de afiliere* la un grup etc), fie ca motivații care se dezvoltă prin experiența cu obiecte de satisfacere intermediare în raport cu satisfacțiile primare sau cu cele derivate din ele (este vorba de trebuință sau de drive* dobîndit). Pe de altă parte, îndepărtîndu-se de o explicație exclusivistă a conduitei prin reducerea trebuinței, teoriile hedoniste* acordă un loc important trebuințelor legate de exercitarea unei activități* din plăcere pentru activitatea în sine, decît pentru a ajunge la desăvîrșirea ei: trebuința de stimulare (în care fenomenul de autostimulare intra-cerebrală* constituie o demonstrație la nivel fiziologic), trebuința de explorare*, trebuința estetică la om, atestînd menținerea conduitelor care nu sînt orientate spre reducerea deficitului biologic. Noțiunea de trebuință este una dintre cele a căror utilitate reală a fost mult dezbătută în psihologie. Anumite teorii despre personalitate au invocat atîtea trebuințe încît ele să poată defini anumite categorii de conduită ce trebuiau explicate. H. Mur-ray, în 1938, a enumerat douăzeci (trebuințe de agresiune*, de îndeplinire*, de dominare, de comprehensiune*, de respect, de autonomie*, de ordine etc), listă mult îmbogățită de alți autori ai epocii. Această complezență a determinat psihologii anti-mentaliști, ca B. F. Skinner, să se dispenseze de concept, ca fiind o variabilă intermediară* tipică fără utilitate în căutarea unei explicații. După aceștia, analiza funcțională a evenimentelor care au valoare de recompense* sau de întăriri* înlocuiește mult mai bine apelarea la trebuințe. Acolo unde mecanismele interne reperabile ar putea fi invocate rațional, analiza lor ar trebui să fie lăsată pe seama specialiștilor capabili a o conduce, fiziologii sau, în măsură mai mare, neurobiologii. Cercetările acestora, strîns legate întotdeauna de analize comportamentale, au permis descoperirea structurilor nervoase, în special hipotalamice, și a substanțelor chimice (diverse neuropeptide*) ce intervin în re-
glările la care se referă noțiunea de trebu ință. De asemenea, ele au demonstrat unitatea strînsă dintre factorii centrali și cei periferici, informațiile în feed-back*, provenite de la viscere implicate prin actul con-sumatoriu, reglînd intervenția comenzilor neurofiziologice și neurochimice centrale cum o demonstrează, printre multe alte exemple, hiperfagia observată la animalele la care căile sensibilității interoceptive* ale stomacului au fost întrerupte. Termenul de trebuință desemnează și stările de dependență* fiziologică și psihologică ce se dezvoltă ca urmare a consumului repetat de substanțe toxicomanogene, precum alcoolul, tutunul, opiaceele, diverse psihotrope* (v. Asuetudine).
M. Richelle
(G. D. S.)
Trebuință de actualizare -> Actualizare
Trebuință de apartenență -> Apartenență (Trebuință de —)
Trecere la act
Proces de transformare a unei intenții* în realizarea ei motorie. De regulă, termenul se aplică la acte impulsive care încalcă interdicțiile colective sau individuale. Este folosit în criminologie pentru a desemna acte agresive și atentate sexuale. Termenul este folosit, de asemenea, în psihiatrie. Intenția care declanșează este, în genere, conștientă. Facilitarea actului, în sensul realizării, indică patologicul. Lucrări recente au relevat rolul de mediere serotoninergică al neuronilor în controlul impulsivității. Trecerea la act poate exterioriza, de asemenea, o intenție inconștientă; în acest caz, existența acestei intenții indică o patologie.
în această ultimă perspectivă, termenul este folosit adesea pentru a traduce verbul german agieren folosit de S. Freud, în special cînd acțiunea se opune conștientizării, în afara curei sau în situația psihanalitică, apărînd ca motor al transferului și ca rezistență la rememorare, în același timp. în această accepție, în traducerea franceză se substituie adesea termenii englezești ac-
ting out* și act out. J. Lacan a folosit termenul de passage ă l'acte (trecere la act) în opoziție cu cel de acting out pentru a indica realizarea fantasmei, de vreme ce el asigură ignorarea acesteia din urmă și închiderea față de orice funcție semnifi-
cantă' J. Widlocher
(G. D. S.)
Trei personaje (Test al celor —)
Probă proiectivă dublu verbală (prin stimul și prin consemn), creată de M. Bac-kes-fhomas între 1962 și 1969. Consemnul este de a povesti (fără nici un suport grafic) o întîmplare care pune în scenă trei personaje. Douăzeci și una de întrebări îl ghidează pe subiect în elaborarea povestirii sale. Aplicația poate fi individuală sau colectivă (cu grupuri mici de subiecți). Probă în general resimțită ca interesantă și agreabilă de subiecți, mai ales în forma individuală, testul celor trei personaje permite stabilirea unui contact bun. S-a dovedit de altfel deosebit de fecund în studiile de psihologie clinică socială, datorită comodității sale de aplicare colectivă și datorită marii sale facilități de adaptare (adaptarea se limitează la o traducere), în studiile interculturale. , ,, „

J.-M. Petot
(N. C.)
triangulare mtm
de intensitate cantitativă a comportamentului şi explică astfel elementele fiziologice ale acestuia din urmă. De fapt, trezirea este un concept psihofiziologic care aminteşte de activarea sistemului nervos central. O tendinţă spre hipotrezire sau hipertrezire a fost adesea evocată în explicarea anomaliilor atenţiei*, mai ales în tulburările schizofrenice. Mai pe larg, relaţia dintre trezire, modul de realizare a unei sarcini şi de ajungere la o performanţă urmează o lege clasică a cărei funcţie capătă forma unui U inversat, adică cele mai bune performanţe se situează la un nivel de trezire intermediar, ele se atenuează pe măsură ce trezirea devine prea puternică sau prea slabă. Actualmente, din punct de vedere biologic, sistemul de trezire este considerat în esenţă activarea sistemului noradrenergic*. A „
A. Braconmer (D. S.)
Tremometru
Dispozitiv destinat să măsoare amplitudinea tremurului (în general manual). Există diferite modele, sarcina subiectului con-stînd, de exemplu, în a introduce un stilet în orificii circulare de diametru descrescător sau în a deplasa cît se poate de departe un stilet între două muchii convergente fără a le atinse.
M. Richelle
(N. C.)
Tresărire -> Reacţie de tresărire
Trezire
Frecvent confundată cu noţiunea de activare*, trezirea este un fenomen care presupune aspectele tonice ale comportamentului. Permite adesea explicarea dimensiunii
Triangulare
Conform psihanalizei, triangularea îl face pe copil să iasă din relaţia duală* cu mama sa şi să-şi reorganizeze relaţiile de obiect* într-o structură cu trei persoane (complexul lui Oedip*). Copilul se simte al treilea, exclus din relaţia amoroasă a părinţilor. Dragostea pentru părintele de sex opus se izbeşte de interdicţia de incest*. Ambivalenţa faţă de părintele rival de acelaşi sex trezeşte temeri de pedepse asupra integrităţii zonelor erogene ale corpului. Supra-eul* sadic precoce lasă locul unui supraeu reglator. Simbolizarea* efectuează în acest moment progrese decisive. Conform psiho-terapiei familiale sistemice*, triangularea se manifestă prin constituirea de triade sau triunghiuri atunci cînd fiecare părinte cere copilului să-i ţină partea împotriva celuilalt, iar copilul (care devine atunci bolnavul desemnat*) este paralizat, căci orice activitate din partea lui este resimţită ca un atac împotriva unuia din părinţi, într-un sens mai general, în psihologia socială, triada este coaliţia a două persoane împotriva unei a treia. _ A .
D. Anzieu
(N. C.)
triciclic
800
801
tulburare de conduită
Triciclic -» Antidepresor Trigon —> Comisură
Trigramă
Ansamblu de trei litere, în general fără semnificaţie, utilizat ca element de material în experienţele consacrate memorării* şi reţinerii*. Trigramă este adesea monosilabică şi compusă după o structură con-soană-vocală-consoană. Este utilizată mai ales cînd se doreşte studierea memorării, încercînd să se elimine influenţa cunoştinţelor anterioare ale subiecţilor. Această eliminare nu este totuşi decît relativă. Se ştie, într-adevăr, că subiecţii pot aplica strategii de memorare care constau în a apropia trigramele prezentate de cuvintele limbii.
S. Bredart (N. C.)
Trisomie
Patrimoniul genetic al fiinţei umane este constituit din 22 perechi de cromozomi*, numerotate de la 1 la 22, cărora trebuie să li se adauge doi cromozomi sexuali. Tri-somiile constituie o aberaţie cromozomi-că, datorată unor accidente în cursul me-iozei sau în timpul primelor diviziuni ale zigotului. Mai precis, la trisomici se poate detecta un cromozom supranume-rar în anumite poziţii ale cariotipului. Pînă în prezent s-a putut observa un al treilea cromozom în poziţiile 13,18 sau 21. Aceste trei aberaţii genetice sînt însoţite întotdeauna de o înapoiere mentală profundă. Trisomiile 13 şi 18 sînt rare, desigur pentru că ele prezintă un mare risc de mortalitate neonatală, chiar embrionară. Trisomia 21 sau mongolismul este cea mai frecventă (1 la 650 sau 700 de naşteri). îmbătrînirea maternă este singurul factor etiologic cunoscut pînă în prezent. Copilul trisomie este uşor de recunoscut prin morfologia sa particulară: talie

mică, brahicefal cu facies aplatizat, limba mare şi fisurată. Pe de altă parte, el prezintă o întîrziere psihomotorie globală cu apatie şi indiferenţă; mai tîrziu, întîrzierea mentală devine evidentă. Progresul abordărilor
psihoeducative a permis să se evidenţieze posibilităţile unei evoluţii, în special afectivă, a acestor copii, mult mai puţin defavorabile decît se credea anterior.
A. Braconnier
(N. C.)
Tritanopie -» Dicromatism
Trlune brain
Această expresie englezească trimite la o concepţie a organizării sistemului nervos* în acelaşi timp filogenetică, structurală şi funcţională, propusă de P. MacLean. Creierul actual al mamiferelor ar rezulta din adjuncţia succesivă a trei mase cerebrale: creierul numit protoreptilian (trunchi cerebral*, ganglionii de la bază), înconjurat apoi de creierul numit paleomamalian (sistem limbic) şi acoperit de neocortex. Paralel, în fiecare etapă de evoluţie*, apar capacităţi funcţionale noi care le controlează pe cele precedente. „ , ,
M. Le Mod
(N. C.)
Trofalaxie
Schimb de hrană stomodeal (gură la gură) sau proctodeal (prin anus) între doi indivizi la insectele sociale, declanşat în urma unei secvenţe de comunicare* interactivă antenară. Dacă funcţia esenţială a trofa-laxiei este să asigure alimentarea membrilor unei colonii, chiar a celor care nu recoltează, feromonii* transmişi în acelaşi timp contribuie de asemenea la menţinerea
coeziunii sociale. „
R. Campan
(N. C.)
Trop -> Figură de stil
Tropism
Creştere orientată în spaţiu la vegetale şi la animale sesile (briozoare, ascidii, octo-coralieri) sub influenţa unei surse stimulante sau a unui cîmp gradient stimulant, ele însele orientate. O fasole ţinută la suprafaţa apei, într-un pahar plasat aproape de o fereastră, germinează şi dezvoltă o tijă care creşte în sus şi se îndoaie spre lumină (fototropism pozitiv şi geotropism nega-
tiv), în timp ce o rădăcină creşte în jos şi se îndepărtează de fereastră (fototropism negativ şi geotropism pozitiv). Observarea acestor mişcări forţate cărora planta nu li se poate sustrage 1-a condus pe J. Loeb, ca o reluare a teoriei carteziene a animalu-lui-maşină, să formuleze o teorie a tropismelor conform căreia toate comportamentele sînt mişcări orientate forţate, adică tropisme asimilabile unor sume de reflexe*. Generalitatea abuzivă a acestei teorii nu trebuie să mascheze faptul că cele mai multe mişcări şi conduite cuprind componente de orientare* care răspund unor informaţii direcţionale (v. Taxie şi Cineză).
J.-C. Ruwet
(N. C.)
Tropometru
Vechi aparat destinat măsurării unghiurilor de rotaţie ale ochiului în determinarea cîmpului vizual. Tehnicile mai recente, mai fine şi mai precise utilizează diferenţele de potenţial ocular pentru a trasa o electrooculogramă a mişcărilor* oculare (orientare şi amplitudine a punctelor de fixare oculară). Pe de altă parte, se utilizează şi diagrama reflexelor corneene la o sursă de lumină punctuală, fixată asupra
ochiului în mişcare. „ _ .
R. Gemcot
(N. C.)
Tropotaxie —> Clinotoxie
Trunchi cerebral
Trunchiul cerebral este o structură encefa-lică ce continuă măduva spinării*. Ea este racordată la emisferele* cerebrale prin pe-dunculii cerebrali şi la cerebel prin pedun-culii cerebeloşi medii. Aceste două etaje se află deasupra etajului bulbar, sau a bulbului. Substanţa cenuşie a trunchiului cerebral este constituită din nucleii nervilor cranieni, din nucleii proprii trunchiului cerebral, din formaţia reticulată*, mai mult de o sută de nuclei identificaţi. Ea joacă un rol important, în special în reglarea şi menţinerea funcţiilor vitale ale organismului. Substanţa albă este constituită din fasciculele fibrelor de proiecţie care cores-
pund căilor ascendente şi descendente omoloage celor ale măduvei spinării şi dintre care unele se intersectează la nivel bulbar.
R. Decombe şi M. Le Moal

(N. C.)
Trunchi comun
în cadrul prelungirii şcolarităţii obligatorii (v. Obligaţie şcolară), trunchiul comun desemnează un ciclu de învăţămînt secundar în cursul căruia aceeaşi formaţie generală este pusă la dispoziţia tuturor elevilor. Clasele de vîrstă, în totalitatea lor, beneficiază deci de acelaşi învăţămînt*, ca în învăţămîntul primar. Introducerea unui trunchi comun este produsul voinţei de democratizare a învăţămîntului şi se opune existenţei unor filiere de excelenţă încă de la începutul ciclului secundar, cît şi orientării* precoce în filierele preprofesionale a elevilor mai puţin performanţi. Pretutindeni unde este introdus, trunchiul comun generează dificultăţi legate de necesitatea de a preda simultan unor elevi de nivel* foarte eterogen. Soluţiile trec mai ales prin dezvoltarea pedagogiei diferenţiate*, adaptată diferitelor tipuri de elevi şi aptă să realizeze toate obiectivele ciclului
prin demersuri diferite.
D. Manesse
(N. C.)
Tuberculi mamilari — Mamilari Tulburare a conştiinţei -+ Conştiinţă
Tulburare de conduită
Expresie întrebuinţată în mod obişnuit de profesorii şi părinţii indispuşi de manifestările perturbatoare pe care le întîlnesc în proiectul lor educativ. Psihologii şcolari şi cei de la Centrele medicopsihopedagogice sînt confruntaţi cu examinarea dimensiunilor multiple şi interactive ale unor astfel de tulburări, care, în general, evidenţiază : dezechilibre ale terenului constituţional, perturbări instinctive cu variaţii de dispoziţie, disfuncţionări şi dizarmonii cognitive, retardări afective, conflicte* relaţionale a căror expresie este mai mult
tu ring
802
sau mai puţin organizată în jurul temelor hetero- sau autoagresive, variabile în cursul dezvoltării*. Tulburările polimorfe ale conduitei şi comportamentului adolescenţilor* pun probleme specifice din cauza importanţei conflictelor tranzitorii, a punerilor în act*, a asumărilor de riscuri* şi a tendinţei spre somatizare*. Ele trebuie raportate la o patologie conflictuală (actualizare a conflictului oedipian*, problematică narcisică* sau de dezvoltare). Intri-caţia şi interacţiunile factorilor biologici, psihici, relaţionali invită la aprecierea influenţei determinismelor genetice într-o analiză sincronică; articularea lor se efectuează în jurul conduitelor simptomatice, în relaţia lor cu conflictele intrapsihice şi cu semnificaţiile subiective şi obiective pe care acestea le iau în anturajul subiectului.
J. Selosse
(N. C.)
Turing
Maşina lui Turing. Maşină de calculat idealizată, imaginată de Alan Turing în 1936, care permite să se formalizeze noţiunea de algoritm* şi conceptul de complexitate. Ea se caracterizează printr-o unitate de control care poate lua un număr finit de stări, o bandă nelimitată în cele două sensuri, compusă dintr-o succesiune de cîmpuri putînd conţine fiecare maximum un simbol dintr-un alfabet finit, o u-nitate de intrare/ieşire care parcurge secvenţial banda pentru a citi sau a scrie pe ea informaţii (într-un singur cîmp deodată). Testul lui Turing. în 1950, A. Turing a propus să se înlocuiască întrebarea: „maşinile pot gîhdi ?" printr-un test raportîndu-se în esenţă la o tentativă de identificare a unui interlocutor invizibil şi necunoscut (om sau maşină) printr-un simplu schimb de întrebări şi răspunsuri. Dacă interlocutorul este în realitate o maşină şi reuşeşte să treacă drept o persoană, se poate spune, în accepţia lui Turing, că el este capabil să gîn-
dească.
D. Defayx
(N. C.)
Turnul din Hanoi
Tip de problemă* mult studiată mai ales de echipa lui H. Simon, în cercetarea asupra reprezentărilor* şi a procedurilor* de rezolvare utilizate de subiecţi. Un turn cu un anumit număr de etaje, făcut din discuri amovibile de dimensiuni descrescătoare de la bază spre vîrf, este plasat pe un soclu. Alte două socluri asemănătoare sînt libere. Subiectul trebuie să reconstituie turnul pe unul din aceste două socluri, dar respec-tînd anumite restricţii: un singur disc (etaj) poate fi deplasat o dată; un disc nu poate fi deplasat pe un disc mai mic. Această situaţie constituie o problemă specifică, a cărei soluţie de găsit este prescrisă clar, dar al cărei domeniu* nu este de obicei familiar subiecţilor. Aceştia recurg, în general, la tatonări şi manevre superflue, cînd translaţiile cerute pot fi reduse la un algoritm* şi simulate cu ajutorul unui program de calculator care răspunde la definiţia General Problem Solver.
M. Richelle
(N. C.)

Tutorat
Instituție al cărei obiect este să asigure elevilor sarcini* care nu țin direct de învă-țămînt: profesorul-tutore se adresează periodic unui mic grup de elevi şi analizează cu ei activitățile lor de învățare*, obstacolele pe care le întîlnesc, îi ajută să-şi organizeze raporturile cu restul comunității şcolare şi asigură legătura între şcoală şi părinți. Este o instituție foarte veche în universitățile engleze, unde ea a apărut, sau americane; dar introducerea sa mai recentă în învățămîntul secundar a declanşat polemici, care se circumscriu de fapt în vechea dezbatere despre rolul şcolii: şcoala trebuie să se limiteze la a instrui sau rolul său este şi de a educa* ? Cei care preconizează tutoratul estimează că acesta este un dispozitiv esențial pentru reuşita în-vățămîntului secundar de masă.
D. Manesse
(N. C.)
T
Țap ispăşitor
Expresie rămasă de la evreii care sacrificau, pentru ritualul divin, la sărbătorirea Ispăşirii, un țap alb „încărcat cu păcatele lor". In general, această expresie denumeşte un agent social (minoritate, străin, leader decăzut), asupra căruia acuzatorii aruncă fără justificare vinile sau greşelile comise de colectivitate. în psihologia socială, într-un grup, țapul ispăşitor (sau victima ispăşitoare) are rolul de a fixa asupra lui atacurile care l-ar putea viza pe leader sau grupul în totalitate şi care, astfel, sînt deviate; această deplasare* poate fi spontană şi inconştientă sau deliberată; ea poate fi facilitată de atitudinea masochistă a victimei. După terapia familială sistemică*, pacientul declarat* îndeplineşte rolul de țap ispăşitor al familiei. Existența unei victime ispăşitoare este unul dintre elementele reglatoare ale echilibrului cvasistaționar al unui grup sau al homeostaziei* familiale.
D. Anzieu
(G. D. S.)
Jintă
în domeniul psihomotricității*, ca şi în limbajul curent, termenul desemnează realizarea căutată a unei mişcări* intenționate. Abaterea de la țintă oferă o măsură a preciziei* mişcării.
în cercetările asupra proceselor de atenție — stimul asupra căruia subiectul trebuie să-şi fixeze atenția* şi la care trebuie să reacționeze, prin opoziție cu stimulii distrac-tori*.
în terminologia terapiei comportamentale* şi a modificărilor de comportament*, comportamentul țintă este cel asupra căruia terapeutul îşi propune să opereze o schimbare (reducere sau creştere de frecvență, de amplitudine, de intensitate etc), asigu-rînd contingențele de întărire* adecvate. Astfel, o mişcare compulsivă* repetitivă va fi aleasă ca țintă şi se va încerca să i se reducă frecvența cu ajutorul unui program de întărire a unor răspunsuri diferite*.
M. Richelle
(G. N.)
1
805
unealtă
Ucenic
începînd cu 1960, cuvîntul învățare* a fost folosit în mod curent în ştiințele umane cu funcția sa de desemnare generală a activității de a învăța. Din acel moment a fost necesară crearea termenului de „învățăcel" pentru desemnarea subiectului acestei activități. Ucenic nu era cel mai bun termen. A spune în 1980 „cutare e ucenic" implica în primul rînd înțelesul de „cutare nu îşi continuă studiile". într-o perioadă în care accesul la studii pe termen lung tinde să se generalizeze, însuşirea tradițională a meseriei sub conducerea profesionişti lor de la locul de muncă devine o anomalie. De aici dificultatea de a revaloriza, din punct de vedere social, acest statut care, nu lipsit de paradox, exercită încă atracția unui model alternativ. ,.
D. Hamehne
(D. F.)
Uitare
Incapacitate de a-şi aminti sau de a recunoaşte o informație* învățată. Cele două cauze ale uitării luate, în general, în considerație sînt deteriorarea spontană şi interferența*, în primul caz, uitarea este văzută ca rezultat al deteriorării spontane a unei urme* mnezice, cu timpul. Această ştergere din memorie este cu atît mai probabilă cu cît informația respectivă este puțin folosită (v. Consolidare mnezică). în al doilea caz, uitarea apare dintr-o interferență între urme. O informație uitată nu este considerată ca ştearsă, ci mai degrabă ca inaccesibilă. Interferența poate fi legată de prezentarea de noi informații (interferență sau inhibiție retroactivă) sau de pre-
zentarea anterioară de informații (interferență proactivă). în ceea ce priveşte memoria de scurtă durată*, sînt luate în considerație ambele interpretări. Pentru memoria de lungă durată*, s-a căzut în general de

acord asupra faptului că uitarea rezultă din mecanisme de interferenţă. Mai recent, a apărut un al treilea punct de vedere. Uitarea nu ar apărea dintr-o ştergere de urmă şi nici dintr-o inaccesibilitate prin interferenţă, ci din faptul că indicii de recuperare* disponibili în momentul rapelului* sînt inadecvati.
S. Bredart
(S. D.)
Ultradian -> Ritm biologic
Ultrasunet
Vibraţie* sonoră a cărei frecvenţă* este mai mare de 20 000 Hz şi care constituie domeniul sunetelor inaudibile pentru urechea umană; infrasunetele constituie celălalt domeniu din afara cîmpului audibilităţii umane şi frecvenţele lor sînt mai mici de 16 Hz. Date fiind proprietăţile de reflexie marcate ale undelor ultrasonice, ele sînt utilizate în sistemele de localizare prin ecou (ecolocaţie*, cum este sonarul). Anumite specii animale, ca liliacul, delfinul, dotate cu receptori adecvaţi, se servesc de ele ca de un mijloc privilegiat, exclusiv chiar, de orientare* pentru deplasările lor.
R. Genicot
(N. C.)
Umanistă (Psihologie —)
Expresie creată în Statele Unite de către un grup informai de filozofi şi psihologi
care se revendică de la psihologia fenomenologică şi de Ia psihanaliza existenţială (A. Maslow, C. Biihler, C. Rogers, R. May) cu scopul deschiderii unui cîmp teoretic şi practic între behaviorism* şi psihanaliză, centrat pe relaţia intersubiectivă şi pe expresia sentimentelor trăite aici şi acum. Acest grup a ajuns la constituirea unei societăţi americane, apoi internaţionale, de psihologie umanistă, la organizarea de congrese internaţionale, la fondarea în 1961 a unui Journal of Humanistic Psychology. Influenţa, preponderentă la început, a lui C. Rogers şi a grupurilor sale de întîlnire* a cedat locul terapiilor corporale inventate la Esalen în California şi inspirate, mai mult sau mai puţin, din tehnicile orientale de meditaţie şi respiraţie.
D. Anzieu
(G. N.)
Umanizare
Concept introdus de unii autori ca J. Châ-teau, pentru a desemna procesul de construire şi însuşire a valorilor propriu-zis umane şi graţie căruia se prelungeşte ho-minizarea* biologică. Concept corelativ unui dublu refuz — al primatului biologic şi al primatului sociologic, umanizarea corespunde, pentru psihologul care o ia în considerare prin prisma dezvoltării* individuale, sintezei pe care organismul o încearcă pentru a-şi regăsi unitatea sa naturală la nivelul reprezentărilor*.
R. Doron
(G. N.)
Undă cerebrală
Variaţie a potenţialului electric tranzitoriu legată de activitatea ansamblurilor neuronale ale creierului. Undele cerebrale, susceptibile să difuzeze în ţesutul nervos, sînt în general adunate la suprafaţă. Aceste manifestări sînt de tip lent în raport cu activităţile rapide reprezentate de potenţialele* de acţiune (activitate unitară sau multiuni-tară). Poate fi distins un prim tip de undă lentă la nivelul unui singur neuron*: sînt potenţiale postsinaptice de excitaţie şi de inhibiţie măsurate în milisecunde. De fapt, unda cerebrală este mai adesea asociată
i
potenţialelor electrice care rezultă din activitatea grupărilor de neuroni, aşa cum au fost observate în ritmurile electroen-cefalografice*, definite de frecvenţa lor în hertzi sau cicluri/secundă (cu relaţia perioadă sau durată = l/frecvenţă). Se vorbeşte, de asemenea, de undă în descrierea diferitelor accidente caracteristice ale unui potenţial evocat. „ „
B. Soumireu-Mourat
(D. F.)
Unealtă
Există numeroase exemple în care animalele, pentru a-şi procura hrana, se folosesc de obiecte găsite la faţa locului ca de instrumente. Sînt cazuri celebre, cum ar fi cel al vidrei de mare din California şi al cintezoiului din insulele Galapagos. Prima se scufundă şi adună de pe fund arici de mare, cochilii şi o piatră, apoi urcă la suprafaţă; înotînd pe spate, sparge pe piatra bine lipită de pieptul ei cochilia sau învelişurile prăzii sale, mănîncă conţinutul, aruncă resturile, dar păstrează piatra pentru următoarea scufundare. Cel de-al doilea se serveşte de un spin de cactus pe care-1 ţine în cioc şi pe care 1-a rupt de pe suportul său pentru a extrage cu ajutorul lui larvele de insecte din adînciturile în care se ascund. Vulturul pleşuv apucă pietre pe care le lasă să cadă pe ouă pentru a le sparge coaja. Maimuţele Cebus din America de Sud şi cimpanzeii din Coasta de Fildeş sparg cojile tari de fructe pe nodozităţile pe care le aleg de pe ramuri ce îndeplinesc rolul de adevărate ateliere; cimpanzeii aruncă cu crengi şi pietre

asupra intruşilor şi carnasierelor; tot cimpanzeii se folosesc de beţe lungi pentru a sonda muşuroaiele de furnici şi de termite, în etapa ce precedă îndeaproape roitul*. In toate aceste cazuri, pentru care autorii anglofoni utilizează termenul tool (unealtă), francofonii evită să vorbească de unealtă, căci nu există, la drept vorbind, nici un fel de prelucrare, de transformare a obiectului folosit. Numai cimpanzeii par în stare să-şi pregătească instrumentul, în aşa fel încît să se poată vorbi, în acest caz, de folosirea unei unelte: ei îşi aleg crenguţele, le curăţă, le jupoaie,

le taie pentru a obţine o lungime potrivită, le fac legături după care se îndreaptă spre muşuroaiele de termite care se găsesc la
o anumită distantă.
J.-C. Ruwet
(S. D.)

La specia umană, folosirea şi construirea de unelte au luat o extindere în aparenţă nelimitată, iar originea lor se confundă cu preistoria cea mai îndepărtată a lui Homo sapiens, încît am putea fi tentaţi să facem din acest lucru caracteristica cea mai specifică a omului, derivînd, după tezele paleontologiei, din eliberarea mîinii care a antrenat poziţia verticală. în realitate nu prea este posibil, în tentativele de reconstituire a paleopsihologiei*, să se disocieze capacitatea de fabricare a uneltei de capacităţile cognitive şi verbale, ele însele factori de creştere a capacităţilor de învăţare* şi condiţii ale transmisiei culturale a abilităţilor dobîndite. Iniţial prelungire a mişcării* corporale, unealta a devenit mai tîrziu amplificare nu numai a actului motor, ci şi a funcţiilor receptoare, apoi, în dezvoltarea recentă a inteligenţei artificiale*, imitare şi depăşire a capacităţilor cognitive înseşi. Relaţia dintre om şi unealtă creată de el rămîne o temă centrală a psihologiei muncii şi mai ales a ergonomiei*.
M. Richelle (S. D.)

Unifactorial -» Analiză multivariată

Unificare

într-un limbaj formal care comportă simboluri de variabile, unificarea este operaţia de stabilire a corespondenţei între expresii bine formate. Două expresii sînt numite uni-ficabile dacă pot coincide prin înlocuirea simbolurilor variabilelor cu termeni ai limbajului, adică aproape o substituţie. Această operaţie este fundamentală în demonstrarea de teoreme şi în PROLOG*. Exemplu: cele două expresii f(g(x, b), f (a, y)) şi f(g(z, y), z), în care x, y, z sînt simboluri de variabile şi f, g simboluri de funcţii, sînt unifica-
bile, ceea ce se poate constata înlocuind peste tot x şi z prin f(a, b) şi y prin b. Semiunificarea sau filtrajul, operaţie ana-loagă în care înlocuirea variabilelor nu este autorizată decît în una din cele două expresii între care se stabileşte coincidenţa, este utilizată pentru aplicarea regulilor de rescriere sau a regulilor de producţie*
M. Baron
(N. c.)

Unitate lingvistică

Determinarea unităţilor se bazează în lingvistică* pe două principii:
1. limba este o formă şi nu o substanţă;
2. limba este un instrument de comunicare*.

Din (1) rezultă că unităţile limbii, la toate nivelurile, trebuie considerate ca pure valori* diferenţiale: identitatea fiecărui termen este dată de raporturile sale cu ceilalţi şi nu de caracteristicile materiale proprii. în virtutea lui (2), aceste valori sînt în plus induse de o singură şi unică funcţie: a semnifica; singura pertinenţă recunoscută este de a transmite sens* în mod identic pentru toţi locutorii*, pentru a permite intercomprehensiunea. Se fondează astfel o metodă de analiză destul de riguroasă, aptă să stabilească unităţi definite formal. Această metodă are totuşi limite. Pe de o parte, principiul pertinenţei (2) nu prevede alte funcţii decît marcarea sensului. Or, există multe alte moduri în care o unitate poate fi utilă comunicării: balizarea lanţului (morfeme* vide), economie perceptivă sau memorială, expresivitate etc. Aceste funcţii pragmatice* fiind de cele mai multe ori îndeplinite de variante (forme cu acelaşi sens, dar intrînd în opoziţie), a le neglija înseamnă a interzice descrierea structurilor variaţionale, considerate ca nefuncţionale şi respinse în afara sistemului. Pe de altă parte, dacă analiza structurală atinge unităţile unui sistem „limbă" anonim şi abstract, ea nu analizează obiectele manipulate efectiv de locutori, unităţi de categorizare practică (cuvînt*, frază*) care nu corespund decît aproximativ unităţilor funcţionale şi a căror identitate se bazează

pe proprietăţi de uz* imprecise şi deforma-bile.
A. Berrendonner
(N. C.)
Unitate motorie
în accepţia sa neurofiziologică riguroasă, unitatea motorie este cel mai mic element al unui muşchi supus inervaţiei distincte a unei singure fibre nervoase. Ea implică deci comanda unui motoneuron*, a cărui terminaţie axonală* provoacă contracţia unor fibre musculare, ele însele asociate unor receptori* proprioceptivi* (fusuri neuro-musculare). Cantitatea unităţilor motorii constitutive variază după muşchi, după cum cantitatea fibrelor variază după unităţile motorii: unităţile motorii implicate în activităţile musculare de o mare finețe vor fi în general compuse dintr-un număr redus de fibre. Dacă tehnicile anatomice şi electrofiziologice permit să se identifice cu uşurinţă unităţile motorii, acestea nu sînt practic niciodată solicitate izolat în funcţionarea normală a sistemului motor. Controlul unei unităţi motorii izolate este totuşi realizabil, aşa cum a arătat J. V. Bas-majian în 1978, dacă subiectul dispune de un feed-back* auditiv amplificat al contracţiei, care suplineşte insuficienţa informaţiei proprioceptive. Se vorbeşte de asemenea despre unităţi motorii funcţionale mai mari în legătură cu sinergiile* sau cu structurile coordonatoare care intervin în programele* motorii, în acest caz, contextul trebuie să elimine orice confuzie cu sensul precizat mai sus.
M. Richelle
(N. C.)
Uniune -» Intricare
Universalii lingvistice
Expresie care desemnează caracteristicile comune pentru ansamblul limbilor naturale*.
Din Antichitate, categoriile gramaticale* erau analizate ca modalităţi de traducere verbală a categorizărilor* cu caracter logic (substantivul exprimă substanţa, verbul exprimă o relaţie de stare sau de acţiune,
adjectivul traduce atribuirea unei proprietăţi etc). în acest context, aceste categorii erau în consecinţă considerate ca proprietăţi comune ansamblului limbilor. într-o perspectivă apropiată, N. Chomsky a emis ipoteza conform căreia categoriile pe care le utiliza în descrierea structurilor de adîn-cime (v. Gramatică generativă), cît şi regulile (rescriere şi transformare*) care prezidează organizarea acestor unităţi în structuri de suprafaţă (fraze* concrete) constituiau universalii lingvistice. Acest tip de poziţie este astăzi foarte contestat. Pe baza analizei saussuriene a arbitrarietăţii* radicale a unităţilor lingvistice*, mai ales Şcoala de la Praga a demonstrat că fiecare limbă utilizează un sistem fonologie* specific şi că nu există deci o universalitate a produselor care constituie fonemele*, chiar dacă putem descrie procesele universale aflate la baza constituirii acestor unităţi într-un sistem dat (v. Funcţie distinctivă). Situaţia este similară pe planul unităţilor lexicale, morfologice şi sintactice; este fără îndoială legitim să se postuleze existenţa operaţiilor generale pe care se bazează recategorizarea reprezentărilor* nonverbale cerute de structura lexicului* şi de morfosintaxa unei limbi, şi care fundamentează de asemenea organizarea unităţilor în cadrul funcţionării discursurilor*, dar modurile de realizare a acestor operaţii sau funcţii cu caracter universal rămîn în mod fundamental particulare. Aceeaşi operaţie de determinare va putea fi realizată de un articol într-o limbă, de o desinenţă nominală în alta; relaţia temporală de anterioritate va putea fi realizată fie printr-o desinenţă verbală, fie printr-un prefix, fie printr-o formă adverbială. Unei cercetări a universaliilor lingvistice centrate pe izomorfisme* de structură i-a urmat deci un demers centrat pe identificarea universaliilor funcţionale, care integrează acest element fundamental: diversitatea obiectivă a sistemelor lingvistice.
u
Univers perceptiv
J.-P. Bronckart
(N. C.)
Cîmp
u
univers perceptiv activ
Univers perceptiv activ -> Cîmp
Ură
Ura este un sentiment, totdeauna intens, al unei persoane faţă de una sau mai multe alte persoane cărora le vrea răul sau ale căror nenorociri o bucură. Ura este declanşată de invidie, de gelozie, de rănirea amorului-propriu, de o injustiţie suportată*. Ea poate antrena dispreţul, agresivitatea*, răzbunarea. Poate alterna cu sentimente de iubire* pentru aceeaşi persoană (ambivalenţă*) sau poate proveni din transformarea în contrariul* său a unei pasiuni amoroase excesive sau neîmpărtăşite. în vreme ce iubirea caută similitudinea sau complementaritatea cu partenerul, ura este o reacţie de intoleranţă la deosebiri în raport cu altul sau cu alţii. Fundamentele inconştiente ale urii au fost studiate de psihanaliză. S. Freud le

leagă de pulsiunile de moarte*. M. Klein a atras atenţia asupra precocităţii fantasmelor sadice* şi distructive la copilul mic. D. Winnicott a evidenţiat rolul uneori necesar al urii în contra-• transferul* psihanalistului.

D. Anzieu

(G. N.)

Ureche —> Audiţie

Uretral

Erotismul urinar sau uretral, caracterizat prin căutarea şi obţinerea unei plăceri sexuale autoerotice în timpul micţiunii, este e-senţialmente o manifestare a perioadei de sexualitate infantilă precoce* şi mai ales a stadiului falie* (sau genital infantil), în cursul căruia el însoţeşte a doua fază a masturbării infantile. Este interpretat uneori ca un element de tranziţie între interesul pentru excremente, tipic pentru stadiul anal*, şi interesul pentru organele genitale, tipic pentru faza falică*. Adeseori, într-un context urinar percepe copilul diferenţa între sexe (a urina în picioare sau pe vine) şi raporturile sexuale (bărbatul urinează în femeie). Erotismul urinar are din această cauză legătură cu complexul de castrare*. S. Freud, pe de altă parte, a arătat că enurezisul* este una dintre modalităţile de întoarcere a erotismului uretral refulat şi că erotismul uretral se află la originea ambiţiei nemăsurate şi arzătoare a anumitor subiecţi, constatînd astfel legătura între urină, foc şi ambiţie. M. Klein a încercat să coreleze această legătură cu senzaţiile de arsură resimţite în cursul micţiunii, ceea ce merge mînă-n mînă cu insistenţa sa asupra fantasmelor sadice uretrale, în care urina este o armă periculoasă pentru că este corosivă şi arzătoare. O. Fe-nichel a raportat ambiţia nemăsurată la nevoia de a supracompensa* ruşinea, legată după el mult mai mult de incontinenţa urinară decît de incontinenţa fecală.

J.-M. Pe tot

(N. C.)

Urmă

în general, desemnează produsul obiecti-vabil al operaţiilor psihologice sau al proceselor de niveluri diferite (fiziologic, biologic), în acest sens este utilizat acest termen în anumite curente teoretice contemporane : în lingvistică în special, o unitate dată (articolul, d. ex.) va fi analizată uneori ca urma unui complex de operaţii lingvistice subiacente (determinare*, definitivare, cuantificare etc). Urmă mnezică (v. Engramă). Amprentă lăsată de o informaţie* în sistemul nervos* central; ea poate fi permanentă (suport biochimic) sau temporară (suport electric). La S. Freud, acest termen denumeşte modul de înscriere a imaginilor perceptive în psihism. Urmele mnezice nu intră în aparatul* psihic decît prin asociaţie* şi rămîn unite unele cu altele în memorie*. Răspuns condiţional de urmă. V. Condiţionare de urmă.

J.-P. Bronckart

(N. C.)

Urmărire vizuală

Activitate a privirii* de urmărire a unui obiect în mişcare. Observatorul încearcă să menţină proiecţia retiniana a obiectului pe fovea*. Fixarea poate fi monoculară sau binoculară. Această urmărire necesită o sinergie* oculomotorie precisă, în funcţie

de calitatea informaţiilor vizuale. Performanţele în urmărirea oculară au limitele lor, legate de timpul de reacţie* şi de erorile în anticiparea* poziţiilor stimulului aflat în mişcare. Un deficit în urmărirea oculară poate fi consecinţa unui deficit de acuitate* vizuală, a unei insuficienţe de reacţie şi de sinergie a muşchilor extrinseci ai globului ocular, de exemplu în cazul unei paralizii oculomotorii, al unui nistagmus, al unei fixări exagerate a privirii, al unei hemianopsii sau al unui scotom.

R. Genicot

(O. D.)

Utilitarism

Doctrină morală şi politică, sistematizată de Jeremy Bentham încă din 1781, care face din utilitate* criteriul oricărei judecăţi morale. Conform acestei doctrine, acţiunile indivizilor nu pot fi considerate bune decît dacă ele sînt utile fericirii comunităţii, adică dacă tind să mărească plăcerea generală şi să diminueze durerea. Această doctrină, masiv influenţată de empirism* şi hedonism*, presupune o formă de psihologie care să permită nu numai evaluarea plăcerilor şi a suferinţelor, ci şi determinarea motivelor* acţiunilor. Pe de altă parte, ea presupune, de asemenea, intervenţia statului pentru stabilirea unei legislaţii care subordonează interesul* individual interesului general. „Utilitariştii" au constituit o mişcare foarte influentă în Marea Bri-tanie şi au inspirat pragmatismul*.

F. Parot

(N. C.)
Utilitate
împrumutat vocabularului modelelor economice utilitariste* dezvoltate în secolul al XlX-lea, termenul utilitate desemnează diferența între cîştigurile şi costurile ataşate unei conduite*.
Aceste modele, care conduc la definirea raționalității ca maximizare a utilităților, se află la originea a două abordări fundamentale ale relațiilor interpersonale: 1. teoria jocurilor*, derivată direct din aceste modele şi aplicată, de exemplu de
M. Deutsch, la studiul situațiilor de conflict;
2. teoria interdependenței, formulată de J. W. Thibault şi H. H. Kelley, care introduce noțiunea de control social* pentru a explica faptul că, pentru un individ, cîştigurile şi costurile nu sînt valori fixe, ci pot fi afectate de comportamentul celui cu care acesta se află în interacțiune.
F. Askevis-Leherpeux (N. C.)
Utopie
Utopia poate fi definită după trei dimensiuni principale: ca gen literar (de la T. Mo-rus, Utopia), ca proiect de transformare radicală a unui segment al realității sau a totalității sale (utopii sociale, arhitecturale, pedagogice, sexuale) şi ca sistem de reprezentări observabil în grupuri şi care pune în joc în mod electiv anumite procese psihice. Din acest ultim punct de vedere, o trăire de catastrofă* şi de persecuție însoțeşte sau încheie mentalizarea* paradoxală a utopiei: aceasta este elaborată fie ca un spațiu potențial în care proiectul său, ludic, nu trebuie să fie contestat în funcția sa de iluzie creativă; fie ca reprezentare a unei dorințe de nesatisfăcut şi tocmai de aceea marcată de absolut şi imposibil; fie ca realizare a unei dorințe de împlinire definitivă a dorinței. Legea care se impune în acest caz este de ordin pervers sau paranoic. în aceste condiții, utopia îndeplineşte catastrofa împotriva căreia se apără.
R. Kaes
(N. C.)
Uz lingvistic
Acest termen nu are cu adevărat o accepție tehnică. în lingvistica* contemporană, se opune uneori celui de sistem şi desemnează în acest caz funcționarea limbii, care nu mai este considerată ca un inventar imanent de semne*, ci ca un instrument de comunicare* pe care un locutor* şi-1 însuşeşte şi îl aplică unor situații particulare (v. Actualizare, Performanță lingvistică, Pragmatică).
u
uz lingvistic
810
în gramatica normativă a epocii clasice, termenul uz denumeşte o noțiune centrală, dar extrem de polimorfă, a cărei singură trăsătură permanentă pare a fi aceea că desemnează o instanță învestită cu autoritate. Uzurile sînt modurile de vorbire atestate şi deci autorizate de obişnuință. Uzul, cu majusculă, este „stăpînul şi suveranul limbilor" (Vaugelas, 1647), adică un fel de sursă, presupusă a fi unică şi arbitrară, a tuturor constrîngerilor lingvistice. Uneori îndoielnic, el se cere clarificat. Sarcina gramati-cianului este atunci de a distinge uzul bun de cele rele, ceea ce el face bazîndu-se pe analogie. Noțiunea apare în mod clar ca vehiculul unei concepții monolitice, anti-variaționale şi unitare a limbii.
A. Berrendonner
(N. C.)
• Vaugelas C. (1647), Remarques sur la langue franqaise, Paris.
V
Vaginism -» Frigiditate
Valență
Concept utilizat de K. Lewin pentru a desemna forța de atracție (valența pozitivă) sau de repulsie (valența negativă) exercitată asupra unei persoane de diferitele regiuni ale spațiului său de viață*, adică de diferitele elemente ale cîmpului* său psihologic: trebuințe*, motivații*, idealuri, norme*, roluri*, statute* etc. Distribuția forțelor în ansamblul cîmpului determină orientarea conduitei: astfel există un conflict dacă diferitele forțe prezente sînt de direcții opuse şi aproape egale ca putere şi numai prin destabilizarea unui cîmp de forțe se poate modifica un comportament, în psihologia muncii, valența este de asemenea una dintre componentele teoriei in-strumentalității*. Valoare subiectivă (pozitivă sau negativă) a oricărui obiect prezent în mediul înconjurător. Valențele diferitelor obiecte sînt diferite după indivizi şi se pot schimba în funcție de trebuințele lor
de moment.
F. Askevis-Leherpeux
(N. C.)
Validare
în sens epistemologic, operație prin care se recunoaşte validitatea unei propoziții*. O propoziție este

validă atunci cînd criteriile logice permit să se determine valoarea ei de adevăr.
In termeni mai generali, se va vorbi despre procedura de validare ca despre un dispozitiv experimental sau un sistem teoretic
care permite să se deducă sau să se accepte o ipoteză dată.
în domeniul psihometriei*, validarea este procedeul prin care se confirmă validitatea*
unui test*.
P. Mengal
(N. C.)
Validitate
Un test este valid* dacă măsoară bine ceea ce pretinde că măsoară. Validitatea unui test (sau a unui instrument de observaţie psihologică oarecare) este rezultatul final al unui ansamblu de proceduri de validare* care stabilesc corespondenţa între răspunsurile indivizilor la acest test şi caracteristicile psihologice (observabile sau ipotetice) deduse pe baza acestor răspunsuri. Conform standardelor americane (APA, 1985) aceste proceduri sînt grupate în trei tipuri, în funcţie de corespondenţa urmărită: cu conţinuturi, criterii sau concepte. Validitatea de conţinut* vizează să se asigure faptul că itemii aleşi constituie un eşantion reprezentativ al universului conduitelor pe care testul pretinde să le acopere. Această eşantionare a variabilelor, operată iniţial pentru teste de cunoştinţe sau de aptitudini*, este avută în vedere astăzi pentru probe de altă natură. Validitatea legată de criterii este gradul de legătură între ceea ce măsoară un test şi măsurările independente (criterii), efectuate asupra conduitelor aceloraşi indivizi evaluate în situaţii diferite ale vieţii, presupuse a solicita aceleaşi caracteristici ca şi testul. Aceste criterii (adesea şcolare sau profesionale) sînt culese simultan (vali-

ditate concurentă) sau ulterior (validitate predictivă), legătura test-criterii fiind estimată în general printr-un coeficient de corelare (simplu sau nu). Alegerea de criterii, pertinente, variate şi fidele este esenţială. Validitatea teoretică sau ipotetico-deduc-tivă este definită ca un ansamblu de proceduri care permit să se elucideze definiţia operaţională şi teoretică a caracteristicilor vizate de un test; ea înglobează deci celelalte tipuri de validitate. Obiectivul ei este de a stabili, pe baza conduitelor evaluate de test, reţelele de relaţii interne (structura răspunsurilor) şi externe (relaţia cu alte variabile). Astfel, noţiunile iniţiale vor fi precizate treptat, modificate, îmbogăţite cu semnificaţii suplimentare pentru a deveni concepte teoretice sau construite, conform unui demers ce evoluează de la descrierea răspunsurilor la explicarea proceselor care contribuie la elaborarea răspunsurilor (L. J. Cronbach, 1984).
M. Bruchon-Schweitzer
(N. C.)
• American Educaţional Research Association, American Psychological Association and National Council on Measurement in Education (1985), Standards for Educaţional and Psychological Testing, American Psychological Association (APA), Washington. — Cronbach L. J. (1984), Essentials of Psychological Testing, Harper şi Row (ediţia a 4-a), New York.
Valoare
Există cel puţin trei sensuri diferite ale acestei noţiuni fundamentale a psihologiei sociale:
1. raportată la motivaţie*, valoarea este apropiată de valenţă* şi trimite la tot ce caută sau evită un anumit individ. Vom spune astfel că pentru el o anumită stare a naturii, un anumit obiect are o valoare pozitivă sau o valoare negativă. Se insistă în acest caz asupra semnificaţiei motiva-ţionale a conceptelor sau categoriilor cognitive;
2. raportată la procesele sociale şi organi-zaţionale, valoarea este echivalentă cu utilitatea* socială. Ea se aplică deopotrivă indivizilor şi comportamentelor şi se referă
la practici evaluative a căror funcţie este reperarea utilităţii sociale a conduitelor şi, prin intern aii zare*, a indivizilor; 3. raportată la ideologie, o valoare este apropiată de un scop (libertatea, solidaritatea, cunoaşterea), se poate aplica unor grupuri (valorile ţărăneşti) şi conduce la accentuarea semnificaţiei praxisului sau practicilor sociale.
Autorii confundă frecvent sensurile 1 şi 2, asimilînd aspectul afectiv şi pe cel evalua-tiv. Metodele (diferenţiatorul semantic*, d. ex.) întreţin această confuzie. Este cu atît mai regretabil că studiul cogniţiei sociale* (reprezentarea* situaţiilor sociale, teoriile implicite ale personalităţii*) evidenţiază sistematic dimensiuni masive de natură evaluativă al căror statut nu este
explicitat.
ERSOC (N. C.)
Valoare lingvistică
Termen introdus de F. de Saussure (1916) pentru a caracteriza statutul semantic* al semnului

lingvistic* în cadrul sistemului* formal pe care-1 constituie limba*. Pentru Saussure, diferitele cuvinte ale unei limbi constituie „termenii" unui sistem global; ei pot fi regrupați în paradigme*, adică în ansambluri de unități care trimit la acelaşi referent* („bizar", „uimitor", „straniu" etc. constituie o paradigmă de termeni care trimit la referentul „eveniment ce iese din comun"). în cadrul sistemului, fiecare termen poate fi considerat ca o valoare, dintr-un dublu punct de vedere. Pe de o parte, un termen trimite la un ansamblu delimitat de reprezentări* ale referentului; el este o „valoare de schimb" a acestui ansamblu. Sub acest aspect, termenul valoare este sinonim cu cel de sens*. Pe de altă parte, ansamblul reprezentărilor la care trimite un termen depinde de numărul termenilor disponibili în paradigmă. Dacă pentru un referent dat o limbă nu dispune decît de un termen (cuvîntul baeuf în franceză), acesta va avea o valoare care corespunde ansamblului reprezentărilor posibile ale referentului; dacă ea dispune de doi termeni (ox şi beef în engleză), valoarea

fiecărui termen va corespunde unuia din cele două subansambluri de reprezentări posibile. Sub acest aspect, valoarea unui termen nu poate fi caracterizată decît în mod negativ, adică prin opoziție cu alți termeni ai paradigmei din care face parte.

J.-P. Bronckart

(N. C.)

• Saussure F. (de) (1916), Cours de linguis-tique generale, Payot, Paris.

Valoare tipică -> Tipică (Valoare —) Vals —> Dans

Vandalism

Conduite agresive* împotriva ambientului fizic, vizînd distrugerea, desfigurarea sau scoaterea lui din funcțiune. Vandalismul se supune unor motivații foarte variate, ceea ce a dus la stabilirea unor categorii diferite, după cum este vorba despre vandalism ritual (aprobat de societate şi tradiții), despre vandalism ludic (care survine cu ocazia unui joc şi fără intenția de a distruge), despre graffiti (motivate de dorința de a-şi lăsa urma şi/sau de a face vizibilă o idee), despre vandalism ideologic şi simbolic (în care distrugerea vizează obiecte ce reprezintă un sistem sau o instituție) şi despre sabotaj (vandalism tactic, destinat să facă munca imposibilă). în afară de acestea, există un vandalism de achiziție, în care distrugerea este în principal mijlocul de a pune stăpî-nire pe un bun dorit, şi un vandalism criminal, dictat de intenția de a face rău unei

anumite persoane. , ,

C. Levy-Leboyer

(N. C.)

Variabilă

Mărime susceptibilă de variații, de prezentare a unor modalități* diferite. Termenul trimite la două noțiuni: cea din domeniul de definire a variabilei şi cea din domeniul de variație, care constituie domeniile pertinente ale variabilei. Astfel, a vorbi despre o atitudine, de exemplu, ca despre o variabilă presupune că se poate pe de o parte specifica un ansamblu de stări posibile pe care le poate lua această variabilă,

numite modalități (domeniu de variație), pe de altă parte că se poate specifica, sau cel puțin concepe, un ansamblu de indivizi susceptibili să prezinte aceste diferite modalități (domeniu de definire). Apoi, trebuie să se poată preciza în ce fel se poate obține ca fiecărui individ să-i corespundă o modalitate şi numai una.

P. Bonnet şi H. Rouanet

(N. C.)

Variabilă dependentă, variabilă independentă, în demersul experimental, variabila dependentă este variabila căreia experimentatorul încearcă să-i observe eventualele variații în funcție de variabilele independente pe care le ține sub control. Pentru psiholog, variabila dependentă constă într-o dimensiune specificată a comportamentelor, pasibilă de măsurare; variabilele independente pot fi aspecte ale mediului înconjurător* fizic sau social, sau caracteristici proprii subiecților (vîrsta, de ex.) pe care cercetătorul este în măsură să le manevreze sau cel puțin să stăpînească diferitele stări. în contextul planurilor experimentului* şi mai ales al planurilor numite factoriale, termenul factor* este utilizat în mod curent ca echivalent al variabilei independente, iar termenul modalitate pentru a desemna valorile sau stările pe care

aceasta le poate lua. w „ , „

M. Richelle

(N. C.) Variabilă aleatorie -> Aleatoriu

Variabilă principală -> Analiză multi-variată

Variabilitate

în măsurarea* unui fenomen, variabilitatea desemnează fluctuaţiile înregistrate prin măsurări succesive. în psihologie, dacă măsurările se referă la acelaşi subiect, variabilitatea intraindividuală va exprima aceste fluctuaţii; dacă ele se referă la un acelaşi fenomen măsurat la subiecţi diferiţi, va fi vorba despre variabilitate interindividuală. în cele două cazuri, indicii de dispersie*

V

variantă

814 1

care caracterizează distribuţia statistică a măsurilor obţinute vor exprima variabilita-tea. O problemă capitală apare cu privire la statutul acestei variabilităţi, fie ea intra-sau interindividuală. Ea a fost tratată adesea ca un aspect indezirabil, chiar dacă este inevitabil, al analizei fenomenelor, exprimînd fie imperfecţiunile instrumentelor de observaţie, fie imperfecţiunile organismului sau ale sistemului studiat, abaterile sale în raport cu o normă ideală. De unde preocuparea metodologică, adesea obsesivă, de a o elimina sau de a o neutraliza, pentru a se încadra în legea generală, care, pentru a relua cuvintele lui Claude Bernard, nu suferă excepţii. De unde o lipsă de interes a psihologilor preocupaţi de legile generale pentru psihologia diferenţială*, lăsată în seama practicienilor care, în scopuri pur practice, sînt constrînşi să ţină seama de variabilitatea interindividuală. O perspectivă radical diferită, dar încă puţin adoptată, vede în variabilitatea comportamentală, intra- şi interindividuală, o proprietate inerentă a realităţii care îl interesează pe psiholog şi care îi solicită atenţia. Variaţiile sînt în acest caz considerate ca elemente capitale în dinamica comportamentului, începînd cu învăţările* cele mai elementare pînă la conduitele creative, analogic cu locul care le este acordat în dinamica evoluţiei* biologice.

M. Richelle

(N. C.)

Variantă

Este media* pătratelor abaterilor de la medie. Mai general, în cazul unui nor de puncte într-un spaţiu euclidian, se numeşte variantă media pătratelor distanţelor de la punctele norului la punctul mediu. Varianta este un indice de dispersie*. Dacă protocolul* este constant, varianta este nulă. Este un indice comod datorită proprietăţilor de descompunere a variantei. Dacă avem un plan* S<G>, putem descompune varianta totală în suma variantei intra şi a variantei inter, proprietate care stă la baza analizei variantei.

De asemenea, în analiza multivariată*, varianta poate fi descompusă după direcţiile ortogonale. Varianta norului este suma variantelor proiectate. Această idee se află la baza analizei* în componente principa- '*' le* şi a variantelor sale, în special analiza corespondenţelor*. în particular, se poate defini primul ax al analizei în componente principale ca fiind cel conform căruia varianta norului proiectat este maximală. Raportul variantei norului proiectat cu varianta norului total este numit contribuţie a primului ax la varianta totală sau inerţie

P. Bonnet şi H. Rouanet

(N. C.)

Variaţie -» Variabilitate

Variaţie contingenţă negativă (VCN)

Potenţial lent cortical care apare în situaţii de cuplare de stimul* cu instructaje* motorii. De regulă, un prim stimul numit vestitor este urmat, după un scurt interval, de un al doilea stimul numit imperativ, după care subiectul trebuie să emită răspunsul. VCN este o variaţie electrocorticală lentă negativă care urmează potenţialul evocat* de primul stimul şi care ocupă intervalul pînă la potenţialul evocat de al doilea stimul. Acest potenţial evenimenţial a fost luat drept indiciu al proceselor cognitive*; el nu este legat de existenţa execuţiei răspunsului motor. Observată în protocoalele indicate mai sus, regăsim VCN în somnul

paradoxal*. „ _

B. Soumireu-Mourat

(N. C.)

Variaţie polilectală

Noţiunea structuralistă de limbă ca sistem comun (identic pentru toţi subiecţii săi vorbitori), omogen şi închis (strict delimi-tabil) nu este decît o idealizare deosebit de simplificatoare. în realitatea lingvistică alternează într-adevăr o cantitate de variante „libere", concurente, care nu sînt chiar subgrupe definite şi nu se raportează deci la „dialecte" juxtapuse. în acest caz trebuie să presupunem că orice limbă naturală* este un sistem vid* şi subspecificat, curprinzînd zone de joc structural care dau

815

loc unor parametraje multiple. Acest mod de organizare, exploatat de locutori* în scopuri de optimizare pragmatică*, este cel pe care-l desemnează termenul de variaţie polilectală, neologism care nu este unanim

recunoscut.

A. Berrendonner
(N. C.)
Vătămare simbolică
Expresie popularizată de B. Bettelheim pentru a desemna vătămările efectuate pe corp şi mai ales pe organele genitale (cir-cumcizie, excizie, subincizie) cu ocazia ceremoniilor de iniţiere, în numeroase societăţi. Autorul evidenţiază modul în care aceste ritualuri simbolizează, în acelaşi timp, dorinţa infantilă a fiecărui sex de a poseda organele şi puterile celuilalt sex şi obligaţia impusă de societate de diferenţiere a masculinului şi femininului.
D. Anzieu (O. D.)
VCN -» Variaţie contingenţă negativă
Vedere
Totalitatea funcţiilor asigurate de ochi şi de structurile nervoase şi musculare aferente acestuia. Vederea procură organismului informaţii* care-i permit să-şi adapteze comportamentele la caracteristicile mediului înconjurător vehiculate de lumină şi receptate de elementele fotosensibi-le ale retinei. Aceste funcţii permit in fine recunoaşterea vizuală a formelor şi obiectelor (din ce este făcut mediul înconjură-tor; procesul de identificare şi de recunoaştere) şi poziţionarea statică sau dinamică a acestora în spaţiu (unde se situează diferite forme văzute: procesul de localizare şi de orientare). Aceste două procese disociate din punct de vedere neurobiologic sînt în funcţie de variaţiile energiei electromagnetice (la om, lumina vizibilă cuprinsă între 380 şi 720 nm). Aceste variaţii foto-nice fugare (cuantumul* acţiunii luminii) traversează filtrul ocular compus din mediile transparente anterioare ale ochiului (cornee, umoare apoasă, cristalin, corp vitros) pentru a ajunge în partea profundă
vedere
a retinei, asigurînd transducţia luminii în influxuri nervoase datorită proceselor biochimice de descompunere a purpurei retiniene (în principal rodopsina). Cantitatea de lumină care atinge retina (iluminare retiniana) este dozată de deschiderea pu-pilară (reflex fotometric) şi convergenţa razelor este asigurată de acomodarea cristalinului.
Mesajul vizual astfel generat este captat de segmentul intern al celulelor receptoare (conuri şi bastonaşe) şi circulă de-a lungul căilor vizuale retiniene în secvenţe (celule bipolare, celule ganglionare) sau în paralel (celule orizontale, celule amacrine). Axonii celulelor ganglionare converg din toată cupola retiniana pentru a se regrupa la nivelul papilei şi a constitui nervul optic. Acesta, ieşind din fiecare ochi, traversează nucleul talamic stîng şi drept (la nivelul corpilor geniculaţi laterali) după ce s-au încrucişat parţial prin chiasma optică (numai fibrele provenite din retinele nazale sînt controlaterale).
Din corpii geniculaţi laterali pleacă al doilea lanţ de neuroni ai căilor vizuale, care vor iradia pînă în cortexurile striate occipitale (căile şi centrii vizuali de proiecţii primare), apoi în ariile asociative vizuale. Ultrastructura complexă a acestor centri subcorticali şi corticali primari este mai bine cunoscută de la lucrările inaugurale ale lui D. H. Hubel şi T. N. Wiesel (noţiunile de cîmpuri* receptoare retiniene şi de detectori* ai trăsăturilor centrale). Căile şi centrii vizuali secundari subcorticali (re-tinocoliculari şi pretectali) asigură urmărirea oculară şi orientarea vizuală. Integrarea informaţiei luminoase în structurile anatomice discrete (în mare măsură preformate genetic) va permite să se distingă elementele pertinente ale lumii fizice : luminanţa* şi derivatele sale cantitative de lumină, contrastul* şi efectele de cîmp, culorile* şi interacţiunile lor, caracteristicile temporale ale stimulilor luminoşi, mărimea şi dimensiunea obiectelor, disparitatea* binoculară şi profunzimea, mişcarea* şi deplasarea, texturile şi formele, poziţia şi localizarea etc.
V
V
vedere
816
817
victimă
Există trei mari domenii de vedere după nivelul de iluminare sau de luminanţă:
a. vederea fotopică, corespunzătoare vederii în condiţii de luminanţă mai mare de 10 candele (cd) pe metru pătrat. Este vederea diurnă care solicită conurile;
b. vederea scotopică, corespunzătoare unei luminanţe mai mici de IO3 cd/m2, este vederea nocturnă care solicită bastonaşele;
c. vederea mezopică sau vederea intermediară, corespunzătoare unui nivel situat între IO3 cd/m2 şi 10 cd/m2 care solicită conurile şi bastonaşele.
Aceste elemente distinctive ale decorului vizual vor fi apoi sistematizate la un nivel mai elaborat, cu intervenţia învăţărilor* anterioare (obişnuinţe şi amintiri), cu aplicarea schemelor* senzoriomotorii şi cognitive (interpretări şi deducţii) şi cu confruntările intersenzoriale (vedere-pipăit, vedere-auz). In faţa

acestei complexităţi, cunoştinţele actuale nu permit încă să se prezinte o teorie unitară a vederii, ci concepţii descriptive şi explicative care pun mai mult sau mai puţin accentul pe diferitele aspecte ale mecanismului vizual:
1. concepţiile psihofizicii* şi evoluţiile noţiunii de praguri* vizuale: interesul acestui domeniu de cercetare se concentrează asupra definirii precise a stimulului vizual şi asupra formalizării matematice a răspunsului subiectului. Această orientare este caracterizată prin rigoarea măsurărilor (praguri absolute* şi diferenţiale*) şi prin punerea la punct a unor metode* de studiu (a limitelor*, a ajustării*, a stimulilor constanţi). Ea a contribuit la stabilirea relaţiilor între variaţiile stimulilor şi modificările senzaţiei (stabilirea scalelor* de senzaţie şi a legilor lui Weber-Fechner-Stevens). Psihofizica a introdus şi aplicat teoria detecţiei* semnalului şi distribuţia statistică a răspunsurilor la un stimul, explicînd variabilitatea pragurilor în funcţie de diferite criterii (influenţa unor factori psihici, ca motivaţia*, anticiparea*);
2. un alt ansamblu de concepţii care privilegiază caracteristicile fizice ale stimulului se referă la optica ecologică sau percepţia directă (J. J. Gibson). Vederea este
concepută aici ca un mijloc de a culege informaţii asupra caracteristicilor optice ale mediului înconjurător. Sistemul vizual are rolul de a se conforma variaţiilor mediului şi de a rezona sintonie cu acestea. Această concepţie pune accentul pe restricţiile adaptative ale vederii în relaţie directă cu fluctuaţiile evenimentelor exterioare. Lucrările inspirate de această teorie au o mare valoare descriptivă; ele au contribuit la simularea scenelor vizuale şi la izolarea variabilelor optice susceptibile de a modifica comportamentele adaptative;
3. psihologia Formei* privilegiază caracterul global şi original al formei percepute, ireductibilă la suma elementelor sale. Percepţia este în acest caz un proces esenţial-mente dinamic, organizat ca un tot care determină intervenţia pregnanţelor* vizuale recunoscute ca forme bune (opoziţia figură*-fond; grupări bazate pe asemănare, apropiere, închidere, tip de organizare, semnificaţie). Această teorie se află la originea explicării iluziilor* optice şi a unui mare număr de experienţe cotidiene. Ea a încercat să stabilească un izomorfism* psiho-fiziologic;
4. în abordarea cognitivistă*, percepţia vizuală este concepută ca un proces constructiv sau ca o elaborare cognitivă. Percepţia nu este simpla înregistrare directă a senzaţiei, ci ea determină intervenţia unor variabile interne între evenimentele exterioare şi experienţă: scheme*, ipoteze*, imagini* mentale, atenţie*, natura pro-babilistă a indiciilor vizuale, prelucrarea informaţiei. Această abordare teoretică, reprezentată în mod diferit de J. Piaget, U. Neisser, A. Ames, J. Bruner, R. Gre-gory, E. Brunswik, D. Marr, a dat loc la cercetări şi întrebări fecunde preluate de simularea* pe calculator şi de vederea artificială.
în centrul problemelor esenţiale, dificile şi încă incomplet elucidate, asupra mecanismelor vizuale, menţionăm: constanţa* mărimii, a formei, a culorilor, a mişcării, în ciuda extremei variabilităţi a fenomenului luminos; coordonarea* oculomotorie de

urmărire oculară şi de orientare după o schemă preperceptivă (căutare atentă); constituirea imaginilor mentale* şi rolul lor în economia şi în strategiile vizuale; supleantele* intravizuale consecutive unei suferinţe oculare sau neurooftalmice. Vedere centrală, vedere periferică: distincţie fondată pe o diferenţiere anatomică particulară a retinei. Vederea centrală se bazează pe fovea, în centrul retinei, care nu conţine decît conuri legate punct cu punct, după legătura cu celulele intermediare, cu fibrele nervului optic; foarte dis-criminativă, în acest loc acuitatea* vizuală este maximă; pragul său de sensibilitate luminoasă fiind ridicat, fovea funcţionează mai ales la lumina de zi (vedere fotopică). Vederea periferică se bazează pe retina periferică, mai bogată în bastonaşe decît în conuri, şi care nu beneficiază de această corespondenţă punct cu punct între fotoreceptori* şi fibrele nervului optic, ci, dimpotrivă, de o importantă convergenţă; pragul său este de aceea mai scăzut decît la fovea, ea este deci adaptată la vederea nocturnă (vedere scotopică), dar acuitatea ei este, în contrapartidă, mai redusă.
R. Decombe, R. Genicot, M. Le Moal
(N. C.)
Vegetativ (Sistem —) —> Sistem nervos Veghe -> Vigilenţă
Verbal
Referitor la comunicare, desemnează tot ce priveşte realizarea acustică sau fonică a limbajului*, în acest sens limbajul a putut fi asimilat comunicării* verbale pentru a-1 opune formelor de comunicare nonverbală*, considerate multă vreme ca secundare şi sub-stitutive: gesturi, mimici*, forme de exprimare iconice şi grafice etc. In sens gramatical, desemnează orice element care aparţine categoriei verbului: sintagma* verbală, substantivele verbale (forme adjectivale şi nominale ale verbului, participii şi infinitive) şi radicalul verbal care serveşte drept bază flexiunii unui verb.
D. Peraya
(N. C.)

Vestibular -» Sistem vestibular Vibratoriu - Vibrație

Vibrație

Mişcare periodică*, în jurul unui punct de echilibru, a particulelor într-un mediu elastic sau a unui sistem dotat cu elasticitate. Fiecare oscilație completă constituie un ciclu*. Vibrația se defineşte prin frecvență*, sau număr de cicluri pe secundă, exprimată în hertzi (Hz). Vibrațiile aerului, sau vibrații acustice, constituie stimulul audiției*, urechea umană fiind capabilă să capteze frecvențele între 20 şi 20 000 Hz, care se traduc pe plan psihologic prin senzații* între grav şi acut. Mecanoreceptorii pielii de toate categoriile sînt, la rîndul lor, excitați în mod electiv de stimulările vibratorii, care acoperă un spectru de la mai puțin de 20 Hz la mai mult de 1 500 Hz, fiecare categorie de receptori fiind sensibilă la o parte a acestui spectru. în general, stimulul vibrator este în prezent folosit în cercetările esteziometrice.

M. Richelle

(N. C.)

Vicariantă (învățare —)

învățare care rezultă din observația*, simultană sau anterioară, a unui model*, adică a unui congener care execută comportamentul de însuşit. Este o învățare prin imitație*, dar expresia este adesea rezervată situațiilor în care observatorul rămîne pasiv în timpul observării modelului. Fenomenul a fost descris la animale şi a fost diferențiat de facilitarea* socială, care este un simplu efect de antrenare în grup. La ființele umane, acest mod de învățare capătă un loc foarte important, dar studiul său se înscrie în general în cadrul mai larg al imitației. A făcut obiectul unor studii teoretice şi al unor aplicații terapeutice sau educative (tehnica modelajului*) în urma lucrărilor lui Bandura asupra învățării sociale.

M. Richelle

(N. C.)

Victimă

Orice persoană* care suferă un prejudiciu* material, fizic sau moral în urma acțiu-

nilor răuvoitoare ale altcuiva sau a unor evenimente exterioare prejudiciabile. Prin extensie, este victimă orice individ care pierde stăpînirea unui obiect*, a unei situații şi a unui comportament* (victimă a conduitei sale), care este jucăria unor manifestări incontrolabile (victimă a halucinațiilor). Victima poate fi individualizată şi situată într-o relație concretă cu un delincvent*. Ea poate fi numai ipotetică, potențială sau difuză atunci cînd prejudiciul atinge o colectivitate publică sau o țintă anonimă privată. Anumite persoane pot căuta, mai mult sau mai puțin conştient, să aibă un rol de victimă şi psihopatologia se ocupă de victimele latente şi de victimele recidiviste. După R. Girard, într-o perspectivă antropologică, o victimă nevinovată (sau țap ispăşitor*) poate fi sacrificată pentru a salva grupul* de culpabilitate*. Ea răspunde exigențelor unui act* purificator, deplasînd violențele* existente într-un mediu aflat în criză. Analiza siste-mică a pus accentul pe existența victimelor desemnate de grupuri, în special familiale, care delegă unuia dintre membrii lor misiunea de a exprima suferința legată de dis-

functionarea lor. , _ ,

/. Selosse

(N. C.)

Victimologie

Prezentată de Hans von Hentig ca studiul obiectiv al victimei*, victimologia constituie un domeniu particular al criminologiei*, care studiază raporturile interper-sonale ale conduitei criminale* şi distinge grupurile şi tipurile de victime: ea analizează relațiile şi situațiile care-i asociază pe delincvenți cu victimele lor. Trei concepte fundamentale jalonează domeniul studiilor victimologice: relația specifică delincvent/victimă, victima latentă şi de-lincventul-victimă. „Criminalul/victimă" este un subiect care în mod succesiv sau alternativ poate fi delincvent şi victimă (copii bătuți sau femei bătute care se revoltă împotriva călăului lor). Victima latentă desemnează individul care prezintă dispoziții inconştiente de a se expune prejudiciilor* şi a atrage agresorii (tendințe

masochiste*, demisive, autopunitive* regrupate uneori sub denumirea de sindromul lui Abel). în afara perspectivelor criminologice, trebuie înscrisă în domeniul victimologiei şi maltratarea copiilor victime ale actelor de violență fizice şi psihologice.

./. Selosse

(N. C.)

Vid (Angoasă a —)

Alături de fobia* vidului extern care se manifestă în general prin sentimente de vertij sau de agorafobie*, angoasa vidului apare sub două forme caracteristice ale nucleului autistic* al persoanei: coşmar al unei căderi fără sfîrşit în gol, angoasa vidării substanței interne prin găurile învelişului

psihic* (hemoragie narcisică).
D. Anzieu (N. C.)
Vidă (Mulţime —)
Să luăm în consideraţie mulţimea* de numere* naturale şi să ne punem problema de a şti dacă un număr este sau nu prim. Există un algoritm* care permite ca în fiecare caz să se răspundă prin da sau nu. în multe domenii nu se întîmplă astfel. Dacă fraza „Jean are doi ani" poate fi considerată corectă în franceză, „Doi sînt anii lui Jean", cu siguranţă, nu mai este la fel. Dar ce exprimă „Jean este de doi ani" sau „Doi ani are Jean"? Pentru a răspunde la această întrebare, L. A. Zadeh a introdus în 1965 conceptul de mulţime vidă. Se atribuie fiecărui element o funcţie care ia valorile ei în intervalul realelor [0 1] şi care determină gradul de apartenenţă a elementului la mulţime. Dacă valoarea funcţiei este 1, elementul aparţine cu siguranţă mulţimii; dacă este 0, el este exclus, celelalte valori aparţinîndu-i mai mult sau mai puţin. y g QHze
(G. D. S.)
Vie (Memorie —) -> RAM
Vigilenţă
Stare de reactivitate a organismului, organizată în niveluri care constituie o scară
viol
mergînd de la somn* la veghea cea mai intensă, fiecare subdivizîndu-se în mai multe stări: diferite stadii ale somnului, veghe difuză, trezire atentă, trezire intensă etc. Aceste diferite niveluri sînt controlate de interacţiuni între structuri cerebrale variate. Cunoaşterea lor, de la epidemia de encefalită letargică de la începutul secolului al XX-lea, este asociată cu numele von Economo, Hess, Moruzzi, Magoun, Bremer, Jouvet.
Sistemul reticular activator ascendent, sau formaţiunea reticulată*, este alimentat prin toate căile nervoase aferente care converg la nivelul său, ceea ce face din el un sistem nespecific, ca şi prin informaţii de origine umorală. Acest sistem se proiectează pe căi complexe asupra talamusului şi a totalităţii cortexului*. La rîndul său, el se află sub controlul căilor descendente corticoreticulare. Astfel, mesajele venite de la periferie vor creşte activitatea sistemului reticular, care va activa ansamblul talamo-cortical, antrenînd trezirea. Diferite zone ale trunchiului* cerebral (formaţiunea reticulată bulbară inhibitorie, nucleul fasciculului solitar, sistemul rafeului) şi chiar ale hipotalamusului* exercită o acţiune inversă, care are drept rezultat somnul lent, în care ar fi implicaţi nucleii nespecifici ai talamusului. Somnul profund ar fi în legătură cu anumite zone ale trunchiului cerebral, dar participarea exactă a locus coeruleus rămîne controversată. în fapt, diferitele niveluri de vigilenţă depind de interacţiuni complexe între structurile trunchiului cerebral şi ale creierului anterior. Starea de vigilenţă a subiectului reprezintă o stare funcţională a sistemului nervos care îi condiţionează capacitatea de adaptare* şi reactivitatea comportamentală. In psihologie, vigilenţa a fost folosită ca sinonim al atenţiei*, caracterizată ea însăşi prin mai multe niveluri. „ „
B. Soumireu-Mourat
(N. C.)
încetare, adaptare sau şi protecţie, apărare, perseverare.
Pentru G. Canguilhem, noţiunea de vindecare pune problema normalului şi patologicului; ea face trimitere la noţiunea de nouă normă individuală. în cursul vindecării, organismul ar viza realizarea de transformări care permit obţinerea de noi constante, în ciuda unor eventuale deficite persistente, care permit regăsirea unei noi ordini.
Vindecarea trebuie concepută mai ales ca o mutaţie dintr-o „îmbinare" în alta, care priveşte o restituire a stadiului iniţial. în perspectiva terapeuticii, intenţia fundamentală este vindecarea procesului psiho-patologic. Criteriile sînt multiple: normalizarea conduitei*, supleţea adaptativă* potrivit situaţiilor, capacitatea de satisfacere a trebuinţelor în funcţie de realitatea obiectivă.
Dintr-un punct de vedere strict, vindecarea reclamă suprimarea completă şi definitivă a procesului morbid, însă vom distinge două aspecte:
1. vindecarea unei faze patologice sau a unui acces care poate lăsa să subziste un dispozitiv prin care recidiva sau repriza evolutivă este posibilă, ceea ce constituie vindecarea în sens simptomatic; 2. vindecarea pur şi simplu, fără sechele, cu restituire adintegrum, sau însoţită de sechele cu o formă de infirmitate, de exemplu.
J.-F. Allilaire (G. N.)
Vinovat -> Culpabilitate Viol
V
Vindecare
Acţiunea de a (se) vindeca: adesea contextul va fi sinonim cu restabilire, cicatrizare,
Violul se aplică oricărei relaţii sexuale care implică o penetrare prin forţă sau ameninţare, între indivizi de sex diferit sau de acelaşi sex. Jurisprudenţa, urmînd evoluţia moravurilor, consideră că un viol se

aplică unui raport sexual constrîns, homosexual sau heterosexual. Violul poate căpăta denumiri diferite după caracteristicile cuplului agresor/victimă. Astfel incestul*, care specifică relaţiile sexuale impuse realizate între un părinte şi un copil. Pedofilia,
V
violenţă
820
care caracterizează o gratificare sexuală obţinută prin supunerea unui copil la presiunile unui adult de acelaşi sex sau de sex opus. Necrofilia se aplică unei deviaţii excepţionale care constă în a avea relaţii sexuale cu un cadavru. Realizarea violurilor se efectuează fie într-o situaţie inter-personală, fie în grup. Violurile colective trimit la aspectul primitiv al actului sexual care evocă masa luată în comun de clan. Violurile în grup au loc în prezent mai mult pe registrele segregative, exogamice şi in-tergeneraţionale şi exprimă o transformare a grupurilor, o banalizare a violenţei sexuale şi o desacralizare a ceea ce a fost unul dintre privilegiile intimităţii între adulţi. Deşi o evoluţie a atitudinilor victimelor este evidentă, frecvenţa violării copiilor, adolescenţilor, femeilor este subestimată, în măsura în care victima este chinuită şi prin faptul că agresiunea sexuală atinge intimitatea persoanei, pudoarea şi demnitatea sa. Pentru acest motiv organizaţiile de ajutorare a victimelor violurilor şi apărătorii lor fac din ce în ce mai mult apel la clinicieni (psihiatri, psihologi) pentru a-i însoţi în diferitele etape ale procesului judiciar şi introduc structuri terapeutice speciale de îngrijiri fizice si psihologice.
./. Selosse
(N. c.)
Violenţă
Violenţa fizică face să domnească legea celui mai puternic, oprimînd indivizi sau grupuri mai slabe. în ce constă violenţa psihică? Din perspectiva economică* sau cantitativă în psihanaliză, S. Freud a descris violenţa intrapsihică prin excelenţă, cea pe care pulsiunea*, prin forţa puseului său, o exercită asupra aparatului* psihic şi mai ales asupra eu/ego-ului* individului. Şi aceasta indiferent de natura pulsiunii. O dorinţă amoroasă poate fi violentă; violenţa nu ţine în mod necesar de agresivitate*: un act agresiv, de exemplu o critică privată sau o manifestare publică, poate fi non-violent. în relaţiile intersubiective, psihologii au descris două mari forme de violenţă morală exercitate de persoanele dominante pentru a-şi prelungi şi întări superioritatea:
ameninţarea retragerii dragostei şi protecţiei (mecanisme frecvente în nevroză*), o folosire perversă a raţionamentului* care supune victima unor contradicţii logice, comunicări paradoxale* cărora îi este interzis să se sustragă şi a căror culpabilitate se întoarce asupra ei: double bind*, eforturi pentru a-l înnebuni pe celălalt (H. Searles) (mecanisme frecvente în stările-limită* şi în schizofrenie*), în termeni mai generali, posesia unui bun, a unei cunoştinţe, a unei priceperi poate fi resimţită de cei lipsiţi de ele ca o violenţă care le este aplicată de posesor. De unde răspunsul lor violent. Modelul inconştient ar fi, după M. Klein, identificarea proiectivă a copilului mic, care pătrunde în mod fantasmatic în interiorul mamei pentru a distruge acolo organele şi produsele fecundităţii sale. Sub expresia „violenţă a interpretării", P. Aulagnier a descris situaţia copilului foarte mic, lipsit de limbaj şi care trebuie să-şi lase mama să-i fie purtătorul de cuvînt al trebuinţelor fizice şi al stărilor psihice. J. Bergeret a numit „violenţă fundamentală" situaţia sugarului confruntat cu tratamentele rele ale adulţilor şi cu o regulă arhaică de echilibru a viilor şi a morţilor: pentru ca unul să trăiască, altul trebuie să moară.
D. Anzieu
(N. C.)
Vis
Activitate mentală care se derulează în timpul somnului*, visul se defineşte prin modul în care apare în cursul anumitor perioade caracteristice ale somnului, prin conţinuturile particulare ale acestei activităţi mentale şi prin utilizarea povestirii sale într-un scop terapeutic în psihiatrie şi în psihanaliză*.
Studiul electrofiziologic al celui care doarme a identificat un anumit tip de somn, numit somn paradoxal, care survine în fiecare noapte în patru sau cinci reprize, în cursul cărora subiectul trezit din somn poate să raporteze cu uşurinţă o povestire constituită din scene în imagini, cu o tele-scopare de amintiri uitate sau nu, de personaje cunoscute sau necunoscute, de evenimente realiste sau complet neverosimile
821_____
şi în care gîndirea abstractă sau conceptuală este aproape absentă. Această activitate onirică nocturnă nu pare totuşi să acopere total fazele somnului paradoxal. Ipotezele cu privire la funcţia acestei activităţi au parcurs istoria umanităţii. S. Freud a fost în mod incontestabil cel care a încercat cel mai bine să pătrundă funcţiile visului: visele au, pentru fondatorul psihanalizei, funcţia de a păstra somnul, reprezentînd o dorinţă ca şi cum ea s-ar fi împlinit. Visul este astfel împlinirea unei dorinţe sub formă halucinatorie, dorinţă inacceptabilă pentru eu şi în stare de veghe. Pentru S. Freud, visul are deci schematic două funcţii: aceea de a fi un gardian al somnului; aceea de a permite realizarea unei dorinţe

inconştiente care, supusă refulării* cenzurii* şi datorită activităţii de elaborare a celui care visează, va apărea în mod deghizat în conţinutul manifest* al povestirii lui (a nu se confunda cu visul pro-priu-zis), la o distanţă mai mare sau mai mică de experienţa onirică. Transformările povestirii constituie travaliul visului, care acţionează diferite tipuri de mecanisme: dramatizarea*, deplasarea*, condensarea*, simbolizarea*.
Analiştii contemporani atribuie visului două funcţii, mai generale decît aceea de gardian al somnului: aceea de a engrama* pe termen lung reprezentările bune şi aceea de a elabora angoasa psihică, încercînd să substituie reprezentărilor rele reprezentările bune. Â „
A. Braconnier (N. C.)
Somnul paradoxal este definit în neuro-fiziologie drept coexistenţa unei activităţi corticale rapide şi de voltaj scăzut, asemănătoare celei de trezire*, a unei activităţi cu vîrfuri fazice numite ponto-genicu-lo-occipitale sau PGO provenite din trunchiul cerebral, a unei atonii a muşchilor antigra-vitaţionali, însoţită totuşi de o activitate a muşchilor oculomotori (mişcări oculare rapide) şi a muşchilor urechii interne, în sfîr-şit a variaţiilor cardiorespiratorii. Această conjuncţie a unei intense activităţi cere-
vis
brale şi a unui blocaj de expresie motorie s-a aflat la originea a numeroase lucrări. Datorită celor ale lui M. Jouvet, de exemplu, se ştie că distrugerea lui locus coeruleus, responsabil de inhibiţia tonusului muscular, suscită apariţia comportamentelor onirice; la pisică, repertoriul de bază al acestor comportamente este constituit de: tresărire, urmărire, pîndă, lins, joc, atac, frică, furie, ameninţare (nici un comportament sexual nu a fost observat). Aceste comportamente ar putea exprima un proces de „re-programare" internă a circuitelor cerebrale, reprogramare a comportamentelor de bază ale speciei sau a particularităţilor individuale, într-adevăr, suprimarea somnului paradoxal la familiile de şoareci consanguini care au performanţe diferite într-o învăţare dată apropie aceste performanţe. Lucrările asupra ontogenezei somnului paradoxal au arătat că acesta este maxim înainte şi după naştere şi descreşte apoi. El este deci legat de maturizarea* cerebrală şi de programarea circuitelor neuronale. Pe de altă parte, studiul comparativ a arătat că animalele care se nasc cu un creier deja ajuns la maturizare au un somn paradoxal de durată mai scurtă. Se poate crede deci că funcţia programatoare a visului s-ar transforma la vîrsta adultă în funcţie reprogramatoare. Visul ar fi în acest caz gardianul individuaţiei creierului. Pe plan filogenetic, se ştie că somnul paradoxal apare, la păsări, cu homeotermia. Studiind relaţia între acest ultim factor şi somnul paradoxal, M. Jouvet a arătat că, atunci cînd mecanismele de termoreglare guvernate de hipotalamus* (al cărui rol asupra stărilor de vigilenţă* este cunoscut) sînt scoase din joc şi temperatura corporală este scăzută, perioada de somn paradoxal creşte considerabil. Acest tip de somn (şi activitatea onirică) ar putea fi în acest caz instrumentul unei termoreglări elementare legate într-un anumit grad de poikilotermie.
Somnul paradoxal este probabil legat de numeroase funcţii neurofiziologice.
C. Debru
(N. C.)
V
V
visceral
823
vîscozitate a libido-ului
Visceral (Sistem nervos —) -> Sistem nervos
Visceroceptor -> Interocepţie
Vis diurn dirijat (VDD)
Tehnică psihoterapică pusă la punct în Franţa de R. Desoille. Ea constă în a propune subiectului treaz să dirijeze o activitate imaginativă vizuală la alegere şi să-i raporteze oral psihoterapeutului conţinutul acesteia. Iniţial, psihoterapeutul dirija această activitate sugerînd, pe baza conţinutului exprimat, unele direcţii considerate favorabile dezvoltării subiectului, orientarea spre teme considerate pozitive, explorarea temelor presupuse a fi conflictuale sau simpla lărgire a ariei de posibilităţi a imaginarului.
în prezent, mai multe tendinţe au în comun utilizarea metodei. Unele dintre ele conservă caracterul directiv iniţial, altele, care se revendică din nondirectivitate, utilizează numai activitatea spontană într-un scop catartic, în sfirşit, altele utilizează acest mod de expresie într-o perspectivă psihanalitică. Indicaţiile acestei tehnici se bazează mai mult pe criterii care ţin de personalitatea subiectului şi de componentele lor psiho-dinamice decît pe criterii nosologice.
D. Widlocher (N. C.)
Vitalism
Concepţie esenţialmente medicală, dezvoltată de Şcoala de la Montpellier, spre mijlocul secolului al XVUI-lea, care încearcă să depăşească opoziţia între mecanicism* şi animism*. Respingînd deopotrivă predominanţa exclusivă a materiei sau a sufletului, vitaliştii introduc o nouă definiţie a vieţii, bazată pe

existența unui principiu vital. Acest principiu este diferit de sufletul gînditor al cartezianismului, dar şi de proprietățile fizico-chimice ale materiei organice; inerent oricărei forme de organizare biologică, este adesea considerat ca o proprietate emergentă.

P. Mengal

(N. C.)

Viteză

Viteza sau rapiditatea constituie un par metru frecvent exploatat, atît al variabile;* independente, cît şi al variabilei depen dente, în psihologie. Limitele temporal ale culegerii de informații* şi ale prelucrg rii informației pot fi conturate cu ajutorul metodelor foarte scurte de prezentare* a stimulărilor (tahistoscop*) sau prin instructajul* făcut subiectului de a reacționa cît mai repede cu putință (timp de reacție* instrucțiune de rapiditate în execuția unui test*). în absența restricțiilor sau a instrucțiunilor, viteza de reacție spontană, măsurată prin înregistrarea latențelor*, sau rapiditatea execuției libere poate oferi informații prețioase asupra motivației*, a percepției sarcinii de către subiect, a stă-pînirii abilităților* implicate. Viteza este adesea pusă în relație cu precizia*, una putînd varia în funcție inversă de cealaltă, diferiți factori (penalizarea erorilor*, valorizarea rapidității, dificultatea sarcinii, re-prezentarea* aşteptărilor experimentatorului etc.) putînd interveni în alegerea unui compromis între cele două (speed-accu-racy trade off).

în psihomotricitate*, vom observa că dacă viteza de execuție a unei mişcări creşte cu ajutorul exercițiului* şi al automatizării*, reglarea* unei mişcări lente necesită la rîndul său un control deosebit de rafinat, adesea irealizabil sub un anumit nivel de dezvoltare.

Percepția vitezei este pe de altă parte o componentă majoră a percepției mişcării şi prin urmare a coordonării vizuomotorii în gesturile orientate spre o țintă mişcătoare (traiectoria de întîlnire a mingii în tenis, base-ball etc). Viteza este, în sfîrşit, unul dintre factorii luați în considerare, în combinație cu distanța, în construcția noțiunii de timp*, aşa cum a analizat-o

IPiaget ’ M.Richelle

(N. O

în psihologia sportului, distingem rapiditatea de mişcare şi rapiditatea de reacție-Prima depinde de volumul şi de proporția fibrelor lente şi rapide în muşchi; a doua-

de eficacitatea proceselor de tratare a informației*. Sînt identificate trei aptitudini* distincte: viteza de mişcare (aptitudinea de a-şi deplasa corpul rapid), viteza de reacție (aptitudinea de a reacționa repede) si viteza de decizie (aptitudinea de a alege repede). Pe de altă parte, sistemul de prelucrare a informației nu poate funcționa simultan cu un maximum de precizie şi de viteză şi performanța motorie corespunde adesea alegerii unei soluții de compromis pentru rezolvarea conflictului „viteză-pre-

C1Zie ’ M. Durând

(N. C.)

Vîrf PGO ->• Vis

Vîrstă legală

Noțiune juridică legată de recunoaşterea unei capacități sau a unui drept în funcție de maturitatea presupusă ca dobîndită de un subiect minor*, sau de incapacitatea legată de involuția unor subiecți în vîrstă. Un copil nu începe să se bucure de anumite drepturi în ceea ce priveşte persoana sa decît din momentul pubertății. Vîrstă legală variază în funcție de legislații şi de exercitarea unor anumite competențe, cum ar fi cele de a avea relații sexuale (hetero-sau homosexuale), de a avea acces la anu-mite spectacole (cenzură), de a exercita activități remunerate, de a alege naționalitatea, de angajare în armată, de a administra şi de a dispune de bunurile proprii. Fixarea vîrstei legale poate fi diferită după sexul persoanelor cu drepturi (în materie de autorizare a căsătoriei sau drept de a munci, d. ex.). Repartizarea sa participă Ia reprezentarea socială a vîrstelor vieții şi la socializarea* juridică a indivizilqr.

/. Selosse (S. D.)

Vîrstă mentală

Noțiune introdusă de A. Binet în 1905, care Permite caracterizarea gradului de dezvoltare* intelectuală a unui copil prin compararea cu gradul mediu de dezvoltare a copi-l°r din diferite grupe de vîrstă. Se spune, de exemplu, că un copil, indiferent de vîrstă

sa reală*, are vîrstă mentală de 6 ani dacă nivelul său de performanță*, în cadrul unui ansamblu de probe a cărui reuşită este în funcție de vîrstă, este identic cu cel al mediei copiilor de 6 ani. Vîrstă mentală este deci o măsură a gradului de dezvoltare cognitivă* a copilului. Ea se foloseşte la calcularea coeficientului intelectual*. Acest fel de măsurare a gradului de dezvoltare este utilizat şi pentru caracteristicile individuale noncosnitive.

M. Huleau

(S. D.)

Vîrstă reală

Vîrstă cronologică începînd de la naştere. Vîrstă reală este folosită la calcularea coeficientului intelectual*.
M. Huleau
(S. D.)
Vîrstă şcolară
Limite convenţionale, fixate conform legii, între care se desfăşoară şcolaritatea* obligatorie (v. Frecventare şcolară). Mult timp această vîrstă a coincis, grosso modo, cu „cea de-a doua copilărie" (8-12 ani), iar sfîrşitul său marca începutul adolescenţei*. Caracterul social, chiar conjunc-tural, al stabilirii vîrstei şcolare nu a împiedicat căutarea de corespondenţe constante, chiar naturale, între dezvoltarea* psihologică şi manifestarea unor abilităţi şi conduite ale copiilor la şcoală. Or, istoria şcolarizării în societăţile moderne arată fragilitatea acestei încadrări: şcolaritatea tinde, în general, să se prelungească; şi asistăm, nu fără dezbateri şi nici fără intenţii ascunse, la o şcolarizare din ce în ce mai precoce a micii copilării. ,.
D. Hameline
(S. D.)
Vîscozitate a //6/cto-ului
Metaforă destinată să explice faptul că ataşamentul libido-ului faţă de un obiect sau stilul de relaţie cu obiectul (fixarea Ia un stadiu libidinal particular) tinde să rămînă stabil şi rezistă schimbării. Alţi termeni, în special cei de „inerţie" (Trägheit) şi de „capacitate de fixare" (Fähigkeit zur Fi-xierung), au fost de asemenea utilizaţi de S. Freud pentru a explica această proprie-
V
V
voaionsm
824
825
voluntar
tate a pulsiunilor* sexuale a cărei expresie clinică ţine de simţul comun. în cură, acest proces constituie un obstacol pentru acţiunea terapeutică. Dintr-un punct de vedere metapsihologie*, faptul de a-1 explica printr-o proprietate a pulsiunii libidinale rămîne legat de incertitudinile privind conceptul de pulsiune şi nu ţine seama de caracterul mult mai general al stabilităţii
motivaţiilor*.
D. V/idlocher
(N. C.)
Voaiorism
Conduită perversă, caracterizat? prin căutarea plăcerii sexuale obţinute exclusiv prin faptul de a privi sau spiona, cel mai adesea fără ştirea lor, persoanele nude, în curs de a se dezbrăca sau care se dedau unor activităţi fiziologice (coit, micţiune, defecaţie).
Se încearcă de cele mai multe ori obţinerea orgasmului prin masturbare în timpul activităţii de voaiorism sau, mai tîrziu, la rememorarea scenei căreia subiectul i-a fost martor. Se asociază la acestea un sentiment de juisare suplimentară resimţită de subiect la ideea de a provoca umilinţă sau ruşine persoanei observate. Voaiorismul se poate asocia cu alte tipuri de perversiuni*, ca pedofilia, sadismul, masochismul. Clasificările actuale reper-toriază acest tip de perversiune printre pa-rafilii. S. Freud a arătat legătura care există între voaiorism şi exhibiţionism* în primele stadii ale dezvoltării libidinale.
J.-F. Allilaire (N. C.)
Vocabular
Dacă, în sensul cel mai banal, un vocabular desemnează un ansamblu de cuvinte* prezentat eventual sub forma unei liste, argumentarea lingvistică încearcă să contureze semnificaţia* termenului, delimitîn-du-1 de lexic*. Pe cînd lexicul ar cuprinde toate unităţile semnificative ale unei limbi (ceea ce rămîne o ficţiune teoretică), vocabularul ar fi rezervat vorbirii*, discursului*, şi ar fi deci reperabil pe baza unui corpus*. Poate fi vorba de corpusuri spe-
cializate (vom vorbi despre vocabularul medicinei sau al aviaţiei) sau de orice text* sau ansamblu de texte aparţinînd unui autor şi/sau unei epoci. Pentru a aprecia competenţa* lexicală a fiecărui locutor al unei limbi, trebuie să se facă distincţie între vocabularul pasiv (numeroase lexeme* sînt înţelese fără a fi folosite) şi vocabularul activ (lexemele efectiv folosite).
J.-L. Chiss
(N. C.)
Vocalizare
în muzică, exerciţiu executat cu vocea* pe un fonem* vocalic sau pe o silabă*. Prin analogie, acest termen a fost aplicat primelor producţii sonore ale nou-născu-tului, mai frecvent desemnate prin ter-menulgîngurit*. G,DeWeck

(N. C.)
Vocaliză -» Gîngurit
Voce
Este calitatea proprie limbajului* uman. Din punct de vedere acustic, vocea este constituită din ansamblul undelor sonore produse în laringe, sub presiunea aerului subglotic (flux laringian sau ton laringian), de vibraţiile coardelor vocale. Frecvenţa lor determină înălţimea muzicală a vocii. Cavităţile faringală, bucală şi nazală (rezonatori supraglotici) modulează acest flux şi determină în el zone frecvenţiale privilegiate („formanţi") pentru a constitui sunetele vibrante (sonore) ale vorbirii*. Sunetele nevibrante (surde) rezultă din adăugarea zgomotelor aperiodice datorate trecerii aerului (frecare, constricţie, explozie etc). în gramatică, acest termen (sinonim: „diateză") desemnează o categorie care se referă la verb şi auxiliarul său: ea caracterizează tipul de relaţie care există între verb, subiect sau agent şi obiect. Diateza se marchează prin flexiuni verbale specifice. Astfel, în franceză, se disting diateza activă, diateza pasivă şi diateza pronominală. Asimilarea acesteia din urmă cu diateza medie pune numeroase probleme gramaticienilor.
D. Peraya
(N. C.)
Voinţă
în uzul curent, acest termen desemnează uneori o proprietate a caracterului* unui individ care se defineşte prin gradul de forţă cu care acesta stăruie într-o activitate* orientată spre un scop*, în ciuda rezistenţelor şi obstacolelor care pot apărea („a avea voinţă"). Poate de asemenea trimite la un aspect al gradului de adeziune (v. Credinţă) a unui subiect la propriile conduite („a acţiona de bunăvoie"). în psihologie, acest termen are două semnificaţii mai precise, care ţin de curente de gîndire diferite.
Primul este inspirat de A. Schopenhauer, pentru care voinţa este motivaţia* absolută care guvernează „lumea fenomenelor"; ea este acea proprietate instinctivă pe care o posedă fiecare organism de a acţiona şi, prin aceasta, de a-şi păstra şi dezvolta forma proprie. Cînd un organism este în plus dotat cu capacităţi de reprezentare*, această motivaţie devine conştientă şi se traduce prin scopul* general care constituie „voinţa de a trăi". Inspirîndu-se din conceptul de integrare* al lui C. Sherrington şi din teoria nivelurilor de funcţionare a lui H. Jackson, biologia contemporană refor-mulează această concepţie, definind în special sistemul nervos* ca un sistem deschis pus în mişcare de „finalitatea funcţională" de autoorganizare*: într-un stadiu iniţial comportînd zgomot*, funcţia de organizare impune transformări care generează ordine şi care conduc la o nouă stare mai complexă (v. Teleonomie). într-o perspectivă similară, teoria lui A. N. Leontiev postulează că, pe de o parte, comportamentele unei specii sînt organizate în activităţi orientate spre finalităţi de supravieţuire (reproducere*, nutriţie*, protecţie de pericol) şi că, pe de altă parte, acţiunile* umane constituie ansambluri de comportamente articulate cu un scop conştient, al căror raport cu finalităţile speciei este mediat de structurile de interacţiune socială*. Al doilea curent se inspiră exact din teoriile care consideră că orice acţiune este voluntară în măsura în care emană de la un agent dotat cu intenţie*. în această per-
spectivă, voinţa poate fi definită ca acel produs al intenţiei care-i dă agentului sentimentul că acţiunea rezultă mai curînd din propria sa decizie* decît din determinările externe. Acţiunea voluntară desemnează, în acest caz, acea structură de comportament care se elaborează într-un moment din istoria subiectului, ca sinteză dinamică a arheologiei organismului şi a capacităţilor sale de reprezentare, pentru a acţiona într-o realitate cunoscută raţional şi pentru a lua deciziile care vizează s-o transforme, în cadrul semanticii* acţiunii, P. Ricceur a introdus termenul mai general de voliţie, care include fenomenele de „dorinţă" (executarea unei acţiuni depinde de factori pe care agentul nu-i poate controla), de „ordin" (executarea acţiunii depinde de un subiect căruia agentul îi recunoaşte autoritatea) şi de „intenţie volitivă" (executarea acţiunii depinde de un singur agent). J.-P. Bronckart şi C. Prevost
(N. C.)
Voinţă de putere
Psihologia individuală* a lui A. Adler substituie libido*-u\ui freudian voinţa de putere nietzscheană. Fiinţa umană suportă rău inferioritatea sa nativă şi găseşte diferite modalităţi compensatorii pentru a se afirma şi a se pune în valoare, fie prin activităţi socialmente utile, fie prin conduite antisociale. Voinţa de putere este o formă aso-cială de compensare care vizează să-i domine şi să-i supună pe ceilalţi: ea este frecventă la nevrotic.
D. Anzieu
(N. C.)
Voliţie -> Voinţă
Voluntar
Termenii voluntar şi voinţă*, care au o lungă istorie în limba curentă şi în psihologia simţului comun pe care ea o vehiculează, rămîn din acest motiv cu un uz indecis în psihologia ştiinţifică. O utilizare riguroasă ar presupune idei clare şi indiscutabile asupra conceptului de voinţă, idei care lipsesc încă.

Un comportament poate fi numit voluntar atunci cînd emană dintr-o
V
V
vorbire
decizie* luată de subiect, ceea ce transferă dificultatea asupra conceptului de decizie : pentru unii acesta trimite la o operație de control* autonom, anterioară acțiunii, dar nu în mod necesar explicită; pentru alții, el implică o anticipare* explicită a acțiunii proiectate. Se vorbeşte de asemenea de comportament voluntar în opoziție cu cel automatic*: distincția reia, în acest caz, un uz vechi al termenului în vocabularul neurofiziologic, în care căile motricitatii voluntare sînt diferențiate de căile reflexe*, într-o altă accepție, un comportament voluntar se opune celui care rezultă din jocul inconştient* al pulsiunilor*, distincția trimițînd la raporturile între instanțele aparatului psihic*, într-o perspectivă freu-diană. în sfîrşit, într-o accepție care conservă anumite nuanțe morale ale unuia dintre uzurile curente ale cuvîntului, voluntar înseamnă „care manifestă o forță de voință" şi trimite la o trăsătură de personalitate, probă de autonomie, de aserti-
vitate, de obstinație.
M. Richelle
(N. C.)
Vorbire
în uzul curent, vorbirea este asimilată adesea cu limbajul*, definit ca „facultate naturală de a vorbi". Această concepție ineistă a cedat locul unei concepții ambientaliste pentru care dezvoltarea* limbajului este legată în esență de societatea umană, în lingvistică, la F. de Saussure în primul rînd, termenul a dobîndit un sens specific şi opus celui de limbă. Aceasta din urmă este definită ca un obiect social constituit din ansamblul de reguli necesare pentru comunicare; vorbirea este segmentul individual al limbajului: folosirea şi realizarea concretă, într-un enunț, într-un act de comunicare, a sistemului* limbii. Vorbirea este deci şi un act de creație şi de libertate care aparține locutorului. în această con-cepție clasică, lingvistica preia limba numai ca obiect. Conceptele de limbă şi de vorbi-

re au fost reformulate de lingvistica gene-rativistă în termeni de competență* şi performanță*. Competența este definită ca ansamblu de reguli prin care se formulează fraza, obiect principal al teoriei generati-viste. Performanța este maniera în care lo-cutorul foloseşte aceste reguli. în prezent se dezvoltă pragmatica*, ce marchează trecerea de la o lingvistică a enunțului* şi a limbii la o lingvistică a enunțării* şi a vorbirii : este vorba de studiul actelor de limbaj* sau al actelor de vorbire ținînd cont de enunțuri, de cadrul efectiv al enunțării lor, de contextul* şi raporturile intersubiec-tive care se dezvoltă. Ca urmare, se poate spune că vorbirea individuală se supune
regulilor sociale ale limbii.
D. Peraya
(G. D. S.)
Vulnerabilitate
Cuvînt din vocabularul clinic şi epidemiologie ; vulnerabilitatea este fragilitatea unui sistem defensiv. Ea tinde să înlocuiască vechea noțiune de predispoziție somatică şi psihică; este temporară sau cronică. Vulnerabilitatea psihologică exprimă dezechilibrele care perturbă dezvoltarea* şi activitatea afectivă, intelectuală, relațională. Ea cere să se țină cont de repercusiunile mediilor traumatice asupra dezadaptărilor psihice, deviațiilor de conduită, rupturilor. Aprecierea ei se înscrie în cadrul cercetărilor pluridisciplinare şi duce la intervenții preventive şi terapeutice (d. ex., familiale şi psihosociale). Epidemiologia estimează vulnerabilitatea în mod probabilist, ca factor de risc: situată la intersecția „terenului" şi a „mediului", ea exprimă interacțiunile ge-notip-mediu înconjurător şi se plasează între conceptele necesare la formularea problematicilor pluridimensionale. Trebuie să ne întrebăm asupra naturii şi originii resorturilor copiilor invulnerabili, care par să găsească în ei înşişi resursele necesare pentru a învinge adversitatea. _ . ţg
(N. C.)
z
Zeigarnik (Efect —)
De la numele psihologului care 1-a descris primul în 1927, acest efect desemnează un fenomen de mai bună retenție* a sarcinilor întrerupte decît a sarcinilor încheiate.
M. Richelle
(N. C.)
Zgomot
Producție sonoră neorganizată, compusă din frecvențe* diferite. Din punct de vedere psihologic, zgomotul este opus sunetelor muzicale. Aprecierea ultimelor fiind dependentă de deprinderi* culturale, se ridică problema frontierei dintre zgomot şi muzică*, o organizare prezentă obiectiv putînd să nu fie

percepută de către subiect. Fond sonor oarecare din care se detaşează o stimulare* acustică particulară şi semnificativă, ca un semnal de detectare sau un enunţ ce trebuie înţeles. Un zgomot este denumit alb* dacă el este compus din toate frecvenţele spectrului auditiv. Prin extindere, orice ansamblu de evenimente nestructurat şi fără valoare informativă, din care se desprinde un semnal sau un mesaj*: potenţialul evocat* se detaşează de zgomotul (de fond) al activităţii electroencefalografice* în curs; într-o probă de inteligibilitate* a vorbirii, enunţurile sînt mascate de un zgomot. în teoria informaţiei*, zgomotul ce caracterizează canalul* de transmisie este un factor major al degradării informaţiei. Teoria detectării semnalului a inclus noţiunea de zgomot, postulînd faptul că orice detecţie implică o discriminare* între zgomot şi semnal.

Detectabilitatea* unui stimul sau inteligi-bilitatea unui mesaj verbal depind de ra-portul semnal/zgomot

M RichMe

(O. D.)

Zonă a proximei dezvoltări

Această noţiune, introdusă de L. S. Vîgotski, traduce faptul că, pentru acest autor, există o relaţie strînsă între dezvoltare* şi posibilităţile de învăţare*. Această relaţie se analizează după două axe. Pe de o parte, există o dezvoltare actuală a copilului, aşa cum poate fi evaluată cu ajutorul probelor, standardizate sau nu. Pe de altă parte, există o dezvoltare potenţială, care poate fi estimată pe baza a ceea ce copilul este capabil să realizeze cu ajutorul unui adult la un moment dat şi va realiza singur mai tîrziu. Această capacitate potenţială, actualizabilă cu mai mică sau mai mare uşurinţă în cursul unei interacţiuni*, corespunde zonei proximei dezvoltări. în această perspectivă, învăţarea devine factor de dezvoltare.

M. Fayol

(N. C.)

Zvon

Ştire necontrolată care apare în absenţa unor informaţii* precise asupra unui eveniment important şi a cărei transmitere orală este caracterizată prin trei tendinţe:

1. reducerea: cu cît zvonul se propagă, cu atît el devine mai concis şi mai uşor de transmis;

2. accentuarea: anumite detalii sînt amplificate printr-un efect de contrast;

3 asimilarea: detaliile păstrate sînt restruc- ţionale, cel mai adesea ostile, care le SUs. tatea şi pregnanţa unei forme* bune re-flectînd ideologia, dorinţele şi interesele celor care propagă zvonul. Zvonurile au funcţia esenţială de a calma tensiunile erno-turate în aşa fel încît ansamblul posedă uni- cită, explicîndu-le şi justificîndu-le.

F. Askevis-Leherpeux

(N. C.)

GLOSAR MULTILINGV

Sînt prezentate mai jos traducerile intrărilor din dicţionar în şase limbi: franceză, germană, engleză, spaniolă, italiană şi portugheză (în ordinea menţionată). Termenii în română figurează în aldine, iar traducerile - în italice sau în drepte de rînd, în funcţie de limbă. Punctul şi virgula separă fiecare traducere, iar virgula separă două traduceri în aceeaşi limbă.

Intrările care reiau acelaşi termen în cele şase limbi nu apar în această listă (d. ex.: Input; input; input; input; input; input; input).

Abandon (Nevroză de —); abandon (nevrose d'—); Verlassenheit; ahandonment; aban-dono; abbandono; abandono.

Abandon şcolar; abandon scolaire; Schul-verlassen; drop out; desercion escolar; abbandono scolastico; abandono escolar.

Abilitate; habilete; Fertigkeit; skill; habilidad; abilita; habilidade.

Abilitate de bază; habilete de base; Grund-fertigkeit; basic skill; habilidad băşica; abilita di base; habilidade de base.

Abilitate motorie; habilete motrice; Bewe-gungsfertigkeit; motor skill; habilidad mo-tora; abilita motrice; habilidade motriz.

Abordare; approche; Annähern; approach; acercamiento; approcio; abordagem.

Abreacţie; abreaction; Abreagieren; abreac-tion; abreaccion; abreazione; ab-reaccâo.

Absenteism; absenteisme; Absentismus; absenteism; ausentismo; assenteismo; absenteismo,

Absolut; absolu; absolut; absolute; absoluto; assoluto; absoluto.

Abstinenţă (Sindrom de —); abstinence (syndrome d'—); Abstinenz; abstinence; ab-stinencia; astinenza; abstinencia.

Abstracţie; abstraction; Abstraktion; ab-straction; abstraccion; astrazione; abstracgâo.

Abstracţie empirică; abstraction empirique; ernpirische Abstraktion; empirical abstraction; abstraccion empirica; astrazione empirica ; abstracc.ăo empirica.
Abstracţie reflectantă; abstraction refle-chissante; reflektierende Abstraktion; reflec-ïve abstraction; abstraccion reflectante; astra-zione riflettente; abstraccăo que reflete.
Acalculie; acalculie; Akalkulie; acalculia; acalculia; acalcolia; acalculia.
A«eptabilitate; acceptabilite; Annehmbarkeit; "ceptability; aceptabilidad; accettabilită; aceitabilidade.
Ac«s delirant; bouffee delirante; deliranter chub; brief delusional episode; brote delirante; accesso di folia; onda delirante.
Accesibilitate; accessibilite; Zugănglichkeit;
accessibility; accesibilidad; accessibilită;
acessibilidade. Acces lexical; acces lexical; lexikalischerZutritt;
lexical access; acceso al lexico; accesso les-
sicale; acesso lexico.
Accident; accident; Unfall; accident; accidente; accidente; acidente. Acetilcolină; acetylcholine; Acetylcholin; ace-
tylcholine; acetilcolină; acetilcolină; acetilcolină. Achiesare; acquiescement; Nachgiebigkeit;
acquiescence; acquiescencia; consenso; con-
sentimento. Achiziţie; acquisition; Aneignung; acquisition;
adquisicion; acquisizione; aquisicăo. Acid aminat; acide amine; Aminsaiire; amino
acid; ăcido aminado; amminoacido; ăcido
aminoacetico. Acid nucleic; acide nucleique; Nukleinsaiire;
nucleic acid; âcido nucleico; acido nucleico;
âcido nucleico. Acmestezie; acmesthesie; Akmăsthesie; ac-
mesthesia; acmestesia; acmestesiă; acmestesia. Acomodare; accommodation; Akkommodation;
accommodation; acomodacion; accomoda-
zione; acomodaţăo. Acomodare vizuală; accommodation visuelle;
Visuellalckommodation; visual accommodation ; acomodacion visual; accomodazione
visuale; acomodaşâo visual. Acromatic; achromatique; achromatisch; achro-
matic; acromâtico; acromatico; acromâtico. Act; acte; Handlung; act; acto; atlo; acto. Actant; actant; Aktant; actant; actor; attante;
actante. Act de limbaj; acte de langage; Sprechakt;
speech act; acto de lenguaje; atto di lin-
guaggio; acto de linguagem. Activare; activation; Aktivierung; activa-
tiort; activacidn; attivazione; activac,âo. Activă; active; aktive; active; activa; attivo;
activo.

Activitate; activite; Aktivităt; activity; acti-
vidad; attivită; actividade. Activitate psihică; travailpsychique; psychische Arbeit; psychic work; trabajo psiquico; la-voro psichico; trabalho psîquico. Activitate psihică creatoare; travail psychique createur; psychische schopferische Arbeit; psychic creative work; trabajo psiquico creador; lavoro psichico creativi); trabalho psi'quico criador. Activitate redirijată; activite redirigee; riick-geleitete Aktivităt; displacement activity; actividad reorientada; attivită ridirette; actividade redirigida. Actograf; actographe; Aktograph; actograph;
actografo; attografo; actografo. Act ratat; acte manque; Fehlhandlungj/aw/fy act; acto f'allido; atto mancato; acto falho. Actuală (Nevroză —); actuelle (nevrose —);
aktual; actual; actual; attuale; actual. Actualizare; actualisation; Aktualisieren; achievement, actualizing; actualizacion; attualizzazione; actualizacâo. Acţiune; action; Tat; action; accion; azione;
aţăo.
Acuitate vizuală; acuite visuelle; Sehschărfe; visual acuity; agudeza visual; acuita visiva; acuidade visual.
Aculturaţie; acculturation; Akkulturation; accuhuration; aculturacion; acculturazione; acultura9ao. Acumulare; amassement; Hamstem; hoarding;
amontonamiento; ammasso; acumulacăo. Acustică; acoustique; Akoustik; acoustics;
acustica; acustica; acustica. Adaptare; adaptation; Anpassung; adapta-tion; adaptacion; adattamento; adaptacăo. Adaptare lingvistică; adaptation linguistique; sprachwissenschaftliche Anpassung; linguistic adaptation; adaptacion lingiii'stica; adattamento linguistico; adaptaşâo linguîstica. Adaptometru; adaptometre; adaptometer; adaptometer; adaptometro; addattametro; adaptometro.
Adezivă (Identificare —); adhesive (identifi-cation —); anhaftende; adhesiva; adesiva; adesiva; adesiva. Adicţie; addiction; Abhăngigkeit; addiction;
adiction; adiction; adiction. Adolescenţă; adolescence; Adoleszenz; ado-lescence; adolescencia;

adolescenza; adoles-cencia. Adopţie; adoption; Adoption; adoption; adop-
cion; adozione; adoşâo. Adrenalină; adrenaline; Adrenalin; adrenalin; adrenalina; adrenalina, adrenalina.
AdrenocorticotropinS; adrenocorticotropine
adrenocorticotropes Hormon; adrenocorf
cotropic hormone; adrenocorticotropina; adr'
nocorticotropina; adrenocorticotropina
Adualism; adualisme; Adualismus; adualnm
adualismo; adualismo; adualismo. Afazie; aphasie; Aphasie; aphasia; afasia; afa-
sia; afasia.
Afectivitate; affectivite; Affektivität; affec-
tivity; afectividad; affettività; afecti'vidade
Aferentă; afference; Afferenz; afferent; afe-
rencia; afferenza; aferencia. Afiliere; affiliation; Angliederung; ajfiliation ;
afiliacion; affiliazione; afiliacâo. Afinitate; affinite; Affinität; affinity; afinidad-
affînită; afinidade.
Afirmare de sine; affirmation de soi; Selbst-behauptung, seif assertion; autoafirmacion; autoaffirmazione; autoafirmacâo. Agitaţie; agitation; Erregung; agitation;
agitacion; agitazione; agitaţâo. Agnozie; agnosie; Agnosie; agnosia; agnosia;
agnosia; agnosia. Agonist; agoniste; agonist; agonist; agonis-
to; agonistico; agonisto. Agorafobie; agoraphobie; Platzangst; agora-phobia; agorafobia; agorafobia; agorafobia. Agrafie; agraphie; Agraphie; agraphia; agra-
fia; agrafia; agrafia.
Agramatism; agrammatisme; Agrammatis-mus; agrammatism; agramatismo; agram-matismo; agramatismo. Agresiune; agression; Agression; agression;
agresion; aggressione; agressâo. Agresiv (Comportament—); agressif (corn-portement —); aggressiv; aggresive; agre-sivo; aggressivo; agressivo. Agresivitate; agressivite; Agressivität; aggres-sivity; agresividad; aggressivită; agressivi-dade.
Ajustare; ajustement; Anpassung -Jitting, ad-justment; ajustamiento, adaptacion; aggw-tamento; ajustamento.
Ajustare pregătitoare; ajustement prepara-toire; vorbereitende Einstallung; prepara-tory adjustment; adaptacion preparatorw, adattamento preparatorio; ajustamento pre-paratorio. Alarmă; alarme; Alarm; alarm; alarma; alia'
me; alarma.
Alb; blanc; weiss; white; blanco; bianco.
branco. ,
Alcool; alcool; Alkohol; alcohol; alcohol; ai-
cool; alcool.
Aleatoriu; aleatoire; Zufăllig; randon', aleatorio; aleatorio; aleatorio.
831 _____
Aleeere; choix; Wahl; choice; eleccion; scelta;
escolha.
ijegere de obiect narcisică; choix d'objet nar-ciisique; narzisstische Objektwahl; narcis-wtic object choice; eleccion objetal narcisista' scelta dell'oggetto narcisistico; escolha narcisica de objecto.
Alegere de obiect prin anaclisis; choix d'objet par etayage; Anlehnungstypus der Objektwahl ; anaclitic object choice; eleccion objetal anaclitica; scelta anaclitica d'oggetto; escolha anaclitica de objecto. Alelă; allele; Allele; allele; alelo; allelo; alelo. Alertă; alerte; Alarm; alert response; alerta;
allarme; alerta. Alexie; alexie; Alexia; alexia; alexia; alessia;
alexia.
Alexitimie; alexithymie; Alexithymie; alex-ithvmia; alexitimia; alessitimia; alexitimia. Alfabetizare; alphabetisation; Alphabetisie-rung; alphabetization; alfabetizacion; alfa-betisazione; alfabetizacâo. Algezimetru; algesimetre; Algesimeter; alge-simeter; algesimetro; algesimetro; algesimetro. Algoritm; algorithme; Algorithmus; algorithm;
algoritmo; algoritmo; algoritmo. Alienare; alienation; Veraiisserung; alienation;
alienacion; alienazione; alienacâo. Alienare mentală; alienation mentale; Geis-teskrankheit; insanity; alienacion mental; alienazione mentale; alienaţâo mental. Aliestezie; alliesthesie; Allachăsthesie; alles-
thesia; aliestesia; alliestesia; aliestesia. Alimentar (Comportament —); alimentaire (comportement —); nahrungs; feeding; ali-menticio; alimentare; alimentar. Alocare; allocation; Allokation; allocation;
asignacion; allocazione; alocacâo. Alocentrism; allocentrisme; Allozentrismus; allocentrism; alocentrismo; allocentrismo; alocentrismo.

Aloplastic; alloplastique; alloplastich; allo-
plastic; aloplăstico; alloplastico; aloplâstico.
Alternanţă; alternance; Abwechselung; alter-
nating response; altemacion; alternanza;
alternância.
Alternanţă funcţională; alternance fonction-nelle; funktionelle Abwechselung; func-”onal alternating response; altemacion fun-cional; alternanza funzionale; alternância ftmcional.
Altruism; altruisme; Al truismus; altruism; altruismo; altruismo; altruismo. Altul; autre; Anderer \other; otro; altro; otro.

Ambianţă fizică; ambiance physique; phy-sische Umgebungsfaktoren; ambient phy-sical factors; ambiente ffsico; ambiente fi-sico; ambiente ffsico.
Ambidextrie; ambidextrie; Zweihăndigkeit; ambidextrality; ambidextria; ambidestrezza; ambidestria.
Ambiţie; ambition; Ambition; ambition; am-
bicion; ambizione; ambiţâo. Ambivalenţă; ambivalence; Ambivalenz; am-bivalence; ambivalencia; ambivalenza; am-bivalencia.
Amendabilitate; amendabilite; Verbesserungs-făhigkeit; capacity for refbrm; enmendabi-Iidad; ammendabilită; capacidade de emendar. Ameninţare; menace; Drohung; threat; ame-
naza; minaccia; ameaca. Amestec de culori; melange de couleurs; Far-benmischung; colour mixture; mezcla de co-lores; mescolanza di colori; mistura de cores. Ametropie; ametropie; Ametropie; ametropia;
ametropia; ametropia; ametropia. Amigdală; amygdale; Tonsille; amygdala;
ami’gdala; tonsilla; amigdală. Amină; amine; Amin; amine; aminado; amina;
amino. Amintire; souvenir; Errinerung; memory; re-
cuerdo; ricordo; lembranţa. Amintire-ecran; souvenir-ecran; Deckerrine-rung; screen memory; recuerdo pantalla; ricordo di copertura; recordacăo encobridora. Amînare; delai; Retardation; delay; plazo; termine; prazo. Amînat; differe; Verschiebung; delayed; di-
ferido; differito; adiado. Amnezie; amnesie; Amnesie; amnesia;
amnesia; amnesia; amnesia. Amodal (Complement —); amodal (complement —); amodal; amodal; amodal; amo-dale; amodal.
Amoralism; amoralisme; Amoralismus; amo-rality; amoralismo; amoralismo; amoralismo. Amorsare; amorcage; Erregen; priming;
priming; priming; priming. Amplitudine; amplitude; Amplitiide; ampli-
tude; amplitud; amplitudine; amplitude. Amprentă/intipărire; empreinte; Prăgung;
imprinting; impronta; marca; marca. Amuzie; amusie; Amusie; amusia; amusia;
amusia; amusia. Anaclisis; etayage; Anlehnung; anaclisis; anâ-
clisis; anaclisi; apoio. Anaclitic; anaclitique; Anlehnungs
anaclitic; anaclitico; anaclitico; anacli’tico. Anaforă; anaphore; Anaphora; anaphora; anâfora; anafora; anâfora.

Anaglifă; anaglyphe; Anaglyph; anaglyph; anaglifo; anaglifa; anaglifo.
Anal; anal; anal; anal; anal; anale; anal.
Analfabetism; analphabetisme; Analpha-betentum; illiteracy; analfabetismo; analfa-betismo; analfabetismo.
Analgezie; analgesie; Analgesie; analgesia; analgesia; analgesia; analgesia.
Analizator sintactic; analyseur syntaxique; syntaktischer Analysator; parser; analiza-dor sintâctico; analizzatore sintattico; anali-sador sintâxico.
Analiză a constituenţilor imediaţi; analyse en constituants immediats; Analyse in unmit-telbaren Bestandteilen; analysis in immediate constituants; anâlisis en constituyentes in-mediatos; analisi dei constituenţi immediati; anâlise em constituintes imediatos.
Analiză a interacţiunii sociale; analyse de l’in-teraction sociale; Interaktionsanalyse; social interaction analysis; anălisis de la interaccion social; analisi del interazione sociale; ană-lise da interacâo social.
Analiză de control; analyse de controle; Priifungsanalyse; control analysis; anâlisis de control; analisi di controllo; anâlise de controlo.
Analiză de conţinut; analyse de contenu; In-haltsanalyse; content analysis; anâlisis de contenido; analisi di contenuto; anâlise de conteudo.
Analiză de date; analyse des donnees; Datenanalyse; data analysis; anâlisis de los datos; analisi di daţi;

anălise dos dados.
Analiză de grup; groupe-analyse; Gruppen-analyse; group analysis; grupo anâlisis; gruppo analisi; anâlise de grupo.
Analiză de sarcini; analyse des tâches; Ar-beitsanalyse; tasks analysis; anălisis de las tareas; analisi di compito; anâlise das tarefas.
Analiză de variantă; analyse de variance; Varianzanalyse; analysis of variance; anâlisis de la variancia; analisi della varianza; anâlise de variancia.
Analiză didactică; analyse didactique; didak-tische Analyse; training analysis; anălisis didactico; analisi didattica; anâlise didactica.
Analiză laică; analyse lăique; Laienanalyse; lay analysis; anâlisis laica; analisi laica; anălise laica.
Analiză multivariată; analyse multivariee; mehrdimensionale Analyse; multivariate analysis ; anâlisis con multiples variables; analisi di piu variabili; anâlise multivariada.
Analiză psihologică; analyse psychologique . psychologische Analyse; psycholosicai ano lysis; anâlisis psicologico; analisi psicolo gica; anălise psicologica.
Analiză tranzacţională; analyse transaction nelle; vermittelnde Analyse; compromis analysis; anâlisis transaccional; analisi tran-sattiva; anâlise transaccional.
Analogic; analogique; analogisch; analogicul analogico; analogica; analogice
Analogie; analogie; Analogie; analog-analogia; analogia; analogia.
Anamneză; anamnese; Anamnese; anamne-sis; anamnesis; anamnesia; anamnese.
Anchetă; enquete; Befragung; inquiry; jnves-tigacion; inchiesta; inquerito.
Anchetă de personalitate; enquete de personna-lite; Personlichkeitsbefragung; personality inquiry; investigacion de personalidad; inchiesta dipersonalită; inquerito de personalidade.
Anchetă socială; enquete sociale; soziale Befragung ; social inquiry; investigacion social; inchiesta sociale; inquerito social.
Ancorare; ancrage; Verankerung; anehor effect; fijacion; ancoraggio; fixacâo.
Androgen; androgine; Androgen; androgen; androgeno; androgeno; androgeno.
Angajare (Teorie a —); engagement (theorie de l'—J; Beteiligungs (theorie); commit-ment; compromiso; impegno; compromisso.
Angoasă; angoisse; Angst; anxiety; angustia; angoscia; angustia.
Anhedonie; anhedonie; Anhedonie; anhedo-nia; anhedonia; anedomismo; nâo prazer.
Anideic; anideique; anideisch; poverty ofthought; anideico; anideico; anideativo.
Animism; animisme; Animismus; animism; animismo; animismo; animismo.
Anizometropie; anisometropie; Aniso-me-tropie; aniso-metropia; anisometropia; am-sometropia; anisometropia.
Anizopie; anisopie; Anisopie; anisopia; ani-sopia; anisopia; anisopia.
Anomalie; anomalie; Anomalie; anomaly; anomalia; anomalia; anomalia.
Anomaloscop; anomaloscope; Anomaloskop, anomaloscope; anomaloscopio; anotnalo-scopio; anomaloscopio.
Anomie; anomie; Anomie; anomia; anomia, anomia; anomia.
Anorexie; anorexie; Anorexie; anorexia, anorexia; anoressia; anorexia.
Anortoscopic; anorthoscopique; anortnos kopisch; anorthoscopic; anortoscopic". anortoscopico; anortoscopico.
uosge; anosognosie; Anosognosie; anosognosia; anosognosia; anosognosia; anosognosia.
Antagonist; antagoniste; Antagonist; antagonist; antagonista; antagonista; antagonista. Anticiparei anticipation; Antizipation; anti-cipation; anticipacion; anticipazione; ante-cipacâo.
Antidepresor; antidepresseur; gegen den
Nervenzusammenbruch; antidepressant ;
antidepresivo; antidepressivo; antidepressor.
Antinarcisism; antinarcissisme; Antinarzis-
smus; antinarcissism; antinarcisismo; anti-
narcisismo; antinarcisismo.
Antinomie; antinomie; Widerspruch; antino-
my; antinomia; antinomia, antinomia. Antipsihiatrie; antipsychiătrie; Antipsychia-trie; antipsychiatry; antipsiquiatria; antipsi-chiatria; antipsiquiatria. Antisocial; antisocial; gesellschafswidrig; antisocial; antisocial; antisociale; antisocial. Antoedip; anteedipe; Antioedipus; anteedipe;
antiedipo; antedipo; antoedipo. Antrenament; entraînement; Training; training; entrenamiento; allenamento; entreniemento. Antropologie; anthropologie; Anthropologie; anthropology; antropologia; antropologia; antropologia.
Antropomorfism; anthropomorphisme; Anthro-pomorphismus; anthropomorphism; antro-pomorfismo; antropomorfîsmo; antropomor-fismo.

Anulare retroactivă; annulation retroactive;
Ungeschehenmachen; undoing (what has
been donej; anulacion retroactiva; annulla-
zione retroattiva; anulaţão retroactiva.
Anxietate; anxiete; Ăngstlichkeit; anxiety;
ansiedad; ansia; ansiedade. Anxiogen; anxiogUne; anxiogen; anxiogenous;
ansiogeno; ansiogeno; ansiogeno. Anxiolitic; anxiolytique; angststillend; anxio-
lytic; ansiolitico; ansiolitico; ansiolftico. Aparat de urmărire; persequometre; Pur-suitmeter; pursuitmeter; pursuitmeter; pur-suitmeter; pursuitmeter. AParat psihic; appareil psychique; psychischer Apparat; psychic apparatus; aparato Psîquico; apparato psichico; aparelho psfquico. Pa»"at psihic grupai; appareil psychique grou-Pol; psychischer gruppenapparat; group psy-°hic apparatus; aparato psfquico grupai; aPparato psychico gruppale; aparelho psf-quico grupai.
Parent; apparent; scheinbar; apparent; aParente; apparente; aparente.
Apartenenţă (Trebuinţă de—); appartenance (besoin d'—); Zugehorigkeitsbediirfnis; affiliation; pertenencia; appartenenza; inte-gracâo. Apărare; defense; Abwehr; defense; defensa;
difesa; defesa.
Apercepţie; aperception; Wahrnehmung; apperception; percepcion; appercezione; apercepcão. Apetitiv; appetitif; begehrend; appetitive ;
apetitivo; appetitivo; apetitivo. Apragmatism; apragmatisme; Apragmatis-mus; apragmatism; apragmatismo; aprag-matismo; apragmatismo. Apraxie; apraxie; Apraxie; apraxia; apraxia;
aprassia; apraxia.
Aprehensiune (Mod de—la testul Rorschach);
apprehension (mode d'— au Rorschach);
Erfassung; apprehension; aprehension; ap-
prensione; apreensâo.
Aprobare; approbation; Beifall; approval;
aprobacion; approvazione; aprovaşão. Apropriere; appropriation; Aneignung; appro-priation; apropiacion; apropriazione; apro-priacâo. Aprosexie; aprosexie; Aprosexie; aprosexia;
aprosexia; aprosessia; aprosexia. Aptitudine; aptitude; Fähigkeit; ability; ap-
titud; capacită; aptidão. Aptitudine fizică şi psihomotorie; aptitude physique et psychomotrice; physische und psychomotorische Fähigkeit; physical andpsy-chomotoric ability; aptitud ffsica y psico-motora; attitudinefisicaepsicomotrice; ap-tidâo ffsica e psfcomotora. Arbitrar al semnului; arbitraire du signe; Willkiir des Zeichens; sign arbitrarity; ar-bitrariedad de la senal; arbitrario del seg-nale; arbitrario do sinal. Arbitrarietate; arbitrarite; Willkiir; arbitra-riness; arbitrariedad; arbitrario; arbitra-riedade.
Arborescentă; arborescence; baumartige Form; arborescence; arborescencia; arbo-rescenza; arborescencia. Arbore (Test al —); arbre (testdel'—); Baum;
tree; ârbol; albero; ârvore. Argou; argot; Slang; slang; jerga; gergo; gf-
ria. Argument; argument; Argument; argument;
argumento; argumenta; argumenta. Argumentare; argumentation; Argumen-tation; argumentation; argumentacion; argu-mentazione; argumentacão. Arhetip; archetype; Archetypus; archetype; arquetipo; archetipo; arquetipo.
Arhigrup; archigroupe; Urgruppe; archigroup;
arquigrupo; arcigruppo; arquegrupo. Arie; aire; Area; ar ea; ârea; area; ârea. Artefact; artefact; Artefakt; artifact; artefacto;
artefatto; artefacto.
Art-terapie; art-therapie; Kunst-therapie; art-therapy; arte terapia; arte terapia; terapia pela arte. Asasinat; assassinat; Mord; murder; asesi-
nato; assassinio; assassinato. Ascendent/descendent; ascendantldescen-dant; aufsteigend/absteigend; bottom-upltop-down; ascendiente/descendiente; ascendente/descendente ; ascendente/descendente. Ascendenţă; ascendance; Dominanz; ascen-dance; ascendencia; ascendenza; ascendencia. Ascultare; ecoute; Horchen; listening; escucha;
ascolto; escuta. Asimbolie; asymbolie; Asymbolie; asymbo-
lia; asimbolia; asimbolia; assimbolia. Asimilare; assimilation; Assimilation; assimi-lation; asimilacion; assimilazione; assimi-lacâo.
Asincronie a instalării stimulului; asynchro-nie d' installation du stimulus; Asynchronie beim Eintreten des Stimulus; stimulus onset asynchrony; asincronia de instalacion del estfmulo; asincronia di installazione del sti-molo; assincronia de instalacão do estimulo. Asistenţă educativă; assistance educative; erzieherische Hilfe; educaţional aid; asisten-cia educativa; assistenza educativa; assis-tencia educativa.

Asocial (Comportament —); asociat (com-portement—); asozial; asocial; asocial; aso-ciale; asocial.
Asociație de cuvinte; association de mots; Worterassoziation; words association; aso-ciacion de palabra; associazione di parole; associaşâo de palavras. Asociație liberă; association libre; freie Asso-ziation;/h'e association; asociacion libre; associazione libera; associacăo livre. Asociaționism; associationnisme; Assoziations-psychologie; associationism; asociacionismo; associazionismo; associacionismo. Asomatognozie; asomatognosie; Asoma-tognosie; asomatognosia; asomatognosia; asomatognosia; asomatognosia. Aspecific; aspecifique; aspezifisch; aspecific;
aespecîfico; aspecifico; aespeci'fîco. Asuetudine; assuetude; Abhăngigkeit; addic-
tion; adiccion; assuefazione; tolerância. Aşcolaritate; ascolarite; Unfähigkeit zum Schulbesuch; non schooling; mssco\dxiă&ă\ ascolarită; sem escolaridade.
Atac; attaque; Attacke; attack; ataque; attacc
ataque. Ataşament; attachement; Anhănglichkeit-
attachment; apego; affetto; apego. Ataxie; ataxie; Ataxie; ataxia; ataxia; atassia
ataxia. Atelier; atelier; Werkstatt; workshop; tauer.
workshop; atelier. Atenție; attention; Aufmerksamkeit; attemion
atencion; attenzione; atencâo. Atimhormie; athymhormie; Athymhormie aii mormia; atimormia; atimormia; atimormia Atipic; atypique; atypisch; atypical; atfpicoj
atipico; atfpico. Atitudine; attitude; Haltung; attitude; actitud •
atteggiamento; atitude. Atracție interpersonală; attraction interper-sonnelle; zwischenmenschliche Anziehung interpersonal attraction; atraccion interper-sonal; attrazione interpersonale; atraccâo interpessoal.
Atribuire cauzală; attribution carnale; kausale
Zu weisung; causal attribution; atribucion cau-
sal; assegnazione causale; atribuicâo causal.
Audibilitate; audibilite; Horbarkeit; audibility;
audibilidad; audibilită; audibilidade. Audiogirală (Iluzie —); audiogyrale (illu-sion —); audiogyrale; audiogyral; audio-giral; audiogiral; audiogiralo. Audiogramă; audiogramme; Audiogram; au-diogram; audiogramă; audiogramrna; audiogramă.
Audiogravică (Iluzie —); audiogravique (ilhi-sion —); audiogravisch; audiogravic; audio-grâvico; audiogravico; audiogrâvico. Audiometrie; audiometrie; Audiometrie; audio-metry; audiometria; audiometria; audiome-tria.
Audiometru; audiometre; Audiometer; audio-meter; audiometro; audiâmetro; audiome-trico.
Audiovizual; audiovisuel; Audiovisuell; audio-
visual; audiovisual; audiovisivo; audiovisual.
Audiție; audition; Horen; hearing; audicion,
udito; audiție. Autism; autisme; Autismus; autism; autismo,
autismo; autismo.
Autoanaliză; autoanalyse; Selbstanalyse;.«"/
analysis; autoanâlisis; antoanalisi; autoanali*-
Autocinetism; autocinetisme; AutokinetiK.
autokinetism; autocinetismo; autocinetism0
autocinetismo.
Autoconservare; autoconsemation; Selbs/ haltung; seifpreservation; autoconservacio autoconservazione; autoconservațao-
glosar multilingv
A utocontrol; autocontrole; Autokontrolle; seif control; autocontrol; autocontrollo; autocon-trolo.
Autocorecție; autocorrection; Selbstverbes-serung; seif correction; autocorreccion; auto-correzione; autcorrecțâo. Autocritică; autocritique; Selbstkritik; seif criticism ; autocritica; autocritica; autocritica. Autodistrugere; autodestruction; Autodestruk-tion; seif destruction; autodestruccion; auto-distruzione; autodestruicâo. Autoeducație; auto-education; Selbsterzie-hung; seif education; autoeducacion; auto-educazione; autoeducacăo. Autoerotism; auto-erotisme; Autoerotismus; autoerotism; autoerotismo; autoerotismo; autoerotismo.
Autoevaluare; auto-evaluation; Selbstbewer-tung; seif evaluation; autoestimacion; auto-valutazione; autoavaliacâo. Autoformare; autoformation; Selbstbildung; seif formation; autoformacion; autofor-mazione; autofbrmacăo. Autohipnoză; autohypnose; Selbsthypnose; st'lfhypnosis; autohipnosis; autoipnosi; auto-hipnose.
Automat; automate; Automat; automata; automata; automa; automato. Automatic; automatique; automatisch; automatic; automâtico; automatica; automâtico. Automatism mental; automalisme mental; generalisierter Automatismus; delusion of being controlled; automatismo mental; auto-matismo mentale; automatismo mental. Automatism psihologic; automatisme psycho-logique; psyschologischer

Automatismus; psychological automatism; automatismo psi-cologico; automatismo psicologico; automatismo psicologico.
Automatizare; automatisation; Automati-sierung; automatization; automatizacion; outomatizzazione; automatizacăo. Automutilare; automutilation; Selbstver-stummelung; seif mutilation; automutila-c>on; automutilazione; automutilaşão. Autonomie; autonomie; Autonomie; autono-
my; autonomia; autonomia; autonomia. Autoorganizare; autoorganisation; Selbstor-gamsation; seif organization; autoorganiza-c'on; autoorganizzazione; autoorganizacâo. Autopedepsire; autopunition; Selbstbestra-Ung; seifpunishment; autocastigo; autopu-nizione; autopunicâo.
ut«percepție; autoperception; Selbstperzep-lon; seif perception; autopercepcion; auto-Percezione; autopercepcăo.
Autoplastic; autoplastique; autoplastisch; auto-plastic; autoplâstico; autoplastica; autoplds-tico.
Autopoiesis; autopoiese; Autopoiesis; auto-poiesis; autopoyesis; autopoiesi; autopoiese. Autoprezentare; autopresentation; Selbst-vorstellung; seif presentation; autopresen-tacion; autopresentazione; autopresentacâo. Autoreglare; autoregulation; Selbststeuerung; selfregulation; autoregulacion; autoregola-zione; autoregulacăo.
Autoritarism; autoritarisme; autoritare Einstel-lung; authoritarianism; autoritarismo; auto-ritarismo; autoritarismo. Autoritate; autorite; Autorităt; authority;
autoridad; autoritâ; autoridade. Autoritate parentală; autorite parentale; elter-liche Autorităt; parental authority; autoridad parental; autoritâ parentale; autoridade parental.
Autoscopie; autoscopie; Autoskopie; selfvie-wing; autoscopia; autoscopia; autoscopia. Autostimulare; autostimulation; Autostimu-lierung; seif stimulation; autoestimulacion; autostimolazione; autoestimulaţâo. Autozomie; autosomie; Autosomie; autosomy;
autosomia; autosomia; autossomia. Aversiune; aversion; Aversion; aversion; aver-
sion; avversione; aversâo. Aversiune gustativă condiționată; aversion gustative conditionnee; bedingte Gesch-mackaversion; acquired taste aversion; aversion gustativa condicionada; avversione gustativa condizionata; avercăo gustativa condicionada. Aversiv; aversif; Aversion erregend; aversive;
aversivo; aversivo; aversivo. Axă (a vederii); axe (relatifă la vision); Achse;
axis; eje; asse; eixo.
Axiomatic; axiomatique; Axiomatik; axioma-tics; axiomâtico; assiomatico; axiomatico. Axiomatizare; axiomatisation; Axiomatisa-tion; axiomatisation; axiomatizacion; assio-matizzazione; axiomatizaşâo. Axiomă; axiome; Axiom; axiom; axioma;
assioma; axioma.
Axon; axone; Axon; axon; axona; assone; axonio.
Balistic-controlată (Mişcare —); Balistique-controle (mouvement —); ballistisch-kon-troll; ballistic-controled; balfstico-controlo balistico-controllo; balfstico-controlo
Banalitate (la teste proiective); banalite (aux tests projectifs); Vulgărantwort; popular; respuesta popular; banalită; vulgaridades.

Bandă; bande; B ande; gang; pandilla; banda;
bandos. Bandă critică; bande critique; kritisches Bând;
criticai bând; banda critica; banda critica;
banda critica. Bandă de trecere; bande passante; passendes
Bând; passing bând; intervalo significativo;
banda passante; banda passante. Baraj; barrage; Sperrung; blocking; bloqueo;
diga; barragem. Barbituric; barbiturique; Art Schlafmittel;
barbiturate; barbiturico; barbiturico; barbiturico. Baterie factorială; batterie factorielle; Fak-
torenbatterie;/actor/a/ battery; bateria fac-
torial; batteria fattoriale; bateria factorial. Bază de cunoştințe; base de connaissances;
Wissensbasis; knowledge base; base de co-
nocimientos; base di conoscenze; base de
conhecimentos. Bază de date; base de donnees; Data basis;
data base; base de datos; base di dați; base
de dados.
Bază (Grup de —); base (groupe de —); Basis; base; base; base; base. Behaviorism; behaviorisme; Behaviorismus;
behaviourism, behaviorism; conductismo;
behaviorismo; behaviorismo. Beneficiu al maladiei; benefice de la maladie;

Krankheitsgewinn; gainfrom illness; bene-
ficio de la enfermedad; utilită della malattiă;
lucro da doenca. Bifactorială (Teorie —); bifactorielle (theo-
rie —); zweifaktoren; bifactorial; bifacto-
rial; bifattoriale; bifactorial. Bilingvism; bilinguisme; Zweisprachigkeit;
bilingualism; bilingiiismo; bilinguismo; bi-
linguismo. Bimodal; bimodal; zweigipfelig; bimodal; bi-
modal; bimodale; bimodal. Binaural; binaural; binaural; binaural; bin-
aural; binaurale; binauricular. Binoculară (Vedere —); binoculaire (vision
—); binokular; binocular; binocular; bino-
culare; binocular. Bioenergie; bioenergie ;~B\o-zne.r%iz; bio-ener-
gy; bio-energîa; bio-energia; bio-energia. Biofeedback; bio-feed-hack; Bio-Reafferenz;
bio-feedback; bio-feedback; bio-feedback;
bio-feedback. Biogenetică (Lege —); biogenetique (loi —) ;
Wiederholungsprinzip; biogenetic; biogenetică; biogenetică; biogenetică. Biologic; biologique; biologisch; biological;
biologico; biologico; biologice
Biologie; biologie; Biologie; biology; biologia-
biologia; biologia. ’
Biotop; biotope; Biotop; biotop; biotopo • b’
topo; biotopo. Bipolar; bipolaire; bipolar; bipolar; bipoiar.
bipolare; bipolar. Bisecţie; bissection; Halbierung; bisectum-
biseecion; bisezione; bi-secşâo. Bisexualitate; bisexualite; Bisexualităt; fe/>e
xuality; bisexualidad; bisessualitâ; bisexua
lidade. Bîlbîială; begaiement; Stottern; stutterinq;tar-
tamudeo; balbettamento; gagueira. Blocaj; blocage; Blockierung; blocking; bloqueo; bloccaggio; blocagem. Bolnav identificat; malade identifie; identi-
fizierter Kranker; identifiedpatient;paciente
identificado; malato identificata; doente iden-
tificado. Bovarism; bovarysme; Bovarysmus; bovarism;
bovarismo; bovarismo; bovarismo. Bradipsihic; bradypsychique; bradyphrenisch;
bradypsichic; bradipsfquico; bradipsichico;
bradipsfquico. Buclă; boucle; Ring; /oop ,hebilla;/;W)/a;ar-
gola. Bulimie; boulimie; Bulimie; bulimia; bulimia;
bulimia; bulimia.
Cadenţă; cadence; Rhythmus; rhythm; ca-
dencia; cadenza; cadencia. Cadru; Cadre; Rahmen; frame; marco;
quadro; quadro. Calcul; calcul; Rechnung; computation; câl-
culo; calcolo; călculo. Calculabilitate; calculabilite; Berechenbar-
keit; ct>m/7utoft//(fy/calculabilidad; calcola-
bilită; calculabilidade. Calificare; qualification; Qualifizieren; quah-
fwation; calificacion; qualificazione; quali-
ficaţăo. Caliginimetru; caliginimetre; Blendungs-
messer; dazzlemeter; caliginimetro; caliginimetro; caliginimetro. Cameră; chambre; schalldichter Raum; room;
cămara; stanza; quarto. Campimetru; campimetre; Gesichtsfeldrnesser.
campimeter; campfmetro; campimetro; ca
pîmetro. Camuflaj; camouflage; Schutzanpassung;^
mouflage; camuflaje; mimetizzazione;ca
flagem. . j.
Canabinoid; cannabinoide; Kannabino^
cannabinoide; cannabinoide; cannabint»
canabinoide.
Canal; canal; Kanal; chanel; canal; canale;
canal.
Canibalic; cannibalique; kannibalisch; canni-balistic; canibalistico; cannibalico ; caniba-lesco. Capacitate; capacite; Kapazităt; capacity; ca-
pacidad; capacitâ; capacidade. Capacitate de control; capacite de controle; Kontrollinhalt; spân of control; capacidad de control; capacitâ de controllo; capacidade de controle. Capcană; piege; Falie; blank; trampa; trap-

pola; cilada.
Capital uman; capital humain; menschlisches Kapital; human capital; capital humano; capitale umano; capital humano. Captare foveală; capture foveale; fovealer Fang ;faveai capture; captura foveal; cattura foveale; captura foveal. Captură/Capturare; capture; Fang; catch;
captura; cattura; captura. Caracter; caractere; Charakter; character;caracter; carattere; caracter. Carenţă afectivă; carence affective; affektive Karenz; affective deprivation; carencia afectiva; carenza affetiva; carencia afectiva. Carenţă educativă; carence educative ; erzie-herische Karenz; educaţional deprivation; carencia educativa; carenza educativa; carencia educativa. Cască (auditivă); ecouteur; Horer; earphone;
auricular; ricevitore; escutador. Castrare; castration; Kastration; castration;
castracion; castrazione; castraţâo. Ca şi cum (Personalitate —); comme si (person-
nalite —); as if; as if; as if; as if; as if. Catamneză; catamnese; Katamnese; catam-nesis; catamnesis; catamnesia; catamnese. Cataplexie; cataplexie; Kataplexie; cataple-
-yy; cataplexia; cataplessia; cataplexia. Catastrofă; catastrophe; Katastrophe; cata- itrophe; catastrofe; catastrofe; catastrofe Catatonie; catatonie; Katatonie; catatonia; ca-
tatonîa; catatonia; catatonia. Categorial; catigoriei; kategoriell; categori-°al; categorial; categoriale; categorial, egorie; categorie; Kategorie; category; ca-tegoria; categoria; categoria. afegorie gramaticală; categorie grammati-cale; grammatische Kategorie; grammatical category; categoria gramatical; categoria q gram/naticale; categoria gramatical.
egorie semantică; categorie semantique; ernantische Kategorie; semantic category; Categorîa semantica; categoria semantica; Categoria semantica.
Categorizare; categorisation; Kategorisie-rung; categorization; categorizacion; cate-gorisazione; categorizaşăo. Catharsis; catharsis; Katharsis; catharsis; me-todo catârtico; metodo catartico; metodo ca-târtico. Cauzalitate; causalite; Kausalităt; causality;
causalidad; causalită; causalidade. Caz; cas; Kasus; case; caso; caso; caso. Caz-limită; cas-limite; Grenzfall; borderline case; caso limite; caso limite; caso limite. Căutare în memorie; recherche en memoire; Erforschung im Gedăchtnis; search in lear-ning; biisqueda en memoria; ricerca in memoria; procura em memoria. Cecitate; cecite; Blindheit; blindness; ceguera;
cecită; cegueira.
Cenestezie; cenesthesie; Allgemeinempfindun-gen; cenesthesia; cenestesia; cenestesia; ce-nestesia.
Cenestopatie; cenestopathie; Acenăsthesie; disorder ofbody sensation; cenestopatia: ce-nestopatia; cenestopatia. Centralitate; centralite; Zentralităt; centra-
lity; centralidad; centralită; centralidade. Centrare; centration;Zenthemng; centration;
centracion; centrazione; centraţăo. Centre de reintegrare; centres de reinsertion; Erneuerungsstelle; redintegration centers; centros de reintegracidn; centri di rinseri-mento; centros de reintegraţâo. Centru de evaluare; centre d'evaluation; Schătzungszentrum; assesment center; cen-tro de evaluacion; centro di valutazione; centro de avaliagâo.
Centru vizual; centre du regard; Blickzentrum; sight center; centro de la mirada; centro dello sguardo; centro do olhar. Cenzură; censure; Zensur; censorship; cen-
sura; censura; censura. Cerc de calitate; cercle de qualite; Qual-litâtkreis; quality circle; cfrculo de calidad; circolo di qualită; cfrculo de qualidade. Cercetare-acţiune; recherche-action; Aktion-Erforschung; action research; biisqueda accion; ricerca azione; pesquisa acşâo. Cercetaşă (albină); eclaireuse; Aufklărerin;
guide; exploradora; guida; guia. Cerebel; cervelet; Cerebellum; cerebellum; ce-
rebelo; cervelletto; cerebelo. Cerinţă alimentară; quemande alimentaire ; Nahrungsbetteln;/bod6e,gg//!g,-solicitaci6n alimenticia; richiesta alimentaria; pedido de alimento.
Certitudine; certitude; Sicherheit; certainty; certeza; certezza; certeza.

Cheie; ele; Hebel; key; clave; chiave; chave. Chemoterapie; chimiotherapie; Chemiothe-
rapie; chemotherapy; quimioterapia; che-
mioterapia; quimioterapia. Chestionar; questionnaire; Fragebogen; ques-
tionnaire; cuestionario; questionario; ques-
tonârio. Chi-pătrat (Test —); khi-deux (test du—);
Chiquadrat; chi-square; qui-cuadrado; chi-
cuadrato; qui quadrado. Cibernetică; cybernetique; Kybernetik; cyber-
netics; cibernetica; cibernetica; cibernetica. Ciclocronie; cyclochronie; Zyklochronie;
cyclocrony; ciclocronîa; ciclocronia; ciclo-

cronia. Ciclotimie; cyclothymie; Zyklothymie; cyclo-
thymia; ciclotimia; ciclotimia; ciclotimia. Ciclu funcțional; cycle fonctionnel; Funktions-
kreis; funcțional cycle; ciclo funcional; ci-
clo funzionale; ciclo funcional. Cinetică; cinetique; Kinetik; kinetics; cinetico;
cinetico; cinetico. Cineză; cinese; Kinese; kinesis; cinesis; ci-
nesi; cinese. Circumstanțială (Gîndire); circonstancie
(pensee —); ausfiihrlich; detailed; circun-
stanciado; circostanziato; circunstanciado. Cîmp; champ; Fe\d;field; campo; campo;
campo. Cîmp semantic; champ semantique; seman-
tisches Feld; semantic field; campo semantico ; campo semantico; campo semantico. Cînt; chant; Gesang; song; canto; canto; canto. Clasă; classe; Klasse; class; clase; classe; classe. Clasă pregătitoare; classe d'accueil; Aufhahme
Klasse; acceptance class; clase de ayuda;
classe d'accoglienza; classe de acolhimento. Clasă socială; classe sociale; soziale Klasse;
social class; clase social; classe sociale; classe
social. Clasificare; classification; Klassifikation;
classification; clasificacion; classificazione ;
classificacâo. Clasificare a lui Bales; classification de Bales;
soziale Interaktion Analyse; interaction pro-
cess analysis; clasificacion de Bales; classificazione di Bales; classificacâo de Bale. Cleptomanie; kleptomanie; Kleptomanie; klep-
tomania; cleptomania; cleptomania; clepto-
maniatado.
Clic; clic; Knack; click; clic; clic; clique. Clică; clique; Clique; clique, camarilla; crieca;
grupo. Climat organizațional; climat organisationnel;
organisationelles Klima; organizațional cli-
mate; clima organizativo; clima organizz
zionale; clima organizacional. a
Clinică (Psihologie —); clinique (psycholo
gie—); klinisch; clinteai; ch'nico; clinica-
clînico. Clinocineză; clinocinise; Klinokinese; elino
kinesis, clinocinesis; clinocinese; clinocines Clinotaxie; clinotaxie; Klinotaxis; clinotaxia
clinotaxia; clinotassia; clinotaxia. Clipire; papillotement; Flimmern; flicker-
deslumbramiento; sfarfallamento; barbole-
teamento. Clivaj; clivage; Spaltung; splitting; escision;
scissione; clivagem. Coacțiune; coaction; Mitwirkung; coaction
co-accion; coatto, coazione; co-accâo Cocaină; cocăine,-Kokain; coca'ine;cocaina-
cocaina; cocaina. Cod; code; Kodex; code; codigo; codice; co-
digo. Codare; codage; Kodifizierung; coding; codi-
ficacion; codaggio; codificațâo. Cod elaborat; code elabore; bearbeitetes Kodex; elaborated code; codigo elaborado; codice elaborato; codigo elaborado. Cod restrîns; code restreint; engeres Kodex;
restricted code; codigo restringido; codigo
ristretto; codigo restrito. Coeficient intelectual; quotient intellectuel;
Intelligenzquotient; intelligencequotient; co-
ciente intelectual; quoziente intellettuale;
quociente intelectual. Coerență lingvistică; coherence linguistique;
linguistische Kohărenz; linguistic consis-
tency; coherencia lingiifstica; coerenza lin-
guistica; coerencia linguistica. Coeziune lingvistică; cohesion linguistique;
linguistische Kohăsion; linguistic cohesion;
cohesion lingiifstica; coesione linguistica;
coesâo linguistica. Coeziune socială; cohesion sociale; soziale
Kohăsion; social cohesion; cohesion social;
coesione sociale; coesâo social. Cognitiv; cognitif; kognitiv; cognitive; cogm-
tivo; cognitivo; cognitive Cognitivism; cognitivisme; Cognitivismus; co-
gnitivism; cognitivismo; cognitivismo, co
gnitivismo. . . .
Cogniție; cognition; Erkenntnis; cognition,
cognicion; cognizione; cognicăo. Cogniție socială; cognition sociale; sozi^
Erkenntnis; social cognition; cognicion s

cial; cognizione sociale; cognigâo socia',. Colateral; collateral; kollateral; collateia
colateral; collaterale; colateral.
£O|orjmetrie; colorimetrie; Farbenmesser; co-lorimetry; colorimetrfa; colorimetria; colo-rirnetria. _
Comasată (învățare —); masse (apprentissa-qe —); gedrăngtes; massed; masivo; am-\nassato; aglomerado.
Combativitate; combativite; Kampfgeist; combativeness; combatividad; combativită ; cornbatividade.
Combinatorică; combinatoire; Kombinatorik; comhinatorics;combinatoria; combinatoria; combinatoria.
Comensualism; commensalisme; Kommensalis-mus; commensalism; comensalismo; com-mensalismo; comensalismo. Comisură; commissure; Kommisur; commis-
sure; comisura; commesura; comissura. Comparație; comparaison; Vergleich; com-parison; comparacion; comparazione; com-paraţâo.
Comparație socială (Teorie a —); comparaison sociale (theorie de la —); sozialer Vergleich ; social comparison; comparacion social; comparazione sociale; comparacâo social. Compensare; compensation; Kompensation; compensation; compensacion; compensa-zione; compensacâo.
Competență; competence; Fähigkeit; compe-tence; competencia; competenza; compe-tencia.
Competență lingvistică; competence linguistique; sprachwissenschaftliche Fähigkeit; linguistic competence; competencia linguistica; competenza linguistica; competencia linguistica.
Competență minimală; competence minimale; mindest Fähigkeit; minimum competence; competencia minima; livello minimo di competenza; competencia mînima. Competență percepută; competence percue; vvahrnehmbare Fähigkeit; perceived competence; competencia percibida; competenza percevita; competencia percebida. Competitivitate; competitivite; Wettbewerbs-fähigkeit; competivness; competitividad; competitivită; competitividade. Competiție; competition; Wettkampf; compe-Htion; competicion; competizione; compe-ticâo.
Complementar; complementaire; ergănzend;
c°mplementary; complementario; comple-
dentare; complementar. Complexitate cognitivă; complexite cognitive;
Cognitive Vielseitigkeit; cognitive comple-
xity;complejidadcognitiva; complessită cognitiva; complexidade cognitiva. Comportament; comportement; Verhalten; behavior; conducta; comportamento; comportamente
Comportamentală (Terapie —); comporte-mentale (therapie —); Verhaltenstherapie; behavior therapy; terapia conductual; terapia comportamentalista; terapia comportamental.
Comportament de tip A şi B; comportement de type A et B; Verhalten Typus A und B; type A and B behavior; comportamiento de tipoAyB; comportamentotipoAeB;comportamento de tipo AeB. Comprehensiune (lingvistică); comprehension (linguistique); Verstăndnis; comprehension; comprension; comprensione; compreensâo. Comprehensiune logică; comprehension lo-gique; logike Inhalt; logical intension; comprension logica; comprensione logica; compreensâo logica.
Comprehensiune subită; comprehension sou-daine; Einsicht; insight; comprension subita; comprension improvvisa; compreensâo subita.
Compulsie; compulsion; Wiederholungszwang; compulsion; compulsion; compulsione; com-pulsâo.
Comunicare; communication; Kommunika-tion; communication; comunicacion; commu-nicazione; comunicacăo. Comunicare nonverbală; communication non-verbale; nichtsprachliche Kommunika-tion; non verbal communication; comunicacion no verbal; communicazione non verbale; comunicacâo nâo verbal. Comunitate terapeutică; communaute thera-peutique; therapeutischeGemeinschaft; therapeutic community; comunidad terapeutica; comunită terapeutica; comunidade terapeutica. Conație; conation; Konation, conation; co-
naci(5n; conazione; conaţâo. Concept; concept; Begriff; concept; concepto;
concetto; conceito.
Concept de sine; concept de soi; Selbstbegriff; seif concept; concepto de si; concetto di se; auto-conceito.
Conceptual; conceptuel; begrifflich; conceptual; conceptual; concettuale; conceitual. Conceptualizare; conceptualisation; Begriffs-bildung; conceptualization; conceptuali-zacion; concettualizzazione; conceituaşăo.

Concret; concret /konkret; concrete /concreto;
concreto; concreto. Condamnare; condamnation; Verurteilung;
sentencing; condena; condannazione; con-
denacâo. Condensare; condensation; Verdichtung; con-
densation; condensacion; condensazione;
condensacâo. Condiționare; conditionnement; Kondi-
tionierung; conditioning; condicionamiento;

condizionamento; condicionamento. Condiţionat; conditionne; bedingt; conditio-
ned; condicionado; condizionato; condicio-
nado. Conductanţă; conductance; Leitfähigkeit;
conductance; conductancia; conduttanza;
conductancia.
Conduită; conduite; Verhalten; conduct; conducta; condotta; conduta. Conduită de risc; conduite de risque; gefahr-
laufendes Verhalten; risk-taking behavior;
conducta de riesgo; conditta di rischio; conduta de risco. Conector; connecteur; Verbinder; connector;
conectador; connettore; conector. Conexionism; connexionnisme; Konnektio-
nismus; connectionism; conexionismo; con-
nessionismo; conexionismo. Conexiune; connexion; Nexus; connection;
conexion; connessione; conexâo. Confabulaţie; confabulation; Konfabulation;
confahulation; confabulacion; confabu-
lazione; confabulacâo. Configuraţie; configuration; Gestalt; configu-
ration; configuracion; configurazione; con-
figuracâo. Conflict cognitiv; conflit cognitif; kognitiver
Konflikt; cognitive conflict; conflicto cogni-
tivo; conflitto cognitivo; conflito cognitivo. Conflict intercultural; conflit de cultures; Kul-
turkonflikt; culture conflict; conflicto de cul-
turas; conflitto di culture; conflito de culturas. Conflict perceptiv; conflit perceptif; perzep-
tiver Konflikt; perceptual conflict; conflicto
perceptivo; conflitto percettivo; conflito per-
ceptivo. Conflict psihic; conflitpsychique; psychischer
Konflikt; psychic conflict; conflicto psiquico;
conflitto psichico; conflito psfquico. Conflict social; conflit social; sozialer Konflikt; social conflict; conflicto social; conflitto sociale; conflito social. Conformism; conformisme; Konformismus;
conformity; conformismo; conformismo; con-
formismo.
Conformitate; conformite; Konformităt; co formity; conformidad; conformită; confo midade.
Confuzie mentală; confusion mentale; Geiste verwirrung; mental confusion; confusion mental; confusione mentale; confusão mental
Congruenţă; congruence; Kongruenz; congru-ency; congruencia; congruenza; congruencia
Conotaţie; connotation; Konnotation; conno-tation; connotacion; connotazione; cono-taşâo.
Conotaţie pozitivă; connotation positive; po-sitive Konnotation; positive connotation-connotacion positiva; connotazione positiva ’ conotaţâo positiva.
Consecinţe ale comportamentului; conse-quences du comportement; Verhaltungsfolge; consequences of behaviour; consecuencias de la conducta; consequenze del comporta-mento; consequencias do comportamente
Consecutiv; consecutif; nachfolgend; after-; consecutivo; consecutivo; consecutive
Conservare; conservation; Konservation; conservation; conservacion; conservazione; conservaţão.
Conservare-repliere; conservation-retrait; Behalten-Zuriickziehen; conservation-with-drawal; conservacion-retracciân; conserva-zione-ritiro; conservaşão-retirada.
Considerare; consideration; Angesehenheit; consideration; consideracion; considerazio-ne; consideraşão.
Consiliere psihologică; conseil psychologique; psychische Beratung; counseling; consultante psicologico; consiglio psicologico; conselho psicologico.
Consolidare mnezică; consolidation mntisique; mnemonische Konsolidierung; mnemic consolidation ; consolidacion mnesica; consoli-damento mnesico; consolidacâo mnesica.
Constanţă; constance; Konstanz; constancy, reliability; constancia; costanza; constância.
Constanţă perceptivă; constance perceptive; perzeptive Konstanz; perceptual constancy, constancia perceptiva; costanza percettiva, constância perceptiva.
Constituţie; constitution; Konstitution; con-stitution; constitucion; constituzione; con-stituigão.
Constrîngere a sarcinii; contrainte de la tăche, Forderung der Aufgabe; task constramts, obligacion de la tarea; costizione del corn-pito; obrigaşâo da tarefa.
Constrîngeri specifice; contraintes specifi spezifische Forderungen; specific constr

obligaciones espeefficas; Urniţi biologici; pressoes espeefficas. Construct; construct; Konstruktum; construct;

construct; costrutto; construct. Constructivism; constructivisme; Konstruk-tivismus; constructivism; constructivismo; costruttivismo; constructivismo. Construcţie; construction; Aufbau; construc-tion; construccion; costruzione; construţâo. Construit; construit; Konstrukt; construct;
construido; constructo; construct. Consultaţie; consultation; Beratung; consul-
tation; consulta; consultazione; consulta. Consultaţie medico-psihologică; consulta-tion medico-psychologique; medikopsycho-logische Beratung; guidance center; consulta medicopsicologica; consultazione medicopsi-cologica; consulta medicopsicologica. Consumatoriu; consommatoire; Endhandlung; consumatory; consumidor; consumazione; consumatorio. Conştient; conscient; bewusst; conscious;
consciente; cosciente; consciente. Conştientizare; prise de conscience; Be-wusstheit; awareness; toma de conciencia; presa di coscienza; tornada de consciencia. Conştiinţă; conscience; Bewusstsein, Gewissen; consciousness, awareness; conciencia; coscienza; consciencia
Conştiinţă gestuală; conscience gestuelle; ges-tuelles Bewusstsein; gestual consciousness; conciencia gestual; coscienza gestuale; consciencia gestual.
Conştiinţă morală; conscience morale; mo-ralische Bewusstsein; moral conscience; conciencia moral; coscienza morale; consciencia moral.
Contagiune; contagion; Stimmungsubertra-gung; contagion; contagio; contagio; con-tâgio.
Context al muncii; contexte du travail; Ar-beitskontext; workingcontext; contexto de tra-bajo; contesto del lavoro; contexto de trabalho. Context lingvistic; contexte Hnguistique; spach-wissenschaftlicherKontext;/m£w/.rt;ccorttotf; contexto lingiifstico; contesto linguistico; contexto linguistico.
Contextualism; contextualisme; Kontextualis-mus; co«;ejrwa/;.vm;contextualismo; contes-tualismo; contextualismo. Contiguitate; contiguïte; Kontiguität; conti-guity; contigiiidad; contiguitâ; contiguidade. Contingenţă; contingence; Kontingenz; con-t'ngency: contingencia; contingenza; con-•ingencia.
Contingenţe de întărire; centingences de ren-forcement; Verstărkenskontingenz; contin-gencies ofreinforcement; contingencias de re-fuerzo; contingenze di rinforzo; contingencias de reforşo.
Continuitate; continuite; Stetigkeit; continui-
ty; continuidad; continuitâ; continuidade.
Continuu; co/»mw;kontinuierlich; continuous;
continuo; continuo; continua. Contrabalansare; contrebalancement; Gegen-wiegen; counterbalancing; contrasimetria; controbilanciamento; contra-balanco. Contracultură; contre-culture; Gegenkultur; counter-culture; contracultură; controcul-tura; contracultură.
Contradicţie; contradiction; Widerspruch; contradiction; contradiecion; contraddizio-ne; contradicâo.
Contrafobic; contraphobique; kontraphobisch; contraphobic; contrafobico; controfobico; contrafobico.
Contrainvestire; contre-investissement; Ge-genbesetzung; anticathexis; contracarga; controinvestimento; contracarga. Contrast; contraste/Kontrast; contrast; contraste; contrasta; contraste.
Contratransfer; contre-transfert; Gegeniiber-tragung; countertransference; contratrans-ferencia; controtransfert; contratransferencia. Control; controle;Kontrolle; control; control;
controllo; controlo.
Control judiciar; controle judiciaire; ge-richtliche Kontrolle; judicial control; control judicial; controllo giudiciaro; controlo judiciâro.
Control psihobiologic; controle psychobio-logique; psychobiologische Kontrolle; psy-chobiological control; control psicobio-logico; controllo psicobiologico; controlo psfco-biologico.
Control social; controle social; soziale Kontrolle ; social control; control social; controllo sociale; controlo social. Contur; contour; Kontour; contour;contorno;
contorno; contorno.
Conţinut al muncii; contenu du travail; Ar-beitsinhalt; work content; contenido de tra-bajo; contenuto del lavoro; conteudo de trabalho.
Conţinut latent; contenu latent; latenter Inhalt;
latent content; contenido latente; contenuto
latente; conteudo latente.
Conţinut manifest; contenu manifeste; ma-
nifester Inhalt; manifest content; contenido

manifiesto; contenuto manifesto; conteudo manifesto.
Convenţionalism; conventionnalisme; Kon-ventionalismus; convenţionalism; convencio-nalismo; convenzionalismo; convenciona-lismo.
Convergenţă; convergence; Konvergenz; con-vergence; convergencia; convergenza; con-vergencia.
Conversaţie; conversation; Konversation; conversation; conversacion; conversazione; conversacâo.

Conversie; conversion; Konversion; conver-sion; conversion; conversione; conversâo.
Conversie criminală; conversion criminelle; kriminelle Verwandlung; criminal conversion ; conversion criminal; conversione criminale; conversão criminal.
Convorbire; entretien .Besprechung; interview; conversacion; conversazione; entrevista.
Cooperare; cooperation; Mitarbeit; coopera-tion; cooperacion; cooperazione; cooperaţâo.
Coordonare intersenzorială; coordination intersensorielle; Koordination zwischen den sinnen; cross-modal sensory integration; coordinacion intersensorial; coordinazione intersensoriale; coordenacâo inter-sensorial.
Coordonare senzoriomotorie; coordination sensori-motrice, sensorimotorische Koordination ; sensorimotor coordination; coordinacion sensorimotora; coordinazione sensori-motorica; coordenacâo sensoriomotriz.
Copie; copie; Kopie; copy; copia; copia; copia.
Copil; enfant; Kind; child; nino; bambino; cri anta.
Copil de substituire; enfant de remplacement; Ersatzkind; substitution child; nino de susti-tucion; bambino di sostituzione; crianca de substituşâo.
Copil imaginar; enfant imaginaire; Einbil-dungskind; imaginary child; nino imagina-rio; bambino immaginario; crianca imaginăria.
Copil maltratat; enfant maltraite; misshan-deltes Kind; batteredchild; nino maltratado; bambino maltrattato; crianca maltratada.
Copil sălbatic; enfant sauvage; wildes Kind; feral child; nino salvaje; bambino selvag-gio; crianca selvagem.
Copil-simptom; enfant symptome; Symp-tomkind; symptom child; nino sintoma; bambino sintomo; crianca sintoma.
Corecţie statistică; correction statistique; statistischer Korrektor; statistical correction; correccion estadîstica; correzione statistica; correcâo statistica.
842
Coreferinţă; coreference; Mitbezug; coref
re«ce,correferencia; coreferenza; corefem
cia. Corelaţie/Corelare; correlation; Korrelatio
correlation; correlacion; correlazione; cor
relacâo. Corespondenţă (Punere în —); correspon-
dance (mise en —); Wahl nach Muster-
matching to sample; correspondencia; cor-
rispondenza; correspondencia. Corp; corps; Korper, Leib; body; cuerpo
corpo; corpo. Corp propriu; corps propre; Eigenkorper;
own body; cuerpo propio; corpo proprio-
proprio corpo.
Corpus; corpus;Korpus; corpus;cuerpo; corpus; corpus. Cortex; cortex; Cortex; cortex; cortega; cor-
teccia; corte. Cost-beneficiu; cout-benefice; Kost-Vorteil;
cost-benefit; costobeneficio; costo-beneficio;
custo-beneffcio. Coşmar; cauchemar; Alptraum; nightmare;
pesadilla; incubo; pesadelo. Cotard (Sindromul lui —); Cotard (syndrome
de —); Cotard Syndrom; nihilist delmion;
Cotard; Cotard; Cotard. Coterapie; cotherapie; Mit-therapie; co-the-
rapy; coterapia; coterapia; coterapia. Cotext; cotexte/Mittext; co-text; cotexto; co-
testo; cotexto. Cramponare (Instinct de —); cramponnement
(instinct de —); Sichanklammern; clinging;
agarre; afferrarsi; agarramento. Creativitate; creativite; Kreativität; creativity;
creatividad; creativită; criatividade. Creativitate lingvistică; creativite linguistique;
sprachwissenschaftliche Kreativität; linguis-
tic creativity; creatividad lingufstica; creativită linguistica; criatividade lingufstica. Credinţă; croyance; Glaube; belief; creencia;
crescita; crenca. Creodă; chreode; Chreod; chreod; creoda;
chreode; chreode. Crepuscular; crepusculaire; dămmerzustand,
twilight; crepuscular; crepuscolare; crepuscular. Creşă; creche; Krippe; day nursery; guarderia
infantil; nido d'infanzia, creche. Creştere; croissance; Wachsen; growth; cre-
cimiento; crexenza; crescimento. Crimă; crime; Verbrechen; crime; crimen,
crimine; crime. Criminal; criminel; Verbrecher; criminal;^1'
minai; criminale; criminoso.
843

glosar multilingv
Criminalitate; criminalite; Kriminalität; crimi-nality: criminalidad; criminalită; criminali-dade.
Criminogen; criminogene; Kriminalitătansti-fend; crime inducing; criminegeno; crimi-no%eno; criminogenico. Criminologie; criminologie; Kriminologie; criminology; criminologia; criminologia; criminologia.
Criptaritmetică (Problemă—); cryptarithme-
tique (probleme —); cryptarithmetisches; cry-
ptarithmetic; criptoaritmetico; criptaritmetico;
criptoaritmetico.
Cripta; crypte; Krypta; crypt; cripta; cripta;
cripto.
Criterii de succes profesional; criteres de succes professionnel; berufserfolgliches Kriterium; occupational success criterions; criterios de exito profesional; criteri di successoprofessionale; criterios de sucesso profissional. Criteriu de decizie; critere de decision; Entscheidungskriterium; decision criterion; criterio de decision; criterio de decisione; cri-terio de decisâo.
Criză; crise; Krisis, crisis; crisis; crisi; crise. Cromaticitate; chromaticite; Farbreizart; chro-maticity; cromaticidad; cromaticită; croma-ticidade.
Cromatofanometru; chromatophanometre;
Chromatophanometer; chromatophanome-
ter; cromatofanometro; cromatofanometro;
cromatofanometro.
Cromie; chromie; Farbigkeit; chromaticness;
cromia; cromia; cromia. Cromozom; chromosome; Chromosom; chro-mosome; cromosoma; cromosoma; cromos-somo.
Cronobiologie; chronobiologie; Chronobio-
Iogie; chronobiology; cronobiologia; crono-
biologia; cronobiologia.
Cronograf; chronographe; Chronograph;
timer; cronografe; cronograf o; cronografe.
Cronometrie mentala; chronometriementale;
mentale Chronometrie; mental chronometry ;
cronometn'a mental; cronometria mentale;
cronometria mental.
Cronoscop; chronoscope; Chronoskop; chro-noscope; cronoscopio; cronoscopio; crono-scopio.
Cronostereoscopic (Efect—); chronostereo-scopique (effet —); chronostereoskopischer, chronostereoscopic; cronoestereoscopico; cronostereoscopico; cronoestereoscopico.
Cuantificare; quantification; Quantifikation; quantification; cuantificacion; quantifica-zione; quantificacăo.
Cuantil; quantile; Quantile; quantile; cuantil;
quantilo; quantilo. Cuantum; quantum; Quantum; quantum;
quantum; quanto; quantum. Cuantum de afect; quantum d'affect; Affekt-betrag; quanta of affect; cuota de afecto; somma d'affetto; quota de afecto. Cub; cube; Kubus; cube; cubo; cubo; cubo. Cuibărit; nidification; Brutverhalten; nesting;
nidificacion; nidificazione; nidificaţâo. Culoare (Răspuns — la testul Rorschach); couleur (reponse — au Rorschach); Farben-wort; color-response; respuestas cromâticas; riposte di colore; colorido. Culpabilitate; culpabilite; Schuld; culpability;
culpa; colpevolezza; culpabilidade. Culturalism; culturalisme; Kulturalismus; culturalism; culturalismo; culturalismo; cul-turalismo.
Cultură; culture;Kultur; culture; cultura; cultura; cultura.
Cumulativă (înregistrare —); cumulatif (enregistrement —); kumulativ; cumulative; acumulativo; cumulativo; acumulados. Cunoaştere; connaissance; Erkenntnis, Kennt-nis; knowledge; conocimiento; conoscenza; conhecimento.
Cuplare; couplage; Kuppling; coupling;
acoplamento; accopiamento; acoplamento.
Cupluri asociate; couples associes; Vergleich-
spaare; paired associates; pares asociados;
coppie associate; pares associados.
Curbă; courbe; Kurve; curve; curva; curva;
curva.
Cutie cu probleme; boîte ă problemes; Puz-zlebox; problem box; caja de problemas; scatola a

problema; caixa de problemas. Cutie neagră; boîte noire; Schwarzbox; black box; caja negra; scatola nera; caixa preta. Cuvînt; mot; Wort; word; palabra; parola; palavra.
Dans; danse; Tanzsprache; dance language;
băile; dania; dansa. Dar (Har); don; Begabung; gift; don; dono;
dom. Debilitate mentală; debilita mentale; mentale
Debilitat; mental deficiency; debilidad; de-
bolezza; debilidade. Debit de răspuns; debit de reponse; Reizan-
wortshaiifigkeit; rate of responding; caudal
de respuesta; produzione di riposte; vasas
de respostas.

J
I
Decalaj; decalage; Verschiebung; decalage;
dispasaje; sfasatura; decalagem. Decădere; decheance; Verfall; loss of parental
rights; decadencia; decadenza; decadencia. Decentrare; decentration; Verstellbarkeit;
decentration; decentracion; decentramento;
descentra9âo. Decibel; decibel; Dezibel; decibel; decibelio;
decibel; decibel. Decidabilitate; decidabilite; Entscheidungs-
moglichkeit; decidability; decidabilidad; de-
cidahilită; decidabilidade. Decizie; decision; Entscheidung; decision; decision; decisione; decisâo. Declanşare; declenchement; Auslosung; re-
leasing; desencadenamiento; scoppio; de-
sencadeamento. Declanşator; declencheur; Ausloser; releaser;
disparador; disinne.sto; desencadeante. Declarativ; declarați}'; erklărend; declarative;
declarativo; dichiarativo; declarative Decodare; decodage; Entschliisselung; deco-
ding; desciframiento; deciframento; decifrar. Decompensare; decompensation; Dekompen-
sation; decompensation; decompensacion;
decompensazione; descompensacâo. Deconexiune (Sindrom de —); deconnexion
(syndrome de —); Abschaltung; dysconnec-
tion; desconexion; deconnessione; desliga-
mento. Dedublare a personalității; dedoublement de
la personnalite; doppelte Personichkeit; dual
personality; desdoblamiento de personali-
dad; sdoppiamento della personalită; des-
dobramento da personalidade. Deducție; deduction; Deduktion; deduction;
deduccion; deduzione; deducşâo. Defensiv; defensif; defensiv; defensive; defen-
sivo; defensivi); defensivo. Deficiență; deficience; Karenz; deficiency;
deficiencia; deficienza; deficiencia. Deficit fundamental; defaut fondamental;
Grunddefekt; basic fault; defecto fundamental; difetto fondamentale; defeito fundamental. Deficit senzorial; perte sensorielle; sensorieller
Verlust; sensorial loss; perdida sensorial;
perdita sensoriale; perda sensorial. Definiție; definition; Defmition; definition; de-
finicion; definizione; definicâo. Degajare; degagement; Abarbeitung; clearing;
desprendimiento; disimpegno; separacăo. Degenerescentă neuronală; degenerescence
neuronale; Degeneration; degeneration; de-
generacion; degenerazione; degenerescencia.
Deictic; deictique; deiktisch; deictic; deictico-deittico; deitico.
Delict; delit; Straftat; crime; delito; delitto-delito.
Delictuos; delictueux; strafbar; criminal de lictivo; delittuoso; delituoso.
Delincventă; delinquance; Kriminalităt; delin-quency; delincuencia; delinquenza; delin-quencia.
Delir; delire; Wahn; delusion; delirio; delirio delfrio.
Demență; demence; Demenz; dementia; de-mencia; demenza; demencia.
Demență senilă; demence senile; senile Demenz ; senile demencia; demencia senil; demenza senile; demencia senil.
Democrație industrială; democrație indus-trielle; industrielle Demokratie; industrial democracy; democracia industrial; democra-zia industriale; democracia industrial.
(De)negare; denegation; Verneinung; nega-tion; negacion; negazione; negacâo.
Denervare; denervation; Denervation; dener-vation; desnervacion; denervazione; des-enervacăo.
Denominare; denomination; Denomination; denomination; denominacion; denomina-zione;

denominaţăo.
Denotaţie; denotation ;Btsd<zutung; denotation; denotacion; denotazione; denotaşâo.
Deontologie; deontologie; Deontologie; deon-tology; deontologia; deontologia; deontologia.
Dependentă (întărire —); dependant (renfor-cement—); zufăllig; contingent; dependien-te; dipendente; dependente.
Dependenţă; dependance; Abhăngigkeit; de-pendence; dependencia; dipendenza; depen-dencia.
Dependenţă de stare; dependance d'etat; Zus-tandsabhăngigkeit; state dependency; dependencia de estado; dipendenza di stato; dependencia de estado.
Dependenţă faţă de cîmp; dependance â I e-gard du champ; Abhăngigkeit dem Feld gegenuber;/ieW dependance; dependencia respecto al campo; dipendenza dai campo, dependencia em relaţâo ao campo.
Depersonalizare; depersonnalisation; DePe^_ zonalisation; depersonalization; depersona^ lizacion; depersonalizzazione; desperson lizacăo. . .
Depistare; depistage; Aufspurung; deteci deteecion; ritrovamento; busca.
Deplasare (Activitate de -); deplacente (activite de —); Ubersprungbe wegung,

placement; desplazamiento; spostamento;
deslocamento. peplasare (Mecanism de —); deplacement
(mecanisme de —); Verschiebung; displa-
cement; desplazamiento; spostamento; des-
locacăo. Depresie; depression; Depression; depressive
state; depresion; depressione; depressâo. Depresivă (Poziţie —); depressive (position —);
depressive; depressive; depresiva; depres-
siva; depressiva. Peprindere; habitude; Gewohnheit; habit;
hâbito; abitudine; hăbito. Derivă; derive; Abtrieb; drift; desvio; deriva;
desvio. Derivă instinctivă; derive instinctive; instink-
tiver Abtrieb; instinctive drift; deriva instin-
tiva; deriva istintiva; deriva instintiva. Dermolexie; dermolexie; Dermolexia; dermo-
lexia; dermolexia; dermolessia; dermolexia. Derogare; derogation; Abweichung; abnormal
behavior; derogacion; deroga; derrogaşăo. Descalificare; disqualification; Disqualifizie-
rung; disqualification; descalificacion; squa-
lifica; desqualificaţâo. Descărcare; decharge; Entladung; discharge;
descarga; scarica; descarga. Descifrare; dechijfrement; Entzifferung; deco-
ding; desciframiento; deciframento; decifrar. Descoperire (Pedagogie a —); decouverte (pedagogie de —J; Entdeckungs------; discovery
method; descubrimiento; scoperta; descoberta. Descriere; description; Beschreibung; descrip-
tion; descripcion; descrizione; descriţâo. Desemnare; designation; Designation; desi-
gnation; designacion; designazione; desig-
naţâo. Desen; dessin; Zeichnen; drawing; dibujo; di-
segno; desenho. Desensibilizare; desensibilisation; Aufheben
der Empfindlichkeit; desensitization; desen-
sibilizacion; disensibilizzazione; tornar
insensfvel. Design pedagogic; devis pedagogique; păda-
gogischer Kostenanschlag; educaţional estimate; presupuesto pedagogico; disegno
educativo; orcamento pedagogico. "esocializare; desocialisation; Entsozialisie-
rur>g; desocialization; desocializacion; de-
s°cializzazione; dessocilizaşâo. es*in (Nevroză de —); destinee (nevrose de —);
Schicksal;/aft>; destino; destina; destino. estinatar; destinataire; Adressat; receptor;
destinatario; destinatario; destinatârio.
Destindere; detente; Entspannung; relaxation;
relajacion; rilassamento; relaxamento. Deşcolarizare; descolarisation; Entschulung; descolarization; desescolarizacion; descola-rizzazione; desescolarizacăo. Detectabilitate; detectabilite; Aufspiirungs-barkeit; detectability; detectabilidad; rive-labilită; detectabilidade. Detector de caracteristici; detecteur de ca-racteristiques; Eigenschaftendetektor;/ea/«rej detector; detector de caracteristicas; rive-lator di caratteristice; detector de caracteristicas.
Detecţie a semnalului (Teorie a —); detec-tion du signal (theorie de la —j; Aufspurung des Signals; signal detection; deteecion de la senal; rivelazione del signale; deteecăo do sinal.
Determinant (la testul Rorschach); determinant (au Rorschach); Determinant; determinant; determinante; determinante; determinante.
Determinare lingvistică; determination lin-guistique; sprachwissenschaftliche Bestimung; linguistic

determination; determinacion lingiiistica; determinazione linguistica; determinaţão lingui'stica.
Determinism; determinisme; Determinismus; determinism; determinismo; determinismo; determinismo.
Deţinător psihic; contenant psychique; psy-chisches Enthaltendes; psychic container; continente psfquico; contenente psichico; continente psîquico.
Deviant; deviant; abweichend; deviant; desvi-ador; deviante; que age fora das normas.
Devianţă; deviance; Abweichung; deviancy; desvio; deviazione; desvio.
Deviere; biais; Voreingenommenheit; bias; sesgo; sbieco; vies.
Deviere motivaţională; biais motivationnel; Motivierungsbias; motivational bias; sesgo motivacional; sbieco motivazionale; vies motivacional.
Devorare; devoration; Fressen; devoration; devoracion; divorazione; devoracâo.
Dexterimetru; dexterimetre; Geschicklichkei-tsprufer; dexterity apparatus; dexterfmetro; desterimetro; medidor de destreza.
Dexteritate; dexterite; Geschicklichkeit; dexterity; destreza; destrezza; destreza.
Dezechilibrare; desequilibration; Gleichge-wichtsstorung; desequilibration; desequili-bracion; disequilibrazzione; tirar de equi-lîbrio.

Dezicere; desaveu; Widerrufung; disavowal;
denegacion; ritrattazione; denegacâo. Dezindividuare; desindividuation; Desindividuation; desindividuation; desindividuacion;
deindividuazione; deindividuaţâo. Dezinhibitor (Medicament—); desinhibiteur (medicament —); Enthemmung; desinhibiting; desinhibidor; disinibitrice; desinibidor. Dezinhibiţie; desinhibition; Enthemmung; desinhibition; desinhibicion; disinibizione;
desinibişão. Dezintoxicare; desintoxication; Entgiftung;
desintoxication; desintoxicacion; desintossicazione; desintoxicacão. Dezintricare; desintrication; Triebenmischung;
defusion; desfusion; desintrico; desintrincacão. Dezinvestire; desinvestissement; Entziehung
der Besetzung; withdrawal ofcathexis; retiro de carga psfquica; disinvestimento; desinvestimento. Dezirabilitate socială; desirabilite sociale;
sozialer Begehrenswert; social desirability;
deserabilidad social; desirabilită sociale;
desejabilidade social. Dezîndrăgostire; desamour; Entverliebtsein;
delove; desamor; disamore; desamor. Dezmembrare; demantelement; Abreissen;
breacking up; desmantelamiento; smantellamento; desmantelamento. Dezobişnuire; deshabituation; Entwohnen;
dishabituation; deshabituacion; disabituazione; desabituacâo. Dezvoltare; developpement; Entwicklung;
development; desarrollo; sviluppo; desenvolvimento. Dezvoltare a organizaţiilor; developpement
des organisations; Entwicklung der Organisationen; organization development; desarrollo de las organizaciones; sviluppo delle organizzazioni; desenvolvimento das organizacoes. Dezvoltare cognitivă; developpement cognitif;
kognitive Entwicklung; cognitive development; desarrollo cognitivo; sviluppo cognitivo; desenvolvimento cognitivo. Diacronic; diachronique; diachronisch; diachronic; diacronico; diacronica; diacronico. Diadă; dyade; Dyade; dyad; dîada; diade;
diade. Dialect; dialecte; Dialekt; dialect; dialecto;
dialetto; dialecto. Dialog; dialogue; Dialog; dialogue; diălogo;
dialogo; diălogo.
Dicromatism; dichromatisme; Dichrornatis
mus; dichromatism;dicromatismo; dicronta
tismo; dicromatismo. Didactică; didactique; Didaktisch; didactic-
didactico; didattico; didactico. Diencefal; diencephale; Diencephalon; dien-
cephalon; diencefalo; diencefalo; diencefalo Diferenţă; difference; Differenz; difference-

diferencia; differenza; diferencia. Diferenţial; differentiel; differentiell; differential; diferencial; differenziale; diferencial Diferenţiator semantic; differenciateur semantique; semantisches Differential; semantic differential; diferenciador semantico; differanziatore semantico; diferenciador semantico Diferenţiere; differenciation; Differenzierung; differenciation; diferenciacion; differenziazione; diferenciaşâo. Diferenţiere socială; differenciation sociale; soziale Differenzierung; social differenciation ; diferenciacion social; differenziazione sociale; diferenciaţão social. Difracţie; diffraction; Diffraktion; diffraction; difracion; diffrazione; difracţão. Diglosie; diglossie; Diglossie; diglossia; diglosia; diglosia; diglossia. Dihoptic; dichoptique; Dichoptisch; dichoptk; dicoptico; dicottico; dicoptico. Dihorinic; dichorhinique; Dichorhinisch; dichorinic; dicon'nico; dicorinico; dicorrfnico. Dihotic; dichotique; dichotisch; dichotic; dicotico; dicotico; dicotico. Dihotomie; dichotomie; Zweiteilung; dichotomy; dicotomia; dicotomia; dicotomia. Dimensiune; dimension; Dimension; dimension; dimension; dimensione; dimensâo. Diminuare afectivă; emoussement affectif; Geftihlsabstumpfung; blunted affect; embotamiento afectivo; smussamento affettivo; embotamento afectivo. Dinamometru; dynamometre; Dynamometer; dynamometer; dinamometro; dinamometro, dinamometro. Dipsic (Comportament—); dipsique (compoitement —); Trinkverhalten; drinking; di'psico; dipsico; dipsico. Dipsomanie; dipsomanie; Trinksucht; mania; dipsomanfa; dipsomania; dipsornarua. Disc; disque; Farbenmischungsapparat; disK. disco; disco; disco. ,
Discalculie; dyscalculie; Dyskalkulie; dyscaculia; discalculia; discalculia; discalcu" Dischinezie; dyskinesie; Dyskinesie; dysk'^ sia; dysquinesia; discinestesi; discinesi
piscordanţă; discordance; Diskordanz; discordant affect; discordancia; discordania; discordância. Discriminare; discrimination; Diskriminierung; discrimination; discriminacion; discriininazione; discriminaţâo. piscriminativ; discriminaţi/; diskriminierend; discriminative; discriminativo; discriminativo; discriminativo. Discurs; discours; Diskurs; discourse; discurso; discorso; discurso. Discuţie de grup; discussion de groupe; Gruppendiskussion; group discussion; discusion de grupo; discussione di gruppo; discussâo de grupo. Dislexie; dyslexie; Dyslexie; dyslexia; dislexia; dislessia; dislexia. Disocialitate; dissocialite; Unsozialităt; rfi.rociality; disocialidad; dissocialită; disocialidade.
Disociere; dissociation; Dissoziation; rfw.ro-ciation; disociacion; dissociazione; disso-
9
Disonanţă cognitivă; dissonance cognitive; kognitive Dissonanz; cognitive dissonance; disonancia cognitiva; dissonanza cognitiva; dissonância cognitiva. Disortografie; dysorthopraphie; Dysorthographie; dysorthographia; disortografîa; disortografia; disortografia. Disparitate retiniana; disparite retinienne; Netzhautsdisparităt; retinal disparity; dispa-ridad retiniana; disparită retinica; dispari-dade retiniana.
Disperare învăţată; desespoir appris; erlernte Verzweiflung; learned helplessness; desesperacion adquirida; disperazione appresa; desesperanca aprentida.
Dispersie; dispersion; Dispersion; dispersion; dispersion; dispersione; dispersão. Distanţă; distance; Distanz; distance; distancia; distanza; distância. Distanţă socială; distance sociale; Sozialdis-tanz; social distance; distância social; distanza sociale; distância social. Distimie; dysthymie; Dysthymie; dysthymia; distimia; distimia; distimia. wstonie; dystonie; Dystonie; dystonia; distonfa; distonia; distonia. D'storsiune; distorsion; Distorsion; distorsion; distorsion; distorsione; distorcâo. Uistractor; distracteur; Zerstreuer der Aufmer-ksamkeit; distractor;

distrayente; distrattor; distraidor.
Distribuit; distribui; einteilend; distributed; distribuido; distribuito; distribuîdo.
Distribuţie; distribution; Verteilung; distribu-tion; distribucion; distribuzione; distribuicâo. Distribuţionalism; distributionnalisme; Dis-tributionalismus; distribuţionalism; distri-bucionalismo; distribuzionalismo; distribu-cionalismo.
Diviziune a muncii; division du travail; Ar-beitsteilung; division of labor; division de trabajo; divisione del lavoro; divisâo de tra-balho.
Dizarmonic; dysharmonique; dysharmonisch; unharmonious; disarmonico; disarmonico; disarmonico.
Dizarmonie cognitivă; dysharmonie cognitive; kognitive Dysharmonie; cognitive dyshar-monia; disarmonfa cognitiva; disarmonia cognitiva ; desarmonia cognitiva. Docimologie; rfoc/mo/o^/e.Docimologie; do-cimologia; docimologîa; docimologia; doci-mologia.
Dominanţă; dominance; Dominanz; domi-
nance; dominio; dominanza; dominância.
Dominare; domination; Domination; <fomi-
nation; dominacion; dominazione; domi-
naţâo.
Dopamină; dopamine; Dopamin; dopamine;
dopamina; dopamină; dopamină. Dorinţă; deşir; Wunsch; wish; deseo; desi-
derio; desejo.
Double bind; double bind; doppelte Verbin-dung; double bind; doble atadura; double bind; double bind.
Doxometrie; doxometrie; Doxometrie; doxo-
metry; doxometria; doxometria; doxometria.
Dramatizare; dramatisation; Dramatisierung;
dramatization; dramatizacion; dramatiz-
zazione; dramatizagăo.
Dramă; drame; Drama; drama; drama;
drama; drama. Drive; drive; Antrieb; drive; duccion; drive;
desejo. Drog; drogue; Droge; drug; droga; droga;
droga.
Dual㠻 duelle; duale; dual; dual; duale; dual. Dualism; dualisme; Dualismus; dualism; dua-
lismo; dualismo; dualismo. Dublă articulare; double articulation; zweifache Artikulation; double articulation; doble ar-ticulacion; articulazione doppia; articulagăo dupla. Dublură; double; Doppel; double; doble;
doppio; duplo.
Durată; duree; Dauer; duration; duracion; durata; duracâo.

Durere; douleur; Schmerz; pain; dolor; do-lore; dor.
Echilibrare; equilibration; Herstellung des Gleichgewichts; equilibration; equilibra-cion; equilibramento; equilibracăo.
Echilibrare cognitivă; equilibration cognitive; Kognitives Gleichgewicht; cognitive equilibration; equilibracion cognitiva; equilibramento cognitivo; equilibracâo cognitiva.
Echilibru; equilibre; Gleichgewicht; equili-brium; equilibrio; equilibrio; equilibrio.
Echilibru cvasistaţionar; equilibre quasista-tionnaire; quasi-stationăres Gleichgewicht; nearly stationary equilibrium; equilibrio quasi-estacionario; equilibrio quasi-statico; equilibrio quase-estacionârio.
Echilibru (Teorie a —); equilibre (theorie de l'—); Theorie des Gleichgewichts; balance theory; teoria del equilibrio; teoria dell'equilibrio; teoria do equilibrio.
Echipă sportivă; equipe sportive; Mannschaft; sport team; equipo deportivo; squadra sportiva ; equipa desportiva.
Echipotenţialitate; equipotentialite; gleiche Potentialităt; equipotentiality; equipotencia-lidad; equipotenzialită; equipotencialidade.
Echisecţionare; equisection; Gleichschnitt; equisection; equiseccion; equisezione; equi-seccăo.
Echitate (Teorie a —); equite (theorie de l'—); Billigkeit; equity; equidad; equită; equidade.
Echivalenţă; equivalence; Ăquivalenz; equiva-lence; equivalencia; equivalenza; equivalencia.
Echivalenţă numerică; equivalence nume-rique; numerische Ăquivalenz; numeric equivalence; equivalencia numerica; equivalenza numerica; equivalencia numerica.
Ecmnezic; ecmnesique; ekmnesisch; ecmne-sic; ecmnesico; ecmnesico; ecmnesico.

Ecoetologie; eco-ethologie; Oko-Ethologie; eco-ethology; ecoetologfa; ecoetologia; ecoe-tologia.
Ecolalie; echolalie; Echolalie; echolalia; eco-lalia; ecolalia; ecolalia.
Ecolocație; echolocation; Echoortung; echo location; ecolocacion; ecolocalizzazione; eco-localizacâo.
Ecologie; ecologie; Okologie; ecology; ecologia; ecologia; ecologia.
Economic (Punct de vedere —); economique (point de vue —); okonomisch; economic; economico; economico; economico.
Economie; economie; Sparsamkeit; parsini ny; economia; economia; economia
Economie a educației; economie de l'educ tion; Bildungsokonomie; economics ofedu cation; economia de la educacion; economi dell'educazione; economia de educacâo
Ecopraxie; echopraxie; Echopraxie; gestual imitation; ecopraxia; ecoprassia; ecopraxia
Ecosistem; ecosy steme; Okosystetn; ecosys-tem; ecosistema; ecosistema; ecosistema
Ecou al gîndirii; echo de la pensee; Echo des Denkens; echo de la pensee; eco del pensa-miento; eco del pensiero; eco do pensa-mento.
Ecran; ecran; Schirm; screen; cortina; scher-mo; tela.
Ecran al visului; ecran du reve; Traumeschirm • dream screen; pantalla del sueno; schermo del sogno; ecran do sonho.
Ecuație personală; equation personnelle; per-sonliche Gleichung; personal equation; ecua-cion personal; equazione personale; equaţâo pessoal.
Educabilitate; educabilite; Erziehbarkeit; educability; educabilidad; educabilită; edu-cabilidade.
Educație; education; Erziehung; education; educacion; educazione; educaţăo.
Educație comparată; education comparee; vergleichende Erziehung; comparative education; educacion comparada; educazione comparativa; educacâo comparada.
Educație compensatorie; education compen-satoire; ausgleichende Erziehung; compen-satory education; educacion compensatoria; educazione compensatoria; educaşăo compensatoria.
Educație deschisă; education ouverte; Offen-erziehung; open education; educacion abier-ta; educazione aperta; educacâo âberta.
Educație fizică; education physique; Leibes-ubungen; physical education; educacion fîsica; educazione fisica; educaşâo fisica.
Educație negativă; education negative; negative Erziehung; negative education; educacion negativa; educazione negativa; edu-cațăo negativa.
Educație nouă; education nouvelle; nene Erziehung; new education; educacion nueva, educazione nuova; nova educacâo.
Educație permanentă; education Perm ' nent'e; fortdauernde Erziehung; con"""'ca. education; educacion permanente; edu£ zione permanente; educacâo permanen ^
Educație psihomotorie; education />-chomotrice; psychomotorische LFbung. P-
chomotor education; educacion psicomo-tora; educazione psicomotrice; educacăo psî-comotora.
Educație specială; education speciale; spe-zielle Erziehung; special education; educacion especial; educazione speciale; educacâo especial. Educție; <?rf«c(;o«,Beziehungserfassung; educ-
lion; educcion; eduzione; educăo. Efect de halo; effet de halo; Halo Effekt; halo effect; efetto de halo; effeto di alone; efeito de halo.
Efectiv; effectif; Hăufigkeit; frequency; fre-cuencia absoluta ;frequenza assoluta; efec-tivo. Efect (Lege a —); effet (hi de V —); Effekt;
effect; efecto; effeto; efeito. Efector; effecteur; Ausfiihrend; effector; efec-
tor; effettore; efector.
Efect pervers; effet pervers; perverser Effekt; negative side effect; efecto perverso; effeto perversa; efeito perverso. Efect retroactiv; apres-coup; nachträglich; dif-
fered; posterior; posteriore; posterior. Eficacitate luminoasă; efficacite lumineuse; Wirkungsgrad; efficacy; eficacia luminosa; efficacia luminosa; eficacia luminosa. Eficiență; efficience; Tiichtigkeit; efficiency;
eficiencia; eficienza; eficiencia. Efort; effort; Versuch; exertion; esfuerzo;
sforzo; esforțo.
Egalitate a şanselor; egalite des chances; Erfolgesgleichkeit; equality ofopportunities; igualdad de oportunidades; uguaglianza di probabilită; igualacăo das chances. Egalizare; egalisation; Ausgleich; equalising method; igualizacion; pareggiamento; igua-Iacâo.
Egocentrism; egocentrisme; Egozentrismus;
egocentrism; egocentrismo; egocentrismo;
egocentrismo. Egodistonie; egodystonie; Egodystonie; ego-
dystony; egodistonia; egodistonia; egodis-
tonia.
kgosintonie; egosyntonie; Egosyntonie; ego-ayntony; egosintonia; egosintonia; egosin-tonia.

Elaborare psihică; elaboration psychique; psychische Verarbeitung; psychical working °ut; elaboracion psfquica; elaborazione psi-chica; elaboraşâo psfquica.
k'ectroencefalografie; electroencephalogra-Phie; Elektroencephalographie; electroence-Phalography; electrencefalografi'a; elettro-e"cefalografia; electro-encefalografia.
Electrofiziologie; electrophysiologie; Elektro-
physiologie; electrophysiology; electro-fisi-
ologfa; elettro-fisiologia; electro-fisiologia.
Electromiografie; electromyographie; Elektro-
myographie; electromyography; electromio-
graffa; elettromiografia; electromiografia.
Electroşoc; electrochoc; Elektroschock; elec-
troshock; electroshock; electrochoc; elec-
trochoque.
Element de comportament; element de com-
portement; Verhaltenseinheit; behavioral
unit; elemento de conducta; elemento del com-
portamento; elemento de comportamente.
Emergenţă; emergence; Auftauchen; emer-
gence; emergencia; emergenza; emergencia.
Emetropie; emmetropie; Emmetropie; emme-
tropia; emetropi'a; emetropia; emetropia. Emisferă cerebrală; hemisphere cerebral; Grosshirnhemisphăr; cerebral hemisphere; hemisferio cerebral; emisfera cerebrale; hemisferio cerebral. Emitanţă; emittance; Emittenz; emittence;
emitancia; emittenza; emitância. Emiţător; emetteur; Sender; sender; emisor;
eminente; emissor. Emoţie; emotion; Emotion; emotion; emo-
cion; emozione; emoţâo. Empan; em/M«;Spannweite; ,vpa«,capacidad;
spanna; extensâo. Empatie; empathie; Empathie; empathy; em-
patfa; empatia; empatia. Empiric; empirique; Empirisch; empirical;
empirico; empirico; empirico. Empirism; empirisme; Empirismus; empiri-cism; empirismo; empirismo; empirismo. Empirism logic; empirisme logique; logischer Empirismus; logical empiricism; empirismo logico; empirismo logico; empirismo logico. Encefal; encephale; Encephalon; brain; ence-
falo; encefalo; encefalo. Encodare; encodage; Einkodifizierung; enco-ding; codificacion; cifratura; codificaţăo. Enculturaţie; enculturation; Kulturaneignung; enculturation; enculturacion; enculturazzio-ne; enculturaţăo. Endogen; endogene; endogen; endogenous;
endogeno; endogeno; endogene. Energie de investire; energie d'investissement; Besetzungsenergie; cathexis energy; energia de carga; energia di catectica; energia de carga.
Energie liberă; energie libre; freie Energie; free energy; energia libre; energia libera; energia livre.
Engramă; engramme; Engramm; engram; en-grama; engramma; engrama.

Entropie; entropie; Entropie; entropy; entropia; entropia; entropia.
Enunţare; enonciation; Aussage; enunciation; enunciacion; enunciazione; enunciacăo.
Enunţiator; enonciateur; Aussager; enuncia-tor; enunciador; enunciatore; enunciador.
Enurezis; enuresis; Enuresis; enuresis; enure-sis; enuresia; enuresia.
Epifenomenism; epiphenomenisme; Epipheno-menalismus; epiphenomenalism; epifenome-nismo; epifenomenismo; epifenomenismo.
Epigeneză; epigenese /Epigenese; epigenesis; epigenesis; epigenesi; epigenesia.
Epilepsie; epilepsie; Epilepsie; epilepsy; epilepsia; epilessia; epilepsia.
Episodică (Memorie —); episodique (me-moire —); episodisch; episodic; episodico; episodico; episodico.
Episod verbal; episode verbal; verbale Episode; verbal episode; episodio verbal; episodio verbale; episodio verbal.
Epistemologie; epistemologie; Wissenschafts-lehre; epistemology; epistemologia; epistemologia ; epistemologia.
Epistemologie genetică; epistemologie gene-tique; genetische Epistemologie; genetic epistemology; epistemologfa genetica; epistemologia genetica; epistemologfa genetica.
Ereditate; heredite; Heredităt; heredity; he-rencia; eredită; hereditariedade.
Ereutofobie; ereutophobie; Ereuthophobie; blushing phobia; eritofobia; ereutofobia; ereutofobia.
Ergometru; ergometre; Ergometer; ergo-meter; ergometro; ergometro; ergometro.
Ergonomie; ergonomie; Ergonomie; ergono-mics; ergonomia; ergonomia; ergonomia.
Eroare; erreur; Fehler; error; error; errore; error.

Erogen; erogene; Erogen; erogenic; erogeno; erogeno; erogeno.
Eroică (Identificare—); heroique {Identification —); heroische; heroic; heroica; eroica; heroico.
Erotizare; erotisation; Erotisierung; eroticiza-tion; erotizacion; erotizzazione; erotizacão.
Erou; heros; Held; hero; heroe; eroe; heroi.
Esteziometru; esthesiometre; Ästhesiometer; esthesiometer; estesiometro; estesiometro; estesiometro.
Estimare; estimation; Schätzung; estimation; estimacion; stima; estima9âo.
Estompare (Răspuns la testul Rorschach); estompage (reponse au Rorschach); Schum-merung; shading; difuminacion; chiaroscu-ro; estompagem.
Estru; cestrus; Oestrus; oestrus; estro'
oestro.

estro
Eşantion; echantillon; Stichprobe; sainpl muestra; campione; amostra.
Eşec (Nevroză de —); echec (nevrose d'—\ Misserfolg \failure; îraczso; fallimento; fra! casso.
Eşec şcolar; echec scolaire; Misserfolg in der Schule; schoolfailure; fracasoescolar;/b/-limento scolastico; insuccesso escolar'
Etalon; etalon; Norm; standard; patron; campione; padrão.
Etalonare; etalonnage; Normierung; standar-dization; contraste; taratura; padronizacâo
Etiologie; etiologie; Ätiologie; etiology; etiologia; eziologia; etiologia.
Etnografie; ethnographie t'Ethnogmphie; ethno-graphy; etnografia; etnografia; etnografia.
Etnologie; etimologie;Ethno\ogie; ethnology; etnologia; etnologia; etnologia.
Etnopsihanaliză; ethnopsychanalyse; Ethno-psychanalyse; ethnopsychoanalysis; etnopsi-coanălisis; etnopsicanalisi; etno-psicanâlise.
Etogramă; ethogramme; Ethogramm; etho-gram; etogramă; etogramma; etogramă.
Etologie; ethologie; Ethologie; ethology; etologfa; etologia; etologia.
Eu; je; Ich; /; yo; io; eu.
Eu auxiliar; moi auxiliaire; Hilfsselbst; auxi-liary ego; yo auxiliar; io ausiliario; eu auxiliar.
Eu/Ego; moi; Ich; ego; yo; io; ego.
Eugenie; eugenisme; Eugenik; eugenism; eugenismo; eugenetica; eugenismo.
Eu-piele; moi-peau; Haut-ich; skin-ego; yo-piel; io-pelle; eu-pele.
Eurisitică; heuristique; Heuristik; heuristics; heuristica; euristica; heurîstica.
Evaluare; evaluation;Schätzung; evaluation; evaluacion; valutaziona; avaliaţâo.
Evaluare a programelor; evaluation despro-grammes; Programmsschätzung; programme evaluation; evaluacion de las programas; va-lutazione dei programmi; avaliacâo dos programas.
Evaluare a trebuinţelor; evaluation des oc-soins; Schätzung der Bediirmisse; needs as-sesment; evaluacion de las necesidades, valutazione dei bisogni; avaliacâo das ne-cessidades.
. ^_
Evaluare criterială; evaluation crite'nelle. terielle Schätzung; criterion-referenceda.^ esment; evaluacion criterial; valutazione c teriale; avaliaţâo criterial. ^ţ
Evaluare de către egali; evaluation pa' pairs; Schätzung durch die Gleichen; P

glosar multilingv
evaluation; evaluacion por iguales; valutazione per dei pari; avaliacâo pelos pares. Evaluare formativă; evaluation formative; bildende Schätzung; formative evaluation; evaluaciân formativa; valutazione formativa; avaliaţâo formativa.
Evaluare sumativă; evaluation sommative; Summationsschatzung; summative evaluation ; evaluacion sumativă; valutazione som-mativa; avaliacão somativa. Eveniment vital; evenement vital; vitaler Vorfall; life stress event; acontecimiento vital; evento vitale; acontecimento vital. Evitantă (Personalitate —); evitante (per-sonnalite —); ausweichende; avoiding; evitante; evitante; evitante. Evitare; evitement; Ausweichung; avoid-
ance; evitacion; evitamento; evitacâo. Evocare; evocation; Aufrufen; evocation;
evocacion; evocazione; evocacâo. Evoluţie; evolution; Evolution; evolution;
evolucion; evoluzione; evolucâo. Examen; examen; Prufung; examination;
examen; esame; exame. Excitabilitate; excitabilite; Exzitabilität; excitability; excitabilidad; eccitabilită; excitabilidade. Excitaţie; excitation; Erregung; excitation;
excitacion; eccitamento; excitaşâo. Exemplar; exemplaire; Exemplar; instance;
ejemplar; esemplare; exemplar. Exerciţiu; exercice; Ubung; exercise; ejer-
cicio; esercizio; exercicio. Exhibiţionism; exhibitionnisme; Exhibitionis-mus; e*A/W//oflw/M;exhibicionismo; esibi-zionismo; exibicionismo. Expansiune; expansion ;Expansion; expansion;

expansion; espansione; expansâo. Expectaţie; expectation; Erwartung; expecta-tion; expectaciân; aspettazione; expectaţâo. Experienţă/Experiment; experience; Experiment; experiment, experience; experiencia; esperienza; experiencia. Experimental; experimental; experimental; experimental; experimental; sperimentale; experimental.
Experimentare; experimentation; Experi-mentieren; experimentation; experimenta-c'6n; sperimentazione; experimentaţão. Explicaţie; explication; Erklărung; explana-t'on; explicacion; spiegazione; explicacâo. ^xploratoriu (Comportament —); explora-toire (comportement —); Erkundung; explo->atory; exploratorio; esplorativo; explora-torio.
Expresie; expression; Ausdruck; expression; expresion; espressione; expressâo.
Expresie corporală; expression corporelle; korperliche Ausdruck; bodily expression; expresion corporal; espressionfisică; expressâo corporal.
Exprimare a salariaţilor; expression des salaries; Ausdruck der Lohnarbeiter; expression of salaried; expresion de los asalaria-dos; espressione dei salariaţi; expressâo dos assalariados.
Extensiune; extension; Umfang; extension; extension; estensione; extensâo.
Externat; externat; Externat; day school; ex-ternado; esternato; externate
Exterocepţie; exteroception; Exterorezeption; exteroception; exterocepcion; esterorice-zione; exterocepţâo.
Extragrup; hors-groupe; ausser Gruppe; out group; fuera de grupo; fuori gruppo; fora do grupo.
Extralingvistic; extralinguistique; extrasprach-wissenschaftlich; extralinguistic; extralin-guîstico; estralinguistico; extralinguistico.
Extrapolare; extrapolation; Extrapolation; ex-trapolation; extrapolacion; estrapolazione; extrapolaţâo.
Extrasenzorial; extrasensoriel; extrasenso-risch; extrasensory; extrasensorial; estrasen-soriale; extrasensorial.
Extratensiv (la testul Rorschach); extratensif {au Rorschach); extratensiv; extratensive; extratensivo; estratensivo; extratensivo.
Extraversiune; extraversion; Extraversion; extraversion; extraversion; estraversione; extraversâo.
Extremizare a riscului; extremisation du risque; Extrimizierung des Risikos; extrimization of risk; extremizacion de riesgo; estremizzazione dei rischio; extremizacâo do risco.
Fabulaţie; fabulation; Konfabulation; fabu-lation; fabulacion;/bbii/azione; fabulacão.
Facilitare; facilitation; Bahnung; facilita-tion; faciVitacion; facilitazione; facilitacão.
Facilitare (de acces); frayage; Bahnung; facilitation; facilitacion;/aci7irazio«e; facili-taţâo.
Facilitare socială; facilitation sociale; soziale Forderung; social facilitation; facilitacion social; facilitazione sociale; facilitacâo social.
Factor; facteur; Faktor; factor; factor \fattore; factor.

Factor de reflecţie difuză;/acîewr de reflexion diffuse; Faktor der diffusen Reflexion; factor ofdiffuse reflection; factor de reflexion difusa; fattore di riflessione diffusa; factor de reflexâo difusa.
Facultăţi (Psihologie a —); facultes (psy-chologie des —); Fähigkeiten; faculties; fa-cultades; facolte; faculdades.
Falică (Femeie sau mamă —); phallique (femme ou mere —); phallische; phallic; fâlica; fallica; fâlica.
Falus; phallus; Phallus; phallus; ia\o;fallo; falo.
Familiaritate; familiarite; FamiHarităt; famili-arity; familiaridad; familiarită; familia-ridade.
Familie; familie; Familie; family; familia; famiglia; familia.
Fantasmatică;/flnfasma(i<jwe; Phantasmatik; fantasmatic; fantaseado; fantasmatico; fan-tasmâtico.
Fantasmatizare;/o/7to.vmaf/.rario«; Phantasie-produktion \fantasization; fantasmatizacion; fantasmatizzazione; fantasmatizaşâo.
Fantasmă; fantasme; Phantasie; phantasy; fantasia; fantasia; fantasia.
Fantasmă de destrămare;/a«w.vme de casse ; Zerstorungsphantasie; breaking phantasy; fantasia de rotura; fantasia di rottura; fantasia de quebra.
Fantomă; fantome; Phantom; phantom; fantasma; fantasma; fantasma; fantasma.
Fapt de apartenenţă; fait d'appartenance; Zugehorigkeitssache; belongingness fad; cosa de pertenencia; fatto di appartenenza; facto de pertencer.
Fatigabilitate; fatigabilite; Ermiidbarkeit; fatigability; fatigabilidad; fatigabilită; fadi-gabilidade.
Faţă; visage; Gesicht;/ace; rostro; vi.ro; rosto.
Fază libidinală a dezvoltării; phase libidinale du developpement; Phase der Libidoentwick-lung; stage oflihido development; etapa de desarrollo de la lîbido; etapa libidinale dello svihippo; fase libidinal do desenvoivimento.
Feed-back; feed-back; Reafferenz; feed back; feedback; feedback; feedback.
Feed-back verbal; feed-back verbal; verbale Reafferenz; verbal feed back; feedback verbal; feedback verbale; feedback verbal.

¥eminitatt; feminite; Weiblichkeit \feminity; feminidad; feminită; feminidade.
Fenocopie; phenocopie; Phănokopie; pheno-copy; fenocopia; fenocopia; fenocopia.
852
Fenomenologie; phenomenologie; Phănom nologie; phenomenology; fenomenologia-fenomenologia; fenomenologia.
Fenotip; phenotype; Phănotypus; phenotype fenotipo; fenotipo; fenotipo.
Feromon; pheromone; Pheromone; nher mone; feromona;/eromo«e; feromonio
Fetişism; fetichisme; Fetischismus;/eriC/,,vw . fetichismo; feticismo; fetichismo.
Fiabilitate; fiabilite; Zuverlăssigkeit; depend ability; fiabilidad; attendibilită; fiabilidade
Fidelitate; fidelite; Treue; reliability; fide-lidad; fedeltă; fidelidade.
Figurabilitate (Luare în considerație a —)• figurabilite (prise en consideration de la—) Darstellbarkeit; representability; repre-sentabilidad; raffigurabilită; figurabilidade.
Figurai; figurai; figurai; figurai; figurai; fi-gurale; figurai.
Figurativ; figuratif; bildlich; figurative; figurativo; figurativo; figurativo.
Figură; figure; Figur\figure, figura\ figura; figura.
Figură de stil;figure de style; Tropen; trope; tropo; tropo; tropo.
Filiație adoptwă; fii iation adoptive; adoptive Abstammung; adoptive filiation; filiacion adoptiva ;filiazione adottiva; filiacăo adoptiva.
Filiație a structurilor-JHwfion des structures; Verhettung der Strukturen; structure filiation; filiacion de estructuras; derivazione delle strutture; filiacăo das estruturas.
Filogeneză; phylogenese; Phylogenese; phy-logeny; filogenesis; filogenesi; filogenese.
Filtru; filtre; Filter; filter; filtro; filtro; filtro.
Finalism; finalisme; Finalismus; finalism; finalismo; finalismo; finalismo.
Finalitate; finalite; Finalităt; finality; fina-lidad; finalită; finalidade.
Finalitate educativă; finalite educative; erzieherische Finalităt; educaționalfinality\ finalidad educativa; finalită educativa; finalidade educativa.
Fixare oculară; fixation oculaire; okular Fixation; ocular fixation ;f'i)acion oculari -sazione oculare; fixațâo ocular. _
Fixație; fixation; Fixierung; fixation; tîjacio . fissazione; fixacăo. . . .
Flexibilitate; flexibilite; Biegsamkelt.;,/L|e bility; fte\ibmad;flessibilitâ; flexibilia ;
Fluiditate;//uirfite'; Fluiditat; fluency; ful fluidită ,-fluidez. o:
Flux; flux; Fliessen; flow; flujo; /'« • fluxo.
853
glosar multilingv
n% luminos; flux lumineux; Lichtstrom; lutninous fluency; flujo luminoso; flusso lum'moso; fluxo luminoso. Fobie; phobie; Phobie; phobia; fobia; fobia;
fobia. Fobogen; phobogene; phobogen; phobogen;
fobogeno; fobogeno; fobogeno. Focar; focus; Fokus; focus; foco; foco; foco. Fon; phone; Phon; phon; fono;fono; fone. Fonem; phoneme; Phonem; phoneme;
fonema; fonema; fonema. Fonetică; phonetique; Phonetik; phonetics;
fonetica; fonetica; fonetica. Fonologie; phonologie; Phonologie; phonology; fonologîa;/bMo/og!a; fonologia. Fonorăspuns; phonorepome; Phonoreizant-wort; phonoresponse; fonorespuesta;/b«o-risposta; fonoresposta. Forcludere; forclusion; Verwerfung; forclo-
sure; repudio; reiezione; rejeițâo. Formal; formei; formal; formal; formal; formale ; formal.
Formalizare; formalisation; Formalisierung; formalization; formalizacion; formaliz-zazione; formalizacâo.
Formare continuă; formation continue; dauernde Bildung; continuous formation; formacion continua; formazione continua; formacăo continua.
Formațiune de compromis; formation de compromis; Kompromissbildung; compromise formation; formacion transaccional; formazione di compromesso; farmacăo de compromisso.
Formațiune reacțională;/b/mario/! reaction-nelle; Reaktionsbildung; reactionformation; formacion reactiva; formazione reattiva; for-maşăo reactiva.
Formațiune reticulată; formation reticulee; Retikulărformation; reticular formation; formacion reticulada; formazione reticolare; formacăo reticulada.
Formațiune substitutivă;/brma;/o« substitu-">'e; Ersatzbildung; substitutive formation; formacion sustitutiva; formazione sostitu-"'a,- formacăo substitutiva. »rmă;forme; Gestalt; shape; forma; forma ; forma.
Or<nă (Răspuns la testul Rorschach);/b;w
^eponse au Rorschach); Formantwort; tom; forma; formali; forma. 0?*\force;KTtfv,strem>th;h
phosphene; Phosphen; phosphene; eno;/av/t™,fosfeno.

rength; fuerza; forza;
Osfen;
Iosf
Fot; phot; Phot; phot; foto; foto; fot. Fotometrie; photometrie; Photometrie; pho-tometry; fotometrfa; fotometria; fotometria. Fracţionare; fractionnement; Zerteilung; frac-tionation; fmccionamienta; frazionamento; fraccionamento.
Fragmentare; morcellement; Stuckelung; splitting; parrticion; frazionamento; frag-mentaţão. Frame; flame; Rahmen; fl'ame; frame; flame;
frame. Fratrie;/rafne;Geschwister; sibling; fratriz;
fratria; irmandade. Frază; phrase; Satz; sentence; frase; frase;
frase.
Frecventare şcolară; frequentation scolaire; Schulbesuch; school frequenting; fre-cuentacion escolar; frequentazione scolastica; frequentacâo escolar. Frecvenţă; frequence; Frequenz; frequency ;
frecuencia; frequenza; frequencia. Freezing; freezing; Frieren; freezing; petrifi-
cacion; freezing; freezing. Frenologie; phrenologie; Phrenologie; phreno-
logy; frenologfa; frenologia; frenologia. Frică; peur; Furcht; fear; miedo; paura;
medo.
Frică de a învinge; peur de vaincre; Besie-gungsfurcht ;fear ofwinning; miedo de ganar; paura di vincere; temor de vencer. Frigiditate; frigidite; Frigidităt; frigidity;
frigidez; frigidită; frigidez. Frustrare/Frustraţie; frustration; Frustration; frustration; frustracion; frustrazione; frus-tragăo. ¥ugă; fugue; Ausreissen; escape; fuga \fuga ;
fuga.
Fugă de idei;/uite des idees; Tachypsychie; flight ofideas; taquipsiquia; tachipsichismo ; fuga de ideias.
Fugă în boală; fuite dans la maladie; Flucht
in die Kxank⁢ flight into illness; hufda en
la enfermedad; fiiga nella malattia; fuga para
a doenţa.
Funcţie;/6iAicr/o«; Funktion ;function; funcion;
funzione; funţâo.
Funcţie a limbajului; fonction du langage; Sprachfunktion; languagefunction; funcion del lenguaje; funzione di linguaggio; fun9âo da linguagem.
Funcţie distribuită; fonction distribuie; verteilte Funktion; distributed function; funcion distribuida; funzione distribuita; funţâo distributa.
Uiuuuriai ub
Funcţie gramaticală; fonction grammaticale ; grammatische Funktion; grammatical func-tion; funcion gramatical; funzione grammaticale; funcâo gramatical.
Funcţie simboYită; fonction symbolique; sym-bolische Funktion; symbolic function; funcion simbolica; funzione simbolica; funţâo simbolica.
Funcţional; fonctionnel; funktionell; funcţional; funcional; funzionale; funcional.
FuncţionaMsm; fonctionnalisme; Funktionalis-mus; functionalism; funcionalismo \funzio-nalismo; funcionalismo.
Furt; voi; Raub; theft; robo; furto; roubo.
Fuziune senzorială; fusion sensorielle; sen-sorielle Mischung; sensorial fusion; fusion sensorial; fusione senzoriale; fusâo sensorial.
Gang; gang; Bande; gang; gang; gang;
bando. Gelozie; jalousie; Eifersucht; jealousy; celos;
gelosia; ciume. Gemeni; jumeaux; Zwillinge; twins; gemelos;
gemelli; gemeos.
Genă; gene; Gen; gene; gene; gene; gene. Generalizabilitate; generalisabilite; Verallge-
meinbarkeit; generalisability; generalizabi-
lidad; generalizzabilită; generalizabilidade. Generalizare; generalisation; Generalisie-
rung; generalization; generalizacion; gene-
ralizzazione; generalizacâo. Genetică; genetique; Genetik; genetics;
genetica; genetica; genetica. Geneză; genese; Genese; genesis; genesis;
genesi; genese.
Genital; genital; genital; genital; genital; genitale; genital. Genogramă; genogramme; Genogramm;
genogram; genogramă; genogramma; geno-
grama. Genom; genome; Genom; genome; genoma;
genome; genoma. Genotip; genotype; Genotypus; genotype;
genotipo; genotipo; genotipo. Gerontologie; gerontologie; Gerontologie;

gerontology; gerontologia; gerontologia;
gerontologia. Gest; geste; Gebärde; gesture; gesto; gesto;
gesto.
_____854
Gestalt-terapie; gestalt-therapie; Gestal
Therapie; gestalt therapy; terapia gestâltica-
terapia gestâltica; terapia gestâltica. Gimnastică; gymnastique; Gymnastik; gym_
nastic; gimnastica; ginnastica; ginâstico Gîndire; pensee; Denken; thinking; pen,
samiento; pensiero; pensamento. Gîndire operatorie; pensee operatoire; Ope.
ratives Denken; operating thought; pensa-
miento operatorio; pensiero operatorio-
pensamento operatorio. Gîngurit; babil; Lallen; babble; balbuceo-
cinguettio; babei.
Glie; glie; Glie; glia; glia; glia; nevroglia. Glosolalie; glossolalie; Glossolalie; glosso-
lalia; glosolalia; glossolalia; glossolalia. Glucocorticoid; glucocorticoide; Gluco-
corticoid; glucocorticoid; glucocorticoide;
glucocorticoide; glucocorticoide. Gonadotropină; gonadotropine; Gonadotro-
pin; gonadotropin; gonadotropină; gonadotropină ; gonadotropină. Grad de libertate; degre de liberte;
Grade;
degree; grado; grado; grado. Gradient; gradient; Gradient; gradient; gra-
diente; gradiente; gradiente. Graf; graphe; Graph; graph; grafo; grafo;
grăfico. Graf de rezolvare; graphe de resolution;
Losungsgraph; state graph; grafo de reso-
lucion; grafo di risoluzione; grâfico de reso-
lucâo. Grafem; grapheme; Graphem; graphem;
grafema; grafema; grafema. Grafologie; graphologie; Graphologie;
graphology; grafologia; grafologia;
grafologia. Grafometrie; graphometrie; Graphometrie;
graphometry; grafometria; grafometria;
grafometrfa. Gramaticalitate; grammaticalite; Grammati-
kalităt; grammaticality; gramaticalidad;
grammaticalită; gramaticalidade. Gramatică; grammaire; Grammatik; gram-
mar; gramatica; grammatica; gramatica.^ Gramatică generativă; grammaire generative,
generative Grammatik; generative grammai,
gramatica generativa; grammatica genei a
tita; gramatica geradora. Gramatică pivot; grammaire pivot; Acrise ^
grammatik; pivot grammar; gramatica P
vote; grammatica perno; gramatica Piv°fl Gravimetru; gravimetre; Schwerrnesser; g
vimeter; gravfrnetro; gravimetro; gravim
855
glosar multilingv
Grădiniță; ecole maternelle; Kindergarten;
nursery school; jardin de infantes; asilo; es-
cola maternal.
Grilă; grille; Gitter; grid; red; griglia; chave. Grupare; groupement; Gruppierung; grou-
ping, chunk; agrupamiento; raggruppamen-
to; grupamento. Grup Balint; groupe Balint; Balint Gruppe;
Balint's group; grupo de Balint; gruppo di
Balint; Balint grupo. Grup de apartenență; groupe d'appartenance;
Mitgliedschaftsgruppe; membership group;
grupo de pertenencia; gruppo d'appartenen-
za; grupo de origem. Grup de referință; groupe de reference; Be-
zugsgruppe; reference group; grupo de refe-
rencia; gruppo di referimento; grupo de refe-
rencia. Grup intern; groupe interne; innere Gruppe;
internai group; grupo interno; gruppo in-
terno; grupo interno. Grup matematic; groupe mathematique; ma-
thematische Gruppe; mathematical group;
grupo matemâtico; gruppo matematico; grupo
matemâtico. Grup primar; groupeprimaire; primare Gruppe;

primary group; grupo primario; gruppo pri-
mario; grupo primario. Grup T.; groupe T.; T. Gruppe; T. group; grupo T.; grupo T.; grupo T. Gust; gustation; Schmecken; gustation; gus-
tacion; gustazione; gustacâo.
Habitat; habitat; Wohnen; habitat; habitat;
habitat; habitat. Habitus; habitus; Habitus; habitus; habitus;
habitus; hăbito.
Halo; halo; Halo; halo; halo; alone; halo. Halucinație; hallucination; Halluzination; hal-
lucination; alucinacion; allucinazione; alu-
cinacăo. Halucinogen; hallucinogene; Halluzination
erregendens Mitt; hallucinogenic; alucino-
geno; allucinogeno; alucinogeno. Halucinoză; /ia//«ci>K;.ve;Halluzinose; hallu-
cinosis, alucinosis; allucinosis; alucinose. Handicap; handicap; Handikap; handicap; des-
capacitacion; handicap; handicap. Haptic; haptique; haptisch; haptic; hăptico;
attico; hâptico. "ai"tă cognitivă; carte cognitive; kognitive
Karte; cognitive map; mapa cognitivo; carta
c°gnitiva; carta cognitiva.
azard; hasard; Zufall; chance; azar; caso;
acaso.
Hebefrenie; hebephrenie; Hebephrenie; hebe-phrenia; hebefrenia; ebefrenia; hebefrenia. Hedonism; hedonisme; Hedonismus; hedonism; hedonismo; edonismo; hedonismo. Hemeralopie; hemeralopie; Hemeralopie; he-meralopia; hemeralopia; emeralopia; heme-ralopia.
Hemianopsie; hemianopsie; Hemianopsie; hemianopsia; hemianopsia; emianopsia; hemianopsia.
Hemiplegie; hemiplegie; Hemiplegie; hemiplegia ; hemiplegia; emiplegia; hemiplegia. Hermeneutică; hermeneutique; Hermeneutik; hermeneutics; hermeneutica; ermeneutica; hermeneutica. Heroină; heroine; Heroin; heroin; heroina;
eroina; heroina.
Hibernare; hibernation; Winterschlaf; hiber-nation; hibernacion; ibernazione; hiber-nacâo.
Hilemorfism; hylemorphisme; Hylemorphis-mus; hylemorphism; hilomorfismo; ilemor-fismo; hilomorfismo.
Hiperactivitate; hyperactivite; Uberaktivität; hyperactivity; hiperactividad; iperattivită; hiperactividade.
Hiperalgezie; hyperalgesie; Hyperalgesie; hyperalgesia; hiperalgesia; iperalgesia; hi-peralgesia.
Hiperestezie; hyperesthesie; Hyperăsthesie; hyperesthesia; hiperestesia; iperestesia; hi-perestesia.
Hipersintonie; hypersyntonie; Ubersyntonie; increased involvment; hipersintonîa; ipersin-tonia; hipersintonia.
Hipertrofie a eului; hypertrophie du moi; Ichhypertrophie; hypertrophy ofego; hipertrofia de yo; ipertrofia del io; hipertrofia do ego. Hipnoză; hypnose; Hypnose; hypnosis; hipno-
sis; ipnosi; hipnose.
Hipoalgezie; hypoalgesie; Hypoalgesie; hypo-
algesia; hipoalgesia; ipoalgesia; hipoalgesia.
Hipocamp; hippocampe; Hippokampus; hip-
pocampus; hipocampo; ippocampo; hipo-
campo.
Hipofiză; hypophyse; Hypophyse; hypophysis;
hipofisis; ipofisi; hipofise. Hipotalamus; hypothalamus; Hypothalamus; hypothalamus; hipotâlamo; ipotalamo; hipotălamo.
Histogramă; histogramme; Histogramm; his-togram; histograma; istogramina; histograma.

Histrionică (Personalitate —); histrionique
(personnalite —); komodiantische; histrionic;
histrionica; istrionico; histrionica. Hoardă; horde; Horde; horde; horda; orda;
horda. Holofrază; holophrase; Holophrase; holo-
phrase; holofrase; olofrase; holofrase. Homeostazie; homeostasie; Homoostasis; ho-
meostasis; homeostasia; omeostasia; ho-
meostasia. Hominizare; hominisation; Mer.cohwerdung;
hominization; evolucion humana; e'oluzione
humana; hominizaţao. Homocromie; homochromie; Unterf/undan-
gleichung; camouflage; homocro:nfa; omo-
cromia; homocromia. Homosexualitate; homosexualitâ; Homose-

xualităt; homosexuality; homosexualidad;
omosessualită; homosexualidade. Homunculus; homoncule; Homunkulus; ho-
monculus; homunculo; homoncolo; homiin-
culo. Hormon; hormone; Hormon; hormone; hor-
mona; ormone; hormonio. Hospitalism; hospitalisme; Hospitalismus; hos-
pitalism; hospitalismo; ospedalismo; hospi-
talismo.
Iatrogen; iătrogene; iatrogene; iatrogenic; ia-trogeno; iatrogeno; iatrogenico.
Icon; icone; Ikone; icon; icono; icona; icone.
Iconică (Memorie —); iconique (memoire —); visuell; visual; iconico; iconico; iconico.
Ideal al eului; ideal du moi; Ichideal; ego ideal; ideal del yo; ideale dell'io; ideal do ego.
Idealism; idealisme; Idealismus; idealism; idea-lismo; idealismo; idealismo.
Idealizare; idealisation; Idealisierung; ideali-sation; idealizacion; idealizzazione; ideali-zaţăo.
Identificare; identification; Identifizierung; identification; identificacion; identificazio-ne; identificaţâo.
Identitate; identite; Identităt; identity; iden-tidad; identitâ; identidade.
Identitate de percepţie; identite de percep-tion; Wahrnehmungsidentităt; perceptual identity; identidad de percepcion; identitâ di percezione; identidade de percepşâo.
Ideologie; ideologie; Ideologie; ideology; ideologia; ideologia; ideologia.
Idiosincrasie; idiosyncrasie; Idiosynkrasie; idiosyncrasy; idiosyncrasia; idiosyncrasia; idiosyncrasia.
Ierarhie; hierarchie; Hierarchie; hierarchy; jerarquîa; gerarchia; hierarquia.
Ignorare; insu; blind; blind; ignorancia; in-saputo; seni ter consciencia.
Ilocutoriu; illocutoire; illokutiv; illocutionary ; ilocutorio; illocutorio; ilocutorio.
Iluzie; illusion; Illusion; illusion; ilusion; illu-sione; ilusâo.
Iluzie grupală; illusion groupale; Gruppen-taiichung; groupfallacy; ilusion grupai; illu-sione gruppale; ilusâo grupai.
Iluzie perceptivă; illusion perceptive; perzep-tive Illusion; perceptual illusion; ilusion perceptiva; illusione percettiva; ilusâo perceptiva.
Imagerie; f'magene.'Bilddarstellung; imagery; imaginerîa; immagine; imaginări o.
Imaginar; imaginaire; Imaginare; imaginery; imaginărio; immaginario; imaginârio.
Imaginar grupai; imaginaire groupal; Gruppeimaginăre; group imaginery; imaginărio grupai; immaginario gruppale; imaginârio grupai.
Imaginaţie; imagination; Einbildungskraft; imagination; imaginacion; immaginazione; imaginaţâo.
Imagine a corpului; image du corps; Korper-bild; body image; imagen del cuerpo; immagine di corpo; imagem do corpo.
Imagine de sine; image de soi; Selbstauffas-sung; seif image; imagen de sî mismo; immagine di se; imagem de si mesmo.
Imagine mentală; image mentale; mentales Bild; mental image; imagen mental; immagine mentale; imagem mental.
Imaturitate; immaturite; Unreife; immaturity; inmadurez; immaturită; imaturidade.
Imersiune; immersion;Tauchen; immersion; inmercion; immersione; imersăo.
Imitaţie; imitation; Imitation; imitation; imita-cion; imitazione; imitacăo.
Implementare; implementation; Implementie-rung; implementation;im\Aemex&&ci6n\ im-plementazione; implementacăo.
Implicaţie; implication; Implikation; implica-tion; implicacion; implicazione; implicaşăo.
Implicit; implicite; implizit; implicit; implf-cito; implicito; imph'cito.
Impotenţă sexuală; impuissance sexuelle; se-xuelle Impotenz; sexual impotence; impo-tencia sexual; impotenza sessuale; impoten-cia sexual.
Impregnare; impregnation; Prăgung; imprin-ting; impregnacion; impregnazione; impreg-naţâo.

Impulsie; impulsion; Antrieb; impulse; im-pulso; impulso; impulsâo.
Impulsivitate; impulsivite; Impulsivităt; impul-siveness; impulsividad; impulsivită; impul-sividade.
Inadaptare socială; inadaptation sociale; so-ziale Anpassung; social maladjustment; in-adaptacion social; disadattamento sociale; inadaptacăo social.
Inadaptare şcolară; inadaptation scolaire; Anpassung in der Schule; scholastic maladjustment; inadaptacion escolar; disadattamento scolastico; inadaptacăo escolar.
Incertitudine; incertitude; Unschărfe; uncer-tainty; incertidumbre; incertezza; incerteza.
Incest; inceste; Inzest; incest; incesto; incesto; incesto.
Incident critic; incident critique; kritischer Vorfall; criticai incident; incidente critico; incidente critico; incidente critico.

Includere; inclusion; Einschliessung; inclu-sion; inclusion; inclusione; inclusâo.
Inconştient; inconscient; unbewust; uncon-scious; inconsciente; inconscio; inconsciente.
Inconştient colectiv; inconscient collectif; kollektives Unbewusste; collective uncon-scious; inconsciente colectivo; inconscio col-lettivo; inconsciente colectivo.
Incontinenţă psihică; incontinence psychique; psychische Incontinenz; psychic incontinence ; incontinencia psîquica; incontinenza psichica; incontinencia psîquica.
Incubaţie; incubatio«,Inkubation; incubation; incubacion; incubazione; incubacâo.
Inculpat; inculpe; angeschuldigt; accused; acusado; imputato; inculpado.
Independenţă faţă de cîmp; independance a l'egard du champ; Unabhăngigkeit ange-sichts des Feldes; independance towards the field; independencia respecto al campo; indipendenza riguardo al campo; independencia em relaşão ao campo.
Independenţă (Test de —); independance (test d'—); Unabhăngigkeit; independance; independencia; indipendenza; independencia.
Index; index; Index; index; indice; indizio; indice.
Indexare; indexation; Anpassung an den Index; indexation; ajustamiento; indicizzazione; in-dexacăo.
Indicare; pointage; Punktieren; pointing; pun-terfa; puntamento; marcaţâo.
Indice; indice; Indiz; index; indice; indice; indice.
Indisciplină; indiscipline; Disziplinlosigkeit; indiscipline; indisciplina; indisciplina; indisciplina.
Individuaţie; individuation; Individuation; individuation; individuacion; individuazio-ne; individuacâo.
Inducţie; induction; Induktion; induction; in-duccion; induzione; inducăo.
Indus (Comportament —); induit (compor-tement—); induziertes; induced; inducido; indotto; induzido.
Ineism; inneisme; Angeborenheitslehre; in-neism; innatismo; innatismo; inatismo.
Ineitate; inneite; Angeborenheit; innateness; innatismo; inneită; inatismo.
Inerţie neuronică (Principiu al —); inerţie neuronique (principe d'—); Neuronentrăg-keit; neuronic inerţia; inercia neuronică; inerzia neuronică; inercia neuronică.
Infantilism; infantilisme; Infantilismus; infantilism; infantilismo; infantilismo; infanti-lismo.
Inferenţă; inference; Schluss; inference; infe-rencia; inferenza; inferencia.
Inferioritate (Complex de —); inferiorite (complexe a"—); Inferiorităt; inferiority; in-ferioridad; inferioriă; inferioridade.
Influenţă; influence; Einfluss; influence; in-fluencia; influenza; influencia.
Influenţă socială; influence sociale; sozialer Einfluss; social influence; influencia social; influenza sociale; influencia social.
Informală (Reuniune —); informelle (reu-nion —); formlos; formless; informai; in-formale; informai.
Informatică; informatique; Informatik; computer science; informatica; informatica; informatica.
Informaţie; information; Information; infor-mation; informacion; informazione; infor-macâo
Infracţiune; infraction; Verstoss; offence; in-fraccion; infrazione; infraccăo.
Infraliminar; infraliminaire; subliminal; subliminal; infraliminar; infraliminare; infralu-minar.
Inhibiţie; inhibition; Inhibition; inhibition; in-hibicion; inibizione; inibicâo.
Inhibiţie intelectuală; inhibition intellectuelle ; Denkhemmung; intellectual inhibition; in-hibicion intelectual; inibizione intellettuale; inibicâo intelectual.
Injustiţie suportată; injustice subie; erlittenes Unrecht; affected by injustice; injusticia su-frida; ingiustizia subita; injustica sofrida.

Inocenţă; innocence; Unschuld; innocence; inocencia; innocenza; inocencia.
Inovaţie pedagogică; innovation pedagogique; pădagogische Neuerung; educaţional innovation; innovacion pedagogica; innovazione pedagogica; inovaşão pedagogica.
Insomnie; insomnie; Schlaflosigkeit; insomnia; insomnio; insonnia; insonia.
Instabilitate; i/ufoWtte.Unbeständigkeit; in-stability; inestabilidad; instabilită; instabi-lidade.
Instanţă a personalităţii; instance de la per-sonnalite; Personlichkeitsinstanz; person-ality agency; instancia de la perscnalidad; istanza della personalită; instăncra de per-sonalidade.
Instinct; instinct; Instinkt; instinct; instinto; istinto; instinto.
Instinctiv; instinctif; instinktiv; instinctive; instintivo; istintivo; instintivo.
Instituţională (Analiză —); institutionnelle (analyse —); institutionelle; instituţional; institucional; instituzionale; institucional.
Instructaj; consigne; Order; instruction; instrucciones; consigna; instrucâo.
Instruire informatică; instruction informa-tique; Informatisches Befehl; computer instruction;

instruccion informatica; istruzione informatica; instrucşâo informatica.
Instrumentală (învăţare —); instrumental (apprentissage —); instrumentales; instrumental; instrumental; strumentale; instrumental.
Instrumentalitate; instrumentalite; Instru-mentalităt; instrumentality; instrumentali-dad; istrumentalită; instrumentalidade.
Integrare; integration; Integration; integra-tion; integracion; integrazione; integracâo.
Integrare socială; integration sociale; soziale Integration; social integration; integracion social; integrazione sociale; integracăo social.
Integrare şcolară; integration scolaire; scho-latische Integration; school integration; integracion escolar; integrazione scolastico; integraşăo escolar.
Intelectuali/are; intellectualisation; Intellek-tualisierung; intellectualization; intelectu-alizacion; intelectualizzazione; intelectuali-zaţâo.
Inteligenţă; intelligence; Intelligenz; intelli-gence; inteligencia; intelligenza; inteligencia.
Inteligenţă artificială; intelligence artifi-cielle; kiinstliche Intelligenz; artificial intelligence; inteligencia artificial; intelligenza artificiale; inteligencia artificial.
Inteligenţă practică; intelligence pratique; praktische Intelligenz; manipulatory intelligence ; inteligencia practica; intelligenza pra-tica; inteligencia prâtica.
Inteligibilitate; intelligibilite; Verstăndlichkeit; intelligibility; inteligibilidad; intelligibilită; inteligibilidade.
Intensitate; intensite; Intensitât; intensity; in-tensidad; intensită; intensidade.
Intensiune; intension;Inhalt; intension; com-prension; comprensione; compreensâo.
Intenţie; intention; Absicht; intention; inten-cion; intenzione; intenşâo.
Intenţionalitate; intentionnalite; Intentiona-litâ't; intentionality; intencionalidad; inten-zionalită; intencionalidade.
Interacţionism; interactionnisme; Interaktio-nismus; interacţionism; interaccionismo; in-terazionismo; interaccionismo.
Interacţiune; interaction; Interaktion; inter-action; interaccion; interazione; interaccăo.
Interacţiunea aptitudini-tratament (IAT); interaction aptitudes-traitement (IAT); Interaktion Făhigkeiten-Behandlung; aptitude-treatment interaction; interaccion aptitud-tra-tamiento; interazione disposizione-trattamento; interaccăo aptidoes-tratamento.
Interacţiune socială; interaction sociale; soziale Interaktion; social interaction; interaccion social; interazione sociale; interaccăo social.
Interaural; interaural; interaural; interaural; interaural; interaurale; interaural.
Intercalare; enchassement; Einfassen; embed-ding; engaste; incastonatura; encadeamento.
Intercultural; interculturel; interkulturell intercultural; intercultural; interculturale intercultural.
Interdicţie; interdit; Interdikt; interdict; pro hibido; divieto; proibido.
Interes; interet; Interesse; interest; interes interesse; interesse.
Interfantasmatizare; inteifantasmatisation ,\ Interphantasierung; interphantasmatisation; interfantasmatizacion; inteifantasmatizza-zione; interfantasmatizaţâo.
Interferent; interferent; interferent; interfe-ring; interferenţe; interferenţe; interferenţe.
Interferenţă; interference; Interferenz; inter-ference; interferencia; interferenza; interfe-rencia.
Interiorizare; interiorisation; Verinnerlichung; internalization; interiorizacion; interiorizza-zione; interiorizaşâo.
Interlingv; interlangue; interrede; interlan-
guage; interlengua; interlingua; interlingua.
Intermitenţă; intermittence; Intermittenz; in-
termittence; intermitencia; intermittenza; in-
termitencia.
Internalizare; internalisation; Internalisation; internalization; interiorizacion; interiorhza-zione; internalizaţâo.
Interocepţie; inter oception; Interozeption; in-teroception; interocepcion; interocezione; interocepţâo.
Interpretare; interpretation; Deutung; inter-pretation; interpretacion; interpretazione; interpretaşâo.
Interpsihologie; interpsychologie; Interpsy-chologie; interpsychology; interpsicologfa; interpsicologia; interpsicologia. Intersubiectivitate; intersubjectivite; Intersub-jektivităt; intersubjectivity; intersubjetivitad; intersoggettivită; intersubjectividade. Interval; intervalle; Intervall; interval; inter-
valo; intervallo; intervalo. Intimidare; intimidation; Drohimponierung; intimidation; intimidacion; intimidazione; intimidaşâo.
Intoleranţă; intolerance; Intoleranz; intole-
rance; intolerancia; intollerenza; intolerância.
Intonaţie; intonation; Sprachmelodie; into-

nation; entonacion; intonazione; entonacâo.
Intragrup; intragroupe; Intragruppe; intragroup; intragrupo; intragruppo; intragrupo.
Intricare; intrication; Triebmischung \fusion; fusion; intrico; fusão.
Introiecție; introjection; Introjektion; introjection; introjeecion; introiezione; introjecțão.
Introspecție; introspection; Introspektion; introspection; introspeecion; introspezione; introspecțâo.
Introversiune; introversion; Introversion; introversion; introversion; introversione; introversâo.
Introversiv (la testul Rorschach); introversif (au test de Rorschach); introversiv; introversive; introversivo; introverso; introversivo.
Intuiție; intuition; Intuition; intuition; intuicion; intuizione; intuişão. Intuiție gramaticală; intuition grammaticale; grammatische Intuition; grammatical intuition; intuicion gramatical; intuizione grammaticale; intui9âo gramatical. Invariant; invariant; Invarient; invariant; invariante; invariante; invariante. Inventar biografic; inventaire biographique; biographischer Fragebogen; biographical inventory; inventario biografico; inventaria biografico; inventario biografice Inversiune; inversion; Inversion; reversal; inversion; inversione; inversão. Investigație; investigation;Erforschung; investigation; investigacion; indagine; investigațâo. Investire; investissement;Besetzung; cathexis; carga; investimento; cerco. Invidie; envie; Neid; envy; envidia; invidia ; inveja. Invidie de penis; envie du penis; Penisneid; envy of penis; envidia del pene; invidia del pene; inveja do penis. Invitație sexuală; invitation sexuelle; sexuelle Auforderung; sexual invitation; invitacion sexual; invita sessuale; invite sexual. Ipohondrie; hypocondrie; Hypochondrie; hypochondriasis; hipocondrfa; ipocondria; hipocondria. Ipoteză; hypothese; Hypothese; hypothesis; hipotesis; ipotesi; hipotese. Ironie; ironie; Ironie; irony; ironia; ironia; ironia. Isterie; hysterie; Hysterie; hysteria; histeria; isteria; histeria. Istorie; histoire; Geschehen; history; historia; storia; historia.
Iubire; amour; Liebe; Iove; amor; amore; amor. Izolare; isolation; Isolieren; isolation; aislamiento; isolamento; isolamento. Izotopie; isotopie; Isotopie; isotopy; isotopia; isotopia; isotopia.
îmbătrinire; vieillissement; Altwerden; aging; envejecimiento; invecehiamento; envelhecimento. îmbogățire a sarcinilor; enrichissement des tâches; Anreicherung der Aufgaben; job enrichment; enriquecimiento de las tareas; arricchimento dei compiti; enriquecimento das tarefas. împerechere; pariade; Paarung; courtship; pareo; stagione degli aceoppiamenti; paridade. împrumut; emprunt; Lehnwort; loanword; palabra cogida; prestito; emprestimo. înălțime tonală; hauteur tonale; Tonhohe; pitch; altura tonal; altezza tonale; altura tonal. încarcerare; incarceration; Einkerkerung; incarceration; encarcelamiento; detenzione; encarceramento.

încălzire; echaujfement /Warmlaufen; warming up; calentamiento; riscaldamento; aquecimento. încercare; essai; Versuch; trial; ensayo; saggio; ensaio. încercare profesională; essai professionnel; berufliche Probe; work sample; ensayo profesional ; saggio professionale; ensaio profissional. încercări şi erori (învățare prin —); essais

et erreurs (apprentissage par —); Versuch
und Irrtum; triah and errors; ensayo y error;
saggio ed errore; ensaios e erros. închidere; clâture; Geschlossenheit; closure;
cercado; chiusura; cerca. încorporare; incorporation; Einverleibung;
incorporation; incorporacion; incorporazio-
ne; incorporacăo. încredere (Limite de —); confiance (limiles
de —); Konfidenz; confidence; confianza; con-
fidenza; confiança. îndemînare; adresse; Gewandtheit; dexterity ;
destreza; abiltă; destreza. îndrumare; guidance; Erziehungsberatung;
educațional guidance; orientacion; orienta-
mento; orientațăo. înnăscut; inne; angeboren; innate; innato;
innato; inato. însingurare; isolement; Isolation; isolation;
aislamiento; isolamento; isolamento. însumare; sommation; Summatron; summa-
tion; sumacion; sommazione; somacâo. întărire; renforcement; Bekrăftigung; reinfor-
cement; refuerzo; rinforzo; reforcamento. întăritor; renforcateur; Verstărker; reinforcer;
reforzador; rinforzatore; reforcador. întîietate (Efect de —); primaute (effet de —);
Primat; primacy; primacia; supremazia; pri-
mazia. întîlnire; rencontre; Zuzammenkunft; en-
counter; encuentro; incontro; encontro. întîrziere de organizare a raționamentului;
retard d'organisation du raisonnement;
Verspătung in der Organisation der Urteil-
skraft; organization lateness of reasoning;
retraso de organizacion del razonamiento;
ritardo d'organizzazione del raggionamento;
atraso de organizacăo do ensino. întîrziere şcolară; retard scolaire; scholas-
tische Verspătung; scolastic backwardness;
retraso escolar; ritardo scolastico; atraso
escolar. întoarcere a refulatului; retour du refoule;
Wiederkehr des Verdrăngten; return of the
repressed; retorno de Io reprimido; ritorno
del rimosso; retorno de recalcado.
întoarcere asupra propriei persoane; re-
tournement sur la personne propre; Wendung gegen die eigene Person; roundupon the sub-ject; vuelta en contra del sujeto; riflessione sul la propria persona /volta contra si mesmo.
întunecare a vederii; eblouissement; Blen-dung; glare; deslumbramiento; abbaglia-mento; fascînio.
învățare; apprentissage; Lernen; learning; aprendizaje; apprendimento; aprendizagem.
învățare fără erori; apprentissage sans erreurs; irrtumloses Lernen; errorless learning; aprendizaje sin error; apprendimento senza errore; aprendizagem sem erros.
învățămfnt; enseignement; Unterricht; schoo-ling; ensefianza; istruzione; ensino.
învățămînt asistat de calculator; enseignement assiste par ordinateur; computerges-teuerter Unterricht; computer assisted instruc-tion; ensefianza ayudada con computadora; istruzione assistita dai computer; ensino as-sistido por computador.
învățămînt individualizat; enseignement indi-vidualise; individualisierter Unterricht; distinctive education; ensefianza individualizada; istruzione individuata; ensino individualizado.
învățămînt programat; enseignement pro-gramme; programmierter Unterricht; pro-grammed learning; ensefianza programada; istruzione pragramma; ensino programado.
înveliş psihic; enveloppe psychique; psychische Huile; psychic envelope; envoltura psfquica; rivestimento psichico; involucro psfquico.
Jacksonism; jacksonisme; Jacksonismus; jack-sonism; jacksonismo; jacksonismo; jackso-nismo.
Jargonafazie; jargonaphasie; Paraphasie; jar-gonaphasia; jergafasia; jargonafasia; ca-cologia.
Joc;/eu, Spiel; game; juego; gioco; jogo.
Joc de rol; jeu de role; Rollenspiel; roleplaying; juego de representacion; gioco di ruolo; jogo de personagem.
Joc simbolic; jeu symbolique; Symbolspiele; symbolic play; juego simbolico; gioco simbolico ; jogo simbolico.
Jocuri de alternanță; jeux d'alternance; Wechselspiele; alternance play; juegos de alternancia; giochi d'alternanza; jogos de alternância.
Jocuri educative;/ei« educatifs; erzieherische Spiele; educațional games; juegos educati-vos; giochi educativi; jogos educativos.

glosar multilingv
Jucărie; jouet; Spielzeug; toy; juguete; gioc-cattolo; brinquedo.
Judecată; jugement; Urteil; judgement; juicio; giudizio; julgamento.
Judecată morală; jugement moral; morali-sches Urteil; moral judgement; juicio moral; giudizio morale; julgamento moral.
Judecată penală; jugement penal; Strafurteil; sentence; juicio penal; giudizio penale; julgamento penal.
Judecată socială; jugement social; soziales Urteil; social judgement; juicio social; giudizio sociale; julgamento social.
Justiție; justice; Gerechtigkeit; justice; jus-ticia; giustizia; justiția.
Kinestezic (Răspuns — la testul Rorschach);
kinesthesique (reponse — au test de Rorschach) ; Bewegungsantwort; movement; movimiento; cinestesia; cinestesico.
Kinestezie; kinesthesie; Kinästhesie; kines-thesis; cinestesia; cinestesia; cinestesia.
Kinezimetru; kinesimetre ;KinesimeteT; kinesi-meter; cinesimetro; cinesimetro; cinesfmetro.
Labirint; labyrinthe;\ngmg; maze,-laberinto;
labirinto; labirinto. Lalație; lallation; Lallen; lallation; lamb-
dacismo, lallazione; lambdacismo. Lanț; chaîne; Kette; chain; cadena; catena;
cadeia. Lapsus; lapsus; Lapsus; slip; lapsus; lapsus;
lapso. Latență (Timp de —); latence (temps de —);
Latenz; latency; latencia; latenza; latencia. Lateralitate; lateralite; Lateralităt; laterality;
lateralidad; lateralită; lateralidade. Lateralizare; lateralisation; Verseitlichung;
lateralization; lateralizacion; lateraliz-
zazione; lateralizațão. Lăcomie; avidite; Gier; greed; avidez; avi-
dită; avidez. Lărgire a sarcinilor; elargissement des tâches;
Aufgabenausweitung; job enlargement; am-
pliacion de tarea; allargamento di lavoro;
ampliaţâo das tarefas. Leader; leader; Leiter; leader; lider; leader;
lider. Leadership; leadership; Leiterschaft; leader-
ship; liderazgo; leadership; lideranca. Lectură; lecture; Lektiire; reading; lectura;
lettura; leitura. Lecție; legon; Lektion; lesson; leccion; lezio-
ne; lişăo.
Legalitate; /e#a/a7e;Legalităt ;legality; legali-dad; legalitâ; legalidade.
Legătură/Legare; liaison; Nexus; linking; en-lace; le game; ligacăo.
Lege; loi; Gesetz; law; ley; legge; lei.
Lege simbolică; loi symbolique; symbolisches Gesetz; symbolic law; ley simbolica; legge simbolica; lei simbolica.
Legitimare; legitimation; Legitimation; legi-timatization; legitimacion; legittimazione; legitimacăo.
Lentoare psihomotorie; ralentissement psycho-moteur; psychomotorische Verlangsamung; psychomotor slow down; ffenado psicomotor; rallentamento psicomotorio; desaceleracăo psicomotora.
Levier de răspuns; levier reponse; Hebel; key; respuesta palanca; leva di riposta; alavanța resposta.
Lexem; lexeme; Lexem; lexeme; lexema; les-seme; lexema.
Lexic; lexique; Lexicon; lexicon; lexico; les-sico; lexico.
Lexic mental; lexique mental; mentales Lexicon; mental lexicon; lexico mental; les-sico mentale; lexico mental.
Libertate supravegheată; liberte surveillee; Halbfreikeit; probation; libertad vigilada; libertâ vigilata; liberdade vigiada.
Limbaj; langage; Sprache; speech; lenguaje; linguaggio; linguagem.
Limbaj de programare; langage de program-mation; Planungssprache; programming language; lenguaje de programacion; linguaggio di programmazione; linguagem de programaşâo.
Limbaj egocentric; langage egocentrique; egozentrische Sprache; egocentric speech; lenguaje egocentrico; linguaggio egocentrico; linguagem egocentrica.
Limbaj interior; langage intârieur; innere Sprache; inner speech; lenguaje interior; linguaggio interno; linguagem interior.
Limbaj natural; langage naturel; Natur-sprache; natural language; lenguaje natural; linguaggio naturale; linguagem natural.
Limbaj orientat spre obiect; langage orienta objets; objektorientierte Sprache; object oriented language; lenguaje orientado a los objetos; linguaggio orientata oggetti; linguagem orientada para o objecto.
Limbaj socializat; langage socialise; soziali-sierte Sprache; social speech; lenguaje so-cializado; linguaggio socializzato; linguagem socializada.

862
Limbă naturală; langue naturelle; naturelle Rede; natural language; lengua natural; lin-gua naturale; lingua natural.
Limbic (Sistem —); limbique (systeme —); lim-bische; limbic; limbico; limbico; lfmbico.
Limită; limite; Grenz; Urnit; limite; limite; limite.
Lingvistică; linguistique; Linguistik; linguis-tic.i; linguistica; linguistica; lingufstica.
Liniar; lineaire; linearisch; linear; linear; lineare; linear.
Linie de bază; ligne de base; Grundlinie; base-line; linea de base; Unea di base; linha de base.
Lipsă; manque; Mangel; need; carencia; man-canza; carencia.
Lizibilitate; lisihilite; Lesbarkeit; legibility, readability; legibilidad; leggibilită; legibi-lidade.
Lobectomie; lobectomie; Lobektomie; lobec-tomy; lobectomfa; lobectomia; lobectomia.
Lobotomie; lobotomie; Lobotomie; lobotomy; lobotomia; lobotomia; lobotomia.
Localizare cerebrală; localimtion cerebrale; cerebrale Lokalisation; cerebral localization; localizacion cerebral; localizzazione cerebrale; localizacâo cerebral.
Localizare perceptivă; localisation perceptive; perzeptive Lokalisation; perceptual localization; localizacion perceptiva; localizzazione percettiva; localizaţâo perceptiva.
Locomoţie; locomotion; Lokomotion; locomo-tion; locomocion; locomozione; locomocâo.
Locus al controlului; lieu de controle; Kon-trollstelle; locus of control; lugar de control ; luogo di controllo; lugar de controlo.
Locutor; locuteur; Sprecher; speaker; locutor; locutore; locutor.
Logatom; logatome; Logatom; logatom; pala-bra sin significado; logatoma; logatoma.
Logică a predicatelor; logique des predicats ; Prădikatslogik; predicate calculus; logica de los predicados; logica dei predicaţi; logica dos predicados.
Logică a semnificaţiilor; logique des signifi-cations; Bedeutungslogik; signification logic; logica de los significados; logica dei significati; logica das significagoes.
Logică modală; logique modale; modale Lo-gik; modal logic; logica modal; logica modale; logica modal.
Logică naturală; logique naturelle; naturelle Logik; informai logic; logica natural; logica naturale; logica natural.
Logică propoziţională; logique proposition-nelle; Logik der Sătze; propositional calculus; logica proposicional; logica proposi-zionale; logica proposicional.
Logică simbolică; logique symbolique; sym-bolische Logik; symbolic logic; logica simbolica; logica simbolica; logica simbolica.
Logoree; logorrhee; Logorrhoe; accelerated speech; verborrea; logorrea; logorreia.
Loisir, loisir; Freizeit; leisure; ocio; tempo libero; lazer.
Longitudinală (Metodă —); longitudinale (methode —j; Lăngsmethode; longitudinal; longitudinal; longitudinale; longitudinal.
Luciu; luisance; Glănzendichte; shiningness; lucimento; brillo; brilhância.
Lucru (Memorie de —); travail (memoire de —); Arbeit; working; trabajo lavoro; trabalho.
Ludic; ludique; spielisch; playing; ludico; lu-dico; ludico.
Luminanţă; luminance; Leuchdichte; lumi-nance; luminancia; luminanza; luminância.
Luminare; eclairement; Beleuchtung; illumi-nance; iluminacion; illuminazione; ilumina-ţăo.
Lumină vizibilă; lumiere visible; sichtbares Licht; visible light; luz visible; luce visibile; luz visfvel.
Luminozitate; luminosite; Luminosităt; lumi-nosity; luminosidad; luminosită; luminosi-dade.
Lumi posibile; mondes possihles; mogliche Welten; possible worlds; mundos posibles; mondi possibili; mundos possfveis.
Lungă durată (Memorie de —); long terme (memoire ă —); Langzeitgedăchtnis; long-term memory; memoria a largo plazo; memoria a lungo termine; memoria a longo prazo.
Lungime de undă; longueur d'onde; Wel-lenlănge; wave length; longitud de onda; lunghezza d'onda; comprimento de onda.
Macropsie; macropsie; Makropsie; macro-psia; macropsia; macropsia; macropsia.
Macrostructură semantică; macrostructure semantique; semantische Makrostruktur; semantic macrostructure; macroestructura semantica; macrostruttura semantico; macro-strutura semantica.
Magic; magique; magisch; magical; magico; magico; magico.
Magie; magie; Magie; magic; magia; magia ; magia.
863
glosar multilingv
Magnetism animal; magnetisme animal; Mes-
merismus; mesmerism; magnetismo animal;
magnetismo animale; magnetismo animal.

Maieutică; măieutique; Măieutik; maieutics;
mayeutica; maieutica; maieutica. Majorat; majorite; Miindigkeit; majority; ma-yorfa de edad; maggiore etă; maioridade. Majorat legal; majorite legale; rechtmăssige Miindigkeit; legal majority; mayorfa legale; maggiore legale; maioridade legal. Mamilar (Corp —); mamillaire (corps —); mamillar; mammillary; mamilario; mammil-lare; mamilar.
Management formal (Teorie a —); management formei (theorie du —); formales Management; classical management; administra-cion de empresas formal; organizzazione formale; gestâo formal. Maniaco-depresiv; maniaco-depressif; ma-nisch-depressiv; manicdepressive; maniaco-depresivo; maniacodepressivo; mamacode-pressivo. Manie; manie; Manie; mania; manfa; mania;
mania. Manifest; manifeste; manifest; overt; mani-
fiesto; manifesta; manifesta. Manoptoscop; manoptoscope; Manoptoskop; manoptoscope; manoptoscopio; manopto-scopio; manoptoscopio. Maraton (Grup —); marathon (groupe —) ; Marathon; marathon; maraton; maratono; maratona.
Marginalitate; marginalite; Aussenseitertum; marginality; marginalidad; marginalită; mar-ginalidade.
Mascare; masquage; Maskierung; overshad-owing; enmascaramiento; mascheramento; mascaragem. Mască; masque; Maske; mask; mascara; mas-
chera; mascara.
Masochism; masochisme; Masochismus; masochism ; masoquismo; masochismo; maso-quismo.
Materialism; materialisme; Materialismus; materialism; materialismo; materialismo; materialismo.
Matern (Comportament —); maternei (com-portement —); miitterliches; maternal; materno; materno; maternal. Maternaj; maternage; Bemuttern; mothering; matemalizacion; maternage; maternagem. Maturitate profesională; maturite profession-nelle; berufliche Reife; occupational matu-rity; madurez profesional; maturitaprofes-sionale; maturidade profissional.
Maturizare; maturation; Reifung; maturation;
maduracion; maturazione; maturaţâo. Măduva spinării; moelle epiniere; Medulla spinalis; spinal marrow; medula espinal; mi-dollo spinale; medula espinhal. Mărturie; temoignage; Aussage; testimony;
testimonio; testimonianza; testemunho. Mărturisire; aveu; Gestăndnis; confession;
confesion; confessione; confissão. Măsură/Măsurare; mesure; Massnahme;
measure; medida; misura; medida. Mecanicism/Mecanism; mecanisme; Mecha-nismus; mechanism; mecanismo; meccanis-mo; mecanismo.
Mecanicistă (Organizare—); mecaniste (or-ganisation —); mechanistische; mechanis-tic-type; mecanicista; meccanicistico; me-canista.
Mecanism înnăscut de declanşare; mecanisme inne de declenchement; angeborener Aus-losemechanismus; innate releasing mechanism ; mecanismo innato de desencadenamiento; meccanismo innato di scatto; mecanismo inato de desencadeamento. Mediator; mediateur; Mittler; mediator; me-
diador; mediatore; mediador. Medicală (Psihologie —); medicale (psy-chologie —); medizinische; medical; medica; medica; medica.
Medicină comportamentală; medicine com-portementale; Verhaltenmedizin; behavioral medicine; medicina conductual; medicina di comportamento; medicina do comportamente Mediere; mediation; Vermittlung; mediation;
mediacion; mediazione; mediaşão. Mediere verbală; mediation verbale; sprach-liche Vermittlung; verbal mediation; mediacion verbal; mediazione verbale; mediacão verbal. Mediu; milieu; Milieu; environment; medio;
ambiente; meio.
Mediu înconjurător; environnement; Umwelt;
environment; ambiente; ambiente; ambiente.
Megalomanie; megalomanie; Megalomanie;
megalomania; megalomania; megalomania;
megalomania.
Mei; mei; Mei; mei; mei; mei; melo. Melancolie; melancolie; Melancholie; melan-choly; melancolia; melanconia; melancolia. Membru fantomă (Durere a —); membre fantome (douleur du —); Phantomschmerz; phan-tom limb; miembro fantasma; membro fantasma ; membro fantasma.

Memorare; memorisation; Gedăchtnisseinpră-
gungsvorgang; memorization; memoriza-
cion; memorizzazione; memorizacão. Memorie; memoire; Erinnerungsvermogen;
memory; memoria; memoria; memoria. Memorie tampon; memoire tampon; Buft'er;

buffer; buft'er; buffer; buf fer. Mental; mental; mental; mental; mentale; mental. Mentalism; mentalisme; Mentalismus; mentalism; mentalismo; mentalismo; mentalismo. Mentalitate de grup; mentalite de groupe; Gruppenmentahtăt; group mentality; mentalidad de grupo; mentalită di gruppo; mentalidade de grupo. Mentalizare; mentalisation; Mentalisierung; mentalization; mentalizacion; mentalizzazione; mentalizacâo. Mers; marche; Gang; gait; marcha; marcia; marcha. Mesaj; message; Meldung; message; mensaje; messagio; mensagem. Metaanaliză; meta-analy.se; Meta-analyse; meta-analysis; metaanâlisis; meta-analisi; mata-anâlise. Metaeogniţie; metacognition; Metaerkenntnis; metacognition; metacognicion; metacognizione; metacognicăo Metacomunicare; metacommunication; Metakommunikation; metacommunication; metacomunicacion; metacommunicazione; metacomunicacăo. Metacontrast; metacontrast; Metakontrast; metacontrast; metacontraste; metacontrasto; metacontraste. Metacunoştinţă; metaconnaissance; Metakenntnis; metaknowledge; metaconocimiento; metaconoscenza; metaconhecimento. Metaforă; metaphore; Metaphor; metaphor; metafora; metafora; metafora. Metalimbaj; metalangage; Metasprache; metalanguage; metalenguaje; metalinguaggio; metalinguagem. Metamemorie; metamemoire; Metagedăchtnis; metamemory; metamemoria; metamemoria; metamemoria. Metapsihologie; metapsychologie; Metapsychologie; metapsychology; metapsicologia; metapsicologia; metapsicologia. Metodă; methode; Methode, method; metodo; metodo; metodo. Metodă analitică; methode analytique; analytische Methode; analytic method; metodo analitico; metodoanalitico; metodo analitice Metodă audiovizuală; methode audio-visuelle ; audiovisuelle Methode; audiovisual method; metodo audiovisual; metodo audiovisivo; metodo audiovisual. Metodă globală; methode globale; Ganzheitlernen; learning by wholes; metodo global; metodo complessivo; metodo global. Metodă tradiţională; methode traditionnelle; traditionnelle Methode; tradiţional method ; metodo tradicional; metodo tradizionale; metodo tradicional. Metonimie; metonymie; Metonymie; metonymy; metonimia; metonimia; metonimia. Metric; metrique; metrik; metric; metrico; metrico; metrico. Mezencefal; mesencephale; Mesencephalon; mesencephalon; mesencefalo; mesencefalo; mesencefalo. Mierogeneză; microgenese; Mikrogenese; microgenesis; microgenesis; microgenesi; microgenese. Micromediu; micromilieu; Mikromilieu; micromilieu; micromedio; microambiente; micromeio. Mielină; myeline; Myelin; myelin; mielina; mielina; mielina. Mielinizare; myilinisation; Myelinisation; myelination; mielinizacion; mielinizzazione ; mielinizagăo. Migraţie; migration; Wanderung; migration ; migracion; migrazione; migracao. Mimetism; mimetisme; Mimikry; mimicry; mimetismo; mimetismo; mimetismo. Mimetism afectiv; mimetisme affectif; affektive Mimikry; affective mimicry; mimetismo afectivo; mimetismo affettivo; mimetismo afectivo. Mimică; mimique; Mimik; mimic; mimico; mimica; mimica. Minciună; mensonge; Liige; lie; mentira; bugia; mentira. Minor (Protecţie judiciară a —); mineur (protection judiciaire des —); Jugend; minor; menor; minor; menor. Miră; mire; Ziel; test cârd; mira; mira; mira. Mistificare; mystification; Mystifikation; mys-

tification; mistificacion; mistificazione;
mistificaţâo. Mişcare; mouvement /Bewegung; movement;
movimiento; movimento; movimento. Mişcare Freinet; mouvement Freinet; Freinetsche
Bewegung; Freinet's movement; movimiento
Freinet; movimento Freinet; movimento Freinet. Mişcare oculară; mouvement oculaire; Augen-
bewegung; eye movement; movimientos ocu-
lares; movimento oculare; movimento ocular.

Mit; mythe; Mythos; myth; mito; mito; mito. Mitomanie; mythomanie; Mythomanie; mytho-
mania; mitomania; mitomania; mitomania. Mitopoieză; mythopoïese; Mythopoeisis; my-
thopoiesis; mitopoyesis, mitopoiesi; mito-
poiese. Mituri familiale; mythesfamiliaux; Familien-
mythen-Jamily myths; mitos familiares; miti
familiari; mitos familiares. Mînă; main; Hand; hand; mano; mano; mâo. Mînuire; maniement; Handhabung; handling;
manejo; maneggio; manipulacăo. Mnemometru; mnemometre; Gedăchtnisap-
parat; mnemometer; mnemometro; mnemo-
metro; mnemometro.
Mnemonică; mnemonique; mnemonik; mnemonic; mnemdnico; mnemonico; mnemonice Mnemotehnică; mnemotechnique; Mnemo-
technik; mnemotechnics; mnemoteenica;
mnemonicoteenica; mnemoteenica. Mnezic; mnesique; mnestich; mnemic; mne-
sico; mnestico; mnesico. Mobilitate socială; mobilite sociale; soziale
Mobilităt; social mobility; movilidad social;
mobilită sociale; mobilidade social. Modal; modal; modal; modal; modal; modale; modal. Modalitate; modalite; Modalităt; modality;
modalidad; modalită; modalidade. Modalizare; modalisation; Modalisierung;
modalization; modalizacion; modalizzazio-
ne; modalizacăo. Model; modele; Leitbild; model; modelo; mo-
dello; modelo. Modelaj; modelage; Modellierung; modeling;
modelado; modellatura; modelagem. Modelare; modalisation; Modelisierung; mo-
delization; medelizacion; modelizzazione;
modelizacâo. Modular; modulaire; modularisch; modular;
modular; modulare; modular. Modularitate; modulările; Modularităt; modu-
larity; modularidad; modularită; modulari-
dade. Molar; molaire; molar; molar; molar; molare;
molar. Momeală; leurre; Attrappe; dummy; cebo;
esca; engano. Monism; monisme; Monismus; monism; mo-
nismo; monismo; monismo. Monitor; moniteur; Monitor; instructor; monitor; monitore; monitor. Monocromatic; monochromatique; monochro-matisch; monochromic; monocromâtico; monocromatico; monocromico.
Monolog; monologue; Monolog; monologue;
monologo; monologo; monologo. Moral; moral; moralisch; moral; moral; morale; moral. Morfem; morpheme; Morphem; morpheme;
morfema; morfema; morfema. Morfism; morphisme; Morphismus; morphism;
morfismo; morfismo; morfismo. Motivaţie; motivation; Motivation; motiva-
tion; motivacion; motivazione; motivacăo. Motor de inferenţă; moteur d'inference; Fol-
gerungsmotor; inference engine; motor de
inferencia; molare di inferenza; motor de
inferencia. Motricitate; motricite; Motorik; motricity;
motricidad; motricita; motricidade. Multiplă (Personalitate —); multiple (per-
sonnalite —); multipel; multiple; multiple;
multiforme; multipla.
Multitrăsătură (Metodă —); multitrait (methode —); multitrische; multitrait; multiras-
gos; multitratto; multitracos. Mulţime; foule; Menge; crowd; muchedum-
bre; folia; multidăo. Mulţime (mat.); ensemble; Menge; set; con-
junto; insieme; conjunto. Mutism; mutisme; Mutismus; mutism; mutis-
mo; mutismo; mutismo. Muzică (Psihologie a —); musique (psycho-
logie de la —); Musik; music; miîsica; mu-

sica; miîsica. Muzicoterapie; musicotherapie; Musikthera-
pie; music therapy; musicoterapia; musico-
terapia; musicoterapia.
Narațiune; narration; Erzählung; narration;
narracion; narrazione; narraţão. Narcisică (Nevroză —); narcissique (ne-
vrose —); narzistische; narcissistic; narcisista; narcisistica; narcisica. Narcisism; narcissistne; Narzissmus; narcis-
sism; narcisismo; narcissismo; narcisismo. Narcolepsie; narcofe/wie/Narkolepsie; narco-
lepsy; narcolepsia; narcolessia; narcolepsia. Neajutorare; defre.we/Hilflosigkeit; distress;
desamparo; infelicită; desamparo. Nebunie; folie; Wahnsinn; madness; locura;
follia; loucura. Necesar(ul); necessaire (le —); Notwendig; ne-
cessary; necesario; necessario; necessârio. Necondiționat; inconditionnel; unbedingt;
unconditional; incondicional; incondiziona-
to; incondicional. Nediferențiere; indifferenciation; Undifferen-
zierung; lack ofdifferentiation; indiferencia-
cion; indifferenziazione; indiferenciaţâo.
dicționar de psihologie
Negare; negation; Negation; negation; nega-
cion; negazione; negacão. Negativ; negatif; negativ; negative; negativo;
negativa; negativo.
Negativism; negativisme; Negativismus; negativism; negativismo; negativismo; negati-
vismo. Neglijare senzorială; negligence sensorielle;
sensorielle Nachlässigkeit; sensory negligence ; negligencia sensorial; negligenza sen-
soriale; negligencia sensorial. Negociere; negociation; Unterhandlung; nego-
tiation; negociacion; negoziazione; nego-
ciacâo. Neindemînare; maladresse; Ungeschicklichkeit;
undexterity; torpeza; manco di destrezza;
inabilidade. Neofobie; «eop/io/)/e;Neophobie; neophobia;
neofobia; neofobia; neofobia. Neologism; neologisme; Neologismus; neologism ; neologismo; neologismo; neologismo; neologismo. Neotenie; neotenie; Neotenie; neoteny; neo-
tenia; neotenia; neotenia. Nonparametrică (Ipoteză —); non-para-
metrique (hypothese —); un-parametrisch;
non parametric; no parametrico; non-para-
metrico; nâo-parametrico. Nerv; nerf;Nerv; nerve; nervio; nervo;nervo. Nespus; non-dit; Nichtgesagt; no said; no
dicho; no-detto; nâo-dito. Neurobiologie; neurobiologie; Neurobiologie;
neurobiology; neurobiologfa; neurobiologia;
neurobiologia. Neurochimie; neurochimie; Neurochemie;
neurochemistry; neuroquîmica; neurochimi-
ca; neuroquîmica. Neuroendocrinologie; neuro-endocrinologie;
Neuroendokrinologie; neuroendocrinology;
neuroendocrinologfa; neuroendocrinologia;
neuroendocrinologia. Neuroetologie; neuro-ethologie; Neuroetho-
logie; neuroethology; neuroetologia; neuroetologia ; neuroetologia. Neurofarmacologie; neuropharmacologie;
Neuropharmakologie; neuropharmacology;
neurofarmacologia; neurofarmacologia;
neurofarmacologia. Neurohormon; neuro-hormone; Neurohor-
mon; neurohormone; neurohormona; neu-
rormone; neurohormonio. Neuroimagine; neuro-image; Neurobild; neu-
roimage; neuroimagen; neuroimagine; neuro-
imagem. Neuroleptic; neuroleptique; Neuroleptica;
neuroleptics; neuroleptico; neurolettico; neu-
roleptico.
Neurolingvistică; neurolinguistique; Neuro-linguistik; neurolinguistics; neurolingiifsti-ca; neurolinguistica; neurolingufstica.
Neurologie; neurologie; Neurologie; neuro-logy; neurologia; neurologia; neurologia.
Neuron; neurone; Neuron; neurone; neurona; neurone; neuronio.
Neuroni formali; neuronesformels; formelles Neuron; formal neurones; neuronas forma-las; neuroni formali; neuronios formales.

Neuropeptidă; neuropeptide; Neuropeptid; neuropeptide; neuropeptido; neuropeptide; neuropeptidio.
Neuropsihologie; neuropsychologie; Neuro-psychologie; neuropsychology; neuropsi-cologîa; neuropsicologia; neuropsicologia.
Neuroştiinţe; neurosciences; Neurowissen-schaften; neuroscience; neurociencias; neu-roscienza; neurociencias.
Neurotransmisie; neurotransmission; Neuro-leitung; neurotransmission; neurotransmi-sion; neurotrasmissione; neurotransmissão.
Neurotrofic (Factor—); neurotrophique (fac-teur —); neurotrophischer; neurotrophic; neurotrofico; neurotrofico; neurotrofico.
Neutralitate; neutralite; Neutralităt; neu-trality; neutralidad; neutralită; neutralidade.
Neutru; neutre; neutral; neutral; neutro; neu-tro; neuro.
Nevroză; nevrose; Neurose; neurosis; neu-rosis; nevrosi; neurose.
Nevroză carcerală; nevrose carcerale; Ge-fängnisneurose; prison neurosis; neurosis car-celaria; nevrosi carceraria; neurose carceral.
Nevroză experimentală; nevrose experimentale; experimentelle Neurose; experimental neurosis; neurosis experimental; nevrosi spe-rimentale; neurose experimental.
Nişă ecologică; niche ecologique; okologische Nische; ecological niche; nicho ecologico; casotto ecologico; nicho ecologico.
Nivel; niveau; Niveau; level; nivel; livello; nivel.
Nivel de aspiraţie; niveau d'aspiration; An-spruchsniveau; level of aspiration; nivel de aspiracion; livello di aspirazione; nivel de aspiraţâo.
Nivel şcolar; niveau scolaire; scholastisches Niveau; scholastic level; nivel escolar; livello scolastico; nîvel escolar.
Nocicepţie; nociception; Nozirezeption; noci-ception; nocicepcion; nocicezione; nocicepşão.
Nondirectivitate; non-directivite; non Direkti-vităt; no directivity; no directividad; non-direttivită; nâo-directividade.

Nootropic; nootropique; Nootropika; nootro-
pic; nootropico; nootropico; nootrâpico. Noradrenalină; noradrenaline; Noradrenalin; noradrenalin; noradrenalină; noradrenalină; noradrenalină.
Normală (Distribuţie —); normale (distribu-tion —); normal; normal; normal; normale; normal.
Normalitate; normalite; Normalităt; norma-
lity; normalidad; normalită; normalidade.
Normalizare; normalisation; Normalisierung;
normalization; normalizacion; normalizza-
zione; normalizaţâo.
Normă educativă; norme educative; erziehe-rische Norm; educaţional norm; norma educativa; norma educativa; norma educativa. Normă lingvistică; norme linguistique; Sprach-norm; linguistic norm; norma lingiiistica; norma linguistica; norma linguîstica. Nosologie; nosologie; Nosologie; nosologia; nosologfa; nosologia; nosologia. Notare; notation; Bewertung; marking; no-
tacion; notazione; anotacão. Notă; note; Punkt; score; nota; nota; nota. Noutate; nouveaute; Neuheit; novelty; nove-
dad; novită; novidade. Noxă; nuisance; Noxe; noxa; ruido ambiental;
nocivită; perturbaţâo. Număr; nombre; Anzahl; number; numero;
numero; numero. Nume; nom; Name; name; nombre; nome;
nome.
Numerozitate; numerosite; Numerosităt; nu-merosity; numerosidad; numerositâ; enume-racâo.
Obiect; objet; Objekt; object; objeto; oggetto;
objecto. Obiect bun; bon objet; gutes Objekt; good
object; objeto bueno; oggetto buono; objecto bom. Obiectivă (Psihologie —); objective (psycho-
logie —); objektive Psychologie; objective
psychology; psicologîa objetiva; psicologia
oggettivo; psicologia objectiva. Obiectiv educativ; objectif educatif; erziehe-
risches Ziel; educaţional purpose; objetivo
educaţivo; oggettivo educativo; objectivo
educativo. Obiect parţial; objet pârtiei; Partialobjekt;
part-object; objeto parcial; oggetto parziale;
objecto parcial. Obiect rău; mauvais objet; boses Objekt; bad
object; objeto malo; oggetto cattivo; objecto

mau.
Obiect tranziţional; objet transitionnel; Uber-gangsobjekt; transitional object; objeto transi-cional; oggetto transizionale; objecto tran-sicional.
Obişnuire; habituation; Gewohnung; habituation; habituacion; assuefazione; habituacăo.
Obligaţie şcolară; obligation scolaire; Schulzwang; compulsory school attendance; obligacion escolar; obbligazione scolastica; obrigaşâo escolar.
Obosealăţ/tffr'gHe; TLrmudung; fatigue; fatiga; fatica; fadiga.
Observator; observateur; Beobachter; ohserver; observador; osservatore; observador.
Observaţie; observation; Beobachtung; observation; observacion; osservazione; observacăo.
Obsesie; obsession; Obsession; obsession; obsesion; ossessione; obsessão. Obstrucţie; obstruction; Obstruktion; obstruction; obstruccion; ostruzione; obstrucâo. Ocolire; detour; Umweg; detour; rodeo; svolta; desvio. Ocult; occulte; okkult; occult; oculto; occulto; oculto.
Oedip (Complex al lui —); CEdipe (complexe d'—); Odipus; Oedipus; Edipo; Edipo; Edipo.
Oedipian; oedipien; Odipal; oedipian; edîpico; edipiano; edipiano.
Ofrandă alimentară; offrande alimentaire; Futteriibergabe; food dispensing; ofrenda alimenticia; offerta alimentaria; oferta alimentar. Oglindă; miroir; Spiegel; mirror; espejo; specchio; espelho Olfacţie; olfaction; Riechen; olfaction; olfaccion; olfatto; olfaccăo. Oligofrenie; oligophrenie; Oligophrenie; oli-gophrenia; oligofrenia; oligofrenia; oligo-frenia. Omega; omega; melankolisches Omega\furrowed brow; omega; omega; omega. Omisiune; omission; Lassen; omission; omision; omissione; omissâo. Omnipotenţă; omnipotence; Omnipotenz; omnipotence; omnipotencia; onnipotenza; onipotencia. Omofon; homophone; homophone; homophonic; homofono; omofono; homofono. Omogenitate (Test de —); homogeneite (test d' —); Homogeneităt; homogeneity; homo-geneidad; omogeneită; homogeneidade. Omograf; homographe; Homograph; homo-graph; homografo; omograf o; homografo.

Omonimie; homonymie; Gleichnamigkeit; homonymy; homonimia; omonimia; homonimia. Omucidere; homicide; Mord; murder; homicidio; omicidio; homicfdio. Omul cu lupi; homme aux loups; Wolfsmann; wolfman; wolfman; luomo luppo; homem dos lobos. Omul cu şobolani; homme aux rats; Rattenmann; ratman; ratman; luomo ratto; homem dos ratos. Onirism; onirisme; Traumpsychose; dream psychosis; onirismo; onirismo; onirismo. Ontogeneză; ontogenese; Ontogenese; ontogeny; ontogenesis; ontogenesi; ontogenese. Operant; operant;operant; operant;operante; operante; operante. Operativ; operaţi)';operativ; operative;operatorio; operativo; operativo. Operatoriu; operatoire; operativ; operating; operatorio; operatoria; operatorio. Operaţie cognitivă; operation cognitive; kognitive Operation; cognitive operation; operacion cognitiva; operazione cognitiva; operaraşâo cognitiva. Operaţie concretă; operation concrete; konkrete Operation; concrete operation; operacion concreta; operazione concreta; operaţâo concreta. Operaţie formală; operation formelle; formale Operation; formal operation; operacion formal; operazione formale; operac^ăo formal. Operaţionalism; operationnisme; Operationalismus; operaţionalism; operacionismo; operazionismo; operacionismo. Opiaceu; opiace; Opiumhaltig; opiate; opiâ-

ceo; oppiaceo; opiâceo. Opinie; opinion; Meinung; opinion; opinion;
opinione; opinião. Opioid endogen; opidide endogene; endogenes
Opioid; endogenous opioid; opioide endo-
geno; oppioide endogena; opioide endogene Opoziție; opposition; Verkummern; opposi-
tion; oposicion; opposizione; oposişâo. Opticogeometrică (Iluzie —); optico-geo-
metrique (illusion —); optikogeometrische;
optico-geometrical; opticogeometrică; ottico-
geometrica; opticogeometrică. Optimizare; optimisation; Optimierung; opti-
misation; optimalizacion; ottimizzazione;
optimizaşão. Optometru; optometre; Optometer; opto-
meter; optometro; optometro; optometro. Optotip; optotype; Optotyp; optotype; opto-
tipo; optotipo; optotipo.
Oralfabetism; oralphabetisme; Oralphabetis-
mus; litoracy ; oralfabetismo; oralfabetismo;
oralfabetismo. Oral (Stadiu —); oral (stade —); orale; oral;
oral; orale; oral. Ordalie; ordalie; Ordalien; ordeal; ordalfas;
ordalia; ordalia. Ordine a cuvintelor; ordre des mots; Worter-
ordnung; word order; orden de las palabras;
ordine dei parola; ordem das palavras. Organizare/Organizație; organisation; Orga-
nisation; organization; organizacion; orga-
nizzazione; organizaşâo. Organizator psihic; organisateur psychique;
psychischer Organisator; psychic organizer;
organizador psiquico; organizzatore psichi-
co; organizador psfquico. Organ (Nevroză de —); organe (nevrose
d'—); Organ; organ; organo; organo; orgâo. Orientare; orientation; Orientierung; orienta-
tion; orientacion; orientazione; orientatão. Orientare profesională; orientation profession-
nelle; Berufsberatung; occupational gui-
dance; orientacion profesional; orientazione
professionale; orientațão profissional. Orientare şcolară; orientation scolaire; sko-
lastische Beratung; scholastic guidance;
orientacion escolar; orientazione scolastico;
orientațâo escolar. Orologiu intern; horloge interne; innere Uhr;
internai clock; reloj interno; orologio inter-
no; relogio interno. Ortofonie; orthophonie; Orthophonie; speech
therapy; ortofonia; ortofonia; ortofonia. Ortogeneză; orthogenese; Orthogenese; ortho-
genesis; ortogenesis; ortogenesi; ortogenese. Ortopedagogie; orthopedagogie; Orthopădа-
gogie; ortho-education; ortopedagogia; orto-
pedagogia; ortopedagogia.
Paleopsihologie; paleopsychologie; Palăopsy-
chologie; paleopsychology; paleopsicologia;
paleopsicologia; paleopsicologia. Palestezie; pallesthesie; Pallăsthesie; palles-
thesia; palestesia; palestesia; palestesia. Palicinezie; palicinesie; Palikinesis; paliki-
nesis; palicinesia; palicinesia; palicinese. Palpebral (Reflex —); palpebral (reflexe —);
Blinzel; eye-blink; palpebral; palpebrale;
palpebral. Panică (Stare de —); panique (trouble —); Pa-
nik; panic; pânico; panico; pânico. Pansexualism; pansexualisme; Pansexualis-
mus; pansexualism; pansexualismo; panses-
sualismo; pansexualismo.

Paracontrast; paracontraste; Parakontrast; paracontrast; paracontraste; paracontrasto; paracontraste.
Paradă; parade; Parade; parade; parada; parata; desfile.
Paradigmă; paradigme; Paradigma; para-
digm; paradigma; paradigma; paradigma.
Paradoxală (Comunicare —); paradoxale
(communication —); paradox; paradoxical;
paradojica; paradossa/e; paradoxal.
Parafazie; paraphasie; Paraphasie; paropha-
sia; parafasia; parafasia; parafasia. Paralaxă; parallaxe; Parallaxe; parallax; pa-
ralaje; paralasse; paralaxe. Paralelism psihofiziologic; parallelisme psy-chophysiologique;

psychophysiologischer Parallelismus; psychophysiological paralle-lism; paralelismo psicofisiologico; paralel-lismo psicofisiologico; paralelismo psicofisiologico.
Paralizie generală; paralysie generale; para-
lytische Geistesstorung; general paralysis;
parâlisis general; paralisi generale; parali-
sia geral.
Parametru; parametre; Parameter; parame-
ter; parâmetro; parametro; parâmetro. Paramnezie; paramnesie; Paramnesie; param-nesia; paramnesia; paramnesia; paramnesia. Parapsihologie; parapsychologie; Parapsycho-logie; parapsychology; parapsicologîa; pa-rapsicologia; parapsicologîa. Parazitism; parasitisme; Parasitismus; para-xitism; parasitismo; parassiteria; parasi-tismo.
Parental (Comportament—); parental (comportament —); elterlisches; parental; parental; parentale; parental. Paricid; parricide; Vatermord; parricide;
parricidio; parricidio; parricfdio. Participare; participation; Partizipation; par-ticipation; participacion; partecipazione; participaţâo.
Particularizare; particularisation; Vereinze-lung; particularization; particularizacion; particolareggiamento; particularizatăo. Partiţie; partition; Austeilen; partition; par-
ticion; partizione; partişâo. Pasiune; passion; Leidenschaft; passion; pa-
sion; passione; paixăo. Pasivitate; passivite; Passivität; passivity; pas-
sividad; passivitâ; passividade. Patologie; pathologie; Pathologie; pathology;
patologia; patologia; patologia. Patomimie; pathomimie; Pathomimie; facti-tious disorder; patomimia; patomimia; pa-tomimia.
Patron motor de bază; patron moteur de base;
basis-motorische Gestalt; basic motor pat-
tern; patrones motores bâsicos; patron mo-
tore di base; molde motor de base.
Pattern; pattern; Struktur; pattern; configu-
racion; pattern; pattern. Pauză; pause; Pause; pause; pausa; pausa;
pausa. Pavlovian; pavlovien; pavlovisch; pavlovian;
pavloviano; pavloviano; pavloviano. Părinţi combinaţi; parents combines; Ve-reinigte Eltem; combined parents; padres combinados; figura parentale combinata; pais unificados. Pedagogie; pedagogie; Pădagogik; pedagogy;
pedagogia; pedagogia; pedagogia. Pedagogie a îndrumării; pedagogie de mai-trise; Beherrschungspa'dagogik; mastery lear-ning; pedagogia de la maestrfa; pedagogia della padronanza; pedagogia de disciplina. Pedagogie instituţională; pedagogie institu-tionnelle; institutionellePădagogik; instituţional pedagogy; pedagogia institucional; pedagogia instituzionale; pedagogia institucional.
Pedagogie prin obiective; pedagogie par ob-jectifs; Pădagogik durch Ziele; objectivefor classroom; pedagogia con objectivo; pedagogia con oggettivi; pedagogia por objec-tivos. Pedeapsă; punition; Bestrafung; punishment;
castigo; punizione; puniţăo. Pedocentrism; pedocentrisme; Pedozentris-mus; pedocentricity; pedocentrismo; pedo-centrismo; pedocentrismo. Peptidă; peptide; Peptid; peptide; peptido;
peptide; peptido. Percept; percept; Wahrnehmung; percept; per-
cepto; percetto; perceto. Perceptual; perceptuel; perceptiv; perceptual;
perceptual; percettivo; perceptual. Percepţie; perception; Wahrnehmungsinhalt; perception; percepcion; percezione; percep-şăo.
Percepţie socială; perception sociale; soziale Wahrnehmung; social perception; percepcion social; percezione sociale; percepe,ăo social.
Pereche (Gîndire prin —); couple (pensee par —); Gedanke in Paaren; binary struc-ture ofthought; pensamiento por pareja; pen-serio per coppia; pensamento por par. Performanţă lingvistică; performance linguis-tique; sprachwissenschaftliche Leistung; linguistic performance; realizacion lingiifs-

tica; prestazione linguistica; performance
linguîstica. Performanţă motorie; performance motrice;
motorische Leistung; motor performance;
rendimiento motor; prestazione motrice; performance motriz. Performativ; performatif; performativ; per-
formative; pertbrmativo; performativo; per-
formativo. Pericol; danger; Gefahr; danger; peligro; peri-

colo; perigo. Periferic; peripherique; peripher; peripheral;
periferico; periferica; periferice Perimetru; perimetre; Perimeter; perimeter;
perfmetro; perimetro; perimetre Perioadă; periade; Periode; period; periodo;
periodo; periodo. Perioadă critică; periode critique; kritische
Periode; criticai period; periodo critico;
periodo critico; periodo critico. Perioadă senzoriomotorie; periode sensori-
motrice; sensomotorische Periode; sensory-
motor period; periodo sensorimotor; periodo
sensorimotorio; periodo sensorio-motriz. Perlaborare; perlaboration; Durcharbeitung;
workingthrough; trabajo elaborativo; elah-
orazione; perlaboracâo. Permanenţă a obiectului; permanence de l'ob-
jet; Objektspermanenz; objectpermanency;
permanencia de objeto; permanenza di
oggetto; permanencia do objecto. Perseverare; perseveration; Perseveration; per-
severation; perseveracion; perseverazione;
persevaracâo. Persoană; personne; Person; person; persona;
persona; pessoa. Personalism; personnalisme; Personalismus;
personalism; personalismo; personalismo;
personal ismo. Personalitate; personnalite; Personlichkeit;
personality; personalidad; personalită; per-
sonalidade. Personalitate criminală; personnalite crimi-
nelle; kriminelle Personlichkeit; criminal
personality; personalidad criminal; persana-
litâ criminale; personalidade criminal. Personalizare; personnalisation; Personali-
sierung; personnalisation; personalizacion;
personalizzazione; personalizacăo. Perspectivă; perspective; Perspektive; perspective; perspectiva; perspectiva; perspectiva. Pervers; pervers; Pervers; perverse; perverso;
perverso; perverso.
Perversiune; perversion; Perversion; perversion; perversion; perversione; perversão.
Pictogramă; pictogramme; Piktogramm; pic-togram; pictogramă; pictogramma; pictogramă.
Pilotare; pilotage; Fiihrung; monitoring; pilotaje; pilotaggio; pilotagem.
Piramidal; pyramidal; pyramidalis; pyrami-dal; piramidal; piramidale; piramidal.
Plan; plan; Plan; plan; plan; piano; plano.
Plan de text; plan de texte; Textaufbau; text plan; plan de texto; piano del testa; plano de texto.
Plan experimental; plan d'experience; experi-mentaler Plan; experimental design; plan de experimiento; piano di esperienza; plano de experiencia.
Planificare; planification; Planung; planning; planificacion; pianificazione; planificacâo.
Planificare a educaţiei; planification de l'edu-cation; Bildungsplanung; educaţional planning; planificacion de la educacion; pianificazione dell'educazione; planificacâo de educacâo.
Planificare verbală; planification verbale; Ver-balplanung; verbal planning; planificacion verbal; pianificazione verbale; planificagâo verbal.
Plasticitate; plasticite; Plastizität; plasticity; plasticidad; plasticitâ; plasticidade.
Plăcere; plaisir; Lust; pleasure; placer; pia-cere; prazer.
Plurilingvism; plurilinguisme; Mehrsprachtig-keit; plurilingualism; plurilingiiismo; plu-rilinguismo; plurilinguisme.
Polarizare; polarisation; Polarisation; polari-zation; polarizacion; polarizzazione; polari-zaţâo.
Polietism; polyethisme; Polyethismus; poly-ethism; polietismo; polietismo; polietismo.
Polifonie; polyphonie; Polyphonie; polyphony; polifonia; polifonia; polifonia.
Poligamie; polygamie; Polygamie; polygamy; poligamia; poligamia; poligamia.
Polisemie; polysemie; Polysemie; polysemy; polisemia; polisemia; polissemia.
Posesiv; possessif; possesiv; possessive; pose-sivo; possessivo; possessivo.
Posibil; possible; mbglich; possible; posible; possibile; possfvel.
Posturală (Funcţie —); posturale (fonction —) Korperhaltung; postural; postural; posti rale; postural.
Postură; posture; Haltung; posture; oosturi postura; postura.
Potenţial de acţiune; potentiel daction; Aktionspotential; actionpotenţial; potencial

de action; potenziale di azione; potencial de accăo.
Potenţial evocat; potentiel evoque; wachgeru-fenes Potenţial; evoked potenţial; potencial evocado; potenziale evocato; potencial evo-cado.

Potenţializare; potentialisation; Potentiali-sierung; potentiation; potencializacion; po-tenzializzazione; potencializaţâo. Potomanie; potomanie; Potomanie; potoma-
nia; potomanîa; potomania; potomania. Povestire; recit; narrativer Text; narrative;
relato; raconto; narrativa. ; Pozitiv; positif; positiv; positive; positivo; po-
sitivo; positivo.
Pozitivism; positivisme; Positivismus; positi-
vism; positivismo; positivismo; positivismo.
Poziţie; position; Position; position; posicion;
posizione; posiţão.
, Practică mentală; pratique mentale; geistige Praxis; mental practice; practica mental; pratica mentale; prâtico mental. Prag; seuil; Schwelle; threshold; umbral;
soglia; nîvel limite.
Pragmatică lingvistică; pragmatique linguis-tique; linguistische Pragmatik; linguistic pragmatics; pragmatica linguîstica; pragmatica linguistica; pragmatica linguîstica. Pragmatism; pragmatisme; Pragmatismus; pragmatism; pragmatismo; pragmatismo; pragmatismo.
Prăbuşire; effondrement; Zusammenbruch; break down; desmoronamiento; sprofonda-mento; desmonoramento. Prădare; predation; Beutefanghandlung; pre-dation; predacion; predazione; predacão. Prădător; predateur; Raub; predator; preda-
dor; predatore; predador. Precizie; precision; Prăzision; aceuracy; pre-
cision; precisione; precisão. Precondiţie; prerequis; Vorverpflichtet; pre-requisite; prerequisito; prerequisito; pre-requisito.
Vrecondiţionare; preconditionnement; Vorbe-dingen; preconditioning; precondiciona-miento; precondizionamento; precondicio-namento.
Preconştient; preconscient; Vorbewusste; pre-conscious; preconsciente; preconscio; pre-consciente. Predicat; predicat; Prädikat; predicate; predi-
cado; predicata; predicado Predispoziţie; predisposition; Prädisposition; predisposition; predisposicion; predisposi-zione; predisposicão.
Pregătire mentală / psihologică; preparation mentaleipsychologique; geistige Vorberei-tung; mental preparation; preparacion mental; preparazione mentale; preparacão mental. Pregenital; pregenital; prägenital; pregenital;
pregenital; pregenitale; pregenital. Pregnanţă; pregnance; Prägnanz; pregnance ;
pregnancia; pregnanza; imposicão. Prehensiune; prehension; Griff; grip; pren-
sion; prensione; preensão. Preistorie; prehistoire; Vorgeschichte; pre-history; prehistoria; preistoria; prehistoria. Prejudecată; prejuge; Vorurteil; prejudice;
prejuicio; preconcetto; preconceito. Prejudiciu; prejudice; Schaden; loss; perjui-
cio; pregiudizio; prejuîzo. Prelogic; prelogique; prälogisch; prelogical;
prelogico; prelogico; prelogico. Prematur; premature; Friihgeburt; premature;
prematura; prematuro; premature Prematurizare; prematuration; Friihgeburt; prematuration; prematuracion; prematura-zione; prematuracão.
Preocupare maternă primară; preoccupation maternelle primaire; primare Mutterlichkeit; primary maternal preoccupation; preocu-pacion maternal primăria; preoccupazione materna primăria; preocupaşâo maternal primăria.
Preoedipian; prectdipien; preoedipal; preoedi-
pal; preedîpio; preedipico; preedipiano.
Preoperaţie; preoperation; Preoperation; pre-
operation; preoperacion; preoperazione;
preoperaţâo.
Preponderenţă; preponderance; Ubergewicht; preponderance; preponderancia; prepon-deranza; preponderancia. Prepsihoză; prepsychose; Prăpsychose; pre-psychosis; prepsicosis; prepsicasi; prepsi-cose.
Prestanţă (Funcţie de —); prestance (fonction de —); Stattlichkeit; presence; pres-tancia; prestanza; prestância. Presupoziţie; presupposition; Prăsupposition; presupposition; presuposicion; presupposi-zione; pressuposicâo.
Presupuneri de bază; presupposes de base; Grundannahme; basic assumption; supues-tos bâsicos; assunto di base; pressuposto de base.
Prevenire; prevention; Krankheitsverhătung; prophyllaxis; prevencion; prevenzione; pre-vencâo.
Prevenit; prevenu; Beschuldigter; charged man with crime; acusado; prevenuto; prevenido.

Previziune; prevision; Prognose; prevision;

prevision; previsione; previsâo. Prezentare; presentation; Darstellung; presentation; presentacion; presentazione; apresentagâo. Prietenie; amitie; Freundschaft; friendship; amistad; amicizia; amizade. Primar; primaire; primar; primary; primario; primario; primario. Primatologie; primatologie; Primatologie; primatology; primatologia; primatologia; primatologia. Primire; accueil; Aufnahrne; acceptance; acogida; accoglienza; acolhimento. Principiul Nirvana; principe de Nirvana; Nirwanaprinzip; Nirvana principie; principio de Nirvana; principia di Nirvana; principio de Nirvana. Principiul plăcerii; principe de plaisir; Lustprinzip; pleasure principie; principio de placer; principio di piacere; princi'pio de prazer. Privare; privation; Mangel; deprivation; privacion; privazione; privaşão. Privire; regard; Blide; sight; mirada; sguardo; olhar. Probabilitate; probabilite; Wahrscheinlichkeit; probability; probabilidad; probabilită; probabilidade. Probare; preuve; Probe; proof; prueba; prova ; prova. Proba a realității; epreuve de realite; Realitătspriifung; reality-testing; prueba de realidad; esame di realtă; prova de realidade. Probă piagetiani; epreuve piagetienne; piagetischer Versuch; piagetian task; experiencia piagetiana; prova piagetiana; prova piagetiana.

Problemă; probleme; Problem; problem; problema; problema; problema. Procedeu pedagogic; proceda pedagogique; pădagogisches Verfahren; educațional procedure; procedimiento pedagdgico; procedimento pedagogico; procedimento pedagogico. Procedural; procedural; Prozedurmässig; procedural; procedimental; procedurale; procedural. Procedură; procedure; Prozedur; procedure; procedimiento; procedura; processo. Procedură de tratare; procedure de traitement; Behandlungsprozedur; processing procedure; procedimiento de tratamiento; procedura di trattamento; processo de tratamente Proces; processus; Prozess; process; proceso; processo; processo; processo.

Proces sociocognitiv; processus sociocognitif; sozialer kognitiver Prozess; social cognitive process; proceso socio cognitivo; processo socioconoscitivo; processo sociocognitivo.

Productivă (Gîndire —); productive (pensie —); produktiv; productive; productivo; produttivo; produtivo.

Producție/Producere; production; Produk-tion; production; produccion; produzione; produțâo.

Profil; profil; Profil; profite; perfil; profila; perfil.

Profil de personalitate; bilan de personnalite; Personlichkeitssynthese; personali ty synthe-sis; estudio de personalidad; bilancio diper-sonalită; inventorio de personalidade.

Program; programme; Programm; program; programa; programma; programa.

Programare; programmation; Planung; pro-gramming; programacion; programrnazio-ne; programațâo.

Program de întărire; programme de renfor-cement; Verstărkungsplan; schedule ofrein-forcement; programa de refuerzo; programma de rinforzo; programa de reforțo.

Program motor; programme moteur; moto-risches Programm; motor program /programa motor; programma motore; programa motor.

Proiecție; project'wn; Projektion; projection ; projeecion; proiezione; projecțâo.

Propedeutică; propedeutique; Propădeutik; foundation course; propedeutico; propedeu-tico; propedeutico.

Propoziție; proposition; Proposition; propo-sition; proposicion; proposizione; proposta.

Propoziție logică; proposition logique; Io-gische Proposition; logical proposition; proposicion logica; proposizione logica; proposta logica.

Proprioceptie; proprioception; Eigenwahmeh-mung; proprioception; propriocepcion; pro-priocezione; proprioceptâo.

Proprioplastică (Activitate —); proprioplas-tique (activite —); proprioplastische; pro-prioplastic; proprioplastică; proprioplastică; proprioplastică.

Prosocial (Comportament —); prosocial (comportement —J; prosozialer; prosocial ; prosocial;

prosociale; prosocial.
Prostituţie; prostitution; Prostitution; prostitu-tion; prostitucion; prostituzione; prostitu-işão.
Protecţie la excitaţie; pare-excitation; Reizschutz; proiective shields; proteecion

contra las excitaciones; protettivo controllo; paraexcitacâo. Protocol; protocole; Protokoll; protocol; pro-
tocolo; protocollo; protocolo. Protocultură; protoculture; Protokultur; pro-toculture; protocultură; protocultură; protocultură. Prototip; prototype; Prototyp; prototype; pro-
totipo; prototipo; prototipo. Provocare; provocation; Provokation; provo-cation; provocacion; provocazione; provo-caşâo. Prozodie; prosodie; Prosodie; prosody; pro-
sodia; prosodia; prosodia. Prozopagnozie; prosopagnosie; Gesichtera-gnosie; prosopagnosia; prosopagnosia; pro-sopagnosia; prosopagnosia. Pseudoacuzie; pseudo-acousie; Pseudoakou-sie; pseudoacousia; pseudoacusia; pseudo-acusia; pseudoacusia.
Psihanaliză; psychanalyse; Psychoanalyse; psychoanalysis; psicoanălisis; psicoanalisi; psicânalise.
Psihastenie; psychasthenie; Psychasthenie; psychasthenia; psicastenia; psicastenia; psicastenia.
Psihiatrie; psychiatrie; Psychiatrie; psychia-
try; psiquiatria; psichiatria; psiquiatria. Psihoacustică; psychoacoustique; Psychoakus-tik; psychoacoustics; psicoaciîstica; psico-acustica; psicoacustica. Psihobiologie; psychohiologie; Psychobiolo-gie; psychobiotogy; psicobiologfa; psicobio-logia; psicobiologia.
Psihodinamica; psychodynamique; Psychody-namik; psychodynamics; psicodinâmica; psicodinamica; psicodinâmica. Psihodramatist; psychodramatiste; Psycho-dramatist; psychodramatist; psicodramatis-to; psicodramatisto; psicodramatista. Psihodramă; psychodrame; Psychodrama; psychodrama; psicodrama; psicodramma; psicodrama.
Psihofarmacologie; psychopharmacologie; Psychopharmakologie; psychopharmaco-logy; psicofarmacologîa; psicofarmacolo-gia; psicofarmacologîa. Psihofizică; psychophysique; Psychophysik; psychophysics; psicofi'sica; psicofisica; psi-cofisica.
Psihofiziologie; psychophysiologie; Psycho-
physiologie; psychophysiology; psicofisi-
ologîa; psicofisiologia; psicofisiologia.
Psihogalvanic (Reflex —); psychogalvanique
(reflexe —); psychogalvanischer; galvanic
skin; psicogalvanico; psicogalvanico; psico-galvânico. Psihogen; psychogene; psychogen; psycho-
genic; psicogeno; psicogeno; psicogeno. Psihogeneză; psychogenese; Psychogenese; psychogenesis; psicogenesis; psicogenesi; psicogenese.
Psihogramă; psychogramme; Psychogramm; psychogram; psicograma; psicogramma; psicograma.
Psiholingvistică; psycholinguistique; Psycho-linguistik; psycholinguistics; psicolingiirs-tica; psicolinguistica; psicolinguistica. Psihologie; psychologie; Psychologie; psy-chology; psicologîa; psicologia; psicologia. Psihologie a artei; psychologie de l'art; Psychologie der Kunst; artpsychology; psicologîa del arte; psicologia dell'arte; psicologia de arte.
Psihologie a profunzimilor; psychologie des profondeurs; Tiefenpsychologie; depht psy-chology; psicologia analitica; psicologia analitica; psicologia das profundezas. Psihologie individuală; psychologie indi-viduelle; Individuellpsychologie; individual psychology; psicologia individual; psi-cologia individuale; psicologia individual. Psihologie istorică; psychologie historique; historische Psychologie; historical psychology; psicologia historica; psicologia istorica ; psicologia historica. Psihologie judiciară; psychologie appliquee en justice; Kriminalpsychologie; judicial psychology; psicologia judicial; psicologia giudiziaria; psicologia judiciâria. Psihologie socială; psychologie sociale; Sozialpsychologie; social psychology; psico-logfa social; psicologia sociale; psicologia social.
Psihologizare; psychologisation; Psychologie-ren; psychologization; psicologizacion; psi-cologizzazione; psicologiza9âo. Psihometrie; psychometrie; Psychometrie; psychometry; psicometna; psicometria; psi-cometria.
Psihomotricitate; psychomotricite; Psychomo-torik; psychomotility; psicomotricidad; psi-comotricită; psicomotricidade. Psihoneuroendocrinologie; psychoneuro-endocrinologie; Psychoneuroendokrinolo-gie; psychoneuroendocrinology; psiconeuro-endocrinologi'a; psiconeuroendocrinologia ; psiconeuroendocrinologia.
logie; Psychoneuroimmunologie; psycho-

neuroimmunology; psiconeuroinmunologfa; psiconeuroimmunologia; psiconeuroimuno-logia.
Psihonevroză de apărare; psychonevrose de deferise; Abwehrneuropsychose; defence neuropsychosis;

psiconeurosis de defensa; psi-conevrosi da difesa; psiconeurose de defesa.
Psihopatie; psychopathie; Psychopathie; psy-chopathy; psicopatîa; psicopatia; psicopatia.
Psihopatologie; psychopathologie; Psychopa-thologie; psychopathology; psicopatologfa; psicopatologia; psicopatologia.
Psihopedagogie; psychopedagogie; Psycho-pădagogie; psychopaedagogia; psicopeda-gogîa; psicopedagogia; psicopedagogia.
Psihorigiditate; psychorigidite; psychische Rigidităt; psychorigidity; psicorigidez; psi-corigidită; rigidez psfquica.
Psihosomatică (Maladie —); psychosomatique (maladie —); psychosomatische; psychoso-matic; psicosomâtica; psicosomatica; psi-cosomâtica.
Psihostimulent; psychostimulant; Psychosti-mulans; psychostimulant; psicoestimulante; psicostimulante; psicoestimulante.
Psihoterapie; psychotherapie; Psychotherapie; psychotherapy; psicoterapia; psicoterapia; psicoterapia.
Psihoterapie de grup; psychotherapie de groupe; Gruppenpsychotherapie; group psychotherapy; psicoterapia de grupo; psicoterapia di gruppo; psicoterapia de grupo.
Psihoterapie scurtă; psychotherapie breve; kurzdauernde Psychotherapie; short term dynamic psychotherapia; psicoterapia breve; psicoterapia breve; psicoterapia curta.
Psihotrop; psychotrope; psychotrope Preparate ; psychotropic drug; psicotropico; psi-cotropo; psicotropico.
Psihoză; psychose; Psychose; psychosis; psi-cosis; psicosi; psicose.
Pubertate; puberte; Pubertăt; puberty; pubertad; pubertă; puberdade.
Puerperal; puerperale; puerperal; puerperal; puerperal; puerperale; puerperal.
Pulsiune; pulsion; Trieb; drive; instinto; istinto; pulsão.
Pulsiune a eului; pulsion du moi; Ichtrieb; ego drive; instinto de yo; istinto dell'io; ego-pulsâo.
Pulsiune de dominație; emprise; Bemăchti-gungstrieb; instinct of mastery; instinto de dominio; pulsione d' impossessamento; pul-sâo de apossar-se.
Punctare; pointillage; Punktieren; dotting; punteado; punteggiamento; pontilhamento.
Punctuație; ponctuation; Punktierung; punc-
tuation; puntuacion; ponteggiatura; punc-
tuațâo. Punere în situație; mise en train; Anlauf; war-
ming-up; puesta en marcha; messa in passo ;
regularizațâo. Pupil; pupille; Pflegekind; ward; pupila; pu-
pillo; pupila.
Randament şcolar; rendement scolaire; Schulleistung; school achievement; rendi-miento escolar; rendimento scolastico; ren-dimento escolar.
Ranversabilitate; renversabilite; Umkehr-barkeit; reversibility; invertibilidad; rave-sciabile; acțâo de inverter.
Rapel; rappel; Reproduktion; recall; recuer-do; ricordo; recordațâo.
Rată de retenție; taux de retention; Behal-tensverhăltnis; amount of retentio; tasa de retencion; tasso di ritenzione; taxa de re-tencăo.
Raționalism; rationalisme; Rationalismus; raționalism; racionalismo; razionalismo; racionalismo.
Raționalizare; rationalisation; Rationalisie-rung; rationalization; racionalizacion; razio-nalizzazione; racionalizacâo.
Raționament; raisonnement; verniinftiges Denken; reasoning; razonamiento; raggio-namento; raciocmio.
Răspuns; reponse; Antwort; response; respues-ta; risposta; resposta.
Răspuns electrodermal; reponse electroder-male; galvanischer Hautreflex; electrodermal response; respuesta electrodermal; rea-zione elettrodermale; electrodermal resposta.
Răzbunare; vengeance; Rache; revengeful-ness; venganza; vendetta; vinganşa.
Reactanță (Teorie a —); reactance (theorie de la —); Widerstands; reactance; reactan-cia; reattanza; reactância.
Reacție circulară; reaction circulaire; zirku-lare Reaktion; circular reaction; reaccion circular; reazione circolare; reacțâo circular.
Reacție de tresărire; reaction de sursaut; Schreckreaktion; startle reaction; reaccion de sobresalto; reazione di soprassalto; reaccăo de sobressalto.
Reacție emoțională condiționată; reaction emotionnelle conditionnee; emotionelle be-dingte Reaktion; conditioned emoțional response; reaccion emocional condicionada; reazione emozionale condizionata; reacțăo emocional condicionada.

Reacţie terapeutică negativă; reaction therapeutique negative; negative therapeu-tische Reaktion; negative therapeutic reaction ; reaccion terapeutica negativa; reazione terapeutica negativa; reaccăo terapeutica negativa.
Reacţie (Timp de —); reaction (temps de —) ; Reaktion; reaction; reaccion; reazione; reaccăo. Reacţionai; reactionnel .Reaktions-; reactive;
reaccional; reazionale; reacional. Readaptare; readaptation; Wiederangewoh-nung; rehabilitation; readaptacion; riadat-temento; readaptaţâo. Readucere; ramener; Eintragen; retrieving;
devolver; riportare; trazer. Reaferenţă; reajference; Reafferenz; reaffe-rence; reaferencia; reaferencia; reaferância. Realism infantil; realisme enfantin; Kinder-realismus; puerile realism; realismo infantil; realismo infantile; realismo infantil. Realitate psihică; realite psychique; psychische Realităt; psychical reality; realidad psfquica; realtă psichica; realidade psîquica. Recentă (Efect de —); recence (effet de —) ; Neuheit; recency; recencia; recencia; re-cencia.
Receptor; recepteur; Empfânger; receptor; receptor; ricevitore; receptor. Receptor celular; recepteur cellulaire; Zellen-rezeptor; cellular receptor; receptor celular; recettore cellulare; receptor celular. Receptor senzorial; recepteur sensoriel; sen-sorieller Rezeptor; sensory receptor; receptor sensorial; recettore sensorial; receptor sensorial.
Recidivă; recidive; Rezidiv; recidivism; recidiva; recidiva; recidiva. Recogniţie; recognition /Erkennung; recogni-tion; reconocimiento; ricognizione; reconhe-cimento.
Recompensă; recompense; Belohnung; re-ward; recompensa; ricompensa; recompensa.
Reconstrucţie (Metodă de —); reconstruc-tion (methode de —) ,-Rekonstruktion; repro-duction; reconstruccion; ricostruzione; re-construccăo.
Recrutare; recrutement; Rekrutierung; recruit-ment; reclutamiento; reclutamento; recru-tamento.
Recunoaştere; reconnaissance; Erkennen; recognition; reconocimiento; riconoscimen-to; reconhecimento.
Recunoaştere a formelor; reconnaissance des formes; Formerkennen; form recognition;
reconocimiento de las formas; riconoscimen-to delle forme; reconhecimento das formas. Recuperare; recuperation; Erholung; retrie-val; recuperacion; ricupero; recuperaţăo. Recuperare de funcţie; recuperation defonc-tion; Funktionserholung; recovery offunc-tion; recuperacion de funcion; ricupero fun-zionale; recuperacâo de funcâo. Recuperare spontană; recuperation spontanee; spontane Erholung; spontaneous recovery; recuperacion espontânea; ricupero spontaneo; recuperacâo espontânea. Recurenţă; recunence; Rekurrenz; recurrence;
recurrencia; ricorrenza; recorrencia. Recursivitate; recursivite; Zuriicklaufend; recursivity; recursividad; recursivită; re-cursividade.
Redefinire; raie/mmort;Redefinieren; redefi-nition; redefinicion; ridefinizione; redefi-nicâo.
Reducţionism; reductionnisme; Reductionis-mus; reducţionism; reduccionismo; reduzio-nismo; reducionismo.
Redundanţă; redondance; Redundanz; redun-dancy; redundancia; ridondanza; redundân-cia.
Reeducare; reeducation; Wiedererziehung; reeducation; reeducacion; rieducazione; reeducaţâo.
Referent; referent; Referent; referent; referente ; referente; referenta. Referinţă/Referire; reference; Bezug; refe-rence; referencia; riferimento; referencia. Reflex; reflexe;Reflex; reflex/reflejo; riflesso;
reflexo. Reflexiv; reflexif; reflektierend; reflective; re-
flexivo; riflessivo; reflexive Reflexologie; reflexologie; Reflexologie; re-flexology; reflexologfa; riflessologia; re-flexologia. Refulare; refoulement; Verdrăngung; repres-
sion; represion; rimozione; recalque. Refuz; deni; Verleugnung; denial; renegacion;
diniego; recusa.
Regenerare; regeneration; Regeneration; re-generation; regeneracion; rigenerazione; re-generacăo.
Registru de limbaj; registre de langage;
Sprachregister; language register; registro
de lenguaje; registro di linguagio; registo
de linguagem.
Reglare; regulation; Regulierung; regulation;
regulacion; regolazione; regulagăo. Reglare proactivă; regulation proactive; pro-aktive Regulierung; proactive regulation; re-
dicţionar de psihologie

gulacion proactiva; regolazione proattiva; regulaşăo proactiva.
Reglare retroactivă; regulation retroactive; retroaktive Regulierung; retractive regulation; regulacion retroactiva; regolazione re-troattiva; regulacâo retroactiva.
Reglare socială; regulation sociale; soziale Regulierung; social regulation; regulacion social; regolazione sociale; regulacăo social.

Regresie; regression; Regression; regression; regresion; regressione; regressâo.
Regrupare; rameutage; Hassen; mobbing; amo-tinaje; raggrupamento; espentar em grupo.
Regulă de producţii; regie de production; Produktionsregel; production rule; regla de produccion; regola di produzione; regra de producâo.
Regulă de restituire; regie de restitution; Ru-ckersattungsregel; restitution rule; regla de restitucion; regola di restituzione; regra de restituicăo.
Regulă fundamentală; regie fondamentale; Grundregel; fundamental rule; regla fundamental; regola fondamentale; regra fundamental.
Regulă lingvistică; regie linguistique; sprach-wissenschaftliche Regel; linguistic rule; regla lingiifstica; regola linguistica; regra linguistica.
Relativ; relatif; relativ; relative; relativo; rela-tivo; relativo.
Relativism lingvistic; relativisme linguistique ; sprachwissenschaftliche Relativismus; linguistic relativism; relativismo lingiifstico; relativismo linguistico; relativismo lingufs-tico.
Relaţie de obiect; relation d'objet; Objekt-beziehung; object-relationship; relacion de objeto; relazione oggetuale; relacăo de ob-jecto.
Relaţie medic-bolnav; relation medecin-ma-lade; Doktor-Patient Beziehung; doctor-pa-tient relation; relacion medico-enfermo; relazione medico-malato; relacăo medico-doente.
Relaţii interemisferice; relations interhemi-spheriques; interhemisphărische Beziehun-gen; interhemispheric relations; relaciones interhemisfericas; relazioni interemisferiche; relacoes interhemisfericas.
Relaţii intergrupale; relations inter-groupes; Intergruppenbeziehungen; intergroups relations ; relaciones intergrupos; relazioni inter-gruppi; relacoes intergrupos.
Relaţii umane; relations humaines; menschli-che Beziehungen; human relations; relaciones humanas; relazioni umane; relacoes hu-manas.
Relaxare; relaxation; Relaxation; relaxation; relajacion; rilassamento; relaxaşăo.
Remă; rheme; Rhema; rltem; rema; rema; rema.
Rememorare; recollection; Gedăchtniss; re-collection; recoleccion; raccoglimento; re-construcâo.
Reminiscenţă; reminiscence; Reminiszenz; reminiscence; reminiscencia; riminiscenza; reminiscencia.
Reparaţie; reparation; Wiedergutmachung; reparation; reparacion; riparazione; repa-racăo.
Repere de identificare; reperes identifica-toires; Identifizierungsmarkzeichen; Identification cues; marcas de identificacion; riferimenti identificatori; referencias identificatori as.
Repertoriu; repertoire; Repertorium; reper-tory; repertorio; repertorio; repertorio.
Repetiţie; repetition; Wiederholung; repeti-tion; repeticion; ripetizione; repeticâo.
Reprezentant al pulsiunii; representant de la pulsion; Triebrepräsentanz; drive repre-sentative; representante del instinto; rap-presentante del la pulsione; representante do impulso.
Reprezentare; representation; Vorstellung; representation; representacion; rappresen-tazione; representacâo.
Reproducere; reproduction; Fortpflanzung; reproduction; reproduccion; riproduzione; reproducâo.
Reproductiv (Comportament —); repro-ducteur (comportement —); Fortplanzung; reproductive; reproductor; riproduttore; re-productor.
Resemnare dobîndită; resignation apprise; gelernte Resignation; learned resignation; re-signacion adquisida; rassegnazione appresa; resignacâo aprendida.
Resentiment; ressentiment; Nachgefiihl; resentiment; resentimiento; risentimento; ressentimento.
Respingere; rejet; Ablehnung; rejection; re-chazo; rigetto; rejeiţâo.
Responsabilitate penală; responsabilite penale; gerichtliche Verantwortung; liability; responsabilidad penal; responsabilită penale; responsabilidade penal.
Rest diurn; reste diurne; Tagesreste; day re-sidue; resto diumo; resto diurna; resto diurno.
Resurse fizice; ressources physiques; phy-sische Mittel; physical resources; recursos ffsicos; rissorse fisice; recursos fisicos.
Retardare/înapoiere; arrieration; seelische Retardierung; psychic retardation; retardo; arrierazione; retardo.

Retenţie/Reţinere; retention; Behalten; reten-
tion; retencion; ritenzione; retencâo. Retorică; rhetorique; Rhetorik; rhetoric; retorica; retorica; retorica.
Retroactiv; retroactif; riickwirkend; retroactive; retroactivo; retroattivo; retroactive Retroacţiune; retroaction; Riickwirkung;/m/-back; retroaccion; retroazione; retroac9âo. Retrograd; retrograde; retrograd; retrograde;
retrogrado; retrogrado; retrogrado. Reţea; reseau; Netz; network; red; reticolo;
rede. Reverie; reverie; Trăumerei; daydream; en-

sueno; sogno diurno; sonho diurno. Reversibilitate; reversibilite; Umkehrung; reversibility; reversibilidad; reversibilită; reversibilidade. Rezistenţă; resistance; Widerstand; resistance;
resistencia; resistenza; resistencia. Rezistenţă Ia stingere; resistance ă l'extinc-tion; Resistenz zur Erloschung; resistance to extinction; resistencia a la extincion; resistenza all' estinzione; resistencia a ex-tincâo.
Rezonanţă fantasmatică; resonance fantas-matique; phantasmatische Resonanz ;fantas-matic resonance; resonancia en la fantasia; risonanza fantasmatică; ressonância fan-tasmâtica.
Rezonanţă intimă (Tip de — la testul Ror-schach); resonance intime (type au Ror-schach); Erlebnistypus; balance experi-ence; resonancia intima; risonanza intima; ressonância intima. Rezonator; resonateur; Resonator; resonator;
resonador; risonatore; ressonador. Rezumat; resume; Zusammenfassung; sum-
mary; resumido; reassunto; resumo. Rinencefal; rhinencephale; Rhinencephalon; rhinencephalon; rinencefalo; rinencefalo; rinoencefalo. Risc (Metodă a —); risque (methode du —);
Risk; risk; riesgo; rischio; risco. Rit; rite; Ritus; rite; rito; rito; rito. Ritm biologic; rythme biologique; biolo-gische Rhythmik; biological rhythm; ritmo biologico; ritmo biologico; ritmo biologico. Ritual; rituel; Ritual; ritual; ritual; rituale;
ritual.
Ritualizare; ritualisation; Ritualisierung; ri-tualization; ritualizacion; ritualizzazione; ri-tualizaşâo.
Rival; rival;Rivale; rival; rival; rivale;rival. Rivalitate; rivalite; Rivalităt; rivalry; rivali-dad; rivalitâ; rivalidade.
Roată de activitate; roue ă activite; Tătig-keitsrad; activity wheel; rueda de actividad; ruota a attivită; roda de actividade.
Roit; essaimage; Schwărmen; swarming; enjambrazon; sciamatura; dispersâo.
Rol; role; Rolle; role; papei; parte; papei.
Roman familial; roman familial; Fami-lienroman; family romance; novela familiar; romanzo familiare; romance familial.
Rotaţie mentală; rotation mentale; mentales Umdrehen; mental rotation; rotacion mental; rotazione mentale; rotaşâo mental.
Ruptură; rupture; Bruch; breackup; ruptura; rottura; ruptura.
Rutină; roHft'ne/Routine; routine; rutina; rou-tine; rotina.
Sacadă oculară; saceade; okularer Stoss; sac-
cade; sacudida ocular; sbalzo; irregular ocular.
Sadism; sadisme; Sadismus; sadism; sadismo;
sadismo; sadismo. Sancţiune; sanction; Bestrafung; punishment;
sancion; sanzione; sancâo. Sarcină de lucru; charge de travail; Arbeits-belastung; working load; carga de trabajo; carico di lavora; carga de trabalho. Sarcină motorie; tâche motrice; motorische Aufgabe; motor task; tarea motriz; compito motrice; exerefeios.
Satisfacere (Trăire de—); satisfaction (experi-ence de —); Befriedigung; satisfaction; sa-tisfaccion; soddisfazione; satisfacăo. Satisfacţie profesională; satisfaction profes-sionnelle; berufliche Befriedigung; job satisfaction; satisfaccion profesional; soddisfazione professionale; satisfacâo profissional. Sat (Test al —); village (test du —); Dorftest;
village test; pueblo; villagio; village. Saturaţie; saturation; Sattheit; loading; satu-
racion; saturazione; saturacâo. Sălbatică (Psihanaliză —); sauvage (psych-analyse —); wilde; wild; silvestre; selvag-gia; selvagem.
Scala lui Guttman; echelle de Guttman; Guttman Skala; Guttman's scale; escala de Guttman; scala di Guttman; escala de Guttman. Scală de evaluare; echelle d'evaluation; Beurteilungssystem; rating scale; escala de valuacion; scala di valutazione; escala de avaliagăo.
Scală de inteligenţă; echelle d'intelligence; Intelligenzsskala; intelligencescale; escala de inteligencia; scala di intelligenza; escala de inteligencia.
Scală de măsură; echelle de mesure; Skala; scale measurement; escala; scala; escala.

Scală de observare a comportamentului;
echelle dobservation du comportement;
Verhaltensbeobachtung Skala; observation
scale; escala de observacion de la conducta;
scala di osservazione del comportamiento;
escala de observacăo do comportamente. Scală de senzaţie; echelle de sensation; Sen-
sationsskala; sensation scale; escala de sen-
sacion; scala di sensazione; escala de sen-

sacâo. Scaun rotativ; chaise tournante; drehender
Stuhl; rotating chair; silla giratoria; sedia
girevole; cadeira giratoria. Scenă originară; scene originaire; Urszene;
primai scene; escena primitiva; scena primăria ; cena primitiva. Schematizare; schematisation; Schematisie-
rung; schematization; esquematizacion;
schematizzatione; esquematizacăo. Schemă; schema; Schema; schema; esquema;
schema; esquema. Schemă corporală; schema corporel; Korper-
schema; body schema; esquema corporal;
schema corporale; esquema corporeo. Schemă mentală; scheme; Scheme; schema;
esquema; schema; esquema. Schimbare; changement; Verănderung; change ;
cambio; mitazione; mudanga. Schimb social; âchange social; sozialer Wechsel;
social exchange; intercambio; cambio sociale ;
intercâmbio social. Schizoafectiv; schizo-affectif; schizo-affectiv;
schizo-affective; esquizoafectivo; schizoaf-
fettivo; esquizoafectivo. Schizofrenie; schizophrenie; Schizophrenie;
schizophrenia; esquizofrenia; schizofrenia ;
esquizofrenia. Schizoidă (Personalitate —); schizoide (per-
sonnalite —); schizoide; schizoid; esqui-
zoide; schizoide; esquizoide. Schizotipic; schizotypique; schizotypisch;
schizotypal; esquizotfpico; schizotipico; es-
quizotfpico. Scintilaţie; scintillement; Gefunkel; sparkling;
centelleo; scintillazione; brilho intermitente. Scolastic; scolastique; scholastisch; scholastic;
escolăstico; scholastico; escolâstico. Scop; but; Ziel; goal; finalidad; scopo; objec-
tivo. Scopogramă; scopogramme; Skopogram; sco-
pogram; escopograma; scopogramma; esco-
pograma. Script; script; Skript; script; guion; copione;
script. Scurtă durată (Memorie de —); court terme
(memoire ă —); Kurzzeitgedăchtnis; short-
term memory; memoria a corto plazo; memoria a breve termine; memoria a curto prazo.
Secundar; secondaire; secundar; secondary; secundario; secondario; secundârio.
Securitate de bază; securile de base; Grund-sicherheit; basis security; seguridad de base; sicurezza di base; seguranga de base.
Secvenţă; sequence; Sequenz; sequence; se-cuencia; sequenza; sequencia.
Secvenţă lingvistică; sequence linguistique; Sprechsequenz; linguisticsequence; secuen-cia lingufstica; sequenza linguistica; sequencia lingufstica.
Seducţie; seduction; Verfiihrung; seduction; seduccion; seduzione; seducâo.
Segregaţie şcolară; segregation scolaire; Schulabsonderung; school segregation; se-gregacion escolar; segregazione scolastica; segregaşâo escolar.
Selecţie organică; selection organique; orga-nische Selektion; organic selection; seleccion organica; selezione organica; selecţâo organica.
Selecţie profesională; selection profession-nelle; Berufsselektion; professional selection ; seleccion profesional; selezione profes-sionale; seleccâo profissional.
Selecţie şcolară; selection scolaire; Schulse-lektion; school selection; seleccion escolar; selezione scolastica; selecşâo escolar.
Seif; soi; Selbst; seif; yo; se; si-mesmo.
Se//fals; faux-self; falscher Seif; false seif; falso yo;falso seif; falso seif.
grandiose seif; yo grandioso; se grandioso;
eu grandioso.
Sem; seme; Sem; seme; sema; sema; sema. Semantică; semantique; Semantik; semantics;
semantica; semantica; semantica. Semiotică; semiotique; Semiotik; semiotics;
semiotica; semiotica; semiotica. Semn; signe; Zeichen; sign; signo; segno;
signo. Semnal; signal; Signal; signal; senal; segnale;
sin al. Semnalizare; signalisation; Signalisierung; .«-
gnalling; senalizacion; segnalizzazione; si-
nalizaţăo. Semnificant; signifiant; Bedeutend; signifi-
cant; significante; significante; significante. Semnificând formali; signifiants formels;
formale Bedeutende; formal significants;
significantes formales; signifwanti formali;
significantes formais.

Semnificare; signifiance; Signifikanz; signi-ficance; significacion; significazione; signi-ficância.
Semnificat; signifie; Bezeichnetes; signified; significado; significato; significado.
Semnificaţie; signification; Bedeutung; signi-fication; significado; significato; signifi-caţâo.
Sens; sens; Sinn; meaning; significado; senso; significado.
Sensibilitate; sensibilite; Empfindsamkeit; sen-sitivity; sensibilidad; sensibilitâ; sensibili-dade.
Sensibilitate cutanată; sensibilite cutanee; Hautempfindlichkeit; cutaneous sensibility; sensibilidad cutânea; sensibilitâ cutanea; sensibilidade cutânea.
Sensibilizare; sensibilisation; Sensibilisierung; sensitization; sensibilizacion; sensibilizza-zione; sensibilizaţăo.
Sentiment; sentiment; Gefiihl; feeling; senti-miento; sentimento; sentimento.
Senzaţie; sensation; Empfindung; sensation; sensacion; sensazione; sensacăo.
Senzitiv; sensitif; sensitiv; sensitive; sensitivo; sensitivo; sensitivo.
Senzoriomotor; sensori-moteur; sensomoto-risch; sensorymotor; sensorimotor; sensori-motorio; sensoriomotriz.
Senzualism; sensualisme; Sensualismus; sen-sualism; sensualismo; sensismo; sensualismo.
Separare; separation; Trennung; separation; separacion; separazione; separaşâo.
Serendipitate; serendipite; Serendipităt; se-rendipity; descubrimiento casual; seren-dipitâ; serendipita.
Serial; seriei; serial; serial; serial; seriale; serial.
Seriere; seriation; Serierung; seriation; se-riacion; seriazione; seriacăo.
Serotonină; serotonine; Serotonin; serotonin; serotonina; serotonină; serotonină.
Sevraj; sevrage; Entwohnen; weaning; des-tete; svezzamento; desmame.
Sexual (Comportament—); sexuel (comportement —); sexual, sexual; sexual; sessuale; sexual.
Sexualitate; sexualite; Sexualităt; sexuality; sexualidad; sessualită; sexualidade.
Sexualitate precoce infantilă; sexualite precoce infantile; friihinfantile Sexualităt; early infantile sexuality; sexualidad precoz infantil; sessualită precoce infantile; sexualidade precoce infantil.
Shaping; shaping; Modellierung; shaping; mo-delamiento; modellaggio; shaping.
Silabă; syllabe; Silbe; syllabe; silaba; sillaba; silaba.
Simbiotic; symbiotique; symbiotisch; symbi-otic; simbiotico; simbiotico; simbiotico.
Simbol; symbole; Symbol; symbol; sfmbolo; simbolo; sfmbolo.
Simbolism; symbolisme; Symbolismus; sym-bolism; simbolismo; simbolismo; simbolismo.
Simpatie; sympathie; Sympathie; sympathy; simpatia; simpatia; simpatia.
Simptom; symptome; Symptom; symptom; sfntoma; sintomo; sintoma.
Simulare; simulation; Simulation; malinge-ring; simulacion; simulazione; simulaşâo.
Sinapsă; synapse; Synapse; synapse; sinapsis; sinapsi; sinapse.
Sincretism; syncretisme; Synkretismus; syn-cretism; sincretismo; sincretismo; sincretisme
Sincronie; synchronie; Synchronie; synchro-nia; sincronia; sincronia; sincronia.
Sincronizator; .ry/îc/i/wiweH/vZeitgeber; syn-chronizer; sincronizador; sincronizzatore; sincronizaţâo.
Sindrom psihomotor; syndrome psychomo-teur; psychomotorisches Syndrom; psycho-motor syndrome; sfndrome psicomotor; sin-drome psicomotore; sfndrome psicomotor.
Sine; ga; Es; id; ello; es; id.
Sinergie; synergie; Synergie; synergy; sinergia; sinergia; sinergia.
Sintagmă; syntagme; Syntagme; Syntagma; sintagma; sintagma; sintagma.
Sintaxă; syntaxe; Syntax; syntax; sintaxis; sin-tassi; sintaxe.
Sistem; systeme; System; sy stern; sistema; sistema ; sistema.
Sistematizat; systematise; systematisiert; sys-tematized; sistematizado; sistematizato; sis-tematizado.
Sistem de producţii; sy steme de production; Produktionssystem; production sy stern; sistema de produccion; sistema di produzione; sistema de producâo.
Sistem educativ; systeme educatif; Erziehungs-system; educaţional sy stern; sistema educa-tivo; sistema educativo; sistema educativo.
Sistem-expert; systeme-expert; Expert-system; expert-system; sistema-experto; sistema-esperto; sistema de perito.
Sistem formal; systeme formei; Formalsystem; formal system; sistema formal; sistema formale; sistema formal.
Sistemic; systemique; systemisch; systemic; sistemico; sistemico; sistemico.
I
sistema nervoso; sistema nervoso. Sistem neuroendocrin difuz; systeme neuro-endocrinien-diffus; neuroendokrines zerstreutes Zellsystem; Amine Precursor Uptake and De-carboxylation system (APUD); sistema neu-roendocrinico difuso; sistema neuroendocrino diffuso; sistema neuroendocrînico

difuso.
Sistem vestibular; systeme vestibulaire; ves-tibulăres System; vestibularsystem; sistema vestibular; sistema vestibolare; sistema vestibular.
Situaţie; situation; Situation; situation; situa-cidn; situazione; situagăo.
Sociabilitate; sociabilite; Soziabilităt; socia-bility; sociabilidad; sociabilită; sociabili-dade.
Social; social; sozial; social; social; sociale; social.
Socializare; socialisation; Sozialisierung; so-cialization; socializacion; socializzazione; socializagâo.
Sociobiologie; sociobiologie; Soziobiologie; sociobiology; sociobiologfa; sociobiologia; sociobiologia.
Sociocentrism; sociocentrisme; Soziocentris-mus; sociocentrism; sociocentrismo; socio-centrismo; sociocentrismo.
Sociodramă; sociodrame; Soziodrama; socio-drama; sociodramă; sociodramma; sociodramă;
Socioecologie; socio-ecologie; Sozio-okologie; sotio-ecology; socio-ecologîa; socio-ecologia; socio-ecologia.
Sociogeneză; sociogenese; Soziogenese; socio-genesis; sociogenesis; sociogenesi; sociogenese.
Sociogramă; sociogramme; Soziogramm; sociogram; sociogramă; sociogramma; so-ciograma.
Sociometrie; sociometrie; Soziometrie; socio-metry; sociometria; sociometria; sociometria.
Sociopatie; sociopathie; Soziopathie; sociopa-thy; sociopatia; sociopatia; sociopatia.
Sociotehnic (Sistem —); sociotechnique (systeme —); sozioteclinisches; sociotechnical; sociotecnico; sociotecnico; sociotecnico.
Somatizare; somatisation; Somatisation; so-matization; somatizacion; somatizzazione; somatizagăo.
Somatoformă (Tulburare —); somatoforme (trouble —); somatoformige; somatoform; somatoformo; somatoforme; somatoformo.
somatognose. Somn; sommeil; Schlaf; sleep; sueno; sonno;
sono. Somnambulism; somnambulisme; Somnam-
bulismus; somnanbulism; sonanbulismo;
sonnambulismo; sonambulismo. Sondaj; sondage; Meinungsforschung; poli;
sondeo; scrutino; sondagem. Sonograf; sonographe; Sonograph; sonograph;
sonografo; sonograf o; sonografo. Sonogramă; sonogramme; Sonogramm; sono-
gram; sonogramă; sonogramma; sonogramă. Sonometrie; sonometrie; Tonmessung; sono-
metry; sonometrfa; sonometria; sonometria. Sonometru; sonometre; Sonometer; sonome-
ter; sonometro; sonometro; sonometro. Spaimă; effroi; Schreck;/hg/î(; pavor; spa-
vento; susto. Spaţial; spaţial; raumlich; spaţial; espacial;
spaţiale; espacial. Spaţiu; espace; Raum; space; espacio; spazio;
espago. Spaţiu mental; espace mental; mentaler Raum;
mental space; espacio mental; spazio mentale ; espago mental. Spaţiu personal; espace personnel; indivi-
dueller Lebensraum; personal space; espacio
personal ;.ty>az/o/w.vo«a/e;espac,opessoal. Spaţiu-problemă; espace-probleme; Problem-
Feld; problem space; espacio-problema;
spazio problema; espaţo problema. Spirală tranzacţională; spirale transaction-
nelle; vermittelnde Spirale; compromise
spiral; espiral transaccional; spirale transat-
tiva; espiral transaccional. Spirit; esprit; Geist; mind; espfritu; spirito;
espfrito. Spontaneitate; spontaneite; Selbstbestimmung;
spontaneity; espontaneidad; spontaneita; es-
pontaneidade. Sport; sport; Sport; sport; deporte; sport;
desporto. Stabilizare selectivă; stabilisation selective;
selektive Stabilisierung; selective stabiliza-
tion; estabilizacion selectiva; stabilizzazione
selettiva; estabilizacâo selectiva. Stadiu; stade; Stufe; stage; fase \fase; estâgio. Stadiul oglinzii; stade du miroir; Spiegelstufe;
minor stage; fase del espejo ;fase dello spec-
chio; estăgio de espelho. Stadiul respiraţiei; stade du respir; Atmen-
stufe; breathing stage; fase del respiro; fase
di respiare; fase do respiro.
humor; umore; humor. Stare-limită; etat limite; Grenzenzustand;
border-line; borderline; borderline; estado-
limite. Stare mixtă; etat mixte; Mischzustand; bipolar
disorder; estado mixto; stato mişto; estado
mişto. Statestezic; statesthesique; statesthesisch; stat-

esthesis; estatestesico; statestesico; esta-
testesico. Statistică; statistique; Statistik; statistics;
estadistica; statistica; estatfstica. Statut social; statut social; sozialer Status;
social status; estatuto social; stato sociale ;
status social. Stază libidinală; stase libidinale; Libido-
stauung; damming up oflibido; estancamien-
to de la lîbido; stasi della libido; estase da
libido. Stea sociometrică; etoile sociometrique; sozio-
metrischer Star; sociometrie star; estrella sociometrică; stella sociometrică; estrela
sociometrică. Stereoacuzie; stereoacousie; Stereoakusie;
stereoacousia; estereoacusia; stereoacusia;
estereoacusia. Stereognozic; stereognosique; stereognosisch;
stereognosic; estereognosico; stereognosico;
estereognosico. Stereogramă; stereogramme; Stereogramm;
stereogram; estereograma; stereogramma ;
estereograma. Stereometru; stereometre; Stereometer; stere-
ometer; estereometro; stereometro; estereo-
metro. Stereopsie; stereopsie; Stereopsie; stereopsia;
estereopsia; stereopsia; estereopsia. Stereoscop; stereoscope; Stereoskop; stereo-
scope; estereoscopio; stereoscopio; estere-
oscopio. Stereotip; stereotype; Stereotypus; stereotype;
estereotipo; stereotipa; estereotipo. Stereotipie; stireotypie; Stereotypie; stereo-
typy; estereotipia; stereotipia; estereotipia. Stigmat; stigmate; Stigma; stigma; estigma;
stigma; estigma. Stigmatizare; stigmatisation; Brandmarken;
stigmatization; estigmatizacion; stigmatiz-
zazione; estigmatizagăo. Stil cognitiv; style cognitif; cognitiver Stil;
cognitive style; estilo cognitivo; stile cono-
scitivo; estilo cognitivo. Stil de conducere; style de commandement;
Befehlsstil; management style; estilo de
mando; stile di comando; estilo de gestâo.
estilo de vida; stile di vita; estilo de vida. Stimă de sine; estime de soi; Selbstachtung;
self-esteem; autoestima; autostima; autoes-
tima. Stimul; stimulus; Stimulus; stimulus; esti-
mulo; stimolo; estîmulo. Stimulare; stimulation; Stimulierung; stimu-
lation; estimulacion; stimolazione; estimu-
lagăo. Stingere; extinclion; Auslbschung; extinction;
extincion; estinzione; extingâo. Stîngaci/Stîngăcie; gaucher(ie); Linkshănder;
left-handed; zurdo; mancino; canhoto. Stocare; stockage; Lagerung; storage; almace-
namiento; stoecaggio; estocagem. Stocastic; stochastique; stochastik; stochastic;
estocâstico; stocastico; estocâstico. Stranietate (Sentiment de —); etrangete (sentiment d'—);
Fremdkeit; strangeness; derea-
lizacion; estraneitâ; estranheza. Strategie; strategie; Strategie; strategy; estra-
tegia; strategia; estrategia. Strategie decizionalii; strategie de decision;
Entscheidungsstrategie; decision strategy;
estrategia de decision; strategia di decisione;
estrategia de decisăo. Strategie psiholingvistică; strategie psycho-
linguistique; psycholinguistische Strategie;
psycholinguistic strategy; estrategia psico-
lingufstica; strategia psicolinguistica; estrategia psicolingufstica. Stres ambiental; stress
environnementaux;
Umweltsstress; environmental stress; stress
ambiental; stress ambientale; stress ambiental. Strigăt; cri; Ruf; cry; grito; grido; grito. Strigăt primai;
cri primai; Urschrei; primai
scream; grito primai; grido primale; grito
primai. Stroboscop; stroboscope; Stroboskop; strobo-
scope; estroboscopio; stroboscopio; estro-
boscopio. Structuralism; structuralisme; Strukturalis-
mus; structuralism; estructuralismo; struttu-
ralismo; estruturalismo. Structurare; structuration; Strukturierung;
structuring; estructuracion; strutturazione;

estruturagăo. Structură; structure; Struktur; structure; estructura; struttura; estrutura. Studiu funcţional; etude fonctionnelle; funktionelle Suchung; funcţional experiment;
estudio funcional; studiofunzionale; estudo
funcional. Stupoare; stupeur; Stupor; stupor; estupor;
stupore; estupor.

Subcepţie; subception; unterschwellige Wahrnehmung; subception; subcepcion; subcezione; subcepcâo. Subconştient; subconştient; Unterbewusste;
subconscious; subconsciente; subconscio;
subconsciente. Subcultură; sous-culture; Subkultur; subculture; subcultură; sottocultura; subcultură. Subestimare; sous-estimation; Unterschătzung;
underestimation; subestimacion; sottovalutazione; subestimacăo. Subiect; sujet; Subjekt; subject; sujeto; soggetto; sujeito. Sublimare; sublimation; Subliemierung; sublimation; sublimacion; sublimazione; sublimaşâo.
Subliminal; subliminal; subliminal; subliminal; subliminal; subliminale; subliminal. Subvocal (Limbaj —); subvocal (langage —) ;
subvokal; subvocal; subvocal; subvocale;
subvocal. Suferinţă; souffrance; Leiden; sujfering; sufrimiento; sojferenza; sofrimento. Suflaj (Metodă a —); soujflage (methode du —); Vorsagendes; selective reminding;
recuerdo selectivo; suggerire; sopro. Sugestibilitate; suggestibilite; Suggestibilităt;
suggestibility; sugestibilidad; suggestivită;
sugestibilidade. Sugestie; suggestion; Suggestion; suggestion;
sugestion; suggestione; sugestâo. Suicid; suicide; Selbstmord; suicide; suicidio;
suicido; suicfdio.
Sunet; son; Ton; tone; sonido; suono; som. Superstiţie; superstition; Aberglaube; superstition; supersticion; superstizione; superstiţâo. Supleantă senzorială; suppleance sensorielle;
sensorielle Stellvertretung; sensory supply;
suplencia sensorial; supplenza sensoriale;
suplencia sensorial. Supleţe; souplesse; Biegsamkeit; suppleness;
flexibilidad; flessibilitâ; flexibilidade. Suport social; soutien social; soziale Stiitze;
social support; apoyo social; sostegno sociale; apoio social. Supracompensare; surcompensation; Uberkompensation; overcompensation; sobrecompensacion; ipercompensazione; supercompensacâo. Supradeterminare; surdetermination; tlberdeterminierung; overdetermination; sobredeterminacion; iperdeterminazione; superdeterminacăo.
Supraestimare; surestimation; Uberbewertung;
overestimation; sobre-estimacion; soprawalutazione; superestimacâo. Supraeu; .ra/rooj/Uber-ich; super-ego; superyo; super-io; super-ego. Suprageneralizare; surgeneralisation; Ubergeneralisation; overgeneralization; sobregeneralizacion; supergeneralizzazione; supergeneralizacâo. Suprainvestire; surinvestissement; Uberbesetzung; hyperathaxis; sobrecarga; superinvestimento; sobrecarga. Supraînvăţare; surapprentissage; Uberlernen;
overlearning; sobreaprendizaje; sovrapprendimento; superaprendizagem. Suprajustificare; surjustification; Uberrechtfertigung; overjustification; sobrejustificacion; ipergiustificazione; sobrejusticaţâo. Supraliminar; supraliminaire; Ubermerklich;
supraliminal; supraliminar; supraliminare;

supraliminar. Suprastructură; superstructure; Uberbau;
superstructure; superestructura; superstrut-
tura; superstrutura. Suprimare; suppression; Abschaffung; suppres-
sion; supresion; soppressione; supressâo. Supt; succion; Saugen; sucking; succion; su-
zione; sucţăo. Supunere; soumission;¥o\gsa.mke\V, submis-
sion; sumision; sottomissione; submissão. Surdomutism; surdi-mutite; Taubstummheit;
deaf-mutism; sordomudez; sordomutismo;
surdimutismo. Surîs; sourire; Lächeln; smile; sonrisa; sor-
riso; sorriso. Sustragere; echappement ,-Entweichen; escape;
escape; scappamento; escapamento. Susţinere; maintien; Erhaltung; holding; sos-
ten; mantenimento; sustenta9âo.
Şcoală; ecole; Schule; school; escuela; scuola;
escola. Şcoală activă; ecole active; aktive Schule;
active school; escuela activa; scuola attiva;
escola activa. Şcolaritate; şcolărite; Unterrichtsdauer; schoo-
ling; escolaridad \frequenza scolastia; esco-
laridade. Şef; meneur; Fiihrer; leader; conductor; capo;
lfder. Şoc (la testul Rorschach); choc (au test de
Rorschach); Schock; shock; choque, choc;
choque.
Şoc emoţional; choc emotionnel; emotionneller Schock; emoţional shock; choque emocio-nal; choc emozionale; choque emocional.
Ştiinţe cognitive; sciences cognitives; cognitive Wissenschaften; cognitive sciences; ciencias cognitivas; scienze conoscitivi; cien-cias cognitivas.
Ştiinţe sociale; sciences sociales; soziale Wissenschaften ; social sciences; ciencias sociales; scienze sociali; ciencias sociales.
Tabagism; ta/?ag/.wi£;Nikotinverbrauch; nico-tine addiction; tabaquismo; tabagismo; ta-bagismo. Tablă de şah; damier; Damenbrett; checker
board; tablero; scacchiera; tabuleiro. Tabu; tabou; Tabu; taboo; tabu; tabu; tabu. Tahistoscop; tachistoscope; Tachistoskop; ta-
chistoscope; taquistoscopio; tachistoscopio;
taquistoscopio. Talamus; thalamus; Thalamus; thalamus; tâ-
lamo; talamo; tâlamo. Talion; talion;Talion; talion; talion; taglione;
taliâo. Tandreţe; tercrfre.«e;Zărtlichkeit; tenderness;
ternura; tenerezza; temură. Tată; pere; Vaier; father; padre; padre; pai. Taxie; tax/e/Taxis; fcrx«,taxia; tassia/taxia. Taxonomie; taxonomic; Taxonomie; taxonomia; taxonomia; tassonomia; taxonomia. Taxonomie a obiectivelor; taxonomie des ob-
jectifs; Taxonomie der Objektive; taxonomy
of objectives; taxonomia de los objetivos;
tassonomia degli oggiettivi; taxonomia dos
objectivos. Teatroterapie; theâtrotherapie; Theaterthe-
rapie; theatre therapy; teatroterapia; teatro-
terapia; teatroterapia. Tehnologie a educaţiei; technologie de l'edu-
cation; Erziehungstechnologie; educaţional
technology; tecnologîa de la educacion; tec-
nologia dell'educazione; tecnologia de edu-
caşăo. Telencefal; telencephale; Telencephalon; te-
lencephalon; telencefalo; telencefalo; telen-
cefalo. Teleonomie; teleonomie; Teleonomie; teleo-
nomy; teleonomia; teleonomia; teleonomia. Temă; theme; Topic; topic; topico; tema; to-
pico. Temebilitate; rewefo///fe,Temebilităt; temebi-
lity; temebilidad; temebilită; pericolosidade. Temperatură de culoare; temperature de
couleur; Farbentemperatur; colour temperature; temperatura de color; temperatura del
colore; temperatura de cor.
Temporal; temporel /zeitlich; temporal; temporal; temporale; temporal. Tendinţă; tendance; Tendenz; tendency; ten-
dencia; tendenza; tendencia. Tendinţă de răspuns; tendance de reponse; Reaktionstrebung; response trend; tendencia de respuesta; tendenza di riposta; tendencia de resposta.
Tensiune (Sentiment de —); tension (sentiment de —); Spannung; tension; tension; tensione; tensão.
Teorie cloacală; theorie cloacale; Kloaken-theorie; cloacal theory; teorfa cloacal; teoria cloacale; teoria

cloacal. Teorie implicită a personalităţii; theorie implicite de la personnalite; implizite Per-sonlichkeitstheorie; implicit theory of per-sonality; teoria implicita de la personalidad; teoria implicita della personalită; teoria im-plfcita de personalidade.
Terapie familială psihanalitică; therapie familiale psychanalytique; psychoanalytische Familientherapie; psychoanalytic family therapy; terapia familiar psicoanalftica; terapia familiare psicanatitica; terapia familiar psicoanalftica.
Terapie familială sistemică; therapie familiale systemique; systemische Familientherapie; systemic family therapy; terapia familiar sistemică; terapia familiare sistemică; terapia familiar sistemică.
Teritorialitate; territorialite; Territorialităt; territoriality; territorialidad; territorialită; territorialidade.
Teritoriu; territoire; Revier; territory; terri-torio; territorio; territorio.
Test cognitiv; test cognitif; cognitiver Test; cognitive test; test cognitivo; test conosciti-vo; teste cognitivo.
Test de ipoteză; test d'hypothese; Hypothe-sentest; hypothesis test; test de hipotesis; test di ipotesi; teste de hipoteses.
Test pe calculator; test sur ordinateur; Test mit Hilfe eines Computers; computer testing; test en computadora; test su calcolatore; teste corn computador.
Test proiectiv; testprojectif; projektiver Test; projective test; test proyectivo; testproietti-vo; teste projectivo.
Text; texte; Text; text; texto; testo; texto.
Timbru; timbre; Klangfarbe; timbre; timbre; timbro; timbre.
Timic; thymique; thymisch; thymic; tfrnico; timico; ti'mico.
Timiditate; timidite; Verlegenheit; shyness; timidez; timidezza; timidez.

Timoreglator; thymoregulateur; Thymoregu-lator; thymoregulator; estabilizador del humor; timoregolatore; timoregulador. Timp; temps; Zeit; time; tiempo; tempo; tempo. Timp gramatical; temps grammatical; gram-matisches Tempus; grammatical tense; tiempo gramatical; tempo grammaticale; tempo gramatical. Tipică (Valoare —); typique (valeur —); ty-
pischer; typical; tfpico; tipico; tfpico. Tipicitate; fyp/ca/i(<?;Typischkeit; typicality;
tipicalidad; tipicalită; tipicidade. Tipologie; typologie; Typologie; typology; tipologia; tipologia; tipologia. Toleranţă; tolerance ,Toleranz; tolerance; to-
lerancia; tolleranza; tolerância. Ton; ton; Ton; tone; tono; tono; tono. Tonalitate; tonalite; Tonalităt; tonality; tonali-
dad; tonalită; tonalidade. Tonem; toncme,Tonem; toneme; tonema; to-
nema; tonema.
Tonie; tonie; Tonie; tonie; tonfa; tonia; tonia. Topică; topique ,Topik; topic/topica; topico;
topica.
Toxicomanie; toxicomanie; Toxikomanie; toxicomania ; toxicomania; tossicomania; toxicomania.
Traductibilitate; traductibilite; Ubersetzbar-keit; translatable; traducible; traducibilită; traduzibilidade.
Trambulina lui Lashley; tremplin de Lashley; Lashleyes Sprungbrett; sumping stand; tram-polfn de Lashley; trampolino di Lashley; tram-polin de Lashley.
Tranchilizant; tranquillisant; Beruhigungsmit-tel; rram/HfVfeer/tranquilizante; tranquillante; tranquilizante.
Transducţie; rraradMttw/î/Transduktion; trans-duction; transduccion; trasduzione; trans-duşâo.
Transfer; transfert; Obertragung; transference;
transferencia; transfert; transferencia. Transfer de învăţare; transfert d'apprentis-sage; Ubertragung der Ubung; transfer of learning; transferencia de aprendizaje; trans-ferimento di apprendimento; transferencia de aprendizagem.
Transfer intermodal; transfert intermodal; intermodaleUbertragung; cross-modal transfer; transferencia intermodal; transferimen-to intermodale; transferencia intermodal. Transformare în contrariu; renversement dans le contraire; Verkehrung ins Gegenteil; reversal into the oppo.site; tranformacion en Io contrario; conversione nelVopposto; in-terversão.
Transformare lingvistică; transformation lin-guistique; sprachwissenschaftliche Umfor-mung; linguistic transformation; transforma-cion lingiifstica; trasformazione linguistica; transformacão linguistica. Transgresiune; transgression; Ubertretung; transgression; trasgresion; trasgressione; transgressâo.
Transmisie intergenerațională; transmission intergenerationnelle; intergenerationelle Ubertragung ; intergenerational trasmission; trans-mision intergeneracional; trasmissione inter-generazioni; transmissâo intergeneracional.
Transnosografic; transnosographique; trans-nosographisch; transnosographic; transno-sogrăfico;

trasnosografico; transnosogrdfico.
Transversală (Metodă—); transversale (me-thode —); transversale; cross section; transversal; trasversale; transversal.
Tranzitivism; transitivisme; Transitivismus; transitivism; transitivismo; transitivismo; transitivismo.
Tranzitivitate lingvistică; transitivite linguis-tique; sprachwissenschaftliche Transitivität; linguistic transitivity; transitividad lingiifstica; transitività linguistica; transitividade linguistica.
Tranziţional; transitionnel; iibergangs; tran-sitional; transicional; transizionale; transi-cional.
Tratare/Tratament; traitement; Behandlung; treatment; tratamiento; trattamento; tratamente
Traumatism; traumatisme; Trauma; traumatism ; traumatismo; traumatismo; traumatismo.
Traumatism al naşterii; traumatisme de la naissance; Geburtstrauma; birth trauma; traumatismo del nacimiento; traumatisma di nascita; traumatismo de nascimento.
Travaliu al doliului; travail du deuil; Trauer-arbeit; work ofmourning; trabajo del duelo; lavoro del lutto; trabalho do luto.
Trăire; vecu; Erleben; actual experience; ex-periencia vivida; vissuto; vivencia.
Trăsătură distinctivă; trăit distinctif; Eigenzug; distinctive feature; rasgo distintivo; tratto dis-tintivo; traco distintivo.
Trăsătură suprasegmentală; trăit supraseg-mental; Suprasegmentalzug; suprasegmental feature; rasgo suprasegmental; tratto sopra-segmentale; traco suprasegmental.
Trebuinţă; besoin; Bedarf; need; necesidad; bisogno; necessidade.

Trecere la act; passage ă l'acte; Agieren; acting out; pasaje al acto; passaggio all'atto; passagem â aegăo.
Trei personaje (Test al celor —); trois per-sonnages (test des —); drei Personentest; three persons; tres personajes; tre personagii; tres personagens. Tremometru; tremometre; Tremometer; tre-mometer; tremometro; tremometro; tremo-metro. Trezire; eveil; Erwachen; arousal; vigilia;
risveglio; despertar.
Triangulare; triangulation; Triangulierung; triangulation; triangulacion; triangolazione; triangulaţâo. Trigramă; trigramme; trigramm; trigram; tri-
grama; trigramma; trigramă. Trisomie; trisomie; Mongolismus; mongolism;
trisomfa; trisomia; trisomia. Trofalaxie; trophallaxie; Trophallaxie; tro-phyllaxis; trofalaxia; trofallassi; trofalaxia. Tropism; tropisme; Tropismus; tropism; tro-
pismo; tropismo; tropismo. Tropometru; tropometre; Tropometer; tropo-meter; tropometro; tropometro; tropometro. Trunchi cerebral; tronc cerebral; Hirnstamm; brain stern; tronco cerebral; tronco cerebrale; tronco cerebral.
Trunchi comun; tronc commun; gemeiner Stamm; common core; ciclo comun; tronco comune; tronco comun. Tulburare de conduită; trouble de la conduite; Verhaltungsstorung; behavior disorder; trastorno de la conducta; disturbo della con-dotta; disturbio de conduta. Turnul din Hanoi; tour de Hanoi; Hanois Turm; tower of Hanoi; torre de Hanoi; torre di Hanoi; torre de Hanoi. Tutorat; tutorat; Tutorat; tutoring; tutoria; tu-toria; tutela.
Ţap ispăşitor; boue emissaire; Siindenbock;
scapegoat; chivo emisario; capro espiatorio;
bode expiatorio. Ţintă; cible; Scheibe; tar get; blanco; her-
saglio; alvo.
Ucenic; apprenti; Lehrling; apprentice;
aprendiz; apprendista; aprendiz. Uitare; oubli; Vergessen; forgetting; olvido;
oblio; esquecimento. Ultrasunet; ultrason; Ultraschall; ultrasound;
ultrasonido; ultrasuono; ultrasom.
Umanistă (Psihologie —); humaniste (psy-
chologie —); humanistische; humanistic;
humanista; umanista; humanista. Umanizare; humanisation; Vermenschlichen;
humanisation; humanizacion; umanizza-
zione; humanizagâo. Undă cerebrală; onde cerebrale; zerebrale
Welle; cerebral wave; onda cerebral; onda
cerebrale; onda cerebral. Unealtă; outil; Werkzeug; tool; instrumenta;
attrezzo; instrumenta. Unificare; unification; Einigung; pattern
matching unification; unificacion; unifi-
cazione; unificaţâo. Unitate lingvistică; unite linguistique; sprach-
wissenschaftlische Einheit; linguistic unit;
unidad lingiifstica; unită linguistica; unidade

linguistica. Unitate motorie; unite motrice; motorische
Einheit; motor unit; unidad motora; unită
motrice; unidade motora. Universalii lingvistice; universaux de langage;
Sprachuniversalien; universals oflanguage;
universales del lenguaje; universali di lin-
guaggio; universos de linguagem. Ură; haine; Hass; hate; odio; adio; odio. Uretral; uretral; urethral; urethral; uretral;
uretrale; uretral. Urmă; trace; Erinnerungsspur; trace; huella;
traccia; traco. Urmărire vizuală; poursuite visuelle; visuelle
Verfolgung; tracking eye movement; segui-
miento visual; inseguimento visivo; acom-
panhamento visual. Utilitarism; utilitarisme; Utilitarismus; utili-
tarianism; utilitarismo; utilitarismo; utilita-
rismo. Utilitate; utilite; Nătzlichkeit; usefulness; uti-
lidad; utilită; utilidade. Utopie; utopie;Utopia; utopia; utopia; utopia;
utopia. Uz lingvistic; usage linguistique; sprachwis-
senschaftlische Benuzung; linguistic use; uso
lingufstico; uso linguistico; uso lingufstico.
Valență; valence; Aufforderungscharakter;
valency; valencia; valenza; valencia. Validare; validation; Validation; validation;
validacion; convalida; validațâo. Validitate; validite; Giiltigkeit; validity;
validez; validită; validez. Valoare; valeur; Wert; value; valor; valore;
valor. Valoare lingvistică; valeur linguistique;
sprachwissenschaftlicher Wert; linguistic

value; valor lingufstico; valore linguistico;
valor lingufstico.
Vandalism; vandalisme; Vandalismus; vandalism ; vandalismo; vandalismo; vandalismo. Variabilă; variable; Variable; variable; va-
riable; variabile; variâvel. Variabilitate; variabilite; Variabilităt; varia-
bility; variabilidad; variabilitâ; variabili-
dade. Variantă; variance; Dispersion; variance; va-
rianza; varianza; variância. Variație contingență negativă; variatlon contingente negative; negative Kontingen waria-
tion; negative contingent variation; variacion
contingente negativa; variazione contingente
negativa; variacăo contingente negativa. Variație polilectală; variation polylectale;
polylektale Variation; polylectal variation;
variacion polilectal; variazione polilettale;
variațâo polilectal. Vătămare simbolică; blessure symbolique;
symbolische Wunde; symbolic wound; lesion
simbolica; ferita .simbolica; ferida simbolica. Vedere; vision; Sehen; vision; vision; visione;
visâo.
Verbal; verbal; verbal; verbal; verbal; verbale; verbal. Vibrație; vibration; Vibration; vibration; vi-
bracion; vibrazione; vibracăo. Vicariantă (învățare —); vicariant (appren-
tissage —); vikariierend; vicarious; vica-
riante; vicariante; vicariante. Victimă; victime; Opfer; victim; victima; vit-
tima; vitima. Victimologie; victimologie; Victimologie; vic-
timology; victimologia; vittimologia; viti-
mologia. Vid (Angoasă a —); vide (angoisse du —);
Leereangst; emptiness; vacio; vuoto; vazio. Vidă (Mulțime —); flou (ensemble —);
unbestimmte; fuzzy; borroso; vago; vago. Vigilență; vigilance; Wachsamkeit; vigilance;
vigilancia; vigilanza; vigilância. Vindecare; guerison; Erholung; recovery;
curacion; guarizione; cura. Viol; viol; Vergewaltigung; râpe; violacion;
stupro; estupro. Violență; violence; Wildheit; violence; vio-
lencia; violenza; violencia. Vis; reve; Traum; dream; sueno; sogno; sonho. Vis diurn dirijat; reve eveille dirige; geleite-
ter Wachtraum; directed daydream; sueno
despierto dirigido; sogno sveglio diretto; sonho

acordado dirigido. Vitalism; vitalisme; Vitalismus; vitalism; vitalismo; vitalismo; vitalismo. Viteză; vitesse; Schnelligkeit; speed; velocidad; velocită; velocidade. Vîrstă legală; âge legal; gesetzliches Alter; legal age; edad legal; etâ legale; idade legal. Vîrstă mentală; âge mental; Intelligenzalter; mental age; edad mental; etâ mentale; idade mental. Vîrstă reală; âge reel; chronologisches Alter; chronological age; edad real; etâ reale; idade real. Vîrstă şcolară; âge scolaire; Schulalter; school age; edad escolar; etâ scolastica; idade escolar. Vîscozitate a libidoului; viscosite de la libido; Libidoklebrigkeit; libido adhesiveness; adherencia de la libido; vischiosită della libido; viscosidade da libido. Voaiorism; voyeurisme; Voyeurismus; voyeurism; mironisme; voyeurismo; voyeurismo. Vocabular; vocabulaire; Wortschatz; vocabulary; vocabulario; vocabulario; vocabulârio. Vocalizare; voca//.ra(/o«;Klanggebung; vocalization; vocalizacion; vocalizzazione; vocalizaq&o.
Voce; voix; Stimme; voice; voz; voce; voz. Voință; voto/i(e';Wille; will; voluntad; voluntâ; vontade. Voință de putere; volonte de puissance; Wille zur Macht; will ofpower; voluntad de poder; volontă di potere; vontade de poder. Voluntar; volontaire; Freiwillig; voluntary; voluntario; volontario; voluntărio. Vorbire;parole; Wort; word; habla; parola; fala. Vulnerabilitate; vulnerabilite; Verletzbarkeit; vulnerability; vulnerabilidad; vulnerabilita; vulnerabilidade.
Zgomot; bruit; Geräusch; noise; ruido; rumore; barulho. Zonă a proximei dezvoltări; zone proximale de developpement; nähere Entfaltungszone; nearest zone of development; zona proximal de desarrollo; zona prossimale di sviluppo; zona proximal de desenvolvimento. Zvon; n(me«r;Gerucht; rumour;rumox; voce; rumor.

Redactor ANTOANETA IORDACHE
Apărut 1999 BUCUREŞTI - ROMÂNIA
ARTA GRAFICA s.a.
Calea Şerban Vodă nr. 133, Sector 4, Cod 70517, BUCUREŞTI Tel: 336.29.11 Fax: 337.07.35
Alte apariţii în seria Dicţionare
MIHAELA ANGHELESCUIRIMIA Dicţionarul universului britanic
Dacă limba engleză a devenit un mijloc de comunicare internaţional, în civilizaţia care i-a dat naştere bate încă o inimă... insulară.
E un organ aparte, alimentat de obiecte, monumente şi concepte tipice - tipice pînă la intraductibil. încrezător în sine, el funcţionează eficient prin secoli, netulburat de extravaganţele şi idiosincraziile sale.
Mihaela Anghelescu Irimia de la Catedra de engleză a Facultăţii de Limbi Străine din Universitatea Bucureşti, specialistă în studii culturale britanice, a alcătuit un puzzle exemplar al vieţii Albionului. Piesele lui - enunţate în engleză şi ordonate alfabetic - îşi dezvăluie semnificaţia, istoria şi « valoarea de întrebuinţare » în articole dense, solid documentate şi (cum altfel ?) atinse de adierea umorului englezesc. Iată, în mai puţin de 250 de pagini, o carte pentru toţi cei dornici să se apropie de insulari la ei acasă ori pur şi simplu să înţeleagă un univers fără egal.
ANTONY FLEW (coordonator) Dicţionar de filozofie şi logică
Traducere din engleză de DRAGAN STOIANOVICI Ediţia a doua
De la gînditorii antici la Sf. Toma d'Aquino, de la Descartes, Spinoza, Kant şi pînă în epoca modernă a lui Russell şi Wittgenstein, acest dicţionar cuprinde conceptele şi terminologia a mii de ani de gîndire filozofică, precum şi ale unor ştiinţe înrudite mai noi, ca logica, sociologia şi psihologia. Există, totodată, articole biografice, dintre care unele foarte extinse. Un sistem de trimiteri de la un articol la altele face posibilă consultarea „în adîncime" a dicţionarului. Cititorul are la dispoziţie o lucrare de referinţă „mai cuprinzătoare şi mai bună decît oricare dintre predecesoarele sau concurentele ei".

DANIELA CARAMAN FOTEA / CRISTIAN NICOLAU Dicţionar de rock, pop şifolk

Cele peste 1000 de articole ale acestui dicţionar - realizat, împreună cu un tînăr colaborator, de o autoare cu o considerabilă experienţă publicistică în domeniu -oferă informaţii solide asupra unui gen muzical supus prin excelenţă mitizării, ba chiar mistificării.

Fenomenul muzical rock (fie el clasic sau hard, progresiv, heavy metal) şi prelungirile lui (disco, rap, reggae, rave) sînt prezentate prin pionierii genului - Bill Haley, Buddy Holly, Bo Didley etc. -, prin nume de geneză - ca Elvis Presley, Beatles, Rolling Stone —, megastaruri contemporane - ca Eric Clapton, Elton John, Phil Collins, Sting, Pink Floyd - şi apariţii comerciale - precum Spice Girls, Backstreet Boys, Kelly Family.

Desfăşurarea lexicografică include numeroase date despre marile alternative ale rockului, muzica pop şi folk. Nu sînt uitaţi nici reprezentanţii autohtoni ai ge-

\

nului: de la «legendarii» Sincron, Phoenix, Sfinx, la Holograf sau Iris, apoi Cargo, Timpuri Noi, mai tinerii Class, Sarmalele reci sau TShort; de la Cornel Fugaru la Alexandru Andrieş, Victor Socaciu, Hruşcă sau nou veniţii Talisman. Dicţionarul îi menţionează totodată pe principalii realizatori de emisiuni radio şi TV specializate, ca şi pe marii producători şi organizatori de show-uri, companiile muzicale importante etc. Un segment al volumului este dedicat explicării terminologiei de specialitate.

JOHN GRIMES

Dicţionar de filozofie indiană

Traducere din engleză de liliana DONOSE SAMUELSSON. Control ştiinţific şi cuvînt înainte de radu bercea

Conceput ca un ghid pentru cititorii de filozofie indiană nespecialişti în sanskrită, acest dicţionar reuneşte, redaţi în transliterare latină, toţi termenii fundamentali ai epistemologiei, metafizicii şi învăţăturilor practice indiene. Pentru fiecare termen se indică mai întîi sensul obişnuit, non-tehnic, iar apoi eventualele sensuri speciale din cadrul diverselor şcoli filozofice: budismul, jai-nismul, Cărvăka, Nyăya, Vaiseşika, Şăfikhya, Yoga, Mfmămsa, Vedănta, Saiva, Siddhănta, Vira, Saivism, Kashmir Saivism, Sivădvaita. Un sistem de trimiteri de la un articol la altele pune în evidenţă «interacţiunea » noţiunilor. La sfîrşitul volumului există un indice de termeni importanţi şi 14 tablouri sinoptice cu informaţii despre fiecare şcoală indiană.

GHEORGHE GUŢU Dicţionar latin-român

Apărută prima oară în 1966, apoi în 1968, într-o ediţie îmbunătăţită, lucrarea de faţă este un dicţionar uzual al limbii latine din epoca clasică, încorporînd şi materialul lexical al operelor scriitorilor de pînă la jumătatea secolului al II-lea d. Cr. Autorul lui, profesorul Gheorghe Guţu, este deja cunoscut publicului român datorită excelentelor sale traduceri din Seneca, Cicero, Juvenal, Quintilian sau Tacitus {Anale, Humanitas, 1995).

Dicţionarul cuprinde lămuriri despre termenii referitori la cultura materială sau instituţiile politice, sociale, religioase şi militare romane, precum şi informaţii privitoare la mitologia greco-romană.

Concentrînd şi sistematizînd logic şi eficient sensurile termenilor traduşi — însoţiţi adesea de exemple ilustrative —, volumul oferă celor interesaţi un instrument de lucru uşor de consultat, care prefigurează ediţia mare a aceleiaşi lucrări, în curs de apariţie la Humanitas.

LAURENŢIU ŞTEFAN-SCALAT (coordonator) Dicţionar de scrieri politice fundamentale

Cei douăzeci de specialişti români în filozofie şi ştiinţe politice care au colaborat la acest volum şi-au propus să ofere cititorilor un acces rapid, dar bine jalonat către conţinutul şi ideile culturale ale scrierilor devenite clasice în filozofia politică. Fiecare operă este încadrată mai întîi în context istoric şi biografic, aducîndu-se în prim-plan contribuţia sa teoretică majoră; urmează apoi comentarii critice, care dau o imagine asupra relevanţei şi destinului ei ulterior.

Platon, Thomas Morus, Machiavelli, Rousseau, Jeremy Bentham, J. St. Mill Ale-xis de Tocqueville, Michael Oakeshott, Friedrich von Hayek, James Buch'anan Robert Nozick, John Rawls fac parte din cei cincizeci de gînditori marcanţi ale căror opere îşi găsesc în acest dicţionar prezentări pertinente şi ample comentarii. Complementar Enciclopediei Blackwell a gîndirii politice, volumul coordonat de Laurenţiu Ştefan-Scalat este un instrument de lucru indispensabil pentru studenţii în ştiinţele umaniste, analiştii politici, specialiştii care lucrează în domenii direct legate de politică (mass-media, administraţie).

ANA FELICIA ŞTEF Dicţionar de greacă veche

Autoarea Manualului de greacă veche (Humanitas, 1996) propune un dicţionar cu peste 20 000 de cuvinte, alcătuind fondul principal lexical al elinei. Axat iniţial pe vocabularul din textele Manualului, dicţionarul a fost extins la lexicul de largă circulaţie atestat la cei mai valoroşi autori elini; el conţine, de asemenea, un tabel de verbe neregulate şi un mic glosar de cuvinte greceşti active în limba română. Această lucrare este prima apariţie editorială de lexicografie elină în limba română, menită să acopere vechi cerinţe în domeniu.

Dicţionar biblic
Traducere din franceză de DAN SLUŞANSCHI
Cititorul interesat de întreaga arie de preocupări religioase, literare şi artistice pe care le-a generat cartea fundamentală a omenirii va găsi în acest dicţionar informaţii esenţiale, expuse cu desăvîrşită rigoare ştiinţifică. Tematica volumului e cît se poate de largă: cărţi şi povestiri biblice, teologie biblică, exegeză, arheologie, istorie, instituţii, antropologie, cosmologie, viaţă cotidiană, tipuri de religii, surse literare... însoţit de un tablou tematic al articolelor sale, dicţionarul oferă, în plus, o privire sintetică asupra studiilor biblice pe care le consemnează.
DAVID MILLER (coordonator) Enciclopedia Blackwell a gîndirii politice
Traducere din engleză de Dragan Stoianovici
Cu o prefaţă pentru ediţia românească de Allan Ryan
Acoperind întregul spectru al istoriei şi teoriei politice, de la Socrate la John Rawls, Enciclopedia Blackwell coordonată de David Miller este considerată cea mai erudită şi inteligibilă lucrare de referinţă a domeniului. Apariţia ei în româneşte suplineşte o lipsă resimţită acut nu numai de politolog, sociolog sau ziarist, dar şi de nespecialistul interesat să aibă informaţii solide într-un teritoriu de maximă actualitate. Cele 350 de intrări ale Enciclopediei îmbină într-o formulă echilibrată articole extinse cu definiţii succinte. Conceptele-cheie ale gîndirii politice (stat, drept, contract social, obligaţie politică, autoritate, libertate, egalitate, democraţie, despotism ş.a.m.d.) sînt explicate şi analizate, iar doctrinele şi ideologiile (liberalism, conservatorism, socialism, marxism, rasism, fascism etc.) sînt raportate atît la contextul istoric, cît şi la politicile contemporane. Fiecare intrare trimite la altele şi se regăseşte în indicele de la sfîrşitul volumului.
TALON DE COMANDĂ Carte Humanitas prin poştă
Citiţi pe verso despre avantajele utilizării serviciului nostru direct de distribuţie şi despre procedura de comandă.

Nr. crt.	Titlu, autor	Preţ (lei)	Nr. ex.
1	Dicţionar de filozofie indiană JOHN GRIMES		
2	Dicţionar de filozofie şi logică ANTONY FLEW		
3	Dicţionar de rock, pop, folk D. CARAMAN FOTEA / CRISTIAN NICOLAU		
4	Dicţionarul operelor filozofice româneşti ION IANOŞI		
5	Dicţionarul enciclopedic al Bibliei		
6	Dicţionarul universului britanic M. ANGHELESCU IRIMIA		
7	Franceza de astăzi. Dicţionar francez-român ARISTIŢA NEGREANU	39 900	
8	Istoria culturală a Chinei C. P. FITZGERALD	69 900	
9	Manual de filozofie MĂRIA FURST / JURGEN TRINKS	39 900	
10	Pe scara din dos a filozofiei WILHELM WEISCHEDEL	54 900	
11	Religiile lumii JEAN DELUMEAU	94 900	
12	Simbolurile biblice MAURICE COCAGNAC	59 900	
13	Termenii filozofiei greceşti FRANCIS E. PETERS	39 900	

CARTE HUMANITAS PRIN POŞTĂ
cu plata ramburs / la primirea coletului
Avantajele dumneavoastră: 10 % reducere din preţul de librărie, indiferent de cantitatea comandată • taxe poştale gratuite / suportate de Humanitas • materiale promoţionale la zi privind apariţiile noastre.
Cum comandaţi: Bifaţi pe TALONUL DE COMANDĂ precedent titlurile care vă interesează • Adăugaţi, dacă e cazul, alte titluri Humanitas • Indicaţi, pentru fiecare titlu, numărul de exemplare dorite • Ţineţi cont de faptul că lista de titluri disponibile şi preţurile înscrise în TALONUL DE COMANDĂ erau valabile la data trimiterii în tipografie a cărţii de faţă • Pentru informaţii la zi privind titlurile disponibile şi preţul lor, sunaţi la tel. 01/ 222 90 61.
Cum transmiteţi comenzile: prin poştă, telefon, fax, e-mail sau Internet (căutaţi pe site-ul nostru bonul de comandă).
Editura Humanitas
Piaţa Presei Libere 1
79 734 Bucureşti — România
Tel.: 01/ 222 90 61, Fax: 01/224 36 32
E-mail: editors @ mail.humanitas.ro
Internet: www.humanitas.ro
Datele dumneavoastră
Nume _____
Adresă _____
Telefon, fax_____
Informaţii suplimentare (completaţi aceste rubrici pentru a fi inclus în baza noastră de date destinată unui viitor direct-mail)
Profesia
Data naşterii _____
Preferinţe de lectură / domenii de interes
Semnătura
Data